श्रीवीतरागाय नमः

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितया

प्रियदर्शिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

चतुर्थो भागः

पञ्चमशतकस्योद्देशकार्थसंग्रहगाथेयम्-

'चंप-रवि-अनिल-गंठिय-सद्दे, छउमाऽऽउ एयण नियंठे,

रायगिहं चंपा-चंदिमा य दस पंचमम्मि सये ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८

छाया—चम्पा-रविरनिलो ग्रन्थिका शब्दः, छद्मस्थाऽऽयुरेजनं निर्ग्रन्थः।

९ १०

राजगृहं चम्पा-चन्द्रमाश्च दश पञ्चमे शतके ॥

टीका—चतुर्थशतकान्ते लेश्याया निरूपितत्वेन पञ्चमशतके प्रायशो लेश्यावतां निरूपणार्थं दशोद्देशकार्थसंग्रहो गाथया क्रियते-"चंप-रवि-अनिल-" इत्यादि। तत्र चम्पानगर्यां सूर्यविषयकप्रश्नस्य समाधानात्मकः-निर्णयः पञ्चम-

---

पंचम शतक का पहिला उद्देशक प्रारंभ

चतुर्थ शतक के अन्त में लेश्याओं का निरूपण किया गया है। सो अब इस पंचम शतक में प्रायःउन लेश्याओं से युक्त जो हैं उन का निरूपण किया जाता है। इस शतक में दश उद्देशे हैं। चंप रवि इत्यादि गाथा द्वारा उन दश उद्देशकों में क्या २ विषय कहा है यह बात संग्रह कर प्रकट की गई है। गाथाका अर्थ इस प्रकार है- चंपानगरी में इन्द्रभूति गौतम ने प्रभु से सूर्य के विषय में जो प्रश्न

પાંચમાં શતકનો પહેલા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

ચોથા શતકમાં લેશ્યાઓનું નિરૂપણ કરાયું છે. હવે આ પાંચમાં શતકમાં, એ લેશ્યાઓથી યુક્ત જે જીવો છે તેમનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ શતકમાં દસ ઉદ્દેશકો છે. તે દસે ઉદ્દેશકોમાં આવતા વિષયનો "ચંપ રવિ" ઇત્યાદિ. ગાથામાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે-આ ગાથાનો અર્થ નીચે મુજબ છે.

चेइए होत्था, वण्णओ सामीसमोसड्ढे, जाव-परिसा पडिगया, तेणं कालेणं, तेणं समएणं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे, गोयमगोत्तेणं जाव-एवं वयासी-जंबुदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण-पाईणमुग्गच्छ पाईण-दाहिण मागच्छंति, पाईण-दाहिण मुग्गच्छ, दाहिण पडीण माग्गच्छंति, दाहिण-पडीण मुग्गच्छ, पडीण-उइण-मागच्छंति, पडीण-उइण मुग्गच्छ, उदीचि-पाईण मागच्छंति ? हंता, गोयमा ! जंबुदीवेणं दीवे सूरिया उदीची-पाईण मुग्गच्छ जाव-उदीच-पाईण मागच्छंति ॥ सू० १ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्-वर्णकः, तस्यां चम्पायां नगर्यां पूर्णभद्रं नाम चैत्यम् आसीत्, वर्णकः, स्वामी समवसृतः, यावत्-पर्षत् प्रतिगता, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपानामं नयरी होत्था) चंपा नाम की नगरी थी। (वण्णओ) वर्णक (तीसे णं चंपाए नयरीए पुण्णभद्दे णामं चेइए होत्था) उस चंपा नगरी में पूर्णभद्र नाम का चैत्यथा। (वण्णओ) वर्णक (सामी समोसड्ढे) वहां महावीर स्वामी पधारे (जाव परिसा पडिगया) यावत् सभा अपने २ स्थान पर वापिस गई। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान्

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે, (चंपा नामं नयरी होत्था) ચંપા નામે નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન કરવું. (तीसे णं चंपाए नयरीए पुण्णभद्दे णामं चेइए होत्था) તે ચંપા નગરીમાં પૂર્ણભદ્ર નામનું એક ચૈત્ય હતું. वण्णओ) તેનું વર્ણન કરવું. (सामीसमोसड्ढे) ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (जाव परिसा पडिगया) પરિષદ પોતાને સ્થાને પાછી ફરી, ત્યાં સુધીનું વર્ણન કરવું. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના

शतकस्य प्रथमे उद्देशके विहितः, द्वितीये वायुविषयकप्रश्नस्य निर्णयः कृतः, तृतीये जालग्रन्थिकाज्ञापनीयार्थविषयको निर्णयः प्रतिपादितः, चतुर्थे शब्दविषय-प्रश्नोत्तरयोर्निर्णयः, पञ्चमे छद्मस्थवक्तव्यता प्रतिपादिता, षष्ठे आयुषोऽल्पत्व-दीर्घत्वादीनां प्रतिपादनं कृतम्, सप्तमे पुद्गलानामेजनादिप्रतिपादनं कृतम्, अष्टमे निर्ग्रन्थिपुत्राभिधानानगारविहितः वस्तुविचारसारनिर्णयः, नवमे राजगृह-नगरविषयको विचारो विहितः, दशमे च चम्पानगर्यां चन्द्रविषयिणी वक्तव्यता प्रतिपादितेति गाथार्थः ॥

सूर्य वक्तव्यता प्रस्तावः—

मूलम्-“ तेणं कालेणं, तेणं समएणं, चंपा नामं नयरी होत्था, वण्णओ, तीसे णं चंपाए नयरीये पुण्णभद्दे णामं

किया है, उसका समाधान इस पंचम शतक के प्रथम उद्देशक में प्रकट किया गया है। द्वितीय उद्देशक में वायु विषयक प्रश्न का समाधान प्रकट किया गया है। तृतीय उद्देशक में जालग्रन्थिका के उदाहरण ऊपर से विवक्षित अर्थ विषयक निर्णय को प्रकट किया है। चतुर्थ उद्देशक में शब्द के ऊपर किये गये प्रश्नों का और उत्तरों का निर्णय प्रकट किया गया है। पंचम उद्देशक में छद्मस्थ की वक्तव्यता प्रतिपादित हुई है। छट्ठे उद्देशक में आयु की अल्पता और दीर्घता आदि का कथन किया गया है। सप्तम उद्देशक में पुद्गलों के कंपन का विचार किया गया है। आठवें उद्देशक में निर्ग्रन्थ नाम के अनगार ने पदार्थों का विचार किया है। नवम उद्देशे में राजगृह नगर का विचार हुआ इस बातको कहा गया है। तथा दशवें उद्देशे में चंपा नगरी में चन्द्रविषयक वक्तव्यता प्रतिपादित हुई है। इस प्रकार से इस गाथा का अर्थ है ॥

ચંપાનગરીમાં ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમે સૂર્યના વિષયમાં જે પ્રશ્નો કર્યાં છે, તેનું મહાવીર પ્રભુએ પાંચમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં સમાધાન કર્યું છે. બીજા ઉદ્દેશકમાં વાયુ વિષયક પ્રશ્નનું સમાધાન કરાયું છે. ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં જાલગ્રન્થિકાના ઉદાહરણથી વિવક્ષિત અર્થ વિષયક નિર્ણય પ્રકટ કર્યો છે. ચોથા ઉદ્દેશકમાં શબ્દ વિશે પૂછાયેલાં પ્રશ્નોના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં છદ્મસ્થની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે, છટ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આયુની અલ્પતા દીર્ઘતા આદિનું કથન કરાયું છે. સાતમાં ઉદ્દેશકમાં પુદ્ગલોનાં કંપનનો વિચાર કરાયો છે, આઠમાં ઉદ્દેશકમાં નિર્ગ્રન્થ નામના અણગારે પદાર્થોનો વિચાર કર્યો છે. નવમાં ઉદ્દેશકમાં રાજગૃહ નગર વિષે અને દસમાં ઉદ્દેશકમાં ચંપા નગરીમાં પૂછાયેલા ચન્દ્ર વિષયક પ્રશ્નોનું સમાધાન કર્યું છે. આ પ્રકારનો ગાથાનો વિસ્તૃત અર્થ થાય છે.

टीका—शास्त्रकारः सूर्यसम्बन्धिवक्तव्यतामाह–' तेणं कालेणं ' इत्यादि। तस्मिन् काले ' तेणं समयेणं ' तस्मिन् समये खलु ' चंपा णामं नयरी ' चम्पा नाम नगरी ' होत्था ' आसीत्, ' वण्णओ ' वर्णकः चम्पावर्णनाप्रतिपादक औपपातिकसूत्रोक्तपदसमुदायो विज्ञेयः ' तीसे णं ' तस्याः खलु ' चंपाए ' चम्पायाम् ' नयरीए ' नगर्याम् ' पुण्ण भद्दे णामं ' पूर्णभद्रं नाम ' चेइए ' चैत्यम् व्यन्तरायतनम् ' होत्था ' आसीत्, ' वण्णओ ' वर्णकः, तस्य वर्णनं पूर्ववद् बोध्यम्, तत्र ' सामी समोसढ्ढे ' स्वामी महावीरः समवसृतः ' जाव–परिसा पडिगया ' यावत्–पर्षत् प्रतिगता। यावत्करणात् प्रभोः धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत्

द्वीप में सूर्य उत्तर और पूर्व दिशा के अन्तराल ईशान में उदय होकर यावत् ईशान में अस्त होते हैं॥

टीकार्थ— शास्त्रकार ने इस सूत्र द्वारा सूर्य संबंधी वक्तव्यता का प्रतिपादन किया है। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपा णामं नयरी) चंपा नामकी नगरी (होत्था) थी। (वण्णओ) इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में किया गया है। (तीसे णं) उस (चंपाए नयरीए) चंपा नगरी में (पुण्णभद्दे णामं चेइए) पूर्णभद्र नाम का चैत्य व्यन्तरायतन (होत्था) था। (वण्णओ) इस व्यन्तरायतन का भी वर्णन औपपातिक सूत्र में किया गया है। (स्वामी समोसढ्ढे) महावीर प्रभु का वहां पर समवसरण हुआ (जाव परिसा पडिगया) यावत् परिषदा अपने २ स्थान पर वापिस चली गई। (यावत्) शब्द से यहां (प्रभोः धर्मोपदेशं श्रोतुं) प्रभु के धर्मोपदेश को सुनने के लिये

ઉદય અને અસ્ત થતો રહે છે–જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સૂર્ય ઈશાનમાં ઉદય પામીને (યાવત્) ઈશાનમાં અસ્ત પામે છે

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા સૂર્યની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે, " चंपा णामं नयरी होत्था " ચંપા નામે એક નગરી હતી. " वण्णओ " તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં કર્યા પ્રમાણે સમજવું. " तीसेणं चंपाए " તે ચંપા નગરીમાં " पुण्णभद्दे णामं चेइए होत्था " પૂર્ણભદ્ર નામે ચૈત્ય (વ્યન્તરાયતન) હતું (वण्णओ) તે ચૈત્યનું વર્ણન પણ ઔપપાતિકસૂત્રમાં કર્યો મુજબ સમજવું. ૨ " सामीसमोसढ्ढे ત્યાં મહાવીરસ્વામીનું સમવસરણ થયું." " जाव परिसा पडिगया " પ્રભુનો ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ. (જન સમૂહ) વિખરાઇ ગઇ. (जाव) પદથી ઉપરનો

महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः, गौतमगोत्रः यावत्-एवम् अवादीत्-जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सूर्यौ उदीचीन-प्राचीनम् उद्गत्य, प्राचीन दक्षिणम् आगच्छतः, प्राचीन-दक्षिणम् उद्गत्य दक्षिण-प्रतीचीनम् आगच्छतः, दक्षिण प्रतीचीनम् उद्गत्य प्रतीचीन-उदीचीनम् आगच्छतः, प्रतीचीन-उदीचीनम् उद्गत्य उदीची-प्राचीनम् आगच्छतः ? हन्त, गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यौ उदीची-प्राचीनम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राचीनम् आगच्छतः ॥सू०१॥

महावीर के (जेट्ठे अंतवासी इंदभूईणामं अणगारे गोयमगोत्ते णं जाव एवं वयासी) ज्येष्ठ अंतेवासी-शिष्य इन्द्रभूति नाम के अनगार ने जो गौतम गोत्र के थे, यावत् इस प्रकार से पूछा-(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण-पाईणमुग्गच्छ पाईण-दाहिण-मागच्छंति, पाईण-दाहिण मुग्गच्छ दाहिण-पडीणमागच्छंति) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य हैं । वे ईशान दिक्कोण में उदय होकर आग्नेयदिक्कोण में अस्त होते हैं-अथवा अग्निदिक्कोण में उदयहोकर नैऋतदिशा में अस्त होते है ? (दाहि ण-पडीणमुग्गच्छ पडीण उद्दणमागच्छंति) या नैऋत्यकोण में उदय होकर, वायव्य कोने में अस्त होते हैं ? (पडीण उदीण मुग्गच्छ उदीचि पाइणमागच्छंति) अथवा वायव्यकोण में उदय होकर ईशान कोण में अस्त होते हैं ? (हंता गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उदीची पाईण मुग्गच्छ जाव उदीचपाईणमागच्छंति) हां गौतम ! इसी तरह से सूर्यों का उदय होना और अस्त होना होता रहता है जंबूद्वीप नामके

(जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे गोयमगोत्तेणं जाव एवं वयासी) જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી (શિષ્ય) ઇન્દ્રભૂતિ નામના અણુગાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. 'યાવત્' તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण पाईणमुग्गच्छ पाईण-दाहिणमागच्छंति, दाहिण-पाईणमुग्गच्छ दाहिण-पडीणमागच्छंति) હેભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય છે. તેઓ ઈશાનકોણમાં ઉદય પામીને અગ્નીકોણમાં અસ્ત પામે છે ? અથવા અગ્નિકોણમાં ઉદય પામી નૈઋત્ય કોણમાં અસ્ત પામે છે ? (दाहिण-पडीणमुग्गच्छ पडीण-उइणमागच्छंति) અથવા નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને વાયવ્યકોણમાં અસ્ત પામે છે ? (पडीण -उदीणमुग्गच्छ उदीचि पाइणमागच्छंति) અથવા વાયવ્યકોણમાં ઉદય પામીને ઇશાન કોણમાં અસ્ત પામે છે, (हंता गोयमा ! जंबुद्दीवेणं दीवेसूरिया उदीची पाईणमुग्गच्छ जाव उदीचपाईणमागच्छंति) હા, ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે સૂર્યોનો

टीका—शास्त्रकारः सूर्यसम्बन्धिवक्तव्यतामाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि। तस्मिन् काले 'तेणं समयेणं' तस्मिन् समये खलु 'चंपा णामं नयरी' चम्पा नाम नगरी 'होत्था' आसीत्, 'वण्णओ' वर्णकः चम्पावर्णनाप्रतिपादक औपपातिकसूत्रोक्तपदसमुदायो विज्ञेयः 'तीसे णं' तस्याः खलु 'चंपाए' चम्पायाम् 'नयरीए' नगर्याम् 'पुण्ण भद्दे णामं' पूर्णभद्रं नाम 'चेइए' चैत्यम् व्यन्तरायतनम् 'होत्था' आसीत्, 'वण्णओ' वर्णकः, तस्य वर्णनं पूर्ववद् बोध्यम्, तत्र 'सामी समोसढे' स्वामी महावीरः समवसृतः 'जाव-परिसा पडिगया' यावत्-पर्षत् प्रतिगता। यावत्करणात् प्रभोः धर्मोपदेशं श्रोतुं पर्षत्

द्वीप में सूर्य उत्तर और पूर्व दिशा के अन्तराल ईशान में उदय होकर यावत् ईशान में अस्त होते हैं॥

टीकार्थ— शास्त्रकार ने इस सूत्र द्वारा सूर्य संबंधी वक्तव्यता का प्रतिपादन किया है। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपा णामं नयरी) चंपा नामकी नगरी (होत्था) थी।(वण्णओ) इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में किया गया है। (तीसे णं) उस (चंपाए नयरीए) चंपा नगरी में (पुण्णभद्दे णामं चेइए) पूर्णभद्र नाम का चैत्य व्यन्तरायतन (होत्था) था। (वण्णओ) इस व्यन्तरायतन का भी वर्णन औपपातिक सूत्र में किया गया है। (स्वामी समोसढे) महावीर प्रभु का वहां पर समवसरण हुआ (जाव परिसा पडिगया) यावत् परिषदा अपने २ स्थान पर वापिस चली गई। (यावत्) शब्द से यहां (प्रभोः धर्मोपदेशं श्रोतुं) प्रभु के धर्मोपदेश को सुनने के लिये

ઉદય અને અસ્ત થતો રહે છે-જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સૂર્ય ઈશાનમા ઉદય પામીને (યાવત્) ઈશાનમાં અસ્ત પામે છે

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા સૂર્યની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે, "चंपा णामं नयरी होत्था" ચંપા નામે એક નગરી હતી. "वण्णओ" તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં કર્યા પ્રમાણે સમજવું. "तीसेणं चंपाए" તે ચંપા નગરીમાં "पुण्णभद्दे णामं चेइए होत्था" પૂર્ણભદ્ર નામે ચૈત્ય (વ્યન્તરાયતન) હતું (वण्णओ) તે ચૈત્યનું વર્ણન પણ ઔપપાતિકસૂત્રમાં કર્યા મુજબ સમજવું. ૨ "सामीसमोसढे ત્યાં મહાવીરસ્વામીનું સમવસરણ થયું." "जाव परिसा पडिगया" પ્રભુનો ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ. (જન સમૂહ) વિખરાઇ ગઇ. (जाव) પદથી ઉપરનો

निर्गच्छति ' इति संग्राह्यम् । ततः ' तेणं कालेणं ' तस्मिन् काले ' तेणं समएणं ' तस्मिन् समये खलु ' समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः सर्वप्रथमोऽन्तेवासी शिष्यः ' इंदभूई ' इन्द्रभूतिः ' णामं ' नाम ' अणगारे ' अनगारः ' गोयमगोत्तेणं ' गौतमगोत्रः खलु ' जाव -एवं वयासी-' यावत्-एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्, वक्तव्यविषयमाह- ' जम्बूद्दीवेणं भंते ! ' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु ' दीवे ' द्वीपे ' सूरिया ' सूर्यौ, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव सूर्ययोः सद्भावेन सूर्यौ इत्युक्तम्, ' उदीण-पाईणमुग्ग-च्छ ' उदीचीन-प्राचीनम् उद्गत्य, उद्गेन उदीचीनम्, उत्तरदिक् प्रागेव प्राचीनम् पूर्वदिक् तदुभयप्रत्यासन्नं दिगन्तरालं क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिगन्तरम् ईशान-कोणम् उद्गत्य तत्रोदयं प्राप्य ' पईण-दाहिणमागच्छंति ' प्राचीन-दक्षिणं दिग-

(पर्यन्त निर्गच्छति) जनसमूह निकला इस पाठ का संग्रह हुआ है । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी) श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ सर्व प्रथम शिष्य (इंदभूई) इन्द्रभूति (णामं) नामके (अणगारे) अनगारने (गोयमगोत्ते णं) जो कि गौतम गोत्रीय थे (जाव एवं वयासी) यावत् इस प्रकार से पूछा-(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में (सूरिया) दो सूर्य (जंबूद्वीप में दो सूर्य और दो चंद्रमा हैं ऐसा सिद्धान्त का कथन है इसीलिये यहां पर (सूरिया) ऐसा पाठ कहा गया है) (उदीण पाईण उवगच्छ) उदीचीन उत्तरदिशा और प्राचीन पूर्वदिशा इन दोनों के अन्तरालरूप क्षेत्र में ईशानकोण में उदय को प्राप्त होकर (पाईणदाहिणमागच्छंति) प्राचीन पूर्वदिशा और द-

ભાવાર્થ ગ્રહણ કરાયો છે " तेणं कालेणं तेणं समएणं " તે કાળે અને તે સમયે " समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी " શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જયેષ્ઠ અંતેવાસી પટ્ટશિષ્ય-" इदंभूई णामं अणगारे " ઇન્દ્રભૂતિ નામના અણગાર હતા. " गोयमगोत्तेणं " તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. " जाव एवं वयासी " તેમણે વંદણા નમસ્કાર કરીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું " जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे " હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ' सूरिया " બે સૂર્યો (જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો અને બે ચન્દ્રમા છે, એવું સિદ્ધાન્તનું કથન છે, તેથી અહીં " सूरिया " પદનો પ્રયોગ કર્યો છે " उदीण-पाईणउवगच्छ " ઇશાન કોણમાં ઉદય પામીને (' उदीचीन ' એટલે ઉત્તર દિશા ' प्राचीन ' એટલે પૂર્વદિશા, તે બન્નેની વચ્ચેના ઇશાન કોણમાં.) " पाईण-

न्तरालम्-अग्निकोणम् आगच्छतः, क्रमेणैवास्तंगच्छतः ? 'पाईण दाहिणमुग्गच्छ' प्राचीन-दक्षिणम् अग्निकोणम् उद्गत्य वा 'दाहिणपडीणमागच्छंति' दक्षिण-प्रतीचीनम् दिगन्तरम् नैर्ऋत्यकोणम् आगच्छतः ? अथवा 'दाहिणपडीणमुग्गच्छ' दक्षिण-प्रतीचीनम् नैर्ऋत्यकोणम् उद्गत्य 'पडीणमुदीणमागच्छंति' प्रतीचीन-उदीचीनं दिगन्तरं वायव्यकोणम् आगच्छतः क्रमेणैवास्तं प्राप्नुतः ? अथवा 'पडीण-उदीणमुग्गच्छ' प्रतीचीन-उदीचीनं दिगन्तरम् वायव्यकोणमिति यावत् उद्गत्य 'उदीचि-पाइण मागच्छंति' उदीचीनप्राचीनम् दिगन्तरालम्, ईशानकोणम् आगच्छतः ? अस्तं प्राप्नुतः किम्! भगवान् तत्स्वीकुर्वन् आह-'हंता गोयमा!' इत्यादि । हे गौतम ! हन्त, सत्यं त्वत्कथनम्, यत् 'जंबूद्दीवेणं दीवे' जम्बूद्वीपे

क्षिणदिशा के अन्तरालरूप क्षेत्र में अग्निकोण में क्रम से अस्त होते हैं क्या अथवा (पाईणं दाहिणमुग्गच्छ) प्राचीन,दक्षिण के अन्तरालरूप क्षेत्र अग्निकोण में उदित होकर (दाहिणपडीणमागच्छंति) दक्षिणदिशा और प्रतिचीनदिशा (पश्चिम) के अन्तरालरूप क्षेत्र नैऋत्यकोण में अस्त होते हैं क्या ? अथवा (दाहिणपडीगमुगच्छ) नैऋत्यकोण में उदित होकर (पडीणमुदीणमागच्छंति) वायव्यकोण में क्रम से अस्त होते हैं क्या ? अथवा (पडीण, उदीणमुग्गच्छ) प्रतीचीन उदीचीन दिशाके अन्तराल-रूप क्षेत्र वायव्यकोने में उदित होकर (उदीचि पाइणमागच्छंति) उदीचीन प्राचीन दिशाओं के अन्तरालरूप क्षेत्र ईशान कोने में क्रम से अस्त होते हैं क्या ? इन प्रश्नों का स्वीकारात्मक उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि 'हंता गोयमा ! ' हां, गौतम ! जैसा तुमने प्रश्न [illegible]या है वह वैसा ही है अर्थात सत्य है- जम्बूद्वीप में दो

दाहिणमागच्छंति" અગ્નિકોણમાં (પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેના ખૂણામાં) શું અસ્ત પામે છે? અથવા "पाईण-दाहिणमुग्गच्छ" શું અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને "दाहिण पडीणमागच्छंति" નૈઋત્ય કોણમાં (દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેના ખૂણામાં) અસ્ત પામે છે? અથવા ".दाहिणपडीणमुगच्छ" નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને "पडीणमुदीणमागच्छंति" શું વાયવ્ય કોણમાં અસ્ત પામે છે? અથવા "पडीण, उदीणमुग्गच्छ" શું વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને "उदीचि पाइणमागच्छंति" ઇશાનકોણમાં અસ્ત પામે છે?

આ પ્રશ્નોનો હકારમાં જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-"हंता, गोयमा!" હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે-જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો છે. તેઓ ઇશાનકોણમાં (પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેના ખૂણામાં) ઉદય પામીને

खलु द्वीपे 'सूरिया' सूर्यौ 'उदीणी-पाईण मुग्गच्छ' उदीचीन-प्राचीनं दिगन्तरम् ईशानकोणम् उद्गत्य उदयं प्राप्य 'जाव-उदीण-पाईण मागच्छंति' यावत्-उदीचीन-प्राचीनम् आगच्छतः क्रमेणास्तं यातः दिग्, यावत्करणात्- 'प्राचीन-दक्षिणम् 'अग्निकोणम्' आगच्छतः प्राचीन-दक्षिणम् उद्गत्य (उदयं प्राप्य) दक्षिण-प्रतीचीनम् (नैर्ऋत्यकोणम्) आगच्छतः दक्षिण-प्रतीचीनम् उद्गत्य (उदयं प्राप्य) प्रतीचीन-उदीचीनम् (वायव्यकोणम् आगच्छतः, प्रतीचीन-उदीचीनमुद्गत्य' 'उदयं प्राप्य' इति संग्राह्यम्।

अत्रोद्गमनमस्तगमनञ्च सूर्यस्य द्रष्टृजनापेक्षया बोध्यम् तथाच येषां द्रष्टृणाम् उपर्युक्तौ सूर्यौ अदर्श्यौ भूत्वा दर्श्यौ भवतः, ते द्रष्टारः तौ उद्गतौ

सूर्य हैं। वे उदीचीन प्राचीन दिशा के अन्तरालरूप ईशान कोण में उदय को प्राप्त होकर 'जाव' यावत् 'उदीणपाईण मागच्छंति' उदीचीन प्राचीन दिशा के अन्तराल रूप क्षेत्र ईशानकोण में क्रम से अस्त होते हैं यहां (यावत्) शब्द से (प्राचीनदक्षिणमागच्छतः, प्राचीन दक्षिण मुद्गत्य दक्षिणप्रतीचीनमागच्छतः दक्षिणप्रतीचीनमुद्गत्य प्रतीचीनं मुदीचीनं आगच्छतः, प्रतीचीनउदीचीनमुद्गत्य (इस पूर्वोक्त पाठ का ही संग्रह किया है। उत्तर दिशा के पास का जो प्रदेश है वह उदीचीन, पूर्वदिशा के पास का जो प्रदेश है वह प्राचीन, उत्तर औ पूर्वदिशा के बीच का जो भाग है वह ईशानकोण, पूर्व और दक्षिणदिशा के बीचका जो भाग है वह अग्नेयकोण, दक्षिण और पश्चिम के बीच का जो भाग है वह नैऋत्यकोण है तथा पश्चिम और उत्तरदिशा का जो बीच का भाग है वह वायव्यकोण है। अमुक समय में सूर्य उदित होता है और अमुक समय में वह अस्त होता है ऐसा जो सूर्य के उदय और अस्त

"जाव" યાવત્ "उदीणपाईणमागच्छंति" ક્રમશઃ ઇશાનકોણ પર્યન્તના ક્ષેત્રમાં અસ્ત પામે છે. અહીં 'जाव' (યાવત્ પદથી નીચેના પૂર્વોક્ત પાઠનો સમાવેશ કરાયો છે. "प्राचीन दक्षिणमागच्छतः, प्राचीनदक्षिणमुद्गत्य दक्षिण प्रतीचीनमागच्छतः, दक्षिण प्रतीचीनमुद्गत्य प्रतीचीनमुदीचीनं आगच्छतः, प्रतीचीन उदीचीनमुद्गत्य" ઉત્તરદિશાની પાસેનો જે પ્રદેશ છે તેને (उदीचीन.) અને પૂર્વદિશાની પાસેના પ્રદેશને (प्राचीन) કહેવામાં આવેલ છે. ઉત્તર અને પૂર્વદિશા વચ્ચે ઇશાનકોણ છે, પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશા વચ્ચે અગ્નિકોણ છે, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચે નૈઋત્ય કોણ છે અને પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચે વાયવ્ય કોણ છે.

(અમુક સમયે સૂર્ય ઉગે છે અને અમુક સમયે સૂર્ય આથમે છે, આ પ્રમાણે સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વિષેનું જે કથન છે, તે કથન સૂર્યને દેખ-

इति व्यवहरन्ति, येषां तु दृश्यौ भूत्वा अदृश्यौ भवतस्ते तौ अस्तं गतौ इति व्यवहरन्ति इति तयोरुदयास्तमययोः द्रष्टृजनसापेक्षतयाऽनियतत्वमवसेयम् ।

उक्तञ्च—" जह जह समये समये पुरओ संचरइ भवखरो गयणे,
तह तह इओ वि नियमा जायइ रयणीय भावत्थो,
एवं च सया नराणं उदयत्थमणाइं होंतिऽनिययाइं,
सयदेस भेए कस्सइ किंची ववदिस्सइ नियमा,

होने का व्यवहार होता है वह सूर्य को देखने वाले मनुष्यों की अपेक्षा होता है ऐसा जानना चाहिये। कारण की समग्र-भूमण्डल पर सूर्य के उदय होने का और अस्त होने का समय नियत नहीं है। अच्छी तरह से विचार किया जाय तो दोनों ही सूर्य लोगों के समक्ष सदा उपस्थित ही रहते हैं,परन्तु जब कोई सूर्य-आवारक द्रव्य सूर्यों की आड़में आजाता है तब अमुक देशके मनुष्य उन्हें देख नहीं पाते अतःउनकी दृष्टि के अनुसार सूर्य अस्त हो गया ऐसा व्यवहार होता है। और जब वह आवारकद्रव्य उनके आड़े नहीं आता है तब अमुक देश के मनुष्य सूर्य को देखते हैं तो वे कहते हैं कि सूर्य उदित हो गया। इस तरह " उपर्युक्त सूर्य अदृश्य होकर जब दर्शक जनों उसको देखते हैं तो उनमें उदय हो गये ऐसा व्यवहार होता है और जब दृश्य होकर वे दर्शक जनों की दृष्टि से ओझल हो जाते हैं तब अस्त हो गये ऐसा उनमें व्यवहार होता है) सूर्यों के उदय अस्त का यह व्यवहार उनके दर्शक जनों की अपेक्षा वाला होने के कारण अनियत जानना चाहिये।

નારા મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કરવામાં અવેલ છે, એમ સમજવું. કારણ કે સમસ્ત ભૂમંડળ ઉપર સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત થવાનો કોઇ નિયત સમય નથી. જો બરાબર વિચાર કરવામાં અવેતો બન્ને સૂર્યો લોકોની સમક્ષ સદા ઉપસ્થિત (મોજૂદ) જ રહે છે. પરન્તુ જ્યારે કોઇ આવારક (આચ્છાદિત કરનારૂં) દ્રવ્ય સૂર્યોની આડે આવી જાય છે, ત્યારે અમુક દેશના લોકો તેમને દેખી શકતા નથી. તેથી તેઓની દૃષ્ટિએ (સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો,) એવો વ્યવહાર થાય છે. પણ જ્યારે તે આવરક દ્રવ્ય ત્યાંથી દૂર થઈ જાય છે ત્યારે તે લોકો તેને દેખી શકે છે, અને કહે છે કે (સૂર્યનો ઉદય થઇ ગયો.) આ રીતે (ઉપર્યુક્ત સૂર્ય અદૃસ્ય થઇને ફરીથી જ્યારે દર્શકોની નજરે પડે છે ત્યારે તેઓ કહે છેકે (સૂર્યનો ઉદય થયો) અને પહેલાં દૃશ્ય હોય એવો સૂર્ય જ્યારે દર્શકોથી અદૃસ્ય બને ત્યારે દર્શકો કહે છે કે (સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.) સૂર્યના ઉદય-અસ્તનો આ વ્યવહાર તેના દર્શકોની અપેક્ષાએ જ કરાયો છે એમ સમજવું. અને તેથી જ તેને અનિયત સમજવો.

सइ चेव य निद्दिट्ठो भद्दमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं केसिं,
चीदाणिं पिय विसमयमाणे रवी जेसिं " इत्यादि ।

छाया-" यथा यथा समये समये पुरतः सञ्चरति भास्करो गगने,
तथा तथा इतोऽपि नियमात् जायते रजनी च भावार्थः,
एवञ्च सदा नराणामुदया-स्तम (य) नानि भवन्ति अनियतानि,
स्वकदेशभेदं कल्पयित् किञ्चिद् व्यपदिश्यते नियमात्,
सकृदेव च निर्दिष्टः भद्रमुहूर्तः क्रमेण सर्वेषां केषा-
ञ्चिदिदानीमपि च विषमयमाणे रविर्येषाम् ' इति ।

एतावता सूत्रेण रवेश्चतसृष्वपि दिक्षु गमनं प्रतिपादितं, तेन यत्तु 'सूर्यः पश्चिमसमुद्रं प्रविश्य पातालेन गमनं कृत्वा समुद्रे उदेति' इत्युक्तं तदपास्तम्॥१॥

कहा भी है—समय २ पर जैसे २ सूर्य आगे २ आकाश में गति करता हुआ चलता है, उसी तरह से इस तरफ भी रात्रि होती चली आती है यह बात सत्य है। अतःजब इस प्रकार से है कि सूर्य की गति ऊपर ही उसके उदित होने का और अस्त होने का व्यवहार निर्भर है, तो फिर मनुष्यों के हिसाब से उनका उदित और अस्त होना ये दोनों बातें अनियमित है। इत्यादि। सूर्य चारों दिशाओं में गमन करता है आकाश में सूर्य समस्त दिशाओ में फिरता है-यह बात इस मूल सूत्र द्वारा प्रकट की गई है, तो जो लोग ऐसा मानतेहैं कि (सूर्य पश्चिम के समुद्र में प्रविष्ट होकर पाताल से गमन करता हुआ पूर्वसमुद्र में उदित होता है) उनका यह कथन योग्य नहीं है क्यों कि सूर्य की गति चारों दिशाओ में होती है यह बात पूर्वोक्त सूत्र से प्रकट की गई है ॥सू०१॥

કહ્યું પણ છે—સમય સમય પર જેમ જેમ સૂર્ય આકાશમાં આગળને આગળ ગમન કરે છે, તેમ તેમ તે તરફ પણ રાત્રિ થતી જાય છે, એ વાત સત્ય છે આરીતે જો સૂર્યની ગતિ ઉપર જ તેના ઉદય અને અસ્ત થવાનો વ્યવહાર નિર્ભર હોય, તો મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ તેમનો ઉદય અને અસ્ત થવાની વાતો અનિયમિત જ છે.

(સૂર્ય ચારે દિશામાં ગમન કરે છે-આકાશમાં સૂર્ય સમસ્ત દિશાઓમાં ફરે છે,) આ વાત મૂળસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

આ કથન દ્વારા લોકોની નીચેની માન્યતાઓનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે- (સૂર્ય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશીને પાતાલમાં ગમન કરીને પૂર્વ સમુદ્રમાં ઉદય પામે છે.) આ માન્યતાનું એ સૂત્રદ્વારા ખંડન કરાયું છે, કારણ કે સૂર્યની ગતિ ચારે દિશામાં થાય છે,એવું પૂર્વોક્ત સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.॥સૂ૧॥

मूलम्—" जया णं भंते ! जं दीवे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे हवइ, तयाणं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ, जयाणं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं राई भवई ? हंता, गोयमा ! जयाणं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वि दिवसे जाव-राई भवइ जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं दिवसे भवइ, तयाणं पच्चत्थिमेण वि दिवसे भवइ, जयाणं पच्च-त्थिमेणं दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वं-यस्स उत्तरदाहिणेणं राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरपुरत्थिमेणं दिवसे जाव — राई भवइ जयाणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे उक्कोसए अट्ठारस-मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरड्ढे वि उक्कोसए अट्ठारस-मुहुत्ते दिवसे भवइ, जयाणं उत्तरड्ढे उक्कोसए अट्ठारस मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिम—पच्चत्थिमेणं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जयाणं जंबुद्दीवे दीवे जाव—दुवालसमुहुत्ता राई भवइ, जयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमे उक्कोसए अट्ठारस मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे पच्चत्थि-मेण वि उक्कोसेणं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जयाणं पच्चत्थिमेणं उक्कोसिए अट्ठारस मुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव—राई

भवइ ? हंता, गोयमा ! जाव–भवइ, जयाणं भंते ! जंबु-दीवे दीवे दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, जयाणं उत्तरड्ढे अट्ठारसमुहुत्ता णंतरे दिवसे भवइ, तयाणं जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पच्चत्थिमेणं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जया णं जंबु-दीवे दीवे जाव राई भवइ, जयाणं भंते ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तयाणं पच्चत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, जयाणं पच्चत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तयाणं जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जाव-भवइ, एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं, सत्तरस मुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई भवइ, सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साईरेगा तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे चोद्दसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगचउद्दसमुहुत्ता राई, पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राई, चोद्दसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राई, चोद्दसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा सो-लसमुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई, तेर-समुहुत्ताणंतरे दिवसे साईरेगा सत्तरसमुहुत्ता राई, जयाणं जंबुदीवे दीवे दाहिणड्ढे जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे

भवइ, तयाणं उत्तरड्ढे वि, जयाणं उत्तरड्ढे तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ? हंता, गोयमा! एवं चेव उच्चारेयव्वं, जाव-राई भवइ, जयाणं भंते? जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं पच्चत्थिमेणं वि, जयाणं पच्चत्थिमेणं वि, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ? हंता. गोयमा? जाव राई भवइ ॥ सू० २ ॥

छाया—यदा खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति तदा खलु उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति, यदा खलु उत्तरार्धेऽपि दिवसोभवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमे खलु रात्रिर्भवति? हन्त, गौतम! यदा जम्बू-

(जयाणं भंते!) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे हवइ) हे भदन्त! जब जंबूद्वीप में दक्षिणार्ध में दिन होता है (तयाणं उत्तरड्ढे वि दिवसे भवइ) तब उत्तरार्ध में भी दिवस होता है। और (जयाणं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ, तया णं जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमे णं राई हवइ) जब उत्तरार्ध में भी दिवस होता है तब

"जयाणं भंते!" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ–(जयाणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे दिवसेहवइ) હે ભદન્ત! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે, (तया णं उत्तरड्ढे वि दिवसे भवइ) ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું દિવસ હોય છે? અને (जयाणं उत्तरड्ढेऽवि दिवसे भवइ, तयाणं जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं राई हवइ) જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં સુમેરુ

द्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धेऽपि दिवसः, यावत्-रात्रिर्भवति, यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽपि दिवसो भवति, यदा खलु पश्चिमे दिवसो भवति तदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे रात्रिर्भवति? हन्त, गौतम! यदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपौरस्त्ये

जंबूद्वीप में सुमेरु पर्वत की उत्तरदिशा तरफ और पश्चिम दिशा तरफ रात्रि होती है? (हंता, गोयमा जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वि दिवसे जाव राई भवइ) हां गौतम! इसी तरह से होता है-जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में भी दिवस होता है तब यावत् रात्रि होती है। (जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं दिवसे भवइ) हे भदन्त! जिस समय जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की पूर्वदिशा तरफ दिवस होता है (तया णं पच्चत्थिमेण वि दिवसे भवइ) तब पश्चिम दिशा तरफ भी दिवस होता है और (जया णं पच्चत्थिमेणं दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं राई भवइ) जब पश्चिम दिशा तरफ दिवस होता है, तब जम्बूद्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दक्षिण दिशा तरफ रात्रि होती है? क्या? (हंता, गोयमा! जया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरपुरत्थिमे णं दिवसे जाव राई भवई) हां, गौतम! इसी तरह से होता है-तब यावत् रात्रि

પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ શું રાત્રિ હોય છે (हंता, गोयमा!-जयाणं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वि दिवसे जाव राई भवई) હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, (યાવત) અને ત્યારે સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રિ હોય છે. (जयाणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं दिवसे भवइ) હે ભદન્ત! જ્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં દિવસ હોય છે, (तयाणं पच्चत्थिमेण वि दिवसे भवइ ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પણ દિવસ હોય છે અને (जयाणं पच्चत्थिमेणं दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं राई भवइ?" જ્યારે પશ્ચિમદિશામાં દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં શું રાત્રિ હોય છે? (हंता गोयमा) હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે, "जयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरपुरत्थिमेणं दिवसे जाव राई भवई"

दिवसः, यावत्-रात्रिर्भवति, यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा उत्तरार्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पौरस्त्य-पश्चिमे जघन्यिका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे यावत्-द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य

होती है (जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ,तयाणं उत्तरड्ढे वि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसेभवइ) हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दक्षिणार्ध में ज्यादा १८ अठारह मुहूर्त का दिवस होता है,तब उत्तरार्ध में भी अधिक से अधिक १८अठारह मुहूर्त का दिन होता है,और (जया णं उत्तरड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवई) जब उत्तरार्ध में सब से बड़ा अठारह मुहूर्त्त का दिन होना है तब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदरपर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा तरफ सब से कमती प्रमाणवाली बारहमुहूर्त्त की रात्रि होती है क्या ? (हंता गोयमा ! जया णं जंबुद्दीवे दीवे जाव दुवालसमुहुत्ता राई भवइ) हां, गौतम ! इसी तरह से होता है। जंबूद्वीप नामके द्वीपमें यावत् बारह मुहूर्त्तकी रात्रि होती है।(जयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमे

જ્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં દિવસ હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પણ દિવસ હોય છે (યાવત્) અને ત્યારે મંદર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, (जयाणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरद्धे वि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ !) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં વધારેમાં વધારે અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું વધારે ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો જ દિવસ હોય છે ! અને (जयाणं उत्तरद्धे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे मंदरस्स पुरत्थिमपचत्थिमेणं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवई ?) જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં સૌથી મોટો દિવસ ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો થાય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં સૌથી નાની બાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે ! "हंता गोयमा! जयाणं जंबुद्दीवे दीवे जाव दुवालसमुहुत्ता राई भवइ) હા ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં મોટામાં મોટો દિવસ ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો થાય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ મોટામાં મોટો દિવસ ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો થાય છે, અને ત્યારે મંદર પર્વતની પૂર્વ તથા પશ્ચિમે

पौरस्त्ये उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे पश्चिमेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा पश्चिमे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरे द्वादशमुहूर्ता यावत्-रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्-भवति, यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टा-

उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे पच्चत्थिमेणं वि उक्कोसेणं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदरपर्वत की पूर्वदिशा तरफ अधिक से अधिक अठारह मुहूर्त्त का दिन होता है, तब जंबूद्वीप में पश्चिम दिशा की तरफ भी अधिक से अधिक अठारह मुहूर्त का दिवस होता है। और (जया णं पच्चत्थिमे णं उक्कोसिए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव राई भवइ) जब पश्चिम दिशा की तरफ अधिक से अधिक अठारह मुहूर्त्त का दिन होता है तब हे भदन्त ! जंबुद्वीप में उत्तरार्ध में सब से कम बारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है क्या? (हंता, गोयमा जाव भवइ) हां, गौतम ! इसी तरह से यावत् सब से कम बारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है। (जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ.) हे भदन्त ! जब जम्बूद्वीप

નાનામાં નાની રાત્રિ ૧૨ બાર મુહૂર્તની થાય છે.

(जयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवई तयाणं जंबुद्दीवे दीवे पच्चत्थिमेणं वि उक्कोसेणं अट्ठारसमुहुत्तो दिवसे भवइ ?) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વદિશા તરફ લંબામાં લાંબો ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં પશ્ચિમ દિશા તરફ પણ શું લાંબામાં લાંબો ૧૮અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે? અને (जयाणं पच्चत्थिमे णं उक्कोसिए अट्ठारसमुहु दिवसे भवइ, तयाणं भंते जंबुद्दीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव राई भवइ !) જ્યારે પશ્ચિમ દિશામાં લાંબામાં લાંબો દિવસ ૧૮ અઢાર મુહૂર્તનો હોય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં નાનામાં નાની રાત્રિ ૧૨બાર મુહૂર્તની હોય છે ? (हंता, गोयमा ! जावभवइ) હા, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં ટૂંકામાં ટૂંકી ૧૨ બાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન સત્ય છે. (जयाणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ)

दशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, तदा उत्तरे अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, यदा उत्तरे अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये, पश्चिमे सातिरेका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे यावत्–रात्रिर्भवति, यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, तदा पश्चिमे अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, यदा पश्चिमे अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर–दक्षिणे सातिरेकद्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ?

नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में अठारह मुहूर्त्त से कुछ कम दिवस होता है (तयाणं उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ) तब उत्तरार्ध में अट्ठारह मुहूर्त्त से कुछ कम दिवस होता है । और (जयाणं उत्तरड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पच्चत्थिमेणं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राई भवइ) जब उत्तरार्ध में अठारह मुहूर्त्त से कुछ कम दिन होता है तब जम्बूद्वीप नाम के द्वीपमें मंदरपर्वत की पूर्व और पश्चिम की ओर बारह मुहूर्त्तसे कुछ अधिक लंबी रात होती है क्या ? (हंतागोयमा ! जया णं जंबुद्दीवे दीवे जाव राई भवइ) हां गौतम ! इसी तरह से होता है–जम्बूद्वीप में यावत रात्रि होती है । (जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ,तया णं पच्चत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ) हे भदन्त ! जिस समय जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मन्दर पर्वतकी पूर्वदिशा तरफ अठारह मुहूर्त्त से कुछ कम दिवस होता

હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં ૧૮ અઢારમુહૂર્તથી ટૂંકો દિવસ થાય છે,ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ ૧૮અઢાર,મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે ? અને(जयाणं उत्तरड्ढे अट्ठारस मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं पच्चत्थिमे णं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राई भवई) જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં ૧૮ અઢાર મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ બાર મુહૂર્ત કરતાં પણ લાંબી રાત્રિ થાય છે ? (हंता गोयमा ! जया णं जंबुद्दीवे दीवे जाव राई भवइ) હા, ગૌતમ ! એવું બને છે—જ્યારે જંબૂદ્વીપમાંથી શરૂકરીને બાર મુહૂર્ત કરતાં લાંબી રાત્રિ થાય છે ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (जया णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तया णं पच्चत्थिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवई) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વાદિશા તરફ અઢાર મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ

हन्त, गौतम ! यावत्-भवति, एवम् एतेन क्रमेण अपसारयितव्यम्, सप्तदशमुहूर्तो दिवसः, त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्तो दिवसः, चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, पञ्चदशमुहूर्तो दिवसः, पञ्चदशमुहूर्ता

है, तब पश्चिम दिशा तरफ अठारह मुहूर्त से कुछ कम दिवस होता है। और (जया णं पच्चत्थिमेणं अट्ठारस मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ) जब पश्चिम दिशा तरफ अठारहमुहूर्त से कुछ कम दिवस होता है तब जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दिशातरफ बारह मुहूर्त से कुछ अधिक लंबी-बडी रात्रि होती है क्या ? (हंता गोयमा! जाव भवइ) हां गौतम! इसी तरह से यावत् बारह मुहूर्त से कुछ अधिक लंबी रात्रि होती है। (एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं) इसी तरह इसी क्रम से दिवस का प्रमाण कम करना चाहिये और रात्रिका प्रमाण बढाना चाहिये। जब (सत्तरसमुहुत्तो दिवसे तेरसमुहुत्ता राई भवइ) सत्तरह मुहूर्त का दिवस होगा तब तेरह मुहूर्त की रात्रि होगी। (सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा, तेरसमुहुत्ताराई, सोलसमुहुत्ते दिवसे; चोद्दस मुहुत्ता राई, सोलस

થાય છે, ત્યારે શું મંદર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં પણ અઢાર મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે ? અને (जयाणं पच्चत्थिमे णं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालस-मुहुत्ता राईभवइ ?) જ્યારે પશ્ચિમ દિશામાં અઢાર મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ તરફ બાર મુહૂર્ત કરતાં લાંબી રાત્રી થાય છે ? (हंता, गोयमा ! जाव भवइ) હા, ગૌતમ એવું બને છે. અહીં ઉપરોક્ત બાર મુહૂર્ત કરતાં લાંબી રાત્રી થાય છે, ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं) એજ રીતે એજ ક્રમથી દિવસનું પ્રમાણ ઓછું. કરવું જોઈએ અને રાત્રિનું પ્રમાણ વધારવું જોઈએ જ્યારે (सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरस मुहुत्ता राई भवइ) જ્યારે સત્તર મુહૂર્તનો દિવસ થાય ત્યારે તેર (૧૩) મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. (सत्तरस मुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा, तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे, चोद्दसमुहुत्ता राई, सोलस-

रात्रिः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः सातिरेका पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः, चतुर्दशमुहूर्तो दिवसः षोडशमुहूर्ता रात्रिः, चतुर्दशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका षोडशमुहूर्ता रात्रिः त्रयोदशमुहूर्तो दिवसः सप्तदशमुहूर्ता रात्रिः, त्रयोदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका सप्तदशमुहूर्ता रात्रिः । यदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे

मुहुत्ताणंतरे दिवसे, साइरेगा चउद्दस मुहुत्ता राई) जब सत्तरह मुहूर्त्त से भी कुछ कम दिवस होता है, तब तेरह मुहूर्त्त से भी कुछ अधिक रात्रि होती है। और जब सोलह मुहूर्त्त का दिवस होता है तब १४ चौदह मुहूर्त्त की रात्रि हो जाती है। जब सोलह मुहूर्त्त से कुछ कम दिवस होता है तब रात्रि कुछ अधिक चौदह मुहूर्त्त की हो जाती है। (पण्णरस मुहुत्ते दिवसे, पण्णरसमुहुत्ता राई) जब पन्द्रह मुहूर्त्त का दिवस होता है तब पन्द्रह मुहूर्त्त की रात्रि होती है। (पण्णरस मुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा पण्णरसमुहुत्ता राई) पन्द्रह मुहूर्त्त से कुछ कम जब दिवस होता है, तब कुछ अधिक पन्द्रह मुहूर्त्त की रात्रि होती है। (चोद्दसमुहुत्ते दिवसे, सोलसमुहुत्ता राई) जब चौदह मुहूर्त्त का दिवस होता है तब सोलह मुहूर्त्त की रात्रि होती है। (चोद्दसमुहुत्ताणंतरे दिवसे, साइरेगा सोलहमुहुत्ता राई) जब चौदह मुहूर्त्त से कुछ कम का दिन होता है तब रात्रि कुछ अधिक सोलह मुहूर्त्त की होती है। (तेरसमुहुत्ते दिवसे, सत्तरसमुहुत्ता राई) जब तेरह मुहूर्त्त का दिवस होता है तब

मुहुत्ताणंतरे दिवसे, साइरेगा चउद्दसमुहुत्ता राई) જ્યારે સત્તર મુહૂર્ત કરતાં પણ કંઈક ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે તેર (તેર) મુહૂર્ત કરતાં કંઈક વધારે સમયની રાત્રિ થાય છે, જ્યારે સોળ મુહૂર્ત નો દિવસ થાય છે, ત્યારે ચૌદ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે, જ્યારે સોળ મુહૂર્ત કરતાં પણ કંઈક ઓછા સમયનો દિવસ હોય છે ત્યારે ચૌદ મુહૂર્તથી કંઈક વધારે સમયની રાત્રિ થાય છે. (पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पण्णरसमुहुत्ता राई) જ્યારે ૧૫ પંદર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે પંદર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. (पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा पण्णरसमुहुत्ता राई) જ્યારે પંદર મુહૂર્તથી કંઈક ટૂંકો દિવસ હોય છે, ત્યારે રાત્રિ પંદર મુહૂર્તથી કંઈક લાંબી હોય છે, (चोद्दसमुहुत्ते दिवसे, सोलस मुहुत्ताराई) જ્યારે ૧૪ચૌદ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ૧૬સોળ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. (चोद्दसमुहुत्ताणंतरे दिवसे, साइरेगा सोलस मुहुत्ता राई) જ્યારે દિવસ ચૌદ મુહૂર્ત કરતાં કંઈક ટૂંકો થાય છે, ત્યારે રાત્રિ સોળ મુહૂર્ત કરતાં

दक्षिणार्धे जघन्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि, यदा उत्तरार्धे तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमे उत्कर्षिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्-रात्रिर्भवति, यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये जघन्यको द्वादश-

---

सत्तरह मुहूर्त्त की रात्रि होती है । (तेरसमुहुत्ताणंतरं दिवसे, साइरेगा मुहुत्ता राई) और जब तेरह मुहूर्त से कुछ कम दिवस का प्रमाण रहता है तब रात्रि का प्रमाण कुछ अधिक सत्तरह मुहूर्त्त का हो जाता है । (जया णं जंबूदीवे दीवे दाहिण जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्सपुरत्थिम पच्चत्थिमेणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ) हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में सब से कम बारह मुहूर्त्त का दिवस होता है, तब उत्तरार्ध में भी ऐसा ही होता है । और जब उत्तरार्ध में ऐसा होता है, तब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की पूर्व पश्चिम की ओर सब से अधिक अठारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है क्या ? (हंता, गोयमा ! एवं चेव उच्चारेयव्वं जाव राई भवइ) हां गौतम ! इसी प्रकार से होता है इसी तरह से ही सब कहना चाहिये यावत् रात्रि होती है । (जया णं भंते ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ,

---

કંઈક લાંબી થાય છે. (तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई) જ્યારે ૧૩ તેર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ૧૭સત્તર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. (तेरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे, साइरेगा सत्तरस मुहुत्ता राई) જ્યારે દિવસ ૧૩તેર મુહૂર્ત કરતાં થોડો ટૂંકો હોય છે, ત્યારે રાત્રિ સત્તર મુહૂર્ત કરતાં થોડી લાંબી હોય છે. (जया णं जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरड्ढे वि जयाणं उत्तरड्ढे तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं उक्कोसिया अट्ठारस मुहुत्ता राई भवइ) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં ટૂંકામાં ટૂંકો બાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું એમ જ બને છે? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં એવું બને, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે ? (हंता गोयमा ! एवं चेव उच्चारेयव्वं जाव राई भवइ) હે ગૌતમ ! એવું જ બને છે. (૧૮ અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે) ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (जयाणं भंते ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं

मुहूर्तो दिवसोभवति, तदा पश्चिमेऽपि, यदा पश्चिमेऽपि तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे उत्कृष्टा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति? हन्त, गौतम? यावत्-रात्रिर्भवति ॥ सू—२ ॥

टीका—अथ रवेश्चतुर्दिक्षु परिभ्रमणेऽपि तत्प्रकाशस्य प्रतिनियतदिक्पातितया रात्रिदिवसव्यवस्थां क्षेत्रभेदेन प्रतिपादयितुमाह–'जयाणं भंते ।' इत्यादि । गौतमःपृच्छति- हे भदन्त ! यदा खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे मध्यजम्बूद्वीपे

तया णं पच्चत्थिमे णं वि, जहा णं पच्चत्थिमेणं वि तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ) हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदरपर्वत की पूर्वदिशा की ओर सब से कम बारह मुहूर्त का दिवस होता है, तब पश्चिम की ओर भी वैसा ही होता है । और जब पश्चिम की ओर भी वैसा होता है, तब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दक्षिण दिशा तरफ अधिक अठारह मुहूर्त की रात्रि भी होती है क्या ? (हंता गोयमा ! जाव राई भवइ) हां, गौतम ! इसी प्रकार से रात्रि होती है यावत् अधिक से अधिक अठारह मुहूर्त की रात्रि होती है ॥

टीकार्थ— सूर्य चारों दिशाओं में भ्रमण करता है-फिर भी उसका प्रकाश प्रतिनियत दिशाओं में ही पड़ता है, इस कारण रात्रि दिवस की व्यवस्था को सूत्रकार क्षेत्र भेद द्वारा प्रतिपादन करने के लिये कहते हैं-(जया णं भंते) इत्यादि ।

जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, तया णं पच्चत्थिमे णं वि, जया णं पच्चत्थिमेणं वि तयाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर दाहिणेणं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશા તરફ ટૂંકામાં ટૂંકો ૧૨ બાર મુહૂર્તનો દિવસ થાયછે, ત્યારે શું પશ્ચિમ તરફ એવું બને છે, અને જ્યારે પશ્ચિમ તરફ એવું બને છે ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે ? (हंता गोयमा ! जाव राई भवइ) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે-(લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે,) ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ-સૂર્ય ચારે દિશાઓમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેનો પ્રકાશ પ્રતિનિયત દિશાઓમાં જ પડે છે, તેથી રાત્રિ દિવસની વ્યવસ્થાનું ક્ષેત્રભેદ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે-(जया णं भंते !) ઈત્યાદિ

'दाहिणड्ढे' दक्षिणार्धे दक्षिणदिग्भागे 'दिवसे हवइ' दिवसो भवति, 'तयाणं' तदा खलु 'उत्तरड्ढेऽवि' उत्तरार्धेऽपि उत्तरदिग्भागेऽपि 'दिवसे हवइ' दिवसो भवति 'तयाणं' तदा खलु किम् 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं' पौरस्त्य-पश्चिमे खलु पूर्वे पश्चिमभागे 'राई भवइ' रात्रिर्भवति किम्? भगवानाह-'हंता, गोयमा!' हे

गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि हे भदन्त! जब (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामके द्वीप में-मध्यजंबूद्वीप में (दाहिणड्ढे) दक्षिणार्ध में दक्षिणदिग्भाग में-(दिवसे भवइ) दिवस होता है, (तया णं) तब (उत्तरड्ढे वि) उत्तरार्ध में भी-उत्तरदिग्भाग में भी (दिवसे हवइ) दिवस होता है तो क्या उस समय (जंबुद्दीवे दीवे) मध्य जंबूद्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) मन्दर पर्वत की (पुरत्थिमेणं पच्चत्थिमेणं) पूर्व और पश्चिम दिशा में पूर्वपश्चिमदिग्भाग में (राई भवइ) रात्रि होती है? इसका अभिप्राय ऐसा है कि ऊपरके सूत्रद्वारा ऐसा कहा गया है कि सूर्य चारों दिशाओं में गमन करता है-तो इससे तो यही समझा जा सकता है कि उसका प्रकाश सदा कायम फैलता रहता है-जब ऐसी बात है तो फिर कहीं रात्रि और कहीं दिवस ऐसा विभाग कैसे बन सकता है? अर्थात् नहीं बन सकता। क्यों कि इस प्रकार की मान्यता से तो सर्वत्र दिवस ही रहना चाहिये। परन्तु ऐसा तो होता नहीं है। सो इसका कारण क्या है? इसके समाधान निमित्त ऐसा कहा गया है कि यद्यपि सूर्य चारों दिशाओं में गति करता

ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભદંતા જ્યારે (जंबुद्दीवे दीवे) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં) (दाहिणड्ढे) દક્ષિણાર્ધમાં (દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં પણ "दिवसे भवइ" દિવસ થાય છે? "तयाणं" ત્યારે "उत्तरड्ढे वि) શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ (दिवसे भवइ) દિવસ થાય છે) અને ત્યારે (जंबुद्दीवे दीवे) મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં આવેલા (मंदरस्स पव्वयस्स) મંદર (સુમેરુ) પર્વતની (पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં (પૂર્વ પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં) શું (राई भवइ) રાત્રિ હોય છે? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-પહેલા સૂત્રમાં એવું બતાવવામાં આવ્યું છે કે સૂર્ય ચારે દિશાઓમાં ભ્રમણ કરે છે. એથી તો એવું માનવાને કારણ મળે છે કે તેનો પ્રકાશ સદા સર્વત્ર ફેલાતોજ રહે છે. આવું હોવા છતાં કોઈ જગ્યાએ દિવસ અને કોઈ જગ્યાએ રાત્રી થવાનું કારણ શું છે? ખરેખર તો બધી જગ્યાએ દિવસજ હોવો જોઈએ. તો તેનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે-સૂર્ય

गौतम ! हन्त, सत्यम् ' जयाणं ' यदा खलु ' जम्बुद्दीवे दीवे ' जम्बूद्वीपे द्वीपे ' दाहिणड्ढे ' दक्षिणार्धे ' दिवसे ' दिवसः ' जाव-राईभवइ ' यावत्-रात्रिर्भवति, इति, यावत्करणात् 'भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति, यदा च उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्स पर्वतस्य पौरस्त्यपश्चिमे ' इति संग्राह्यम् ।

रहता है फिर भी उसका प्रकाश मर्यादित है । अर्थात् उसका प्रकाश अमुक भागतक ही जाता है- आगे नहीं जाता है-इसलिये रात और दिवस का व्यवहार बन जाता है । जितनी मर्यादा तक जबतक सूर्यका प्रकाश रहता है-उतना भाग में तबतक दिवस का व्यवहार और प्रकाश वर्जित स्थान में रात्रि का व्यवहार होता है। इसी बात को क्षेत्र विभागपूर्वक इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है, गौतम प्रभु से प्रश्न करते हुए पूछते हैं कि जब जम्बूद्वीप में दक्षिणार्ध में और उत्तरार्ध में दिवस होताहै-तब क्या पूर्व और पश्चिमभाग में रात्रि होती है क्या? भगवान् इसका उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा ! हां गौतम ! (जयाणं) जब (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामके मध्य जंबूद्वीप में (दाहिणड्ढे वि) दक्षिणार्ध में भी (दिवसे) दिवस होता है-तब (जाव राई भवइ) यावत् रात्रि होती है । यहां यावत्पद से (भवति तदा उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति, यदा च उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति,तदा (जम्बुद्वीपे द्वीपेमन्दरस्य पर्वतस्य पोरस्त्यपश्चिमे) इस पाठका संग्रह किया

ચારે દિશામાં ગતિ કરતો રહે છે, છતાં પણ તેના પ્રકાશ મર્યાદિત છે-એટલે કે સૂર્યના પ્રકાશ અમુક હદ સુધીજ જાય છે-તે હદ કરતાં આગળ જતો નથી. તે કારણે રાત્રિ અને દિવસ થાયા કરે છે. જેટલી હદમાં જ્યાં સુધી સૂર્યના પ્રકાશ રહેછે, તેટલી હદમાં ત્યાંસુધી દિવસ રહે છે, અને પ્રકાશવિહીન સ્થાનમાં રાત્રિ હોય છે એજ વાતને ક્ષેત્ર વિભાગપૂર્વક આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ હોયછે, ત્યારે શું પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં રાત્રિ હોય છે ?)

આ પ્રશ્નોના મહાવીર પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (जयाणं) જ્યારે (जंबुद्दीवे दीवे) જંબૂદ્વીપ નામના મધ્ય જંબૂદ્વીપના (दाहिणड्ढे वि) દક્ષિણાર્ધમાં "दिवसे" દિવસ હોય છે, ત્યારે (जाव राई भवई) યાવત્ રાત્રી હોય છે. અહીં યાવત્ પદથી (भवति तदा उत्तरार्धेऽपि) ઇત્યાદિ પાઠના સંગ્રહ થયો છે. ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂ-

अत एव यथा गन्ध हस्तिना गन्धमाघ्रायान्ये गजाः क्वापि प्रपलायन्ते तथा भगवद् चिन्त्यातिशयप्रभाववशात्तद्विहरणसमीरणगन्धसम्बन्धगन्धतोऽपि-ईति-डमर-मरकादय उपद्रवा स्तत्र न तिष्ठन्तीति, गन्धगजाश्रितराजवद् भगवदाश्रितो भव्यगणः सर्वदा विजयवान् भवतीति च भवत्युभयोर्युक्तं सादृश्यम्। 'लोगुत्तमेणं' लोकोत्तमेन-लोकेषु=ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्रूपेषु उत्तमः=श्रेष्ठः, यद्वा-लोकस्य=भव्यलोकस्य कल्याण कारित्वादुत्तमस्तेन। 'लोगनाहेणं' लोकनाथेन-लोकस्य=भव्यसमूहस्य नाथः=योगक्षेम कारित्वात्प्रभुस्तेन। 'लोगहिएणं।' लोकहितेन-लोकस्य=षड्जीवनिकायरूपस्य हितः= सर्वथा तद्रक्षणप्ररूपणेन स्वयं रक्षणेन हितकरस्तेन। 'लोगपईवेणं' लोकप्रदीपेन-लोकस्य =भव्यरूपविशिष्टलोकस्य आन्तरमिथ्यात्वतिमिरनिकरनिराकरणपुरस्सरं जीवाजीवादि पदार्थस्वरूपप्रकाशकत्वात्प्रदीपस्तेन, नहि जन्मान्धः प्रदीपे सत्यपि वस्तु पश्यति,

गंध गजारूढ नरेश की तरह भगवदाश्रित, "भव्य गण" भी सर्वदा विजयी होता है। "लोकोत्तम" प्रभु को इसलिये कहा गया है कि उर्ध्व अधो एवं मध्यलोक में उन जैसा उत्तम श्रेष्ट और कोई नहीं है-न हुआ है-और न होगा। अथवा-लोक शब्द का अर्थ भव्यजन भी होता है-उनका कल्याण प्रभुद्वारा ही होता है-इसलिये भी उन्हें "लोकोत्तम कहा है।

भव्यसमूह के ये योगक्षेमकारी होने से नाथ हैं इसलिये "लोक-नाथ" इन्हें कहा गया है। षट्जीवनिकायरूप इसलोक के रक्षण करने के प्ररूपक होने से ये "लोकहित" इस शब्द के वाच्य हुए हैं। लोक प्रदीप-भव्यरूप-विशिष्ट लोकों को ये, उनके आन्तर मिथ्यात्वरूप तिमिर निकर अन्धकारसमूह) के निराकरण करनेवाले होने से और साथ साथ में उन्हें जीव अजीव आदिपदार्थों के यथार्थ स्वरूप का प्रकाश देने वाले होने से प्रदीप जैसे कहे गये हैं।

ગંધ હાથી ઉપર બેસનાર રાજાની જેમ 'ભગવદાશ્રિત' 'ભવ્યગણ' પણ કાયમને માટે વિજયી થાય છે. પ્રભુને 'લોકોત્તમ' એટલા માટે કહેવામાં આવ્યા છે કે ઊર્ધ્વ, અધો અને મધ્યલોકમાં એમના જેવો ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ છે નહિ, થયો નથી અને થશે નહિ. અથવા-લોક શબ્દનો અર્થ ભવ્યજન પણ થાય છે-તેમનું શ્રેય પ્રભુ વડે જ થાય છે, એટલા માટે પણ તેમને 'લોકોત્તમ' કહ્યા છે. ભવ્યસમૂહના એ યોગક્ષેમ કરનાર હોવાથી 'નાથ' છે, એટલા માટે જ એમને 'લોકનાથ' કહ્યા છે. ષટ્ જીવનિકાયરૂપ આલોકના રક્ષણ કરવાના નિરૂપક હોવાથી એઓને 'લોકહિત' આ શબ્દથી સંબોધવામાં આવ્યા છે. લોકપ્રદીપ-ભવ્યરૂપથી વિશિષ્ટ લોકોને એ તેમના અન્તરના મિથ્યાત્વરૂપ તિમિર નિકટ (અન્ધકાર) સમૂહને દૂર કરનારા હોવાથી અને સાથે સાથે તેમને જીવ-અજીવ વગેરે પદાર્થોના સાચારૂપનો પ્રકાશ આપનાર (સાચા રૂપને બતાવનાર) હોવાથી પ્રદીપના જેમ તેઓને 'પ્રદીપ' કહેવામાં આવ્યા છે.

किन्तु तस्मै प्रदीपोऽप्रदीप एव, तथैव भगवानप्यभव्यायेति लोकशब्देन भव्यलोकग्रहणम्। 'लोगपज्जोयगरेणं' लोकप्रद्योतकरेण–लोक्यत इति लोकः, इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपस्य समस्तवस्तुजातस्य भावस्याखण्डमार्त्तण्डमण्डलमिव प्रद्योतं प्रकाशं करोतीत्येवं शीलो लोकप्रद्योतकरः, तेन। 'अभयदएणं' अभयदयेन–अभयम्=आत्मनो विशिष्टस्वास्थ्यं दयते=ददातीत्यभयदः=विकटकर्मकोटिसङ्कटमोचन–निःश्रेयससाधनभूतसम्यग्दर्शनादि लक्षणपरमधृति दायक इत्यर्थः, तेन। 'चक्खु-

यहां जो लोक पद से भव्यरूप विशिष्ट लोकका ग्रहण किया गया है–उसका कारण यह है कि जिस प्रकार दीपक के होने पर भी जन्मान्ध वस्तुका अवलोकन नहीं कर सकता है–उसी तरह भगवान के सद्भाव में भी अभव्यजन यथार्थ वस्तु के स्वरूप अवलोकन से रहित ही बने रहते हैं–उनके द्वारा उसका कुछ भी कल्याण नहीं हो सकता है–जिस प्रकार दीपक जन्मान्ध के लिये अदीपक है–उसी प्रकार अभव्यजन भगवान से लाभ नहीं प्राप्त कर सकते हैं। लोकप्रद्योतकर–जो देखने में आता है उसका नाम लोक है–इस व्युत्पत्ति के अनुसार लोक और अलोकरूप समस्त वस्तु समूह के अखण्ड रविमार्त्तण्डमंडल की तरह ये प्रकाश करने वाले हैं इसलिये लोकप्रद्योतकर हैं। अभयदय–आत्मा के विशिष्ट स्वास्थ्य का नाम अभय है। इस अभय को जो देता है वह अभयदय–कहलाता है। ऐसे अभयदय प्रभु ही हैं–कारण उन्होंने भव्य जीवों को विकट कर्मों के कोटिकोटि संकटो से छुडाया है और उन्हे निःश्रेयस के साधनभूत ऐसे–सम्यग्दर्शनादिरूप परम धैर्य को प्रदान किया है।

અહીં જે લોક પદ વડે ભવ્યરૂપ વિશિષ્ટ લોકનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમનું કારણ આ છે કે જેમ દીપક હોવા છતાં પણ જન્માંધ, વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ ભગવાનના સદ્ભાવમાં પણ (ભગવાનની મોજૂદગીમાં પણ) અભવ્યજન યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપને જોવામાં અક્ષમ જ બની રહે છે. જેમ દીપક જન્માંધ માટે અદીપક છે, તેમ અભવ્ય ભગવાન્ પાસેથી લાભ મેળવી શકતો નથી. 'લોક-પ્રદ્યોતકર'–જે જોવામાં આવે છે તેમનું નામ લોક છે. આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ લોક અને અલોકરૂપ સંપૂર્ણ–સમૂહના અખંડ સૂર્ય મંડળની જેમ એ પ્રકાશ કરનાર છે, એટલા માટે એ લોક પ્રદ્યોતકર છે. અભયદય–આત્માના વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્યનું નામ અભય છે. એ અભયને જે આપે છે, તે 'અભયદય' કહેવાય છે. એવા અભયદય પ્રભુ જ છે. કેમકે તેમણે ભવ્યજીવોને (પોતાના) વિકટ (ઘોર) કર્મોના કોટિ કોટિ સંકટોમાંથી મુક્ત કરાવ્યા છે, અને તેમને નિઃશ્રેયસના (કલ્યાણના) સાધનભૂત એવા સમ્યગ્દર્શન વગેરે રૂપ પરમ ધૈર્ય આપ્યું છે.

दएणं' चक्षुर्दयेन पश्यतीति चक्षुः, हेयोपादेयवस्तुविभागकारित्वेन चक्षुरिव चक्षुः= श्रुतज्ञानं तस्य दयो दायकश्चक्षुर्दयस्तेन। 'मग्गदएणं' मार्गदयेन-मृग्यते=अन्विष्यते स्वाभीष्टस्थानमनेनेतिमार्गः=निश्चयव्यवहारलक्षणः शिवपुरपथस्तस्य दयेन। 'सरणदएणं' शरणदयेन-शरणं=संसारदुःखसन्तप्तप्राणिगणस्य रक्षास्थानं तत्त्वतो निर्वाणपदं दयतइति शरणदयस्तेन, संसारकान्तारे परिभ्रमतां रागपञ्चानन-द्वेषव्याघ्र

चक्षुर्दय-"पश्यतीतिचक्षुः" इस व्युत्पत्ति के अनुसार यहां चक्षु शब्द का अर्थ श्रुतज्ञान है क्योंकि वही हेय और उपादेय वस्तुका विभागकारी माना गया है।—

इस चक्षु की प्राप्ति भव्यजीवों को प्रभु से ही होती है-अतः वे चक्षुर्दय है। मग्गदय-मार्गदय-"मृग्यते स्वाभीष्टस्थानं-अनेन इति मार्गः" इस व्युत्पत्ति के अनुसार मार्ग का अर्थ-मोक्षपुर का रास्ता होता है। क्यों कि मार्ग से ही पथिक अपने अभीष्ट स्थान की खोज करते हैं। यह रास्ता निश्चय ओर व्यवहारकी अपेक्षा दो तरह का कहा हुआ है। मोक्षरूप अभीष्ट-स्थानकी प्राप्ति करानेवाले इस मार्ग की प्राप्ति मोक्षा भिलापीजनों को प्रभु के उपदेश से ही हुई है। अतः उन्हें "मार्गदय" सूत्रकारने प्रकट किया है। शरणदय- सांसारिक दुःखों से सन्तप्त हुए प्राणियों के लिये रक्षा का जो सर्वोत्तम स्थान है उसका नाम शरण है। ऐसा स्थान-केवल एक मोक्ष ही है। इस पद के प्रदाता प्रभु हैं अतः वे शरणदय हैं। यह संसार एक भयंकर कान्तार है। इसमें परिभ्रमण करनेवाले प्राणी रागरूपी पंचानन (सिंह)

ચક્ષુર્દય-'**पश्यतीतिचक्षुः**' આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ અહીં ચક્ષુ શબ્દનો અર્થ શ્રુતજ્ઞાન છે. કેમકે તેજ હેય ઉપાદેય (અસ્વીકાર કરવા યોગ્ય અને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય) પદાર્થને વિભક્ત કરનાર માનવામાં આવ્યો છે. ભવ્યજીવોને આ ચક્ષુની પ્રાપ્તિ પ્રભુથી જ થાય છે, એટલા માટે તેઓ ચક્ષુર્દય છે. મગ્ગદય-માર્ગદય-'**मृग्यते अन्विष्यते स्वाभीष्टस्थानं अनेन इति मार्गः**" આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ માર્ગનો અર્થ મોક્ષપુરનો માર્ગ એ પ્રમાણે થાય છે. કેમકે માર્ગથી જ મુસાફર પોતાના ઈચ્છિત સ્થાનની શોધ કરે છે. આ માર્ગ નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાએ બે જાતનો બતાવવામાં આવ્યો છે. મોક્ષરૂપ ઈચ્છિત સ્થાનની પ્રાપ્તિ મોક્ષાભિલાપીઓને પ્રભુના ઉપદેશથી જ થઈ છે. એટલા માટે તેમને 'માર્ગદય' સૂત્રકારે કહ્યા છે.

'શરણદય' જગતના દુઃખોથી સન્તપ્ત થયેલ પ્રાણીઓને માટે રક્ષણનું જે સૌથી સારૂ સ્થાન છે, તેનું નામ શરણ છે. એવું સ્થાન ફક્ત એક મોક્ષ જ છે. આ (મોક્ષ) પદને આપનારા પ્રભુ જ છે, એટલા માટે તેઓ શરણદય છે. આ સંસાર એક ભયંકર 'કાન્તાર' (અટવી) છે. આમાં વિચરનારા પ્રાણીઓ રાગરૂપી પંચાનન

क्रोधदावानल-मानमहागिरि-मायापिशाची-लोभमहाजगर-विषयावलीविषवल्ली-कुगुरुतस्करकर्म प्रकृतिवृक्षाली-मिथ्यात्वमहान्धकारचतुर्गतिदीर्घाध्वतृष्णामहासरिदास्रवजल-कुश्रद्धाप्रवाह कुत्सितप्ररूपणा-तरङ्ग-कुशीलतटे-न्द्रियगणमकर-संयोगवियोगकण्टक नरकनिगोद महावर्त्ताभिमुख वह नानाविधदुःखपरम्परासंक्लेशसंत्रस्तानां प्राणिनां निरुपद्रवमचलमरुजमव्याबाधमपुनरावृत्तिकं सुरक्षास्थानं ददातीति भावः।

अत्र-'अभयदयेन,-चक्षुर्दयेन,-मार्गदयेन,-शरणदयेन' इत्येतत्पदचतुष्टस्यायमभिप्रायः—

यथा कोऽपिकारुणिकः पुरुषोऽनेकविधश्वापदादिकीर्णे महारण्ये तस्करनिक-

से, द्वेष रूपी व्याघ्र से क्रोध रूपी दावानल से मानरूपी महागिरि से, मायारूपी महापिशाची से, लोभ रूपी महा अजगर से, विषयावली रूपी विषवल्ली से, कुगुरु रूपी तस्कर से कर्मप्रवृत्ति रूपी वृक्ष पंक्ति से, मिथ्यात्व रूपी महाअन्धकार से चतुर्गति रूपी विकट लम्बे मार्ग से, तृष्णा रूपी महानदी से आस्रव रूपी जल से त्रस्त कुश्रद्धा रूपी प्रवाह से कुत्सित प्ररूपणा-तरङ्गो से कुशील रूपी तटसे इन्द्रियगण रूपी मकर से संयोग वियोगरूपी कंटकों से नरक एवं निगोद रूपी महा आवर्तों में परिभ्रमण जन्य अनेक विध दुःख परम्परा के संक्लेशों से हो रहे हैं। उन्हें इस संसार कान्तार-के दुःखों से छुडाकर निरुपद्रव, अचल, अरुज, अव्याबाध एवं अपुनरावृत्तिक सिद्धिनाम का सुरक्षित स्थान देने वाले यदि कोई हैं तो वे एक भगवान् ही हैं। इसीलिये वे "शरणदय" कहलाये हैं। अभयदय चक्षुर्दय मार्गदय तथा शरणदय इन चार पदों का यह अभिप्राय हैं कि-जिस

(सिंह)थी, द्वेषरूपी वाघथी, क्रोधरूपी दावानलथी, मानरूपी महा पर्वतथी, मायारूपी महापिशाचीथी, लोभरूपी महा अजगरथी विषयावलीरूपी विषनी वेलथी, कुगुरु (खराब गुरु) रूपी चोरथी, कर्मनी प्रवृत्तिरूपी झाडनी पांतीथी, मिथ्यात्व (मिथ्यापणु)रूपी घोर अन्धाराथी, चतुर्गतिरूपी विकट लांबा रस्ताथी, तृष्णारूपी महा नदीथी, आस्रव (कर्मनुं आत्मामां दाखल थवुं ते)रूपी पाणीथी, कुश्रद्धारूपी प्रवाहथी, कुत्सित प्ररूपणारूपी मोजाओथी, कुशीलरूपी किनाराथी, ईन्द्रियोना समूहरूपी मगरथी, संयोग वियोग रूपी कांटाओथी नर्क अने निगोदरूपी महा आवर्तो (चकरी अथवा पाणीनी भमरी) मां परिभ्रमणथी उत्पन्न अनेकविध दुःखनी परंपराना संक्लेशोथी त्रस्त थई रह्या छे. तेमने आ संसार कान्तार (निर्जन जंगल)ना दुःखोथी मुक्त करावीने निरुपद्रव, अचल, अरुज, अव्याबाध अने अपुनरावृत्तिक-सिद्धिनामनुं सुरक्षित स्थान आपनार जो कोई छे तो ते एक भगवान् ज छे. एटला माटे तेओ 'शरणदय' कहेवामां आव्या छे. अभयदय, चक्षुर्दय मार्गदय तथा शरणदय आ चार पदोनो ए अर्थ छे के-जेवी रीते कोई

ऽपहृतसर्वस्वं भयस्थानपतितं पट्टिकादृढबद्धचक्षुषं पुरुषं निरीक्ष्य तमभयरूपमधुराला पादिना संतोष्य पट्टिकापनोदेन चक्षुर्दत्वा मार्गप्रदर्शनपूर्वकं निरुपद्रवं स्थानं प्रापयति, तथैव भगवानपि नानाविधक्लेशसन्तापसङ्कुले विपुले भवारण्ये कर्मतस्करापहृतात्मगुण सर्वस्वं मोहाच्छादितनेत्रं भव्यजनं 'भो भव्य ! मा भैषीः, बुध्यस्व निजात्म· स्वरूपम्' इति सम्बोधनपुरस्सरं सन्तोष्य ज्ञानचक्षुर्दानेन सम्यग्दर्शनादिलक्षणं मोक्षमार्गं प्रदर्श्य निर्वाणरूपं शरणं ददातीति ।

प्रकार कोई कारुणिक (दयालु) पुरुष अनेक विध हिंस्रजन्तुओं से आकीर्ण हुए महारण्य में चोरों द्वारा जिसका सर्वस्व हरण कर लिया गया है और जिसे भयस्थान में डाल दिया गया है-तथा दोनों आँखें जिसकी दृढ पट्टी से बांध कर जकड दी गई हैं ऐसे पुरुष को देखकर करुणाभाव से उसे अभयप्रद मधुर मधुर स्नेहोत्पादक आलापों से धैर्य बंधाता है-आंखों से पट्टी खोलकर उसे चक्षु प्रदान करता है और अन्त में मार्ग दिखाकर उसे निरुपद्रवस्थान में पहुँचा देता है, उसी तरह प्रभु भी नानाविध क्लेश और सन्ताप से संकुल (घिरे) हुए इस विस्तृत भवारण्य में कर्म रूपी लुटेरों द्वारा जिसका आत्मगुण सर्वस्वरूप लूट लिया गया है तथा जिसके आन्तर ज्ञानरूप चक्षुओं पर मोहरूपी पट्टी बांध दी गई है ऐसे भव्यजन को हे भव्यो तुम मत डरो, अपने आत्म स्वरूप को समझो "इन वचनो द्वारा संतोषित कर उसे ज्ञान रूपी चक्षु प्रदानकर सम्यग्दर्शनादिप मोक्षमार्ग को दिखा कर निर्वाणरूप अभय-स्थान में पहुँचा देते हैं।

કારુણિક (દયાળુ) પુરુષ અનેક જાતના હિંસક પશુઓથી આક્રાંત મોટા જંગલમાં ચોરોએ જેનું સર્વસ્વ હરી લીધું છે, અને જેને ભયસ્થાનમાં ફેંકવામાં આવ્યો છે, તેમજ તેની બન્ને આંખો મજબૂત પટ્ટીથી બાંધીને કસવામાં આવી છે, એવા પુરુષને કરુણભાવથી તેને નિર્ભય બનાવનાર મીઠા મીઠા વચનોથી ધીરજ આપે છે, આંખોની પટ્ટી ખોલીને તેને દૃષ્ટિ અર્પે છે અને અંતે તેને રસ્તો બતાવીને નિરુપદ્રવ સ્થાનમાં પહોંચાડે છે, તેમજ પ્રભુ પણ અનેક જાતના કલેશ અને સન્તાપથી ઘેરાયેલા આ વિશાલ ભવારણ્યમાં કર્મરૂપી લુટારાઓવડે જેનું સર્વસ્વરૂપ આત્મગુણ લુંટાઈ ગયું છે, તેમજ જેમના આન્તરજ્ઞાનરૂપ ચક્ષુઓ ઉપર મોહ (અજ્ઞાન)રૂપી પટ્ટી બાંધવામાં આવી છે, એવા ભવ્યજનને "હે ભવ્યો તમે મા બીશો, પોતાના આત્મસ્વરૂપને સમજો," આ પ્રકારના વચનો વડે સંતુષ્ટ કરીને તેમને જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ અર્પીને સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગને બતાવીને નિર્વાણરૂપ અભયસ્થાનમાં પહોંચાડે છે.

जीवदयेन–जीवेषु दयते इति जीवदयः, यद्वा–जीवन्ति मुनयो येन स जीवः= संयमजीवितं, तं दयत इति जीवदयस्तेन। 'बोहिदयणं' बोधिदयेन–बोधनं बोधिः= जिनधर्मप्राप्तिः, प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्यानां पश्चानुपूर्व्या प्रादुर्भावोवा, तं दयते इतिबोधिदयस्तेन। 'धम्मदएणं' धर्मदयेन–धर्मः=श्रुतचारित्रलक्षणस्तस्य दयेन 'धम्मदेसएणं' धर्मदेशकेन-धर्मः=अगारानगाररूपस्तस्य देशकः=प्ररूपकस्तेन। 'धम्मनायगेणं' धर्मनायकेण धर्मः=क्षायिकज्ञानदर्शनचारित्रात्मकस्तस्य। नायकः= स्वामी–यथावत्परिपालनेन तत्फलपरिभोगात्, यद्वा–धर्मः=श्रुतचारित्रलक्षणस्तस्य नायकः स्वशासनापेक्षया तत्प्ररूपकत्वात्, तेन। 'धम्मसारहिणा' धर्मसार-

"जीवदय" जीवों पर दया करने वाले होने से अथवा संयमरूप जीवन प्रदान करने वाले होने से प्रभु में जीवदय यह विशेषण सार्थक है। बोधिदय–जिनधर्म की प्राप्ति होने का नाम बोधि है–अथवा पश्चानुपूर्वी से प्रशम संवेग निर्वेद अनुकम्पा तथा अस्तिक्य इन भावों का प्रादुर्भाव होना इसका नाम भी बोधि है, यह बोधि प्रभु द्वारा ही जीवों को प्राप्त होती है। इसलिये उन्हें बोधिदय कहा गया है। श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपदेश जीवों को प्रभु से मिलता है–इसलिये उन्हें धर्मदय, तथा अगार श्रावक और अनगारमुनि रूप धर्म की प्ररूपणा प्रभु द्वारा ही हुई है इसलिये उन्हें धर्मदेशक कहा गया है। तथा वे क्षायिक ज्ञान क्षायिक दर्शन, और क्षायिक चारित्र रूप धर्म के स्वामी हैं क्योंकि वे इनका यथावत् पालन करते हैं और उनके सुखों का परिभोग करते हैं इसलिये वे धर्मनायक हैं। अथवा श्रुतचारित्ररूप धर्म की उन्होंने प्ररूपणा अपने शासन की अपेक्षा

'જીવદય' જીવો ઉપર દયા કરનાર હોવાથી અથવા સંયમરૂપ જીવન આપનાર હોવાથી પ્રભુ માટે 'જીવદય' આ વિશેષણ સાર્થક છે. 'બોધિદય' જિનધર્મ મેળવવો તેનું નામ બોધિ છે, અથવા પશ્ચાનુપૂર્વી વડે પ્રથમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય ભાવોનો જન્મ થવો એનું નામ પણ બોધિ છે. આ બોધિ પ્રભુવડે જ જીવોને મળે છે. એટલા માટે તેમને બોધિદય કહેવામાં આવ્યા છે. જીવોને શ્રુત ચારિત્ર્યરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ પ્રભુથી જ મળે છે, એથી જ તેઓ ધર્મદય નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. તેમજ અંગાર શ્રાવક અને અનગાર મુનિરૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા પ્રભુવડે જ થઈ છે, એથી જ તેમને ધર્મદેશક કહેલ છે. તેમજ તેઓ ક્ષાયિકજ્ઞાન, ક્ષાયિકદર્શન અને ક્ષાયિક ચારિત્ર્યરૂપ ધર્મના સ્વામી છે, કેમકે તેઓ તેને સારી રીતે પોષે છે, અને તેઓના ફળોને તેઓ સારી રીતે ભોગવે છે, એટલા માટે જ તેઓ ધર્મનાયક છે. અથવા પોતાના શાસનની અપેક્ષાથી જ શ્રુતચારિત્ર્યરૂપ ધર્મની તેઓએ પ્રરૂપણા કરી છે, એટલા માટે પણ તે તેના (ધર્મના) નાયક છે. 'ધર્મસારથી' સારથીની જે ફરજ

थिना-धर्मस्य सारथिः=सञ्चालकः-धर्मसारथिस्तेन । यथा सारथिरुन्मार्गं गच्छन्तं रथं सन्मार्गमानयति तथा भगवानपि श्रुतचारित्रधर्मस्खलितान् तद्रक्षणोपदेशेन पुनर्धर्ममार्गे स्थापयतीति । 'धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा' धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिना=दानशीलतपोभावैश्चतसृणां नरकादिगतीनां चतुर्णां वा कषायाणामन्तो नाशो यस्मात् स चतुरन्तः, चतुरन्त एव चातुरन्तः, चक्रमिवचक्रम्, चातुरन्त एव-चक्रम्=चातुरन्तचक्रम् जन्मजरामरणोच्छेदकत्वेन चक्रतुल्यत्वात्, वरंच तच्चातुरन्त-चक्रम्=वरचातुरन्तचक्रम्, वरपदेन राजचक्रापेक्षयाऽस्य श्रेष्ठत्वं व्यज्यते लोकद्वय-साधकत्वात् धर्मएव वरचातुरन्तचक्रं=धर्मवरचातुरन्तचक्रम्, तेन वर्तितुं शीलमस्येति

की है इसलिये भी वे उसके नायक हैं। धर्मसारथी-सारथी का यह कर्तव्य होता है कि वह रथका संचालन ठीकर रूप से करें यदि वह उन्मार्ग पर जा रहा है-तो उसे सन्मार्ग पर ले आवे। अतः इस अपने कर्तव्य का पालक जैसे सारथी होता है, उसी प्रकार प्रभुने भी धर्मरूपी रथ का अच्छी तरह से संचालन किया है। यदि कोई प्राणी धर्मरूपी रथ को उन्मार्ग में ले जाता है-अर्थात् श्रुतचारित्ररूप धर्म स्खलित होता है तो प्रभु उसकी रक्षा करने के उपदेश से पुनः उस धर्म में संस्थापित कर देते हैं। धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती दान शील तप एवं भावों द्वारा नरकादि चार गतियों का अथवा क्रोधादि चार कषायों का यह धर्म नाशक होता है इस लिये वह चतुरन्त है। जन्म, जरा एवं मरण का उच्छेदक होने से धर्मको चक्र के समान प्रकट किया गया है। वर शब्द का अर्थ श्रेष्ठ है इससे यह बोध होता है कि राज चक्र की अपेक्षा भी यह धर्मरूपी चक्र श्रेष्ठ है। क्यों कि इससे जीव के दोनों लोक

હોય છે કે તે સારી પેઠે રથને હાંકે, જો તે ઉન્માર્ગે (ખોટે રસ્તે) જતો હોય તો તેને સન્માર્ગ (સારા રસ્તા) તરફ વાળે. માટે જેમ આ સારથી પોતાની ફરજને પાળનાર હોય છે. તે પ્રમાણે જ પ્રભુએ પણ ધર્મરૂપી રથને સારી પેઠે હાંકયો છે. જો ગમે તે પ્રાણી ધર્મરૂપી રથને ઉન્માર્ગ (ખોટા રસ્તા) તરફ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે અર્થાત્ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું સ્ખલન થાય એ રીતનું વર્તન કરે તો પ્રભુ તેના રક્ષક થાય, એટલે કે ધર્મના ઉપદેશથી તેને ફરી ધર્મમાં સંસ્થાપિત કરે છે. ધર્મવરચાતુરન્ત ચક્રવર્તી દાન, શીલ, તપ અને ભાવો વડે નરક વગેરે ચાર ગતિયોને અથવા ક્રોધ વગેરે ચાર કષાયોને આ ધર્મ નાશ કરનારો હોય છે, એટલા માટે તે 'ચતુરન્ત' છે. જન્મ, જરા[વૃદ્ધાવસ્થા] અને મૃત્યુને નાશ કરનાર હોવાથી ધર્મને ચક્રના આકારે બતાવ્યો છે. વર શબ્દનો અર્થ શ્રેષ્ઠ છે. એનાથી એમ જણાય છે કે 'રાજચક્ર' કરતાં પણ ધર્મચક્ર ચઢિયાતું છે. કેમકે

धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती=लोकोत्तर धर्मप्रवर्त्तकस्तेन धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तिना। 'दीवो' द्वीपः संसारसमुद्रे निमज्जतां द्वीप तुल्यः, 'ताणं' त्राणं=कर्मकदर्थितानां भव्यानां रक्षणसक्षणः, अतएव तेषां 'सरणगई' शरणगतिः=आश्रयस्थानम्, 'पइट्ठाणं' प्रतिष्ठानं=कालत्रयेऽप्यविनाशित्वेन स्थितः, तेन, अत्र तृतीयार्थे प्रथमा। 'अप्पडिहयवरनाणदंसणधरेणं' अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरेण-प्रतिहतं-भित्याद्या-वरणस्खलितं न प्रतिहतम्अप्रतिहतं, ज्ञानञ्चदर्शनञ्चेति ज्ञानदर्शने, अप्रतिहते वरज्ञानदर्शने अप्रतिहतवरज्ञानदर्शने, धरतीतिधरः-अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनयोर्धरः,

सुखावह बनते हैं। धर्मरूपी श्रेष्ठ चातुरन्त चक्र से वर्तन करने का प्रभु का स्वभाव है अतः वे धर्मवरचातुरन्त चक्रवर्ती हैं। इस का निष्कर्षार्थ यह है कि प्रभुने जिस धर्म की प्ररूपणा की है वह लोकोत्तर है। ऐसे लोकोत्तर धर्म के प्रवर्तक प्रभु के सिवाय और दूसरा कोई नहीं हो सकता है। प्रभु द्वीप तुल्य इसलिये प्रकट किये गये हैं कि वे संसाररूपी समुद्र में डूबते हुए प्राणियों को एक द्वीप के समान सहारा प्रदान करने वाले है। "त्राणं" प्रभु कर्मों से कदर्थित हुए भव्य जीवों को रक्षण करने में समर्थ हैं इसलिये त्राणरूप हैं। इसलिये "शरणगतिः" उन्हें आश्रयस्थान हैं। कालत्रय में भी अविनाशीरूप से स्थित्त रहने के कारण प्रभु प्रतिष्ठान स्वरूप हैं अप्रतिहत वरज्ञानदर्शन धर-प्रभु के अनन्तज्ञान और अनन्त दर्शन त्रिकाल में भी किसी भी पदार्थ द्वारा प्रतिहत नहीं हो सकते हैं-इसलिये उन्हें अप्रतिहत कहा गया है। अप्रतिहतज्ञान और दर्शन को धारण करने वाले केवल एक प्रभु हैं इसलिये वे उस विशे-

એનાથી જીવના બન્ને લોક [ઇહલોક અને પરલોક] સુખી બને છે. ધર્મરૂપી શ્રેષ્ઠ ચાતુરન્ત ચક્રવડે વર્તવાની પ્રભુની ટેવ છે. એટલા માટે તેઓ ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી છે. એનો નિષ્કર્ષરૂપે આ અર્થ છે કે પ્રભુએ જે ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે, તે [ધર્મ] લોકોત્તર [અલૌકિક અથવા અસાધારણ] છે. એવા લોકોત્તર ધર્મને પ્રવર્તનાર પ્રભુ વિના અન્ય બીજો કોઇ પણ ન થઈ શકે. પ્રભુને દ્વીપ (બેટ)ના જેવા એટલા માટે બતાવવામાં આવ્યા છે કે તેઓ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબનારા પ્રાણિઓને એક દ્વીપની જેમ સહારો આપનાર છે. 'ત્રાણ' કર્મો વડે કદર્થિત [દુઃખિત] થયેલ જીવોનું રક્ષણ કરવામાં પ્રભુ સમર્થ છે, એટલા માટે ત્રાણરૂપ છે. એથી જ 'શરણ-ગતિઃ' તેઓનું આશ્રય આપનારૂં સ્થાન છે. ત્રણે કાળમાં પણ અવિનાશીરૂપે [એક-રૂપે] સ્થિત રહેવાને લીધે પ્રભુ પ્રતિષ્ઠાન સ્વરૂપ છે. 'अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरं' પ્રભુનું અનન્તજ્ઞાન અને અનન્તદર્શન ત્રણે કાળોમાં પણ ગમે તે પદાર્થ વડે પ્રતિહત [પ્રતિબંધ પામેલું] થઈ શકતું નથી, એથી જ તેમને અપ્રતિહત કહેવામાં આવ્યા છે. ફક્ત એક પ્રભુ જ અપ્રતિહતજ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનારા છે. એટલા માટે તેઓને આ

थिना–धर्मस्य सारथिः=सञ्चालकः–धर्मसारथिस्तेन ! यथा सारथिरुन्मार्गे गच्छन्तं रथं सन्मार्गमानयति तथा भगवानपि श्रुतचारित्रधर्मस्खलितान् तद्रक्षणोपदेशेन पुनर्धर्ममार्गे स्थापयतीति । 'धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा' धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिना=दानशीलतपोभावैश्चतसृणां नरकादिगतीनां चतुर्णा वा कषायाणामन्तो नाशो यस्मात् स चतुरन्तः, चतुरन्त एव चातुरन्तः, चक्रमिवचक्रम्, चातुरन्त एव-चक्रम्=चातुरन्तचक्रम् जन्मजरामरणोच्छेदकत्वेन चक्रतुल्यत्वात्, वरंच तच्चातुरन्त-चक्रम्=वरचातुरन्तचक्रम्, वरपदेन राजचक्रापेक्षयाऽस्य श्रेष्ठत्वं व्यज्यते लोकद्वय-साधकत्वात् धर्मएव वरचातुरन्तचक्रं=धर्मवरचातुरन्तचक्रम्, तेन वर्तितुं शीलमस्येति

की है इसलिये भी वे उसके नायक हैं। धर्मसारथी–सारथी का यह कर्तव्य होता है कि वह रथका संचालन ठीकर रूप से करें यदि वह उन्मार्ग पर जा रहा है–तो उसे सन्मार्ग पर ले आवे। अतः इस अपने कर्तव्य का पालक जैसे सारथी होता है, उसी प्रकार प्रभुने भी धर्मरूपी रथ का अच्छी तरह से संचालन किया है। यदि कोई प्राणी धर्मरूपी रथ को उन्मार्ग में ले जाता है–अर्थात् श्रुतचारित्ररूप धर्म स्खलित होता है तो प्रभु उसकी रक्षा करने के उपदेश से पुनः उस धर्म में संस्थापित कर देते हैं। धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती दान शील तप एवं भावों द्वारा नरकादि चार गतियों का अथवा क्रोधादि चार कषायों का यह धर्म नाशक होता है इस लिये वह चतुरन्त है। जन्म, जरा एवं मरण का उच्छेदक होने से धर्मको चक्र के समान प्रकट किया गया है। वर शब्द का अर्थ श्रेष्ठ है इससे यह बोध होता है कि राज चक्र की अपेक्षा भी यह धर्मरूपी चक्र श्रेष्ठ है। क्यों कि इससे जीव के दोनों लोक

હોય છે કે તે સારી પેઠે રથને હાંકે, જો તે ઉન્માર્ગે (ખોટે રસ્તે) જતો હોય તો તેને સન્માર્ગ (સારા રસ્તા) તરફ વાળે. માટે જેમ આ સારથી પોતાની ફરજને પાળનાર હોય છે. તે પ્રમાણે જ પ્રભુએ પણ ધર્મરૂપી રથને સારી પેઠે હાંક્યો છે. જો ગમે તે પ્રાણી ધર્મરૂપી રથને ઉન્માર્ગ (ખોટા રાસ્તા) તરફ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે અર્થાત્ શ્રુતચારિત્ર્યરૂપ ધર્મનું સ્ખનલ થાય એ રીતનું વર્તન કરે તો પ્રભુ તેના રક્ષક થાય, એટલે કે ધર્મના ઉપદેશથી તેને ફરી ધર્મમાં સંસ્થાપિત કરે છે. ધર્મવરચાતુરન્ત ચક્રવર્તી દાન, શીલ, તપ અને ભાવો વડે નરક વગેરે ચાર ગતિયોને અથવા ક્રોધ વગેરે ચાર કષાયોને આ ધર્મ નાશ કરનારો હોય છે, એટલા માટે તે 'ચતુરન્ત' છે. જન્મ, જરા[વૃદ્ધાવસ્થા] અને મૃત્યુને નાશ કરનાર હોવાથી ધર્મને ચક્રના આકારે બતાવ્યો છે. વર શબ્દનો અર્થ શ્રેષ્ઠ છે. એનાથી એમ જણાય છે કે 'રાજચક્ર' કરતાં પણ ધર્મચક્ર ચઢિયાતું છે. કેમકે

प्राप्तेन। 'बोहएणं' बोधकेन-बुध्यमानान् अन्यान् भव्यजीवान् प्रेरयतीति बोधकस्तेन। 'मुत्तेणं' मुक्तेन-अमोचि स्वयंकर्मपञ्जरादिति मुक्तस्तेन। 'मोयगेणं' मोचकेन-मुच्यमानान्-भव्यजीवान् प्रेरयतीति मोचकस्तेन। 'सव्वण्णुणा' सर्वज्ञेन-सर्वसकलद्रव्यगुणपर्यायलक्षणं वस्तुजातं याथातथ्येन जानातीति सर्वज्ञः, तेन। 'सव्वदरिसिणा' सर्वदर्शिना-सर्वं-समस्तं पदार्थस्वरूपं सामान्येन द्रष्टुं शीलमस्याऽसौ सर्वदर्शी तेन। 'सिवं' शिवं-निखिलोपद्रवरहितत्वात्, शिवं कल्याणमयं, 'स्थानं' इत्यस्य विशेषणमिदम्, शिवादीनां सर्वेषां द्वितीयान्तानामग्रेतनेन 'उपगतेन'-इत्यनेनाऽन्वयः। 'अयलं' अचलं-स्वाभाविक-प्रायोगिक-चलनक्रि

जीवों को प्रभुने बोध प्राप्त करने की प्रेरणा प्रदान की इसलिये वे बोधक हैं, कर्म पंजर से प्रभु स्वयं छूटे इसलिये मुक्त, तथा अन्य भव्य जीवों को कर्म पंजर से छूटने की प्रेरणा की इसलिये मोचक हैं। समस्त द्रव्य और उनके गुण पर्यायों के यथार्थ ज्ञाता होने से प्रभु सर्वज्ञ हैं तथा समस्त पदार्थों का स्वरूप वे सामान्य रूप से जानते हैं इसलिये सर्वदर्शी हैं (सिवमयलमरुयमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरवित्तियं सासंठाणं उवागएणं पंचमस्स अंगस्स विवाहपण्णत्तीए अयमट्ठे पण्णत्ते छट्ठस्स णं भंते अंगस्स णायाधम्मकहाणं के अट्ठे पण्णत्ते) शिव अचल अरुज अनंत अक्षय, अव्याबाध एवं अपुनरावृत्तिरूप ऐसे शाश्वत स्थान को प्रभुने प्राप्त किया है। यह स्थान समस्त उपद्रवों से रहित होने के कारण कल्याण मय कहा गया है-इसलिये शिवरूप हैं, इसमें स्वभाविक तथा प्रायोगिक किसी भी तरह की चलन क्रिया नहीं है इसलिये अचलरूप हैं, इसमें

બોધ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા આપી એટલા માટે તેઓ બોધક છે. કર્મના પાંજરામાંથી પ્રભુ જાતે મુક્ત થયા, એટલા માટે મુક્ત તેમજ બીજા ભવ્ય જીવોને કર્મના પાંજરામાંથી મુક્તિ મેળવવાની પ્રેરણા આપી એટલે તેઓ મોચક છે. બધા દ્રવ્ય અને તેમના ગુણપર્યાયો (પદાર્થના ગુણ અથવા ધર્મો)નાં સાચા જ્ઞાતા હોવાથી પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે. તેમજ બધા પદાર્થોના સ્વરૂપને તેઓ સામાન્યરૂપમાં સમજે છે. એટલા માટે સર્વદર્શી છે. (सिव मलय मरुय मणंत मक्खयमव्वाबाहमपुणरावित्तियं सासगं ठाणं उवागएणं पंचमस्स अंगस्स विवाहपण्णत्तीए अयमट्ठे पण्णत्ते छट्ठस्स णं भंते अंगस्स णायाधम्मकहाणं के अट्ठे पण्णत्ते) શિવ, અચળ, અરુજ, અનંત, અક્ષય, અવ્યાબાધ અને અપુનરાવૃત્તિરૂપ એવા શાશ્વત સ્થાનને પ્રભુએ મેળવ્યું છે. આ સ્થાન બધા ઉપદ્રવો વગર હોવાને કારણે કલ્યાણમય બતાવવામાં આવ્યું છે. એટલા માટે શિવરૂપ છે. આમાં સ્વાભાવિક તેમજ પ્રાયોગિક કોઈ પણ જાતની ખસવાની ક્રિયા [ચલિત થવાની ક્રિયા] નથી, એટલા માટે જ અચળરૂપ છે.

नेन आवरण रहित केवलज्ञान केवलदर्शनधारणा। 'वियट्टछउमेणं' व्यावृत्तच्छद्मना-छाद्यते-आव्रियते केवलज्ञान केवलदर्शनाद्यात्मनोऽनेनेति-छद्म=घातिकर्मवृन्दं ज्ञानाऽऽवरणीयादिरूपं वा कर्मजातम् व्यावृत्त-निवृत्तं-छद्म यस्मात् स व्यावृत्तच्छद्म, तेन व्यावृत्तच्छद्मना। 'जिणेणं' जिनेन-रागद्वेषादिशत्रुविजयशीलेन। 'जावएणं' जापकेन-रागद्वेषरिपुं जयन्तं भव्यजीवगणं प्रतिधर्मदेशनादिना प्रेरकेण, 'जि जये' इतिधातोर्णिनि-'क्रीङ्जीनां णौ' इत्यात्वे पुकि ण्वुल्। 'तिण्णेणं' तीर्णेन-स्वयं संसारौघाद् उत्तीर्णेन। 'तारएणं' तारकेण-तारयति-तरतोऽन्यान् भव्यजीवान् प्रेरयतीति तारकस्तेन। 'बुद्धेणं' बुद्धेन-स्वयंबोधं

पण से कहे गये हैं। तात्पर्य आवरण रहित केवलज्ञान और केवल दर्शन को प्रभु धारण करते हैं। इसलिये वे अप्रतिहत वरज्ञानदर्शन वाले हैं। व्यावृत्तछद्म-छद्म शब्द का अर्थ आवरण करना होता है-केवलज्ञान केवलदर्शन आदिरूप आत्मा जिन के द्वारा आवृत की जाती है ऐसे ज्ञानावरण, दर्शनावरण, मोहनीय तथा अन्तराय रूप घातककर्म या आठों कर्म यहाँ छद्म शब्द से कथित हुए हैं। यह छद्म प्रभु की आत्मा से निवृत्त हो चुका है अतः वे व्यावृत्त छद्म हैं। रागद्वेष आदि शत्रुओं के विजेता होने से प्रभु जिन हैं तथा इन रागद्वेष रूपी शत्रुओं को जीतने की प्रेरणा भव्य जीवों कों प्रभुने अपनी धर्मदेशना द्वारा प्रदान की अतःप्रभु जापक हैं स्वयं संसार समुद्र से प्रभु पार तिर चुके हैं इसलिये तीर्ण हैं, तथा अन्य जीवों को तरने की उन्होंने प्रेरणा की-अतः तारक हैं, स्वयंबोध को प्राप्त हो जाने के कारण प्रभु बुद्ध हैं तथा अन्य

વિશેષણોથી યુક્ત કહેવામાં આવ્યા છે. તાત્પર્ય એ છે કે આવરણ રહિત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રભુ ધારણ કરે છે. એટલા માટે તેઓ અપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શનવાળા છે. 'વ્યાવૃત્તછદ્મ' છદ્મ શબ્દનો અર્થ આવરણ, કરવું હોય છે. કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન વગેરેરૂપ આત્મા જેઓ વડે આવૃત (આચ્છાદિત) કરવામાં આવે છે, એવા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય તેમજ વિઘ્નરૂપ ઘોર ઘાતકકર્મ અથવા આઠે કર્મ અહીં છદ્મ શબ્દ વડે કહેવામાં આવ્યાં છે. આ છદ્મ પ્રભુના આત્માથી નિવૃત્ત થઈ ગયું છે, એટલા માટે તેઓ વ્યાવૃત્ત છદ્મ છે. રાગદ્વેષ વગેરે શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવનાર હોવાથી પ્રભુ જિન છે, તેમજ આ રાગદ્વેષરૂપી શત્રુઓને જીતવાની પ્રેરણા ભવ્ય જીવોને પોતાની ધર્મ દેશના વડે પ્રભુએ જ આપી છે, એટલા માટે પ્રભુ જાપક છે. પ્રભુ પોતે આ સંસારસમુદ્રને પાર તરી ગયા છે, એટલા માટે તેઓ તીર્ણ છે, તેમજ બીજા જીવોને તરવાની તેમણે પ્રેરણા આપી એટલા માટે તેઓ તારક છે. જાતે બોધ (જ્ઞાન) મેળવનાર હોવાને લીધે પ્રભુ બુદ્ધ છે, તેમજ બીજા જીવોને પ્રભુએ

अस्य ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? इति प्रश्नवाक्यम् । अथ उत्तरदानाथ शिष्यं सम्बोधयति–हे जम्बूः । इति–इत्थं प्रकारेणाऽऽमन्त्रणवाक्येनाऽऽमन्त्र्य आर्य सुधर्मा स्थविरः–आर्यजम्बूनामानमनगारमेवमवादीत्–अकथयत्–हे जम्बूः । खलु निश्चयेन–एवम्–अमुना प्रकारेण श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् संप्राप्तेन सिद्धिगतिस्थानमुपगतेन षष्ठ्याऽङ्गस्य–ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ प्रज्ञप्तौ, तद्यथाज्ञातानिच धर्मकथाश्च, एतद्रूपौ द्वौ श्रुतस्कन्धौ कथितौ इत्युत्तरम् पुनर्जम्बूनामाऽनगारः प्रष्टुं प्रस्तौति 'जइणं भंते' इत्यादि–हे भगवन् ! यदि श्रमणेन भगवता महावीरेण षष्ठस्याऽङ्गस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ प्रज्ञप्तौ–ज्ञातानि च

कहा है तो ज्ञाता धर्मकथाङ्ग नामक छट्ठे अंग का क्या भाव कहा है ? इस तरह अपने शिष्य जंबूस्वामी के प्रश्न को सुनकर सुधर्मास्वामी इस प्रश्न का उत्तर देते हुए कहते हैं कि–(जंबूत्तितएणं अज्ज सुहम्मे थेरे अज्ज जंबूणामं अणगारं एवं वयंसी) हे जंबू इस प्रकार सम्बोधन वाक्य द्वारा सम्बोधितकर आर्य सुधर्मा स्वामीने आर्य जंबूनामक अनगार से इस प्रकार कहा–(एवं खलु जंबू समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं छट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता) हे जंबू! श्रमण भगवान महावीर ने जो कि पूर्वोक्त आदिकरादि विशेषणों से विशिष्ट हैं एवं शिवरूप आदि विशेषण संपन्न सिद्धिगति नामक स्थान को प्राप्त हो चुके हैं उन्होंने छट्ठे ज्ञाताधर्मकथाङ्ग के दो श्रुतस्कंध प्ररूपित किये हैं (तं जहा णायाणिय धम्मकहाओय) वे ये हैं–१ ज्ञाता और दूसरा धर्मकथा। (जइणं भंते समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं छट्ठस्स

३५ પાંચમા અંગનો અર્થ કહ્યો છે તો જ્ઞાતાધર્મકથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગનો શો અર્થ કહ્યો છે. પોતાના પ્રધાન શિષ્ય જંબૂસ્વામીના આ પ્રશ્નને સાંભળીને સુધર્મા સ્વામી આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહે છે (जंबूत्ति तएणं अज्जसुहम्मे थेरे अज्ज जंबूणामं अणगारं एवं वयासी) હે જંબૂ! આ જાતના સંબોધન વચન વડે સંબોધતા આર્ય સુધર્માસ્વામીએ આર્ય જંબૂ નામક અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું– (एवं खलु जंबू समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं छट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता) હે જંબૂ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વડે–જેઓ પૂર્વે કહેલ આદિકરાદિ વિશેષણોથી યુક્ત છે અને શિવરૂપ વિગેરે વિશેષણ સંપન્ન સિદ્ધગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે તેમણે–છઠ્ઠા જ્ઞાતાધર્મકથાંગના બે શ્રુતસ્કંધ નિરૂપિત કર્યા છે. (तं जहा णायाणिय धम्मकहाओ य) તે આ પ્રમાણે છે. પહેલો–જ્ઞાતા [૧] અને બીજો ધર્મકથા. [૨] (जइणं भंते समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेण

याराहितम्। 'अरुयं' अरुजम्-अविद्यमाना रुजा यस्य तत्, अविद्यमानशरीरमनस्कत्वात्, आधिव्याधिरहितमित्यर्थः। 'अणंतं' अनन्तम्-अविद्यमानोऽन्तो=नाशो यस्य तत्, अतएव 'अक्खयं' अक्षयं-नास्ति लेशतोऽपि क्षयो यस्य तत्, अविनाशि-इत्यर्थः, 'अव्वाबाहं' 'अव्याबाधम्-न विद्यते व्याबाधा-पीडा द्रव्यतो भावतश्च यत्र तत्। 'अपुनरावित्तियं' अपुनरावृत्तिकम्-अविद्यमाना पुनरावृत्तिः=संसारे पुनरावर्तनं यस्मात् तत्, यत्र गत्वा न कदाचिदप्यात्मा विनिवर्तते। इत्थंभूतशिवत्वादि विशेषणविशिष्टं 'सासयं' शाश्वतं-नित्यं 'ठाणं' स्थानम्-स्थीयतेऽस्मिन्-इति स्थानं लोकाऽग्रलक्षणम्, 'उवगएणं' उपगतेन-प्राप्तेन श्रमणेन भगवता महावीरेण पञ्चमस्याङ्गस्य=व्याख्याप्रज्ञप्तिरूपस्य अयमर्थः-अनन्तरोदितत्वेन बुद्धया सन्निधापानीतत्वात्प्रत्यक्षं प्रज्ञप्तः-कथितः, ततः षष्ठस्याङ्गस्य-

पहुँचे हुए जीवों को शरीर और मन से रहित होने के कारण आधिव्याधिरूप दुःखों को भोगना नहीं पडता इसलिये यह अरुजरूप हैं। त्रिकाल में भी इस स्थान का नाश नहीं होता है इसलिये यह अनन्तरूप हैं और इसलिये अविनाशी होने से अक्षयरूप है। द्रव्यपीडा तथा भावपीडा का इसमें लेशतः भी सम्बन्ध नहीं है, इसलिये व्याबाधा-पीडा से रहित होने के कारण यह अव्याबाध रूप है। इस स्थान पर पहुँचे हुए जीवों का पुनः संसार में कभी भी आगमन नहीं होता है इसलिये यह अपुनरावृत्तिरूप है। शाश्वत होने के कारण यह स्थान नित्य है और लोक के अग्र भाग में यह स्थित है। ऐसे स्थान को भगवान महावीर ने प्राप्त किया है। अतःजम्बूस्वामीने सुधर्मास्वामी से ऐसा पूछा कि ऐसे स्थानको प्राप्त हुए तथा आदिकर आदि विशेषणों से युक्त हुए श्रमण भगवान् महावीर प्रभुने व्याख्याप्रज्ञप्तिरूप पंचम अंग का अर्थ इस प्रकार

અહીં પહોંચેલ જીવોને શરીર અને મનથી રહિત હોવાને લીધે આધિવ્યાધિરૂપ દુઃખો ભોગવવાનાં રહેતાં નથી, એટલા માટે એ અરુજરૂપ છે. ત્રણે કાળોમાં પણ આ સ્થાનનો નાશ થતો નથી, એટલા માટે આ અનંતરૂપ છે. અને એથી અવિનાશી હોવા બદલ અક્ષયરૂપ છે, દ્રવ્ય પીડા અને ભાવપીડાનો એનાથી થોડો પણ સંબંધ નથી, એટલા માટે વ્યાબાધા પીડાથી રહિત હોવાને કારણે આ અવ્યાબાધ રૂપ છે. આ સ્થાને પહોંચેલ જીવોને ફરીથી સંસારમાં ક્યારેય પણ પાછા ફરવાનું થતું નથી, એટલા માટે એ આ અપુનરાવૃત્તિરૂપ છે. શાશ્વત હોવાને લીધે આ સ્થાન નિત્ય છે, અને લોકના અગ્રભાગમાં આ અવસ્થિત છે. એવા સ્થાનને ભગવાન મહાવીરે મેળવ્યું છે. માટે જંબૂસ્વામીએ સુધર્માસ્વામીને એવું પૂછયું કે એવા સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલ તેમજ આદિકર વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ

(१) उत्क्षिप्तज्ञातम्-मेघकुमारजीवेन स्व हस्तिभवे दावदह्यमानशशक जीवरक्षायै पाद उत्क्षिप्तः=ऊर्ध्वीकृत एवं धृत इति तदुपलक्षितमिदं प्रथममध्ययन-मुत्क्षिप्तज्ञातम्। ज्ञातमित्युदाहरम्-तदेवाधीयमानत्वादध्ययनम्। एवमग्रेऽपि।

(२) सङ्घाटकः-धन्यश्रेष्ठि-विजयतस्करयोरेकबन्धन बद्धत्वार्थाभिधायकं ज्ञातं सङ्घाटकज्ञातम्।

१९ एगूणवीसइमे ॥

जंबू के इस प्रश्नका उत्तर देते हुए श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं-जंबू ? श्रमण भगवान महावीरने जो कि आदिकर आदि विशेषणों से युक्त हैं और शिव आदि रूप सिद्धिगति नामक स्थान पर विराजमान हो चुके है उन्होंने ज्ञाता नामक प्रथम श्रुतस्कंध के इस प्रकार १९ अध्ययन प्ररूपित किये हैं-वे ये हैं-उत्क्षिप्तज्ञात१, संघाटक२, अंड३, कूर्म४, शैलक५, तुंब६, रोहिणी७, मल्लि८' माकंदी९, चान्द्रिक१०, दावद्रव११, उदकज्ञात१२, मंडूक१३, तेतलि १४, नंदिफल१५, अपरकंका१६ आकीर्ण१७ सुंसमा१८, पुंडरीकज्ञात१९। ज्ञात शब्द का अर्थ उदाहरण है। उत्क्षिप्तज्ञात में यह कहा गया है कि मेघकुमार के जीवने जब कि वह हस्ती के भव में था दावाग्नि से दह्यमान (जलता हुआ) एक शशक की रक्षा करने के लिये अपने चरण को ऊँचा किया था-सो वह उसे ऊँचा ही किये रहा।

इस उत्क्षिप्त उदाहण से युक्त होने के कारण इस अध्ययन का नाम भी उत्क्षिप्त ज्ञात पड गया है । संघाटकज्ञात में धन्य श्रेष्ठि और विजय

एगूणवीसइमे।

જંબૂના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું કે-જંબૂ ! શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે-કે જેઓ આદિકર વગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે, અને શિવ વગેરેરૂપ સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાને વિરાજમાન થયા છે. તેઓએ જ્ઞાતા નામના પ્રથમશ્રુતના આ રીતે ઓગણીસ [૧૯] અધ્યયનો પ્રરૂપિત કર્યા છે, તે આ પ્રમાણે છેઃ—ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત ૧, સંઘાટક૨, અંડ ૩ કૂર્મ ૪, શૈલક, ૫, તુંબ ૬, રોહિણી ૭, મલ્લિ ૮, માકંદી ૯, ચાંદ્રિક ૧૦, દાવદ્રવ ૧૧, ઉદકજ્ઞાત ૧૨, મંડૂક ૧૩, તેતલિ ૧૪, નંદિફલ ૧૫, અંપરકંકા ૧૬, આકીર્ણ ૧૭, સુંસમા ૧૮, પુંડરીકજ્ઞાત ૧૯, જ્ઞાત શબ્દનો અર્થ ઉદાહરણ છે. ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાતમાં એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે મેઘકુમારનો જીવ જ્યારે તે હાથીના ભવ (સ્વરૂપ) માં હતો, ત્યારે દાવાગ્નિથી બળતા સસલાની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પગને અદ્ધર કર્યો હતો, તે તેને અદ્ધર જ રાખતા રહ્યા.

આ ઉત્ક્ષિપ્ત ઉદાહરણથી યુક્ત હોવાને કારણે આ અધ્યયનનું નામ પણ ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત પડ્યું છે. ૧, સંઘાટકજ્ઞાતમાં ધન્ય શ્રેષ્ઠી અને વિજય ચોરને લગતી કથા છે,

धर्मकथाश्च, अनयोः श्रुतस्कन्धयोर्मध्ये प्रथमस्य-ज्ञातारूपस्य खलु भगवन् ! श्रुतस्कन्धस्य श्रमणेन यावत्सम्प्राप्तेन=शाश्वतस्थानमुपगतेन भगवता महावीरेण ज्ञातानां कति अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, एवं प्रश्ने कृते सुधर्मास्वामी-उत्तरमाह-एवं खलु जंबूः ! खलु-निश्चयेन एवम्=एतन्नामकप्रथमश्रुतस्कन्धस्य एकोनविंशतिरध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा तानि सार्द्धश्लोकद्वयेन दर्शयति-'उक्खित्तणाए' इत्यादि ।

अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता तंजहा णायाणीय धम्मकहाओ य। पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं कइ अज्झयणा पण्णत्ता?) पुनः जंबू पूछते हैं भदन्त ? यदि श्रमण भगवान महावीरने कि जो आदिकरादि विशेषणोंवाले एवं शिव आदि विशेषण संपन्न सिद्धिगति नामक स्थान पर पहुँच चुके हैं छट्ठे अगके ये दो श्रुतस्कंध प्ररूपित किये हैं-१ ज्ञाता और दूसरा धर्मकथा-तो भदंत! प्रथम श्रुतस्कन्ध ज्ञाता के उन श्रमणभगवान महावीरने कि जो पूर्वोक्त विशेषण वाले है एवं शिव आदि विशेषण युक्त स्थान पर विराजमान हो चुके है उन्होंने कितने अध्ययनप्ररूपित किये हैं ? (एवं खलु जंबू ? समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं एगूणवीसं अज्झयणा पण्णत्ता तं जहा उक्खित्तणाए१ संघाडे२, अंडे३, कुम्मे४, सेलगें५, तुंबे६, य रोहिणी७ मल्ली८ मायंदी९, चंदीमाइय१० ॥१॥ दावद्दवे११, उदगणाए१२ मंडुक्के१३, तेयली१४, विय। नंदीफले १५, अवरकंका१६, आइन्ने१७, सुसमा१८ इय। अवरे य पुंडरीय णायए

छट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता तं जहा णायाणीय धम्मकहाओ य। पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं कइ अज्झयणा पण्णत्ता ?) ફરી જંબૂ પૂછે છે કે હે ભદન્ત ? જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે-જેઓ આદિકરાદિ વિશેષણોથી યુકત અને શિવ વગેરે વિશેષણોથી સંપન્ન સિદ્ધ ગતિ નામના સ્થાને પહોંચ્યા છે-તેઓએ છઠ્ઠા અંગના આ બે શ્રુતસ્કંધ નિરૂપિત કર્યા છે-[૧] જ્ઞાત અને બીજો ધર્મકથા તો હે ભદન્ત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જ્ઞાતાના તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે-જેઓ પૂર્વે કહેવામાં આવેલા બધા વિશેષણોથી યુકત છે અને શિવ વગેરે વિશેષણ યુકતસ્થાને વિરાજમાન થયેલ છે, તેમણે કેટલા અધ્યયનો નિરૂપિત કર્યા છે ? (एवं खलु जंबू ? समणेणं जाव संपत्तेणं एगूणवीसं अज्झयणा पण्णत्ता तं जहा उक्खित्तणाए १, संघाडे २, अंडे ३. कुम्मे ४, सेलगे ५, तुंबे ६, य रोहिणी ७, मल्ली ८, मायंदी ९. चंदिमाइय १० ॥१॥ दावद्दवे ११ उदगणाए १२, मंडुक्के १३. तेयली १४, विय। नंदी फले १५, अवरकंका १६. आइन्ने १७ सुसमा १८, इय। अवरे य पुंडरीयणायए १९

(१) उत्क्षिप्तज्ञातम्–मेघकुमारजीवेन स्व हस्तिभवे दावदह्यमानशशक जीवरक्षायै पाद उत्क्षिप्तः=ऊर्ध्वीकृत एवं धृत इति तदुपलक्षितमिदं प्रथममध्ययन-मुत्क्षिप्तज्ञातम्। ज्ञातमित्युदाहरम्–तदेवाधीयमानत्वादध्ययनम्। एवमग्रेऽपि।

(२) सङ्घाटकः–धन्यश्रेष्ठि–विजयतस्करयोरेकबन्धन बद्धत्वार्थाभिधायकं ज्ञातं सङ्घाटकज्ञातम्।

---

१९ एगूणवीसइमे ॥

जंबू के इस प्रश्नका उत्तर देते हुए श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं–जंबू? श्रमण भगवान महावीरने जो कि आदिकर आदि विशेषणों से युक्त हैं और शिव आदि रूप सिद्धिगति नामक स्थान पर विराजमान हो चुके हैं उन्होंने ज्ञाता नामक प्रथम श्रुतस्कंध के इस प्रकार १९ अध्ययन प्ररूपित किये हैं–वे ये हैं–उत्क्षिप्तज्ञात१, संघाटक२, अंड३, कूर्म४, शैलक५, तुंब६, रोहिणी७, मल्लि८, माकंदी९, चान्द्रिक१०, दावद्रव११, उदकज्ञात१२, मंडूक१३, तेतलि १४, नंदिफल१५, अपरकंका१६ आकीर्ण१७ सुंसमा१८, पुंडरीकज्ञात१९। ज्ञात शब्द का अर्थ उदाहरण है। उत्क्षिप्तज्ञात में यह कहा गया है कि मेघकुमार के जीवने जब कि यह हस्ती के भव में था दावाग्नि से दह्यमान (जलता हुआ) एक शशक की रक्षा करने के लिये अपने चरण को ऊँचा किया था–सो वह उसे ऊँचा ही किये रहा।

इस उत्क्षिप्त उदाहण से युक्त होने के कारण इस अध्ययन का नाम भी उत्क्षिप्त ज्ञात पड गया है। संघाटकज्ञात में धन्य श्रेष्ठि और विजय

एगूणवीसइमे।

જંબૂના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું કે–જંબૂ! શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે–કે જેઓ આદિકર વગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે, અને શિવ વગેરેરૂપ સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાને વિરાજમાન થયા છે. તેઓએ જ્ઞાતા નામના પ્રથમશ્રુતના આ રીતે ઓગણીસ [૧૯] અધ્યયનો પ્રરૂપિત કર્યા છે, તે આ પ્રમાણે છેઃ—ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત ૧, સંઘાટક૨, અંડ ૩ કૂર્મ ૪, શૈલક, ૫, તુંબ ૬, રોહિણી ૭, મલ્લિ ૮, માકંદી ૯, ચાંદ્રિક ૧૦, દાવદ્રવ ૧૧, ઉદકજ્ઞાત ૧૨, મંડૂક ૧૩, તેતલિ ૧૪, નંદિફલ ૧૫, અંપરકંકા ૧૬, આકીર્ણ ૧૭, સુંસમા ૧૮, પુંડરીકજ્ઞાત ૧૯, જ્ઞાત શબ્દનો અર્થ ઉદાહરણ છે. ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાતમા એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે મેઘકુમારનો જીવ જ્યારે તે હાથીના ભવ (સ્વરૂપ) માં હતો, ત્યારે દાવાગ્નિથી બળતા સસલાની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પગને અદ્ધર કર્યો હતો, તે તેને અદ્ધર જ રાખતા રહ્યા.

આ ઉત્ક્ષિપ્ત ઉદાહરણથી યુક્ત હોવાને કારણે આ અધ્યયનનું નામ પણ ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત પડ્યું છે. ૧, સંઘાટકજ્ઞાતમાં ધન્ય શ્રેષ્ઠી અને વિજય ચોરને લગતી કથા છે,

धर्मकथाश्च, अनयोः श्रुतस्कन्धयोर्मध्ये प्रथमस्य-ज्ञातारूपस्य खलु भगवन् ! श्रुतस्कन्धस्य श्रमणेन यावत्सम्प्राप्तेन=शाश्वतस्थानमुपगतेन भगवता महावीरेण ज्ञातानां कति अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, एवं प्रश्ने कृते सुधर्मास्वामी-उत्तरमाह-एवं खलु जंबूः ! खलु-निश्चयेन एवम्=एतन्नामकप्रथमाश्रुतस्कन्धस्य एकोनविंशतिरध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा तानि सार्द्धश्लोकद्वयेन दर्शयति-'उक्खित्तणाए' इत्यादि ।

अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता तंजहा णायाणीय धम्मकहाओ य। पढमस्स णं भंते ! सुयक्खधस्स समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं कइ अज्झयणा पण्णत्ता?) पुनः जंबू पूछते हैं भदन्त ? यदि श्रमण भगवान महावीरने कि जो आदिकरादि विशेषणोंवाले एवं शिव आदि विशेपण संपन्न सिद्धिगति नामक स्थान पर पहुँच चुके हैं छट्ठे अगके ये दो श्रुतस्कंध प्ररूपित किये हैं-१ ज्ञाता और दूसरा धर्मकथा-तो भदंत! प्रथम श्रुतस्कन्ध ज्ञाता के उन श्रमणभगवान महावीरने कि जो पूर्वोक्त विशेषण वाले है एवं शिव आदि विशेपण युक्त स्थान पर विराजमान हो चुके है उन्होंने कितने अध्ययनप्ररूपित किये हैं? (एवं खलु जंबू? समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं एगूणवीसं अज्झयणा पण्णत्ता तं जहा उक्खित्तणाए१ संघाडे२, अंडे३, कुम्मे४, सेलगे५, तुवे६, य रोहिणी७ मल्ली८ मायंदी९, चंदीमाइय१० ॥१॥ दावद्दवे११, उदगणाए१२ मंडुक्के१३, तेयली१४, विय। नंदीफले १५, अवरकंका१६, आइन्ने१७, सुसमा१८ इय। अवरे य पुंडरीय णायए

छट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता तं जहा णायाणीय धम्मकहाओ य। पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स समणेणं जाव संपत्तेणं णायाणं कइ अज्झयणा पण्णत्ता ?) ફરી જંબૂ પૂછે છે કે હે ભદન્ત ? જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે-જેઓ આદિકરાદિ વિશેષણોથી યુક્ત અને શિવ વગેરે વિશેષણોથી સંપન્ન સિદ્ધ ગતિ નામના સ્થાને પહોંચ્યા છે-તેઓએ છઠ્ઠા અંગના આ બે શ્રુતસ્કંધ નિરૂપિત કર્યા છે-[૧] જ્ઞાત અને બીજો ધર્મકથા તો હે ભદન્ત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જ્ઞાતાના તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે-જેઓ પૂર્વે કહેવામાં આવેલા બધા વિશેષણોથી યુક્ત છે અને શિવ વગેરે વિશેષણ યુક્તસ્થાને વિરાજમાન થયેલ છે, તેમણે કેટલા અધ્યયનો નિરૂપિત કર્યા છે? (एवं खलु जंबू ? समणेणं जाव संपत्तेणं एगूणवीसं अज्झयणा पण्णत्ता तं जहा उक्खित्तणाए १, संघाडे २, अंडे ३. कुम्मे ४, सेलगे ५, तुवे ६, य रोहिणी ७, मल्ली ८, मायंदी ९. चंदिमाइय १० ॥१॥ दावद्दवे ११ उदगणाए १२, मंडुक्के १३. तेयली १४, विय। नंदी फले १५, अवरकंका १६. आइन्ने १७ सुंसमा १८, इय। अवरे य पुंडरीयणायए १९,

(१२) उदकज्ञातम्-उदकं=नगरपरिखाजलं, तदुदाहरणेन पुद्गलस्वभाव प्रतिपादकत्वाद्ज्ञातम् उदकज्ञातम् ।

(१३) मण्डूकः-भेकः-नन्दमणिकार श्रेष्ठिजीवः, तच्चरित्रोपलक्षितं मण्डूकज्ञातम्।

(१४) तेतलिः-तेतलिरिति तेतलिपुत्रः सूचामात्रत्वात्सूत्रस्य, स कनकरथराजामात्यः, तदुपलक्षितं तेतलिज्ञातं तेतलिपुत्रज्ञातमित्यर्थः।

(१५) नन्दिफलम्-नन्दिफलाभिधाना आपातभद्राः परिणामदारुणावृक्षाः, तदुदाहरणप्रतिपादकमध्ययनं नन्दिफलज्ञातम् ।

(१६) अपरकङ्का-धातकीखण्ड-भरतक्षेत्र राजधानी, तत्र परिहृतद्रौपद्या-नयनार्थं कृष्ण वासुदेव गमनरूपाश्चर्यादि मरूपकं ज्ञातम् अपरकङ्काज्ञातम् ।

(१७) आकीर्णः-आकीर्णाः-कालिकद्वीपवर्तिनो जात्याश्वाः, तदुदाहरणोपलक्षितम् आकीर्णज्ञानम् ।

(१८) सुंसुमा-सुंसुमानाम्नी धन्यश्रेष्ठिदुहिता, तच्चरित्रविषयकमध्ययनं सुंसुमाज्ञातम् ।

(खाइ) के जल के दृष्टान्त द्वारा पुद्गल के स्वभाव का प्रतिपादन किया गया है १२, मंडूकज्ञात में नंदिमणिकारसेठ का जीव जो मंडूक हुआ था उसका जीवनचरित्र कहा गया है१३। तेतलिज्ञात में कनकरथराजा के अमात्य तेतलि का जीवन चारित्र लिखा गया है१४। नंदीफलज्ञात में नंदिफल-जो देखने में तो वडा सुन्दर होता है परन्तु उसका परिणाम बडा ही दारुण होता है- यह-बात स्पष्ट की गई है१५। अपर कंकाज्ञात में धातकी खंडस्थ भरत क्षेत्र की राजधानी अपरकंका में परिहृत द्रौपदी को लाने के लिये गये हुए कृष्ण वासुदेव का वर्णन किया है१६। आकीर्णज्ञात में कालिक द्वीप में रहे हुए जात्यश्वों (जातिमान अश्वों) का उदाहरण प्रदर्शित किया गया है १७। सुंसमाज्ञात में धन्य श्रेष्ठी की पुत्री का चरित्र लिखा गया

११, ઉદકજ્ઞાતમાં પરિખા (ખાઈ)ના પાણીના ઉદાહરણ વડે પુદ્ગલના સ્વભાવનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. १२ મંડુકજ્ઞાતમાં નંદિ મણિકાર શેઠનો જીવ જે મેડૂક (દેડકો) થયો, તેના જીવનની કથા કહેવામાં આવી છે १३, તેતલીજ્ઞાતમાં કનકરથ રાજાના મંત્રી તેતલીનું જીવન ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે १४, નંદીફળજ્ઞાતમાં નંદીફળ જે જોવામાં બહુ જ સારૂં હોય છે, પણ તેનું પરિણામ બહુ જ ખરાબ હોય છે, આ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. અપરકંકાજ્ઞાતમાં ધાતકી ખંડ ક્ષેત્રની રાજધાની અપરકંકામાં પરિહૃત દ્રૌપદીને લાવવા માટે ગયેલ કૃષ્ણ-વાસુદેવનું વર્ણન કરાયું છે १६. આકીર્ણજ્ઞાતમાં કાલિકદ્વીપમાં રહેતા જાત્યશ્વો (જાતિમાન અશ્વો)નું દષ્ટાંત બતાવવામાં આવ્યું છે १७. સુંસમાજ્ઞાતમાં ધન્ય શ્રેષ્ઠીની પુત્રીનું ચરિત્ર લખાયું છે. १८. પુંડરીકજ્ઞાતમાં

(३) अण्डम्-सूचनात्सूत्रमिति न्यायादत्र-'अण्ड' मिति मयूराण्डम्, तदुपलक्षितमध्ययनम्-अण्डकज्ञातम्।

(४) कूर्मः-कूर्म इति कच्छपः, तदुदाहरणेन गुप्त्यगुप्तिगुणदोषप्रतिपादकत्वादिदं कूर्मज्ञातम् ।

(५) शैलकः-शैलकराजर्षिवक्तव्यताविषयकमध्ययनं शैलकज्ञातम्।

(६) तुम्बम्-अलाबुः, तदुदाहरणप्रतिपादकत्वेन तन्नाम्ना प्रसिद्धं तुम्बज्ञातम्।

(७) रोहिणी-धन्यसार्थवाहपुत्रस्य धनरक्षणतत्परा भार्या, तस्याः शालिकणसुरक्षणवर्धनोदाहरणेन समुपलक्षितं रोहिणीज्ञातम् ।

(८) मल्लिः-एतन्नाम्नी कुम्भकराजपुत्री-एकोनविंशतितम-तीर्थंकरपदधारिणी तदुदाहरणोपलक्षितं मल्लिज्ञातम्।

(९) माकन्दी-अत्र माकन्दी शब्देन माकन्दीदारको गृह्यते, तन्नाम्ना प्रसिद्धं माकन्दीज्ञातमिति माकन्दीदारकज्ञातमित्यर्थः।

(१०) चान्द्रिकः-चन्द्रोदाहरणप्रतिपादकत्वाच्चान्द्रिकज्ञातम् ।

(११) दावद्रवः-स्वनामख्यातः समुद्रतटस्थो वृक्षविशेषः, तदुपलक्षितं दावद्रवज्ञातम् ।

चोर के संबन्ध की कथा है२। अण्डाध्ययन में मयूराण्ड की ३। कूर्माध्ययन में कूर्म के उदाहरण को लेकर गुप्ति और अगुप्ति के गुण दोषों का वर्णन किया गया है४। शैलकज्ञात में शैलकराजर्षि के संबन्ध की कथा है। तुम्बज्ञात में अलाबू-तुमडी-का उदाहरण प्रतिपादित किया गया है ६। रोहिणी ज्ञात में धन्य सार्थवाह के पुत्रवहू की कथा है जो धनके रक्षण और उसके वर्धन करने में विशेष चतुर थी ७। मल्लीज्ञात में १९वें भगवान श्री मल्लीनाथ की कथा कही गई है। ये कुम्भकराज की पुत्री थीं८, माकंदीज्ञात में माकंदी दारक की कथा कही हुई है९। चान्द्रिकज्ञात में चंद्रमा का उदाहरण दिखलाया गया है१०। दावद्रवज्ञात में-समुद्र तट पर रहे हुए दावद्रव विशेष का दृष्टान्त दिया गया है११। उदकज्ञात में परिखा

---

૨. અણ્ડાધ્યયનમાં મયૂરાણ્ડની ૩. કૂર્માધ્યયનમાં કૂર્મ (કાચબો) નો દાખલો લઈને ગુપ્તિ અને અગુપ્તિના ગુણ દોષોનું વર્ણન કર્યું છે ૪,શૈલકજ્ઞાતમાં શૈલક રાજર્ષિના સંબંધની કથા છે. ૫, તુંબજ્ઞાતમાં અલાબૂ (તુંબી)નું ઉદાહરણ આપ્યું છે ૬. રોહિણીજ્ઞાતમાં ધન્યસાર્થવાહની પુત્રવધૂઓની કથા છે. જે ધનનું રક્ષણ અને તેનું વર્ધન કરવામાં બહુ ચતુર હતી ૭. મલ્લિજ્ઞાતમાં ઓગણીસમા (૧૯) ભગવાન્ શ્રી મલ્લિનાથની કથા કહેવામાં આવી છે ૮. એ કુંભરાજના પુત્રી હતા. માકંદી જ્ઞાતમાં માકંદી દારકની કથા વર્ણવવામાં આવી છે ૯, ચંદ્રિકા જ્ઞાતમાં ચંદ્રનું ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે ૧૦, દાવદ્રવજ્ઞાતમાં સમુદ્રના કિનારે રહેલ દાવદ્રવ વિશેષનો દાખલો આપવામાં આવ્યો છે

सव्वभूमियासु लद्धपच्चए विइण्णवियारे रज्जधुरचिंतए यावि होत्था, सेणियस्स रन्नो रज्जं च रट्ठं च कोसं च कोट्ठागारं बलं च वाहणं च पुरं च अंतेउरं च सयमेव समुवेक्खमाणे समुवेक्खमाणे विहरइ॥सू. ४॥

टीका—'जइणं भंते !' इत्यादि। जम्बूस्वामी भगवन्तमार्यसुधर्मस्वामिनं पृच्छति—यदि खलु भगवन् ! श्रमणेन यावत्सम्प्राप्तेन ज्ञातानां=ज्ञाताख्यस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्यैकोनविंशतिरध्ययनानि—प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—उत्क्षिप्तज्ञातादीनि यावत्=पुण्डरीकज्ञातान्तानि च, एतेषु प्रथमस्य खलु भगवन् ! अध्ययनस्य=उत्क्षिप्तज्ञाताख्यस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ?। इति प्रश्ने कृते सति—आर्यसुधर्मास्वामी प्राह—एवम्=अमुना प्रकारेण खलु=निश्चयेन हे जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव=निवासाधारतया प्रत्यक्षाऽऽसन्ने न तु जम्बूद्वीपानामसङ्ख्यतयाऽन्य-

---

❀ जइणं भंते ! समणेणं जाव इत्यादि ❀

जंबूस्वामी–आर्य सुधर्मास्वामी से पुनः यह पूछते हैं कि (जाव संपत्तेणं समणेणं) आदि करआदि विशेषणों से लेकर–सिद्धिगति को प्राप्त। हुए विशेषणों वाले श्रमण भगवान–महावीरने (णायाणं एगूणवीसा अज्झयणा पण्णत्ता) ज्ञाता नामक–प्रथम श्रुतस्कंध के ये १९ उन्नीस अध्ययन कहे हैं (तं जहा) जैसे (उक्खित्तणाए जाव पुंडरीएत्तिय) उत्क्षिप्तज्ञात से लगाकर–पुंडरीकज्ञात तक। तो इनमें (पढमस्स णं भंते ! अज्झयणस्स के–अट्ठे पण्णत्ते) प्रथम अध्ययन जो उत्क्षिप्तज्ञात है उसका क्या अर्थ उन्होंने प्रतिपादित किया है। इसप्रकार जंबूस्वामी का वक्तव्य सुनकर श्री सुधर्मास्वामी उत्तर रूप में यह कहते हैं कि–(एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणंसमएणं इहेव

"जंबूणं भंते ! समणेणं जाव इत्यादि"

જંબૂસ્વામી આર્ય સુધર્માસ્વામીને ફરી આ પ્રમાણે પૂછે છે કે (जाव संपत्तेणं समणेणं) આદિકર આદિ વિશેષણોથી લઈને સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરેલ વિશેષણોવાળા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે (णायाणं एगूणवीसा अज्झयणा पण्णत्ता) જ્ઞાતા નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના એ ઓગણીસ (૧૯) અધ્યયનો કહ્યાં છે. (तं जहा) જેમ કે (उक्खित्तणाए जावपुंडरीएत्तिय) ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાતથી લઈને પુંડરીકજ્ઞાત સુધી તો એમનામાં (पढमस्स णं भंते ! अज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) પ્રથમ અધ્યયન જે ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત છે, તેનો શો અર્થ તેઓએ બતાવ્યો છે? આ રીતે જંબૂસ્વામીના વચનો સાંભળીને શ્રી સુધર્માસ્વામી ઉત્તરમાં આ પ્રમાણે કહે છે કે–(एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं जंबू दीवे दीवे भारहे वासे दाहिणड्ढे भ.हे

अपरं च अन्यत्-एकोनविंशतितमं—

(१९) पुण्डरीकज्ञातम्-पुण्डरीकः=पुष्कलावतीविजयमध्यवर्तिपुण्डरीकिणी नगर्यामेतन्नामको राजा, तद्वक्तव्यता प्रतिबद्धत्वादिदं पुण्डरीकज्ञातम्।

इत्थं सङ्कलनया प्रथमश्रुतस्कन्धे ज्ञातानामके एकोनविंशतिसंख्यकानि ज्ञातानि-उत्क्षिप्तादीनि सन्ति ॥सू० ३॥

मूलम्--जइणं भंते समणेणं जाव संपत्तेणं एगूणवीसा अज्झयणा पण्णत्ता तं जहा—उक्खित्तणाए जाव पुंडरीए त्ति य, पढमस्स णं भंते अज्झयणस्स के अट्ठे पन्नत्ते? एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे दाहिणड्ढे भरहे रायगिहे णामं नयरे होत्था वण्णओ, गुणसिलए चेइए वन्नओ। तत्थणं रायगिहे नयरे सेणिए नामं राया होत्था, महयाहिमवंत० वण्णओ। तस्स णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमालपाणिपाया वण्णओ।

तस्स णं सेणियस्स रन्नो पुत्ते नंदाए देवीए अत्तए अभए नामं कुमारे होत्था, अहीण जाव सुरूवे साम-दंड-भेय-उवप्पयाणणीति-सुप्पउत्तणयविहिन्नू ईहा-वूह-मग्गण-गवेसण-अत्थसत्थ-मइविसारए उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्मियाए पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धिए उववेए सेणियस्स रण्णो बहुसु कज्जेसु य कुडुंबेसु य मंतेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे मेढीपमाणं आहारे आलंबणं चक्खू मेढीभूए पमाणभूए आहारभूए आलंबणभूए चक्खूभूए सव्वकज्जेसु

है १८। पुण्डरीकज्ञात में पुष्कलावती विजय के मध्य में रही हुई पुण्डरीकिणी नाम की नगरी में पुंडरीक राजा की कथा दिखलाई गई है १९ ॥३॥

પુષ્કલાવતી વિજયના મધ્યમાં આવેલી પુંડરીકિણી નામની નગરીમાં પુંડરીક રાજાની કથા બતાવવામાં આવી છે ૧૯. ॥૩॥

पर्वतः क्षुल्लहिमवत्पर्वतापेक्षया–उच्चत्वायामोद्वेध (गाम्भीर्य) विष्कम्भपरिक्षेपादिना रत्नमयपद्मवरवेदिका नानामणिरत्नमयकूट=कल्पतरुश्रेणिप्रभृतिना क्षेत्रमर्यादाकारित्वेन च महान् तथा श्रेणिकभूपोऽपि शेषराजापेक्षया जातिकुलनीतिन्यायादिना विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवाल–राज्यराष्ट्रबलवाहनकोशकोष्ठागारादिना जातिकुलधर्ममर्यादाकारित्वेन च महान् वरीवर्त्ति, तथा सर्वजनमनोमोदकतया विस्तृतयशः कीर्त्तिरूपसुगन्धतया च महामलयवत्, औदार्य-धैर्य-गाम्भीर्यादिगुणैर्मन्दरवत्, भूपवृन्दे दिव्यर्द्धि-दिव्यद्युति–दिव्यप्रभावादिभिर्महेन्द्रवत्

के–जैसा श्रेष्ट था। जैसे महा हिमवान पर्वत अन्य छोटे २ पर्वतोंकी अपेक्षा उच्चता आयाम (दीर्घता) एवं उद्वेध (गाम्भीर्य) तथा विष्कंभ और परिक्षेप आदि द्वारा रत्नमय पद्म की वरवेदिकाद्वारा नानामणि मय एवं रत्नमय कूटों द्वारा तथा कल्पवृक्षोंकी पंक्तियोंद्वारा क्षेत्र की मर्यादाकारी होने से महान् माना जाता है उसी प्रकार श्रेणिक राजा भी अन्य राजाओं की–अपेक्षा, जाति, कुल नीति, न्याय आदिद्वारा विपुल धन, कनक, रत्न, मणि मौक्तिक, शंख शिला–प्रवाल द्वारा, राज्य, राष्ट्रबल, वाहन कोश, कोष्ठागार आदि द्वारा, जाति कुल, धर्म की मर्यादा करनेवाला होने से महा हिमवान जैसा कहा गया है। समस्त जनता के मन को प्रसन्न करनेवाला होनेसे तथा विस्तृत यश एवं कीर्तिरूप सुगंधिवाला होनेसे महामलय की तरह वह श्रेष्ठ माना गया है।—औदार्य धैर्य तथा गांभीर्य आदि गुणों से युक्त होने के कारण वह–राजा मन्दर की तरह उत्तम कहा

જેવા શ્રેષ્ઠ હતા. જેમ મહાન્ હિમવાન્ પર્વત બીજા નાના પર્વતોની અપેક્ષા ઉચ્ચતા આયામ (દીર્ઘતા) ઉદ્વેધ (ગંભીરતા) તેમજ વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ વડે રત્નમય પદ્મની ઉત્તમ વેદિકાવડે અનેક મણિમય અને રત્નમય કૂટો (શિખરો) વડે, તેમજ કલ્પવૃક્ષની હારમાળાઓ વડે ક્ષેત્રની મર્યાદા કરનાર હોવાથી મહાન્ માનવામાં આવે છે, તેમજ શ્રેણિક રાજા પણ બીજા રાજાઓ કરતાં જાતિ, કુળ, નીતિ ન્યાય વગેરે વડે પુષ્કળ ધન, કનક, રત્ન, મણિ, મૌક્તિક, શંખ, શિલા પ્રવાલવડે રાજ્ય, રાષ્ટ્ર, બળ, વાહન, કોશ, કોષ્ઠાગારવડે જાતિકુળ અને ધર્મની મર્યાદા કરનાર હોવાથી મહા હિમવાન્ જેવા કહેવામાં આવ્યા છે. સંપૂર્ણ જનસમાજના મનને પ્રસન્ન કરનાર હોવાથી તેમજ વિસ્તૃત યશ અને કીર્તિરૂપ સુગંધવાળા હોવાથી મહ મલયની જેમ તેમને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યા છે. ઉદારતા ધીરજ, તેમજ ગંભીરતા વગેરે ગુણોથી સંપન્ન હોવાને લીધે તે રાજાને મેરુપર્વતની જેમ ઉત્તમ કહેવામાં આવ્યા છે. રાજાઓના

स्मिन् जम्बूद्वीपे, जम्बूद्वीपनामके द्वीपे भारते=भारतनामके वर्षे=क्षेत्रे दक्षिणार्द्धभरते भरतक्षेत्रस्य दक्षिणार्द्धे राजगृहं नामकं नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनग्रन्थोऽत्र वक्तव्यः, स च चम्पावर्णनात्मकऔपपातिकसूत्रे वर्त्तते, सोऽत्र नपुंसकलिङ्गनिर्देशेन द्रष्टव्यः, व्याख्यातोऽप्यसौ तस्य पीयूषवर्षिण्यां टीकायां मयेति। गुणशिलकं चैत्यम् वर्णकः=औपपातिकसूत्रकृतवर्णनवदेवात्रज्ञातव्यः। तत्र खलु राजगृहे नगरे श्रेणिको नाम राजाऽऽसीत्। स कीदृशः ? इत्यत्राह-'महयाहिमवंत०' इत्यनेन 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' इत्येवं विज्ञेयम् महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः=तत्र महाहिमवानिव=एतन्नामकवर्षधरपर्वतइव, यथा महाहिमवान्

जंबुद्दीवे दीवे-भारहे वासे दाहिणड्ढभरहे रायगिहे णामं णयरे होत्था) जंबू। तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है-उसकाल में और उस समय में इसी जंबू द्वीप नामके द्वीप में भरत नाम का क्षेत्र है। इस भरत क्षेत्र के दक्षिणार्द्ध में राजगृह नामका नगर था। यहाँ जो (वण्णओ) यह पद आया है उसका तात्पर्य यह है कि औपपातिक सूत्र में चम्पानगरी का जैसा वर्णन किया गया है वैसा ही वर्णन इस राजगृह नगर का भी जानना चाहिये।

उस वर्णनका अनुवाद औपपातिक सूत्रकी पीयूषवर्षिणी नामकी टीका में कर दिया है। जिज्ञासुओं को वहां से यह विषय समझ लेना चाहिए। (गुण सिलए चेइए वन्नओ) उस नगर में गुण शिलक नामका-चैत्य था। इसका वर्णन भी औपपात्तिक सूत्र में किया गया है वहां से जान लेना चाहिये। (तत्थ णं रायगिहे नयरे सेणिए नामं राया होत्था महया हिमवंत वण्णओ) उस राजगृह नाम नगर में श्रेणिक इस नाम का राजा राज्य करता था। यह महा हिमवान पर्वत-जैसा महामलय पर्वत जैसा, मंदराचल जैसा, और महेन्द्र

रायगिहे णामं णयरे होत्था) જંબૂ! તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે-તે કાળે અને તે વખતે એજ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત નામે ક્ષેત્ર હતું. આ ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્દ્ધમાં રાજગૃહ નામે નગર હતું. અહીં જે (वण्णओ) આ પદ આવ્યું છે. તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે ઔપપાતિક સૂત્રમાં ચંપાનગરીનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ વર્ણન આ રાજગૃહ નગરનું પણ સમજવું જોઈએ.

તે વર્ણનનો અનુવાદ પીયૂષવર્ષિણી નામની ટીકામાં કરવામાં આવ્યો છે. જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી આ વિષયને સમજવો જોઈએ. (गुणसिलए चेइए वन्नओ) તે નગરમાં ગુણશિલક નામે ચૈત્ય હતું. આનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાંથી જાણવું જોઈએ. (तत्थ णं रायगिहे नयरे सेणिए नामं राया होत्था महया हिमवंत वण्णओ) તે રાજગૃહ નગરમાં શ્રેણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે મહા હિમાલય પર્વતના જેવા મહામલય પર્વત જેવા, મંદરાચલ જેવા અને મહેન્દ્રના

लक्खण-वंजणगुणोववेए, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगे, ससि-सोमाकारे, कंते, पियदंसणे सुरूवे' इति संग्रहः। व्याख्या-अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः- अहीनानि=लक्षणतोऽन्यूनानि प्रतिपूर्णानि=स्वरूपतोऽखण्डितानि पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिन् तत्तथाविधं शरीरं यस्य स तथोक्तः। लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेतः-लक्षणानि=स्वस्तिकचक्रयवमत्स्यादीनि, व्यञ्जनानि=मषतिलादीनि, तेषां गुणः=प्रशस्तत्वरूपास्तैः उपपेतः=युक्तः। अत्र-'उप' 'अप' अनयोरुपसर्गयोः शकन्ध्वादित्वात्पररूपे 'उपपइतः' अनयोर्गुणे 'उपपेतः' इति सिद्धम्। मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गः-अत्र मानं=जलेन परिपूर्णे कुण्डे यस्मिन् पुरुषे प्रविष्टे सति यज्जलं कुण्डाद्बहिर्निस्सरति तज्जलं यदि द्रोणपरिमाणं भवति तदा तस्य शरीरावगाहना मानमुच्यते। तुलादण्डेन सन्तुलितः पुरुषो यद्यर्द्धभारपरिमाणो भवति तदा तस्य अर्धभारपरिमाणम् उन्मानमुच्यते। स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतोन्नतता प्रमाणं कथ्यते ततः-मानं च उन्मानं च प्रमाणं च मानोन्मानप्रमाणानि, तैः प्रतिपूर्णानि सुजातानि सर्वाङ्गाणि, तैः सुन्दराङ्गः-सर्वथा प्रमाणप्रतिपूर्णसुजाततया सर्वाङ्गीण सुन्दर इति भावः। 'ससि-

---

तथा स्वरूप से परिपूर्ण पांचो इन्द्रियों से युक्त था।' लक्षणों-स्वस्तिक-चक्र यव एवं मत्स्य आदि के चिह्नों-से-तथा मषा तिल-आदिरूप व्यञ्जनों से भरपूर था। [1]मान [2]उन्मान, तथा [3]प्रमाण से शरीर का प्रत्येक अवयव

આવ્યો છે કે એમનું શરીર લક્ષણોથી અન્યૂન (સંપૂર્ણ) તેમજ સ્વરૂપ (સૌંદર્ય)થી પરિપૂર્ણ પાંચે ઈન્દ્રિયોથી યુક્ત હતું. લક્ષણો-સ્વસ્તિક ચક્ર, યવ અને મત્સ્ય વગેરે ચિહ્નો-થી તેમજ મષાતિલ વગેરે વ્યંજનોથી સંપૂર્ણ રીતે ભરેલું હતું. માન, (૧) ઉન્માન, (૨) તેમજ પ્રમાણવડે (૩) શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ પરિપૂર્ણ હતો.

---

(१) जल से परिपूर्ण भरे हुए कुण्ड में मनुष्य को बैठाने पर उस कुंड से जितना पानी बाहर-निकल आता है वह पानी तौलने पर यदि एक द्रोण प्रमाण होता है तो वह जल उस पुरुष की शरीरावगाहना का मान माना जाता है। (२) तराजू पर सन्तुलित होने पर पुरुष का जो अर्ध भार होगा वह उन्मान माना जावेगा। (३) १०८ अंगुल की जो ऊँचाई होती

વિશેષ:—(૧) પાણીથી પૂર્ણ ભરેલ કુંડમા માણસને બેસાડ્યા પછી તે કુંડમાંથી જેટલું પાણી બહાર નિકળી આવે છે, તે પાણીને જો તોલવામાં આવે, અને તે એક દ્રોણ પ્રમાણ તોલમાં ઉતરે તો તે પાણીને તે પુરુષની શરીરાવગાહનાનું 'માન' માનવામાં આવે છે.

(૨) ત્રાજવા ઉપર તોલવામાં પુરુષનું જે અર્ધું વજન થાય તેને 'ઉન્માન' માનવામાં આવે છે.
(૩) એકસો આઠ (૧૦૮) આંગળની જે ઊંચાઈ હોય છે તેને 'પ્રમાણ' કહેવામાં આવે છે.

सारः=श्रेष्ठः, इत्यादि। 'वण्णओ' वर्णकः=भूपवर्णनप्रकरणमौपपातिकसूत्राद् विज्ञेयम्, तस्य खलु श्रेणिकस्य राज्ञः नन्दानाम्नी देव्यासीत्। सा कीदृशी? इत्यत्राह-'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=पाणी च पादौ च पाणिपादं= करचरणं, सुकुमारम्=अतिकोमलं पाणिपादं यस्याः सा तथोक्ता=अतिकोमलकर-चरणवतीत्यर्थः, 'वण्णओ' वर्णकः=राज्ञीवर्णनं औपपातिकसूत्रादवसेयम्।

तस्य खलु श्रेणिकस्य पुत्रः 'नंदाए देवीए अत्तए' नन्दाया देव्या आत्मजः= तद्गर्भज इत्यर्थः अभयनामा कुमारऽआसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'अहीण जाव सुरूवे' अहीन यावत्सुरूपः, अत्रत्ययावच्छब्देन-'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे,

गया है। राजाओं के समूह में दिव्यऋद्धि, दिव्यद्युति, तथा दिव्यप्रभाव आदिद्वारा वह महेन्द्रकी तरह उत्तम प्रकट किया गया है। यहां पर भी जो यह "वण्णओ" शब्द आया है वह यह प्रकट करता है कि इस राजा के विषय में और भी अधिक वर्णन अन्य ग्रन्थों में किया गया है, सो वह वर्णन औपपातिक सूत्र से जाना जा सकता है।

(तस्स णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमार पाणिपाया वण्णओ) उस श्रेणिक राजा की रानी का नाम नंदा था। इसके हाथ पाँव बहुत ही सुकुमार थे। यह कितनी-अधिक सुन्दर थी-और किस स्वभाव आदि की थी यह सब विषय का वर्णन औपपातिक सूत्र में दिया गया है। (तस्सणं सेणियस्सरन्नो पुत्ते नंदाए अत्तए अभयनामं कुमारे होत्था) उस श्रेणिक राजा के एक पुत्र था जिसका नाम अभयकुमार था। यह नंदा देवी की कुक्षि से अवतरित हुआ था। (अहीण जाव सुरूवे) यहां यावत् शब्द से यह पाठ-ग्रहीत हुआ हैं-इसका शरीर लक्षण से अन्यून

સમૂહમાં દિવ્યઋદ્ધિ, દિવ્યદ્યુતિ તેમજ દિવ્યપ્રભાવ વગેરેથી તેને મહેન્દ્રની જેમ ઉત્તમ બતાવવામાં આવ્યા છે. અહીં પણ જે 'વણ્ણઓ' શબ્દ આવ્યો છે, તે આમ બતાવે છે કે આ રાજાના વિષે એના કરતાં બીજું વધુ વર્ણન બીજા શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવ્યું છે. માટે તે વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રવડે સમજી શકાય છે.

તસ્સ णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमार पाणिपाया वण्णओ) તે શ્રેણિક રાજાની રાણીનું નામ નંદા હતું. તેના હાથપગ બહુ જ સુકોમળ હતા. તે કેટલી બધી રૂપવતી હતી તેનો સ્વભાવ વગેરે કેવો હતો, આ જાતના બધા વિષયોનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં આપવામાં આવ્યું છે. (तस्स णं सेणियस्स रन्नो पुत्ते नंदाए देवीए अत्तए अभयनामं कुमारे होत्था) તે શ્રેણિક રાજાના એક પુત્ર હતા. તેનું નામ અભયકુમાર હતું. તે નંદાદેવીની કૂખમાંથી અવતર્યા હતા. (अहीण जाव सुरूवे) અહીં યાવત્ શબ્દથી એ પાઠ ગ્રહણ કરવામાં

कोपाद्यपहरणेन वा. शत्रोरनुशासनम् । भेदः=शत्रुपक्षे स्नेहापनयनपुरस्सरं स्वामि सेवकयोश्चित्तभेदकरणं, स त्रिविधः, ।
उक्तञ्च-"परोप्परं णेहभंगो, कलहुप्पायणं तहा।
तज्जणं सत्तुपक्खेसु, भेयणीई पकित्तिया ॥१" इति ।
अस्य छाया-परस्परं स्नेहभङ्गः, कलहोत्पादनं तथा ।
तर्जनं शत्रुपक्षेषु, भेदनीतिः प्रकीर्त्तिता ॥१॥ इति ।
उपप्रदानम्=पूर्वगृहीतवस्तुप्रतिप्रदानम्, अभिमतार्थदानं वा, एतद्रूपा चतुर्विधा नीतिः-नीयते=स्वानुकूल्यं प्राप्यते रिपुरनयेति सा तथोक्ता तया सामादि चतुर्विधया नीत्या सु=सुष्ठु प्रयुक्तं=प्रयोगो व्यापारो-यत्र स सुप्रयुक्तः, एतादृशो नयः= न्यायस्तस्य विधिः=विधानं, तं जानातीति स तथोक्तः-यथायोग्यनीतिन्याय कुशल इत्यर्थः। नीति प्रयोगो यथा-'उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन योजयेत्।

'परोप्परं णेहभंगो, कलहुप्पायणं तहा।'
तज्जणं सत्तुपक्खेसु भेयणीई पकित्तिया ॥१॥
शत्रु पक्षमें स्वामी सेवकमें स्नेह का भंग करवाना उनमें आपसमें लड़ाई झगडा करवा देना-एवं परस्पर में तर्जन-डाट-डपट-आदि करवाना। पूर्वमें गृहीत की हुई वस्तु का देना अथवा अभिमत अर्थका देना इस का नाम उपप्रदान है साम, दण्ड भेद एवं उपप्रदान इस तरह ४ चार प्रकार की नीति के प्रयोगरूप न्याय के विधानमें यह अभयकुमार निष्णात था-यथा योग्यनीति न्याय में कुशल था-नीति का प्रयोग इस प्रकार कहा गया है-(उत्तमं प्रणिपातेन) उत्तम जनको यदि

સ્નેહભાવ હોય છે, તેમાં ફૂટ પાડવી, તેમના મનમાં એવી વાત ઠસાવવી કે જેથી બન્ને એક બીજાનો વિશ્વાસ ન કરે, તેનું નામ ભેદ-નિતી છે. આ ભેદ નીતિ ત્રણ પ્રકારની બતાવવામાં આવી છે.
परोप्परं णेहभंगो, कलहुप्पायणं तहा ।
तज्जणं सत्तुपक्खेसु भेयणीई पकित्तिया ॥१॥"
શત્રુપક્ષમાં સ્વામી સેવકના સ્નેહમાં ફૂટ પડાવવી, તેમનામાં પરસ્પર કલહ કરાવવો અને પરસ્પર તર્જન (તિરસ્કાર) દમદાટી વગેરે કરાવવાં. પૂર્વે કોઈ પાસેથી લીધેલ પદાર્થને આપવો અથવા અભિમત (ઇષ્ટ) અર્થને આપવો તેનું નામ ઉપપ્રદાન છે. સામ, દંડ, ભેદ અને ઉપપ્રદાન આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની નીતિનો પ્રયોગ કરતાં ન્યાય આપવામાં અભયકુમાર નિષ્ણાત હતા. નીતિના સમુચિત માર્ગને અનુસરતાં ન્યાય આપવામાં તે કુશળ હતા. નીતિનો યથાયોગ્ય વ્યવહાર આ રીતે બતાવવામાં આવ્યો છે:—'उत्तमं प्रणिपातेन, સારા માણસને વશ કરવો હોય તો તેની સામે નમ્ર થઈને વર્તન

सोमागारे' शशिसौम्याकारः-शशी=चन्द्रस्तद्वत् सौम्यः=रमणीयः, आकारः= स्वरूपं यस्य स तथोक्तः। 'कंते' कान्तः=कमनीयः। 'पियदंसणे' प्रियदर्शनः- प्रियं=दर्शकजनमनोह्लादकं दर्शनम्=अवलोकनं यस्य स तथोक्तः। 'सुरूवे' सुरूपः=सर्वातिशायिरूपलावण्यवान्। 'सामदंडभेयउवप्पयाणणीइसुप्पउत्तण- यविहिण्णू' सामदण्डभेदोपप्रदाननीति सुप्रयुक्तनयविधिज्ञः-तत्र साम='वयं युष्मा- कं यूयमस्माकं को भेदोऽस्माकम्' इत्यादि मधुरवाक्यैः शत्रुपक्षवशीकरणम्, दण्डः दण्डयते-धनाद्यपहरणेन निस्सारी क्रियते जनो येन स तथोक्तः=क्लेशोत्पादेन

परिपूर्ण था। चंद्रमाके जैसा इसका सौम्य आकार था। देखने वालों को यह बहुत अधिक प्रिय लगता था। कमनीय था। रूप लावण्य इसके प्रत्येक अंग से टपकसा रहा था।

यहाँ "अहीणजावसुरूवे" में जो यावत् पद रखा है-उस से इस पाठ का यहाँ ग्रहण किया गया है-अहीणपडिपुण्ण-पंचेन्द्रियसरीरे लक्खणवंजणगुणोववेए, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्ण -सुजायसव्वंगसुदरंगे, ससिसोमागारे, कंते, पियदंसणे सुरूवे। (सामदंडभेदउवप्पयाणणी- तिसुप्पउत्तणयविहिन्नू ईहा-वूहमग्गण-गवेसणअत्थसत्थमइविसामए) हम आपके हैं आप हमारे हैं हम में और आप में कोई भेद नहीं है इत्यादिमधुर वचनों द्वाराशत्रुपक्ष को वश में करना यह साम उपाय है, क्लेश उत्पन्न करके अथवा कोष आदि का अपहरण करके शत्रु को वश में करना-या उसे बिलकुलकम- जोर बना देना यह दण्डनीति है, शत्रु पक्ष के स्वामी-तथा सेवक में जो परस्पर में स्नेह होता है उसमें भेद करना-उनके चित्त में ऐसी बात जमा देना कि जिससे दोनों आपसमें एक दूसरे का विश्वास न कर सकें इसका नाम भेदनीति है। यह भेदनीति ३ तीन प्रकार की कही गई है-

ચન્દ્રના જેવો એમનો સૌમ્ય આકાર હતો. જોનારને એ બહુજ વધારે ગમતો હતો. એ કમનીય હતા. રૂપ અને લાવણ્ય એમના દરેકે દરેક અંગમાંથી નીતરતું હતું.

અહીં 'अहीण जाव सुरूवे' માં જે યાવત્ પદ મુકવામાં આવ્યું છે, તેનાથી આ પાઠનું અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-अहीणपडिपुण्णपंचेंदियसरीरे लक्खणवंजनगुणोववेए माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगे ससिसोमागारे, कंते, पियदंसणे सुरूवे।" सामदंडभेदउवप्पयाण णीतिसुप्पउत्तणयविहिन्नू ईहा वूहमग्गणगवेसणअत्थमत्थभइविसामए) અમે તમારા છીએ; તમે અમારા છો; આપણામાં કોઈ પણ જાતનો ભેદ નથી, વગેરે મીઠા વચનોથી શત્રુપક્ષને વશ કરવો આ સામ ઉપાય છે. પીડિત કરીને અથવા તો ધન-ભંડારનું હરણ કરીને દુશ્મન ઉપર કાબૂ મેળવવો અગરતો તેને સાવ નિર્બળ બનાવવો આ દણ્ડનીતિ છે. શત્રુપક્ષના સ્વામી તેમજ સેવકમાં જે એક બીજા તરફ

है वह प्रमाण कहीगई है।

अपोहः-अपोह्यते=निवार्यते स्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेति स यथोक्तः=निजाकारनिर्णयज्ञानं यथा-'स्थाणुरेवाय' मिति। मार्गणं-मार्ग्यते=अन्विष्यते वस्तनेनेति तत्तथोक्तम्=अपोहाग्रे सद्भूतार्थविशेषज्ञानाभिमुखमेव 'तत्सत्त्वे तत्सत्त्वमन्वयः' इत्यन्वयधर्मान्वेषणं, यथा वल्लीलताद्यारोहणं स्थाणुधर्मं एवात्र घटते इति। स्थाणुमेवाश्रित्य वल्लीलताद्यारोहणं भवति, अतःस्थाणु धर्मत्वेन वल्लीलताद्यारोहणं व्यपदिश्यते। गवेषणं-गवेष्यते=विशेषतो निश्चीयते वस्तनेनेति तत्त-

"इसी का नाम संशय है। इस संशयके होने पर यह स्थाणु होना चाहिये अथवा पुरुष होना चाहिये इसतरह किसी एक तरफ झुकती हुई जो बुद्धि की चेष्टा होती है यही ईहा है।

ईहा के बाद जो विशेष ज्ञान होता है उसका नाम अवाय है-अपोह है-। अपने आकार से विपरीत आकार जहां दूर किया जाता है वह 'अपोह' है ऐसी अपोह शब्द की व्युत्पत्ति है। जैसे जब यह बोध हुआ कि यह स्थाणु होना चाहिये तब ऐसा जो बोध होता है कि यह स्थाणु ही है इसी का नाम अपोह है मार्गण शब्द का अर्थ होता है-अन्वेषण- यह स्थाणु ही है ऐसा जो अपोह नामक बोध हो रहा है वह इस बात को लेकर हो रहा है कि यहाँ पर वल्ली आरोहण आदि जो स्थाणुगत धर्म है वे ही घटित हो रहे हैं। इसी का नाम अन्वय है 'तत्सत्त्वे तत्सत्त्वमन्वयः' यह अन्वय का लक्षण है। स्थाणु को अश्रित करके ही वल्ली लता आदि का वहाँ आरोहण होता है-इसलिये ये स्थाणु के धर्म तरीके प्रकट किये जाते हैं। मार्गणा में अन्वय धर्म की पर्यालोचना होती है। गवेषणा में व्यतिरेक धर्म का विचार चलता

આ પ્રમાણે કોઈ એક તરફ વળતી બુદ્ધિની ચેષ્ટા થાય છે, તેનું નામ ઇહા છે.

ઇહા પછી જે વિશેષજ્ઞાન હોય તેનું નામ અવાય છે-અપોહ-છે. પોતાના આકારથી ભિન્ન આકારને જ્યાં દૂર કરવામાં આવે તેને અપોહ કહે છે. એ રીતે અપોહ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. દા. ત. જ્યારે એ જ્ઞાન થયું કે આ સ્થાણુ (ઠુંઠું) હોવું જોઈએ. ત્યારે એવું નિશ્ચયરૂપે જે જ્ઞાન થાય છે કે આ સ્થાણુ (ઠુંઠું) જ છે, આનું જ નામ અપોહ છે. માર્ગણ શબ્દનો અર્થ 'અન્વેષણ' થાય છે. આ સ્થાણુ જ છે, આ પ્રકારનું અપોહ નામે જે જ્ઞાન થઈ રહ્યું છે, તે આને લઈને જ થઈ રહ્યું છે કે અહીં વલ્લી (વેલ) આરોહણ વગેરે જે સ્થાણુમાં રહેનારા ધર્મો છે, તે જ ઘટિત થઈ રહ્યા છે. આનું નામ અન્વય છે. "તત્સત્ત્વે તત્સત્ત્વમન્વયઃ" આ અન્વયનું લક્ષણ છે. 'સ્થાણુ (ઠુંઠા) ના આધારે જ લતા વગેરેનું આરોહણ થાય છે. માટે જ એ સ્થાણુના ધર્મ બતાવવામાં આવ્યા છે. માર્ગણામાં 'અન્વય' ધર્મની પર્યાલોચના થાય છે. ગવેષણામાં કે વ્યતિરેક

नीचमल्पप्रदानेन, समं तुल्यपराक्रमैः॥१॥" इति, अन्यच्च–"लुब्धमर्थेन गृह्णीयात्, साधुमञ्जलिकर्मणा। मूर्खं छन्दानुरोधेन, तत्त्वार्थेन च पण्डितम् ॥" इति। 'ईहावोह मग्गणगवेसणअत्थसत्थमइविसारए' ईहाऽपोहमार्गणगवेषणार्थशास्त्रमतिविशारदः– तत्र ईहा=कस्यापिवस्तुनोऽनालोचितविलोकनजन्यसंशयनिराशाय बुद्धिचेष्टा, यथा दूरत उच्चैस्त्वयुक्तस्य कस्यचिद्दर्शने 'स्थाणु र्वा पुरुषो वा इति विवेकाय बुद्धिचेष्टनम्।

वश में करना होवे तो उसके साथ नम्रता का व्यवहार रखना चाहिये। (शूरं भेदेन योजयेत्) किसी शूरवीर को यदि वश में करना है तो उसके साथ भेदनीति का प्रयोग करना चाहिये। (नीचमल्पप्रदानेन) यदि किसी नीचजन को वश में करना है, तो उसे कुछ न कुछ थोडा बहुत अवश्य दे देना चाहिये।

(समं तुल्यपराक्रमैः) बराबरी वाले शत्रु को यदि वश में करना है तो उसके तो उसके साथ बराबरी का पराक्रम करना चाहिये। यही बात अन्यत्र इस प्रकार से गई है–

"लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् साधुमञ्जलि,कर्मणा,
"मूर्खं छन्दानुरोधेन तत्त्वार्थेन च पण्डितम्"।

सामान्य रूप से वस्तु के बाद जो उसमें संयश होता है उस संशय को दूर करने की जो एक प्रकार की बुद्धि चेष्टा होती है उसका नाम ईहा है। जैसे दूर से किसी ऊँची वस्तु का जब हमे दर्शन होता है तब यह कुछ है ऐसा सामान्य बोध होता है अब इस सामान्य बोध के बाद फिर ऐसा जो विचार आता है कि यह स्थाणु है या पुरुष है

કરવું જોઈએ 'शूरं भेदेन योजयेत्' વીર પુરુષને વશકરવો હોય તો તેની સાથે ભેદનીતિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. 'नीचमल्पप्रदानेन' નીચ માણસને વશ કરવો હોય તો કંઈકને કંઈક–થોડું ચોક્કસ આપવું જોઈએ. 'समं तुल्यपराक्रमैः' સરખી શક્તિવાળા દુશ્મનને વશ કરવો હોય તો તેની સાથે બરાબરીનું શૂરાતન બતાવવું જોઈએ એજ વાત બીજે સ્થાને આ રીતે બતાવવામાં આવી છેઃ—

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् साधुमञ्जलिकर्मणा।
मूर्खं छन्दानुरोधेन तत्त्वार्थेन च पण्डितम् ॥१॥,,

સામાન્ય રૂપમાં વસ્તુના બોધ પછી જે તેમાં સંશય ઉદ્ભવે છે તેને દૂર કરવાની એક પ્રકારની બુદ્ધિનીચેષ્ટા હોય છે, તેનું નામ 'ઇહા' છે. દા. ત. દૂરથી કોઈ ઊંચી વસ્તુનું જ્યારે દર્શન થાય છે, ત્યારે આ કંઈક છે, એવું સામાન્ય જ્ઞાન આપણને થાય છે. આ સામાન્ય જ્ઞાન પછી ફરી એમ વિચાર થાય કે આ સ્થાણુ (ઠુંઠું) છે કે પુરુષ છે, આનું નામ સંશય છે. આ સંશય પછી આ સ્થાણુ હોવું જોઈએ અથવા પુરુષ હોવો જોઈએ,

वैनयिकया-विनयेन जाता वैनयिकी=गुर्वादिविनयमाप्तशास्त्रार्थ संस्कारजन्या, तथा, अत्र नैमित्तिकशिष्यद्वयोदाहरणं संक्षेपतः मदर्श्यते—

एकस्मिन्नगरे समकवयस्कौ द्वौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रं पठितुं कस्यापि नैमित्तिकस्य समीपे गतवन्तौ। तयोरेको विनयशीलो यद् यथा गुरुरुपदिशति तत्तथैव बहुमानपुरस्सरं विनयावनतमस्तकोऽधीते, गुरुपाठितं मुहुर्मुहुर्विमृशति, शङ्कास्पदं स्थलं गुरुसमीपमुपेत्य सविनयं निर्णयति च। अपरस्तु न तथा विनयेन पठति, न पृच्छति, नापि विमृशति च। अधीतशास्त्रावुभौ कालान्तरे जीविकार्थं देशान्तरं गतौ। क्वचि-

---

है। गुरु आदि के विनय से प्राप्त हुए शास्त्री अर्थ के संस्कार से जो बुद्धि प्राप्त होती है वह वैनयिकी बुद्धि है।

इस विषय में दो नैमित्तिक शिष्यों का उदाहरण इस प्रकार है— किसी नगर में समान अवस्था वाले दो शिष्य किसी निमित्तज्ञ के पास निमित्त शास्त्र को पढने के लिये गये। उनमें एक शिष्य विनय शील था। गुरुमहाराज उसे जिस प्रकार जिस बात को पढाते थे वह उस बात को बहुमान पुरस्सर बडे भारी विनय के साथ पढता था। विद्या गुरु जिस विषय को उसे समझाया करते थे वह उस विषय को बार बार विचार में लाया करता था। जिस विषय में उसे किसी भी तरह का संदेह होता तो वह गुरु के पास जा कर विनय के साथ उसका निर्णय करता। दूसरा शिष्य ऐसा कुछ अविनयी था कि वह न तो कुछ पढता न कुछ लिखता और न गुरु से कुछ पूछता और न कुछ विचार ही करता। अब उन दोनों के लिये ऐसा अवसर आया कि उन्हें आजी

ગુરુ વગેરેના વિનયથી પ્રાપ્ત કરેલ શાસ્ત્રીય અર્થના સંસ્કાર વડે જે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વૈનાયિકી બુદ્ધિ છે. આ વિષયને લગતા બે નૈમિત્તિક શિષ્યોના દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ નગરમાં સરખી ઉંમરના બે વિદ્યાર્થિઓ કોઈ નિમિત્તજ્ઞની પાસે નિમિત્ત-શાસ્ત્રના અભ્યાસાર્થે ગયા. તેઓમાં એક શિષ્ય વિનમ્ર હતો. ગુરુ તેને જે વાત શીખવતા તે તે વાતને બહુજ માનપૂર્વક ઘણા વિનય સાથે તે શીખતો હતો. વિદ્યા આપનારા ગુરુ જે વિષય તેને સમજાવતા તે તે વિષય ઉપર વારંવાર મનન કરતો હતો. તે વિષયમાં તેને કોઇ પણ જાતની શંકા હોય તો તે ગુરુની પાસે જઈને સવિનય તેનું સમાધાન કરતો હતો. બીજો શિષ્ય કંઈક અવિનયી હતો ન તો તે કંઇ વાંચતો અને ન તે કંઇ લખતો તેમજ ન ગુરુને તે કંઇ પૂછતો અને ન તે કોઇ પણ જાતના વિચાર કરતો. હવે વિદ્યાભ્યાસ કરી રહ્યા પછી આ બન્નેને

थोक्तं-मार्गणादूर्ध्वं सद्भूतार्थविशेष निर्णयाभिमुखमेवान्यधर्मपरित्यागेन 'तदसत्वे तदसत्वं व्यतिरेकः' इति व्यतिरेक धर्माभ्यास समालोचनं यथा-'अस्मिन्शिरः शरीर कण्डूयनादयः पुरुषधर्मा न दृश्यन्ते' इति। एतेषां समाहारे ईहापोहमार्गणगवेषणानि, तैरर्थशास्त्रे=अर्थोपार्जननिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रं, तत्र या मतिः=मननं तया विशारदः=निपुणः स तथोक्तः। तथा 'उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्मयाए पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेए' औत्पत्तिक्या, वैनयिक्या, कर्मजया, पारिणामिक्या, चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेतः, तत्र-औत्पत्तिक्या-उत्पत्तिरेव-शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिकं विहाय प्रयोजनं यस्या सा औत्पत्तिकी-पूर्वमदृष्टाश्रुताननुभूतविषयतयाप्यकस्मादुत्पन्नशीला, तया, अत्र रोहकदृष्टान्तःप्रसिद्ध एव।

है जैसे ऐसा विचार होना-कि यह स्थाणु ही है- पुरुष नहीं-कारण पुरुषगत जो शिरः कण्डूयन आदि धर्म हैं वे यहां प्रतीत नहीं हो रहे हैं 'तदसत्त्वे तदसत्त्वम्' यह व्यतिरेक का लक्षण है। अभयकुमार जिस तरह सामआदि नीति के प्रयोग करने में विशेषपटु थे उसी प्रकार वे ईहा अपोह मार्गण, गवेषण द्वारा अर्थशास्त्र के विचार करने में भी विशेष विशारद थे। (उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्माया्ए पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेए) औत्पत्ति की, वैनयिकी कर्म जा तथा, परिणामिकी, इस तरह चार प्रकार की बुद्धि से वे अभयकुमार युक्त थे। जो बुद्धि स्वतः इस जीव को विना किसी शास्त्राभ्यास आदि के उत्पन्न होती है वह औत्पत्ति की बुद्धि है। यह बुद्धि पूर्व में अदृष्ट अश्रुत तथा अननुभूत हुए विषय को अकस्मात जान लेती है। इस विषय में रोहक का दृष्टान्त प्रसिद्ध ही

[અભાવ] ધર્મ ઉપર વિચાર કરવામાં આવે છે. દા. ત. એમ વિચાર થવો કે આ સ્થાણુ જ છે, પુરુષ નથી. કારણ કે પુરુષગત જે શિર કણ્ડૂયન વગેરે ધર્મો છે, તેઓની અહીં પ્રતીતિ થતી નથી. 'तदसत्त्वे तदसत्त्वम्' આ વ્યતિરેકનું લક્ષણ છે. જેમ અભયકુમાર સામ વગેરે નીતિનો પ્રયોગ કરવામાં વિશેષ કુશળ હતા, તેમજ ઈહા, અપોહ, માર્ગણ, ગવેષણ વડે અર્થશાસ્ત્ર ઉપર વિચાર કરવામાં પણ વિશેષ હોશિયાર હતા. (उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्मयाए परिणामियाए चउव्विहाए बुद्धिए उववेए) ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી કર્મજા અને પરિણામિકી આ રીતે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિથી અભયકુમાર સંપન્ન હતા. જીવને પોતાની મેળે કોઈ પણ જાતના શાસ્ત્રાભ્યાસ વગર જે બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે તે-ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ છે. આ બુદ્ધિ પહેલાં કોઈપણ વખત જોવામાં નહિ આવેલા, સાંભળવામાં નહીં આવેલા તેમજ અનુભૂતિના વિષયમાં નહિ આવેલા વિષયને અનાયાસ સમજી લે છે. આ બાબતમાં રોહકનું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ થયેલ જ છે.

वैनयिकया–विनयेन जाता वैनयिकी=गुर्वादिविनयप्राप्तशास्त्रार्थ संस्कारजन्या, तथा, अत्र नैमित्तिकशिष्यद्वयोदाहरणं संक्षेपतः प्रदर्श्यते—

एकस्मिन्नगरे समकवयस्कौ द्वौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रं पठितुं कस्यापि नैमित्तिकस्य समीपे गतवन्तौ। तयोरेको विनयशीलो यद् यथा गुरुरुपदिशति तत्तथैव बहुमानपुरस्सरं विनयावनतमस्तकोऽधीते, गुरुपाठितं मुहुर्मुहुर्विमृशति, शङ्कास्पदं स्थलं गुरुसमीपमुपेत्य सविनयं निर्णयति च। अपरस्तु न तथा विनयेन पठति, न पृच्छति, नापि विमृशति च। अधीतशास्त्रावुभौ कालान्तरे जीविकार्थं देशान्तरं गतौ। क्वचि-

---

है। गुरु आदि के विनय से प्राप्त हुए शास्त्री अर्थ के संस्कार से जो बुद्धि प्राप्त होती है वह वैनयिकी बुद्धि है।

इस विषय में दो नैमित्तिक शिष्यों का उदाहरण इस प्रकार है— किसी नगर में समान अवस्था वाले दो शिष्य किसी निमित्तज्ञ के पास निमित्त शास्त्र को पढने के लिये गये। उनमें एक शिष्य विनय शील था। गुरुमहाराज उसे जिस प्रकार जिस बात को पढाते थे वह उस बात को बहुमान पुरस्सर बडे भारी विनय के साथ पढता था। विद्या गुरु जिस विषय को उसे समझाया करते थे वह उस विषय को बार बार विचार में लाया करता था। जिस विषय में उसे किसी भी तरह का संदेह होता तो वह गुरु के पास जा कर विनय के साथ उसका निर्णय करता। दूसरा शिष्य ऐसा कुछ अविनयी था कि वह न तो कुछ पढता न कुछ लिखता और न गुरु से कुछ पूछता और न कुछ विचार ही करता। अब उन दोनों के लिये ऐसा अवसर आया कि उन्हें आजी

ગુરુ વગેરેના વિનયથી પ્રાપ્ત કરેલ શાસ્ત્રીય અર્થના સંસ્કાર વડે જે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વૈનાયિકી બુદ્ધિ છે. આ વિષયને લગતા બે નૈમિત્તિક શિષ્યોના દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે–

કોઈ નગરમાં સરખી ઉમરના બે વિદ્યાર્થિઓ કોઈ નિમિત્તજ્ઞની પાસે નિમિત્ત-શાસ્ત્રના અભ્યાસાર્થે ગયા. તેઓમાં એક શિષ્ય વિનમ્ર હતો. ગુરુ તેને જે વાત શીખવતા તે તે વાતને બહુજ માનપૂર્વક ઘણા વિનય સાથે તે શીખતો હતો. વિદ્યા આપનારા ગુરુ જે વિષય તેને સમજાવતા તે તે વિષય ઉપર વારંવાર મનન કરતો હતો. તે વિષયમાં તેને કોઇ પણ જાતની શંકા હોય તો તે ગુરુની પાસે જઈને સવિનય તેનું સમાધાન કરતો હતો. બીજો શિષ્ય કંઇક અવિનયી હતો ન તો તે કંઇ વાંચતો અને ન તે કંઇ લખતો તેમજ ન ગુરુને તે કંઇ પૂછતો અને ન તે કોઇપણ જાતના વિચાર કરતો. હવે વિદ્યાઅભ્યાસ કરી રહ્યા પછી આ બન્નેને

न्नगरनिकटे सरस्तीरे विशश्रमतुः । 'एतावुभौ विद्वांसौ' इतिज्ञात्वा मस्तकन्यस्तजलभृतघटा काचिद्वृद्धा विदेशगतस्वसुतकुशलिनीं वार्तां पप्रच्छ । प्रश्नसमकालमेव तन्मस्तकाद् घटो न्यपतत्, तदृष्ट्वा सोऽविमृश्यकारी झटितिमाह—'वृद्धे !=मृतस्तव पुत्रः' इत्यादि । कर्णकठोरं प्राणापहारकं वज्रमिवाऽऽपतत् पुत्रमरणरूपं तद्वचनं श्रुत्वा यावत्सा मूर्छां प्राप्नोति तावदपरो विमर्शशीलो नैमित्तको न्यगदत् भो भ्रातः मैवं ब्रूहि, अस्याः पुत्रः साम्प्रतमेव स्वगृहमागतो वर्त्तते, मातः ! गच्छ शीघ्रं गृहं पुत्रमुखावलोकनजनितममन्दपरमानन्दमनुभवेत्यादि । तच्छ्रुत्वा प्रत्युज्जीवितेव

विका संपादन के लिये परदेश में जाना पडा। जब ये बाहर जा रहे थे तो किसी एक नगर के पास के सरोवर के किनारे ये दोनों ठहर गये। इतने में एक वृद्धाने कि जिसका पुत्र बहुत समय से परदेश गया हुआ था और अभी तक वापिस नहीं आया था उन्हे देखा-वह मस्तक पर घडा रखकर वहाँ जल भरने को आई थी। उसने विद्वान समझ कर इनसे अपने पुत्र की कुशल वार्ता पूछी तो अविनीत शिष्यने यह देखकर कि उसके मस्तक से प्रश्न पूछने के साथ साथ घडा गिर गया है जल्दी से ऐसा कहा कि हे वृद्धे ? तेरा पुत्र तो परदेश में ही मर गया है-तू अब किस की कुशल वार्ता पूछ रही है। ऐसा उसका कर्णकठोर वज्र के प्रहार जैसा तीक्ष्ण मर्मभेदक पुत्र का मरण रूप वचन सुनकर वह मूर्च्छित होने वाली ही थी इतने में दूसरे विनयशील शिष्यने विचार कर कहा भाई ऐसा मतकहो-इसका पुत्र तो इस समय घर पर ही आ पहुँचा है। ऐसा कहकर फिर उसने उस वृद्धा से कहा ! तुम जल्दी से जल्दी घर जाओ।

પોતાની આજીવિકા ચલાવવા માટે પરદેશ જવાનું થયું. જ્યારે તેઓ બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે માર્ગમાં કોઈ નગર પાસે સરોવરના કાંઠે આ બન્ને રોકાયા. એટલામાં એક ડોશીએ-કે જેનો પુત્ર ઘણા સમય પહેલાં વિદેશ ગયો હતો અને હજી પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો ન હતો-તેઓને જોયા, તે ઘડો માથા ઉપર મૂકીને પાણી ભરવા આવી હતી. તે ડોશીએ તેઓને વિદ્વાન સમજીને એમને પોતાના પુત્રનું કુશળ પૂછ્યું પ્રશ્ન પૂછતાની સાથે જ વૃદ્ધાના માથા ઉપરથી પાણીનો ઘડો પડી ગયો છે,-એ જોઈને અવિનીત શિષ્યે ઝડપથી કહ્યું કે હે વૃદ્ધે! તારો પુત્ર તો વિદેશમાં મરણ પામ્યો છે, તું હવે કોના કુશળની વાત પૂછે છે, આ પ્રમાણે તેનું વજ્રપ્રહાર જેવું કાર્ણકટુ, તીક્ષ્ણ, અન્તઃકરણને વીંધનારું, પુત્રમરણ રૂપવચન સાંભળીને તે બેભાન થવાની જ હતી તેટલામાં બીજા વિનયશીલ શિષ્યે વિચારીને કહ્યું કે ભાઈ આવું ન બોલો એનો પુત્ર તો અત્યારે ઘેર આવી પહોંચ્યો છે. આમ કહીને પછી તેણે તે ડોશીને કહ્યું કે મા! તમે સત્વરે ઘેર જાઓ. તમારો પુત્ર

सा गता गृहं, मिलितो लब्धलक्षलाभः पुत्रः, हर्षप्रकर्षमुपागता। तदनु सा बहुमूल्यं पारितोषिकमादाय सरस्तीरमागत्य तौ पृष्टवती कथं ज्ञातमेतद् वृत्तमिति। अविमृश्यकारी ब्रूते-प्रश्नसमये तव मस्तकान्निपत्य कुम्भः स्फुटितस्तेन मया ज्ञातं-'मृतस्तव पुत्रः' इति। तत्पश्चाद् विमृश्यकारी वक्ति-प्रश्नसमकालमेव तव घटोऽधो भूमौ निपतितस्तज्जलं च सरोजलेन सार्कं मिलितं तेन मया ज्ञातं-'यस्य यज्जलं तत्तेन

तुम्हारा पुत्र घर पर आ गया है। उसके मुखावलोकन से तुम परम हर्ष का अनुभव करो। इस प्रकार उस विनयशील विचारक शिष्य के वचन सुनकर उसे मानो नई चेतना सी प्राप्त हो गई हो इस तरह बनकर वह अपने घर पहुँची। पहुँचते ही वहां उसने एक लाख रुपयों को कमाकर साथ में लाये हुए अपने पुत्र को देखा-देखते ही उसे परम आनन्द का अनुभव हुआ हर्ष प्रकर्ष से युक्त हो कर वह बहुमूल्य पारितोषिक लेकर पुनः उस तालाब के किनारे पर वह आई। आते ही उन दोनों से उसने पूछा-भाई बतलाओ तुमने यह सब कैसे जाना। सुनकर अविमृश्यकारी शिष्यने उससे कहा-मा! प्रश्न पूछने के साथ ही जब तुम्हारे मस्तक से घडा गिर कर फूट गया-तो मैने विचार किया कि जिस प्रकार यह घडा अचानक गिरकर फूट गया है उसी प्रकार तुम्हारा पुत्र भी मर गया है। विमृश्यकारीने अपनी बात के समर्थन में उसे कहा -कि मातः? प्रश्न करने के समकाल में ही जब आप का घडा जमीन पर गिर पडा और उसमें का जल सरोवर के साथ मिल गया

घेर आवी गयो छे. तेनुं मो जोईने तमे खूब ज आनंद अनुभवो. आ रीते विनयी अने विचारक शिष्यना वचन सांभळीने तेणे जाणे के नवी चेतना न मेळवी होय, तेम ते तरत ज पोताने घेर गई अने घेर पहोंचतां ज त्यां तेणे एक लाख रुपिया कमाई आवेल पोताना पुत्रने जोयो. जोतांनी साथे ज तेनुं हैयुं आनन्दथी तरबोळ थई गयुं. प्रसन्न थती ते बहु कीमती भेट लईने तेज तळावने कांठे फरी आवी आवीने तेओ बन्नेने तेणे पूछयुं 'भाई. तमे आ बधुं केवी रीते जाण्युं ?' ए सांभळीने अविमृष्यकारी [अविचारी] शिष्ये कहुं-'मा ! प्रश्न करतांनी साथे ज तमारा माथा उपरथी घडो पडीने फूटी गयो, त्यारे मने थयुं के जे रीते आ घडो ओचिंतो पडीने फूटी गयो, ते रीते तमारो पुत्र पण मरण पाम्यो हशे. "विमृश्यकारीए [विचारके] पोतानी वातना समर्थनमां कहुं के 'मा! प्रश्न करती वखते तमारो घडो जमीन पर पडयो अने तेनुं पाणी सरोवरना पाणीनी साथे मळी गयुं ते ए उपरथी में जाण्युं के जे प्रमाणे आ घडानुं पाणी आ सरोवरना पाणीनी साथे मळी गयुं छे, ते ज प्रमाणे तमारो पुत्र पण तमने जल्दी मळवो जोइए. आ

मिलितमिति ततोऽस्याःपुत्रोऽप्यनया सह तूर्णमेव मिलिष्यती' त्यादि। तच्छ्रुत्वा तमविमृश्यकारिणं दुर्वचनैर्निर्भर्त्स्य विमृश्यकारिणे बहुमूल्यं पारितोषिकं समर्प्याशीर्वादशतानि ददौ। अथासावविमृश्यकारी खेदखिन्नो भूत्वा स्वचेतसि चिन्तयामास–'मया गुरुजन विनयाभावेन शास्त्रमभ्यस्तं तस्मान्मे विद्या न फलवती जाते' त्यादिना मनःसंतापं संप्राप। विनयशीलो विमृश्यकारी तु गुरोरुपकारं मुहुर्मुहुरनुस्मरन् विद्याप्रचारं कुर्वन्नस्मिन् लोके जनरमृतमिव पूजितः–क्रमश आत्मविद्यां संप्राप्य कल्याणमार्गं साधितवान्। सहाध्ययने कृतेऽपि विनीते एव

तो इस पर से मैंने जाना कि जिस प्रकार यह जल इस जल के साथ मिल जुल गया है–उसी प्रकार आपका पुत्र भी आपके साथ शीघ्र ही मिल जाना चाहिये। इस प्रकार उस विमृश्यकारी के भूरि भूरि प्रशंसा करती हुई उस वृद्धाने उस अविमृश्यकारी व्यक्ति को बुरा भला कह कर तथा उस विचारशील व्यक्ति को बहुमूल्य पारितोषिक प्रदान कर अन्त में सैकडों आशीर्वाद वचनों से बधाया। अपने साथी का इस प्रकार देव दुर्लभ सन्मान देखकर अविमृश्यकारी बहुत अधिक खेद खिन्न हुआ। उसने अपने चित्त में सोचा मैंने विद्यागुरुके पास विद्या का अध्ययन तो किया है–परन्तु विनयाभाव के कारण वह मुझ में फलवती नहीं हुई है। विनयशील विमृश्यकारीने 'विनयादि संपन्न बनकर जो भी विद्या मैंने विद्या गुरु से पढी वह मुझ में विशेष रीति से प्रस्फुटित हुई है अतः मेरे ऊपर विद्यागुरु का बडा भारी उपकार हुआ है–'इस प्रकार वार वार विद्या गुरु के उपकार का स्मरण करते हुए विद्या का प्रचार अच्छी तरह से किया इस प्रचारसे लोगो में उसकी अमृत जैसी मान्यता बढी। क्रमशः जब वह आत्मविद्या की साधना करतेर कल्याणमार्ग का पथिक बन

પ્રમાણે વાતજાણી તે ડોશીએ અવિમૃશ્યકારીના જ્ઞાનની ખૂબ ઝાટકણી કાઢી. અને તે પછી વિચારશીલને ખૂબ કીમતી ભેટ અને સેંકડો આશીર્વચનો આપ્યાં. પોતાના સાથીનું આ રીતે દેવ દુર્લભ સન્માન જોઈને અવિમૃશ્યકારી ખૂબ જ દુઃખી થયો અને તેણે પોતાનાં મનમાં વિચાર કર્યો કે 'મેં વિદ્યાગુરુ પાસેથી વિદ્યાભ્યાસ તો કર્યો છે પણ વિનય રહિત હોવાને લીધે વિદ્યા સારી પેઠે મારામાં ફળવતી થઈ નથી." વિનયશીલ વિમૃશ્યકારી શિષ્યે વિચાર કર્યો કે 'વિનયાદિથી જે વિદ્યા ગુરુ પાસેથી મેળવી છે, તે મારામાં સવિશેષ વિકાસ પામી છે. ખરેખર મારા ઉપર વિદ્યાગુરુનો બહુ ભારે ઉપકાર થયો છે." આ રીતે વારંવાર વિદ્યાગુરુના ઉપકારનું સ્મરણ કરતાં સારી પેઠે વિદ્યાપ્રચાર કર્યો. આ પ્રચારથી લોકોમાં અમૃત જેવી તેની ખ્યાતી વધી. અનુક્રમે જ્યારે તે આત્મવિદ્યાની સાધના કરતાં કરતાં કલ્યાણપથનો પથિક બન્યો ત્યારે અનન્ત જન્મ-

विद्या सकलशास्त्ररहस्यं प्रकटयति। सुविनीतस्तद् विद्या प्रभावेणास्मिन् लोके स्व रचनया शास्त्रादिरहस्यं प्रकटयन् आत्मविद्यां समवाप्य स्वपर कल्याणाय प्रभवति। इतिवैनयिकी बुद्धि दृष्टान्तः। अत्रानेकशो दृष्टान्ताः सन्तीति विस्तरभयाद् विरम्यते।

कार्मिकया=कर्मणः=कृषिवाणिज्यादि व्यवसायात् जाता कार्मिकी=तत्तत्कर्माभ्यासप्रकर्षजनितेत्यर्थः तया। अत्र तस्करकृषीवलोदाहरणम्—

कश्चित्तस्करो वाणिजग्रामे कस्यचिद्वणिजो गृहे कमलाकारं खातं खनितवान्। प्रभाते जना एकत्रीभूतास्तत्खातं दृष्ट्वा भूयो भूयः प्रशंसां कृतवन्तः—अहो! चौरस्य

गया तो अनन्त संसार का भी अंत उसने कर दिया। इस दृष्टान्त लिखने का तात्पर्य यह है कि साथ२ अध्ययन करने पर भी विनीत जन में ही विद्या फलवती बनती है तथा सकल शास्त्रों का रहस्य भी आत्मा में प्रकट होता है जो आत्मा विनीत होता है। विनीत जन ही विद्या के प्रभाव से इस लोक में अपनी रचना द्वारा शास्त्रादि के रहस्य को प्रकट करते हैं—और आत्मविद्या को प्राप्त कर अन्त में वे स्व और पर के कल्याण करने में समर्थ बन जाते हैं। इस बुद्धि के ऊपर और भी अनेक प्रकार दृष्टान्त हैं जो यहां ग्रन्थ विस्तृत हो जाने के भय से नहीं लिखे गये हैं। कृषि वाणिज्य आदि व्यवसायरूप कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कार्मिकी बुद्धि है।

इसके ऊपर कृषिवल (किसान) और चोर का उदाहरण इस प्रकार है—

एक चोर ने वाणिज गाँव में किसी एक वणिक् के घर में रात्रि के समय कमल के आकार जैसा खात—ओंडा किया।—प्रभातकाल जब हुआ तो लोगोंने इसे देख कर चोर की बडी भारी प्रशंसा की। कहने

મરણનો પણ તેણે અંત કર્યો. આ દૃષ્ટાન્ત લખવાનું પ્રયોજન એ છે કે એકી સાથે અભ્યાસ કરવા છતાં પણ વિનીત માણસમાં જ વિદ્યા સફળ થાય છે, અને બધા શાસ્ત્રોનું રહસ્ય પણ તે જ આત્મામાં પ્રકટે છે, કે જે આત્મા વિનમ્ર હોય છે. નમ્ર માણસ જ વિદ્યાના પ્રભાવથી આ લોકમાં પોતાની રચના વડે શાસ્ત્ર વગેરેનું રહસ્ય બતાવે છે, અને આત્મવિદ્યાને મેળવીને અંતે સ્વ [પોતાનું] અને પર [પારકાનું] કલ્યાણ સાધવામાં સમર્થ થાય છે. આ બુદ્ધિ વિષે બીજાપણ અનેક દૃષ્ટાન્તો છે. જે અહીં ગ્રન્થ વિસ્તારના ભયથી લખ્યા નથી. કૃષિ, વાણિજ્ય વગેરે વ્યવસાયના કર્મોથી જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે કાર્મિકી બુદ્ધિ છે.

એના માટે કૃષીવલ [ખેડૂત] અને ચોરનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે—

વાણિજ ગામમાં કોઇ એક વાણિયાના ઘેર રાતના વખતે એક ચોરે કમળના આકાર જેવું બાકોરૂં [ખાતર] પાડ્યું. સવારે લોકોએ એ જોઇને ચોરના બહુ ભારે

अस्यामवसर्पिण्यां जातस्य चतुर्विंशस्य चरमतीर्थंकरस्य भगवतः श्रीवर्धमानस्वामिनश्चरमचातुर्मास्यं पावापुर्यामासीत्। तत्र कृतषष्ठभक्तेषु नवमल्लकि-नवलेच्छकि-काशी-कौशलकेषु अष्टादशसु गणराजेषु समुपस्थितेषु तस्य चरमदेशना षट्त्रिंशदध्ययनात्मिका उत्तराध्ययननामतः प्रसिद्धा, विंशत्यध्ययनात्मिका तु विपाकश्रुताख्या। तत्रोत्तराध्ययनस्य शब्दार्थस्त्वेवम्-उत्तराणि=मोक्षसाधकत्वात् प्रधानानि अध्ययनानि यत्र तदुत्तराध्ययनम्।

नन्विदमेव शास्त्रं प्रधानं चेत् आचाराङ्गादिद्वादशाङ्गी भगवत्प्रज्ञप्ताऽपि प्रधानतयाऽनुक्तत्वादितोऽपकृष्टतया प्रेक्षावद्भिरनुपादेया स्यादिति चेद् ? अत्रो-

---

भगवान गौतम गणधर को (नत्वा) नमस्कार कर मैं (उत्तराध्ययने) इस उत्तराध्ययन सूत्र के ऊपर (प्रियदर्शिनीं वृत्तिं) प्रियदर्शिनी नामक वृत्ति की (कुर्वे) रचना करता हूँ ॥ ४ ॥

टीकार्थ-इस अवसर्पिणी काल में उत्पन्न चौवीसवें अन्तिम तीर्थंकर भगवान श्रीवर्धमान स्वामी का अन्तिम चातुर्मास पावापुरी में हुआ। वहां पर भगवान की सेवा में, नवमल्लकि नवलेच्छकि जो काशी एवं कौशल देश के अठारह गणराजा थे वे उपस्थित हुए। उन सबों ने षष्ठभक्त किया। उस समय उन श्री भगवान महावीर स्वामी की अन्तिम देशना हुई, जो देशना छत्तीस अध्ययनरूप 'उत्तराध्ययन' इस नाम से प्रसिद्ध हुई, तथा वीस अध्ययनरूप विपाकश्रुत, इस नाम से भी प्रसिद्ध हुई। उनमें 'उत्तराध्ययन' शब्द का अर्थ इस प्रकार है—मोक्ष साधक होने से उत्तर-प्रधान हैं अध्ययन जिसमें वह उत्तराध्ययन है।

ગણધરને (नत्वा) નમસ્કાર કરી હું (उत्तराध्ययने) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ઉપર (प्रियदर्शिनीम् वृत्तिं) પ્રિયદર્શિની નામની વૃત્તિની (कुर्वे) રચના કરૂં છું. ॥૪॥

ટીકા—આ અવસર્પિણી કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ચોવીસમા છેલ્લા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનો છેલ્લો ચાતુર્માસ પાવાપુરીમાં થયો. ત્યાં આગળ ભગવાનની સેવામાં નવમલ્લકિ નવલેચ્છકિ જે કાશી અને કૌશલ દેશના અઢાર ગણરાજા આવેલ હતા એ બધાએ ષષ્ઠભક્ત કરેલ. આ સમયે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીની અંતિમ દેશના થઇ, જે દેશના છત્રીસ અધ્યયનરૂપ 'ઉત્તરાધ્યયન' આ નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ, તથા વીસ અધ્યયનરૂપમાં વિપાકશ્રુત નામથી પણ પ્રસિદ્ધ થઇ, આમાં 'ઉત્તરાધ્યયન' શબ્દનો અર્થ આ પ્રકારે છે— મોક્ષસાધક હોવાથી ઉત્તર-પ્રધાન છે અધ્યયન જેમાં તે ઉત્તરાધ્યયન છે.

(सगुप्तिसमितिं समां विरतिमादधानं सदा) जो पांच समिति और तीन गुप्तियों के धारक हैं, तथा सर्वदा सर्वविरति को पालने वाले हैं, (क्षमावदखिलक्षमं) पृथिवी के समान जो सर्व प्रकार के अनुकूल प्रतिकूल परीषहादिक को सहन करते हैं, (कलितमञ्जुचारित्रकम्) जो निरतिचार चारित्र अराधन में सदा तत्पर रहते हैं, तथा-(सदोरमुखवस्त्रिकाविलसिताननेन्दुं) वायुकायादि की यतना के लिये जिनका मुखरूपी चन्द्रमण्डल सदा सदोरक मुखवस्त्रिका से सुशोभित है, तथा-(अपूर्वबोधप्रदं) जो अपूर्व समकितरूपी बोध-बीज के दाता हैं और (भववारिधिप्लवम्) इस संसारसमुद्र से भव्य जीवों के पार होने के लिये नौका समान हैं, ऐसे (गुरुं) निर्ग्रन्थ गुरु महाराज को (प्रणौमि) मैं नमस्कार करता हूँ ॥ ३ ॥

अब टीकाकार भगवानकी वाणी आदिको नमस्कार करके अपनी व्यक्तव्यता प्रकट करते हैं—'जैनीं' इत्यादि।

(जैनीं सरस्वतीं) जिनेन्द्र के मुखकमल से निर्गत द्वादशाङ्गीरूप सरस्वती देवी को, एवं (गणनायकं गौतमं) गणनायक-गच्छ के नायक

(सगुप्तिसमितिं समां विरतिमादधानं सदा)-જે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિયોના ધારક છે, તથા સર્વદા સર્વવિરતિને પાળવાવાળા છે, (क्षमावदखिलक्षमं) પૃથ્વીના સમાન જે સર્વ પ્રકારના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિષહોને સહન કરે છે, (कलितमंजुचारित्रकम्)-જે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધનમાં સદા તત્પર રહે છે. તથા (सदोरमुखवस्त्रिकाविलसिताननेन्दुं) વાયુકાય આદિની યતનાને માટે જેમનું મુખરૂપી ચન્દ્રમંડળ સદા દોરાસહિતની મુંહપત્તીથી સુશોભિત છે, તથા (अपूर्वबोधप्रदं) અપૂર્વ સમકિતરૂપી બોધ-બીજના દાતા છે અને (भववारिधिप्लवम्) આ સંસારસમુદ્રથી ભવ્ય જીવોને પાર કરવામાં નૌકાસમાન છે, એવા (गुरुं) નિર્ગ્રન્થ ગુરૂ મહારાજને (प्रणौमि) હું નમસ્કાર કરૂં છું.

હવે ટીકાકાર જીન ભગવાનની વાણી આદિને નમસ્કાર કરી સ્વવકતવ્યતા પ્રકટ કરે છે—'जैनीं' ઈત્યાદિ.

(जैनीं सरस्वतीं) જિનેન્દ્રના મુખકમળથી નિર્ગત દ્વાદશાંગીરૂપ સરસ્વતી દેવીને, અને (गणनायकम् गौतमं) ગણનાયક-ગચ્છના નાયક ભગવાન ગૌતમ

तत्र षट्त्रिंशदध्ययनानां नामानि प्रदर्श्यन्ते—

१–विनयश्रुतम् , २–परीषहः, ३–चतुरङ्गीयम् , ४–असंस्कृतम् , ५–अकामसकाममरणीयम् , ६–क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं, ७–एलकीयम् (उरभ्रीयम्), ८–कापिलकम्, ९–नमिप्रव्रज्या, १०–द्रुमपत्रकम्, ११–बहुश्रुतम् , १२–हरिकेशीयम्, १३–चित्तसंभूतीयम् , १४–इषुकारीयम् , १५–सभिक्षु, १६–ब्रह्मचर्यसमाधिः, १७–पापश्रमणीयम् , १८–संयतीयम् , १९–मृगापुत्रीयम् , २०–महानिर्ग्रन्थीयम् , २१–समुद्रपालीयम् , २२–रथनेमीयम् , २३–केशिगौतमीयम्, २४–समितीयम् , २५-यज्ञीयम्, २६–सामाचारी, २७–खलुंकीयम्, २८–मोक्षमार्गगतिः, २९–सम्यक्त्वपराक्रमः, ३०–तपोमार्गः, ३१–चरणविधिः, ३२–प्रमादस्थानम् , ३३–कर्म–

जगह्–जगह वर्णित हुआ है, अतः प्रसिद्धिवश इसे प्रधान कहना कोई अनुचित नहीं है। इसलिए इस मूलसूत्र का नाम उत्तराध्ययन कहा गया है। उत्तराध्ययन के ३६ अध्ययन ये हैं—

(१) विनयश्रुत, (२) परीषह, (३) चतुरंगीय, (४) असंस्कृत, (५) अकामसकाममरण, (६) क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीय, (७) एलकीय, (८) कापिलक, (९) नमिप्रव्रज्या, (१०) द्रुमपत्रक, (११) बहुश्रुत, (१२) हरिकेशीय, (१३) चित्तसंभूतीय, (१४) इषुकारीय, (१५) सभिक्षु, (१६) ब्रह्मचर्य-समाधि, (१७) पापश्रमणीय, (१८) संयतीय, (१९) मृगापुत्रीय, (२०) महानिर्ग्रन्थीय, (२१) समुद्रपालीय, (२२) रथनेमीय, (२३) केशि-गौतमीय, २४) समितीय, (२५) यज्ञीय, (२६) सामाचारी, (२७) खलुं-कीय, (२८) मोक्षमार्गगति, (२९) सम्यक्त्वपराक्रम, (३०) तपोमार्ग,

---

એટલે પ્રસિદ્ધિવશ આને પ્રધાન કહેવામાં કાંઇ અનુચિત જેવું નથી. આ માટે આ મુલસૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન કહેવાયેલ છે. ઉત્તરાધ્યયનના છત્રીસ અધ્યયન આ પ્રકારે છે—

(૧) વિનયશ્રુત, (૨) પરિષહ, (૩) ચતુરંગીય, (૪) અસંસ્કૃત, (૫) અકામ-સકામમરણ, (૬) ક્ષુલ્લકનિર્ગ્રન્થીય, (૭) એલકીય (૮) કાપિલક, (૯) નમિ–પ્રવ્રજ્યા (૧૦) દ્રુમપત્રક (૧૧) બહુશ્રુત, (૧૨) હરિકેશીય, (૧૩) ચિત્તસંભૂતીય (૧૪) ઇષુકારીય, (૧૫) સભિક્ષુ, (૧૬) બ્રહ્મચર્યસમાધિ, (૧૭) પાપશ્રમણીય, (૧૮) સંયતીય, (૧૯) મૃગાપુત્રીય, (૨૦) મહાનિર્ગ્રન્થીય (૨૧) સમુદ્રપાલીય, (૨૨) રથનેમીય, (૨૩) કેશિગૌતમીય, (૨૪) સમિતીય, (૨૫) યજ્ઞીય, (૨૬) સામાચારી, (૨૭) ખલુંકીય, (૨૮) મોક્ષ માર્ગગતિ, (૨૯) સમ્યક્ત્વપરાક્રમ,

च्यते—यद्यपि सर्वं प्रवचनं प्रधानमेव, तथाप्येतानि विनयश्रुतादीनि षट्त्रिंशद्-ध्ययनानि रूढिवशात् प्रधानानि। भगवच्चरमदेशनास्वरूपतयाऽस्मिन् शास्त्रे द्वादशाङ्गी प्रतिपादितार्थमुपसंहरता भगवता प्राधान्यं रूढ्या प्रदर्शितम्, सविस्तरं तु तत्त्वं तत्र तत्र सूत्रे वर्णितमिति न काऽप्यनुपपत्तिः।

प्रश्न—यदि छत्तीस अध्ययनात्मक यह शास्त्र ही प्रधान माना जावेगा तो आचारांग आदि द्वादशांग कि जिनका प्ररूपण भी स्वयं भगवान् ने ही किया है, प्रधानरूप से नहीं कहे जाने के कारण इसकी अपेक्षा अपकृष्ट–अप्रधान हो जायेंगे, और इस कारण वे प्रेक्षावान्–बुद्धिमानों–की दृष्टि में उपादेय नहीं रह सकेंगे, सो इस प्रकार यदि कोई प्रश्न करे तो उसका समाधान इस प्रकार है—

भगवत्प्रतिपादित होने के कारण यद्यपि सभी द्वादशांगात्मक प्रवचन प्रधान है फिर भी यहां जो इन विनयश्रुतादिक छत्तीस अध्ययनों में प्रधानता प्रदर्शित की गई है वह केवल प्रसिद्धि के वश समझना चाहिये। भगवान की अन्तिमदेशनास्वरूप होने से इस शास्त्र में द्वादशांगप्रतिपादित अर्थ का संक्षेप से समावेश किया गया है, अतः सूत्रकार ने प्रसिद्धि से ही इसमें प्रधानता प्रकट की है। द्वादशांग का विस्तारसहित वास्तविक तत्त्व, आचारांग, सूत्रकृतांग आदि आगमोंमें

પ્રશ્ન—જો છત્રીસ અધ્યયનાત્મક આ શાસ્ત્ર જ પ્રધાન મનાશે તો આચારાંગ વગેરે દ્વાદશાંગ કે જેનું પ્રરૂપણ પણ સ્વયં ભગવાને જ કરેલ છે, તે પ્રધાનરૂપનાં ન કહેવાવાને કારણે આની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ–અપ્રધાન બની જશે, અને આ કારણથી તે પ્રેક્ષાવાન્–બુદ્ધિમાનો–ની દૃષ્ટિએ ઉપાદેય નહીં રહે. જો આ પ્રકારનો કદાચ કોઇ પ્રશ્ન કરે તો એનું સમાધાન આ પ્રકારથી છે—

સ્વયં ભગવાનથી પ્રતિપાદિત હોવાના કારણે જોકે બધાં દ્વાદશાંગાત્મક પ્રવચન પ્રધાન છે છતાં પણ અહિં આ વિનયશ્રુતાદિક છત્રીસ અધ્યયનોમાં પ્રધાનતા પ્રદર્શિત કરાયેલ છે, તે કેવળ પ્રસિદ્ધિને વશ હોવાનું સમજવું જોઇએ. ભગવાનની છેલ્લીદેશનાસ્વરૂપ હોવાથી આ શાસ્ત્રમાં દ્વાદશાંગપ્રતિપાદિત અર્થનો સંક્ષેપમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે, એટલે સૂત્રકારે પ્રસિદ્ધિથી જ આમાં પ્રધાનતા પ્રગટ કરી છે. દ્વાદશાંગનું વિસ્તારસહિત વાસ્તવિક તત્ત્વ, આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે આગમોમાં ઠેકઠેકાણે વર્ણન થયેલ

सह सम्बन्धः। भावसंयोगः-अशुभभावैः सहात्मनः सम्बन्धः, तस्मात् सर्वविध-संयोगाद् विप्पमुक्कस्स=विप्रमुक्तस्य, अनित्याशरणादिद्वादशभावनाभिः संयोगस्य फलं संसारपरिभ्रमणादिरूपं विज्ञाय संयोगं परित्यक्तवत इत्यर्थः। संयोगो हि मृग-तृष्णावद् भ्रमोत्पादकः, कुगतिसाधकः, विवेकतरून्मूलने मत्तगजराजोपमः, अम-न्दात्मानन्दरसशोषणे प्रचण्डमार्तण्डसमः, श्रुतचारित्रधर्मारामदावानलः, सद्ध्यान-वारिदविक्षेपणे शैलशिखरानिलः। संयोगस्य प्रियवियोगजनकत्वेन दारुणदुःखोत्पाद-कतयाऽपि परिहार्यता,

---

क्तस्य) सर्वथा रहित (अणगारस्स-अनगारस्य) अनगार (भिक्खुणो -भिक्षोः)-साधु के (विणयं-विनयं) विनय को मैं (आणुपुव्विं-आ-नुपूर्वी) शास्त्रोक्तपद्धति के अनुसार(पाउकरिस्सामि-प्रादुष्करिष्यामि) प्रकट-क गा। अतः हे जम्बू! तुम सब उसे (मे-मत्तः) मुझ से (सुणेह-शृणुत) सुनो ॥ १ ॥

भावार्थ—संयोग शब्द का अर्थ संबंध है। द्रव्यसंयोग और भावसंयोग के भेद से यह संयोग दो प्रकार का है। पूर्वसंयोग और पश्चात्संयोग के भेद से द्रव्यसंयोग भी दो तरह का बतलाया गया है। माता पिता आदि के साथ जो जन्म से संबंध है वह पूर्वसंयोग है। श्वशुर अदि के साथ पीछे से हुआ संबंध पश्चात्संयोग है। अशुभ भावों के साथ आत्मा का संबंध रहता है वह भावसंयोग है। इस संयोग का सर्वथा परित्याग वही आत्मा कर सकता है जो अनित्य

રહિત (अणगारस्स-अनगारस्य) અણગાર (भिक्खुणो-भिक्षोः) સાધુના (विणयं-विनयं) વિનયને હું (आणुपुव्विं-आनुपूर्वी) શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર (पाउक-रिस्सा मि-प्रादुष्करिष्यामि) પ્રગટ કરીશ. એટલે હે જમ્બૂ! તમે બધા એને (मे-मत्तः) મારી પાસેથી (सुणेह-शृणुत) સાંભળો.

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દનો અર્થ સંબંધ છે. દ્રવ્યસંયોગ અને ભાવસંયોગના ભેદથી આ સંયોગ બે પ્રકારે છે. પૂર્વસંયોગ અને પશ્ચાત્સંયોગના ભેદથી દ્રવ્ય સંયોગ પણ બે રીતનો બતાવેલ છે. માતા પિતા વગેરેની સાથેનો જે જન્મનો સંબંધ છે, તે પૂર્વસંયોગ છે. શ્વશુર વગેરેની સાથે પછીથી થયેલ સંબંધ એ પશ્ચાત્સંયોગ છે. અશુભ ભાવોની સાથે આત્માનો જે સંબંધ રહે છે એ ભાવસંયોગ છે. આ સંયોગનો સર્વથા પરિત્યાગ એજ આત્મા કરી શકે છે

प्रकृतिः, ३४-लेश्या, ३५-अनगार मार्गगतिः, ३६-जीवाजीव-विभक्तिः, इति। तत्र-श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमन्यानपि शिष्यानुत्तराध्ययनसूत्रार्थं प्रतिबोधयितुं प्रवृत्तः सन् धर्मस्य विनयमूलकत्वात्प्रथमं विनयश्रुताख्यमध्ययनं प्रस्तुवंस्तस्याद्यं सूत्रमाह—

मूलम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो।
विणयं पाउकरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे॥ १॥

छाया—

संयोगाद् विप्रमुक्तस्य, अनगारस्य भिक्षोः।
विनयं प्रादुष्करिष्यामि, आनुपूर्वीं शृणुत मे॥ १॥

टीका—

'संजोगा.' इत्यादि। संयोगादिति, संयोगः=सम्बन्धः, स द्विविधः-द्रव्यसंयोगः भावसंयोगश्च। तत्र द्रव्यसंयोगो द्विविधः-पूर्वसंयोगः पश्चात्संयोगश्च। तत्र पूर्वसंयोगो मातापित्रादिभिः सार्धं सम्बन्धः। पश्चात्संयोगस्तु श्वशुरादिभिः

(३१) चरणविधि, (३२) प्रमादस्थान, (३३) कर्मप्रकृति, (३४) लेश्या, (३५) अनगारमार्गगति, (३६) जीवाजीवविभक्ति।

इन में श्री सुधर्मास्वामीने सर्व प्रथम जंबूस्वामी एवं और भी दूसरे शिष्योंको इस उत्तराध्ययन सूत्र के अर्थको समझाने के लिये "विनय है मूल कारण जिसका ऐसा धर्म है" ऐसा समझकर पहले इस विनयश्रुत नाम अध्ययनका प्ररूपण करते हुए प्रथम सूत्र कहते हैं—'संजोगा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(संजोगा-संयोगात्) संयोग से (विप्पमुक्कस्स-विप्रमु-

(૩૦) તપોમાર્ગ, (૩૧) ચરણવિધિ, (૩૨) પ્રમાદસ્થાન, (૩૩) કર્મપ્રકૃતિ, (૩૪) લેશ્યા, (૩૫) અનગારમાર્ગગતિ, (૩૬) જીવાજીવવિભક્તિ.

આમાં શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ સર્વ પ્રથમ જમ્બૂસ્વામી અને બીજા ઘણા શિષ્યોને આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો અર્થ સમજાવવા માટે "વિનય છે મૂળ કારણ જેનું એવો ધર્મ છે" એવું સમજી પહેલાં આ વિનયશ્રુત નામના અધ્યયનનું પ્રરૂપણ કરતાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે—'संजोगा विप्पमुक्कस्स' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થઃ—(संजोगा-संयोगात्) સંયોગથી (विप्पमुक्कस्स-विप्रमुक्तस्य) સર્વથા

सह सम्बन्धः। भावसंयोगः—अशुभभावैः सहात्मनः सम्बन्धः, तस्मात् सर्वविध-संयोगाद् विप्रमुक्तस्य=विप्रयुक्तस्य, अनित्याशरणादिद्वादशभावनाभिः संयोगस्य फलं संसारपरिभ्रमणादिरूपं विज्ञाय संयोगं परित्यक्तवत इत्यर्थः। संयोगो हि मृग-तृष्णावद् भ्रमोत्पादकः, कुगतिसाधकः, विवेकतरून्मूलने मत्तगजराजोपमः, अम-न्दात्मानन्दरसशोषणे प्रचण्डमार्तण्डसमः, श्रुतचारित्रधर्मारामदावानलः, सद्ध्यान-वारिदविक्षेपणे शैलशिखरानिलः। संयोगस्य प्रियवियोगजनकत्वेन दारुणदुःखोत्पाद-कतयाऽपि परिहार्यता,

---

क्तस्य) सर्वथा रहित (अणगारस्स—अनगारस्य) अनगार (भिक्खुणो—भिक्षोः)—साधु के (विणयं—विनयं) विनय को मैं (आणुपुव्विं—आनुपूर्वी) शास्त्रोक्तपद्धति के अनुसार (पाउकरिस्सामि—प्रादुष्करिष्यामि) प्रकट—क गा। अतः हे जम्बू! तुम सब उसे (मे—मत्तः) मुझ से (सुणेह—शृणुत) सुनो॥ १॥

भावार्थ—संयोग शब्द का अर्थ संबंध है। द्रव्यसंयोग और भावसंयोग के भेद से यह संयोग दो प्रकार का है। पूर्वसंयोग और पश्चात्संयोग के भेद से द्रव्यसंयोग भी दो तरह का बतलाया गया है। माता पिता आदि के साथ जो जन्म से संबंध है वह पूर्वसंयोग है। श्वशुर अदि के साथ पीछे से हुआ संबंध पश्चात्संयोग है। अशुभ भावों के साथ आत्मा का संबंध रहता है वह भावसंयोग है। इस संयोग का सर्वथा परित्याग वही आत्मा कर सकता है जो अनित्य

રહિત (अणगारस्स—अनगारस्य) અણગાર (भिक्खुणो—भिक्षोः) સાધુના (विणयं—विनयं) વિનયને હું (आणुपुव्विं—आनुपूर्वी) શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર (पाउक-रिस्सा मि—प्रादुष्करिष्यामि) પ્રગટ કરીશ. એટલે હે જમ્બૂ! તમે બધા એને (मे—मत्तः) મારી પાસેથી (सुणेह—श्रुणुत) સાંભળો.

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દનો અર્થ સંબંધ છે. દ્રવ્યસંયોગ અને ભાવસંયોગના ભેદથી આ સંયોગ બે પ્રકારે છે. પૂર્વસંયોગ અને પશ્ચાત્સંયોગના ભેદથી દ્રવ્ય સંયોગ પણ બે રીતનો બતાવેલ છે. માતા પિતા વગેરેની સાથેનો જે જન્મનો સંબંધ છે, તે પૂર્વસંયોગ છે. શ્વશુર વગેરેની સાથે પછીથી થયેલ સંબંધ એ પશ્ચાત્સંયોગ છે. અશુભ ભાવોની સાથે આત્માનો જે સંબંધ રહે છે એ ભાવસંયોગ છે. આ સંયોગનો સર્વથા પરિત્યાગ એજ આત્મા કરી શકે છે

अन्यच्च— न खलु विघटिताः पुनर्घटन्ते,
न च घटिताः स्थिरसंगतं श्रयन्ते ।
पिपतिपुमवशं रुजन्ति वश्या,-
स्तटतरुमाप इवापगागणस्य ॥ ३ ॥

अत्र विषये दृष्टान्तं कथयति—

कश्चिद् वणिक्पुत्रः संयोगस्य कटुकफलं विज्ञाय विरज्य संयोगं परित्यक्तवान् । तथाहि—मधुरानगर्यां सुभग-सुनन्दनामानौ द्वौ वणिजौ स्तः, सुभगस्तत्र

और भी–न खलु विघटिता पुनर्घटन्ते, नच घटिताः स्थिरसंगतं श्रयन्ते ।
पिपतिपुमवशं रुजन्ति वश्यास्तटतरुमाप इवापगागणस्य ॥ ३ ॥

जो मिलकर फिर अलग हो जाते हैं उनका उसी पर्याय में उसी रूप से फिर मिलना होगा, यह सर्वथा असम्भव है। जो मिले हैं वे हमारे साथ सदा स्थिर ही रहेगें-यह भी कोई नहीं कह सकता। जिस प्रकार नदियों का पानी अपने तट पर रहे हुए वृक्षोंको दुःख देता है, उसी प्रकार वश्य-प्रिय स्त्रीपुत्रादि मरते समय मनुष्य को दुःखी करते हैं, अर्थात् ये स्त्री पुत्रादिक इस जीव को अनेक प्रकार से व्यथित करते रहते हैं । इस लिये माता पिता आदि का संयोग सर्वथा त्यागने योग्य है।

इस पर सुधन नामक वणिक्पुत्र का दृष्टान्त इस प्रकार है—

सुधन नामक एक वणिक्पुत्र ने किस तरह इस संयोग का फल कटुक जाना और किस तरह विरक्त होकर उसका परित्याग किया? यह

વળી પણ....न खलु विघटिताः पुनर्घटन्ते, न च घटिताः स्थिरसंगतं श्रयन्ते ।
पिपतिपुमवशं रुजन्ति वश्यास्तटतरुमाप इवापगागणस्य ॥ ३ ॥

જે મળીને ફરી જુદા થઇ જાય છે. એમનું એજ પર્યાયમાં એજ રૂપમાં ફરી મળવાનું થાશે; એ સર્વથા અસંભવ છે. જે મળ્યા છે તે અમારી સાથે સદા સ્થિર જ રહેશે-આ પણ કોઇ કહી શકતું નથી. જે રીતે નદિયોનું પાણી પોતાના તટ ઉપરનાં વૃક્ષોને દુઃખ આપે છે, એજ પ્રકારે વશ્ય-પ્રિય સ્ત્રી પુત્રાદિ મરતી સમયે મનુષ્યને દુઃખી કરે છે, અર્થાત્ એ સ્ત્રીપુત્રાદિક આ જીવને અનેક પ્રકારથી દુઃખી કરતાં રહે છે. આ માટે માતાપિતા આદિનો સંયોગ સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય છે.

આ અંગે સુધન નામના વણિક્પુત્રનું દષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે—

સુધન નામના એક વણિક્પુત્રને કેવી રીતે આ સંયોગનું ફળ કડવું માલુમ પડયું ? અને કેવી રીતે વિરક્ત બનીને તેનો પરિત્યાગ કર્યો ? એ વાત

दक्षिणतः, सुनन्दश्चोत्तरतो निवसन्नासीत् । तत्रैकोऽपरस्य गृहे प्राघुणिकोऽभवत्, तदोभौ मिथश्चिन्तितवन्तौ—आवयोः प्रीतिर्दृढतरा कथं भविष्यति ?, यद्यावयोर्मध्ये एकस्य पुत्रः स्यादेकस्य च पुत्री, तदा तयोर्वैवाहिकसम्बन्धेनावयोः संयोगस्तज्जनिता प्रीतिश्च स्थिरतरा भविष्यति । अथैकदा दक्षिणदिग्वर्तिनः श्रेष्ठिनः सुधननामकः पुत्रो जातः, उत्तरदिग्वासिनः श्रेष्ठिनश्च पुत्री, कुसुमवती-नाम्नी समजनि । तयोः परस्परं वाग्दानं संजातम् । तदनन्तरं दक्षिणदिग्वासी वणिग् मृतः । तस्मिन् मृते-सति तत्पुत्रः सुधनः पितुर्धनाधिकारी संजातः । प्रचुरं पितृधनं प्राप्य स प्रमुदितो—

बात उसीके आख्यान द्वारा प्रकटित की जाती है—मथुरा नगरीमें सुभग और सुनन्द नाम के दो वणिक् निवास करते थे। सुभग का घर दक्षिण दिशा में था और सुनन्द का घर उत्तर दिशा में। एक दिनकी बात है कि इन दोनों में से एक दूसरे के घर मेहमान हुआ था, वहाँ इन दोनों ने परस्पर यह विचार किया कि-अपने दोनों का यह स्नेह सर्वदा इसी तरह से बना रहे, इस हेतु अपने दोनों में से यदि एक को पुत्र हो और दूसरे को पुत्री हो तो दोनों का विवाह कर दें। भाग्यवशात् ऐसा ही हुआ कि-सुभग के यहां पुत्र का जन्म हुआ। लडकेका नाम सुधन रखा गया। उत्तरदिशा में निवास करनेवाले उस सुनन्दके यहां एक पुत्री हुई। उसका नाम कुसुमवती रखा गया, पूर्वनिश्चित के अनुसार इनकी सगाई-वाग्दान पक्की कर दी गई। सगाई पक्की करके सुभग का तो देहांत हो गया। पिता के धनका अधिकारी पुत्र होता है, इस नियम

તેના આખ્યાન દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે—મથુરા નગરીમાં સુભગ અને સુનંદ નામના બે વણિક્ નિવાસ કરતા હતા. સુભગનું ઘર દક્ષિણ દિશામાં હતું અને સુનંદનું ઘર ઉત્તર દિશામાં. એક દિવસની વાત છે કે એ બન્નેમાંથી એક બીજાને ઘેર મહેમાન બનેલ, ત્યાં આ બન્નેએ પરસ્પર વિચાર કર્યો કે—આપણા બન્નેનો આ સ્નેહ કાયમ ટકી રહે તે હેતુથી આપણા બન્નેમાંથી કદાચ એકને પુત્ર હોય અને બીજાને પુત્રી હોય તો બન્નેના વિવાહ કરી દેવા. ભાગ્યવશાત્ એવું જ બન્યું કે, સુભગને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો, છોકરાનું નામ સુધન રાખવામાં આવ્યું ઉત્તર દિશામાં નિવાસ કરવાવાળા તે સુનંદને ત્યાં પુત્રી અવતરી, તેનું નામ કુસુમવતી રાખવામાં આવ્યું. અગાઉના નિશ્ચય અનુસાર તેમની સગાઇ કરવામાં આવી. સગાઇ પાકી કર્યા પછી સુભગનું મૃત્યુ થયું. પિતાના ધનનો અધિકારી પુત્ર હોય છે, આ નિયમ અનુસાર પોતાના પિતાના ધનનો સુધન અધિકારી બન્યો. કોઇ એક સમયે સુધને સ્નાન

ऽभवत्। अथैकदा तेन स्नानार्थं पार्श्वतः पृष्ठतः पुरतश्चतुर्दिक्षु चत्वारः स्वर्ण-कलशाश्चत्वारो रौप्यकलशाश्चत्वारस्ताम्रकलशाश्चत्वारो मृन्मयकलशा जलपूर्णाः स्थापिताः, अन्यान्यपि स्नानोपकरणानि तत्रोपस्थापितानि। अत्रान्तरे तत्पूर्वभवमित्रदेवस्तं प्रतिबोधयितुं समागतः। स वणिक्पुत्रः सुधनः स्नानार्थं स्वर्णकलशमुत्थापयति, स स्वर्णकलशस्तदानीमेव मित्रदेवप्रभावात्प्रणष्टः, एवं चतुर्दिक्षु सर्वे कलशाः प्रणष्टाः। ततोऽसौ स्नानपीठादुत्तिष्ठति। तस्मिन्नुत्थिते सति स्नानपीठमपि नष्टम्। ततस्तस्य धृतिर्नष्टा। यावद् गृहं प्रविष्टः, भृत्यैर्भोजनविधिरुपस्थापितः, स्वर्णरौप्य-

के अनुसार सुधन अपने पिताके धनका अधिकारी बना। किसी एक समय सुधनने स्नान के अवसर पर भृत्यों से चार सोने के कलश, चार चांदी के कलश, चार ताँवे के कलश और चार ही मिट्टी के कलश पानी से भरवाकर अपनी चारों ओर आजू बाजू और समक्ष एवं पीछे की ओर, इस प्रकार चारों दिशाओं में रखवा लिये। इसके बाद इसका पूर्वभवका मित्र जो देवपर्याय में था इसकी इस तरह संयोगी पदार्थों के सेवन में अधिक लालसा का निरीक्षण कर उसको प्रतिबोध देने के लिये वहां आया। वणिक्पुत्र उस सुधन ने ज्योंही नहाने के लिये सुवर्ण के कलश को ऊपर उठाया कि उसी समय वह कलश उस अदृश्य हुए देव के प्रभाव से शीघ्र ही अदृश्य हो गया। इसी तरह अवशिष्ट तीन कलशों की भी यही हालत हुई। वह एकदम स्नान पीठ से उठ कर खडा हो गया और ज्यों ही उससे नीचे उतरा तो वह स्नान पीठ भी इसकी नजरों के समक्ष ही नष्ट-अदृश्य हो गया। उसने आश्चर्यचकित होकर इधर उधर देखा पर कुछ समझ में नहीं आया। यह क्या बात है इससे

કરવાના સમયે નોકરોથી ચાર સોનાના કળશ, ચાર ચાંદીના કળશ, ચાર તાંબાના કળશ, અને ચાર માટીના કળશ પાણીથી ભરાવીને પોતાની ચારે તરફ-આજુ-બાજુ ચારે દિશાઓમાં રખાવ્યા. આ પછી એના પૂર્વ ભવનો મિત્ર જે દેવ પર્યાયમાં હતો તેણે આ રીતે સંયોગી પદાર્થના સેવનમાં અધિક લાલસાનું નિરીક્ષણ કરી તેને પ્રતિબોધ આપવા માટે ત્યાં આવ્યો. વણિકપુત્ર સુધને ન્હાવા માટે જ્યાં સુવર્ણ કળશને ઉપાડયો ત્યાં અદૃશ્ય રહેલા દેવના પ્રભાવથી તે કળશ તુરત જ અદૃશ્ય થઇ ગયા. આજ રીતે બીજા ત્રણ કળશોની પણ એજ હાલત થઇ. વણિકપુત્ર સ્નાનની જગ્યાએથી એકદમ ઉભો થઇ ગયો અને પાટલા ઉપર પોતે બેઠો હતો તેનાથી નીચે ઉતર્યો ત્યાં એ પાટલો પણ અદૃશ્ય થઇ ગયો. એણે આશ્ચર્યચકિત બની ચારે તરફ જોવા માંડયુ

मयभोजनपात्राणि समानीतानि, तत्रैकैकभाजनं क्रमेण नष्टमभवत्। यदाऽसौ स्वर्णमयस्थालमग्रतो धावमानं व्योम्नि पश्यति, तदा तत् स्थालं हस्तेन गृह्णाति, गृहीते सति तदग्रभागतः खण्डमेकं तस्य करतललग्नमासीत्, अपरभागतः स्वर्णमय-स्थालं सर्वं प्रणष्टम्। ततः त्रुटितस्थालैकखण्डहस्तः सुधनः सर्वं नश्यद् विलोकयन् मूलधनं द्रष्टुमागच्छति, तावत् सर्वं मूलधनमपि नष्टम्। एवं सर्वाऽपि तस्य श्री विनष्टा। अथ निधिं द्रष्टुमागच्छति तदा सर्वं निधानमपि नष्टम्। एवं दासीवर्गः, परिवारवर्गोऽपि तस्य नष्टः।

इसका धैर्य नष्ट हो गया। घर में जाकर यह ज्यों ही भोजन करने के लिये भोजनालय में गया तो रसोईयेने पहिलेसे सजाकर रखे हुए सुवर्ण एवं चांदी के भोजनपात्रों में इसके बैठने पर भोजन परोस दिया परन्तु इसके समक्ष ही वे सब के सब भोजनपात्र क्रम २ से नष्ट हो गये-पता नहीं पडा कहां चले गये। जब एक सुवर्ण का थाल जो इसके समक्ष ही आगे से उठकर आकाश में उडने लगा तो इसने उसे थाम कर पकड लिया। पकडते ही उस थाल की किनार टूटकर इसके हाथ में रह गयी। बाकी का थाल नष्ट हो गया। यह फिर उस टुकडे को हाथ में लिये हुए ही अपने मूल धन को देखने के लिये वहां से दूसरी तरफ चला तो क्या देखता है कि इसका मूल धन भी सब नष्ट हो चुका है। इस तरह समक्ष ही देखते २ इसकी समस्त लक्ष्मी नष्ट हो गई। निधान नष्ट हो गया। दासी-दास आदि और परिवार वर्ग भी नष्ट हो गये। अब यह उस

પરંતુ કાંઇ સમજવામાં ન આવ્યું. એનામાં ધિરજ ન રહી. આથી અકળાઇ નાવાનું છોડી દઇ ઘરમાં ગયો અને ભોજન કરવા ભોજનાલયમાં પહોંચ્યો. જ્યાં રસોઇયાએ સોના ચાંદિના વાસણોમાં એના બેઠા પછી ભોજન પીરસ્યું. ભોજન પિરસાયા પછી તેની નજર સામે જોત જોતામાં ક્રમ ક્રમથી ભોજનપાત્રો અદ્દશ્ય થવા લાગ્યાં. ખબર ન પડી ક્યાં ચાલ્યાં ગયાં. એક સુવર્ણ થાળ જે તેની સામેથી ઉડવા માંડેલો તેને હાથથી પકડતાં એ થાળની કિનાર તુટીને તેના હાથમાં રહી ગઇ. અને બાકીનો થાળ અદ્દશ્વ બની ગયો. થાળના તુટેલા ટુકડાને હાથમાં રાખીને પોતાના મુળ ધનને જોવા માટે ત્યાંથી બીજી તરફ ગયો. ત્યાં જતાં શું દેખે છે કે પોતાનું મુળ ધન પણ અદ્દશ્ય બની ગયું હતું આ રીતે પોતાની નજર સામે તેની સઘળી લક્ષ્મી અદ્દશ્ય બની ગઇ, નિધાન નષ્ટ થઇ ગયો. દાસી દાસ વગેરે પરિવાર પણ

अथासौ स्वर्णमयस्थालैकखण्डहस्तः सन्नितस्ततो भ्राम्यन्नकस्मादुत्तरभागवासिनः पितृमित्रस्य सुनन्दनामकस्य वणिजो गृहं जगाम। तं दृष्ट्वा सुनन्दस्तं सादरं भोजयामास। भोजनसमये सुधनस्तानि तानि रत्नानि, तांश्च स्वर्णकलशान्, तानि स्वर्णमयस्थालानि सर्वाणि स्वकीयानि वस्तूनि तत्र ददर्श। तत्तद् वस्तुजातं प्रेक्षमाणं वणिक्पुत्रं सुधनं सुनन्दो वणिक् पृच्छति-किं मम पुत्रीं पश्यसि? सुधनेनोक्तम्-नाहं तव पुत्रीं पश्यामि, किं तु त्वद्गृहस्थितान्येतानि रत्नमयानि वस्तूनि मदीयानि सन्तीति विलोकयामि। सुनन्देन वणिजा प्रोक्तम्—किमत्र

सोने के थाल के टुकडे को हाथ में लिये हुए इधर-उधर घूमने फिरने लगा। फिरते २ इसकी दृष्टि उस उत्तर दिशा में रहने वाले सुनन्द के मकान ऊपर पडी, जो इसके पिता का मित्र था। यह उसके घर पर गया। सुनन्द ने उसको आदर के साथ भोजन करने के लिये बैठाया। वहां पर सुधन ने अपनी समस्त नष्ट हुई वस्तुएँ देखीं-वे ही सोने के थाल, वे ही सुवर्णादि के कलश और वे ही रत्न आदि। जब उसकी दृष्टि उन अपनी चीजोंके निरीक्षण करने में आसक्त हो रही थी, तब अचानक ही बीचमें टोकते हुए सुनन्द ने कहा-सुधन! यह क्या करते हो? तुम्हारी दृष्टि इस समय कहां है, क्या हमारी पुत्री को देख रहे हो? सुनन्द के वचन सुन कर सुधन ने कहा-महाशय! मैं आपकी पुत्री को नहीं देख रहा हूँ, किन्तु यह विचार कर रहा हूँ कि "तुम्हारे यहां रही हुई ये सबही रत्नादिक वस्तुएँ मेरी हैं, यहां ये कैसे आ गईं" इस बात का विचार कर रहा हूँ। सुनन्द ने कहा-तुम्हारी होने का क्या प्रमाण है?

નષ્ટ થઈ ગયા, આ પછી સોનાના થાલના ટુકડાને હાથમાં રાખીને તે અહિં તહિં ઘુમવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તેની દૃષ્ટિ ઉત્તર દિશામાં રહેવાવાળા સુનંદના મકાન ઉપર પડી, જે તેના પિતાનો મિત્ર હતો. તે એના ઘેર ગયો. સુનંદે તેને આવકારી પ્રેમપૂર્વક ભોજન કરવા બેસાડયો. ત્યાં સુધને પોતાની નષ્ટ થએલી સઘળી વસ્તુઓ જોઈ-તેજ સોનાનો થાળ, એજ સોનાના કળશ અને એજ રત્ન આદિ. જ્યારે તેની દૃષ્ટિ એ પોતાની ચીજોનું નિરીક્ષણ કરવામાં આસક્ત થઈ રહી હતી, ત્યારે અચાનક જ તેને ટોકતાં સુનંદે કહ્યું-સુધન! આ શું કરો છો? તમારી દૃષ્ટિ આ સમયે ક્યાં છે, શું મારી પુત્રીને જોઈ રહ્યા છો? સુનંદના વચન સાંભળીને સુધને કહ્યું-મહાશય! હું આપની પુત્રી તરફ જોતો નથી, પરંતુ એ વિચાર કરું છું કે "તમારે ત્યાં રહેલી આ સઘળી રત્નાદિક વસ્તુઓ મારી છે, અહિં એ કઈ રીતે આવી" આ વાતનો વિચાર કરી રહ્યો છું. સુનંદે કહ્યું-તમારી હોવાનું શું પ્રમાણ છે. હા. પ્રમાણ છે.

प्रमाणम् ? । सुधनः प्रत्याह–त्वद्गृहात्रस्थितस्यैतस्य त्रुटितस्वर्णमयस्थालस्य खण्ड–मेकं मम हस्ते विद्यते, पश्य संयोजयामीत्युक्त्वा संयोजयति, संयोजिते सति तत् खण्डं तत्र सम्यक् संलग्नम् । अथ सुनन्दः पृच्छति–कस्त्वम् , सुनन्देन पृष्टोऽसौ वणिक्पुत्रः सुधनः स्वपितुर्नाम कथयित्वा परिचयं दत्तवान् । तस्मिन् वणिक्–पुत्रे परिचिते सति सुनन्दः पुनराह—त्वं तु मम जामाताऽसि, इति । इत्थं सर्वे

हां, प्रमाण है तभी तो ऐसा कह रहा हूं, नम्रता से सुधन ने जवाब दिया। साबित करनेकी चेष्टा करते हुए सुधन ने वह एक सोने के थाल की किनार जो उसके हाथ में पहिलेसे थी उसको दिखलाया, और यह भी बतलाया कि देखो यह सुवर्ण का थाल जो भग्न अवस्था में आप के यहां है उसी की यह किनार है। मैं आप के ही समक्ष उसे इसमें जोडता हूँ, यदि यह उस थाल में जुट जाये तो आपको मेरी बात सत्य माननी पडेगी। सुनंद ने यह सब स्वीकार कर लिया। सुधन ने सुनंद के समक्ष ही उस किनार को उस थाल में ज्यों ही योजित किया तो वह उस में अच्छी तरह जुट गया। यह देखकर सुनंद ने कहा–ठीक है। अब तुम यह तो बतलाओ कि तुम हो कौन ? इस प्रकार सुनंद के पूछ ने पर सुधन ने उसे अपना परिचय दे दिया। परिचय पाकर सुनंद बहुत हर्षित हुआ और कहने लगा कि धन्य है आज का दिन जो आपके दर्शन हुए। आपके पिताने मेरी पुत्री के साथ आप का पहिले से वाग्दान निश्चित कर दिया था, अतः आप मेरे संबंध में जामाता हैं। अब आप योग्य हो चुके हैं, इस

ત્યારે તો એવું કહી રહ્યો છું તેવો નમ્રતાથી જવાબ સુધને આપ્યો. સાબીત કરવાની ચેષ્ટા કરતાં પોતાના હાથમાં રહેલી સોનાના થાળની કિનાર તેને બતાવી, અને એ પણ જણાવ્યું કે જુઓ સોનાનો થાળ જે તુટેલી અવસ્થામાં તમારે ત્યાં છે તેની આ કિનાર છે. આપની સમક્ષ જ હું તેને આ સાથે જોડું છું, કદાચ તે આ થાળ સાથે જોડાઇ જાય તો આપને મારી વાત સત્ય માનવી પડશે. સુનંદે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. સુધને સુનંદની સામે જ એ કિનાર તુટેલા થાળ સાથે જોડતાં તેની સાથે બરાબર મળી ગઇ. આ જોઇ સુનંદે કહ્યું–ઠીક છે, હવે તમે એ તો બતાવો કે તમે છો કોણ ? આ પ્રકારે સુનંદના પૂછવાથી સુધને તેને પોતાનો પરિચય આપ્યો. પરિચય સાંભળતાં જ ખૂબ જ હર્ષ પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ધન્ય છે આજનો દિવસ, કે આપનાં દર્શન થયાં. તમારા પિતાએ મારી પુત્રી સાથે તમારૂં વેવિશાળ અગાઉ નક્કી કરેલું એટલે તમે મારા જમાઇ છો, અને તમે યોગ્ય ઉમરના થયા છો, એ માટે મારી

पूर्ववृत्तं वर्णयित्वा सुनन्दो वणिक् पुनरवोचत्-गृहाण मम पुत्रीं, मदीयं सर्वस्वं च। एतद्वचनं श्रुत्वा सुधनोऽब्रवीत्-पुरुषः पूर्वं कामभोगान् परित्यजति, कामभोगा वा पुरुषम्, मां तु कामभोगा एव पूर्वं परित्यक्तवन्तस्तेनाहं तान् परित्यजामि, नास्ति मे किंचित् प्रयोजनं तव पुत्र्या सर्वस्वेन चेति। एवं संवेगसंवलितं सुधन-वचनं श्रुत्वा सुनन्दो वणिक् संवेगं मासवान्।

अथ वणिक्पुत्रस्य सुधनस्य वैराग्यं दृष्ट्वा तत्पूर्वभवमित्रदेवः प्रत्यक्षीभूय तमब्रवीत्-त्वां प्रतिबोधयितुं मया सर्वमेतत् समाचरितम्, इत्युक्त्वा तस्मै सदोरक-मुखवस्त्रिकारजोहरणपात्रादीनि साधूपकरणानि समर्पितानि। तदा सुधनः सुनन्देन सह प्रव्रजित इति।

लिये मेरी पुत्री को और मेरे सर्वस्व को अपनाकर मुझे कृतार्थ करें। सुनंद के वचनोंको सुनकर सुधन ने कहा-संसार की विचित्रता को देखो। प्रायः पुरुष ही पहिले काम-भोगोंका परित्याग किया करता है परन्तु आश्चर्य है कि जब काम-भोगों ने ही मुझे पहिले से छोड दिया है, तब अब सुन्दर मार्ग यही है कि मैं भी अब इन्हें सर्वथा छोड दूं, अतः मुझे अब न आपकी पुत्री से मतलब है और न आपके सर्वस्व से। इस प्रकार वैराग्य से युक्त सुधन के वचनको सुनकर सुनंद भी वैराग्य को प्राप्त हुआ। वणिक्पुत्र सुधनके वैराग्यको देखकर उसका पूर्वभवीय वह मित्र जो देव था प्रत्यक्ष होकर उससे कहने लगा-मित्र सुधन! तुम्हें प्रतिबोधित करने के लिये ही मैंने यह सब खेल रचा है, अच्छा हुआ तुम प्रतिबोधित हो गये। इस प्रकार कहते हुए उसने उसके लिये

પુત્રીને અને મારા સર્વસ્વને પોતાનું માની મને કૃતાર્થ કરો. સુનંદનાં વચનો સાંભળી સુધને કહ્યું-સંસારની વિચિત્રતાને જુઓ, ખરી રીતે પુરૂષ જ કામ ભોગોનો પરિત્યાગ કરતો આવેલ છે, પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે જ્યારે કામ-ભોગોએ જ પહેલેથી મને છોડી દીધેલ છે, ત્યારે સારામાં સારો માર્ગ એ છે કે હું પણ આને સર્વથા છોડી દઉં, એટલે મને હવે નથી આપની પુત્રીથી મતલબ કે ન આપના સર્વસ્વથી. આ પ્રકારનાં વૈરાગ્યથી યુક્ત એવાં સુધનનાં વચનો સાંભળીને સુનંદને પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો. હવે વણિક્પુત્ર સુધનના વૈરાગ્યને જોઈ તેના પૂર્વભવનો મિત્ર કે જે દેવ છે તે પ્રત્યક્ષ બની તેને કહેવા લાગ્યો--મિત્ર સુધન! તને પ્રતિબોધિત કરવા માટે જ મેં આ સઘળો ખેલ રચેલ છે. ઠીક થયું કે તમે પ્રતિબોધ પામ્યા. આ પ્રકારે કહેતાં તેણે તેના માટે

अनगारस्य=न विद्यतेऽगारं = गृहं यस्य सोऽनगारः=द्रव्यभावगृह-रहितः, तत्र द्रव्यागारं-नियतवासस्थानम्, भावागारं कषायमोहनीयं कर्म, तस्य स्थित्यादिभूयस्त्वे नास्ति विरतिसंभवस्तस्मादल्पकषायमोहनीयो भावतोऽनगार-स्तस्य भिक्षोः=हननघातनादिनवकोटिपरिशुद्धभिक्षाग्राहिणः विनयम्=विशिष्टो

साधु के उपकरणरूप सदोरक मुखवस्त्रिका रजोहरण एवं पात्र आदि समर्पित किये। इस प्रकार संयोग का कटुक फल जानकर सुधनके साथ सुनन्द भी प्रव्रजित हो गया।

अब 'अणगारस्स भिक्खुणो' का अर्थ कहते हैं-अनगार शब्द का अर्थ घर का परित्याग करना है। द्रव्य और भावके भेदसे अगार के दो भेद हैं। नियत जो निवास का स्थान है-वह द्रव्य-अगार है। कषाय-मोहनीय कर्म भाव-अगार है। इसकी उत्कृष्ट स्थिति आदि में जीव को विरतिका लाभ नहीं होता है। विरति का लाभ होने के लिये इसकी स्थिति आदि अल्प अपेक्षित होती है, इसलिये अल्पकषाय-मोहनीयवाला भावानगाररूप से विवक्षित हुआ है। अब 'भिक्षु' शब्द का अर्थ कहते हैं-भिक्षु वही हो सकता है जो हनन घातन आदि क्रियाओं का नवकोटि से परित्यागी होता है, अर्थात् हनना, हनवाना, उसका अनुमोदन करना, पकाना, पकवाना, उसका अनुमोदन करना, खरीदना, खरीदवाना, उसका अनुमोदन करना, इन नवकोटि दोषोंसे

સાધુનાં ઉપકરણરૂપ દોરાસાથેમુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ અને પાત્રો આદિ સમર્પિત કર્યાં. આ પ્રકારે સંયોગનાં કડવાં ફળને જાણીને સુધનની સાથોસાથ સુનંદે પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી.

હવે "अणगारस्स भिक्खुणो "નો અર્થ કહે છે—અનગાર શબ્દનો અર્થ ઘરનો પરિત્યાગ કરવો. તે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી અગારના બે ભેદ છે. નિયત જે નિવાસનું સ્થાન છે તે દ્રવ્ય—અગાર છે. કષાય મોહનીય કર્મ ભાવ—અગાર છે. તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આદિમાં જીવને વિરતિનો લાભ થતો નથી. વિરતિનો લાભ થવા માટે એની સ્થિતિ આદિ અલ્પ અપેક્ષિત થાય છે, આ માટે અલ્પકષાયમોહનીયવાળા ભાવાનગારરૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે. હવે "भिक्षु" શબ્દનો અર્થ કહે છે—ભિક્ષુ એજ થઇ શકે છે જે હનન ઘાતન આદિ ક્રિયાઓનો નવકોટીથી પરિત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ હણવું, હણાવવું અને તેનું અનુમોદન કરવું. પકાવવું, બીજાથી તૈયાર કરાવવું, તેનું અનુમોદન કરવું, ખરીદવું, ખરીદાવવું, અને તેનું અનુમોદન કરવું, આ નવકોટી દોષોથી રહિત

नयो नीतिर्विनयः=साधुसमाहृतः समाचारस्तम्, यद्वा-विनयति=नाशयति सकल-क्लेशजनकमष्टविधं कर्म स विनयस्तम्, गुरुं प्रति नीचैर्वृत्तिलक्षणा नम्रता द्रव्यतो विनयः, साध्वाचारं प्रति प्रवणत्वं भावतो विनयस्तमित्यर्थः, प्रादुष्करिष्यामि=प्रकटयिष्यामि। केन प्रकारेण प्रादुष्करिष्यामीत्याकाङ्क्षायामाह-'आणुपुव्विं' इति। आनुपूर्वीमिति, अत्र-सौत्रत्वात् तृतीयार्थे द्वितीया, आनुपूर्व्या=क्रमेण शास्त्रोक्तपरिपाट्येत्यर्थः, हे शिष्याः ! मे=मम मत्सकाशादित्यर्थः, यद्वा-'मे' इति विभक्त्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् मे=मत्तः, शृणुत=यूयमाकर्णयत श्रवणं प्रति सावधाना भवतेत्यर्थः। स्वशिष्याभिमुखीकरणार्थमिदम् ॥ १ ॥

'विनयं प्रादुष्करिष्यामी'त्युक्तं, तत्र विनीतलक्षणे विज्ञाते सति विनय-स्वरूपं विदितं स्यादिति विनीतलक्षणमाह—

रहित भिक्षा का ग्रहण करनेवाला भिक्षु कहा गया है। विनय का अर्थ है-विशिष्ट नय, इसलिये यहाँ 'विनय' शब्द से साधुओंका आचार समझना चाहिये। अथवा-जो अष्टविध कर्मोंका नाश करे सो 'विनय' है। वह विनय द्रव्य-विनय और भाव-विनय के भेद से दो प्रकार का है। गुरु के प्रति, तथा पर्यायज्येष्ठोंके प्रति नम्र होना, तथा उनकी सेवा करना यह द्रव्य-विनय है। साध्वाचार में तत्पर रहना यह भाव-विनय है। उस विनय को मैं शास्त्रोक्त पद्धति के अनुसार प्रकट करूँगा, अतः हे जंबू ! तुम सब मुझ से इस बात को अच्छीतरह सुनो ॥ १ ॥

विनीत के लक्षण का जबतक ज्ञान न हो जाय तब तक विनय का स्वरूप जाना नहीं जा सकता है, इसलिये सूत्रकार विनीत का लक्षण कहते हैं—'आणाणिद्देसकरे' इत्यादि।

ભિક્ષાને ગ્રહણ કરવાવાળા 'ભિક્ષુ' કહેવાય છે. વિનયનો અર્થ છે-વિશિષ્ટ નય, આ માટે અહિં 'વિનય' શબ્દથી સાધુઓનો આચાર સમજવો જોઇએ. અથવા-જે અષ્ટવિધ કર્મોનો નાશ કરે તે 'વિનય' છે. તે વિનય દ્રવ્ય-વિનય અને ભાવ-વિનયના ભેદથી બે પ્રકારે છે. ગુરૂના પ્રતિ તથા પર્યાયથી વડાઓ પ્રતિ નમ્ર થવું, તથા તેની સેવા કરવી તે દ્રવ્ય વિનય છે. સાધુના આચારમાં તત્પર રહેવું એ ભાવ-વિનય છે. તે વિનયને હું શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર પ્રગટ કરીશ, માટે હે જમ્બૂ ! તમે મારાથી આ સઘળી વાતને સારી રીતે સાંભળો (૧).

વિનીતના લક્ષણનું જ્યાં સુધી જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી વિનયનું સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી. આ માટે સૂત્રકાર વિનીતનાં લક્ષણ કહે છે.-'આણાણિદ્દેસકરે'. ઈત્યાદિ.

मूलम्—आणाणिद्देसकरे, गुरूणमुववायकारए।
इंगियागारसंपण्णे, से विणीए त्ति वुच्चइ ॥ २ ॥

छाया—

आज्ञानिर्देशकरः गुरूणामुपपातकारकः।
इङ्गिताकारसम्पन्नः स विनीत इत्युच्यते ॥ २ ॥

टीका—

'आणाणिद्देसकरे' इत्यादि। आज्ञानिर्देशकरः=आज्ञा=विधिरूपं प्रतिषेधरूपं वा गुरुवचनं, यथा—'इदं कुरु' 'इदं मा कुरु' इति, तस्या निर्देशः—भवद्वचनानुसारेण करिष्यामीति कथनं, तस्य करः=कर्ता, यद्वा—आज्ञायाः=तीर्थंकरवाण्या निर्देशः=उत्सर्गापवादकथनं, तस्य कारकः, तथा-गुरूणाम्=आचार्यादीनाम्, उपपातकारकः=उपपातः=समीपेऽवस्थानं, तस्य कारकः, आचार्यादिसंनिहितस्थानवर्ती, न तु तन्नियोगवचनभयाद् दूरावस्थायीत्यर्थः, तथा—इङ्गिताकारसम्पन्नः, इङ्गितं=निपुणमतिगम्यं स्वाभिप्रायसूचकमीषद्भ्रूचालनादिकम्, आकारः=स्थूलमतिगम्यः प्रस्थानादिसूचको दिगवलोकनादिः, ताभ्यां संपन्नः=युक्तः, गुरुमनोवृत्तिज्ञानवानित्यर्थः, एवंभूतो यः शिष्यः सः विनीतः=विनयवान्, इत्युच्यते तीर्थंकरगणधरादिभिरिति शेषः।

अन्वयार्थ—(गुरूणं-गुरूणां) आचार्य आदिकी (आणाणिद्देसकरे-आज्ञानिर्देशकरः) आज्ञा को मानने वाला (उववायकारए-उपपातकारकः) उनके निकट सदा रहने वाला (इंगियागारसंपण्णे-इंगिताकारसंपन्नः) इंगित-सूक्ष्म बुद्धि वालों से जानने योग्य गुरु आदि की भ्रूचालन आदि चेष्टा। आकार-स्थूल बुद्धि वालों से भी समझने योग्य गुरु आदि की गमनादिसूचक दिशाका अवलोकनादि चेष्टा। गुरु आदि की इन दोनों चेष्टाओं को अच्छी तरह जानने वाला जो शिष्य होता है (से विणीए

અન્વયાર્થ-(गुरूणं-गुरूणां) આચાર્ય વગેરેની (आणाणिद्देसकरे-आज्ञा-निर्देशकरः)આજ્ઞાને માનવાવાળા (उववायकारए-उपपातकारकः)એમની પાસે સદા રહેવાવાળા (इंगियागारसंपण्णे-इंगिताकारसंपन्नः) ઇંગિત-સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાથી જાણવા યોગ્ય ગુરૂની ભ્રૂચાલન-(આંખનો ઇશારો) આદિની ચેષ્ટા, આકાર-સ્થૂલ બુદ્ધિવાળાથી પણ સમજવા યોગ્ય ગુરૂ આદિની ગમનાદિસૂચક દિશાનું અવલોકન આદિ ચેષ્ટા, ગુરૂ આદિની આ બન્ને ચેષ્ટાઓને સારી રીતે જાણવાવાળા

त्ति वुच्चइ-सः विनीत इति उच्यते) वह तीर्थंकर गणधर आदि के द्वारा विनीत कहा गया है ॥ २ ॥

भावार्थ—"आज्ञानिर्देशकरः" "यह करो, यह न करो" इस प्रकार विधिरूप और निषेधरूप जो गुरु के वचन हैं वे 'आज्ञा' शब्द से ग्रहण किये गये हैं। "आप के वचन के अनुसार ही प्रवृत्ति करने का भाव है, अन्यथा नहीं," इस प्रकार शिष्य का कथन निर्देश है। इस निर्देश का अच्छी तरह से पालन करने वाला आज्ञानिर्देशकर है। अथवा—आज्ञा-तीर्थंकर प्रभु की वाणी के द्वारा जो उत्सर्ग एवं अपवाद मार्ग का निर्देश अर्थात् विधान किया गया है उसके अनुसार करने वाला आज्ञानिर्देशकर कहा जाता है। उपपात शब्द का अर्थ है-समीप बैठना। शिष्य का कर्तव्य है कि वह सदा अपने गुरु के समीप बैठे। उनकी आज्ञा के पालन करने के भय से उनसे दूर न बैठे। गुरु का अभिप्राय परखना यह साधारण बात नहीं है। यह बात तब ही सीखी जा सकती है कि जब शिष्य उन के पास में बैठे, अन्यथा नहीं। विनीत शिष्य गुरु की सेवा करने से आत्मकल्याण करता है,।

જે શિષ્ય હોય છે, (से विणीए-त्ति वुच्चइ-सः विनीत इति उच्यते) તે તીર્થંકર ગણધર આદિ દ્વારા વિનીત કહેવાયેલ છે (૨).

ભાવાર્થ—"आज्ञानिर्देशकरः" "આ કરો અને આ ન કરો." આ પ્રકારે વિધિરૂપ અને નિષેધરૂપ જે ગુરૂનાં વચન છે તે 'આજ્ઞા' શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. "આપના વચન અનુસાર જ પ્રવૃત્તિ કરવાના ભાવ છે બીજા નથી" આ પ્રકારનું શિષ્યનું કથન નિર્દેશ છે. નિર્દેશનું સારી રીતે પાલન કરવાવાળા આજ્ઞાનિર્દેશકર છે. અથવા—આજ્ઞા—તીર્થંકર પ્રભુની વાણીદ્વારા જે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનો નિર્દેશ અર્થાત્ વિધાન કરવામાં આવેલ છે તે અનુસાર કરવાવાળા આજ્ઞાનિર્દેશકર કહેવાય છે. ઉપપાત શબ્દનો અર્થ છે. સમીપ બેસવું. શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે સદા પોતાના ગુરૂની સમીપ બેસે. ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરવાના ભયથી તેનાથી દૂર ન બેસે. ગુરૂનો અભિપ્રાય જાણવો તે સાધારણ વાત નથી. એ વાત ત્યારે જ શીખી શકાય કે જ્યારે શિષ્ય તેની પાસે બેસે, એ શિ[illegible] નહીં. વિનીત શિષ્ય ગુરૂની સેવા કરવાથી આત્મકલ્યાણ કરે છે.

अत्र गुणनिधिश्रमणस्य दृष्टान्तः—

तथाहि—धर्मसिंहाचार्यस्य गुणनिधिनामकः सुधीः शिष्यः प्रकृतिभद्रः प्रकृतिविनीतः प्रतिदिवसं गुरुनिकटवासी गुरुवचनानुकूलकार्यकारी गुरुमनोवृत्त्यनुसारी गुरुविचारश्रेणिसरणिसंचरणशीलः प्रकृतिसरलः सुशील आसीत्। यदा गुरुरागच्छति तदाऽऽसनादुत्थाय तस्मै सविनयमासनं प्रयच्छति, यदा गच्छति तदाऽऽसनमुपादाय तदुपवेशनस्थाने विस्तारयति, गुरोराज्ञा कदा कीदृशी भविष्यतीत्येवं प्रतिक्षणं प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति। यस्मिन् यस्मिन् ऋतौ यद् यद् गुरुप्रकृत्यनुकूलमशनादिकं, तत्तत् समानीय गुरवे समर्पयति। गुरुर्हि जननीजनकाभ्यामप्यधिकः, तत्र कारणं-जन्मदाता जन्मनि जन्मनि भवति, मुक्तिदाता गुरुस्तु दुर्लभः,

---

इस पर गुणनिधिश्रमण का दृष्टान्त कहते हैं—

धर्मसिंह आचार्य का गुणनिधि नामका एक शिष्य था। वह सुबुद्धि एवं प्रकृतिभद्र था। विनीत था। गुरु महाराज के पास बैठना उनके वचन के अनुसार चलना, उनकी मनोवृत्ति के अनुकूल काम करना, इत्यादि समस्त सद्‌गुणों से युक्त था। बडा ही सुशील था। जब गुरु महाराज पधारते तब आसन से उठ कर वह उनके लिये विनयपूर्वक आसन देता, तथा जब गुरु महाराज वहाँ से उठ कर जाते तब वह आसन लेकर उनके पीछे २ चलता और जहाँ गुरु महाराज बैठना चाहते वहाँ आसन बिछा देता। गुरु महाराज की आज्ञा कब कैसी होगी, इसकी प्रतिक्षण प्रतीक्षा करता था। जिस २ ऋतु में जो जो आहार पानी आदि गुरुमहाराज के प्रकृति के अनुकूल होता उस उस ऋतु में वही वही पदार्थ लाकर गुरु महाराज को अर्पण करता। गुरु ने जो कुछ कहा वही

આ અંગે ગુણનિધિ શ્રમણનું દૃષ્ટાંત કહે છે—

ધર્મસિંહ આચાર્યને ગુણનિધિ નામનો એક શિષ્ય હતો. તે સુબુદ્ધિવાળો અને પ્રકૃતિભદ્ર હતો. વિનીત હતો. ગુરૂ મહારાજ પાસે બેસવું, તેમના વચન અનુસાર ચાલવું, તેમની મનોવૃત્તિ અનુકૂળ કામ કરવું ઇત્યાદિ સમસ્ત સદ્‌ગુણોથી યુક્ત હતો. ઘણો સુશીલ હતો. જ્યારે ગુરૂમહારાજ પધારે ત્યારે આસનથી ઉઠીને તે તેમને માટે વિનયપૂર્વક આસન આપતો, તથા જ્યારે ગુરૂ મહારાજ ત્યાંથી ઉઠીને જતા ત્યારે તે આસન લઇને તેમની પાછળ પાછળ જતો અને જ્યાં ગુરૂ મહારાજ બેસવા ઇચ્છે ત્યાં આસન બીછાવી (પાથરી) દેતો. ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા ક્યારે કેવી હશે, તેની પ્રતિક્ષણ પ્રતીક્ષા કરતો હતો. જે જે રૂતુમાં જે જે આહાર પાણી આદિ ગુરૂ મહારાજની પ્રકૃતિને અનુકૂળ હોય તે તે રૂતુમાં તે તે પદાર્થ લાવીને ગુરૂ મહારાજને

गुरुं विना कालत्रयेऽपि ज्ञानं दुर्लभम् , यथा सिद्धाञ्जनं विना भूतलान्तर्गतं निधानं नयनपथं नावतरति, तथैव गुरुमन्तरेणात्मस्वरूपं न पश्यति । यथा दुग्धान्नवनीतं तद्विलोडनं विना न प्राप्यते, एवं गुरुसेवनं विना रत्नत्रयं नोपलभ्यते । स गुण-

करना, यह समझ कर कि गुरु महाराज कभी भी अन्यथा प्रवृत्ति नहीं करा सकते हैं, अहित में प्रवर्तन कराने का अभिप्राय इनके अन्तःकरण में कभी भी जाग्रत नहीं हो सकता है, क्यों कि ये मेरे हितकारी हैं, इस अभिप्राय से-इस दृढ आस्था से-वह सदा गुरु की आज्ञा का आराधन किया करता था। साथ में उसका यह पक्का विश्वास था कि गुरुमहाराज माता पिता से भी अधिक उपकारी होते हैं, क्यों कि जन्म दाता तो इस जीव को प्रत्येक भव में प्राप्त होते रहते हैं, परन्तु मुक्तिदाता गुरु तो बडे भाग्य से ही मिलते हैं, निर्धन को निधिके समान आत्मा को इनका समागम बहुत दुर्लभ है। आत्मज्ञानकी प्राप्ति इनसे ही हुआ करती है। गुरु के विना तो कालत्रय में भी सम्यग्ज्ञान का लाभ नहीं हो सकता है. ये तो सिद्ध-अंजन समान हैं-जिस प्रकार सिद्ध-अंजन आंखों में आंजने के प्रभाव से जीवों की भूमिगत निधान को लक्षित करनेवाली दृष्टि खुल जाती है उसी प्रकार गुरु की कृपा से आत्मज्ञान का अनुभव जीवको होने लगता है। दुग्ध के विलोडन किये विना जैसे मक्खन का

અર્પણ કરતો. ગુરૂએ જે કંઇ કહ્યું એજ કરવું, એવું સમજીને કે ગુરૂ મહારાજ કદી પણ અન્યથા પ્રવૃત્તિ ન જ કરાવે. અહિતમાં પ્રવર્તન કરાવવાનો અભિપ્રાય તેમના અંતઃકરણમાં કોઇ વખત પણ જાગ્રત થાય જ નહીં, કેમકે તેઓ મારા હિતકારી છે. આ અભિપ્રાયથી-આવી દ્રઢ આસ્તાથી-તે સદા ગુરૂની આજ્ઞાનું આરાધન કર્યા કરતો. સાથોસાથ તેને એ પાકો વિશ્વાસ હતો કે ગુરૂ મહારાજ માતા પિતાથી પણ અધિક ઉપકારી હોય છે. કેમકે જન્મદાતા તો આ જીવને પ્રત્યેક ભવમાં પ્રાપ્ત થતા જ રહે છે. પરંતુ મુક્તિદાતા ગુરૂ તો સારા સદ્ભાગ્યથી જ મળે છે. નિર્ધનને નિધિ સમાન તેવી રીતે આત્માને ગુરૂનો સમાગમ ઘણો જ દુર્લભ છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમનાથી જ થાય છે. ગુરૂ વિના તો કાલત્રયમાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો લાભ થઇ શકતો નથી. એઓ તો સિદ્ધ-અંજન સમાન છે. જે પ્રકારે સિદ્ધ-અંજન આંખોમાં આંજ-વાના પ્રભાવથી જીવોની ભૂમિગત નિધાનને લક્ષિત કરવાવાળી દૃષ્ટિ ખુલી જાય છે એવી રીતે ગુરૂની કૃપાથી આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ જીવને થવા લાગે છે. દુધને વલોવ્યા શીવાય જેમ માખણનું મળવું અસંભવ છે તેમ

निधिर्गुरुस्तुतिं करोति—हे गुरो ! भवान् वारिद इव करुणारसवृष्ट्यामामकीनं चित्तचातकं प्रमोदयति, शमदमादिगुणोद्यानं हरितीकरोति। हे करुणासागर ! भवत्करुणां विना सम्यक्त्वप्राप्तिर्न भवति, सम्यक्त्वं विना तत्त्वातत्त्वविवेकरूपाऽमृतभावना न जायते, अमृतभावनां विना विशुद्धध्यानं न भवति। विशुद्धध्यानं विना क्षपकश्रेणिर्न प्रादुर्भवति। क्षपकश्रेणिं विना शुक्लध्यानस्य द्वितीयपादः प्राप्तो न भवति। शुक्लध्यानस्य द्वितीयपादं विना केवलज्ञानं न संभवति। केवलज्ञान–

मिलना असंभव है उसी प्रकार गुरु की सेवा किये विना भी रत्नत्रयकी प्राप्ति होना महा दुर्लभ है, धन्य है, गुरुमहाराज !! गुणनिधि ने इस प्रकार मन में विचार कर गुरु महाराज की स्तुति की, जो इस प्रकार है— हेगुरुमहाराज ! आप मेघ की तरह मेरे चित्तरूपी चातक को करुणारस के वर्पण से प्रमुदित करनेवाले हैं। शम दम आदि गुणस्वरूप उद्यान को हरा भरा बनाने वाले हैं। हे करुणासागर ! जबतक आपकी करुणारसार्द्र दृष्टि जीवों पर नहीं पडती, तबतक उन्हें सम्यक्त्व का लाभ नहीं होता है। सम्यक्त्व प्राप्त किये विना जीव कभी भी तत्त्वातत्त्वविवेकरूप अमृत से भरी हुई भावना को अपने में नहीं भर सकता। अमृतभावना भरे विना विशुद्ध ध्यान कभी भी नहीं जग सकता। विशुद्ध ध्यान की जागृति विना जीव को क्षपकश्रेणिकी प्राप्ति नहीं हो सकती, क्षपकश्रेणि की प्राप्ति हुए विना शुक्लध्यान का द्वितीयपाद (दूसरा

ગુરૂની સેવા કર્યા સિવાય રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે. ધન્ય છે ગુરૂ મહારાજ!. ગુણનિધિએ આ પ્રકારનો મનમાં વિચાર કરી ગુરૂમહારાજની સ્તુતિ કરી, જે આ પ્રકારની છે.—હે ગુરૂમહારાજ આપ મેઘની માફક મારા ચિત્તરૂપી ચાતકને કરૂણારસના વર્ષણથી પ્રમુદિત કરવાવાળા છો. શમ દમ આદિ ગુણસ્વરૂપ ઉદ્યાનને ફાલતો ફૂલતો બનાવવાવાળા છો, હે કરૂણાસાગર ! જ્યાં સુધી આપની કરૂણા રસાર્દ્ર (દયાથી ભીની) દષ્ટિ જીવો પર નથી પડતી ત્યાં સુધી તેને સમ્યક્ત્વનો લાભ થતો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વગર જીવ ક્યારેય પણ તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરૂપ અમૃતથી ભરેલી ભાવનાને પોતાનામાં ભરી શકતો નથી. અમૃત ભાવના ભર્યા વગર વિશુદ્ધ ધ્યાન કદી પણ જાગ્રત થતું નથી. વિશુદ્ધધ્યાનની જાગ્રતિ વિના જીવને ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિ થયા વિના શુકલધ્યાનનો બીજો પાયો પ્રાપ્ત થતો

प्राप्तिं विना शैलेश्यवस्था न जायते। तां विना सकलकर्मक्षयो न भवति। सकल-कर्मक्षयं विना मुक्तिर्न संभवति। मुक्तिप्राप्तिं विनाऽयमात्माऽमरपदं न लभते। अमरपदप्राप्तिं विनाऽऽत्मनः सिद्धावस्था न जायते, अतो भवानेव सकलकल्याण-कारणमिति प्रतिक्षणं भवच्चरणसमाराधनमेव मम संयमाराधनम्। एवं गुरुमारा-धयन् गुणनिधिः संयमयात्रां निर्वहन् स्वात्मकल्याणमचिरेण साधितवान्। एव मन्येनापि शिष्येण विनयपरेण भवितव्यम् ॥ २ ॥

अविनीतत्ववर्जनेन विनीतो भवतीत्यतो विनीतविपरीतमविनीत-स्वरूपमाह—

पाया) प्राप्त नहीं हो सकता। शुक्लध्यान के दूसरे पाये की प्राप्ति विना केवलज्ञान की प्राप्ति नहीं हो सकती। केवलज्ञान की प्राप्ति विना शैलेशी अवस्था प्राप्त नहीं हो सकती है। शैलेशी अवस्था की प्राप्ति विना सकल कर्मोंका क्षय नहीं हो सकता है और सकल कर्मोंके क्षय विना मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती, और मुक्तिकी प्राप्ति विना अमरपद नहीं मिल सकता। अमर पद पाये विना आत्मा सिद्धावस्थासम्पन्न नहीं बन सकता। इस लिये हे नाथ! आप ही सकल कल्याण के कारण हैं, अतः प्रतिक्षण आपके चरणोंका आराधन ही मेरा संयमाराधन है। इस प्रकार अपने गुरुकी आराधना करते हुए गुणनिधि ने तप संयम की आराधना की, और थोड़े ही काल में आत्मकल्याण किया। इसी तरह अन्य शिष्योंको भी अपने गुरुके प्रति विनयशील रहना चाहिये॥ २॥

નથી. શુકલધ્યાનના બીજા પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોનો ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોના ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધઅવસ્થાસંપન્ન બની શકતો નથી માટે હે નાથ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છો. એટલે પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોનું આરાધન જ મારૂં સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી પોતાના ગુરૂની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કર્યું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોએ પણ પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું જોઇએ. ॥૨॥

आणाऽणिद्देसकरे, गुरूणमणुववायकारए।
पडिणीए असंबुद्धे, अविणीए-त्ति वुच्चइ ॥ ३ ॥

छाया—

आज्ञाऽनिर्देशकरो गुरूणामनुपपातकारकः।
प्रत्यनीकोऽसंबुद्धः अविनीत इत्युच्यते ॥ ३ ॥

टीका—

'आणाऽणिद्देसकरे' इत्यादि। आज्ञाऽनिर्देशकरः=आज्ञाया गुरुवचनस्यानिर्देशकरः-अनादरकारकः, तथा गुरूणाम्=आचार्यादीनाम्, अनुपपातकारकः=समीपानवस्थायी, गुरूणां संनिधौ तिष्ठामि चेद् गुरवो मां स्वकार्यार्थमाज्ञापयिष्यन्तीति विज्ञाय दूरे तिष्ठतीत्यर्थः। तथा-प्रत्यनीकः=प्रतिकूलः, गुरुदोषान्वेषणपर इत्यर्थः। तथा-असम्बुद्धः जीवाजीवादितत्त्वानभिज्ञः, एवंभूतो यः शिष्यः स खल्वविनीत इत्युच्यते।

शिष्य में विनीतता, अविनीतता के परित्याग से ही आती है इसलिये विनीत से विपरीत अविनीत का स्वरूप सूत्रकार कहते हैं—'आणाऽणिद्देसकरे०' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(गुरूणं आणाऽणिद्देसकरे-गुरूणां आज्ञाऽनिर्देशकरः) गुरु की आज्ञा का अनादर करने वाला, (अणुववायकारए) उनके समीप नहीं बैठने वाला (पडिणीए) उनसे सदा प्रतिकूल वर्ताव करनेवाला (असंबुद्धे) जीव एवं अजीव आदि के स्वरूप को नहीं जाननेवाला ऐसा शिष्य (अविणीए वुच्चइ-अविनीतः-उच्यते) अविनीत कहा जाता है।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार ने विनीत से विपरीत अविनीत का स्वरूप प्रदर्शित किया है। यद्यपि यह बात अर्थापत्ति से स्वयं सिद्ध

શિષ્યમાં વિનીતતા અવિનીતતાના પરિત્યાગથી જ આવે છે. આ માટે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહે છે—'आणाऽणिद्देसकरे.' ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(गुरूणं आणाऽणिद्देसकरे-गुरूणां आज्ञाऽनिर्देशकरः) ગુરુની આજ્ઞાનો અનાદર કરવાવાળા (अणुववायकारए) એમની સામે ન બેસવાવાળા (पडिणीए) એમનાથી સદા પ્રતિકૂળ વર્તાવ કરવાવાળા (असंवुद्धे) જીવ અને અજીવ આદિના સ્વરૂપને નહીં જાણવાવાળા એવા શિષ્ય (अविणीए-वुच्चइ-अविनीतः उच्यते) અવિનીત કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથાદ્વારા સૂત્રકારે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કરેલ છે. જોકે આ વાત અર્થાપત્તિથી સ્વયંસિદ્ધ થઇ જતી હતી

मार्प्ति विना शैलेश्यवस्था न जायते। तां विना सकलकर्मक्षयो न भवति। सकलकर्मक्षयं विना मुक्तिर्न संभवति। मुक्तिमाप्तिं विनाऽयमात्माऽमरपदं न लभते। अमरपदमाप्तिं विनाऽऽत्मनः सिद्धावस्था न जायते, अतो भवानेव सकलकल्याणकारणमिति प्रतिक्षणं भवच्चरणसमाराधनमेव मम संयमाराधनम्। एवं गुरुमाराधयन् गुणनिधिः संयमयात्रां निर्वहन् स्वात्मकल्याणमचिरेण साधितवान्। एव मन्येनापि शिष्येण विनयपरेण भवितव्यम् ॥ २ ॥

अविनीतत्ववर्जनेन विनीतो भवतीत्यतो विनीतविपरीतमविनीतस्वरूपमाह—

पाया) प्राप्त नहीं हो सकता। शुक्लध्यान के दूसरे पाये की प्राप्ति विना केवलज्ञान की प्राप्ति नहीं हो सकती। केवलज्ञान की प्राप्ति विना शैलेशी अवस्था प्राप्त नहीं हो सकती है। शैलेशी अवस्था की प्राप्ति विना सकल कर्मोंका क्षय नहीं हो सकता है और सकल कर्मोंके क्षय विना मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती, और मुक्तिकी प्राप्ति विना अमरपद नहीं मिल सकता। अमर पद पाये विना आत्मा सिद्धावस्थासम्पन्न नहीं बन सकता। इस लिये हे नाथ! आप ही सकल कल्याण के कारण हैं, अतः प्रतिक्षण आपके चरणोंका आराधन ही मेरा संयमाराधन है। इस प्रकार अपने गुरुकी आराधना करते हुए गुणनिधि ने तप संयम की आराधना की, और थोड़े ही काल में आत्मकल्याण किया। इसी तरह अन्य शिष्यों को भी अपने गुरुके प्रति विनयशील रहना चाहिये॥ २॥

નથી. શુક્લધ્યાનના બીજા પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોનો ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોના ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધઅવસ્થાસંપન્ન બની શકતો નથી માટે હે નાથ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છો. એટલે પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોનું આરાધન જ મારૂં સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી પોતાના ગુરૂની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કર્યું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોએ પણ પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું જોઇએ. ॥૨॥

आणाऽणिद्देसकरे, गुरूणमणुववायकारए।
पडिणीए असंबुद्धे, अविणीए-त्ति वुच्चइ ॥ ३ ॥

छाया—

आज्ञाऽनिर्देशकरो गुरूणामनुपपातकारकः।
प्रत्यनीकोऽसंबुद्धः अविनीत इत्युच्यते ॥ ३ ॥

टीका—

'आणाऽणिद्देसकरे' इत्यादि। आज्ञाऽनिर्देशकरः=आज्ञाया गुरुवचनस्यानिर्देशकरः-अनादरकारकः, तथा गुरूणाम्=आचार्यादीनाम्, अनुपपातकारकः=समीपानवस्थायी, गुरूणां संनिधौ तिष्ठामि चेद् गुरवो मां स्वकार्यार्थमाज्ञापयिष्यन्तीति विज्ञाय दूरे तिष्ठतीत्यर्थः। तथा-प्रत्यनीकः=प्रतिकूलः, गुरुदोषान्वेषणपर इत्यर्थः। तथा-असम्बुद्धः जीवाजीवादितत्त्वानभिज्ञः, एवंभूतो यः शिष्यः स खल्वविनीत इत्युच्यते।

शिष्य में विनीतता, अविनीतता के परित्याग से ही आती है इसलिये विनीत से विपरीत अविनीत का स्वरूप सूत्रकार कहते हैं— 'आणाऽणिद्देसकरे०' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(गुरूणं आणाऽणिद्देसकरे-गुरूणां आज्ञाऽनिर्देशकरः) गुरु की आज्ञा का अनादर करने वाला, (अणुववायकारए) उनके समीप नहीं बैठने वाला (पडिणीए) उनसे सदा प्रतिकूल वर्ताव करनेवाला (असंबुद्धे) जीव एवं अजीव आदि के स्वरूप को नहीं जाननेवाला ऐसा शिष्य (अविणीए वुचइ-अविनीतः-उच्यते) अविनीत कहा जाता है।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार ने विनीत से विपरीत अविनीत का स्वरूप प्रदर्शित किया है। यद्यपि यह बात अर्थापत्ति से स्वयं सिद्ध

શિષ્યમાં વિનીતતા અવિનીતતાના પરિત્યાગથી જ આવે છે. આ માટે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહે છે—'आणाऽणिद्देसकरे.' ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(गुरूणं आणाऽणिद्देसकरे-गुरूणां आज्ञाऽनिर्देशकरः) ગુરુની આજ્ઞાનો અનાદર કરવાવાળા (अणुववायकारए) એમની સામે ન બેસવાવાળા (पडिणीए) એમનાથી સદા પ્રતિકૂળ વર્તાવ કરવાવાળા (असंवुद्धे) જીવ અને અજીવ આદિના સ્વરૂપને નહીં જાણવાવાળા એવા શિષ્ય (अविणीए-वुच्चइ-अविनीतः उच्यते) અવિનીત કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથાદ્વારા સૂત્રકારે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કરેલ છે. જોકે આ વાત અર્થાપત્તિથી સ્વયંસિદ્ધ થઈ જતી હતી

मार्प्ति विना शैलेश्यवस्था न जायते । तां विना सकलकर्मक्षयो न भवति । सकलकर्मक्षयं विना मुक्तिर्न संभवति । मुक्तिमार्प्ति विनाऽयमात्माऽमरपदं न लभते । अमरपदमार्प्ति विनाऽऽत्मनः सिद्धावस्था न जायते, अतो भवानेव सकलकल्याणकारणमिति प्रतिक्षणं भवच्चरणसमाराधनमेव मम संयमाराधनम् । एवं गुरुमाराधयन् गुणनिधिः संयमयात्रां निर्वहन् स्वात्मकल्याणमचिरेण साधितवान् । एव मन्येनापि शिष्येण विनयपरेण भवितव्यम् ॥ २ ॥

अविनीतत्ववर्जनेन विनीतो भवतीत्यतो विनीतविपरीतमविनीतस्वरूपमाह—

पाया) प्राप्त नहीं हो सकता। शुक्लध्यान के दूसरे पाये की प्राप्ति विना केवलज्ञान की प्राप्ति नहीं हो सकती। केवलज्ञान की प्राप्ति विना शैलेशी अवस्था प्राप्त नहीं हो सकती है। शैलेशी अवस्था की प्राप्ति विना सकल कर्मोंका क्षय नहीं हो सकता है और सकल कर्मोंके क्षय विना मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती, और मुक्तिकी प्राप्ति विना अमरपद नहीं मिल सकता। अमर पद पाये विना आत्मा सिद्धावस्थासम्पन्न नहीं बन सकता। इस लिये हे नाथ! आप ही सकल कल्याण के कारण हैं, अतः प्रतिक्षण आपके चरणोंका आराधन ही मेरा संयमाराधन है। इस प्रकार अपने गुरुकी आराधना करते हुए गुणनिधि ने तप संयम की आराधना की, और थोड़े ही काल में आत्मकल्याण किया। इसी तरह अन्य शिष्योंको भी अपने गुरुके प्रति विनयशील रहना चाहिये ॥ २॥

નથી. શુકલધ્યાનના બીજા પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોનો ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોના ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધઅવસ્થાસંપન્ન બની શકતો નથી માટે હે નાથ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છો. એટલે પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોનું આરાધનજ મારૂં સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી પોતાના ગુરૂની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કર્યું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોએ પણ પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું જોઈએ. ॥૨॥

अत्र क्षुद्रबुद्धिशिष्यस्य दृष्टान्तः—

यथा एकस्य भद्रबुद्धिनामकाचार्यस्याऽविनीतः क्षुद्रबुद्धिनामकः शिष्य आसीत्। यदा गुरुः शिक्षार्थं प्रेरयति, तदा शिक्षा वह्निज्वालेव तस्य प्रतिभाति, व्रतं विषवत्, तपस्या खड्गधारेव, स्वाध्यायः कर्णसूचीव, संयमो यम इव। अयमाहारे विहारे व्यवहारे च सर्वदाऽऽचार्यं पीडयति। सरसं भद्रकं सुस्वादमाहारं स्वयमश्नाति विवर्णं विरसमभद्रकं रूक्षमाचार्याय प्रयच्छति। अथ कदाचिदसौ श्रावकश्राविकाणां पुरतो ब्रूते–अद्य मम गुरोरुपवासः,

---

पास वह इसलिये नहीं रहना चाहता है कि वह प्रत्यनीक–अर्थात्–गुरुद्वेषी–गुरु के छिद्रान्वेषण में तत्पर है, गुरुद्वेषी वह इसलिये है कि वह असम्बुद्ध अर्थात् हिताहित के विचारों से रहित है।

अविनीत शिष्य कैसा होता है इस बात को क्षुद्रबुद्धि शिष्य के दृष्टान्त से स्पष्ट किया जाता है—

भद्रबुद्धि नामके एक आचार्य थे। उनका क्षुद्रबुद्धि नामक शिष्य था जो बड़ा अविनीत था। यह यथानाम तथागुण था। गुरु महाराज जब इसे शिक्षा देने बैठते तब उसका मन उदास हो जाता था। शिक्षा उसे ऐसी मालूम होती थी कि जैसे अग्नि की ज्वाला है। विषतुल्य इसे व्रत ज्ञात होने लगते। तलवार की धार के समान यह तपस्या को मानता, कर्ण को भेदनेवाली शलाई के तुल्य यह स्वाध्याय को समझता। अधिक क्या कहा जाय–संयम को तो यह यमके समान निहारता। आहार में विहार में एवं व्यवहार में यह सदा गुरु–महाराज को दुःखित ही किया

નથી, તેમની પાસે રહેતો નથી, પાસે રહેવાનું તે એટલા માટે નથી ચાહતો કે તે પ્રત્યનીક–અર્થાત્ ગુરૂદ્વેષી–ગુરૂનાં છીદ્રો જોવામાં તત્પર છે. ગુરૂદ્વેષી તે એ માટે છે કે તે હિતાહિતના વિચારોથી રહિત છે.

અવિનીત શિષ્ય કેવો હોય છે આ વાતને ક્ષુદ્રબુદ્ધિ શિષ્યના દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

ભદ્રબુદ્ધિ નામના એક આચાર્ય હતા. તેમને ક્ષુદ્રબુદ્ધિ નામનો એક શિષ્ય હતો જે અવિનીત હતો, તેનામાં નામ પ્રમાણે ગુણ હતા. ગુરૂ મહારાજ જ્યારે તેને શિક્ષા આપવા બેસતા ત્યારે તેનું મન ઉદાસ થઈ જતું. શિક્ષા જેને અગ્નિની જ્વાળા જેવી લાગતી હતી. વ્રત તેને ઝેહર જેવાં કડવાં લાગતાં, તપસ્યાને તે તરવારની ધાર સમાન ગણતો, સ્વાધ્યાયને તે કાનને વિંધનારા સોયા માફક જાણતો હતો. વધુ શું કહેવામાં આવે. સંયમને તો તે યમની માફક જ જોતો, આહારમાં, વિહારમાં, ને વહેવારમાં એ ગુરૂમહારાજને

हो जाती थी कि जो विनीत के कथित स्वरूपसे रहित है वह अविनीत है फिर भी जो यहां सूत्रकार ने उसे स्पष्ट शब्दों द्वारा अलग उल्लेख किया है उसका कारण विशेपरीति से विवेचन करना है, ताकि मंद-बुद्धि जन भी इस बात को अच्छी तरह समझ सकें। गुरु के समीप वह अविनीत शिष्य इसलिये नहीं रहना चाहता है कि वह विचारता है कि यदि गुरु के पास वैठूंगा तो उनका प्रत्येक कार्य मुझे करना पड़ेगा इसलिये अच्छा है कि मैं उनसे दूर ही वैठूं। ऐसा करने वाला शिष्य स्वेच्छाचारी हो जाता है। गुरु के पास वैठने का मुख्य यही उद्देश्य होता है कि शिष्यजन विनय आदि गुणों को प्राप्त करते हुए तप संयम की आराधना सुख से कर सकें। मुझ से गुरु कुछ भी कह न सकें, गुरु पर भी मेरा रौब रहे, इस ख्याल से वह अपने पूज्य गुरुजनों में भी दोषों को ढूंढने में लगा रहता है। यह काम उसी शिष्य से हो सकता है जो असंवुद्ध-अर्थात् हिताहित के विचारों से रहित है। अभिज्ञ शिष्य ऐसा नहीं होता। गाथा में ये सब विशेपण हेतुहेतुमद्भाव वाले हैं, जिनका अभिप्राय इस प्रकार है-यह गुरु की आज्ञा का पालक इसलिये नहीं है कि वह उनके पास नहीं बैठता है-उनके पास नहीं रहता है,

---

કે જે વિનીતના કથિત સ્વરૂપથી રહિત છે, તે અવિનીત છે, તો પણ અહિં સૂત્રકારે એનો સ્પષ્ટ શબ્દો દ્વારા અલગ ઉલ્લેખ કરેલ છે, તેનું કારણ વિશેષ રીતિથી વિવેચન કરવું એજ છે, કારણ કે મંદબુદ્ધિવાળો માણસ પણ આ વાતને સારી રીતે સમજી શકે. ગુરુની સમીપ તે અવિનીત શિષ્ય એટલા માટે રહેવા નથી ચાહતો કે તે વિચારે છે કે કદાચ ગુરૂની પાસે બેસું તો તેનું પ્રત્યેક કાર્ય મારે કરવું પડશે. આ માટે સારૂં એ છે કે હું તેમનાથી દૂર બેસું. આવું કરનાર શિષ્ય સ્વેચ્છાચારી બને છે. ગુરૂની પાસે બેસવાનો ખાસ ઉદ્દેશ તો એ છે કે શિષ્યજન વિનય આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં તપ સંયમની આરાધના સુખથી કરી શકે. ગુરૂ મને કાંઇ પણ કહી ન શકે, ગુરૂ ઉપર મારો દાબ રહે, આ ખ્યાલથી તે પોતાના પૂજ્ય ગુરૂજનોમાં પણ દોષોને શોધવા લાગી રહે છે. આ કામ તેવા શિષ્ય કરે છે કે જે અસંબુદ્ધ અર્થાત્ હિતાહિતના વિચારથી રહિત છે, અભિજ્ઞ શિષ્ય આવા નથી હોતા. ગાથામાં આ બધાં વિશેષણ હેતુહેતુમદ્ભાવવાળાં છે, જેનો અભિપ્રાય આ પ્રકારે છે. તે ગુરૂની આજ્ઞાનો પાલક એ ખાતર નથી કે તે ગુરૂની પાસે બેસતો

करोति, यदि कमपि दानादिकं विषयमवलम्ब्य गुरुर्भव्यानुपदिशति, तदा तत्सभायामेव गुरोरनभिज्ञतां वदन् तं विषयं स्वयमुपदिशन् गुरुमपमानयति। कदाचिद् वदति-'अद्य मम गुरुर्मौनव्रतमनुतिष्ठन्नास्ते' इत्युक्त्वा स्वयमेव व्याख्यानं करोति। एवं क्षुद्रबुद्धिचरितं विलोक्य वृद्धाचार्यः स्वचेतसि चिन्तयति-अयमभीक्ष्णं 'सनिमित्त-मनिमित्तंवा क्रोधकारकः, कलहप्रियः, अभिमानी, अज्ञानी, मर्ममृषावादी च, तदिदं ममैव कर्मणः फलमिति मन्वानो वृद्धाचार्यः सर्वं सहमान आसीत्। कदा-

से विहीन हो गया। गुरुजी वृद्ध थे, इस लिये विहारकाल में चलते समय उन्हें बड़ा कष्ट होने लगा, परन्तु क्या किया जाय फिर भी शिष्य की प्रेरणा से उन्हें अनिच्छा होने पर भी विहार करना ही पड़ता था। शिष्य का यह हाल था कि वह साधुसामाचारी को भी विपरीत करते हुए नहीं लजाता था। गुरु-महाराज जब कभी किसी दानादिक विषय को लेकर प्रवचन परिषद् के भीतर बैठकर करते तब यह उनके प्रवचन को अन्यथारूप में जाहिर करने के लिये, अथवा उस विषय में उनकी अनभिज्ञता प्रकट करने के लिये बीच ही में बोल उठता और कहता कि यह ऐसे नहीं ऐसे है, गुरुजी वृद्ध होने के कारण भूल गये हैं। जब कभी इसे बोलना होता तो लोगोंसे कहने लगता कि आज गुरुजी को मौनव्रत है, वे व्याख्यान नहीं देंगे, मैं ही व्याख्यान दूँगा, इस प्रकार कह कर व्याख्यान देने लग जाता। क्षुद्रबुद्धि का इस प्रकार स्वच्छंदाचरण देख कर गुरु-महाराज स्वयं इसमें अपने कर्मोंका फल

બની ગયું. ગુરૂ વૃદ્ધ હતા એથી વિહારમાં ચાલતી વખતે તેમને ઘણું કષ્ટ થવા લાગ્યું પરંતુ શું થઈ શકે ? શિષ્યની પ્રેરણાથી તેમણે ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ વિહાર કરવો પડતો. શિષ્ય સાધુસામાચારીથી વિપરીત ચાલવામાં પણ લજાતો નહતો. ગુરૂ મહારાજ જ્યારે કોઈ દાનાદિક વિષયને લઈને તેના ઉપર પ્રવચન પરિષદમાં કરતા ત્યારે તે શિષ્ય તેમના પ્રવચનને અન્યથારૂપમાં જાહેર કરવા માટે અથવા એ વિષયમાં તેમની અનભિજ્ઞતા બતાવવા માટે વચમાં જ બોલી ઉઠતો અને કહેતો કે આ આમ નથી પણ આમ છે, ગુરૂજી વૃદ્ધ હોવાથી ભૂલી ગયા છે. જ્યારે તેને બોલવાનું મન થતું ત્યારે તે લોકોને કહેતો કે આજે ગુરૂજીને મોનવ્રત છે. તે વ્યાખ્યાન આપશે નહીં, હું જ ભાષણ કરીશ. આ રીતે કહીને ભાષણ કરવા લાગતો. ક્ષુદ્રબુદ્ધિનું આવું સ્વચ્છંદ આચરણ જોઈને ગુરૂ મહારાજ પોતાના કર્મોનું ફળ

इति, ततोऽसौ स्वयमश्नाति, गुरुश्च क्षुधार्तः सन् दिवसं यापयति। कदाचिद् वदति-अद्य मम गुरुणा षष्ठभक्तं कृतम्, कदाचिच्च वदति-अद्य मम गुरुणाऽष्टमभक्तमनुष्ठितमिति, एवं क्रमेण गुरुः क्षुधया विवर्णः कृशः शक्तिरहितः संजातः। विहारकाले वृद्धत्वेन शीघ्रगमनसामर्थ्यवर्जितोऽपि गुरुः शिष्यप्रेरणया सक्लेशं विहरति। साधुसामाचार्यां क्षुद्रबुद्धिर्विपरीतमाचरति, प्रतिलेखनादिकं सम्यग् न

करता था। आहार के समय सरस सुस्वादु एवं रुचिकारक आहार यह स्वयं पहिले खाता और जो रूक्ष विरस एवं अंत प्रान्त आहार होता वह गुरु-महाराज को देता। जब इसे गुरु-महाराज को आहार देनेकी इच्छा नहीं होती तो श्रावक और श्राविकाओं के समक्ष कहने लगता कि आज तो मेरे गुरु-महाराज ने उपवास किया है, इस प्रकार यह गुरु महाराज को भूखा रखकर स्वयं खूब खाने पीनेकी मजामौज उड़ाता रहता। विचारे गुरुजी क्षुधा को शांतिभाव से सहन करते हुए शमभाव में समय को व्यतीत करते। कभी २ कहता है कि आज हमारे गुरु महाराज ने षष्ठभक्त किया है, आज अष्ट-भक्त किया है। इस प्रकार गुरु को अत्यन्त कष्ट पहुंचाता। गुरु जी भी समताभाव से क्षुधा की वेदना इसे अविनीत समझ कर सहन करने लगे, परन्तु आखिर औदारिक शरीर ही तो ठहरा वह विना आहार के कहां तक टिके। अन्त में वह शरीर विवर्ण-म्लान, कृश-कमजोर, और शक्ति

સદા દુઃખીત જ કર્યા કરતો, આહારના સમયે સરસ સ્વાદવાળા એટલે રૂચીકારક આહાર તે પોતે પહેલાં ખાઈ લેતો અને જે રૂક્ષ, વિરસ એવો અન્તપ્રાન્ત આહાર હોય તે ગુરૂ મહારાજને આપતો. જ્યારે તેની ગુરૂમહારાજને આહાર દેવાની ઈચ્છા ન થતી ત્યારે શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓની સમક્ષ કહેવા લાગતો કે આજ તો મારા ગુરૂમહારાજે ઉપવાસ કરેલ છે. આ પ્રકારે તે ગુરૂ મહારાજને ભૂખ્યા રાખીને પોતે ખૂબ ખાવાપીવાની મોજમજાહ ઉડાવતો રહેતો, બીચારા ગુરૂજી ક્ષુધાને શાન્ત ભાવથી સહન કરીને સમભાવમાં સમયને વ્યતીત કરતા. કોઈ કોઈ વખત કહેતો કે આજે અમારા ગુરૂ મહારાજે છઠ્ઠ કરેલ છે. આજે અઠ્ઠમ કરેલી છે. આવી રીતે ગુરૂને અત્યંત કષ્ટ પહોંચાડતો. ગુરૂ પણ સમતાભાવથી ક્ષુધાની વેદના તેને અવિનીત સમજી સહન કરવા લાગ્યા. પરંતુ આખરે ઔદારિક શરીર તો છે જ તે આહાર વિના ક્યાં સુધી ટકી શકે ? અંતમાં તો શરીર વિવર્ણ મ્લાન, કૃશ-કમજોર, અને શક્તિ વગરનું

जराजर्जरिते कृशे निःसत्त्वे सत्यपि शरीरे कातरजनदुष्करं कठिनतरं तीव्र-मनशनं स्वीकृतम् । एवं चतुर्विधसंघवचनं श्रुत्वा गुरुणा चिन्तितम्-यदि स्वगतां बुभुक्षां प्रकाशयामि शिष्यप्रपञ्चं चावेदयामि, तर्हि जिनशासनस्य हीलना निन्दना लघुता भवतीति । तदन्तरं वृद्धाचार्येण चिन्तितम्-मम साहजिकः सकल-कर्मक्षयसमयः समायात इति । एवमसौ मनसि धारयन् समाधिभावमुपगत्य प्रवृद्ध-परिणामेन क्षपकश्रेणिं प्राप्य सकलकर्म क्षपयित्वा केवली भूत्वा सिद्धिगतिं प्राप्तवान्।

को सुनकर समस्त चतुर्विध संघ उसी समय आचार्य के समीप आया और कहने लगा हे महात्मा ! आपको अनेकशः धन्यवाद है, आप वास्तव में बड़े भाग्यशाली हैं, आप जैसे जिनशासन को प्रकाशित करनेवाले सूर्य से धर्मकी प्रभावना होती है । करूणासागर ! हम आपका गुणगान कहां तक गावें, हम सबको तो यह सुनकर अपार हर्ष हो रहा है कि आपने जरा से जर्जरित, कृश एवं निःसत्त्व शरीर के होने पर भी कायर जनों द्वारा दुष्कर एवं कठिनतर तीव्र अनशन को जो स्वीकृत किया है । इस प्रकार चतुर्विध संघ के वचन सुनकर गुरुमहाराज ने चित्त में विचार किया कि यदि मैं अपनी भूख प्रकट करता हूं और 'यह सब कुछ शिष्यका प्रपंच है' ऐसा जो कहता हूं तो जिनशासन की अव-हेलना होती है, निन्दा होती है लघुता जाहिर होती है अतः अब श्रेय इसी में है कि अनशन व्रत अंगीकार कर लूं, यह सहज ही कर्मक्षय-का समय उपस्थित हुआ है, इसे छोड़ना बुद्धिमानी की बात नहीं

નોને સાંભળી સમસ્ત ચતુર્વિધ સંઘ તે સમયે આચાર્યની પાસે આવી અને વિનંતી કરી કહેવા લાગ્યા કે હે મહાત્મા ! આપને અનેકાનેક ધન્યવાદ છે, આપ વાસ્તવમાં મહાન ભાગ્યશાળી છો. આપ જેવા જીનશાસનને પ્રકાશિત કરવાવાળા સૂર્યથી ધર્મની પ્રભાવના થાય છે. કરૂણાસાગર અમે આપના ગુણોને ક્યાં સુધી વર્ણવી શકીયે. અમને બધાને તો એ જાણીને એવો હર્ષ થયો છે કે આપે વૃદ્ધાવસ્થાથી જીર્ણ કૃશ અને નિઃસત્ત્વ શરીર હોવા છતાં પણ કાયરજનો દ્વારા દુષ્કર એવા આ કઠિનતર તીવ્ર અનશનનો અંગીકાર કરેલ છે. ચતુર્વિધ સંઘના આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને ગુરૂ મહારાજે ચિત્તમાં વિચાર કર્યો કે જો હું મારી ભુખ પ્રગટ કરૂં અને 'આ સઘળો શિષ્યનો પ્રપંચ છે' એમ જો કહું તો જીનશાસનની અવહેલના થાય છે, નિન્દા થાય છે, લઘુતા જાહેર થાય છે, માટે હવે તો શ્રેય એમાં છે કે અનશન વ્રત અંગીકાર કરી લઉં. કર્મક્ષયનો આ સહેજે સમય પ્રાપ્ત થયો છે. એને છોડવો એ બુદ્ધિવાળી વાત નથી. આ પ્રકારે વિચાર કરી ગુરૂ મહારાજે

चिदतिक्षुधया पीडितो गुरुश्चिन्तयति आहारानयनार्थं क्षुद्रबुद्धिं प्रेषयामीति, तावदसौ क्षुद्रबुद्धिः स्वगुरोः प्राणव्यपरोपणार्थं चतुर्विधसंघसमक्षमवादीत्-गुरुणा शरीरमतिकृशं शक्तिरहितं विलोक्य यावज्जीवमनशनं स्वीकृतम्, क्षुद्रबुद्धिवाक्यं श्रुत्वा चतुर्विधसंघस्तदैवाचार्यस्य समीपमागत्याब्रवीत्-धन्योऽसि कृतपुण्योऽसि महात्मन्! भवान् जिनशासनभास्करः करुणासागरः, यत् खलु सव्रता

विचारते थे और मनही मन कहते थे-देखो तो सही इसकी कितनी बड़ी भारी अज्ञानता है जो विना निमित्त के ही क्रोध किया करता है, चाहे जिससे झगड़ा करता है, समझाने पर भी नहीं मानता है, अभिमान का पुतला बना हुआ है, मर्मच्छेदी मृषावचन बोलने में इसे संकोच तक नहीं होता, अब इसका इलाज क्या किया जावे, कुछ भी उपाय नहीं, अनुपायवस्तु में सहनशीलता धारण करना ही उचित है। इस प्रकार के विचार से गुरुमहाराज शान्त होकर उस के द्वारा प्रदत्त कष्टोंको सहते रहते। एक समय की बात है जब कि गुरु-महाराज क्षुधा से पीड़ित होकर आहार लाने के लिये क्षुद्रबुद्धिको भेजनेका विचार कर रहे थे कि इतने में क्षुद्रबुद्धि ने गुरुमहाराज को मारने के अभिप्राय से चतुर्विध संघ के समक्ष ऐसा प्रकट कर दिया कि वृद्धावस्था के कारण गुरुमहाराजने शरीर की स्थिति कमजोर जानकर यावज्जीव अनशनव्रत-संथारा धारण कर लिया है। क्षुद्रबुद्धि के इस प्रकार वचनों

હોવાનું પોતે વિચારતા અને મનમાંજ કહેતા કે જુઓ તો ખરા આની કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે કે જે વિના નિમિત્ત ક્રોધ કર્યા કરે છે, ચાહે તેનાથી ઝગડે છે, સમજાવવા છતાં પણ માનતો નથી, અભિમાનનું પુતળું બની ગયો છે. મર્મવેધક મૃષા વચન બોલવામાં. તેને સંકોચ થતો નથી, હવે એનો ઈલાજ શું થઈ શકે, કોઈ ઉપાય નથી. અનુપાય વસ્તુમાં સહનશીલતા ધારણ કરવી તે જ ઉચિત છે. એવા પ્રકારના વિચારથી ગુરૂમહારાજ શાન્ત બનીને તેનાથી અપાતા કષ્ટોને સહ્યા કરતા. એક સમયની વાત છે જ્યારે ગુરૂ મહારાજ ભુખથી પીડિત બનીને આહાર લાવવાને ક્ષુદ્રબુદ્ધિને મોકલવાનો વિચાર કરતા હતા એટલામાં ક્ષુદ્રબુદ્ધિએ ગુરૂમહારાજને મારવાના અભિપ્રાયથી ચતુર્વિધ સંઘની સમક્ષ એવું પ્રગટ કર્યું કે વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે ગુરૂ મહારાજના શરીરની સ્થિતિ સારી રહેતી ન હોવાથી તેમણે જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી અનશન વ્રત ધારણ કરેલ છે. ક્ષુદ્રબુદ્ધિના આ પ્રકારનાં વચ-

तरां दशविधक्षेत्रवेदनामनुभूय स गर्भाद् गर्भं, जन्मतो जन्म, मरणाद् मरणं, दुःखाद् दुःखं, पुनः पुनश्चतुर्गतिदुःखं प्राप्नुवन् दुर्लभबोधितां दीर्घसंसारितां च प्राप्तवान्॥३॥

अविनीतस्य सदृष्टान्तमवस्थामाह—

मूलम्—जहा सुणी पूइकण्णी, निक्कसिज्जइ सव्वसो ।
एवं दुस्सील पडिणीए, मुहरी निक्कसिज्जइ ॥ ४ ॥

छाया—

यथा शुनी पूतिकर्णी निष्कास्यते सर्वतः ।
एवं दुःशीलः प्रत्यनीकः मुखारिर्निष्कास्यते ॥ ४ ॥

'जहा०' इत्यादि–यथा–पूतिकर्णी=पूती=दुर्गन्धवन्तौ कर्णौ यस्याः सा तथोक्ता, कर्णगतानेकविषमव्रणपरिपाकजनितदुस्सहदुर्गन्धपूयविकृतरक्तस्रावस्थि-तकृमिमक्षिकानिकरदंशनोद्भूततीव्रतरवेदनाव्याकुलतया प्रतिक्षणमितस्ततो भ्रम-न्तीत्यर्थः, शुनी=कुक्कुरी, सर्वशः=सर्वप्रकरेण प्रतिस्थानात् निष्कास्यते=निःसार्यते,

---

और घोर नरक में जाकर नारकी की पर्याय से उत्पन्न हुआ। वहां उसने दश प्रकार की तीव्रतर क्षेत्रसंबंधी वेदना को पाया। वहां की स्थिति को समाप्त कर जब वह वहां से निकला तो भी इस के दुःखों का अन्त नहीं आया। एक गर्भ से दूसरे गर्भ में पहुंचना और वहां के कष्टों को भोगना, फिर वहां से मर कर पुनः जन्म धारण करना और कष्टों को भोगना, इस प्रकार अनंतसंसारी बने हुए इस क्षुद्रबुद्धि की आत्मा को बोधिका लाभ दुर्लभ हो गया ॥ ३ ॥

अविनीत की अवस्था को दृष्टान्त द्वारा सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं— 'जहा सुणी०' इत्यादि ।

દસ પ્રકારની તીવ્રતર ક્ષેત્ર સંબંધી વેદનાઓ સહેવી પડી. એ સ્થિતિ ભોગવી એ જ્યારે ત્યાંથી નિકળ્યો છતાં પણ તેના દુઃખોનો અંત ન આવ્યો. એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં જવું અને ત્યાંનાં કષ્ટ ભોગવવાં. એક સ્થળેથી મરી બીજે સ્થળે ફરી જન્મ ધારણ કરવો અને કષ્ટો ભોગવવાં. આ પ્રકારે અનન્ત સંસારી બનેલ તે ક્ષુદ્રબુદ્ધિના આત્માને બોધિનો લાભ દુર્લભ બની ગયો.

અવિનીતની અવસ્થાને દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—'जहा सुणी'. ઈત્યાદિ.

तदा गगनमण्डले देवैर्दुन्दुभिं वादयद्भिर्जयजयध्वनिः कृतः। क्षुद्रबुद्धिकृतं सर्वमत्याचारं च ते देवा विदितवन्तः। ततस्ते तद्वृत्तमुद्घोषितवन्तः। तच्छ्रुत्वा चतुर्विधसंघस्तं संघान्निष्कासितवान्। तस्मिन्नेव समये आचार्याशातनाजनितपापेन क्षुद्रबुद्धेर्वपुषि षोडश रोगाः समुत्पन्नाः। गच्छान्निष्कासितः, तीव्रवेदनां सर्वजनतिरस्कारं च प्राप्नुवन् स क्षुद्रबुद्धिर्मृतः। तदनन्तरं स नरके निपतितः। तत्र तीव्र-

होगी। इस प्रकार विचार कर गुरु-महाराज ने समाधिभाव को धारण कर लिया, और परिणामों की अतिशय विशुद्धि एवं वृद्धि से क्षपक श्रेणि पर आरूढ होकर घातिया कर्मों के नाश से केवली-अवस्था प्राप्त करली, पश्चात् अघातिया कर्मोंके नाश से सिद्धिगति के अधिपति बन गये। देवों ने भद्रबुद्धि आचार्य के केवलज्ञानप्राप्तिका उत्सव मनाया। आकाश में जय२घोषपूर्वक दुंदुभियां बजायीं। उन देवों ने साथ २ यह भी जान लिया कि इन आचार्य के साथ इस क्षुद्रबुद्धि ने अच्छा व्यवहार नहीं किया, उन्हें इसने अधिक से अधिक दुःख दिये और खूब मनमाना उनके साथ अविनीतता का व्यवहार किया है। देवताओं ने इस बात को संघ में जाहिर की। संघ ने क्षुद्रबुद्धि को संघबाहर किया, क्षुद्रबुद्धि भी कुछ समय बाद गुरुद्वेषी होने के कारण अर्जित पापकर्म के उदय से बहुत दुःखी हुआ, उसके शरीर में १६ प्रकार के रोगों ने अपना प्रभाव जमाया। संघ से बहिष्कृत वह इस प्रकार तीव्र वेदना एवं तिरस्कारजन्य दुःखों का अनुभव करता हुआ मर गया,

સમાધિભાવ ધારણ કર્યો અને પરિણામોની અતિશય વિશુદ્ધિ અને વૃદ્ધિથી ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ બની ઘાતીયા કર્મોના નાશથી સિદ્ધગતિના અધિપતિ બની ગયા. દેવોએ ભદ્રબુદ્ધિ આચાર્યને પ્રાપ્ત થયેલ કેવળજ્ઞાનનો ઉત્સવ મનાવ્યો. આકાશમાં જયજયકાર સાથે દુદુંભિયો વગાડવામાં આવી, અને દેવોએ સાથોસાથ એ પણ જાણી લીધું કે આ આચાર્યની સાથે ક્ષુદ્રબુદ્ધિએ સારો વહેવાર કરેલ નથી, તેણે એમને વધુમાં વધુ દુઃખ આપેલ છે, અને મનમાન્યો અવિનીતનો વહેવાર એમની સાથે ચલાવ્યો છે. દેવતાઓએ આ વાતને સંઘમાં જાહેર કરી સંઘે ક્ષુદ્રબુદ્ધિને સંઘ બહાર કર્યો. ક્ષુદ્રબુદ્ધિ ગુરૂદ્વેષી હોવાના કારણે થોડા સમય બાદ અર્જીત પાપકર્મના ઉદયથી ઘણો દુઃખીત થયો, તેના શરીરમાં સોળ ૧૬ પ્રકારના રોગોએ પોતાનો પ્રભાવ જમાવ્યો. સંઘથી બહિષ્કૃત એવા એ શિષ્યે આ પ્રકારની તીવ્ર વેદના અને તિરસ્કાર-જન્ય દુઃખોનો અનુભવ કર્યો, અને છેવટે તેનો દેહાંત થયો. મરણબાદ તેને

समालोचयति, सुखं हि आसेवना क्रियते, दुःखं चेत्यमालोचयितुम् , तस्मादयं शाल्यहीनः शुद्ध इति । एवं तं गुरुणा प्रशस्यमानं दृष्ट्वाऽन्येऽपि अगीतार्थश्रमणाः प्रशंसन्ति चिन्तयन्ति च–दोषासेवनायामसकृदापतितायामपि न कश्चिद्दोषः, आलोचनयैव सकलदोषपरिहारसंभवात् । अथान्यदा तत्र संविग्नगीतार्थः कश्चिदाचार्यः शिष्यगणपरिवृतः समायातः । स च प्रतिदिनं तमेव व्यतिकरं विलोक्याचार्यमब्रवीत्–हे महाभाग! शासनप्रभावक! भव्यभास्कर ! अयमविनीतः खलुशिष्यो

करता है। जो मुनि इस प्रकार से अपने अतिचारों की आलोचना करता है उसी की आलोचना करना ठीक है। ऐसी आलोचना से ही दुःखों का विनाश होता है। इस प्रकार अन्य शिष्योंने जब गच्छाचार्य को उसकी प्रशंसा करने में रत देखा तो अगीतार्थ शिष्य भी उसकी प्रशंसा करने लगे। तथा साथ २ में यह भी धारणा उनके चित्त में जम गई कि बार २ दोषों की आसेवना करने पर भी हरकत नहीं है, क्योंकि दोष करने पर भी उन दोषोंकी शुद्धि आलोचना से हो जाती है, नहीं तो इस मुनिकी प्रशंसा हमारे आचार्य क्यों करते, और क्यों यह दोषों का आसेवन करता हुआ भी उनकी आलोचना करता है। एक दिन की बात है कि वहां संविग्न गीतार्थ–(क्रियापात्र) कोई आचार्य महाराज अपनी शिष्यमंडलीसहित आये। उन्हों ने जब वहां इस अविनीत शिष्य के इस प्रकार के प्रतिदिन के व्यवहार को देखा तो वे आश्चर्य पाये और गच्छाचार्य से कहने लगे कि–हे महाभाग! शासनप्रभावक।

લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધ આલોચના કરે છે. જે મુનિ આ રીતે પોતાના અતિચારોની આલોચના કરે છે. તેવી આલોચના કરવી ઠીક છે. આવી આલોચનાથીજ દુઃખોનો વિનાશ થાય છે. આ પ્રકારે અન્ય શિષ્યોએ જ્યારે ગુરૂ મહારાજને તેની પ્રશંસા કરવામાં રત જોયા ત્યારે બીજા શિષ્યો પણ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને સાથોસાથ એવી ધારણા એમના ચિત્તમાં ઠસી ગઈ કે વારંવાર દોષોનું સેવન કરવામાં પણ હરકત નથી કેમકે દોષ કરવા છતાં પણ તેવા દોષોની શુદ્ધિ આલોચનાથી થઈ જાય છે. નહીં તો આ મુનિની પ્રશંસા અમારા આચાર્ય કયા કારણે કરત. તેમ આવા દોષોનું આસેવન કરવા છતાં પણ તે તેની આલોચના કરે છે. એક દિવસની વાત છે કે ત્યાં કોઈ અન્ય આચાર્ય મહારાજ પોતાની શિષ્યમંડળી સાથે આવ્યા. તેઓએ જ્યારે ત્યાં તે અવિનીત શિષ્યના આ પ્રકારના દરરોજના વહેવારને જોયો તો તેમને આશ્ચર્ય થયું અને આચાર્ય મહારાજને કહેવા લાગ્યા કે

अत्र दृष्टान्तस्तथाहि—

कस्मिंश्चिद् गच्छे एकः श्रमणगुणमुक्तः सर्वथा भावविनयवर्जितः साध्वाभासः शिष्य आसीत्। स च प्रतिदिनं पुरःकर्मादिदोषदूषितमनेषणीयं भक्तादिकं गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिक्रमणकाले आलोचयति। तस्य गच्छाचार्यः प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् वदति–अहो पश्यत कथमसौ भावमगोपयन् शाठ्यहीनः सर्वं

इस अविनीततारूपी घाव के होने पर शिष्यजनों में स्वाभाविक चञ्चलता आजाती है, परन्तु जब उस घाव में गुरुओं से भी प्रत्यनीक होनेरूप सड़ा आने लगता है तब उसकी दुर्गंध को गुरुजन भी सहन नहीं कर सकते हैं, अतः वह संघ से अथवा गच्छ से बाहर कर दिया जाता है। यदि इस प्रकार की परिस्थितिवाले शिष्य को संघ से बाहर न करे तो कुल गण एवं संघ में महान् अनर्थ होता है। इसी विषय को एक उदाहरण द्वारा स्पष्ट किया जाता है—

किसी गच्छ में साधुओं के भीतरी आचार विचार से रहित परन्तु उपर से साधु जैसा ज्ञात होने वाला एक साध्वाभास शिष्य रहता था। वह प्रतिदिन पुरःकर्मादिदोषों से दूषित अनेषणीय–आहारादिक ग्रहण करता और ऊपर से दिखावटी संवेगभाव से बड़े जोर-शोर से प्रतिक्रमण के समय आलोचना किया करता था। गच्छाचार्य प्रायश्चित देते समय कहा करते कि देखो यह कितना भद्रपरिणामी जीव है जो अपने हार्दिक भावों को नहीं छुपाकर लगे हुवे अतिचारों की शुद्ध आलोचना

કારણે અવિનીતતારૂપ ઘા ને લઈ તેના મનમાં ભારે ચંચળતા આવી જાય છે પરંતુ ગુરૂ–આજ્ઞાના અનાદરરૂપી સડો એના દિલમાં લાગી જાય છે ત્યારે એની દુર્ગંધીને ગુરૂજન પણ સહન કરી શકતા નથી એટલે એને સંઘથી અથવા ગચ્છથી બાહેર કરી દેવામાં આવે છે. જો આ પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળા શિષ્યને સંઘથી બહાર કરવામાં ન આવે તો કુલ ગણ અને સંઘમાં મહાન અનર્થ બને છે. આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છેઃ—

કોઈ ગચ્છમાં સાધુઓના અંદરના આચાર વિચારથી રહિત પરંતુ ઉપરથી સાધુ જેવો દેખાવ રાખતો એક સાધ્વાભાસ શિષ્ય રહેતો હતો. તે દિન દહાડે આધા કર્માદિ દોષોથી દૂષિત અનેષણીય આહારાદિક ગ્રહણ કરતો. અને ઉપરના દેખાવમાં સંવેગભાવથી ઘણા જોરશોરથી પ્રતિક્રમણના સમયે આલો– ચના કર્યા કરતો. ગુરૂ મહારાજ એને પ્રાયશ્ચિત્ત દેતી વખતે કહેતા કે જુઓ આ કેટલો ભદ્રપરિણામી જીવ છે જે પોતાના હાર્દિક ભાવોને નહીં છુપાવતાં

आगतेनाचार्येण कथितम्—

गिरिनगरनिवासी कश्चिदग्निभक्तो वणिक् पद्मरागरत्नैर्भवनं पूरयित्वा प्रतिवर्षं वह्निना प्रदीपयति। तत्रत्यमन्दबुद्धिनृपतिसभायां स वणिक् प्रशंसितः—अहो धन्योऽयं वणिक् यदनेन वह्निदेवः पद्मरागरत्नैः संतर्प्यते। तदनन्तरमेकदा प्रबलपवनपटलप्रेरितस्तत्प्रदीपितदहनः सराजप्रासादं समस्तमपि तन्नगरं दहतिस्म। ततोऽसौ वणिक् राज्ञा दण्डितो नगरान्निष्कासितः, तदेवं राज्ञा

को बांधने में भिल्ल के जैसा सिद्धहस्त होता है। धर्मरूपी उद्यान को नष्ट करने के लिये यह तरुकोटरान्तर्गत वह्निकी ज्वाला के समान दारुण और विनाशकारी माना गया है। आप जैसे गच्छाधिपति को इस अविनीत की प्रशंसा करते हुए देख कर मुझे उस राजा की कथा याद आती है—

गिरिनगरनामक एक शहर में अग्निभक्त कोई एक वनिया रहता था, जो प्रतिवर्ष अपने भवन को पद्मराग मणियों से भर कर जला दिया करता था। उसके इस कार्यकी प्रशंसा वहां के मन्दबुद्धि नामक राजा तथा प्रजा सभी मुक्तकंठ से करते थे। वे कहते थे–धन्य है यह अग्निभक्त जो अग्नि की प्रतिवर्ष इस प्रकार से पूजा किया करता है। एक दिन की बात है कि उस वणिक् ने ज्यों ही अपना मकान जलाया कि इतने में बड़ी भारी आंधी का एक प्रबल वेग आया, और उससे प्रज्वलित हो उस अग्निज्वाला ने उस नगर को भस्म कर दिया।

ભોળા ભવ્ય જીવરૂપી મૃગોને બાંધવામાં ભિલની માફક સિદ્ધહસ્ત હોય છે. ધર્મરૂપી બાગનો નાશ કરવા માટે આ તરૂકોટરાન્તર્ગત અગ્નિની જ્વાલા સમાન દારૂણ અને વિનાશકારી માનવામાં આવેલ છે. આપ જેવા ગચ્છાધિપતિને આવા અવિનીતની પ્રશંસા કરતા જોઈ મને એક રાજાની વાત યાદ આવે છે—

ગિરિનગર નામના એક શહેરમાં અગ્નિભક્ત એવો એક વણીક રહેતો હતો જે દર વરસે પોતાના મકાનને પદ્મરાગ મણીઓથી ભરી બાળી નાખતો. તેના આ કાર્યની પ્રશંસા રાજા અને પ્રજા બધા મુક્તકંઠે કરતા હતા અને કહેતા હતા કે–ધન્ય છે આ અગ્નિભક્તને કે જે દરવરસે અગ્નિની આ પ્રકારથી પૂજા કર્યા કરે છે. એક દિવસની વાત છે કે એ વણીકે પોતાનું મકાન સળગાવ્યું એ સમયે ભારે જોરશોરથી પવનની આંધી ચઢી આવી વેગવાળી પવનની આંધીને લઈ અગ્નિ જોશભેર પ્રજ્વલિત બન્યો અને તેના અંગારા શહેરભરમાં ફરી વળતાં આખું શહેર અને રાજાના મહેલમાં પણ અગ્નિશાખાઓ ફરી વળી અને સારૂં એ શહેર તથા રાજમહેલ પણ નાશ પામ્યો. રાજાએ આથી અસંતુષ્ટ બની એ વણીકને

जन्मजरामरणगर्तपातनाय पञ्चविधास्रवरूपः, क्षान्त्यादिगुणकमलनिकरनाशनाय भयंकरतुषारनिकरस्वरूपः, चारित्रविध्वंसने धूमकेतुः, सकलास्रवहेतुः, मुनि-मण्डलाखण्डशशिमण्डले राहुरिव, मायाजालेन भव्यमृगबन्धने भिल्ल इव, धर्मोद्यानदहने तरुकोटरवह्निरिव गच्छे वर्तते। भवानित्यमस्य प्रशंसां कुर्वन् क्षितीश इव लक्ष्यते। आचार्येणोक्तम्—कोऽसौ क्षितीशः? कीदृशी तस्य वार्ता?

आप भव्य जीवोंके विकसित करने में यद्यपि सूर्य के तुल्य हैं तो भी आपकी छत्रच्छाया में रहकर भी जो कुमुद ही बना रहे, अर्थात्—आचार विचार से सदा शिथिल रहे उस मन्दभागी के लिये क्या कहा जाय। आप के इस गच्छ में एक अविनीत शिष्य है, जो इस गच्छ का कलंक स्वरूप है, क्यों कि अविनीत शिष्य जन्म जरा एवं मरणरूपी खड्डे में पाड़ने के लिये पंचविध आस्रवरूप माना गया है, जिस प्रकार तुषार-हिम का पुंज कमलों के वन को विध्वस्त करने में कसर नहीं रखता है उसी प्रकार अविनीत शिष्य भी क्षान्त्यादि गुणों को नष्ट भ्रष्ट करने में जरा भी आगे पीछे का विचार नहीं करता है। अविनीत शिष्य चारित्र के विनाश करने के लिये धूमकेतु के जैसा माना गया है। सम्पूर्ण आस्रवों का यह कारण बतलाया गया है। मुनिमंडलरूप अखंड चन्द्रमण्डल को ग्रसन करने के लिये विद्वानों ने इस को राहु के जैसा कहा है। यह अपनी माया-जालसे अन्य विचारे भोले भाले भव्यजीवरूपी मृगों

હે શાસન પ્રભાવક! આ ભવ્ય જીવોને વિકસિત કરવામાં જો કે સૂર્યના તુલ્ય છો તો પણ આપની છત્રછાયામાં રહીને પણ જે કુમુદ જ બની રહે—અર્થાત્ આચાર વિચારથી સદા શિથિલ રહે તેવા મંદભાગી માટે શું કહેવામાં આવે. આપના આ ગચ્છમાં એક અવિનીત શિષ્ય છે—જે આ ગચ્છમાં કલંકસ્વરૂપ છે કેમકે અવિનીતજન જન્મ, જરા, અને મરણરૂપી ખાડામાં પાડવાવાળા પંચવિધ આશ્રવરૂપ માનવામાં આવેલ છે. જે પ્રકારે તુષાર, અર્થાત (બરફ) હીમનો પુંજ કમળના વનનો નાશ કરવામાં કસર રાખતો નથી તેમ અવિનીત શિષ્ય પણ ક્ષાન્ત્યાદિ ગુણોને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવામાં આગળ પાછળનો વિચાર કરતો નથી. અવિનીત શિષ્ય ચારિત્રનો વિનાશ કરવા માટે ધૂમકેતુ જેવો માનવામાં આવેલ છે. સંપૂર્ણ આશ્રવનું એ કારણ બતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમંડળરૂપ અખંડચંદ્રમંડળને ગ્રહણ કરનારા રાહુ જેવો વિદ્વાનોએ કહેલ છે તે પોતાની આ અવિનીતતા રૂપી જાળથી અન્ય બીચારા ભોળા-

ननु दुःशीलं सकलानर्थमूलं चेत् अविनीतेन कथं तर्हि तत्रानुरज्यते ? इत्याकाङ्क्षायां दुःशीलरतिकारणं सदृष्टान्तं प्रतिबोधयितुमाह—

मूलम्—कणकुंडगं चइत्ताणं, विट्ठं भुंजई सूयरो।
एवं सीलं चइत्ताणं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

छाया—
कणकुण्डकं त्यक्त्वा खलु, विष्टां भुङ्क्ते सूकरः।
एवं शीलं त्यक्त्वा खलु, दुःशीले रमते मृगः ॥ ५ ॥

टीका—

'कणकुंडगं' इत्यादि। सूकरः खलु कणकुण्डकम्-तण्डुलपूर्णभाजनम्-इदमुपलक्षणम्-रुचिरं मधुरं सुस्वादं सुगन्धयुक्तं त्वङ्मांसादिपुष्टिकरं हितकरं यत् तण्डुलादिकं, तेन पूर्णं यद्भाजनमुपस्थितं तदिति भावः, त्यक्त्वा विष्टां भुङ्क्ते, अत्र विष्टामित्यनेन अपवित्रां घृणोत्पादिकां रुजाकरां हेयां दुर्गन्धां कृमिमक्षिकादिपरिपूर्णामित्यर्थो ध्वनितः। एवम्=अमुना प्रकारेण मृगः=मृग इव मृगः अज्ञः-हिताहितविवेकवर्जित इत्यर्थः, शीलं=मूलोत्तरगुणलक्षणं साध्वाचारं, यद्वा-विनयसमाधिलक्षणं त्यक्त्वा दुःशीले=दुराचारे अविनयलक्षणे रमते=आसज्यते। अयं भावः-यथा सूकरः प्रशस्तमाहारं विहाय नितान्तमशुचिं सादरं भुङ्क्ते, अज्ञत्वात्,

---

यदि दुःशील सकल अनर्थों की जड़ है तो फिर क्यों अविनीत उसमें अनुरक्त होता है? इस प्रकार की शंका के समाधान निमित्त दुःशील में रतिका कारण दृष्टान्त देकर सूत्रकार समझाते हैं-कणकुंडगं. इत्यादि।

अन्वयार्थ-जैसे-(सूयरो-शूकरः) सूकर (कणकुंडगं-कणकुंडकं) तन्दुल-आदि उत्तम भोजनीय पदार्थों से भरे हुए भाजन को (चइत्ता) परित्याग कर (णं-खलु) निश्चय से आनंद के साथ (विट्ठं-विष्टां) विष्टा-अशुचिको (भुंजइ-भुंक्ते) खाता है (एवं) इसी तरह (मिए-

---

જો દુઃશીલ સકલ અનર્થોની જડ છે તો પછી અવીનીત એમાં કેમ અનુરક્ત થાય છે. આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરવા નિમિત્ત દુઃશીલમાં રતિનું દૃષ્ટાંત આપી સૂત્રકાર સમજાવે છે—'कणकुंडगं.' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જેમ (सूयरो-शूकरः) સુકર (ભૂંડ) (कणकुंडगं-कणकुंडकं) ચોખા વગેરે ઉત્તમ ભોજનના પદાર્થોથી ભરેલા ભોજન પાત્રને (चइत्ता) ત્યાગ કરી (णं-खलु) નિશ્ચયથી આનંદ સાથે (विट्ठं-विष्टां) વિષ્ટા-અશુચિને (भुंजइ-

तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकश्च नाशितः। तथा भवानपि अस्याविधि-प्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन् आत्मानं समस्तगच्छं चोच्छेदयति। ततस्तद्वचनं श्रुत्वा स आचार्यः साध्वाभासमविनीतं शिष्यं स्वगच्छतो निष्कासितवान्। तस्माद् दुःशीलस्य निष्कासनं श्रेयस्करम् ॥ ४ ॥

देखते २ वह समस्त नगर उस राजा के महलसहित एकदम जल कर नष्ट हो गया। राजाने इससे असंतुष्ट हो उस वणिक् को दण्डित करके अपने नगर से बाहर निकाल दिया। राजा जो पहिले से उस वणिक् के इस कार्य की प्रशंसा न करता तो उसका होसला आगे भी इस कार्य को करने के लिये नहीं बढता। समस्त नगर एवं राजमहल जो नामशेष हुए उसका प्रधान कारण उस राजा की ही नासमझी है। इसी तरह साधु के अकल्पनीय कार्य में प्रवृत्त इस अविनीत शिष्य की जो आप प्रशंसा करते हैं उससे इसका हौसला बढता है, आगे भी अकल्पनीय कार्य करने में सोत्साह बनता है। जिसका अन्तिम फल होगा गच्छका उच्छेद, और इस उच्छेदजन्य दोषों के भागी होना पड़ेगा आप को, अतः आपका अपनी और गच्छकी रक्षानिमित्त इस अविनीत को गच्छ से बाहर कर देने में ही श्रेय है। इस प्रकार आये हुवे आचार्य महाराज के कथन पर अच्छी तरह ध्यान देकर गच्छाचार्यजीने उस अविनीत शिष्य को अपने गच्छ से बाहर कर दिया। क्यों कि दुःशील शिष्य का गच्छ से संबंधविच्छेद करना श्रेयस्कर ही माना गया है ॥ ४ ॥

સારી રીતે દંડ કરવા ઉપરાંત તેને પોતાના શહેરમાંથી કાઢી મૂકયો. રાજા જો વણીકના એ કાર્યની પ્રશંસા ન કરત તો એ વણીકની તાકાત નહોતી કે દર વરસે આ પ્રમાણે અગ્નિજ્વાલા પ્રગટાવી શકે. સમસ્ત શહેર અને રાજમહેલ બળી ગયાં તેનું પ્રધાન કારણ એ રાજાની બીનસમજદારી જ છે. એ રીતે સાધુના અકલ્પનીય કાર્યમાં પ્રથમ આ અવિનીત શિષ્યની આપ પ્રશંસા કરો છો, એથી એ પોતાના મનમાં ફુલાઈને આગળ ઉપર આથી પણ વિશેષ અકલ્પનીય કાર્યમાં આગળ વધશે. જેનું અંતિમ ફળ ગચ્છના ઉચ્છેદમાં આવવાનું અને એ ઉચ્છેદજન્ય દોષોના ભાગી આપને બનવું પડશે. આથી આપની અને ગચ્છની રક્ષા માટે આ અવિનીતને ગચ્છમાંથી બહાર કરી દેવામાંજ શ્રેય છે. આ પ્રકારે આવેલા આચાર્ય મહારાજના કહેવા ઉપર સારી રીતે ધ્યાન દઈ ગચ્છાચાર્યજીએ એ અવિનીત શિષ્યને પોતાના ગચ્છથી બહાર કરી દીધો. કેમકે દુઃશીલ શિષ્યનો ગચ્છથી વિચ્છેદ કરવો એ શ્રેયસ્કર માનવામાં આવેલ છે (૪).

ज्ञानावरणीयादिकर्मरजःसमुत्पादकं क्षान्त्यादिगुणघातकं मूलोत्तरगुणकल्पपादपोन्मूलकं शुभभावनाऽम्भोजनिकरनीहारपटलं सकलानर्थमूलं धर्ममर्यादाविध्वंसनशीलं दुःशीलं सेवते । अज्ञानं हि सर्वानर्थकरं विवेकहरं कष्टकण्टकानुविद्धं सकलदुर्गुणसमिद्धं तपःसंयमविनाशकं प्रमादजनकं स्वर्गापवर्गसुखहारकम् ।

देने वाले ऐसे शील-अर्थात् मुनि के आचार का परित्याग कर देता है। यह शील सकल गुणों में प्रधान माना गया है। जीव के साथ अनादिकाल से लगे हुए अष्टविध ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के बंध का उच्छेद करने वाला बतलाया गया है। मिथ्यात्वरूपी प्रबलग्रन्थि-(गांठ) का यह भेद करने वाला है। सम्यग्ज्ञानरूपी अमृत की वृष्टि करना इसका स्वभाव है। ऐसे प्रशस्त उपकारक इस शील का वह अविनीत शिष्य परित्याग करके दुःशीलका सेवन किया करता है। यह दुःशील शिष्य ज्ञानावरणीयादिक कर्मरूपी धूलीको अपनी आत्मा में चिपकाने वाला है। क्षान्ति आदि सद्गुणों का ध्वंसक है। मूलगुण एवं उत्तरगुणरूप कल्पवृक्ष का उन्मूलक है। शुभभावनारूपी कमलों को नष्ट-भ्रष्ट करने के लिये तुषारपात-अर्थात्-हिमवर्षा जैसा है। सकल अनर्थों का यह मूल है। ऐसे धार्मिक मर्यादा को उखाड़ने के स्वभाववाले इस दुःशील का वह अविनीतशिष्य सेवनकर हिताहित को नहीं समझता है। यह कितने आश्चर्य की बात है कि जिस विनयमूल धर्म से अपनी आत्मा का उद्धार होता है उसका वह अविनीत त्याग कर अपकारक दुःशील

આચારનો પરિત્યાગ કરી દે છે. આ શીલ સકલ ગુણોમાં પ્રધાન મનાયેલ છે. જીવની સાથે અનાદિકાળથી લાગેલા આઠ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મના બંધનોનો ઉચ્છેદ કરવા વાળા બતાવેલ છે. મિથ્યાત્વરૂપી પ્રબળ ગ્રંથીનો આ ભેદ કરવાવાળો છે, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી અમૃતની વૃષ્ટિ કરવી તેનો સ્વભાવ છે, એવા પ્રશસ્ત ઉપકારક આ શીલનો તે અવિનીત શિષ્ય પરિત્યાગ કરીને દુઃશીલનું સેવન કરે છે. આવો દુઃશીલ શિષ્ય જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મરૂપ ધૂળને પોતાના આત્મામાં ચોંટાડનાર છે. ક્ષાન્તિ આદિ સદ્ગુણોનો નાશ કરનાર છે. મૂળગુણ ઉત્તરગુણરૂપ કલ્પવૃક્ષનો ઉન્મૂલક-નાશ કરનાર છે. શુભ ભાવનારૂપી કમલોને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવા માટે તુષારપાત-અર્થાત હિમવર્ષા જેવા છે. સકળ અનર્થોનું એ મુળ છે. એવા ધાર્મિક મર્યાદાને ઉખાડવાની વૃતિવાળા આવા દુશીલનું તે અવિનીતજન સેવન કરી હિતાહિતને સમજતા નથી. આ કેવા આશ્ચર્યની વાત છે કે જે વિનય મુળ ધર્મથી પોતાના આત્માનો ઉધ્ધાર થાય છે. તેનો

यथा वा हिताहितविवेकरहितत्वान्मृगः स्वापायमपश्यन् गानतानश्रवणमोहितः सन् व्याधमभिसरति, एवम्-अज्ञानतिमिरसंवृतात्मा खलु संसारवारिधिमहातरणिं शिवपदसरलसरणिं सिद्धिपददायकं सकलगुणनायकम्, अनादिभवसंचिताष्टविध-कर्मबन्धनोच्छेदकं मिथ्यात्वग्रंथिभेदकं सम्यग्ज्ञानसुधावर्षणशीलं शीलं मविहाय

मृगः) विवेक रहित होने के कारण मृग जैसा यह अविनीत शिष्य भी (सीलं-शीलं) मूलोत्तरगुणरूप अथवा विनयसमाधिरूप साधुसंबंधी आचार को (चइत्ता-त्यक्त्वा) परित्याग कर (णं-खलु) निश्चय से (दुस्सीले-दुःशीले) अविनयरूप दुराचार का (रमइ-रमते) सेवन करता है ॥ ५ ॥

भावार्थ—बोधविकल होने के कारण जैसे सूकर प्रशस्त आहार का परित्याग कर नितान्त अशुचि पदार्थका बड़े आनंदके साथ सेवन करता है, तथा हिताहित विवेक से रहित होनेकी वजह से जैसे मृग भविष्य में होने वाली आपत्ति को नहीं जानता हुआ गान के सुनने में एकतान होकर अपने आप व्याध की जाल में फस जाता है, उसी तरह अज्ञानरूपी अंधकार से आच्छादित हुआ अविनीत शिष्य भी संसाररूपी समुद्र से पार लगाने के लिये बड़े सुरक्षित जहाज जैसे, तथा शिवपद में लेजाने के लिये सुन्दर सीधे मार्ग जैसे, एवं सिद्धिपद को

भुंक्ते) ખાય છે (एवं) આ પ્રમાણે (मिए-मृगः) વિવેકરહિત થવાને કારણે મૃગ જેવા આ અવનીત શિષ્ય પણ (सीलं-शीलं) મૂલોત્તર ગુણરૂપ અથવા વિનય-સમાધિરૂપ સાધુસંબંધી આચારનો (चइत्ता-त्यक्त्वा) પરિત્યાગ કરી (णं-खलु) નિશ્ચયથી (दुस्सीले-दुःशीले) અવિનયરૂપ દુરાચારનું (रमइ-रमते) સેવન કરે છે.

ભાવાર્થ— બોધવિકલ હોવાને કારણે જેમ સૂકર (ભૂંડ) પ્રશસ્ત આહારનો પરિત્યાગ કરી નિતાન્ત અશુચિ પદાર્થનું ભારે આનંદથી સેવન કરે છે. અને હિતાહિત વિવેકથી રહીત હોવાના કારણે જેમ મૃગ ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિને જાણતો નથી, કારણકે સંગીતના સુરોમાં એકતાન બનીને પોતે પોતાના હાથે શીકારીની જાળમાં ફસાઈ જાય છે. એવી રીતે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આચ્છાદિત બનેલા અવિનીતશિષ્ય પણ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર કરવાવાળા મોટામાં મોટા સુરક્ષિત જહાજ જેવા તથા શિવપદમાં લઈ જવાવાળો સુંદર સીધા માર્ગ જેવા અને સિદ્ધિપદને આપનાર એવા શીલ-અર્થાત્ મુનિના

दासी सूकरीसंनिधौ गत्वा तदीयशिशुं समानीय राजपुत्र्यै समर्पयामास। सा च राजपुत्री वात्सल्येन सूकरशिशुं पालयन्ती कदाचित्तमङ्के स्थापयति, स्नापयति, तदङ्गं करेण प्रोञ्छयति, कदाचित् तदङ्गसंलग्नां धूलिमपसारयितुं मार्जयति, विविधं मिष्टान्नं भोजयति, मृदुलशय्यायां स्वसमीपे स्वापयति। सा राजपुत्री तस्य सूकरशिशोर्गले चरणेषु च सकिङ्किणीकं स्वर्णाभरणं रचयति, पृष्ठोपरि बहुमूल्यकं विविधवर्णरञ्जितं 'झूल' इति प्रसिद्धं स्वर्णजटितवस्त्रं च वितरति। एवं सा राजपुत्री पुत्रवत् सूकरशिशुं लालयतिस्म।

एक दिनकी बात है कि जब यह अपने महलके झरोखे में बैठी हुई बाहर की ओर निहार रही थी कि सहसा इसकी दृष्टि एक सूकरी पर पड़ी, जो अपने बच्चोंको संगमें लिये हुए वहीं पर इधर-उधर फिर रही थी। उसे देखकर उसने मन में विचार किया कि यह सूकरी मेरी अपेक्षा अधिक श्रेष्ठ है, जो कम से कम अपने बच्चों के साथ घूमा करती है। इस अवस्था में इसे जो आनंद मिलता है वह यही जान सकती है। एक मैं अभागिनी हूं जो राजमहल में रहती हुई भी इस प्रकार के सुख से वंचित बनी हुई हूं। इस प्रकार का विचार कर उसने अपनी एक दासी को बुलाया और कहा कि जाओ और इन सूकरी के बच्चों में से एक बच्चे को ले आओ। आज्ञा पाते ही दासी सूकरी के पास पहुँची और वहां से एक बच्चे को उसने उस राजपुत्री के लिये लाकर दे दिया। राजपुत्री ने भी बडे आनंद के साथ उसका पालन पोषण करना प्रारंभ कर दिया। इस सिलसिले में कभी वह उसे अपनी गोद में बैठा लेती,

જ્યારે એ પોતાના મહેલના ઝરૂખામાં બેઠી બેઠી બહાર જોઈ રહી હતી, કે સહસા તેની દૃષ્ટી એક ભૂંડણુ ઉપર પડી. જે પોતાના બચ્ચાઓને સાથમાં લઈને આમતેમ ઘુમી રહી હતી તેને જોઈને રાજકન્યાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સૂકરી મારા કરતાં ઘણી સુખી છે, જે પોતાના બચ્ચાઓ સાથે લઈને ફરે છે, આ અવસ્થામાં એને જે આનંદ મળતો હશે તે એજ જાણતી હશે. એક હું જ એવી અભાગણી છું કે રાજમહેલમાં રહેવા છતાં પણ આ પ્રકારના સુખથી વંચિત બનેલ છું. આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે પોતાની એક દાસીને બોલાવી અને કહ્યું કે જાઓ અને એ સૂકરીના બચ્ચામાંથી એક બચ્ચું લઈ આવો. આજ્ઞા મળતાં જ દાસી સૂકરીની પાસે પહોંચી અને ત્યાંથી એક બચ્ચું લઈ રાજપુત્રી પાસે આવી તેને સુપ્રદ કર્યું. રાજપુત્રીએ તેનું સારી રીતે પાલન પોષણ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ ઉત્સાહમાં તે કોઈ વખત સૂકરીના બચ્ચાને પ્રેમથી પોતાના ખોળામાં બેસારી દેતી, કયારેક તેને નવડાવતી

अस्मिन्नर्थे सूकरदृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

वङ्गदेशे क्षितिप्रतिष्ठितनगरेऽरिमर्दननामा नृपो बभूव। तस्य सप्त कन्यका आसन्। स भूपतिस्तासां कन्यकानां यौवने वयसि प्राप्ते ता एकैकक्रमेण विवाहिताः। तत्रैका कन्यका कर्मयोगतो विवाहानन्तरमचिरेणैव कालेन पतिहीना जाता। एकदा सा गवाक्षे स्थिता कुतश्चित् समागतां सपुतां सूकरीं दृष्ट्वा चिन्तयामास—अहो! धन्यमस्या जन्म, यदियं बहुभिरपत्यैः सार्धं विचरन्ती सुखमनुभवति। इति विचिन्त्य सा स्वदासीमब्रवीत्—अत्रैकं सूकरशिशुं समानय। तदाज्ञया

को सेवता है। अज्ञान की महिमा अपार है। समस्त अनर्थों की जड़ एक अज्ञान ही तो है। अज्ञान आते ही पहिले वह विवेकपर ही कुठाराघात करता है। जिस आत्मा से विवेक का लोप हो जाता है उस आत्मा में विविध कष्टरूपी कांटे खडे हो जाते हैं। यह अज्ञान अनेक प्रकार के दुर्गुणों को उत्पन्न करता है। तथा तप और संयम का विनाशक है, यह प्रमाद को उत्पन्न करनेवाला है, तथा स्वर्ग और मोक्ष के सुखोंका विघातक है॥ इस पर सूकर का दृष्टान्त इस प्रकार है—

बंगदेश में क्षितिप्रतिष्ठित नामका एक सुन्दर नगर था। अरिमर्दन नामका राजा उसका शासक था। इसके सात कन्याएँ थीं। राजा ने इनका क्रमशः जब वे तरुण अवस्थावाली हो चुकीं विवाह कर दिया। कर्मकी विचित्रतावश एक लड़की विवाह के बाद ही विधवा हो गई।

ते अविनीत त्याग करी अपकारक दुःशीलने सेवे छे. अज्ञाननी महिमा अपार छे. समस्त अनर्थोनी जड एक अज्ञान ज छे. अज्ञान आवतांनी साथे ज ते सहु प्रथम विवेक उपर ज घा करे छे. जे आत्मामांथी विवेकनो लोप थई जाय छे ए आत्मामां नाना प्रकारना कष्टरूपी कांटाओ खीछावाई जाय छे. ए अज्ञान अनेक प्रकारना दुर्गुणोने उत्पन्न करे छे. तथा तपअने संयमनो विनाश करे छे. ए प्रमादने उत्पन्न करनार छे तथा स्वर्ग अने मोक्षना सुखोनो नाश करनार छे.

आ उपर सूकरनुं दृष्टांत आ प्रकारे छे.

बंगदेशमां क्षिति प्रतिष्ठित नामनुं एक सुंदर नगर हतुं. अरिमर्दन नामना राजानुं शासन हतुं, तेने सात कन्याओ हती राजाए तेना क्रम प्रमाणे जेम जेम उमर लायक थती गई तेम तेम तेना विवाह करी आप्या. कर्मनी विचित्रतावश एक पुत्री विवाह पछी विधवा बनी. एक दिवसनी वात छे के

सह भुक्तवत्यः। सा दुर्भगाऽपि सूकरशिशुना सह भोक्तुं प्रवृत्ता स्वर्णस्थाले रत्न-कटोरकेषु च स्थापितं प्रशस्तं पथ्यं रुचिकरं वातपित्तकफहरं विविधमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं च चतुर्विधमाहारमभ्यवहरन्ती प्रेम्णा प्रथमग्रासं सूकरशिशुमुखे दत्त्वा तदनु सानन्दं स्वयमश्नाति, तदाऽकस्मादेकस्या भगिन्याः शिशुना आसन्नप्रदेशे पुरीषोत्सर्गः कृतः, तमालोक्य तेन सूकरशिशुना प्रशस्तमशनं परित्यज्य पुरीष-भक्षणं कृतम्। पुरीषमश्नन्तं सूकरशिशुं विलोक्य सर्वा भगिन्यः सपरिहासमब्रुवन्-

विधवा राजपुत्रीने कहा कि यदि आप सब जनों मेरे इस सूकर शिशु के साथ जो भोजन करने के लिये तैयार हों तो ही मैं आपके साथ भोजन करने में सम्मिलित हो सकती हूं अन्यथा नहीं। उसकी इस बात को सुनकर उसकी अन्य बहिनोंने मंजूर नहीं किया। अतः उन सबने अपने-अपने बच्चोंके साथ पृथक्-पृथक् रूप में ही भोजन करना प्रारंभ किया। और पति विना की राजपुत्री भी अपने सूकर शिशु के साथ भोजन करने में प्रवृत्त हुई। खाने के पहिले उसने जो भोजन सुवर्णके थालों में परोसा हुआ था और सुवर्णकी कटोरियों में अलग-अलग रूपमें रखा गया था और जो प्रशस्त, पथ्य, रुचिप्रद तथा वात पित्त एवं कफ हारक था ऐसे उस विविध भांति के अशन-हलुआ पुरी आदि, पान-दुध शरबत आदि, खाद्य-द्राक्षा आदि, स्वाद्य-चूरण आदि, एवं चार प्रकार के भोजन में से एक-एक ग्रास अपने प्रिय उस सूकर शिशु के मुखमें देती हुई आनंद के साथ भोजन करने लगी। जब यह भोजन करने में प्रवृत्त थी कि इतने में ही एक अपनी बहिन के बच्चे

મારા સૂકરના બચ્ચાની સાથે ભોજન કરવા તૈયાર હો, તો જ હું આપની સાથે ભોજન કરવામાં સામીલ થઈ શકું એ સિવાય નહીં. તેની આ વાતને બીજી બ્હેનોએ મંજુર ન કરી એટલે તે બધીયોએ પોતપોતાના બાળકો સાથે જુદી જુદી રીતે ભોજન કરવાનો આરંભ કર્યો. અને વિધવા રાજપુત્રી પણ પોતાના સૂકર બચ્ચાની સાથે ભોજન કરવા લાગી. ખાવા બેસતાં પહેલાં એણે જે ભોજન સોનાના થાળમાં પીરસેલ હતું, જે નાની વાટકીઓમાં અલગ અલગ રીતે ગોઠવવામાં આવેલ હતું જે ભોજન પ્રશસ્ત, પથ્ય, રૂચીપ્રદ તથા વાતપિત અને કફ હરનાર હતું એવા વિવિધ પ્રકારના ભોજનમાં હલવા પુરી આદિ, પાન-દુધ શરબત વિગેરે ખાદ્ય-દ્રાક્ષ વગેરે, સ્વાદ્ય-ચૂર્ણ વગેરે આવા ચાર પ્રકારના ભોજનમાંથી એકેક કોળીયો પોતાના પ્રિય સૂકરના બચ્ચાના મોઢામાં દેતી દેતી વિધવા રાજપુત્રી ખુશી સાથે ભોજન કરવા લાગી. જ્યારે એ ભોજન કરવામાં પ્રવૃત્ત હતી ત્યારે તેની એક બહેનના બાળકે થોડે છેટે

एकदाऽरिमर्दनस्य भवने कंचिदुत्सवं निमित्तीकृत्य सर्वाः कन्यकाः समायाताः। प्रेम्णा परस्परं ता ऊचुः—अद्यास्माभिः सर्वाभिः सहैव भोजनं कर्तव्यम्, तदाऽसौ दुर्भगा राजपुत्री जगाद-यद्यनेन मम प्रियशिशुना सह यूयं भोजनं कुरुत, तर्हि युष्माभिः साकं मया भोक्तव्यं नान्यथा, ततोऽन्याभिस्तस्याः सर्वभगिनीभिस्तद्वचनं नाङ्गीकृतम्। तदा पृथक् पृथगेव सर्वाः स्व-स्व-शिशुभिः

कभी उसको स्नान कराती। और स्नान कराकर फिर उसका शरीर भी पोंछती। कभी कभी यह उसके शरीर पर लगी हुई धूलीका मार्जन करती। विविध मिष्टान्न खिलाती। नरम-मृदुल-शय्या पर उसे अपने ही पास सुलाती। इतने मात्र से ही वह राजपुत्री संतुष्ट नहीं रहती किन्तु वह उस बच्चे के गले में और पैरों में सुवर्ण रचित बहुमूल्य आभरणों को भी पहिराती। जिनमें छोटी-छोटी बजती हुई घंटियां लगी रहती थी। उसकी पीठ पर वह झूल भी ओढाती जो बहुत कीमती होती तथा अनेक प्रकार के रंगविरंगे रंगों से रंजित रहा करती। और जिस झुलमें सुनहरी काम बना रहता। इस प्रकार वह राजपुत्री उस सूकर के बच्चे का लालन पालन करने में तत्पर रहने लगी। एक समय की बात है कि राजा अरिमर्दनने अपनी समस्त कन्याओं को किसी उत्सव के समय आमंत्रित किया और कन्यायें आयीं, बहुत समय के बाद उन सबको परस्पर मिलने से बहुत ही आनंद हुआ। सबने विचार किया कि आज हम सब मिलकर एक ही साथ भोजन करें। यह सुनकर उस

અને નવડાવી તેના શરીરને સાફ કરતી, કયારેક કયારેક તેના શરીર ઉપર ઉડેલી ધુળને સાફ કરતી, વિવિધ મિષ્ટાન્ન ખવડાવતી અને સુંવાળી એવી શૈયા ઉપર પોતાની પાસે સુવાડતી. આટલાથી જ રાજપુત્રીને સંતોષ ન થતો પરંતુ તે બચ્ચાના ગળામાં અને પગોમાં સોનાના બહુ મુલ્ય અલંકારો પણ પહેરાવતી જેમાં નાની નાની ટોકરીઓ-ઘુઘરીઓ લગાડવામાં આવતી એની પીઠ ઉપર ઝુલ પણ ઓઢાડતી જે ઘણી કિંમતી હતી તેમજ અનેક પ્રકારના રંગબેરંગી રંગોવાળી હતી. જેમાં સોનેરી તારની કસબ કળા પણ કરવામાં આવેલ હતી. આ પ્રકારે રાજપુત્રી એ સૂકરના બચ્ચાનું લાલન પાલન કરવામાં તત્પર રહેતી. એક સમયે રાજા અરિમર્દને પોતાની સમસ્ત કન્યાઓને કોઈ ઉત્સવના પ્રસંગે આમંત્રણ આપી બોલાવી, કન્યાઓ આવી. ઘણા સમય પછી એક બીજીઓને પરસ્પર મળતાં ઘણો જ આનંદ થયો. બધી બહેનોએ મળી વિચાર કર્યો કે આજે બધી બહેનો સાથે બેસીને ભોજન કરીએ. આ સાંભળી એ વિધવા રાજપુત્રીએ કહ્યું કે જો તમે બધી બહેનો

उक्तार्थमुपसंहरन् कर्तव्यमुपदिशति—

मूलम्—सुणियाऽभावं साणस्स सूयरस्स नरस्स य ।
विणए ठविज्ज अप्पाणं इच्छंतो हियमप्पणो ॥६॥

छाया—

श्रुत्वाऽभावं शुन्याः सूकरस्य नरस्य च ।
विनये स्थापयति आत्मानम् इच्छन् हितमात्मनः ॥ ६ ॥

टीका—

'सुणिया.' इत्यादि —शुन्याः=पूतिकर्णशुन्याः सूकरस्य च एतदुभय-दृष्टान्तस्य, तथा च=पुनः नरस्य=पुरुषस्य-दार्ष्टान्तिकतया कथितस्य दुःशीलशिष्य-

---

अग्नि जलाकर उसको अग्नि में भून दिया। इस कुमौत से उसको मारा। इस लिये सूत्रकार कहते हैं कि-दुःशील का त्यागकर शील सदाचार का सेवन करना चाहिये॥ ५ ॥

इसी कथित अर्थका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कर्तव्य का उपदेश अगली गाथा द्वारा करते हैं—' सुणिया. इत्यादि '

अन्वयार्थ—(साणस्स-शुन्याः) पूतकर्णी कुत्ती के (सूयरस्स नरस्स य-सूकरस्य नरस्य च) सूकर के और दार्ष्टान्तिक रूप में प्रदर्शित किये गये दुःशील शिष्य के (अभाव-अनादर) अर्थात् दुर्दशारूप अवस्था को (सुणिया-श्रुत्वा) सुनकर (अप्पणो हियं इच्छंतो-आत्मनः हितम् इच्छन्) आत्मा के हित के अभिलाषी शिष्य (अप्पाणं-आत्मानं) अपनी आत्माको (विणए ठविज्ज-विनये स्थापयेत्) विनय

સળગાવ્યો અને તેમાં તેને ભૂંજી નાખ્યું. આ રીતે કમોતથી તેને માર્યું. આ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે દુઃશીલનો ત્યાગ કરી શીલ–સદાચારનું સેવન કરવું જોઇએ. (૫)

આ કહેવાયેલા અર્થનો ઉપસંહાર કરીને સૂત્રકાર કર્તવ્યનો ઉપદેશ આ ગાથા દ્વારા કરે છે.—' सुणिया भावं. ' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–(साणस्स–शुन्याः) પૂતકર્ણી કુતરીના (सूयरस्स नरस्स य – सूकरस्य नरस्य च) સૂકરના અને દષ્ટાંતિક રૂપમાં પ્રદર્શિત કરાયેલ દુઃશીલ શિષ્યના (अभाव–अनादर) અર્થાત્ દુર્દશારૂપ અવસ્થાને (सुणिया–श्रुत्वा) સાંભળીને (अप्पणो हियं इच्छंतो–आत्मनः हितम् इच्छन्) આત્માના હિતના અભિલાષી શિષ્ય (अप्पाणं–आत्मानं) પોતાના આત્માને (विणए ठविज्ज–विनये स्थापयेत्)

भगिनि ! पश्य तवायं शिशुः किं करोति ! विष्ठां भक्षयति । अनेनैव साकमस्मान् भोजयितुं समीहसे, एवं सर्वभगिनीनां वचनं श्रुत्वा लज्जिता सा राजपुत्री सूकर-शिशुं तत्याज । तदनन्तरमितस्ततो भ्रमन्तं हृष्टपुष्टाङ्गं तं सूकरशिशुं विलोक्य चाण्डालः स्वगृहं नीत्वा चरणेषु बद्ध्वा वह्नौ प्रक्षिप्य कुत्सित मृत्युना हतवान् । तस्मात् दुःशीलं परित्यज्य शीलमासेवनीयम् । ॥ ५ ॥

ने थोड़ी दूर पर जाकर अशुचि कर दी । यह देखकर उस सूकर शिशु ने उस प्रशस्त मधुर सुस्वादु सुगन्धि पथ्य भोजन का परित्याग करके कन्या के मना करते भी शीघ्र ही दौड़कर अशुचि के पास जाकर उसका भक्षण करने लगा । सूकर शिशु को अशुचि खाते देखकर वे सभी बहिनें मजाक करती हुई अपने बहिन से बोलीं कि हे बहिन ! देखो तो सही आपका यह प्यारा पुत्र क्या कर रहा है । कितने आनंदसे अशुचि खाने में मग्न हो रहा है । इसी के साथ आप हम सबको भोजन करने के लिये प्रेरित करती हैं ? इस प्रकार बहिन को उन सब बहिनों ने उलाहना दिया । उलाहनेके वचन सुनकर वह उनके समक्ष अधिक लज्जित हुई और उस सूकर शिशु को घर से बाहिर निकाल दिया । घरसे बाहिर होजाने पर यह इधर उधर फिरने लगा । इतने में चांडाल ने इसे पकड़ लिया और घर ले जाकर चारों पैर बांधकर जमीन पर डाल दिया और उस पर घांस डालकर फिर अग्नि जलाई और

જઈને અશુચિ કરી, આ જોઈ તે સૂકર બચ્ચાએ પ્રશસ્ત, મધુ, સુસ્વાદિષ્ટ, સુગંધી ભોજનનો પરિત્યાગ કરીને વિધવા રાજકન્યાના રોકવા છતાં ન રોકાતાં ઝડપથી દોડી જઈ અશુચિ પાસે પહોંચી તેનું ભક્ષણ કરવું શરૂ કર્યું. સૂકર બચ્ચાને અશુચિ ખાતું જોઈ બધી બહેનો મશ્કરી કરતાં પેલી વિધવા બહે-નને કહેવા લાગી કે હે બહેન ! જુઓ તો ખરાં તમારો એ પ્યારો પુત્ર શું કરી રહેલ છે. કેટલા આનંદથી અશુચિ ખાવામાં મગ્ન બની ગયેલ છે. આની સાથે તમે અમોને ભોજન કરવાનું કહેતાં હતાં. આ પ્રકારે પેલી બધી બહેનોએ તેને મહેણું દેતાં મહેણાનું વચન સાંભળીને તે એમની સમક્ષ ખુબ શરમાઈ ગઇ અને એ સૂકર બચ્ચાંને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકયું. ઘરથી બહાર થઈ જતાં તે જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યું એટલામાં ચંડાળને હાથ તે પડી ગયું જેને પકડી તે પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને ત્યાં લઇ જઇ ચારે પગ બાંધી જમીન ઉપર પછાડયું, અને તેના ઉપર ઘાસ નાખીને પછી અગ્નિ

उक्तार्थमुपसंहरन् कर्तव्यमुपदिशति—

मूलम्—सुणियाऽभावं साणस्स सूयरस्स नरस्स यं ।
विणए ठविज्ज अप्पाणं इच्छंतो हियमप्पणो ॥६॥

छाया—

श्रुत्वाऽभावं शुन्याः सूकरस्य नरस्य च ।
विनये स्थापयति आत्मानम् इच्छन् हितमात्मनः ॥ ६ ॥

टीका—

'सुणिया.' इत्यादि —शुन्याः=पूतिकर्णशुन्याः सूकरस्य च एतदुभय-दृष्टान्तस्य, तथा च=पुनः नरस्य=पुरुषस्य-दार्ष्टान्तिकतया कथितस्य दुःशीलशिष्य-

अग्नि जलाकर उसको अग्नि में भून दिया। इस कुमौत से उसको मारा। इस लिये सूत्रकार कहते हैं कि-दुःशील का त्यागकर शील सदाचार का सेवन करना चाहिये॥ ५ ॥

इसी कथित अर्थका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कर्तव्य का उपदेश अगली गाथा द्वारा करते हैं—' सुणिया. इत्यादि '

अन्वयार्थ—(साणस्स-शुन्याः) पूतकर्णी कुत्ती के (सूयरस्स नरस्स य-सूकरस्य नरस्य च) सूकर के और दार्ष्टान्तिक रूप में प्रदर्शित किये गये दुःशील शिष्य के (अभाव-अनादर) अर्थात् दुर्दशारूप अवस्था को (सुणिया-श्रुत्वा) सुनकर (अप्पणो हियं इच्छंतो-आत्मनः हितम् इच्छन्) आत्मा के हित के अभिलाषी शिष्य (अप्पाणं-आत्मानं) अपनी आत्माको (विणए ठविज्ज-विनये स्थापयेत्) विनय

સળગાવ્યો અને તેમાં તેને ભૂંજી નાખ્યું. આ રીતે કમોતથી તેને માર્યું. આ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે દુઃશીલનો ત્યાગ કરી શીલ-સદાચારનું સેવન કરવું જોઈએ. (૫)

આ કહેવાયેલા અર્થનો ઉપસંહાર કરીને સૂત્રકાર કર્તવ્યનો ઉપદેશ આ ગાથા દ્વારા કરે છે.—' सुणिया भावं. ' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-(साणस्स—शुन्याः) પૂતકર્ણી કુતરીના (सूयरस्स नरस्स य - सूकरस्य नरस्य च) સૂકરના અને દષ્ટાંતિક રૂપમાં પ્રદર્શિત કરાયેલ દુઃશીલ શિષ્યના (अभाव-अनादर) અર્થાત્ દુર્દશારૂપ અવસ્થાને (सुणिया—श्रुत्वा) સાંભળીને (अप्पणो हियं इच्छंतो—आत्मनः हितम् इच्छन्) આત્માના હિતના અભિલાષી શિષ્ય (अप्पाणं—आत्मानं) પોતાના આત્માને (विणए ठविज्ज—विनये स्थापयेत्)

स्येत्यर्थः, अभावं-कुत्सितो भावः अभावः दुर्दशालक्षणः, स चेह भवे सर्वतो निष्कासनादिरूपः, परभवे गुरोराशातनया अबोधिः, अबोधेस्तपःसंयमासंभवः, संयमभावेन मोक्षमार्गानाराधनम्, तेनानन्तसंसारपरिभ्रमणम् तं तथाविधमभावं तपः श्रुत्वा=गुरुसंनिधौ निशम्य आत्मनः=स्वस्य, हितं=कल्याणम् इच्छन् आत्मानं

धर्म में स्थापित करता है। अथवा-भाव यह है कि कुत्ती सूकर और अविनीत शिष्यका स्वरूप सुनकर आत्महितैषी विनय शील बनें।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार यह उपदेश दे रहे हैं कि जो शिष्य आत्मकल्याण का अभिलाषी है उसका कर्तव्य है कि वह इस विनयधर्मके आचरण करने में थोड़ा भी प्रमाद न करे। कारण कि अविनीत शिष्य की वह दुर्दशा होती है जो पूतिकर्णी शुनी की तथा सूकर शिशु की हुई है। अविनीत के ऊपर किसी का भी विश्वास नहीं रहता वह इस भवमें गुरु की अकृपाका भाजन बनता हुआ जगह-जगह अपमान आदि दुःस्थिति को सहन करता है—और गच्छ से बाहर भी कर दिया जाता है तथा परभव में गुरु की आशातना से बोधि के लाभ से भी वंचित रहता है बोधिलाभ के विना कभी भी श्रेयस्कर मुक्ति का मार्ग उसे प्राप्त नहीं हो सकता है। क्यों कि बोधि के अभाव में सम्यक् तप और संयम नहीं होता है। सम्यक् तप संयम के अभाव से मोक्षमार्ग की आराधना नहीं होती है और मोक्ष-

વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરે છે. અથવા ભાવાર્થ એ છે કે—કુતરી, સૂકર અને અવિનીત શિષ્યનું સ્વરૂપ સાંભળી આત્મહિતૈષી વિનયશીલ બને.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે જે શિષ્ય આત્મ કલ્યાણનો અભિલાષી છે, એનું કર્તવ્ય છે કે તે આ વિનય ધર્મનું આચરણ કરવામાં થોડો પણ પ્રમાદ ન કરે. કારણ કે અવિનીત શિષ્યની આવી દુર્દશા થાય છે જે પૂતકર્ણી શુનીની તથા સૂકર(ભૂંડણના બચ્ચાંની) બાળકની થઇ છે, અવનીતનો કોઇ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. તે આ ભવમાં ગુરૂની અકૃપાનો ભાજન બની દરેક સ્થળે અપમાન આદિ દુસ્થિતિને સહન કરે છે. અને ગચ્છથી બહાર કરી દેવામાં આવે છે અને પરભવમાં ગુરૂની આશાતનાથી બોધિના લાભથી પણ વંચિત રહ્યા કરે છે. બોધિ લાભ વિના કદી પણ શ્રેયસ્કર મુક્તિનો માર્ગ એને પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી. કેમકે બોધિના અભાવમાં સમ્યક્ તપ અને સંયમ હોતું નથી. સમ્યક્ તપ સંયમના અભાવથી મોક્ષ માર્ગની આરાધના બની શકતી નથી. અને મોક્ષમાર્ગની

विनये=अभ्युत्थानादिगुरुशुश्रूषालक्षणे स्थापयति । उक्तं च—

विणया होइ य णाणं, णाणाओ दंसणं तओ चरणं ।
चरणाहिंतो मोक्खो मोक्खे, सोक्खं निराबाहं ॥ १ ॥

छाया—

विनयाद् भवति च ज्ञानं, ज्ञानाद् दर्शनं ततश्चरणम् ।
चरणाद् मोक्षो, मोक्षे सौख्यं निराबाधम् ॥ १ ॥ इति ॥ ६ ॥

अथोपसंहरन्नाह—

मूलम्—तम्हा विणयमेसिज्जा सीलं पडिलभेज्जओ ।
बुद्धपुत्ते नियागट्ठी न निक्कसिज्जइ कण्हुइं ॥ ७ ॥

छाया—

तस्माद् विनयमेपयेत् शीलं प्रतिलभेत यतः ।
बुद्धपुत्रो नियागार्थी न निष्कास्यते कुतश्चित् ॥ ७ ॥

टीका—

'तम्हा. इत्यादि ।—तस्मात्=दुःशीलस्य सर्वतो निष्कासनादिरूपा दुर्गति भवतीत्युक्तरूपात् कारणात् साधुर्विनयम् एपयेत्=कुर्यात् धातूनामनेकार्थत्वात् ।

मार्ग के आराधना के अभाव में अनंत संसार परिभ्रमण करना पड़ता है, इसलिये शिष्य को अपने परमोपकारी गुरु महाराज का विनय सदा करना चाहिये । वे जब कहीं से अपने स्थान पर आवें तो शिष्य का कर्तव्य है कि वह उनके समक्ष जावे—उन्हें देखकर अपने आसनसे उठ खड़ा होवे । उनकी शुश्रूषा आदि करता रहे। इससे विनय धर्मकी आराधना होती है । कहा भी है—विनय से ज्ञान होता है । ज्ञान से दर्शन और दर्शन से चारित्रका लाभ होता है चारित्र से मोक्ष और मुक्ति होने से इस जीव को अव्याबाध सुख की प्राप्ति होती है ॥ ६ ॥

આરાધનાના અભાવથી અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. આ માટે શિષ્યે પોતાના પરોપકારી ગુરૂ મહારાજનો સદા વિનય કરવો જોઈએ. તેઓ જ્યારે કયાંયથી પોતાના સ્થાન ઉપર આવે ત્યારે શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે તે તેમની સામે જાય—એમને જોઈ પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠી ઉભા રહે અને એમની સેવા કરવામાં લાગી જાય, આથી વિનય ધર્મની આરાધના થાય છે. વિનયથી જ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાનથી દર્શન અને દર્શનથી ચારિત્રનો લાભ થાય છે. ચારિત્રથી મોક્ષ અને મુક્તિ થવાથી આ જીવને અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૬॥

स्येत्यर्थः, अभावं-कुत्सितो भावः अभावः दुर्दशालक्षणः, स चेह भवे सर्वतो निष्कासनादिरूपः, परभवे गुरोराशातनया अबोधिः, अबोधेस्तपःसंयमासंभवः, संयमभावेन मोक्षमार्गानाराधनम्, तेनानन्तसंसारपरिभ्रमणम् तं तथाविधमभावं तपः श्रुत्वा=गुरुसंनिधौ निशम्य आत्मनः=स्वस्य, हितं=कल्याणम् इच्छन् आत्मानं

धर्म में स्थापित करता है। अथवा-भाव यह है कि कुत्ती सूकर और अविनीत शिष्यका स्वरूप सुनकर आत्महितैपी विनय शील बनें।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार यह उपदेश दे रहे हैं कि जो शिष्य आत्मकल्याण का अभिलाषी है उसका कर्तव्य है कि वह इस विनयधर्मके आचरण करने में थोड़ा भी प्रमाद न करे। कारण कि अविनीत शिष्य की वह दुर्दशा होती है जो पूतिकर्णी शुनी की तथा सूकर शिशु की हुई है। अविनीत के ऊपर किसी का भी विश्वास नहीं रहता वह इस भवमें गुरु की अकृपाका भाजन बनता हुआ जगह-जगह अपमान आदि दुःस्थिति को सहन करता है—और गच्छ से बाहर भी कर दिया जाता है तथा परभव में गुरु की आशातना से बोधि के लाभ से भी वंचित रहता है बोधिलाभ के विना कभी भी श्रेयस्कर मुक्ति का मार्ग उसे प्राप्त नहीं हो सकता है। क्यों कि बोधि के अभाव में सम्यक् तप और संयम नहीं होता है। सम्यक् तप संयम के अभाव से मोक्षमार्ग की आराधना नहीं होती है और मोक्ष-

વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરે છે. અથવા ભાવાર્થ એ છે કે—કુતરી, સૂકર અને અવિનીત શિષ્યનું સ્વરૂપ સાંભળી આત્મહિતૈષી વિનયશીલ બને.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે જે શિષ્ય આત્મ કલ્યાણનો અભિલાષી છે, એનું કર્તવ્ય છે કે તે આ વિનય ધર્મનું આચરણ કરવામાં થોડો પણ પ્રમાદ ન કરે. કારણ કે અવિનીત શિષ્યની આવી દુર્દશા થાય છે જે પૂતકર્ણી શુનીની તથા સૂકર(ભૂંડણના બચ્ચાની) બાળકની થઇ છે, અવનીતનો કોઇ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. તે આ ભવમાં ગુરૂની અકૃપાનો ભાજન બની દરેક સ્થળે અપમાન આદિ દુસ્થિતિને સહન કરે છે. અને ગચ્છથી બહાર કરી દેવામાં આવે છે અને પરભવમાં ગુરૂની આશાતનાથી બોધિના લાભથી પણ વંચિત રહ્યા કરે છે. બોધિ લાભ વિના કદી પણ શ્રેયસ્કર મુક્તિનો માર્ગ એને પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી. કેમકે બોધિના અભાવમાં સમ્યક્ તપ અને સંયમ હોતું નથી. સમ્યક્ તપ સંયમના અભાવથી મોક્ષ માર્ગની આરાધના બની શકતી નથી. અને મોક્ષમાર્ગની

मालम्बनम् । यथा श्रीखण्डचन्दनतरुः समस्तमलयाचलकाननगतान् वृक्षान् सुरभयति, यथा वा अमृतमयशीतलचन्द्रकिरणसंसर्गतो विकसत् कुमुदवनं मनोज्ञसुगन्धशीतलपवनमनोहरचन्द्रिकाभिर्जनमनःप्रसादकं भवति, यथा वा क्षीरसागरनिर्झरी स्वासन्नवर्तिनो वृक्षगुच्छगुल्मलतावल्लीप्रभृतीन् नानाविधान् वनस्पतीन् रसप्रदानेन वर्धयन्ती मोदयति, एवं विनयविभूषितः खलु शीलेन कुलगणगच्छान् मोदयन् लोके चिन्तामणिरिव संमन्यते, कल्पतरुरिव सेव्यते, निधिरिव समाद्रियते, सुधेव परिपूज्यते ॥ ७ ॥

कर लेती है कि मुझे अपना कल्याण करना है–अतः वह नियागार्थी–मोक्षाभिलाषी बन जाता है । और इस स्थिति में उसकी प्रत्येक क्रियाएँ मोक्षप्राप्ति की ओर ही उसे ले जाने वाली होती रहती हैं, अतः वह किसी भी कुल, गणएवं–गच्छ से नहीं निकाला जाता है।

भावार्थ—जिस प्रकार श्रीखण्डचंदन का वृक्ष समस्त मलयाचल के जंगल में रहे हुए वृक्षों को अपनी अपार सुगंधि से सुरभित करता रहता है। अथवा जिस प्रकार अमृतमय शीतलचन्द्र की किरणों के संसर्ग से विकसित कुमुदवन, मनोज्ञ, शीतल एवं सुगंधित वायु एवं मनोहर चांदनी के द्वारा प्रत्येक जन के मन को आल्हादित करता है। अथवा–जिस प्रकार क्षीर सागर की निर्झरी अपने निकट रहे हुए वृक्षों को उनके गुच्छों को गुल्मों एवं लतावल्ली आदि को रसप्रदान से वृद्धिंगत अर्थात् बढ़ाती हुई उन्हें विकसित करती है इसी तरह विनय से

મારે પોતાનું કલ્યાણ કરવું છે–આથી તે નિયાગાર્થી–મોક્ષ અભિલાષી બની જાય છે. અને એ સ્થિતિમાં એની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિની તરફ જ એને લઈ જવાવાળી થતી રહે છે. એટલે તે કોઈપણ કુળ, ગુણ અને ગચ્છથી દૂર કરવામાં આવતા નથી. મતલબ આનો એ છે કે જે પ્રકારે શ્રીખંડ ચંદનનું વૃક્ષ સમસ્ત મલયાચલના જંગલમાં રહેલાં બધાં વૃક્ષોને પોતાની અપાર સુગંધીથી સુરભિત કરતું રહે છે. અથવા જે પ્રકારે અમૃતમય શીતળ કિરણોના સંસર્ગથી વિકસિત કુમુદવન, મનોજ્ઞ, શીતળ અને સુગંધિત વાયુ એવી મનોહર ચાંદની દ્વારા પ્રત્યેક જનના મનને આલ્હાદિત કરે છે. અથવા–જે પ્રકાર ક્ષીર સાગરની નિર્ઝરી (ઝરણું) પોતાની નિકટ રહેલા વૃક્ષોને એની ડાળો વિગેરેને તથા ફુલફળાદિ, પાંદડાં વગેરેને રસપ્રદાનથી વૃદ્ધિગત અર્થાત્ વધારે છે. અને વિકસીત કરે છે. આ રીતે વિનયથી વિભૂષિત બનેલ

विनयस्य फलमाह—सीलमित्यादि। यतः विनयात्, शीलं=मूलोत्तरगुणलक्षणं प्रतिलभेत=प्राप्नुयात्। अनेन विनस्य फलं शीलमाप्तिरित्युक्तम्। शीलस्यापि फलं प्रदर्शयन्नाह—'बुद्धपुत्ते.' इत्यादि। बुद्धपुत्रः-बुद्धस्य=आचार्यस्य पुत्र इव पुत्रः-शीलधारी शिष्यः, पुत्रशिष्ययोः शिक्षणीयतया साम्यात्; अतएव नियागार्थी-नियागो=मोक्षस्तमर्थयतीति नियागार्थी-मोक्षाभिलाषी कुतश्चित्=कुलगणगच्छतः न निष्कास्यते=न बहिष्क्रियते। अयं भावः—विनीतः कुलगणगच्छानां सर्वेषा-

अब उपसंहार करते हैं—'तम्हा.' इत्यादि।

अन्वयार्थ—अतः (तम्हा-तस्मात्) अविनीत शिष्य की सर्व जगह दुर्दशा होती है साधु का कर्तव्य है कि वह (विणयं-विनयम्) विनयरूप धर्मका (एसिज्जा-एषयेत्) पालन करे। इस विनय धर्म के पालन करनेका क्या फल है-इस बातको (सीलं पडिलभेज्जओ-शीलं प्रति लभेत यतः) इस पद द्वारा सूत्रकार प्रकट करते हुए कहते हैं कि यह विनयधर्म, आचरित होने से आचरण करने वाले साधु के लिये मूलगुण और उत्तरगुणोंकी प्राप्ति कराता है। शील की प्राप्ति होने से वह शीलधारी शिष्य (बुद्धपुत्ते नियागट्ठी-बुद्धपुत्रः नियागार्थी) गुरुजनों की दृष्टि में अपना पुत्र जैसा हो जाता है। क्यों कि पुत्र शिक्षणीय होता है और वैसे शिष्य भी शिक्षणीय होता है। इसी विचार से शिष्य को यहां पुत्र जैसा बतलाया गया है जब वह गुरु कृपा का पात्र हर तरह से हो जाता है तब यह बात भी स्वतः उसके हृदय में स्थान

હવે ઉપસંહાર કરે છે—'तम्हा.' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એટલા માટે (तम्हा-तस्मात्) અવિનીત શિષ્યની સર્વ સ્થળે દુર્દશા થાય છે. સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે (विणयं-विनयम्) વિનયરૂપ ધર્મનું (एसिज्जा-एषयेत्) પાલન કરે. આ વિનય ધર્મનું પાલન કરવાનું શું ફળ છે. આ વાતને (सीलं पडिलभेज्जओ-शीलं प्रति लभेत यतः) આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરતાં કહે છે કે આ વિનય ધર્મ આચરિત હોવાથી આચરણ કરવાવાળા સાધુને માટે મુળગુણ અને ઉત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શીલની પ્રાપ્તિ થવાથી એ શીલધારી શિષ્ય (बुद्धपत्ते नियागट्ठी-बुद्ध-पुत्रः नियागार्थी) ગુરૂજનોની દ્રષ્ટીમાં પોતાના પુત્ર જેવો બની જાય છે. કેમકે પુત્ર શિક્ષણીય હોય છે અને આવા શિષ્ય પણ શિક્ષણીય હોય છે. આ વિચારથી શિષ્યને અહિં પુત્ર જેવો બતાવવામાં આવેલ છે. જ્યારે તે ગુરૂકૃપાને પાત્ર દરેક રીતે બને છે ત્યારે આ વાત પણ સ્વતઃ એના દિલમાં સ્થાન કરી જાય છે કે

युक्तानि-अर्थ्यते=प्रार्थ्यते मुमुक्षुभिर्यःसोऽर्थः अव्याबाधसुखरूपो मोक्षस्तेन युक्तानि तत्प्रतिबोधकानि। यद्वा-अर्थो=हेयोपादेयरूपस्तेन युक्तानि-तत्प्रतिपादकानि वीतरागशास्त्राणि शिक्षेत=अभ्यस्येत्। अयं भावः-मोक्षमार्गप्रदर्शकानि शास्त्राण्येव उपादेयानि पारमार्थिकस्वरूपप्रतिपादकत्वात्, यथा सिन्धुस्तरङ्गैर्विलसति तथा स्याद्वादैर्विलसितानि रागद्वेषदोषपरिवर्जितानि अव्याबाधसुखजनकानि उत्पादव्ययध्रौव्यस्वरूपनिरूपकाणि भगवद्वचनानि, तस्मात् तान्येवाभ्यसेदिति।

के समीप (सया-सदा) सदा-काल (अट्ठजुत्ताणि-अर्थयुक्तानि) मोक्ष-प्रतिबोधक-अथवा हेयोपादेय तत्त्व प्रतिपादक-ऐसे वीतरागो-पदिष्ट शास्त्रोंका (सिक्खिज्जा-शिक्षेत) अभ्यास करे। तथा (निरट्ठाणि उ वज्जए-निरर्थानि तु वर्जयेत्) इनसे विपरीत अन्य शास्त्रोंका वर्जन करें।

भावार्थ—वस्तुका पारमार्थिक स्वरूप प्रतिपादन करने वाले होने से मोक्षमार्गके प्रदर्शक शास्त्र ही उपादेय हैं। जिस प्रकार समुद्र अपनी तरङ्गमालाओंसे शोभित होता है उसी तरह प्रभु के वचन स्वरूप आगमशास्त्र भी स्याद्वाद-शैली से सुशोभित होते हैं। इनमें राग एवं द्वेषको बढाने वाली-कथाएँ बिलकुल नहीं हैं। उनसे ये सदा वर्जित हैं। अव्याबाध सुख के ये जनक हैं। उत्पाद व्यय एवं ध्रौव्य के यथार्थ स्वरूप का ये निरूपक हैं। इसलिये मोक्षाभिलाषिओं को वीतराग प्रणीत शास्त्रका ही अभ्यास करना चाहिये। जिन में इस प्रकार की बातें नहीं हैं जो सर्वथा एकान्तवाद के पोषक असर्वज्ञोपदिष्ट शास्त्र हैं

(अट्ठजुत्ताणि-अर्थयुक्तानि) મોક્ષ પ્રતિબોધક-અથવા હેયોપાદેય તત્વ પ્રતિપાદક એવાં વિતરાગોપદિષ્ટ શાસ્ત્રોનો (सिक्खिज्जा-शिक्षेत्) અભ્યાસ કરે. તથા (निरट्ठाणि उ वज्जए-निरर्थानि तु वर्जयेत्) એનાથી વિપરિત અન્ય શાસ્ત્રોનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ—વસ્તુનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોવાથી મોક્ષમાર્ગના પ્રદર્શક શાસ્ત્ર જ ઉપાદેય છે. જે પ્રકાર સમુદ્ર પોતાની તરંગમાળાઓથી શોભિત દેખાય છે એ જ રીતે પ્રભુના વચન સ્વરૂપ આગમ-શાસ્ત્ર પણ સ્યાદ્વાદશૈલીથી સુશોભિત હોય છે. તેમાં રાગ અને દ્વેશને વધારનારી કથાઓ બીલકુલ હોતી નથી. એનાથી એ સદા વર્જીત છે. અવ્યાબાધ સુખના એ જનક છે. ઉત્પાદ વ્યય, અને ધ્રૌવ્યના યથાર્થ સ્વરૂપના એ નિરૂપક છે. આ માટે મોક્ષાભિલાષિઓએ વિતરાગ પ્રણીત શાસ્ત્રનો જ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જેમાં આ પ્રકારની વાતો નથી, જે સર્વથા એકાન્તવાદને પોષનાર

विनयः कथमेषणीय इत्याह—

मूलम्—निसंते सियाऽमुहरी बुद्धाणं अंतिए सया ।
अट्ठजुत्ताणि सिक्खिज्जा, निरट्ठाणि उ वज्जए ॥८॥

छाया—
निशान्तः स्यात् अमुखारिः बुद्धानाम् अन्तिके सदा ।
अर्थयुक्तानि शिक्षेत निरर्थानि तु वर्जयेत् ॥ ८ ॥

टीका—
'निसंते इत्यादि'—निशान्तः=नितरां शान्तः-उपशमयुक्तः-अन्तः क्रोधपरिवर्जनेन बहिश्च सौम्याकारेण प्रशान्तः स्याद्=भवेत्, अमुखारिः=अविरुद्धभाषी प्रियभाषी सन् बुद्धानाम्=आचार्याणाम्, अन्तिके=समीपे, सदा=सर्वकालम् अर्थ-

---

विभूषित बना शिष्य भी शील से कुल, गण एवं गच्छ को प्रमुदित करता हुआ लोक में चिन्तामणि रत्न के समान माना जाता है कल्पवृक्षके समान सेवित किया जाता है, निधिके समान आदरीणय होता रहता है और सुधा (अमृत) के समान पूजा जाता है ॥ ७ ॥

विनय पालन कैसे करना चाहिये इसे सूत्रकार इस निम्नलिखित गाथा से स्पष्ट करते हैं—' निसंते. ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(निसंते–निशान्तः) जो उपशम भाव से युक्त है–भीतर में जिसके क्रोध का उद्रेक नहीं होता है–तथा बाहिर से जिसका सदा सौम्य आकार बना रहता है ऐसा शिष्य (अमुखारि) अविरुद्धभाषी–प्रियभाषी-होता हुआ (बुद्धाणं अंतिए–बुद्धानां अन्तिके) आचार्यों

શિષ્ય પણ શીલથી કુળ, ગણ એટલે ગચ્છને પ્રમુદિત કરીને લોકમાં ચિન્તામણી રત્ન સમાન માનવામાં આવે છે. કલ્પવૃક્ષના સમાન સેવિત કરવામાં આવે છે. નિધિની માફક આહત થતા રહે છે. અને સુધાની (અમૃત) માફક પૂજાય છે. ॥૭॥

વિનય પાલન કેવી રીતે કરવું જોઇએ તેને સૂત્રકાર આ નિચે બતાવેલ ગાથાથી સ્પષ્ટ કરે છે. निसंते. ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(निसंते–निशान्तः) જે ઉપશમ ભાવથી યુક્ત છે–જેને અંદર ક્રોધને ઉપદ્રવ થતો નથી. તથા બાહરથી જેનો સદા સૌમ્ય આકાર બન્યો રહે છે એવા શિષ્ય (अमुखारी) અવિરૂદ્ધભાષી–પ્રિયભાષી બનીને (बुद्धाणं अंतिए–बुद्धानां अन्तिके) આચાર્યોની સમિપ (सया–सदा) હંમેશાં

प्रशमसरःशोषणे प्रचण्डमार्तण्डकिरणरूपाणि, भ्रमोत्पादने मृगतृष्णास्वरूपाणि,

श्रद्धा जाग्रत हुए विना जीवको आत्म कल्याण का मार्ग दिखलाई नहीं देता है। अतः वह पतित होकर अनंत संसारी हो जाता है। इसीलिये लौकिक शास्त्रोंका अध्ययन वर्जनीय वतलाया गया है यदि इस भावना से उनका अध्ययन किया जाय कि देखुं कि वीतराग प्ररू-पित शास्त्रों में और इनके उपदेश में कितना भेद है तो इस स्थिति में ज्ञानी को अनेकान्त शासन पर और अधिक दृढ श्रद्धा बढ़ जाती है। क्यों कि सच्चे मणिकी कीमत तो झूठे मणि के देखने से ही होती है। सच्चे मणिका परिचायक झूठामणि ही हुआ करता है। इसीलिये टीकाकार नें इन्हें महाव्रत रूप पर्वत के भेदन करने में वज्रकी उपमा दी है। दावानल जिस प्रकार वन को भस्म करने में ढील नहीं करता उसी प्रकार निरर्थक शास्त्रों का अध्ययन भी मोक्षाभिलाषिओं के तप और संयमरूप उद्यान को नाश करता है। जिस प्रकार ग्रीष्मकाल का प्रखर आतप-धूप सरोवर को शोषण करता है उसी प्रकार ये मोक्षमार्ग के उपदेश से विहीन शास्त्र भी मोक्षाभिलाषी के प्रशमभावको शुष्क करने में जरा सी भी कसर नहीं रखते हैं। मृगतृष्णा जिस प्रकार मृगों को

વિના જીવને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ મળતો નથી. એટલે તે પતિત બની અનંત સંસારી થઈ જાય છે આ માટે લૌકિક શાસ્ત્રોનું અધ્યયન વર્જનીય બતાવવામાં આવેલ છે. જો એ ભાવનાથી તેનું અધ્યયન કરવામાં આવે કે જોઉં વિતરાગ પ્રરૂપિત શાસ્ત્રોમા અને એમના ઉપદેશમાં કેટલો ભેદ છે તો આ સ્થિતિમાં જ્ઞાનીને અનેકાન્ત શાસન પર વધુ દ્રઢ શ્રદ્ધા બેસી જાય છે કેમકે સાચા મણિની કિંમત તો જુઠા મણીને જોવાથી જ થાય છે સાચા મણીને ઓળખાવનાર ખોટો મણી જ હોય છે. આ માટે ટીકાકારે તેને મહાવ્રતરૂપ પર્વતનું ભેદન કરનારા વજ્રની ઉપમા આપી છે. દાવાનળ જે રીતે વનને ભસ્મ કરવામાં ઢીલ કરતો નથી, તેવી જ રીતે નિર-ર્થક શાસ્ત્રોનું અધ્યયન પણ મોક્ષાભિલાષિઓના તપ અને સંયમરૂપ ઉદ્યાનનો નાશ કરે છે. જે પ્રકાર ગ્રીષ્મકાળનો પ્રખર આતાપ સરોવરનું સોશણ કરે છે. તેવા પ્રકારે મોક્ષમાર્ગનાં ઉપદેશથી વિહિન શાસ્ત્ર પણ મોક્ષ અભિલાષિના પ્રશમભાવને શુષ્ક કરવામાં કસર રાખતો નથી. મૃગજળ જેવા પ્રકારે મૃગોને

निरर्थकानि मोक्षार्थवर्जितानि, यद्वा-हेयोपादेयरूपार्थानभिधायकानि वैशेषिकादीनि वात्स्यायनप्रणीतकामशास्त्राणि तु वर्जयेत्=परिहरेत्। अयं भावः-लौकिकशास्त्राणि तु-महाव्रतपर्वतभेदने वज्रोपमानि, तपःसंयमकाननविनाशने दावानलसमानि,

वे निरर्थक शास्त्र हैं। उनका अभ्यास नहीं करना चाहिये। क्यों कि वे अपने अभ्यासियोंके लिये मोक्षमार्ग के यथार्थ स्वरूप से वंचित एवं अपरिचित हैं। अथवा-निरर्थक वे शास्त्र हैं कि जिनके अध्ययन करने से जीवोंको हेय और उपादेय रूप अर्थका भान न हो सके, जो इस प्रकार के मोक्ष अर्थ के अभिधायक नहीं है ऐसे वैशेपिक आदि-आदि द्वारा प्रणीत शास्त्र तथा वात्स्यायन द्वारा प्रणीत काम शास्त्रों का अध्ययन कभी भी मोक्षाभिलापिओं को नहीं करना चाहिये। लौकिक-असर्वज्ञ-द्वारा उपदिष्ट लौकिक शास्त्र संसार बढाने वाली ही शिक्षाओं से परिपूर्ण हैं। इनसे साधुओं को अपने महाव्रतों को पालन करनेकी शिक्षा यथार्थतया प्राप्त नहीं होती है। अतः उनका अध्येता अर्थात्-अध्ययन करने वाला भद्रपरिणामी साधुजन अपने व्रतों से भी च्युत हो जाता है। इसलिये ऐसे शास्त्रों का अध्ययन महाव्रतरूप पर्वत को नष्ट करने के लिये वज्रका काम करता है। सम्यग्दर्शन की पुष्टि जबतक जीव की नहीं होती हैं-तबतक उसे समस्त द्रव्यों से भिन्न आत्मद्रव्य में दृढ श्रद्धा जाग्रत नहीं होती है। इस प्रकार के

અસર્વજ્ઞોપદિષ્ટ શાસ્ત્ર છે તે નિરર્થક શાસ્ત્ર છે, તેનો અભ્યાસ નહીં કરવો જોઈએ. કેમકે તે આપણા અભ્યાસિયો માટે મોક્ષમાર્ગના યથાર્થ સ્વરૂપથી વંચિત અને અપરિચિત છે. અથવા-નિરર્થક તે શાસ્ત્ર છે કે જેનું અધ્યયન કરવાથી જીવોને હેય અને ઉપાદેયરૂપ અર્થનું ભાન થઇ શકતું નથી. જે આ પ્રકારના મોક્ષ અર્થના અભિધાયક નથી એવા વૈશેષિક આદિ આદિ દ્વારા પ્રણીત શાસ્ત્ર તથા વાત્સ્યાયન દ્વારા પ્રણીત કામશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કદી પણ મોક્ષના અભિલાષીયોએ કરવું ન જોઇએ. લૌકિક-અસર્વજ્ઞ-દ્વારા ઉપદિષ્ટ લૌકિક શાસ્ત્ર સંસાર વધારનારી શિક્ષાઓથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તેનાથી સાધુઓને પોતાનાં મહાવ્રતોનું પાલન કરવાની શિક્ષા યથાર્થ તયા પ્રાપ્ત થતી નથી, એટલે એનું અધ્યયન કરવાવાળા ભદ્રપરિણામી સાધુજન પોતાના વ્રતોથી પણ ચ્યુત બની જાય છે. આ માટે એવા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન મહાવ્રતરૂપ પર્વતને નષ્ટ કરનાર વજ્રનું કામ કરે છે. સમ્યગ્દર્શનની પુષ્ટિ જ્યાં સુધી જીવને થતી નથી, ત્યાં સુધી તેને સમસ્ત દ્રવ્યોથી ભિન્ન આત્મદ્રવ્યમાં દૃઢ શ્રદ્ધા જાગ્રત થતી નથી. આ પ્રકારની શ્રદ્ધા જાગ્રત થયા

गुरु परुषवचनानि ग्रीष्मर्तुसहस्रकिरणकिरणावलीसमानि तथापि स्वल्पेनैव समयेन सजला जलदावलीसमुत्थितसमीरसहचारिनीरकणिका इव परिणमन्तीति गुरूणां परुषवचनानि अनन्तहितविधायकानि मोक्षपथप्रदर्शकानि सावद्यकर्मनिवर्तकानि अमृतमयानि आसेवनाग्रहण शिक्षारूपाणि भवन्तीति मन्यमानः सन् सहेत । उक्तं च—

शास्त्र किस तरह से सीखे सो बतलाते हैं—' अणुसासिओ. ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्यजन यदि कदाचित् गुरुओं द्वारा कठोर वचनों से भी (अणुसासिओ-अनुशासितः) अनुशासित-शिक्षापाते हों तो भी उन्हें चाहिये कि वे (न कुप्पिज्जा-न कुप्येत्) अपने शिक्षाप्रदाता गुरुजन पर कभी भी कुपित न हों । प्रत्युत ऐसी अवस्था में सत् और असत् के विवेक करने में (पंडिए-पण्डितः) कुशलमति वह शिष्य (खंतिं सेविज्ज क्षान्ति सेवेत) परुषभाषण को सहन करने रूप शांतिभाव का ही सेवन करे । तथा (खुड्डेहिं सह संसग्गं हासं कीडं च वज्जए-क्षुद्रैः सह संसर्गं हासं क्रीडं च वर्जयेत्) क्षुद्रजनों-बाल अथवा पार्श्वस्थ अवसन्न-कुशील संसक्त-स्वेच्छाचारी साधुओं का संग वर्जन करें । तथा-हास्य क्रीडा का भी वर्जन करें ।

भावार्थ—यद्यपि गुरु महाराजके वचन उस समय शिष्य को ग्रीष्मऋतुके प्रखर सूर्यकी किरणों के समान मालूम पडते हैं परन्तु

શાસ્ત્ર કઇ રીતે શીખવાં તે બતાવે છે.—अणुसासिओ. ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્યજન જો કદાચ ગુરૂઓ દ્વારા કઠોર વચનોથી પણ (अणुसासिओ-अनुशासितः) અનુશાસિત-શિક્ષા મેળવતા હોય તો પણ તેમણે વિચારવું જોઈએ કે તે (न कुप्पिज्जा-न कुप्येत्) પોતાના શિક્ષા પ્રદાતા ગુરૂજન ઉપર કદી પણ ક્રોધ ન કરે. પરંતુ એવી અવસ્થામાં સત્ અને અસત્નો વિવેક કરવામાં (पण्डिए-पंडितः) કુશળમતિ તે શિષ્ય (खंतिं सेविज्ज-क्षान्ति सेवेत) (કઠોર) પરુષ ભાષણને સહન કરવારૂપ શાંતિભાવનું જ સેવન કરે. તથા (खुड्डेहिं सह संसग्ग हासं क्रिडं च वज्जए-क्षुद्रैः सह संसर्गं हासं क्रीडां च वर्जयेत्) ક્ષુદ્રજનો, ૧ બાળ અથવા ૨ પાર્શ્વસ્થ, ૩ અવસન્ન, ૪ કુશીલ, ૫ સંસક્ત-સ્વેચ્છાચારિ સાધુઓનો સંગ વર્જન કરે. તથા હાસ્ય ક્રિડાનું પણ વર્જન કરે.

મતલબ તેનો એ છે કે કદાચ ગુરૂ મહારાજનું વચન, તે સમયે શિષ્યને ઉનાળાના પ્રખર સૂર્યના કિરણો સમાન માલુમ પડે છે. પરંતુ પરિણામમાં

सकलापत्तिदायकविषयविलासप्रवर्तकानि दीर्घाध्वचतुर्गतिकसंसारपरिभ्रमणकारणानि सन्ति, तस्माद् विषमविषधरभुजङ्गवत् तानि दूरतः परिवर्जनीयानि ॥८॥

अर्थयुक्तानि कथं शिक्षेत ? इत्याह—

मूलम्—अणुसासिओ न कुप्पिज्जा, खंतिं सेविज्ज पंडिए ।
खुड्डेहिं सह संसग्गं, हासं कीडं च वज्जए ॥ ९ ॥

छाया—

अनुशासितः न कुप्येत् , क्षान्तिं सेवेत पण्डितः ।
क्षुद्रैः सह संसर्गं, हासं क्रीडां च वर्जयेत् ॥ ९ ॥

टीका—

'अणुसासिओ.' इत्यादि—अनुशासितः–गुरुभिः कठोरवचनैस्तर्जितोऽपि न कुप्येत्=कोपं न कुर्यात् । किं तर्हि ? इत्याह–'खंतिं.' इत्यादि । पण्डितः=सदसद्विवेकवान् सन् क्षान्तिं=परुषभाषणसहनरूपां सेवेत । अयं भावः—यद्यपि

जलका भ्रम उत्पन्न करती है उसी तरह मिथ्या शास्त्र भी मोक्षाभिलाषिओंके लिये यथार्थस्वरूप का ज्ञान न कराकर केवल वस्तु के स्वरूप में भ्रमोत्पादक होते हैं। समस्त आपत्ति–एवं विपत्तियों को देने वाले विषय कषायोंकी ही इनसे केवल वृद्धि होती रहती है अतः इनसे संसार का अन्त न आकर जीवों के अनन्त संसार के मार्ग की ही पुष्टि होती है और इसी वजह से यह जीव इस चतुर्गति स्वरूप संसार में इतस्ततः परिभ्रमण किया करता है। इस लिये जिस प्रकार जहरीले सर्पका दूर से ही परिहार कर दिया जाता है उसी प्रकार मोक्षाभिलाषिओं को इन निरर्थक शास्त्रोंका परिहार कर देना चाहिये ॥ ८ ॥

જળનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી રીતે મિથ્યાશાસ્ત્ર પણ મોક્ષ અભિલાષીઓ માટે યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન કરાવતાં કેવળ વસ્તુના સ્વરૂપમાં ભ્રમોત્પાદક બને છે. સમસ્ત આપત્તિ અને વિપત્તિને દેવાવાળા વિષય કષાયોની જ તેનાથી ફક્ત વૃદ્ધિ થતી રહે છે. જેથી તે વડે સંસારનો અંત ન આવતાં જીવોને અનંત સંસારના માર્ગમાં લઈ જાય છે, અને એ કારણે આ જીવ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં અહિં તહિં ભટકતો રહે છે. આ માટે જે પ્રકારે જહેરીલા સાપનો દુરથી જ ત્યાગ કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે મોક્ષના અભિલાષિઓએ આવા નિરર્થક શાસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૮॥

ननु बालपार्श्वस्थादिसंसर्गे सत्यपि साधोः का हानिः? दृश्यते हि वैडूर्यमणिः काचसद्द्योगेऽपि काचधर्मं नाप्नोति, एवमात्मार्थिनो मुनेर्बालपार्श्वस्थादिसंसर्गे सत्यपि स्वाचारपरिवर्तनं न स्यात्? अत्रोच्यते-जीवो हि संसर्गदोषानुभावतो बालपार्श्वस्थाद्याचरितप्रमादादिभावनाभावितत्वात् द्रुतमेव तद्भावं प्राप्नोति, यथा-निम्बोदकवासितायां भूमौ कश्चिदाम्रवृक्षः समुत्पन्नः, पुनस्तत्राम्रस्य निम्बस्य च द्वयोरपि मूले मिलिते, ततश्च संसर्गदोषादाम्रो निम्बत्वं प्राप्य

कठोर अक्षरों से युक्त गुरुजनों के वचनों से तिरस्कृत हुए शिष्यजन महत्त्व को प्राप्त करते हैं। जबतक मणी शाण पर नहीं चढाया जाता है तबतक वह अपने उत्कर्ष को प्राप्त नहीं कर सकता है और न राजाओं के मुकुटों में भी जड़ा जाता है। साधु यदि बाल एवं पार्श्वस्थ आदि की संगति करे तो उसकी इससे क्या हानि है। क्यों कि देखा जाता है कि वैडूर्यमणि काचमणि के साथ रहते हुए भी उसके धर्मको अर्थात् काच के गुण को ग्रहण नहीं करता है इसी प्रकार पार्श्वस्थ आदि की संगति में रहा हुआ आत्मार्थी साधु भी अपने आचार विचार से परिचलित नहीं हो सकता? प्रश्न ठीक है-परन्तु यह ध्यान रखना चाहिये कि भद्रपरिणामी आत्मा निमित्ताधीन होता है। निमित्त मिलने पर निमित्त के अनुसार शीघ्र ही उसका परिणमन हो जाता है। जिस प्रकार जिस भूमि में नीमके वृक्ष लगे हुए होते हैं और उसी भूमिमें यदि आम का भी वृक्ष लगा दिया जावे तो वह नीमके मूल के

કઠોર અક્ષરોથી ભરેલા ગુરુજનોના વચનોથી તિરસ્કૃત થયેલ શિષ્યજન મહત્વને પામે છે. જ્યાં સુધી મણીને સરાણ ઉપર ચડાવવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી તે પોતાના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અને ન તો એ રાજાઓના મુગટોમાં જડાય છે. સાધુ જો બાલ અને પાર્શ્વસ્થ આદિની સંગતિ કરે તો એથી એને કંઈ જ નુકશાન થતું નથી. કેમકે જોઈ શકાય છે કે વૈડુર્યમણી કાચ મણીની સાથે રહેવા છતાં પણ એ કાચના ગુણ ગ્રહણ કરતો નથી. આ રીતે પાર્શ્વસ્થ આદિની સંગતિમાં રહેલા આત્માર્થી સાધુ પણ પોતાના આચાર વિચારથી પરિચલિત થતા નથી? પ્રશ્ન ઠીક છે—પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ભદ્રપરિણામી આત્મા નિમિત્ત આધિન બને છે. નિમિત્ત મળવાથી નિમિત્તના અનુસાર જલ્દીથી તેનું પરિણમન થઈ જાય છે. જે પ્રકારે જે ભૂમિમાં લીમડાનાં વૃક્ષો લાગેલાં હોય છે. અને એ જ ભૂમિમાં જો આંબાનું વૃક્ષ વાવવામાં આવે તો લીમડાના મૂળ સાથે તેના મૂળ મળવાથી

गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभि,-
स्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् ।
अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां,
न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ १ ॥

च=पुनः क्षुद्रैः=बालैः, अथवा पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दैः सह संसर्ग=सङ्गं वर्जयेत् ।

परिणाम में वे जल से भरे हुए मेघ के समय उत्पन्न वायु के साथ जल कणिका के समान हितविधायक होते हैं। जिस प्रकार वर्षाकाल में जब आकाश में घटाएं घिर आती हैं तो उससमय वायु का भी संचार होने लगता है-आंधी उठने लगती है और उसके उठते ही वे घटाएँ बरसने लगती हैं। इससे आतप तप्त-गरमीसे पीडित आत्माओं को शीतलता का अनुभव होने लगता है । इसी प्रकार उस समय गुरुजनों के वचन कठोर प्रतीत होते हैं परन्तु भविष्य में वे शिष्यों के लिये आत्मकल्याण के साधक होने से अनंत शीतलताप्रदान करनेवाले हो जाते हैं । शिष्यजन को गुरु के वचन अनंतहित विधायक, मोक्षपथप्रदर्शक, सावद्यकर्मनिवर्तक अमृतस्वरूप जानकर सहते रहना चाहिये । क्यों कि इनसे शिष्योंको आसेवनशिक्षा एवं ग्रहण शिक्षा प्राप्त होती है व्रतों को ग्रहण करना एवं उनका सम्यग्रीति से पालन करना यह शिक्षा गुरु के वचनोंसे ही शिष्यों को मिलती है । कहा भी है—गीर्भिर्गुरूणां॰ इत्यादि—

તે જળથી ભરેલા મેઘના સમયે ઉત્પન્ન થતા વાયુની સાથે જળકણિકાના જેવાં હિત વિધાયક હોય છે. જે પ્રકારે વર્ષાકાળમાં જ્યારે આકાશમાં ઘટાઓ ઘેરાય છે. એ સમયે વાયુનો પણ સંચાર થાય છે. અને આંધી ઉઠવા લાગે છે. અને આંધીના આગમનથી તે ઘટાઓ વરસવા લાગે છે. એનાથી (તડકાથી તપેલ) આતપતપ્ત આત્માઓને શીતળતાનો અનુભવ થવા લાગે છે. આ પ્રકારે એ સમયે ગુરૂજનોનું વચન કઠોર જણાય છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં તે શિષ્યોને માટે આત્મ કલ્યાણનું સાધક હોવાથી અનંત શિતળતા આપનાર બને છે. શિષ્યજને ગુરૂનાં વચન અનંત હિત વિધાયક, મોક્ષપથ પ્રદર્શક, સાવદ્ય કર્મ નિવર્તક અમૃત સ્વરૂપ જાણીને સહી લેવાં જોઈએ. કેમકે તેનાથી શિષ્યોને આસેવન શિક્ષા અને ગ્રહણશિક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે. વ્રતોનું ગ્રહણ કરવું અને તેને સમ્યગ્રીતિથી પાલન કરવું આ શિક્ષા ગુરૂના વચનોથી જ શિષ્યોને મળે છે. કહ્યું પણ છે—गीर्भिर्गुरूणां॰ ઇત્યાદિ—

तथा-हासं=हसनं, क्रीडां=कन्दुकादिकां च वर्जयेत्, ज्ञानावरणीयाद्यष्टविध-कर्मबन्धजनकत्वादिति भावः।

उक्तंच—"जीवे णं भंते! हसमाणे वा उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ?। गोयमा! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा"

छाया-जीवः खलु भदन्त! हसन् वा उत्सुकन् वा कति कर्मप्रकृतीर्बध्नाति, गौतम! सप्तविधबन्धको वा अष्टविधबन्धको वा इत्यादि। क्रीडाविषयेऽप्येवमेवागमोऽनुसन्धेयः॥ ९॥

के महत्व को भी विनष्ट कर देता है एवं दशविध धर्मको ध्वस्त कर देता है। इसलिये क्षुद्रों का तथा बालकों का संसर्ग सदा परिहार्य बतलाया गया है। तथा बालआदि जनोंकी संगति से निंदा होती है एवं पापकार्यों में अनुमति देने की भी आदत पड़ जाती है। इसी तरह ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मोंके बंध के जनक होने से साधुजन को बालोंके साथ हँसी करना, क्रीड़ा करना आदि अकर्तव्योंका भी परिहास कर देना चाहिये। प्रभुका स्वयं भी ऐसा ही उपदेश है-"जीवे णं भंते! हसमाणे उस्सूयमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ? गोयमा! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा" इत्यादि—प्रभु से गौतमने प्रश्न किया हे भदन्त! यह जीव जब हँसी करता है अथवा उत्सुक होता है तब कितने कर्मकी प्रकृतियों का बंध करता है? तब प्रभु ने उत्तर दिया कि हे गौतम! इस अवस्था में यह जीव सात प्रकार के या आठ प्रकार के कर्मोंका बंध करता

સંયમના મહત્વનો પણ નાશ કરી નાખે છે. એમ જ દશવિધ ધર્મનો પણ ધ્વસ્ત કરી નાખે છે. આ માટે ક્ષુદ્રોનો તથા બાલકોનો સંસર્ગ સદા પરિહાર્ય બતાવવામાં આવેલ છે. તથા બાળ આદિ જનોની સંગતિથી નિંદા થાય છે. તેમજ પાપકાર્યોમાં અનુમતિ દેવાની પણ આદત પડી જાય છે. આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મનાં બંધનોના જનક હોવાથી સાધુજનોએ હાંસી કરવી, ક્રિડા કરવી આદિ અકર્તવ્યોનો પરિહાર કરી દેવો જોઇએ. પ્રભુનો સ્વયં આવો જ ઉપદેશ છે. "जिवेणं भंते! हसमाणे वा उस्सूयमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधई? गोयमा! सत्तविह बंधए वा अट्ठविह बंधए वा०" ઇત્યાદિ—પ્રભુથી ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો હે ભદન્ત! આ જીવ જ્યારે હસે છે ત્યારે કેટલા કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે હે ગૌતમ! આ અવસ્થામાં આ જીવ સાત પ્રકારના અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોનો

कटुफलो भवति। अपरं च बालपार्श्वस्थादिसंसर्गो लोके गर्हां जनयति, सर्व एवैते साधव एवंभूता इति, तथा पापेऽनुमतिमुत्पादयति। अयं भावः-यथा-रजःपुञ्जो मणिगणं मलिनयति, राहुश्चन्द्रमण्डलप्रभामपकर्षयति, लोभः सर्वगुण-गणं विनाशयति, हेमन्तः कमलवनं मलीनयति, तथा-क्षुद्रसंसर्गः शान्त्यादिगुणगणं मलिनयति, लब्ध्यादिप्रभावमपकर्षयति, तपःसंयमजनितमहत्त्वं विनाशयति, दश-विधधर्मं मलीनयति, तस्मात् क्षुद्रसंसर्गः परिवर्जनीय इति।

साथ अपने मूल से मिला रहने पर कटुकफल देने लगता है। यह बात प्रसिद्ध है। इसलिये संसर्ग के दोष से जैसे आम्र निम्बभाव को प्राप्त होकर कड़वे फल देने लगता है उसी प्रकार आत्मार्थी साधुजन भी बाल पार्श्वस्थादि के संगति से स्वाचार भ्रष्ट हो जाते हैं। आम्र पर नीमका ही प्रभाव पड़ता है-नीम पर आम का नहीं-कारण कि बुरी वस्तु का ही अधिक प्रभाव पड़ा करता है और वही वस्तु दूसरों को जल्दी अपने अनुरूप परिणमा लेती है-यह एक स्वाभाविक बात है। यह तो आंखोंदेखी बाते हैं कि धूलि का पुंज मणिगणको भी मलिन बना देता है। राहुचन्द्रमंडल की प्रभा का अपकर्षक होता है, लोभ समस्त सद्गुणोंका लोपक होता है। हेमन्त ऋतु कमलवन को दग्ध कर देता है। इसी तरह यह भी मानने में कोई आपत्ति नहीं है कि क्षुद्र-जनों का संसर्ग भी साधुजनों के शांति आदि गुणगणों को मलिन बना देता है। उनके प्राप्त-प्रभाव को कम कर देता है। तप एवं संयम

કડવાં ફળ આપવા લાગે છે. આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ માટે સંસર્ગના દોષથી જેમ આંબો લીમડાના ભાવને પામી કડવાં ફળ આપનાર બને છે એજ રીતે આત્માર્થી સાધુજન પણ બાળ પાર્શ્વસ્થાદિના સંગથી સ્વાચારભ્રષ્ટ બની જાય છે. આંબા ઉપર લીમડાનો જ પ્રભાવ પડે છે, લીમડા ઉપર આંબાનો નહીં કારણ કે ખરાબ વસ્તુનો અધિક પ્રભાવ પડે છે. અને વસ્તુ બીજાઓને જલ્દી પોતાના જેવી બનાવે છે. આ એક સ્વાભાવિક વાત છે આ તો આંખે જોયેલી વાત છે કે ધુળનો વંટોળ મણીઓને પણ મલીન બનાવી દે છે. રાહુ ચંદ્ર મંડળ તેજને ઢાંકી દે છે. લોભ સમસ્ત સદ્ગુણોને લોપનાર હોય છે. હેમન્ત કમળ વનને બાળી નાખે છે. આ રીતે એ માનવામાં કોઈ અયુક્તિ નથી કે ક્ષુદ્રજનોનો સંસર્ગ પણ સાધુજનોના શાંન્તી આદિ ગુણોને મલીન બનાવી દે છે. એના પ્રાપ્ત પ્રભાવને ઓછો કરે છે, તપ અને

क्रोध के आवेश से मृषाभाषण मत करो। (बहुयं माय आलवे-बहुकं माच आलपेत्) व्यर्थ आलजालरूप वचनोंका उच्चारण मत करो-अनर्थ प्रलाप मत करो-अधिक मत बोलो। (कालेण य अहिज्जित्ता-कालेन चाधीत्य) प्रथम पौरुषी में स्वाध्याय करके (तओ एगओ झाइज्ज-ततः एकाकी ध्यायेत्) द्वितीय पौरुषी में एकाकी होकर सूत्रार्थका चिन्तवन करो। उपलक्षण से तृतीय पौरुषी में भिक्षाचर्या, एवं चतुर्थी पौरुषी में भण्डोपकारण की प्रतिलेखना के बाद पुनः स्वाध्याय करो। यह बात स्वयं सूत्रकार छाईस वें अध्ययन में कहेंगे।

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा प्रकारान्तर से विनय धर्मका शिष्यजनों को उपदेश देते हुए सूत्रकार कहते हैं कि हे शिष्यों यदि तुम इस विनय धर्मको पालन करने के अभिलाषी हो तो तुम्हारा यह कर्तव्य है कि तुम क्रोध के आवेशमें आकर कभी भी मृषाभाषण मत करो। क्यों कि इस प्रकार करनेसे विनयधर्मकी पालना नहीं होती है मृषाभाषण के निषेध से उसके साथ-साथ मान, माया, लोभ, एवं हास्यादिकों का भी विनयवान को त्याग कर देना चाहिये। मृषावादादि को त्याग करने का कारण यह है कि इस प्रकार की प्रवृत्ति करने वाला

મૃષાભાષણ ન કરો (बहुयं माय आलवे-बहुकं माच आलपेत्) આળપંપાળ રૂપ વચનોનું વ્યર્થ ઉચ્ચારણ ન કરો—અનર્થ પ્રલાપ ન કરો—વધારે ન બોલો (कालेण य अहिज्जित्ता-कालेन चाधीत्य) પ્રથમ પૌરૂષીમાં સ્વાધ્યાય કરી (तओ एगओ झाइज्ज-ततः एकाकी ध्यायेत्) બીજા પૌરૂષીમાં એકાકી થઈને સૂત્રાર્થનું ચિંતવન કરો. ઉપલક્ષણથી ત્રીજા પૌરૂષીમાં ભિક્ષા ચર્યા અને ચોથા પૌરૂષીમાં ભંડોપકરણની પ્રતિલેખના પછી ફરી સ્વાધ્યાય કરો. આ વાત સૂત્રકાર પોતે ૨૬ મા અધ્યયનમાં કહેશે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકારાન્તરથી વિનય ધર્મનો શિષ્યજનોને ઉપદેશ આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યો! જો તમે આ વિનયધર્મનું પાલન કરવાના અભિલાષી હો તો તમારૂં એ કર્તવ્ય છે કે તમે ક્રોધના આવેશમાં આવી કદી પણ મૃષાભાષણ કરો નહીં. કેમકે આ પ્રકારે કરવાથી વિનય ધર્મની પાલના થતી નથી. મૃષાભાષણના નિષેધથી એની સાથે માન, માયા, લોભ અને હાસ્યાદિકનો પણ વિનયવાને ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. મૃષાવાદાદિકોનો ત્યાગ કરવાનું કારણ આ છે કે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવા-

पुनरपि प्रकारान्तरेण विनयमुपदिशन्नाह—

मूलम्—माँ यँ चंडालियं कॉसी, बहुयं माँ यँ आलँवे ।
कालेणं यँ अहिज्जित्ता, तँओ झाइज्ज एगँओ ॥ १० ॥

छाया—

मा च चण्डालीकं कार्षीद्, बहुकं मा च आलपेत् ।
कालेन चाधीत्य, ततो ध्यायेत् एककः ॥ १० ॥

टीका—

'मा य' इत्यादि—च शब्दः समुच्चयार्थकः । चण्डालीकं-चण्डः=क्रोध-स्तद्वशादलीकं=मृषाभाषणं मा कार्षीत्=मा कुर्यात्, इदमुपलक्षणं मानमायालोभ-भयहास्यादीनाम् । उक्तंच—

मुसावाओ उ लोगम्मि, सव्वसाहूहि गरिहिओ ।
अविस्सासो य भूयाणं, तम्हा मोसं विवज्जए ॥ (दशवै. ६ अ. १३ गा.)

छाया—

मृषावादस्तु लोके, सर्वसाधुभिर्गर्हितः ।
अविश्वासश्च भूतानां, तस्मादमृषा विवर्जयेत् ॥

च=पुनः बहुकं-बह्वेव बहुकम्-अतिशयम् आलजालरूपं मा आलपेत्=मा वदेत् । बहुभाषणे बहवो दोषा भवन्ति । उक्तं च—

है। इसी तरह क्रीडाके विषय में भी समझ लेना चाहिये ॥ ९ ॥

दूसरे प्रकार से भी इसी विनयधर्मका सूत्रकार उपदेश करते हैं—' माय. ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्यजनों को संबोधित करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि हे शिष्यो ! तुम (चण्डालियं माम कासी-चंडालीकं मा चकार्षीत्

બંધ કરે છે. આ રીતે ક્રીડાઓના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. ॥ ૯ ॥

બીજા પ્રકારથી પણ આ વિનય ધર્મનો સૂત્રકાર ઉપદેશ કરે છે—માય૦ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્યજનોને સંબોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યો ! તમે चंडालियं माम कासी-चंडालीकं मा चकार्षीत्) ક્રોધના આવેશથી

पालने का आदेश है। वहुभाषण में अथवा विना विचार किये भाषण में न तो साधु के मूलगुणरूप इस समिति का ही पालन होता है और न गुप्ति का ही। इसीलिये वहुभाषण में "वहुत दोष है" अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है—

वहुभाषणमुन्मादं स्वाध्यायध्यानभंजनं कुरुते।
अहितमनर्थकरं तत्, भवति च पीडाकरं नितराम् ॥ १ ॥
वहुभाषणात् द्वितीयं नश्यति, तावन्महाव्रतं तस्मात्।
स्यादेव कर्मवंधस्तस्माद् दीर्घाध्वसंसारः ॥ २ ॥

वहुत आलजालरूप वकवाद करने वालोंके उन्माद रोग हो जाता है। साधु के स्वाध्याय एवं ध्यान में विघ्न पड़ता है–स्वाध्याय ध्यान नष्ट हो जाते हैं। वहुभाषण से अनेक अनर्थ होते हैं। ज्यादा इस विषय में और क्या कहा जाय साधु का इस हालत में द्वितीय सत्य-महाव्रत भी खंडित हो जाता है अतः वहुभाषीके कर्म वहुत वन्धते हैं और वह दीर्घ संसारी होकर संसार में परिभ्रमण करता है।

"कालेण" इस पद से सूत्रकार साधु का क्या कर्तव्य है यह वात दिखलाते हैं। वे कहते हैं कि साधु को प्रथम पौरुषी में स्वाध्याय

સમિતિ અને વચનગુપ્તિ પાળવાનો આદેશ છે. બહુ ભાષણમાં અથવા વિચાર કર્યા વગરના ભાષણમાં ન તો સાધુના મુળગુણ રૂપ એ સમિતિનું પાલન થાય છે અને ન ગુપ્તિનું પણ આ માટે બહુ ભાષણમાં "ઘણો દોષ છે" બીજામાં પણ તેમજ કહ્યું છે.

वहुभाषणमुन्मादं स्वाध्यायध्यानभंजनं कुरुते।
अहितमनर्थकरं तत् भवति च पीडाकरं नितराम् ॥१॥
वहुभाषणात् द्वितीयं नश्यति तावन्महाव्रतं तस्मात्।
स्यादेव कर्मवंधस्तस्मात् दीर्घाध्वसंसारः ॥२॥

આલ જાલરૂપ વધુ બકવાદ કરવાવાળાને ઉન્માદ રોગ થઇ આવે છે. સાધુના સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં વિઘ્ન પડે છે—સ્વાધ્યાય ધ્યાન નષ્ટ થઇ જાય છે. બહુ ભાષણથી અનેક અનર્થ થાય છે. આ વિષયમાં વધુ શું કહેવાય. સાધુનું આ હાલતમાં બીજું સત્ય મહાવ્રત પણ ખંડિત થઇ જાય છે. એટલે બહુભાષીનાં કર્મ વધુ બંધાય છે. અને તે દીર્ઘ સંસારી બની સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

"कालेण" આ પદથી સૂત્રકાર સાધુનું શું કર્તવ્ય છે આ વાત બતાવે છે, તેઓ કહે છે કે સાધુને પ્રથમ પૌરૂષીમાં સ્વાધ્યાય કરવો જોઇએ. પછી

बहुभापणमुन्मादं, स्वाध्यायध्यानभञ्जनं कुरुते ।
अहितमनर्थकरं तद्, भवति च पीडाकरं नितराम् ॥१॥
बहुभापणाद् द्वितीयं, नश्यति तावन्महाव्रतं तस्मात् ।
स्यादेव कर्मबन्ध,-स्तस्माद् दीर्घाश्वसंसारः ॥ २ ॥

तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—'कालेण.' इत्यादि । 'कालेण'-इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया; काले=प्रथमपौरुष्यां तु, चकारस्त्वर्थवाचकः, अधीत्य=स्वाध्यायं कृत्वा ततः=तदनु द्वितीयपौरुष्याम् एककः-एकाकी सन् भावतो रागादिरहितः, द्रव्यतो विविक्तशयनासनादिसंस्थः ध्यायेत्-सूत्रार्थं चिन्तयेत् । उपलक्षणमेतत् तृतीयचतुर्थ-पौरुष्योरपि, तथा च-तृतीयपौरुष्यां भिक्षाचर्यं चतुर्थ्यां पुनः स्वाध्यायं कुर्या-दित्यर्थः। वक्ष्यति षड्विंशेऽध्ययने-

---

साधु साधु नहीं है वह साध्वाभास है । कहा भी है कि—

मुसावाओ उलोगम्मि सव्वसाहूहिं गरिहिओ ।
अविस्सासो य भूयाणं तम्हा मोसं विवज्जए । (दशवै०६ अ.१३ गाथा)

यह मृपावाद सर्व-साधुओं अर्थात् तीर्थंकर आदि महापुरुषों द्वारा गर्हित-निन्दित है, दूसरे मृषावादी पर जगत का कोई भी प्राणी विश्वास नहीं करता है, अर्थात् वह सब के लिये अविश्वास्य होता है । इसी प्रकार बहुत बोलने से भी विनय धर्म यथावत् पालित नहीं हो सकता है । क्यों कि इस अवस्था में ऐसे भी कई शब्द निकल जाते हैं जो व्यर्थ होते हैं एवं सुनने वाले के लिये भी कष्टप्रद होते हैं । जो मन में आया सो बोल देना-यह प्रवृत्ति साधु मार्ग की नहीं है । इसमें तो बड़ी सावधानी रखनी पड़ती है। इसी लिये भापासमिति एवं वचनगुप्ति

વાળા સાધુ સાધુ નથી તે સાધ્વાભાસ છે. કહ્યું પણ છે કે—

मुसावओ उ लोगम्मि सव्वासाहु हिं गरिहिओ ।
अविस्सासो य भूयाणं तम्हा भासं विवज्जए । दशवै० ६ अ. १३ गाथा.

આ મૃષાવાદ સર્વ સાધુઓ અર્થાત્ તીર્થંકર આદિ મહાપુરૂષોદ્વારા ગર્હિત છે. બીજા મૃષાવાદી ઉપર જગતના કોઇપણ પ્રાણી વિશ્વાસ કરતા નથી તે બધાને માટે અવિશ્વાસ હોય છે. આ પ્રકારે બહુ બોલવાથી પણ વિનયધર્મ યથાવત્ પાલિત નથી થઇ શકતો. કેમકે એ અવસ્થામાં એવા પણ કોઇ શબ્દ નિકળી જાય છે, જે વ્યર્થ હોય છે, અને સાંભળવાવાળાને માટે પણ દુઃખદાયક હોય છે. જે મનમાં આવ્યું તે બોલી નાખ્યું-આ કામ સાધુનું નથી. એણે તો ખૂબજ સાવધાની રાખવી પડે છે. આ માટે ભાષા

च-पुनः, अकृतम्=अनाचरितं चण्डालीकादिकं, नो कृतमिति=मृषाभाषणं मया न कृतमित्येव भाषेत। अयं भावः-गुरुशुश्रूषाकारिणोऽपि शिष्यस्य कथंचिदतीचार-संभवे गुरुसंनिधौ तदालोचना करणीया। आलोचना हि-मोक्षमार्गविघातकानामनन्तसंसारवर्धकानां माया-निदान-मिथ्यादर्शनशल्यानां निष्कर्षणी, ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्ममलापकर्षणी, शुद्धात्मस्वरूपदर्शनी, तत्त्वातत्त्वविमर्शनी, अव्याबाध-सुखवर्षिणीति ॥ ११ ॥

(आहच्च-कदाचित्) यदि अकस्मात् (चंडालियं कट्टु-चंडालीकं कृत्वा। क्रोध के आवेश से अकस्मात् झूठ बोला गया हो तो भी उसे (कयावि न निन्हुविज्ज-कदापि न निह्नुवीत) कभी भी किसी भी परिस्थिति में छिपाना नहीं चाहिये। (कडं कडेत्ति भासेज्जा-कृतं कृतमिति भाषेत) ऐसा नहीं कहना चाहिये कि मैंने क्रोधादिक के आवेश से असत्य भाषण नहीं किया है-किन्तु ऐसा ही कहना चाहिये कि मेरे द्वारा क्रोधादिक के आवेश से असत्यभाषण अवश्य-अवश्य हुआ है, (अकडं नो कडेत्ति य-अकृतं नो कृतमिति च) और जो क्रोधावेशासे असत्य नहीं बोला गया हो तो ऐसा भी नहीं कहना चाहिये कि मैंने असत्य भाषण किया है।

भावार्थ—यदि क्रोधादिक कषायों के आवेश से सहसा असत्य भाषण हो भी जाय तो उसे यह नहीं कहना चाहिये कि मैंने असत्य भाषण नहीं किया है। जैसे रक्त से दूषित वस्त्र रक्तसे धोने

आहच्च-कदाचित्-કદાચ यदि-અકસ્માત્ चंडालियं कट्टु-चंडालीकंकृत्वा ક્રોધના આવેશથી અકસ્માત્ જુઠું બોલી જવાયું હોય તો પણ તેને कयावि न निन्हुविज्ज-कदापि न निह्नुवीत કદી પણ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં છુપાવવું નહીં જોઈએ. कडं कडेत्ति भासेज्जा-कृतं कृतमिति भाषेत એમ ન કહેવું જોઈએ કે મેં ક્રોધાદિકના આવેશમાં અસત્ય-ભાષણ કરેલ નથી-પરંતુ એવું કહેવું જોઈએ કે મારાથી ક્રોધના આવેશમાં અસત્ય ભાષણ જરૂરાજરૂર થયું છે. अकडं नो कडेत्ति य-अकृतं नो कृतमिति च અને જો ક્રોધાવેશના લીધે અસત્ય ન બોલાયું હોય તો એવું પણ ન કહેવું જોઈએ કે મેં અસત્ય ભાષણ કર્યું છે.

મતલબ આનો એ છે કે જો ક્રોધાદિક કષાયોના આવેશથી સહસા અસત્ય-ભાષણ થઈ જાય તો એવું ન કહેવું જોઈએ કે મેં અસત્ય-ભાષણ નથી કર્યું. જે રીતે લોહીથી ખરડાયેલું દૂષિત વસ્ત્ર લોહીથી ધોવાથી શુદ્ધ થતું

" पढमं पोरिसि सज्झायं वीयं झाणं झियायई ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थीइ सज्झायं " इति ॥ सू० १० ॥

यदि कथञ्चिदसत्यभापणं भवेत्तदा तन्न गोपयेदित्याह—'आहच्च.' इत्यादि ।

मूलम्—आहच्च चंडालियं कट्टु, न निन्हुविज्ज कयाइवि ।
कडं कडेत्ति भासेज्जा, अकडं नो कडेत्ति य ॥११॥

छाया—
कदाचित् चण्डालीकं कृत्वा, न निह्नुवीत कदाचिदपि ।
कृतं कृतमिति भाषेत, अकृतं नोकृतमिति च ॥ ११ ॥

टीका—
'आहच्च' इत्यादि—कदाचित्=अकस्माद् चण्डालीकं=क्रोधादिवशाद्नृतभापणं कृत्वा कदाचिदपि—यदा परेण ज्ञातं नोज्ञातं वा तदापि न निह्नुवीत=न गोपयेत्—अनृतभापणं मया न कृतमित्यपलापं न कुर्यात् । किं तर्हि ? इत्याह—कृतं चण्डालीकादि, कृतमिति=क्रोधादिवशादनृतभापणं मया कृतमित्येव भाषेत, तथा

करना चाहिये। पश्चात् द्वितीय पौरुषी में रागादिक भावों से रहित होकर सूत्रार्थका चिन्तवन करना चाहिये। उपलक्षण से तृतीय एवं चतुर्थ पौरुषी का ग्रहण हुआ है जिसका भाव इस प्रकार है कि तृतीय पौरुषी में वह भिक्षाचर्या करे और चतुर्थ पौरुषी में पुनः स्वाध्याय करे इसी बात को इसी सूत्र के छाईस २६ वें अध्ययन में भगवानने कहा है—

पढमं पोरिसि सज्झायं वीयं झाणं झियायई ।
तइयाएभिक्खा यरिय पुणो चउत्थीइ सज्झायं ॥ इति ॥ सू० १० ॥

अगर किसी कारण वश असत्य बोलाजाय तो उसे छिपावे नहीं, इसी बातको कहते हैं—'आहच्च.' इत्यादि ।

બીજા પૌરૂષીમાં રાગાદિક ભાવોથી રહિત બની સૂત્રાર્થનું ચિંતવન કરવું જોઈએ. ઉપલક્ષથી ત્રીજા અને ચોથા પૌરૂષીનું ગ્રહણ થયેલ છે. જેનો ભાવ આ પ્રકારે છે કે ત્રીજા પૌરૂષીમાં તે ભિક્ષા ચર્યા કરે અને ચોથા પૌરૂષીમાં ફરી સ્વાધ્યાય કરે. આ વાત આજ સૂત્રના ૨૬મા અધ્યયનમાં ભગવાને કહી છે—

पढमं पोरिसि सज्झायं वीयं झाणं झियायई ।
तइयाए भिक्खायरिय पुणो चउत्थीय सज्झायं इति ॥सू० १०॥

આ વાતને આ સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યયનમાં ભગવાને કહ્યું છે.

જો કોઈ કારણવશ અસત્ય બોલાઈ જાય તો એને છૂપાવવું નહિં એજ વાત ને કહે છે. आहच्च० ઈત્યાદિ.

वाले अष्टविध कर्मोंका इस आलोचना के प्रभाव से विनाश होता है। आत्मिक शुद्ध स्वरूप के दर्शन करानेवाली यह आलोचना है और तत्त्व एवं अतत्त्व के विवेक को जाग्रत करती हुई अव्याबाध सुख को प्रदान करनेवाली यही आलोचना है ॥ ११ ॥

शिष्यको सभी काम गुरुमहाराजके अभिप्रायसे ही करना चाहिये, सो दिखलाते हैं—' मा गलियस्सेव०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गलियस्सेव कसं—गलिताश्व इव कशां) जिस प्रकार अविनीत घोड़ा वारंवार कशा (चाबुक) के प्रहार की इच्छा करता है, उसी प्रकार (पुणो पुणो मा वयणमिच्छे—पुनः पुनः मा वचनं इच्छेत्) पुनः पुनः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूप गुरुके आज्ञा की शिष्य को वांछा नहीं करनी चाहिये, अर्थात्—उपदिष्ट अर्थको ही वारवार कहलवाने के लिये गुरु महाराज को कष्ट नहीं देना चाहिये । किन्तु (आइन्ने कसं व दट्ठुं—आकीर्णः कशाम् इव दृष्ट्वा) जिस प्रकार आकीर्ण अर्थात् जातिमान् सुशिक्षित विनीत घोड़ा चाबुक को देखकर अपनी अविनीतता का परिहार कर देता है, उसी तरह विनीत शिष्य भी (पावगं परिवज्जए—पापकं प्रतिवर्जयेत्) गुरु के इंगित आकार को जानकर पापमय अनुष्ठान का परित्याग करे।

इस श्लोकका भावार्थ शत्रुमर्दन राजा के दृष्टान्त से कहते हैं—वह इस प्रकार है—

સ્વરૂપનું દર્શન કરાવનાર આ આલોચના છે. અને તત્ત્વ તેમજ અતત્વના વિવેકને જાગ્રત કરીને અવ્યાબાધ સુખ આપનારી આ જ આલોચના છે. ॥૧૧॥

શિષ્યે બધાં કામ ગુરુમહારાજના અભિપ્રાયથી જ કરવાં જોઇએ, તે બતાવવામાં આવે છે. ' मा गलियस्सेव०' ઈત્યાદિ.

गलियस्सेव कसं—गलिताश्व इव कशां જે પ્રકારે ઘોડો વારંવાર ચાબુકના પ્રહારની ઈચ્છા કરે છે એ પ્રકારે पुणो पुणो मा वयणमिच्छे—पुनः पुनः मा वचनं-इच्छेत् ફરી ફરી પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિરૂપ ગુરુની આજ્ઞાની શિષ્યે ઇચ્છા ન કરવી જોઇએ—અર્થાત્ ઉપદિષ્ટ અર્થને વારંવાર કહેવડાવવા માટે ગુરુમહારાજને કષ્ટ ન આપવું જોઇએ. પરંતુ आइन्ने कसं व दट्ठुं—आकीर्णः कशाम् इव दृष्ट्वा જે પ્રકારે આકીર્ણ અર્થાત્ જાતવાન કેળવાયેલ ઘોડો ચાબુકને જોઇ પોતાની અવિનીતતાનો ત્યાગ કરે છે એજ રીતે વિનીત શિષ્ય પણ पावगं परिवज्जए—पापकं प्रतिवर्जयेत् ગુરુના ઇંગિત—આકારને જાણી પાપમય અનુષ્ઠાનનો પરિત્યાગ કરે.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ શત્રુમર્દનના દષ્ટાંતથી સમજાવવામાં આવે છે, જે આ પ્રકારે છે.

गुरोरभिप्रायेणैव सर्वं कर्त्तव्यमित्याह—

मूलम्—मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो।
कसं व दट्ठुमाइन्ने, पावगं परिवज्जए ॥१२॥

छाया—

मा गलिताश्व इव कशां, वचनम् इच्छेत् पुनः पुनः।
कशाम् इव दृष्ट्वा आकीर्णः, पापकं परिवर्जयेत् ॥ १२ ॥

टीका—

'मा गलियस्सेव.' इत्यादि—इव=यथा, गलिताश्वः=अविनीततुरङ्गः, पुनः पुनः कशां=कशाप्रहारं वाञ्छति, तथा पुनः पुनः वचनं=प्रवृत्तिनिवृत्तिपरं गुरोरुपदेशं मा इच्छेत्। उपदिष्टार्थमेव पुनः पुनर्वक्तुं गुरवे परिश्रमो न देय इति भावः।

पर शुद्ध नहीं होता, उसी प्रकार झूठ की शुद्धि पुनः झूठ बोलने से नहीं होती है यह विश्वास रखना चाहिये। फलितार्थ यह है कि वास्तविक स्थिति को साधु के लिये छुपाना नहीं चाहिये, और अवास्तविक स्थिति को कल्पना के तूलिका से सजाकर प्रकट नहीं करना चाहिये। शिष्य चाहे गुरुजन की शुश्रूषा करनेवाला भी क्यों न हो तो भी उसे कथंचित् अतीचार लगने पर गुरु के समीप आलोचना अवश्य करनी चाहिये। कारण कि आलोचना से आत्मा की शुद्धि होती है एवं मोक्षमार्ग के विघातक तथा अनंत संसार के वर्धक ऐसे माया, मिथ्या एवं-निदान इन तीन शल्यों का अभाव होता है। आत्मा को मलिन करने-

નથી એજ રીતે જુઠની શુદ્ધિ ફરી જુઠ બોલવાથી થતી નથી, આ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. આનો અર્થ એ છે કે વાસ્તવિક સ્થિતિને સાધુએ કદી પણ છુપાવવી ન જોઇએ, અને અવાસ્તવિક સ્થિતિને કલ્પનાથી સજાવીને પ્રગટ ન કરવી જોઈએ. શિષ્ય ગુરુજનની શુશ્રૂષા કરવાવાળો પણ કેમ ન હોય તો પણ તેને કથંચિત્ અતીચાર લાગવાથી ગુરુની પાસે તેણે આલોચના જરૂર કરવી જોઈએ. કારણ કે આલોચનાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે અને મોક્ષમાર્ગના વિઘાતક તથા અનંત સાગરને વધારનાર એવાં માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણ શલ્યોનો અભાવ હોય છે. આત્માને મલિન કરવાવાળા અષ્ટવિધ કર્મોનો આ આલોચનાના પ્રભાવથી વિનાશ થાય છે. આત્મિક

स च तुरङ्गमः कशया पुनः पुनस्ताडितोऽपि नेच्छति शत्रुमभिगन्तुम् । अत्रान्तरे शत्रु-सैनिका अस्य सबलानपि सैनिकान् अनाथानिव अशरणानिव मन्वाना अचिरेणैव विजित्य निजवाद्यं वादयामासुः, शत्रुमर्दनः स्ववाहनेन गलिताश्वेन पराजितः श्री-हतो यावत्पलायितुं वाञ्छति, तावत् "गृह्यतां गृह्यताम्"-इति वदन्तः शत्रुसैनिकास्तं निग्रहीतुं पश्चाद्धावमानाः शत्रुमर्दनं निगृह्य लोहपिञ्जरे स्थापितवन्तः । एवं गलिता-श्वसदृशः शिष्यो महतेऽनर्थाय भवति । किं तर्हि कुर्यादित्याह-कशां-'चाबूक' इति भाषाप्रसिद्धां दृष्ट्वा, अकीर्णः=जात्याश्वः, विनीताश्व इव शिष्यो गुरोरिङ्गि-तमाकारं दृष्ट्वा पापकं=पापानुष्ठानम्-अविनीततामित्यर्थः, परिवर्जयेत्=सर्वथा परि-हरेत् । अयं भावः-यथा जात्याश्वः कशां दृष्ट्वैवाश्वारूढस्याशयं विज्ञाय कशाताडनं

घोडे को चाबुकसे ताड़ना करता था वह घोड़ा त्यों त्यों पीछे हटता जाता था और शत्रु के सन्मुख जाने में अचकचाता था। इसके बाद शत्रु सैनिकों ने इस राजा के सैनिकोंको अशरण एवं अनाथ जैसा मानकर बहुत जल्दी पराजित कर दिया। और अपनी विजयकी दुंदुंभी बजा दी। शत्रुमर्दन नरेश ज्यों ही अपने को उस अड़ियल घोडे की वजह से पराजित समझकर एवं श्रीविहीन होकर युद्धभूमि से पलायन करने को तैयार हुआ कि इतने में ही "इसको पकड़ लो पकड़ लो" इस प्रकार बोलते हुए शत्रुसैनिकों ने उसका पीछा किया और उसको पकड़कर उन्होंने लौहनिर्मित एक पांजर के अन्दर बन्द कर दिया।

इस कथा से यह सारांश निकलता है कि गलिताश्व-अड़ियल घोडे की तरह अविनीत शिष्य भी महान् अनर्थकारी होता है। तथा जिस प्रकार विनीत घोड़ा अपने स्वामी के अभिप्रायानुसार चलता

વાર તેને ફટકારવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ ગમે તેટલા ચાબુક પડવા છતાં પણ ઘોડો પાછળજ હઠતો ગયો, શત્રુની સામે જવામાં તે અચકાતો હતો. આ પરિસ્થિતિનો લાભ લઇ શત્રુ સેનાએ શત્રુમર્દન રાજાના સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવી દીધો અને શત્રુઓએ જીત મેળવી પોતાના વિજયનાં વાજાં વગાડયાં. શત્રુમર્દન રાજાએ, આ પોતાના અડીયલ ઘોડાને કારણે પરાજિત થવું પડયું છે તે જાણી યુદ્ધભૂમિથી પલાયન કરવાની તૈયારી કરી એટલામાં "આને પકડી લ્યો, પકડી લ્યો" આ પ્રકારે બોલતા શત્રુસૈનિકો તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. અને તેને પકડી લોઢાના મજબુત સળીયાવાળા પાંજરામાં પુરી દીધો.

આ વાર્તાથી એ સારાંશ નિકળે છે કે ગલિતાશ્વ-અડિયલ ઘોડાની માફક અવિનીત શિષ્ય પણ મહાન અનર્થકારી હોય છે. જે પ્રકારે વિનીત

अत्र शत्रुमर्दनदृष्टान्तः, तथाहि—

आसीदङ्गदेशे चम्पापुरी नाम नगरी, तत्र नरवीरः समरधीरः शूरः शत्रु-मर्दनो नाम नृपतिर्बभूव। स चैकदा युद्धप्रसङ्गेन तुरङ्गमारुह्य हस्त्यश्वरथपदातिभिः परिवृतः संग्रामभूमौ गतः। तत्प्रतिपक्षनृपसैनिका दुर्बला अपि ससैन्यं शत्रुमर्दनं शस्त्रास्त्रवर्षणैः पीडयन्ति। अथ शत्रुमर्दनः सोत्साहं शत्रुसैनिकान् मर्दयितुं स्ववाहनं वैरिसेनायां प्रवेशयन् प्रेरयति स्म। तेन तुरङ्गमेन विलोमतः पश्चात् गमनं समारब्धम्। ततः शत्रुमर्दनः कशया स्ववाहनं ताडयन् पुनः पुनरग्रे धावयितुमिच्छति,

अंगदेश में चंपापुरी नामकी एक नगरी थी। उसका शासक शत्रुमर्दन नामका एक राजा था। वह मनुष्यों में श्रेष्ठ, युद्धकला में निपुण एवं शूरों में वीर था। एक दिन की वात है कि वह नरेश युद्ध के प्रसंग से घोडे पर सवार होकर हस्ति, अश्व, रथ एवं पदातियों से परिवृत होकर संग्राम भूमि में गया। उसके प्रतिपक्षभूत राजा की सेनाने जो कि एक प्रकार से दुर्बल थी तो भी ससैन्य उस शत्रुमर्दन नरेश को शस्त्र एवं अस्त्रों के प्रहारों से जर्जरित कर दिया। शत्रुमर्दन ने जव इस प्रकार की अपनी स्थिति देखी तो उसने उत्साहित होकर शत्रु के सैनिकों को मर्दन करने के लिये अपने घोडे को शत्रुकी सेनाके भीतर प्रविष्ट होने के लिये आगे प्रेरित किया। परन्तु वह घोड़ा उस सेना के भीतर न घुसकर उल्टा पीछे ही हटने लगा। तव शत्रुमर्दन ने कोडे से बारंबार अपने उस घोडे की ताड़ना करना प्रारंभ की जिससे कि उस घोडे द्वारा वह शत्रुसेना हट सके। परन्तु ज्यों-ज्यों नरेश उस

અંગદેશમાં ચંપાપુરી નામની એક નગરી હતી. ત્યાં શત્રુમર્દન નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ, યુદ્ધકળામાં નિપુણ અને શૂરવીર હતા. એક દિવસની વાત છે કે રાજા શત્રુમર્દન યુદ્ધના પ્રસંગે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ હાથી, ઘોડા, રથ અને સૈનિકોના સમુદાય સાથે સંગ્રામ ભૂમિ ઉપર ગયા. એના પ્રતિપક્ષી રાજાની સેના એક પ્રકારથી ઘણી ઓછી હતી, છતાં પણ શત્રુમર્દન રાજાના સૈન્યને તથા ખુદ શત્રુમર્દનને પણ શસ્ત્ર અસ્ત્રના પ્રહારોથી વિહ્વળ બનાવી દીધા. શત્રુમર્દને પોતાની આ પ્રકારની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે એક સાચા વીર પુરુષને શોભે એ રીતે શત્રુસૈન્યને શિકસ્ત આપવા અને પોતાના સૈન્યનો નિકળતો કચ્ચરઘાણ બચાવવા પોતાના ઘોડાને શત્રુસૈન્યની વચ્ચોવચ્ચ લઈ જવા પ્રયત્નશીલ બન્યા, પરંતુ તે ઘોડા શત્રુ-સેનાની વચ્ચે ન જતાં પાછો હઠવા લાગ્યો. ત્યારે શત્રુમર્દને કોરડાથી વાર-

भो ! मन्त्रिणः ! किमधुना करणीयं, प्रबलवैरिणश्चतुरङ्गिणी सेना चतुर्षु खलु भागेषु नगरी-मावेष्ट्य तिष्ठति। मन्त्रिण ऊचुः-प्रभो ! अलमनया चिन्तया, वयमल्पसंख्यका अपि भवदीयतेजः समुपलभ्य शात्रवबलविजये प्रखरतरशक्तिशालिनो भवामः। भवत्प्रतापादेव सर्वं रिपुबलं प्रणष्टं भविष्यति। देव ! जात्याश्वमारुह्य भवान् सन्नद्धः सन्नग्रतः शत्रुमभिसरतु, वयमपि सन्नद्धाः सन्तो भवन्तमनुगच्छामः। एवं विचार्य स्वकीयसेनापरिवृतः स मणिनाथो योद्धुं निःसृतः। अल्पबलं मणिनाथ-मवलोक्य शत्रुसैनिकाः केचिदसिचर्महस्ताः केचिद्भल्लहस्ताः केचिद्धनुर्बाणधराः

साथ विचार किया, बोला-हे मंत्री महाशयो ! कहो अब क्या करना चाहिये। देखो, प्रबलशत्रुकी चतुरंगिणी सेना नगरी को चारों ओर से घेर कर पड़ी हुई है। सुनकर मंत्रियोंने कहा प्रभो ! चिन्ता मत करो। हम सब लोग आपके प्रबल तेज से उद्दीप्त होकर शत्रुसेना को पराजय करने में प्रखर शक्तिशाली होंगे। आपके प्रताप से ही समस्त रिपुदल प्रणष्ट होगा। स्वामिन् ! सजधज कर आप जात्याश्व पर सवार होकर पहिले से ही शत्रु के सन्मुख जाइये। हम लोग भी सन्नद्ध होकर आपके पीछे-पीछे आते हैं। इस प्रकार विचार कर मणिनाथ नरेश सेना से परिवृत होकर युद्ध करने के लिये निकल पडे। अल्पबलवाले नरेश को देखकर शत्रु के सैनिकोंने उसे घेर लिया। सैनिकों में किन्हीं-किन्हीं के हाथों में तलवारें थीं। किन्हीं-किन्हीं के हाथों में भाले थे। किन्हीं-किन्हीं के हाथों में धनुष एवं बाण थे। किन्हीं-किन्हीं के हाथों में

આ જાણી મંત્રીઓ સાથે વિચાર કર્યો, મંત્રીઓને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું-હે મંત્રિ-મહાશયો ! કહો હવે શું કરવું જોઈએ. પ્રબળ શત્રુની ચતુરંગિણી સેના નગરને ચારે તરફથી ઘેરો ઘાલીને પડેલ છે. આ પ્રકારનું રાજાનું કહેવું સાંભળી મંત્રિયોએ કહ્યું, પ્રભો ! ચિંતા ન કરો. અમો બધા આપના પ્રબળ તેજથી ઉદ્દીપ્ત થઇ શત્રુ સેનાનો પરાજય કરવામાં પ્રખર શક્તિશાળી થઇશું. આપના પ્રતાપથી શત્રુનું સૈન્ય હારી જશે. સ્વામિન્ ! આપ તૈયાર થઈ જાત્યાશ્વ પર સવાર થઈ પહેલાંજ શત્રુઓની સન્મુખ પહોંચો, અમે પણ તૈયાર થઇ આપની પાછળ પાછળ આવીએ છીયે. આ પ્રકારે વિચાર કરી મણિનાથ રાજા સેનાથી પરિવૃત થઇ યુદ્ધ કરવા માટે નિકળી પડયા. થોડા બળવાળા રાજાને જોઈ શત્રુસેનાએ તેમને ઘેરી લીધા. સૈનિકોમાં કોઈ કોઈના હાથમાં તરવાર હતી, કોઈના હાથમાં ભાલાં હતાં. કોઇની પાસે ધનુષ્ય બાણ હતાં. કોઇના

विनेव तदभिप्रायानुसारं चेष्टते, तथा सुशिष्योऽपि गुरोरिङ्गिताकारं दृष्ट्वा तदाशयं विज्ञाय "गुरोर्वचनायासो माभूदिति"-वचनेनाप्रेरित एव तदभिप्रायानुसारं कुर्यात्।

अत्र मणिनाथदृष्टान्तः-तथाहि—

आसीदजितनाथजिनशासने वङ्गदेशे रङ्गपुरं नाम नगरम्। तत्र प्रजापालनतत्परः स्वजनपदहितकरः प्रशान्तमानसः सुजनहंसमानसः समाश्रितनीतिसरणिः सकलसद्गुणसरोजतरणिर्मणिनाथनामको नृपतिः। स चैकदा दुरात्मभिः प्रबलरिपुभिः परितो वेष्टितां स्वनगरीमालोक्य मन्त्रिभिः सह विचारितवान्-भो

है उसी प्रकार सुशिष्य भी गुरु के इंगित आकार को समझ कर उनकी आज्ञा के अनुसार चलता रहता है।

इस विषय में मणिनाथ राजा का दृष्टान्त है और वह इस प्रकार है—

द्वितीय तीर्थंकर श्री अजितनाथ स्वामी के समय में बंगाल देश के अन्दर रंगपुर नामका एक नगर था। वहां के नरेश का नाम मणिनाथ था। यह प्रजापालन करने में सदा तत्पर रहा करता था। इससे देश भर में आनन्द मंगल छा रहा था। राज्यकार्य से इसका मन कभी भी कायर नहीं बनता था। सुजनरूपी हंसों को रमने के लिये यह मानसरोवर जैसा माना जाता था। राजनीति के पालन करने में यह सर्वदा दत्तचित्त रहा करता था। सद्गुणरूपी कमलों को विकसित करने के लिये यह सूर्य जैसा था। एक दिन की बात है कि इसकी नगरी को इसके प्रबल शत्रु ने आकर घेर लिया। राजाने यह देखकर मंत्रियोंके

ઘોડા પોતાના માલીકના કહેવા મુજબ ચાલે છે, એ જ રીતે સુશિષ્ય પણ ગુરુના ઈંગિત આકારને સમજી એમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતો રહે છે.

આ અંગે મણિનાથ રાજાનું દૃષ્ટાંત છે જે આ પ્રકારનું છે.

બીજા તીર્થંકર શ્રી અજીતનાથ સ્વામીના સમયમાં બંગાળ દેશમાં રંગપુર નામના એક નગરમાં મણિનાથ નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. જે પ્રજા પાલન કરવામાં સદા તત્પર રહેનાર હતા. આથી દેશભરમાં આનંદ મંગળ વરતાઈ રહેલ હતો. રાજ્યકાર્યથી એનું મન કદી પણ કાયર બનતું નહીં. સુજનરૂપી હંસોને રમવા માટે તે માનસરોવર જેવા ગણાતા હતા. રાજનીતિનું પાલન કરવામાં તે સર્વદા દત્તચિત્ત રહેતા હતા, સદ્ગુણરૂપી કમળોને વિકસિત કરવા માટે તે સૂર્ય જેવા હતા. એક દિવસની વાત છે કે એના નગરને એના પ્રબળ શત્રુએ, સૈન્યસાથે આવી ઘેરી લીધું. રાજાએ

टीका—

'अणासवा' इत्यादि—अनाश्रवाः=अनाज्ञाकारिणः, उच्छृङ्खलत्वात्, स्थूलवचसः=अविचारितभाषिणः, अभिमानित्वात्, कुशीलाः=कुत्सिताचारवन्तः दुष्टस्वभावा उभयलोकभयरहितत्वादित्यर्थः। शिष्याः मृदुमपि=कोमलहृदयमपि गुरुं, चण्डं=सकोपं प्रकुर्वन्ति। पूर्वार्धेनाविनीतशिष्याचरणं प्रदर्शितम्।

का आराधन करता हुआ स्व और पर का कल्याण करनेवाला होता है ॥ १२ ॥

फिर भी सूत्रकार अविनीत एवं विनीत के स्वरूप को कहते हैं– 'अणासवा०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अणासवा–अनाश्रवाः) अविनीत होने से आज्ञानुसार नहीं चलने वाले (थूलवया–स्थूलवचसः) अभिमानी होने से विना विचारे बोलनेवाले, (कुसीला–कुशीलाः) इहलोक एवं परलोक के भय से रहित होने के कारण दुष्ट स्वभाववाले ऐसे (सीसा–शिष्याः) शिष्य (मिउंपि–मृदुमपि) कोमल हृदयवाले गुरु को भी (चंडं पकरंति–चंडं प्रकुर्वन्ति) कोपयुक्त करते हैं। एवं जो शिष्य (चित्ताणुया–चित्तानुगा) आचार्य महाराजकी आराधना तप एवं संयम की हेतु होती है ऐसा जानकर आचार्य महाराज की मनोवृत्तिका अनुसरण करनेवाले होते हैं अर्थात् उनके आज्ञा के आराधक होते हैं, तथा (दक्खोववेया–दाक्ष्योपपेताः) गुरु महाराज की सुख शाता के अभिलाषी होने से

ફરકાવી આ પ્રકારે સુશિષ્ય પણ ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞાનું આરાધન કરતાં પોતાનું અને બીજાનું કલ્યાણ કરવાવાળા હોય છે. ॥૧૨॥

સૂત્રકાર વધુમાં અવિનીત અને વિનિતના સ્વરૂપને કહે છે. अणासवा० ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ–अणासवा–अनाश्रवाः અવિનીત બનવાથી આજ્ઞાનુસાર ન ચાલવાવાળા थूलवया–थूलवचसः અભિમાની હોવાથી વગર વિચાર્યું બોલવાવાળા कुसीला–कुशीलाः આલોક અને પરલોકના ભયથી રહિત હોવાના કારણે દુષ્ટ સ્વભાવવાળા એવા શિષ્ય કોમળ હૃદયવાળા ગુરુને પણ કોપ યુક્ત કરે છે. અથવા જે सीसा–शिष्याः શિષ્ય मिउंपि–मृदुमपि। કોમળ હૃદયવાળા ગુરુને પણ चंडं पकरंति–चंडं प्रकुर्वन्ति કોપ યુક્ત કરે છે. આચાર્ય મહારાજની આરાધના તપ અને સંયમના હેતુથી હોય છે એવું જાણી આચાર્ય મહારાજની મનોવૃત્તિનું અનુસરણ કરવાવાળા હોય છે, અર્થાત્ એમની આજ્ઞાના આરાધક હોય છે તથા दक्खोववेया–दाक्ष्योपपेताः ગુરુ મહારાજની સુખશાતાના અભિલાષી

केचिद् यष्टिधारिणः केचित्तोमरकरा अनेकानेकशस्त्रास्त्रधारिणः परितो मणिनाथं वेष्टितवन्तः। एवं विविधसंकटेषु समुपस्थितेषु स मणिनाथस्तेन जात्याश्ववाहनेन शत्रुसैनिकरचितविविधव्यूहेषु मृगेषु सिंह इव निःशङ्कः प्रविश्य सर्वानुचरैः सहाग्रतो धावमानः शत्रुसैनिकेषु विजयं प्राप्तवान्। एवं सुशिष्यः स्वगुरुमाराधयन् स्वपर-कल्याणाय भवति ॥ १२ ॥

पुनरविनीतविनीतयोराचरणमाह—

मूलम्—अणासवा थूलवया कुसीला, मिउंपि चंडं पकरंति सीसा।
चित्ताणुया लहुं दक्खोववेया, पसायए ते हु दुरासयंपि॥१३॥

छाया—

अनाश्रवाः स्थूलवचसः कुशीलाः, मृदुमपि चण्डं प्रकुर्वन्ति शिष्याः।
चित्तानुगा लघु दाक्ष्योपपेताः, प्रसादयन्ति ते हु दुराशयमपि ॥ १३ ॥

लकडियां थीं। किन्हीं-किन्हीं के हाथों में तोमर जाति के शस्त्र थे। इस प्रकार अस्त्र एवं शस्त्रों से सुसज्जित उस शत्रुसेना ने चारों ओर से मुझे घेर लिया है, यह देखकर नरेश ने अपने उस घोडेको उस सेना के रचित विविध प्रकार के व्यूह में आगे बढाया। जिस प्रकार मृगों के टोले में निःशंक होकर सिंह घुस जाता है उसी प्रकार मणिनाथ नरेश भी उस घोडे पर बैठे हुए उस शत्रु की सेना में घुस पडे और अपनी एवं अपने अनुचरों की उनसे रक्षा करते हुए आगे बढते गये। शत्रु-सेना भी इनसे ज्यों-ज्यों ये आगे बढते जाते थे परास्त होती जाती थी। इस प्रकार शत्रुसेना को पराजित कर मणिनाथ ने अपनी विजय-पताका वहां फहराई। इसी प्रकार सुशिष्य भी गुरु महाराज की आज्ञा

હાથમાં લાકડીઓ હતી, કોઇના હાથમાં તોમર નામનાં શસ્ત્ર હતાં. આ પ્રકારના શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સુસજ્જ એવી શત્રુસેનાએ મને ઘેરી લીધેલ છે, એવું જોઇ મણીનાથ રાજાએ પોતાના ઘોડાને એ સેનાએ રચેલા વ્યૂહની વચ્ચે આગળ વધાર્યો. જે રીતે મૃગોના ટોળામાં નિઃશંક બની સિંહ ઘૂમતો હોય, આ રીતે શત્રુસેનાની વચ્ચે ઘુસી જઇ પોતાનું અને પોતાના સૈનિકોનું રક્ષણ કરતાં કરતાં આગળ વધવા માંડયું. આથી શત્રુસેનામાં ભંગાણ પડયું. આ પ્રકારે શત્રુસેનાને પરાજિત કરી રાજા મણિનાથે પોતાની વિજયપતાકા

श्चण्डनामकः शिष्यो मिलितः। अथैकदा भिक्षाचर्यां गच्छतस्तस्याचार्यस्य मार्गेऽ- कस्मादज्ञानतो मृतमण्डूककलेवरोपरि चरणतलं संलग्नम्। तदनुगतोऽसौ चण्डस्तदानीं- गुरुमब्रवीत्-अहह! भवता चरणाघातेन मण्डूको मारितः, तदा गुरुः शिष्यवचनं श्रुत्वा दुःशीलोऽयमिति मत्वा समतामवलम्ब्य मौनमास्थाय स्वस्थानमागत्य स्वाध्याय- ध्यानसंलग्नो जातः। तदानीं चण्डेन मनसि विचारितम्-मामयं प्रतिदिनं प्रतिक्षणं ग्रहणासेवनाशिक्षायां प्रेरयति-मा प्रमाद्यताम्, मा प्रमाद्यताम्। इति क्रार्यभारं

छिद्रोंका अन्वेषण करना ही एक उसका काम था। इसी से गुरुमहाराज जैसे परमोपकारी के साथ भी यह सदा अपनी द्वेष भरी दृष्टि रखा करता था। एक दिन की बात है कि जब गुरु महाराज स्वयं गोचरी के लिये जा रहे थे-तब मार्ग में इनका पैर एक मृतक मण्डूक के कलेवर के ऊपर अनजान से पड़ गया। साथ में यह क्रोधी शिष्य भी था। जो गुरुमहाराज के पीछे-पीछे चल रहा था। उसने ज्यों ही यह देखा, सहसा बोल उठा कि गुरु महाराज आप के पैर के आघात से मंडूक की विराधना हुई है। इस प्रकार शिष्य का वचन सुनकर और यह दुःशील है ऐसा जानकर समता का अवलंबन करके चुपचाप गुरु महाराज अपने स्थान पर वापिस लौट आये और वहां आकर स्वाध्याय एवं ध्यान में लीन हो गये। ऐसा देखकर उस समय चंड-(क्रोधी शिष्य) ने मनमें विचार किया-देखो गुरु महाराज तो मुझे प्रतिदिन एवं-प्रतिक्षण "प्रमाद मत करो, प्रमाद मत करो" इस प्रकार से ग्रहण शिक्षा और

મહારાજના છિદ્રોનું અન્વેષણ કરવું એ જ એનું કામ હતું. એથી ગુરુ મહારાજ જેવા પરમોપકારીના સાથે પણ સદા પોતાની દ્વેશભરી દૃષ્ટી રાખ્યા કરતો હતો. એક દિવસની વાત છે કે, જ્યારે ગુરુમહારાજ પોતે ગોચરી માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેમનો પગ એક મરેલા દેડકાના કલેવર ઉપર અજાણથી પડી ગયો. તે ક્રોધી શિષ્ય પણ સાથે હતો જે ગુરુ મહારાજની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો જ્યારે તેણે આ જોયું તો તુર્તજ બોલી ઉઠ્યો કે ગુરુ મહારાજ આપના પગના આઘાતથી દેડકાનું મૃત્યુ થયું છે. આ પ્રકારનાં શિષ્યનાં વચન સાંભળીને અને તે દુઃશીલ છે, તેવું જાણીને, સમતાનું અવલંબન કરીને ગુરુ મહારાજ ચુપચાપ પોતાના સ્થાન ઉપર પાછા ફરી ગયા. અને ત્યાં આવીને સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાનમાં લીન બની ગયા. આવું જોઇ ચન્ડે (તે ક્રોધી શિષ્યે) મનમાં વિચાર કર્યો. જુઓ ગુરુ મહારાજ તો મને પ્રતિદિન તેમજ પ્રતિક્ષણ "પ્રમાદ ન કરો, પ્રમાદ ન કરો" આ પ્રકા-

अत्र चण्डशिष्यदृष्टान्तः, तथाहि—

एकः सरलहृदयः सदयस्तपस्वी तेजस्वी रत्नत्रयसम्पन्नः कोमलान्तःकरणः सुभद्रनामको वृद्धाचार्य आसीत्। तस्यातिविद्वेषी गुरुच्छिद्रान्वेषी प्रचण्ड-

चतुराई से युक्त होते हैं वे शिष्य (दुरासयंपि-दुराशयं अपि) कुपित भी अपने गुरुमहाराज को (हु) निश्चय से (लहु-लघु) शीघ्र ही (पसायए-प्रसीदयन्ति) प्रसन्न करते हैं।

अविनीत शिष्य का आचरण चण्ड अर्थात् क्रोधी शिष्य के दृष्टान्त से वर्णन किया जाता है—

एक वृद्ध आचार्य थे। जिनका नाम सुभद्र था। हृदय इनका कषाय निर्मुक्त होने से बहुत ही सरल था। और दयालु थे। वे बहुत ही अधिक तपस्या किया करते थे, अतः "तपस्वी" इस नाम से प्रसिद्ध थे। जैसे ये तपस्वी थे वैसे ही ये तेजस्वी भी थे। इसी से रत्नत्रय से सुशोभित इनका अन्तःकरण बना हुआ था। आर्जव (सरलता) धर्मकी प्राप्ति हो जाने से जो मनमें एक प्रकार की नरमाई आजाती है उसका नाम कोमलता है। यह कोमलता इनके अन्तःकरण में पूर्णतया भरी हुई थी। इनका एक शिष्य था। इसका नाम चण्डथा। यह यथा नाम तथा गुणवाला था। जितने गुरु महाराज कोमल परिणामी थे उतना ही अधिक यह कठोर था। अपने गुरु महाराज के

હોવાથી ચતુરાઇથી યુક્ત હોય છે તે શિષ્ય दुरासयंपि-दुराशयंअपि ક્રોધાયમાન થયેલા પોતાના ગુરુ મહારાજને हु નિશ્ચયથી लहु-लघु જલ્દી पसायए-प्रसीदयन्ति પ્રસન્ન કરે છે.

અવિનીત શિષ્યનું આચરણ ચંડ અર્થાત્ ક્રોધી શિષ્યના દૃષ્ટાંતથી વર્ણન કરવામાં આવે છે.

એક વૃદ્ધ આચાર્ય હતા, જેમનું નામ સુભદ્ર હતું. એમનું હૃદય કષાય નિર્મુક્ત હોવાથી બહુજ સરળ હતું અને દયાળુ હતા. તેઓ ખુબ અધિક તપસ્યા કર્યા કરતા હતા. જેથી તપસ્વી નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. જેવા એ તપસ્વી હતા એવા એ તેજસ્વી પણ હતા. તેજસ્વીપણાને લીધે રત્નત્રયથી સુશોભિત એમનું અંતઃકરણ હતું. આર્જવ (સરલતા) ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી જે મનમાં એક પ્રકારની નરમાઇ આવી જાય છે, એનું નામ કોમળતા છે. આ કોમળતા એમના અંતઃકરણમાં પૂર્ણતયા ભરી હતી. એમને એક શિષ્ય હતો જેનું નામ ચન્ડ હતું. તે યથા નામ તથા ગુણવાળો હતો. જેટલા ગુરુ મહારાજ કોમળ પરિણામી હતા એટલો જ એ કઠોર હતો. પોતાના ગુરુ

वशंगतोऽसौ वृद्धाचार्यः शरीरं त्यक्त्वा सर्पदेहं प्राप्तवान्। स च विषमविषधरो नाम्ना चण्डकौशिकः सर्पो जातः। एवं चण्डशिष्यवदविनीतशिष्या मृदुमपि गुरुं प्रकोपयन्ति, दुर्गतिमपि प्रापयन्ति।

अथ विनीतशिष्याचरणं प्रदर्शयति—'चित्ताणुया'. इत्यादि। चित्तानुगाः= आचार्यमनोवृत्त्यनुसरणशीलाः, आचार्याराधनस्य तपःसंयमहेतुत्वात्, दाक्ष्योपेताः -दाक्ष्यं=चातुर्यं तेनोपेताः=युक्ताः, गुरुशाताभिलाषित्वात्, ते शिष्याः हु= निश्चयेन, दुराशयमपि=सकोपमपि गुरुं, लघु=शीघ्रं प्रसादयन्ति=प्रसन्नं कुर्वन्ति। अथ चण्डरुद्राचार्यशिष्योदाहरणम्-तथाहि—

कदाचिदुज्जयिनीनगर्यां शिष्यपरिवारसहितः स्वभावतश्चण्ड श्चण्डरुद्रनामक आचार्यः समवसृतः। स च साधूनां ग्रहणासेवनाशिक्षायां न्यूनातिरिक्तादिदोष-

---

जो अन्धकार होने की वजह से दिखलाई नहीं पड़ रहा था। उससे उनका माथा टकराया और फूट गया विशिष्ट आघात होने से उनके चित्त में आर्त्तध्यान उत्पन्न हुआ। इससे वे वृद्ध आचार्य आर्त्तध्यान में मरकर विषम-विषधर चण्डकौशिक सर्पकी पर्याय में उत्पन्न हुए। इस प्रकार चंडशिष्यकी तरह अविनीत शिष्य कोमल हृदयवाले भी अपने गुरु महाराज को कुपित करते हैं और दुर्गति तक पहुँचाते हैं—

विनीत शिष्यका आचरण कैसा होता है, यह बात चण्डरुद्राचार्यके शिष्य के उदाहरण से स्पष्ट की जाती है—

किसी समय उज्जयिनी नगरी में शिष्य परिवार सहित चण्डरुद्र नामक एक आचार्य जो स्वभावतः क्रोधी थे आये। वे एकान्त स्थान में बैठकर स्वाध्याय एवं ध्यान इस अभिप्राय से किया करते थे कि कहीं

તેમનું માથું ટકરાયું અને ફુટી ગયું. વિશિષ્ટ આઘાત હોવાથી તેમના ચિત્તમાં આર્તધ્યાન ઉત્પન્ન થયું, જેનાથી તે વૃદ્ધ આચાર્ય આર્તધ્યાનમાં મરીને વિષમ વિષધર ચંડકૌશિક સર્પની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયા. આ પ્રકારે ચંડ શિષ્યની માફક અવિનીત શિષ્ય કોમળ હૃદયવાળા પોતાના ગુરુને પણ ક્રોધીત બનાવે છે, અને દુર્ગતિમાં પહોંચાડે છે.

વિનિત શિષ્યનું આચરણ કેવું હોય છે તે વાત ચંડરૂદ્રાચાર્યના શિષ્યના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.

કોઈ એક સમય ઉજ્જયની નગરીમાં શિષ્ય પરિવાર સહિત ચંડરૂદ્ર નામના એક આચાર્ય જે સ્વભાવે ક્રોધી હતા તે પધાર્યા તે એકાન્ત સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાન એવા અભિપ્રાયથી કરતા હતા કે ક્યારેક

दत्त्वाऽनेन विश्रामाय मह्यं समयो न प्रदीयते, अद्य तु स्वयमेव प्रमादवशं गतः। प्रतिक्रमणसमये सायंकाले सर्ववैरनिर्यातनं करिष्यामि। तदनु सायंकाले दैवसिक-प्रतिक्रमणे कृते सति स चण्डो वन्दन समये श्रावकसंघसमक्षे ब्रवीति-गुरो! मण्डूकविराधनायाः प्रायश्चित्तं कथं न गृह्यते, एवं पुनः पुनः शिष्येणोक्तः सन् गुरुः क्रोधवशेन तं शिष्यं ताडयितुं सवेगमुत्थितो यावत् तदभिमुखं गच्छति ताव-दुपाश्रये तमसि पाषणमयस्तम्भे संघट्टितं तस्य शिरः स्फुटितम्। तदाऽऽर्तध्यान

आसेवन शिक्षा देते रहते हैं। तथा मेरे ऊपर इतना अधिक कार्यभार रख दिया है कि जिससे मुझे विश्राम करने का भी समय नहीं मिलता है। और आप स्वयं प्रमाद का सेवन करते हैं। आज सायंकाल के समय प्रतिक्रमण करने के अवसर पर मैं उनसे समस्त वैर भाव का बदला लूंगा। इस प्रकार विचार कर उसने सायंकाल के समय प्रति-क्रमण कर चुकने पर वन्दना के समय श्रावकसंघ के समक्ष गुरुमहाराज से कहा कि हे गुरो! आज आपने मंडूक की विराधना का प्रायश्चित्त क्यों नहीं लिया। शिष्य की इस बात को गुरु महाराज ने लक्ष्य में नहीं दिया। अतः शिष्य को बुरा मालूम दिया और ईर्ष्यावश उसने फिर से वही बात बारंबार कही। गुरुमहाराज को सुनकर क्रोध का आवेश हो आया। इससे वे उस शिष्य को मारने के लिये खडे हुए और उसकी तरफ आगे बढ़े। बीच में उस उपाश्रय में एक पाषाण का स्तम्भ था

રથી ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા આપે છે અને મારા ઉપર એટલો અધિક કાર્યભાર રાખ્યો છે કે જેથી મને વિશ્રામ કરવાનો સમય મળતો નથી, અને પોતે પ્રમાદનું સેવન કરે છે. આજ સાંજના વખતે પ્રતિક્રમણ કરવાના અવસર ઉપર હું તેમનાથી સમસ્ત વેરભાવનો બદલો લઈશ. આ પ્રકારે વિચાર કરી તેણે સાયંકાળનું પ્રતિક્રમણ કરી લીધા પછી વંદનાના સમયે શ્રાવક સંઘની સમક્ષ ગુરુ મહારાજને કહ્યું કે હે ગુરુ! આજ આપે દેડકાની વિરાધનાનું પ્રાયશ્ચિત કેમ ન લીધું? શિષ્યની આ વાતને ગુરુ મહારાજે લક્ષમાં લીધી નહીં આથી શિષ્યને ખરાબ લાગ્યું અને ઇર્ષાવશ ફરીથી તેને તે વાત વારંવાર કહી. ગુરુ મહારાજે સાંભળીને તેમના મનમાં ક્રોધનો આવેશ આવી ગયો જેથી તે પોતાના શિષ્યને મારવા ઉભા થયા અને તેની તરફ આગળ વધ્યા, વચમાં તે ઉપાશ્રયમાં એક પત્થરનો સ્તંભ હતો જે અંધકાર હોવાના કારણે દેખવામાં આવતો ન હતો તે સ્તંભ સાથે

निर्विण्णोऽयं गृहवासेन, भार्ययाऽप्ययं परित्यक्तः अतः प्रसीदत, संसारदुत्तारयत, साधुभिरुक्तम्–अत्रास्माकं गुरुस्ति स प्रव्राजयिष्यति, वयमनधिकारिणोदीक्षा–दानस्य, तस्मात् तत्समीपं गच्छत, तदनु मित्रवर्गस्तमिभ्यपुत्रं चण्डरुद्राचार्यस्य समीपं नीत्वा तं प्रणम्य सपरिहासमुक्तवान्–भदन्त! दीयतामस्मै दीक्षा। ततस्त-त्परिहासवचनं श्रुत्वा संजातकोपेन चण्डरुद्राचार्येण कथितम्–भस्मानयेति, तदानी-मेकेन मित्रेण हास्यादेव भस्मानीतं, ततश्चण्डरुद्राचार्यो भस्म गृहीत्वा बलादेव तत्केशलुञ्चनं चकार, तदा तद्वयस्याः सर्वे प्रव्रज्याभयात्पलायिता।

उन्होंने हँसी में कहा कि महाराज! इस नव परिणीत श्रेष्ठि पुत्र को आप दीक्षा दीजिये। क्यों कि यह गृहस्थावास से उदासीन हो रहा है। इस की धर्मपत्नी ने भी इसका परित्याग कर दिया है। अतः प्रसन्न होकर इसे संसार से पार उतारिये। मुनिराजों ने सुनकर उनसे कहा कि यहां हमारे गुरुमहाराज विराजमान हैं–वे ही दीक्षा देंगे–हम लोग उनके समक्ष दीक्षा देने के अधिकारी नहीं हैं। इसलिये आप लोग इन्हें उनके ही पास ले जाइये। साधुओंके इस प्रकार के कहे गये वचनों को सुनकर वे लोग अपने उस मित्र को चंडरुद्र आचार्य के समीप ले गये। आचार्य महाराज को वन्दना कर वे उनसे भी परिहास पूर्वक यही कहने लगे कि हे भदन्त! इसको आप दीक्षा दीजिये। उनकी हँसी के वचन सुनकर कुपित होते हुए चंडरुद्र आचार्य बोले–ठीक है–भस्म लाओ मैं इसे दीक्षा देता हूं। इतना सुनते ही किसी एक मित्र ने हंसी–हंसी में शीघ्र ही भस्म लाकर वहां उपस्थित कर दी। चंडरुद्राचार्य ने उस भस्म

તેમણે કહ્યું કે મહારાજ! આ નવપરિણીત શ્રેષ્ઠિ પુત્રને આપ દીક્ષા આપો કેમકે એ ગૃહસ્થાવાસથી ઉદાસીન બની રહેલ છે. આની ધર્મપત્નિએ પણ તેનો ત્યાગ કર્યો છે. આથી પ્રસન્ન થઈને આને સંસાર સાગરથી પાર ઉતારો. મુનિરાજોએ એ સાંભળીને તેમને કહ્યું કે અહિં અમારા ગુરુ મહારાજ બિરાજે છે તે દીક્ષા આપશે. અમે તેમની સામે દીક્ષા આપવાના અધિકારી નથી. માટે આપ લોગ તેને ગુરુ મહારાજ પાસે લઈ જાવ. સાધુઓના આ પ્રકારે કહેવામાં આવેલ વચનોથી તેઓ તેમના મિત્રને ચંડરૂદ્ર આચાર્ય પાસે લઈ ગયા. આચાર્ય મહારાજને વંદના કરી તેઓ તેમને પણ પરિહાસપૂર્વક એવું જ કહેવા લાગ્યા કે હે ભદન્ત! આને આપ દીક્ષા આપો. તેમનાં હાંસીનાં વચન સાંભળીને ક્રોધીત થતાં ચંડરૂદ્ર આચાર્ય બોલ્યા ઠીક છે–ભસ્મ લાવો, હું તેને દીક્ષા આપું છું આ સાંભળતાં કોઇ એક મિત્રે હસતાં હસતાં તુરતજ ભસ્મ લાવીને હાજર કરી. ચંડરૂદ્રાચાર્યે એ ભસ્મને હાથમાં

दर्शनात् कोपोत्पत्तिर्माभूदिति मनसि कृत्वा रहसि स्वाध्यायध्यानं कुर्वन्नन्यसाधुभ्यः पृथगवतिष्ठते। अत्रान्तरे उज्जयिनीवास्तव्य इभ्यपुत्रः कोऽपि नवपरिणीतः सुहृत्परिवृतः कृतकुङ्कुमरागः मञ्जुनेपथ्यः साधूनां वन्दनार्थं तत्रागतः, साधूनां सविधि वन्दनं कृत्वा तत्र स्थितः। अथ तन्मित्रैः कैश्चित् सोपहासमुक्तम्-भो साधवः! धर्मं ब्रूत। ते साधवस्तेषामुपहासवचनं विदित्वा किमपि नोक्तवन्तः, किंतु स्वाध्यायं कुर्वन्त आसन्। पुनस्तैः सपरिहासमुक्तम्-हे भगवन्तः! दीयतामस्मै दीक्षा,

साधुओं की ग्रहण शिक्षा एवं आसेवन शिक्षा में न्यूनातिरिक्त दोषों के देखने से उनके प्रति मेरे चित्त में क्रोध की उत्पत्ति न हो जाय, । अतः वे साधुओं से सदा अलहदा ही एकान्त में रहा करते थे। और वहां स्वाध्याय एवं ध्यान करते-करते अपना समय व्यतीत करते। एक समय की बात है कि उसी उज्जयिनी नगरी का रहने वाला कोई एक सेठ का पुत्र कि जिसका उसी समय विवाह हुआ था अपनी मित्रमंडली सहित सजधज के साधुओंको वन्दना करनेके लिये आया! उसके पैरों का माहुर अभी ढीला भी नहीं पड़ा था और हाथोंकी मेंहदी भी अभी पूरी तरह से सुखी नहीं थी। वह सविधिवन्दना कर एक ओर बैठ गया। इतने में उसके मित्रों ने मुनिराज से उपहास करके कहा कि हे महाराज! आप लोग धर्मका उपदेश दीजिये। साधुओंने उनके हास्य मिश्रित वचन सुनकर उन्हें धर्मका उपदेश नहीं दिया और न कुछ कहा भी किन्तु अपने स्वाध्याय करने में ही तल्लीन रहे। पश्चात् फिर भी

સાધુઓની ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષામાં ન્યૂનાતિરિક્ત દોષોને જોવાથી તેમના પ્રતિ મારા ચિત્તમાં ક્રોધની ઉત્પત્તિ ન થઈ જાય, આથી તેઓ સાધુઓથી સદા અલાયદા એકાન્તમાં જ રહ્યા કરતા હતા. અને ત્યાં સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કરતાં કરતાં પોતાનો સમય વ્યતિત કરતા. એક સમયની વાત છે કે, એ ઉજ્જયની નગરીમાં રહેનાર એક શેઠનો પુત્ર કે જેનો તુરતમાંજ વિવાહ થયો હતો- તે પોતાના મિત્ર મંડળ સાથે બની ઠનીને સાધુઓને વંદના કરવા આવ્યો. એના પગનું માહુર (મહાવર) પગના તળીયાનો લાલ રંગ) હજુ ઢીલું થયેલ ન હતું તેમ હાથમાંની મેંદી પણ સુકાઈ ન હતી. તે સવિધિ વંદના કરી એક બાજુ બેઠો. એ વખતે તેના મિત્રોએ મુનિરાજનો ઉપહાસ કરી કહ્યું કે મહારાજ! આપ ધર્મનો ઉપદેશ આપો. સાધુઓએ તેમનું હાસ્ય મિશ્રીત વચન સાંભળીને ઉપદેશ ન આપ્યો. અને ન કાંઈ પણ કહ્યું, પોતાનો સ્વાધ્યાય કરવામાંજ તલ્લીન રહ્યા. ફરીથી, હસતાં હસતાં

यान्यत्रा उपद्रवं करिष्यन्ति । गुरुणोक्तम्—अहो शिष्य ! संप्रति रात्रिर्जाता, अहं रात्रौ न पश्यामि । ततस्तेन शिष्येण स्वकीयस्कन्धे गुरुरारोपितः, मार्गे उच्च-नीचप्रदेशे वहनेन गुरुश्चेतसि खेदः समुत्पन्नः, तेन चण्डरुद्राचार्येण शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारो दत्तः, असौ शिष्यो मनस्येवं विचारयति—अहो! ममाराधनीयो गुरुं मयेदृशीमवस्थां प्रापितः इति । एवं सम्यग्भावनया तस्य शिष्यस्य केवल-

बन्धुजन यहां आकर उपद्रव करेंगे। शिष्यकी यह बात सुनकर आचार्य महाराज ने कहा—ठीक है परन्तु इस समय तो अब रात्रि हो चुकी है तथा मुझे रात्रि में दिखता भी नहीं है—अतः जाना ठीक नहीं है। आचार्य महाराज की बात सुनकर शिष्य ने कहा कि आप इसकी चिन्ता नहीं करें। मैं आप को अपने कंधे पर बैठा लूंगा। ऐसा कह कर उस शिष्य ने गुरु महाराज को अपने कंधे पर बैठा लिये और उस स्थानसे दूसरे स्थान पर पहुँचने के लिये प्रयाण प्रारंभ कर दिया। मार्ग सम विषम था। अतः गुरु महाराज को अचानक हिलने डुलने की वजह से कष्ट हुआ और इससे उनके चित्तमें अशांति उत्पन्न हो गई। उन्होंने बैठे-बैठे ही अपना रजोहरण दंड उसके मस्तक पर दे मारा। चोट लगते ही शिष्य ने चित्त में चिन्तवन किया कि हे मन जिनकी मुझे सेवा करनी चाहिये उन गुरु महाराज को इस समय मेरे द्वारा कितना कष्ट पहुँच रहा है। गुरुमहाराज की इस कष्टावस्था का कारण मैं ही बन रहा हूं। इस प्रकार की भक्तिरूप हार्दिकभावना के प्रभाव से क्षपक श्रेणी

જન અહિંયાં આવીને ઉપદ્રવ કરશે. શિષ્યની આ વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે કહ્યું, ઠીક છે. પરંતુ આ સમયે રાત્રીનું આગમન થઇ ચુકયું છે તેમ મને રાત્રીમાં સુજતું પણ નથી, આથી જવું ઠીક નથી. આચાર્ય મહા-રાજની વાત સાંભળી શિષ્યે કહ્યું, આપ એની ચિંતા ન કરો હું આપને મારા ખભા ઉપર બેસાડી લઇશ એવું કહી તે શિષ્યે ગુરુ મહારાજને પોતાના ખભા ઉપર બેસાડી લીધા અને એ સ્થાનથી બીજા સ્થાન તરફ પ્રયાણ કર-વાનો પ્રારંભ કર્યો. માર્ગ સમ વિષમ હતો. આથી ગુરુ મહારાજને અચાનક હલવા ડોલવાને કારણે કષ્ટ થયું અને તેથી એમના ચિત્તમાં અશાન્તી ઉત્પન્ન થઈ તેઓએ બેઠા બેઠા જ પોતાનો રજોહણ દંડ એના માથા ઉપર માર્યો, ચોટ લાગતાંજ શિષ્યે મનમાં વિચાર્યું કે હે મન! જેની મારે સેવા કરવી જોઇએ એ ગુરુ મહારાજને આ સમય મારા તરફથી કેટલું કષ્ટ થઇ રહ્યું છે. ગુરુ મહારાજની કષ્ટ અવસ્થાનું કારણ હું જ બની રહેલ છું. આ પ્રકારની ભક્તિરૂપ હાર્દિક ભાવનાના પ્રભાવથી ક્ષપક શ્રેણી પ્રાપ્ત કરી ઘાતક કર્મોનો

ततः स इभ्यपुत्रो भाग्यवशेन लघुकर्मणा च भावश्रमणो जातः, तदानीं तस्येभ्यपुत्रस्य लोचे कृते सति "मम प्रव्रज्यैवास्तु" इति परिणामः सम्पन्नः, ततो रजोहरणसदोरकमुखवस्त्रिकादिभिः साधुवेषं धृत्वा द्रव्यभावतः संयतो जातः। ततोऽसौ गृहीतप्रव्रज्यः शिष्यो गुरुमब्रवीत्-भदन्त ! अन्यत्र व्रजामः, अत्र मम

को हाथ में लेकर जबर्दस्ती उसके केशों का लुंचन कर दिया। मित्रों ने यह देखकर समझा कि कहीं हमारी भी यही हालत न हो जाय-हमें भी जबर्दस्ती से दीक्षित न बना दिया जाय-इस डरसे वे सब के सब वहां से शीघ्र भाग गये।

उस समय वह श्रेष्ठिपुत्र भाग्य के उदय से एवं लघुकर्म के प्रभाव से भावश्रमण बन गया था। क्यों कि जिस समय आचार्य-महाराजने उसके केशोंका लुंचन किया था उस समय उसके चित्त में यही परिणाम हो गया था कि मेरी दीक्षा ही हो जाय तो सर्व सुन्दर है।" इस परिणाम विशिष्ट-भाव श्रमण अवस्था संपन्न-उस इभ्यपुत्र के लिये आचार्य महाराज ने केशलुंचन करने के बाद ही रजोहरण एवं सदोरक मुखवस्त्रिका प्रदान करदी-इससे वह यथार्थ में द्रव्यरूप से भी साधु वेषसे सुशोभित होने लगा। इस प्रकार द्रव्य एवं भाव से संयत अवस्था को धारण किये हुए-उस नवीन शिष्य ने गुरुमहाराज से कहा कि हे भदन्त ! चलो अब यहां से दूसरी जगह चलें। नहीं तो मेरे

લઈને જબરજસ્તીથી તેના વાળનો લોચ કર્યો. મિત્રો આ જોઈને એવું સમજ્યા કે અમારી પણ આવી હાલત ન થઈ જાય અમને પણ જબરજસ્તીથી દીક્ષીત ન બનાવાય આવા ડરથી તેઓ સઘળા ત્યાંથી તુરતજ ભાગી ગયા.

તે સમય શ્રેષ્ઠી પુત્ર ભાગ્યના ઉદયથી તેમજ લઘુ કર્મના પ્રભાવથી ભાવશ્રમણ બની ગયો હતો કેમકે જે સમય આચાર્ય મહારાજે તેના વાળનો લોચ કર્યો ત્યારે તે સમયે તેના ચિત્તમાં એજ પરિણામ થઇ ગયું હતું કે મને દીક્ષા અપાય તો તે સર્વ સુન્દર છે. આ પરિણામ વિશિષ્ટ-ભાવશ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન-તે ઇભ્ય પુત્ર માટે આચાર્ય મહારાજે કેશનો લોચ કર્યા પછી રજોહરણ અને દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા આપી. આથી યથાર્થમાં દ્રવ્ય રૂપથી પણ સાધુ વેશથી સુશોભિત બની રહ્યો. આ પ્રકારે દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયત અવસ્થાને ધારણ કરીને એ નવીન શિષ્યે ગુરુમહારાજને કહ્યું કે હે ભદન્ત ! ચાલો હવે અહિંથી બીજા સ્થળે જઇએ. નહીં તો મારા બંધુ-

वान्यत्रा उपद्रवं करिष्यन्ति । गुरुणोक्तम्-अहो शिष्य ! संप्रति रात्रिर्जाता, अहं रात्रौ न पश्यामि । ततस्तेन शिष्येण स्वकीयस्कन्धे गुरुरारोपितः, मार्गे उच्च-नीचप्रदेशे वहनेन गुरुचेतसि खेदः समुत्पन्नः, तेन चण्डरुद्राचार्येण शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारो दत्तः, असौ शिष्यो मनस्येवं विचारयति-अहो! ममाराधनीयो गुरुः मयेदृशीमवस्थां प्रापितः इति । एवं सम्यग्भावनया तस्य शिष्यस्य केवल-

बन्धुजन यहां आकर उपद्रव करेंगे। शिष्यकी यह बात सुनकर आचार्य महाराज ने कहा-ठीक है परन्तु इस समय तो अब रात्रि हो चुकी है तथा मुझे रात्रि में दिखता भी नहीं है-अतः जाना ठीक नहीं है। आचार्य महाराज की बात सुनकर शिष्य ने कहा कि आप इसकी चिन्ता नहीं करें। मैं आप को अपने कंधे पर बैठा लूंगा। ऐसा कह कर उस शिष्य ने गुरु महाराज को अपने कंधे पर बैठा लिये और उस स्थानसे दूसरे स्थान पर पहुँचने के लिये प्रयाण प्रारंभ कर दिया। मार्ग सम विषम था। अतः गुरु महाराज को अचानक हिलने डुलने की वजह से कष्ट हुआ और इससे उनके चित्तमें अशांति उत्पन्न हो गई। उन्होंने बैठे-बैठे ही अपना रजोहरण दंड उसके मस्तक पर दे मारा। चोट लगते ही शिष्य ने चित्त में चिन्तवन किया कि हे मन जिनकी मुझे सेवा करनी चाहिये उन गुरु महाराज को इस समय मेरे द्वारा कितना कष्ट पहुँच रहा है। गुरुमहाराज की इस कष्टावस्था का कारण मैं ही बन रहा हूं। इस प्रकार की भक्तिरूप हार्दिकभावना के प्रभाव से क्षपक श्रेणी

જન અહિંયાં આવીને ઉપદ્રવ કરશે. શિષ્યની આ વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે કહ્યું, ઠીક છે. પરંતુ આ સમયે રાત્રીનું આગમન થઇ ચુકયું છે તેમ મને રાત્રીમાં સુજતું પણ નથી, આથી જવું ઠીક નથી. આચાર્ય મહારાજની વાત સાંભળી શિષ્યે કહ્યું, આપ એની ચિંતા ન કરો હું આપને મારા ખભા ઉપર બેસાડી લઈશ એવું કહી તે શિષ્યે ગુરુ મહારાજને પોતાના ખભા ઉપર બેસાડી લીધા અને એ સ્થાનથી બીજા સ્થાન તરફ પ્રયાણ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. માર્ગ સમ વિષમ હતો. આથી ગુરુ મહારાજને અચાનક હલવા ડોલવાને કારણે કષ્ટ થયું અને તેથી એમના ચિત્તમાં અશાન્તી ઉત્પન્ન થઈ તેઓએ બેઠા બેઠા જ પોતાનો રજોહણ દંડ એના માથા ઉપર માર્યો, ચોટ લાગતાંજ શિષ્યે મનમાં વિચાર્યું કે હે મન! જેની મારે સેવા કરવી જોઈએ એ ગુરુ મહારાજને આ સમય મારા તરફથી કેટલું કષ્ટ થઇ રહ્યું છે. ગુરુ મહારાજની કષ્ટ અવસ્થાનું કારણ હું જ બની રહેલ છું. આ પ્રકારની ભક્તિરૂપ હાર્દિક ભાવનાના પ્રભાવથી ક્ષપક શ્રેણી પ્રાપ્ત કરી ઘાતક કર્મોનો

ततः स इभ्यपुत्रो भाग्यवशेन लघुकर्मणा च भावश्रमणो जातः, तदानीं तस्येभ्यपुत्रस्य लोचे कृते सति "मम प्रव्रज्यैवास्तु" इति परिणामः सम्पन्नः, ततो रजोहरणसदोरकमुखवस्त्रिकादिभिः साधुवेषं धृत्वा द्रव्यभावतः संयतो जातः। ततोऽसौ गृहीतप्रव्रज्यः शिष्यो गुरुमब्रवीत्–भदन्त! अन्यत्र व्रजामः, अत्र मम

को हाथ में लेकर जवर्दस्ती उसके केशों का लुंचन कर दिया। मित्रों ने यह देखकर समझा कि कहीं हमारी भी यही हालत न हो जाय–हमें भी जवर्दस्ती से दीक्षित न बना दिया जाय–इस डरसे वे सब के सब वहां से शीघ्र भाग गये।

उस समय वह श्रेष्ठिपुत्र भाग्य के उदय से एवं लघुकर्म के प्रभाव से भावश्रमण बन गया था। क्यों कि जिस समय आचार्य-महाराजने उसके केशोंका लुंचन किया था उस समय उसके चित्त में यही परिणाम हो गया था कि मेरी दीक्षा ही हो जाय तो सर्व सुन्दर है।" इस परिणाम विशिष्ट–भाव श्रमण अवस्था संपन्न–उस इभ्यपुत्र के लिये आचार्य महाराज ने केशलुंचन करने के बाद ही रजोहरण एवं सदोरक मुखवस्त्रिका प्रदान करदी–इससे वह यथार्थ में द्रव्यरूप से भी साधु वेषसे सुशोभित होने लगा। इस प्रकार द्रव्य एवं भाव से संयत अवस्था को धारण किये हुए–उस नवीन शिष्य ने गुरुमहाराज से कहा कि हे भदन्त! चलो अब यहां से दूसरी जगह चलें। नहीं तो मेरे

લઈને જબરજસ્તીથી તેના વાળનો લોચ કર્યો. મિત્રો આ જોઈને એવું સમજ્યા કે અમારી પણ આવી હાલત ન થઈ જાય અમને પણ જબરજસ્તીથી દીક્ષીત ન બનાવાય આવા ડરથી તેઓ સઘળા ત્યાંથી તુરતજ ભાગી ગયા.

તે સમય શ્રેષ્ઠી પુત્ર ભાગ્યના ઉદયથી તેમજ લઘુ કર્મના પ્રભાવથી ભાવશ્રમણ બની ગયો હતો કેમકે જે સમય આચાર્ય મહારાજે તેના વાળનો લોચ કર્યો ત્યારે તે સમયે તેના ચિત્તમાં એજ પરિણામ થઇ ગયું હતું કે મને દીક્ષા અપાય તો તે સર્વ સુન્દર છે. આ પરિણામ વિશિષ્ટ–ભાવશ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન–તે ઇભ્ય પુત્ર માટે આચાર્ય મહારાજે કેશનો લોચ કર્યા પછી રજોહરણ અને દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા આપી. આથી યથાર્થમાં દ્રવ્ય રૂપથી પણ સાધુ વેશથી સુશોભિત બની રહ્યો. આ પ્રકારે દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયત અવસ્થાને ધારણ કરીને એ નવીન શિષ્યે ગુરુમહારાજને કહ્યું કે હે ભદન્ત! ચાલો હવે અહિંથી બીજા સ્થળે જઇએ. નહીં તો મારા બંધુ-

पुनस्तत्क्षामणं कुर्वन् सोऽपि केवलज्ञानं प्राप्तवान् । एवं विनीतशिष्यैर्भवितव्यम् ॥१३॥

कथं गुरुचित्तानुगामी भवेदित्याह—

मूलम्—नापुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नालियं वए ।
कोहं असच्चं कुव्विज्जा, धारिज्जा पियमप्पियं ॥१४॥

छाया—

नापृष्टो कुर्यात् किंचित्, पृष्टोवा नालीकंवदेत् ।
क्रोधम् असत्यं कुर्यात्, धारयेत् प्रियमप्रियम् ॥ १४ ॥

टीका—'नापुट्ठो'. इत्यादि—

अपृष्टः=गुरुणाऽनुक्तः किंचित् न व्याकुर्यात्=न वदेत् पृष्टो वा=गुरुणा कस्मिंश्चिद् विषये पृष्टः सन् अलीकम्=अनृतं न वदेत्, क्रोधं=केनापि कारणेन समुत्पन्नं कोपम् असत्यं=निष्फलं कुर्यात् ।

कर बार बार अतिशय पश्चात्ताप करने लगे। पश्चात् उनसे अपने दोष खमाने लगे । इस प्रकार पश्चात्ताप करते करते विशुद्ध भावना से गुरु ने भी केवलज्ञान प्राप्त किया । इस दृष्टान्त का सार यही है कि विनीत शिष्य अपनी विशुद्धि के साथ-साथ गुरु महाराज की भी विशुद्धि का कारण बनता है । अतः शिष्य को इसी तरह विनीत होना चाहिये ॥१३॥

गुरु-चित्तानुगामी शिष्य के चिन्हों को इस गाथा द्वारा सूत्रकार बतलाते हैं—' नापुट्ठो. ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अपुट्ठो किंचि न वागरे-अपृष्टः किञ्चित् न व्याकुर्यात्) गुरुमहाराज जब तक कोई बात नहीं पूछें तब तक शिष्य का कर्तव्य है कि वह किसी भी विषय में कुछ न कहे । (पुट्ठो वा

અતિશય પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. પછી તેનાથી પોતાનો દોષ ખમાવવા લાગ્યા. આ પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં વિશુદ્ધ ભાવનાથી ગુરુને પણ કેવલી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છે કે વિનિત શિષ્ય પોતાની વિશુદ્ધિની સાથે સાથે ગુરુ મહારાજની પણ વિશુદ્ધિનું કારણ બને છે. એટલે શિષ્યોએ આ રીતે વિનીત થવું જોઇએ. ॥૧૩॥

ગુરુ-ચિત્તનુગામી શિષ્યના ચિન્હોને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર બતાવે છે. नावुट्ठो. ઇત્યાદિ,

અન્વયાર્થ—अपुट्ठो किंचि न वागरे-अपृष्टः किञ्चित् न व्याकुर्यात् ગુરુ મહારાજ જ્યાં સુધી કોઈ વાત ન પૂછે ત્યાં સુધી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે કોઇ પણ વિષયમાં કાંઇ ન કહે. पुट्ठो वा नालियं वए-पृष्टोवा अलीकंनवदेत्

ज्ञानमुत्पन्नम्, ततः केवलज्ञानप्रभावादसौ समप्रदेश इव वहन् गुरुणा प्रोक्तः-मार एव सारः, अधुना कीदृशः समप्रदेशे इव वहन्नसि ? शिष्येणोक्तं-युष्मत्प्रसादान्मम वहनं समं भवति। पुनर्गुरुणोक्तम्-किं रे! ज्ञानं समुत्पन्नं तव। शिष्येणोक्तम्-एवम्। पुनर्गुरुणा प्रोक्तम्-प्रतिपाति, अप्रतिपाति वा ज्ञानमुत्पन्नम्?। तेनोक्तम्-अप्रतिपाति। ततो गुरुः पश्चात्तापं कुर्वन् वदति-हा! मया केवली आशातितः-इत्युक्त्वा शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारजनितं रुधिर प्रवाहं पश्यन् पुनः

प्राप्तकर घातक कर्मोंका नाशकर उस शिष्य ने केवलज्ञान को प्राप्त किया। केवल ज्ञान के प्रभाव से यह गुरुको इस प्रकार अब लेजाने लगा कि मानो सम प्रदेशमें ही वह चल रहा हो। गुरुजीने कहा कि मार ही सार है, इतना मार ने पर अब तू सीधा चलने लगा है। शिष्यने कहा महाराज आपके प्रभावसे ही यह सब कुछ हो रहा है-अर्थात् पहिले चलते समय ऊँची नीची जगह में मेरा पैर पड़ता था सो आपको कष्ट होता था। पर अब नहीं पड़ता है अतः समभूमि में चलने की तरह मैं चल रहा हूं। गुरु महाराज ने कहा तो क्या तुझे ज्ञान उत्पन्न हो गया है ? शिष्यने कहा हां! पुनः गुरु महाराज ने कहा वह ज्ञान प्रतिपाति उत्पन्न हुआ है या अप्रतिपाति उत्पन्न हुआ है। शिष्यने उत्तर दिया महाराज ! अप्रतिपाति ज्ञान उत्पन्न हुआ है। बाद गुरु ने कहा ! हाय ! मैं ने केवली की इस समय आशातना की है। इस प्रकार कह कर गुरु जी शिष्य के शिर पर रजोहरण के दण्ड के प्रहार से बहते हुए रुधिर को देख-देख

નાશ કરી તે શિષ્યે કેવલ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું. કેવલજ્ઞાનના પ્રભાવથી તે ગુરુને એવા પ્રકારે લઈ જવા લાગ્યો કે જાણે તે સમપ્રદેશમાં ચાલી રહ્યા હોય. ગુરુજીએ કહ્યું કે "માર જ સાર છે." આટલું મારવાથી હવે તું સીધો ચાલવા લાગ્યો છે, શિષ્યે કહ્યું મહારાજ! આપના પ્રભાવથી જ આ સઘળું બની રહ્યું છે. અર્થાત્ પહેલાં ચાલતી વખતે ઉંચી નીચી જગ્યામાં મારા પગ પડતા હતા જેનાથી આપને કષ્ટ થતું હતું પણ હવે પડતા નથી. એટલે સમભૂમિમાં ચાલવાની માફક હું ચાલું છું. ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે શું તને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે? શિષ્યે કહ્યું હા! ફરી ગુરુ મહારાજે કહ્યું, તે જ્ઞાન પ્રતિપાતિ ઉત્પન્ન થયું છે કે અપ્રતિપાતિ શિષ્યે કહ્યું. મહારાજ! અપ્રતિપાતિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. આથી ગુરુએ કહ્યું, અહાહા! મેં કેવલીની આ સમયે આસાતના કરી છે. આ પ્રકારે કહીને ગુરુજીએ શિષ્યના શીર ઉપર રજોહરણના દંડના પ્રહારથી વહેતા રૂધીરને જોઈ વારંવાર

उक्तंच—लोभी पश्येद्धनप्राप्तिं, कामिनीं कामुकस्तथा ।
भ्रान्तं पश्येदथोन्मत्तो न किंचिच्च क्रुधाकुलः ॥१॥
अन्यच्च—अपकारिणि चेत् क्रोधः क्रोधे क्रोधः कथं न ते ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां चतुर्णां परिपन्थिनि ॥ २ ॥

क्रोधस्यासत्यकरणे उदाहरणम् । यथा–कस्यचित् कुलपुत्रस्य भ्राता वैरिणा हतः ।

"लोभी आत्मा धनकी प्राप्ति की चिन्ता में ही मस्त बना रहता है । कामुक कामिनी में मस्त है । उन्मत्त सर्वत्र भ्रान्ति युक्त बना रहता है । परन्तु क्रोध से आकुल हुआ आत्मा देखता हुआ भी अन्धा बना रहता है ॥१॥"

इस क्रोध को निवारण करना हो तो इस प्रकार की भावना माननी चाहिये जैसे—

"हे आत्मन् ! तू अपने अपकार करनेवाले पर जिस प्रकार क्रोध करता है उसी प्रकार इस अपकार करने वाले क्रोध पर क्रोध क्यों नहीं करता । क्यों कि यह तेरा बड़ा भारी अपकारी है । कारण कि इसके सद्भाव में धर्म, अर्थ, काम एवं मोक्ष का सर्वथा विनाश हो जाता है । अतः चतुर्वर्गका विनाश करने वाला होने से यह तेरा सब से अधिक अपकारी है । क्रोध पर क्रोध करना इसका मतलब है कि क्रोध कभी नहीं करना चाहिये ॥ २ ॥"

क्रोध को असत्य करने में दबा देने में–दृष्टान्त इस प्रकार है—

किसी कुलपुत्र के भाई को उसके वैरी ने मार डाला । वह कुल-

લોભી આત્મા ધનની પ્રાપ્તિની ચિંતામાં જ મસ્ત બની રહે છે, કામુક કામિનીમાં મસ્ત છે, ઉન્મત્ત સર્વત્ર બ્રાંતિયુક્ત બની રહે છે. પરંતુ ક્રોધથી વ્યાકુલ બનેલ આત્મા જોવા છતાં પણ આંધળો બની રહે છે. ॥૧॥

આ ક્રોધનું નિવારણ કરવું હોય તો આ પ્રકારની ભાવના કરવી જોઈએ કે હે આત્મા ! તું તારા ઉપર અપકાર કરવાવાળા ઉપર જે પ્રકારે ક્રોધ કરે છે એ પ્રકારે તે અપકાર કરવાવાળા ક્રોધ ઉપર ક્રોધ કેમ નથી કરતો. કેમકે એ તારો ખુબ મોટો અપકારી છે. કારણ કે તેના સદ્ભાવમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનો સર્વથા વિનાશ થાય છે. એથી ચતુર્વર્ગનો વિનાશ કરવાવાળો હોવાથી એ તારો બધાથી વધુ અપકારી છે. ક્રોધ પર ક્રોધ કરવો એનો મતલબ છે કે ક્રોધ કદી ન કરવો જોઈએ.

ક્રોધને દબાવી દેવામાં દૃષ્ટાંત આ પ્રકારે છે—

કોઈ કુળપુત્રના ભાઈને તેના વેરીએ મારી નાખ્યો. તે કુળપુત્ર મરણ

अयं भावः-गुरुणा निर्भर्त्सने कृते सति कदाचित् क्रोधोत्पत्तौ सत्यां तस्य कटुकविपाकमनुचिन्त्य क्षमया तं परिहरेत्, क्रोधो हि सर्वानर्थकरः सकलशुभहरः तपः संयमोद्यानदावज्वलनः समभावजलदपटलीविकिरणप्रचण्डपवनः शान्तिसुधाकरतमः[1] सकलसद्गुणसरोजवनहिमः चित्तोद्वेजकः शत्रुतावर्धकः सकलविपदामास्पदं जनपदं विप्लवयति ।

१-तमः=राहुः ।

नालियंवए-पृष्टो वा अलीकं न वदेत्) यदि प्रसंग वश किसी विषय में गुरु महाराज पूछें भी तो उस में झूठ नहीं बोलना चाहिये । (कोहं असच्चं कुव्विज्जा-कोपं असत्यं कुर्यात्) किसी निमित्त से उत्पन्न हुए क्रोध को शीघ्र ही दबा देना चाहिये ।

भावार्थ—किसी कारण वश यदि कदाचित् गुरु महाराज शिष्य को कठिन वचन से शिक्षा दें तो उस समय क्रोध का कडुआ फल समझकर उत्पन्न हुवे क्रोध को क्षमा से दबा देवे । कारण कि क्रोध समस्त अनर्थों की एक मजबूत जड़ है । सकल कल्याणों का विनाशक है । संयमरूपी उद्यान को भस्म करने के लिये यह दावानल की ज्वाला जैसा भयंकर है । समतारूपी मेघघटाओं को विक्षिप्त करने के लिये यह क्रोध प्रचण्ड पवन के जैसा है । शान्तिरूपी चन्द्रमंडल के ग्रसने के लिये राहु जैसा, सकल सद्गुणरूपी कमलवन को दग्ध करने के लिये हिमपात जैसा कहा है । क्रोध से चित्त में उद्वेग उत्पन्न होता है और क्रोध से ही शत्रुता की वृद्धि होती है । जिस जनपद (देश) में इस क्रोध का आवास हो जाता है वह सकल विपत्तियों का स्थान बनकर देश आदि को नष्ट कर देता है । कहा भी है—

જો પ્રસંગવશ કોઇ વિષયમાં ગુરુ મહારાજ પૂછે તો પણ એમાં જુઠું નહીં બોલવું જોઈએ. कोहं असज्जंकुविज्जा-कोपं असत्यं कुर्यात् કોઈ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને જલદીથી દબાવી દેવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—કોઈ કારણવશ જો કદાચ ગુરુ મહારાજ શિષ્યને કઠીન વચનથી શિક્ષા આપે તો તે સમયે ક્રોધનું કડવું ફળ સમજી ઉત્પન્ન થયેલ ક્રોધને ક્ષમાથી દબાવી દે. કારણ કે ક્રોધ સમસ્ત અનર્થોની એક મજબુત જડ છે. બધા કલ્યાણોનો વિનાશક છે. સંયમરૂપી ઉદ્યાનને ભસ્મ કરવા માટે દાવાનળની જ્વાળા જેવો ભયંકર છે. સમતારૂપી મેઘ ઘટાઓને વેરવિખેર કરવા માટે આ ક્રોધ પ્રચંડ પવન જેવો છે. શાંતિરૂપી ચંદ્રમંડળને ગ્રસવા માટે રાહુ જેવા સકળ સદ્ગુણરૂપી કમળવનને દગ્ધ કરવા માટે હિમપાત જેવો કહેલ છે. ક્રોધથી ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધથીજ શત્રુતાની વૃદ્ધિ થાય છે. જે જનપદ (દેશમાં) આ ક્રોધનો આવાસ થાય છે તે સકલ વિપત્તિઓનું સ્થાન બની દેશ આદિનો નાશ કરે છે. કહ્યું પણ છે—

ततस्तेन कुलपुत्रेण कथितम्–तर्हि कथं स्वरोपं सफलीकरोमि ? जनन्या मोक्तम्–वत्स ! सर्वत्र न रोपः सफलीक्रियते । मातृवाक्यात् कुलमित्रेण स बन्धुघातको मुक्तः । ततोऽसौ तयोश्चरणेषु निपत्य स्वापराधं क्षामयित्वा गतः । एवं कुलपुत्रवत् क्रोधमसत्यं कुर्यात् ।

तथा–अप्रियं=शिक्षार्थं गुरोः कटुवचनं, प्रियं=प्रियमिव-हितमित्यर्थः, धारयेत्=

माता के इस प्रकार वचन सुनकर कुलपुत्र ने कहा–ठीक है यह अवध्य है परन्तु हे जननि ! यह रोप जो मुझे उत्पन्न हुआ है उसे कैसे अब सफल करूँ ? माता बोली प्रिय पुत्र ! उत्पन्न रोप सर्वत्र सफल ही किया जाय ऐसा कोइ नियम नहीं है। माता के इन वचनोंसे सन्तुष्ट होकर कुलपुत्र ने रोप को शांत करते हुए उस अपने बन्धु के घात करने वाले वैरी को विना किसी तकलीफ दिये छोड़ दिया। उस वैरी ने भी उन दोनोंके चरणों में गिरकर अपने अपराध की क्षमा मांगी और खुश होते हुए अन्त में वह अपने घर चला गया। प्रत्येक मुनि का कर्तव्य है कि वह कुलपुत्र की तरह अपने उत्पन्न हुए क्रोध को विफल बनाने में सचेष्ट रहे।

(अप्पियं पियं धारिज्जा–अप्रियं प्रियं धारयेत्) शिष्य का यह कर्तव्य है कि वह गुरु महाराज के द्वारा कहे गये अप्रिय वचनों को भी प्रियवचन ही मानकर हृदय में धारण करे। गुरु महाराज के वचन

એમના ઉપર મહાપુરૂષ પ્રહાર કરતા નથી, પરંતુ તેની રક્ષા કરે છે.

માતાનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને કુળપુત્રે કહ્યું ઠીક છે. આ અવધ્ય છે. પરંતુ હે માતા! આ રોષ જે મારામાં ઉત્પન્ન થયો છે તેને હું કઈ રીતે શાન્ત કરૂં ?

માતાએ કહ્યું પ્રિય પુત્ર! ઉત્પન્ન થયેલ રોષ બધી રીતે સફળ કરવામાં આવે એવો કોઇ નિયમ નથી, માતાનાં આવાં વચનોથી સંતુષ્ટ બની કુળપુત્રે રોષને શાંન્ત કરીને તેણે પોતાના બંધુનો ઘાત કરનાર વૈરીને કોઈ તકલીફ આપ્યા વગર છોડી દીધો. મારનાર વૈરીએ પણ બન્નેના ચરણોમાં પડીને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી અને ખુશ થતો તે પોતાના ઘર તરફ ચાલી ગયો. પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે કુળપુત્રની માફક પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલ ક્રોધને દબાવવામાં સચેષ્ટ રહે.

(अप्पियं पियं धारिज्जा–अप्रियं प्रियं धारयेत्) શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે ગુરુ મહારાજ દ્વારા કહેવામાં આવેલ અપ્રિય વચનોને પણ પ્રિય વચન માની હૃદયમાં ધારણ કરે. ગુરુ મહારાજના વચન પરિણામમાં સંતાપને

पुत्रमरणार्त्तध्यानयुक्तां जननीं विलोक्य स कुलपुत्रस्तं वैरिणं गृहीत्वा मातुः समिपमानीयाब्रवीत्-अरे ! बन्धुघातक ! अनेनासिना त्वां कुत्र हन्याम्, तेनातिभीतेन कथितम् यत्र शरणागता न हन्यन्ते तत्र। एतद्वचनं श्रुत्वा कुलपुत्रेण जननीमुखं विलोकितम् । जनन्या च मध्यस्थभावमवलम्ब्य संजात-करुणया निगदितम्-हे पुत्र ! शरणागता न हन्यन्ते । यतः—

सरणागया य वीस,-त्था पणया वसणपत्ता य ।
रोगी अजंगमा य, सप्पुरिसा णेव पहरंति ॥

छाया—शरणागतांश्च विश्वस्तान् प्रणतान् व्यसनप्राप्तांश्च ।
रोगिणः अजङ्गमांश्च सत्पुरुषा नैव प्रहरन्ति ॥

पुत्र पुत्रमरण जनित दुःख से आर्त्तध्यान करती हुई माता को देखकर शीघ्र ही अपने भाई के उस घातक को पकड़ कर माता के सन्मुख उपस्थित कर कहा अरे बन्धु घातक ! बोल तुझे इस तलवार के द्वारा कहाँ पर मारूँ। उसने डरते हुए कहा-जहां शरण में आये हुए प्राणी नहीं मारे जाते हैं वहीं पर आप मुझे मारें । बन्धु घातक के इस प्रकार वचन सुनकर कुलपुत्र ने माता के मुखकी ओर देखा। माता ने धैर्य धारण कर दयायुक्त होते हुए कहा कि हे बेटा! शरण में आये हुए को वीर पुरुष मारा नहीं करते हैं । क्यों कि इतने प्राणी अवध्य होते हैं—

सरणागया य वीस-त्था पणया वसण पत्ताय ॥
रोगी अजंगमा य, सप्पुरिसा णेव पहरंति ॥ १ ॥

गाथार्थ—शरणागत, विश्वासपात्र, कष्ट में पडा हुआ, रोगी और अपंग, इनके ऊपर महा पुरुष प्रहार नहीं करते हैं अर्थात् इनकी रक्षा करते हैं ॥

જનીત દુઃખથી આર્ત્તધ્યાન કરતી માતાને જોઈ તુરતજ પોતાના ભાઈના એ ઘાતકને પકડીને માતાની સન્મુખ ઉભો રાખી કહ્યું, અરે બંધુ ઘાતક ! બોલ તને આ તરવાર કયે સ્થળે મારૂં. તેણે ડરીને કહ્યું-જ્યાં શરણમાં આવેલાં પ્રાણીને મારવામાં નથી આવતાં એ સ્થળે આપ મને મારો. બંધુને મારનારનાં આ પ્રકારનાં વચનને સાંભળી કુળપુત્રે માતાના મુખની સામે જોયું. માતાએ ધૈર્ય ધારણ કરી દયાયુક્ત બની કહ્યું કે હે બેટા ! શરણમાં આવેલાને વીરપુરૂષો કદી મારતા નથી કેમકે આટલા પ્રાણી અવધ્ય હોય છે.

सरणागया य वीस,-त्था पणया वसणपत्ता य ।
रोगी अजंगमा य, सप्पुरिसा णेव पहरति ॥ १ ॥

ગાથાર્થ—શરણાગત, વિશ્વાસપાત્ર, કષ્ટમાં પડેલા, રોગી અને અપંગ,

इदमत्र बोध्यम्—यथा गुरोराज्ञया भिक्षाचर्यां गतः शिष्यः श्रावकगृहं प्रविष्टः, तत्र भद्रभावसंपन्नो धार्मिको धर्मानुगो धर्मसेवी धर्मिष्ठो धर्मख्यातिधर्मानुरागी धर्मप्रलोकी धर्मजीवी धर्मप्ररञ्जनो धर्मशीलः श्रावको मुनिं दृष्ट्वा सप्ताष्टपदानि तदभिमुखमागच्छन् हृष्टस्तुष्टः प्रसन्नचित्तः प्रीतमनाः परमसौमनस्ययुक्तो मुनिदर्शनजनितहर्षवशविसर्पन्मानसस्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः स्तुवन् वदति—

लाभ में, अलाभ में, सुख में, दुःख में, जीने में मरणे में, मान में, अपमान में तथा निंदा और प्रशंसा में एक साधु ही ऐसा है जो समान रहता है। यहां इस प्रकार समझना चाहिये-गुरु की आज्ञा प्राप्त कर ही तो शिष्य भिक्षाचर्या के लिये गृहस्थों के घर जाता है। गृहस्थ भी अपने घर पर पधारे हुए साधु के दर्शन कर अपने आपको बहुत ही पुण्यशाली मानता है। क्यों कि ऐसे गृहस्थजन प्रकृति से भद्रपरिणामी एवं धर्मानुग-धर्मका अनुसरण करने वाले होते हैं। धर्म सेवी होते हैं और धर्मिष्ठ होते हैं। धर्मख्याति-धर्मका उपदेश देनेवाले एवं धर्मानुरागी-धर्म में अनुराग रखने वाले होते हैं। धर्मप्रलोभी और धर्मजीवी होते हैं। धर्मप्ररञ्जन और धर्मशील होते है। ये मुनि को घर पर आते हुए देखकर सर्व प्रथम उनका विनय करने के निमित्त सात आठ पग उनके समक्ष जाते हैं। हर्ष से संतुष्ट चित्त होकर ऐसे फूल जाते हैं कि मानों कोई अपूर्व निधि का ही इन्हें लाभ हुआ है।

લાભમાં, અલાભમાં, સુખમાં, દુઃખમાં, જીવવામાં, મરણમાં, માનમાં, અપમાનમાં, તથા નિંદા અને પ્રશંસામાં એક સાધુજ એવા છે જે સમાન રહે છે. અહિં એ પ્રકારે સમજવું જોઈએ–ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને પછીજ શિષ્ય ભિક્ષાચર્યા માટે ગ્રહસ્થોને ઘેર જાય છે. ગ્રહસ્થ પણ પોતાના ઘેર પધારેલા સાધુનાં દર્શન કરી પોતાને બહુજ પુણ્યશાળી માને છે. કેમકે એવા ગૃહસ્થજન પ્રકૃતિથી ભદ્ર પરિણામી તેમજ ધર્મનું અનુસરણ કરવાવાળા હોય છે, ધર્મ સેવી હોય છે અને ધર્મીષ્ટ હોય છે. ધર્મખ્યાતિ–ધર્મનો ઉપદેશ દેવાવાળા એટલે ધર્માનુરાગી–ધર્મમાં અનુરાગ રાખવાવાળા હોય છે. ધર્મપ્રલોકી અને ધર્મજીવી હોય છે. ધર્મ પ્રરંજન અને ધર્મશીલ હોય છે. મુનિને ઘેર આવતા જોઈને સર્વ પ્રથમ તેનો વિનય કરવા નિમિત્ત સાત આઠ પગલાં એમની સામે જાય છે. હર્ષથી સંતુષ્ઠ ચિત્ત બનીને એવા ફુલાતા હોય છે કે જાણે કોઇ અપૂર્વ નિધિનો એમને લાભ થયો હોય, ચહેરો પ્રસન્ન થઈ જાય છે, મનમાં

मनसा भावयेत् । गुरोर्वचनं हि परिणामे तापोपशमकं रत्नत्रयपरिशोधकं शान्तिसुधा-संभृतं परमहितम्, आम्रफलमिवादौ कटुकं, मध्येऽम्लरसयुतम्, अन्ते चापूर्वास्वाद-जनकं भवतीति मत्वा प्रियमेव मन्येतेति भावः।

यद्वा-प्रियं=प्रीतिजनकं स्तुत्यादि, अप्रियम्=अप्रीतिकारकं निन्दादि, धारयेत्=समं जानीयात्। भिक्षाचर्यादौ प्रियमप्रियं वा वचनं श्रुत्वा समभावनया तत् तितिक्षेत, तत्र रागं द्वेषं वा न कुर्यादित्यर्थः। उक्तं च भगवता—

लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा।
समो निंदापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ (उत्त० १९अ.)

परिणाम में संताप को मिटाने वाले रत्नत्रय को परि शुद्ध करने वाले, शान्तिरूपी अमृत के समुद्र परम हितकारी तथा आम्रफल के समान आदि में कटुक, मध्य में आम्लरसयुक्त एवं अन्त में अपूर्व रस का आस्वाद कराने वाले होते हैं। इसलिये गुरु महाराज के वचन को प्रिय मानकर ही उनका सेवन करते रहना चाहिये यही विनीत शिष्य का कर्तव्य है। अथवा-" धारिज्जा पियमप्पियं " इसका अभिप्राय यह भी है कि साधु जब भिक्षाचर्या आदि के लिये जावे तब उस समय यदि कोई खोटे मीठे वचन भी कहे-निंदा एवं स्तुति भी करे तो भी उसमें इसे पक्षपाती नहीं होना चाहिये-दोनों पर साधु का समान भाव ही होना चाहिये। उस पर राग एवं द्वेष करना साधुका कर्तव्य नहीं है।

लाभालाभे सुहे दुक्खे। जीविए मरणे तहा ॥
समो निंदा पसंसासु। तहा माणा व माणओ ॥ (उ. १९अ.)

મટાડવાવાળા રત્નત્રયને પરિશુદ્ધ કરવાવાળા શાંતિરૂપી અમૃતના સમુદ્ર પરમ હિતકારી તથા આમ્રફળ જેવા. શરૂઆતમાં તુરા, મધ્યમાં આમ્લરસ યુક્ત તથા અંતમાં અપૂર્વ રસનો આસ્વાદ કરવાવાળા હોય છે. આ માટે ગુરુ મહારાજનાં વચનને પ્રિય માનીને તેનું સેવન કરતા રહેવું જોઇએ. તે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. અથવા-" धारिज्जा पियमप्पियं " આનો અભિપ્રાય એવો પણ છે કે સાધુ જ્યારે ભિક્ષા ચર્યા વગેરે માટે જાય ત્યારે તે સમયે કોઈ કાંઇ સારૂં નરસું વચન કહે-નિંદા અગર સ્તુતિ પણ કરે તો પણ એમાં તેમણે પક્ષપાતિ ન બનવું જોઈએ. બન્ને પર સાધુનો સમાનભાવ હોવો જોઇએ. એના પર રાગ અગર દ્વેશ કરવો એ સાધુનું કર્તવ્ય નથી.

लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा।
समो निंदापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ (उत्त० १९ अ.)

तथा—केचिदधार्मिका अनार्या म्लेच्छा अधर्मजीविनोऽधर्मानुरागिणोऽधर्मशीला विवेकविकलाः साधुं दृष्ट्वा निन्दन्ति हीलन्ति खिसन्ति—'अयं वराको निःसत्त्वः कातरो दाम्भिको भिक्षामात्रोपजीवी कुक्षिम्भरिर्भूमिभारस्वरूपो गृहे गृहे गृहपाल इव भ्रमति' इत्यादि वचनं श्रुत्वा मुनिः स्वात्मानं नापकर्षयेत् ।

अत्रोदाहरणम्—कश्चिद् वृद्धो महात्मा भिक्षार्थमेकस्मिन् गृहे गत्वा तद्गृहस्वामिनीं प्रति किं सचित्तजलादिस्पर्शरहिताऽसि न वेत्याशयेन पृष्टवान्—भगिनि !

तथा कितनेक ऐसे भी अधार्मिक, म्लेच्छ, अनार्यजन हैं कि जिनका जीवन सत्य धर्म की वासना से बिलकुल विहीन बना हुआ है, अधर्म में ही जिन्हें बड़ाभारी अनुराग है, प्रकृति भी जिनकी अधर्मशील हैं, विवेक से जो सर्वथा पराङ्मुख हैं वे साधुजन को देखते ही अपनी नाक भौंहें सिकोड़ने लगते हैं और जो मन में आता है वही बकने लग जाते हैं—निन्दा करते हैं, हीलना करते हैं-खिसाते हैं—कहते हैं कि देखो तो सही यह बिचारा कितना अपने आपको भूलता है तथा कितना कायर बना हुआ फिर रहा है कैसे-कैसे दंभ रच रहा है जो यह यहां से भिक्षा मांगकर अपना निर्वाह करता है। अपना ही पेट भरना इसने सीखा हैं। ऐसे जनों से संसार की क्या भलाई हो सकती है। ये तो केवल इस पृथिवी के भारभूत हैं जो कुत्तेकी तरह घर घर में प्रतिदिन भ्रमण करते रहते हैं। इस प्रकार के वचन सुनकर साधु को चाहिये कि वह अपनी आत्मा को हल्की न समझे। इसी विषय को एक उदाहरण द्वारा स्पष्ट किया जाता है—

તથા કેટલાક એવા પણ અધાર્મિક. મ્લેચ્છ, અનાર્યજન છે કે જેમનું જીવન સત્ય ધર્મની વાસનાથી બીલકુલ વિહીન બનેલ હોય છે. 'અધર્મોમાં જ જેને ભારે અનુરાગ છે, પ્રકૃતિ પણ જેની અધર્મશીલ છે, વિવેકથી જે સર્વથા પરાઙ્મુખ છે. તે સાધુજનને જોઈને પોતાનાં નાક તથા મ્હોંને બગાડે છે અને મનમાં આવે તેવું બકવા લાગી જાય છે. નિંદા કરે છે, હીલના કરે છે-ખિસાય છે, કહે છે કે જુઓ તો ખરા આ બીચારો કેટલો પોતાની જાતને ભુલે છે તથા કેવો કાયર બનીને ફરી રહ્યા છે, કેવા કેવા દંભ રચી રહેલ છે, જે અહિં તહિંથી ભિક્ષા માગીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. પોતાનું જ પેટ ભરવાનું એ શીખેલ છે. આવા સાધુથી સંસારની શું ભલાઇ થઈ શકવાની છે. આ તો કેવળ આ પૃથ્વી ઉપર ભાર જેવા છે. જે કુતરાની માફક ઘેર ઘેર દરરોજ ભમતા રહે છે. આ પ્રકારનાં વચન સાંભળી સાધુએ પોતાના આત્માને હલકો માનતા ન બનવું જોઇએ. આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

'धन्योऽस्मि, कृतपुण्योऽस्मि, कृतलक्षणोऽस्मि भवद्दर्शनेन, भवदागमनं दरिद्रस्य गृहे स्वर्णवृष्टिरिव कामधेनुरिव मम सर्वसौभाग्यजनकम्" इत्युक्त्वा स्वगृहं सादर- मानीय विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं ददाति, दत्त्वा च पुनः पुनः स्तौति, तत्र मुनिः स्वात्मानं नोत्कर्षयेत् ।

चेहरा प्रसन्न हो जाता है। मन में एक प्रकार का विलक्षण संतोष आ जाता है, उस समय उसे बड़ा भारी आनन्द आता है। उस आनन्द में तल्लीन होता हुआ वह श्रावक उस समय एक प्रकार से अपने आपको भी भूल सा जाता है और वन्दना एवं नमस्कार कर भक्ति के आवेश से स्वयं अपने गुरु महाराज की स्तुति करता हुआ कहता है हे नाथ! आज मैं धन्य हुआ हूं कृतपुण्य हुआ हूं और मेरी यह पर्याय सफल हुई है जो आपके दर्शन पाये। दरिद्र के घर में सुवर्ण की वर्षा के समान एवं कामधेनु के समान आप का मेरे घर पधारना मेरे परम सौभाग्य का उत्पन्न करने वाला एवं वृद्धि करनेवाला है। इसलिये पधारिये और घर को पावन कीजिये-इस प्रकार कह कर वह महात्मा को अपने घर लाता है और सादर उन्हें विपुल अशन, पान, खाद्य एवं स्वाद्य चार प्रकार का आहार देता है। फिर बारम्बार उनकी स्तुति करता है। ऐसी प्रशंसा सुनकर गृहस्थकी ऐसी विनय भक्ति देखकर साधु को फूल नहीं जाना चाहिये।

એક પ્રકારનો વિલક્ષણ સંતોષ આવી જાય છે. એ સમયે એને ઘણોજ આનંદ થાય છે. એ આનંદમાં તલ્લીન થતાં થતાં તે શ્રાવક એ સમયે એક પ્રકારથી પોતે પોતાને પણ ભુલી જાય છે. અને વંદના એવં નમસ્કાર કરી ભક્તિના આવેશથી સ્વયં પોતાના ગુરુ મહારાજની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે હે નાથ! આજ હું ધન્ય બન્યો છું, કૃત પુણ્ય બન્યો છું, અને મારી આ પર્યાય સફળ બની છે જે આપનાં દર્શન થયાં. દરિદ્રના ઘરમાં સોનાના વરસાદ સમાન તેમ કામ ધેનુ સમાન આપનું મારે ઘેર પધારવું મારા પરમ સૌભાગ્યને ઉત્પન્ન કરવાવાળું અને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આ માટે પધારો અને ઘરને પાવન કરો આ પ્રકારે કહી તે મહાત્માને પોતાને ઘેર લાવે છે અને આદર માનથી તેમને વિપુલ અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એમ ચાર પ્રકારનો આહાર આપે છે. પછી વારંવાર તેની સ્તુતિ કરે છે. એવી પ્રશંસા સાંભળી, ગૃહસ્થની એવી વિનય ભક્તિ જોઇ, સાધુએ ફુલાઇ જવું ન જોઇએ.

यति-स्थूलस्य हृष्टपुष्टाङ्गस्य तत्र कथमल्पेनोदरं भरिष्यति? इत्यादि परिभववचनं श्रुत्वाऽपि स महात्मा समभावं समालम्ब्य स्वात्मानं हीनं न मन्यते स्म, तदा स उचितभिक्षां गृहीत्वा प्रतिनिवृत्तः। एवं सर्वैर्मुनिभिर्मन्यम् ॥ १४ ॥

आत्मनो दमने सत्येव क्रोधवैफल्यं कर्तुं शक्यते तस्मात् तदुपदेशं तत्फलं चाह-

मूलम्-अप्पा चेव दमेयव्वो अप्पा हु खलु दुद्दमो।
अप्पा दंतो सुही होइ अस्सिं लोए परत्थ य ॥१५॥

छाया—आत्मा एव दमितव्यः आत्मा हु खलु दुर्दमः।
आत्मानं दाम्यन् सुखी भवति, अस्मिन् लोके परत्र च ॥१५॥

स्वामिनि ने कहा-वाह खूब कहा इतने संडमुसंड तो हो रहे हो फिर भी थोड़ा आहार देने के लिये कह रहे हो थोड़े से दिये गये आहार से भला इस हृष्टपुष्ट शरीर की तृप्ति कैसे हो सकेगी। इत्यादि उसके अपमान जनक वचन सुनकर भी वे महात्मा समभावशाली ही बने रहे और उन्होंने उसके वचन से अपने आपको हीन नहीं समझा। वहां से उचित भिक्षा लेकर फिर वे अपने स्थान पर वापिस आगये। इसी प्रकार कहने का मतलब यह है कि समस्त मुनिजनोंको अपने आपको प्रतिकूल संयोग में हीन नहीं मानना चाहिये ॥ १४ ॥

जो आत्मा का दमन करता है वही क्रोध को निष्फलकर सकता है इस लिये सूत्रकार आत्मा-अर्थात्-मन को दमन करने का उपदेश देते हैं एवं उसका फल भी कहते हैं—' अप्पाचेव०' इत्यादि।

વાહ ખૂબ કહ્યું, આટલા અલમસ્ત જેવા તો બની રહેલ છો છતાં પણ થોડો આહાર દેવાનુ કહી રહ્યા છો. થોડા આહારથી ભલા આ અલમસ્ત શરીરની તૃપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકશે. ઈત્યાદિ એનાં અપમાન જનક વચન સાંભળીને પણ તે મહાત્મા સમભવશાળી જ બની રહ્યા અને તેનાં તેવાં વચનોથી પોતાની જાતને હીન નહિં સમજ્યા. ત્યાંથી ઉચિત ભિક્ષા લઈને પછી તે પોતાના સ્થાન ઉપર આવી ગયા. આ પ્રકાર કહેવાનો મતલબ એ છે કે સમસ્ત મુનિ જનોએ પોત પોતાને પ્રતિકુલ સંજોગમાં પણ હિન માનવું ન જોઈએ. ॥૧૪॥

જે આત્માનું દમન કરે છે તે ક્રોધને નિષ્ફળ કરી શકે છે આ માટે સૂત્રકાર આત્મા-અર્થાત્-મનને દમન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. અને તેનું ફળ પણ કહે છે—अप्पाचेव० इत्यादि

स्वस्थाऽसि, तया कथितम्-त्वमेवासि रोगी, अहं तु स्वस्थैवास्मि भिक्षादानार्थं महात्मना प्रोक्ता सा गृहस्वामिनी वदति-किमत्र तव पित्रोपार्जनं कृत्वा स्थापितं, तद् ग्रहीतुमत्रागतोऽसि, एतद् वचनं श्रुत्वा स महात्मा परावृत्तः। ततो गृहस्वामिनी वदति-अहो! भिक्षार्थिनोऽपि तवैतावान् मदः, एहि, एहि, ददामि भिक्षाम्, एवं तयाऽभिहितः सन् स महात्मा पुनस्तद्गृहे भिक्षां ग्रहीतुमागतः। स्थूलाः स्थूलाश्चतस्रो रोटिकास्तया समानीताः, महात्मना प्रोक्तम्-स्तोकं देहि, गृहस्वामिनी कथ-

कोई एक वृद्ध महात्मा भिक्षा के लिये किसी एक घर पर पहुँचे। वहाँ जाकर गृहस्वामिनि से "सचित्त जलादिक के स्पर्श से रहित हो कि नहीं" इस अभिप्राय से पूछा कि बहिन! स्वस्थ तो हो? महात्मा जी की बात सुनकर गृहस्वामिनी कहने लगी कि मैं तो स्वस्थ ही हूं-रोगी तो तुम ही हो। महात्माजी ने फिर उससे भिक्षा देने के लिये कहा तो वह बोली कि यहां क्या तुम्हारा बाप कमाकर रख गया हैं जो लेने के लिये दौड़ आये हो? इन वचनोंको सुनकर महात्माजी वहां से पीछे लौटे। महात्माजी को पीछा लौटा हुआ देखकर गृहस्वामिनि बड़बडाती हुई कहने लगी-ओहो! भिक्षार्थी होकर के भी इतना अभिमान। अच्छा आओ आओ और भिक्षा ले जाओ। मैं भिक्षा देती हूं। इस प्रकार जब उस गृहस्वामिनि ने कहा तो महात्मा उसके घर भिक्षा लेने के लिये पीछे आये। वह जब उन्हें मोटी-मोटी चार रोटी देने लगी तो महात्माजीने पुनः कहा बहिन थोड़ा आहार दो-यह तो अधिक हैं। तब गृह

કોઈ એક વૃદ્ધ મહાત્મા ભિક્ષા માટે કોઈ એક ઘેર પહોંચ્યા ત્યાં જઈ ગૃહસ્થના સ્ત્રીને "સચિત્ત જળાદિકના સ્પર્શથી રહિત છો કે નહીં" આ અભિપ્રાયથી પૂછયું કે, બહેન! સ્વસ્થ છો ને? મહાત્માજીની વાત સાંભળીને ગૃહસ્થની સ્ત્રી કહેવા લાગી કે હું તો સ્વસ્થ જ છું-રોગી તો તમેજ છો. મહાત્માજીએ પછી તેને ભિક્ષા આપવા કહ્યું તો એ બોલી કે, અહીં કયાં તમારો બાપ કમાઇને રાખી ગયેલ છે, જે લેવા માટે દોડી આવ્યા છો? આ વચનોને સાંભળીને મહાત્માજી ત્યાંથી પાછા ફર્યા, મહાત્માજીને પાછા ફરેલા જોઈ ગૃહસ્થની સ્ત્રી બડબડાટ કરતાં કહેવા લાગી, ઓહો! ભિક્ષાર્થી હોવા છતાં પણ આટલું અભિમાન! આવો ભિક્ષા લઈ જાવ. હું ભિક્ષા આપું છું. આ પ્રકારે એ ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ કહ્યું તો મહાત્મા એને ઘેર ભિક્ષા લેવા પાછા ગયા તે જ્યારે તેને મોટી મોટી ચાર રોટલી દેવા લાગી તો મહાત્મજીએ કહ્યું બહેન થોડો આહાર આપો-આ તો ઘણું છે. ત્યારે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ:-

उक्तंच—जओ जओ संचरइ, मणो चंचलमत्थिरं ॥
तओ तओ नियमिय, कुज्जा अप्पंमि तं थिरं ॥१॥
छाया—यतो यतः संचरति मनः चंचलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्य कुर्यात् आत्मनि तत् स्थिरम् ।

सूर्योदये सति शीतवेदना निवृत्तवन्मनोविजये सति सकलदुःखानामात्यन्तिक निवृत्तिर्भवति। अविजितं मनस्तत्त्वज्ञानं विनाशयति तपः संयमशिखरादात्मानं

जाग्रत हो सकती है। आत्मा शब्द का अर्थ यहाँ पर मन है। क्यों कि इसीका दमन किया जाता है। जीव आत्मा इसका दमन करने वाला है। दमन करने से आत्मा को सब से बड़ा भारी लाभ यह होता है कि जिस प्रकार सूर्यके उदय होने पर शीतवेदना की निवृति हो जाती है उसी प्रकार मनको जीत लेने पर आत्मा से सकल दुःखों की आत्यन्तिक निवृत्ति हो जाती है। इसीलिये शास्त्रकारों का यह उपदेश है कि "जओ जओ संचरइ मणो चंचलमत्थिरं। तओ-तओ नियमिय कुज्जा अप्पंमि तं थिरं ॥ यह अस्थिर चंचल मन जिन-जिन पदार्थोंकी ओर झुके-उनमें चले-उसे वहां से खेंचकर मोक्षाभिलाषी का कर्तव्य है कि वह उसे अपनी आत्मा में संलग्न करे। जबतक मन स्थिर नहीं होगा उसका निग्रह नहीं होगा-तब तक तत्त्वज्ञान आत्मा में उत्पन्न नहीं हो सकता है। तत्त्वज्ञान की जागृति हुए विना आत्मा को हेय एवं उपादेय पदार्थोंका वास्तविक भान नहीं हो सकता। मनकी ही तो यह चंचलता

જ આત્મામાં શાંતી જાગી શકે છે. આત્મા શબ્દનો અર્થ અહીં મન છે. કેમ કે આત્માનું જ દમન કરવામાં આવે છે. જીવ આત્મા એનું દમન કરવાવાળા છે. દમન કરવાથી આત્માને મોટામાં મોટો લાભ તો એ થાય છે કે જે પ્રકારે સૂર્યનો ઉદય થવાથી ઠંડીની વેદાનાની નિવૃતિ થાય છે. એજ રીતે મનને જીતી લેવાથી આત્માના સકળ દુઃખોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આ માટે શાસ્ત્રકારોનો આ ઉપદેશ છે કેઃ-

"जओ जओ संचरई, मणो चंचलमत्थिरं।
तओ तओ नियमिय, कुज्जा अप्पंमि तं थिरं ॥"

આ અસ્થિર ચંચલ મન જે જે પદાર્થોની તરફ ઢળે-એમાં ચાલે-એને ત્યાંથી ખેંચીને મોક્ષાભિલાષીએ પોતાના આત્મામાં સંલગ્ન કરી દેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી મન સ્થિર નહી હોય-ત્યાં સુધી એનો નિગ્રહ થનાર નથી-ત્યાં સુધી તત્વજ્ઞાન આત્મામાં ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. તત્વજ્ઞાનની જાગૃતિ થયા વગર આત્માને હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોનું વાસ્તવિક ભાન થઈ શકતું નથી.

टीका—'अप्पा चेव०' इत्यादि—

आत्मैव=मन एव, दमितव्यः-वशी कर्त्तव्यो जेतव्य इत्यर्थः, इहात्मशब्देन मनो गृह्यते तस्यैव दमनीयत्वात्। आत्मा तु दमको बोध्यः। शब्दादि विषयेषु प्रवर्तमानं मनस्ततः प्रत्याहृत्य स्वात्मनि स्थापनीयमिति भावः।

अन्वयार्थ—(अप्पाचेव दमेयव्वो-आत्मा एव दमितव्यः) मन ही दमन करने योग्य है। (अप्पा हु खलु दुद्दमो-आत्मा हु खलु दुर्दमः) क्यों कि मन ही दुर्दम है। (अप्पा दंतो अस्सि लोए परत्थ य सुही होइ-आत्मानं दाम्यन् इहलोके परत्र च सुखी भवति) मनको दमन करने वाला जीव नियम से इस लोक में तथा परलोक में सुखी होता है।

भावार्थ—सूत्रकार इस गाथा द्वारा इन्द्रियों के विषयों में प्रवर्त्तमान मन के निग्रह करनेका उपदेश दे रहे हैं। वे कहते हैं कि इसलोक एवं परलोक में यदि सुखी होना चाहते हो-तो मनका निग्रह करो उसे अपने वश में करो। जब तक इसको वश में नहीं किया जायगा तब तक इसका अधीन बना हुआ आत्मा कभी भी किसी भी भव में सुख शांति नहीं पायेगा। आत्मा ही मन का दमन कर सकता है। दमन करनेका मतलब यह है कि जो मन इन्द्रियोंके विषयों में गृद्ध बना हुआ है उसको उनमें गृद्ध नहीं बनने देता। यही मनका दमन करना है। मनको विषयोंसे हटाकर आत्मामें स्थापित करना चाहिये। तभी आत्मा में शांति

अन्वयार्थः—अप्पा चेव दमेयव्वो-आत्मा एव दमितव्यः-,
मनज દમન કરવા યોગ્ય છે.
अप्पा हु खलु दुद्दमो-आत्मा हु खलु दुर्दमः-,
કેમકે મનજ દુર્દમ છે.
अप्पा दंतो अस्सि लोए परत्थ य सुही होइ।
आत्मानं दाम्यन् इह लोके परत्र च सुखी भवति।
મનનું દમન કરનાર જીવ આલોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

ભાવાર્થ—સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તમાન મનનો નિગ્રહ કરવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, આ લોક અને પરલોકમાં જો સુખી થવાં ચાહતા હો તો-મનનો નિગ્રહ કરો, એને પોતાના વશમાં રાખો. જ્યાં સુધી મનને વશ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એના આધીન બનેલો આત્મા કયારેય પણ-કોઈ પણ ભવમાં સુખ શાંતિથી રહી શકવાનો નથી. આત્મા જ મનનું દમન કરી શકે છે. દમન કરવાનો હેતુ એ છે કે મન ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં વ્યાપ્ત બન્યું છે. એને એમાંથી દુર કરવું એજ મનનું દમન કરવું છે. મનને વિષયોથી હટાડી આત્મામાં સ્થાપિત કરવું જોઈએ. ત્યારે

वृक्षतले उपविष्ट आसीत् तदा तेन महात्मना ध्यानावस्थायामेकं श्वापदसंकुलं व्यालाकुलं विशालं महारण्यं दृष्टम्। तत्रैको पुरुषस्तेन दृष्टः, स च सहस्रभुजो विस्तृतकायः सहस्रहस्तधृतैः सहस्रमुशलैः स्वदेहं ताडयन् भीतभीत इव चीत्कारं कुर्वन्नितस्ततः पलायमानः शतयोजनानि धावमानः श्रमेण शिथिलावयवः परवशः सन् पातालवद्गम्भीरे गाढान्धकारे महान्धकूपे निपतितः। पुनरसौ तस्मादन्धकूपाद् बहिर्निःसृतः पूर्ववत् सहस्रमुशलैः स्वदेहं ताडयति तदनु महत्यामग्निज्वालायां शलभ इवासौ प्रविष्टः। पुनरसौ ततोऽपि बहिर्निः सृत्यकण्टकाकीर्णे महारण्ये इतस्ततो धावति, तदनु पुनः स्वदेहोपरि पूर्ववत्सहस्रमुशलप्रहारं कुर्वन् स दृष्टः।

बैठे हुए थे। मुख पर सदोरक मुखवस्त्रिका बँधी हुई थीं, उन्हें उस ध्यान में एक विशाल जंगल दिखलाई पड़ा। जो श्वापदोंहिंसक प्राणीयों से संकीर्ण एवं व्याप्त था। उस में उन्होंने एक महाकाय व्यक्ति जिसके हजार हाथ थे देखा। उसके सब ही हाथों में मुसल थे। वह इधर उधर भागता हुआ मुसलको शरीर पर मारता हुआ भयंकर चीत्कार शब्द करता था। वह भगता भी इतना अधिक कि सौ योजन तक निकल जाता। जब वह थक जाता और उसका शरीर जब ढीला हो जाता तब वह पाताल के समान गंभीर एक महान्धकूप में कि जिसमें गाढ अंधकार ही अंधकार था उसमें गिर जाता था। पीछे वहांसे निकलना और इसी तरह अपने शरीर को हजारों मुसलोंसे पीटता, बाद में शलभ-(पतंग) की तरह एक महती अग्निज्वाला में प्रविष्ट हो जाता। पश्चात् वहां से भी निकल कर वह एक कण्टकाकीर्ण अरण्य में घुस जाता और वहां इधर उधर दौड़ता हुआ अपने शरीर को सहस्र मुसलों से पूर्वकी तरह

બેઠા હતા. મોઢા ઉપર દોરાસાથે મુખવસ્ત્રિકા બાંધેલ હતી. એમને એ ધ્યાનમાં એક વિશાળ જંગલ દેખાયું, જે અનેક પ્રકારના હિંસક પ્રાણીઓથી ભરેલું હતું, તેમાં એમણે એક મહાકાય વ્યક્તિ જેને હજાર હાથ છે તેવી જોઇ, એના બધા હાથોમાં મુશળ હતાં, તે અહિંથી તહીં દોડતા દોડતા મુસલોને પોતાના શરીર પર મારતો હતો અને ભયંકર ચિત્કાર શબ્દ કરતો હતો, એ એટલા જોરથી દોડતો હતો કે સો યોજન સુધી નિકળી જતો. થાક લાગતો અને શરીર જ્યારે ઢીલું થઈ જતું ત્યારે તે ખુબજ ઉંડા અને ગાઢ અંધકારથી છવાયેલ કુવામાં કુદી પડતો, પાછો ત્યાંથી નિકળતો અને એજ રીતે હજારો મુસલોથી પોતના શરીરને ટીપતો. બાદમાં શલભ (પતંગ)ની માફક એક મહતી અગ્નિ-જ્વાળામાં પડતો અને ત્યાંથી પણ નીકળીને તે મહાન કાંટાંઓવાળા જંગલમાં ઘુસી જતો ત્યાં પણ આમ તેમ દોડતો અને પહેલાંની જેમ પોતાના

पातयति उन्मार्गे प्रापयति चतुर्गतिकसंसारचक्रे भ्रामयति नरकनिगोदाद्यनन्तदुःख-गर्ते निपातयति रत्नत्रयं लुण्टयति आत्मगुणान् घातयति ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधं कर्मोपार्जयति। तस्मान्मनो निग्रहं कुर्यात्।

अत्रोदाहरणम्—

तथाहि—एको लब्धिसंपन्नो महात्मा बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकः ध्याननिष्ठः सन्

है जो अच्छे-अच्छे ज्ञानीजन भी संयमरूपी शिखर से इकदम पतित हो जाते हैं और नहीं सेवन करने योग्य मार्ग में भी प्रवृत्त हो जाते हैं। इससे उनकी चतुर्गतिरूप संसार में परिभ्रमणरूप दुर्दशा ही होती रहती है। नरक एवं निगोद के अनंत दुःखों को वे भोगते हैं। इन समस्त दुःखों से आत्मा का संरक्षण करनेवाला जो रत्नत्रय धर्म है-वह उनका लुटा जाता है। वे बिलकुल निर्धन बन जाते हैं। इन निर्धनता में और भी अनेक जो आत्मा के सद्गुण हैं उनका विकास नहीं होते पाता है इस स्थिति में इस आत्मा की इतनी दयनीय स्थिति हो जाती है, कि ज्ञानावरणादिक अष्ट प्रकार के कर्म इस पर रात दिन अपना प्रहार करते रहते हैं। इसको उस समय बचानेवाला कोई नहीं होता है। इस लिये मोक्षाभिलाषी का कर्तव्य है कि वह मन का निग्रह करे।

इस विषय को एक उदाहरण द्वारा स्पष्ट किया जाता है—

कोई एक महात्मा जो लब्धिसंपन्न थे, एक वृक्ष के नीचे ध्यानमें

મન એવું ચંચળ છે કે ભલભલા જ્ઞાનીજનને પણ સંયમરૂપી શિખર ઉપરથી એકદમ નીચે ગબડાવી મુકે છે, અને સેવન ન કરવા યોગ્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્ત બનાવી દે છે. આથી તેમની ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ રૂપ દુર્દશા જ થતી રહે છે. નરક અને નિગોદના અનંત દુઃખો તે ભોગવે છે. આ સમસ્ત દુઃખોથી આત્માનું રક્ષણ કરનાર જે રત્નત્રય ધર્મ છે-તે એની પાસેથી લુંટાઈ જાય છે, આથી બિલકુલ નિર્ધન બની જાય છે. આ નિર્ધનતામાં આત્માના જે બીજા સદ્ગુણ હોય છે એનો પણ વિકાસ થતો નથી. આ પરિસ્થિતિમાં આત્માની એટલી દયામય હાલત થઇ જાય છે, કે જ્ઞાનાવરણાદિક આઠ પ્રકારનાં કર્મ રાત અને દિવસ એના પર પ્રહાર કરતાં રહે છે. આ સમયે એને આમાંથી કોઇ બચાવનાર હોતું નથી આ માટે મોક્ષાભિલાષીનું કર્તવ્ય છે કે, તે મનનો નિગ્રહ કરે.

આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

કોઈ એક મહાત્મા જે લબ્ધિસંપન્ન હતા, એક વૃક્ષની નીચે ધ્યાનમાં

अहमन्यो नास्मि किं तु मनोनाम्ना प्रसिद्धोऽस्मि इष्टानिष्टशब्दादिविषये प्रवर्तमानोऽहं तृष्णारज्ज्वा प्राणिनं बध्नामि, ततस्तमारम्भपरिग्रहाऽऽसक्तं संसारचक्रे भ्रामयन् कदाचिद्देवजातौ कदाचिन्नरजातौ कदाचित्तिर्यग्जातौ कदाचित् पृथिव्यादिस्थावरयोनिषु द्वीन्द्रियादि–त्रसयोनिषु अनन्तदुःखं प्रापयामि। यदा तु भवादृशेन महात्मना निगृहीतो भवामि तदा रत्नत्रयाराधनं कारयामि, मोक्षमार्गे स्थापयामि, क्षपकश्रेणिमारोहयामि। शनैः शनैर्निग्रहाभ्यासप्रकर्षे सति शास्त्रसंदर्शि-

नहीं हूं–मेरा नाम मन है। इष्ट अनिष्ट शब्दादिक विषयों में प्रवृत्ति करना और तृष्णारूपी रस्सी से प्राणियों को जकड़ना यही मुझे प्रिय है। मुझे आनंद भी इसी में आता है कि जब प्राणी आरंभ परिग्रह में आसक्त होकर संसार चक्रमें घूमता है। मैं ही तो उनकी इस स्थिति का मूल कारण बनता हूं। कभी मैं जीवों को देवजाति में, कभी मनुष्य योनि में कभी तिर्यञ्चगति में, कभी पृथ्व्यादिक स्थावर योनि में, कभी द्वीन्द्रियादिक त्रस पर्यायों में घुमाता रहता हूं और वहांके अनंत कष्टों का उन्हें पात्र बनाता हुआ बड़ा खुशी होता रहता हूं। आप जैसे महात्माओं पर दुःख है कि मेरा वश नहीं चलता। कारण कि आपके सामर्थ्य के आगे मेरी शक्ति सर्वथा संकुचित हो जाती है। वह इस दिशा में न बह कर दूसरी दिशा तरफ बहने लग जाती है। इसलिये मैं निगृहीत होकर आप जैसों से रत्नत्रय की आराधना करवाता हूं। मुक्ति के मार्ग में लगा देता हूं तथा क्षपकश्रेणि पर भी चढा देता हूं। जब साधुजनों का मुझे निग्रह करने

હું બીજો કોઈ નથી–મારૂં નામ મન છે. ઈષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને તૃષ્ણારૂપી રસ્સીથી પ્રાણીઓને બાંધવા એ મને પસંદ છે. મને આનંદ પણ એ વાતમાં આવે છે કે જ્યારે પ્રાણી આરંભ પરિગ્રહમાં આશક્ત બની સંસાર ચક્રમાં ઘૂમે છે. હું પોતેજ તેની આ સ્થિતિનું મૂળ કારણ બનું છું, કોઈ વખત હું જીવોને દેવ જાતીમાં, ક્યારેક મનુષ્ય યોનીમાં, ક્યારેક તિર્યંચ ગતિમાં, ક્યારેક પૃથ્વી આદિ સ્થાવર યોનીમાં, ક્યારેક બે ઇન્દ્રિયવાળા ત્રસ પર્યાયોમાં ઘૂમતો રહું છું. અને ત્યાંના અનેક કષ્ટોનો પાત્ર બનાવી હું ખુશી થતો રહું છું. આપ જેવા મહાત્માઓ ઉપર મારો પ્રભાવ પડી શકતો નથી એ વાતનું મને દુઃખ છે. કારણ કે આ આપના સામર્થ્ય આગળ મારી શક્તિ સર્વથા સંકુચિત બની જાય છે. તે આ દિશામાં ન વહેતાં બીજી દિશા તરફ વહેતી હોય છે. આ માટે હું નિગૃહીત બનીને આપ જેવાઓથી રત્નત્રયની આરાધના કરાવું છું મુક્તિના માર્ગમાં લગાડી દઉં છું, અને ક્ષપક

अथासौ दूरं गत्वाऽट्टाहासं कुर्वन् धावमानश्चन्द्रकिरणशीतलं कदलीवनं प्रविष्टः। क्षणादेव ततोऽपि बहिर्निःसृत्य पुनः स्वदेहोपरि सहस्रमुशलैः प्रहारं कुर्वन् धावमान इतस्ततो भ्राम्यति। पुनः श्रमेण शिथिलावयवः सन् महान्धकूपे निपतितः। ततश्चिरेण निःसृत्य पुनः कदलीवनं प्रविष्टः, ततोऽपि निर्गत्य लतावनं गतः, लतावनाद् बहिर्भूत्वाऽन्धकूपे पतितः, तदनु कूपान्निःसृत्य कुसुमवनं गतस्तत्रेतस्ततो धावमानः स्वदेहोपरि मुशलैः प्रहारं करोति ततोऽपि निःसृत्य फलवनं प्रविष्टः, तत्रापि धावमानः स्वदेहोपरि पूर्ववत् सहस्रमुशलैः प्रहारं करोति। एवंविधं पुरुषं स महात्मा ज्ञान दृष्ट्या विलोक्य स्वलब्धि बलेन तस्य प्रतिरोधं कृत्वा पृष्टवान्—कस्त्वम्? किमर्थमेवं क्रियते? तव किं प्रियमस्ति? एवं पृष्टोऽसौ पुरुषोऽब्रवीत्—

ही प्रहारित करता। फिर दूर जाकर बड़े जोर से हँसता और चंद्रकिरण के समान शीतल कदलीवन में प्रवेश कर वहां विश्राम करने लगता। क्षण एक विश्रामित होकर वहांसे बाहर आते ही फिर वही अपनी चाल शुरू करता, जब वह इस चाल से थक जाता था तो गाढ़ अंधकार वाले कूएँ में गिर जाता था, वहां से निकल कर फिर कदली वनमें जाता, वहां से बाहर होते ही लतावन में वहां से फिर अंधकूप में वहां से कुसुमित वन में, वहां से फल वाले वन में इस प्रकार भ्रमण करता–करता वह अपने शरीर को मूसलों के प्रहारोंसे कूटता रहता। महात्मा ने जब इस प्रकार की इसकी स्थिति देखी तो उन्हें बड़ा ही अचरज हुआ। उसकी इस स्थिति को उन्होंने अपने लब्धिबलसे स्थंभित कर दिया और उससे पूछा—तुँ कौन है और क्यों इस प्रकार की चेष्टाएँ करता है? तुझे क्या प्रिय है? महात्माकी इस बात को सुनकर उसने कहा कि मैं और कोई

શરીર ઉપર મુશલોના ફટકા લાગાવતો પછી થોડા આગળ વધી જોર જોરથી હસતો અને ચંદ્રકિરણ સમાન શીતળ કેળોના વનમાં પ્રવેશ કરી ત્યાં આરામ કરવા લાગતો. થોડો સમય વિશ્રાંતિ લઈ–શ્રમ રહિત બની ત્યાંથી બહાર નીકળી પૂર્વવત્ દોડા દોડ અને શરીર ઉપર મુશલના પ્રહારની પ્રવૃત્તિ, અંધકારવાળા કુવામાં પડવું, ફરી પાછો કેળોના વનમાં પ્રવેશ, ત્યાંથી લતા વનમાં, ત્યાંથી ફરી કુવામાં, ત્યાંથી નીકળી ફરી કેળોના વનમાં, આ પ્રકારે ભ્રમણ કરતો અને પોતાના શરીરને મુસલોથી મારતો. આ સ્થિતિ જ્યારે મહાત્માએ જોઈ ત્યારે તેમને ભારે અચરજ થઈ, એની એ સ્થિતિને પોતાના લબ્ધિબળથી સ્થંભિત બનાવી દઈ મહાત્માએ તેને પૂછ્યું–તું કોણ છે અને આ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ શા માટે કરે છે? તને શું પ્રિય છે? મહાત્માની વાત સાંભળી તેણે કહે

यद्वा—आत्मा=बाह्येन्द्रियं दमितव्य एव बाह्येन्द्रिय पञ्चविधं श्रोत्रचक्षुर्घ्राण रसनस्पर्शनभेदात्। बाह्येन्द्रियाणां दमनाकरणे आत्मनो विनाशः स्यात्। उक्तंच—

जिस प्रकार सूर्य के उदय होने के पहिले उसका आलोक-प्रकाश प्रसृत हो जाता है उसी प्रकार समस्त रूपादिक पदार्थोंको विषय करने वाला यह प्रतिभज्ञान, केवलज्ञानरूप सूर्य के उदित होने के पहिले उसकी प्रभा सरीखा प्रकट हो जाता है। जिससे यह बात निश्चित हो जाती है कि अब इस आत्मा में केवलज्ञान का उदय होनेवाला है। जब मनोनिग्रह का अभ्यास सर्वोत्कृष्ट अवस्था संपन्न हो जाता है तब उस समय आत्मा में केवलज्ञान की उद्भूति हो जाती है। इसके समस्त पदार्थोंका स्पष्ट प्रतिभास होने लग जाता है। कोई भी रूपी अथवा अरूपी पदार्थ ऐसा नहीं बचता जो केवलज्ञान का विषय नहीं बनता हो। यह ज्ञान अनुपम है-ऐसा कोई और ज्ञान नहीं है-कि जिससे इसे उपमित किया जा सके। इसके द्वारा प्रकाशित पदार्थों में किसी भी प्रकार से बाधा नहीं आती है। इस प्रकार महात्मासे कहकर वह मन नामका पुरुष अन्तर्हित हो गया॥

आत्मा शब्द का अर्थ बाह्य इन्द्रियां भी हैं। वे स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और कर्ण के भेद से ५ प्रकार की हैं। मोक्षाभिलाषी आत्मा

જ્ઞાનની અપેક્ષા રહેતી નથી. જેમ સૂર્યનો ઉદય થયા પહેલાં તેનો આવવાનો પ્રકાશ પ્રસાર પામે છે, ભાસ પ્રસ્તુત બને છે તે પ્રકારે સમસ્ત રૂપાદિક પદાર્થોનો વિષય કરવાવાળા આ પ્રાતિભ જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદય થતાં પહેલાં તેની પ્રભારૂપે પ્રગટ થાય છે. જેથી એ વાત નિશ્ચય બને છે કે હવે આ આત્મામાં કેવલજ્ઞાનનો ઉદય થવાનો છે. જ્યારે મનોનિગ્રહનો અભ્યાસ સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા સંપન્ન બની જાય છે, ત્યારે તે સમય આત્મામાં કેવલજ્ઞાનની ઉદ્ભૂતિ થઈ જાય છે. આથી સમસ્ત પદાર્થોનો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ થવા લાગી જાય છે. કોઈ પણ રૂપી અથવા અરૂપી પદાર્થ એવો નથી બચતો જે કેવલજ્ઞાનનો વિષય ન બનતો હોય, આ જ્ઞાન અનુપમ છે એવું બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી કે જેનાથી આને ઉપમિત કરી શકે. તેના દ્વારા પ્રકાશિત પદાર્થોમાં કોઈ પણ પ્રકારની બાધા આવતી નથી. આ પ્રકારે મહાત્માને કહીને તે મન નામનો પુરૂષ અંતર્ધાન થઈ ગયો.

આત્મા શબ્દનો અર્થ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો પણ છે, જે સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, અને કાનના ભેદથી પાંચ પ્રકારની છે. મોક્ષાભિલાષી આત્મા એવું દમન

तोपायाः वचनगोचरातीताः, निग्रहाभ्यासप्रकर्षरहितप्राणिगणसंवेदनयाऽगम्याः सिद्धिपदसंपज्जनकाः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थविषया मनाक् समुल्लसत्स्फुटप्रतिभासा ज्ञानविशेषा उत्पद्यन्ते। ततः किंचिदूनात्यन्तप्रकर्षे निरपेक्षमत्यादिज्ञानं प्रकर्षपर्यन्तोत्तरकालभाविकेवलज्ञानादर्वाक्तनं सवितुरुदयात् प्राक् तदालोककल्पम् अशेषरूपादिवस्तुविशेषं प्रातिभं ज्ञानमुदयते, पश्चात् सर्वोत्कृष्टप्रकर्षे सति सुस्पष्टप्रतिभासंसकललोकालोकविषयमनुपममनाख्यं केवलज्ञानमुत्पद्यते। एवमुक्त्वाऽसौ तिरोहितो जातः। तस्मादात्मैव दमनीयः।

का अभ्यास धीरे-धीरे प्रकर्ष अवस्था को प्राप्त हो जाता है तब इस अभ्यास की प्रकर्षता की कृपा से उन्हें ज्ञानविशेषोंकी प्राप्ति हो जाती है। इनसे वे शास्त्र प्रतिपादित उपायों का निरीक्षण किया करते हैं। उन ज्ञानविशेषों का कथन ऐसा तो नहीं है जो आपके समक्ष वचनों द्वारा कथित हो सके। यह बात तो वे ही जान सकते हैं जो इस अवस्था पर पहुँच चुके होते हैं। जिनकी आत्मा इस निग्रह के अभ्यास के प्रकर्ष से विहीन हैं भला वे इनके स्वाद को क्या जानें। ये ज्ञान विशेष सिद्धिपदरूपी संपति के जनक होते हैं। सूक्ष्म, सूक्ष्मतर भी पदार्थोंके ये निर्णायक होते हैं। इनसे जीवोंका कुछ-कुछ पदार्थोंका स्पष्ट प्रतिभास होने लग जाता है। जब मनोनिग्रह करनेका अभ्यास किञ्चित् न्यून अत्यंत प्रकर्ष अवस्था तक पहुँच जाता है तब उस समय आत्मा में प्रातिभ नामका एक ज्ञानविशेष उत्पन्न होता है। यह ज्ञान केवलज्ञानसे पहिले होता है। इसमें मत्यादिक परोक्ष ज्ञानकी अपेक्षा नहीं रहती है।

શ્રેણી પર પણ ચડાવી દઉં છું. જ્યારે સાધુજનનો નિગ્રહ કરવાનો મને અભ્યાસ ધિરે ધિરે પ્રકર્શ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ અભ્યાસની પ્રકર્ષતાની કૃપાથી તેને જ્ઞાન વિશેષોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, તેનાથી તે શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત ઉપાયોનું નિરિક્ષણ કર્યા કરે છે. એ જ્ઞાન વિશેષોનું કથન એવું તો નથી જે આપની સામે વચનથી કહી શકાય, તે વાત તો તેજ જાણી શકે છે જે આ અવસ્થાને પહોંચેલ છે. જેની આત્મા આ નિગ્રહના અભ્યાસના પ્રકર્શથી વિહિન છે. આવા જીવ એ સ્વાદને કયાંથી જાણે. આ જ્ઞાન વિશેષ સિદ્ધિ પદરૂપી સંપત્તિના જનક હોય છે. સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પદાર્થોના પણ એ જાણકાર હોય છે. એમનાથી જીવોને કોઈ કોઈ પદાર્થનો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ થવા લાગે છે. મનો નિગ્રહ કરવાનો અભ્યાસ જ્યારે થોડા અંશે અત્યંત પ્રકર્શ અવસ્થા સુધિ પહોંચી જાય છે ત્યારે એ સમયે આત્મામાં પ્રાતિભ નામનું એક જ્ઞાનવિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ્ઞાન કેવલ જ્ઞાનથી પહેલાં થાય છે. તેમાં મત્યાદિક

अयं भावः—मनोनिग्रहेण बाह्येन्द्रियनिग्रहेण चात्मा उपशमभावे नेतव्य इति भावः।

हु=निश्चयेन, खलु—यतः आत्मा दुर्दमः=दुर्जयः।

अत्रोदाहरणम्—

'अप्पा हु खलु दुद्दमो' इति भगवद्वचनं भद्राचार्यसन्निधौ श्रुत्वाऽऽत्मकल्याणसाधक उग्रवंशोत्पन्न उग्रनामा नृपः प्रव्रज्यां गृहीतवान्। स्वकल्याणार्थं मनो निग्रहीतुं प्रवृत्तः। किन्तु मनः पारदवत् परमचञ्चलम्, तेन तत्स्वायत्तं न जातम्, असौ मुनिव्रतधारी नृपश्चिन्तयति—अहो! एकेनापि कोपकटाक्षमात्रेण सर्वे जना ममाज्ञां शिरसि धृत्वा ममायत्ताः सन्तो मम चरणं शरणीकृत्य तिष्ठन्ति स्म। परन्तु

विषयों की ओर अर्थात् असंयम मार्ग में प्रवृत्ति करते हैं। संयमरूपी लगाम से संयमित करे जिससे उनकी असंयम में प्रवृत्ति रुक जाय। कहने का भाव यही है कि पांच इन्द्रिय एवं मन इन छह को निगृहीत करने से आत्मा अपने उपशम भावमें स्थित होता है। अतः इनके निग्रह करनेका प्रयत्न प्रत्येक मोक्षाभिलाषी आत्मा को करना चाहिये। "अप्पा हु खलु दुद्दमो" इस प्रभु कथित वचन को भद्राचार्य के पास सुनकर उग्रवंशीय उग्र नामका राजा दीक्षित हुए। उन्होंने हर तरह से अपने मन को निग्रह करने का खूब प्रयत्न किया, परन्तु पारे एवं पवन के समान अति चंचल होने से उसका वह निग्रह नहीं कर सके। उसी मुनिव्रतधारी राजा ने विचार किया—बड़े आश्चर्यकी बात है कि एक कोपकुटिल भ्रकुटीमात्र से भी समस्त मेरे प्रजाजन मेरी आज्ञाको शिर पर धारण कर लिया करते थे और चरण की शरण में आ जाते थे—परन्तु—यह

માર્ગમાં પ્રવૃતિ કરે છે. એને સંયમરૂપી લગામથી સંયમિત બનાવે જેનાથી તેની અસંયમની પ્રવૃતિ રોકાઇ જાય. મતલબ કહેવાનો એ છે કે, પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન, આ છ ને નિગૃહીત કરવાથી આત્મા પોતાના ઉપશમ ભાવમાં સ્થિત થાય છે. આથી એનો નિગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન દરેક મોક્ષાભિલાષી આત્માએ કરવો જોઈએ. "अप्पाहु खलु दुद्दमो" આ પ્રભુએ કહેલા વચનને ભદ્રાચાર્યની પાસેથી સાંભળીને ઉગ્રવંશીય ઉગ્ર નામના રાજા દીક્ષીત થયા. તેઓએ દરેક પ્રકારે પોતાના મનનો નિગ્રહ કરવાનો ખુબ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પવનના સમાન અતિ ચંચળ હોવાથી તેનાથી નિગ્રહ કરી શકાયો નહીં. એ મુનિવૃતધારી રાજાએ વિચાર કર્યો—ઘણા આશ્ચાર્યની વાત છે કે, એક કોપ કુટિલ ભ્રકુટી માત્રથી મારા સમસ્ત પ્રજાજનો મારી આજ્ઞાને માથા ઉપર ધારણ કરતા હતા અને ચરણના શરણમાં આવી જતા હતા. પરંતુ આ મન કેટલું બળવાળું છે જે મારા વશમાં

कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्ग,-
मीना हताः पञ्चभिरेव पञ्च ।
एकः प्रमादी स न हन्यते किं,
यः सेवते पञ्चभिरेव पञ्च ॥ १ ॥

अन्यच्च—इन्द्रियाणां हि चरतां, विषयेष्वपहारिषु ।
संयमे यत्नमातिष्ठेद्, विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ १ ॥

अयमर्थः-विद्वान्=तत्त्वज्ञः अपहारिषु=आकर्षकेषु=तत्तदिन्द्रियविषयेषु चरतां=गच्छताम् इन्द्रियाणां संयमे=संयमने यत्नम् आतिष्ठेत्=कुर्यात्, क इव? इत्याह-वाजिनाम्=अश्वानां यन्तेव=सारथिरिवेति ।

यदि इनका दमन नहीं करता है तो वह मुक्तिमार्ग में प्रवृत्त नहीं हो सकता है और न साधक ही बन सकता है। इन्द्रियों का यदि दमन न किया जाय तो शास्त्रकारों ने यहां तक कह दिया है कि आत्मा का भी विनाश हो जाता है। कहा भी है-देखो-जब क्रमशः एक एक इन्द्रिय के विषय में लोलुप होने से कुरंग-हिरण, मातंग-हस्ती, पतंग, भ्रमर एवं मीन-मछली, ये प्राणी अपने प्राणों से रहित होते हैं तब जो मनुष्य पांचों इन्द्रियोंके विषय में लोलुप बनेगा क्या वह विनष्ट नहीं होगा? परंतु अवश्य विनष्ट होगा-दुर्गति को प्राप्त करेगा। अतः जिस प्रकार यन्ता-अश्वरोही-घुड़सवार-इच्छित मार्ग पर चलाने के लिये घोड़े को लगाम द्वारा अपने आधीन बना लेता है उसी प्रकार आत्महितैषी का कर्तव्य है कि वह भी इन इन्द्रियरूपी घोड़ों को कि जो अपने-अपने

ન કરે તો તે મુક્તિ માર્ગમાં પ્રવર્ત બની શકતો નથી. તેમજ સાધક પણ બની શકતો નથી. ઇન્દ્રિયોનું જો દમન ન કરવામાં આવે તો શાસ્ત્રકારોએ ત્યાં સુધી કહેલું છે કે, આત્માનો પણ વિનાશ થઈ જાય કહ્યું પણ છે-જુઓ-જ્યારે ક્રમથી એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં લોલુપ હોવાથી કુરંગ-હરણ, માતંગ-હાથી, પતંગ, ભ્રમર, તેમજ માછલી, આ પ્રાણી પોતાના પ્રાણોથી રહિત બને છે. તો પછી માણસ જ્યારે પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં લોલુપ બની રહે તો તેનો નાશ ન થાય? ખરેખર નાશ થવાનો-દુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરશે. એથી જે રીતે ઘોડેસ્વાર ઇચ્છિત માર્ગ ઉપર ચલાવવા માટે ઘોડાને લગામ દ્વારા પોતાના આધિન બનાવી લે છે. એજ પ્રકારે આત્મહિતૈષીનું કર્તવ્ય છે કે, તે પણ આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને કે જે પોત પોતાના વિષયોની તરફ અર્થાત અસંયમ

नियमयति, ततोऽपि निःसृतं पुनरुपशमभावे समारोहयति, ततोऽपि निःसृतं दृष्ट्वा स चिन्तयति-अहो! मनो हि दुर्दमम् तदपि ज्ञानक्रियाभ्यां वशीकरिष्यामि, इति विचिन्त्य क्षपकश्रेण्यामारुह्य मनो निगृह्य शुक्लध्यानद्वितीयपादं संप्राप्य केवलज्ञानं प्राप्तवान्। आत्मानं दाम्यन् अस्मिन् लोके परत्र च सुखी भवति।

अत्रोदाहरणम्—

एको धर्मघोषनामाऽऽचार्यः शिष्यसहितो ग्रामानुग्रामं विहरन् विस्मृतमार्गः पञ्चशतचौराधिष्ठितायां चौरपल्ल्यां गतः। मार्गविस्मरणादेव चातुर्मास्यकरणार्थं

जब यह वहां भी नहीं ठहरा तो सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान में लगा दिया। तब यह वहां सूत्रार्थ के चिन्तवन करने में लग गया। परंतु यह बहुत काल तक स्थित नहीं रह सका। तो फिर उसको उपशम भाव में लगाया। जिससे उसको शांति मिले, फिर भी यह स्थिर नहीं रहा और निकला तो मुनि विचारने लगे अहो! मन बड़ा ही दुर्दम है उसको ज्ञान एवं क्रिया में लगा दिया। ज्ञान क्रिया से इसको वश में करूँगा ऐसा निश्चित विचारकर क्षपक श्रेणी का आश्रयण किया, फिर मन स्थिर हो गया, और शुक्ल ध्यान के द्वितीय पाद के अवलम्बन से केवलज्ञान को प्राप्त कर लिया और सिद्धिपद पाये, तात्पर्य कहनेका यह है कि आत्मा को दमन करने वाला साधु इस लोक एवं परलोक में सुखी होता है।

धर्मघोष नाम के कोई एक आचार्य थे। वे शिष्यों सहित विहार करते हुए किसी दूसरे ग्राम को पधार रहे थे। चलते-चलते वे मार्ग

तहिं जवानो प्रयत्न कर्यो के, राजऋषिए तुरतज स्वाध्यायमां निरत करी दीधुं. ज्यारे ते त्यां पण न टक्युं त्यारे सूत्रार्थ चिंतनरूप ध्यानमां लगावी दीधुं अने ते सूत्रार्थना चिंतनमां त्यां लागी गया. परंतु त्यां पण ते लांबो समय स्थिर न रही शक्या. आ पछी उपशम भावमां लगाववामां आवतां जेमांथी शांति मळे. छतां पण ए स्थिर न रह्युं. त्यारे मुनि वीचारवा लाग्या के, मन बहुज चंचळ छे. तेने ज्ञान वगेरेनी क्रियामां लगाडवामां आव्युं, ज्ञानक्रियाथी तेने वश करीश एवो निश्चीत विचार करी क्षपक श्रेणीनो आश्रय लीधो, पछी मन स्थिर थयुं अने शुकल ध्यानना बीजा पदना अवलंबनथी केवलज्ञानने प्राप्त कर्युं. अने सिद्धी पद पाम्या. तात्पर्य कहेवानुं ए छे के, आत्माने दमन करवावाळा साधु आ लोक अने परलोकमां सुखी थाय छे. आने उदाहरण द्वारा समर्थन करवामां आवे छे—

धर्मघोष नामना कोई एक आचार्य हता, ते शिष्यो सहित विहार करीने कोइ गामे जई रह्या हता, चालतां चालतां ते मार्ग भुली गया अने

इदमेकमेव मनः शतधा मां नर्तयति, अहं जातिसम्पन्नः कुलसम्पन्न उग्रवंशीयः क्षत्रियोऽस्मि, येन केनापि प्रकारेणातिचञ्चलमिदं मनः स्वायत्तीकरिष्यामि तपसा संयमेन वा स्वाध्यायध्यानादिना वा यथातथा मनः सुस्थिरं करिष्यामि, इति मनसि निश्चित्य समितिषु मनः संयोजयति, ततो निःसरति तदनु गुप्तिषु नियोजयति ततोऽपि निःसृतं स्वाध्याये, ततोऽपि निःसृतं सूत्रार्थचिन्तनलक्षणे ध्याने

मन कितना बलिष्ठ है जो मेरे वशमें नहीं आता है-उल्टा मुझे ही अनेक तरह से नचाता है। मैं जाति संपन्न हूं, कुल संपन्न हूं और उग्रवंशीय क्षत्रिय हूं, अतः मेरा कर्तव्य है कि इसका विजय करने के लिये मैं अपनी शक्ति का परिचय दूं। मैं कोई ऐसा वैसा व्यक्ति तो हूं नहीं जो इसके वश में पड जाउं। अतः जैसे भी हो सकेगा हर एक उपाय से चाहे यह कितना भी चंचल क्यों न हो इसे अपने अधीन बनाकर ही रहूंगा। यदि यह तप से वश में होना चाहेगा-तो तप करूँगा-संयम से वश में होना चाहेगा-तो संयम मार्ग अराधुंगा, यदि स्वाध्याय एवं ध्यान से वश में होना चाहेगा-तो स्वाध्याय, ध्यान करुंगा, परंतु इसे अब छोडूंगा नहीं। इस प्रकार दृढ प्रतिज्ञ होकर सर्वप्रथम उसने पांच समितियों के पालन करने में मनको नियुक्त किया, परन्तु यह तो बड़ा ही चंचल था, इसलिये ज्यों ही वहां से निकला की गुप्तियों में नियुक्त किया, फिर भी यह वहां कुछ ही देर ठहर कर जब इसने इधर उधर जानेका प्रयत्न किया कि राजऋषि ने शीघ्र ही स्वाध्याय में निरत कर दिया।

આવતું નથી. ઉલટું મનેજ અનેક રીતે નચાવે છે. હું જાતિ સંપન્ન છું, કુળ સંપન્ન છું, અને ઉગ્ર વંશિય ક્ષત્રિય છું. આથી મારૂં કર્તવ્ય છે કે, એના ઉપર વિજય કરવા માટે હું મારી શક્તિનો પરિચય કરાવું. હું કોઈ એવો નબળા મનનો માણસ નથી કે એના વશમાં પડી જાઉં. આથી જેમ બને તેમ દરેક ઉપાયથી ચાહે તે કેટલું પણ ચંચલ કેમ ન હોય તેને મારા આધિન બનાવીને જ જંપીશ. જો તે તપથી વશ બનશે તો હું તપ કરીશ-સંયમથી વશ થશે તો સંયમ માર્ગનું આરાધન કરીશ, જો સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનથી વશમાં આવશે તો સ્વાધ્યાય, ધ્યાન કરીશ. પરંતુ આને હું છોડનાર નથી. આ પ્રકારની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા લઈ સર્વ પ્રથમ તેણે પાંચ સમિતિઓનું પાલન કરવામાં મન પરોવ્યું પરંતુ મન તો ભારે ચંચલ હતું આ કારણે જેમ ત્યાથી નિકળ્યું કે ગુપ્તિઓમાં નિયુક્ત થયું. છતાં પણ તે ત્યાં થોડીવાર રહી જ્યારે તેણે અહિં

मेधां पिपीलिका हंति, यूका कुर्याज्जलोदरम् ॥
कुरुते मक्षिका वान्ति, कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥ १ ॥
कण्टको दारुखण्डं च, वितनोति गलव्यथाम् ।
व्यञ्जनान्तर्निपतित,-स्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥ २ ॥
विलग्नस्तु गले वालः, स्वरभंगाय जायते ।
इत्यादयो दृष्टदोषाः, सर्वेषां निशिभोजने ॥ ३ ॥
तथैव परलोकेऽपि, दुर्गतिर्जायते ध्रुवम् ।
तस्मात् रात्रौ न भुञ्जीत प्रोक्तं भगवता सदा ॥ ४ ॥

लिये उनके पीछे २ गये। वहां आचार्य ने उन्हें रात्रिभोजन न करने का उपदेश दिया। उस समय में उन्हों ने बतलाया कि रात्रिभोजन में अनेक दोप हैं, क्यों कि सूर्यास्त हो जाने से उस समय अनेक सूक्ष्म जीवों का प्रचार और उत्पत्ति होती है तथा यदि भोजन में पिपीलिका-कीड़ी खाने में आ जावे तो खाने वाले की बुद्धि नष्ट हो जाती है। जूं यदि भोजनमें खाने में आ जावे तो जलोदर नामका रोग हो जाता है। भोजनमें मक्षिका आ जानेसे वमन होता है, भोजनमें कौलिक करोळिया के खाने से कुष्ठरोग होता है, कांटा तथा लकड़ी की फांस से गले में घोर दुःख होता है, विछु खाने में आ जाय तो तालु का भेदन होता है, केश-खाने में आ जावे तो स्वर का भंग होता है इत्यादि अनेक दोप रात्रिभोजन में है। तथा परलोक में रात्रिभोजन करने वाले को दुर्गति की प्राप्ति होती है। इसलिये किसी को रात्रिभोजन नहीं करना चाहिये।

મહારાજને પહોંચાડવા તેમની પાછળ પાછળ ગયા. ત્યાં આચાર્યે તેમને રાત્રી ભોજન ન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વખતે તેમણે જણાવ્યું કે રાત્રી ભોજનમાં અનેક દોષ છે કેમકે, સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી અનેક સૂક્ષ્મ જીવોનો પ્રચાર અને ઉત્પત્તિ થાય છે. અને ભોજનમાં જો પીપીલીકા-કીડી ખાવામાં આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. જુ વગેરે જો ખાવામાં આવી જાય તો જળોદર નામનો રોગ થાય છે, માખી આવી જવાથી ઉલટી થાય છે, જો કરોળીયો ખાવામાં આવી જાય તો કોઢ થાય છે, કાંટા તેમજ લાકડાંની ફાંસ જેવું ખાવામાં આવી જાય તો ગળામાં અટકાઈ જાય છે અને ઘણુ દુઃખ થાય છે, વિંછી જો ખાવામાં આવી જાય તો તાળવું તોડી નાખે છે, મોવાળો ખાવામાં આવી જાય તો સ્વરનો ભંગ થાય છે. ઈત્યાદિ અનેક દોષ રાત્રી ભોજનમાં છે અને રાત્રી ભોજન કરનારને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ માટે કોઈએ રાત્રી ભોજન ન કરવું.

निश्चितस्थानं गन्तुमक्षमो भूत्वा चौरपल्ल्यामेव चातुर्मास्येऽवस्थातुं चौरपल्लीनायकमुपाश्रयं याचितवान् चौरपल्लीनायकेन प्रोक्तम्–अत्र भवता देशना न कर्तव्या, सर्वे वयं तस्करवृत्तिजीविनः। मुनिना तद्वचनं स्वीकृत्य स्वाध्यायध्यानादिना चातुर्मास्यं यापितम्। चातुर्मास्यावसाने विहारसमये सर्वे तस्कराः किंचिद्दूरं मुनिमनुगताः तदा मुनिना तेभ्यो रात्रिभोजनप्रतिषेधरूपा देशना दत्ता। तथा चोक्तम्–

भूल गये और चोरोंकी पल्ली में जा पहुंचे। वहां ५०० चौर रहते थे, चौमासे का समय बिलकुल नजदीक आ पहुंचा था। इतना समय था नहीं कि किसी और दूसरे स्थान पर वहां से चलकर चौमासे में रहने का निश्चय किया जा सके। अतः आचार्यने वहीं पर चतुर्मास व्यतीत करने के अभिप्राय से चौरों के नायकसे चतुर्मास में ठहरने के लिये उपाश्रयकी याचना की। आचार्यकी बात सुनकर पल्लीपति ने उनसे कहा कि आप यहां ठहरें–हमें इसमें कुछ हरकत नहींहै परंतु आप यहां धार्मिक उपदेश देने का कष्ट न करें। कारण कि हम सब यहां के निवासी चौरी करके अपना निर्वाह करते हैं कहीं ऐसा न हो कि आपकी देशना से हमारा व्यापार धंदाबंद हो जाय। आचार्य ने उसकी बात मान ली और स्वाध्याय एवं ध्यान से वहीं पर रहते हुए अपना चौमासे का समय व्यतीत किया। जब विहार करने का समय आया तो उस वक्त सब चौर मिलकर आचार्य को पहुँचाने के लिए इकट्ठे हुए और कुछ दूर तक सब के सब आचार्य महाराज को पहुँचाने के

ચોરોના નેસડામાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં ૫૦૦ ચોર રહેતા હતા, ચોમાસાનો સમય નજીક આવી રહ્યો હતો, એટલો સમય ન હતો કે ત્યાંથી બીજા સ્થાને પહોંચીને ત્યાં ચોમાસામાં રહેવાનો નિશ્ચય કરી શકાય. આથી આચાર્યે એ સ્થાન ઉપર ચતુર્માસ વ્યતિત કરવાના અભિપ્રાયથી ચોરોના નાયકથી ચતુર્માસ રોકાવા માટે આશ્રય સ્થાનની યાચના કરી. આચાર્યની વાત સાંભળી ચોરોના નાયકે કહ્યું કે ભલે આપ અહિં રહો અમને એમાં કાંઈ વાંધો નથી. પરંતુ આપ અહિં ધાર્મીક ઉપદેશ આપવાનો વિચાર ન રાખશો. કારણ કે અમે સઘળા અહિંના નિવાસી ચોરી કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરીએ છીયે. કદાચ એવું ન બને કે આપના ઉપદેશથી અમારો ધંધો બંધ થઈ જાય, આચાર્યે તેની વાત માની લીધી અને સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનથી ત્યાં રહીને પોતાનો ચોમાસાનો સમય વ્યતિત કર્યો. જ્યારે વિહાર કરવાનો સમય આવ્યો તે વખતે બધા ચોરોએ મળી આચાર્યને પહોંચાડવા માટે એકઠા થયા અને થોડે દૂર સુધી આ બધા

निर्विषा। पाकप्रवृत्ता अपि एवमेव विचार्य स्वभोजनार्थमर्धं मांसं पृथक् निधाय अर्धं मांसं विषमिश्रितं कृतवन्तः। सर्वे भोजनार्थमुपस्थिताः पल्लीनायकं प्रोक्तवन्तः। पल्लीपतिनोक्तम्—इदानीं रात्रिः संजाता, मया रात्रिभोजनस्य प्रत्याख्यानं कृतम्, सर्वैर्भुज्यताम्, ततः पल्लीनायकाज्ञया सर्वे चौरा भोक्तुमुपविष्टाः। तत्र सार्धद्वय-संख्यकाश्चौराः सविषमदिरापानेन मृताः, अन्ये सार्धद्वयसंख्यकाः सविष-मांसभक्षणेन मृताः। एतत् सर्वं दृष्ट्वा पल्लीनायकेन मनसि चिन्तितम्—

से आधी मदिरा में विष मिला दिया जाय। ऐसा विचार कर उन्होंने आधी मदिरा में विष मिला दिया और आधी मदिरा अपने लिये विना विष की अलग रख ली। उधर जो मांस आदि पकाने में लगे हुए थे उन्होंने भी यही विचार किया और जैसा काम इन लोगोंने किया वैसा ही उन्हों ने किया-अर्थात् उन लोगों ने भी आधे भोजन में विष मिला दिया और आधा भोजन अपने लिये विना विष का अलग रख लिया। जब सब भोजन के लिये बैठने लगे तब सब ने पल्लीपति को भोजन करने के लिये बुलाया। परंतु पल्लीपति ने उस समय भोजन करने से यह कह कर मना कर दिया कि देखो भाईयों इस समय रात्रि हो चुकी है-मैं ने रात्रिभोजन का त्याग किया है, अतः आप लोग ही इस समय भोजन करें। पल्लीपति की इस प्रकार आज्ञा प्राप्त कर वे सब के सब भोजन करने के लिये बैठ गये। उनमें आधे तो विष मिश्रित मदिरा के पान करने से मर गये और आधे विषमिश्रित मांस के खाने से मर गये। इस प्रकार सर्व विनाश देखकर पल्लीपति ने मन में विचार

આવે. એવો વિચાર કરી તેઓએ અરધા દારૂમાં વિષ મેળવી દીધું અને અરધો દારૂ પોતાના માટે અલગ રાખ્યો. અહિં પણ જે માંસ વગેરે પકાવવામાં લાગેલ હતા તેમણે પણ એવો વિચાર કર્યો જેવું કામ આ લોકોએ કર્યું. અર્થાત્ એ લોકોએ પણ અરધા ભોજનમાં વિષ મેળવી દીધું અને અરધું પોતાના માટે અલગ રાખી લીધું. જ્યારે બધા જમવા માટે બેસવા માંડયા ત્યારે બધાએ તેના આગેવાનને જમવા માટે બોલાવ્યા. પરંતુ આગેવાને એમ કહી ના કહી કે જુઓ ભાઈઓ આ સમયે રાત્રીનો સમય થઈ ચુકયો છે મેં રાત્રી ભોજનનો ત્યાગ કરેલ છે આથી આપ લોકોજ જમી લ્યો. આગેવાનની આ પ્રકારે આજ્ઞા મળતાં તે બધા જમવા માટે બેસી ગયા, અને અરધા તો વિષ મેળવેલ દારૂનું પાન કરવાથી મરી ગયા અને અરધા વિષ મિશ્રીત માંસના ખાવાથી મરી ગયા. આ પ્રકારે સર્વ વિનાશ જોઈને આગેવાને મનમાં વિચાર કર્યો કે

देशनां श्रुत्वा तेषु केवलमेकेन पल्लीपतिना रात्रिभोजनप्रत्याख्यानं कृतम्। एकदा पञ्चशतसंख्यकैश्चौरैः सह पल्लीपतिः स्तेयं कर्तुं गतः। एकस्यां नगर्यां बहुतरं धनं चौर्येण प्राप्तं, तदुपादाय ते सर्वे महारण्ये समागत्य तत्र सर्वे संस्थिताः। तत्र तन्नायकेन कथितम्-अत्र भुज्यतां सर्वैः, तदा सार्धद्वयसंख्यकाः पाककरणार्थं प्रवृत्ताः, सार्धद्वयसंख्यकाश्च सुरादिकमानेतुं समीपस्थं ग्रामं गताः। मदिरादिकमानेतुं प्रवृत्तैस्तैश्चिन्तितम्-चौर्येणोपार्जितं सर्वं धनमस्माकं भविष्यति, यद्यर्धमदिरा विषमिश्रिता नीयते। एवं विचिन्त्यार्धमदिरा विषमिश्रिता तैरानीता, अर्धा तु स्वार्थं

आचार्य महाराज की इस प्रकार की धर्मदेशना सुनकर उनमें से केवल एक पल्लीपति ने रात्रिभोजन का त्याग कर दिया। एक समय की बात है कि यह पल्लीपति उन पांचसौ चोरों के साथ चोरी करने के लिये बाहर गया। किसी एक नगर में चोरी करने से उन्हें बहुत सा द्रव्य मिला। उसे लेकर वे सब के सब वहां से चल दिये और किसी एक जंगल में आकर ठहर गये। पल्लीपति ने सब से कहा कि अब सब लोग भोजन की तैयारी करो। पल्लीपति के इस आदेश को पाकर उनमें से आधे अर्थात् अढाईसौ चौर तो भोजन करने की तैयारी में लग गये और अढाइसौ चौर सुरा मदिरा आदि को लेने के लिये पास के गावों में गये। मदिरादिक लानेके लिये गये हुए इन व्यक्तियों ने मनमें विचार किया कि चोरी में जितना भी द्रव्य हाथ लगा है वह सब का सब हम सब लोगों को ही मिल जावे तो बहुत ही उत्तम बात है, इसलिये ऐसा प्रयत्न करना चाहिये कि जो लोग भोजन बना रहे हैं वे सब के सब मर जायें-अतः उन्हें मारने की तरकीब एक यही है कि इस मदिरा में

આચાર્ય મહારાજની આ પ્રકારની ધર્મ દેશના સાંભળીને તેમાંથી ફક્ત એક ચોરના આગેવાને રાત્રી ભોજનનો ત્યાગ કર્યો. એક વખતે તે ચોરનો આગેવાન એ પાંચસો ચોરોની સાથે ચોરી કરવા માટે બહાર ગયો, કોઈ એક નગરમાં ચોરી કરવાથી તેને ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું એને લઈ તે બધા ત્યાંથી ચાલતા થયા અને, કોઈ એક જંગલમાં પહોંચી ત્યાં રોકાયા. ચોરના આગેવાને બધાને ભોજનની તૈયારી કરવાનું કહ્યું તેના આદેશને સાંભળી અરધ જેટલા ચોર તો ભોજનની તૈયારીમાં લાગી ગયા અને અરધા દારૂ વિગેરે લેવા માટે પાસેના ગામમાં ગયા, દારૂ વિગેરે લેવા ગયેલા એ ચોરોએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, ચોરીમાં મળેલું સઘળું દ્રવ્ય બધુ અમને મળી જાય તો ઘણું સારૂં થાય આ માટે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે લોકો ભોજન બનાવે છે તે બધા મરી જાય. તેમને મારવાની તરકીબ કેવળ એક જ છે કે આ દારૂમાંના અરધા દારૂમાં વિષ ભેળવ

लक्षणेन सप्तदशविधेन, तपसा अनशनादिद्वादशविधेन च दान्तः=वशीकृतः स्यात् तर्हि वरं=श्रेयः शोभनं भवेदित्यर्थः, संयमो हि आस्रवनिरोधं जनयति, क्षपकश्रेणिं समारोहयति, कर्म निर्जरयति केवलज्ञानमुत्पादयति, शैलेश्यवस्थां प्रापयति सिद्धावस्थां प्रकटयति। तपश्च रागद्वेषादिदोषमलिनात्मसंशोधकं, तेजोलेश्यादिविविधलब्धिजनकं पूर्वसंचितसकलकर्मदाहकं नवकर्मानुत्पादकम्। पुनर्मनस्येवं चिन्तयेत्–अहं परैः=अन्यैः बन्धनैः शृङ्खलादिभिः, वधैः=लगुडचपेटादिभिः, दमितः= निगृहीतः-बद्ध्वा ताडयित्वा च स्वाधीनीकृत इत्यर्थः, मा भवेयम्।

अयं भावः—यदाऽन्ये मम बन्धन ताडनैर्दमनं करिष्यन्ति तदा मम श्रेयो नास्ति, परवशत्वात्, तथाहि–वधबन्धनैः परवशस्य मम चित्तसमाधि र्न सम्भवति तदभावे कर्मनिर्जराभावः, तदभावे दीर्घाध्वसंसारपरिभ्रमणं भविष्यतीति।

एवं मन का दमन करूँ यह सर्वोत्तम है। अगर ऐसा नहीं करूँ तो कदाचित् मुझे (बंधणेहिं वहेहिं परेहि दम्मं तो अहं मा वरं–बंधनैः वधैः परैः दमितः अहं मा वरं) बधनों–शृंखला आदि के द्वारा बांधनारूप क्रियाओं से तथा वध–चपेटा आदि प्रहारों से जो मैं दूसरों के द्वारा दमित होउँ। अथवा यदि मैं इन्द्रियो एवं मनका जो तप तथा संयम द्वारा दमन कर लूंगा तो यह इसलिये उत्तम है कि मैं भविष्य में अन्य व्यक्तियों द्वारा बंधन एवं वध से निगृहीत नहीं हो सकूंगा। कहने का तात्पर्य यह है कि जब मुझे अन्यजन बंधन एवं ताडन आदि द्वारा निगृहीत करेंगे तो इसमें मेरी कोई भी भलाई नहीं है कारण कि यह अवस्थाएँ अनिच्छापूर्वक वश होने की वजह से सहन करनी पड़ती हैं। इसमें चित्त की समाधि तो होती नहीं है। चित्त में समता भावरूप

સંયમ અને તપ દ્વારા જો હું આત્માનો–ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરૂં એ સર્વોત્તમ છે. જો તેમ ન કરૂં તો કદાચિત મને बंधणेहिं वहेहिं परेहिं दम्मंतो अहं मा वरं–बंधनैः वधैः परैः दमितः अहं मा वरं બંધનો શ્રંખલા આદિ દ્વારા બાંધવારૂપ ક્રિયાઓથી તથા વધ–ચપેટા આદિ પ્રહારોથી જો હું બીજાઓથી દમિત બનું અથવા–જો હું ઇન્દ્રિયો અને મનનું તપ તથા સંયમ દ્વારા દમન કરી લઉં. તો તે એ માટે ઉત્તમ છે કે હું ભવિષ્યમાં અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા બંધન અને વધથી નિગૃહીત નહીં થઈ શકું. કહેવાનો મતલબ એ છે કે જ્યારે મને બીજા માણસો બંધન અથવા તાડન આદિ દ્વારા નિગૃહીત કરે તો આમાં મારી કોઈ પણ ભલાઈ નથી. કારણ કે, આ અવસ્થાઓ અનિચ્છાએ પરવશ થવાને કારણે સહન કરવી પડે છે. તેમાં ચિત્તની સમાધી થતી નથી. ચિત્તમાં

रात्रिभोजनप्रत्याख्यानेन रसनेन्द्रियमात्रदमनस्य फलमेतद् यन्मया जीवनं लब्धम्, यदि पुनः सर्वथाऽऽत्मदमनं कुर्यां तर्हि कथं न ध्रुवं नित्यमचलमव्याबाधं शिवसौख्यं लभेयम्। एवं विचिन्त्य चौरपल्लीनायकेन मुनिसमीपे गत्वा प्रव्रज्यां गृहीत्वा स्वात्मकल्याणं साधितम् ॥ १५ ॥

आत्मदमनार्थमेवं चिन्तयेदित्याह—

मूलम्—वँरं मे' अप्पा दंतो. संजमेण तवेण यँ।
भाऽहं परेहिं दम्मंतो, बंधणेहिं वहेहि यँ ॥ १६ ॥

छाया—वरं मे आत्मा दान्तः संयमेन तपसा च।
माऽहं परैर्दमितः बन्धनैर्वधैश्च ॥ १६ ॥

टीका—'वरं मे०' इत्यादि।

मे=मया, आत्मा—मनोरूपः पञ्चेन्द्रियरूपश्च संयमेन=सावद्यानुष्ठानविरति·

किया कि रात्रिभोजन त्याग करने का, जिसमें एक मात्र रसनेन्द्रिय का दमन किया जाता है, यह फल है जो मैं अकेला जीवित बच सका हूं। यदि सर्व प्रकार से मैं आत्मा-इन्द्रियों एवं मन का दमन करूँ तो क्यों नहीं ध्रुव, नित्य, अचल और अव्याबाध मुक्ति सुख का अधिकारी बनूं। इस प्रकार विचार कर उस पल्लीपति ने उसी समय मुनिकी पास जा कर दीक्षा धारण कर आत्मकल्याण के मार्ग का साधन करना प्रारंभ कर दिया ॥१५॥

आत्मा को दमन करने के लिये मोक्षाभिलाषी को इस प्रकार विचार करना चाहिये-'वरंमे०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मे अप्पा संजमेण तवेण य दंतो वरं-संयमेन तपसा मया दान्तः वरं) संयम एवं तप के द्वारा जो मैं आत्मा का-इन्द्रियों

રાત્રી ભોજન ત્યાગ કરવાથી માત્ર એક રસનેંદ્રિયનું દમન કરવામાં આવે છે તેનું આ ફળ છે. જે હું એકલો જીવતો રહી શકયો. જો હું સર્વ પ્રકારથી આત્મા-ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરૂં તો ધ્રુવ, નિત્ય, અચલ અને અવ્યાબાધ મુક્તિ સુખનો અધિકાર કેમ ન બનું? આ પ્રકારનો વિચાર કરી તે ચોરના આગેવાને એજ વખતે મુનિ પાસે જઈને દીક્ષા ધારણ કરી આત્મ કલ્યાણના માર્ગનું સાધન કરવાનો આરંભ કરી દીધો ॥ ૧૫ ॥

મોક્ષના અભિલાષીએ આ પ્રકારે આત્માનું દમન કરવાનો વિચાર કરવો જોઇએ—वरंमे० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—मे अप्पा संजमेण तवेणय दंतोवरं-संयमेन तपसा मया दान्तः वरं

चिन्तयति, यदा कथमपि मे बालको भविष्यति तदाऽनेन हनिष्यते। ततः सा हस्तिनी यूथादपसरति, क्रमेण प्रहरं प्रहरद्वयमन्तरितं कृत्वा यूथमध्ये मिलति, क्रमशः सा द्वितीये दिवसे यूथमध्ये गत्वा मिलति एवं कुर्वत्या तया प्रसवसमये समागते सति तापसाश्रमो दृष्टः, सा तत्राऽऽलीना गुप्तस्थाने प्रसूता, बालकः संजातः। स बालकस्तत्र यथा तापसकुमारा घटादिभिरुद्यानगतान् वृक्षान् सिञ्चन्ति, तथा जलाशयं गत्वा स्वशुण्डायां जलं भृत्वा वृक्षान् सिञ्चति। ततस्तापसैस्तस्य

निवास करता था। वहां जितने भी नवीन बच्चे पैदा होते थे सब को मार डालता था। एक समय की बात है कि एक हस्तिनी गर्भवती हुई। गर्भावस्था में हस्तिनी ने विचार किया कि जब मेरी कुक्षि से बच्चा पैदा होगा तो यह निश्चय है कि यह दुरात्मा गज उसे बिना मारे नहीं रहेगा, अतः अच्छी अब यही है कि मैं इस यूथ से अलग ही होकर रहूं। ऐसा विचार कर यूथ से अलग रहने लगी-परन्तु यह अलग रहने का भेद प्रकट न हो जाय इस ख्याल से पहिले तो वह यूथ में एक २ दो २ प्रहर के बाद आती जाती रही, फिर १-१-२-२ दिन के बाद मिलती रही। इस प्रकार करते २ जब उसके प्रसव का समय नजदीक आ गया तो वह किसी तापस के आश्रम में जा पहुँची। वहां पर गुप्तस्थान में प्रच्छन्न होकर उसने बच्चे को जन्म दिया। बच्चा क्रमशः बढने लगा। वहां पर जिस तरह तापस कुमार घड़ो में पानी भरकर उद्यान के वृक्षों को सींचा करते थे उसी प्रकार यह हाथी का बच्चा भी जलाशय से अपनी सूंड़ में पानी भर कर उद्यान के वृक्षों

(હાથી) નિવાસ કરતો હતો. ત્યાં જેટલાં નવાં બચ્ચાં જન્મતાં હતાં તે બધાને તે મારી નાખતો. એક સમયની વાત છે એક હાથણી ગર્ભવતી થઈ, ગર્ભાવસ્થામાં હાથણીએ વિચાર કર્યો કે જ્યારે મને બચ્ચુ અવતરશે ત્યારે એ વાત નિશ્ચિત છે કે આ દુરાત્મા હાથી તેને મારી નાખ્યા વગર રહેશે નહીં. આથી સારૂં તો એ છે કે, આ જુથથી જુદા પડીને રહું. આવો વિચાર કરી તે જુથથી જુદી રહેવા લાગી. પરંતુ અલગ રહેવાનો ભેદ પ્રગટ ન થઈ જાય એ માટે તે જુથમાં અવાર નવાર આવતી જતી અને ધીરે ધીરે એકેક દિવસ અને બબ્બે દિવસના અંતરે આવતી જતી. આ પ્રકારે કરતાં કરતાં જ્યારે તેનો પ્રસવ સમય નજીક આવ્યો ત્યારે તે કોઈ તપસ્વીના આશ્રમમાં જઈ પહોંચી અને ત્યાં ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રચ્છન્ન-છૂપાઈ ને બચ્ચાને જન્મ આપ્યો. બચ્ચું મોટું થવા માંડયું, ત્યાં જે રીતે તાપસ કુમાર ઘડામાં પાણી ભરીને ઉદ્યાનના વૃક્ષોને પાતા હતા તે રીતે આ હાથીનું બચ્ચું પણ જળાશયથી પોતાની સુંઢમાં પાણી ભરીને

अत्र दृष्टान्तः सेचनकहस्ती यथा—

एकस्यामटव्यां बहुतरहस्तिनीभिः सह महागजो निवसन्नासीत्। स च जातं जातं करिशावकं विनाशयति। एकदा तत्रैका हस्तिनी सगर्भा जाता, सा चैवं

समाधि की प्राप्ति नहीं होगी-यह भी निश्चित है कि कर्म की निर्जरा नहीं होगी। कर्म की निर्जरा के अभाव में इस अनन्तसंसार का परिभ्रमण भी नहीं रुक सकता है। १७ प्रकार के संयम से एवं १२ प्रकार के अनशन आदि तप से जो मैं आत्मा का दमन कर लूंगा उससे मेरा एकान्त हित होगा। कारण कि संयम से ही आस्रव का निरोध होता है। इसकी सहायता से ही आत्मा क्षपकश्रेणी पर आरूढ होता है। अनन्तगुणी कर्मों की निर्जरा इसके ही सद्भाव से होती है। केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को इसी के बल पर होती है। शैलेशी अवस्था का लाभ एवं सिद्धावस्था की प्रकटता इसी तप संयम से मिलती है। रागद्वेष आदि से मलिन आत्मा का शोधन तप से होता है। तेजोलेश्या आदि विविध लब्धियों का जनक तथा पूर्व में संचित समस्त कर्मों का नाशक एवं नवीन कर्मों का आगमन का निरोधक तप होता है। अतः इस अवस्था में एकान्ततः आत्मा का हित भरा हुआ है।

अब सेचनकहस्ती के दृष्टान्त से इस विषय को स्पष्ट करते हैं—

किसी एक अटवीमें अनेक हस्तिनीके साथ एक मदोन्मत्त महागज

સમતાભાવરૂપ સમાધીની પ્રાપ્તિ થશે નહીં. આ પણ નિશ્ચીત છે કે, કર્મની નિર્જરા પણ થશે નહીં. કર્મની નિર્જરાના અભાવમાં આ અનંત સંસારનું પરિભ્રમણ પણ રોકી શકાવાનું નથી. ૧૭ પ્રકારના સંયમથી અને ૧૨ પ્રકારના અનશન આદિ તપથી જો હું આત્માનું દમન કરી લઉં તો તેનાથી મારૂં એકાન્ત હિત થશે. કારણ કે, સંયમથી જ આશ્રવનો નિરોધ થાય છે, તેની સહાયતાથી જ આત્માં ક્ષપક શ્રેણીએ પહોંચે છે. અનંતગુણી કર્મોની નિર્જરા એનાજ સદ્ભાવથી થાય છે. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને એના જ બળથી મળે છે. શૈલેશી અવસ્થાનો લાભ તેમજ સિદ્ધઅવસ્થાની પ્રગટતા એજ તપ સંયમથી મળે છે. રાગદ્વેશ આદિથી મલીન આત્માનું શોધન તપથી થાય છે. તેજો લેશ્યા આદિ વિવિધ લબ્ધિઓના જનક તથા પૂર્વનાં સંચિત સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરનાર અને નવીન કર્મોને રોકનાર તપ હોય છે. આથી આ અવસ્થામાં એકાન્તતઃ આત્માનું હિત સમાયેલું છે.

(સેચનક હાથીના દ્રષ્ટાંતથી સૂત્રકાર આ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે.)

કોઇ એક વનમાં અનેક હાથણીઓની સાથે એક મદોન્મત્ત

आलानस्तम्भे लोहशृङ्खलाभिः स निबद्धः। तापसास्तत्रागत्य सेचनकं भर्त्सयन्ति-अरे गजराज! अधुना क्व ते पराक्रमः, अविनयस्य फलमिदानीं लब्धम्। एतद्वचनं श्रुत्वा सेचनकः क्रुद्धः स्तम्भं भंक्त्वा पुनर्वनं प्रविष्टस्तेषामावासभूमौ वृक्षान् विध्वंसितवान्। पुनः श्रेणिकः सेचनकं गजं निगृहीतुं तद्वनं गतः। अत्रान्तरे पूर्वभवमित्रदेवेन सेचनकसमीपमागत्य प्रोक्तम्-हे वत्स! परेभ्यो दमनात् स्वयं दमनं वरम्, ततस्तद्वचः श्रुत्वाऽसौ स्वयमागत्यालानस्तम्भनिकटे स्थितः।

रहा है। हमारे आश्रम का समस्त वन उसने नष्ट भ्रष्ट कर दिया है। तापसों की इस प्रकार बात सुनकर श्रेणिक ने बड़ी सेना के साथ वन में जाकर उस सेचनक हाथी को पकड़ लिया। और उसे लाकर आलानस्तंभ में लोहे की सांकलों से बांध दिया। तापस आकर अब उसे भर्त्सित करने लगे। कहने लगे-अरे! सेचनक गजराज! कह अब वह तेरा पराक्रम कहां चला गया, देख तेरी कैसी दुर्दशा हुई है। समझा यह अविनय करने का फल है, जिसे तू भोग रहा है। तापसों के इस प्रकार भर्त्सना भरे वचनों को सुनकर सेचनक को बहुत ही क्रोध आया और उस आवेश में आलानस्तंभ को तोड़ मरोड़ कर वह सीधा वन में जा पहुँचा। वहां पहुँचकर उसने पहिले की तरह ही उनकी आवासभूमि के वृक्षों का विध्वंस करना प्रारंभ कर दिया। राजा श्रेणिक पुनः उसे पकड़ने के लिये वन में आये। इतने में पूर्वभव के मित्र देवने आकर सेचनक से कहा-जो तुम बार २ दूसरों के द्वारा दमित किये जाते हो-उसकी अपेक्षा तो यही अच्छा है कि तुम अपने आपको

આશ્રમનાં સઘળાં વૃક્ષોનો એણે નાશ કરી નાખ્યો છે. તાપસોની વાત સાંભળી શ્રેણિક રાજાએ ભારે સેના સાથે વનમાં જઈ એ સેચનક હાથીને પકડી લીધો અને તેને રાજધાનીમાં લાવી એક ખૂબ મજબૂત સ્તંભ સાથે લોઢાની સાંકળોથી બાંધી દીધો. તાપસોએ આ સમયે તેની સામે જઈ તેની મશ્કરી શરૂ કરી અને કહેવા લાગ્યા-અહો! સેચનક ગજરાજ કહો હવે તમારૂં પરાક્રમ ક્યાં ચાલ્યું ગયુ? જો તારી કેવી દુર્દશા થઈ? અવિનયનું આ ફળ છે, જે તું ભોગવી રહેલ છે. તાપસોનું આ કહેવાનું સાંભળી સેચનકને ખૂબ જ ક્રોધ આવ્યો અને તે જબરજસ્ત એવા સ્તંભને તોડી નાખી લોઢાની સાંકળોને ફગાવી દઈ વનમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચીને ચારે બાજુથી વનનાં વૃક્ષોનો વિચ્છેદ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. રાજા શ્રેણિક ફરી તેને પકડવા માટે વનમાં પહોંચ્યા. આ સમયે સેચનકના પૂર્વભવના મિત્ર દેવે આવી સેચનકને કહ્યું-તમે બીજા દ્વારા ઘડી ઘડી હેરાન થાવ છો-આથી સારૂં તો એ છે કે તમે તમારી જાતે પોતાનું દમન કરો.

'सेचनक' इति नाम कृतम्। स सेचनकस्तापसबालकानां वयस्यो जातः। कदाचिद् भ्रमन्तं यूथाधिपतिं दृष्ट्वा सेचनकस्तं मारितवान्। स्वयं यूथाधिपतिर्जातः। स च तापसाश्रमे वृक्षाणां विध्वंसनं कृतवान्, काऽप्यन्या मन्मातेव प्रच्छन्ना मा तिष्ठतु इति विचारितवांश्च। ततस्ते तापसा रुष्टाः पुष्पफलपूर्णहस्ताः श्रेणिकनृपस्य समीपं गत्वा तमब्रुवन्-एकः सेचनकनामाहस्ती वने तिष्ठति, स चास्माकं वासस्थाने वनं विनाशयति। ततः श्रेणिकेन महत्या सेनया सह वनं गत्वा सेचनकं निगृह्य

को सींचने का काम करने लगा। सिंचनरूप कार्य को करने से तापसों ने इसका नाम "सेचनक" रख दिया। तापस बालक इस पर बड़े प्रसन्न रहा करते, अतः उन सबके साथ यह खूब हिलमिल कर रहने लगा, यहां तक कि उनके साथ इसकी पूर्ण मित्रता हो गई। जब यह खूब बलिष्ट हो चुका-तो एक समय की बात है कि उसने अवसर पाकर यूथाधिपति हाथी को घूमते समय जान से मार दिया और स्वयं यूथ का अधिपति हो गया। इसने ऐसा विचार किया कि मेरी माता के समान कोई भी हथिनी छुप कर न बच्चा उत्पन्न करे और न छुप कर ही रहे, इस अभिप्राय से इसने आश्रम के समस्त वृक्ष उखाड़ डाले। इसके इस प्रकार के कार्य से तापस लोग रुष्ट हो गये। वे सब के सब पुष्प फलादिकरूप भेट लेकर राजा श्रेणिक के पास पहुँचे। वहां पहुँचकर उन्हों ने राजा को अपनी सारी कथा सुनाई। कहा महाराज! एक सेचनक नामक हस्ती वनमें रहता है वह बहुत ही उपद्रव कर

ઉદ્યાનના વૃક્ષોને પાણી પાવાનું કામ કરવા લાગ્યું, તાપસોએ આ પ્રકારનું કામ કરવાથી તે હાથી બાળકનું નામ 'સેચનક' રાખ્યું. તાપસ બાળક તેના પર ખૂબ પ્રસન્ન રહ્યા કરતા, એથી તે એમની સાથે ખૂબ હળી મળીને રહેવા લાગ્યું, તે ત્યાં સુધી કે એમની સાથે તેની પૂર્ણ મિત્રતા થઈ ગઈ જ્યારે તે હાથી બચ્ચું ખૂબ બળવાન બન્યું ત્યારે એક સમયે તે સશક્ત અને બળવાન બનેલા હાથી બાળે મહાબળવાન અને ઘાતક એવા હાથી ઝુંડપતિને અવસર મેળવી જીવથી મારી નાખ્યો. અને પોતે ઝુંડપતિ બન્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે મારી માતાની માફક કોઈ પણ હાથણી છુપાઈને બચ્ચાને જન્મ ન આપે અને ન તો છુપાઇને રહે. આ અભિપ્રાયથી તેણે આશ્રમનાં બધાં વૃક્ષોને જડમુળથી ઉખેડી નાખ્યાં. હાથીના આ પ્રકારના કાર્યથી તપસ્વીઓના દિલમાં ભારે દુઃખ થયું અને તેઓ પુષ્પ ફળ વગેરે ભેટ લઈ રાજા શ્રેણિકની પાસે પહોંચ્યા અને ત્યાં જઈ રાજાને બધી વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું, મહારાજ! સેચનક નામનો એક હાથી વનમાં રહે છે તે ખૂબ ઉપદ્રવ કરે છે, અમારા

समागताः प्रजा संमिलन्ति। तस्य भाज्यराज्यसुखं, प्रतिदिवसं नवं नवमिव यौवनम्, नवनीतमिव शिरीषकुसुममिव सुकुमारं शरीरम्, नयनलोभकरं रूपलावण्यम्, सर्वत्राव्याहतगतिकं यानम्, दिङ्मण्डलविजयिनी चतुरङ्गिणी सेना, शीतलसुगन्धमन्दमारुतमनोविनोदनं, नन्दनवनमिव सर्वर्तुसुखदं रमणीयमुद्यानम्, चन्द्रमण्डलावधीरणगगनस्पर्शिधवलप्रासादाः, सर्वे कामभोगा अनुकूला आसन्। असौ दौगुन्दुकदेव इव सर्वं सुखमनुभवन्नास्ते। तत्रैकदा धर्मचन्द्रनामक आचार्यः शिष्यगणपरि-

राज्य का उसे अधिक से अधिक सुख था। यौवन भी इसका प्रतिदिन नवीन नवीन रूप में खिलता रहता था। शरीर इसका नवनीत एवं शिरीष पुष्प से भी अधिक सुकुमार था। रूप लावण्य नयनों को लुभावे ऐसे थे इसे कहीं पर भी चले जाने में कोई रुकावट नहीं होती थी। इसकी चतुरंगिणी सेना दिङ्मंडल को विजय करने वाली थी। इसके एक रमणीय उद्यान था जो नन्दनवन के समान समस्त ऋतुओं में सुखदायक था। जिसमें शीतल, मंद एवं सुगंधित पवन वहा करता था उससे मन का अच्छा विनोद होता था। जिस महल में राजा का निवास था वह चंद्रमंडल से भी रमणीय था तथा इतना ऊँचा था कि आकाश को जैसे स्पर्श करता हो। समस्त कामभोग इसके अनुकूल थे। दौगुन्दक देव की तरह यह समस्त प्रकार के सुखों को भोगता हुआ अपना समय निश्चितरूप से व्यतीत करते थे। इतने में एक दिन की बात है ग्रामानुग्राम विचरते हुए धर्मचन्द्र नामके आचार्य

દિશાઓમાંથી લોકો દોડીને આવતા હતા. રાજ્યનું એમને સારૂં એવું સુખ હતું, યૌવન પણ એમનું પ્રતિદિન અવનવીન રીતે ખીલતું રહેતું હતું, શરીર એમનું નવનીત (માખણ) અને શિરીષ પુષ્પથી પણ અધિક સુકુમાર હતું, રૂપ લાવણ્ય નયનોને લોભાવે તેવું હતું, કોઇ પણ સ્થળે જવામાં એને કોઈ રૂકાવટ ન હતી, એમની ચતુરંગિણી સેના દિગ્મંડળનો વિજય કરનાર હતી, એમનું એક સુંદર એવું ઉદ્યાન હતું જે નન્દનવન સમાન દરેક ૠતુમાં સુખ આપનાર હતું. જેમાં શીતળ, મંદ, અને સુગંધિત પવન વહ્યા કરતો હતો, જેથી મનને સારો આનંદ મળતો. જે મહેલમાં રાજાનો નિવાસ હતો તે ચંદ્રમંડળથી પણ રમણિય હતો અને તે એટલો ઉંચો હતો કે જે આકાશને અડીને ઉભો હોય એમ લાગતું. બધા કામભોગ એને અનુકૂળ હતા. દૌગુન્દક દેવની માફક એ સમસ્ત પ્રકારનાં સુખોને ભોગવતાં પોતાનો સમય નિશ્ચીંત રીતે વ્યતિત કરતા હતા. આમાં એક દિવસની વાત છે કે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા ધર્મચંદ્ર

स्वयमागतं स्तम्भसमीपे त्रिचरणेनावस्थितं सेचनकं दृष्ट्वा श्रेणिकनृपस्तं मिष्टाहारैः स्वर्णभूषणैः करस्पर्शादिभिश्च नितरां लालयति स्म। एवं सेचनकहस्तिवत् स्वयमात्मनो दमनेन लोके सर्वत्रादरं लभमानः सुखी भवति। तथैव परलोकेऽपि सुखी भवति' तत्रोदाहरणम्—

अष्टमतीर्थकरस्य श्रीचन्द्रप्रभस्य शासने चन्द्रपुरीनगर्यां तद्वंशपरंपरायां सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत्। स चैवं पूर्वोपार्जितपुण्यराशिरासीत्-येन तस्य दर्शनात् प्रजानामिष्टलाभो भवति, अतस्तद्दर्शनार्थमनुदिवसं तत्र चतसृभ्यो दिग्भ्यः

दमन करो। देव के इस प्रकार वचन सुनकर सेचनक आलानस्तम्भ के पास स्वयं आ कर खड़ा हो गया। राजा सेचनकको आलानस्तंभके पास खड़ा देखकर बड़ा प्रसन्न हुआ। उसने मिष्ट आहार से तथा स्वर्ण के आभूषणों से उसका खूब सत्कार किया। वारंवार उसके ऊपर हाथ फेरा और पुचकारा। मतलब कहने का यही है कि जो व्यक्ति सेचनक हाथी की तरह अपना स्वयं दमन करता है वह सर्वत्र आदरणीय बन कर इस लोक में खूब सुखी हो जाता है। तथा परलोक में आनंदका भोक्ता बनता है, इस विषय में उदाहरण इस प्रकार है—

अष्टमतीर्थंकर श्री चंद्रप्रभु स्वामी के शासन में चंद्रपुरी नाम की नगरी में सुदर्शन नामका एक राजा थे। यह चंद्रप्रभुस्वामी की वंशापरंपरा में ही उत्पन्न हुए थे। उसकी पूर्वोपार्जितपुण्यराशि इतनी प्रबल थी कि जो कोई प्रजाजन इसका दर्शन करते थे उसे अवश्य ही इष्ट का लाभ होता था। इसी से उसके दर्शन के लिये हरएक दिशा से दौड़ २ आते थे।

દેવનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળી સેચનક પોતાની જાતે જ રાજધાનીમાં પહોંચ્યો અને પ્રથમ જે સ્થળે તેને બાંધવામાં આવેલ હતો તે સ્થળે જઈ ઉભો રહી ગયો. સેચનકને આ રીતે પાછો આવેલો જોઈ રાજા શ્રેણિક ખુશી થયા અને તેને સારૂં એવું મીષ્ટ ભોજન આપી સોનાના અલંકારો પહેરાવી તેના શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવવા લાગ્યા. કહેવાનો મતલબ એ છે કે જે વ્યક્તિ સેચનક હાથીની માફક સ્વયં પોતાનું દમન કરે છે તે સર્વત્ર આદરને પાત્ર બની આ લોકમાં ખૂબ સુખી થઈ પરલોકમાં પણ આનંદના ભોગવનાર બને છે.

આ વિષયમાં ઉદાહરણ આ પ્રકારનું છે—

આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના શાસનમાં ચંદ્રપુરી નામના નગરમાં સુદર્શન નામના રાજા હતા. તે ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીના વંશના જ હતા. એની પૂર્વોપાર્જીત પુણ્યરાશિ એટલી પ્રબળ હતી કે જે કોઇ પ્રજાજન એમનાં દર્શન કરતો તેને ઈષ્ટનો લાભ અવશ્ય મળી જતો, આથી એમના દર્શન માટે દરેક

अनशनावमोदरिकाभ्यां तपोभ्यां रूपलावण्य संपन्नं सुकुमारं शरीरं कृशयति, तथाहि-चतुर्भक्तं कृत्वा तत्पारणायामन्तप्रान्तंरुक्षं, तदपिसाभिग्रहं, तदपि स्वल्पं, तदप्यवमोदरिकानुकूलं गृह्णाति। तदनन्तरं षष्ठभक्तमष्टमभक्तं दशमभक्तं द्वादशभक्तं यावन्मासक्षपणं तपः कृत्वा सर्वपारणासु अवमोदरिकं तपः कुर्वन्नेव शरीरं कृशतरं कृतवान्। एवं तीव्रतरतपश्चरणाद् धन्यनामानगारवत् शुष्कमांसशोणितः सन् परिचिन्तयति—आचार्यदेशनानुसारेण मया सर्वथाऽऽत्मा दमितः, धर्मध्यानेनात्मबलं प्राप्य पुष्टोऽस्मि, अतः परं शुक्लध्यानाय सर्वथा यतिष्ये, एवं सोत्साहं विशुद्धभावनया क्षपकश्रेणिं समारुह्यान्तर्मुहूर्तमात्रेण केवलज्ञानं प्राप्तवान्, एवं वर्षैकमात्रेण तीव्रतपसा स्वात्मानं दमयन् सिद्धो जातः। तस्मात् स्वयमेव स्वात्मा दमनीय इति ॥१६॥

होकर दीक्षित हो गये। उन्हों ने अपने रूपलावण्ययुक्त सुन्दर सुकुमार शरीर को अनशन एवं अवमोदरिक तप द्वारा कृश करना प्रारंभ कर दिया। कभी वह चतुर्भक्त उपवास करते और पारणा के समय अन्त, प्रान्त एवं रूक्ष आहार लेते, उसमें भी अभिग्रह, अभिग्रह में भी स्वल्प, उसमें भी अवमोदरिकानुकूल लेते। बाद में षष्ठ भक्त, अष्टमभक्त, द्वादशभक्त, से लेकर एक मासक्षपण तक भी तपश्चर्या करते। और इन सब तपस्याओं के पारणा के दिन यह अवमोदरिक तप करते। इससे इनका शरीर अतिशय दुर्बल हो गया। इस प्रकार तीव्र तपश्चर्या के करने से इनका शरीर धन्य नामक अनगार के शरीर की तरह शुष्क मांस शोणित वाला होकर केवल अस्थिपंजर मात्र अवशिष्ट रहा। उस समय उन्होंने विचार किया-कि मैं ने आचार्य महाराज की देशना अनुसार सर्व प्रकार से अपनी आत्मा का दमन किया तथा इस अवस्था

સુકુમાર શરીરને અનશન અને અવમોદરિક તપથી કૃશ કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. ક્યારેક તેઓ ચતુર્ભક્ત ઉપવાસ કરતા અને પારણાના સમયે અન્ત, પ્રાન્ત અને રુક્ષ આહાર લેતા હતા. એમાં પણ અભિગ્રહ, અભિગ્રહમાં પણ સ્વલ્પ, એમાં પણ ઉનોદરિક તપ કરતા બાદમાં ષષ્ઠભક્ત, અષ્ટમભક્ત, દશમભક્ત, દ્વાદશભક્ત, થી લઈ એક માસક્ષપણ સુધીની પણ તપશ્ચર્યા કરતા અને એ બધી તપશ્ચર્યાના પારણાના દિવસે ઉણોદરિક તપ કરતા. આથી એમનું શરીર અતિશય દુર્બળ બની ગયું, આ પ્રકારની તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવાથી તેમનું શરીર ધન્ય નામના અનગારના શરીરની માફક લોહી માંસ વગરનું થઈ ગયું, અને ફક્ત હાડકાનો માળખો જ બાકી રહ્યો. એ સમયે તેમણે વિચાર કર્યો કે-મેં આચાર્ય મહારાજની દેશના અનુસાર સર્વ પ્રકારથી મારા આત્માનું દમન કર્યું

इतो ग्रामानुग्रामं विहरन् चन्द्रपुरीनगर्या बहिरुद्याने सहस्राऽऽम्रवने समवसृतः। तद्वन्दनार्थं सुदर्शनो नृपः सपरिवारः समायातः। आचार्येण सुदर्शननृपस्य नामानुरूपं रूपलावण्यादिकं विलोक्य धर्मदेशना दत्ता-सुदर्शननृपो निशम्य मुनिदेशनां मनसि चिन्तयति-अहो! यः स्वात्मानं स्वयं न दमयति, स परै र्वधबन्धनादिभि र्दमितः सन् स्वात्मनः कर्म निर्जरयितुं न प्रभवति अपितु ज्ञानावरणीयाद्यष्टविध-कर्मरजोभिः स्वात्मानं गुरुतरीकृत्य चतुर्गतिकसंसारगर्ते निपतति जन्मजराम-रणाद्यनन्तदुःखं प्राप्नोति। इति चिन्तयन् सर्वेभ्यः कामभोगेभ्यो विरज्य प्रव्रजितः।

महाराज अपने शिष्यगण सहित उस चंद्रपुरी नगरी के बाहिर बगीचे में सहस्राम्रवन में पधारे। उनको वन्दन करने के लिये वे सुदर्शननरेश परिवारसहिक वहां गये। आचार्य महाराज ने नाम के अनुरूप उनके रूपलावण्य को देखकर धर्म देशना प्रारंभ की। सुनकर नरेश बहुत ही आनंदित हुए और विचारने लगे-जो व्यक्ति अपनी आत्मा को स्वयं दमन नहीं करता है वह दूसरों द्वारा वध बंधनादिक से दमित होकर अपने कर्मों की निर्जरा करने में शक्ति शाली नहीं होता है किन्तु दुर्ध्यान होने से उस समय वह आत्मा चतुर्गतिक संसाररूप गर्त में निपातन हेतु जो ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्म का बंध है उसे दृढ़ करता है। उस कर्मरूपी रज से मलिन बना वह आत्मा इतना भारी हो जाता है कि उसका पतन संसाररूपी गर्त में अवश्यंभावी होता है। और वहां पड़ा हुवा वह जन्ममरण आदिके अनंत दुःखों को भोगता रहता है। इस प्रकार विचार कर वह नरेश समस्त कामभोगों से विरक्त

નામના આચાર્ય પોતાના શિષ્યગણુ સહિત એ ચંદ્રપુરી નગરના બહારના બગીચામાં પધાર્યા. રાજા સુદર્શન તેમને વંદન કરવા પરિવાર સાથે ત્યાં ગયા. આચાર્ય મહારાજે નામના જેવાજ તેના રૂપ લાવણ્યને જોઈ ધર્મ દેશના પ્રારંભ કરી. સાંભળી રાજા ખૂબજ ખુશી થયા અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે જે વ્યક્તિ પોતાના આત્માનું સ્વયં દમન નથી કરતો તે બીજા દ્વારા વધ બંધનાદિકથી દમિત થઈ પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરવામાં શક્તિશાળી બની શકતો નથી. પરંતુ દુર્ધ્યાન હોવાથી એ સમય તે આત્મા ચતુર્ગતિક સંસારરૂપ ખાડામાં અવશ્ય પડે છે. અને એમાં જ પડયો રહી તે જન્મ મરણ આદિના અનંત દુઃખો ભોગવતો રહે છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી રાજા સુદર્શન સમસ્ત કામભોગોથી વિરક્ત બની દીક્ષિત થઈ ગયા. તેમણે પોતાના રૂપલાવણ્ય યુક્ત સુંદર

कर्मयोग्यानाम् आचार्यादीनामित्यर्थः, पक्षतः=पार्श्वतः, न उपविशेदिति शेषः। पार्श्वभागोपवेशने गुर्वादिपंक्तौ समावेशात् तत्साम्यं स्यात्, किंच शिष्यं प्रति वक्रावलोकने गुरोः स्कन्धादिबाधासम्भवः तथा चाविनयः प्रसज्येत, तस्मादाचार्यादिबाहुना सह बाहुं कृत्वा शिष्यो नोपविशेदिति भावः। पुरतो न=गुर्वादीनामग्रतोऽपि नोपविशेत्, तथोपवेशने वन्दनार्थमागतानां जनानां गुर्वादिमुखावलोकनेऽन्तरायः स्यात्, पृष्ठतोऽपि नैवोपविशेत्, गुरुशिष्ययोरुभयोरपि मुखादर्शने वाचनादीनामानन्दो न स्यादिति भावः। ऊरुणा=जङ्घया ऊरुं=जङ्घां न युञ्ज्यात्=न संघट्टयेत्, अत्यासन्नोपवेशनादिभिः शिष्यः स्वकीयेनोरुणा गुरोरूरुं न स्पृशेदित्यर्थः। तथाकरणे सति गुर्वादीनामविनयः स्यात्। तथा-शयने=शय्यायां शयित आसीनो वा न प्रतिशृणुयात्। अयं भावः-शय्यागतः शिष्यो यदि गुरुणाऽऽहूतः

आसन विनय को सूत्रकार कहते हैं—'न पक्खओ०' इत्यादि॥

अन्वयार्थ (किच्चाणं पक्खओ-कृत्यानां पक्षतः "न उपविशेत्" कृतिकर्म-अर्थात् वंदनादि के योग्य-आचार्य तथा अपने से बड़ों के पास में संघट्टा करते हुए बराबर नहीं बैठे। (पुरओ न पिट्ठओ न-पुरतः न पृष्ठतः न) गुरु महाराज के आगे नहीं बैठे। पीछे संघट्टा करता हुआ नहीं बैठे। (ऊरुणा ऊरुं न जुंजे-ऊरुणा ऊरुं न युञ्ज्यात्) उनके ऊरु-घुटना से घुटना लगाकर नहीं बैठे। (सयणे नो पडिस्सुणे) तथा जिस समय आचार्य आदि किसी काम करने के लिये बुलावें अथवा कहें उस समय अपने आसन पर बैठे ही बैठे उत्तर नहीं दे।

कृतिकर्म का अर्थ वन्दन विशेष है। इसका वर्णन मेरे द्वारा रचित आवश्यक सूत्र की टीका में किया गया है। अतः यह विषय वहां से जान लेना चाहिये। इस कृतिकर्म के योग्य आचार्य आदि होते हैं।

આસન-વિનય વિષે સૂત્રકાર કહે છે—न पक्खओ० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—किच्चाणं पक्खओ-कृत्यानां पक्षतः "न उपविशेत्" કૃતિકર્મ અર્થાત્ વન્દનાદિને યોગ્ય આચાર્ય તથા પોતાનાથી મોટાઓની પાસે તેમની અડોઅડ થઈને બેસવું નહીં, पुरओ न पिट्ठओ न-पुरतः न पृष्ठतः न ગુરુ મહારાજની આગળ બેસવું નહિ, પાછળ અડોઅડ થઈ ન બેસે ऊरुणा ऊरुं न जुंजे-ऊरुणा ऊरुं न युञ्ज्यात् તેમના ઘુંટણથી ઘુંટણ લગાડીને ન બેસે सयणे नो पडिस्सुणे તથા જે સમયે આચાર્ય આદિ કોઈ કામ કરવા માટે બોલાવે અથવા કહે તે સમયે પોતાના આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં જવાબ ન આપે.

ભાવાર્થ—કૃતિ કર્મનો અર્થ વંદન વિશેષ છે। જેનું વર્ણન મારાથી રચિત આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે, આથી આ વિષય ત્યાંથી

आसनविनयमाह—

मूलम्—नै पैक्खओ नँ पुँरओ, नेवँ किच्चाण पिट्ठओ।
नं जुंजे'' ऊरुणा ऊरुं, सयेणे नो'' पडिस्सुणे॥१८॥

छाया—न पक्षतो न पुरतो, नैव कृत्यानां पृष्ठतः।
न युञ्ज्याद् ऊरुणा ऊरुं, शयने नो प्रतिशृणुयात्॥ १८॥

टीका—'न पक्खओ' इत्यादि।

कृत्यानाम्=कृतियोग्याः कृत्याः, अत्र कृतिशब्देन कृतिकर्म गृह्यते, कृतिकर्म-वन्दनविशेषः, तद्वर्णनमावश्यकसूत्रस्य मत्कृतमुनितोषिणीटीकायां द्रष्टव्यम्, कृति-

---

सुन्दर लता को प्रत्यनीकभाव नष्ट कर देता है। इसलिये मोक्षाभिलाषी विनयवान शिष्य का कर्तव्य है कि वह स्वप्न में भी अपने गुरु महाराज का प्रत्यनीक न बनें।

श्लोक में "वाचा कर्मणा" जो पद दिये गये हैं उसका मतलब यह है कि गुरु के प्रति शिष्य ऐसा न कहे कि "आप भी क्या कुछ जानते हैं"। इस प्रकार का व्यवहार वाचनिक प्रतिकूल आचरण में गर्भित होता है। इसी तरह वे जिस संस्तारक पर बैठते हों उसका कभी भी शिष्य को उल्लंघन नहीं करना चाहिये। उससे पैर का संघर्षण या संघट्टन न हो इसकी सदा सावधानी रखनी चाहिये। तथा आचार्य महाराज के समक्ष कभी भी शिष्य को उच्च आसन पर नहीं बैठना चाहिये और उनके आने पर अपने आसन से उठकर गुरु महाराज को वंदन आदि करना उचित है॥ १७॥

લતાનો પ્રત્યનિકભાવ નાશ કરી નાખે છે. આ માટે મોક્ષાભિલાષી વિનયવાન શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે સ્વપ્નામાં પણ પોતાના ગુરુ મહારાજનો પ્રત્યનિક ન બને.

શ્લોકમાં (वाचा कर्मणा) જે પદ આપવામાં આવેલ છે તેનો મતલબ એ છે કે ગુરુના પ્રતિ શિષ્ય એવું ન કહે કે "તમે પણ શું કાંઈ જાણો છો" આ પ્રકારનો વહેવાર વાચનિક પ્રતિકૂલ આચરણમાં ગર્ભિત થાય છે. આ રીતે તે જે આસન ઉપર બેસતા હોય તેનું શિષ્યે કદિ પણ ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ, એ આસનને તેનો પગ ન લાગે તેની તેણે સાવચેતી રાખવી જોઈએ તથા આચાર્ય મહારાજની સામે કદી પણ શિષ્યે ઉંચા આસન પર બેસવું ન જોઈએ અને તેમના આવવાથી પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થઈ ગુરુ મહારાજને વંદન વગેરે કરવું ઉચિત છે॥ ૧૭॥

मूलम्—नेवं पल्हत्थियं कुज्जा, पक्खपिंडं च संजए ।
पाए पसारिए वावि न चिट्ठे गुरुणंतिए ॥ १९ ॥

छाया—नैव पर्यस्तिकां कुर्यात् , पक्षपिण्डं च संयतः ।
पादौ प्रसार्य वापि, न तिष्ठेद् गुरूणामन्तिके ॥ १९ ॥

टीका—' नेव पल्हत्थियं ' इत्यादि ।

संयतः—मुनिः, पर्यस्तिकाम्-द्वे जानुनी उत्थाप्य वस्त्रेण पृष्ठतः समारभ्य पार्श्वद्वयं जानुद्वयं च संवेष्ट्योपवेशनं पर्यस्तिका, यद्वा-जङ्घाद्वयं वस्त्रेण संवेष्ट्यो-

---

उन्हें प्राप्त नहीं हो सकेगा। तथा गुरु महाराज की जंघा से जंघा अड़ाकर भी शिष्य को इसलिये नहीं बैठना चाहिये कि इस प्रकार की क्रिया से गुरु महाराज का अविनय होता है। गुरु महाराज जब किसी कार्य करने के लिये शिष्य को बुलावें तो उस समय उसका कर्तव्य है कि वह 'तहेति-तहेति' कहकर आसनसे उसी वख्त संभ्रान्तचित्त होकर आसन का परित्यागकर देवें और बड़ी भक्तिसे विनयके साथ गुरुके समक्ष जाकर हाथ जोड़ वन्दना करके पूछे कि हे भदंत! आज्ञा दीजिये-किस कार्य के लिये आपने मुझे याद किया है। इस प्रकार का व्यवहार भी विनयधर्म में परिगृहीत हुआ है ॥ १८ ॥

'नेव पल्हत्थियं०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(संजए संयतः) मुनि शिष्य को (गुरुणंतिए-गुरूणामन्तिके) अपने गुरुजनों के समक्ष (पल्हत्थियं नेव कुज्जा-पर्यास्तिकां नैव कुर्यात्) पैरों पर पैर रखकर-पालरथी मारकर-पद्मासन माड़कर-कभी नहीं बैठना चाहिये। इस प्रकार बैठने से आशातना दोष लगता है।

એને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. તેમ ગુરુ મહારાજના ગોઠણથી ગોઠણ ભીડાવીને શિષ્યે એટલા માટે ન બેસવું જોઈએ, કારણ કે આ પ્રકારની ક્રિયાથી ગુરુ મહારાજનો અવિનય થાય છે, ગુરુ મહારાજ કોઈ કામ માટે શિષ્યને બોલાવે તો તે સમયે એનું કર્તવ્ય છે કે પોતાના આસન ઉપરથી એજ વખતે સ્વસ્થ ચિત્ત બની ગુરુ બોલાવે ત્યારે તહેત કહી આસનનો ત્યાગ કરી ભક્તિપૂર્વક વિનય સાથે ગુરુની સામે જઈ હાથ જોડી વંદના કરી પૂછે કે હે ભદન્ત! આજ્ઞા આપો. કયા કામ માટે આપે મને યાદ કરેલ છે. આ પ્રકારનો વહેવાર પણ વિનય ધર્મમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે ॥ ૧૮ ॥

નેવ પલ્હત્થિયં ઇત્યાદિ,

અન્વયાર્થ—संजए-संयतः મુનિ શિષ્યે गुरुणंतिए-गुरुणामन्तिके પોતાના ગુરૂજનોની સામે पल्हत्थियं नेवकुज्जा-पर्यास्तिका नैव कुर्यात् પગ ઉપર પગ રાખી-પલોંઠી લગાવી-પદ્માસન લગાડી, કદિ પણ બેસવું ન જોઈએ. આ

किंचित्कार्यकरणाय प्रोक्तो वा स्यात्, तदा शिष्येण शय्यायां स्थितेनैव न श्रोतव्यम्, किं तु गुरुवचनश्रवणसमनन्तरमेव संभ्रान्तचेताः सविनयः कृताञ्जलिः सन् गुरोः समीपमागत्य चरणारविन्दं वन्दमानः 'अनुगृहीतोऽहम्' इति मनसि मन्यमानो वदेत्–'भदन्त ! आज्ञापयतु किं विधेयं मया' इति ॥ १८ ॥

मोक्षाभिलाषी शिष्य का कर्तव्य है कि वह आचार्यादिक को दायें बायें न बैठे। कारण कि इस प्रकार बैठने से गुर्वादिक की पंक्ति में उसका समावेश होता है। दर्शनार्थी लोग शिष्य को समझेंगे कि यही गुरु महाराज है। तथा शिष्य के प्रति जब गुरु को देखने की इच्छा होगी तो वे अपनी गर्दन को मोड़कर उसको देखेंगे, इससे उनकी गर्दन में तथा स्कंध आदि फिराने में तकलीफ होगी, तथा गुरु महाराज का संघट्टा आदि होने से शिष्य को आशातना आदि दोष लगने का संभव है। इसलिये गुरु महाराज की बराबरी में नहीं बैठना चाहिये। गुरु महाराज के आगे भी इसी तरह से नहीं बैठना चाहिये। कारण कि इस प्रकार से बैठने में गुरु महाराज को वन्दना निमित्त आने वालों को उनके दर्शनों में अन्तराय होती है। इसी प्रकार गुरु के पीछे भी शिष्य को नहीं बैठना चाहिये–क्यों कि इस प्रकार से बैठने पर गुरु को शिष्य का मुख नहीं दीख सकेगा और शिष्य को गुरु का मुख नहीं दीख सकेगा, इससे वाचना पृच्छना आदि में अन्तराय होने से उनका आनंद

જાણી લેવો જોઈએ, આ કૃતિકર્મના યોગ્ય આચાર્ય આદિ હોય છે. મોક્ષાભિલાષી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે આચાર્ય આદિથી ડાબા–જમણા ન બેસે કારણ કે, આ પ્રકારે બેસવાથી ગુરુ આદિની પંક્તિમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. દર્શનાર્થી લોક શિષ્યને જ ગુરુ મહારાજ માની લે. શિષ્ય તરફ જ્યારે ગુરુ મહારાજને જોવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે તે પોતાની ગરદન મરડીને તેના તરફ જોશે આથી એમની ગરદનમાં તથા ખભા વગેરે ફેરવવામાં તકલીફ થશે તથા ગુરુ મહારાજનું સંઘટ્ટ આદિ થવાથી શિષ્યને અશાતના આદિ દોષ લાગવાનો સંભવ છે. આ માટે ગુરુ મહારાજની બરોબરીમાં બેસવું ન જોઈએ તેમ ગુરુ મહારાજની આગળ પણ આ રીતે બેસવું ન જોઈએ. કારણ કે આ પ્રકારના બેસવાથી ગુરુ મહારાજની વંદના માટે આવનારને તેમના દર્શનમાં અંતરાય થાય છે. આ પ્રકારે ગુરુની પાછળ પણ શિષ્યે બેસવું ન જોઈએ કેમ કે આ રીતે બેસવાથી ગુરુ શિષ્યનું મુખ જોઈ શકતા નથી અને શિષ્ય, ગુરુનું મુખ જોઈ શકતા નથી અને ગુરુ શિષ્યનું મુખ જોઈ શકે નહીં આથી વાચના પૃચ્છના આદિમાં અંતરાય થવાથી એનો

प्रेक्षितुं शीलमस्येति तथा, असौ गुरूणां प्रसादः-यदन्येषां शिष्याणां सद्भावेऽपि गुरवो मामाज्ञापयन्तीति विचारशील इत्यर्थः। यद्वा-केन विधिना गुरुः प्रसन्नो भवेदिति भावनाभावितः, गुरुप्रसादलाभार्थी इति यावत्। उक्तञ्च—

जो नत्थि भग्गसाली, नो सो गुरुदेसणं इहं लभए।
धारामियस्स निवडइ, अंगेणो पुन्नहीणाणं ॥ १ ॥

छाया—यो नास्ति भाग्यशाली, नासौ गुरुदेशनामिहालभते।
धाराऽमृतस्य निपतति, अङ्गे नो पुण्यहीनानाम् ॥ १ ॥

तथा नियागार्थी=मोक्षार्थी शिष्यः गुरुं=धर्माचार्यादिकं, सदा उपतिष्ठेत्= 'मत्थएण वंदामि' इत्यादि वदन् सविनयं गुरुसमीपे तिष्ठेदित्यर्थः ॥२०॥

जावे, अथवा किसी कार्य करने के लिये कहा जावे-तब वह (कयाइ वि-कदाचिदपि) कभी भी (तूसणीओ न-तूष्णीकः न भवेत्) उत्तर दिये विना नहीं रहे चाहे बीमार भी होवे तो भी चुपचाप न रहे। (पसाय-पेही-प्रसादप्रेक्षी) यह समझे कि मेरा बड़ा भारी सौभाग्य का उदय है, जो अन्य शिष्यों के होने पर भी गुरु महाराज मुझे ही आज्ञाप्रदान कर रहे हैं। अथवा-यह विचार करे कि गुरु महाराज जिस उपाय से मेरे पर प्रसन्न हों वही उपाय मुझे करते रहना चाहिये। इस प्रकार की भावना से भावित होकर गुरु के प्रसाद का लाभार्थी बने। क्यों कि कहा भी है-जिस प्रकार हीन पुण्यवालों के शरीर ऊपर अमृत रस की धारा नहीं पड़ती है-उसी प्रकार जो शिष्य भाग्यशाली नहीं होता है वह गुरु की देशना का पात्र नहीं होता है। इसी तरह (नियागट्ठी) मोक्षा-भिलाषी शिष्य का कर्तव्य है कि वह (सया गुरुं उवचिट्ठे-सदा गुरुं

જ્યારે તેને બોલાવવામાં આવે અથવા કોઈ કામ માટે કહેવામાં આવે ત્યારે कयाइवि-कदाचिदपि તે કદિ પણ तुसणीओ न-तुष्णीकः न भवेत् ઉત્તર આપ્યા વગર ન રહે. ચાહે તે બીમાર હોય તો પણ ચુપચાપ ન રહે. पसायपेही-प्रसादप्रेक्षी તે એવું સમજે કે, મારા સૌભાગ્યનો મોટો ઉદય છે કે, બીજા શિષ્યો હોવા છતાં પણ ગુરુ મહારાજ મને જ આજ્ઞા આપે છે. અથવા એવો વિચાર કરે કે ગુરુ મહારાજ જે ઉપાયથી મારા ઉપર પ્રસન્ન રહે તેવો જ ઉપાય મારે કરતા રહેવું જોઈએ. આ પ્રકારની ભાવનાથી ભાવિક બનીને ગુરુના પ્રસાદનો લાભાર્થી બને. કેમકે, કહ્યું છે કે—જે પ્રકારે દુર્ભાગીના શરીર ઉપર અમૃતરસની ધાર પડતી નથી, એ પ્રકારથી જે શિષ્ય ભાગ્યશાળી નથી હોતો તે ગુરુની દેશનાને પાત્ર બનતો નથી. આ રીતે नियागट्ठी-મોક્ષાભિ-લાષી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે सया गुरुं उवचिट्ठे-सदा गुरुं उपतिष्ठेत् હમેશાં

पवेशनं, पर्यस्तिका, ताम्, पक्षपिण्डं-बाहुद्वयेन कायवेष्टनं च नैव कुर्यात्। अपि वा=अपि च गुरूणाम् अन्तिके=संनिधौ पादौ=चरणौ प्रसारितौ कृत्वा न तिष्ठेत्। इदमुपलक्षणम्—एकजङ्घोपरि अपरचरणं निधायापि न तिष्ठेत्। तथासत्यविनयः स्यादिति भावः ॥ १९ ॥

मूलम्—आयरिएहिं वाहित्तो, तुसिणीओ न कयाइ वि।
पसायपेही नियागट्ठी, उवचिट्ठे गुरुं सया ॥२०॥

छाया—आचार्यैर्व्याहृतः तूष्णीको, न कदाचिदपि।
प्रसादप्रेक्षी नियागार्थी, उपतिष्ठेत् गुरुं सदा ॥ २० ॥

टीका—'आयरिएहिं०' इत्यादि।

आचार्यैः=गुरुभिः, व्याहृतः-आहूतः, यद्वा-उक्तः सन् तूष्णीकः=मौनावलम्बी, कदाचिदपि=ग्लानाद्यवस्थायामपि न भवेदिति शेषः। किंतु प्रसादप्रेक्षी=प्रसादं

(पक्खपिंडं च नेव कुज्जा-पक्षपिण्डं च नैव कुर्यात्) इसी प्रकार दोनों हाथों से घुटने बांधकर तथा पीठ भाग से लेकर दोनों घुटनों को वस्त्र बांधकर भी बैठना गुरु महाराज की आशातना है। (पाए पसारिए वावि न चिट्ठे-पादौ प्रसार्य वापि न तिष्ठेत्) अर्थात् गुरु महाराज के सामने पैरों को पसार कर भी शिष्य को बैठना उचित नहीं है। इसी तरह अर्ध पद्मासन के रूप में भी उनके समक्ष नहीं बैठना चाहिये। ऐसा करने से अविनय दोष लगता है ॥ १९ ॥

'आयरिएहिं०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—शिष्य को चाहिये कि वह (आयरिएहिं वाहित्तो-आचार्यैः व्याहृतः सन्) आचार्य तथा अपने से बड़ों द्वारा जब बुलाया

પ્રકારે બેસવાથી અશાતનાનો દોષ લાગે છે. पक्खपिंडं च नेव कुज्जा-पक्षपिण्डं च नैव कुर्यात् આ પ્રકારે બન્ને હાથોને ગોઠણ ઉપર લગાવી. તથા વાંસાના ભાગથી લઈ બન્ને ઘુટણને વસ્ત્રથી બાંધી બેસવાથી પણ ગુરુ મહારાજની અશાતના થાય છે. पाए पसारिए वावि न चिट्ठे-पादौ प्रसार्य वापि न तिष्ठेत् અર્થાત્ ગુરુ મહારાજની સામે પગ લાંબા કરીને પણ શિષ્યે બેસવું ઉચિત નથી. આ રીતે અર્ધ પદ્માસનના રૂપથી પણ એમની સામે બેસવું ન જોઈએ એમ કરવાથી અવિનય દોષ લાગે છે ॥ ૧૯ ॥

'आयरिएहिं०' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વિવેકી શિષ્ય માટે એ જરૂરી છે કે તે आयरिएहिं वाहित्तो-आचार्यैः व्याहृतः सन् આચાર્ય તથા પોતાનાથી મોટા

आसनावस्थितं शिष्यं वदति, तदा शिष्यो व्याख्यानादिकालेपि पट्टाद्यासने नोपविष्टः स्याद्, किंतु आसनं त्यक्त्वा धीरः=बुद्धिमान्, शिष्यः यतः=यत्नवान् एकाग्रचित्तः सन् यत्=यत् कार्यं, गुरुणोक्तं सुकरं दुष्करं वा, तत्तत् प्रतिशृणुयात्, 'अवश्यकरणभावोऽस्ति' इत्युक्त्वा स्वीकुर्यात्। अत्र-धीर इति विशेषणं व्याख्यानादिकाले, तथा स्वशरीरादिकार्यवशाद् व्यग्रस्यापि शिष्यस्य गुरुविनयाराधनार्थं क्षमत्वं सावधानत्वं च सूचयति। 'यतः' इति विशेषणेन समितिगुप्तिसमाराधनपूर्वकं गुरोः सकलकार्यसंपादनाभिरुचिः सूचिता। प्रतिशृणुयादिति पदेन गुरुवचनश्रवणसमनन्तरमविलम्बेन तत्कार्यसंपादनार्थं स्वीकृतिवचनमुक्त्वाऽन्यत् सर्वं स्वकीयकार्यं विहाय प्रथमं सर्वथा गुरुकार्यसाधने सादरा प्रवृत्तिः सूचिता ॥२१॥

बैठा हो तौ भी उस समय शीघ्र उठकर उसे गुरु महाराज की आज्ञा का पालन करना चाहिये। ऐसा नहीं करना चाहिये कि गुरु महाराज की बात सुनकर भी पुनः आसन पर बैठ जावें। अर्थात् उस समय व्याख्यान आदि का समय हो तौ भी गुरु महाराज की आज्ञा का आराधन करना चाहिये। इसी बात को उत्तरार्ध मे सूत्रकार ने स्पष्ट किया है-(चइऊण आसणं धीरो जओ जत्तं पडिस्सुणे-त्यक्त्वा आसनं धीरः यत्तत् प्रतिशृणुयात्) चाहे वह कार्य सरल हो चाहे कठिन हो तौ भी सर्वप्रकार के संकल्प विकल्प से रहित होकर गुरु महाराज कथित कार्य को " अवश्य करने का भाव है " ऐसा कहकर शिष्य को स्वीकार करना चाहिये। सूत्र में जो धीर विशेषण दिया गया है उससे सूत्रकार का यह अभिप्राय सूचित होता है कि जिस समय गुरु महाराज कार्य करने के लिये शिष्य से कहें उस समय वह शिष्य चाहे व्याख्यान देने

આસન ઉપર બેસેલ હોય તો પણ ત્યાંથી તુરત જ ઉઠીને તેણે ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. એવું નહીં કરવું જોઈએ કે, ગુરુ મહારાજની વાત સાંભળીને પણ આસન ઉપર પાછો બેસી જાય અર્થાત્ એ વખતે વ્યાખ્યાન આદિનો સમય હોય તો પણ ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું આરાધન કરવું જોઈએ. આ વાતને ઉત્તરાર્ધથી સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરેલ છે.

चइऊण आसणं धीरो जओ जत्तं पडिस्सुणे-त्यक्त्वा आसनं धीरः यतो यत्तत् प्रतिशृणुयात् ચાહે તે કામ સરળ હોય, ચાહે કઠીન હોય તો પણ સર્વ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પથી રહિત થઈને ગુરુ મહારાજે કહેલા કામને " અવશ્ય કરવું જોઈએ તેવો ભાવ છે " એવું કહીને શિષ્યે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. સૂત્રમાં જે ધીર વિશેષણ અપાયેલ છે તેનાથી સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય જણાય છે કે, જે સમયે ગુરુ મહારાજ કામ કરવા માટે શિષ્યને કહે તે સમયે શિષ્ય

आसनस्थितस्य शिष्यस्य विनयमाह—

मूलम्—आलवंते लवंते वा, न निसिज्ज कयाइवि ।
चइऊण आसणं धीरो, जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥२१॥

छाया—आलपति लपति वा, न निषीदेत् कदाचिदपि ।
त्यक्त्वा आसनं धीरो, यतो यत्तत् प्रतिशृणुयात् ॥ २१ ॥

टीका—'आलवंते' इत्यादि ।

गुरौ आलपति=सकृद् वदति सति, कार्यस्य लघुत्वात्सकृत्कथनमिति भावः, यथा-आसनमानीयताम्, पारणं क्रियताम्, इत्यादि, वा=अथवा गुरौ लपति= पुनः पुनः कथयति सति ग्रहणासेवनाशिक्षायां स्वपरवैयावृत्त्यकार्ये च, कार्यस्य बृहत्त्वादत्यावश्यकत्वाच्च पुनः पुनः कथनमिति भावः, शिष्यः कदाचिदपि न निषीदेत्= आसनाऽऽसीनो न भवेत्। अयं भावः—यदि गुरुः किंचित् कार्यं सकृद् वा, पुनः पुनर्वा,

---

उपतिष्ठेत्) "मत्थे णं वंदामि" इस प्रकार विनयद्योतक शब्द का व्यवहार करता हुआ सदा अपने गुरु के समक्ष उपस्थित होवे ।

भावार्थ—गुरुमहाराज जिस तरह अपने ऊपर प्रसन्न हो उत्तम शिष्य का कर्तव्य है कि वह उस प्रकार प्रयत्नशील रहे ॥ २० ॥

'आलवंते०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(आलवंते लवंते वा कयाइ वि न निसिज्जा-आलपति लपति वा कदाचिदपि न निषीदेत्) उत्तमशिष्य-विनयशीलशिष्य का कर्तव्य है कि जब गुरु महाराज किसी कार्य को करने के लिये एक ही वार में कहें या वार २ भी कहें तो उस समय उसे कभी उस कार्य को करने के लिये आना कानी नहीं करनी चाहिये । अर्थात्-उस समय वह शिष्य चाहे अपने आसन पर भी

પોતાના ગુરુની સમક્ષ જતી વખતે मत्थे णं वंदामि આ પ્રકારનો વિનય દ્યોતક શબ્દનો વહેવાર કરતો રહે.

ભાવાર્થ—ગુરુદેવ જે રીતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય એવો પ્રયત્ન કરવાનું ઉત્તમ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે, અને એ પ્રકારે તે પ્રયત્નશીલ રહે ॥ ૨૦ ॥

आलवंते० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आलवंते लवंते वा कयावि न निसिज्जा-आलपति लपति वा कदाचिदपि न निषीदेत् ઉત્તમ શિષ્ય-વિનયશીલ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે જ્યારે ગુરુ મહારાજ કોઈ કામ કરવા માટે એક જ વખતે કહી દે અથવા વારંવાર કહે તે સમયે તેણે કદિ પણ એ કાર્યને કરવા માટે આનાકાની કરવી ન જોઈએ. અર્થાત્—એ વખતે એ શિષ્ય ભલે પોતાના

कृत्वा स्थितः सन् प्राञ्जलिपुट:=कृताञ्जलिः, सूत्रादिकं पृच्छेत्। यद्वा-कदाचिदपि =बहुश्रुतत्वेऽपि आसनगतः शय्यागतो वा न पृच्छेत् सूत्रादिकमित्यर्थः।

'आसणगओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—उत्तम शिष्य को चाहिये कि वह (आसणगओ-आसनगतः) आसन पर बैठे २ अथवा (सेज्जागओ-शय्यागतः) संस्तारक पर बैठे २ या सोये २ (रोगादिक अवस्था को छोड़कर) (कयाइवि-कदाचिदपि) कभी भी (न पुच्छिज्जा-न पृच्छेत्) गुरु महाराज से सूत्र का अर्थ अथवा उनकी कुशलता न पूछे। किन्तु (आगम्मुक्कुडुओ संतो पंजली उडो पुच्छिज्जा-आगम्य उत्कुटुकः सन् प्राञ्जलिपुटः पृच्छेत्) उनके समीप आकर और उत्कुटुकासन-उकडु आसनसे बैठकर दोनों हाथजोड़ फिर उनसे सूत्र आदि का अर्थ पूछे। शिष्य कितना ही बहुश्रुती क्यों न हो तौ भी अपने गुरु से सूत्रार्थ की प्रच्छना अथवा सुख शाता की पृच्छना आसन पर बैठे २ या बिस्तर पर लेटे २ नहीं करनी चाहिये। यद्यपि सूत्रार्थ की पृच्छना संशय होने पर ही की जाती है। बहुश्रुत होने पर भी संशय हो सकता है। अब ऐसी स्थिति में शिष्य का धर्म है कि उस संशय की

आसणगओ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્યની એ ફરજ છે કે તે आसनगओ-आसनतः આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં અથવા सेज्जागओ-शय्यागतः શય્યામાં બેઠાં બેઠાં કે સુતાં સુતાં (રોગાદિક અવસ્થાને છોડીને) कयाइवि-कदाचिदपि કદી પણ ગુરુ મહારાજથી સૂત્રનો અર્થ અથવા એમની કુશળતા न पुच्छिज्जा-न पृच्छेत् ન પુછે. પરંતુ आगम्मुक्कुडुओ संतो पंजलि उडो पुच्छिज्जा-आगम्य उत्कुटुकः सन् प्राञ्जलिपुटः पृच्छेत् તેમનિ સામે આવી અને ઉત્કુટાસનથી બેસી બન્ને હાથ જોડી ત્યારપછી એમને સૂત્ર આદિના અર્થ પુછે અને સુખશાતાના સમાચાર પુછે શિષ્ય ગમે તેવો બહુશ્રુત કેમ ન હોય તો પણ પોતાના ગુરુથી સૂત્રાર્થના અર્થ અથવા સુખશાતાના સમાચાર આસન પર બેઠાં બેઠાં અથવા તો પથારી પર સુતાં સુતાં ન પુછવા જોઈએ. જો કે સૂત્રાર્થ આદિના અર્થ સંશય થવાથી જ પુછાય છે. બહુશ્રુત હોવા છતાં પણ સંશય થાય છે. આથી આવી સ્થિતિમાં શિષ્યનો ધર્મ છે કે, એ સંશયની નિવૃત્તિ માટે તે ગુરુની સમક્ષ જાય અને ખુબ વિનયની સાથે એ સંશયની નિવૃત્તિ

मूलम्—आसणगओ न पुच्छिज्जा, नेव सेज्जागओ कयाइ वि।
आगम्मुक्कुडुओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलीउडो ॥२२॥

छाया—आसनगतो न पृच्छेत्, नैव शय्यागतः कदाचिदपि।
आगम्योत्कुटुकः सन्, पृच्छेत् प्राञ्जलिपुटः ॥ २२ ॥

टीका—'आसणगओ' इत्यादि। आसनगतः=आसनोपविष्टः सन् न पृच्छेत् सूत्रार्थं कुशलादिकं वा किमपि न पृच्छेदित्यर्थः। तथा-कदाचिदपि कस्मिन्नपि काले शय्यागतः-संस्तारकस्थितः नैव पृच्छेत्-रोगाद्यवस्थां विना शयानः सन् किमपि नैव पृच्छेदित्यर्थः। किंतु आगम्य=गुरोः समीपे आगत्य, उत्कुटुकः=उत्कुटुकासनं

के लिये भी तैयार रहा हो-वह काल उसके व्याख्यान करने का भी हो अथवा अपने शारीरिक कार्य के वश से वह शिष्य व्यग्रचित्त वाला भी हो तौ भी विनय धर्म की आराधना निमित्त उसे गुरु महाराज कथित कार्य करने की क्षमता एवं उस कार्य करने में विशेष सावधानी रखनी चाहिये। "जओ-यतः" यह पद यह प्रकट करता है कि शिष्य को समिति गुप्ति के आराधनपूर्वक ही गुरु महाराज के समस्त कार्यों के सम्पादन में रुचि शील होना चाहिये। "प्रतिशृणुयात्" यह क्रिया-पद इस विशेषता का सूचक है कि गुरु वचन के श्रवण के अनन्तर ही विना किसी विलंब के उनके कार्य को करने के लिये प्रतिज्ञा वचन कहकर और अपने निज कार्य को भी छोड़कर शिष्य का कर्तव्य है कि वह सर्व प्रकार से उनके कार्य के साधन करने में सादर प्रवृत्ति करे ॥२१॥

ભલે વ્યાખ્યાન આપવા માટેની તૈયારીમાં હોય-તે સમય તેને વ્યાખ્યાન કરવાનો હોય, અથવા પોતાના શારીરિક કાર્યના વશથી તે શિષ્ય વ્યગ્ર ચિત્ત-વાળો હોય તો પણ વિનય ધર્મની આરાધના નિમિત્ત તેનામાં ગુરુ મહારાજે કહેલા કામને કરવાની ક્ષમતા અને એ કામ કરાવવામાં વિશેષ સાવધાની રાખવી જોઈએ. जओ-यतः એ પદ એવું પ્રગટ કરે છે કે, શિષ્યે સમિતિ ગુપ્તિના આરાધન પૂર્વક જ ગુરુ મહારાજના દરેક કામોનું સંપાદન કરવામાં રુચી કેળવવી જોઈએ. प्रतिशृणुयात् એ ક્રિયાપદ એ વિશેષતાનું સૂચક છે કે ગુરુવચનને સાંભળતાં જ કોઈ પ્રકારના વિલંબ વિના એમના કામને કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા વચન કહીને અને પોતાનું કામ હોય તેને છોડીને શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, તે સર્વ પ્રકારથી ગુરુ મહારાજના કામને પૂરૂં કરવામાં પોતાની સાદર પ્રવૃત્તિ કરે. ॥ ૨૧ ॥

कृत्वा स्थितः सन् प्राञ्जलिपुटः=कृताञ्जलिः, सूत्रादिकं पृच्छेत्। यद्वा-कदाचिदपि =बहुश्रुतत्वेऽपि आसनगतः शय्यागतो वा न पृच्छेत् सूत्रादिकमित्यर्थः।

'आसणगओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—उत्तम शिष्य को चाहिये कि वह (आसणगओ-आसनगतः) आसन पर बैठे २ अथवा (सेज्जागओ-शय्यागतः) संस्तारक पर बैठे २ या सोये २ (रोगादिक अवस्था को छोड़कर) (कयाइवि-कदाचिदपि) कभी भी (न पुच्छिज्जा-न पृच्छेत्) गुरु महाराज से सूत्र का अर्थ अथवा उनकी कुशलता न पूछे। किन्तु (आगम्मुक्कुडुओ संतो पंजली उडो पुच्छिज्जा-आगम्य उत्कुटुकः सन् प्राञ्जलिपुटः पृच्छेत्) उनके समीप आकर और उत्कुटुकासन-उकडु आसनसे बैठकर दोनों हाथजोड़ फिर उनसे सूत्र आदि का अर्थ पूछे। शिष्य कितना ही बहुश्रुती क्यों न हो तौ भी अपने गुरु से सूत्रार्थ की प्रच्छना अथवा सुख शाता की पृच्छना आसन पर बैठे २ या विस्तर पर लेटे २ नहीं करनी चाहिये। यद्यपि सूत्रार्थ की पृच्छना संशय होने पर ही की जाती है। बहुश्रुत होने पर भी संशय हो सकता है। अब ऐसी स्थिति में शिष्य का धर्म है कि उस संशय की

आसणगओ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્યની એ ફરજ છે કે તે आसनगओ-आसनतः આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં અથવા सेज्जागओ-शय्यागतः શય્યામાં બેઠાં બેઠાં કે સુતાં સુતાં (રોગાદિક અવસ્થાને છોડીને) कयाइवि-कदाचिदपि કદી પણ ગુરુ મહારાજથી સૂત્રનો અર્થ અથવા એમની કુશળતા न पुच्छिज्जा-न पृच्छेत् ન પુછે. પરંતુ आगम्मुक्कुडुओ संतो पंजलि उडो पुच्छिज्जा-आगम्य उत्कुटुकः सन् प्राञ्जलिपुटः पृच्छेत् તેમનિ સામે આવી અને ઉત્કુટાસનથી બેસી બન્ને હાથ જોડી ત્યારપછી એમને સૂત્ર આદિના અર્થ પુછે અને સુખ-શાતાના સમાચાર પુછે શિષ્ય ગમે તેવો બહુશ્રુત કેમ ન હોય તો પણ પોતાના ગુરુથી સૂત્રાર્થના અર્થ અથવા સુખશાતાના સમાચાર આસન પર બેઠાં બેઠાં અથવા તો પથારી પર સુતાં સુતાં ન પુછવા જોઈએ. જો કે સૂત્રાર્થ આદિના અર્થ સંશય થવાથી જ પુછાય છે. બહુશ્રુત હોવા છતાં પણ સંશય થાય છે. આથી આવી સ્થિતિમાં શિષ્યનો ધર્મ છે કે, એ સંશયની નિવૃત્તિ માટે તે ગુરુની સમક્ષ જાય અને ખુબ વિનયની સાથે એ સંશયની નિવૃત્તિ

अयं भावः—बहुश्रुतोऽपि शिष्यः संशये सति गुरुं पृच्छति सूत्रार्थम्, तत्र विनयपूर्विकैव प्रच्छना करणीया यथा गुरोराशातना न भवेदिति। उत्कुटुक इति विशेपणेन—इन्द्रियदमनशीलत्वं विनीतत्वं च सूचितम्, प्राञ्जलिपुट इत्यनेन सर्वविधविनयवत्त्वं जातिकुलसम्पन्नत्वं च सूचितम् ॥ २२ ॥

मूलम्—एवं विणयजुत्तस्स, सुत्तं अत्थं च तदुभयं।
पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरिज्ज जहासुयं ॥२३॥

छाया—एवं विनययुक्तस्य, सूत्रम् अर्थं च तदुभयम्।
पृच्छतः शिष्यस्य, व्याकुर्याद् यथाश्रुतम् ॥ २३ ॥

टीका—'एवं विणयजुत्तस्स' इत्यादि। एवं—उक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य—विनयवतः, सूत्रम्—कालिकोत्कालिकादि, अर्थं—तद्बोध्यं, सूत्राभिप्रायमित्यर्थः।

निवृत्तिके लिये गुरुके सन्मुख जावे और बड़े विनयके साथ उस संशय की निवृत्ति करे। गुरु महाराज का विनय भक्ति में यदि जरा सी भी त्रुटि हो जायगी तो शिष्य आशातना दोप का भागी होगा। "उत्कुटुक" इस विशेपण से सूत्रकार यह सूचित करते हैं कि जो इस आसन से बैठता है वह साधु इन्द्रिय दमन शील तथा विनीत होता है। "प्राञ्जलिपुट" इस विशेपण से शिष्य में सभी प्रकार के विनयगुण तथा जातिसम्पन्नता एवं कुल सम्पन्नता सूचित होती है ॥गा.२२॥

'एवं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं—एवं) पूर्वोक्त प्रकार से (विणयजुत्तस्स—विनययुक्तस्य) विनयधर्म से युक्त होकर (सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स—सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः) सूत्र—अर्थ और सूत्र अर्थ दोनों को पूछने वाले (सीसस्स—शिष्यस्य) शिष्य को (जहासुयं

કરી લ્યે. ગુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય આસાતના દોષનો ભાગી બને છે. "उत्कुटुक" આ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઇન્દ્રિયનું દમન કરનાર તથા વિનિત હોય છે. "प्राञ्जलिपुट" આ વિશેષણથી શિષ્યમાં સર્વ પ્રકારના વિનયગુણ તથા જાતિસંપન્નતા અને કુળસંપન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥૨૨॥

एवं ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एवं-एवं પૂર્વોક્ત પ્રકારથી विणयजुत्तस्स – विनययुक्तस्य વિનય ધર્મથી યુક્ત બની सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स–सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પૂછવાવાળા

उक्तञ्च—

जो सुत्ताभिप्पाओ, सो अत्थो अज्जए य जम्हा। (स्था. २ ठा. १ उ०)

छाया—यः सूत्राभिप्रायः सोऽर्थः, अर्यते च यस्मात्।

व्याख्या—यः सूत्रस्य अभिप्रायः स एव अर्थः। यस्मात्=यतः करणादसावर्थः सूत्रात् अर्यते गम्यते। तदुभयं=सूत्रार्थद्वयं च पृच्छतः=पृच्छां कुर्वतः शिष्यस्य गुरुः यथाश्रुतं–गुरुपरंपरातो यथा ज्ञातं तथा सूत्रम्, अर्थं तदुभयं च व्याकुर्यात् =कथयेत्, न तु स्वबुद्धया कल्पितं कृत्वा बोधयेदिति भावः। इह तावत् सूत्रज्ञानाय सूत्रस्य शब्दार्थं तल्लक्षणं तद्भेदं तद्वाचनादिकं च निर्दिशामः, तथाहि—

वागरिज्जा–यथाश्रुतं व्याकुर्यात्) गुरु महाराज उन सब का शास्त्रविहित विधि के अनुसार प्रतिपादन करे।

कालिक उत्कालिक आदि सूत्र हैं। सूत्र का जो अभिप्राय है वही अर्थ है। कहा भी है–जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जए य जम्हा–सूत्र के अभिप्राय को अर्थ कहा गया है। क्यों कि यह अर्थ सूत्र से ही निश्चित किया जाता है। इस तरह केवल सूत्र को अथवा उसके अर्थ को एवं इन दोनों को जब शिष्य अपने आचार्य महाराज से पूछे तो आचार्य महाराज को चाहिये कि वे उसको गुरु परंपरा से यथाज्ञात सूत्र–अर्थ एवं दोनों को अच्छी तरह समझावें। ऐसा न करें कि अपनी निजी कल्पना से मिश्रित कर उन्हें समझावें। सूत्रज्ञान के लिये उपयोगी समझकर सूत्र का शब्दार्थ, उसका लक्षण, उसके भेद, एवं उसकी वाचना आदि के विषय में कुछ स्पष्टीकरण किया जाता है।—

શિષ્યને जहासुयं वागरिज्जा–यथाश्रुतं व्याकुर्यात् ગુરુ મહારાજ એ બધાનો શાસ્ત્ર વિહિત વિધિ અનુસાર પ્રતિપાદન કરે.

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર છે, સૂત્રનો જે અભિપ્રાય છે તે જ અર્થ છે. કહ્યું પણ છે,–जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जए य जम्हा–સૂત્રના અભિપ્રાયને અર્થ કહેવામાં આવેલ છે. કેમ કે, આ અર્થ સૂત્રથી નિશ્ચીત કરવામાં આવે છે. આ રીતે કેવળ સૂત્રને અથવા તેના અર્થને અથવા એ બન્નેને જ્યારે શિષ્ય પોતાના આચાર્ય મહારાજને પૂછે તો આચાર્ય મહારાજે તેને ગુરુ પરંપરાથી યથાજ્ઞાત સૂત્ર–અર્થ અને બન્નેને સારી રીતે સમજાવે એવું ન કરે કે પોતાની જ કલ્પનાથી મિશ્રિત કરી તેને સમજાવે. સૂત્ર જ્ઞાનને માટે ઉપયોગી સમજીને સૂત્રનો શબ્દાર્થ, તેનું લક્ષણ, તેનો ભેદ, અને તેની વાચના આદિના વિષયમાં કાંઇક સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવે છે–सूचयतीति सूत्रम्—

अयं भावः–बहुश्रुतोऽपि शिष्यः संशये सति गुरुं पृच्छति सूत्रार्थम्, तत्र विनयपूर्विकैव प्रच्छना करणीया यथा गुरोराशातना न भवेदिति। उत्कुटुक इति विशेषणेन–इन्द्रियदमनशीलत्वं विनीतत्वं च सूचितम्, प्राञ्जलिपुट इत्यनेन सर्वविधविनयवत्त्वं जातिकुलसम्पन्नत्वं च सूचितम् ॥ २२ ॥

मूलम्—एवं विणयजुत्तस्स, सुत्तं अत्थं च तदुभयं।
पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरिज्ज जहासुयं ॥२३॥

छाया—एवं विनययुक्तस्य, सूत्रम् अर्थं च तदुभयम्।
पृच्छतः शिष्यस्य, व्याकुर्याद् यथाश्रुतम् ॥ २३ ॥

टीका—'एवं विणयजुत्तस्स' इत्यादि। एवं=उक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य–विनयवतः, सूत्रम्–कालिकोत्कालिकादि, अर्थं–तद्बोध्यं, सूत्राभिप्रायमित्यर्थः।

निवृत्तिके लिये गुरुके सन्मुख जावे और बड़े विनयके साथ उस संशय की निवृत्ति करे। गुरु महाराज का विनय भक्ति में यदि जरा सी भी त्रुटि हो जायगी तो शिष्य आशातना दोष का भागी होगा। "उत्कुटुक" इस विशेषण से सूत्रकार यह सूचित करते हैं कि जो इस आसन से बैठता है वह साधु इन्द्रिय दमन शील तथा विनीत होता है। "प्राञ्जलिपुट" इस विशेषण से शिष्य में सभी प्रकार के विनयगुण तथा जातिसम्पन्नता एवं कुल सम्पन्नता सूचित होती है ॥गा.२२॥

'एवं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं–एवं) पूर्वोक्त प्रकार से (विणयजुत्तस्स–विनययुक्तस्य) विनयधर्म से युक्त होकर (सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स–सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः) सूत्र–अर्थ और सूत्र अर्थ दोनों को पूछने वाले (सीसस्स–शिष्यस्य) शिष्य को (जहासुयं

કરી લ્યે. ગુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય આસાતના દોષનો ભાગી બને છે. "उत्कुटुक" આ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઇન્દ્રિયનું દમન કરનાર તથા વિનિત હોય છે. "प्राञ्जलिपुट" આ વિશેષણથી શિષ્યમાં સર્વ પ્રકારના વિનયગુણ તથા જાતિસંપન્નતા અને કુળસંપન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥૨૨॥

एवं ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एवं-एवं પૂર્વોક્ત પ્રકારથી विणयजुत्तस्स – विनययुक्तस्य વિનય ધર્મથી યુક્ત બની सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स-सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પુછવાવાળા

उक्तञ्च—

जो सुत्ताभिप्पाओ, सो अत्थो अज्जए य जम्हा। (स्था. २ ठा. १ उ०)

छाया—यः सूत्राभिप्रायः सोऽर्थः, अर्यते च यस्मात्।

व्याख्या—यः सूत्रस्य अभिप्रायः स एव अर्थः। यस्मात्=यतः कारणादसावर्थः सूत्रात् अर्यते गम्यते। तदुभयं=सूत्रार्थद्वयं च पृच्छतः=पृच्छां कुर्वतः शिष्यस्य गुरुः यथाश्रुतं-गुरुपरंपरातो यथा ज्ञातं तथा सूत्रम्, अर्थं तदुभयं च व्याकुर्यात् =कथयेत्, न तु स्वबुद्धया कल्पितं कृत्वा बोधयेदिति भावः। इह तावत् सूत्रज्ञानाय सूत्रस्य शब्दार्थं तल्लक्षणं तद्भेदं तद्वाचनादिकं च निर्दिशामः, तथाहि—

वागरिज्जा-यथाश्रुतं व्याकुर्यात्) गुरु महाराज उन सब का शास्त्रविहित विधि के अनुसार प्रतिपादन करे।

कालिक उत्कालिक आदि सूत्र है। सूत्र का जो अभिप्राय है वही अर्थ है। कहा भी है-जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जए य जम्हा-सूत्र के अभिप्राय को अर्थ कहा गया है। क्यों कि यह अर्थ सूत्र से ही निश्चित किया जाता है। इस तरह केवल सूत्र को अथवा उसके अर्थ को एवं इन दोनों को जब शिष्य अपने आचार्य महाराज से पूछे तो आचार्य महाराज को चाहिये कि वे उसको गुरु परंपरा से यथाज्ञात सूत्र-अर्थ एवं दोनों को अच्छी तरह समझावें। ऐसा न करें कि अपनी निजी कल्पना से मिश्रित कर उन्हें समझावें। सूत्रज्ञान के लिये उपयोगी समझकर सूत्र का शब्दार्थ, उसका लक्षण, उसके भेद, एवं उसकी वाचना आदि के विषय में कुछ स्पष्टीकरण किया जाता है।—

શિષ્યને जहासुयं वागरिज्जा-यथाश्रुतं व्याकुर्यात् ગુરુ મહારાજ એ બધાનો શાસ્ત્ર વિહિત વિધિ અનુસાર પ્રતિપાદન કરે.

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર છે, સૂત્રનો જે અભિપ્રાય છે તે જ અર્થ છે. કહ્યું પણ છે,-जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जए य जम्हा-સૂત્રના અભિપ્રાયને અર્થ કહેવામાં આવેલ છે. કેમ કે, આ અર્થ સૂત્રથી નિશ્ચીત કરવામાં આવે છે. આ રીતે કેવળ સૂત્રને અથવા તેના અર્થને અથવા એ બન્નેને જ્યારે શિષ્ય પોતાના આચાર્ય મહારાજને પૂછે તો આચાર્ય મહારાજે તેને ગુરુ પરંપરાથી યથાજ્ઞાત સૂત્ર-અર્થ અને બન્નેને સારી રીતે સમજાવે એવું ન કરે કે પોતાની જ કલ્પનાથી મિશ્રિત કરી તેને સમજાવે. સૂત્ર જ્ઞાનને માટે ઉપયોગી સમજીને સૂત્રનો શબ્દાર્થ, તેનું લક્ષણ, તેનો ભેદ, અને તેની વાચના આદિના વિષયમાં કાંઈક સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવે છે-सूचयतीति सूत्रम्—

अयं भावः–बहुश्रुतोऽपि शिष्यः संशये सति गुरुं पृच्छति सूत्रार्थम्, तत्र विनयपूर्विकैव मच्छना करणीया यथा गुरोराशातना न भवेदिति। उत्कुटुक इति विशेषणेन– इन्द्रियदमनशीलत्वं विनीतत्वं च सूचितम्, प्राञ्जलिपुट इत्यनेन सर्वविधविनयवत्त्वं जातिकुलसम्पन्नत्वं च सूचितम् ॥ २२ ॥

मूलम्—एवं विणयजुत्तस्स, सुत्तं अत्थं च तदुभयं ।
पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरिज्ज जहासुयं ॥२३॥

छाया—एवं विनययुक्तस्य, सूत्रम् अर्थं च तदुभयम् ।
पृच्छतः शिष्यस्य, व्याकुर्याद् यथाश्रुतम् ॥ २३ ॥

टीका—'एवं विणयजुत्तस्स' इत्यादि। एवं=उक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य– विनयवतः, सूत्रम्–कालिकोत्कालिकादि, अर्थं–तद्बोध्यं, सूत्राभिप्रायमित्यर्थः।

निवृत्तिके लिये गुरुके सन्मुख जावेऔर बड़े विनयके साथ उस संशय की निवृत्ति करे। गुरु महाराज का विनय भक्ति में यदि जरा सी भी त्रुटि हो जायगी तो शिष्य आशातना दोष का भागी होगा। "उत्कुटुक" इस विशेषण से सूत्रकार यह सूचित करते हैं कि जो इस आसन से बैठता है वह साधु इन्द्रिय दमन शील तथा विनीत होता है। "प्राञ्जलिपुट" इस विशेषण से शिष्य में सभी प्रकार के विनयगुण तथा जातिसम्पन्नता एवं कुल सम्पन्नता सूचित होती है ॥गा.२२॥

'एवं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं–एवं) पूर्वोक्त प्रकार से (विणयजुत्तस्स– विनययुक्तस्य) विनयधर्म से युक्त होकर (सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स–सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः) सूत्र–अर्थ और सूत्र अर्थ दोनों को पूछने वाले (सीसस्स–शिष्यस्य) शिष्य को (जहासुयं

કરી લ્યે. ગુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય આસાતના દોષનો ભાગી બને છે. "उत्कुटुक" આ વિશેષણુથી સૂત્રકાર એ એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઈન્દ્રિયનું દમન કરનાર તથા વિનિત હોય છે. "प्राञ्जलिपुट" આ વિશેષણુથી શિષ્યમાં સર્વ પ્રકારના વિનયગુણુ તથા જાતિસંપન્નતા અને કુળસંપન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥૨૨॥

एवं ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एवं–एवं પૂર્વોક્ત પ્રકારથી विणयजुत्तस्स – विनययुक्तस्य વિનય ધર્મથી યુક્ત બની सुत्तं अत्थं च तदुभयं पुच्छमाणस्स–सूत्रं अर्थं तदुभयं पृच्छतः સૂત્ર–અર્થ અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પુછવાવાળા सीसस्स–

सूत्रपदनिक्षेपनामकं द्वितीयं द्वारम्—

अथ-सूत्रपदनिक्षेपः। द्रव्यसूत्रं-कार्पासादिकम्। भावसूत्रं तु-अस्मिन् ज्ञानाधिकारे सूचकं ज्ञानं श्रुतज्ञानम्, तस्यैव स्वपरार्थसूचकत्वात्, श्रूयते यत् तत् श्रुतं ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं, श्रुतं च तद् ज्ञानं श्रुतज्ञानम्। तच्च-एकादशाङ्गानि, प्रकीर्णकानि, दृष्टिवादश्च। तदुक्तम्—

"एक्कारसमंगाइं, पइन्नगं दिट्ठिवाओ य" इति। (उ. २८ अ. २३ गा.)

॥ इति द्वितीयं सूत्रपदनिक्षेपद्वारम् ॥

अथ तृतीयं सूत्रलक्षणद्वारम्—

यत् सूत्रं सूत्रलक्षणोपेतं तदेवोच्चारणीयम्, लक्षणरहितं हि सूत्रं विवक्षितमर्थं न साधयति, तस्माल्लक्षणयुक्तमेव सूत्रमिष्यते, अतः सूत्रलक्षणं वाच्यम्। तद् यथा-

अप्पक्खरं महत्थं, बत्तीसदोसविरहियं जं च।
लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहि य गुणेहि उववेयं॥

जिसके सेवन से-उपासना करने से-उसके द्वारा प्रतिपादित मार्ग का अनुसरण करने से-अष्टविध कर्मों का आत्मा से निर्गमन हो जाय उसका नाम सूत्र है। १।

सूत्र पद निक्षेप नामक दूसरा द्वार कहते हैं—

सूत्र के दो भेद हैं-१ द्रव्यसूत्र, २ भावसूत्र। कपास आदि से बना हुआ द्रव्यसूत्र है। भावश्रुत का नाम भावसूत्र है। इससे ही स्वस्वरूप और परस्वरूप का सूचन-अर्थात् बोध होता है। जो सुना जाय वह श्रुत एवं जिसके द्वारा जाना जाय वह ज्ञान है। श्रुतरूप जो ज्ञान है उस का नाम श्रुतज्ञान है। ११ अंग प्रकीर्णक (पइन्ना) एवं दृष्टिवाद ये सब श्रुतज्ञान स्वरूप हैं। कहा भी है-"एक्कारसमंगाइं पइन्नगं दिट्ठिवाओय"। ३।

કરવાથી તેના દ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગનું અનુસરણ કરવાથી આઠ પ્રકારના કર્મોનું આત્માથી નિર્ગમન થઇ જાય તેનું નામ સૂત્ર છે. ॥ ૧ ॥

સૂત્રપદ નિક્ષેપ નામનું બીજું દ્વાર કહે છે—

સૂત્રના બે ભેદ છે—૧ દ્રવ્યસૂત્ર, ૨ ભાવસૂત્ર કપાસ વગેરેથી બનેલ દ્રવ્યસૂત્ર છે, ભાવશ્રુતનું નામ ભાવસૂત્ર છે. આનાથી જ સ્વ સ્વરૂપ અને પર-સ્વરૂપનું સૂચન-અર્થાત્ બોધ થાય છે. જે સાંભળી શકાય તે શ્રુત અને જેનાથી જાણી શકાય તે જ્ઞાન છે. શ્રુતરૂપ જે જ્ઞાન છે. એનું નામ શ્રુતજ્ઞાન છે. ૧૧ અંગ પ્રકિર્ણક (પઇન્ના) અને દૃષ્ટીવાદ એ બધા શ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. કહ્યું પણ છે કે-एक्कारसमंगाइं पइन्नगं दिट्ठिवाओ य

ननु कः सूत्रशब्दार्थः ?-उच्यते-सूचयतीति सूत्रम्, यथा सूची सूत्रेण सूच्यते, सूचीसंलग्नं यत् सूत्रं तदेव सूच्याः सूचकं प्रबोधकं भवति, तथाऽर्थसंबद्धं सूत्रं, वाच्यवाचकभावसम्बन्धेन यावानर्थः सूत्रे विद्यमानस्तस्य तस्यार्थस्य सूचकं सूत्रम्। एवमर्थस्य सूचनात् सूत्रम् ॥ १ ॥ अथवा-सीव्यतीति सूत्रम् । यथा-सूत्रं-तन्तुः अङ्गरक्षिकादीनि सीव्यति, एवमर्थे च पदं सीव्यति=योजयति-एवं च सीवनात् सूत्रमिति ॥ २ ॥ अथवा-स्रवतीति सूत्रम् यथा-चन्द्रकान्तमणिः चन्द्रकिरणसंनिधानाज्जलं स्रवति-प्रादुर्भावयति । एवं सूत्रमप्याचार्यसंनिधानादर्थं प्रस्रवति तथा च स्रवणात् सूत्रमिति ॥ ३ ॥ अथवा-सरतीति सूत्रम्, अष्टविधं कर्म सरति-निर्गच्छति येन तत् सूत्रम् ॥ ४ ॥

॥ इति प्रथमं सूत्रशब्दार्थद्वारम् ॥ १ ॥

सूचयतीति सूत्रम्—

सूत्र शब्द का अर्थ-जिस प्रकार सूई संलग्न सूत्र सूई का प्रबोधक होता है उसी तरह अर्थ संबद्ध सूत्र वाच्य वाचकभाव संबंध से जितना २ अर्थ अपने में विद्यमान होता है उतने २ अर्थ का सूचक होता है, इस तरह "सूचयतीति सूत्रम्" अर्थ का सूचक होने से सूत्र कहा गया है। यह व्युत्पत्तिलभ्य अर्थ है। अथवा-"सीव्यतीति सूत्रम्"-जिस प्रकार डोरा अंगरक्षिका-कुर्ता-आदि वस्त्रों को सीता है परस्पर में जोड़ देता है-उसी तरह सूत्र भी अर्थ को योजित कर देता है। अथवा-"स्रवतीति सूत्रम्"-जिस प्रकार चंद्रकान्तमणि चंद्र किरणों के संपर्क से द्रवित हो जाता है-पानी छोड़ता है-उसी प्रकार सूत्र भी आचार्य के संनिधान से अर्थ को अपनेमें प्रकट कर देता है। अथवा-"सरतीति सूत्रम्"-

સૂત્ર શબ્દનો અર્થ-જે રીતે સોય સંલગ્ન સૂત્ર સોયનો પ્રબોધક બને છે તેવી રીતે અર્થ સંબદ્ધ સૂત્ર વાચ્ય વાચક ભાવ સંબંધથી જેટલા જેટલા અર્થ તેનામાં વિદ્યમાન હોય છે, એટલા એટલા અર્થનો સૂચક હોય છે. "सूचयतीति सूत्रम्" અર્થનો સૂચક હોવાથી જ સૂત્ર કહેવામાં આવેલ છે. આ વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ છે. અથવા-सीव्यतीति सूत्रम् જે રીતે દોરો અંગનું રક્ષણ કરનાર કુર્તા આદિ વસ્ત્રોને સીવે છે, પરસ્પરથી જોડી દે છે. એવી જ રીતે સૂત્ર પણ અર્થને યોજનાર હોય છે. અથવા स्रवतीतिसूत्रम् જે રીતે ચંદ્રકાન્ત મણી ચંદ્રકિરણોના સંપર્કથી દ્રવિત બને છે. પાણી છોડે છે-તે પ્રકારે સૂત્ર પણ આચાર્યના સંનિધાનથી અર્થને કે જે પોતાનામાં સમાયેલ છે તે પ્રગટ કરી દે છે અથવા सरतीति सूत्रम् જેના [illegible]

'महाक्षरं महार्थं' यथा-दृष्टिवादः ॥४॥ यच्च द्वात्रिंशद्दोषविरहितं=अलीकादिभिर्द्वात्रिंशद्दोषैर्वर्जितं तथाऽष्टभिर्गुणैरुपेतं सूत्रं तल्लक्षणयुक्तं सूत्रं भवति तत् सूत्रं पठनीयमित्यर्थः।

अथ-सूत्रदोषाः—

अथ सूत्राणां द्वात्रिंशद्दोषा उच्यन्ते—

अलियमुवघायजणयं, णिरत्थगमवत्थयं छलं दुहिलं।
निस्सारमहियमूणं, पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥१॥
कमभिन्न-वयणभिन्ने, विभत्तिभिन्नं च लिंगभिन्नं च।
अणभिहियमपयमेव य, सभावहीणं ववहियं च ॥२॥
काल-जति-च्छवि-दोसो, समयविरुद्धं च वयणमित्तं च।
अत्थावत्ती दोसो, हवइ य असमासदोसो य ॥३॥
उवमा रूवगदोसो, निद्देसपयत्थसंधिदोसो य।
एए य सुत्तदोसा, वत्तीसं हुंति नायव्वा ॥४॥

छाया—अलीकम् १, उपघातजनकं २, निरर्थकं ३, अपार्थकं ४, छलं ५, द्रुहिलम् ६, निःसारम् ७, अधिकम् ८, ऊनम् ९, पुनरुक्तं १०, व्याहतं ११, अयुक्तम् १२, ॥१॥

क्रमभिन्न १३, वचनभिन्ने १४, विभक्तिभिन्नं च १५, लिङ्गभिन्नं च १६, अनभिहितं १७, अपदमेव च १८, स्वभावहीनं १९, व्यवहितं च २० ॥२॥

तथा बृहत्कल्पादि सूत्र २। महा अक्षर वाला हो पर अर्थ अल्प हो जैसे-ज्ञाताध्ययन आदि ३। महाक्षर वाला हो और अर्थ भी जिसका महान् हो जैसे दृष्टिवाद ४। ३२ बत्तीस दोष सूत्र के ये हैं—

३२ दोष सूत्र के-अलीक १, उपघातजनक २, निरर्थक ३, अपार्थक ४, छल ५, द्रुहिल ६, निःसार ७, अधिक ८, ऊन ९, पुनरुक्त १०, व्याहत ११, अयुक्त १२, क्रमभिन्न १३, वचनभिन्न १४, विभक्तिभिन्न १५, लिङ्गभिन्न १६, अनभिहित १७, अपद १८, स्वभावहीन १९, व्यवहित

ल્પાદિ સૂત્ર ૨. વધુ અક્ષરવાળા હોય પણ અર્થ નાના હોય જેવાં જ્ઞાતાધ્યયન આદિ ૩. વધુ અક્ષરવાળા હોય અને અર્થ પણ જેના મહાન હોય જેવાં દષ્ટીવાદ ૪. સૂત્રના બત્રીસ દોષ આ છે.....

અલીક ૧, ઉપઘાતજનક ૨, નિરર્થક ૩, અપાર્થક ૪, છલ ૫, દ્રુહિલ ૬, નિઃસાર ૭, અધિક ૮, ઉન ૯, પુનરુક્ત ૧૦, વ્યાહત ૧૧, અયુક્ત ૧૨, ક્રમભિન્ન ૧૩, વચનભિન્ન ૧૪, વિભક્તિભિન્ન ૧૫, લિઙ્ગભિન્ન ૧૬, અનભિહિત ૧૭, અપદ ૧૮, સ્વભાવહીન ૧૯, વ્યવહિત ૨૦, કાલદોષ ૨૧, યતિ-

ઉ० १९ —

यद् अल्पाक्षरं, तथा-महार्थं च भवति, अत्र "अल्पाक्षरं महार्थम्" इति विशेषणद्वये चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—अल्पाक्षरमल्पार्थम्' यथा कार्पासादिकम् ॥ १ ॥ 'अल्पाक्षरं-महार्थम्' यथा-सामायिकं बृहत्कल्पादि च ॥ २ ॥ 'महाक्षरमल्पार्थम्"। यथा—ज्ञाताध्ययनानि, अन्यच्च यदस्यां कोटौ व्यवस्थितम्।

अब सूत्रलक्षण नाम का तीसरा द्वार कहते हैं—जो सूत्र सूत्रलक्षण से युक्त है वही उच्चारण करने के योग्य होता है। और उसीसे अपने वास्तविक अर्थ का बोध होता है। इससे विपरीत सूत्र द्वारा विवक्षित अर्थ की प्रतिपत्ति-ज्ञान नहीं हो सकती है क्यों कि उससे यथार्थ अर्थ का प्रकाशन नहीं होता है। इस लिये "सूत्र का क्या लक्षण है" इस प्रकार के प्रश्न के समाधान निमित्त उसका लक्षण कहा जाता है।

"अप्पक्खरं महत्थं, बत्तीसदोस, विरहियं जं च।
लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहिय गुणेहि उववेयं" ॥ १ ॥

जिसमें अल्प अक्षर होते हैं और महान् जिसका अर्थ होता है एवं बत्तीस दोषों से जो रहित होता है तथा आठगुणों से जो युक्त होता है वह सूत्र है "अल्प अक्षर वाला हो एवं अर्थ जिसका महान् हो" इस प्रकार के सूत्र के विशेषण से ये ४ भंग होते हैं-अल्प अक्षर वाला हो एवं अल्प अर्थ वाला हो जैसे कपास आदि का बना हुआ सूत १। अल्प अक्षर वाला हो, पर जिसका महान् अर्थ हो जैसे सामायिक सूत्र,

હવે સૂત્ર લક્ષણ નામનું ત્રીજું દ્વાર કહે છે—

જે સૂત્ર સૂત્રલક્ષણથી યુક્ત છે તે જ ઉચ્ચારણ કરવા માટે યોગ્ય છે, અને એનાથી પોતાના વાસ્તવિક અર્થને બોધ થાય છે. એનાથી વિપરીત સૂત્રથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન થઇ શકતું નથી, કારણ કે, એનાથી યથાર્થ અર્થનું પ્રકાશન થતું નથી.

अप्पक्खरं महत्थं बत्तीस दोसविरहियं जं च।

लक्खणजुत्तं सुत्तं अट्ठहियथेणेहि उववेयं જેમાં અક્ષર ઓછા હોય છે અને અર્થ મહાન હોય છે જે બત્રીસ દોષોથી રહિત હોય છે તથા આઠ ગુણોથી જે યુક્ત હોય છે તે સૂત્ર છે. "થોડા અક્ષરવાળા હોય અને અર્થ જેના મહાન હોય"

આ પ્રકારના સૂત્રના વિશેષણથી આ ચાર ભંગ થાય છે. થોડા અક્ષરવાળા હોય અથવા અલ્પ અર્થવાળા હોય. જેમ કે કપાસ આદિથી બનેલ સુતર ૧. થોડા અક્ષરવાળા હોય પણ જેનો અર્થ મહાન હોય, જેવાં સામાયિક

यथा- 'अ, आ, इ, ई,' इत्यादि । डित्थादिवद्वा ॥ ३ ॥ अपार्थकम्-असंबद्धार्थकम्, यथा-" दश दाडिमानि षडपूपाः, सप्त गर्दभपुच्छाः, इत्यादि ॥ ४ ॥

छलं—यत्रानिष्टस्यार्थान्तरस्य संभवाद् विवक्षितार्थोपघातः कर्तुं शक्यते तच्छलम्, यथा—' नवकम्बलो देवदत्तः ' इत्यादि, अत्र—नूतनकम्बलस्य विवक्षितार्थस्य नवसंख्यककम्बलविषयकबोधसंभवादुपघातः कर्तुं शक्यते ॥ ५ ॥

द्रुहिलं-जन्तुनामहितोपदेशकत्वेन पापव्यापारपोषकम्, यथा—

अनुष्टुप्छन्दः—एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।
भद्रे! वृकपदं पश्य, यद् वदन्त्यबहुश्रुताः ॥ १ ॥

वियोगिनी छन्दः—पिब खाद च चारुलोचने, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते ।
नहि भीरु ! गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ २ ॥

नहीं पड़ता; जैसे-अ आ इ ई इत्यादि ॥ ३ ॥ असंबद्ध अर्थ जिस सूत्र द्वारा कहा जाता है वह अपार्थक दोष वाला सूत्र माना जाता है-जैसे दशदाडिम, छह मालपुए, सात गधे की पूंछे इत्यादि ॥ ४ ॥ ये सब सूत्र असंबद्ध अर्थ के प्रतिपादक हैं। जहां अनिष्ट अर्थान्तर की संभावना से विवक्षित अर्थ का अपलाप किया जा सकता है वह छलदोष है जैसे किसी ने कहा कि " नव कम्बलोऽयं देवदत्तः " देवदत्त नवकम्बल वाला है-यहां नव शब्द का अर्थ नूतन है, और इसी अर्थ में नव शब्द विवक्षित हुआ है, परंतु इस अर्थ को उपघात करने वाला यह कह देता है कि ९ संख्या युक्त कम्बल इसके पास कहां है एक ही कम्बल तो है। इस प्रकार के अर्थ की संभावना नव शब्द से हुई है। अतः विवक्षित अर्थ का उपघात जिस शब्द से युक्त सूत्र का होना, उपघात दोषावशिष्ट माना जाता है.

જ મળતો નથી, જેમ અ આ ઇ ઈ ઈત્યાદિ (૩) અસંબદ્ધ અર્થ જે સૂત્ર દ્વારા કહેવામાં આવે છે તે અપાર્થક દોષવાળા સૂત્ર માનવામાં આવે છે. જેમ દસ દાડમ, છ પુઆ, સાત ગધેડાની પૂછ ઈત્યાદિ. (૪) આ બધા સૂત્ર અસંબદ્ધ અર્થનાં પ્રતિપાદક છે. જ્યાં અનિષ્ટ અર્થાન્તરની સંભાવનાથી વિવક્ષિત અર્થનો અપલાપ કરવામાં આવે છે તે છલદોષ છે. જેમ કોઈએ કહ્યું કે, "નવ કમ્બલોઽયં દેવદત્તઃ" આ દેવદત્ત નવ કમ્બલવાળા છે-અહિં નવ શબ્દનો અર્થ નૂતન છે. અને આજ અર્થમાં નવ શબ્દ વિવક્ષિત થયેલ છે. પરંતુ આ અર્થને ઉપઘાત કરવાવાળા એવું કહી દે છે કે, નવ સંખ્યા યુકત કમ્બલ એમની પાસે ક્યાં છે. એક જ કમ્બલ છે. આ પ્રકારે અર્થની સંભાવના નવ શબ્દથી થઈ છે. વિવક્ષિત અર્થનો ઉપઘાત જે સૂત્રમાં થાય છે એ શબ્દથી યુકત સૂત્રનું હોવું ઉપઘાત દોષાવિશિષ્ટ માનવામાં આવે છે. (૫)

काल-यति-च्छविदोषः (कालदोषः २१, यतिदोषः २२, छविदोषः २३) समयविरुद्धं च २४, वचनमात्रं च २५, । अर्थापत्तिर्दोषो २६, भवति च असमास दोषश्च २७ ॥ ३ ॥

उपमा २८,-रूपकदोषो २९, निर्देश ३०,-पदार्थ ३१,-संधिदोषश्च ३२, एते तु सूत्रदोषा द्वात्रिंशद् भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ४ ॥

व्याख्या—अलीकम्-अनृतम् तच द्विधा-अभूतोद्भावनं भूतनिह्नवश्च । यथा-'ईश्वरकर्तृकं जगत्' इत्यादि-अभूतोद्भावनम् । 'नास्ति आत्मा' इत्यादिकस्तु भूतनिह्नवः ॥ १ ॥ उपघातः—सत्त्वघातादिः, तज्जनकं यथा-'वेदविहिता हिंसा-धर्माय' इत्यादि ॥ २ ॥ निरर्थकं-यत्र वर्णानां क्रमनिर्देशमात्रमुपलभ्यते न त्वर्थो

२०, कालदोष २१, यतिदोष २२, छविदोष २३, समयविरुद्ध २४, वचनमात्र २५, अर्थापत्ति २६, असमासदोष २७, उपमा २८, रूपक २९, निर्देश ३०, पदार्थ ३१, एवं संधिदोष ३२। कहा भी है-

'अलिय मुवघायजणयं' इत्यादि—

इन ३२ दोषों का स्वरूप इस प्रकार है-अलीक नाम असत्य का है यह दो प्रकार का होता है-अभूतोद्भावन १। भूतनिह्नव है २। जैसे-"ईश्वर कर्तृक जगत् इत्यादि" जगत् को ईश्वर ने बनाया है-इस प्रकार का प्रतिपादक सूत्र अभूतोद्भावक है नास्ति आत्मा-आत्मा नहीं इस प्रकार जमाली द्वारा कथित सूत्र भूतनिह्नव स्वरूप है ॥१॥ उपघात शब्द का अर्थ है प्राणियों की हिंसा आदिका प्ररूपण करना। इस बात के प्ररूपक सूत्र उपघात दोषवाले माने जाते हैं-जैसे कहना कि वेदविहिता हिंसा धर्माय" वेदविहित हिंसा धर्म के लिये है" ॥ २ ॥ जिसमें सिर्फ वर्णों का क्रम ही निर्दिष्ट हो वह निरर्थक दोष है-इसमें अर्थ का पता

દોષ ૨૨, છવિદોષ ૨૩, સમયવિરૂદ્ધ ૨૪, વચનમાત્ર ૨૫, અર્થાપત્તિ ૨૬, અસમાસ દોષ ૨૭, ઉપમા ૨૮, રૂપક ૨૯, નિર્દેશ ૩૦, પદાર્થ ૩૧. અને સંધીદોષ ૩૨, तदुक्तं—"आलियमुवघाय जणयं०" ઈત્યાદિ !

આ બત્રીસ દોષોનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે—અલીક નામ અસત્યનું છે. આ બે પ્રકારે છે, ૧ અભૂતોદ્ભવન, ૨ ભૂતનિહ્નવ, જેમ-'ઈશ્વર કર્તૃક જગત ઈત્યાદિ" જગતને ઈશ્વરે બનાવ્યું છે-આ પ્રકારે પ્રતિપાદિત સૂત્ર અભૂતોદ્ભાવક છે, નાસ્તિ આત્મ-આત્મા નથી, આ પ્રકારના જમાલી દ્વારા કહેવાયેલ સૂત્ર ભૂતનિહ્નવ સ્વરૂપ છે. ઉપઘાત શબ્દનો અર્થ છે. પ્રાણીઓની હિંસા આદિનું પ્રરુપણ કરવું, આ વાતને પ્રરૂપક સૂત્ર ઉપઘાત દોષવાળા માનવામાં આવે છે-જેમ કહેવું કે, वेदविहिता हिंसा धर्माय (२)" વેદ વિહિત હિંસા ધર્મના માટે છે" જેમાં ફક્ત વર્ણોના ક્રમનોજ નિર્દેશ હોય તે નિરર્થક દોષ છે,-આમાં અર્થ

ऊनम्—अक्षरपदादिभिर्हीनम् । अथवा-हेतुदृष्टान्ताभ्यामेव हीनम् ऊनम् । यथा-अनित्यः शब्दो घटवदिति । अत्र हेतुर्नास्ति, यथा वा 'अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद्' इत्यादि, अत्र-घटादिरूपो दृष्टान्तो नास्ति ॥ ९ ॥

पुनरुक्तं त्रिधा-शब्दतोऽर्थतश्च । तथा-अर्थादापन्नस्य पुनर्वचनं-पुनरुक्तं । तत्र शब्दतः पुनरुक्तं यथा-घटः, घटः, इत्यादि । अर्थतः पुनरुक्तं यथा-घटः, कुटः, कुम्भ इत्यादि । अर्थादापन्नस्य पुनर्वचचनं यथा-पीनोऽयं देवदत्तो, दिवा न भुङ्क्ते इत्युक्ते अर्थादापन्नं-'रात्रौ भुङ्क्ते' इति, तत्रार्थादापन्नमपि 'रात्रौ भुङ्क्ते' इति यो ब्रूयात् तस्य पुनरुक्तता ॥ १० ॥

व्याहतं—यत्र पूर्वेण परं विहन्यते । यथा—

"कर्म चास्ति फलं चास्ति कर्ता न त्वस्ति कर्मणाम्" इत्यादि।

अक्षर एवं पद आदि से हीन होता है वहां ऊन नामक दोप माना जाता है । अथवा हेतु एवं दृष्टान्त से जो हीन होता है वहां भी यह दोप माना जाता है। जैसे "अनित्यः शब्दः घटवत्" यह वाक्य हेतु से हीन है ॥९॥ पुनरुक्त दोप शब्द, अर्थ एवं प्रसंगादि से प्राप्त अर्थ के पुनः कथन से होता है । घट घट यहां शब्द की अपेक्षा, घट कुंभ कुट यहां अर्थ की अपेक्षा तथा "पीनोऽयं देवदत्तः दिवा न भुंक्ते" यहां अर्थात् प्रसक्त अर्थ रात्रि में भोजन करना है फिर भी "रात्रौ भुङ्क्ते" रात्रि में खाता है यह कहना पुनरुक्ति दोप से दूपित माना जाता है ॥ १० ॥ पूर्व से पर जहां विरोध होता है, वहां व्याहत दोप माना जाता है—जैसे-किसी ने कहा कि कर्म हैं फल हैं परन्तु कर्मों का कर्त्ता कोई नहीं है। यह वाक्य पूर्वापर में

અને એ દૃષ્ટાંત નહીં. (૮) જે અક્ષર અને પદ આદિથી હીન હોય છે. ત્યાં ઉન નામનો દોષ માનવામાં આવે છે. અથવા હેતુ અને દૃષ્ટાંતથી જ હીન હોય છે, ત્યાં પણ એ દોષ માનવામાં આવે છે. જેવી રીતે अनित्यः शब्दः घटवत् આ વાકય હેતુથી હીન છે. अनित्यः शब्दः कृतकत्वात् અહિં દૃષ્ટાંતથી વિહિનતા છે. (૯) પુનરુક્ત દોષ શબ્દ, અર્થ અને પ્રસંગ આદિથી પ્રાપ્ત અર્થના પુનઃ કથનથી થાય છે. ઘટ ઘટ અહિં શબ્દની અપેક્ષા ઘટ કુંભ કુટ અહિં અર્થની અપેક્ષા તથા "पीनोऽयं देवदत्तः दिवा न भुंक्ते" અહિં અર્થાત્ પ્રસક્ત અર્થ રાત્રીમાં ભોજન કરવું એ છે. છતાં પણ એ કહેવું છે કે रात्रौ भुंक्ते એ રાત્રીમાં ખાય છે, આમ કહેવું પુનરુક્તિ દોષથી દુષિત માનવામાં આવે છે. (૧૦) પૂર્વથી પરનો જ્યાં વિરોધ છે, ત્યાં વ્યાહત દોષ માનવામાં આવે છે, જેમ કે, કોઈએ કહ્યું કે, કર્મ છે, ફળ છે, પરંતુ કર્મોનો કર્તા કોઇ નથી. આ વાક્ય

इत्यादि ॥ ६ ॥

निःसारं=तथाविधयुक्तिरहितं परिफल्गु, यथा–सौगतादिशास्त्रम् ॥ ७ ॥

अधिकम्–अक्षरपदादिभिरतिमात्रम् । अथवा हेतोर्दृष्टान्तस्य वाऽऽधिक्ये सति अधिकं, यथा–अनित्यः शब्दः, कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाभ्यां घटपटवदित्यादि। एकस्मिन् साध्ये एक एव हेतुर्दृष्टान्तश्च वक्तव्यः । अत्र च प्रत्येकं द्वयाभिधानादाधिक्यमिति भावः ॥ ८ ॥

॥५॥ जन्तुओं को अहित का उपदेशक होने से जो पापव्यापार का पोपक सूत्र होता है वह द्रुहिल दोपवाला सूत्र माना जाता है। जैसे–चार्वाक का यह कहना कि–यह लोक जितना प्रत्यक्ष से दिखता है उतना ही है इससे आगे नहीं। पुण्य पाप एवं स्वर्ग नरक यह भी नहीं है। इस लिये खाओ पीओ मस्त रहो और आनंद से अपने समय को निकालो ॥ ६ ॥ युक्ति रहित जो सूत्र होता है वह निस्सार दोप वाला माना जाता है, जैसे सौगत आदि का शास्त्र ॥ ७ ॥ जिसमें अक्षर पद आदि आवश्यकता से अधिक होते हैं वह सूत्र अधिक दोप संयुक्त जानना चाहिये, अथवा–जिसमें एक हेतु और दृष्टान्त के अतिरिक्त हेतु और दृष्टान्त हों वह भी अधिक दोपवाला सूत्र मानना चाहिये–जैसे–" अनित्यः शब्दः कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वात् घटपटवदिति " शब्द अनित्य है क्यों कि वह कृतक है एवं प्रयत्नपूर्वक होता है जैसे घट और पट ॥ ७ ॥ इस अनुमान में एक हेतु और १ दृष्टान्त अधिक है। एक साध्य में १ ही हेतु और १ ही दृष्टान्त होता है। दो हेतु और दो दृष्टान्त नहीं ॥ ८ ॥ जो

જન્તુઓના અહિતના ઉપદેશક હોવાથી જે પાપ વ્યપારને પોષક સૂત્ર હોય છે, તે દ્રુહિલ દોષવાળા સૂત્ર માનવામાં આવે છે. જેમ ચાર્વાક કહે છે કેઃ—આ લોક જે રીતે પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે એટલું જ છે એનાથી આગળ નથી, પુણ્ય, પાપ અને સ્વર્ગ નરક એ પણ નથી, આ માટે ખાઓ પીઓ અને મસ્ત રહો તથા આનંદથી સમયને પસાર કરો, (૬) યુક્તિ રહિત જે સૂત્ર હોય છે તે નિસ્સાર દોષવાળા મનાય છે. જેમ સૌગત આદિ શાસ્ત્ર, (૭) જેમાં અક્ષર પદ આદિ આવશ્યકતાથી અધિક હોય છે તે સૂત્ર અધિક દોષ સંયુક્ત જાણવું જોઈએ. અથવા જેમાં એક હેતુ અને દૃષ્ટાંતના અતિરિક્ત હેતુ અને દૃષ્ટાંત હોય તેને પણ અધિક દોષવાળા સૂત્ર માનવા જોઈએ. જેમ—" अनित्यः शब्दः कृतकत्वप्रयत्नान्तरीयकत्वात् घटपटवदिति " શબ્દ અનિત્ય છે, કેમ કે, તે કૃતક છે. અને પ્રયત્નપૂર્વક થાય છે, જેમ ઘટ અને પટ. આ અનુમાનમાં એક હેતુ અને એક દૃષ્ટાંત અધિક છે. એક સાધ્યમાં એક જ હેતુ અને એક જ દૃષ્ટાંત હોય છે. બે :

शब्दरूपगन्धरसस्पर्शा इति वक्तव्ये रूपगन्धशब्दस्पर्शरसा इति ब्रूयाद्' इत्यादि ॥१३॥

वचनभिन्नं—यत्र वचनव्यत्ययः, यथा–'वृक्षा ऋतौ पुष्पितः' इत्यादि ॥१४॥

विभक्तिभिन्नं—यत्र विभक्तिव्यत्ययः, यथा–'वृक्षं पश्य' इति वक्तव्ये 'वृक्षः पश्य' इति ब्रूयात्' इत्यादि ॥ १५ ॥

लिङ्गभिन्नं—यत्र लिङ्गव्यत्ययः, यथा–'इयं स्त्री' इति वक्तव्ये 'अयं स्त्री' इति ब्रूयात्, इत्यादि ॥ १६ ॥

अनभिहितं—स्वसिद्धान्तोपदिष्टाधिककथनम्। यथा–राशिद्वयमिति वक्तव्ये राशित्रयकथनम्, इत्यादि ॥ १७ ॥

का दोष आता है। क्यों कि सूत्र में जिस क्रम से इन्द्रियों का वर्णन किया गया है उसी क्रम से उनके विषय का भी वर्णन करना चाहिये ॥ १३ ॥ जहां वचन का व्यत्यय होता है वहां वचनभिन्न नामका दोष होता है जैसे "वृक्षाः ऋतौ पुष्पितः" यहां वचन व्यत्यय है। क्यों कि "पुष्पितः" की जगह "पुष्पिताः" ऐसा बहुवचन होना चाहिये ॥१४॥ जहां विभक्ति का व्यत्यय होता है वहाँ विभक्तिभिन्न दोष माना जाता है जैसे "वृक्षः पश्य" यहां पर विभक्ति भिन्न दोष है यहाँ, 'वृक्षः' की जगह 'वृक्षं' ऐसा होना चाहिये ॥ १५ ॥ जहां स्त्रीलिङ्ग आदि का व्यत्यय होता है वह लिङ्गभिन्न दोष है जैसे; "अयं स्त्री" यहां हुआ है। 'अयं' की जगह 'इयं' होनी चाहिये सो 'इयं' की जगह 'अयं' कर दिया यह लिङ्गव्यत्यय है ॥ १६ ॥ जो बात सिद्धान्त में प्रतिपादित नहीं है उसे भी मानना अर्थात् सिद्धान्तकथित बात से भी

भिन्न नामनो દોષ આવે છે. કેમ કે, સૂત્રમાં જે ક્રમથી ઇન્દ્રિયોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એ જ ક્રમથી એના વિષયનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ. (૧૩) જ્યાં વચનનો ઉલટ-સુલટ વ્યત્યય થાય છે. ત્યાં વચનભિન્ન નામનો દોષ લાગે છે. જેમ वृक्षाः ऋतौ पुष्पितः-અહીં વચનવ્યત્યય છે, કેમકે पुष्पितः ની જગ્યાએ "पुष्पिताः" એમ બહુવચન હોવું જોઈએ. (૧૪) જ્યાં વિભક્તિનો વ્યત્યય હોય છે. તે વિભક્તિ ભિન્ન દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ "वृक्षः पश्य" અહિં પદ છે "वृक्षं पश्य" એ ઠીક છે. वृक्षं નીજગ્યાએ वृक्षः આ વિભક્તિનો વ્યત્યય છે. (૧૫) જ્યાં સ્ત્રીલિંગ આદિનો વ્યત્યય બને છે તે લિંગ ભિન્ન દોષ છે, જેમ अयं स्त्री અહીં अयं ની જગ્યાએ इयं હોવું જોઈએ. તે इयं ની જગ્યાએ अयं કરી દીધું એ લિંગવ્યત્યય છે, (૧૬) જે વાત સિદ્ધાંતમાં પ્રતિપાદિત નથી તેને માનવી, અર્થાત્ સિદ્ધાંત કથિત વાતથી પણ અધિક જે યુક્તિ

पूर्वं-' कर्म चास्ति ' इत्युक्तम् , तेन-कर्मणां कर्ता नास्तीत्यस्य विघातो भवति। यथा वा—अयं बालको वन्ध्याप्रसूतः, इत्यादि ॥ ११ ॥

अयुक्तम्—बुद्धया चिन्त्यमानम्-अनुपपत्तिक्षमम् । यथा—

" तेषां कटतटभ्रष्टै,-र्गजानां मदविन्दुभिः ।
प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥

यथा वा—श्रावकस्य मुनिदर्शनहर्षाश्रुभिरुपाश्रयः संभृतः ॥ १२ ॥

क्रमभिन्नं-यत्र क्रमो नाराध्यते। यथा-' श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानां विषयाः

विरोधी है कारण कि जब कर्म है तो कोई न कोई इनका कर्त्ता भी है-फिर यह कहना कि इनका कोई कर्त्ता नहीं है यह व्याहत दोष है । इसी तरह " अयंबालकोवन्ध्याप्रसूतः " अर्थात् यह बालक वन्ध्यापुत्र है यह भी समझना चाहिये ॥ ११ ॥ जो युक्ति सह नहीं होता है वहां अयुक्त दोष आता है जैसे-हाथियों का वर्णन करते समय ऐसा कहा जाय कि उनके हाथियो के गण्डस्थल से च्युत मदजल का इतना अधिक प्रवाह वहा कि वहां एक घोर नदी हो गई जिसमें हाथी, अश्व एवं रथ सब के सब वह गये। यह बुद्धिकल्पित चीज युक्ति सह नहीं है। इस लिये ये अयुक्त नामका दोष है। इसी तरह यह कथन भी " कि मुनियों के दर्शन से श्रावकों की आंखों से इतने आनंदाश्रु निकले कि उपाश्रय भर गया " ॥ १२ ॥ जहां क्रम वर्णन पर ध्यान नहीं रखा जाता है वहां क्रमभिन्न नामका दोष है-जैसे-श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानां विषयाः रूपगंधशब्दस्पर्शरसाः, ऐसा कोई सूत्र बनावें तो उसमें क्रमभिन्न नाम

પૂર્વાપરમાં વિરોધી છે કારણ કે, જ્યારે કર્મ છે તો કોઇને કોઈ તેનો કર્તા પણ હોવો જોઈએ. પછી એ કહેવું કે એનો કોઈ કર્તા નથી એ 'વ્યાહત' દોષ છે. આ રીતે " अयं बालको वन्ध्याप्रसूतः " અર્થાત્ "આ બાળક વન્ધ્યા પુત્ર છે" એમ કહેવું તે પણ સમજવું જોઈએ. (૧૧) જે યુક્તિ પુરઃસર નથી ત્યાં અયુકત દોષ આવે છે. જેમ હાથીઓનું વર્ણન કરતી વખતે એમ કહેવામાં આવે કે તે હાથીઓના ગંડસ્થલથી ચ્યુત મદજળનો એટલો વધુ પ્રવાહ નિકળ્યો કે, ત્યાં એક ઘોર નદી થઇ ગઈ જેમાં હાથી, અશ્વ અને રથ આ બધાં તણાઈ ગયાં, આ બુદ્ધિ કલ્પિત ચિજ યુક્તિ સહ નથી. આ માટે અયુકત નામનો દોષ છે. એવી રીતે " મુનિયોના દર્શનથી શ્રાવકોની આંખોમાંથી એટલાં આંસુ વહ્યા કે તેનાથી ઉપાશ્રય ભરાઇ ગયો. આ કથન પણ અયુકત દોષવાળું છે (૧૨) જ્યાં ક્રમવર્ણન ઉપર ધ્યાન નથી રખાતું ત્યાં ક્રમભિન્ન નામનો દોષ છે-જેમ श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानां विषयाः-रूप-गंध-शब्द-स्पर्श-रसाः એવું કોઈ સૂત્ર બનાવે તો એમાં ક્રમ-

कालदोषो यत्रातीतादिकालव्यत्ययः, यथा 'रामो वनं प्रविवेश' इति वक्तव्ये 'रामो वनं प्रविशति' इत्यादि ॥ २१ ॥

यतिदोषोऽस्थानविरतिः, सर्वथाऽविरतिर्वा । यथा-' धम्मो मंगलमुक्किट्ठं " इत्यादौ ' धम्मो ' इत्यत्र विरामः । यद्वा-गाथाया अन्ते विरामकरणम् ॥ २२ ॥

छविः-अलंकारः, तेन शून्यं छविदोषः । यथा-'वालो धावति' इत्यादि ॥२३॥

समयविरुद्धं-स्वसिद्धान्तविरुद्धं, यथा-स्याद्वादसिद्धान्ते तद्विरुद्धकथनम् ॥२४॥

में सुवन्त तिङन्तात्मक पद का स्वरूप विस्तार से विवेचित करके अथवा अर्थशास्त्र का कथन करके पुनः हेतु का कथन करने लग जाना। इसी तरह दया के वर्णव करते समय शील का विस्तृत वर्णन करना और पुनः दया का वर्णन करना । इस प्रकार का वर्णन इस दोष वाला जानना चाहिये ॥ २० ॥ जहां अतितादिकाल का व्यत्यय होता है वहां काल-दोष माना जाता है-जैसे-राम वन में प्रविष्ट हुए की जगह ऐसा कहना कि राम वन में प्रवेश करते हैं ॥ २१ ॥ अस्थान में विरति-' अर्थात्-विराम-रुकना ' होना अथवा सर्वथा अविरति-' नही रुकना ' होना उसका नाम यति दोष है । जैसे-धम्मोमंगल मुक्किट्ठं " इत्यादि में धम्मो यहां विराम करना अथवा गाथा का अन्तमें विराम करना ॥ २२ ॥ अलंकार शून्यता में छविदोष होता है-जैसे-" वालो धावति " इत्यादि ॥ २३ ॥ जहां स्वसिद्धान्त से विरुद्ध कहा जाता है वहाँ समय विरुद्ध दोष लगता है-जैसे-स्याद्वादसिद्धान्त में उसके विरुद्ध प्रतिपादन करना

સુબન્ત તિઙન્તાત્મક પદનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વિવેચિત કરીને અથવા અર્થ-શાસ્ત્રનું કથન કરીને પુનઃ હેતુનું કથન કરવા લાગી જવું. આ રીતે દયાનું વર્ણન કરતી વખતે શિલનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવું અને ફરીથી દયાનું વર્ણન કરવું. આ પ્રકારનું વર્ણન વ્યવહિત દોષવાળું જાણવું જોઈએ. (૨૦) જ્યાં અતીતાદિ કાળનો વ્યત્યય થાય છે ત્યાં કાળ દોષ મનાય છે-જેમ રામ વનમાં પ્રવિષ્ટ થયાની જગ્યાએ એવું કહેવું કે, રામ વનમાં પ્રવેશ કરે છે. (૨૧) અસ્થાનમાં વિરતિ-અર્થાત્-વિરામ-રોકાવું, થવું અથવા સર્વથા અવિરતિ -" ન રોકાવું " થવું, તેનું નામ યતિદોષ છે. જેમ-" धम्मो मंगलमुक्किट्ठं " ઈત્યાદિમાં ધમ્મો એ જગ્યાએ વિરામ કરવો અથવા ગાથાના અંતમાં વિરામ કરવો. (૨૨) અલંકાર શૂન્યતામાં છવિ દોષ થાય છે. જેમ " वालो धावति " છોકરો દોડે છે. (૨૩) ઈત્યાદિ. જ્યાં સ્વસિદ્ધાંતથી વિરૂદ્ધ કહેવામાં આવે છે ત્યાં સમયવિરૂદ્ધ દોષ લાગે છે. જેમ સ્યાદવાદ સિદ્ધાંતમાં તેની વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદન કરવું. (૨૪) યુક્તિશૂન્ય કથન કરવામાં વચન માત્ર નામનું દુષણ આવે છે.

अपदं—निर्विभक्तिकशब्दोच्चारणरूपम् । यथा-मुनिर्विहरतीति वक्तव्ये मुनि विहरतीति कथनम् ॥ १८ ॥

स्वभावहीनं—यत्र वस्तुस्वभावोऽन्यथा स्थितोऽन्यथाऽभिधीयते तत् । यथा 'शीतो वह्निः' 'रूपवदाकाशम्' इत्यादि ॥ १९ ॥

व्यवहितं—यत्र प्रकृतमुक्त्वाऽप्रकृतं विस्तरतोऽभिधाय पुनः प्रकृतमुच्यते तद् । यथा-हेतुकथामधिकृत्य सुप्तिङन्तपदलक्षणप्रपञ्चमर्थशास्त्रं वा अभिधाय पुनर्हेतुवचनम् । यथा वा-दयां प्रस्तुत्य शीलस्य विस्तरवर्णनं विधाय पुनर्दयावर्णनम् ॥२०॥

अधिक जो युक्तियुक्त नहीं है-उस को मानना जैसे-जीवराशि अजीवराशि ये दो ही राशियां हैं । पर ऐसा कहना कि "नो जीव नो अजीव" इस प्रकार तीसरा राशि का वर्णन करना अनभिहित दोष है ॥ १७ ॥ विभक्ति रहित शब्द वाला सूत्र अपद दोष वाला माना जाता है जैसे "मुनिविहरति" यहां हुआ है । क्यों कि सुबन्त एवं तिङन्त की पद संज्ञा होती है । निर्विभक्तिक शब्द पद संज्ञक नहीं होता । अतः इस प्रकार का शब्द वाला सूत्र इस दोष से विशिष्ट माना जाता है । "मुनिर्विहरति" यह शुद्ध है ॥ १८ ॥ जिस सूत्र द्वारा वस्तु का यथावस्ति स्वरूप निरूपित न होकर अन्यथारूप में निरूपित किया जाता है वहां स्वभावहीन दोष होता है । जैसे-अग्नि को शीत एवं आकाश को रूपी कहना ॥ १९ ॥ जहाँ प्रकृत अर्थ को छोड़कर अप्रकृत का विस्तार से वर्णन करके पुनः प्रकृत अर्थ का वर्णन किया जाता है वहां व्यवहित नाम का दोष होता है-जैसे-हेतु के लक्षण के कथन अवसर

युक्त नथी तेने मानवी जेम-जीवराशी अजीवराशी ओ बे राशी छे, पण ओम कहेवुं के नो जीव-नो अजीव आ प्रकारे त्रीजी राशीनुं वर्णन करवुं अनभिहित दोष छे. (१७) विभक्तिरहित शब्दवाळा सूत्र अपद दोषवाळा मनाय छे जेम "मुनिविहरति" अहिं थयेल छे. केमके, सुबन्त अने तिङन्तनी पद संज्ञा थाय छे. निर्विभक्तिक शब्द पद संज्ञक थतो नथी ओटले आ प्रकारना शब्दवाळा सूत्र आ दोषथी विशिष्ट मानवामां आवे छे. "मुनिर्विहरति" आ शुद्ध छे. (१८) जे सूत्रथी वस्तुनुं यथावस्थित स्वरूप निरूपित न थतां बीजा रूपमां निरूपित करवामा आवे छे त्यां स्वभावहिन दोष होय छे. जेम अग्निने शीत अने आकाशने रूपी कहेवुं. (१९) ज्यां प्रकृत अर्थने छोडीने अप्रकृतनुं विस्तारथी वर्णन करीने पुनः प्रकृत अर्थनुं वर्णन करवामां आवे छे त्यां व्यवहित नामनो दोष लागे छे-जेम हेतु लक्षणना कथन अवसर

रूपकदोषः=अवयविन्यारोपयितव्येऽवयवारोपणम्। यथा-पर्वतादौ रूपयितव्ये शिखरादींस्तदवयवान् रूपयति। गजं प्रति उच्चत्वादि धर्मं निरीक्ष्य पर्वताभेदमारोप्य पर्वतोऽयमिति वक्तव्ये शिखरोऽयमिति कथनम् ॥ २९ ॥

निर्देशदोषस्तत्र, यत्र निर्दिष्टपदानामेकवाक्यता न क्रियते, यथा-इह श्रावक उपाश्रये प्रतिक्रामतीत्यभिधातव्ये प्रतिक्रामति शब्दं नाभिधत्ते ॥ ३० ॥

पदार्थदोषः—यत्र वस्तुनि पर्यायोऽपि सन् पदार्थान्तरत्वेन कल्प्यते, यथा-'सतो भावः सत्ता' इति कृत्वा वस्तुपर्याय एव सत्ता, सा च वैशेषिकैः पद्सु पदार्थेषु मध्ये पदार्थान्तरत्वेन स्वीकृता, तच्चायुक्तम्-वस्तूनामनन्तपर्यायत्वेन पदार्थानन्त्य-प्रसंगादिति ॥ ३१ ॥

उपमा करने में आती है वहां उपमा दोष माना जाता है जैसे कहना कि मेरु सर्षप के समान है अथवा सर्षप मेरुके समान है ॥२८॥ अवयवी का जहां आरोपण करना चाहिये वहां अवयव का आरोपण करना, जैसे-पर्वतके निरूपयितव्य होने पर उस के अवयवभूत शिखरादिकों का निरूपण करना। गज में उच्चत्व आदि धर्म का निरीक्षण कर के उस में पर्वत का रूपक बांधकर फिर ऐसा कहना कि यह शिखर है ॥ २९॥ जहां निर्दिष्ट पदो में एक वाक्यता नहीं की जाती है वहां निर्दिष्ट दोष माना जाता है। जैसे-इस उपाश्रय में श्रावक प्रतिक्रमण करता है ऐसे कहने की जगह सिर्फ इतना ही कहना। "इह उपाश्रये श्रावकः" अर्थात् एक वाक्यता प्रदर्शक क्रियापद का प्रयोग नहीं करना ॥ ३० ॥ जिस वस्तुमें पर्याय भी दूसरे पदार्थरूप में कल्पित की जावे वहां पदार्थदोष माना जाता है। जैसे-सत् का भाव ही सत्ता है और यह सत्ता वस्तु की ही

ત્યાં ઉપમાદોષ માનવામાં આવે છે. જેમ કહેવું કે, મેરૂ સર્ષવના જેવો છે અથવા સર્ષવ મેરૂના સમાન છે. (૨૮) અવયવીનું જ્યાં આરોપણ કરવું જોઈએ ત્યાં અવયવનું આરોપણ કરવું, જેમ પર્વતના નિરૂપયિતવ્ય કથન કરવું જોઈએ ત્યાં એમના શિખરાદિકોનું નિરૂપણ કરવું, ગજમાં ઉચ્ચત્વ આદિ ધર્મનું નિરિક્ષણ કરી એમાં પર્વતનું રૂપક બાંધીને પછી એવું કહેવું કે એ શિખર છે. (૨૯) જ્યાં નિર્દિષ્ટ પદોમાં એકવાકયતા કરવામાં નથી આવતી ત્યાં નિર્દિષ્ટ દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ આ ઉપાશ્રયમાં શ્રાવક પ્રતિક્રમણ કરે છે એમ કહેવાને બદલે ફક્ત એટલું જ કહેવું કે, "इह उपाश्रये श्रावकः" અર્થાત્ એક વાકયતા પ્રદર્શક ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવો નહીં. (૩૦) જે વસ્તુમાં પર્યાય પણ બીજા પદાર્થરૂપમાં કલ્પિત કરવામાં આવે ત્યાં પદાર્થ દોષ મનાય છે, જેમ સતનો ભાવ જ સત્તા છે અને એ સત્તા વસ્તુની જ એક પર્યાય છે-

वचनमात्रं-निर्हेतुकं केवलवचनम्, यथा कश्चिद् यथेच्छया कंचित् प्रदेशं लोकमध्यतया जनेभ्यः प्ररूपयति ॥ २५ ॥

अर्थापत्तिदोषः—यत्रार्थापत्त्याऽनिष्टमापतति तत्र, यथा-ग्रामकुक्कुटो न हन्तव्यः, इत्युक्तेऽर्थापत्त्या शेषघातोऽदुष्ट इत्यापतति ॥ २६ ॥

असमासदोषः—यत्र समासविधिप्राप्तौ समासं न करोति, व्यत्ययेन वा करोति तत्र। यथा-भगवतो नामनिर्देशे 'महावीरः' इति वक्तव्ये 'महान् वीरः' इति कथनम्। यद्वा-समानाधिकरण्येन समासे कर्तव्ये व्यधिकरणेन तत्करणम्। यथा-महतो वीरो महद्वीर इति ॥ २७ ॥

उपमादोषो यत्र हीनोपमा क्रियते। यथा-मेरुः सर्पपोपमः। अधिकोपमा वा क्रियते, यथा-सर्पपो मेरुसंनिभः। अनुपमा वा यथा मेरुः समुद्रोपमः, इत्यादि ॥२८॥

॥ २४ ॥ युक्ति शून्य कथन करने में वचनमात्र नामका दूषण आता है। जैसे-अपनी इच्छा से कल्पना करके कहना कि अमुक प्रदेश लोक के मध्य में है ॥ २५ ॥ जहां पर अर्थापत्ति से अनिष्ट की प्रसक्ति होती, वहां अर्थापत्तिदोष माना जाता है। जैसे-किसी ने कहा कि ग्राम का कुक्कुट (मुर्गा) नहीं मारना चाहिये, तो इससे इस अनिष्ट का आपादन होता है कि शेष जीवों का घात करना दोषावह नहीं है ॥ २६ ॥ जहां समासविधि प्राप्त हो भी तो भी वहां समास नहीं करना, इसमें असमासदोष माना जाता है अथवा व्यत्यय से समास करना इसमें भी समासदोष माना जाता है। जैसे किसी ने पूछा कि अन्तिम तीर्थंकर का नाम क्या है? वहां महावीर न कह कर महान् वीर ऐसा कह देना। अथवा-समानाधिकरण्य से समास कर्तव्य होने पर व्यधिकरण से समास करना-जैसे-महतो वीरः महद्वीरः ॥२७। जहां हीन उपमा अथवा अधिक

જેમ પોતાની ઈચ્છાથી કલ્પના કરીને કહેવું કે, અમુક પ્રદેશ લોકના મધ્યમાં છે. (૨૫) જ્યાં અર્થાપત્તિથી અનિષ્ટની પ્રસક્તિ થાય છે ત્યાં અર્થાપત્તિ દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ કોઈએ કહ્યું કે, ગામનો કુકડો મારવો ન જોઈએ, તો આથી એ અનિષ્ટનું કથન આપાદાન થાય છે કે, શેષ જીવોનો ઘાત કરવો તે દોષાવહ નથી. (૨૬) જ્યાં સમાસવિધિ પ્રાપ્ત થાય તો પણ ત્યાં સમાસ ન કરવો એમાં અસમાસ દોષ માનવામાં આવે છે, અથવા વ્યત્યયથી સમાસ કરવો એમાં પણ સમાસ દોષ માનવામાં આવે છે, જેમ કોઈએ પૂછ્યું કે અંતિમ તિર્થંકરનું નામ શું છે ? ત્યાં મહાવીર ન કહેતા મહાન્ વીર એમ કહી દેવું અથવા સામાનાધિકરણ્યથી સમાસ કર્તવ્ય હોવા છતાં વ્યધિકરણથી સમાસ કરવો, જેમ 'महतोवीरः महावीरः' (૨૭) જ્યાં હિન ઉપમા અથવા અધિક ઉપમા કરવામાં આવે છે

व्याख्या—निर्दोषम्–अलीकादिदोषवर्जितम् ॥ १ ॥ सारवत्–भूमिशब्दवद् बहुपर्यायुक्तम् ॥ २ ॥ हेतुयुक्तं–हेतवः–अन्वयव्यतिरेकलक्षणास्तैर्युक्तम् ॥ ३ ॥ अलंकृतम्–उपमोत्प्रेक्षाद्यलंकारैर्युक्तम् ॥ ४ ॥ उपनीतम्–उपनयोपसंहृतम् ॥ ५ ॥ सोपचारं–ग्राम्यभणितिरहितम् ॥ ६ ॥ मितं=वर्णादिनियतपरिमाणम् ॥ ७ ॥ मधुरं–श्रवणमनोहरम् ॥ ८ ॥

अब सूत्रके ८ गुण कौन २ से हैं सो कहते हैं—निर्दोष १, सारवत २, हेतुयुक्त ३, अलंकृत ४, उपनीत ५, सोपचार ६, मित ७, एवं मधुर ८, कहा भी है—

"निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्त मलंकियं।
उवणीयं सोवायारं च, मियं महुरमेव च ॥१॥

जो सूत्र अलीकादि दोषों से वर्जित होता है वहां निर्दोष यह गुण माना जाता है ॥ १ ॥ जिस प्रकार भूमि शब्द के अनेक पर्यायवाची शब्द है, उसी प्रकार अनेक पर्यायों से युक्त जो सूत्र होता है वह "सारवत्" इस गुण से विशिष्ट माना जाता है॥ २ ॥ अन्वय व्यतिरेक लक्षण हेतु से युक्त हो वह हेतुयुक्त नामक तीसरा गुण है ॥ ३ ॥ उपमा उत्प्रेक्षा आदि अलंकारों से संपन्न सूत्र को अलंकृत गुण वाला कहा गया है ॥ ४ ॥ उपनय पूर्वक से उपसंहृत–समासि जो सूत्र होता है वह उपवीतगुणवाला कहा गया है ॥ ५ ॥ ग्राम्यभणिति से रहित जो सूत्र होता है अर्थात् जिस सूत्र की भाषा साधारणजनों की भाषा जैसी नहीं होती है वह सूत्र सोपचारगुण से विशिष्ट माना गया है.

હવે સૂત્રના આઠ ગુણ કયા કયા છે તે કહે છે-નિર્દોષ, સારવત્, હેતુયુક્ત, અલંકૃત, ઉપનીત, સોપચાર, મિત, અને મધુર કહ્યું પણ છે—

निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्त मलंकियं।
उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेवय ॥ १ ॥

જે સૂત્ર અસત્ય અલીકાદિ દોષોથી વર્જીત હોય છે ત્યાં નિર્દોષ આ ગુણ માનવામાં આવે છે. (૧) જે પ્રકારે ભૂમિ શબ્દ જે અનેક પર્યાયવાચી શબ્દ છે એ જ રીતે અનેક પર્યાયોથી યુક્ત જે સૂત્ર હોય છે તે "સારવત્" આ ગુણથી વિશિષ્ટ માનવામાં આવે છે. (૨) અન્વય વ્યતિરેક લક્ષણ હેતુથી યુકત હોય તે હેતુયુકત નામનો ત્રીજો ગુણ છે. (૩) ઉપમા ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અલંકારોથી સંપન્ન સૂત્રને અલંકૃત ગુણવાળા કહેવામાં આવેલ છે. (૪) ઉપનય પૂર્વકથી ઉપસંહૃત સમાસિ જે સૂત્ર હોય છે તે ઉપવિત ગુણવાળા કહેવાયેલ છે. (૫) ગ્રામ્યભણિતિથી રહિત જે સૂત્ર હોય છે અર્થાત્ જે સૂત્રની ભાષા સાધારણ જનોની ભાષા જેવી હોતી નથી તે સૂત્ર સોપચાર ગુણથી વિશિષ્ટ માનવામાં આવેલ છે. (૬)

सन्धिदोषः—यत्र सन्धिमाप्तौ तं न करोति, दुष्टं वा करोति तत्र, यथा –" संयमाराधनम् " इति वक्तव्ये ' संयम, आराधनम् ' इति कथनम् । यथा वा 'मुनि एतौ' इति वक्तव्ये 'मुन्येतौ' इति कथनम् ॥३२॥ एते द्वात्रिंशत् सूत्रदोषाः ।

अथ सूत्रगुणाः—

सूत्राणामष्टौ गुणास्त्वेवम्—

निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्त मलंकियं ।
उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ १ ॥

एक पर्याय है–फिर भी वैशेषिक सिद्धान्तकार इसे द्रव्यगुण आदि पदार्थ से भिन्न पदार्थरूप से स्वीकार करते हैं । अतः उनके सूत्रों में यह दोष आता है । कारण कि इस प्रकार से पर्याय को यदि भिन्न पदार्थ तरीके माना जायगा तो प्रत्येक पदार्थ की अनंत पर्यायें हैं उन सयमें अनंत पदार्थता की प्रसक्ति माननी पड़ेगी, इस प्रकार छह ही भावात्मक पदार्थ है, यह कथनविरुद्ध मानना पडेगा ॥ ३१ ॥ जहां संधि की प्राप्ति होने पर भी संधि नहीं की जाय वहां सन्धिदोष होता है जैसे–" यह संयम का आराधन करता है " इस स्थानमें संयमाराधनं न कह कर " संयम आराधनं " ऐसा कहना । इसी प्रकार " मुनी एतौ " इस जगह " मुन्येतौ " कहना । " मुनो एतौ " यहां व्याकरण सिद्धान्त के अनुसार द्विवचनान्त ईदन्त शब्दकी प्रगृह्य संज्ञा होती है और उससे सन्धिकार्य का अभाव हो जाता है ॥३२॥ इस प्रकार सूत्रके ये बत्तीस (३२) दोष हैं ।

વૈશેષિક સિદ્ધાંતકાર તેનો દ્રવ્યગુણુ આદિ પદાર્થથી ભિન્ન પદાર્થ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે. આથી તેમના સૂત્રોમાં એ દોષ આવે છે. કારણુ કે, આ પ્રકારથી પર્યાયને કદિ ભિન્ન પદાર્થ તરીકે માનવામાં આવે તો પ્રત્યેક પદાર્થની અનંત પર્યાયો છે એ બધામાં અનંત પદાર્થતાની પ્રસક્તિ માનવી જોઈશે. આ પ્રકારે છ ભાવાત્મક પદાર્થ છે, એ કહેવું વિરૂદ્ધ માનવું પડશે. (૩૧) જ્યાં સંધિની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં પણુ સંધી ન કરવામાં આવે તો સંધી દોષ બને છે. જેમ—" આ સંયમનું આરાધન કરે છે " આ સ્થાનમાં સંયમારાધન ન કહીને " સંયમ આરાધનં " એમ કહેવું. આ પ્રકારે " मुनि एतौ " આ સ્થળે मुन्येतौ કહેવું. વ્યાકરણુ સિદ્ધાંત અનુસાર દ્વિવચનાન્ત ઇદન્ત શબ્દની પ્રગૃહ્ય સંજ્ઞા થાય છે. અને એથી સંધી કાર્યનો અભાવ થઈ જાય છે. (૩૨) આ પ્રકારે સત્રના ૩૨ દોષ છે.

चत्वारोऽप्यनुयोगा व्याख्यायन्ते॥४॥'अस्तोभकम्,-स्तोभकाः-निरर्थकतया प्रयुक्ताः, चकार-वा-शब्दादयो निपाताः, तैर्वियुक्तम् ॥५॥ 'अनवद्यं'-कामादिपापव्यापाराप्ररूपकम् ॥६॥ एवंभूतं सूत्रं सर्वज्ञभाषितम्। इमे षड् गुणाः पूर्वोक्तेष्वष्टसु गुणेष्वन्तर्भूताः सन्ति, तथाहि-अल्पाक्षरस्य विश्वतोमुखस्य च मिते समावेशः, असन्दिग्धानवद्यास्तोभानां च निर्दोषेऽन्तर्भावः।

एवं सूत्रानुगमे समस्तदोषवर्जिते लक्षणयुक्ते सूत्रे उच्चारिते सति स्वसमयगत-जीवाद्यर्थप्रतिपादकस्य स्वसमयपदस्य ज्ञानं भवति तथा परसमयगत-प्रकृतीश्वराद्यर्थप्रतिपादकस्य परसमयपदस्य ज्ञानं भवति। अनयोरेव मध्ये परसमयपदं

जैसे "धम्मोमंगलमुक्किट्ठं" यह सूत्र है। इस सूत्र में चारों ही अनुयोग का व्याख्यान है ॥ ४ ॥ जिस सूत्र में चकार, वकार आदि निरर्थक शब्दों का प्रयोग नहीं किया जाता है वह सूत्र "अस्तोभ" गुण वाला माना गया है ॥ ५ ॥ जिस सूत्र द्वारा कामादिक व्यापारों की प्ररूपणा नहीं की जाती है वह सूत्र "अनवद्य" गुण संपन्न है ॥६॥ सूत्र इसी प्रकार का होना चाहिये, इससे विपरीत नहीं, ऐसा प्रभु का आदेश है। ये छह गुण पूर्वोक्त अष्टगुणों में अन्तर्भूत समझना चाहिये। अल्पाक्षर एवं विश्वतोमुख, इन दो गुणों का अन्तर्भाव "मित" इस गुण में तथा असंदिग्ध, अनवद्य एवं अस्तोभ इन गुणों का अन्तर्भाव "निर्दोष" इस गुण में हुआ है।

इस प्रकार समस्तदोषवर्जित, एवं लक्षणयुक्त सूत्र के उच्चारित होने पर जीवादिक अर्थ के प्रतिपादक स्वसमय-पद का ज्ञान तथा पर समयानुसार प्रकृति ईश्वर आदिक अर्थ के प्रतिपादक परसमय-पद का

જેમ-"धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" આ સૂત્ર છે આમાં ચારે અનુયોગ ને વ્યાખ્યાન છે. ચકાર, વકાર આદિ વ્યાખ્યાન છે આદિ નિરર્થક શબ્દનો પ્રયોગ નથી કરવામાં આવ્યો તે સૂત્ર અસ્તોભ ગુણવાળા મનાયેલ છે. (૫) જે સૂત્રદ્વારા કામાદિક વ્યાપારોની પ્રરૂપણા કરવામાં નથી આવતી તે સૂત્ર અનવદ્ય ગુણસંપન્ન છે. (૬) સૂત્ર આવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એનાથી વિપરીત નહીં એવો પ્રભુનો આદેશ છે. આ છ ગુણ પૂર્વોક્ત આઠ ગુણમાં અન્તર્ભૂત સમજવા જોઈએ. અલ્પાક્ષર તેમજ વિશ્વતોમુખ આ બે ગુણોનો અન્તર્ભાવ "મિત" આ ગુણમાં તથા અસંદિગ્ધ, અનવદ્ય અને અસ્તોભ ગુણોનો અન્તર્ભાવ "નિર્દોષ" આ ગુણમાં થયેલ છે.

આ પ્રકાર સમસ્ત દોષ વર્જીત, અને લક્ષણયુક્ત સૂત્રના ઉચ્ચારિત હોવાથી જીવાદિક અર્થના પ્રતિપાદક સ્વસમય પદનું જ્ઞાન તથા પર સમયાનુસાર પ્રકૃતિ, ઈશ્વર આદિક અર્થના પ્રતિપાદક પરસમયપદનું જ્ઞાન થાય છે.

केचित्तु सूत्रस्य पड् गुणान् वदन्ति । तद् यथा—

अप्पक्खरमसंदिद्धं, सारवं विस्सओमुहं ।
अत्थोभमणवज्जं च, सुत्तं सव्वण्णुभासियं ॥ १ ॥

छाया—अल्पाक्षरमसंदिग्धं, सारवद् विश्वतोमुखम् ।
अस्तोभमनवद्यं च, सूत्रं सर्वज्ञभापितम् ॥ १ ॥

व्याख्या—'अल्पाक्षरम्' मिताक्षरं, यथा सामायिकसूत्रम् ॥ १ ॥ असंदिग्धम्–सैन्धवशब्दवद् यल्लवण–वसन–तुरगाद्यनेकार्थसंशयकारि न भवति, यथा–अहिंसा ॥२॥ सारवत्त्वं च पूर्ववत् ॥३॥ 'विश्वतोमुखं' प्रतिसूत्रं चरणानुयोगाद्यनुयोगचतुष्टयव्याख्याक्षमम्, यथा–'धम्मोमंगल मुक्किट्ठं' इत्यादि श्लोके

॥ ६ ॥ वर्णादिक का जिसमें नियत परिमाण होता है वह मित गुण है ॥ ७ ॥ एवं कर्णमनोहर जो होता है वह मधुर गुण संयुक्त सूत्र माना जाता है ॥ ८ ॥ किन्हीं २ के मतानुसार सूत्र के ६ गुण भी माने गये हैं–वे ये हैं—

अल्पाक्षर १, असंदिग्ध २, सारयुक्त ३, विश्वतोमुख ४, अस्तोभ ५, अनवद्य ६ । इनमें मित अक्षर जिसमें हो वह अल्पाक्षर गुण है, यह "अल्पाक्षर" प्रथम गुण है । जैसे सामायिक सूत्र ॥ १ ॥ सैन्धव शब्द की तरह जो लवण, वसन, तुरग आदि अनेक अर्थों के बोध का संशयजनक नहीं हो वह "असंदिग्ध" गुण है । जैसे अहिंसा शब्द ॥ २ ॥ भूमि शब्द के समान अनेक पर्यायों से युक्त जो सूत्र वह "सारवत्" तीसरा गुण वाला है ॥ ३ ॥ प्रत्येक सूत्र चरणानुयोगादिक अनुयोगचतुष्टय से युक्त है वह "विश्वतोमुख" गुणवाला सूत्र माना जाता है ।

વર્ણાદિકનું જેમાં નિયત પરિમાણુ હોય છે તે મિતગુણુ છે. (૭) જે કર્ણ મનોહર હોય છે તે મધુરગુણુ સંયુકત સૂત્ર માનવામાં આવે છે. (૮) કોઈ કોઈના મત અનુસાર સૂત્રના છ ગુણુ પણુ માનવામાં આવ્યા છે તે પ્રમાણે છે—

અલ્પાક્ષર ૧ અસંદિગ્ધ ૨ સારયુકત ૩
વિશ્વતોમુખ ૪ અસ્તોભ ૫ અનવદ્ય ૬

આમાં મિત અક્ષર જેમાં હોય તે અલ્પાક્ષર ગુણુ છે, આ "અલ્પાક્ષર" પ્રથમ ગુણુ છે, જેમ સામાયિક સૂત્ર (૧) સૈન્ધવ શબ્દની માફક લવણુ, વસન, તુરગ આદિ અનેક અર્થોના બોધ જેમાં સંશયજનક ન હોય તે "અસંદિગ્ધ" ગુણુ છે. જેમ અહિંસા શબ્દ (૨) ભૂમિ શબ્દની માફક અનેક પર્યાયોથી યુકત જે સૂત્ર હોય તે "સારવત્" ત્રીજા ગુણુવાળા છે. (૩) પ્રત્યેક સૂત્ર ચરણાનુયોગાદિક અનુયોગ ચતુષ્ટયથી યુક્ત છે તે "વિશ્વતોમુખ" ગુણુવાળા સૂત્ર માનવામાં છે.

"सुयनाणे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–अंगपविट्ठे चेव, अंगबाहिरे चेव"। स्था० २ ठा० १

अङ्गप्रविष्टं द्वादशभेदम्–आचारादिभेदात्, तत्र दृष्टिवादवर्जं सर्वं कालिकम्, दृष्टिवादसूत्रं तूत्कालिकम्। तत्र यद् दिवसस्य प्रथमपश्चिमपौरुषीद्वये रात्रेश्च प्रथमपश्चिमपौरुषीद्वय एव पठ्यते, तत् कालिकम्। यत्तु कालवेलावर्जं पठ्यते तदुत्कालिकम्। अङ्गबाह्यं द्विविधम्, आवश्यकं, तद् व्यतिरिक्तं च। तत्रावश्यक मुत्कालिकं, तच्च–षड्विधम्–सामायिकं १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनकं ३, प्रतिक्रमणं ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानं ६ च।

अब सूत्र भेदनाम के पांचवा द्वार कहते हैं—

यह कहा ही जा चुका है कि सूत्र का दूसरा नाम श्रुतज्ञान भी है, अतः यह मूलभेद की अपेक्षा से दो भेदवाला है–१ अङ्गप्रविष्ट २ अंगबाह्य। कहा भी है–"सुयणाणे दुविहे पणत्ते तं जहा–अंगपविट्ठे चेव अंगबाहिरे चेव" इनमें अंगप्रविष्ट श्रुतज्ञान के १२ भेद हैं–आचारांग से लेकर दृष्टिवाद तक। उनमें दृष्टिवाद को छोड़कर बाकी सब कालिक हैं। दृष्टिवाद उत्कालिक है। जो सूत्र दिवस के पथम पश्चिम पौरुषीद्वय में तथा रात्रि के प्रथम पश्चिम पौरुषीद्वय में ही पढा जाता है वह सूत्र कालिक जानना चाहिये। जो सूत्र अकाल के समय को छोड़ कर पढ़ा जाता है वह उत्कालिक है। अंगवाह्य श्रुतज्ञान भी आवश्यक एवं तद्व्यतिरिक्त के भेद से दो प्रकार का है। इनमें आवश्यक सूत्र उत्कालिक है, और वह ६ प्रकार का है जैसे–सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्ग ५, एवं प्रत्याख्यान ६। कालिक, उत्कालिक के भेद

હવે સૂત્રભેદ નામનુ પાંચમું દ્વાર કહે છેઃ—

એ કહેવાઈ ગયું છે કે, સૂત્રનું બીજું નામ શ્રુતજ્ઞાન પણ છે. આથી તે મૂળ ભેદની અપેક્ષાએ બે ભેદવાળું છે અંગ પ્રવિષ્ટ ને ૧ અંગબાહ્ય ૨. કહ્યું પણ છે કે सुयणाणे दुविहे पण्णत्ते तं जहा–अंगपविट्ठे चेव अंगबाहिरे चेव તેમાં અંગ પ્રવિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ૧૨ ભેદ છે. આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટીવાદ સુધી. એમાં દૃષ્ટીવાદને છોડીને બાકી બધા કાલીક છે. દૃષ્ટીવાદ ઉત્કાલિક છે, જે સૂત્ર દિવસના પ્રથમ અને પશ્ચિમ બે પૌરૂષીમાં તથા રાત્રીના પ્રથમ અને પશ્ચિમ બે પૌરૂષીમાંજ વાંચી શકાય છે, તે સૂત્રને કાલીક જાણવાં જોઈએ. જે સૂત્રને અકાલના સમયને છોડી વાંચી શકાય છે તે ઉત્કાલિક છે. અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન પણ આવશ્યક અને તદ્વ્યતિરિક્તના ભેદથી બે પ્રકારે છે. એમાં આવશ્યક સૂત્ર ઉત્કાલિક છે, અને તે છ પ્રકારનું છે, જેમ સામયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તવ ૨, વંદનક ૩, પ્રતિક્રમણ ૪,

कुवासनाजनकत्वात् बन्धपदम्, स्वसमयपदं तु-सद्बोधकारणत्वान्मोक्षपदमिति बोध्यम्।

इति तृतीयं द्वारम्।

अथ सूत्रपर्यायनामकं चतुर्थं द्वारम्:—

सुयसुत्तगंथसिद्धं-त, सासणे आण वयण उवएसो।
पण्णवणा मा गमइय, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ १ ॥

श्रुतम्, सूत्रम्, ग्रन्थः, सिद्धान्तः, शासनम्, आज्ञा, वचनम्, उपदेशः, प्रज्ञापना, आगमः, इति दश पर्यायाः एकार्थाः।

॥ इति चतुर्थं द्वारम् ॥

अथ सूत्र भेद नामकं पञ्चमं द्वारम्—

सूत्रं नाम श्रुतज्ञानमित्युक्तम्, तत् खलु मूलभेदापेक्षया द्विभेदम्, अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्यं च। तथा चोक्तम्—

ज्ञान होता है। कुवासना का जनक होने से परसमयपद बन्धपद है एवं सद्बोध का कारण होने से स्वसमय-पद मोक्षपद है॥

॥ इस प्रकार तीसरा द्वार सम्पूर्ण हुआ ॥ ३ ॥

अब चौथा द्वार कहते हैं—

श्रुत, सूत्र, ग्रन्थ, सिद्धान्त, शासन, आज्ञा, वचन, उपदेश, प्रज्ञापना आगम, ये सब सूत्र के पर्यायवाची शब्द-नामान्तर हैं—

कहा भी है—"सुयसुत्तगंथसिद्धंत सासणे आण वयण उवएसो।
पणवणा-मागम इय, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते॥ १ ॥

॥ चौथा द्वार संपूर्ण ॥ ४ ॥

કુવાસનાના જનક હોવાથી પરસમયપદ બન્ધ પદ છે અને સદ્બોધના કારણરૂપ હોવાથી સ્વસમયપદ મોક્ષપદ છે.

આ પ્રકારથી ત્રીજું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું.

હવે સૂત્રભેદ નામનું ચોથું દ્વાર કહે છેઃ—

શ્રુત, સૂત્ર, ગ્રન્થ, સિદ્ધાંત, સાશન, આજ્ઞા, વચન, ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના, આગમ, આ બધા સૂત્રના પર્યાયવાચી શબ્દ-નામાન્તર છે, કહ્યું પણ છે—

सुयसुत्तगंथसिद्धंत, सासणे आण वयण उवएसो।
पण्णवणा-मागम इय मगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ १ ॥

॥ ચોથું દ્વાર સંપૂર્ણ ॥

किंचिदर्थविशेषं जानाति, यदा तु गुरुणाऽर्थेन सह सूत्रं प्रबोधितं भवति, तदा शिष्यस्तदन्तर्गतानां सर्वेषां भावानां ज्ञाता भवति, यथा स एव कलाऽभिज्ञः पुरुषः प्रबोधितः सन् सर्वासां कलानां ज्ञाता भवति, अतः सूत्रं गुरुसंनिधानं विना प्रसुप्त-समं भवति, तस्मात् सूत्रं गुरुसंनिधौ श्रुत्वा पठनीयम्।

किंच-गुरुसंनिधानाभावे सूत्रोच्चारणं स्खलितादिदोषदुष्टं स्यात्। तथा सति प्रायश्चित्तम्, अज्ञानं, मिथ्यात्वं, आत्मविराधना, संयमविराधनादयो दोषा भवन्ति तस्माद् गुरुसंनिधौ सूत्रमुच्चारणीयम्।

सूत्र का अर्थ यदि ज्ञात न हो तो पढने वाला व्यक्ति उसके महत्त्व को नहीं जान सकता है। जिस समय शिष्य गुरु महाराज के पास अर्थ-सहित सूत्र का अध्ययन करता है, अथवा गुरु महाराज शिष्य को अर्थ-सहित सूत्र पढा देते हैं उस समय शिष्य उसके अन्तर्गत समस्त भावों का ज्ञाता हो जाता है। जिस प्रकार ७२ कला के जानने वाला पुरुष जगने पर समस्त कलाओं का ज्ञाता होता है। इसलिये सूत्र गुरु महा-राज के समीप सुनकर ही पढ़ना चाहिये, क्यों कि विना गुरु महाराज के पठित सूत्र कलानिपुण सोया हुआ पुरुष जैसा माना जाता है, पढ़ने वाले को उससे अर्थविशेष की प्राप्ति नहीं हो सकती है।

किञ्च-गुरुमुखसे यदि सूत्र का अध्ययन न किया जाय तो सूत्र के यथावत् उच्चारण करने में स्खलना आदि दोषों का सद्भाव हो सकता है। इससे अध्ययन करने वालों को लाभ के स्थान में प्रायश्चित्त का भागी होना पड़ता है। अज्ञान, मिथ्यात्व, आत्मविराधना एवं संयम की विरा-धना आदि दोषों का भाजन भी बनना पड़ता है। इसलिये गुरु महाराज के

વ્યક્તિ તેના મહત્વને જાણી શકતા નથી. જે સમયે શિષ્ય ગુરુમહારાજની પાસે અર્થ સહિત સૂત્રનું અધ્યયન કરે છે અથવા ગુરુ મહારાજ શિષ્યને અર્થ સહિત સૂત્ર ભણાવી દે છે, તે સમયે શિષ્ય તેના અંતર્ગત સમસ્ત ભાવોનો જ્ઞાતા બની જાય છે. જે પ્રકારે ૭૨ કળાને જાણવાવાળા પુરુષ જાગવાથી સમસ્ત કળાઓના જ્ઞાતા બને છે. આ માટે સૂત્ર ગુરુ મહારાજની સમીપ સાંભળીને ભણવું જોઈએ. કેમ કે ગુરુ મહારાજ વગર ભણવામાં આવેલ સૂત્ર કળા નિપૂર્ણ સુતેલા પુરૂષ જેવું માનવામાં આવે છે. ભણવાવાળાને એનાથી અર્થ વિશેષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

કિંચ ફરી-ગુરુ મુખથી સૂત્રનું અધ્યયન કદાચ ન કરવામાં આવે તો, સૂત્રનું યથાવત્ ઉચ્ચારણ કરવામાં સ્ખલના આદિ દોષોનો સદ્‌ભાવ બને છે. એથી અધ્યયન કરવાવાળાએ લાભના સ્થાનમાં પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બનવું પડે છે, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, આત્મવિરાધના અને સંયમની વિરાધના આદિ દોષોના ભાજન

आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधम्—कालिकम्, उत्कालिकं च। तत्र—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-श्चन्द्रप्रज्ञप्तिर्निरयावलिकादीनि च पञ्च सूत्राणीति सप्तोपाङ्गानि, व्यवहारादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि, मूलसूत्रेषु—उत्तराध्ययनं, समुत्थानसूत्रं च। एतत् सर्वं कालिकम्। उत्कालिकं तु दशवैकालिकसूत्रं नन्दीसूत्रम्, अनुयोगद्वारसूत्रं च—एतत्त्रयं मूलसूत्रम्, औपपातिकं राजप्रश्नीयं जीवाभिगमः प्रज्ञापना सूर्यप्रज्ञप्तिरिति पञ्चोपाङ्गानि च।

॥ इति पञ्चमद्वारम् ॥

अथ सूत्रोच्चारणविधिनामकं षष्ठं द्वारम्—

सुविनीतेन शिष्येण सूत्रं गुरुसंनिधौ ग्रहीतव्यम्। यथा—द्वासप्ततिकलापण्डितो मनुष्यः प्रसुप्तः सन् तासां कलानां न किंचित् जानाति, एवमर्थेनाबोधिते सूत्रे न

से तद्व्यतिरिक्त दो प्रकार का है। जम्बुद्वीपप्रज्ञप्ति, चन्द्रप्रज्ञप्ति और निरयावलिका आदि पाँच सूत्र—ये सातों उपांग, व्यवहार आदिक चार छेद सूत्र, मूलसूत्रों में उत्तराध्ययन, और समुत्थानसूत्र, ये सब कालिक हैं। दशवैकालिक, नन्दीसूत्र और अनुयोगद्वार ये तीनों मूलसूत्र, तथा—औपपातिक, राजप्रश्नीय, जीवाभिगम, प्रज्ञापना और सूर्यप्रज्ञप्ति ये पाँचों उपांग उत्कालिक हैं।

॥ पांचवा द्वार संपूर्ण ॥

अब छट्ठे द्वार में सूत्र के उच्चारण की विधि कहते हैं—

सुविनीत शिष्य को सूत्र का अध्ययन गुरु महाराज के समीप करना चाहिये। जिस प्रकार ७२ कलाओं का ज्ञाता मनुष्य प्रसुप्त अवस्था में उन कलाओं के अर्थविशेष को नही जानता है, उसी प्रकार

કાયોત્સર્ગ ૫, અને પ્રત્યાખ્યાન ૬. કાલિક, ઉત્કાલિકના ભેદથી તદ્વ્યતિરિક્ત બે પ્રકારે છે. જમ્બૂદ્વિપપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ અને નિરયાવલિકા આદિ પાંચ તથા વ્યવહારઆદિક ચાર સૂત્ર-એ સાતે ઉપાંગ, વ્યવહાર આદિક ચાર છેદ સૂત્ર, મૂળસૂત્રોમાં ઉત્તરાધ્યયન અને સમુત્થાન સૂત્ર એ બધાં કાલિક છે. દશવૈકાલિક, નંદિસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર આ ત્રણે મૂળસૂત્ર તથા-ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય, જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના અને સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ આ પાંચે ઉપાંગ ઉત્કાલિક છે.

॥ પાંચમું દ્વાર સંપૂર્ણ ॥

હવે છઠ્ઠા દ્વારમાં સૂત્રના ઉચ્ચારણની વિધિ કહે છે—

સુવિનીત શિષ્યે સૂત્રનું અધ્યયન ગુરુ મહારાજની સમીપ કરવું જોઈએ, જે પ્રકાર ૭૨ કળાઓનો જ્ઞાતા મનુષ્ય પ્રસુપ્ત અવસ્થામાં એ કળાઓના અર્થ વિશેષને નથી જાણતો એ જ રીતે સૂત્રનો અર્થ જો જાણેલ ન હોય તો વાંચનાર

अत्र न ज्ञायते सकलसाधारणश्रोतृभिः, यदिदं कालिकमुत्कालिकं वा। यथा वा-सामायिकपदे दशवैकालिकोत्तराध्ययनप्रभृतीनामनेकानि पदानि मीलयति।

३ व्याविद्धाक्षरम्—व्याविद्धाक्षरं, विपर्यस्तरत्नमालागतरत्नानीव विद्धानि विपर्यस्तान्यक्षराणि यत्र तत्। यथा-'धम्मो मंगल' इत्यत्र 'लगमंम्मोध' इत्युच्चारणम्।

४ हीनाक्षरम्-अक्षरैर्हीनम्। यथा-'नमो अरिहंताणं' इत्यत्र 'नमो अरिहंता' इत्युच्चारणम्।

५ अधिकाक्षरं—स्वबुद्ध्याऽधिकाक्षरयोजनं यत्र तत्। यथा-'धम्मो मंगल मुक्किट्ठं' अत्र-'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं नरगं' इत्युच्चारणम्। हीनाक्षरे अधिकाक्षरे वा

सर्वसाधारण श्रोताजन यह नहीं समझ सकते कि यह कालिक है अथवा उत्कालिक है। अथवा-जो उच्चारण सामायिक पद में दशवैकालिक उत्तराध्ययन आदिके अनेक पदों को मिला देता है वहां पर भी यह दोष होता है॥ २॥ व्याविद्धाक्षरम्-जिस उच्चारण में उलटे उलटे कर अक्षर बोले जावें वहां व्याविद्धाक्षर नामका दोष होता है-जैसे-धम्मो मंगलं ऐसा न बोलकर "लंगमं म्मोध" ऐसा उच्चारण करना॥३॥ हीनाक्षरम्-जैसा सूत्र हो वैसा उच्चारण न करना-हीनाक्षर दोष है। जैसे-"णमो अरिहंताणं" की जगह "णमो अरिहंता" ऐसा बोलना॥४॥ अधिकाक्षर-जिस उच्चारण में अधिक अक्षर उच्चरित हों वहां अधिकाक्षर नामका दोष जानना चाहिये, जैसे-धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" बोलते समय धम्मो मंगलमुक्किट्ठं नरगं" ऐसा अधिक "नरगं" अक्षर का उच्चारण करना। हीनाक्षर एवं अधिकाक्षर, ये दोनों दोष उच्चारण के

સર્વ સાધારણ શ્રોતાજન એ નથી સમજી શકતા કે, આ કાલિક છે કે ઉત્કાલીક છે. જે ઉચ્ચારણ સામાયિક પદમાં દસ વૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન આદિના અનેક પદોને મેળવી દે છે ત્યાં પણ આ દોષ થાય છે. (૨)

(૨) વ્યાવિદ્ધાક્ષરમ્—જે ઉચ્ચારણમાં ઉલ્ટાવી ઉલ્ટાવીને અક્ષર બોલવામાં આવે ત્યાં 'વ્યાવિદ્ધાક્ષર' નામનો દોષ બને છે. જેમ ધમ્મોમંગલં એવું ન બોલીને લંગમંમ્મોધ એવું ઉચ્ચારણ કરવું.

(૩) હીનાક્ષરમ્—જેવાં સૂત્ર હોય તે પ્રમાણે ઉચ્ચારણ ન કરવું અર્થાત્ ઓછા અક્ષરોથી ઉચ્ચારણ કરવું-'હીનાક્ષર' દોષ છે, જેમ-"णमो अरिहंताणं" ની જગ્યાએ "णमो अरिहंता" એવું બોલવું.

(૪) અધિકાક્ષર—જે ઉચ્ચારણમાં વધુ અક્ષર ઉચ્ચારવામાં આવે ત્યાં અધિકાક્ષર નામનો દોષ જાણવો જોઈએ. જેમ "धम्मो मंगल मुक्किट्ठं" બોલતી વખતે "धम्मो मंगल मुक्किट्ठं नरगं" એમ "नरगं" આ વધારાના અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરવું. હીનાક્ષર અને અધિકાક્ષર આ બંન્ને દોષ ઉચ્ચારણમાં

अथोच्चारणदोषाः स्खलितादयो दश प्रोच्यन्ते–स्खलितम् १, मिलितम् २, व्याविद्धाक्षरम् ३, हीनाक्षरम् ४, अधिकाक्षरम् ५, व्यत्याम्रेडितम् ६, अपरिपूर्णम् ७, अपरिपूर्णघोषम् ८, अकण्ठोष्ठविप्रमुक्तं ९, अगुरुवाचनोपगतम् १०, इति। तत्र–

१ स्खलितम्–यद् अन्तराऽन्तरा आलापकान् मुञ्चति, यथा–"अहिंसा" "देवा वि तं नमंसंति"।

२ मिलितम्–यद् अन्यस्यान्यस्योद्देशकस्याध्ययनस्य वा आलापकान् एकत्र मीलयति 'सर्वं जिनवचनम्' इति कृत्वा, यथा–"सव्वे पाणा पियाउया" (सर्वे प्राणाः प्रियायुष्काः) (आचा. १ श्रु. २ अ. ३ उ.) "सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं" (सर्वे जीवा अपि इच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम्) दश. वै. ६ अ.।

समीप ही सूत्र का अध्ययन या उसका उच्चारण करना सीखना चाहिये। उच्चारण के कितने दोष हैं यह अब प्रकट किया जाता है—स्खलित १, मिलित २, व्याविद्धाक्षर ३, हीनाक्षर ४, अधिकाक्षर ५, व्यत्याम्रेडित ६, अपरिपूर्ण ७, अपरिपूर्णघोष ८, अकण्ठोष्ठविप्रमुक्त ९, एवं अगुरुवाचनोपगत १०, ये १० दोष उच्चारण संबंधी हैं। स्खलित–बीच २ में रुक २ कर सूत्र का बोलना यह स्खलित दोष है, जैसे–अ हिं सा, देवा वि तं नमं संति इत्यादि ॥१॥ मिलित–जहां अन्य २ उद्देशक अथवा अध्ययन के आलापकों को एकत्र मिला दिया जाता है वहां मिलित दोष होता है, जैसे–"सर्वं जिनवचनं" ऐसा ख्यालकर "सव्वे पाणा पियाउया" "सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं" इन सब को एक साथ ही बोल देना। इन सब के एक साथ बोलने में मिलित दोष इसलिये आता है कि

પણ બનવું પડે છે. માટે ગુરુ મહારાજ સમીપજ સૂત્રનું અધ્યયન અગર તેનું ઉચ્ચારણ કરવું—સીખવું જોઇએ ઉચ્ચારના કેટલા દોષ છે તે હવે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. (૧) સ્ખલિત,(૨) મિલિત, (૩) વ્યાવિદ્ધાક્ષર, (૪)હીનાક્ષર, (૫) અધિકાક્ષર,(૬) વ્યત્યામ્રેડિત, (૭) અપરિપૂર્ણ, (૮)અપરિપૂર્ણઘોષ, (૯) અકંઠોષ્ઠવિપ્રમુક્ત, અને (૧૦) અગુરુવાચનોપગત આ દસ દોષો ઉચ્ચારણ સંબંધી છે.

સ્ખલિત–વચમાં વચમાં રોકાઇને સૂત્રનું બોલવું તે સ્ખલિત દોષ છે. જેમ--अहिंसा देवा वि तं नमं संति ઇત્યાદિ ! (૧) મિલિત–જ્યાં અન્ય અન્ય ઉદ્દેશક અથવા અધ્યયનના આલાપોને એકત્ર મેળવી અપાય છે ત્યાં મિલિત દોષ થાય છે જેમ "सर्वं जिन वचनं" એવો ખ્યાલ કરી "सव्वे पाणा पिआउगा सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं આ બધાને એક સાથે જ બોલવું. આ બધાને એક સાથે બોલવામાં મિલિત દોષ એ માટે આવે છે કે,

द्रव्यभावतो व्यत्याम्रेडितं सूत्रे कुर्वतोऽर्थस्य विसंवादः इत्यादि विवक्षा मागिव, यया दीक्षा निरर्थिका ।

७ अपरिपूर्णं–मात्राभिः, पदै श्वरणै र्बिन्दुभि र्वर्णैश्च । मात्राभिरपरिपूर्णं ' धम्म मंगलमुक्किट्ठं ' । पदैरपरिपूर्ण–यथा–" धम्मं उक्किट्ठं "। चरणैरपरिपूर्ण–यथा– ' धम्मो मंगलमुक्किट्ठं ' इत्यादि गाथायां कमपि चरणं परित्यज्य पठनम् । बिन्दुभिरपरिपूर्णं–यथा 'धम्मो मगलमुक्किट्ठं " इति । वर्णैरपरिपूर्णं यथा–'धम्मो ल उक्किट्ठं' इत्यादि । मात्राभिः पदैश्चरणैर्बिन्दुभिर्वर्णैरपरिपूर्णे उच्चारिते तदेव प्रायश्चित्तं त एव दोषाश्च भवन्ति ।

में व्यत्याम्रेडित कर देता है तब उसके अर्थ में स्वभावतः विसंवाद होने लगता है और इससे जो हानि होती है यह अधिकाक्षर तथा हीनाक्षर के दोष के स्वरूपनिरूपण में बता चुके हैं ॥ ६ ॥ अपरिपूर्ण–जहां मात्राओं से, पदों से, चरणों से, बिन्दुओं से, वर्णों से अपरिपूर्णता होती है वहां अपरिपूर्ण दोष माना जाता है, जैसे " धम्मो मंगलमुक्किट्ठं " की जगह "धम्ममंगलमुक्किट्ठं" इस प्रकार " ओकार " की मात्रा हीन कर पढना । " धम्मं उक्किट्ठं " ऐसा मंगलपद हीन कर पढना । किसी चरण को–पाद को–हीन कर पढना, किसी बिन्दु को हीन कर पढना, किसी वर्ण को हीन कर पढना सो क्रमशः मात्रा आदिकों से अपरिपूर्ण दोष माना गया है । इस प्रकार के उच्चारण करने पर एक तो आगम की आशातना होने से प्रायश्चित का भागी होना पड़ता है दूसरे विसंवादादि अनेक अनर्थ उत्पन्न हो जाते हैं । इससे जीव को मुक्ति का लाभ नहीं हो सकता है । तथा दीक्षा में निरर्थकता की प्रसक्ति का प्रसंग प्राप्त होता है ॥ ७ ॥

વિસંવાદ થવા લાગે છે અને એથી જે હાની થાય છે તે અધિકાક્ષર તથા હિનાક્ષરના દોષના નિરૂપણમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

(૬) અપરિપૂર્ણ જ્યાં માત્રાઓથી પદોથી, ચરણોથી, બિન્દુઓથી, વર્ણોથી, અપરિપૂર્ણતા હોય છે ત્યાં ' અપરિપૂર્ણ ' દોષ માનવામાં આવે છે. " धम्मो मंगल मुक्किट्ठं " ની જગ્યાએ धम्ममंगलमुक्किट्ठं આ રીતે, ओकार "ની માત્રા હીન કરી વાંચવું, " धम्मं उक्किट्ठं "એમ મંગલ પદ હીન કરી વાંચવું, કોઈ વર્ણને હીન કરી વાંચવું તે ક્રમશઃ માત્રા આદિથી અપરિપૂર્ણ દોષ માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ કરવાથી એક તો આગમની આશાતના થવાથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી થવું પડે છે બીજું વિસંવાદાદિ ઘણા અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, આથી જીવને મુક્તિનો લાભ મળી શકતો નથી. આથી દીક્ષામાં નિરર્થકતાની પ્રસક્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

उच्चारिते सति–अर्थस्य विसंवादः, अर्थस्य विसंवादे चरणस्य विसंवादः, चरण-विसंवादान्न मोक्षः, मोक्षाभावे सर्वा दीक्षा निरर्थिका ।

५ व्यत्याम्रेडितं—नाम अन्यान्यशास्त्रपल्लवविमिश्रणं, यथा–' सव्वभूयप्प-भूयस्स सम्मं भूयाइं पासओ । पिहियासवस्स दंतस्स, पावकम्मं न बंधई ॥ " अत्रेदमपि–घटते इति कृत्वा क्षिपति—अन्यशास्त्रवचनम्—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि, परेषां न समाचरेत् ॥

इसलिये माने जाते हैं कि सूत्र में हीनाक्षर अथवा अधिकाक्षर उच्चरित होने पर उसके अर्थ में विसंवाद (विपरीतता) होता है। अर्थ में विसंवाद जहां हुआ कि चरण–आचार–चारित्र में भी विसंवाद होने लगता है । इससे मोक्ष का लाभ नहीं हो सकता । मोक्ष के अभाव में समस्त दीक्षा निरर्थक हो जाती है ॥ ५ ॥ व्यत्याम्रेडित–भिन्न २ शास्त्रों के पल्लव (अंश) का जिस उच्चारण में मिश्रण होता है वहां व्यत्याम्रेडित दोष माना जाता है । जैसे–" सव्वभूयप्पभूयस्स सम्मं भूयाइं पासओ । पिहियासवस्स दंतस्स पावकम्मं न बंधइ "–यहां यह भी घटित होता है ऐसा समझकर अन्य शास्त्र का वचन मिलाना, जैसे–

" श्रूयतां धर्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ॥
आत्मनः प्रतिकूलानि, परेषां न समाचरेत् ॥१॥ "

महाभारत के इस वाक्य को मिश्रित करना । यह व्यत्ययाम्रेडित दोष इस लिये माना गया है कि उच्चारण करने वाला द्रव्य एवं भाव से जब सूत्र

એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે સૂત્રમાં હીનાક્ષર અથવા અધિકાક્ષર ઉચ્ચારવાથી એના અર્થમાં વિસંવાદ થાય છે. વિપરીત અર્થમાં વિસંવાદ જ્યાં થયો કે, ચરણ–આચાર ચારિત્રમાં પણ વિસંવાદ થવા લાગે છે એથી મોક્ષનો લાભ થઈ શકતો નથી. મોક્ષના અભાવથી સમસ્ત દીક્ષા નિરર્થક થઈ જાય છે.

(૫) વ્યત્યાગ્રેડિત જુદા જુદા શાસ્ત્રોના પલ્લવનું જે ઉચ્ચારણમાં મિશ્રણ થાય છે ત્યાં " વ્યત્યાગ્રેડિત " દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ सव्वभूयप्पभूयस्स सम्मं भूयाइं पासओ " " पिहियासवस्स दंतस्स पावकम्मं न बंधई " અહિં એ પણ ઘટિત થાય છે એમ સમજી બીજા શાસ્ત્રનું વચન મેળવવું જેમ—

" श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यतां ॥
आत्मनः प्रति कूलानि परेषां न समाचरेत् ॥१॥

મહાભારતના આ વાક્યને મેળવવું, આ " વ્યત્યયાગ્રેડિત " દોષ એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે, ઉચ્ચારણ કરવાવાળા દ્રવ્ય અને ભાવથી જ્યારે સૂત્રમાં વ્યત્યાયાગ્રેડિત થવાથી એના અર્થમાં સ્વભાવતઃ

अथ वाचनानामकं सप्तमं द्वारम्–

अथ वाचनाविधिरुच्यते–तत्रैवं वाचनाशब्दार्थः–वाचयतीति वाचना–पाठना, शिष्याय सूत्रादिदानं। ननु वाचनायाः किं फलम्? वाचनया जीवो निर्जरां जनयति श्रुतस्य चानाशातनायां प्रवर्तते, तत्र च प्रवर्तमानो जीवः श्रुतप्रदानरूपं तीर्थधर्ममवलम्बते, एवं तीर्थधर्ममाश्रयन् कृत्स्नकर्मक्षपणेन महानिर्जरावान् भवति। ततो मुक्तिमाप्त्या तस्य सर्वथा भवपर्यवसानं भवति। वाचनादानग्रहणविधिस्त्वेवम्—

उवविसइ उवज्झाओ, सीसा विअरंति वंदणं तस्स।
सो तेसिं सव्वसमयं, वायइ सामइयप्पमुहं ॥ १ ॥

वाचना से जो विहीन होता है, अर्थात्–गुरुप्रदत्त वाचना से जो प्राप्त नहीं होता है वह अगुरुवाचनोपगत दोष है ॥ १० ॥

॥ यह छट्ठा द्वार हुआ ॥ ६ ॥

सातवां वाचनाद्वार कहते हैं—

अब वाचना की विधि बतलाते हैं–शिष्य को सूत्रादिक का देना-पढाना यह वाचना है। सूत्र की वाचना से कर्मों की निर्जरा होती है तथा उसकी अनाशातना में प्रवृत्ति होती है। उस वाचना में लगा हुआ जीव श्रुतप्रदानरूप तीर्थधर्म का आधार होता है। तीर्थधर्म का आधार होने से वह जीव समस्त कर्मों के क्षपण से महानिर्जरावाला होता है। महानिर्जरावाला होने से मुक्ति की प्राप्ति द्वारा उसके सर्वथा भव का क्षय हो जाता है। वाचना के देने की एवं उसके ग्रहण करने की विधि इस प्रकार है–

નાથી જે વિહિન હોય છે, અર્થાત્–ગુરૂપ્રદત્ત વાચનાથી જે પ્રાપ્ત થયેલ નથી હોતુ. તે અગુરૂ વાચનોપગત દોષ છે. (૧૦)

આ છટ્ઠું દ્વાર થયું

સાતમું વાચનાદ્વાર કહેવામાં આવે છે.—

હવે વાચનાની વિધિ બતાવવામાં આવે છે-શિષ્યને સૂત્રાદિક ભણાવવા-સમજાવવાં એ વાચના છે. સૂત્રની વાચનાથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે, તથા તેના અનાશાતનાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. એ વાચનામાં લાગેલ જીવ શ્રુતપ્રદાનરૂપ તીર્થ ધર્મના આધાર બને છે, તીર્થ ધર્મના આધાર થવાથી તે જીવ સમસ્ત કર્મોના ક્ષપણથી મહાનિર્જરાવાળા થાય છે. મહાનિર્જરાવાળા થવાથી મૂક્તિની પ્રાપ્તિ દ્વારા એને જીવન મરણના ફેરાનો ભય મટી જાય છે.

८ अपरिपूर्णघोषम्—घोषैरेवापरिपूर्णं नाक्षरादिभिः, घोषा–उदात्तादयः। तत्र–उच्चैरुदात्तः, नीचैरनुदात्तः, समाहारः स्वरितः। उच्चैःशब्देन यथा–"उप्पन्नेइ वा विगमेइ वा, धुवेइ वा" इत्यादि। नीचैःशब्देन यथा–"जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा" इत्यादि। अत्र घोषैरयुक्तमुच्चारणं कुर्वतस्तदेव प्रायश्चित्तं त एव च दोषाः।

९ अकण्ठौष्ठविप्रमुक्तम्–कण्ठौष्ठेन विप्रमुक्तं–व्यक्तं–सुस्पष्टं यत्र भवति, बालमूकभाषितवदव्यक्तमित्यर्थः।

१० अगुरुवाचनोपगतम्, गुरुप्रदत्तया वाचनया यन्न प्राप्तं तत्॥

॥ इति षष्ठं द्वारम्॥

अपरिपूर्णघोष–घोषों से अर्थात्–उदात्तादिक स्वरों से–जो अपरिपूर्ण होता है वहां अपरिपूर्णघोष नाम का दोष आता है। जो ऊँचे स्वर से बोला जाय उसका नाम उदात्त, नीचे स्वर से जो बोला जाय उसका नाम अनुदात्त, तथा जो न अधिक ऊँचे स्वर और न अधिक नीचे स्वर से किन्तु मध्यम स्वर से बोला जाय उसका नाम स्वरित है। जैसे–"उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा," इत्यादि ऊँचे स्वर से बोले जाते हैं। नीचे स्वर से जैसे–"जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा" इत्यादि सूत्र नीचे स्वर से बोला जाता है। इस को दोष इसलिये माना है कि घोषों से अयुक्त उच्चारण करने वाले को आगम की आशातनाजन्य दोष का भागी होने से प्रायश्चित्त का भागी होना पड़ता है॥ ८॥ अकण्ठौष्ठविप्रमुक्त–बालमूकादिक के बोलने की तरह जो उच्चारण व्यक्त–स्पष्ट नहीं होता है वह अकण्ठौष्ठविप्रमुक्त दोष है॥ ९॥ अगुरुवाचनोपगतदोष–गुरुप्रदत्त

---

(७) અપરપૂર્ણઘોષ—ઘોષોથી–અર્થાત્ ઉદાત્તાદિક સ્વરોથી–જે અપરિપૂર્ણ હોય છે, ત્યાં 'અપરિપૂર્ણઘોષ' નામનો દોષ લાગે છે, જે ઉંચા સ્વરથી બોલાય તેનું નામ ઉદાત્ત, નીચા સ્વરથી બોલાય એનું નામ અનુદાત્ત તથા જે ન તો ઘણા ઉંચા સ્વરથી કે ન તો ઘણા નીચા સ્વરથી પરંતુ મધ્યમ સ્વરથી બોલાય એનું નામ સ્વરિત છે. જેમ–"उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवइ वा," ઈત્યાદિ ઉંચા સ્વરથી બોલાય છે. નીચા શબ્દથી જેમ–"जेभिक्खू वा भिक्खुणी वा" ઈત્યાદિ સૂત્ર નીચા સ્વરથી બોલાય છે. આનો દોષ એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે, ઘોષોથી અયુક્ત ઉચ્ચારણ કરવાવાળાએ આગમની આશાતના જન્ય દોષના ભાગી બનવાથી પ્રાયશ્ચિતના ભાગી બનવું પડે છે. (૮) અકણ્ઠૌષ્ઠ વિપ્રમુક્ત–બાલ મૂકાદિકના બોલવાની રીતે જે ઉચ્ચારણ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતું નથી તે અકણ્ઠૌષ્ઠ વિપ્રમુક્ત દોષ છે. (૯) અગુરૂ વાચનોપગત દોષ–ગુરૂ પ્રદત્ત વાચ-

निद्रारूपे प्रमादे, अप्रतिलेखने दुष्प्रतिलेखनादौ च सकृत् स्खलितस्य स्मारणा कर्तव्या भवति। यथा-" भो आयुष्मन्! प्रमादो वर्जनीयः " इति पूर्वमेवास्माभिः कथितम्, अतः प्रमादं मा कुरु तपःसंयमं च समाराधय, इत्येषा स्मारणा।

अथ प्रतिस्मारणा—

पुनः पुनः सामाचार्यां प्रमादं कुर्वन् शिष्यः पुनर्गुरुणा बोधनीयः-"वत्स! मा प्रमाद्यताम्, तपःसंयमाराधनं क्रियताम् "। इत्येषा प्रतिस्मारणा।

इत्थमुक्तोऽपि यदि प्रमाद्यति, तदा दण्डना-लघुप्रायश्चित्तरूपा कर्तव्या।

प्रतिलेखना नहीं करे अथवा दुष्प्रतिलेखना आदि करता है उस समय उसे स्मारणा वाचना देनी चाहिये, इसमें उसे यह समझाना चाहिये कि हे आयुष्मन्! तुम्हें यह पहिले बतला दिया गया है कि प्रमाद वर्जनीय है। इसलिये इस बात का ख़याल करो, और प्रमाद का आसेवन मत करो. तथा तप एवं संयम की अच्छी तरह आराधना करो, इसका नाम स्मारणा है। प्रतिस्मरणा वाचना शिष्य को उस समय दी जाती है जब शिष्य अपनी समाचारी में बार २ प्रमाद करता है। उस समय उसे यही समझाया जाता है कि हे वत्स! देखो यह प्रमाद ठीक नहीं है, इससे तप एवं संयम की आराधना ठीक २ नहीं होती है। तुम्हें बार बार यह समझा दिया गया है अतः इसका परित्याग कर तप एवं संयम की आराधना करो। इसी में आत्मा की भलाई है, इसका नाम प्रतिस्मारणा है। अब दण्डना कहते हैं-इस प्रकार उपदेश, स्मारणा,

---

ઉપદેશ છે. નિદ્રારૂપ પ્રમાદમાં પડેલ શિષ્ય જો પ્રતિલેખના ન કરે અથવા દુષ્પ્રતિલેખના આદિ કરતો હોય તો એ સમયે એને સ્મારણા વાચના આપવી જોઇએ એમાં એને એ સમજાવવું જોઇએ કે આયુષ્યમન્! તમને એ પહેલું બતાવવામાં આવેલ છે કે, પ્રમાદ છોડવા યોગ્ય છે, જેથી એ વાતનો ખ્યાલ કરો ને પ્રમાદનો ખ્યાલ ન કરો, તથા તપ અને સંયમની સારી રીતે આરાધના કરો. આનું નામ સ્મારણા છે. પ્રતિસ્મારણા વાચના શિષ્યને તે સમયે આપવામાં આવે છે જ્યારે શિષ્ય પોતાની સામાચારીમાં વારંવાર પ્રમાદ કરે છે. તે સમયે તેને એવું સમજાવાય છે કે હે વત્સ જુઓ આ પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી તેનાથી તપ અને સંયમની આરાધના સારી રીતે થતી નથી તમને વખતો વખત એ સમજાવવામાં આવેલ છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરી સંયમ અને તપની આરાધના કરો. તેમાં આત્માની ભલાઈ છે, તેનું નામ પ્રતિ સ્મારણા છે. હવે દંડના કહે છે—આ પ્રકારનો ઉપદેશ સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા રૂપ ત્રણ પ્રકા-

छाया—उपविशति उपाध्यायः, शिष्या वितरन्ति वन्दनं तस्मै।
स तेभ्यः सर्वसमयं, वाचयति सामायिकप्रमुखम् ॥ १ ॥

वाचना-त्रिविधा भवति-उपदेशः, स्मारणा, प्रतिस्मारणा च। ये खलु गृहीतसामाचारीकाः शिष्यास्तेभ्य सूत्रार्थवाचना दातव्या। तेषां सामाचारीकरणे प्रमादं कुर्वतां क्रमेण उपदेशः, स्मारणा, प्रतिस्मारणा च करणीया। तत्र गुरुस्तान् प्रति वदति-"मुनीनामेषा सामाचारी यन्निद्राविकथादयः प्रमादाः परिहर्तव्याः" एष उपदेशः।

"उवविसइ उवज्झाओ, सीसा वियरंति वंदणं तस्स।
सो तेसिं सव्वसमयं, वायइ सामाइयप्पमुहं॥ वाचना देने वाला उपाध्याय अपने आसन पर विराजमान जब हो जाय तब वाचना लेने वाला शिष्य सर्वप्रथम उन्हें चंदना करे। फिर बाद में उनसे सामायिक आदि सर्व सूत्रों की वाचना लेवे। उपदेश १, स्मरणा २ एवं प्रतिस्मारणा ३ के भेद से वाचना ३ प्रकार की है। जिन शिष्यों ने सामाचारी को ग्रहण कर लिया है उन शिष्यों को सूत्रार्थ की वाचना देना चाहिये। वे यदि सामाचारी के आचरण करने में प्रमाद करें तो गुरु का कर्तव्य है कि वे उन्हें क्रम से उपदेश, स्मारणा एवं प्रतिस्मारणा रूप वाचना दें। उसमें वे उसे यह समझावें कि देखो यही मुनियों की सामाचारी-आचार है कि वे सर्वप्रथम निद्रा विकथा आदि प्रमादों को दूर करें। यह उपदेश हैं। निद्रारूप प्रमाद में पड़ा हुआ शिष्य यदि

વાચના દેવાની અને તેને ગ્રહણ કરવાની વિધિ આ પ્રકારે છે—

उववसिइ उवज्जाओ, सीसा विअरंति वंदणं तस्स।
सो तेसिं सव्वसमयं वायइ सामाइयप्पमुहं॥

વાચના આપવાવાળા ઉપાધ્યાય જ્યારે પોતાના આસન ઉપર બિરાજમાન થઈ જાય ત્યારે વાચના લેવાવાળા શિષ્ય સર્વ પ્રથમ એમને વંદના કરે અને પછી તેમની પાસેથી સામાયિક આદિ સર્વ સૂત્રોની વાચના લે. ઉપદેશ, સ્મારણા અને પ્રતિ સ્મારણા ના ત્રણે ભેદથી વાચના ત્રણ પ્રકારની છે. જે શિષ્યોએ સમાચારીને ગ્રહણ કરી લીધેલ હોય તે શિષ્યોને સૂત્રાર્થની વાચના દેવી જોઈએ. તે કદી સામાચારીનું આચરણ કરવામાં પ્રમાદ કરે તો ગુરૂનું કર્તવ્ય છે કે તે એને ક્રમથી ઉપદેશ, સ્મારણા, અને પ્રતિ સ્મારણા રૂપ વાચના આપે. એમાં તેઓ શિષ્યને એ સમજાવે કે, જુઓ આજ મુનિયોની સમાચારી આચાર છે કે જે સર્વ પ્રથમ નિંદ્રા, વિકથા આદિ પ્રમાદોને દૂર કરે આ

निद्रारूपे प्रमादे, अप्रतिलेखने दुष्प्रतिलेखनादौ च सकृत् स्खलितस्य स्मारणा कर्तव्या भवति। यथा-"भो आयुष्मन्! प्रमादो वर्जनीयः" इति पूर्वमेवास्माभिः कथितम्, अतः प्रमादं मा कुरु तपःसंयमं च समाराधय, इत्येपा स्मारणा।

अथ प्रतिस्मारणा—

पुनः पुनः सामाचार्यां प्रमादं कुर्वन् शिष्यः पुनर्गुरुणा बोधनीयः-"वत्स! मा प्रमाद्यताम्, तपःसंयमाराधनं क्रियताम्"। इत्येषा प्रतिस्मारणा।

इत्थमुक्तोऽपि यदि प्रमाद्यति, तदा दण्डना-लघुप्रायश्चित्तरूपा कर्तव्या।

प्रतिलेखना नहीं करे अथवा दुष्प्रतिलेखना आदि करता है उस समय उसे स्मारणा वाचना देनी चाहिये, इसमें उसे यह समझाना चाहिये कि हे आयुष्मन्! तुम्हें यह पहिले बतला दिया गया है कि प्रमाद वर्जनीय है। इसलिये इस बात का ख्याल करो, और प्रमाद का आसेवन मत करो. तथा तप एवं संयम की अच्छी तरह आराधना करो, इसका नाम स्मारणा है। प्रतिस्मरणा वाचना शिष्य को उस समय दी जाती है जब शिष्य अपनी समाचारी में बार २ प्रमाद करता है। उस समय उसे यही समझाया जाता है कि हे वत्स! देखो यह प्रमाद ठीक नहीं है, इससे तप एवं संयम की आराधना ठीक २ नहीं होती है। तुम्हें बार बार यह समझा दिया गया है अतः इसका परित्याग कर तप एवं संयम की आराधना करो। इसी में आत्मा की भलाई है, इसका नाम प्रतिस्मारणा है। अब दण्डना कहते है-इस प्रकार उपदेश, स्मारणा,

ઉપદેશ છે. નિદ્રારૂપ પ્રમાદમાં પડેલ શિષ્ય જો પ્રતિલેખના ન કરે અથવા દુષ્પ્રતિલેખના આદિ કરતો હોય તો એ સમયે એને સ્મારણા વાચના આપવી જોઇએ એમાં એને એ સમજાવવું જોઇએ કે આયુષ્યમન્! તમને એ પહેલું બતાવવામાં આવેલ છે કે, પ્રમાદ છોડવા યોગ્ય છે, જેથી એ વાતનો ખ્યાલ કરો ને પ્રમાદનો ખ્યાલ ન કરો, તથા તપ અને સંયમની સારી રીતે આરાધના કરો. આનું નામ સ્મારણા છે. પ્રતિસ્મારણા વાચના શિષ્યને તે સમયે આપવામાં આવે છે જ્યારે શિષ્ય પોતાની સામાચારીમાં વારંવાર પ્રમાદ કરે છે. તે સમયે તેને એવું સમજાવાય છે કે હે વત્સ જુઓ આ પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી તેનાથી તપ અને સંયમની આરાધના સારી રીતે થતી નથી તમને વખતો વખત એ સમજાવવામાં આવેલ છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરી સંયમ અને તપની આરાધના કરો. તેમાં આત્માની ભલાઈ છે, તેનું નામ પ્રતિ સ્મારણા છે. હવે દંડના કહે છે—આ પ્રકારનો ઉપદેશ સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા રૂપ ત્રણ પ્રકા-

ततोऽपि यदि प्रमाद्यति तर्हि मासलघुप्रायश्चित्तरूपा दण्डना कर्त्तव्या। इत्थं दण्डितोऽपि यदि प्रमादान्न विरमते तदा कुङ्कुमदृष्टान्तो वक्तव्यः। यथा-अतीव पिष्टं कुङ्कुमं 'केसर' इति भाषाप्रसिद्धं पाषाणमिव कठोरं न भवति, भवान् महता प्रयासेन प्रतिबोध्यमानः कथं प्रमत्तः संवृत्तः। अत्र मासलघु दीयते।

वारत्रयादूर्ध्वं यदि प्रमादतो न निवर्तते तदा निष्कासना कर्तव्या। अथासौ स्वयं परेण वा प्रज्ञापितः सन् पुनरागत्य प्रमादात् प्रतिनिवृत्तो वदति-भगवन्! क्षमस्व मदीयमपराधनिकुरम्बम्, न पुनरेवं करिष्यामीति। तदा गुरुरेवं वदेत्-यथा

प्रतिस्मारणारूप तीन प्रकार की वाचना के देने पर भी यदि शिष्य प्रमादपतित होता है, तो उसे एक मास का लघु प्रायश्चित्त देना चाहिये। उस समय उससे यह कहना चाहिये कि देखो केशर जब बार २ रगड़ कर पीसी जाती है तो वह भी पाषाण जैसी कठोर नहीं रहती है किन्तु इकदम नरम पड़ जाती है परन्तु बड़े आश्चर्य की बात है कि तुम्हें बार २ समझाया जाता है फिर भी तुम प्रमाद को नहीं छोडते हो। क्या बात है पता नहीं पड़ता कि तुम प्रमादी क्यों बन रहे हो॥

आचार्य तथा अन्य मुनि द्वारा तीन बार समझाने पर भी यदि शिष्य प्रमाद से पीछे नहीं हटता है, उस समय उसे संघ से बाहर करने रूप दण्ड देना चाहिये। उस समय यदि दूसरों के द्वारा समझाये जाने पर अथवा अपनी गल्ती अपने आप स्वीकार करने पर यह ऐसा गुरु महाराज के समक्ष कहे कि हे गुरु महाराज! मेरे अभीतक के समस्त अपराध आप क्षमा करें, अब आगे ऐसा नहीं करने का भाव

२नी वाचना देवा छतां पण जो शिष्य प्रमाद वश बने, तो तेने एक मासनुं लघु प्रायश्चित देवुं जोईए. ते समय तेने एवुं कहेवुं जोईए के, केशर ने वारंवार घुंटाई घुटाईने पीसवामां आवे छे, तो पण पत्थरनी माफक कठोर नहि बनतां वधु ने वधु नरम बने छे. घणा ज आश्चर्यनी वात छे के, तमने वारंवार समजाववा छतां पण तमे प्रमादने छोडता नथी. कयुं कारण छे ते समजातुं नथी के तमे तमारो प्रमाद छोडता नथी. आचार्य तथा अन्य मुनिद्वारा त्रणवार समजाव्या छतां पण जो शिष्य प्रमादथी पाछो न हटे तो तेने ते समये संघनी बहार करवारूप दंड देवो जोईए. ते समय कदाच बीजाओ द्वारा समजाववाथी अथवा पोतानी भूल पोते ज स्वीकारीने ते गुरु महाराज समक्ष एवुं कहे के, हे गुरु महाराज! मारा आज सुधीना बधा अपराध आप माफ करो, हवे आगळ हुं आवुं नहिं करूं. ते समये

ताम्बूलपत्रं कुथितं न परित्यज्यते चेत्, तर्हि शेषाण्यपि पत्राणि तत् कोथयति। एवं त्वमपि स्वयं विनष्टो मम अन्यानपि साधून् विनाशयिष्यसीति कृत्वा निष्कासितोऽस्माभिः। संप्रति पुनरप्रमत्तेन भवितव्यम्, मासगुरु च ते प्रायश्चित्तम्।

अत्र राजदृष्टान्तो वर्णनीयः।

कस्यचिद् राज्ञोऽक्षिरोगः संजातः। तत्रत्यवैद्यास्तच्चिकित्सां कर्तुमशक्ता अभूवन्। अन्यश्च कश्चिदागन्तुको वैद्यस्तत्रागत्याह—ममाक्षिगुटिकास्तु अक्षिरोगप्रशमन्यः। ताभिरञ्जितेषु अक्षिषु तीव्रतरा दुःसहा वेदना भवति। सा तु मुहूर्तमात्रम्।

है, उस समय गुरु महाराज उससे ऐसा कहें कि देखो, पान सड़ जाने पर यदि बाहर निकाल कर न फेंक दिया जाय तो वह जैसे अन्य पानों को सड़ा कर बिगाड़ देता है, उसी प्रकार तुम भी स्वयं विनष्ट होकर मेरे संघ के अन्य साधुओं को विनष्ट कर दोगे इस ख्याल से हम तुम्हें संघ से बाहर कर रहे हैं। यदि आगे ऐसा नहीं करोगे तो संघ में रख लिये जाते है। इसलिये जाओ १ मास का यह तुम्हें गुरु प्रायश्चित्त दिया जाता है। इस विषय में एक राजा का दृष्टान्त इस प्रकार है—

किसी एक राजा को आंखों में रोग हो गया। नगर भर में जितने वैद्य थे उन सब ने खूब यत्नपूर्वक इलाज किया, परंतु उनके इलाज से राजा की आंखों का रोग शमित नहीं हुआ। एक समय वहां बाहर गांव का एक वैद्य आया। उसने नरेश के पास जाकर कहा कि महाराज! हमारे पास ऐसी गोलियां हैं जो आंखों में आंजने पर बिलकुल रोग को नष्ट कर देती हैं। परन्तु उनके आंजने पर १ मुहूर्त तक बड़ी दुःसह

ગુરુમહારાજ તેને એવું કહે કે જુઓ પાન સડી જવાથી બહાર કાઢી ફેંકી દેવામાં ન આવે તો તે જેમ બીજા પાનને સડાવી બગાડી દે છે. તે જ રીતે તમે પણ સ્વયં વિનિષ્ટ બની મારા સંઘના બીજા સાધુઓને પણ વિનિષ્ટ બનાવી દેશો. આ ખ્યાલથી તમને સંઘથી બહાર કરવામાં આવે છે. કદાચ આગળ એવું નહીં કરો તો સંઘમાં રાખવામાં આવશે. આ માટે તમને એક મહિનાનું ગુરૂ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે.

આ વિષયમાં એક રાજાનો દાખલો આ પ્રકારે છે.—

કોઈ એક રાજાની આંખમાં રોગ થયો, શહેરમાં જેટલા વૈદ્ય હતા તે સઘળાથી ખૂબ પ્રયત્ન પુર્વક ઈલાજ કરવામાં આવ્યો પરંતુ તેઓના ઈલાજથી રાજાની આંખોનો રોગ મટયો નહીં. એક સમયે ત્યાં બહાર ગામનો એક વૈદ્ય આવ્યો તેણે રાજાની પાસે પહોંચી કહ્યું કે, મહારાજ! મારી પાસે એવી ગોળીઓ છે, જે આંખોમાં આંજવાથી રોગને બીલકુલ મટાડે છે પરંતુ તેને આંજવાથી

यदि वेदनायां सत्यां मां प्राणदण्डं कर्तुं कर्मचारिभ्य आज्ञां न ददासि, तर्हि तवा-क्षिणी अञ्जयामि । राज्ञा कथितम्-नाहं तव प्राणदण्डं कर्तुमाज्ञापयिष्यामि । तदा राज्ञोऽक्ष्णोरञ्जनं वैद्यः कृतवान् । अञ्जितयोरक्ष्णोस्तीव्रतरा वेदना जाता । तदा राज्ञा निगदितम्-'अनेनाक्षिणी मम पीडिते, अत एनं मारय' इत्याज्ञां स्वकर्मचारिणः प्रति दत्तवान् । तैः कर्मचारिभिस्तस्य राज्ञो हितकरं विज्ञाय वैद्यः प्रच्छन्नः स्थापितः । मुहूर्तान्तरेण राज्ञो वेदना उपशान्ताः, अक्षिणी रोगरहिते दिव्ये दिव्य-ज्योतिष्मती संजाते । तदा राज्ञा वैद्यः स्मृतः । राजकर्मचारिभिरानीय समर्पितो वैद्यः सत्कारितः संमानितश्च । यथा तस्य राज्ञस्तत्कालदुःसहमपि गुटिकाञ्जनं क्रमेण चक्षुषो नैरुज्यकरणात् परिणामसुन्दरं समजनि, एवं भवतामपि स्मारणादिकं खर-

पीडा होती है । यदि आप वेदना होने पर अपने कर्मचारियों को मुझे प्राणदण्ड देने की आज्ञा न करे तो मैं आपकी आंखों में उन गोलियों को आंज सकता हूं । राजाने वैद्य की बात सुन कर उसे अभय करने का वचन दे दिया । वैद्य ने भी गोलियों को घिस कर राजा की आंखों में आंज दिया । आंजते ही राजा की आंखों में तीव्रतर दुःसह वेदना होने लगी । उस वेदना से पीडित होकर राजा ने उसे मारने की आज्ञा दे दी । कर्म चारियों ने उसे राजा का हितकारी मान कर एक जगह छिपा दिया और मारा नहीं । कुछ समय के बाद वेदना शांत हो गई और आंखें रोग रहित हो गईं । राजा ने प्रसन्न होकर उस वैद्य को याद किया तब कर्मचारियों ने उस वैद्य को लाकर हाजर किया । राजा ने उसको खूब आदर सत्कार करके विसर्जित किया । मतलब इस दृष्टान्त का यह है कि जिस प्रकार उस राजा के लिये दुःसह भी

એક ઘડી સુધી ઘણી જ અસહ્ય વેદના થાય છે. વેદના થવાથી આપ આપના કર્મચારીઓ દ્વારા મને પ્રાણદંડ દેવાની આજ્ઞા ન કરો તો હું આપની આંખોમાં એ ગોળીઓ આંજવા ઇચ્છું છું. રાજાએ વૈદની વાત સાંભળીને તેને અભય કરવાનું વચન આપ્યું. વૈદે પણ ગોળીઓને ઘસીને રાજાની આંખમાં આંજી દીધી આંજતાં જ રાજાની આંખોમાં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના થવા લાગી, આ વેદનાથી વ્યાકુળ બની રાજાએ તેને મારવાની આજ્ઞા આપી. કર્મચારીઓએ તેને રાજાનો હિતકારી માની એક જગ્યાએ છુપાવી દીધો અને માર્યો નહીં. થોડા સમય પછી વેદના શાન્ત થઇ અને આંખો રોગ રહિત બની. રાજાએ પ્રસન્ન થઇને તે વૈદ્યને યાદ કર્યો ત્યારે કર્મચારીઓએ તે વૈદ્યને લાવીને હાજર કર્યો. રાજાએ તેનો ખૂબ આદરસત્કાર કરીને વિદાય આપી. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છે કે, રાજા માટે દુઃસહ એવી આંખોની પીડાનું ગુટિકાના અંજનથી શમન થયું.

परुषत्वात् यद्यप्यापातमात्रदुःखजनकं तथापि परिणामसुन्दरमेव द्रष्टव्यम्, इह परत्र च सकलकल्याणपरंपराकारणत्वादिति।

॥ इति सप्तमं वाचनाद्वारम् ॥

सूत्रार्थयोः पौर्वापर्यनिरूपणनामकमष्टमंद्वारम्—

अथ पूर्वं सूत्रम् अर्थो वा? इति निरूप्यते—उत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणोऽर्थस्तीर्थंकरैः पूर्वमुक्तः, पश्चात् तमेवार्थं हृदये निधाय गणधराः सूत्रं रचयन्ति, तस्मादर्थतः पश्चाद्भावि सूत्रम्, इति सिद्धान्तः। अत एव सूत्रम् अणु—लघु भवति, अर्थस्तु महान्,

---

गुटिकांजन आंखो की पीड़ा का शमक हुआ—पीडाजनक होने पर भी परिणाम में हितविधायक हुआ, उसी प्रकार शिष्यों को भी गुरु महाराज द्वारा प्रदत्त स्मारणादिक तीव्र कठोर होने पर भी आयति—(उत्तरकाल) सुख कारक होने से एकान्त हितविधायक ही होते हैं। क्यों कि इनसे इस लोक में तथा परलोक में आत्मा का हित ही होता है अहित नहीं।

॥ सातवाँ द्वार समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

अब आठवाँ द्वार कहते हैं—

सूत्र एवं अर्थ के पौर्वापर्य द्वार का निरूपण करते हैं—

अब यहां यह बतलाया जाता है कि पहिले सूत्र होता है कि अर्थ होता है। उत्पाद, व्यय, एवं ध्रौव्य इस लक्षण से युक्त अर्थ—पदार्थ होता है। अर्थ का यह लक्षण तीर्थंकर प्रभुने कहा है। इसी अर्थ को हृदय में अवधृत कर गणधर देवों ने सूत्रों की रचना की है। इस-

---

પીડા આપનાર હોવા છતાં પણ પરિણામમાં હિતકારક પરિણામ આવ્યું. આ પ્રકાર શિષ્યોએ પણ ગુરુમહારાજ દ્વારા પ્રદત્ત સ્મારણાદિક તીવ્ર–કઠોર હોવા છતાં પણ અંતે ગુણ કરનાર સુખકારક હોવાથી એકાન્ત હિતવિધાયક જ હોય છે કેમકે એનાથી આલોક તથા પરલોકમાં આત્માનું હિત થાય છે, અહિત નહીં

॥ સાતમું દ્વાર સમાપ્ત થયું ॥૭॥

હવે આઠમું દ્વાર કહેવામાં આવે છે—

સૂત્ર તથા અર્થના પૌર્વાપર્યદ્વારનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—

હવે અહિં એ બતાવવામાં આવે છે કે, પહેલાં સૂત્ર હોય છે કે અર્થ હોય છે. ઉત્પાદ,વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય આ લક્ષણથી યુક્ત અર્થ પદાર્થ બને છે. અર્થનું એ લક્ષણ તીર્થંકર પ્રભુએ કહેલ છે તે અર્થને હૃદયમાં ધારણ કરીને ગણધર દેવોએ સૂત્રની રચના કરી છે, માટે અર્થની પાછળ સૂત્ર છે, એ સિદ્ધાંત

यदि वेदनायां सत्यां मां प्राणदण्डं कर्तुं कर्मचारिभ्य आज्ञां न ददासि, तर्हि तवाक्षिणी अञ्जयामि। राज्ञा कथितम्-नाहं तव प्राणदण्डं कर्तुमाज्ञापयिष्यामि। तदा राज्ञोऽक्ष्णोरञ्जनं वैद्यः कृतवान्। अञ्जितयोरक्ष्णोस्तीव्रतरा वेदना जाता। तदा राज्ञा निगदितम्-'अनेनाक्षिणी मम पीडिते, अत एनं मारय' इत्याज्ञां स्वकर्मचारिणः प्रति दत्तवान्। तैः कर्मचारिभिस्तस्य राज्ञो हितकरं विज्ञाय वैद्यः प्रच्छन्नः स्थापितः। मुहूर्तान्तरेण राज्ञो वेदना उपशान्ताः, अक्षिणी रोगरहिते दिव्ये दिव्यज्योतिष्मती संजाते। तदा राज्ञा वैद्यः स्मृतः। राजकर्मचारिभिरानीय समर्पितो वैद्यः सत्कारितः संमानितश्च। यथा तस्य राज्ञस्तत्कालदुःसहमपि गुटिकाञ्जनं क्रमेण चक्षुषो नैरुज्यकरणात् परिणामसुन्दरं समजनि, एवं भवतामपि स्मारणादिकं खर-

पीडा होती है। यदि आप वेदना होने पर अपने कर्मचारियों को मुझे प्राणदण्ड देने की आज्ञा न करे तो मैं आपकी आंखों में उन गोलियों को आंज सकता हूं। राजाने वैद्य की बात सुन कर उसे अभय करने का वचन दे दिया। वैद्य ने भी गोलियों को घिस कर राजा की आंखों में आंज दिया। आंजते ही राजा की आंखों में तीव्रतर दुःसह वेदना होने लगी। उस वेदना से पीडित होकर राजा ने उसे मारने की आज्ञा दे दी। कर्म चारियों ने उसे राजा का हितकारी मान कर एक जगह छिपा दिया और मारा नहीं। कुछ समय के बाद वेदना शांत हो गई और आंखें रोग रहित हो गई। राजा ने प्रसन्न होकर उस वैद्य को याद किया तब कर्मचारियों ने उस वैद्य को लाकर हाजर किया। राजा ने उसको खूब आदर सत्कार करके विसर्जित किया। मतलब इस दृष्टान्त का यह है कि जिस प्रकार उस राजा के लिये दुःसह भी

એક ઘડી સુધી ઘણી જ અસહ્ય વેદના થાય છે. વેદના થવાથી આપ આપના કર્મચારીઓ દ્વારા મને પ્રાણદંડ દેવાની આજ્ઞા ન કરો તો હું આપની આંખોમાં એ ગોળીઓ આંજવા ઇચ્છું છું. રાજાએ વૈદની વાત સાંભળીને તેને અભય કરવાનું વચન આપ્યું. વૈદે પણ ગોળીઓને ઘસીને રાજાની આંખમાં આંજી દીધી આંજતાં જ રાજાની આંખોમાં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના થવા લાગી, આ વેદનાથી વ્યાકુળ બની રાજાએ તેને મારવાની આજ્ઞા આપી. કર્મચારીઓએ તેને રાજાનો હિતકારી માની એક જગ્યાએ છુપાવી દીધો અને માર્યો નહીં. થોડા સમય પછી વેદના શાન્ત થઇ અને આંખો રોગ રહિત બની. રાજાએ પ્રસન્ન થઇને તે વૈદને યાદ કર્યો ત્યારે કર્મચારીઓએ તે વૈદને લાવીને હાજર કર્યો. રાજાએ તેનો ખૂબ આદરસત્કાર કરીને વિદાય આપી. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છેકે, રાજા માટે દુઃસહ એવી આંખોની પીડાનું ગુટિકાના અંજનથી શમન થયું.

त्र मान्ति स्म । एवं पेटिकास्थानीये सूत्रे बहून्यर्थपदानि वर्तन्ते, तत्र सूत्रमेव बादरं भवितुमर्हति नार्थ इति। किंचार्थस्य महत्त्वमेकान्ततो नास्ति, प्रथमे उत्क्षिप्तज्ञाते हि 'अनुकम्पा कर्तव्या' इत्यर्थो बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः। तथा-अष्टादशे सुंसुमादारिकाज्ञाते वर्णरूपबलादिवृद्धयर्थं नाहारयितव्यम्, इत्यर्थो बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः, तस्मादर्थो न महान् किन्तु सूत्रमेव महदिति चेत्—?

अत्रोच्यते—पूर्वं सूत्रं पश्चादर्थः, इति न संभवति। अर्थस्य हि सूत्रतः पश्चाद्भावित्वं न युज्यते, अर्थं विना सूत्रं निरर्थारहितं सत् कीदृशं स्यात्? असंबद्धं

में अनेक वस्त्र रख दिये जाते हैं एतावता पेटी में ही बादरता आती है वस्त्रों में नहीं। क्यों कि उसके आधार से ही बहुत वस्त्र उसमें समा जाते हैं। इसी तरह पेटी के स्थानीय सूत्र में भी बहुत से अर्थपद रहा करते हैं इसलिये सूत्र को ही बादर होने का प्रसंग प्राप्त होता है अर्थ को नहीं। तथा-अर्थ में महत्ता भी एकान्त से स्थापित नहीं होती है। "प्रथमे उत्क्षिप्तज्ञाते" ज्ञातासूत्र के प्रथम उत्क्षिप्तज्ञात नामक अध्ययन में भगवान ने फरमाया है कि अनुकंपा करनी चाहिये इस प्रकार का अर्थ बहुत सूत्र से वर्णित किया है। तथा "अष्टादशे सुंसमादारिकाज्ञाते" अर्थात् इसी ज्ञाता सूत्र के अठारवें सुंसुमादारिकानामक अध्ययन में वर्ण, रूप, बल आदि की वृद्धि निमित्त मुनियों को आहार नहीं करना चाहिये यह अर्थ बहुत सूत्रों से वर्णित किया है। इसलिये अर्थ महान् नहीं है किन्तु सूत्र ही महान् है यही बात ज्ञात होती है।

उत्तर-पहिले सूत्र होता है पश्चात् अर्थ यह कथन युक्तियुक्त नहीं है,

આવે છે, વસ્ત્રોમાં નહીં, કેમ કે પેટીના આધારથી જ ઘણાં વસ્ત્રો તેમાં સમાઇ શકે, એવી રીતે સ્થાનીય સૂત્રમાં પણ ઘણા અર્થ પદ રહ્યા કરે છે માટે જ સૂત્રને બાદર હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થને નહી. તેમ અર્થમાં મહત્તા પણ એકાન્તથી સ્થાપિત થતી નથી, જ્ઞાતા સૂત્રના પ્રથમ ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત નામના અધ્યયનમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, અનુકમ્પા કરવી જોઈએ. આ પ્રકારનો અર્થ ઘણા સૂત્રોથી વર્ણવવામાં આવેલ છે તથા "अष्टादशे सुंसमादारिका ज्ञाते" અર્થાત્ આ જ્ઞાતા સૂત્રના અઢારમા "સુંસમાદારિકા" નામના અધ્યયનમાં વર્ણ, રૂપ, બળ વગેરેની વૃદ્ધિ નિમિત્તે મુનિયોએ આહાર ન કરવો જોઈએ આ અર્થ ઘણા સૂત્રોમાં વર્ણવવામાં આવેલ છે. આ માટે અર્થ મહાન નથી પણ સૂત્ર જ મહાન છે આ વાત જ્ઞાત થાય છે.

ઉત્તર-પહેલાં સૂત્ર હોય છે પછી અર્થ આ કહેવું યુક્તિ યુકત નથી, કારણ

एकैकस्य सूत्रस्यार्थोऽनन्तः। स्तोकत्वात् पश्चादभिहितत्वाच्च सूत्रम् 'अणु' इत्युच्यते, तेन चाणुना सूत्रेण सहार्थस्य यः सम्बन्धो योगः स चानुयोग इत्युच्यते।

ननु पूर्वमर्थः पश्चात् सूत्रमिति कथनमयुक्तम्, पूर्वं हि सूत्रं पश्चादर्थः, सूत्राभावे तु अर्थः कस्य स्यात्। लौकिका अप्येवमेव वदन्ति–आधारे सत्येवाधेयं तिष्ठतीति।

यच्च सूत्रमणु, अर्थस्तु विस्तृत इति, तदप्ययुक्तम्? एकस्यां हि पेटिकायां बहूनि वस्त्राणि सन्ति, तत्र पेटिकाया एव बादरत्वं युज्यते, तद्वशाद् बहूनि वस्त्राणि

लिये अर्थ के पश्चाद् सूत्र है यह सिद्धान्त निर्धारित हो जाता है। सूत्र अणु-लघु होता है। तथा–अर्थ सूत्र की अपेक्षा महान् होता है। एक २ सूत्र के अनंत अर्थ होते हैं। सूत्र को अणु इसी अभिप्राय से कहा गया है कि एक तो वह अर्थ के पश्चाद् भावी है और दूसरे वह स्तोक अर्थात् छोटा होता है। उस अणु सूत्र के साथ अर्थ का जो योग है–संबंध है उसी का नाम अनुयोग है।

प्रश्न–पहिले अर्थ होता है बाद में उसके सूत्र होता है यह कथन अयुक्त है। कारण कि सूत्र के विना अर्थ नहीं हो सकता है। इसलिये ऐसा मानना चाहिये कि पहिले सूत्र होता है और बाद में अर्थ होता है। लौकिक जन भी यही कहते हुए पाये जाते हैं। सूत्र आधार है और अर्थ आधेय है। सूत्र में अर्थ रहता है अर्थ में सूत्र नहीं। आधार के होने पर ही आधेय रह सकता है अन्यथा नहीं। दूसरे–अर्थ की अपेक्षा जो सूत्र को अणु कहा गया है वह भी ठीक नहीं मालूम पड़ता। कारण कि देखा जाता है कि एक ही सन्दूक

નિર્ધારિત બની જાય છે. સૂત્ર અણું–લઘુ હોય છે. તથા અર્થ સૂત્રની અપેક્ષાથી મહાન હોય છે, એક એક સૂત્રના અનંત અર્થ થાય છે. સૂત્રને અણુ એ અભિપ્રાયથી કહેવામાં આવેલ છે કે, એક તો તે અર્થના પશ્ચાદ્‌ભાવિ છે, (પાછળ થનારૂ) અને બીજું તે લઘુ હોય છે, એ અણુ સૂત્રની સાથે અર્થનો જે યોગ છે–સંબંધ છે તેનું નામ અનુયોગ છે.

પ્રશ્ન–પહેલો અર્થ થાય છે અને એ પછી સૂત્ર થાય છે, તે કહેવું અયુકત છે. કારણ કે સૂત્ર વગર અર્થ થઈ શકે નહીં. આ માટે સમજવું જોઈએ કે પહેલાં સૂત્ર હોય છે અને પછી અર્થ થાય છે. સૂત્ર આધાર છે અને અર્થ આધેય છે. સૂત્રમાં અર્થ રહે છે અર્થમાં સૂત્ર નહીં. આધારના હોવાથી જ આધેય રહી શકે છે તેના વગર નહીં. બીજું અર્થની અપેક્ષા જે સૂત્રને અણું કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જોવામાં આવે છે કે, એકજ પેટીમાં ઘણાં વસ્ત્ર રાખવામાં આવે છે આથી તે પેટીમાં બાદરતા

रच्यन्ते। एवं वस्त्रस्थानीयस्यार्थस्य [मह]त्त्वम्, पेटिकास्थानीयस्य तु सूत्रस्याणुत्वमेव। यदप्युक्तम्–अर्थो महानित्यस्यै[का]न्तता नास्तीति तदप्यविचारितभाषितम्–उत्क्षिप्तज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽर्थस्तत्तदध्ययनमात्रस्य, अशेषस्य तु सूत्रस्य तदतिरिक्ता अपि बहवोऽर्थाः सन्ति।

॥ इति अष्टमं द्वारम् ॥

अर्थ के विना सूत्र निश्रारहित होता हुआ दशदाडिम आदि वाक्य की तरह केवल असंबद्ध और निरर्थक ही माना जाता है। २। जो यह कहा है कि पेटी की तरह सूत्र बादर होता है तथा वस्त्रादिक की तरह अर्थ अणु होता है सो यह कहना भी ठीक नहीं है। क्यों कि जिस प्रकार उसी पेटी के किसी एक वस्त्र द्वारा उसी पेटी जैसी अनेक पेटियाँ लपेटी जा सकती हैं उसी प्रकार एक अर्थ से अनेक सूत्र रचे जा सकते हैं। इस तरह वस्त्रस्थानीय अर्थ में महत्व आता है और पेटी स्थानीय सूत्र में अणुत्व हो। एकान्तसे अर्थ में महत्व नहीं है क्यों कि उत्क्षिप्त आदि अध्ययनों में जो कहा गया है वह सत्वानुकंपादिक रूप अर्थ उस अध्ययनमात्र का ही है, अर्थात् उनमें अनुकंपादि अर्थों की ही प्रधानता है। और अनुकंपादि अर्थों को ही सिद्ध किया है। न कि अवशिष्ट समस्त सूत्र का। उसके तो उससे अतिरिक्त और भी अनेक अर्थ हैं।

॥ यह आठवाँ द्वार संपूर्ण हुआ ॥ ८ ॥

દશદાડીમ આદિ વાકયની માફક કેવળ અસંબદ્ધિત અને નિરર્થક જ માનવામાં આવે છે. એમ કહેવામાં આવે કે પેટીની માફક સૂત્ર બાદર હોય છે, તથા વસ્ત્રાદિકની માફક અર્થ અણુ હોય છે તો તે કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે, એ પેટીના કોઈ એક વસ્ત્રમાં આવી અનેક પેટીઓ બાંધી શકાય છે. એજ રીતે એક અર્થથી અનેક સૂત્ર રચી શકાય છે. આ રીતે વસ્ત્રનું સ્થાનીય અર્થમાં મહત્વ આવે છે. અને પેટી સ્થાનીય સૂત્રમાં અણુત્વ જ એકાન્તથી અર્થમાં મહત્વ નથી એવું જે કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્ક્ષિપ્ત વગેરે અધ્યયનમાં જે કહેવાયેલ છે તે સત્વાનુકંપાદિક રૂપ અર્થ તે તે અધ્યયન માત્રાના જ છે. અર્થાત્ તેમાં અનુકમ્પાદિ અર્થોની જ પ્રધાનતા છે. અને અનુકમ્પાદિ અર્થોને જ સિદ્ધ કરેલ છે. ન કે અવશિષ્ટ બધા સૂત્રોને. એના તો એનાથી બીજા ઘણા અર્થો છે.

॥ આ આઠમું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

निरर्थकं स्यात्, यथा नव पूपा दशदाडिमानीत्यादिवाक्यं सम्बन्धरहितं निरर्थकं भवति। अपि च-लौकिका अपि शास्तारः प्रथमतोऽर्थं दृष्ट्वा सूत्रं कुर्वन्ति, अर्थमन्तरेण सूत्रस्यानिष्पत्तेः। तथा चोक्तम्--

"अत्थं भासइ अरिहा, तमेव सुत्तीकरेंति गणधारी।
अत्थं विणा च सुत्तं, अणिस्सियं केरिसं होइ" ॥ १ ॥

छाया--अर्थं भाषतेऽर्हन्, तमेव सूत्रीकुर्वन्ति गणधारिणः।
अर्थं विना च सूत्रम्, अनिश्रितं कीदृशं स्यात् ॥ १ ॥

किञ्च--"अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गुंफंति गणहरा निउणा।"
अपरञ्च--सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तई ॥

यदप्युक्तं--पेटिकावद् बादरं सूत्रम्, अर्थस्तु अणुरिति तदप्यसत्, यतस्तस्याः पेटिकाया एकं वस्त्रमादाय तेनानेकाः पेटिका बध्यन्ते, तथैकेनार्थेन बहूनि सूत्राणि

कारण कि अर्थ के विना निश्रारहित सूत्र हो ही नहीं सकता है। यदि वह होता है तो "नवपूपा दशदाडिमा" आदि वाक्य की तरह निरर्थक और असंबद्ध ही होगा। लौकिक शास्त्र के जानने वाले भी तो प्रथम अर्थ को देखकर ही सूत्र की रचना किया करते हैं। क्यों कि अर्थ के विना सूत्र की निष्पत्ति नहीं होती है। कहा भी है—

अत्थं भासइ अरिहा, तमेच सुत्ती करेंति गणधारी।
अत्थं विणा च सुत्तं, अणिस्सियं केरिसं होइ ॥ १ ॥
अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गुंफंति गणहरा निउणा।
सासणस्स हियट्ठाए, तत्तो सुत्तं पवत्तई ॥ २ ॥

तीर्थंकर भगवान पहिले अर्थ की प्ररूपणा करते हैं और उसी अर्थ को गणधर भगवान सूत्ररूप में गुंथते हैं। १।

કે અર્થના વિના નિશ્રા રહિત સૂત્ર થઈ જ શકતુ નથી. કદાચ તે હોય છે, તો "नवपूपा दशदाडिमा" આદિ વાકયની માફક નિરર્થક અને સંબંધ વગરનું હોય લૌકિક શાસ્ત્રના જાણવાવાળા પણ પ્રથમ અર્થને જોઈને સૂત્રની રચના કર્યા કરે છે. કેમ કે અર્થના વગર સૂત્રની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કહ્યું પણ છે કે—

अत्थं भासइ अरिहा, तमेव सुत्तीकरेंति गणधारी।
अत्थं विणा च सुत्तं, अणिस्सियं केरिसं होइ ॥ १ ॥
अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गुफंति गणहरा निउणा।
समणस्स हियट्ठाए, ततो सुत्तं पवत्तई ॥ २ ॥

તીર્થંકર ભગવાન પહેલા અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે, અને એજ અર્થને ગણધર ભગવાન સૂત્રના રૂપમાં ગૂંથે છે. અર્થના વગર સૂત્ર નિશ્રારહિ   નીને

रच्यन्ते। एवं वस्त्रस्थानीयस्यार्थस्य महत्त्वम्, पेटिकास्थानीयस्य तु सूत्रस्याणुत्वमेव। यदप्युक्तम्-अर्थों महानित्यस्यैकान्तता नास्तीति तदप्यविचारितभाषितम्-उत्क्षिप्तज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽर्थस्तत्तदध्ययनमात्रस्य, अशेषस्य तु सूत्रस्य तदतिरिक्ता अपि बहवोऽर्थाः सन्ति।

॥ इति अष्टमं द्वारम् ॥

अर्थ के विना सूत्र निश्रारहित होता हुआ दशदाडिम आदि वाक्य की तरह केवल असंबद्ध और निरर्थक ही माना जाता है।२। जो यह कहा है कि पेटी की तरह सूत्र बादर होता है तथा वस्त्रादिक की तरह अर्थ अणु होता है सो यह कहना भी ठीक नहीं है। क्यों कि जिस प्रकार उसी पेटी के किसी एक वस्त्र द्वारा उसी पेटी जैसी अनेक पेटियाँ लपेटी जा सकती हैं उसी प्रकार एक अर्थ से अनेक सूत्र रचे जा सकते हैं। इस तरह वस्त्रस्थानीय अर्थ में महत्व आता है और पेटी स्थानीय सूत्र में अणुत्व हो। एकान्तसे अर्थ में महत्व नहीं है क्यों कि उत्क्षिप्त आदि अध्ययनों में जो कहा गया है वह सत्वानुकंपादिक रूप अर्थ उस अध्ययनमात्र का ही है, अर्थात् उनमें अनुकंपादि अर्थों की ही प्रधानता है। और अनुकंपादि अर्थों को ही सिद्ध किया है। न कि अवशिष्ट समस्त सूत्र का। उसके तो उससे अतिरिक्त और भी अनेक अर्थ हैं।

॥ यह आठवाँ द्वार संपूर्ण हुआ ॥ ८ ॥

દશદાડીમ આદિ વાકયની માફક કેવળ અસંબદ્ધિત અને નિરર્થક જ માનવામાં આવે છે. એમ કહેવામાં આવે કે પેટીની માફક સૂત્ર બાદર હોય છે, તથા વસ્ત્રાદિકની માફક અર્થ અણું હોય છે તો તે કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે, એ પેટીના કોઈ એક વસ્ત્રમાં આવી અનેક પેટીઓ બાંધી શકાય છે. એજ રીતે એક અર્થથી અનેક સૂત્ર રચી શકાય છે. આ રીતે વસ્ત્રનું સ્થાનીય અર્થમાં મહત્વ આવે છે. અને પેટી સ્થાનીય સૂત્રમાં અણુત્વ જ એકાન્તથી અર્થમાં મહત્વ નથી એવું જે કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્ક્ષિપ્ત વગેરે અધ્યયનમાં જે કહેવાયેલ છે તે સત્વાનુકંપાદિક રૂપ અર્થ તે તે અધ્યયન માત્રાના જ છે. અર્થાત્ તેમાં અનુકમ્પાદિ અર્થોની જ પ્રધાનતા છે. અને અનુકમ્પાદિ અર્થોને જ સિદ્ધ કરેલ છે. ન કે અવશિષ્ટ બધા સૂત્રોને. એના તો એનાથી બીજા ઘણા અર્થો છે.

॥ આ આઠમું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

अथ नवमं द्वारम्-सूत्रार्थतदुभयेषु यथोत्तरं प्राबल्यम्—

द्वादशाङ्गमधीयानानां वैयावृत्त्ये क्रियमाणे तेषां वैयावृत्त्यकराणां महती निर्जरा भवति तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयकरणात्, तेषां महापर्यवसानं च भवति-पुनरन्य नवकर्मबन्धाभावात्। ननु कस्य कीदृशी निर्जरा भवति ?

अत्रोच्यते—सूत्रेऽर्थे च यथोत्तरं बलवती निर्जरा। आवश्यकादियावच्चतुर्दश पूर्वाणि सूत्रं, तद्द्वारा यथोत्तरं महती महत्तरा निर्जरा भवति। इयमत्र भावना-एक आवश्यकसूत्रधरस्य वैयावृत्त्यं करोति, अपरो दशवैकालिकसूत्रधरस्य वैयावृत्त्यक-

---

सूत्र, अर्थ एवं सूत्रार्थ में यथोत्तर प्रबलता का कथन नववें द्वार में करते हैं—

द्वादशांग को पढ़ते हैं और वे वैयावृत्त्य करते हैं (अर्थात् आचार्य उपाध्याय की सेवा करते हैं) उनको श्रुतज्ञानावरणीय कर्मों की महानिर्जरा होती है तथा अन्य नवीन कर्म का बन्ध भी नहीं होता है। किसके कैसी निर्जरा होती है? इस बात को स्पष्ट किया जाता है-सूत्र एवं अर्थ को पढने वालों की यथोत्तर महानिर्जरा होती है। आवश्यक सूत्र से लेकर १४ पूर्वतक के आगम सूत्र हैं। इनके द्वारा उत्तरोत्तर महानिर्जरा होती है सो तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि कोई मुनि आवश्यक सूत्र को जानने वाले की वैयावृत्ति (सेवा) करता है और कोई दूसरा दशवैकालिक सूत्र को जानने वाले की वैयावृत्ति (सेवा) करता है। तो इनमें आवश्यक सूत्र को जानने वाले की वैयावृत्ति करने वाले की निर्जरा की अपेक्षा जो दशवैकालिक को पढाने वाले की वैया-

---

સૂત્ર, અર્થ એવં સૂત્રાર્થમાં યથોત્તર પ્રબલતાનું કથન નવમાં દ્વારમાં કરે છે.—

દ્વાદશાંગ ભણે છે અને જે વૈયાવૃત્ય કરે છે. (આચાર્ય-ઉપાધ્યયની સેવા કરે છે) એને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોની મહાનિર્જરા થાય છે. તથા નવા બીજા કર્મોનો બંધ પણ થતો નથી. કોને કેવી નિર્જરા થાય છે? આ વાતને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—

સૂત્ર અને અર્થને ભણવાવાળાને યથોત્તર મહાનિર્જરા થાય છે. આવશ્યક સૂત્રથી લઈ ૧૪ પૂર્વ સુધીનાં આગમ સૂત્ર છે, એના દ્વારા ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા થાય છે. મતલબ કોઈ મુનિ આવશ્યક સૂત્રને જાણવાવાળાની વૈયાવૃત્તિ (સેવા) કરે છે અને કોઈ બીજા દશવૈકાલિક સૂત્રને જાણવાવાળાની વૈયાવૃત્તિ (સેવા) કરે છે. તો એમાં આવશ્યકસૂત્રને જાણવાવાળાની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળાની નિર્જરાને બદલે જે દશવૈકાલિકના ભણાવનારની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળા છે,

रस्तस्यावश्यकसूत्रधरवैयावृत्त्यकरापेक्षया महती निर्जरा, आवश्यकसूत्रधरस्यैव दशवैकालिकाध्ययनेऽधिकारात्। एवम् अधस्तनाधस्तनतरश्रुतधरवैयावृत्त्यकरापेक्षया उपर्युपरितनश्रुतधरवैयावृत्त्यकरो यथोत्तरं महानिर्जरावान् भवति। एवं त्रयोदशपूर्वधरवैयावृत्त्यकरापेक्षया चतुर्दशपूर्वधरवैयावृत्त्यकरो महानिर्जराकारी भवति। एवमर्थेऽपि भावनीयम्। आवश्यकार्थधरस्य यो वैयावृत्त्यं करोति, तदपेक्षया दशवैकालिकार्थधरस्य यो वैयावृत्त्यकरस्तस्य महती निर्जरा भवति, एवं पूर्ववद्बोध्यम् यथा सूत्रे यथोत्तरं बलिष्ठता एवमर्थेऽपि भावनीया। तत्र विशेषस्तु-अर्थधरवैया-

वृत्ति करने वाला है उसके महानिर्जरा होती है। क्यों कि आवश्यक सूत्र को पढ चुकने वाले का ही अधिकार दशवैकालिक सूत्र के अध्ययन में होता है। इस प्रकार नीचे २ श्रुत को धारण करने वालों की वैयावृत्ति करने वालों की निर्जरा की अपेक्षा जो ऊपर २ के श्रुत को धारण करने वाले हैं उनकी वैयावृत्ति करने वालों की निर्जरा यथोत्तर अधिक अधिकतर होती है। इसी तरह जो तेरहपूर्व के धारी हैं उनकी जो वैयावृत्त करने वाला है उसके जितनी निर्जरा होगी उसकी अपेक्षा जो १४ पूर्व के पाठियों की वैयावृत्ति करने वाला होगा उसकी महानिर्जरा होगी। इसी तरह इनके अर्थ विषय में भी समझ लेना चाहिये। जैसे-जो आवश्यक सूत्र के अर्थ का पाठी है उसका जो वैयावृत्य करने वाला है उसके जितनी निर्जरा होगी उसकी अपेक्षा जो दशवैकालिक सूत्र के अर्थ का पाठी है उनकी वैयावृत्ति करने वाले की निर्जरा अधिकतर होगी। इस तरह पहिले की तरह अर्थ के विषय में लगा लेना चाहिये। जिस तरह

એને મહાનિર્જરા થાય છે. કેમકે, આવશ્યક સૂત્ર પુરી રીતે શીખી લેનારનો જ અધિકાર દશવૈકાલિકસૂત્રના અધ્યયનનો હોય છે. આ રીતે નીચે નીચેનાં શ્રુતને ધારણ કરવાવાળાની વૈયાવૃત્તિ કરનારને નિર્જરાની અપેક્ષા જે ઉપર ઉપરનાં શ્રુતને ધારણ કરવાવાળા છે એની વૈયાવૃતિ કરનારની નિર્જરા યથોત્તર અધિક અધિકતર થાય છે. આ રીતે જે તેરપૂર્વના ધારક છે એમની જે વૈયાવૃત્તિ કરે છે, એને જેટલી નિર્જરા થાય એની અપેક્ષા જે ચૌદપૂર્વના ધારક છે એની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળાને મહાનિર્જરા થાય છે આવી જ રીતે અર્થમાં પણ સમજવું જોઈએ. જે આવશ્યક સૂત્રના અર્થના પાઠી છે, એનો વૈયાવૃતિ કરનારની જેટલી નિર્જરા થાય એની અપેક્ષા જે દશવૈકાલિક સૂત્રના અર્થના પાઠી છે એમની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળાની નિર્જરા અધિકતર થાય છે. એજ રીતે પહેલાની માફક અર્થના વિષયમાં સમજી લેવું જોઈએ. જે રીતે સૂત્રમાં ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા કહી છે એજ

वृत्यकरेषु निशीथ-बृहत्कल्प-व्यवहारार्थधराणां वैयावृत्यकरो महानिर्जरावान् भवति। तथा द्वादशाङ्गीधरस्य वैयावृत्यकरः। शेषार्थेभ्यश्छेद सूत्रार्थस्य बलवत्त्वे किं कारणमिति चेत्-उच्यते-स्खलितचारित्रस्य छेदसूत्रार्थेन शोधिर्भवति, तस्मात् शेषात् सर्वस्मादप्यर्थात् छेदसूत्रार्थो बलवान्।

सूत्रेऽर्थे तथा युगपत् तदुभयस्मिंश्चिन्त्यमाने यथोत्तरं निर्जरा बलवती भवति। सूत्रापेक्षयाऽर्थो महर्द्धिकः, अर्थापेक्षया तदुभयो महर्द्धिकः, तत्र किं कारणमिति चेत् ? अत्रोच्यते-गृहनिष्पत्तौ यत् साधनं-काष्ठ पाषाणादि, तत्संग्रहे कृते सत्येव

सूत्र में उत्तरोत्तर महानिर्जरा कही है उसी तरह अर्थ में उत्तरोत्तर महानिर्जरा समझनी चाहिये। अर्थधरों की वैयावृत्ति करने वालों में निशीथ, सूत्र, बृहत्कल्पसूत्र, एवं व्यवहार सूत्र के अर्थधरों की वैयावृत्ति करने वालों के महानिर्जरा होती है तथा-द्वादशांगी के पाठी की वैयावृत्ति करनेवाला महानिर्जरा करता है। शेष अर्थ की अपेक्षा छेद सूत्रों के अर्थों में अधिकता क्यो कही गई हैं, उसका समाधान इस प्रकार है। यदि कोई साधु अपने गृहीत चारित्र से स्खलित हो जाता है तो उसकी शुद्धि छेदश्रुत के अर्थ से होती है। इसलिये अवशिष्ट-समस्त अर्थों की अपेक्षा छेदश्रुतों का अर्थ अधिक कहा गया है।

सूत्र का, अर्थ का तथा युगपत् सूत्रार्थ का अध्ययन करने पर यथोत्तर अधिक २ निर्जरा होती है। सूत्र की अपेक्षा अर्थ महान् होता है और अर्थ की अपेक्षा तदुभय-सूत्र एवं अर्थ-ये दोनों महान् होते हैं। इसमें कारण यह है कि जिस प्रकार घर बनाने में जो काष्ठपाषाण आदि साधन हैं जब उनका संग्रह हो जाता है तब घर बनता है। उसी

રીતે અર્થમાં ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા સમજવી જોઈએ. અર્થધરોની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળામાં નિશીથસૂત્ર, બૃહત્કલ્પસૂત્ર અને વ્યવહારસૂત્રના અર્થધરોની વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળાને મહાનિર્જરા થાય છે. તથા દ્વાદશાંગીના પાઠીની વૈયાવૃત્તિ કરનાર મહાનિર્જરા કરે છે. શેષ અર્થની અપેક્ષા છેદ સૂત્રોના અર્થોમાં અધિકતા કેમ કહેવામાં આવી છે, એનું સમાધાન આ પ્રકારનું છે.-જો કોઈ સાધુ પોતે ગ્રહણ કરેલા ચારિત્રથી સ્ખલિત થઈ જાય છે. તો એની શુદ્ધિ છેદશ્રુતના અર્થથી થાય છે. આ માટે અવશિષ્ટ-સમસ્ત અર્થોની અપેક્ષા છેદશ્રુતોનો અર્થ અધિક કહેવાયેલ છે.

સૂત્રનું, અર્થનું તથા યુગપત્ સૂત્રાર્થનું અધ્યયન કરવાથી યથોત્તર અધિક અધિક નિર્જરા થાય છે. સૂત્રની અપેક્ષા અર્થ મહાન હોય છે. આમાં એ કારણ છે કે, જે રીતે ઘર બનાવવામાં પાણા લાકડાં વગેરે સાધન છે, અને તેનો સંગ્રહ

गृहं निष्पद्यते, तथाऽर्थानुसन्धाने सत्येव सूत्रं निष्पद्यते, अतः सूत्रापेक्षयाऽर्थस्य प्राधान्यं भवति। किं च-सूत्रंगणधर प्रोक्तम्, अर्थस्तु भगवद्बोधितस्तस्मात् सूत्रापेक्षयाऽर्थस्य प्राधान्यं भवति। तथाचोक्तम्—

तित्थगरट्ठाणो खलु, अत्थो सुत्तं तु गणहरट्ठाणं।
अत्थेण य वंजिज्जइ सुत्तं, तम्हा उ सो बलवं॥ १॥

छाया-तीर्थकरस्थानः खलु अर्थः, सूत्रं तु गणधरस्थानम्।
अर्थेन च व्यज्यते सूत्रं, तस्मात्तु स बलवान्॥ १॥

व्याख्या—अर्थः खलु तीर्थकरस्थानः, तस्य तेनाभिहितत्वात्। सूत्रं तु गणधरस्थानं तस्य तैर्ग्रथितत्वात्। अर्थेन च यस्मात् सूत्रं व्यज्यते=प्रकटीक्रियते, तस्मात् सोऽर्थः सूत्राद् बलवान्॥ १॥

सूत्रापेक्षयाऽर्थापेक्षया च सूत्रार्थोभयस्य प्राबल्ये दृष्टान्तः प्रदर्श्यते। यथा जातमात्रं दधि मधुरं, तदपेक्षया शर्करा मधुरतरा, एकत्र संमिलिते दधिशर्करे श्रीख-

---

तरह अर्थ का अनुसंधान जब होता है तभी गणधर भगवान सूत्रों की रचना करते है। अतः सूत्र की अपेक्षा अर्थ में प्रधानता आती है। तथा-सूत्र गणधरों ने कहे हैं और अर्थ प्रभु द्वारा प्ररूपित हुआ है इसलिये भी सूत्रकी अपेक्षा अर्थ में प्रधानता आजानी है। कहा भी है-अर्थ तीर्थंकर के स्थानापन्न है क्यों कि तीर्थंकर ही अर्थ की प्ररूपणा करते हैं। सूत्र गणधर के स्थानापन्न है क्यों कि वह उनके द्वारा ग्रथित होता है। अर्थ से ही सूत्र उत्पन्न होता है अतः अर्थ ही प्रधान है। सूत्र की अपेक्षा एवं अर्थ की अपेक्षा सूत्रार्थ किस प्रकार प्रधान होता है यह बात दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट की जाती हैं-जैसे-ताजा दही मीठा होता है। दही की अपेक्षा शक्कर मीठी होती है। जब इन दोनों का परस्पर

કરવામાં આવે છે ત્યારે જ ઘર બને છે એ જ રીતે અર્થનું અનુસંધાન થાય છે, ત્યારે ગણધર ભગવાન સૂત્રોની રચના કરે છે. આથી સૂત્રની અપેક્ષાએ અર્થમાં પ્રધાનતા આવે છે. તથા-સૂત્ર ગણધરોએ કહેલ છે, અને અર્થ પ્રભુ દ્વારા પ્રરૂપિત થયેલ છે. આ કારણે પણ અર્થમાં પ્રધાનતા આવે છે. કહ્યું પણ છે.-અર્થ તીર્થંકર પ્રભુના સ્થાનાપન્ન છે કેમકે, તીર્થંકર જ અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે. સૂત્ર ગણધરનાં સ્થાનાપન્ન છે કેમકે, તે એમના દ્વારા ગ્રથિત થાય છે. અર્થથી જ સૂત્ર ઉત્પન્ન થાય છે આથી અર્થ જ પ્રધાન છે. સૂત્રની અપેક્ષા અને અર્થની અપેક્ષા સૂત્રાર્થ કઈ રીતે પ્રધાન હોય છે, તે વાત દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—જેમ-તાજું દહીં મીઠું હોય છે, અને દહીંથી સાકર મીઠી હોય છે, જ્યારે એ બન્ને ને એક બીજા સાથે મેળવવામાં આવે છે ત્યારે

ण्डनामकं द्रव्यं भवति, तत् खलु उभाभ्यां पृथगवस्थिताभ्यां दधिशर्कराभ्यामधिकं विशिष्टास्वादजनकं यथा भवति, तथा सूत्रार्थोभयस्य सर्वभावाधिगमकारणत्वेन विशिष्टभावशुद्धिजनकत्वात् सर्वतः प्राधान्यम् । अतस्तदुभयधरस्य महती निर्जरा भवति ॥ २३ ॥

॥ इति नवमं द्वारम् ॥

पुनः शिष्यस्य वाग्विनयमाह—

मूलम्—मुसं परिहरे भिक्खू, न यं ओहारणिं वए ।
भासादोसं परिहरे, मायं च वज्जए सया ॥ २४ ॥

में संमिश्रण हो जाता है तो उससे श्रीखंडनाम का एक अपूर्व मधुर पदार्थ बनता हैं। उसका स्वाद न दही जैसा होता है और न शक्कर जैसा होता है। किन्तु इन दोनों से विलक्षण स्वाद होता है। इसी तरह सूत्र अर्थ ये दोनों जब सम्मिलित होते हैं तब इनसे समस्त भावों का–पदार्थों के स्वरूप का ज्ञान होने लगता है जो न केवल सूत्र से साध्य है और न केवल अर्थ से। इससे विशिष्ट भावों की अर्थात्–अध्यवसायों की विशिष्ट शुद्धि होती है। इसलिये सूत्र और अर्थ इन दोनों की अपेक्षा तदुभय प्रधान कहा गया है और इसीलिये केवल सूत्रधारी अथवा केवल अर्थधारी की अपेक्षा तदुभयधारी की सेवा करने वाले के महानिर्जरा होती है। इस तरह तेवीसवीं गाथा का अर्थ संक्षेप से संपूर्ण हुआ विस्तार से अर्थ अन्य शास्त्रों से समझना चाहिये ॥ २३ ॥

नवमा द्वार सम्पूर्ण

એનાથી શ્રીખંડ નામનો એક અપૂર્વ મધુર પદાર્થ બને છે, જેનો સ્વાદ ન દહીં જેવો હોય છે અને ન તો સાકર જેવો. પરંતુ આ બન્નેથી જુદી જ જાતનો સ્વાદ હોય છે. આવીજ રીતે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને જ્યારે સમ્મિલિત હોય છે, ત્યારે એનાથી 'સમસ્ત ભાવોનું–પદાર્થોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન' થવા લાગે છે. જે ન કેવળ સૂત્રથી સાધ્ય છે અને ન કેવળ અર્થથી. એનાથી વિશિષ્ટ ભાવોની અર્થાત્–અધ્યવસાયોની વિશિષ્ટ શુદ્ધિ થાય. છે. આ માટે સૂત્ર અને અર્થ આ બન્નેની અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહેવામાં આવેલ છે. અને એજ માટે કેવળ સૂત્ર ધારી અથવા કેવળ અર્થધારીની અપેક્ષા તદુભયધારીની સેવા કરવાવાળાની મહા-નિર્જરા થાય છે. આ રીતે તેવીસમી ગાથાનો અર્થ સંક્ષેપથી સંપૂર્ણ થયો. વિસ્તારથી અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોથી સમજવો જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

નવમું દ્વાર સંપૂર્ણ

छाया—मृषा परिहरेद् भिक्षुः, न चावधारणीं वदेत्।
भाषादोषं परिहरेत्, मायां च वर्जयेत् सदा ॥ २४ ॥

टीका—'मुसं परिहरे' इत्यादि।

भिक्षुः=साधुः, मृषा=मृषावादम्-असत्यवचनं परिहरेत्=वर्जयेत्। मृषावादः संक्षेपेण द्विविधः-लौकिको लोकोत्तरश्च। तत्र प्रत्येकं द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-भेदाच्चतुर्धा। द्रव्यतो लौकिकमृषावादः-विपरीतद्रव्यकथनम्, यथा-गाम् अश्वं कथयति। क्षेत्रतः-यथा-अन्यदीयक्षेत्रं प्रति मदीयमिदं क्षेत्रम्, इति कथनम्। एवमेव कालेऽपि भूत भविष्यद् वर्तमानविषये विपरीतकथनम्, यथा—पूर्वाह्नं प्रति-मध्याह्नकालोऽयमिति कथनम् इत्यादि।

भावतो लौकिकमृषावादः-क्रोधादिकषायनिमित्तकः, तत्र क्रोधतो यथा-रुष्टः पुत्रो वदति नैष मम पिता, रुष्टः पिता वा वदति-नैव मम पुत्र इति। मानतो

शिष्य के वचनविनय के विषय में सूत्रकार समझाते हुए कहते हैं कि—'मुसं०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भिक्खू मुसं परिहरे-भिक्षुःमृषा परिहरेत्) भिक्षु-साधु का कर्तव्य है कि वह मृषावाद का परित्याग कर देवे। मृषावाद संक्षेप से दो प्रकार का है-एक लौकिक और दूसरा लोकोत्तर। ये दोनों द्रव्य, क्षेत्र, काल, एवं भाव से चार २ प्रकार के हैं। विपरीत द्रव्य का कहना यह द्रव्य से लौकिक मृषावाद है जैसे गाय को घोड़ा कहना ॥ १ ॥ दूसरे के क्षेत्रको अपना क्षेत्र बनाना यह क्षेत्र की अपेक्षा मृषावाद है ॥२॥ पूर्वाह्न को मध्याह्नकाल बतलाना यह काल की अपेक्षा मृषावाद है ॥ ३ ॥ जो क्रोधादि कषाय निमित्तक होता है वह भाव की अपेक्षा मृषावाद कहलाता है ४ ॥ वह भी चार प्रकार का है-जैसे क्रोध के आवेश में

શિષ્યના વચનવિનયના વિષયમાં સૂત્રકાર સમજાવતાં કહે છે કે—મુસં૦ ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—ભિક્ખુમુસં પરિહરે-ભિક્ષુઃ મૃષાપરિહરેત્ ભિક્ષુ-સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે મૃષાવાદનો પરિત્યાગ કરી દે. મૃષાવાદ સંક્ષેપથી બે પ્રકારે છે. એક લૌકિક અને બીજો લોકોત્તર આ બંન્ને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારના છે. વિપરીત દ્રવ્યનું કહેવું એ દ્રવ્યથી લૌકિક મૃષાવાદ છે, જેમ ગાયને ઘોડો કહેવો, ॥૧॥ બીજાના ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર બનાવવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે. ॥૨॥ સવારને મધ્યાન કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે. ॥૩॥ જે ક્રોધાદિક કષાય નિમિત્ત બને છે, તે ભાવની અપેક્ષા મૃષાવાદ કહેવાય છે. ॥૪॥ તે પણ ચાર પ્રકારથી છે. જેમ ક્રોધનાં આવેશમાં આવીને પુત્ર કહે છે કે આ મારો પિતા નથી અથવા જે સમય

ण्डनामकं द्रव्यं भवति, तत् खलु उभाभ्यां पृथगास्थिताभ्यां दधिशर्कराभ्यामधिकं विशिष्टास्वादजनकं यथा भवति, तथा सूत्रार्थोभयस्य सर्वभावाधिगमकारणत्वेन विशिष्टभावशुद्धिजनकत्वात् सर्वतः प्राधान्यम् । अतस्तदुभयधरस्य महती निर्जरा भवति ॥ २३ ॥

॥ इति नवमं द्वारम् ॥

पुनः शिष्यस्य वाग्विनयमाह—

मूलम्—मुसं परिहरे भिक्खू, न यं ओहारणिं वए ।
भासादोसं परिहरे, मायं च वज्जए सया ॥ २४ ॥

में संमिश्रण हो जाता है तो उससे श्रीखंडनाम का एक अपूर्व मधुर पदार्थ वनता हैं। उसका स्वाद न दही जैसा होता है और न शक्कर जैसा होता है। किन्तु इन दोनों से विलक्षण स्वाद होता है। इसी तरह सूत्र अर्थ ये दोनों जव सम्मिलित होते हैं तव इनसे समस्त भावों का—पदार्थों के स्वरूप का ज्ञान होने लगता है जो न केवल सूत्र से साध्य है और न केवल अर्थ से। इससे विशिष्ट भावों की अर्थात्—अध्यवसायों की विशिष्ट शुद्धि होती है। इसलिये सूत्र और अर्थ इन दोनों की अपेक्षा तदुभय प्रधान कहा गया है और इसीलिये केवल सूत्रधारी अथवा केवल अर्थधारी की अपेक्षा तदुभयधारी की सेवा करने वाले के महानिर्जरा होती है। इस तरह तेवीसवीं गाथा का अर्थ संक्षेप से संपूर्ण हुआ विस्तार से अर्थ अन्य शास्त्रों से समझना चाहिये ॥ २३ ॥

नवमा द्वार सम्पूर्ण

એનાથી શ્રીખંડ નામનો એક અપૂર્વ મધુર પદાર્થ બને છે, જેનો સ્વાદ ન દહીં જેવો હોય છે અને ન તો સાકર જેવો. પરંતુ આ બન્નેથી જુદી જ જાતનો સ્વાદ હોય છે. આવી જ રીતે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને જ્યારે સમ્મિલિત હોય છે, ત્યારે એનાથી સમસ્ત ભાવોનું—પદાર્થોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા લાગે છે. જે ન કેવળ સૂત્રથી સાધ્ય છે અને ન કેવળ અર્થથી. એનાથી વિશિષ્ટ ભાવોની અર્થાત્—અધ્યવસાયોની વિશિષ્ટ શુદ્ધિ થાય છે. આ માટે સૂત્ર અને અર્થ આ બન્નેની અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહેવામાં આવેલ છે. અને એજ માટે કેવળ સૂત્ર ધારી અથવા કેવળ અર્થધારીની અપેક્ષા તદુભયધારીની સેવા કરવાવાળાની મહા-નિર્જરા થાય છે. આ રીતે તેવીસમી ગાથાનો અર્થ સંક્ષેપથી સંપૂર્ણ થયો. વિસ્તારથી અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોથી સમજવો જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

નવમું દ્વાર સંપૂર્ણ

छाया—मृषा परिहरेद् भिक्षुः, न चावधारणीं वदेत्।
भाषादोषं परिहरेत्, मायां च वर्जयेत् सदा ॥ २४ ॥

टीका—' मुसं परिहरे ' इत्यादि।

भिक्षुः=साधुः, मृषा=मृषावादम्-असत्यवचनं परिहरेत्=वर्जयेत्। मृषावादः संक्षेपेण द्विविधः-लौकिको लोकोत्तरश्च। तत्र प्रत्येकं द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-भेदाच्चतुर्धा। द्रव्यतो लौकिकमृषावादः-विपरीतद्रव्यकथनम्, यथा-गाम् अश्वं कथयति। क्षेत्रतः-यथा-अन्यदीयक्षेत्रं प्रति मदीयमिदं क्षेत्रम्, इति कथनम्। एवमेव कालेऽपि भूत भविष्यद् वर्तमानविषये विपरीतकथनम्, यथा—पूर्वाह्णं प्रति-मध्याह्नकालोऽयमिति कथनम् इत्यादि।

भावतो लौकिकमृषावादः-क्रोधादिकषायनिमित्तकः, तत्र क्रोधतो यथा-रुष्टः पुत्रो वदति नैष मम पिता, रुष्टः पिता वा वदति-नैष मम पुत्र इति। मानतो

शिष्य के वचनविनय के विषय में सूत्रकार समझाते हुए कहते हैं कि—' मुसं० ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भिक्खू मुसं परिहरे-भिक्षुःमृषा परिहरेत्) भिक्षु-साधु का कर्तव्य है कि वह मृषावाद का परित्याग कर देवे। मृषावाद संक्षेप से दो प्रकार का है-एक लौकिक और दूसरा लोकोत्तर। ये दोनों द्रव्य, क्षेत्र, काल, एवं भाव से चार २ प्रकार के हैं। विपरीत द्रव्य का कहना यह द्रव्य से लौकिक मृषावाद है जैसे गाय को घोड़ा कहना ॥ १ ॥ दूसरे के क्षेत्रको अपना क्षेत्र बनाना यह क्षेत्र की अपेक्षा मृषावाद है ॥२॥ पूर्वाह्ण को मध्याह्नकाल बतलाना यह काल की अपेक्षा मृषावाद है ॥ ३ ॥ जो क्रोधादि कषाय निमित्तक होता है वह भाव की अपेक्षा मृषावाद कहलाता है ४ ॥ वह भी चार प्रकार का है-जैसे क्रोध के आवेश में

શિષ્યના વચનવિનયના વિષયમાં સૂત્રકાર સમજાવતાં કહે છે કે—મુસં૦ ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—भिक्खुमुसं परिहरे-भिक्षुः मृषापरिहरेत् ભિક્ષુ-સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે મૃષાવાદનો પરિત્યાગ કરી દે. મૃષાવાદ સંક્ષેપથી બે પ્રકારે છે. એક લૌકિક અને બીજો લોકોત્તર આ બંન્ને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારના છે. વિપરીત દ્રવ્યનું કહેવું એ દ્રવ્યથી લૌકિક મૃષાવાદ છે, જેમ ગાયને ઘોડો કહેવો, ॥૧॥ બીજાના ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર બનાવવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે ॥૨॥ સવારને મધ્યાન કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે. ॥૩॥ જે ક્રોધાદિક કષાય નિમિત્ત બને છે, તે ભાવની અપેક્ષા મૃષાવાદ કહેવાય છે. ॥૪॥ તે પણ ચાર પ્રકારથી છે. જેમ ક્રોધનાં આવેશમાં આવીને પુત્ર કહે છે કે આ મારો પિતા નથી અથવા જે સમય

यथा-अस्य कुटुम्बस्य भरणपोषणादिकार्यं कर्तुं को मां विहाय समर्थः ?। मायातो यथा-राजकरग्राहकः कंचिद् व्यापारिणं विक्रयवस्तु समादाय स्वस्थानमागतं प्रति पृच्छति-'कस्येदं वस्तुजातम्' इति, एवं पृष्टोऽसौ व्यापारी मायया कथयति-'नास्ति ममेदं वस्तुजातम्, अन्यदीयमेतत् सर्वम्' इति।

लोभतो यथा-व्यापारी लोभवशाद् वदति ग्राहकं प्रति 'यावता मूल्येन मया क्रीतं, तावतैव तव हस्ते विक्रीणामि किंचिदप्यधिकं मूल्यं न गृह्णामी-'ति।

लोकोत्तरमृषावादः प्रदर्श्यते-तत्र द्रव्यतो यथा-जीवम् अजीवं वदति, अजीवं

आकर पुत्र कहता कि यह मेरा पिता नहीं है। अथवा जिस समय पिता रुष्ट होता है, उस समय वह कहता है कि यह मेरा पुत्र नहीं है, यह सब कथन क्रोध रूप भाव की अपेक्षा मृषावाद है (१) मन कषाय के वशवर्ती होकर ऐसा कहना कि यदि मैं न होऊँ तो इस कुटुम्ब का भरण पोषण कौन करे (२) माया के वश में होकर जो ऐसा कहता है कि यह वस्तु मेरी नहीं है यह तो दूसरों की है, तात्पर्य इसका यह है जब कोई व्यापारी किसी राजा का कर लेने वाले के पूछने पर कि यह विक्रेय वस्तु किसकी है तब यह माया वश कहता है कि यह तो दूसरो की है मेरी नहीं है (३) लोभ के वश होकर जो झूठ वचन बोला जाता है वह लोभ कषाय की अपेक्षा मृषावाद है-जैसे व्यापारी लोग ग्राहकों को ऐसा कहते हैं कि भाई हमने जितने मूल्य में यह चीज खरीदी है उतने ही मूल्य में हम तुम्हें यह दे रहे हैं। कुछ भी अधिक नहीं ले रहे हैं ॥ ४ ॥ यह सब लौकिक मृषावाद है। चार प्रकार का लोकोत्तर मृषावाद इस प्रकार है-जीव को अजीव कहना, अजीव

પિતા ક્રોધિત બને છે તે વખતે તે કહે છે કે, આ મારો પુત્ર નથી, આ સઘળાં કથન ભાવની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે (૧) મન કષાયના વશવર્તિ બનીને એવું કહેવું કે જો હું ન હોઉં તો આ કુટુંબનું ભરણુ પોષણુ કોણુ કરે. (૨) માયાના વશમાં આવીને જે એમ કહે છે કે આ વસ્તુ મારી નથી પણુ બીજાની છે. મતલબ આની એ છે કે, જ્યારે કોઈ રાજાનો કર્મચારી, કર વસુલ માટે આવે અને તેના પુછવાથી કોઈ વેપારી પોતાની વસ્તુ હોવા છતાં માયા વશ બની પોતાની ન હોવાનું કહી બીજાની હોવાનું બતાવે (૩) લોભના વશ બનીને જે જુઠું વચન બોલવામાં આવે છે તે લોભ કષાયની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે. જેમ-વેપારી લોક ગ્રાહકોને એમ કહે છે કે, ભાઈ જેટલી કિંમતે આ વસ્તુ મારા ઘરમાં પડેલ છે તેજ કિંમતે હું તમોને આપું છું, કાંઈ પણુ નફો લેતો નથી. (૪) આ બધા લૌકિક મૃષાવાદ છે. ચાર પ્રકારના લોકોત્તર મૃષાવાદ આ પ્રકારે છે વને

वा जीवम् , इत्यादि । क्षेत्रतो यथा-भरतक्षेत्रम् ऐरवतक्षेत्रम् वदति, ऐरवतं वा भरतमिति । कालतो यथा—उत्सर्पिणीम् अवसर्पिणीं वदति, तथा-अवसर्पिणीम् उत्सर्पिणीं वदति। भावतो लोकोत्तरमृषावादः क्रोधादिकषायजनितः, तत्र क्रोधतो यथा-सत्यपि गुरुशिष्यसम्बन्धे रुष्टो गुरुर्वदति-न त्वमसि मम शिष्यः, क्रोधाविष्टः शिष्योऽपि वदति-'नायं मम गुरुः' इत्यादि । मानतो यथा-अहमेव गच्छधुराधारणे समर्थोऽस्मि, यद्वा-अहमेव साधुनिर्वाहकोऽस्मि । मायातो यथा-कृतातिचारं शिष्यं प्रति गुरुः पृच्छति-त्वयाऽतिचारः कृतः किम् ? तदा शिष्यो मायया वदति न मयातिचारः कृतः' इत्यादि ।

को जीव कहना। यह द्रव्य की अपेक्षा मृषावाद है १। भरतक्षेत्र को ऐरावत क्षेत्र कहना अथवा ऐरावत क्षेत्र को भरत क्षेत्र कहना यह क्षेत्र की अपेक्षा लोकोत्तर मृषावाद है २। उत्सर्पिणी काल को अवसर्पिणी काल कहना अथवा अवसर्पिणी काल को उत्सर्पिणी काल कहना यह काल की अपेक्षा लोकोत्तर मृषावाद है ३। भाव से लोकोत्तर मृषावाद क्रोधादिक कषाय को लेकर चार प्रकार का है। गुरु शिष्य संबंध होने पर भी जिस समय गुरु किसी निमित्त को लेकर जब शिष्य के प्रति रुष्ट हो जाते हैं तब वे कहने लगते हैं कि तुम मेरे शिष्य नहीं हो। शिष्य भी जब क्रोध के आवेश में आ जाता है तो वह भी इस तरह से गुरु के प्रति कहने लगता है कि आप हमारे गुरु नहीं हैं। यह क्रोध की अपेक्षा लोकोत्तर भाव मृषावाद है (१)। मैं ही गच्छ की धुरा धारण करने में समर्थ हूं अथवा मैं ही साधुओं का निर्वाहक हूं इस प्रकार कहना यह मान कषाय की अपेक्षा लोकोत्तर भाव मृषावाद है (२)।

અજીવ કહેવું, અજીવને જીવ કહેવો, એ દ્રવ્યની અપેક્ષા મૃષાવાદ છે. (૧) ભરત ક્ષેત્રને ઐરાવતક્ષેત્ર કહેવું અને ઐરાવત ક્ષેત્રને ભરતક્ષેત્ર કહેવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા લોકોત્તર મૃષાવાદ છે. (૨) ઉત્સર્પિણી કાળને અવસર્પિણી કાળ કહેવો અથવા અવસર્પિણી કાળને ઉત્સર્પિણી કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા લોકોત્તર મૃષાવાદ છે. (૩) ભાવથી લોકોત્તર મૃષાવાદ ક્રોધાદિક કષાયને લઈ ચાર પ્રકારના છે. ગુરુ કોઈ નિમિત્તે જ્યારે શિષ્ય પ્રત્યે ક્રોધિત બને છે ત્યારે તે કહેવા લાગે છે કે તું મારો શિષ્ય નથી, શિષ્ય પણ ક્રોધના આવેશમાં આવી જાય છે, ત્યારે તે પણ પોતાના ગુરુને કહેવા લાગે છે કે આપ મારા ગુરુ નથી. આ ક્રોધની અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃષાવાદ છે. (૧) હું જ ગચ્છની ધુરા ધારણ કરવામાં સમર્થ છું અથવા હું જ સાધુઓનો નિર્વાહક છું. આ પ્રકારે કહેવું એ માન કષાયની અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃષાવાદ છે. (૨) જે સમય શિષ્ય જ્યારે

लोभतो यथा---अकल्प्येऽपि वस्त्रपात्रादौ, 'ममेदं वस्त्रं कल्पते' इत्यादि कथनम्।

यद्वा-मृषावादश्चतुर्विधः-सद्भावप्रतिषेधः १, असद्भावोद्भावनम् २, अर्थान्तरम् ३, गर्हा च ४,। तत्र सद्भावप्रतिषेधो यथा—नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापम्, इत्यादि। असद्भावोद्भावनं यथा-अस्त्यात्मा सर्वगतः, आत्मा स्यामाकतण्डुलमात्रः, इत्यादि। अर्थान्तरं यथा-गोविषये-'अश्वोऽयम्' इति। गर्हा तु त्रिधा-एका सावद्यव्यापारप्रवर्तनी, यथा 'क्षेत्रं कृप' इत्यादि। द्वितीया-अप्रिया,

---

जिस समय शिष्य जब कोई अतिचार लगा लेता है तो गुरु महाराज उससे पूछते हैं कि क्या तुमने अतिचार लगाया है तब शिष्य माया कषाय का अवलम्बन कर कहता है कि मैंने कोई अतिचार नहीं लगाया, इस प्रकार शिष्य का यह कथन माया कषाय की अपेक्षा लोकोत्तर भावमृषावाद है (३)। जो वस्त्र पात्रादिक अकल्पनीय हैं उनमें ये मेरे लिये कल्पनीय हैं इस प्रकार कहना यह लोभकषाय की अपेक्षा लोकोत्तर मृषावाद है। अथवा-मृषावाद इन अन्य प्रकारों से भी चार भेद वाला है-१ सद्भाव का प्रतिषेध, २ असद्भाव का उद्भावन, ३ अर्थान्तर, ४ गर्हा। आत्मा नहीं है पुण्य और पाप नहीं हैं इस प्रकार सत् अर्थ का अपलापक वचन सद्भाव प्रतिषेध मृषावाद है १। आत्मा सर्वव्यापक है अथवा श्यामाक तन्दुल के समान आत्मा है इस प्रकार असत् अर्थ का उद्भावक वचन असद्भाव का उद्भावनरूप द्वितीय मृषावाद है २। गो के विषय में ऐसा कहना कि यह अश्व है इस प्रकार अर्थान्तर का कथक वचन तृतीय अर्थान्तर नामक मृषावाद है ३। गर्हा तीन प्रकार की है सावद्य

કોઈ અતિચાર લગાડી લે છે તો ગુરુ મહારાજ એને પૂછે છે કે, શું તને અતિચાર લાગેલ છે, ત્યારે શિષ્ય માયા કષાયનું અવલંબન કરી કહે છે કે મેં કોઈ અતિચાર લગાડેલ નથી. આ પ્રકારનું એ શિષ્યનું કથન માયા કષાયની અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃષાવાદ. (૩) જે વસ્ત્ર પાત્રાદિક અકલ્પનીય છે એમાં એ મારા માટે કલ્પનીય છે એમ કહેવું તે લોક કષાયની અપેક્ષા લોકોત્તર મૃષાવાદ છે. અથવા-મૃષાવાદ એ અન્ય પ્રકારોથી પણ ચાર ભેદ વાળા છે. ૧ સદ્‌ભાવનો પ્રતિષેધ, ૨ અસદ્‌ભાવનું ઉદ્‌ભાવન, ૩ અર્થાન્તર, ૪ ગર્હા. આત્મા નથી, પુણ્ય અને પાપ નથી, આ પ્રકારનું સાચા અર્થનું અપલાપક વચન સદ્‌ભાવ પ્રતિષેધ મૃષાવાદ છે. ૧. આત્મા સર્વ વ્યાપક છે, અથવા સ્યામાક ચોખાના જેવો આત્મા છે, આ પ્રકારનું અસત્ અર્થનું ઉદ્‌ભાવક વચન અસદ્‌ભાવનું ઉદ્‌ભાવન રૂપ બીજું મૃષાવાદ છે. ૨. ગાયના વિષયમાં એવું કહેવું કે તે ઘોડો છે. આ પ્રકારે અર્થાન્તરનું કથન વચન ત્રીજો અર્થાન્તર નામનો મૃષાવાદ છે. ૩. ગર્હા

यथा–काणं प्रति-'अयं काण' इत्यादि। तृतीया–आक्रोशरूपा यथा-'अरे बान्धकिनेय दासीपुत्रः?' इत्यादि। पुनरयं क्रोधादिभावोपलक्षितश्चतुर्विधः। अत्रेदं बोध्यम्–मृषावादः क्रोधमानमायालोभहास्यभयव्रीडाक्रीडारत्यरतिदाक्षिण्यमात्सर्यविषादादिभिः संभवति। पीडाजनकः सत्यवादोऽपि मृषावाद इति। मृषाभाषणे दोषा उक्ताः—

धर्महानिरविश्वासो, देहार्थव्यसनं तथा।
असत्यभाषिणां निन्दा, दुर्गतिश्चोपजायते॥ १॥ इति।

व्यापार प्रवर्तिनी, अप्रिया, और आक्रोशरूपा। क्षेत्र को जोतो इत्यादिक सावद्यव्यापार में प्रवर्तन कराने वाला वचन गर्हा का प्रथम भेद है। काने को काना कहना यह गर्हा का द्वितीय प्रकार है। 'अरे कुलटा के पुत्र' इत्यादि वचन गर्हा का तृतीय प्रकार है। क्रोध, मान, माया, लोभ, हास्य, भय, व्रीडा–(लज्जा) क्रीडा, रति, अरति, दाक्षिण्य, मात्सर्य एवं विषाद आदि निमित्तो को लेकर मृषावाद में मनुष्यों की प्रवृत्ति होती है। जिस सत्यवचन से दूसरों की पीडा उपजे ऐसा सत्य-वचन भी मृषावाद में अन्तर्हित जानना चाहिये। मृषावाद में अनेक दोष हैं–जैसे कहा है—

"धर्महानिरविश्वासो, देहार्थव्यसनं तथा॥
असत्यभाषिणां निन्दा, दुर्गतिश्चोपजायते॥ १॥"

मृषावाद से धर्म की क्षति होती है लोगों में विश्वास उठ जाता है देह और धन का नाश होता है। जो असत्यभाषी होते हैं उनकी अनेक

ત્રણ પ્રકારની છે. સાવદ્ય વ્યાપાર પ્રવર્તિની, અપ્રિયા અને આક્રોશ રૂપા ક્ષેત્રને જોઈને ઈત્યાદિક સાવદ્ય વ્યાપારમાં પ્રવર્તન કરાવનાર વચન ગર્હાનો પ્રથમ ભેદ છે. કાણાને કાણો કહેવો એ ગર્હાનો બીજો પ્રકાર છે 'અરે કુલટાના પુત્ર' ઈત્યાદિ વચન ગર્હાનો ત્રીજો પ્રકાર છે. ક્રોધ, માન, માયા; લોભ, હાસ્ય, ભય, લજ્જા ક્રીડા, રતિ, અરતિ, દાક્ષિણ્ય, માત્સર્ય અને વિષાદ આદિ નિમિત્તોને મૃષાવાદમાં મનુષ્યોની પ્રવૃતિ થાય છે. જે સત્ય વચનથી બીજાઓને પીડા ઉપજે એવું સત્ય વચન પણ મૃષાવાદમાં અંતર્હિત જાણવું જોઈએ મૃષાવાદમાં અનેક દોષ છે. જેવી રીતે કહ્યું છે કે—

"धर्महानिरविश्वासो देहार्थव्यसनं तथा।
असत्यभाषिणां निन्दा दुर्गतिश्चोपजायते॥ १॥"

મૃષાવાદથી ધર્મની ક્ષતી થાય છે, લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે, દેહ અને ધનનો નાશ થાય છે, જે અસત્ય ભાષી હોય છે તેની અનેક પ્રકારથી

च-पुनः, अवधारणीम्-निश्चयात्मिकां भाषां न वदेत्-'गमिष्याम्येव' 'करिष्याम्येव' इत्यादिकां भाषां न ब्रूयादित्यर्थः। यतः—

"अन्नह परिचिंतिज्जइ, कज्जं परिणमइ अन्नहा चेव।
विहिवसयाण जियाणं, मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्धं॥ १॥

छाया-अन्यथा परिचिन्त्यते, कार्यं परिणमत्यन्यथा चैव।
विधिवशगानां जीवानां मुहूर्तमात्रमपि बहुविघ्नम्॥ १॥

यद्वा—अवधार्यते ज्ञायतेऽर्थोऽनयेत्यवधारणी अवबोधजनिका भाषा, सा चतुर्विधा-सत्या, मृषा, सत्यामृषा, असत्यामृषा च।

प्रकार से इस लोक में निन्दा होती है और परलोक में उन्हें दुर्गति की प्राप्ति होती है। अवधारणात्मक (निश्चयकारी) भाषा को बोलना यह भी एक असत्य का प्रकार है-जैसे-'जाऊँगा ही,' 'करूँगा ही'। अथवा-'जाऊँगा' 'करूँगा' इस प्रकार की भाषा मृषावाद में इसलिये सम्मिलित हो जाती है कि—

"अन्नह परिचिंतिज्जइ, कज्जं परिणमइ अन्नहा चेव।
विहिवसाण जियाणं मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्धं" ॥१॥

बोलने वाला विचारता कुछ है और होता कुछ है। मन में अवधारित बात की पूर्ति नहीं होती है। क्यों कि कर्म वशवर्ती जीवों के एक मुहूर्त्त में भी अनेक विघ्न उत्पन्न हो जाते हैं। अथवा-"अवधारण" शब्द का अर्थ अवबोध जनक भी है। यह अवबोधजनक भाषा सत्या १, मृषा २, सत्यामृषा ३, एवं असत्यामृषा ४, के भेद से

આ લોકમાં નિંદા થાય છે, અને પરલોકમાં તેને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અવધારણાત્મક નિશ્ચયકારી ભાષા બોલવી એ પણ એક અસત્યનો પ્રકાર છે. જેમ-'જઈશજ, કરીશજ' અથવા-'જઈશ-કરીશ'આ પ્રકારની ભાષા મૃષાવાદમાં એ માટે સમાય જાય છે,—

अन्नह परिचिंतिज्जई कज्जं परिणामइ अन्नहा चेव।
विहिवसयाण जीयाणं मुहुत्तमेत्तं बहुविग्धं॥ १॥

બોલવાવાળો વિચારે છે કાંઇ અને બને છે કાંઈ, મનમાં અવધારીત વાતની પૂર્તિ થતી નથી કેમકે, કર્મવશ વર્તી જીવોને એક ઘડીમાં પણ અનેક વિઘ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા-"અવધારણ" શબ્દનો અર્થ અવ બોધજનક પણ છે. અવ બોધજનક ભાષા ૧ સત્યા, ૨ મૃષા, ૩ સત્યામૃષા અને ૪ અસત્યામૃષાના ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. દેશકાલાદિકની અપેક્ષા જેમાં કોઇ પ્રકારનો

तत्राराधनी सत्या। आराध्यते मोक्षमार्गोऽनयेत्याराधनी यथावस्थितवस्त्वभिधायिनी-या सर्वज्ञमतानुसारेण भाष्यते, यथा-अस्त्यात्मा सदसन्नित्यानित्याद्यनेकधर्मयुक्त इत्यादि।

या तु विराधनी विपरीतवस्त्वभिधायिनी सा मृषा। विराध्यते मोक्षमार्गोऽनयेति विराधनी, सर्वज्ञमतप्रातिकूल्येन भाष्यते, यथा-'नास्त्यात्मा' यथा वा-'एकान्तनित्य आत्मा' यथा वा-अचौरे 'अयं चौरः' इत्यादि। तथा-सत्याऽपि परपीडोत्पादिका, सा परपीडाजनकत्वाद् मुक्तिविराधनाद् वा विराधनी, विराधनोत्वाच्च मृषा। यथा चौरं प्रति-'अयं चौरः' इति।

चार प्रकार की है। देशकालादिक को अपेक्षा जिसमें किसी भी प्रकार का विसंवाद न आसके एवं वस्तुका जो स्वरूप है उसे उसी प्रकार से कहने वाली भाषा सत्य भाषा है। इस भाषा से मोक्षाभिलाषी मोक्षमार्ग की आराधना करते हैं। जैसे-आत्मा है और वह न सर्वथा नित्य है और न सर्वथा अनित्य है किन्तु कथंचित् नित्यानित्यात्मक है (१) इस प्रकार अनेक धर्मविशिष्ट वस्तु का कथन करने वाली भाषा इस कोटि में परिगणित होती है १। जो भाषा विराधिनी है-वस्तु के विपरीत स्वरूप को प्रतिपादन करने वाली है-वह मृषा भाषा है। इसको बोलने वाला प्राणी कभी भी मुक्तिमार्ग का आराधक नहीं हो सकता है। इस प्रकार की भाषा में सदा सर्वज्ञ मत से प्रतिकूलता रहा करतो है। जैसे-आत्मा नहीं है। अथवा है भी तो वह सर्वथा नित्य है या सर्वथा अनित्य है। अथवा जो चोर नहीं है उसको 'यह चोर है' ऐसा कहना। जो भाषा सत्य भी हो-परन्तु यदि उससे दूसरों को पीड़ा होती हो तो वह भी इसी मृषावाद में सम्मिलित जाननी चाहिये २।

વિસંવાદ ન આવી શકે અને વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે તેને તેવા પ્રકારથી કહેવાવાળી ભાષા સત્ય ભાષા છે આ ભાષાથી મોક્ષાભિલાષી મોક્ષ માર્ગની આરાધના કરે છે. જેમ આત્મા છે અને તે સર્વથા નિત્ય નથી તેમ સર્વથા અનિત્ય પણ નથી. પરંતુ કથંચિત નિત્યાનિત્યાત્મક છે. આ રીતે અનેક ધર્મ વિશિષ્ટ વસ્તુનું કથન કરવાવાળી ભાષા આ કોટિમાં પરિગણીત થાય છે (૧) જે ભાષા વિરાધિની છે વસ્તુના વિપરીત સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાવાળી છે. તે મૃષા ભાષા છે. એને બોલનાર પ્રાણી કદી પણ મુક્તિ માર્ગનો આરાધક બની શકતો નથી. આ પ્રકારની ભાષામાં સદા સર્વજ્ઞ મતથી પ્રતિકૂળતા રહ્યા કરે છે. જેમ-આત્મા નથી, અથવા છે તો પણ તે સર્વથા નિત્ય છે યા સર્વથા અનિત્ય છે, અથવા જે ચોર નથી એને 'આ ચોર છે' એમ કહેવું, જો ભાષા સત્ય પણ હોય-પરંતુ જો એનાથી બીજાને પીડા થતી હોય તો તે પણ આ મૃષાવાદમાં સંમ્મિલિત

या तु आराधनविराधनी सा सत्यमृषा-आराधनी चासौ विराधनी च आराधनविराधनी, कर्मधारयत्वात् पुंवद्भावः। यथावस्थितवस्तुतत्त्वाभिधायिनी विपरीतवस्त्वभिधायिनी चेत्युभयस्वभावा सत्यामृषा। यथा-कस्मिंश्चिन्नगरे पञ्चसु दारकेषु जातेषु एवमभिधीयते 'अस्मिन्नगरेऽद्य दश दारका जाताः' इति सा आराधनविराधनी। इयं हि पञ्चानां दारकाणां यज्जन्म, तावतांशेन संवादन-संभवादाराधनी, दश न पूर्यन्ते इत्येतावतांऽशेन विसंवादसंभवाद् विराधनी भवति। यद्वा-श्वस्ते शतं दास्यामीत्यभिधाय पञ्चाशत्स्वपि दत्तेषु लोके मृषात्वादर्शनात्, अदत्तेष्वेव च मृषात्वसिद्धेः, सर्वथा प्रदानक्रियाऽभावेन सर्वथाव्यत्ययात्।

जो भाषा आराधनी भी हो और विराधिनी हो वह सत्यमृषा भाषा है। सत्यभाषा का नाम आराधिनी है और मृषाभाषा का नाम विराधिनी है। इन दोनों स्वरूपवाली जो भाषा है वह सत्यामृषा भाषा है जैसे यह कहना कि आज इस गांव में दश बालक उत्पन्न हुए हैं। उस गांव में पांच ही बालक उत्पन्न हुए थे। तब ऐसा कहना सत्यामृषा स्वरूप इसलिये है, कि दश के कहने में पांच का अन्तर्भाव तो हो ही जाता है अतः इतने अंशकी अपेक्षा यह वचन सत्य है परन्तु दश बालक हुए नहीं हैं इतने अंश में वह मृषा है। अथवा ऐसा कहना कि "श्वस्ते शतं दास्यामि" मैं कल तुम्हें सो (१००) रुपये दूंगा। इसमें सो रुपये न देकर वह यदि पचास रुपये ही दे देता है तो इसप्रकार के व्यवहार को लोक में असत्य में परिगणित नहीं किया जाता है। जितना भाग नहीं दिया गया है उसी में असत्यता आती है। हां यदि वह बिलकुल न देता तो यह भाषा

જાણવી જોઈએ. (૨) જે ભાષા આરાધની પણ હોય અને વિરાધની પણ હોય તે સત્યામૃષા ભાષા છે. સત્યભાષાનું નામ આરાધિની છે અને મૃષા ભાષાનું નામ વિરાધિની છે. આ બન્ને સ્વરૂપવાળી જે ભાષા છે તે સત્યામૃષા ભાષા છે. જેમ એવું કહેવું કે, આજ આ ગામમાં ૧૦ બાળક જન્મ્યાં છે. કોઈ ગામમાં પાંચ જ બાળક જન્મ્યાં હતાં. ત્યારે એવું કહેવું સત્યામૃષા સ્વરૂપ આ માટે છે કે, દશના કહેવામાં પાંચનો અંતર્ભાવ તો થઈ જ જાય છે. આથી આટલા અંશની અપેક્ષા આ વચન સત્ય છે પરંતુ દસ બાળક જન્મ્યાં નથી એટલા અંશે એ મૃષા છે. અથવા એમ કહેવું કે હું "કાલે તમને સો રૂપીયા આપીશ," આમાં સો ન આપતાં જો ૫૦ રૂપીયા પણ આવે તો આ પ્રકારના વ્યવહારમાં લોકોમાં અસત્ય બોલનાર તરીકેની ગણના નથી થતી, જેટલો ભાગ આપવામાં ન આવ્યો એટલા પુરતી એમાં અસત્યતા આવે છે, પણ

या तु नैवाऽसत्या नापि सत्या सा असत्यामृषा नाम चतुर्थीभाषाव्यवहाररूपा। तत्र प्रथमा चतुर्थी च भाषा भाषणीया। चतुर्थी–असत्यामृषा भाषा–आमन्त्रण्यादिभेदयुक्ता। तत्र कोऽसावामन्त्रण्यादिभेदः? उच्यते–अयमर्थो भगवत्यामुक्तः। यथा–"अहं भंते! आसइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो निसीइस्सामो तुयट्टिस्सामो।

आमंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी य पण्णवणी।
पच्चक्खाणी भासा, भासा इच्छाणुलोमा य॥ १॥
अणभिग्गहिया भासा, भासा य अभिग्गहम्मि बोद्धव्वा।
संसयकरणी भासा, वोयडमव्वोयडा चेव॥ २॥
पन्नवणी णं एसा, न एसा भासा मोसा?।

मृषा में ही अन्तर्भूत हो जाती (३)। जो न सत्य है, और न असत्य है ऐसी भाषा का नाम असत्यामृषा–अर्थात् व्यवहार भाषा है ४। इनमें प्रथम एवं चतुर्थ भाषा बोलने योग्य है। चौथी जो असत्यामृषा भाषा है वह आमन्त्रणी आदि भेदों से अनेक प्रकार की कही गई है। इसी विषय को भगवान ने भगवतीसूत्र में कहा है–

अहं भंते! आसइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो निसीइस्सामो तुयट्टिस्सामो।

आमंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी य पण्णवणी।
पच्चक्खाणी भासा, भासा इच्छाणुलोमा य॥ १॥
अणभिग्गहिया भासा, भासा य अभिग्गहंमि बोद्धव्वा।
संसयकरणी भासा, वोयडमव्वोयडा चेव॥ २॥
पन्नवणी णं एसा, न एसा भासा मोसा?।

न होत तो ए भाषा मृषामां ज अंतर्भूत बनी जात. (३) जे न सत्य छे अने न असत्य छे एवी भाषानुं नाम असत्यामृषा–अर्थात व्यवहार भाषा छे. (४) आमां प्रथम अने चोथी भाषा बोलवा योग्य छे. चोथी जे असत्यामृषा भाषा छे, तेने आमंत्रणी आदि भेदोथी अनेक प्रकारनी कहेवामां आवे छे. आ विषयने भगवाने भगवती सूत्रमां कहेल छे–

अहं भंते आसइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो निसीइस्सामो तुयट्टिस्सामो।
आमंतणि आणवणी, जायणि तह पुच्छणी य पण्णवणी।
पच्चक्खाणी भासा, भासा इच्छाणु लोमाय॥ १॥
अणभिग्गहिया भासा, भासा य अभिग्गहंमि बोद्धव्वा।
संसयकरणी भासा, वोयडमव्वोयडा चेव॥ २॥
पन्नवणी णं एसा, न एसा भासा मोसा?।

हंता ! गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव० जाव न एसा भासा मोसा।
(भ० १० श० ३ उ० ४०३ सू०)

छाया--अथ भदन्त! आशयिष्यामहे शयिष्यामहे स्थास्यामः निपत्स्यामः त्वग्वर्तयिष्यामः।

आमन्त्रणी आज्ञापनी याचनी तथा प्रच्छनी च प्रज्ञापनी।
प्रत्याख्यानी भाषा, भाषा इच्छानुलोमा च ॥ १ ॥
अनभिगृहीता भाषा, भाषा चाभिग्रहे बोद्धव्या।
संशयकरणी भाषा, व्याकृता अव्याकृता चैव ॥ २ ॥
प्रज्ञापनी खलु एषा, नैषा भाषा मृषा ?।
हंत ! गौतम ! आशयिष्यामहे तदेव यावत् नैषा भाषा मृषा।

व्याख्या-'अथ' इति प्रश्नार्थकः। भदन्त! हे भगवन् इत्येवं श्री महावीरं गौतमः पृच्छति-आश्रयिष्यामहे=आश्रयणीयं वस्तु स्वीकरिष्यामः, शयिष्यामहे=विशेषतः शयनं करिष्यामहे, स्थास्यामः-ऊर्ध्वस्थानेन स्थास्यामः, निपत्स्यामः=उपवेक्ष्यामः। त्वक्परिवर्तयिष्यामः-संस्तारके पार्श्वपरिवर्तनं करिष्यामः, यद्वा-आश्रयिष्यामः= आश्रयणीयं स्थानादिकं स्वीकरिष्यामः। इत्यादिका भाषा किं प्रज्ञापनी ? इत्यन्वयः इदमुपलक्षणम्। एवंजातीया भाषाविशेषाः किं प्रज्ञापनीरूपाः ? इति भावः।

हंता ! गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव० जाव न एसा भासा मोसा
(भ. १०श० ३ उ. ४०३ सूत्र)

भगवान महावीर से गौतम पूछते हैं कि-हे भगवन्! हम आश्रय-योग्य वस्तु का आश्रय लेंगे, शयन करेंगे, खडे रहेंगे, बैठेंगे, करवट बदलेंगे इत्यादिक भाषा, तथा आमंत्रणी आदि भाषा क्या प्रज्ञापनी भाषा है ? यह भाषा मृषा नहीं है ?। आमन्त्रणी आदि भाषाओं के नाम ये हैं-१ आमंत्रणी, २ आज्ञापनी, ३ याचनी, ४ प्रच्छनी, ५ प्रज्ञापनी, ६ प्रत्याख्यानी, ७ इच्छा-नुलोमा, ८ अनभिगृहीता, ९ अभिगृहीता, १० संशयकरणी, ११ व्याकृता, १२ अव्याकृता। इस प्रकार गौतम स्वामी के पूछने पर भगवान् उत्तर

हंता गोयमा ! आसइस्सामो तंचेव० जाव न एसा भासा मोसा(भ.१०श.३उ.४०३ सूत्र)

ભગવાન મહાવીરને ગૌતમ પૂછે છે કે હે ભગવાન ! અમે સુઈશું, વધું સુઈશું, ઉભા રહિશું, બેસશું, કરવટ બદલશું, ઇત્યાદિક ભાષા તથા આમંત્રણી આદિ ભાષા શું પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે? આ ભાષા મૃષા નથી ?

આમંત્રણી આદિ ભાષાઓનાં નામ આ છે-૧ આમન્ત્રણી ૨ આજ્ઞાપની ૩ યાચની ૪ પ્રચ્છની ૫ પ્રજ્ઞાપની ૬ પ્રત્યાખ્યાની ૭ ઇચ્છાનુલોમા ૮ અનભિગ્રહીતા ૯ અભિગૃહીતા, ૧૦ સંશયકરણી, ૧૧ વ્યાકૃતા, ૧૨ અવ્યાકૃતા. આ ... ગૌતમ

तत्र–आमन्त्रणी–यथा 'हे साधो !' इत्यादि। एषा च किल वस्तुनोऽविधायकत्वादनिषेधकत्वाच्च सत्यादिभाषात्रयलक्षणवियोगतश्चाऽसत्यामृषा व्यवहाररूपा।१।

आज्ञापनी—कार्ये परस्य प्रवर्तनी यथा "इदं कुरु" "इदं मा कुरु" इत्यादि। एषा च निर्दिष्टकार्यप्रवर्तकत्वाददुष्टविवक्षासद्भावाच्चाऽसत्यामृषा। एवमन्यत्रापि भावनीयम् ॥ २ ॥

याचनी—अनिर्दिष्टवस्तुविशेषस्य देहीत्येवं याचनरूपा। यथा—"भिक्षां देहि" ॥ ३ ॥

प्रच्छनी—अविज्ञातस्य संदिग्धस्य वाऽर्थस्य ज्ञानार्थं प्रच्छनम्। यथा—"कथमेतत्" ? ॥ ४ ॥

देते हैं कि हे गौतम ! पूर्वोक्त प्रकार की भाषा प्रज्ञापनी भाषा है, किन्तु यह भाषा मृषा नहीं है। आमन्त्रणी आदि भाषाओं का अर्थ कहते हैं–

आमन्त्रणी–'हे साधो !' इत्यादि। यह किसी वस्तु की अविधायक एवं अनिषेधक होने से, तथा सत्यादि तीन भाषा के लक्षण से रहित होने से असत्यामृषास्वरूप व्यवहार भाषा है १। आज्ञापनी–दूसरे को कार्य में प्रवृत्त कराने वाली भाषा आज्ञापनी भाषा है। जैसे–'यह करो, यह मत करो' इत्यादि। यह भाषा निर्दिष्टकार्य में प्रवर्तक होने से तथा निर्दोष विवक्षा के सद्भाव से असत्यामृषा–स्वरूप है २। याचनी–"भिक्षा दो" इस प्रकार की याचनस्वरूप भाषा याचनी भाषा है ३। प्रच्छनी–अविज्ञात–अर्थात्–विना जाने हुए विषय को, अथवा संदिग्ध अर्थात्–संदेहयुक्त विषय को जानने के लिये जो पूछना वह प्रच्छनी भाषा है ४।

સ્વામીના પુછવાથી ભગવાન ઉત્તર દે છે કે હે ગૌતમ પૂર્વોક્ત પ્રકારની ભાષા પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે પરંતુ આ ભાષા મૃષા નથી. આમંત્રણી વગેરે ભાષાઓના અર્થ કહે છે.

અમન્ત્રણી–હે સાધો ! ઈત્યાદિ! આ કોઈ વસ્તુની અવિધાયક અને અનિષેધક હોવાથી, તથા સત્યાદિ ભાષાત્રયના લક્ષણથી રહિત હોવાથી અસત્યામૃષા સ્વરૂપ વ્યવહાર ભાષા છે. ૧ આજ્ઞાપની–બીજાને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાવાળી ભાષા આજ્ઞાપની ભાષા છે. જેમ–આ કરો, આ ન કરો, ઈત્યાદિ! આ ભાષા નિર્દિષ્ટકાર્યમાં પ્રવર્તક હોવાથી તથા નિર્દોષ વિવક્ષાના સદ્‌ભાવથી અસત્યામૃષા સ્વરૂપ છે. ૨ યાચની–"ભિક્ષાદો" આ પ્રકારની યાચના સ્વરૂપ ભાષા યાચનીભાષા છે. ૩ પ્રચ્છની–અવિજ્ઞાત, અર્થાત્ જાણ્યા વગરના વિષયની અથવા –સંદિગ્ધ અર્થાત્–સંદેહયુકત વિષયને જાણવા માટે જે પૂછવું તે પુચ્છનિ ભાષા છે. ૪ પ્રજ્ઞાપની–શિષ્યને ઉપ-

प्रज्ञापनी-विनयस्योपदेशदानरूपा, अर्थबोधिका भाषा, यथा-हिंसाप्रवृत्तो-ऽनन्तदुःखभागी भवति " इत्यादि। यथा वा-प्राणिवधान्निवृत्ताः प्राणिनो भवे भवे दीर्घायुषो नीरोगाश्च भवन्ति। उक्तञ्च--

पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ १ ॥ ५ ॥

छाया-प्राणिवधाद् निवृत्ता, भवन्ति दीर्घायुषः अरोगाश्च।
एषा मतिः प्रज्ञप्ता, प्रज्ञापनी वीतरागैः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानीभाषा-याचमानस्य प्रतिषेध वचनम्। यथा-मर्यादातिरिक्तं वस्त्रं पात्रं वा याचमानं शिष्यं प्रति गुरुर्वदति-"अधिकं वस्त्रं पात्रं वा न दीयते" इति ॥६॥

प्रज्ञापनी-शिष्य को उपदेश देने स्वरूप जो भाषा होती है कि जिससे उसे अर्थ का अवबोध होता है उसका नाम प्रज्ञापनी भाषा है। जैसे-" जो हिंसा में प्रवृत्त होता है वह अनंत दुःख का भागी होता है " अथवा जो प्राणिवध से दूर रहते हैं वे भव भव में दीर्घ आयु पाते हैं तथा निरोग शरीर होते हैं ५। उक्तंच--

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउया अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी-गुरु महाराज के पास याचना करते हुए शिष्य के लिये जो निषेधात्मक भाषा का प्रयोग होता है वह प्रत्याख्यानी भाषा है, जैसे-मर्यादा से अतिरिक्त वस्त्र एवं पात्र को याचने वाले शिष्य को गुरु महाराज कहते हैं कि-मर्यादा से अधिक वस्त्र व पात्र नहीं दिया जाता है " इत्यादि ६। इच्छानुलोमा-प्रतिपादन करने वाले की अर्थात्

देश आपवा स्वरूप जे भाषा होय छे ते जेनाथी तेने अर्थनो अवबोध थाय छे. एनुं नाम प्रज्ञापनीभाषा छे जेम-" जे हिंसामां प्रवृत्त बने छे ते अनंत दुःखनो भागी थाय छे " अथवा जे प्राणी वधथी दूर रहे छे ते भवोभवमां दीर्घायु भोगवे छे तथा शरीर निरोगी रहे छे. ५ कह्युं छे के—

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी-गुरु महाराजनी पासे याचना करनार शिष्यने माटे जे निषेधात्मक भाषानो प्रयोग होय छे ते प्रत्याख्यानी भाषा छे. जेम-मर्यादाथी अतिरिक्त वस्त्र अने पात्रनी याचना करनार शिष्यने गुरु महाराज कहे छे के. मर्यादाथी वधु वस्त्र अने पात्र देवामां आवतुं नथी. (६) ईत्यादि। ईच्छानुलोमा-

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला। यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य "एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत्" एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किंचित् शुभकार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स आह-'भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम्' इति। यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-"साधुसकाशं गच्छामः" स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता—अर्थमनभिगृह्य योच्यते 'डित्थादिवत्'। अथवा-अनभिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणम्। यथा-बहुषु कार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कंचन पृच्छति-किमिदानीं करोमि ?, स आह-'यत् रोचते तत् कुरु' इति ॥ ८ ॥

अभिगृहीता—अर्थमभिगृह्य योच्यते-इदं वस्त्रपात्रादिकं धर्मोपकरणम्, अथवा

प्रेरक की इच्छा के अनुकूल जो भाषा बोली जाती है वह 'इच्छानुलोमा' भाषा है-जैसे कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह कहे कि 'ठीक है यह मुझे भी अभिलषित है'। अथवा कोई किसी शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि-करो यह मुझे भी पसंद है। अथवा-कोई ऐसा कहे-'मैं साधु के पास जा रहा हूं' तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७। अनभिगृहीता-अर्थशून्य-डित्थडवित्थादि शब्दों का बोलना। अथवा जिसमें किसी एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे-बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर कोई किसी से जब यह पूछता है कि-'कहो मैं इस समय कौनसा काम करूँ ?' तो वह कहता है कि-जो तुम्हें रुचे सो करो'। इस प्रकार की भाषाका नाम अनभिगृहीता भाषा है ८। अभिगृहीता-अर्थ को लक्ष्य करके जिस भाषाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता भाषा है-जैसे 'ये वस्त्र पात्रादिक धर्म के उपकरण हैं'। अथवा 'इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઈચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે 'ઇચ્છાનુલોમા' ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારૂં જાવ. ૭ અનભિગૃહિતા-અર્થશુન્ય-"ડિત્થ ડવિત્થાદિ" શબ્દ બોલવો. અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને જ્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરૂં, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે 'અભિગૃહિતા' ભાષા છે. જેમ-"આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે" અથવા 'આ સમયે

प्रज्ञापनी–विनयस्योपदेशदानरूपा, अर्थबोधिका भाषा, यथा–हिंसाप्रवृत्तोऽनन्तदुःखभागी भवति" इत्यादि। यथा वा–प्राणिवधान्निवृत्ताः प्राणिनो भवे भवे दीर्घायुषो नीरोगाश्च भवन्ति। उक्तञ्च––

पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ १ ॥ ५ ॥

छाया–प्राणिवधाद् निवृत्ता, भवन्ति दीर्घायुषः अरोगाश्च।
एषा मतिः प्रज्ञप्ता, प्रज्ञापनी वीतरागैः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानीभाषा–याचमानस्य प्रतिषेध वचनम्। यथा–मर्यादातिरिक्तं वस्त्रं पात्रं वा याचमानं शिष्यं प्रति गुरुर्वदति–"अधिकं वस्त्रं पात्रं वा न दीयते" इति ॥६॥

प्रज्ञापनी–शिष्य को उपदेश देने स्वरूप जो भाषा होती है कि जिससे उसे अर्थ का अवबोध होता है उसका नाम प्रज्ञापनी भाषा है। जैसे–" जो हिंसा में प्रवृत्त होता है वह अनंत दुःख का भागी होता है" अथवा जो प्राणिवध से दूर रहते हैं वे भव भव में दीर्घ आयु पाते हैं तथा निरोग शरीर होते हैं ५। उक्तंच––

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउया अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी–गुरु महाराज के पास याचना करते हुए शिष्य के लिये जो निषेधात्मक भाषा का प्रयोग होता है वह प्रत्याख्यानी भाषा है, जैसे–मर्यादा से अतिरिक्त वस्त्र एवं पात्र को याचने वाले शिष्य को गुरु महाराज कहते हैं कि–मर्यादा से अधिक वस्त्र व पात्र नहीं दिया जाता है" इत्यादि ६। इच्छानुलोमा–प्रतिपादन करने वाले की अर्थात्

देश आपवा स्वरूप जे भाषा होय छे ते जेनाथी तेने अर्थनो अवबोध थाय छे. एनुं नाम प्रज्ञापनीभाषा छे जेम–" जे हिंसामां प्रवृत्त बने छे ते अनंत दुःखनो भागी थाय छे" अथवा जे प्राणी वधथी दूर रहे छे ते भवोभवमां दीर्घायु भोगवे छे तथा शरीरे निरोगी रहे छे. ५ कह्युं छे के––

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी–गुरु महाराजनी पासे याचना करनार शिष्यने माटे जे निषेधात्मक भाषानो प्रयोग होय छे ते प्रत्याख्यानी भाषा छे. जेम–मर्यादाथी अतिरिकत वस्त्र अने पात्रनी याचना करनार शिष्यने गुरु महाराज कहे छे के. मर्यादाथी वधु वस्त्र अने पात्र देवामां आवतुं नथी. (६) ईत्यादि। ईच्छानुलोमा–

इच्छानुलोमा–प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला। यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य "एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत्" एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किंचित् शुभ-कार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह–'भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम्' इति। यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः–"साधुसकाशं गच्छामः" स वदति–एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता—अर्थमनभिगृह्य योच्यते 'डित्थादिवत्'। अथवा–अन-भिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणम्। यथा–बहुषुकार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कंचन पृच्छति–किमिदानीं करोमि ?, स प्राह–'यत् रोचते तत् कुरु' इति ॥ ८॥

अभिगृहीता—अर्थमभिगृह्य योच्यते–इदं वस्त्रपात्रादिकं धर्मोपकरणम्, अथवा

प्रेरक की इच्छा के अनुकूल जो भाषा बोली जाती है वह 'इच्छानुलोमा' भाषा है–जैसे कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह कहे कि 'ठीक है यह मुझे भी अभिलषित है'। अथवा कोई किसी शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि–करो यह मुझे भी पसंद है। अथवा–कोई ऐसा कहे–'मैं साधु के पास जा रहा हूं' तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७। अनभिगृहीता–अर्थशून्य–डित्थडवित्थादि शब्दों का बोलना। अथवा जिसमें किसी एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे–बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर कोई किसी से जब यह पूछता है कि–'कहो मैं इस समय कौनसा काम करूं?' तो वह कहता है कि–जो तुम्हें रूचे सो करो'। इस प्रकार की भाषाका नाम अनभिगृहीता भाषा है ८। अभिगृहीता–अर्थ को लक्ष्य करके जिस भाषाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता भाषा है–जैसे 'ये वस्त्र पात्रादिक धर्म के उपकरण हैं'। अथवा 'इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઇચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે 'ઇચ્છાનુલોમા' ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઇ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારૂં જાવ. ૭ અનભિગૃહિતા-અર્થશુન્ય-" ડિત્થ ડવિત્થાદિ " શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને જ્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરૂં, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે 'અભિગૃહિતા' ભાષા છે. જેમ-" આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે " અથવા 'આ સમયે

प्रज्ञापनी–विनयस्योपदेशदानरूपा, अर्थबोधिका भाषा, यथा–हिंसाप्रवृत्तो-ऽनन्तदुःखभागी भवति " इत्यादि। यथा वा–प्राणिवधान्निवृत्ताः प्राणिनो भवे भवे दीर्घायुषो नीरोगाश्च भवन्ति। उक्तञ्च–

पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ १ ॥ ५ ॥

छाया–प्राणिवधाद् निवृत्ता, भवन्ति दीर्घायुषः अरोगाश्च।
एषा मतिः प्रज्ञप्ता, प्रज्ञापनी वीतरागैः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानीभाषा–याचमानस्य प्रतिषेध वचनम्। यथा–मर्यादातिरिक्तं वस्त्रं पात्रं वा याचमानं शिष्यं प्रति गुरुर्वदति–"अधिकं वस्त्रं पात्रं वा न दीयते" इति ॥६॥

प्रज्ञापनी–शिष्य को उपदेश देने स्वरूप जो भाषा होती है कि जिससे उसे अर्थ का अवबोध होता है उसका नाम प्रज्ञापनी भाषा है। जैसे–" जो हिंसा में प्रवृत्त होता है वह अनंत दुःख का भागी होता है " अथवा जो प्राणिवध से दूर रहते हैं वे भव भव में दीर्घ आयु पाते हैं तथा निरोग शरीर होते हैं ५। उक्तंच–

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउया अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी–गुरु महाराज के पास याचना करते हुए शिष्य के लिये जो निषेधात्मक भाषा का प्रयोग होता है वह प्रत्याख्यानी भाषा है, जैसे–मर्यादा से अतिरिक्त वस्त्र एवं पात्र को याचने वाले शिष्य को गुरु महाराज कहते हैं कि–मर्यादा से अधिक वस्त्र व पात्र नहीं दिया जाता है " इत्यादि ६। इच्छानुलोमा–प्रतिपादन करने वाले की अर्थात्

देश आपवा स्वरूप जे भाषा होय छे ते जेनाथी तेने अर्थनो अवबोध थाय छे. एनुं नाम प्रज्ञापनीभाषा छे जेम–" जे हिंसामां प्रवृत्त बने छे ते अनंत दुःखनो भागी थाय छे " अथवा जे प्राणी वधथी दूर रहे छे ते भवोभवमां दीर्घायु भोगवे छे तथा शरीरे निरोगी रहे छे. ५ कह्युं छे के–

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी–गुरु महाराजनी पासे याचना करनार शिष्यने माटे जे निषेधात्मक भाषानो प्रयोग होय छे ते प्रत्याख्यानी भाषा छे. जेम–मर्यादाथी अतिरिकत वस्त्र अने पात्रनी याचना करनार शिष्यने गुरु महाराज कहे छे के, मर्यादाथी वधु वस्त्र अने पात्र देवामां आवतुं नथी. (६) ईत्यादि। ईच्छानुलोमा–

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला। यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य "एवमस्तु ममाप्यभिमेतमेतत्" एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किंचित् शुभकार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह-'भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम्' इति। यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-"साधुसकाशं गच्छामः" स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता—अर्थमनभिगृह्य योच्यते 'डित्थादिवत्'। अथवा-अनभिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणम्। यथा-बहुषुकार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कंचन पृच्छति-किमिदानीं करोमि?, स प्राह-'यत् रोचते तत् कुरु' इति ॥ ८ ॥

अभिगृहीता—अर्थमभिगृह्य योच्यते-इदं वस्त्रपात्रादिक धर्मोपकरणम्, अथवा

प्रेरक की इच्छा के अनुकूल जो भाषा बोली जाती है वह 'इच्छानुलोमा' भाषा है-जैसे कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह कहे कि 'ठीक है यह मुझे भी अभिलषित है'। अथवा कोई किसी शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि-करो यह मुझे भी पसंद है। अथवा-कोई ऐसा कहे-'मैं साधु के पास जा रहा हूं' तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७। अनभिगृहीता-अर्थशून्य-डित्थडवित्थादि शब्दों का बोलना। अथवा जिसमें किसी एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे-बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर कोई किसी से जब यह पूछता है कि-'कहो मैं इस समय कौनसा काम करूँ?' तो वह कहता है कि-जो तुम्हें रुचे सो करो'। इस प्रकार की भाषाका नाम अनभिगृहीता भाषा है ८। अभिगृहीता-अर्थ को लक्ष्य करके जिस भाषाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता भाषा है-जैसे' ये वस्त्र पात्रादिक धर्म के उपकरण हैं'। अथवा 'इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઈચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે 'ઈચ્છાનુલોમા' ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારૂં જાવ. ૭ અનભિગૃહિતા-અર્થશુન્ય-" ડિત્થ ડવિત્થાદિ " શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને જ્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરૂં, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે 'અભિગૃહિતા' ભાષા છે. જેમ-" આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે " અથવા 'આ સમયે

प्रज्ञापनी–विनयस्योपदेशदानरूपा, अर्थबोधिका भाषा, यथा–हिंसाप्रवृत्तो-ऽनन्तदुःखभागी भवति " इत्यादि । यथा वा–प्राणिवधान्निवृत्ताः प्राणिनो भवे भवे दीर्घायुषो नीरोगाश्च भवन्ति । उक्तञ्च––

पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य ।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ १ ॥ ५ ॥

छाया–प्राणिवधाद् निवृत्ता, भवन्ति दीर्घायुषः अरोगाश्च ।
एषा मतिः प्रज्ञप्ता, प्रज्ञापनी वीतरागैः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानीभाषा–याचमानस्य प्रतिषेध वचनम् । यथा–मर्यादातिरिक्तं वस्त्रं पात्रं वा याचमानं शिष्यं प्रति गुरुर्वदति–"अधिकं वस्त्रं पात्रं वा न दीयते" इति ॥६॥

प्रज्ञापनी–शिष्य को उपदेश देने स्वरूप जो भाषा होती है कि जिससे उसे अर्थ का अवबोध होता है उसका नाम प्रज्ञापनी भाषा है। जैसे–" जो हिंसा में प्रवृत्त होता है वह अनंत दुःख का भागी होता है " अथवा जो प्राणिवध से दूर रहते हैं वे भव भव में दीर्घ आयु पाते हैं तथा निरोग शरीर होते हैं ५ । उक्तंच––

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंनि दीहाउया अरोगा य ।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

प्रत्याख्यानी–गुरु महाराज के पास याचना करते हुए शिष्य के लिये जो निषेधात्मक भाषा का प्रयोग होता है वह प्रत्याख्यानी भाषा है, जैसे–मर्यादा से अतिरिक्त वस्त्र एवं पात्र को याचने वाले शिष्य को गुरु महाराज कहते हैं कि–मर्यादा से अधिक वस्त्र व पात्र नहीं दिया जाता है " इत्यादि ६ । इच्छानुलोमा–प्रतिपादन करने वाले की अर्थात्

देश આપવા સ્વરૂપ જે ભાષા હોય છે તે જેનાથી તેને અર્થનો અવબોધ થાય છે. એનું નામ પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે જેમ–" જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત બને છે તે અનંત દુઃખનો ભાગી થાય છે " અથવા જે પ્રાણી વધથી દૂર રહે છે તે ભવોભવમાં દીર્ઘાયુ ભોગવે છે તથા શરીરે નિરોગી રહે છે. ૫ કહ્યું છે કે—

" पाणिवहाउ नियत्ता, हवंति दीहाउ या अरोगा य ।
एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरागेहिं ॥ "

પ્રત્યાખ્યાની–ગુરુ મહારાજની પાસે યાચના કરનાર શિષ્યને માટે જે નિષેધાત્મક ભાષાનો પ્રયોગ હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે. જેમ–મર્યાદાથી અતિરિકત વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરનાર શિષ્યને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે. મર્યાદાથી વધુ વસ્ત્ર અને પાત્ર દેવામાં આવતું નથી. (૬) ઈત્યાદિ । ઈચ્છ ભા–

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला। यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य "एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत्" एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किंचित् शुभकार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह-'भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम्' इति। यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-"साधुसकाशं गच्छामः" स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता—अर्थमनभिगृह्य योच्यते 'डित्थादिवत्'। अथवा-अनभिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणम्। यथा-बहुषुकार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कंचन पृच्छति-किमिदानीं करोमि ?, स प्राह-'यत् रोचते तत् कुरु' इति ॥८॥

अभिगृहीता—अर्थमभिगृह्य योच्यते-इदं वस्त्रपात्रादिकं धर्मोपकरणम्, अथवा

प्रेरक की इच्छा के अनुकूल जो भाषा बोली जाती है वह 'इच्छानुलोमा' भाषा है-जैसे कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह कहे कि 'ठीक है यह मुझे भी अभिलषित है'। अथवा कोई किसी शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि-करो यह मुझे भी पसंद है। अथवा-कोई ऐसा कहे-'मैं साधु के पास जा रहा हूं' तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७। अनभिगृहीता-अर्थशून्य-डित्थडवित्थादि शब्दों का बोलना। अथवा जिसमें किसी एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे-बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर कोई किसी से जब यह पूछता है कि-'कहो मैं इस समय कौनसा काम करूँ?' तो वह कहता है कि-जो तुम्हें रुचे सो करो'। इस प्रकार की भाषाका नाम अनभिगृहीता भाषा है ८। अभिगृहीता-अर्थ को लक्ष्य करके जिस भाषाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता भाषा है-जैसे'ये वस्त्र पात्रादिक धर्म के उपकरण हैं'। अथवा 'इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઈચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે 'ઈચ્છાનુલોમા' ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈ ને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારૂં જાઓ. ૭ અનભિગૃહિતા-અર્થશુન્ય-" ડિત્થ ડવિત્થાદિ " શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને જ્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરૂં, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે 'અભિગૃહિતા' ભાષા છે. જેમ-" આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે " અથવા 'આ સમયે

-प्रतिनियतार्थावधारणम् । यथा-इदमिदानीं कर्तव्यम्, इदं न कर्तव्यमिति ॥९॥

संशयकरणी—याऽनेकार्थप्रतिपत्तिकरी सा । या भाषा अनेकार्थाभिधायि तया परस्य संशयमुत्पादयति, यथा – सैन्धवमानयेत्यत्र सैन्धवशब्दो नरलवण-वाजिवाचकत्वेन संशयोत्पादकः ॥ १० ॥

व्याकृता—या प्रकटार्था । यथा-अहिंसा-सर्वकल्याणकारिणी ॥ ११ ॥

अव्याकृता—अतिगम्भीरशब्दार्था, अव्यक्ताक्षरप्रयुक्ता वा, यथा- "संयत-स्य महत्पापं प्रतिक्रमणकर्मणा"। इत्यादि, यथा वा मम्मणादि बालभाषा ॥ १२ ॥ एषा=आमन्त्रण्यादिका भाषा प्रज्ञापनी खलु-प्रज्ञाप्यते प्रकटी क्रियतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी अर्थकथनी, सा भाषणीया इत्यर्थः । नैषा भाषा मृषा

समय यह करना चाहिये, यह नहीं करना चाहिये' ९। संशयकरणी-जिस भाषा से सुनने वालेको अनेक अर्थों की प्रतिपत्ति होने लगे उस भाषा का नाम संशयकरणी भाषा है, जैसे-किसी ने कहा कि-'सैन्धव लाओ' यह सैन्धव शब्द पुरुष, लवण और घोडे रूप अर्थों का प्रतिपादक है, अतः सुनने वाले को संशय जनक हो जाता है १०। व्याकृता-जिसका अर्थ स्पष्ट होता है वह व्याकृता भाषा है जैसे-"अहिंसा सर्व प्रकार से कल्याण करने वाली है" ११। अव्याकृता-अतिगंभीर शब्दार्थवाली भाषा अव्याकृता भाषा है। अथवा-जो अव्यक्त अक्षर से युक्त होती है वह भाषा अव्याकृता भाषा है जैसे-"संयत-स्य महत्पापं प्रतिक्रमणकर्मणा" प्रतिक्रमण कर्म से संयत को बडा भारी पाप लगता है। यहां पर जब "स्य" को क्रियापद मान लिया जाता है तब इसका

આ કરવું જોઈએ, આ ન કરવું જોઈએ." ૯ સંશયકરણી-જે ભાષાથી સાંભળ-નારને અનેક અર્થોનો આભાસ થવા લાગે તે ભાષાનું નામ સંશયકરણી ભાષા છે. જેમ કોઈએ કહ્યું કે—"સૈન્ધવ લાઓ" આ સૈન્ધવ શબ્દ પુરુષ મીઠું અને ઘોડારૂપ અર્થનો પ્રતિપાદક છે. આથી સાંભળવાવાળાને પ્રકરણાદિના અભાવમાં સંશયજનક બને છે. એ માટે પ્રકરણ સમજીને આ ભાષા બોલવામાં દોષ નથી કેમકે, તે વ્યવહારૂ ભાષા છે. ૧૦ વ્યાકૃતા-જેનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે તે વ્યાકૃત ભાષા છે. જેમ-"અહિંસા" સર્વ પ્રકારથી કલ્યાણ કરવાવાળી છે." ૧૧ અવ્યાકૃતા અતિ ગંભીર શબ્દાર્થવાળી ભાષા અવ્યાકૃતા ભાષા છે. અથવા-જે અવ્યકત અક્ષરથી યુકત હોય છે તે ભાષા અવ્યાકૃતા ભાષા છે. જેમ—

संयत-स्य महत्पापं प्रतिक्रमणा कर्मणा—

પ્રતિક્રમણ કર્મથી સંયતને મોટું ભારે પાપ લાગે છે, અહિં જ્યારે "સ્ય" ને ક્રિયાપદ માનવામાં આવે ત્યારે એનો અર્થ એવો થાય છે કે, હે

–एषा भाषा मृषा अवक्तव्या नेत्यर्थः। प्रश्नकर्तुरयमभिप्रायः–'आशयिष्यामहे' इत्यादिका भाषा भविष्यत्कालविषया, साचान्तरायसंभवेन कदाचिदर्थाभिधायिनी न स्यात्। तथा एकार्थविषयाऽपि बहुवचनान्ततयाऽभिहिता तस्मादयथार्था। तथा–आमन्त्रणीप्रभृतिका, सत्यभाषावदर्थे नियता नास्ति विधिप्रतिषेधबोधकत्वाभावात्, अतः किमियं वक्तव्या स्यात्, उत न? इति।

अर्थ ऐसा होता है कि हे संयत? प्रतिक्रमण कर्म से तुम अपने पापोंका क्षय करो। यह बोध शीघ्र नहीं हो सकता है, अतः इसे अव्याकृत भाषा कहा है। अथवा–बालककी भाषाको अव्याकृत भाषा कहते हैं १२। ये सब भाषायें प्रज्ञापनी हैं, यह प्रज्ञापनी भाषा मृषास्वरूप नहीं है। प्रश्न करने वालेका कहने का हेतु यह है–जब यह कहा जाता है कि हम 'शयनकरेंगे' इत्यादि, तब यह भाषा भविष्यत् काल को विषय करने वाली होने से अर्थकी पूर्ति में असमर्थ जान पडती है, कारण कि अन्तराय कर्म के उदय की संभावना होने से उस विवक्षित अर्थकी कदाचित् पूर्ति न भी हो सके तो फिर जिस प्रकार मृषाभाषा अर्थको कहनेवाली नहीं मानी जाती है उसी प्रकार यह भाषा भी अनर्थाभिधायिनी मान लेना चाहिये तथा "हम शयनकरेंगे" इस कथनमें "मैं शयनकरूँगा" इस एक वचन के ही प्रयोग में बहुवचन का प्रयोग किया गया है। जैसे एक को अनेक कहनेवाली भाषा अयथार्थ मानी जाती है। उसी प्रकार यह भी अयथार्थ मानी जानी चाहिये। इसी तरह आमन्त्रणी भाषाएँ भी सत्य भाषाकी तरह अर्थ में नियत नहीं है, क्यों कि इनमें विधि एवं प्रतिषेध की बोधकता का अभाव है, इसलिये यह संदेह होता है कि यह बोलने के योग्य है अथवा नहीं है। इस प्रकारकी आशंका का यह उत्तर है कि

સંયત! પ્રતિક્રમણુ કર્મથી તમે તમારાં પાપોનો ક્ષય કરો. આ બોધ જલદી થઈ શકતો નથી આથી આને અવ્યાકૃતા ભાષા કહેવામાં આવે છે. અથવા–બાળકની ભાષાને અવ્યાકૃત ભાષા કહેવામાં આવે છે. ૧૨ આ બધી ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે.

આ પ્રજ્ઞાપની ભાષા મૃષા સ્વરૂપની નથી. પ્રશ્ન કરનારના કહેવાનો મતલબ એ છે કે, જ્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, "અમે સુઈએ છીએ" આ કથનમાં "હું સુઉં છું" આ એક વચનના પ્રયોગમાં બહુ વચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. જેમ એકને અનેક કહેવાવાળી ભાષા અયથાર્થ માનવામાં આવે છે એ રીતે પણુ અયથાર્થ માનવી જોઈએ આ રીતે આમન્ત્રણી ભાષાઓ પણુ સત્ય ભાષાની જેમ અર્થમાં નિયત નથી કેમકે, એનામાં વિધિ અને પ્રતિષેધની બોધકતાનો અભાવ છે. આ માટે એ સંદેહ થાય છે, એ બોલવાને યોગ્ય છે,

अत्रोत्तरमाह—हंता ! इत्यादि । 'हन्त' इति स्वीकारार्थकः, अयं भावः—'आशयिष्यामहे' 'शयिष्यामहे' इत्यादिका भाषा निश्चयात्मकशब्दप्रयोगाभावान्नास्ति निश्चयात्मिका, या तु–'आशयिष्यामहे एव' 'शयिष्यामहे एव' इत्यादिका निश्चयात्मिका सैवान्तरायसंभवाद् भविष्यत्कालविषया भाषा मृषा-भवितुमर्हति । 'आशयिष्यामहे' इत्यादौ तु–शयनादिक्रियायां वक्तुरभिप्रायः "शयनादिक्रियाकरणस्य भावो मम वर्तते" इत्यादि रूपः सत्य एवास्तीति भवति प्रज्ञापनी । एकार्थविषये बहुवचनाभिधानमपि आत्मनि गुरौ च शास्त्रानुमतं, तस्माद् बहुवचनान्ततया प्रयुक्ताऽपि प्रज्ञापन्येव भवति । एवमामन्त्रण्यादिकाऽपि।

"आश्रयिष्यामहे" इत्यादिक भाषाएँ निश्चयात्मक शब्द के प्रयोग के अभाव से निश्चयात्मक नहीं हैं। ये निश्चयात्मक जब ही मानी जाती हैं कि जब इनके साथ निश्चयात्मक शब्दका प्रयोग किया हुआ होता है। जैसे–आश्रयिष्यामहे एव, शयिष्यामहे एव" इस प्रकारकी निश्चयात्मक भाषा में जो कि भविष्यत् कालको विषय करनेवाली हो अन्तराय कर्म के उदय से अपने अर्थकी पूर्ति की निश्चितता संदिग्ध रहती है अतः वही भाषा मृषावाद रूप मानी जाती है। "आश्रयिष्यामहे" इत्यादि भाषा में तो शयनरूप क्रिया करने का भाव ही केवल वक्ता का रहा हुआ है अतः उस अपेक्षा वह सत्य ही है। इसी अर्थ को मन में रख कर मुनिराज भविष्यत्काल के अर्थ में भाव शब्द का प्रयोग करते हैं, जैसे–'कल स्वाध्याय करने का भाव है' अथवा–'तपस्या करने का भाव है' इत्यादि। एकवचन में भी व्याकरणसिद्धान्त के अनुसार

અથવા નથી એ પ્રકારની આશંકાનો આ ઉત્તર છે કે, "आशयिष्यामहे" ઈત્યાદિક ભાષાઓ નિશ્ચયાત્મક નથી. અને નિશ્ચયાત્મક ત્યારે જ માનવામાં આવે કે જ્યારે એની સાથે નિશ્ચયાત્મક શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ હોય જેમ आशयिष्यामहे एव शयिष्यामहे एव–આ પ્રકારની નિશ્ચયાત્મક ભાષામાં કે જે ભવિષ્યત્ કાળનો વિષય કરવાવાળી હોય અંતરાય કર્મના ઉદયથી તેના અર્થની પૂર્તિની નિશ્ચિતતા સંદિગ્ધ રહે છે. આથી તે ભાષા મૃષાવાદરૂપ માનવામાં આવે છે. "आशयिष्यामहे" ઈત્યાદિ ભાષામાં તો કહેનારનો સુવાની ક્રિયા કરવાનો ભાવ જ ફક્ત રહેલ છે. આથી એ અપેક્ષાથી તે સત્ય જ છે. આ જ અર્થને મનમાં રાખી મુનિરાજ ભવિષ્યકાળના અર્થમાં ભાવ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. જેમ—'કાલે સ્વાધ્યાય કરવાનો ભાવ છે' અથવા "તપસ્યા કરવાનો ભાવ છે" ઈત્યાદિ! એક વચનમાં પણ વ્યાકરણ સિદ્ધાંતની

या निरवद्यपुरुषार्थसाधनी सा प्रज्ञापन्येव। यथा "हे साधो!" "इदं कुरु" "इदं मा कुरु" इत्यादिका। सा तु भाषणीयैवेति।

भाषादोषं=सावद्यानुमोदनादिकं, मृषा-कर्कशाऽसभ्यशब्दोच्चारणादिकं च, परिहरेत्। च-पुनः, मायां सदा=सर्वकालं परिवर्जयेत्।

अत्र मायामित्युपलक्षणम्, क्रोधमानलोभानां कषायाणाम्। सर्वान् कषायान् परिवर्जयेदित्यर्थः। कषायाणां मृषाभाषणहेतुत्वात्, कषायवर्जने सति मृषाभाषणपरिहारः सुतरां स्यादिति भावः॥ २४॥

बहुवचन का प्रयोग हो जाता है। यहां कहागया है कि अपने में एवं गुरू में बहुवचन का प्रयोग करना निर्दोष है, इसलिये एक में भी बहुवचनान्तरूप से प्रयुक्त भाषा प्रज्ञापनी ही भाषा है। इसी तरह आमन्त्रणी आदि भाषाएँ भी जो निरवद्य पुरुषार्थ की साधक होती हैं वे प्रज्ञापनी ही हैं। जैसे-"हे साधो।" "यह करो यह मत करो" इत्यादि।

सावद्य कर्म की अनुमोदना आदि करना यह भाषा दोष है। इसी प्रकार कर्कश एवं कठोर शब्द का उच्चारण करना आदि भी मृषा भाषा में ही अन्तर्हित है। माया शब्द उपलक्षण है। इसलिये क्रोधादिक कषाय के विषय में भी समझ लेना चाहिये, क्यों कि कषाय के आवेश से ही मृषाभाषण होता है। इनके परिवर्जन से मृषाभाषाका परिवर्जन हो जाता है। अतः भाषादोष एवं माया का सदा काल परित्याग कर देना चाहिये॥ २४॥

બહુ વચનનો પ્રયોગ થઈ જાય છે, આથી એ બતાવાયું છે કે, પોતાનામાં અને ગુરુ મહારાજમાં બહુ વચનનો પ્રયોગ કરવો નિર્દોષ છે. આ માટે એકમાં પણ બહુવચનાન્તરૂપથી પ્રયુકત ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભાષા જ છે આ રીતે આમન્ત્રણી આદિ ભાષાઓ પણ જે નિરવદ્ય પુરૂષાર્થની સાધક હોય છે તે પ્રજ્ઞાપની જ છે. જેમ—"હે સાધો!" "આ કરો, આ ન કરો," ઈત્યાદિ!

સાવદ્ય—કર્મની અનુમોદના આદિ કરવી એ ભાષા દોષ છે. આ પ્રકારે કર્કશ અને કઠોર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરવું આદિ પણ મૃષાભાષામાં જ અન્તર્હિત છે. માયા શબ્દ ઉપલક્ષણ છે આ માટે ક્રોધાદિક કષાયના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. કેમકે, કષાયના આવેશથી જ મૃષાભાષણ થાય છે. તેના ત્યાગથી મૃષા ભાષાનો ત્યાગ થાય છે. આથી ભાષાદોષ અને માયાનો સદાકાળ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. (૨૪)

मूलम्—न लवेज्ज पुट्ठो सावज्जं, न निरट्ठं न मम्मयं ।
अप्पणट्ठा परट्ठा वा, उभयस्संतरेण वा ॥ २५॥

छाया—न लपेत् पृष्टः सावद्यं, न निरर्थं न मर्मगम् ।
आत्मार्थं परार्थं वा, उभयस्य अन्तरेण वा ॥ २५ ॥

टीका—'न लवेज्ज' इत्यादि । पृष्टः=केनचित्, सावद्यं-अवद्येन-पापेन सह वर्तते इति सावद्यं-सदोषं वचनं न लपेत्=न वदेत्, सावद्यवचनं हि रागद्वेषादिदुर्गुणनिधानं सकलास्रवनिदानम्, आत्मसमाधिविधुविधुंतुदस्वरूपं, गुणवृक्षसमूलोन्मूलने प्रचण्डझंझावातरूपं, कषायविषवल्लीवर्धकं, षड्जीवनिकायोपमर्दकम् ।

न लवेज्ज इत्यादि—

अन्वयार्थ—(पुट्ठो सावज्जं न लवेज्ज-पृष्टः सावद्यं न लपेत्) किसी के द्वारा पूछे जाने पर सावद्य-पापयुक्त वचन नहीं बोलना चाहिये। (न निरट्ठं न मम्मयं-न निरर्थकं न मर्मगं) निरर्थक वचन नहीं बोलना चाहिये। मर्म उद्घाटक वचन नहीं बोलना चाहिये। (अप्पणट्ठा परट्ठा वा उभयस्संतरेण वा सावज्जं न लवेज्ज-आत्मार्थं परार्थं वा उभयस्यान्तरेण वा सावद्यं न लपेत्) अपने निमित्त अथवा पर के निमित्त तथा उभय-स्व पर के निमित्त और विना प्रयोजन के (व्यर्थ) भी सावद्य वचन नहीं बोलना चाहिये। क्यों कि-सावद्य वचन राग द्वेष आदि दुर्गुणों का निधान है, समस्त आस्रवों का निदान-कारण है, आत्मसमाधिरूप चन्द्रमा को ग्रसन करने में राहुसमान है, गुणरूप वृक्षों को जड से उखाड ने में प्रचण्ड झंझावात समान है, तथा कषाय-

न लवेज्ज ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—पुट्ठो सावज्जं न लवेज्ज-पृष्टः सावद्यं न लपेत्—કોઈના પુછવાથી પાપયુકત સાવદ્ય વચન બોલવું જોઈએ નહીં. न निरट्ठं न मम्मयं-न निरर्थकं नमर्मगं નિરર્થક વચન બોલવું ન જોઈઅને મર્મઉદ્ધારક વચન બોલવું ન જોઈએ.

अप्पणट्ठा परट्ठावा उभयस्संतरेण वासावज्जं न लवेज्ज—
आत्मार्थं परार्थं वा उभयस्यान्तरेण वा सावद्यं न लपेत्—

પોતાના નિમિત્ત અથવા બીજાના નિમિત્ત તથા અરસપરસના નિમિત્ત અને વગર પ્રયોજન (વ્યર્થ) સાવદ્ય વચન ન બોલવાં જોઈએ.

કેમકે, સાવદ્ય વચન રાગ દ્વેશ આદિ દુર્ગુણોનું નિધાન છે, સમસ્ત આશ્રવોનું કારણ છે, આત્મસમાધિરૂપ ચંદ્રમાનું ગ્રહણ ગ્રસિત કરવામાં રાહુ સમાન છે, ગુણરૂપ વૃક્ષને જડથી ઉખેડવામાં પ્રચંડ ઝંઝાવાત સમાન છે. તથા

सावद्यवचनभाषणदृष्टान्तः—

निरवद्यभाषानभिज्ञः कश्चिद्‌श्वपतिर्लक्षमूल्यकमश्वं विक्रेतुं कस्मिंश्चिन्नगरे-जगाम। तत्राकस्माद्‌श्वपतिहस्ताद्‌श्वो निर्मुक्तः सन् धावति। धावन्तमश्वं परिग्रहीतुं तत्पृष्ठतोऽश्वपतिरपि धावति। तं परिग्रहीतुमशक्तोऽसौ धावनात् परिश्रान्तः कोपावेशेन तदानीं स्वाभिमुखमागच्छन्तं कंचिद् भाषादोषानभिज्ञं दण्डहस्तं पुरुषमब्रवीत्-भो! अश्वोऽयं धावति, एनं मारय मारय, एवमुक्तोऽसौ दण्डेन तमश्वं मर्मस्थाने ताडितवान्। तदाऽसौ दण्डाघातेन मृतः। अथाश्वपतिस्तं तुरगघातकं

रूप विषलताओं को बढाने में मेघसमान है, एवं षडजीवनिकायों का उपमर्दन करने वाला है।

सावद्य वचन के बोलने में जीव को क्या हानी उठानी पडती है, इसे दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट किया जाता है.

एक अश्वपति था जो निरवद्य भाषा बोलने का अनभिज्ञ था। वह एक लाख रुप्या की कीमत वाले अपने घोडे को बेचने के लिये किसी नगर में आया। वहां आते ही उसके हाथ से वह घोडा छूटकर भाग निकला। भागते हुए उस घोडे का पीछा करने पर भी वह पकड नहीं सका। जब वह दौडते २ थक गया तो क्रोधके आवेश में आकर इसने एक पुरुष से जो हाथ में दंडा लिये हुए इसकी ही ओर आ रहा था। तथा भाषा के दोष से अनभिज्ञ था कहा कि हे भाई देखो यह घोडा जो भाग रहा है इसे मारो मारो। इस प्रकार अश्वपति के कहने पर उस व्यक्ति ने एक दंडा ऐसा मारा जो उस घोडे के मर्मस्थान में लगा।

કષાયરૂપ વિષ લતાઓને વધારનાર છે, ષટ્ જીવનીકાયોનું ઉપમર્દન કરનાર છે.

સાવદ્ય વચન બોલવાથી શું અનર્થ થાય છે, તે આ દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

એક અશ્વપતિ હતો, જે નિરવદ્ય ભાષા બોલવામાં અનભિજ્ઞ હતો. તે એક લાખ રૂપીયાની કિંમતના પોતાના ઘોડાને વેચવા માટે કોઈ એક નગરમાં ગયો ત્યાં પહોંચતાં જ તેના હાથમાંથી તે ઘોડો છુટીને ભાગી ગયો, ભાગી રહેલા તે ઘોડા પાછળ તેને હાથ કરવા તે ખૂબ દોડયો છતાં પકડી શકાયો નહીં. જ્યારે તે દોડતાં દોડતાં થાકી ગયો ત્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવી એણે એક પુરૂષ, કે જે હાથમાં દંડો લઈને તેની સામે આવી રહ્યો હતો અને તે ભાષાના દોષથી અજાણ હતો, તેને કહ્યું કે હે ભાઈ! આ ઘોડો જે ભાગી રહ્યો છે તેને મારો. આ પ્રકારે એ અશ્વપતિના કહેવાથી પેલા માણસે એક દંડો ઘોડાને એવો માર્યો કે જે મર્મસ્થાનમાં લાગવાથી તેના પ્રહારના કારણે ઘોડો એજ વખતે મરી ગયો.

गृहीत्वा न्यायालयं गतः। तत्र स न्यायाध्यक्षसंनिधौ वदति—अनेन मम लक्षमूल्यकस्तुरगो दण्डाघातेन मारितः। तदा न्यायाध्यक्षेण कथितम्—'कथय कस्ते साक्षी' इति। अश्वपतिर्ब्रूते—अस्यैव पुत्रो मम साक्षी। न्यायाध्यक्षेण पृष्टस्तत्पुत्रोऽवदत्—अनेनाश्वपतिना मम पिता निगदितः—" भो! तुरगोऽयं धावति, एनं मारय मारय" इति। तदा मम पित्रा दण्डेनास्य तुरगो मारितः। एवं साक्षिभाषणं श्रुत्वा न्यायाधीशो मनसि विचारयति—अहो! सावद्यभाषादोषानभिज्ञतयाऽनेनाश्वपतिना 'मारय मारय' इत्युक्तम् दण्डताडनभयं प्रदर्श्य तुरगं निवर्तयेत्याशयेनानेन मोक्तमेतत्।

घोडा दंडा के प्रहार से शीघ्र मर गया। जब अश्वपति ने अपने घोडेको मरा हुआ देखा तो वह उस मारने वाले को पकडकर न्यायालय ले गया। न्यायधीश के समक्ष उसके ऊपर अभियोग (आरोप) लगा ने के अभिप्राय से इसने कहा कि इसने मेरा एक लाख रुपये की कीमत का घोडा दंडे के प्रहार से मार दिया है। यह सुनकर न्यायधीश ने कहा ठीक है। परंतु इसका साक्षी कौन है कहो! अश्वपतिने कहा कि साहेब! इसका पुत्र ही मेरे इस विषय में साक्षी है। न्यायधीश ने उसके पुत्र से पूछा-तब पुत्र ने कहा कि स्वयं इस अश्वपति ने ही मेरे पिता से घोडे को मारने के लिये कहा था। अतः मेरे पिता ने दंडे के प्रहार से इस के घोडे को मारा है। इस प्रकार साक्षी के भाषण को सुनकर न्यायधीश ने मन में विचार किया मालूम पडता है कि घोडे का यह स्वामी भाषा दोष से अनभिज्ञ है। इसलिये इसने "मारो मारो" ऐसा कहा है। इसके कहने का अभिप्राय केवल उस समय इतना ही था की यह दण्डे का भय दिखलाकर उस घोडे को लौटा देवे। इस

જ્યારે અશ્વપતિએ પોતાના ઘોડાને મરણ પામેલો જોયો ત્યારે તે મારનારને પકડી ન્યાયાલમાં લઈ ગયો, ન્યાયાયધીશની સામે તેના ઉપર આરોપ લગાવવાના ભાવથી તેણે કહ્યું કે, આ માણસે મારા એક લાખ રૂપીયાની કિંમતના ઘોડાને દંડાના પ્રહારથી મારી નાખેલ છે. આ સાંભળીને ન્યાયાધીશે કહ્યું ઠીક છે, પરંતુ આનો સાક્ષી કોણ છે તે કહો. અશ્વપતિએ કહ્યું કે, સાહેબ! તેનો પુત્ર જ મારા આ વિષયમાં સાક્ષી છે. ન્યાયાધીશે તેના પુત્રને પૂછ્યું ત્યારે પુત્રે કહ્યું કે, આ અશ્વપતિએ પોતે જ મારા પિતાને ઘોડાને મારવાનું કહ્યું હતું. આથી મારા પિતાએ દંડાના પ્રહારથી તેના ઘોડાને મારેલ છે. આ પ્રકારે સાક્ષીનું ભાષણ સાંભળી ન્યાયાધીશે મનમાં વિચાર કર્યો કે ઘોડાનો આ સ્વામી ભાષા દોષથી અનભિજ્ઞ છે તેવું જણાય છે, આ માટે તેણે મારો, મારો! એમ કહેલ છે. આમ કહેવાનો અભિપ્રાય કેવળ તે સમય એટલો જ હતો કે, દંડાનો

इत्थं मनसि विमृश्य न्यायाधीशः सावद्यभाषाभाषिणमश्वपतिं प्राह—त्वया सावद्य-भाषा प्रोक्ता, तत्फलमेतत् प्राप्तम्। पुनरेवं कदापि कथमपि सावद्यभाषा न वाच्या ॥ इति। तथा निरर्थम्=अर्थरहितं न लपेत्, यथा—

एष वन्ध्यासुतो याति, खपुष्पकृतशेखरः।
मृगतृष्णाम्भसि स्नातः, शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ १ ॥

प्रकार विचार कर सावद्य भाषा भाषी उस अश्वस्वामी से न्यायधीशने कहा कि इसका क्या अपराध है! अपराध तो तेरा ही है। जो तूने मारो २ इस प्रकारकी सावद्य भाषा द्वारा इसे मार ने के लिये उत्साहित किया, उसीका यह फल है। अब आगे इस बात का ध्यान रखो कि इस प्रकारकी सावद्य भाषा न बोली जाय।

इसी प्रकार निरर्थक भाषा भी नहीं बोलनी चाहिये। जिस भाषा का कोई अर्थ नहीं होता हो ऐसी भाषा का प्रयोग करना भी वर्जित बतलाया गया है-जैसे—

एष वन्ध्या सुतो याति। खपुष्पकृतशेखरः।
मृगतृष्णाम्भसि स्नातः। शशशृंग धनुर्धरः॥ १॥

यह वन्ध्या पुत्र जा रहा है। इस के शिर पर आकाश के पुष्पों की माला है, तथा यह मृग तृष्णा के जल में स्नान किया हुवा है, इस के हाथ में शशले के सींग का धनुष है। इस प्रकार के वचन निरर्थक होते हैं। क्यों कि न तो वंध्या का कोई पुत्र होता है, न आकाश का

ભય દેખાડી તે ઘોડાને પાછો ફરવી દે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી સાવદ્ય ભાષ.-ભાષી તે અશ્વસ્વામીને ન્યાયાધીશે કહ્યું આનો શું અપરાધ છે, અપરાધ તો તારોજ છે, જે તેં મારો, મારો! આ પ્રકારની સાવદ્ય ભાષા દ્વારા તને મારવા માટે ઉત્સાહિત બનાવ્યો તેનું આ ફળ છે, હવે પછી એ વાત ધ્યાનમાં રાખો કે આ પ્રકારની સાવદ્ય ભાષા બોલવામાં ન આવે.

આજપ્રકારે—નિરર્થક ભાષા પણ ન બોલવી જોઈએ. જે ભાષાનો કોઈ અર્થ ન થતો હોય એવી ભાષાનો પ્રયોગ કરવો એ નિરર્થક બતાવવામાં આવેલ છે જેમ—

"एष वंध्या सुतो याति ख पुष्प कृत शेखरः।
मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशश्रृंग धनुर्धरः॥"

આ વંધ્યાપુત્ર જઈ રહ્યો છે, તેના માથા ઉપર આકાશના પુષ્પોની માળા છે, તથા એણે મૃગતૃષ્ણાના જળમાં સ્નાન કરેલ છે, એના હાથમાં સસલાના શીંગનું ધનુષ્ય છે, આ પ્રકારનાં વચન નિરર્થક હોય છે, કેમકે, ન તો વંધ્યા

गृहीत्वा न्यायालयं गतः। तत्र स न्यायाध्यक्षसंनिधौ वदति—अनेन मम लक्षमूल्यकस्तुरगो दण्डाघातेन मारितः। तदा न्यायाध्यक्षेण कथितम्—'कथय कस्ते साक्षी' इति। अश्वपतिर्ब्रूते—अस्यैव पुत्रो मम साक्षी। न्यायाध्यक्षेण पृष्टस्तत्पुत्रोऽवदत्—अनेनाश्वपतिना मम पिता निगदितः—"भो! तुरगोऽयं धावति, एनं मारय मारय" इति। तदा मम पित्रा दण्डेनास्य तुरगो मारितः। एवं साक्षिभाषणं श्रुत्वा न्यायाधीशो मनसि विचारयति—अहो! सावद्यभाषादोषानभिज्ञतयाऽनेनाश्वपतिना 'मारय मारय' इत्युक्तम् दण्डताडनभयं प्रदर्श्य तुरगं निवर्तयेत्याशयेनानेन प्रोक्तमेतत्।

घोडा दंडा के प्रहार से शीघ्र मर गया। जब अश्वपति ने अपने घोडेको मरा हुआ देखा तो वह उस मारने वाले को पकडकर न्यायालय ले गया। न्यायधीश के समक्ष उसके ऊपर अभियोग (आरोप) लगा ने के अभिप्राय से इसने कहा कि इसने मेरा एक लाख रुपये की कीमत का घोडा दंडे के प्रहार से मार दिया है। यह सुनकर न्यायधीश ने कहा ठीक है। परंतु इसका साक्षी कौन है कहो! अश्वपतिने कहा कि साहेब! इसका पुत्र ही मेरे इस विषय में साक्षी है। न्यायधीश ने उसके पुत्र से पूछा—तब पुत्र ने कहा कि स्वयं इस अश्वपति ने ही मेरे पिता से घोडे को मारने के लिये कहा था। अतः मेरे पिता ने दंडे के प्रहार से इस के घोडे को मारा है। इस प्रकार साक्षी के भाषण को सुनकर न्यायधीश ने मन में विचार किया मालूम पडता है कि घोडे का यह स्वामी भाषा दोष से अनभिज्ञ है। इसलिये इसने "मारो मारो" ऐसा कहा है। इसके कहने का अभिप्राय केवल उस समय इतना ही था की यह दण्डे का भय दिखलाकर उस घोडे को लौटा देवे। इस

જ્યારે અશ્વપતિએ પોતાના ઘોડાને મરણ પામેલો જોયો ત્યારે તે મારનારને પકડી ન્યાયાલયમાં લઈ ગયો, ન્યાયાયધીશની સામે તેના ઉપર આરોપ લગાવવાના ભાવથી તેણે કહ્યું કે, આ માણસે મારા એક લાખ રૂપીયાની કિંમતના ઘોડાને દંડાના પ્રહારથી મારી નાખેલ છે. આ સાંભળીને ન્યાયાધીશે કહ્યું ઠીક છે, પરંતુ આનો સાક્ષી કોણ છે તે કહો. અશ્વપતિએ કહ્યું કે, સાહેબ! તેનો પુત્ર જ મારા આ વિષયમાં સાક્ષી છે. ન્યાયાધીશે તેના પુત્રને પૂછ્યું ત્યારે પુત્રે કહ્યું કે, આ અશ્વપતિએ પોતે જ મારા પિતાને ઘોડાને મારવાનું કહ્યું હતું. આથી મારા પિતાએ દંડાના પ્રહારથી તેના ઘોડાને મારેલ છે. આ પ્રકારે સાક્ષીનું ભાષણ સાંભળી ન્યાયાધીશે મનમાં વિચાર કર્યો કે ઘોડાનો આ સ્વામી ભાષા દોષથી અનભિજ્ઞ છે તેવું જણાય છે, આ માટે તેણે મારો, મારો! એમ કહેલ છે. આમ કહેવાનો અભિપ્રાય કેવળ તે સમય એટલો જ હતો કે, દંડાનો

मूर्खौ, एकस्तु भाण्डनिर्माणकलाभिज्ञोऽपि नैव निर्माति । यस्तु नास्ति भाण्डनिर्माता, तेन त्रीणि भाण्डानि निर्मितानि। तत्र द्वे स्फुटिते, एकं न युज्यते । अयोजिते भाण्डे त्रयस्तण्डुला रन्धिताः, तत्रोभौ तण्डुलावामरूपौ, एको न सिध्यति। तेन त्रयो ब्राह्मणा भोजिताः तत्रोभौ बुभुक्षितौ, एकोन भुङ्क्ते, एवमेकः कश्चिदासीद् भूपतिर्य आसीदासीन्नचासीत् ।

तथा—मर्मगं=मर्मवाचकं वचनं न लपेत् । रहस्योद्‌घाटकं वचनं न ब्रूयादित्यर्थः। मर्मगं वचनं हि हृदये शराघातवेदनामिव वेदनां जनयति, वज्राघात इव मूर्छयति,

---

निवास का ही अभाव था। जो गांव जनों के निवास से विहीन था उसमें तीन कुंभार थे। इन में दो मूर्ख थे और एक वर्तन वनाने की कला में निपुण था। परंतु यह वर्तन नहीं बनाता था। जो वर्तन वनाने वाला नहीं था—उसने तीन वर्तन बनाये। दो फूटे और एक ऐसा जो जुडता नहीं था। अर्थात् कपाल माला जिसकी जुदी २ थी। इस में तीन चावल पकाये गये। इन में दो चावल कच्चे रहे और एक चावल सीझा नहीं। उससे तीन ब्राह्मणो को भोजन कराया गया। दो ब्राह्मण तो भूखे रहे और एक ने खाया नहीं। इस प्रकार इस कथा में केवल निरर्थक शब्दों का ही प्रयोग हुआ है। इस प्रकार के निरर्थक वचन नहीं बोलना चाहिये।

जिनसे दूसरों के मर्म का उद्घाटन होना तो ऐसे वचन भी नहीं बोलना चाहिये। जो मर्मोद्घाटक वचन होते हैं वे जिस प्रकार बाण हृदय में आघात पहुँचाता हैं, उसी तरह आघात पहुँचाते हैं। वज्र के

વિહીન હતું તેમાં ત્રણ કુંભાર રહેતા હતા, જેમાં બે મૂર્ખ હતા અને એક વાસણ બનાવવાની કળામાં નિપુણ હતો, પરંતુ તે વાસણ બનાવતો ન હતો. જે વાસણ બનાવનાર ન હતો, તેણે ત્રણ વાસણ બનાવ્યાં. બે ફુટેલાં અને એક એવું કે જે જોડાતું ન હતું. અર્થાત્ કપાલમાળા જેની જુદી જુદી હતી, એમાં ત્રણ ચોખા પકવવામાં આવ્યા, જેમાં બે ચોખા કાચા રહ્યા અને એક ચોખો ચડયો નહીં—એનાથી ત્રણ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવામાં આવ્યું. બે બ્રાહ્મણ તો ભુખ્યા રહ્યા અને એકે ખાધું નહીં. આ રીતે આ કથામાં કેવળ નિરર્થક શબ્દોનો જ પ્રયોગ થયો છે. આ પ્રકારનાં નિરર્થક વચન ન બોલવાં જોઈએ.

જેનાથી બીજાના મર્મનું ઉદ્‌ઘાટન થાય એવાં વચન પણ ન બોલવાં જોઈએ. જે મર્મોદ્ઘાટક વચન હોય છે, તે જેમ બાણ હૃદયમાં આઘાત પહોંચાડે છે એજ રીતે આઘાત પહોંચાડે છે. વજ્રના આઘાતથી જે રીતે મૂર્છા

निरर्थकं वचनं हि वह्निवत् सकलगुणभस्मकारकं, सद्भूतार्थापलापकं, मिथ्यार्थप्रतिबोधकं, भवाटवीभ्रामकं, विकल्पजालजनकं, वैराग्यलताविनाशकं, विवेकचन्द्रप्रच्छादकम्।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते यथा—

आसीत् कश्चिदेको वसतिनिर्मापको नृपतिः, स आसीदासीन्न चासीत्। असद्भावं प्राप्तेन तेन भूपतिना त्रयो ग्रामा निर्मापिताः। तत्र वसतिनिवासिनां जनानां निर्वासनाद् द्वौ ग्रामौ निर्वासितौ, एकश्च जननिवासाभावादेव वसतिर्नाभूत्। अथ यत्र जनानां वासो नाभूत् तत्र त्रयः कुम्भकारा आसन्। तेषु द्वौ

कोई पुष्प होता है, न मृगतृष्णा रूप जल कोई भावात्मक पदार्थ है, और न शशश्रृंग कोई वस्तु है। निरर्थक वचन अग्नि की तरह सकलगुणों को भस्म करने वाले सद्भूत अर्थ के अपलापक एवं मिथ्या अर्थ के प्रतिबोधक होते हैं। इनके प्रयोग से प्रयोक्ता भवाटवी में ही भ्रमण करता रहता है। अनेक प्रकार के विकल्पों का तांता इन निरर्थक वचनों से आत्मा में उद्भुत होता रहता है। वैराग्यरूपी लता के ये विनाशक तथा विवेक रूपी चंद्रमा के आच्छादक ये माने गये हैं। इस विषय में दृष्टांत इस प्रकार है—

कोई एक राजा था जो वस्ति का निर्माण किया करता था। वह होकर भी नहीं था। उसने अपनी गेर मौजूदगी अवस्था में तीन ग्रामों की रचना की। दो गाँवों को उसने वहां के निवासियों को निकाल कर बिलकुल उजड कर दिये। एक इसलिये ऊजड था कि उसमें जनों के

સ્રિને પુત્ર હોય છે, ન આકાશનું કોઈ પુષ્પ હોય છે, મૃગતૃષ્ણારૂપ જળ ન તો કોઈ ભાવાત્મક પદાર્થ છે, અને ન તો સસલાના શિંગ કોઈ વસ્તુ છે. નિરર્થક વચન અગ્નિ માફક સઘળા ગુણોને ભસ્મ કરવાવાળા સદ્ભૂત અર્થનો અપલાપક અને મિથ્યા અર્થ કરવાવાળા હોય છે. આવા પ્રયોગથી પ્રયોકતા ભવાટવીમાં જ ભ્રમણ કરતા રહે છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પોના તાંતા આવા નિરર્થક વચનોથી આત્મામાં ઉદ્ભવતા રહે છે, વૈરાગ્યરૂપી લતાના એ વિનાશક તથા વિવેકરૂપી ચંદ્રમાનું આચ્છાદન કરનાર માન્યા ગયા છે.

આ વિષયમાં આ પ્રકારે દ્રષ્ટાંત છે.—

કોઈ એક રાજા હતો, જે વસ્તીનું નિર્માણ કર્યા કરતો હતો, તે હોવા છતાં ન હતો, તેણે પોતાની ગેરમોજુદગી અવસ્થામાં ત્રણ ગામોની રચના કરી બે ગામોને ત્યાંના રહેવાસીઓને ત્યાંથી કાઢી મુકી ઉજ્જડ બનાવી દીધાં. એક એ માટે ઉજ્જડ હતું કે ત્યાં કોઈ વસ્તી જ ન હતી. જે ગામ લોકોના નિવાસથી

श्वशुरग्रामसमीपस्य कूपस्य तटे विश्रामार्थमुपविष्टः। तत्र तद्भार्यया चिन्तितम्-विदेशे नानाविधं कष्टं मया कथं सोढव्यम् ? इति विमृश्य सा पतिमब्रवीत्-प्राणनाथ ! मां पिपासा बाधते। ततोऽसौ श्रेष्ठी भार्यावचनं निशम्य तत्र कूपादुदकमुद्धर्तुं कूपाभिमुखं शिरोऽवनतीकरोति यावत्, तावदेव भार्यया पृष्ठे हस्ताघातेन कूपे निपातितः। तदनन्तरं सा पितुर्गेहं गत्वा पितरमब्रवीत्-तव जामाता गृहात् क्वचिन्निर्गतस्तस्य नास्ति वार्ता, अतस्तव समीपे समागताऽस्मि।

उसे अपने श्वशुर का ग्राम मिला। वह वहां गाम के बाहर कुए के पास विश्राम करने के लिये एक तरफ ठहर गया। इतने में उसकी पत्नी ने विचार किया कि-'ये विदेश जा रहे हैं और मैं भी इनके साथ जा रही हूं। विदेश में अनेक प्रकार के कष्ट प्राणियों को सहन करने पडते है मैं उन कष्टों को कैसे सहन करूँगी' ऐसा विचार कर उसने अपने पति धनगुप्त से कहा कि हे प्राणनाथ! मुझे इस समय बडे जोरकी प्यास लग रही है, पति पानी लेने को ज्यों ही कुए पर पहुँचा और पानी भरने लगा कि इतने में पीछे से उस पत्नी ने आकर उसे धक्का मारकर कुए में पटक दिया। बाद में फिर वह अपने पिता के घर जाकर कहने लगी कि हे पिता! तुम्हारे जमाई न मालूम घर से कहां निकल कर चले गये हैं। मैं ने बहुत तपास कराई परन्तु अभीतक उनकी कोई खबर नहीं मिली है, सो मैं तुम्हारे पास आई हूं।

જવા નીકળ્યા ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં તેના સસરાનું ગામ આવ્યું. તે ત્યાં ગામ બહાર એક કુવા પાસે આરામ કરવા રોકાયા. એ સમયે તેની સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે, "શેઠ પરદેશ જાય છે અને હું પણ તેમની સાથે જાઉં છું પરદેશમાં અનેક પ્રકારના દુઃખો પ્રાણીયોએ સહન કરવાં પડે છે, હું એ દુઃખોને કેમ કરીને સહન કરી શકીશ" એવો વિચાર કરી તેણે પોતાના પતિ ધનગુપ્તને કહ્યું કે, હે પ્રાણનાથ! મને અત્યારે ખૂબ જ તરસ લાગી છે, પતિ પાણી લેવા માટે જ્યાં કુવા પર પહોંચ્યા, અને પાણી ભરવા લાગ્યા કે એટલામાં તેની સ્ત્રીએ પાછળથી આવીને તેને ધક્કો મારી કુવામાં હડસેલી દીધો. આ પછી તે પોતાના પિયર પહોંચી અને ત્યાં જઈ કહેવા લાગી કે, હે પિતા! તમારા જમાઈ કહ્યા વગર કોણ જાણે કેમ ઘેરથી ચાલ્યા ગયા છે, મેં ઘણી તપાસ કરાવી છતાં હજુ સુધી તેની કોઈ ભાળ મળી નથી. માટે હું તમારી પાસે આવી છું.

द्वेषाग्निं प्रज्वलयति, शोकमुत्पादयति, चारित्रं ध्वंसयति, गुणगणं संहारयति, नरकनिगोदादिदुःखगर्ते निपातयति, निशितकृपाणधारावन्मर्माणि कर्तयति।
मर्मगवचनभाषणस्य दृष्टान्तस्त्वेवम्—

आसीद् धनगुप्तनामा कश्चिदेकः श्रेष्ठी। स चैकदा भार्यामब्रवीत्-प्रिये! धनार्जनाय विदेशं व्रजामि। तया प्रोक्तम्-नाथ! भवान् मामपि तत्र नयतु। स श्रेष्ठी सहगमनार्थमनुमतिं पत्न्यै प्रदत्तवान्। ततोऽसौ पत्न्या सह गच्छन् मार्गे

आघात से जिस प्रकार मूर्च्छा आजाती है उसी प्रकार इन वचनों से भी प्राणी मूर्च्छित हो जाता है। ये वचन सदा द्वेष रूपी अग्नि को प्रज्वलित करते रहते हैं और शोक परम्परा के संवर्द्धक होते हैं। इन के सद्भाव में चरित्र का सर्वथा विनाश होता रहता है। गुणगण का संहार करके वे वचन प्राणी को नरक एवं निगोदादिक के दुःख रूपी खड्डे में गिराते हैं। जैसे तीक्ष्ण धार वाली तलवार हर एक वस्तु को छेदनभेदन करती है उसी प्रकार मर्मग वचन भी प्राणी के मर्मस्थानों को छेदनभेदन करते हैं।

इस विषय में दृष्टांत इस प्रकार है—

कोई एक धनगुप्त नाम का सेठ था। उसने एक दिन अपनी पत्नी से कहा कि हे प्रिये! मैं धन कमाने के लिये परदेश जाना चाहता हूं। सुनकर उसने कहा कि हे नाथ! आप मुझे भी साथ ले ते चलिये। पत्नी की बात सुनकर धनगुप्त ने उसे अपने साथ चलने की अनुमति दे दी। धनगुप्त पत्नी को साथ लेकर परदेश निकला। चलते२ मार्ग में

આવી જાય છે, એ જ રીતે આવા વચનોથી પણ પ્રાણી મૂર્ચ્છિત થઇ જાય છે. આવાં વચનો હંમેશાં દ્વેશરૂપી અગ્નિને પ્રગટ કરતાં રહે છે અને શોક પરંપરાને ઉત્તેજન કરનાર નિવડે છે. આના સદ્ભાવમાં ચારિત્રનો સર્વથા વિનાશ થતો રહે છે. ગુણ સમૂહનો સંહાર કરીને એ વચનો પ્રાણીને નરક અને નિગોદાદિકના દુઃખરૂપી ખાડામાં પાડે છે. જેમ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર હરએક વસ્તુનું છેદન ભેદન કરે છે એજ રીતે માર્મિક વચન પણ પ્રાણીના મર્મસ્થાનોનું છેદન ભેદન કરે છે.

આ વિષયમાં આ પ્રકારનું દૃષ્ટાંત છે.—

કોઈ એક ધનગુપ્ત નામે શેઠ હતા, એણે એક દિવસ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, હે પ્રિયે! હું ધન કમાવા માટે પરદેશ જવા ઇચ્છું છું. સાંભળીને તેણે કહ્યું, કે હે નાથ! આપ મને પણ સાથે લેતા જાવ, સ્ત્રીની વાત સાંભળી ધનગુપ્ત શેઠે તેને પોતાની સાથે ચાલવાની અનુમતિ આપી. ધનગુપ્ત સ્ત્રીને સાથે લઈ

व्यजनवीजनं कुर्वती पुरोऽवतिष्ठते । अकस्माद् भास्करकिरणास्तद्भवनजालान्तर्गताः श्रेष्ठिमुखोपरि निपतन्तस्तया दृष्टाः । पत्युर्मुखे भास्कर कर स्पर्शजनितस्तापो मा भूदिति भावनया सा सत्वरं निजकरद्वयं भास्कर किरणसंमुखेकृत्वा श्रेष्ठिमुखोपरि सूर्यकिरणान् निवारयति ।

अकस्मात्तदैव पत्नीकृतं पूर्ववृत्तं श्रेष्ठिना स्मृतम् । श्रेष्ठी मनसि चिन्तयति– "अहो ययाहं कूपे निपातितः सैवेयमधुना मम सूर्यकरस्पर्शजनितं तापं निवारयति" इत्येवं विचारयतस्तस्य श्रेष्ठिनो मुखे हास्यं समजनि। तदा तत्पुत्रवधूर्हसन्तं श्रेष्ठिनमकस्मादपश्यत् । सा पत्युः समीपमागत्य वदति–नाथ ! भवतः पिता श्वश्रूसमक्षं

कि धनगुप्त अपने रंगभवन में बैठा हुआ भोजन कर रहा था। और पत्नी उस के ऊपर पंखा कर रही थी । धनगुप्त के चहरे पर अकस्मात् सूर्य की किरणें मकान की छत के छिद्रो में से आकर पडने लगी, पत्नी ने ज्यों ही यह देखा कि शीघ्र ही उसने 'पति को ताप न लगे' इस ख्याल से अपनी दो नों हथेलियों को सूर्य के साम्हने कर दिया। इससे धनगुप्त के मुख पर पडती हुई वे किरणें थम गई–मुख पर हथेलियों की छाया हो गई। पत्नी द्वारा इस प्रकार की गई सेवा का अवलोकन कर धनगुप्त को पहले का वह कुए में डाल ने का वृत्तान्त याद आ गया। धनगुप्त ने विचार किया, देखो–जिसने मुझे पहिले कुए में पटका वही अब मुझे 'सूर्यजनित संताप न हो' इस ख्याल से उस संताप का निवारण कर रही है। ऐसा ख्याल कर धनगुप्त को कुछ हँसी आगई। धनगुप्त को अकस्मात् हँसता हुआ उस समय उसकी पुत्रवधू ने देख-लिया था, इसलिये वह अपने पति के पास आकर कहने लगी कि नाथ,

અને તેની સ્ત્રી પંખાથી તેને હવા નાખી રહી હતી એ વખતે ધનગુપ્તના ચહેરા ઉપર મકાનના છતના કાણામાંથી સૂર્યનાં કિરણો અકસ્માત પડવા લાગ્યાં તેની સ્ત્રીએ જેવું આ જોયું કે તુરત જ એણે "પતિને તાપ ન લાગે" એવા ખ્યાલથી પોતાના બન્ને હાથની હથેળીઓને સૂર્યના એ કિરણોની આડે ધરી દીધી. આથી ધનગુપ્તના ચહેરા ઉપર પડતો કિરણોનો તાપ અટકી ગયો, મુખ ઉપર હથેળીઓની છાયા થઈ ગઈ, સ્ત્રી તરફથી આ રીતે કરવામાં આવેલી સેવા જોઈને ધનગુપ્તને પહેલાંનો કુવાવાળો પ્રસંગ યાદ આવી ગયો, ધનગુપ્તે વિચાર કર્યો, જુઓ ! જેણે મને પહેલાં કુવામાં નાખી દીધો હતો તે હવે મને સૂર્યના કિરણોનો તાપ ન લાગે એવા ખ્યાલથી એ સંતાપનું નિવારણ કરી રહી છે. આ વિચારથી ધનગુપ્તને જરા હસવું આવ્યું. ધનગુપ્તને અકસ્માત્ હસતાં તેની પુત્ર વધુએ જોઈ લીધેલ, આથી એ પોતાના પતિ પાસે જઈ કહેવા લાગી કે–

इतश्चासौ श्रेष्ठी कूपे पतन् भाग्यवशात् कूपभित्तिगतं पाषाणं प्राप्य तमवलम्ब्य स्थितः। तदनु तत्रागतैर्जलार्थिजनैरनुकम्पयाऽसौ कूपान्निःसारितः। ततोऽसौ विदेशं गत्वा पुण्यप्रभावात् प्रचुरं धनं समुपार्ज्य श्वशुरगृहे समायातः। तदा तस्य पत्नी प्रसन्ना जाता, तया सह श्रेष्ठी स्वगृहं गतः। अथैकदा श्रेष्ठिनः पुत्रो जातः तस्य यौवने वयसि प्राप्ते श्रेष्ठिना विवाहः कारितः। पुत्रवधूरागता। किंचिद्दिवसेषु व्यतीतेषु सत्सु श्वश्रूवध्वोर्मध्ये कलहः प्रवृत्तः। वधूर्नित्यं श्वश्रूच्छिद्रान्वेषणपरा जाता। एकदाऽसौ श्रेष्ठी रङ्गभवने भोजनं कुर्वन्नासीत्, तत्पत्नी तदानीं बाल-

---

धनगुप्त ज्यों ही कुए में गिरा कि भाग्यवश से उसे कुए की भित्ति में पास ही एक पत्थर का टुकड़ा लगा हुआ दिखलाई पडा। यह भित्ति से कुछ अधिक बाहर की ओर निकला था। पडते ही धनगुप्त ने उसको पकड लिया। जब पानी भरने वाले वहां पानी भर ने के लिये आये तब उन्होंने धनगुप्त को कुए से बाहर निकाला। स्वस्थ होकर यह विना कुछ कहे परदेश की ओर चल दिया। वहां पहुँच कर उसने पुण्यकर्म के उदय से खूब धन कमाया। कमाकर यह वहां से अपने घर वापिस हुआ। रस्ते में इस के श्वसुर का गाम आया और यह श्वशुर के घर पहुँचा। पत्नी ने पति को देखकर बहुत आनंद मनाया। वहांसे अपनी पत्नी को साथ लेकर घर आ गया। कालान्तर में धनगुप्त के एक पुत्र हुआ। समय पर उसका विवाह कर दिया गया, बहु घरमें आई। रहते २ सास और बहु में झगडा होने लगा। बहु ने सास को दबाने के लिये उस के छिद्रों का अन्वेषण करना प्रारंभ कर दिया। एक दिनकी बात है,

---

ધનગુપ્ત કુવામાં પડયો કે, ભાગ્યવશ કુવાની ભીંતમાં તેની પાસે જ એક પત્થર ચોટાડેલો નજરે પડયો જે ભીંતથી થોડો બહાર નિકળેલો હતો. કુવામાં પડતાંની સાથે જ ધનગુપ્તે તે પત્થર પકડી લીધો જ્યારે પાણી ભરવાવાળા કુવા ઉપર પાણી ભરવા આવ્યાં ત્યારે તેમણે ધનગુપ્તને કુવામાંથી બહાર કાઢયો. સ્વસ્થ બની કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય તે પરદેશ જવા ચાલી નિકળ્યો ત્યાં પહોંચી તે પૂણ્ય કર્મના ઉદયથી ખૂબ ધન કમાયો. ખૂબ ધન કમાઈ તે પોતાને ઘેર આવવા નિકળ્યો, રસ્તામાં સાસરાનું ગામ આવ્યું ત્યારે તે સાસરાને ઘેર પહોંચ્યો, પત્નિએ પતિને જોઈ આનંદ મનાવ્યો. ત્યાંથી એ પોતાની સ્ત્રીને લઇને પોતાને ગામ પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. સમય જતાં એ ધનગુપ્તને ત્યાં એક પુત્ર થયો, સમય ઉપર તેનાં લગ્ન કર્યાં, વહુ ઘેર આવી, રહેતાં રહેતાં સાસુ અને વહુ વચ્ચે વિખવાદ થવા લાગ્યો, વહુએ સાસુને દબાવવા માટે તેનાં ગુપ્ત છિદ્રોનાં અન્વેષણ કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. એક દિવસ ધનગુપ્ત પોતાના રંગભવનમાં બેસી ભોજન કરી રહેલ હતો

पुनरेकदा श्रेष्ठिपत्न्याः पुत्रवध्वा सह कलहो जातः, तस्मिन्नवसरे पुत्रवधूर्वदत्-जानामि तव चरित्रम्, पतिं कूपे निपात्य, संप्रति पतिव्रता भवितुमुद्यताऽसि। एतन्मार्मिकं वचनं निशम्य श्वश्रूः परमदुःखिता जाता, बहुशो रुरोद, रुदित्वा च मनसि चिन्तयति स्म-अधुना मम जीवनं धूलिरिव निरर्थकम्. अद्य ममेयं वार्ता लोके प्रसरिष्यति, मां लोकः किं वदिष्यति। इत्येवं विचिन्त्य सा भवनस्य द्वितीयभूमिकामारुरोह। तत्र गत्वा गले पाशं संयोज्य रज्ज्वां लम्बिता प्राणान् परित्यक्तवती ।

हँसी का जो कुछ कारण था वह अपने पुत्र को कह दिया। मौका पाकर श्रेष्ठि पुत्र ने भी जो कुछ जैसी बात थी वह अपनी पत्नी से कह दी।

एक समय सास बहु में परस्पर जब कलह हुवा तो पुत्रवधू ने सासु से कहा कि " आप ज्यादा मत बोलो मैं जानती हूं कि आप वही हैं जिन्हों ने अपने पति को कूए में डाल दिया था, अब पतिव्रता बनती हैं।" इस प्रकार बहू के मार्मिक वचनों को सुनकर सास के हृदय में अपार दुःख हुआ, वह बारं बार रोने लगी, विचार किया कि अब मेरा जीना बिलकुल निरर्थक है। बहु ने मेरी सब शान धूलि में मिला दी है। यदि मेरी यह बात लोक में फैल गई तो लोग क्या कहेंगे? इस प्रकार सोचकर वह अपने मकान के दूसरे मंजिल पर गई, और वहां उसने गले में फांसी डालकर आत्मघात कर लिया।

વાણા શેઠે હાંસીનું જે કાંઈ કારણ હતું તે સઘળું પોતાના પુત્રને કહી દીધું. અવસર મેળવીને શેઠ પુત્રે પણ જે કાંઈ વાત હતી તે પોતાની પત્નીને કહી દીધી.

સાસુ વહુમાં પરસ્પર જ્યારે કંકાસ થયો ત્યારે પુત્રવધુએ સાસુને કહ્યું કે, "તમે વધુ ન બોલો, હું જાણું છું કે, તમે એ જ છે કે જેણે પોતાના પતિને કુવામાં ધકેલી દીધેલ, હવે પ્રતિવ્રતા બનો છે." આ પ્રકારનાં વહુનાં માર્મિક વચનોને સાંભળી સાસુના હૃદયમાં અપાર દુઃખ ઉપજ્યું અને તે ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી, તેણે મનમાંને મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે, હવે મારૂં જીવવું બીલકુલ નીરર્થક છે, વહુએ મારી બધી શાન ધુળમાં મેળવી દીધી છે. જો મારી આ વાત લોકોમાં ફેલાઈ જાય તો લોકો શું કહેશે ? આ રીતે વિચાર કરી તે પોતાના મકાનના બીજા માળા ઉપર પહોંચી અને ત્યાં જઈ ગળામાં ફાંસો નાખી આત્મઘાત કર્યો.

हसन् मया दृष्टः, किं तत्र हासस्य कारणमभूदित्यावेद्यताम्। श्रेष्ठिपुत्रः प्राह-पतिपत्न्योर्वृत्तमवेद्यं भवति। पत्नी वदति-भवता यावदेतद्वृत्तं नानेष्यते, न वा वृत्तानयनवचनं दास्यते, तावन्मयाऽन्नपानं परित्याज्यम्। प्रेमपरवशेन विस्मृतविवेकेन श्रेष्ठिपुत्रेण 'हास्यकारणं कथयिष्यामी' ति वचन प्रदानेन पत्नी परितोषिता।

एकदा श्रेष्ठिपुत्रः पितुश्चरणसंवाहनं कुर्वन् पृच्छतिस्म आर्य! तस्मिन् दिवसे केनकारणेन भवता हसितम्, इत्येवं पृष्टोऽसौ सरलहृदयः श्रेष्ठी सर्वं पूर्ववृत्तं पुत्राय कथितवान्। श्रेष्ठिपुत्रः सर्वं पूर्ववृत्तं विज्ञाय पत्न्यै कथयामास।

आज मैं ने आप के पिता को सासुजी के समक्ष हँसते हुए देखा है अतः हे नाथ! आप मुझे बतलाइ ये कि इस अकारण हँसी का क्या कारण है। सेठ के पुत्र ने अपनी पत्नी को समझाया कि पति और पत्नी का वृत्त अवेद्य हुआ करता है। अतः इस विषय को जानने की चेष्टा करना व्यर्थ है। पत्नी ने पति के मुख से यह बात सुनकर कहा हे नाथ! जब तक आप मुझे इसका कारण नहीं बतलावेंगे, तबतक मैं अन्नजल ग्रहण नहीं करूंगी। पत्नी का इस प्रकार वृत्त को जानने का अधिक आग्रह देखकर पति ने उसके प्रेम से पागल जैसे बनकर उसे इस बात का आश्वासन दिया कि वह कुछ समय बाद इसका वास्तविक कारण उसे बतला देगा। इस प्रकार रुष्ट हुई पत्नी संतुष्ट हो गई। एक समय की बात है कि श्रेष्ठि पुत्र ने पिता के चरणों को दाबते हुए उनसे पूछा कि हे तात! आप एक दिन भोजन करते समय किस कारण से हँसे थे? पुत्र की इस बात को सुनकर सरल हृदय वाले सेठ ने समस्त

હે નાથ! આજ મેં તમારા પિતાને સાસુજી સામે હસતા જોયા. તો આપ એ બતાવો તે તેમના અકારણ હસવાનું શું કારણ છે? શેઠ પુત્રે પોતાની સ્ત્રીને સમજાવ્યુ કે, પતિ પત્નીનો સંબંધ અવેદ્ય હોય છે. આ વિષયને જાણવાની ચેષ્ટા કરવી વ્યર્થ છે. પત્નીએ પતિના મુખથી આવી વાત સાંભળીને કહ્યું કે, હે નાથ! જ્યાં સુધી તમે મને તેનું કારણ નહીં બતાવો ત્યાં સુધી હું અન્ન જળ ગ્રહણ કરીશ નહીં. પત્નીનો આ પ્રકારે વૃત્તાન્ત જાણવાનો અધિક આગ્રહ જાણીને પતિએ તેના પ્રેમમા પાગલ જેમ બનીને તેને આ વાતનું આશ્વાસન આપ્યું કે, થોડા સમયમાં પોતે તેનું વાસ્તવિક કારણ બતાવશે. આથી રૂષ્ટ બનેલ પત્નીને સંતોષ થયો. એક સમયની વાત છે કે, શેઠ પુત્રે પોતાના પિતાના પગ દાબતા દાબતાં એમને પૂછ્યું કે, હે તાત! આપ એક દિવસ ભોજન કરતાં કરતાં શા માટે હસ્યા હતા? પુત્રની આ વાતને સાંભળીને સરળ હૃદ-

तदाऽसौ पुत्रोऽपि मातापित्रोर्वियोगेन शोकार्तः सन् भविष्यदनिष्टं चिन्तयन् मृतं पितरं पाशबन्धनाद् विमुच्य स्वगले तं पाशं बद्ध्वा मृतः।

तदनन्तरं पुत्रवधूः 'इमे त्रयः खलु मिलित्वा ममैव दुर्दशां भावयन्ति' इति विचिन्त्य क्रोधावेशेन धमधमायमाना उपरि गता। तत्र सा पश्यति–श्वश्रूः श्वशुरश्चोभौ मृतौ निपतितौ, पतिरपि गले बद्धपाशो मृतः पाशरज्ज्वां लम्बित इति। तदा विनिवृत्तकोपा नितान्तदुःखार्ता सा चिन्तयति स्म–अतः परं कीदृशी दशा मम भविष्यति, लोकाः किं वदिष्यन्ति, कः स्यान्मम शरणम्, इत्यादि। तदनन्तरमसौ सगर्भा पुत्रवधूः पत्युर्गले संलग्नं पाशबन्धनं विमुच्य स्वगले संयोज्य लम्बिता प्राणान् त्यक्तवती।

गले में फांसी लगाकर मरे हुए लटक रहे हैं। इस परिस्थिति से उसे बहुत ही दुःख हुआ। माता पिता के वियोग ने उसे पागल बना दिया, अन्त में उस विचारे ने भी अपने पिता के गले से फांसी उतार कर अपने गले में लगाली। जब पूत्रवधू ने यह विचारा कि "देखो ये तिनों के तिनों मिलकर मेरी दुर्दशा कर ने की भावना कर रहे हैं। अतः ऊपर जाकर देखूं, कि इन सबकी क्या राय हो रही है' इस प्रकार क्रोध के आवेश से धम धम करती हुई वह ऊपर गई। जाते ही उसने देखा कि सास श्वशुर मरे पडे हुए हैं पति भी गले में फांसी लगाकर मरे हुए लटक रहे हैं। उस दुर्घटना को देखकर उसके शरीर में सन्नाटा छा गया, कोप जाता रहा। अत्यंत शोक से वह विह्वल हो गई। विचारा कि अब संसार में मेरा कौन है, कि जिस के लिये इन प्राणों की रक्षा करूँ। लोग सुनेंगे तो क्या कहें गे। इस प्रकार विचार कर वह भी अन्त में

ગળામાં ફાંસો લગાડી મરેલી હાલતમાં લટકી રહ્યા છે. આ પરિસ્થિતિ જોઈ તેને ખૂબ દુઃખ થયું, માતા પિતાના વિયોગે તેને પાગલ બનાવી દીધો. અંતે એ બિચારાએ પણ પોતાના પિતાના ગળામાંથી ફાંસો કાઢી પોતાના ગળામાં લગાવી આત્મઘાત કર્યો જ્યારે પુત્રવધુએ એ વિચાર્યું કે, "આ ત્રણે જણા મળી મારી દુર્દશા કરવાની યોજના ઘડી રહ્યાં હશે. આથી ઉપર જઈ જોઉં તો ખરી કે બધા કેવો વિચાર કરી રહ્યા છે" આ રીતે ક્રોધના આવેશથી ધમ ધમ કરતી વહુ ઉપર પહોંચી ને જુએ છે તો સાસુ સસરા મરેલ પડયા છે. અને પતિ પણ ગળામાં ફાંસો લગાવી મરેલ લટકી રહેલ છે. આ દુર્ઘટનાને જોઈ એના શરીરમાં કંપારી વછુટી, ક્રોધ જતો રહ્યો અને શોકથી વિહ્વળ બની ગઈ. વિચાર્યું કે હવે સંસારમાં મારું કોણ છે કે જેના માટે આ પ્રાણની રક્ષા કરૂં લોકો જાણશે તો શું કહેશે ? આ વિચાર કરી તેણે પોતાના

अथ श्रेष्ठी गृहमागतः, पत्नीमनवलोक्य पुत्रवधूं पृष्टवान्-आयुष्मति! तव श्वश्रूः क्वास्ति?, पुत्रवधूः करचेष्टयाऽऽवेदयति-भवनोपरिभागे गता इति। श्रेष्ठी गृहोपरिभागभूमिकां गत्वा श्रेष्ठिनीं गळे पाशबद्धां मृतां पश्यति। तदाऽसौ श्रेष्ठी विषादमुपगतः सन् विचिन्तयति-अनया विना मम कीदृशी दशा भविष्यति, इत्यादि। तदनु स श्रेष्ठी पत्नीगलगतं पाशं विमुच्य स्वगले संयोज्य प्राणांस्त्यक्तवान्। पुत्रोऽपि गृहमागतः, स पितरमदृष्ट्वा पत्नीं पृष्टवान्-'क्वास्ति मम तातः'। पत्नी प्राह-उभौ ममानिष्टं कर्तुमुपरि वर्तते। पुत्रः पत्नीवचनमाकर्ण्य तत्र गत्वा पश्यति-माता मृता निपतिताऽस्ति, पिताऽपि पाशबद्धो मृतः मलम्बितो वर्तते, इति।

धनगुप्त जब घर आया तो उसने सेठानी को न देखकर बहू से पूछा आयुष्मती! तुम्हारी सास कहां है? उसने हाथ के इशारे से कहा कि वे मकान के दूसरे मंजिल पर हैं। धनगुप्त वहां पहुँचा और देखा कि वह गले में फाँसी लगा कर मर गई है। धनगुप्त ने यह दशा देखकर बहुत ही शोच विचार किया और अन्त में यह निर्णय कर कि सेठानी के विना मेरी क्या दशा होगी, पत्नी को फांसी से उतार कर वह स्वयं फांसी लटक गया। पुत्र ने पिता को घर पर आकर जब नहीं देखा तो पत्नी से पूछा कि पिताजी कहां पर हैं। उसने बात को बना-कर कहा कि माता-पिता दोंनों ही दूसरे मंजिल पर मेरा अनिष्ट करने की विचारणा करने के लिये गये हुए हैं। पत्नी की बात सुनकर वह मकान के ऊपर गया। देखा कि माता मरी पडी है और पिताजी

ધનગુપ્ત જ્યારે ઘેર આવ્યો તો તેણે પોતાની સ્ત્રીને ન જોતાં વહુને પૂછ્યું, આયુષ્મતી! તમારી સાસુ ક્યાં છે? તેણે હાથના ઈશારાથી કહ્યું કે, બીજા માળ ઉપર (મેડી ઉપર) છે. ધનગુપ્ત ત્યાં પહોંચ્યો અને જુએ છે તો ગળામાં ફાંસો નાખી તે મરી ગયેલ છે. આ રીતે પોતાની પત્નિની દશા જોઈ ધનગુપ્તે ખૂબજ મનોમંથન સાથે વિચાર કર્યો. અને અંતે એ નિર્ણય કર્યો કે, પત્નિના જવા પછી હવે મારી શું દશા થશે? ફાંસાથી લટકતી પત્નિને નીચે ઉતારી એ દોરડાનો ફાંસો પોતાના ગળામાં નાખી લઈ પોતે પણ આત્મઘાત કર્યો.

એક તરફ પતિપત્નિ એક જ દોરડાના ફાંસાથી આત્મહત્યા કરી જીવમુક્ત બન્યાં એ સમયે પુત્રે ઘેર આવતાં પોતાના પિતાને ન જોવાથી પત્નિને પૂછ્યું, પિતાજી ક્યાં ગયા? સ્ત્રીએ વાતને બનાવીને કહ્યું કે, માતા-પિતા બન્ને જણાં મારૂં અનિષ્ટ કરવાની વિચારણા કરવા મેડી ઉપર ગયેલ છે. પત્નિની વાત સાંભળી તે મેડી ઉપર ગયો. જોયું તો મા નીચે મરેલી પડી છે, અને પિતાજી

लक्षणं सर्वेषां स्थानानाम्, कुत्रापि स्त्रिया सहावस्थानं संभाषणं च न कुर्यादित्यर्थः, एकग्रहणमप्युपलक्षणम् तेनानेकस्त्रीभिरपि सहावस्थानं संभाषणं च वर्जनीयम्, यत्र पुरुषः साक्षी नास्ति तत्र स्त्रिया सहावस्थानं संभाषणं च परिहरेदिति सूत्राशयः। उक्तं च श्रीदशवैकालिक सूत्रे—

जहा कुक्कुडपोयस्स, निच्चं कुललओ भयं।
एवं खु बंभयारिस्स, इत्थीविग्गहओ भयं॥ (अ. ८ गा. ५४)

छाया—यथा कुक्कुटपोतस्य, नित्यं कुललाद् भयम्॥
एवमेव ब्रह्मचारिणः, स्त्रीविग्रहाद् भयम्॥

स्वगत दोष का निरूपण कर के अब अन्य के संसर्ग से होने वाले दोषोंका वर्णन करते हैं—'समरेसु-इत्यादि.

अन्वयार्थ-(समरेसु-समरेषु) लुहारकी शाला में (अगारेसु-अगारेषु) घरों में, (संधीसु-संधिषु) दो घरों के अंतराल में तथा (महापहेसु-महापथेषु), राजमार्ग में (एगित्थिएसद्धिं-एकस्त्रियासार्धं) अकेली स्त्री के साथ (नेवचिट्ठे न संलवे-नैवतिष्ठेत् नैव संलपेत्) न खडा होवे और न उससे वातचीत करे।

इस श्लोक में समरादिक चार पद उपलक्षण हैं, इससे समझना चाहिये कि किसी भी जगह में जब तक पुरुष साक्षीभूत न हो तब तक अकेली स्त्री से अथवा अनेक स्त्रियों से ब्रह्मचारी का कर्तव्य है कि वह न बोले और न वहां खडा रहे। दशवैकालिक सूत्र में भगवानने कहा है

આ પ્રકારે પોતાનામાં રહેલ દોષોનું વર્ણન કરી હવે બીજાના સંસર્ગથી થયેલ દોષોનું વર્ણન કરે છે. समरेसु ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—समरेसु-समरेषु લુહારની કોડમાં, अगारेसु-अगारेषु ઘરોમાં, संधेसु-संधेषु બે ઘરોના અંતરાળમાં તથા महापहेसु-महापथेषु રાજ માર્ગમાં, एगित्थिए सद्धिं-एकस्त्रिया सार्धं એકલી સ્ત્રીની સાથે, नेव चिट्ठे न संलवे-नैव तिष्ठेत् नैव संलपेत् ઊભા ન રહેવું અને એનાથી વાતચીત કરવી નહીં.

આ શ્લોકમાં સમરાદિક ચાર ઉપલક્ષણ છે, એથી એ સમજવું જોઇએ કે, કોઈ પણ સ્થળે જ્યાં સુધી બીજો પુરુષ સાક્ષીભૂત ન હોય ત્યાં એકલી સ્ત્રીથી અથવા અનેક સ્ત્રીઓ સાથે બ્રહ્મચારીએ બોલવું ન જોઈએ, અને ત્યાં ઊભવું પણ ન જોઇએ. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, જે રીતે કુકડાના બચ્ચાને બિલાડીનો ભય રહે છે, એ રીતે સ્ત્રીના શરીરનો બ્રહ્મચારીને પણ ભય રહ્યા કરે છે.

अस्मिन् दृष्टान्ते-सकृदुक्तादपि मर्मवचनात् षण्णां जीवानां प्राणव्यपरोपणं जातम्, यतः पुत्रवधूगर्भे द्वयमपत्यमासीत्। तस्मान्मार्मिकं वचनं न भाषणीयम्।

सावद्य-निरर्थक-मर्मग-वचनभाषणस्य सर्वथा प्रतिषेधं बोधयितुमुत्तरार्थमाह- 'अप्पणट्ठा' इत्यादि। आत्मार्थं=स्वार्थं, परार्थं वा, तथा उभयस्य आत्मनः परस्य च अर्थे, वा-अथवा, अन्तरेण=अनुभयार्थे स्वपरप्रयोजनाभावेऽपि सावद्यं न लपेत्= न निरर्थकं लपेत्, न मर्मगं लपेत्, इति सम्बन्धः ॥ २५ ॥

अथान्यसंसर्गकृतदोषपरिहारमाह—

मूलम्—समरेसु अगारेसु, संधीसु य महापहे ।
एगो एगित्थिए सद्धिं, नेव चिट्ठे न संलवे ॥२६॥

छाया—समरेषु अगारेषु, संधिषु च महापथे ।
एकः एकस्त्रिया सार्धं, नैव तिष्ठेत् न संलपेत् ॥२६॥

टीका—'समरेसु' इत्यादि—

समरेषु=लोहकारशालासु तथा-अगारेषु=गृहेषु, तथा संधिषु=गृहद्वयान्तरालेषु तथा-महापथे=राजमार्गे, एकः=एकाकी, एकस्त्रिया=एकाकिन्या स्त्रिया, सार्धं=सह, नैव तिष्ठेत्=ऊर्ध्वस्थानावस्थितो नैव भवेत्। न संलपेत्-तया=सह समरादिषु स्थानेषु क्वाऽपि संभाषणं न कुर्यादित्यर्थः। अत्र समरादिचतुष्टयस्थानमुप

पति के गले से फांसी निकाल कर अपने गले में फांसी डालकर मर गई वह उस समय गर्भवती थी। उस के गर्भ में दो बालक थे।

इस दृष्टांत से यह बात स्पष्ट होती है कि देखो एक बार भी कहे गये मार्मिक वचन से छह प्राणियों का दारुण आपघात हुआ। इसलिये मार्मिक वचन नहीं कहना चाहिये। अपने अथवा पर के निमित्त तथा दोनों के निमित्त एवं जहां स्व और पर का कुछ भी प्रयोजन न हो वहां पर भी व्यर्थ ही मनुष्य को सावद्य, निरर्थक एवं मर्मग वचन नहीं बोलना चाहिये ॥ २५ ॥

પતિના ગળામાંથી ફાંસો કાઢી પોતાના ગળામાં નાખી મરી ગઇ. તે એ સમયે ગર્ભવતી હતી, એના ગર્ભમાં બે બાળક હતાં.

આ દૃષ્ટાંતથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, એક વખત પણ કહેવામાં આવેલા માર્મિક વચનથી છ પ્રાણીઓનો કરૂણ આપઘાત થયો, આ માટે માર્મિક વચન ન બોલવાં જોઈએ. પોતાના અથવા બીજાના નિમિત્ત તથા બન્નેના નિમિત્ત અને જ્યાં પોતાનું કે બીજાનું કોઈ પણ પ્રયોજન ન હોય ત્યાં પર પણ મનુષ્યને સાવદ્ય, નિરર્થક અને માર્મિક વચન બોલવાં ન જોઇએ. (૨૫)

रणम्, लाभः-अप्राप्तस्य सम्यक्दर्शन-सम्यग्ज्ञान-सम्यक्चारित्रलक्षणरत्नत्रयस्य प्राप्तिस्तस्य कारणमस्ति, इतिप्रेक्ष्या=इति पर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

अयं भावः—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिवसाभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतलपवनजलधारासंपातजनितशीतस्पर्शसुखमादुर्भावयन्ति। "यथा वा-नालिकेरं वहिः कर्कशं भवति, तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं

इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाए-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिश्रृणुयात्) सहनशील वना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे।

तात्पर्य-जिस प्रकार वर्षाकाल में सूर्य की किरणें प्रचण्डतर हो जाती हैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में दो तीन दिन के भीतर ही वे बरसात के समागमन से पवन को शीतल बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे-नारियल ऊपर से कठोर होता है परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

બધું મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. त्तिपेहाए-इतिप्रेक्ष આ પ્રકારે પર્યાલોચનાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરી, पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतः तत् प्रतिश्रुणुयात् સહનશીલ બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે બે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

उक्तं चान्यत्र-ससा सुया सुसा माया, एयाहिं वि न संलवे।
एगंते नेव चिट्ठेज्जा, अप्पट्ठी संजए सया ॥ १ ॥
छाया—स्वसा सुता स्नुषा माता, एताभिरपि न संलपेत्।
एकान्ते नैव तिष्ठेत्, आत्मार्थी संयतः सदा ॥ १ ॥ इति ॥ २६ ॥
अथ विनीतशिष्यकर्तव्यमाह—

मूलम्—जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा।
मम लाभो त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥२७॥

छाया—यन्मां बुद्धा अनुशासति, शीतेन परुषेण वा।
मम लाभ इति प्रेक्षया, प्रयतस्तत् प्रतिशृणुयात् ॥ २७ ॥
टीका—'जं मे' इत्यादि।

बुद्धाः=आचार्याः, यन्माम् शीतेन=शीतलवचनेन मृदुवचनेनेत्यर्थः, वा=अथवा परुषेण=कठोरवचनेन अनुशासति शिक्षयन्ति, इदमनुशासनं मम लाभः=लाभका-

-कि-जिस प्रकार मुर्गे के बच्चेको कुलल-बिलाडी से भय बना रहता है उसी तरह ब्रह्मचारी को भी स्त्री के शरीर से सदा भय रहा करता है। इसलिये चाहे अपनी सांसारिक बहिन भी हो, चाहे पुत्री हो, बहू हो, माता भी हो, तो भी एकान्तमें ब्रह्मचारी को इनके साथ उठना बैठना नहीं चाहिये और न बातचीत ही करनी चाहिये ॥ २६ ॥

अब विनीत शिष्य का कर्तव्य कहते हैं—'जंमे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—विनीत शिष्य को इस प्रकार विचार करना चाहिये कि (जंमे बुद्धा-यन्मां बुद्धा) जो मुझे आचार्य महाराज (सीएण-शीतेन) मीठे वचनों से, वा अथवा (फरुसेण-परुषेण) कठोर वचनों से (अणुसासंति-अनुशासति) अनुशासित करते हैं अर्थात् शिक्षा देते हैं सो (मम लाभो-मम लाभः) यह मेरे लिये एक बडा भारी लाभ है, क्यों कि

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, ચાહે પુત્રી હોય, વહુ હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે બેસવું ઉઠવું કે વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન જોઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—જંમે ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ કે,

અન્વયાર્થ—जंमेबुद्धा-यन्मांबुद्धा મને આચાર્ય મહારાજ, सीएण-शीतेन મીઠા વચનોથી, वा અથવા फरुसेण-परुषेण કઠોર વચનોથી, अनुसासंति-अनुशासंति અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. ममलाभो

रणम्, लाभः-अप्राप्तस्य सम्यक्दर्शन-सम्यग्ज्ञान-सम्यक्चारित्रलक्षणरत्नत्रयस्य प्राप्तिस्त्वस्य कारणमस्ति, इतिप्रेक्षया=इतिपर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

अयं भावः—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिवसाभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतलपवनजलधारासंपातजनितशीतस्पर्शसुखंप्रादुर्भावयन्ति। "यथा वा-नालिकेरं बहिः कर्कशं भवति. तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं

इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाए-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिश्रृणुयात्) सहनशील बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे।

तात्पर्य-जिस प्रकार वर्षाकाल में सूर्य की किरणें प्रचण्डतर हो जाती हैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में दो तीन दिन के भीतर ही वे बरसात के समागमन से पवन को शीतल बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे-नारियल ऊपर से कठोर होता है परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

બધું મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. त्तिपेहाए-इतिप्रेक्ष આ પ્રકારે પર્યાલોચનાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરી, पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतः तत् प्रतिश्रुणुयात् સહનશીલ બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે બે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

उक्तं चान्यत्र-ससा सुया नुसा माया, एयाहिं वि न संलवे।
एगंते नेव चिट्ठेज्जा, अप्पट्ठी संजए सया ॥ १ ॥
छाया—स्वसा सुता स्नुषा माता, एताभिरपि न संलपेत्।
एकान्ते नैव तिष्ठेत्, आत्मार्थी संयतः सदा ॥ १ ॥ इति ॥ २६ ॥
अथ विनीतशिष्यकर्तव्यमाह—

मूलम्—जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा।
मम लाभो त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥२७॥

छाया—यन्मां बुद्धा अनुशासंति, शीतेन परुषेण वा।
मम लाभ इति प्रेक्षया, प्रयतस्तत् प्रतिशृणुयात् ॥ २७ ॥
टीका—'जं मे' इत्यादि।
बुद्धाः=आचार्याः, यन्माम् शीतेन=शीतलवचनेन मृदुवचनेनेत्यर्थः, वा=अथवा परुषेण=कठोरवचनेन अनुशासति शिक्षयन्ति, इदमनुशासनं मम लाभः=लाभका-

---

-कि-जिस प्रकार मुर्गे के बच्चेको कुलल-बिलाडी से भय बना रहता है उसी तरह ब्रह्मचारी को भी स्त्री के शरीर से सदा भय रहा करता है। इसलिये चाहे अपनी सांसारिक बहिन भी हो, चाहे पुत्री हो, बहू हो, माता भी हो, तो भी एकान्तमें ब्रह्मचारी को इनके साथ उठना बैठना नहीं चाहिये और न बातचीत ही करनी चाहिये ॥ २६ ॥

अब विनीत शिष्य का कर्तव्य कहते हैं—'जंमे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—विनीत शिष्य को इस प्रकार विचार करना चाहिये कि (जंमे बुद्धा-यन्मां बुद्धा) जो मुझे आचार्य महाराज (सीएण-शीतेन) मीठे वचनों से, वा अथवा (फरुसेण-परुषेण) कठोर वचनों से (अणुसासंति-अनुशासति) अनुशासित करते हैं अर्थात् शिक्षा देते हैं सो (मम लाभो-मम लाभः) यह मेरे लिये एक बडा भारी लाभ है, क्यों कि

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, ચાહે પુત્રી હોય, વહુ હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે બેસવું ઉઠવું કે વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન જોઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—जंमे ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ કે,

અન્વયાર્થ—जंमेबुद्धा-यन्मांबुद्धा મને આચાર્ય મહારાજ, सीएण-शीतेन મીઠા વચનોથી, वा અથવા फरुसेण-परुषेण કઠોર વચનોથી, अनुसासंति-अनुशासंति અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. ममलाभो એ

रणम्, लाभः-अप्राप्तस्य सम्यक्दर्शन-सम्यग्ज्ञान-सम्यक्चारित्रलक्षणरत्नत्रयस्य प्राप्तिस्त्वस्य कारणमस्ति, इतिप्रेक्षया=इतिपर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

अयं भावः—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिवसाभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतलपवनजलधारासंपातजनितशीतस्पर्शसुखंमादुर्भावयन्ति। "यथा वा-नालिकेरं बहिः कर्कशं भवति, तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं

इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाए-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिश्रृणुयात्) सहनशील बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे।

तात्पर्य-जिस प्रकार वर्षाकाल में सूर्य की किरणें प्रचण्डतर हो जाती हैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में दो तीन दिन के भीतर ही वे बरसात के समागमन से पवन को शीतल बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे-नारियल ऊपर से कठोर होता है परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

બધું મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. त्तिपेहाए-इतिप्रेक्ष આ પ્રકારે પર્યાલોચનાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરી, पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतः तत् प्रतिश्रृणुयात् સહનશીલ બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે બે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

उक्तं चान्यत्र-ससा सुया सुसा माया, एयाहिं वि न संलवे।
एगंते नेव चिट्ठेज्जा, अप्पठ्ठी संजए सया ॥ १॥
छाया—स्वसा सुता स्नुषा माता, एताभिरपि न संलपेत्।
एकान्ते नैव तिष्ठेत्, आत्मार्थी संयतः सदा॥ १ ॥ इति ॥ २६ ॥
अथ विनीतशिष्यकर्तव्यमाह—
मूलम्—जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा।
मम लाभो त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥२७॥
छाया—यन्मां बुद्धा अनुशासंति, शीतेन परुषेण वा।
मम लाभ इति प्रेक्षया, प्रयतस्तत् प्रतिशृणुयात्॥ २७॥
टीका—'जं मे' इत्यादि।

बुद्धाः=आचार्याः, यन्माम् शीतेन=शीतलवचनेन मृदुवचनेनेत्यर्थः, वा=अथवा परुषेण=कठोरवचनेन अनुशासति शिक्षयन्ति, इदमनुशासनं मम लाभः=लाभका-

---

-कि-जिस प्रकार मुर्गे के बच्चेको कुलल-बिलाडी से भय बना रहता है उसी तरह ब्रह्मचारी को भी स्त्री के शरीर से सदा भय रहा करता है। इसलिये चाहे अपनी सांसारिक बहिन भी हो, चाहे पुत्री हो, वहू हो, माता भी हो, तो भी एकान्तमें ब्रह्मचारी को इनके साथ उठना बैठना नहीं चाहिये और न बातचीत ही करनी चाहिये ॥ २६ ॥

अब विनीत शिष्य का कर्तव्य कहते हैं—'जंमे' इत्यादि।

अन्वयार्थ— विनीत शिष्य को इस प्रकार विचार करना चाहिये कि (जंमे बुद्धा-यन्मां बुद्धा) जो मुझे आचार्य महाराज (सीएण-शीतेन) मीठे वचनों से, वा अथवा (फरुसेण-परुषेण) कठोर वचनों से (अणुसासंति-अनुशासति) अनुशासित करते हैं अर्थात् शिक्षा देते हैं सो (मम लाभो-मम लाभः) यह मेरे लिये एक बडा भारी लाभ है, क्यों कि

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, ચાહે પુત્રી હોય, વહુ હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે બેસવું ઉઠવું કે વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન જોઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—जंमे ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ કે,

અન્વયાર્થ—जंमेबुद्धा-यन्मांबुद्धा મને આચાર્ય મહારાજ, सीएण-शीतेन મીઠા વચનોથી, वा અથવા फरुसेण-परुषेण કઠોર વચનોથી, अनुसासंति-अनुशासंति અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. ममलाभो એ

रणम्, लाभः-अप्राप्तस्य सम्यक्दर्शन-सम्यग्ज्ञान-सम्यक्चारित्रलक्षणरत्नत्रयस्य प्राप्तिस्तस्य कारणमस्ति, इतिप्रेक्षया=इतिपर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

अयं भावः—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिवसाभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतलपवनजलधारासंपातजनितशीतस्पर्शसुखंप्रादुर्भावयन्ति। "यथा वा-नालिकेरं बहिः कर्कशं भवति, तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं

इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाए-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिश्रृणुयात्) सहनशील बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे।

तात्पर्य-जिस प्रकार वर्षाकाल में सूर्यकी किरणें प्रचण्डतर हो जाती हैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में दो तीन दिन के भीतर ही वे बरसात के समागमन से पवन को शीतल बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे-नारियल ऊपर से कठोर होता है परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

બધું મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. त्तिपेहाए-इतिप्रेक्ष આ પ્રકારે પર્યાલોચનાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરી, पयओ तं पडिस्सुणे-प्रयतः तत् प्रतिश्रुणुयात् સહનશીલ બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે બે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

उक्तं चान्यत्र-ससा सुया नुसा माया, एयाहिं वि न संलवे ।
एगंते नेव चिट्ठेज्जा, अप्पट्ठी संजए सया ॥ १ ॥
छाया—स्वसा सुता स्नुषा माता, एताभिरपि न संलपेत्।
एकान्ते नैव तिष्ठेत्, आत्मार्थी संयतः सदा ॥ १ ॥ इति ॥ २६ ॥

अथ विनीतशिष्यकर्तव्यमाह—

मूलम्—जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा ।
मम लाभो त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥२७॥

छाया—यन्मां बुद्धा अनुशासति, शीतेन परुषेण वा।
मम लाभ इति प्रेक्षया, प्रयतस्तत् प्रतिशृणुयात्॥ २७ ॥

टीका—'जं मे' इत्यादि।

बुद्धाः=आचार्याः, यन्माम् शीतेन=शीतलवचनेन मृदुवचनेनेत्यर्थः, वा=अथवा परुषेण=कठोरवचनेन अनुशासति शिक्षयन्ति, इदमनुशासनं मम लाभः=लाभका-

-कि-जिस प्रकार मुर्गे के बच्चेको कुलल-बिलाडी से भय बना रहता है उसी तरह ब्रह्मचारी को भी स्त्री के शरीर से सदा भय रहा करता है। इसलिये चाहे अपनी सांसारिक बहिन भी हो, चाहे पुत्री हो, बहू हो, माता भी हो, तो भी एकान्तमें ब्रह्मचारी को इनके साथ उठना बैठना नहीं चाहिये और न बातचीत ही करनी चाहिये ॥ २६ ॥

अब विनीत शिष्य का कर्तव्य कहते हैं—'जंमे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—विनीत शिष्य को इस प्रकार विचार करना चाहिये कि (जंमे बुद्धा-यन्मां बुद्धा) जो मुझे आचार्य महाराज (सीएण-शीतेन) मीठे वचनों से, वा अथवा (फरुसेण-परुषेण) कठोर वचनों से (अणुसासंति-अनुशासति) अनुशासित करते हैं अर्थात् शिक्षा देते हैं सो (मम लाभो-मम लाभः) यह मेरे लिये एक बडा भारी लाभ है, क्यों कि

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, ચાહે પુત્રી હોય, વહુ હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે બેસવું ઉઠવું કે વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન જોઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—जंमे ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ કે,

અન્વયાર્થ—जंमेबुद्धा-यन्मांबुद्धा મને આચાર્ય મહારાજ, सीएण-शीतेन મીઠા વચનોથી, वा અથવા फरुसेण-परुषेण કઠોર વચનોથી, अनुसासंति-अनुशासंति અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. ममलाभो-ममलाभ એ

छाया—अनुशासनमौपायं, दुष्कृतस्य च नोदनम् ।
हितं तत् मन्यते प्राज्ञः, द्वेष्यं भवति असाधोः ॥ २८ ॥

टीका—'अणुसासण' इत्यादि—

प्राज्ञः=प्रज्ञावान् मेधावी शिष्यः, औपायम्--उपाये=शीतपरुषभाषणरूपे भवम्, मृदुकठोरभाषणसमन्वितम् अनुशासनं=गुरोः शिक्षावाक्यं, च-पुनः दुष्कृतस्य=अतिचारस्य निवारणार्थं नोदनं=प्रेरणं, 'हा किमिदमकल्प्यं त्वया कृतम्' इत्यादिरूपम् तद् वचनं हितं-लोकद्वयकल्याणकारकं, मन्यते । असाधोःअविनीतशिष्यस्य तदेव वचनं द्वेष्यं=द्वेषजनकं भवति।

यथा—इक्षुक्षेत्रे दत्तं जलं मधुररसरूपेण परिणतं भवति, निम्बतरुमूले तु तदेव

सकल कल्याण करनेवाली भी गुरुशिक्षा किस को किस रूप में परिणत होती है सो कहते हैं-'अणुसासणं'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पन्नो-प्रज्ञः) बुद्धिमान मेधावी शिष्य (ओवायं-औपायं) मृदु एवं कठोर भाषण से युक्त (अनुसासणं-अनुशासनं) गुरु के शिक्षा स्वरूप वचनों को कि जो (दुक्कडस्स य चोयणं-दुष्कृतस्य च नोदनम्) अतिचार के निवारण के लिये प्रयुक्त किये गये हैं-'यह तुमने नहीं करने योग्य काम क्यों कर दिया है' इत्यादिरूप से जो कहे गये हैं (तं हियं मन्नए-तत् हितं मन्यते) उसको अपना हितकारक मानता है। (असाहुणो-असाधोः) परन्तु जो अविनीत शिष्य होता है वह उन्हीं शिक्षावचनों को (वेसंहवइ-द्वेष्यं भवति) अहितकारी मानता है। मेधावी शिष्य गुरु के मृदुकठोररूप वचनों को अपना हितकारक, एवं असाधु अर्थात् अविनीत शिष्य उन्हीं वचनों को दुःखदायक मानता है।

સકલ કલ્યાણ કરવવાળી ગુરુ શિક્ષા કોને કયા રૂપમાં પરિણત થાય છે તે કહેવામાં આવે છે. अणुसासणं ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पन्नो-प्रज्ञः બુદ્ધિમાન મેધાવી શિષ્ય ओवायं-औपायं કોમળ અથવા કઠોર ભાષણથી યુક્ત अणुसासणं-अनुशासनं ગુરુનાં શિક્ષા સ્વરૂપ વચનોને કે જે दुक्कडस्स य चोयणं-दुष्कृतस्य च नोदनम् અતિચારના નિવારણ માટે પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ ન કરવા યોગ્ય કામ તમે શા માટે કર્યું ?" ઇત્યાદિ રૂપથી જે કહેવાય છે તેहियं मन्नए-तत् हितं मन्यते એને પોતાનાં હિતકર માને છે असाहुणो-असाधोः પરંતુ જે અવિનીત શિષ્ય હોય છે તે એ શિક્ષા વચનોને द्वेष्यं भवति અહિતકારી માને છે.

च लभते। एवमाचार्याणां शीतं परुषं चेत्युभयविधं शिक्षावचनं परिणामे सुखजनकमेव। आचार्यवचनं हि–परिणामतस्तपःसंयमाराधनप्रवर्तकं, मिथ्यात्वादिपञ्चविधास्रवनिवर्तकं, ज्ञानावरणीयादिकर्मरजःपटलापसारणपरमभीषणसमीरणात्मकं, नानाविधलब्धिसाधकं, निखिलभावस्वभावावभासककेवलालोकप्रदर्शकं, शाश्वतिकसुखसमर्पकं च भवति" इत्येव पर्यालोच्य गुरोः शिक्षावचनमङ्गीकुर्यादिति ॥ २७॥

सकलकल्याणकारिण्यपि गुरुशिक्षा कस्मै कीदृशी परिणमतीत्याह—

मूलम्—अणुसासणमोवायं, दुक्कडस्स य चोयणं।
हियं तं मन्नए पन्नो, वेस्सं होइ असाहुणो ॥२८॥

प्राप्त कर लोक तुष्टि एवं पुष्टि को प्राप्त करते हैं। इसी तरह आचार्य महाराज के कोमल एवं कठोर, दोनों प्रकार के शिक्षाप्रद वचन शिष्य को परिणाम में सुखजनक होते हैं। शिष्य को आचार्य महाराज के वचन ही अन्त में तप एवं संयम की आराधना करने में प्रवृत्त कराने वाले होते हैं। मिथ्यात्वादि पांच प्रकार के आस्रव के वे निरोधक होते हैं। ज्ञानावरणीय आदि कर्मरज के पटल को हटाने में वे प्रचण्ड पवन के वेगतुल्य होते हैं। शिष्यजनोमें अनेक प्रकार की लब्धियों की जागृति कराने वाले होते है। समस्त पदार्थों के स्वभाव का जिस में अवभासन होता है ऐसे केवलज्ञानरूप प्रकाश के प्रदर्शक एवं शाश्वतिक सुख के देनेवाले होते है। इस प्रकार गुरु महाराज के शिक्षा वचनों को हितकारक जानकर शिष्यका कर्तव्य है कि वह उन्हें अंगीकार करे ॥२७॥

અને પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આચાર્ય મહારાજનાં કોમળ અથવા કઠોર બન્ને પ્રકારનાં શિક્ષાપ્રદ વચન શિષ્યને પરિણામમાં સુખજનક બને છે. આચાર્ય મહારાજનાં વચનજ અંતમાં શિષ્યને તપ તથા સંયમની આરાધના કરવામાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર હોય છે. મિથ્યાત્વાદિ પાંચ પ્રકારના આસ્રવના એ નિરોધક હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મરજના આવરણને દૂર કરવામાં તે પ્રચંડ પવનના વેગ જેવાં હોય છે. શિષ્યજનોમાં અનેક પ્રકારની લબ્ધિયોની જાગૃતિ કરાવનાર હોય છે, સમસ્ત પદાર્થોના સ્વભાવનું જેનામાં અવભાસન હોય છે એવા કેવળ જ્ઞાન રૂપ પ્રકાશના પ્રદર્શક અને શાશ્વતિક સુખને દેવાવાળા હોય છે. આ પ્રકારે ગુરુ મહારાજના શિક્ષા વચનોને હિતકારક જાણીને શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે તે એનો અંગિકાર કરે. ॥ ૨૭ ॥

टीका—'हियं' इत्यादि—

विगतभयाः=भयरहिताः, भयं सप्तविधम्–इहलोकभयम् १, परलोकभयम् २, आदानभयम् ३, अकस्माद्भयम् ४, आजीविकाभयम् ५, मरणभयम् ६, अश्लोकभयं च ७, एतैर्विवर्जिताः, बुद्धाः=ज्ञाततत्त्वा मेधाविन इत्यर्थः, एवंभूताः शिष्याः परुषमपि=कठोरमपि, अनुशासनम्=गुरूणां शिक्षावचनम् हितं=पथ्यं मन्यन्ते इति शेषः। किंतु क्षान्तिशोधिकरं–क्षान्तिः=क्षमा, शोधिः=शुद्धिः आत्मशुद्धिः, तयोः करम्=उत्पत्तिजनकं, यथा-वर्षाऋतुनिमित्तं प्राप्य जलधरा गर्जन्ति, वसन्तं प्राप्य वृक्षा नूतनपल्लवकुसुमश्रियोपेता भवन्ति, चन्द्रं प्राप्य चन्द्रकान्तमणयः प्रस्रवन्ति, सूर्यं प्राप्य कमलानि विकसन्ति, तथा क्षमां प्राप्य निर्लोभतादिगुणाः प्रादुर्भवन्ति। शोधिश्च दुःखमेघनाशने पवनरूपा, सुखोत्पादने कल्पतरुरूपा भवसिन्धुपारकरणे नौकारूपा, अज्ञानान्धकारनाशने प्रभारूपा। एवंभूतयोः क्षान्तिशोध्योर्जनकम्, इदमुपलक्षणम् तेन आर्जवादिकरमपि, पदं=ज्ञानादि गुणानां स्थानम्। तत्=अनुशासनं, मूढानां=कुशिष्याणां द्वेष्यं=द्वेषजनकं भवति। उक्तं च—

पुनरप्याह—'हियं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(विगयभया-विगतभयाः) इहलोकभय, परलोकभय, आदानभय, अकस्मात्भय, आजीविकाभय, मरणभय, एवं अश्लोकभय, ये सात भय हैं। इनसे जो रहित हैं तथा (बुद्धा-बुद्धाः) तत्त्वों के जो जानकार हैं-मेधावी हैं वे शिष्य (फरुसंपि-परुषमपि) कठोर भी (अणुसासणं-अनुशासनं) गुरु महाराज के शिक्षात्मक वचनों को (हियं-हितं) पथ्य-हितविधायक मानते हैं। किन्तु (खंति सोहिकरं -क्षान्तिशोधिकरं) क्षमा और शुद्धि के विधायक तथा (पयं-पदम्) ज्ञानादिक गुणों के स्थानभूत (तत्) गुरु के वे ही अणुशासनरूप

પુનરપ્યાહ હિયં:-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—विगयभया-विगतभयाः આ લોકનો ભય, પરલોકનો ભય, આદાન ભય, અકસ્માત ભય, આજીવિકા ભય, મરણ ભય અને અશ્લોક ભય આ સાત ભય છે એનાથી જે રહિત છે તથા (बुध्धा-बुध्धा) તત્વોનો જે જાણકાર છે, મેધાવી છે, તે શિષ્ય फरुसंपि-परुषंअपि કઠોર પણ अणुसासणं-अनुशासनं ગુરુ મહારાજનાં શિક્ષાત્મક વચનોને हियं-हितं પથ્ય હિત વિધાયક માને છે, खंतिसोहिकरं-शांतिशोधिकरं ક્ષમા અને શુદ્ધિના વિધાયક, पयं-पदम् જ્ઞાનાદિક

कटुकरसरूपेण, यथा वा सितोपलं-'मिसरी' इति भाषाप्रसिद्धं सर्वेषां मधुरास्वादजनकं भवति तदेव पित्तदूषितरसनस्य निम्बादिवत् कटुकं, गर्दभाणां तु विषमेव भवति, यथा वा शुद्धं घृतं सर्वेषां पुष्टिकरं भवति, तदेव ज्वराक्रान्तानां जनानां रोगवर्धकम्। एवं गुरुवचनं सविनयस्य हिताय जायते, विनयरहितस्य शिष्यस्य तु द्वेषाय इति भावः ॥ २८ ॥

उक्तमर्थं विशदयन्नाह—

मूलम्—हियं विगयभया बुद्धा, फरुसं पि अणुसासणं ।
वेसं तं होइ मूढाणं, खंतिसोहिकरं पयं ॥२९॥

छाया—हितं विगतभया बुद्धाः, परुषमपि अनुशासनम्।
द्वेष्यं तत् भवति मूढानां, क्षान्तिशोधिकरं पदम् ॥ २९ ॥

तात्पर्य इसका इस प्रकार का है कि जिस प्रकार इक्षु के खेत में दिया गया पानी मधुर रसरूपसे परिणत होता है और वही पानी जब निम्बवृक्ष के मूलमें दिया जाता है तो कडुवे रूपमें परिणत हो जाता है, अथवा जैसे मिश्री सब के लिये मधुर आस्वाद देती है परन्तु जिस की जीभ पित्त से दूषित हो रही है उसके लिये वह मिश्री कडुवी नीम जैसी मालूम होती है, तथा गधों को तो वह विष जैसी ही मालूम होती है। अथवा जैसे शुद्ध घृत समस्तजनों को पुष्टि करने वाला होता है परन्तु वही घृत ज्वरवाले के लिए रोगवर्द्धक होता है, इसी प्रकार जो विनयी शिष्य हैं उनके लिये गुरु महाराज के वचन हितकारक होते हैं और वे ही वचन अविनीत शिष्य के लिये द्वेषकारक होते हैं ॥ २८ ॥

તેનું તાત્પર્ય આ પ્રકારનું છે, કે જે પ્રકારે દ્રાક્ષના ખેતરમાં આપવામાં આવેલ પાણી મધુરસરૂપમાં પરિણીત બને છે અને તેજ પાણી જ્યારે લિંબડાના વૃક્ષના મૂળમાં આપવામાં આવે છે તો કડુરસ રૂપમાં પરિણમે છે. જેમ-સાકર બધા માટે મધુર આસ્વાદ આપે છે પરંતુ જેની જીભ પિત્તથી દુષિત થયેલ હોય છે, તેને માટે સાકર કડવા લિમડા જેવી માલુમ પડે છે. અને ગધેડાને તો તે ઝેર જેવી બને છે. અથવા જેમ ચોખ્ખું ઘી સઘળા માટે પુષ્ટી કરવાવાળું હોય છે પરંતુ તે ઘી તાવવાળા માટે રોગને વધારનાર બને છે. એ જ રીતે જે વિનયી શિષ્ય છે તેને માટે ગુરુ મહારાજનું વચન હિતકારક હોય છે. અને તે જ વચન અવિનીત શિષ્ય માટે દ્વેષકારક હોય છે. ॥ ૨૮ ॥

टीका—' हियं ' इत्यादि—

विगतभयाः=भयरहिताः, भयं सप्तविधम्-इहलोकभयम् १, परलोकभयम् २, आदानभयम् ३, अकस्माद्भयम् ४, आजीविकाभयम् ५, मरणभयम् ६, अश्लोकभयं च ७, एतैर्विवर्जिताः, बुद्धाः=ज्ञाततत्त्वा मेधाविन इत्यर्थः, एवंभूताः शिष्याः परुषमपि=कठोरमपि, अनुशासनम्=गुरूणां शिक्षावचनम् हितं=पथ्यं मन्यन्ते इति शेषः। किंतु क्षान्तिशोधिकरं-क्षान्तिः=क्षमा, शोधिः=शुद्धिः आत्मशुद्धिः, तयोः करम्=उत्पत्तिजनकं, यथा-वर्षाऋतुनिमित्तं प्राप्य जलधरा गर्जन्ति, वसन्तं प्राप्य वृक्षा नूतनपल्लवकुसुमश्रियोपेता भवन्ति, चन्द्रं प्राप्य चन्द्रकान्तमणयः प्रस्रवन्ति, सूर्यं प्राप्य कमलानि विकसन्ति, तथा क्षमां प्राप्य निर्लोभतादिगुणाः प्रादुर्भवन्ति। शोधिश्च दुःखमेघनाशने पवनरूपा, सुखोत्पादने कल्पतरुरूपा भवसिन्धुपारकरणे नौकारूपा, अज्ञानान्धकारनाशने प्रभारूपा। एवंभूतयोः क्षान्तिशोध्योर्जनकम्, इदमुपलक्षणम् तेन आर्जवादिकरमपि, पदं=ज्ञानादि गुणानां स्थानम्। तत्=अनुशासनं, मूढानां=कुशिष्याणां द्वेष्यं=द्वेषजनकं भवति। उक्तं च—

पुनरप्याह—' हियं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(विगयभया-विगतभयाः) इहलोकभय, परलोकभय, आदानभय, अकस्मात्भय, आजीविकाभय, मरणभय, एवं अश्लोकभय, ये सात भय हैं। इनसे जो रहित हैं तथा (बुद्धा-बुद्धाः) तत्त्वों के जो जानकार हैं-मेधावी हैं वे शिष्य (फरुसंपि-परुषमपि) कठार भी (अणुसासणं-अनुशासनं) गुरु महाराज के शिक्षात्मक वचनों को (हियं-हितं) पथ्य-हितविधायक मानते हैं। किन्तु (खंति सोहिकरं -क्षान्तिशोधिकरं) क्षमा और शुद्धि के विधायक तथा (पयं-पदम्) ज्ञानादिक गुणों के स्थानभूत (तत्) गुरु के वे ही अणुशासनरूप

पुनरप्याह हियं:-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—विगयभया-विगतभयाः આ લોકનો ભય, પરલોકનો ભય, આદાન ભય, અકસ્માત ભય, આજીવિકા ભય, મરણ ભય અને અશ્લોક ભય આ સાત ભય છે એનાથી જે રહિત છે તથા (बुध्धा-बुध्धा) તત્વોનો જે જાણકાર છે, મેધાવી છે, તે શિષ્ય फरुसंपि-परुपंअपि કઠોર પણ अणुसासणं-अनुशासनं ગુરુ મહારાજનાં શિક્ષાત્મક વચનોને हियं-हितं પથ્ય હિત વિધાયક માને છે, खंतिसोहिकरं-शांतिशोधिकरं ક્ષમા અને શુદ્ધિના વિધાયક, पयं-पदम् જ્ઞાનાદિક

कटुकरसरूपेण, यथा वा सितोपलं-'मिसरी' इति भाषाप्रसिद्धं सर्वेषां मधुरास्वादजनकं भवति तदेव पित्तदूषितरसनस्य निम्बादिवत् कटुकं, गर्दभाणां तु विषमेव भवति, यथा वा शुद्धं घृतं सर्वेषां पुष्टिकरं भवति, तदेव ज्वराक्रान्तानां जनानां रोगवर्धकम्। एवं गुरुवचनं सविनयस्य हिताय जायते, विनयरहितस्य शिष्यस्य तु द्वेषाय इति भावः ॥ २८ ॥

उक्तमर्थं विशदयन्नाह—

मूलम्—हियं विगयभया बुद्धा, फरुसं पि अणुसासणं।
वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंतिसोहिकरं पयं ॥२९॥

छाया—हितं विगतभया बुद्धाः, परुषमपि अनुशासनम्।
द्वेष्यं तत् भवति मूढानां, क्षान्तिशोधिकरं पदम् ॥ २९ ॥

तात्पर्य इसका इस प्रकार का है कि जिस प्रकार इक्षु के खेत में दिया गया पानी मधुर रसरूपसे परिणत होता है और वही पानी जब निम्बवृक्ष के मूलमें दिया जाता है तो कडुवे रूपमें परिणत हो जाता है, अथवा जैसे मिश्री सब के लिये मधुर आस्वाद देती है परन्तु जिस की जीभ पित्त से दूषित हो रही है उसके लिये वह मिश्री कडुवी नीम जैसी मालूम होती है, तथा गधों को तो वह विष जैसी ही मालूम होती है। अथवा जैसे शुद्ध घृत समस्तजनों को पुष्टि करने वाला होता है परन्तु वही घृत ज्वरवाले के लिए रोगवर्द्धक होता है, इसी प्रकार जो विनयी शिष्य हैं उनके लिये गुरु महाराज के वचन हितकारक होते हैं और वे ही वचन अविनीत शिष्य के लिये द्वेषकारक होते हैं ॥ २८ ॥

તેનું તાત્પર્ય આ પ્રકારનું છે, કે જે પ્રકારે દ્રાક્ષના ખેતરમાં આપવામાં આવેલ પાણી મધુરરસરૂપમાં પરિણીત બને છે અને તેજ પાણી જ્યારે લિંબડાના વૃક્ષના મૂળમાં આપવામાં આવે છે તો કડુરસ રૂપમાં પરિણમે છે. જેમ-સાકર બધા માટે મધુર આસ્વાદ આપે છે પરંતુ જેની જીભ પિત્તથી દુષિત થયેલ હોય છે, તેને માટે સાકર કડવા લિમડા જેવી માલુમ પડે છે. અને ગધેડાને તો તે ઝેર જેવી બને છે. અથવા જેમ ચોખ્ખું ઘી સઘળા માટે પુષ્ટી કરવાવાળું હોય છે પરંતુ તે ઘી તાવવાળા માટે રોગને વધારનાર બને છે. એ જ રીતે જે વિનયી શિષ્ય છે તેને માટે ગુરુ મહારાજનું વચન હિતકારક હોય છે. અને તે જ વચન અવિનીત શિષ્ય માટે દ્વેષકારક હોય છે. ॥ ૨૮ ॥

मूलम्—आसणे उवचिट्ठिज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे ।
अप्पुट्ठाई निरुट्ठाई, निसीएज्जप्पकुक्कुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।
अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निषीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—'आसणे' इत्यादि—

अनुच्चे-द्रव्यतो गुर्वासनान्नीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवत्त्वेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संतिष्ठेदित्याह—'अप्पुट्ठाई' इति अल्पोत्थायी-कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः, एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह—

अब शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं-'आसणे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन - पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत्) बैठे। शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये। तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये। शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण विना न उठे, यही बात (अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है। उठने का काम यदि

હવે શિષ્ય માટે આસનની વિધિ કહે છે, आसणे-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય अणुच्चे-अनुच्चे દ્રવ્યની અપેક્ષા ગુરુમહારાજના આસનથી નીચા, ભાવની અપેક્ષા અલ્પમુલ્યવાળા, अकुए-अकुचे તથા ચટચટ ઈત્યાદિ શબ્દથી રહિત અથવા હલવાવાળા નહીં એવા જે थिरे-स्थिरे સ્થિર-ચારે પાયા જેના એક સરખા હોય તેવા, आसणे-आसने આસન-પીઠ ફલક પાટ પાટલા આદિ એના ઉપર વર્ષાકાળમાં उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत् બેસે. શિષ્ય જે આસન ઉપર બેસે તે ગુરુના આસનથી નીચું હોવું જોઈએ, તથા હલે ચલે નહીં તેવું હોવું જોઈએ. શિષ્ય પોતાના આસન ઉપર સ્થિર થઇને બેસે, કારણ વગર ન ઉઠે, अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थाई આ વાત આ પદ દ્વારા પ્રદર્શિત કરવામાં

सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते,
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने।
रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं,
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती ॥१॥ इति ॥ २९ ॥

वचन (मूढाणं वेस्सं होइ-मूढानां द्वेष्यं भवति) मूर्ख-अविनीत शिष्यों के लिये द्वेषजनक होते हैं। कहा भी है—

"सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते,
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने।
रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं,
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती" ॥ १ ॥

सद्गुरु के मुखसे निकली हुई वाणी प्रशस्त बोधकी-सम्यग्ज्ञान की जनक होती है, कुमति की विदारक होती है, मिथ्यात्वरूपी दृष्टि की विध्वंसक होती है, धर्म में मति उत्पन्न करने वाली होती है, संवेग, एवं निर्वेद गुण की उत्कर्षक होती है, रागादिकों की विनाशक होती है, निर्मल नीति की पोषक होती है, कुमार्ग की विद्रावक होती है। ऐसे और कौन से सद्गुण बचते हैं जो गुरुदेव की वाणी से जीवों को प्राप्त न होते हों ॥ २९ ॥

ગુણોના સ્થાનભૂત, તત્ તે ગુરુ કે જેઓનાં અનુશાસના રૂપ વચન मूढाणं वेस्सं होइ-मूढानां द्वेष्यं भवति અવિનીત શિષ્ય માટે દ્વેષ જનક બને છે.

કહ્યું પણ છે કે—

सद्बोधं विदधाति हन्तिकुमतिं, मिथ्यादृशं बाधते।
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने ॥
रागादिन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं।
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती ॥१॥

સદ્ગુરુના મુખથી નીકળેલી વાણી પ્રશસ્ત બોધની સામ્યગ્જ્ઞાનની જનક હોય છે, કુમતિની વિદારક હોય છે, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિની વિધ્વંસક હોય છે, ધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય છે, સંવેગ અને નિર્વેગ ગુણનો ઉત્કર્ષક કરવાવાળી હોય છે, રાગાદિકનો વિનાશ કરનારી હોય છે, નિર્મળ નિતીની પોષક હોય છે. કુમાર્ગની વિદ્રાવક હોય છે, એવા અને બીજા કયા સદ્ગુણ બાકી રહે છે કે જે ગુરુદેવની વાણીથી જીવોને પ્રાપ્ત ન થતા હોય

मूलम्—आसणे उवचिट्ठिज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे ।
अप्पुट्ठाई निरुट्ठाई, निसीएज्जप्पकुक्कुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।
अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निषीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—'आसणे' इत्यादि—

अनुच्चे-द्रव्यतो गुर्वासनान्नीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवत्त्वेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संस्तिष्ठेदित्याह—'अप्पुट्ठाई' इति अल्पोत्थायी-कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः, एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह—

अब शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं-'आसणे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन - पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत्) बैठे। शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये । तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये। शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण विना न उठे, यही बात (अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है। उठने का काम यदि

હવે શિષ્ય માટે આસનની વિધિ કહે છે, आसणे-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય अणुच्चे-अनुच्चे દ્રવ્યની અપેક્ષા ગુરુમહારાજના આસનથી નીચા, ભાવની અપેક્ષા અલ્પમુલ્યવાળા, अकुए-अकुचे તથા ચટચટ ઇત્યાદિ શબ્દથી રહિત અથવા હલવાવાળા નહીં એવા જે थिरे-स्थिरे સ્થિર-ચારે પાયા જેના એક સરખા હોય તેવા, आसणे-आसने આસન-પીઠ ફલક પાટ પાટલા આદિ એના ઉપર વર્ષાકાળમાં उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत् બેસે. શિષ્ય જે આસન ઉપર બેસે તે ગુરુના આસનથી નીચું હોવું જોઈએ, તથા હલે ચલે નહીં તેવું હોવું જોઇએ. શિષ્ય પોતાના આસન ઉપર સ્થિર થઇને બેસે, કારણ વગર ન ઉઠે, अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थाई આ વાત આ પદ દ્વારા પ્રદર્શિત કરવામાં

सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते,
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने।
रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं,
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती ॥१॥ इति॥ २९॥

वचन (मूढाणं वेस्सं होइ-मूढानां द्वेष्यं भवति) मूर्ख-अविनीत शिष्यों के लिये द्वेषजनक होते हैं। कहा भी है—

"सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते,
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने।
रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं,
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती" ॥ १ ॥

सद्गुरु के मुखसे निकली हुई वाणी प्रशस्त बोधकी-सम्यग्ज्ञान की जनक होती है, कुमति की विदारक होती है, मिथ्यात्वरूपी दृष्टि की विध्वंसक होती है, धर्म में मति उत्पन्न करने वाली होती है, संवेग, एवं निर्वेद गुण की उत्कर्षक होती है, रागादिकों की विनाशक होती है, निर्मल नीति की पोषक होती है, कुमार्ग की विद्रावक होती है। ऐसे और कौन से सद्गुण बचते हैं जो गुरुदेव की वाणी से जीवों को प्राप्त न होते हों ॥ २९ ॥

ગુણોના સ્થાનભૂત, तत् તે ગુરુ કે જેઓનાં અનુશાસના રૂપ વચન मूढाणं वेस्सं होइ-मूढानां द्वेष्यं भवति અવિનીત શિષ્ય માટે દ્વેષ જનક બને છે. કહ્યું પણ છે કે—

सद्बोधं विदधाति हन्तिकुमतिं, मिथ्यादृशं बाधते।
धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने ॥
रागादिन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं।
यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती ॥१॥

સદ્ગુરુના મુખથી નીકળેલી વાણી પ્રશસ્ત બોધની સામ્યગ્જ્ઞાનની જનક હોય છે, કુમતિની વિદારક હોય છે, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિની વિધ્વંસક હોય છે, ધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય છે, સંવેગ અને નિર્વેગ ગુણનો ઉત્કર્ષક કરવાવાળી હોય છે, રાગાદિકનો વિનાશ કરનારી હોય છે, નિર્મળ નિતીની પોષક હોય છે. કુમાર્ગની વિદ્રાવક હોય છે, એવા અને બીજા કયા સદ્ગુણ બાકી રહે છે કે જે ગુરુદેવની વાણીથી જીવોને પ્રાપ્ત ન થતા હોય ॥२९॥

मूलम्—आसणे उवचिट्ठिज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे ।
अप्पुट्ठाई निरुट्ठाई, निसीएज्जप्पकुक्कुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।
अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निषीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—'आसणे' इत्यादि—

अनुच्चे-द्रव्यतो गुर्वासनान्नीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवत्त्वेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संतिष्ठेदित्याह—'अप्पुट्ठाई' इति अल्पोत्थायी-कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः, एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह-

अब शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं-'आसणे'-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन - पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत्) बैठे। शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये। तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये। शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण विना न उठे, यही बात (अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है। उठने का काम यदि

હવે શિષ્ય માટે આસનની વિધિ કહે છે, आसणे-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય अणुच्चे-अनुच्चे દ્રવ્યની અપેક્ષા ગુરુમહારાજના આસનથી નીચા, ભાવની અપેક્ષા અલ્પમુલ્યવાળા, अकुए-अकुचे તથા ચટચટ ઈત્યાદિ શબ્દથી રહિત અથવા હલવાવાળા નહીં એવા જે थिरे-स्थिरे સ્થિર-ચારે પાયા જેના એક સરખા હોય તેવા, आसणे-आसने આસન-પીઠ ફલક પાટ પાટલા આદિ એના ઉપર વર્ષાકાળમાં उवचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत् બેસે. શિષ્ય જે આસન ઉપર બેસે તે ગુરુના આસનથી નીચું હોવું જોઈએ, તથા હલે ચલે નહીં તેવું હોવું જોઇએ. શિષ્ય પોતાના આસન ઉપર સ્થિર થઇને બેસે, કારણ વગર ન ઉઠે, अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थाई આ વાત આ પદ દ્વારા પ્રદર્શિત કરવામાં

'निरुट्ठाई' इति निरुत्थायी–प्रयोजनेऽपि न पुनः पुनरुत्थानशीलः पुनः कीदृशः सन्नित्याह–'अप्पकुक्कुए' इति अल्पकौकुच्यः–अल्पं कौकुच्यं यस्य स तथा–अत्राल्पशब्दो नञर्थे वर्तते तथाच–करचरणभ्रूभ्रमणाद्यशिष्टचेष्टारहित इत्यर्थः निषीदेत्=उपविशेत् ।

'अनुच्चे' इति विशेषणेन विनयः प्रदर्शितः ।

'अकुचे' इत्यनेन द्वीन्द्रियादित्रसजीवयतना सूचिता ।

'स्थिरे' इत्यनेन वायुकाययतना सूचिता ।

'अल्पोत्थायी' इत्यनेन निषद्यापरिषहविजयः सूचितः ।

'निरुत्थायी' इत्यनेन आभ्यन्तरिकव्युत्सर्गतपसः समाराधनाऽऽवेदिता ।

पडे भी तो भी जब उठे तब जिस काम के लिये उठा हो उस समय और भी जो काम करना हो वे भी कर लेवे। तथा (अप्पकुक्कुए–अल्प कौकुच्यः) हाथ तथा पैर एवं भ्रू आदि का अशिष्ट संचालन न करे, तात्पर्य यह कि यदि वह पाट आदि आसनपर जमकर बैठे तो भी ऐसी हालत में जिस प्रकार संसारी जन बैठे २ ही हाथ पैर आदि हिलाया डुलाया करते हैं वैसी अशुभ चेष्टाएँ नहीं करनी चाहिये। सूत्रकार ने 'अनुच्चे' इस पद द्वारा विनयगुण प्रदर्शन किया है। 'अकुचे' इस विशेषण द्वारा द्वीन्द्रियादि जीवों की यातना का सूचन किया है। 'स्थिरे' इस शब्द द्वारा वायुकाय की यातना का 'अल्पोत्थायी' इस पद द्वारा निषद्यापरीषह के विजय का 'निरुत्थायी' इस द्वारा आभ्यन्तर

આવેલ છે. ઉઠવાનું કામ જો પડે તો પણ જ્યારે ઉઠે ત્યારે જે કામ માટે ઉઠેલ હોય તેની સાથે બીજું પણ જે કામ કરવાનું હોય તે કરી લે. તથા अप्पकुक्कुए–अल्पकौकुच्यः તથા હાથ અને પગ તથા ભ્રૂ વગેરેનું અશિષ્ટ સંચાલન ન કરે. તાત્પર્ય એ છે કે, જો તે પાટ આદિ આસન ઉપર સ્થિર બેસે તો પણ એવી હાલતમાં જે પ્રકારથી સંસારી જન બેઠાં બેઠાં જ હાથ પગ વગેરે હલાવ્યા–ડોલાવ્યા કરે છે તે રીતે અશુભ ચેષ્ટાઓ કરવી ન જોઈએ. સૂત્રકારે "अनुच्चे" આ પદ દ્વારા વિનયગુણ પ્રદર્શન કરેલ છે. अकुचे આ વિશેષણ દ્વારા દ્વિ ઇન્દ્રિયાદિ જીવોની યતનાનું સૂચન કરેલ છે. સ્થિરે આ પદ દ્વારા વાયુકાયની યત્નાનું સૂચન કરેલ છે. "अल्पोत्थायी" એ પદ દ્વારા નિષધા પરિષહના વિજયનું સૂચન કરેલ છે. निरुत्थायी એ પદ દ્વારા આભ્યંતર વ્યુત્સર્ગ

'अल्पकौकुच्यः' इति विशेषणेन संयमलज्जा सूचिता ॥ ३० ॥

संप्रति एषणासमितिविषयं विनयमाह—

मूलम्—कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे ।
अकालं च विवज्जित्ता, काले कालं समायरे ॥३१॥

छाया—कालेन निष्क्रामेद् भिक्षुः, कालेन च प्रतिक्रामेत् ।
अकालं च विवर्ज्य, काले कालं समाचरेत् ॥ ३१ ॥

टीका—'कालेण' इत्यादि—

कालेन–काले–देशकालानुसारेण भिक्षायोग्यसमये एव भिक्षुः=साधुर्निष्क्रामेत्=भिक्षार्थं निर्गच्छेत्–अकाले भिक्षार्थं निर्गमने संनिवेशनिन्दास्वात्मक्लेशादि दोषसंभवात्। च–पुनः कालेन=काले उचित समय एव प्रतिक्रामेत्=भिक्षाटनात् प्रतिनिवर्तेत, अल्पलाभे अलाभे वा लाभाशया कालमतिक्रम्य न चिरकालमटेदिति भावः।

व्युत्सर्ग तपका तथा 'अल्पकौकुच्यः' इस पद द्वारा संयम की लज्जा के निर्वाह का सूचन किया है ॥ ३० ॥

अब एषणासमितिविषयक विनयधर्मका सूत्रकार कथन करते हैं—'कालेण' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(कालेण–कालेन) देश काल के अनुसार भिक्षायोग्य समय में ही (भिक्खू–भिक्षु) साधु को (निक्खमे–निष्क्रामेत्) भिक्षा के लिये अपने स्थान से जाना चाहिये। अकाल में भिक्षा के लिये निकलने में संनिवेश–गाँव की तथा साधु की निन्दा होती है, इस से आत्मा को क्लेशादिक दोषों की संभावना रहती है। तथा (कालेण य पडिक्कमे–कालेन च प्रतिक्रामेत्) उचित समय में ही वह वापिस भिक्षाटन से लौट आवे, ऐसा नहीं करना चाहिये कि भिक्षा का अल्पलाभ हो अथवा

अल्पकौकुच्यः એ પદ દ્વારા સંયમની લજ્જાના નિર્વાહનું સૂચન કરેલ છે. ॥૩૦॥

હવે એષણાસમિતિવિષયક વિનયધર્મનું સૂત્રકાર કથન કરે છે. कालेण० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—कालेण–कालेन દેશકાળ અનુસાર ભિક્ષાના યોગ્ય સમયેજ, भिक्खु–भिक्षु સાધુએ निक्खमे–निष्क्रामेत् ભિક્ષા માટે પોતાના સ્થાનથી જવું જોઈએ. અકાળમાં ભિક્ષા માટે નિકળવામાં ગામની તથા સાધુની નિંદા થાય છે. એથી આત્માને ક્લેશાદિક દોષોની સંભવના રહે છે, તથા कालेण य पडिक्कमे–कालेन च प्रतिक्रामेत् ઉચિત સમયમાં જ તે ભિક્ષાટનથી પાછા ફરે. એવું ન કરવું જોઈએ કે ભિક્ષાનો અલ્પ લાભ હોય અથવા અલાભ હોય તો તે લાભની

उक्तं च—अलाभो त्ति न सोइज्जा, तवोत्ति अहियासए॥
छाया—अलाभ इति न शोचेत्, तप इत्यध्यासीत॥

च-पुनः अकालं-प्रतिक्रमण-प्रतिलेखनाऽऽपृच्छना-स्वाध्याय-भिक्षाचरीप्रभृति-कार्याणामयोग्य समयं च विवर्ज्य=परित्यज्य, काले-यस्य कार्यस्य यः कालस्तस्मिन्नेव, कालं-तत्तत्कालोचितं प्रतिक्रमण-प्रतिलेखनादिकं कार्यं समाचरेत्=कुर्यात्।

अयं भावः—यो यस्य अङ्गप्रविष्टादेः श्रुतस्य काल उक्तस्तस्य श्रुतस्य तस्मिन्नेव काले स्वाध्यायः कार्यः, नान्यदा, विघ्नसंभवात्, तीर्थंकराज्ञाविरोधाच्च।

अलाभ हो तो वहीं लाभ की आशा से समय को उल्लंघन कर बहुत समय तक घूमता ही रहे। भगवान ने कहा भी है—

"अलाभो त्ति न सोइज्जा, तवोत्ति अहिया सए"

साधु को जब अपने समयानुसार भिक्षा का लाभ न हो तो उस समय उसे शोच नहीं करना चाहिये किन्तु ऐसा समझना चाहिये कि यह एक बडे भारी तप का लाभ हुआ है। प्रतिक्रमण, प्रतिलेखना, अपृच्छना, स्वाध्याय तथा भिक्षाचर्या का जो समय नियत है उस समय के अतिरिक्त (अकालं च विवज्जित्ता-अकालं च विवर्ज्य) शेष उनका अकाल का समय है अतः उसे छोडकर (कालं) जोर, कार्य जिसर समय में किये जाने चाहिये उन्हें (काले) उसी समय में (समायरे-समाचरेत) करे।

भावार्थ—जिस अंगप्रविष्ट आचारांग आदि सूत्रों के स्वाध्याय करने का जो समय नियत है उस समय में उसी श्रुत की स्वाध्याय

આશાથી સમયનું ઉલંઘન કરીને ઘણા સમય સુધી ફરતા રહે. ભગવાને કહ્યું છે કે अलाभोत्ति न सोइज्जा तवो त्ति अहियासए સાધુને જ્યારે પોતાના સમય અનુસાર ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો તે સમયે તેણે સોચ ન કરવો જોઈએ પરંતુ એમ સમજવું જોઈએ કે, આ એક ભારે તપનો લાભ મળ્યો, प्रतिक्रमण, प्रतिलेखना. आस्पृच्छना. स्वाध्याय. તથા ભિક્ષાચર્યાનો જે સમય નિયત છે એ સમય સિવાય, अकालं च विवज्जिता-अकालं च विवर्ज्य શેષ તેનો અકાળનો સમય છે, આથી એને છોડી, कालं જે જે કાર્ય જે જે સમયમાં કરી લેવાં જોઇએ એને એ જ काले સમયમાં समायरे-समाचरेत् કરે.

ભાવાર્થ—અંગ પ્રવિષ્ટ આચારાંગ આદિ સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનો જે સમય નિયત છે એ સમયમાં એજ શ્રુતનો સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. બીજા

दृश्यते च लोकेऽपि काल एव कृष्यादिकरणे धान्यादिनिष्पत्तिरूपं फलं भवति, विपर्यये तु विपर्ययः। यथा काल एव वनस्पतीनामङ्कुराः प्रादुर्भवन्ति, काल एव वृक्षाः कुसुमिता भवन्ति, फलवन्तश्च, काल एव षड् ऋतवः समायान्ति, काल एव तीर्थंकराश्चक्रिणो बलदेवा वासुदेवा जायन्ते, काल एव शुक्तिकायां मुक्ता उत्पद्यन्ते, काले आवश्यककारिणस्तीर्थंकरगोत्रं कर्मोपार्जयन्ति।

यतः—कालम्मि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ।
इय सव्वच्चिय किरिया, निय-निय-कालम्मि विन्नेया॥ १॥

छाया—काले क्रियमाणं, कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति।
इति सर्वैव क्रिया, निज-निज-काले विज्ञेया॥ १॥

करनी चाहिये, भिन्न समय में नहीं, कारण कि अकाल में विघ्नों के आने की संभवना रहती है। तथा तीर्थंकर प्रभुकी ऐसी आज्ञा नहीं है, अतः उनकी आज्ञा के विरुद्ध प्रवृत्ति करने से स्वच्छंदता का दोष लगता है। लोकमें भी यही बात देखी जाती है—खेती आदि करने का जो काल नियत है उसी में उस के करने से धान्यादिक फल की निष्पत्ति होती है, अन्य समय में नहीं। समयानुसार ही वृक्षों में पत्र पुष्प फलादिक आया करते है। तथा वनस्पतियाँ अँकुरों को उत्पन्न करती हैं। अपने अपने समय में छह ऋतुएँ आती हैं। तीर्थंकर, चक्रवर्ती, बलदेव, वासुदेव, ये सब अपने २ समय पर ही होते हैं। सीप में मोती, समयानुसार ही होते हैं। आवश्यक क्रियाओं को करने वाले जीव समय पर ही तीर्थंकर गोत्र का उपार्जन किया करते हैं। कहा भी है—

સમયમાં નહીં. કારણ કે અકાલમાં વિઘ્નો આવવાની સંભાવના રહે છે. તથા તીર્થંકર પ્રભુની એવી આજ્ઞા નથી. માટે એમની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વચ્છંદતાનો દોષ લાગે છે. લોકોમાં પણ આવી વાત દેખાય છે—ખેતી વગેરે કરવાનો જે કાળ નિયત છે એ સમયે જ કરવાથી ધાન્યાદિક ફળની ઉત્પત્તિ થાય છે. અન્ય સમયમાં નહીં. સમયાનુસારજ વૃક્ષોમાં પત્ર પુષ્પ ફળાદિક આવ્યા કરે છે. તથા વનસ્પતિઓ અંકુરોને ઉત્પન્ન કરે છે. પોતાના સમયમાં છ ઋતુઓ આવે છે તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, બલદેવ; વાસુદેવ. એ બધા પોત પોતાના સમય ઉપર થાય છે. સિપમાં મોતી સમયાનુસાર જ થાય છે. આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવાવાળા જીવ સમય પર જ તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બંધ કર્યા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

तस्मात् साधुभिः कालएव सर्वा प्रतिक्रिमणप्रतिलेखनादिक्रिया कर्तव्येति। सूत्रे 'कालेण' इत्यत्र तृतीया सप्तम्यर्थे ॥ ३१ ॥

मूलम्—परिवाडीए न चिट्ठेज्जा, भिक्खू दत्तेसणं चरे ।
पडिरूवेण एसित्ता, मियं कालेण भक्खए ॥३२॥

छाया—परिपाट्यां न तिष्ठेत्, भिक्षुः दत्तैषणां चरेत् ।
प्रतिरूपेण एषित्वा, मितं कालेन भक्षयेत् ॥ ३२ ॥

टीका—'परिवाडीए' इत्यादि—

भिक्षुः=साधुः, परिपाट्यां-गृहस्थगृहे भुञ्जानानां जनानां पङ्क्तौ न तिष्ठेत्। किं च-दत्तैषणां=दत्तं-दानं तस्मिन् गृहस्थेन दीयमाने, एषणा-वद्गतशङ्कित-

"कालम्मि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ ।
इय सव्वचिय किरिया, निय-निय-कालम्मि विन्नेया ॥ १ ॥
छाया—काले क्रियमाणं, कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति ।
इति सर्वा चैव क्रिया निज-निज-काले विज्ञेया ॥ १ ॥

इस लिये साधुओं को चाहिये कि वे समस्त अपनी प्रतिक्रमण प्रतिलेखनादिक क्रियाओं को नियत समय पर ही करते रहें ॥ ३१ ॥

'परिवाडीए इत्यादि.

अन्वयार्थ—(भिक्खू-भिक्षुः) साधु (परिवाडीए न चिट्ठेज्जा-परिपाट्यां न तिष्ठेत्) गृहस्थ के घर में भोजन करती हुई जीमणवार की जनपंक्ति में न खडा रहे। (दत्तेसणं चरे-दत्तैषणां चरेत्)

"कालम्मि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होई ।
ईय सव्वच्चिय किरिया, निय-निय-कालम्मि विन्नेया॥ १ ॥
छाया-कालेक्रियमाणं, कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति ।
इतिसर्वैवक्रिया, निज-निज-काले विज्ञेया ॥१॥

આ માટે સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાની સમસ્ત ક્રિયાઓ પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખનાદિક નિયત સમય ઉપર કરવી જોઈએ. ॥ ३१ ॥

परिवाडिए—ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भिक्खु-भिक्षुः સાધુ, परिवाडीए न चिट्ठेज्जा-परिपाट्यां न तिष्ठेत् ગૃહસ્થનાઘરમાં ભોજન કરતી જમણવારની જનપંક્તિમાં ઉભા ન રહે. दत्तेसणंचरे—दत्तैषणां चरेत् ગૃહસ્થ દ્વારા પ્રદત્ત દાનમાં શંકિત, મક્ષિક આદિદોષોની ગવેષણા ३५

म्रक्षितादिदोषान्वेषणात्मिका दत्तैषणा तां, चरेत्=आसेवेत। अनेन ग्रहणैषणा सूचिता। किं कृत्वा दत्तैषणां चरेदित्याह-'पडिरूवेण' इत्यादि। प्रतिरूपेण=मुनिवेषेण, बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकत्वं, रजोहरणपात्रधारकत्वं, श्वेतवस्त्रपरिधायकत्वं च मुनिवेषस्तेन, एषित्वा=गवेषयित्वा, अनेन उद्गमोत्पादनाविषया गवेषणैषणा प्रोक्ता। मितं=परिमितं कालेन-काले-आगमोक्तसमये देशकालानुसारेण भक्षयेत्-भुञ्जीत। अनेनाभ्यवहरणविषया ग्रासैषणाऽऽवेदिता।

अत्र 'परिवाडीए न चिट्ठेज्जा' इत्यनेन अप्रीतिः, रसलोलुपतावर्जनं च सूचितम्। 'दत्तेसणं' इत्यनेनादत्तादाननिवृत्तिः सूचिता। 'पडिरूवेण' इत्यनेन निष्कपटता प्रदर्शिता। 'मियं' इत्यनेनाधिकभोजननिवृत्तिरावेदिता॥३२॥

गृहस्थद्वारा प्रदत्त दान में शङ्कित, म्रक्षित आदि दोषों की गवेषणा रूप दत्तैषणा अर्थात् ग्रहणैषणा का ध्यान रखे। (पडिरूवेण-प्रतिरूपेण) प्रतिरूपसे-मुनि के वेष से-मुख पर दोरासहित मुंहपत्ति बांधना, रजोहरण एवं पात्रों का धारण करना, यह मुनिवेष हैं इस वेष से (एसित्ता-एषित्वा) गवेषणा कर (कालेणं-कालेन) आगमन में कथित समयमें देश काल के अनुसार समय पर मिले हुए अन्न आदिका (मियं-मितं) परिमितं (भक्खए-भक्षेत्) आहार करे। 'एसित्ता-एषित्वा' इस पद से उद्गम, उत्पादन आदि दोषों से वर्जित गवेषणैषणा, तथा 'भुञ्जीत' इस क्रियापद द्वारा ग्रासैषणा प्रकट की गई है। 'परिवाडीए न चिट्ठेज्जा' इस पद द्वारा अप्रीति एवं रस में लोलुपताका परिहार सूचित हुआ है। 'दत्तेसणं' से अदत्तादान से निवृत्ति, 'पडिरूवेण' से निष्कपटता, 'मियं' इस से अधिक भोजनकी निवृत्ति सूचित की गई है ॥ ३२ ॥

દત્તૈષણા અર્થાત્ ગ્રહણૈષણાનું ધ્યાન રાખે. पडिरूवेण-प्रतिरूपेण પ્રતિરૂપથી-મુનિના વેશથી મોઢા ઉપર દોરાસહિત મુહપત્તિ બાંધવી, રજોહરણ તથા પાત્રોનું ધારણ કરવું તથા શુકલ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાં એ મુનિવેશ છે. આ વેશને, एसित्ता-एषित्वा ધારણ કરી, कालेण-कालेन આગમના કહેલા સમયમાં દેશકાળ સમય અનુસાર સમય ઉપર મળેલા અન્ન આદિનો मियं-मितं પરિમિત भक्खए-भक्षयेत् આહાર કરે. एसित्ता-एषित्वा એ પદથી ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન આદિ દોષોથી વર્જીત ગવેષણૈષણા તથા "ભુંજીત" આ ક્રિયા પદ દ્વારા ગ્રાસૈષણા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. परिवाडी ए न चिट्ठेज्जा આ પદ દ્વારા અપ્રીતિ એવં રસમાં લોલુપતાનો પરિહાર સૂચિત થયેલ છે. दत्तेसणं આ પદથી અદત્તાદાનની નિવૃત્તિ, સૂચિત કરવામાં આવી છે. पडिरूवेण આ પદથી નિષ્કપટતા સૂચિત કરે છે. मियं એ પદથી અધિક ભોજનની નિવૃત્તિ સુચવવામાં આવેલ છે. (૩૨)

भिक्षाचर्यां कुर्वता साधुना गृहस्थगृहे पूर्वसमागतभिक्षुसद्भावे यत् कर्तव्यं तदाह—

मूलम्—नाइदूरमणासन्ने, नन्नेसिं चक्खुफासओ।
एगो चिट्ठेज्ज भत्तट्ठं, लंघित्ता तं नाइक्कमे ॥३३॥

छाया—नातिदूरं अनासन्ने, नान्येषां चक्षुःस्पर्शतः।
एकस्तिष्ठेद् भक्तार्थम्, लङ्घयित्वा तं नातिक्रामेत् ॥ ३३ ॥

टीका—'नाइदूर०' इत्यादि—

अतिदूरम्=अतिदूरे न तिष्ठेत्, भिक्षाचर्यां कुर्वन् साधु गृहस्थगृहे पूर्वसमागतं भिक्षुकं दृष्ट्वा ततोऽति दूरे न तिष्ठेत्, अतिदूरावस्थाने भिक्षुनिर्गमनं ज्ञातुमशक्यं स्यात्, एषणा शुद्ध्यसंभवश्चेति भावः। तथा आसन्ने=अतिनिकटेऽपि न तिष्ठेत्,

---

जिस समय साधु भिक्षाचर्या कर रहा हो उस समय यदि गृहस्थ के घर में कोई दूसरा भिक्षु भिक्षाचर्या के लिये आया हुआ हो तो साधु का क्या कर्तव्य है? इस विषय को इस गाथाद्वारा स्पष्ट किया जाता है—'नाइदूर०' इत्यादि.

अन्वयार्थ—भिक्षा करता हुआ साधु (नाइदूरमणासन्ने-नातिदूरं अनासन्ने) जब यह देखे कि गृहस्थ के घर पर पहिले से कोई दूसरा भिक्षु आदि भिक्षानिमित्त आया हुआ है, या भिक्षा ग्रहण कर रहा है तो वह उस समय बहुत दूर जाकर खडा न होवे और न अति समीप खडा होवे। क्यों कि अतिदूर खडे होने पर भिक्षु का निर्गमन उसे ज्ञात नहीं हो सकता है, तथा अति समीप खडे रहने पर उससे पूर्वगत

જે સમય સાધુ ભિક્ષા ચર્યા કરતા હોય એ સમયે ગૃહસ્થને ઘેર કોઈ બીજા ભિક્ષુ ભિક્ષાચર્યા માટે આવેલ હોય તો સાધુનું શું કર્તવ્ય છે. આ વિષયને આ સૂત્રદ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—नाइदूर-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભિક્ષા માટે નિકળેલ સાધુ, नाइदूरमणासन्ने-नातिदूरं अनासन्ने એ જુએ કે જે ગૃહસ્થને ત્યાં પોતે જઈ રહેલ છે, ત્યાં તેની પહેલાં કોઈ બીજા ભિક્ષુ ભિક્ષા નિમિત્ત ગયેલ છે, અથવા ભિક્ષા ગ્રહણ કરી રહેલ છે, તો તે એ સમયે ઘણે આઘે જઈ ઊભા ન રહે તેમ અતિ સમીપમાં પણ ઊભા ન રહે કેમ કે, અતિ દૂર ઊભા રહેવાથી ભિક્ષાર્થે ગયેલા ભિક્ષુનું નિર્ગમન જાણી શકાતું નથી તથા અતિ સમીપ રહેવાથી પહેલાં ભિ । માટે

तत्र स्थिते सति पूर्वागतभिक्षुकस्य द्वेषः स्यादिति भावः। अन्येषां=भिक्षुकापेक्षया=येऽन्ये सन्ति गृहस्थास्तेषां, चक्षुःस्पर्शतः=चक्षुःस्पर्शे दृष्टिगोचरे न तिष्ठेत्, 'अयं भिक्षुः पूर्वागतभिक्षुनिष्क्रमणं प्रतिक्षते इति यथा गृहस्था न जानन्ति तथा तिष्ठेदिति भावः। एकः=रागद्वेष रहितः सन्, भक्तार्थम्-आहारार्थं तिष्ठेत्। तम्=पूर्वागतभिक्षुकं, लङ्घयित्वा=अनादृत्य, नातिक्रामेत्= न गृहमध्ये गच्छेत्, पूर्वागतभिक्षुकस्य सद्भावे गृहस्थस्यगृहेऽगमने तदप्रीतिशासनलघुनादिदोषाणां संभव इति भावः ॥ ३३ ॥

सम्प्रति ग्रहणैषणाविधिं सूत्रकारः प्रदर्शयति—

मूलम्—नाइउच्चे न नीए वा, नासंपणे नाइदूरओ।
फासुयं परकडं पिंडं, पडिगाहिज्ज संजए ॥३४॥

छाया—नात्युच्चे न नीचे वा नासन्ने नातिदूरतः।
प्रासुकं परकृतं पिण्डं, प्रतिगृह्णीयात् संयतः ॥ ३४ ॥

भिक्षु को द्वेष हो सकता है। इसी प्रकार (नन्नेसिं चक्खुफासओ चिट्ठेज्ज-नान्येषां चक्षुःस्पर्शतः तिष्ठेत्) गृहस्थ के नजर में आवे ऐसा भी खडा न होवे (एगो-एकः) एक तथा राग-द्वेष रहित होकर (भत्तट्ठं-भक्तार्थम्) आहार के लिये (चिट्ठेज्ज) खडा रहे और (लंघित्ता तं नाइक्कमे-लङ्घयित्वा तं नातिक्रमेत्) पहले वाला भिक्षु जब तक बाहर न निकले तब तक मुनि को उस गृहस्थ के घर में आहार निमित्त प्रविष्ट नहीं होना चाहिये। पहले आये हुए भिक्षु के सद्भाव में गृहस्थ के घर जाने पर गृहस्थ को उस के प्रति अप्रीति हो सकती है एवं शासन की लघुता आदि दोषों की संभावना हो सकती है ॥ ३३ ॥

ગયેલા ભિક્ષુકના મનમાં દ્વેષ લાગવા જેવું બને છે. તેમ नन्नेसिं चक्खुफासओ चिट्ठेज्ज--नान्येषां चक्षुः स्पर्शतः तिष्ठेत् ગૃહસ્થની દૃષ્ટિ પડે એ રીતે પણ ઊભા ન રહે. एगो-एकः એક તથા રાગ દ્વેશ રહિત બનીને भत्तट्ठं-भक्तार्थम् ભિક્ષા માટે चिट्ठेज्ज ઊભા રહે અને लंघित्ता तं नाइक्कमे-लंघयित्वा तं नातिक्रमेत् પહેલા ભિક્ષા માટે ગયેલ ભિક્ષુ જ્યાં સુધી બહાર ન નીકળે ત્યાં સુધી મુનિએ તે ગૃહસ્થના ઘરમાં આહાર નિમિત્ત પ્રવેશ ન કરવો જોઇએ. પહેલાં ગયેલાં સાધુના સદ્ભાવમાં ગૃહસ્થને ત્યાં જવાથી ગૃહસ્થને તેના તરફ અપ્રીતિ થાય અને શાસનની લઘુતા આદિ દોષોની સંભાવના થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

टीका—' नाइ उच्चे ' इत्यादि—

संयतः=साधुः, प्रासुकं=पनकादिजंतुरहितं, निर्दोषं=नवकोटिविशुद्धं, परकृतं=परेण गृहस्थेन स्वार्थे कृतं न तु साध्वर्थम्, पिण्डम्=चतुर्विधमाहारम्, अत्युच्चे-गृहोपरिभूमिकादौ वंशकाष्ठनिर्मितचर निश्रेणिकारोहणं कृत्वा, न प्रतिगृह्णीयात् प्रतिगृह्णीयादित्यस्य नीचादावपि सम्बन्धः। नीचे=अतिनीचे-भूमिगृहादौ वा न प्रतिगृह्णीयात् तथा-आसन्ने=अत्यासन्ने, अतिसमीपे स्थितः सन् न प्रतिगृह्णीयात्, अतिदूरतः-अतिदूरे स्थितः सन् न प्रतिगृह्णीयात्।

अत्र-'अत्युच्चे' इति-आरोहणेऽवरोहणे च स्वपरविराधनासंभवं सूचयति।

अव ग्रहणैषणा की विधि कहते हैं—'नाइउच्चे' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(संजए-संयतः) साधु (फासुयं-प्रासुकं) पनक-नीलन-फूलन-आदि जीवों से रहित-निर्दोष-नवकोटि से विशुद्ध तथा (परकडं-परकृतं) गृहस्थ द्वारा अपने निमित्त वनाये गये-न कि साधु के निमित्त वनाये गये, ऐसे (पिंडं-पिण्डं) चतुर्विध आहार को (अइउच्चे न पडिगाहिज्ज-अत्युच्चे न प्रतिगह्णीयात्) घर के ऊपर की भूमिकादि पर वाँस अथवा काष्ठ की निसरणी से चढकर न लेवे. इसी तरह जो आहार (नीए-नीचे) अत्यंत नीचे तलघर आदि में हो उसको (न) नहीं लेवे। तथा (नासण्णे नाइदूरओ-नासन्ने नातिदूरतः) न अति नजदीक से लेवे और न अतिदूर से ही लेवे।

'अत्युच्चे' इस पद द्वारा सूत्रकार यही सूचित करते हैं कि ऊँचे स्थान पर चढने एवं उतर ने में स्व और पर को विराधना होने की

હવે ગ્રહણૈષણાની વિધિ કહેવામાં આવે છે. नाइउच्चे-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—संजए-संयतः સાધુ, फासुयं- प्रासुकं પનક, નીલન, ફુલન, આદિ જીવોથી રહિત નિર્દોષ-નવ કોટીથી વિશુદ્ધ તથા पडकडं--परकृतं ગૃહસ્થને ત્યાં પોતાના નિમિત્ત બનાવવામાં આવેલ ન કે સાધુના નિમિત્ત બનાવેલ એવા पिंड-पिण्डं ચતુર્વિધ આહારને आइउच्चे न पडिगाहिज्ज-अत्युच्चे न प्रतिगृह्णीयात् ઘરની ઉપરની ભૂમિ ઉપર વાંસ કે લાકડાની નિસરણી ઉપર ચડીને ન લે આ રીતે જે આહાર नीए-नीचे અત્યંત નીચે તળઘર આદિમાં હોય તેને પણ ન લે તથા नासण्णे नाइदूरओ—नासन्ने नातिदूरतः અતી નજીકથી ન લે તેમજ અતિ દૂરથી પણ ન લે.

अत्युच्चे આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર એવું સૂચિત કરે છે કે, ઉંચા સ્થાને ચડવા અગર ઉતરવામાં સ્વ અને પરની વિરાધના થવાની સંભ[illegible]

'नीचे' इति तत्रोत्क्षेपनिक्षेपनिरीक्षणासंभवः स्वपरविराधनासंभवश्चेति द्योतयति।

'आसन्ने' इति पश्चात्कर्मादिसंभवं ज्ञापयति।

'अतिदूरे' इति एपणाशुद्ध्यसंभवं बोधयति ॥ ३४ ॥

अथ ग्रासैपणाविधिमाह—

मूलम्—अप्पपाणेऽप्पवीयम्मि, पडिच्छन्नम्मि संवुडे।
समयं संजए भुंजे, जयं अपरिसाडियं ॥३५॥

छाया—अल्पप्राणेऽल्पबीजे, प्रतिच्छन्ने संवृते।
समकं संयतो भुञ्जीत, यतमानोऽपरिशाटितम् ॥ ३५ ॥

टीका—'अप्पपाणे' इत्यादि—

अल्पप्राणे=अवस्थितागन्तुकद्वीन्द्रियादिजीवरहिते, अल्पबीजे=शाल्यादिबीजरहिते, इदमुपलक्षणम्–पृथ्व्याद्येकेन्द्रियजीवरहिते इत्यर्थः, प्रतिच्छन्ने=संपातिमजीवा यथा न पतन्ति तथोपरिकृतमावरणयुक्ते, संवृते=पार्श्वतः कटकुड्या-

---

संभावना रहती है। 'नीचे' इस पद से भी यही बात उनकी लक्षित होती है। 'आसन्ने' पद से पश्चात्कर्मादिक की संभावना रहती है, तथा 'अतिदूरे' पद से एपणाशुद्धि की ठीक तरह पालना नहीं होती है वह बात प्रदर्शित की गई है ॥३४॥

अव ग्रासैपणा का विधि कहते हैं—'अप्पपाण' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(अप्पपाणे अप्पवीयम्मि पडिच्छन्नम्मि संवुडे–अल्पप्राणे अल्पबीजे प्रतिच्छन्ने संवृते) अवस्थित एवं आगन्तुक द्वीन्द्रियादिक जीवों से रहित तथा शाली आदि बीजों से रहित, इसी तरह पृथ्वी आदि एकेन्द्रिय जीवों से वर्जित और संपातिम जीव न पड़ सके इस ख्याल से ऊपर से तथा चारों तरफ से छाये हुए ऐसे उपाश्रय

"नीचे" આ પદથી પણ એ જ વાત એને લક્ષિત છે. "आसन्ने" આ પદથી પશ્ચાત્કર્માદિકની સંભવના રહે છે. તથા "अतिदूरे" આ પદથી એપણા શુદ્ધિની ઠીક ઠીક પાલના થતી નથી એ વાત પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે. ॥ ૩૪ ॥

હવે ગ્રાસૈપણાની વિધી કહેવામાં આવે છે. अप्पपाणे०–ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अप्पपाणे अप्पवीयम्मि पडिच्छन्नम्मि संवुडे—अल्पप्राणे अल्पबीजे प्रतिच्छन्ने संवृते અવસ્થિત અને આગંતુક દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોથી રહિત તથા શાલી આદિ બીજોથી રહિત, એજ રીતે પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોથી વર્જીત અને સંપત્તિમય જીવ ન પડી શકે આ ખ્યાલથી ઉપરથી તથા ચારે બાજુથી

दिना समावृते उपाश्रयादावित्यर्थः, संयतः=साधुः, यतमानः-चप्पड चप्पडादि शब्दमकुर्वन् सन् अपरिशाटित=परिशाटरहितं। सिक्थपातनेन रहितं यथा स्यात्, यथा एकोऽप्यन्नकणः करान्मुखतो वाऽधः पतितो न भवेत्तथेत्यर्थः, समकम्-संभोगि साधुभिः सह न त्वेकाक्येव आहारं भुञ्जीत ॥ ३५ ॥

संप्रति वाग्यतनामाह—

मूलम्—सुकडेत्ति सुपक्केत्ति, सुच्छिन्ने सुहडे मडे।
सुनिट्ठिए सुलट्ठेत्ति सावज्जं वज्जए मुणी ॥३६॥

छाया—सुकृतमिति सुपक्वमिति, सुच्छिन्नं सुहृतं मृतम्।
सुनिष्ठितं सुलष्टमिति, सावद्यं वर्जयेन्मुनिः ॥ ३६ ॥

टीका—'सुकडेत्ति' इत्यादि—

मुनिः=साधुः, सावद्यं=सपापं वचनं वर्जयेत्=न वदेत्। कीदृशं तत्सावद्यमित्याह

आदि में (संजए-संयतः) साधु (जयं-यतमानः) चप्पड चप्पड आदि शब्द के तथा विना (अपरिसाडियं-अपरिशाटितम्) हाथ से या मुँह से एक भी सीथ-अन्न का कण-नीचे न गीरे, इस रूप से (समयं-समकं) संभोगी साधुओं के साथ (भुंजे-भुञ्जीत) आहार करे।।३५॥

अब वचन की यातना कहते हैं—'सुकडेत्ति' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(मुणी सावज्जं वज्जए-मुनिः सावद्यं (वचनं) वर्जयेत् मुनि का कर्तव्य है कि वह इस प्रकार के सावद्य-सपाप वचन के बोलने का परित्याग करे। वे वचन ये हैं-(सुकडे त्ति सुपक्के त्ति, सुच्छिन्ने, सुहडे मडे सुनिट्ठिए, सुलट्ठेत्ति,-सुकृतमिति, सुपक्व-मिति सुच्छिन्नं सुहृतं मृतम् (सुमृतम्) सुनिष्ठितं सुलष्टमिति, 'सुकडे'

छवायेल એવા ઉપાશ્રય આદિમાં संजये-संयतः સાધુ जयं-यतमानः ચપ્પડ ચપ્પડ આદિ શબ્દ વગર अपडिसाडियं-अपरिशाटितम् તથા હાથથી તથા મોઢાથી એક પણ સીથ અન્નનો કણ નીચે ન પડે એ રીતે समयं-समकं સંભોગી સાધુઓની સાથે भुंजे-भुञ्जीत આહાર કરે. ॥ ૩૫ ॥

હવે વચનની યતના કહેવામાં આવે છે. सुकडेत्ति०-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—मुणीसावज्जं वज्जए-मुनि सावद्यं वचनं वर्जयेत् મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે આ પ્રકારના સાવદ્ય-સપાપ વચનને બોલવાનો પરિત્યાગ કરે તે વચન આ છે. सुकडेत्ति सुपक्केत्ति सुच्छिन्ने सुहडे मडे सुनिट्ठिए सुलट्ठेत्ति-सुकृतमिति, सुपक्वमिति, सुच्छिन्नं सुहृतं मृतम् (सुमृतम्) सुनिष्ठितम् सुलष्ठमिति

–'सुकडेत्ति' इत्यादि। सुकृतमिति–इदं सूपमिष्टान्नादिकं हिङ्गुजीरकादिव्याघारैः सुष्ठु संस्कृतमिति, तथा–सुपक्वमिति–इदं घृतपूरादिकं घृतादिना सुपक्वमस्तीत्यादिकं, तथा·सुच्छिन्नमिति–इदं शाकपत्रादि दात्रासिपुत्रादिशस्त्रैः सुष्ठु छेदितमस्तीत्यादिकं, तथा–सुहृतं='कारवेल्लादिशाकस्थं कटुकत्वं सुष्ठु हृतं=निवारितं तदुत्कालनेन' इत्यादिकम्, तथा–'मडे' इत्यनेन पूर्वापर–साहचर्यात् 'सुमडे' इति बोध्यते, मृतं=सुमृतम्–पारदादिधातुजातम्, इत्यादिकं, तथा–'सुनिट्ठिए' सुनिष्ठितम्–'इदमन्नादिकं सम्यग् निष्ठां रसप्रकर्षात्मिकां प्राप्तं, सुष्ठु रसवत्कृतमस्ति' इत्यादिकं, तथा–'सुलट्ठेत्ति' सुलष्टं–सुष्ठु कमनीयम् 'इदमन्नादिकं मनोहरमस्ति' इत्यादिकं सावद्यं वर्जयेदिति संबन्धः।

यह दाल वगैरह हींग जीरे आदि के वघार से बहुत अच्छी बनी हुई है, तथा 'सुपक्के' यह कचौरी खाजा मालपुआ घेवर आदि घी में बहुत अच्छी तरह से पकाये गये हैं, तथा–'सुच्छिन्ने' यह शाक आदि चाकू छूरि आदि से बहुत ही उत्तम रीत से काटा गया है, तथा 'सुहडे' यह करेला का शाक देखो तो सही कितना स्वादिष्ट बना है कि इन का कडुआपन सर्वथा हरलिया है अर्थात् इन में जरा भी कडुआपन नहीं रहा है,। तथा–'मडे' यह पारदादिक धातुएँ कितनी अच्छी तरह से मार कर दवा के उपयोग लायक बना दी गई हैं। तथा–'सुनिट्ठिए' यह आहार बहुत ही स्वादिष्ट बनाया गयाहै। 'सुलट्ठे' यह भोजन जब देखने में ही मनोहर लग रहा है तो फिर इस के खाने में कितना आनंद आवेगा? इत्यादि, ये समस्त सावद्य वचन हैं, इस लिये साधु को इस प्रकार के सावद्य वचन नहीं बोलना चाहिये।

આ દાળ વગેરે હિંગ જીરા વગેરેના વઘારથી ઘણી સારી બની છે, તથા सुपक्के આ કચોરી, ખાજા, માલપુવા, ઘેવર વગેરે ઘીમાં ઘણી સારી રીતે પકવવામાં આવેલ છે, તથા सुच्छिन्ने આ શાક વગેરે ચાકા છરીથી ઘણી ઉત્તમ રીતે સુધારવામાં આવેલ છે, તથા सुहडे આ કારેલાંનું શાક જુઓ તો ખરા કેવું સ્વાદિષ્ટ બન્યું છે કે એનું કડવાપણું પણ દૂર થયેલ છે. અર્થાત એમાં જરા પણ કડવાપણું રહેલ નથી. मडे આ પારદાદિક ધાતુઓ કેવી સારી રીતે મારીને દવાના ઉપયોગ લાયક બનાવવામાં આવી છે. તથા सुनिट्ठिए આ આહાર ઘણો જ સ્વાદિષ્ટ બનાવવામાં આવેલ છે. सुलट्ठे આ ભોજન જ્યારે જોવાથી જ મનોહર લાગે છે તો પછી એને ખાવામાં કેટલો આનંદ આવશે? ઈત્યાદિ. આ સઘળાં સાવદ્ય વચન છે. સાધુએ આ પ્રકારનાં વચન ન બોલવા જોઇએ.

यद्वा-सुकृतं-'सुष्ठुकृतं यदनेन शत्रुं प्रति प्रतिक्रिया कृता' इति, सुपक्वम्, इदमपूपादिकं घृताद्यतिशयेन पाचितमिति, सुच्छिन्नोऽयं वृक्षो वटपिप्पलादिरिति, सुहृतं-कृपणस्य धनं तस्करैरिति, मृतः-सुष्ठु मृतोऽयं दुष्ट इति। सुनिष्ठितः-'सुष्ठु नष्टोऽयं प्रासादः, कूपो वा' इति, यद्वा-'सुष्ठु निर्मितोऽयं प्रासादः, कूपो वा' इति, यद्वा-'सुष्ठु नष्टमस्यदुष्टस्य द्रविणादिक' मिति। सुलष्टः-'सुपुष्टोऽयं गजस्तुरङ्गमो वा' इति, यद्वा-'सुलष्टा रुचिरावयवेयं राजकन्ये'-ति सावद्यं वर्जयेत्।

अथवा-इस प्रकार साधु को कभी नहीं करना चाहिये, कि जो-'सुकडे'-इसने शत्रु को मार भगा दिया है, यह बहुत अच्छा काम किया। 'सुपक्के' ये अपूपादिक अधिक घृत में खूब अच्छे पकाये गये हैं इस लिये सुपक्व हैं खाने में बहुत अच्छे लगते हैं। 'सुच्छिन्ने' इस वृक्ष को आसानी से खूब अच्छा काटा है। 'सुहडे' अच्छा हुआ जो इस कंजूस का द्रव्य चोरों ने चुरा लिया। 'मडे' यह बडा दुष्ट था मरा सो अच्छा ही हुवा। 'सुनिट्ठिए' यह मकान अथवा कुंआ गिर गया वह अच्छा हुआ, अथवा-यह मकान या कुंआ बहुत ही सुन्दर बनाया गया है, या ऐसा कहना कि भला हुवा इस दुष्ट की संपत्ति जो लूंट गई। 'सुलट्ठे' यह हाथी अथवा घोडा बहुत अच्छा पुष्ट हुआ है। यह राजकन्या बडी सुन्दर है। ये सब वचन सावद्य हैं, अतः साधु के कहने योग्य नहीं हैं।

અથવા—આ પ્રકારનાં વચનો પણ સાધુએ કદી ઉચ્ચારવાં ન જોઈએ. કે જે સુકડે આણે શત્રુને મારી ભગાડી દીધો છે, એ કામ ઘણું સારું કર્યું. સુપક્કે આ મિઠાઈઓ, અપૂપ-માલપુડા વગેરે સારા ઘીમાં ઘણી જ સારીરીતે પકાવવામાં આવેલ છે તેથી એ સુપક્વ છે, ખાવામાં બહુ લીજ્જત આપે છે. સુચ્છિન્ને આ વૃક્ષને ઓછી મહેનતે સારીરીતે કાપવામાં આવ્યું છે. સુહડે સારૂં થયું કે, આ કંજુસનું ધન ચોર ઉપાડી ગયા મડે એ ઘણો દુષ્ટ હતો મર્યો તે સારૂં થયું, સુનિટ્ઠિએ આ મકાન અગર કુવો પાડી અથવા બુરી નાખવામાં આવતાં સારૂં થયું અથવા આ મકાન અગર કુવો ખૂબ સુંદર બનાવવામાં આવેલ છે. તથા આ દુષ્ટની સંપત્તિ લુંટાઈ ગઈ તે સારૂં થયું સુલટ્ઠે આ હાથી અથવા ઘોડા ખૂબ સારીરીતે પુષ્ટ બનેલ છે, આ રાજકન્યા ખૂબ સુંદર છે, આ બધાં વચનો સાવદ્ય વચન છે આથી તે સાધુએ બોલવા યોગ્ય નથી.

'सुकृतम्' इत्यनेन सूपनिष्ठानादिसंपादने लवणलक्षणपृथिवीकायादिजल-तेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियादित्रसजीवपर्यन्त हिंसानुमोदनं सूचितम्। एवं सुपक्वमित्यत्रापि हिंसानुमोदनं बोध्यम्।

सुच्छिन्नमित्यनेन-वनस्पतिद्वीन्द्रियादिहिंसानुमोदनं सूचितम्। सुहृतमित्य-नेन कारवेल्लादिपक्षे वनस्पत्यादिहिंसानुमोदनम्, धनहरणपक्षेऽदत्तादानपरपीडोत्पादनाद्यनुमोदनं सूचितम्। मृतमित्यनेन पारदादिधातुपक्षे पृथिवीकायादि हिंसानु-

'सुकृतम्' इस पद से सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि जब साधु ऐसा कहता है कि यह दाल आदि बहुत ही अच्छी बनी हैं तब उसे लवणरूप पृथिवीकाय तथा जलकाय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पति-काय एवं द्विन्द्रियादिक त्रस काय, इन सबकी हिंसा की अनुमोदना करने का दोष लगता है। इसी प्रकार सुपक्व कहने में भी यही दोष लगते हैं।

'सुच्छिन्नम्' इस पद से सूत्रकार यह बात सूचित करते हैं कि यदि मुनि 'ये शाकपत्रादि चाकू आदि से अच्छी तरह काटे गये हैं' ऐसा कहता है तो उसे वनस्पति काय की एवं द्वीन्द्रियादिक त्रसकाय की हिंसा की अनुमोदना करने का दोष लगता है। 'सुहृतम्' यदि यही बात धन हरण आदि के पक्ष में जब बोलने में आती है तो उस समय उसे अदत्तादान की अनुमोदना करने का तथा पर को पीड़ा उत्पन्न कर ने आदि की अनुमोदना का दोष लगता है। 'मृतम्' इस

"सुकृतम्" આ પદથી સૂત્રકાર એ પ્રકટ કરે છે કે, સાધુ જ્યારે એમ કહે છે કે, આ દાળ વગેરે ખૂબ સ્વાદિષ્ટ બનેલ છે. ત્યારે તેને લવણ રૂપી પૃથવીકાય, જળકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને દ્વિન્દ્રિયાદિક ત્રસકાય આ બધાની હિંસામાં અનુમોદના કરવાનો દોષ લાગે છે. આ રીતે સુપક્વમ્ કહેવાથી પણ આ દોષ લાગે છે.

સુનિચ્છન્નમ્ આ પદથી સૂત્રકાર આ વાત સૂચિત કરે છે કે, મુનિ જો શાક પત્રાદિક ચાકુ વગેરેથી સરસ રીતે કાપવામાં આવેલ છે. એવું કહે તો તેને વનસ્પતિ કાય અને દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયની હિંસા કરવામાં અનુ-મોદન કરવાનો દોષ લાગે છે. સુહૃતમ્ આવી જ રીતે ધન હરણ વગેરેની બાબતમાં બોલવામાં આવે ત્યારે તેને અદત્તા દાનની અનુમોદન કરવાનો તથા બીજાને પીડા ઉત્પન્ન કરવી વગેરેની અનુમોદનનો દોષ લાગે છે મૃતમ્ એ પદથી

मोदनं सूचितम्, दुष्टपक्षे तु प्राणघातानुमोदनं बोध्यम्। सुनिष्ठितमित्यनेन षट्काय हिंसानुमोदनं सूचितम्। सुलष्टमित्यत्रापि तथैव बोध्यम्।

'सावद्यं वर्जयेत्' इत्यनेन उक्तमेव भाषणं निरवद्यं चेत् तत्र न प्रतिषेध इति ध्वन्यते, तथा च पक्षद्वयमनया गाथया गम्यते। तत्र सावद्यपक्षो व्याख्यातः,

---

पद से सूत्रकार का यह अभिप्राय है कि जब साधु 'सुमृतं' इस पद का खुश होकर प्रयोग करता है और वह प्रयोग यदि उसका पारदादिक धातुओं के मारण करने के पक्ष में होता है तो उस समय उसे पृथिवी कायादिक एकेन्द्रिय जीव की हिंसा करने की अनुमोदना का समर्थक माना जाता है। जब यही प्रयोग साधु की ओर से किसी दुष्ट के पक्ष में किया गया होता है तो वह प्राणघात का अनुमोदक माना जाता है। 'सुनिष्ठितम्' इस पद से सूत्रकार यह सूचित करते हैं कि जब साधु 'यह अन्नादिक सामग्री सरस तैयार हुई है' इस प्रकार का प्रयोग करता है तो उसे अन्नादिक सामग्री की तैयारी में जो षट्काय के जीवों की विराधना हुई है उसकी अनुमोदना करने का दोष लगता है। इसी तरह 'सुलष्टम्' इस पद के उच्चारण करने में भी इसी दोष का भागी होना पडता है।

'सावद्यं वर्जयेत्' इस प्रकार के कथन का यह अभिप्राय है कि यदि यह सुकृत आदि भाषण निरवद्य होता है तो उस समय साधु को

સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય છે કે, જ્યારે સાધુ "सुमृतं" આ પદનો ખુશ થઈ પ્રયોગ કરે છે અને તે પ્રયોગ પારદાદિક ધાતુઓનું મારણ કરવાના પક્ષમાં હોય છે તો એ સમયે એને પૃથવીકાયાદિક એકેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવાની અનુમોદનાના સમર્થક માનવામાં આવે છે. જ્યારે એજ પ્રયોગ સાધુ તરફથી કોઈ દુષ્ટના પક્ષમાં કરવામાં આવ્યો હોય તો તે પ્રાણઘાતનો અનુમોદક માનવામાં આવે છે.

सुनिष्ठितम् આ પદથી સૂત્રકાર એ સૂચિત કરે છે કે, જ્યારે સાધુ "આ અન્નાદિ સામગ્રી સરસ તૈયાર કરવામાં આવી છે" આ પ્રકારનો પ્રયોગ કરે છે તો તેને અન્નાદિક સામગ્રીની તૈયારીમાં જે ષટ્કાય જીવોની વિરાધના થઈ છે એની અનુમોદના કરવાનો દોષ લાગે છે. આ રીતે "सुलष्टम्" એ અંગેના પદનું ઉચ્ચારણ કરવામાં પણ એ દોષના ભાગી બનવું પડે છે.

"सावद्यं वर्जयेत्" આ પ્રકારના કથન અંગે એ અભિપ્રાય છે કે, જો એ સુકૃત આદિ ભાષણ નિરવદ્ય હોય છે તો એ સમયે સાધુને કોઈ દોષ

निरवद्यपक्षो व्याख्यायते—यथा—'सुकृतमिति' सुष्ठु कृतमनेन वैयावृत्त्यमभयदानं सुपात्रदानादिकं वेति, 'सुपक्वमिति' सुष्ठु पक्वमस्य ब्रह्मचर्यादिकमिति, 'सुच्छिन्नं' सुष्ठु छिन्नमनेन स्नेहबन्धनमिति, 'सुहृतं' सुष्ठु हृतं=स्वायत्तीकृतं ज्ञानादिरत्नत्रयमिति, 'सुनिष्ठितम्' सुष्ठु नष्टमस्याप्रमत्तसाधोः कर्मजालम्, सुमृतः=सुष्ठु मृतोयं पण्डितमरणेन इति। सुलष्टा=सुष्ठु मनोज्ञा क्रियाऽस्य साधोः, यद्वा—सुलष्टा=दीक्षायोग्या कन्येति वदेत् ॥ ३६ ॥

कोई दोष नहीं लगता, इस प्रकार यह सावद्य पक्ष का वर्णन हुवा है। अब निरवद्य पक्षका अर्थ कहते हैं—निरवद्य पक्ष में जब साधु 'सुकृतं' 'इस ने वैयावृत्य; अभयदान एवं सुपात्र दान आदि सत्कर्म जो किये हैं वे बहुत अच्छे किये हैं' इस प्रकार बोल ने में कोई दोष नहीं है। इसी प्रकार आगे सब जगह समझलेना चाहिये,—जैसे 'सुष्ठु पक्वमस्य ब्रह्मचर्यादिकं' इस के ब्रह्मचर्य आदि सद्गुण अच्छी तरह से परिपक्व हो चुके हैं, इति 'सुष्ठु छिन्नं अनेन स्नेहबन्धनम्' इति, इस ने स्नेह का बंधन अच्छी तरह से काट दिया है, 'सुष्ठु हृतं स्वायत्तीकृतं अनेन ज्ञानादिरत्नत्रयं' इति, इस ने ज्ञानादिक रत्नत्रय को अच्छी तरह से स्वाधीन कर लिया है, 'सुष्ठु नष्टमस्याऽप्रमत्तसाधोः कर्मजालम्' इति, इस अप्रमत्त साधु का कर्मजाल अच्छी तरह से नष्ट हो चुका है; 'सुष्ठु मृतोऽयं पण्डितमरणेन' इति, पंडित मरण से इसकी मृत्यु हुई यह बहुत ही सुंदर बात हुई, 'सुष्ठु मनोज्ञा अस्य साधोः क्रिया' इति,

લાગતો નથી. આ પ્રકારે આ સાવધ પક્ષનું વર્ણન થયું હવે નિરવધ પક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.—

નિરવધ પક્ષમાં જ્યારે સાધુ "सुकृतं" આણે વૈયાવૃત્ય, અભયદાન, અને સુપાત્રદાન આદિ જે સત્કર્મ કર્યાં છે તે ઘણાં સારાં કર્યાં છે" આ પ્રકારે બોલવામાં કોઈ દોષ નથી. આ પ્રકારે આગળ દરેક જગ્યાએ સમજી લેવું જોઈ એ. જેમ—"सुष्ठु पक्वमस्य ब्रह्मचर्यादिकं" એનો બ્રહ્મચર્ય આદિ સદ્ગુણ સારી રીતે પરિપક્વ થયેલ છે, ઈતિ, "सुष्ठु छिन्नं अनेन स्नेहबन्धनम्" ઈતિ, એણે સ્નેહનું બંધન સારી રીતે કાપી નાખેલ છે "स्वायत्तीकृतं अनेन ज्ञानादिरत्नत्रयं" ઈતિ, એણે જ્ઞાનાદિક રત્નત્રયને સારી રીતે સ્વાધીન કરી લીધેલ છે. 'सुष्ठुनष्टमस्याप्रमत्त साधोः कर्मजालम्" આ અપ્રમત્ત સાધુની કર્મજાળ સારી રીતે નષ્ટ થઈ ચુકેલ છે, "सुष्ठु मृतोऽयं पण्डितमरणेन" ઈતિ, પંડિત મરણથી એનું મૃત્યુ થયું એ ઘણું જ સારૂં થયું, "सुष्ठु मनोज्ञा अस्य साधोः क्रिया" ઈતિ યદ્વા—

विनीताविनीतयोरुपदेशदाने यत् फलं गुरोर्भवति तदाह—

मूलम्—रमए पंडिए सासं, हयं भद्दं वे वाहए।
बालं सम्मइ सासंतो, गलियस्सं वे वाहए ॥३७॥

छाया—रमते पण्डितान् शासन्, हयं भद्रमिव वाहकः।
बालं श्राम्यति शासन्, गलिताश्वमिव वाहकः ॥ ३७ ॥

टीका—'रमए' इत्यादि—

अत्र गुरुरिति कर्तृपदं प्रकरणवशाद्विज्ञेयम्। पण्डितान्=विनीतशिष्यान्, शासत् =शिक्षयन् गुरुः, रमते=सफलप्रयत्नतया प्रसन्नो भवतीत्यर्थः। क इव? भद्रं=जात्यं विनीतं, हयम्=अश्वं वाहयन्, वाहकः=अश्ववाह इव, यथा जात्याश्वं वाहयन्नश्ववाहः

यद्वा- 'सुलष्टा दीक्षायोग्या कन्येति' इसी साधु की क्रिया मनोज्ञ है अथवा यह कन्या दिक्षा योग्य है।

भावार्थ-सुकृत आदि शब्दों को प्रयोग यदि साधु सांसारिक कार्यों को लक्ष्य में रख कर करता है तो वह दोप का भागी होता है और इन्हीं शब्दों का प्रयोग यदि वह धार्मिक कार्यों को लक्ष्य में रखकर करता है तो उसको कोई दोप नहीं लगता है ॥३६॥

विनीत और अविनीत शिष्य को उपदेश देने में गुरु महाराज को जो फल प्राप्त होता है उसे इस गाथाद्वारा सूत्रकार कहते हैं—'रमए' इत्यादि.

अन्वयार्थ-गुरु महाराज (पंडिए-पंड़ितान्) विनीत शिष्यों को (सासं-शासत्) शिक्षा देते हुए (रमए-रमते) सफल प्रयत्नवाला होने से प्रसन्न होते हैं। जैसे-(भद्दं हयं व वाहए-भद्रं हयं इव वाहकः)

सुलष्ठा दीक्षायोग्या कन्येति" આ સાધુની ક્રિયા મનોજ્ઞ છે. અથવા આ કન્યા દિક્ષા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ જો સાધુ સંસારીક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તે દોપનો ભાગી બને છે અને એ જ શબ્દોનો પ્રયોગ જો તે ધાર્મિક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તેને કોઇ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૬॥

વિનીત અને અવિનીત શિષ્યને ઉપદેશ દેવામાં ગુરુ મહારાજને જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે.—रमए० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ગુરુ મહારાજ पडिए-पंडितान् વિનીત શિષ્યોને सासं-शासत् શિક્ષા આપતાં रमए-रमते સફળ પ્રયત્ન વાળા હોવાથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થ

प्रसीदति तद्वदित्यर्थः। बालं=विनयरहितं शिष्यं, शासत्=शिक्षयन् गुरुः श्राम्यति= खिद्यते, क इव? गलिताश्वं=दुर्विनीतमश्वं बहुशः कशया ताडनेऽपि विपरीतगतया पश्चाद्भागगमनादिकारिणमश्वं वाहयन्, वाहक इव। यथा दुर्विनीतमश्वं वाहयन् वाहकः खलु निष्फलप्रयत्नतया खेदं प्राप्नोति तद्वदित्यर्थः ॥ ३७ ॥

विनीत घोडे को इच्छित मार्ग पर चलाने रूप शिक्षा से घुड़सवार प्रसन्न होता है। (वालं-बालं) विनयरहितशिष्यको (सासंतो-शासत्) शिक्षा देते हुए गुरु महाराज (सम्मइ-श्राम्यति) खेदखिन्न होते हैं। जैसे- (गलियस्सं व वाहए-गलिताश्वं इव वाहकः) दुर्विनीत अश्वको वार २ कशा से ताडित करने पर सवार दुःखित होता है, क्यों कि दुर्विनीत अश्व को ज्यों २ चाबुक लगाते हैं त्यों २ वह पीछे उलटा हटता है। इससे सवार का प्रयत्न निष्फल होता है।

भावार्थ-विनीत शिष्य को दी गई शिक्षा सफलता का साधक होने से गुरु की प्रसन्नता का कारण होती है। अविनीत शिष्य को दी गई वही शिक्षा असफल होती है। अतः उस से उल्टा गुरु महाराज को खेदखिन्न ही होना पडता है। जैसे-विनीत अश्व इच्छित मार्ग पर चल कर अपने मालिक को प्रसन्न करता है और अविनीत अश्व कशाद्वारा ताडित होने पर भी विपरीत ही मार्ग पर चलता है, इस से सवार को उल्टा कष्ट उठाना पडता है ॥ ३७ ॥

જેમ भद्दं हयं ववाहए-भद्रंहयं इव वाहकः-વિનીત ઘોડાને ઇચ્છિત માર્ગ ઉપર ચલાવવા રૂપ શિક્ષાથી ઘોડેસ્વાર પ્રસન્ન થાય છે. बालं-बालं વિનય રહિત શિષ્યને सासंतो-शासत् શિક્ષા આપતાં ગુરુ મહારાજ सम्मइ-श्राम्यति ખેદ ખિન્ન બને છે, જેમ गलियस्सेव वाहए-गलिताश्वं इव वाहकः અવિનીત ઘોડાને ઘડી ઘડી ચાબખાથી મારવાની બાબતમાં સ્વારનું મન દુઃખીત બને છે. કેમ કે. અવિનીત ઘોડાને જેમ જેમ ચાબુક મારવામાં આવે છે તેમ તેમ તે પાછો પડે છે આથી સવારને પ્રયત્ન નિષ્ફળ બને છે.

ભાવાર્થ:-વિનીત શિષ્ય ને આપવામાં આવેલ શિક્ષા સફળતાની સાધક બનવાથી ગુરુ મહારાજની પ્રસન્નતાનું કારણુ બને છે, અવિનીત શિષ્યને આપ-વામાં આવતી એ જ શિક્ષા અસફળ બને છે, આથી ગુરુ મહારાજે ખેદ ખિન્ન બનવું પડે છે. જેમ-વિનીત ઘોડો ઈચ્છિત માર્ગે ચાલી પોતાના માલીકને પ્રસન્ન કરે છે, અને અવિનીત ઘોડો ચાબુકથી પીટવામાં આવવા છતાં પણુ વિપરીત માર્ગ પર જ ચાલે છે જેનાથી સવારને ઉલ્ટાનું કષ્ટ જ ભોગવવું પડે છે. ॥૩૭॥

विनीताविनीतयोरुपदेशदाने यत् फलं गुरोर्भवति तदाह-

मूलम्---रमए पंडिए सासं, हयं भद्दं व वाहए।
वालं सम्मइ सासंतो, गलियस्सं व वाहए ॥३७॥

छाया---रमते पण्डितान् शासन्, हयं भद्रमिव वाहकः।
बालं श्राम्यति शासन्, गलिताश्वमिव वाहकः ॥ ३७ ॥

टीका---'रमए' इत्यादि---

अत्र गुरुरिति कर्तृपदं प्रकरणवशाद्विज्ञेयम्। पण्डितान्=विनीतशिष्यान्, शासत् =शिक्षयन् गुरुः, रमते=सफलप्रयत्नतया प्रसन्नो भवतीत्यर्थः। क इव? भद्रं=जात्यं विनीतं, हयम्=अश्वं वाहयन्, वाहकः=अश्ववाह इव, यथा जात्याश्वं वाहयन्नश्ववाहः

यद्वा- 'सुलष्टा दीक्षायोग्या कन्येति' इसी साधु की क्रिया मनोज्ञ है अथवा यह कन्या दिक्षा योग्य है।

भावार्थ-सुकृत आदि शब्दों का प्रयोग यदि साधु सांसारिक कार्यों को लक्ष्य में रख कर करता है तो वह दोप का भागी होता है और इन्हीं शब्दों का प्रयोग यदि वह धार्मिक कार्यों को लक्ष्य में रखकर करता है तो उसको कोई दोप नहीं लगता है ॥३६॥

विनीत और अविनीत शिष्य को उपदेश देने में गुरु महाराज को जो फल प्राप्त होता है उसे इस गाथाद्वारा सूत्रकार कहते हैं-'रमए' इत्यादि.

अन्वयार्थ-गुरु महाराज (पंडिए-पंड़ितान्) विनीत शिष्यों को (सासं-शासत्) शिक्षा देते हुए (रमए-रमते) सफल प्रयत्नवाला होने से प्रसन्न होते हैं। जैसे-(भद्दं हयं व वाहए-भद्रं हयं इव वाहकः)

सुलष्ठा दीक्षायोग्या कन्येति" આ સાધુની ક્રિયા મનોજ્ઞ છે. અથવા આ કન્યા દિક્ષા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ જો સાધુ સંસારીક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તે દોષનો ભાગી બને છે અને એ જ શબ્દોનો પ્રયોગ જો તે ધાર્મિક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તેને કોઈ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૬॥

વિનીત અને અવિનીત શિષ્યને ઉપદેશ દેવામાં ગુરુ મહારાજને જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે.—रमए० ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ગુરુ મહારાજ पडिए-पंडितान् વિનીત શિષ્યોને सासं-शासत् શિક્ષા આપતાં रमए-रमते સફળ પ્રયત્ન વાળા હોવાથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થા છે.

अयं भावः–दुर्विनीतशिष्यः खल्वेवं चिन्तयति-अयं गुरुर्मा केवलं खड्डुकादिभिः पीडयति न तु किमपि ममहितं चिन्तयतीति ॥ ३८ ॥

सविनयशिष्यस्य भावनामाह--

मूलम्—पुत्तो मे भाय णाइत्ति, साहू कल्लाण मन्नई ।
पावदिट्ठी उ अप्पाणं, सासं दासेत्ति मन्नई ॥३९॥

छाया—पुत्रो मे भ्राता ज्ञातिरिति, साधुः कल्याणं मन्यते ।
पापदृष्टिस्तु आत्मानं, शास्यमानं दास इति मन्यते ॥ ३९ ॥

टीका—'पुत्तो मे' इत्यादि—

अयं शिष्यः, मे=मम, पुत्रतुल्य इति, भ्राता=भ्रातृतुल्य इति, ज्ञातिः=ज्ञाति-

---

भावार्थ—उभयलोकसंबंधी हितकारक उपदेश देने पर भी अविनीत शिष्यकी दृष्टिमें वह गुरु महाराज के शिक्षावचन हितकारक प्रतीत न होकर केवल कष्टप्रद चपेटा आदिरूप ही प्रतीत होते हैं। वह ऐसा मानता है कि ये मुझे इस वहाने केवल पीडित ही करना चाहते हैं। क्यों कि इन्हों ने कभी भी मेरे हित का विचार ही नहीं किया है तो फिर ये मेरे हित की वुद्धि से अच्छी वात कहेंगे भी कैसे ॥ ३८ ॥

विनीत शिष्य की भावना कैसी होती है। इसको इस गाथाद्वारा सूत्रकार प्रकट करते हैं—'पुत्तो मे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—जव गुरुमहाराज शिष्यों को शिक्षा देते हैं तव उनमें जो (साहू–साधुः) विनीत शिष्य होता है वह इस प्रकार विचार करता

ભાવાર્થઃ—ઉભયલોક સંબંધી હિતકારક ઉપદેશ દેવા છતાં પણ અવિનીત શિષ્યની દષ્ટીમાં ગુરુ મહારાજનું તે શિક્ષા વચન હિતકારક ન ગણતાં કેવળ દુઃખદાયક તેમજ મુંજવનાર આદિરૂપ જ લાગે છે તે એવું માને છે કે, આ બહાના તળે તેઓ કેવળ પિડવાજ માગે છે. કેમકે, તેમણે કદી પણ મારા હિતનો વિચાર કર્યો નથી. તો તેઓ મારા હિતની ભાવનાથી સારી વાત કેવી રીતે કહે. ॥ ૩૮ ॥

વિનીત શિષ્યની ભાવના કેવી હોય છે-એને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. पुत्तो मे ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જ્યારે ગુરુ મહારાજ શિષ્યને શિક્ષા આપે છે, ત્યારે એનામાં જે साहू–साधुः વિનીત શિષ્ય હોય છે તે એ પ્રકારનો વિચાર કરે છે કે, આ ગુરુ

गुरोः शिक्षावचने कुशिष्यस्य दुर्भावनामाह—

मूलम्—खड्डुया मे चवेडा मे, अक्कोसा य वहा य मे।
कल्लाणमणुसासंतो, पावदिट्ठित्ति मन्नई ॥ ३८ ॥

छाया—खड्डुका मे चपेटा मे, आक्रोशाश्च वधाश्च मे।
कल्याणमनुशासत्, पापदृष्टिरिति मन्यते ॥ ३८ ॥

टीका—'खड्डुया' इत्यादि--

कल्याणं=लोकद्वयहितम्, अनुशासत् = शिक्षयन् गुरुः कुशिष्येण पापदृष्टिः= पापा=पापमयी दृष्टिर्यस्य स तथा, इति मन्यते-अयं गुरुर्मम हिंसकोऽस्तीति मन्यते। यतोऽनेन-मे=मम, खड्डुकाः=टक्करा आघाता दीयन्तेऽनेनेति शेषः। तथा मे=मम, चपेटाः=करतलाघाता दीयन्ते। च-पुनः, आक्रोशाः=परुषभाषणानि, च-पुनः, मे=मम, वधाः=दण्डादिघाताः क्रियन्ते।

जो कुशिष्य होता है उसे जब गुरु महाराज शिक्षा देते हैं तब उसकी क्या भावना होती है यह बात इस गाथा द्वारा प्रकट की जाती है—

'खड्डुया' इत्यादि.

अन्वयार्थ—अविनीत शिष्य (कल्लाणमणुसासंतो-कल्याणं अनुशासत्) उभयलोकसंबंधी हित शिक्षा देने वाले गुरु महाराज को (पावदिट्ठी-पापदृष्टिः) यह पापदृष्टि वाले मेरे घातक हैं (त्ति-इति) इस प्रकार समझता है। क्यों कि वह गुरु महाराज की शिक्षा सम्बन्धी बातों को इस प्रकार मानता है कि (खड्डुया मे चवेडा मे अक्कोसा य वहा य मे-खड्डुका मे चपेटा मे आक्रोशाश्च वधाश्च मे) ये मेरे लिये आघातस्वरूप हैं थप्पड़स्वरूप हैं, परुषभाषण-गाली-स्वरूप हैं, प्रहारस्वरूप हैं।

જે કુશિષ્ય હોય છે એને ગુરુ મહારાજ શિક્ષા આપે છે, ત્યારે તેની કેવી ભાવના હોય છે તે વાત આ ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. खड्डुया०ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—અવિનીત શિષ્ય कल्लाणमणुसासंतो-कल्याणं अनुशासत् ઉભય લોક સંબંધી હિતશિક્ષા દેવાવાળા ગુરુ મહારાજને पावदिट्ठी-पापदृष्टिः એ પાપ દ્દષ્ટીવાળા મારા ઘાતક છે त्ति-इति એ પ્રકારના સમજે છે. કેમ કે, ગુરુ મહારાજની શિક્ષા સંબંધી વાતોને એ પ્રકારે માને છે કે, खड्डुया मे चवेडा मे अक्कोसा य वहा य मे-खड्डुका मे चपेटा मे आक्रोशाश्च वधाश्च मे આ મારા માટે આઘાત સ્વરૂપ છે, થપ્પડ સ્વરૂપ છે, પ્રહાર સ્વરૂપ છે.

अथ विनयसर्वस्वमुपदिशति—

मूलम्—न कोवए आयरियं, अप्पाणं पि न कोवए।
बुद्धोवघाई न सिया, न सिया तोत्तगवेसए ॥४०॥

छाया—न कोपयेत् आचार्यम्, आत्मानमपि न कोपयेत्।
बुद्धोपघाती न स्यात्, न स्यात् तोत्रगवेषकः ॥ ४० ॥

टीका—'न कोवए' इत्यादि—

आचार्यं न कोपयेत्=क्रोधाविष्टं न कुर्यात्, आचार्यमित्युपलक्षणं तेन विनयार्हमुपाध्यायादिकमपि न कोपयेदित्यर्थः। आत्मानमपि न कोपयेत्–आचार्येण परुषभाषणादिभिः शिक्ष्यमाणमात्मानमपि कोपयुक्तं न कुर्यात्। अपिनाऽन्यस्यापि संग्रहः अन्यं कमपि न कोपयेदित्यर्थः॥

यतः—मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं,
ध्यानं करोतु विदधातु बहिर्निवासम्।
ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं,
रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ १ ॥

कथंचित् कोपावेशेऽपि बुद्धोपघाती न स्यात्–आचार्योपघातको न भवेत्।

अब विनय का सारांश कहते हैं—'न कोवए' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(आयरियं न कोवए–आचार्यं न कोपयेत्) विनीत शिष्य का कर्तव्य है कि वह आचार्य को कभी भी कुपित न करे। (अप्पाणं पि न कोवए–आत्मानमपि न कोपयेत्) आचार्य महाराज जब कोई शिक्षा देवें उस समय अपनी आत्मा को भी कुपित न करे। यदि कदाचित् कोप का आवेश आ भी जावे तो उस समय (बुद्धोवघाई न सिया–बुद्धोपघाती न स्यात्) अपने आचार्य महाराज का उपघातक नहीं

હવે વિનયનો સારાંશ કહે છે.—न कोवए ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आयरियं न कोवए–आचार्यान् न कोपयेत् વિનીત શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે, તે આચાર્યને કદી પણ કોપિત ન કરે. अप्पाणं पि न कोवये–आत्मानमपि न कोपयेत् આચાર્ય મહારાજ જ્યારે કોઇ શિક્ષા આપે ત્યારે પોતાના આત્માને પણ કોપિત ન કરે. કદાચિત જો કોપનો આવેશ આવી પણ જાય તો તે સમયે बुद्धोवघाई न सिया–बुद्धोपघाती न स्यात् પોતાના આચાર્ય મહારાજનું

तुल्य इति गुरुर्जानाति, इत्येवं साधुः=विनयवान् शिष्यः कल्याणं=शुभं मन्यते-'अयं गुरुः पुत्रादिभावेन मामनुशास्ति' इति शुभभावनां करोतीत्यर्थः। कुशिष्यः पुनः किं मन्यते? इत्याह-'पावदिट्ठी उ' इत्यादि। पापदृष्टिः=विनयरहितः शिष्यस्तु शास्यमानम् आत्मानं=मां दास इति गुरुर्जानाति, इत्येवं मन्यते। 'अयं गुरुर्नीचदृष्ट्याऽवमानयन्मां दासमिव तर्जयति' इत्यशुभभावनां करोतीत्यर्थः।

अन्ये तु सुप्विभक्तिव्यत्ययात् 'पुत्तो' इत्यस्य 'पुत्रमिव' 'भाय' इत्यस्य-'भ्रातरमिव' 'णाइ' इत्यस्य 'ज्ञातिमिव' इति द्वीतीयान्तार्थं कल्पयन्ति 'मे' इति द्वितीयान्तार्थकं च कल्पयन्ति तत्सर्वमनुचितम्-आगमोक्तपाठेऽर्थसंगतौ सत्यां तद्विपरीतार्थकल्पनायां भगवद्वचनविराधनाऽऽपत्तेः ॥ ३९ ॥

है कि ये गुरु महाराज मुझे (पुत्तो मे-पुत्रः मे) यह शिष्य मेरे पुत्रतुल्य है (भाय-भ्राता) भाई के समान है (णाय-ज्ञातिः) ज्ञातिजनतुल्य है, ऐसा समझकर शिक्षा देते हैं, (त्ति-इति) इस प्रकार विनीत शिष्य (कल्लाण-कल्याणं) शुभ (मन्नइ-मन्यते) मानता है, अर्थात् विनीत शिष्य गुरु महाराज के प्रति कल्याण भावना करता है। और (पावदिट्ठी य-पापदृष्टिस्तु) जो अविनीत शिष्य होता है वह इस प्रकार विचारता है कि ये गुरुमहाराज (सासं अप्पाणं-शास्यमानमात्मानम्) शिक्षापाते हुए मुझको (दासे-दासः) यह दास है, इस प्रकार समझकर शिक्षा देते हैं (त्ति-इति) इस प्रकार (मन्नइ-मन्यते) अशुभ मानता है, अर्थात् अविनीत शिष्य गुरु महाराज के प्रति अशुभ भावना करता है। इस गाथा में विनीत और अविनीत शिष्य की भावना प्रदर्शित की है॥३९॥

મહારાજ મને पुत्तो मे-पुत्रः मे આ શિષ્ય મારા પુત્ર તુલ્ય છે भाय-भ्राता ભાઇની તુલ્ય છે णाय-ज्ञाति જ્ઞાતિ તુલ્ય છે. એવું સમજીને શિક્ષા આપે છે. त्ति-इति આ પ્રકારે વિનીત શિષ્ય कल्लाण मन्नइ-कल्याणं-मन्यते કલ્યાણકારક અને શુભકારક માને છે. અર્થાત્ વિનીત શિષ્ય ગુરુ મહારાજ તરફ ખૂબ ઉંચી ભાવના રાખે છે અને पावदिट्ठीय-पापदृष्टिस्तु જે અવિનીત શિષ્ય હોય છે તે એવા પ્રકારનું વિચારે છે કે, ગુરુ મહારાજ सासं अप्पाणं-शास्यंमानमात्मानं શિક્ષા આપતી વખતે મને दासे-दासः આ દાસ છે, એવી રીતે સમજીને શિક્ષા આપે છે. त्ति इति આ પ્રકારે मन्नइ-मन्यते અશુભ માને છે. અર્થાત્ કુશિષ્ય, ગુરુ મહારાજ તરફ અશુભ ભાવના ભાવે છે. આ ગાથામાં શિષ્યની વિનીત અને અવિનીત ભાવના પ્રદર્શિત કરેલ છે. ॥૩૯॥

वुद्धोपघाती न स्यादिति यदुक्तं तत्र दृष्टान्तो वर्ण्यते—

अङ्गदेशे चम्पापुरीनगर्यां गणिगुणसमन्वितः प्रक्षीणमायकर्मा क्षीणजङ्घावलः कृतैकशिष्यप्रतिज्ञः कश्चिद् वीर्योल्लासनामक आचार्यः क्षुद्रमतिनाम्नैकेनैव शिष्येण

जो विनय के योग्य हैं उन्हें भी कुपित नहीं करना चाहिये, क्यों कि कोप अनेक अनर्थों की जड एवं समस्त उत्तम क्रियाओं का विनाशक माना गया है, कहा भी है—

"मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं,
ध्यानं करोतु विदधातु वहिर्निवासम्।
ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं,
रोपं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत्" ॥ १ ॥

कोई भी व्यक्ति यदि मास मास खमण भी पारणा करता हो, सदा सत्य बोलता हो, ध्यान करता हो, वन में भी निवास करता हो, ब्रह्मचर्यव्रत का पालन करता हो, भिक्षावृत्ति करता हो परन्तु यदि रोप -कोप करता है तो उसकी ये समस्त क्रियाएँ व्यर्थ हैं॥ १ ॥

'वुद्धोपघाती नहीं होना चाहिये' ऐसा जो कहा है उसको दृष्टान्त से स्पष्ट करते हैं—

अंगदेश में चंपा नामकी नगरी थी। उसमें गणिगुणों से युक्त

કરવા જોઈએ. કેમકે, કોપ અનેક અનર્થોની જડ તેમજ સમસ્ત ઉત્તમ ક્રિયાઓને નાશ કરનાર મનાયેલ છે. કહ્યું પણ છે.—

मासोपवास निरतोऽस्तु तनोतु सत्यं,
ध्यानं करोतु विदधातु वहिर्निवासम्।
ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं,
रोपं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥१॥

કોઈ પણ વ્યક્તિ કદાચ તે મહિના મહિનાના અપવાસ કરે, સદા સાચું બોલતો હોય, ધ્યાન કરતો હોય, વનમાં પણ રહેતો હોય, બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરતો હોય, ભિક્ષાવૃત્તિ કરતો હોય, પરંતુ તે જો ક્રોધ કરતો હોય તો તેની એ સઘળી ક્રિયાઓ વ્યર્થ છે.

બુદ્ધોપઘાતિ ન થવું જોઈએ, એવું જે કહેવામાં આવે છે એને દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—

અંગ દેશમાં ચંપાપુરી નામની નગરી હતી, તેમાં ગણીગુણોથી યુક્ત

तथा तोत्रगवेषको न स्यात्-तोत्रं=तोदनं तत्सदृशस्य पीडोत्पादकस्य परुषभाषणाऽऽदेर्गवेषकः=अन्वेषको न भवेदित्यर्थः। अयं भावः-यथा-दुष्टस्तुरङ्गमो विपरीतगत्या प्रचलन् तोदनमन्वेषयति तद्वत् शिष्यः आचार्यस्य प्रेरणालक्षणवचनस्य गवेषको न भवेदिति।

होना चाहिये। तथा-(तोत्तगवेसए न सिया-तोत्रगवेपकः न स्यात्) तोत्रगवेषक भी नहीं होना चाहिये-अर्थात् गुरु महाराज को वार २ प्रेरणा करने की आवश्यकता नहीं होने दे। तात्पर्य इसका यह है कि शिष्य को यह चाहिये कि जिस समय आचार्य महाराज अपने लिये परुष भाषण आदि रूप में भी यदि शिक्षात्मक वचन कहें तो उस समय वह उनके प्रति ऐसा व्यवहार न करे कि जिससे वे कुपित हो जावें, तथा स्वयं भी अपनी आत्मा को उनके व्यवहार से अप्रसन्न न रखे। तथा ऐसी चेष्टा भी उसको नहीं करना चाहिये कि जिसमें आचार्य महाराज का उपघात हो। जिस प्रकार दुष्ट घोडा विपरीत चाल से चलता हुआ अपने मालिक को पद २ पर दुःखित किया करता है उसी प्रकार उनकी इच्छा के विरुद्ध चलकर शिष्यको उन्हें कभी भी दुःखित नहीं करना चाहिये। सूत्र में जो अपि-शब्द आया है वह इस बात का सूचक है कि शिष्य को अपने आचार्य महाराज से अतिरिक्त और भी किसी को व्यथित नहीं करना चाहिये। तथा उपाध्याय आदि

અપમાન કરનાર ન થવો જોઈએ. તથા तोत्तगवेसए न सिया-तोत्रगवेपकः न स्यात् તોત્રગવેષક પણ ન બનવું જોઇએ. અથવા-ગુરુ મહારાજે વારંવાર પ્રેરણા કરવી પડે તેવું ન થવા દે. જે સમયે આચાર્ય મહારાજ પોતાના માટે પરૂષ ભાષણ આદિ રૂપથી પણ કદાચ શિક્ષાત્મક વચન કહે તો તે વખતે તે તેમના પ્રત્યે એવો વહેવાર ન કરે કે, જેથી ગુરુ મહારાજે ક્રોધિત બનવું પડે. તથા તેમના વહેવારથી પોતાની જાતને પણ અપ્રસન્ન ન રાખે. તથા એવી ચેષ્ટા પણ તેણે ન કરવી જોઈએ કે જેમાં આચાર્ય મહારાજનું અપમાન હોય, જે પ્રકાર દુષ્ટ ઘોડો વિપરીત ચાલથી ચાલીને પોતાના માલીકને પગલે પગલે દુઃખિત કર્યા કરે છે તેવી રીતે, તેમની ઈચ્છાની વિરૂદ્ધ ચાલીને શિષ્યે તેમને કદી પણ દુઃખી ન કરવા જોઈએ. સૂત્રમાં જે 'અપિ' શબ્દ આવેલ છે તે આ વાત સૂચન કરે છે કે શિષ્યે પોતાના ગુરુ મહારાજ કે બીજા કોઇને પણ દુઃખ ન પહોંચાડવું જોઇએ. તથા ઉપાધ્યાય આદિ જે વિનયને યોગ્ય છે તેમને પણ પિત. ન

पथ्यं चतुर्विधमशनादिकं श्रावकजनैरुदारभावैरनुदिनं दीयमानमुपादाय तस्मै नार्पयति स्वयमेव तदश्नाति।

अन्तं प्रान्तं रूक्षं शुष्कं कुपथ्यमशनादिकमानीय गुरवे प्रयच्छति। वदति च-किमिह कुर्मो वयम्। ईदृशीं दशामुपगतानां भवतां योग्यमशनादिकं विद्यमानमपि नामी विवेकविकलाः श्रावका दातुमिच्छन्ति। श्रावकान् कथयति च-ममाचार्याः खलु परमनिःस्पृहतया स्वशरीरयात्रामप्यचिन्तयन्तः प्रणीतं भक्तपानं ग्रहीतुं नेच्छन्ति

और दूसरी जगह भी चल फिर सकें। इस प्रकार विचार कर उसने ऐसा काम करना प्रारंभ किया कि-श्रावकों से जो आचार्य की अवस्था अनुरूप स्निग्ध, मधुर, मनोज्ञ, सरस चतुर्विध आहार इसे भिक्षा में मिलता वह स्वयं खा जाता और गुरु महाराज को अन्तप्रान्त, रूक्ष शुष्क एवं कुपथ्यरूप आहार लाकर देता। जब गुरु महाराज पूछते तो कहने लगता कि महाराज हम इस में क्या करें। यहां के श्रावक आपकी ऐसी अवस्था को देखकर असंतुष्ट हो गये हैं, इसी लिये वे अपने घर में होते हुए भी योग्य अशनादिक को देना नहीं चाहते। जब श्रावक उससे पूछते तो कहता कि हमारे ये आचार्य महाराज अब बिलकुल शिथिलशरीर हो रहे हैं इसलिये उन्हें अपने शरीरमें अब कोई ममत्वपरिणति नहीं रही है। उन्हें तो जैसा भी आहार मिलजाता है वे उसे ले लेते हैं। वे नहीं चाहते कि हमारा यह शरीर अब और

રહી નથી કે એક સ્થળ ઉપરથી બીજા સ્થળે જરા પણુ હાલી ચાલી શકે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે એવા કામનો પ્રારંભ કર્યો કે, શ્રાવકોથી આચાર્યની અવસ્થા અનુરૂપ જે સ્નિગ્ધ, મધુર, મનોજ્ઞ, સુરસ ચાર પ્રકારનો આહાર તેને ભિક્ષામાં મળતો તે સ્વયં ખાઈ જતો અને ગુરુ મહારાજને અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ, શુષ્ક અને કુપથ્યરૂપ આહાર લાવી આપતો. ગુરુ મહારાજના પૂછવાથી તે કહેતો કે, મહારાજ હું એમાં શું કરૂં અહીંના શ્રાવકો આપની આવી અવસ્થા જોઈને અસંતુષ્ટ બની ગયા છે. આ માટે તેઓ પોતાના ઘરમાં હોવા છતાં પણ યોગ્ય આહાર આપવા ઈચ્છતા નથી. જ્યારે શ્રાવક તેને પૂછતા તો કહેતો કે, મારા આચાર્ય મહારાજ હવે બીલકુલ શિથીલ શરીરના બની ગયા છે આ માટે તેમને હવે પોતાના શરીરમાં કોઈ મમત્વ પરિણુતી રહી નથી. તેમને જેવો આહાર મળી જાય છે તેવો તે લ્યે છે. તે નથી ચાહતા કે મારૂં આ શરીર હવે વધુ વખત ટકયું રહે. આ માટે પ્રણીત

सह कृतस्थिरवास आसीत्। तत्रासौ शिष्यः प्रतिदिवसं संसारसागरोत्तारकं जन्ममरणोच्छेदकं सकलकर्मविध्वंसकं तीर्थंकरगोत्रोपार्जकं गुरुवैयावृत्त्यं कुर्वाणो गुरुकर्मकत्वाद् दुर्लभबोधित्वाच्चैकदा मनसि चिन्तयति-'प्रक्षीणबलः स्थविरोऽयमस्माभिः कियत्कालमनुपालनीयः' इत्येवं विमृश्यासौ तद्वयोऽनुरूपं स्निग्धं मधुरं मनोज्ञं सुरसं

वीर्योल्लास नाम के आचार्य अपने प्रिय क्षुद्रमति नामक शिष्य के साथ स्थिरवास रहते थे। विशेष वृद्ध होने के कारण हलन-चलन आदि क्रियाएँ इनकी क्षीणप्राय हो चुकी थी। जंघा बल भी कम हो गया था। "मैं एक ही शिष्य करूँगा" ऐसी उनकी प्रतिज्ञा थी। उस के अनुसार उन्होंने क्षुद्रमति नामक एक ही शिष्य किया था, और उसी के साथ वे वहां रहा करते थे। शिष्य भी अपने गुरु महाराज की ठीक २ रीत से वैयावृत्य किया करता था। वैयावृत्य करना यह एक तप है इसके प्रभाव से प्राणी संसार समुद्र से पार हो जाता है। जन्म, मरण और जरा से विमुक्त हो जाता है। अष्ट कर्मों का विनाश भी इस वैयावृत्य के बल पर प्राणी कर देता है। इससे तीर्थंकरनामगोत्र का उपार्जन भी करता है। शिष्य गुरु कर्मा था। इस लिये वैयावृत्त्य करने पर भी इसे बोध का लाभ दुर्लभ हो रहा था। एक दिन शिष्य ने विचार किया कि हम इनकी अब कबतक वैयावृत्त्य करते रहेंगे। यह तो बिलकुल स्थविर हो चुके हैं। इन में तो अब इतनी भी शक्ति नहीं रही है जो ये यहां से

એક વિર્યોલ્લાસ નામના આચાર્ય પોતાના ક્ષુદ્રમતિ નામના શિષ્ય સાથે સ્થિર વાસ રહેતા હતા. ખૂબ વૃદ્ધ થઈ જવાના કારણે હલન ચલન આદિ ક્રિયાઓ તેઓ કરી શકતા નહીં. શરીરનું તેમજ જાંગોનું બળ પણ ક્ષિણ થઈ ગયું હતું. "હું એકજ શિષ્ય કરીશ" એવી તેમની પ્રતિજ્ઞા હતી એ અનુસાર તેમણે એક જ શિષ્ય કરેલ હતો. જેનું નામ ક્ષુદ્રમતિ હતું તે શિષ્યની સાથે તે ચંપાપુરીમાં રહેતા હતા. શિષ્ય પણ પોતાના ગુરુમહારાજની યોગ્ય રીતે ચાકરી ખરદાસ કરતો હતો. વૈયાવૃત્ય કરવું એ એક તપ છે. તેના પ્રભાવથી પ્રાણી સંસાર સમુદ્રથી પાર થાય છે. જન્મ મરણ અને જરાથી વિમુક્ત થઈ જાય છે. આઠ કર્મોનો વિનાશ પણ આ વૈયાવૃત્યના બળ ઉપર પ્રાણી પુરી દે છે. તેનાથી તીર્થંકર નામ ગોત્રનું ઉપાર્જન પણ કરે છે. શિષ્ય ગુરુ કર્મી હતો. આ માટે વૈયાવૃત્ય કરવા છતાં પણ એને બોધનો લાભ દુર્લભ થતો હતો. એક દિવસ શિષ્યે વિચાર કર્યો કે, હું કયાં સુધી આમની સેવા ચાકરી કરતો રહીશ. આ તો બીલકુલ સ્થવિર બની ગયા છે. એમનામાં એટલી પણ શક્તિ હવે

रस्माभिर्भवन्तः शिष्यश्च पीडनीयाः ? इति निवेद्य भक्तं प्रत्याख्याय स प्राणरहितो जातः। एवं क्षुद्रमतिशिष्यवत् साधुर्बुद्धोपघाती न भवेत् ॥ ४० ॥

आचार्ये कुपिते शिष्यकर्तव्यमाह—

मूलम्—आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएण पसायए।
विज्झविज्ज पंजलीउडो, वएज्ज न पुणुत्ति य ॥४१॥

छाया—आचार्यं कुपितं ज्ञात्वा, प्रीतिकेन प्रसादयेत्।
विध्यापयेत् प्राञ्जलिपुटः, वदेत न पुनरिति च ॥ ४१ ॥

टीका—'आयरियं इत्यादि।

शिष्यः केनचित् स्वापराधेन आचार्यं कुपितम्=अपरितुष्टं ज्ञात्वा प्रीतिकेन=प्रीतिरेव प्रीतिकं तेन-प्रीतिजनकेन विनयभावेन यद्वा-'प्रतीतिकेन' इतिच्छाया; प्रतीतिकेन-विश्वासजनकेन वाक्येन तं प्रसादयेत्=प्रसन्नं कुर्यात्। 'प्रीतिकेन'

कहां तक कष्ट दिया जाय, अतः यही सर्वसुंदर मार्ग है कि संलेखना धारण करली जाय। ऐसा कह कर उन्होंने भक्तप्रत्याख्यान कर दिया और कुछ समय के बाद वे समाधिमरण को प्राप्त कर अपना कल्याण किया। इस कथा से शिष्य को यह शिक्षा लेनी चाहिये कि क्षुद्रमति शिष्य की तरह वह गुरु महाराज का प्राणप्रहारी न बने ॥४०॥

आचार्य महाराज के कुपित होने पर शिष्य का क्या कर्तव्य है सो कहते हैं-'आयरियं' इत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य (कुवियं आयरियं नचा-कुपितं आचार्यं ज्ञात्वा। जब यह समझे कि आचार्य महाराज कुपित हैं उस समय वह (पत्तिएण पसायए-प्रीतिकेन प्रसादयेत्) प्रीतिजनक-विनयभाव से अथवा

सर्व सुंदर मार्ग छे के, संलेखणा धारण करी लउं एवुं कहीने तेओए भक्त-प्रत्याख्यान करी लीधुं अने थोडा समय बाद समाधी मरणने प्राप्त करी. पोतानुं कल्याण कर्युं. आ कथाथी शिष्ये ए शिक्षा लेवी जोईए के, क्षुद्रमति शिष्यनी माफक ते पोताना गुरु महाराजना प्राण हरनार न बने. ॥ ४० ॥

आचार्य महाराजना कोपित थवाथी शिष्यनुं शुं कर्तव्य छे. ते कहेवामां आवे छे.—आयरियं-ईत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य कुवियं आयरियं नच्चा-कुपितं आचार्यं ज्ञात्वा ज्यारे एवुं समजे के आचार्य महाराज कुपित छे ते समय ते पत्तिएण पसायए-प्रीतिकेन प्रसादयेत् प्रितिजनक-विनय भावथी अथवा विश्वास जनक वाक्यथी तेने प्रसन्न

किंतु संलेखनामेव कर्तुं व्यवस्यन्ति। ततः शिष्यवचनं निशम्य शोकार्त्तचेतसः श्रावकास्तमुपसृत्य सगद्गदं वदन्ति-भगवन्! कथमत्र भवद्भिरकाल एव संलेखनाविधिरारब्धः? न च वयं निर्वेदहेतवः, इति मन्तव्यम् यतः शिरःस्थिता अपि भवन्तो न भारमस्माकं कुर्वन्ति। इत्थं श्रावकाणां वचनं श्रुत्वाऽऽचार्येण विचारितम्—सर्वमेवच्छिष्यदुश्चरितम्-अलमस्य शिष्यस्याप्रीतिकरेण मम प्राणधारणेन, इति मनसि विचिन्त्य तेन श्रावकाणां शिष्यस्य च पुरस्तादुक्तम्-कियच्चिरमजङ्गमै

अधिक समय तक टिका रहे। इस लिये प्रणीत रस वाले भक्त पान को लेने की वे अब चाहना ही नहीं करते है, किन्तु संलेखना धारण करने के लिये उद्यत हो रहे है, श्रावक जनों ने जब शिष्य के इन वचनों को सुना तो वे बहुत शोकार्त्त चित्त हो चिन्तित हुए और गुरु महाराज के समीप पहुँच कर गद्गद वाणी से कहने लगे कि-महाराज! अकाल में आप संलेखना क्यों धारण कर रहे हैं? हम लोग तो आपके लिये निर्वेद के कारण हैं नहीं-हमारे तो आप माथे पर भी बैठें तो भी आपका हमें कोई भार नहीं लग सकता है। आचार्य ने जब श्रावकों के इन वचनों को सुना तो वे बडे विचार में पड गये और मन में कहने लगे कि यह सब करतूत हमारे शिष्य की है, मालूम पड़ता है इस को मैं बहुत भारी हो रहा हूं। इस प्रकार सोच समझकर आचार्य ने शिष्य एवं श्रावकों के समक्ष कहा कि महानुभाव! अब हम से चलना फिरना बनता नहीं है, अतः ऐसी स्थिति में आप सब को एवं शिष्य को

રસવાળા ભક્ત પાનને લેવાની ચાહના હવે તેઓ કરતા નથી. પરંતુ સંલેખના ધારણ કરવામાં પ્રયત્નશીલ બની રહ્યા છે. શિષ્યનું આ કહેવું સાંભળી શ્રાવકજનો ખૂબ શોકાતુર બન્યા અને ગુરુ મહારાજ પાસે જઈને ગદ્ગદ વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ! અકાલમાં આપ સંલેખના કેમ ધારણ કરી રહ્યા છો? અમે લોકો તો આપના માટે નિર્વેદના કોઈ કારણ નથી? આપ અમારા માથા ઉપર બેસો તો પણ અમને આપનો કોઈ ભાર લાગતો નથી. આચાર્યે શ્રાવકોનું જ્યારે આ પ્રકારનું કહેવું સાંભળ્યું તો તે વિચારમાં પડી ગયા અને મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, આ બધું કરતૂત મારા શિષ્યનું છે, એને હું ખૂબ ભાર રૂપ બની રહ્યો છું. આ પ્રકારનું સમજી વિચારીને આચાર્યે શિષ્ય તેમજ શ્રાવકોની સમક્ષ કહ્યું કે, મારાથી હાલીચાલી શકાતું નથી, આથી આવી સ્થિતીમાં આપ બધાને તથા શિષ્યને ક્યાં સુધી કષ્ટ આપ્યા કરૂં. આથી એજ

रसमाभिर्भवन्तः शिष्यश्च पीडनीयाः ? इति निवेद्य भक्तं प्रत्याख्याय स प्राणरहितो जातः। एवं क्षुद्रमतिशिष्यवत् साधुर्वृद्धोपघाती न भवेत् ॥ ४० ॥

आचार्ये कुपिते शिष्यकर्तव्यमाह--

मूलम्—आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएण पसायए।
विज्झविज्ज पंजलीउडो, वएज्ज न पुणुत्ति य ॥४१॥

छाया—आचार्यं कुपितं ज्ञात्वा, प्रीतिकेन प्रसादयेत्।
विध्यापयेत् प्राञ्जलिपुटः, वदेत न पुनरिति च ॥ ४१ ॥

टीका—'आयरियं इत्यादि।

शिष्यः केनचित् स्वापराधेन आचार्यं कुपितम्=अपरितुष्टं ज्ञात्वा प्रीतिकेन=प्रीतिरेव प्रीतिकं तेन-प्रीतिजनकेन विनयभावेन यद्वा-'प्रतीतिकेन' इतिच्छाया; प्रतीतिकेन-विश्वासजनकेन वाक्येन तं प्रसादयेत्=प्रसन्नं कुर्यात्। 'प्रीतिकेन'

कहां तक कष्ट दिया जाय, अतः यही सर्वसुंदर मार्ग है कि संलेखना धारण करली जाय। ऐसा कह कर उन्होंने भक्तप्रत्याख्यान कर दिया और कुछ समय के बाद वे समाधिमरण को प्राप्त कर अपना कल्याण किया। इस कथा से शिष्य को यह शिक्षा लेनी चाहिये कि क्षुद्रमति शिष्य की तरह वह गुरु महाराज का प्राणप्रहारी न बने ॥४०॥

आचार्य महाराज के कुपित होने पर शिष्य का क्या कर्तव्य है सो कहते हैं-'आयरियं' इत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य (कुवियं आयरियं नचा-कुपितं आचार्यं ज्ञात्वा। जब यह समझे कि आचार्य महाराज कुपित हैं उस समय वह (पत्तिएण पसायए-प्रीतिकेन प्रसादयेत्) प्रीतिजनक-विनयभाव से अथवा

सर्व सुंदर मार्ग छे के, संलेखणा धारण करी लउं एवुं कहीने तेओए भक्त-प्रत्याख्यान करी लीधुं अने थोडा समय बाद समाधी मरणने प्राप्त करी. पोतानुं कल्याण कर्युं. आ कथाथी शिष्ये ए शिक्षा लेवी जोईए के, क्षुद्रमति शिष्यनी माफक ते पोताना गुरु महाराजना प्राण हरनार न बने. ॥ ४० ॥

आचार्य महाराजना क्रोधित थवाथी शिष्यनुं शुं कर्तव्य छे. ते कहेवामां आवे छे.—आयरियं-ईत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य कुवियं आयरियं नच्चा-कुपितं आचार्यं ज्ञात्वा ज्यारे एवुं समजे के आचार्य महाराज कुपित छे ते समय ते पत्तिएण पसायए-प्रीतिकेन प्रसादयेत् प्रितिजनक-विनय भावथी अथवा विश्वास जनक वाक्यथी तेने प्रसन्न

इत्यत्र रूढया नपुंसकत्वम्। प्राञ्जलिपुटः=कृताञ्जलिः सन् विध्यापयेत्=कथंचिदुत्थित-कोपवह्निं प्रशमयेत्। च=पुनः 'न पुनरेवं करिष्यामि' 'क्षन्तव्योऽयमपराधः' इति वदेत्। मानसिक-कायिक वाचिकोपायै गुरुः प्रसादनीय इति भावः ॥४१॥

अथ येन गुरोः कोप एव नोत्पद्येत तमुपायमाह—

मूलम्—धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहायरियं सया।
तमायरंतो ववहारं, गरहं नाभिगच्छइ ॥४२॥

छाया—धर्मार्जितश्च व्यवहारः बुद्धैः आचरितः सदा।
तमाचरन् व्यवहारं, गर्हां नाभिगच्छति ॥४२॥

टीका—'धम्मज्जियं' इत्यादि--

यत्तदोर्नित्यसम्बन्धाद् यः धर्मार्जितः=धर्मेण क्षान्त्यादिना अर्जितः=उपार्जितः, च-पुनः सदा=सर्वकालं बुद्धैः=तत्त्वविद्भिः आचरितः=सेवितः, व्यवहारः=

-विश्वासजनक वाक्य से उन्हें प्रसन्न करे। और (पंजलीउड़ो विज्झविज्ज-प्राञ्जलिपुटः विध्यापयेत्) दोनों हाथ जोड़कर उनकी कथंचित् उत्थित कोपाग्नि को बुझावे। उस समय वह ऐसा (वएज्ज-वदेत्) कहे कि (न पुणुत्ति य-न पुनरिति च) हे गुरु महाराज अब ऐसा व्यवहार नहीं करने का भाव है अतः अब यह मेरा अपराध आप क्षमा करें। मन से वचन से एवं काया से जैसे भी बने उस प्रकार के उपायों से गुरु महाराज को प्रसन्न कर लेना चाहिये॥ ४१॥

अब सूत्रकार ' गुरु महाराज को कोप ही न उत्पन्न हो सके ऐसा उपाय बतलाते हैं—'धम्मज्जियं इत्यादि.

अन्वयार्थ—जो (धम्मज्जियं-धर्मार्जितः) उत्तम क्षमा आदि धर्मों

કરે. पंजलिउडो विज्झ विज्ज-प्राञ्जलिपुटः विध्यापयेत् અને બન્ને હાથ જોડીને તેમની કથંચિત્ ઉત્થિત કોપાગ્નિને બુઝાવે. એ સમય તે એવું वएज्ज-वदेत् કહે કે, न पुणुत्ति य-न पुनरिति च હે ગુરુ મહારાજ હવે હું એવું કદી નહીં કરૂં આથી હવે આપ આ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મન વચન અને કાયાથી જેવું પણ બને એ પ્રકારના ઉપાયોથી ગુરુ મહારાજને પ્રસન્ન કરી લેવા જોઈએ. ॥ ૪૧ ॥

હવે સૂત્રકાર 'ગુરુ મહારાજને કોપજ ન ઉત્પન્ન થાય' એવો ઉપાય બતાવે છે.-धम्मज्जियं ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-જે धम्मज्जियं-धर्मार्जितम् ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ધર્મોથી અર્જીત કર-

मोक्षार्थी कर्तव्यः प्रतिलेखनादिरूपः, अस्ति, तं व्यवहारम्–आचरन् साधुः, गर्हा–निन्दाम्–'अविनीतोऽयम्' इत्यादिरूपां नाभिगच्छति=न प्राप्नोति। एवं कृते गुरोः कोपोत्पत्तिर्न भवतीति भावः।

'धम्मज्जियं' इत्यादौ प्रथमार्थे द्वितीया आर्षत्वात्। 'धम्मज्जियं' इति विशेषणं प्रतिलेखनादिव्यवहारस्य शास्त्रानुकूलतां दंभसंमानाद्यर्थं कृतव्यवहारस्य परिहार्यतां च बोधयति। 'बुद्धेहायरियं' इति विशेषणं व्यवहारस्य शासनसंप्रदायानुगतत्वं सूचयति ॥ ४२ ॥

मूलम्—मणोगयं वक्कगयं, जाणित्तायरियस्स उ।
तं परिगिज्झ वायाए, कम्मुणा उववायए ॥४३॥

के द्वारा अर्जित किया है, तथा (सया–सदा) सर्व काल (बुध्धेहायरियं–बुद्धैः आचरितः) तीर्थंकर गणधारों के द्वारा आचरित–सेवित हुआ है ऐसा यह (ववहारं–व्यवहारः) प्रतिलेखनादिरूप कर्तव्य है। (तं ववहारं आयरंतो–तं व्यवहारम् आचरन्) उस व्यवहार को अपने आचरण में लाने वाला साधु (गरहं–गर्हा) 'यह अविनीत है' इत्यादिरूप निन्दा को (नाभिगच्छइ–नाभिगच्छति) प्राप्त नहीं करता है। "धम्मज्जियं" यह पद यह सूचित करता है कि प्रतिलेखनादिकरूप जो व्यवहार है वह शास्त्रानुकूल है, तथा दंभ एवं सम्मान आदि के निमित्त जो व्यवहार किया जाता है वह परिहार्य है। "बुद्धेहायरियं" यह पद 'यह व्यवहार तीर्थंकर एवं गणधरों की परंपरा से चला आ रहा है अतः प्रामाणिक है' यह सूचित करता है ॥ ४२ ॥

વામાં આવેલ છે તથા सया–सदा સર્વ કાળ बुद्धेहायरियं–बुद्धः आचरितः તીર્થંકર ગણધરોથી સેવીત થયેલ છે એવાં આ ववहारं–व्यवहारः પ્રતિલેખનાદિરૂપ કર્તવ્ય છે. આ વ્યવહારને પોતાના આચરણમાં લાવનાર સાધુ गरहं-गर्हां 'આઅવિનીત છે' ઈત્યાદિ રૂપ નિંદાને नाभिगच्छइ–नाभिगच्छति પ્રાપ્ત કરતા નથી. धम्मज्जियं આ પદથી એ સૂચિત થાય છે કે પ્રતિલેખનાદિક રૂપ જે વ્યવહાર છે તે શાસ્ત્રાનુકૂળ છે. તથા દંભ અને સમ્માન આદિ નિમિત્ત જે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે તે પરિહાર્ય છે "बुद्धेहायरियं" આ પદથી આ વ્યવહાર તીર્થંકર તેમજ ગણધરોની પરંપરાથી ચાલ્યો આવે છે આથી તે પ્રમાણીક છે એવું સૂચિત કરવામાં આવે છે. ॥ ४२ ॥

छाया—मनोगतं वाक्यगतं, ज्ञात्वा आचार्यस्य तु।
तत् परिगृह्य वाचा, कर्मणा उपपादयेत् ॥४३॥

टीका—'मणोगयं' इत्यादि—

आचार्यस्य मनोगतं=मनसि वर्तमानं, तथा वाक्यगतं=वचसि स्थितं तु शब्दात् कायगतमपि कार्यं पूर्वं ज्ञात्वा, पश्चात् तत्=कार्यं वाचा परिगृह्य=अङ्गीकृत्य, 'अहमेतत् कार्यं करोमि' इत्युक्त्वा शिष्यः कर्मणा=कायिक्या क्रियया, उपपादयेत्=संपन्नं कुर्यात्। यत् कार्यं गुरोर्मनसि विद्यमानं, 'कार्यमिदं क्रियताम्' इत्यादिना वचसा वाऽभिहितं, गुरुणा क्रियमाणं वा यत् कार्यं तद् गुरुहस्तादुपादाय त्वरितमेव सुशिष्येण संपादनीयमिति भावः ॥४३॥

'मणोगयं' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(आयरियस्स मणोगयं वक्कगयं-आचार्यस्य मनोगतं वाक्यगतं) आचार्य महाराज के मनोगत एवं वाक्यगत "तु" शब्द से कायगत कार्य को (जाणित्ता-ज्ञात्वा) पहिले जानकर पश्चात् (तं-तत्) उस कार्य को (वायाए-वाचा) वाणी से (परिगिज्झ-परिगृह्य) अंगीकार कर के शिष्य (कम्मुणा-कर्मणा) कायसंबंधी क्रिया द्वारा (उववायए-उपपादयेत्) उस कार्य को कर देवे। जो कार्य गुरु के मन में स्थित हो-गुरु ने जिस कार्य को करने का विचार किया हो 'इदं कार्यम् क्रियताम्' 'यह काम करो' इस प्रकार जिस कार्य को करने के लिये उन्होंने कहा हो, अथवा गुरु महाराज जिस कार्य को स्वयं अपने हाथ से कर रहे हों तो विनयी शिष्य का कर्तव्य है कि वह उस कार्य को शीघ्र ही स्वयं संपादित करे। और गुरु महाराज करते हों तो उनके हाथ से लेकर स्वयं करने लग जाय ॥ ४३ ॥

मणोगयं-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आयरियस्स मणोगयं वक्कगयं-आचार्यस्य मनोगतं वाक्यगतं આચાર્ય મહારાજના મનોગત્ અને વાકયગત "તુ" શબ્દથી કાયગત કાર્યને जाणित्ता-ज्ञात्वा પહેલાં જાણીને પછીથી तं-तत् તે કાર્યને वायाए-वाचा વાણીથી परिगिज्झ-परिगृह्य અંગિકાર કરીને શિષ્ય कम्मुणा-कर्मणा કાય સંબંધી ક્રિયા દ્વારા उववायए-उपपादयेत् એ કાર્ય કરી દે. જે કાર્ય ગુરુના મનમાં સ્થિત હોય, ગુરુએ જે કાર્ય કરવાનો વિચાર કર્યો હોય, "આ કામ કરો." આ પ્રકાર જે કાર્યને કરવા માટે પોતે પોતાના હાથથી કરી રહ્યા હોય તો વિનયી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે એ તે કાર્યને તુરત જ પોતે ઉપાડી લે અને ગુરુ મહારાજ કરતા હોય તો તેમના હાથમાંથી લઈને પોતે કરવા લાગી જાય. ॥ ४३ ॥

मूलम्—वित्ते अचोइए निच्चं, खिप्पं हवइ सुचोइए ।
जहोवइट्ठं सुकयं, किच्चाइं कुव्वई सया ॥४४॥

छाया—वित्तः अनोदितः नित्यं, क्षिप्रं भवति सुनोदितः ।
यथोपदिष्टं सुकृतं, कृत्यानि करोति सदा ॥ ४४ ॥

टीका—'वित्ते' इत्यादि—

वित्तः=विनयादिगुणेन प्रसिद्धः शिष्यः, अनोदितः=अप्रेरित एव गुरुकार्येषु नित्यं=सर्वदा, प्रवर्तते। कदाचित् स्वयमेव कार्यं कुर्वाणः सुनोदितः=गुरुणा सुष्ठु प्रेरितश्चेत् स विनयवान् शिष्यः क्षिप्रं=क्षिप्रकृद् शीघ्रमेव-कार्यकारी भवति। अयं भावः-कार्यं कुर्वन् आचार्येण प्रेरितश्चेद् एवं न ब्रूते-'अहं तु कार्यंकरोम्येव, किं

'वित्ते' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वित्ते-वित्तः) विनय आदि गुणों से प्रसिद्ध शिष्य (अचोइए-अनोदितः) विना कहे ही-प्रेरणाकिये विना ही-अपने गुरु महाराज के कार्यों में (निच्चं-नित्यं) सर्वदा प्रवृत्ति शील रहा करता है। (सुचोइए-सुनोदितः) गुरु महाराज अपने कार्य को करने की प्रेरणा करें तो विनयवान् शिष्य का कर्तव्य है कि वह (खिप्पं हवइ-क्षिप्रं भवति) गुरु महाराज का कार्य यतनापूर्वक शीघ्र करे। ऐसा शिष्य गुरु महाराज जब कार्य करने के लिये कहते हैं तब ऐसा नहीं कहता है कि 'मैं तो कार्य कर ही रहा हूं आप क्यों कहते हैं'। वह तो (सया-सदा) सर्वदा जो कुछ भी करने को कहा जाता है उसे ही कहने के अनुसार (सुकयं-सुकृतं) जैसे वह अच्छी रीति से हो सकता है उसी

वित्ते इत्यादि-

અન્વયાર્થ—वित्त-वित्तः વિનય આદિ ગુણોથી પ્રસિદ્ધ શિષ્ય अचोइए-अनोदितः કહ્યા વગર પ્રેરણા કર્યા વગર-પોતાના ગુરુ મહારાજના કાર્યોમાં निच्चं-नित्यं સદા સર્વદા પ્રવૃતિશીલ રહ્યા કરે છે. सुचोइए-सुनोदितः ગુરુ મહારાજ પોતાનું કાર્ય કરવા માટે પ્રેરણા કરે તો વિનયવાન શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે खिप्पं हवइ-क्षिप्रं भवति ગુરુ મહારાજના તે કાર્યને યત્નાપૂર્વક તુરત જ કરવા માંડે. વિનયી શિષ્ય ગુરુ મહારાજના તરફથી કામ માટેનું સૂચન થતાં એવું કદી પણ કહેતો નથી કે, હું કામ તો કરી રહ્યો છું, આપ શા માટે કહો છો. તે તો सया-सदा સર્વદા એને જે કાંઈ કહેવામાં આવે તે કામ તે કહેવા અનુસાર सुकयं-सुकृतं જેમ તે સારી રીતે થઈ શકે એ રીતે किच्चाइं कव्वइ-कृत्यानि

भवद्भिः प्रलप्यते?' इति। यथोपदिष्टम्=उपदिष्टमनतिक्रम्य सर्वमुपदिष्टं कार्यं, सुकृतं =सुष्ठु कृतं, यथा स्यात्, तथा कार्याणि=सर्वाणि गुरुकार्याणि, सदा=सर्वकालं, करोति=संपादयति। गुरुकार्येष्वालस्यं न विधेयं प्रसन्नभावेन तदेव कार्यं सत्वरं करणीयमिति भावः॥ ४४॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—नच्चा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायए।
हवइ किच्चाण सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥४५॥

छाया—ज्ञात्वा नमति मेधावी, लोके कीर्तिस्तस्य जायते।
भवति कृत्यानां शरणं, भूतानां जगती यथा॥ ४५॥

टीका—'नच्चा' इत्यादि—

मेधावी=मर्यादावर्ती शिष्यः, ज्ञात्वा=अनन्तरोक्तं सर्वमध्ययनार्थमवगम्य, नमति=नम्रीभवति विनयवान् भवतीत्यर्थः, स्वकर्तव्यकरणं प्रति सादरमुद्यतो भवतीति यावत्। विनयस्य फलमाह—'लोए' इत्यादि। लोके तस्य कीर्तिः—

रीति के माफिक (किच्चाइं कुव्वइ—कृत्यानि करोति) उन सब कार्यों को सुसंपादित करता है। गुरु महाराज के कार्यों में कभी भी आलस्य नहीं करना चाहिये प्रत्युत प्रसन्नचित्त से जो कुछ भी करने को कहा जाय वह शीघ्र ही कर देना चाहिये॥ ४४॥

अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं— 'नच्चा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मेहावी—मेधावी) मर्यादावर्ती शिष्य (नच्चा—ज्ञात्वा) अनन्तरोक्त इस समस्त अध्ययन के अर्थ को जानकर (नमइ—नमति) अवश्य विनयी होता है। अर्थात् अपने कर्तव्य को निभाने के लिये सादर उद्यत हो जाता है। (से लोए कित्ती जायए—तस्य लोके कीर्तिः

करोति ते બધાં કામો સારીરીતે કરતો રહે છે. ગુરુ મહારાજના કામોમાં કદી પણ આળસ શિષ્યે ન કરવી જોઈએ. જે કાંઈ કરવાનું કહેવામાં આવે તે પ્રસન્ન ચિત્તે શીઘ્ર કરી દેવું જોઈએ. ॥ ૪૪ ॥

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—नच्चा इत्यादि—

અન્વયાર્થ—मेहावी-मेधावीમર્યાદાવર્તી શિષ્ય नच्चा-ज्ञात्वा અનન્તરોક્ત આ સમસ્ત અધ્યયનના અર્થને જાણીને नमइ-नमति અવશ્ય વિનયી બને છે. અર્થાત્ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવવા માટે સાદર ઉદ્યત રહે છે. से लोए कित्ति

'अनेन सफलीकृतं जन्म, छिन्नं च दुश्छेद्यं कर्मबन्धनं निस्तीर्णश्च दुस्तरः संसार-सागरः' इत्यादिरूपा, जायते=प्रादुर्भवति, अपि च-स कृत्यानां=आचार्याणां शरणम्=आश्रयो भवति, यथा जगती=पृथिवी, भूतानां=प्राणिनां शरणम्=आधारोऽस्ति तद्वत् ॥ ४५ ॥

मूलम्—पुज्जा जस्स पसीयंति, संबुद्धा पुव्वसंथुया ।
पसन्ना लाभइस्संति, विउलं अट्ठियं सुयम् ॥४६॥

छाया—पूज्या यस्य प्रसीदन्ति, संबुद्धाः पूर्वसंस्तुताः ।
प्रसन्ना लाभयिष्यन्ति, विपुलम् आर्थिकं श्रुतम् ॥ ४६ ॥

टीका—'पुज्जा' इत्यादि—

संबुद्धाः=सम्यग्ज्ञानवन्तः, पूर्वसंस्तुताः=पूर्वं सम्यक् प्रकारेण स्तुताः, श्रुतदा-

---

जायते) जो साधु अपने कर्तव्य को निभाता है उसका उसे यह फल मिलता है कि उसकी कीर्ति इस लोक में फैल जाती है। लोग कहने लग जाते हैं कि इसने अपने जन्म को सफल बना लिया है। दुश्छेद्य कर्मबन्धन इसने छेद डाला है। दुस्तर संसार सागर इसने पार कर लिया है। (जहा-यथा) जैसे-(जगई-जगती) पृथिवी (भूयाणं सरणं हवइ-भूतानां शरणं भवति) प्राणियों के लिये आधारभूत होती है, इसी तरह वह शिष्य भी (किच्चाण सरणं हवइ-कृत्यानां शरणं भवति) अपने आचार्य महाराज का आधार बन जाता है ॥४५॥

'पुज्जा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(संबुद्धा-संबुद्धाः) पहिले-श्रुतदान के पहिले ही विनय-

---

लोके कीर्तिः जायते જે સાધુ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવે છે એને તેનું એ ફળ મળે છે કે, તેમની કિર્તી આ લોકમાં ફેલાઈ જાય છે, લોકો કહેવા લાગે છે કે, આણે પોતાના જન્મને સફળ બનાવી લીધો છે. કર્મના બંધનને એણે તોડી નાખ્યાં છે, દુસ્તર સંસાર સાગર એણે પાર કરી લીધો છે. जहा-यथा જેમ-जगई-जगती પૃથ્વી भूयाणं सरणं हवइ-भूतामां शरणं भवति પ્રાણીઓને માટે આધારભૂત હોય છે, એજ રીતે તે શિષ્ય પણ પોતાના આચાર્ય મહારાજનો આશ્રય બની જાય છે. ॥ ૪૫ ॥

पुज्जा-इत्यादि—

અન્વયાર્થ—संबुद्धा-संबुद्धाः પહેલાં શ્રુતદાનના પહેલાં-વિનયગુણથી

भवद्भिः मलप्यते?' इति। यथोपदिष्टम्=उपदिष्टमनतिक्रम्य सर्वमुपदिष्टं कार्यं, सुकृतं =सुष्ठु कृतं, यथा स्यात्, तथा कार्याणि=सर्वाणि गुरुकार्याणि, सदा=सर्वकालं, करोति=संपादयति। गुरुकार्येष्वालस्यं न विधेयं प्रसन्नभावेन तदेव कार्यं सत्वरं करणीयमिति भावः॥ ४४॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—नच्चा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायए।
हवइ किच्चाण सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥४५॥

छाया—ज्ञात्वा नमति मेधावी, लोके कीर्तिस्तस्य जायते।
भवति कृत्यानां शरणं, भूतानां जगती यथा॥ ४५॥

टीका—'नच्चा' इत्यादि—

मेधावी=मर्यादावर्ती शिष्यः, ज्ञात्वा=अनन्तरोक्तं सर्वमध्ययनार्थमवगम्य, नमति=नम्रीभवति विनयवान् भवतीत्यर्थः, स्वकर्तव्यकरणं प्रति सादरमुद्यतो भवतीति यावत्। विनयस्य फलमाह—'लोए' इत्यादि। लोके तस्य कीर्तिः-

रीति के माफिक (किच्चाइं कुव्वइ—कृत्यानि करोति) उन सब कार्यों को सुसंपादित करता है। गुरु महाराज के कार्यों में कभी भी आलस्य नहीं करना चाहिये प्रत्युत प्रसन्नचित्त से जो कुछ भी करने को कहा जाय वह शीघ्र ही कर देना चाहिये॥ ४४॥

अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं- 'नच्चा' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(मेहावी—मेधावी) मर्यादावर्ती शिष्य (नच्चा—ज्ञात्वा) अनन्तरोक्त इस समस्त अध्ययन के अर्थ को जानकर (नमइ—नमति) अवश्य विनयी होता है। अर्थात् अपने कर्तव्य को निभाने के लिये सादर उद्यत हो जाता है। (से लोए कित्ती जायए—तस्य लोके कीर्तिः

करोति ते બધાં કામો સારીરીતે કરતો રહે છે. ગુરુ મહારાજના કામોમાં કદી પણ આળસ શિષ્યે ન કરવી જોઈએ. જે કાંઈ કરવાનું કહેવામાં આવે તે પ્રસન્ન ચિત્તે શીઘ્ર કરી દેવું જોઈએ. ॥ ૪૪ ॥

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—नच्चा इत्यादि-

અન્વયાર્થ—मेहावी-मेधावीમર્યાદાવર્તી શિષ્ય नच्चा-ज्ञात्वा અનન્તરોક્ત આ સમસ્ત અધ્યયનના અર્થને જાણીને नमइ-नमति અવશ્ય વિનયી બને છે. અર્થાત્ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવવા માટે સાદર ઉદ્યત રહે છે. से लोए किति जायए-तस्य

'अनेन सफलीकृतं जन्म, छिन्नं च दुश्छेद्यं कर्मबन्धनं निस्तीर्णश्च दुस्तरः संसार-सागरः' इत्यादिरूपा, जायते=प्रादुर्भवति, अपि च-स कृत्यानां=आचार्याणां शरणम्=आश्रयो भवति, यथा जगती=पृथिवी, भूतानां=प्राणिनां शरणम्=आधारोऽस्ति तद्वत् ॥ ४५ ॥

मूलम्—पुज्जा जस्स पसीयंति, संबुद्धा पुव्वसंथुया ।
पसन्ना लाभइस्संति, विउलं अट्ठियं सुयम् ॥४६॥

छाया—पूज्या यस्य प्रसीदन्ति, संबुद्धाः पूर्वसंस्तुताः ।
प्रसन्ना लाभयिष्यन्ति, विपुलम् आर्थिकं श्रुतम् ॥ ४६ ॥

टीका—'पुज्जा' इत्यादि—

संबुद्धाः=सम्यग्ज्ञानवन्तः, पूर्वसंस्तुताः=पूर्वं सम्यक् प्रकारेण स्तुताः, श्रुतदा-

---

जायते) जो साधु अपने कर्तव्य को निभाता है उसका उसे यह फल मिलता है कि उसकी कीर्ति इस लोक में फैल जाती है। लोग कहने लग जाते हैं कि इसने अपने जन्म को सफल बना लिया है। दुश्छेद्य कर्मबन्धन इसने छेद डाला है। दुस्तर संसार सागर इसने पार कर लिया है। (जहा-यथा) जैसे-(जगई-जगती) पृथिवी (भूयाणं सरणं हवइ-भूतानां शरणं भवति) प्राणियों के लिये आधारभूत होती है, इसी तरह वह शिष्य भी (किच्चाण सरणं हवइ-कृत्यानां शरणं भवति) अपने आचार्य महाराज का आधार बन जाता है ॥ ४५ ॥

'पुज्जा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(संबुद्धा-संबुद्धाः) पहिले-श्रुतदान के पहिले ही विनय-

---

लोके कीर्तिः जायते જે સાધુ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવે છે એને તેનું એ ફળ મળે છે કે, તેમની કિર્તી આ લોકમાં ફેલાઇ જાય છે, લોકો કહેવા લાગે છે કે, આણે પોતાના જન્મને સફળ બનાવી લીધો છે. કર્મના બંધનને એણે તોડી નાખ્યાં છે, દુસ્તર સંસાર સાગર એણે પાર કરી લીધો છે. जहा-यथा જેમ-जगई-जगती પૃથ્વી भूयाणं सरणं हवइ-भूतामां शरणं भवति પ્રાણીઓને માટે આધારભૂત હોય છે, એજ રીતે તે શિષ્ય પણ પોતાના આચાર્ય મહારાજનો આશ્રય બની જાય છે. ॥ ૪૫ ॥

पुज्जा-इत्यादि—

અન્વયાર્થ—संवुद्धा-संवुद्धाः પહેલાં શ્રુતદાનના .પહેલાં-વિનયગુણથી

कार्ये रुचिरिच्छा यस्य स मनोरुचिः-गुरुमनोऽनुवर्ती न तु स्वेच्छाचारी तिष्ठति= आस्ते तथा-तपःसमाचारीसमाधिसंवृतः-तपसोऽनशनादेर्द्वादशविधस्य समाचारी च समाधिश्च तपःसमाचारीसमाधी, ताभ्यां संवृतः=निरुद्धास्रवः, पञ्च व्रतानि=प्राणातिपातविरमणादीनि पञ्चमहाव्रतानि पालयित्वा=निरतिचारं समाराध्य महाद्युतिः =महती द्युति र्यस्य स महाद्युतिः=तपस्तेजःसमन्वितः, तेजोलेश्यापुलाकलब्ध्यादि सहितो भवतीत्यर्थः ॥ ४७ ॥

कार्य को संपादन करने की जिसकी इच्छा बनी रहती है-गुरु महाराज की इच्छानुसार चलने वाला, स्वेच्छाचारी नहीं। एवं (तवोसमायारिसमाहिसंवुडे-तपःसमाचारीसमाधिसंवृतः) अनशन आदि बारह प्रकार के तप के अनुष्ठान से, तथा चित्तकी शुद्धिरूप समाधि से जिसने आस्रव के द्वारको निरुद्ध कर दिया है (पंचवयाइं पालिया-पंचव्रतानि पालयित्वा) पांच प्राणातिपातविरमण आदि महाव्रतों का निरतिचार पालन करके (महज्जुई चिट्ठइ-महाद्युतिः तिष्ठति) तपस्तेज से समन्वित होता हुआ तेजोलेश्या एवंपुलाकलब्धि आदि से सहित होता है।

भावार्थ—गुरु महाराज के प्रसाद से जिसने श्रुतज्ञान प्राप्त कर लिया है ऐसा शिष्य शास्त्रसंमत अर्थ में विगतसंशयहोकर जनता द्वारा प्रसंशनीयज्ञानवाला माना जाता है। उसके वचन को जनता निस्संदेह अंगीकार कर लेनेमें निस्संकोचित हो जाती है। उसकी विनयादि

પોતાનો ગુરુ મહારાજના મનોનુકૂળ કાર્ય સંપાદન કરવાની ઇચ્છા જેની બની રહે છે. એવા ગુરુ મહારાજની ઈચ્છાનુસાર ચાલવાવાળા સ્વેચ્છાચારી નહિં એવા શિષ્ય કે જેણે तवोसमायारिसमाहिसंवुडे-तपः समाचारीसमाधिसंवृतः અનશન આદિ બાર પ્રકારનાતપના અનુષ્ઠાનથી તથા ચિત્તની શુદ્ધિરૂપ સમાધીથી જેણે આશ્રવના દ્વારને નિરૂદ્ધ કરી દીધાં છે, पंचवयाइं पालिया-पंचव्रतानि पालयित्वा પંચ પ્રણાતિપાત વિરમણ આદિ મહાવૃતોને નિરતિચાર પાલન કરી महज्जुई चिट्ठइ-महाद्युतिः तिष्ठति તપસ્તેજથી સમન્વિત થઈ તેજો લેશ્યા એવં પુલાકલબ્ધિ આદિથી સહિત બને છે.

ભાવાર્થ—ગુરુ મહારાજના પ્રસાદથી શ્રુતજ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કરી લીધું છે એવા શિષ્ય શાસ્ત્રીય સંમત અર્થમાં વિગતસંશય બનીને જનતા દ્વારા પ્રશંસનીય જ્ઞાનવાળા માનવામાં આવે છે. એવા વચનને જનતા નિઃસંદેહ અંગીકાર કરવામાં સંકોચરહિત બની જાય છે. એની ક્રિયા-સંપત્તિથી ગુરુ મહારાજ

मूलम्—से देवगंधव्वमणुस्सपूइए, चइत्तु देहं मलपंकपुव्वयं।
सिद्धे वा हवइ सासए, देवे वा अप्परए महिड्ढिए-त्ति बेमि ॥४८॥
[स सिद्धए वा हवए य सासए, सुरेय वा अप्परए महिड्ढि ए-त्तिबेमि]

॥ उत्तरज्झयणस्स पढमज्झयणं समत्तं ॥

छाया—स देव गन्धर्वमनुष्यपूजितः, त्यक्त्वा देहं मलपङ्कपूतिकम्।
सिद्धो वा भवति शाश्वतः, देवो वा अल्परजा महर्द्धिक इति ब्रवीमि ॥४८॥
[स सिद्धो वा भवति च शाश्वतः, सुरश्च वा अल्परजा महर्द्धिकः-इति ब्रवीमि]

टीका—'स देवगंधव्व०' इत्यादि—

सः=पूर्वोक्तलक्षणविशिष्टो विनयवान् शिष्यः, इह लोके देवगन्धर्वमनुष्यपूजितः=देवैः=वैमानिक ज्योतिष्कैः, गन्धर्वैः-गन्धर्वनिकायो-पलक्षितैर्व्यन्तरभवनपतिभिः, मनुष्यैः=चक्रवर्त्यादिभिः पूजितः संमानितो भवति। यथा मलपङ्कपूतिकं=मलं=विण्मूत्रादिकं, तदेव पङ्कः कर्दमस्तेन पूतिकं=दुर्गन्धियुक्तंदेहम्-औदारिकं

क्रियासंपत्ति से गुरु महाराज उस पर सदा प्रसन्न रहा करते हैं। द्वादश प्रकार की तपस्या से वह कर्मों के आस्रव को रोकने वाला हो जाता है। पांच महाव्रतों की आराधना से उसका आत्मिक बल विशिष्ट होकर उसको तपस्तेज की लब्धि से संपन्न बना देता है ॥ ४७ ॥

'सदेव' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(स-सः) पूर्वोक्त लक्षणों से विशिष्ट विनयशाली शिष्य (देवगंधव्वमणुस्सपूइए-देवगंधर्वमनुष्य पूजितः) देव वैमानिक ज्योतिष्क देवों से गंधर्व-गंधर्वनिकाय से उपलक्षित व्यन्तर देवों से, एवं भवनपति-देवों से, तथा मनुष्यों-चक्रवर्ती आदि से पूजित होता है। तथा (मलपं-

---

એના પર સદા પ્રસન્ન રહ્યા કરે છે બાર પ્રકારની તપસ્યાથી તે કર્મના આશ્રવને રોકનાર બની જાય છે. અને પાંચ મહાવ્રતોની આરાધનાથી એનું આત્મિક બલ વિશિષ્ટ બને છે. અને આથી તેને તપસ્તેજની લબ્ધિ સંપન્ન બનાવે છે. ॥ ૪૭ ॥

" स देव ઈત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—स-सः પૂર્વોક્ત લક્ષણુની વિશિષ્ટ વિનયશાળી શિષ્ય देव गंधव्व-मणुस्सपूइए-देव गंधर्व मनुष्य पूजितः દેવ—વૈમાનિક જ્યોતિષ્ક દેવો, ગંધર્વ-ગંધર્વ નિકાયથી ઉપલક્ષિત વ્યન્તર દેવ અને ભવનપતિ દેવો તથા મનુષ્યો—ચક્રવતી આદિથી પૂજીત બને છે. તથા मलपंक पूइयं देहं चइत्तु-मलपंकपूतिकं देहं त्यक्त्वा

मनुष्यशरीरं, त्यक्त्वा, शाश्वतः=सर्वकालावस्थायी जन्ममरणरहितः सिद्धो भवति। वा=अथवा, सावशेपकर्मा तु अल्परजाः=अल्पकर्मा महर्द्धिकः=महती=दिव्या ऋद्धिः= विमानादिसम्पत्, उपलक्षणेन दिव्यानि द्युतियशोवर्णबलवीर्यादीनि च यस्य स महर्द्धिकः, तत्र=द्युतिः-शरीराभरणकान्तिः, यशः=कीर्तिः, वर्णः=शुक्लादिः, बलं= शारीरिकपराक्रमः, वीर्यम्=आत्मबलम्, आदिपदेन-इतोऽन्यदपि संग्राह्यम्, एभिः संपन्नः, देवो भवति।

कपूइयं देहं चइत्तु-मलपंकपूतिकं देहं त्यक्त्वा) शुक्रशोणित से जन्य इस औदारिक शरीर का परित्याग कर (सासए सिद्धे हवइ-शाश्वतः सिद्धो वा भवति) अनंत काल तक सदा सिद्धि स्थान में रहने वाला सिद्ध परमात्मा हो जाता है। (वा) अथवा यदि वह सिद्ध नहीं बने तो (अप्परए महिड्ढिए देवे वा हवइ-अल्परजाः महर्द्धिकः देवो वा भवति) अल्पकर्मा महर्द्धिक देव हो जाता है।

भावार्थ — पूर्वोक्तलक्षणविशिष्ट विनीत शिष्य देवादिक द्वारा पूज्य होता है, एवं इस अपवित्र औदारिक शरीर का परित्याग कर सिद्ध हो जाता है। यदि कर्म शेप रह जाय तो वह महाऋद्धिशाली देव होता है। यहां ऋद्धिसे द्युति, यश, वर्ण, बल, वीर्य इन सबका ग्रहण हुवा है। विमान आदि संपत्ति का नाम ऋद्धि है। शरीर एवं आभरण की कान्ति का नाम द्युति है। कीर्त्ति का नाम यश है। शरीर का जो शुक्ल आदि वर्ण है - उसका नाम वर्ण है। शारीरिक पराक्रम का नाम बल एवं आत्मजन्य शक्ति का नाम वीर्य है।

શુક્ર શોણિત જન્ય આ ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી सासए सिद्धे हवइ- शाश्वतः सिद्धो भवति અનન્તકાળ સુધી સદા સિદ્ધિ સ્થાનમાં રહેવાવાળા સિદ્ધ પરમાત્મા બની જાય છે. वा અથવા જો તે સિદ્ધ ન બને તો, અલ્પકર્મા મહ- ર્દ્ધિક દેવ બની જાય છે.

ભાવાર્થ—પૂર્વોક્ત લક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા પૂજ્ય બને છે. અને આ અપવિત્ર ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી કાં તો સિદ્ધ બની જાય છે. જો કર્મ શેપ રહી જાય તો તે મહાઋદ્ધિ શાળી દેવ બને છે. ઋદ્ધિથી દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, બળ, વીર્ય, આ બધાનું ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ છે, વિમાન આદિ સંપત્તિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર અને આભરણની કાન્તિનું નામ દ્યુતિ છે, કીર્તિનું નામ યશ છે. શરીરનો જે શુકલ આદિ વર્ણ છે-દ્રવ્ય લેશ્યા છે-એનું નામ વર્ણ છે. શારીરિક પરાક્રમનું નામ બળ છે. અને

इति शब्दः समाप्तिबोधकः, अथवा 'इति' एवम्-अमुना प्रकारेण एतद् विनयश्रुताख्यमध्ययनं ब्रवीमि यथा भगवता कथितं तथा कथयामि न तु स्वबुद्ध्या परिकल्प्य किंचिद् ब्रवीमीत्यर्थः ॥ ४८ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापक-प्रवि-शुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक-
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-
"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुर-राजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-
श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीमदुत्तराध्ययन-
सूत्रस्य प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायां
विनयसमाधिनामकं प्रथममध्ययनं
संपूर्णम् ॥ १ ॥

('त्तिबेमि'-इति ब्रवीमि) यह पद अध्ययनकी समाप्ति का सूचक है, इसका यह अर्थ है कि-श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं कि हे जम्बू! यह विनयश्रुत नाम का अध्ययन जैसा भगवान से सुना है उसी तरह का मैंने कहा है। इस में अपनी बुद्धि से कल्पित कुछ नहीं कहा गया है ॥ ४८ ॥

विनयश्रुतनामक प्रथम अध्ययन सम्पूर्ण ॥ १ ॥

શક્તિનું નામ વીર્ય છે. "त्तिबेमि" 'इति ब्रवीमि' આ પદ અધ્યયનની સમાપ્તિનું સૂચક છે તેનો અર્થ આ છે કે-શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે હે જંબૂ! આ વિનયશ્રુત નામનું અધ્યયન જેવું ભગવાનથી સાંભળ્યું છે તેજ પ્રકારે મેં કહ્યું છે. આમાં પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પિત કાંઈ નથી કહ્યું. ॥ ૪૮ ॥

॥ આ વિનયશ્રુત નામનું પ્રથમ અધ્યયન સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

द्वितीयाध्ययनम् ।

विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनं वर्णितम्, इदानीं द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य चायमभिसम्बन्धः–इहानन्तराध्ययने विनयः सविस्तरं वर्णितः, स चानुकूलप्रतिकूलपरीषहजयनशीलैरेव कर्त्तुं शक्यते इति द्वितीयं परीषहाख्यमध्ययनं प्रारभ्यते–

यद्वा—विनयाराधकाः प्रायः परीषहभाजो भवन्त्येवेति द्वितीयं परीषहाख्यमध्ययनं प्रारभ्यते, तस्येदमाद्यं सूत्रम्—

मूलम्–सुयं मे आउसं! तेणं भगवया एवमक्खायं–इह खलु बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा ॥१॥

छाया—श्रुतं मे आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम्–इह खलु द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां परिव्रजन् स्पृष्टो नो विनिहन्येत ॥१॥

द्वितीय अध्ययन।

विनयश्रुत नाम के प्रथम अध्ययन का वर्णन हुवा, अब सूत्रकार द्वितीय अध्ययन का वर्णन करते हैं। प्रथम अध्ययन के साथ इसका संबंध इस प्रकार है–प्रथम अध्ययन में विस्तारपूर्वक विनयधर्म का वर्णन करने में आया है। उस विनयधर्म की आराधना परीषहों को जीतने वाला ही कर सकता है, और विनयशील को प्रायः परीषह उत्पन्न होते ही हैं इसलिए अब परीषहाध्ययन कहते हैं जिसका यह प्रथमसूत्र है—"सुयंमे" इत्यादि।

બીજું અધ્યયન

વિનય શ્રુત નામના પ્રથમ અધ્યયનનું વર્ણન પુરૂં થયું હવે સૂત્રકાર બીજા અધ્યયનનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ અધ્યયનની સાથે એનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે. પ્રથમ અધ્યયનમાં વિસ્તાર પૂર્વક વિનય ધર્મનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. તે વિનય ધર્મની આરાધના પરિષહને જીતવાવાળા જ કરી શકે છે અને વિનયશીલને પરિષહ ઘણે ભાગે ઉત્પન્ન થાય જ છે, આ માટે હવે "પરિષહાધ્યયન" કહેવામાં આવે છે જેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે સુયંમે ઇ...

टीका—श्रीसुधर्मा स्वामी श्रीजम्बूस्वामिनं प्रति कथयति–'सुयं मे आउसं!' इत्यादि। हे आयुष्मन्! भगवता=ज्ञानादियुक्तेन, तेन=तीर्थंकरेण, एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण, यत् आख्यातं=सकलजीवभाषापरिणामिन्या भाषया कथितम्, उक्तञ्च–

देवा दैवीं नरा नारीं, शबराश्चापि शाबरीम्।
तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्चीं, मेनिरे भगवद्गिरम्॥ १॥

तत्, मे=मया, श्रुतम्। भगवत्कथितमेवार्थं तवाग्रे वर्णयामीति भावः। अस्य सविस्तरं व्याख्यानं जिज्ञासुभिराचाराङ्गसूत्रस्य मत्कृताचारचिन्तामणिटीकायां द्रष्टव्यम्। यद्वा–'आउसंतेणं' इत्येकं पदं, 'मया' इत्यस्य विशेषणम्।

श्री सुधर्मा स्वामी श्री जंबूस्वामी से कहते हैं–(आउसं–आयुष्मन्) कि हे आयुष्मन्! जम्बू! (तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम्) ज्ञानादि गुणों से युक्त उन तीर्थंकर भगवान् श्री महावीर स्वामी ने वक्ष्यमाण प्रकार से कहा है वह (मे सुयं–मया श्रुतम्) मैंने सुना है वही मैं कहता हूं। प्रभु की भाषा सर्वभाषामय होती है, कहा भी है–"देवा दैवीं" इत्यादि।

प्रभु की वाणी को देव, मनुष्य, आर्य, अनार्य, तिर्यञ्च, सभी अपनी अपनी भाषा में समझते हैं।

इस सूत्र का विस्तृत विवेचन आचारांग सूत्र की आचारचिन्तामणि टीका में किया गया है, इसलिए जिज्ञासु को वहां से देख लेना चाहिये। "आउसं तेणं" इस पद की संस्कृत छाया "आयुष्मन् तेन" ऐसी न

શ્રી સુધર્માસ્વામી, શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે आउसं–आयुष्मन् 'હે આયુષ્મન્ જમ્બૂ! तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम् જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત એવા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહ્યું છે मे सुयं–मया श्रुतम्–તે મેં સાંભળ્યું છે એ હું કહું છું. પ્રભુની ભાષા સર્વભાષામય હોય છે. કહ્યું પણ છે—देवा दैवीं ઈત્યાદિ.

પ્રભુની વાણીને દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સઘળા પોત પોતાની ભાષામાં સમજે છે.

આ સૂત્રનું વિસ્તૃત વિવેચન આચારાંગસૂત્રની આચારચિંતામણી ટીકામાં કરેલ છે. માટે જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જોઈ લેવું જોઈએ. "आउसं तेणं" એ પદની સંસ્કૃત છાયા "आयुष्मन् तेन" એવી ન થતાં आउसंतेणं" "आवसता"

मनुष्यशरीरं, त्यक्त्वा, शाश्वतः=सर्वकालावस्थायी जन्ममरणरहितः सिद्धो भवति। वा=अथवा, सावशेषकर्मा तु अल्परजाः=अल्पकर्मा महर्द्धिकः=महती=दिव्या ऋद्धिः=विमानादिसम्पत्, उपलक्षणेन दिव्यानि द्युतियशोवर्णबलवीर्यादीनि च यस्य स महर्द्धिकः, तत्र=द्युतिः-शरीराभरणकान्तिः, यशः=कीर्तिः, वर्णः=शुक्लादिः, बलं=शारीरिकपराक्रमः, वीर्यम्=आत्मबलम्, आदिपदेन-इतोऽन्यदपि संग्राह्यम्, एभिः संपन्नः, देवो भवति।

कपूइयं देहं चइत्तु-मलपंकपूतिकं देहं त्यक्त्वा) शुक्रशोणित से जन्य इस औदारिक शरीर का परित्याग कर (सासए सिद्धे हवइ-शाश्वतः सिद्धो वा भवति) अनंत काल तक सदा सिद्धि स्थान में रहने वाला सिद्ध परमात्मा हो जाता है। (वा) अथवा यदि वह सिद्ध नहीं बने तो (अप्परए महिड्ढिए देवे वा हवइ-अल्परजाः महर्द्धिकः देवो वा भवति) अल्पकर्मा महर्द्धिक देव हो जाता है।

भावार्थ — पूर्वोक्तलक्षणविशिष्ट विनीत शिष्य देवादिक द्वारा पूज्य होता है, एवं इस अपवित्र औदारिक शरीर का परित्याग कर सिद्ध हो जाता है। यदि कर्म शेष रह जाय तो वह महाऋद्धिशाली देव होता है। यहां ऋद्धिसे द्युति, यश, वर्ण, बल, वीर्य इन सबका ग्रहण हुवा है। विमान आदि संपत्ति का नाम ऋद्धि है। शरीर एवं आभरण की कान्ति का नाम द्युति है। कीर्त्ति का नाम यश है। शरीर का जो शुक्ल आदि वर्ण है - उसका नाम वर्ण है। शारीरिक पराक्रम का नाम बल एवं आत्मजन्य शक्ति का नाम वीर्य है।

શુક્ર શોણિત જન્ય આ ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી सासए सिद्धे हवइ-शाश्वतः सिद्धो भवति અનન્તકાળ સુધી સદા સિદ્ધિ સ્થાનમાં રહેવાવાળા સિદ્ધ પરમાત્મા બની જાય છે. वा અથવા જો તે સિદ્ધ ન બને તો, અલ્પકર્મા મહર્દ્ધિક દેવ બની જાય છે.

ભાવાર્થ—પૂર્વોક્ત લક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા પૂજ્ય બને છે. અને આ અપવિત્ર ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી કાં તો સિદ્ધ બની જાય છે. જો કર્મ શેષ રહી જાય તો તે મહાઋદ્ધિ શાળી દેવ બને છે. ઋદ્ધિથી દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, બળ, વીર્ય, આ બધાનું ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ છે, વિમાન આદિ સંપત્તિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર અને આભરણની કાન્તિનું નામ દ્યુતિ છે, કીર્તિનું નામ યશ છે. શરીરનો જે શુકલ આદિ વર્ણ છે—દ્રવ્ય લેશ્યા છે-એનું નામ વર્ણ છે. શારીરિક પરાક્રમનું નામ બળ છે. જન્ય

टीका—श्रीसुधर्मा स्वामी श्रीजम्बूस्वामिनं प्रति कथयति–'सुयं मे आउसं!' इत्यादि। हे आयुष्मन्! भगवता=ज्ञानादियुक्तेन, तेन=तीर्थंकरेण, एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण, यत् आख्यातं=सकलजीवभाषापरिणामिन्या भाषया कथितम्, उक्तञ्च–

देवा दैवीं नरा नारीं, शवराश्चापि शावरीम्।
तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्चीं, मेनिरे भगवद्गिरम्॥ १॥

तत्, मे=मया, श्रुतम्। भगवत्कथितमेवार्थं तवाग्रे वर्णयामीति भावः। अस्य सविस्तरं व्याख्यानं जिज्ञासुभिराचाराङ्गसूत्रस्य मत्कृताचारचिन्तामणिटीकायां द्रष्टव्यम्। यद्वा–'आउसंतेणं' इत्येकं पदं, 'मया' इत्यस्य विशेषणम्।

श्री सुधर्मा स्वामी श्री जंबूस्वामी से कहते हैं–(आउसं–आयुष्मन्) कि हे आयुष्मन्! जम्बू! (तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम्) ज्ञानादि गुणों से युक्त उन तीर्थंकर भगवान् श्री महावीर स्वामी ने वक्ष्यमाण प्रकार से कहा है वह (मे सुयं–मया श्रुतम्) मैंने सुना है वही मैं कहता हूं। प्रभु की भाषा सर्वभाषामय होती है, कहा भी है–"देवा दैवीं" इत्यादि।

प्रभु की वाणी को देव, मनुष्य, आर्य, अनार्य, तिर्यञ्च, सभी अपनी अपनी भाषा में समझते हैं।

इस सूत्र का विस्तृत विवेचन आचारांग सूत्र की आचारचिन्तामणि टीका में किया गया है, इसलिए जिज्ञासु को वहां से देख लेना चाहिये। "आउसं तेणं" इस पद की संस्कृत छाया "आयुष्मन् तेन" ऐसी न

શ્રી સુધર્માસ્વામી, શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે आउसं–आयुष्मन् 'હે આયુષ્મન્ જમ્બૂ! तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम् જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત એવા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહ્યું છે मे सुयं–मया श्रुतम्–તે મેં સાંભળ્યું છે એ હું કહું છું. પ્રભુની ભાષા સર્વભાષામય હોય છે. કહ્યું પણ છે—દેવા દૈવીં ઈત્યાદિ.

પ્રભુની વાણીને દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સઘળા પોત પોતાની ભાષામાં સમજે છે.

આ સૂત્રનું વિસ્તૃત વિવેચન આચારાંગસૂત્રની આચારચિંતામણી ટીકામાં કરેલ છે. માટે જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જોઈ લેવું જોઈએ. "आउसं तेणं" એ પદની સંસ્કૃત છાયા "आयुष्मन् तेन" એવી ન થતાં आउसंतेणं" "आवसता"

द्वितीयाध्ययनम् ।

विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनं वर्णितम्, इदानीं द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तराध्ययने विनयः सविस्तरं वर्णितः, स चानुकूलप्रतिकूलपरीषहजयनशीलैरेव कर्तुं शक्यते इति द्वितीयं परीषहाख्यमध्ययनं प्रारभ्यते-

यद्वा—विनयाराधकाः प्रायः परीषहभाजो भवन्त्येवेति द्वितीयं परीषहाख्यमध्ययनं प्रारभ्यते, तस्येदमाद्यं सूत्रम्—

मूलम्—सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा ॥१॥

छाया—श्रुतं मे आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम्—इह खलु द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां परिव्रजन् स्पृष्टो नो विनिहन्येत ॥१॥

द्वितीय अध्ययन।

विनयश्रुत नाम के प्रथम अध्ययन का वर्णन हुवा, अब सूत्रकार द्वितीय अध्ययन का वर्णन करते हैं। प्रथम अध्ययन के साथ इसका संबंध इस प्रकार है-प्रथम अध्ययन में विस्तारपूर्वक विनयधर्म का वर्णन करने में आया है। उस विनयधर्म की आराधना परीषहों को जीतने वाला ही कर सकता है, और विनयशील को प्रायः परीषह उत्पन्न होते ही हैं इसलिए अब परीषहाध्ययन कहते हैं जिसका यह प्रथमसूत्र है—" सुयंमे " इत्यादि।

બીજું અધ્યયન

વિનય શ્રુત નામના પ્રથમ અધ્યયનનું વર્ણન પુરૂં થયું હવે સૂત્રકાર બીજા અધ્યયનનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ અધ્યયનની સાથે એનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે. પ્રથમ અધ્યયનમાં વિસ્તાર પૂર્વક વિનય ધર્મનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. તે વિનય ધર્મની આરાધના પરિષહને જીતવાવાળા જ કરી શકે છે અને વિનયશીલને પરિષહ ઘણું ભાગે ઉત્પન્ન થાય જ છે, આ માટે હવે " પરિષહાધ્યયન " કહેવામાં આવે છે જેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે સુયંમે ઈ

एवं श्रीसुधर्मस्वामिना प्रोक्ते सति श्री जम्बूस्वामी पृच्छति—

मूलम्—कयरे ते खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा? ॥२॥

छाया—कतरे ते खलु द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः। यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां परिव्रजन् स्पृष्टो न विनिहन्येत ? ॥२॥

टीका—'कयरे ते' इत्यादि।

कतरे=किंनामकास्ते=अनन्तरसूत्रोक्ताः खलु द्वाविंशतिः परीषहाः, अत्र खलु शब्दो वाक्यालंकारे, शेषपदानां व्याख्या पूर्ववत् ॥

तदा श्रीसुधर्मा स्वामी श्रीजम्बूस्वामिनं प्रति प्राह—

मूलम्—इमे ते खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया

इस तरह श्री सुधर्मास्वामि का कहने पर श्री जम्बू स्वामी पूछने लगे—'कयरे' इत्यादि।

(कासवेणं) काश्यपगोत्री (समणेणं भगवया महावीरेणं) श्रमण भगवान् महावीर स्वामी ने जिन २२ परिषहों का (पवेइया-प्रवेदिता) वर्णन किया है और जिनके सुनने आदि से भिक्षाचर्या में घूमता हुवा मुनि उन परिषहों से स्पृष्ट होने पर भी संयममार्ग से चलित नहीं होता है उन परिषहों के नाम क्या २ हैं ?।

सुधर्मास्वामी जंबूस्वामी के २२ परिषहों के नामों को जानने विषयक प्रश्न का उत्तर देने के लिये कह रहे हैं कि हे जंबू! सुनो—

આ પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું ત્યારે જમ્બૂસ્વામી ફરી પૂછવા લાગ્યા कयरे ઈત્યાદિ.

कासवेणं કાશ્યપગોત્રી "समणेणं भगवया महावीरेणं" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ જે ૨૨ પરિષહોનું पवेइया-प्रवेदिता વર્ણન કરેલ છે. અને જેના સાંભળવા આદિથી ભિક્ષાચર્યામાં ફરી રહેલ મુનિ એ પરિષહોથી સ્પૃષ્ટ થયા પછી પણ સંયમ માર્ગથી ચલિત બનતા નથી. એ પરિષહોનાં નામ કયાં કયાં છે?

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને ૨૨ પરિષહોના નામને જાણવા અંગેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે, હે જમ્બૂ! સાંભળો "इमे" ઈત્યાદિ!

कदाचित् स्पृष्टः=परीषहैराक्रान्तः सन् , न विनिहन्येत=मोक्षमार्गात् प्रच्युतो न भवेदित्यर्थः। 'भिक्खायरियाए' इत्यनेन भिक्षाटने प्रायः परीषहाः प्रादुर्भवन्ति, इति सूचितम् ॥

नहीं होवे। "भिक्खायरियाए" इससे यह प्रकट होता है कि भिक्षु को भिक्षाटन करते समय प्रायः परीषह उत्पन्न होते हैं।

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी को समझाते हुए यह कह रहे हैं कि हे जम्बू! मैं इस अध्ययन में २२परीषहों के संबंध में जो कुछ भी विवेचन करूँगा वह सब जैसा मैंने प्रभु वर्धमानस्वामी के मुख से सुना है वैसा ही करूँगा। भगवान् ने बाईस परीषह फरमाये हैं-जो भिक्षु इन परीषहों से स्वयं पराजित न होकर इनको जीतता रहता है वह मोक्षमार्ग से कभी भी विचलित नहीं होता है। भिक्षाचर्या करते समय परीषहों के आने की अर्थात् उत्पन्न होने की प्रायः अधिक संभावना रहती है, अतः साधु को उनसे विचलित नहीं होना चाहिये। परीषह साधु की कसौटी है। इनके द्वारा कसा जाने पर जो साधु मोक्षमार्ग से चलायमान नहीं होता है, एवं वीर्योल्लास प्रकट कर इनका साम्हना करता है वह कर्मों की निर्जरा करता हुआ अपना कल्याण करता है ॥

પદથી પ્રગટ થાય છે કે, ભિક્ષુને ભિક્ષાટન કરતી વખતે પ્રાયઃ પરિષહ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામીને એ સમજાવીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ! હું આ અધ્યયનમાં ૨૨ પરિષહનાં સંબંધમાં જે કાંઈ પણ વિવેચન કરીશ. તે મેં પ્રભુ વર્ધમાનસ્વામીથી જે રીતે સાંભળ્યું છે તે કરીશ. ભગવાને બાવીસ ૨૨ પરિષહ ફરમાવ્યા છે. જે ભિક્ષુ આ પરિષહોથી સ્વયં પરાજીત ન બની તેને જીતે છે તે મોક્ષ માર્ગથી કદી પણ વિચલિત થતો નથી. ભિક્ષાચર્યા કરતી વખતે પરિષહોના આવવાની અર્થાત્ ઉત્પન્ન થવાની પ્રાયઃ અધિક સંભાવના રહે છે. આથી સાધુએ તેનાથી વિચલિત ન બનવું જોઈએ. પરિષહ સાધુની કસોટી છે તેના દ્વારા કસાયા પછી સાધુ મોક્ષમાર્ગથી ચલાયમાન નથી થતા તેમજ વિર્યોલ્લાસ પ્રગટ કરી એનો સામનો કરે છે તે કર્મોની નિર્જરા કરીને પોતાનું કલ્યાણ કરે છે.

टीका--तद् यथा-क्षुधापरीषहः दिगिंछाशब्दो देशीयः क्षुधार्थे वर्तते सैव परीषहः परिषह्यते इति परीषहः, ॥ १ ॥ पिपासापरीषहः – पिपासा =तृषा, सैव परीषहः, एवं सर्वत्र परीषहार्थेन समानाधिकरण्यं बोध्यम् ॥२॥ शीतपरीषहः-शीतं=हेमन्तशिशिरयोर्जातः शीतस्पर्शः, तदेव परीषहः शीतपरीषहः ॥३॥ उष्णपरीषहः-उष्णं-ग्रीष्मवर्षासु जातस्तापरूप उष्णस्पर्शः,तदेव परीषहः॥४॥ दंशमशकपरीषहः—दंशमशकाः प्रसिद्धाः, त एव परीषहः दंशमशकपरीषहः, दंशमशकाः परीषहत्ववन्त इत्यर्थः, तत्र परीषहत्वगतैकत्वविवक्षया परीषह इत्येकवचनम् ॥ ५ ॥ अचेलं=चैलाभावः जिनकल्पिकविशेषणाम् । स्थविरकल्पिकानां तु जीर्णं खण्डितमल्पमूल्यं प्रमाणोपेतं च चैलं सदप्यचैलमेव । तदेव

"इमे"-इत्यादि। श्रमण भगवान् महावीर स्वामी ने जिन २२ परीषहों को सहन करने के लिए भिक्षुको आदेश दिया है वे २२ परीषह ये हैं—

दिगिंछाशब्द देशीय शब्द है, इसका अर्थ क्षुधा है। दिगिंछारूप परीषह का नाम दिगिंच्छापरीषह है ।१। पिपासा-शब्द का अर्थ तृषा है। इसरूप जो परीषह है वह पिपासापरीषह है ।२। हेमन्त एवं शिशिर ऋतु में उत्पन्न शीतस्पर्श का नाम शीत है। इसरूप जो परीषह है उसका नाम शीतपरीषह है ।३। ग्रीष्म ऋतु एवं वर्षा ऋतु में उत्पन्न हुए ताप का नाम उष्णस्पर्श है। इसरूप परीषह का नाम उष्णपरीषह है ।४। डांस, मच्छर, विच्छू, चिउंटी आदि का नाम दंशमशक है। इनके काटने की वेदनारूप जो परीषह है वह दंशमशक परीषह है ।५। वस्त्रका सर्वथा अभाव अचेल है, यह जिनकल्पियों को होता है। स्थविरकल्पियों के जीर्ण, खंडित, अल्पमूल्यवाले एवं प्रमाणोपेत वस्त्र होते हैं तो भी उनको

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ જે ૨૨ પરીષહોને સહન કરવાનો ભિક્ષુને આદેશ આપેલ છે તે ૨૨ પરિષહ આ છે.

દિગિંચ્છારૂપ પરિષહનું નામ દિગિંચ્છાપરીષહ છે (૧) "દિગિંચ્છા" એટલે ભૂખ. પિપાસા શબ્દનો અર્થ તૃષા છે, આ રૂપ જે પરીષહ છે તે પિપાસા-પરીષહ છે (૨) હેમંત અને શિશિર ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતાં ઠંડા સ્પર્શનું નામ શીત-પરીષહ છે (૩) ગ્રીષ્મ તથા વર્ષા ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતા તાપ રૂપ ઉષ્ણ સ્પર્શનું નામ ઉષ્ણપરીષહ છે (૪) ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, માકડ, આદિનું નામ દંશમશક છે. તેના કરડવાની વેદના રૂપ પરીષહ તે દંશમશકપરીષહ છે. (૫) વસ્ત્રનો સદા અભાવ તેઅચેલ છે એ જીનકલ્પિઓને થાય છે. સ્થવિરકલ્પિઓના જીર્ણ, ખંડિત અલ્પ મૂલ્યવાળાં એવાં પ્રમાણોપેત વસ્ત્ર હોય છે તો પણ તેને અચેલજ માનવા જોઈએ. એવો

महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा ॥३॥

छाया--इमे ते खलु द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां परिव्रजन् स्पृष्टो नो विनिहन्येत ॥३॥

'इमे ते' इत्यादि ।

ये द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितास्ते खलु इमे=अग्रे वक्ष्यमाणाः सन्ति, अनन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वात् हृदि वर्तमानाः परीषहाः 'इदं' शब्देन निर्दिष्टाः। यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वेत्यादि पदानां व्याख्या पूर्ववत्॥

अथ तानेव नामनिर्देशपूर्वकं दर्शयति—

मूलम्—तं जहा—दिगिंछापरीसहे १, पिवासापरिसहे २, सीयपरीसहे ३, उसिणपरीसहे ४, दंसमसयपरीसहे ५; अचेलपरीसहे ६, अरइपरीसहे ७, इत्थीपरीसहे ८, चरियापरीसहे ९, निसीहियापरीसहे १०, सेज्जापरीसहे ११, अक्कोसपरीसहे १२, वहपरीसहे १३, जायणापरीसहे १४, अलाभपरीसहे १५, रोगपरीसहे १६, तणफासपरीसहे १७, जल्लपरीसहे १८, सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९, पन्नापरीसहे २०, अन्नाणपरीसहे २१, दंसणपरीसहे २२ ॥४॥

छाया—तद् यथा-क्षुधापरीषहः १, पिपासापरीषहः २, शीतपरीषहः ३, उष्णपरीषहः ४, दंशमशकपरीषहः ५, अचैलपरीषहः ६, अरतिपरीषहः ७, स्त्रीपरीषहः ८, चर्यापरीषहः ९, नैषेधिकीपरीषहः १०, शय्यापरीषहः ११, आक्रोशपरीषहः १२, वधपरीषहः १३, याचनापरीषहः १४, अलाभपरीषहः १५, रोगपरीषहः १६, तृणस्पर्शपरीषहः १७, जल्लपरीषहः १८, सत्कारपुरस्कारपरीषहः १९, प्रज्ञापरीषहः २०, अज्ञानपरीषहः २१, दर्शनपरीषहः २२ ॥ ४ ॥

॥ १५ ॥ रोगः=वातपित्तश्लेष्मणां वैषम्येण समुत्पन्नः कुष्ठादिः, स एव परीषहो रोगपरीषहः ॥ १६ ॥ तृणस्पर्शः-दर्भादिस्पर्शः, स एव परीषहः तृणस्पर्शपरीषहः ॥ १७ ॥ जल्ल=मलः, स एव परीषहः जल्लपरीषहः ॥ १८ ॥ सत्कारो वस्त्रपात्रादिदानेन संमाननम्, पुरस्कारोऽभ्युत्थानासनप्रदानवन्दनादिसंपादनम्, तावेव परीषहः सत्कारपुरस्कारपरीषहः ॥ १९ ॥ प्रज्ञा-स्वयंविमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, सैव परीषहः प्रज्ञापरीषहः॥२०॥ अज्ञानपरीषहः—ज्ञानं=मत्यादि, तदभावस्तु अज्ञानम् तदेव परीषहः ॥ २१ ॥ दर्शनपरीषहः-दर्शनं=सम्यग्दर्शनं, तदेव क्रियादिवादिनां नानाविधमतश्रवणेऽपि निश्चलतया ध्रियमाणत्वात् सम्यक् परिषह्यमाणं सत् परिषहो भवति ॥ २२ ॥ ४ ॥

एवं श्रीसुधर्मा स्वामी परीषहाणां नामान्यभिधाय तेषां स्वरूपं वक्तुकामः प्राह-

मूलम्—परीसहाणं पविभत्ती, कासवेणं पवेइया ।
तं भे उदाहरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे ॥१॥

कफ की विषमता से समुत्पन्न कुष्ठादिरूप परीषह रोगपरीषह है।१६। दर्भ आदि का स्पर्शरूप परीषह तृणस्पर्शपरीषह है।१७। मेल आदिरूप परीषह जल्लपरीषह है।१८। अन्यद्वारा वस्त्र, पात्र आदि के देने रूप सत्कार, एवं अभ्युत्थान, आसनप्रदान तथा वंदना आदि करने रूप पुरस्कार, इन दोनोंरूप परीषह सत्कारपुरस्कार परीषह है।१९। स्वयं विमर्शपूर्वक वस्तु के परिच्छेद करनेरूप परीषह प्रज्ञापरीषह है।२०। मत्यादिज्ञान के अभावरूप अज्ञानपरीषह है।२१। क्रियावादी आदि के अनेकविध सिद्धान्तों के श्रवण करने पर भी सम्यग्दर्शन को निश्चलरूप से धार रखने के परिषह का नाम दर्शनपरीषह है॥२२॥

ઉત્પન્ન થયેલ કુષ્ઠાદિરૂપ પરીષહ રોગપરીષહ છે. (૧૬) દર્ભ આદિના સ્પર્શરૂપ પરીષહ તૃણસ્પર્શપરીષહ છે. (૧૭) મેલ આદિરૂપ પરીષહ જલ્લપરીષહ છે. (૧૮) અન્યદ્વારા વસ્ત્ર, પાત્ર આદિના દેવારૂપ સત્કાર, અને અભ્યુત્થાન, આસનપ્રદાન તથા વંદના આદિ કરવારૂપ પુરસ્કાર આ બન્ને રૂપ પરીષહ સત્કાર-પુરસ્કારપરીષહ છે. (૧૯) સ્વયં વિમર્શપૂર્વક વસ્તુનો નિર્ણય-પરિચ્છેદ કરવારૂપ પરીષહ પ્રજ્ઞાપરીષહ છે. (૨૦) મત્યાદિ જ્ઞાનના અભાવરૂપ પરીષહ અજ્ઞાનપરીષહ છે. (૨૧) ક્રિયાવાદી આદિના અનેકવિધ સિદ્ધાંતોને શ્રવણ કરવાથી પણ સમ્યગ્ દર્શનને નિશ્ચય રૂપથી ધારી રાખવાના પરીષહનું નામ દર્શનપરીષહ છે. ॥૨૨॥

परीषहः अचेलपरीषहः ॥ ६ ॥ अरतिपरीषहः-रतिः=संयमविषयिका प्रीतिः। तद्विपरीता त्वरतिः, सैव परीषहः, अरतिपरीषहः ॥७॥ स्त्री=नारी सैव कथंचिद् दृष्टा सती तद्गतरागपूर्वकगतिविलासहासचेष्टाचक्षुर्विकाराद्यवलोकनेऽपि तदभिलापनिवर्तनेन परिषह्यमाणत्वात् परीषहः स्त्रीपरीषहः ॥ ८ ॥ चर्या-ग्रामानुग्राम विहाररूपा, सैव परीषहः चर्यापरीषहः ॥ ९ ॥ नैषेधिकी-स्वाध्यायभूमिः, सैव परीषहः-नैषेधिकीपरीषहः ॥ १० ॥ शय्या=वसतिः, सैव परीषहः शय्यापरीषहः ॥११॥ आक्रोशः=असभ्यभाषणरूपः, स एव परीषहः आक्रोशपरीषहः ॥१२॥ वधः-ताडनं, स एव परीषहः वधपरीषहः ॥१३॥ याचनैव परीषहः याचनापरीषहः ॥१४॥ अलाभः-अभिलषितवस्तुनोऽप्राप्तिः, स एव परीषहः, अलाभपरीषहः

अचेल ही जानना चाहिये। इस रूप परीषह ही अचेल परीषह है।६। संयमविषयक अप्रीति का नाम अरति है इस अप्रीतिरूप ही अरति परीषह है।७। स्त्री के रागपूर्वक गमन, विलास, हास्य, चेष्टा, तथा चक्षु के विकार कटाक्ष-आदि के अवलोकित होने पर भी उस विषय की कोई भी अभिलाषा नहीं करना-वह स्त्री परीषह है।८। एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करना इसका नाम चर्या है इसरूप परीषह चर्यापरीषह है।९। स्वाध्याय करने के स्थान का नाम नैषेधिकी है। इसरूप जो परीषह है वह नैषेधिकी परीषह है।१०। वसति रूप परीषह शय्यापरीषह है।११। असभ्यभाषणरूप परीषह आक्रोशपरीषह है।१२। ताडनरूप परीषह वधपरीषह है।१३। याचनारूप परीषह याचनापरीषह है।१४। अभिलषित वस्तु की अप्राप्तिरूप परीषह अलाभपरीषह है।१५। वात पित्त

પરીષહ અચેલપરીષહ છે. (૬) સંયમવિષયક અપ્રીતિનું નામ અરતિ છે, એ અપ્રીતિરૂપ પરીષહ અરતિપરીષહ છે (૭) સ્ત્રી તરફના રાગપૂર્વક ગમન, વિલાસ, હાસ્ય, ચેષ્ટા તથા ચક્ષુનો વિકાર-કટાક્ષ આદિના અવલોકન જોઈને પણ એ વિષયની કોઈ અભિલાષા ન કરવી તેવો પરીષહ તે સ્ત્રીપરીષહ છે. (૮) એક ગામથી બીજા ગામે વિહાર કરવો એનું નામ ચર્યા છે, આ રૂપ જે પરીષહ તે ચર્યાપરીષહ છે. (૯) સ્વાધ્યાય કરવાના સ્થાનનું નામ નૈષેધિકી છે તેવા રૂપનો જે પરીષહ તે નૈષેધિકીપરીષહ છે. (૧૦) વસ્તીરૂપ પરીષહ શય્યાપરીષહ છે. (૧૧) અસભ્યભાષણ સહન કરવું તે આક્રોશપરીષહ છે. (૧૨) તાડનરૂપ પરીષહ વધપરીષહ છે. (૧૩) યાચનારૂપ પરીષહ તે યાચનાપરીષહ છે. (૧૪) અભિલષિત વસ્તુની અપ્રાપ્તિરૂપ પરીષહ તે અલાભપરીષહ છે.(૧૫) વાત, પિત્ત, કફની વિષમતાથી

तस्मादादौ द्वाभ्यां गाथाभ्यां क्षुधापरीषहजयं प्राह—

मूलम्—दिगिंछापरिगए देहे, तवस्सी भिक्खू थामवं ।
न छिंदे न छिंदावए, न पए न पयावए ॥ २॥

छाया—क्षुधापरिगते देहे, तपस्वी भिक्षुः स्थामवान् ।
न छिन्द्यात् न छेदयेत्, न पचेत् न पाचयेत् ॥ २ ॥

टीका—'दिगिंछापरिगए०' इत्यादि ।

तपस्वी=षष्ठाष्टमभक्तादितपोऽनुष्ठानवान् स्थामवान्=मनोबलसमन्वितः, भिक्षुः= साधुः, देहे=शरीरे, क्षुधापरिगते=बुभुक्षया व्याप्ते सति, न छिन्द्यात्=फलादिकं स्वयं न त्रोटयेत्, न छेदयेत्=नाप्यन्यैः फलादीनां छेदनं कारयेदित्यर्थः, न पचेत्= स्वयं पाकं न कुर्यात्, न च पाचयेत्=अन्यैः पाकं न कारयेत् । इदमुपलक्षणम्—

पंथसमा नत्थि जरा, दारिद्द समो य परिभवो नत्थि ।
मरणसमं नत्थि भयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥

मार्ग के समान जरा कोई नहीं है अर्थात्-निरन्तर चलनेवाला मार्ग गामी जराजनित दुःखों का अनुभव करता है। तथा दारिद्र्य के समान अन्य कोई भी परिभव-अर्थात् अनादर नहीं है, तात्पर्य यह है-अन्य गुण के रहने पर भी दारिद्र्य के अस्तित्व में मनुष्य अनादर पाता है। तथा-मरण के समान भय नहीं है और न क्षुधा से बढकर कोई वेदना है, अर्थात् मनुष्य मरण के भयसे जितना डरता है उतना अन्य से नहीं। तथा-क्षुधाजनित वेदना जितनी दुःखदायी होती है उतनी अन्य वेदना नहीं ॥ १ ॥

पंथसमा नत्थि जरा, दारिद्र्यसमो य परिभवो नत्थि ।
मरणसमं नत्थि भयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥

માર્ગના સમાન જરા કોઇ નથી, અર્થાત્ નિરંતર ચાલવાવાળા માર્ગગામી જરાજનિત દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. તથા દારિદ્ર્યના જેવું અન્ય કોઇ પણ પરિભવ-અર્થાત્ અનાદર નથી. તાત્પર્ય એ છે કે, અન્ય ગુણના હોવા છતાં દારિદ્ર્યના અસ્તિત્વમાં માણસ અનાદર પામે છે. તથા મરણના સમાન ભય નથી. અને ક્ષુધાથી વધુ કોઈ વેદના નથી. અર્થાત્ મનુષ્ય મરણના ભયથી જેટલો ડરે છે, એટલો બીજાથી નથી ડરતો, તથા-ક્ષુધાજનક વેદના જેટલી અસહ્ય હોય છે, તેવી બીજી કોઇ વેદના નથી. ॥ ૧ ॥

छाया—परीषहाणां प्रविभक्तिः, काश्यपेन प्रवेदिता।
तां युष्माकम् उदाहरिष्यामि, आनुपूर्व्या शृणुत मे ॥ १ ॥

टीका—'परीसहाणं' इत्यादि।

हे शिष्याः! परीषहाणां प्रविभक्तिः=पृथक् पृथक् विभागः, काश्यपेन=काश्यगोत्रोत्पन्नेन, श्रीमहावीरवर्धमानस्वामिना प्रवेदिता, प्रकर्षेण बोधिता द्वादशपरिषदि, तां=परीषहाणां प्रविभक्तिम्, आनुपूर्व्या=अनुक्रमेण, यथानिर्दिष्टक्रमेण युष्माकम् उदाहरिष्यामि=कथयिष्यामि, मे=मत्, मम सकाशात्, शृणुत=सावधानतया श्रवणगोचरी कुरुत। 'सुणेह'—अत्र बहुवचनमादरार्थम् ॥ गा. १ ॥

इह सर्वेषु परीषहेषु क्षुधापरीषह एव दुस्सहः। उक्तञ्च—

पंथसमा नत्थि जरा, दारिद्दसमो य परिभवो नत्थि।
मरणसमं नत्थि भयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥

छाया—पथिसमा नास्ति जरा, दारिद्र्यसमश्च परिभवो नास्ति।
मरणसमं नास्ति भयं, क्षुधासमा वेदना नास्ति ॥ १ ॥ इति

इस प्रकार सुधर्मा स्वामी परीषहों के नामोंका कथन करके अब उनका प्रत्येक का स्वरूप प्रकट करते हैं—परीसहाणं—इत्यादि.

हे शिष्य! (परीसहाणं पविभत्ती—परीषहाणां प्रविभक्तिः) परीषहों का यह पृथक् २ विभाग (कासवेणं—काश्यपेन) काश्यगोत्रोत्पन्न श्री वर्धमान स्वामीने (पवेइया—प्रवेदिता) समवसरण में प्रकट किया है। मैं (तं भे उदाहरिस्सामि—तां युष्माकं उदाहरिष्यामि) उस परीषहों के पृथक् २ विभाग को तुम को कहूंगा (मे आणुपुव्विं सुणेह—मे आनुपूर्व्या शृणुत) अतः मेरे से उस को यथा क्रम तुम सुनो। इन समस्त परीषहो में क्षुधापरीषह ही दुस्सह है। कहा भी है—

આ પ્રકારે સુધર્મા સ્વામી પરીષહોના નામોનું કથન કરીને હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે—परीसहाणं ઇત્યાદિ.

હે શિષ્ય! 'परिसहाणं पविभत्ती'—परीषहाणां प्रविभक्तिः પરિષહોનો પ્રથક્ પ્રથક્ વિભાગ 'कासवेणं' पवेइया—काश्यपेन प्रवेदिता કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન શ્રી મહાવીર વર્ધમાન સ્વામીએ સમવસરણમાં પ્રગટ કરેલ છે. तं भे उदाहारिस्सामि—तां युष्माकं उदाहरिष्यामि હું એ પરીષહોના પ્રથક્ પ્રથક્ વિભાગ તમોને કહીશ. मे आणुपुव्विं सुणेह— मे आनुपूर्व्या श्रृणुत આથી યથાક્રમ તેને સાંભળો. મારાથી આ સમસ્ત પરિષહોમાં ક્ષુધા પરિષહ દુષ્કર છે. કહ્યું છે કે—

किञ्च —

मूलम्—कालीपव्वंगसंकासे, किसे धमणिसंतए ।
मायन्ने असणपाणस्स, अदीणमणसो चरे ॥३॥

छाया—कालीपर्वसंकाशाङ्गः, कृशः धमनिसंततः ।
मात्रज्ञः अशनपानस्य, अदीनमनाश्चरेत् ॥ ३ ॥

टीका—'कालीपव्वंग०' इत्यादि ।

कालीपर्वसंकाशाङ्गः—काली=काकजङ्घा वनस्पति, तस्याः पर्वाणि मध्ये तनूनि, अन्त्ये स्थूलानि भवन्ति तत्संकाशानि=तत्सदृशानि बाहुजङ्घादीन्यङ्गानि यस्य स तथा, यस्य साधोस्तपश्चर्यया जानुकूर्परादयोऽवयवाः काकजङ्घावत् मतलाः सन्ति स इत्यर्थः। अत एव कृशः=कृशशरीरः, धमनिसंततः=धमनिभिः नाडीभिः संततः=व्याप्तः शोणितमांसादीनां शुष्कतया दृश्यमाननाडीयुक्त इत्यर्थः। तथा—अशनपानस्य=अशनम्=ओदनरोटिकादि, पानं=दुग्धादि, तयोः समाहारः अशनपानं, तस्य, मात्रज्ञः=परिमाणज्ञानसम्पन्नः। यावताऽऽहारेण स्वकीयोदरपूरणं भवेत् तावत्प्रमाणमेवाहारं गृह्णाति, न तु रसास्वादादिलोभादधिकं गृह्णातीति भावः। तथा—अदीनमनाः

तात्पर्य यह है कि साधु को भूखसे पीडित होने पर भी नवकोटि से विशुद्ध आहार ग्रहण करना चाहिये ॥ २ ॥

फिर भी—'कालीपव्वंग०'—इत्यादि ।

(कालीपव्वंगसंकासे—कालीपर्वांगसंकाशः) काली—काकजंघा (वनस्पति विशेष)के पर्व जैसे अंगवाला अत एव (किसे—कृशः) कृशशरीरयुक्त, (धमणिसंतए—धमनिसन्ततः) नसाजाल से व्याप्त, एवं (असणपाणस्स मायन्ने—अशनपानस्य मात्रज्ञः) अशन पान की मात्रा का ज्ञाता साधु

તાત્પર્ય આ છે કે, સાધુએ ભૂખથી પિડિત હોવા છતાં પણ નવપ્રકારના વિશુદ્ધ આહારને જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥ ગા. ૨ ॥

ફરી પણ કહે છે. कालिपव्वंग० ઇત્યાદિ.

कालिपव्वंगसंकासे—कालीपर्वाङ्ग संकाशः કાલી—કાકજંઘાના પર્વ જેવા અંગવાળા અતએવ किसे—कृशः કૃશ શરીરયુકત, धमणिसंतए—धमनिसंततः નશાજાળથી વ્યાપ્ત અને असणपाणस्स मायन्ने—अशनपानस्य मात्रज्ञः અશન પાનની માત્રાના જ્ઞાતા સાધુ अदीणमणसो—अदीनमनाः અદીન મન બની સંયમના માર્ગમાં

अन्यं छिन्दन्तं पचन्तं वा नानुमोदयेत् । उपलक्षणत्वादेव-न स्वयं क्रीणीयात्, नाप्यन्यैः क्रापयेत्, न चान्यं क्रीणन्तमनुमोदयेत्। न स्वयं हन्यात्, न चान्यै-र्घातयेत्, न चान्यं घ्नन्तमनुमोदयेत्। बुभुक्षया पीडितोऽपि नवकोटिशुद्धमेवाहारं गृह्णीयादिति भावः ॥ गा. २ ॥

क्षुधा से अधिक कोई वेदना नहीं है इस लिये सब से पहिले सूत्रकार प्रथम क्षुधापरिषह का जय कहते हैं—' दिगिंछापरिगए '-इत्यादि.

(तवस्सी-तपस्वी) षष्ठाष्टमभक्तादि तपोंका अनुष्ठान करने वाला एवं (थामवं-स्थामवान्) मनोबल से समन्वित (भिक्खू-भिक्षुः) -साधु (देहे) शरीर (दिगिंछापरिगए-क्षुधापरिगते) क्षुधा से व्याप्त होने पर भी (न छिंदे-न छिन्द्यात्) फलादिक को स्वयं छेदे नहीं-तोडे नहीं (न छिंदावए-न छेदयेत्) न दूसरों से तुडवावे (न पए न पयावए-नपचेत् न पाचयेत्) न स्वयं पकावे और न दूसरों से पक-वावे। उपलक्षण से (अन्यं छिन्दन्तं पचन्तं वा नानुमोदयेत्, न स्वयं क्रीणीयात् नाप्यन्यैः क्रापयेत् न चान्यां क्रीणन्तमनुमोदयेत्, न स्वयं हन्यात् त चान्यैर्घातयेत् न चान्यं घ्नन्तं अनुमोदयेत्) इन पदों का भी यहां संग्रह करलेना चाहिये, अर्थात् छेदन करने वाले तथा पकाने वाले व्यक्ति की अनुमोदना न करे, न स्वयं खरीदे न दूसरों से खरीदवावे और न खरीदने वाले की अनुमोदना करे, न स्वयं हणे न दूसरों से हणावे और न हणते हुए की अनुमोदना करे।

ક્ષુધાથી અધિક કોઈ વેદના નથી, એટલા માટે સૂત્રકાર સૌથી પહેલાં ક્ષુધા પરીષહનો જય કરવા કહે છે. दिगिच्छापरिगए-इत्यादि.

तवस्सी-तपस्वी છટ્ઠ અટ્ઠમ ભક્તાદિ તપોનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા તથા थामवं-स्थामवान् અને મનોબળથી સમન્વીત भिक्खू-भिक्षुः ભિક્ષુ-સાધુ दिगिच्छा परिगए-क्षुधापरिगते શરીરે ભૂખથી વ્યાકુળ હોવા છતાં પણ न छिंदे-न छिन्यात् ફળ ફળાદિકને સ્વયં છેદવું નહિં, તોડવું નહિં, न छिंदावए-न छेदयेत बीજાથી તોડાવવું નહિં. नपए न पयावए-नपचेत् न पाचयेत् ન સ્વયં પકાવે, અને ન બીજાથી પકાવે. ઉપલક્ષણથી अन्यं छिन्दन्तं पचन्तं वा नानुमोदयेत् છેદન કર-વાવાળી તથા પકવવાવાળી વ્યક્તિની અનુમોદના ન કરે न स्वयं क्रिणीयात् नान्यैः क्रापयेत् न चान्यं क्रीणन्तमनुमोदयेत् ન સ્વયં ખરીદે ન બીજાથી ખરીદાવે કે ન તેની અનુમોદના કરે. न स्वयं हन्यात् न चान्यैर्घातयेत् न चान्यंघ्नन्तमनुमोदयेत् ન સ્વયં હણે, ન કોઈથી હણાવે કે ન તેની અનુમોદના કરે.

अत्र क्षुधापरीषहविजये दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

आसीदुज्जयिन्यां गजमित्रनामा श्रेष्ठी । तस्य दृढवीर्यनामकः पुत्रोऽभवत् । एकदा गजमित्रश्रेष्ठिनो भार्या मृता । ततः संसारासारतां विज्ञाय संजातवैराग्योऽसौ दृढवीर्यपुत्रेण सह प्रव्रजितः । स च गजमित्रमुनिः स्व शिष्येण दृढवीर्येण सह ग्रामानुग्रामं विचरंस्तत्र तत्र धर्मदेशनां कुर्वन् संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति । स चैकदा विहारं कुर्वन् विस्मृतमार्गः सन् महारण्यं प्रविष्टः ।

तत्र क्वचिन्मृगाणां यूथा इतस्ततो धावन्ति । क्वचिज्जम्बूकाः स्वपरिवारैः सह शब्दायन्ते । क्वचिद् व्याघ्रा उत्प्लवन्ति । क्वचित् सिंहा गर्जन्ति, येषां नादानुपश्रुत्य

क्षुधापरीषह के विजय करने में दृष्टांत इस प्रकार है–उज्जैनी नगरी में गजमित्र नामका एक सेठ रहता था। उसका एक पुत्र था जिसका नाम दृढवीर्य था। एक समय की बात है कि सेठ की पत्नी का देहान्त हो गया। इससे सेठ को संसार, शरीर एवं भोगों से विरक्ति आगई और अपने पुत्र के साथ उन्होंने दीक्षा धारण करली। साधुचर्या की विधि के अनुसार सशिष्य वे विहार करने लगे। वे जनता को धर्म के उपदेश से वासित करते और संयम एवं तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए ग्रामानुग्राम विचरते थे। एक समय की बात है कि ये विहार में मार्ग भूल गये और भयंकर किसी अटवी में जा पहुँचे। वहां पहुँच कर ये देखते क्या हैं कि कहीं पर इधर उधर मृगों का झुण्ड दौड रहा है, कहीं पर श्रृंगाल फिकार कर रहे हैं

ક્ષુધા પરિષહને જીતવાની ઉપર દૃષ્ટાંત આ પ્રકારે છે—

ઉજ્જૈની નગરીમાં ગજમિત્ર નામનો એક શેઠ રહેતો હતો. તેને એક પુત્ર હતો તેનું નામ દૃઢવીર્ય હતું. એક સમયની વાત છે કે, શેઠની પત્નીનો દેહાંત થઈ ગયો તેથી શેઠને સંસાર શરીર અને ભોગોથી વિરક્તિ આવી ગઇ અને પોતાના પુત્રની સાથે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. સાધુ ચર્યાની વિધી અનુસાર સશિષ્ય તેઓ વિહાર કરવા લાગ્યા. તેઓ જનતાને ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં આપતાં સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ગ્રામનુ ગ્રામ વિચરવા લાગ્યા. એક સમયની વાત છે કે વિહારમાં એ મુનિરાજ માર્ગ ભૂલી ગયા અને ભયંકર જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં પહોંચતાં તેમણે એવું જોયું કે, જ્યાં ત્યાં મૃગોનાં ટોળાં દોડી રહ્યાં છે, ક્યાંક શિયાળયાં લાળી કરી રહ્યાં છે, વાઘ ઘુમી રહ્યા છે, સિંહ ગર્જી રહ્યા છે, ક્યાંક સિંહગર્જનના ભયથી

=अन्याकुलचित्तः, अशनादेरप्राप्तौ दैन्यं विषादं च न कुर्वन्नित्यर्थः, चरेत्=संयममार्गे विचरेत् । प्राकृतत्वात्-'संकास' इति विशेषणस्य परनिपातः ।

(अदीणमणसो-अदीनमनाः) आदीनमन होकर संयम के मार्ग में (चरे-चरेत्) विचरण करे।

भावार्थ-विशिष्ट तपस्याओं के अनुष्ठान करते २ जिसके शारीरिक अवयव काक की जंघा के पर्व समान बीच में पतले तथा अन्त में स्थूल हो गये हैं, और इससे जिसका शरीर अत्यंत कृश हो गया है, तथा शरीर में कृशता होने की वजह से ही जिसके शरीर के नसाजाल स्पष्ट दिखलाई दे रहा है ऐसा साधु इतना ही आहार ग्रहण करे की जिन से संयमयात्राका निर्वाह हो सके। रसास्वाद के लोभ से अधिक आहार न लेवे। तथा जिस समय तपस्या का पारणा करने का अवसर आवे उस समय यदि आहार प्राप्त न हो तो भी चित्त में किसी भी प्रकार का विषाद न करे और संयममार्ग में सदा सावधान बने रहने की चेष्टा करता रहे। काक की जंघा के पर्व बीच में पतले एवं अन्त में स्थूल होते हैं, तपस्या करते २ साधु के भी जंघा आदि अंग इसी तरह हो जाते हैं।

चरे-चरेत् વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ—વિશિષ્ટ તપસ્યાઓનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં જેનાં શારીરિક અવયવ કાકની જંઘાના પર્વ સમાન વચમાં પાતળા તથા અંતમાં સ્થૂળ થઈ ગયેલ હોય અને તેનાથી જેનું શરીર અત્યંત કૃશ થઈ ગયેલ હોય તથા શરીરમાં કૃષતા આવી જવાના કારણે જેના શરીરની નાડીઓ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એવા સાધુ એટલો જ આહાર ગ્રહણ કરે કે, જેનાથી સંયમ માર્ગનો નિર્વાહ થઈ શકે. રસ સ્વાદના લોભથી અધિક આહાર ન લે. તથા જે સમય તપસ્યાનું પારણું કરવાનો સમય આવે તે વખતે કદાચ આહાર ન મળી શકે તો પણ ચિત્તમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિષાદ ન કરે અને સંયમ માર્ગમાં સદા સાવધાન બની રહેવાની ચેષ્ટા કરતા રહે. કાકની જંઘાનું પર્વ વચમાં પાતળું અને છેડે સ્થૂળ હોય છે, તપસ્યા કરતાં કરતાં સાધુની જંઘા આદિ અંગ આ પ્રકારનાં થઈ જાય છે.

तत्र वने गच्छतस्तस्य गजमित्रमुनेश्चरणतलं विषमविषभरेण कण्टकाग्रेण विद्धमभवत्। ततो गन्तुमसमर्थोऽसौ निजायुरल्पमवगम्य चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यानं कर्तुमुद्यतः सन् शिष्यमवदत्-इतोऽन्यत्र गम्यताम्, अत्र दुःसहः खलु क्षुधापरीषहस्तव सोढव्यः स्यात्। शिष्योऽवदत्-भदन्त! यथा छाया शरीरं विहाय नापसरति, तथाऽहमपि भवदीयचरणयुगलं परित्यज्य नैव गमिष्यामि। इत्युक्त्वाऽसौ

उधर फैले हुए हैं, लताप्रतानों द्वारा ग्रथित होकर एक जैसे बन गये हैं। इस प्रकार यह अटवी अनेक हिंसक जीवों से परिपूर्ण होती हुई जनों के लिये सर्वथा दुर्गम थी। कुश काश आदि घास से भरे हुए रहने के कारण यहां के मार्ग बडे ही विकट बने हुए थे। यहां की भूमि ऊंची नीची और कांटों से व्याप्त थी।

इस अटवीमें चलते हुए गजमित्र मुनिराज के पैरों में विषम वेदना कारक विषैले कांटे चुभने लगे तथा उनके पैरों के तलिये कांटों से विंध गये, इससे ये आगे विहार नहीं कर सके। इन्हों ने उस समय अपनी अवशिष्ट आयु बहुत अल्प जानकर चतुर्विध आहार के परित्याग करने के अभिप्राय से अपने शिष्य से कहा—तुम यहां से किसी दूसरी जगह चलेजाओ नहीं तो यहां पर मेरे साथ रहने से तीव्र क्षुधापरीषह तुम्हें सहन करना पडेगा। गुरु की इस बात को सुनकर शिष्य ने कहा, भदन्त! जिस प्रकार छाया वृक्ष को नहीं छोड़ती है उसी तरह मैं भी आप के चरणकमलों को छोड़कर अन्यत्र नहीं जा सकता।

ઓથી આ બધાં વૃક્ષો એકરૂપ બની ગયાં દેખાય છે, આ પ્રકારે તે જંગલ અનેક હિંસક જીવોથી પરિપૂર્ણ હતું, માણુસો માટે દરેક રીતે ભયકારક હતું, જમીન ઉપર ઉગેલાં ઘાસ વગેરેને કારણે કોઈ સરળ માર્ગ દેખાતો નથી, ભૂમિ ઉંચીનીચી અને કાંટાથી ભરેલી હતી.

આ જંગલમાં ચાલતાં ચાલતાં ગજમિત્ર મુનિરાજના પગોમાં ઘણી વેદના ઉપજાવે તેવા કાંટા લાગવા લાગ્યા આથી તેના પગોનાં તળીયાં કાંટાથી વિંધાઈ ગયાં જેથી તે આગળ વિહાર કરી શકયાં નહીં તેમણે તે સમય પોતાની બાકી રહેલ આયુ ઘણી ટુંકી જાણીને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાના ભાવથી પોતાના શિષ્યને કહ્યું, તમે અહિંથી કોઈ અન્ય સ્થળે વિહાર કરો, આ સ્થળે મારી સાથે રહેવાથી તમારે ભૂખનો તીવ્ર પરિષહ સહન કરવો પડશે, ગુરુની આ વાતને સાંભળીને શિષ્યે કહ્યું-ભદન્ત! જે પ્રકારે છાયા વૃક્ષને છોડતી નથી તેવી રીતે હું પણ આપના ચરણ કમળને છોડીને અન્યત્ર જઈ શકતો નથી.

क्वचिद्भयभीताश्चकिता हस्तिनः पलायन्ते । क्वचिच्च विषमविषधरा भयंकराः फणिनः स्वकीयविस्तृतफणाटोपमुत्थाप्य समुत्तिष्ठन्ति । तथा बृहद्विषाणधारिणः स्थूलकायाः श्यामवर्णा महिषाः क्वचित् सजलपङ्किले गर्ते शरीरपरिवर्तनेन पङ्कलिप्तदेहाः सन्ति । क्वचित् तथैव सूकराणां यूथाः परिभ्रमन्ति । क्वचिद्वानराः क्वचिद् ऋक्षा अत्युत्प्लवन्ति । लतावल्लीसमावृता निविडच्छाया विटपिनः परितः समुल्लसन्ति । क्वचिन्नानाविधानि निकुञ्जानि भवनानीव विलसन्ति । क्वचित् कण्टकिनो वृक्षाः परितः परस्परं लतावितानैरुद्ग्रथिताः सन्ति, येषां कण्टका इतस्ततो विकीर्णाः सन्ति । एवं बहुहिंस्रसंकुला कुशकाशादितृणपरिपूर्णा निम्नोन्नता कण्टकिता जनानां दुर्गमा वनस्थली वर्तते ।

कहीं पर व्याघ्र घूम रहे हैं, कहीं पर सिंह गर्ज रहे हैं, कहीं पर सिंह की गर्जना को सुनकर भय से त्रस्त गजराज चिंघार करते हुए इधर उधर भागे फिर रहे हैं, कहीं पर विषम विषधर सर्प अपने फणों को ऊपर उठाकर वैठे हुए हैं, कहीं पर जंगली भैंसे कि जिनका शरीर विलकुल काला है, तथा सींग भी जिनके बडे २ हैं और जो शरीर में विशेष स्थूल हैं, सजलगर्त में कि जिसमें कादव हो रहा है अपने शरीर को इधर से उधर करते हुए कीचड़ से लिप्त बने हुए हैं। इसी तरह कहीं २ शूकरों का यूथ भी इधर उधर भाग रहा है । कहीं २ पर वानर और कहीं पर ऋक्ष–रींछ–उछलकूद कर रहे हैं। इस वन में चारों ओर लताओं से वेष्टित वहुत गहरी छाया वाले वृक्षों के झुंड हैं। कहीं २ पर वृक्षों का झुंड ऐसे मालूम पड़ते हैं जैसे मानो मकान ही खडे हुए हैं। कहीं २ पर कांटेदार वृक्ष कि जिनके कांटे इधर

ત્રાસીને હાથી ચિત્કાર કરતાં અહિં તહિં નાસભાગ કરી રહ્યા છે, કયાંક વિષમ વિષધરો પોતાની ફેણોને ઉંચી કરીને બેઠા છે, કયાંક જંગલી ભેંસો કે જેનાં શરીર એકદમ કાળાં છે અને જેનાં શીંગ લાંબાં છે અને શરીર જેનાં અલમસ્ત છે તે જળથી ભરેલા ખાડાઓમાં જેમાં કાદવ ભરેલ છે તેમાં આળોટી પોતાના શરીરને કીચડથી ખરડાવી રહેલ છે, આવી રીતે ડુકરોનાં જુથો પણ અહિં તહિં ભાગતાં નજરે પડે છે, કયાંક કયાંક વાનર અને રીંછ કુદાકુદ કરતાં દેખાય છે. એ જંગલ ચારે તરફથી મોટાં વૃક્ષો અને તેની ડાળીયો તથા અન્ય વેલા પાનથી છવાઈ રહેલ છે, કોઈ વૃક્ષનાં ઝુંડ એવાં અરસપરસ મળી ગયાં દેખાય છે કે જાણે તેની નીચે મકાન જેવું બની ગયેલ છે, કોઈ સ્થળે કાંટાવાળાં વૃક્ષોથી તેના કાંટા જમીન ઉપર જ્યાં ત્યાં પડયા વેલા-

या सा रूपविनाशिनी स्मृतिहरी पञ्चेन्द्रियाकर्षिणी,
चक्षुःश्रोत्रललाटदीनकरणी संक्लेशसंपादिनी ।
बन्धूनां त्यजनी विदेशगमनी धैर्यस्य विध्वंसिनी,
सेयं तिष्ठति सर्वभूतदमनी प्राणापहारिक्षुधा ॥ १ ॥

अपरं च—

विवेको ह्रीर्दया धर्मो, विद्या स्नेहश्च सौम्यता ।
सत्त्वं च जायते नैव, क्षुधार्तस्य शरीरिणः ॥ २ ॥ इति ॥

तथापि स दृढवीर्यशिष्यः कस्मिन्नपि निजात्मप्रदेशे कातरतां नाश्रयति किं

जो आत्माके प्रतिप्रदेशमें व्याप्त होकर अपना प्रबल प्रताप दिखलाती है, जैसे कहा भी है—

यह क्षुधा रूप को विनष्ट कर देती है, स्मृति को ध्वस्त कर देती है, पांचों इन्द्रियों की शक्ति का ह्रास कर देती है, चक्षु में श्रोत्र में एवं ललाट में दिनता के निशानेंबना देती हैं संक्लेश परिणामों को जागृत करती रहती है, बन्धुओं का वियोग करा देती है, विदेश में वास करा देती है, धैर्य को जडमूल से उखाड देती है, अधिक क्या कहा जाय यह क्षुधा प्राणियों के प्राण का भी हरण करने वाली है ॥ १ ॥

और भी कहा है–क्षुधार्त्त प्राणी के विवेक, लज्जा, दया, धर्म, विद्या स्नेह, सौम्यता, बल आदि सभी सद्गुण नष्ट हो जाते हैं ॥ २ ॥

मुनि दृढवीर्य शिष्य की आत्मा के प्रतिप्रदेश में यद्यपि क्षुधा की तीव्र वेदना जागृत हो रही थी तौ भी वह कभी भी कायर नहीं बना।

અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો પ્રબળ પ્રભાવ બતાવે છે. કહ્યું પણ છે—

આ ભૂખ રૂપનો નાશ કરે છે, સ્મૃતિનો ધ્વંસ કરે છે, પાંચ ઇન્દ્રિયની શક્તિઓને ક્ષિણ બનાવી દે છે, આંખ, કાન અને કપાળમાં દિનતાની નિશાની જગાડે છે. કલેશના પરિણામોને જાગ્રત કરે છે, બંધુઓનો વિયોગ કરાવે છે, વિદેશમાં વાસ કરાવે છે, ધૈર્યને જડમુળથી ઉખેડી નાખે છે, છેલ્લે છેલ્લે આ ભૂખ પ્રાણીઓના પ્રાણોનું પણ હરણ કરે છે. ॥ ૧ ॥

ફરી પણ કહ્યું છે ભૂખથી પીડાતા પ્રાણીમાં વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ વિદ્યા, સ્નેહ, સૌમ્યતા, બળ, આદિ સઘળા સદ્ગુણો નાશ પામે છે. ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્યના આત્માના ઉંડાણમાં જો કે, ભૂખની તીવ્ર વેદના થઈ હતી. તો પણ કોઈ વખત કાયર ન બન્યો. પોતાના

तत्रैव निवसति स्म। गुरुश्च चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यानं कृतवान्। स च शिष्यः स्वगुरुं परितस्तदङ्गरक्षणार्थं परिभ्रमंस्तिष्ठति, तत्र विविधेषु मनोज्ञेषु रुचिरेषु फलेषु सत्स्वपि न तानि त्रोटयितुमिच्छति, वृक्षाधस्तले पतितान्यपि फलानि सचित्ततया केनाप्यदत्ततया च नैव गृह्णाति। आहारार्थं किंचिद्दूरं गत्वा गत्वा प्रतिनिवर्तते। वसतेरभावात् क्वचिदाहारो न लभ्यते। मार्गस्य दुर्गमतया कश्चित् पथिकोऽपि नायाति, यस्मादशनं गृह्णीयात्। पुनरुज्ज्वलभावेन गुरोर्वैयावृत्त्यं करोति। यद्यपि तदा क्षुधाया वलं वर्धमानमात्मनः प्रतिप्रदेशं व्याप्तुं प्रवर्तते। यतः—

शिष्य की इस प्रकार बात को सुनकर गुरु महराज ने चारों प्रकार के आहार का परित्याग कर दिया। शिष्य ने इस परिस्थिति में अपने गुरु महाराज की सेवा करना प्रारंभ कर दिया। उस अटवी में यद्यपि अनेक प्रकार के मनोज्ञ सरस फल थे तो भी उन्हें तोड़ने का शिष्यने स्वप्न में भी विचार नहीं किया। वृक्षों के नीचे टूटे हुए फल पडे रहते थे उनको भी सचित्त होने की वजह से ग्रहण नहीं किया। तथा किसी २ फल के अचित्त होने पर भी दाता के अभाव से वे अदत्त होने से नहीं लिये। शिष्य आहार के लिये जाता है और कुछ दूर जा जाकर पीछे वापिस लौट आता है, क्यों कि एक तो वहां वसति नहीं थी, इस लिये वहां आहार का कोई जोग नहीं मिलता था। दूसरे–मार्ग अत्यंत दुर्गम होने से उस रास्ते कोई भी पथिक प्रायः नहीं आता जाता था। परन्तु शिष्य अनन्य भाव से गुरु की सेवा करता था। क्षुधा एक ऐसी वस्तु है कि

શિષ્યની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને ગુરુ મહારાજે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી દીધો. શિષ્યે આ પરિસ્થિતિમાં પોતાના ગુરુ મહારાજની સેવા કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. તે જંગલમાં જો કે, અનેક પ્રકારનાં સુંદર અને સ્વાદિષ્ટ એવાં ફળો હતાં તો પણ તેને તોડવાનો શિષ્યે સ્વપ્નામાં પણ વિચાર ન કર્યો. વૃક્ષોની નીચે તૂટીને પડેલાં જે ફળ દેખાતાં તેને પણ સચિત્ત માનીને ગ્રહણ કર્યાં નહીં તથા કોઇ કોઈ ફળ અચિત્ત હોવા છતાં આપનારના અભાવથી તે અદત્ત હોવાથી લીધાં નહીં. શિષ્ય આહાર માટે જતો અને થોડે દૂર જઈ ત્યાંથી પાછો ફરી આવતો કેમકે, એક તો ત્યાં વસ્તી હતી નહીં. માટે ત્યાં આહારનો કોઈ જોગ મળતો ન હતો, બીજું માર્ગ અત્યંત દુર્ગમ હોવાથી તે રસ્તે કોઈ પણ વટેમાર્ગુ આવતો જતો ન હતો. પરંતુ શિષ્ય અનન્ય ભાવથી ગુરુની સેવા કરતો હતો. ભૂખ એક એવી વસ્તુ છે કે જે આત્માની

या सा रूपविनाशिनी स्मृतिहरी पञ्चेन्द्रियाकर्षिणी,
चक्षुःश्रोत्रललाटदीनकरणी संक्लेशसंपादिनी ।
बन्धूनां त्यजनी विदेशगमनी धैर्यस्य विध्वंसिनी,
सेयं तिष्ठति सर्वभूतदमनी प्राणापहारिक्षुधा ॥ १ ॥

अपरं च—

विवेको ह्रीर्दया धर्मो, विद्या स्नेहश्च सौम्यता ।
सत्त्वं च जायते नैव, क्षुधार्तस्य शरीरिणः ॥ २ ॥ इति ॥

तथापि स दृढवीर्यशिष्यः कस्मिन्नपि निजात्मप्रदेशे कातरतां नाश्रयति किं

जो आत्माके प्रतिप्रदेशमें व्याप्त होकर अपना प्रबल प्रताप दिखलाती है, जैसे कहा भी है—

यह क्षुधा रूप को विनष्ट कर देती है, स्मृति को ध्वस्त कर देती है, पांचों इन्द्रियों की शक्ति का ह्रास कर देती है, चक्षु में श्रोत्र में एवं ललाट में दिनता के निशानेंबना देती हैं संक्लेश परिणामों को जागृत करती रहती है, बन्धुओं का वियोग करा देती है, विदेश में वास करा देती है, धैर्य को जडमूल से उखाड देती है, अधिक क्या कहा जाय यह क्षुधा प्राणियों के प्राण का भी हरण करने वाली है ॥ १ ॥

और भी कहा है-क्षुधार्त्त प्राणी के विवेक, लज्जा, दया, धर्म, विद्या स्नेह, सौम्यता, बल आदि सभी सद्गुण नष्ट हो जाते हैं ॥ २ ॥

मुनि दृढवीर्य शिष्य की आत्मा के प्रतिप्रदेश में यद्यपि क्षुधा की तीव्र वेदना जागृत हो रही थी तौ भी वह कभी भी कायर नहीं बना ।

અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો પ્રબળ પ્રભાવ બતાવે છે. કહ્યું પણ છે—

આ ભૂખ રૂપનો નાશ કરે છે, સ્મૃતિનો ધ્વંસ કરે છે, પાંચ ઇન્દ્રિયની શક્તિઓને ક્ષિણ બનાવી દે છે, આંખ, કાન અને કપાળમાં દિનતાની નિશાની જગાડે છે. કલેશના પરિણામોને જાગ્રત કરે છે, બંધુઓનો વિયોગ કરાવે છે, વિદેશમાં વાસ કરાવે છે, ધૈર્યને જડમુળથી ઉખેડી નાખે છે, છેલ્લે છેલ્લે આ ભૂખ પ્રાણીઓના પ્રાણોનું પણ હરણ કરે છે. ॥ ૧ ॥

ફરી પણ કહ્યું છે ભૂખથી પીડાતા પ્રાણીમાં વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ વિદ્યા, સ્નેહ, સૌમ્યતા, બળ, આદિ સઘળા સદ્‌ગુણો નાશ પામે છે. ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્યના આત્માના ઉંડાણમાં જો કે, ભૂખની તીવ્ર વેદના થઈ હતી તો પણ કોઈ વખત કાયર ન બન્યો. પોતાના

तु कर्मनिर्जरार्थं क्षुधापरीषहं विजित्य गुरुसेवापरायण एवासीत्। ततो गजमित्र-मुनिः कण्टकजनितामसह्यवेदनां सहमानः समाधिभावेन निजायुः समाप्य प्रथम-कल्पे वैमानिकदेवत्वं प्राप्तः। अथासौ देवः स्वकीयपूर्वभवमवधिना विज्ञाय, स्वदिव्यशक्त्या शिष्यरक्षार्थं तत्समीपप्रदेशे वसतिं निर्माय स्वयं मनुष्यरूपः सन् दृढवीर्यशिष्यं प्राह—मुने! इतः समीपे वसतिर्दृश्यते, अशनपानमानीयताम्। शिष्यो वदति–अयमस्ति कश्चिद्देवप्रपञ्चः, इह हि नासीत् पुरा कापि वसतिः, भूमि-

अपने वीर्योल्लास से उसने इस परीषह को खूब सहन किया। और गुरु महाराज की सेवा भक्ति की, क्यों कि शिष्य को यह पूर्ण-श्रद्धा थी कि कर्मनिर्जरा के लिये क्षुधापरीषह को सहन करना ही चाहिये। पैर में लगे हुए कांटे की असह्य वेदना प्रतिक्षण बढने लगी, अपनी आयु के अन्त समय में समाधिभाव से कालधर्म को प्राप्त होकर प्रथमकल्प में वैमानिक देव हुए। इन्हों ने देव की पर्याय में अपने पूर्वभव को अवधिज्ञान से जानकर अपने शिष्य की प्राणरक्षा निमित्त दिव्यशक्ति से उसके समीप प्रदेश में एक वसति का निर्माण किया और स्वयं मनुष्य के रूप में प्रकट होकर शिष्य से कहने लगे कि यहां से नजदीक ही एक वसति दिखाइ देती है अतः वहां से आप आहार पानी ले आइये। देव की इस प्रकार बात को सुनकर शिष्य ने चित्त में विचार किया–यह कोई देव छलना करता है। मैं पहिले यहां कई बार आया हूं परन्तु मुझे तो कोई वसति नजर नहीं आई, इसलिये यहां से आहार पानी

विर्योल्लासथी तेणे आ परीषहने खूब सहन कर्यो अने गुरु महाराजनी सेवा भक्ति करी. केमके, शिष्यने ए पूर्ण श्रद्धा हती के, कर्मनिर्जरा माटे क्षुधा परिषह सहन करवो जोईए. पगमां लागेला कांटाओनी वेदना रोज बरोज वधवा लागी, पोताना आयुना अंतसमयमां समाधीभावथी गुरुजी काळ धर्मने पामी प्रथम कल्पमां वैमानिक देव बन्या. तेओए देवनी पर्यायमां पोताना पुर्वभवने अवधिज्ञानथी जाणीने पोताना शिष्यनी प्राणरक्षा निमित्त दिव्य शक्तिथी तेना समीपप्रदेशमां एक वस्तिनुं निर्माण कर्युं अने पोते मनुष्यना रूपमां प्रगट बनीने शिष्यने कहेवा लाग्या के, अहिंथी नजीक ज एक वस्ति देखाय छे माटे त्यांथी तमे आहार पाणी लई आवो, देवनी आ प्रकारनी वातने सांभळीने शिष्ये चित्तमां विचार कर्यो के, आ कोई देव मारी छलना करे छे. हुं पहेलां केटलीए वखत गयो छुं परंतु मने कोई वस्ती देखाई नथी, माटे त्यांथी आहार पाणी लाववो उचित नथी. शिष्यनी आ

रत्वया प्रागेव दृष्टाऽस्माभिः, अतोऽत्राशनपानं न ग्रहीष्यामि। ततोऽसौ प्रसन्नमनसा साक्षाद्देवरूपं धृत्वा दृढवीर्यमुनिं प्रशंसति-धन्योऽसि दृढव्रतोऽसि' इत्यादि। पुनरसौ दृढवीर्यमुनिर्दुःसहं क्षुधापरीषहं सहमानः क्षपकश्रेणीमारुह्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन केवलज्ञानं प्राप्य मोक्षं प्राप्तवान्। स च देवस्तस्य केवलोत्सवं निर्वाणोत्सवं च कृत्वा स्वस्थानं गतः। एवं सर्वैर्मुनिभिरपि दृढवीर्यमुनिवत् क्षुधापरीषहः सोढव्यः ॥ ३ ॥

क्षुधां सहमानस्यैषणीयाहारार्थं भिक्षाचर्यां पर्यटतो मुनेर्यदि श्रमादिजनिता पिपासा स्यात्तर्हि साऽपि सोढव्येत्याशयेन पिपासापरीषहजयं प्राह—

मूलम्—तओ पुट्ठो पिवासाए, दोगुंछी लज्जसंजए।
सीओदगं न सेविज्जा, वियडस्सेसणं चरे ॥ ४ ॥

ग्रहण करना उचित नहीं है। शिष्य की इस प्रकार दृढ विचारधारा को देखकर वह देव बहुत ही प्रसन्न हुआ और साक्षात् रूप में प्रकट होकर शिष्य की बहुत प्रशंसा करने लगा, बोला–आप धन्य हैं व्रत के पालन करने में अतीव दृढप्रतिज्ञ हैं। शिष्य ने दुःसह क्षुधा परीषह को सहन करने से क्षपकश्रेणी पर आरूढ होकर प्रशस्त–ध्यान एवं शुभाध्यवसाय के बल पर केवलज्ञान का लाभ कर मोक्ष को प्राप्त किया। इनके गुरु महाराज का जीव जो देव था उसने अपने पूर्वपर्याय के शिष्य को प्राप्त हुए केवलज्ञान के एवं निर्वाण के उत्सव को मनाकर अपने स्थान गया। इसी तरह प्रत्येक मुनिका कर्तव्य है कि वह दृढवीर्यमुनि की तरह क्षुधापरीषह को सहन करे॥ ३ ॥

પ્રકારની દૃઢ ધારણા જોઈને તે દેવનો જીવ ખૂબજ પ્રસન્ન થયો. અને પ્રગટ થઈને શિષ્યની ખૂબ પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું–આપને ધન્યવાદ છે, વ્રતનું પાલન કરવામાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞ છો. શિષ્યે દુઃસહ ભૂખનો પરિષહ સહન કરવાથી ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ બની પ્રશસ્ત ધ્યાન અને શુભ અધ્યવસાયના બળ ઉપર કેવળજ્ઞાનનો લાભ કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કર્યો. દેવ કે જે તેના ગુરુ મહારાજનો જીવ હતો તેણે પોતાના પૂર્વ પર્યાયના શિષ્યને પ્રાપ્ત થયેલ કેવળજ્ઞાનના અને નિર્વાણના ઉત્સવને મનાવીને પોતાને સ્થાને ગયા. આવી રીતે પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તે દૃઢવીર્ય મુનિની માફક ક્ષુધા પરિષહને સહન કરે. ॥ ૩ ॥

(१) उस्सेइमं-उत्स्वेदिमं-पिष्टोत्स्वेदनार्थमुदकम्। रोटिकायां कृतायां येनोदकेन पिष्टस्थाल्यादिधावनं क्रियते तदित्यर्थः।
(२) संसेइमं-संसेकिमं-उत्कालितानां पत्रशाकादीनामनपगतवित्कादिरसापसारणार्थं शैत्यार्थं वा येनोदकेन धावनं क्रियते, तदित्यर्थः।
(३) चाउलोदगं-तण्डुलोदकं-तण्डुलधावनोदकम्।
(४) तिलोदगं-तिलोदकं-तिलधावनोदकम्।
(५) तुसोदगं-तुषोदकं-तुषधावनोदकम्।
(६) जवोदगं-यवोदकं-यवधावनोदकम्, अत्र 'यव' इत्युपलक्षणं तेन व्रीह्यादिधावनोदकस्यापि ग्रहणम्।

पर भी साधु को चाहिये कि वह कभी भी सचित्त अनेषणीय जल का उपयोग न करे। प्रासुक जल इक्कीस २१ प्रकार का होता है यह बात आचारांगसूत्र में द्वितीय श्रुतस्कन्ध के नवम अध्ययन में कही गई है-

१ उस्सेइमं-भोजन बन चुकने के बाद आटे की थाली आदि का धोवन।
२ संसेइमं-शाकपत्रादिकों के उबालने पर उनका कडुआपन आदि निकालने के लिये अथवा उन्हें ठंडे करने के लिये जो जल ऊपर से डाला जाता है वह।
३ चाउलोदकं-चावलों का धोवन।
४ तिलोदगं-तिलों का धोवन।
५ तुसोदगं-तुषों को धोने से निकला हुआ जल।
६ जवोदगं-जौ आदि का धोया हुआ जल।

જળનો ઉપયોગ કદી પણ ન કરવો જોઈએ. પ્રાસુક જળ એકવીસ પ્રકારનું હોય છે આ વાત આચારાંગસૂત્રમાં બીજા શ્રુતસ્કંધના નવમાં અધ્યયનમાં કહેવામાં આવેલ છે.

उस्सेइमं- १ ભોજન બની ચુકયા પછી આટાની થાળી વિગેરેનું ધોવણ.
संसेइमं- २ શાક પત્રાદિકને ઉકાળવાથી તેના કડવા પણા વગેરેને કાઢવા માટે અથવા તેને ઠંડા કરાવવા માટે જે પાણી ઉપરથી નાખવામાં આવે છે તે.
चाउलोदगं- ३ ચોખાનું ધોવણ.
तिलोदगं- ४ તલનું ધોવણ.
तुसोदगं- ५ તુષોને ધોવાથી નિકળેલ પાણી.
जवोदगं- ६ જવ આદિને ધોતાં નિકળેલ પાણી.

छाया—ततः स्पृष्टः पिपासया, जुगुप्सी लज्जासंयतः ।
शीतोदकं न सेवेत विकृतस्य एषणां चरेत् ॥ ४ ॥

टीका—' तओ पुट्ठो ' इत्यादि ।

ततः=क्षुधापरीषहानन्तरं, पिपासया=तृषया, स्पृष्टः=व्याप्तः सन् , जुगुप्सी =जुगुप्सकः अनाचारविरत इत्यर्थ तथा-लज्जासंयतः-लज्जायां=संयमे सम्यग् यत्नवानित्यर्थः । साधुः शीतोदकं=सचित्तं जलं ' न सेवेत ' न व्यापृणुयात् किं तु विकृतस्य=यवतण्डुलद्राक्षादिधावनोत्कालनादिना वर्णगन्धरसस्पर्शैरन्यथाभावं प्राप्तस्य प्रासुकस्य जलस्य, प्रासुकजलं त्वेकविंशतिविधं भवतीत्याचाराङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुतस्कन्धे नवमाध्ययने निगदितम्—

क्षुधापरीषह को सहन करने वाला मुनि को आहार की गवेषणा करते हुए पिपासा लगे, तथा अहार करने के बाद पिपासा लगे तो उसको सहन करना चाहिये, इस आशय से अब सूत्रकार पिपासापरीषह को कहते हैं—" तओ पुट्ठो " इत्यादि ।

(तओ-ततः) क्षुधापरीषह के अनन्तर (पिवासाए पुट्ठो-पिपासया-स्पृष्टः) पिपासा से व्याप्त होने पर भी (दोगुंच्छी-जुगुप्सी) अनाचार-विरत तथा (लज्जसंजए-लज्जासंयतः) संयम की रक्षा करने में प्रयत्न-शील साधु (सीओदगं न सेविज्जा-शीतोदकं न सेवेत) सचित्त जल का सेवन नहीं करे। किन्तु (वियडस्सेसणं चरे-विकृतस्य एषणां चरेत्) विकृत-यव, तण्डुल, एवं द्राक्षा आदि के धोने से अथवा उनके उकालने से जिनके वर्ण, गंध, रस तथा स्पर्श का परिवर्तन हो चुका है ऐसे प्रासुक जल की गवेषणा करे। तात्पर्य यह है कि पिपासा से पीडित होने

ક્ષુધા પરિષહ સહન કરનાર મુનિને આહાર કર્યા પછી તરસ લાગે તેને સહન કરવી જોઈએ. આ આશયથી સૂત્રકાર પિપાસા પરિષહ કહે છે. तओ पुट्ठो-ઈત્યાદિ.

तओ-ततः ક્ષુધા પરિષહના અનન્તર पिवासाए पुट्ठो-पिपासयास्पृष्टः તરસથી વ્યાપૃત હોવા છતાં અનાચાર વિરત તથા दोगुंच्छि-जुगुप्सी અનાચાર વિરત તથા लज्जासंजए-लज्जासंयतः સંયમની રક્ષા કરવામાં પ્રયત્નશીલ સાધુ सीओदगं न सेविज्ज-शीतोदकं न सेवेत સચિત્ત જલનું સેવન ન કરે. કિંતુ वियडस्सेसणं चरे-विकृतस्य एषणां चरेत् વિકૃત (અચિત્ત)-જવ, ચોખા, દ્રાક્ષ વગેરેના ધોવાથી અથવા એને ઉકાળવાથી તેના વર્ણ, ગંધ, રસ તથા સ્પર્શનું પરિવર્તન થઈ ચુકયું છે એવા પ્રાસુક જળની ગવેષણા કરે. તાત્પર્ય એ છે કે,તરસથી પીડાતા હોવા છતાં પણ સાધુએ સચિત્ત ય

(१) उस्सेइमं–उत्स्वेदिमं–पिष्टोत्स्वेदनार्थमुदकम्। रोटिकायां कृतायां येनोदकेन पिष्टस्थाल्यादिधावनं क्रियते तदित्यर्थः।
(२) संसेइमं–संसेकिमं–उत्कालितानां पत्रशाकादीनामनपगततिक्तादिरसापसारणार्थं शैत्यार्थं वा येनोदकेन धावनं क्रियते, तदित्यर्थः।
(३) चाउलोदगं–तण्डुलोदकं–तण्डुलधावनोदकम्।
(४) तिलोदगं–तिलोदकं–तिलधावनोदकम्।
(५) तुसोदगं–तुषोदकं–तुषधावनोदकम्।
(६) जवोदगं–यवोदकं–यवधावनोदकम्, अत्र 'यव' इत्युपलक्षणं तेन व्रीह्यादिधावनोदकस्यापि ग्रहणम्।

पर भी साधु को चाहिये कि वह कभी भी सचित्त अनेषणीय जल का उपयोग न करे। प्रासुक जल इक्कीस २१ प्रकार का होता है यह बात आचारांगसूत्र में द्वितीय श्रुतस्कन्ध के नवम अध्ययन में कही गई है–

१ उस्सेइमं–भोजन बन चुकने के बाद आटे की थाली आदि का धोवन।
२ संसेइमं–शाकपत्रादिकों के उबालने पर उनका कडुआपन आदि निकालने के लिये अथवा उन्हें ठंडे करने के लिये जो जल ऊपर से डाला जाता है वह।
३ चाउलोदकं–चावलों का धोवन।
४ तिलोदगं–तिलों का धोवन।
५ तुसोदगं–तुषों को धोने से निकला हुआ जल।
६ जवोदगं–जौ आदि का धोया हुआ जल।

જળનો ઉપયોગ કદી પણ ન કરવો જોઈએ. પ્રાસુક જળ એકવીસ પ્રકારનું હોય છે આ વાત આચારાંગસૂત્રમાં બીજા શ્રુતસ્કંધના નવમાં અધ્યયનમાં કહેવામાં આવેલ છે.

उस्सेइमं– १ ભોજન બની ચુક્યા પછી આટાની થાળી વિગેરેનું ધોવણ.
संसेइमं– २ શાક પત્રાદિકને ઉકાળવાથી તેના કડવા પણા વગેરેને કાઢવા માટે અથવા તેને ઠંડા કરાવવા માટે જે પાણી ઉપરથી નાખવામાં આવે છે તે.
चाउलोदगं– ૩ ચોખાનું ધોવણ.
तिलोदगं– ૪ તલનું ધોવણ.
तुसोदगं– ૫ તુષોને ધોવાથી નિકળેલ પાણી.
जवोदगं– ૬ જવ આદિને ધોતાં નિકળેલ પાણી.

अथ ग्रामनगरादिभ्यो बहिः क्वचिदटव्यादिमार्गे विहरन् मुनिर्यदि पिपासया पीडितः स्यात् तदाऽपि तत्परीषहः सोढव्य इत्याह—

मूलम्—छिन्नावाएसु पंथेसु, आउरे सुपिवासिए।
परिसुक्कमुहादीणे, तं तितिक्खे परीसहं ॥५॥

छाया—छिन्नापातेषु पथिषु आतुरः सुपिपासितः।
परिशुष्कमुखादीनः तं तितिक्षेत परीषहम् ॥ ५ ॥

टीका—'छिन्नावाएसु' इत्यादि।

छिन्नापातेषु=छिन्नः=अपगतः, आपातः—जनानां गमनागमनरूपः संचारो यत्र तेषु, पथिषु=मार्गेषु गच्छन्निति शेषः, आतुरः तृषया व्याप्तकायः, अत एव सुपिपासितः=अतिशयेन तृषितः, अत एव परिशुष्कमुखादीनः=परीशुष्कमुखः गतनिष्ठीवनतया शुष्कतालुरसनोष्ठः, स चासावदीनश्च परिशुष्कमुखादीनः, परिशुष्क-

ग्राम नगर आदि से बाहर किसी अटवी आदि के मार्ग में विचरते हुए साधु को यदि पिपासा से आकुलता उत्पन्न हो जावे तो भी उसे उस द्वितीय क्षुधापरीषह को सहन करना चाहिये यह बात इस नीचे की गाथा द्वारा सूत्रकार प्रकट करते हैं—'छिन्नावाएसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(छिन्नावाएसु—छिन्नापातेषु) जिन मार्गों में जनों का आवागमनरूप संचार छिन्न हो गया है अर्थात्—नहीं होता है ऐसे (पंथेसु—पथिषु) मार्गों में संचरण अर्थात्—विचरण करता हुआ साधु (सुपिवासिए आउरे—सुपिपासितः आतुरः) यदि पिपासा से व्याप्त होकर आतुर—अत्यंत पीडित हो जाता है और इसीसे (परिसुक्कमुहादीणे—परिशुष्कमुखादीनः) जिसके मुख का थूंक तक भी सूखचुका है और ऐसी

ग्राम, नगर वगेरेथी બહારના રસ્તા ઉપર વિચરતા સાધુને માર્ગમાં તરસની આકુળતા ઉત્પન્ન થાય તો પણ તેણે એ બીજા ક્ષુધાપરીષહને સહન કરવો જોઇએ. આ વાત નીચેની ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે. छिन्नावाएसु—ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—छिन्नावाएसु—छिन्नापातेषु જે માર્ગમાં માણસોનો અવાગમનરૂપ સંચાર બંધ થઈ ગયો હોય. અર્થાત્ નથી થતો એવા पंथेसु—पथिषु માર્ગોમાં સંચારણ અર્થાત્ વિચારણ કરનાર સાધુ सुपिवासिए आउरे—सुपिपासितः आतुरः પાણીની તરસથી વ્યાકુળ બની અત્યંત પીડિત થઈ જાય છે અને એથી परिसुक्कमुहादीणे—परिशुष्कमुखादीनः જેના મોઢામાંનું થુંક પણ સુકાઈ જાય છે એવી માં,

मुखोऽपि सन्नदीन इत्यर्थः । तं=तृषापरीषहं, तितिक्षेत=सहेत। अयं भावः-निर्जनस्थानस्थितोऽपि तृषाव्याकुलितोऽपि सन् सचित्तमनेषणीयं जलं न पिबेदिति ।

'छिन्नावाएसु पंथेसु' इत्यनेन मुनीनां चरणविहारः सूचितः ।

'आउरे' इत्यनेन-परीषहावस्थायामपि समाधिभावेन वर्तितव्यमिति बोधितम् ।

'सुपिवासिए' इत्यनेन पिपासाधिक्येऽपि सचित्तमनेषणीयमुदकं न ग्रहीतव्यमिति सूचितम् ।

'परिसुक्कमुहादीणे' इत्यनेन कष्टावस्थायामपि परीषहो जेतव्य एवेति-सूचितम् ।

'तितिक्खे' इत्यनेन परीषहोपस्थितौ सहिष्णुता समाश्रयणीया, इति बोधितम् ।

हालत में तालु, रसना एवं ओष्ठ भी बिलकुल शुष्क हो चुका है फिर भी अदीन बना हुवा मुनि (तं परीसहं तितिक्खे-तं परीषहं तितिक्षेत) इस तृषापरीषह को जीते। तात्पर्य इसका यह है कि निर्जनस्थान में रहने पर भी यदि साधु तृषा से पीडित होता है तो भी उसे सचित्त अनेषणीय जल का पान नहीं करना चाहिये ।

गाथा में रहे हुए "छिन्नावाएसु पंथेसु" इस विशेषणगर्भित पद द्वारा मुनियों का चरण विहार सूचित किया है। "आउरे" इस पद द्वारा परीषह अवस्था में मुनियों को समाधिभावपूर्वक रहना बतलाया गया है। "सुपिवासिए" पद द्वारा पिपासा की तीव्र अवस्था में भी सचित्त अनेषणीय उदक नहीं लेना चाहिये, यह प्रकट

તાલુ રસના અને હોઠ પણ તદ્દન સુકા બની જાય છે, એવી પરિસ્થિતિમાં મુકાવા છતાં પણ અદીન બનેલ મુનિ तं परिसहं तितिक्खे-तं परिषहं तितिक्षेत એ તૃષા પરીષહને જીતે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે, નિર્જન સ્થાનમાં રહેવા છતાં પણ સાધુ તરસથી પીડિત હોય તો તેણે સચિત્ત અનેષણીય જળનું પાન ન કરવું જોઇએ.

ગાથામાં રહેલા "छिन्नावाएसु पंथेसु" વિશેષણ ગર્ભિત પદ દ્વારા મુનિઓનો ચરણ વિહાર સુચવવામાં આવેલ છે. आउरे-આપદથી પરીષહ અવસ્થામાં મુનિયોએ સમાધિ ભાવ પૂર્વક રહેવાનું બતાવેલ છે. सुपिवासिए આ પદથી તરસની તીવ્ર અવસ્થામાં પણ સચિત્ત અનેષણીય પાણી ન લેવું જોઈએ.

अत्र दृष्टान्तः—

आसीदुज्जयिन्यां धनमित्रनामकः श्रेष्ठी, स धनप्रियनाम्नाऽष्टवर्षवयस्केन स्वपुत्रेण सह मित्रगुप्ताचार्यसमीपे प्रव्रजितः। स धनप्रियशिष्यः सपरिवारेणाचार्येण सह कदाचिन्मार्गे विहरन् पिपासार्तोऽभवत्। अन्यैः साधुभिः सहाचार्यमग्रे गतं दृष्ट्वा धनमित्रमुनिना नदीमालोक्य पुत्रानुरागेण कथितम्, वत्स! जलं पिब, पश्चादालोचनया शुद्धिर्भविष्यति। इत्युक्तोऽपि शिष्यो जलपानं कर्तुं न वाञ्छति। 'ततो

किया गया है। "परिसुक्कमुहादीणे" इस पद से सूत्रकार यह प्रदर्शित कर रहे हैं कि कष्ट की अवस्था में भी परीषहों को जीतना ही चाहिये। "तितिक्खे" पद से यह ज्ञात होता है कि परीषह की उपस्थिति में घबड़ाना नहीं चाहिये किन्तु सहिष्णुता धारण करनी चाहिये।

इस विषय को अब दृष्टान्तद्वारा स्पष्ट किया जाता है—

उज्जैनी नगरी में धनमित्र नाम का एक सेठ रहता था। वैराग्य पाकर उसने अपने आठवर्ष के धनप्रिय नामक पुत्र के साथ मित्रगुप्तआचार्य के पास मुनिदीक्षा धारण करली। एक समयकी वात है कि वे धनप्रिय मुनि सपरिवार आचार्य के साथ जब विहार कर रहे थे तब मार्ग में उन को प्यास की वेदना जागृत हुई। अन्य साधुओं के साथ आचार्य को आगे गये हुए जान कर धनमित्र मुनि ने नदी को देखते ही पुत्रानुराग के वशवर्ती बन धनप्रिय से कहा कि वत्स! जल पीलो, पीछे आलोचना से इसकी शुद्धि कर लेना। इस प्रकार धनमित्र मुनि के वचन

એવું પ્રગટ કરેલ છે. परिसुक्कमुहादीणे આપદથી કષ્ટની અવસ્થામાં પણ પરિષહોને જીતવા જોઈએ. એવું સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે. "तितिक्खे" આપદથી પરિષહનાં આવવાથી ગભરાવું ન જોઈએ પરંતુ સહિષ્ણુતા ધારણ કરવી જોઈએ.

આ વિષય ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.—

ઉજ્જૈની નગરીમાં ધનમિત્ર નામે એક શેઠ રહેતા હતા. વૈરાગ્ય પામીને તેણે પોતાના આઠ વર્ષના ધનપ્રિય નામના પુત્ર સાથે મિત્રગુપ્ત નામના આચાર્ય પાસે મુનિ દીક્ષા ધારણ કરી. એક સમયની વાત છે કે, ધનપ્રિય મુનિ સપરિવાર આચાર્યની સાથે જ્યારે વિહાર કરી રહેલ હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેને તરસ લાગી. બીજા સાધુઓ સાથે આચાર્યને આગળ ગયેલા જાણીને ધનમિત્ર મુનિએ નદીને જોઈને પુત્રપ્રેમને વશ બની ધનપ્રિયને કહ્યું, વત્સ પાણી પીઈ લો. પછી આલોચનાથી એની શુદ્ધિ કરી લેજો. આ પ્રકારનાં ધનમિત્ર

धनमित्रमुनिश्चिन्तयति–मम समक्षे नायं जलं पिबतीति, एवं विचिन्त्य शुष्कमार्गेण सत्वरं नदीमुत्तीर्याग्रे गतः, तदनन्तरं धनप्रियमुनिर्जलपानार्थं नद्यां प्रविश्याञ्जलौ जलं भृत्वा सद्यः संजातकारुण्यश्चिन्तयति–कथमहं जलं पिबामि। यतः—

एगंमि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता।
ते सरिसवपरिमित्ता, जम्बुद्दीवे न मायंति॥ १॥

छाया—एकस्मिन्नुदकबिन्दौ, ये जीवा जिनवरैः प्रज्ञप्ताः।
ते सर्षपपरिमात्राः जम्बूद्वीपे न मायेयुः॥ १॥

व्याख्या—एकस्मिन् जलबिन्दौ ये जीवाः सन्ति, ते यदि सर्षपप्रमाणं शरीरं धृत्वा वर्तेयुस्तर्हि जम्बूद्वीपे न मायेयुरित्यर्थः॥ १॥

सुनकर धनप्रिय ने पानी पीने की जरा भी इच्छा नहीं की। इस परिस्थिति को देखकर धनमित्र मुनि ने विचार किया कि यह मेरे साम्हने जल नहीं पीवेगा अतः यहां से चल देना चाहिये, सो वे शुष्कमार्ग से नदी को पार कर आगे चले गये। इसके बाद धनप्रियमुनि जलपान करने के लिये नदी में प्रविष्ट हुए और अंजलि में पानी भर कर दया भाव से विचारने लगे कि इस अकल्पनीय सचित्त जल को मैं कैसे पीऊँ? क्यों कि–

"एगंमि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता।
ते सरिसवपरिमित्ता, जंबुद्दीवे न मायंति॥१॥"

एक जल के बिन्दु में जितने जीव जिनेन्द्र भगवान ने बतलाये हैं वे यदि सरसों के आकार को धारण करलें तो इस जंबूद्वीप में नहीं समा सकते हैं॥१॥

મુનિનાં વચન સાંભળીને ધનપ્રિયમુનિયે પાણી પીવાની જરા પણ ઈચ્છા ન કરી આ પરિસ્થિતિને જોઈ ધનમિત્રમુનિએ વિચાર કર્યો કે, આ મારી સામે પાણી પીશે નહીં માટે અહીંથી ચાલવું જોઈએ જેથી તેઓ સુકા માર્ગેથી નદીને પાર કરીને આગળ ચાલ્યા. આ પછી ધનપ્રિયમુનિએ જળપાન કરવા માટે નદીમાં પ્રવેશ કર્યો અને હાથમાં પાણી લઈ દયા ભાવથી વિચારવા લાગ્યા કે, આ અકલ્પનીય સચિત્ત પાણી હું કેવી રીતે પીઉં કેમકે કહ્યું છે કે—

एगंमि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता।
ते सरिसव परिमित्ता, जम्बुदिवे न मायन्ति॥ १॥

જળના એક ટીપામાં જેટલા જીવ જીનેન્દ્ર ભગવાને બતાવ્યા છે તે કદાચ સરસવના આકારને ધારણ કરીલ્યે તો આ જમ્બૂદ્વિપમાં સમાઇ ન શકે. ॥૧॥

जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ णिच्छियो तेऊ।
तेऊ वाउसहगओ, तसा य पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥

छाया—यत्र जलं तत्र वनं, यत्र वनं तत्र निश्चितं तेजः।
तेजो वायुसहगतं त्रसाश्च प्रत्यक्षका एव ॥ २ ॥

व्याख्या—यत्र जलं तत्र वनं=वनस्पतिः, यत्र वनस्पतिस्तत्र निश्चयेन तेजो=वह्निः, यत्र तेजस्तत्र वायुः सहयोगित्वात्, त्रसास्तु प्रत्यक्षा एव सन्ति ॥२॥

हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं।
अप्पाणं दिवसाणं, कए य नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥

छाया—हत्वा परप्राणान्, आत्मानं यः करोति सप्राणम्।
अल्पानां दिवसानां, कृते नाशयति स्वात्मानम् ॥ ३ ॥

व्याख्या—तस्मात् परप्राणान् हत्वा यः आत्मानं सप्राणं=सबलं करोति, स अल्पानां दिवसानां कृते स्वात्मानं नाशयति ॥३॥

"जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ णिच्छिओ तेऊ।
तेऊवाउ सहगओ, तसा य पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥"

जहां जल है वहां निश्चित वनस्पति है। जहां वनस्पति है वहां निश्चित तेज-अग्नि है। जहां तेज है वहां निश्चित वायु है। त्रसकाय तो प्रत्यक्ष ही है ॥२॥

"हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं।
अप्पाणं दिवसाणं, कए य नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥"

जो दूसरे जीवों के प्राणों का हनन कर कुछ ही दिनों के लिये अपने आपको सबल बनाने की चेष्टा करता है वह अपने आपका विनाश करता है ॥३॥

जत्थजलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ णिच्छिओ तेउ।
तेउ वाउसहगओ, तसाय पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥

જ્યાં જળ છે ત્યાં વનસ્પતિનું હોવું નિશ્ચિત છે, જ્યાં વનસ્પતિ છે ત્યાં તેજ અગ્નિ નિશ્ચિત છે. જ્યાં તેજ છે. ત્યાં વાયું નિશ્ચિત છે. ત્રસકાય તો પ્રત્યક્ષ છે જ ॥૨॥

हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं।
अप्पाणं दिवसाणं, कए य नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥

જે બીજા જીવોના પ્રાણોની વિરાધના કરીને થોડા દિવસો માટે પોતે પોતાની જાતને સબળ બનાવવાની ચેષ્ટા કરે છે તે પોતે પોતાની જાતનો વિનાશ કરે છે ॥૩॥

अहो! दुर्लभा संयमप्राप्तिः, ततोऽपि संयमरक्षणं दुर्लभतरं, तच्चाप्कायविराधनया षट्कायविराधनायां सत्यां न भवितुं शक्यते, संयमरक्षणाभावे सर्वेषां महाव्रतानां भङ्गः स्यात्, ततश्च चतुर्गतिकसंसारपरिभ्रमणं भविष्यति। यस्मान्नेदं जलं पास्यामीति निश्चित्यासौ मुनि रञ्जलितो जलं नद्यामेव यतनया मुमोच। स लघुवयस्कोऽपि महनीयधैर्यः शुष्कमार्गेण तां नदीमुत्तीर्य तत्तीर एव पिपासया गन्तुमक्षमः सन् भूमौ निपतितः।

इस प्रकार विचार कर धनप्रियनामक लघुमुनिने यह भी विचार किया कि इस संसार में जीवों को एक तो संयम की प्राप्ति होना दुर्लभ है, और उसकी अपेक्षा संयम की रक्षा महान् दुर्लभ है। मैं कच्चा पानी पीऊँ तो अप्काय की विराधना होती है अप्काय की विराधना में षट्काय की विराधना अवश्य होती है, षट्काय की विराधना से संयम की रक्षा नहीं हो सकती। जहां संयम की रक्षा नहीं है वहां समस्त महाव्रतों का भंग है। इनके भंग से संसारपरिभ्रमण अवश्य होता है, अतः मैं तो इस जलको नहीं पीऊँगा। इस प्रकार निश्चय कर लघुमुनि ने बड़ी ही यतना से अंजलि में लिये हुए जल को उसी नदी में छोड़ दिया। उस समय उनकी आयु कोई अधिक नहीं थी परंतु धैर्य की मात्रा हृदय में बढी हुई थी इस लिये यथा कथंचित् वे शुष्कमार्ग से होकर नदी को पार करके दूसरे तीर पर आगये। परन्तु प्यास ने इतनी प्रबलता धारण की कि वे आगे मार्ग पर नहीं चलसके और

આ પ્રકારનો વિચાર કરી ધનપ્રિય નામના નાના મુનિયે એવો વિચાર કર્યો કે, આ સંસારમાં જીવોને એક તો સંયમની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે અને તેની અપેક્ષા સંયમની રક્ષા મહાન દુર્લભ છે. હું કાચું પાણી પીઉં તો અપ્કાયની વિરાધના થાય છે, અપ્કાયની વિરાધનામાં ષટ્કાયની વિરાધના અવશ્ય બને છે. ષટ્કાયની વિરાધનાથી સંયમની રક્ષા થતી નથી. જ્યાં સંયમની રક્ષા નથી ત્યાં સમસ્ત મહાવ્રતોનો ભંગ છે. તેના ભંગથી સંસાર પરિભ્રમણ અવશ્ય થાય છે. માટે હું તો આ જળને પીઈશ નહીં. આ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી લઘુ મુનિયે ખૂબજ યતનાથી ખોબામાં લીધેલ પાણીને તે નદીમાં છોડી દીધું. આ સમયે તેની ઉંમર કાંઈ મોટી ન હતી પરંતુ ધૈર્યની માત્રા હૃદયમાં વધેલી હતી. આ કારણે આગળ કહેવામાં આવ્યા પ્રમાણે સુકા માર્ગથી નદીને પાર કરી સામા કાંઠે પહોંચી ગયા.. પરંતુ તરસ એટલા જોરથી લાગી હતી કે આને

अथ पिपासाविवशोऽपि धर्मे निश्चलमतिरसौ पञ्चनमस्कारस्मरणपूर्वकं समाधिभावेन देहं विहाय प्रथमकल्पे वैमानिकदेवत्वेन समुत्पन्नः। ततोऽवधिज्ञानेन स्वपूर्वभवं विज्ञाय तेन धनमियेण देवेन सर्वेषां मुनीनामनुग्रहार्थं वैक्रियशक्त्या पथि गोकुलं निर्मितम्। अथ सपरिवारो मित्रगुप्ताचार्यः पुरतो गोकुलं दृष्ट्वा तत्र शुद्ध तक्रादि गृहीत्वा पिपासां निवार्य चलितः। अथ तेन देवेन स्वपरिचयार्थमेकस्य साधोरासनं विस्मारितम्। येन मुनिनाऽऽसनं विस्मृतम्, स च स्वासनान्वेषणार्थं पुनर्गोकुलस्थानमागत्य गोकुलमपश्यन् प्रत्यावृत्तः सर्वान् मुनीनब्रवीत्-नास्ति तत्र

वहीं पर गिर पडे। पिपासा से विवश होने पर भी इनकी मति धर्म में निश्चल बनी रही, पंचनमस्कार मंत्र का स्मरण करते हुए इन्होंने समाधिभाव से काल को प्राप्त किया। पिपासापरीषह को सहन करने के प्रभाव से ये प्रथमकल्प में वैमानिक देव हुए। अवधिज्ञान से अपने पूर्व भव को जानकर उस लघुमुनि के जीव देव ने समस्त मुनियों की रक्षा के लिये अपनी वैक्रियिक शक्ति से मार्ग में गोकुल की रचना कर दी। सपरिवार मित्रगुप्ताचार्य ने आगे गोकुल देखा।

वहां से शुद्ध तक्र आदि को लेकर अपनी पिपासा को शांत किया, एवं आगे विहार करना प्रारंभ कर दिया। किसी ने भी यह नहीं जाना कि यह सब देवकृत माया है, अतः देव ने अपने परिचय के निमित्त एक साधु को अपना आसन विस्मृति करा दिया। जो मुनि वहां पर आसन भूल गया था वह उस आसन को लेने के लिये पीछे उस स्थान पर आया तो क्या देखता है कि यहां पर तो कोई

લઈ તે આગળ માર્ગે ચાલી શકયા નહીં અને ત્યાં જ પડી ગયા. તરસથી વિવશ બનવા છતાં પણ તેની મતિ ધર્મમાં નિશ્ચલ બની રહી. પંચનમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરીને તેમણે સમાધી ભાવથી કાળધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો. તરસના પરીષહને સહન કરવાના પ્રભાવથી તે પ્રથમ કલ્પમાં વૈમાનિક દેવ થયા. અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વભવને જાણીને તે લઘુમુનિના જીવ દેવે સમસ્ત મુનિયોના અનુગ્રહ માટે પોતાની વૈક્રિયિક શક્તિથી માર્ગમાં ગોકુળની રચના કરી. સપરિવાર મિત્રગુપ્તાચાર્યે આગળ ગોકુળ જોયું અને ત્યાંથી શુદ્ધ છાશ આદિ લઈને પોતાની તરસને છિપાવી. અને આગળ વિહાર કરવા લાગ્યા. કોઈએ એ ન જાણ્યું કે આ બધી દેવકૃત માયા હતી. આથી દેવે પોતાના પરિચય નિમિત્ત એક સાધુને તેનું આસન ભુલાવી દીધું. જે મુનિ આસન ભુલી ગયા હતા તે મુનિ ત્યાં આસન લેવા માટે પાછા આવ્યા તો શું દેખે છે કે ત્યાં કોઈ ગોકુળ

पूर्वदृष्टं गोकुलम्। तदा तद्वचनेन सर्वैरपि साधुभिर्ज्ञातगोकुलाभावैस्तत्र काचिदेव शक्तिर्विदिता। सर्वैस्तत्पिण्डभोजनस्य प्रायश्चित्तं कृतम्। ततस्तत्रागत्य तेन देवेन संसारावस्थायां तातं स्वगुरुं मुक्त्वा सर्वे साधवो वन्दिताः। किं कारणं त्वया नायं वन्दितः? एवमाचार्येण पृष्टोऽसौ सर्वं स्ववृत्तान्तं सचित्तजलपानार्थं पितुः प्रेरणं च सर्वेषां साधूनां पुरस्ताद् कथयित्वा देवलोकं गतः। एवमन्यैरपि मुनिभिस्तृपापरीषहः सोढव्यः॥ ५॥

क्षुधापिपासापरीषहसहनेन कृशशरीरस्य साधोः शीतकाले शीतमपि बहु बाधते, इति शीतपरीषहजयं माह—

गोकुल नहीं है। वह शीघ्र ही पीछे वहां से वापिस लौटा और अपने आचार्य के पास आकर इस बात को कहा कि अब तो वहां पर कोई गोकुल नहीं है। साधुओं ने जब यह बात सुनी तो उन्हों ने यह निश्चित किया कि अवश्य इस में कोई देव की माया थी। सब ने मिलकर इसका प्रायश्चित्त लिया, क्यों, कि इन सब ने वहां से पहिले तक्रादि को ग्रहण किया था। बाद में देव ने आकर अपने संसार अवस्था के पिता-धनमित्र मुनि को छोड़कर बाकी के समस्त साधुओं को वंदना की। आचार्य ने पूछा धनमित्र मुनि को वंदन क्यों नहीं किया? तब उस देव ने समस्त पहिले का वृत्तान्त जो धनमित्र मुनि ने सचित्त जल को पीने के लिये अपने शिष्य धनप्रिय को मुनि की अवस्था में कहा था आचार्य के समक्ष कह दिया। कह कर फिर यह स्वर्ग को वापिस चला गया। इसी प्रकार अन्य मुनियों को भी तृपापरीषह का विजय करना चाहिये॥ ५॥

નથી. તે એજ વખતે પાછા ફર્યા અને પોતાના આચાર્યની પાસે આવીને કહ્યું કે, ત્યાં તો કોઈ ગોકુળ નથી. સાધુઓએ જ્યારે આ વાત સાંભળી તો તેઓએ એવું નક્કી કર્યું કે, અવશ્ય આમાં કોઈ દેવની માયા હતી, સહુએ મળીને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. કારણ કે, તે સહુએ ત્યાંથી છાસ આદિ વસ્તુ ગ્રહણ કરેલ હતી. બાદમાં દેવે આવીને પોતાના સંસાર અવસ્થાના પિતા ધનમિત્ર મુનીને છોડીને બાકીના સમસ્ત સાધુઓને વંદના કરી, આચાર્યે પૂછ્યું કે, ધનમિત્ર મુનિને વંદના કેમ ન કરી? ત્યારે તે દેવે પહેલાનો સમસ્ત વૃત્તાંત જે ધનમિત્ર:મુનિયે સચિત્ત પાણી પીવા માટે પોતાના શિષ્યને મુનિ અવસ્થામાં કહ્યું હતું તે આચાર્ય સમક્ષ કહી દીધું. આ કહીને તે પોતાના મુળધામ સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. આ પ્રકારે અ યમુનિયોએ પણ તૃપાપરીષહનો વિજય કરવો જોઈએ. ॥૫॥

मूलम्—चरंतं विरयं लूहं, सीयं फुसइ एगया ।
नाइ वेलं मुणी गच्छे, सोच्चा णं जिणसासणं ॥६॥

छाया—चरन्तं विरतं रूक्षं, शीतं स्पृशति एकदा ।
नातिवेलं मुनिर्गच्छेत् श्रुत्वा खलु जिनशासनम् ॥ ६ ॥

टीका—'चरंतं' इत्यादि ।

चरन्तं=मोक्षमार्गे, ग्रामानुग्रामं वा विहरन्तं, विरतं=सावद्ययोगतो निवृत्तम्-अग्निप्रज्वालनादिभ्यो निवृत्तमित्यर्थः, रूक्षं=स्निग्धाहारतैलाभ्यङ्गपरिहारेण धूसराङ्गं मुनिम्, एकदा=शीतकाले, शीतं स्पृशति=पीडयति ।

शीतकाले हि वनस्पतयो हिमनिपातेन परितः परिशुष्का भवन्ति, पथिकाः संकोचितपाणयः पदैकमपि गन्तुमसमर्थाः पङ्गुवत् तत्र तत्रैव तिष्ठन्ति, केचित् क्वणद्दन्तवीणिकाः कम्पमानगात्राः कृशानुसेवनाय तदभिमुखं शलभा इवापतन्ति ।

क्षुधा एवं पिपासा परीषह के सहन करने से मुनि का शरीर कृश हो जाता है इससे शीतकाल में शीत की पीडा बहुत होती है इसलिये तीसरे शीतपरीषह को जीतना चाहिये; यही बात इस नीचे की गाथा से सूत्रकार प्रकट करते हैं—

'चरंतं विरयं' इत्यादि.

अन्वयार्थ-(चरंतं विरयं-चरन्तं विरतं) मोक्ष मार्ग में अथवा एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करने वाले तथा सावद्ययोग से विरक्त एवं (लूहं-रूक्षम्) स्निग्धाहार तैलमर्दन आदि के त्याग से धूसर शरीर वाले ऐसे मुनि को (एगया-एकदा) शीतकाल में (सीयं फुसइ-शीतं स्पृशति) शीत पीडित करता है। उस समय वह मुनि (णं-खलु) निश्च-

ભૂખ અને તરસ સહન કરનારા મુનિનું શરીર દુર્બળ બની જાય છે, અને દુર્બળ શરીરવાળાને ઠંડિથી બહુ પીડા થાય છે. આથી ત્રીજો ઠંડિના પરિષહને મુનિએ જીતવો જોઈએ. એવી વાત સૂત્રકાર નીચેની ગાથાથી પ્રગટ કરે છે.

चरंतं विरयं ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—चरंतं विरयं-चरंतं विरतं મોક્ષમાં અથવા એક ગામથી બીજા ગામે વિહાર કરવાવાળા તથા સાવદ્ય યોગથી વિરકત અને लूहं-रूक्षम् સ્નિગ્ધાહાર તૈલમર્દન આદિના ત્યાગથી ધૂસર શરીરવાળા એવા મુનિને एगया-एकदा શીતકાળમાં सीयं फुसइ-शीतं स्पृशति શીતકાળ પીડિત કરે છે. તે સમયે તે મુનિ णं-खलु

वायवश्च तुषारासारसंगादतिशय शिशिराः प्राणिनां शरीराणि परितः सातिशयं पीडयन्ति। अनवरतशीतपातजनितव्यथावारणाय बालकाः काष्ठखण्डादीनि समाहृत्यैकत्र वह्निं प्रज्वाल्य प्रसारितपाणयस्तापमासेवन्ते। यत्र प्रतिक्षणं प्राणिनां प्राणाः प्रखर शीतवेदनाभिरुद्विग्ना भवन्ति।

तदा स मुनिः खलु=निश्चयेन, जिनशासनं जिनवचनरहस्यं श्रुत्वा 'अनेन ममात्मना नरकनिगोदादौ तीव्रतरा अनन्तवेदना अनन्तवारमनुभूता' इति विभाव्य, अतिवेलं=वेलाऽतिक्रमणं न गच्छेत्=न प्राप्नुयात्-प्रतिलेखनादे यः कालस्तं शीतभयादुल्लङ्घ्याऽन्यस्मिन् काले प्रतिलेखनादिकं न कुर्यादित्यर्थः। यद्वा-शीतभयात् पूर्वोपविष्टस्थानं विहाय स्थानान्तरं न व्रजेदिति।

'चरंतं' इत्यनेन कारणं विना एकत्रावस्थानं न करणीयमिति सूचितम्।

'विरयं' इत्यनेन यतनावत्त्वं सूचितम्।

यसे (जिणसासणं सोच्चा-जिनशासनं श्रुत्वा) जिन शासम को-'इस मेरी आत्मा ने नरक निगोद आदि स्थानों में तीव्रतर अनंत वेदनाएँ अनन्तवार भोगी हैं उस वेदना के सामने यह शीतवेदना क्या अधिक है?' इस वात को सुनकर-समझकर (अइवेलं-अतिवेलम्) समय को उल्लंघन करके-प्रतिलेखना आदि के समय को टालन करके (न गच्छे-न गच्छेत्) प्रतिलेखना आदि का जो समय है उसके सिवाय अन्य समय में प्रतिलेखनादिक क्रियाओं को न करे। तथा शीत के भय से पूर्वाधिष्ठित स्थान का परित्याग कर दूसरे स्थान में भी न जावे।

गाथा में रहे हुए "चरंतं" इस पदद्वारा सूत्रकार यह प्रदर्शित करते हैं कि मुनि को कारणविशेष विना एक जगह स्थिररूप से नहीं

निश्चयथी जिणसासणं सोच्चा-जिनशासनं श्रुत्वा જીન શાસનને આ મારા આત્માએ નરક નિગોદ આદિ સ્થાનોમાં તીવ્રતાવાળી અનંત વેદનાઓ ઘણી વખત ભોગવી છે તે વેદનાઓ સામે આ શીત વેદના કયા હિસાબમાં છે?' આ વાતને સાંભળી સમજી अइवेलं-अतिवेलं સમયનું ઉલ્લંઘન કરી પ્રતિલેખના આદિના સમયને ટાળીને न गच्छे-न गच्छेत् પ્રતિલેખના આદિનો જે સમય છે તેના સીવાય બીજા સમયમાં પ્રતિલેખનાદિક ક્રિયાઓને ન કરે. તથા ઠંડીના ભયથી પૂર્વાધિષ્ઠિત સ્થાનનો ત્યાગ કરીને બીજા સ્થાનમાં ન જાય.

ગાથામાં રહેલા "चरंतं" એ પદદ્વારા સૂત્રકાર એ પ્રદર્શિત કરેછે કે, મુનિયે કારણ વિશેષ વીના એક જગ્યાએ સ્થિર રૂપથી રોકાવું ન જોઈએ.

'लूहं' इत्यनेन तपश्चरणशीलत्वं प्रवेदितम् ॥ ६ ॥

'मुणी' इत्यनेन सावद्यकार्ये मौनत्वमिति बोधितम् ।

मूलम्--न मे निवारणं अत्थि, छवित्ताणं न विज्जए ।

अहं तु अग्गिं सेवामि, इइ भिक्खू न चिंतए ॥७॥

छाया—न मे निवारणम् अस्ति, छवित्राणं न विद्यते ।

अहं तु अग्निं सेवे, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥

टीका—'न मे' इत्यादि ।

मे=मम, निवारणं=शीतनिवारकं स्थानं नास्ति, तथा–छवित्राणं=शरीराच्छादनकं वस्त्रकम्बलादिकं न विद्यते। तु=पुनः, अग्निं सेवे=अग्निं प्रज्वाल्य तत्तापमाश्रयेय, इति=एवं, भिक्षुर्न चिन्तयेत्=मनसापि न प्रार्थयेत् । चिन्ताप्रतिषेधेन तत्सेवनं तु दूरत एव निराकृतम् ।

ठहरना चाहिये। "विरयं" इससे मुनिको यतनावान् होना चाहिये यह सूचित किया गया है। "लूहं" पद से तपश्चरण शीलता एवं "मुणी" इस पद से सावद्यकार्य में मौन रखना यह सूचित किया गया है ॥६॥

'न मे निवारणं' इत्यादि.

अन्वयार्थ-(मे-मम) मेरे पास (निवारणं-निवारणम्) शीत को दूर करने वाला स्थान (न अत्थि–नास्ति) नहीं है (छवित्ताणं न विज्जए–छवित्राणं न विद्यते) शरीर को आच्छादान करने वाला वस्त्र एवं कम्बल आदि भी नहीं है अतः (अहं तु अग्गिं सेवामि–अहंतु अग्निं सेवे) मैं अग्नि का सेवन करूँ (इइ–इति) इस प्रकार (भिक्खू–भिक्षुः) साधु (न चिंतए–न चिन्तयेत्) मन से भी विचार न करे, उसके सेवन की बात तो दूर रही।

"विरयं" એનાથી મુનિયે યત્નાવાન બનવું જોઈએ. એવું સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે "लूहं" પદથી તપશ્ચરણ શીલતા અને "मुणी" આ પદથી સાવદ્ય કાર્યમાં મૌન રાખવું એ સૂચિત કરવામાં આવેલ છે.

नमे निवारणं ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—मे-मम મારી પાસે निवारणं-निवारणम् ઠંડીથી બચાવી શકે તેવું સ્થાન न अत्थि-नास्ति નથી, छवित्ताणं नविज्जए-छवित्राणं न विद्यते શરીર ઉપર ઓઢવા માટે વસ્ત્ર તાથા કમ્બલ વગેરે પણ નથી. આથી अहंतु अग्गिं सेवामि–अग्निं सेवे અગ્નિનું સેવન કરૂં इइ–इति આ પ્રકારનો મનથી પણ भिक्खू–भिक्षु મુનિ न चिंतए–न चिन्तयेत् વિચાર ન કરે. તેના સેવનની વાત તો દૂર રહી.

अयं भावः—शीते महत्यपि पतति सति जीर्णवसनः परित्राणवर्जितो नाकल्प्यानि वसनानि गृह्णीयात् शीतत्राणाय। आगमविहितेन विधिना एषणीयमेव यथाकल्पं गवेषयेत् परिभुञ्जीत वा। नापि शीतार्तोऽग्निं ज्वालयेत्, अन्यज्वालितं वा नासेवेत। एवमनुतिष्ठता शीतपरीषहजयः कृतो भवतीति।

अत्र 'भिक्खू' इत्यनेन निरवद्यभिक्षाग्रहणशीलत्वं सूचितम्।

अत्र दृष्टान्तः—

चतुर्थारके-राजगृहे नगरे चत्वारः कुबेरदत्तश्रेष्ठिपुत्राः कुबेरसेन-कुबेरमित्र-कुबेरवल्लभ-कुबेरप्रियनामानो भद्रगुप्ताचार्यसमीपे जिनोक्तं धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजिताः।

इस का भाव यह है कि जब शीतकाल में शीत पड़ता है उस समय जीर्णवस्त्र वाला एवंशीत की रक्षा के साधनों से रहित साधु अकल्पनीय वस्त्रों को शीत की रक्षा निमित्त ग्रहण नहीं करे। आगम में विहित विधिके अनुसार जो एषणीय हों तथा साधु के लिये कल्पनीय हों उन्हें ही ग्रहण करें। ठंड से पीडित होने पर भी अग्नि को न जलावे तथा दूसरों द्वारा जलाई गई अग्नि का भी सेवन नहीं करें। ऐसा करने से ही साधु शीतपरिषहविजयी माना जाता है। गाथा में रहे हुए-भिक्खूपद से सूत्रकार 'भिक्षु को निरवद्य भिक्षा ही ग्रहण करना चाहिये' यह सूचित करते हैं।

इस विषय पर यहां दृष्टान्त दिया जाता है—राजगृह नगरमें कुबेरदत्त नामक एक सेठके कुबेरसेन, कुबेरमित्र, कुबेरवल्लभ, कुबेरप्रिय

આનો ભાવ એ છે કે, જ્યારે શીતકાળમાં ઠંડી પડે છે એ સમયે જીર્ણ વસ્ત્ર- વાળા અને ઠંડીની રક્ષાના સાધનોથી રહિત સાધુ અકલ્પનીય વસ્ત્રોને ઠંડીની રક્ષા નિમિત્તે ગ્રહણ ન કરે. આગમમાં કહેવાયેલ વિધિ અનુસાર જે એષણીય હોય તથા સાધુ માટે કલ્પનિય હોય તેને જ ગ્રહણ કરે. ઠંડીથી પિડીત હોવા છતાં પણ અગ્નિને પ્રગટાવે નહીં તથા બીજાઓ દ્વારા પ્રગટાવવામાં આવેલ અગ્નિનું પણ સેવન ન કરે. આ રીતનું વર્તન રાખનાર સાધુ શીતપરીષહવિજયી માનવામાં આવે છે. ગાથામાં રહેલા "भिक्खू" પદથી સૂત્રકાર એમ સૂચિત કરે છે કે, 'ભિક્ષુએ નિરવદ્ય ભિક્ષા જ ગ્રહણ કરવી જોઇએ.'

આ વિષય ઉપર અહીં દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

ચોથા આરામાં-રાજગૃહ નગરમાં કુબેરદત્ત નામનો એક શેઠ હતો. જેને કુબેરસેન, કુબેરમિત્ર, કુબેરવલ્લભ અને કુબેરપ્રિય નામે ચાર પુત્ર હતા. આ

ते श्रुतमधीत्यान्यदा कदाचिदेकाकित्वविहाराख्यप्रतिमां स्वीकृतवन्तः। तदनन्तरमेकाकित्वप्रतिमया विहरन्तस्ते पुनरपि राजगृहनगरसमीपवर्तिनि वैभारगिरिप्रदेशे वसतेर्यथाकल्पमवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन्तो विहरन्ति स्म। तदा हेमन्तर्तुस्तुषारासारैर्जनान् पीडयन्, वनस्पतीन् परिम्लानयन्, पशुपक्ष्यादीन् काष्ठवज्जडतां प्रापयन्, सर्वप्राणिप्राणानुद्वेजयन्नासीत्। तस्मिन् समये ते चत्वारो मुनयस्तृतीययामे भिक्षाचर्यार्थं राजगृहनगरं प्रविष्टाः, तत्र भिक्षां गृहीत्वा कृता-

नामके चार पुत्र थे। उन चारों पुत्रों ने भद्रगुप्त आचार्य के समीप धर्म का श्रवण कर मुनिदीक्षा धारण की। शास्त्रों का अच्छी तरह से अध्ययन किया।

एक समय की बात है उन्हों ने एकाकित्वविहार नाम की भिक्षु प्रतिमा स्वीकार की इससे वे एकाकी होकर विहार करने लगे। विहार करते२ वे किसी समय पुनः राजगृह नगर के समीपवर्ती वैभारगिरि की तलहटी में वसी हुई एक वस्ती में आये और वहां यथाकल्प अवग्रह–आज्ञा लेकर उतरे और संयम एवं तप से आत्मा को भाते हुए विचरने लगे। यह समय हेमन्तऋतु का था। तुषार–हिम के छोटे २ कणों से इस समय मनुष्यों को अधिक कष्ट होता है। वनस्पतियाँ हिमकणों के निपात से दग्ध हो जाती हैं। पशु पक्षी काष्ठ जैसे जड़ हो जाते हैं। तात्पर्य यह कि इस ऋतु में ठंड की अधिकता से हरएक प्राणी को अधिक कष्ट का अनुभव होता है। ऐसे समय में ये चारों ही

ચારે પુત્રોએ ભદ્રગુપ્ત આચાર્ય પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરી મુનિદીક્ષા ધારણ કરી. શાસ્ત્રોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું. એક સમયની વાત છે, તેઓએ એકાકિત્વ વિહાર નામની ભિક્ષુ પ્રતિમા સ્વીકારી. આથી તેઓ ચારે એકાકી બનીને વિહાર કરવા લાગ્યા. વિહાર કરતાં કરતાં કોઈ સમયે રાજગૃહ નગર સમીપ રહેલી વૈભારગિરીની તળેટીમાં વસેલી એક વસ્તીમાં આવ્યા અને ત્યાં યથાકલ્પ અવગ્રહ આજ્ઞા લઈને ઉતર્યા સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવતા વિચરવા લાગ્યા. આ સમયે હેમન્ત ઋતુ હતી. તુષાર હિમનાં નાનાં નાનાં કણોથી આ સમયે મનુષ્યો અધિક કષ્ટ પામે છે. વનસ્પતિઓ હિમ કણોના પડવાથી બળી જાય છે, પશુ પક્ષીઓ લાકડાં જેવા જડ થઈ જાય છે. મતલબ એ કે, આ ઋતુમાં ઠંડીની અધિકતાથી દરેક પ્રાણીને વધુ કષ્ટનો અનુભવ થાય છે. એવા સમયમાં એ ચારેય મુનિ દિવસના ત્રીજા ભાગમાં

द्वारास्ते सर्वे स्वस्वसतिं गन्तुं पृथक् पृथगेव प्रतिनिवृत्ताः तेषामेकस्य कुबेरसेनमुने-वैभारगिरिकन्दरान्तिकमुपगतस्य रात्रिः संजाता, अतस्तत्रैव सोऽतिष्ठत्। द्वितीयस्य कुबेरमित्रमुनेरुद्याने रात्रिः समजनि, अतस्तत्रैव सोऽतिष्ठत्। तृतीयस्य कुबेरवल्लभमुनेरुद्यानसमीपे, चतुर्थस्य कुबेरप्रियमुनेस्तु नगरसमीपे। तत्र वैभारगिरिकन्दराद्वारसमीपावस्थितस्य मुनेर्निपतत्तुषारसंपर्कशीतलैः शैलमारुतैः प्रकम्पितशरीरस्यापि मनो मेरुरिवनिष्प्रकम्प मासीत्। यथा यथा शीतं प्रवर्धते, तथा तथा ऽऽत्मिकबलं प्रकाशयन् मनः सुस्थिरं कुर्वन् रणे वीर इव शत्रुं शीतं विजेतु प्रोत्साहसंपन्नः सुधीरः शीतवेदनां सहमानोऽसौ मुनिः समाधिभावेन रात्रेः प्रथमयाम एव कालं गतः।

मुनि दिवस के तृतीय प्रहर में भिक्षाचर्या के लिये राजगृहनगर में आये। वहां पर मिले हुए एषणीय आहार करके वे सब फिर वहां से एक पीछे एक वैभारगिरि के समीप जहां उतरे हुए थे वहां पहुँचने के लिए चले। इनमें कुवेरसेन मुनि को मार्ग में ही जब वे वैभारगिरि का कन्दरा के पास पहुँचे तो रात्रि हो गई, इसलिये वह वहीं पर ठहर गये। दूसरे कुवेरमित्रमुनि रात्रि हो जाने से बगीचे में ठहरे। वैसे ही तीसरे कुवेरवल्लभमुनि बगीचे के पास ठहरे। चौथे कुवेरप्रियमुनि रात्रि होने से राजगृह नगर के पास ही ठहर गये। वैभारगिरि की कन्दरा-गुफा के द्वार पर ठहरे हुए मुनिराज ने पड़ते हुए शीत के संपर्क से अत्यंत शीतल पर्वतीय वायु के वेग से कम्पितशरीर होने पर भी अपने मनको मेरु के समान निष्कंप बनाते हुए उस शीत को प्रबलता का सामना किया। जैसे २ शीतकी अधिकता होती जाती थी, उस उस रूप से

માટે રાજગૃહ નગરમાં આવ્યાં. ત્યાંથી મળેલ એષણીય આહાર કરીને તે સઘળા ફરી પાછા એક પછી એક વૈભારગિરીની સમીપ જ્યાં તેઓ ઉતર્યા હતા ત્યાં પહોંચવા માટે ચાલી નીકળ્યા. તેમાંથી કુબેરસેન મુનિને માર્ગમાંજ રાત્રિ પડી જવાથી વૈભારગિરીની કંદરાની પાસે રોકાઈ ગયા. બીજા કુબેરમિત્ર મુનિ રાત્રિ થવાથી બગીચામાં રોકાઈ ગયા, એવી જ રીતે ત્રીજા કુબેરવલ્લભ મુનિ બગીચાની પાસે રોકાઈ ગયા, ચોથા કુબેરપ્રિયમુનિ રાત્રિ થઈ જવાથી રાજગૃહ નગરની પાસે જ રોકાઈ ગયા વૈભારગિરિ કંદરાના મુખ દ્વાર પાસે રોકાઈ ગયેલા, મુનિરાજે ઠંડીના સંપર્કથી અત્યંત શીતળ પર્વતીય વાયુના વેગથી કંપીત શરીર હોવા છતાં પણ પોતાના મનને મેરૂ સમાન અડગ રાખી ઠંડીની પ્રબળતાનો સામનો કર્યો. જેમ જેમ ઠંડીની અધિકતા વધતી ગઈ તે તે રૂપથી તેમનું આત્મ-

उद्यानस्थं तु नीचप्रदेशवर्तित्वाद् द्वितीययामे प्रबलतरं शीतं बाधते स्म, तदा सोऽपि पूर्वोक्तमुनिवन्निश्चलेन मनसा शीतवेदनां सहमानः समाधिभावेन द्वितीययामे कालगतोऽभवत्। एवमुद्यानसमीपसंस्थितस्तु तृतीययामे, एवं नगरासन्नस्तु-

उनका आत्मिकबल भी अधिकर विकसित होता जाता था। जिस प्रकार कोई उत्तम वीर रणाङ्गण में वैरी का सामना करता है, उसी प्रकार ये भी उस शीत का डटकर सामना कर रहे थे। सद्भावना में जरा सी भी शिथिलता इन्हों ने नहीं आने दी। साम्हना करते २ ही वे मुनि समाधिभाव से कालधर्म को पाये १।

जो मुनिराज उद्यान में ठहरे हुए थे उन्हें शीत की वेदना ने द्वितीयप्रहर में सताया। जिस प्रकार प्रथम मुनिराज ने शीत की वेदना सहन करने में निश्चलता धारण की, उसी प्रकार इन्हों ने भी उसके सहन करने में निश्चलता धारण की। अन्त में समाधिभाव से ये भी कालधर्म पा गये २।

जो मुनिराज उद्यान के समीप ठहरे हुए थे, उन्हें शीत की वेदना रात्रि के तृतीय प्रहर में सताने लगी, और नगर के पास ठहरे हुए मुनिराज को शीत वेदना ने रात्रि के चतुर्थ प्रहर में सताना शुरू किया। इस प्रकार ये दोनों मुनिराज भी शीतपरीषह को जीतते २ ही समाधिभाव से अन्त में कालधर्म को प्राप्त हुए ४। ये चारों के चारों ही अनुत्तर

બળ પણ અધિક રૂપથી વિકસતું જતું હતું. જે રીતે કોઈ ઉત્તમ વીર રણાંગણમાં વેરીનો સામનો કરે છે તેવા પ્રકારે મુનિ પણ ઠંડીનો એવી જ રીતે સામનો કરી રહ્યા હતા. સદ્‌ભાવનામાં જરા પણ શિથીલતા તેમણે આવવા ન દીધી. સામનો કરતાં કરતાં તે મુનિ સમાધિ ભાવથી કાળ ધર્મ પામ્યા.

જે મુનિ બગીચામાં રહ્યા હતા. તેમને ઠંડીની વેદના બીજા પ્રહરમાં થઈ. જે પ્રકારે પ્રથમ મુનિરાજે ઠંડીની વેદના સહન કરવામાં અડગતા ધારણ કરી તેવી જ રીતે આમણે પણ અડગતા દાખવી અને છેવટે સમાધીભાવથી કાળધર્મ પામ્યા.

જે મુનિરાજ બગીચાની બહાર રોકાયા હતા તેમને ઠંડીની વેદના રાત્રીના ત્રીજા પહોરમાં થવા લાગી અને નગરની પાસે રોકાયેલા મુનિરાજને ઠંડીની વેદના ચોથા પહોરે સતાવવા લાગી. આ પ્રકારે આ બન્ને મુનિરાજ પણ ઠંડીના પરીષહને જીતતાં જીતતાં સમાધી ભાવથી અંતે કાળધર્મને પામ્યા. આ રીતે

चतुर्थयामे। सर्वेऽप्येते विजितशीतपरीषहाः कालं कृत्वाऽनुत्तरविमानेषु एकभवावतारित्वेन समुत्पन्नाः। एवमन्यैरपि मुनिभिः शीतपरीषहः सोढव्यः ॥ ७ ॥

शीतकालानन्तरं ग्रीष्मागमो भवतीत्यतः शीतपरीषहानन्तरमुष्णपरीषहजयं माह—

मूलम्—उसिणपरियावेणं, परिदाहेण तज्जिए।
घिंसु वा परियावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ८ ॥

छाया—उष्णपरितापेन, परिदाहेन तर्जितः।
ग्रीष्मे वा परितापेन, सातं नो परिदेवयेत् ॥ ८ ॥

टीका—'उसिण०' इत्यादि।

ग्रीष्मे=उष्णकाले, यत्र हि–भास्करः किरणनिकरैर्दहनं किरन्निव धरातलेऽङ्गारमकरमास्तृणन्निव जीवजातं परितापयति, तरुगणं परिशोषयति, शुष्कयति च।

विमानों में एकभवावतारी रूप से उत्पन्न हुए। इसी प्रकार अन्य मुनियो को भी शीतवेदना के सहन करने में अपना पराक्रम फोडना चाहिये ॥७॥

शीतकाल के वाद ही ग्रीष्मऋतु का आगमन होता है अतः शीतपरीषह को सहन करने के वाद चौथा उष्णपरीषह भी मुनिराज को सहन करना चाहिये, यह वात इस नीचे की गाथा द्वारा सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—'उसिण०' इत्यादि।

अन्वयार्थ–(घिंसु-ग्रीष्मे) ग्रीष्मकाल में कि जिसमें सूर्य अपनी प्रखर किरणों के निकर से इस समस्त भूमण्डल पर प्रवल ताप की वर्षा किया करता है, समस्त जीव जिसमें मानों अग्नि तापसे जलते हों, वृक्षसमूह जिस में शुष्क जैसा हो जाता है। विचारे प्यासे भोले मृगों के झुण्ड के

એ ચારે મુનિરાજ અનુત્તર વિમાનમાં એકભવ અવતારી રૂપથી ઉત્પન્ન થયા. આ પ્રકારે અન્ય મુનિયોએ પણ શીતવેદના સહન કરવામાં પોતાનું પરાક્રમ બતાવવું જોઈએ. ॥૭॥

ઠંડીના વખત પછી ઉનાળાનો વખત આવે છે અહીં શીતપરીષહને સહન કર્યા પછી ચોથો ગરમીના પરીષહને પણ મુનિરાજે સહન કરવો જોઈએ. એ વાત નીચેની ગાથાથી સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.—"उसिण०" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—घिंसु-ग्रीष्मे ગ્રીષ્મ કાળમાં કે જ્યારે સૂર્ય પોતાનાં પ્રખર કિરણોથી સમસ્ત ભૂમંડળ ઉપર પ્રબળ તાપની વર્ષા વરસાવે છે. સમસ્ત જીવ જેમાં અગ્નિના તાપની માફક બળતા હોય છે, વૃક્ષ સમૂહ શુષ્ક બની જાય છે.

मृगतृष्णाभिरारचितजलतरङ्गमालाभिरिव प्रचलज्जलधारा विभ्रममुपगता मुग्धमृग-यूथाः पिपासया परितः प्रधावन्ति। मनुष्याः खलु प्रायशः प्रचण्डमार्तण्डकरनिकर-संपर्कप्रखररजःकणोपेतवात्यापरिघट्टिताः प्रतप्तभूतलनिपतिताः पिपासयाऽऽसन्नमृत्यव इव भवन्ति। यत्र खलु वनस्थली पिपासावशविभ्रमद्भिर्विविधपशुपक्ष्यादिभिः परिशुष्कताल्वरसनकण्ठैः समाकुला, नभस्तलं च नानाविध पत्रकाष्ठतृणकचवरोद्धूलनकरप्रतिकूलमारुतध्वनिसमाकुलं भवति। तस्मिन्नुष्णकाले, वा शब्देन–शरदि वर्षासु वा, उष्णपरितापेन=उष्णम्–सूर्यकिरणसंयोगात्तप्तं–भूमिधूलिपाषाणा-

झुण्ड जिसमें "यह जलधारा वह रही है" इस प्रकार भ्रमोत्पादक मृगतृष्णा से पागल जैसे बने हुए इधर उधर दौडने लगते हैं। जिस ऋतु में सूर्य की प्रचण्ड किरणों से धूप खूब पड़ती है जिससे रेती तप जाती है और लू चलने लगती है। संतप्त रजकण से मिश्रित उस लू के वेग से व्याकुल होकर मनुष्य भी उस तपी हुई भूमि पर गिर गिर कर प्यास के मारे मूर्छित हो आसन्नमृत्यु जैसे दिखाई देने लगते हैं। जिस ग्रीष्म काल में पिपासा के वश जिनके तालू ओष्ठ एवं कंठ सूख रहे हैं गर्मी के मारे मुंह जिन के फटे हुए हैं और जीभ लटक रही है ऐसे पशु पक्षियों से अटवी व्याप्त हो जाती है। तथा जिसमें आकाश नानाविधपत्र, काष्ठ, तृण, कूडा–कचरा आदि को उडाने वाली प्रतिकूल वायु की सनसनाहट ध्वनि से व्याप्त हो जाता है ऐसे उष्णकाल में। (उसिणपरियावेणं–उष्णपरितापेन) उष्णपरिताप से–सूर्य किरणों के

તરસથી બીચારા ભોળાં હરણનાં ટોળાં "આ જળધાર વહી રહી છે" આ પ્રકારના ભ્રમથી પાગલની માફક મૃગજળ રૂપી જળના આભાસ તરફ દોડતાં રહે છે. જે ઋતુમાં સૂર્યના પ્રચંડ કિરણોથી ખૂબ તાપ પડે છે જેનાથી રેતી તપે છે, અને લૂ ચાલવા લાગે છે, સંતપ્ત રજકણથી મિશ્રીત તે લૂના વેગથી વ્યાકુળ બની મનુષ્ય પણ તે તપેલી ભૂમી ઉપર તરસના માર્યા પડી જઈ મૂર્છિત થઈ આસન્ન મૃત્યુ જેવા દેખાય છે. જે ગ્રીષ્મકાળમાં અટવીમાં પીપાસાને વશ જેનું તાળવું, હોઠ અને કંઠ સુકાઈ જાય છે, ગરમીના માર્યા મોઢું જેનું ફાટી રહે છે અને જીભ લટકી જાય છે એવા પશુ પક્ષિઓથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. તથા જેમાં આકાશ જુદી જુદી જાતનાં પાંદડાં, લાકડું, ઘાસ, કચરા, પુંજા વગેરેને ઉડાવવાવાળા પ્રતિકૂળ વાયુના સુસવાટા કરતા ધ્વનિથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. એવા ઉષ્ણકાળમાં "उसिण परियावेणं–उष्णपरितापेन" ઉષ્ણ પરિતાપથી ના

दिकं, तेन परितापः–उष्णपरितापस्तेन तर्जितः, अत्यंत पीडितःसन्, तथा–परिदाहेन=सूर्यकिरणसंतप्तवायुना 'लू' इति भाषाप्रसिद्धेन, दाहज्वरादिकृतान्तरिकतापेन वा, तर्जितः, तथा परितापेन=सूर्यकिरणादिजनिततापेन-तर्जितः, सातं=सुखं प्रति न परिदेवयेत्=हा! कदा मम चन्द्रचन्दनशीतलानिलादिभिः सह संयोगो भविष्यति येन मम शान्तिः स्यादिति ॥ ८ ॥

उपदेशान्तरमाह—

मूलम्--उण्हाहितत्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्थए ।
गायं नो परिसिंचेज्जा, न वीएज्जा य अप्पयं ॥९॥

छाया—उष्णाभितप्तः मेधावी, स्नानं नो अपि प्रार्थयेत् ।
गात्रं नो परिषिञ्चेत्, न वीजयेच्च आत्मानम् ॥९॥

संयोग से तप्त ऐसे जो भूमि, धूलि, एवं पाषाण आदि हैं उनके द्वारा जो परिताप–कष्ट होता है उससे, तथा (परिदाहेण) सूर्य की किरणों द्वारा गर्म हुई वायु से–लूसे, अथवा दाहज्वर आदि से होने वाले आन्तरिक ताप से (परियावेणं-परितापेन) एवं सूर्य की किरणों से उत्पन्न हुई अत्यंत गर्मी से (तज्जिए-तर्जितः) अतिशय पीडित साधु (सायं नो परिदेवए–शातं नो परिदेवयेत्) सुख की वाञ्छा न करे–हा! किस समय मुझे चन्द्र अथवा चंदन के समान शीतल पवनादि का संयोग मिलेगा कि जिस से मुझे शांति मिले। अर्थात्–साधु का कर्तव्य है कि वह हरएक अवस्था में उष्णपरीषह को जीते किन्तु इस से घबरावे नहीं ॥ ८ ॥

સંયોગથી તપેલ એવી જે ભૂમિ ધૂળ અને પાષાણુવાળી છે. તેના દ્વારા જે કષ્ટ થાય છે, એનાથી તથા "परिदाहेण" સૂર્યના કિરણો દ્વારા ગરમ થયેલા વાયુથી લૂથી, અથવા દાહજ્વર આદિથી થનાર આંતરિક તાપથી परियावेणं-परितावेन અને સૂર્યના કિરણોથી ઉદ્ભવેલ અત્યંત ગરમીથી तज्जिए–तर्ज्जितः અતિશય પીડિત સાધુ "सायंनो परिदेवए-शातं नो परिदेवयेत् સુખની વાંચ્છના ન કરે–મને કયા સમયે ચંદ્ર અથવા ચંદનની જેવી શીતળ પવન આદિનો સંયોગ મળે કે જેથી મને શાન્તી થાય. અર્થાત્–સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક અવસ્થામાં ઉષ્ણ પરીષહને જીતે, પરંતુ તેનાથી ગભરાય નહીં. (૮)

टीका—'उण्हाहितत्तो' इत्यादि ।

मेधावी=आगमोक्तमर्यादानुवर्ती मुनिः, उष्णाभितप्तः=उष्णेन–उष्णस्पर्शेन, अभितप्तः–तापाकुलः सन् स्नानं नो प्रार्थयेत्=नैवाभिलपेत् । अपि च गात्रं–शरीरं, नो परिषिञ्चेत्–न जलैरार्द्रीकुर्यात् । च=पुनः आत्मानं–स्वदेहं न वीजयेत्=व्यजनादिना शरीरे वायुं नोदीरयेत् ।

अयं भावः–उष्णतप्तोऽपि मुनिर्जलावगाहनस्नानव्यजनवातादि वर्जयेत् , न च जलैर्गात्रं सिञ्चेत् । आतपवारणाय स्वदेहोपरि रजोहरणादिना छायां न कुर्यात् । न चापि छत्रादिकं धारयेत् । मनसाऽपि न प्रार्थयेत् किं तु उष्णपरीषहं सम्यक् सहेतेति ।

'उण्हाहि०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(मेहावी–मेधावी) आगमोक्त मर्यादा का अनुसरण करने वाला मुनि (उण्हाहितत्तो–उष्णाभितप्तः) उष्णस्पर्श से संतप्त होता हुआ भी (सिणाणं नो विपत्थए–स्नानं नोऽपि प्रार्थयेत्) स्नान की अभिलाषा न करे । तथा (गायं नो परिसिंचेज्जा–गात्रं नो परिषिंचेत्) अपने शरीर ऊपर पानी न छींटे तथा उसको गीला भी न करे और न गीले कपडे से ही पोंछे। तथा (अप्पयं न वीएज्जा–आत्मानं न वीजयेत्) शरीर पर वीजना आदि से हवा भी न करे ।

इसका भाव यह है–उष्ण से संतप्त भी मुनि अचित्त जल का भी अवगाहन करना–उससे स्नान करना, वीजनादि से–पंखा आदि से हवा करना इन समस्त शीतलोपचारकारक क्रियाओं का परित्याग कर देवे। अपने शरीर पर गर्मी की वेदना को शमन करने के लिए शीतल जल के

"उण्हाहि" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–मेहावी–मेधावी આગમમાં કહેલ મર્યાદાનું અનુસરણ કરવાવાળા મુનિ उण्हाहितत्तो–उष्णाभितप्तः ઉષ્ણ સ્પર્શથી સંતપ્ત થવા છતાં પણ सिणाणं नो विपत्थए–स्नानंनोऽपि प्रार्थयेत् સ્નાનની અભિલાષા ન કરે गायं नो परिसिंचेज्जा–गात्रं नो परिषिंचेत् પોતાના શરીર ઉપર પાણી ન છાંટે તેમ એને ભીનું પણ ન કરે કે ન તો ભીના કપડાથી લુછે, તથા "अप्पयं न वीएज्जा"–आत्मानं न वीजयेत् શરીર ઉપર વીંજણા વગેરેથી હવા પણ ન નાખે.

આનો ભાવ એ છે—ઉષ્ણતાથી સંતપ્ત બનેલ મુનિએ પાણીનો આશરો લેવો, એનાથી સ્નાન કરવું, પંખા આદિથી હવા ખાવી આ સમસ્ત શીતળ ઉપચાર કારક ક્રિયાઓનો પરિત્યાગ કરવો. પોતાના શરીર ઉપર ગરમીની વેદનાનું શમન કરવા માટે શીતળ જળનો છાંટો પણ ન લેવો, આતપનું વારણ

अत्र दृष्टान्तः—

आसीत् तगरानगर्यां दत्तनामकः श्रेष्ठी। तस्य भद्राभार्यायामरहन्नक नामकः पुत्रो जातः। एकदाऽसौ दत्तश्रेष्ठी भार्यापुत्राभ्यां सहार्हन्मित्राचार्यसंनिधौ धर्मदेशनां निशम्य विरक्तः सन् प्रव्रज्यां गृहीतवान्। स दत्तमुनिः स्नेहवशादरहन्नकं कदाचिदपि भिक्षार्थं न प्रेषयति, स्वयमेव भिक्षामानीय तं पोषयति, न च तेन किमपि कार्यं कारयति, अतोऽसौ सुकुमारो जातः। अन्यदा कदाचित् तस्य पिता

छींटे भी न दे, तथा आतप को वारण करने के लिये रजोहरणादिक से शरीर पर छाया भी न करे। छत्र-छाता-आदि को भी धारण न करे और न इस प्रकार की क्रियाओं को करने की भावना ही रखे। जैसे भी बने उष्णपरीषह को सहन करे।

दृष्टान्त—तगरा नाम की नगरी में दत्त नाम का एक सेठ रहता था। उसकी धर्मपत्नी का नाम भद्रा था। भद्रा से एक पुत्र हुआ, जिस का नाम अरहन्नक था। एक समय सेठ ने अपने स्त्री पुत्र के साथ जाकर अर्हन्मित्र नामके किसी आचार्य के पास धर्म का उपदेश सुना। सुनकर वे संसार से विरक्त हो गये और स्त्रीपुत्रसहित उसने दीक्षा अंगीकार करली, पुत्र से प्रेम होने के कारण वे कभी भी अपने पुत्र को भिक्षा लाने के लिये नहीं भेजते थे, किन्तु स्वयं जाकर भिक्षा लाते और पुत्र को भी आहार कराते। पुत्र से कुछ भी कार्य नहीं कराते। इस तरह दत्तमुनि का वह पुत्ररूप शिष्य बहुत ही सुकुमार प्रकृति के

કરવા માટે રજોહરણાદિકથી શરીર ઉપર છાયા પણ ન કરવી, છત્ર-છત્રી વગેરે પણ ધારણ ન કરવાં. અને આ પ્રકારનિ ક્રિયાઓ કરવાની ભાવના પણ ન રાખવી. જેમ બને તેમ ઉષ્ણપરીષહને સહન કરવાં.

દૃષ્ટાંત—તગરા નામની નગરીમાં દત્ત નામના એક શેઠ રહેતા હતા, તેની ધર્મપત્નિનું નામ ભદ્રા હતું. ભદ્રાથી એક પુત્ર થયો જેનું નામ અરહન્નક હતું એક સમય શેઠે પોતાના સ્ત્રી પુત્રની સાથે અર્હન્મિત્ર નામના એક આચાર્ય પાસે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યો એ ઉપદેશથી સંસારથી વિરક્તભાવ જાગ્યો. અને સ્ત્રી પુત્ર સાથે તેણે દીક્ષા અંગિકાર કરી લીધી. પુત્રથી પ્રેમ હોવાને કારણે કદી પણ પોતાના પુત્રને ભિક્ષા લાવવા માટે મોકલતા ન હતા પરંતુ પોતે જ જઈ ને ભિક્ષા લાવતા અને પુત્રને પણ આહાર કરાવતા. પુત્રથી કાંઈ પણ કાર્ય કરાવતા નહીં. આ રીતે દત્ત મુનિના એ પુત્રરૂપ શિષ્ય ઘણી જ સુકુમાર પ્રકૃતિવાળા

दत्तमुनिर्मृतः तदनन्तरं साधुभिः प्रेरितः सन्नरहन्नको ग्रीष्मकाले भिक्षार्थं गतः। स पूर्वमकृतश्रमोऽतीवसुकुमाराङ्गः सूर्यकिरणोत्तप्तरेणुनिकरेण चरणतले, तपनांशुभिर्मस्तके च तापाभिभूतस्तृषाशुष्कण्ठोऽरहन्नकः कस्यचित् श्रेष्ठिनः प्रोत्तुङ्गभवनस्यच्छायामाश्रित्य तिष्ठति।

तदा तं सुकुमारं रूपसौन्दर्यं लावण्यगुणैर्मन्मथावतारं मुनिमरहन्नककुमारं दृष्ट्वा काचित् प्रोषितभर्तृका वणिग्भार्या दास्या तं समाहूय गृहमानयति। ततः सा तं पृच्छति-भवान् किं याचते? अरहन्नकः प्राह-भिक्षां याचे। ततः सा कामवशंगता

बन गये। कालान्तर में दत्तमुनि का स्वर्गवास हो गया। अब क्या था-साधुओं से प्रेरित होकर वह एक समय भिक्षा लाने के लिये ग्रीष्म काल में गये। सुकुमार प्रकृति के तो थे ही, पिता के समय पहिले इन्होंने कुछ परिश्रम भी नहीं किया था, अतः उस ग्रीष्मकाल में सूर्य की प्रचण्ड किरणों से संतप्त भूमि पर चलने से उनके पैरों में छाले पड़ गये। माथा गरम हो गया। कंठ गर्मी के मारे सूख गया गर्मी की इनको अधिक वेदना हुई। पास में किसी एक सेठकी बहुत ऊँची हवेली थी सो वे गर्मी के मारे उसकी छाया में आकर ठहर गये। ठहरे हुए इन मुनि को एक प्रोषितभर्तृका-विरहिणी-स्त्री ने देखा। यह शारीरिक रूप, लावण्य एवं सौन्दर्य से ऐसे मालूम पड़ते थे कि जैसे मानो साक्षात् देव ही हो। देखते ही सुकुमार इस अरहन्नक मुनि को उस विरहिणी वणिग्भार्या ने अपनी दासी द्वारा मकान ऊपर बुलवाया। मकान ऊपर पहुँचते

બની ગયા. કાલાન્તરે દત્તમુનિનો સ્વર્ગવાસ થયો. આ પછી સાધુઓની પ્રેરણાથી પ્રેરિત બની તે સુકુમારમુનિ ગ્રીષ્મકાળમાં ભિક્ષા લેવા માટે ગયા. સુકુમાર પ્રકૃતિ તો હતી જ, પિતાની હાજરીમાં તેણે જરા જેટલો પણ પરિશ્રમ કરેલ ન હતો. આથી ગ્રીષ્મકાળમાં સૂર્યનાં પ્રચંડ કિરણોથી સંતપ્ત બનેલ ભૂમિ ઉપર ચાલવાથી એના પગમાં છાલા પડી ગયાં, માથું ગરમ થઈ ગયું, ગળું ગરમીના કારણે સુકાઈ ગયું, ગરમીની એને અધિક વેદના થઈ, પાસે જ કોઈ એક શેઠની ઘણી જ ઉંચી હવેલી હતી-આથી તે એ હવેલીની છાયામાં જઈને ઉભા રહ્યા. ઉભેલા મુનિને જોઈ એક વિરહણી સ્ત્રીનું એ તરફ લક્ષ ખેંચાયું જે શારીરિક રૂપ, લાવણ્ય અને સૌંદર્યથી તેની દ્રષ્ટિએ દેવ તુલ્ય દેખાયા. આ અરહન્નક સુકુમાર મુનિને જોઈને તે વિરહિણી વણિક સ્ત્રીએ પોતાની દાસી મારફત મકાન ઉપર બોલાવ્યા. મકાન ઉપર પહોંચતાં જ મુનિ અરહન્નકને તેણે

तं प्रलोभ्य स्वभवने स्थापितवती । अथ तन्माता भद्रासाध्वी मुनीनां निवासस्थाने वन्दनार्थमागता । सा तत्र तमपश्यन्ती अर्हन्मित्राचार्यमपृच्छत्-भदन्त ! अरहन्नकमुनिः क्व वर्तते ? अर्हन्मित्राचार्यः प्राह-अरहन्नको भिक्षार्थं गतः, किं तु न पुनः परावृत्तः, अतस्तमन्वेषयन्ति मुनयः, इति तदनुपलब्धिवचनं वज्राघातमिवकठोरं श्रुत्वा व्याकुला सती भद्रा साध्वी पुत्रमोहेन अरे अरहन्नक ! अरे अरहन्नक ! इत्युच्चैर्विलपन्ती नयननिःस्रवदश्रुधारां पातयन्ती मोहेन पदे पदे प्रस्खलन्ती प्रति-

ही मुनि अरहन्नक से उसने पूछा आप क्या चाहते हैं ? अरहन्नक ने कहा भिक्षा चाहता हूं। काम के वशंगत हुई उस स्त्री ने भिक्षा का लोभ देकर अरहन्नक मुनि को अपने घर पर ठहरा लिया। उधर अरहन्नक मुनि की माता भद्रा साध्वी मुनियों को वन्दना करने के लिये आई। अरहन्नक मुनि को ज्यों ही वहां साध्वी ने नहीं देखा त्यों ही वह अर्हन्मित्राचार्य को पूछने लगी कि भदन्त ! अरहन्नक मुनि कहां हैं। आचार्य महाराज ने कहा कि वे भिक्षा लेने के लिये बाहर गये थे, परन्तु अभी-तक वापिस नहीं आये हैं अतः अन्यमुनिजन उनकी तलाश कर रहे हैं। माता भद्रा साध्वी ने ज्यों ही यह बात सुनी त्यों ही उसके हृदय में वज्र के आघात जैसा एक कठोर आघात हुआ और उसी समय उस का चित्त विक्षिप्त-हो गया। वह पुत्र के मोह से बहुत ही आकुल-व्याकुल होने लगी, और अपने आप बड़-बडाने लगी-अरे अरहन्नक ! तूं इस समय कहां है, कह तो सही। इस प्रकार ऊँचे स्वर से विलाप करती और आंखों से आंसुओं की धारा बहाती हुई वह स्थान स्थान पर

પૂછયું. આપ શું ઈચ્છો છો ? અરહન્નકે કહ્યું કે, હું ભિક્ષા ચાહું છું. કામને વશ બનેલ તે સ્ત્રીએ ભિક્ષાનો લોભ આપીને અરહન્નક મુનિને પોતાને ઘેર રોકી લીધા. અહિં અર્હન્નક મુનિની માતા ભદ્રા સાધ્વી મુનિયોને વંદણા કરવા આવી. અરહન્નક મુનિને જ્યારે તે સાધ્વીએ ત્યાં ન જોયા ત્યારે આચાર્યને પૂછયું કે, ‘ હે ભદન્ત ! અરહન્નક મુનિ કયાં છે ? આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે, ભિક્ષા લેવા માટે તેઓ બહાર ગયા છે, પરંતુ હજુ સુધી પાછા ફરેલ નથી. જેથી અન્ય મુનિજન તેની તપાસ કરી રહેલ છે. માતા ભદ્રા સાધ્વીએ જ્યારે આ વાત સાંભળી ત્યારે તેના હૃદયમાં વજ્રના ઘા જેવો એક આઘાત થયો અને એ વખતે એનું ચિત્ત વ્યાકુળ બની ગયું. તે પુત્રના મોહથી ઘણાં આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં, અને પોતાના મનમાંજ બડબડવા લાગ્યાં કે, અરે અરહન્નક ! તું આ સમયે કયાં છો, કહે તો ખરો. આ પ્રકારે ઉંચા સ્વરથી વિલાપ કરતાં અને આંખોથી અશ્રુધારા વહાવતાં, તે

स्थलं भ्राम्यति, सा यत्र यत्र गच्छति तत्र तत्र पुनः पुनर्लोकान् पृच्छति-मम प्राणवल्लभः पुत्रोऽरहन्नकः क्वापि दृष्टो भवद्भिः? । इत्येवं पृच्छन्ती रुदती यं कमपि दृष्टवती, तं प्रति-अयमरहन्नक इति मत्वा हर्षमुद्वहन्ती, पुनस्तमनालोक्य रुदती विलपन्ती एकदा यत्रारहन्नक आसीत् तद्भवनसमीपे समागता । तदा गवाक्षवर्तिनाऽरहन्नकेन तादृशावस्थापन्ना माता दृष्टा, संजातात्यन्तसंवेगः स गवाक्षादुत्तीर्य चरणयोः पतित्वा मातरमेवमाह-हे मातः! सोऽहमरहन्नकः । इति तद्वचनं श्रुत्वा माता स्वस्थमानसा जाता, तदनु सा पुत्रं माह-वत्स ! भव्यकुलोत्पन्नस्य तव कथमीदृशी-

गिरती पडती इधर उधर घूमने लगी। जहां जहां वह जाती वहां २ पूछती कि हे महानुभावो! कहो तो सही तुम लोगों ने मेरे पुत्र अरहन्नक को कहीं देखा भी है?। इस प्रकार पूछती, विलाप करती, रोती हुई वह भद्रा साध्वी जिस किसी को भी देखती हर्ष के भावावेश में आकर कहने लगती 'यह रहा मेरा अरहन्नक'। परन्तु जब उसमें उसे अरहन्नक दिखाई नहीं पड़ता तो पुनः रोने लगती। इस प्रकार अत्यंत विह्वल बनी हुई एक दिन वह वहां पहुँची जिस मकान में स्वयं अरहन्नक थे। जब यह वहां पहुँची थी उस समय अरहन्नक उस मकान की खीड़की में बेठे हुए थे। उसने रोती हुई अपनी माता को ज्यों ही देखा त्यों ही उसे संवेग के भाव अतिशय रीति से जागृत हो उठे। वह इकदम झरोखे से नीचे उतर कर माता के दोनों चरणों में पड़ गये और बोला कि हे मातः मैं अरहन्नक हूं। इस प्रकार उनके वचन को सुनकर माता का चित्त शान्त हो गया और बोली-वत्स! तुम तो कुलवान् हो जातिमान हो फिर तुम्हारी

સ્થળે સ્થળે અથડાતાં અહિં તહિં ફરવા લાગ્યાં. જે તે સ્થળે તે જઈ પૂછતાં કે હે મહાનુભાવો! કહો તો ખરા તમોએ મારા પુત્ર અરહન્નકને કયાંઈ દેખ્યો છે? આ પ્રકારે પૂછતાં અને વિલાપ કરતાં અને રોતાં તે ભદ્રા સાધ્વી જ્યારે કોઈને જુએ તો હર્ષના ભાવાવેષમાં આવીને કહેવા લાગતાં કે આ રહ્યો મારો અરહન્નક! પરંતુ જ્યારે તેને અરહન્નક ન દેખાતો ત્યારે તે ફરીથી રોવા લાગતાં આ પ્રકારે અત્યંત વિહ્વળ બની એક દિવસે તે એ મકાન ઉપર પહોંચ્યાં કે જ્યાં અરહન્નક હતો. જ્યારે તે ત્યાં પહોંચ્યાં તે વખતે અરહન્નક તે મકાનની એક બારીમાં બેઠેલ હતો. તેણે પોતાની માતાને રોતી જોઈ ત્યારે તેનામાં સંવેગનો ભાવ અતિશય જાગૃત થયો. તે એકદમ ઝરૂખેથી નીચે ઉતરીને માતાના ચરણોમાં પડી ગયો અને બોલ્યો કે હે માતા! હું અરહન્નક છું. આ પ્રકારનાં તેનાં વચન સાંભળીને માતાનું ચિત્ત શાન્ત બની ગયું અને બોલી, વત્સ!

दशा ? सोऽवदत्—हे मातश्चारित्रं पालयितुमसमर्थोऽस्मि । सा आह–तर्हि अनशनं कुरु । यतः—

वरं पवेसो जलिए हुयासणे,
न यावि भग्गं चिरसंचियं वयं ।
वरं हि मच्चू सुविसुद्धकम्मओ,
न यावि सीलक्खलियस्स जीवणं ॥ १ ॥

छाया—वरं प्रवेशो ज्वलिते हुताशने,
न चापि भग्नं चिरसंचितं व्रतम् ।
वरं हि मृत्युः सुविशुद्धकर्मतो,
न चापि शीलस्खलितस्य जीवनम् ॥ १ ॥

सुविशुद्धकर्मतः—निरवद्यक्रियाऽऽचरणतः, मृत्युः=मरणं, वरं=श्रेयः, न तु शीलस्खलितस्य=चरित्रपतितस्य जीवनम् । अन्यत् सुगमम् ।

ऐसी दशा क्यों हुई ?। अरहन्नक बोले–मातः ! इस दशा के होने का कारण चारित्र को पालन करने की असमर्थता है। माता बोली–यदि तुम चरित्र पार करने के लिये असमर्थ हो तो अनशन करो। जैसे कहा है–

" वरं पवेसो जलिए हुयासणे,
न यावि भग्गं चिरसंचियं वयं ।
वरं हि मच्चू सुविसुद्धकम्मओ,
न यावि सीलक्खलियस्स जीवणं ॥ १ ॥ "

धधकती हुई अग्नि में प्रवेश करना तो ठीक है परन्तु चिरसंचित व्रत का भंग करना ठीक नहीं है । सुविशुद्ध कर्म–शील आराधन करते

તમે તો કુળવાન છો, જાતિવાન છો, છતાં તમારી આવી દશા કેમ થઈ? અરહન્નકે કહ્યું, માતા ! આ દશા થવાનું કારણ ચારિત્ર પાલન કરવાની અસમર્થતા છે. માતાએ કહ્યું, જો તમે ચારિત્ર પાલન કરવા માટે અસમર્થ છો તો અનશન કરો. જેમ કહ્યું છે—

" वरं पवेसो जलिए हुयासणे,
न यावि भग्गं चिरसंचियं वयं ।
वरं हि मच्चू सुविसुद्धकम्मओ,
नयावि सीलक्खलियस्स जीवणं ॥ १ ॥ "

ભભકતી એવી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો ઠીક છે, પરંતુ ચિરસંચિત વ્રતનો ભંગ કરવો ઠીક નથી. સુવિશુદ્ધ કર્મશીલ આરાધના કરતાં કરતાં મૃત્યુ થવું ઠીક છે,

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संजातवैराग्यः सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान्। तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीषहं सहमानः क्वचित् पाषाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति–' प्रदेशोऽयं प्रचण्डमार्त्तण्डकिरणसंयोगाद् वह्निवत्प्रतप्तः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि, ' एवं विचिन्त्य परितः प्रतप्तभूमीतलं विलोक्य परीषहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि

करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्खलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवद्य क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र से पतित होने का नाम शील से स्खलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका सुप्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसावद्य योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्बोधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीषह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहां पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનું જીવન ઠીક નથી. નિરવદ્ય ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનો સુતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠયો અને તેણે સર્વ સાવદ્ય યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્બોધિત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ ગ્રામનુગ્રામ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીષહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પત્થરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે જાણે અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ ફુંકાઈ રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્નક મુનિયે પોતાની આસપાસની

समुपविशति। तत्र-प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसकलसत्त्वः स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा समाधिभावसम्पन्नः पादपोपगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डइवोष्णेन विलीनः सौधर्मं सुरलोकं गतः, एवं मुनिभिरुष्णपरीषहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीषहः सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुट्ठो य दंसमसएहिं, समं रेवं महामुणी।
नागो संगामसीसे वा, सूरो अभिहणे परं ॥१०॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः।
नागः संग्रामशीर्षे वा, शूरोऽभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीषह मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहां उन्होंने १८ पापस्थानों का प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गर्हा की, समस्त जीवों से खमत खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त ममता का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्ठी को वार वार नमस्कार किया। पश्चात् अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोपगमन संथारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के पिंड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीषह सहन करना चाहिये ॥ ९ ॥

સમસ્ત ભૂમીને અત્યંત ઉષ્ણુ જોઈ અને પાછા વિચાર કરવા લાગ્યા કે ઉષ્ણુ પરીષહ મારે સાધુના ધર્મથી અવશ્ય સહન કરવો જોઈએ. એવો નિશ્ચય કરી એક તપેલી શીલા ઉપર બેસી ગયા જ્યાં તેઓએ ૧૮ પાપસ્થાનોનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું, પોતાના દુષ્કૃત્યોની માફી માગી, સમસ્ત જીવોથી ખમત ખામણુા લીધાં, ચાર પ્રકારના શરણુનો સ્વીકાર કર્યો અને સમસ્ત મમતાનો ત્યાગ કર્યો તેમજ પંચપરમેષ્ટીને વારંવાર નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. પછી અનશન ધારણુ કરી સમાધિભાવથી યુક્ત અરહન્નક મુનિએ પાદપોપગમન સંથારો કર્યો.. એક મુહૂર્ત માત્રમાં જ તેમનું સુકુમાર શરીર માખણુના પીંડની માફક ગરમીથી ઓગળી ગયું. અને તે મરીને સુધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. આ રીતે અન્ય મુનિજનોએ પણુ ઉષ્ણુપરીષહ સહન કરવો જોઈએ. ॥ ૯ ॥

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संजातवैराग्यः सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान्। तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीषहं सहमानः क्वचित् पाषाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति–'प्रदेशोऽयं प्रचण्डमार्त्तण्डकिरणसंयोगाद् वह्निवत्प्रतप्तः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि,' एवं विचिन्त्य परितः प्रतप्तभूमीतलं विलोक्य परीषहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि

करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्खलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवद्य क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र से पतित होने का नाम शील से स्खलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका सुप्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसावद्य योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्बोधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीषह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहां पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનુ જીવન ઠીક નથી. નિરવદ્ય ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનો સુતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠયો અને તેણે સર્વ સાવદ્ય યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્‌બોધિત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ ગ્રામનુગ્રામ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીષહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પત્થરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે જાણે અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ ફુંકાઈ રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્નક મુનિયે પોતાની આસપાસની

समुपविशति। तत्र-प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसकलसत्त्वः स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा समाधिभावसम्पन्नः पादपोपगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डइवोष्णेन विलीनः सौधर्मं सुरलोकं गतः, एवं मुनिभिरुष्णपरीषहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीषहः सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुट्ठो य दंसमसएहिं, समे रेव महामुणी।
नागो संगामसीसे वा, सूरो अभिहणे परं ॥१०॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः।
नागः संग्रामशीर्षे वा, शूरोऽभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीषह मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहां उन्होंने १८ पापस्थानों का प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गर्हा की, समस्त जीवों से खमत खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त ममता का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्टी को वार वार नमस्कार किया। पश्चात् अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोपगमन संथारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के पिंड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीषह सहन करना चाहिये ॥ ९ ॥

સમસ્ત ભૂમીને અત્યંત ઉષ્ણ જોઈ અને પાછા વિચાર કરવા લાગ્યા કે ઉષ્ણ પરીષહ મારે સાધુના ધર્મથી અવશ્ય સહન કરવો જોઈએ. એવો નિશ્ચય કરી એક તપેલી શીલા ઉપર બેસી ગયા જ્યાં તેઓએ ૧૮ પાપસ્થાનોનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું, પોતાના દુષ્કૃત્યોની માફી માગી, સમસ્ત જીવોથી ખમત ખામણા લીધાં, ચાર પ્રકારના શરણનો સ્વીકાર કર્યો અને સમસ્ત મમતાનો ત્યાગ કર્યો તેમજ પંચપરમેષ્ટીને વારંવાર નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. પછી અનશન ધારણ કરી સમાધિભાવથી યુક્ત અરહન્નક મુનિએ પાદપોપગમન સંથારો કર્યો.. એક મુહૂર્ત માત્રમાં જ તેમનું સુકુમાર શરીર માખણના પીંડની માફક ગરમીથી ઓગળી ગયું. અને તે મરીને સુધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. આ રીતે અન્ય મુનિજનોએ પણ ઉષ્ણપરીષહ સહન કરવો જોઈએ. ॥ ૯ ॥

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संजातवैराग्यः सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान्। तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीषहं सहमानः क्वचित् पाषाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति–'प्रदेशोऽयं प्रचण्डमार्त्तण्डकिरणसंयोगाद् वह्निवत्सततः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि,' एवं विचिन्त्य परितः प्रतप्तभूमीतलं विलोक्य परीषहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि

करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्खलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवद्य क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र से पतित होने का नाम शील से स्खलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका सुप्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसावद्य योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्‌बोधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीषह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहां पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનુ જીવન ઠીક નથી. નિરવદ્ય ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનો સુતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠયો અને તેણે સર્વ સાવદ્ય યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્‌બોધિત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ ગ્રામનુગ્રામ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીષહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પત્થરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે જાણે અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ ફુંકાઈ રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્નક મુનિએ પોતાની આસપાસની

समुपविशति। तत्र-प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसकलसत्त्वः स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा समाधिभावसम्पन्नः पादपोपगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डइवोष्णेन विलीनः सौधर्मं सुरलोकं गतः, एवं मुनिभिरुष्णपरीषहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीषहः सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुट्ठो य दंसमसएहिं, समरेव महामुणी।
नागो संगामसीसे वा, सूरो अभिहणे परं ॥१०॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः।
नागः संग्रामशीर्षे वा, शूरोऽभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीषह मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहां उन्होंने १८ पापस्थानों का प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गर्हा की, समस्त जीवों से खमत खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त ममता का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्ठी को बार बार नमस्कार किया। पश्चात् अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोपगमन संथारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के पिंड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीषह सहन करना चाहिये ॥ ९ ॥

સમસ્ત ભૂમીને અત્યંત ઉષ્ણુ જોઈ અને પાછા વિચાર કરવા લાગ્યા કે ઉષ્ણુ પરીષહ મારે સાધુના ધર્મથી અવશ્ય સહન કરવો જોઈએ. એવો નિશ્ચય કરી એક તપેલી શીલા ઉપર બેસી ગયા જ્યાં તેઓએ ૧૮ પાપસ્થાનોનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું, પોતાના દુષ્કૃત્યોની માફી માગી, સમસ્ત જીવોથી ખમત ખામણા લીધાં, ચાર પ્રકારના શરણનો સ્વીકાર કર્યો અને સમસ્ત મમતાનો ત્યાગ કર્યો તેમજ પંચપરમેષ્ટીને વારંવાર નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. પછી અનશન ધારણ કરી સમાધિભાવથી યુક્ત અરહન્નક મુનિએ પાદપોપગમન સંથારો કર્યો.. એક મુહૂર્ત માત્રમાં જ તેમનું સુકુમાર શરીર માખણના પીંડની માફક ગરમીથી ઓગળી ગયું. અને તે મરીને સુધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. આ રીતે અન્ય મુનિજનોએ પણ ઉષ્ણુપરીષહ સહન કરવો જોઈએ. ॥ ૯ ॥

टीका—'पुट्ठो य' इत्यादि।

च=अपरं च सम एव=उपकार्यपकारिषु तुल्यभावधारकः, महामुनिः=उग्रतपश्चरणशीलः दंशमशकैः, इदमुपलक्षणम्, तेन मत्कुणयूकादिभिरपि स्पृष्टः-पीडितः सन्, संग्रामशिरसि=रणमस्तके, शूरः=पराक्रमी, नागो वा=हस्तीव परं=शत्रुं-रागद्वेषलक्षणं भावशत्रुम्, अभिहन्यात्=पराजयेत्। 'समरेव' इत्यत्रार्षत्वाद्रेफः।

अयं भावः-यथा-शूरः=करी शराघातैर्व्यथितोऽपि रणे शत्रुं जयति, तद्वत् साधुरपि दंशमशकादिभिः पीड्यमानोऽपि कषाय शत्रुं जयेदिति ॥ १० ॥

ग्रीष्म काल के बाद वर्षा काल आता है, उसमें दंशमशक आदि का परीषह उत्पन्न होता है। साधु का कर्तव्य है कि वह इस दंशमशकरूप पांचवे परीषह को सहन करे, इस बात को सूत्रकार आगे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुट्ठो य' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(समरे व-समएव) उपकारी और अपकारी में तुल्य भाव धारण करने वाला (महामुणी-महामुनिः) उग्रतपश्चरणशील महामुनि (दंसमसएहिं-दंशमशकैः) दंशमशकों के द्वारा, उपलक्षण से मत्कुण-खटमल, यूका-जूं आदि द्वारा भी (पुट्ठो-स्पृष्टः) पीडित होने पर (संगाम-सीसे-संग्राम शीर्षे) युद्ध के बीच में (सूरो-शूरः) पराक्रमी (नागो वा-नाग इव) हस्ती की तरह (परं अभिहणे-परं अभिहन्यात्) शत्रु को-रागद्वेषरूप भावशत्रु को परास्त करे।

ગરમઋતુ પછી ચોમાસાનો સમય આવે છે આમાં દંશમશક વગેરે પરીષહની ઉત્પત્તિ થાય છે, સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે દંશમશકરૂપી પાંચમો પરીષહ સહન કરે. આ વાતને સૂત્રકાર આગળની ગાથાથી બતાવે છે.

"पुट्ठो य" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(समरेव-समएव) ઉપકારી અને અપકારીમાં સમભાવ ધારણ કરવાવાળા महामुणी-महामुनिः ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર શીલવાન મહામુનિ दंसमसएहिं-दंशमशकैः ડાંસ, મચ્છર દ્વારા ઉપલક્ષણથી માકડ, જૂ, આદિ દ્વારા પણ पुट्ठो-स्पृष्टः પિડીત હોવા છતાં "संगामसीसे-संग्रामशीर्षे" યુદ્ધની વચમાં (सूरो-शूरः) પરાક્રમી (नागो वा-नागइव) હાથીની માફક (परं अभिहणे-परं अभिहन्यात्) શત્રુને-રાગ દ્વેષ રૂપ ભાવશત્રુને પરાસ્ત કરે. એનો ભાવ આ છે. જેમ પરાક્રમી હાથી બાણોના આઘાતથી વ્યથિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુઓને હરાવે છે તેવી રીતે સાધુ પણ ડાંસ, મચ્છર આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુને પરાસ્ત કરે.

केन प्रकारेण भावशत्रुं जयेदित्याह—

मूलम्—न संतसे न वारेज्जा, मणंपि न पओसए।
उवेहे न हणे पाणे, भुंजन्ते मंससोणियं ॥ ११ ॥

छाया—न संत्रसेत् न वारयेत्, मनोऽपि न प्रदूषयेत्।
उपेक्षेत न हन्यात् प्राणान्, भुञ्जानान् मांस शोणितम् ॥ ११ ॥

टीका—'न संतसे' इत्यादि।

महामुनिर्दंशमशकैरुपद्रुतः सन् न संत्रसेत्=नोद्विजेत्-दंशमशकादिभिर्दश्यमानोऽपि न ततः स्थानादपगच्छेदित्यर्थः। न वारयेत्, हस्तवस्त्रादिना नापसारयेत्-मनोऽपि न प्रदूषयेत्=न कलुषितं कुर्यात् अपि-शब्दाद्वचनादिकमपि न प्रदुष्टं

इसका भाव यह है-जैसे पराक्रमी हस्ती बाणों के आघात से व्यथित होने पर भी रण में शत्रु को परास्त कर देता है, उसी तरह साधु भी दंशमशक आदि द्वारा पीडित होने पर भी कषायरूपी शत्रु को परास्त करे ॥ १० ॥

भावशत्रु को किस तरह परास्त करना चाहिये इसको इस गाथा द्वारा स्पष्ट किया जाता है—न संतसे इत्यादि

अन्वयार्थ—महामुनि दंशमशक आदि से पीडित होने पर भी (न संतसे-न संत्रसेत्) कभी भी चित्त में उद्विग्न न होवे-दंशमशक आदि से पीडित होने पर भी मुनि एक स्थान से दूसरे स्थान पर नहीं जावे (न वारेज्जा-न वारयेत्) दंसमशक को अपने शरीर पर बैठ जाने पर हस्तअथवा वस्त्र आदि से नहीं हटावे। (मणं पि न पओसए-

આનો ભાવ એ છે કે-જેમ પરાક્રમી હાથી બાણોના આઘાતથી પીડિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુને પરાજીત કરે છે, તેવી જ રીતે સાધુ પણ દંશમશક આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુનો પરાજય કરે ॥૧૦॥

ભાવશત્રુને કેવી રીતે જીતવા જોઈએ, એ હકીકત આ ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. नसंतसे-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ડાંસ અને મચ્છરથી પીડિત બનવા છતાં પણ न संतसे-न संत्रसेत् મહામુનિ ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ન લાવે,-ડાંસ મચ્છરના કરડવાથી મુનિએ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ન જવું, न वारेज्जा-न वारयेत् ડાંસ મચ્છરને પોતાના શરીર પર બેઠેલ જોઈને હાથ અને વસ્ત્ર આદિથી તેને હટાવે નહીં, मणंपि न पओसए-

टीका—'पुट्ठो य' इत्यादि ।

च=अपरं च सम एव=उपकार्यपकारिषु तुल्यभावधारकः, महामुनिः=उग्रतपश्चरणशीलः दंशमशकैः, इदमुपलक्षणम्, तेन मत्कुणयूकादिभिरपि स्पृष्टः—पीडितः सन्, संग्रामशिरसि=रणमस्तके, शूरः=पराक्रमी, नागो वा=हस्तीव परं=शत्रुं-रागद्वेषलक्षणं भावशत्रुम्, अभिहन्यात्=पराजयेत् । 'समरेव' इत्यत्रार्षत्वाद्रेफः ।

अयं भावः—यथा—शूरः=करी शराघातैर्व्यथितोऽपि रणे शत्रुं जयति, तद्वत् साधुरपि दंशमशकादिभिः पीड्यमानोऽपि कषाय शत्रुं जयेदिति ॥ १० ॥

ग्रीष्म काल के बाद वर्षा काल आता है, उसमें दंशमशक आदि का परीषह उत्पन्न होता है। साधु का कर्तव्य है कि वह इस दंशमशकरूप पांचवे परीषह को सहन करे, इस बात को सूत्रकार आगे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुट्ठो य' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(समरे व-समएव) उपकारी और अपकारी में तुल्य भाव धारण करने वाला (महामुणी-महामुनिः) उग्रतपश्चरणशील महामुनि (दंसमसएहिं-दंशमशकैः) दंशमशकों के द्वारा, उपलक्षण से मत्कुण-खटमल, यूका-जूं आदि द्वारा भी (पुट्ठो-स्पृष्टः) पीडित होने पर (संगामसीसे-संग्राम शीर्षे) युद्ध के बीच में (सूरो-शूरः) पराक्रमी (नागो वा-नाग इव) हस्ती की तरह (परं अभिहणे-परं अभिहन्यात्) शत्रु को-रागद्वेषरूप भावशत्रु को परास्त करे ।

ગરમઋતુ પછી ચોમાસાનો સમય આવે છે આમાં દંશમશક વગેરે પરીષહની ઉત્પત્તિ થાય છે, સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે દંશમશકરૂપી પાંચમો પરીષહ સહન કરે. આ વાતને સૂત્રકાર આગળની ગાથાથી બતાવે છે.

"पुट्ठो य" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(समरेव-समएव) ઉપકારી અને અપકારીમાં સમભાવ ધારણ કરવાવાળા महामुणी-महामुनिः ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર શીલવાન મહામુનિ दंसमसएहिं-दंशमशकैः ડાંસ, મચ્છર દ્વારા ઉપલક્ષણથી માકડ, જૂ, આદિ દ્વારા પણ पुट्ठो-स्पृष्टः પિડીત હોવા છતાં "संगामसीसे-संग्रामशीर्षे" યુદ્ધની વચમાં (सूरो-शूरः) પરાક્રમી (नागो वा-नागइव) હાથીની માફક (परं अभिहणे-परं अभिहन्यात्) શત્રુને-રાગ દ્વેષ રૂપ ભાવશત્રુને પરાસ્ત કરે. એનો ભાવ આ છે. જેમ પરાક્રમી હાથી બાણોના આઘાતથી વ્યથિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુઓને હરાવે છે તેવી રીતે સાધુ પણ ડાંસ,મચ્છર આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુને પરાસ્ત કરે.

कृत्वा समुत्तस्थौ। तत्र प्रथमयामे लघुकाया सूच्यग्रतीक्ष्णमुखाः दंशमशकाः सहस्रशः परितः समागत्य मुनेः शरीरं दंशन्ति। तदनु-द्वितीययामे तदपेक्षया स्थूलाकारा दंशमशकाः घनघनध्वनिं कुर्वन्तः परितस्तद्वपुस्तीक्ष्णतरं दंशन्ति, तदनु तृतीयचतुर्थयामयोस्तदपेक्षयापि स्थूलतराः स्थूलतीक्ष्णमुखा विविधजातीया दंशमशकास्तं सातिशयं दंशन्ति। ततः सूर्योदये सति पञ्चमप्रहरे अकस्मात् तत्रैवोड्डीयमाना मधुमक्षिकाः सहस्रशस्तद्वपुःसंलग्नास्तं मुनिं दंशन्ति। मधुमक्षिकाभिराच्छादितं सकलं तद्वपुः श्यामवर्णं संजातम्। तस्य मुखोपरि सदोरकमुखवस्त्रिकाऽपि

एक समय की बात है कि इन्हों ने एक अटवी में रात्रि के समय पांच प्रहरका कायोत्सर्ग धारण किया। उस अटवी में कायोत्सर्ग में रहे हुए इन सुदर्शन मुनि के शरीर को प्रथम प्रहर में लघुकायवाले हजारों दंशमशकों ने सूची के अग्रभाग के समान अपने २ तीक्ष्ण मुखों से चारों ओर से आ आकर खूब डसा। फिर द्वितीय प्रहर में इन की अपेक्षा स्थूलाकार वाले दंशमशकों ने घन घन शब्द करते हुए सब तरफ से आकर बहुत बुरी तरह उनके शरीर को डसना प्रारंभ किया। बाद में तृतीय चतुर्थ प्रहर में द्वितीय याम में आये हुए दंशमशकों की अपेक्षा बलिष्ट एवं स्थूलतर विविध जाति के दंशमशकों ने काटना शरू किया। इस प्रकार जब रात्रि के चार प्रहर समाप्त हो चुके और सूर्योदय हुआ तब पंचमप्रहर में-अर्थात् दिवस के प्रथमप्रहर में-अकस्मात् उड़ी हुई हजारों मधुमक्षिकाओं ने उन मुनि के शरीर में चिपट कर उन्हें काटना प्रारंभ

તેઓએ એક જંગલમાં રાત્રિના સમયે પાંચ પ્રહરનો કાયોત્સર્ગ કર્યો. તે જંગલમાં કાયોત્સર્ગમાં રહેલા આ સુદર્શન મુનિના શરીરને પ્રથમ પ્રહરમાં નાના શરીરવાળા હજારો ડાંસ, મચ્છરોએ સોયની અણી જેવા પોત પોતાના તીક્ષ્ણ મુખોથી ચારે બાજુથી આવીને ખૂબ ડંખ માર્યા. પાછા બીજા પ્રહરમાં તેની અપેક્ષા સ્થૂલ આકારવાળા ડાંસ, મચ્છરોએ ગણુ ગણુ શબ્દ કરીને ચારે તરફથી આવીને ઘણી ખરાબ રીતે તેમના શરીરને ડંખ મારવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ત્રીજા અને ચોથા પ્રહરમાં આવેલા ડાંસ મચ્છરોની અપેક્ષા નાના મોટા વિવિધ જાતના ડાંસ મચ્છરોએ ડંખ મારવા શરૂ કર્યો. આ પ્રકારે જ્યારે રાત્રીના ચાર પ્રહર પુરા થયા. અને સૂર્યોદય થયો ત્યારે પાંચમા પ્રહરમાં અર્થાત્ દિવસના પ્રથમ પ્રહરમાં અકસ્માત ઉડેલી હજારો મધમાખીઓએ તે મુનિના શરીર ઉપર ચોંટી પડીને કરડવું શરૂ કર્યું. મધમાખીઓથી આચ્છા-

कुर्यादित्यर्थः। किं तु उपेक्षेत-मध्यस्थभावमाश्रयेत्। अत एव-मांसशोणितं भुञ्जानान् प्राणान्=प्राणिनः, न हन्यात्=न मारयेत्।

अत्र सुदर्शनमुनेर्दृष्टान्तः—

चम्पानगर्यां रिपुमर्दननामको भूपतिरासीत्। तस्य पुत्रः सुदर्शननामकः संजातः। स धर्मघोषाचार्यसमीपे धर्मदेशनां निशम्य कामभोगेभ्यो विरक्तः प्रव्रजितः। स सुदर्शनो मुनिर्गुरुप्रसादात् श्रुतज्ञानसम्पन्नो दृढसत्त्वतया एकाकित्व-विहाराख्यप्रतिमया विहरन् कदाचित् महाटव्यां निशि पञ्चप्रहरात्मकं कायोत्सर्गं

मनोऽपि न प्रदूषयेत्। अपने मन में उनके काटने पर अपने मन में कलुषित विचार नहीं करे। अथवा उनके काटने पर मन को कलुषित नहीं करना चाहिये। अपि शब्द से वचन आदिक को भी प्रदुष्ट नहीं करे। किन्तु उस समय (उवेहे-उपेक्षेत) मध्यस्थभाव का ही आश्रय करे। अतः साधु का कर्तव्य है कि वह (मंस सोणियं भुंजंते पाणे न हणे-मांस शोणितं भुंजानान् प्राणिनः न हन्यात) मांस खाते एवं शोणित को पीते हुए प्राणियों को कभी भी न मारे।

दृष्टांत—चंपानगरी में रिपुमर्दन नामक एक राजा था। उसका एक पुत्र था, जिसका नाम सुदर्शन था। उसने धर्मघोष आचार्य के पास धर्म-देशना सुनकर काम भोगों से विरक्त बन मुनिदीक्षा धारण की। इन सुदर्शन मुनि ने अपने गुरु महाराज के प्रसाद से श्रुतज्ञान की प्राप्ति कर दृढ प्रराक्रमशाली होने की वजह से एका की विहार करने रूप प्रतिमा को धारण किया। अब ये उस प्रतिमा से विचरने लगे।

मनोऽपि न प्रदूषयेत् તેના કરડવાથી પોતાના મનમાં કલુષિત વિચાર પણ ન કરે, અથવા તેના કરડવાથી મનને કલુષિત ન કરે. અપિ શબ્દથી વચનાદિકને પણ પ્રદુષ્ટ ન કરે, પરંતુ તે સમયે उवेहे-उपेक्षेत મધ્યસ્થ ભાવનો આશ્રય કરે આથી સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે मंससोणियं भुंजंतेपाणे न हणे-मांसशोणितं भुजानान् प्राणिनः न हन्यात् માંસ ખાતા અને લોહી પીતા પ્રાણીઓને કદી પણ ન મારે.

દૃષ્ટાન્તઃ—ચંપા નગરીમાં રિપુમર્દન નામના એક રાજા હતા. તેમને એક પુત્ર હતો; જેનું નામ સુદર્શન હતું. તેણે ધર્મઘોષ આચાર્યની પાસે ધર્મદેશના સાંભળી કામભોગથી વિરક્ત બની મુનિદીક્ષા ધારણ કરી. આ સુદર્શન મુનિએ પોતાના ગુરુમહારાજના પ્રસાદથી શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી, દૃઢ પરાક્રમ-શાળી થવાના કારણથી એકાકી વિહાર કરવા રૂપ પ્રતિમાને ધારણ કરી. અને તેઓ એ પ્રતિમાથી વિચરવા લાગ્યા. એક સમયની વાત છે કે,

वेदना जायते ततोऽप्यनन्तगुणा वेदना नरकेऽनन्तवारं मया सोढा, एवं निगोदेऽपि, यत्र सूच्यग्रपरिमितकन्दादौ असंख्याताः श्रेणयः सन्ति, एकैकश्रेण्यामसंख्यातानि प्रतराणि, एकैकप्रतरे असंख्याता गोलाः, एकैकगोले असंख्यातानि निगोदशरीराणि, एकैकशरीरे अनन्ता जीवाः, एकैकनिगोदजीवः प्रत्येकश्वासोच्छ्वासे सार्धसप्तदश जन्ममरणानि करोति, एवंविधनिगोदेऽपि अनन्तजन्ममरणानां दारुणदुःखानि अनन्तवारं परवशेन मया सोढानि। किं पुनरेतत्, यतस्तद्दुःखसागरैकबिन्दुमात्रमपि नैतत्, एवं दंशमशकपरीषहं प्रकृष्टपरिणामेन सहमानः

इससे भी अनंतगुणी वेदना नरक में अनंतवार तूने भोगी है। इसी तरह निगोद में भी सही हैं। सूची-सुई-के अग्रभाग प्रमाण कन्द आदि में असंख्यात श्रेणियां होती हैं एक एक श्रेणी में असंख्यात प्रतर होते हैं। एक एक प्रतर में असंख्यात गोले होते हैं। एक एक गोले में असंख्यात निगोद शरीर हुआ करते हैं। एक एक निगोद शरीर में अनन्त जीव रहा करते हैं। एक एक निगोदराशि का जीव एक २ श्वासोच्छ्वास में १७॥ साढासत्रह वार जन्मता है और १७॥ साढा सत्रह वार ही मरता है। इस प्रकार के स्वरूप वाले निगोद में भी हे आत्मन्! तूने अनन्तवार अनंत जन्म और मरण के दुःखों को परवश होकर सहन किया है। उन दुःखों के सामने यह दंशमशक आदि से होने वाला दुःख कितना सा है। उन दुखों के सामने तो यह एक लेश मात्र भी नहीं है। इस प्रकार दंशमशक परीपह को प्रकृष्ट शुभाध्यवसाय से सहन करते हुए सुदर्शन मुनिराज

અગ્નિથી બાળવાથી જેવી વેદના જીવોને થાય છે, તેથી અનંતગણી વેદના નરકમાં અનંતવાર તેં ભોગવી છે. આ રીતે નિગોદમાં પણ સહન કરેલ છે. સોયના અગ્રભાગ પ્રમાણનાં કન્દ આદિમાં અસંખ્યાત શ્રેણિયો હોય છે. એકેક શ્રેણીમાં અસંખ્ય પ્રતર હોય છે. અને એકેક પ્રતરમાં અસંખ્ય ગોળા હોય છે. અને એકેક ગોળામાં અસંખ્યાત નિગોદ શરીર હોય છે. એકેક નિગોદ શરીરમાં અનંત જીવ રહ્યા કરે છે. એકેક નિગોદ રાશીનો જીવ એક શ્વાસોચ્છવાસમાં સાડાસત્તરવાર જન્મે છે. અને સાડાસત્તરવાર મરે છે. આ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા નિગોદમાં પણ હે આત્મન્! તેં અનંતવાર અનંત જન્મ અને મરણના દુઃખોને પરવશ બની સહન કર્યાં છે એ દુઃખોની સામે આ ડાંસ મચ્છરોથી થતું દુઃખ કેવડું છે? તે દુઃખોની સામે તો આ દુઃખ લેશ માત્ર પણ નથી. આ પ્રકારે ડાંસ મચ્છરોના પરીષહને પ્રકૃષ્ટ શુભાધ્યવસાયથી સહન કરતાં સુદર્શન મુનિરાજે પ્રશસ્ત

मक्षिकाभिराच्छादितत्वान्नलक्ष्यते। एवं दंशमशकमक्षिकाकृतवेदनां प्राप्यापि स सुदर्शनमुनिर्दंशादीन् न निवारयति चिन्तयति च–दुःखमेतत् कियत्, इतोऽनन्तगुणवेदनाऽनन्तवारं नरकेषु मया प्राप्ता, असिपत्रेण क्षुरपत्रेण कदम्बचीरिकापत्रेण छिद्यमाने शक्त्यग्रेण कुन्ताग्रेण शराग्रेण शूलाग्रेण छुरिकाग्रेण, सूचीकलापाग्रेण, कपिकच्छुना, वृश्चिककण्टकेन भिद्यमाने, अङ्गारेण, प्रज्वलज्ज्वालया दह्यमाने च यादृशी

कर दिया। मधुमक्षिकाओं से आच्छादित सुदर्शन मुनि का गौर शरीर उस समय श्यामवर्णवाला मालूम देने लगा। उनके मुख के ऊपर डोरे से जो मुखवस्त्रिका बंधी हुई थी वह भी मक्षिकाओं से आच्छादित होने की वजह से दिखलाई नहीं पड़ती थी। इस प्रकार दंशमशकों द्वारा तीव्र वेदना को पाकर भी सुदर्शन मुनि ने उन दंशमशकों का अपने हाथ आदि से निवारण नहीं किया। प्रत्युत उस समय यही विचार किया कि हे आत्मन्! यह जो वर्तमान में दुःख मिल रहा है वह तेरे द्वारा पहिले भोगे हुए नरक एवं निगोद के दुःखों के समक्ष कितना सा है। अरे! तूने पहिले भवों में इस वेदना से भी अनन्तगुणी वेदनाएँ अनंतवार नरक में भोगी हैं। असिपत्र, क्षुरपत्र एवं कदम्बचीरिका पत्र से छेदे जाने पर, शक्ति के अग्रभाग से कुन्त–भाला के अग्रभाग से, बाणके अग्रभाग से, छुरिका के अग्रभाग से, सूचिकलाप के अग्रभाग से, कपिकच्छु कौंचकीफली से और बिच्छु के डंक से भेदे जाने पर, तथा जलती हुई अग्नि से जलाये जाने पर जैसी वेदना जीवों को होती है

દિત બનેલ સુદર્શન મુનિનું ગૌર શરીર તે સમયે શ્યામ વર્ણવાળું દેખાવા લાગ્યું, તેમના મુખ ઉપર દોરાથી જે મુખપત્તિ બંધાયેલ હતી તે પણ માખીઓથી આચ્છાદિત હોવાના કારણે જોવામાં આવતી ન હતી. આ પ્રકારે ડાંસ, મચ્છરોથી તીવ્ર વેદના પામીને પણ સુદર્શન મુનિએ એ ડાંસ, મચ્છર, વગરેને પોતાના હાથ આદિથી દૂર ન કર્યા. પરંતુ એ વખતે એવોજ વિચાર કર્યો કે હે આત્મન્! વર્તમાનમાં જે પ્રકારનું આ દુઃખ મળી રહ્યું છે તે તારાથી પહેલાં ભોગવવામાં આવેલ નરક અને નિગોદના દુઃખો પાસે શું હિસાબમાં છે, અરે! તેં પહેલાંના ભવોમાં આ વેદનાથી પણ અનંતગણી વેદનાઓ અનંતવાર નરકમાં ભોગવી છે. અસિપત્ર, ક્ષુરપત્ર, અને કદંબચીરિના પત્રથી છેદાઈ જવાથી, શક્તિના અગ્રભાગથી કુંત ભાલોના અગ્રભાગથી, બાણના અગ્રભાગથી, છુરીના અગ્રભાગથી, સુચિ કલાપના અગ્રભાગથી, કપિ કચ્છુ–કોંચની ફળીથી, અને વીંછીના ડંખથી, ભેદાઈ જવાથી તથા બળતી

ङ्कः=नूतनवस्त्रवान् भविष्यामि, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्, अयं भावः—जीर्णवस्त्र-साधुर्वस्त्राभावसंभावनया स्वात्मनि विषादं न कुर्याद्, नापि च नूतनवस्त्र-संभावनया हर्षं कुर्यादिति ॥१२॥

उक्तार्थमेव दृढीकर्तुमाह—

लम्—एगया अचेलए होइ, सचेले यावि एगया।
एयं धम्महियं नच्चा, नाणी नो परिदेवए ॥१३॥

छाया—एकदा अचेलको भवति, सचेलश्चापि एकदा।
एतद् धर्महितं ज्ञात्वा, ज्ञानी नो परिदेवयेत् ॥१३॥

टीका—'एगया' इत्यादि।

एकदा=कदाचित्, कल्पनीयजीर्णखण्डितमलिनाल्पवस्त्रस्य सद्भावे मुनिः,

---

न्यभाव न करे। (अदुवा-अथवा) अथवा (सचेलए होक्खं-सचेलको भविष्यामि) नवीन वस्त्रों से "उनकी अधिक स्थिति होने से" सचेलक-वस्त्र सहित हो जाऊँगा (इति) इस प्रकार (भिक्खू) साधु (न चिंतए-न चिन्तयेत्) विचार न करे।

इस का भाव केवल यही है कि साधु जिस समय जीर्ण वस्त्रों का परिधान करे उस समय मुनि "ये फटे पुराने वस्त्र कितने दिन तक चलेंगे इनके फट जाने पर मैं निर्वस्त्र हो जाउँगा" इस प्रकार कभी भी अपनी आत्मा में विषाद न करे। "ये नवीन वस्त्र हैं अधिक दिन तक चलते रहेंगे अतः मै सवस्त्र ही रहूँगा" इस प्रकार कभी हर्ष भाव को प्राप्त न हो। अथवा 'अब नूतन वस्त्रों की मुझे प्राप्ति होगी, इस बात की संभावना से भी साधु कभी भी हर्षित न होवे ॥ १२ ॥

सचेलए होक्खं-सचेलको भविष्यामि नवीन वस्त्रोथी "ते वधु प्रमाणुमां होवाथी" सचेलक वस्त्र सहित थई जईश आ प्रकारनो पण "भिक्खू" साधु नचिंतए-न चिंतयेत् विचार न करे.

આનો ભાવ કેવળ એ જ છે કે, સાધુ જે સમયે જીર્ણ વસ્ત્રો પરિધાન કરે એ સમયે આ ફાટયાં તૂટયાં વસ્ત્રો કેટલા દિવસ ચાલશે, આના ફાટી જવા પછી હું વસ્ત્ર વગરનો બની જઈશ. આ પ્રકારનો વિષાદ કદી પણ પોતાના આત્મામાં ન કરે. આ નવાં વસ્ત્ર છે, ઘણા સમય સુધી ચાલતાં રહેશે, અને આથી હું સવસ્ત્ર રહીશ. આ પ્રકારનો હર્ષભાવ પણ કદી ન લાવે. અથવા હવે મને નવાં વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થશે આ વાતની સંભાવનાથી પણ સાધુ કદી હર્ષિત ન થાય (૧૨)

प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन प्राप्तकेवलज्ञान-केवलदर्शनः सुदर्शनः साद्यनन्तमव्याबाधं शाश्वतं शिवपदं लब्धवान्। एवमन्यैरपि मुनिभिर्मध्यस्थभावेन दंशमशकपरीषहः सोढव्यः ॥ ११ ॥

अथाचेलपरीषहजयं माह—

मूलम्—परिजुन्नेहिं वत्थेहिं, होक्खामि त्ति अचेलए।
अदुवा सचेलए, होक्खं, इति भिक्खू न चिंतए ॥१२॥

छाया—परिजीर्णैर्वस्त्रैः,-भविष्यामि इति अचेलकः।
अथवा सचेलको भविष्यामि, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥१२॥

टीका—'परिजुन्नेहिं' इत्यादि।

परिजीर्णैः=पुरातनैः, वस्त्रैः, अचेलकः=वस्त्ररहितः, भविष्यामि, तेषां स्वल्पकालस्थायित्वात्, इति=एतद्रूपं दैन्यं, भिक्षुर्न चिन्तयेत्= न कुर्यात्। अथवा

ने प्रशस्तध्यान से और शुभ परिणामों को धारा से केवलज्ञान और केवलदर्शन प्राप्त कर लिया। पश्चात् आयु के अंत में सादि अनंत, अव्याबाध एवं शाश्वत पद जो मुक्तिपद है उस को प्राप्त कर लिया। सुदर्शन मुनि की तरह अन्यमुनिजनों को भी मध्यस्थभाव से दंशमशक परीषह सहन करना चाहिये ॥ ११ ॥

अब सूत्रकार छठे अचेल परीषह को जीतने का उपदेश करते हैं—
परिजुन्नेहिं—इत्यादि.

अन्वयार्थ—(परिजुन्नेहीं—परिजीर्णैः) पुराने (वत्थेहिं—वस्त्रैः) वस्त्रोंसे (अचेलए होक्खामि—अचेलकः भविष्यामि) मैं उनकी अल्पकाल स्थिति होंने से अचेल वस्त्र रहित हो जाऊँगा। (त्ति—इति) इस प्रकार का

ધ્યાનથી અને શુભ પરિણામોની ધારાથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું. પછી આયુના અંતમાં આદિ અનંત, અવ્યાબાધ અને શાશ્વત પદ જે મુક્તિપદ છે તેને પ્રાપ્ત કર્યું. સુદર્શન મુનિની માફક અન્ય મુનિજનોએ પણ મધ્યસ્થ ભાવથી ડાંસ અને મચ્છરોના પરીષહને સહન કરવો જોઈએ ॥૧૧॥

હવે સૂત્રકાર છઠા અચેલ પરીષહને જીતવાનો ઉપદેશ કરે છે. परिजुन्नेहिं ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—परिजुन्नेहिं-परिजीर्णैः જુનાં "वत्थेहिं-वस्त्रैः" વસ્ત્રોથી अचेलए होक्खामि-अचेलकः भविष्यामि હું તેની અલ્પકાળ સ્થિતિ હોવાથી અચેલ વસ્ત્ર રહિતથઈ જઈશ त्ति-इति આ પ્રકારનો દૈન્યભાવ ન કરે अदुवा-अथवा અથવા

नवीनवस्त्रसद्भावे तन्निमित्तकं हर्षं न कुर्यात्, तथा एपणीयप्रमाणोपेतवस्त्राणाममहामूल्यकत्वादल्पत्वादशोभनत्वाच्च विषादं न कुर्यात् शीतस्पर्शादिना बाधितोऽपि प्रमाणाधिकवस्त्राकाङ्क्षां च न कुर्यादित्यर्थः। तथाचोक्तमाचाराङ्गसूत्रे—

"जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं, तस्स णं णो एवं भवइ, चउत्थं वत्थं जाइस्सामि।" (आचा. १ श्रु. ८ अ. ४ उ.)

छाया—यो भिक्षुस्त्रिभिर्वस्त्रैः पर्युषितः पात्रचतुर्थैः, तस्य खलु नो एवं भवति चतुर्थं वस्त्रं याचिष्ये। पर्युषितः=व्यवस्थितः। अनेन स्थविरकल्पिकस्य चतुर्थवस्त्र प्रतिषेधोऽवगम्यते। अपरं च–तत्रैवोक्तम्—

"जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

भाव नहीं करना चाहिये–और ये नवीन वस्त्र हैं इनसे शीत आदिक की रक्षा बहुत अच्छी तरह हो जायगी" इस प्रकार कभी हर्षित भी नहीं होना चाहिये। शीतस्पर्शादिक से पीडित होने पर प्रमाण से अधिक वस्त्रों की आकांक्षा करना साधुमार्ग में निषिद्ध है। आचारांग सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में यही बात बतलाई गइ है "जे भिक्खू तिहिंवत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं तस्स णं णो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि" जो भिक्षु तीन वस्त्रों से एवं चौथे पात्र से व्यवस्थित रहता है उसे चतुर्थ वस्त्र के याचन की आवश्यकता नहीं होती है उस के चित्त में यह बात नहीं आती है कि मै चतुर्थ वस्त्र की याचना करूँ। इस कथन से स्थविरकल्पी साधु को चतुर्थवस्त्र का प्रतिपेध सिद्ध होता है। और भी आचारांग सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में कहा है "जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

નવીન વસ્ત્ર છે, તેનાથી ઠંડી વગેરેની રક્ષા સારી રીતે થશે, આ પ્રકારે કદી હર્ષિત પણ ન થવું જોઈએ. ઠંડીના સ્પર્શથી પીડિત થવાથી અધિક વસ્ત્રોની આકાંક્ષા કરવી તે સાધુ માર્ગમાં નિષેધ છે. આચારાંગસૂત્ર (૧ શ્રુ. ૮. અ. ૪ ઉ) માં એવી વાત બતાવવામાં આવેલ છે કે, जे भिक्खू विहिंवत्थेहिं परिवुसिए पाय चउत्थेहिं तस्स णं णो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि જે ભિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્ર અને ચોથા પાત્રથી વ્યવસ્થિત રહે છે. તેને ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરવાની આવશ્યકતા થતી નથી. એના ચિત્તમાં એ વાત આવતી નથી કે હું ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરૂં. આ કથનથી સ્થવિરકલ્પી સાધુને ચોથા વસ્ત્રનો પ્રતિપેધ સિદ્ધ થાય છે.

બીજું પણ આચરાંગ સૂત્ર (૧. શ્રુ. ૮. અ. ૪. ઉ.) માં કહ્યું છે—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

अचेलकः=वस्त्ररहित इव, भवति-तथाविधवस्त्रस्य तनुत्रायकत्वाभावात्। एकदा=कदाचित्-नूतनवस्त्रसद्भावे, सचेलकोऽपि=नवीनवस्त्रवानपि भवति। एतद्=अचेलकत्वं सचेलकत्वं चेति द्वयं, धर्महितं=धर्माय हितं-श्रुतचारित्रधर्मोपकारकं, ज्ञात्वा ज्ञानी=मेधावी, नो परिदेवयेत्=जीर्णवस्त्रसद्भावे विषादं न कुर्यात्,

'एगया अचेलए' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(एगया-एकदा) कभी किसी समय कल्पनीय जीर्ण खंडित मलिन एवं अल्प वस्त्रों के सद्भाव में मुनि (अचेलए होई-अचेलको भवति) वस्त्र रहित जैसा ही होता है। क्यों कि जो जीर्णादिवस्त्र उसके होते हैं उनसे यथावत् शरीर की रक्षा नहीं होती है। (एगया) कभी किसी समय-नूतन वस्त्रों के सद्भाव में (सचेले यावि होइ-सचेलकोऽपि भवति) सचेल भी-नवीन वस्त्र वाला भी होता है।(एवं-एतत्) ये दोनों ही अवस्थाएँ साधु की उसके (धम्महियं-धर्महितम्) श्रुतचारित्र रूप धर्म की उपकारक हैं। ऐसा (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (नाणी नो परिदेवए-ज्ञानी नो परि देवयेत्) ज्ञानी मुनि किसी भी अपनी अवस्था में चाहे वस्त्र सहित अवस्था हो चाहे वस्त्र रहित अवस्था हो उसमें हर्षविषाद न करे।

भावार्थ—साधु को "ये वस्त्र जो मेरे पास हैं वे बहुत ही जीर्ण शीर्ण हैं, तथा हलके पोतके हैं, ये बहुत थोड़े हैं, सुन्दर भी नहीं हैं इनसे शीत आदिक की रक्षा कैसे होगी" इस प्रकार कभी विषाद

'एगया अचेलए' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एगया-एकदा કોઈ વખત કલ્પનીય જીર્ણ ખંડિત મલિન અને અલ્પવસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં મુનિ अचेलए होइ-अचेलको भवति વસ્ત્ર રહિત જેવા જ હોય છે, કેમ કે, જે જીર્ણ એવાં વસ્ત્ર તેની પાસે હોય છે તેનાથી યથાવત્ શરીરની રક્ષા થતી નથી एगया કોઈવખત નવા વસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં सचेले यावि होइ-सचेलकोऽपि भवति સચેલ પણ-નવીન વસ્ત્રવાળા પણ હોય છે. एवं-एतत् આવી બન્ને અવસ્થાઓ સાધુની धम्महियं-धर्महितं શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મમાં ઉપકારક છે એવું नच्चा-ज्ञात्वा જાણીને नाणी नो परिदेवए-ज्ञानि नो परिदेवयेत् જ્ઞાની કોઈ પણ અવસ્થામાં ચાહે વસ્ત્રસહિત અવસ્થા હોય, ચાહે વસ્ત્રરહિત અવસ્થા હોય તેમાં હર્ષ-વિષાદ ન કરે.

ભાવાર્થઃ—સાધુએ "આ વસ્ત્ર જે મારી પાસે છે તે ઘણાં જીર્ણશીર્ણ છે, તથા હલકા પોતનાં છે અને ખૂબ થોડાં છે, સુંદર પણ નથી, એનાથી ઠંડી વગેરેથી રક્ષા કેમ થશે" આ પ્રકારનો વિષાદભાવ કદી ન કરવો જોઈએ. આ

नवीनवस्त्रसद्भावे तन्निमित्तकं दर्पं न कुर्यात्, तथा एषणीयप्रमाणोपेतवस्त्राणामहामूल्यकत्वादल्पत्वादशोभनत्वाच्च विषादं न कुर्यात् शीतस्पर्शादिना बाधितोऽपि प्रमाणाधिकवस्त्राकाङ्क्षां च न कुर्यादित्यर्थः। तथाचोक्तमाचाराङ्गसूत्रे—

"जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं, तस्स णं णो एवं भवइ, चउत्थं वत्थं जाइस्सामि।" (आचा. १ श्रु. ८ अ. ४ उ.)

छाया—यो भिक्षुस्त्रिभिर्वस्त्रैः पर्युषितः पात्रचतुर्थैः, तस्य खलु नो एवं भवति चतुर्थं वस्त्रं याचिष्ये। पर्युषितः=व्यवस्थितः। अनेन स्थविरकल्पिकस्य चतुर्थवस्त्र प्रतिषेधोऽवगम्यते। अपरं च-तत्रैवोक्तम्—

"जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

भाव नहीं करना चाहिये-और ये नवीन वस्त्र हैं इनसे शीत आदिक की रक्षा बहुत अच्छी तरह हो जायगी" इस प्रकार कभी हर्षित भी नहीं होना चाहिये। शीतस्पर्शादिक से पीडित होने पर प्रमाण से अधिक वस्त्रों की आकांक्षा करना साधुमार्ग में निषिद्ध है। आचारांग सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में यही बात बतलाई गइ है "जे भिक्खू तिहिंवत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं तस्स णं णो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि" जो भिक्षु तीन वस्त्रों से एवं चौथे पात्र से व्यवस्थित रहता है उसे चतुर्थ वस्त्र के याचन की आवश्यकता नहीं होती है उस के चित्त में यह बात नहीं आती है कि मै चतुर्थ वस्त्र की याचना करूँ। इस कथन से स्थविरकल्पी साधु को चतुर्थवस्त्र का प्रतिषेध सिद्ध होता है। और भी आचारांग सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में कहा है "जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

નવીન વસ્ત્ર છે, તેનાથી ઠંડી વગેરેની રક્ષા સારી રીતે થશે, આ પ્રકારે કદી હર્ષિત પણ ન થવું જોઈએ. ઠંડીના સ્પર્શથી પીડિત થવાથી અધિક વસ્ત્રોની આકાંક્ષા કરવી તે સાધુ માર્ગમાં નિષેધ છે. આચારાંગસૂત્ર (૧ શ્રુ. ૮. અ. ૪ ઉ) માં એવી વાત બતાવવામાં આવેલ છે કે, जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए पाय चउत्थेहिं तस्स णं णो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि જે ભિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્ર અને ચોથા પાત્રથી વ્યવસ્થિત રહે છે. તેને ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરવાની આવશ્યકતા થતી નથી. એના ચિત્તમાં એ વાત આવતી નથી કે હું ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરૂં. આ કથનથી સ્થવિરકલ્પી સાધુને ચોથા વસ્ત્રનો પ્રતિષેધ સિદ્ધ થાય છે.

બીજું પણ આચરાંગ સૂત્ર (૧. શ્રુ. ૮. અ. ૪. ઉ.) માં કહ્યું છે—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

अहियासित्तए, से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे, तवस्सिणो हु तं सेयं जं एगे विहमाइए। तत्थवि तस्स कालपरियाए। से वि तत्थ विअंतिकारए। इच्चेयं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं आणुगामियं। (आचा. १ श्रु. ८ अ. ४ उ.)

छाया—यस्य खलु भिक्षोः एवं भवति–स्पृष्टः खलु अहमस्मि, नालमहमस्मि शीतस्पर्शम् अध्यासितुम्, स वसुमान् सर्वसमन्वागतमज्ञानेन आत्मना कोऽपि अकरणतया आवृत्तः तपस्विनः खलु तच्छ्रेयः यदेकं वैहायसादिकम्। तत्रापि तस्य कालपर्यायः। सोऽपि तत्र व्यन्तकारकः। इत्येतत् विमोहायतनं हितं सुखं क्षमं निःश्रेयसम् आनुगामिकम्।

व्याख्या—यस्य भिक्षोः खलु एवम्=ईदृशी विचारणा भवति–अहं खलु परीषहैः स्पृष्टः=बाधितोऽस्मि, अहं शीतस्पर्शम् अध्यासितुं=सोढुम्, अलं=पर्याप्तः, नास्मि। सः–ईदृशभावनाभावितः, कोऽपि वसुमान्=संयमी, सर्वसमन्वागतमज्ञानेन=पूर्णोपयोगयुक्तेन, आत्मना=अन्तःकरणेन अकरणतया=उपसर्गमतीकारस्या-

अहियासित्तए, से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे, तवस्सिणो हु ते सेयं जं एगे विहमाइ ए। तत्थ वि तस्स कालपरियाए। से वि तत्थ विअंतिकारए। इच्चेतं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं अणुगामियं॥"

जिस भिक्षु के हृदय में ऐसी विचारणा होती है कि मैं परीषहों से पीडित हूं अतः शीतपरीषह को सहन करने के लिये समर्थ नहीं हूं"। इस प्रकार के विचार से युक्त होकर वह संयमी मुनि प्रमाणाधिक वस्त्रों को ग्रहण करने रूप, तथा अग्नि को जलाने रूप सावद्य व्यापारों को कभी भी न करे। किन्तु वैहायस (फांसी)

अहियासित्तए से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे तवस्सिणो हु ते सेयं जं एगे विहमाइए। तत्थ वि तस्स कालपरियाए। से वि तत्थ विअंतिकारए। इच्चेतं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं अणुगामियं॥

જે ભિક્ષુના હૃદયમાં એવી વિચારણા થાય છે કે, "હું પરીષહોથી પીડિત છું આથી ઠંડીના દુઃખોને સહન કરવામાં સમર્થ નથી" આ પ્રકારના વિચારથી યુક્ત બની તે સંયમી મુનિ પ્રમાણાધિક વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરવાં રૂપ, તથા અગ્નિને જલાવવા રૂપ સાવદ્યવ્યાપારોને કદી પણ ન કરે. પણ તે વૈયહાયસ

करणमात्रतया आवृतः=व्यवस्थितस्तिष्ठेत्। तपस्विनः खलु तच्छ्रेयः=तदेव श्रेयस्करं भवति, यत्-एकं वैहायसादिकं-वैहायसविषभक्षणझंपापातादिमरणेषु किमप्येकं मरणम्। तत्रापि=वैहायसादिषु तस्य कालपर्यायः=भक्तपरिज्ञादिवत् कालमृत्युरेव नत्व-कालमृत्युः, अत एव सोऽपि तत्र=चतुर्थवस्त्रानाकाङ्क्षाविषये, व्यन्तकारकः=पर्यवसान मृत्युकारकः, संसारान्तकारक इत्यर्थः। इत्येतत्-इति=अतः-अस्मात् कारणात्, एतन्मरणं विमोहायतनम्-विमोहानां=परीषहसहिष्णूनाम्, आयतनं=स्थानं-मोक्षपददायकमितिभावः, हितम्=उपकारकम्, सुखं=सुखकरं, क्षमं=योग्यं, निःश्रेयसं=निश्चितं-निश्चलं, श्रेयः-शुभम्, आनुगामिकम्=गच्छन्तं पुरुषम् आ=समन्तात्, अनुगच्छतीत्येवं शीलं आनुगामि, तदेव-आनुगामिकम्, मोक्षपदपर्यन्तानुगमन-शीलमित्यर्थः।

अयं भावः-एषणीयवस्त्रत्रयधारणे शीतस्पर्शवेदनामसहिष्णुश्चतुर्थवस्त्राकाङ्क्षाया अकरणेन त्रिवस्त्रकत्वरूपमचेलं परीषहं सहमानो मुनिर्वैहायसादिष्वेकं किमपि मरणमुपगतश्चेत्तर्हि तादृशमरणजन्यः प्रकृष्टधर्मस्तस्य मुनेस्तस्मिन्नेव भवे संसारान्तं करोति, मोक्षपदं च प्रापयति।

इहाचेलकत्वं प्रवचनोक्तरीत्या ग्राह्यम्। तीर्थंकरोपदिष्टाचारसेविनो मुनयः प्रवचनानुसारेण कल्पनीयाल्पजीर्णखण्डितमलिनवस्त्रपरिधानाः प्रमाणोपेतवस्त्रधारिणश्चाप्यचेलका एव। यथा-परिहितकौपीना अपि तापसा लोके नग्ना उच्यन्ते,

आदि मरणों में से किसी एक मरण को धारण कर अपने प्राणों का व्युत्सर्ग कर देवे। इस प्रकार के मरण से होने वाला जो प्रकृष्ट धर्म है वह उस मुनि को उसी भव में संसार का अन्त करता हुआ मोक्ष का प्रदायक होता है।

प्रवचन में कथित रीति के अनुसार यहां अचेलकता का ग्रहण किया गया है। तीर्थंकरों द्वारा उपदिष्ट आचार का सेवन करने वाले मुनि प्रवचन के अनुसार कल्पनीय, अल्प, जीर्ण, एवं

ફાંસી વગેરે મરણોમાંથી કોઇ એક મરણને ધારણ કરી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરી દે. આ પ્રકારના મરણથી થનાર જે પ્રકૃષ્ટ ધર્મ છે તે એ મુનિને એ ભવમાં સંસારનો અંત કરાવનાર મોક્ષદાયી બને છે.

પ્રવચનમાં કહેલ રીત અનુસાર અહિં અચેલકતાનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તીર્થંકરો દ્વારા ઉપદિષ્ટ આચારનું સેવન કરવાવાળા મુનિ પ્રવચન અનુસાર કલ્પનીય, અલ્પ, જીર્ણ અને ખંડિત મલિન વસ્ત્રને, પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોને, ધારણ કરેલ હોવા છતાં

यथा वा यस्याङ्गरक्षिका जीर्णा संजाता, स परिधृताङ्गरक्षिकोऽपि सौचिकान्तिकं गत्वा वदति-अनावृतोऽस्मि, अङ्गरक्षिकां देहीति, यथा वा काचिन्नारी परिहित-परिजीर्णशाटिकाऽपि वस्त्रकारं तन्तुवायं वदति-'नग्नाऽहमस्मि, देहि मे शाटिकाम्' इत्यादि, एवं साधवोऽप्यमहाल्पमूल्यानि खण्डितानि जीर्णानि प्रमाणोपेतानि प्रमाणतो न्यूनानि वा वस्त्राणि श्रुतोपदेशाद् धर्मबुद्धया धारयन्तोऽचेलका एव। अचेलकसदृशा अप्यचेलका उच्यन्ते।

खंडित मलिन वस्त्र को प्रमाणोपेत वस्त्रों को धारण करते हुए भी अचेलक ही माने जाते हैं। जिस प्रकार लोक में लंगोटीमात्र को धारण करने पर भी तापस लोग "ये नग्न हैं" इस प्रकार कहे जाते हैं। अथवा जैसे किसी पुरुष का अंगरखा जीर्ण हो जाय और वह उसे पहिर कर भी जब दर्जी के पास दूसरे अंगरखे को सिलाने के लिये जाता है तो कहता है कि भाई देखो जल्दी इसे सीकर दे देना मै उघाडा फिरता हूं, मेरे पहिरने को अंगरखा नहीं है। अथवा-जैसे कोई स्त्री कि जिसकी शाटिका-साडी परिजीर्ण हो चुकी है जब तन्तु-वाय-कपडे बुननेवाले के पास जाती हैं तो कहती हैं कि मुझे साडी दे में विना साडी फिर रही हूं। इसी तरह साधु भी प्रमाणोपेत खंडित जीर्ण एवं अत्यंत अल्पमूल्यवाले वस्त्रों को श्रुतोपदेश के अनुसार धर्म-बुद्धि से धारण करते हुए भी अचेलक ही हैं, ऐसा समझना चाहिये। जो अचेलक के तुल्य होते हैं वे भी अचेलक ही माने जाते हैं।

પણ અચેલક જ માનવામાં આવે છે. જે પ્રકારે લોકમાં તાપસ લોકો લંગોટી ધારણ કરે છે. પણ "આ નગ્ન છે" આ પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે. અથવા જેમ-કોઈ પુરૂષનું અંગરખું જીર્ણ થઈ જાય અને તે તેને પહેરીને પણ જ્યારે દરજીની પાસે બીજું અંગરખું શીવડાવવા માટે જાય છે તો કહે છે ભાઈ જુઓ આને જલ્દીથી શીવી આપજો હું ઉઘાડો ફરૂં છું. મારે પહેરવાને અંગરખું નથી અથવા જેમ-કોઈ સ્ત્રી કે જેની સાડી પરિજીર્ણ થતાં તે કપડાં બનાવનાર પાસે જાય છે અને કહે છે કે મને સાડી આપ હું સાડી વગરની ફરી રહી છું. આ રીતે સાધુ પણ પ્રમાણોપેત ખંડિત જીર્ણ અને અત્યંત અલ્પમુલ્યવાળાં વસ્ત્રોને શ્રુત ઉપદેશ અનુસાર ધર્મ બુદ્ધિથી ધારણ કરતા હોવા છતાં અચેલક જ છે એવું સમજવું જોઈએ. જે અચેલક તુલ્ય હોય છે તે પણ અચેલક જ માન્યા જાય છે.

आगमे हि द्विविधः कल्पः–स्थविरकल्पः जिनकल्पश्च । तत्र गच्छप्रतिबद्धानां मुनीनामाचारः स्थविरकल्पः ।

ननु कस्तावत् स्थविरकल्पक्रमः ? उच्यते–प्रथमं श्रुतचारित्रलक्षणधर्मश्रवणम्, ततः सम्यक्त्वलाभः, तदनुआलोचनापूर्विका प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः, ततः शिक्षाधिकारो भवति शिक्षा च द्विविधा–ग्रहणशिक्षा, आसेवनाशिक्षा च । तत्र ग्रहणशिक्षा –सूत्राध्ययनरूपा, आसेवनाशिक्षा–प्रतिलेखनादिरूपा । ततः सूत्राणामर्थग्रहणम् । तत्पश्चादनियतवासः । स च तादृशयोग्यतासंपन्नस्य मुनेः साधुसहायस्य ग्रामनगरसंनिवेशादिषु देशान्तरे वा गुरोराज्ञया पर्यटनम् ।

आगम में स्थविरकल्प और जिनकल्प के भेद से दो कल्प भगवान ने कहे हैं। उनमें गच्छप्रतिबद्ध मुनियों का जो आचार है वह स्थविरकल्प है। स्थविरकल्प का क्रम इस प्रकार है–प्रथम श्रुतचारित्ररूप धर्म का श्रवण, उससे सम्यक्त्व का लाभ, बाद में आलोचनापूर्वक प्रव्रज्या की प्रतिपत्ति, उससे ग्रहणशिक्षा एवं आसेवनशिक्षा के अधिकार का लाभ। सूत्र के अध्ययन करने रूप ग्रहणशिक्षा एवं प्रतिलेखनादिकरूप आसेवनशिक्षा है। इसके बाद सूत्रों का अर्थ ग्रहण करना, पश्चात् अनियत वास। अनियतवास का तात्पर्य है गुरु की आज्ञा से ग्राम, नगर एवं सन्निवेश आदिकों में अथवा देशान्तर में विचरण करना। यह विचरण, विचरण करने की योग्यता संपन्न जो साधु होता है उसी का होता है। फिर भी यह एकाकी विहार नहीं कर सकता किन्तु अन्य साधुओं के साथ ही विहार करता है।

આગમમાં સ્થવિરકલ્પ અને જીનકલ્પના ભેદોથી બે કલ્પ ભગવાને કહ્યાં છે. એમાં ગચ્છપ્રતિબદ્ધ મુનિયોનો આચાર છે, તે સ્થવિરકલ્પ છે. સ્થવિર કલ્પનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે.–પ્રથમ શ્રુતચરિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ, એનાથી સમ્યકૂત્વનો લાભ, પછી આલોચના પૂર્વક પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ એથી ગ્રહણ-શિક્ષા અથવા આસેવનશિક્ષાનો લાભ, સૂત્રનું અધ્યયન કરવા રૂપ ગ્રહણ-શિક્ષા અને પ્રતિલેખનાદિક રૂપ આસેવનશિક્ષા છે. એ પછી સૂત્રોના અર્થ સમજ્યા પછી અનિયતવાસ, અનિયતવાસનું તાત્પર્ય એ છે કે, ગુરુની આજ્ઞાથી ગ્રામ–નગર અને સિન્નિવેશ વગેરેમાં અથવા દેશાન્તરમાં વિચરણ કરવું. આ વિચરણ કરવાની યોગ્યતા સંપન્ન જે સાધુ હોય છે, તેને જ ગુરુ મહારાજ એવી આજ્ઞા આપે છે. આમાં તે એકાકી વિહાર કરી શકતા નથી પરંતુ અન્ય સાધુઓની સાથે જ વિહાર કરે છે.

ननु किं प्रयोजनं देशान्तरपर्यटनस्य ? उच्यते—नानास्थानेषु बहुश्रुतानाचार्यादीन् पश्यतस्तस्य सूत्रार्थेषु समाचार्यां च विशेषप्रतिपत्तिर्भवति, नानादेशभाषाज्ञानं च । तेनासौ तत्तद्देशीयभाषया तत्र तत्र धर्मदेशनां ददाति प्रव्रज्यां ग्राहयति च । गच्छान्तरीया अन्यदेशीयाः साधवः 'अयमस्मद्भाषाज्ञानवान्' इति मत्वा तदन्तिकमागत्य शास्त्राभ्यसनरूपां तदुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते, तेषां प्रीतिश्च तदुपरि जायते। एवमनियतवासेन पर्यटतस्तस्य निष्पत्तिर्भवति। निष्पत्तिर्नाम सद्गुणवत्त्वेन प्रभूतशिष्याणां तदन्तिके संसिद्धिः ।

देशान्तर में भ्रमण करने का प्रयोजन यह है कि जब साधु देशान्तर में भ्रमण करते हैं, तब उनका अन्यदेश के अनेक बहुश्रुत आचार्य आदिकों के साथ संपर्क बढता है। उससे उनको सूत्रमें अर्थ में एवं साधु समाचारी में विशेष प्रतिपत्ति—जानकारी होती है। तथा नाना देशकी भाषाओं का ज्ञान भी हो जाता है। इससे साधु को धर्मप्रचार करने में बड़ी भारी सहायता मिलती है। क्यों कि वह उस २ देशमें उस २ देश की भाषा से उपदेश देकर वहां की जनता को धार्मिक वासना से वासित करते हैं। एवं लोगों को दीक्षा ग्रहण करने की भावना जागृत करते हैं। लोग उनसे प्रतिबोध पाकर दीक्षा धारण करते हैं। दूसरे गच्छ के अथवा अन्य देश के साधु "ये हमारी भाषा भाषी हैं" यह समझकर उनके पास आते जाते हैं और उनसे शास्त्रों का अभ्यास करते हैं। इससे दूसरे गच्छ के मुनिराजों की उन पर अधिक प्रीति भी हो जाती है। शिष्यपरंपरा की भी वृद्धि होती है। क्यों कि लोग जब

દેશાન્તરમાં ભ્રમણ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે, જ્યારે સાધુ દેશાન્તરમાં ભ્રમણ કરે છે ત્યારે તેને બીજા દેશોના બહુશ્રુત આચાર્ય વગેરે સાથે સંપર્ક થાય છે આથી તેને સૂત્રમાં અર્થમાં અને સાધુ સમાચારીમાં વધુ જાણવાનું મળે છે. અને જુદા જુદા દેશની ભાષાઓનું પણ જ્ઞાન થાય છે. આથી સાધુને ધર્મ પ્રચાર કરવામાં સારી એવી સહાયતા મળી રહે છે. કેમ કે, તે જે તે દેશમાં જે તે દેશની ભાષાથી ત્યાંની જનતાને ધાર્મિક ભાવનાથી ભાવનાયુક્ત બનાવી શકે છે, અને લોકોમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની ભાવના જાગૃત કરે છે. બીજા ગચ્છના અથવા બીજા દેશના સાધુ "આ અમારા ભાષાભાષી છે." એમ સમજી એની પાસે આવે છે. સંપર્ક વધારે છે. અને એની પાસેથી શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે. આથી બીજા ગચ્છના મુનિરાજોની પણ તેના પર પ્રીતિ થવા લાગે છે આથી શિષ્ય પરંપરાની વૃદ્ધિ થાય છે, કેમ કે

एवं शिष्यप्राप्त्यनन्तरं स्व परोपकारकरणेन गच्छकार्ये संपादिते दीर्घे पर्याये च प्रतिपालिते सति अभ्युद्यतमरणं स्वीकरणीयम्। अभ्युद्यतमरणं त्रिविधम्-पादपोपगमनं, इङ्गितम्, भक्तप्रत्याख्यानं च।

अभ्युद्यतमरणे संलेखनादिरूपा समाचारी प्रदर्श्यते-संलेखना आगमोक्तेन विधिना शरीरादेः कृशीकरणम्, सा त्रिविधा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च। तत्रो-

उनको गुणगणशाली समझने लगते हैं तो उनके अधिक परिचय में आने से लोगों पर उनके ज्ञानादिक गुणों का प्रभाव पडता है। इससे प्रभावित होकर वे उनको अपना हितकारक जान उनके समीप दीक्षित भी हो जाते हैं। इससे शिष्यपरंपरा बढती है। इस प्रकार अनियत वास से पर्यटन करने वाले साधु को ये अनेक लाभ होते हैं।

शिष्यप्राप्ति के अनंतर स्व एवं पर का उपकार करने से गच्छ का कार्य सम्पादित होने पर तथा साधु अवस्था की पर्याय दीर्घकालतक पालीजाने पर उन साधुओंको अभ्युद्यतमरण स्वीकार करना चाहिये। यह अभ्युद्यतमरण ३ तीन प्रकार का है १ पादपोपगमन, २ इङ्गित्त, ३ भक्तप्रत्याख्यान।

इस अभ्युद्यतमरण में अब संलेखनादि रूप समाचारी दिखलाई जाती है - आगमोक्तविधि के अनुसार शरीर आदि का कृश करना इस का नाम संलेखना है। यह उत्कृष्ट, मध्यम एवं जघन्य के

લોકો જ્યારે તેને ગુણશાળી સમજતા થાય છે ત્યારે તેના અધિક પરિચયમાં આવે છે. આથી લોકો ઉપર એના જ્ઞાનાદિક ગુણોનો પ્રભાવ પડે છે. એથી પ્રભાવિત થઈ તેને પોતાના હિતકારી જાણી તેની સમીપ દીક્ષિત પણ થઈ જાય છે. આથી શિષ્યપરંપરા વધે છે. આથી આ પ્રકારનો અનિયતવાસ અને પર્યટન કરવાવાળા સાધુને અનેક લાભ થાય છે.

શિષ્ય પ્રાપ્તિ ઉપરાંત સ્વ અને પરના ઉપકારક બનવાથી ગચ્છનું કાર્ય સંપાદિત થવાથી. તથા સાધુ અવસ્થાની પર્યાય લાંબા સમય સુધી પાળવામાં આવવાથી એ સાધુઓએ અભ્યુદ્યતમરણ સ્વીકારવું જોઈએ. આ અભ્યુદ્યતમરણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) પાદપોપગમન (૨) ઇંગિત (૩) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન.

આ અભ્યુદ્યતમરણમાં હવે સંલેખનાદિ રૂપ સમાચારી બતાવવામાં આવે છે. આગમમાં બતાવેલ વિધિ અનુસાર શરીર વગેરેને કૃશ કરવું, એનું નામ સંલેખના છે. એ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની

त्कृष्टा द्वादशवर्षप्रमाणा, मध्यमा-संवत्सरप्रमाणा, जघन्या-षाण्मासिकी। तत्रो-त्कृष्टा तावदेवम्-प्रथमं चत्वारि वर्षाणि विचित्रं तपः कृत्वा पारणके विकृतिपरि-त्यागं करोति। ततः परं चत्वारि वर्षाणि विचित्रतपांसि करोति। ननु किं नाम विचित्रं तपः? उच्यते-कदाचिच्चतुर्थम् कदाचित् षष्ठम्, कदाचिदष्टमम्, एवं दशम द्वादशादीन्यपि करोति, पारणं च सर्वकामगुणितेन उद्गमादि शुद्धेनाहारेण विधत्ते। ततः परं द्वे च वर्षे एकान्तरितमाचाम्लं करोति। एकान्तरं चतुर्थं कृत्वा आचाम्लेन पारणं करोतीत्यर्थः। एवं दशवर्षाणि व्यतीत्यैकादशेवर्षे आधात् षण्मासान् चतुर्थं

भेद से तीन प्रकार की होती है। उत्कृष्टसंलेखना बारह १२ वर्ष की, मध्यम संलेखना एक १ वर्ष की एवं जघन्य संलेखना छह ६ मास की होती है। उत्कृष्टसंलेखना की विधि इस प्रकार है-सब से पहिले जो उत्कृष्टसंलेखना धारण करता है वह प्रथम के चार वर्ष लगातार विचित्र तप करके पारणा में विकृति-विगय का त्याग करे। दूसरे चार वर्षों में विचित्र तप अर्थात् कभी वह चतुर्थ करता है कभी छट्ठ करता है कभी अट्ठम करता है कभी दशम करता है और कभी द्वादश आदि करता है। पारणा सर्वकामगुणित सब इन्द्रियों के अनुकूल तथा उद्गम आदि दोषों से विशुद्ध ऐसे आहार से करता है। इसके बाद फिर वह दो वर्षों में अर्थात् नवमें दशमें वर्ष में एकान्तरित आचाम्ल (आयंबिल) व्रत की आराधना करता है। यह आराधना उसकी दो २ वर्ष तक चलती रहती है। अर्थात्-दो वर्ष एकान्तर चतुर्थ करके आचाम्ल (आयंबिल) से पारणा करता है। इस प्रकार करते २ उसके दस १०

હોય છે. ઉત્કૃષ્ટસંલેખના બારવર્ષની, મધ્યમ સંલેખના એકવર્ષની, અને જઘન્યસંલેખના છ મહિનાની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાની વિધિ આ પ્રકારની છે, સહુથી પહેલાં જે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના ધારણ કરે છે, તેણે પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરી પારણામાં વિકૃતિ વિગયનો ત્યાગ કરે, બીજા ચાર વર્ષોમાં તે વિચિત્ર તપ અર્થાત્ કદી ચોથ કરે છે. કદીક છઠ્ઠ કરે છે. કદીક અઠ્ઠમ કરે છે. અને ક્યારેક દ્વાદશ વગેરે કરે છે. પારણું સર્વ-કામ ગુણીત બધી ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ તથા ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી રહિત આહારથી કરે છે. આ પછી તે બે વર્ષમાં અર્થાત્ નવમા દશમા વર્ષમાં એકાન્તરિત આયંબીલ વ્રતની આરાધના કરે છે. આ આરાધના બે વર્ષ સુધી ચાલે છે. અર્થાત્ બે વર્ષ એકાન્તર ચોથ કરી આયંબીલથી પારણું કરે છે, આ રીતે કરતાં કરતાં એના દશ વર્ષ વ્યતિત થઈ જાય છે. જ્યારે અગીયારમાં વર્ષની

षष्ठं वा तपः करणीयं नाष्टमादिकम् । ततः परमन्यान् षण्मासान् अष्टमदशमद्वादशादिकमुत्कृष्टं तपः करोति । अस्मिन्नेकादशेवर्षे पारणके तु परिमितं-स्वल्पसंख्यकमाचाम्लं करोति । कदाचित् करोति कदाचिन्नकरोतीति भावः । द्वादशे तु वर्षे कोटिसहितं निरन्तरमाचाम्लं करोति । अत्र कोटिसहितमित्यस्यायमर्थः-कोटिभ्यां सहितम्-विवक्षितदिने आचाम्लं कृत्वा पुनर्द्वितीयेऽह्नि आचाम्लमेव प्रत्याख्याति, ततः प्रथमस्य पर्यन्तकोटिः, द्वितीयस्य प्रारम्भकोटिः, इमे द्वे मिलिते भवतस्तत्कोटिसहितं भवति, इदमाचाम्लं निरन्तरं भवतीत्यर्थः । तत्रापि मासार्द्धेन मासिकेन वाऽऽहारत्यागेन तपश्चरणीयम् । अनशनं करणीयमित्यर्थः । अनेन क्रमेण द्वादशवार्षिकीमुत्कृष्टां संलेखनां कृत्वा गिरिगह्वरं वा षट्कायोपमर्दरहितं निर्जनं

वर्ष व्यतीत हो जाते हैं और जब ग्यारह ११वां वर्ष प्रारंभ होता है तो उसमें आदि के छह ६ मास तक वह चतुर्थ, षष्ठ, तपस्या की आराधना करता है, अष्टम आदि की नहीं । बाकी ऊपर के छह ६ महिनों में अष्टम, दशम एवं द्वादश आदि उत्कृष्ट तप करता है । इस वर्ष में पारणा के दिन परिमित आयंबिल करता है । अर्थात् कभी आयंबिल करता है कभी नहीं करता । बारह १२वे वर्ष में कोटिसहित-निरन्तर आयंबिल करता है । जहां पहिले आयंबिल का अन्त हो और दूसरे आयंबिल का प्रारंभ, इसका नाम कोटि है । इन दोनों कोटियों से सहित जो आयंबिल होता है उसका नाम कोटिसहित आयंबिल है । ये आयंबिल निरन्तर होता हैं, अन्त में मासार्ध-एक पक्ष और मासिक-एक मास का अनशन करता है । इस क्रम से बारह १२ द्वादश वर्ष की उत्कृष्ट संलेखना होती है । इस उत्कृष्ट संलेखना को

શરૂઆત હોય છે. ૭ માસ સુધી તે ચોથ, છઠ્ઠ તપસ્યાની આરાધના કરે છે. અષ્ઠમ વગેરેની નહીં એ પછીના ૭ મહિનામાં અષ્ટમ, દશમ, અને દ્વાદશ આદિ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરે છે. આ વર્ષમાં પારણાના દિવસે પરિમિત આયંબિલ કરે છે. અર્થાત્ કોઈ વખત આયંબિલ કરે છે. કોઈ વખત કરતા નથી. બારમા વર્ષમાં કોટિ સહિત નિરંતર આયંબિલ કરે છે. જ્યાં પહેલાં આયંબિલનો અંત આવે અને બીજા આયંબીલનો પ્રારંભ થાય એનું નામ કોટિ છે. આ બંને કોટિઓ સહિત જે આયંબિલ હોય છે એનું નામ કોટિ સાહિત આયંબિલ છે. આ આયંબિલ રોજ થાય છે. અંતમાં માસાર્દ્ધ-એક પક્ષ અને માસિક-એક માસનું અનશન કરે છે. આ ક્રમથી બાર (દ્વાદશ) વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના થાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના કરીને સાધુ કાં તો

स्थानं वा गत्वा पादपोपगमनम्, इङ्गितं भक्तप्रत्याख्यानं वा मरणं यथाशक्ति प्रपद्यते ।

मध्यमा तु संलेखना पूर्वोक्तप्रकारेण द्वादशभिर्मासैर्भवति । तत्र वर्षस्थाने मासा स्थापनीयाः ।

जघन्या तु द्वादशभिः पक्षैः पूर्वोक्तप्रकारेण भवति । पक्षानेव वर्षस्थानीयान् कृत्वा तपश्चरणं कर्तव्यं भवति । गिरिकन्दरादिगमनं मध्यमजघन्ययोरपि ।

करके साधु या तो किसी पर्वत की गुफा में चला जाता है, या षट्काय के उपमर्दन से रहित निर्जीव किसी निर्जनस्थान में चला जाता है। वहां पहुँच कर पादपोपगमन, इंगित, भक्तप्रत्याख्यान इन तीनों में से किसी एक को जैसी शक्ति होती है उसके अनुसार स्वीकार कर लेता है।

मध्यमा संलेखना एक १ वर्ष की होती है। जो विधि बारह १२ वर्ष की संलेखना में प्रदर्शित करने में आई है वह विधि इसकी भी है वहां जहां वर्ष का प्रमाण ग्रहण किया गया है इसमें उस जगह मास रूप प्रमाण समझाना चाहिये। जैसे वहां ४ वर्ष आदि कहा है इसमें ४ मास समझना चाहिये।

जघन्य संलेखना १२ पक्षों-६ मास-के प्रमाण वाली होती है। इसकी भी विधि वही है जो उत्कृष्ट संलेखना की है। वर्ष के स्थान में यहां पक्षों को ग्रहण किया जाता है। मध्यम संलेखना एवं जघन्य संलेखना इन दोनों में भी गिरिकन्दरा आदि में जाना आवश्यकीय है।

કોઈ પર્વતની ગુફામાં ચાલ્યા જાય છે. અથવા પટ્કાયના, ઉપમર્દનથી રહિત નિર્જીવ એવા નિર્જન સ્થાનમાં ચાલ્યા જાય છે. ત્યાં પહોંચી પાદપોપગમન ઈંગિત, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આ ત્રણમાંથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કોઈ એક મરણનો સ્વીકાર કરી લે છે,

મધ્યમા સંલેખના એક ૧ વર્ષની હોય છે. જે વિધિ બાર ૧૨ વર્ષની સંલેખનામાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે તે વિધિ આની પણ છે. જ્યાંવર્ષનું પ્રમાણ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે ત્યાં મહિનાનું પ્રમાણ મધ્યમા સંલેખના માટે સમજવું જોઈએ. જેમ ત્યાં ચાર વર્ષ આદિ કહેલ છે. ત્યાં આમાં ચાર મહિના સમજવા જોઈએ.

જઘન્ય સંલેખના ૧૨ પક્ષ-છ માસ ના પ્રમાણવાળી હોય છે. આની વિધિ પણ એ જ છે. જે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાની છે. મધ્યમ સંલેખના અને જઘન્ય સંલેખના આ બંનેમાં પણ ગિરિકન્દરા આદિમાં જવું

संलेखनायामसमर्थेन मुनिना संलेखनां विनाऽपि यथाशक्ति संस्तारकं कृत्वाऽभ्युद्यतमरणं स्वीकरणीयम् ।

अभ्युद्यतमरणाङ्गीकरणात् प्रागिदं चिन्तनीयम्-मया विशुद्धचारित्रानुष्ठानेन स्वपरहितं संपादितम् , शिष्याद्युपकारतः परहितं च, निष्पन्नाश्च सम्प्रति मम गच्छपरिपालनक्षमाः शिष्याः, अथ विशेषेण ममात्महितमनुष्ठेयमिति विचिन्त्य स्वपरिज्ञाने सति स्वकीयमायुः शेषं स्वयमेव पर्यालोचयति, तदभावेऽन्यं विशिष्ट माचार्यादिकं पृच्छति । स्वायुषिस्तोकतया ज्ञाते भक्तप्रत्याख्यानादि मरणं यथाशक्ति प्रतिपद्यते । यदि स्वायुर्दीर्घतया ज्ञातं जङ्घाबलमात्रं परिक्षीणं तदा स्थिरवासं

जो साधु संलेखना करने में असमर्थ है उसे संलेखना के विना भी यथाशक्ति संथाराकर अभ्युद्यतमरण स्वीकार करना चाहिये। इस अभ्युद्यतमरण को अंगीकार करने के पहिले साधु को इस प्रकार विचार करना चाहिये कि मैंने विशुद्ध चारित्र के अनुष्ठान से स्व हित संपादित कर लिया है। शिष्यादिकों के उपकार से पर का उपकार भी कर दिया है। इस समय गच्छ का परिपालन करने में समर्थ मेरी शिष्यादि संपत्ति भी सर्व प्रकार से शक्तिशाली हो चुकी है। अब मुझे निश्चिन्त होकर विशेष रीति से अपनी आत्मा का कल्याण करना चाहिये "मेरी अवशिष्ट आयु कितनी है" इस प्रकार स्वयं जान कर अथवा यदि स्वयं नहीं जान सके तो अन्य विशिष्ट आचार्य आदि से पूछकर निश्चित करले। यदि आयु अल्प ज्ञात होवे तो यथाशक्ति उसे भक्तप्रत्याख्यानादि मरण स्वीकार कर लेना चाहिये। यदि आयु दीर्घ ज्ञात होवे और

જે સાધુ સંલેખના કરવામાં અસમર્થ છે, એણે સંલેખના વગર પણ યથાશક્તિ સંથારો કરી અભ્યુંદ્યત મરણનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ અભ્યુદ્યત મરણનો અંગિકાર કરતાં પહેલાં સાધુએ એ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઇએ કે, મેં વિશુદ્ધ ચારિત્રના અનુષ્ઠાનથી સ્વહિત સંપાદિત કરી લીધું છે, શિષ્યાદિકોના ઉપકારની સાથોસાથ બીજા ઉપર પણ ઉપકાર કર્યો છે. આ સમય ગચ્છનું પરિપાલન કરવામાં સમર્થ એવી મારી શિષ્યાદિસંપત્તિ પણ સર્વ પ્રકારથી શક્તિશાળી બની ચુકી છે. હવે મારે નિશ્ચિત બનીને વિશેષ રીતથી મારા આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઇએ. "મારી અવશિષ્ટ આયુ કેટલી છે" આ વાત પોતે જાણીને અથવા જો પોતે ન જાણી શકે તો બીજા ગુણસંપન્ન આચાર્ય આદિથી પૂછીને નક્કી કરી લે. જો આયુષ્ય અલ્પ હોય તો; યથાશક્તિ તેણે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ મરણનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. જો આયુ લાંબી

स्वीकरोति तत्रैव क्षेत्रे वसन्नपि वसतिदोषैरुपधिदोषैश्च रहितो भवति। शक्तौ पुष्टायां तु अस्मिन् पञ्चमारके जिनकल्पप्रतिपत्तिविधानाभावात् स्थविरकल्पेनैव स्वपरोपकारकरणेन दीर्घपर्यायः प्रतिपालनीयः।

॥ इति स्थविरकल्पिकसामाचारी ॥

चतुर्थारकापेक्षया जिनकल्पादिप्रतिपत्तिरूपे अभ्युद्यतविहारे मर्यादा प्रदर्श्यते—तत्र जिनकल्पादि प्रतिपित्सुना प्रथममेव 'मया विशुद्धचारित्रानुष्ठानेन स्वपरहितं' इत्यादि विचिन्त्य, तपः सत्वादि भावनाभिरात्मा भावनीयः।

साथ में जंघाबल क्षीण हुआ मालूम पडे तो उसे स्थिरवास अंगीकार करलेना चाहिये। और इसी स्थिरवास से उसी क्षेत्र में रहते हुए भी वह वसति के दोषों से एवं उपाधि के दोषों से रहित हो जाता है। यदि शक्ति पुष्ट होवे तो भी इस पञ्चम आरे में जिनकल्प की प्रतिपत्ति के विधान का अभाव होने से स्थविरकल्प की हालत में ही रहते हुए स्व पर का उपकार करते २ दीर्घपर्याय को पालते रहना चाहिये।

॥ यह स्थविर कल्प की समाचारी है ॥

अब—चौथे आरे की अपेक्षा से जिनकल्प आदि की प्रतिपत्ति स्वीकृति रूप अभ्युद्यत विहार में कैसी क्या मर्यादा होती है यह बात प्रकट की जाती है—जो साधु जिनकल्प आदि को प्राप्त करने का अभिलाषी है उसे चाहिये की वह सर्व प्रथम ऐसा विचार करे कि मैंने विशुद्ध चरित्र के अनुष्ठान से अपना और पर का हित तो साधित किया। अब हम को तप एवं सत्वादि पांच भावनाओं से आत्मा को भावित करना चाहिये।

હોય અને સાથે જંઘાબળ ક્ષીણ જણાય તો તેણે સ્થિરવાસ અંગિકાર કરી લેવો જોઈએ. આ સ્થિરવાસથી તે ક્ષેત્રમાં રહેવા છતાં તે વસ્તીના દોષોથી અને ઉપાધીના દોષોથી રહિત બને છે. કદાચ શક્તિ સારી હોય તો પણ આ પાંચમા આરામાં જીનકલ્પની પ્રતિપત્તિના વિધાનનો અભાવ હોવાથી સ્થવિરકલ્પની હાલતમાં રહીને સ્વ અને પરનો ઉપકાર કરતાં કરતાં દીર્ઘ પર્યાયનું પાલન કરતા રહેવું જોઈએ.

॥ આ સ્થવિરકલ્પની સમાચારી છે ॥

હવે ચોથા આરાની અપેક્ષાથી જીનકલ્પ આદિની પ્રતિપત્તિ સ્વીકૃતિરૂપ અભ્યુદ્યત વિહારમાં કેવી અને કેટલી મર્યાદા હોય છે આ વાત પ્રગટ કરવામાં આવે છે—જે સાધુ જીનકલ્પ આદિને પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષી છે તેણે જાણવું જોઈએ કે, મેં વિશુદ્ધ ચારિત્રના અનુષ્ઠાનથી પોતાનું અને પરનું હિતતો સાધ્યું. હવે મારે તપ અને સત્વાદિપાંચ ભાવનાઓથી આત્માને ભાવિત કરવા જોઈએ

तथाचोक्तम्—

तवो सत्तं च सुत्तं च, एगत्तं बलमप्पणो ।
पढमं पंच भावित्ता, जिणकप्पं पवज्जइ ॥ १ ॥

छाया—तपः सत्त्वं च सूत्रं च, एकत्वं बलमात्मनः ।
प्रथमं पञ्च भावयित्वा, जिनकल्पं प्रपद्यते ॥ १ ॥

अयं भावः–जिनकल्पप्रतिपित्सुस्तपोभावनयात्मानं भावयन् देवादिकृतोपसर्गादिनाऽनेषणादिकारणतो वा यदि षण्मासपर्यन्तमाहारं न लभते तथापि न बाध्यते ॥ १ ॥ सत्त्वभावनया भयं पराजयते ॥ २ ॥ सूत्रभावनया सूत्रं स्वनामवत् परिचितं करोति ॥ ३ ॥ एकत्व भावनया चात्मानं भावयन् साधर्मिक साध्वादिना सह मिथः कथादिव्यतिकरान् सर्वानपि परिवर्जयति । ततो बाह्य-

---

कहा भी है ।

तवो सत्तं च सुत्तं च, एगत्तं बलमप्पणो ।
पढमं पंच भावित्ता, जिणकप्पं पवज्जइ ॥ १ ॥

इसका भाव यह है कि–जिनकल्प को धारण करने का इच्छुक साधु तप भावना से आत्मा को भावित करता हुआ यदि देव मनुष्य आदि द्वारा होने वाले उपसर्ग से अथवा अनेषणादि रूप कारण से छह मास तक आहार प्राप्त न कर सके तौ भी बाधित नहीं होता है । सत्व भावना से वह भय पर विजय प्राप्त करता है । एकत्वभावना से अपनी आत्मा को भावित करता हुआ साधर्मिक साधु आदिकों के साथ परस्पर में कथा वार्ता आदि समस्त बातों का परित्याग कर देता है । जब

કહ્યું પણ છે—

तवो सत्तं च सुत्तं च, एगत्तं बलमप्पणो ।
पढमं पंच भावित्ता, जिणकप्पं पवज्जइ ॥ १ ॥

આનો ભાવ એ છે કે—જીનકલ્પને ધારણ કરવાની ઈચ્છાવાળા સાધુ તપ ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરીને દેવ મનુષ્ય આદિ દ્વારા થનાર ઉપસર્ગથી અથવા અનેષણાદિરૂપ કારણથી છ મહિના સુધી આહાર મેળવી ન શકે તો પણ પીડા પામતો નથી. સત્વભાવનાથી તે ભય ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. સૂત્ર-ભાવનાથી પોતાના નામની માફક સૂત્રનો પરિચય પ્રાપ્ત કરે છે, એકત્વ ભાવ-નાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરીને સાધર્મિક સાધુ આદિની સાથે પરસ્પરમાં કથાવાર્તા આદિ સમસ્ત વાતોનો પરિત્યાગ કરી દે છે. જ્યારે બાહ્યમાં તેનું મમત્વ

ममत्वे मूलत एवोच्छेदिते पश्चाद् देहादिभ्योऽपि भिन्नमात्मानं पश्यन् सर्वथा तेष्वनासक्तो भवति ॥ ४ ॥ बलभावनायां बलं द्विविधं-शरीरं, मानसं च । तत्र शारीरमपि बलं जिनकल्पप्रतिपत्तियोग्यस्य शेषजनातिशायिकं स्यात्, तपः प्रभृतिभिः शुष्यमाणस्य यद्यपि शारीरं बलं तादृशं न भवति तथापि स्वात्मा धृतिबलेन तथा भावयितव्यो यथा महद्भिरपि परीषहोपसर्गैर्नबाध्यते ।

आभिः पञ्चभिर्भावनाभिर्भावितात्मा जिनकल्पादि प्रतिपित्सुर्गच्छे प्रतिवसन्नाहारादिपरिकर्म प्रथममेव करोति । आहारादावन्यसाध्वपेक्षयाऽन्तप्रान्तादि-

वाह्य में ममत्व मूलतः उसका उच्छेदित हो जाता है तव अन्य देहादि पदार्थों से भिन्न स्व आत्मा को जानता हुआ वह उन में सर्वथा अनासक्त ही रहता है। उनमें आसक्त नहीं होता। बलभावना में बल दो प्रकार है एक शरीर संबंधी और दूसरा मनसंबंधी। जो साधु जिनकल्प की प्रतिपत्ति के योग्य होता है उसका शारीरिक बल भी यद्यपि साधारणजन की अपेक्षा अतिशय विशिष्ट होता है परन्तु तपश्चर्या आदि के कारण उनका शरीर जब कृश हो जाता है तब वह वैसा नहीं रहता है तौ भी उनकी आत्मा धृतिबल द्वारा इतनी अधिक भावित रहती है कि जिसकी वजह से वे अधिक से अधिक परीषह और उपसर्गों से आक्रान्त होने पर भी अपने कर्तव्यमार्ग से जरा भी विचलित नहीं होते।

इन पांच भावनाओं से भावितात्मा जिनकल्पादिक को ग्रहण करने की इच्छा से गच्छ में रहता हुआ आहारादि परिकर्म को सब

મુલતઃ નાશ પામે છે ત્યારે બીજા દેહાદિ પદાર્થોથી ભિન્ન પોતાના આત્માને જાણીને તેમાં સર્વથા અનાસક્ત જ રહે છે. એમાં આસક્ત બનતા નથી. બળભાવનામાં બળ બે પ્રકારનાં છે. એક શરીર સંબંધી અને બીજું મન સંબંધી. જે સાધુ જીનકલ્પની પ્રતિપત્તિને યોગ્ય હોય છે તેનું શારીરિક બળ પણ જો કે, સાધારણ જનની અપેક્ષા અતિશય બલવાન હોય છે. પરંતુ તપશ્ચર્યા આદિના કારણથી તેનું શરીર જ્યારે કૃષ બને છે ત્યારે તે તેવા રહેતા નથી. તો પણ તેની આત્મા ધૃતિબળ દ્વારા એટલી અધિક ભાવિત રહે છે કે, જેનાથી તે અધિકથી અધિક પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી આક્રાંત થતા હોવા છતાં પણ પોતાના કર્તવ્યમાર્ગથી જરા પણ ચલિત થતા નથી.

આ પાંચ ભાવનાઓથી ભાવિતાત્મા જીનકલ્પાદિકને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છાથી ગચ્છમાં રહીને આહારાદિ પરિકર્મને બધાથી પહેલાં કરી લે છે, આહારાદિમાં

ग्रहणादुत्कृष्टतासम्पादनम्-परिकर्म । यथा-तृतीयपौरुष्यामवगाढायां वल्ल-चणकादिकमन्तं प्रान्तं रूक्षं च गृह्णाति ।

" संसट्ठमसंसट्ठा, उद्धड तह होइ अप्पलेवा य ।
उग्गहिया पग्गहिया, उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥ "

आसां सप्तविधानां पिण्डैषणानां मध्ये आद्यद्वयं विहाय पञ्चानां मध्यादन्यतरैषणाद्वयाभिग्रहेणाऽऽहारं गृह्णाति एकयैषणया भक्तं, द्वितीयया तु पानकम् । एवमागमोक्तविधिनाऽऽत्मानं भावयित्वा गच्छप्रतिबद्ध एव जिनकल्पं प्रतिपित्सुश्चतुर्विधसंघं संमेलयति, तदभावे स्वगणं ततस्तीर्थंकरस्य समीपे, तदभावे गण-

से पहिले ही कर लेता है आहार आदि में अन्य साधु की अपेक्षा अंतप्रांत आदि ग्रहण से उत्कृष्टता का संपादन करना परिकर्म है। जैसे तृतीय पौरुषी में वल्ल; चना आदि का आहार करना एवं अन्त-प्रान्त रूक्ष आहार करना।

संसट्ठमसंसट्ठा, उद्धड तह होइ अप्पलेवा य ।
उग्गहिया पग्गहिया, उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥१॥

इन सात प्रकार की पिण्डैषणाओं के मध्य में आदि की दो एषणाओं को छोड़कर बाकी बची पांच एषणाओं में से अन्यतर एषणा दो के अभिग्रह से वह आहार को ग्रहण करता है। एक एषणा से भक्त को और द्वितीय एषणा से पान को। इस प्रकार आगमोक्त विधि के अनुसार आत्मा को भावित करके गच्छ में रहता हुआ ही जिनकल्प को अंगीकार करने का अभिलाषी साधु चतुर्विध संघ को एकत्रित

અન્ય સાધુની અપેક્ષા અંતપ્રાન્ત આદિ ગ્રહણથી ઉત્કૃષ્ટતાનું સંપાદન કરવું પરિકર્મ છે. જેમ-ત્રીજા પૌરૂષીમાં વાલ, ચણા આદિનો આહાર કરવો અને અન્તપ્રાન્ત રૂક્ષ આહાર કરવો.

संसट्ठमसंसट्ठा, उद्धड तह होइ अप्पलेवा य ।
उग्गहिया पग्गहिया, उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥

એ સાત પ્રકારની પિન્ડૈષણાઓના મધ્યમાં પહેલાની બે એષણાઓને છોડીને બાકી બચેલ પાંચ એષણાઓમાંથી અન્યતર એષણા બેના અભિગ્રહથી તે આહાર ગ્રહણ કરે છે, એક એષણાથી ભક્તને અને બીજી એષણાથી પાનને આ પ્રકારે આગમમાં કહેલ વિધિ અનુસાર આત્માને ભાવિત કરીને ગચ્છમાં રહીને જ જીનકલ્પને અંગિકાર કરવાના અભિલાષી સાધુ ચતુર્વિધ સંઘને એક-

धरस्य, तदभावे चतुर्दशपूर्वधरस्य, तदभावे दशपूर्वधरस्य, तदभावे वटाश्वत्थाशोकवृक्षाणां संनिधौ सिद्धसाक्षिकं जिनकल्पं स्वीकरोति। तदा सबालवृद्धं गच्छं क्षामयति। ततो निःशल्यो निष्कषायोऽसौ स्वगणसाध्वादीननुशास्ति। एवमेव युष्माभिरप्याचरणीयम् नात्र प्रमादः कार्यः। गणमर्यादा नोल्लङ्घनीया। इत्यादि शिक्षां दत्वा गच्छाद् विनिर्गतो भवति। तस्मिन् चक्षुर्विषयातिक्रान्ते सति साधवः प्रतिनिवर्तन्ते।

करता है। इसके अभाव में अपने गण को, एकत्रित करता है बाद में तीर्थंकर के समीप में, इनके अभाव में गणधर के समीप में, इनके अभाव में चौदहपूर्वधारी के समीप में, इनके अभाव में दशपूर्वधारी के समीप में, इनके भी अभाव में वटवृक्ष, अश्वत्थ-पीपल वृक्ष, अथवा अशोक वृक्ष के समीप सिद्ध परमात्मा को साक्षी करके जिनकल्प को स्वीकार करता है। उस समय वह अपने गच्छ में रहने वाले बालवृद्ध साधुओं से खमत खामणा करते हैं। पश्चात् निःशल्य एवं निष्कषाय होकर अपने गच्छ के साधु आदिकों को यह शिक्षा देता है कि आपलोग भी इसी तरह से करें इसमें प्रमाद करना ठीक नहीं है। गण की जो मर्यादा है उसका उल्लंघन नहीं करना। इत्यादि शिक्षा देकर फिर वह गच्छ निर्गत हो जाता है। साधु वर्ग जब तक वह दिखता रहता है तबतक उसके पीछे २ चलता रहता है और जब वह दिखलाई नहीं पड़ता तब सब पीछे वापिस लौट आते हैं।

त्रीत करे छे. એના અભાવમાં પોતાના ગણુને એકત્રીત કરે છે. બાદમાં તીર્થંકરની સમીપમાં, એના અભાવમાં ગણુધરની સમીપમાં, તેના અભાવમાં ચૌદ પૂર્વધારીની સમીપમાં, તેના અભાવમાં દશપૂર્વધારીની સમીપમાં, તેના પણ અભાવમાં વડવૃક્ષ, આશોપાલવ, પીપળો અથવા અશોકવૃક્ષના સમીપ સિદ્ધ પરમાત્માને સાક્ષી રાખીને જીનકલ્પનો સ્વીકાર કરે છે. આ સમયે તે પોતાના ગચ્છમાં રહેલા બાળ-વૃદ્ધ સાધુઓથી ખમત ખામણા કરે છે પછી નિઃશલ્ય અને નિષ્કષાય થઈને પોતાના ગચ્છના સાધુ આદિને એવી શિખામણ આપે છે કે, આપ લોકોએ પણ આજ રીતે કરવું. તેમાં પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી. ગણુની જે મર્યાદા છે તેનું ઉલંઘન કરવું નહીં. ઈત્યાદિ શિખામણ આપીને પછી તે ગચ્છ નિર્ગત થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી તે દેખાય છે ત્યાં સાધુવર્ગ તેની પાછળ પાછળ ચાલતા રહે છે અને જ્યારે તે દેખાતા બંધ થાય છે ત્યારે સઘળા પાછા ફરે છે.

अथ जिनकल्पिकमर्यादा—

अनया मर्यादया जिनकल्पं स्वीकृत्यासौ यत्र ग्रामे मासकल्पः करिष्यमाणस्तत्र षड् भागान् कल्पयति, ततश्च यस्मिन् भागे एकस्मिन् दिने भिक्षाचर्या कृता, तत्र पुनरपि सप्तम एव दिने पर्यटति । भिक्षाचर्यां ग्रामान्तरगमनं च तृतीयपौरुष्यामेव करोति । यत्र चतुर्थपौरुषी प्राप्ता भवेत्, तत्रैवावतिष्ठते, नान्यत्र गच्छति। भक्तं पानकं च पूर्वोक्तैषणाद्वयाभिग्रहेणालेपकृदेव गृह्णाति । एषणादिविषयमन्तरेण न केनापि सार्धं भाषते । एकस्यां च वसतौ यद्यपि उत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पिकाः प्रतिवसन्ति तथापि ते परस्परं संभाषणं न कुर्वन्ति । समापन्नान् उपसर्गपरीषहान् सर्वान् सहत एव। रोगेषु चिकित्सां न कारयत्येव तद्वेदनां तु

अब जिनकल्पी की मर्यादा कहते हैं—

इस मर्यादा से जिनकल्प को स्वीकार कर यह जिस ग्राम में मासकल्प करता है वहां छह भागों की कल्पना करता है। जिस भाग में एक दिन में भिक्षाचर्या करली गई हो वहां फिर यह सातवे दिन ही भिक्षाचर्या करता है। भिक्षाचर्या करना अथवा एक ग्राम से दूसरे ग्राम में जाना यह तृतीय पौरुषी में ही करता है। जहां चतुर्थ पौरुषी आ जाती है वह वहीं पर ठहर जाता है। अन्यत्र नहीं जाता है। पूर्वोक्त दो एषणाओं के अभिग्रह से अलेपकृत—लेपरहित जिसका लेप न लगे ऐसे भक्त पान को ग्रहण करता है। एषणादि विषय—के विना किसी के भी साथ वातचीत नहीं करता है। एक वस्ती में यद्यपि अधिक से अधिक सात जिनकल्पी साधु रह सकते हैं तो भी वे परस्पर संभाषण नहीं करते हैं। जो भी उपसर्ग या परीषह आपडे तो उसे सहते ही हैं। रोग

હવે જીનકલ્પીની મર્યાદા કહેવામાં આવે છે—

આ મર્યાદાથી જીનકલ્પનો સ્વીકાર કરી તે સાધુ જે ગામમાં માસ કલ્પ કરે છે ત્યાં છ ભાગોની કલ્પના કરે છે. જે ભાગમાં એક દિવસમાં ભિક્ષાચર્યા કરી લેવામાં આવી હોય ત્યાં તે ફરી સાતમા દિવસે જ ભિક્ષાચર્યા કરે છે. ભિક્ષાચર્યા કરવી અથવા એક ગામથી બીજા ગામે જવું એ ત્રીજા પૌરૂષીમાં જ કરે છે જ્યાં ચોથી પૌરૂષી આવે ત્યાં તે રોકાઈ જાય છે આગળ વધતા નથી. પૂર્વોક્ત બે એષણાના અભિગ્રહથી (અલેપકૃત) જેનો લેપ ન લાગે એવા ભક્ત પાનને ગ્રહણ કરે છે. એષણાદિ વિષય વગર કોઈની સાથે વાતચિત કરતા નથી, એક વસ્તીમાં જો કે, વધુમાં વધુ સાત જીનકલ્પી સાધુ રહી શકે છે તો પણ તેઓ પરસ્પર સંભાષણ કરતા નથી. જે પણ ઉપસર્ગ અને પરીષહ આવી પડે

सम्यगेव सहते। आपातसंलोकादिदोषरहिते स्थण्डिले उच्चारादीन् करोति, नत्वस्थण्डिले। परिकर्मरहितायां वसतौ तिष्ठति। यद्युपविशति तदा नियमादुत्कुटुक एव, न तु निषद्यायाम्, औपग्राहिकोपकरणस्यैवाभावात्। मत्तमातङ्गसिंहव्याघ्रादिके संमुखे समापतति सति उन्मार्गगमनादिना ईर्यासमितिं न भिनत्ति।

जिनकल्पिकोऽपवादं नासेवते, जङ्घाबलपरिक्षीणस्तु अविहरमाणोऽप्याराधकः लोचं च करोत्येव, दशविधसामाचार्यां पञ्च समाचार्यों जिनकल्पिकानां, आमच्छना,

में ये किसी भी प्रकार चिकित्सा नहीं कराते हैं किन्तु जैसे भी बनता है उस रोग को सहन ही करते हैं। जहां मनुष्यों का आवागमन नहीं होता है ऐसे स्थण्डिल में ही ये उच्चार आदि के लिये जाते हैं। अस्थण्डिल में नहीं। परिकर्म रहित–घठारी मठारी विना की वस्ती में ये रहते हैं जब बैठते हैं तो नियम से उत्कुटुक आसन से ही बैठते हैं। निषद्या से नहीं क्यों कि औपग्रहिक उपकरण आसन आदि का ही इनके पास अभाव है। मत्तमातंग, सिंह, एवं व्याघ्र आदि इन्हें मार्ग में चलते हुए साम्हने मिल जाय तो भी ये उसीमार्ग से चलकर अपनी ईर्या समिति को खंडित नहीं करते हैं।

ये जिनकल्पी साधु अपवाद मार्ग का सेवन नहीं करते हैं। इनका जंघाबल यदि परिक्षीण भी हो जावे और उसकी वजह से ये विहार न भी करे तो भी आराधक ही माने गये हैं। ये केशों का लोंच करते हैं। दश प्रकार की समाचारी में से पांच प्रकार की समाचारी इन जिनकल्पियों

તેને તેઓ સહન કરે છે. રોગમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિકિત્સા તેઓ કરાવતા નથી પણ જેમ બને તેમ તે રોગને સહન કરે છે. જ્યાં મનુષ્યોનું આવાગમન હોતુ નથી એવા ઉજ્જડ સ્થાનોમાં જ તેઓ શૌચાદિક કર્મ માટે જાય છે. અવરજવરના સ્થાને નહીં. પરિકર્મ રહિત–ઘઠારી મઠારી વગરની–વસ્તીમાં રહે છે. જ્યારે બેસે છે તો નિયમથી ઉત્કુટુક (ઉભળક પગે બેસવું) આસનથી બેસે છે, નિષદ્યાથી નહીં. કેમકે, ઔપગ્રહિક ઉપકરણ આસન આદિનો તેની પાસે અભાવ છે. મત્ત માતંગ, સિંહ, અને વાઘ આદિ તેને માર્ગમાં ચાલતાં સામા મળે તો પણ તે તે માર્ગથી ચલીને પોતાની ઈર્યાસમિતિને ખંડિત કરતા નથી.

એ જીનકલ્પી સાધુ અપવાદ માર્ગે જતા નથી, તેમનું જંઘાબળ જો ક્ષિણ પણ થઈ જાય અને એ કારણે તે પોતાની જગ્યાએથી વિહાર ન પણ કરે તો પણ આરાધક જ માનવામાં આવે છે. તે કેશોનો લોંચ કરે છે દશ પ્રકારની સમાચારીમાંથી પાંચ પ્રકારની સમાચારી જીનકલ્પીયોની છે. તે આ પ્રકારે છે. ૧ આપ્ર-

मिथ्याकारः, आवश्यकी, नैषेधिकी, गृहस्थोपसंपद्, इति। आवश्यकीप्रभृतयस्तिस्रो वा सामाचार्यस्तेषाम्। तेषां श्रुतज्ञानं जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु, उत्कर्षतस्तु दशपूर्वाणि भिन्नानि, न तु सम्पूर्णानि। संहननं च शारीरं–वज्रर्षभनाराचाख्यं, मानसं वज्रकुड्यसमाना धृतिः च।

स्थितिरपि तेषां क्षेत्रादिका अनेकविधा। क्षेत्रतस्तावज्जन्मना सद्भावेन च पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिषु, संहरणतः कदाचित् कर्मभूमौ, अकर्मभूमौ वा सद्भावापे-

---

की है। वह इस प्रकार है–१ आप्रच्छना, २ मिथ्याकार, ३ आवश्यकी, ४ नैषेधिकी, ५ गृहस्थोपसंपदा गृहस्थ की आज्ञा लेकर उतरना, बैठना। अथवा आवश्यकी, नैषेधिकी, गृहस्थोपसंपत्, यह तीन प्रकार की सामाचारी इन जिनकल्पियों के होती है। इनका श्रुतज्ञान जघन्य की अपेक्षा नवमपूर्व की तृतीय आचार वस्तुतक, उत्कृष्ट की अपेक्षा भिन्न दशपूर्वतक ही सीमित रहा करता हैं संपूर्ण नहीं। इनका शारीरिक संहनन वज्र ऋषभ नाराच नामक है और मानसिक संहनन वज्रकुडय–वज्रकी भीत के तुल्य धैर्य है अर्थात् इनका धैर्य वज्रभित्ति के समान अभेद्य होता है और वही इनका मानसिक बल है।

क्षेत्र आदि की अपेक्षा इनकी स्थिति अनेक प्रकार की है। इनका १५ कर्मभूमियों में ही जन्म होता है इस अपेक्षा १५ कर्मभूमियों में इनकी स्थिति जन्म और सद्भाव की अपेक्षा मानी जाती है। संहरण की अपेक्षा कदाचित् कर्मभूमिमें कदाचित् अकर्मभूमिमें भी इनकी स्थिति हो सकती है।

च्छना, २ मिथ्याकार, ३ आवश्यकी, ४ नैषेधिकी, ५ ગૃહસ્થોપસંપદ ગૃહસ્થની આજ્ઞા લઇને ઉતરવું, બેસવું અથવા આવશ્યકી, નૈષેધિકી, ગૃહસ્થોપસંપત, આ ત્રણ પ્રકારની સમાચારી તે જીનકલ્પીઓને હોય છે. તેમનું શ્રુતજ્ઞાન જઘન્યની અપેક્ષા નવમા પૂર્વના ત્રીજા આચાર વસ્તુતક, ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા ભિન્ન દશપૂર્વ સુધી જ સીમિત રહ્યા કરે છે, સંપૂર્ણ નહીં. તેનું શારીરિક સંહનન વજ્ર વૃષભ નારાચ નામનું છે. અને માનસિક સંહનન વજ્ર કુમ્ભ–વજ્રની ભીંત જેવું ધૈર્ય છે. અર્થાત્ તેનું ધૈર્ય વજ્રભીંત સમાન અભેદ્ય હોય છે. તે તેનું માનસિક બળ છે.

ક્ષેત્ર આદિની અપેક્ષા એમની સ્થિતિ અનેક પ્રકારની છે, એમનો ૧૫ કર્મભૂમીયોમાંજ જન્મ થાય છે. આ અપેક્ષા ૧૫ કર્મભૂમીયોમાં તેની સ્થિતિ જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષા માનવામાં આવે છે. સંહરણની અપેક્ષા કદાચિત કર્મ ભૂમિમાં, કદાચિત્ અકર્મભૂમિમાં પણ એની સ્થિતિ હોઈ શકે છે. આ

क्षया स्थितिः। कालतः उत्सर्पिण्यां, व्रतापेक्षया तृतीयचतुर्थारकयोरेव, जन्ममात्रेण तु द्वितीयारकेऽपि। अवसर्पिण्यां तु जन्मना तृतीयचतुर्थारकयोरेव। पूर्वप्रतिपन्नव्रतापेक्षया तु पञ्चमारकेऽपि। संहरणतस्तु महाविदेहक्षेत्रापेक्षया सर्वस्मिन्नपि काले प्राप्यते। चारित्रतः–प्रतिपद्यमानानां सामायिके, छेदोपस्थापनीये च चारित्रे स्थितिः। मध्यमतीर्थंकर–विदेहतीर्थंकरतीर्थवर्त्यपेक्षयाऽत्र सामायिकं, प्रथमचरमतीर्थंकरतीर्थवर्त्यपेक्षया तु छेदोपस्थापनीयचारित्रम्। प्रतिपन्नानां तु सूक्ष्मसंपराये,

यह सद्भाव की अपेक्षा कथन है। काल की अपेक्षा–उत्सर्पिणी काल के तृतीय और चतुर्थ आरे में उनकी स्थिति मानी गई है। सो यह व्रत की अपेक्षा जानना चाहिये। वैसे तो जन्ममात्र की अपेक्षा से द्वितीय आरे में भी इनकी स्थिति हैं। अवसर्पिणीकाल में जन्म की अपेक्षा तृतीय और चौथे आरे में ही, तथा पूर्वप्रतिपन्न व्रत की अपेक्षा अर्थात् –चौथे आरे के व्रत को लेकर पंचम आरे में भी इनकी स्थिति जानना चाहिये। यदि कोई देव इन्हें हरण कर महाविदेह क्षेत्र से अन्यत्र पहुँचा देवे तो उस अपेक्षा इनकी स्थिति सब काल जाननी चाहिये। चारित्र की अपेक्षा जो प्रतिपद्यमानचारित्री हैं उनको सामायिक एवं छेदोपस्थापनीय चारित्र में स्थित मानना चाहिये, क्यों कि जो मध्यमतीर्थंकर एवं विदेह क्षेत्र में रहे हुए तीर्थंकर के तीर्थ में रहने वाले हैं वे सामायिकचारित्र में, एवं जो प्रथम एवं चरमतीर्थंकर के तीर्थवर्ती हैं वे छेदोपस्थापनीय चारित्र में स्थित रहते हैं। जो

સદ્ભાવથી અપેક્ષનું કથન છે. કાળની અપેક્ષા–ઉત્સર્પિણી કાળના ત્રીજા ચોથા આરામાં સ્થિતિ માનવામાં આવેલ છે. આને વ્રતની અપેક્ષાથી જાણવું જોઈએ. એમ તો જન્મ માત્રની અપેક્ષાથી બીજા આરામાં પણ તેની સ્થિતિ છે. અવસર્પિણી કાળમાં જન્મની અપેક્ષા ત્રીજા અને ચોથા આરામાં, તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન વ્રતની અપેક્ષા અર્થાત્ ચોથા આરાના વ્રતને લઈ પાંચમા આરામાં પણ એની સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. કદાચ કોઈ દેવ આદિ એનું હરણ કરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી બીજે પહોંચાડી દે તો એ અપેક્ષા એની સ્થિતિ બધા કાળમાં જાણવી જોઈએ. ચારિત્રની અપેક્ષા જે પ્રતિપદ્યમાન ચારિત્રી છે તે સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં સ્થિત માનવા જોઈએ કેમકે, જે મધ્યમ તીર્થંકર અને વિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેતા તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેવાવાળા છે તે સામાયિક ચારિત્રમાં, અને જે પ્રથમ એવં ચરમતીર્થંકરના તીર્થવર્તી છે તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં સ્થિત રહે છે. જે પ્રતિપન્ન ચારિત્રી છે તેની

यथाख्याते च चारित्रे उपशमश्रेण्याम् । तीर्थतस्तु जिनकल्पिकानां स्थितिर्नियमतस्तीर्थ एव भवति न तु तीर्थे व्यवच्छिन्ने । पर्यायागमवेदाख्याः स्थितिभेदा अप्यवगन्तव्याः ।

स्थविरकल्पिकानां जिनकल्पिकानां च कल्पो दशविधः–आचेलक्यम् १, औद्देशिकं २, शय्यातरपिण्डत्यागः ३, राजपिण्डत्यागः ४, कृतिकर्म ५, महाव्रतम् ६, पुरुषज्येष्ठत्वम् ७, प्रतिक्रमणम् ८, मासकल्पः ९, पर्युषणकल्प १० (वर्षाकल्प) श्चेति । तेषु मध्यमतीर्थंकरतीर्थवर्तिनां साधूनां चत्वारः कल्पाः अवस्थिताः नियमेन पालनीयाः–शय्यातरपिण्डत्यागः१, कृतिकर्म२, महाव्रतम् ३, पुरुषज्येष्ठत्वं४ चेति। इतरे षट् कल्पास्तु तेषामनवस्थिताः ।

प्रतिपन्नचारित्री हैं उनकी स्थिति उपशमश्रेणी में सूक्ष्मसांपराय, एवं यथाख्यातचारित्र में होती है। तीर्थ की अपेक्षा जिनकल्पियों की स्थिति नियम से तीर्थ में ही होती है, तीर्थ के व्यवच्छिन्न होने पर नहीं। पर्याय आगम एवं वेद, ये भी स्थिति के भेद हैं ।

स्थविरकल्पियों का एवं जिन कल्पियों का कल्प दश प्रकार का है–

१ आचेलक्य, २ औद्देशिक, ३ शय्यातरपिण्डत्याग ४ राजपिंडत्याग, ५ कृतिकर्म, ६ महाव्रत, ७ पुरुषज्येष्ठता ८ प्रतिक्रमण ९ मासकल्प १० पर्युषणकल्प (वर्षाकल्प) इन कल्पो में मध्यमतीर्थंकर के तीर्थवर्ती साधुओ के चार कल्प अवस्थित होते हैं–नियम से पालनीय होते हैं। वे चार ये हैं –शय्यातरपिंडत्याग, कृतिकर्म, महाव्रत, पुरुषज्येष्ठता। बाकी के ६ कल्प उनके लिये अनवस्थित हैं ।

સ્થિતિ ઉપશમ શ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસાંપરાય, એવા યથાખ્યાત ચારિત્રમાં થાય છે. તીર્થની અપેક્ષા જીનકલ્પિયોની સ્થિતિ નિયમથી તીર્થમાં જ થાય છે, તીર્થના વ્યવચ્છિન્ન થવાથી નહીં. પર્યાય, આગમ અને વેદ આ પણ સ્થિતિના ભેદ છે.

સ્થવિરકલ્પિઓના અને જીનકલ્પિયોના કલ્પ દશ પ્રકારના છે.–

૧ આચેલક્ય, ૨ ઔદ્દેશિક, ૩ શય્યાતરપિન્ડત્યાગ, ૪ રાજપિન્ડત્યાગ, ૫ કૃતિકર્મ, ૬ મહાવ્રત, ૭ પુરૂષજ્યેષ્ઠતા, ૮ પ્રતિક્રમણ ૯ માસકલ્પ, ૧૦ પર્યુષણકલ્પ (વર્ષાકલ્પ) આ કલ્પોમાં મધ્યમતીર્થંકરના તીર્થવર્તી સાધુઓના ચાર કલ્પ અવસ્થિત હોય છે–નિયમથી પાળવાના હોય છે. તે ચાર આ છે–શય્યાતરપિન્ડત્યાગ, કૃતિકર્મ, મહાવ્રત, પુરૂપ જ્યેષ્ઠતા. બાકીના છ કલ્પ એમને માટે અનવસ્થિત છે.

आद्यचरमतीर्थंकरतीर्थवर्तिनां साधूनामेव दशविधः कल्पोऽवस्थित एव । तत्राचेलक्यं द्विविधम्-मुख्यम्, औपचारिकं च । अविद्यमानचेलकत्वरूपं मुख्यमाचेलक्यं प्रायशो जिनकल्पिकविशेषाणाम् । औपचारिकमाचेलक्यं स्थविरकल्पिकानाम्, स्थविरकल्पिका हि-कल्पनीयमेषणीयं जीर्णं खण्डितं मलिनं तथैव नूतनमपि स्वल्पमूल्यकं वस्त्रं गृह्णन्ति, लोकरूढप्रकारादन्यप्रकारेण च तदासेवन्ते। अतस्ते चेलसद्भावेऽप्युपचारतोऽचेलका व्यपदिश्यन्ते ।

प्रथमतीर्थंकर एवं अन्तिमतीर्थंकर के तीर्थ में रहनेवाले जो साधु हैं उनके लिये तो यह १० प्रकार का कल्प अवस्थित ही है-अवश्य पालने योग्य ही है। आचेलक्य जो प्रथम कल्प है वह दो प्रकार का है।

१ मुख्य २ औपचारिक, कटिबन्धन-रजोहरण-और सदोरकमुखवस्त्रिका के सिवाय अन्य वस्त्र का परित्याग करना यह मुख्य आचेलक्य है । यह जिनकल्पिक विशेषों के होता है । औपचारिक जो आचेलक्य है वह स्थविरकल्पिकों के होता है । क्यों कि जो स्थविरकल्पी साधु होते हैं वे कल्पनीय, एपणीय, जीर्ण खंडित एवं मलिन वस्त्र रखते हैं । जो नवीन वस्त्र भी लें तो वह भी अल्पमूल्य वाला ही लेते हैं। लौकिकजन जिस पद्धति से वस्त्रों का परिधान करते हैं वे उस पद्धति से वस्त्रों का परिधान नहीं करते हैं, किन्तु अन्य प्रकार से ही उन्हें पहिनते हैं। इस लिये चेल के सद्भाव में भी वे अचेलक ही कहे जाते है।

પ્રથમ તિર્થંકર અને અંતિમ તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેવાવાળા જે સાધુ છે, તેમને માટે તો આ દશ પ્રકારના કલ્પ અવસ્થિત જ છે.-અવશ્ય પાળવા યોગ્ય જ છે. આચેલકય જે પ્રથમ કલ્પ છે તે બે પ્રકારના છે.

૧ મુખ્ય, ૨ ઔપચારિક, કટીબંધન રજોહરણ અને સદોરકમુખવસ્ત્રિકાના સિવાય અન્ય વસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરવો આ મુખ્ય આચેલકય છે, આ જિનકલ્પિક વિશેષોમાં હોય છે. ઔપચારિક જે આચેલકય છે તે સ્થવિરકલ્પિઓને હોય છે. કેમકે, સ્થવિરકલ્પી સાધુ હોય છે તે કલ્પનીય, એષણીય, જીર્ણ, ખંડિત અને મલીન, વસ્ત્ર રાખે છે. જે નવીન વસ્ત્ર મળે તે પણ ઓછા મૂલ્યનું હોય તે જ લે છે. લૌકિકજન જે પદ્ધતિથી વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે એ પદ્ધતિથી તેઓ વસ્ત્ર પરિધાન કરતા નથી. પરંતુ અન્ય પ્રકારથી જ એને પહેરે છે આ માટે ચૈલના સદભાવમાં પણ તે અચૈલક જ કહેવાય છે.

ननु—जीर्णखण्डितादिवस्त्रसद्भावे मुनीनामचेलकत्वे दरिद्रा अपि–अचेलकाः कथं न कथ्यन्ते ? उच्यते–नवव्यूतसदशकमहामूल्यकादीनां वस्त्राणामभावे दरिद्राः परिजीर्णादीनि वासांसि धारयन्ति न तु धर्मबुद्ध्या। अतो भावतस्तद्विषयकमूर्छा-परिणामस्यानिवृत्तत्वात् परिजीर्णवस्त्रसद्भावे दरिद्राणामचेलकत्वव्यपदेशो न भवति। मुनयस्तु–केनचिद्दीयमानान्यपिमहामूल्यकानि प्रमाणवहिर्भूतानि वस्त्राणि

शंका–जीर्ण, खण्डित आदि वस्त्रों के सद्भाव में यदि मुनियोंको अचेलक माना जाय तो जो दरिद्री जन हैं, जिनके पास जीर्ण खण्डित आदि वस्त्र हैं वे भी अचेलक कहे जाने चाहिए? परन्तु वे तो अचेलक नहीं कहे जाते हैं?

उत्तर—दरिद्री जो जीर्ण शीर्ण आदि वस्त्र धारण करते हैं वे धर्म-बुद्धि से नहीं करते हैं किन्तु उन्हें नवीन महामूल्यवाले वस्त्र मिलते नहीं हैं–उनका उनके पास अभाव है–अतः उनके अभाव में उन्हें वे पहिनने पड़ते हैं परन्तु पहिनना नहीं चाहते, इसलिये वे अचेलक नहीं कहे जाते हैं। क्यों कि उनके भाव से तद्विषयक मूर्च्छापरिणाम की अनि-वृत्ति है, इसलिये परिजीर्ण वस्त्र के सद्भाव में दरिद्रियों में अचेलकत्व का व्यवहार नहीं होता है। मुनियो को तद्विषयक मूर्च्छा नहीं है, क्यों कि यदि कोई दाता उन्हें बहुमूल्यवस्त्र प्रदान करता है और वस्त्र यदि प्रमाणोपेत नहीं है–प्रमाण से वहिर्भूत है तो वे उस को ग्रहण नहीं करते हैं, किन्तु जीर्ण खंडित ही वस्त्र ग्रहण करते हैं। यदि कोई नवीन

શંકા જીર્ણ. ખંડિત, આદિ વસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં જો મુનિયોને અચેલક માનવામાં આવે તો જે દરિદ્રી જન છે, જેની પાસે જીર્ણ ખંડિત આદિ વસ્ત્ર છે. તેને પણ અચેલક કહેવા જોઈએ ? પરંતુ તેને તો અચેલક નથી કહેવામાં આવતા ?

ઉત્તર—દરિદ્રી જે જીર્ણ શીર્ણ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તે ધર્મ બુદ્ધિથી નહીં, પરંતુ તેને નવીન સારા મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો મળતાં નથી,–એનો એની પાસે અભાવ છે તેથી એના અભાવમાં તેણે .તે પહેરવાં પડે છે, પરંતુ પહેરવાં ચાહતા નથી. આ માટે તે અચેલક કહેવાતાં નથી. કેમ કે તેને ભાવથી તદ્વિષયક મૂર્છા પરિણામની અનિવૃત્તિ છે. માટે પરિજીર્ણ વસ્ત્રોના સદ્ભાવથી દરિદ્રીયોમાં અચેલકત્વનો વ્યવહાર થતો નથી. મુનિયોને તદ્વિષયક મમતા–મૂર્છા નથી. કેમ કે, કોઈ દાતા તેમને બહુમૂલ્ય વસ્ત્રપ્રદાન કરે છે. અને તે વસ્ત્ર જો પ્રમાણોપેત નથી હોતું–પ્રમાણથી બહિર્ભૂત હોય છે તો તે તેને ગ્રહણ કરતા નથી. પરંતુ જીર્ણ ખંડિત વસ્ત્ર જ ગ્રહણ કરે છે. જો કોઈ

परिवर्जयन्ति, जीर्णखण्डितानि नूतनान्यप्यमहामूल्यकानि वसनानि प्रमाणोपेतान्येव धारयन्ति। तान्यपि श्रुतचारित्रधर्मोपकरणबुद्ध्यैव, न तु तत्र मुनीनां मूर्छापरिणामो भवति। अतस्तेषामचेलकत्वेन व्यपदेशः सम्यगेव।

मध्यमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां मुनीनामाचेलक्यमनवस्थितम् अतस्तेषां रक्तपीतादि रागरञ्जितमहामूल्यकादिवस्त्रवर्जननियमो नास्ति, ममत्वरहितत्वात् तेषाम्। प्रथमचरमतीर्थंकरतीर्थवर्तिनां मुनीनां तु धर्मबुद्ध्या स्वल्पमूल्यकप्रमाणोपेतश्वेतवस्त्राणामेव धारकत्वादाचेलक्यं भवति।

वस्त्र देता भी हो तो वह यदि अल्पमूल्य वाला एवं प्रमाणोपेत है तो ही लेते हैं। उसका लेना भी वे इसीलिये आवश्यक समझते हैं कि वह उनके श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपकरण है। मूर्च्छापरिणाम से उसका वे ग्रहण नहीं करते हैं, क्यों कि उनके तद्विपयक मूर्च्छा का अभाव है। इसलिये मुनियो में अचेलकत्व का व्यवहार वास्तविक ही है।

जो मध्यम तीर्थंकरों के तीर्थवर्ती साधु हैं उनमें अचेलकत्व अनवस्थित है। इसलिये उन्हें लालपीले आदि रंग से रंगे हुए, तथा महामूल्यवाले वस्त्रों के परिवर्जन का कोई नियम नहीं है, क्यों कि ये ममता से रहित होते हैं। प्रथम चरम तीर्थंकर के तीर्थवर्ती मुनियों के तो प्रमाणोपेत तथा स्वल्पमूल्यवाले श्वेतवस्त्रों के परिधान करने का ही नियम है, सो भी उन का ग्रहण केवल धर्मबुद्धि से ही है। मूर्च्छापरिणाम से नहीं, अतः वस्त्रों के सद्भाव में भी इनमें अचेलकता ही है।

નવીન વસ્ત્ર આપે છે તો તે અલ્પમૂલ્યવાળું અને પ્રમાણાપેત હોય તો જ લે છે. એ લેવાનું પણ તેઓ એ ખાતર આવશ્યક માને છે કે, એના શ્રુત ચરિત્ર રૂપ ધર્મનું ઉપકરણ છે. મૂર્છા પરિણામથી તેને એ ગ્રહણ કરતા નથી. કેમ કે એનામાં એના માટેની ભાવનાનો અભાવ છે આ માટે મુનિયોમાં અચેલકત્વનો વ્યવહાર વાસ્તવિક જ છે.

જે મધ્યમ તીર્થંકરોના તીર્થવર્તી સાધુ છે. એમનામાં અચેલકત્વ અનવસ્થિત છે. આ માટે તેને લાલ, પીળા આદિ રંગથી રંગેલાં તથા બહુમૂલ્ય વસ્ત્રોના પરિવર્જનનો કોઈ નિયમ નથી. કેમ કે એ મમતાથી રહિત હોય છે. પ્રથમ ચરમ તીર્થંકરના તીર્થવર્તી મુનિ છે. એને તો પ્રમાણોપેત તથા સ્વલ્પ મૂલ્યવાળાં શ્વેત વસ્ત્રો પરિધાન કરવાનો જ નિયમ છે અને તે ગ્રહણ કરવાનો નિયમ કેવળ ધર્મ બુદ્ધિથી જ છે. મૂર્છા પરિણામથી નહીં. આથી વસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં પણ એમનામાં અચેલકતા છે જ.

स्थविरकल्पिकानां वस्त्रधारणमाचाराङ्गबृहत्कल्पाद्यागमेषु व्यवस्थितम् (आचाराङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुतस्कन्धे चतुर्दशाध्ययने) (बृहत्कल्पसूत्रे तृतीयोद्देशके)।

स्थानाङ्गसूत्रे भगवताऽचेलकस्य पञ्चभिः स्थानैः प्रशस्तत्वं प्रतिबोधितम्, तथाहि—

पंचहिं ठाणेहिं अचेलए पसत्थे भवइ। तं जहा–"अप्पा पडिलेहा, लाघविए पसत्थे, रूवे वेसासिए, तवे अणुण्णाए, विउले इंदियनिग्गहे।"

पञ्चभिः स्थानैः=कारणैः, अचेलकः प्रशस्तः–तीर्थंकरादिभिः प्रशंसित इत्यर्थः। स च जिनकल्पिकविशेषः, स्थविरकल्पिकश्च। तत्र वस्त्राभावादेव जिनकल्पिकवि-

---

स्थविरकल्पियों के लिये वस्त्रों को धारण करने की व्यवस्था का उल्लेख आचारांगसूत्र एवं बृहत्कल्पसूत्र आदि आगमों में पाया जाता है। इसके लिये आचारांगसूत्र द्वितीय श्रुतस्कन्ध का १४ वां अध्ययन देखना चाहिये। तथा बृहत्कल्पसूत्र का तृतीय उद्देश देखना चाहिये।

स्थानाङ्गसूत्रमें भगवान् ने पांच कारणों को लेकर अचेलकता को प्रशस्त प्रतिबोधित की है, जैसे—

"पंचहिं ठाणेहिं अचेलए पसत्थे भवइ। तं जहा–अप्पा पडिलेहा १, लाघविए पसत्थे २, रूवे वेसासिए ३, तवे अणुण्णाए ४, विउले इंदियनिग्गहे ५॥"

पांच कारणों से भगवान् ने अचेलकता की प्रशंसा की है। जिनकल्पिविशेषों में जो अचेलकता कही गई है वह वस्त्र के अभाव से

સ્થવિરકલ્પીયોને માટે વસ્ત્રોને ધારણ કરવાની વ્યવસ્થાનો ઉલ્લેખ આચારાંગસૂત્ર એને બૃહત્કલ્પસૂત્ર આદિ આગમોમાં જાણી શકાય છે. આને માટે આચારાંગસૂત્ર બીજા શ્રુતસ્કંધના ૧૪ મા અધ્યયનને જોઈ લેવું જોઈએ. તથા બૃહત્કલ્પસૂત્રના ત્રીજા ઉદ્દેશને જોઈ લેવો જોઈએ.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં ભગવાને પાંચ કારણોને લઈ અચેલકતાને પ્રશસ્ત પ્રતિબોધિત કરેલ છે.

पंचहिं ठाणेहिं अचेलए पसत्थे भवइ। तं जहा अप्पा पडिलेहा, १ लाघविए पसत्थे २ रूवे वेसासिए ३ तवे अणुण्णाए ४ विउले इंदियनिग्गहे ५॥

પાંચ કારણોથી ભગવાને અચેલકતાની પ્રશંસા કરેલ છે. જીનકલ્પી વિશેષોમાં જે અચેલકતા કહેવામાં આવી છે. તે વસ્ત્રના અભાવથી જ

शेषोऽचेलकः, स्थविरकल्पिकस्तु अल्पमूल्यसप्रमाणजीर्णमलिनवसनत्वादिति विशेषः। तानि स्थानानि प्रदर्शयति—

'तं जहा' इत्यादि। 'अप्पा पडिलेहा' अल्पा प्रत्युपेक्षा प्रतिलेखनीयस्य वस्त्रस्याल्पत्वात्, अल्पप्रतिलेखनया स्वाध्यायादेरन्तरायो न भवतीति भावः। तथा 'लाघविए पसत्थे' लाघविकं प्रशस्तम्—लघोर्भावो लाघवं तदेव लाघविकम्, यद् वस्त्रस्य परिमाणतो मूल्यतः संख्यया चाल्पतरत्वाल्लघुत्वं, तदेव द्रव्यतो लाघवम्, भवतोऽपि तत्र रागाद्यभावादित्यचेलकस्य लाघविकं प्रशस्तम्—अनवद्यम्। 'रूवे वेसासिए' रूपं वैश्वासिकम्—तत्र रूपं—वेषः, तच्च साधूनां मुखवद्धश्वेत

ही कही गई है। तथा स्थविरकल्पियों में जो अचेलकता कही गई है वह केवल अल्पमूल्यवाले प्रमाणोपेत जीर्ण, मलिन वस्त्रों के ग्रहण करने की अपेक्षा से कही गई है। यह बात तीर्थंकरों की परम्परा से प्रशंसित होती हुई चली आ रही है। कल्पित नहीं है। वे पांच स्थान-कारण ये हैं—अल्पप्रतिलेखना—प्रतिलेखनीय वस्त्रों की अल्पता से प्रतिलेखना भी अल्प ही होगी—अल्पसमयसाध्य होगी, इस से स्वाध्याय आदि में अन्तराय नहीं आ सकती है। इस अपेक्षा अचेलकता प्रशस्त कही गई है। १। इसी तरह लाघव की अपेक्षा भी अचेलकता प्रशस्त कही गई है, क्यों कि वस्त्रों में जो लघुता है वह परिमाण, मूल्य एवं संख्या की अपेक्षा से है। यह द्रव्य की अपेक्षा लघुता है। भाव की अपेक्षा लघुता उनमें साधु के रागादिक का अभाव है।२। वैश्वासिक रूपकी अपेक्षा अचेलकता इसलिये प्रशंसित हुई है कि जब कोई ऐसा

કહેવામાં આવી છે. તથા સ્થવિરકલ્પિયોમાં જે અચેલકતા કહેવામાં આવી છે તે કેવળ અલ્પમુલ્યવાળા પ્રમાણોપેત જીર્ણ, મલીન વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. આ વાત તીર્થંકરોની પરંપરાથી પ્રશંસિત થતી ચાલી આવેલ છે કલ્પિત નથી. આ પાંચ સ્થાન—કારણ આ છે. અલ્પપ્રતિલેખના પ્રતિલેખનીય વસ્ત્રોની અલ્પતાથી પ્રતિલેખના પણ અલ્પ જ થશે. અલ્પ સમય સાધ્ય થશે. આથી સ્વાધ્યાય આદિમાં અંતરાય આવી શકતો નથી. આ અપેક્ષાથી અચેલકતા પ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે. (૧) આ રીતે લાઘવની અપેક્ષા પણ અચેલકતા પ્રશસ્ત રહી છે. કેમ કે, વસ્ત્રોમાં જે લઘુતા છે તે પરિણામ મૂલ્ય અને સંખ્યાની અપેક્ષાથી છે. આ દ્રવ્યની અપેક્ષા લઘુતા છે. ભાવની અપેક્ષા આ લઘુતામાં સાધુના રાગાદિકનો અભાવ છે.(૨) વૈશ્વાસિક રૂપની અપેક્ષા આ આચેલકતા એ માટે પ્રશંસનીય થઈ

सदोरकमुखवस्त्रिकं परिहितश्वेतचोलपट्टकं परिधृतश्वेतवस्त्रप्रावरणं परिगृहीतप्रमार्जिकारजोहरणं, भिक्षाधानीसमावृतपात्रहस्तम्, अनावृतमस्तकम्, पादत्राणरहितचरणम्, ईर्यादिपञ्चसमितिसमितं गुप्तित्रयगुप्तम्, जिनकल्पिकानां तु-मुखबद्धश्वेतसदोरकमुखवस्त्रिकं परिगृहीतरजोहरणं, बद्धकटिबन्धनवस्त्रं च। एतादृशं साधूनां रूपं वैश्वासिकं=जनानां विश्वासजनकं भवति निःस्पृहतासूचकत्वात्। तथा 'तवे अणुण्णाए' तपः अनुज्ञातं=तपः सकलेन्द्रियसंगोपनरूपम् अनुज्ञातं=जिना-

वेष देखता है कि "मुख पर सफेददोरासहित मुखवस्त्रिका बंधी हुई है, सफेद चोलपट्टा पहिरा हुआ है, सफेद चादर ओढी हुई है, रजोहरण धारण किया हुआ है, भिक्षाधानी–झोली–से ढंके हुए पात्र हाथ में हैं, मस्तक खुला हुआ है, पैरों में पगरखी मोजा आदि नहीं है, इर्यासमिति आदि पांच समितियों से युक्त हैं, तीन गुप्तियों से गुप्त हैं" यही साधु का वेष है और इस वेष वाला "यह साधु है" ऐसा शीघ्र ही समझाजाता है, तथा जिनकल्पियों का यह वेष है कि वे अपने मुख पर दोरे से सफेद मुखवस्त्रिका बांधे रहते हैं, रजोहरण लिये रहते हैं और कटिबन्धन वस्त्र रखते हैं। जब कोई इस वेषको देखता है देखकर वह यह समझ जाता है कि यह जिनकल्पि साधु है। इस प्रकार का यह साधु का वेष लोगों में विश्वासजनक होता है और वह इसलिये होता है कि यह वेष निःस्पृहता का सूचक होता है।३। तप की अपेक्षा यह अचेलकता इसलिये प्रशंसित हुई है कि इसमें सकल इन्द्रियों का

છે કે, જ્યારે કોઈ એવો વેશ જુએ છે "મુખ ઉપર દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા બાંધેલ છે. સફેદ ચોલપટ્ટો પહેરેલ છે. સફેદ ચાદર ઓઢેલ છે, રજોહરણ ધારણ કરેલ છે. ભિક્ષા માટેના પાત્ર ઝોળીમાં ઢંકાયેલ હાથમાં છે. મસ્તક ખુલ્લું છે. પગમાં પગરખાં, મોજા આદિ નથી, ઈર્યા સમિતિ આદિ પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત છે. ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત છે." સાધુનો આજ વેશ છે. અને આવા વેશવાળા આ સાધુ છે, એવું તુરત જ સમજાઈ જાય છે. તથા જીનકલ્પિઓનો એ વેષ છે કે તે પોતાના મોઢા ઉપર દોરાથી સફેદ મુખવસ્ત્રિકા બાંધે છે. રજોહરણ રાખે છે, અને કટિબંધન વસ્ત્ર રાખે છે. એને જોતાંની સાથે જ જોનાર સમજી જાય છે કે એ જીનકલ્પિ સાધુ છે, આ પ્રકારનો સાધુનો વેષ લોકોમાં વિશ્વાસ જનક હોય છે. અને તે એ માટે કે, આ વેષ નિસ્પૃહતાનો સૂચક હોય છે. (૩) તપની અપેક્ષા આ આચેલકતા એ માટે પ્રશંસનીય બની છે કે જેમાં સકલ ઇંદ્રિયોના સંગોપન

नुमतं भवति। तथा-'विउले इंदियनिग्गहे' विपुलः=महान्, इन्द्रियनिग्रहो भवति, उपकरणं विना स्पर्शनमतिकूलशीतवातातपादिसहनात्।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

आसीद्दशपुरनाम्निनगरे सोमदेवनामा ब्राह्मणः। तस्य जिनाज्ञाराधिका रुद्रसोमानाम्नी भार्याऽभवत्। तस्यां भार्यायां सोमदेवस्य द्वौ पुत्रौ जातौ। तत्र ज्येष्ठ आर्यरक्षितनामकः, द्वितीयः फल्गुरक्षितनामकः। आर्यरक्षितः पितुः संनिधौ शास्त्रमधीत्याधिकविद्यालाभार्थं पाटलिपुत्रनगरं गतः। तत्र तेन साङ्गोपाङ्गाश्चत्वारो वेदा अधीताः, चतुर्दशविद्यास्थानानि गृहीतानि। ततोऽसौ दशपुरं नगरं समायातः।

संगोपनरूप तप जिनेन्द्र भगवान् का अनुज्ञात है।४। तथा इसमें महान् इन्द्रिय निग्रह होता है, क्यों कि उपकरण के विना स्पर्शन इन्द्रिय के प्रतिकूल शीत वात आतप आदि का सहन होता है। इससे इन्द्रियां काबू में रहती हैं।

दृष्टान्त—दशपुर नामके नगर में एक सोमदेव नाम का ब्राह्मण था। उसकी पत्नी का नाम रुद्रसोमा था। यह जिनेन्द्र भगवान् की आज्ञा की आराधिका थी। सोमदेव के दो पुत्र थे। जेठे पुत्र का नाम आर्यरक्षित था और छोटे पुत्र का नाम फल्गुरक्षित। आर्यरक्षित पिता के पास शास्त्रों का अध्ययन करके अधिक विद्या की प्राप्ति की अभिलाषा से दशपुर से पाटलिपुत्र नगर को रवाना हुआ। वहां पहुँचकर इस ने सांगोपांग चारों वेदों का एवं १४ चौदह विद्याओं का खूब अध्ययन किया। जब यह पटु बन चुका तब वहां से वापिस दशपुर नगर की

રૂપ તપ જીનેન્દ્ર ભગવાનથી અનુજ્ઞાત છે. (૪) તથા તેમાં મહાન ઇંદ્રિય નિગ્રહ થાય છે. કેમ કે ઉપકરણ વગર સ્પર્શન ઇંદ્રિયને પ્રતિકૂલ શીતવાત, આતપ, આદિ સહેવાં પડે છે, આનાથી ઇંદ્રિયો કાબુમાં રહે છે.

દૃષ્ટાંત—દશપુર નામના નગરમાં એક સોમદેવ નામનો બ્રાહ્મણ હતો, તેની સ્ત્રીનું નામ રૂદ્રસોમા હતું. તે જીનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાની અરાધિકા હતી. સોમદેવને બે પુત્રો હતા. મોટા પુત્રનું નામ આર્યરક્ષિત અને નાના પુત્રનું નામ ફલ્ગુરક્ષિત હતું. આર્યરક્ષિત પિતાની પાસે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને અધિક વિદ્યાપ્રાપ્તિની અભિલાષાથી દશપુરથી પાટલીપુત્ર રવાના થયો, ત્યાં પહોંચીને તેણે સાંગોપાંગ ચારે વેદોનું અને ચૌદ વિદ્યાનું ખૂબ અધ્યયન કર્યું. જ્યારે તે પારંગત બની ચૂકયો ત્યારે તે પાટલીપુત્રથી પોતાને

तन्नगरनरेशस्तं नगरसमीपे समागतं विज्ञाय तदभिमुखं गत्वा गजोपरि तमुपवेश्य बहुसंमानपुरस्सरं नगरे प्रावेश्य तस्य रूप्यस्वर्णमणि प्रभृतिभिः प्राभृतैः संमानं कृतवान्। एवं तन्नगरनिवासिभिः प्रवेशोत्सवं कृत्वा संमानितः स्वगृहमागतः पितरौ प्रणतवान्। प्राप्तविद्यं लोकसंमानितमार्यरक्षितं विलोक्य पिताऽतीव हृष्टो जातः, किंतु माता हर्षं न दर्शितवती। आर्यरक्षितस्तदा मातरमजातहर्षां दृष्ट्वा प्राह—हे मातः! किमिदानीं मदवलोकनेन हृष्टा न भवसि? सा प्राह—किमनेन

ओर प्रस्थान किया। दशपुर के राजा को जब इसके आने का समाचार मिला तो उसने इसके स्वागत की खूब तैयारी की। जब आर्यरक्षित आते २ नगर के समीप पहुँचा तो राजा इन्हें नगर में प्रवेश कराने के लिये इसके संमुख गया। हाथी पर बैठा कर बहुत सन्मानपूर्वक राजा ने इसको नगर में प्रवेश कराया। रूप्य, सुवर्ण और मणि आदि के नजराने से राजा ने इसका खूब सत्कार किया। इसी तरह नगरनिवासियों ने भी राजा का साथ दिया। सब से अच्छी तरह संमानित होकर आर्यरक्षित अपने घर पर आया। मातापिता को नमस्कार किया। विद्या की प्राप्ति से राजा तथा अन्य नगर निवासियों द्वारा संमानित अपने पुत्र को देखकर पिता तो चित्त में बहुत ही हर्षित हुआ, परन्तु माता ने इस विषय में अपना हर्ष नहीं प्रकट किया। जब आर्यरक्षितने अपनी माता की इस प्रकार परिस्थिति देखी तो वह बोला हे माता! क्या बात है तुम्हें क्यों नहीं इस समय मेरी इस परिस्थिति के अवलोकन से हर्ष

ગામ પાછો આવ્યો. દશપુરના રાજાને જ્યારે તેના આવવાના સમાચાર મળ્યા એટલે તેણે તેના સ્વાગતની ખૂબ તૈયારી કરી. આર્યરક્ષિત જ્યારે નગરની સમીપ પહોંચ્યો, તે સમયે રાજા તેને નગરમાં પ્રવેશ કરાવવા તેની સામે ગયા. હાથી ઉપર બેસાડીને ઘણાજ સન્માન પૂર્વક રાજાએ તેનો નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. રૂપું, સોનું વિગેરેના નજરાણુથી રાજાએ તેનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. આ રીતે નગર નિવાસીઓએ પણ રાજાને સાથ આપ્યો. સારી રીતે આદર સત્કાર મેળવીને આર્યરક્ષિત પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. માતા પિતાને નમસ્કાર કર્યા. વિદ્યાની પ્રાપ્તિથી રાજા તથા અન્ય નગરવાસીઓથી સન્માનિત પોતાના પુત્રને જોઈ પિતા તેના દિલમાં ખૂબ જ હર્ષિત બન્યા, માતાએ આ વિષયમાં પોતાનો હર્ષ પ્રગટ કર્યો નહીં જ્યારે આર્યરક્ષિતે માતાની આ પ્રકારની સ્થિતિ જોઈ તો તે બોલ્યો કે, હે માતા! શું કારણ છે કે તમે આ

जीवघातादिहेतुकेन बहुशास्त्राध्ययनेन ? किं त्वया दृष्टिवादः पठितः ? येन मम हर्षः स्यात्। मातुरेतद् वचनं श्रुत्वाऽऽर्यरक्षितः पृच्छति—क्वास्ति दृष्टिवादः ? जनन्या निगदितम्—इक्षुवाटकनामके ग्रामे विद्यमानस्य तोसलिपुत्राचार्यस्य समीपेऽस्ति, तदासेवनया तदाज्ञापरिपालनया तत्संनिधौ दृष्टिवादोऽभ्यसनीयः। आर्यरक्षितेनोक्तम्—हे मातः ! श्वस्तत्राहं गमिष्यामि दृष्टिवादपठनार्थम्। रात्रौ सुप्तो-

हो रहा है। पुत्र के वचन सुनकर माताने कहा कि बेटा ! मुझे जो हर्ष नहीं उमड़ रहा है उसका कारण यह है कि तुम्हें जीवघात की हेतुभूत अनेक वेदादि शास्त्रों की इस पढ़ाई से क्या लाभ ? बेटा ! तुम हमें यह बतलाओं कि क्या तुमने दृष्टिवाद का भी अध्ययन किया है? मुझे तो तभी हर्ष हो सकता है कि जब तुम दृष्टिवाद का ज्ञाता हो जावो। जननी के इस प्रकार के वचन सुनकर आर्यरक्षित ने माता से पूछा मातः ! जिसके लिये तुम मुझे पढने के लिये कह रही हों वह दृष्टिवाद शास्त्र कहां है। माता ने कहा—सुनो ! इक्षुवाटक नाम का एक ग्राम है। उस में तोसलिपुत्र नामके एक आचार्य ठहरे हुए हैं, उनके पास यह शास्त्र है सो तुम वहां जाओ और उनकी खूब सेवा करो तथा उनकी आज्ञानुसार रहो तो वे तुम्हें इस शास्त्र का अध्ययन करा देंगे। आर्यरक्षित ने माता के ये सीखभरे वचन सुनकर कहा—मातः ! मैं कल उनके समीप इस शास्त्र का अध्ययन करने के लिये जाऊँगा। रात्रि में

સમયે મારી આ પ્રકારની સ્થિતિથી હર્ષિત થતાં નથી ? પુત્રનું વચન સાંભળીને માતાએ કહ્યું, કે હે પુત્ર ! મને હર્ષ થતો નથી તેનું કારણ એ છે કે, જીવનઘાતના હેતુભૂત અનેક વેદાદિ શાસ્ત્રો ભણવાથી તને શું લાભ થશે ? બેટા ! તું મને એ તો બતાવ કે તેં દૃષ્ટિવાદનું પણ અધ્યયન કર્યું છે ? મને ત્યારે જ હર્ષ થાય કે જ્યારે તું દૃષ્ટિવાદનો જ્ઞાતા બને. માતાનું આ પ્રમાણેનું વચન સાંભળીને અર્યરક્ષિતે માતાને પૂછ્યું, માતા ! તું મને જે ભણવાનું કહે છે તે દૃષ્ટિવાદ શાસ્ત્ર કયાં છે ? માતાએ કહ્યું, સાંભળ ! એક ઈક્ષુવાટક નામનું ગામ છે, તેમાં તોસલી પુત્ર નામના એક આચાર્ય વિચરે છે તેમની પાસે આ શાસ્ત્ર છે, જેથી તું ત્યાં જા અને તેની ખૂબ સેવા કર તથા એની આજ્ઞાનુસાર રહે તો તેઓ તને આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરાવી દેશે. આર્યરક્ષિતે માતાનું આવું હિતવાળું વચન સાંભળીને કહ્યું, મા ! હું આવતી કાલે આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવા માટે તેમની પાસે જઈશ, રાત્રે જ્યારે અર્યરક્ષિત સુવા

स्थितेन तेन मनस्येवं चिन्तितम्-दृष्टिवादनाम्नैव तस्य शास्त्रस्य तत्त्वज्ञानबोधकत्वं ज्ञायते। ततोऽसौ प्रभाते प्रस्थितः। मार्गे दशपुरनगरनिकटवर्तिग्रामनिवासी पितृसुहृद् ब्राह्मणः सार्धनवेक्षुदण्डान् गृहीत्वा समागच्छन् मिलितः। स आर्यरक्षितं दृष्ट्वा परस्परं कुशलप्रश्नं कृत्वाऽवदत्-एते मया सार्धनवसंख्यका इक्षवो भवदर्थमानीताः, गृह्णातु भवान्। आर्यरक्षितो वदति-इदमिक्षुरूपं प्राभृतं मम मातुर्हस्ते भवताऽर्पयित्वा कथनीयम्-एते इक्षवो मयाऽऽर्यरक्षिताय समानीताः, तेन तुभ्यं प्रेषिताः, इति। कथितं च-अहमेव मार्गे प्रथमं मिलितः, इत्यपि तदग्रे कथनीय-

आर्यरक्षित सोने के लिये अपने स्थान पर गया और शांति से सो गया। जब वह उठा तो उसने विचार किया-माता ने जो कुछ कहा है वह बिलकुल ठीक है, कारण कि वह शास्त्र तत्त्वज्ञान का बोधक है यह बात तो उसके नाम से ही ज्ञात होती है। प्रातःकाल होते ही वह घर से इक्षुवाटक ग्रामकी ओर चल दिया। मार्ग में इस को दशपुर नगर के पास के ग्राम में रहने वाला एक ब्राह्मण जो इनके पिता का मित्र था मिला। वह ९॥ साढे नौ इक्षु दण्डों को लेकर आ रहा था। कुशल प्रश्न के बाद उसने आर्यरक्षित से कहा कि भाई! ये ९॥ साढे नौ इक्षुदंड मैं आप के लिये ही लाया हूं-अतः आप इन्हें लीजिये। आर्यरक्षित ने कहा ठीक है आप इस भेंट को मेरी माता के हाथ में देकर कहना कि ये ९॥ साढे नौ इक्षुदंड मैं आर्यरक्षित के लिये लाया था। वे मुझे मार्ग में मिल गये हैं। उन्हों ने ही ये तुम्हारे पास भेजे हैं। और

માટે પોતાના સ્થાન ઉપર ગયો અને શાંતિથી સુઈ ગયો. જ્યારે તે ઉઠયો ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે, માતાએ જે કાંઇ કહ્યું છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. કારણ કે તે શાસ્ત્ર તત્વજ્ઞાનનો બોધ આપનાર છે, એ હકિકત તેના નામ ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. સવાર થતાં તે ઘરથી બહાર નીકળી ઈક્ષુવાટક ગામની તરફ ચાલતો થયો માર્ગમાં તેને દશપુરનગરની પાસેના ગામમાં રહેવા વાળો અને પોતાના પિતાનો મિત્ર એક બ્રાહ્મણ મળી ગયો. તે બ્રાહ્મણ હાથમાં ૯॥ ઈક્ષુદંડ લઈને આવતો હતો કુશળ સમાચાર પૂછયા બાદ તેણે આર્યરક્ષિતને કહ્યું કે, ભાઈ! આ ૯॥ ઈક્ષુદંડ તારા માટે જ લાવ્યો છું. માટે તું તેનો સ્વીકાર કર. આર્યરક્ષિતે કહ્યું, ઠીક છે. આપ આ દંડ મારી માતાના હાથમાં આપીને કહેજો કે, હું આ ૯॥ ઈક્ષુદંડ આર્યરક્ષિત માટે લાવ્યો હતો, તે મને માર્ગમાં મળ્યો હતો અને તેણે આ દંડ તમને આપ-

मिति। अथासौ तद्वचनात्तथैव कृतवान्। ततो माताऽतीव हृष्टा तुष्टा संजाता, चिन्तयति च। मार्गे सार्धनवसंख्यका इक्षवो मिलिता अतोऽसौ सार्धनवपूर्वाणि अध्येष्यते। आर्यरक्षितोऽपि शुभं शकुनं मत्वेक्षुवाटकं गतः। उपाश्रये प्रविश्य तोसलिपुत्राचार्यस्य वन्दनं कृत्वा तत्रोपविष्टः। तोसलिपुत्राचार्येण पृष्टम्-तव किं नाम?, किं च प्रयोजनम्?। आर्यरक्षितेन स्वनाम कथयित्वा प्रयोजनं कथितम्-दृष्टिवादमध्येतुमहमत्रागतोऽस्मि, मामध्यापयन्तु दृष्टिवादं भवन्तः। आचार्यः

यह भी कहना कि मार्ग में उनको पहले पहल में ही मिला था। आर्यरक्षित के वचनानुसार उस ब्राह्मण ने वैसा ही किया। माता ने ९॥ साढे नौ इक्षुदंड प्राप्तकर इस शकुनसे ऐसा अनुमान लगाया कि इसे जो ये ९॥ साढे नौ इक्षुदंड मार्ग में चलते समय मिले हैं उससे ऐसा ही ज्ञात होता है कि यह ९॥ साढे नौ पूर्वो का अध्ययन कर सकेगा। आर्यरक्षित ने भी "इनकी प्राप्ति शुभ शकुन स्वरूप है" ऐसा जानकर बडे आनंद के साथ इक्षुवाटक की ओर अधिक तेजी से चलने लगा। वहाँ पहुँचते ही वह उपाश्रय में गया। तोसलिपुत्र आचार्य को वंदन कर फिर वहीं बैठ गया। आचार्यश्री ने पूछा तुम्हारा क्या नाम है? यहां किस प्रयोजन से आये हो।? आर्यरक्षित ने अपना नाम कह कर प्रयोजन भी स्पष्ट कर दिया। आचार्यश्री ने जब यह जाना कि "यह दृष्टिवाद के अध्ययन के लिये यहां आया है" तब आचार्यश्री ने उससे कहा कि

વાનું કહ્યું છે. અને એ પણ કહેજો કે માર્ગમાં એને પહેલવહેલો હું જ મળ્યો હતો. આર્યરક્ષિતના વચનાનુસાર તે બ્રાહ્મણે તેવું જ કર્યું. માતાએ ૯ા ઈક્ષુદંડ પ્રાપ્ત કરી એ શુકનથી એવું અનુમાન લગાવ્યું કે, તેને જે આ ૯ા ઈક્ષુદંડ રસ્તામાં ચાલવા સમયે મળેલ છે એથી એવું જ્ઞાત થાય છે કે, સાડાનવ પૂર્વનું અધ્યયન કરી શકશે. આર્યરક્ષિતે પણ આની પ્રાપ્તિ શુભ શુકન સ્વરૂપ છે તેવું જાણીને ઘણા આનંદની સાથે ઈક્ષુવાટકની તરફ ઝડપથી ચાલવા માંડયું. ત્યાં પહોંચતાં જ તે ઉપાશ્રયમાં ગયો. તોસલીપુત્ર આચાર્યને વંદન કરી ત્યાં બેસી ગયો. આચાર્યશ્રીએ તેને પૂછયું, તમારૂં નામ શું છે? શું કારણથી અહિં આવ્યા છો? આર્યરક્ષિતે પોતાનું નામ આપીને આવવાનું પ્રયોજન જણાવી દીધું. આચાર્યશ્રીએ જ્યારે એવું જાણ્યું કે, "આ દૃષ્ટીવાદના અધ્યયન માટે અહિં આવેલ છે. ત્યારે આચાર્યશ્રીએ તેને કહ્યું કે, દૃષ્ટિવાદનું અધ્યયન જ્યારે

प्राह–यदि ममान्तिके प्रव्रज्यां गृह्णासि, तर्हि त्वां दृष्टिवादमध्यापयामः । आर्यरक्षितेन प्रव्रज्याग्रहणं स्वीकृतम् , तदनन्तरमसौ श्रावकेण दत्तं साधुवेषयोग्यं सदोरकमुखवस्त्रिका–रजोहरणवस्त्रपात्रादिकं लब्ध्वा साधुवेषेण मातुरनुमत्या च प्रव्रजितः सन्नाचार्यस्य समीपे एकादशाङ्गानि सोपाङ्गानि पठित्वा दृष्टिवादस्य प्रथमं परिकर्माख्यं द्वितीयं सूत्राख्यमध्ययनमधीतवान् । अथातः परं दृष्टिवादं पठितुं तोसलिपुत्राचार्याज्ञया स वज्रस्वामिसमीपं गन्तुकामः पथि गच्छन्नवन्त्यां भद्रगुप्ताचार्यस्यान्त्यक्रियारूपां निर्यापनां कृतवान् । तेन चान्त्यसमये प्रोक्तम्–त्वया रात्रौ

दृष्टिवाद का अध्ययन हम तुम को तब ही करायेंगे कि जब तुम मेरे पास दीक्षा धारण करोगे। आर्यरक्षित ने दीक्षाग्रहण करना मंजूर कर लिया। माताने उन्हें दीक्षा लेने की अनुमति पहले दे दी थी। आर्यरक्षितने मुनिदीक्षा धारण कर ली। श्रावकों ने मिलकर उनके लिये मुनिवेष के योग्य सदोरक मुखवस्त्रिका एवं रजोहरण तथा वस्त्रपात्रादिक प्रदान किये। आचार्य के पास रह कर आर्यरक्षित ने .उपाङ्गसहित ग्यारह अंगों का अध्ययन कर दृष्टिवाद का प्रथम परिकर्म नाम का अध्ययन तथा द्वितीय सूत्र नाम का अध्ययन पढ़ लिया। अवशिष्ट दृष्टिवाद को पढ़ने के लिये फिर वे वहां से तोसलिपुत्राचार्य की अनुमति से वज्रस्वामी के समीप जाने को इच्छुक हुए। जब ये उनके पास जा रहे थे तो मार्ग में इन्हें उज्जैनी नगरी आई। वहां उस समय भद्रगुप्ताचार्य की उन्होंने अन्त्यक्रिया रूप निर्यापना की। आचार्यने अंत समय में इनसे यह कहा कि

तमे मारी पासे दीक्षा धारण करशो त्यारे ज कराववामां आवशे. आर्यरक्षिते दीक्षा ग्रहण करवानुं स्वीकार्युं, माताए पण तेने दीक्षा लेवानी अनुमति पहेलांथी आपी, हती. आर्यरक्षिते मुनिदीक्षा धारण करी.श्रावकोए मळीने तेने माटे मुनिवेषने योग्य सदोरकमुखवस्त्रिका, रजोहरण तथा वस्त्रपात्रादिक प्रदान कर्या. आचार्यनी पासे रहीने आर्यरक्षिते उपांग सहित अग्यार अंगोनुं अध्ययन करी दृष्टिवादनुं प्रथम परिकर्म नामनुं अध्ययन तथा द्वितीय सूत्र नामनुं अध्ययन शीखी लीधुं. बाकीना दृष्टिवादने शीखवा माटे पछी ते त्यांथी तोसलीपुत्राचार्यनी अनुमतिथी वज्रस्वामी समीप जवा माटे इच्छा करी. ज्यारे ते तेनी पासे जई रह्यो हतो त्यारे वचमां मार्गमां उज्जैनि नगरी आवी. त्यां ए समये भद्रगुप्ताचार्यनी अंत्यक्रिया रूप निर्यापना करी. आचार्ये अंत समये तेने ए कह्युं के, तमे रात्रीमां वज्र-

वज्रस्वामिना सह न स्थातव्यम् यतस्तेन सह रात्रौ संवसन् म्रियते। एतद्वचनं हृदि निधाय स ततो निर्गत्यावन्तीनगर्या अदूर एव ग्रामाद् बहिरुद्याने रात्रौ स्थितः। वज्रस्वामिना रात्रिशेषे स्वप्नो-दृष्टः केनचिदागन्तुकेन शिष्येण मत्पात्रस्थं सावशेषं पयः पीतमिति। अथार्यरक्षितः प्रभाते क्वचिदन्यस्मिन्नुपाश्रये वसतिं कृत्वा वन्दनार्थं वज्रस्वामिनोऽन्तिकं गतः। तदानीं स वज्रस्वामी रात्रिशेषदृष्टं स्वप्नं चिन्तयन्नासीत्। वज्रस्वामिना कुशलप्रश्नानन्तरं रात्रावन्यत्रावस्थानस्य कारणं पृष्टम् आर्यरक्षितः प्राह-भद्रगुप्ताचार्यस्यानुशासनादहमन्यस्मिन्नुपाश्रये निवसामि, वज्रस्वामी तु तदा पूर्वं निजोपयोगं दत्त्वा आर्यरक्षितकृतस्य रजन्यामन्यत्रोपाश्रयेऽ

तुम रात्रि में वज्रस्वामी के साथ नहीं रहना, क्यों कि रात्रि में उनके साथ रहने वाले की मृत्यु हो जाती है। आचार्य के इन वचनों को हृदय में रखकर वे वहां से निकले और जाकर पास के किसी ग्राम के बाहिर उद्यान में रात्रि में ठहर गये। उधर वज्रस्वामीने रात्रिके शेषभाग में एक ऐसा स्वप्न देखा, कि किसी आनेवाले शिष्य ने मेरे पात्र का सावशिष्ट (कुछ बाकी रखकर) क्षीरको पी लिया है। इधर आर्यरक्षित प्रभात काल में किसी अन्य उपाश्रयमें अपने उपकरण रखकर एवं स्थान निश्चित कर वंदना निमित्त वज्रस्वामी के पास पहुँचे। उस समय वज्रस्वामी रात्रि के शेष-भाग में दृष्ट स्वप्न का विचार करने में मग्न हो रहे थे। वज्रस्वामी ने कुशलप्रश्न के बाद रात्रि में अन्यत्र ठहरने का कारण आर्यरक्षित से पूछा, आर्यरक्षित ने कहा कि मैं भद्रगुप्ताचार्य के अनुशासन से अन्य उपाश्रय में ठहर गया हूं। उस समय वज्रस्वामी ने अपने उपयोग के बलसे

સ્વામીની સાથે રહેશો નહીં. કારણ કે, રાત્રે તેની સાથે રહેવાવાળાનું મૃત્યુ થાય છે. આચાર્યના આ વચનને હૃદયમાં રાખીને ત્યાંથી નીકળી પાસેના કોઈ ગામે બહાર બગીચામાં રાત્રી રોકાયો. આ તરફ વજ્રસ્વામીએ રાત્રીના છેલ્લા પ્રહરે એક એવું સ્વપ્ન દેખ્યું કે, કોઈ આવી રહેલા શિષ્યે મારા પાત્રમાંથી સાવશિષ્ટ(કંઈક બકી રાખીને) ખીર પીઈ લીધેલ છે. આ તરફ આર્યરક્ષિત પ્રભાતકાળમાં કોઈ બીજા ઉપાશ્રયમાં પોતાનું ઉપકરણ રાખીને અને સ્થાન નિશ્ચિત કરીને વંદના નિમિત્ત વજ્રસ્વામી પાસે પહોંચ્યો. એ સમયે વજ્રસ્વામી રાત્રીના છેલ્લા પ્રહરે જોયેલા સ્વપ્નનો વિચાર કરવામાં મગ્ન હતા. વજ્રસ્વામીએ કુશળ પ્રશ્ન બાદ રાત્રીમાં બીજા સ્થળે રોકાવાનું કારણ આર્યરક્ષિતને પૂછ્યું. આર્યરક્ષિતે કહ્યું કે હું ભદ્રગુપ્તાચાર્યના અનુશાસનથી બીજા ઉપાશ્રયમાં રોકાયો છું. તે સમયે વજ્રસ્વામીએ પોતાના ઉપયોગના બળથી "આર્યરક્ષિતનું બીજા ઉપાશ્રયમં

वस्थानस्य कारणं ज्ञात्वाऽब्रवीत्–युक्तमेतदुक्तं भद्रगुप्ताचार्येणेति । अथार्यरक्षितेन वज्रस्वामिसंनिधौ नव पूर्वाणि पठितानि, दशमपूर्वस्य कतिचिदधिकारास्तेन यावत् पठितास्तावद् दशपुरात् फल्गुरक्षितो भ्राता चिरविरहार्तमात्रादिभिः प्रेरितस्तस्याकारणाय तत्रागतः । आर्यरक्षितस्तं प्रतिबोध्य तत्रैव प्रव्रज्यां ग्राहयति स्म ।

एकदाऽऽर्यरक्षितो वज्रस्वामिनं पृच्छति–भगवन्! मम पठनार्थं दृष्टिवादे दशमं पूर्वं कियदवशिष्टमस्ति? वज्रस्वामी प्राह–वत्स! त्वया दशमपूर्वस्य बिन्दुमात्रं पठितं समुद्रोपमं दशमं पूर्वमस्ति । ततोऽसौ श्रान्तमनाः प्राह–नाहमतः परं पूर्वपाठं कर्तुं

'आर्यरक्षित का अन्य उपाश्रय में रात्रि में ठहरने का क्या कारण है' यह बात अच्छी तरह जानकर आर्यरक्षित से कहा भद्रगुप्ताचार्य ने जो कहा वह युक्त ही कहा है। बाद में आर्यरक्षित ने वज्रस्वामी से नव पूर्व का अध्ययन आनन्द से कर लिया। परन्तु दशम पूर्व के कितनेक अधिकार जब ये पढ़ रहे थे कि इतने में इनका छोटा भाई फल्गुरक्षित दशपुर से चिरविरहार्त माता आदि द्वारा प्रेरित होकर इन्हें बुलाने के लिये वहां आपहुँचा। आर्यरक्षित ने उसे समझाकर–प्रतिबोधितकर–वहीं दीक्षा दिलवा दी। एक दिन की बात है कि आर्यरक्षित ने वज्रस्वामी से पूछा कि भगवन्! दृष्टिवाद में दशमपूर्व, पढ़ने के लिये अब मेरा कितना बाकी रहा है। यह सुनकर वज्रस्वामी ने कहा कि वत्स! दशम पूर्व तो समुद्र के समान है तुमने तो अभीतक उसको बिन्दुमात्र ही पढ़ा है। वज्रस्वामी की यह बात सुनकर इनका मन कुछ श्रान्त सा

રોકવાનું શું કારણ છે" આ વાત સારી રીતે જાણીને આર્યરક્ષિતને કહ્યું, ભદ્રગુપ્તાચાર્યે જે કહ્યું છે, તે યુક્ત જ કહ્યું છે. બાદમાં આર્યરક્ષિતે વજ્રસ્વામીથી નવ પૂર્વનું અધ્યયન આનંદથી શીખી લીધું. પરંતુ દશમા પૂર્વના કેટલાક અધિકાર જ્યારે તે શીખી રહ્યો હતો ત્યારે તે અરસામાં તેનો નાનોભાઇ ફલ્ગુરક્ષિત દશપુરથી પુત્રનો વિરહ અનુભવતી માતા દ્વારા પ્રેરિત બની તેને બોલાવવા માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આર્યરક્ષિતે તેને સમજાવીને પ્રતિબોધિત કરી ત્યાંજ દીક્ષિત બનાવ્યો. એક દિવસની વાત છે કે, આર્યરક્ષિતે વજ્રસ્વામીને પૂછ્યું કે ભદંત દ્દષ્ટીવાદમાં દસમું પૂર્વ પુરૂં થવા માટે હવે કેટલો સમય બાકી છે? આ સાંભળીને વજ્રસ્વામીએ કહ્યું કે, વત્સ! દશમું પૂર્વ તો સમુદ્ર સમાન છે, આમાંથી તેં તો માત્ર હજુ બીંદુ જેટલું જ શીખેલ છે. વજ્રસ્વામીની આ વાત સાંભળીને તેનું મન કાંઇક ખિન્ન થઇ ગયું અને કહેવા

शक्नोमि। वज्रस्वामी तु दशमपूर्वस्य स्वस्मिन्नेवावस्थानं ज्ञात्वा मौनमवलम्ब्य स्थितः। आर्यरक्षितो वज्रस्वामिगुरोरनुज्ञया फल्गुरक्षितेन सह दशपुरनगरं समागतः। वज्रस्वामिना स्वायुरल्पं ज्ञात्वा तस्मै सुशिष्यायार्यरक्षिताय विहारसमये आचार्यपदं प्रदत्तम्। अथार्यरक्षिताचार्यः स्वमातृभगिनीप्रमुखसांसारिकवर्गं प्रतिबोध्य प्रव्रज्यां ग्राहयामास। सोमदेवस्तु प्रतिबोधितोऽपि साधुवेषं नैव गृह्णाति, आर्यरक्षिताचार्यस्तं दीक्षाग्रहणार्थं बहुशः कथयति। ततस्तस्य पिता सोमदेवः प्राह-वस्त्रयुग्मं, यज्ञोपवीतं, कमण्डलुं, छत्रं, पादुकां चापरित्यज्यैव मया दीक्षा ग्राह्या।

हो गया और कहने लगे-भदन्त! अब मैं इससे आगे पढ़ने के लिये समर्थ नहीं हूं। वज्रस्वामी दशमपूर्व "मेरे हृदय में ही अवस्थित रहेगा" ऐसा जानकर पश्चात् चुप हो गये। आर्यरक्षित वज्रस्वामी गुरु की आज्ञा से फल्गुरक्षित के साथ विहार करके दशपुर नगर को आये। वज्रस्वामी ने अपनी आयु अल्प जानकर उन सुशिष्य आर्यरक्षित के लिये विहार के समय में आचार्य पद दे दिया था। आचार्य आर्यरक्षित ने अपनी माता बहिन आदि सांसारिक जनों को प्रतिबोधित कर उन्हें दीक्षा से दीक्षित कर दिये। अपने संसारी पिता सोमदेव को भी समझाया पर उन्हों ने प्रतिबोधित होने पर भी दीक्षा धारण नहीं की। आचार्य आर्यरक्षित ने उनको अनेक बार बहुत २ भी कहा कि 'आप दीक्षा स्वीकार करलो' परन्तु उन्हों ने साधुवेष अंगीकार नहीं किया। कहने लगे कि वस्त्रयुग्म, यज्ञोपवीत, कमण्डलु, छत्र एवं पादुका नहीं छोड़कर ही मैं दीक्षा ग्रहण

લાગ્યા, ભદન્ત! હવે હું આનાથી આગળ શીખી શકું તેમ નથી. વજ્રસ્વામી દશમું પૂર્વ પોતાના હૃદયમાં જ અવસ્થિત રહેશે તેવું જાણીને ચુપ રહ્યા. આર્યરક્ષિત વજ્રસ્વામી ગુરુની આજ્ઞાથી ફલ્ગુરક્ષિતની સાથે વિહાર કરી દશપુર નગરમાં આવ્યા. વજ્રસ્વામીએ પોતાની આયુ અલ્પ જાણીને વિહાર કરવાના સમયે સુશિષ્ય આર્યરક્ષિતને આચાર્ય પદ આપી દીધું. આચાર્ય આર્યરક્ષિતે પોતાની માતા, બહેન, વગેરે સંસારી સંબંધીઓને પ્રતિબોધિત કરીને તેઓને દીક્ષા આપી દીક્ષિત કર્યા. પોતાના સંસારિક પિતા સોમદેવને પણ સમજાવ્યા પણ તેઓને પ્રતિબોધ કરવા છતાં પણ તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ ન કરી. આચાર્ય આર્યરક્ષિતે તેમને અનેકવાર ઘણું ઘણું કહ્યું કે, તમે દીક્ષા લઈ લો. પરંતુ તેઓએ સાધુવેશ અંગિકાર જ ન કર્યો. કહેવા લાગ્યા કે, વસ્ત્રની જોડી, યજ્ઞોપવિત, ...ડળ,

आर्यरक्षिताचार्येण स्वपितुर्वृद्धावस्थायां तारणबुद्धया पूर्वज्ञाने उपयोगं दत्त्वा तथैवासौ प्रव्राजितः ।

अन्यदा कदाचिद् गृहस्थबालकाः साधूनां वन्दनार्थं तत्र मंडल्यां समागताः, आचार्यः क्वचिदन्यत्र तदानीं गतश्चासीत्, तत्र साधुभिरिङ्गितेन प्रतिबोधितास्ते बालका वदन्ति-इमं छत्रधरं मुक्त्वाऽन्यान् सर्वान् साधून् वन्दामहे। इत्युक्त्वा ते बालका एकं छत्रधरं तं विहाय सर्वान् साधून् वन्दन्ते । ततः सोमदेवमुनिः प्राह-एते मम पुत्रनप्त्रादयः सर्वे युष्माभिर्वन्दिताः, अहं कस्मान्न वन्दितः? किं मया दीक्षा न

करूँगा। अपने पिता सोमदेव की यह बात सुनकर आर्यरक्षित आचार्य ने उन्हें वृद्धावस्था में तारण की भावना से पूर्वज्ञान में उपयोग देकर अपने आगमविहारी होनेसे उसीरूप से दीक्षित कर लिया।

किसी एक समय की बात है कि गृहस्थों के बालक साधुओं को वंदना निमित्त वहां मंडली में आये। आचार्य आर्यरक्षित कहीं दूसरी जगह उस समय गये हुए थे। साधुओंके इशारे से प्रतिबोधित किये गये वे सब बालक कहने लगे कि-हम लोग इस छत्रधारी साधुको छोड़कर बाकी समस्त साधुओं को वंदना करते हैं। इस प्रकार कह कर वे सबके सब एक छत्रधारी मुनिको छोड़कर सबको वंदना करनेलगे। सोमदेव मुनिने जब यह बालकों का व्यवहार देखा तो बोले-क्यों बालको!-तुमने हमारे इन पुत्रों एवं नातियों को तो वंदना की पर मुझे वंदना क्यों नहीं की? क्या मैंने

છત્ર, અને પાદુકા છોડયા શિવાયજ હું દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ. પોતાના પિતા સોમદેવની આ વાત સાંભળીને આર્યરક્ષિત આચાર્યે તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં તારવાની ભાવનાથી પૂર્વજ્ઞાનનો ઉપયોગ આપી પોતાના આગમ વિહારી હોવાથી તેવા રૂપથી દીક્ષિત બનાવ્યા.

કોઈ એક સમયની વાત છે કે ગૃહસ્થોનાં બાળકો સાધુઓની વંદના નિમિત્તે સાથે મળીને આવ્યા. આચાર્ય એ સમયે કોઈ બીજી જગ્યાએ ગયા હતા. સાધુઓએ ઇશારાથી દરેકને વંદના કરવા માટે તે બાળકોને કહ્યું. તો તે સઘળા બાળકો કહેવા લાગ્યા કે, અમે બધા આ છત્રધારી મુનિને છોડીને બાકી સમસ્ત સાધુઓને વંદના કરીએ છીયે એમ કહીને તે સઘળા બાળકો છત્રધારી મહારાજને છોડીને બીજા બધાને વંદના કરવા લાગ્યા. સોમદેવ મુનિએ બાળકોનો જ્યારે આ પ્રકારનો વહેવાર જોયો તો બોલ્યા કે હે બાળકો! તમે મારા આ પુત્રો તેમજ સંબંધીઓને વંદના કરી તો મને કેમ વંદના કરી

गृहीता ?, बालका ऊचुः-किं दीक्षिताश्छत्रधारिणः स्युः । एवमुक्त्वा गतेषु बालकेषु आर्यरक्षिताचार्यस्तत्र समायातः । तदाऽसौ सोमदेवमुनिस्तत्समीपमागत्य वदति-पुत्र ! बालका अपि मां हसन्ति, अलमनेन छत्रेण, इत्युक्त्वा तेन छत्रं परित्यक्तम् । एवमेकैकं क्रमेण परित्यजता तेन धौतिकवस्त्रमन्तरेण सर्वं यज्ञोपवीतादिकं परित्यक्तम्, बहुशस्तथा वन्दनाकरणैरुपहासादि प्रयोगैश्चापि स धौतिकं न मुञ्चति ।

मुनिदीक्षा धारण नहीं की है ?। बालकों ने उनकी इस बात को सुनकर शीघ्र ही निस्संकोच से उत्तर दिया कि जो मुनिदीक्षा से दीक्षित हुआ करते हैं क्या वे छत्रधारी होते हैं ?। बालक ऐसा कह कर चले गये इतने में ही वहां बाहर से आर्यरक्षित आचार्य आ पहुँचे । आचार्य को आये देखकर सोमदेव मुनि ने उनके पास जाकर कहा पुत्र ! देखो तो सही-बालक भी मेरी हँसी मजाक करते हैं-कहते हैं कि मुनि कहीं छत्रधारी भी होते हैं । अतः इस छत्र की मुझे अब जरूरत नहीं है । ऐसा कहकर सोमदेव ने छत्रका परित्याग कर दिया। इसी तरह क्रमशः और भी गृहीत वस्तुओंसे अपनी मुनि अवस्था में हँसी होती हुई जानकर उन्होंने धोतीजोडे के सिवाय अन्य समस्त जनेऊ आदि वस्तुओं का परित्याग कर दिया। यद्यपि धोती के रखने से लोग उनका उपहास भी करते थे तो भी वे उसे नहीं छोड़ सके ।

નહીં ? શું મેં મુનિદીક્ષા ધારણ નથી કરી ? બાળકોએ તેની આ વાત સાંભળીને તરત જ નિઃસંકોચથી જવાબ દીધો. કે, જે મુનિદીક્ષા લે છે તેઓ છત્રધારી હોય છે ખરા ? બાળકો આ પ્રમાણે કહીને ચાલ્યાં ગયાં એવા સમયે બહાર ગયેલા આર્યરક્ષિત આચાર્ય આવી પહોંચ્યા. આચાર્યને આવેલા જોઈને સોમદેવ મુનિએ તેમની પાસે જઈને કહ્યું. પુત્ર જુઓ તો ખરા ! બાળકો પણ મારી હાંસી મજાક કરે છે. કહે છે કે, મુનિ કયાંય છત્રધારી હોય છે ખરા ! આથી આ છત્રની હવે મને જરૂરત નથી એમ કહીને સોમદેવે તે છત્રનો પરિત્યાગ કરી દીધો. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે તેમણે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુઓથી પોતાની મુનિ અવસ્થામાં હાંસી થતી જાણીને તેમણે ધોતીજોટા સિવાય બીજી સમસ્ત જનોઈ આદિ વસ્તુઓનો પરિત્યાગ કરી દીધો. એમ છતાં પણ ધોતીના રાખવાથી લોકો તેમનો ઉપહાસ કરતા હતા. છતાં પણ તેઓ તેને છોડી શકયા નહીં.

अन्यदा कदाचिदेकः साधुरनशनतपश्चरणेन स्वर्गं गतः । तत आर्यरक्षिताचार्येण तस्य सोमदेवमुनेर्धौतिकपरित्याजनार्थं साधवोऽभिहिताः-य एनं साधुमृतकं स्कन्धेन वहति तस्य महती निर्जरा भवति । तदनन्तरं स सोमदेवमुनिर्वदति-पुत्र ! अत्र निर्जरा भवति किम्। आर्यरक्षिताचार्य आह-सत्यम्, ततः स वदति-अहं वहामि। आचार्यः प्राह-अत्रोपसर्गा बहवो जायन्ते, कतिचिद् बालकास्तस्य संलग्ना भवन्ति, तत्र तूष्णीभाव आश्रयणीयः, कोपो न करणीयः, स्वीकृतकार्यं सर्वथा संपादनीयम् , यदि सकला उपसर्गाः शक्यन्ते सोढुम् , तदा श्रेयः, अन्यथाऽस्माकम-

कोई एक दिन की बात है कि एक साधु अनशन से कालधर्म पाये। आर्यरक्षित आचार्य ने सोमदेव मुनि की धोती छुड़ाने के अभिप्राय से साधुओं से कहा कि जो इस मृतक साधु को अपने कंधे पर आरोपित कर ले जायगा उसके लिये महान् निर्जरा होगी। यह बात सुनकर सोमदेव मुनिने कहा कि पुत्र! क्या इस कार्य के करने में निर्जरा होती है ?। आचार्य ने कहा-हां होती है। सोमदेव ने कहा तो इसे कंधे पर रखकर मैं ले जाऊँगा। आचार्य ने कहा कि देखो-ऐसा करने में बहुत विघ्न आते हैं-कितनेक बालक देखते ही उसके पीछे लग जाते हैं, हँसी उड़ाते हैं सो उसमें शांतिभाव रखना पडता है। क्रोध नहीं करना पड़ता है। तथा जिस कार्य को करने का आरंभ किया जाता है उसे अन्ततक निभाना पड़ता है। यदि इन सब विघ्नों को सहन करने के लिये अपने को शक्तिशाली समझते हो तो ही इसमें श्रेय है अन्यथा हमसब लोगों का

એક વખતે એક સાધુ અનશનથી કાળધર્મ પામ્યા, આર્યરક્ષિત આચાર્યે સોમદેવ મુનિને ધોતી છોડાવવાના ભાવથી સાધુઓને કહ્યું કે, જે કોઈ આ મૃત્યુ પામેલા સાધુને પોતાની કાંધ ઉપર લઈને જશે તેમના માટે મહાન નિર્જરા થશે. આ વાત સાંભળીને સોમદેવ મુનિએ કહ્યું કે હે પુત્ર! શું આ કાર્ય કરવામાં નિર્જરા થાય છે? આચાર્યે કહ્યું કે, હા! થાય છે. સોમદેવે કહ્યું કે, તો હું એને કાંધ ઉપર ઉપાડીને લઈ જઈશ. આચાર્યે કહ્યું કે, જુઓ! આમ કરવામાં બહુ વિઘ્ન આવે છે. કેટલાક બાળકો દેખતાં જ તેમની પાછળ પડે છે, હસી ઉડાવે છે, તો આમાં શાન્તી ભાવ રાખવો પડે છે. ક્રોધ આવવો ન જોઈએ તથા જે કાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો છે તેને અન્ત સુધી નભાવવું પડે છે. જો આ બધા વિઘ્નોને સહન કરવા માટે આપ આપને શક્તિશાળી માનતા હો તો જ તેમાં શ્રેય છે. નહિતર અમારા સઘળા લોકોનું તેમાં અનિષ્ટ

शुभं भविष्यति। एवं प्रवर्तितोऽसौ मृतकं साधुं स्कन्धे समारोप्य साधुभिः सह वहति। मार्गे मृतकं वहतस्तस्य धौतिकं बालकैराचार्यसंकेतितैराकर्षितम्। स लज्जावशात्तं मृतकं स्कन्धादवतारयति तावदन्यैः साधुभिरुक्तम्-मा मुञ्च, मा मुञ्च, तदा तस्य कट्यां केनचित्साधुना स्वसार्धमानीतश्चोलपट्टको बद्धः, स तु लज्जया तं शवं वहन् निर्जने वने प्रासुकस्थण्डिले तं व्युत्सृज्याचार्यसमीपमागतो ब्रूते-हे

इसमें अनिष्ट हो जायगा। इस प्रकार समझाने पर जब सोमदेव संभल गये तो उन्हों ने उस शव को उठाकर अपने कंधे पर रख लिया और साधुओं के साथ चले। मार्ग में मृतकसाधु को वहन किये हुए सोमदेव को देखकर बालकों ने :उनकी आचार्यआर्यरक्षित के संकेत करने पर धोती खींच ली। अपनी धोती उतारी हुई देखकर उन्हें नग्न होने की वजह से बडी लज्जा का अनुभव होने लगा। उन्हों ने चाहा कि इस मृतकसाधु के शव को कंधे से नीचे उतार कर बालकों से अपनी धोती छुडा ली जाय। ज्यों ही वे ऐसा करने को उद्यत हुए कि इतने में ही :साधुओं ने कहना प्रारंभ कर दिया कि इसे नीचे मत उतारो मत उतारो। और इसी के भीतर ही किसी साधु ने जो चोलपट्टा उनके पहिराने के लिये पहिले से साथ ले आया था उन्हें पहिरा दिया। लज्जा से उस साधु के शव को वहन करते हुए सोमदेव ने निर्जन वन में उस शव को प्रासुक भूमि पर उतार दिया, और आचार्य महाराज के

થઈ જશે. આ પ્રમાણે સમજાવવાથી જ્યારે સોમદેવ સમજી ગયા ત્યારે તેમણે તે શબને ઉઠાવી પોતાની કાંધ ઉપર રાખી લીધું અને સાધુઓની સાથે ચાલ્યા. માર્ગમાં મરેલા સાધુને ઉપાડી જતા સોમદેવને જોઈને બાળકોએ આચાર્ય આર્યરક્ષિતના ઈસારાથી તેમની ધોતી ખેંચી લીધી. પોતાની ધોતી નીકળી ગયેલી જાણીને તેમને નગ્ન થવાના કારણે ઘણી લજ્જાનો અનુભવ થવા લાગ્યો. તેઓએ ઈચ્છયું કે, આ મરેલા સાધુના શબને કાંધથી નીચે ઉતારી બાળકો પાસેથી મારી ધોતી છોડાવી લઉં જ્યાં તેઓ એવું કરવાને ઉદ્યત બન્યા એટલામાં જ સાધુઓએ કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો કે, તેને નીચે ન ઉતારો એક તરફથી આમ કહેવાયું એજ વખતે એ સાધુઓમાંથી એક સાધુએ ચોલપટ્ટો તેને પહેરાવવા માટે અગાઉથી જ સાથે રાખેલ તે પહેરાવી દીધો. લજ્જાથી એ સાધુના શબને વહન કરતાં સોમદેવે નિર્જન વનમાં એ શબને પ્રાસુક ભૂમિ ઉપર ઉતારી દીધું અને આચાર્ય મહારાજની સમીપ આવીને

पुत्र ! अद्य महानुपसर्गो जातः, तथापि सर्वं कार्यं भवत्कथनानुसारेण मया सम्पादितम् । आचार्योऽन्यं मुनिं प्रति प्राह-धौतिकमानीयास्मै दीयताम् तदा स वृद्धोऽवदत्-इदानीमलं धौतिकवस्त्रेण, यद् द्रष्टव्यं तद् दृष्टमेव, अतः परमयं चौलपट्टक एव मम देहे तिष्ठतु । अद्यप्रभृति नवीनवसनं नैव परिधास्यामि, अन्यसाधुव्यापृतमेव वस्त्रं ग्रहीष्यामि, एकेनैव प्रावरणेन, एकेनैव चोलपट्टकेन संयमयात्रा निर्वाहं करिष्यामि । एवमेवासौ विहरन्नवीनवस्त्रानाकाङ्क्षया द्वितीयप्रावरणचोलपट्टानाकाङ्क्षया च जीर्णशीर्णवस्त्रहेतुकदैन्याद्यकरणेन चाचेलपरीषहं सहते स्म । एकदा-

समीप आकर कहने लगे-हे पुत्र ! आज बड़ा भारी उपसर्ग उपस्थित तो हुआ था, परन्तु आपके कथनानुसार मैंने सब कार्य यथावस्थित संपादित कर दिया है । आचार्य ने उसी समय एक मुनि से कहा कि-धोती लाकर इन्हें दे दो । आचार्य महाराज की बात सुनकर सोमदेव ने कहा कि अब धोती से बस करो । इसकी अब आवश्यकता नहीं रही है । जो कुछ देखना था वह देख लिया है, इस लिये यह चौलपट्टा ही अब मेरे शरीर पर रहे यही भावना है, तथा मैं आज से नवीन वस्त्र नहीं पहिरूँगा, तथा अन्य साधुओं द्वारा उपभुक्त वस्त्र ही ग्रहण करूँगा, एक ही प्रावरण से एक ही चोलपट्टक से संयम यात्रा का निर्वाह करूँगा । इस प्रकार सोमदेव मुनि विहार करते हुए नवीन वस्त्र की अनाकांक्षा से तथा द्वितीय प्रावरण (चादर) एवं द्वितीय चोलपट्टक की अनिच्छा से जीर्णशीर्णवस्त्र हेतुक दीनता के नहीं करने से अचेलपरीषह को सहते

કહેવા લાગ્યા કે પુત્ર ! આજ ઘણો ભારે ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થયો હતો, પરંતુ તમારા કથન અનુસાર મેં સઘળું કાર્ય યથાવસ્થિત સંપૂર્ણ કરેલ છે. આચાર્યે એજ વખતે એક મુનિને કહ્યું કે, ધોતી લાવીને આમને આપી દો. આચાર્ય મહારાજની વાત સાંભળીને સોમદેવે કહ્યું કે, હવે ધોતીથી બસ કરો. મારે હવે તેની આવશકયતા નથી. જે કાંઈ જોવું હતું તે જોઈ લીધુ છે. જેથી આ ચોલપટ્ટોજ મારા શરીર ઉપર રહે એજ ભાવના છે. તથા હું આજથી નવીન વસ્ત્ર પહેરવાનો નથી. અને બીજા સાધુઓ દ્વારા વપરાયેલા વસ્ત્રોનો હું અંગિકાર કરીશ. એક જ પ્રાવરણથી, એકજ ચોલપટ્ટાથી સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ કરીશ. આ પ્રકારે સોમદેવ મુનિ વિહાર કરતા કરતા નવા વસ્ત્રોની આકાંક્ષા વગર તથા બીજા પ્રાવરણ ચાદર અને બીજા ચોલપટ્ટાની અનિચ્છાથી જીર્ણ શીર્ણ વસ્ત્રથી દિનતા ન બતાવતા અચેલપરીષહ સહન કરતા રહ્યા. એક

ऽतिशयितं हिमं समापतितम् तथाप्येकमात्रं प्रावरणमसौ दधाति न तु द्वितीयवस्त्रं गृह्णाति, तस्मिन्नेव जीर्णशीर्णे प्रावरणे प्रोत्साहसम्पन्नेन मनसाऽचेलपरीषहं सहमानः समाधिभावेन कालधर्मं प्राप्य देवलोकं गतः। एवं तेन यथा–अचेलपरीषहः सोढस्तथैवान्यैरपि साधुभिः सर्वदाऽचेलपरीषहः सोढव्य एव ॥१३॥

अचेलकस्य शीतादिभिः स्पृष्टस्यारतिः स्यात्, अतस्तत्परीषहजयं माह–

मूलम्—गामाणुगामं रीयंतं, अणगारं अकिंचणं।
अरई अणुप्पवेसेज्जा, तं तितिक्खे परीसहं ॥१४॥

छाया—ग्रामानुग्रामं रीयमाणम्, अनगारम् अकिञ्चनम्।
अरतिः अनुप्रविशेत्, तं तितिक्षेत परीषहम् ॥ १४ ॥

टीका—'गामाणुगामं' इत्यादि।

ग्रामानुग्रामम्–ग्रामम् अनु, ग्रामात् पश्चात्, ग्रामानन्तरवर्ती यो ग्रामः स

रहे। एक दिन की बात है कि शीतकाल में अत्यन्त हिम गिरा तौ भी इन्हों ने द्वितीय प्रावरण धारण करने की स्वप्न में भी इच्छा नहीं की किन्तु एक ही प्रावरण से उस हिम का सामना किया। जीर्ण शीर्ण उस प्रावरण में ही प्रोत्साहसंपन्न चित्त से अचेलपरीषह को सहन करते हुए उन सोमदेव महात्माने समाधिभाव से कालधर्म पाकर देवलोक को प्राप्त किया।

इस कथा के कहने का केवल एक यही प्रयोजन है कि देखो सोमदेव मुनिराज ने पहिले अचेलपरीषह नहीं सहा, पश्चात् प्रतिबोधित होने पर उस परीषहको अधिक प्रोत्साह के साथ सहन किया। इस तरह अन्य साधुओं को भी अचेलपरीषह सहन करना चाहिये॥ १३ ॥

દિવસની વાત છે કે, ઠંડીના સમયે અત્યંત હિમ પડયું તો પણ તેઓએ બીજું પ્રાવરણ કરવાની સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છા ન કરી. પરંતુ એક જ પ્રાવરણમાંજ ઉત્સાહ સંપન્ન ચિત્તથી અચેલ પરીષહને સહન કરીને તે સોમદેવ મહાત્માએ સમાધી ભાવથી કાળધર્મ પામી દેવલોક ને પ્રાપ્ત કર્યો.

આ કથા કહેવાનું કેવળ એક જ પ્રયોજન છે કે, જુઓ, સોમદેવ મુનિએ પહેલાં અચેલપરીષહ ન સહ્યો પાછળથી પ્રતિબોધ પામતાં તેમણે એ પરીષહને અધિક ઉત્સાહથી સહન કર્યો. અન્ય સાધુઓએ પણ એમની માફક અચેલપરીષહ સહન કરવો જોઈએ (૧૩)

ग्रामानुग्रामस्तम्। नगराद्युपलक्षणमेतत्, नगरादिकं चेत्यर्थः। रीयमाणं=विहरमाणम्, अकिञ्चनं=निष्परिग्रहम्, अनगारं=मुनिम् अरतिः=संयमविषयिकाऽधृतिः मोहनीयकर्मोदयजनिता संयमारुचिरूपाऽऽत्मपरिणतिः अनुप्रविशेत्=प्रविष्टा भवेत्-मुनेर्मनसि प्राप्ता भवेत्, तम्=अरतिरूपं परीषहं तितिक्षेत=अरतिरूपस्य मनःपरिणामस्य कटुकफलं चिक्कणकर्मबन्धनं चतुर्गतिकसंसारपरिभ्रमणं च विज्ञाय मनसस्तन्निराकरणेन सहेत॥

अचेलक के शीत आदि द्वारा सताये जाने पर अरति भी हो सकती है इसलिये सातवें अरतिपरीषह को सहने के लिये सूत्रकार कहते हैं।

'गामाणुगामं' इत्यादि

अन्वयार्थ-(गामाणुगामं रीयतं-ग्रामानुग्रामं रीयमाणम्) एक गाँव से दूसरे गाँव तथा उपलक्षण से एक नगर से दूसरे नगर विहार करते हुए तथा (अकिंचणं-अकिञ्चनम्) अकिञ्चन-परिग्रहरहित ऐसे (अणगारं-अनगारम्) मुनि को (अरई अणुप्पवेसेज्जा-अरतिः अनुप्रविशेत्) यदि अरति-संयम में अरुचि अर्थात् मोहनीय कर्म के उदय से होनेवाली जो संयमअरुचिरूप आत्मपरिणति, तथा संयम में अधृति जाग्रत हो जावे तो मुनि का कर्तव्य है कि वह (तं परीषहं तितिक्खे-तं परीषहं तितिक्षेत) उस परीषह को शांति के साथ सहन करे। "अरतिरूप इस मानसिक परिणति का फल चिक्कणकर्मबन्धरूप है और उससे जीव का

અચેલકમુનીને શીતઆદિ સતાવે ત્યારે અરતિ પણ થવાનો સંભવ છે તેથી ૭મા અરતિપરીષહને સહન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે.

'गामाणुगामं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—गामाणुगामं रीयंतं—ग्रामानुग्रामं रीयमाणम् એક ગામથી બીજા ગામ તથા ઉપલક્ષણથી એક નગરથી બીજાનગર વિહાર કરતા अकिंचणं—अकिञ्चनम् તથા અકિંચન-પરિગ્રહ રહિત એવા अणगारं—अनगारम् મુનિને કદાચ अरई अणुप्पवेसेज्जा—अरति अनुप्रविशेत् અરતિ-સંયમમાં અરૂચિ અર્થાત્ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થનારી જે સંયમ અરૂચિ રૂપ આત્મપરિણતિ-તથા સંયમમાં અધૃતિ, જાગૃતિ થઈ જાય તો મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તે મુની तं परिसहं तितिक्खे—तं परीषहं तितिक्षेत એ પરિષહને શાન્તીની સાથે સહન કરે "અરતિ રૂપ આ માનસિક પરિણતિનું ફળ ચિકણા કર્મબંધ રૂપ છે. અને તેનાથી જીવનું ચતુર્ગતિરૂપે સંસારમાં

'गामानुगामं रीयंतं' इत्यनेन रागादिनिवृत्तिः सूचिता।
'अकिंचणं' इत्यनेन ममत्वरहितत्वं प्रवेदितम्।
'अरईअणुप्पवेसेज्जा' इत्यनेन शब्दादिविषयाणां प्रबलता प्रदर्शिता।
'तितिक्खे' इत्यनेनानगारस्य परीषहसहिष्णुता सूचिता॥ १४॥
उक्तमर्थं द्रढयन्नाह—

मूलम्—अरंइं पिट्ठओ किंच्चा, विरंओ आयरंक्खिए।
धम्मारामे निरारंभे, उवंसंते, मुंणी चंरे॥ १५॥

छाया—अरतिं पृष्ठतः कृत्वा, विरतः आत्मरक्षितः।
धर्मारामे निरारम्भः, उपशान्तः मुनिश्चरेत्॥ १५॥

टीका—'अरइं' इत्यादि।

विरतः=हिंसादिभ्यो निवृत्तः, आत्मरक्षितः-आत्मा रक्षितः नरकनिगोदादि-

---

चतुर्गतिक संसार में परिभ्रमण होता है" यह समझकर इस संयम विषयक अरति को साधु मनसे भी हटाते रहे।

सूत्रकार ने "ग्रामानुग्रामं" इस पद से रागादिक की निवृत्ति सूचित की है। "अकिंचणं" इस पद से मुनि को ममत्वरहित प्रदर्शित किया है॥ "अरई अणुप्पवेसेज्जा" इस पद से शब्दादिक विषयों की प्रबलता प्रकट की है। "तितिक्खे" इससे 'अणगार को परीषह सहिष्णु होना चाहिये' यह कहा है॥ १४॥

इसी अर्थ को दृढ करते हुए सूत्रकार कहते हैं—'अरइं पिट्ठओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(विरओ-विरतः) हिंसादिक पापोंसे विरक्त तथा (आयरक्खिए-आत्मरक्षितः) नरकनिगोदादिकके दुःखोंके जनक अशुभ ध्यानसे

परिभ्रमणु थाय छे. ओवुं समजीने आ संयम विषयक अरतिने साधुओ मनथी पणु हटाववी जोईओ.

सूत्रकारे ग्रामानुग्रामं आ पदथी रागादिकनी निवृत्ति सूचित करेल छे. अकिंचणं—आ पदथी मुनिने ममत्व रहित प्रदर्शित करेल छे. अरईअणुप्पवेसेज्जा आ पदथी शब्दादिक विषयोनी प्रबळता प्रगट करेल छे. "तितिक्खे" आथी अणुगारे परीषह सहिष्णु बनवुं जोईओ तेम कह्युं छे. ॥१४॥

आ अर्थने द्रढ करता सूत्रकार कहे छे. अरइं पिट्ठओ ईत्यादि.

अन्वयार्थ-विरओ-विरतः हिंसादिक पापोथी विरकत तथा आयरक्खिए-आत्मरक्षितः नरक निगोदादिकना दुःखना जनक ओवा अशुभ ध्यानथी पोताना आत्मानी रक्षा

दुःखजनकादशुभध्यानाद् येन स तथा, यद्वा-आयरक्षित इतिच्छाया, आयः-रत्नत्रयस्य लाभः, रक्षितो येन स तथेत्यर्थः। निरारम्भः=सावद्यक्रियावर्जितः, तथा उपशान्तः=क्रोधादिकषायोपशमाद् मनोवाक्कायविकारवर्जितः मुनिः, अरतिं पृष्ठतः कृत्वा=इयं धर्मविराधिकेति मत्वा परित्यज्य धर्मारामे चरेत्, इत्यग्रेण सम्बन्धः।

अरतिर्हि धूलिरिवात्मानं मलिनयति, जलदपटलावलीसंकुला गाढतिमिरपरिव्याप्ता रजनीव विवेकं संहरति, अविवेकं वर्धयति, वज्रमिव ज्ञानादिगुणानुपघातयति, अविवेकिजनमनःकाननिवासिनी कृष्णसर्पिणीव छिद्रान्वेषणपरा मुनीनां

अपनी आत्मा की रक्षा करने वाला अथवा "आयरक्षितः" रत्नत्रयलाभरूप आय-आवक की रक्षा करने वाला-संभाल रखनेवाला, तथा (निरारंभे-निरारंभः) सावद्य क्रिया के सेवन से वर्जित, तथा (उवसंते -उपशांतः) क्रोधादिक कषाय के उपशम से मन वचन एवं काय संबंधी विकारों से रहित (मुणी-मुनिः) साधु (अरइं पिट्ठओ किचा-अरतिं पृष्ठतः कृत्वा) अरति का परित्याग कर (धम्मारामे-धर्मारामे) धर्मरूपी उद्यान में (चरे-चरेत्) सदा लवलीन रहे-उस में सर्वदा विचरता रहे।

यह अरतिभाव धूली की तरह आत्मा को मलिन करता है। बादलों के समूह से संकुल एवं गाढ अन्धकार से व्याप्त रात्री के समान यह विवेकरूपी सूर्य को आच्छादित करदेता है, एवं अविवेकरूपी अन्धकार की वृद्धि करता है। वज्र की तरह ज्ञानादिक गुणरूप पर्वत का भेदन करता है। यह अरतिभाव अविवेकी जन के मनरूप

કરવાવાળા અથવા "आयरक्षितः" રત્નત્રય લાભરૂપ આય-આવકની રક્ષા કરવાવાળા-સંભાળ રાખવાવાળા निरारंभे-निरारंभः તથા સાવદ્ય ક્રિયાના સેવનથી વર્જીત उवसंते-उपशांतः ક્રોધાદિક કષાયના ઉપશમથી મન વચન અને કાય સંબંધી વિકારોથી રહિત मुणी-मुनिः સાધુ अरइं पिट्ठओ किच्चा-अरतिं प्रष्ठतः कृत्वा અરતિનો ત્યાગ કરી धम्मारामे-धर्मारामे ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં चरे-चरेत् એમાં સદા વિચરતા રહે.

આ અરતિભાવ ધુળની માફક આત્માને મલીન કરે છે. વાદળોના સમૂહથી છવાયેલ અને ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત રાત્રિના સમાન એ વિવેકરૂપી સૂર્યને આચ્છાદિત કરે છે, અને અવિવેકરૂપી અંધકારની વૃદ્ધિ કરે છે. વજ્રની માફક જ્ઞાનાદિક ગુણરૂપ પર્વતનું ભેદન કરે છે. આ અરતિભાવ અવિવેકી માણસના

संयमप्राणानपहरति, कुठार इव श्रुतचारित्रधर्मतरून् समुच्छेदयति, कुपथ्याहार इव कर्मव्याधिं वर्धयति। एवं विचिन्त्य धर्मारामे=धर्म एव निरन्तरानन्दहेतुतया प्रतिपाल्यतया चारामः धर्मारामः, यद्वा-धर्म आराम इव कर्मसंतापोपतप्तानां जन्तुनां निर्वृतिहेतुतया स्वाभिलषितफलप्रदानतश्चेति धर्मारामः, यत्र सम्यक्त्वं भूमिः,

वन में विहार करने वाला है, कृष्णसर्प की तरह छिद्रान्वेषण में तत्पर रहता है, एवं मुनियों के संयमरूपी प्राणों का हरण करने वाला है। कुठार की तरह श्रुतचारित्ररूपी वृक्ष को यह मूलसे उच्छेदन करता है। कुपथ्य आहार की तरह कर्मबन्धरूपी व्याधिको बढाने वाला है। इस प्रकार विचार करके साधु को इस धर्मरूपी उद्यान में विचरण करते रहना चाहिये। उद्यान जिस प्रकार अपने में विचरण करने वालों को आनंद का हेतु होता है, उसी प्रकार यह धर्म भी अपने आराधकों को आनन्द का कारण होता है, तथा उद्यान जिस प्रकार प्रतिपाल्य-रक्षण करने के योग्य होता है उसी प्रकार जीवन को सुन्दर बनाने वाला होने से धर्म भी प्रतिपाल्य-करने योग्य होता है। अथवा धूप से संतप्त प्राणियों के लिये उद्यान जिस प्रकार शीतलता प्रदान करता है उसी प्रकार कर्मरूपी आताप के संताप से संतप्त प्राणियों को शांति का हेतु होने से एवं अभिलषित फल का देनेवाला होने से धर्म भी एक उत्तम उद्यान के समान यहां प्रकट किया गया है। इस उद्यान

મનરૂપી વનમાં વિહાર કરનાર છે. કાળા સાપની માફક ડંશ દેવામાં તત્પર રહે છે, અને મુનિયોના સંયમરૂપી પ્રાણોનું હરણ કરનાર છે. કુહાડારૂપે શ્રુત ચારિત્રરૂપી વૃક્ષનું એ મૂળસાથે ઉચ્છેદન કરે છે, કુપથ્ય આહારની માફક કર્મ બંધરૂપી વ્યાધિને વધારનાર છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સાધુએ ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં વિચરણ કરતા રહેવું જોઈએ.

ઉદ્યાન જેમ તેની અંદર ફરનારાઓને આનંદ આપવાવાળું છે તેજ પ્રમાણે ધર્મ પણ પોતાના આધારરૂપ સાધુ માટે આનંદનું કારણ હોય છે. તથા ઉદ્યાન જેમ પ્રતિપાલ્ય-રક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે તેજ પ્રમાણે જીવનને સુંદર બનાવવાળા ધર્મને પણ પ્રતિપાલ્ય-પાલન કરવાને યોગ્ય છે. અથવા ધૂપથી સંતપ્ત બનેલા પ્રાણીયોને ઉદ્યાન જેમ શીતળતા આપે છે તેજ પ્રમાણે કર્મરૂપી આ તાપથી સંતપ્ત થયેલા પ્રાણીઓને માટે શાંતિનો હેતુ હોવાથી અભિલષિત ફળને દેનાર ધર્મને એક ઉદ્યાન રૂપથી અહિં બતાવવામાં આવેલ છે. આ ઉદ્યાનમાં સમ્યકત્વ

गुप्तिरालवालः, समितिः पाली, क्षान्त्यादयो धर्मा एव वृक्षाः, विनयस्तेषां मूलम्, भावना सलिलम्, श्रुतमेव स्कन्धः धर्मशुक्लध्यानरूपाः शाखाः, ध्यानभेदाः प्रशाखाः, योगसंग्रहाः पत्राणि, ज्ञानादिगुणाः पुष्पाणि, स्वर्गापवर्गप्राप्तिः फलम्, तद्गतं सुखं रसः, तस्मिन् धर्मारामे चरेत्=विचरेत्, अरतिं निराकृत्य स्वाध्यायध्यानेषु परायणो भवेदित्यर्थः ॥

'अरइं पिट्ठओ किच्चा' इत्यनेन मुनेरात्मबलसंपन्नत्वं सूचितम्।

'विरए' इत्यनेन मुनेर्वैराग्यदशा प्रदर्शिता।

में सम्यक्त्व तो भूमि है, गुप्तियां क्यारियां हैं, समितियां ही पालियां हैं, क्षान्त्यादिक धर्म वृक्ष है, एवं उन वृक्षों का मूल विनय है। भावनारूपी जल से वे सदा हरे-भरे रहते हैं। श्रुतज्ञान उनका विस्तृत स्कंध है। धर्मध्यान एवं शुक्लध्यान उनकी शाखाएँ हैं, ध्यान के भेद उनकी प्रशाखाएँ हैं। बत्तीस योगसंग्रह उनके पत्र, ज्ञानादिकगुण उनके पुष्प, स्वर्ग एवं मोक्ष की प्राप्ति उनके फल, स्वर्गमोक्षसंबंधी सुख ही उनका रस है। इतने मनोहर इस धर्मरूपी उद्यान में साधु का कर्तव्य है कि वह अरति को दूर कर विचरण करता रहे। स्वाध्याय एवं शुभध्यान में सदा आत्मपरिणति को लगाता रहे।

'अरइं पिट्ठओ किचा' इस पद से यह सूचित किया गया है कि मुनि को आत्मबल से युक्त होना चाहिये। "विरए" इस पद से यह ज्ञात होता है, कि मुनि में इस प्रकार के बल की जागृति विना वैराग्य दशा के नहीं हो सकती है, अतः वैराग्यदशा दृढ बनानी चाहिये।

તો ભૂમિ છે. ગુપ્તિયો કયારા છે, સમિતિયો પાળા છે, ક્ષાન્ત્યાદિક ધર્મવૃક્ષ છે, અને એ વૃક્ષોનું મૂળ વિનય છે, ભાવનારૂપ જળથી તે સદાય હર્યાભર્યા રહે છે. શ્રુતજ્ઞાન એનો વિશાળ સ્કંધ છે, ધર્મધ્યાન તેમજ શુકલધ્યાન એની શાખાઓ છે, ધ્યાનનો ભેદ એની પ્રશાખાઓ છે, ૩૨ યોગ સંગ્રહ તેના પાન, જ્ઞાનાદિક ગુણ તેનાં પુષ્પ, સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ એનાં ફળ સ્વર્ગ મોક્ષ સંબંધિ સુખ તે એનો રસ છે, આવા મનોહર ધર્મરૂપી બાગમાં સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ અરતિને દુર કરી વિચરણ કરતા રહે. સ્વાધ્યાય અને શુભ ધ્યાનમાં પોતાના આત્માપરિણતી ને લગાવતા રહે.

अरइं पिट्ठओ किच्चा–આ પદથી એ સૂચિત કરવામાં આવે છે કે, મુનિયે આત્મબળથી યુક્ત રહેવું જોઇએ "विरए" આ પદથી મુનિમાં બળની જાગૃતી વિના વૈરાગ્યદશા આવી શકતી નથી. આથી વૈરાગ્યદશા દૃઢ બનાવવી જોઈએ.

'आयरक्खिए' इत्यनेन मुनेरास्रवनिरोधः प्रदर्शितः।
'निरारंभे' इत्यनेन मुनेररतिपरीषहविजययोग्यता सूचिता।
'उवसंते' इत्यनेन कषायनिग्रहित्वं सूचितम्।
'मुणी' इत्यनेन प्रवचनरहस्यमननशीलत्वं प्रतिबोधितम्।
'धम्मारामे' इत्यनेन संयमस्य रमणस्थानत्वं सूचितम्।
'चरे' इत्यनेन मुनेः संयमविषये प्रमादवर्जितत्वं प्रवेदितम्।

"आयरक्खिए" इससे यह सूचित किया है कि मुनि को आस्रव का निरोध करते रहना चाहिये। "निरारंभे" पद से यह ज्ञात होता है कि अरतिपरीषह को जीतने की योग्यता विना मुनिअवस्था आती नहीं है, क्यों कि उसी अवस्था में निरारंभता रहती है। "उवसंते" पद से यह सूचित होता है कि विना कषाय के निग्रह हुए आत्मा में मुनिव्रत पालने की योग्यता नहीं आती है, अतः कषाय का निग्रह अवश्य करना चाहिये। 'मुणी' पद से कषाय का निग्रह करने वाला तभी हो सकता है कि जब वह प्रवचन के रहस्य का मनन करने वाला होता है। विना ऐसा किये आत्मा कषायों का निग्रह नहीं कर सकता है। "धम्मारामे" इससे यह सूचित किया गया है कि कषायों का निग्रह करने का वही आत्मा परिणामशाली होगा-जो संयम में रमण करने की भावना रखता होगा, इसके विना नहीं। इसी लिये संयम को रमण का स्थान बतलाया गया है। "चरे" इस क्रियापद से मुनि को संयम के विषय में प्रमादरहित होना चाहिये यह बतलाया गया है।

आयरक्खिए આ પદથી એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે, આસ્રવનો નિરોધ કરીને રહેવું જોઈએ निरारंभे આ પદથી અરતિ પરીષહને જીતવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મુનિઅવસ્થા આવતી નથી. કારણ કે, આ અવસ્થામાં નિરારંભતા રહે છે. उवसंते આ પદથી સૂચિત થાય છે કે, કષાયનો નિગ્રહ કર્યા સિવાય આત્મામાં મુનિવ્રત પાળવાની યોગ્યતા આવતી નથી જેથી કષાયનો નિગ્રહ અવશ્ય કરવો જોઈએ. "मुणी" પદથી કષાયનો નિગ્રહ કરવાવાળા ત્યારે જ બની શકે છે કે, જ્યારે પ્રવચનનું રહસ્ય મનન કરનાર બની શકે. એમ કર્યા સીવાય આત્મા કષાયોનો નિગ્રહ કરી શકતો નથી. धम्मारामे આ પદથી સૂચિત કરવામાં આવેલ છે કે-કષાયોનો નિગ્રહ તેજ આત્મા કરવાને પરિણામ શાળી બને છે જે સંયમમાં રમણ કરવાની ભાવના રાખતા હોય, તેના વગર નહીં. આથી સંયમને રમણનું સ્થાન બતાવેલ છે. चरे આ પદથી મુનિએ સંયમના વિષયમાં પ્રમાદ રહિત બનવું જોઈએ એમ બતાવેલ છે.

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

अचलपुरे जितशत्रुनाम्नो राज्ञः पुत्रोऽपराजितनामा रोहाचार्यस्य समीपे दीक्षितोऽभवत्। एकदा रोहाचार्यः स्वशिष्यपरिवारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरन् तगरानगरीं समवसृतः। तदानीं रोहाचार्यस्य स्वाध्यायशिष्य आर्यरोहनामाऽऽचार्यं उज्जयिन्यामासीत्, तस्य ज्येष्ठः शिष्यः श्रुतकीर्तिनामको मुनिः शिष्यपरिवारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरमाणस्तगरानगर्यां समागतः। रोहाचार्यः शिष्टाचारानन्तरं श्रुतकीर्तिमुनिं पृच्छति–उज्जयिन्यां साधवो निरुपसर्गं तिष्ठन्ति किम्, ? श्रुतकीर्तिमुनिः प्राह–भदन्त! सर्वं तत्र कुशलम्, किन्तु राजपुत्रः पुरोहितपुत्रश्च

दृष्टान्त—अचलपुर में जितशत्रु राजा का अपराजित नामका पुत्र था। वह धर्मश्रवण कर रोहाचार्य के समीप दीक्षित हो गया। एक समय की बात है कि रोहाचार्य अपनी शिष्यमंडली सहित ग्रामानुग्राम विहार करते हुए तगरानगरी पधारे। उस समय इन रोहाचार्य के स्वाध्याय शिष्य आर्यरोह नामके आचार्य उज्जयिनी नगरी में विराजमान थे। उन आर्यरोह आचार्य के मुख्य शिष्य श्रुतकीर्ति भी अपने शिष्यपरिवार के साथ ग्रामानुग्राम विचरते हुए इसी तगरा नगरी में रोहाचार्य के पास पधारे। रोहाचार्य ने शिष्टाचार के अनन्तर श्रुतकीर्ति मुनि से पूछा–कहो उज्जयिनी नगरी में साधु मंडल तो सुखशाता में विराजमान है न? सुनकर श्रुतकीर्ति मुनि ने उत्तर में कहा–भदन्त! सब सुखशाता में विराजमान तो हैं, परन्तु वहां के राजा का एवं पुरोहित का पुत्र

દૃષ્ટાંત—અચળપુરમાં જીતશત્રુ રાજાને અપરાજીત નામનો પુત્ર હતો. તેણે ધર્મનું શ્રવણ કરીને રોહાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. એક સમયની વાત છે, કે રોહાચાર્ય પોતાની શિષ્ય મંડળી સાથે વિહાર કરતા કરતા તગરાનગરીમાં પધાર્યો. આ સમયે રોહાચાર્યના સ્વાધ્યાય શિષ્ય આર્યરોહ નામના આચાર્ય ઉજ્જયિની નગરીમાં બિરાજમાન હતા. આ આર્યરોહ આચાર્યના મુખ્ય શિષ્ય શ્રુતકીર્તિ પણ પોતાના શિષ્ય પરિવાર સહિત એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા આ તગરા નગરીમાં રોહાચાર્યની પાસે પધાર્યા. રોહાચાર્યે શિષ્ટાચાર પછી શ્રુતકીર્તિ મુનિને પૂછયું, કહો! ઉજ્જેની નગરીમાં સાધુ મંડળ તો સુખ શાતામાં બીરાજમાન છે ને? આ સાંભળી શ્રુતકિર્તી મુનિએ જવાબમાં કહ્યું, ભદન્ત! દરેક સુખ શાતામાં બિરાજમાનતો છે, પરંતુ ત્યાંના રાજાનો અને પુરોહિતનો પુત્ર

मुनीनुद्वेजयतः। श्रुतकीर्तेरेतद्वचनं श्रुत्वा रोहाचार्योऽपराजितमुनिं कथयति-तव सांसारिकभ्रातृपुत्रोऽसौ राजकुमारः साधुजनमुद्वेजयति, तं प्रतिबोधयितुमुज्जयिन्यां त्वया गन्तव्यम्। आचार्यनिर्देशेन शिष्यपरिवारेण सहापराजितमुनिरुज्जयिन्यां गतः। तत्रार्यरोहाचार्यं प्रणम्यापराजितमुनिर्भिक्षावेलायां राजकुलं प्रविष्टः। तत्रापराजितमुनिं राजपुत्र-पुरोहितपुत्रौ सोपहासं वन्दनं कुरुतः। मुनिवरे गते सति तस्मिन्नेव समये मुनेरुपहासाज्जठरे वेदना समुत्पन्ना, उच्चैः स्वरेण तौ रोदनं

मुनियों को दुःखित किया करते हैं। श्रुतीकर्ति के वचनों को सुनकर राहाचार्य ने अपने शिष्य अपराजित मुनि से कहा कि उज्जयिनी नगरी का जो कुमार है वह तुम्हारे सांसारिक भाई का पुत्र है। इस समय वह साधुओं को उज्जयिनीनगरी में कष्ट पहुँचा रहा है अतः तुम उसको समझाने के लिये वहां जाओ। आचार्य के आदेश से अपराजित मुनि तगरानगरी से शिष्यमंडली सहित विहार कर उज्जयिनी नगरी में आर्यरोह आचार्य के पास पहुँचे, और उनको वंदन नमस्कार किये। बाद भिक्षा के समय आचार्य के निदेश से वे अपराजित मुनि राजमहल में प्रविष्ट हुए। वहां उन अपराजित मुनि के सांसारिक भाई का पुत्र राजकुमार एवं पुरोहित पुत्र ने उन मुनि को उपहासपूर्वक वंदना कि। अपराजित मुनि के वहां से चले जाने पर मुनि के उपहास से उन दोनों के पेट में बडे जोर से पीड़ा होने लगी।

મુનિયોને દુઃખિત કર્યા કરે છે. શ્રુતકીર્તિનું વચન સાંભળીને રોહાચાર્યે પોતાના શિષ્ય અપરાજીત મુનિને કહ્યું કે, ઉજ્જૈની નગરીના જે રાજકુમાર છે તે તમારા સંસારીક ભાઈના પુત્ર છે. આ સમયે તેઓ ઉજ્જૈની નગરીમાં સાધુઓને કષ્ટ પહોંચાડી રહ્યા છે જેથી તમે તેને સમજાવવા માટે ત્યાં જાવ. આચાર્યના આદેશથી અપરાજીત મુનિ તગરાનગરીમાંથી શિષ્ય મંડળી સાથે વિહાર કરી ઉજ્જૈની નગરીમાં આર્યરોહાચાર્યની પાસે આવી પહોંચ્યા અને તેમને વંદન નમસ્કાર કર્યા બાદ ભિક્ષાના સમયે આચાર્યના આદેશથી અપરાજિત મુનિયે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તે અપરાજીત મુનિના સંસારીક ભાઈના પુત્ર રાજકુમાર તેમજ પુરોહિતપુત્રે તે મુનિને ઉપહાસપૂર્વક વંદના કરી. અપરાજીત મુનિના ત્યાંથી જવા બાદ મુનિનો ઉપહાસ કરવાથી આ બન્નેના પેટમાં એકદમ પીડા ઉત્પન્ન થઈ. બન્ને જણા ખૂબ જોર જોરથી રાડો પાડવા લાગ્યા,

कृतवन्तौ। राजा पुरोहितश्च पुत्रयोर्दुरवस्थां परिवारवचनाद् विज्ञाय आर्यरोहाचार्यस्य समीपं गतवन्तौ। तत्रार्यरोहाचार्यं प्रणम्य तौ सरोदनं प्रार्थितवन्तौ, भदन्त! प्रसीदतु भवान्, अस्मद्बालकौ रक्षणीयौ, इत्यादि। आर्यरोहाचार्य आह-राजन्! अस्मिन् विषये न किंचिज्जानामि, इमं प्राघुणकं महामुनिं प्रसादय। ततस्तद्वचनाद्राजा पुरोहितेन सहापराजितमुनेः पार्श्वं गत्वा तं प्रणम्य ब्रवीति-हे भदन्त! स्वभ्रातुष्पुत्रं जीवितं कुरु, मुनिः प्राह—साधुपीडकस्य पुत्रस्यापि शिक्षां दातुं न शक्नोपि?, नीतिमार्गानुसारिणा राज्ञाऽन्यस्यापि कस्यचिदपराधे कृते तु पुत्रो निग्रहणीयः किं पुनर्यः साधुबाधकः? नृपेणोक्तम्-भदन्त! ममापराधं-

दोनों जने खूब जोर २ से चिल्लाने लगे। राजा एवं पुरोहित दोनों ही परिवार जनों के कहने से अपने २ पुत्रों की दुरवस्था जानकर साथ २ आर्यरोहाचार्य के पास आये। आचार्य महाराज को वंदन कर वे दोनों के दोनों उनके समक्ष रोते २ प्रार्थना करने लगे, कि भदन्त! आप हमारे ऊपर प्रसन्न होइये-कृपा कीजिये-हमारे बालकों की रक्षा कीजिये इत्यादि। आर्यरोहाचार्य ने कहा कि राजन्! मैं इस विषय में कुछ नहीं जानता हूं। यह जो महेमानरूप में महामुनि आये हुए हैं उनके पास जाओ और उनसे कहो। राजा आर्यरोह के वचन से पुरोहित को साथ लेकर अपराजित मुनि के पास गया और उनको वंदन कर कहने लगा कि-हे भदन्त! अपने भाई के पुत्र को जीवित करो। मुनि ने कहा कि-हे राजन् राजनीति इस प्रकार की है कि जब अपना पुत्र साधारण जनता का भी अपराध करे तो उसके लिये शिक्षा है तो फिर जो मुनिजनों को पीड़ा पहुंचावे

રાજા અને પુરોહિત બન્ને પોતાના પરિવાર જનોના કહેવાથી પોતાના પુત્રોની દુઃખદ અવસ્થા જાણીને આર્યરોહાચાર્યની પાસે આવ્યા. આચાર્ય મહારાજને વંદના કરીને બન્ને તેમની સમક્ષ રોતાં રોતાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, હે ભદન્ત! અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, કૃપા કરો, અમારાં બાળકોની રક્ષા કરો, વિગેરે. આર્યરોહાચાર્યે કહ્યું, હે રાજન! આ વિષયમાં હું કાંઈ જાણતો નથી. મહેમાનરૂપમાં મહામુનિ પધાર્યા છે તેમની પાસે જાઓ અને તેમને કહો. આર્યરોહનાં વચન સાંભળી રાજા પુરોહિતને સાથે લઈને અપરાજીત મુનિની પાસે ગયા. અને તેમને વંદના કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભદન્ત! તમારા ભાઈના પુત્રને જીવતદાન આપો. મુનિએ કહ્યું કે, હે રાજન! રાજનીતિ એવા પ્રકારની છે કે, જ્યારે આપનો પુત્ર સાધારણ જનતાનો પણ અપરાધ કરે તો તેને માટે શિક્ષા છે તો મુનિરાજને

समस्त, बालकौ महाकष्टं प्राप्तौ, अनुकम्पस्व भगवन्। स्वस्थावस्थासम्पन्नौ तौ मुनिदेशनया प्रव्रज्यां स्वीकृतवन्तौ। तत्र राजपुत्रः शुद्धभावेन चारित्रपालनं कृतवान्, पुरोहितपुत्रस्तु जातिमदं कृत्वा पूर्वपीडास्मरणेन गुरुं प्रति सामर्षो जातः। द्वावपि चारित्रं पालयन्तौ मृत्वाऽन्ते देवलोकं गतौ।

इतश्च कौशाम्बीनगर्यां तापसनामकः कोऽपि धनिक आसीत्। स स्वगृहे मृत्वा लोभावेशेन सूकरो जातः, स स्वभवनादिकं दृष्ट्वा जातिस्मरणं प्राप्तवान्।

उसके लिए राजा को चाहिये कि जरूर ध्यान रखे। अपराजित मुनि की बात सुनकर राजाने समझकर कहा कि महाराज! आजपीछे ऐसा नहीं होगा, आप मेरे इस अपराध को क्षमा करे। तथा राजकुमार और पुरोहित पुत्र ने भी अपराजित मुनि से क्षमा मांगी। फिर उपदेश सुनकर वे दोनों प्रव्रजित हो गये। प्रव्रज्या लेने पर राजपुत्र ने तो शुद्ध भाव से चारित्र का पालन किया परन्तु जो पुरोहित का पुत्र था, वह जाति मद से संयम का आराधन पूरा नहीं करता था और अपने पेट की पीड़ा को याद करता हुवा अपने गुरु अपराजित मुनि पर रूष्ट भाव रखता था। अन्त में ये दोनों ही चारित्र की पालना करते हुए काल धर्म को पाकर देव लोक में देव हुए।

इधर–कौशाम्बी नामकी एक नगरी थी। उसमें तापस नामका एक हिंसक धनिक व्यक्ति रहता था। वह लोभ के वश होकर मरा तो अपने ही घर पर सूअर की योनि में उत्पन्न हुआ। अपने पूर्व के भवना-

પિડા પહોંચાડનારાઓ માટે રાજાએ જરૂર ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અપરાજીત મુનિની વાત સાંભળીને રાજાએ સમજી જઈને કહ્યું કે, મહારાજ! હવેથી એવું નહીં બને. આપ મારા આ અપરાધને ક્ષમા કરો. રાજકુમાર અને પુરોહિતના પુત્રે પણ અપરાજીત મુનિની ક્ષમા માગી. ત્યાર બાદ ઉપદેશ સાંભળીને તે બન્ને પ્રવ્રજીત બન્યા. પ્રવ્રજ્યા લીધા પછી રાજપુત્રે શુદ્ધ ભાવથી ચારિત્રનું પાલન કર્યું. પરંતુ જે પુરોહિતનો પુત્ર હતો તે જાતીના મદના કારણે સંયમનું આરાધન પૂર્ણ રીતે કરતો ન હતો અને પોતાના પેટની પીડાને યાદ કરતાં કરતાં અપરાજીત મુનિ ઉપર ક્રોધભાવ રાખતો હતો. અંતમાં એ બન્ને ચારિત્રનું પાલન કરતાં કરતાં કાળધર્મને પામીને દેવલોકમાં દેવ થયા.

આ તરફ કૌશાંબી નામની એક નગરી હતી. એમાં તાપસ નામનો એક હિંસક ધનવાન માણસ રહેતો હતો. તે લોભવશે કરીને પોતાના જ ઘરમાં સૂવર (ભૂંડ) રૂપે જન્મ્યો. પોતાના પૂર્વના મકાન આદિ જોઈને

एकदा तत्पूर्वभवपुत्रास्तं तस्यैव श्राद्धदिने हतवन्तः, ततः स्वगृह एवासौ सर्पो जातः, तस्मिन्नपि भवे तस्य जातिस्मरणं संजातम्। पुनस्त एव पूर्वभवपुत्रास्तं सर्पं गृहान्तर्भ्रमन्तं दृष्ट्वा जघ्नुः। तदनन्तरमसौ स्वपुत्रस्य पुत्रोऽभवत्, पित्रा तस्य 'अशोकदत्त' इति नाम कृतम्। स तत्रापि जन्मनि जातिस्मरणं प्राप्य मूकत्वमङ्गीचकार। पूर्वभवीया पुत्रवधूरिदानीं माता जाता, कथमेनां मातेति ब्रवीमि। पुत्रोऽपि पिताभवत् कथमेनं 'तातः' इति संबोधयामि, इत्येवं मनसि विचार्य स मूकोऽभवत्। मातापितृभ्यां तन्मूकत्वापनयनार्थं बहवः प्रयत्नाः कृतास्तथापि तस्य मूकत्वं नापगतम्, अतो लोकास्तं मूकनाम्नाऽऽह्वयन्ति।

दिकको देखकर उस सूअर के बच्चे को जातिस्मरण ज्ञान हो गया। एक दिन की बात है कि पुत्रोंने अपने बाप के श्राद्ध के निमित्त उस सूअर को मार डाला। यह मर कर अपने ही घर में सर्प हुआ। इस भव में भी इसे जातिस्मरण ज्ञान हो गया। पुत्रों ने अपने घर में इधर उधर घूमते हुए सर्प को जब देखा तो उसको मार डाला। मर कर यह तृतीय भव में अपने पुत्र का पुत्र हुआ। पिताने इसका नाम अशोकदत्त रक्खा। इस अवस्था में भी इसे जातिस्मरण ज्ञान हो गया, अतः इसने मूकपना अंगीकार कर लिया। जो पूर्वभव में मेरी पुत्रवधू थी वह इस भव में माता हो गई है अतः कैसे तो इसे माता कह कर पुकारूँ तथा जो पुत्र था वह भी अब मेरा बाप बन गया है इसलिये अब इसे पिता कैसे कहूँ, ऐसा मन में विचार कर उसने अपना

આ સૂવરના બચ્ચામાં જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું. એક દિવસની વાત છે. પુત્રોએ પોતાના બાપના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે આ સૂવરને મારી નાખ્યું. ત્યાંથી મરીને ફરીથી પોતાના એજ ઘરમાં સર્પ થયો. આ ભવમાં પણ તેને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પુત્રોએ પોતાના ઘરમાં આમ તેમ ઘુમતા સર્પને જ્યારે જોયો ત્યારે તેને મારી નાખ્યો. મરીને ત્રીજાભવમાં પોતાના પુત્રના પુત્ર (પૌત્ર) તરીકે જન્મ્યો. પિતાએ તેનું નામ અશોકદત્ત રાખ્યું. આ અવસ્થામાં પણ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. આથી તેણે મૌનવ્રત ધારણ કરી લીધું. પહેલા ભવમાં જે મારી પુત્રવધૂ હતી તે આ ભવમાં મારી માતા થઈ છે તો કેવી રીતે હું માતા કહીને બોલાવું. જે મારો પુત્ર હતો તે અત્યારે મારો બાપ થઈ ગયેલ છે તેથી હવે તેને પિતા તરીકે કેમ સંબોધન કરૂં? એમ મનમાં વિચાર

एकदा चतुर्ज्ञानधराः स्थविराः स्वज्ञानोपयोगेन मूकं विज्ञाय तं प्रतिबोधयितुं तत्र शिष्यपरिवारैः सह समवसृताः, तैश्च मूकगृहे द्वौ श्रमणौ प्रेषितौ तत्रैकेन मूकस्य पुरतः स्थविरशिक्षिता गाथा पठिता।

"तावस! किमिणा? मूअव्वयेण पडिवज्ज जाणिउं धम्मं।
मरिऊण सूअरोरग, जाओ पुत्तस्स पुत्तोत्ति॥ १॥"

मूकभाव (गुंगापन) रखना ही अच्छा समझा। माता पिता ने अपने बच्चे की जब ऐसी स्थिति देखी तो उसकी मूकता दूर करने के लिये उन्होंने अनेक प्रयत्न किये, परन्तु उसकी मूकता दूर नहीं हुई, इसलिये लोगों ने उसका नाम "मूक" रख दिया, और इसी नाम से उसे बुलाने लगे।

एक समय कि बात है कि चार ज्ञान के धारी स्थविर मुनि अपने ज्ञानोपयोगसे उस मूक की परिस्थितिको जानकर उसे प्रतिबोधित करनेके लिये वहां शिष्यमंडलीसहित आये। उन्होंने उस मूकके घर पर दो मुनियों को भेजा। उनमेंसे एक मुनिने उस मूक के आगे स्थविरशिक्षा से युक्त एक गाथा पढी। वह गाथा इस प्रकार है—

तावस! किमिणा? मूअव्वयेण पडिवज्ज जाणिउं धम्मं।
मरिऊण सूअरोरग, जाओ पुत्तस्स पुत्तो त्ति॥ १॥

કરીને તે બાળકે મૂંગાપણું રાખવાનું યોગ્ય માન્યું. માતા પિતાએ જ્યારે બાળકની આ સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેનું મૂંગાપણું દૂર કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ તેનું મૂંગાપણું દૂર ન થયું. આથી લોકોએ તેનું નામ "મૂંગો" રાખ્યું. અને એજ નામથી તેને બોલાવવા લાગ્યા.

એક વખત ચાર જ્ઞાનના ધારી સ્થવિરે પોતાના જ્ઞાનના ઉપયોગથી આ મૂંગાની પરિસ્થિતિ જાણીને તેને પ્રતિબોધિત કરવા માટે શિષ્ય મંડળી સાથે ત્યાં પધાર્યા. તેઓએ આ મૂંગાના ઘેર બે મુનિઓને મોકલ્યા. આમાંથી એક મુનિએ આ મૂંગાની આગળ સ્થવિરની શીખવેલી એક ગાથા ગાઈ. તે ગાથા આ પ્રકારની છે.

तावस? किमिणा? मूअवयेण, पडिवज्ज जाणिउं धम्मं।
मरिऊण सूअरोरग, जाओ पुत्तस्स पुत्तोत्ति ॥ १॥

छाया—तापस ! किमनेन मूकव्रतेन प्रतिपद्यस्व ज्ञात्वा धर्मम् ।
मृत्वा शूकर उरगो जातः पुत्रस्य पुत्र इति ॥ १ ॥"

मूकस्तां गाथां श्रुत्वाऽऽश्चर्यं गतस्तौ प्रणम्य पृच्छति – भवद्भिरेतत् कथं ज्ञातम् ? तौ ब्रूतः–इहोद्यानेऽस्मद्गुरवः समवसृतास्ते खलु जानन्ति । ततोऽसौ मूकस्ताभ्यां श्रमणाभ्यां सह गत्वा नगरोद्याने स्थविराणां वन्दनं कृत्वा तद्देशनां श्रुत्वा श्रावको भूत्वा मूकत्वं परित्यक्तवान् ।

इतश्च कृतजातिमदः पुरोहितपुत्रजीवदेवः कृताञ्जलिः सन् महाविदेहे तीर्थंकरसमीपे पृच्छति–भगवन् ! किमहं सुलभबोधिस्तदितरो वा ? भगवता प्रोक्तम्–त्वं दुर्लभबोधिकोऽसि । देवः पुनरपृच्छत्–इतश्च्युतः सन् कुत्राहमुत्पन्नो भविष्यामि ?

इस गाथा को सुनकर मूक को बड़ा भारी आश्चर्य हुआ। उसने उन दोनों को नमस्कार कर पूछा–आपने हमारी सूअर की पर्याय से लेकर यहां तक की समस्त परिस्थिति कैसे जानली ? उन्होंने कहा–कि इस नगर के उद्यान में हमारे गुरु महाराज पधारे हुए हैं वे तुम्हारी इस समस्त स्थितिको जानते हैं। मूकने जब यह सुना तो वह उन दोनों मुनियों के साथ उद्यान में आया। उसने सब मुनियों को नमस्कार एवं वंदन किया। पश्चात् उनसे धर्मका उपदेश सुनकर श्रावक हो गया और मूकता का परित्याग कर दिया।

जातिमद करने वाला जो पुरोहितपुत्र का जीव था कि जो मरकर देव की पर्याय से उत्पन्न हुआ था उसने हाथ जोड़ कर महाविदेह क्षेत्र में तीर्थंकर श्री सीमंधर स्वामी के पास ऐसा प्रश्न किया

આ ગાથા સાંભળીને તે મૂંગાને ભારે આશ્ચર્ય થયું. તેણે આ બન્ને સ્થવિરોને નમસ્કાર કરીને પૂછયું, "તમોએ મારી સૂવરની સ્થિતિથી માંડીને આજ સુધીની સમસ્ત પરિસ્થિતિ કેમ જાણી ?" તેઓએ કહ્યું કે, "આ નગરના બગીચામાં અમારા ગુરુ મહારાજ પધાર્યા છે અને તેઓ તમારી સઘળી બીના જાણે છે." મૂંગાએ જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે તે બન્ને મુનિઓની સાથે બગીચામાં આવ્યો, અને તેણે બધા મુનિઓને નમસ્કાર અને વંદના કરી. ત્યાર પછી તેમની પાસેથી ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને તે શ્રાવક બની ગયો અને મૂંગાપણાને છોડી દીધું.

જાતિમદ કરવાવાળા પુરોહિત પુત્રનો જીવ જે મરીને દેવની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તેણે હાથ જોડીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર શ્રીમંધર સ્વામીની સમક્ષ એવો પ્રશ્ન કર્યો કે, "હે ભગવંત! હું સુલભબોધી છું કે દુર્લભબોધી છું ?" ભગવાને જવાબમાં કહ્યું કે; તમે દુર્લભબોધી છો. હવે ફરી પ્રશ્ન

भगवता कथितम्-कौशाम्बीनगर्यां मूकभ्राता भविष्यसि। धर्मप्राप्तिश्च मूकादेव तव भविष्यति। इत्येवं भगवद्वचनं श्रुत्वाऽसौ देवस्तं प्रणम्य कौशाम्बीनगर्यां मूकोपान्तिकमागत्य तस्मै बहुद्रव्यं दत्वा प्रोक्तवान्-स्वर्गात् प्रच्युतस्य मम जन्म त्वन्मातुर्गर्भे भविष्यति, तदा तस्या अकालेऽप्याम्रदोहदो भविष्यति। तदर्थं सर्वर्तु फलवानाम्रवृक्षः कौशाम्ब्याः समीप एव पर्वतस्य निर्जनप्रदेशे मया रोपितः। यदा सा तद्दोहदाकुलाऽऽम्रं याचते तदा तस्याः पुरस्त्वया वाच्यम्। यदि जनिष्यमाणं बालकं मह्यं ददासि, तदाऽऽम्रफलमानीय तुभ्यं ददामि।

कि हे भगवान्! मैं सुलभबोधि हूं कि दुर्लभबोधि हूं? भगवान ने इसके उत्तर में कहा कि तुम दुर्लभबोधि हो। देव ने पुनः प्रश्न किया कि मैं यहां से च्यवकर कहां उत्पन्न होऊँगा? भगवान ने कहा कि कौशाम्बी नगर में मूक के भाई होगे। वहां तुम्हें धर्म की प्राप्ति मूक से ही होगी। इस प्रकार भगवान् की वाणी सुनकर वह देव उन्हें नमन कर के कौशाम्बी नगरी में मूक के पास आया और उसे बहुत सा द्रव्य देकर कहने लगा कि मैं स्वर्ग से च्यवकर तुम्हारी माता की कुक्षि में जन्म धारण करूंगा। उस समय उसे अकाल में आम खाने का दोहला उत्पन्न होगा। उस दोहले की पूर्ति के लिये सर्वऋतुओं में फल देने वाला आम का वृक्ष मैंने पहिले से ही कौशाम्बी नगरी के समीप के पर्वत के निर्जन प्रदेश में आरोपित कर दिया है। जिस समय वह दोहद से आकुलित होकर आम की याचना करे तो तुम उससे ऐसा कहना कि जो बालक उत्पन्न होगा उसे यदि तुम मुझे देना अंगीकार करो तो मैं तुम्हें लाकर आम देता हूं।

कर्यो, हुं अहिंथी च्यवीने क्यां उत्पन्न थईश ? भगवाने कह्युं के, कौशांबी नगरीमां मूंगानो भाई थईश. त्यां तमने धर्मनी प्राप्ति मूंगाथी थशे. आ प्रकारनी भगवाननी वाणी सांभळीने ते देव नमस्कार करीने कौशांबी नगरीमां ते मूंगानी पासे आव्या अने तेने खूब द्रव्य दईने कहेवा लाग्या के हुं स्वर्गथी च्यवीने तमारी मातानी कुंखे जन्म धारण करीश. ए वखते तेने अकाळे केरी खावानो भाव (दोहद) उत्पन्न थशे. आ दोहदनी सफळता माटे सर्व ऋतुओमां फळ देनार आंबाना वृक्षने पहेलेथी ज कौशांबी नगरीनी पासे आवेला पर्वतना निर्जन प्रदेशमां में वावी दीधेल छे. ज्यारे ते दोहदथी व्याकुळ थईने केरीनी मागणी करे त्यारे तारे तेने ए प्रमाणे कहेवुं के, जे बाळक जन्मे तेने मने सोंपवानुं स्वीकारो तो हुं तमने केरी लावी आपुं.

एवमुक्ता तव माता यदि गर्भस्थपुत्रदानं स्वीकुर्यात् तर्हि तस्यै त्वया मद्दर्शिताऽऽम्रफलं दातव्यम्। जातस्य मम यथा जैनधर्मप्राप्तिर्भवेत् तथा प्रयत्नस्त्वया कर्तव्यः। एवमुक्त्वा स पुरोहितपुत्रजीवदेवो गतः।

अन्यदा कदाचिदसौ देवो देवलोकाच्च्युतस्तस्या गर्भे समुत्पन्नः, तदा तस्या आम्रदोहदः समुत्पन्नः। मूकेन पूर्वोक्तव्यवस्थां कारयित्वाऽऽम्रदोहदः पूरितः। पुत्रो जातः। तस्यार्हद्दत्त इति नाम मातापितृभ्यां कृतम्। तदनन्तरमसौ मूकस्तं बालसोदरं लालयन् साधूनां समीपं तद्वन्दनार्थं नयति, परन्त्वसौ दुर्लभबोधि-

तुम्हारी माता जब तुम्हारे इस कथन को मंजूर कर ले अर्थात्-गर्भस्थ पुत्र का तुम्हें देना स्वीकार कर ले-तो तुम उसके लिये मेरे द्वारा बताये हुए आम के वृक्ष से आम लाकर दे देना। तथा तुम इस प्रकार का प्रयत्न भी करते रहना कि जिस से मुझे जैनधर्म की प्राप्ति हो। इस प्रकार कह कर वह पुरोहित के पुत्र का जीव देव तिरोहित हो गया।

किसी समय अपनी आयु के समाप्त होने पर यह स्वर्गलोक से च्यवकर मूक की माता के गर्भ में अवतरित हो गया। उस की माता को आम खाने का दोहला उत्पन्न हुआ। मूक ने पूर्वोक्त व्यवस्था करवा कर उस के आम के दोहले की पूर्ति की। पुत्र का जन्म हुआ। उसका नाम अर्हद्दत्त रक्खा गया। अर्हद्दत्त को जो कि अपना बालसोदर था मूक ने बडे चाव से लाड़ प्यार से रखा। कभी २ यह उसे साधुओं के समीप भी वंदना कराने के लिये ले जाता था, परन्तु यह तो दुर्लभ-

તમારી માતા જ્યારે તમારી આ માગણીને મંજુર કરે અર્થાત ગર્ભમાં રહેલા પુત્રને તમને સોંપી દેવાનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તમારે મેં તમને બતાવેલા આંબાના વૃક્ષ ઉપરથી કેરી લાવીને તેને આપવી. તથા તમારે એવા પ્રકારના પ્રયત્ન કરતા રહેવું કે જેનાથી મને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. આ પ્રમાણે કહીને તે પુરોહિત પુત્રનો જીવ-દેવ અલોપ થઈ ગયો. કેટલાક સમય બાદ પોતાના આયુષ્યની સમાપ્તિ થવાથી તે દેવ સ્વર્ગલોકથી ચ્યવીને મૂંગાની માતાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયા. તેની માતાને કેરી ખાવાનું મન થયું. મૂંગાએ પહેલેથી જ વ્યવસ્થા કરીને તેની કેરી ખાવાની ઈચ્છાને પૂર્ણ કરી. સમય જતાં પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું અર્હદત્ત નામ રાખવામાં આવ્યું. અર્હદત્ત કે જે પોતાનો નાનો ભાઈ થતો હતો તેને મૂંગાએ ખૂબ લાડ પ્યારથી રાખ્યો. કોઈ કોઈ વાર તે તેને સાધુઓની પાસે વંદના કરવા માટે લઈ જતો હતો. પરંતુ આ તો

त्वेन साधून् दृष्ट्वा रोदिति। एवमाबालं प्रतिबोधितोऽप्यसौ न बोधिं लभते। ततस्तद्भ्राता मूकः प्रव्रजितो भूत्वा संयमं परिपाल्य देवलोकं गतः।

अथ तेन मूकजीवदेवेनासौ दुर्लभबोधिर्बालकः प्रतिबोधार्थं जलोदरव्याधि-युक्तः कृतः, स्वयं च वैद्यरूपं कृत्वा तत्समीपमागत्याह-अहं सर्वरोगोपशमनं करोमि। जलोदरी वदति-मम जलोदरव्याधिं प्रशमय। वैद्येनोक्तम्-असाध्योऽयं तव रोगः, तथापि तत्प्रतीकारं करोमि, यदि ममौषधकोत्थलकं स्कन्धे समारोप्य मामनुगच्छसि। जलोदरिणोक्तम्-एवमस्तु। ततो वैद्येन स जलोदरी निर्व्याधिः कृतः।

बोधि था, इसलिये साधुओं को देखते ही रोने लग जाता। इस प्रकार बाल्य अवस्था से प्रतिबोधित करने पर भी यह बोधि को प्राप्त नहीं कर सका। इस के बाद उसके बडे भाई मूकने दीक्षा धारण कर ली और संयम का पालन कर अन्तमें वह देवलोक में जा कर उत्पन्न हो गया।

अपने सहोदर को प्रतिबोधित करने के लिये मूक के जीव देव ने उसके शरीर में जलोदर की व्याधि उत्पन्न कर दी। यह उसने इस लिये की कि देखें यह दुर्लभबोधि कैसे है। तथा स्वयं वैद्य का रूप ले कर उसके पास आ कर कहने लगा कि मैं समस्त रोगों को दूर करने का इलाज करता हूं। उस जलोदरी बालक ने कहा कि ठीक है आप मेरे इस रोग का इलाज करें। वैद्य ने प्रत्युत्तर में कहा कि यद्यपि तुम्हारा यह रोग असाध्य है तौ भी इस शर्त पर प्रयत्न करता हूं कि यदि तुम मेरे इस कोथले को कि जिस में औषधियां भरी हैं अपने कंधे पर

દુર્લભ બોધી હતો એટલે સાધુઓને જોઈને રોવા લાગી જતો આ પ્રમાણે બાલ્યાવસ્થાથી જ તેને પ્રતિબોધિત કરવા છતાં પણ તે બોધને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહીં. આ બાદ તેના મોટાભાઈ મૂંગાએ દીક્ષા ધારણ કરીને, સંયમનું પાલન કરીને, અંતમાં દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થયો. પોતાના સહોદરને પ્રતિબોધિત કરવા માટે મૂંગાના જીવ દેવે તેના શરીરમાં જળોદરની વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરી. તે વ્યાધિ એટલા માટે ઉત્પન્ન કરી કે, જોઉં તો ખરો કે તે દુર્લભ બોધી કેવો છે? પછી પોતે વૈદ્યનું રૂપ લઈને તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, સમસ્ત રોગોને નિવારવાનો ઈલાજ મારી પાસે છે. તે જળોદરવાળા બાળકે કહ્યું કે, આપ મારા આ રોગનો ઈલાજ કરો. વૈદે પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે જો કે તમારો આ રોગ અસાધ્ય છે. તો પણ એવી શરત ઉપર પ્રયત્ન કરું કે, તમે મારા આ કોથળાને જેમાં ઔષધીઓ ભરી છે તેને તમારા કાંધ ઉપર રાખીને મારી પાછળ

अथ तेन वैद्येनौपधकोत्थलकस्तस्मै वाहनार्थं समर्पितः। स चार्हद्दत्तः कोत्थलकमुत्थाप्य स्कन्धोपरि वहन् वैद्यपृष्ठतश्चलति। तथा स कोत्थलको देवमाययाऽतीवभारकारकः संजातः, तेनातिभारेण स श्रान्तोऽपि तमुत्सृज्य गन्तुं न शक्नोति, चिन्तयति च-अहं वचनबद्धोऽस्मि, कथमिमं भारं परित्यजामि, कोत्थलकं वहतो ममैतत्पृष्ठतो गमनेन पुनर्जलोदरव्याधिर्न स्यादतो वज्रसार तुल्यमिव भारं वहन् यदहं खञ्जो भवामि तन्मे योग्यं भवतीत्येवं विचिन्त्य स कोत्थलकं वहन् वैद्यमनुगच्छति।

रख कर मेरे पीछे२ चलो तो। जलोदरी ने कहा इस में कौन सी बड़ी बात है। 'यह मेरा कोथला उठायेगा' ऐसा जानकर वैद्य ने इलाज के द्वारा उसको व्याधिमुक्त कर दिया। वैद्यने अपना औषधि का कोथल उठा कर चलने के लिये दे दिया। अर्हद्दत्त उस कोथले को कन्धे पर रख कर वैद्य के पीछे२ चलने लगा। कोथला देव की माया से ले जाते ले जाते मार्ग में बहुत वजनदार बन गया। उससे वह बहुत थक गया। परन्तु फिर भी उसकी हिम्मत उसे छोड़कर आगे जाने की नहीं हुई। विचारने लगा कि मैं वचन बद्ध हो चुका हूं अतः अब इस भार को कैसे छोड़सकता हूं। तथा यदि कोथले को लाद कर इस वैद्य के पीछे२ जो न चलूं तो फिर जलोदर हो जानेकी आशंका है, अतः जैसे भी बनें वज्र-समान भारी इस कोथले को लेकर ही चलने में श्रेय है, चाहे मेरे शिर के बाल भी क्यों न घिस जायँ। इस प्रकार विचार कर वह कोथले को सिर पर लिए हुए वैद्य के पीछे २ चलता रहा।

પાછળ ચાલો. જળોદર વાળાએ કહ્યું કે, તેમાં કઈ મોટી વાત છે. 'આ મારો કોથળો ઉઠાવશે' એવું જાણી ને વૈદે ઈલાજ દ્વારા તેને વ્યાધિમુક્ત કરી દીધો વૈદે પોતાની ઓષધીનો કોથળો ઉઠાવીને ચાલવા માટે તેને આપ્યો. અર્હદત્ત તે કોથળાને કાંધ ઉપર રાખીને વૈદની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. કોથળો દેવની માયાથી ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં ઘણો વજનદાર બની ગયો, આથી તે ઘણો જ થાકી ગયો અને આગળ ચાલવાની તેનામાં હિંમત ન રહી છતાં પણ તે વિચારવા લાગ્યો કે હું વચનથી બંધાયેલ છું માટે હવે આ ભારને હું કેવી રીતે છોડી શકું ? અને જો કોથળાને ઉપાડીને હું આ વૈદ્યની પાછળ પાછળ ન ચાલું તો ફરી પાછો જળોદરનો ઉપદ્રવ થઈ જવા સંભવ છે. જેમ બને તેમ વજ્ર સમાન ભારે આ કોથળાને ઉપાડીને ચાલવામાં જ શ્રેય છે. મારા માથાના વાળ ઘસાઈ જાય તો પણ મારે કોથળાને ઉપાડીને ચાલવું જોઇએ. આ પ્રકારનો વિચાર કરી માથા ઉપર કોથળો લઈ તે વૈદ્યની પાછળ પાછળ ચાલતો રહ્યો.

एकदा स मायिको वैद्यस्तं मुनिसंनिधौ नीत्वा वदति यदि त्वं दीक्षां गृह्णासि, तर्हि त्वां मुञ्चामि। स भाराक्रान्तो वदति ग्रहीष्याम्येव दीक्षाम्। ततोऽसौ मायिकवैद्यस्तस्मै दीक्षां प्रदाप्य स्वयं देवलोकं गतः। देवे स्वस्थानं गते स दुर्लभबोधित्वादरतिपरीषहेणाभिभूतः सन् संयमं त्यक्तुं समुद्यतः। ततो देवेनावधिना ज्ञात्वा पुनरपि तथैव जलोदरं कृत्वा वैद्यरूपेणागत्य पुनरसौ प्रतिबोधितः। पुनर्गते च देवे परीषहाभिभूतेन तेन दीक्षात्यागो मनसि धृतः। तदाऽसौ वैद्यरूपो देवस्तृतीयवारं प्रतिबोध्य व्रते स्थिरीकरणार्थमर्हद्दत्तसमीप एव तिष्ठति।

अब वह मायिक वैद्य उस जलोदरी को मुनि के पास ले गया और कहने लगा कि यदि तुम दीक्षा धारण करलो, तो मैं तुम्हें छोड़ दूं। भार से हेरान होकर उसने विचार किया कि-" अच्छा है दीक्षा लेने से इस वजन को उठाने के दुःख से तो बच जाऊँगा" और बोला दीक्षा ही ले लूंगा। वैद्य उसको संयम दिला कर अपने स्थान देवलोक को चला गया। देव को अपने स्थान पर गया हुआ जानकर वह दीक्षा का परित्याग करने को उद्यत हुवा। देवने पुनः उसे जलोदर रोग से पीडित किया और वैद्य के रूप से आकर प्रतिबोधित किया। फीर भी वह अरतिपरीषह से उद्विग्न होकर संयम छोड़ने की इच्छा करने लगा। फिर भी देव आकर उसको प्रतिबोधित किया, और "यह संयम में स्थिर बना रहे" इस ख्याल से वह देव स्वयं इसके पास रहने लगा।

એ માયાધારી વૈદ્ય એ જળોદરવાળાને મુનિની પાસે લઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે જો તમે દીક્ષા ધારણ કરી લ્યો તો હું તમને છોડી દઉં. ભારથી હેરાન બનેલા તેણે વિચાર કર્યો કે,–'ઠીક છે દીક્ષા લેવાથી આ વજનને ઉઠાવવાના દુઃખથી તો બચી જઈશ' આમ વિચારી તેણે કહ્યું કે ભલે ! હું દીક્ષા લઈશ તે પછી તેને દીક્ષા અપાવી વૈદ્ય પોતાના સ્થાને દેવલોકમાં ચાલ્યા ગયા. દેવને પોતાના સ્થાન ઉપર ગયેલા જાણીને તે દીક્ષાનો પરિત્યાગ કરવા તૈયાર થયો. દેવે ફરીથી તેને જળોદરના રોગથી પીડિત બનાવ્યો અને વૈદ્યના સ્વરૂપથી આવીને પ્રતિબોધિત કર્યો. ફરીથી તે અરતિપરીષહથી ઉદ્વેગ પામીને સંયમ છોડવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. ફરી પાછા દેવે આવીને તેને પ્રતિબોધીત કર્યો અને "આ સંયમમાં સ્થિર બની રહે" એવા ખ્યાલથી તે દેવ પોતે તેની પાસે રહેવા લાગ્યા.

एकदा स देवो मनुष्यवेषेण तृणभारं गृहीत्वा कस्मिंश्चित् प्रज्वलति ग्रामे प्रविशति, तदा संयमारतिं कुर्वन्नर्हद्दत्तमुनिः प्राह—ज्वलति ग्रामे तृणभारं नयन् कथं प्रविशसि ? किं मूढोऽसि ? देवेनोक्तम्—त्वं तु महामूढोऽसि, यतः सकलकल्याणकारणं संयमं विहाय क्रोधमानमायालोभवह्निप्रज्वलिते सकलानर्थकरे गृहवासे पुनः पुनर्वार्यमाणोऽपि प्रवेष्टुमिच्छसि ? । स एतद्वचनं श्रुत्वाऽप्यरतिं सर्वथा न मुञ्चति ।

एक दिन की बात है कि वह देव मनुष्य का वेष धारण कर घास का गट्ठा लेकर एक गांव में कि जिसमें आग लगी हुई थी जाने लगा। उस समय अरतिभाव को धारण करने वाले उस अर्हद्दत्त मुनि ने उस से कहा कि तुम कितने मूर्ख हो जो आग से जल रहे इस ग्राम में घास का भारा लेकर जा रहे हो। इस स्थिति में तो कोई मूर्ख भी इस गाँव में घास का भारा लेकर जाने को तैयार नहीं हो सकता है, अतः तुम्हारे जैसे समझदार व्यक्ति को ऐसा काम करना इस समय सर्वथा अनुचित है। अर्हद्दत्त मुनि की इस बात को सुनकर देव ने कहा कि—परोपदेश में पांडित्य प्रदर्शन करने वाले दुनिया में अनेक मनुष्य हैं तुम भी उन्हीं में से एक हो। मैं तो समझता हूं कि मेरी अपेक्षा अधिक मूर्ख तुम हो जो कल्याण के कारणभूत इस ग्रहण किये हुए संयम में अरतिभाव धारण करते हुए क्रोध, मान, माया एवं लोभ-रूपी अग्नि से प्रज्वलित एवं सकल अनर्थों के उत्पादक ऐसे गृहस्थाश्रम में जाने के लिये बार२ मना करने पर भी संयम छोड़ने की इच्छा करते हो।

એક સમય તે દેવે મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને ઘાસની ગાંસડી લઇ એક ગામમાં કે જ્યાં આગ લાગી હતી ત્યાં જવા લાગ્યા તે સમયે અરતી ભાવના ધારણ કરવાવાળા તે અર્હદત્ત મુનિએ તેમને કહ્યું, કે; તમે કેવા મૂર્ખ છો કે, આગથી બળી રહેલા ગામમાં ઘાસનો ભારો લઇને જાવ છો ? આ સ્થિતિમાં તો કોઈ મૂર્ખ પણ તે ગામમાં ઘાસનો ભારો લઇને જવાની તૈયારી ન કરે. માટે તમારા જેવી સમજદાર વ્યક્તિએ એવું કામ કરવું આ સમયે સર્વથા અનુચિત છે. અર્હદત્ત મુનિની આ વાતને સાંભળીને દેવે કહ્યું કે, પારકાને ઉપદેશ આપવામાં પંડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવાવાળા દુનિયામાં અનેક મનુષ્યો છે. તેમાંના તમે એક છો. હું તો સમજું છું કે મારી અપેક્ષાએ તમે અધિક મૂર્ખ છો. જે કલ્યાણના કારણભૂત એવા લીધેલા સંયમમાં અરતી ભાવ ધારણ કરીને, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત એવા સકળ અનર્થોના ઉત્પાદક એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં જવા માટે વારંવાર મના કરવા છતાં પણ સંયમ છોડવાની ઈચ્છા કરો છો. આ પ્રમાણે તે દેવના

अन्यदा कदाचित् तेन सह पुरः पुरश्चलन्नसौ देवः पन्थानं विहाय कण्टकाकीर्णेनोत्पथेनाटवीं गच्छति। ततोऽसौ दुर्लभबोधिरर्हद्दत्तः साग्रहं वदति पन्थानं हित्वा कथमुत्पथेन गच्छसि ?। देवेनोक्तम्-त्वमपि विशुद्धं मोक्षमार्गं परित्यज्याऽऽधिव्याधिरूपे कण्टकाकीर्णे संसारमार्गे कस्माद् व्रजसि ? एवमुक्तोऽप्यर्हद्दत्तो बोधिमलब्ध्वा वदति-कस्त्वम्। ततो देवः स्वपूर्वभवसम्बन्धिनं मूकरूपं दर्शयित्वा माह-हे भ्रातः! शृणु, भवता पूर्वजन्मनि देवभवं प्राप्य मह्यं निगदितम्-यदा स्वर्गा-

इस प्रकार उस देव के वचन सुनकर अर्हद्दत्त मुनि अरतिपरीषह को सर्वथा नहीं त्याग सका। देवने और भी उपाय उसे समझाने के लिये किये जैसे-कोई एक दिन जब अर्हद्दत्त बाहर जा रहे थे तब देव भी इनके आगे २ चलने लगा और रास्ता छोड़कर कुरास्ते जाने लगा। वह मार्ग कण्टकाकीर्ण था एवं अटवी की ओर जानेवाला था। उसकी इस प्रकार चाल देखकर अर्हद्दत्त मुनि ने कहा कि-तुम कैसे आदमी हो जो मार्ग का परित्याग कर कुमार्ग से जा रहे हो। तब देव ने भी अर्हद्दत्त से कहा कि तुम भी कैसे आदमी हो जो विशुद्ध मोक्षमार्ग का परित्याग कर आधिव्याधिरूप कंटकों से आकीर्ण संसारमार्ग में जाने को तैयार हो रहे हो। इस प्रकार जब देव ने कहा तो वह अर्हद्दत्त कहने लगा कि-सच तो कहो तुम कौन हो। देवने अर्हद्दत्त की इस प्रकार बात सुनकर अपना पूर्वभवसंबंधी मूक रूप दिखा कर कहा-हे मित्र! सुनो आपने पूर्वभव में देवभव प्राप्त कर मुझ से कहा था कि यदि मैं

વચન સાંભળીને પણ અર્હદત્ત મુનિએ અરતિપરીષહનો ત્યાગ સર્વથા ન કર્યો. દેવે બીજા પણ ઉપાય તેને સમજાવવા માટે કર્યા. જેમ કોઈ એક દિવસ અર્હદત્ત બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે દેવ પણ તેની આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યા અને રસ્તો છોડીને કુરસ્તે જવા લાગ્યા. તે માર્ગ કાંટાથી ભરેલ હતો. અને ઘોર જંગલ તરફ જતો હતો. તેની આ પ્રકારની ચાલ જોઈને અર્હદત્ત મુનિએ કહ્યું તમે કેવા માણસ છો કે માર્ગનો ત્યાગ કરી કુમાર્ગે જઈ રહ્યા છો. ત્યારે દેવે પણ અર્હદત્તને કહ્યું કે, તમે પણ કેવા આદમી છો કે, વિશુદ્ધ મોક્ષ માર્ગનો પરિત્યાગ કરી આધિ વ્યાધિ રૂપ કાંટાઓથી ભરેલા સંસારમાર્ગમાં જવાને તેયાર થઈ રહ્યા છો. આ પ્રકારે દેવે કહ્યું એટલે અર્હદત્ત કહેવા લાગ્યા કે, સાચું કહો તમે કોણ છો ? દેવે અર્હદત્તની આ વાત સાંભળીને પોતાના પૂર્વભવ સંબંધી મૂંગાનું સ્વરૂપ દેખાડીને કહ્યું કે, હે મિત્ર! સાંભળો. આપે પૂર્વભવમાં દેવ ભવ પ્રાપ્ત કરી મને કહ્યું કે,

स्मच्युतः स्याम् , तदा तव सहोदरभ्राता भविष्यामि, ततस्त्वया सुरालयगतेनाऽप्यहं जैनधर्मं प्रतिबोधनीयः, इति त्वद्वचनं मया स्वीकृतम् , अतस्त्वां प्रतिबोधयितुमहमत्रागतोऽस्मि, तस्माद् धर्मं स्वीकृत्य मुहुर्मुहुररतिं मा सेवस्व, इत्येवं मूकदेववचनं निशम्यार्हद्दत्तोऽब्रवीत्-पूर्वभवेऽहं देव आसमित्यत्र किं प्रमाणम् ? ततो मूकदेवस्तद्विश्वासार्थं देवभवे तेन रोपितमाम्रवृक्षं प्रदर्श्य सर्वं पूर्ववृत्तमवदत् । ततस्तस्य जातिस्मरणमभूत् । तेनाऽस्य चारित्रदृढता जाता । अस्य पूर्वमरतिः, पश्चात्संयमे रतिः समुत्पन्ना । एवमन्यैरपि मुनिभिररतिपरीषहस्तन्निराकरणेन सोढव्यः॥१५॥

देवभव से च्युत हुआ तो तुम्हारा सहोदर होऊंगा, इसलिये तुम देवलोग में देव होते हुए भी मुझे जैनधर्म का प्रतिबोध देना। तुम्हारे इस कथन को उस समय मैंने स्वीकार कर लिया था। इसलिये मेरी प्रतिज्ञा के अनुसार मैं तुम्हें प्रतिबोधित करने के लिये यहां आया हुआ हूं; अतः संयमको अंगीकार कर फिर उस में वार वार अरति का सेवन नहीं करना चाहिये। इस प्रकार मूक देव के वचन सुनकर अर्हद्दत्त ने कहा कि इस में क्या प्रमाण है कि मैं पूर्वभव में देव था। मूकदेव ने अर्हद्दत्तकी बात सुनकर उसके विश्वास के लिये देवभव में आरोपित आम्रवृक्ष को दिखलाकर समस्त पूर्व का वृत्तान्त कह दिया। इस सब को सुनकर उसे जातिस्मरण हो गया। इससे इसके चारित्र में दृढता आगई। इस का सारांश यही है कि देखो अर्हद्दत्त को पहिले चारित्र में अरति थी पश्चात् प्रतिबोधित होने पर उसे चारित्र में रति आ गई इस बात को

જો હું દેવ ભવથી ચ્યુત થઈશ તો તમારો સહોદર બનીશ. આ માટે દેવ લોકમાં રહેવા છતાં પણ તમે મને જૈનધર્મનો પ્રતિબોધ આપતા તમારા એ કથનનો મેં એ સમયે સ્વીકાર કરી લીધો હતો જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હું તમોને પ્રતિબોધિત કરવા માટે અહિં આવ્યો છું. આથી સંયમનો અંગિકાર કરી તેમા વારંવાર અરતિનું સેવન ન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે તે મૂંગા દેવનાં વચન સાંભળીને અર્હદત્તે કહ્યું કે, આમાં કયું પ્રમાણ છે કે, હું પૂર્વભવમાં દેવ હતો. મૂંગા દેવે અર્હદત્તની વાત સાંભળીને તેના વિશ્વાસ માટે દેવ ભવમાં ઉગાડેલું આમ્રવૃક્ષ દેખાડીને અગાઉનું સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. આ બધું જોઈ જાણીને તેને જાતિ-સ્મરણ થયું. આનો સારાંશ એ છે કે, અર્હદત્તને પહેલાં ચરિત્રમાં અરતિ હતી. પછી પ્રતિબોધિત થવાથી તેના ચરિત્રમાં રતિ આવી. આ વાતને જાણીને

अरतिसद्भावे स्त्र्यभिलाषः स्यादतः स्त्रीपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—संगो एस मणुस्साणं, जाओ लोगंमि इत्थिओ।
जस्स एया परिण्णाया, सुकडं तस्स सामण्णं ॥१६॥

छाया—संग एष मनुष्याणां, याः लोके स्त्रियः।
यस्य एताः परिज्ञाताः, सुकृतं तस्य श्रामण्यम् ॥ १६ ॥

टीका—'संगो' इत्यादि।

लोके=अस्मिन् संसारे याः स्त्रियः सन्ति, एष मनुष्याणां–पुरुषाणां संगः=संगच्छते=वशीभवति जीवो यस्मात् स संगो=बन्धनम्–यथा मृगाणां बन्धनं वागुरादि, यथा वा मक्षिकाणां श्लेष्मसंगो बन्धनं तथा पुरुषाणां स्त्रियो बन्धनमित्यर्थः। स्त्रियो हि हावभावादिभिः पुरुषाणां विषयासक्तिलक्षणं रागमुत्पादयन्ति, रागो-

---

जानकर, सब मुनियों को चाहिये कि वे आते हुए अरतिपरीषह को निवारण कर संयम में रति रखें ॥ १५ ॥

अरति के सद्भाव में मुनि को स्त्रीपरीषह उत्पन्न होने का संभव है, इस लिये अब सूत्रकार आठवें स्त्रीपरीषहजय को कहते हैं—

'संगो एस'–इत्यादि

अन्वयार्थ—(लोगंमि–लोके) इस संसार में (जाओ इत्थिओ–याः स्त्रियः) जो स्त्रियां हैं (एस मणुस्साणं संगो–एषः मनुष्याणां संगः) यह मनुष्यों का बन्धन है। जिस प्रकार मृगों का बंधन वागुरा–जाल–आदि; मक्षिका का बंधन श्लेष्म आदि हैं उसी प्रकार स्त्रियां भी पुरुषों का बंधनरूप हैं, क्यों कि, ये स्त्रियां हाव, भाव, आदि से, पुरुषों में विषयासक्तिरूप राग उत्पन्न करती हैं। तद्विषयक राग की उत्पत्ति होने पर

સઘળા મુનિઓએ જાણવું જોઈએ કે, આવેલ અરતિપરીષહને નિવારી સંયમમાં રતિ રાખે. ॥ ૧૫ ॥

અરતિના સદ્ભાવમાં મુનિને સ્ત્રી પરીષહ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. તેથી સૂત્રકાર આઠમો સ્ત્રી પરીષહ જીતવાનું કહે છે. संगोएस—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—लोगंमि–लोके આ સંસારમાં जाओ–इत्थिओ–याः स्त्रियः જે સ્ત્રિઓ છે, एस मणुस्साणं संगो–एषः मनुष्याणां संगः તે મનુષ્યોનું બંધન છે. જેમ મૃગોનું બંધન જાળ આદિ માખીઓનું બંધન ગળફા આદિ છે, તે પ્રકાર સ્ત્રિઓ પણ પુરૂષોને બંધનરૂપ છે કેમ કે, સ્ત્રિઓ હાવભાવ આદિથી પુરૂષોમાં વિષયાસક્તિ રૂપ રાગ ઉત્પન્ન કરે છે, તે વિષયરાગ ઉત્પત્તિ થવાથી પુરૂષ તેને વશીભૂત બની જાય છે.

त्त्तौ च तद्वशीभूतानां पुरुषाणां नरकनिगोदादिदुर्गतिकसंसारपातः, तस्मात् स्त्रियः पुरुषाणां बन्धनमिति व्यपदेशः।

अतः किं कर्तव्यमित्याकाङ्क्षायामाह-'जस्स' इत्यादि।

यस्य-अत्र सम्बन्धसामान्ये षष्ठी, येन मुनिनेत्यर्थः, एताः स्त्रियः परिज्ञाताः परि=सर्वथा ज्ञाताः ज्ञ-परिज्ञयाऽस्मिन् भवे परभवे चानन्तदुःखकारणतया विज्ञाताः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिवर्जिताः, तस्य मुनेः श्रामण्यं=चारित्रम्, अत्र श्रामण्येन सह परिपाल्यपरिपालकभावसम्बन्धे षष्ठी। सुकृतं=सुष्ठु आचरितं भवति, सफलं भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

पुरुष उनके वशीभूत हो जाता है। उनके वश में हो जाने से उसका नरक निगोद आदि दुर्गतिरूप संसार में पतन अवश्यंभावी है। इस लिये ये स्त्रियां पुरुषों का बंधन है। इसलिये (जस्स-यस्य) जिस मुनि द्वारा (एया परिण्णाया-एताः परिज्ञाताः) ये सर्वथा ज्ञ-परिज्ञा से इस भव में तथा परभव में अनंत दुःखों के कारणरूप जानकर प्रत्याख्यान-परिज्ञा से परिवर्जित कर दी जाती हैं (तस्स सामण्णं सुकडं-तस्य श्रामण्यं सुकृतम्) उस मुनि का साधुपना सफल है।

भावार्थ—जिस प्रकार मृगादि पशुओं को पकड़ कर रखने के लिये वागुरा (जाल) आदि बन्धन प्रसिद्ध हैं क्यों कि इन द्वारा परतन्त्र किये वे स्वतन्त्र विहार से रहित हो जाते हैं, और अनेक प्रकार की यातनाएँ सहन करते हैं इसी प्रकार पुरुषों का बंधन ये स्त्रियां हैं। इनके वश में पड़ा हुआ प्राणी परतन्त्र होकर अपनी स्वन्तत्रता-चारित्र

તેના વશ થવાથી તેનું નરક નિગોદ આદિ દુર્ગતિ રૂપ સંસારમાં પતન અવશ્યંભાવિ છે માટે સ્ત્રિઓ પુરૂષોનું બંધન છે, આ માટે जस्स-यस्य જે મુનિદ્વારા एयापरिण्णाया-एताः परिज्ञाताः એ સર્વથા ज्ञ-પરિજ્ઞાથી આ ભવ તથા પરભવમાં અનંત દુઃખોના કારણ રૂપ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિવર્જીત કરી દેવામાં આવે છે. तस्स सामण्णं सुकडं-तस्य श्रामण्यं सुकृतम् એવા મુનિનું સાધુ પણું સફળ છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રકાર મૃગ આદિ પશુઓને પકડી રાખવા માટે જાળ આદિ બંધન પ્રસિદ્ધ છે કેમ કે, તેના દ્વારા પરતંત્ર કર્યાથી તે સ્વતંત્ર વિહારથી રહિત બની જાય છે અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ સહન કરે છે. આ રીતે પુરૂષોનું બંધન સ્ત્રીઓ છે તેના વશમાં પડેલો પ્રાણી પરતંત્ર બનીને

अयं भावः-धर्ममर्यादानुवर्ती मुनिः-स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानहसितविभ्रमाद्याश्चित्तविक्षेपकारिणीश्चेष्टाः कदाचिदपि न चिन्तयेत्, नापि कामबुद्धया मोक्षमार्गकर्दमकल्पासु तासु चक्षुरपि निक्षिपेत् किंत्वात्मानमेव पर्यालोचयेत्। एवं स्त्री परीषहजयः स्यादिति।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

द्वादशतीर्थंकरवासुपूज्यशासने चम्पानगर्यां तद्वंशीयो रूपलावण्यसम्पन्नः, सुजातसर्वाङ्गसुन्दरः, शशिसौम्याकारः, इष्टः, इष्टरूपः, कान्तः, कान्तरूपः, प्रियः,

इस का भाव यह है-धर्म मर्यादा अनुवर्तन करने वाला मुनि चित्त को विक्षिप्त करने वाली स्त्रियों के अंग, प्रत्यंग की आकृति का, तथा उनकी हांसी आदि क्रियाओं का एवं हाव विभाव आदि विलासों का कभी भी विचार तक न करे, और न मोक्षमार्ग में कर्दमस्वरूप इनको विकारदृष्टि से देखे। जहां तक हो मुनिका यही कर्तव्य है कि वह अपनी आत्मा का जिस तरह से कल्याण होता रहे, तथा जिन विचारधाराओं से वह अहर्निश अपने गृहीत पथ पर अग्रगामी बना रहे, इस प्रकार का ही प्रयत्न साधु को करते रहना चाहिये। यही अपनी पर्यालोचना है॥

दृष्टान्त—बारह वें तीर्थंकर श्री वासुपूज्य स्वामी के शासन काल में चम्पानगरी में इन्हीं का वंशज लावण्यपूर नामका एक राजा रहता था।

वह सुजातसर्वाङ्गसुन्दर-अर्थात् आकार से सर्वाङ्ग सुन्दर था,

આનો ભાવાર્થ એ છે કે-ધર્મ મર્યાદાનું અનુવર્તન કરવાવાળા મુનિ ચિત્તને વિક્ષિપ્ત કરવાવાળી સ્ત્રિઓના અંગ પ્રત્યંગની આકૃતિનું તથા તેની હાંસી આદિ ક્રિયાઓનું, અને હાવભાવ આદિ વિલાસોનો કદી વિચાર સુદ્ધાં પણ ન કરે. મોક્ષમાર્ગમાં કર્દમસ્વરૂપ એવી આ ભાવનાને વિકાર દૃષ્ટિથી ન જુએ. એનું કર્તવ્ય છે કે, જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ થતું રહે અને જે વિચારધારાઓથી તે હરહંમેશ પોતે ગ્રહણ કરેલ માર્ગ ઉપર અગ્રગામી બની રહે. આ પ્રકારનો જ વિચાર પ્રયત્ન સાધુએ કરવો જોઈએ એ જ તેમની પર્યાલોચના છે.

દૃષ્ટાંત—બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના શાસનકાળમાં ચંપાનગરીમાં તેમના જ વંશના લાવણ્યપૂર નામના એક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે સુજાતસર્વાઙ્ગસુંદર અર્થાત્ આકારથી સર્વાંગ સુંદર હતા, તે સકલસમાજના મનોરથ પૂર્ણ કરવાવાળા હોવાથી બધાને ઇષ્ટ હતા, તેમની આકૃતિ મનોહર

प्रियरूपः, मनोज्ञः, मनोज्ञरूपः, सौम्यः, सुभगः, प्रियदर्शनः, सुरूपोः लावण्यपूर-नामको नृप आसीत्। असौ नृपः सुभूमनामकस्य वासुपूज्यतीर्थकृत्प्रथमगणधरस्य समीपे धर्मदेशनां श्रुत्वा दीक्षितो जातः।

स चैकदा भिक्षाचर्यां पर्यटन् श्रावकगृहं मत्वा वेश्यागृहं प्रविष्टः, तत्र सा काम-

---

वह सकल समाज का मनोरथ पूर्ण करनेवाला होने से सब को इष्ट था, इसकी आकृति मनोहर होने से इष्टरूप था, तथा वह सबका सहायक होने से कान्त अभिलषणीय था। वह कान्तरूप रूप से भी कान्त कमकमनीय था। वह सब जनों के उपकार करने में परायण होने से सबके लिये प्रिय था। वह रूप से भी प्रिय होने से प्रियरूप था। सब के हित-कारी होने से वह मनोज्ञ था। इसके देखने वाले के लिये यह चित्ता-कर्षक होने से मनोज्ञ रूप था। दुःखियों का दुःख दूर करने वाला होने से मनोऽम सबके मन में बसने वाला था। सकल जनमन के अनुकूल आकृति वाला होने से मनोऽमरूप था, इसलिये वह सौम्य-भद्र स्वभाव होने से समस्त जन का आह्लादक था। तथा कल्याण मार्ग पर चलने वाला होने से सुभग था। वह प्रियदर्शन था अर्थात् जो व्यक्ति इसे एकवार भी देख लेता तो पुनः उसे देखनेकी लालसा उस के बनी रहती थी। वह सुरूप-लावण्य की राशि से भरपूर था। राजा ने सुभूम नाम के गणधर के पास जो वासुपूज्यतीर्थंकर के प्रथम गणधर थे धर्मदेशना सुनकर दीक्षा धारण करली।

હોવાથી इष्टरूप હતા. તથા તેઓ બધાને સહાયકરવાવાળા હોવાથી कान्त અભિ-લષણીય હતા. તે कान्तरूप રૂપથી પણ કાંત-કમનીય હતા. તેઓ દરેક મનુષ્ય પર ઉપકાર કરવામાં પરાયણ હોવાથી દરેકને પ્રિય હતા. તે રૂપથી પણ પ્રિય હોવાથી પ્રિયરૂપ હતા. દરેકના હિતચિંતક હોવાથી તે मनोज्ञ હતા. તેમને જોનારને તેઓ ચિત્તાકર્ષક હોવાથી मनोज्ञरूप હતા, દુઃખીઓના દુઃખ દૂર કરવાવાળા હોવાથી મનોऽમ અર્થાત્ દરેકના મનમાં વાસ કરવાવાળા હતા. સકલ જનમનની અનુકૂળ આકૃતિવાળા હોવાથી મનોऽમરૂપ હતા, એ માટે તેઓ સૌમ્ય ભદ્રસ્વભાવ હોવાથી સમસ્તજનના આહ્‌લાદક હતા. તથા કલ્યાણ માર્ગ પર ચાલવાવાળા હોવાથી સુભગ હતા તેઓ પ્રિયદર્શનીય હતા, અર્થાત્ જે કોઈ તેને એકવાર જુએ તો ફરીથી તેને જોવાની લાલસા ઉત્પન્ન થયા કરતી. તે સુરૂપ-રૂપલાવણ્યથી ભરપૂર હતા. રાજાએ સુભૂમ નામના ગણધરની પાસે કે જે વાસુપૂજ્ય તીર્થંકરના પ્રથમ ગણધર હતા તેમની ધર્મદેશના સાંભળીને દીક્ષા ધારણ કરી લીધી.

मञ्जरीनाम्नी वेश्या लावण्यपूरमुनेर्मनोहरं वयोरूपलावण्यसंस्थानादिकं विलोक्य मोहिता जाता। अथ सा लावण्यपूरमुनिं प्रणम्य झटिति द्वारदेशमागत्य सर्वाणि निर्गमद्वाराणि पिधाय पुनस्तस्य समीपमागत्य सानुरागं पश्यन्ती सस्मितं वदति-महात्मन्! स्वल्पमेव कालं भवानत्र तिष्ठतु, यावद्भिक्षामानयामि। तद्विनयवचनं निशम्य लावण्यपूरमुनिस्तत्रैवतिष्ठति। सा च गृहाभ्यन्तरगता मुनिसंगमाभिलाषिणी भिक्षोपयोगिवस्तुग्रहणव्याजेन नृत्यन्तीव भवने चलन्ती, वाहुविक्षेपैः

एक समय की वात है कि जब ये भिक्षाचरी के लिये निकले तो वे श्रावक का घर जानकर वेश्या के घर में आहार पानी के लिये पहुंच गये। वहां वेश्या ने जब इन्हें आया हुआ देखा तो वह इन पर इनके सुन्दरातिसुन्दररूप को देखकर मोहित हो गई। वेश्या का नाम काममंजरी था। अब क्या था रूप का निधान जब घर के भीतर स्वयं आ गया है तो उसने विचार किया कि यह वापिस न हो जाय इस ख्याल से उठ कर उसने शीघ्र ही वाहिर निकल ने के जितने भी द्वार थे वे सव द्वार वंद कर दिये। पश्चात् वह उन मुनिराज के पास आई और सानुराग उनकी ओर निहार कर मुस्कराती मुस्कराती कहने लगी कि-हे महात्मन्! आप कुछ देर तक यहां ठहरिये-जब तक मैं भिक्षा लेकर आती हूं। मुनिराज उसके विनीत वचन सुनकर वे वहीं पर ठहरे रहे और वह मुनि के साथ संगम की अभिलाषा से घर के भीतर रही हुई आहार पानी लाने के वहाने से मकान में ऐसी चलने लगी कि जैसे मानो नाचती हो। कामराग के प्रकट

એક સમયની વાત છે કે, જ્યારે તે ભિક્ષાચર્યા માટે બહાર નીકળ્યા ત્યારે શ્રાવકનું ઘર જાણીને એક વેશ્યાના ઘરમાં આહાર પાણી માટે જઈ ચડયા. જ્યારે વેશ્યાએ મુનિને આવેલા જોયા ત્યારે તે તેના રૂપલાવણ્યને જોઈ તેના ઉપર મોહિત બની ગઈ. વેશ્યાનું નામ કામમંજરી હતું. રૂપનું નિધાન જ્યારે ઘરની અંદર આવેલ હતું પછી બાકી રહે શું ? એણે વિચાર કર્યો કે, મુનિ પાછા ન ફરી જાય એ વાતના ખ્યાલથી ઉઠીને તેણે તરત જ બહાર નીકળવાના જેટલા રસ્તા હતા તે બધા બંધ કરી દીધા. પછી તે મુનિરાજની પાસે આવી અને વિવેકપૂર્વક હસતી હસતી સામે આવી અને મુનિરાજની સામે જોઈ કહેવા લાગી કે, હે મહાત્મન્! આપ થોડીવાર રોકાઈ જાવ ત્યાં હું ભિક્ષા લઈને આવું છું. મુનીરાજ તેનાં વિનીત વચન સાંભળીને દરવાજા પાસે ઉભા રહ્યા અને તે વેશ્યા મુનિરાજની સાથે સંગમની અભિલાષાથી ઘરની અંદર ચાલી ગઈ. આહારપાણી લાવવાના બહાને તે મકાનમાં એ રીતે ચાલવા

प्रावरणवसनापगमव्यक्तीकृताङ्गप्रत्यङ्गाच्छादनपरा कामरागं प्रदर्शयति । भोगाभिलापप्रकाशक मदनधनुःकल्पभ्रुकुटिविलाससहकृतशिथिलारुणनयननिपातैर्लावण्यपूरमुनेर्मनो हरन्तीव, रूपयौवनसौन्दर्यसम्पन्नसुकुमाराङ्गलीलाप्रदर्शनपरा कोकिलारावमधुरस्वरेण गायति । तदनु तनुनूतनविविधवर्णचित्रितरुचिरवसनाञ्चलस्फालनं प्रकुर्वती भूपणध्वनिमनोहरैश्चरणप्रचारैर्मुनेः समीपमागत्य सा भृङ्गावलिसमाश्लिष्टकमलायमानलावण्यभरविद्योतितसुपुष्टरागोपगतकपोलपाली समालम्बितालकावलिविभूपितसमुज्जृम्भमाणवदना भुजादिनिजगात्राणि मोटयन्ती स्मरमदोन्मादेनापहृतकृत्याकृत्यविवेकविज्ञाना गद्गदस्वरेण मुनिमभ्यर्थयति काम-

करने के अभिप्राय से अपने अंग एवं प्रत्यङ्ग को साडी के गिर जाने के छल से प्रकट कर फिर उन्हें वार२ ढकने लगी । मानों मुनि के मन को हरली हो इस प्रकार वह उनके ऊपर, भोगाभिलाप सूचक एवं काम के धनुप जैसी भ्रकुटी के विलास के साथ२ कुछ२ झुके हुए अरुण नयनों के विक्षेपों से प्रहार करने लगी । रूप, यौवन, एवं सौन्दर्य से संपन्न अपने सुकुमार अंगोंकी लीला के प्रदर्शन में तत्पर बनी हुई उसने फिर कोकिल के शब्दसमान मीठे स्वर से गाना गाना भी प्रारंभ कर दिया । पश्चात् शरीर पर पहिरे हुए नवीन बहुमूल्य रंग विरंगे वस्त्र के अंचल को हिलाती एवं भूपणों की ध्वनि से मनोहर पैरों को ठुमक ठुमक कर रखती हुई वह मुनि के समीप आकर गद्गद स्वर से कहने लगी । कहते हुए उसे जरा भी संकोच जो नहीं हुआ उसका कारण इसके ऊपर चढा हुआ काम का उन्माद था, इससे कृत्य और अकृत्य का विवेक विलुप्त हो चुका था । भौंरों से युक्त कमल जिस

લાગી કે, જાણે તે નાચતી હોય. કામરાગ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાથી પોતાના દરેક અંગ પ્રત્યંગને સાડીના પડી જવાના બહાનાથી પ્રગટ કરી ફરીથી તે શરીરને વારંવાર ઢાંકવા લાગી જાણે મુનિના મનને હરતી હોય ! આ પ્રકારે તે મુનિ ઉપર, ભોગવિલાસનાં સૂચક એવાં કામના ધનુપ જેવી ભ્રકુટિના વિલાસની સાથે સાથે નયનોનાં બાણ ફેંકવા લાગી. રૂપ, યૌવન અને સૌંદર્યથી સંપન્ન પોતાના સુકુમાર અંગોની લીલાના પ્રદર્શનમાં તત્પર બનેલી તે વેશ્યાએ કોકિલકંઠ જેવા મીઠા સ્વરથી ગાયન ગાવાની શરૂઆત કરી. પછી શરીર ઉપર પહેરેલા નવીન રંગબેરંગી વસ્ત્રોના છેડાને હલાવતી તેમજ ઘરેણાઓની ધ્વનીથી મનોહર પગોથી ઠુમક ઠુમક નાચતી તે મુનિની સામે આવીને તે ગદ્ગદ્ સ્વરે કહેવા લાગી, કહેતી વખતે તેને જરા પણ સંકોચ ન થયો તેનું કારણ તેના ઉપર કામના ઉન્માદની છાયા ફેલાઈ ગઈ હતી. આથી કૃતાકૃત્યના ભાનનો વિવેક તે ચુકી

भोगाय–" महात्मन् ! कामज्वरभरेण संतप्तमिदं मदङ्गमधुना, दयस्व मम ताप शान्त्यै " इत्यादिविविधप्रार्थनावचनैर्विविधकामचेष्टाभिश्च सा मुनिं चारित्राच्चालयितुं प्रवृत्ता । तदा मुनिश्चिन्तयति—

गणिकास्त्रियो हि खलु नाम्नाऽबलाः१, कार्येण सबलाः२, प्रकृतिविषमाः ३, कपटप्रेमगिरिनद्यः ४, अपराधसहस्रगृहाः ५, प्रभवः (उत्पत्तिस्थानं) शोकस्य ६,

---

प्रकार सुन्दर मालूम पड़ता है उसका मुखकमल भी केशपंक्ति से विराजित होंने से ठीक ऐसा ही सुन्दर मालूम पड़ता था। मुख की कपोलपाली लावण्य के प्रकर्ष से चमक रही थी। ललाई को लिये हुए थी। काम के आवेश से यह क्षण२ में जंभाई लेती और क्षण२ में आलस्य मोड़ती हुई बोली–महात्मन्! मेरा यह शरीर इस समय कामज्वर से संतप्त हो रहा है। अतः दया करो और इस कमज्वर को शान्त करो। इत्यादि विविध प्रार्थना के वचनों एवं अनेकविध काम की चेष्टाओं से उसने मुनि को उनके पवित्र चारित्र से चलायमान करने के लिये कोशिश की, परन्तु मुनिराज ने उस समय भी यही विचार किया कि—

ये वेश्या स्त्रियां केवल नाम से ही अबला हैं कार्यसे नहीं१। कार्य में तो ये बड़ी भारी सबल हैं२। प्रकृति से ये विषम होती हैं३। कपट प्रेम की ये पहाड़ी नदियां है जो शीघ्र ही शुष्क हो जाती हैं ४। हजारों अपराधों की ये स्थान हैं ५। शोक की उत्पत्ति का ये स्थानभूत हैं ६।

ગઈ હતી. ભમરાથી ગુંજતું કમળ જે રીતે સુંદર દેખાય છે તેવી રીતે એનું મુખ કમળ પણ કેશ પંક્તિથી વિરાજીત હોવાથી એવું જ સુંદર દેખાતું હતું. તેના મોઢા ઉપરની લાલીમા લાવણ્યથી ચમકી રહેલ હતી. કામના આવેશથી એ ક્ષણ ક્ષણમાં અટકતી અને આળસ મરડતી બોલી. મહાત્મન્! હું આ સમયે કામજ્વરથી પીડાઈ રહી છું આથી દયા કરી આ કામજ્વરને શાંત કરો. ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રાર્થના વચનોથી તેમજ અનેકવિધ કામચેષ્ટાથી તેણે મુનિને તેના પવિત્ર ચારિત્રથી ચલાયમાન કરવાની કોશિષ કરી. આ સમયે મુનિરાજે એ વિચાર કર્યો કે,—

આ વેશ્યા સ્ત્રીઓ કેવળ નામથી જ અબળા છે, કાર્યથી નહીં ૧. કાર્યમાં તો એ ઘણી ભારે સબળ છે ૨. પ્રકૃતિથી એ વિષમ હોય છે ૩. કપટ પ્રેમની એ પહાડની નદીઓ જેવી છે, જે વહેલી સુકાઈ જાય છે ૪. હજારો અપરાધોનું એ સ્થાન છે ૫. શોકની ઉત્પત્તિને જગાવનાર છે ૬. બળનો વિનાશ કરનાર

विनाशो बलस्य, (बलहारकत्वात्) ७, सूना (वधस्थानं) पुरुषाणाम् ८, नाशो लज्जायाः–(लज्जारहितत्वात्, अस्याः संगे पुरुषस्य लज्जानाशाच्च) ९, मूलमविनयस्य १०, गृहं मायानाम् ११, खनिर्वैरस्य १२, भेदो मर्यादानाम्, (संयममर्यादाया विनाशहेतुत्वात्) १३, आश्रयो रागस्य, (आश्रयः स्थानं) १४, गृहं दुश्चरित्राणाम् १५, स्खलनाः ज्ञानस्य १६, विध्वंसनं ब्रह्मचर्यस्य १७, विघ्नो धर्मस्य १८, अरिः साधूनाम् (मोक्षमार्गसाधकानां चारित्रप्राणविनाशकत्वात्)१९ दूषणं ब्रह्मचारिणाम् २०, कारणं कर्मरजसः २१, अर्गला मोक्षमार्गस्य २२, भवनं दुर्गुणस्य २३, मत्तगजवन्मदनपरवशाः २४, व्याघ्रीवद् दुष्टहृदयाः २५ तृणच्छन्नकूपवद् अप्रकाशान्तःकरणाः २६, कारीषाग्निवदन्तर्दहनशीलाः २७, अन्तर्दुष्टव्र-

बल को विनाश करने वाली हैं ७। पुरुषों के मन की हत्या करने के लिये ये वधस्थान हैं ८। लज्जा की विनाशक हैं ९। अविनय की ये मूल कारण हैं १०। माया का तो यहां खजाना ही भरा रहता है ११। वैर विरोध आदि जितने भी अनर्थ दुनियां में होते हैं उन सब में ये प्रधान रहा करती हैं अतः ये उनकी खान हैं १२। संयममर्यादा का भंग करने वाली हैं १३। राग का ये स्थान हैं १४। दुश्चरित्रों की तो ये पेटी हैं १५। ज्ञान की स्खलना करनेवाली हैं १६। ब्रह्मचर्य की आंखें कैसे फोडी जाती हैं इस बात में ये बड़ी होशियार होती हैं १७। धर्म की विघ्नभूत है १८। साधुओं के लिये शत्रुसमान हैं १९। ब्रह्मचारियों के लिये दूषणरूप है २०। कर्मरज की कारण २१, एवं मुक्तिमार्ग की ये आर्गला हैं २२। ये दुर्गुणों के भवन हैं २३। मत्तगजराज के समान हैं २४। व्याघ्री के समान दुष्टहृदयवाली हैं २५। तृण से ढके हुए कूप के समान हैं २६। करीषाग्नि के समान अन्तर्दहन-

છે ૭. પુરૂષોના મનની હત્યા કરનાર એ વધસ્થાન છે ૮. લજ્જાનો નાશ કરનાર છે ૯, અવિનયનું એ મૂળ છે ૧૦. માયાનો તો એ ખજાનો છે ૧૧. વૈર વિરોધ આદિ જેટલા અનર્થ દુનિયામાં છે તે સઘળા અનર્થોનું ઉદ્‌ગમ સ્થાન છે ૧૨. આથી તે એ અનર્થોની ખાણ છે, સંયમમર્યાદાનો ભંગ કરનાર છે ૧૩. રાગનું એ સ્થાન છે ૧૪. દુશ્ચરિત્રોની તો એ પેટી છે ૧૫. જ્ઞાનનો નાશ કરનાર છે ૧૬. બ્રહ્મચર્યની આંખ ફોડનારી છે ૧૭. એ મહા ચપળ હોય છે, ધર્મમાં વિઘ્ન કરાવનારી છે. ૧૮. સાધુઓ માટે શત્રુ સમાન છે ૧૯. બ્રહ્મચારિઓ માટે કલંક છે ૨૦. કર્મરજનું કારણ છે ૨૧. મુકિત માર્ગમાં અર્ગલા છે ૨૨. દુર્ગુણોની ખાણ છે ૨૩. મત્ત ગજરાજ સમાન છે ૨૪. વાઘણ જેવી દયા વગરની છે ૨૫. ઘાસથી ઢંકાયેલા કુવા જેવી છે ૨૬. છુપા-

भोगाय–"महात्मन्! कामज्वरभरेण संतप्तमिदं मदङ्गमधुना, दयस्व मम ताप शान्त्यै" इत्यादिविविधप्रार्थनावचनैर्विविधकामचेष्टाभिश्च सा मुनिं चारित्राच्चालयितुं प्रवृत्ता। तदा मुनिश्चिन्तयति–

गणिकास्त्रियो हि खलु नाम्नाऽबलाः१, कार्येण सबलाः२, प्रकृतिविषमाः ३, कपटप्रेमगिरिनद्यः ४, अपराधसहस्रगृहाः ५, प्रभवः (उत्पत्तिस्थानं) शोकस्य ६,

---

प्रकार सुन्दर मालूम पड़ता है उसका मुखकमल भी केशपंक्ति से विराजित होने से ठीक ऐसा ही सुन्दर मालूम पड़ता था। मुख की कपोलपाली लावण्य के प्रकर्ष से चमक रही थी। ललाई को लिये हुए थी। काम के आवेश से यह क्षण२ में जंभाई लेती और क्षण२ में आलस्य मोड़ती हुई बोली-महात्मन्! मेरा यह शरीर इस समय कामज्वर से संतप्त हो रहा है। अतः दया करो और इस कमज्वर को शान्त करो। इत्यादि विविध प्रार्थना के वचनों एवं अनेकविध काम की चेष्टाओं से उसने मुनि को उनके पवित्र चारित्र से चलायमान करने के लिये कोशिश की, परन्तु मुनिराज ने उस समय भी यही विचार किया कि–

ये वेश्या स्त्रियां केवल नाम से ही अबला हैं कार्यसे नहीं१। कार्य में तो ये बड़ी भारी सबल हैं२। प्रकृति से ये विषम होती हैं३। कपट प्रेम की ये पहाड़ी नदियां है जो शीघ्र ही शुष्क हो जाती हैं ४। हजारों अपराधों की ये स्थान हैं ५। शोक की उत्पत्ति का ये स्थानभूत हैं ६।

ગઈ હતી. ભમરાથી ગુંજતું કમળ જે રીતે સુંદર દેખાય છે તેવી રીતે એનું મુખ કમળ પણ કેશ પંક્તિથી વિરાજીત હોવાથી એવું જ સુંદર દેખાતું હતું. તેના મોઢા ઉપરની લાલીમા લાવણ્યથી ચમકી રહેલ હતી. કામના આવેશથી એ ક્ષણ ક્ષણમાં અટકતી અને આળસ મરડતી બોલી. મહાત્મન્! હું આ સમયે કામજ્વરથી પીડાઈ રહી છું આથી દયા કરી આ કામજ્વરને શાંત કરો. ઈત્યાદિ વિવિધ પ્રાર્થના વચનોથી તેમજ અનેકવિધ કામચેષ્ટાથી તેણે મુનિને તેના પવિત્ર ચારિત્રથી ચલાયમાન કરવાની કોશિષ કરી. આ સમયે મુનિરાજે એ વિચાર કર્યો કે,—

આ વેશ્યા સ્ત્રીઓ કેવળ નામથીજ અબળા છે, કાર્યથી નહીં ૧. કાર્યમાં તો એ ઘણી ભારે સબળ છે ૨. પ્રકૃતિથી એ વિષમ હોય છે ૩. કપટ પ્રેમની એ પહાડની નદીઓ જેવી છે, જે વહેલી સુકાઈ જાય છે ૪. હજારો અપરાધોનું એ સ્થાન છે ૫. શોકની ઉત્પત્તિને જગાવનાર છે ૬, બળનો વિનાશ કરનાર

४७, परदोषप्रकाशिकाः ४८, अरज्जुकाः पाशाः (रज्जुकं विना बन्धनरूपाः) ४९, कृतपापपश्चात्तापवर्जिताः ५०, अकार्यप्रवृत्तिशीलाः ५१, अनामका व्याधयः ५२, अरूपा उपसर्गाः (अनुकूलोपसर्गभूताः) ५३, चित्तविक्षेपकारिकाः ५४, अनभ्रका विद्युतः ५४, समुद्रवेगाः, (केनापि निरोद्धुमशक्यत्वात् ५६। उक्तञ्च—

न तथाऽस्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः।
योपित्संगाद् यथा पुंसो यथा स्त्रीसंगिसंगतः॥ १॥
पदाऽपि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवीमपि।
स्पृशन् करीव वध्येत करिण्या अङ्गसंगतः॥ २॥

के दोषों को प्रकाशित करने वाली हैं ४८। ये विना दोरी के पाशतुल्य हैं ४९। किये हुए पापों के पश्चात्ताप से वर्जित ५०, एवं अकार्य में प्रवृत्ति करने वाली होती हैं ५१। विना नाम की ये व्याधियां हैं ५२। विना आकृति के उपसर्ग समान हैं ५३। चित्तको विक्षेप करने वाली हैं ५४। विना बादलों की ये विद्युत् हैं ५५। किसी से भी इनका वेग रोका नहीं जा सकता, इसलिये ये समुद्र के वेग जैसी हैं ५६। कहा भी है—

न तथाऽस्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसंगतः।
योपित्संगाद् तथा पुंसो, यथा स्त्रीसंगिसंगतः॥ १॥
पदाऽपि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवीमपि।
स्पृशन् करीव वध्येत, करिण्या अंगसंगतः॥ २॥

अर्थात्–पुरुष को स्त्री के संग से तथा विषयविलासी के संग से जिस प्रकार का मोह और बन्ध होता है उस प्रकार का मोह और

સ્વજનમાં તેમજ મિત્રોમાં છેદ ભેદ કરાવનારી છે ૪૭, બીજાના દોષોને પ્રકાશીત કરવાવાળી છે ૪૮, દોરી વગરના ફાંસલા જેવી છે ૪૯, કરેલા પાપોના પશ્ચાત્તાપથી દૂર રહેનારી છે ૫૦, અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે ૫૧, નામ વગરનો એ રોગ છે ૫૨, આકૃતિ વગરનો ઉપસર્ગ છે ૫૩, ચિત્તને વ્યગ્ર બનાવનાર છે ૫૪, વાદળ વગરની વિજળી જેવી છે, કોઈથી તેનો વેગ રોકી શકાતો નથી આ કારણે તે સમુદ્રના વેગ જેવી છે. કહ્યું છે કે—

न तथाऽस्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्य प्रसंगतः।
योपित्संगाद् तथा पुंसो, यथा स्त्री संगिसंगतः॥ १॥
पदाऽपि युवतिं भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवी मपि।
स्पृशन् करीव वध्येत, करिण्या अंग संगतः॥ २॥

પુરૂષને સ્ત્રિના સંગથી તેમજ વિષય વિલાસીના સંગથી જે પ્રકારનો મોહ અને બંધ થાય છે, તે પ્રકારનો મોહ અને બંધ બીજાથી થતો નથી. આ

णवत्कुथितहृदयाः२८, सन्ध्याभ्ररागवन्मुहूर्तरागाः२९, समुद्रवीचिवच्चलस्वभावाः३०, कृष्णसर्पवन्निरनुकम्पाः ३१, सलिलवन्निम्नगामिन्यः ३२, कृपणवदुत्तानहस्ताः ३३, नरकवत् त्रासोत्पादिकाः ३४, दुष्टाश्ववद् दुर्दमाः ३५, बालवत् क्षणरुष्टतुष्टाः ३६, अन्धकारवद् दुष्प्रवेशाः ३७, विषवल्लीवद् अनाश्रयणीयाः ३८, किंपाकफलतुल्यमुखमधुराः ३९, राक्षसीवद् अकालचारिण्यः ४०, दुरुपचाराः४१, अगम्भीराः ४२, अविश्वसनीयाः ४३, अरतिकराः ४४, रूपसौभाग्यमदमत्ताः–(रूपं–सुन्दराकृतिः, सौभाग्यं–स्वकीर्तिश्रवणादिरूपं, मदो–मन्मथजगर्वः, तैर्मत्ताः) ४५, भुजगगतिवत् कुटिलहृदयाः ४६, कुलस्वजनमित्रभेदनकारिकाः

शील हैं २७। भीतर के घाव की तरह कुथित हृदयवाली हैं २८। संध्यारागसमान हैं २९। समुद्र की तरङ्ग के समान चंचल स्वभाववाली हैं ३०। कृष्णसर्प के समान भयंकर हैं ३१। जल के समान नीचे की ओर जाने वाली हैं ३२। कृपण की तरह उत्तान हाथोंवाली अर्थात् हर समय 'लाव–लाव' करने वाली है ३३। नरक के तुल्य कष्ट देनेवाली हैं ३४। दुष्ट घोडे की तरह दुर्दम हैं ३५। बालक के समान क्षण२ में रुष्ट एवं तुष्ट होनेवाली हैं ३६। अन्धकार की तरह दुष्प्रविश्य हैं ३७। विषवल्ली की तरह आश्रय लेने योग्य नहीं हैं ३८। किंपाक फल की तरह आदि में मधुर हैं ३९। राक्षसी की तरह अकाल में चलने वाली हैं ४०। दुरुपचार ४१, अगंभीर ४२, अविश्वसनीय ४३, और अरतिकर हैं ४४। रूप, सौभाग्य तथा मद से सदा उन्मत्त हैं ४५। सर्प की गति के समान कुटिल मनवाली हैं ४६। कुल में, स्वजन में, एवं मित्रों में छेद–भेद करने वाली हैं ४७। दूसरों

યેલા છાણના અગ્નિ માફક બાળવાવાળી છે ૨૭. અંદરના ઘાના જેવી દુર્ગંધીમાં કુથિત જેવા હૃદયવાળી છે ૨૮. સંધ્યાના રંગ જેવી છે ૨૯. સમુદ્રના તરંગોની માફક ચંચલ સ્વભાવવાળી છે ૩૦. કાળા સર્પ જેવી ભયંકર છે ૩૧. જળની માફક નીચે જનારી છે ૩૨. કૃપણની માફક ઉત્તાન હાથવાળી અર્થાત્ હર સમય લાવ લાવ કરવાવાળી છે ૩૩. નરકના જેવાં દુઃખો દેનારી છે ૩૪. દુષ્ટ ઘોડાના જેવી દુર્દમ છે ૩૫ બાળકની માફક ઘડીમાં રીસાનાર અને ઘડીમાં હસનાર છે ૩૬. અંધકારના જેવી બીહામણી છે ૩૭. વિષવેલના જેવી આશ્રય લેવાય તેવી નથી ૩૮ કિંપાક ફળની માફક શરૂમાં મધુર છે ૩૯. રાક્ષસીની માફક અકાળમાં ચાલવાવાળી છે ૪૦, દુરૂપચાર છે ૪૧, અગંભીર છે ૪૨, અવિશ્વસનીય છે ૪૩, અરતિકર છે ૪૪, રૂપ, સૌભાગ્ય તથા મદથી સદા ઉન્મત્ત છે ૪૫, સર્પની ગતી સમાન કુટિલ મનવાળી છે ૪

भगिनि! इदमब्रह्मचर्यं महापुरुषैरनाचरितं, जन्मजरामरणदायकं कातरपुरुषसेवितं प्रमादबहुलं तपःसंयमविघ्नभूतमधर्मद्वारम्, पङ्कपनकपाशजालतुल्यम्। अस्य खलु अब्रह्मचर्यस्य फलविपाकोनरकनिगोदाद्यनन्तदुःखरूपो महादारुणः, पल्योपमसागरोपमकालेनाप्यमुच्यमानाऽशातवेदनारूपः, तस्माद् विरम्यतामस्मात्पापाचरणात्,

---

फिर अपनी अमृततुल्य वाणी से समझाना प्रारंभ किया। कहा-हे देवानुप्रिये! तुम क्या करने के लिये उद्यत हो रही हो। तुम्हें क्या मालूम नहीं है कि कुशीलसेवन का मार्ग महापुरुषों से अनाचरित है। इस में ऐसा कोई भी लाभ नहीं है जो आत्मा को हितकारक हो। इस से जन्म जरा एवं मरण व कष्टों को भोगने के सिवाय कुछ नहीं मिलता है। ब्रह्मचर्य में जो कायर हैं वे ही इसमें आनंद मानते हैं। ये विषयभोग प्रमादबहुल एवं तप तथा संयम के पालन में प्रबल अन्तरायस्वरूप हैं। अधर्म के प्रधान मार्ग हैं। यह कुशीलसेवन पंक-कीचड, पनक-काई तथा जाल के समान है। अर्थात् इसमें मनुष्य गड़ जाता है, फिसल जाता है, और बंध जाता है। इस अब्रह्मचर्य सेवन का फल जीवों को नरक निगोद के अनंत दारुण दुःखों के भोगने के रूप में प्राप्त होता है।

इसके सेवन के फलस्वरूप अशातवेदनाएँ पल्योपम सागरोपम तक भोगनी पडती हैं, इस लिये इस पापाचरण से विरक्त होने में ही

આરંભ કર્યો, અને કહ્યું! હે દેવાનુપ્રિયે! તું શું કરવા માટે પ્રવૃત્ત બની છે? તને શું ખબર નથી કે, કુશીલ સેવનનો માર્ગ મહાપુરૂષે આચરવા યોગ્ય નથી. તેમાં કોઈ એવો લાભ નથી જે આત્માને હિતકારક હોય, એનાથી જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવવા સીવાય બીજું કાંઈ મળતું નથી. બ્રહ્મચર્યમાં જે કાયર હોય છે તેજ આમાં આનંદ માને છે. આ વિષયભોગ પ્રમાદ તપ તથા સંયમના પાલનમાં પ્રબળ અંતરાય સ્વરૂપ છે. અધર્મનો પ્રધાન માર્ગ છે, આ કુશીલ સેવન કિચડ, ખાઈ, તથા જાળ સમાન છે. અર્થાત્-મનુષ્ય તેમાં ગબડી જાય છે, ફસાઈ જાય છે, બંધાઈ જાય છે. આ અબ્રહ્મચર્ય સેવનનું ફળ જીવોને નરક નિગોદના અનંત દારૂણ દુઃખોને ભોગવવાના રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આના સેવનના ફળ સ્વરૂપ આશાતવેદનાઓ પલ્યોપમ સાગરોપમ સુધી ભોગવવી પડે છે. માટે આ પાપાચરણથી વિરકત થવામાં જ

तथैव पुरुषसंगः साध्वीनामपि । उक्तञ्च—

घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद् घृतं च वह्निं च, नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥ १ ॥

इत्येवं विचिन्त्यासौ सुधाधारासारया प्रवचनसारया गिरा तां प्रतिबोधयति।

बन्ध दूसरे से नहीं होता है ॥ १ ॥ इसलिये मुनि को चाहिये की वह काष्ट की पुतली को भी पैर से भी स्पर्श न करे, अगर स्पर्श करे तो जिस प्रकार हथनी के अंगस्पर्श से हाथी बन्ध जाता है उसी प्रकार मुनि भी कामराग में बंध जाता है ॥ २ ॥

इसी प्रकार साध्वियों के लिये भी पुरुषों का संग वर्जनीय है। क्यों कि–पुरुष का संग साध्वी के ब्रह्मचर्य के नाश में असाधारण हेतु है। कहा भी है—

" घृतकुम्भसमा नारी, तप्ताङ्गारसमः पुमान् ॥
तस्माद् घृतं च वह्निं च, नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥ १ ॥

अर्थात्—स्त्री घी के भरे हुए घडे के समान है और पुरुष प्रज्वलित अङ्गार के समान है। इसलिये विद्वान् को चाहिये कि घृत और अग्नि को एक जगह नहीं रक्खे।

इस प्रकार उन लावण्यपूर मुनिराज ने विचार किया। विचार करने के पश्चात् काम से अति विह्वल बनी हुई उस वेश्या को उन्हों ने

માટે મુનિઓએ લાકડાની પુતળીનો પગથી પણ સ્પર્શ ન કરવો જોઈએ. કારણ કે, સ્પર્શ કરવાથી જેમ હાથી હાથણીના અંગસ્પર્શથી બંધાઈ જાય છે, એજ રીતે મુનિ પણ કામ રાગમાં બંધાઈ જાય છે.

કહ્યું છે કે—આ પ્રકારે સાધ્વિઓને માટે પણ પુરૂષોનો સંગ તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે પુરૂષનોસંગ સાધ્વિને બ્રહ્મચર્યના નાશમાં અસાધારણ હેતું છે કહ્યું પણ છે—

धृतकुम्भसमा नारी, तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद् धृतंच वह्नींच नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥ १ ॥

સ્ત્રિ ઘીના ભરેલા ઘડા સમાન છે અને પુરૂષ પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમાન છે, માટે વિદ્વાને જાણવું જોઈએ કે ઘી અને અગ્નિને એક સ્થળે ન રાખે.

આ પ્રકારે તે લાવણ્યપૂર મુનિરાજે વિચાર કર્યો વિચાર કરીને પછીથી કામવિહ્વળ બનેલી તે વેશ્યાને પોતાની અમૃતતુલ્ય વાણીથી સમજાવવાનો

टीका—'एग' इत्यादि।

लाढः=अयं देशीयः शब्दः, लाढः=प्रासुकैषणीयाहारेणात्मनिर्वाहको मुनिः परीषहान्=क्षुत्पिपासादीन् अभिभूय=विजित्य, ग्रामे=अल्पजननिवासस्थाने, वा=अथवा नगरे=प्राकारवेष्टितेऽपि, वा=अथवा निगमे=वणिग्जनस्थाने, वा=अथवा राजधान्याम्=राजस्थाने, उपलक्षणमेतत् तेन मडम्बादिषु वा, एषु ग्रामादिषु यत्र कुत्रापि स्थाने, एकः=रागद्वेषरहितः, यद्वा-योग्यसहायस्यालाभे एकः=एकाकी, चरेदेव=अप्रतिबद्धविहारेण चर्यां कुर्यादेव।

मुनि का एक जगह रहतेर अरति आदि प्रसंग प्राप्त हो सकता है इसलिये उसे ग्रामानुग्रामविहाररूप चर्या करनी चाहिये। इस प्रकार चर्याके करने से ही नौवें चर्यापरीषह पर विजय पाई जाती है, इसी बात को इस गाथा द्वारा सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं-'एग एव चरे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-(लाढे-लाढः) 'लाढ' यह देशीय शब्द है। 'प्रासुक एषणीय आहार से अपना निर्वाह करने वाला मुनि' ऐसा इसका अर्थ है, अतः ऐसा मुनि (परीसहे-परीषहान्) क्षुत्पिपासा आदि परीषहों को (अभिभूय-अभिभूय) जीतकर (गामे वा नगरे वावि निगमे वा राय-हाणिए-ग्रामे वा नगरे वाऽपि निगमे वा राजधान्याम्) थोड़े जनों का जिसमें निवास है ऐसे ग्राम में, अथवा प्राकार से जो वेष्टित है ऐसे नगर में, अथवा व्यापारी जनोंके स्थानभूत ऐसे निगम में, अथवा राजा का जहां रहना हो रहा है ऐसी राजधानी में, उपलक्षण से मडंब आदि

મુનિને એક જગ્યાએ રહેવાથી અરતિ વગેરેના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી તેણે એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર રૂપી ચર્યા કરવી જોઈએ આ પ્રકારની ચર્યાને કરવાથી જ નવમા ચર્યાપરીષહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે આ વાતને સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે–एग एव चरे–ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–लाढे–लाढः "લાઢ" એ દેશીય શબ્દ છે. 'પ્રાસુક એષણીય આહારથી પોતાનો નિર્વાહ કરવાવાળા મુનિ' એવો આનો અર્થ છે, એટલે આવા મુનિ परीसहे–परीषहान् ક્ષુત્પિપાસા આદિ પરીષહોને अभिभूय–अभिभूय જીતીને गामे वा नगरे वावि निगमेवा रायहाणिए–ग्रामे वा नगरे वाऽपि निगमे वा राजधान्याम् થોડા માણસો જેમાં રહેતા હોય તેવા ગામમાં, અથવા કોટથી ઘેરાયેલ હોય તેવા નગરમાં, અથવા વેપારી જનોનો જેમાં વાસ હોય તેવા નિગમમાં, અથવા રાજા જ્યાં રહેતો હોય તેવી રાજધાનીમાં, ઉપલક્ષણથી મડંબ આદિ સ્થાનોમાં આવા

एवं मुनिवचनं श्रुत्वा सा वेश्या हतमनोरथा जाता, तदनन्तरमसौ कोपा-वेशेन यष्टिमुष्ट्यादिभिर्मर्मणि गाढमहारं कृतवती। तदाऽसौ मुनिर्निर्गमनोपायमन-वलोक्य ब्रह्मचर्यं परिरक्षयन् चातुज्ज्वलवेदनां शुभाध्यवसायेन सहमानः क्षपक-श्रेणिमारूढोऽन्तर्मुहूर्ते नैव माप्तकेवलज्ञानः कालं कृत्वा मोक्षं माप्तवान्। एवमन्यैरपि मुनिभिः स्त्रीपरीषहः सोढव्यः॥ १७॥

एकत्र स्थितस्य मुनेररत्यादिमसङ्गः स्यात्, अतो ग्रामानुग्रामविहाररूपा चर्या कार्येति चर्याकरणेनैव चर्यापरीषहः सोढव्य इत्याह—

मूलम्—एँग एँव चरे लाढे, अभिभूय परीसहे।
गाँमे वाँ नगरे वावि, निगमे वां रायहाणिए॥१८॥

छाया—एक एव चरेत् लाढः, अभिभूय परीषहान्।
ग्रामे वा नगरे वाऽपि, निगमे वा राजधान्याम्॥ १८॥

तेरा कल्याण है। इस प्रकार मुनि के वचनों को सुनकर वेश्या बड़ी लज्जित हुई। कोप के आवेश में आकर वह मुनिराज पर घोर उपसर्ग करने लगी। उन मुनि को यष्टि एवं मुष्टि आदि के प्रहारों से मर्म स्थलों में आघात पहुँचाया। मुनि महाराज ने वहां से निकलना चाहा परन्तु निकलने के जितने भी दरवाजे थे वे सब पहिले से ही बंद किये जा चुके थे, अतः वहां से निकलने का जब उन्हें कोई उपाय नहीं सूझा तो अपने ब्रह्मचर्य की रक्षा में शुभाध्यवसाय से जीवन को समर्पित करते हुए उन्हों ने क्षपकश्रेणिपर आरोहण किया और अन्तर्मुहूर्त में केवल ज्ञान की प्राप्ति कर मुक्ति का लाभ कर लिया। इसी प्रकार अन्यमुनिजनों को भी इस स्त्रीपरीषह को जीतना चाहिये॥ १७॥

તારૂં કલ્યાણ છે. આ પ્રકારનાં મુનિનાં વચનોને સાંભળી વેશ્યા ખૂબ લજવાઈ ગઈ અને કોપના આવેશમાં આવીને તે મુનિરાજને ઘોર ઉપસર્ગ આપવા લાગી. મુનિના મર્મસ્થાનોમાં મુઠીઓથી અને પગની લાતોથી આઘાત પહોંચાડયો. મુનિરાજે ત્યાંથી નીકળવા ચાહ્યું પરંતુ નીકળવાના જેટલા રસ્તા હતા તે પહેલેથી જ બંધ કરી દેવામાં આવ્યા હતા. આથી એ સ્થળેથી નીકળવાનો કોઈ પણ માર્ગ ન સુઝ્યો ત્યારે પોતાના બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે તેમણે શુભ અધ્ય વસાયથી જીવનનું સમર્પણ કરીને ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કર્યું અને અંત મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી મુક્તિનો લાભ લીધો. આ રીતે અન્ય મુનિ-જનોએ પણ સ્ત્રી પરીષહને જીતવો જોઈએ. ॥ ૧૭ ॥

टीका—'एग' इत्यादि।

लाढः=अयं देशीयः शब्दः, लाढः=प्रासुकैषणीयाहारेणात्मनिर्वाहको मुनिः परीषहान्=क्षुत्पिपासादीन् अभिभूय=विजित्य, ग्रामे=अल्पजननिवासस्थाने, वा=अथवा नगरे=प्राकारवेष्टितेऽपि, वा=अथवा निगमे=वणिग्जनस्थाने, वा=अथवा राजधान्याम्=राजस्थाने, उपलक्षणमेतत् तेन मडम्बादिषु वा, एषु ग्रामादिषु यत्र कुत्रापि स्थाने, एकः=रागद्वेषरहितः, यद्वा-योग्यसहायस्यालाभे एकः=एकाकी, चरेदेव=अप्रतिबद्धविहारेण चर्यां कुर्यादेव।

मुनि का एक जगह रहतेर अरति आदि प्रसंग प्राप्त हो सकता है इसलिये उसे ग्रामानुग्रामविहाररूप चर्या करनी चाहिये। इस प्रकार चर्याके करने से ही नौवें चर्यापरीषह पर विजय पाई जाती है, इसी बात को इस गाथा द्वारा सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं-'एग एव चरे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-(लाढे-लाढः) 'लाढ' यह देशीय शब्द है। 'प्रासुक एषणीय आहार से अपना निर्वाह करने वाला मुनि' ऐसा इसका अर्थ है, अतः ऐसा मुनि (परीसहे-परीषहान्) क्षुत्पिपासा आदि परीषहों को (अभिभूय-अभिभूय) जीतकर (गामे वा नगरे वावि निगमे वा रायहाणिए-ग्रामे वा नगरे वाऽपि निगमे वा राजधान्याम्) थोड़े जनों का जिसमें निवास है ऐसे ग्राम में, अथवा प्राकार से जो वेष्टित है ऐसे नगर में, अथवा व्यापारी जनोंके स्थानभूत ऐसे निगम में, अथवा राजा का जहां रहना हो रहा है ऐसी राजधानी में, उपलक्षण से मडंब आदि

મુનિને એક જગ્યાએ રહેવાથી અરતિ વગેરેના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી તેણે એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર રૂપી ચર્યા કરવી જોઈએ આ પ્રકારની ચર્યાને કરવાથી જ નવમા ચર્યાપરીષહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે આ વાતને સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે-एग एव चरे-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-लाढे-लाढः "લાઢ" એ દેશીય શબ્દ છે. 'પ્રાસુક એષણીય આહારથી પોતાનો નિર્વાહ કરવાવાળા મુનિ' એવો આનો અર્થ છે, એટલે આવા મુનિ परीसहे-परीषहान् ક્ષુત્પિપાસા આદિ પરીષહોને अभिभूय-अभिभूय જીતીને गामे वा नगरे वावि निगमेवा रायहाणिए-ग्रामे वा नगरे वाऽपि निगमे वा राजधान्याम् થોડા માણસો જેમાં રહેતા હોય તેવા ગામમાં, અથવા કોટથી ઘેરાયેલ હોય તેવા નગરમાં, અથવા વેપારી જનોનો જેમાં વાસ હોય તેવા નિગમમાં, અથવા રાજા જ્યાં રહેતો હોય તેવી રાજધાનીમાં, ઉપલક્ષણથી મડંબ આદિ સ્થાનોમાં આવા

तथा चाग्रे वक्ष्यति—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एको वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ १ ॥
(उत्त. ३२ अ. ५ गा.)

छाया—न वा लभेत् निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा।
एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥

उक्तमन्यत्रापि—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥ इति।

स्थानों में जहां कहां भी वह (एग एव चरे-एकाकी एव चरेत्) राग द्वेष से रहित होकर समुदाय के साथ अथवा योग्य सहाय के अभाव में अप्रतिबंध विहार से अकेला ही विचरें। कहा भी है—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो॥
(उत्त० ३२ अ. ५ गा.)

तात्पर्य इसका यह है कि साधु को जब योग्य सहायक (शिष्य आदि) की प्राप्ति न हो तो वह निष्पाप होकर, तथा इच्छाओं को जीतता हुवा अकेला भी विहार करे। अन्यत्र भी यही बात कही है—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥

કોઈ પણ સ્થળે તે एग एव चरे-एकाकी एव चरेत् રાગ દ્વેષથી રહિત બની સમુદાયની સાથે અથવા યોગ્ય સહાયના અભાવમાં અપ્રતિબંધ વિહારથી એકલા જ વિચરે કહ્યું છે—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ उ. ३२. अ. ५.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, સાધુને જ્યારે યોગ્ય સહાયક શિષ્ય આદિની પ્રાપ્તિ ન હોય તો તે નિષ્પાપ બનીને ઈચ્છાઓને જીતીને એકલા પણ વિહાર કરે. અન્યત્ર પણ આજ વાત કહેલ છે—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ॥

अयं भावः—यथाकल्पं ग्रामनगरादावनियतवासं कुर्वता मुनिनाऽऽलस्यपरिवर्जनेन तत्र तत्रानासक्त्या च ग्रामानुग्रामविहरणात्मकचर्याकरणादेव चर्यापरीषहः सोढो भवति। यस्तु परिक्षीणजङ्घाबलस्तेन स्थिरवासे कृते भिक्षाचर्यायां कथंचित् स्वयं प्रवृत्त्याऽपि स परीषहः सोढो भवतीति।

ननु–चर्यापरीषहो न भवत्यागन्तुकः, कथं तर्हि स्वयमुदीरितायाश्चर्यायाः परीषहत्वमिति चेत्, उच्यते–कल्पस्यापि कस्यचित् कष्टकारित्वेन सह्यमानत्वात्

यथाकल्प ग्राम नगर आदि में अनियतवास करने वाला अप्रतिबन्ध विहारी मुनि नाना प्रकार के अभिग्रहों से युक्त होकर अकेला अर्थात्–सम्प्रदाय में रहते हुए भी रागद्वेष रहित विचरे ॥१॥

प्रमाद का परिहार करते हुए ग्रामनगरादि में आसक्ति रहित होकर ग्रामानुग्राम विचरणरूप चर्या के करने से ही यह चर्यापरीषह जीता जाता है। जिसका जंघाबल क्षीण हो चुका है उस साधु को भी स्थिरवास करने पर भिक्षाचर्या में कथंचित् स्वयं प्रवृत्ति से यह परीषह सहन किया जाता है। आये हुए कष्ट का नाम परीषह है। चर्या तो आनेवाली नहीं है यह तो स्वयं उदीरित की जाती है अतः चर्या को परीषहरूप कैसे माना जा सकता है? इसका समाधान इस प्रकार है–यद्यपि चर्या साधु का कल्प है तो भी किसी२ कल्प को कष्टकारी होने से वह सहन करना ही पड़ता है। चर्या भी इसी प्रकार है। अतः भगवानने इसको परीषहरूप फरमाया है। अपने कल्प का प्रमाद से

યથાકલ્પ ગ્રામ નગર આદિમાં અનિયતવાસ કરવાવાળા અપ્રતિબંધ–વિહારી મુનિ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોથી યુકત બની એકલા, અર્થાત્–સંપ્રદાયમાં રહેવા છતાં પણ રાગદ્વેષ રહિત વિચરે. પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને ગ્રામ નગર આદિમાં આસકિત રહિત બનીને ગ્રામાનુગ્રામ વિચરવારૂપ ચર્યા કરવાથી જ આ ચર્યા પરીષહ જીતાય છે. જેનું જંઘાબળ ક્ષીણ બની ગયેલ છે એવા સાધુએ પણ સ્થિરવાસ કરવાથી ભિક્ષાચર્યામાં કહેવામાં આવેલ સ્વયં પ્રવૃત્તિથી આ પરીષહ સહન કરવામાં આવે છે. આવેલા દુઃખોને સહન કરવાં તેનું નામ પરીષહ છે. ચર્યા આવતી નથી પરંતુ સ્વયં ઉભી કરવામાં આવે છે. આથી ચર્યાને પરીષહરૂપ કેમ માનવામાં આવે છે? તેનું સમાધાન આ પ્રકારથી છે–કદાચ ચર્યા સાધુનો કલ્પ છે તો પણ કોઈ કોઈ કલ્પ કષ્ટકારી હોવાથી તે સહન કરવાજ પડે છે. ચર્યાનો પણ આજ પ્રકાર છે. માટે ભગવાને તેને પરીષહરૂપ ફરમાવેલ છે. પોતાના કલ્પનું પ્રમાદથી આચરણ ન કરવું તે પરીષહ

तथा चाग्रे वक्ष्यति—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एको वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ १ ॥
(उत्त. ३२ अ. ५ गा.)

छाया—न वा लभेत् निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा।
एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥

उक्तमन्यत्रापि—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥ इति।

स्थानों में जहां कहां भी वह (एग एव चरे–एकाकी एव चरेत्) राग द्वेष से रहित होकर समुदाय के साथ अथवा योग्य सहाय के अभाव में अप्रतिबंध विहार से अकेला ही विचरें। कहा भी है—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥
(उत्त० ३२ अ. ५ गा.)

तात्पर्य इसका यह है कि साधु को जब योग्य सहायक (शिष्य आदि) की प्राप्ति न हो तो वह निष्पाप होकर, तथा इच्छाओं को जीतता हुवा अकेला भी विहार करे। अन्यत्र भी यही बात कही है—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥

કોઈ પણ સ્થળે તે एग एव चरे–एकाकी एव चरेत् રાગ દ્વેષથી રહિત બની સમુદાયની સાથે અથવા યોગ્ય સહાયના અભાવમાં અપ્રતિબંધ વિહારથી એકલા જ વિચરે કહ્યું છે—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ उ. ३२. अ. ५.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, સાધુને જ્યારે યોગ્ય સહાયક શિષ્ય આદિની પ્રાપ્તિ ન હોય તો તે નિષ્પાપ બનીને ઇચ્છાઓને જીતીને એકલા પણ વિહાર કરે. અન્યત્ર પણ આજ વાત કહેલ છે—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ॥

छाया—असमानश्चरेद् भिक्षुः, नैव कुर्यात् परिग्रहम्।
असंसक्तो गृहस्थैः, अनिकेतः परिव्रजेत् ॥ १९ ॥

टीका—'असमाणो' इत्यादि।

भिक्षुः=मुनिः, असमानः=गृहस्थैरन्यतीर्थिकैश्चासदृशः, तत्राश्रयमूर्छारहितत्वेन गृहस्थैरसदृशः, अनियतविहारादिनाऽन्यतीर्थिकैरसदृश इति भावः। यद्वा-मानसहितः समानः, न तथेत्यसमानः, अभिमानवर्जित इत्यर्थः, यद्वा-'असमाणे' इत्यस्य 'असन्निति' छाया, असन्निव-असन्, यत्र विद्यते तत्राप्यविद्यमान इव, अल्पतरकालस्थायित्वेन तत्र तत्र तत्सत्ताया अनियतत्वात्, तत्र तत्र विद्यमानत्वेऽपि तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु ममत्वाभिमानाभावाच्च। इममेवार्थं प्रकटयन्नाह-'नेव कुज्जा' इत्यादि। परिग्रहम्=तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु स्थानेषु द्रव्यभावपरिग्रहं नैव कुर्यात्=न धारयेत्। उक्तञ्च—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कहिंचि कुज्जा" ॥ इति ॥

'असमाणे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-(असमाणे-असमानः) गृहस्थरूप आधार की मूर्च्छा से रहित होने के कारण गृहस्थों के समान नहीं, तथा अनियत विहार आदि द्वारा अन्यतीर्थिकों के समान नहीं, अथवा-असमान-मान से वर्जित, या "असमाणे-असन्"-अल्पतर काल तक ग्राम नगरादिमें रहने वाला होने की वजह से वहां नहीं जैसा ऐसा (भिक्खू-भिक्षुः) मुनि (परिग्गहं-नेव कुज्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात्) उन२ ग्राम एवं उपाश्रयादिकों में द्रव्य एवं भावरूप परिग्रह से नहीं बंधे-उनमें ममत्व भाव न करे। कहा भी है—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंतिभावं न कहिंचि कुज्जा ॥"

असमाणे ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-असमाणे-असमानः ગૃહસ્થરૂપ આધારની મુર્છાથી રહિત હોવાને કારણે ગૃહસ્થોના સમાન નહીં, તથા અનિયતવિહાર આદિ દ્વારા અન્ય તીર્થીઓના સમાન નહીં, અથવા-અસમાન-માનથી વર્જીત, યા असमाणे-असन् અલ્પતર કાળ સુધી ગ્રામ નગર આદિમાં રહેવાવાળા હોવાના કારણે ત્યાં નહીં જેવા એવા भिक्खू-भिक्षुः મુનિ परिग्गहं नेवकुज्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात् જે જે ગામે અને ઉપાશ્રય આદિમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ પરિગ્રહથી ન બંધાય-તેમાં મમત્વભાવ ન રાખે. કહ્યું છે કે—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कहिंचि कुज्जा ॥"

परीषहरूपत्वं भवति, तत्र प्रमादेन स्वकल्पानाचरणमेव परीषहकृतः पराजयः, तस्मात् प्रमादवर्जितेन यथाकल्पचर्याराधनेनैव चर्यापरीषहः सोढो भवतीति ॥१८॥

उक्तमर्थं दृढीकुर्वन्नाह—

मूलम्—असमाणे चरे भिक्खू, नेव कुज्जा परिग्गहं ।
असंसत्तो गिहत्थेहिं, अणिएओ परिव्वए ॥ १९ ॥

आचरण नहीं करना ही परीषहजनित पराजय है। इसलिये प्रमाद वर्जित होकर यथाकल्प चर्या के आराधन से ही चर्यापरीषह सहन किया जाता है। तभी चर्यापरीषहजयी साधु कहलाता है।

भावार्थ—चतुर्मास कल्प को छोडकर मुनि के लिये एकत्र स्थिर रहना जैनशासन की आज्ञा से वाहिर है। कोई खास कारण हो तो मुनि एकत्र वास कर सकता है, अन्यथा नहीं। अतः आत्मकल्याण की भावना से अथवा 'जनता में धर्म का प्रचार होता रहे' इस शुभ अध्यवसाय से मुनि को नगर ग्राम आदि स्थानों में विचरते रहना चाहिये। एक स्थान पर रहने वाले साधु को स्थानजन्य मोह सता देता है, अतः वह चाहे एकाकी रूप में विहार करे चाहे योग्य सहायकों के साथ विहार करे, परन्तु विहार अवश्य करे। विहार में सदा अपने संयम की पूरी दृढता रक्खे। क्षुत्पिपासा आदि परीषह सतावें तौ भी उनकी परवाह न करे। इसका नाम चर्यापरीषहजय है॥ १८॥

જનિત પરાજય છે માટે પ્રમાદથી દૂર રહીને યથાકલ્પ ચર્યાના આરાધનાથી જ ચર્યાપરીષહ સહન કરી શકાય છે. એજ ચર્યાપરીષહ જીતેલ સાધુ કહેવાય છે.

ભાવાર્થઃ—ચતુર્માસ કલ્પને છોડીને મુનિ માટે એક સ્થળે સ્થિર રહેવું જૈનશાસનની આજ્ઞાથી બહાર છે. કોઈ ખાસ કારણ હોય તો મુનિ એક સ્થળે વાસ કરી શકે છે, તે સીવાય નહીં. આથી આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી અથવા 'જનતામાં ધર્મનો પ્રચાર થતો રહે એવા શુભ આશયથી મુનિએ નગર ગ્રામ આદિ સ્થાનોમાં વિચરતા રહેવું જોઈએ. એક સ્થાન ઉપર રહેવાવાળા સાધુને સ્થાનજન્ય મોહ સતાવે છે. આથી ભલે તે એકાકી રૂપમાં વિહાર કરે અગર યોગ્ય સહાયકોની સાથે વિહાર કરે, પરંતુ વિહાર અવશ્ય કરે. વિહારમાં પોતાના સંયમની સદા પૂરી દ્રઢતા રાખે, ક્ષુત્પિપાસા આદિ પરીષહ સતાવે તો પણ તેની પરવા ન કરે. આનું નામ ચર્યાપરીષહનો વિજય છે. ॥

छाया—असमानश्चरेद् भिक्षुः, नैव कुर्यात् परिग्रहम्।
असंसक्तो गृहस्थैः, अनिकेतः परिव्रजेत् ॥ १९ ॥

टीका—'असमाणो' इत्यादि।

भिक्षुः=मुनिः, असमानः=गृहस्थैरन्यतीर्थिकैश्चासदृशः, तत्राश्रयमूर्छारहितत्वेन गृहस्थैरसदृशः, अनियतविहारादिनाऽन्यतीर्थिकैरसदृश इति भावः। यद्वा-मानसहितः समानः, न तथेत्यसमानः, अभिमानवर्जित इत्यर्थः, यद्वा-'असमाणे' इत्यस्य 'असन्निति' छाया, असन्निव-असन्, यत्र विद्यते तत्राप्यविद्यमान इव, अल्पतरकालस्थायित्वेन तत्र तत्र तत्सत्ताया अनियतत्वात्, तत्र तत्र विद्यमानत्वेऽपि तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु ममत्वाभिमानाभावाच्च। इममेवार्थं प्रकटयन्नाह-'नेव कुज्जा' इत्यादि। परिग्रहम्=तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु स्थानेषु द्रव्यभावपरिग्रहं नैव कुर्यात्=न धारयेत्। उक्तञ्च—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कहिंचि कुज्जा" ॥ इति ॥

'असमाणे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-(असमाणे-असमानः) गृहस्थरूप आधार की मूर्च्छा से रहित होने के कारण गृहस्थों के समान नहीं, तथा अनियत विहार आदि द्वारा अन्यतीर्थिकों के समान नहीं, अथवा-असमान-मान से वर्जित, या "असमाणे-असन्"-अल्पतर काल तक ग्राम नगरादिमें रहने वाला होने की वजह से वहां नहीं जैसा ऐसा (भिक्खू-भिक्षुः) मुनि (परिग्गहं-नेच कुज्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात्) उन२ ग्राम एवं उपाश्रयादिकों में द्रव्य एवं भावरूप परिग्रह से नहीं बंधे-उनमें ममत्व भाव न करे। कहा भी है—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंतिभावं न कहिंचि कुज्जा॥"

असमाणे ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-असमाणे-असमानः ગૃહસ્થરૂપ આધારની મુર્છાથી રહિત હોવાને કારણે ગૃહસ્થોના સમાન નહીં, તથા અનિયતવિહાર આદિ દ્વારા અન્ય તીર્થીઓના સમાન નહીં, અથવા-અસમાન-માનથી વર્જીત, યા असमाणे-असन् અલ્પતર કાળ સુધી ગ્રામ નગર આદિમાં રહેવાવાળા હોવાના કારણે ત્યાં નહીં જેવા એવા भिक्खू-भिक्षुः મુનિ परिग्गहं नेवकुज्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात् જે જે ગામ અને ઉપાશ્રય આદિમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ પરિગ્રહથી ન બંધાય-તેમાં મમત્વભાવ ન રાખે. કહ્યું છે કે—

"गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कहिंचि कुज्जा ॥"

ममत्वाभावः कथं स्यादित्याह-गृहस्थैः=श्रावकैः, असंसक्तः=रागसंसर्गवर्जित इत्यर्थः, अनिकेतः=गृहवर्जितः नैकत्र मतिबद्धस्थितिक इत्यर्थः, परिव्रजेत्=सर्वतो विहरेत् न तु नियतदेशादावेव। अयं भावः-गृहस्थैः सह रागसंसर्गकरणे, एकत्र प्रतिबद्धास्पदत्वे, नियतदेशग्रामनगरादिविहारितायां वा ममत्वबुद्धिः स्यात्। तस्मादालस्यं निरस्य ग्रामनगरकुलादिष्वनियतवसतिर्निर्ममत्वः सन् यथाकल्पमासक्तिरहितश्चर्यामाचरेदिति।

अर्थात्-ग्रामादि में कहीं भी ममत्व नहीं करे। तथा (गिहत्थेहिं असंसत्तो-गृहस्थैः असंसक्तः) गृहस्थों के साथ राग के संसर्ग से वर्जित उनमें मोहरूप परिणाम से रहित होकर वह (अणिएओ-अनिकेतः) स्थानादि की ममतारहित होता हुआ (परिव्वए-परिव्रजेत्) ग्राम नगरादि में विहार करता रहे। इसका भाव यह है कि गृहस्थों से रागात्मक परिणति करने पर साधु को एक ही जगह प्रतिबद्ध होकर रहने का प्रसंग प्राप्त हो सकता है, इस परिस्थिति में नियत देश, ग्राम आदि में ही उसका विहार होगा, अतः उसमें ममत्वबुद्धि का सद्भाव हो जायगा। इसलिये प्रमाद का परित्याग कर ग्राम नगर आदि में अनियतरूप से विचरने वले मुनि में निर्ममत्वभाव रहता है। इसलिये साधु को चाहिये की वह गृहस्थों से असंसक्त होकर यथाकल्प अनियतविहाररूप चर्या करता रहे।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार १८वीं गाथा में कहे हुए ही

અર્થાત્—ગ્રામાદિમાં ક્યાંય પણ મમત્વ ન કરે તથા गिहत्थेहिं असंसत्तो-गृहस्थैः-असंसक्तः ગૃહસ્થની સાથે રાગના સંસર્ગથી રહિત-તેમાં મોહરૂપ પરિણામથી રહિત બનીને તે अणिएओ-अनिकेतः સ્થાનાદિકની મમતા રહિત થઈને, परिव्वए-परिव्रजेत् ગ્રામ નગર આદિમાં વિહાર કરતા રહે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે, ગૃહસ્થો સાથે રાગાત્મક પરિણતી કરવાથી સાધુને માટે એક જગ્યાએ પ્રતિબદ્ધ થઈને રહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં નિયત ગ્રામનગર આદિમાંજ તે વિચરશે, આથી એનામાં મમત્વની ભાવના ઉત્પન્ન થશે. માટે પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી ગ્રામનગર આદિમાં અનિયત રૂપથી વિચરનાર મુનિમાં નિર્મમત્વભાવ રહે છે. આટલા માટે જ સાધુ માટે તે ગૃહસ્થોથી અસંસક્ત બની યથાકલ્પ અનિયત વિહારસ્વરૂપી ચર્યા કરતા રહે તે જરૂરી છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ૧૮ મી ગાથામાં કહેલ ધ્રિ

अत्र दृष्टान्तः—

कोल्लाकसंनिवेशे बहुश्रुतः शान्तो दान्तः परीषहोपसर्गसहने सुधीरः क्षमादिगुणगम्भीरः कर्मधूलिनिवारणे समीरः, श्रुतचारित्रधर्माराधनपरः क्षीणजङ्घाबलो निःसङ्गनामक आचार्य आसीत्। एकदा तत्र दुर्भिक्षे जातेऽसौ स्वशिष्यं

अर्थ की पुष्टि कर रहे हैं। जब गृहस्थ जनों का सामान्य भी परिचय मनुष्य को उनमें ममत्वबुद्धि से जकड़ देता है तो फिर साधु की आत्मा को वह भाव वहां जकड़ न देगा यह कैसे हो सकता है। इसीलिये साधु को अनियत विहार कहा गया है। इसमें गृहस्थों के संसर्ग से साधु बचा रहता है। संसक्तिभाव उसका उनमें नहीं हो पाता है। सामान्य परिचय में संसक्ति नहीं आती है। अधिक परिचय से यह दोष पैदा होता है। मूर्च्छापरिणति का नाम ही परिग्रह है। यह परिग्रह द्रव्य एवं भाव के भेद से दो प्रकार का होता है। साधु इन दोनों प्रकार के परिग्रहों से रहित होता है। रागादिकभाव भावपरिग्रह, एवं क्षेत्र वस्तु आदि द्रव्य-परिग्रह है। अनियत विहार करने वाले साधुमें यह दोष नहीं हो सकता है। इसीलिये उसको सदा यथाकल्प अनियत विहार करना भगवान ने कहा है।

दृष्टान्त—कोल्लाक नाम के सन्निवेश में बहुश्रुत, शांत, दान्त परीषह एवं उपसर्ग के सहन करने में धीर वीर क्षमादि गुणों से गंभीर, कर्म धूलि के निवारण करने में पवनतुल्य निःसंग नाम के एक आचार्य थे।

કરે છે. જ્યારે ગૃહસ્થ જનો સાથે સામાન્ય પરિચય પણ મનુષ્યને તેની સાથે મમત્વબુદ્ધિથી જકડી દે છે તો પછી સાધુના આત્માને તે ભાવ ત્યાં ન જકડે તે કેમ બની શકે. આટલા માટેજ સાધુને અનિયત વિહાર સુચવાયેલ છે. આમાં ગૃહસ્થના વધુ પડતા સંસર્ગથી સાધુ બચી જાય છે, સંસકિતભાવ તેનો તેમાં આવતો નથી, સામાન્ય પરિચયથી સંસકિતભાવ ઉત્પન્ન થતાં નથી. અધિક પરિચયથી આ દોષો પેદાથાય છે. મૂર્ચ્છાપરિણતીનું નામ જ પરિગ્રહ છે. આ પરિગ્રહના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારના ભેદ છે. સાધુ આ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહોથી પર હોય છે. રાગાદિકભાવ ભાવપરિગ્રહ અને ક્ષેત્ર વસ્તુ આદિ દ્રવ્ય પરિગ્રહ છે. અનિયત વિહાર કરનાર સાધુમાં આ દોષ આવતો નથી આટલા માટે સાધુને સદાય યથાકલ્પ અનિયત વિહાર કરવાનું ભગવાને કહ્યું છે.

દષ્ટાંત—કોલ્લાક નામના સન્નિવેશમાં બહુશ્રુત, શાન્ત, દાન્ત, પરીષહ અને ઉપસર્ગ સહન કરવામાં ધીરવીર, ક્ષમાદિ ગુણોથી ગંભીર, કર્મરજનું

विक्रमाचार्यं गच्छसहितं दूरदेशे प्रेषितवान्। स्वयं तु एकेन शिष्येण सह वसन् तत्रैव नगरे नव भागान् कल्पयित्वा यथाकल्पमज्ञातकुले रूक्षशुष्कमन्तप्रान्तमन्नादिकं गृहीत्वा विहरति स्म। जराक्रान्तोऽपि चर्यापरीषहं सोढुकामः कृताभिग्रहत्वात् स्वयंभिक्षार्थमटति स्म। एवं चर्यापरीषहं सहमानस्तमभिग्रहं यावज्जीवं निर्वाह्यालोचितमतिक्रान्तः कालमासे कालं कृत्वा स्वकल्याणं साधितवान्।

श्रुतचारित्ररूप धर्म की आराधना करने में ही इनका जीवन का अधिक से अधिक समय निकलता था। अवस्थाप्राप्त होने से इनका जंघाबल क्षीण हो गया था। एक समय की बात है कि वहां पर भयंकर दुर्भिक्ष पड़ गया। आचार्य ने परिस्थिति का अवलोकन कर अपने विक्रमाचार्य शिष्य को गच्छसहित दूर देश में विहार करा दिया और स्वयं एक शिष्य के साथ उसी नगरी में रहे। वहां नौ भागों की कल्पना कर वे यथाकल्प अज्ञातकुल में रूक्ष, शुष्क, अन्त प्रान्त आहारादिक ग्रहण कर वहां विचरण करते रहे। यद्यपि इनकी वृद्धावस्था थी चलने में पूरी शक्ति नहीं थी तो भी चर्यापरीषह को सहन करने की अभिलाषा से वे विविध अभिग्रह ग्रहण करते और स्वयं भिक्षा के लिये जाते। इस प्रकार चर्यापरीषह को सहन करते२ उन्हों ने अपने अभिग्रहों का अच्छी तरह से निर्वाह किया। अन्त में अपने कर्तव्यों की आलोचना कर उनके प्रति निवृत्त होकर आत्मकल्याण कर लिया।

નિવારણુ કરવામાં પવનતુલ્ય એવા, એક નિઃસંગ નામના આચાર્ય હતા. શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મની આરાધના કરવામાં જ તેમના જીવનનો મોટો ભાગ તેઓ ગાળતા હતા. અવસ્થા થવાથી તેમનું જંઘાબળ ક્ષીણુ બની ગયું હતું. એક સમયની વાત છે કે, ત્યાં ભયંકર એવો દુકાળ પડયો, આચાર્યે પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરી પોતાના વિક્રમાચાર્ય નામના શિષ્યને ગચ્છ સાથે દૂર દેશમાં વિહાર કરાવરાવ્યો અને પોતે એક શિષ્યની સાથે તે નગરમાં રહ્યા. ત્યાં નવ ભાગોની કલ્પના કરી તેઓ યથાકલ્પ અજ્ઞાત કુળમાંથી રૂક્ષ, શુષ્ક અન્તપ્રાન્ત આહાર આદિ ગ્રહણુ કરી ત્યાં વિચરતા રહ્યા. જો કે તેમની વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે તેમનામાંચાલવાની પૂરી શકિત ન હતી તો પણ ચર્યાપરીષહને સહન કરવાની અભિલાષાથી તેઓ વિવિધ અભિગ્રહ કરતા અને સ્વયં ભિક્ષા માટે જતા. આ પ્રકારે ચર્યાપરીષહને સહન કરતાં કરતાં પોતાના અભિગ્રહોનો સારી રીતે નિર્વાહ કર્યો. અંત સમય ઉપર પોતાનાં કર્તવ્યોની આલોચના કરી તેનાથી નિવૃત્ત થઈ આત્મકલ્યાણુ પ્રાપ્ત કર્યું.

अत्रान्योऽपि दृष्टान्तः—

उज्जयिन्यां वैश्रवणनामक आचार्यः समवसृतः। स स्वशिष्यपरिवारैः सह चर्यापरीषहं सहमानो ग्रामानुग्रामं विहरन् कदाचिदटव्यां प्रविष्टः। आचार्य इव शिष्या अपि चर्यापरीषहसहिष्णव आसन्। तत्र सर्वैं मुनिभिरकस्माद् मार्गो विस्मृतः। तत्रैव शर्कराप्रभपृथिवीवद् विकीर्णतीक्ष्णकण्टकिते निम्नोन्नतशिलाखण्डदुर्गमे भयङ्करे विपिने गच्छता तेन दिवसो यापितः, रात्रौ च वृक्षाधस्तले निवासः कृतः, एवं शिष्यपरिवारैः सहासौ भ्रमन्नटव्या अन्तं न प्राप,नापि कश्चिद् ग्रामो दृष्टि-

द्वितीय दृष्टान्त—

उज्जैनी नगरी में वैश्रवण नाम के आचार्य पधारे। वे अपने शिष्यपरिवार के साथ चर्यापरीषह को सहन करते हुए ग्रामानुग्राम विहार करते२ कदाचित् मार्ग भूल जाने से एक अटवी में जा पहुँचे। इनके समान ही चर्यापरीषह सहन करने में समर्थ इनके शिष्य भी थे। अकस्मात् वे सब के सब ही मार्ग भूल गये। समस्त दिवस उन सबका शर्करा पृथ्वी के समान, इधर उधर फैले हुए तीक्ष्ण कांटों वाले तथा नीचे ऊँचे शिलाखंडों से दुर्गम उस भयंकर अटवी में ही समाप्त हो गया। रात्रि का समय आ गया। दूसरा कोई उपाय नहीं होने से सभी ने वहीं एक वृक्ष के नीचे ठहर कर रात्रि व्यतीत की। प्रातः काल हुआ। सूर्य की किरणें निकली। मार्ग की तलाश करने लगे परन्तु मार्ग का पता नहीं चला। अटवी कितनी बड़ी थी इसका कुछ अन्त ही नहीं ज्ञात हो सका, और न "यहां से ग्राम कितनी दूर है"

દૃષ્ટાંત બીજું-ઉજ્જૈની નગરીમાં વૈશ્રવણ નામના આચાર્ય પધાર્યા. તેઓ પોતાના શિષ્ય પરિવારની સાથે ચર્યાપરીષહ સહન કરતા કરતા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા માર્ગ ભૂલવાથી અચાનક એક જંગલમાં જઈ ચડયા. ચર્યાપરીષહ સહન કરવામાં તેમના સમાનજ સમર્થ તેમના શિષ્યો પણ હતા. જોગાનુજોગ તેઓ બધા માર્ગ ભૂલી ગયા. શર્કરાપ્રભ પૃથ્વીની સમાન, આંહી તાંહી ચોમેર તીક્ષ્ણ કાંટાઓથી પથરાએલી તથા ઉંચી નીચી શિલાઓથી દુર્ગમ એવી ભયાનક અટવી-જંગલમાં આખોએ દિવસ વીતી ગયો. રાત્રીનો સમય આવી પહોંચતાં બીજો કોઈ પણ ઉપાય ન હોવાથી સઘળાએ એક ઝાડ નીચે રહીને રાત વિતાવી. સવાર પડયું, સૂર્યનાં કિરણો દેખાયાં, માર્ગની તપાસ કરી પરંતુ બહાર નીકળવાનો માર્ગ ન જડયો. જંગલ મોટું હતું તેના અંતની પણ ખબર પડતી ન હતી અને ગામ આ સ્થળેથી કેટલું દૂર છે તે પણ જાણી શકાતું ન

पथे समायातः। स च तस्मिन्नेव विषमकण्टकितपर्वतीयमार्गे चलन्नपि चर्यापरीषहैः पराजितो नाभूत्। आचार्यो वदति-अस्मिन् वने चलतामस्माकं त्रयो दिवसा अतीताः, क्वचिदाहारो न लब्धो नापि पानीयम्।

एतदभ्यन्तरे केनचिद्देवेन वैक्रियशक्त्या तत्र शोभनो राजमार्गो निर्मितः। तत्र कस्यचिन्नृपस्य चतुरङ्गिणी सेना गच्छति, बहुधः शिबिका नरैर्वाह्यमाना

इस बात का पता ही चल सका। आचार्य महाराज शिष्यमंडली सहित उसी जंगल में घूमते रहे। कभी २ चलते २ विषम एवं कंटकित पर्वत के मार्ग पर पहुँच जाते तो भी इनके चित्त में खेदखिन्नता नहीं आती। 'चर्यापरीषह सहन करना यह साधु की कर्तव्य कोटि में है' इस ख्याल से ये उसको शांति के साथ सहन करते रहे। चलते २ जब ठीक तीन दिन व्यतीत हो चुके तब आचार्य महाराज ने शिष्यों से कहा कि देखो-इस वन में लगातार अपने लोग तीन दिन से चल रहे हैं फिर भी मार्ग नहीं मिल रहा है। आहार पानी का भी ठिकाना नहीं पड़ा, अतः समस्या विकट बन रही है।

आचार्य महाराज जब इस प्रकार अपने शिष्यों से कह रहे थे कि इतने में ही किसी देवने अपनी वैक्रियिक शक्ति के द्वारा उस अटवी में एक सुन्दर राजमार्ग बना दिया, और इस प्रकार का दृश्य दिखलाया कि उस पर होकर किसी राजा की चतुरंगिणी सेना जा रही है।

હતું. આચાર્ય મહારાજ શિષ્ય મંડળી સાથે એ જંગલમાં ખૂબ ભટકયા. ચાલતાં ચાલતાં કોઈ વેળા સ્થળે વિષમ એવા કાંટાળા ટેકરાવાળા રસ્તે ચઢી જતા તો પણ તેમના ચિત્તમાં ખેદ-ખિન્નતા આવતી નહીં. "ચર્યાપરીષહ સહન કરવો એ સાધુની કર્તવ્ય કોટીમાં છે આ ખ્યાલથી તેઓ આવતા પરીષહોને શાન્તી સાથે સહન કરતા રહ્યા. ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે ત્રણ ત્રણ દિવસો વીતી ગયા ત્યારે આચાર્યમહારાજે શિષ્યોને કહ્યું કે, જુઓ આ વનમાં આપણે ત્રણ ત્રણ દિવસોથી ભટકીએ છીએ છતાં પણ બહાર નીકળવાનો કોઈ માર્ગ દેખાતો નથી. આહાર પાણીનું પણ ઠેકાણું પડતું નથી એટલે આપણી સમક્ષ વિકટ સમસ્યા ઉભી થઈ છે.

આચાર્યમહારાજ આવું જ્યારે પોતાના શિષ્યોને કહી રહ્યા હતા એ વખતે કોઈ દેવે પોતાની વૈક્રિયીક શકિત દ્વારા તે જંગલમાં એક સુંદર રાજમાર્ગ બનાવી દીધો અને એ પ્રકારનું દૃષ્ય ઉભું કરી દીધું કે તે માર્ગ ઉપરથી જાણે કોઈ રાજાની ચતુરંગિણી સેના જઈ રહી છે તેમાં અનેક પાલખી

आसन्। तत्र सेनापतिः कानने भ्राम्यमाणमाचार्यं ब्रवीति-भगवन्! सन्त्यत्र बहूनि शिबिकादीनि यानानि, यदत्र रोचते भवद्भ्यस्तत्रारुह्य गम्यताम्। आचार्येणोक्तम्-यानेन गमनं नास्माकं कल्पते, इत्युक्त्वा तेन 'सर्वोऽयं देवप्रपञ्च' इति विज्ञातम्। राजसैनिके गते सति स आचार्यः शिष्यान् पृच्छति-किमिदानीं कर्तव्यम्,। शिष्या आहुः-आर्येण यदनुष्ठेयं, तदेवास्माभिरपि कर्तव्यम्, आचार्यः पादपोपगमनार्थं प्रतिज्ञातवान्, तदनु तदीयशिष्या अपि पादपोपगमनार्थं संस्तारकं कृतवन्तः। सर्वैः समाधिभावेन कालं कृत्वाऽऽत्मनः कल्याणं साधितम्। एवमन्यैरपि मुनिभिश्चर्यापरीषहः सोढव्यः ॥ १९ ॥

उस में अनेक पालकियां को वहन करते हुए मनुष्य चले जा रहे हैं। यह सब दृश्य आचार्य महाराज के देखने में आ रहा था। इसी समय एक सेनापति ने अटवी में भ्रमण करते हुए आचार्य महाराज से कहा हे भदन्त! यहां बहुत से पालकियां आदि वाहन हैं आप जिन्हें पसंद करें उनपर चढकर चलें। आचार्यश्रीने सेनापति की बात सुनकर कहा कि-यान पर चढकर चलना यह हमारे कल्प से बाहर है। तथा साथ २ में आचार्यमहाराज ने यह भी जान लिया कि यह सब दैवी माया है। सेनापति के चले जाने पर फिर आचार्य महाराज ने शिष्यों से पूछा कि कहो इस समय क्या करना चाहिये। शिष्यों ने कहा जो आपको करना रूचे वही हमें मंजूर है। शिष्यों की बात सुनकर आचार्य महाराजने पादपोपगमन धारण करने की विचारणा करली। शिष्यों ने भी ऐसा ही किया। सबने वहां समाधिभाव से संपन्न होकर पण्डितमरण किया,

---

ઉપાડીને મનુષ્યો ચાલી રહ્યા છે આ સઘળું દૃષ્ય આચાર્ય મહારાજના જોવામાં આવી રહ્યું હતું. એવામાં એક સેનાપતિએ જંગલમાં વિચરી રહેલા આચાર્ય મહારાજને કહ્યું, ભદંત! અહિં ઘણી પાલખીઓ વિગેરે વાહન છે, આપ જેને પસંદ કરો તેમાં બેસીને ચાલો. આચાર્યે સેનાપતિની વાત સાંભળીને કહ્યું કે, પાલખીમાં બેસીને વિચરવું તે અમારા કલ્પની બહાર છે. સાથો સાથ આચાર્ય મહારાજે એ પણ જાણી લીધું કે આ સઘળી દૈવી માયા છે. સેનાપતિના ચાલી ગયા પછી આચાર્ય મહારાજે શિષ્યોને પૂછ્યું કે, કહો! આવે વખતે હવે શું કરવું જોઇએ? શિષ્યોએ કહ્યું કે, આપને જે કરવું રુચે તે અમને મંજુર છે. શિષ્યોની વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે પાદપોપગમન કરવાની પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી લીધી. શિષ્યોએ પણ એમજ કર્યું. પરિણામે સઘળા ત્યાં સમાધી ભાવથી સંપન્ન બની પંડિત મરણ પામ્યા અને

अथ नैषेधिकीपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एगओ।
अकुक्कुओ निसीएज्जा, न य वित्तासए परं ॥२०॥

छाया—श्मशाने शून्यागारे वा, वृक्षमूले वा एककः।
अकौकुच्यः निषीदेत् न च वित्रासयेत् परम् ॥ २० ॥

टीका—'सुसाणे' इत्यादि।

श्मशाने-शवस्थाने, वा=अथवा, शून्यागारे=निर्जनगृहे, वा=अथवा, वृक्षमूले=वृक्षाधस्तले, मुनिः एककः=द्रव्यतः एकाकी प्रतिमाऽपेक्षया, भावतो-मुनिगणस्थितोऽपि रागद्वेषरहितः, अकौकुच्यः=अशिष्टचेष्टारहितः-विषयचेष्टावर्जितः सन्नित्यर्थः, निषीदेत्=भयरहितं यतनापूर्वकमुपविशेदित्यर्थः। च-पुनः मुनिस्तत्रोपविष्टः सन्, परम्-अन्यं जीवं द्वीन्द्रियादिकं, न वित्रासयेत्=तत्रस्थं जीवं स्थानभ्रष्टादिकं

और आत्मकल्याण की सिद्धि की। इसी तरह समस्त साधुओं को चर्यापरीषह पर विजय पाने में प्रयत्नशील रहना चाहिये ॥१९॥

अब दसवें नैषेधिकीपरीषह को जीतने के लिये सूत्रकार कहते हैं—'सुसाणे'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-मुनि को (सुसाणे-श्मशाने) श्मशानमें (वा) अथवा (सुन्नगारे-शून्यागारे) शून्य घर में (वा) या (रुक्खमूले-वृक्षमूले) वृक्ष के नीचे (एगओ-एककः) एकाकी द्रव्य-से प्रतिमा की अपेक्षा अकेले, तथा भाव की अपेक्षा मुनि समुदाय में रहते हुए भी रागद्वेषरहित एवं (अकुक्कुओ-अकौकुच्यः) अशिष्ट चेष्टा से रहित होते हुए (निसीएज्जा-निषीदेत्) भयशून्य होकर यतनापूर्वक रहे। (य-च) तथा वहां पर

આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ મેળવી. આ પ્રમાણે સર્વ સાધુઓએ ચર્યાપરીષહ ઉપર વિજય મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. ॥૧૯॥

હવે સૂત્રકાર દશમા નૈષેધિકીપરીષહને જીતવા માટે કહે છે-'सुसाणे' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-મુનિએ सुसाणे-समशाने સ્મશાનમાં "वा" અથવા सुन्नगारे-शून्यागारे સૂના એવા ઘરમાં "वा" અથવા रुक्खमूले-वृक्षमूले વૃક્ષની નીચે एगओ-एककः એકાકી દ્રવ્યથી પ્રતિમાની અપેક્ષાએ એકલા તથા ભાવની અપેક્ષાએ મુનિ સમુદાયમાં રહેતાં છતાં પણ રાગદ્વેષ રહિત અને अकुक्कुओ-अकौकुच्यः અશિષ્ટ ચેષ્ટાથી રહિત બનીને निसिएज्जा-निषीदेत् ભય રહિત થઈ યતનાપૂર્વક ય-च

न कुर्यादित्यर्थः। इदमत्र-बोध्यम्-आदावस्मिन्नध्ययने 'निसीहियापरीसहे' इति यदुक्तं तस्य च्छाया 'नैषेधिकीपरीषहः' इति। निषेधः=प्राणातिपातादि निवृत्तिः, स प्रयोजनमस्या इति नैषेधिकी। यद्वा निषेधः=पापकर्मणां गमनादिक्रियायाश्च निवृत्तिः, स प्रयोजनमस्या इति नैषेधिकी, निषद्या=उपवेशनस्थानम् कायोत्सर्गभूमिः। स्वाध्यायभूमिश्चेत्यर्थः। सैव च परिषहो नैषेधिकीपरीषहः उपवेशनस्थान परीषहः, तत्र श्मशानादिषु स्थानेषु स्थितेन मुनिना भयंकरोपसर्गसमापतने सति न भेतव्यम्, नापि स्वरविकारादिभिरन्येषां भयमुत्पादनीयमिति ॥ २० ॥

रहे हुए उस मुनि को चाहिये की वह (परं न वित्तासए-परं न वित्रासयेत्) वहां पर पहिले से रहने वाले द्वीन्द्रियादीक जीवों को स्थानभ्रष्ट न करे, यहां यह समझना चाहिये कि पहिले इस अध्ययन में "निसीहिया परीसहे" ऐसा कहा गया है उसकी संस्कृत छाया नैषेधिकीपरीषहः" ऐसी की गई है। उसका अर्थ इस प्रकार है- "प्राणातिपातादिक क्रियाओं से निवृत्ति करने का जिसका प्रयोजन हो वह नैषेधिकी है, अथवा पापकर्मों की एवं गमनादिक्रिया की निवृत्तिरूप निषेध जिसका प्रयोजन हो वह नैषेधिकी है, अथवा निषद्या उपवेशन स्थान का नाम है, वह या तो कायोत्सर्ग की भूमिस्वरूप होगा या स्वाध्याय की भूमिस्वरूप। उस निषद्यारूप जो परीषह उसका नाम नैषेधिकीपरीषह है। इसका फलितार्थ उपवेशनस्थान सम्बन्धी परीषह नैषेधिकीपरीषह है। श्मशान आदिक स्थानों में रहे हुए मुनि को भयंकर उपसर्ग के

તથા ત્યાં રહેતા એ મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે परं न वित्तासए-परं न वित्रासयेत् ત્યાં પહેલાથી રહેવાવાળા દ્વિઇન્દ્રિયાદિક જીવોને સ્થાનભ્રષ્ટ ન કરે, અહીં એ સમજવું જોઇએ કે, પહેલાં આ અધ્યયનમાં निसीहिया परीसहे એવું કહેવાયું છે કે જેની સંસ્કૃત છાયા "नैषेधिकी परीषहः" એમ કરવામાં આવેલ છે. એનો અર્થ આ પ્રકારનો છે- "પ્રાણાતિપાતાદિક ક્રિયાઓથી નિવૃત્તિ કરાવવાનું જેનું પ્રયોજન હોય તે નૈષેધિકી છે, અથવા પાપકર્મોની અને ગમનાદિ ક્રિયાઓની નિવૃત્તિરૂપ નિષેધ જેનું પ્રયોજન હોય તે નૈષેધિકી છે, અથવા નિષદ્યા ઉપવેશન સ્થાનનું નામ છે. તે યાતો કાયોત્સર્ગની ભૂમિ સ્વરૂપ હોય યા સ્વાધ્યાયની ભૂમિસ્વરૂપ. એ નિષદ્યારૂપ જે પરીષહ તેનું નામ નૈષેધિકીપરીષહ આનો તો ફલીતાર્થ ઉપવેશન સ્થાન સંબંધી પરીષહ નૈષેધિકીપરીષહ છે, સ્મશાન આદિ સ્થાનોમાં રહેનારા મુનિએ ભયંકર ઉપસર્ગોના આવવા છતાં પણ ભયભીત ન બનવું જોઇએ,

उक्तमर्थं विशदीकुर्वन्नाह—

मूलम्—तत्थे से चिट्ठमाणस्स, उवसग्गा भिधारए।
संकाभीओ नं गच्छेज्जो, उट्ठित्ता अन्नमासणं ॥ २१॥

छाया—तत्र तस्य तिष्ठतः, उपसर्गा अभिधारयेत्।
शङ्काभीतः न गच्छेत्, उत्थायान्यदासनम् ॥ २१ ॥

टीका—'तत्थ' इत्यादि।

तत्र=श्मशानादौ, तिष्ठतः=उपविष्टस्य तस्य मुनेः उपसर्गाः—देवमनुष्यतिर्यक्कृता उपद्रवाः, यदि भवेयुस्तर्हि स मुनिस्तानुपसर्गान् अभिधारयेत्—' ममाचल चेतसः किमेते करिष्यन्तीति चिन्तयन् सहेत। परन्तु शङ्काभीतः=उपसर्गकृतोपद्रवसंशयादुद्वेगवान् सन्, उत्थाय—ततः स्थानादपसृत्य, अन्यत्=परम्, आसनम्=आस्यते—उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासनं=स्थानम्, न गच्छेत्।

आने पर भी भयभीत नहीं होना चाहिये और न अपने अंगों को विकृत करके दूसरों को भयभीत करना चाहिये ॥ २० ॥

इसी अर्थ को विशद करते हुए सूत्रकार समझाते हैं—
'तत्थ से'—इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तत्थ—तत्र) श्मशान आदि स्थान में (चिट्ठमाणस्स से—तिष्ठतस्तस्य) स्थित उस साधुके ऊपर (उवसग्गा-उपसर्गाः) देव, मनुष्य, तिर्यञ्च सम्बन्धी उपसर्ग यदि आवे तो उस मुनि का कर्तव्य है कि वह उन उपसर्गों को (अभिधारए—अभिधारयेत्) "ये उपसर्ग मेरा क्या कर सकते हैं" निश्चलचित्त से ऐसा विचार कर सहन करे। परन्तु (शंकाभीओ—शंकाभीतः) उपसर्गकृत उपद्रव के सन्देह से उद्वेगवान्

અથવા તો પોતાના અંગોને વિકૃત બનાવી બીજાને ભયભીત કરવા ન જોઈએ.॥૨૦॥

આજ અર્થવિશે સૂત્રકાર વિશદરૂપથી સમજાવે છે. 'तत्थ से' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-(तत्थ—तत्र) સ્મશાન આદિ સ્થાનમાં चिट्ठमाणस्स से—तिष्ठतः तस्य રહેલા એ સાધુની ઉપર उवसग्गा—उपसर्गाः દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ સંબંધી ઉપસર્ગ આવે ત્યારે એ મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે એ ઉપસર્ગોને अभिधारए—अभिधारयेत् આ ઉપસર્ગ મારૂં શું કરી શકવાના છે "નિશ્ચલ" ચિત્તે એવો વિચાર કરી સહન કરે. પરંતુ, शंकाभीओ—शंकाभीतः ઉપસર્ગકૃત ઉપદ્રવના સંદેહથી ભય

स्वाध्यायकरणार्थं कायोत्सर्गकरणार्थं वा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिते स्थाने निषण्णेन मुनिना अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसंपातेऽनुद्वेगकरणेन निषद्याऽपरनामको नैषेधिकीपरीषहः सोढव्य इति भावः।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

हस्तिनापुरे कुरुदत्तनामा श्रेष्ठिपुत्रः प्रव्रजितो भूत्वैकाकिविहारप्रतिमया ग्रामानुग्रामं विहरन्नयोध्यानगर्या ईषद्दूरप्रदेशे कायोत्सर्गम् कृत्वा स्थितः। तत्र

होकर (उट्ठित्ता-उत्थाय) उठकर (अन्नमासणं-अन्यद् आसनं) दूसरे किसी स्थान पर (न गच्छेज्जा-न गच्छेत्) नहीं जावे।

तात्पर्य इसका यह है कि स्वाध्याय करने के लिये अथवा कायोत्सर्ग करने के लिये स्त्री पशु पंडक से वर्जित स्थान में बैठे हुए मुनि को चाहिये कि वह अनुकूल प्रतिकूल उपसर्ग के आने पर अनुद्विग्न चित्त होकर निषद्यापरीषह कि जिसका दूसरा नाम नैषेधिकीपरीषह है उसको सहन करे। अर्थात्-श्मशान आदि स्थान में बैठने पर उपसर्ग आदि का आना स्वाभाविक है। अतः ऐसी स्थिति में मुनि का कर्तव्य है कि वह तिर्यञ्चादिकृत उन उपसर्गों को अविचलितचित्त होकर सहन करे। भयभीत न होवे, और न एक स्थान से दूसरे स्थान पर अपनी रक्षा के अभिप्राय से जावे।

दृष्टान्त-हस्तिनापुर में कुरुदत्त नाम का एक सेठ का पुत्र रहता था। उसने धर्म का उपदेश सुनकर दीक्षा धारण करली। जब वे श्रुतचा-

उट्ठित्ता-उत्थाय ત્યાંથી ઉઠીને अन्नमासणं-अन्यत् आसनं બીજા કોઇ સ્થાન ઉપર न गच्छेज्जा-न गच्छेत् ન જાય.

આનો ભાવ એ છે કે, સ્વાધ્યાય કરવા માટે અથવા તો કાયોત્સર્ગ કરવા માટે સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી વર્જીત એવા સ્થાનમાં બેઠેલા મુનિએ ગમે તેવા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ આવવાથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત ન બનતાં નિષદ્યાપરીષહ કે જેનું બીજું નામ નૈષેધિકીપરીષહ છે એને સહન કરે. અર્થાત્-સ્મશાન આદિ સ્થાનમાં બેસવાથી ઉપસર્ગ વગેરેનું આવવું સ્વાભાવિક છે. આથી એવી સ્થિતિમાં મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તિર્યઞ્ચ આદિ દ્વારા થતા એ ઉપસર્ગોને અવિચલીત ચિત્ત બની સહન કરે અને ભયભીત ન થાય. પોતાના રક્ષણના અભિપ્રાયથી એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન ઉપર ન જાય.

દૃષ્ટાંત—હસ્તિનાપુરમાં કુરૂદત્ત નામે એક શેઠનો પુત્ર રહેતો હતો એણે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. જ્યારે તે શ્રુતચારિત્ર રૂપ

रात्रेश्चतुर्थपौरुष्यां कुतश्चिद् ग्रामाद् गोधनापहारं कृत्वा चौराः कुरुदत्तमुनेः पार्श्वस्थेन मार्गेण सवेगं गताः। पश्चाद् गोस्वामिनस्तदन्वेषकास्तत्रायाताः द्वौ मार्गौ तत्र दृष्ट्वा ते कुरुदत्तमुनिं पृच्छति-भदन्त! ब्रूहि चौराः केन पथा गताः। तद्वचनं श्रुत्वाऽपि स मुनिर्न किंचिदुक्तवान् ततस्ते गोस्वामिनः कोपावेशेन मुनेः शिरसि आर्द्रमृत्तिकालेपेन पालीं कृत्वाऽङ्गाराः क्षिप्ताः मुनिस्तु तदुपसर्गकृतवेदनां सहमानो

रित्ररूप धर्म के पालन करने में पूर्ण निष्णात हो गये तो उन्हों ने एकाकीविहारप्रतिमा लेकर ग्रामानुग्राम विचरण करने लगे विहार करते २ वे अयोध्यानगरी के समीप कुछ दूर प्रदेश में कायोत्सर्ग धारण कर रहे। रात्रि के चतुर्थ प्रहर में किसी ग्राम से गायों को चुराकर चौर कुरुदत्त मुनि के पास के मार्ग से जल्दी २ बड़े वेग के साथ निकले। इनके निकल जाने के बाद ही गायों के स्वामी उनकी तपास करते हुए वहां पर आ पहुँचे। वहां से दो रास्ते जाते थे। उन्हें देखकर उन लोगों ने कुरुदत्त मुनि से पूछा कि भदन्त! यहां से चौर किस रास्ते होकर गये हैं। मुनि ने उनकी बात सुनकर कुछ भी उत्तर नहीं दिया। वे सबके सब मुनि के ऊपर रुष्ट हुए। क्रोध के आवेशमें आकर उन लोगों ने मुनिराज के माथे ऊपर मिट्टी की क्यारी बनाकर उसमें जलते हुए अंगार रख दिये। मुनि ने उनके द्वारा किये गये इस

ધર્મનું પાલન કરવામાં પૂર્ણ પણે નિષ્ણાત બની ગયા ત્યારે એમણે એકાકી વિહાર પ્રતિમા લઈ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરવા માંડયું. વિહાર કરતાં કરતાં તે અયોધ્યા નગરીની પાસે થોડા દૂરના પ્રદેશમાં કાયોત્સર્ગ ધારણ કરી રહ્યા. રાત્રીના ચોથા પ્રહરના સમયે કોઈ ગામથી ગાયો ચોરીને ચોર કુરૂદત્ત મુનિની પાસેના માર્ગ ઉપરથી ઉતાવળથી નિકળી ગયા. ગાયો ચોરીને ભાગેલા એ ચોરની પાછળ એના નીકળી જવા પછી થોડીવારે ગાયો જેની ચોરાયેલી તે એની તપાસમાં નીકળ્યા. અને કુરૂદત્ત મુનિ જે સ્થાને બેઠેલ હતા ત્યાં પહોંચ્યા. આ સ્થાનેથી જુદી જુદી બાજુ જતા બે રસ્તા ફુટતા હોવાથી ગાયોના માલીકોએ મુનિને બેઠેલા જોઈ તેની પાસે આવી પૂછયું કે, ભદંત! અહિંથી ચોરો કઈ બાજુએ ગયા? મુનિએ આનો કોઈ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં તે લોકો મુનિ ઉપર ખીજાયા અને ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ તે લોકોએ મુનિરાજના માથા ઉપર માટીની કયારી બનાવી તેમાં બળ બળતા અંગારા મૂકી દીધા. એ લોકો દ્વારા કરાયેલા ઉપસર્ગથી મુનિને ખૂબ વેદના થઈ પરંતુ તેને ખૂબજ શાંત ચિત્તે

निरुद्वेगः सन् तत्र स्थित एव समाधिभावेन कालं कृत्वा सिद्धिं प्राप्तवान्। एवमन्यैरपि मुनिभिर्नैषेधिकीपरीषहः सोढव्यः ॥ २१ ॥

अथ शय्यापरीषहजयं प्राह—

मूलम्—उच्चावयाहिं सेज्जाहिं तवस्सी भिक्खु थामवं।
नाइवेलं विहन्नेज्जा, पावदिट्ठी विहन्नई ॥ २२ ॥

छाया—उच्चावचाभिः शय्याभिः, तपस्वी भिक्षुः स्थामवान्।
नातिवेलं विहन्यात्, पापदृष्टिर्विहन्यते ॥ २३ ॥

टीका—'उच्चावयाहिं' इत्यादि।

स्थामवान्=स्थाम=बलं तद्वान्, शीतोष्णादिसहनशक्तिमानित्यर्थः, तपस्वी=अनशनादिविविधतपश्चरणशीलः, भिक्षुः=मुनिः, उच्चावचाभिः=उत्कृष्टापकृष्टाभिः

उपसर्ग की वेदना को बडे ही शान्त परिणामों से सहन किया। चित्त में जरा भी उद्वेग नहीं आने दिया। ध्यान में ही वे समाधिभाव से स्थिर रहे। अन्त में कालधर्म को प्राप्तकर कुरुदत्तमुनिने सिद्धि प्राप्त की। इसी प्रकार अन्य मुनियों को भी इस कथासे यही शिक्षा लेनी चाहिये कि निषद्यापरीषह में यदि इस प्रकार के विघ्न आवे तो उन्हें सहन करना चाहिये ॥ २१ ॥

अब ग्याहरवें शय्यापरीषहजय के विषय में सूत्रकार कहते हैं—
'उच्चावयाहिं' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(थामवं-स्थामवान्) शीत उष्ण आदि परीषहों को सहन करनेकी शक्तिवाला, तथा (तवस्सी-तपस्वी) अनशन आदि विविध तपों का अनुष्ठान करने वाला (भिक्खू-भिक्षुः) साधु (उच्चावयाहिं सेज्जाहिं-उच्चावचाभिः शय्याभिः) अनुकूल जैसे हेमन्त शिशिर

સહન કરી. ચિત્તમાં જરા પણ ઉદ્વેગ આવવા ન દીધો અને ધ્યાનમાં જ સમાધી ભાવમાં સ્થિર રહ્યા. અન્તે કાળ ધર્મને પામી એમણે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. આ પ્રકારે અન્ય મુનિયોએ પણ આ કથાથી એવી શિક્ષા લેવી જોઈએ કે, નિષદ્યા-પરીષહમાં કદાચ આ પ્રકારનાં વિઘ્ન આવે તો એને સહન કરવાં જોઈએ. ॥૨૧॥

હવે સૂત્રકાર શય્યાપરીષહ જીતવાને કહે છે. 'उच्चावयाहिं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-थामवं-स्थामवान् ઠંડીના અને ગરમીના પરીષહોને સહન કરવાની શક્તિવાળા તથા तवस्सी-तपस्वी અનશન આદિ વિવિધ તપોનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા भिक्खू-भिक्षुः સાધુ उच्चावयाहिं सेज्जाहिं-उच्चावचाभिः शय्याभिः અનુકૂળ-જેવી કે,

उच्चाः=उत्कृष्टाः, अनुकूलाः–हेमन्तशिशिरयोः शैत्यरहिताः उष्णस्पर्शवत्यो वा, ग्रीष्मवर्षासु उष्णस्पर्शवर्जिताः, शीतस्पर्शवत्यो वा, द्रव्यतः उच्चप्रदेशस्थिता वा उच्चाः, सुधाभिः–'चूना, सिमेन्ट' इत्यादिभाषाप्रसिद्धाभिः, उपलिप्ततलादीनामुपलक्षणं चैतत्। अवचाः=अपकृष्टाः प्रतिकूलाः–हेमन्तशिशिरयोः शीतस्पर्शयुक्ताः, ग्रीष्मवर्षासु उष्णस्पर्शवत्यः, द्रव्यतः अधोभागस्थिता वा अवचाः, उच्चाश्च अवचाश्चेति, उच्चावचास्ताभिः, शय्याभिः शेरते यासु साधवस्ताः शय्याः=वसतयः उपाश्रयाः, पट्टकादिरूपाः संस्तारकाश्च उच्यन्ते, ताभिर्हेतुभिः, अतिवेलम्–वेलामतिक्रम्य, स्वाध्यायादिकं न विहन्यात्=न परित्यजेत्। यद्वा–अतिवेलाम्–इति छाया। वेलाशब्दो मर्यादावाचकः, अतिशयिता वेला अतिवेला, अन्यमर्यादाऽपेक्षयाऽतिशायिनीं मर्यादां समतारूपां न विहन्यात्=रागद्वेषजनिताभ्यां हर्षविषादाभ्यां

ऋतु में शैत्यरहित, अथवा–उष्णस्पर्शसहित, ग्रीष्म वर्षाऋतु में उष्णस्पर्शरहित, अथवा शीतस्पर्शसहित, अथवा द्रव्य की अपेक्षा उच्चप्रदेश में स्थित, उपलक्षण से चूना सिमेंट आदि की बनाई गई ऐसी उच्चशय्या–उपाश्रय अथवा पाटला संस्तारकको लेकर, अथवा अवच-उच्च से प्रतिकूल–हेमन्त शिशिर में शीतस्पर्शयुक्त, ग्रीष्मवर्षा में उष्णस्पर्शयुक्त तथा द्रव्य की अपेक्षा अधोभाग में स्थित ऐसी शय्या को–उपाश्रय, पाटला, संस्तारक को–लेकर (अइवेलं न विहन्नेज्जा–अतिवेलं न विहन्यात्) वेला का उल्लंघन करके स्वाध्याय आदि को न छोड़े, अर्थात् कालोकाल प्रतिलेखनादि करे। अथवा रागद्वेषजनित हर्षविषादरूप परिणामों के द्वारा अन्यमर्यादा की अपेक्षा अतिशयविशिष्ट समतारूप मर्यादा का उल्लंघन न करे। उच्चशय्या–

હેમન્ત શિશિર ૠતુમાં શૈત્ય રહિત, અથવા ઉષ્ણુસ્પર્શવાળી ગ્રીષ્મ, વર્ષા ૠતુમાં ઉષ્ણુસ્પર્શ રહિત અથવા શીતસ્પર્શ સહિત અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષાથી ઉચ્ચ પ્રદેશમાં રહેલ. ઉપલક્ષણુથી ચુના, સીમેન્ટ આદિથી બનાવવામાં આવેલ ઉચ્ચ શૈયા, ઉપાશ્રય, અથવા પાટલા સંસ્તારકને લઇ અથવા અવચ ઉચ્ચથી પ્રતિકૂળ હેમન્ત શિશિરમાં ઠંડીવાળી, ગ્રીષ્મ વર્ષામાં ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળી તથા દ્રવ્યની અપેક્ષા અધોભાગમાં સ્થિત એવી અવચશય્યાને–ઉપાશ્રય, પાટલા, સંસ્તારકને લઈ अइवेलं न विनिहन्नेज्जा–अतिवेलं न विहन्यात् વેલાનું ઉલંઘન કરી સ્વાધ્યાય આદિને ન છોડે, અર્થાત્ કાળોકાળ પ્રતિલેખનાદિ કરે. અથવા–રાગદ્વેશ જનિત હર્ષ વિષાદરૂપ પરિણુામો દ્વારા અન્ય મર્યાદાની અપેક્ષા અતિશય વિશિષ્ટ સમતારૂપ મર્યાદાનું ઉલંઘન ન કરે. ઉચ્ચ શય્યા–અનુકૂળ વસ્તિનો લાભ મળતાં એવો વિચાર

न लङ्घयेत्। उच्चशय्यां प्राप्य 'अहो! भाग्यवानऽहं यन्मम सर्वकालसुखदा वसतिर्मिलिते'ति हर्षः, अवचशय्यां प्राप्य तु ' अहो! कीदृशी मम मन्दभाग्यता, यतः शय्याऽपि शीतादिनिवारिका न लभ्यते ' इति विषादः। एवंभूताभ्यां हर्षविषादाभ्यां मध्यस्थभावरूपां मर्यादां नोल्लङ्घनीयेत्यर्थः। यस्तु मुनिः पापदृष्टिः=पूर्वोक्त मर्यादोल्लङ्घकः स विनिहन्यते, परीषहैः पराजितोऽत एव साधुमर्यादास्खलितो मुनिः संयमात्पतितो भवतीत्यर्थः। तस्मादुपाश्रयादौ रागद्वेषपरिवर्जनेन शय्यापरीषहः सोढव्य इति भावः ॥ २२ ॥

अनुकूल वस्ति को पाकर ऐसा विचार न करे कि "अहो! मैं बड़ा ही भाग्यशाली हूं जो मुझे सर्वकाल में सुख देनेवाली वसति मिली है" तथा अवचशय्या प्रतिकूल वस्ति को पाकर ऐसा विचार न करे कि-अहो! मैं कैसा मन्दभागी हूं जो मुझे शीतादि निवारण करने वाली वस्ति भी नहीं मिली। इस प्रकार अनुकूल प्रतिकूल वसति की प्राप्ति को लेकर मुनि को हर्षविषादात्मक परिणामों द्वारा मध्यस्थभावरूप मर्यादा का उल्लंघन नहीं करना चाहिये। जो मुनि (पावदिट्ठी विहन्नई-पापदृष्टिः विहन्यते) अनुकूल प्रतिकूल वसति में रागद्वेष करता है वह पापदृष्टि मुनि इस समताभावरूप मर्यादा का नाश करता हुवा संयम से पतित हो जाता है। इसलिये मुनिका कर्तव्य है कि वह उपाश्रय आदि में रागद्वेष के परिवर्जन से शय्यापरीषह सहन करे ॥ २२ ॥

ન કરે કે, " અહો! હું ખૂબ જ ભાગ્યશાળી છું. જે મને સર્વકાળ સુખ દેવાવાળી વસ્તિ મળી છે " તથા "અવચ" શય્યા પ્રતિકૂળ વસ્તિથી એવો વિચાર ન કરે કે, હું કેવો મંદભાગી છું જે મને ઠંડી આદિનું નિવારણ કરવાવાળી વસ્તિ ન મળી, આ પ્રકારે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ વસ્તિની પ્રાપ્તિને લઈ મુનિએ હર્ષ વિષાદાત્મક પરિણામો દ્વારા મધ્યસ્થ ભાવરૂપ મર્યાદાનું ઉલંઘન કરવું ન જોઈએ. જે મુનિ પાવદિટ્ઠી વિહન્નઈ--પાપદૃષ્ટિઃ વિહન્યતે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ વસ્તિમાં રાગદ્વેશ કરે છે. તે પાપદષ્ટિ મુનિ આ સમતા ભાવ રૂપ મર્યાદાનો નાશ કરી સંયમથી પતિત થઈ જાય છે. આ માટે મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે, ઉપાશ્રય આદિમાં રાગદ્વેશના પરિવર્જનથી શય્યા પરીષહ સહન કરે ॥ ૨૨ ॥

शय्यापरीषहः कया रीत्या सोढव्यः ? इति प्रदर्शयति—

मूलम्—पइरिक्कमुवस्सयं लद्धुं, कल्लाणं अदुव पावगं ।
किमेगरायं करिस्सइ, एवं तत्थऽहियासए ॥ २३ ॥

छाया—प्रतिरिक्तमुपाश्रयं लब्ध्वा, कल्याणम् अथवा पापकम् ।
किमेकरात्रं करिष्यति एवं तत्राध्यासीत ॥ २३ ॥

'पइरिक्क' इत्यादि ।

साधुः, कल्याणम्=शातरूपं सुखदायकम्, अथवा पापकं-पापरूपं दुःखजनकम्, प्रतिरिक्तं=स्त्रीपशुपण्डकादिवर्जितम् – उपाश्रयं=वसतिं, लब्ध्वा=प्राप्य, एकरात्रम्–एकस्यां रात्रौ अयमुपाश्रयः किं सुखं दुःखं वा करिष्यति न किंचित् करिष्यति' एवम्=ईदृशेन विचारेण तत्र=उपाश्रये अध्यासीत=अधिवसेत्–रागं द्वेषं वा न कुर्यादित्यर्थः । अयं भावः–क्वचित्–समभूमिकं सुशोभनं सर्वर्तुसुखदं,

शय्यापरीषह किस तरह सहना चाहिये। इस बातको सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—'पइरिक्क०'–इत्यादि.

अन्वयार्थ–साधु (कल्लाणं–कल्याणम्) शातरूप–सुखदायक (अदुव–अथवा) या (पावगं-पापकम्) अशातरूप-दुःखजनक ऐसे (उवस्सयं-उपाश्रयं) उपाश्रय–वसति को जो (पइरिक्कं–प्रतिरिक्तम्) स्त्री पशु एवं पण्डक आदि से रहित है (लद्धुं–लब्ध्वा) प्राप्त कर ऐसा विचार करे कि (एगरायं-एकरात्रं) यह उपाश्रय एकरातभर ठहरने वाले मेरे लिये क्या तो सुख दे सकता है और क्या दुःख दे सकता है (एवं तत्थऽहियासए–एवं तत्राध्यासीत) इस प्रकार विचार कर के वहां रहे – उपाश्रय के विषय में वह रागद्वेष न करे। तात्पर्य यह कि साधु के लिये कहीं पर समभूमि-

શય્યાપરીષહ કઈ રીતથી સહન કરવો ? આ વાતને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે 'पइरिक्क' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–સાધુ कल्लाणं–कल्याणम् શાતરૂપ -સુખદાયક अदुव–अथवा યા पावगं–पापकम् અશાતરૂપ–દુઃખજનક એવા उवस्सयं–उपाश्रयं ઉપાશ્રય–વસ્તિ કે જે पइरिक्कं–प्रतिरिक्तम् સ્ત્રી પશુ અને પંડક આદિથી રહિત છે, એવી વસ્તિ लद्धुं–लब्ध्वा પ્રાપ્ત કરી વિચાર કરે કે, एगरायं–एकरात्रं આ ઉપાશ્રય એક રાત રોકાવાવાળા મારા માટે શું સુખ આપનાર છે કે શું દુઃખ આપનાર છે. एवं तत्थऽहियासए–एवंतत्राध्यासीत આ પ્રકારનો વિચાર કરી ત્યાં રહે. ઉપાશ્રયના વિષયમાં તે રાગદ્વેષ ન કરે. તાત્પર્ય એ છે કે, સાધુને માટે કોઈ સ્થળે સમભૂમિવાળો

क्वचिद्विषमभूमिकं पांसुप्रचुरं शर्कराशकलसंकुलं शीतकालेऽतिशीतं ग्रीष्मे बहुधर्मकं दुःखदं सुखदं वा स्त्र्यादिरहितमुपाश्रयं, मृदुकठिनादिभेदेनोच्चावचं पट्टकादिरूपं संस्तारकं च प्राप्य, तत्र तत्र रागद्वेषाकरणेनानुद्विग्नो भवेत्। एवं शय्यापरीषहः साधुना विजितो भवतीति।

वाला उपाश्रय मिले या विषम भूमिवाला, चाहे तो वह ऋतु के अनुकूल हो चाहे प्रतिकूल हो, चाहे वह कंकर पत्थर से युक्त भूमिवाला हो चाहे सिमेंट आदि से बनी हुई भूमिवाला हो-कैसा भी क्यों न हो परन्तु स्त्री पशु आदि से यदि वह रहित है तो साधु को उस में किसी भी प्रकार का हर्षविषाद नहीं करना चाहिये। इसी तरह संस्तारक भी चाहे मृदुगुणयुक्त हो चाहे कठिन हो कैसा भी हो उसको प्राप्तकर साधु को उस विषय में भी रागद्वेषपरिणति नहीं करनी चाहिये। इस तरह करने से साधु के द्वारा शय्यापरीषह जीता जाता है।

भावार्थ—शय्यापरीषह पर यदि साधु को विजय पाना है तो उसकी विचारधारा ऐसी कभी नहीं होनी चाहिये कि यह शय्या, उपाश्रय अथवा पाट-पाटला आदि सुन्दर हैं या असुन्दर है? ऋतु के अनुकूल हैं या प्रतिकूल हैं। साधु के लिये क्या तो अनुकूल और क्या प्रतिकूल? सबके ऊपर उसकी समान दृष्टि होनी चाहिये। यह तो दृष्टि की विषमता है जो साधुके लिये उसकी समाचारी से उचित नहीं मानी जाती है। संयम का निर्विघ्नरूप से निर्वाह जैसे भी हो सके उस रूप से

મળે અથવા વિષમભૂમિવાળો, તે ઋતુને અનુકૂળ હોય અથવા પ્રતિકૂળ હોય, ચાહે તે કાંકરા પત્થરની ભૂમિવાળો હોય કે, ચાહે સીમેન્ટ આદિની ભૂમિવાળો ગમે તેવો હોય. પરંતુ સ્ત્રી પશુ આદિથી જો તે રહિત હોય તો સાધુએ તેમાં કોઈ પ્રકારનો હર્ષ વિષાદ નહીં કરવો જોઈએ. એ જ રીતે સંસ્તારક પણ ચાહે તેવું સુંવાળું હોય અથવા તો કઠણ હોય ગમે તેવું હોય તેને પ્રાપ્ત કરી સાધુએ તે વિષયમાં પણ રાગદ્વેષ પરિણતિ રાખવી ન જોઈએ આવી રીતે કરવાથી સાધુ શય્યાપરીષહ જીતી જાય છે.

ભાવાર્થ—શય્યાપરીષહને કદાચ સાધુએ જીતવો હોય તો તેની વિચાર ધારા એવી કદી ન હોય કે, આ શય્યા ઉપાશ્રય–પાટલા આદિ સુંદર છે કે અસુંદર, ઋતુને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂલ સાધુ માટે કયું અનુકૂળ અને કયું પ્રતિકૂળ બધા ઉપર તેની સમાન દૃષ્ટિ હોવી જોઇએ. એ તો દૃષ્ટિની વિષમતા છે જે સાધુ માટે તેની સમાચારીથીઉચિત માનવામાં આવતી નથી. સંયમનો નિર્વિઘ્ન

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

एकदा भावितात्मा शुभचन्द्रनामाचार्यः सुविनीतशिष्यपरिवारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्तीनगर्या बहिरशोकनामके नन्दनवनतुल्ये उद्याने समवसृतः। तस्य बहुमध्यदेशभागे केलिप्रियभूपस्य प्रासाद आसीत्। स च प्रासादः प्रासादीयः प्रदर्शनीयोऽभिरूपः प्रतिरूपो मणिकुट्टिमतलः समरमणीयभूमिभाग आदर्शतलोपमः कोमलस्पर्शः सर्वर्तुसुखदः सर्वथाऽनुकूलो रुचिरपीठफलकसंस्तारकयुक्त आसीत्। तत्रासौ तपःसंयमाराधको मुनिर्निवसन् विशुद्धभावेन तमनुकूलशय्यापरीषहं मध्यस्थभावेन सहमानश्चिन्तयति—अत्रैकरात्रमात्रं ममावस्थानं, किमनेन शय्यासुखेन।

करते रहना चाहिये इसी में साधु की शोभा है।

दृष्टान्त–एक समय की बात है–शुभचंद्र नाम के आचार्य सुविनीत अपने शिष्यपरिवार के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए श्रावस्ती नगरी के बाहिर रहे हुए नंदनवनतुल्य अशोकनामक उद्यान में पधारे। उस उद्यान के ठीक मध्यभाग में केलिप्रियभूप का प्रासाद था। यह प्रासाद बहुत ही सुन्दर था। इसका कुट्टिमतल मणिमय था। इसका भूमिभाग सम एवं रमणीय था। वह ऐसा चलकता था कि मानो दर्पण का तल हो। स्पर्श उसका सुकुमाल था। यह महल सब ऋतुओं के अनुकूल था। रुचिर पीठ फलक संस्तारकों से युक्त था। तथा प्रासादिय दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप था। तप और संयम के आराधक ये आचार्य महाराज उस प्रासाद में एक तरफ ठहर गये। उस में इन्हें सब बात की सुविधा थी। परन्तु फिर भी आचार्य ने उस विषय में अनुकूलता के विचार से हर्षभाव धारण नहीं किया।

રૂપથી નિર્વાહ જેમ થઈ શકે તેવા રૂપે કરતું રહેવું જોઈએ તેમાં સાધુની શોભા છે.

દૃષ્ટાંત—એક સમયે શુભચંદ્ર નામના આચાર્ય સુવિનીત પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા શ્રાવસ્તી નગરીની બહાર રહેલા નંદનવન તુલ્ય અશોક નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. તે ઉદ્યાનના મધ્ય ભાગમાં કેલિપ્રિય રાજાનું નિવાસ સ્થાન હતું, તે મહાલય ખૂબ જ સુંદર હતો, એનું આંગણું મણિજડિત હતું. ભૂમિભાગ સમ અને રમણીય હતો. તે એવો ચળકાટ મારતો હતો કે જાણે અરિસો હોય! એનો સ્પર્શ ખૂબ સુંવાળો લાગતો. આ મહેલ સઘળી ઋતુઓમાં અનુકૂલ હતો. રૂચી ઉપજાવે તેવા પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તારક આદિ યુક્ત હતો. તપ અને સંયમના આરાધક શુભચંદ્ર આચાર્ય તે મહેલની એક બાજુ ઉતર્યા એમાં તેમને દરેક પ્રકારની સગવડતા હતી છતાં પણ આચાર્યે તે અનુકૂલતાના વિચારથી હર્ષભાવ ધાર ન કર્યો.

ईदृशसुखावहशय्यानुरागः किमात्मकल्याणाय मम भविष्यति ?, कदापि नैव। एवं विचिन्त्य शुभपरिणामेन प्रशस्ताध्यवसायेन शिष्यसहितः शुभचन्द्राचार्यस्तदाऽवधिज्ञानं प्राप्तवान्। स च द्वितीयदिवसे शिष्यपरिवारैः सह विहारं कृत्वा क्वचिद् लघुग्रामे वसतौ निवसति स्म।

सा च वसतिरुन्दरुकृतानेकविलयुक्तभित्तिका, भूतभुजंगमादिभयोत्पादिका प्रचुरपांसुशर्करासंकुला विषमभूमिका जीर्णशीर्णा पीठफलकादिरहिता चासीत्। तत्र प्रमार्जनं कृत्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन्नसौ विहरति स्म। तत्र रात्रौ

किन्तु विशुद्ध भाव से युक्त होकर उस अनुकूल शय्यापरीषह को मध्यस्थ भाव से सहन किया। विचार किया कि-यहां एक रात्रि भर के लिये तो मेरी स्थिरता है। इस शय्या के सुख से मुझे क्या लाभ। इस शय्या का सुख मेरे आत्मकल्याण का कोई साधक नहीं है कि जिससे इस में मेरी उपादेय बुद्धि हो। पर द्रव्य के शुभाशुभ परिणमन से मैं अपने में शुभाशुभरूप परिणमन क्यों होने दूं। इसका परिणमन इसके साथ है और मेरा परिणमन मेरे साथ। इस प्रकार विचार कर शुभ परिणाम एवं प्रशस्त अध्यवसाय के प्रभाव से शिष्य सहित उनको अवधिज्ञान उत्पन्न हो गया।

दूसरे दिन उन्हों ने वहां से विहार कर दिया। विहार कर वे एक छोटे से ग्राम में आये। जहां ये ठहरे वहां का स्थान बड़ा ही भयानक था। उस में अनेक चूहों के विल थे। भूत, भुजंगम आदि का वहां उपद्रव भी था। धूलि एवं कंकर से वहां की भूमि सम विषम थी।

પણ વિશુદ્ધ ભાવથી યુક્ત બની તેમણે અનુકૂલ શય્યાપરીષહને સહન કર્યો. વિચાર્યું કે અહિં એક રાત્રિ માટે મારી સ્થિરતા છે. આ શય્યાના સુખથી મને શો લાભ ? શય્યાનું આ સુખ મારા આત્મકલ્યાણનું કોઈ સાધક નથી કે જેનાથી તેમાં મારી ઉપાદેય બુદ્ધિ થાય. પરદ્રવ્યના શુભાશુભ પરિણમનથી હું પોતાનામાં શુભાશુભ રૂપ પરિણમન શા માટે થવા દઉં. તેનું પરિણમન તેની સાથે અને મારૂં પરિણમન મારી સાથે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી શુભ પરિણામ અને પ્રશસ્ત અધ્યવસાયના પ્રભાવથી શિષ્ય સહિત તેમને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

બીજે દિવસે તેઓએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો. વિહાર કરીને તેઓ એક નાના ગામડામાં આવ્યા. જ્યાં તેઓ રોકાયા હતા તે સ્થાન ઘણું જ ભયાનક હતું. તેમાં અનેક ઉંદરનાં બોણ હતાં, ભૂત, ભુજંગમ વગેરેનો ઉપદ્રવ ત્યાં હતો. ધૂળ અને કાંકરાથી ત્યાંની ભૂમિ ઉંચી નિચી હતી, જીર્ણ શીર્ણ

स्वाध्यायं ध्यानं च कृत्वा शुभचन्द्राचार्यस्तदाज्ञया सर्वे मुनयश्च स्वस्वसंस्तारकोपरि शयनार्थमुद्यताः। तदा तत्रैको भुजङ्गमः स्वाहारमन्वेषयन् समागतः। तमवलोक्य सर्वे मुनयोऽनुद्विग्ना एव तस्थुः। स च भुजङ्गमः कंचिन्मूषकमनुधावमानस्तस्मिन् दृष्टिपथातिक्रान्ते मुनीन् पश्यति। तस्य दृष्टौ विषमासीत् अतस्तेन दृष्टमात्रा एव सन्तस्ते मुनयो विषाक्रान्ता जाताः अथ शुभचन्द्राचार्यस्तदीयशिष्याश्च सर्वे मुनयः समाधिभावमवलम्ब्य क्षपकश्रेणिं समारुह्य शुक्लध्यानानलेन सकलं कर्म भस्मसात् कृत्वा केवली भूत्वाऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण शिवपदं प्राप्तवन्तः। एवं सर्वमुनिभिः शय्यापरीषहः सोढव्यः॥ २३॥

जीर्ण शीर्ण संस्तारक तक भी इसमें कोई नहीं था। उस भूमि का प्रमार्जन कर आचार्य महाराज ने वहां पर अपनी साधुमंडलीसहित निवास किया। तप एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए उन आचार्य महाराज ने रात्रि में स्वाध्याय और ध्यान करने के पश्चात् समस्त अपने शिष्यों को अपने२ संस्तारकों पर शयन करने की आज्ञा दी। आज्ञा पाते ही सब के सब अपने२ संस्तारक पर सोने लगे। इतने में वहां एक सर्प अपने आहार की खोज में आया। देखकर समस्त मुनिमंडली अनुद्विग्न ही रही। वह सर्प एक चूहेके पीछे पड़ा हुआ था। जब वह चूहा उसे दिखा नहीं तो उसने मुनिमंडली की तर्फ अपनी दृष्टि लगाई। उसकी दृष्टि में ही विष था, इसलिये उसके द्वारा देखे गये वे आचार्यसहित मुनिराज विष से आक्रान्त हो गये। सब ने मिलकर समाधिभाव का आलम्बन किया, और उसके प्रभाव से वे सब के सब क्षपकश्रेणी पर आरूढ होकर शुक्लध्यान की प्राप्ति से सम-

---

સંસ્તારક પણ ન હતું. આ ભૂમિને સાફ કરીને આચાર્ય મહારાજે તે સ્થળે, પોતાના શિષ્યો સાથે નિવાસ કર્યો. તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરીને તે આચાર્ય મહારાજે રાત્રિમાં સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કર્યા પછી પોતાના બધા શિષ્યોને પોતપોતાના સંસ્તારક ઉપર શયન કરવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાં જ સઘળા પોતપોતાના સંસ્તારક ઉપર સુવા લાગ્યા. એટલામાં એક સર્પ પોતાના આહારની શોધમાં નીકળ્યો, એને જોઈ સમસ્ત સાધુ ગણુ અનુદ્વિગ્નજ રહ્યું. તે સર્પ એક ઉંદરની પાછળ પડેલ હતો. જ્યારે તે ઉંદર તેના જોવામાં ન આવ્યો તો તેણે આ મુનિ ગણુ તરફ એની દૃષ્ટિ ફેરવી. એની દૃષ્ટિમાં જ ઝેર હતું, એટલે એની દૃષ્ટિએ પડેલા આચાર્ય સહિત મુનિરાજો વિષથી આકુળવ્યાકુળ બની ગયા. સઘળાએ મળીને સમાધિ ભાવનું આલંબન કર્યું. અને તેના પ્રભાવથી તેઓ સઘળાં ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ

अथाऽऽक्रोशपरीषहजयं माह—

मूलम्—अक्कोसिज्ज परो भिक्खुं, न तंसि पडिसंजले।
सरिसो होइ बालाणं, तम्हा भिक्खू न संजले ॥२४॥

छाया—आक्रोशेत् परो भिक्षुं, न तस्मिन् प्रतिसंज्वलेत्।
सदृशो भवति बालानां, तस्माद् भिक्षुर्न संज्वलेत् ॥ २४ ॥

टीका—'अक्कोसिज्ज' इत्यादि।

परः=अन्यः, यदि भिक्षुं=मुनिम् आक्रोशेत्=दुर्वचनेन तर्जयेत्, तर्हि मुनिस्तस्मिन् न प्रतिसंज्वलेत्=न प्रतिकुप्येत्। अवाच्यभाषयाऽऽक्रुष्टः सन् कोपावे-

---

स्त कर्मों को नाशकर केवली हो गये, तथा अन्तर्मुहूर्त में शिवपद को प्राप्तकर सिद्ध हो गये। इस कथा से यही शिक्षा मिलती है कि शय्यापरीषह पर विजय पानेवाला मुनि आत्मकल्याण कर मुक्त हो जाता है, अतः शय्यापरीषह पर विजय प्राप्त करना चाहिये ॥ २३ ॥

अब सूत्रकार बारहवें आक्रोशपरीषह का जय कहते हैं—

'अक्कोसिज्ज'–इत्यादि.

अन्वयार्थ–यदि (परो–परः) कोइ अज्ञानी मनुष्य (भिक्खुं–भिक्षुम्) साधुको (अक्कोसिज्ज–आक्रोशेत्) दुर्वचन से तर्जित करे तब वह साधु (तंसि–तस्मिन्) उसके उपर (न पडिसंजले–न प्रतिसंज्वलेत्) क्रोधित न हो–अर्थात् जब कोई अशिष्ट भाषा से साधु के साथ असभ्य व्यवहार करे–गाली आदि दुर्वचन कहे तो साधु को उसके प्रत्युत्तररूप में क्रोध के आवेश से उसके प्रति गाली वगैरह अशिष्ट

બની શુકલધ્યાનની પ્રાપ્તિથી સમસ્ત કર્મમળનો નાશ કરી કેવળીપદને પ્રાપ્ત કર્યું. તથા અંતર મુહૂર્તમાં શિવપદને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ બની ગયા. આ કથાથી એ શિક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે કે, શય્યાપરીષહ પર વિજય મેળવનાર મુનિ આત્મકલ્યાણ કરી મુક્તિને પામે છે, માટે શય્યાપરીષહનો વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. ॥ ૨૩ ॥

હવે સૂત્રકાર બારમા આક્રોશ પરીષહના જય ને કહે છે. 'अक्कोसिज्ज'–ઇત્યાદિ,

અન્વયાર્થ–यदि परो–परः જો કોઈ અજ્ઞાની મનુષ્ય भिक्खुं–भिक्षुं સાધુને अक्कोसिज्ज–आक्रोशेत् ખરાબ વચનથી અપમાનીત કરે તો પણ તે સાધુ तंसि–तस्मिन् તેના ઉપર न पडिसंजले–न प्रतिसंज्वलेत् ક્રોધિત ન થાય અર્થાત્ જો કોઇ અશિષ્ટ ભાષાથી સાધુની સાથે અસભ્ય વહેવાર કરે, ગાળ આદિ દુર્વચન કહે તો સાધુએ તેના પ્રત્યુત્તર રૂપે ક્રોધ આવેશથી તેના પ્રતિ ગાળ વિગેરે અશિષ્ટ ભાષાનો પ્રયોગ

शेन प्रत्याक्रोशरूपं गालीदुर्वचनादिकं न वदेदित्यर्थः। ननु प्रतिसंज्वलने का हानिरित्याशङ्क्याह—'सरिसो होइ बालाणं' इति। प्रतिसंज्वलन् बालानाम्-अज्ञानिनां सदृशो भवति, तस्माद् भिक्षुः=मुनिः न संज्वलेत्=आक्रुष्टोऽपि क्रोधं न कुर्यादित्यर्थः।

इदमत्र बोध्यम्—मिथ्यादर्शनोद्दामुखनिर्गतानि कोपानलोद्दीपनानि दुर्वचनानि श्रुत्वा तत्प्रतीकारं कर्तुं समर्थोऽपि मुनिः—"दुरन्तः क्रोधकषायोदयनिमित्तपापकर्मविपाकः" इति चिन्तयन् स्वहृदये क्रोधायानवकाशदानेनाक्रोशपरीषहं सहेत।

उक्तञ्च—

भाषा का प्रयोग नहीं करना चाहिये, क्यों कि गाली देने वाले को गाली देनेवाला साधु–जैसे के साथ वैसा बनने वाला मुनि–(बालाणं सरिसो होइ–बालानां सदृशो भवति) अज्ञानियों के सदृश ही माना जाता है। (तम्हा–तस्मात्) इसलिये (भिक्खू न संजले–भिक्षुः न संज्वलेत्) भिक्षु क्रोध न करे।

तात्पर्य इसका यह है कि–अज्ञान से मन्दोन्मत्त हुए व्यक्तियों के मुख से निकले हुए दुर्वचनों को जो कि कोपरूप अग्नि के उद्दीपक होते हैं, सुनकर उनके प्रतिकार करने में समर्थ भी मुनि "क्रोध कषाय के उदय के निमित्त से पापकर्म का विपाक दुरन्त होता है" ऐसा विचार कर अपने हृदय में क्रोध को स्थान न दे। इससे मुनि आक्रोशपरीषह पर विजय पाता है। कहा भी है—

न કરવો જોઈએ. કેમ કે, ગાળો દેનારને સામી ગાળ દેનાર સાધુ–જેવાની સાથે તેવા થનાર–મુનિ बालाणं सरिसो होइ–बालानां सदृशो भवति અજ્ઞાનીઓની માફક જ માનવામાં આવે છે. तम्हा–तस्मात् આ માટે भिक्खू न संजले–भिक्षुः न संज्वलेत् ભિક્ષુ ક્રોધ ન કરે.

તાત્પર્ય આનું એ છે કે, અજ્ઞાનથી મદોન્મત્ત બનેલ વ્યક્તિઓના મોઢામાંથી નિકળેલા દુર્વચનો કે જે ક્રોધ રૂપી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે, તે સાંભળી તેનો પ્રતિકાર કરવામાં સમર્થ હોય પણ મુનિ "ક્રોધ કષાયના ઉદય નિમિત્તથી પાપકર્મનો વિપાક દુરન્ત હોય છે." એવો વિચાર કરી પોતાના હૃદયમાં ક્રોધને સ્થાન ન આપે. આથી તેવા મુનિ આક્રોશ પરીષહ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું પણ છે—

नाक्रुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।
अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

अन्यच्च—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,
किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।
इत्यस्वल्पविकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै-
र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

इति विचार्य समत्वेन तिष्ठेत् ॥ २४ ॥

नाक्रुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।
अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

सम्यग्ज्ञानादिक का परिहार नहीं करनेवाला, अर्थात् सम्यग्ज्ञानादिक गुणों के उपार्जन करने में कुशलमति भिक्षु अपमानित होने पर भी कभी भी अपमान करने वाले के प्रति अशिष्ट भाषा का प्रयोग न करे। प्रत्युत अपने प्रति इस प्रकार का व्यवहार करने वाले व्यक्ति को अपना उपकारी ही माने, किन्तु इसके प्रति द्वेषभाव कभी न रक्खे। और भी—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,
किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।
इत्यस्वल्पविकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै,
र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

नाक्रुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।
अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકનો પરિહાર ન કરવાવાળા—અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિક ગુણોનું ઉપાર્જન કરવામાં કુશળમતિ ભિક્ષુ અપમાનિત થવા છતાં પણ કદી પણ અપમાન કરવાવાળા તરફ અશિષ્ટ ભાષાનો પ્રયોગ ન કરે. પોતાના તરફ આ પ્રકારનો વહેવાર કરવાવાળી વ્યક્તિને પોતાનો ઉપકારી જ માને. તેમ તેના તરફ દ્વેશ ભાવ કદી પણ ન રાખે. બીજું પણ—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,
किंवा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।
इत्यस्वल्प विकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै,
र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

मुनिको देख कर कोई उनको चाण्डाल कहे, कोई ब्राह्मण कहे, कोई शूद्र कहे, कोई तपस्वी कहे, कोई विशिष्ट ज्ञानी तो कोई योगीश्वर कहे, इस प्रकार कहने वाले व्यक्तियों के मुख से निकलते हुए लघुता व श्रेष्ठतासूचक वचनों को सुनकर मुनि न तो रुष्ट होता है न तुष्ट होता है किन्तु समभाव से चला जाता है।

भावार्थ—अशिष्ट भाषा का प्रयोग साधु जैसे सन्त पुरुषों के प्रति वे ही व्यक्ति करते हैं जो मिथ्यात्व के कीचड़ से लिप्त होते हैं। अतः उनके द्वारा अपमानित होने पर भी साधु को उनके प्रति रुष्ट न होकर प्रत्युत दयावान् ही होते रहना चाहिये। यह उस समय विचार करना चाहिये कि देखो ये कितने अज्ञानी हैं जो खोटी खरी वस्तु के यथार्थ बोध से विकल हो रहे हैं। ये जो कुछ कहते हैं उनमें इनका अपराध नहीं है, यह तो मिथ्यादर्शन का ही प्रभाव है, अतः इनकी आत्मा सम्यग्ज्ञान से वासित बनें और ये उत्तम मार्ग पर आरूढ हो जायें, ऐसी भावना साधुको रखनी चाहिये। तथा इस समय यदि मैं इनके साथ असभ्य व्यवहार इन्हीं जैसा करने लगूँ तो इनमें और मुझ में क्या अन्तर हो सकता है। ज्ञानी और अज्ञानी की चेष्टा में आसमान पाताल जैसा अन्तर जो बतलाया गया है वह यहां लुप्त हो

મુનિને જોઇ કોઈ એને ચંડાલ કહે, કોઇ બ્રાહ્મણ કહે, કોઇ શૂદ્ર કહે, કોઈ તપસ્વી કહે, કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાની તો કોઈ યોગીશ્વર કહે, આ રીતે કહેવાવાળી વ્યક્તિઓના મુખથી નિકળતા લઘુતા અને શ્રેષ્ટતા સૂચક વચનોને સાંભળી મુનિ ન તો ક્રોધિત બને છે કે ન તો તુષ્ટમાન થાય છે. પરંતુ સમભાવથી વિચરે છે.

ભાવાર્થ—અશિષ્ટ ભાષાનો પ્રયોગ સાધુ જેવા સંત પુરૂષ તરફ એજ વ્યક્તિ કરે છે કે જે મિથ્યાત્વના કિચડમાં લપટાયેલા હોય છે, આથી એમના દ્વારા અપમાનીત થવા છતાં પણ સાધુએ તેના તરફ ન રૂઠતાં પ્રત્યુત્તરમાં દયાવાન જ રહેવું જોઈએ. એ સમયે એવો વિચાર કરવો જોઇએ કે, જુઓ! આ કેટલા અજ્ઞાની છે. જે ખોટી ખરી વસ્તુના યથાર્થ બોધથી વિકળ બની રહેલ છે. એ જે કાંઈ કહે છે એમાં એનો અપરાધ નથી, મિથ્યાદર્શનનો જ આ પ્રભાવ છે. આથી એનો આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાનથી વકસિત બની ઉત્તમ માર્ગ ઉપર આરૂઢ થઈ જાય એવી ભાવના સાધુએ રાખવી જોઇએ. આ સમય જો હું એના જેવોજ અસભ્ય વ્યવહાર કરવા લાગું તો એનામાં અને મારામાં શું અંતર રહ્યું? જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની ચેષ્ટામાં આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર બતાવવામાં આવ્યું છે તે આથી લુપ્ત થઈ જાય છે. આના આ ० રને મારે

उक्तार्थमेव विशदीकुर्वन् माह—

मूलम्—सोच्चाणं फरुसा भासा, दारुणा गामकंटगा ।
तुसिणीओ उवेहेज्जा, न ताओ मणंसी करे ॥२५॥

छाया—श्रुत्वा खलु परुषा भाषाः, दारुणा ग्रामकण्टकाः ।
तूष्णीकः उपेक्षेत, न ता मनसि कुर्यात् ॥ २५ ॥

टीका—'सोच्चाणं' इत्यादि ।

दारुणाः—दारयन्ति=विदारयन्ति संयमधैर्यमिति दारुणाः=दुःसहाः, मनसि वज्राघातकारिका इत्यर्थः, ग्रामकण्टकाः=ग्रामः=इन्द्रियाणां समूहस्तस्य कण्टका इव कण्टकाः=दुःखोत्पादकत्वेन प्रतिकूलाः परुषा=रूक्षाः कठोराः, भाषाः=वचनानि, श्रुत्वा खलु तूष्णीकः=मौनावलम्बी सन्, उपेक्षेत=ता भाषा अवधीरयेत्—नाद्रियेत। 'उवेहिज्जा'

जाता है। इनके इस व्यवहार को मुझे समताभाव से सहन करना चाहिये, क्यों कि इससे मेरे अधिक कर्मों की निर्जरा होगी, इस निर्जरा में यह मेरा उपकारी है। अतः इस उपकारी के प्रति मैं द्वेष करूँगा यह मेरी कितनी अज्ञानता होगी। ऐसा विचार कर साधु आक्रोशपरीषह पर विजय प्राप्त करे ॥ २४ ॥

उपरोक्त अर्थ को स्पष्ट करते हुए कहते हैं—'सोच्चाणं'—इत्यादि.

अन्वयार्थ—(दारुणा—दारुणाः) संयमरूपी धैर्यको विदारणकरने वाली मन में वज्र के तुल्य दुस्सह आघात पहुँचाने वाली तथा (गामकंटगा—ग्रामकंटकाः) इन्द्रियों को कंटकतुल्य दुःख की उत्पादक होने से प्रतिकूल (फरुसा—परुषाः) रूक्ष—कठोर ऐसी (भासा—भाषाः) लोगों की—असभ्य व्यक्तियोंकी भाषाओं—वचनों को (सोच्चा णं—श्रुत्वा खलु) सुनकर मुनि (तुसिणीओ उवेहेज्जा—तूष्णीकः उपेक्षेत) चुपचाप रहा हुवा—मौन धारण

સમતાભાવથી સહન કરવો જોઈએ. કેમકે એથી મને અધિક કર્મોની નિર્જરા થશે. એવો વિચાર કરી સાધુ આક્રોશ પરીષહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે. ॥૨૪॥

ઉપરોક્તઅર્થને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે–' सोच्चा णं ' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–दारुणा–दारुणाः સંયમરૂપી ધૈર્યને વિદારણ કરવાવાળી દુઃસહ–મનમાં વજ્ર તુલ્ય આઘાત પહોંચાડવાવાળી गामकंटगा–ग्रामकंटकाः તથા ઇન્દ્રિયોને કંટક સમાન દુઃખને ઉત્પાદન કરનાર હોવાથી પ્રતિકૂળ फरुसा–परुषाः રૂક્ષ કઠોર એવી भासा–भाषाः અસભ્ય લોકોના વચનોને सोच्चाणं–श्रुत्वा खलु સાંભળીને મુનિ तुसिणीओ उवेहेज्जा–तूष्णीकः उपेक्षेत ચુપચાપ રહી, મૌન ધારણ કરી તે

इत्यस्यैवार्थं विशदीकुर्वन् प्राह—'न ताओ मणसी करे' इति। ताः भाषा मनसि न कुर्यात्=न स्थापयेत्। 'अज्ञानवशादनेन संयमधैर्यापहारिण्यो भाषा उक्ता अत्र नास्त्यस्य दोषः किं तु ममैव पूर्वार्जितकर्मणः फलमेतत्' इति विचार्य तादृशभाषाया अनादरणेन तद्भाषिणि द्वेषं न कुर्यादिति भावः।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

एकदा क्षमाधरनामकः कश्चिद्दुश्चरतपश्चर्यापरायणो मुनिरासीत्। तद्गुणानुरागेण कश्चिद्देवः प्रीत्या तमभिवन्द्याब्रवीत्–मम योग्यं कार्यमावेदनीयं भवद्भिः।

अन्यदा कदाचिन्मार्गे गच्छन् मुनिः स्वाभिमुखागतेन केनचिच्चाण्डालेन सोपहासमुक्तः–अहो! अकर्मण्य! भिक्षुक! क्व गच्छसि?। एतद् दुर्वचनं निशम्य

करता हुआ–उस तरफ उपेक्षाभाव धारण करे, किन्तु (ताओ मणसी न करे–ताः मनसि न कुर्यात्) उन वचनों को अपने मन में स्थान न देवे। "अज्ञानवशसे ही इसने संयम धैर्य को अपहरण करने वाली भाषा का प्रयोग किया है सो इस में इसका दोष नहीं है किन्तु मेरे ही पूर्वोपार्जित पापकर्मों का यह फल है"। यह समझकर उस परुष भाषा बोलने वाले पर द्वेषबुद्धि न करे।

दृष्टान्त–दुश्चरतपश्चर्या करने में लीन क्षमाधर नामक एक मुनि थे। उनके गुणों में अनुरागी होने से कोई एक देव वंदनाकर उनसे बोला कि यदि मेरे योग्य कोई कार्य हो तो आप मुझ से अवश्य कहें, यह मैं आप से हाथ जोड़ कर प्रार्थना करता हूं।

एक समय की बात है कि वे मुनि कहीं जा रहे थे। रास्ते में सन्मुख आता हुआ उन्हें एक चाण्डाल मिला। उसने मुनिराज को

તરફ ઉપેક્ષાભાવ ધારણ કરે પરંતુ ताओ मणसीं न करे–ताः मनसि न कुर्यात् તેના વચનોને પોતાના મનમાં સ્થાન ન આપે. અજ્ઞાનવશતાથી તેણે સંયમ ધૈર્યનું અપમાન કરનાર ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો છે તો તેમાં એનો દોષ નથી. પરંતુ મારા પૂર્વોપાર્જીત પાપ કર્મોનું જ એ ફળ છે. આવું સમજીને એ અસભ્ય ભાષા બોલવાવાળા ઉપર દ્વેશબુદ્ધિ ન કરે.

દૃષ્ટાંત—ક્ષમાધર નામના દુષ્કર તપશ્ચર્યા કરવામાં લીન એવા એક મુનિ હતા. તેમના ગુણોના અનુરાગી એવા કોઈ એક દેવે વંદના કરીને એમને કહ્યું કે, મારા યોગ્ય કોઈ કાર્ય હોય તો આપ મને અવશ્ય કહો એમ હું આપને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કહું છું- એક વખત તે મુનિ ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં સામેથી આવતો એક ચંડાલ મળ્યો. તેણે મુનિરાજને

जातकोपः सन् मुनिरब्रवीत्—उन्मत्तस्त्वमसि किम्?। ततस्तेन प्रचण्डकोपावेशेन चाण्डालेन कथितम्—अरे भिक्षुक! किं प्रलपसि? कोऽन्यस्त्वत्समो मलिनदेहः क्षुत्-पिपासादिवेदनाग्रस्तो लुञ्चितशिरा गृहे गृहे गृहपाल इवाहारमन्वेषयन् भ्रमसि? अरे! अकर्मण्य! पूर्वकृतकर्मणो विपाकमनुभवन्नपि न लज्जसे। कृषिवाणिज्यादिकर्म कर्तुमसमर्था एव मुखोपरिबद्धमुखवस्त्रिकाः पात्रहस्ताः बहवो भिक्षुकास्त्वादृशा उदरपूरणकामा ग्रामानुग्रामं पर्यटन्ति। अरे दुर्भग! पुत्रदारादिभिः

देखते ही हँसी करते हुए कहा कि–हे अकर्मण्य भिक्षुक! तू कहां जा रहा है। मुनि ने ज्यों ही इस प्रकार के उसके दुर्वचन सुने तो मुनि को क्रोध आ गया, और कहने लगा–क्या तूं इस समय उन्मत्त हो रहा है। मुनि के वचन सुनकर चांडाल के भी कोप का ठिकाना न रहा। उसने चिड़कर मुनिको कहा–"अरे भिक्षुक! क्या बकता है? तेरे जैसा मलिन देह वाला और कौन होगा? खाते कमाते नहीं बना सो मूंड़ मुंडाकर मुनि बन गया और घर घर में कुत्ते की तरह भीख मागने के लिये फिरने लगा है। शरम नहीं आती, करते धरते कुछ नहीं बनता सो निकल गये साधु बनने को। पूर्व में दान नहीं दिया सो तो उसका यह फल भोगना पड़ रहा है कि दर दर के भिखारी बन रहा है, फिर भी अकड़ से ऐंठता है? जरा शर्म कर, तुम्हारे जैसे बहुत से कार्य करने में असमर्थ होकर मुंह बांध कर पेट भरने के लिये गांव गांव भटकते हैं। ऐसा कह कर जब वह चला गया तो कोप

જોઇને હાંસી કરતાં કહ્યું કે, હે અકર્મણ્ય ભિક્ષુક! તું ક્યાં જઇ રહ્યો છે. મુનિએ જ્યારે તેનાં આવા દુર્વચન સાંભળ્યાં ત્યારે તેને ક્રોધ આવી ગયો અને કહેવા લાગ્યા કે, શું તું આ સમયે ઉન્મત્ત બની રહ્યો છે? મુનિનું વચન સાંભળીને ચાંડાલના ક્રોધનું ઠેકાણું ન રહ્યું અને તેણે ચિડાઇને મુનિને કહ્યું અરે ભિક્ષુક! તું શું બકે છે? તારા જેવો મલીન દેહવાળો બીજો કોણ છે? ખાતાં કમાતાં ન આવડયું એટલે મુંડો મુંડાવીને મુનિ બની ગયા, અને ઘર ઘરમાં કુતરાની માફક ભીખ માગવા લાગ્યો છે, શરમ નથી આવતી? કાંઈ કામ કરતાં આવડતું નથી એટલે સાધુ બનવા નિકળી પડયો. પૂર્વભવમાં દાન નહીં દીધું હોય એટલે તો એનું આ ફળ ભોગવવું પડે છે. અને ઘરઘરનો ભિખારી બની રહ્યો છે. છતાં પણ અક્કડ થઇને ફરે છે. જરા લાજ! તારા જેવા અનેક કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હોઇને મોં બાંધીને પેટ ભરવા માટે ગામ ગામ ભટકે છે. આમ કહી જ્યારે તે ચાલ્યો ગયો ત્યારે ક્રોધના

परित्यक्ता निर्गतिकाः सन्तः प्रव्रज्यामभ्युपगताः । इत्युक्त्वा तस्मिन् गतवति सति कोपावेशादन्तर्दह्यमान इव मुनिः स्वस्थानं गतः । क्रमेण कोपप्रशमे सति मुनिना पश्चात्तापः कृतः ।

तदनन्तरमसौ देवस्तस्य मुनेः समीपे समागत्य तमभिवन्द्य तत्पुरोऽवस्थितो वदति-भवतः संयमयात्रा सुखेन निर्वहति किम् ?। शान्तात्मना मुनिना सस्मितं प्रोक्तम्—यदा संयमयात्रा चाण्डालेन बाधिता, तदा क्व गतस्त्वमासीः ? देवेन कथितम्—यदा युवयोः कलहो जातस्तदाऽहमलक्षितः कौतुकं द्रष्टुकामस्तत्रैवासम्। किं तु तदा मया विशेषः कोऽपि नोपलब्धः, यथाऽसौ चाण्डालस्तथैव भवान्।

के आवेश से वे मुनि भी भीतर ही भीतर जलते हुए अपने स्थान पर आ गये। जब कोप शांत हुआ तो उनको इस विषय का बड़ा ही पश्चात्ताप हुआ।

इस के बाद वह देव मुनि के पास आकर नमस्कार करके बैठ गया और बोला-आपकी संयमयात्रा तो सुखपूर्वक है ? शान्तात्मा मुनिने मुस्कराते हुए प्रत्युत्तर में कहां कि जिस समय इस संयमयात्रा में चाण्डाल ने विघ्न डाला था उस समय तुम कहां गये थे। देवने जबाब दिया-जब आप दोनोंका कलह हो रहा था उस समय मैं अदृश्य होकर वहीं पर था। मुनिने कहा फिर आपने उस परिस्थिति में मेरी सहायता क्यों नहीं का ? इस प्रकार मुनि के कहने पर प्रत्युत्तरमें देवने कहा कि-मुझे उस समय सहायता करने लायक कोई विशेषता आप में लक्षित नहीं हुई। उस समय जैसा वह चाण्डाल मुझे प्रतीत हुआ वैसे ही आप भी मुझे प्रतीत हो रहे थे फिर सहायता किसकी करना। देव के इस उत्तर से

આવેશથી તે મુનિ અંદરને અંદર બળતા બળતા પોતાના સ્થાન ઉપર ગયા. જ્યારે તેમનો ક્રોધ શાંત થયો ત્યારે તેમને આ વિષયમાં ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો.

આ પછી પેલા દેવ મુનિની પાસે આવીને નમસ્કાર કરીને બેઠા અને કહ્યું, આપની સંયમયાત્રા તો સુખપુર્વક છે ને ? શાંત આત્મા મુનિએ અંદરથી હસતાં હસતાં પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે, જે સમયે આ સંયમયાત્રામાં ચંડાલે વિઘ્ન નાખ્યું તે સમયે તમે ક્યાં ગયા હતા ? દેવે જવાબ આપ્યો જ્યારે આપ બંનેનો કલહ ચાલી રહ્યો હતો ત્યારે હું અદૃશ્ય રૂપે ત્યાં જ હતો. તો પછી એ પરિસ્થિતિમાં તમે મારી સહાયતા કેમ ન કરી ? આ પ્રકારે મુનિના કહેવાથી પ્રત્યુત્તરમાં દેવે કહ્યું, મને તે સમયે સહાયતા કરવા લાયક કોઇ વિશેષતા આપનામાં ન દેખાઈ. એ વખતે જેવો તે ચાંડાલ મને દેખાયો તેવા જ આપ મારી દૃષ્ટિમાં દેખાતા હતા. પછી સહાયતા કોની કરવી ? દેવના

मुनिनोक्तम्-तेन मम तुल्यता कथं ज्ञाता ?। देवेनोक्तम्—एकेन कोपेनैव, अतस्तस्य शिक्षा न कृता, इदानीमाज्ञापयतु कीदृशी शिक्षा तस्मै कर्तव्या। मुनिः प्राह—नासौ दण्डनीयः, किंतु-सर्वथोपेक्षणीयः, यतः साधूनामयं धर्मः—आक्रोशपरीषहः सोढव्य इति। एवमुक्तोऽसौ देवस्तस्य मुनेः सेवायां सानुरागं तस्थौ। एवमन्यैरपि मुनिभिराक्रोशपरीषहः सोढव्यः ॥ २५ ॥

मुनि को बड़ा ही विस्मय हुआ और कहने लगे कि मुझ में और चांडालमें समानता का अनुभव कैसे किया ?। देव ने कहा-एक क्रोध से आपके अन्दर उस समय क्रोधरूप चांडाल प्रविष्ट होया हुआ था, और वह तो चांडाल था ही, अतः सहायता करने जैसी बात उस समय मुझे उचित प्रतीत नहीं हुई इसलिये सहायता नहीं की, और न उसे भी कुछ दण्डादिरूप शिक्षा ही दी, हां ! अब कहिये उसे कैसी शिक्षा दी जाय। मुनिराज ने कहा कि अब क्या आवश्यकता है जो अज्ञानी होते हैं वे उपेक्षा के ही पात्र हैं इसलिये उसको दण्डादिरूप शिक्षा प्रदान करने की कोई जरूरत नहीं है। मुनियों का तो यह आचार ही है कि वे आक्रोशपरीषह को सहन करे। मुनि की इस बात को सुनकर देव बड़ा ही अनुरागी होकर उनकी सेवा में रहने लगा। इस कथा से मुनियों को यही शिक्षा ग्रहण करनी चाहिये कि आक्रोशपरीषह सहन करना यह मुनिराजों का कर्तव्य है ॥ २५ ॥

મુનિને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને કહેવા લાગ્યા. મારામાં અને ચંડાલમાં સમાનતાનો અનુભવ તમોને કેવી રીતે થયો ? દેવે કહ્યું એક ક્રોધથી—આપની અંદર તે સમયે ક્રોધ રૂપી ચંડાલ પ્રવિષ્ટ થયો હતો. અને તે તો ચંડાલ હતો જ. આથી સહાયતા કરવા જેવી વાત મને તે સમયે ઉચિત ન લાગી. એ માટે સહાયતા ન કરી. અને તેને પણ દંડ આદિ રૂપ કાંઈ શિક્ષા નકરી. હા ! કહો એને કઈ રીતે શિક્ષા કરવામાં આવે ! મુનિ મહારાજે કહ્યું કે, હવે શું આવશ્યક્તા છે. જે અજ્ઞાની હોય છે તે ઉપેક્ષાને પાત્ર જ છે. આ માટે તેને દંડાદિકરૂપ શિક્ષા આપવાની કોઈ જરૂરત નથી. મુનિઓનો તે આચારજ છે કે, તેઓ આક્રોશપરીષહને સહન કરે. મુનિની આ વાત સાંભળીને દેવ ઘણા અનુરાગી બની તેની સેવામાં રહેવા લાગ્યા. આ કથાથી મુનિઓએ એ જ શિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ કે, આક્રોશપરીષહ સહન કરવો તે મુનિરાજોનું કર્તવ્ય છે. ॥ ૨૫ ॥

कश्चिदाक्रोशमात्रेणाऽतुष्टो दुष्टः संयतस्य वधमपि कुर्यादतो वधपरीषहमाह-

मूलम्—हओ न संजले भिक्खू, मणंपि न पओसए।
तितिक्खं परमं नच्चा, भिक्खुधम्मं विचिंतए ॥२६॥

छाया—हतो न संज्वलेद् भिक्षुः मनोऽपि न प्रद्वेषयेत्।
तितिक्षां परमां ज्ञात्वा, भिक्षुधर्म्मं विचिन्तयेत् ॥ २६ ॥

टीका—'हओ' इत्यादि।

भिक्षुः=मुनिः, हतः=केनापि दुष्टेन मुष्टियष्ट्यादिना ताडितः सन्, न संज्वलेत्=न क्रुध्येत्, तथा मनोऽपि न प्रद्वेषयेत्=द्वेषयुक्तं न कुर्यात्, तितिक्षां=क्षान्ति,

---

कोई दुष्ट पुरुष आक्रोशमात्र से संतुष्ट नहीं होकर मुनि का वध भी करने लगता है इसलिये अब तेरहवें वधपरीषह को कहते हैं—'हओ न संजले'-इत्यादि.

अन्वयार्थ-(भिक्खू-भिक्षुः) मुनि (हओ-हतः) किसी भी दुष्टके द्वारा यष्टि मुष्टि आदि से ताडित हो जाय तो भी (न संजले-न संज्वलेत्) क्रोध से तपायमान नहीं होवे। तथा (मणंपि न पओसए-मनोऽपि न प्रद्वेषयेत्) मन को भी दूषित नहीं करे, किन्तु (तितिक्खं-तितिक्षाम्) उत्तम क्षमा को (परमं-परमाम्) दशविध धर्मों में सर्वोत्कृष्ट (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (भिक्खू-भिक्षुः) वह साधु (धम्मं विचिंतए-धर्म विचिन्तयेत्) उत्तम क्षमादिरूप साधु के कर्तव्य का, अथवा अपने आत्मस्वरूप का विचार करे कि-क्षमामूलक ही धर्म है। यह जो मुझे निमित्त बना कर के कर्मों का उपचय कर रहा है उस में मेरा ही

કોઈ દુષ્ટ માણસ આક્રોશ માત્રથી સંતોષ ન પામવાથી મુનિનો વધ પણ કરવા લાગે છે. એ માટે હવે તેરમા વધપરીષહને કહે છે. 'हओ न संजले'-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-भिक्खू-भिक्षुः મુનિ हओ-हतः કોઈ પણ દુષ્ટ દ્વારા લાકડી ગડદાપાટુથી તાડિત થઈ જાય તો પણ न संजले-न संज्वलेत् ક્રોધથી તપી ન જાય मणंपि न पओसए-मनोऽपि न प्रद्वेषयेत् મનને પણ દૂષિત ન કરે પણ तितिक्खं-तितिक्षां ઉત્તમ ક્ષમાને परमं-परमां દશવિધ ધર્મોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ नच्चा-ज्ञात्वा જાણીને भिक्खू-भिक्षुः તે સાધુ धम्मं विचिंतए-धर्मं विचिन्तयेत् ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ સાધુના કર્તવ્યનો તથા પોતાના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે કે, ક્ષમા એ જ ધર્મ છે. આજે મને નિમિત બનાવીને કર્મોનો ઉપચય કરી

परमां=दशविधेषु धर्मेषु प्राधान्यात् प्रकृष्टां, ज्ञात्वा मुनिः, भिक्षुधर्मं=क्षान्त्यादिकं स्वात्मस्वरूपं वा विचिन्तयेत्, यथा-क्षमामूल एव धर्मः, यच्च मां निमित्तीकृत्यायं कर्मोपचिनोति, तत्र ममैव पूर्वकर्म कारणमिति ममैव दोषः, तस्मादेनं प्रति कोपो नोचित इति ॥ २६ ॥

पूर्वोपार्जित कर्म कारण है अतः इसमें मेरा ही दोष है इसलिये इसके प्रति कोप करना मुझे उचित नहीं है।

भावार्थ—मुनि जनों की यह विचारधारा कितनी सुन्दर है। वज्रहृदय वाला शत्रु भी इस विचार के सामने नतमस्तक होकर अपनी क्रूरता का परित्याग कर देता है। एक तरफ ताडना मारणा आदि क्रियाएँ हो रही हैं तो दूसरी ओर उस पर प्रतीकार न करते हुए अपने पूर्वोपार्जित कर्म को ही बलवान माना जा रहा है कि-पूर्वोपार्जित कर्मों का यह फल मुझे मिल रहा है, इस बेचारे का क्या दोष है। अफसोस केवल उस मुनि आत्मा में इसी बातका हो रहा है कि जो यह प्राणी मेरा निमित्त लेकर नवीन कर्मों का बंधक बन रहा है। इस प्रकार मन तक में भी जहां प्रतिकार करने की भावना का उदय निषिद्ध बतलाया गया है वहां और अन्य प्रतिकारों के करने की तो बात ही क्या हो सकती है। महात्मा का यहां कितना अच्छा उपदेश है कि वह ताडित होने पर भी अपनी उत्तम क्षमाको न छोड़े। कुल्हाडा

રહેલ છે. તેમાં મારાં જ પૂર્વોપાર્જીત કર્મ કારણરૂપ છે. આથી તેમાં મારોજ દોષ છે માટે તેના પ્રતિ ક્રોધ કરવો મને ઉચિત નથી,

ભાવાર્થ—મુનિઓની આ વિચારધારા કેટલી સુન્દર છે વજ્ર હૃદયવાળો શત્રુ પણ આ વિચાર સામે નતમસ્તક બની પોતાની ક્રુરતાને ત્યાગી દે છે. એક તરફ ધાકધમકી અને માર મારવાની હદ સુધીની ક્રિયાઓ થાય છે, ત્યારે બીજી તરફ આનો પ્રતિકાર ન કરાતાં પોતાના પૂર્વોપાર્જીત કર્મોને જ બળવાન માનવામાં આવે છે. "પૂર્વોપાર્જીત કર્મોનું ફળ મને મળી રહ્યું છે. એ બિચારાનો કોઈજ દોષ નથી" મુનિના આત્મામાં અફસોસ ફક્ત એ વાતનો થાય છે કે, આ પ્રાણી મને નિમિત્ત બનાવીને નવા કર્મોનો બંધ બાંધી રહેલ છે. આ પ્રમાણે મનમાં પણ પ્રતિકાર કરવાની ભાવનાના ઉદયનો નિષેધ બતાવવામાં આવેલ છે, ત્યાં અન્ય પ્રતિકાર કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી? મહાત્માનો આ કેવો સુન્દર ઉપદેશ છે કે તેને ધાકધમકી કોઈના તરફથી અપાય અથવા માર મારવામાં આવે તો પણ પોતાની ઉત્તમ ક્ષમાને ન

उक्तमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह—

मूलम्—समणं संजयं दंतं, हणेज्जा कोई कत्थइ ।
नत्थि जीवस्स नासोत्ति'', एवं पेहेज्ज संजए ॥२७॥

छाया—श्रमणं संयतं दान्तं, हन्यात् कोऽपि कुत्रापि ।
नास्ति जीवस्य नाश इति, एवं प्रेक्षेत संयतः ॥ २७ ॥

टीका—'समणं' इत्यादि

कोऽपि=कश्चिन्मनुष्यः, कुत्रापि-ग्रामादौ, संयतं=षट्काययतनावन्तं, दान्तम्

चंदन वृक्ष को काट भी डाले पर चंदनवृक्ष का जो उसके मुख को भी सुवासित करने का काम है वह उसे नहीं छोड़ता। नहीं तो वह चंदन ही नहीं। महात्मा भी अपने शत्रु के प्रति इसी कर्तव्य का निर्वाह करते हैं नहीं तो वे महात्मा ही नहीं हैं। धन्य है महात्मा! तेरे इस शुभाध्यवसाय को। न्योछावर है त्रैलोक्य का राज्य इस पवित्र भावना पर। क्या ही सुन्दर विचार धारा है। इसी विचारधारा के बल पर महावीर प्रभु के शासन में सर्वोत्कृष्टता रही हुई है। प्रत्येक मोक्षाभिलाषी को यह अभिनंदनीय वंदनीय विचारधारा अपनाने योग्य है ॥२६॥

वधपरीषहको किस भावना से सहन करे सो कहते हैं-'समणं'-इत्यादि

अन्वयार्थ-(कोई-कोऽपि) कोई अज्ञानी (कत्थइ-कुत्रापि) कहीं पर भी (संजयं-संयतम्) षट्काय के जीवों की जतना करनेवाले (दंतं-दान्तम्)

છોડે. કુહાડો ચન્દન વૃક્ષને કાપી નાખે છતાં ચન્દન વૃક્ષમાં જે સુવાસિતતાનો ઉત્તમ ગુણ છે તે પોતાને કાપનાર કુહાડાને પણ આપે છે. જો એમ ન કરે તો તે ચંદન શેનું? મહાત્મા પણ પોતાના શત્રુ તરફ આવું જ વર્તન રાખે છે. નહીં તો એ મહાત્મા શાના? ધન્ય છે મહાત્મા! તમારા આ શુભ વ્યવસાયને! આ પવિત્ર ભાવના પર ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ ન્યોછાવર છે, કેવી સુન્દર વિચારધારા છે! આ વિચાર ધારાના બળ ઉપર શ્રી મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં સર્વોત્કૃષ્ટત રહેલ છે. પ્રત્યેક મોક્ષાભિલાષીએ આ અભિનંદનીય વંદનીય વિચારધારાને અપનાવવી જોઈએ ॥ ૨૬ ॥

કેવા ભાવથી વધપરીષહને સહન કરવાને કહે છે-समणं ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—कोइ-कोऽपि કોઈ અજ્ઞાની कत्थइ-कुत्रापि કોઈ જગ્યાએ પણ संजयं-संयतम् ષટકાય જીવોનું જતન કરનારા दंतं-दान्तम् પાંચ ઈન્દ્રિય અ નમન

=इन्द्रियनोइन्द्रिय दमनशीलम्, श्रमणं=तपस्विनं मुनिं हन्यात्=मुष्टियष्ट्यादिना ताडयेत्, तदा संयतः=मुनिः, जीवस्य=आत्मनज्ञानरूपस्य नाशः नास्ति=न भवति शरीरस्यैव नाशात्, इत्येवं प्रेक्षेत=चिन्तयेत् ॥

पांच इन्द्रिय एवं मन को निग्रह करने वाले (समणं–श्रमणम्) श्रमण–तपस्वी मुनि को (हणेज्जा–हन्यात्) यष्टि मुष्टि आदि द्वारा मारे। उस समय (संजए–संयतः) वह मुनि (जीवस्स नासो नत्थि–जीवस्य नाशः नास्ति) "ज्ञानस्वरूप आत्मा का नाश नहीं होता है किन्तु उसका पर्यायान्तर होता है अतः शरीरका ही नाश होता है" (एवं पेहेज्ज— एवं प्रेक्षेत)ऐसा विचार करे।

भावार्थ—आत्मा को क्रोधी तव होना चाहिये कि जब उसकी निज वस्तु का विनाश हो। जैसे संसारी लोग अपनी वस्तु के विनाश होने पर क्रोधी या दुःखी हुआ करते हैं, दूसरों की वस्तुओं के विनाश में नहीं। इसी प्रकार महात्मा को भी किसीके द्वारा ताड़ित होने पर या मारे जाने पर यह विचार करना चाहिये कि यह शरीर पुद्गल का है अतः यह मेरी निजवस्तु नहीं है परवस्तु है। इसके विनष्ट होनेपर मैं क्यों क्रोधी या दुःखी बनूं? मेरी निज की वस्तु जो ज्ञानादिक गुण हैं वे तो इस के आघात से नष्ट नहीं होते हैं, वे तो सदा अक्षय ही रहते हैं इस लिये क्रोधी या दुःखी होने की मुझे किञ्चित्मात्र भी आवश्यकता नहीं है।

કરનારા समणं–श्रमणम् શ્રમણ તપસ્વી મુનિને हणेज्जा–हन्यात् હાંસા પાટુ વગેરેથી મારે એ સમયે संजये–संयतः તે મુનિ जीवस्स नासो नत्थि–जीवस्य नाशः नास्ति જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનો નાશ થતો નથી પરંતુ એ પર્યાયાન્તરિત હોય છે, આથી શરીરનો જ નાશ થાય છે एवं पहेज्ज–एवं प्रेक्षेत એવો વિચાર કરે,

ભાવાર્થ—આત્માએ ક્રોધિત તો ત્યારે થવું જોઈએ કે, જ્યારે તેની પોતાની વસ્તુનો વિનાશ થતો હોય. જેમ સંસારી લોકો પોતાની વસ્તુઓનો વિનાશ થતાં ક્રોધિત અને દુઃખી થયા કરે છે, બીજાની વસ્તુઓના વિનાશમાં નહીં. આ પ્રકારે મહાત્માને પણ કોઈ તરફથી માર મારવામાં આવે કે ધાક ધમકી આપવામાં આવે ત્યારે તેણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ શરીર પુદ્ગલનું છે, આ કારણે તે મારી પોતાની વસ્તુ નથી, પારકી વસ્તુ છે. એનો વિનાશ થવાથી હું શા માટે ક્રોધી અથવા દુઃખી બનું ? મારી પોતાની જે વસ્તુ જ્ઞાનાદિક ગુણ છે તે એના આઘાતથી નાશ પામતી નથી. એ તો સદાય અક્ષય જ રહે છે. આથી ક્રોધી અથવા દુઃખી થવાની મારે લેશ માત્ર પણ આવશ્યકતા નથી.

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

श्रावस्तीनगर्यां रिपुमर्दननाम्नो राज्ञः पुत्रो धारिणीदेव्या अङ्गजातः स्कन्दकनामकः कुमार आसीत्। अस्य भगिनी पुरन्दरयशा नाम्नी। सा कुम्भकारकटकनामके पुरे दण्डकिनाम्ने नृपतये पित्रा प्रदत्ता। तस्य दण्डकिभूपस्य पुरोहितः पालकनामा ब्राह्मणो मिथ्यादृष्टिरासीत्।

एकदा मुनिसुव्रतस्वामी विंशतितमस्तीर्थंकरः श्रावस्तीनगर्यां समवसृतः, तस्य देशनां श्रुत्वा स्कन्दककुमारः श्रावको जातः। एकदा कदाचिदसौ पालकपुरोहितः श्रावस्तीनगर्यामागतः। स राजसभायामार्हतसिद्धान्तं खण्डयितुं प्रवृत्तः तदा

दृष्टान्त—श्रावस्ती नगरी में रिपुमर्दन नाम का एक राजा राज्य करता था। उसकी धर्मपत्नी का नाम धारिणी था। धारिणीदेवी से राजा के एक कुमार का जन्म हुवा, जिसका नाम स्कन्दक था। स्कन्दक के एक बहिन भी थी। उसका नाम पुरन्दरयशा था। कुंभकारकटक नाम के पुर में दण्डकी नामक राजा के साथ उसका विवाह हुवा था। दण्डकी राजा का एक ब्राह्मण पुरोहित था। इसका नाम पालक था। यह मिथ्यादृष्टि था।

एक समय की बात है कि वे वीसवें तीर्थङ्कर श्री मुनिसुव्रतस्वामी श्रावस्ती नगरी में पधारे। उनकी देशना को सुनकर स्कन्दककुमार ने श्रावकधर्म अंगीकार किया। किसी समय पालक पुरोहित श्रावस्ती नगरी में आया। राजसभा में बैठकर उसने जैनसिद्धान्त को खण्डन करने वाली बात प्रारंभ की। जब वह बोल चुका तब उसकी बात को

દૃષ્ટાંત—શ્રાવસ્તી નગરીમાં રીપુદમન નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને ધારિણી નામની એક રાણી હતી. ધારિણીદેવીથી રાજાને એક કુમારનો જન્મ થયો, જેનું નામ સ્કંદક હતું, સ્કંદકને એક બહેન પણ હતી. તેનું નામ પુરંદરયશા હતું. કુંભકારકટક નામના નગરના દંડકી નામના રાજાની સાથે તેનો વિવાહ કરવામાં આવેલ હતો. દંડકી રાજાને એક બ્રાહ્મણ પુરોહિત હતો તેનું નામ પાલક હતું. તે મિથ્યાદૃષ્ટી હતો.

આ એક સમયની વાત છે કે જ્યારે વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી શ્રાવસ્તી નગરીમાં પધાર્યા. તેમની દેશના સાંભળીને સ્કંદકકુમારે શ્રાવકધર્મ અંગિકાર કર્યો. કેટલેક વખતે પાલકપુરોહિત શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવ્યા. રાજસભામાં બેસીને જૈન સિદ્ધાંતનું ખંડન કરવાવાળી વાતની શરૂઆત કરી. જ્યારે તેણે વાત પુરી કરી ત્યારે તે વાત સાંભળીને ત્યાં બેઠેલા

श्रावकव्रतधारी स्कन्दककुमारं आर्हतसिद्धान्तं समर्थयन् तं निरुत्तरं कृतवान् । तेन कारणेन पालकपुरोहितस्य स्कन्दककुमारं प्रति महान् विद्वेषो जातः ।

एकदाऽसौ स्कन्दककुमारः पञ्चभिः शतैः कुमारैः सह भगवतो मुनिसुव्रतस्वामिनः समीपे देशनां श्रुत्वा दीक्षां गृहीतवान् । भगवता ते पञ्चशतकुमारकास्तस्य शिष्यत्वेन निश्रिताः कृताः । ततोऽसौ स्कन्दकाचार्योऽन्यदा भगवन्तं पृच्छति–भगवन् ! कुम्भकारकटकपुराभिमुखं विहर्तुमिच्छामि, भगवानाह—वरं तत्र गम्यताम्, किंतु तत्रोपसर्गो मारणान्तिकः । पुनस्तेनोक्तम्–भगवन् ! वयमाराधकाः, किं वा विराधकाः ? । भगवता कथितम्–एकं त्वां विना सर्व आराधकाः सन्ति ।

सुनकर वहां पर बैठे हुए श्रावकव्रतधारी स्कन्दककुमार ने जैनसिद्धान्त का समर्थन करते हुए उसको निरुत्तर कर दिया, इससे पालक स्कन्दककुमार का महान् विद्वेषी बन गया।

कुछ काल के बाद स्कन्दककुमार ने पांचसौ कुमारों के साथ भगवान मुनि सुव्रतस्वामी के समीप धार्मिकदेशना सुनकर दीक्षा ली। उन पांचसौ कुमारोंको भगवानने उनकी नेश्राय(अधीनता) में कर दियां। अब वे स्कन्दक मुनि स्कन्दकाचार्य हो गये। स्कन्दकाचार्य ने एक दिन भगवान से पूछा कि भगवन् ! मैं यहां से कुम्भकारकटक पुर की तरफ विहार करना चाहता हूं यदि आपकी आज्ञा हो तो। भगवान ने कहा जैसा तुम्हें सुख हो वैसा करो परन्तु तुम को वहां मरणान्तिक उपसर्ग का साम्हना करना पडेगा। फिर इस बात को सुनकर स्कन्दक ने प्रभु से पूछा कि प्रभो ! हम सब आराधक हैं या विराधक ? भगवान ने कहा तुम्हारे सिवाय सब ही आराधक हैं। भगवान के मुख से इस

શ્રાવકવ્રતધારી સ્કંદકકુમારે જૈનસિદ્ધાંતને સમર્થન કરતાં તેને નિરૂત્તર બનાવી દીધો. આથી પાલક સ્કંદકકુમારનો મહાન વિરોધી બની ગયો.

કેટલાક સમય પછી સ્કંદકકુમારે પાંચસો કુમારોની સાથે ભગવાન મુનિસુવ્રતસ્વામી પાસેથી ધાર્મિક દેશના સાંભળીને દીક્ષા અંગીકાર કરી, એ પાંચસો કુમારોને ભગવાને સ્કંદકકુમારની દેખરેખ નીચે રાખ્યા, આથી તે સ્કંદકમુનિ સ્કંદકાચાર્ય બની ગયા, સ્કંદકાચાર્યે એક દિવસ ભગવાનને પૂછ્યું કે, હે ભગવંત ! હું અહિંથી આપની આજ્ઞા હોય તો કુંભકારકટકપુર તરફ વિહાર કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. ભગવાને કહ્યું, જે રીતે તમને સુખ થાય એ રીતે કરો. પરંતુ તમારે ત્યાં મરણાંતિક ઉપસર્ગ નો સામનો કરવો પડશે. તે વાત સાંભળીને સ્કંદકે પ્રભુને પૂછ્યું, કે હે પ્રભો ! અમે બધા આરાધક છીએ કે વિરાધક? ભગવાને કહ્યું, કે તમારા શીવાય બધા આરાધક છે. ભગવાનના

एवं भगवता कथितोऽपि स्कन्दकाचार्यो भाविवशात् पञ्चशतशिष्यपरिवारसहितः कुम्भकारकटकपुरं प्रति विहारं कृतवान्। पालकब्राह्मणेन तद् विहारवार्ता श्रुता- "अत्रागच्छति स्कन्दकाचार्यः" इति। ततोऽसौ पूर्ववैरमनुस्मृत्य तन्निर्यातनार्थं यत्रोद्याने स्कन्दकाचार्य आगन्तुकस्तत्परितो विविधशस्त्रास्त्राणि प्रच्छन्नरीत्या भूमौ निखन्य राज्ञः समीपमागत्य ब्रूते-स्वामिन्! स्कन्दकाचार्यः पञ्चशतशिष्यपरिवारैः सह साधुवेषेण इह समायाति, स भवदीयराज्यं हर्तुमिच्छति, यतोऽसौ भवदीयोद्यानस्य चतुर्दिक्षु रात्रौ मच्छन्नो भूत्वाऽस्त्रशस्त्राणि भूम्यन्तर्निहितानि, तद्वृत्तं कथंचिन्मया ज्ञातम्, तत्र गत्वा पश्यन्तु भवन्तः। पुरोहितवचनं श्रुत्वा राज्ञा तत्र गत्वा

भविष्यत् को सुनकर भी स्कन्दकाचार्य ने भाविवशात् पांचसौ शिष्यों के साथ कुम्भकारकटकपुर की ओर विहार कर दिया। पालक पुरोहितने उनके विहार की वार्ता सुनी तो उसको ज्ञात हो गया कि स्कन्दकाचार्य विहार कर यहां आरहे हैं। उसने उनके साथ अपना पूर्व वैर याद कर "बदला लेने का अवसर आगया है" इस अभिप्राय से उसने जिस उद्यान में स्कन्दकाचार्य आकर उतरे थे उस में जमीन खुदवाकर नीचे विविध शस्त्र एवं अस्त्र गुप्तरीति से गढ़वा दिये। पश्चात् राजा के पास आकर फिर वह कहने लगा कि हे स्वामिन्! यहां पांच सौ शिष्यों के परिवार से स्कन्दकाचार्य साधु के वेश में आये हुए हैं। ये आप के राज्य को हरण करना चाहते हैं। इस लिये उन्हों ने गुप्तरीति से उद्यान में चारों ओर अस्त्र शस्त्र भूमि में गढ़वा दिये हैं। यह बात रात्रि में मैंने छुपकर देखी है। आप को जो विश्वास न हो तो

મોઢાથી આ ભવિષ્યવાણી સાંભળીને પણ સ્કંદકાચાર્યે ભાવિવશાત્ ૫૦૦ શિષ્યોની સાથે કુંભકારકટકપુરની તરફ વિહાર કરી દીધો. પાલકપુરોહિતે તેમના વિહારની વાત સાંભળીને જાણ્યું સ્કંદકાચાર્ય વિહાર કરતા કરતા આ તરફ આવી રહ્યા છે. તેણે પોતાનું અગાઉનું તેમની સાથેનું વેર યાદ કરીને "બદલો લેવાનો અવસર આવી ચુકયો છે" આવા અભિપ્રાયથી જે બગીચામાં સ્કંદકાચાર્ય આવીને ઉતર્યા હતા તેની અંદરની જમીન ખોદાવીને તેની નીચે જુદી જુદી જાતનાં શસ્ત્ર અસ્ત્ર દાટી દીધાં. પછી રાજાની પાસે આવીને તે કહેવા લાગ્યો કે, પાંચસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે સ્કંદકાચાર્ય સાધુના વેશમાં અહિં આવ્યા છે. તે આપનું રાજ્ય લઇ લેવા ઇચ્છે છે. કેમકે, તેમણે ગુપ્ત રીતે બગીચામાં ચારે બાજુ શસ્ત્ર અસ્ત્ર દટાવી રાખ્યાં છે. આ વાત મેં રાત્રિના વખતે છુપી રીતે જોઈ લીધી છે. આપને જો વિશ્વાસ ન હોય તો આપ ખુદ

भूम्यन्तर्गतानि तानि शस्त्रास्त्राणि विलोकितानि। ततोऽसौ नृपः कोपावेशेन पुरोहितमब्रवीत्–हे पालक! सर्वानेतान् साधूनहं तवाधीनान् करोमि, यथेच्छसि तथा कुरु। एवमुक्तोऽसौ दुष्टभावसमन्वितः पुरोहितः सर्वान् मुनीन् परितः समाक्रम्य एकैकं मुनिं तिलादिपीडनयन्त्रे संस्थाप्य पीडयितुं प्रवृत्तः। ते स्वात्मकल्याणार्थिनो मुनयस्तं वधपरीषहं सम्यक् परिषह्यान्तसमये केवलज्ञानं प्राप्य मोक्षं गताः। तत्र ४९८ चतुःशताष्टनवतिसंख्यका मुनयः पीडनयन्त्रे पीडितास्तथापि स्कन्दकाचार्येण समभावं समालम्ब्य तत्र स्थितम्। तदा स्वस्मादन्य एक एव मुनिरवशिष्टः, तमपि पीडनयन्त्रे स्थापयितुमुद्यतस्तदा स्कन्दकाचार्येणोक्तम्—

स्वयं चलकर देख सकते हैं। पुरोहित की बात सुनकर राजा उद्यान में आया और वहां उसने भूमि के भीतर गढे हुए अनेक अस्त्र शस्त्र देखे। इस स्थिति से राजा को बड़ा ही कोप बढ़ा और उसने कोप के ही आवेश में तन्मय होकर पुरोहित से कहा, पालक! इन सब साधुओं को मैं तुम्हारे आधीन करता हूं। तुम जैसा भी समझो इनके साथ वैसा करो। राजा ने जब ऐसा कहा तब पुरोहित के आनंद का पार न रहा। उसने शीघ्र ही चारों ओर से सब मुनियों को घिरवा दिया और एक एक मुनि को कोल्हू (घाणी) में पीलने लगा। चारसोअठानवे(४९८) मुनियोंने समभाव से वधपरीषहको सहन करके अंत समयमें केवलज्ञान प्राप्तकर मुक्ति को प्राप्त किया। स्कन्दकाचार्य और एक बालमुनि पीलनेके लिये अवशिष्ट रहे। जब पालक ने उस मुनि को पीलने के लिये कोल्हू में रखने को उद्यत हुवा तो इतने में स्कन्दकाचार्य ने उससे कहा कि

જઇને જોઈ શકો છો. પુરોહિતની વાત સાંભળીને રાજા બગીચામાં ગયા અને ત્યાં જમીનની અંદર દાટેલાં અનેક શસ્ત્ર અસ્ત્ર જોયાં. આથી રાજાને ખૂબ ક્રોધ ચડયો અને ક્રોધના આવેશમાં આવીને તેણે પુરોહિતને કહ્યું, પાલક! આ બધા સાધુઓને હું તમારે હવાલે કરૂં છું. તમોને ઠીક લાગે તેમ તેનો ફેંસલો તમે કરો. રાજાએ જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે પુરોહિતના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે તરત જ ચારે તરફથી તે મુનિઓને ઘેરી લઈ પકડીને એક પછી એક મુનિને ઘાણીમાં પીલવાનું શરૂ કર્યું. ૪૯૮ મુનિઓએ સમભાવથી વધપરીષહને સહન કરીને અંત સમયે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને મુક્તિને પામ્યા. સ્કંદકાચાર્ય અને એક મુનિ પીલવા માટે બાકી રહ્યા. જ્યારે પાલકે તે મુનિને પીલવા માટે ઘાણીમાં નાખવા પ્રવૃત્ત થયા ત્યારે સ્કંદકાચાર્યે તેને કહ્યું કે, આ તો કોમળ-

अयमस्ति कोमलकायो बालकः, तस्मादयं त्वया न हन्तव्यः मम समक्षे पीडनयन्त्रेऽस्य स्थापने पीडा मम जायते, मुञ्चैनम् । स्कन्दकाचार्यवचनं श्रुत्वाऽसौ राजपुरोहितः पालकब्राह्मणो वदति-राजसभायां त्वया पराजितोऽहम्, अतो यावदधिकादप्यधिकं दुःखं तत्र स्यात् तदेव कार्यं मम कर्तव्यम् । इत्युक्त्वाऽसौ तं बालमनगारं स्कन्दकाचार्यस्य समक्षमेव पीडनयन्त्रे संस्थाप्य तत्पीडनं कृतवान् । स बालोऽप्यनगारस्तत्र वधपरीषहं सम्यक् परिषह्य केवलज्ञानं प्राप्य मोक्षं गतः ।

तदा स्कन्दकाचार्यो रोषावेशेन निदानं कृतवान्-"यदि मम तपःसंयमस्य फलं भवेत्, तदा एतेषां सर्वेषां दुःखदायको भवेयम्" इति। अथाऽसौ स्कन्दका-

यह इस समय कोमलकाय बालक है अतः तुम इसे छोड़ दो। इसे कोल्हू में रखते हुए देखकर मुझे पीड़ा होती है, अतः यह मारने योग्य नहीं है। स्कन्दकाचार्य के इस प्रकार वचन सुनकर पालक उनसे कहने लगा-सुनो-तुमने मुझे पहिले राजसभा में परास्त किया था, अतः उसके उपलक्ष में अधिक से अधिक जो कष्ट हो सकता है वह मैं तुमको दूं ऐसा ही मेरा निर्णय है। इस में जरा भी इधर उधर नहीं करना चाहता हूं। इस प्रकार कह कर उसने उस बालक मुनि को भी स्कन्दकाचार्य के सामने ही कोल्हू में रखकर पील दिया। उस बालक अनगार ने भी खुशी खुशी से वधपरीषह सहन करके अंत में केवलज्ञान प्राप्त कर मुक्ति को प्राप्त कर लिया। उस समय स्कन्दकाचार्य ने रोश के आवेश में आकर यह निदान किया कि "यदि मेरे तप एवं संयम का फल होता हो तो मैं इन सब को दुःख देने वाला होऊँ।"

કાય બાળક છે, માટે એને છોડી દો. એને ઘાણીમાં રાખેલ જોઈ ને મને પીડા થાય છે માટે તે મારવાને યોગ્ય નથી. સ્કંદકાચાર્યનું આ પ્રમાણેનું વચન સાંભળીને પાલક પુરોહિત કહેવા લાગ્યો કે, સાંભળો! તમે મને અગાઉ રાજસભામાં પરાજીત કરેલ હતો જેથી તેના ઉપલક્ષમાં હું અધિકમાં અધિક કષ્ટ જે હોય તે હું તમને આપીશ એવો મારો નિર્ણય છે. તેમાં જરા પણ હું ફેરફાર કરવા ઈચ્છતો નથી. આ પ્રમાણે કહીને તેણે તે બાળક મુનિને સ્કંદકાચાર્યની સામે જ ઘાણીમાં નાખીને પીલી નાખ્યો. આ બાળ અનગાર પણ ખુશીથી વધપરીષહ સહન કરીને અંતમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મુક્તિ પામ્યો. આ સમયે સ્કંદકાચાર્યે રોષના આવેશમાં આવીને આ પ્રમાણે નિદાન કર્યું કે, જો મારા તપ અને સંયમનું ફળ થતું હોય તો હું આ બધાને દુઃખ દેવાવાળો બનું. પાલકે છેવટે સ્કંદકાચાર્યને પણ પીલીને

चार्यं तत्र यन्त्रे निपीड्य हतवान्। स स्कन्दकाचार्यो मृत्वाऽग्निकुमारदेवत्वेन-समुत्पन्नो भूत्वाऽवधिज्ञानेन स्वपूर्वभववृत्तं ज्ञात्वा कोपावेशेन नृपपुरोहितामात्यादि सहितं कुम्भकारकटकपुरं सदेशं भस्मसात् कृतवान्। दण्डकिभूपस्य स देशो दण्ड-कारण्यनाम्ना पश्चात् प्रसिद्धो जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिर्वधपरीषहः सोढव्य एव, न तु स्कन्दकाचार्यवत् कोपाविष्टैर्भवितव्यम् ॥ २७ ॥

अथ याचनापरीषहजयं प्राह—

मूलम्—दुक्करं खलु भो ! निच्चं, अणगारस्स भिक्खुणो ।
सव्वं से जाइयं होई, नत्थि किंचि अजाइयं ॥२८॥

छाया—दुष्करं खलु भो ! नित्यम्, अनगारस्य भिक्षोः ।
सर्वं तस्य याचितं भवति, नास्ति किंचिद् अयाचितम् ॥ २८ ॥

टीका—'दुक्करं' इत्यादि ।

खलु=निश्चयेन भो ! इति सम्बोधनम्, हे जम्बूः ! अनगारस्य=गृहरहितस्य

पालक ने अन्त में स्कन्दकाचार्य को भी कोल्हू में पील कर नष्ट कर दिया। स्कन्दकाचार्य मर कर निदान के प्रभाव से अग्निकुमार जाति के देव हुए। देवपर्याय में अवधिज्ञान द्वारा अपने पूर्वभव का वृत्तान्त जानकर उस देवने क्रोध के आवेश में आकरके नृप पुरोहित एवं अमात्य आदि सहित समस्त कुंभकारकटकपुर को भस्मसात् कर दिया। दण्डकीभूप का वह देश दण्डकारण्य नाम से प्रसिद्ध हुआ। इस कथा से मुनियों को यही शिक्षा लेना चाहिये कि वे वधपरीषह को समभाव से सहन करे। जिस प्रकार उनमुनियों ने वधपरीषहको सहा उसी प्रकार अन्य मुनियोंको भी वधपरीषह सहन करना चाहिये। स्कन्दकाचार्य की तरह कोपाविष्ट नहीं होना चाहिये ॥ २७॥

તેનો નાશ કર્યો. સ્કંદકાચાર્ય મરીને નિદાનના પ્રભાવથી અગ્નિકુમાર દેવ જાતીમાં ઉત્પન્ન થયા. દેવપર્યાયમાં પોતાના અવધીજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત જાણીને તે દેવ ક્રોધના આવેશમાં આવીને રાજા પુરોહિત અને આમાત્ય સહિત સમસ્ત કુંભકારકટકપુરને ભસ્મીભૂત બનાવી દીધું. દંડકી રાજાનો તે દેશ પછીથી દંડકારણ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. આ કથાથી મુનિઓએ શિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ કે, વધપરીષહને સમભાવથી સહન કરે. જે પ્રકારે મુનિઓએ વધપરીષહને સહન કર્યો એ પ્રકારે સહન કરે સ્કંદકાચાર્યની માફક કોપાયમાન થવું ન જોઈએ. ॥૨૭॥

भिक्षोः=मुनेः नित्यं=सर्वदा-यावज्जीवमित्यर्थः, दुष्करं=दुःखेन क्रियमाणं कठिनं भवति। किं दुष्करं भवति ? इत्याह—'सव्वं' इत्यादि, तत् सर्वम्=आहारोपकरणादिकं वस्तु तस्य याचितं=याचितमेव भवति, किंचिदपि दन्तशोधनादिकमपि अयाचितं नास्ति-न गृह्यते तस्मात् कष्टं मुनिजीवनमिति॥ २८॥

उक्तार्थमेव सविशदं वर्णयति—

मूलम्—गोयरग्गपविट्ठस्स, पाणी नो सुप्पसारए।
सेओ अगारवासोत्ति, इइ भिक्खू न चिंतए॥२९॥

छाया—गोचराग्रप्रविष्टस्य, पाणिः नो सुप्रसार्यः।
श्रेयान् अगारवासः इति, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्॥ २९॥

टीका—'गोयरग्ग०' इत्यादि।

गोचराग्रप्रविष्टस्य=गोचरः गोरिव चरणं गोचरः भिक्षाचर्या, यथा-ज्ञाताज्ञातविशेषमपहायैव गौः प्रवर्तते, तथा साधुरपि ज्ञाताज्ञातकुलेषु भिक्षार्थम्। तस्याग्रं=प्रधानं, यतोऽसौ एषणायुक्तो गृह्णाति, न तु गौरिव यथा कथंचित्, तस्मिन् गोचराग्रे प्रविष्टस्य, मुनेः पाणिः=हस्तः नो सुप्रसार्यः=नैव सुखेन प्रसारयितुं

अब सूत्रकार चौदह वें याचनापरीषह को सहन करने का उपदेश करते हैं—'दुक्करं खलु'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-(खलु) निश्चय से (भो=भोः) हे जंबू! (अणगारस्स भिक्खुणो-अनगारस्य भिक्षोः) गृहरहित भिक्षुको (सव्वं जाइयं होइ-सर्वं याचितं भवति) समस्त वस्तुएँ याचित ही होती हैं। (किंचि अजाइयं नत्थि-किंचित् अयाचितं नास्ति) कोई भी वस्तु अयाचित नहीं होती है। इसलिये मुनिजीवन (दुकरं-दुष्करम्) बड़ा ही दुष्कर हैं। विना दिये तो वह दन्तशोधनादिक भी तृण तक भी नहीं ले सकते हैं॥ २८॥

હવે ચૌદમો યાચનાપરીષહ સહન કરવાનો ઉપદેશ સૂત્રકાર કહે છે—'दुक्करं खलु' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-खलु-નિશ્ચયથી भो-भोः હે જમ્બૂ! अणगारस्स भिक्खुणो-अनगारस्य भिक्षोः ગૃહ રહિત ભિક્ષુની सव्वं जाइयं होइ-सर्वं याचितं भवति સમસ્ત વસ્તુઓ યાચિત જ હોય છે. किंचि अजाइयं नत्थि-किंचित् अयाचितं नास्ति કોઈ પણ વસ્તુ અયાચિત નથી, માટે મુનિજીવન दुक्करं-दुष्करम् ઘણું જ દુષ્કર છે. કોઈના આપ્યા વગર તે દાંતને સાફ કરવા માટે તણખલું પણ લઈ શકતા નથી.

शक्यः, नहि मुनिः कस्यापि गृहस्थस्य सम्बन्धीति भावः। इति=अतो हेतोः, अगारवासः=गार्हस्थ्यम्, श्रेयान्=श्रेष्ठः, इति=एतद्, भिक्षुः=मुनिर्न चिन्तयेत्, किंतु गृहवासो हि बहुसावद्ययुक्तस्तथा ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मबन्धस्य कारणम्, स कथमपि श्रेयस्करो न भवतीति विचारयेत्।

फिर सूत्रकार पूर्वोक्त अर्थको ही विशद करते हैं–'गोयरग्ग०'–इत्यादि।

अन्वयार्थ–(गोयरग्गपविट्ठस्स–गोचराग्रप्रविष्टस्य) ज्ञात अज्ञातकुलों में गोचरी के लिये प्रविष्ट हुए साधु का (पाणी–पाणिः) हाथ (नो सुप्पसारए–नो सुप्रसार्यः) सुप्रसार्य नहीं है, क्यों कि मुनि किसी गृहस्थ का संबंधी नहीं है, इसलिये (अगारवासो सेओ–अगारवासः श्रेयान्) इसकी अपेक्षा गृहस्थ जीवन श्रेष्ठ है, ऐसा (भिक्खू न चिंतए–भिक्षुः न चिन्तयेत्) भिक्षुको नहीं विचारना चाहिये, क्यों कि गृहवास बहुसावद्ययुक्त तथा ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों के बंध का कारण है अतः वह किसी प्रकार श्रेयस्कर नहीं माना जा सकता है।

भावार्थ—गोचरी के लिये ज्ञात अज्ञात कुलों में गये हुए साधु को ऐसा नहीं विचार करना चाहिये कि यहां मैं किसके सामने हाथ फैलाऊँ–कोई मेरा संबंधी तो है नहीं। संबंधी से मागने में कोई शर्म की बात नहीं है। इससे तो अच्छा गृहवास ही है कि जिसमें हर एक से हर एक चीज मांगने में कोई संकोच नहीं होता है। साधु का ऐसा

સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત અર્થને જ ફરી સમજાવે છે—'गोयरग्ग' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–गोयरग्गपविट्ठस्स–गोचराग्रप्रविष्टस्य જાણેલા અગર અજાણ્યા કુળોમાં ગોચરી માટે જનારા સાધુનો पाणी–पाणिः હાથ नो सुप्पसारए–नो सुप्रसार्यः સુપ્રસાર્ય નથી. કેમકે, મુનિ કોઈ ગૃહસ્થના સંબંધી નથી તેથી अगारवासो सेओ–अगारवासः श्रेयान् તે અપેક્ષાએ ગૃહસ્થ જીવન શ્રેષ્ઠ છે એવો ભાવ भिक्खू न चिंतए–भिक्षुः न चिन्तयेत् ભિક્ષુએ લાવવો ન જોઈએ. કેમકે, ગૃહવાસ બહુ સાવદ્યયુક્ત તથા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોના બંધનું કારણ છે. આથી તે કોઈ પ્રકારે શ્રેયસ્કર માનવામાં આવેલ નથી.

ભાવાર્થ—ગોચરી માટે જાણીતા કે અજાણ્યા કુળમાં જતા સાધુએ એવો વિચાર ન કરવો જોઈએ કે, હું ત્યાં કોની સામે હાથ લાંબો કરૂં ? કોઈ મારો સંબંધી તો નથી. સંબંધી પાસે માગવામાં કોઈ શરમની વાત નથી. આથી તો ગૃહસ્થાશ્રમ સારો કે જેમાં એક બીજાથી ચીજ માગવામાં સંકોચ થતો નથી.

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

दशमतीर्थंकरश्रीशीतलनाथस्वामिशासने तद्वंशीयो वज्रप्रियनामा भूपतिर्बभूव। स दीक्षां गृहीत्वा मासमासक्षपणस्य पारणं करोति स्म। स प्रथममासक्षपणपारणे भिक्षाचर्यायां प्रविष्टश्चिन्तयति—कथमद्य याचयामि, वज्रप्रियनामधारकोऽहमिक्ष्वाकुवंशोद्भवेष्वपि अग्रसरस्तथा जातिकुलसंपन्नोऽस्मि, पुनरुच्चनीचमध्यमकुलेषु हस्तप्रसारणं ममासिधारावत् कठिनम्। यस्य चरणे राज्ञां मुकुटकोटयः परिलसन्ति स्म, यस्याज्ञां मन्दारकुसुममालामिव जनाः सादरं धारयन्ति स्म,

विचार इसलिये प्रशस्य नहीं है कि गृहस्थाश्रम बहुसावद्य कर्मों से युक्त होता है तथा उससे ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्मों का बंध होता है।

दृष्टान्त—दशवें तीर्थंकर श्रीशीतलनाथस्वामी के शासनकाल में इनका ही वंशज एक वज्रप्रिय नामका राजा था। उसने धार्मिक उपदेश श्रवणकर दीक्षा धारण कर ली थी। मुनि बनकर उन्होंने खूब तपश्चर्या की। मास२ खमण की तपस्या करने लगे। एक समय की बात है कि जब उनके प्रथम मासक्षपण का पारणा था तो स्वयं भिक्षाचर्या के लिये गये। उस समय उन्होंने विचार किया कि मैं आज कैसे याचना करूँगा? मेरा वंश तो ऐसा नहीं है कि जिसमें किसीने याचना की हो। मैं तो इक्ष्वाकुवंशजों में अग्रेसर हूं। मैं जातिकुलसंपन्न हूं। उच्च नीच एवं मध्यम कुलों में हाथ फैलाना मेरे लिये तो असिधारा के समान कठिन प्रतीत होता है। जिन मेरे चरणों में राजाओं के मुकुट नमते रहे थे,

સાધુનો આવો વિચાર એટલા માટે ઠીક નથી કે, ગૃહસ્થાશ્રમ ઘણા સાવદ્ય કર્મોથી ભરેલ છે. તથા એનાથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોનો બંધ થાય છે.

દૃષ્ટાંત—દસમા તીર્થંકર શ્રી શીતળનાથ સ્વામીના શાસન કાળમાં તેમના જ વંશનો એક વજ્રપ્રિય નામનો રાજા હતો. તેણે ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. મુનિ બનીને તેણે ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી. માસ માસ ખમણની તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. એક સમયની વાત છે, જ્યારે તેમનું પહેલા માસ ખમણનું પારણું હતું એટલે તે અંગે પોતે ભિક્ષાચર્યા માટે ગયા. તે સમયે તેમણે વિચાર કર્યો કે, હું આજ કોની પાસે યાચના કરીશ? મારો વંશ તો એવો નથી કે જે યાચના કરે. હું તો ઈક્ષ્વાકુવંશનો અગ્રેસર છું. જાતિકુળ સંપન્ન છું. ઉચ્ચ નીચ મધ્યમ કુળોમાં હાથ ફેલાવવો એ મારા માટે તરવારની ધાર માફક કઠીન છે. મારા ચરણોમાં જે રાજાઓના મુગટ નમતા હતા જેની

यस्य दर्शनेन च स्वजन्म सफलं मन्यन्ते स्म, येन मया राज्ञां पुरतः कदापि हस्तो न प्रसारितः, सोऽहमिदानीं तेषां कुले तथा हीनदीनकुलेषु च कथं करं प्रसारयामि। यदि गृहवासमङ्गीकरोमि, तदा तु खलु मम वीरप्रतिज्ञैव नष्टा भवति। ज्ञानदर्शनचारित्रेभ्यश्च पतितो भवामि, ततश्चानन्तसंसारवृद्धिः स्यात्, तत्रापि नरकनिगोदेष्वनन्तदुःखभोगानन्तरमपि रत्नत्रयं दुर्लभं स्यात्। तत्र रत्नत्रये-दर्शनेन विना ज्ञानं नास्ति, ज्ञानेन विना चारित्रं न भवति, चारित्रेण विना मोक्षो न लभ्यः, तस्माद् याचनापरीषहः सर्वथा मया सोढव्यः, इति विचिन्त्य प्रासुकैषणीयभिक्षा-

---

जिसकी आज्ञा कल्पवृक्ष के फूलोंकी माला के समान मनुष्य सादर मस्तक पर धारण किया करते थे, जिसके देखने से लोग अपने को सफल जन्मवाला मानते थे-आज वही मैं उन लोगों के घरों में जाकर कैसे मांगने के लिये हाथ फैलाऊँगा। मैंने आजतक तो किसी राजा के भी सामने हाथ नहीं फैलाया। फिर संयमके विषय में विचारने लगे कि-यदि इस संकोच से मैं गृहवास को स्वीकार कर लेता हूं तो मेरी सावद्यत्यागरूप वीरप्रतिज्ञा नष्ट होती है। ज्ञान दर्शन एवं चारित्र-से भी पतित हो जाता हूं। इसका फल यह होगा कि मेरा अनन्त संसार बढ़ेगा। अनन्तसंसारी होने पर नरक निगोद के अनंतदुःखों को भोगने के बाद भी ज्ञान, दर्शन, चारित्ररूप रत्नत्रय की प्राप्ति मुझे दुर्लभ ही रहेगा, क्यों कि दर्शन के विना ज्ञान नहीं और ज्ञान के विना चारित्र नहीं, तथा चारित्र के अभाव में मुक्ति की प्राप्ति नहीं होती है। इसलिये याचनापरीषह मुझे सर्वथा सहन करना ही चाहिये। इस प्रकार विचार

આજ્ઞા કલ્પવૃક્ષોના ફુલોની માળા સમાન મનુષ્યો આદર સાથે માથા ઉપર ધારણ કરતા હતા, જેને જોઈને લોકો પોતાને સફળ જન્મવાળા માનતા હતા. આજ તેજ હું એ લોકોના ઘરોમાં જઈ ભીક્ષા માગવા માટે કેવી રીતે હાથ લાંબો કરૂં ? મેં આજ સુધી કોઈ રાજા સામે પણ હાથ લાંબો કર્યો નથી. પછી સંયમના વિષયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-જો આ સંકોચથી હું ગૃહવાસને સ્વીકારી લઉં તો મારી સાવદ્ય ત્યાગરૂપ વીરપ્રતિજ્ઞા નાશ પામે છે. તેનું ફળ એ આવશે કે, મારો અનંત સંસાર વધશે. અનંત સંસારી બનાવથી નરક નિગોદનાં અનંત દુઃખોને ભોગવ્યા પછી પણ જ્ઞાન,દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ મને દુર્લભજ રહેશે. કેમકે, દર્શન વીના જ્ઞાન નહીં, અને જ્ઞાન વગર ચારિત્ર નહીં, અને ચારિત્રના અભાવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ નહીં. માટે યાચનાપરીષહ મારે સર્વથા સહન કરવો જ જોઇએ. આ પ્રકારનો વિચાર

मुपादाय संयमयात्रां निर्वहन् कालमासे कालं कृत्वा स्वकल्याणं साधितवान्। एवमन्यैरपि मुनिभिर्याचनापरीषहः सोढव्यः ॥ २९ ॥

याचनायां प्रवृत्तस्य मुनेः कदाचिल्लाभान्तरायोदयात् भिक्षाया अलाभः स्यात्, इत्यलाभपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—परेसुं घासमेसेज्जा, भोयणे परिनिट्ठिए ।
लद्धे पिंडे अलद्धे वा, नाणुतप्पेज्ज पंडिए ॥३०॥

छाया—परेषु ग्रासम् एषयेत्, भोजने परिनिष्ठिते।
लब्धे पिण्डे अलब्धे वा, नानुतप्येत पण्डितः ॥ ३० ॥

टीका—'परेसु' इत्यादि।

पण्डितः=भिक्षुधर्ममर्मज्ञः संयतः, भोजने=ओदनादौ, परिनिष्ठिते=निष्पन्ने सत्येव परेषु=गृहस्थेषु ग्रासं=पिण्डम् एषयेत्=गवेषयेत्। ततश्च पिण्डे=आहारेऽ-

---

कर उसने प्रासुक एषणीय आहार की याचना की। याचना में प्राप्त आहार को लेकर अपनी संयमयात्राका निर्विघ्न रीतिसे निर्वाह करते२ अन्तमें वे आयुके समाप्त होनेपर कालधर्मको प्राप्तकर आत्माका कल्याण किया॥२९॥

याचना में प्रवृत्त मुनि को कदाचित् लाभान्तराय के उदय से भिक्षा का लाभ न हो सके तो उसे पन्द्रहवें अलाभपरीषह को जीतना चाहीये अब यह बात सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—'परेसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पंडिए-पंडितः) भिक्षुधर्म के मर्म का ज्ञाता संयमी साधु (भोयणे-भोजने) ओदनादिक भोजन (परिनिट्ठिए-परिनिष्ठिते) निष्पन्न होने पर ही (परेसु-परेषु) गृहस्थों के घर विषे (घासं-ग्रासम्) पिण्डकी (एसेज्जा-एषयेत्) गवेषणा करे (पिंडे लद्धे अलद्धे वा-

---

કરીને તેમણે પ્રાસુક એષણીય આહારની યાચના કરી. અને યાચનાથી પ્રાપ્ત થયેલા આહારને લઈને પોતાની સંયમયાત્રાનું નિર્વિઘ્ને નિર્વાહ કરતાં કરતાં અંતમાં તેઓએ આયુની સમાપ્તિ થતાં, કાળધર્મ પામી આત્માનું કલ્યાણ કર્યું. ॥૨૯॥

યાચનામાં પ્રવૃત્ત મુનિને કદાચીત લાભાન્તરના ઉદયથી ભિક્ષાનો લાભ મળી શકતો ન હોય તો તેથી હવે પંદરમા અલાભપરીષહને જીતવો જોઈએ એ વાત હવે સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે.—'परेसु' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–पंडिए–पंडितः ભિક્ષુધર્મના મર્મના જ્ઞાતા સંયમી સાધુ भोयणे–भोजने ઓદનાદિક ભોજન परिनिट्ठिए–परिनिष्ठिते નિષ્પન્ન હોવાથી જ परेसु–परेषु ગૃહસ્થોના ઘેર જઈ घासं–ग्रासं પિન્ડની एसेज्जा–एषयेत् ગવેષણા કરે पिण्डे लद्धे

निष्टे स्वल्पे वा लब्धे सति, अलब्धे वा नानुतप्येत=' भाग्यहीनोऽस्मि, भिक्षाऽपि न लभ्यते ' इत्यादिरूपं संतापं न कुर्यादित्यर्थः। 'परिनिट्ठिए ' इति विशेषणेन भोजनकाल एव गच्छेदिति सूचितम्। 'घासं' इत्यनेन भ्रमरवृत्त्या ग्राह्यमिति बोधितम्॥ ३०॥

तर्हि किं कुर्यादित्याह—

मूलम्—अज्जेवाहं न लब्भामि, अवि लाभो सुए सिया।
जो एवं पडिसंचिक्खे, अलाभो तं न तज्जए॥३१॥

छाया—अद्यैवाहं न लभे, अपि लाभः श्वः स्यात्।
य एवं प्रतिसमीक्षते, अलाभस्तं न तर्जयेत्॥ ३१॥

पिण्डे लब्धे अलब्धे वा) उस समय यदि थोड़ा आहार मिले अथवा बिलकुल भी न मिले तो भी वह (नाणुतप्पेज्ज-नानुतप्येत) "मैं भाग्यहीन हूं मुझे भिक्षा भी नहीं मिली" इत्यादिरूप संताप न करे। "परिनिट्ठिए" इस विशेषणद्वारा सूत्रकार की साधु के लिये यह सूचना है कि वे गोचरी के लिये भोजनकाल में ही निकले। "घासं" इस पद से गृहस्थों के यहां से जो भी आहार ग्रहण किया जाय वह भ्रमरवृत्ति से किया जाय, यह सूचित किया है।

भावार्थ—साधु को गोचरी के लिये भोजनकाल में ही निकलना चाहिये, उस समय यदि भोजन अल्प मिले या बिलकुल भी न मिले तो इस विषय में किसी भी प्रकार का उसे मन में संताप नहीं करना चाहिये॥ ३०॥

अलद्धे वा-पिण्डे लब्धे अलब्धे वा એ સમયે તેને થોડું ભોજન મળે અથવા બીલકુલ ન મળે પણ તે नाणुतप्पेज्ज-नानुतप्येत હું ભાગ્યહીન છું, મને ભિક્ષા ન મળી" એવી રીતે સંતાપ ન કરે परिनिट्ठिए એ વિશેષણદ્વારા સૂત્રકાર સાધુ માટે એવું સૂચન કરે છે કે, તે ગોચરી માટે ભોજન સમયે જ નિકળે घासं આ પદથી ગૃહસ્થોને ત્યાંથી જે કંઈ આહાર ગ્રહણ કરવામાં આવે તે ભ્રમરવૃત્તિથી સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ સૂચના આપવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ-સાધુએ ગોચરી માટે ભોજનકાળમાં જ નિકળવું જોઈએ તે સમયે જો થોડું મળે અગર ન મળે તો પણ આ વિષયમાં તેના મનમાં કોઈ પ્રકારનો સંતાપ થવો ન જોઈએ. ॥ ૩૦ ॥

टीका—'अज्जेवाहं' इत्यादि।

अहम्, अद्यैव=अस्मिन्नेव दिने न लभे=न प्राप्नोमि अपि=सम्भावयामि श्वः=आगामिदिने, इदमुपलक्षणम् तेन अन्यस्मिन् कस्मिंश्चिदागामिनि दिने इत्यर्थः, लाभः स्यात्=आहारादिप्राप्तिर्भविष्यति, एवम्=अनेनोक्तप्रकारेण, यः साधुः प्रतिसमीक्षते=चिन्तयति–अलाभे सत्यनुद्विग्नः सन् संयमयात्रां निर्वहतीत्यर्थः। तं मुनिम्–अलाभः=अलाभपरीषहः, न तर्जयेत्=कथमपि पराजयं कर्तुं न शक्नुया-

'अज्जेवाहं'–इत्यादि।

अन्वयार्थ–(अहं–अहम्) मुझे (अज्जेव न लब्भामि–अद्यैव न लभे) आज यदि आहार का लाभ नहीं हुआ है (अवि–अपि) तो (सुए–श्वः) आगामी दिन में उपलक्षण से और भी किसी अन्य दिवस में (लाभो सिया–लाभः स्यात्) उसका लाभ हो जायगा। (एवं–एवम्) इस प्रकारसे (जो–यः) साधु (पडिसंचिक्खे प्रतिसमीक्षते) विचार लेता है, (तं–तम्) उसके लिये (अलाभो – अलाभः) अलाभपरीषह (न तज्जए–न तर्जयेत्) कभी भी संतापित नहीं कर सकता है। इसका तात्पर्य यह है–याचना करने पर भी यदि गृहस्थ–दाता की इच्छा होगी तो ही देगा, नहीं होगी तो नहीं देगा। यदि वह नहीं देता है तो इसमें साधु के लिये अपरितुष्ट होने की बात ही कौन सी है। जो साधु इस प्रकार की विचारधारा से युक्त होता है वह भिक्षा का लाभ न होने पर भी समचित्त बना रहता है, उसके मन में विकृति नहीं आती है। इसी से वह अलाभपरीषह का विजेता बन जाता है।

'अज्जेवाहं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–अहं–अहम् મને अज्जेव न लब्भामि–अद्यैव न लभे આજ જો ભોજનનો લાભ થયો નથી अवि–अपि તો सुए–श्वः આગામી દિવસમાં ઉપલક્ષથી બીજા પણ કોઈ દિવસે लाभो सिया–लाभः स्यात् એનો લાભ મળશે. एवं–एवम् આ પ્રકારે जो–यः સાધુ पडिसंचिक्खे–प्रतिसमीक्षते વિચારી લે છે तं–तम् તેને માટે अलाभो–अलाभः અલાભપરીષહ કદી પણ સંતાપ આપનાર બનતો નથી. આનું તાત્પર્ય એ છે કે, યાચના કરવા છતાં પણ જો ગૃહસ્થ દાતાની ઈચ્છા હશે તો આપશે. નહીં હોય તો નહીં આપે. જો તે આપે નહિં. તો સાધુ માટે તેમાં અસંતોષ લાવવાની વાત જ કયાં છે, જે સાધુ આ પ્રકારની વિચારધારાથી યુકત છે તે ભિક્ષાનો લાભ ન થવાથી પણ સમચિત્ત બની રહે છે. તેના મનમાં વિકૃતી આવતી નથી. તેનાથી તે અલાભપરીષહનો વિજેતા બની રહે છે.

दित्यर्थः। अयं भावः—याचिते सति गृहस्थः स्वेच्छया दद्यात् न वा दद्यात्, तत्र कोऽस्त्यसंतोषो न यच्छति सति। एवं भावनया लाभाभावेऽपि मुनिना समचेतसैव अविकृतस्वान्ते नैव भवितव्यमित्यलाभपरीषहो विजितो भवतीति।

भावार्थ—अलाभपरीषह पर विजय पाने के लिये साधु की विचारधारा कैसी होनी चाहिये यह बात इस गाथा द्वारा सूत्रकार ने प्रदर्शित की है। वे कहरहे हैं कि साधु जब गोचरी के लिये किसी सद्गृहस्थ के यहां जाता है और आहारादिककी याचना करता है तो उसकी इच्छा की पूर्ति होना न होना यह साधु के हाथ की बात नहीं है। गृहस्थ की भावना होगी तो वह देगा-नहीं होगी तो नहीं देगा। साधु की कोई इस में जबर्दस्ती तो है नहीं, अतः ऐसी परिस्थिति में जब कि साधु को आहार का लाभ न हो तो उसका कर्तव्य है कि वह अपनी आत्मा को व्यर्थ में क्लेशित न करे, और न उस पर रुष्ट परिणति ही धारण करे। विचार यह करे कि-आज नहीं मिला तो कल मिल जायगा, कल भी न मिला तो परसों मिल जायगा, इसमें सोच फिकर करने की बात ही कौन सी है। दाता का भाव होगा तो देगा, नहीं होगा तो नहीं देगा। इस तरह जो साधु वर्तता रहता है वह वीर मुनि अलाभ परीषह को अवश्य जीत लेता है।

ભાવાર્થ—અલાભપરીષહ ઉપર વિજય મેળવવા માટે સાધુની વિચારધારા કેવી હોવી જોઈએ એ વાત આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારે પ્રદર્શિત કરેલ છે. તેઓ કહે છે કે, સાધુ જ્યારે ગોચરી માટે કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર જાય અને આહારાદિકની યાચના કરે તો તેની ઇચ્છાની પૂર્તી થવી કે ન થવી તે સાધુના હાથની વાત નથી. ગૃહસ્થની ભાવના હોય તો આપે, નહીં હોય તો આપવાના નથી. સાધુની કોઈ જબરજસ્તી હોઈ શકે નહિં. આથી આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈ સાધુને આહારનો લાભ ન થાય તો તેનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાના આત્માને નકામો કલુષિત ન કરે. અને ન તો તેના ઉપર ગુસ્સો કરે. વિચાર એ કરે કે, આજ ન મળ્યું તો કાલે મળશે. કાલે નહીં મળે તો પરમ દિવસ મળશે. આમાં ફિકર ચિંતા કરવાની હોય જ નહિં. દાતાનો ભાવ હશે તો આપશે, નહીં હોય તો નહીં આપે. આ પ્રકારે જે સાધુ વર્તતા રહે છે તે વીર મુનિ અલાભપરીષહને અવશ્ય જીતી લે છે.

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

विन्ध्याचलप्रदेशे हुण्डनामके ग्रामे निर्धनः कृशशरीरः कुटुम्बबहुलः सौवीर नामा कृषीवल आसीत्। तत्र विन्ध्याचलवर्तिना गिरिसेननृपतिना पञ्चाशत्संख्यकानि हलानि वाहयितुं वारकेण पञ्चाशत्संख्यका हलवाहका नियोजिताः। तत्रैकदा सौवीरकृषीवलस्य वारकः समायातः। तस्मिन् दिने क्षेत्रे वृषभान्नीत्वा हलेषु योजयित्वा क्षेत्रं कर्षितवान्। वृषभाः श्रान्ताः अतिस्थग्नाः क्षुत्पिपासाव्याकुला ग्रीष्मातपसंतप्ता हलमुक्तावस्थां प्रतीक्षमाणाः स्वाहारमभिलषन्ति, पश्यन्ति च पुनः

दृष्टान्त—विन्ध्याचल प्रदेश में एक हुण्ड नाम का ग्राम था। उस में एक निर्धन सौवीर नाम का किसान रहता था। कुटुम्ब बहुत होने की वजह से उसे सदा इसके लालन पालन की चिंता घेरे रहती थी इसलिये चिन्ता के मारे इसका शरीर कृश हो गया था। विंध्याचल-वर्ती गिरिसेन राजाने वारी२ से पांचसौ हलों को जोतने के लिये पांचसौ हलवाहक-हाली-नियुक्त कर रखे थे। सौवीर कृषीवल (किसान) की भी एक दिन वारी आई। उस दिन उसने खेत में बैल ले जाकर और उन्हें हल में नियुक्त कर उस खेत को जोतना प्रारंभ कर दिया। खेत जोतते२ बैल थक गये वे बीच२ में खडे भी होने लगे। ग्रीष्मकाल के ताप से अतिशय संतप्त होकर वे क्षुत्पिपासा से अत्यंत व्याकुल हो गए और इस बात की प्रतीक्षा करने लगे कि कब हम हल से मुक्तहोवें और कब घास आदि खाकर अपनी क्षुधा को शांत करें। इसी अभि-प्राय से वे वेचारे बार बार अपने हाली सौवीर के मुखकी ओर भी

દૃષ્ટાંત—વિંધ્યાચળ પ્રદેશમાં એક હુંડ નામનું ગામ હતું. તેમાં એક નિર્ધન સૌવીર નામનો ખેડુત રહેતો હતો. કુટુંબ મોટું હોવાના કારણે તેને સદા તેના પાલન પોષણની ચિંતા રહ્યા કરતી હતી. આ ચિંતાના બોજાના કારણે તેનું શરીર ઘસાઈ ગયું હતું. વિંધ્યાચળ પ્રદેશના ગિરિસેન રાજાએ વારા પાડીને પાંચસો હળો જોડવા માટે પાંચસો ખેડુતોને નિયુકત કરી રાખ્યા હતા. સૌવીર ખેડુતનો પણ એક વખત વારો આવ્યો. એ દિવસે તેણે ખેતરમાં બળદ લઈ જઈને હળ તૈયાર કરી ખેડવાનું શરૂ કર્યું. ખેતર ખેડતાં ખેડતાં બળદ થાકી ગયા અને વચમાં વચમાં ઉભા રહેવા લાગ્યા. ઉનાળાના સખ્ત તાપથી અતિશય સંતપ્ત થઈને ભૂખ તરસથી તે ઘણા વ્યાકુળ બની ગયા. અને એ વાતની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા કે, કયારે અમને હળથી મુકત કરવામાં આવે અને કયારે ઘાસ વગેરે ખાઈ ભૂખને શાંત કરીએ, આવા ભાવથી તે બીચારા વારંવાર પોતાના માલીક સૌવીરના મોઢા તરફ જોતા હતા. આ

पुनः सौवीरमुखम्। परंतु सौवीरस्तान् न मुञ्चति। तेन भक्तपानवेलायामेकश्चासोऽधिकः कर्षितस्तेन वृषभाणां भक्तपानान्तरायो जातः, ततश्चान्तरायकर्म सौवीरेण बद्धम्। अथाऽसौ मृत्वा बहुकालं संसारे परिभ्रम्य, कदाचिद् गोपालदारकभवे वने गाश्चारयन् कस्मिंश्चित्तरुतले बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकं षट्कायपालकं मुनिं दृष्टवान्। तत्र तद्देशनां निशम्य स सौवीरस्तस्मिन् गोपालदारकभवे प्रव्रजितः। तदनन्तरं कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मकल्पे देवत्वेन समुत्पन्नः। ततश्च्युतोऽसौ द्वार-

देखने लगते थे, परन्तु सौवीर ने उनकी इस परिस्थिति पर जरा भी ध्यान नहीं दिया और न उन्हें छोड़ा ही। प्रत्युत उनके खाने पीने के समय में उसने एक चास (हलरेखा) और अधिक जोता। इससे सौवीर को प्रबल अंतराय कर्म का बंध हुआ। कुछ काल के बाद मर कर उस पर्याय से पर्यायान्तरित हुआ। बहुत काल तक इसने संसार परिभ्रमण किया। संसारपरिभ्रमण करते२ किसी समय यह गवाल के घर में जन्मा। बडा होने पर गायों को चराता था। एक दिन जंगल में इसकी दृष्टि वृक्ष के नीचे बैठे हुए एक मुनिराज पर जो षट्काय के जीवोंकी यतना करने में तत्पर थे, तथा मुख पर जिनके दोरासहित मुखवस्त्रिका बंधी हुई थी उन पर पड़ी। उनके पास पहुँचकर इसने उनसे धर्मदेशना सुनी। उसका प्रभाव इसकी आत्मा पर इतना पड़ा कि यह उसी समय दीक्षित हो गया। साधुचर्या का ठीक२ तरह निर्वाह करते हुए वह मृत्यु के अवसर में कालधर्म पाकर सौधर्म देव-

પરિસ્થિતિ ઉપર સૌવીરે નતો જરા પણ ધ્યાન આપ્યું કે નતો તેમને ધુંસરીથી છોડયા. વધારામાં તેમનો ખાવા પીવાના સમયને વખતે એક ચાસ વધારે ખેડાવ્યો. આથી સૌવીરને પ્રબળ અંતરાયકર્મનો બંધ થયો. થોડા સમય પછી સૌવીર ખેડૂત મરીને પર્યાયથી પર્યાયાન્તરિત થયો. ઘણા કાળ સુધી તેણે સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યું. સંસારપરિભ્રમણ કરતાં કરતાં કાળાંતરે તે એક ગોવાળને ત્યાં જનમ્યો. મોટો થતાં તે ગાયોને ચરાવતો હતો. એક દિવસ જંગલમાં તેની દષ્ટી ઝાડની નીચે બેઠેલા એક મુનિરાજ ઉપર પડી, જે પટકાયના જીવોની રક્ષા કરવામાં તત્પર હતા. તેમના મોઢા ઉપર દોરા સાથે એક મુખવસ્ત્રિકા બાંધેલી હતી. તેની પાસે પહોંચીને તેમની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળી. એનો પ્રભાવ તેના આત્મા પર એવો પડયો કે તે એજ સમયે દીક્ષિત બની ગયો. સાધુચર્યાનો ઠીક ઠીક નિર્વાહ કરતાં કરતાં તે મૃત્યુના અવસરે કાળધર્મ પામ્યો અને તે સૌધર્મ દેવ-

कायां श्रीकृष्णवासुदेवगृहे पुत्रत्वेन समुत्पन्नः । स च ढंढणनाम्ना प्रसिद्धो जातः ।

अथैकदा स ढंढणकुमारः श्रीनेमिनाथ तीर्थंकरस्य समीपे प्रव्रजितः । भिक्षाचर्यायां प्रवृत्तोऽसौ श्रीकृष्णस्य पुत्रोऽपि त्रिजगद्गुरोस्तीर्थंकरस्य शिष्योऽपि स्वर्गलक्ष्मीजित्वरसंपत्समन्वितायां विशालायां द्वारकायां नगर्यां महेभ्यानां भवनेष्वपि पर्यटन् लाभान्तरायवशात् किंचिदपि प्रासुकैषणीयं न लभते । ततोऽसौ क्षुधा-पिपासया शुष्कशरीरः श्रीनेमिनाथस्वामिनं तदलाभकारणं पृष्टवान् श्रीनेमिनाथ स्वामिना कथितम्—वत्स ! अस्माद् पूर्वं नवनवतिलक्ष-नवनवतिसहस्र-नवशत-नवनवति ९९,९९,९९९ तमे भवे त्वं विन्ध्याचलप्रदेशे हुण्डकग्रामे सौवीरनामा कृषीवल

लोक में देवपने से उत्पन्न हुवा। वहां की स्थिति समाप्त होने पर यह वहां से च्यवकर द्वारिकानगरी में श्रीकृष्ण वासुदेव के घर पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ और वहां इसका नाम ढंढणकुमार रक्खा गया।

इस ढंढणकुमार ने श्रीनेमिनाथतीर्थंकर के समीप धर्मदेशना सुनकर दीक्षा अंगीकार की। भिक्षाचर्या करने को वे स्वयं जाते थे। श्रीकृष्ण के पुत्र एवं त्रिजगद्गुरु तीर्थंकर नेमिनाथ प्रभु के शिष्य होने पर भी उस विशाल द्वारिका नगरी में इनको बडे२ सेठ साहूकारोंके घरों में जाने पर भी लाभान्तराय कर्म के उदय से थोडे से भी प्रासुक एषणीय आहार का लाभ नहीं होता, अतः ये दिन प्रतिदिन शुष्क शरीर होने लगे। भगवान् नेमिनाथ के पास जाकर एकदिन इन्होंने आहार के अलाभ का कारण पूछा तो भगवान् ने कहा कि वत्स ! तूं इस भव से पहिले निन्यानवे लाख निन्यानवे हजार नौ सो निन्यानवें ९९,९९,९९९ भव में विंध्याचल प्रदेश में हुण्डक ग्राम में सौवीर नाम

લોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંની સ્થિતિ સમાપ્ત થતાં તે ત્યાંથી ચવીને દ્વારિકા નગરીમાં શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને ઘેર પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાં તેમનું નામ ઢંઢણ રાખવામાં આવ્યું.

આ ઢંઢણકુમારે શ્રીનેમીનાથ તીર્થંકર પાસે ધર્મદેશના સાંભળી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ભિક્ષાચર્યા કરવા માટે તે સ્વયં જતા હતા. શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર તેમજ ત્રીજગદ્ગુરૂ તીર્થંકર નેમીનાથ પ્રભુના શિષ્ય હોવા છતાં પણ તે વિશાળ દ્વારિકા નગરીમાં તેને મોટા મોટા શેઠ શાહુકારોના ઘરોમાં જવા છતાં પણ લાભાંતરાય કર્મના ઉદયથી થોડા પણ પ્રાસુક આહારનો લાભ મળતો ન હતો. આથી એ દિનપ્રતિદિન શુષ્ક શરીરવાળા બનવા લાગ્યા. ભગવાન નેમીનાથ પાસે જઈને એક દિવસ તેમણે આહારના અલાભનું કારણ પૂછ્યું, ભગવાને કહ્યું કે, હે વત્સ ! તું આ ભવથી પહેલાં નવાણુ લાખ નવાણુ હજાર નવસો નવાણુના ૯૯,૯૯,૯૯૯ ભવમાં વિંધ્યા પ્રદે-

आसीः। तत्र भवे हलयोजितवृषभाणां भोजनपानान्तरायस्त्वया कृतः। तदन्तरायकर्मा-ऽस्मिन् भवे इदानीमुदितम्, अतोऽयमलाभपरीषहस्त्वया सोढव्यः। तदनु ढंढणकुमारेण स्वपूर्वभववृत्तान्तं श्रुत्वा तदन्तरायकर्म क्षपयितुं गाढसंवेगेन सोत्साहमभिग्रहो गृहीतः–अद्यप्रभृति मया परलाभो न ग्राह्य इति। तदनन्तरमभिग्रहमुपादाय स प्रतिदिनं भिक्षार्थमटति,. परंतु–लाभान्तरायोदयान्न किंचित् प्राप्नोति, तथापि नो द्विग्नो भवति, नापि चान्यं निन्दति किन्तु, नित्यमदीनमानसः सन् स्वं कर्मैवाचिन्तयत्।

के एक किसान की पर्याय में था। उस समय तूने हल में जुते हुए बैलों के भोजन पान में अन्तराय डाला था। वह अंतराय कर्म इस भव में तुम्हारे इस समय में उदय में आया है इसलिये इस अलाभ परीषह को तुझे सहन करना चाहिये। भगवान् द्वारा इस प्रकार कहे गये अपने पूर्वभव के वृत्तान्त को सुनकर ढंढणकुमार मुनिने उस बद्ध अन्तराय को नष्ट करने के निमित्त बडे ही उत्साह के साथ गाढ वैराग्य से युक्त अन्तःकरण होकर ऐसा अभिग्रह ग्रहण किया कि "आज से लेकर मैं परलाभ को ग्रहण नहीं करूँगा" अर्थात् दूसरे के निमित्त से मिला हुवा आहार पानी नहीं ग्रहण करूँगा। इस प्रकार अभिग्रह ग्रहण कर वे प्रतिदिन भिक्षाचर्या को जाते परन्तु लाभान्तराय कर्म के उदय से उनको किञ्चित भी आहार का लाभ नहीं होता, परन्तु फिर भी इस परिस्थिति में भी उनके चेहरे पर उद्विग्नता के चिह्न जरा भी दिखलाई नहीं पड़ते–वे उद्विग्नचित्त नहीं होते और न

शमां हुंडक गाममां सौवीर नामथी એક ખેડુતના પર્યાયમાં હતો. તે સમયે તેં હળમાં જોડેલા બળદને ભોજન પાનમાં અંતરાય નાખ્યો હતો. તે અંતરાય કર્મ આ ભવમાં તમારા માટે આ સમયે ઉદયમાં આવેલ છે. માટે આ અલાભ-પરીષહને તમારે સહન કરવો જોઈએ, ભગવાન તરફથી કહેવામાં આવેલ આ પ્રકારના પોતાના પૂર્વભવના વૃત્તાંતને જાણી ઢંઢણકુમાર મુનિએ આ અસ બદ્ધ અંતરાયનો નાશ કરવા માટે ખૂબ જ ઉત્સાહથી ગાઢ વૈરાગ્યયુકત અંતઃ-કરણવાળા બની એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે, "આજથી હું પરલાભને ગ્રહણ નહીં કરૂં." અર્થાત્ બીજાના નિમિત્તથી મળેલ આહાર પાણી ગ્રહણ નહીં કરૂં. આ પ્રકારનો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરી તે પ્રતિદિન ભિક્ષાચર્યા માટે જતા પરંતુ લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી તેમને થોડો પણ આહારનો લાભ મળતો નહીં.

अथान्यदा श्रीकृष्णवासुदेवः श्रीनेमिनाथस्वामिनं पृष्टवान्-भगवन्! अष्टादशसहस्रेषु श्रमणेषु कोऽस्ति दुष्करकारकः?, श्रीनेमिनाथस्वामिना प्रोक्तम्-सर्वे श्रमणदुष्करकारकाः, ढंढणमुनिस्तु अतिदुष्करकारकः। श्रीकृष्णेनोक्तम्—कथम्?, श्रीनेमिनाथस्वामी प्राह—अलाभपरीषहस्य सम्यक् सहनेन। ततो भक्तिभरेण संजातरोमाञ्चः श्रीकृष्णोऽवदत्—प्रभो! महात्मा ढंढणमुनिः क्व विद्यते?। श्री भगवानाह—भिक्षार्थं द्वारकापुरीं गतः, नगर्यां प्रविशन्नेव तं द्रक्ष्यसि। तद्वचनं श्रुत्वा श्रीकृष्णः श्रीनेमिजिनं प्रणम्य चलितः। ततः पुरद्वारे प्रविशन् श्रीकृष्णः

किसी दूसरे की निन्दा ही करते। निन्दा करते भी तो अदीनमन होकर अपने अशुभ कर्म की।

एक दिन की बात है कि श्रीकृष्ण वासुदेव ने श्रीनेमिनाथप्रभु से पूछा कि भगवन्! इन अठारह हजार मुनियों में इस समय दुष्करकारक कौन है। प्रभु ने कहा सब ही श्रमण दुष्करकारक हैं परन्तु ढंढणमुनि विशेष रीति से दुष्करकारक है। वासुदेव ने कहा यह क्यों? प्रभुने कहा अलाभपरीषह के सम्यक् सहन करने से। यह सुनते ही श्रीकृष्ण का समस्त शरीर भक्ति के आवेश से रोमांचित हो गया। श्रीकृष्ण ने कहा-प्रभो! महात्मा ढंढणमुनि इस समय कहां विराजमान हैं?। प्रभु ने उत्तर में कहा कि वे इस समय भिक्षा के लिये द्वारिका में गये हैं। तुम्हें वहां जाते ही वे मिल जावेंगे। भगवान् की बात सुनकर वासुदेव श्रीकृष्ण नेमिनाथ भगवान् को वंदना करके वहांसे चलेगये।

આ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમના ચહેરા ઉપર ઉદ્વીગ્નતાનું ચિહ્ન દેખાતું નહીં. એ ઉદ્વીગ્નચિત્ત ન બનતા, અને બીજા કોઈની નિંદા પણ કરતા નહીં. નિંદા કરતા તો તે ફક્ત પોતાના અશુભ કર્મની.

એક દિવસની વાત છે કે, શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવે શ્રી નેમીનાથ પ્રભુને પૂછ્યું કે, ભગવન્! આ અઢારહજાર મુનિઓમાં આ સમયે દુષ્કર સ્થિતિ કોણ ભોગવે છે? પ્રભુએ કહ્યું કે, બધા શ્રમણ દુષ્કર કષ્ટ ભોગવે છે છતાં ઢંઢણમુનિ આ બધાથી વધુ દુષ્કર સ્થિતિમાં છે. વાસુદેવે કહ્યું એમ કેમ? પ્રભુએ કહ્યું કે, અલાભપરીષહને સમ્યક્ સહન કરવાથી. આ સાંભળતાં જ શ્રી કૃષ્ણનું શરીર ભકિતના આવેશથી રોમાંચિત બની ગયું અને કહ્યું, પ્રભુ! મહાત્મા ઢંઢણ મુનિ આ સમયે કયાં બિરાજે છે? પ્રભુએ ઉત્તરમાં કહ્યું કે, તે આ સમયે દ્વારિકામાં ભિક્ષા માટે ગયા છે, તમને ત્યાં જતાં જ ભેટો થઈ જશે. ભગવાનની આ વાત સાંભળી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ નેમીનાથ ભગવાનને વંદના કરી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

कृशशरीरं शान्तचेतसं ढंढणमुनिं दृष्टवान्। ततस्तद्गुणाकृष्टोऽतिमुदितः श्रीकृष्णो हस्तिस्कन्धादवतीर्य महीतलमिलन्मौलिस्तं ववन्दे। तदा तेन वन्द्यमानोऽसौ ढंढणमुनिः केनचिदिभ्येन दृष्टः। तदा तेनेभ्येन चिन्तितम्–अहो! एष महात्मा श्रीकृष्णेन वन्द्यते। एवं चिन्तयत एव तस्येभ्यस्य गृहे ढंढणमुनिः प्रविष्टः। तेनोत्कृष्टभावेन मोदकैः प्रतिलम्भितः।

ततोऽसौ ढंढणमुनिः श्रीनेमिनाथस्वामिनः समीपं गत्वा भिक्षां प्रदर्श्य पृच्छति- भगवन्! मम लाभान्तरायः क्षीणः किम्?, श्रीनेमिनाथस्वामिना प्रोक्तम्–न तव-

उस समय उन्हों ने कृशशरीर एवं शान्तचित्त ढंढणमुनि को पुरद्वार में प्रवेश करते हुए देखा। देखते ही वे अपने गजराज से नीचे उतरे और झुककर उनको वंदना करने लगे। कृष्णवासुदेव को वंदना करते हुए उस समय किसी सेठ ने देख लिया। देखते ही उसने विचार किया कि जिस महात्मा को वंदना ये वासुदेव कर रहे हैं वह कोई साधारण साधु नहीं हैं, ऐसा विचार कर ही रहा था कि ढंढणमुनि इतने में उसी सेठ के घर में प्रविष्ट हुए। उसने बडे ही उत्कृष्ट भावों से सम्पन्न होकर ढंढणमुनि को मोदकों की भिक्षा दी। भिक्षा लेकर वे वापिस अपने स्थान पर आ गये और जो कुछ भिक्षा में उनको मिला था वह उन्हों ने श्रीनेमिनाथ भगवान् को दिखलाया। दिखलाकर फिर भगवान् से उन्हों ने पूछा कि हे भगवान्! मेरा लाभान्तराय कर्म क्षीण हो चुका है क्या?। भगवान् ने कहा अभी नहीं, भिक्षा में जो ये

એ સમયે તેમણે કૃશશરીરવાળા અને શાંતચિત્ત ઢંઢણ મુનિને દ્વારિકાપુરીના દ્વારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જોયા. જોતાં જ પોતાના હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરી ઢંઢણમુનિ પાસે જઈ પહોંચ્યા અને નીચા નમી વંદના કરી. કૃષ્ણ વાસુદેવને વંદના કરતા કોઇ શેઠ જોઈ ગયા અને મનમાં વિચાર કર્યો કે, જે મહાત્માને વાસુદેવ વંદના કરી રહ્યા છે તે કોઇ સાધારણ સાધુ ન હોવા જોઇએ. જ્યાં શેઠ એવો વિચાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં ઢંઢણમુનિ એજ શેઠને ઘેર ભિક્ષા માટે જઈ પહોંચ્યા. એણે ખૂબ જ આદર ભાવથી ઢંઢણમુનિને લાડુની ભિક્ષા આપી. ભિક્ષા લઈ તે પોતાના સ્થાન ઉપર પહોંચ્યા અને પોતાને જે કાંઈ ભિક્ષામાં મળ્યું હતું તે તેમણે ભગવાન શ્રી નેમીનાથને બતાવ્યું. ભગવાનને બતાવીને પછી તેમણે પૂછ્યું કે, ભગવન્! મારૂં લાભાન્તરાય કર્મ ક્ષીણ થઈ ગયું કે કેમ? ભગવાને કહ્યું,

अथान्यदा श्रीकृष्णवासुदेवः श्रीनेमिनाथस्वामिनं पृष्टवान्-भगवन्! अष्टादशसहस्रेषु श्रमणेषु कोऽस्ति दुष्करकारकः?, श्रीनेमिनाथस्वामिना प्रोक्तम्-सर्वे श्रमणदुष्करकारकाः, ढंढणमुनिस्तु अतिदुष्करकारकः। श्रीकृष्णेनोक्तम्—कथम्?, श्रीनेमिनाथस्वामी प्राह—अलाभपरीषहस्य सम्यक् सहनेन । ततो भक्तिभरेण संजातरोमाञ्चः श्रीकृष्णोऽवदत्—प्रभो ! महात्मा ढंढणमुनिः क्व विद्यते ?।श्री भगवानाह—भिक्षार्थं द्वारकापुरीं गतः, नगर्यां प्रविशन्नेव तं द्रक्ष्यसि। तद्वचनं श्रुत्वा श्रीकृष्णः श्रीनेमिजिनं प्रणम्य चलितः। ततः पुरद्वारे प्रविशन् श्रीकृष्णः

किसी दूसरे की निन्दा ही करते। निन्दा करते भी तो अदीनमन होकर अपने अशुभ कर्म की।

एक दिन की बात है कि श्रीकृष्ण वासुदेव ने श्रीनेमिनाथप्रभु से पूछा कि भगवन्! इन अठारह हजार मुनियों में इस समय दुष्करकारक कौन है। प्रभु ने कहा सब ही श्रमण दुष्करकारक हैं परन्तु ढंढणमुनि विशेष रीति से दुष्करकारक है। वासुदेव ने कहा यह क्यों? प्रभुने कहा अलाभपरीषह के सम्यक् सहन करने से। यह सुनते ही श्रीकृष्ण का समस्त शरीर भक्ति के आवेश से रोमांचित हो गया। श्रीकृष्ण ने कहा-प्रभो! महात्मा ढंढणमुनि इस समय कहां विराजमान हैं?। प्रभु ने उत्तर में कहा कि वे इस समय भिक्षा के लिये द्वारिका में गये हैं। तुम्हें वहां जाते ही वे मिल जावेंगे। भगवान् की बात सुनकर वासुदेव श्रीकृष्ण नेमिनाथ भगवान् को वंदना करके वहांसे चलेगये।

આ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમના ચહેરા ઉપર ઉદ્વીગ્નતાનું ચિહ્ન દેખાતું નહીં. એ ઉદ્વીગ્નચિત્ત ન બનતા. અને બીજા કોઈની નિંદા પણ કરતા નહીં. નિંદા કરતા તો તે ફક્ત પોતાના અશુભ કર્મની.

એક દિવસની વાત છે કે, શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવે શ્રી નેમીનાથ પ્રભુને પૂછયું કે, ભગવન્! આ અઢારહજાર મુનિઓમાં આ સમયે દુષ્કર સ્થિતિ કોણ ભોગવે છે? પ્રભુએ કહ્યું કે, બધા શ્રમણ દુષ્કર કષ્ટ ભોગવે છે છતાં ઢંઢણમુનિ આ બધાથી વધુ દુષ્કર સ્થિતિમાં છે. વાસુદેવે કહ્યું એમ કેમ? પ્રભુએ કહ્યું કે, અલાભપરીષહને સમ્યક્ સહન કરવાથી. આ સાંભળતાં જ શ્રી કૃષ્ણનું શરીર ભકિતના આવેશથી રોમાંચિત બની ગયું અને કહ્યું, પ્રભુ! મહાત્મા ઢંઢણ મુનિ આ સમયે કયાં બિરાજે છે? પ્રભુએ ઉત્તરમાં કહ્યું કે, તે આ સમયે દ્વારિકામાં ભિક્ષા માટે ગયા છે, તમને ત્યાં જતાં જ ભેટો થઈ જશે. ભગવાનની આ વાત સાંભળી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ નેમીનાથ ભગવાનને વંદના કરી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

छाया—ज्ञात्वा उत्पतितं दुःखं, वेदनया दुःखार्तितः ।
अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टस्तत्र अधिसहेत ॥ ३२ ॥

टीका—" नच्चा " इत्यादि ।

वेदनया=वेदनीयकर्मणा दुःखं=श्वासकासादिषोडशविधरोगसम्बन्धिकं कष्टम् उत्पतितम्=उत्पन्नं भवतीति ज्ञात्वा दुःखार्त्तितः = भाविदुःखशङ्कयाऽऽर्त्तभावं गतः अदीनः = दैन्यभावरहितः सन् प्रज्ञां=बुद्धिं स्थापयेत्=भाविदुःखशङ्कया चलन्तीं बुद्धिं स्थिरीकुर्यात् । तथा यदि साधुः स्पृष्टः=[1]श्वास–[2]कास–[3]ज्वर–[4]दाह–[5]कुक्षिशूल–[6]भगन्दरा–[7]र्शो[8]ऽजीर्ण–[9]दृष्टिरोग–[10]मूर्धशूला–[11]रुच्य–[12]क्षिशूल–[13]कर्णशूल–[14]कण्डू–

आहार के अलाभ से अथवा अन्तप्रान्त आहार के लाभ से शरीर में रोग उत्पन्न हो जाता है इसलिये सोलहवां रोगपरीषह साधु को जीतना चाहिये, यह बात सूत्रकार कहते हैं–'नच्चा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वेयणाए–वेदनया) वेदनीय कर्म के उदय से (दुक्खं–दुःखं) श्वास कास आदि सोलह प्रकार के रोग संबंधी दुःख (उप्पइयं–उत्पतितम्) उत्पन्न होता है ऐसा (नच्चा–ज्ञात्वा) जानकर (दुहट्टिए–दुःखार्तितः) भावी दुःख की आशङ्का से आर्त्त भाव को प्राप्त हुआ मुनि (अदीणो–अदीनः) दैन्यभाव से रहित होकर (पन्नं ठावए–प्रज्ञां स्थापयेत्) भावी दुःख की आशङ्का से चलित होती हुई अपनी बुद्धि को स्थिर करे। यदि साधु (पुट्ठो–स्पृष्टः) [1]श्वास, [2]कास, [3]ज्वर, [4]दाह, [5]कुक्षिशूल, [5]भगन्दर, [7]अर्श, [8]अजीर्ण, [9]दृष्टिरोग [10]मूर्धशूल, [11]अरुचि, [12]नेत्रशूल

આહારના અલાભથી અથવા અહિતકર્તા (અપથ્ય) આહારથી શરીરમાં રોગ થવા સંભવ છે તેથી સોળમો રોગપરીષહ સાધુએ જીતવો જોઈએ એ વાત સૂત્રકાર કહે છે—' नच्चा ' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–वेयणाए–वेदनया વેદનીય કર્મના ઉદયથી दुक्खं–दुःखम् શ્વાસ કાસ આદિ સોળ પ્રકારના રોગ સંબંધી દુઃખ उप्पइयं–उत्पतितम् ઉત્પન્ન થાય છે એવું नच्चा–ज्ञात्वा જાણીને दुहट्टिए–दुःखार्तितः ભાવી દુઃખની આશંકાથી આર્તભાવને પ્રાપ્ત કરતાર મુનિ अदीणो–अदीनः દૈન્ય ભાવથી રહિત બની पन्नं ठावए–प्रज्ञां स्थापयेत् ભાવી દુઃખની આશંકાથી ચલીત થતી પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરે. અગર જો સાધુ पुट्ठो–स्पृष्टः ૧ શ્વાસ, ૨ કાસ, ૩ જવર, ૪ દાહ, ૫ ખદગાંઠ, ૬ ભગન્દર, ૭ હરસ, ૮ અજીર્ણ, ૯ દષ્ટિરોગ, ૧૦ મુર્ધશૂળ, ૧૧ અરૂચિ,

कर्म क्षीणम्, अयं तु वासुदेवस्य लाभः, यतः श्रीकृष्णस्त्वां वन्दितवान्, अतस्ते मोदकान् श्रेष्ठी दत्तवान्। तद्वचनं श्रुत्वा ढंढणमुनिः 'परलाभो न कल्पते' इत्युक्त्वा रागद्वेषवर्जितो मूर्छारहितः सन् नगराद् बहिर्गत्वा प्रासुकस्थण्डिले मोदकान् यतनया परिष्ठाप्य, तापदैन्याद्यकरणेन लाभान्तरायकर्म क्षपयन् क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरलाभपरीषहः सोढव्यः ॥ ३१ ॥

अलाभादन्तप्रान्ताद्याहारलाभाद् वा शरीरे रोगा उत्पद्यन्ते, अतः षोडशं रोगपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—नच्चा उप्पइयं दुक्खं, वेयणाए दुहट्टिए।
अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥३२॥

मोदकों का लाभ तुम्हें हुआ है वह लाभ तुम्हारा नहीं है किन्तु यह लाभ वासुदेव का है, कारण कि तुम को कृष्ण ने वंदना की इसलिये सेठ ने तुमको ये मोदक वहराये, अतः तुम्हारे इस लाभ में निमित्त कृष्ण हैं। ढंढणमुनि ने भगवान् के इन वचनों को सुनकर "परलाभ मुझे कल्पता नहीं है" ऐसा कहकर रागद्वेष से एवं मूर्च्छा से वर्जित होते हुए नगर के बाहर जाकर किसी प्रासुक भूमि में उन मोदकों को यतनापूर्वक परिठवदिया। ताप एवं दीनता के नहीं करने से लाभान्तरायकर्म को नष्ट करते हुए उन ढंढणमुनिने क्षपकश्रेणी पर आरोहण कर केवलज्ञान प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्यमुनियों को भी अलाभ परिषह को सहन करना चाहिये ॥ ३१ ॥

હજુ સમય બાકી છે. ભિક્ષામાં લાડવાનો લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ જોઈને શેઠે તમને લાડવા વહોરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે. ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી "બીજાનો લાભ મને કલ્પતો નથી" એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્છાથી વર્જીત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક છોડી દીધા. તપ અને ભિક્ષામાં દીનતા ન કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ પરીષહને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. ॥ ૩૧ ॥

छाया—ज्ञात्वा उत्पतितं दुःखं, वेदनया दुःखार्तितः ।
अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टस्तत्र अधिसहेत ॥ ३२ ॥

टीका—"नच्चा" इत्यादि ।

वेदनया=वेदनीयकर्मणा दुःखं=श्वासकासादिषोडशविधरोगसम्बन्धिकं कष्टम् उत्पतितम्=उत्पन्नं भवतीति ज्ञात्वा दुःखार्तितः = भाविदुःखशङ्कयाऽऽर्त्तभावं गतः अदीनः = दैन्यभावरहितः सन् प्रज्ञां=बुद्धिं स्थापयेत्=भाविदुःखशङ्कया चलन्तीं बुद्धिं स्थिरीकुर्यात् । तथा यदि साधुः स्पृष्टः=श्वास[1]-कास[2]-ज्वर[3]-दाह[4]-कुक्षिशूल[5]-भगन्दरा[6]-र्शो[7]ऽजीर्ण[8]-दृष्टिरोग[9]-मूर्धशूला[10]-रुच्य[11]-क्षिशूल[12]-कर्णशूल[13]-कण्डू[14]-

आहार के अलाभ से अथवा अन्तप्रान्त आहार के लाभ से शरीर में रोग उत्पन्न हो जाता है इसलिये सोलहवां रोगपरीषह साधु को जीतना चाहिये, यह बात सूत्रकार कहते हैं–'नच्चा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वेयणाए-वेदनया) वेदनीय कर्म के उदय से (दुक्खं-दुःखं) श्वास कास आदि सोलह प्रकार के रोग संबंधी दुःख (उप्पइयं-उत्पतितम्) उत्पन्न होता है ऐसा (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (दुहट्टिए-दुःखार्तितः) भावी दुःख की आशङ्का से आर्त्त भाव को प्राप्त हुआ मुनि (अदीणो-अदीनः) दैन्यभाव से रहित होकर (पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत्) भावी दुःख की आशङ्का से चलित होती हुई अपनी बुद्धि को स्थिर करे। यदि साधु (पुट्ठो-स्पृष्टः) श्वास[1], कास[2], ज्वर[3], दाह[4], कुक्षिशूल[5], भगन्दर[6], अर्श[7], अजीर्ण[8], दृष्टिरोग[9] मूर्धशूल[10], अरुचि[11], नेत्रशूल[12]

આહારના અલાભથી અથવા અહિતકર્તા (અપથ્ય) આહારથી શરીરમાં રોગ થવા સંભવ છે તેથી સોળમો રોગપરીષહ સાધુએ જીતવો જોઈએ એ વાત સૂત્રકાર કહે છે—'नच्चा' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–वेयणाए-वेदनया વેદનીય કર્મના ઉદયથી दुक्खं-दुःखम् શ્વાસ કાસ આદિ સોળ પ્રકારના રોગ સંબંધી દુઃખ उप्पइयं-उत्पतितम् ઉત્પન્ન થાય છે એવું नच्चा-ज्ञात्वा જાણીને दुहट्टिए-दुःखार्तितः ભાવી દુઃખની આશંકાથી આર્તભાવને પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ अदीणो-अदीनः દૈન્ય ભાવથી રહિત બની पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत् ભાવી દુઃખની આશંકાથી ચલીત થતી પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરે. અગર જો સાધુ पुट्ठो-स्पृष्टः ૧ શ્વાસ, ૨ કાસ, ૩ જ્વર, ૪ દાહ, ૫ બદગાંઠ, ૬ ભગન્દર, ૭ હરસ, ૮ અજીર્ણ, ૯ દષ્ટિરોગ, ૧૦ મુર્ધશૂળ, ૧૧ અરૂચિ,

कर्म क्षीणम्, अयं तु वासुदेवस्य लाभः, यतः श्रीकृष्णस्त्वां वन्दितवान्, अतस्ते मोदकान् श्रेष्ठी दत्तवान्। तद्वचनं श्रुत्वा ढंढणमुनिः 'परलाभो न कल्पते' इत्युक्त्वा रागद्वेषवर्जितो मूर्छारहितः सन् नगराद् बहिर्गत्वा प्रासुकस्थण्डिले मोदकान् यतनया परिष्ठाप्य, तापदैन्याद्यकरणेन लाभान्तरायकर्म क्षपयन् क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरलाभपरीषहः सोढव्यः ॥ ३१ ॥

अलाभादन्तप्रान्ताद्याहारलाभाद् वा शरीरे रोगा उत्पद्यन्ते, अतः षोडशं रोगपरीषहजयं माह—

मूलम्—नच्चा उप्पइयं दुक्खं, वेयणाए दुहट्टिए।
अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ ३२॥

मोदकों का लाभ तुम्हें हुआ है वह लाभ तुम्हारा नहीं है किन्तु यह लाभ वासुदेव का है, कारण कि तुम को कृष्ण ने वंदना की इसलिये सेठ ने तुमको ये मोदक वहराये, अतः तुम्हारे इस लाभ में निमित्त कृष्ण हैं। ढंढणमुनि ने भगवान् के इन वचनों को सुनकर "परलाभ मुझे कल्पता नहीं है" ऐसा कहकर रागद्वेष से एवं मूर्च्छा से वर्जित होते हुए नगर के बाहर जाकर किसी प्रासुक भूमि में उन मोदकों को यतनापूर्वक परिठवदिया। ताप एवं दीनता के नहीं करने से लाभान्तरायकर्म को नष्ट करते हुए उन ढंढणमुनिने क्षपकश्रेणी पर आरोहण कर केवलज्ञान प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्यमुनियों को भी अलाभ परिषह को सहन करना चाहिये ॥ ३१ ॥

હજુ સમય બાકી છે. ભિક્ષામાં લાડવાનો લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ જોઈને શેઠે તમને લાડવા વહોરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે. ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી "બીજાનો લાભ મને કલ્પતો નથી" એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્છાથી વર્જીત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક છોડી દીધા. તપ અને ભિક્ષામાં દીનતા ન કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ પરીષહને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. ॥ ૩૧ ॥

छाया—ज्ञात्वा उत्पतितं दुःखं, वेदनया दुःखार्तितः।
अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टस्तत्र अधिसहेत ॥ ३२ ॥

टीका—" नच्चा " इत्यादि।

वेदनया=वेदनीयकर्मणा दुःखं=श्वासकासादिषोडशविधरोगसम्बन्धिकं कष्टम् उत्पतितम्=उत्पन्नं भवतीति ज्ञात्वा दुःखार्त्तितः = भाविदुःखशङ्कयाऽऽर्त्तभावं गतः अदीनः = दैन्यभावरहितः सन् प्रज्ञां=बुद्धिं स्थापयेत्=भाविदुःखशङ्कया चलन्तीं बुद्धिं स्थिरीकुर्यात्। तथा यदि साधुः स्पृष्टः=श्वास-कास-ज्वर-दाह-कुक्षिशूल-भगन्दरा-र्शोऽजीर्ण-दृष्टिरोग-मूर्धशूला-रुच्य-क्षिशूल-कर्णशूल-कण्डू-

आहार के अलाभ से अथवा अन्तप्रान्त आहार के लाभ से शरीर में रोग उत्पन्न हो जाता है इसलिये सोलहवां रोगपरीषह साधु को जीतना चाहिये, यह बात सूत्रकार कहते हैं–'नच्चा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वेयणाए–वेदनया) वेदनीय कर्म के उदय से (दुक्खं–दुःखं) श्वास कास आदि सोलह प्रकार के रोग संबंधी दुःख (उप्पइयं–उत्पतितम्) उत्पन्न होता है ऐसा (नच्चा–ज्ञात्वा) जानकर (दुहट्टिए–दुःखार्तितः) भावी दुःख की आशङ्का से आर्त्त भाव को प्राप्त हुआ मुनि (अदीणो–अदीनः) दैन्यभाव से रहित होकर (पन्नं ठावए–प्रज्ञां स्थापयेत्) भावी दुःख की आशङ्का से चलित होती हुई अपनी बुद्धि को स्थिर करे। यदि साधु (पुट्ठो–स्पृष्टः) श्वास, कास, ज्वर, दाह, कुक्षिशूल, भगन्दर, अर्श, अजीर्ण, दृष्टिरोग मूर्धशूल, अरुचि, नेत्रशूल

આહારના અલાભથી અથવા અહિતકર્તા (અપથ્ય) આહારથી શરીરમાં રોગ થવા સંભવ છે તેથી સોળમો રોગપરીષહ સાધુએ જીતવો જોઈએ એ વાત સૂત્રકાર કહે છે—' नच्चा ' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–वेयणाए–वेदनया વેદનીય કર્મના ઉદયથી दुक्खं–दुःखम् શ્વાસ કાસ આદિ સોળ પ્રકારના રોગ સંબંધી દુઃખ उप्पइयं–उत्पतितम् ઉત્પન્ન થાય છે એવું नच्चा–ज्ञात्वा જાણીને दुहट्टिए–दुःखार्तितः ભાવી દુઃખની આશંકાથી આર્તભાવને પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ अदीणो–अदीनः દૈન્ય ભાવથી રહિત બની पन्नं ठावए–प्रज्ञां स्थापयेत् ભાવી દુઃખની આશંકાથી ચલીત થતી પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરે. અગર જો સાધુ पुट्ठो–स्पृष्टः ૧ શ્વાસ, ૨ કાસ, ૩ જ્વર, ૪ દાહ, ૫ બદગાંઠ, ૬ ભગન્દર, ૭ હરસ, ૮ અજીર્ણ, ૯ દષ્ટિરોગ, ૧૦ મુર્ધશૂળ, ૧૧ અરૂચિ,

कर्म क्षीणम्, अयं तु वासुदेवस्य लाभः, यतः श्रीकृष्णस्त्वां वन्दितवान्, अतस्ते मोदकान् श्रेष्ठी दत्तवान्। तद्वचनं श्रुत्वा ढंढणमुनिः 'परलाभो न कल्पते' इत्युक्त्वा रागद्वेषवर्जितो मूर्छारहितः सन् नगराद् वहिर्गत्वा प्रासुकस्थण्डिले मोदकान् यतनया परिष्ठाप्य, तापदैन्याद्यकरणेन लाभान्तरायकर्म क्षपयन् क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरलाभपरीषहः सोढव्यः ॥ ३१ ॥

अलाभादन्तप्रान्ताद्याहारलाभाद् वा शरीरे रोगा उत्पद्यन्ते, अतः षोडशं रोगपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—नच्चा उप्पइयं दुक्खं, वेयणाए दुहट्टिए।
अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥३२॥

मोदकों का लाभ तुम्हें हुआ है वह लाभ तुम्हारा नहीं है किन्तु यह लाभ वासुदेव का है, कारण कि तुम को कृष्ण ने वंदना की इसलिये सेठ ने तुमको ये मोदक वहराये, अतः तुम्हारे इस लाभ में निमित्त कृष्ण हैं। ढंढणमुनि ने भगवान् के इन वचनों को सुनकर "परलाभ मुझे कल्पता नहीं है" ऐसा कहकर रागद्वेष से एवं मूर्च्छा से वर्जित होते हुए नगर के बाहर जाकर किसी प्रासुक भूमि में उन मोदकों को यतनापूर्वक परिठवदिया। ताप एवं दीनता के नहीं करने से लाभान्तरायकर्म को नष्ट करते हुए उन ढंढणमुनिने क्षपकश्रेणी पर आरोहण कर केवलज्ञान प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्यमुनियों को भी अलाभ परिपह को सहन करना चाहिये ॥ ३१ ॥

હજુ સમય બાકી છે. ભિક્ષામાં લાડવાનો લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ જોઈને શેઠે તમને લાડવા વહોરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે. ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી "બીજાનો લાભ મને કલ્પતો નથી" એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્ચ્છાથી વર્જીત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક છોડી દીધા. તપ અને ભિક્ષામાં દીનતા ન કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ પરીષહને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. ॥ ૩૧ ॥

रोगाक्रान्तस्य मुनेः कर्तव्यमाह—

मूलम्—तेगिंच्छं नाभिनंदिज्जा, संचिक्खत्तगवेसए ।
एयं खुं तस्स सामन्नं, जं नं कुज्जा नं कारए ॥३३॥

छाया—चिकित्सां नाभिनन्देत्, संतिष्ठेत आत्मगवेषकः ।
एतत् 'खु' तस्य श्रामण्यं, यन्न कुर्यात् न कारयेत् ॥३३॥

टीका—'तेगिच्छं' इत्यादि ।

मुनिः, चिकित्सां=रोगप्रतीकारं, नाभिनन्देत्=नानुमोदेत । अनुमतिनिषेधाचिकित्सायाः करणं कारणं तु दूरत एव प्रतिषिद्धम् । किं तु आत्मगवेषकः=आत्मानम्-आत्मकल्याणं गवेषयति-संयमरक्षणेनेति आत्मगवेषकः स्वात्मकल्याणार्थं चारित्रपालकः सन् संतिष्ठेत्=समाधिना तिष्ठेत् । 'खु'=यस्मात्, एतत् तस्य=श्रम-

---

कुछ मुझे रोगादिक हो रहे हैं वे सब मेरे ही अशुभ कर्मोंके फल हैं"॥३२॥

रोगाक्रान्त मुनि के कर्तव्य को सूत्रकार इस गाथाद्वारा कहते हैं—'तेगिच्छं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (तेगिच्छं-चिकित्साम्) रोग के प्रतीकार की (नाभिनंदिज्जा-न अभिनंदेत्) अनुमोदना नहीं करे। मुनि जब चिकित्सा तक की अनुमोदना नहीं करता है तो उसकी चिकित्सा करना और कराना तो बहुत दूरकी बात है । किन्तु (अत्तगवेसए-आत्मगवेषकः) जो संयम की रक्षा से आत्मकल्याण का गवेषक है उसका कर्तव्य है कि वह (संचिक्खे-संतिष्ठेत्) रोगादिक अवस्था में भी समाधि भाव से रहे। (खु-यस्मात्) क्यों कि (तस्स-तस्य) उस मुनि का (एयं-एतत्) यही

"આ જે કાંઈ મને રોગ આદિ થયેલ છે તે બધાં મારા અશુભ કર્મોનું ફળ છે." ॥ ૩૨ ॥

રોગાક્રાંત મુનિનું કર્તવ્ય શું છે તે સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા કહે છે. 'तेगिच्छं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મુનિ तेगिच्छं-चिकित्साम् રોગના પ્રતિકારની नाभिनंदिज्जा-न अभिनन्देत् અનુમોદના ન કરે. મુનિ જ્યારે ચિકિત્સા સુધીની અનુમોદના નથી કરતા ત્યારે તેની ચિકિત્સા કરવી અથવા કરાવવી ઘણી દુરની વાત છે अत्तगवेसए-आत्मगवेषकः જે સંયમની રક્ષાદ્વારા આત્મકલ્યાણના ગવેષક હોય છે તેનું કર્તવ્ય છે કે, संचिक्खे-संतिष्ठेत् રોગાદિક અવસ્થામાં સમાધીભાવથી રહે खु-यस्मात् કેમ કે, तस्स-तस्य એ મુનિનું एयं-एतत् એજ सामण्णं-श्रामण्यम् શ્રમણપણું છે

दररोग[15]–कुष्ठे[16]–ति षोडशविधरोगातङ्कैराक्रान्तो भवेत्, तर्हि तत्र=तस्मिन् समये स साधुः तान् रोगातङ्कान् अधिसहेत–"यदधुनाऽहं व्याधिना बाध्यमानोऽस्मि तदेतन्मम स्वस्यैव पूर्वकृतकर्मणः फलम्" इति समभावमवलम्ब्य रोगपरीषह-सहनं कुर्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥

कर्णशूल[13], कण्डू–खजुहट[14], उदररोग[15], और कुष्ठ[16], इन सोलह प्रकार के रोगों से आक्रान्त हो, तो (तत्थ–तत्र) उस समय वह साधु (अहियासए–अधिसहेत) उन रोगों को शान्तिपूर्वक सहन करे अर्थात्– 'मैं जो इस समय व्याधि से आक्रान्त हूं यह मेरे पूर्वभव में किये हुए कर्मों का फल है' ऐसा विचार कर मुनि रोगपरीषहको समभाव से सहन करे ॥ ३२ ॥

भावार्थ—इस गाथा के द्वारा सूत्रकार साधु को रोगपरीषह सहन करने का उपदेश दे रहे हैं। वे कहते हैं कि–संसारी एवं मुनियों में रोगों को सहन करने की विचारधारा में बड़ा अन्तर रहता है। संसारी तो प्रायः रोगों के उत्पन्न होते ही अधीर हो जाते हैं तब संयमी जन उनका साम्हना बड़े ही धर्य से करते हैं। रोगों से पीडित होने पर भी साधु को अपनी बुद्धि अस्थिर बनानी नहीं चाहिये–प्रत्युत अस्थिर होने पर उसे मानसिक बल द्वारा स्थिर कर धर्मध्यान में लीन बनाये रखना चाहिये। तथा विचार भी ऐसा करना चाहिये–"ये जो

૧૨ નેત્રશૂળ, ૧૩ કર્ણશૂળ, ૧૪ ખસ ખુજલી, ૧૫ ઉદરરોગ, અને ૧૬ કોઢ. આ સોળ પ્રકારના રોગથી વ્યાકુળતા થાય તો तत्थ–तत्र એ સમયે તે સાધુ अहियासए–अधिसहेत એ રોગને શાંતિપૂર્વક સહન કરે. અર્થાત–'હું આ સમય જે વ્યાધિથી પીડિત થઈ રહ્યો છું એ મારા પૂર્વભવનાં કરેલાં કર્મનો બદલો છે" એવો વિચાર કરી મુનિ રોગને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૨ ॥

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર સાધુને રોગપરીષહ સહન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, તેઓ કહે છે કે,–સંસારીઓ અને મુનિઓને રોગોમાં તેને સહન કરવાની વિચારધારામાં ભારે અંતર હોય છે. સંસારી તો રોગોને ઉત્પન્ન થતાં જ અધિરા થઈ જાય છે ત્યારે સંયમી જન તેનો અત્યંત ધૈર્યથી સામનો કરે છે. રોગથી પિડીત હોવા છતાં પણ સાધુએ પોતાની બુદ્ધિને અસ્થિર નહીં થવા દેવી જોઈએ. પરંતુ અસ્થિર થાય ત્યારે તેને માનસિક બળદ્વારા સ્થિર કરીને લીન બનાવી રાખવી જોઈએ. અને વિચાર પણ એવો જોઈએ

कृतम् । तस्य कालवैशिकस्य ज्येष्ठा भगिनी जितशत्रुभूपतिना मुद्गशैलनामकनगराधिपाय हतशत्रुनाम्ने नृपाय प्रदत्ता ।

अन्यदा कदाचित् स कालवैशिककुमारो निशि शृगालशब्दं श्रुत्वा स्वसेवकान् पृच्छति-कस्यायं शब्दः श्रूयते ?, सेवका अब्रुवन्-शृगालस्य, ततः कुमारो ब्रूते तं बद्ध्वा मत्समीपे समानयत, तैः शृगाल आनीतः । क्रीडनप्रियोऽसौ कुमारस्तं यष्ट्या पुनः पुनस्ताडयति। कालवैशिककुमारेण ताड्यमानोऽसौ शृगालः 'खि-खी' शब्दं कुर्वन्नुच्चैराक्रन्दति । तं शब्दं श्रुत्वाऽसौ सहर्षं हसति । एवं ताडितः शृगालः कालं कृत्वा अकामनिर्जरया व्यन्तरदेवो जातः ।

जाय कालवैशिक की एक बड़ी बहिन थी जिसका व्याह राजा ने मुद्गशैल नामक नगर के अधिपति हतशत्रु के साथ किया था ।

एक दिन की बात है कि कालवैशिककुमार ने रात्रि में शृगाल का शब्द सुनकर अपने सेवकों से पूछा कि यह शब्द किसका सुनाई दे रहा है ? नौकरों ने कहा कि यह शब्द शृगाल का सुनाई पड़ रहा है। कुमार ने कहा उसको बांधकर मेरे पास ले आओ । तब वे शृगाल को बांधकर ले आये और कालवैशिककुमार को सौंप दिया । कुमार खेलने का शोकिन था इसलिये वह शृगाल को वार२ लकड़ी का घोदा मारता था । जैसे२ कुमार उसको लकड़ी का घोदा मारता था तैसे२ वह दुःखित होकर "खी खी" शब्द करता हुआ जोर से चिल्लाता था । उसके शब्द को सुनकर कुमार बड़ा हर्षित होता था और वह खूब हँसता था । इस प्रकार कुमारसे ताडित वह शृगाल मर कर अकाम निर्जरा से व्यन्तरदेव हो गया ।

એની લોકોને જાણ થાય. કાલવૈશિકને એક મોટી બહેન હતી. જેનો વિવાહ રાજાએ મુદ્‌ગશૈલ નગરના અધિપતિ હતશત્રુ રાજા જોડે કર્યો હતો.

એક સમયની વાત છે કે કાલવૈશિક કુમારે રાત્રિના વખતે શીયાળનો શબ્દ સાંભળી પોતાના સેવકોને પૂછ્યું કે, આ શબ્દ શેનો સંભળાઈ રહ્યો છે? સેવકોએ કહ્યું કે, આ શબ્દ શીયાળનો સંભળાય છે. કુમારે કહ્યું કે તેને બાંધીને મારી પાસે લઈ આવો. સેવકો તેને બાંધીને કુમાર પાસે લઈ આવ્યા. અને કાલવૈશિકને સોંપી દીધું. કુમાર ખેલવાનો ભારે શોખીન હતો એટલે તે શીયાળને વારંવાર લાકડીના ગોદા મારવા લાગ્યો. જેમ જેમ કુમાર તેને લાકડીના ગોદા મારવા લાગ્યો તેમ તેમ તે દુઃખી થઈને ખી....ખી....શબ્દ કરીને જોરથી ચીડાવા લાગ્યું. તેના શબ્દો સાંભળીને કુમાર ઘણો ખુશી થતો હતો અને જોરથી હસતો હતો. આ પ્રમાણે કુમારથી મારવામાં આવેલ તે શૃગાલ મરીને અકામ નિર્જરાથી વ્યંતરદેવ થઈ ગયું.

णस्य, श्रामण्यं=श्रमणधर्मः, यत्-चिकित्सां स्वयं न कुर्यात् ,अन्येन वा न कारयेत्, उपलक्षणत्वात् कुर्वन्तमन्यं नानुमोदेत, इत्यपि बोध्यम्। इदं जिनकल्पिकापेक्षयाऽभिहितम् । स्थविरकल्पापेक्षया तु सावद्यचिकित्सा वर्जिता, निरवद्यचिकित्साया अपि ऐच्छिकं वर्जनम् ।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

मथुरानगर्यां शत्रुवित्रासी जितशत्रुनामा भूपतिरासीत् । तेन सर्वाङ्गसुन्दरी कालानाम्नी वेश्या स्वान्तःपुरे स्थापिता। तस्यां राज्ञः पुत्रो जातः। तेन जितशत्रु भूपतिना कालावेश्याया अङ्गजातोऽयमिति हेतोस्तस्य "कालवैशिक" इति नाम

तो (सामण्णं-श्रामण्यम्) श्रमणपना है (जं न कुज्जा न कारए-यत् न कुर्यात् न कारयेत्) जो वह स्वयं भी चिकित्सा न करे और न दूसरों से करावे। तथा उपलक्षण से करने वाले दूसरे की अनुमोदना न करे। यह जो इस प्रकार कहा गया है वह जिनकल्पी साधुओं की अपेक्षासे कहा गया है। स्थविरकल्पियों की अपेक्षा तो सावद्य चिकित्सा ही वर्जित है। निरवद्यचिकित्सा चाहे तो वे करावे न चाहें नहीं करावे यह उनकी इच्छा पर निर्भर है।

दृष्टान्त—मथुरा नगरी में शत्रु को त्रास पहुँचाने वाला जितशत्रु नाम का एक राजा था। उसने काल नाम की एक सर्वाङ्ग सुन्दरी वेश्या को अपने अन्तःपुर में रखी थी। उस वेश्या के एक पुत्र उत्पन्न हुआ। राजाने इस पुत्र का नाम इस ख्याल से कालवैशिक रखा कि लोगों में इसकी प्रसिद्धि "यह कालवेश्या से पैदा हुआ है" इस रूप से हो

જો તે जं नकुज्जा न कारए-यत् न कुर्यात् न कारयेत् સ્વયં ચિકિત્સા ન કરે અગર બીજાઓ પાસે ન કરાવે, તથા ઉપલક્ષણથી બીજા કરવાવાળાઓની અનુમોદના ન કરે. એજ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે તે જીનકલ્પી સાધુઓની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. સ્થવિરકલ્પિઓની અપેક્ષાએ તો સાવદ્ય ચિકિત્સા જ વર્જીત છે. નિરવદ્ય ચિકિત્સા ચાહે તો તે કરાવે અને ન ચાહે તો ન કરાવે. તે તેની ઇચ્છા પર નિર્ભર છે.

દૃષ્ટાંત—મથુરા નગરીમાં શત્રુઓને ત્રાસ પહોંચાડવાવાળા જીતશત્રુ નામના એક રાજા હતા. તેણે કાલ નામની એક સર્વાંગ સુંદર વેશ્યાને પોતાના અંતઃપુરમાં રાખેલ હતી. તે વેશ્યાથી તેને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. રાજાએ એ પુત્રનું નામ એ ખ્યાલથી કાલવૈશિક રાખ્યું કે એ કાલ વેશ્યાથી પેદા થયેલછે.'

भिक्षार्थं पर्यटन् हतशत्रुनृपस्य भवनं प्रविष्टः। तत्र तस्य कालवैशिकस्यार्शोरोगं ज्ञात्वा सांसारिकभगिनी ज्ञात्वाऽर्शोहरौषधमिश्रां भिक्षां ददौ। तेन चाजानता सा भिक्षा गृहीता। आहारसमये कृताऽऽहारेण तेन तदन्नमौषधमिश्रं ज्ञात्वा ज्ञातानुतापेन चिन्तितम् 'अहो! अज्ञानता मयाऽनुचितमेतत्कृतम् यच्चिकित्साऽनभिलषता मया औषधमिश्रा भिक्षा गृहीता भुक्ता च। ईदृशाहारादिना मुनीनां खलु अभिग्रहस्य नियमभङ्गस्य ग्रहणं च स्यात्, तस्मादद्यप्रभृति आहारमेव परित्यजामि" इति विचिन्त्य मुद्गशैलनगरतो निर्गत्य गिरिमारुह्यात्मबलसम्पन्नो मुनिः पादपोपगमनं कर्तुं व्यवसितः।

बात है कि जब वे भिक्षा के लिये पर्यटन करते२ हतशत्रु राजा के महल में जा पहुँचे तो उनकी संसारी बहिन ने उनके बवासीर रोग उत्पन्न हुआ जानकर औषधमिश्रित उनको भिक्षा दी कि जिससे बवासीर का रोग मिट जाय। अनजानपनमें इन्हों ने यह भिक्षा लेली। आहार करते समय इनको मालूम हुआ कि यह आहार औषधमिश्रित है। मुनि को इस बात का बड़ा पश्चात्ताप हुआ। विचार करने लगे कि यह काम अच्छा नहीं हुआ, जो मैंने चिकित्साकराने की भावना से रहित होकर भी औषधमिश्रित आहार लिया और खा भी लिया। इस प्रकार के आहार से मुनियोंके अभिग्रह का भंग अवश्य होता है, अतः आज से मैं अब आहार ही नहीं लूंगा। इस प्रकार विचार कर वे मुनिराज मुद्गशैल नगरसे निकल कर किसी पर्वत पर चले गये और वहां आत्मबलसंपन्न होकर पादपोपगमन संथारा करने की तैयारी करने लगे।

એક દિવસની વાત છે કે, જ્યારે ભિક્ષાને માટે પર્યટન કરતાં કરતાં હતશત્રુ રાજાના મહેલમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેની સંસારી બહેને તેને હરસની બીમારી થયેલ છે એમ જાણીને ઔષધથી મિશ્રીત એવી ભિક્ષા આપી કે જેથી તેનો હરસનો રોગ મટી જાય. અજાણ પણે તેમણે એ ભિક્ષા લઈ લીધી. આહાર કરતી વખતે તેમને ખબર પડી કે, આ આહાર તો ઔષધી મિશ્રીત છે. મુનિને આ બાબતનો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. વિચાર કરવા લાગ્યા, આ કામ ઠીક નથી થયું. જે હું ચિકિત્સા કરાવવાની ભાવનાથી રહિત હોવા છતાં ઔષધમિશ્રીત આહાર મેં લીધો અને ખાઈ પણ લીધો. આ પ્રકારના આહારથી મુનિઓના અભિગ્રહનો અવશ્ય ભંગ થાય છે. આથી હું આજથી આહાર જ નહીં લઉં, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે મુનિરાજ મુદ્દગશૈલ નગરથી નીકળી કોઈ પહાડપર ગયા અને ત્યાં આત્મબળથી સંપન્ન થઈને પાદપોપગમન સંથારો કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

क्रमेण यौवने वयसि प्राप्ते स कालकोडिकुमारः कदाचित् प्रभासनामकाचार्यस्य समीपे धर्मं श्रुत्वा जातवैराग्यः प्रव्रज्यां गृहीतवान्। स चैकदा एकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपन्नो ग्रामानुग्रामं विहरन् मुद्गशैलाख्यं नगरं गतः। तदा तस्य महामुनेरर्शोरोगः समुत्पन्नः। स तेन व्याधिना पीड्यमानोऽपि धीरमानसो मनसाऽपि चिकित्सां नेच्छति। चिकित्सायाः करणं कारणं तु तेन दूरत एव निराकृतम्। 'व्याधिः कदा निवर्तिष्यते' इत्यपि न चिन्तितम्, किंतु 'स्वकृतकर्मणः फलमेत'दिति भावयन्नसौ रोगजनितवेदनां सहते स्म। एकस्मिन् दिने

जब कुमार यौवन अवस्था में आया तो उसने प्रभास नामक आचार्य के पास धार्मिक उपदेश सुनकर विषयों से विरक्त हो दीक्षा धारण करली। श्रुतज्ञानका खूब अभ्यास किया। जब वे मुनि आगमिक ज्ञान से विशिष्ट ज्ञानी बन चुके तो उन्हों ने एकाकिविहार की प्रतिमा को अंगीकार कर ग्रामानुग्राम विहार करना प्रारंभ किया। विहार करते२ ये एक दिन मुद्गशैल नामक नगरी में आये। वहां इन्हें बवासीर की बीमारी उत्पन्न हो गई इससे इन्हें अधिकाधिक कष्ट हुआ तौ भी उस व्याधि की चिकित्सा के लिये इनका मन भी नहीं हुआ। 'इस व्याधि की निवृत्ति कब होगी' इतना तक भी संकल्प उनके दिल में नहीं उठा, पर यह विचार अवश्य हुआ कि यह स्वकृत–अपने किये हुवे कर्म का फल है। इस प्रकार के दृढ अध्यवसाय से उन्हों ने रोगजनित वेदना को बड़ी ही शूरवीरता से सहन किया। एक दिन की

કુમાર જ્યારે યૌવન અવસ્થામાં આવ્યો ત્યારે પ્રભાસ નામના આચાર્યની પાસેથી ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળીને વિષયોથી વિરકત થઈ ને દીક્ષા ધારણ કરી શ્રુતજ્ઞાનનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. જ્યારે તે મુનિ આગમિકજ્ઞાનથી વિશિષ્ટ જ્ઞાની બની ચુકયા ત્યારે તેમણે એકાકી વિહારની પ્રતિમાને અંગીકાર કરી એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. વિહાર કરતાં કરતાં એક દિવસ મુદ્ગશૈલનગરમાં આવ્યા. ત્યાં તેમને હરસની બીમારી ઉત્પન્ન થઈ તેનાથી તેમને અત્યંત કષ્ટ થયું. પરંતુ આ વ્યાધિની ચિકિત્સા કરાવવાની ઇચ્છા પણ તેમને થઈ નહીં. આ વ્યાધિ કયારે મટશે, એવો સંકલ્પ પણ તેના દિલમાં ઉઠયો નહીં. પરંતુ એ વિચાર તેમના મનમાં અવશ્ય થયો કે, પોતાના કરેલા કર્મનું આ ફળ છે. આ પ્રમાણે દૃઢ અધ્યવસાયથી તેઓ રોગથી ઉત્પન્ન થયેલી વેદનાને ખૂબ શૂરવીરતાથી સહન કરતા હતા.

मुनेर्घोरमुपसर्गं कर्तुं कर्णकठोरं नीरसं शब्दमहर्निशं निरन्तरं करोति। स च व्यन्तरदेवस्तं मुनिं शृगालवधरूपं पापं स्मारयति। तदा स तां शृगालीकृतां तथाऽर्शोरोगकृतां च घोरां दुःसहामुज्ज्वलां वेदनां धैर्येण समभावेन च सहमान आसीत्। एवं पञ्चदश दिनानि घोरपरीषहोपसर्गं परिषह्य स कालवैशिकमुनिः शुक्लध्यानेन केवली भूत्वा कर्मक्षयं कृत्वा मोक्षपदं प्राप। एवमन्यैरपि मुनिभिः समभावेन रोगपरीषहः सहनीयः ॥ ३३ ॥

अथ सप्तदशं तृणस्पर्शपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—अचेलगस्स लूहस्स, संजयस्स तवस्सिणो।
तणेसु सयमाणस्स, होज्जा गायविराहणा ॥३४॥

छाया—अचेलकस्य रूक्षस्य, संयतस्य तपस्विनः।
तृणेषु शयानस्य, भवति गात्रविराधना ॥ ३४ ॥

तीक्ष्ण दांतों द्वारा काटने लगी, तथा काट खाने के बाद फिर वह उनके चारों ओर घूम२ कर कर्णकटुक विरस शब्द करने लगी। इस प्रकार वह तब तक करती रही कि जब तक उनका मृत्यु न हुआ। उस व्यन्तरदेव ने भी मुनि के लिये शृगाल को वध करने रूप पाप का स्मरण करा कर दुःखित करने की भी खूब२ चेष्टा की। इस प्रकार उन मुनिराज ने उस शृगाली की की हुई, व्यन्तरदेव को की हुई, तथा बवासीर की घोर दुःसह वेदना को धैर्यपूर्वक समभाव से सहते हुए पन्द्रह दिन व्यतीत कर दिये। पश्चात् शुक्लध्यान के प्रभाव से केवली हो कर सर्व कर्मक्षय कर के मुक्ति को प्राप्त किया। इसी तरह अन्य मुनिजनों को भी समभाव से रोगपरीषह को सहन करना चाहिये ॥ ३३ ॥

તેની ચારે બાજુએ ઘુમીને કાનને અપ્રિય એવા કર્કશ શબ્દો બોલવા લાગ્યું. આ પ્રકારે તે ત્યાં સુધી કરતું રહ્યું કે, જ્યાં સુધી તેનું મૃત્યુ ન થયું, એ વ્યંતરદેવે પણ મુનિ માટે શૃગાલના વધ કરવારૂપ પાપનું સ્મરણ કરી, કરાવીને દુઃખીત કરવાની ખૂબ ચેષ્ટા કરી, આ પ્રકારે તે મુનિરાજે શૃગાલીની મારફત થયેલી અને વ્યંતરદેવે કરેલી અને હરસની ઘોર દુઃસહ વેદનાને ધૈર્યપૂર્વક સમભાવથી સહેતાં ૧૫ દિવસ વ્યતિત કર્યા પછી શુકલધ્યાનના પ્રભાવથી કેવળી બની સર્વ કર્મ ક્ષય કરી મુકિત પામ્યા. આવી રીતે અન્ય મુનિજનોએ સમભાવથી રોગપરીષહ સહન કરવો જોઇએ. ॥ ૩૩ ॥

अथ यः शृगालजीवो कालवैशिकेन संसारावस्थायां हतः, तस्य व्यन्तरदेवभवं प्राप्तस्य तदानीं विमाने गच्छतस्तत्र पादपोपगमनाय संस्थितस्य मुनेरुपरि गगने विमानगतिः प्रतिरुद्धा, तदा स व्यन्तरदेवोऽवधिना पूर्वभववृत्तं ज्ञात्वा वैरनिर्यातनेच्छया तत्र कालवैशिकमुनेः समीपे विकुर्वणशक्त्या स शिशुका शृगाली विकुर्विता। सा शृगाली 'खि-खि' इति शब्दं कुर्वती तस्य महामुनेर्गात्रं दन्तैर्दशति। तस्य

इतने में एकव्यन्तरदेव – जो पूर्वभवमें शृगाल था, जिसका इन मुनि ने अपनी कुमारावस्था में ताड़न तर्जन आदि किया था, और जो इनके ताड़न तर्जन आदि के कारण अकामनिर्जरा से मर कर व्यन्तर हो गया था, वह व्यन्तरदेव–विमानमें बैठ कर कहीं दूसरी जगह जा रहा था उसका विमान वहां आ पहुँचा, जहां ये मुनिराज पादपोपगमन संथारा धारण किये हुए थे। उनके ऊपर से होकर जाने में उस विमान की गति रुक गई। विमान को जातेर रुका हुआ देखकर व्यन्तरदेव को बड़ा आश्चर्य हुआ। उसने अवधिज्ञान से विमान की गति के रुकने में कारण मुनिराज का वह समस्त पूर्व भव का वृत्तान्त जान लिया। उससे मुनि के ऊपर बहुत क्रोध उसका बढने लगा। अपने पूर्वभव में मृत्यु के कारण मुनि को जानकर उस व्यन्तरदेव ने बदला लेने के अभिप्राय से उन मुनिराज के समीप अपनी वैक्रिय शक्तिके द्वारा एक बच्चे सहित शृगाली बनाकर खड़ी कर दी। उस शृगालीने 'खी-खी'' शब्द करते हुए उन मुनिराज के समस्त शरीरको अपने

એટલામાં વ્યંતરદેવ કે જે પૂર્વભવમાં શૃગાલ હતો, જેનું આ મુનિરાજે પોતાની કુમાર અવસ્થામાં તાડન તર્જન કરેલ અને એ તાડન તર્જનના પરિણામે અકામનિર્જરાથી મરીને વ્યંતર થયેલ તે વિમાનમાં બેસીને કોઈ બીજે સ્થળે જઈ રહેલ હતા. એનું વિમાન ત્યાં આવી પહોંચ્યું કે જ્યાં મુનિરાજે પાદપોપગમન સંથારો ધારણ કરેલ હતો. ત્યાંથી પસાર થતા તે વિમાનની ગતી અટકી ગઈ. વિમાનને એકદમ અટકેલું જોઈ ને વ્યંતરદેવને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. તેણે અવધીજ્ઞાનથી વિમાનની ગતી રોકાવાના કારણરૂપ મુનિરાજનો પૂર્વભવનો સમસ્ત વૃત્તાંત જાણ્યો. એનાથી મુનિ ઉપર તેનો ક્રોધ એકદમ વધવા લાગ્યો. પોતાના પૂર્વભવના મૃત્યુના કારણરૂપ મુનિરાજ જ છે તેમ જાણીને તે વ્યંતરદેવે બદલો લેવાની ઇચ્છાથી તે મુનિરાજની પાસે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા એક બચ્ચાવાળી પ્રબળ શિયાળને ઉત્પન્ન કર્યું. એ શિયાળ "ખી ખી" શબ્દ કરીને પોતાના તીક્ષ્ણ દાંતોથી મુનિરાજના શરીરને કાપવા લાગ્યું. કરડ્યા પ ફરીથી

तृणस्पर्शपीडायां मुनिना यत् कर्तव्यं तद् बोधयितुमाह—

मूलम्—आयवस्स निवाएणं, अउला हवइ वेयणा ।
एवं नच्चा नं सेवंति", तंतुजं तणतज्जिया ॥३५॥

छाया—आतपस्य निपातेन, अतुला भवति वेदना ।
एवं ज्ञात्वा न सेवन्ते, तन्तुजं तृणतर्जिताः ॥ ३५ ॥

टीका—'आयवस्स' इत्यादि ।

भावार्थ—अचेलक पद से यहां स्थविरकल्पिक को भी जो अचेलक कहा है वह इसी अभिप्राय से कि वे शास्त्रमर्यादा के अनुसार ही वस्त्र रखते हैं, उससे अधिक नहीं आगम में स्थविरकल्पिक के लिये अल्पमूल्य वाले प्रमाणोपेत वस्त्रों का रखना मर्यादित है उनको ही ये धारण करते हैं। अतः इस अवस्था में भी ये अचेलक ही माने जाते हैं, इस विषय का विशेषरूप से खुलासा छठे अचेलक परीषह के प्रकरण में किया जा चुका है। मुनि को तैलादिक की मालिश करना वर्जित है। तथा ये तपश्चर्या करते रहते हैं, इसलिये इनका शरीर रूक्ष हो जाता है। रूक्ष शरीर में खून अल्प होने से तृणस्पर्श आदि की वेदना अधिक होती है, अतः ऐसी अवस्था में साधु का कर्तव्य है कि वह उस वेदना को समभाव से सहन करे ॥ ३४ ॥

जब तृणस्पर्श से पीडा हो तब मुनि को क्या करना चाहिये सो कहते हैं—'आयवस्स' इत्यादि ।

ભાવાર્થ—અચેલક પદથી અહિં સ્થવિરકલ્પિકને જે અચેલક કહ્યા છે. તે એવા અભિપ્રાયથી કે તે, શાસ્ત્ર મર્યાદાની અનુસારજ વસ્ત્ર રાખે છે. તેનાથી અધિક નહીં. આગમમાં સ્થવિરકલ્પિક માટે અલ્પમુલ્યવાળાં પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોને રાખવાં મર્યાદિત છે, એને જ તેઓ ધારણ કરે છે. આથી આ અવસ્થામાં પણ તે અચેલક જ માનવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિશેષરૂપથી ખુલાસો પહેલાં છઠ્ઠા અચેલકપરીષહના પ્રકરણમાં આપવામાં આવી ગયેલ છે. મુનિએ તેલ આદિનું માલીસ કરવું વર્જીત છે. તથા તપસ્યા કરતા રહે છે. આથી તેમનું શરીર રૂક્ષ થઈ જાય છે. રૂક્ષ શરીરમાં લોહી ખૂબ ઓછું હોવાથી તૃણસ્પર્શની વેદના અધિક થાય છે. આથી એવી અવસ્થામાં સાધુનું કર્તવ્ય છે કે, તે વેદનાને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૪ ॥

જ્યારે તૃણસ્પર્શથી પીડા થાય ત્યારે મુનિએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર કહે છે—'आयवस्स'-ઈત્યાદિ.

टीका—' अचेलगस्स '-इत्यादि ।

अचेलकस्य=सर्वथा वस्त्ररहितस्य जिनकल्पिकस्य, तथा शास्त्रमर्यादातिरिक्तवस्त्ररहितस्य स्थविरकल्पिकस्य चेत्यर्थः । आगमे हि अल्पमूल्यकाल्पवस्त्रस्य मर्यादितस्यैव धारणात् स्थविरकल्पिकोऽप्यचेलक एवास्तीति प्रागचेलकपरीषहप्रकरणे निर्णीतम् । तथा उभयविधस्य मुनेस्तृणस्पर्शपरीषहेऽन्यान्यपि कारणानि सन्तीति प्रदर्शयितुमाह—' लूहस्स '-इत्यादि । रूक्षस्य=तैलाभ्यङ्गादिवर्जनाद् अस्निग्धशरीरस्येत्यर्थः, संयतस्य=निरतिचारसंयमाऽऽराधनतत्परस्य, तपस्विनः=तपश्चरणशीलस्य, अनशनादितपःसमाचरणात् कृशशरीरस्येत्यर्थः मुनेः, तृणेषु-दर्भादिषु तदुपरिशयानस्य उपलक्षणत्वादासीनस्य चेत्यर्थः गात्रविराधना=शरीरे तृणस्पर्शजन्या पीडा भवति ॥ ३४ ॥

अब सूत्रकार सतरहवां तृणस्पर्शपरीषहजय का विवेचन करते हैं-

' अचेलगस्स ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अचेलगस्स-अचेलकस्य) सर्वथा वस्त्ररहित जिनकल्पिक, तथा शास्त्र की मर्यादा के अतिरिक्त वस्त्र नहीं रखने वाले स्थविरकल्पिक मुनि के (लूहस्स-रूक्षस्य) कि जिन का तेल आदि की मालिश करना वर्जित होने से शरीर बिलकुल रूक्ष हो रहा है, एवं (संजयस्स-संयतस्य) जो निरतिचार संयमकी आराधना करने में तत्पर रहते हैं, तथा (तवस्सिणो-तपस्विनः) अनशन आदि तपों के करनेवाले होने से कृश शरीर वाले हैं, और जो (तणेसु सयमाणस्स-तृणेषु शयानस्य) दर्भादिक तृणों के ऊपर सोते हैं उपलक्षण से उपर बैठते हैं उनके (गायविराहणा-गात्रविराधना) शरीर में तृणस्पर्शजन्य पीड़ा होती है ।

હવે સૂત્રકાર સત્તરમાં તૃણુસ્પર્શપરીષહ જીતવાનું વર્ણન કરે છે.

'अचेलगस्स'-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अचेलगस्स-अचेलकस्य સર્વથા વસ્ત્ર રહિત જીનકલ્પિક, તથા શાસ્ત્રની મર્યાદાથી અતિરિક્ત વસ્ત્ર ન રાખવાવાળા સ્થવિરકલ્પિ મુનિ लूहस्स-रूक्षस्य જેને તેલ આદિની માલીશ કરવાનું વર્જીત હોવાથી શરીર બીલ્કુલ રૂક્ષ બની ગયેલ છે. संजयस्स-संयतस्य અને જે નિરતિચાર સંયમની અરાધના કરવામાં તત્પર રહે છે तवस्सिणो-तपस्विनः તથા અનશન આદિ તપ કરનાર હોવાથી કૃશ શરીરવાળા છે. અને જે तणेसु सयमाणस्स-तृणेषु शयानस्य દર્ભાદિક તૃણોની ઉપર સુવે છે, ઉપલક્ષણથી ઉપર બેસે છે, તેમના गायविहारणा-गात्रविराधना શરીરમાં તૃણુસ્પર્શજન્ય પીડા થાય છે.

तृणस्पर्शपीडायां मुनिना यत् कर्तव्यं तद् बोधयितुमाह—

मूलम्—आयवस्स निवाएणं, अउला हवइ वेयणा ।
एवं नच्चा नं सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥३५॥

छाया—आतपस्य निपातेन, अतुला भवति वेदना ।
एवं ज्ञात्वा न सेवन्ते, तन्तुजं तृणतर्जिताः ॥ ३५ ॥

टीका—'आयवस्स' इत्यादि ।

भावार्थ—अचेलक पद से यहां स्थविरकल्पिक को भी जो अचेलक कहा है वह इसी अभिप्राय से कि वे शास्त्रमर्यादा के अनुसार ही वस्त्र रखते हैं, उससे अधिक नहीं आगम में स्थविरकल्पिक के लिये अल्पमूल्य वाले प्रमाणोपेत वस्त्रों का रखना मर्यादित है उनको ही ये धारण करते हैं। अतः इस अवस्था में भी ये अचेलक ही माने जाते हैं, इस विषय का विशेषरूप से खुलासा छठे अचेलक परीषह के प्रकरण में किया जा चुका है। मुनि को तैलादिक की मालिश करना वर्जित है। तथा ये तपश्चर्या करते रहते हैं, इसलिये इनका शरीर रूक्ष हो जाता है। रूक्ष शरीर में खून अल्प होने से तृणस्पर्श आदि की वेदना अधिक होती है, अतः ऐसी अवस्था में साधु का कर्तव्य है कि वह उस वेदना को समभाव से सहन करे ॥ ३४ ॥

जब तृणस्पर्श से पीडा हो तब मुनि को क्या करना चाहिये सो कहते हैं—'आयवस्स' इत्यादि ।

ભાવાર્થ—અચેલક પદથી અહિં સ્થવિરકલ્પિકને જે અચેલક કહ્યા છે. તે એવા અભિપ્રાયથી કે તે, શાસ્ત્ર મર્યાદાની અનુસારજ વસ્ત્ર રાખે છે. તેનાથી અધિક નહીં. આગમમાં સ્થવિરકલ્પિક માટે અલ્પમુલ્યવાળાં પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોને રાખવાં મર્યાદિત છે, એને જ તેઓ ધારણ કરે છે. આથી આ અવસ્થામાં પણ તે અચેલક જ માનવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિશેષરૂપથી ખુલાસો પહેલાં છઠ્ઠા અચેલકપરીષહના પ્રકરણમાં આપવામાં આવી ગયેલ છે. મુનિએ તેલ આદિનું માલીસ કરવું વર્જીત છે. તથા તપસ્યા કરતા રહે છે. આથી તેમનું શરીર રૂક્ષ થઈ જાય છે. રૂક્ષ શરીરમાં લોહી ખૂબ ઓછું હોવાથી તૃણસ્પર્શની વેદના અધિક થાય છે. આથી એવી અવસ્થામાં સાધુનું કર્તવ્ય છે કે, તે વેદનાને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૪ ॥

જ્યારે તૃણસ્પર્શથી પીડા થાય ત્યારે મુનિએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર કહે છે—'आयवस्स'–ઈત્યાદિ.

टीका—'अचेलगस्स'-इत्यादि।

अचेलकस्य=सर्वथा वस्त्ररहितस्य जिनकल्पिकस्य, तथा शास्त्रमर्यादातिरिक्तवस्त्ररहितस्य स्थविरकल्पिकस्य चेत्यर्थः। आगमे हि अल्पमूल्यकाल्पवस्त्रस्य मर्यादितस्यैव धारणात् स्थविरकल्पिकोऽप्यचैलक एवास्तीति प्रागचैलकपरीषहप्रकरणे निर्णीतम्। तथा उभयविधस्य मुनेस्तृणस्पर्शपरीषहेऽन्यान्यपि कारणानि सन्तीति प्रदर्शयितुमाह—'लूहस्स'-इत्यादि। रूक्षस्य=तैलाभ्यङ्गादिवर्जनाद् अस्निग्धशरीरस्येत्यर्थः, संयतस्य=निरतिचारसंयमाऽऽराधनतत्परस्य, तपस्विनः=तपश्चरणशीलस्य, अनशनादितपःसमाचरणात् कृशशरीरस्येत्यर्थः मुनेः, तृणेषु—दर्भादिषु तदुपरिशयानस्य उपलक्षणत्वादासीनस्य चेत्यर्थः गात्रविराधना=शरीरे तृणस्पर्शजन्या पीडा भवति ॥ ३४ ॥

अब सूत्रकार सतरहवां तृणस्पर्शपरीषहजय का विवेचन करते हैं-

'अचेलगस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अचेलगस्स-अचेलकस्य) सर्वथा वस्त्ररहित जिनकल्पिक, तथा शास्त्र की मर्यादा के अतिरिक्त वस्त्र नहीं रखने वाले स्थविरकल्पिक मुनि के (लूहस्स-रूक्षस्य) कि जिन का तेल आदि की मालिश करना वर्जित होने से शरीर बिलकुल रूक्ष हो रहा है, एवं (संजयस्स-संयतस्य) जो निरतिचार संयमकी आराधना करने में तत्पर रहते हैं, तथा (तवस्सिणो-तपस्विनः) अनशन आदि तपों के करनेवाले होने से कृश शरीर वाले हैं, और जो (तणेसु सयमाणस्स-तृणेषु शयानस्य) दर्भादिक तृणों के ऊपर सोते हैं उपलक्षण से उपर बैठते हैं उनके (गायविराहणा-गात्रविराधना) शरीर में तृणस्पर्शजन्य पीड़ा होती है।

હવે સૂત્રકાર સત્તરમાં તૃણસ્પર્શપરીષહ જીતવાનું વર્ણન કરે છે.

'अचेलगस्स'—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अचेलगस्स-अचेलकस्य સર્વથા વસ્ત્ર રહિત જીનકલ્પિક, તથા શાસ્ત્રની મર્યાદાથી અતિરિક્ત વસ્ત્ર ન રાખવાવાળા સ્થવિરકલ્પિ મુનિ लूहस्स-रूक्षस्य જેને તેલ આદિની માલીશ કરવાનું વર્જીત હોવાથી શરીર બીલ્કુલ રૂક્ષ બની ગયેલ છે. संजयस्स-संयतस्य અને જે નિરતિચાર સંયમની અરાધના કરવામાં તત્પર રહે છે तवस्सिणो-तपस्विनः તથા અનશન આદિ તપ કરનાર હોવાથી કૃશ શરીરવાળા છે. અને જે तणेसु सयमाणस्स-तृणेषु शयानस्य દર્ભાદિક તૃણોની ઉપર સુવે છે, ઉપલક્ષણથી ઉપર બેસે છે, તેમના गायविहारणा-गात्रविराधना શરીરમાં તૃણસ્પર્શજન્ય પીડા થાય છે.

क्रिया सर्वदा सोपयोगाऽल्पा च भवतीत्यागन्तुकद्वीन्द्रियादिजीवानां विराधना न संभवत्यतस्ते वस्त्रं न सेवन्ते। स्थविरकल्पिकास्तु सापेक्षसंयमिनो भवन्त्यतस्ते तानि दर्भादीनि तृणानि भूमावास्तीर्य तत्रागन्तुककुन्थुपिपीलिकादिजन्तुविराधना निवारणाय प्रान्तभागेषु वेष्टनं यथा स्यात्तथा तदुपरि संस्तारकं निधाय शेरते, आसते च। एवं यः कठोरकुशदर्भादितृणसंस्पर्शं सम्यक् सहते तेन मुनिना तृणस्पर्शपरीषहो विजितो भवति।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

श्रावस्तीनगर्यां जितशत्रुनृपस्य भद्रनामकः पुत्र आसीत्। स चैकदा पद्मनामकाचार्यस्य समीपे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजितः। क्रमाद् बहुश्रुतो भूत्वाऽन्यदा कदाचि-

उनके शरीर की हलनचलन आदि क्रिया उपयोगपूर्वक तथा अल्प होती है इससे उनके आगन्तुक द्वीन्द्रियादिक जीवों की विराधना का प्रायः संभव नहीं है इसलिये वे वस्त्र का सेवन नहीं करते हैं। स्थविरकल्पिकमुनि प्रायः ऐसे न होने से दर्भादिक तृणों को भूमि पर बिछा कर उसमें आगन्तुक कुन्थु पिपीलिका आदि जन्तुओं की विराधना निवारण करने के लिये प्रान्त भागों में वेष्टन जिस प्रकार हो जाय इस रूप से उस के ऊपर संस्तारक बिछाकर सोते हैं और बैठते हैं। इस प्रकार जो कठोर कुशदर्भादिक तृणस्पर्श को अच्छी तरह सहन करता है वह मुनि तृणस्पर्शपरीषह का विजेता कहलाता है।

दृष्टान्त—श्रावस्ती नगरी में जितशत्रु नाम के राजा का भद्र नाम का एक पुत्र था। पद्मनामक आचार्य के पास उसने एक समय धर्म का उपदेश सुनकर दीक्षा धारण करली। क्रम से आगमों का

ચલન આદિ ક્રિયા ઉપયોગ પુરતી અને અલ્પ હોય છે. તેનાથી આવનાર દ્વિઇન્દ્રિયાદિક જીવોની વિરાધના થવાનો સંભવ નથી. આ માટે તે વસ્ત્રનું સેવન કરતા નથી. સ્થવિરકલ્પિક મુનિ એવા ન હોવાથી દર્ભાદિક તૃણોને ભૂમિ ઉપર બીછાવી તેમાં આવવાવાળા કંથવા, પીપીલીકા, આદિ જંતુઓની વિરાધનાનું નિવારણ કરવા માટે પ્રાન્ત ભાગોમાં કાપા ન પડે તે માટે તેના ઉપર વસ્ત્ર બિછાવીને સુવે છે અને બેસે છે. આ પ્રકારે જે કઠોર કુશ-દર્ભાદિક તૃણસ્પર્શને સારી રીતે સહન કરે છે તે મુનિ તૃણસ્પર્શપરીષહના વિજેતા કહેવાય છે.

દૃષ્ટાંત—શ્રાવસ્તી નગરીમાં જીતશત્રુ નામના રાજાને ભદ્ર નામનો પુત્ર હતો. પદ્મ નામના આચાર્યની પાસે તેણે એક સમય ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. ક્રમથી આગમોનો અભ્યાસ કરી જ્યારે તે બહુશ્રુત

आतपस्य=घर्मस्य निपातेन=संपातेन, अतुला=महती दुःसहा वेदना भवति, आतपोत्पन्नस्वेदक्लेदवशात् तृणक्षते क्षारसेचनेन समुत्पन्ना वेदनेव वेदना भवतीति भावः। एवम्=अनेन प्रकारेण ज्ञात्वाऽपि तृणतर्जिताः=दर्भादितृणक्षता मुनयः तन्तुजं-सूत्रनिर्मितं कार्पासिकम्, उर्णातन्तुनिर्मितं कम्बलादिकं वा वस्त्रम्=आच्छादनवस्त्रं न सेवन्ते।

अयं भावः-शयने आसने च शुषिरवर्जिततृणस्य दर्भादेः परिभोगोऽनुज्ञातो जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां च। तत्र जिनकल्पिकानां मुनीनां दृढसंहनन-पूर्वगतज्ञान - तीक्ष्णोपयोगनिद्राल्पत्वाद्यनेकप्रखरगुणसम्पन्नत्वेन स्पन्दनचलनादि

अन्वयार्थ—(आयवस्स - आतपस्य) घाम-धूप के (निवाएणं-निपातेन) पड़ने से जो शरीर में पसीना आता है, वह पसीना तृणक्षत अर्थात् शरीर में तृण के चुभने से उत्पन्न हुए घाव में लगता है, तब (अउला वेयणा हवइ-अतुला वेदना भवति) महावेदना होती है। (एवं नच्चा-एवं ज्ञात्वा) ऐसी वेदना का अनुभव करके भी (तणतज्जिया-तृणतर्जिताः) दर्भादिजन्य घाव वाले मुनि (तंतुजं-तन्तुजम्) ऊर्णादिक तन्तुओं से निर्मित कम्बलादिक तथा कपास से निर्मित वस्त्रादिकरूप आच्छादन वस्त्र का सेवन नहीं करते है।

इसका भाव यह है—शयन और आसन में निश्छिद्र दर्भादिक तृणों का परिभोग जिनकल्पिक तथा स्थविरकल्पिक दोनों के लिये अनुज्ञात है। जिस में जिनकल्पी मुनि दृढसंहनन, पूर्वों का ज्ञान, तीक्ष्ण उपयोग तथा अल्पनिद्रा आदि अनेक प्रखर गुणवाले होने से

અન્વયાર્થ—आयवस्स-आतपस्य ધામ તડકાના निवाएणं-निपातेन પડવાથી શરીરમાં જે પરસેવો આવે છે તે પરસેવો તૃણક્ષત અર્થાત્ શરીરમાં તૃણના સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થયેલા ઘાવમાં લાગે છે ત્યારે अउला वेयणा हवई-अतुला वेदना भवति ભારે વેદના થાય છે एवं नच्चा-एवं ज्ञात्वा એવી વેદનાનો અનુભવ કરીને પણ तणतज्जिया-तृणतर्जिताः દર્ભાદિજન્ય ઘાવ વાળા મુનિએ तंतुजं-तन्तुजम् ઉનના તાંતણાઓથી બનાવેલ કમ્બલ આદિ તથા કપાસથી બનાવેલ વસ્ત્રાદિકનું આચ્છાદન ન કરવું જોઈએ.

એનો ભાવ આ પ્રમાણે છે, શયન અને આસનમાં છિદ્રો વગરના દર્ભ આદિ ખડનો પરિભોગ જીનકલ્પિક તથા સ્થવિરકલ્પિક બન્નેને માટે અનુજ્ઞાત છે; જેમાં જીનકલ્પિ મુનિ તેને દૃઢતાથી સહન કરીને, પૂર્વનું જ્ઞાન, તીક્ષ્ણ ઉપયોગ, તથા અલ્પનિદ્રા આદિ પ્રખર ગુણવાળા હોવાથી તેના શરીરનું હલન

शरीरे प्रत्येकावयवस्य मांसे विदीर्यमाणेऽपि क्षोभवर्जितः शान्तरसनिमग्नो महामुनिः क्षमानिधिः कलुषध्यानमकुर्वाणः समाधिभावेन प्रबलामुज्ज्वलां दुःसहां घोरातिघोरवेदनां सहते स्म। इत्थं तृणस्पर्शपरीषहं विजित्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली भूत्वा शिवपदं प्राप। एवमन्यैरपि मुनिभिस्तृणस्पर्शपरीषहः सोढव्यः ॥ ३५ ॥

अथाष्टादशं जल्लपरीषहजयं माह—

मूलम्—किलिंण्णगाए मेहावी, पंकेण व रएण वा ।
घिंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥३६॥

छाया—क्लिन्नगात्रः मेधावी, पङ्केन वा रजसा वा ।
ग्रीष्मे वा परितापेन, सातं नो परिदेवयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—'किलिण्णगाए' इत्यादि ।

मेधावी=स्नानपरित्यागमर्यादावर्ती मुनिः, ग्रीष्मे, वा शब्दात्-शरदि,

---

मांस क्षारजल से विदीर्ण होने पर भी क्षोभ से वर्जित एवं शांत रस में निमग्न, ऐसे उन क्षमा के निधि मुनिराज ने कलुशध्यान नहीं करते हुए समाधिभाव से उस घोरातिघोर प्रवल दुःसह वेदना को सहन किया। इस प्रकार उन्हों ने तृणस्पर्शपरीषह को जीतकर अन्त में क्षपकश्रेणी पर आरोहण करके केवलज्ञान की प्राप्ति से शिवपद प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्य मुनियों को भी तृणस्पर्शपरीषह सहन करना चाहिये ॥ ३५ ॥

अब अठारवें जल्लपरीषह को जीतने के लिये सूत्रकार कहते हैं—

'किलिण्णगाए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(मेहावी - मेधावी) स्नानपरित्यागरूप मर्यादा में रहने वाला मुनि (घिंसु–ग्रीष्मे) ग्रीष्मकाल में (वा–वा) तथा शरत्काल

ખારા પાણીથી વિદીર્ણ થવાથી, ક્ષોભથી વર્જીત અને શાંત રસમાં નિમગ્ન એવા તે ક્ષમાનિધિ મુનિરાજે કલુષભાવ ન રાખતાં સમાધીભાવથી એ ઘોર અતિ ઘોર દુઃસહ વેદનાને સહન કરી. આ પ્રકારે તેઓએ તૃણસ્પર્શપરીષહને જીતીને અંતમાં ક્ષપકશ્રેણી પર ચડીને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી શિવપદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. આ રીતે અન્ય મુનિરાજોએ તૃણસ્પર્શપરીષહ સહન કરવો જોઈએ ॥૩૫॥

હવે અઢારમો જલ્લમલ્લપરીષહ જીતવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

'किलिण्णगाए' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–मेहावी-मेधावी સ્નાન પરિત્યાગરૂપ મર્યાદામાં રહેવાવાળા મુનિ घिंसु-

देकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपन्नः सन्नऽप्रतिबद्धविहारं विहरति स्म । स चैकदा विहरन् क्वापि राज्यान्तरे गतः । राजपुरुषाः "हेरिकोऽय"-मिति ज्ञात्वा तं गृहीत्वा पप्रच्छुः-ब्रूहि कस्त्वं ? केन गुप्तचारत्वाय प्रहितोऽसि ? । स भद्रमुनिः प्रतिमाधारित्वात् किमपि नोत्तरं ददौ । ततस्ते कुपितास्तं भद्रमुनिं क्षुरेण तक्षयित्वा असिधारातुल्यैः क्षुरधारातुल्यैः कुन्ताग्रतुल्यैस्तीक्ष्णधारैर्दर्भैर्गाढमावेष्ट्य क्षारवर्तितं कृत्वा, गर्ते निपात्य स्वस्थानं गतवन्तः । अतितीक्ष्णाग्रैः कुशैर्विध्यमाने क्षारजलैश्च

अभ्यास कर जब वह बहुश्रुत हो गया तब उसने एकाकिविहार प्रतिमा अंगीकार कर अप्रतिबद्ध विहार करना प्रारंभ कर दिया। एक दिन की बात है कि ये मुनिराज विहार करते२ दूसरे किसी राज्य में जा पहुँचे। राजपुरुषों ने उन्हें "यह कहीं का गुप्तचर है" ऐसा समझकर पकड़ लिया, और पूछने लगे-कहो कौन हो? किसने तुम्हें खुफिया पुलिस के बतौर यहां भेजा है। राजपुरुषों की यह बात सुनकर प्रतिमाधारी होने से मुनिराज ने कुछ भी उत्तर नहीं दिया। मुनिराज की इस मौन परिस्थितिका अवलोकन कर वे सब के सब उन पर बहुत अधिक कुपित हुए। उन्हों ने प्रकृतिभद्र उन मुनिराज को प्रथम क्षुरा से घायल कर पश्चात् तलवार की धार के समान, क्षुरा की धार के समान, एवं भाले की नोंक के समान तीक्ष्ण अनीवाले दर्भों से गाढ वेष्टित करके और ऊपर से नमक मिला हुआ जल छिड़ककरके एक खड्डे में उनको डाल दिया, और वे सब के सब अपनेर स्थान पर चले गये। अति तीक्ष्ण अनीवाले कुशों से वींधे गये शरीर का प्रत्येक अवयवगत

બની ગયા ત્યારે તેમણે એકાકી વિહાર પ્રતિમા અંગિકાર કરી, અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. એક દિવસની વાત છે કે, આ મુનિરાજ વિહાર કરતા કરતા બીજા કોઈ રાજ્યમાં જઈ પહોંચ્યા રાજપુરૂષોએ તેને "આ કોઈ રાજ્યનો ગુપ્તચર છે" એમ સમજીને પકડી લીધા અને એને પુછવા લાગ્યા કહો તમે કોણ છો? કોણે તમને ગુપ્ત બાતમીદાર તરીકે અહિં મોકલેલ છે? રાજપુરૂષોની એ વાત સાંભળી પ્રતિમા ધારી હોવાથી મુનિરાજે કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યો. મુનિરાજની આ મૌન પરિસ્થીતિ જોઈ સઘળા તેના ઉપર ખૂબ જ ક્રોધિત બન્યા. તેઓએ પ્રકૃતિભદ્ર તે મુનિરાજને પ્રથમ છરાથી ઘાયલ કરી પછી તરવારની ધાર જેવા, છરાની ધાર જેવા, અને ભાલાની અણી જેવા તીક્ષ્ણ અણીવાળા દર્ભોથી ગાઢ વ્યથિત કરીને ઉપરથી મીઠાનું પાણી છાંટી એક ખાડામાં નાખી દીધા અને બધા રાજપુરૂષો પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. અતિ તીક્ષ્ણ અણીવાળા દર્ભના પાનથી વીંધાયેલા શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાંથી માંસ,

मूलम्—वेएज्ज निज्जरापेही, आरियं धम्मणुत्तरं ।
जाव सरीरभेओत्ति, जल्लं काएण धारए ॥३७॥

छाया—वेदयेत् निर्जरापेक्षी, आर्यं धर्मम् अनुत्तरम् ।
यावत् शरीरभेदः, इति जल्लं कायेन धारयेत् ।

टीका—'वेएज्ज' इत्यादि ।

निर्जरापेक्षी=आत्यन्तिककर्मक्षयाभिलाषी मुनिः, आर्यं=हेयोपादेयस्वरूपनिरूपकम्, अनुत्तरं=न विद्यते उत्तरम्-उत्कृष्टं यस्मात् सोऽनुत्तरस्तं सर्वोत्तममित्यर्थः। धर्मं=श्रुतचारित्ररूपं प्राप्तः इति शेषः । वेदयेत्-प्रक्रमात् जल्लजनितं दुःखं सहेत । इममर्थं विशदीकुर्वन् प्राह—'जाव सरीरभेओ' इत्यादि । इति=अतो हेतोः-यावत्-यावताकालेन शरीरभेदः=देहपातः स्यात्, तावत्कालपर्यन्तं, जल्लं=मलं, कायेन=शरीरेण धारयेत् ।

करे कि-"हा ! इस मेल के निवारण से मुझे साता अर्थात् सुख का अनुभव कब और कैसे होगा ?" इस प्रकार विलाप न करे ॥ ३६ ॥

'वेएज्ज' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(निज्जरापेही-निर्जरापेक्षी) आत्यन्तिक रूप से कर्मों के क्षयका अभिलाषी मुनि (आरियं-आर्यम्) हेय एवं उपादेय के स्वरूप का निरूपक (अणुत्तरं-अनुत्तरम्) सर्वोत्कृष्ट-जिससे श्रेष्ठ और कोई दूसरा नहीं है-सर्वोत्तम ऐसे (धम्मं-धर्मम्) श्रुतचरित्ररूप धर्म को प्राप्त कर (वेएज्ज-वेदयेत्) मेल के दुःख को सहन करे। उसका कर्तव्य है कि (जाव शरीरभेओत्ति-यावत् शरीरभेद इति) जब तक शरीर का भेद नहीं होता है-मृत्यु द्वारा शरीर का वियोग नहीं

પરીષહજય છે. સાધુ સ્વપ્નામાં પણ સુખનો અનુભવ ક્યારે અને કેમ થશે. આ પ્રકારનો વિલાપ ન કરે ॥ ૩૬ ॥

'वेएज्ज'-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—निज्जरापेही-निर्जरापेक्षी આત્યંતિક રૂપથી કર્મોનો ક્ષય કરવાના અભિલાષી મુનિ आरियं-आर्यम् હેય અને ઉપાદેયના સ્વરૂપના નિરૂપક अणुत्तरं-अनुत्तरम् સર્વોત્કૃષ્ટ જેનાથી શ્રેષ્ટ બીજો કોઈ નથી. સર્વોત્તમ એવા धम्मं-धर्मं શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી वेएज्ज-वेदयेत् મલના દુઃખને સહન કરે. તેનું, કર્તવ્ય છે કે जाव शरीरभेओत्ति-यावत् शरीरभेदः इति જ્યાં સુધી શરીરનો ભેદ નથી થતો-મૃત્યુ દ્વારા શરીરનો વિયોગ થતો નથી ત્યાં સુધી

वर्षासु वा, परितापेन=उष्णस्पर्शेन, हेत्वर्थे तृतीया। पङ्केन वा=प्रस्वेदादार्द्रीभूतेन मलेन वा, रजसा वा=परिशुष्य काठिन्यं प्राप्तेन मलेन वा, यद्वा–रजसा=धूल्या, क्लिन्नगात्रः=व्याप्तदेहः, सन् सातं=सुखं समाश्रित्य न परिदेवयेत्–"हा! मम-मलापगमः कथं कदा वा भविष्यती"–ति कृत्वा न विलपेत्, विलापं न कुर्यादिति भावः ॥ ३६ ॥

में और वर्षाकाल में (परितावेणं–परितापेन) उष्णस्पर्श द्वारा आये हुए (पंकेण व–पङ्केन वा) प्रस्वेद द्वारा गीले हुए मैल से (रएण वा–रजसा वा) या पसीने में संसक्त धूलि से (किलिण्णगाए–क्लिन्नगात्रः) व्याप्त शरीर होने पर भी (सायं नो परिदेवए–सातं नो परिदेवयेत्) "हा मेरे इस मैल का निवारण कैसे और कब होगा" ऐसा विचार कर विलाप नहीं करे। किन्तु उस हालत में उस परीषह को अच्छी तरह सहन करे, इसका नाम जल्लपरीषह जय है।

भावार्थ—ग्रीष्मकाल में या वर्षाकाल में अधिक गर्मी पड़ने से शरीर में अधिक पसीना आया करता है। उससे शारीरिक मैल ढीला पड़ जाता है। रगड़ने से वह चिपका हुआ मैल शरीर से अलग हो जाता है। पुनः उसी स्थान पर उड़ी हुई रज आकर लग जाती है। उससे शरीर में आकुलता होती रहती है। इस आकुलता से न घबरा कर जो मुनि उस मैल से संसक्त होने का परीषह सहन करते हैं उसीका नाम जल्लपरीषहजय है। साधु स्वप्न में भी यह विचार न

ग्रीष्मे ઉનાળાની ઋતુમાં તથા वा–वा શરદકાળ અને વર્ષાકાળમાં परितावेणं–परितापेन ઉષ્ણુસ્પર્શ દ્વારા આવેલા पंकेण व–पङ्केन वा પરસેવા દ્વારા પલળેલા મેલથી रएण वा–रजसा वा અગર પરસેવામાં ભળેલ ધૂળથી किलिण्णगाए–क्लिन्नगात्रः વ્યાપ્ત શરીર બનવા છતાં પણ सायं नो परिदेवए–सातं नो परिदेवयेत् મારા આ મેલનું નિવારણ-કેમ અને કયારે થશે" એવો વિચાર કરી વિલાપ ન કરે. પરંતુ તેવી હાલતમાં તે પરીષહને સારી રીતે સહન કરે તેનું નામ જલ્લમલ્લ પરિષહ જય છે.

ભાવાર્થ—ગ્રીષ્મકાળમાં યા વર્ષાકાળમાં અધિક ગરમી પડવાથી શરીરમાં અધિક પરસેવો વળે છે તેનાથી શરીર ઉપરનો મેલ ઢીલો પડે છે ચોળવાથી તે ચોંટેલ મેલ શરીરથી છુટો પડે છે. ફરી એજ સ્થળે ઉડતી રજ આવીને ચોંટે છે તેનાથી શરીરમાં આકુળતા થતી રહે છે. આથી એ આકુળતાથી ન ગભરાતાં જે મુનિ તે મેલનો સંસક્તપરીષહ સહન કરે છે એનું નામ જલ્લમલ્લ

अन्यच—अत्यन्तमलिनो देहो, देही चात्यन्तनिर्मलः ।
उभयोरन्तरं ज्ञात्वा, कस्य शौचं विधीयते ॥ २ ॥ इति ।

अत्यन्तमलिनो देहो, देही चात्यन्तनिर्मलः ।
उभयोरन्तरं ज्ञात्वा, कस्य शौचं विधीयते ॥ २ ॥

क्यों कि मातापिता के रजवीर्य से यह शरीर अपवित्र ही स्वभावतः उत्पन्न हुआ है। जब कारण स्वयं अशुचिस्वरूप है तो उसका कार्यरूप यह शरीर शुचि कैसे हो सकता है। प्याज को या लहसुन को क्षीरसमुद्र के जल से प्रक्षालित करने पर भी जैसे उसमें निर्गन्धता नहीं आ सकती है उसी प्रकार हजारों वार स्नान करने पर भी इस अपवित्र शरीर में भी निर्मलता-शुचिता नहीं आ सकती है, क्यों कि यह निरन्तर नौ द्वारों से मल को वहाता ही रहता है। देह का जब स्वभाव ऐसा है तो फिर इसकी शुचिविधायक साधन ही यहां कौन से एकत्रित किये जा सकते हैं। जो मैं हूं वह तो पवित्र हूं अत्यंत निर्मल हूं। जिस प्रकार वस्तुस्थिति से विचार करने पर शौचालय में रहा हुआ आकाश अपवित्र न हो सकता है उसी प्रकार इस अपवित्र देह में निवास करने वाला यह आत्मा भी अपवित्र नहीं होता है, वह तो सदा अत्यंत निर्मल है। इस प्रकार शरीर और आत्मामें अन्तर जानकर ज्ञानी सदा ऐसा विचार करता रहे की मैं अब

अत्यंतमलिनो देहो, देही चात्यन्तनिर्मलः ।
उभयोरन्तरं ज्ञात्वा, कस्य शौचं विधीयते ॥ २ ॥

કેમકે, માતા પિતાના રજવિર્યથી આ શરીર અપવિત્ર જ સ્વભાવતઃ ઉત્પન્ન થયેલ છે. જ્યારે કારણુ સ્વયં અશુચિ સ્વરૂપ છે તો તેના કાર્ય રૂપ આ શરીર શુચિરૂપ કઈ રીતે ગણુાય, ડુંગળીને અથવા લસણુને સમુદ્રના પાણીથી ધોવાથી પણુ તેમાં નિર્ગંધતા આવી શકતી નથી તેવી રીતે હજારો વાર સ્નાન કરવા છતાં પણુ આ અપવિત્ર શરીરમાં નિર્મળતા-શુચિતા આવતી નથી. કેમકે, આ શરીર નિરંતર નવ દ્વારોથી મળને બહાર કાઢયા જ કરે છે. દેહનો જ્યારે સ્વભાવ એવો છે તો પછી એના શુચિ વિધાયક સાધન જ કયાંથી મેળવી શકાય. જે હું છું તે તો સદા પવિત્ર જ છું, અત્યંત નિર્મળ છું, જે પ્રકારથી વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર કરવા છતાં, શૌચાલયમાં રહેલું આકાશ અપવિત્ર બની શકતું નથી તેવીજ રીતે દેહમાં નિવાસ કરવાવાળો આ આત્મા પણુ અપવિત્ર હોતો નથી. તે તો સદા નિર્મળ જ છે. આ પ્રકારે શરીર અને આત્મામાં અંતર જાણી જ્ઞાની એવો સદા

दृश्यन्ते हि केचिद् दावानलदग्धस्थाणुवत् कालवर्णाः शीतवातादिभिरुपद्रुता धूलिव्याप्ता मलिनदेहा मनुष्याः। तेषामकामनिर्जरया नास्ति कश्चिद् गुणः, मम तु मलधारणेन महान् गुणः, इति मत्वा मलापनयनाय स्नानाद्यभिलाषमपि न कदाचित् कुर्यादित्यर्थः। उक्तञ्च—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं गात्रं स्नानशतैरपि।
अश्रान्तमिव स्रोतोभि,-र्नवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ १ ॥

होता है तब तक वह (काएण-कायेन) शरीर से (जल्लं धारए-जल्लं धारयेत्) मेल को धारे। उसे यह विचार करते रहना चाहिये कि इस संसार में ऐसे अनेक प्राणी-मनुष्य देखे जाते हैं। जो दावानल से दग्ध स्थाणु की तरह बिलकुल कृष्णवर्ण होते हैं। उनका शरीर शीतवात आदि से सदा पीडित होता रहता है। धूलि से व्याप्त होने के कारण अत्यन्त मलिन होता है। परन्तु फिर भी इनको इसकी चिन्ता नहीं होती है। अकाम निर्जरा से इनको इतना सब कुछ सहन करने पर भी कोई लाभ नहीं। मेरे लिये तो इस मैल धारण करने से महान् लाभ है, अतः इसके दूर करने के लिये मुझे स्नान आदि सावद्यक्रियाओं की अभिलाषा स्वप्न तक में भी नहीं करनी चाहिये। कहा भी है—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं स्नानशतैरपि।
अश्रान्तमिव स्रोतोभि,-र्नवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ १ ॥

काएण-कायेन ते शरीरथी जल्लं धारए-जल्लं धारयेत् मेलने राखे. तेणे ओ विचार करता रहेवुं जोईओ के,आ संसारमां ओवां अनेक प्राणी, मनुष्य देखवामां आवे छे जे दावानळथी दग्ध पाणुानी जेवा तद्दन काळा स्वरूपना ज होय छे. तेनुं शरीर शीत, वात आदिथी सदा पीडित रहे छे. धूळथी भरेलुं होवाने कारणे अत्यंत मलीन होय छे, छतां पण ओमने ओनी चिंता होती नथी. अकामनिर्जराथी ओमने ओटलुं बधुं सहन करवा छतां पण कोई लाभ नथी. मारा माटे तो आ मेलनो परीषह सहन करवाथी महान लाभ छे, आथी तेने दूर करवा माटे मारे स्नान आदि सावद्यक्रियाओनी अभिलाषा स्वप्ने पण न करवी जोईओ. कह्युं पण छे.—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं स्नानशतैरपि।
अश्रान्तमिव स्रोतोभि,-र्नवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ १ ॥

मुनिनिन्दया दुष्कर्म बद्धवान्। कालमासे कालं कृत्वा श्रावकत्वात् सौधर्मे कल्पे देवत्वं प्राप्तवान्। ततश्च्युतश्चासौ कौशाम्बीनगरे इभ्यस्य वसुचन्द्रश्रेष्ठिनः पुत्रोऽभवत्। स श्रेष्ठिपुत्रो विशुद्धमतिनाम्ना प्रसिद्धो जातः।

स चैकदा विशाखाचार्यसमीपे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजितः। अन्यदा कदाचित् तस्य विशुद्धमतिमुनेः पूर्वभवकृतमलिनमुनिनिन्दोपार्जितकर्मोदयाद् देहेऽतिदुर्गन्धः समुत्पन्नः। शटितसर्पादिमृतकगन्धादप्यधिकं विशुद्धमतिमुनिदेहभवं दुर्गन्धं कोऽपि सोढुं नाशकत्। सर्वो लोकस्तद्वपुःस्पृष्टवायुनाऽपि व्याकुलीकृतः सन्नितस्ततः पलायते।

कारण मैल से भरा रहता है। फिर भी ये लोग अपने को बहुत ऊँचा समझते रहते हैं और इधर से उधर भटकते रहते हैं। इस प्रकार मुनि की निंदा से उसने गाढ़ दुष्कर्म का बंध कर लिया, और श्रावक होने की वजह से वह मर कर सौधर्म देवलोक में देवपर्याय से उत्पन्न हुवा। वहां से च्यवकर यह कौशाम्बी नगरी में वसुचंद्र नामक इभ्य-शेठ का पुत्र हुआ। उसका नाम विशुद्धमति रक्खा गया।

एक दिनकी बात है कि विशुद्धमति ने विशाखाचार्य के पास धर्म श्रवणकर दीक्षा ले ली। कालान्तरमें विशुद्धमति मुनिके शरीरमें सुनंद वणिक्के भवमें की गई मुनिनिन्दासे उपार्जित पापकर्म के उदय से अति दुर्गन्ध आने लगी। सडे हुए सांप आदिकी जैसी दुर्गन्ध होती है उससे भी अधिक दुर्गन्ध इनके शरीर की थी, अतः उस दुर्गंध को सहन करने के लिये कोई भी समर्थ नहीं हुआ। उसके शरीर को स्पर्शकर जो वायु आता था लोग उस वायु से भी घबरा जाते थे।

પણ આ લોકો પોતાને ખૂબજ ઉંચા સમજે છે અને અહીં તહીં ભટકતા રહે છે. આ પ્રકારની મુનિની નિંદાથી તેણે ગાઢ દુષ્કર્મનો બંધ કરી લીધો અને શ્રાવક હોવાના કારણે તે મરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવીને તે કોશામ્બી નગરીના વસુચંદ્ર નામના ઈભ્ય-શેઠનો પુત્ર થયો. તેનું નામ વિશુદ્ધમતિ રાખવામાં આવ્યું.

એક દિવસની વાત છે કે, વિશુદ્ધમતિએ વિશાખાચાર્યની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરી દીક્ષા લઈ લીધી કાળાન્તરમાં વિશુદ્ધમતિ મુનિના શરીરમાં સુનંદ વણીકના ભવમાં કરાયેલ મુનિ નિંદાથી ઉપાર્જન કરેલ પાપકર્મના ઉદયથી અતિ દુર્ગંધ આવવા લાગી. સડેલા સર્પ વગેરેની જે દુર્ગંધ આવે છે તેનાથી પણ અધિક દુર્ગંધ તેના શરીરની હતી. આથી એ દુર્ગંધને સહન કરવા કોઈ સમર્થ ન બન્યું, તેના શરીરને સ્પર્શ કરીને જે પવન આવતો તે પવનથી પણ લોકો

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

चम्पानगर्यां सुनन्दनामा धनाढ्यो वणिक् श्रावक आसीत्। स बहुविधपण्यैर्व्यवहारकरणेन जाताभिमानो विवेकरहितः कदाचिदेकदा साधुं दृष्ट्वा निन्दति स्म—अहो! शरीरसंस्कारवर्जिताः अभद्रवेषा धूलिधूसरा घर्मादिसमुत्पन्नमलापनयनेन मलिनशरीराः पुनरपि स्ववेषं भव्यमेव मन्यमाना विहरन्ति। स चैवं

स्नानादिक से किसकी शुचि करूँ? जिस शरीरकी शुचि इन स्नानादि क्रियाओं से करना चाहता हूं वह तो स्वभाव से ही अपवित्र है, तथा आत्मा पवित्र होने से उसकी शुचि करने का प्रयास व्यर्थ है। ऐसा समझकर साधु जल्लपरीषह को सहन करे।

दृष्टान्त—चंपानगरी में सुनंद नामका एक धनाढ्य वैश्य श्रावक रहता था। इसका व्यापार खूब चलता था। अनेक चीजों का रोजगार यह किया करता था। इससे दुकानदारी में इसको अधिक लाभ होता था, इसलिये इसे अपनी दुकानदारी का बहुत कुछ अभिमान था। विवेक से रहित होने के कारण एक दिन की बात है कि इसने किसी एक साधु को देखकर उसकी भारी निंदा की। कहने लगा—देखो तो सही ये शरीर के संस्कार से बिलकुल वर्जित रहते हैं, इनका वेष भी भद्रपुरुषों जैसा नहीं होता है, शरीर पर तो इनके धूल चढ़ी रहती है। ये नहाते धोते नहीं हैं। रात दिन पसीना आते रहनेसे कपडे भी इनके बुरी तरह से दुर्गन्ध देने लगते हैं। शरीर भी पसीने से तर हो जाने के

વિચાર કરતો રહે કે, હું હવે સ્નાન આદિથી કેની શુદ્ધિ કરૂં? જેની શુદ્ધિ આવી સ્નાનાદિક ક્રિયાઓથી કરવા ચાહું છું તે તો સ્વભાવથી જ અપવિત્ર છે. તથા આત્મા પવિત્ર હોવાથી એની શુચિ કરવાનો પ્રયાસ વ્યર્થ છે એવું સમજીને સાધુ જળપરીષહને સહન કરે.

દૃષ્ટાંત—ચંપાનગરીમાં સુનંદ નામનો એક ધનાઢ્ય વૈશ્ય-શ્રાવક રહેતો હતો. તેનો વેપાર ખૂબ ચાલતો હતો. અનેક ચીજોનો રોજગાર તે કરતો હતો. તેનાથી દુકાનદારીમાં તેને અધિક લાભ થતો હતો. તેને પોતાની દુકાનદારીનું ઘણું અભિમાન હતું. વિવેકથી રહિત હોવાના કારણે એક દિવસની વાત છે કે, તેણે કોઈ એક સાધુને જોઈને તેની ખૂબ નિંદા કરી, કહેવા લાગ્યો કે, જુઓ તો ખરા! આ શરીરના સંસ્કારથી તદ્દન વર્જીત રહે છે. તેનો વેષ પણ ભદ્ર પુરૂષો જેવો નથી. શરીર ઉપર તો ધૂળ ચોંટેલી રહે છે, એ નાતા ધોતા નથી, રાત દિવસ પરસેવો આવતો હોવાથી તેમનાં કપડાં પણ દુર્ગંધ મારતાં હોય છે અને શરીર પણ પરસેવાથી તર હોવાને કારણે મેલથી ભરેલું રહે છે. તો

अथैकोनविंशतितमं सत्कारपुरस्कारपरीषहजयं माह—

मूलम्—अभिवायमब्भुट्ठाणं, सामी कुज्जा निमंतणं ।
जे ताइं पडिसेवंति, न तेसिं पीहए मुणी ॥३८॥

छाया—अभिवादम् अभ्युत्थानं, स्वामी कुर्यात् निमन्त्रणम् ।
ये तानि प्रतिसेवन्ते, न तेभ्यः स्पृहयेत् मुनिः ॥ ३८ ॥

टीका—'अभिवाय०' इत्यादि ।

स्वामी=राजादिकः, अभिवादम्—अभिवादनम्—'शिरोनमनचरणस्पर्शनादिपूर्वकमभिवादये प्रणमामी'त्यादिवचनरूपं पुरस्कारं, तथा—अभ्युत्थानम्=अभिमुखमुत्थानम्—ससंभ्रममासनं परित्यज्योत्थानरूपं पुरस्कारं च, तथा—निमन्त्रणम्—आहारादिग्रहणाय प्रार्थनम्, 'अद्य मद्गृहे भिक्षा ग्रहीतव्या' इत्यादिवचनरूपं

जन्ममरण से सदा के लिये विमुक्त हो गये। इसी तरह अन्य मुनियों को भी जल्लपरीषह सहन करना चाहिये ॥ ३७ ॥

अब उन्नीसवां सत्कारपुरस्कारपरीषहजय को सूत्रकार कहते हैं—'अभिवायं'—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—यदि (सामी—स्वामी) राजा आदि (अभिवायं अब्भुट्ठाणं निमंतणं—अभिवादनं अभ्युत्थानम् निमंत्रणं) अभिवादन—अपने मस्तक को झुकाकर चरणस्पर्श करते हुए नमस्कार करें, तथा अभ्युत्थान—मुनि को आते देखकर बडे आदरभाव से अपने आसन का परित्याग कर वे उठ खडे हों और मुनि के सन्मुख जावें, तथा—निमंत्रण—आहार आदि के ग्रहण करने के लिये प्रार्थना करें कि महाराज! आज आप मेरे घर पर भिक्षा लें, इस प्रकार अभिवादन, अभ्युत्थान

કલ્યાણ સાધીને જન્મમરણથી સદાને માટે વિમુક્ત બની ગયા. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ જળપરીષહને સહન કરવો જોઈએ. ॥ ૩૭ ॥

હવે ઓગણીસમો સત્કારપુરસ્કારપરીષહ જીતવાને સૂત્રકાર કહે છે.

'अभिवायं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—યદિ सामी—स्वामी રાજા વગેરે अभिवायं अब्भुट्ठाणं निमंतणं—अभिवादनं अभ्युत्थानम् निमंत्रणम् પોતાના મસ્તકને ઝુકાવી ચરણસ્પર્શ કરી નમસ્કાર કરે, તથા અભ્યુત્થાન—મુનિને આવતા જોઈને ઘણા આદરભાવથી પોતાના આસનનો પરિત્યાગ કરી તે ઉઠીને ઉભા રહે અને મુનિની સામે જાય, તથા નિમંત્રણ—આહાર આદિ ગ્રહણ કરવા માટે પ્રાર્થના કરે કે, મહારાજ! આજ આપ મારા ઘરે ભિક્ષા લ્યો. આ પ્રકારે અભિવાદન, અભ્યુત્થાન તથા નિમંત્રણ कुज्जा—कुर्यात्

यत्र यत्रासौ भिक्षार्थं याति तत्र तत्र लोकस्तद्गन्धेन विमना भवति। मुनिश्च तिरस्कारं प्राप्नोति तथाप्यसौ जल्लपरीषहं सहते।

तदनन्तरं विशाखाचार्यस्तमब्रवीत्-वत्स! त्वद्देहदौर्गन्ध्याद् भृशमुद्वेगो जनानां जायते, तस्मादुपाश्रय एव त्वया स्थातव्यं, न तु बहिर्गृहस्थसंनिधौ गन्तव्यम्। इत्थं तद्वचनं निशम्य विशुद्धमतिमुनिस्तस्मिन्नेवोपाश्रये स्थितः। अन्तप्रान्ताहारेण दुर्बलशरीरोऽसौ विशुद्धमतिमुनिः स्वगुरुं प्रार्थ्य तदाज्ञामादाय पादपोपगमनं कृत्वा स्वकल्याणं साधयामास। एवमन्यैर्मुनिभिर्जल्लपरीषहः सोढव्यः ॥ ३७ ॥

जहां जहां ये भिक्षा के लिये जाते वहां२ लोग उनके शरीर की दुर्गन्ध से व्याकुल हो उठते। इस दुर्गन्ध के कारण मुनिराज का भी तिरस्कार होने लगा। फिर भी उन्हों ने इस तर्फ ध्यान नहीं दिया और जल्ल-परीषह को जीतने में ही वे अपनी सारी शक्ति लगाते रहे।

विशाखाचार्य ने एक दिन इनसे कहा वत्स! तुम्हारे शरीर की दुर्गन्ध से लोगों में बड़ा असन्तोष फैल रहा है वे बडे उद्विग्न होते हैं, इसलिये तुम अब कहीं न जाकर सिर्फ उपाश्रय में ही रहा करो। इस प्रकार गुरु महाराज के वचन सुनकर विशुद्धमति मुनिराज अब उपाश्रय में ही रहने लगे-बाहर गृहस्थों के यहां आना जाना बंद कर दिया। अन्त प्रान्त आहार से इनका शरीर भी दुर्बल हो गया था, अतः अपने गुरु महाराज से प्रार्थना कर इन्हों ने उनकी आज्ञानुसार पादपोपगमन संथारा धारण कर लिया और अपना कल्याण साध कर

ગભરાઈ જતા હતા. જ્યાં જ્યાં એ ભિક્ષા લેવા જતા ત્યાં ત્યાં લોકો એના શરીરની દુર્ગંધથી વ્યાકુળ બની જતા. અને આ દુર્ગંધના કારણે જ્યાં ત્યાં મુનિરાજનો પણ તિરસ્કાર થવા લાગ્યો. તો પણ તેમણે એ તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. અને જળપરીષહ જીતવામાં જ પોતાની બધી શક્તિ લગાડી રહ્યા.

વિશાખાચાર્યે તેને એક દિવસ કહ્યું, હે વત્સ! તમારા શરીરની દુર્ગંધથી લોકોમાં ઘણો અસંતોષ ફેલાઈ રહ્યો છે. આથી ઘણા ઉદ્વિગ્ન બને છે, માટે તમે હવે ક્યાંય ન જતાં ફક્ત ઉપાશ્રયમાં જ રહ્યા કરો. આ પ્રકારનું ગુરુમહારાજનું વચન સાંભળીને વિશુદ્ધમતિ મુનિરાજ હવે ઉપાશ્રયમાં જ રહેવા લાગ્યા. બહાર ગૃહસ્થોને ત્યાં જવા આવવાનું બંધ કરી દીધું. અન્ત પ્રાન્ત આહારથી તેમનું શરીર પણ દુર્બળ થઈ ગયું, અંતે પોતાના ગુરુમહારાજને પ્રાર્થના કરી તેમની આજ્ઞા અનુસાર પાદપોપગમન સંથારો ધારણ કર્યો. આ

छाया—अनुत्कशायी अल्पेच्छः, अज्ञातैषी अलोलुपः ।
रसेषु नानुगृध्येत् , नानुतप्येत प्रज्ञावान् ॥ ३९ ॥

टीका—'अणुक्कसाई' इत्यादि ।

अनुत्कशायी=अनुत्कः-अनुत्कण्ठितः शेते, धातूनामनेकार्थत्वाद् वर्तते इत्येवं शीलः सत्कारादिवाञ्छारहित इत्यर्थः, यद्वा-प्राकृतत्वाद्-' अणुकषायी ' इतिच्छाया । अल्पकषायी-कषायरहित इत्यर्थः-वन्दनादिकमकुर्वते न क्रुध्यति, वन्दनादौ कृते वा न मानं कुरुते न वा तदर्थं शीतोष्णाऽऽतापनादिभिर्मायां करोति, न चापि तत्र लोभं करोतीति भावः । अत एव-' अल्पेच्छः '=धर्मोपकरणमात्राभिलाषी, न तु सत्कारपुरस्काराभिलाषीत्यर्थः । अत एव-अज्ञातैषी-अज्ञातः=जातिश्रुतादिभिरपरिचितो भूत्वा एषयति-गवेषयति पिण्डादिकं, यः स तथा, यद्वा-अज्ञाते=अज्ञातकुले एषयति=गवेषयति पिण्डादिकं यः स तथा, तत्र हेतुं प्रदर्शयति

अब सूत्रकार इसी अर्थ को विशद करते हैं-'अणुक्कसाई' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अणुक्कसाई-अनुत्कशायी) सत्कार आदि की अभिलापा रहित अथवा अल्पकषाय वाला-सत्कारादि विषयक कषायभाव रहित, अर्थात्-वंदना आदि नहीं करने वाले के प्रति क्रोध नहीं करने वाला, तथा वन्दनादि करने पर अभिमान नहीं करने वाला, तथा मान सन्मान आदि के निमित्त शीत, उष्ण, आतापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करने वाला, तथा उस विषय में लोभ-कषाय भी नहीं करने वाला, (अप्पिच्छे-अल्पेच्छः) तथा अल्पइच्छावाला धर्मोपकरणमात्र की अभिलाषा वाला सत्कारपुरस्कार आदि की अभिलाषा वाला नहीं, तथा (अन्नाएसी-अज्ञातैषी) जाति एवं श्रुत आदि से अपरिचित होकर शुद्ध पिंडादिक की गवेषणा करने वाला, अथवा-अज्ञातकुल में

હવે સૂત્રકાર આ અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે—'अणुक्कसाई' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अणुक्कसाई-अनुत्कशायी સત્કાર આદિની અભિલાષાથી રહિત અથવા અલ્પ કષાયવાળા-સત્કારાદિ વિષયક કષાયભાવ રહિત, અર્થાત્-વંદના આદિ ન કરનાર તરફ ક્રોધ નહીં કરવાવાળા તથા વંદનાદિ કરવાથી અભિમાન નહીં કરવાવાળા તથા માન સન્માન આદિ નિમિત્ત શીત, ઉષ્ણ, આતાપના આદિ દ્વારા માયાચાર નહીં કરવાવાળા તથા એ વિષયમાં લોભ કષાય પણ નહીં કરવાવાળા अप्पिच्छे-अल्पेच्छः તથા—અલ્પ ઈચ્છાવાળા-ધર્મોપકરણ માત્રની અભિલાષાવાળા-સત્કાર પુરસ્કાર આદિની અભિલાષાવાળા નહીં તથા अन्नाएसी-अज्ञातैषी જાતિ અગર શ્રુત આદિથી અપરિચિત બનીને શુદ્ધ પિંડાદિકની ગવેષણા

सत्कारं कुर्यात्, तानि=अभिवादादीनि ये स्वयूथवर्तिनः अवसन्नपार्श्वस्थादयः, परतीर्थिका दण्डिशाक्यादयो वा द्रव्यलिङ्गिनः प्रतिसेवन्ते=आगमनिषिद्धान्यपि स्वीकुर्वन्ति, तेभ्यः=ऋद्धिरससातगृद्धियुक्तेभ्यः, मुनिः=अनगारः न स्पृहयेत्, राजादिकृतसत्कारपुरस्कारौ प्रतिसेवमानान् द्रव्यलिङ्गिनः साधून् विलोक्य-"अहो! पुण्यशालिनोऽमी पार्श्वस्थादयः शाक्यादयश्च यदेतादृशं वन्दनाभ्युत्थानादिसत्कारं प्राप्नुवन्ति, अतोऽहमप्येतादृशो भवामी"-ति मुनिस्तत्साम्यं न वाञ्छेदित्यर्थः।३८।

अमुमेवार्थं विशदयति—

मूलम्--अणुक्कसाई अप्पिच्छे, अन्नाएसी अलोलुए।
रसेसु नाणुगिज्झिज्जा, नाणुतप्पिज्ज पण्णवं ॥३९॥

तथा निमंत्रण (कुज्जा-कुर्यात्) करे और (ताइं-तानि) उनको (जे-ये) जो स्वयूथवर्ती अवसन्न पासत्थ आदि, अथवा परतीर्थिक दण्डशाक्यादिक द्रव्यलिङ्गी साधु (पडिसेवंति-प्रतिसेवन्ते) सेवन करते हैं उनको स्वीकार करते हैं तो (मुणी तेसिं न पीहए-मुनिः तेभ्यः न स्पृहयेत्) मुनि उन ऋद्धिरससातगृद्धियुक्तों की स्पृहा न करे राजा आदि द्वारा किये गये सत्कार पुरस्कार को प्रतिसेवन करने वाले अवसन्नपार्श्वस्थादि द्रव्यलिङ्गी साधुओं को देखकर "अहो! ये अवसन्न पार्श्वस्थादिक तथा शाक्यादिक बडे ही पुण्यशाली हैं जिससे ये इस प्रकार के वन्दन अभ्युत्थान आदि सत्कार को पाते हैं अतः मैं भी इनके जैसा होऊं तो अच्छा हो" इस प्रकार अणगार-मुनि उनकी समानता की अर्थात् उनके जैसा होने की वाञ्छा नहीं करे ॥ ३८ ॥

કરે અને ताइं-तानि એમને जे-ये જે સ્વયૂથવર્તી અવસન્ન પાસત્થ આદિ અથવા પરતિર્થીક દંડી, શાકયાદિક દ્રવ્યલિંગી સાધુ पडिसेवंति-प्रतिसेवन्ते સેવન કરે છે-એનો સ્વીકાર કરે છે मुणी तेसिं न पीहए-मुनिः तेभ्यः न स्पृहयेत् તો મુનિ એ ઋદ્ધિરસ સાત ગૃદ્ધિયુકતોની સ્પૃહા ન કરે. રાજા આદિ દ્વારા કરાયેલા સત્કાર પુરસ્કારનું પ્રતિસેવન કરવાવાળા અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિ દ્રવ્યલિંગી સાધુઓને જોઈને "અહો" એ અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિક તથા શાકયાદિક ઘણા જ પુન્યશાળી છે, જેથી તે આ પ્રકારનાં વંદન અભ્યુત્થાન આદિ સંસ્કાર પામે છે. એથી હું પણ એમના જેવો થાઉં તો સારૂં થાય. આ પ્રકારે અણુગાર મુનિ તેમની સમાનતાની અર્થાત્ તેમના જેવા થવાની વાંચ્છના ન કરે. ॥ ३८ ॥

छाया—अनुत्कशायी अल्पेच्छः, अज्ञातैषी अलोलुपः ।
रसेषु नानुगृध्येत्, नानुतप्येत प्रज्ञावान्॥ ३९ ॥

टीका—'अणुक्कसाई' इत्यादि ।

अनुत्कशायी=अनुत्कः—अनुत्कण्ठितः शेते, धातूनामनेकार्थत्वाद् वर्तते इत्येवं शीलः सत्कारादिवाञ्छारहित इत्यर्थः, यद्वा—प्राकृतत्वाद्—'अणुकपायी' इतिच्छाया। अल्पकपायी—कपायरहित इत्यर्थः—वन्दनादिकमकुर्वते न क्रुध्यति, वन्दनादौ कृते वा न मानं कुरुते न वा तदर्थं शीतोष्णाऽऽतापनादिभिर्मायां करोति, न चापि तत्र लोभं करोतीति भावः। अत एव—'अल्पेच्छः'=धर्मोपकरणमात्राभिलाषी, न तु सत्कारपुरस्काराभिलाषीत्यर्थः। अत एव—अज्ञातैषी—अज्ञातः=जातिश्रुतादिभिरपरिचितो भूत्वा एषयति—गवेषयति पिण्डादिकं, यः स तथा, यद्वा—अज्ञाते=अज्ञातकुले एषयति=गवेषयति पिण्डादिकं यः स तथा, तत्र हेतुं प्रदर्शयति

अब सूत्रकार इसी अर्थ को विशद करते हैं—'अणुक्कसाई' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अणुक्कसाई—अनुत्कशायी) सत्कार आदि की अभिलापा रहित अथवा अल्पकपाय वाला—सत्कारादि विषयक कपायभाव रहित, अर्थात्—वंदना आदि नहीं करने वाले के प्रति क्रोध नहीं करने वाला, तथा वन्दनादि करने पर अभिमान नहीं करने वाला, तथा मान सन्मान आदि के निमित्त शीत, उष्ण, आतापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करने वाला, तथा उस विषय में लोभ—कपाय भी नहीं करने वाला, (अप्पिच्छे—अल्पेच्छः) तथा अल्पइच्छावाला दर्भोपकरणमात्र की अभिलाषा वाला सत्कारपुरस्कार आदि की अभिलाषा वाला नहीं, तथा (अन्नाएसी—अज्ञातैषी) जाति एवं श्रुत आदि से अपरिचित होकर शुद्ध पिंडादिक की गवेषणा करने वाला, अथवा—अज्ञातकुल में

હવે સૂત્રકાર આ અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે—'अणुक्कसाई' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अणुक्कसाई—अनुत्कशायी સત્કાર આદિની અભિલાષાથી રહિત અથવા અલ્પ કષાયવાળા—સત્કારાદિ વિષયક કષાયભાવ રહિત, અર્થાત્-વંદના આદિ ન કરનાર તરફ ક્રોધ નહીં કરવાવાળા તથા વંદનાદિ કરવાથી અભિમાન નહીં કરવાવાળા તથા માન સન્માન આદિ નિમિત્ત શીત, ઉષ્ણ, આતાપના આદિ દ્વારા માયાચાર નહીં કરવાવાળા તથા એ વિષયમાં લોભ કષાય પણ નહીં કરવાવાળા अप्पिच्छे—अल्पेच्छः તથા—અલ્પ ઈચ્છાવાળા—ધર્મોપકરણ માત્રની અભિલાષાવાળા—સત્કાર પુરસ્કાર આદિની અભિલાષાવાળા નહીં તથા अन्नाएसी—अज्ञातैषी જાતિ અગર શ્રુત આદિથી અપરિચિત બનીને શુદ્ધ પિંડાદિકની ગવેષણા

–'अलोलुए' इति। अलोलुपः=सरसाहारादिषु रसनेन्द्रियादिलोलुपतावर्जितः, तथा–प्रज्ञावान्=हेयोपादेयविवेचननिपुणबुद्धिमान्, रसेषु=रसादिषु, नानुगृध्येत्= मनोज्ञरसादिभिः सत्कारे पुरस्कारे च कृते तत्र मूर्छा न कुर्यात्। नानुतप्येत्= सत्कारपुरस्कारयोरभावे विषादं न कुर्यात्।

अयं भावः–भक्तपानवस्त्रपात्रादीनां लाभः सत्कारः, गुणोत्कीर्तनं वन्दनाभ्युत्थानासनप्रदानादिव्यवहारश्च पुरस्कारः। तत्र–सत्कारपुरस्कारप्राप्तौ सत्यां गृद्धिं न कुर्यात्, तयोरभावे द्वेषं न कुर्यात्, नापि च मनस्तापेनात्मानं दूषयेत्, किंतु दैन्यवर्जनेन तदनाकाङ्क्षया च सत्कारपुरस्कारपरीषहः सोढव्यः, इत्येवं सद्भावासद्भावभेदेन द्विविधोऽयं परीषहः सोढव्य इति। उक्तञ्च

गवेषणा करने वाला, तथा (अलोलुए–अलोलुपः) सरस आहारादिक में रसना–इन्द्रिय की लोलुपना से रहित ऐसा (पण्णवं–प्रज्ञावान्) हेय और उपादेय के विवेचन करने में निपुण बुद्धिवाला मुनि (रसेसु नाणुगिज्झिज्जा–रसेषु नानुगृध्येत्) मनोज्ञ रसादि के द्वारा सत्कारपुरस्कार होने पर रसादि में मूर्च्छा–गृद्धि भाव नहीं करे, तथा मनोज्ञ रसादि के नहीं मिलने पर विषाद नहीं करे।

भावार्थ—इसका सारांश यह है कि–भक्त, पान, वस्त्र एवं पात्रादिकका लाभ सत्कार है, तथा गुणों का कथनरूप तथा वन्दना अभ्युत्थान एवं आसनप्रदानरूप जो व्यवहार है वह पुरस्कार है। साधु को सत्कारपुरस्कार की प्राप्ति होने पर गृद्धि और इनके अभाव में द्वेष नहीं करना चाहिये, और न मनके संताप से अपने आपको दूषित ही

કરવાવાળા અથવા અજ્ઞાત કુળમાં આહારની ગવેષણા કરવાવાળા તથા અલોલુए–अलोलुपः સરસ આહારાદિકમાં રસનાઇન્દ્રિયની લોલુપતાથી રહિત એવી पण्णवं–प्रज्ञावान् હેય અને ઉપાદેયનું વિવેચન કરવામાં નિપુણ બુદ્ધિવાળા મુનિ, रसेसु नाणुगिज्झिज्जा–रसेषु नानुगृध्येत् મનોજ્ઞ રસાદિ દ્વારા સત્કારપુરસ્કાર હોવા છતાં રસાદિમાં મૂર્છા–ગૃદ્ધિભાવ ન કરે. તથા મનોજ્ઞ રસાદિ નહીં મળવાથી વિષાદ ન કરે.

આનો સારાંશ એ છે કે–ભકત, પાન, વસ્ત્ર, અને પાત્રાદિકનો લાભ સત્કાર છે, તથા ગુણોના કથનરૂપ, તથા વંદના અભ્યુત્થાન અને આસનપ્રદાન રૂપ જે વહેવાર છે, તે પુરસ્કાર છે. સાધુને સત્કારપુરસ્કારની પ્રાપ્તિ હોવાથી ગૃદ્ધિ અને તેના અભાવમાં દ્વેષ ન કરવો જોઈએ. તેમ મનના સંતા પોતે

उत्थाने वन्दने दाने, न भवेदभिलापुकः।
असत्कारे न दीनः स्यात्, सत्कारे स्यान्न हर्षवान् ॥ १ ॥ इति।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

अरुणाचार्यः शिष्यपरिवारेण सह मथुरानगर्यां समवसृतः। तत्रारिमर्दनो नाम भूपतिरासीत्, इन्द्रदत्तनामकस्तस्य पुरोहितस्तत्र निवसति। स जिनशासनविरो-

करना चाहिये, किन्तु दीनता के परिहार से एवं सत्कारपुरस्कार की अनाकांक्षा से सत्कारपुरस्कार इन दोनों को सहन करते रहना चाहिये। इस प्रकार सद्भाव और असद्भाव के भेद से दो प्रकारका यह परीषह साधु को सहन करने योग्य बतलाया गया है। कहा भी है—

उत्थाने वन्दने दाने, न भवेदभिलापुकः।
असत्कारे न दीनः स्यात्, सत्कारे स्यान्न हर्षवान् ॥ १ ॥

भावार्थ—वस्त्र पात्रादिक का लाभ हो चाहे न हो, कोई वंदनादिक करे या न करे, इस तर्फ लक्ष्य न देना और न इस विषयक हर्ष विषाद करना। चाहे कोई सत्कार करे चाहे न करे सब में समभाव रहना सो सत्कारपुरस्कारपरीषहजय है।

दृष्टान्त—एक समय अरुणाचार्य अपने शिष्यपरिवार के साथ मथुरा नगरी में आये हुए थे। उस समय वहां अरिमर्दन राजा का राज्य था। राजा के पुरोहित का नाम इन्द्रदत्त था। यह उसी नगरी

પોતાને દૂષિત ન કરે, પરંતુ દીનતાના પરિહારથી અને સત્કારપુરસ્કારની અનાકાંક્ષાથી સત્કારપુરસ્કાર આ બંન્નેને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. આ પ્રકારે સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવના ભેદથી બે પ્રકારનો આ પરીષહ સાધુએ સહન કરવા યોગ્ય બતાવેલ છે. કહ્યું છે કે—

उत्थाने वंदने दाने, न भवेदभिलापुकः।
असत्कारे न दीनः स्यात्, सत्कारे स्यान्न हर्षवान् ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—વસ્ત્ર પાત્રાદિકનો લાભ હોય અગર ન હોય, કોઈ વંદના આદિ કરે કે ન કરે, એ તરફ લક્ષ ન આપવું. અથવા ન આ વિષયમાં હર્ષ વિષાદ કરવો. ચાહે કોઈ સત્કાર કરે, ચાહે ન કરે સઘળામાં સમભાવ રહેવો તે સત્કારપુરસ્કાર પરીષહ જય છે.

દૃષ્ટાંત—એક સમયે અરૂણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે મથુરા નગરીમાં વિચરતા હતા. એ વખતે ત્યાં અરિમર્દન રાજાનું રાજ્ય હતું. રાજાના પુરોહિતનું નામ ઇન્દ્રદત્ત હતું. તે એજ નગરીમાં રહેતા હતા. જીનશાસન પ્રત્યે

धित्वात् स्वगवाक्षस्थः सन्नधो व्रजन्तमरुणाचार्यस्य शिष्यं सुधर्मशीलनामकं मुनिं दृष्ट्वा धर्मद्वेषादचिन्तयत्–' अस्य मुनेः शिरसि पादं निक्षिपामि ' इति एवं विचिन्त्य, स तन्मस्तकोपरि स्वपादमवलम्बितं कृतवान्।

यदा यदा भिक्षार्थं स्थण्डिलभूमौ वा मुनिस्तद्भवनाऽऽसन्नमार्गेण गच्छति, तदा तदाऽसौ पुरोहितः स्वगवाक्षे उपविश्य मुनिमस्तकोपरि पादधारणबुद्ध्या स्वपादौ तत्रावलम्बितौ कृत्वा हृष्टो भवति। एवं निरन्तरं कुर्वाणं दृष्ट्वाऽपि शान्तरससमुद्रोऽसौ मुनिर्मनसाऽपि नाकुप्यत्। एकदा मुनिमस्तकोपरि पादं निक्षिपन् स

में रहता था। जिन शासन के प्रति इसका विरोध सदा से चला आता था। एक दिन की बात है कि जब यह अपने मकान के झरोखे में बैठा हुआ था उसी समय इसने अरुणाचार्य के एक शिष्य को कि जिनका नाम सुधर्मशील मुनि था दृष्टि को झुकाकर जाते हुए देखा। देखकर धर्म के प्रति द्वेष होने की वजह से इसने उसी वख्त विचार किया कि आज मैं इस मुनि के मस्तक पर पैर रखुं। ऐसा विचार कर झरोखे के पास से निकलते हुए मुनि के सिर के ऊपर अपने पैर लटका दिये।

एक दिन उस नगर के सेठ ने कि जिसका नाम सुभद्र था इस पुरोहित को मुनि के मस्तक के ऊपर पैर रखते हुए देख लिया। मुनि के मस्तक ऊपर पुरोहित पैर इस तरह रखता था कि मुनि जबर भिक्षा के लिये या शौच के लिये उसके मकान की खिड़की के पास के मार्गसे हो कर निकलते तबर यह पुरोहित अपने मकानकी उस खिड़की में बैठ जाता और चलते हुए मुनि के मस्तक ऊपर अपने दोनों पैर

તેનો વિરોધ સદા ચાલ્યો આવતો હતો. એક દિવસની વાત છે કે, જ્યારે તે પોતાના મકાનના ઝરૂખામાં બેઠેલ હતો તે સમયે તેણે અરૂણાચાર્યના એક શિષ્યને કે જેનું નામ સુધર્મશીલ મુનિ હતું તેને નીચે માથું રાખી જતા તેણે જોયા. જોઈને ધર્મના તરફ દ્વેષ હોવાના કારણે તેણે તે વખતે વિચાર કર્યો કે, આજ હું આ મુનિના મસ્તક ઉપર પગ રાખું. એવો વિચાર કરી ઝરૂખાની પાસેથી નિકળતા મુનિના માથા ઉપર પોતાના પગ લટકાવ્યા.

એક દિવસ એ નગરના જ સુભદ્ર નામના શેઠે આ પુરોહિતને મુનિના માથા ઉપર પગ રાખતા જોઈ લીધા. મુનિના માથા ઉપર પુરોહિત પગ એવી રીતે રાખતા કે, મુનિ જ્યારે જ્યારે ભિક્ષા માટે અગર શૌચ માટે તેના મકાનની ખડકીની પાસેના માર્ગેથી નીકળે ત્યારે ત્યારે તે પુરોહિત પોતાના મકાનની ખડકીમાં બેસી રહેતો, અને ચાલતા મુનિના માથા ઉપર પોતાના પગ રાખતો.

पुरोहितस्तन्नगरश्रेष्ठिना सुभद्रनामकेन श्रावकेण दृष्टः। स सुभद्रश्रावको गुरोरपमानम-सहमानोऽरुणाचार्यसमीपं गत्वा वदति–भदन्त! पुरोहितकृतो भवदपमानो मया न सह्यते, यतो भवदीयशिष्यस्य मस्तकोपरि इन्द्रदत्तपुरोहितेन पादो निक्षिप्तः, तस्मादस्य यथोचितशासनं कर्तुमिच्छामि। आचार्येणोक्तम्–देवानुप्रिय! यथा नृपादिकृते सत्कारे पुरस्कारे च न प्रमोदः क्रियतेऽस्माभिः, तथा तदभावे द्वेप-दैन्यादिकमपि न क्रियते, जैनधर्मद्वेषादसौ तथा करोति। अस्माभिस्त्वेष परीषहः सोढव्य एव।

रखने की इच्छा से पसार देता इससे वे मुनि के माथे ऊपर हो जाते थे। इस कार्य से पुरोहित को बड़ा मजा आता। पुरोहित की इस प्रवृत्ति को देखकर भी मुनिके चित्त में जरा भी विकृति नहीं आती, क्यों कि वे शान्तरस के समुद्र थे। किन्तु सुभद्र श्रावक को पुरोहित की यह बात सहन नहीं हुई। गुरु का अपमान देखकर उसका मन तिलमिला उठा। वह शीघ्र ही अरुणाचार्य के पास पहुँचकर कहने लगा–भदन्त! पुरोहित द्वारा होता हुआ आपका अपमान मुझसे सहन नहीं किया जाता है, क्यों कि वह आप के शिष्य के मस्तक पर कई दिन से पैर जो रख रहा है, इसलिये मैं उसे इसका उचित उत्तर देना चाहता हूं। सुभद्र सेठ की बात सुनकर आचार्यमहाराज ने कहा कि देवानुप्रिय! हम लोग जिस प्रकार नृपादिकद्वारा क्रियमाण सत्कारपुरस्कार में प्रसन्न नहीं होते हैं उसी प्रकार उसके अभाव में द्वेष एवं दैन्यादिक भी

આ ક્રિયા એવી રીતે કરતો કે, પગ લાંબા કરી પસારતો કે જેથી તે મુનિના માથા ઉપર આવે. આ કાર્યમાં પુરોહિતને ખૂબ મજા આવતી. પુરોહિતની આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને જોઈ ને મુનિના મનમાં જરા પણ વિકૃતિ આવતી ન હતી. કારણ કે, તેઓ શાંતરસના સમુદ્ર હતા. પરંતુ સુભદ્રશ્રાવકથી પુરોહિતનું આ વર્તન સહન ન થયું ગુરુનું અપમાન જોઈને એનું મન ખૂબ વ્યગ્ર થઈ ગયું. તે તરત જ અરૂણાચાર્યની પાસે પહોંચીને કહેવા લાગ્યા, હે ભદન્ત! પુરોહિતથી થતું આપનું અપમાન મારાથી સહન થતું નથી કેમકે, તે આપના શિષ્યના મસ્તક પર કેટલાક દિવસથી પગ રાખી અસાતના કરે છે. હું તેને આનો ઉચિત ઉત્તર આપવા ચાહું છુ. સુભદ્રશેઠની વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે, દેવાનુપ્રિય! અમે લોકો જે પ્રકારે નૃપાદિક દ્વારા કરાયેલા સત્કારપુરસ્કારમાં પ્રસન્ન નથી થતા, તેવી રીતે તેના અભાવમાં દ્વેષ અને દૈન્ય આદિક પણ

एकदा गुरोः समीपमागत्य सुभद्रश्रावको वदति-भदन्त ! पुरोहितेन नूतनं भवनं निर्मापितं, तत्राऽसौ राजानं भोजयितुं निमन्त्रयति । तदा स आचार्यः पूर्वं उपयोगं दत्त्वा कथयति-देवानुप्रिय ! यदा राजा भवने प्रवेशं करिष्यति तदैव त्वया करं धृत्वा राजा भवनाद् वहिर्निःसारणीयः, तद्भवनं कुमुहूर्ते निर्मापितं, येन राज्ञः प्रवेशसमये निश्चयेन तत् पतिष्यति । एतच्छ्रुत्वा सुभद्रश्रावकस्तस्मिन् भवने

नहीं करते हैं। यह पुरोहित जो कुछ करता है वह जैनधर्म के प्रति अपने द्वेप से करता है। हमारा तो यही आचार है कि हमें यह परीषह सहन करना ही चाहिये। आचार्य महाराज की बात सुनकर सेठ अपने घर चला गया। पुनः एक समय आकर सुभद्र श्रावक ने आचार्य महाराज को यह खबर सुनाई कि पुरोहित ने एक नूतन भवन बनवाया है सो आज उसके प्रवेश के उत्सव में उस ने राजा को भोजन के लिये आमंत्रित किया है। मैं चाहता हूं कि पुरोहित का यह व्यवहार जो उसने मुनिराज के साथ किया है वहां जाकर चुपके २ राजा को सुनाया जाय। आचार्य महाराज ने सेठ की इस बात पर ध्यान न देकर उसे इस बात से सचेत किया कि-देखो जब राजा पुरोहित के नूतन भवन में प्रवेश करने लगे तो तुम उसी समय उनका हाथ पकड़ कर मकान से बाहर निकाल लेना, क्यों कि वह भवन कुमुहूर्त में बना है, और ज्यों ही राजा उसमें प्रविष्ट होगा त्यों ही वह उस समय गिर पडेगा। मरते को बचाना अपना काम है, आचार्य महाराज की बात

કરતા નથી. આ પુરોહિત જે કાંઈ કરે છે તે જૈનધર્મ તરફના તેના દ્વેષને લઈને કરે છે. અમારો તો એ આચાર છે જ કે, અમારે આ પરીષહ સહન કરવો જ જોઈએ. આચાર્ય મહારાજની વાત સાંભળીને શેઠ પોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. ફરીથી એક વખતે આવીને સુભદ્રશ્રાવકે આચાર્ય માહારાજને એવી ખબર આપી કે, પુરોહિતે એક નવું મકાન બનાવ્યું છે. અને આજ તેના વાસ્તુ મુહૂર્તમાં તેણે રાજાને ભોજન માટે આમંત્રણ આપેલ છે. હું ચાહું છું કે, પુરોહિતનો આ વહેવાર જે તેણે મુનિરાજની સાથે કર્યો છે, તે ત્યાં જઈને રાજાને ચુપકીદીથી કહેવામાં આવે. આ પ્રકારની શેઠની વાત ઉપર ધ્યાન ન આપતાં આચાર્યમહારાજે જોઈને કહ્યું કે એ મકાન એવા કુમુહૂર્તમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે કે તે મુહૂર્તને દિવસે જ પડી જવાનું છે. માટે રાજા જે સમયે એમાં દાખલ થવા જાય તે સમયે તમે તેમનો હાથ પકડીને બહાર ખેંચી લેજો. મરતાને બચાવવા તે આપણો ધર્મ છે. આચાર્ય મહારાજની આ વાત સાંભળી શ્રાવક સુભદ્ર શેઠ ત્યાંથી નિકળી પુરોહિતના નવા

राज्ञः प्रवेशसमये तद्रक्षार्थं गतः। तत्र भवने राजा यदैव प्रविशति, तदैव स करं धृत्वा वेगेन राजानमाकृष्य भवनाद्बहिर्निःसारयति, नृपे निःसारिते सत्येव तद्भवनं समूलं निपतितम्। नृपेणोक्तम्—कथमेतद्भवता विदितम्। श्रावकः प्राह—मम गुरुदेवेन केनचित् कथाप्रसङ्गेन बोधितम्—कुमुहूर्तनिर्मापितं भवनं नृपस्य प्रवेशकाले पतितं भविष्यतीति। इत्युक्त्वा श्रावको नृपतिं निवेदयति—राजन्! अयं पुरोहितः

सुनकर श्रावक सुभद्र सेठ प्रवेश होने के समय राजा की रक्षा करने के अभिप्राय से उस मकान पर गया। ज्यों ही राजा ने आकर उस भवन के भीतर प्रवेश करना चाहा कि सुभद्र सेठ ने उनका हाथ पकड़ वहां से शीघ्र ही राजा को बाहिर की ओर खेंच लिया। राजा के बाहर होते ही वह मकान पूरा का पूरा गिरपड़ा। राजा ने जब परिस्थिति देखी तो उसे बड़ा ही आश्चर्य हुआ। राजा ने हाथ पकड़ कर बाहिर निकालने का कारण पूछा तो सुभद्रसेठ ने सब बात उन्हें स्पष्ट कह सुनाई। राजाने प्रसन्न होकर सुभद्र सेठ से पूछा सुभद्र! तुम्हें इस बात का पता कैसे पड़ा? सुभद्र सेठ ने कहा महाराज! किसी प्रसङ्ग पर आज मेरे गुरुमहाराज ने मुझ से यह बात कही कि कुमुहूर्त में निर्मापित यह भवन नृप के प्रवेश करते समय गिर जायगा। राजा को इस पर बड़ा सन्तोष हुआ। उन्होंने आचार्य महाराज के अतिशय ज्ञान की बहुत प्रशंसा की और वहीं से उन्हें परोक्ष वंदन किया। इतने में ही सुअवसर देख

મકાને પહોંચ્યા અને રાજાના આવવાની પ્રતિક્ષા કરવા લાગ્યા. રાજાએ આવી એ મકાનમાં પ્રવેશ કરવો શરૂ કર્યો એટલે રાજાને બચાવીલેવાના અભિપ્રાયથી તેની પ્રતિક્ષા કરી રહેલ સુભદ્ર શેઠે રાજાનો હાથ પકડી આગળ વધતા અટકાવી દીધા અને થોડા પાછા ખેંચી લીધા. રાજાના બહાર ખેંચાઈ જવાની સાથોસાથ જ એ આખું એ મકાન કડડભુસ કરતું જમીનદોસ્ત બન્યું. રાજાને આ પરિસ્થિતિ જોઈ ખૂબજ આશ્ચર્ય થયું. તેણે સુભદ્રશેઠને તેનું કારણ પૂછયું ત્યારે તેણે સઘળી વાત રાજાને કહી સંભળાવી. રાજાએ પ્રસન્ન થતાં કહ્યું કે, આ વાતની જાણ કઇ રીતે થઈ? સુભદ્રશેઠે જણાવ્યું કે, આજ મારા ગુરુદેવ સાથે વતચિતમાં આ પ્રસંગની વાત ઉપસ્થિત થતાં તેઓશ્રીએ કહ્યું કે, પુરોહિતના એ મકાનનો પાયો એવા મુહૂર્તમાં નાખવામાં આવ્યો છે કે રાજાનો પ્રવેશ થતાંજ એ આખુંએ મકાન જમીનદોસ્ત થવાનું. રાજાને આ વાતથી ઘણોજ સંતોષ થયો. એણે આચાર્યમહારાજના અગાધ એવા જ્ઞાનની ખૂબજ પ્રસંશા કરી અને ત્યાંથી જ એમને પરોક્ષ વંદન કર્યું. આ વખતે સુઅવસર જોઈ સુભદ્ર શેઠે

कुमुहूर्ते भवनं निर्माप्य भोजनार्थं भवन्तमामन्त्रितवान्, मम गुरुदेवं चानेन पथा गच्छन्तं दृष्ट्वा गवाक्षदेशावस्थितोऽयं प्रत्यहं तन्मस्तकोपरि धर्मद्वेषात् पादं निक्षिपति। एतद्वचनं श्रुत्वा नृपस्तस्य दुष्टभावसंपन्नस्य पुरोहितस्य पादच्छेदरूपं दण्डं कर्तुं स्वभृत्यानाज्ञापयत्। इयं राजाज्ञानगरे तत्कालमेव प्रसृता, अरुणाचार्येणापि श्रुता। ततः करुणार्द्रचित्तः स मुनिः स्वशिष्येण नृपतिं प्रबोध्य तं पुरोहितमरक्षयत्। एवमन्यैरपि मुनिभिः सुधर्मशीलमुनिवत् सत्कारपुरस्कारपरीषहः सोढव्य इति ॥३९॥

कर सुभद्र सेठ ने राजा को मुनि के प्रति हुए पुरोहित का व्यवहार भी आद्योपान्त सब स्पष्ट कर के सुना दिया, कहा कि–हे राजन्! आपके इन पुरोहित ने इस भवन का निर्माण कुमुहूर्त में कराया है और उसमें प्रवेश के उत्सव पर आपको भोजन के लिये आमंत्रित किया है। मेरे गुरु महाराज इस भवन की झरोखे के पास से जब २ होकर निकलते हैं तब २ यह धर्म के द्वेष से झरोखे में बैठ कर "मुनिके माथे ऊपर दोनों पैर, मेरे रहे" इस भावना से पैर पसार दिया करता है। सुभद्र श्रावक की इस बात को सुनकर राजा ने "यह पुरोहित दुष्टभाव संपन्न है" यह जान लिया और अपने नौकरों को यह आदेश दिया कि इसके दोनों पैर काट डालो। यह राजाज्ञा नगर में वायुवेग से फैल गयी। अरुणाचार्य को भी यह बात मालुम हुई तो उन्हों ने अपने शिष्य द्वारा राजा को समझा बुझा कर पुरोहित को बचा लिया। इस कथा से यही शिक्षा

પુરોહિતદ્વારા મુનિપ્રત્યે કરાતા અપમાનીત વ્યવહારની વાત વિગતથી રાજા સમક્ષ રજુ કરી અને કહ્યું કે, હે રાજન્! આપના આ પુરોહિતે આ મકાનનું નિર્માણ કુમુહૂર્તમાં કર્યું અને તેમાં પ્રવેશના ઉત્સવ ઉપર આપને ભોજન માટે આમંત્રણ આપેલ છે. મારાં ગુરુમહારાજ આ મકાનના ઝરૂખાપાસેથી જ્યારે જ્યારે નિકળે છે ત્યારે ત્યારે પુરોહિત ધર્મના દ્વેષથી ઝરૂખામાં બેસી એમના માથા ઉપર "મારા બન્ને પગ રહે" આ ભાવનાથી પગ લાંબા કરી દે છે. સુભદ્ર શેઠેની વાત સાંભળી રાજાએ "આ પુરોહિત દુષ્ટ ભાવનાથી ભરેલ છે" આ વાત જાણી લીધી, અને પોતાના નોકરોને હુકમ કર્યો કે, પુરોહિતના બન્ને પગ કાપી નાખો. આ પ્રમાણેની રાજાની આજ્ઞા વાયુવેગથી નગરમાં ફેલાઈ ગઈ અને તે અરૂણાચાર્ય મુનિના જાણવામાં આવતાં તેઓએ પોતાના શિષ્ય મારફત રાજાને સમજાવી પુરોહિતને બચાવી લીધો. આ કથાથી એ જાણી

अथ विंशतितमं प्रज्ञापरीषहमाह—

मूलम्—से य नूणं मए पुव्वं, कम्माऽणाणफला कडा ।
जेणाहं नाभिजाणामि, पुट्ठो केणइ कण्हुइ ॥ ४० ॥
अह पच्छा उइज्जंति, कम्माऽणाणफला कडा ।
एवमासासि अप्पाणं, नच्चा कम्मविवागयं ॥ ४१ ॥

छाया—अथ नूनं मया पूर्वं, कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि ।
येनाहं नाभिजानामि, पृष्टः केनचित् कस्मिंश्चित् ॥ ४० ॥
अथ पश्चाद् उदीयन्ते, कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि ।
एवम् आश्वासय आत्मानं, ज्ञात्वा कर्मविपाककम् ॥ ४१ ॥

टीका—'से य नूणं' इत्यादि, 'अहपच्छा' इत्यादि ।

अथ च नूनं=निश्चयेन, मया पूर्वं=पूर्वकाले-पूर्वभवे इत्यर्थः, अज्ञानफलानि=अज्ञानोत्पादकानि, कर्माणि=ज्ञानावरणीयकर्माणि, कृतानि=धर्माचार्यगुरुश्रुतज्ञान-निन्दाध्ययनबाधादिभिरुपार्जितानि । उक्तञ्च—

मिलती है कि सुधर्मशील मुनि की तरह प्रत्येक मुनि को सत्कारपुरस्कार परीषह सहन करते रहना चाहिये ॥ ३९ ॥

अब बीसवाँ प्रज्ञापरीषहको सूत्रकार बतलाते हैं—

'से य नूणं' इत्यादि । 'अह पच्छा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-प्रज्ञापरीषहको जीतनेके लिये साधु विचार करे कि (नूणं-नूनम्) निश्चयसे (मए-मया) मैंने (पुव्वं-पूर्वम्) पूर्वभवमें (अण्णाणफला कम्मा कडा-अज्ञानफलानि कर्माणि कृतानि) धर्माचार्य गुरु महाराज और श्रुतज्ञान की निंदा करने से तथा किसी के ध्यान अध्ययन में विघ्न डालनेसे अज्ञानोत्पादक ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का उपार्जन किया है।

શકાય છે કે, સુધર્મશીલ મુનિની જેમ પ્રત્યેક મુનિએ સત્કારપુરસ્કારપરીષહ સહન કરતા રહેવું જોઈએ. ॥ ૩૯ ॥

હવે વીસમા પ્રજ્ઞાપરીષહને સૂત્રકાર બતાવે છે-

'से य नूणं' ઈત્યાદિ. 'अह पच्छा' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પ્રજ્ઞાપરીષહને જીતવા માટે સાધુ વિચાર કરે કે, नूणं-नूनं નિશ્ચયથી मए-मया મેં पुव्वं-पूर्वं પૂર્વભવમાં अण्णाणफला कम्मा कडा-अज्ञातफलानि-कर्माणि कृतानि ધર્માચાર્ય ગુરુમહરાજ અને શ્રતજ્ઞાનની નિંદા કરવામાં તથા કોઈના ધ્યાન અધ્યયનમાં વિઘ્ન નાખવાનું, અજ્ઞાનોત્પાદક જ્ઞાનાવરણીય

नाणस्स नाणिणं चिय, निंदा पद्दोसमच्छरेहि य।
उवघायणविग्घेहिं, नाणग्घं वज्झए कम्मं ॥ १ ॥"

छाया–ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दाप्रद्वेषमत्सरैश्च।
उपघातनविघ्नैः, ज्ञानघ्नं बध्यते कर्म ॥ १ ॥

येन=यस्मात् कारणात्, केनचित्=जिज्ञासुना, कस्मिंश्चित्=जीवादितत्त्वविषये, पृष्टोऽहं नाभिजानामि=अज्ञानवशात् प्रश्नस्योत्तरं कर्तुं न शक्नोमीत्यर्थः। पूर्वोपार्जित-ज्ञानावरणीय-कर्मोदयात् मया ज्ञानं न लभ्यते, अतः प्रश्नोत्तरं कर्तुमसमर्थो भवामीति भावः। उक्तञ्च—

(जेण-येन) जिसके कारण से (केणइ-केनचित्) किसी जिज्ञासु के द्वारा (कण्हुइ-कस्मिंश्चित्) किसी भी जीवादिक तत्त्व के विषय में (पुट्ठो-पृष्टः) पूछे जाने पर (अहं) मैं (नाभिजाणामि-नाभिजानामि) कुछ भी नहीं जान सकता हूं, अर्थात् अज्ञानवश उसके प्रश्न का कुछ भी उत्तर नहीं दे सकता हुं। कहा भी है—

"नाणस्स नाणिणं चिय, निंदा पद्दोसमच्छरेहिं य।
उवघायण विग्घेहिं, नाणग्घं वज्झए कम्मं ॥ १ ॥"

ज्ञान एवं ज्ञानियों की निंदा करने से, उनमें द्वेषवुद्धि रखने से, उनके साथ मत्सरभाव रखने से, उनका उपघात करने से अथवा ज्ञान के साधनों में अथवा ज्ञानियों के ज्ञानोपार्जन में विघ्न करने से जीव ज्ञाननाशक कर्म का बंध करता है।

આદિ કર્મોનું ઉપાર્જન કરેલ છે जेण–येन એના કારણથી केणइ-केनचित् કોઈ જીજ્ઞાસુ દ્વારા कण्हुइ–कस्मिंश्चित् કોઈ પણ જીવાદિક તત્વના વિષયમાં पुट्ठो-पृष्टः પુછવામાં આવવાથી अहं હું नाभिजाणामि–नाभिजानामि કાંઈ પણ જાણતો નથી અર્થાત્ અજ્ઞાનવશ એમના પ્રશ્નનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપી શકતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—

"नाणस्स नाणिणं चिय, निंदा पद्दोसमच्छरेहिं य।
उवघायण विग्घेहिं, नाणग्घं वज्झए कम्मं ॥"

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીયોની નિંદા કરવાથી, એમનામાં દ્વેષબુદ્ધિ રાખવાથી, એની સાથે મત્સરભાવ રાખવાથી, એનો ઉપઘાત કરવાથી અથવા જ્ઞાનના સાધનોમાં અથવા જ્ઞાનીયોના જ્ઞાનોપાર્જનમાં વિઘ્ન કરવાથી જીવ જ્ઞાનનાશક કર્મનો બંધ કરે છે.

"सुहासुहाणि कम्माणि, सयं कुव्वंति देहिणो।
सयमेवोवभुंजंति, दुहाणि य सुहाणि य ॥ १ ॥"

छाया—शुभाशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः।
स्वयमेवोपभुञ्जते, दुःखानि च सुखानि च ॥ १ ॥ ४० ॥

भावार्थ—साधु के ऊपर सब ही का विश्वास होता है। प्रत्येक व्यक्ति उनसे अपनी२ जिज्ञासाका समाधान जानने का अभिलाषी तथा उत्सुक रहता है, इस परिस्थिति में यदि कोई जिज्ञासु पुरुष मुनि के पास आकर जीवादितत्त्वविषयक अपनी शंका की निवृत्ति करना चाहे और वह साधु से इस विषय में प्रश्न करे, और मुनि उसका उत्तर नहीं दे सके तो उस मुनि को चाहिये कि अपनी आत्मा में संक्लिष्ट परिणाम न करे, किन्तु समभाव से इस प्रकार सोचे कि मेरे ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का कितना तीव्र उदय है जो ज्ञान के साधन होने पर भी मुझे ज्ञान की प्राप्ति नहीं हुई है। बुद्धि में इस प्रकार की मंदता का कारण मेरे-पूर्व में गुर्वादिक की निंदा आदि से उपार्जित ज्ञानावरणीयादिक कर्म ही हैं। इस में किसी का दोष नहीं है। जैसे कहा भी है-

"सुहासुहाणि कम्माणि, सयं कुव्वंति देहिणो॥
सयमेवोवभुंजंति, दुहाणि य सुहाणि य ॥ १ ॥"

देही-आत्मा-शुभ और अशुभ कर्मों को स्वयं उपार्जित करता है और उनके फल सुख दुःखादिक को स्वयं ही भोगता है ॥ ४० ॥

ભાવાર્થ—સાધુના ઉપર દરેકનો વિશ્વાસ હોય છે, પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન એમની પાસેથી મેળવવાના અભિલાષી તથા ઉત્સુક રહે છે. આ પરિસ્થિતિમાં જો કોઈ જીજ્ઞાસુ પુરૂષ મુનિની પાસે આવી જીવાદિતત્વ વિષયક પોતાની શંકાનું નિવારણુ કરવા ઈચ્છે અને તે સાધુને આ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે અને મુનિ એનો ઉત્તર ન આપી શકે તો એ મુનિ પોતાના આત્મામાં શંકાશિલ વૃત્તિ ન જાગવા દે પરંતુ સમભાવથી એવું વિચારે કે, મારા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો કેટલો તીવ્ર ઉદય છે કે જે જ્ઞાનના સાધન હોવા છતાં પણ મને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકી નથી. બુદ્ધિમાં આ પ્રકારની મંદતાનું કારણ મેં-પૂર્વભવમાં ગુરુ આદિની નિંદા વગેરેથી ઉપાર્જીત કરેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ જ છે. એમાં કોઈનો દોષ નથી. જેમ કહ્યું પણ છે—

"सुहासुहाणि कम्माणि, सयं कुव्वंति देहिणो।
सयमेवोवभुंजंति, दुहाणि य सुहाणि य ॥ १ ॥"

આત્મા શુભ અને અશુભ કર્મોને સ્વયં ઉપાર્જીત કરે છે, અને એના સ્વરૂપ સુખ દુઃખાદિકને સ્વયં ભોગવે છે. ॥ ૪૦ ॥

'अह पच्छा' इति ।

अथ अज्ञानफलानि=अज्ञानोत्पादकानि कर्माणि कृतानि तानि पश्चात्-अबाधोत्तरकालम्, 'उदीयन्ते'=अज्ञानरूपेण अलर्क-मूषिकविषविकारवद् उदितानि भवन्ति, एवम्=अमुना प्रकारेण कर्मविपाककं=कर्मणः फलं, ज्ञात्वा हे शिष्य! आत्मानम् आश्वासय=स्वस्थीकुरु, 'स्वयं कृतानामेव ज्ञानावरणीयकर्मणां कृत्स्नं फलमेतत्, यदहं न जानामि-प्रश्नोत्तरमिति विज्ञाय स्वस्थो भव, न तु तन्निमित्तकं विषादं कुरु इत्यर्थः । 'कम्मा' इति बहुवचनं कर्मबन्धहेतूनां बहुत्वात् ।

अन्वयार्थ-(कडाऽनाणफला कम्मा-कृतानि अज्ञानफलानि कर्माणि) गुर्वादिकोंकी निंदा आदिसे पूर्वभवमें उपार्जित तथा ज्ञानमें अंतराय डालने वाले-ज्ञान के निरोधक-ऐसे ज्ञानावरणीयादिक कर्म अपने अबाधाकाल के बाद (उइज्जंति-उदीयन्ते) पागल कुत्ते अथवा पागल चूहेके विष के विकार की तरह अज्ञानरूप से उदय में आते हैं। (एवं कम्मविवागयं-एवं कर्मविपाककम्) इस प्रकार कर्म के फल को (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर हे शिष्य! (अप्पाणं आसासि-आत्मानं आश्वासय) तुम अपनी आत्मा को कुछ नहीं आने पर-दूसरों के प्रश्नों का उत्तर नहीं दे सकने पर धैर्य बधाओ-इस निमित्त को लेकर विषाद मत करो।

भावार्थ—प्रज्ञापरीषह को जीतने के लिये सूत्रकार साधुओं के लिये शिक्षा देते हैं कि जो जैसा करता है उसे फल भी वैसा ही मिलता है। बबूल का झाड बोने पर कोई उससे आम्रफल प्राप्ति की आशा करे तो व्यर्थ है। इसी प्रकार पूर्वभव में जिस जीव ने जिन २

અન્વયાર્થ—कडाऽनाणफला कम्मा-कृतानि अज्ञानफलानि कर्माणि - પૂર્વભવમાં ગુરુઆદિની નિંદાથી ઉપાર્જીત તથા જ્ઞાનમાં અંતરાય નાખવારૂપ-જ્ઞાનના નિરોધક-એવા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ પોતાના વિતેલા કાળ પછી उइज्जंति-उदीयन्ते હડકાયા કુતરાના અથવા વકરેલા ઉંદરના વિષના વિકારની માફક અજ્ઞાન રૂપથી ઉદયમાં આવે છે. एवं कम्मविवागयं-एवं कर्मविपाककम् આ પ્રકારે કર્મના ફળને नच्चा-ज्ञात्वा જાણી હે શિષ્ય! अप्पाणं आसासि-आत्मानं आश्वासय તમે પોતાના આત્મામાં કાંઈ ન આવવાથી બીજાના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શકતા નથી એ. જાણીને આ બધાના નિમિત્તને લઈ વિષાદ ન કરો.

ભાવાર્થ—પ્રજ્ઞાપરીષહને જીતવા માટે સૂત્રકાર સાધુઓ માટે શિક્ષા રૂપથી કહે છે કે, જે જેવું કરે છે, તેને તેવું ફળ મળે છે. કોઈ બાવળનું ઝાડ વાવીને તેમાંથી આંબાના ફળની આશા રાખે તો તે વ્યર્થ છે.

इदं गाथायुग्मं प्रज्ञाया अपकर्षमाश्रित्य व्याख्यातम् । इदमुपलक्षणं – यदि ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमात् प्रज्ञाया उत्कर्षः स्यात् तदा तन्निमित्तकं मदं न कुर्यादित्यपि वोध्यमिति । उक्तं हि ।

कारणों द्वारा जिन २ कर्मों का वन्ध किया है वे वे कर्म अवाधाकाल के वाद उस जीव के उदय आते रहते हैं । जव हे आत्मन्! गुर्वादिक की निंदा करने से, शास्त्रों का अवर्णवाद वोलने से, उपघात से अर्थात् ज्ञानादिक के साधनों का नाश करने से, ज्ञान की अन्तराय देने से तूने तीव्र ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का वंध किया है, तो उनका फल भी तुझे वैसा ही भोगना पडेगा । इसमें कोई के हाथ की वात नहीं है । जिन ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का तूने वंध किया है वे उन उन रूप में ही उदय आवेंगे । अतः यदि तेरे से कोई जीवादिक तत्त्वों के विपय में कुछ पूछता है और तुझे उस विपय का कोई उत्तर ज्ञान में नहीं झलकता है इससे तू आत्मा में हीनता की भावना मत कर, और न खेद ही कर, किन्तु अपने आत्मा को धैर्य वंधा और इस प्रकार समझा कि यह तेरे ही किये हुए कर्म हैं अतः तुझे ही भोगना पडेगा । फिर इसमें हर्पविपाद करने की जरूरत क्या है ? । इस प्रकार इस परिणति से आत्मा प्रज्ञापरीपह को वहुत अच्छी तरह सहन कर सकता है ।

આ પ્રકારે પૂર્વભવમાં જે જીવે જે જે કારણો દ્વારા જે જે કર્મોનો બંધ કર્યો હોય તે તે કર્મ અબાધાકાળની બાદ તે તે જીવને ઉદયમાં આવે છે. આથી હે આત્મન્! ગુરુ આદિની નિંદા કરવાથી, શાસ્ત્રોનો અવર્ણવાદ બોલવાથી, ઉપઘાતથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિકનાં સાધનોનો નાશ કરવાથી જ્ઞાનમાં અંતરાય નાખવાથી, તેં તીવ્ર જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મનો બંધ કર્યો છે તો તેનું ફળ પણ તારે તેવુંજ ભોગવવું પડશે. તેમાં કોઇના હાથની વાત નથી. જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો તેં બંધ કર્યો છે, તે તેવા તેવા રૂપમાંજ ઉદયમાં આવશે. આથી જો તને કોઈ જીવાદિક તત્વોના વિષયમાં કાંઈ પુછે છે તો તને એ વિષયનો કોઈ જ્ઞાનભર્યો ઉત્તર જડતો નથી તો તેનાથી તું પોતાના આત્મામાં હિનતાની ભાવના અને ખેદ કરીશ નહીં. પરંતુ પોતાના આત્મામાં ધૈર્ય રાખ અને એ પ્રકારે સમજાવ કે, આ તારાંજ કરેલાં કર્મ છે. એથી એ તારે જ ભોગવવાં પડશે. પછી આમાં હર્ષ વિષાદ કરવાની જરૂર જ શું છે ? આ પ્રકારે આ પરિણતીથી આત્મા પ્રજ્ઞા પરીષહને ખૂબજ સારી રીતે સહન કરી શકે છે. ગાથામાં “कम्मा” એ બહુ-

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।
श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥ १ ॥

यद्वा-इह तन्त्रेणार्थद्वयसंभवः अनेकार्थबोधनेच्छातः सकृदुच्चारणं तन्त्रम् । अथ च-तन्त्रन्यायेनार्थद्वयस्य युगपत्संभवः-तन्त्रं च दैर्घ्यप्रसारितास्तन्तवः, ततो यथा-दैर्घ्यप्रसारितमेकं सूत्रमनेकस्य तिरश्चीनस्य तन्तोः=संग्राहि, तथा-यदेकया

गाथा में "कम्मा" यह जो बहुवचनान्त शब्द का प्रयोग किया गया है वह कर्मों के बंध के हेतु अनेक हैं, इस आशय को प्रगट करने के लिये किया है । चालीस और इकतालीसवी गाथा का जो इस प्रकार विवेचन किया गया है वह बुद्धि की मन्दता को लक्ष्य में लेकर किया है । यदि ज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से प्रज्ञा का उत्कर्ष आत्मा में हो तो उस समय साधु को इस प्रज्ञानिमित्तक मद-अहंकार नहीं करना चाहिये । यह बात भी उपलक्षण से समझ लेनी चाहिये । कहा भी है-

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।
श्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥ १ ॥

पहिले के श्रेष्ठ पुरुषों के असाधारण विज्ञान की बातों को सुनकर ऐसा कौन पुरुष होगा जो अपने ज्ञान का मद-अहंकार करेगा । इसलिये बुद्धि की प्रकर्षता का भी मद नहीं करना चाहिये । तन्त्र न्याय से प्रज्ञा के उत्कर्ष अपकर्षरूप दोनों अर्थ भी युगपत् विवक्षित हो सकते हैं । जैसे एक लंबा फैला हुआ डोरा तिरछे फैले हुए अनेक

વચનાત્મક શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે તે કર્મના બંધના હેતુ અનેક છે તેવો આશય બતાવવા માટે જ કરેલ છે. ચાળીસ અને એકતાળીસમી ગાથામાં જે આ પ્રકારે વિવેચન કરેલ છે તે બુદ્ધિની મંદતાને લક્ષમાં લઈને કરેલ છે. જો કદી જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ આત્મામાં હોય તો તે સમયે સાધુએ આ પ્રજ્ઞા નિમિત્તક મદ અહંકાર ન કરવો જોઈએ. આ વાત પણ ઉપલક્ષણથી સમજી લેવી જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।
श्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥१॥

પહેલાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની અસાધારણ વિજ્ઞાનની વાતો સાંભળીને એવો કયો પુરૂષ હશે કે જે પોતાના જ્ઞાનનો મદ અહંકાર કરશે? આથી બુદ્ધિની પ્રકર્ષતાનો પણ મદ ન કરવો જોઈએ.

તંત્ર ન્યાયથી પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ અપકર્ષરૂપ બન્ને અર્થ પણ યુગપત્ વિવક્ષિત બની શકે છે. જેમ એક લાંબો ફેલાએલો દોરો આડા અવળા

गाथया अनेकार्थस्याभिधानं स तन्त्रन्यायः, तद्विवक्षया प्रज्ञाया उत्कर्पमाश्रित्यापि भगवता गाथाद्वयं कथितम्। उपलक्षणत्वे तु तात्पर्यग्राहकतया प्रमाणान्तरं श्रुतमपेक्षणीयं स्यात् , अतस्तन्त्राश्रयणादिह व्याख्याद्वयं क्रियते। तत्र प्रज्ञाया उत्कर्पपक्षे एवं गाथाद्वयं व्याख्यायते—

प्रज्ञोत्कर्षवता एवं चिन्तनीयम्-अथ नूनं मया पूर्वं कर्माणि=ज्ञानप्रशंसा-ज्ञानिवैयावृत्यादिरूपाण्यनुष्ठानानि, ज्ञानफलानि = ज्ञानमिह विमर्शपूर्वको बोधस्तत्फलकानि, कृतानि, येन हेतुना-केनापि=अविवक्षितविशेषेण सर्वेणापीत्यर्थः, कस्मिंश्चित्=यत्र कुत्रापि वस्तुनि विपये पृष्टः अहं, ना=मनुष्यः, विशिष्टमनुष्यत्वमनुभवन् अभिजानामि।

तन्तुओं का वस्त्रादिक में संग्राहक होता है उसी प्रकार एक गाथा द्वारा युगपत् अनेक अर्थों का भी संग्रह होता है, यही तन्त्र न्याय है। इस विवक्षा से इन दोनों गाथाओं द्वारा प्रज्ञा का उत्कर्प लेकर भी प्रज्ञापरीपह का कथन हो सकता है। इसी अभिप्राय से सूत्रकार ने ये दोनों गाथाएँ कही हैं। बुद्धि की प्रकर्पता को लेकर व्याख्यान इस प्रकार है—

मैंने पूर्वभव में ज्ञानप्रशंसा, ज्ञानियों की वैयावृत्त्य आदिरूप शुभ कर्म किये हैं इसलिये इनका फल मुझे विमर्शपूर्वक बोधरूप में मिला है। इसलिये इस के प्रभाव से मैं जब कोई मुझ से किसी भी विपय की अपनी जिज्ञासा समाधान करने के रूप में उपस्थित करता है उसकी उस जिज्ञासा का यथोचित समाधान कर देता हूं, इससे उस पूछने वाले को सन्तोप हो जाता है। इसलिये सूत्रकार इकतालीसवीं गाथा द्वारा ऐसे श्रुतशाली-साधु को यह समझाते हैं कि हे साधो!

અનેક તાણુવાણુને વસ્ત્રરૂપમાં ફેરવનાર બને છે, તે પ્રકારે એક ગાથા દ્વારા યુગપત્ અનેક અર્થોનો પણ સંગ્રહ થાય છે આ તંત્ર ન્યાય છે આ વિવક્ષાથી આ બન્ને ગાથાઓ દ્વારા પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ લઈને પણ પ્રજ્ઞાપરીષહનું કથન બની શકે છે, આ અભિપ્રાયથી ભગવાન સૂત્રકારે આ બન્ને ગાથાઓ કહી છે. બુદ્ધિની પ્રકર્ષતા બતાવનાર વ્યાખ્યાન આ પ્રકારનું છે.

મેં પૂર્વભવમાં જ્ઞાન પ્રશંસા, જ્ઞાનિઓની વૈયાવૃત્તિ આદિ રૂપ શુભ કર્મ કરેલ છે. એનું ફળ મને વિમર્શપૂર્વક બોધરૂપમાં મળેલ છે. આ કારણે એના પ્રભાવથી જ્યારે કોઈ મારી પાસે કોઈ પણ વિષયની પોતાની જીજ્ઞાસા સમાધાન કરવાના રૂપમાં ઉપસ્થિત કરે છે ત્યારે હું એ જીજ્ઞાસાનું યથોચિત સમાધાન કરી દઉં છું. આથી એ પૂછવાવાળાને સંતોષ થાય છે, આ માટે સૂત્રકાર એકતાળીસમી ગાથાદ્વારા એવા શ્રુતશાળી-સાધુને એમ સમજાવે છે કે, હે સાધો!

तत्र–श्रुतमदो न कर्तव्य इति बोधयितुमाह–' अह पच्छा ' इत्यादि । अथ= उत्कर्षभावनानन्तरम्, एवं विभावनीयम्–मया पूर्वभवे कृतानि ज्ञानफलानि कर्माणि पश्चात्=अबाधोत्तरकालम्, इदानीम्, उदीयन्ते–उदितानि भवन्ति, एवं कर्मविपाककं ज्ञात्वाऽऽत्मानम् आश्वासय–आत्मनि शान्तिं स्थापय, न तु तन्निमित्तकं मदं कुरु। अयं भावः–श्रुतमदो हि ज्ञानावरणीयकर्मणः कारणम्, तच्चावश्यवेद्यम्, तदुदये च कुतो ज्ञानम्, तस्माच्छ्रुतमदो न कर्तव्यः ।

यतः–"नाणं मयदप्पहरं, मज्जइ जो तेण तस्स को वेज्जो ।
अमियं जस्स विसायइ, तस्स तिगिच्छा कहं किज्जइ" ॥ १ ॥
छाया–ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ।
अमृतं यस्य विषायते, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ॥ १ ॥

इत्येवं चिन्तनेन शान्तिं प्राप्नुहीति ।

वस्तुतस्तु–गाथाद्वयमिदं युग्मकम् । ' से ' अथ नूनं=निश्चयेन मया पूर्वं=पूर्वभवे–अज्ञानफलानि कर्माणि कृतानि येन कारणेनाहं केनापि जिज्ञासुना कस्मिंश्चित् जीवाजीवादिस्वरूपविषये पृष्टः सन् नाभिजानामि=मन्दबुद्धित्वाज्जी-

तुमने यदि पूर्वभव में ज्ञान के साधनों का अनुष्ठान करके यदि इस भव में दूसरों की अपेक्षा कुछ विशिष्ट ज्ञान प्राप्त कर लिया है, तो तुम इस ज्ञानरूप श्रुत का मद मत करो, किन्तु अपनी आत्मा में शांतिभाव से रहो–आत्मा को समझाते रहो कि कहीं ऐसा न हो जाय कि मद करने से आत्मा ज्ञानावरणीय आदि कर्म का बन्ध करले। इस कर्म के बंध में जब इसका उदय अपनी अबाधाकाल के बाद में आता है तो जीव यथार्थ ज्ञान से रहित हो जाता है, इसलिये हे शिष्य तूं श्रुत का मद मतकर। तात्पर्य इन दोनों गाथाओं का यह है कि जिस समय आत्मा में प्रज्ञा की हीनता हो तो मुनि को ऐसा

તમે કદાચ પૂર્વભવમાં જ્ઞાનના સાધનોનું અનુષ્ઠાન કરી લે આ ભાવમાં બીજાની અપેક્ષાએ કાંઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે તો તમે એ જ્ઞાનરૂપ શ્રુતનો મદ ન કરો. પણ તમારા આત્મામાં શાંતિભાવથી રહો આત્માને સમજાવતા રહો કે ક્યાંય એવું ન બની જાય કે, મદ કરવાથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનું બંધન કરી લે. એ કર્મના બંધમાં જ્યારે એનો ઉદય પોતાની અબાધાકાળની પછી આવે છે ત્યારે જીવ યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત થઈ જાય છે. આ માટે હે શિષ્ય! તું શ્રુતનો મદ ન કર. આ બન્ને ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે સમયે આત્મામાં પ્રજ્ઞાની હિનતા હોય ત્યારે મુનિએ એવો વિચાર ન કરે કોઈ એ

वादिस्वरूपं निरूपयितुं न समर्थोऽस्मि । एवम्=अमुना प्रकारेण कर्मविपाकं-पूर्वोपार्जित-ज्ञानावरणीयकर्मफलं ज्ञात्वा आत्मानम् आश्वासयेत्युत्तरगाथया सम्बन्धः अयमर्थः-हे शिष्य! बुद्धिमान्द्यविषये विषादमकृत्वा, तपः संयमाराधने प्रवृत्तो भव। तपःसंयमाराधनेन हि केवलज्ञानप्राप्तिरपि भवितुमर्हतीति सोत्साहं तत्समाराधने तत्परो भवेति भावः।

अथ-प्रज्ञाप्रकर्षे पश्चात्-कदाचित्तथाविधज्ञानावरणीयक्षयोपशमानन्तरं 'कम्माणाणफला' इत्यस्य कर्माणि ज्ञानफलानि इति च्छाया तत्र - ज्ञानफलानि-जीवाजीवादिस्वरूपनिर्णयजनकानि कर्माणि कृतानि=पूर्वभवोपार्जितानि उदीयन्ते तदा एवम्=अमुना प्रकारेण कर्मविपाकं ज्ञानावरणीयक्षयोपशमजन्यं प्रज्ञाप्रकर्षरूपं कर्मफलं ज्ञात्वा हे शिष्य! आत्मानम् आश्वासय=ज्ञानमदं परित्यज्य स्वस्थीकुरु। पूर्वकृतशुभकर्मणा मम ज्ञानावरणीयकर्मणः क्षयोपशमो जातस्तेन सूक्ष्म-सूक्ष्मतर-सूक्ष्मतममपि जीवादिस्वरूपं सम्यग् जानामि, तथा केनापि पृष्टः सन् तस्मै सम्यगवबोधयितुं समर्थोऽस्मीति विचारणया प्रज्ञामदं परिहरेत्यर्थः।

विचार नहीं करना चाहिये कि मैं कुछ नहीं जानता हूं-मूर्ख हूं जहां तहां मेरा पराभव होता है। इस विचार से आत्मा में परिताप होता है, इस प्रकार विचार नहीं करना यह प्रज्ञापरीषह है। अथवा श्रुतज्ञान की विशिष्टता आत्मा में होने पर उस समय उस मुनि को उसका मद नहीं करना चाहिये कि-मैं विशिष्टज्ञानसंपन्न हूं, प्रत्येक व्यक्ति मेरे पास अपनी २ जिज्ञासा का समाधान करने के लिये आते हैं। प्रत्येक आत्मा को मुझ से कितना लाभ होता रहता है। इस प्रकार का मद नहीं करना चाहिये। प्रज्ञा का मद करना इस लिये निषिद्ध है कि यह जो ज्ञान प्राप्त हुआ है वह ज्ञानावरणीयकर्म के क्षयोपशम से प्राप्त हुआ है। इसका मैं क्यों मद करूँ। इस प्रकार

કે, હું કાંઈ જાણતો નથી, મૂર્ખ છું, જ્યાં ત્યાં મારો પરાભવ થાય છે. આ વિચારથી આત્મામાં પરિતાપ થાય છે માટે આ પ્રકારનો વિચાર ન કરવો તે પ્રજ્ઞાપરીષહ છે. અથવા શ્રુતજ્ઞાનની વિશિષ્ટતા આત્મામાં થવાથી તે સમયે તે મુનિએ તેનો મદ ન કરવો જોઈએ કે હું, વિશિષ્ટ જ્ઞાન સંપન્ન છું. પ્રત્યેક વ્યક્તિ મારી પાસે પોતપોતાની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા આવે છે. પ્રત્યેક આત્માને મારાથી કેટલો લાભ થાય છે? આ પ્રકારનો મદ ન કરવો જોઈએ. પ્રજ્ઞાનો મદ કરવાનો આ માટે નિષેધ છે કે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આનો હું કઈ રીતે મદ કરી

अस्य गाथाद्वयस्यायं निष्कर्षः–प्रज्ञाया अपकर्षे 'नाहं किञ्चिज्जानामि, मूर्खोऽस्मि, यत्र तत्र पराजितो भवामि ' इत्येवं परितापो न कर्तव्यः उत्कर्षे श्रुतमदो न कर्तव्यः। किन्तु कर्मविपाकोऽयमिति ज्ञात्वाऽऽत्मनः स्थिरीकरणेन द्विविधोऽपि प्रज्ञापरीषहः सोढव्यः।

अत्र प्रज्ञापकर्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते--

पुष्पदन्ताचार्यः शिष्यपरिवारेण सह चम्पानगर्यां समवसृतः। तेषु शिष्येषु भद्रमतिनामकः शिष्योऽतीवमन्दमतिरासीत्। स आवश्यकसमाप्त्यनन्तरं दशवैकालिकसूत्राभ्यासार्थं प्रवृत्तः, परन्तु तदा तस्य प्रबलज्ञानावरणीयान्तरायकर्मोदयो जातस्तेनैकमप्यक्षरं न स्मरति, ततोऽसौ चिन्तयति–अहमस्मि पूर्वधराचार्यस्य शिष्यः, आचार्यो वात्सल्येन मामध्यापयति, अन्ये मुनयश्चापि प्रेम्णा मामक्षरं

आत्मा को अपने स्वभाव में स्थिर करते हुए प्रज्ञा के प्रकर्ष को सहन करना यह भी प्रज्ञापरीषह है। इस तरह प्रज्ञा के उत्कर्ष और अपकर्ष के भेद से यह परीषह दो प्रकार का हो जाता है। यह दोनों प्रकार का परीषह सहन करना मुनि के लिये आवश्यक है।

प्रज्ञा के अपकर्ष में दृष्टान्त—किसी समय पुष्पदन्ताचार्य शिष्यपरिवार के साथ चंपानगरी में आये। इनकी इस शिष्यमंडली में भद्रमति नाम का एक शिष्य अतीव मंदमति था। एक दिन की बात है कि उसने आवश्यक की समाप्ति के बाद दशवैकालिकसूत्र का अभ्यास करना प्रारंभ किया। परन्तु उस समय उसके प्रबल ज्ञानावरणीयकर्म का उदय होने से एक भी अक्षर उसको याद नहीं होता। इसने विचार किया कि पूर्वधर आचार्य का मैं शिष्य हूँ वात्सल्यभाव

શકું ? આ પ્રકારે આત્માને પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર કરીને પ્રજ્ઞાનો પ્રકર્ષ સહન કરવો તે પણ પ્રજ્ઞાપરીષહ છે, આવી રીતે પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષના ભેદથી આ પરીષહ બે પ્રકારનો બને છે. આ બન્ને પ્રકારના પરીષહ સહન કરવા મુનિને માટે આવશ્યક છે. પ્રજ્ઞાના અપકર્ષનું દૃષ્ટાંત—

કોઈ એક સમયે પુષ્પદંતાચાર્ય શિષ્યપરીવાર સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા. આ શિષ્ય મંડળીમાં ભદ્રમતિ નામનો એક શિષ્ય ઘણો મંદમતી હતો. એક દિવસની વાત છે કે, તેણે આવશ્યકની સમાપ્તિ બાદ દશવૈકાલિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો શરૂ કર્યો. પરંતુ તે સમયે તેને પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય થવાથી એક પણ અક્ષર યાદ રહેતો નહીં. તેણે વિચાર કર્યો કે, હું પૂર્વધર આચાર્યનો શિષ્ય છું, વાત્સલ્યભાવથી તેઓ મને શાસ્ત્રાધ્યયન કરાવે છે. બી નિગ્રો

बोधयति, तथापि मम तत् स्मृतिपथं नायाति, अत्र कश्चित् मुनिः सकृदेव श्रुत्वा धारयति, कश्चिद् द्विवारं, कश्चित् त्रिवारम् ।

केनचित्–शतं शतं गाथा प्रत्यहमभ्यस्ताः, केनचित् द्वे द्वे शते । कश्चिदेकपूर्वधरः, कश्चिद् द्विपूर्वधरो यावच्चतुर्दशपूर्वधरः संजातः, परन्तु महानिष्ठुरोऽतीव निर्बुद्धिरहमस्मि, शतशोऽभ्यासे कृतेऽपि धारणा न भवति । मम पूर्वजन्मोपार्जितं ज्ञानावरणीयं कर्म, तथा ज्ञानान्तरायरूपं कर्म तीव्रतया संप्रत्युदयावस्थां प्राप्तम्,

से वे मुझे पढ़ाते हैं, अन्य मुनि भी मुझ पर विशेष अनुग्रह रखते हैं, वे भी समय २ पर मुझे वचवाते हैं–तो भी मुझ को याद नहीं होता। हमारे में कोई तो मुनिराज ऐसे हैं जो एक वार भी सुनकर याद कर लेते हैं, कोई २ ऐसे हैं जिन्हें दो वार कहने से याद हो जाता है। कोई २ ऐसे हैं जो तीन वार सुनकर विषय को अच्छी तरह याद कर-लेते हैं। कितने ऐसे हैं जो एक ही दिन में सौ–सौ १००–१०० गाथाएँ याद कर लेते हैं। कोई २ ऐसे हैं जो दो सौ २००–दो सौ २०० गाथाएँ तक कंठस्थ कर लेते हैं। कोई एक पूर्वधर हैं। कोई दो पूर्वधर है। कोई तीन, कोई चार, कोई पांच, कोई छह, कोई सात और कोई आठ आदि से लेकर चौदह पूर्वतक के पाठी हैं, किन्तु इन सब में एक मैं ही ऐसा मन्दबुद्धि हुं जिसको कुछ नहीं आता है। बुद्धिहीन बना हुआ हूं। सौ वार याद करने पर भी धारणा होती ही नहीं है। क्या करूँ पूर्वोपार्जित ज्ञानावरणीयकर्म का ही इस समय तीव्र उदय

પણ મારા ઉપર વિશેષ ભાવ રાખે છે અને સમય સમય ઉપર તેઓ મને બતાવે છે, તો પણ મને યાદ રહેતું નથી. અમારામાં કેટલાક મુનિરાજ એવા છે કે, તેઓ એકવાર સાંભળીને તેને કંઠસ્થ કરી લે છે, કોઈ કોઈ એવા છે કે, તેમને બે વખત કહેવાથી યાદ થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ ત્રણ વાર સાંભળ્યાથી વિષયને સારી રીતે યાદ કરી લે છે. કેટલાક એવા પણ છે કે જે એક જ દિવસમાં ૧૦૦–૧૦૦ (સો–સો) ગાથાઓ યાદ કરી લે છે. કોઈ કોઈ ૨૦૦–૨૦૦ (બસો–બસો) ગાથાઓ કંઠસ્થ કરી લે છે. કોઈ કોઈ પૂર્વધર છે, કોઈ બે પૂર્વધર છે, કોઈ ત્રણ, કોઈ ચાર, કોઈ પાંચ, કોઈ છ, કોઈ સાત, કોઈ આઠ આદિથી લઈને ચૌદ પૂર્વ સુધીના પાઠી છે આ બધા વચ્ચે હું એકજ એવો મંદબુદ્ધિનો છું કે મને કાંઈ પણ આવડતું નથી. હું બુદ્ધિહિન બનેલો છું સો વખત યાદ કરવા છતાંયે ગ્રહણ કરી શકતો નથી. શું કરું ? પૂર્વોપાર્જીત જ્ઞાનાવરણીય કર્મજ આ સમયે તીવ્ર ઉદયમાં આવેલ છે. એનો જ આ પ્રતાપ છે.

अस्य गाथाद्वयस्यायं निष्कर्षः—प्रज्ञाया अपकर्षे 'नाहं किंचिज्जानामि, मूर्खोऽस्मि, यत्र तत्र पराजितो भवामि' इत्येवं परितापो न कर्तव्यः उत्कर्षे श्रुतमदो न कर्तव्यः। किन्तु कर्मविपाकोऽयमिति ज्ञात्वाऽऽत्मनः स्थिरीकरणेन द्विविधोऽपि प्रज्ञापरीषहः सोढव्यः।

अत्र प्रज्ञापकर्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

पुष्पदन्ताचार्यः शिष्यपरिवारेण सह चम्पानगर्यां समवसृतः। तेषु शिष्येषु भद्रमतिनामकः शिष्योऽतीवमन्दमतिरासीत्। स आवश्यकसमाप्त्यनन्तरं दशवैकालिकसूत्राभ्यासार्थं प्रवृत्तः, परन्तु तदा तस्य प्रबलज्ञानावरणीयान्तरायकर्मोदयो जातस्ते नैकमप्यक्षरं न स्मरति, ततोऽसौ चिन्तयति—अहमस्मि पूर्वधराचार्यस्य शिष्यः, आचार्यो वात्सल्येन मामध्यापयति, अन्ये मुनयश्चापि प्रेम्णा मामक्षरं

आत्मा को अपने स्वभाव में स्थिर करते हुए प्रज्ञा के प्रकर्ष को सहन करना यह भी प्रज्ञापरीषह है। इस तरह प्रज्ञा के उत्कर्ष और अपकर्ष के भेद से यह परीषह दो प्रकार का हो जाता है। यह दोनों प्रकार का परीषह सहन करना मुनि के लिये आवश्यक है।

प्रज्ञा के अपकर्ष में दृष्टान्त—किसी समय पुष्पदन्ताचार्य शिष्यपरिवार के साथ चंपानगरी में आये। इनकी इस शिष्यमंडली में भद्रमति नाम का एक शिष्य अतीव मंदमति था। एक दिन की बात है कि उसने आवश्यक की समाप्ति के बाद दशवैकालिकसूत्र का अभ्यास करना प्रारंभ किया। परन्तु उस समय उसके प्रबल ज्ञानावरणीयकर्म का उदय होने से एक भी अक्षर उसको याद नहीं होता। इसने विचार किया कि पूर्वधर आचार्य का मैं शिष्य हूँ वात्सल्यभाव

શકું ? આ પ્રકારે આત્માને પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર કરીને પ્રજ્ઞાનો પ્રકર્ષ સહન કરવો તે પણ પ્રજ્ઞાપરીષહ છે, આવી રીતે પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષના ભેદથી આ પરીષહ બે પ્રકારનો બને છે. આ બન્ને પ્રકારના પરીષહ સહન કરવા મુનિને માટે આવશ્યક છે. પ્રજ્ઞાના અપકર્ષનું દૃષ્ટાંત—

કોઈ એક સમયે પુષ્પદંતાચાર્ય શિષ્યપરીવાર સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા. આ શિષ્ય મંડળીમાં ભદ્રમતિ નામનો એક શિષ્ય ઘણો મંદમતી હતો. એક દિવસની વાત છે કે, તેણે આવશ્યકની સમાપ્તિ બાદ દશવૈકાલિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો શરૂ કર્યો. પરંતુ તે સમયે તેને પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય થવાથી એક પણ અક્ષર યાદ રહેતો નહીં. તેણે વિચાર કર્યો કે, હું પૂર્વધર આચાર્યનો શિષ્ય છું, વાત્સલ્યભાવથી તેઓ મને શાસ્ત્રાધ્યયન કરાવે છે. બીજા મુનિઓ

प्रज्ञाप्रकर्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते--

एकदा-कालकाचार्यः प्रमादवतः स्वशिष्यानुज्जयिन्यां विहाय धारावासनगरे स्वशिष्यस्य सागरचन्द्रमुनेः समीपे समागतः। सागरचन्द्रस्तं सामान्यसाधुबुद्ध्या जानाति कालकाचार्योऽपि न किंचित् परिचयं ददाति।

अथाऽन्यदा सागरचन्द्रमुनिनाऽऽगमनिर्णीततत्त्वस्वरूपव्याख्याने कृते सति लोकास्तं प्रशंसन्ति, तदा सागरचन्द्रमुनिः कालकाचार्यं प्रति प्राह--मद्व्याख्यानं

सकेगा, इस गाथा को तो याद करके ही छोड़ने का भाव है। इस प्रकार निश्चय करके प्रज्ञापकर्षरूप परीषह को सहन करते हुए उस भद्रमुनि ने शुभाध्यवसायजन्य प्रशस्त ध्यान से क्षपकश्रेणी को अरोहण कर केवलज्ञान को प्राप्त किया।

प्रज्ञा के प्रकर्ष में दृष्टान्त इस प्रकार है--एक समय कालकाचार्य प्रमादशील अपने शिष्योंको उज्जयिनी नगरीमें छोड़कर धारावासनगर में स्वशिष्य सागरचंद्रमुनि के पास आ गये। सागरचंद्रशिष्यने उनके साथ सामान्य साधुके जैसा ही व्यवहार किया, गुरु जैसा नहीं। कालकाचार्यने भी इस बात पर कुछ भी ध्यान नहीं दिया और अपना परिचय भी नहीं दिया। एक दिन की बात है कि जब सागरचंद्रमुनि ने आगमनिर्णीत तत्त्वों के स्वरूप को समझाते हुए व्याख्यान दिया तो सुनकर लोगों को अपार आनंद आया,-सबने प्रवचन की मुक्तकंठ से प्रशंसा की। सागरचंद्रमुनि ने अपरिचित गुरु के समीप आकर कहा-आपने

યાદ કર્યે જ છુટકો, તેવો મનોભાવ છે. આ પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને પ્રજ્ઞાપ્રકર્ષપરીષહને સહન કરતાં કરતાં તે ભદ્રમુનિએ શુભ અધ્યવસાય જન્ય પ્રશસ્ત ધ્યાનથી ક્ષપકશ્રેણી ઉપર ચડી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

પ્રજ્ઞાના પ્રકર્ષમાં દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે—

એક સમય કાલકાચાર્ય પ્રમાદશિલ પોતાના શિષ્યોને ઉજ્જૈનિ નગરીમાં મૂકીને ધારાવાસ નગરમાં સ્વશિષ્ય સાગરચંદ્ર મુનિની પાસે આવ્યા. સાગરચંદ્ર શિષ્યે તેમની સાથે સામાન્ય સાધુ જેવો વહેવાર કર્યો, ગુરુ શિષ્ય જેવો નહીં. કાલકાચાર્યે આ વાત ઉપર કાંઇ ધ્યાન ન આપ્યું, અને પોતાનો પરિચય પણ ન આપ્યો. એક દિવસની વાત છે કે, જ્યારે સાગરચંદ્ર મુનિએ આગમ નિર્ણીત તત્વોના સ્વરૂપને સમજાવવાનું વ્યાખ્યાન આપ્યું તે સાંભળીને લોકોને અપાર આનંદ થયો. સઘળાએ પ્રવચનની મુકતકંઠે પ્રસંશા કરી. સાગરચંદ્ર મુનિએ અપરિચિત ગુરુની સમીપ આવીને કહ્યું. આપે આજ મારું તાત્વિક પ્રવચન

तस्मान्मया प्रज्ञाया असद्भावरूपोऽयं परीषहः सोढव्यः, न तु कस्मिंश्चित् ईर्ष्या द्वेषो वा करणीयः, एवं विचिन्त्य प्रत्यहं पठति, पुनः पुनरभ्यस्यति च, परं तु धारणा न भवति, 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठ' इति गाथा द्वादशवर्षाणि अभ्यस्ता, परं तु तस्या एकस्या अपि गाथायाः स्मृतिस्तस्य नाभूत्, अभ्यासकाले धारितेव सा तस्य भवति, परं स्वल्पकाल एव पुनस्तां विस्मरति। तदाऽसौ पुनरध्यवस्यति-पुनरपि द्वादशवर्षाणि कालमभ्यासार्थं यापयिष्यामि, येन केनापि प्रकारेण गाथामेतां कण्ठस्थीकरिष्याम्येव। इत्येवं निश्चित्य प्रज्ञाऽपकर्षपरीषहं सहमानः शुभाध्यवसायेन प्रशस्तध्यानेन क्षपकश्रेणिमारुह्य स भद्रमुनिः केवलज्ञानं प्राप्तवान्।

हो रहा है, उन्हीं का यह काम है, अतः प्रज्ञा का असद्भावरूप यह परीषह मुझे शांति के साथ सहन करना चाहिये, इसी में मेरा कल्याण है, किसी के साथ इर्षा या द्वेष करने से कोई लाभ नहीं। इस प्रकार भद्रमति मुनि वार २ विचार करता और अपने पूर्वोपार्जितकर्मों की निन्दा करता था, परन्तु उसने अपना पढ़ना और याद करना बंद नहीं किया। अकेले "धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" इस गाथा को ही उसने लगातार बारह वर्षतक याद किया-रटा, पर तो भी उस को यह गाथा याद नहीं हुई। जिस समय यह याद करने बैठता उस समय तो यह याद हो जाती पर ज्यों ही यह याद करना बंद कर देता अथवा क्रिया करने में उपयोग लगाता तो शीघ्र ही उस गाथा को भूल जाता था। यह फिर भी उसको याद करना और पढ़ना नहीं छोड़ता और विचार करता कि यदि यह गाथा इन बारह १२ वर्षों में कंठस्थ नहीं हुई तो अब आगे के १२ वर्षों में कंठस्थ हो जायेगी, क्या चिंता जैसे भी हो

આથી પ્રજ્ઞાનો આ અસદ્‌ભાવરૂપ પરીષહ મારે શાંતિથી સહન કરવો જોઈએ. તેમાં જ મારૂં કલ્યાણ છે. કોઈની સામે ઈર્ષા અથવા દ્વેષ કરવાથી કોઈ લાભ નથી. આ પ્રકારે ભદ્રમતિ મુનિ વારંવાર વિચાર કરતા અને પોતાના પૂર્વોપાર્જીત કર્મોની નિંદા કરતા. પણ પોતાના પઠન-પાઠન આદિને તેણે બંધ ન કર્યો. "धम्मो मङ्गलमुक्किट्ठ" એ એક ગાથાને એકલાં તેણે બાર વર્ષ સુધી યાદ કરી ગોખ્યું છતાં પણ તેને એ ગાથા યાદ ન થઈ. જે સમય તે યાદ કરવા બેસતા તો તે વખતે યાદ રહી જતી પણ એ પછી યાદ કરવાનું બંધ કરી ક્રિયામાં ગુંથાતાં તે ગાથા ભૂલાઈ જતી. છતાં પણ તે એને યાદ કરવાનું છોડતા નહીં. અને વિચાર કરતા કે, આ બારવર્ષમાં યાદ ન થઈ તો આવતા બારવર્ષમાં જરૂર યાદ થઈ જશે. ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ. જે રીતે બનશે તે રીતે પ ગાથાને

सहितः कालकाचार्य आगच्छति इति बुद्ध्या सागरचन्द्रमुनिस्तत्रागच्छतां कालकाचार्यशिष्याणां संमुखे समागतः। स तत्र परितो विलोक्याचार्यमदृष्ट्वा; तान समागतान् मुनीन् पृच्छति-भो मुनयः! क्व वर्तन्ते पूज्यचरणाः, सागरचन्द्रमुनेरेतद्वचनं निशम्य हताशाः सर्वे मुनयः साश्रुनेत्राः सगद्गदं प्रोक्तवन्तः-हतभाग्यानस्मान् परित्यज्य गुरुचरणाः क्व गता इति वयं न विद्मः, भवता ज्ञायते किम् ?। सागरचन्द्रमुनिनोक्तम्-तं न विद्मो वयम्, किं तु एकः कोऽपि वृद्धः संप्रति वर्तते उपाश्रये। ततः सर्वे गुरुभक्त्युद्रेकात् तद्विरहखिन्ना उपाश्रये आगताः। सागरमुनिनाऽङ्गुल्या निर्देशेन प्रदर्श्य कथितम्-अयमागन्तुको महानुभावः। शिष्यास्तदैव

चल दिये। सागरचंद्रमुनि को जब पता चला कि सशिष्य गुरु महाराज कालकाचार्य विहार करते हुए यहां आरहे हैं तो वे उनका स्वागत करने के लिये सामने गये। वहां उन मुनियों में गुरु महाराज को नहीं देखा तब उसने उन अपने गुरुभाईओं से पूछा कि-पूज्य गुरु महाराज तो दिखते नहीं हैं कहो वे इस समय कहां हैं। तब मुनियों ने सागरचंद्रमुनि के वचन सुनकर हताश एवं आंसू डालते हुए गद्गद कंठ से बोले हतभाग्य हमलोगों को छोड़कर गुरु महाराज कहां चले गये हैं यह हम नहीं जानते हैं। कहो आप को मालूम है क्या? सागरचंद्रमुनि ने कहा उन्हें तो हम जानते नहीं हैं किन्तु एक कोई वृद्ध महात्मा इस समय उपाश्रय में अवश्य ठहरे हुए हैं। सागरचंद्रमुनि की इस बात को सुनकर समस्त शिष्य जो गुरु महाराज के विरह से खेदखिन्न बने हुए थे गुरुभक्ति के उद्रेक से प्रेरित होकर उपाश्रय में पहुँचे। सागरचंद्रमुनि ने अंगुली के इशारे से

કરવા લાગ્યા. સાગરચંદ્ર મુનિને એ ખબર મળ્યા કે; ગુરુમહારાજ કાલકાચાર્ય શિષ્યો સાથે વિહાર કરતા કરતા અહીં પધારે છે ત્યારે તે તેમનું સ્વાગત કરવા સામે ગયા. ત્યાં એ મુનિઓમાં ગુરુમહારાજને ન જોયા ત્યારે તેણે પોતાના એ ગુરુભાઈઓને પૂછ્યું કે પૂજ્ય ગુરુમહારાજ તો દેખાતા નથી કહો, તે આ સમયે ક્યાં છે? સાગરચંદ્ર મુનિનાં આ વચન સાંભળતાં તે શિષ્યો હતાશ બની ગયા અને આંસુભરી આંખે ગદ્‌ગદ્ કંઠથી બોલ્યા; હતભાગી અમો બધાને છોડીને ગુરુમહારાજ ક્યાં ચાલ્યા ગયા છે એ અમે જાણતા નથી. કહો કહો આપને ખબર છે? સાગરચંદ્ર મુનિએ કહ્યું, એમને હું ઓળખતો નથી પરંતુ એક વૃદ્ધ મહાત્મા આ વખતે ઉપાશ્રયમાં રોકાયેલા છે. સાગરચંદ્રની આ વાત સાંભળી સઘળા શિષ્યો જે ગુરુમહારાજના વિરહથી ખેદખિન્ન બનેલ હતા; તે સઘળા ગુરુભક્તિના ભાવથી પ્રેરિત બની ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા. સાગર-

श्रुतं भवद्भिः, कीदृशं तत्, ? तेनोक्तम्—शोभनम्; कालकाचार्येण सह तस्य तर्कमाश्रित्य वादः प्रवृत्तः। सागरचन्द्रमुनिस्तस्य तुल्यतया प्रत्युत्तरं कर्तुमसमर्थो जातस्ततोऽतीव चमत्कारं स प्राप्तवान्।

इतश्च कालकाचार्यस्य शिष्याः स्वगुरुपरित्यक्ताश्चतुर्विधसंघैस्तिरस्कारं प्राप्य, लज्जिताः सन्तः स्वगुरुं गवेषयन्ति। ते ग्रामानुग्रामं विहरन्तः कालकाचार्यवार्ता प्रतिग्रामं प्रतिनगरं प्रतिस्थलं पृच्छन्तः क्रमेण धारावासनगरं समागताः। शिष्य-

आज मेरा तात्त्विक प्रवचन तो सुना है ? वह कैसा हुवा। कालकाचार्य ने कहा अच्छा हुवा, बातचीत के सिलसिले में ही गुरु शिष्य का तर्कशास्त्र पर परस्पर में वादविवाद छिड़ गया। सागरचंद्रमुनि को यह पता नहीं था कि ये मेरे गुरु महाराज कालकाचार्य हैं। सागरचंद्र मुनि कालकाचार्य की तर्कणाओं का प्रत्युत्तर नहीं दे सका अतः वह कालकाचार्य के अगाध ज्ञान से विशेष प्रभावित हुआ।

उधर से जब अपने शिष्यों को उज्जयिनी में छोड़कर कालकाचार्य आगये तो उन शिष्यों का वहां के चतुर्विधसंघने बड़ा ही तिरस्कार किया। वे सबके सब लज्जित होनें लगे। सबने विचार किया कि गुरु महाराज का पता लगाना चाहिये कि वे कहां पधारे हैं। विचार निश्चित कर सबने वहां से गुरु महाराज की गवेषणा करने के लिये विहार कर दिया। ग्रामानुग्राम विचरते हुए उन्हों ने प्रत्येक जगह में, प्रत्येक ग्राम में, प्रत्येक शहर में कालकाचार्य का पता लगाया तथा उनकी खबर भी पूछी। पूछते२ ये सब के सब धारावास नगर की ओर

સાંભળ્યું ? તે કેમ હતું ? કાલકાચાર્યે કહ્યું; સારૂં હતું. વાતચીતની ચર્ચામાં જ ગુરુ શિષ્યને તર્કશાસ્ત્ર ઉપર પરસ્પરમાં વાદવિવાદ થયો. સાગરચંદ્ર મુનિને એ ખ્યાલ ન હતો કે આ મારા ગુરુમહારાજ કાલકાચાર્ય છે. સાગરચંદ્ર મુનિ કાલકાચાર્યની તર્ક ધારાઓનો પ્રત્યુત્તર આપી શક્યા નહીં. આથી તે કાલકાચાર્યના અગાધ જ્ઞાનથી ખૂબ પ્રભાવિત બની ગયા.

આ તરફ ઉજ્જૈનીમાં રહેલા તે શિષ્યોનો ત્યાંના ચતુર્વિધ સંઘે ઘણો તિરસ્કાર કર્યો. તે સઘળા આથી ખૂબજ શરમાયા. અને બધાએ મળી એ વિચાર કર્યો કે, ગુરુમહારાજનો પત્તો મેળવવો જોઈએ કે તેઓ ક્યાં વિચરે છે. વિચાર નક્કી કરી એ શિષ્યોએ ગુરુમહારાજની તપાસ માટે વિહાર કર્યો. ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતાં તેમણે પ્રત્યેક જગ્યાએ, પ્રત્યેક ગામમાં, પ્રત્યેક શહેરમાં, કાલકાચાર્ય મહારાજની પૃચ્છા કરી. અને તેમની ખબર પૂછી. પૂછતાં પૂછતાં ખબર મળી જતાં તે સઘળા ધારાવાસ નગર વિહાર

'निरट्ठगं' इत्यादि।

निरर्थकम्=व्यर्थम् मि=अहं मैथुनात्=कामसुखाद् विरतः=निवृत्तः। प्राणातिपातादिविरमणं विहाय यन्मैथुनमात्रोपादानं तत्तस्य दुस्त्यजत्वबोधनार्थम्। दुस्त्यजमैथुनात् प्रतिनिवर्तनेनाहं दुष्करं कार्यं व्यर्थमेव कृतवानिति भावः। तथा-निरर्थकं सुसंवृतः = इन्द्रियनोइन्द्रियव्यापारनिरोधेन सुष्ठुसंवरयुक्तः। योऽहं कल्याणं=शुभं, पापकम्=अशुभं, धर्मं=वस्तुस्वभावं साक्षात्=परिस्फुटं यथा स्यात् तथा, नाभिजानामि=अवध्यादिज्ञानाभावेन प्रत्यक्षतया सर्वथा न जानामीत्यर्थः। इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्। 'इइ भिक्खू न चिंतए' इत्युत्तरगाथा(४४)स्थेन सह सम्बन्धः।

मतिश्रुतरूप परोक्षज्ञान को आश्रित कर प्रज्ञापरीषह का सूत्रकारने यह वर्णन किया है। अब अवधि आदि रूप जो प्रत्यक्ष ज्ञान हैं उनके अभावरूप इक्कीसवां अज्ञानपरीषह का वर्णन किया जाता है—

'निरट्ठगंमि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(निरट्ठगंमि मेहुणाओ विरओ- निरर्थकमहं मैथुनात् विरतः) व्यर्थ ही मैं कामसुख से विरक्त हुआ हूं। (सुसंवुडो-सुसंवृतः) व्यर्थ ही मैंने इन्द्रियों एवं मन को अपने अभिलषित विषयों से हटाकर सुसंवृत किया है। (जो-यः) जो मैं अभीतक भी (कल्लाणं पावगं धम्मं सक्खं नाभिजाणामि-कल्याणं पापकं धर्मं साक्षात् नाभिजानामि) शुभ तथा अशुभ वस्तुस्वभावरूप धर्म को अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञानों के अभाव में साक्षात्-स्पष्टरूप से नहीं जानता हूं। इस प्रकार भिक्षु विचार न करे। "इइ भिक्खू न चिंतए" यह आगे गाथा चौवालीस ४४वीं में कहा गया वाक्य यहां योजित कर लेना चाहिये।

મતિશ્રુત રૂપ પરોક્ષજ્ઞાનને આશ્રિત કરી પ્રજ્ઞાપરીષહનું સૂત્રકારે આ વર્ણન કરેલ છે. હવે અવધિ આદિરૂપ જે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે તેના અભાવરૂપ એકવીસમા અજ્ઞાનપરીષહનું વર્ણન કરવામાં આવે છે—'निरट्ठगंमि' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-निरट्ठगंमि मेहुणाओ विरओ-निरर्थकमहं मैथुनात् विरतः કામસુખને છોડીને હું નકામો વિરક્ત બન્યો છું सुसंवुडो-सुसंवृतः ઈન્દ્રિયો અને મનને તેના અભિલષિત વિષયોથી હટાવીને મેં વ્યર્થ સુસંવૃત કરેલ છે, જો આજ સુધી પણ હું कल्लाणं पावगं धम्मं सक्खं नाभिजाणामि-कल्याणं पापकं धर्मं साक्षात् नाभिजानामि શુભ તથા અશુભ વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મને અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના અભાવથી સાક્ષાત્-સ્પષ્ટરૂપથી જાણતો નથી. આ પ્રકારનો વિચાર ભિક્ષુ ન કરે इइ भिक्खू न चिंतए આ આગળ બતાવવામાં આવેલ ૪૪ મી ગાથાનું

हृष्टतुष्टाः ससंभ्रमं हर्षवशविसर्पद्‌हृदयाः, 'इमे एव मम गुरवः' इति वन्दितवन्तः। सागरचन्द्रमुनिस्तदा कालकाचार्ये परिचिते पश्चात्तापं कुर्वन् वदति-भगवन्! मया श्रुतनिधीनां तत्रभवतां भवतामाशातना कृता, क्षमस्व।

कालकाचार्येणोक्तम्—हे वत्स! श्रुतमदो न कर्तव्यः। एवमन्यैरपि कालकाचार्यवत् प्रज्ञाप्रकर्षे मदाकरणेन प्रज्ञापरीषहः सोढव्यः ॥४१॥

मतिश्रुतरूपपरोक्षज्ञानमाश्रित्य प्रज्ञापरीषहो वर्णितः। अथेदानीमवध्यादिरूपं प्रत्यक्षज्ञानमाश्रित्य तदभावरूप एकविंशतितमोऽज्ञानपरीषहः प्रोच्यते—

मूलम्—निरट्ठगं मि विरओ, मेहुणाओ सुसंवुडो।
जो सक्खं नाभिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावगं ॥४२॥

छाया—निरर्थकम् अहं विरतः, मैथुनात् सुसंवृतः।
यः साक्षात् नाभिजानामि, धर्मं कल्याणं पापकम् ॥ ४२ ॥

बतलाकर कहा कि देखो ये हैं वे आगन्तुक महानुभाव। वे शिष्य सब के सब उसी समय अपार हर्ष से उत्फुल्लहृदय होकर हृष्ट तुष्ट होते हुए बडे ही आदर से "यही है हमारे गुरु महाराज" कह कर उनके चरणों में गिर कर वंदना करने लगे। सागरचंद्रमुनि उस समय कालकाचार्य के परिचित होने पर पश्चात्ताप करता हुआ उनसे बोला भगवन्! श्रुतनिधि पूज्य आपकी मेरे द्वारा आशातना हुई है, अतः मैं उसकी क्षमा चाहता हूं, आप क्षमा करें। कालकाचार्य ने कहा वत्स! श्रुतज्ञान का मद नहीं करना चाहिये। इस कथा से यही शिक्षा मिलती है कि कालकाचार्य की तरह प्रज्ञा के प्रकर्ष में मद नहीं करने से प्रज्ञापरीषह का जय होता है ॥ ४१ ॥

ચંદ્ર મુનિએ આંગળીના ઈસારાથી બતાવીને કહ્યું કે, જુઓ આ છે તે આવેલા મહાનુભાવ! આથી તે સઘળા શિષ્યો તે સમયે અપાર હર્ષથી પ્રફુલ્લિત બની ખુશી થતાં થતાં ખૂબજ આદરથી "આ જ છે અમારા ગુરુમહારાજ" કહીને તેમના ચરણમાં પડીને વંદન કરવા લાગ્યા. સાગરચંદ્રમુનિ એ સમયે કાલકાચાર્યના પરિચયથી પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં તેમને કહેવા લાગ્યા, ભગવંત! શ્રુતનિધિ પૂજ્ય મારાથી આપની અશાતના થઈ છે. આથી હું તેની ક્ષમા ચાહું છું. આપ મને ક્ષમા કરો. કાલકાચાર્યે કહ્યું, વત્સ! શ્રુતજ્ઞાનનો મદ ન કરવો જોઈએ. આ કથાથી એ જાણવાનું મળે છે કે, કાલકાચાર્યની માફક પ્રજ્ઞાના પ્રકર્ષમાં મદ નહીં કરવાથી પ્રજ્ઞાપરીષહનો જય થા ૧॥

टीका--'तवोवहाणमादाय' इत्यादि ।

तपः=यवमध्यचन्द्रप्रतिमा-वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमादिकम् , उपधानं=साभिग्रहं तपः आदाय=स्वीकृत्य चरित्वेत्यर्थः, अभिग्रहविशेषरूपां मासिक्यादिकां, प्रतिपद्यमानस्य=प्रतिपन्नस्य अङ्गीकृतवतः, एवमपि=विशिष्टचर्ययाऽपि, विहरतः=निष्प्रतिबन्धं विचरतः, मे=मम, छद्म=छादयतीति छद्म-ज्ञानावरणीयादिकं कर्म, न निवर्तते =नापगच्छति, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् , इत्युत्तरगाथास्थेन सह सम्बन्धः ।

अयं भावः-अहं यवमध्यचन्द्रप्रतिमादिकं तपः करामि, तथा साभिग्रहं तपः

किंच-'तवोवहाणमादाय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(तवोवहाणमादाय-तपउपधाम् आदाय) यवमध्यचन्द्रप्रतिमा, वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमा आदिक तप को तथा साभिग्रह तप रूप उपधान को स्वीकार कर के, तथा उनका आचरण करके (पडिमंपडिवज्जओ-प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य) अभिग्रहविशेषरूप मासिक्यादिक प्रतिमा को अंगीकार करने वाले (मे-मम) मेरा जो कि (एवं पि विहरओ-एवमपि विहरतः) इस प्रकार की विशिष्टचर्या से मुक्ति के मार्ग में विचरण कर रहा हूं (छउमं-छद्म) ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का आवरण तो भी (न नियट्टइ-न निवर्तते) निवर्तित नहीं होता है । इस प्रकार भिक्षु विचार नहीं करे ।

ये दो ४२-४३ गाथाएँ अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञान की प्राप्ति के विषय में कही गई हैं ।

तात्पर्य यह है कि मैं यवमध्यचन्द्रप्रतिमा आदिक तप करता हूँ

કિંચ—'तवोवहाणमादाय' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—'तवोवहाणमादाय'-तपउपधानं आदाय યવમધ્યચંદ્રપ્રતિમા -વજ્રમધ્યચન્દ્ર પ્રતિમા આદિક તપને તથા સાભિગ્રહ તપરૂપ ઉપધાનને સ્વીકાર કરી તથા તેનું આચરણ કરી पडिमं पडिवज्जओ-प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य અભિગ્રહ વિશેષરૂપ માસિકયાદિ પ્રતિમાને અંગીકાર કરવાવાળા मे-मम હું કે જે-एवं पि विहरओ-एवमपि विहरतः આ પ્રકારની વિશિષ્ટ ચર્યાથી મુક્તિના માર્ગમાં વિચરણ કરી રહ્યો છું छउमं-छद्म છતાં જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનું આવરણ न नियट्टइ-न निवर्तते દૂર થતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર ભિક્ષુ ન કરે.

બેંતાલીસ અને તેંતાલીસ આ બે ગાથાઓ અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની અપ્રાપ્તિના વિષયમાં કહેવામાં આવેલ છે.

તાત્પર્ય આ છે કે,- હું યવમધ્ય ચંદ્રપ્રતિમા આદિક તપ કરૂં છું તથા

अयं भावः — मया वृथा मैथुनविरमणं कृतम् , वृथैव चेन्द्रियाणि विजितानि यदहं शुभमशुभं वा वस्तुस्वभावं प्रत्यक्षरूपेण नाभिजानामीत्येवं चिन्तनेन मुनिर्विषादं न कुर्यात् । ' मि ' इत्यार्षत्वात् प्रथमार्थे द्वितीया ॥ ४२ ॥

किञ्च—

मूलम्—तवोवहाणमादाय, पडिमं पडिवज्जओ ।
एवं पि विहरओ मे, छउमं न नियट्टइ ॥ ४३ ॥

छाया—तपउपधानमादाय, प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य ।
एवमपि विहरतो मे, छद्म न निवर्तते ॥ ४३ ॥

इस गाथा में एक मैथुन मात्र का ही ग्रहण इसलिये किया है कि अहिंसा आदि सब की अपेक्षा यह दुस्त्यज होता है इसलिये मुनि विचारता है कि ऐसे दुष्कर त्याग करने पर भी मुझे कुछ लाभ नहीं हुआ।

भावार्थ—इसका भाव यह है कि अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञानों की प्राप्ति के अभाव में भिक्षु को अपनी आत्मा के लिये इस प्रकार के विचार से विषादित नहीं करना चाहिये कि—मुझे ब्रह्मचर्य का पालन तथा तपश्चर्या करते २ बहुत काल हो चुका है अभी तक भी मुझे वस्तु का वास्तविक शुभाशुभ स्वभाव स्पष्ट रीति से बतलाने वाले प्रत्यक्ष ज्ञानों में से एक भी किसी ज्ञान की प्राप्ति नहीं हुई है। यह दीक्षा ब्रह्मचर्यव्रत और तपश्चर्या आदि मैंने व्यर्थ धारण किये। इसकी अपेक्षा तो संसारदशा में ही आनन्द था ॥ ४२ ॥

વાકય અહિં યોજીત કરી લેવું જોઈએ. એ ગાથામાં એક મૈથુન માત્રનું એટલા માટે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે કે, અહિંસા આદિ બધાની અપેક્ષા એ દુસ્ત્યજ હોય છે. આ માટે મુનિ વિચારતા હોય છે કે, આવો દુષ્કર ત્યાગ કરવા છતાં પણ મને કાંઈ લાભ થયો નહીં.

ભાવાર્થ—આનો ભાવ એ છે કે, અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિના અભાવમાં ભિક્ષુએ પોતાના આત્મા માટે આ પ્રકારનો વિચાર કરી કદી વિષાદિત બનવું ન જોઈએ—કે, મને બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં ઘણો સમય ગયો તેમ છતાં પણ વસ્તુનો વાસ્તવિક શુભાશુભ સ્વભાવ સ્પષ્ટ રીતે બતાવનાર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનોમાંથી કોઈ એક પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવા પામી નથી. આ દીક્ષા, બ્રહ્મચર્યવ્રત અને તપશ્ચર્યા વગેરે જે નકામાં ધારણ કર્યાં છે. આની અપેક્ષા તો સંસાર દશામાં જ આનંદ હતો ॥ ૪૨ ॥

मया नोपलब्धम्। तदनुपलब्धौ च दुस्त्यजमैथुनात् प्रतिनिवर्तनं मम व्यर्थम्। तथा निरर्थकं सुसंवृत्तः = इन्द्रियनोइन्द्रियव्यापारनिरोधेन सुष्ठुसंवरयुक्तोऽभवम्, योऽहं कल्याणं पापकं वा धर्मं=वस्तुस्वभावं, साक्षात्=परिस्फुटं, नाभिजानामि=अभि-सर्वथा निरवशेषविशेषपूर्वकं न जानामि। अयं भावः—"जे एगं जाणइ, से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ" इत्यागमवचनाच्छद्मस्थोऽहं किमप्येकमपि वस्तुस्वरूपं न तत्त्वतो जानामि, यदि साक्षात् समस्तभावस्वभावावभासकं केवलालोकं न लब्धवान्, तर्हि किमनेनाल्पेन मुकुलितवस्तुस्वरूपज्ञानेन, इत्येवं विषादं न कुर्यादिति।

तथा-तपउपधानादिभिर्निर्जराहेतुभिरपि छद्मस्थावस्था न निवर्तते=निरवशेषं न क्षीयते, किं तर्हि ममानेन क्रियाकलापेन? इति विचिन्त्य मुनिर्विषादं न कुर्यात्।

तथा इन्द्रिय नोइन्द्रिय का निग्रह भी किया है वे सब निरर्थक हैं। क्यों कि अभीतक मुझे शुभाशुभ वस्तु का संपूर्णरूप से ज्ञान कराने वाला केवलज्ञान तो प्राप्त हुवा ही नहीं है। उसके न होने पर इस द्रव्य क्षेत्र काल एवं भाव की मर्यादा को लेकर वस्तु के स्वरूप को प्रकट कराने वाले इन अवधिमनःपर्ययज्ञान से क्या लाभ है। इस प्रकार विचार कर साधु अपनी आत्मा को दुःखित नहीं करे।

तथा-निर्जरा के कारण इन तप एवं उपधान आदि के आचरण करने से मुझे लाभ ही क्या हुआ, क्यों कि अभीतक मेरी छद्मस्थावस्था तो दूर नहीं हुई है। समस्त ज्ञानावरणीयकर्म नष्ट होकर जब तक केवलज्ञान प्राप्त नहीं होता तबतक छद्मस्थावस्था रहती है। अतः केवलज्ञान की प्राप्ति का अभावस्वरूप अज्ञानपरीषह साधु को जीतना चाहिये। तथा तप एवं उपधान आदि जो निर्जरा के हेतु हैं उनसे मेरे

નિગ્રહ પણ કર્યો છે. તે બધું નિરર્થક છે. કેમકે, હજી સુધી મને શુભાશુભ વસ્તુનું સંપૂર્ણરૂપથી જ્ઞાન કરાવનાર કેવળજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત થયું નથી. તેના ન હોવાથી આ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવની મર્યાદાને લઈને વસ્તુના સ્વરૂપને પ્રગટ કરાવનાર આ અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનથી શું લાભ છે? આ પ્રકારનો વિચાર કરી સાધુ પોતાના આત્માને દુઃખી ન કરે.

તથા-નિર્જરાનું કારણ આ તપ અને ઉપધાન આદિનું આચરણ કરવાથી મને લાભ શું થયો? કેમકે, હજી સુધી મારી છદ્મ અવસ્થા દૂર થઈ નથી. જ્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થા રહે છે. આથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવ સ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીષહ સાધુએ જીતવો જોઈએ. તથા તપ અને ઉપધાન આદિ જે નિર્જરાના હેતુ છે

करोमि, प्रतिमां समाचरामि, एवं मोक्षमार्गे विचरामि, तथापि–अवधि–मनः पर्यपरूप–प्रत्यक्षज्ञानवान् न भवामि' इति न चिन्तयेत्। इत्येवमज्ञानस्य सद्भावे विषादाकरणेनाज्ञानपरीषहः सोढव्य इति।

यद्वा–इहापि तन्त्रन्यायेन गाथायुग्मस्यार्थद्वयं बोध्यम्। तत्र–अज्ञानसद्भावपक्षमाश्रित्य व्याख्याऽभिहिता। अथ ज्ञानसद्भावपक्षमाश्रित्य व्याख्या प्रदर्श्यते–

ज्ञानसद्भावे—अवधिमनःपर्ययज्ञानसद्भावेऽपि केवलज्ञानाप्राप्ती भिक्षुरेवं न चिन्तयेत्–यदहं व्यर्थमेव मैथुनाद् विरतः=निवृत्तः। परमलक्ष्यकेवलज्ञानमद्यापि

तथा अभिग्रह भी करता हूँ एवं भिक्षुप्रतिमा का पालन भी करता हूं इस प्रकार मैं मोक्षमार्ग में ही विचरण कर रहा हूँ तो भी मुझे अभीतक अवधिमनःपर्ययरूप प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति नहीं हुई है इस प्रकारसे साधुको विचार नहीं करना चाहिये। इस तरह अवधिमनःपर्ययरूप ज्ञानकी प्राप्ति के अभाव में विषाद नहीं करना इसी का नाम अज्ञानपरीषहका जीतना है।

अथवा तन्त्रन्याय से भी इन दोनों गाथाओं का अर्थ जानना चाहिये। उस में अज्ञान के सद्भाव पक्ष को लेकर पहले व्याख्या की गई है अब ज्ञान के सद्भाव पक्ष को लेकर व्याख्या की जाती है, वह इस प्रकार है—

अवधिमनःपर्ययज्ञान के सद्भाव में केवलज्ञान की प्राप्ति न होने पर साधु इस प्रकार विचार नहीं करे कि–मैंने जो मैथुन जैसे दुष्कर कार्यों का परित्याग किया है प्राणातिपातादिक का विरमण किया है

અભિગ્રહ પણ કરૂં છું. આ પ્રકારથી હું મોક્ષમાર્ગમાં જ વિચરણ કરી રહ્યો છું તો પણ મને હજી સુધી અવધિમનઃપર્યયરૂપ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. આ પ્રકારને સાધુએ વિચાર ન કરવો જોઈએ. આ રીતે અવધિમનઃપર્યયરૂપ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવમાં વિષાદ ન કરવો જોઈએ. આનું જ નામ અજ્ઞાન પરીષહને જીતવો એ છે.

અથવા–તંત્ર ન્યાયથી પણ આ બન્ને ગાથાઓના અર્થ જાણવા જોઈએ. એમાં અજ્ઞાનના સદ્ભાવપક્ષને લઈ પહેલાં વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે હવે જ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષને લઈ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે, તે આ પ્રકારે છે.

અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનના સદ્ભાવમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાથી સાધુ આ પ્રકારને વિચાર ન કરે કે–મેં મૈથુન જેવા દુષ્કર કાર્યોના પરિત્યાગ કર્યો છે, પ્રાણાતિપાતાદિકનું વિરમણ કર્યું છે, તથા ઇન્દ્રિય નો (મન) ઇન્દ્રિયના

मया नोपलब्धम्। तदनुपलब्धौ च दुस्त्यजमैथुनात् प्रतिनिवर्तनं मम व्यर्थम्। तथा निरर्थकं सुसंवृत्तः = इन्द्रियनोइन्द्रियव्यापारनिरोधेन सुष्टुसंवरयुक्तोऽभवम्, योऽहं कल्याणं पापकं वा धर्म=वस्तुस्वभावं, साक्षात्=परिस्फुटं, नाभिजानामि=अभि-सर्वथा निरवशेषविशेषपूर्वकं न जानामि। अयं भावः—"जे एगं जाणइ, से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ" इत्यागमवचनाच्छद्मस्थोऽहं किमप्येकमपि वस्तुस्वरूपं न तत्त्वतो जानामि, यदि साक्षात् समस्तभावस्वभावावभासकं केवलालोकं न लब्धवान्, तर्हि किमनेनाल्पेन मुकुलितवस्तुस्वरूपज्ञानेन, इत्येवं विषादं न कुर्यादिति।

तथा-तपउपधानादिभिर्निर्जराहेतुभिरपि छद्मस्थावस्था न निवर्तते=निरवशेषं न क्षीयते, किं तर्हि ममानेन क्रियाकलापेन? इति विचिन्त्य मुनिर्विषादं न कुर्यात्।

तथा इन्द्रिय नोइन्द्रिय का निग्रह भी किया है वे सब निरर्थक हैं। क्यों कि अभीतक मुझे शुभाशुभ वस्तु का संपूर्णरूप से ज्ञान कराने वाला केवलज्ञान तो प्राप्त हुवा ही नहीं है। उसके न होने पर इस द्रव्य क्षेत्र काल एवं भाव की मर्यादा को लेकर वस्तु के स्वरूप को प्रकट कराने वाले इन अवधिमनःपर्ययज्ञान से क्या लाभ है। इस प्रकार विचार कर साधु अपनी आत्मा को दुःखित नहीं करे।

तथा-निर्जरा के कारण इन तप एवं उपधान आदि के आचरण करने से मुझे लाभ ही क्या हुआ, क्यों कि अभीतक मेरी छद्मस्थावस्था तो दूर नहीं हुई है। समस्त ज्ञानावरणीयकर्म नष्ट होकर जब तक केवलज्ञान प्राप्त नहीं होता तबतक छद्मस्थावस्था रहती है। अतः केवलज्ञान की प्राप्ति का अभावस्वरूप अज्ञानपरीषह साधु को जीतना चाहिये। तथा तप एवं उपधान आदि जो निर्जरा के हेतु हैं उनसे मेरे

નિગ્રહ પણ કર્યો છે. તે બધું નિરર્થક છે. કેમકે, હજી સુધી મને શુભાશુભ વસ્તુનું સંપૂર્ણરૂપથી જ્ઞાન કરાવનાર કેવળજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત થયું નથી. તેના ન હોવાથી આ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવની મર્યાદાને લઈને વસ્તુના સ્વરૂપને પ્રગટ કરાવનાર આ અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનથી શું લાભ છે? આ પ્રકારનો વિચાર કરી સાધુ પોતાના આત્માને દુઃખી ન કરે.

તથા-નિર્જરાનું કારણ આ તપ અને ઉપધાન આદિનું આચરણ કરવાથી મને લાભ શું થયો? કેમકે, હજી સુધી મારી છદ્મ અવસ્થા દૂર થઈ નથી. જ્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થા રહે છે. આથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવ સ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીષહ સાધુએ જીતવો જોઈએ. તથા તપ અને ઉપધાન આદિ જે નિર્જરાના હેતુ છે

अत्राऽज्ञानसद्भावपक्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

एकदा चतुर्ज्ञानसम्पन्नो भद्रगुप्ताचार्यः शिष्यपरिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्तीनगर्यां तिन्दुकोद्याने समवसृतः। तत्र वसुमित्रनामकः श्रेष्ठी तस्य समीपे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजितः। ततः स एकादशाङ्गान्यधीतवान्। स चानिशमुग्रं तपश्चरति, उग्रं विहारं करोति, उत्कृष्टाचारं पालयति, यतनया चरति, यतनया तिष्ठति, यतनया उपविशति यतनया शेते, यतनया भुङ्क्ते, यतनया भाषते।

तत्र सुवीरनामको नृपतिर्भद्रगुप्ताचार्यस्य संनिधावागत्य तं वन्दित्वा पर्युपास्ते।

ज्ञानावरणीयादिक कर्म सर्वथा नष्ट नहीं हुवे हैं तो इस क्रियाकलाप से मुझे क्या लाभ हुवा? ऐसा विचार कर साधु विषाद नहीं करे।

अज्ञान के सद्भाव पक्ष में दृष्टान्त—एक समय चतुर्ज्ञानसंपन्न भद्रगुप्त आचार्य शिष्यपरीवार के साथ ग्रामानुग्राम विचरते हुए श्रावस्ता नगरी में तिन्दुक उद्यान में आये। वहां वसुमित्र नाम के एक सेठ ने उनसे धर्मकथा सुनकर दीक्षा धारण की। ग्यारह अंगों को पढ़कर उन्हों ने अच्छी तरह ज्ञान प्राप्त किया। सदा उग्र तपस्या करना, उग्र विहार करना, उत्कृष्ट आचार का पालन करना, यतना से उठना, यतनासे बैठना, यतनासे सोना, यतना से आहार करना और यतना से बोलना, चलना, इस तरह प्रत्येक क्रिया, इनकी यतना से होने लगी।

श्रावस्ती नगरी का राजा कि जिनका नाम सुवीर था प्रतिदिन भद्रगुप्त आचार्य के पास वंदना एवं पर्युपासना करने के लिये आते थे।

તેનાથી મારાં જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ સર્વથા નાશ પામેલ નથી. તો આ ક્રિયા કરવાથી મને શું લાભ થયો? એવો વિચાર કરી સાધુ વિષાદ ન કરે.

અજ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષમાં દૃષ્ટાંત—

એક સમય ચતુર્જ્ઞાનસંપન્ન ભદ્રગુપ્ત આચાર્ય શિષ્ય પરિવારની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીનાં તિન્દુક ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં વસુમિત્ર નામના એક શેઠે તેમનો ધર્મ ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી. અગીઆર અંગોને ભણીને તેમણે સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. સદા ઉગ્ર તપસ્યા કરવી, ઉગ્રવિહાર કરવો, ઉત્કૃષ્ટ આચારનું પાલન કરવું, યતનાથી ઉઠવું, યતનાથી બેસવું, યતનાથી આહાર કરવો, યતનાથી બોલવું, યતનાથી ચાલવું, આ રીતે તેમની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ યતનાપૂર્વક થવા લાગી.

શ્રાવસ્તી નગરીનો રાજા કે જેનું નામ સુવીર હતું તે દરરોજ ભદ્રગુપ્ત આચાર્યની પાસે વંદના અને પર્યુપાસના કરવા માટે આવતા હતા. આચાર્ય

तदा भद्रगुप्तार्यस्तमब्रवीत्-राजन् ! वन्धमोक्षस्वरूपं प्रष्टुं समागतोऽसि किम्?। राज्ञा प्रोक्तम्-भदन्त ! सत्यं भवदीयवचनम्। ततोऽसौ भद्रगुप्ताचार्यश्चतुर्भिर्ज्ञानैस्तं वन्धमोक्षस्वरूपोपदेशेन परितोषयति स्म। तदा सुवीरनृपतिर्जातवैराग्यः सन् प्रव्रज्यां गृहीतवान्।

तदा वसुमित्रमुनिर्भद्रगुप्ताचार्यस्याद्भुतं चतुर्ज्ञानप्रभावमवलोक्य मनसि चिन्तयति-अहो ! आत्मनो वीर्यं महदद्भुतम्-यदन्तर्मुहूर्तमात्रेणैव ज्ञानावरणीया-

आचार्य महाराज भी उन को धर्मदेशना देते थे। राजा के हृदय में एक दिन वंध और मोक्ष के यथार्थ स्वरूप को जानने की जिज्ञासा हुई, वे शीघ्र ही आचार्य महाराज के पास आये और वंदना एवं पर्युपासना कर समीप वैठे। आचार्य महाराज ने उनसे कहा-कहो हे राजन् ! आज वंध और मोक्ष का यथार्थ स्वरूप पूछने को आये हो क्या? राजाने वड़े विनय के साथ दोनों हाथ जोड़कर कहा-हाँ भदन्त !। चार ज्ञान के धारी आचार्य महाराज ने राजा को वंध और मोक्ष का यथार्थ स्वरूप अच्छी तरह समझाया। उपदेशमें स्पष्ट किये गये वंध और मोक्ष के स्वरूपको सुनकर राजा को वड़ा ही आनंद आया। राजा अपनी वैराग्य भावना से आचार्य महाराज के पास दीक्षा धारण करली।

वसुमित्र मुनि जिनका नाम संसारी अवस्था में वसुमित्र सेठ था, उन्हों ने भद्रगुप्त आचार्य के चार ज्ञानों का प्रभाव देखकर मन में विचार किया-अहो ! आत्मा की शक्ति अचिन्त्य है, इसके वल से

મહારાજ પણ તેમને ધર્મદેશના આપતા હતા. રાજાના હૃદયમાં એક દિવસ બંધ અને મોક્ષના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાની જીજ્ઞાસા થઈ. તે તુરત જ આચાર્યની પાસે આવ્યા અને વંદના કરી સામે બેઠા. આચાર્ય મહારાજે તેમને કહ્યું, કહો રાજન્! આજ બંધ અને મોક્ષનું યથાર્થ સ્વરૂપ પુછવાને આવ્યા છો ને? રાજાએ વિનય સાથે બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું, હા! ચાર જ્ઞાનના ધારક. આચાર્ય મહારાજે રાજાને જ્ઞાન અને બંધનું યથાર્થ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવ્યું. ઉપદેશમાં કહેવામાં આવેલ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપને સાંભળીને રાજાને ઘણો આનંદ થયો અને વૈરાગ્ય ભાવના જાગૃત થતાં રાજાએ આચાર્ય મહારાજ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

વસુમિત્રમુનિ કે જેમનું સંસારી અવસ્થામાં નામ વસુમિત્ર શેઠ હતું. તેમણે ભદ્રગુપ્ત આચાર્યનો ચાર જ્ઞાનનો પ્રભાવ જોઈને મનમાં વિચાર કર્યો, અહો! આત્માની શક્તિ અચિંત્ય છે. તેના બળથી આત્મા એક અંતર્મુહૂર્તમાં જ જ્ઞાના-

घष्टविधकर्मरजोऽपनीय, अयमात्मा सर्वज्ञः सर्वदर्शी भवति । मया तु एकादशाङ्गा-न्यधीतानि, एवं निरतिचारं श्रुतज्ञानमाराधितम् । निःशङ्कित-निष्काङ्क्षितादि भेदै-र्दर्शनाचारोऽप्याराधितः, समितिगुप्तिभिः प्रशस्तयोगयुक्तो भूत्वा चारित्राचारः समाराधितः, अग्लानतया द्वादशविधैरनशनादितपोभिस्तपआचारः समाराधितः। एषु ज्ञानाचारादिषु चतुर्षु ज्ञानाचारः कालविनयादिभेदैरष्टविधः, दर्शनाचारः खलु निःशङ्कित-निष्काङ्क्षितादि भेदैरष्टविधः, चारित्राचारः समिति-गुप्तिपालनात्मकोऽष्टविधः, तथाऽनशनादिद्वादशविधस्तपआचारस्तेषु सर्वेषु षट्त्रिंशद्विधेष्वाचारेषु

आत्मा एक अन्तर्मुहूर्त में ही ज्ञानावरणीयादिक आठ प्रकार की कर्म-रज को नष्ट कर सर्वज्ञ सर्वदर्शी हो जाता हूं। मैंने ग्यारह अंग पढे हैं उनका खूब मनन किया है इस प्रकार निरतिचार श्रुतज्ञान की आरा-धना की है। निःशंकित एवं निःकांक्षित आदि भेदों से युक्त दर्शना-चार का यथावत् पालन किया है। समिति गुप्तियों द्वारा प्रशस्त उप-योग युक्त होकर चारित्राचार का भी अच्छी तरह आराधन किया है। अग्लानभाव से अनशन आदि बारह प्रकार के तपों का अनुष्ठान करने से तप आचार को भी अच्छी तरह पाला है। इसी तरह काल विनयादिक के भेद से आठ प्रकार के ज्ञानाचार, निःशंकित, निःकां-क्षित आदि भेद से आठ प्रकार के दर्शनाचार, समिति गुप्ति आदि के पालनस्वरूप आठ प्रकार के चारित्राचार, एवं चोवीस तथा अन-शनादि बारह प्रकार का तप, इस प्रकार छत्तीस ३६ भेदवाले इस

वरणीयादिक आठ प्रकारनी कर्मरजने नाश करी सर्वज्ञ सर्वदर्षि बनी जाय छे. में अगीयारअंगनो अभ्यास कर्यो छे. तेनुं खूब मनन कर्युं छे. ए प्रकारे निरतिचार श्रुतज्ञाननी आराधना करेल छे. निःशंकित अने निःकांक्षित आदि भेदोथी युक्त दर्शनाचारनुं यथावत् पालन कर्युं छे. समिति गुप्तिओ द्वारा प्रशस्त उपयोगयुक्त बनीने चारीत्राचारनुं पण सारी रीते आराधन कर्युं छे. अग्लानभावथी अनशन आदी १२ प्रकारना तपोनुं अनुष्ठान करवाथी तप आचारने पण सारी रीते पाळेल छे. एवी रीते काल विनयादिकना भेदथी आठ प्रकारना ज्ञानाचार, निःशंकित, निःकांक्षित, आदि भेदथी आठ प्रकारनो दर्शना-चार, समितिगुप्ति आदिना पालन स्वरूप आठ प्रकारनो चारित्र आचार अने चोवीस तथा अनशन अदि बार प्रकारनुं तप आ प्रकारे छत्रीस भेदवाळा आ आचारने

अगोपितबलवीर्येण, अर्थात्-परिपूर्णस्वशक्तिप्रयोगेण सोपयोगं पराक्रमणेन वीर्याचारोऽपि समाराधितः। एतानि षट्त्रिंशदाचाररूपोद्यानानि वीर्याचारवारिणा निरन्तरपरिसेचनेन हरितीकृतानि शुभभावनानिरीक्षणैः शोभया भरितीकृतानि तथाप्यद्यावधि मम ज्ञानावरणीय-कर्मणां क्षयाभावादवध्यादिरूपं प्रत्यक्षज्ञानं न जातम् , अतोऽहमपि पुनस्तथा यतिष्ये, यथा तन्ममावश्यं भविष्यत्येव। तस्मादधुना विषादाकरणेनाज्ञानपरीषहं सहमानः पुनरपि वीर्याचारं निरतिचारं निरतिशयं

आचार को परिपूर्ण अपनी शक्ति के प्रयोग से उपयोगपूर्वक तल्लीन होकर पालन किया है। इसीका नाम वीर्याचार है। मैंने इन पांचों आचारों का सम्यक् रीति से पालन किया है। छत्तीसभेदविशिष्ट इस आचाररूप उद्यान को वीचाररूप निर्मल जल से मैंने निरन्तर सिंचित कर हरा-भरा रखा है। शुभ भावनाओं से इसे शोभित किया है। तो भी अभीतक ज्ञानावरणीयकर्मों के क्षय नहीं होने से मुझे अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञान की प्राप्ति नहीं हुई है, इसलिये मैं फिर इस प्रकार का यत्न करूँ कि जिससे मुझे इस प्रत्यक्ष ज्ञान की प्राप्ति अवश्य हो जाय। इस प्रकार सोचकर वसुमित्र मुनि ने पुनः यह विचार किया कि प्रत्यक्षज्ञान की प्राप्ति नहीं होने का मुझे इस समय कुछ भी विषाद नहीं करना चाहिये, क्यों कि विषाद करने से अज्ञान परीषह विजित नहीं होता है, अतः विषाद को नहीं लाकर अज्ञान परीषह सहन करना यह साधुमार्ग है, इसलिये वीर्याचार की

પરિપૂર્ણ પોતાની શક્તિના પ્રયોગથી ઉપયોગપૂર્વક તલ્લીન બની પાલન કર્યું છે, તેનું નામ વીર્યાચાર છે. મેં આ પાંચે આચારનું સમ્યક્ રીતિથી પાલન કર્યું છે. છત્રીસ ભેદ વિશિષ્ટ આ આચારરૂપ ઉદ્યાનને વીર્યાચાર રૂપ નિર્મળ જળથી મેં નિરંતર સિંચિત કરી હર્યુંભર્યું રાખ્યું છે. શુભ ભાવનાઓથી તેને શોભિત કર્યું છે. તો પણ હજી સુધી જ્ઞાનાવરણીયકર્મોનો ક્ષય ન થવાથી મને અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયેલ નથી. આ માટે હું ફરી એ પ્રકારનો યત્ન કરૂં કે, જેનાથી મને આ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થઈ જાય. આ પ્રકારથી વિચારીને વસુમિત્ર મુનિએ ફરીથી એ વિચાર કર્યો કે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાનો મારે આ સમયે કાંઈ પણ વિષાદ ન કરવો જોઈએ. કેમકે, વિષાદ કરવાથી અજ્ઞાનપરીષહને જીતાતો નથી. આથી વિષાદ ન લાવતાં અજ્ઞાન-પરીષહ સહન કરવો એ સાધુમાર્ગ છે. આ માટે વીર્યાચારની નિરતિચાર

सम्यगाराधयामि इत्येवं विचिन्त्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन अवधिं मनःपर्ययं च संप्राप्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरज्ञानपरीषहः सोढव्यः।

अथाऽज्ञानाऽसद्भाव(ज्ञानसद्भाव)पक्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

उग्रविहारी चतुर्ज्ञानचतुर्दशपूर्वधारी जिनवचनानुगामी गौतमस्वामी शिष्यपरिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् भास्करवदज्ञानान्धकारं विध्वंसयन् स्याद्वादसिद्धान्तं स्थापयन् क्षान्त्यादिधर्मं प्रद्योतयन् चार्वाकादिपाखण्डमतं खण्डयन् विचरति स्म। एवं विहरन् गौतमस्वामी चम्पानगर्यां पूर्णभद्रोद्याने समवसृतः।

निरतिचार सम्यक् आराधना करते २ प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति मुझे हो जायगी। इस प्रकार विचार करके उसने प्रशस्तध्यान के हेतुभूत शुभ अध्यवसाय से अवधि एवं मनःपर्यय ज्ञान को प्राप्त कर लिया, तथा क्षपकश्रेणी पर अरोहण कर केवलिपद को भी प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्यमुनियों को भी अज्ञानपरीषह सहन करना चाहिये।

अज्ञान के असद्भाव (ज्ञान के सद्भाव) पक्षमें दृष्टान्त इस प्रकार है—

उग्र विहार करने वाले, मति, श्रुत, अवधि एवं मनःपर्ययज्ञान के धारी, चौदह पूर्व के पाठी, एवं जिनवचन के अनुसार चलने वाले गौतमस्वामी शिष्यपरिवार के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए, सूर्य के समान भव्यों के अज्ञानरूप अन्धकार को ध्वस्त करते हुए, स्याद्वादसिद्धान्त की विजयपताका फरकाते हुए, क्षान्ति आदि धर्मका उद्योत करते हुए एवं भौतिकवादी चार्वाक आदि मत का निराकरण करते हुए विहार करते २ चंपानगरी के पूर्णभद्र उद्यान में पधारे।

સમ્યક્ આરાધના કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મને થઈ જશે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે પ્રશસ્ત ધ્યાનના હેતુભૂત શુભ અધ્યવસાયથી અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું, તથા ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈ કેવળ પદને પણ પ્રાપ્ત કરી લીધું. આ પ્રકારે અન્ય મુનિઓએ પણ અજ્ઞાનપરીષહ જીતવો જોઈએ—

જ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષમાં દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.–

ઉગ્ર વિહાર કરવાવાળા, મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાનના ધારી, ચૌદ પૂર્વના પાઠી, અને જીનવચન અનુસાર ચાલવાવાળા ગૌતમસ્વામી શિષ્ય પરિવારની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા, સૂર્યની માફક ભવ્યોના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કરતા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાંતની વિજયપતાકા ફરકાવતા, ક્ષાંતિ આદિ ધર્મનો ઉદ્યોત કરતા કરતા અને ભૌતિકવાદિ ચાર્વાક આદિ મતનું નિરાકરણ કરતા કરતા, વિચરણ કરતા કરતા, ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર [illegible] પધાર્યા.

एकदा सोमभद्रनामा कश्चिदधर्मानुयायी, अधर्मसेवी, अधर्मिष्ठः, अधर्मख्यातिरधर्मानुरागी, अधर्मप्रलोकी, अधर्मजीवी, अधर्मप्रजनकः, अधर्मप्रचारकः, सकलशास्त्रदर्शी तत्त्वाविमर्शी प्रकाण्डकुतर्ककेसरी शास्त्रार्थं कर्तुं तत्र गौतमस्वामिसंनिधौ समागतः। तयोः शास्त्रार्थविषये विवादः प्रवृत्तः, परस्परं खण्डनमण्डनकरणे प्रवृत्तयोस्तयोरेकस्य कस्यापि जयः पराजयो वा नाभूत्। गौतमस्वामी शास्त्रार्थविषये स्वबुद्धिप्रतिभाबलेन नास्तिकमतं निराकर्तुमुद्यतः, सोऽपि नास्तिकः स्वबुद्धिकौशलेन गौतमस्वामिनः स्पर्धया वाग्जालं वितन्वन् परिषदि तत्प्रदर्शितयुक्ति-

एक दिन की बात है कि सोमभद्र नामका कोई एक विशिष्ट विद्वान् शास्त्रार्थ करने के लिये उनके पास आया। यह जैनधर्म से अतिरिक्त धर्म का अनुयायी था, अधर्मसेवी था, अधर्मिष्ठ था, अधर्माख्यायी था, अधर्मानुरागी था, अधर्मप्रलोकी था, अधर्मजीवी था, अधर्मप्ररंजक था, अधर्मप्रचारक था, सकलशास्त्रदर्शी होने पर भी तत्त्व-अविमर्शी था, इसलिये प्रकाण्डकुतर्ककेसरी था। गौतमस्वामी एवं सोमभद्र का परस्पर शास्त्रार्थ के विषय में विवाद प्रारम्भ हुवा। एक दूसरे के खंडन मंडन करने में प्रवृत्त हुए। इन दोनों में जब किसी का भी जय और पराजय नहीं हुआ तब गौतमस्वामी ने शास्त्रार्थ के विषय में अपनी प्रतिभा के बल पर नास्तिकमत का निराकरण करना प्रारंभ कर दिया। सोमभद्र ने भी जो नास्तिकमत का पक्षपाती था जब अपने मत का खंडन होते देखा तो उसने सिर्फ अपनी बुद्धि की ही कुशलता से गौतमस्वामी की युक्तियों का स्पर्धा के वश सभा के

એક દિવસની વાત છે કે, સોમભદ્ર નામનો કોઇ એક વિશિષ્ટ વિદ્વાન શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે તેમની પાસે આવ્યો. તે જૈનધર્મથી અતિરિક્ત ધર્મનો અનુયાયી હતો. અધર્મસેવી હતો, અધર્મિષ્ટ હતો, અધર્માખ્યાયી હતો, અધર્માનુરાગી હતો, અધર્મપ્રલોકી હતો, અધર્મજીવી હતો, અધર્મ પ્રરંજક હતો, અધર્મ પ્રચારક હતો, સકળ શાસ્ત્ર દર્શી હોવા છતાં પણ તત્વ-અવિમર્શી હતો. આ માટે પ્રકાંડકુતર્કકેસરી હતો. ગૌતમસ્વામી અને સોમભદ્રનો પરસ્પર શાસ્ત્રાર્થના વિષયમાં વિવાદ શરૂ થયો. એક બીજાનું ખંડન મંડન કરવામાં પ્રવર્ત બન્યા. આ બન્નેમાંથી જ્યારે કોઈનો પણ જય અને પરાજય ન થયો ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ શાસ્ત્રાર્થના વિષયમાં પોતાની પ્રતિભાના બળ ઉપર નાસ્તિકમતનું નિરાકરણ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. સોમભદ્ર કે જે નાસ્તિક મતનો પક્ષપાતી હતો તેણે જ્યારે પોતાના મતનું ખંડન થતું જોયું તો તેણે ફક્ત પોતાની બુદ્ધિની કુશળતાથી સ્પર્ધાને વશ થઈ ગૌતમસ્વામીની યુક્તિઓને

सम्यगाराधयामि इत्येवं विचिन्त्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन अवधिं मनःपर्ययं च संप्राप्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरज्ञानपरीषहः सोढव्यः।

अथाऽज्ञानाऽसद्भाव(ज्ञानसद्भाव)पक्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

उग्रविहारी चतुर्ज्ञानचतुर्दशपूर्वधारी जिनवचनानुगामी गौतमस्वामी शिष्यपरिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् भास्करवदज्ञानान्धकारं विध्वंसयन् स्याद्वादसिद्धान्तं स्थापयन् क्षान्त्यादिधर्मं प्रद्योतयन् चार्वाकादिपाखण्डमतं खण्डयन् विचरति स्म। एवं विहरन् गौतमस्वामी चम्पानगर्यां पूर्णभद्रोद्याने समवसृतः।

निरतिचार सम्यक् आराधना करते २ प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति मुझे हो जायगी। इस प्रकार विचार करके उसने प्रशस्तध्यान के हेतुभूत शुभ अध्यवसाय से अवधि एवं मनःपर्यय ज्ञान को प्राप्त कर लिया, तथा क्षपकश्रेणी पर अरोहण कर केवलिपद को भी प्राप्त कर लिया। इसी तरह अन्यमुनियों को भी अज्ञानपरीषह सहन करना चाहिये।

अज्ञान के असद्भाव (ज्ञान के सद्भाव) पक्षमें दृष्टान्त इस प्रकार है—

उग्र विहार करने वाले, मति, श्रुत, अवधि एवं मनःपर्ययज्ञान के धारी, चौदह पूर्व के पाठी, एवं जिनवचन के अनुसार चलने वाले गौतमस्वामी शिष्यपरिचार के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए, सूर्य के समान भव्यों के अज्ञानरूप अन्धकार को ध्वस्त करते हुए, स्याद्वादसिद्धान्त की विजयपताका फरकाते हुए, क्षान्ति आदि धर्मका उद्योत करते हुए एवं भौतिकवादी चार्वाक आदि मत का निराकरण करते हुए विहार करते २ चंपानगरी के पूर्णभद्र उद्यान में पधारे।

સમ્યક્ આરાધના કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મને થઈ જશે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે પ્રશસ્ત ધ્યાનના હેતુભૂત શુભ અધ્યવસાયથી અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું, તથા ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈ કેવળ પદને પણ પ્રાપ્ત કરી લીધું. આ પ્રકારે અન્ય મુનિઓએ પણ અજ્ઞાનપરીષહ જીતવો જોઈએ—

જ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષમાં દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.–

ઉગ્ર વિહાર કરવાવાળા, મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાનના ધારી, ચૌદ પૂર્વના પાઠી, અને જીનવચન અનુસાર ચાલવાવાળા ગૌતમસ્વામી શિષ્ય પરિવારની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા, સૂર્યની માફક ભવ્યોના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કરતા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાંતની વિજયપતાકા ફરકાવતા, ક્ષાંતિ આદિ ધર્મનો ઉદ્યોત કરતા કરતા અને લૌકિકવાદિ ચાર્વાક આદિ મતનું નિરાકરણ કરતા કરતા, વિચરણ કરતા કરતા, ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા.

स्तव हृदये जातो न वा ?। तदाऽसौ नास्तिकस्तद्वचनं स्वीकुर्वन् वदति-भदन्त! भवान् सत्यं वदति मम मनस्ययमेव विचारः प्रादुरासीत्। इत्युक्त्वाऽसौ गौतमस्वामिनः शिष्यो भूत्वा दीक्षितो जातः। तेन शिष्येणान्यैश्च शिष्यपरिवारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरन् गौतमस्वामी राजगृहनगरे गुणशिले चैत्ये भगवतः श्रीवर्धमानस्वामिनः संनिधौ समागतः। भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य गौतमस्वामी चतुर्ज्ञानगर्वमकुर्वन् सविनयं ब्रवीति-हे भगवन्! अयं भगवत्प्रभावादेव सन्मार्गे समायातः। ततो भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना श्रमणनिर्ग्रन्थानाहूय कथितम्-भो! मुनयः! गौतम-

भद्र से पूछा कि-कहो महानुभाव! तुम्हारे मन में यह विचार उत्पन्न हुआ या नहीं?। तब सोमभद्र ने गौतमस्वामी के इस कथन को स्वीकार करते हुए कहा-भदन्त! आपने बिलकुल ही यथार्थ कहा है, मेरे मन में ऐसा ही विचार उत्पन्न हुआ था। इस प्रकार अपने हृदयंगम अभिप्राय को प्रगट करते हुए उसने गौतमस्वामी के पास दीक्षा धारण करली और उनका शिष्य हो गया। मुनि सोमभद्र एवं अन्य शिष्यों के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए गौतमस्वामी राजगृह नगर के गुणशिलचैत्य में भगवान् वर्धमान स्वामी के पास आये। वंदना एवं नमस्कार कर के गौतमस्वामी ने अपने में रहे हुए चतुर्ज्ञान की विशिष्टता का गर्व न करके प्रभु से बड़े विनय के साथ कहा-भगवन्! यह सोमभद्र मुनि आपके ही प्रभाव से सन्मार्ग में आया है। भगवान श्रीवर्धमान-स्वामी ने श्रमणनिर्ग्रन्थों को बुलाकर कहा कि हे मुनियों! देखो चार

ઉત્પન્ન થયેલ કે નહીં ? ત્યારે સોમભદ્રે ગૌતમસ્વામીના આ કથનનો સ્વીકાર કરીને કહ્યું, ભદંત! આપે બીલકુલ યથાર્થ કહ્યું છે. મારા મનમાં આવો જ વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો. આ પ્રકારે પોતાના હૃદયમાંના અભિપ્રાયને પ્રગટ કરીને તેણે ગૌતમસ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. અને તેમના શિષ્ય બની ગયા. મુનિ સોમભદ્ર અને બીજા શિષ્યો સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા ગૌતમસ્વામી રાજગૃહ નગરના ગુણશિલચૈત્યમાં ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીની પાસે આવ્યા. વંદના અને નમસ્કાર કરી ગૌતમસ્વામીએ પોતાનામાં ચારજ્ઞાન વિશિષ્ટતાનો ગર્વ ન કરતાં પ્રભુને ઘણા વિનય સાથે કહ્યું, ભગવન્! આ સોમભદ્રમુનિ આપના જ પ્રભાવથી સન્માર્ગમાં આવ્યા છે. ભગવાનશ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ શ્રમણનિર્ગ્રન્થોને બોલાવીને કહ્યું કે, હે મુનિઓ! જુઓ

खण्डनात् प्रतिनिवृत्तो नाभूत्, परंतु अन्ततस्तदुक्तयुक्तिप्रतियुक्तिस्वरूपं खण्डयितुम-समर्थः सन् मनसि विचारयति–"सत्यम् अयमस्ति गौतमस्वामी महान् विद्यानिधिः, यदीदृशं मम मनोगतं भावं गौतमस्वामी कथयिष्यति तदाऽहमस्य शिष्यो भविष्यामि" इति।

गौतमस्वामी मनःपर्ययज्ञानधारकतया तदानीमेव परिषदि वदति–"अस्य तर्ककेसरिणो मनसि संप्रति अयं विचारः समायातः–"सत्यमयं गौतमस्वामी महान् विद्यानिधिः परंत्वेवं मम मनोगतं विचारं गौतमस्वामी यदि कथयेत् तर्हि तस्य शिष्यो भविष्यामी"ति। इत्युक्त्वा पुनस्तं नास्तिकं पृच्छति–कथय किमयं विचार-

बीच खंडन करना प्रारंभ कर दिया, परन्तु गौतमस्वामी ने जब उसकी युक्तियों का पूरे तोर से खंडन किया तो वह उसको संभालने में समर्थ नहीं हो सका। गौतमस्वामी के अगाध ज्ञान को देखकर उस समय उसके मन में यही विचार आया कि वास्तव में ये गौतमस्वामी विशिष्ट विद्यानिधान हैं, परन्तु यदि ये मेरे इस मनोगत भाव को बतला देवें तो मैं इनका शिष्य हो जाऊँगा?

गौतमस्वामी मनःपर्ययज्ञान के धारी थे, अतः उसी समय वे इसके मानसिक विचार को स्पष्टरूप से जान गये। उन्हों ने उसी समय सभा के बीच में कहा कि इस तर्ककेसरी सोमभद्र के मन में इस प्रकार का विचार उत्पन्न हुआ है कि "ये गौतमस्वामी महान् विद्या के निधान हैं यदि ये मेरे इस अभिप्राय को बतला दें तो मैं इनका शिष्य हो जाऊँगा"। गौतमस्वामी ने ऐसा कह कर उस सोम-

સભાની વચમાં ખંડન કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. પરંતુ ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે તેની યુકિતઓનું પુરી રીતે ખંડન કર્યું ત્યારે તે પોતાની જાતને સંભાળવામાં સમર્થ ન બન્યો. ગૌતમસ્વામીના અગાધ જ્ઞાનને જોઈ એ સમય એના મનમાં એ વિચાર આવ્યો કે, વાસ્તવમાં આ ગૌતમસ્વામી વિશિષ્ટવિદ્યાનિધાન છે. પરંતુ જો તેઓ મારા આ મનોભાવને બતાવી આપે તો હું એમનો શિષ્ય બની જાઉં.

ગૌતમસ્વામી મનઃપર્યયજ્ઞાનના ધારી હતા. આથી એજ વખતે તેમણે એના માનસિક વિચારને સ્પષ્ટ રૂપથી જાણી લીધા. અને એજ વખતે સભાની વચમાં કહ્યું કે, આ તર્કકેસરી સોમભદ્રના મનમાં એ પ્રકારનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો છે કે, "આ ગૌતમસ્વામી મહાન વિદ્યાનાનિધાન છે તેઓ જો મારા આ અભિપ્રાયને બતાવી આપે તો હું તેમનો શિષ્ય બની જાઉં." ગૌતમસ્વામીએ એવું કહીને સોમભદ્રને કહ્યું કે, કહો મહાનુભાવ! તમારા મનમાં આ વિચાર

टीका—'नत्थि नूणं' इत्यादि ।

परो लोकः=परभवः–जन्मान्तरम्, नूनं=निश्चयेन नास्ति=न भवति । अयं भावः–शरीरं हि भूतात्मकं, तदिहैव नश्यति, शरीरे वर्तमानस्य चैतन्यस्यापि भूतधर्मत्वादेव शरीरेण सह नाशसंभवात् । शरीरव्यतिरेकेण आत्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वाच्च जन्मान्तरं न भवतीति निश्चेतव्यमिति । यद्वा–नूनमिति संभावनायाम् परलोकः स्वर्गादिर्नास्तीति संभावयामि, यतः परलोके गतः कोऽपि नात्रागत्य वदति, तस्मात् प्रत्यक्षाभावान्नास्ति परलोक इति । वा=अथवा, अपि=इहापि-

---

अब सूत्रकार बाईसवां दर्शनपरीषहजय को बतलाते हैं—

'नत्थि नूणं'–इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(परे लोए नूणं नत्थि–परः लोकः नूनं नास्ति) निश्चय से जन्मान्तर नहीं है–यह शरीर भूतात्मक है, इसलिये यह तो यहां ही विनिष्ट हो जाता है । इस शरीर में जो चैतन्य वर्तमान है वह भी भूतों का धर्म होने से शरीर के साथ ही नाश को प्राप्त हो जाता है। दूसरे–शरीर से भिन्न आत्मा–नामक कोई पदार्थ है, यह किसी भी प्रत्यक्ष प्रमाण से साबित नहीं होता है अतः परलोकी (परलोक जाने वाला आत्मा) का अभाव होने से परलोक का अभाव स्वतः सिद्ध है, अर्थात् जन्मान्तर नहीं है । अथवा "नूनं" यह पद संभावना में भी प्रयुक्त किया जाता है इस अपेक्षा परलोक-स्वर्गादिक जो माने जाते हैं सो वे भी नहीं हैं, ऐसी संभावना होती है, क्यों कि कोई ऐसा तो है नहीं जो परलोक में जाकर पश्चात् यहां आकर यह कहे कि मैं अमुक

હવે સૂત્રકાર બાવીસમા દર્શનપરીષહને જીતવાનું બતાવે છે—

'नत्थि नूणं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–परे लोए नूणं नत्थि–परलोकः नूनं नास्ति નિશ્ચયથી જન્માન્તર નથી. આ શરીર ભૂતાત્મક છે, આ માટે તે તો અહિં જ વિનષ્ટ થઈ જાય છે. આ શરીરમાં જે ચૈતન્ય વર્તમાન છે તે પણ ભૂતોનો ધર્મ હોવાથી શરીરની સાથોસાથ નાશ પામે છે, બીજું શરીરથી ભિન્ન આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ છે, એ કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી ઓળખી શકાતો નથી. આથી પરલોકીનો (પરલોક જવાવાળો આત્મા) અભાવ હોવાથી પરલોકનો અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. અર્થાત્ જન્માન્તર નથી. અથવા 'नूनं' આ પદ સંભાવનામાં પણ પ્રયુક્ત કરાય છે. આ અપેક્ષા પરલોક, સ્વર્ગાદિક જે માનવામાં આવે છે તે પણ નથી એવી સંભાવના થાય છે. કેમકે, કોઈ એવો તો છે જ નહીં જે પરલોકમાં

श्चतुर्ज्ञानचतुर्दशपूर्वधारकः स्वज्ञानप्रभावादनेकयुक्तिप्रतियुक्तीः प्रदर्श्य, मत्तगजेन्द्रमिव सोमभद्रं वशीकृत्य दीक्षितं कृत्वाऽऽनीतवान्। अयं गौतमस्य प्रयत्नेनैव मोक्षमार्गमाश्रितः, तथापि गौतमो विनयातिशयं कुर्वन् ज्ञानगर्वं न वहति, न च केवलज्ञानाप्राप्तौ विषादं करोति। यथा गौतमेनाऽवधिमनःपर्ययज्ञानपरीषहं तन्मदाकरणेन केवलज्ञानाप्राप्तिविषयकविषादाकरणेन च परिषह्य तदुपरि विजयः प्राप्तस्तथाऽन्यैरपि मुनिभिरज्ञानाभावपरीषहः सोढव्यः ॥ ४३ ॥

अथ द्वाविंशतितमं दर्शनपरीषहजयं प्राह—

मूलम्—नत्थि नूणं परे लोए इड्ढी वा वि तवस्सिणो ।
अदुवा "वंचिओ मि–त्ति", इइ भिक्खू न चिंतए ॥४४॥

छाया—नास्ति नूनं परो लोकः ऋद्धिर्वाऽपि तपस्विनः ।
अथवा वञ्चितोऽस्मीति इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥ ४४ ॥

ज्ञान के धारी एवं चतुर्दशपूर्व के पाठी गौतम ने अपने प्रभाव से ही मत्तगजराज की तरह इस सोमभद्र को अनेक युक्ति प्रयुक्तियों द्वारा वश में कर के दीक्षित किया है, और यहां ये इस को ले आये हैं, गौतम का ही यह प्रयत्न है जो यह मोक्षमार्ग में आ गया है, फिर भी गौतम को अपने विनयातिशय से इस बात का जरा भी गर्व नहीं है। तथा केवलज्ञान की अप्राप्ति के विषय में विषाद भी नहीं है। जिस तरह गौतम ने अवधिमनःपर्ययज्ञान के परीषह को उनका मद नहीं करने से तथा केवलज्ञान की अप्राप्ति में विषाद नहीं करने से जीता है उसी तरह तुम सब मुनियों को भी अज्ञानाभाव अर्थात् ज्ञान का सद्भाव परीषह जीतना चाहिये ॥ ४३ ॥

ચાર જ્ઞાનના ધારી અને ચૌદપૂર્વના પાઠી ગૌતમે મત્ત ગજરાજની માફક સ્વૈરવિહારી અને યુક્તિ પ્રયુક્તિઓના સ્વામી એવા આમને પોતાના જ્ઞાનવડે વશ કરીને દીક્ષિત કરેલ છે. અને તેને અહીં લઈ આવેલ છે. ગૌતમનો જ આ પ્રયત્ન છે કે જે આ મોક્ષમાર્ગમાં આવેલ છે. છતાં પણ ગૌતમને પોતાના વિનય અતિશયથી આ વાતનો જરા પણ ગર્વ નથી તથા કેવળજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિના વિષયમાં વિષાદ પણ નથી. જેવી રીતે ગૌતમે અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનના પરીષહનો મદ નહીં કરવાથી તથા કેવળજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિમાં વિષાદ નહીં કરવાથી જીતેલ છે. આ રીતે તમે સઘળા મુનિઓએ પણ અજ્ઞાન અભાવ અર્થાત જ્ઞાનનો સદ્ભાવ જીતવો જોઈએ. ॥ ૪૩ ॥

टीका—'नत्थि नूणं' इत्यादि।

परो लोकः=परभवः-जन्मान्तरम्, नूनं=निश्चयेन नास्ति=न भवति। अयं भावः-शरीरं हि भूतात्मकं, तदिहैव नश्यति, शरीरे वर्तमानस्य चैतन्यस्यापि भूतधर्मत्वादेव शरीरेण सह नाशसंभवात्। शरीरव्यतिरेकेण आत्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वाच्च जन्मान्तरं न भवतीति निश्चितव्यमिति। यद्वा-नूनमिति संभावनायाम् परलोकः स्वर्गादिर्नास्तीति संभावयामि, यतः परलोके गतः कोऽपि नात्रागत्य वदति, तस्मात् प्रत्यक्षाभावान्नास्ति परलोक इति। वा=अथवा, अपि=इहापि-

अब सूत्रकार बाईसवां दर्शनपरीषहजय को बतलाते हैं—

'नत्थि नूणं'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—(परे लोए नूणं नत्थि-परः लोकः नूनं नास्ति) निश्चय से जन्मान्तर नहीं है-यह शरीर भूतात्मक है, इसलिये यह तो यहां ही विनिष्ट हो जाता है। इस शरीर में जो चैतन्य वर्तमान है वह भी भूतों का धर्म होने से शरीर के साथ ही नाश को प्राप्त हो जाता है। दूसरे-शरीर से भिन्न आत्मा-नामक कोई पदार्थ है, यह किसी भी प्रत्यक्ष प्रमाण से साबित नहीं होता है अतः परलोकी (परलोक जाने वाला आत्मा) का अभाव होने से परलोक का अभाव स्वतः सिद्ध है, अर्थात् जन्मान्तर नहीं है। अथवा "नूनं" यह पद संभावना में भी प्रयुक्त किया जाता है इस अपेक्षा परलोक-स्वर्गादिक जो माने जाते हैं सो वे भी नहीं हैं, ऐसी संभावना होती है, क्यों कि कोई ऐसा तो है नहीं जो परलोक में जाकर पश्चात् यहां आ कर यह कहे कि मैं अमुक

હવે સૂત્રકાર બાવીસમા દર્શનપરીષહને જીતવાનું બતાવે છે—

'नत्थि नूणं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–परे लोए नूणं नत्थि–परलोकः नूनं नास्ति નિશ્ચયથી જન્માન્તર નથી. આ શરીર ભૂતાત્મક છે, આ માટે તે તો અહિં જ વિનષ્ટ થઈ જાય છે. આ શરીરમાં જે ચૈતન્ય વર્તમાન છે તે પણ ભુતોનો ધર્મ હોવાથી શરીરની સાથોસાથ નાશ પામે છે, બીજું શરીરથી ભિન્ન આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ છે, એ કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી ઓળખી શકાતો નથી. આથી પરલોકીનો (પરલોક જવાવાળો આત્મા) અભાવ હોવાથી પરલોકનો અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. અર્થાત્ જન્માન્તર નથી. અથવા 'नूनं' આ પદ સંભાવનામાં પણ પ્રયુક્ત કરાય છે. આ અપેક્ષા પરલોક, સ્વર્ગાદિક જે માનવામાં આવે છે તે પણ નથી એવી સંભાવના થાય છે. કેમકે, કોઇ એવો તો છે જ નહીં જે પરલોકમાં

शब्दो भिन्नक्रमः अतोऽयमर्थः-तपस्विनोऽपि मम ऋद्धिः=आमर्शौषध्यादिलब्धि-रूपा नास्ति=न विद्यते, तस्या अप्यनुपलभ्यमानत्वात् ।

प्रसङ्गादिह लब्धिभेदा उच्यन्ते—

१ आमर्शौषधिः, २ विप्रुडोषधिः, ३ खेलौषधिः, ४ जल्लौषधिः, ५ सर्वौषधिः, ६ संभिन्नश्रोतोलब्धिः, ७ अवधिलब्धिः, ८ ऋजुमतिलब्धिः, ९ विपुलमतिलब्धिः, १० चारणलब्धिः, ११ आशीर्विषलब्धिः, १२ केवलिलब्धिः, १३ गणधरलब्धिः, १४ पूर्वधरलब्धिः, १५ अर्हल्लब्धिः, १६ चक्रवर्तिलब्धिः, १७ बलदेवलब्धिः, १८ वासुदेवलब्धिः, १९/१ क्षीरास्रवलब्धिः, १९/२ मध्वास्रवलब्धिः, १९/३ सर्पिरास्रवलब्धिः, २० कोष्ठबुद्धिलब्धिः, २१ पदानुसारिलब्धिः, २२

स्वर्ग से आया हूं, इसलिये प्रत्यक्ष से उनकी उपलब्धि का अभाव होने से परलोक नहीं है। (वा) अथवा (तवस्सिणो इड्ढी अवि-तपस्विनः ऋद्धिः अपि) तपस्वी जन को ऋद्धिकी प्राप्ति हो जाती है यह भी बात ठीक नहीं है, क्यों कि ऋद्धियों अर्थात् लब्धियों की सिद्धि भी प्रत्यक्षप्रमाण से होती नहीं है। लब्धियां २८ प्रकार की हैं वे ये हैं—

आमर्शौषधि १, विप्रुडोषधि २, खेलौषधि ३, जल्लौषधि ४, सर्वौषधि ५, संभिन्नश्रोतोलब्धि ६, अवधिलब्धि ७, ऋजुमतिलब्धि ८, विपुलमतिलब्धि ९, चारणलब्धि १०, आशीर्विषलब्धि ११, केवलिलब्धि १२, गणधरलब्धि १३, पूर्वधरलब्धि १४, अर्हल्लब्धि १५, चक्रवर्तिलब्धि १६, बलदेवलब्धि १८, क्षीरास्रवलब्धि १९।१, मध्वास्रवलब्धि १९।२, सर्पिरास्रवलब्धि १९।३, कोष्ठबुद्धिलब्धि २०, पदानुसारिलब्धि २१, बीजबु-

જઈ પાછો અહિં આવી તે એમ કહે કે હું અમુક સ્વર્ગમાં જઈને આવ્યો છું. આ માટે પ્રત્યક્ષથી તેની ઉપલબ્ધીનો અભાવ હોવાથી પરલોક નથી. અથવા तवस्सिणो इड्ढी अवि તપસ્વીઓને ઋદ્ધિયોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે એ વાત પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઋદ્ધિયોની સિદ્ધિ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી થતી નથી. ઋદ્ધિયો ૨૮ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) આમર્શૌષધિ, (૨) વિપ્રુડોષધિ, (૩) ખેલૌષધિ, (૪) જલ્લૌષધિ, (૫) સર્વૌષધિ, (૬) સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ, (૭) અવધિલબ્ધિ, (૮) ઋજુમતિ લબ્ધિ, (૯) વિપુલમતિલબ્ધિ, (૧૦) ચારણલબ્ધિ, (૧૧) આશીર્વિષલબ્ધિ, (૧૨) કેવલીલબ્ધિ, (૧૩) ગણધરલબ્ધિ, (૧૪) પૂર્વધરલબ્ધિ, (૧૫) અર્હલ્લબ્ધિ, (૧૬) ચક્રવર્તિલબ્ધિ, (૧૭) બલદેવલબ્ધિ, (૧૮) વાસુદેવલબ્ધિ, (૧૯) ક્ષીરાસ્રવલબ્ધિ, મધ્વાસ્રવલબ્ધિ, સર્પિરાસ્રવલબ્ધિ, (૨૦) કોષ્ઠબુદ્ધિલબ્ધિ (૨૧) પદાનુ-

बीजबुद्धिलब्धिः, २३ तेजोलेश्यालब्धिः, २४ आहारकलब्धिः, २५ शीतलेश्यालब्धिः, २६ वैक्रियलब्धिः, २७ अक्षीणमहानसिकलब्धिः, २८ पुलाकलब्धिः।

भव्यत्वाभव्यत्वविशिष्टानां पुरुषाणां च यावत्यो लब्धयो भवन्ति, ता एवम्-भव्यपुरुषाणामेताः पूर्वोक्ता सर्वा अपि लब्धयो भवन्ति। अर्हच्चक्रवर्तिवासुदेवबलदेवसंभिन्नश्रोतश्चारणपूर्वधरगणधरपुलाकाऽऽहारकलब्धिलक्षणा एतादृश लब्धयो भव्यस्त्रीणां नैव भवन्ति। शेषास्त्वष्टादशलब्धयो भव्यस्त्रीणां भवन्ति। यच्च मल्लिस्वामिनः स्त्रीत्वेऽपि तीर्थंकरत्वमभूत् तदाश्चर्यभूतत्वान्न गण्यते। तथा-अनन्तरोक्ताअर्हदाद्या आहारकपर्यन्ता दश लब्धयः, केवलि-ऋजुमति-विपुलमति

द्धिलब्धि २२, तेजोलेश्यालब्धि २३, आहारकलब्धि २४, शीतलेश्यालब्धि २५, वैक्रियलब्धि २६, अक्षीणमहानसीकलब्धि २७, पुलाकलब्धि २८।

अब भव्यत्वभावविशिष्ट एवं अभव्यत्वभावविशिष्ट पुरुष को जितनी जितनी लब्धियां होती हैं वे कहते हैं—

भव्यत्वभावविशिष्ट पुरुषों के ये सभी लब्धियां होती हैं। भव्य स्त्रियों के अर्हल्लब्धि १, चक्रवर्तिलब्धि २, वासुदेवलब्धि ३, बलदेवलब्धि ४, संभिन्नश्रोतोलब्धि ५, चारणलब्धि ६, पूर्वधरलब्धि ७, गणधरलब्धि ८, पुलाकलब्धि ९, एवं आहारकलब्धि १०, ये दस लब्धियां नहीं होती हैं। बाकी अवशिष्ट अठारह लब्धियां भव्य स्त्रियों के भी होती हैं। जो मल्लिस्वामी के स्त्रीपना होने पर भी तीर्थंकरत्व वहां हुआ वह अच्छेरा-आश्चर्य होने की वजह से गिना नहीं जाता है। ये १३ तेरह लब्धियां अभव्यपुरुषों के नहीं होती हैं-केवलिलब्धि, ऋजु-

---

સારિલબ્ધિ, (૨૨) બીજબુદ્ધિલબ્ધિ, (૨૩) તેજોલેશ્યાલબ્ધિ, (૨૪) આહારકલબ્ધિ, (૨૫) શીતલેશ્યાલબ્ધિ, (૨૬) વૈક્રિયલબ્ધિ, (૨૭) અક્ષીણમહાનસિકલબ્ધિ, (૨૮) પુલાકલબ્ધિ.

હવે ભવ્યત્વભાવવિશિષ્ટ અને અભવ્યત્વભાવ વિશિષ્ટ પુરૂષોને જેટલી જેટલી લબ્ધિઓ થાય છે તે બતાવે છે.

ભવ્યત્વભાવ વિશિષ્ટ પુરૂષોને આ બધી લબ્ધિઓ થાય છે. ભવ્ય સ્ત્રિઓને ૧ અર્હલ્લબ્ધિ, ૨ ચક્રવર્તિલબ્ધિ, ૩ વાસુદેવલબ્ધિ, ૪ બલદેવલબ્ધિ, ૫ સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ, ૬ ચારણલબ્ધિ. ૭ પૂર્વધરલબ્ધિ, ૮ ગણધરલબ્ધિ, ૯ પુલાકલબ્ધિ, અને ૧૦ આહારકલબ્ધિ. આ દશ લબ્ધિયો થતી નથી. બાકીની અઢાર લબ્ધિયો ભવ્ય સ્ત્રીઓને પણ થાય છે. જેમ મલ્લિ સ્વામીને સ્ત્રીપણું હોવા છતાં પણ તીર્થંકરત્વ તેમને થયું. તે અચ્છેરા-આશ્ચર્ય થવાની ગણત્રીમાં ગણવામાં આવતું નથી. આ તેર લબ્ધિઓ અભવ્ય પુરૂષોને થતી નથી.

-लब्धयश्चैतास्त्रयोदश लब्धयः पुरुषाणामप्यभव्यानां नैव भवन्ति, शेषाः पञ्चदश लब्धयस्तु भवन्ति। अभव्यस्त्रीणामप्येतास्त्रयोदश लब्धयो न भवन्ति, मधुक्षीरास्रवलब्धिरपिचतुर्दशी तासां नैव भवति। शेषाश्चतुर्दशलब्धयस्तु तासामपि भवन्ति।

अथासां व्याख्या प्रदर्श्यते-आमर्शौषधिः-आमर्शो हि हस्तादिना स्पर्शः, स एव ओषधिः, करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्याध्यपनयनसामर्थ्यम् ॥ १ ॥

विप्रुडोषधिः—यन्माहात्म्यान्मूत्रपुरीषावयवमात्रमपि रोगराशिप्रणाशाय संपद्यते सुरभि च सा ॥ २ ॥

मतिलब्धि, विपुलमतिलब्धि तीन ये तथा भव्य स्त्रियों के जिन दश १० ऋद्धियों का अभाव बतलाया गया है वे। इस प्रकार १३ तेरह लब्धियों का अभव्यपुरुषों के अभाव रहता है। बाकी १५ लब्धियां होती हैं। इसी तरह अभव्यस्त्रियों के भी ये ही १३ तेरह लब्धियां नहीं होती हैं। तथा क्षीरास्रव एवं मध्वास्रव नामकी भी लब्धि उनके नहीं होती है। इस प्रकार तेरह १३ पूर्वोक्त और १४ चौदहवीं क्षीरास्रव, मध्वास्रव सर्पिरास्रवरूप का उनकेअभाव जानना चाहिये। बाकी १४ चौदह लब्धियां अभव्यस्त्रियों के होती हैं।

इन लब्धियों की व्याख्या की जाती है-हस्त आदि द्वारा स्पर्श होने का नाम आमर्श है। यह स्पर्श ही जिनका औषधि का काम करता है वह आमर्शौषधि है। इस लब्धि के धारी को जो रोगी अपने हस्तादिक से छू लेता है उसका वह रोग छूते ही नष्ट हो जाता है १, जिस के प्रभाव से मूत्र, पुरीष, आदि भी रोगराशिके विनाश करने में औष-

---

કેવલીલબ્ધિ, ઋજુમતિલબ્ધિ, વિપુલમતિલબ્ધિ, ત્રણ આ તથા ભવ્ય સ્ત્રીઓને જે દશઋદ્ધિઓનો અભાવ બતાવેલ છે તે આ પ્રકારની તેર લબ્ધિઓનો અભવ્ય પુરૂષોને અભાવ રહે છે. બાકી પંદર લબ્ધિઓ થાય છે. આ રીતે અભવ્ય સ્ત્રીઓને પણ આ તેર લબ્ધિઓ થતી નથી. તથા ક્ષીરાસ્રવ અને મધ્વાસ્રવ સર્પિરાસ્રવ નામની પણ તેને થતી નથી. આ રીતે તેર પૂર્વોક્ત અને ચૌદમી ક્ષીરાસ્રવ મધ્વાસ્રવ લબ્ધિનો તેને અભાવ જાણવો જોઈએ. બાકી ચૌદ લબ્ધિઓ અભવ્ય સ્ત્રીઓને થાય છે.

આ લબ્ધિઓની વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે,-હાથ આદિ દ્વારા થવાનું નામ આમર્શ છે. આ સ્પર્શ જ જેને ઔષધિનું કામ કરે છે તે આમર્શ ઔષધિ છે. આ લબ્ધિના ધારીને જે રોગી પોતાના હાથથી અડે છે એનો એ રોગ અડતાં જ નાશ પામે છે. (૧) જેના પ્રભાવથી મૂત્ર, પુરીષ, આદિ રોગ વિનાશ કરવામાં ઔષધિનું કામ કરવા લાગે છે તથા તેમ આવવા

खेलौषधिः-यत् प्रभावात् श्लेष्मा सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति सा ॥३॥

जल्लौषधिः- जल्लो=मलः कर्णवदननासिकानयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसमुद्भवश्च, स एव ओषधिर्भवति यत्प्रभावात् सा ॥ ४ ॥

सर्वौषधिः-यत्प्रभावात् सर्वे विण्मूत्रकेशनखादय ओषधयो भवन्ति सा ॥५॥

संभिन्नश्रोतोलब्धिः--यत्प्रभावात् सर्वैरपि शरीरावयवैः सुस्पष्टं शृणोति सा। यद्वा-'संभिन्नस्रोतस्' इतिच्छाया। अत्र स्रोतस् शब्द इन्द्रियवाचकः, तेन यत्प्रभावात्-एकैकमिन्द्रियं सर्वेषामिन्द्रियाणां कार्यं संपादयति सा। यथा-कर्णेनैव श्रवणदर्शनघ्राणरसनस्पर्शनकार्याणि लब्धिप्रभावात् सम्पादयति ॥ ६ ॥

अवधिलब्धिः—अवधिज्ञानमेव लब्धिः-अवधिलब्धिः। अरूपिद्रव्यं विहाय

धिका काम करने लग जाते हैं, तथा उनमें सुगंध आने लगती है, इस का नाम विप्रुडोषधि है २। जिसके प्रभाव से श्लेष्मा सर्वरोग का अपहारक हो जाता है उस का नाम खेलौषधि है। इसके प्रभाव से श्लेष्म भी सुगंधवाला हो जाता है ३। जिसके प्रभावसे कान, मुख, नासिका, नयन, एवं जिह्वा का मैल, तथा शरीरका मैल औषधि जैसा परिणमित होता है उसका नाम जल्लौषधि है ४। जिसके प्रभावसे विष्टा, मूत्र, केश, तथा नख आदिक औषधि जैसे हो जाते हैं उसका नाम सर्वौषधि है ५। जिसके प्रभावसे समस्त शारीरिक अवयवों द्वारा सुना जाय, अथवा एक ही इन्द्रिय जिसके प्रभाव से अन्य इन्द्रियों का काम करने लग जाय उस का नाम संभिन्नश्रोतोलब्धि है। जिसके यह लब्धि होती है वह एक कर्ण इन्द्रिय से ही अवशिष्ट इन्द्रियों के काम-दर्शनादिक करने की शक्तिवाला हो जाता है ६। जिसके प्रभाव से अमूर्तिक द्रव्य को छोड़ कर मूर्तिक द्रव्यको जानने की सामर्थ्य आत्मामें प्रकट हो जाती है उसका नाम

લાગે છે. તેનું નામ વિપ્રુડ ઓષધિ છે. (૨) જેના પ્રભાવથી શ્લેષ્મા સર્વ રોગોનો નાશ કરનાર છે તેનું નામ ખેલૌષધિ છે, તેના પ્રભાવથી શ્લેષ્મ પણ સુગંધવાળા થઈ જાય છે. (૩) જેના પ્રભાવથી કાન, મોઢું, નાક, નેણ અને જીભનો મેલ તથા શરીરનો મેલ, ઔષધિની જેમ પરિણમિત બને છે તેનું નામ જલ ઔષધિ છે. (૪) જેના પ્રભાવથી વિષ્ટા, મૂત્ર, વાળ, નખ, આદિ ઓષધિ જેવા થઈ જાય છે તેનું નામ સર્વૌષધિ છે. (૫) જેના પ્રભાવથી શરીરનાં તમામ અવયવો દ્વારા સંભળાય અથવા એક જ ઇન્દ્રિય જેના પ્રભાવથી બીજી ઈન્દ્રિયોનું કામ કરવા લાગી જાય તેનું નામ સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ છે. જેને આ લબ્ધિ હોય છે તે એક કર્ણ ઈન્દ્રિયથી જ અવશિષ્ટ ઈન્દ્રિયોનાં

रूपिद्रव्यविषयकमिन्द्रियनिरपेक्षं मनःप्रणिधानवीर्यकं प्रतिविशिष्टक्षयोपशमनिमित्तकं देवमनुष्यतिर्यङ्नारकस्वामिकं ज्ञानं भवति यत्प्रभावात् सा ॥ ७ ॥

ऋजुमतिलब्धिः—ऋजुः=सामान्यं–विशेषरहितं, देशकालाद्यनेकपर्यायवर्जितं, संज्ञिना चिन्तितं, तद्ग्राहिणी मतिः–ऋजुमतिः, सैव लब्धिः। सा च–घटोऽनेन चिन्तितः, इत्येवं संज्ञिमनोद्रव्यपरिच्छेदः ॥८॥

विपुलमतिलब्धिः—विशुद्धतरः संपूर्णमनुष्यक्षेत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्यप्रत्यक्षीकरणहेतुर्मनःपर्ययज्ञानविशेषः। यथा–परेण चिन्तितं घटं प्रसंगतो बहुभिः

अवधिलब्धि है, यह अवधि, इन्द्रिय और मनकी सहायता से उत्पन्न नहीं होता है। अवधिज्ञानावरणीय कर्मके प्रतिविशिष्ट क्षयोपशम से उत्पन्न होता है। देव, मनुष्य, नरक एवं तीर्यञ्च, इस प्रकार चारों गतियों के जीव इस के स्वामी हो सकते हैं ७। जिस के प्रभाव से–देश, काल आदि अनेक पर्यायों से वर्जित पदार्थ का सामान्य ज्ञान होता है, और जो संज्ञी जीव के द्वारा चिन्तित पदार्थ को ग्रहण करता है उसका नाम ऋजुमतिलब्धि है। जैसे जिसने अपने मन के द्वारा घट का विचार किया तो ऋजुमतिलब्धि वाला उसे शीघ्र बतला देगा कि इसने घट का विचार किया हैं ८। जिसके प्रभाव से मनुष्यक्षेत्रवर्ती समस्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मनोद्रव्य को साक्षात् करनेवाला जो विशुद्धतर ज्ञान होता है उसका नाम विपुलमतिलब्धि है। यह मनःपर्यय ज्ञान का एक भेद है। जैसे किसी ने घट का विचार किया

કામ દર્શનાદિક કરવાની શક્તિવાળા બની જાય છે. (૬) જેના પ્રભાવથી અમુર્તિક દ્રવ્યને છોડીને મુર્તિક દ્રવ્યને જાણવાનું સમર્થ આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. તેનું નામ અવધિલબ્ધિ છે. આ અવધિ ઈન્દ્રિય અને મનની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. અવધિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રતિવિશિષ્ટ ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે, દેવ, મનુષ્ય, નરક અને તિર્યંચ આ ચાર ગતીના જીવો તેના સ્વામી બની શકે છે.(૭) જેનો પ્રભાવ દેશ, કાલ આદિ અનેક પર્યાયોથી વર્જીત સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે. અને જે સંજ્ઞી જીવ દ્વારા ચિંતિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે. અને તેનું નામ ઋજુમતિલબ્ધિ છે. જેવો જેણે પોતાના મનની સાથે વિચાર કર્યો તો તે ઋજુમતિ લબ્ધિવાળા તેને તુરત બતાવી શકે છે કે આણે મનમાં આ વિચાર કર્યો છે.(૮) જેના પ્રભાવથી મનુષ્ય ક્ષેત્રવર્તી સમસ્તસંધની પંચેન્દ્રિય જીવોના મનોદ્રવ્યોને સાક્ષાત કરવાવાળું જે વિશુદ્ધતરજ્ઞાન હોય છે. તેનું નામ વિપુલમતિલબ્ધિ છે આ મનઃપર્યયજ્ઞાનનો એક ભેદ છે. જેમ કોઈએ મનમાં વિચાર કર્યો હોય તો આ લબ્ધિવાળા તેને પ્રસંગવશ એવા

पर्यायैरुपेतं जानाति, तत्र घटोऽयं द्रव्यतः सौवर्णः, क्षेत्रतो मरुदेशीयस्तथा गृहाभ्यन्तरस्थः, कालतस्त्रैमासिकः, भावतः-सुसंस्थानचाकचिक्यादियुक्तः, आकारेण महान्, इत्यादि प्रचुरविशेषणविशिष्टं जानाति ॥ ९ ॥ चारणलब्धिः-आकाशगमनशक्तिः ॥ १० ॥ आशीर्विषलब्धिः-आशीः-अनुग्रहः, विषं-निग्रहः, तद्रूपा लब्धिः, निग्रहानुग्रहसामर्थ्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ केवलिलब्धिः-केवलिनः केवलज्ञानसिद्धिः ॥१२॥ गणधरलब्धिः-गणधरत्वप्राप्तिः ॥ १३ ॥ पूर्वधरलब्धिः -पूर्वधरत्वप्राप्तिः॥ १४ ॥ अर्हल्लब्धिः-अर्हत्त्वप्राप्तिः॥ १५॥ चक्रवर्तिलब्धिः-

है तो इस लब्धिवाला उसे प्रसंगवश इस रूप से स्पष्ट जान लेता है कि इसने द्रव्य की अपेक्षा सुवर्ण का, क्षेत्र की अपेक्षा मरुदेश का अथवा घर के भीतर का, काल की अपेक्षा तीन मास का, एवं भाव की अपेक्षा अच्छे आकार का, अथवा चाकचिक्यादि रूप से युक्त घट का चिन्तन किया है। इस प्रकार विपुलमतिलब्धि वाला घटको अनेक विशेषणों से विशिष्ट जान सकता है तब कि ऋजुमतिलब्धि वाला इस प्रकार से घट को नहीं जान सकता है वह तो उसे सामान्यरूप से ही जानता है ९। आकाश में गमन करने की शक्ति जिस लब्धि द्वारा उत्पन्न हो जाती है वह चारणलब्धि है १०। जिसके प्रभाव से अनुग्रह और निग्रह करने की शक्ति प्रगट हो जावे वह आशीर्विषलब्धि है ११। केवलियों के जो केवलज्ञान की सिद्धि होती है उसका नाम केवलिलब्धि है १२। गणधरपद की प्राप्ति होने में जो कारण होती है वह गणधरलब्धि है १३। पूर्वधरत्व की प्राप्ति पूर्वधरलब्धि। १४, अर्हत्पद की प्राप्ति अर्हल्लब्धि १५, चक्रधरत्व की प्राप्ति चक्रवर्ति-

તેવા રૂપથી સ્પષ્ટ જાણી લે છે કે, તેણે દ્રવ્યની અપેક્ષા, સુવર્ણના ક્ષેત્રની અપેક્ષા, મરૂદેશના અથવા ઘરની અંદરના કાળની અપેક્ષા ત્રણ માસનું અને ભાવની અપેક્ષા સારા આકારનું અથવા ચળકાટ ચકચકાટાદિ રૂપથી યુકત ઘટ જાણે છે. આ પ્રકારે વિપુલમતિ લબ્ધિવાળા ઘટને અનેક વિશેષણોથી વિશિષ્ટ જાણી શકે છે. ત્યારે ઋજુમતિ લબ્ધિવાળા આ રીતે ઘટને જાણી શકતા નથી. તે તો એને સામાન્યરૂપથી જ જાણે છે. (૯) આકાશમાં ઉડવાની શકિત જે લબ્ધિદ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે તે ચારણલબ્ધિ છે. (૧૦) જેના પ્રભાવથી અનુગ્રહ અને નિગ્રહ કરવાની શકિત પ્રગટ થાય છે તે આશીર્વીષલબ્ધિ છે. (૧૧) કેવલીઓને કેવળજ્ઞાની લબ્ધિ થાય છે તેનું નામ કેવળલબ્ધિ છે. (૧૨) ગણધર પદની પ્રાપ્તિ થવામાં જે. કારણ હોય છે તે ગણધરલબ્ધિ છે. (૧૩) પૂર્વધરત્વની પ્રાપ્તિ પૂર્વધરલબ્ધિ. (૧૪) અર્હંતપદની પ્રાપ્તિ અર્હંતલબ્ધિ. (૧૫)

चक्रधरत्वप्राप्तिः ॥१६॥ बलदेवलब्धिः-बलदेवत्वप्राप्तिः ॥१७॥ वासुदेवलब्धिः -वासुदेवत्वप्राप्तिः ॥१८॥ क्षीरास्रवलब्धिः-यत्प्रभावाद्वचनं क्षीरवन्मधुरं भवति ॥ १९।१ ॥ मध्वास्रवलब्धिः-यत्प्रभावाद्वचनं मधुतुल्यं भवति ॥ १९।२ ॥ सर्पिरास्रवलब्धिः-यत्प्रभावाद्वचनं घृतवत् स्निग्धमरूक्षं भवति ॥१९।३॥

कोष्ठबुद्धिलब्धिः-यथा कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तं तदवस्थमेव चिरमप्यवतिष्ठते, न किमपि कालान्तरेऽपि गलति, एवं यस्मिन् पुरुषे श्रुतज्ञानं निक्षिप्तं तदवस्थमेव चिरकालं तिष्ठति न कदापि विस्मरति यत्प्रभावात् सा ॥२०॥ पदानुसारिणी लब्धिः-यत्प्रभावात् पुनरेकमपि श्रुतपदमवधार्य शेषमश्रुतमपितदवस्थमेव श्रुतमवगाहते सा ॥ २१ ॥ बीजबुद्धिलब्धिः-यथा-एकस्माद् बीजान्महातरुरुत्पद्यते,

लब्धि १६, बलदेव पद की प्राप्ति बलदेवलब्धि १७, वासुदेव पद की प्राप्ति वासुदेवलब्धि १८, क्षीर जैसे मीठे वचनों की प्राप्ति जिसके प्रभाव से हो वह क्षीरास्रवलब्धि, मधुतुल्य मधुर वचनों का होना वह मध्वास्रवलब्धि, स्निग्ध एवं अरूक्ष वचन जिसके प्रभाव से हो वह सर्पिरास्रव लब्धि है १९। जिस प्रकार कोठे में रक्खा हुवा धान्य ज्यों का त्यों बहुत काल तक रहता है-बिगडता नहीं है, उसी प्रकार जिसके प्रभाव से प्राप्त श्रुत भी ज्यों का त्यों स्थिर रहे विस्मृत न हो उसका नाम कोष्ठबुद्धिलब्धि है २० जिसके प्रभाव से श्रुत का एक पद भी अवधारित होने पर शेष नहीं सुना हुवा भी श्रुत अवधारित हो जाय इस का नाम पदानुसारिणीलब्धि है २१। जिस प्रकार एक छोटे से भी बीज से विशाल काय वृक्ष उत्पन्न हो जाता है, उसी प्रकार उत्पाद, व्यय,

ચક્રધરત્વની પ્રાપ્તિ ચક્રવર્તિલબ્ધિ. (૧૬) બલદેવપદની પ્રાપ્તિ બળદેવલબ્ધિ. (૧૭) વાસુદેવ પદની પ્રાપ્તિ વાસુદેવલબ્ધિ. (૧૮) ખીર જેવાં મીઠા વચનોની જેના પ્રભાવથી થાય તે ક્ષીરાસ્રવલબ્ધિ. મધુતુલ્ય મધુર વચનોનું બનવું તે મધ્વાસ્રવલબ્ધિ. સ્નિગ્ધ અને અરુક્ષવચન જેના પ્રભાવથી થાય તે સર્પિરાસ્રવલબ્ધિ છે. (૧૯) જે રીતે કોઠીમાં રાખેલું અનાજ જેમનું તેમ ઘણા સમય સુધી રહે છે. છતાં બગડતું નથી. તે પ્રકારે જેના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત શ્રુત પણ જ્યાંનું ત્યાં સ્થિર રહે, વિસ્મૃત ન બને, તેનું નામ કોષ્ઠબુદ્ધિલબ્ધિ છે. (૨૦) જેના પ્રભાવથી શ્રુતનું એક પદ પણ અવધારીત થવાથી આગળ ન સાંભળેલ પણ શ્રુત અવધારીત થઈ જાય તેનું નામ પદાનુસારીણીલબ્ધિ છે. (૨૧) જે રીતે એક નાના બીજથી વિશાળકાય વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રકારે ઉત્પાદ,

तथा–उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यादिरूपमर्थप्रधानं पदमर्थपदं, तदेकं बीजभूतमर्थपदमनुसृत्य शेषमपि तथैव प्रभूततरमर्थपदं जानाति यत्प्रभावात् सा ॥ २२ ॥

तेजोलेश्यालब्धिः – यत्प्रभावादनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनदक्षतीव्रतेजोनिसर्जनशक्तिरुत्पद्यते सा। इह यः खलु शमी–क्षमाशीलो मुनिर्निरन्तरमपानकं षष्ठतपः करोति, पारणकदिने च सनखकुल्माषमुष्टया जलचुलुकेनैव एकेन आत्मानं यापयति, पुनरातापनां करोति तस्य षण्मासान्ते तेजोलेश्यालब्धिरुत्पद्यते ॥२३॥ आहारकलब्धिः–आहारकशरीरकरणशक्तिः। आहारकशरीरं च–स्फटिकवदुज्ज्वलं हस्तप्रमाणमेकस्मिन् भवे द्विः, संसारे चतुर्वारं कृत्वा मोक्षमवश्यं

एवं ध्रौव्य युक्त सत् है, इत्यादिरूप एक भी अर्थ प्रधानपद के अनुसरण से शेष प्रभुततर अर्थपद भी इसी तरह ज्ञात हो जावें वह बीजबुद्धिलब्धि है। २२ जिसके प्रभाव से अनेकयोजनप्रमाण क्षेत्र में रही हुई वस्तु को जलाने वाले तेज को निकाल ने की शक्ति उत्पन्न हो जाती है इसका नाम तेजोलेश्यालब्धि है, जो शमी–क्षमाशीलमुनि निरन्तर चौविहार पष्ठ तप करता है, और पारणा के दिन सनखकल्माषमुष्टि अर्थात्–सीझे हुए एक मुट्ठी भर उडद खाकर उसी समय एक चुल्लू भर पानी पीता है, और आतापना लेता है, इस प्रकार छह महिने तक लगातार करता रहता है तो उसके तेजोलेश्यालब्धि उत्पन्न हो जाती है। २३ आहारक–शरीर के उत्पन्न होने की लब्धि का नाम आहारकलब्धि है। आहारक शरीर स्फटिकमणि के जैसा उज्ज्वल तथा एक हाथ का होता है। एक भव में इसकी प्राप्ति जीव को दो बार, तथा संसार अवस्था में चार बार तक होती है, पश्चात् वह जीव मुक्ति

વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય યુક્ત સત્ છે રૂપ એક પણ અર્થ પ્રધાનપદના અનુસરણથી શેષ પ્રભુતતરઅર્થ પદ પણ તેવી રીતે જ્ઞાત થઈ જાય તે બીજબુદ્ધિ લબ્ધિ છે. (૨૨) જેના પ્રભાવથી અનેક યોજન પ્રમાણક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુઓને બાળનાર તેજને કાઢવાની શકિત ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ તેજોલેશ્યાલબ્ધિ છે. જે શમી–ક્ષમાશીલ મુનિ નિરંતર ચોવિહાર છઠ્ઠ તપ કરે છે અને પારણાના દિવસે બાફેલા એક મુઠીભર અડદ ખાઈ ને એજ વખતે એક ચાપવું પાણી પીયે છે અને આતાપના લે છે આ પ્રકાર લગાતાર છ મહિના સુધી કરતા રહે છે તો તેને તેજોલેશ્યાલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૩) આહારક શરીરના ઉત્પન્ન થવાની લબ્ધિનું નામ આહારકલબ્ધિ છે, આહારક શરીર સ્ફટિકમણીના જેવું ઉજ્વળ અને એક હાથનું હોય છે. એક ભવમાં તેની પ્રાપ્તિ જીવને બે વાર તથા સંસાર અવસ્થામાં ચાર વાર થાય છે. પછીથી એ

प्रयाति। कश्चिच्चतुर्दशपूर्वधारी ऋद्धिं प्राप्य, तीर्थंकरसमीपे प्रेषणार्थमाहारकशरीरं करोति। तत्र प्रेषणं निगोदादिसंशयविच्छेदनार्थं, सूक्ष्मार्थनिर्णयार्थम् ऋद्धिदर्शनार्थं, प्राणिरक्षणार्थं, छद्मस्थोपग्रहार्थं च भवति। उक्तञ्च—

पाणिदय–ऋद्धिदरिसण, छउमत्थोवग्गहणहेउं वा।
सुहुमत्थ संसयच्छे,–यत्थं गमणं जिणस्संते ॥ १ ॥

इदमत्र बोध्यम्–आहारकशरीरं यत्र स्थाने लब्धिधारी मुनिः प्रेषयति, तत्र भगवतोऽनुपस्थितौ तस्मादाहारकशरीरादूनहस्तं शरीरं निःसरति, तदेव भगवतः

को अवश्य प्राप्त कर लेता है। चतुर्दश पूर्व का पाठी कोई मुनि आहारक लब्धि को प्राप्तकर तीर्थंकर के समीप में भेजने के लिये आहारक शरीर की रचना करता है। निगोदादिसंबंधी संशय को दूर करने रूप सूक्ष्म अर्थ का निर्णय करने के लिये १ ऋद्धि के दर्शन करने के लिये २ प्राणियों की रक्षा करने के लिये ३ और छद्मस्थों का उपकार करने के लिये ४ इस शरीर का तीर्थंकर के पादमूल में गमन होता है। कहा भी है—

"पाणिदय–रिद्धिदंसण,–छउमत्थोवग्गहणहेउं वा।
सुहुमत्थसंसयच्छेयत्थं गमणं जिणस्संते ॥ १ ॥"

छाया—प्राणिदया–ऋद्धिदर्शन–छद्मस्थोपग्रहणहेतुं वा।
सूक्ष्मार्थसंशयच्छेदार्थं गमनं जिनस्यान्ते ॥"

आहारक शरीर को जिस स्थान में लब्धिधारी मुनि भेजता है वहां यदि भगवान् न हों तो उस आहारक शरीर से एक हाथ से कुछ

જીવ અવશ્ય મુકિત પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. ચૌદપૂર્વના પાઠી કોઈ મુનિ આહારક લબ્ધિને પ્રાપ્ત કરી તીર્થંકરના સમીપમાં મોકલવા માટે આહારક શરીરની રચના કરે છે. નિગોદાદિ સંબંધિ સંશયને દૂર દૂર કરવા માટે, સૂક્ષ્મ અર્થનો નિર્ણય કરવા માટે, ઋદ્ધિનાં દર્શન કરવા માટે, પ્રાણીઓની રક્ષા કરવા માટે, અને છદ્મસ્થોના ઉપકાર કરવા માટે આ શરીરનું તીર્થંકરના પાદમૂલમાં ગમન થાય છે. કહ્યું પણ છે.—

"પાણીદય–ऋद्धिदरिसण, छउमत्थोवग्गहणहेउं वा।
सुहुमत्थ–संसयच्छेयत्थं, गमणं जिणस्संते ॥"

छाया—प्राणीदया ऋद्धिदर्शन,–छद्मस्थोपग्रहणहेतुं वा।
सूक्ष्मार्थसंशयच्छेदार्थं, गमनं जिनस्यान्ते ॥

આહારક શરીરને જે સ્થાનમાં લબ્ધિધારી મુનિ મોકલે છે ત્યાં જો ભગવાન ન હોય તો તે આહારક શરીરથી એક હાથ ઓછું (મુંડહાથ) શરીર બીજું

संनिधौ गत्वा स्वकार्यं संपाद्य हस्तप्रमाणशरीरे प्रविशति। तच्चाहारकशरीरं स्वमूलभूते शरीरे पुनर्लीनं भवति ॥२४॥ शीतलेश्यालब्धिः—परमकारुण्यवशादनुग्राह्यं प्रति तेजोलेश्याप्रशमनहेतुशीतलतेजोविशेषविमोचनसामर्थ्यम् ॥ २५ ॥ वैक्रियलब्धिः — वैक्रियशरीरकरणशक्तिः । सा चानेकविधा-अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्ये-शित्व-वशित्वा-ऽप्रतिघातित्वाऽन्तर्धान-कामरूपित्वादि-भेदात् ॥२६॥ अक्षीणमहानसीलब्धिः—महानसम्-अन्नपाकस्थानं, तदाश्रितत्वादन्नमपि महानसमुच्यते, तच्च यत्प्रभावात् अक्षीणं=स्वल्पमप्यन्नं पात्रे पतितं पुरुषशतसहस्रैरपि तृप्त्या भुक्तं न क्षीयते, यावत् स्वेन तदन्नं न भुज्यते सा ॥२७॥

कम शरीर और निकलता है, वही भगवान के पास जाकर अपने कार्य को संपादित कर पूर्व के हस्तप्रमाण शरीर में समा जाता है, और वह पूर्व-हस्त प्रमाण शरीर भी फिर वहां से लौट कर अपने मूल शरीर में समा-जाता है २४। परम करुणा के वश से दया करने योग्य प्राणी के प्रति तेजो-लेश्या के प्रशमन का हेतु जो शीततेजविशेष को निकालने की शक्ति है उसका नाम शीतलेश्यालब्धि है २५। वैक्रियशरीर को करने की शक्ति का नाम वैक्रियलब्धि है। यह लब्धि अणुत्व, महत्व, लघुत्व, गुरुत्व, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशित्व, वशित्व, अप्रतिघातित्व, अन्तर्धान, कामरूपित्व आदि के भेद से अनेक प्रकार की है २६। महानस-शब्द का अर्थ यद्यपि रसोईघर है तो भी तदाश्रित होने से अन्न को भी महानस कह दिया गया है इसलिये महानस शब्द से अन्न समझना

નીકળે છે તે ભગવાનની પાસે જઈને પોતાના કાર્યને સંપાદિત કરી પૂર્વના હસ્ત પ્રમાણ શરીરમાં સમાઈ જાય છે. અને તે પૂર્વહસ્ત પ્રમાણ શરીર પણ ત્યાંથી પાછું ફરી પોતાના મૂળ શરીરમાં સમાઈ જાય છે. (૨૪) પરમ કરૂણાના વશથી દયા કરીને યોગ્ય પ્રાણી તરફ તેજોલેશ્યાના પ્રશમનનો હેતુ, જે શીત તેજ વિશેષને કાઢ-વાની શક્તિ છે તેનું નામ શીતલેશ્યાલબ્ધિ છે. (૨૫) વૈક્રિયશરીરને બનાવવાની શક્તિનું નામ વૈક્રિયલબ્ધિ છે. આ લબ્ધિ અણુત્વ, મહત્વ, લઘુત્વ, ગુરૂત્વ, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ, અપ્રતિઘાતિત્વ, અન્તર્ધાન, કામરૂપિત્વ આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારની છે. (૨૬) મહાનસ શબ્દનો અર્થ એ કે રસોઈ ઘર છે તો પણ તદાશ્રીત હોવાથી અન્નને પણ મહાનસ કહેવાયેલ છે. માટે મહાનસ શબ્દથી અન્ન સમજવું જોઈએ. આથી આ અન્ન ભોજન સામગ્રી જેના પ્રભાવથી અક્ષીણ-સ્વલ્પ

पुलाकलब्धिः—तपःश्रुतहेतुका प्रवचनलाघवादिप्रयोजने जिनशासनविरोधिनः सबलवाहनस्य चक्रवर्त्यादेरपि पुलाकवन्निःसारकरणे समर्था या शक्तिः सा ॥२८॥

अथवा—इति=अनेन–केशलुञ्चनेन पञ्चमहाव्रताङ्गीकारेण, यातनात्मकेनानशनादिना तपसा, पृथिवीकायादिसप्तदशविधसंयमेन महाकष्टप्रददीक्षाग्रहणेन चेत्यर्थः, वञ्चितोऽस्मि=कामसुखादपवर्जितोऽस्मीत्यर्थः। उक्तं च—

चाहिये अतः यह अन्न–भोजनसामग्री जिसके प्रभाव से अक्षीण–स्वल्प भी अन्न पात्र में पडे तो भी उससे हजारों मनुष्य भरपेट आहार करले फीर भी खूटे नहीं, जब तक कि वह स्वयं आहार न करले, ऐसी शक्ति का नाम अक्षीणमहानस लब्धि है २७। प्रवचन की लघुता के समय जिनशासन का विरोधी सेना और वाहनसहित चक्रवर्ती भी होवे तो वह भी जिसके प्रभाव से पुलाक (दानारहित घास का पुला) की तरह निःसार कर दिया जाता है ऐसी शक्ति का नाम पुलाकलब्धि है, यह लब्धि तप एवं श्रुत हेतुक होती है २८।

इस प्रकार ये अठाईस लब्धियां जो बतलाई गई हैं वे, अथवा इनमें से कोई एक लब्धि भी मुझे प्राप्त नहीं हुई है। इसी प्रकार केश लुंचन करना पंचमहाव्रतों का पालन करना, यतनात्मक अनशनादिक तपों का तपना, पृथिवीकायादिकों की रक्षा करने रूप सत्तरह १७ प्रकार के संयम का पालना, महाकष्टप्रद दीक्षा का ग्रहण करना, इन सब बातों से मैं ठगा गया हूं–अर्थात् सांसारिक विलासता से मुख

પણ અન્ન પાત્રમાં પડે તો પણ તેનાથી હજારો મનુષ્ય પેટભરીને આહાર કરી લે છતાં પણ ખૂટે નહીં જ્યાં સુધી તે પોતે આહાર ન કરી લે. આવી શક્તિનું નામ અક્ષીણમહાનસલબ્ધિ છે. (૨૭) પ્રવચનની લઘુતાના સમયે જીન શાસનના વિરોધી સેના અને વાહન સહિત કોઈ ચક્રવર્તિ હોય તો તે પણ જેના પ્રભાવથી પુલાકની માફક નિઃસાર કરી દેવામાં આવે છે. એવી શક્તિનું નામ પુલાકશક્તિ છે. આ લબ્ધિ તપ અને શ્રુત હેતુક હોય છે. (૨૮)

આ પ્રકારે એ અઠયાવીસ લબ્ધિઓ જે બતાવવામાં આવી છે તે અથવા આમાંથી એક લબ્ધિ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલ નથી. આ રીતે કેશનો લોચ કરવો પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોને તપવા, પૃથ્વીકાયાદિકોની રક્ષા કરવારૂપ સત્તર પ્રકારના સંયમનું પાલન, મહાકષ્ટપ્રદ દીક્ષાને ગ્રહણ કરવી, આ સઘળી વાતોથી હું ઠગાયો છું- અર્થાત્ સંસાર વિલાસતાથી

"तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चना" इत्यादि। इति=एतद्, भिक्षुः, न चिन्तयेत्=न विचारयेत्। अस्य चिन्तनस्य संयमघातकत्वेन तुच्छत्वात्।

तथाहि-यदुच्यते-जन्मान्तरं नास्ति, शरीरस्य भूतसमुदायात्मकत्वात् भूतधर्मत्वाच्चैतन्यरूपस्यात्मनः शरीरेण सहैव नाशात्, इति, तदसत्-न वयं शरीरस्य जन्मान्तराऽनुगामित्वमङ्गीकुर्मः, किंत्वात्मन एव, स चात्मा नास्ति भूतधर्मः, तथाहि-

मोड़ कर जो मैं इन कष्टप्रद निःसार कार्यों की आराधना में लग गया हूं वह सब व्यर्थ है। कहा भी है-

तपांसि यातनाश्चित्राः, संयमो भोगवंचना" इत्यादि।

अर्थात्-तप एक विचित्र प्रकार का कष्ट है, संयम जो है वह भोगों से ठगाना है।

भूतवादी बनकर भिक्षु को इस प्रकार का विचार नहीं करना चाहिये। क्यों कि इस प्रकार की विचारधारा सर्वथा तुच्छ बतलाई गई है। इसीका विचार अब यहां से किया जाता है।

जो भूतवादी यह कहता है कि "जन्मान्तर नहीं है क्यों कि यह शरीर भूतों का समुदायस्वरूप है और चैतन्यरूप आत्मा भी भूत का धर्म है। उसका विनाश भी शरीर के विनाश के साथ ही हो जाता है।" सो इसका इस प्रकार का कहना ठीक नहीं है। क्यों कि हम लोग अर्थात् जैन-शरीर को परलोक में जानेवाला नहीं मानते हैं, हम तो परलोक में जानेवाली एक आत्मा को ही मानते हैं। वह आत्मा भूतों का धर्म नहीं है। जब भिन्न २ अवस्था में भूतों से

મોઢુ મરડીને હું આ કષ્ટપ્રદ નિઃસાર કાર્યોની આરાધનામાં લાગી ગયો છું તે સઘળું વ્યર્થ છે. કહ્યું છે—

" तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवंचना " ઇત્યાદિ.

અર્થાત્ તપ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું કષ્ટ છે સંયમ જે છે તે ભોગોને ઠગનાર છે. ભૌતિકવાદી બની ભિક્ષુએ આ પ્રકારનો વિચાર નહીં કરવો જોઈએ. કેમકે, આ પ્રકારની વિચારધારા સર્વથા તુચ્છ બતાવવામાં આવી છે તેનો વિચાર હવે અહીં કહેવામાં આવે છે.

પહેલાં જે ભૌતિકવાદીએ એવું કહ્યું છે કે, " જન્માંતર નથી કેમકે આ શરીર ભૂતોના સમુદાય સ્વરૂપ છે અને ચૈતન્યરૂપ આત્મા પણ ભૂતોનો ધર્મ છે. તેનો વિનાશ પણ શરીરના વિનાશની સાથે થાય છે.'' તેનું તેવા પ્રકારનું કહેવું ઠીક નથી. કેમકે, અમે લોક અર્થાત્ જૈનશરીરને પરલોકમાં જવા વાળું માનતા નથી. અમે તો એક આત્મા ભૂતોનો ધર્મ નથી. જ્યારે જુદી જુદી

पुलाकलब्धिः—तपःश्रुतहेतुका प्रवचनलाघवादिप्रयोजने जिनशासनविरोधिनः सवलवाहनस्य चक्रवर्त्यादेरपि पुलाकवन्निःसारकरणे समर्था या शक्तिः सा ॥२८॥

अथवा—इति=अनेन–केशलुञ्चनेन पञ्चमहाव्रताङ्गीकारेण, यातनात्मकेनानशनादिना तपसा, पृथिवीकायादिसप्तदशविधसंयमेन महाकष्टप्रददीक्षाग्रहणेन चेत्यर्थः, वञ्चितोऽस्मि=कामसुखादपवर्जितोऽस्मीत्यर्थः। उक्तं च—

चाहिये अतः यह अन्न–भोजनसामग्री जिसके प्रभाव से अक्षीण–स्वल्प भी अन्न पात्र में पडे तो भी उससे हजारों मनुष्य भरपेट आहार करले फीर भी खूटे नहीं, जब तक कि वह स्वयं आहार न करले, ऐसी शक्ति का नाम अक्षीणमहानस लब्धि है २७। प्रवचन की लघुता के समय जिनशासन का विरोधी सेना और वाहनसहित चक्रवर्ती भी होवे तो वह भी जिसके प्रभाव से पुलाक (दानारहित घास का पुला) की तरह निःसार कर दिया जाता है ऐसी शक्ति का नाम पुलाकलब्धि है, यह लब्धि तप एवं श्रुत हेतुक होती है २८।

इस प्रकार ये अठाईस लब्धिया जो वतलाई गई हैं वे, अथवा इनमें से कोई एक लब्धि भी मुझे प्राप्त नहीं हुई है। इसी प्रकार केश लुंचन करना पंचमहाव्रतों का पालन करना, यतनात्मक अनशनादिक तपों का तपना, पृथिवीकायादिकों की रक्षा करने रूप सत्तरह १७ प्रकार के संयम का पालना, महाकष्टप्रद दीक्षा का ग्रहण करना, इन सब वातों से मैं ठगा गया हूं–अर्थात् सांसारिक विलासता से मुख

પણ અન્ન પાત્રમાં પડે તો પણ તેનાથી હજારો મનુષ્ય પેટભરીને આહાર કરી લે છતાં પણ ખૂટે નહીં જ્યાં સુધી તે પોતે આહાર ન કરી લે. આવી શક્તિનું નામ અક્ષીણમહાનસલબ્ધિ છે. (૨૭) પ્રવચનની લઘુતાના સમયે જીન શાસનના વિરોધી સેના અને વાહન સહિત કોઈ ચક્રવર્તિ હોય તો તે પણ જેના પ્રભાવથી પુલાકની માફક નિઃસાર કરી દેવામાં આવે છે. એવી શક્તિનું નામ પુલાકશક્તિ છે. આ લબ્ધિ તપ અને શ્રુત હેતુક હોય છે. (૨૮)

આ પ્રકારે એ અઠયાવીસ લબ્ધિઓ જે બતાવવામાં આવી છે તે અથવા આમાંથી એક લબ્ધિ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલ નથી. આ રીતે કેશનો લોચ કરવો પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોને તપવા, પૃથ્વીકાયાદિકોની રક્ષા કરવારૂપ સત્તર પ્રકારના સંયમનું પાલન, મહાકષ્ટપ્રદ દીક્ષાને ગ્રહણ કરવી, આ સઘળી વાતોથી હું ઠગાયો છું: અર્થાત્ સંસાર સતાથી

वायुविशेषोऽग्निर्वा ततोऽपगत इति मन्यते, तर्हि जीव एव नामान्तरेण स्वीकृतो भवति, अस्तु यत् किंचिदेतत्, कथमपि भूतसमुदायमात्रेण न चैतन्याविर्भाव इति सिद्धम्, पृथिव्यादिषु एकत्र व्यवस्थापितेष्वपि चैतन्यानुपलब्धेः। अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदभिव्यक्तिरिष्यते, तदपि न, यतो लेप्यमयपुत्तलिकायां समस्तभूतसद्भावेऽपि जडत्वमेवोपलभ्यते, तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामालोच्यमानो

उसका सड़ना हो नहीं सकता हैं। यदि इस पर यों कहा जाय कि "सूक्ष्म वायु तथा अग्नि वहां से अपगत हो चुकी है अतः शरीर में मरण का व्यवहार हो जायगा" सो ऐसा कहना आत्मा के ही सद्भाव का व्यापक माना जाता है। तुम जिसे सूक्ष्म वायु या अग्नि कहते हो हम उसे आत्मा कहते हैं। भूतसमुदाय से चैतन्य का आविर्भाव इसलिये भी सिद्ध नहीं होता है कि एक ही जगह इन चारों को स्थापित करने पर भी उनसे चैतन्य की उपलब्धि नहीं होती है। यदि भूतवादी इस पर यों कहे कि "जब ये भूत कायाकार परिणत होते हैं तब ही जाकर इन से चैतन्य की अभिव्यक्ति होती है" सो ऐसा कहना भी इस लिये उचित नहीं है कि लेप्यमयपुत्तलिका में समस्तभूतों का सद्भाव होने पर भी वहां चैतन्य की उपलब्धि नहीं होती है, किन्तु जड़ता ही उपलब्ध होती है। कार्यकारणभाव अन्वयव्यतिरेक के सद्भाव में ही बनता है। इस प्रकार यहां भूत और चैतन्य का अन्वयव्यतिरेक घटित नहीं होता है,-अतः भूतों का कार्य

ત્યાંથી અપગત થઈ ગયેલ છે, આથી શરીરમાં મરણનો વહેવાર થવાનો છે" તો એવું કહેવું તે આત્માના સદ્‌ભાવનો વ્યાપક મનાય છે. તમે સૂક્ષ્મ વાયુ અગરતો અગ્નિ કહો છો અમે તેને આત્મા કહીયે છીએ. ભૂત સમુદાયથી ચૈતન્યનો આવિર્ભાવ એ માટે પણ સિદ્ધ નથી થતો કે, એકજ જગ્યાએ તે ચારેને ભેળા કરવા છતાં પણ તેમાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. જો કદાચ ભૂતવાદી આ ઉપર એવું કહે કે, "જ્યારે એ ભૂતકાયઆકાર પરિણત હોય છે ત્યારે જ જઈને તેનાથી ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે." તો એવું કહેવું પણ એ માટે ઠીક નથી કે, લેપ્યમય પુતલીકામાં સમસ્ત ભૂતોનો સદ્‌ભાવ હોવા છતાં પણ ત્યાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી પરંતુ જડતાજ ઉપલબ્ધ થાય છે. કાર્યકારણ ભાવ અન્વય વ્યતિરેકના સદ્‌ભાવમાં જ બને છે. આ પ્રકાર અહિં ભૂત અને ચૈતન્યનો અન્વય વ્યતિરેક ઘટીત થતો નથી માટે ભૂતોનું કાર્ય ચૈતન્ય છે તે કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતું નથી. આ માટે આ ચૈતન્ય ગુણ

एकैकस्य पृथिव्यादेः पृथक्त्वे चैतन्योत्पत्तिर्न भवति चेत् तर्हि पृथिव्यादिसमुदायादपि चैतन्यं न भवितुमर्हति। यथैकस्मात् सिकताकणात् तैलं नोत्पद्यते, तेन सिकतासमुदायादपि न भवति तैलोत्पत्तिः किंच-चैतन्यस्य भूतधर्मत्वस्वीकारे मरणाभावः स्यात्, मृतकायेऽपि पृथिव्यादिभूतानां सद्भावात्, न च मृतकाये वायोस्तेजसो वा अभावान्मरणसद्भावः इति वाच्यम्, यतः मृतकाये शोफोपलब्धेर्न वायोरभावः। पक्तिस्वभावस्य च कोथस्य (शटनस्य) दर्शनान्नाग्नेरभाव इति। अथ सूक्ष्मः कश्चिद्

चैतन्य की उत्पत्ति नहीं होती है तो उनके समुदाय में चैतन्य की उत्पत्ति कैसे हो सकती है, जैसे एक सिकता (रेती) के कण से जब तैल नहीं निकलता है तो समुदाय से तैल निकल सकेगा यह बात कौन बुद्धिमान मान्य कर सकता है। दूसरी बात यह भी है कि जब चैतन्य को भूतों का धर्म माना जायगा तो मरण का अभाव प्रसक्त होता है, क्यों कि मृतकाय में भी पृथिवी आदि भूतों का सद्भाव तो रहता ही है। यदि मृत शरीर में मरणसद्भाव ख्यापित करने के लिये यह कहा जाय कि "वहां पर वायु एवं तेज का अभाव है इसलिये इन दो तत्त्वों का अभाव होने से वहां भी मरण का सद्भाव अंगीकार किया जाता है" सो ऐसा कहना इसलिये उचित नहीं है कि मृतकाय में भी शोफ (सूजन) की उपलब्धि होने से वायु का वहां असद्भाव नहीं माना जा सकता है। अग्नितत्त्व का भी वहां इसी तरह अभाव नहीं माना जा सकता है, क्यों कि इसके अभाव में

અવસ્થામાં ભૂતોથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ નથી થતી તો તેના સમુદાયમાં ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે? જેમ રેતીના એક કણમાંથી તેલ નીકળી શકતું નથી તો રેતીના ઢગલામાંથી તેલ નીકળી શકે તેવું કોણ કહી શકે? બીજી વાત એ પણ છે કે, જો ચૈતન્યને ભૂતોનો ધર્મ માનવામાં આવે તો મરણનો અભાવ પ્રસક્ત થાય છે. કેમકે, મૃતકાયમાં પણ પૃથ્વી આદિ ભૂતોનો સદ્ભાવ તો રહેલો જ છે. જો મરણ શરીરમાં મરણ સદ્ભાવ ખ્યાપિત કરવા માટે એમ કહેવામાં આવે કે, "ત્યાં વાયુ અને તેજનો અભાવ છે માટે આ બન્ને તત્વોનો અભાવ હોવાથી ત્યાં પણ મરણનો સદ્ભાવ અંગિકાર કરવામાં આવે છે." તો એમ કહેવું એ માટે ઉચિત નથી કે, મૃતકાયમાં પણ સુજનની ઉપલબ્ધિ હોવાથી વાયુનો ત્યાં અસદ્ભાવ માની શકાતો નથી. અગ્નિતત્વનો પણ ત્યાં તેવી રીતે અભાવ નથી માનવામાં આવતો કેમકે, તેના અભાવમાં એનું સડવું બનતું નથી, જો કદાચ એ ઉપર એમ કહેવામાં આવે કે, "સૂક્ષ્મ વાયુ તથા અગ્નિ

वायुविशेषोऽग्निर्वा ततोऽपगत इति मन्यते, तर्हि जीव एव नामान्तरेण स्वीकृतो भवति, अस्तु यत् किंचिदेतत्, कथमपि भूतसमुदायमात्रेण न चैतन्याविर्भाव इति सिद्धम्, पृथिव्यादिषु एकत्र व्यवस्थापितेष्वपि चैतन्यानुपलब्धेः। अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदभिव्यक्तिरिष्यते, तदपि न, यतो लेप्यमयपुत्तलिकायां समस्तभूतसद्भावेऽपि जडत्वमेवोलभ्यते, तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामालोच्यमानो

उसका सड़ना हो नहीं सकता हैं। यदि इस पर यों कहा जाय कि "सूक्ष्म वायु तथा अग्नि वहां से अपगत हो चुकी है अतः शरीर में मरण का व्यवहार हो जायगा" सो ऐसा कहना आत्मा के ही सद्भाव का ख्यापक माना जाता है। तुम जिसे सूक्ष्म वायु या अग्नि कहते हो हम उसे आत्मा कहते हैं। भूतसमुदाय से चैतन्य का आविर्भाव इसलिये भी सिद्ध नहीं होता है कि एक ही जगह इन चारों को स्थापित करने पर भी उनसे चैतन्य की उपलब्धि नहीं होती है। यदि भूतवादी इस पर यों कहे कि "जब ये भूत कायाकार परिणत होते हैं तब ही जाकर इन से चैतन्य की अभिव्यक्ति होती है" सो ऐसा कहना भी इस लिये उचित नहीं है कि लेप्यमयपुत्तलिका में समस्तभूतों का सद्भाव होने पर भी वहां चैतन्य की उपलब्धि नहीं होती है, किन्तु जड़ता ही उपलब्ध होती है। कार्यकारणभाव अन्वयव्यतिरेक के सद्भाव में ही बनता है। इस प्रकार यहां भूत और चैतन्य का अन्वयव्यतिरेक घटित नहीं होता है,-अतः भूतों का कार्य

त्यांथी अपगत थई गयेल छे, आथी शरीरमां मरणनो वहेवार थवानो छे" तो एवुं कहेवुं ते आत्माना सद्‌भावनो ख्यापक मनाय छे. तमे सूक्ष्म वायु अगरतो अग्नि कहो छो अमे तेने आत्मा कहीये छीए भूत समुदायथी चैतन्यनो आविर्भाव ए माटे पण सिद्ध नथी थतो के, एकज जग्याए ते चारेने भेळा करवा छतां पण तेमां चैतन्यनी उपलब्धि थती नथी. जो कदाच भूतवादी आ उपर एवुं कहे के, "ज्यारे ए भूतकायआकार परिणत होय छे त्यारे ज जईने तेनाथी चैतन्यनी अभिव्यक्ति थाय छे." तो एवुं कहेवुं पण ए माटे ठीक नथी के, लेप्यमय पुतलीकामां समस्त भूतोनो सद्‌भाव होवा छतां पण त्यां चैतन्यनी उपलब्धि थती नथी परंतु जडताज उपलब्ध थाय छे. कार्यकारण भाव अन्वय व्यतिरेकना सद्‌भावमां ज बने छे. आ प्रकार अहिं भूत अने चैतन्यनो अन्वय व्यतिरेक घटीत थतो नथी माटे भूतोनुं कार्य चैतन्य छे ते कोई प्रकारे सिद्ध थतुं नथी. आ माटे आ चैतन्य गुण

नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति। तस्मात् पारिशेष्याच्चैतन्यमात्मनो धर्म इति सिद्धान्तोऽनुसरणीयः।

यदप्युक्तम्-आत्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वादिति तदप्यसदेव, सर्वेषां स्वात्मा स्वप्रत्यक्ष एव, ज्ञानादीनामात्मगुणानां प्रत्यक्षानुभवात् घटमहं जानामीत्याद्यनुभवस्य सर्वसिद्धत्वात्। यथा घटादीनां रूपादयः प्रत्यक्षतयोपलभ्यन्ते, तथाऽऽत्मनोऽपि ज्ञानसुखादयो गुणाः कस्य न सन्ति प्रत्यक्षानुभवगोचराः, किंतु सर्वेषामाबालवृद्धानां प्रत्यक्षानुभवगोचराः सन्त्येव। उक्तंच-'आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्' इत्यादि।

चैतन्य है यह किसी प्रकार सिद्ध नहीं होता है इसलिये यह चैतन्यगुण पारिशेष्यात् (अनुमानविशेष से) आत्मा का ही एक धर्म है, इसी से आत्माका सद्भाव स्थापित होता है यह सिद्धान्त अनुसणीय है।

तथा और भी जो ऐसा कहा है कि "आत्मा की प्रत्यक्ष से अनुपलब्धि होने की वजह से सत्ता ज्ञात नहीं होती है" सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों कि प्रत्येक संसारी जीवों को अपनी २ आत्मा का स्वानुभव से प्रत्यक्ष होता है, कारण कि उसके ज्ञानादिक गुणों का प्रत्यक्ष अनुभव होता रहता है। "मैं घट को जानता हूं" यह अनुभव तो सब को ही होता है। जिस प्रकार घटादिकों के रूपादिक गुण प्रत्यक्ष से उपलब्ध हैं उसी प्रकार आत्मा के भी ज्ञानादिक गुण समस्त जीवों को प्रत्यक्ष से अनुभवित हो रहे हैं। ऐसा कोई भी जीव नहीं है चाहे वह बालक हो चाहे वृद्ध कि जिसे इन का प्रत्यक्ष से अनुभव न होता हो। कहा भी है—"आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्" इत्यादि।

અનુમાન વિશેષથી આત્માનો જ એક ધર્મ છે. આથી જ આત્માનો સદ્ભાવ સ્થાપિત થાય છે. આ સિદ્ધાંત અનુસરણીય છે.

તેમ વધુમાં એમ પણ કહ્યું છે કે, "આત્માની પ્રત્યક્ષથી અનુપલબ્ધિ હોવાના કારણે સત્તા જ્ઞાત થતી નથી." તેવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમકે, પ્રત્યેક સંસારી જીવોને પોત પોતાના આત્માના સ્વાનુભવથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. કારણ કે, તેને જ્ઞાનાદિક ગુણોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો રહે છે." હું ઘટને જાણું છું" આ અનુભવ તો દરેકને થાય છે. જેવી રીતે ઘટાદિકના તથા રૂપાદિકના ગુણ પ્રત્યક્ષથી ઉપલબ્ધ છે જેવી રીતે આત્માને પણ જ્ઞાનાદિક ગુણ સમસ્ત જીવોને પ્રત્યક્ષથી અનુભવિત થઈ રહે છે. એવો કોઈ પણ જીવ નથી, ભલે તે બાળક અથવા વૃદ્ધ હોય કે જેને તેનો પ્રત્યક્ષથી અનુભવ ન થતો હોય. કહ્યું છે કે—"આત્મ-પ્રત્યક્ષ આત્માऽयम्" ઈત્યાદિ। જો આની ઉપર એમ કહેવામાં આવે કે,

ननु नायं दृष्टिगोचरो भवतीत्यतो नास्तीत्युच्यते ? नायमप्येकान्तः, उक्तं हि-
"न च नास्तीह तत् सर्वं, चक्षुषा यन्न गृह्यते।" अन्यथा चैतन्यमपि न दृष्टिगोचरीभवतीति भूतधर्मत्वेन, तदप्यसत् स्यात्। अथ यदि तत् स्वसंविदितम्, अतः सदित्युच्यते, तर्हि अयमात्माऽपि स्वसंविदित एव भवतीति विद्यमानो भवतु। यतः-

अस्त्येव चात्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना।
अहमस्मीति संवेत्ति, रूपादीनि यथेन्द्रियैः ॥ १ ॥ इति ॥

यदि इस पर यों कहा जाय कि-"यह आत्मा दृष्टिगोचर नहीं होता है इस लिये यह नहीं है" सो यह कथन एकान्ततः सत्य नहीं माना जा सकता। "न च नास्तीह तत्सर्वं, चक्षुषा यन्न गृह्यते" जो चक्षु से गृहीत नहीं होता है वह नहीं है, ऐसा मत कहो, अर्थात् जो वस्तु चक्षु से नहीं दिखाई दे वह भी है ऐसा कहो। नहीं तो तुम्हारे मतसे चैतन्य भी दृष्टिगोचर नहीं होता है अतः वह भूत का धर्म है यह बात असत् माननी पडेगी। इस पर यदि यह कहा जाय कि "वह तो स्वसंवेदन प्रत्यक्ष का विषय है अतः उसे सत् मान लिया जावेगा" तो आत्मा भी स्वसंवेदित है इस लिये इसे भी सत् मानना चाहिये।
यतः—"अस्त्येव चात्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना।
अहमस्मीति संवेत्ति, रूपादीनि यथेन्द्रियैः"॥ १ ॥

अर्थात् आत्मा प्रत्यक्ष से है क्यों कि जीव ही आत्मा से आत्मा को "मैं हूँ" इस प्रकार संवेदन (अनुभव) करताहै, जैसे इन्द्रियों से रूपादिकका

"આત્મા દૃષ્ટાગોચર થતો નથી માટે આ નથી" તો આ કહેવું એકાન્તતઃ સત્ય માનવામાં આવતું નથી. "नच नास्तीह तत्सर्वं चक्षुषा यन्न गृह्यते" જે ચક્ષુથી ગૃહિત થતું નથી, તે નથી. એવું ન કહો. અર્થાત્ જે વસ્તુ ચક્ષુથી ન દેખાય તે પણ છે એમ કહો નહીં તો તમારા મતથી ચૈતન્ય પણ દૃષ્ટીગોચર થતું નથી. માટે તે ભૂતનો ધર્મ છે એ વાત અસત્ય માનવી પડશે. આ ઉપર જો કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, "તે તો સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષનો વિષય છે આથી એને સાચું માની લેવામાં આવે" તો આત્મા પણ સ્વસંવેદિત છે આ માટે તેને પણ સત્ માનવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

"अस्त्येव चात्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना।
अहमस्मीति संवेत्ति, रूपादीनि यथेन्द्रियैः ॥ १ ॥"

અર્થાત્—આત્મા પ્રત્યક્ષથી છે. કેમકે, જીવજ આત્માથી આત્માને "હું છુ" આ પ્રકારનો સંવેદન (અનુભવ) કરે છે. જેમ ઇન્દ્રિઓથી રૂપ આદિનું સંવેદન થાય છે.

अलमधिकेन, यथा चैतन्यमस्तीति मन्यते, तथा ऽऽत्माऽस्तीत्यपि मन्तव्यः। तथा चोक्तम्—

ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा यथा ज्ञानेन गृह्यते।
ज्ञाता स्वस्थः परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम् ॥ १ ॥

अथाऽऽत्मसत्त्वे तदभावे सर्वसम्बन्ध्यनुपलम्भस्य हेतुत्वं न सम्भवतीत्युच्यते, यतोऽयमप्यसिद्धो हेतुः, अहमस्मीत्यनुभवस्य सद्भावात्, सर्वेषां प्राणिनां हि स्वस्य स्वस्यात्मन उपलम्भः प्रतिषेद्धुमशक्यः, केवलिनां च सर्वात्मनामुपलंभः प्रतिषेद्धुमशक्यः।

संवेदन होता है। जिस प्रकार उक्त कथन से चैतन्य का सद्भाव माना जाता है उसी प्रकार आत्माका भी सद्भाव मानना चाहिये। कहा भी है—

"ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा, यथा ज्ञानेन गृह्यते।
ज्ञाता स्वस्थो परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम्" ॥ १ ॥

जिस प्रकार अपने में रहा हुआ ज्ञान, तथा दूसरे में रहा हुआ ज्ञान, ज्ञान से जाना जाता है उसी प्रकार अपने और दूसरे में रहे हुए ज्ञाता (आत्मा) को भी ज्ञान से ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ १ ॥

आत्मा के अभाव में जो अनुपलम्भरूप हेतु दिया गया है। सो आत्मा का अनुपलंभ सब को होता है, यदि ऐसा कहा जाय तो यह हेतु असिद्ध हो जाता है, क्यों कि सब को आत्मा का अनुपलम्भ है एक तो यह बात इन्द्रियजन्य प्रत्यक्ष से जान नहीं सकते दूसरे प्रत्येक प्राणी को "अहमस्मि" इत्याकारक स्वसंवेदनरूप प्रत्यक्ष से उस की उपलब्धि

જે રીતે આ કથનથી ચૈતન્યનો સદ્ભાવ માની લેવામાં આવે એજ રીતે આત્માનો પણ સદ્ભાવ માનવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

"ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा, यथाज्ञानेन गृह्यते।
ज्ञाता स्वस्थो परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम् ॥ १ ॥"

જે રીતે પોતાનામાં રહેલું જ્ઞાન તથા બીજામાં રહેલું જ્ઞાન જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે એવી રીતે પોતામાં અને બીજામાં રહેલા આત્માને પણ જ્ઞાનથી સમજી લેવો જોઈએ.

આત્માના અભાવમાં જે અનુપલમ્ભરૂપ હેતુ આપેલ છે તે આત્માનો અનુપલંભ દરેકને થાય છે. તેવું જો કહેવામાં આવે તો આ હેતુ અસિદ્ધ બની જાય છે કેમકે, સઘળાને આત્માનું અનુપલંભ છે. એક તો આ વાત ઈન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષથી જાણી નથી શકાતાં બીજા પ્રત્યેક પ્રાણીને "अहमस्मि" ઈત્યાદિ

यदपि-ऋद्धिर्वा तपस्विनो नास्तीत्युक्तं, तदपि निष्प्रमाणकम् । ऋद्धेरसावेऽनुपलम्भो हेतुरुक्तः सोऽपि स्वसम्बन्धी, सर्वसम्बन्धी वा ? तत्र स्वसम्बन्धी नियतदेशकालापेक्षयाऽन्यथा वाऽनुपलम्भः स्यात्, तत्र प्रथमपक्षे क्वचित् कदाचित् पञ्चमारकापेक्षया भरतक्षेत्रापेक्षया ऋद्धेरनुपलम्भस्योपलम्भस्य चास्माकमपि संभवत्वात् । द्वितीयपक्षे तु हेतोरनैकान्तिकता, यथा देशविप्रकृष्टानां मेरुप्रभृतीनां कालविप्रकृष्टानां पितामहादीनामनुपलम्भेऽपि सत्त्वात् । दृश्यते च क्वचित् कदाचिल्लब्धिप्रभावाचरणधूलिस्पर्शादि मात्रेण व्याधि प्रशमनादिः । ततश्चेहाऽपि भरतादौ

होती है। केवलियों को तो सव आत्मा का उपलम्भ होता है, यह तो निषेध नहीं किया जा सकता।

तथा लब्धियों की असत्ता प्रकट करने के लिये भी आपने जो अनुपलंभरूप हेतु कहा है सो वह भी ठीक नहीं है। यहां पर अनुपलंभ स्वसंबंधी ग्रहण किया है या सर्वसंबंधी। स्वसंबंधी अनुपलंभ भी कैसा ? नियतदेशकालापेक्ष, अथवा अनियतदेशकालापेक्ष ? प्रथमपक्ष में सिद्धसाधनता है। अर्थात् यह वात तो हम भी मानते हैं कि इस पंचमकाल के अंदर भरतक्षेत्र में लब्धियों का अनुपलम्भ है। द्वितीयपक्ष में हेतु अनैकान्तिक है। देशविप्रकृष्ट मेर्वादिकों का, कालविप्रकृष्ट पितामह आदिकों का अनुपलम्भ होने पर भी उनका सद्भाव माना जाता है। कहीं २ कभी २ लब्धि के प्रभाव से चरणधूलि के स्पर्श आदि करने मात्र से व्याधि की शांति होती हुई देखी जाती है। उसी तरह यहां भरत आदि क्षेत्रों में भी पहिले समय में लब्धियों का सद्भाव

કારણે સ્વ સંવેદન રૂપ પ્રત્યક્ષથી તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. કેવલીઓને તો બધા આત્માનો ઉપલંભ થાય છે. આનો તો નિષેધ થઈ શકે તેમ નથી.

અર્થાત્—ઋદ્ધિઓની અસતા પ્રગટ કરવા માટે પણ આપે જે અનુપલંભ રૂપ હેતુ કહેલ છે તે પણ ઠીક નથી. આ સ્થળે અનુપલંભ સ્વ સંબંધી ગ્રહણ કરેલ છે, કે સર્વ સંબંધી? સ્વ સંબંધિ અનુપલંભ પણ કેવો ? નિયત દેશકાળ અપેક્ષ કે અનિયત દેશકાળ અપેક્ષ. પ્રથમ પક્ષમાં સિદ્ધ સાધનતા છે. અર્થાત્ એ વાત અમે પણ માનીએ છીયે કે, આ પંચમકાળની અંદર ભરતક્ષેત્રમાં ઋદ્ધિઓના અનુપલંભ છે. બીજા પક્ષમાં હેતુ અનેકાન્તિક છે. દેશવિપ્રકૃષ્ટ મેર્વાદિ કોનું કાલવિપ્રકૃષ્ટ પિતામહ આદિકોનું અનુપલંભ હોવા છતાં પણ તેનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ સ્થળે કદી કદી લબ્ધિના પ્રભાવથી ચરણરજનો સ્પર્શ આદિ કરવા માત્રથી વ્યાધિની શાંતિ થતી જોવામાં આવે છે. એજ રીતે અહિં ભરત આદિ ક્ષેત્રોમાં પણ પહેલા સમયમાં લબ્ધિ-

कालान्तरेऽतीते काले, महाविदेहेषु च सर्वकालमृद्धीनामपि सद्भावात्। सर्वसम्बन्धी अनुपलम्भस्तु असिद्ध एव।

यदपि "कामसुखाद् वञ्चितोऽस्मी"-त्युक्तं तदप्यसमीक्षितम्, विषयसुखं हि रागद्वेषमोहजननद्वारेण अतृप्तिकाङ्क्षाशोकविषादादिभिर्विविधकर्मबन्धहेतुत्वेन च चतुर्गतिभ्रमणकारकत्वेन बहुलदुःखजनकत्वात् प्रेक्षावतां तत्त्ववेदिनामनुपादेयम्। विषसंपृक्ताऽन्नसदृशं कामसुखं कस्य विवेकिनो मनो रमयेत्, न कस्यापि।

यदपि-तपसो यातनात्मकत्वमुक्तं, तदप्यसत्-सकलदुःखमूलकर्मक्षयहेतुत्वात्, मनइन्द्रिययोगानामहानिकारकत्वेन तपसो यथाशक्ति विधानात्। उक्तं हि-

था तथा विदेहक्षेत्र में सर्वदा लब्धियों का सद्भाव रहता है। सर्वसंबंधी अनुपलम्भ तो असिद्ध ही है, अर्थात् सर्वसम्बन्धी अनुपलंभ लब्धियों की अभावात्मकता प्रकट करने में असमर्थ है।

"मैं कामसुख से वंचित हो गया हूं" जो यह बात कही है वह भी ठीक नहीं है क्यों कि विषयसुख रागद्वेष मोह की उत्पत्ति का कारण होने से, अतृप्ति, कांक्षा, शोक एवं विषाद आदि को उत्पन्न करते रहते हैं, इनसे विविध कर्मों का बंध होता रहता है, उस के उदय से जीव चारों गतियों में भ्रमण करता २ अनेक दुःखपरम्परा को वहां भोगता रहता है, अतः काम को सुख मानना यह भ्रम है। इसी लिये तत्त्वज्ञानियों के लिये ये उपादेय नहीं हैं। विचार किया जाय तो विषमिश्रित अन्नकी तरह ये कामसुख किस विवेकी के मन को आनंद पहुँचा सकते हैं, अर्थात् किसी को भी नहीं। तप को यातनात्मक कहना इसलिये अनु-

ઓનો સદ્ભાવ રહે છે. સર્વસંબંધિ અનુપલંભ તો અસિદ્ધ જ છે. અર્થાત સર્વસંબંધિ અનુપલંભ ઋદ્ધિઓની અભાવાત્મકતા પ્રગટ કરવામાં અસમર્થ છે.

"હું કામસુખથી વંચિત બની ગયો છું" આ વાત કહી છે તે પણ ઠીક નથી. કેમકે, વિષયસુખ રાગદ્વેશ મોહની ઉત્પત્તિનું દ્વાર હોવાથી અતૃપ્તિકાંક્ષા સુખ શોક અને વિષાદ આદિને ઉત્પન્ન કરતાં રહે છે, તેનાથી વિવિધ કર્મોનો બંધ થતો રહે છે. તેના ઉદયથી જીવ ચારે ગતીઓમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં અનેક દુઃખ પરંપરાને ત્યાં ભોગવતો રહે છે. માટે કામને સુખ માનવું એ ભ્રમ છે. આથી તત્વજ્ઞાનીઓ માટે એ ઉપાદેય નથી. વિચારવામાં આવે તો વિષમિશ્રીત અન્નની માફક એ કામ સુખ કયા વિવેકીના મનને આનંદ પહોંચાડી શકે છે? અર્થાત્ કોઈને પણ નહીં. તપને યાતનાત્મક કહેવું એ માટે અનુચિત છે કે, એનાથી કોઈને પણ કષ્ટ પહોંચતું નથી. કારણ તે

मनइन्द्रिययोगाना,-महानिः कथिता जिनैः ।
यतोऽत्र तत्कथं तस्य, युक्ता स्याद् दुःखरूपता ? ॥ १ ॥

केशलुञ्चनादीनामपि किंचित् पीडाजनकत्वेऽपि समीहितार्थमापकत्वेन दुःखदायकत्वं नास्ति । तदुक्तम्—

"दृष्टा चेष्टाऽर्थसंसिद्धौ, कायपीडाऽप्यदुःखदा ।
रत्नादिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि भाव्यताम्" ॥ १ ॥

चित है कि उस से किसी को भी कष्ट नहीं पहुंचता है प्रत्युत यह सकल दुःखों के मूल कारण कर्मों का क्षय करनेवाला है। मन, इन्द्रिय तथा, योग इन को हानि न पहुंचने पावे इस रूप से यथाशक्ति तपस्या करने का विधान है। कहा भी है—

मनइन्द्रिययोगाना,-महानिः कथिता जिनैः ।
यतोऽत्र तत्कथं तस्य, युक्ता स्यात् दुःखरूपता ॥ १ ॥

तपमें मन और इन्द्रियों के योगों की हानि नहीं होती है, ऐसा भगवानने फरमाया है तो फिर तपमें दुःखरूपता कैसे मानी जाय, अर्थात् तप दुःखरूप नहीं है किन्तु सुखरूप है ॥ १ ॥

यद्यपि केशलुंचन आदि क्रियाएँ किंचित् पीडाजनक हैं तो भी समीहित अर्थ की सिद्धिके कारण होने से उनमें सर्वथा दुःखदायकता नहीं है। कहा भी है—

दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ, कायपीडाप्यदुःखदा ।
रत्नादिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥ १ ॥

સકળ દુઃખોનું મૂળ કારણ અને કર્મોનો ક્ષય કરનાર છે. મન ઇન્દ્રિય તથા યોગ એને હાની ન પહોંચે તેવા રૂપથી યથાશક્તિ તપસ્યા કરવાનું વિધાન છે. કહ્યું પણ છે—

मनइन्द्रिययोगाना,-महानिः, कथिता जीनैः ।
यऽतोत्र तत्कथं तस्य, युक्ता स्यात् दुःखरूपता ॥ १ ॥

તપમાં મન અને ઇન્દ્રિયોના યોગોની હાની થતી નથી એવું ભગવાને ફરમાવ્યું છે. તો પછી તપમાં દુઃખરૂપતા કેમ માનવામાં આવે ? અર્થાત્ તપ દુઃખ રૂપ નથી પરંતુ સુખરૂપ છે.

કેશ લોચન આદિ ક્રિયાઓ જો કે પિડાજનક કહેવાય છે તો પણ સમીહિત સિદ્ધિનું કારણ હોવાથી તેનામાં સર્વથા દુઃખદાયકતા નથી. કહ્યું પણ છે—

दृष्टां चेष्टार्थं संसिद्धौ, कायपीडाप्यदुःखदा ।
रत्नादिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥ १ ॥

इत्थमत्रानुमानप्रयोगः—यत् इष्टार्थप्रसाधकं, न तत् कायपीडाकरत्वेऽपि दुःखदायकं, यथा रत्नवणिजामध्वश्रमादि । इष्टार्थप्रसाधकं च तपः। न चाऽस्याप्यसिद्धता, प्रशमहेतुत्वेन तपसस्तत्परिपक्तितारतम्यात् परमानन्दतारतम्यस्यानुभूयमानत्वेन तत्प्रकर्षे तस्यापि प्रकर्षाऽनुमानात् । प्रयोगश्च—यत्तारतम्येन यस्य तारतम्यं तस्य प्रकर्षे तत्प्रकर्षः, यथाऽग्नितापप्रकर्षे काञ्चनविशुद्धिप्रकर्षः, अनुभूयते च प्रशमतारतम्येन परमानन्दतारतम्यम् , लोकप्रतीतत्वाच ॥ ४४ ॥

इसलिये ऐसा अनुमान बनाना चाहिये कि जो इष्ट अर्थ का प्रसाधक होता है वह काय का पीड़ा कारक होने पर भी दुःखदायक नहीं होता है, जैसे रत्नव्यापारियों का मार्गश्रम देशाटन का परिश्रम, इसलिये तप भी इष्ट अर्थ का प्रसाधक हैं अतः यह भी दुःखदायक नहीं है। तप में इष्टार्थप्रसाधकता असिद्धि नहीं है, क्यों कि तप प्रशम का हेतु है। तप द्वारा प्रशमभाव की जैसी २ तरतमता आत्मा में होगी वैसी२ परमानंद की तरतमता भी आत्मा में अनुभवित होगी इसलिये प्रशम के प्रकर्ष में परमानंद का भी प्रकर्ष अनुमित होता है। जैसे अग्नि के ताप के प्रकर्ष में काञ्चन की विशुद्धि का प्रकर्ष, प्रयोग से देखा जाता है। अतः परम्परा रूप से तप इष्ट अर्थ का प्रसाधक सिद्ध होता है, क्यों कि तप प्रशम का कारण, प्रशम परमानंद का कारण इस प्रकार बनता है ॥ ४४ ॥

આ માટે એવું અનુમાન બનાવવું જોઈએ કે, જે ઇષ્ટ, અર્થના પ્રસાદક હોય છે–તે કાયાને પીડા કારક હોવા છતાં પણ દુઃખ દાયક થતા નથી. જેમકે રત્નવ્યાપારીઓનો માર્ગશ્રમ દેશાટનનો પરિશ્રમ–આ માટે તપ પણ ઇષ્ટ અર્થનો પ્રસાધક છે. માટે એ પણ દુઃખદાયક નથી. તપમાં ઇષ્ટાર્થ પ્રસાધકતા અસિદ્ધ નથી, કેમકે, તપ પ્રશમનો હેતુ છે. તપ દ્વારા પ્રશમભાવની જેવી જેવી તારતમ્યતા આત્મામાં હશે તેવી તેવી પરમાનંદની તરતમતા પણ આત્મામાં અનુભવિત થશે. આ માટે પ્રશમના પ્રકર્ષમાં પરમાનંદનો પણ પ્રકર્ષ અનુમિત થાય છે. જેમ અગ્નિના તાપના પ્રકર્ષમાં કાંચનની શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ પ્રયોગથી દેખાય છે. આથી પરંપરા રૂપથી તપ પ્રશમનું કારણ, પ્રશમ પરમાનંદનું કારણ આ પ્રકારથી બને છે ॥ ૪૪ ॥

तथा—

मूलम्—अभू जिणा अत्थि जिणा, अदुवा वि भविस्सइ ।
मुसं ते एवं माहंसु, इइ भिक्खू न चिंतए ॥ ४५ ॥

छाया—अभूवन् जिनाः सन्ति जिनाः, अथवाऽपि भविष्यन्ति ।
मृषा ते एवमाहुः, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥ ४५ ॥

टीका—'अभू जिणा' इत्यादि ।

जिनाः-रागादिजयिनः-केवलिनः, अभूवन् अतीतकाले, 'जिनाः सन्ति'=वर्तमानकाले जिना विद्यन्ते विदेहेषु इत्यर्थः । अथवा-जिना भविष्यन्ति, भरतादिषु इत्यपि। अपि शब्दो भिन्नक्रमः, ते=जिनास्तित्ववादिनः, एवम्=उक्तरीत्या मृषा=मिथ्या-अलीकम्, असत्यमर्थम्, आहुः=वदन्ति, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्, अनुमानादि प्रमाणैर्जिनानां कालत्रयवर्तित्वसिद्धेः ।

अयं भावः-मिथ्यात्वमोहनीयोदयप्रभावात् कथंचिदसम्यक्त्वे समुत्पन्ने प्रत्यक्षा-

---

तथा-'अभू जिणा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जिणा-जिनाः) रागादिक के जीतने वाले केवली भगवान् (अभू-अभूवन्) अतीतकाल में हुवे हैं (जिणा अत्थि-जिनाः सन्ति) वर्तमानकाल में जिन हैं (अदुवा वि भविस्सइ-अथवाऽपि भविष्यति) अथवा भविष्यत्काल में होंगे। (एवं-एवम्) इस प्रकार जो कहते हैं (ते मुसं आहंसु-ते मृषा आहुः) वे मिथ्या कहते हैं, (इइ भिक्खू न चिंतए-इति भिक्षुः न चिन्तयेत्) इस प्रकार भिक्षु विचार नहीं करे, कारण कि अनुमानादिक प्रमाणों से जिनका त्रिकाल में अस्तित्व सिद्ध होता है ।

भावार्थ-आत्मामें जब मिथ्यात्वमोहनीयका उदय रहता है तब उसके

તથા-'अभू जिणा' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जिणा-जिनाः રાગાદિનને જીતનાર કેવલી ભગવાન अभू-अभूवन् અતીતકાળમાં થયા છે जिणा अत्थि-जिनाः सन्ति વર્તમાનકાળમાં જીન છે अदुवा वि भविस्सई-अथवाऽपि भविष्यति અથવા ભવિષ્યત્ કાળમાં થશે एवं-एवम् આ પ્રકારનું જે કહેવામાં આવે છે તે मुसं आहंसु-ते मृषा आहुः તે મિથ્યા કરે છે. इइ भिक्खु न चिंतए-इति भिक्षुः न चिंतयेत् આ પ્રકારનો વિચાર ભિક્ષુ ન કરે. કારણ કે, અનુમાનાદિક પ્રમાણોથી જેનું ત્રિકાળમાં અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું છે.

ભાવાર્થ—આત્મામાં જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહનિયનો ઉદય હોય છે ત્યારે તેના

दिप्रमाणैः सद्भावनया तन्निराकृत्य सम्यक्त्वरक्षणेनैव दर्शनपरीषहः सोढव्य इति।
अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

अवन्तीनगर्यां वैश्रवणाचार्यः शिष्यपरिवारेण सह समवसृतः। तस्य दृढमति नामकः शिष्य आसीत्, स उग्रतपस्वी उग्रविहारी उत्कृष्टक्रियापालकश्चासीत्, अन्तप्रान्ताहारेणावमोदरिकादि तपः करोति, वीरासनादिकं करोति, ग्रीष्मकाले प्रचण्डसूर्यातापनां सेवते। शीतकाले शीतस्पर्शं सहते स्म, केवलं चोलपट्टकं, मुखो-

---

प्रभाव से सम्यक्त्व की प्राप्ति का अभाव होने पर जीव ऐसा मानता है कि जिन आदि परोक्षपदार्थ नहीं हैं। अतः उनका प्रत्यक्ष न होने पर भी अन्य अनुमानादिक प्रमाणों द्वारा उनकी सत्ता सिद्ध होती है, इसलिये उनकी सद्भावना से उनकी असंभावतारूप मिथ्यात्वपरिणति का परिहार करते हुए साधु को अपने सम्यक्त्व का रक्षण करते रहना चाहिये। इसी का नाम दर्शनपरीषह जय है।

दृष्टान्त—वैश्रवणाचार्य अपने शिष्य परिवार के साथ विहार करते हुए किसी समय अवन्ती नगरी में पधारे। उन शिष्यों में दृढमति नाम का एक शिष्य था जो उग्रतपस्वी, उग्रविहारी एवं उत्कृष्टरूप से प्रत्येक क्रिया का पालन करता था। अन्त प्रान्त आहार से यह अवमोदरिका आदि तपों को तपता था। वीरासन आदि आसनों को करता था। ग्रीष्मकाल में प्रचण्ड सूर्य की अतापना लेता था। शीतकाल में शीतस्पर्श को सहता था। केवल चोलपट्टक तथा मुख पर

પ્રભાવથી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિનો અભાવ હોવાના કારણે જીવ એવું માને છે કે, જીન આદિ પરોક્ષપદાર્થ નથી. આથી તે પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી અન્ય અનુમાનાદિક પ્રમાણો દ્વારા તેની સત્તા સિદ્ધ હોય છે. આ માટે તેની સદ્ભાવનાથી તેની અસંભવતારૂપ મિથ્યાત્વ પરિણતીનો પરિહાર કરીને સાધુએ પોતાના સમ્યક્ત્વનું રક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ તેનું નામ દર્શનપરીષહ જય છે.

દૃષ્ટાંત—વૈશ્રવણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે વિહાર કરતાં કરતાં એક સમય અવન્તી નગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યોમાં દૃઢમતિ નામે એક શિષ્ય હતો. જે ઉગ્રતપસ્વિ, ઉગ્રવિહારી અને ઉતકુષ્ટ રૂપથી પ્રત્યેક ક્રિયાઓનું પાલન કરતો હતો. અન્તપ્રાન્ત આહારથી તે અવમોદરિકા આદિ તપ તપતો હતો. વીરાસન આદિ આસનો કરતો હતો, ગ્રીષ્મકાળમાં પ્રચંડ સૂર્યની આતાપના લેતો હતો, શીતકાળમાં ઠંડીના સ્પર્શને સહન કરતો, ફકત ચોલપટ્ટો અને

परि सदोरकमुखवस्त्रिकां च बिभ्रत्, संपूर्णशरीरमनावृतं कृत्वा हेमन्ते रात्रौ उत्थितो एव तिष्ठति, जिनवचने सम्यक् श्रद्धाऽऽसीत्।

एकदा कश्चिन्मिथ्यात्वी देवस्तत्रागत्य वैक्रयिकं नन्दनवनमिवोद्यानं प्रदर्श्य, दृढमतिमुनिमब्रवीत्- हे मुने! अस्यामातापनायां को लाभः, किं निरर्थकमेतत् कष्टं वहसि, नास्ति परलोकः, आगम्यताम्, मया सहाऽस्य नन्दनवनसमानोद्यानस्य सुखमनुभूयताम्। यदाऽसौ दृढमतिमुनिर्वीरासनमध्यास्ते, तदा वैक्रियपुष्पशय्य-प्रदर्श्य स देवो वदति-अत्रास्यताम्, किमर्थं कष्टमावहसि, नास्ति परलोकः। यदा-ऽसौ तपस्यति, तदा स देवः स्ववैक्रियशक्त्या विविधं मिष्टान्नं निर्माय तस्य बुभुक्षामु-

सदोरकमुखवस्त्रिका को धारण कर एवं समस्त शरीर को अनावृत रख-कर हेमन्त ऋतु में रात्रि के समय को खडे २ व्यतीत करता था। जिनवचन में इसे अप्रतिम श्रद्धा थी।

एक समय की बात है कि कोई मिथ्यात्वी देव वहां आया और उसने अपनी वैक्रियशक्ति से नंदनवनके समान एक उद्यान की रचना कर दृढमति मुनि से कहा हे मुने! इस आतापना से क्या लाभ है। निरर्थक आप इस कष्ट को सहन करते हो। परलोक आदि कुछ भी नहीं है, अतः आओ और मेरे साथ इस नंदनवन के समान उद्यान के सुख का यथेच्छ अनुभव करो। जिस समय दृढमति मुनि वीरासन से विराजते तो वह देव वैक्रियपुष्पशय्या की रचना कर उनसे कहता कि इस आसन में बैठने में क्या लाभ है इस पुष्प की शय्या पर आप विराजो। जिस को लक्षित कर यह आप कर रहे हो, हे मुनि वह कुछ भी नहीं है। इसी तरह जब यह तप तपते तो वह अपनी

સદોરકમુખવસ્ત્રિકાને ધારણ કરી સારાએ શરીરને ખુલ્લું રાખી હેમન્ત ઋતુમાં રાત ભર ઉભે પગે રહેતો હતો, જીન વચનમાં એને અપ્રતિમ શ્રદ્ધા હતી.

એક સમયની વાત છે કે, કોઈ મિથ્યાત્વી દેવ ત્યાં આવ્યો અને તેણે પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી નંદનવન જેવું સુંદર ઉદ્યાન બનાવી દીધું. અને દૃઢમતિ મુનિને કહ્યું કે, હે મુનિ! આ આતાપનાથી શું લાભ છે? નિરર્થક આપ આ કષ્ટને સહન કરો છો! પરલોક વગેરે કાંઈ પણ નથી. આથી મારી સાથે આવો અને આ નંદનવન સમાન ઉદ્યાનના સુખનો યથેચ્છ અનુભવ કરો. જે સમયે દૃઢમતિ મુનિ વીરાસનમાં વિરાજીત થતા ત્યારે તે દેવ વૈક્રિય પુષ્પશય્યાની રચના કરી એનાથી કહેતો કે, આ આસનથી બેસવામાં કયો લાભ? આ પુષ્પની શૈયા ઉપર આપ બીરાજો. જેનું લક્ષ કરીને આપ આ બધું કરી રહ્યા છો તેવું હે મુનિ કાંઈ છે જ નહીં. આ રીતે તપ તપતા ત્યારે પણ તે દેવ પોતાની

दिममाणैः सद्भावनया तन्निराकृत्य सम्यक्त्वरक्षणे नैव दर्शनपरीषहः सोढव्य इति।
अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

अवन्तीनगर्यां वैश्रवणाचार्यः शिष्यपरिवारेण सह समवसृतः। तस्य दृढमति नामकः शिष्य आसीत्, स उग्रतपस्वी उग्रविहारी उत्कृष्टक्रियापालकश्चासीत्, अन्तप्रान्ताहारेणावमोदरिकादि तपः करोति, वीरासनादिकं करोति, ग्रीष्मकाले प्रचण्डसूर्यातापनां सेवते। शीतकाले शीतस्पर्शं सहते स्म, केवलं चोलपट्टकं, मुखो-

---

प्रभाव से सम्यक्त्व की प्राप्ति का अभाव होने पर जीव ऐसा मानता है कि जिन आदि परोक्षपदार्थ नहीं हैं। अतः उनका प्रत्यक्ष न होने पर भी अन्य अनुमानादिक प्रमाणों द्वारा उनकी सत्ता सिद्ध होती है, इसलिये उनकी सद्भावना से उनकी असंभावतारूप मिथ्यात्व-परिणति का परिहार करते हुए साधु को अपने सम्यक्त्व का रक्षण करते रहना चाहिये। इसी का नाम दर्शनपरीषह जय है।

दृष्टान्त—वैश्रवणाचार्य अपने शिष्य परिवार के साथ विहार करते हुए किसी समय अवन्ती नगरी में पधारे। उन शिष्यों में दृढमति नाम का एक शिष्य था जो उग्रतपस्वी, उग्रविहारी एवं उत्कृष्ट-रूप से प्रत्येक क्रिया का पालन करता था। अन्त प्रान्त आहार से यह अवमोदरिका आदि तपों को तपता था। वीरासन आदि आसनों को करता था। ग्रीष्मकाल में प्रचण्ड सूर्य की अतापना लेता था। शीत-काल में शीतस्पर्श को सहता था। केवल चोलपट्टक तथा मुख पर

પ્રભાવથી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિનો અભાવ હોવાના કારણે જીવ એવું માને છે કે, જીન આદિ પરોક્ષપદાર્થ નથી. આથી તે પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી અન્ય અનુમાનાદિક પ્રમાણો દ્વારા તેની સત્તા સિદ્ધ હોય છે. આ માટે તેની સદ્ભાવનાથી તેની અસંભવતારૂપ મિથ્યાત્વ પરિણતીનો પરિહાર કરીને સાધુએ પોતાના સમ્ય-ક્ત્વનું રક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ તેનું નામ દર્શનપરીષહ જય છે.

દૃષ્ટાંત—વૈશ્રવણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે વિહાર કરતાં કરતાં એક સમય અવન્તી નગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યોમાં દૃઢમતિ નામે એક શિષ્ય હતો. જે ઉગ્રતપસ્વિ, ઉગ્રવિહારી અને ઉતકૃષ્ટ રૂપથી પ્રત્યેક ક્રિયાઓનું પાલન કરતો હતો. અન્તપ્રાન્ત આહારથી તે અવમોદરિકા આદિ તપ તપતો હતો. વીરાસન આદિ આસનો કરતો હતો, ગ્રીષ્મકાળમાં પ્રચંડ સૂર્યની આતાપના લેતો હતો, શીતકાળમાં ઠંડીના સ્પર્શને સહન કરતો, ફકત ચોલપટ્ટો અને

मधुरं वारि, किमात्मनः पिपासाऽऽकुलीकरणेन, नास्ति परलोकः। इत्येवं विविध-परीषहानुत्पाद्य स देवस्तस्य मुनेः सम्यक्त्वमपनेतुं प्रवृत्तः, तथापि स दृढमति-मुनिस्तपःसंयमाराधनाद् लेशतोऽपि विचलितो नाभूत्। तदाऽसौ मेरुरिवाप्रकम्पः सागर इव गम्भीरः सन् विचारयति-भगवतः सर्वज्ञतया तद्वचनं सत्यं संदेहरहितं ध्रुवं नित्यं परमकल्याणसाधकं श्रद्धेयमेवास्ति। एभ्यः पौद्गलिकसुखेभ्यः किमपि

कि हे मुनि! देखो यह कितना सुन्दर तालाब भरा हुआ है। आपको इस समय घोर पिपासा की वेदना हो रही है अतः आप शीतल मधुर जल का पान कर पिपासा को शान्त करो। व्यर्थ में पिपासा से आत्मा को आकुलित करने से क्या लाभ है? परलोक नहीं है। इस प्रकार इस देव ने मुनिराज के लिये अनेक परीषहों को उत्पन्न कर उनको सम्यक्त्व से पतित करने के निमित्त अनेक प्रयत्न किये तो भी वे मुनिराज सम्यक्त्व से रंचमात्र भी चलायमान नहीं हुए। प्रत्युत संयम एवं तप की आराधना करने में मेरु के समान अप्रकंप होकर एवं सागर के समान गंभीर बनकर अधिक से अधिक दृढ बनते रहे। साथ में यह भी इन्हों ने विचार करने में कसर नहीं रखी कि भगवान् वीतराग होने से, तथा सर्वज्ञ होने से कभी भी असत्य वचन वाले नहीं हो सकते हैं, इनका प्रत्येक वचन संदेहरहित ध्रुव सत्य है। जिन वचनों की आराधना से ही जीवों को निःश्रेयस मार्ग की प्राप्ति होती है, अतः यही एकान्ततः परमकल्याणसाधक है, और इसी

આ સમય ખૂબ જ તરસ લાગી રહી છે, આથી આ શિતળ મધુર જળનું પાન કરીને તમારી તરસને છીપાવો. તરસથી આત્માને નકામો પીડીત કરવાથી શું લાભ? પરલોક છે જ નહીં. આ પ્રકારે તે દેવે મુનિરાજ માટે અનેક પરીષહો ઉત્પન્ન કર્યા અને તેમને સમ્યકત્વથી પતિત બનાવવા ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા તો પણ એ મુનિરાજ લેશ માત્ર પણ ચલાયમાન થયા નહીં. અને પોતાના સંયમ અને તપની આરાધનામાં મેરૂની માફક અડગ રીતે ઉભા રહ્યા અને સાગરની માફક ધીર ગંભિર બની અધિક દૃઢ બનતા ગયા. સાથે સાથે તેમણે એ પણ વિચાર કરવામાં કસર ન રાખી કે ભગવાન વીતરાગી સર્વજ્ઞ હોવાને કારણે કદી પણ અસત્ય વચનવાળા હોઈ શકતા નથી. એમનું પ્રત્યેક વચન સંદેહ રહીત ધ્રુવ-સત્ય છે. જીનવચનોની આરાધનાથી જ જીવોને નિશ્રેયસ (મોક્ષ) માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી તેનો વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય છે. આથી આજ એક માત્ર પરમ કલ્યાણનું સાધન છે. આ પોદ્‌ગલિક સુખોથી જીવોનું

त्पाद्य वदति-मुने! किं बुभुक्षया प्राणान् गमयसि! भुङ्क्ष्व विविधानि मिष्टान्नानि, यदर्थमेतत् कष्टमङ्गीकरोपि स नास्ति परलोकः। यदाऽसौ मुनिरुग्रविहारं करोति, तेन च श्रान्तो भवति, तदा स देवः स्ववैक्रियशक्त्या शिबिकां वाहकैर्नीयमानां प्रदर्श्य वदति-मुने! यानमारुह्यताम्, अलमनेन कष्टकरेण पादचारेण, नास्ति परलोकः। उष्णकाले स्वशक्त्या घोरपिपासामुत्पाद्य शीतलसुगन्धिनिर्मलजलपूर्ण-जलाशयं तदीयदृष्टिगोचरीकुर्वन् स देवस्तं मुनीमब्रवीत्-मुने! पिब शीतलमिदं

वैक्रियशक्ति के प्रभाव से विविध मिष्टान्नों को तयार कर और उन्हें बुभुक्षित बनाकर कहने लगता हे मुने! क्यों भूख से व्यर्थ में इन प्यारे प्राणों को नष्ट करना चाहते हो। जिसके निमित्त तुम यह कष्ट-परंपरा सह रहे हो वह तो कुछ है ही नहीं, अतः विविध इन मिष्टान्नों को भोगो। जब मुनिराज उग्रविहारी होते और श्रान्त हो जाते तो यह देव उस समय शिबिका की रचना कर उन्हें इस प्रकार दिखाता कि यह शिबिका अनेक पुरुषों द्वारा अपने कंधो पर उठाई जा रही है, और फिर कहने लगता कि महाराज आप थक चुके हैं अतः इस शिबिका पर चढ़कर विहार करिये। कष्टप्रद इस पैदल चलने से क्या लाभ? इसे छोड़िये। उष्णकाल में अपनी शक्ति के प्रभाव से मुनि को घोर पिपासा उत्पन्न कर और शीतल सुरभि निर्मल जल से परिपूर्ण जलाशय की रचना करके मुनि को दिखाता हुआ कहने लगता

વૈક્રિયશક્તિના પ્રભાવથી વિવિધ મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી તેને વિભૂષિત બનાવી કહેવા લાગતો હે મુનિ! શા માટે વ્યર્થમાં ભૂખ અને તરસથી આ પ્યારા પ્રાણોને નષ્ટ કરી રહ્યા છો? જે નિમિત્તથી તમે આ બધાં કષ્ટો સહન કરો છો એવું કાંઈ પણ નથી. આથી આ વિવિધ મીષ્ટાન્નોને આરોગો. જ્યારે મુનિ-રાજ ઉગ્ર વિહારી બનતા અને શ્રાન્ત બની જતા તો તે દેવ એ સમયે શિબિકા (પાલખી)ની રચના કરી એને બતાવતો અને કહેતો આ શિબિકા અનેક પુરૂષોદ્વારા પોતાના ખભે ઉઠાવવામાં આવી રહી છે. મહારાજ આપ થાકી ગયા છો જેથી આ શિબિકામાં બેસી જાઓ. અને વિહાર કરો. કષ્ટપ્રદ એવા પગપાળા ચાલવાથી શું લાભ મળવાનો છે? એને છોડી દો. ઉષ્ણકાળમાં પોતાની શક્તિના પ્રભાવથી મુનિરાજ ને પાણીની ખૂબ તરસ ઉત્પન્ન કરાવી, શિતળ સુરભી નિર્મળ જળથી પરિપૂર્ણ જળાશયની રચના કરી મુનિને દેખા-ડીને કહેતો કે, હે મુનિ! જુઓ આ કેવું સુંદર તળાવ ભર્યું છે. આપને

अथ परीषहावतरणमाह—

एते धर्मस्यान्तरायकारणभूताः द्वाविंशतिपरीषहाः सोढव्या इत्युक्तम्। तत्र–ज्ञानावरणीय–वेदनीय-दर्शनमोहनीय-चारित्रमोहनीया-ऽन्तरायाणां कर्मणामुदयादेते सर्वे परीषहाः प्रादुर्भवन्ति। चतसृषु कर्मप्रकृतिषु=ज्ञानावरणीय–वेदनीय–मोहनीया–न्तरायेषु द्वाविंशतिः परीषहाः समवतरन्ति, इतरासु चतसृषु–दर्शनावरणीयाऽऽयुष्क–नाम–गोत्रेषु परीषहा नोत्पद्यन्ते। (भग०८।८)

यः सूक्ष्म संपरायः सूक्ष्मलोभपरमाणुसद्भावात् न वीतरागत्वं प्राप्तः स दशमगुणस्थानवर्ती उपशमश्रेणिसंपन्नो वा क्षपकश्रेणिसंपन्नो वा तस्य संयतस्य, तथा छद्मस्थवीतरागयोर्गुणस्थानभेदेन द्विविधयोरेकादशद्वादशगुणस्थानवर्तिनोश्च संयतयोश्चतुर्दश-

---

अब परीषहों का अवतरण कहते हैं—

यद्यपि धर्मके सेवन करने में ये बाईस परीषह अन्तरायरूप हैं साधु को इन को सहन करते रहना चाहिये, यह बात बतलाई जा चुकी है। अब कौन २ से परीषह किस २ कर्म के उदय से होते हैं यह बतलाया जाता है–ज्ञानावरणीय, वेदनीय, मोहनीय (दर्शनमोहनीय चारित्रमोहनीय) एवं अन्तराय, इन चार कर्मों के उदय से ये २२ बाईस परीषह उत्पन्न होते हैं। दर्शनावरणीय आयु नाम एवं गोत्र, इन चार कर्मों के उदय में परीषह उत्पन्न नहीं होते हैं। (भग० श ८ उ० ८)

सूक्ष्मलोभ परमाणु के सद्भाव से जो वीतरागता को प्राप्त नहीं हुआ है ऐसा दशमगुणस्थानवर्ती जीव चाहे वह उपशमश्रेणी में स्थित हो चाहे क्षपकश्रेणी में उसके तथा छद्मस्थ वीतराग के ११ ग्यारहवें एवं

હવે પરીષહોનું અવતરણ કહેવામાં આવે છે—

ધર્મનું સેવન કરવામાં કદાચ આ બાવીસ પરીષહ અંતરાયરૂપ થાય છતાં સાધુએ એને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. આ વાત સમજાવવામાં આવી. હવે કયા કયા પરીષહ કયા કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે એ બતાવવામાં આવે છે–જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, (દર્શન મોહનીય ચારિત્ર મોહનીય) અને અંતરાય આ ચાર કર્મોના ઉદયથી આ બાવીસ પરીષહ ઉત્પન્ન થાય છે. દર્શનાવરણીય, આયુ, નામ, અને ગોત્ર આ ચાર કર્મોના ઉદયથી પરીષહ ઉત્પન્ન થતા નથી. ભગ. શ. ૮, ઉ. ૮

સૂક્ષ્મલોભ પરમાણુના સદ્ભાવથી જે વીતરાગતાને પ્રાપ્ત નથી થયા એવા દશગુણ સ્થાનવર્તી જીવ ચાહે તે ઉપશમ શ્રેણીમાં સ્થિત હોય, ચાહે ક્ષપક શ્રેણીમાં તથા છદ્મસ્થ વીતરાગના અગીયાર અને બારમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને

कल्याणं नास्ति । मयाऽनादिभवसमागतं मिथ्यात्वमपनीय सम्यक्त्वं लब्धम् । तदेव पुनः पुनरात्मनि दृढीकृत्य ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मरजः समुत्सारणेन केवलित्वप्राप्तिपूर्वकं मोक्षपदं मम लब्धव्यमस्ति । अलमनेन तुच्छेन विषयसुखेन । इति विमृश्य तपःसंयमसमाराधनपूर्वकनिरतिचारसम्यक्त्वरक्षणेन दृढमति मुनिर्दर्शनपरीषहं परिषह्य, क्षपकश्रेणिमारुह्य, केवलित्वं लब्ध्वा स्वात्मकल्याणं साधितवान् । एवमन्यैरपि मुनिभिर्दर्शनपरीषहः सोढव्यः ।

का विश्वास करना योग्य है । इन पौद्गलिक सुखों से जीवों का कुछ भी आत्महित नहीं हो सकता है । मैंने बड़ी कठिनता से अनादि भवों से संसक्त मिथ्यात्व का अपनयन कर सम्यक्त्व का लाभ किया है । इसलिये यह दुर्लभता से प्राप्त होने वाली वस्तु (सम्यक्त्व) का नाश न होने पावे, इस प्रकार सचेष्ट होकर मुझे वार २ इस को निज आत्मा में दृढ करते रहना चाहिये, और ज्ञानावरणीय आदि अष्ट प्रकार कर्मरजके निवारण से केवलित्वकी प्राप्तिपूर्वक मुक्ति पदका लाभ करना चाहिये इसी में मेरा कल्याण है । इन तुच्छ वैषयिक सुखों के सेवन से कौनसा निज का लाभ हो सकता है । इस प्रकार विचार कर तप एवं संयम की आराधना करते हुए दृढमति मुनिराज ने निरतिचार सम्यक्त्व की रक्षा से दर्शनपरीषह को सहन किया और क्षपकश्रेणी पर आरूढ हो कर केवलिपदका लाभ कर अपना आत्मकल्याण कर लिया । इसी प्रकार अन्य मुनिजनों को भी दर्शनपरिषहजयी बनना चाहिये ।

કાંઈ પણ આત્મહિત થઈ શકવાનું નથી. મેં ભારે કઠીનતાથી અનાદિ ભવોથી સંસક્ત મિથ્યાત્વનું અપનયન કરી સમ્યકત્વનો લાભ કર્યો છે. આ માટે આ દુર્લભતાથી પ્રાપ્ત થયેલ વસ્તુ સમ્યકત્વનો નાશ ન થાય એ રીતે સચેત બનીને મારે વારંવાર એને મારા પોતાના આત્મામાં દૃઢ કરતા રહેવું જોઈએ. અને જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારની કર્મરજના નિવારણથી કેવલિત્વની પ્રાપ્તિપૂર્વક મુક્તિ પદનો લાભ મેળવવો જોઈએ. આ કરવામાં જ મારૂં કલ્યાણ છે. તુચ્છ એવાં વૈષયિક સુખોના સેવનથી મને કયો લાભ થવાનો છે? આ પ્રકારનો દૃઢ વિચાર કરી તપ અને સંયમની આરાધના કરતાં દૃઢમતિ મુનિરાજે નિરતિચાર સમ્યકત્વની રક્ષાથી દર્શનપરીષહ સહન કરી ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ બની કેવલીપદનો લાભ કરી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિજનોએ પણ દર્શનપરીષહ જયી બનવું જોઈએ.

ननु आत्यन्तिकशीतस्पर्शे सति वह्निसान्निध्ये, तथा-शरीरस्यैकस्मिन् भागे छायाश्रितेऽपरस्मिन् भागे सूर्यकिरणप्रतप्ते सति एकस्य पुरुषस्य एकस्यां दिशि शीतम्, अन्यस्यां चोष्णमित्येवं द्वयोरपि शीतोष्णपरीपहयोर्युगपत् संभवोऽस्तीति चेत्, उच्यते-अत्र परीपहे कालकृतशीतोष्णयोर्ग्रहणम्, अतो नास्त्येतत्प्रश्नावकाश इति।

शंका—शीतस्पर्श और उष्णस्पर्श का जो आपने परस्पर विरोध बतलाया है वह जचता नहीं है, क्यों कि आत्यंतिक शीतस्पर्श होने पर भी अग्नि के समीप में, तथा शरीर का एक भाग छायाश्रित होने पर, दूसरा भाग सूर्य की किरणों से तप्त होने पर एक ही पुरुष को एक दिशा में शीत का, अन्य दिशा में उष्ण का अनुभव युगपत् होता है, इस प्रकार शीत और उष्णस्पर्श का एक ही पुरुष में देशादिक की अपेक्षा एक साथ सद्भाव पाये जानेसे इनमें आप विरोध कैसे कहते हैं।

उत्तर—इस प्रकार की आशंका यहां नहीं करना चाहिये। क्यों कि यहां जो शीत उष्ण परीषह का युगपत् विरोध बतलाया गया है वह काल की अपेक्षा से बतलाया गया है। शीतकाल में शीतपरीषह का उष्णकाल में उष्णपरीषह का सद्भाव रहता है। शीतकाल में उष्णकाल नहीं होता और उष्णकाल में शीतकाल नहीं होता, अतः इस अपेक्षा से यहां इस प्रश्न के होने का अवकाश ही नहीं है।

શંકા—શીતસ્પર્શ અને ઉષ્ણસ્પર્શનો જે આપે પરસ્પર વિરોધ બતાવેલો છે તે બરોબર નથી. કેમકે, અત્યંતિક ઠંડીનો સ્પર્શ હોવાથી પણ અગ્નિના સાંનિધ્યમાં તથા શરીરનો એક ભાગ છાયાશ્રિત હોવાથી, બીજો ભાગ સૂર્યનાં કિરણોથી તૃપ્ત હોવાથી, એકજ માણસને એક દિશામાં ઠંડીનો અને બીજી દિશામાં ઉષ્ણનો અનુભવ યુગપત્ થાય છે. આ રીતે ઠંડી અને ઉષ્ણસ્પર્શનો એક જ માણસમાં દેશાદિકની અપેક્ષા એક સાથ સદ્ભાવ દેખાતાં આમાં આપ વિરોધ કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—આ પ્રકારની આશંકા અહિં ન કરવી જોઈએ કેમકે, અહિં જે ઠંડી અને ઉષ્ણ પરીષહનો યુગપત્ વિરોધ બતાવવામાં આવેલ છે તે કાળની અપેક્ષાથી બતાવવામાં આવેલ છે. શીતકાળમાં ઠંડીનો પરીષહ અને ઉષ્ણકાળમાં ઉષ્ણપરીષહનો સદ્ભાવ રહે છે. શીતકાળમાં ઉષ્ણકાળ હોતો નથી અને ઉષ્ણકાળમાં શીતકાળ હોતો નથી. આથી આ અપેક્ષાએ અહિંયાં આ પ્રશ્ન થવાનો અવકાશ જ નથી.

अचेला-रति-स्त्री-निषद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्कारपरीषहाः भवन्ति। दर्शनमोहनीयोदये-एकः दर्शनपरीषहः-वेदनीयोदये-एकादश क्षु-त्पिपासा-शीतो-ष्ण दंशमशक-चर्या-शय्या-वध-रोग-तृणस्पर्श-मलाख्याः परीषहाः उत्पद्यन्ते। लाभान्तरायोदये-एकः अलाभपरीषहः। अष्टविधकर्मबन्धकस्य, तथाऽऽयुर्वर्जित-सप्तविधकर्मबन्धकस्य च संयतस्य द्वाविंशतिः परीषहाः संभवन्ति, तत्र स उत्कर्षतो युगपद् विंशतिपरीषहान् वेदयति। यत्र समये शीतपरीषहं वेदयति न तदोष्ण-परीषहम्, यदा चोष्णपरीषहं वेदयति, न तदा शीतपरीषहं, तयोः परस्परमत्य-न्तविरोधेन एकदा एकत्रासम्भवात्। तथा यस्मिन् समये चर्यापरीषहम् वेदयति, न तदा निषद्यापरीषहम्, यदा निषद्या परीषहं वेदयति न तदा चर्यापरीषहं, चर्यानिषद्यापरीषहयोरपि परस्परमत्यन्तविरोधेन एकदा एकत्रासंभवात्।

ये दो परीषह होते हैं। चारित्रमोहनीय के उदय में अचेल १; अरति २, स्त्री ३, निषद्या ४, आक्रोश ५, याचना ६, सत्कारपुरस्कार ७, ये ७ सात परीषह होते हैं। दर्शनमोहनीय के उदय में एक दर्शनपरीषह, वेदनीय के उदय में ११ ग्यारह परीषह-क्षुधा १, तृषा २, शीत ३, उष्ण ४, दंशमशक ५, चर्या ६, शय्या ७, वध ८, रोग ९, तृणस्पर्श १०, और मेल ११ होते हैं। लाभान्तराय के उदय में एक अलाभ परीषह उत्पन्न होता है। आठों प्रकार के कर्म का बन्धक तथा आयु सिवाय सात कर्मों का बन्धक जो संयत है उसके २२ बाईस परीषह होते हैं। एक काल में जीव अधिक से अधिक २० वीस परीषहों का वेदन कर सकता है, क्यों कि चर्या और निषद्या में से किसी एक का, शीत एवं उष्ण में से किसी एक एक का ही वेदन होगा, दोनों का युगपत् नहीं, कारण कि इनका परस्पर एक साथ रहने में विरोध है।

પરીષહ છે. ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયમાં અચેલ, ૧ અરતિ, ૨ સ્ત્રિ, ૩ નિષદ્યા,૪ આક્રોશ ૫ યાચના, ૬ સત્કારપુરસ્કાર, ૭ આ સાત પરીષહ હોય છે. દર્શનમોહનીયના ઉદયમાં એક દર્શનપરીષહ, વેદનીયના ઉદયમાં ૧૧ અગીયાર પરીષહ, ભૂખ, ૧ તરસ, ૨ ઠંડી, ૩ ઉષ્ણ, ૪ દંશમશક, ૫ ચર્યા, ૬ શૈયા, ૭ વધ, ૮ રોગ, ૯ તૃણસ્પર્શ ૧૦ અને મેલ ૧૧ હોય છે. લાભાંતરાયના ઉદયમાં એક અલાભ પરીષહ ઉત્પન્ન થાય છે. આઠ પ્રકારનાં કર્મના બંધક તથા આયુ શિવાય સાત કર્મોના બંધક જે સંયત છે તેને ૨૨ બાવીસ પરીષહ હોય છે. એક કાળમાં એક જીવ અધિકમાં અધિક ૨૦ વીસ પરીષહનું વેદન કરી શકે છે. કેમકે, ચર્યા અને નિષદ્યામાંથી કોઈ એકનું ઠંડી અને ઉષ્ણમાંથી કોઈ એકનું જ વેદન થતું હોય છે. બન્નેનું યુગપત્ નહીં. કારણ કે, તેનો પરસ્પર એક સાથે રહેવામાં વિરોધ છે.

वेदुच्यते — सूक्ष्मसंपरायस्य चारित्रमोहनीयं दर्शनमोहनीयं सत्तामात्रं वर्तते, न तु परीपहहेतुभूतः सूक्ष्मोऽपि मोहनीयोदयोऽस्तीति न मोहनीयजन्यपरीपहो भवति, ततश्च पड्विधबन्धकस्य मोहनीयोदयाभावेन सर्वत्रौत्सुक्यनिवृत्तिर्भवति, औत्सुक्यनिवृत्त्या च विहारपरिणामाभावः, तेन शय्यापरीपहवेदनसमये चर्याया अभावः। अत्र तु-मोहनीयोदयाद् बादररागवत्त्वेन औत्सुक्यं विहारपरिणामरूपं संभवति, तदा शय्यापरीपहवेदनसमये चर्यापरीपहं परिणामरूपेण वेदयति, अतो विंशतिपरीपहान् वेदयतीति कथनं सम्यगेव।

कि शय्या और निपद्या में से एक फिर घट जाने से वीस की जगह १९ उन्नीस परीपहों के वेदना का ही सद्भाव कहना चाहिये ?

उत्तर—सूक्ष्मसंपराय संयत के चारित्रमोहनीय एवं दर्शनमोहनीय केवल सत्तामात्र है, परीपह का हेतुभूत थोड़ा सा भी मोहनीय का उदय वहां नहीं है कि जिससे वहां मोहनीय के उदय से होने वाला परीपह हो सके, अतः छह कर्मों का बंधक जो संयत है उसके मोहनीय कर्म के उदय के अभाव से सर्वत्र औत्सुक्य की निवृत्ति हो जाती है। औत्सुक्य की निवृत्ति से विहार करने के परिणाम की भी निवृत्ति हो जाती है, इससे शय्यापरीपह के वेदन के समय में वहां चर्या का अभाव है परन्तु जो सप्तविध कर्म का अथवा अष्टविध कर्म का बंधक है उसके मोहनीय का उदय है इससे बादर रागवाला होने से उसके विहारपरिणामरूप औत्सुक्यभाव संभवित होता है। उस समय वह शय्यापरीपह के वेदन के समय में चर्यापरीपह को परिणाम-

---

કારણ કે શય્યા અને નિષદ્યામાંથી એક ઘટિ જવાથી વીસને બદલે ઓગણીસ પરીષહોના વેદનનો જ સદ્ભાવ કહેવો જોઈએ.

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ સાંપરાય સંયતના ચારિત્ર મોહનીય અને દર્શનમોહનીયની કેવળ સત્તા માત્ર છે. પરીષહના હેતુભૂત થોડો પણ મોહનીયનો ઉદય ત્યાં નથી કે જેનાથી ત્યાં મોહનીયના ઉદયથી આવનાર પરીષહ થઈ શકે. આથી છ કર્મોના બંધક જે સંયત છે તેના મોહનીય કર્મના ઉદયના અભાવથી સર્વત્ર ઔત્સુકયની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ઔત્સુકયની નિવૃત્તિથી વિહાર કરવાના પરિણામની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આથી શય્યાપરીષહનાં વેદનના સમયે ત્યાં ચર્યાનો અભાવ છે પરંતુ જે સાત પ્રકારના કર્મોનો અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધક છે તેને મોહનીયનો ઉદય છે. આ કારણે બાદર રાગ વાળા હોવાથી એના વિહાર પરિણામ રૂપ ઔત્સુક્યભાવ સંભવીત બને છે. એ સમયે તે શય્યાપરીષહના વેદન સમયમાં ચર્યાપરીષહને પરિણામરૂપથી વેદિત

ननु भगवता 'आयुर्मोहनीयवर्जितषड्विधकर्मबन्धकः सूक्ष्मसंपरायसंयत उत्कर्षतो युगपद् द्वादश परीषहान् वेदयति' इत्युक्तम्, तत्र यदा शय्यापरीषहं वेदयति, न तदा चर्यापरीषहम्, यदा चर्यापरीषहं वेदयति, न तदा शय्यापरीषहम्, इति कथितम्, कथं तर्हि–सप्तविधकर्मबन्धकोऽष्टविधकर्मबन्धकश्च संयतो युगपद् विंशतिपरीषहान् वेदयेत्। यतश्चर्यया सह शय्यानिषद्ययोर्विरोधेन चर्यासद्भावे शय्यानिषद्ययोरसंभवात्, एकोनविंशतेरेव परीषहाणां वेदनसंभव इति

शंका—भगवान् ने "आयु एवं मोहनीय वर्जित छह कर्मों का बंध करनेवाला सूक्ष्मसंपराय गुणस्थानवाला संयत उत्कर्ष की अपेक्षा युगपत् १२ बारह परीषहोंका वेदन करता है" ऐसा कहा है सो उसमें जिस समय वह शय्योपरीषहका वेदन करता है उस समय वह चर्यापरीषहका वेदन नहीं करता है, और जिस समय चर्यापरीषह का वेदन करता है उस समय शय्यापरीषह का वेदन नहीं करता सो इस प्रकार की विवक्षा से वहां चौदह परीषहों के सामान्य कथन में उत्कर्षक की अपेक्षा बारह परीषह का वेदन करना ठीक बैठ जाता है, परन्तु जो आयुवर्जित सात प्रकार के अथवा आठ प्रकार के कर्मों का बंधक संयत है उसके चर्या के साथ शय्या और निषद्या का विरोध होने से चर्या के सद्भाव में शय्या और निषद्या का संभव हो नहीं सकता है ऐसी परिस्थिति में इस संयत के जो उत्कर्षक की अपेक्षा २० बीस परीषहों का सद्भाव बतलाया है वह कैसे संगत हो सकता है, क्यों

શંકા—ભગવાને "આયુ અને મોહનીય વર્જીત છ કર્મોનો બંધ કરવાવાળા સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત ઉત્કર્ષની અપેક્ષા યુગપત્ બાર પરીષહનું વેદન કરે છે." એવું કહ્યું છે તો તેમાં જે સમય તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરે છે. તે સમય તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી. અને જે સમય ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે તે સમય શય્યાપરીષહનું વેદન નથી કરતા. આ પ્રકારની વિવિક્ષાથી ચૌદ પ્રકારના પરીષહોના સામાન્ય કથનમાં ઉત્કર્ષની અપેક્ષા બાર પરીષહનું વેદન કરવું બરોબર બંધ બેસતું છે. પરંતુ આયુવર્જીત જે સાત પ્રકારના અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધક સંયત છે–એની ચર્યા સાથે શય્યા અને નિષદ્યાનો વિરોધ હોવાથી ચર્યાના સદ્ભાવમાં શય્યા અને નિષદ્યાનો સંભવ થઈ શકતો નથી. એવી પારસ્થિતિમાં આ સંયત કે જે ઉત્કર્ષની અપેક્ષાએ વીસ પરીષહનો સદ્ભાવ બતાવેલ છે. તે કઈ રીતે સંગત થઈ શકે?

सम्यक्त्व-मोहनीयरूपस्य बृहति भागे उपशान्ते, शेषे चानुपशान्ते एव स्यात्। नपुंसकवेदं चासौ दर्शनत्रयस्य शेषांशेन सहोपशमयितुं प्रवर्तते, ततश्च नपुंसकवेदोपशमावसरे अनिवृत्तिबादरसंपरायस्य सतो दर्शनमोहनीयस्य प्रदेशत उदयोऽस्ति, न तु दर्शनमोहनीयस्य सत्तामात्रम्, ततस्तन्निमित्तको दर्शनपरीषहस्तस्यास्ति, ततश्चाष्टावपि परीषहान् वेदयति।

उत्तर—यह अनिवृत्तिबादरसंपराय वाला संयम दर्शनसप्तक के उपशम होने के ऊपर ही नपुंसकवेदादिक के उपशमकाल में होता है। इसके दर्शनमोहनीय का उदय प्रदेश की अपेक्षा से माना गया है। वह इस प्रकार - दर्शनसप्तक के अन्तर्गत जो मिथ्यात्व, मिश्र, सम्यक्त्वमोहनीय, ये तीन दर्शन हैं, इनका अधिक से अधिक जब उपशमन हो जाता है तथा कुछ भाग अनुपशान्त रहता है तब नपुंसकवेद को यह इसी अनुपशान्त दर्शनत्रय के भाग के साथ २ उपशांत करने के लिये प्रवृत्त होता है, इसलिये नपुंसकवेद के उपशमन के काल में इस अनिवृत्तिबादरसंपराय वाले संयत के दर्शनमोहनीय का प्रदेश की अपेक्षा से उदय माना गया है, अतः दर्शनमोहनीय का इसके केवल सत्तामात्र ही नहीं है, प्रदेशोदय भी है। इससे उसके दर्शनमोहनीय उदय जन्य परीषह है ऐसा मानना चाहिये इससे वहां वह आठ परीषहों का वेदन करता है।

ઉત્તર—આ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાળા સંયમદર્શનસપ્તકનો ઉપશમ થવાના ઉપર જ નપુંસકવેદાદિકના ઉપશમ કાળમાં થાય છે. એના દર્શનમોહનીયનો ઉદય પ્રદેશની અપેક્ષાથી માનવામાં આવેલ છે તે આ પ્રકારે—દર્શન સપ્તકના અંતર્ગત જે મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ દર્શનત્રય છે. એમનો અધિકથી અધિક ભાગ જ્યારે ઉપશાંત થઈ જાય છે તથા થોડા ભાગ અનુપશાંત રહે છે ત્યારે નપુંસકવેદને આ એજ અનુપશાન્ત દર્શનત્રયના ભાગની સાથો સાથ ઉપશાંત કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. આ માટે નપુંસકવેદના ઉપશમના કાળમાં આ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાળા સંયતના દર્શનમોહનીયના પ્રદેશની અપેક્ષાથી ઉદય માનવામાં આવેલ છે. આથી દર્શન મોહનીયને એમાં કેવળ સત્તા માત્ર નથી, પ્રદેશોદય પણ છે. આથી એના દર્શન મોહનીય ઉદયજન્ય દર્શનપરીષહ છે. એમ માનવું જોઈએ. આથી ત્યાં તે આઠ પરિષહોનું વેદન કરે છે.

ननु अनिवृत्तिबादरसंपरायस्य मोहनीयसंभवानामष्टानामपि परीषहाणां कथं संभवः ? यतो दर्शनसप्तकोपशमे बादरकषायस्य दर्शनमोहनायोदयाभावेन दर्शनपरीषहाभावात् सप्तानामेव संभवो नाष्टानाम् , अथ दर्शनमोहनीयोदयाभावेऽपि दर्शनमोहनीयसत्ताऽपेक्षया दर्शनपरीषहोऽपि स्यादित्युच्यते, तर्हि उपशमकत्वे सूक्ष्मसंपरायस्यापि मोहनीयसत्तासद्भावात् कथं तज्जनिताः सर्वेऽपि परीषहा न भवन्तीति न्यायस्य समानत्वात्? ।

अत्रोच्यते—दर्शनसप्तकोपशमस्योपर्येव नपुंसकवेदाद्युपशमकाले अनिवृत्तिबादरसंपरायो भवति, स च दर्शनसप्तकान्तर्गतस्य दर्शनत्रयस्य मिथ्यात्व-मिश्र-

रूप से वेदित करता है। इस कारण वह २० वीस परीषहों का वेदन करता है, यह कथन समीचीन ही है।

शंका—जो संयत अनिवृत्ति बादर संपराय वाला है उसके मोहनीय से संभवित आठ परीषहों की संभावना कैसे हो सकती है? क्यों कि दर्शनसप्तक के उपशम होने पर उस बादर कषाय वाले संयत के दर्शनमोहनीय के उदय के अभाव से दर्शनपरीषह तो होगा नहीं, इसलिये वहां आठ की जगह ७ सात परीषह ही संभवित होते हैं, फिर आठ की संभावना कैसे कही गई है? यदि दर्शनमोहनीय के उदय के अभाव में भी दर्शनमोहनीय की सत्ता की अपेक्षा से दर्शनपरीषह भी है ऐसा कहा जाय तो उपशमक होने पर सूक्ष्मसंपराय वाले के भी मोहनीय की सत्ता के सद्भाव से उसके उदय से होनेवाले सर्व परीषह नहीं मानना चाहिये क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है।

કરે છે આ કારણે તે વીસ પરીષહોનું વેદન કરે છે આ કથન સમીચીન જ છે.

શંકા—જે સંયત અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાળા છે તેના મોહનીયથી સંભવિત આઠ પરીષહોની સંભાવના કેવી રીતે બની શકે? કેમકે દર્શનસપ્તકનું ઉપશમ થવાથી એ બાદર કષાયવાળા સંયતના દર્શન મોહનીયના ઉદયના અભાવથી દર્શનપરીષહ તો થશે નહીં. આ માટે ત્યાં આઠની જગ્યાએ સાત પરીષહ જ સંભવીત દેખાય છે. છતાં આઠની સંભાવના કેમ કહેવાઈ છે? કદાચ દર્શન મોહનીયના ઉદયના અભાવમાં પણ દર્શન મોહનીયની સત્તાની અપેક્ષા દર્શનપરીષહ પણ છે. એવું કહેવામાં આવે તો ઉપશમક હોવા છતાં સૂક્ષ્મ સંપરાયવાળાને પણ મોહનીયની સત્તાના સદ્ભાવથી તેના ઉદયથી થનાર સર્વ પરીષહ ન માનવા જોઈએ. કારણ કે, ન્યાય સર્વત્ર સમાન હોય છે.

तत्र प्रथमं स्थानम्-उदितकर्मा । उदितं प्रबलं वा कर्म=मिथ्यात्वमोहनीयादि यस्य स तथा, खलु अयं पुरुष उन्मत्तकभूतो मदिरादिना विप्लुतचित्त इवास्ति, तेन कारणेन 'मामयमाक्रोशति वा, अपहसति वा, निच्छोटयति=हस्तादौ गृहीत्वा बलात् क्षिपति वा, दुर्वचनैर्निर्भत्सयति वा, रज्ज्वादिना बध्नाति वा, कारागार-प्रवेशनादिना रुणद्धि वा, छविच्छेदं-छवेः शरीरावयवस्य हस्तादेश्छेदं करोति वा, मारणस्थानं नयति वा, मारयति वा, अपद्रावयति वा, उपद्रवं करोति वा, वस्त्रं,

---

अधिक से अधिक समय तक रखना चाहिये ताकि उनके सहन करने की क्षमता आत्मा में आती रहे। पांच स्थानों में सर्वप्रथम स्थान उदितकर्मा है-मिथ्यात्व मोहनीय आदि कर्म जिसका प्रबलरूप से उदय में आरहा है ऐसा जीव उदितकर्मा है। इस प्रथमस्थान को लेकर जब परीषह एवं उपसर्गों का निपात संयत के ऊपर हो तब उसे यह विचार करना चाहिये कि यह पुरुष उदितकर्मा है-इसका मिथ्यात्वमोहनीयादिक कर्म प्रबलरूप से उदय में आरहा है, इसलिये यह उन्मत्त जैसा हो रहा है-मदिरा के पान से जिस प्रकार मनुष्य होश हवाश खो बैठता है उसी तरह का यह बना हुआ है, इसी कारण यह मेरे प्रति रुष्ट हो रहा है, मेरी हँसी मजाक करता है, हाथ पकड़ कर मुझे खेंचता है, दुर्वचनों से मेरा तिरस्कार करता है, रस्सी आदि से मुझे बांधता है, कारागार में मुझे बंध करता है, मेरे शरीर के अवयव को छेदता है, वधस्थान पर मुझे ले जाता है, मारता है, मुझे यहां

અધિક સમય સુધી રહેવું જોઈએ. જેથી તેને સહન કરવાની સમતા આત્મામાં આવતી રહે. પાંચ સ્થાનોમાં સર્વપ્રથમ સ્થાન ઉદિત કર્મા છે. મીથ્યાત્વ મોહનીય આદિ કર્મ જેનું પ્રબળ રૂપથી ઉદયમાં આવી રહેલ છે એવો જીવ ઉદિત કર્મા છે. આ પ્રથમ સ્થાનને લઈને જ્યારે પરીષહ અને ઉપસર્ગોનો નિપાત સાધુ સંયતની ઉપર હોય ત્યારે તેણે એ વિચાર કરવો જોઈએ કે આ પુરૂષ ઉદિત કર્મા છે. તેનું મિથ્યાત્વ મોહનીયાદિક કર્મ પ્રબળ રૂપથી ઉદયમાં આવી રહેલ છે આથી જ તે ઉન્મત્ત જેવો બની રહેલ છે. મદિરાના પાનથી જેવી રીતે મનુષ્ય શુદ્ધિ બુદ્ધિ ખોઈ બેસે છે એવી રીતનું આ બનેલ છે. આ કારણથી તે મારા તરફ રૂષ્ટ બની રહેલ છે, મારી હાંસી મજાક કરે છે, હાથ પકડીને મને ખેંચે છે. દુર્વચનોથી મારો તિરસ્કાર કરે છે, દોરડા આદિથી મને બાંધે છે, કારાગારમાં મને બંધ કરે છે, મારા શરીરના અવયવોને છેદે છે, વધસ્થાન ઉપર મને લઈ જાય છે, મારે છે, મને ત્યાંથી ભગાડે છે, મારા ઉપર ઉપદ્રવ

एते च परीषहा द्विविधाः-द्रव्यपरीषहा भावपरीषहाश्च। तत्र द्रव्यपरीषहा नाम ये इहलोक निमित्तका वधबन्धनादयः परवशादधिसह्यन्ते ते। भावपरीषहा ये संसारोच्छेदनार्थमनाकुलेन मनसाऽधिसह्यन्ते। अत्र शास्त्रे भावपरीषहाणामेवाधिकारः।

अथ छद्मस्थपरीषहाणां भेदाः—

ज्ञानावरणीयादिघातिकर्मचतुष्टयं छद्म, तत्र तिष्ठतीति छद्मस्थः=कषायसहितः, स पञ्चभिः परीषहादिसहनालम्बनरूपैः स्थानैरुदितान् परीषहोपसर्गान् सम्यक् तत्कषायोदयनिरोधाऽऽदिना सहेत=विचलितो न भवेत्, क्षान्त्या क्षमेत, अदीनतया तितिक्षेत, अध्यासीत=परीषहादावेव आधिक्येनासीत, न चलेत्।

ये परीषह दो प्रकार के हैं-एक द्रव्यपरीषह दूसरा भावपरीषह। इस लोकसंबंधी जो वध बंधन आदिक परवशता से सहन किये जाते हैं वे द्रव्यपरीषह हैं। संसार बंधन को नष्ट करने के लिये भव्य संयमीजनों द्वारा जो विना किसी आकुलता के सहन किये जाते हैं वे भावपरीषह हैं। इस शास्त्र में इन्हीं भावपरीषहों को सहन करने का उपदेश है, और उसी निमित्त यह अधिकार है।

छद्मस्थपरीषहों के भेद—ज्ञानावरणीय आदि चार घातियाकर्म का नाम छद्म है। इस छद्म में जो रहता है उसका नाम छद्मस्थ है। ऐसा संयमी जीव कषायसहित होता है। उसे पांच स्थानों से उदित परीषहों एवं उपसर्गों को कषाय के उदय का निरोध आदि करते हुए सहन करना चाहिये। शान्तिभाव से अविचलित होकर उसे उस समय घबराना नहीं चाहिये। परीषह आदि के स्थान में ही अपने आपको

આ પરીષહ બે પ્રકારના છે-એક દ્રવ્યપરીષહ બીજો ભાવપરીષહ. આ લોક સંબંધી જે વધ બંધન આદિક પરવશતાથી સહન કરવામાં આવે છે તે દ્રવ્યપરીષહ છે. સંસાર બંધનને નષ્ટ કરવા માટે ભવ્ય સંયમી જનો દ્વારા જે કોઈ પ્રકારની વ્યાકુળતા વગર સહન કરવામાં આવે છે તે ભાવપરીષહ છે. આ શાસ્ત્રમાં તે ભાવપરીષહોને સહન કરવાનો ઉપદેશ છે અને એ નિમિત્તે આ અધિકાર છે.

છદ્મસ્થપરીષહોના ભેદ—

જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતીયા કર્મનું નામ છદ્મ છે. આ છદ્મમાં જે રહે છે તેનું નામ છદ્મસ્થ છે. એવા સંયમીજીવ કષાય સહીત છે. એને પાંચ સ્થાનોથી ઉદિત પરીષહો અને ઉપસર્ગોને કષાયના ઉદયનો નિરોધ આદિ સમજીને સહન કરવા જોઈએ. શાંતિભાવથી અવિચલીત બનીને તેણે એ સમયે તેનાથી ગભરાવું ન જોઈએ. પરીષહ આદિના સ્થાનમાં જ પોતે પોતાને અધિકથી

तथा–एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादि, मम पुनर सहमानस्य=अक्षममाणस्य अतितिक्षमाणस्य=अनध्यासमानस्य, सर्वथा असातादि पापकर्म संपद्यते। इति चतुर्थं स्थानम्।

तथा–एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादिकं, मम पुनः खलु सम्यक् सहमानस्य यावत् अध्यासमानस्य किं संपद्यते, अयं तावत् पापं बध्नाति मया च एकान्तेन निर्जरा क्रियते। इति पञ्चमं स्थानम्।

तृतिय स्थान में ऐसा विचार करें कि यह तो बाल है, पाप के भय से रहित होने के कारण भले ही यह आक्रोश आदि करता रहे, परन्तु मेरा कर्तव्य तो इनको सहन करने का ही है। यदि मैं इनको सहन नहीं करता हूं–सहन में साहस को छोड़ देता हूं, इनसे यदि घबरा जाता हूं तो मुझे असाता आदि पापकर्म का नियमतः बंध होगा। इस प्रकार यह चतुर्थ स्थान है।

पंचमस्थान में संयमी को ऐसा विचार करना चाहिये कि यह परीपह एवं उपसर्गकारी व्यक्ति पाप के भय से रहित होने के कारण बाल है, इसकी इच्छा है यह आक्रोशादिक करे। इससे मेरा बिगडता क्या है? मुझे तो उल्टा फायदा ही है, क्यों कि उपसर्ग और परीपह को समतापूर्वक सहन करनेवाले के एकान्ततः कर्मों की निर्जरा होती है, परन्तु यह उपसर्ग परीपहकारी पुरुष पाप का बंध करता है। यह पंचम स्थान है।

त्रीजा स्थानमां–એવો વિચાર કરે કે, આ તો બાળ છે, પાપના ભયથી રહિત થવાના કારણે ભલે એ આક્રોશ આદિ કરતો રહે પરંતુ મારૂં કર્તવ્ય તો એને સહન કરવાનું જ છે. જો હું તેને સહન કરતો નથી. તો સહિષ્ણુતાના ગુણથી વિમુખ થાઉં છું. જો તેનાથી હું ગભરાઈ જાઉં છું, તો મને અસાતા આદિ પાપ કર્મનો નિયમતઃ બંધ થશે. આ પ્રકારે આ ચોથું સ્થાન પણ છે.

પાંચમ સ્થાનમાં–સંયમીએ એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ પરીષહ અને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ પાપના ભયથી રહિત હોવાના કારણે બાળ છે. તેની ઇચ્છા છે કે, આ આક્રોશ આદિ કરે પણ તેથી મારૂં બગડે છે શું? મને તો એથી ઉલટો ફાયદોજ છે. કારણકે ઉપસર્ગ અને પરીષહને સમતા પૂર્વક સહન કરનારને એકાન્તતઃ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. પરંતુ દયાની વાત એ છે કે ઉપસર્ગ પરીષહકારી પુરૂષ તો કેવળ પાપનોજ બંધ કરે છે. આ પાંચમું સ્થાન છે.

पात्रं, कम्बलं, पादप्रोञ्छनं, सदोरकमुखवस्त्रिकां रजोहरणं वा आच्छिनत्ति=बलादुद्दालयति वा, विच्छिनत्ति=विच्छिन्नं करोति दूरे व्यवस्थापयति वा, अथवा वस्त्रमीषच्छिनत्ति-आच्छिनत्ति, विशेषेण छिनत्ति-विच्छिनत्ति। भिनत्ति=पात्रं स्फोटयति वा, अपहरति=चोरयति वा। इदं चाक्रोशादिकमत्र आक्रोशवधाभिधान-परीषहद्वयरूपं मन्तव्यम्। उपसर्गविवक्षायां तु मानुष्यकप्राद्वेषिकाद्युपसर्गरूपमिति प्रथमं स्थानम्।

तथा—अयं परीषहोपसर्गकारी, मिथ्यात्वादिकर्मवशवर्ती पुरुषो यक्षाऽऽविष्टः=देवाधिष्ठितः, तेन कारणेन मामाक्रोशतीत्यादि। इति द्वितीयं स्थानम्।

तथा-मम तद्भववेदनीयं कर्म उदितमस्ति, तेनैष मामाक्रोशतीत्यादि। तेनैव मानुष्यकेण भवेन वेद्यते=अनुभूयते यत्तत्, तद्भववेदनीयम्। इति तृतीयं स्थानम्।

से भगाता है, मेरे ऊपर उपद्रव करता है, वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोच्छन, दोरासहित मुखवस्त्रिका रजोहरण आदि मेरे छुड़ाता है, और छुड़ाकर उन्हें दूर फेंक देता है, अथवा उन्हें झटकता है उन्हें फोड़ता है, चुराता है। ये आक्रोश आदि यहां पर आक्रोश एवं वधपरीषहरूप मानना चाहिये। जिस समय उपसर्ग की विवक्षा में ये आक्रोशादिक हों उस समय इनको मनुष्यकृत अथवा किसी द्वेषीकृत उपसर्ग में परिगणित करना चाहिये। इस प्रकार यह प्रथमस्थान है।

द्वितीय स्थान में यह विचार करना चाहिये कि मिथ्यात्वादिकर्मवशवर्ती यह परीषह एवं उपसर्गकारी पुरुष किसी देव से अधिष्ठित हो रहा है। इसी कारण यह मुझे आक्रोश आदि से पीडित कर रहा है। यह द्वितीय स्थान है।

કરે છે, વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ, પાદપ્રોચ્છન, દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ આદિ મારી પાસેથી ખસેડે છે, ખસેડીને તેને દૂર ફેંકી દે છે, અથવા તેને ઝાટકે છે, તેને ફોડે છે, ચોરાવે છે, એ આક્રોશ આદિ સર્વને આ સ્થળે આક્રોશ અને વધ પરીષહરૂપ માનવા જોઈએ. જે સમયે ઉપસર્ગની વિવક્ષામાં એ આક્રોશ આદિક થાય તે સમયે એને મનુષ્યકૃત અથવા કોઈ દ્વેષીકૃત ઉપસર્ગમાં પરિગણીત કરવું જોઈએ. એ પ્રકારે આ પ્રથમ સ્થાન છે.

બીજા સ્થાનમાં-એ વિચાર કરવો જોઈએ કે, મિથ્યાત્વ આદિ કર્મના વશવર્તી આ પરીષહ અને ઉપસર્ગકારી પુરૂષ કોઈ દેવથી અધિષ્ઠિત થઈ રહેલ છે. આ કારણથી મને આક્રોશ વગેરેથી પીડા આપી રહેલ છે. આ બીજું સ્થાન છે.

तथा-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादि, मम पुनर सहमानस्य=अक्षममाणस्य अतितिक्षमाणस्य=अनध्यासमानस्य, सर्वथा असातादि पापकर्म संपद्यते। इति चतुर्थं स्थानम्।

तथा-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादिकं, मम पुनः खलु सम्यक् सहमानस्य यावत् अध्यासमानस्य किं संपद्यते, अयं तावत् पापं बध्नाति मया च एकान्तेन निर्जरा क्रियते। इति पञ्चमं स्थानम्।

तृतिय स्थान में ऐसा विचार करें कि यह तो बाल है, पाप के भय से रहित होने के कारण भले ही यह आक्रोश आदि करता रहे, परन्तु मेरा कर्तव्य तो इनको सहन करने का ही है। यदि मैं इनको सहन नहीं करता हूं-सहन में साहस को छोड़ देता हूं, इनसे यदि घबरा जाता हूं तो मुझे असाता आदि पापकर्म का नियमतः बंध होगा। इस प्रकार यह चतुर्थ स्थान है।

पंचमस्थान में संयमी को ऐसा विचार करना चाहिये कि यह परीषह एवं उपसर्गकारी व्यक्ति पाप के भय से रहित होने के कारण बाल है, इसकी इच्छा है यह आक्रोशादिक करे। इससे मेरा बिगडता क्या है? मुझे तो उल्टा फायदा ही है, क्यों कि उपसर्ग और परीषह को समतापूर्वक सहन करनेवाले के एकान्ततः कर्मों की निर्जरा होती है, परन्तु यह उपसर्ग परीषहकारी पुरुष पाप का बंध करता है। यह पंचम स्थान है।

त्रीજા સ્થાનમાં-એવો વિચાર કરે કે, આ તો બાળ છે, પાપના ભયથી રહિત થવાના કારણે ભલે એ આક્રોશ આદિ કરતો રહે પરંતુ મારૂં કર્તવ્ય તો એને સહન કરવાનું જ છે. જો હું તેને સહન કરતો નથી. તો સહિષ્ણુતાના ગુણથી વિમુખ થાઉં છું. જો તેનાથી હું ગભરાઈ જાઉછું, તો મને અસાતા આદિ પાપ કર્મનો નિયમતઃ બંધ થશે. આ પ્રકારે આ ચોથું સ્થાન પણ છે.

પાંચમ સ્થાનમાં-સંયમીએ એવો વિચાર કરવો જોઇએ કે, આ પરીષહ અને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ પાપના ભયથી રહિત હોવાના કારણે બાળ છે. તેની ઇચ્છા છે કે, આ આક્રોશ આદિ કરે પણ તેથી મારૂં બગડે છે શું? મને તો એથી ઉલટો ફાયદોજ છે. કારણકે ઉપસર્ગ અને પરીષહને સમતા પૂર્વક સહન કરનારને એકાન્તતઃ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. પરંતુ દયાની વાત એ છે કે ઉપસર્ગ પરીષહકારી પુરૂષ તો કેવળ પાપનોજ બંધ કરે છે. આ પાંચમું સ્થાન છે.

इत्येतैः पञ्चभिः स्थानैश्छद्मस्थसंयतः उदितान् परीषहोपसर्गान् सम्यक् सहेत, क्षमेत, तितिक्षेत, अध्यासीत।

अथ केवलिपरीषहाणां भेदाः—

पञ्चभिः स्थानैः केवली उदितान् परीषहोपसर्गान् सम्यक् सहेत यावत्-अध्यासीत। तद् यथा–क्षिप्तचित्तः=पुत्रशोकादिना नष्टचित्तः खलु अयं पुरुषः, तेन कारणेन–एष पुरुषो मामाक्रोशति वा तथैव यावत् अपहरति वा। इति प्रथमं स्थानम्।

तथा—अयं पुरुषो हर्षाधिक्याद् दृप्तचित्तोऽस्ति, पुत्रजन्मादि जनितहर्षेण गर्वितोऽस्ति, तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत् अपहरति वा। इति द्वितीयं स्थानम्।

इस प्रकार इन पूर्वोक्त पांच स्थानों से उदित परीषह एवं उपसर्गों को सम परिणाम से युक्त हो कर साधु को सहन करना चाहिये। उन से घबराना नहीं चाहिये।

केवलीपरीषहों के भेद—

केवली पांच स्थानों से उदित परिषहों को सहन करते हैं, यावत् अध्यासित करते हैं – अर्थात् सम्यक्रूपसे सहन करते हैं। प्रथम स्थानमें वे यह विचार करते हैं कि–यह पुरुष पुत्रशोक आदि से विक्षिप्तचित्त है–इसका चित्त ठिकाने पर नहीं है इस कारण यह मेरे प्रति आक्रोश आदि कर रहा है।

द्वितीयस्थानमें वे यह विचार करते हैं कि यह पुरुष हर्षातिरेकसे दृप्तचित्त है–पुत्रोत्पत्ति आदि जनित हर्ष से गर्वित हो रहा है इस कारण यह मेरे प्रति आक्रोश आदि चेष्टाएँ कर रहा है।

આ પ્રકારનાં એ પૂર્વોક્ત પાંચ સ્થાનોથી ઉદિત પરીષહ અને ઉપસર્ગોને સમપરિણામથી યુક્ત બનીને સાધુએ સહન કરવાં જોઈએ. એનાથી ગભરાવું ન જોઈએ.

કેવલીપરીષહોના ભેદ—

કેવલી પાંચ સ્થાનોથી ઉદિત પરીષહોને સહન કરે. યાવત્ અધ્યાસિત કરે. પ્રથમ સ્થાનમાં તે વિચાર કરે કે આ પુરૂષ પુત્રશોક આદિથી ચિત્તભ્રમ સ્થિતમાં છે. જેનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી તે કારણે તે મારા ઉપર આક્રોશ આદિ કરી રહેલ છે.

બીજા સ્થાનમાં તે એવો વિચાર કરે કે, આ પુરૂષ હર્ષના આવેશમાં ફુલાઈ ગયેલ છે, પુત્રોત્પત્તિ વગેરેના કારણથી તે હર્ષથી છકી [illegible] છે. આ કારણે એ મારા તરફ આક્રોશ વગેરે ચેષ્ટાઓ કરે છે.

तथा—यक्षाविष्टः खलु अयं पुरुषः, तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत्-अपहरति वा। इति तृतीयं स्थानम्।

तथा-मम पुनः खलु तद्भववेदनीयं कर्म उदितम्। तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत्-अपहरति वा। इति चतुर्थं स्थानम्।

तथा-मां पुनः खलु सम्यक् सहमानं क्षममाणं तितिक्षमाणम् अध्यासमानं दृष्ट्वा बहवोऽन्ये छद्मस्थाः श्रमणा निर्ग्रन्था उदितान् परीषहोपसर्गान् एवं सम्यक् सहिष्यन्ते यावत् अध्यासिष्यन्ते। इति पञ्चमं स्थानम्॥

इत्येतैः पञ्चभिः स्थानैः केवली उदितान् परीषहोपसर्गान् सम्यक् सहेत् यावत् अध्यासीत। एतत् स्थानाङ्गसूत्रे स्पष्टम्। (स्था ५ ठा. १ उ०)॥ ४५॥

तृतीयस्थान में वे यह विचार करते हैं कि यह परीषह एवं उपसर्गकारी व्यक्ति यक्षाविष्ट हो रहा है इस कारण मेरे प्रति आक्रोश आदि कर रहा है।

चतुर्थस्थान में वे ऐसा विचार करते हैं कि-मेरे इसी भव का वेदनीय कर्म उदित हो रहा है इस कारण यह पुरुष मेरे प्रति आक्रोशादिक कर रहा है।

पंचमस्थान में ऐसा विचार करते हैं-मुझे इन परीषह एवं उपसर्गों को अच्छी तरह सहन करते हुए देखकर अन्य अनेक छद्मस्थ श्रमण निर्ग्रन्थ उदितपरीषहों एवं उपसर्गोंको सहन करेंगे, उनके सहन करने में चलायमान नहीं होवेंगे-सहन करते समय धैर्य धारण करेंगे।

इस प्रकार इन पांच स्थानों से परीषहों एवं उपसर्गों को सहन आदि करते हैं। यह स्थानाङ्गसूत्रमें स्पष्ट लिखा हुआ है। (स्था.५ उ.१)॥४५॥

ત્રીજા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે કે, આ પરીષહ અને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ યથાવિષ્ટ થઈ રહેલ છે. આ કારણે તે મારા તરફ આક્રોશ વગેરે કરી રહેલ છે.

ચોથા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, મારાં આ ભવનાં વેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવેલ છે, અને તે કારણને લઈ આ પુરૂષ મારા તરફ આક્રોશ કરી રહેલ છે.

પાંચમા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, મને આવા પરીષહ અને ઉપસર્ગોને સારી રીતે સહન કરતાં જોઈને અન્ય અનેક છદ્મસ્થ નિગ્રન્થ શ્રમણ ઉદિત પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરશે. તેના સહન કરવામાં ચલાયમાન નહીં થાય અને સહન કરતી વખતે ધૈર્ય ધારણ કરતા રહેશે.

આ પ્રકારે એ પાંચે સ્થાનોથી પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરે. આ સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમાં સ્પષ્ટ લખેલ છે. (સ્થા. ૫ ઉ૦૧) ॥૪૫॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—एए परीसहा सव्वे, कासवेणं पवेइया ।
जे भिक्खू ण विहम्मेज्जा, पुट्ठो केणइ कण्हुइ ॥४६॥ त्तिबेमि॥

॥ बीयं परिसहज्झयणं समत्तं ॥

छाया—एते परीषहाः सर्वे, काश्यपेन प्रवेदिताः ।
यान् भिक्षुर्न विहन्येत, स्पृष्टः केनापि कस्मिंश्चित् ॥४६॥ इति ब्रवीमि ॥

टीका—'एए' इत्यादि ।

एते सर्वे परीषहाः काश्यपेन=काश्यपगोत्रोत्पन्नेन भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना तीर्थंकरेण प्रवेदिताः—प्रतिबोधिताः । यान्=परीषहान् ज्ञात्वा भिक्षुः केनापि परीषहेण कस्मिंश्चित् स्थाने स्पृष्टः सन् 'न विहन्येत=न पराजितो भवेत्, संयमात्

अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—
'एए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एए परीसहा—एते परीषहाः) ये २२ बाईस परीषह (कासवेण-काश्यपेन) काश्यपगोत्रोत्पन्न तीर्थंकर भगवान् श्रीमहावीर स्वामीने (पवेइया—प्रवेदिताः) कहे हैं । (जे—यत) जिनका जानकर (भिक्खू—भिक्षुः) भिक्षु (केणइ—केनापि) किसी भी परीषह से (कण्हुइ—कुत्रचित) किसी स्थान में आक्रान्त होने पर (ण विहम्मेज्जा—न विहन्येत) पराजित नहीं

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે.—
'एए' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एए परीसहा—एते परीषहाः આ બાવીસ પરીષહ कासवेण—काश्यपेन કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ पवेइया—प्रवेदिताः કહેલ છે. जे—यत् જેને જાણીને भिक्खू—भिक्षुः કોઈ પણ ભિક્ષુ केणइ—केनापि પરીષહથી कण्हुइ—कुत्रचित् કોઇ સ્થાનમાં આક્રાંત થવાથી ण विहम्मेज्जा—न विहन्येत સંયમથી ભિક્ષુ પતિત ન થાય. "इति ब्रवीमि" આ પ્રકારે હે જંબુ ! ભગવાને જેવું કહ્યું છે તેવું જ મેં કહ્યું છે. મારી પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી કાંઇ પણ ... નથી.

पतितो न भवेदित्यर्थः । इति ब्रवीमि=भगवता यथा प्रतिबोधितं, तथा कथयामि न तु स्वबुद्ध्या प्रकल्प्येति भावः ॥ ४६ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक-
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-
"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-
श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीमदुत्तराध्ययन-
सूत्रस्य प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायां
परीषहनामकं द्वितीयमध्ययनं
सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

—(०)—

होवे-संयम से पतित नहीं होवे। "इति ब्रवीमि" इस प्रकार हे जम्बू! भगवान् ने जैसा कहा है मैंने वैसा ही कहा है। अपनी बुद्धि से कल्पित कर कुछ नही कहा है।

भावार्थ—अध्ययन की समाप्ति करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि जो साधु इन परीषहों से पराजित नही होता है वह संयम की ठीक २ आराधना करता है। ये बाईस परीषह मैंने नहीं कहे हैं, भगवान् महावीरने कहे हैं। अतः इनका स्वरूप जानकर इनके सहन करने में प्रत्येक संयत को सावधान रहना चाहिये॥

॥ यह द्वितीय परीषहअध्ययन समाप्त हुआ ॥२॥

ભાવાર્થ—અધ્યયનની સમાપ્તિ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, જે સાધુ આ પરીષહોથી પરાજીત નથી થતાં, તે સંયમની ઠીક ઠીક આરાધના કરે છે. આ બાવીસ પરીષહ મેં કહ્યા નથી ભગવાન મહાવીરે કહ્યા છે આથી એનું સ્વરૂપ જાણીને તેને સહન કરવામાં પ્રત્યેક સંયતે સાવધાન રહેવું જોઈએ.

॥ આ બીજું પરીષહ નામનું અધ્યયન સમાપ્ત થયું ॥૨॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—एए परीसहा सव्वे, कासवेणं पवेइया ।
जे भिक्खू णो विहम्मेज्जा, पुट्ठो केणइ कण्हुइ ॥४६॥त्तिबेमि॥

॥ बीयं परिसहज्झयणं समत्तं ॥

छाया—एते परीषहाः सर्वे, काश्यपेन प्रवेदिताः ।
यान् भिक्षुर्न विहन्येत, स्पृष्टः केनापि कस्मिंश्चित् ॥४६॥ इति ब्रवीमि ॥

टीका—'एए' इत्यादि ।

एते सर्वे परीषहाः काश्यपेन=काश्यपगोत्रोत्पन्नेन भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना तीर्थंकरेण प्रवेदिताः—प्रतिबोधिताः । यान्=परीषहान् ज्ञात्वा भिक्षुः केनापि परीषहेण कस्मिंश्चित् स्थाने स्पृष्टः सन् 'न विहन्येत=न पराजितो भवेत्, संयमात्

अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—
'एए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एए परीसहा—एते परीषहाः) ये २२ बाईस परीषह (कासवेण-काश्यपेन) काश्यपगोत्रोत्पन्न तीर्थंकर भगवान् श्रीमहावीर स्वामीने (पवेइया—प्रवेदिताः) कहे हैं। (जे—यत) जिनको जानकर (भिक्खू—भिक्षुः) भिक्षु (केणइ—केनापि) किसी भी परीषह से (कण्हुइ—कुत्रचित) किसी स्थान में आक्रान्त होने पर (ण विहम्मेज्जा—न विहन्येत) पराजित नहीं

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે.—
'एए' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एए परीसहा—एते परीषहाः આ બાવીસ પરીષહ कासवेण—काश्यपेन કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ पवेइया—प्रवेदिताः કહેલ છે. जे—यत् જેને જાણીને भिक्खू—भिक्षुः કોઈ પણ ભિક્ષુ केणइ—केनापि પરીષહથી कण्हुइ—कुत्रचित् કોઇ સ્થાનમાં આક્રાંત થવાથી ण विहम्मेज्जा—न विहन्येत સંયમથી ભિક્ષુ પતિત ન થાય. "इति ब्रवीमि" આ પ્રકારે હે જંબુ! ભગવાને જેવું કહ્યું છે તેવું જ મેં કહ્યું છે. મારી પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી કાંઇ પણ કહેલ નથી.

मूलम्—चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो ।
माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥१॥

छाया—चत्वारि परमाङ्गानि, दुर्लभानि इह जन्तोः ।
मानुषत्वं श्रुतिः श्रद्धा, संयमे च वीर्यम् ॥ १ ॥

टीका—'चत्तारि' इत्यादि ।

इह=संसारे चत्वारि परमाङ्गानि-परमाणि=उत्कृष्टानि, अङ्गानि=साधनानि-मुक्तिप्राप्तिकारणानि, जन्तोः=प्राणिनः, दुर्लभानि=दुःखेन लभ्यानि, नरकनिगोदाद्यनन्तजन्ममरणानन्तरप्राप्यत्वात् । तानि धर्मप्राप्तेः प्रधानकारणानि चत्वारि । कानि ? इत्यत आह-'माणुसत्तं' इत्यादि । मानुषत्वं=मनुष्यजन्म, श्रुतिः=धर्मस्य श्रवणम्, श्रद्धा=धर्मे रुचिः, च=पुनः संयमे आस्रवविरमणरूपे विरतिलक्षणे सप्तदशविधे वीर्यं विशेषेण ईरयति प्रवर्तयति आत्मानं तासु तासु क्रियासु इति वीर्यं=सामर्थ्यम् । एतानि चत्वारि जीवस्य दुर्लभानि सन्तीति ।

अन्वयार्थ—(इह) इस संसार में (चत्तारि परमंगाणि-चत्वारि परमाङ्गानि) मुक्तिप्रापक ये चार अंग (जंतुणो-जन्तोः) प्राणि को (दुल्लहाणि-दुर्लभानि) महादुर्लभ हैं-नरक निगोदादिक में अनन्त जन्म कर लेने के बाद जीवों को प्राप्त होते हैं । धर्मप्राप्ति के प्रधान कारण चार अंग ये हैं-(माणुसत्तं-मानुषत्वम्)१ मनुष्यजन्म, (सुई-श्रुतिः)२ धर्म का श्रवण, (सद्धा-श्रद्धा)३ धर्म में श्रद्धा रुचि (य-च) और (संजमम्मि य वीरियं-संयमे वीर्यम्)४ आस्रव का विरमणरूप जो १७ सत्रह प्रकार का संयम है उसमें विशेषरूप से शक्ति के अनुरूप प्रवृत्ति । ये चार बातें जीवके लिये प्राप्त होना महादुर्लभ हैं ।

અન્વયાર્થ—इह આ સંસારમાં चत्तारि परमंगाणि-चत्वारि परमाङ्गानि મુક્તિ આપનાર એ ચાર અંગ जंतुणो-जंतोः પ્રાણીને दुल्लहाणि-दुर्लभानि મહા દુર્લભ છે. નરક નિગોદાદિકમાં અનંત જન્મ કરી લીધા પછી જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ પ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ આ ચાર અંગ છે माणुसत्तं-मानुष्यत्वम् ૧ મનુષ્ય જન્મ, सुई-श्रुतिः ૨ ધર્મનું શ્રવણ सद्धा-श्रद्धा ૩ ધર્મમાં શ્રદ્ધા-રૂચી य-च અને संजयम्मि वीरियं-संयमे वीर्यम् ૪ આસ્રવના વિરમણરૂપ જે સત્તર પ્રકારનો સંયમ છે તેમાં વિશેષરૂપથી શક્તિની અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ આ ચારે વાતો જીવ માટે પ્રાપ્ત થવી મહા દુર્લભ છે.

॥ अथ तृतीयमध्ययनम् ॥

परीषहनामकं द्वितीयमध्ययनमुक्तम् । अथ तृतीयं चतुरङ्गीयमध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने परीषहाः सोढव्या इत्युक्तम्, तत्र 'किमालम्बनं कृत्वा ते सोढव्याः ?' इत्याकाङ्क्षायां चतुर्णामङ्गानां दुर्लभत्वमेव तत्रालम्बनमिति बोधयितुं चतुरङ्गीयनामकमिदं तृतीयमध्ययनमुच्यते, तत्रादौ तेषां नामानि निर्दिशन्नाह—

तृतीय अध्ययन—

परीषहनामक द्वितीय अध्ययन कहा जा चुका है। अब चतुरंगीयनामक तृतीय अध्ययन प्रारंभ होता है। द्वितीय अध्ययन के बाद इस अध्ययन को प्रारंभ करने का सूत्रकार का यह उद्देश्य है कि जो द्वितीय अध्ययन में "परीषह सहन करना चाहिये" ऐसा कहा है सो वहां पर ऐसा प्रश्न होता है कि "इन परीषहों को किसका अवलम्बन लेकर सहन करना चाहिये"। इसके समाधान निमित्त ही इस तृतीय अध्ययन का प्रारंभ है। इसमें यह बतलाया जायगा कि चार परम-उत्कृष्ट अंगों की प्राप्ति महादुर्लभ है। ये चार अंग बडे पुण्य से मिले हैं, ऐसा समझकर मुनि परीषहों को सहन करते हैं, वे ही चार अंग यहां अवलम्बन-आधार-रूप है अतः उन चार अंगोंको यहां बतलाते हैं-

'चत्तारि'-इत्यादि।

અધ્યયન ત્રીજું

પરીષહ નામનું બીજું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું. હવે ચતુરંગિય નામનું ત્રીજું અધ્યયન શરૂ થાય છે. બીજા અધ્યયન પછી આ ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવાનો સૂત્રકારનો એ ઉદ્દેશ છે કે, બીજા અધ્યયનમાં "પરીષહ સહન કરવો જોઈએ" એવું કહેલ છે. તેમાં એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે, આ પરીષહોને કોનું અવલંબન લઈને સહન કરવા જોઈએ. એના સમાધાન નિમિત્તે જ આ ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ છે. આમાં એ વાત બતાવવામાં આવે છે કે, ચાર પરમ-ઉત્કૃષ્ટ અંગોની પ્રાપ્તિ મહા દુર્લભ છે. એ ચાર અંગ ઘણા પુન્યથી મળે છે. એવું સમજીને મુનિ પરીષહોને સહન કરે. એ ચારે અંગ અહીં અવલંબન આધાર રૂપ છે. આથી એ ચાર અંગોને અહીં બતાવવામાં આવેલ છે.

'चत्तारि' ઇત્યાદિ.

मानुषत्वादिषु चतुर्षु कस्याप्येकस्याभावे मोक्षो न संभवतीत्यतउक्तं 'चत्तारि' इति। धर्मश्रवणं विनाऽपि यस्य श्रद्धा दृश्यते सा जन्मान्तरीयश्रवणजन्यैवेति नास्ति शङ्कावसरः। मृदं विना घट इव, तन्तून् विना पट इव, काष्ठं विना शकटमिव मानुषत्वादिचतुष्टयं विना मोक्षो न भवति।

निर्जरा की अपेक्षा ये चार अंग सर्वप्रथम उपादेय होने के कारण मुख्य हैं। इसलिये उनमें ही उत्कृष्टता आती है। इन चारों में से यदि एक भी अंग का अभाव रहता है तो मुक्ति का लाभ जीव को नहीं हो सकता है। यही बात "चत्तारि" इस विशेषण से पुष्ट की गई है।

प्रश्न—धर्म के श्रवण से ही जीव को धर्म में श्रद्धा होती है. ऐसा ऐकान्तिक नियम नहीं है, क्यों कि प्रायः ऐसे भी जीव देखे जाते हैं कि जो धर्म का श्रवण तो नहीं करते हैं फिर भी उनकी धर्म में अटूट श्रद्धा रहती है।

उत्तर—प्रश्न ठीक है। परन्तु उसका उत्तर यह है कि—जो जीव ऐसे हैं कि धर्म श्रवण किये विना भी धर्म में श्रद्धाशाली होतेहैं उन्हों ने पहिले भव में धर्मश्रवण किया है, उसीका प्रताप है। मिट्टी के विना जैसे घट उत्पन्न नहीं हो सकता है, तन्तुओं के विना जैसे वस्त्र नहीं वन सकता है, काष्ठ के विना जैसे शकट का निर्माण

ચાર અંગ સર્વ પ્રથમ ઉપાદેય થવાના કારણે મુખ્ય છે. આ કારણે તેનામાં ઉત્કૃષ્ટતા આવે છે. આ ચારમાંથી જો એક પણ અંગનો અભાવ રહે તો મુકિતનો લાભ જીવને થઈ શકતો નથી. આ વાત "चत्तारि" એ વિશેષણથી નક્કી કરવામાં આવેલ છે.

પ્રશ્ન—ધર્મના શ્રવણથી જ જીવને ધર્મમાં શ્રદ્ધા થાય છે એવો એકાન્તિક નિયમ નથી. કેમકે, ઘણા એવા જીવ જોવામાં આવે છે કે, જે ધર્મનું શ્રવણ કરતા નથી છતાં પણ એની ધર્મમાં અતૂટ શ્રદ્ધા રહે છે.

ઉત્તર—પ્રશ્ન ઠીક છે. પરંતુ એનો ઉત્તર એ છે કે,—જે જીવ એવા છે કે જે ધર્મનું શ્રવણ ક્યો વગર પણ ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળા છે, એમણે આગલા ભવમાં ધર્મ શ્રવણ કરેલું હોય છે આથી જ આ ભવમાં ધર્મમાં જે શ્રદ્ધા છે તે પરભવને વીશે સાંભળેલા ધર્મ શ્રવણનો પ્રતાપ છે. માટી વગર જેમ ઘડો બની શકતો નથી, તંતુઓ વગર જેમ વસ્ત્ર બની શકતું નથી, લાકડા વગર જેમ શકટનું નિર્માણ

एतदङ्गचतुष्टयं हि गिरिषु मेरुरिव, तरुषु कल्पतरुरिव, धातुषु सुवर्णमिव, पानेषु पीयूषमिव, मणिषु चिन्तामणिरिव, प्रामाणिकपुरुषेषु तीर्थंकर इव, धेनुषु कामधेनुरिव, मनुष्येषु चक्रवर्तीव, देवेषु शक्र इव प्रधानमस्तीति सूचनार्थं 'परमंगाणि' इत्यत्र परमेति विशेषणम् ।

ननु मानुषत्वादीनां कथं परमाङ्गत्वम् निर्जराया एव मुक्तिप्राप्तौ साक्षात् कारणत्वेन प्राधान्यादिति चेत्? उच्यते–मानुषत्वादिचतुष्टयं विना निर्जराया अनुत्पत्त्या तदपेक्षया मानुषत्वादिचतुष्टयस्य प्रथमोपादेयतया मुख्यत्वादुत्कृष्टत्वमस्ति।

ये चार अंग, पर्वतों में जैसे मेरु प्रधान है, वृक्षों में जैसे कल्पवृक्ष प्रधान है, धातुओं में जैसे सुवर्ण प्रधान है, पेय पदार्थों में जैसे अमृत प्रधान है, मणियों में जैसे चिन्तामणि प्रधान है, प्रामाणिक पुरुषों में जैसे तिर्थंकर प्रधान हैं, गायों में जैसे कामधेनु प्रधान है, मनुष्यों में जैसे चक्रवर्ती प्रधान है और देवों में जैसे इन्द्र प्रधान है उसी प्रकार ये चार अंग प्रधान हैं। इसी बात को द्योतन करने के लिये सूत्रकारने "परम" यह विशेषण दिया है।

प्रश्न—मानुषत्व आदि में परमाङ्गता–प्रधानता कैसे हो सकती है। क्यों कि मुक्ति की प्राप्ति में निर्जरा ही साक्षात्कारण होती है अतः निर्जरा की प्रधानता है।

उत्तर—यद्यपि मुक्ति की प्राप्ति में साक्षात्कारण निर्जरा है परन्तु निर्जरा निराश्रय तो होगी नहीं, अतः मानुषत्वादि चार के विना जब निर्जरा नहीं बन सकती है तो यह बात स्वतः सिद्ध होती है कि

જેવી રીતે પર્વતોમાં મેરુ પ્રધાન છે, વૃક્ષોમાં જેમ કલ્પવૃક્ષ પ્રધાન છે, ધાતુમાં જેમ સુવર્ણ પ્રધાન છે, પીવાના પદાર્થોમાં જેમ અમૃત પ્રધાન છે, મણીઓમાં જેમ ચિંતામણી પ્રધાન છે, પ્રામાણિક પુરુષોમાં જેમ તીર્થંકર પ્રધાન છે, ગાયોમાં જેમ કામધેનુ પ્રધાન છે, મનુષ્યોમાં જેમ ચક્રવર્તી પ્રધાન છે, અને દેવોમાં જેમ ઇંદ્ર પ્રધાન છે, આવી રીત આ ચાર અંગ પ્રધાન છે. આ વાતને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે "પરમ" એવું વિશેષણ આપેલ છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યત્વ આદિમાં પરમાંગતા–પ્રધાનતા કઇ રીતે હોઇ શકે કેમકે, મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં નિર્જરા જ સાક્ષાત્ કારણ હોય છે. આથી નિર્જરાની પ્રધાનતા છે.

ઉત્તર—કદાચ મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્કારણ નિર્જરા છે પરંતુ નિર્જરા નિરાશ્રય તો રહે નહીં આથી માનુષત્વાદિ ચાર અંગ વગર નિર્જરા બની શકતી નથી. આથી આ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે કે, નિર્જરાની અ

चुलन्यामासक्तो जातः। तयोर्दुश्चरितं ब्रह्मदत्तेन विदितम्। ब्रह्मदत्तेन काकहंसी युगलं पिष्टमयं मैथुनपरायणं निर्माय शूलमोतं कृत्वा ताभ्यां प्रदर्शितम्। तथा-गोनस-पद्मनागिनीयुगलं पिष्ठमयं कृत्वा वाचा तर्जयति-रे दुष्ट! दुराचारिन्! गोनस! किं पद्मनागिन्या सह रमसे? तत्फलं भुङ्क्ष्व, इत्युक्त्वा तदुभयं मज्वलज्ज्वलने प्रक्षिपति। एवं दुष्कर्मनिवृत्त्यर्थं ब्रह्मदत्तप्रदर्शितं दण्डं विलोक्यापि तौ दुष्कर्मकरणान्न निवृत्तौ। ततश्चुलन्या दीर्घपृष्ठनृपेण च परस्परं विचार्य ब्रह्मदत्तस्य विवाहः

तो वह दीर्घपृष्ठ चुलनी के मोह में फँस गया। चुलनी और दीर्घपृष्ठ के दुश्चरित की बात ब्रह्मदत्त के कान तक भी पहुँच गई। ब्रह्मदत्त ने उन दोनों को शिक्षा देने के अभिप्राय से आटे का एक, मैथुन में परायण काक और हँसी का जोडा निर्मापित कर और उसे शूल में पिरोकर उन दोनों को दिखलाया। तथा गोनस (फणरहित सर्प) और पद्मनागिनी का भी एक जोड़ा आटे से उसने तयार किया, और उन्हीं के समक्ष कहने लगा रे-दुष्ट! दुराचारी गोनस! तुझे लज्जा नहीं आती जो तू पद्मनागिनी के साथ रमता है? अरे अधम! तू अब अपने किये हुए कर्म का फल भोग। इस प्रकार वाणी से तर्जित कर उसने उन दोनों को जलती हुई अग्नि में डाल दिया। इस प्रकार दुष्कर्म की निवृत्ति के लिये ब्रह्मदत्त के द्वारा प्रदर्शित दण्ड को देखकर भी रानी और दीर्घपृष्ठ अपने अनर्थविधायक दुष्कर्म से पीछे नहीं हटा।

સમય વિતી ગયા બાદ તે દિર્ઘપૃષ્ઠ ચુલનીના મોહમાં ફસાઈ ગયો. ચુલની અને દિર્ઘપૃષ્ટની આ દુશ્ચરિત્રની વાત બ્રહ્મદત્તના કાન સુધી પહોંચી ગઈ, બ્રહ્મદત્તે એ બંન્ને ને શિક્ષા દેવાના અભિપ્રાયથી આટામાંથી (લોટમાંથી) એક મૈથુનમાં પરાયણ કાક અને હંસલીનું જોડું નિર્માણ કરી તેને શુલ્યમાં પરોવીને તે બન્નેને બતાવ્યું. તથા ફેણ વગરનો સાપ અને પદ્મનાગણનું પણ એક જોડું આટામાંથી (લોટમાંથી) બનાવી તૈયાર કર્યું. અને તેની સામે કહેવા લાગ્યો, રે દુષ્ટ! દુરાચારિ ગોનસ (ફેણ રહિત સર્પ)! તને લાજ નથી આવતી કે તું, પદ્મનાગણની સાથે રમી રહ્યો છે.. અરે અધમ! તું હવે પોતાના કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવ. આ પ્રકારે કહીને એ બંન્ને ને તેણે ભડભડતી અગ્નિમાં નાખી દીધા. આ પ્રકારે દુષ્કર્મની નિવૃત્તિ માટે બ્રહ્મદત્તદ્વારા પ્રદર્શિત દંડને જોઈને રાણી અને દિર્ઘપૃષ્ટ પોતાના અનર્થ વિધાયક દુષ્કર્મથી પાછાં ન ફર્યાં. એક દિવસની વાત છે કે, આ બન્નેએ એકાંતમાં

मानुषत्वं दुर्लभमित्यत्र दश दृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते, तद् यथा—चोल्लकः १, पाशकः २, धान्यं ३, द्यूतं ४, रत्नं ५, स्वप्नः ६, चक्रं ७, कूर्मः ८, युगं ९, परमाणुः १०।

अथ प्रथमश्चोल्लकदृष्टान्तः—चोल्लको=भोजनं तदुपलक्षितो दृष्टान्तः प्रोच्यते—

काम्पिल्यनगरे ब्रह्मनामको नृपतिरासीत्, तस्य भार्या चुलनीनाम्नी, पुत्रो ब्रह्मदत्तनामकः। तस्मिन् ब्रह्मनृपतौ मृते सति तत्पुत्रस्य ब्रह्मदत्तस्य बाल्यावस्थां विलोक्य ब्रह्मनृपसुहृद् दीर्घपृष्ठनामको नृपस्तद्राज्यं रक्षति। तदनन्तरं स

नहीं हो सकता है उसी तरह इन मानुषत्व आदि चार अंगों की प्राप्ति हुए विना मुक्ति की प्राप्ति जीव को नहीं हो सकती है।

"मानुषत्वं दुर्लभं" मनुष्यपन की प्राप्ति महादुर्लभ है, इस विषय में दश दृष्टान्त कहे जाते हैं, जैसे—चोल्लक १, पाशक २, धान्य ३, द्यूत ४, रत्न ५, स्वप्न ६, चक्र ७, कूर्म ८, युग ९ परमाणु १०।

चोल्लक नाम भोजनका है। इससे उपलक्षित होनेसे चोल्लकको भी दृष्टान्त कह दिया गया है। यह प्रथम चोल्लकदृष्टान्त इस प्रकार है—

कांपिल्य नगर में ब्रह्म नाम का राजा था। इसकी स्त्री का नाम चुलनी और पुत्र का नाम ब्रह्मदत्त था। राजा ब्रह्म के काल प्राप्त हो जाने के बाद ब्रह्मदत्त की बाल अवस्था देखकर "राज्य में अव्यवस्था न फैल जाय" इस दृष्टि से राजा ब्रह्म के मित्र दीर्घपृष्ठ नाम के राजा ने उसके राज्य को संभाल लिया। जब कुछ समय व्यतीत हो गया

થઈ શકતું નથી, એજ રીતે આ માનુષત્વ આદિ ચાર અંગોની પ્રાપ્તિ થયા વિના મુકિતની પ્રાપ્તિ જીવને થઈ શકતી નથી.

मानुषत्वं दुर्लभं મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ છે, આ વિષયમાં દશ દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે. જેમ—ચોલ્લક ૧, પાશક ૨, ધાન્ય ૩, દ્યૂત ૪, રત્ન ૫, સ્વપ્ન ૬, ચક્ર ૭, કૂર્મ ૮, યુગ ૯, પરમાણુ ૧૦.

ચોલ્લક નામ ભોજનનું છે એથી ઉપલક્ષિત થવાથી ચોલ્લકનું પણ દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રથમ ચોલ્લકદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

કાંપિલ્ય નગરમાં બ્રહ્મનામનો રાજા હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ચુલની અને પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્ત હતું. રાજા બ્રહ્મની કાળપ્રાપ્તિ પછી, બ્રહ્મદત્તની બાળ અવસ્થા જોઈને "રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા ન ફેલાઈ જાય" આ દષ્ટીથી રાજા બ્રહ્મના મિત્ર દિર્ઘપૃષ્ટ નામના રાજાએ તેના રાજ્યને સંભાળી લી ...થોડા

तत्समीपे प्रकोष्ठकान्तरे शयनार्थं गतः। तदाऽर्धरात्रे जनन्याऽग्निसंयोजनात् तज्जतुगृहं प्रदीपितम्। ब्रह्मदत्त उत्थितः। तदा वरधनुर्ब्रह्मदत्तं वदति-नाथ! प्रासादः प्रज्वलति, भवान् निःसरतु। इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मदत्तो ब्रवीति-प्रदर्शय मार्गम्, तदा वरधनुर्वदति नाथ! अयमस्ति सुरङ्गामार्गः, पादाघातेन सुरङ्गाद्वारवर्ति-शिलापट्टकं चूरय, ब्रह्मदत्तेन तथा कृते सति उभौ तेनैव सुरङ्गापथेन निःसृत्य बहिर्द्वारावस्थिततुरङ्गमौ समारुह्य देशान्तरं गतौ।

द्वारा प्रेरित होने पर ब्रह्मदत्त उस लाक्षागृह में जाकर सो गया। वरधनु भी उसी के समीप एक प्रकोष्ठक में सो गया। जब आधी रात होने का समय आया तो चुलनी माता ने उस लाक्षागृह में आग लगा दी मकान जलने लगा। ब्रह्मदत्त एकदम उठा। वरधनु ने शीघ्र पास आकर ब्रह्मदत्त से कहा-नाथ! महल जल रहा है, अपन यहां से शीघ्र चले जावें। वरधनु के वचन सुनकर ब्रह्मदत्तने कहा-बताओ मार्ग कहां है? ब्रह्मदत्त के वचन सुनकर वरधनु ने कहा-नाथ! यह रहा सुरंग का मार्ग। इसके द्वार पर जो यह पत्थर की शिला का ढक्कन लगा हुआ है इसे आप पैरों से हटा दीजिये और बाहर निकल जाईये। ब्रह्मदत्त ने ऐसा ही किया। सुरंग के द्वार पर लगे हुए पत्थर को पैर से हटाकर वे और वरधनु दोनों सुरंगमार्गसे बाहर निकल आये और बाहर के द्वारपर खडे हुए दोनों घोड़ोंपर चढ़कर वहांसे दूसरे देशको चले गये।

મહેલમાં સુવા માટે ગયો. મંત્રીને પુત્ર વરધનું પણ તેની સાથે તે મહેલમાં ગયો અને તેની સાથે એ મહેલમાં તે પણ એક આસન ઉપર સુતો જ્યારે અરધી રાતને પ્રારંભ થઇ ચુકયો ત્યારે દુષ્કર્મિણી એવી કુમારની માતા ચુલનીએ તે લાખાગૃહમાં આગ લગાડી. મહેલ સળગવા લાગ્યો, બ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉઠયો. વરધનુએ એ વખતે તેની પાસે આવીને કહ્યું, નાથ! મહેલ સળગી રહ્યો છે. આપણે અહીંથી તુરત જ નીકળી જવું જોઇએ. વરધનુનાં વચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે માર્ગ કયાં છે? બતાવો. બ્રહ્મદત્તનું વચન સાંભળીને વરધનુએ કહ્યું, નાથ! આ રહ્યો બહાર નીકળવાને રસ્તો. અહીં જે પત્થરનું ઢાંકણુ લગાડેલું છે તેને આપ પગથી દૂર કરો અને પછી ભોંયરામાં ઉતરી બહાર નીકળી જાઓ. બ્રહ્મદત્તે એ પ્રમાણે કર્યું. ભોંયરાના મુખદ્વારના પત્થરને દૂર કરી કુમાર બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ બન્ને ભોયરાના રસ્તે બહાર નીકળી ગયા અને બહારના દ્વાર પાસે તૈયાર રાખવામાં આવેલા ઘોડા ઉપર બેસી [illegible] જણા દૂર દેશમાં ચાલ્યા ગયા.

कारितः। ततः कपटप्रबन्धेन ब्रह्मदत्तमारणार्थं जतुगृहं कारितम्। तदा धनुनामको ब्रह्मनृपतेर्मन्त्री तत् कपटं ज्ञातवान्। स च नदीतीरात् तद्गृहाभ्यन्तरेऽधः पृथिव्यां सुरङ्गां निर्माय नदीतटे सुरङ्गाद्वारे तुरंगमद्वयं स्थापयित्वा स्वपुत्रं वरधनुनामकं जतुगृहनिर्माणकारणं ज्ञापयति। ततो निःसरणार्थं निर्मापितां सुरङ्गां च दर्शयति। स वरधनुः स्वपित्राज्ञया ब्रह्मदत्तानुचरोऽभवत्।

अन्यदा कदाचित् जनन्या प्रेरितो ब्रह्मदत्तस्तस्मिन् जतुगृहे सुप्तः, वरधनुश्च

एक दिन की बात है कि इन दोनोंने एकान्त में इस प्रकार की गुप्तमंत्रणा की कि ब्रह्मदत्त का विवाह कर देना चाहिये। ऐसा ही हुआ ब्रह्मदत्त का विवाह कर दिया गया। तथा ब्रह्मदत्त को मारने के लिये कपट से एक लाक्षागृह-लाख का महल भी बनवा कर तयार कराया गया। राजा ब्रह्म के मंत्री को उनकी यह कपट रचना ज्ञात हो गई। मंत्री का नाम धनु था। उसने नदी के तीर से लेकर उस लाक्षागृह के भीतर तक पृथिवी के नीचे एक सुरंग बनवाई। जब सुरंग बनकर तयार हो चुकी तो नदी के तट पर कि जहां सुरंग से बाहर निकल ने का द्वार था दो घोडे खडे करवा दिये और अपने पुत्र से कि जिसका नाम वरधनु था लाक्षागृह के निर्माण का कारण प्रकट कर दिया। तथा यहां से निकलने के लिये जो सुरंग बनाई गई थी उसका भी भीतरी दरवाजा उसे दिखला दिया। वरधनु अपने पिता की आज्ञा से ब्रह्मदत्त का अनुचर बन गया। एक दिन की बात है कि अपनी माता

એવા પ્રકારની ગુપ્ત મંત્રણા કરી કે, બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ કરી દેવો. અને એ પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ કરી દેવામાં આવ્યો. આ પછી બ્રહ્મદત્તને કપટથી મારવા માટે એક લાખાગૃહ (જોગણીનો મહેલ) બનાવી તૈયાર કર્યો. રાજા બ્રહ્મના મંત્રીને તેમની આ કપટ રચના જાણવામાં આવી ગઇ. મંત્રીનું નામ ધનુ હતું. તેણે નદીના કાંઠાથી લઇ ને એ લાખાગૃહની અંદર સુધીનું એક ભોંયરૂં તૈયાર કરાવ્યું. જ્યારે ભોંયરૂં તૈયાર થઈ ગયું ત્યારે નદીના કાંઠા ઉપર કે જ્યાં ભોંયારમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો રાખ્યો હતો તે સ્થળે બે ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા. અને પોતાના પુત્ર કે જેનું નામ વરધનુ હતું તેને લાખાગૃહની સમસ્ત વાતથી જાણકાર કરી તેમાંથી નિકળવા માટે જે ભોંયરૂં બનાવવામાં આવેલ હતું તેની સઘળી માહિતી આપી નીકળવા માટેનો દરવાજો તેને બતાવી દીધો. એક દિવસની વાત છે કે, કુમાર બ્રહ્મદત્ત તેની માતાના કહેવાથી, ગૃહ

तत्समीपे प्रकोष्ठकान्तरे शयनार्थं गतः। तदाऽर्धरात्रे जनन्याऽग्निसंयोजनात् तज्जतुगृहं प्रदीपितम्। ब्रह्मदत्त उत्थितः। तदा वरधनुर्ब्रह्मदत्तं वदति-नाथ! प्रासादः प्रज्वलति, भवान् निःसरतु। इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मदत्तो ब्रवीति-प्रदर्शय मार्गम्, तदा वरधनुर्वदति नाथ! अयमस्ति सुरङ्गामार्गः, पादाघातेन सुरङ्गाद्वारवर्ति-शिलापट्टकं चूरय, ब्रह्मदत्तेन तथा कृते सति उभौ तेनैव सुरङ्गापथेन निःसृत्य बहिर्द्वारावस्थिततुरङ्गमौ समारुह्य देशान्तरं गतौ।

द्वारा प्रेरित होने पर ब्रह्मदत्त उस लाक्षागृह में जाकर सो गया। वरधनु भी उसी के समीप एक प्रकोष्ठक में सो गया। जब आधी रात होने का समय आया तो चुलनी माता ने उस लाक्षागृह में आग लगा दी मकान जलने लगा। ब्रह्मदत्त एकदम उठा। वरधनु ने शीघ्र पास आकर ब्रह्मदत्त से कहा-नाथ! महल जल रहा है, अपन यहां से शीघ्र चले जावें। वरधनु के वचन सुनकर ब्रह्मदत्तने कहा-बताओ मार्ग कहां है? ब्रह्मदत्त के वचन सुनकर वरधनु ने कहा-नाथ! यह रहा सुरंग का मार्ग। इसके द्वार पर जो यह पत्थर की शिला का ढक्कन लगा हुआ है इसे आप पैरों से हटा दीजिये और बाहर निकल जाईये। ब्रह्मदत्त ने ऐसा ही किया। सुरंग के द्वार पर लगे हुए पत्थर को पैर से हटाकर वे और वरधनु दोनों सुरंगमार्गसे बाहर निकल आये और बाहर के द्वारपर खडे हुए दोनों घोडोंपर चढकर वहांसे दूसरे देशको चले गये।

મહેલમાં સુવા માટે ગયો. મંત્રીનો પુત્ર વરધનું પણ તેની સાથે તે મહેલમાં ગયો અને તેની સાથે એ મહેલમાં તે પણ એક આસન ઉપર સુતો જ્યારે અરધી રાતનો પ્રારંભ થઇ ચુકયો ત્યારે દુષ્કર્મિણી એવી કુમારની માતા ચુલનીએ તે લાખાગૃહમાં આગ લગાડી. મહેલ સળગવા લાગ્યો, બ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉઠયો. વરધનુએ એ વખતે તેની પાસે આવીને કહ્યું, નાથ! મહેલ સળગી રહ્યો છે. આપણે અહીંથી તુરત જ નીકળી જવું જોઇએ. વરધનુનાં વચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે માર્ગ કયાં છે? બતાવો. બ્રહ્મદત્તનું વચન સાંભળીને વરધનુએ કહ્યું, નાથ! આ રહ્યો બહાર નીકળવાનો રસ્તો. અહીં જે પત્થરનું ઢાંકણ લગાડેલું છે તેને આપ પગથી દૂર કરો અને પછી ભોંયરામાં ઉતરી બહાર નીકળી જાઓ. બ્રહ્મદત્તે એ પ્રમાણે કર્યું. ભોંયરાના મુખદ્વારના પત્થરને દૂર કરી કુમાર બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ બન્ને ભોયરાના રસ્તે બહાર નીકળી ગયા અને બહારના દ્વાર પાસે તૈયાર રાખવામાં આવેલા ઘોડા ઉપર બેસી બન્ને જણા દૂર દેશમાં ચાલ્યા ગયા.

अत्यन्तदूरपथभ्रमणजनितश्रमादश्वौ मृतौ। पादचारेण ब्रह्मदत्तो वरधेनुना सह पृथिव्यामटति। ततो दीर्घपृष्ठनृपस्य भयात् पृथक् पृथक् भूत्वा तौ पर्यटतः। अथ ब्रह्मदत्तः पर्यटन् निर्धनवेषेण क्वचिद् वृक्षतले उपविष्टः। तदा केनचित् सामुद्रिकविद्यावता विप्रेण मार्गे ब्रह्मदत्तचरणन्यासं दृष्ट्वा मुदितचित्तः शीघ्रगत्या तत्र वृक्षतले समायातः। तत्र निर्धनवेषेण वर्तमानं ब्रह्मदत्तमवलोक्य स विप्रो रोदिति। तं ब्रह्मदत्तः पृच्छति–हे विप्र! कथं रोदिषि?, सामुद्रिकशास्त्रज्ञोऽसौ विप्र आह–अद्य मम विद्या असदर्थबोधिका जाता, भवच्चरणलक्षणं भवतश्चक्रवर्तित्वभावे-

अत्यन्त दूर तक अधिक वेग से चलने के कारण उनके घोडे बहुत थक गये थे इसलिये उनका पेट फूल गया और दोनों घोडे मर गये। ब्रह्मदत्त और वरधनु दोनों ही पैदल जंगलमें घूमने लगे, पर दीर्घपृष्ठ राजा का भय हृदय में बना हुआ था। इसलिये उन्हों ने अब अलग २ होकर चलना ही अच्छा समझा। ब्रह्मदत्त चलते २ एक किसी वृक्ष के नीचे आकर ठहर गया। इतने में वहां एक सामुद्रिक शास्त्र का वेत्ता ब्राह्मण जो उसी रस्तेसें होकर कहीं जा रहा था मार्गमें ब्रह्मदत्त के चरणचिह्नों को देखकर बड़ा ही प्रसन्न हुआ, और चरणचिह्नों को लक्षित कर वह उस स्थान पर आपहुंचा जहां ब्रह्मदत्त वृक्ष के नीचे बैठा हुआ था। ब्रह्मदत्त की निर्धन अवस्था देखकर ब्राह्मण को रोना आगया। ब्राह्मण को रोते देखकर ब्रह्मदत्त ने पूछा हे ब्राह्मण! क्यों रो रहे हो? सामुद्रिक शास्त्रज्ञ उस ब्राह्मण ने कहा कि मैंने जो सामुद्रिक

ઘણા વેગથી લાંબી મજલ કાપવાથી તેમના ઘોડા થાકી ગયા અને એથી એ ઘોડાઓનું પેટ ફુલી જતાં બન્ને ઘોડા મરી ગયા. વરધનુ અને બ્રહ્મદત્ત બન્ને પગપાળા જંગલમાં ફરવા લાગ્યા. આ રીતે ફરવાથી દીર્ઘપૃષ્ટ રાજા તરફથી ભય આવી પડશે તેવી દહેશતથી બન્ને જણાએ જુદા જુદા ચાલવાનું રાખ્યું. બ્રહ્મદત્ત ચાલતાં ચાલતાં કોઈ એક વૃક્ષની નીચે જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં રોકાઈ ગયો. આ સમયે સામુદ્રિકશાસ્ત્રજ્ઞાનનો જાણકાર એક બ્રાહ્મણ કે જે એ રસ્તેથી જઇ રહ્યો હતો તેણે માર્ગમાં બ્રહ્મદત્તનાં ચરણનાં ધૂળમાં પડેલાં પગલાનાં ચિન્હોને જોઇને ખૂબ પ્રસન્નતા અનુભવી અને ચરણ ચિન્હોને લક્ષમાં રાખતો રાખતો તે જે સ્થળે કુમાર બ્રહ્મદત્ત હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બ્રહ્મદત્તની નિર્ધન અવસ્થા જોઇને બ્રાહ્મણની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. બ્રાહ્મણને રોતાં જોઈ બ્રહ્મદત્તે કહ્યું, હે બ્રાહ્મણ શા માટે રડો છો? સામુદ્રિક શાસ્ત્રના જાણકાર તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મેં આજ સુધી

दयति किंतु भवान् निर्धनावतारो मिलितः। ब्रह्मदत्तो वदति–अहमस्मि चक्रवर्ती, यदा मम राज्यप्राप्तिः स्यात्तदा भवता ममान्तिकमागन्तव्यम्।

कालान्तरे ब्रह्मदत्तेन चक्रवर्त्तिराज्यं प्राप्तम्, द्वादश वर्षाणि राज्याभिषेकोत्सवः प्रारब्धः। सामुद्रिकशास्त्रज्ञोऽसौ विप्रस्तदुत्सवसमाचारं प्राप्य तत्रागतः।

शास्त्र का अभीतक अध्ययन किया है वह आज बिलकुल गलत साबित हो रहा है इसलिये मैं रो रहा हूं। आपके चरणों में जो चिह्न बने हुए हैं उनसे यह बात ज्ञात होती है कि आपको चक्रवर्ती होना चाहिये पर आपकी तो यह दशा है कि इस समय आपके पास खाने तक को अन्न भी नहीं है। आपका यह वेष दरिद्रियों जैसा है। अवस्था आपकी निर्धन है। ऐसे मालूम पड़ता है कि मानों आप में निर्धनताने ही अवतार लिया है। ब्राह्मण की बात सुनकर ब्रह्मदत्त ने कहा–तुम्हारा सामुद्रिक शास्त्र मिथ्या नहीं है दुःखी मत होओ, मैं वास्तव में चक्रवर्ती ही हूं। जब मुझे राज्य की प्राप्ति हो तो उस समय तुम मेरे पास आना।

कालान्तर में ब्रह्मदत्त को चक्रवर्तिपद की प्राप्ति हुई। ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती बन गये। बारह वर्ष का राज्याभिषेक बड़ा ही ठाट बाट से मनाया जाने लगा। इसी अवसर में उस ब्राह्मण ने जब यह समाचार सुना तो वह भी वहां पर आगया पर वह ब्रह्मदत्तसे मिल नहीं सका।

સામુદ્રિક શાસ્ત્રનું જે અધ્યયન કર્યું છે તે આજે બીલકુલ નકામું માલુમ પડયું છે. આ માટે હું રોઇ રહ્યો છું. આપના ચરણોમાં જે ચિન્હ જોવામાં આવે છે તેનાથી એવી વાત સિદ્ધ થાય છે કે, આપ ચક્રવર્તી બનવા જોઈએ. પરંતુ આપની તો એ દશા છે કે, આ સમયે આપની પાસે ખાવાને અન્ન પણ નથી. આપનો આ વેશ દ્રરિદ્રીઓના જેવો છે. આપની અવસ્થા નિર્ધન છે. એવું માલુમ પડે છે કે, આપનામાં નિર્ધનતાએ અવતાર લીધો છે, બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી બ્રહ્મદત્તે કહ્યું. આ તમારૂં સામુદ્રિક શાસ્ત્ર મિથ્યા નથી, દુઃખી ન બનો. હું વાસ્તવમાં ચક્રવર્તી જ છું જ્યારે મને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય એ સમયે તમે મારી પાસે આવજો.

સમયના વહેવા સાથે બ્રહ્મદત્તને ચક્રવર્તિ પદ પ્રાપ્ત થયું. રાજ્યમાં ૧૨ વર્ષ સુધી તેના રાજ્યાભિષેકનો ઉત્સવ ઠામઠામ મનાવા લાગ્યો. એ બ્રાહ્મણે જ્યારે આ પ્રસંગના શુભ સમાચર જાણ્યા તો તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પણ તે બ્રહ્મદત્તને મળી શકયો નહીં. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી સાથે તેનો મેળાપ

ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिनो दर्शनं मम कथं स्यादिति पृष्टः कश्चित् श्रेष्ठी तं विप्रं मार्गं दर्शयति। अथोत्सवसमये चक्रवर्ती गजमारूह्य बहिर्निःसरति। स विप्रस्तदा जनसमूहमध्ये वंशाग्रे पादत्राणमालां संयोज्य तं वंशमुत्थाप्य स्थितवान्। चक्रवर्ती स्वराज्यैश्वर्यशोभां समन्तात् विलोकयन् वंशाग्रसंलग्नामुपानद्मालामपश्यत्। ततः कोपारुणनेत्रश्चक्रवर्ती भृत्यैस्तमाहूय पृच्छति-किमेवत् त्वया मर्तुमाचरितम्?। विप्रः माह-नहि मर्तुं, किंतु जीवितुम्। चक्रवर्ती वंशोत्थापनकारणं विज्ञाय

ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती से अब मेरा मिलाप कैसे हो? इस बात को उसने किसी वहाँ के सेठ से पूछा तो उसने उसे मिलाप का रस्ता भी बतला दिया। उत्सव के समय चक्रवर्ती हाथी पर चढ़कर आ रहे थे, भीड़ काफी थी। ब्राह्मण ने मिलाप का मार्ग सोचा, उसके अनुसार एक बांस पर जूतों की माला लटका कर और उस बांस को भीड़ के बीच में ऊपर उठा कर वह खड़ा हो गया। चक्रवर्ती अपने राज्य के ऐश्वर्य की शोभा का चारों ओर से निरीक्षण करते हुए चल रहे थे। उन्हों ने इस दृश्य को ज्यों ही देखा इकदम देखते ही आंखों में क्रोध की लाली उतर आई, नौकरों के जरिये उस ब्राह्मण को बुलवाकर पूछा, अरे! इस सुन्दर अवसर पर यह तूने क्या काम किया है? मालूम पड़ता है तेरी मौत आगई है। ब्राह्मण ने चक्रवर्ती की बात सुनकर कहा यह काम मैंने अपनी मौत को बुलाने के लिये नहीं किया है, किन्तु जीने के लिये किया है। जब चक्रवर्ती वंशोत्थापन के कारण से

કઈ રીતે થાય આ વાત તેણે ત્યાંના કોઈ શેઠને પૂછી તો તેણે મેળાપ માટેનો રસ્તો બતાવ્યો. ઉત્સવના સમયે ચક્રવર્તી હાથી ઉપર બેસી આવી રહ્યા હતા. ભીડ ખૂબ હતી, બ્રાહ્મણે મેળાપનો માર્ગ વિચાર્યો. આ અનુસાર તે એક વાંસ ઉપર લટકાવેલ જોડાની માળા સાથે તે લોકોની ભીડમાં હાથમાં વાંસડો ઉંચો રાખીને ઉભો રહ્યો. ચક્રવર્તી પોતાના રાજ્યની ઐશ્વર્યની શોભાને ચારે તરફ દૃષ્ટી ફેરવી જોઈ રહેલ હતા, તેમણે આ દૃશ્ય જોયું અને જોતાં જ એકદમ આંખોમાં ક્રોધની લાલીમા છવાઈ ગઈ. નોકરો દ્વારા એ બ્રાહ્મણને બોલાવી પૂછ્યું. અરે! આ સુંદર અવસર ઉપર તું આવું કામ કેમ કરી રહ્યો છે? માલુમ પડે છે કે તારૂં મોત આવ્યું છે. ચક્રવર્તીની વાત સાંભળી બ્રાહ્મણે કહ્યું, આ કામ મેં મારા મોતના બોલાવવાથી નથી કર્યું, પરંતુ જીવવા માટે કરેલ છે. આ પછી ચક્રવર્તી વંશોત્થાપનના કારણથી યથાર્થ રૂપથી

परितुष्टो भूत्वा गजोपरि स्वपार्श्वे तमुपवेश्य ब्रवीति-हे विप्र! स्वाभीष्टं ब्रूहि, सोऽवदत् भार्यां पृष्ट्वा कथयामि। ततस्तेन स्वगृहमागत्य भार्या पृष्टा। भार्या मनसि चिन्तयति-धनागमे त्रीणि नश्यन्ति जीर्णं गृहं, जीर्णा भार्या, जिर्णं मित्रम्। इति विचार्य सा प्राह – एकैकस्मिन् दिने एकैकगृहे पायसभोजनं भवतु, इत्येव प्रार्थनीयम्। ततोऽसौ विप्रश्चक्रवर्तिसंनिधौ समागत्य तदेव प्रार्थितवान्। चक्रवर्ती

यथार्थरूप में परिचित हो चुके, तब वे बडे प्रसन्न हुए। उन्हों ने उस ब्राह्मण को शीघ्र ही हाथी पर अपने पास बैठा कर कहा कि कहो विप्रदेव! तुम क्या चाहते हो? उसने कहा महाराज! मैं क्या चाहता हूं यह बात तो अपनी भार्या से पूछकर आपसे कहूंगा। चक्रवर्ती से वह घर जाने की आज्ञा लेकर घर आगया। घर पर आकर उसने अपनी पत्नी से समस्त वृत्तान्त कह दिया। पत्नी ने सुनकर विचार किया कि यदि यह धनवान् बन जायगा तो मुझे अवश्य छोड़ देगा, क्यों कि धन के आने पर तीन चीजें छोड़ दी जाती हैं—१जूना घर, २ जूनी भार्या और ३ जूनां मित्र। इसलिये इससे कह दिया जाय कि हमें तो प्रतिदिन एक२ घर पर खीर का भोजन मिलता रहे, ऐसी व्यवस्था हो जानी चाहिये। बस इस प्रकार विचार कर ब्राह्मणी ने अपने पति से यही बात कही और कहा कि जाकर तुम राजा से यही मांगो अपने लिये और वस्तु को क्या करना है। ब्राह्मण ने अपनी पत्नी की सलाह मान कर चक्रवर्ती से यही मांगा। चक्रवर्ती ने ब्राह्मण से कहा

પરિચિત બનતાં ખૂબજ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે બ્રાહ્મણને એજ વખતે પોતાના હાથી ઉપર બેસાડી લઈને પૂછયું, કહો વિપ્રદેવ તમે શું ચાહો છો? જવાબમાં તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, મહારાજ! હું શું ચાહું છું તે વાત મારી સ્રીને પૂછયા પછી આપને કહીશ. ચક્રવર્તીની આજ્ઞા લઈ તે પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર પહોંચી તેણે પોતાની સ્રીને સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. સ્રીએ સઘળી બીના સાંભળીને વિચાર કર્યો કે, મારો પતિ ધનવાન બની જશે તો એ મને અવશ્ય છોડી દેશે. કેમકે, ધનના આવવાથી ત્રણ ચીજો ભુલાઇ જાય છે. એક તો જુનાં ઘર, બીજું સ્રી, ત્રીજું જુનામિત્ર. આ માટે એને એમ માગવાનું કહેવામાં આવે કે, અમને પ્રતિદિન એક એક ઘેરથી ખીરનું ભોજન મળતું રહે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી બ્રાહ્મણીએ પોતાના પતિને એ વાત કહી અને કહ્યું કે, તમે રાજા પાસે જઇને એ પ્રમાણે માગો. આપણે બીજી વસ્તુની શું જરૂર છે? બ્રાહ્મણે સ્રીની સલાહ માનીને રાજા પાસે જઇ તેની સ્રીના કીધા પ્રમાણે જ માગ્યું.

प्राह–किमिदं प्रार्थयसि? ग्रामो, नगरं, वा कोशो वा याच्यताम्। स विप्रोऽवदत्–इदमेव ममेप्सितम्, ततश्चक्रवर्तिना तत्स्वीकृतम्। प्रथमदिने चक्रवर्तिनो भवने परमसुस्वादु पायसं लब्धम्। तत्र काम्पिल्यनगरे चक्रवर्त्याज्ञयाऽसौ विप्रः प्रत्येकगृहे भोजनं क्रमेण प्रतिदिनं लभते, तथाप्यसौ गृहाणामन्तं न प्राप, कथं तर्हि तस्य समस्त भरतक्षेत्रवर्तिषु गृहेषु एकैकगृहे क्रमेण प्रतिदिनं भोजनप्राप्त्यनन्तरं पुनश्चक्रवर्तिभवने

यह तुमने क्या चीज मांगी है, गांव मांगो नगर मांगो या कोश–खजाना मांगो। सुनकर ब्राह्मण ने कहा हमें इन चीजों की आवश्यकता नहीं है। हमारी इच्छा तो जो है वह आप से निवेदित कर दी है। चक्रवर्ती ने ब्राह्मणकी बात स्वीकार करली। चक्रवर्तीने स्वयं सबसे पहिले दिवस इसके लिये परम स्वादिष्ट बढ़िया खीर अपने महलमें तैयार करवाई। ब्राह्मण ने बडे आनंद के साथ खाई। क्रम२ से अब यह उस कांपिल्य नगर में सब के घर एक२ दिन खीर के भोजन के लिये जाने लगा, परन्तु वहां इतने अधिक घर थे कि इसके जीवनभर तक भी जीमते२ घरों के वारे नहीं समाप्त हो सकते थे। तथा छह खंड की पृथिवी का अधिपति चक्रवर्ती होता है इसलिये यद्यपि उसके जीमने का नंबर छह खंडोंमें नियत कर दिया गया था, पर जब कांपिल्य नगर के घरों की ही समाप्ति नहीं हो सकी तो भरतक्षेत्र भर के घरों का बारा उसके कैसे प्राप्त हो सकता था? अतः वह बड़ा ही चिन्तित रहने लगा। वह विचारता रहता कि कब समस्त घरों का वारा मेरा समाप्त

ચક્રવતીએ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે તમે આ શું માગ્યું? ગામ, નગર અથવા તો ધન દોલત જે જોઈએ તે માગીલ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મહારાજ! મને એવી કોઈ ચીજની જરૂરીઆત નથી. અમારી જે ઇચ્છા છે તે આપની સમક્ષ રજુ કરી છે. ચક્રવતીએ બ્રાહ્મણની વાતનો સ્વીકાર કરી અને પોતાનાજ મહેલમાં તેને માટે સ્વાદિષ્ટ એવી ખીર તૈયાર કરાવી. બ્રાહ્મણે ખૂબ જ આનંદથી તે ખાધી. ક્રમે ક્રમે તે કાંપિલ્ય નગરમાં બધાને ત્યાં એક એક દિવસ ખીરના ભોજન માટે જવા લાગ્યો. પરંતુ ત્યાં એટલાં બધાં ઘરો હતાં કે એના જીવન સુધી જમતાં જમતાં ઘરનો વારો સમાપ્ત થઈ શકે તેમ ન હતું. તેમાંવળી ચક્રવતી તો છ ખંડ ધરતીનો અધિપતી હોય છે. આથી તેના જમવાનો નંબર છ ખંડોમાં નક્કી કરી આપેલ હતો પણ જ્યારે એકલા કાંપિલ્ય નગરનાં જ ઘરો તે પુરાં કરી શકે તેમ ન હતું ત્યાં ભરતક્ષેત્રના વિસ્તારનાં ઘરોનો વારો તો ક્યાંથી જ આવે? આથી તે ખૂબ જ ચિંતા કરવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, ક્યારે સમસ્ત

भोजनं लब्धव्यम्, समस्तभरतक्षेत्रान्तर्गतगृहाणां बाहुल्यात्। एवं यथा चक्रवर्तिनो भवनेऽनुपमं पायसं प्राप्तुमिच्छतस्तस्य विप्रस्य तद् दुर्लभं तथा मनुष्यजन्म दुर्लभम्।

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

भुक्तं स्वादुरसं द्विजेन भवने श्रीब्रह्मदत्तस्य यत्,
क्षेत्रेऽस्मिन् भरतेऽखिले प्रतिगृहे भुक्त्वा पुनस्तद्गृहे।
जातं तस्य यथा मनोऽभिलषितं तद् भोजनं दुर्लभं,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

॥ इति प्रथमश्चोल्लकदृष्टान्तः॥ १॥

हो, और कब मुझे पुनः चक्रवर्ती के घर पर बढिया खीर खानेको मिले, परन्तु न समस्त छह खण्ड के घरों का वारा उसका समाप्त हो और न पुनः चक्रवर्ती के घर की खीर उसको मीले। जैसे इस ब्राह्मण को पुनः वह खीर भोजन दुर्लभ हो गया उसी प्रकार यह मनुष्यजन्म भी बड़ा दुर्लभ है। यह प्रथम दृष्टान्त है। इस पर यह संग्रह श्लोक है—

भुक्तं स्वादुरसं द्विजेन भवने श्रीब्रह्मदत्तस्य यत्,
क्षेत्रेऽस्मिन् भरतेऽखिले प्रतिगृहे भुक्त्वा पुनस्तद्गृहे।
जातं तस्य यथा मनोऽभिलषितं तद्भोजनं दुर्लभं।
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

इस श्लोक में इस कथा का सार बतलाया गया है। अर्थात् जिस प्रकार ब्रह्मदत्तचक्रवर्ती के घर पर एक बार बढिया खीर का भोजन

ઘરોનો વારો પુરો થાય અને ક્યારે મને ચક્રવર્તીના મહાલયમાં ફરીથી ઉત્તમ એવી ખીર ખાવાનો પ્રસંગ મળે? આ રીતે ન તો સમસ્ત છ ખંડના ઘરોનો તેનો વારો પુરો થાય અને ન ચક્રવર્તીને ત્યાં ફરીથી ખીર ખાવા જવાનો પ્રસંગ મળે. આ રીતે તે બ્રાહ્મણને ફરીથી ચક્રવર્તીને ત્યાં ખીર ખાવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થયો. તેવી જ રીતે આ મનુષ્ય જન્મ પણ ઘણો દુર્લભ છે. આ પ્રથમ દૃષ્ટાંત છે એના ઉપર આ સંગ્રહ શ્લોક છે.

भुक्तं स्वादुरसं द्विजेन भवने श्रीब्रह्मदत्तस्य यत्।
क्षेत्रेऽस्मिन् भरतेऽखिले प्रतिगृहे भुक्त्वा पुनस्तद्गृहे॥
जातं तस्य यथा मनोऽभिलषितं तद्भोजनं दुर्लभं।
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

આ શ્લોકમાં આ કથાનો સાર બતાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ જે રીતે બ્રહ્મદત્તચક્રવર્તીના ઘરે એકવાર ઉત્તમ ખીરનું ભોજન કરીને તે બ્રાહ્મણને

अथ द्वितीयः पाशकदृष्टान्तः प्रोच्यते—

पाशको द्यूतोपकरणविशेषः, स एव दृष्टान्तः-पाशकदृष्टान्तः, स चैवम्—

गोल्लदेशे चणकनामके ग्रामे बहु शीलव्रतगुणव्रतविरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासादि श्रावकधर्मं पालयन् चणकनामको ब्राह्मण आसीत्। स बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकः सन्नुभयकालं सामायिकप्रतिक्रमणं कुर्वन्नासीत्। अन्यदा कदाचित् तस्य गृहे सुव्रत-

कर उस ब्राह्मण को उसी घरपर पुनः भोजन करने की अभिलाषा हुई परन्तु उसकी पूर्ति होनी बड़ी ही मुश्किल थी क्यों कि जब तक उनके साम्राज्यभर के घरों का बारा वह समाप्त नहीं कर लेता तब तक उसको पुनः चक्रवर्ती के घर का नंबर प्राप्त नहीं हो सकता। इसी प्रकार इस संसार में भ्रमण करने वाले इस जीव को पुनः नरभव मिलना बड़ा दुर्लभ है। यह प्रथम चोल्लकदृष्टान्त हुआ ॥ १ ॥

अब दूसरा पाशकदृष्टान्त कहते हैं—

जुआ खेलने का जो उपकरण विशेष होता है जिसको हिन्दी में पासा कहते हैं उसका नाम पाशक है। उसका दृष्टान्त इस प्रकार है-

गोल्लदेशस्थ चणक नाम के ग्राम में बहु शील व्रत गुण अर्थात् व्रत-प्राणातिपातादिविरमण, प्रत्याख्यान-पौषधोपवास आदि श्रावकधर्म को पालन करने वाला चणक नाम का एक ब्राह्मण रहता था। यह दोनों काल मुख पर डोरे से मुखपत्ति बांधकर सामायिक एवं प्रतिक्रमण किया करता था। एक दिन की बात है कि उसके घर पर एक

ચક્રવર્તિને ત્યાં ખીરનું ભોજન ફરીથી કરવાની ઈચ્છા જાગી પરંતુ તેની એ ઈચ્છા પૂર્ણ થઈ શકી નહી. કેમકે, એના સામ્રાજ્યભરનાં ઘરોનો વારો તે પૂર્ણ ન કરી લે ત્યાં સુધી તેને ફરી ચક્રવર્તીને ત્યાં ખીર ખાવા માટે જવાનો વારો પ્રાપ્ત થતો ન હતો. એ પ્રકારે આ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાવાળા આ જીવને પુનઃ મનુષ્ય અવતાર મળવો મહા દુર્લભ છે. આ પ્રથમ ચોલ્લક દૃષ્ટાંત બતાવેલ છે.

હવે બીજું પાશકદૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે—

જુગાર ખેલવામાં જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેને પાસા કહે છે. તેનું નામ પાશક છે. તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

ગોલ્લ દેશમાં ચણક નામના ગામમાં ઘણા જ શીલ વ્રત ગુણ સંપન્ન અને વ્રત પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ પ્રત્યાખ્યાન પૌષધ ઉપવાસ વગેરેથી શ્રાવક ધર્મનું પાલન કરવાવાળો ચણક નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એ બન્ને વખત મોઢા ઉપર દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા રાખીને સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ કરતો હતો. એક દિવસની વાત છે કે, તેને ઘેર સુવ્રત નામના એક મુ ક્ષા

नामा मुनिर्भिक्षार्थं समागतः। तदा चणकब्राह्मणस्य दन्तसहितः पुत्रो जातः। बालकं मुनेः समीपमानीयाऽब्रवीत्–'भदन्त! अयं दन्तसहितो जातः, किमस्य फलं भविष्यति'। मुनिः प्राह–अयं दन्तसहितः समुत्पन्नस्तस्मादयं राजा भविष्यति। चणको मुनेर्वचनं निशम्य चिन्तयति–अयं राजा भूत्वा नरकं यास्यति। इत्येवं विचिन्त्य बालकस्य दन्तान् घृष्टवान्।

पुनरेकदा कालान्तरे सुव्रतमुनिश्चणकस्य गृहे समागतः, ततश्चणकब्राह्मणो मुनिं प्राह—भदन्त! अस्य बालकस्य दन्ता घृष्टाः। मुनिर्वदति–दन्तेषु घृष्टेषु बालकोऽयं राजा न स्यात्, किं तु सर्वाधिकारसंपन्नः सचिवो भविष्यति। चणकेन

सुव्रत नाम के मुनिराज भिक्षा के लिये आये। उस समय उस ब्राह्मण के यहां दांत सहित एक पुत्र उत्पन्न हुआ था। चणक ने उस बालक को मुनि के समीप लाकर कहा–भदन्त! यह बालक दांतसहित उत्पन्न हुआ है इसका क्या फल होना चाहिये सो कृपा कर कहिये। सुनकर मुनिराज ने कहा-यह जो दांतोंसहित उत्पन्न हुआ है उसका यह फल है कि यह राजा होगा। चणक ने मुनि के वचन सुनकर विचार किया कि यदि यह राजा होगा तो दुर्गति का भागी हो जायगा इसलिये उसने उसके दांतों को घिस दिया।

कालान्तर में वे ही सुव्रतमुनि एक दिन चणक के घर पर पुनः पधारे। मुनिराज को आये देखकर चणक ने उनसे कहा–भदन्त! इस बालक के दांतों को मैंने घिस दिया है। चणक की बात सुनकर मुनिराज ने कहा–दांतों को घिसे जाने से यद्यपि यह बालक राजा नहीं हो सकेगा तो भी राजा जैसा होगा, अर्थात् राजा का सर्वाधिकार

માટે આવ્યા. તે વખતે એ બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ વખતે દાંત સહિત એક પુત્ર જન્મ્યો હતો, ચણક એ બાળકને મુનિ પાસે લઈ આવ્યો અને કહ્યું, ભદંત! આ બાળક દાંત સાથે ઉત્પન્ન થયો છે. એનું શું ફળ હોવું જોઈએ ? સાંભળી મુનિરાજે કહ્યું કે, દાંત સહીત ઉત્પન્ન થયેલ આ બાળકનું ફળ એ છે કે, તે રાજા થશે. ચણકે મુનિનું વચન સાંભળીને મનમાં વિચાર કર્યો કે, જો આ બાળક રાજા થશે તો દુર્ગતિ ભોગવનાર બનશે. આથી તેણે તે બાળકના દાંત ઘસી નાખ્યા.

વખત જતાં તે સુવ્રત મુનિ એક દિવસ ચણકને ત્યાં ફરીથી પધાર્યા. મુનિરાજને આવેલા જોઈને ચણકે તેમને કહ્યું કે ભદંત! મેં આ બાળકના દાંતોને ઘસી નાખ્યા છે. ચણકની વાત સાંભળીને મુનિરાજે કહ્યું,–દાંતોના ઘસી નાખવાથી જો કે તે રાજા ભલે ન બની શકે તો પણ તે રાજા જેવો થશે. અર્થાત

तस्य वालकस्य 'चाणक्य' इति नाम कृतम्। स चतुर्दश विद्या अधीतवान्। तस्य यौवने वयसि विवाहः कारितः।

चाणक्यस्य श्वशुरो धनाढ्य आसीत्। कदाचित् तस्य गृहे पुत्रस्य परिणयोत्सवः संजातः। तद् वृत्तं विदित्वा चाणक्यस्य भार्या पितुर्भवनं गता। सा गच्छन्ती पतिमवोचत्-भवताऽपि तत्रागन्तव्यम्। चाणक्यो वदति-अहं निर्धनोऽस्मि, स धनाढ्योऽस्ति, स ममादरं न करिष्यति, मां निर्धनं मत्वा तेन नाहं निमन्त्रितः,

---

संपन्न प्रधान बनेगा। चणक ने उस वालक का नाम चाणक्य रखा। चाणक्य ने १४ चौदह विद्याएँ पढी। पढकर जब चाणक्य योग्यता संपन्न हो गया तब युवा होने पर पिताने इसका विवाह कर दिया।

चाणक्य का श्वशुरपक्ष धनसंपन्न था। किसी एक समय चाणक्य के ससुराल में विवाह होनेवाला था। चाणक्य की भार्या को जब यह वृत्तान्त ज्ञात हुआ तो वह विवाह में संमिलित होने के लिये पतिगृह से अपने पिता के घर आई। जिस समय यह पतिगृह से पितृगृह आई थी तब इसने अपने पति चाणक्य से चलते २ यह कहा था कि आप भी संमिलित होने के लिये वहां आवें। चाणक्य ने उसके प्रत्युत्तर में उससे कहा कि मैं निर्धन हूं-वे धनिक हैं वहां विना बुलाये आने पर मेरा कोई आदर नहीं होगा। यही कारण है कि ससुरने मुझे विवाहका आमंत्रण तक भी नहीं भेजा है। चाणक्य की यह

રાજાને સર્વ અધિકાર સંપન્ન એવો સર્વાધિકારી પ્રધાન બનશે. ચણકે એ બાળકનું નામ ચાણક્ય રાખ્યું. ચાણક્યે ચૌદ વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો. આ પછી તે વિદ્યાથી સંપન્ન બની ગયો અને યોગ્ય વયે પહોંચ્યો ત્યારે તેના પિતાએ તેનો વિવાહ કરી દીધો.

ચાણક્યનો શ્વસુરપક્ષ ધન સંપન્ન હતો. કોઈ એક સમય ચાણક્યના શ્વસુરપક્ષમાં લગ્ન પ્રસંગ હતો. ચાણક્યની પત્નિએ જ્યારે આ હકીકત જાણી ત્યારે તે લગ્ન પ્રસંગમાં સામેલ થવા માટે પતિને ત્યાંથી નીકળી પોતાના પિતાના ઘેર આવી. જે સમય તે પોતાના પતિને ત્યાંથી નીકળેલી ત્યારે તેણે પોતાના પતિ ચાણક્યને પણ લગ્ન પ્રસંગમાં આવવાનું કહેલું. જેના પ્રત્યુત્તરમાં ચાણક્યે જણાવેલું કે, હું નિર્ધન છું એ ધનવાન છે. ત્યાં બોલાવ્યા વગર જવાથી મારો યોગ્ય આદર ન પણ થાય અને મારી નિર્ધન અવસ્થા એ પણ એક કારણ છે કે જેને લઈ મને લગ્નનું આમંત્રણ પણ આપવામાં આવેલ નથી.

चाणक्ये नैवमुक्ता भार्या पुनस्तत्राऽऽगन्तुं पतिं प्रार्थितवती। ततः स्वभार्यानुरोधेन चाणक्योऽपि पश्चात् तत्र गतः। ग्रामाद् बहिः क्वचिद् वृक्षतले चाणक्यः स्थित्वा श्वशुरं प्रति संदेशं प्रेषयति। श्वश्रूः श्वशुरश्च चाणक्यं प्रति तदुत्तरं दत्तवन्तौ-त्वया दिवसेऽत्र नागन्तव्यम्, रात्रौ भवनस्य पश्चाद्भागवर्तिना मार्गेणागन्तव्यम्। चाणक्यस्तच्छ्रुत्वा तथैव रात्रौ गतः। श्वश्रूः श्वशुरश्च भवनस्याधस्तनभूमिकायां चाणक्यं भोजयतः। अन्यान् सम्बन्धिनस्तु भवनोपरितनभूमिकायाम्। श्वश्रूश्चाणक्याय शुष्कं रूक्षं भोजनीयं परिवेषयति, अन्येभ्यस्तु विविधानि मिष्टान्नानि।

बात सुनकर उसकी भार्या ने पुनः उनसे यही प्रार्थना की कि आप इस बात का विचार न कर वहां अवश्य आवें। भार्या के इस प्रकार के अनुरोध करने पर चाणक्य भी पीछे से वहां गया। उसने श्वशुर-गृह में पहुँच ने के पहिले बाहिर ही किसी वृक्ष के नीचे ठहर कर श्वशुर के पास अपने आनेका समाचार भेजा। सास ससुर ने चाणक्य के प्रति उत्तररूप संदेश भेजा कि आप आये बहुत अच्छा किया परन्तु आप यहां दिनमें नआवें, रात्रिमें आवें, सो भी मकान के पीछे के मार्ग से आवें –साम्हनेके मार्ग से नहीं। चाणक्यने ऐसा ही किया। वे रात्रिमें श्वशुरगृह पर पहुंचे। सास और श्वशुर न चाणक्य को भोंयरेमें बैठाकर भोजन कराया। बाकीजो और संबंधीजन थे उन सबको मकान की छतपर बैठाकर भोजन कराया। चाणक्य के लिये सासुजी ने जो भोजन परोसा था वह इकदम बिलकुल शुष्क एवं रूक्ष था। दूसरे महेमानों के लिये जो भोजन परोसा गया था वह विविध प्रकार के मिष्टान्नों से युक्त था। चाणक्य

ચાણક્યનું આ વચન સાંભળી તેની પત્નિએ એવી પ્રાર્થના કરી કે, તમે આવી વાતને વિચાર ન કરતાં લગ્નમાં જરૂરથી આવો. પત્નિના આવા આગ્રહને વશ બની પાછળથી ચાણક્ય લગ્ન પ્રસંગમાં સામેલ થવા ત્યાં ગયા. એણે સાસરાને ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં ગામની ભાગોળે કોઇ એક વૃક્ષ નીચે રોકાઈને સાસરાને પોતાના આવવાના ખબર મોકલ્યા. સાસુ સસરાએ તેના આવવાના સમાચાર જાણી તેને કહેવરાવ્યું કે, તમે આવ્યા તે ઠીક કર્યું. પરંતુ તમે દિવસના ભાગમાં અહિં આવશો નહીં. રાતના વખતે અને તે પણ મકાનના પાછલા ભાગમાં થઈને આવજો. ચાણક્યે એમ જ કર્યું. તે રાતના વખતે સાસરાને ઘેર પહોંચ્યા. સાસુ સસરાએ તેને મકાનના ભોંયતળીયે બેસાડીને ભોજન કરાવ્યું. જ્યારે બાકીના મહેમાનોને એક સાથે સમારોહમાં ઉપરના માળે ભોજન કરાવ્યું. ચાણક્યને આપવામાં આવેલ ભોજન પણ સાવ નિરસ અને શુષ્ક હતું. જ્યારે બીજા મહેમાનોને સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટ

एवमपमानितो भूत्वा सभार्यश्चाणक्यः स्वगृहं समागतः। तदा चाणक्येन चिन्तितम्—श्वशुरेण मम निर्धनत्वादपमानः कृतः। इति विचिन्त्य धनमर्जयितुं चाणक्यः पाटलिपुत्रनगरे नन्दनाम्नो नृपस्य समीपे योगिवेषेण गतः। पूर्वाह्णे राज्यकार्यालये प्रविष्टः, तदा तस्य दासी कार्यालयं संमार्जयन्ती पश्यति—चाणक्यः सिंहासने तुम्बीपात्रं स्वासनं च स्थापयति। नन्दनृपस्य भृत्याश्चाणक्यं तिरस्कृत्य बहिर्निःसारयन्ति। तदा चाणक्येन प्रतिज्ञा कृता—नन्दनृपस्य राज्यं समूलं नाशयिष्यामि।

अपना इस प्रकार का वहां निरादर देख कर भार्या को साथ में लेकर अपने घर पर वापिस आ गया। आकर उसने विचार किया कि श्वशुर ने जो मेरा निरादर किया है उसका कारण मेरी यह निर्धनता है, अतः धन कमाने का प्रयत्न करना चाहिये। इस प्रकार विचार करने के वाद यह धन कमाने के लिये पाटलीपुत्र नगर में नन्द नाम के राजा के पास योगी का वेष धारण कर पहुँचा। पूर्वाह्न अर्थात् दिन के पूर्व भाग में चाणक्य ने कचहरी में प्रवेश किया, एक उस कचहरी की दासी ने जो उस समय उस कचहरी को झाड़ रही थी चाणक्य को देखा, चाणक्य ने वहां एक ओर सिंहासन के ऊपर अपना तुम्बीपात्र और आसन रख दिया। नन्द राजा के नौकरों ने यह देखकर चाणक्य को धक्का देकर एवं तिरस्कार कर के वहां से बाहिर निकाल दिया। चाणक्य ने इस अपमान से क्रुद्ध होकर वहीं पर यह प्रतिज्ञा की, कि मैं इस नन्दनृप के राज्य का समूल विनाश कर दूंगा। इस प्रकार कह

ભોજન જમાડયું. ચાણક્ય આ પ્રકારની પોતાના પ્રત્યેની વર્તણુંક જોઈને પોતાની પત્નિને લઈ ને પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા. ઘેર આવીને તેણે મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે, સાસુસસરાએ મારૂં જે અપમાન કર્યું તેનું કારણ મારી નિર્ધનતા જ છે. આથી ધન કમાવવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી તે ધન કમાવા માટે પાટલીપુત્ર નગરમાં નંદ રાજાની પાસે યોગીનો વેશ ધારણ કરી પહોંચી ગયા. દિવસના પહેલા પ્રહરમાં ચાણક્યે રાજકચેરીમાં પ્રવેશ કર્યો. એ વખતે રાજકચેરીની દાસી કચેરીને સાફસુફ કરી રહી હતી. તેણે ચાણક્યને જોયા. ચાણક્યે ત્યાં એક સિંહાસન ઉપર પોતાનું તુંબીપાત્ર અને આસન રાખી દીધું. નંદ રાજાના નોકરોએ આ જોઈને ચાણક્યને ધક્કા મારીને તથા તેનો તિરસ્કાર કરીને બહાર કાઢી મુકયા. ચાણક્યે આ અપમાનથી ક્રોધિત થઈને ત્યાંજ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હવે હું આ નંદરાજાના રાજ્યનો સમૂળગોજ વિનાશ કરી નાખીશ. આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તે

ततश्चाणक्यस्तस्य नन्दनृपस्य राज्ये भ्रमन् मयूरनामके लघुग्रामे समागतः, तत्र मयूरपालको निवसति। तत्र मयूरपालकस्य सगर्भायां भार्यायाश्चन्द्रपानदोहदो जातः। सा दोहदालाभेन कृशशरीरा खिन्ना संजाता। संन्यासिवेषेण चाणक्यस्तत्र भ्रमन् मयूरपालकस्य गृहे समायातः। दोहदालाभेन मयूरपालकस्य भार्यां कृशां दीनां विलोक्य चाणक्यो ब्रूते-भो! मयूरपालक! अहमस्या दोहदं पूरयिष्यामि, यदाऽस्याः पुत्रोऽष्टवर्षवयस्कः स्यात् तदा मम शिष्यत्वेन भवता समर्पणीयः। मयूरपालकेन तद् वचनं स्वीकृतम्। ततश्चाणक्यः सच्छिद्रं मण्डपं कारयित्वा तस्यो-

---

कर वह चाणक्य वहां से चलकर नंद राजा के राज्य के ही अन्तर्गत मयूर नाम के किसी एक छोटे से गांव में चला गया। वहां एक मयूरों को पालने वाला मयूरपालक नामक पुरुष रहता था। उसकी भार्या गर्भवती थी। उसे चन्द्र को पीने का दोहला उत्पन्न हुआ था। दोहले की पूर्ति न हो सकने के कारण शरीर से वह विशेष कृश हो गई थी। तथा चिन्तित भी रहती थी। चाणक्य भी इधर उधर घूमता घामता मयूरपालक के घर आया। मयूरपालक की पत्नी को ज्यों ही उसने दोहद की पूर्ति न हो सकने के कारण कृशशरीर एवं खेदखिन्न जाना तो कहने लगा हे मयूरपालक! तुम्हारी धर्मपत्नी के चन्द्र पीने के दोहद की पूर्ति मैं कर सकता हूं यदि तुम हमारी इस शर्त को कबूल कर सको तो, शर्त यह है कि जब इसका बालक आठ वर्ष का हो जाय तो तुम उसे मुझे दे देना, मैं उसे अपना शिष्य बना लूंगा। मयूरपालक ने चाणक्य की शर्त स्वीकार करली।

ચાણક્ય નંદરાજાના રાજ્યની અંદર આવેલા મયૂર નામના એક નાનકડા ગામમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાં મોરને પાળવાવાળો મયૂરપાલક નામનો એક પુરૂષ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી. તેને ચંદ્ર પિવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ હતી. તે ઈચ્છા પરિપૂર્ણ ન થઈ શકવાના કારણે તે શરીરે અત્યંત દુબળી થઈ ગઈ તથા ચિંતાતુર રહેતી હતી. ચાણક્ય પણ આમ તેમ ફરતાં ફરતાં મયૂરપાલકને ઘેર આવી પહોંચ્યા. મયૂરપાલકની સ્ત્રીને તેની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ ન થઇ શકવાના કારણે શરીરે દુબળી તેમજ ચિંતાતુર દેખીને તે કહેવા લાગ્યા, મયૂરપાલક તારી પત્નિને ચંદ્ર પીવાની જે ઈચ્છા થઇ છે તે હું પરિપૂર્ણ કરી શકું તેમ છું પણ તું મારી એક શરતને કબુલ કરે તો જ. શર્ત એ છે કે, જ્યારે તારી પત્નિને અવતરનાર બાળક આઠ વર્ષનો થાય ત્યારે તે બાળક મને સોંપી દેવો પડશે. હું તેને મારો શિષ્ય બનાવીશ. મયૂરપાલકે ચાણક્યની શર્તનો સ્વીકાર કર્યો. ચાણક્યે

र्ध्वभागे तच्छिद्राच्छादनार्थं कंचिदेकं पुरुषं गुप्तरीत्या नियोज्य छिद्रस्याधस्तात् सितामिश्रपयःपूर्णं स्थालं स्थापितवान्। अथ मध्यरात्रे तच्छिद्रद्वारेण तत्र स्थाले चन्द्रप्रतिबिम्बसंपाते सति मयूरपालभार्यां तत्र नीत्वा चाणक्यः स्थालगतं चन्द्र-प्रतिबिम्बं प्रदर्शयन् प्राह—अयं चन्द्रः पीयताम्। ततः सा चन्द्रप्रतिबिम्बसहितं स्थालमुत्थाप्य दुग्धं पिबति, तस्मिन्नेव समये छिद्रसमीपस्थः पुरुषः शनैः शनै-श्छिद्रमाच्छादयति।

चाणक्य ने अब उसके चन्द्र पीने के दोहले की पूर्ति करने का प्रयत्न प्रारंभ कर दिया। इसमें उसने एक सछिद्र मंडप तयार करवाया। उसके उर्ध्वभाग में गुप्तरीति से एक पुरुष की उसने नियुक्ति की, जो उस छिद्र के पास जाकर बैठ गया। जहां छिद्र था ठीक उसी के नीचे उसने मिश्री से मिश्रित कर एक दूध का भरा हुआ थाल रख दिया। मध्यरात्रि में उस छिद्र के द्वारा उस थाल में चन्द्र का प्रतिबिंब ज्यों ही पड़ा कि चाणक्य ने मयूरपालक की भार्या को वहां बुलवा लिया। उसके आनेपर चाणक्य ने उसको उस थाल में रहे हुए प्रति-बिम्ब को दिखलाया और कहने लगा देखो यह रहा चन्द्र, पी जाओ। उस ने उसी समय चन्द्रप्रतिबिम्बसहित थाल को उठा कर उसमें का दूध पीना प्रारंभ कर दिया। ज्यों २ यह दूध पीती जाती थी त्यों २ छिद्र के पास बैठा हुआ वह मंडप के ऊपर रहा व्यक्ति उस छिद्र को धीरे २ बन्द करता जाता था। जब वह पूरा दूध पी चुकी तो उसने भी उस छिद्र को पूरा बन्द कर दिया। इस प्रकार चाणक्य ने उसके चन्द्र

હવે ચંદ્ર પીવાની મયૂરપાલકની પત્નિની ઈચ્છાને પરિપૂર્ણ કરવાના પ્રયત્નની શરૂ-આત કરી દીધી. આમાં તેણે એક છિદ્રવાળો મંડપ તૈયાર કરાવ્યો. તેના ઉર્ધ્વ-ભાગમાં ગુપ્ત રીતે એક પુરૂષને તે છિદ્ર પાસે બેસાડયો. જ્યાં છિદ્ર હતું ત્યાં બરાબર તેની નીચે સાકરથી મિશ્રીત કરેલ દૂધથી ભરેલો એક થાળ રાખ્યો. મધ્યરાત્રીએ આ છિદ્ર દ્વારા તે થાળમાં ચંદ્રનું જ્યારે પ્રતિબિંબ પડયું ત્યારે ચાણક્યે મયૂરપાલકની સ્ત્રીને ત્યાં બોલાવી. અને થાળીમાં દેખાતા ચંદ્રને બતાવી કહ્યું કે, લ્યો આ રહ્યો ચંદ્ર! પી જાઓ. તેણીએ તે વખતે ચંદ્રના પ્રતિબિંબવાળા થાળને ઉઠાવીને તેમાંનું દૂધ પીવાની શરૂઆત કરી. જેમ જેમ તે દૂધ પીતી ગઇ તેમ તેમ તે છિદ્રની પાસે બેઠેલો તેમજ તે મંડપની ઉપર છુપાઇ રહેલ તે વ્યક્તિએ તે છિદ્રને ધીરે ધીરે બંધ કરવા માંડયું. જ્યારે તેણીએ બધું દૂધ પી લીધું ત્યારે તેણે પણ છિદ્રને પુરેપુરું બંધ કરી દીધું.

एवं चाणक्येन तस्याश्चन्द्रपानदोहदः सफलीकृतः। तदनु चाणक्यो रसायनादिभिर्धनार्जनं कर्तुं प्रवृत्तः। इतश्च समये प्राप्ते सति संपूर्णदोहदायास्तस्याः पुत्रो जातः। जनन्या दोहदपूर्तिसमये चन्द्रस्य गोपनात् पित्रा तस्य बालकस्य 'चन्द्रगुप्त' इति नाम कृतम्। चन्द्रगुप्तः क्रीडनकाले बालकैः सह राजनीतिं प्रदर्शयन् क्रीडति। यदा चन्द्रगुप्तोऽष्टवर्षवयस्को जातः, तदा पुनश्चाणक्यस्तत्रागतः। ततो विदितस्वजन्मवृत्तान्तोऽसौ चन्द्रगुप्तश्चाणक्यं प्राह–भो मुनीन्द्र! भवान् स्वेन सह मां नयतु। चाणक्यो वदति–त्वत्पिता त्वां प्रतिपेत्स्यति। चन्द्रगुप्तो वदति–मम पिता

पीने के दोहले की पूर्ति करने में सफलता प्राप्त करली। वह भी अपने दोहले की पूर्ति से विशेष प्रसन्न हुई। इसके बाद चाणक्य ने रासायनिक क्रिया द्वारा धन का उपार्जन करना प्रारंभ कर दिया। इस तरफ जब पूरे नौ मास व्यतीत हो चुके तब दोहले की पूर्ति से प्रसन्न हुई उस मयूरपालक की पत्नी के पुत्र उत्पन्न हुआ। माता की गर्भावस्था में चंद्र को गोपन करने से पिताने उसका नाम चन्द्रगुप्त रखा। धीरे२ जब चन्द्रगुप्त बालकों के साथ क्रीडा करने के लायक हो गया तब वह उनके साथ खेलते समय राजनीति का प्रदर्शन करने लगा। जिस समय चन्द्रगुप्त की अवस्था आठ वर्ष की हो गई उस समय चाणक्य मयूरपालक के घर पर आया चाणक्य ने चंद्रगुप्त को उसकी उत्पत्ति के वृत्तान्त से विदित कर दिया। चन्द्रगुप्त को जब अपनी उत्पत्ति का वृत्तान्त विदित हो चुका तो उसने चाणक्य से कहा हे महात्मा! आप मुझे अपने ही साथ ले चलिये। चाणक्य ने कहा तुम्हारा पिता

આ પ્રમાણે ચાણકયે તેણીની ચંદ્ર પીવાની ઈચ્છાને પરિપૂર્ણ કરવામાં સફળતા મેળવી પોતાની ઈચ્છાની પરિપૂર્ણતાથી મયૂરપાલકની પત્નિ ખૂબ પ્રસન્નતામાં રહેવા લાગી. આ પછી ચાણકયે રસાયણીક ક્રિયાઓ દ્વારા ધન મેળવવાની શરૂઆત કરી દીધી. આ તરફ જ્યારે પુરા નવ મહિના વીતી ગયા ત્યારે પોતાની ઈચ્છાની પૂર્તિથી પ્રસન્ન થયેલી તે મયૂરપાલકની પત્નિએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો. પિતાએ તેનું નામ ચંદ્રગુપ્ત રાખ્યું. સમય જતાં જ્યારે ચંદ્રગુપ્ત બાળકોની સાથે રમવાને લાયક થયો ત્યારે તેણે બાળકોની સાથે ખેલતી વખતે રાજનીતિનું શિક્ષણ આપવા માંડયું. યથા સમયે જ્યારે ચંદ્રગુપ્ત આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે ચાણકય મયૂરપાલકને ઘેર આવી પહોંચ્યા. ચાણકયે ચંદ્રગુપ્તને તેના જન્મ કાળનું વૃત્તાંત કહ્યું ચંદ્રગુપ્તે પોતાના જન્મકાળનું વૃત્તાંત જાણ્યું ત્યારે તેણે ચાણકયને કહ્યું, હે મહાત્મા! આપ મને આપની સાથે લઈ જાઓ, ચાણકયે

पूर्वमेव मां दत्तवान्। ततश्चाणक्यश्चन्द्रगुप्तं सह नीत्वा प्राह-तव राज्यलाभं करिष्यामि। ततश्चाणक्यो वनं गत्वा रसायनेन द्रव्यं निर्माय तत्प्रभावात् सेनां संगृहीतवान्। सैनिकैः सह स पाटलिपुत्रनगरे नन्दनृपतिमाक्रमते स्म। नन्दनृपतिश्चाणक्यस्य पराजयं कृतवान्। चन्द्रगुप्तेन सह चाणक्यस्ततोऽपसृत्य क्वचित् प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः। नन्दनृपतेः कश्चित् सैनिकोऽश्वमारुह्य चाणक्यं ग्रहीतुमागतः। चाणक्यस्तं विलोक्य चिन्तयति-अयं तु मां ग्रहीतुं प्रत्यासन्नो भवति, बालकोऽयं चन्द्र-

मेरे साथ चलने में तुम्हें निषेध करेगा। चन्द्रगुप्त ने कहा-निषेध क्यों करेगा? पिता ने तो मुझे आपको पहिले से ही दे दिया है। चंद्रगुप्त की बात सुनकर चाणक्य ने चंद्रगुप्त को अपने साथ ले लिया। कहा-चलो मै तुम्हें राज्य की प्राप्ति कराऊँगा। चन्द्रगुप्त को साथ लेकर चाणक्य वन में पहुँचा। रसायन से उसने वहां द्रव्य को खूब इकट्ठा किया और उसके प्रभाव से उसने वहीं पर सेना का संग्रह करना भी प्रारंभ कर दिया। जब सेना अच्छी तरह संगृहीत हो चुकी तो चाणक्य ने सेना को लेकर पाटलिपुत्र में जाकर राजा नन्द के ऊपर आक्रमण कर दिया। राजा नन्द ने चाणक्य को पराजित कर वहां से निकाल दिया। चाणक्य भी परास्त होकर चन्द्रगुप्त को साथ लेकर वहां से चला गया और किसी जगह गुप्तरूप से जाकर छिप गया। राजा नन्द ने चाणक्य को पकड़ ने के लिये ऊसके पीछे एक अपना घुड़सवार भेजा। घुड़सवार को अपना पीछा करते हुए देखकर चाणक्य ने विचार किया

કહ્યું કે તારા પિતા તને મારી સાથે મોકલવામાં અડચણ ઉભી કરશે ચંદ્રગુપ્તે કહ્યું અડચણ શા માટે કરશે? પિતાએ તો પહેલેથી જ મને આપને સુપ્રત કરેલ છે. ચંદ્રગુપ્તની વાત સાંભળીને ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને પોતાની સાથે લઈ લીધો અને કહ્યું, ચાલો! હું તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. ચંદ્રગુપ્તને લઈ ચાણક્ય વનમાં ગયા. રસાયણ પ્રયોગથી ત્યાં તેણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું અને એની સહાયથી સેના એકઠી કરવાનો આરંભ કરી દીધો. સેનાને લઈને પાટલીપુત્ર પહોંચી નંદરાજા ઉપર આક્રમણ કર્યું. યુદ્ધમાં રાજા નંદે ચાણક્યનો પરાજય કરીને ભગાડી મૂક્યા. ચાણક્ય હારી જવાથી ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને કોઈ છુપા સ્થળે જઈ રહેવા લાગ્યા. રાજા નંદે ચાણક્યને પકડવા માટે તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વારને મોકલ્યો. ઘોડેસ્વાર પોતાનો પીછો પકડી રહ્યો છે. જાણીને ચાણક્ય વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે મને પકડવા

गुप्तः कथं मया सह गन्तुं प्रभवति। इत्येवं विचार्य स तत्र सरस्तटे वस्त्रं धावमानस्य रजकस्यान्तिके गत्वा वदति–अरे रजक! नन्दनृपतेः सैनिकास्त्वां हन्तुमागच्छन्ति। रजकस्तद्वचनं श्रुत्वा तद्भयात् ततः पलायितः। चाणक्यस्तानि वस्त्राणि धावमानस्तत्र संस्थितः, चन्द्रगुप्तोऽपि तत्रैवान्यभागे जले प्रविश्य प्रच्छन्नोऽभवत्। अश्वारूढोऽसौ नन्दराजपुरुषस्तत्रागत्य पृच्छति—अरे रजक! चाणक्यः क्व गतः? रजकवेषधारी चाणक्यः प्राह–जले प्रविष्टः ततोऽसौ नन्दराजपुरुषस्तस्य कृतरज-

---

कि यह तो मुझे पकड़ने के लिये बिलकुल ही पास आ चुका है, यह चन्द्रगुप्त बालक है मेरे साथ दौड सकता नहीं है अतः एक उपाय करना चाहिये कि जो साम्हने के तालाब पर धोबी कपडे धो रहा है उसको किसी बहाने से वहां से भगा देना चाहिये और स्वयं को उसका काम करने लग जाना चाहिये तभी रक्षा हो सकती है। ऐसा विचार कर चाणक्य उस धोबी के पास आकर कहने लगा कि अरे धोबी! तूं देखता नहीं है राजा के सैनिक तुझे मारने के लिये आ रहे हैं। धोबी ने ज्यों ही चाणक्य की इस बात को सुना कि वह वहां से एकदम भग गया। चाणक्य ने अपनी नीति में सफलता प्राप्त की और उस धोबी के जो कपडे वहां धोने के लिए पडे हुए थे उन्हें धोना प्रारंभ कर दिया। चन्द्रगुप्त भी वहीं पर एक किनारे पानी में जाकर छुप गया। वह आश्वारूढ राजपुरुष जो इनके पीछे पड़ा हुआ था वहां पर आ पहुँचा। उसने आते ही उससे पूछा कि अरे धोबी! चाणक्य कहां गया है। रजकवेषधारी चाणक्य ने कहा कि वह अभी जल में घुस

માટે તદ્દન નજીક આવી ગયેલ છે. આ બાળક ચંદ્રગુપ્ત મારી સાથે દોડી શકશે નહીં. માટે એનો કાંઇક ઉપાય કરવો જોઈએ. સામા તળાવ ઉપર ધોબી કપડાં ધોઈ રહ્યો છે, તેમને કોઇ પણ બહાને ત્યાંથી ભગાડી દે અને પોતે તે કામ કરવા લાગી જાય કે જેથી રક્ષા થાય આવો વિચાર કરીને ચાણક્ય તે ધોબીની પાસે જઇને કહેવા લાગ્યા, કે હે ધોબી! તું જોતો નથી કે રાજાનો સૈનિક તને મારવા માટે આવી રહ્યો છે! ધોબી ચાણક્યની આ વાત સાંભળીને ત્યાંથી એકદમ ભાગવા લાગ્યો. ચાણક્યે પોતાની નીતિને મળેલી સફળતા જોઈ ને તે ધોબીનાં જે કપડાં ત્યાં ધોવા માટે પડયાં હતાં તેને ધોવા લાગ્યો. ચંદ્રગુપ્ત પણ કિનારા ઉપર પાણીમાં જઇને છુપાઈ ગયો. એટલામાં પેલો ઘોડેસ્વાર રાજપુરૂષ જે તેમની પાછળ પડયો હતો તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આવીને પૂછયું, અરે ધોબી! ચાણક્ય કઈ બાજુએ ગયો? ધોબી વેશધારી ચાણક્યે કહ્યું કે, તે હમણાં જ પાણીમાં ઉતરી ગયો છે. તેની

पूर्वमेव मां दत्तवान्। ततश्चाणक्यश्चन्द्रगुप्तं सह नीत्वा प्राह-तव राज्यलाभं करिष्यामि। ततश्चाणक्यो वनं गत्वा रसायनेन द्रव्यं निर्माय तत्प्रभावात् सेनां संगृहीतवान्। सैनिकैः सह स पाटलिपुत्रनगरे नन्दनृपतिमाक्रमते स्म। नन्दनृपतिश्चाणक्यस्य पराजयं कृतवान्। चन्द्रगुप्तेन सह चाणक्यस्ततोऽपसृत्य क्वचित् प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः। नन्दनृपतेः कश्चित् सैनिकोऽश्वमारुह्य चाणक्यं ग्रहीतुमागतः। चाणक्यस्तं विलोक्य चिन्तयति-अयं तु मां ग्रहीतुं प्रत्यासन्नो भवति, बालकोऽयं चन्द्र-

मेरे साथ चलने में तुम्हें निषेध करेगा। चन्द्रगुप्त ने कहा-निषेध क्यों करेगा? पिता ने तो मुझे आपको पहिले से ही दे दिया है। चंद्रगुप्त की बात सुनकर चाणक्य ने चंद्रगुप्त को अपने साथ ले लिया। कहा-चलो मैं तुम्हें राज्य की प्राप्ति कराऊँगा। चन्द्रगुप्त को साथ लेकर चाणक्य वन में पहुँचा। रसायन से उसने वहां द्रव्य को खूब इकट्ठा किया और उसके प्रभाव से उसने वहीं पर सेना का संग्रह करना भी प्रारंभ कर दिया। जब सेना अच्छी तरह संगृहीत हो चुकी तो चाणक्य ने सेना को लेकर पाटलिपुत्र में जाकर राजा नन्द के ऊपर आक्रमण कर दिया। राजा नन्द ने चाणक्य को पराजित कर वहां से निकाल दिया। चाणक्य भी परास्त होकर चन्द्रगुप्त को साथ लेकर वहां से चला गया और किसी जगह गुप्तरूप से जाकर छिप गया। राजा नन्द ने चाणक्य को पकड़ने के लिये उसके पीछे एक अपना घुड़सवार भेजा। घुड़सवार को अपना पीछा करते हुए देखकर चाणक्य ने विचार किया

કહ્યું કે તારા પિતા તને મારી સાથે મોકલવામાં અડચણ ઉભી કરશે ચંદ્રગુપ્તે કહ્યું અડચણ શા માટે કરશે? પિતાએ તો પહેલેથી જ મને આપને સુપ્રત કરેલ છે. ચંદ્રગુપ્તની વાત સાંભળીને ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને પોતાની સાથે લઈ લીધો અને કહ્યું, ચાલો! હું તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. ચંદ્રગુપ્તને લઈ ચાણક્ય વનમાં ગયા. રસાયણ પ્રયોગથી ત્યાં તેણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું અને એની સહાયથી સેના એકઠી કરવાનો આરંભ કરી દીધો. સેનાને લઈને પાટલીપુત્ર પહોંચી નંદરાજા ઉપર આક્રમણ કર્યું. યુદ્ધમાં રાજા નંદે ચાણક્યનો પરાજય કરીને ભગાડી મૂક્યા. ચાણક્ય હારી જવાથી ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને કોઈ છુપા સ્થળે જઈ રહેવા લાગ્યા. રાજા નંદે ચાણક્યને પકડવા માટે તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વારને મોકલ્યો. ઘોડેસ્વાર પોતાનો પીછો પકડી રહ્યો છે. જાણીને ચાણક્ય વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે મને પકડવા

वृद्धा प्राह-भोजने राज्यग्रहणे च प्रथमं प्रान्तभागे हस्तो निक्षेपणीयः। एतद्वचनं श्रुत्वा चाणक्यो हिमगिरिं गतवान्। तत्र पर्वतनामको नृपतिरासीत्। तस्य समीपं गत्वा चाणक्योऽवदत्-पाटलिपुत्रनगरे नन्दनृपतिना सह युद्धे भवान् सहयोगं दद्यात् तर्हि तदर्धं राज्यं भवते दास्यामि। तदा पर्वतेन तस्य वचनं स्वीकृतम्।

ततश्चाणक्यः पर्वतश्च चन्द्रगुप्तेन सह पाटलिपुत्रनगरमागत्य नन्दं विजित्य राज्यं गृहीतवन्तौ। तदा नन्दनृपतिर्धर्मद्वारेण निःसर्तुं प्रार्थयति, चन्द्रगुप्तेन तत्प्रार्थनं स्वीकृत्य कथितम्-एकस्मिन् रथे यावद् द्रव्यं समाविशति, तावद् द्रव्यमुपादाय

ने क्या अनुचित किया है ?। वृद्धा ने कहा भोजन एवं राज्यग्रहण में प्रथम प्रान्तभाग में हाथ डालना चाहिये। वृद्धा के वचन सुनकर चाणक्य हिमगिरि जाकर वहां के राजा पर्वत से मिला। उससे चाणक्य ने कहा पाटलिपुत्र नगर में नन्दनृपति के साथ यदि युद्ध में आप हमें सहयोग प्रदान करें तो वहां का आधा राज्य हम आपको देंगे। चाणक्य की बात सुनकर पर्वत ने युद्ध में सहायता देना कबूल कर लिया।

चंद्रगुप्त को लेकर चाणक्य और पर्वत दोनों मिल कर पाटलिपुत्र आये। वहां नन्द राजा के ऊपर इन्हों ने धावा बोल दिया। नन्द को परास्त कर उसका राज्य ले लिया। उस समय नन्द ने धर्मद्वार से निकल ने के लिये प्रार्थना की। चंद्रगुप्त ने उसकी प्रार्थना को स्वीकार करते हुए कहा-एक रथ में जितना द्रव्य हो सकता हो उतने द्रव्य को

અનુચિત કામ કર્યું છે? વૃદ્ધાએ કહ્યું કે, ભોજન અને રાજ્ય ગ્રહણમાં પ્રથમ એક છેડેથી હાથ નાખવો જોઈએ. વૃદ્ધાનું આ વચન સાંભળી તેને નમન કરીને ચાણક્ય ત્યાંથી ચાલતા થયા. આ પછી ચાણક્યે હિમગિરિ જઈ ત્યાંના રાજા પર્વતની મુલાકાત લીધી અને તેને કહ્યું કે, પાટલીપુત્રના રાજા નંદની સામે અમે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છીયે છીએ. એ યુદ્ધમાં તમે જો અમને સાથ આપશો તો તે જીતેલા રાજ્યનો અરધો ભાગ તમને આપવામાં આવશે. ચાણક્યની આ વાત સાંભળી પર્વત રાજાએ યુદ્ધમાં સહાયતા દેવાનું કબુલ કર્યું.

ચંદ્રગુપ્તને લઈ ને ચાણક્ય અને પર્વત બન્નેએ પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું. સામસામી લડાઈ થઈ જેમાં રાજા નંદ હારી ગયા, તેના રાજ્યનો કબજો ચંદ્રગુપ્તે સંભાળી લીધો. આ સમયે નંદે ધર્મદ્વારથી નિકળવા માટે પ્રાર્થના કરી. ચંદ્રગુપ્તે તેની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરીને કહ્યું કે, એક રથમાં જેટલું દ્રવ્ય સમાઈ

फवेषस्य चाणक्यस्य हस्ते स्व खड्गं हयं च दत्वा जले प्रविशति। तस्मिन्नेव समये रजकरूपश्चाणक्यस्तेन खड्गेन तस्य नन्दराजपुरुषस्य शिरश्चिच्छेद।

ततश्चाणक्यश्चन्द्रगुप्तेन सह स्थानान्तरं गतः। कस्मिंश्चिद् ग्रामे भिक्षार्थं गृहस्थगृहे गत्वा पश्यति-एका वृद्धा स्थालके पायसं परिक्षिप्य बालकाय भोक्तुं ददाति। तेन बालकेन स्थालकस्य मध्यभागे हस्तो निक्षिप्तः। प्रतप्तपायसस्पर्शेन तस्य हस्तो दग्धः, तेनासौ क्रन्दति। वृद्धा वदति-रे मूढ! त्वं चाणक्य इव किमाचरसि। एतद् वचनं श्रुत्वा वृद्धां चाणक्यः प्राह—मातः! किमनुचितं चाणक्येन कृतम्,

गया है। सवार ने ज्यों ही यह बात सुनी तो वह अपने घोडे से नीचे उतर पड़ा और कहने लगा कि तुम मेरे इस घोडे को और तलवार को पकडे रहो, जबतक मैं जलमें घुस कर उसे पकड लाता हूं। इतने में ही चाणक्य ने उसकी ही तलवार से उसको मार दिया।

चाणक्य वहां से चंद्रगुप्त को साथ लेकर किसी दूसरे स्थान पर चला गया। एक समय की बात है कि चाणक्य जब भिक्षा लेने के लिये किसी दूसरे गांव में एक गृहस्थ के घर पर गया हुआ था तब उसने वहां देखा कि एक वृद्धा ने थाली में गर्म खीर परोस कर खाने के लिये किसी बालक को दी और उस बालक ने उस गर्म खीर से युक्त थाली के बीचोबीच हाथ डाल दिया सो गर्म खीर के उष्णस्पर्श से उस बालक का हाथ जल गया इससे वह रोने लगा। उसको रोता देखकर वृद्धा ने कहा कि रे मूढ! तू चाणक्य की तरह क्यों होता जा रहा है। वृद्धा के ये वचन सुनकर चाणक्य ने उससे कहा हे माता! चाणक्य

આ વાત સાંભળીને તે પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને કહેવા લાગ્યો, મારા આ ઘોડાને અને તરવારને તમે સાચવો ત્યાંસુધીમાં હું હમણાં જ તેને પાણીમાંથી પકડી લાવું છું. ઘોડો અને તરવાર હાથ કરીને ચાણક્યે તરવારથી પેલા સ્વારને મારી નાખ્યો. એને મારીને ચાણક્ય ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ કોઈ બીજા સ્થળે ચાલ્યા ગયા. એક સમયની વાત છે કે જ્યારે ચાણક્ય ત્યાં સ્થિર થઈ ભિક્ષા લેવા માટે કોઈ બીજા ગામે એક ગૃહસ્થને ત્યાં ગયા. ત્યાં તે ભિક્ષા માટે પહોંચ્યા. એજ વખતે એક વૃદ્ધા થાળીમાં ગરમા ગરમ ખીર પીરસી બાળકને ખવરાવવાની તૈયારી કરી રહેલ હતી. બાળકે ખીર ખાવાની ઉતાવળમાં તે ગરમ ખીરથી ભરેલી થાળીની વચ્ચો વચ્ચ હાથ નાખ્યો. ગરમ ખીરના સ્પર્શથી બાળકનો હાથ દાઝ્યો અને રોવા લાગ્યો. આ જોઈ વૃદ્ધાએ તે બાળકને કહ્યું, કે અરે મૂઢ! ચાણક્યના જેવો તું કેમ થતો જાય છે? વૃદ્ધાનાં આ વચન સાંભળી ચાણક્યે તે વૃદ્ધાને પૂછ્યું કે હે માતા! ચાણક્યે ... કર્યું

चाणक्यस्तदा नन्दराज्यस्य द्वौ भागौ कृत्वा पर्वताय चन्द्रगुप्ताय चैकैकं भागं प्रदत्तवान्। नन्देन स्वभवने विषकन्या स्थापिता। तत्र पर्वतनृपस्तां विलोक्य मोहितो जातः, तस्याः स्पर्शमात्रेण पर्वतनृपो विषाक्रान्तः संजातः। तद्विषापहारार्थं चन्द्रगुप्तः प्रवृत्तः, स चाणक्येन प्रतिषेधितः, तदनन्तरं पर्वतनृपो मृतः। तदा चन्द्रगुप्तस्य राज्यमखण्डं संजातम्।

अथ नन्दराज्यान्तर्गताः शत्रुलोकाश्चौर्यादिभिरुपद्रवं कुर्वन्ति। चाणक्यश्चौराणां

मंगल है। चक्र के जो नव आरे टूट गये हैं उससे यह सूचित होता है कि नौ पीढी पर्यन्त यह राज्य स्थिर रहेगा। इसके बाद चाणक्य, पर्वत और चंद्रगुप्त राज्यभवन में प्रविष्ट हो गये।

चाणक्य ने उस मिले हुए नन्दराज्य के दो भाग किये। एक भाग पर्वत के लिये और दूसरा भाग चन्द्रगुप्त के लिये दिया। नंद के भवन में एक विषकन्या पाली हुई थी। पर्वत इस कन्या को देखकर उस पर मोहित हो गया। ज्यों ही उसने उसका स्पर्श किया कि उसका समस्त शरीर विष से व्याप्त हो गया। पर्वत के समस्त शरीर में व्याप्त विष को दूर करने के लिये चंद्रगुप्त ने प्रयत्न करना चाहा, परन्तु चाणक्य ने उसे इसके लिये मना कर दिया अतः वह उससे दूर रहने लगा। बाद में पर्वत मर गया। पर्वत के मरते ही चंद्रगुप्त का एकछत्र राज्य हो गया।

राज्य परिवर्तित होने से अब नंदराज्यान्तर्गत लोकों ने चोरी आदि उपद्रव करना प्रारंभ कर दिया। चाणक्य ने चोरों को दमन

ગળરૂપ નથી પરંતુ ભારે મંગળરૂપ છે. ચક્રના જે નવ આરા તૂટી ગયા છે એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે, તમારી નવ પેઢી સુધી આ રાજ્ય અચલ અને સ્થિર રહેશે. પછી ચાણક્ય, રાજા પર્વત અને ચંદ્રગુપ્ત બધા રાજભવનમાં ગયા.

નંદ રાજાના એ રાજ્યના ચાણક્યે બે ભાગલા પાડયા. એક ભાગ રાજા પર્વતને અને એક ચંદ્રગુપ્તને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો. નંદના રાજભવનમાં એક વિષકન્યા ઉછેરવામાં આવી હતી. પર્વત એને જોઈ એના ઉપર મોહીત બની ગયો. તેણે એ કન્યાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો કે તુરત જ તેના સમસ્ત શરીરમાં વિષ પ્રસરી ગયું. પર્વતના શરીરમાં પ્રસરી ગયેલા વિષને દૂર કરવા ચંદ્રગુપ્ત તત્પર બન્યો એજ વખતે ચાણક્યે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. આથી તેણે તેમ કરવું માંડી વાળ્યું. વિષના ભારે પ્રકોપથી પર્વતનું મૃત્યુ થયું. પર્વતના મૃત્યુને કારણે રાજા નંદનું સમગ્ર રાજ્ય ચંદ્રગુપ્તના એક છત્ર નીચે આવી ગયું.

રાજ્યનું પરિવર્તન થવાથી રાજ્યનું શાસન બદલાતાં કેટલાક લોકોએ ચોરી આદિ ઉપદ્રવનો પ્રારંભ કરી દીધો. ચાણક્યે ચોરી આદિ ઉપદ્રવ કરનારાઓ સામે

भार्यापुत्रादिभिः सह भवान्निःसरतु । नन्देन तथैव कृतम्। तदा रथस्थिता नन्दस्य पुत्री निर्गच्छन्ती चन्द्रगुप्तं सानुरागं पश्यति, तदा नन्दः स्वपुत्रीं माह–पुत्रि ! अभीष्टं चेचन्द्रगुप्तं वरय। ततोऽसौ नन्दपुत्री चन्द्रगुप्तस्य रथे समारोहति, तदा नव संख्यका रथचक्रस्य अरा भग्नाः । चन्द्रगुप्तस्तदङ्गममङ्गलं विज्ञाय नन्दपुत्रीं प्रतिषेधयति । चाणक्यश्चन्द्रगुप्तं वदति–इदं महन्मङ्गलम्, नवसंख्यका अरा भग्ना इति नवपुरुषपर्यन्तं राज्यं स्थास्यति । ततश्चन्द्रगुप्तः पर्वतश्चाणक्यश्च सर्वे राजभवनं प्रविष्टाः ।

लेकर आप अपने स्त्रीपुत्रादिकसहित यहां से चले जायें। चन्द्रगुप्त की आज्ञानुसार नन्द ने वैसा ही किया। जिस समय नन्द राज्य से बाहर होकर बालबच्चेसहित चलने लगा उस समय रथ में बैठी हुई नन्द की पुत्री सुचन्द्रा ने बडे ही अनुराग से चंद्रगुप्त की ओर देखा। चंद्रगुप्त की ओर अनुराग से देखनेवाली अपनी पुत्री को देखकर नंद ने कहा कि हे पुत्री ! यदि तेरी इच्छा हो तो तूं इस चंद्रगुप्त को वरले। पिता की बात सुनकर पुत्री चंद्रगुप्त के रथ पर जाकर बैठ गई। जिस समय वह उसके रथ पर बैठी उसी समय चंद्रगुप्त के रथ के पहिये के नौ आरे टूट गये। चंद्रगुप्त ने ज्यों ही अपने रथ के पहिये की यह हालत देखी तो उसने इसमें अमंगल माना और नन्द की पुत्री को उस में बैठने से निषेध कर दिया। चाणक्य ने इस बात को देखकर चंद्रगुप्त से कहा कि तुम जिसे अमंगल समझ रहे हो वह बडा भारी

શકે તેટલું લઈ આપ આપના સ્ત્રી પુત્રાદિકને લઈ અહીંથી ચાલ્યા જાવ. નંદે ચંદ્રગુપ્તની આજ્ઞાનુસાર કર્યું. જે સમયે રાજા નંદ પોતાના પરિવાર સહિત રાજ્ય છોડીને જવા લાગ્યા. તે સમયે રથમાં બેઠેલ નંદની પુત્રી સુચન્દ્રાએ ચંદ્રગુપ્તની સામે ભારે અનુરાગથી દ્રષ્ટિ ફેંકી. ચંદ્રગુપ્ત તરફ અનુરાગથી જોઈ રહેલ પોતાની પુત્રીને ઉદ્દેશીને નંદે કહ્યું કે, હે પુત્રિ ! જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું ખુશીથી ચંદ્રગુપ્તને વરી લે. પિતાની આ વાત સાંભળી સુચંદ્રા તે રથમાંથી ઉતરી ચંદ્રગુપ્તના રથ ઉપર ચઢી ગઇ. જેવી તે ચંદ્રગુપ્તના રથ ઉપર જઈને બેઠી તેવાજ ચંદ્રગુપ્તના રથના પઈડાંના નવ આરા તૂટી ગયા. ચંદ્રગુપ્તે પોતાના રથનાં પૈડાંનો આ બનાવ જોતાં તેના મનમાં અમંગળની શંકા જાગી અને એથી નંદની પુત્રીને રથ ઉપર ચઢવાની ના પાડી. ચાણક્યે આ જોઈ ચંદ્રગુપ્તને સમજાવ્યો કે, તમે જેને અમંગળ માનો છો તે અમં-

चाणक्यस्तदा नन्दराज्यस्य द्वौ भागौ कृत्वा पर्वताय चन्द्रगुप्ताय चैकैकं भागं प्रदत्तवान्। नन्देन स्वभवने विषकन्या स्थापिता। तत्र पर्वतनृपस्तां विलोक्य मोहितो जातः, तस्याः स्पर्शमात्रेण पर्वतनृपो विषाक्रान्तः संजातः। तद्विषापहारार्थं चन्द्रगुप्तः प्रवृत्तः, स चाणक्येन प्रतिषेधितः, तदनन्तरं पर्वतनृपो मृतः। तदा चन्द्रगुप्तस्य राज्यमखण्डं संजातम्।

अथ नन्दराज्यान्तर्गताः शत्रुलोकाश्चौर्यादिभिरुपद्रवं कुर्वन्ति। चाणक्यश्चौराणां

मंगल है। चक्र के जो नव आरे टूट गये हैं उससे यह सूचित होता है कि नौ पीढ़ी पर्यन्त यह राज्य स्थिर रहेगा। इसके बाद चाणक्य, पर्वत और चंद्रगुप्त राज्यभवन में प्रविष्ट हो गये।

चाणक्य ने उस मिले हुए नन्दराज्य के दो भाग किये। एक भाग पर्वत के लिये और दूसरा भाग चन्द्रगुप्त के लिये दिया। नंद के भवन में एक विषकन्या पाली हुई थी। पर्वत इस कन्या को देखकर उस पर मोहित हो गया। ज्यों ही उसने उसका स्पर्श किया कि उसका समस्त शरीर विष से व्याप्त हो गया। पर्वत के समस्त शरीर में व्याप्त विष को दूर करने के लिये चंद्रगुप्त ने प्रयत्न करना चाहा, परन्तु चाणक्य ने उसे इसके लिये मना कर दिया अतः वह उससे दूर रहने लगा। बाद में पर्वत मर गया। पर्वत के मरते ही चंद्रगुप्त का एकछत्र राज्य हो गया।

राज्य परिवर्तित होने से अब नंदराज्यान्तर्गत लोकों ने चोरी आदि उपद्रव करना प्रारंभ कर दिया। चाणक्य ने चोरों को दमन

ગળરૂપ નથી પરંતુ ભારે મંગળરૂપ છે. ચક્રના જે નવ આરા તૂટી ગયા છે એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે, તમારી નવ પેઢી સુધી આ રાજ્ય અચલ અને સ્થિર રહેશે. પછી ચાણક્ય, રાજા પર્વત અને ચંદ્રગુપ્ત બધા રાજભવનમાં ગયા.

નંદ રાજાના એ રાજ્યના ચાણક્યે બે ભાગલા પાડયા. એક ભાગ રાજા પર્વતને અને એક ચંદ્રગુપ્તને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો. નંદના રાજભવનમાં એક વિષકન્યા ઉછેરવામાં આવી હતી. પર્વત એને જોઈ એના ઉપર મોહીત બની ગયો. તેણે એ કન્યાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો કે તુરત જ તેના સમસ્ત શરીરમાં વિષ પ્રસરી ગયું. પર્વતના શરીરમાં પ્રસરી ગયેલા વિષને દૂર કરવા ચંદ્રગુપ્ત તત્પર બન્યો એજ વખતે ચાણક્યે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. આથી તેણે તેમ કરવું માંડી વાળ્યું. વિષના ભારે પ્રકોપથી પર્વતનું મૃત્યુ થયું. પર્વતના મૃત્યુને કારણે રાજા નંદનું સમગ્ર રાજ્ય ચંદ્રગુપ્તના એક છત્ર નીચે આવી ગયું.

રાજ્યનું પરિવર્તન થવાથી રાજ્યનું શાસન બદલાતાં કેટલાક લોકોએ ચોરી આદિ ઉપદ્રવનો પ્રારંભ કરી દીધો. ચાણક્યે ચોરી આદિ ઉપદ્રવ કરનારાઓ સામે

दमनार्थं विचिन्तयन् कदाचिद् नगरतो बहिर्निःसृतः सन् पश्यति-नलदामनामा कुविन्दः पुत्रं मत्कोटकैर्दष्टं दृष्ट्वा कोपाविष्टो भूत्वा तेषां बिलमन्वेषयति। चाणक्यस्तथाकुर्वन्तं कुविन्दं दृष्ट्वा पृच्छति-कुविन्द! किमन्वेषयसि? कुविन्दः प्राह-मत्पुत्रदंशदायिनां मत्कोटकानां गृहम्, एवं तद्वृत्तं विदित्वा चाणक्यो मनसि विचारयति- योग्योऽयं कुविन्दो वैरनिर्यातनस्य। इति मनसि विचार्य तमेव नगराध्यक्षं कृतवान्।

एकदा कोशपूरणार्थं चाणक्यः सुवर्णप्राप्तिकामो देवाराधनं कृतवान्। देवः

करने का बहुत कुछ विचार किया पर समझ में नहीं बैठा। एक दिन इसी विषय का विचार करते २ चाणक्य नगर से बाहर जा पहुँचे। पहुँचते ही वहां एक नलदाम नामक कुविन्द (जुलाहे) को देखा जो अपने पुत्र को काटने वाले मकोडों के बिल की तलास करने में बडे क्रोध से अभिभूत होकर इधर उधर फिर रहा था। चाणक्य ने इस प्रकार से तलाशी करने में प्रयत्न करते हुए देखकर कुविन्द से पूछा कि हे कुविन्द! कहो क्या ढूंढ रहे हो? कुविन्द ने कहा मेरे पुत्र को एक मकोडे ने काट लिया है सो मैं उसके घर को देख रहा हूं। इस प्रकार कुविन्द की बात सुनकर चाणक्य ने मन में विचार किया कि यह कुविन्द वैर का बदला लेने में योग्य है। इस प्रकार विचार कर चाणक्य ने उसे नगर का कोतवाल बना दिया।

एक समय की बात है कि खजाने की पूर्ति करने के निमित्त चाणक्य ने किसी देव की आराधना की। चाणक्य की आराधना से

સખ્ત હાથે કામ લેવાનો તેમજ દમનનો કોરડો વીંઝવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તેમ કરવું અત્યારના સંજોગોમાં તેને ઉચિત ન લાગ્યું. એક દિવસ આજ બાબતનો વિચાર કરતાં કરતાં ચાણક્ય નગરની બહાર જતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં એક સ્થળે એક નલદામ નામના કુવિન્દ (વણકર)ને જોયો. જે પોતાના પુત્રને કરડનારા મંકોડાનું દર શોધી રહ્યો હતો. તેને ચાણક્યે પૂછ્યું, કુવિન્દ શું શોધી રહ્યો છે? ઘણા જ ક્રોધના આવેશથી અહીં તહીં ફરી રહેલા કુવિન્દે કહ્યું, મારા પુત્રને એક મંકોડાએ કરડી ખાધેલ છે, હું તેના ઘરને ગોતી રહ્યો છું. આ પ્રકારની કુવિન્દની વાત સાંભળી ચાણક્યે વિચાર્યું કે, આ માણસ બદલો લેવામાં યોગ્ય છે. આમ વિચારી તેને સમજાવી પછીથી ચાણક્યે તેને નગરના કોટવાળાની જગાએ નીમ્યો.

એક સમયની વાત છે-રાજ્યના ખજાનાને ભરપુર બનાવવા ચાણક્યે

प्रसन्नो भूत्वा चाणक्याय जयप्रदान् पाशकान् ददौ । तदनन्तरं चाणक्येन दीनारपूर्णस्थालेन सह पाशकान् दत्त्वा कश्चिद् द्यूतपटुः पुरुषो द्यूतार्थं नगरे प्रेषितः । दीनारपूर्णं स्थालं पाशकानपि गृहीत्वाऽसौ पुरुषः पुराभ्यन्तरे भ्रमन् वदति—यद्यहं जयामि, तर्हि दीनारमेकं गृह्णामि । यदि मामन्यो जयति, तदा दीनारपूर्णमिदं स्थालं ददामि-इति । ततो बहवो जना द्यूतक्रीडार्थं समागताः। सर्वे तेन पुरुषेण पराजिता, तं पाशकहस्तं पुरुषं विजेतुमसमर्था जाताः । यथा तस्य पाशकहस्तपुरुषस्य पराजयो दुर्लभस्तथा संसारे खलु मनुष्यजन्म दुर्लभम् ।

देव प्रसन्न भी हो गया। प्रसन्न होकर देव ने चाणक्य के लिये जय कराने वाले चार पासे वरदानरूप में दिये। इसके बाद चाणक्य ने स्वर्णमुद्रा-सोनामुहर से परिपूर्ण एक थाली को उन पासों के साथ२ किसी द्यूतक्रीडा में निपुण पुरुष को देकर उसको नगर में जुआ खेलने के लिये भेजा। सोनामुहरों से पूर्ण थाल को तथा पासों को लेकर वह पुरुष नगर में यह अवाज देते हुए फिरने लगा कि यदि मैं जीत जाता हूं तो पराजित हुए व्यक्ति से सिर्फ एक ही सोनामुहर लेता हूं, और यदि हार जाता हूं तो जीतने वाले को सोनामुहरों से पूर्ण यह थाल का थाल दे देता हूं। उसकी इस घोषणा को सुनकर अनेक जन द्यूतक्रीडा के लिये आने लगे। जुआ खेलना प्रारंभ हो गया। उस पुरुष ने सब को जीत लिया, इस को कोई भी पराजित न कर सका। सारांश-जिस प्रकार इस देवप्रदत्त पासों के प्रभाव से उस पुरुष का पराजित होना

કોઈ દેવની આરાધના કરી. ચાણકયની આરાધનાથી પ્રસન્ન થઈ દેવે ચાણકયને વિજય અપાવનાર એવા ચાર પાસા તેને આપ્યા. આ પછી ચાણકયે વરદાનના રૂપમાં મળેલા એ પાસાનો પ્રયોગ કરવાનું વિચારી એક થાળમાં સુવર્ણ મુદ્રાઓ ભરી દ્યૂતક્રિડામાં નિપુણ એવા એક પુરૂષને પાસા સાથે તે થાળ આપી નગરીમાં જુગાર રમવા મોકલ્યો. સોનામહોરથી ભરેલ થાળ તથા પાસા લઇ તે પુરૂષ નગરમાં ઘોષણા કરતો ફરવા લાગ્યો. કે જો કોઈ મને દાવમાં હરાવે તો સોનામહોરથી ભરેલ આ થાળ આપી દઉં અને સામો માણસ હારે તો તેણે મને ફક્ત એક જ સોનામહોર આપવી. એની આવી ઘોષણા સાંભળીને અનેક માણસો જુગાર રમવા આવવા લાગ્યા. જુગાર રમવાનો પ્રારંભ થઈ ચુકયો. તેણે રમવા આવનાર દરેકને જીતી લીધા પણ તેને કોઈ પરાજીત કરી શકયું નહીં. સારાંશ-દેવના આપેલા પ્રસાદરૂપ પાસાના પ્રભાવથી જેવી રીતે એ

दमनार्थं विचिन्तयन् कदाचिद् नगरतो बहिर्निःसृतः सन् पश्यति–नलदामनामा कुविन्दः पुत्रं मत्कोटकैर्दष्टं दृष्ट्वा कोपाविष्टो भूत्वा तेषां बिलमन्वेषयति। चाणक्यस्तथाकुर्वन्तं कुविन्दं दृष्ट्वा पृच्छति–कुविन्द! किमन्वेषयसि ? कुविन्दः प्राह–मत्पुत्रदंशदायिनां मत्कोटकानां गृहम्, एवं तद्वृत्तं विदित्वा चाणक्यो मनसि विचारयति– योग्योऽयं कुविन्दो वैरनिर्यातनस्य। इति मनसि विचार्य तमेव नगराध्यक्षं कृतवान्।

एकदा कोशपूरणार्थं चाणक्यः सुवर्णप्राप्तिकामो देवाराधनं कृतवान्। देवः

करने का बहुत कुछ विचार किया पर समझ में नहीं बैठा। एक दिन इसी विषय का विचार करते २ चाणक्य नगर से बाहर जा पहुँचे। पहुँचते ही वहां एक नलदाम नामक कुविन्द (जुलाहे) को देखा जो अपने पुत्र को काटने वाले मकोडों के बिल की तलास करने में बडे क्रोध से अभिभूत होकर इधर उधर फिर रहा था। चाणक्य ने इस प्रकार से तलाशी करने में प्रयत्न करते हुए देखकर कुविन्द से पूछा कि हे कुविन्द! कहो क्या ढूंढ रहे हो? कुविन्द ने कहा मेरे पुत्र को एक मकोडे ने काट लिया है सो मैं उसके घर को देख रहा हूं। इस प्रकार कुविन्द की बात सुनकर चाणक्य ने मन में विचार किया कि यह कुविन्द वैर का बदला लेने में योग्य है। इस प्रकार विचार कर चाणक्य ने उसे नगर का कोतवाल बना दिया।

एक समय की बात है कि खजाने की पूर्ति करने के निमित्त चाणक्य ने किसी देव की आराधना की। चाणक्य की आराधना से

સખ્ત હાથે કામ લેવાનો તેમજ દમનનો કોરડો વીંઝવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તેમ કરવું અત્યારના સંજોગોમાં તેને ઉચિત ન લાગ્યું. એક દિવસ આજ બાબતનો વિચાર કરતાં કરતાં ચાણક્ય નગરની બહાર જતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં એક સ્થળે એક નલદામ નામના કુવિન્દ (વણકર)ને જોયો. જે પોતાના પુત્રને કરડનારા મંકોડાનું દર શોધી રહ્યો હતો. તેને ચાણક્યે પૂછ્યું, કુવિન્દ શું શોધી રહ્યો છે? ઘણા જ ક્રોધના આવેશથી અહીં તહીં ફરી રહેલા કુવિન્દે કહ્યું, મારા પુત્રને એક મંકોડાએ કરડી ખાધેલ છે, હું તેના ઘરને ગોતી રહ્યો છું. આ પ્રકારની કુવિન્દની વાત સાંભળી ચાણક્યે વિચાર્યું કે, આ માણસ બદલો લેવામાં યોગ્ય છે. આમ વિચારી તેને સમજાવી પછીથી ચાણક્યે તેને નગરના કોટવાળીની જગાએ નીમ્યો.

એક સમયની વાત છે–રાજ્યના ખજાનાને ભરપુર બનાવવા ચાણક્યે

व्रीहि–कङ्गु–कोद्रव–मकुष्ठका–ढकी–वल्ल–कुलत्थ–शण–चीनक–मसूरा–तसी–कलम्बषष्टिका–मक्का–बर्जरीत्यादिबहुभेदभिन्नान् संपूर्णभरतक्षेत्रमध्यगान् धान्यराशीन् कोऽपि देवः स्वशक्त्या संमील्याभ्रंलिहं तत्पुञ्जं कुर्यात् तत्र प्रस्थैकपरिमितसर्षपं निक्षिप्य सर्वं धान्यं संमिश्रयेत्, तदनन्तरं जराजर्जरां विगलन्नेत्रां कम्पमानगात्रामेकां वृद्धां तान् सर्षपान् धान्यराशिभ्यः कणशः पृथक् कृत्य प्रस्थं पूरयितुं समादिशेत् तदा तस्यास्तत्पृथक्करणं यथा दुष्करं भवेत् तथा मनुष्यभवात् प्रच्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यजन्म दुर्लभमिति ॥

उडद, तिल, राजमाप (चौला), मटर, मोंठ, बाजरा आदि समस्त धान्यों को बो देवें और वे जब अपने समय पर निरुपद्रवरूप से पककर तैयार हो जावें तब कोई देव इस समस्त धान्यराशि की उड़ावनी अर्थात्–तुष साफ–करके एक बहुत अधिक ऊँची जो मानो आकाश को भी स्पर्श करती हो ऐसी ढेरी लगा दे। फिर उसमें एक प्रस्थप्रमाण सर्षप मिलाकर किसी वृद्धा को कि जिसे कम दीखता हो तथा शरीर भी जिसका कंपित हो रहा हो यह आदेश दे कि तू इस ढेरी में उस प्रस्थप्रमाण सर्षप को अलग २ छांट दे। तो जैसे ढेरी में उस प्रस्थप्रमाण सर्षप का एक २ कण करके छांटना बडा मुश्किल है, इसी प्रकार मनुष्य भव के छूट जाने पर पुनः उसका मिलना जीव को बड़ा दुर्लभ है।

ચોખા, ઘઉં, ચણા, મગ, અડદ, તલ, ચોળા, મઠ, કળથી, બાજરો, જુવાર વગેરે સમસ્ત ધાન્યોનાં વાવેતર કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. વવાયેલ તે સમગ્ર ધાન્ય તેના યોગ્ય સમયે ઉપદ્રવરહીત પાકીને તૈયાર થઈ જાય ત્યારે કોઈ દેવ એ સમસ્ત ધાન્યરાશીની ઉડાવણી અર્થાત્ તુસ સાફ કરીને એક ખૂબ અધિક ઉંચો માનો કે આકાશને પણ સ્પર્શ કરી જાય એવડો મોટો એક ઢગલો કરી દે, પછી તેમાં એક પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવ મેળવીને કોઈ વૃદ્ધા કે જેને ઓછું દેખાતું હોય, તથા શરીર પણ જેનું કંપતું હોય તેને કહે કે, તું આ ઢગલા માંથી એ પ્રમાણપ્રસ્થ સરસવને ખોળી ખોળીને અલગ પાડી આપ તો જેમ એ ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવનો એકેક કણ કરીને જુદા પાડવા ઘણું મુશ્કેલ છે છતાં પણ તે શકય બને તો પણ મનુષ્યભવ પુરો થતાં ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામવો આત્માને ઘણો જ દુર્લભ છે.

अत्र संग्रहः श्लोकः—(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

देवाराधनलब्धपाशकवरान् स्थालं च रत्नैर्भृतं,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥

इति द्वितीयः पाशकदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ तृतीयो धान्यदृष्टान्तः प्रोच्यते—

भरतक्षेत्रे द्वात्रिंशत्सहस्रदेशसमन्विते ऽनेकग्रामनगरपत्तनादिसहिते प्रशस्त वृष्टौ सत्यां कृषिकर्मदक्षैः कृषीवलैः सर्वधान्यबीजेषूप्तेषु समुत्पन्नान् निरुपद्रवं निष्पन्नान् शालि–गोधूम–चणक–मुद्ग–माष–तिलाणुक–राजमाष–कलाय–यव–

दुर्लभ बना उसी प्रकार इस संसार में यह मनुष्यजन्म बड़ा दुर्लभ है।

संग्रह श्लोक—

देवाराधनलब्धपाशकवरान् स्थालं च रत्नैर्भृतम्,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥२॥

यह दूसरा पाशकदृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

तृतीय धान्यदृष्टान्त इस प्रकार है—अनेक ग्राम, नगर, पत्तन आदि से सहित इस ३२ बत्तीस हजार देशवाले भरतक्षेत्र में वृष्टि के होने पर कृषि कर्म में दक्ष किसान लोग शालि, गोधूम, चणक, मुद्ग,

---

પુરૂષને પરાજીત બનાવવો. મહાદુર્લભ હતું એવીજ રીતે આ સંસારમાં આ મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે. સંગ્રહ શ્લોક—

देवाराधनलब्धपाशकवरान्, स्थालं च रत्नैर्भृतम्,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

આ બીજું પાશકદૃષ્ટાંત થયું ॥ ૨ ॥

ત્રીજું ધાન્યદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.

અનેક ગ્રામ, નગર, જંગલ વગેરે દરેક સ્થળે ૩૨ હજાર દેશવાળા આ ભરતક્ષેત્રમાં વરસાદ વરસતાં ખેતીના કામમાં રચ્યા પચ્યા ખેડુતો

व्रीहि–कङ्गु–कोद्रव–मकुष्ठका–ढकी–वल्ल–कुलत्थ–शण–चीनक–मसूरा–तसी–कलम्बषष्ठिका–मक्षा–वर्जरीत्यादिबहुभेदभिन्नान् संपूर्णभरतक्षेत्रमध्यगान् धान्यराशीन् कोऽपि देवः स्वशक्त्या संमील्याभ्रंलिहं तत्पुञ्जं कुर्यात् तत्र प्रस्थैकपरिमित-सर्षपं निक्षिप्य सर्वं धान्यं संमिश्रयेत्, तदनन्तरं जराजर्जरां विगलन्नेत्रां कम्पमानगात्रामेकां वृद्धां तान् सर्षपान् धान्यराशिभ्यः कणशः पृथक् कृत्य प्रस्थं पूरयितुं समादिशेत् तदा तस्यास्तत्पृथक्करणं यथा दुष्करं भवेत् तथा मनुष्यभवात् प्रच्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यजन्म दुर्लभमिति ॥

उड़द, तिल, राजमाष (चौला), मटर, मोंठ, बाजरा आदि समस्त धान्यों को बो देवें और वे जब अपने समय पर निरूपद्रवरूप से पककर तैयार हो जावें तब कोई देव इस समस्त धान्यराशि की उड़ावनी अर्थात्–तुष साफ–करके एक बहुत अधिक ऊँची जो मानो आकाश को भी स्पर्श करती हो ऐसी ढेरी लगा दे। फिर उसमें एक प्रस्थप्रमाण सर्षप मिलाकर किसी वृद्धा को कि जिसे कम दीखता हो तथा शरीर भी जिसका कंपित हो रहा हो यह आदेश दे कि तू इस ढेरी में उस प्रस्थप्रमाण सर्षप को अलग २ छांट दे। तो जैसे ढेरी में उस प्रस्थप्रमाण सर्षप का एक २ कण करके छांटना बडा मुश्किल है, उसी प्रकार मनुष्य भव के छूट जाने पर पुनः उसका मिलना जीव को बड़ा दुर्लभ है।

ચોખા, ઘઉં, ચણા, મગ, અડદ, તલ, ચોળા, મઠ, કળથી, બાજરો, જુવાર વગેરે સમસ્ત ધાન્યોનાં વાવેતર કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. વવાયેલ તે સમગ્ર ધાન્ય તેના યોગ્ય સમયે ઉપદ્રવરહિત પાકીને તૈયાર થઈ જાય ત્યારે કોઈ દેવ એ સમસ્ત ધાન્યરાશીની ઉડાવણી અર્થાત્ તુલ સાફ કરીને એક ખૂબ અધિક ઉંચો માનો કે આકાશને પણ સ્પર્શ કરી જાય એવડો મોટો એક ઢગલો કરી દે, પછી તેમાં એક પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવ મેળવીને કોઈ વૃદ્ધા કે જેને ઓછું દેખાતું હોય, તથા શરીર પણ જેનું કંપતું હોય તેને કહે કે, તું આ ઢગલા માંથી એ પ્રમાણપ્રસ્થ સરસવને ખોળી ખોળીને અલગ પાડી આપ તો જેમ એ ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવનો એકેક કણ કરીને જુદા પાડવા ઘણું મુશ્કેલ છે છતાં પણ તે શક્ય બને તો પણ મનુષ્યભવ પુરો થતાં ફરીથી મનુષ્ય ભવ પામવો આત્માને ઘણો જ દુર્લભ છે.

अत्र संग्रहः श्लोकः—(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

देवाराधनलब्धपाशकवरान् स्थालं च रत्नैर्भृतं,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥

इति द्वितीयः पाशकदृष्टान्तः ॥ २ ॥

अथ तृतीयो धान्यदृष्टान्तः प्रोच्यते—

भरतक्षेत्रे द्वात्रिंशत्सहस्रदेशसमन्विते ऽनेकग्रामनगरपत्तनादिसहिते प्रशस्त वृष्टौ सत्यां कृषिकर्मदक्षैः कृषीवलैः सर्वधान्यबीजेषूप्तेषु समुत्पन्नान् निरुपद्रवं निष्पन्नान् शालि-गोधूम-चणक-मुद्ग-माष-तिलाणुक-राजमाष-कलाय-यव-

---

दुर्लभ बना उसी प्रकार इस संसार में यह मनुष्यजन्म बड़ा दुर्लभ है।

संग्रह श्लोक—

देवाराधनलब्धपाशकवरान् स्थालं च रत्नैर्भृतम्,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

यह दूसरा पाशकदृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

तृतीय धान्यदृष्टान्त इस प्रकार है—अनेक ग्राम, नगर, पत्तन आदि से सहित इस ३२ बतीस हजार देशवाले भरतक्षेत्र में वृष्टि के होने पर कृषि कर्म में दक्ष किसान लोग शालि, गोधूम, चणक, मुद्ग,

---

પુરૂષને પરાજીત બનાવવો મહાદુર્લભ હતું એવીજ રીતે આ સંસારમાં આ મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે. સંગ્રહ શ્લોક—

देवाराधनलब्धपाशकवरान्, स्थालं च रत्नैर्भृतम्,
चाणक्येन वितीर्य कोऽपि पुरुषः स्वीये पुरे प्रेषितः।
सर्वेषां स च तत्पुराधिवसतां जातो यथा दुर्जयः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

આ બીજું પાશકદૃષ્ટાંત થયું ॥ ૨ ॥

ત્રીજું ધાન્યદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.

અનેક ગ્રામ, નગર, જંગલ વગેરે દરેક સ્થળે ૩૨ હજાર દેશવાળા આ ભરતક્ષેત્રમાં વરસાદ વરસતાં ખેતીના કામમાં રચ્યા પચ્ય ખેડુતો

अत्र संग्रहः-(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं ।
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।
साम्राज्यं लभते स, तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः ।
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तो स्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

इति चतुर्थो द्यूतदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः—

धनसमृद्धे पुरे रत्नकोटिमभुर्धनदनामा वणिक् प्रतिवसति स भूमौ रत्नानि निखन्य तदुपरि पर्यङ्कं निधाय शयनं करोति । स विश्वासाभावेन पुत्रानपि तानि न प्रदर्शयति । स्वधनानुरूपं वेषं भवनादिकं च न करोति, व्यापारकरणे धनानि हस्तादपगतानि भविष्यन्तीति बुद्ध्या व्यापारमपि न करोति ।

संग्रह श्लोक—

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

यह चौथा द्यूतदृष्टान्त है ॥ ४ ॥

पांचवा रत्न दृष्टान्त इस प्रकार है—धनसमृद्ध नामका एक नगर था । उसमें एक करोड रत्नों का मालिक धनद नामका वणिक् रहता था । वह जमीन में गडे हुए रत्नों के ऊपर पलंग बिछाकर सोया करता था । उसको अपने पुत्रों तक का भी विश्वास नहीं था

સંગ્રહ શ્લોક—स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ॥
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो ते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

આ ચોથું દ્યૂતદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૪ ॥

પાંચમું રત્નદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે—

ધનસમૃદ્ધ નામનું એક નગર હતું, તેમાં એક કરોડ રત્નોનો માલિક એવો ધનદ નામનો વણિક રહેતો હતો. તે જમીનમાં દાટી રાખેલા રત્નો ઉપર પલંગ પાથરીને સુઈ રહેતો હતો. તેને પોતાના પુત્રોનો પણ વિશ્વાસ ન હતો, તેથી

त्तरसहस्रवारं विजिते सति तनैव क्रमेण सर्वे स्तम्भा विजिता भवेयुः, तत्राप्यष्टोत्तरसहस्रवारविजयकरणे दैवात् तन्मध्ये पराजयः स्यात् तदा सर्वे विजिताः कोणा अविजिताः भवन्ति, सकृदपि ब्रह्मचर्यभङ्गे सर्वं महाव्रतमिव, अतः पुनरादित एव सर्वे कोणा विजेतव्याः, एवं त्वमपि कुरु। इति पितृवचनं श्रुत्वा वसुमित्रश्चिन्तयति-द्यूतादेव राज्यं लभ्यं पुनः किमर्थं पितरं हन्मि, इति विचार्य राज्ञा सह द्यूतक्रीडायां प्रवृत्तः, तथापि जयो दुर्लभो जातः तस्य वसुमित्रस्यैतत् कार्यं यथा दुष्करं, तथा मनुष्यत्वमपि दुर्लभम्।

इनके जो प्रत्येक के एक हजार आठ १००८ कोने हैं उन कोनों में से एक २ कोने को एक हजार आठ १००८ बार जीत जाता है। इसी क्रम से ये समस्त खंभे जब जीत लिये जाते हैं तब जाकर वह विजयी कहलाता है। यदि सब कोने जीत भी लिये जायें और एक भी कोना यदि जीता न जा सके तो जीते हुए भी सब कोने नहीं जीते समझे जा सकते हैं, और उन सब को पुनः जीतने के लिये द्यूत का आरंभ करना पड़ता है। जैसे एक बार भी यदि गृहीत ब्रह्मचर्य खंडित हो जाता है तो समस्त महाव्रत खंडित माना जाता है। इस प्रकार पिता के वचन को सुनकर वसुमित्र ने विचार किया कि जब द्यूत क्रीडा में जीत होने से राज्य मिलता है तो फिर पिता के मार ने से क्या लाभ। इस प्रकार विचार कर पिता के साथ जुआ खेलने में प्रवृत्त हो गया। परन्तु उसे विजय पूर्वोक्त प्रकार से जैसे दुष्कर बनी उसी प्रकार यह मनुष्यभव भी पुनः प्राप्त होना प्राणी के लिये दुर्लभ जानना चाहिये।

છે અને એ પ્રત્યેકને એકહજારઆઠ૧૦૦૮ ખુણા છે એ ખુણામાંથી એક એક ખુણાને એકહજારઆઠ ૧૦૦૮વાર જીતવામાં આવે છે. આ ક્રમથી તે સઘળા થાંભલા જ્યારે જીતવામાં આવે ત્યારે તે વિજયી કહેવાય છે. કદાચ બધા ખુણા જીતી લેવામાં આવે અને એકાદ ખૂણો જીતવામાં બાકી રહે તો બધા ખુણા ન જીતાયેલા જ મનાય છે. અને એ બધાને જીતવા માટે ફરીથી જુગાર રમવો પડે છે. જેમ એક વાર પણ ગ્રહણ કરેલ બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થઈ જાય તો સમસ્ત મહાવ્રત ખંડિત માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં પિતાનાં વચન સાંભળીને વસુમિત્રે વિચાર કર્યો કે, જ્યારે જુગાર રમવામાં જીત થવાથીજ જો રાજ મળતું હોય તો પિતાને મારવાથી લાભ શું થવાનો ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી વસુમિત્ર પિતાની સાથેજુગાર ખેલવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો. પરંતુ તેને ઉપરોક્ત પ્રકારથી વિજય મેળવવો દુષ્કર બન્યો તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો પ્રાણી માટે દુર્લભ જાણવો જોઈએ.

अत्र संग्रहः-(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं।
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः।
साम्राज्यं लभते स, तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः।
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तो स्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

इति चतुर्थो द्यूतदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः—

धनसमृद्धे पुरे रत्नकोटिप्रभुर्धनदनामा वणिक् प्रतिवसति स भूमौ रत्नानि निखन्य तदुपरि पर्यङ्कं निधाय शयनं करोति। स विश्वासाभावेन पुत्रानपि तानि न प्रदर्शयति। स्वधनानुरूपं वेषं भवनादिकं च न करोति, व्यापारकरणे धनानि हस्तादपगतानि भविष्यन्तीति बुद्धया व्यापारमपि न करोति।

संग्रह श्लोक—

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः।
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

यह चौथा द्यूतदृष्टान्त है ॥ ४ ॥

पांचवा रत्न दृष्टान्त इस प्रकार है—धनसमृद्ध नामका एक नगर था। उसमें एक करोड रत्नों का मालिक धनद नामका वणिक् रहता था। वह जमीन में गडे हुए रत्नों के ऊपर पलंग बिछाकर सोया करता था। उसको अपने पुत्रों तक का भी विश्वास नहीं था

સંગ્રહ શ્લોક—स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेषु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ॥
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो ते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

આ ચોથું દ્યૂતદષ્ટાંત છે. ॥ ૪ ॥

પાંચમું રત્નદષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે—

ધનસમૃદ્ધ નામનું એક નગર હતું, તેમાં એક કરોડ રત્નોનો માલિક એવો ધનદ નામનો વણિક રહેતો હતો. તે જમીનમાં દાટી રાખેલા રત્નો ઉપર પલંગ પાથરીને સુઈ રહેતો હતો. તેને પોતાના પુત્રોનો પણ વિશ્વાસ ન હતો, તેથી

त्तरसहस्रवारं विजिते सति तनैव क्रमेण सर्वे स्तम्भा विजिता भवेयुः, तत्राप्यष्टोत्तरसहस्रवारविजयकरणे दैवात् तन्मध्ये पराजयः स्यात् तदा सर्वे विजिताः कोणा अविजिताः भवन्ति, सकृदपि ब्रह्मचर्यभङ्गे सर्वं महाव्रतमिव, अतः पुनरादित एव सर्वे कोणा विजेतव्याः, एवं त्वमपि कुरु। इति पितुर्वचनं श्रुत्वा वसुमित्रश्चिन्तयति–द्यूतादेव राज्यं लभ्यं पुनः किमर्थं पितरं हन्मि, इति विचार्य राज्ञा सह द्यूतक्रीडायां प्रवृत्तः, तथापि जयो दुर्लभो जातः तस्य वसुमित्रस्यैतत् कार्यं यथा दुष्करं, तथा मनुष्यत्वमपि दुर्लभम्।

इनके जो प्रत्येक के एक हजार आठ १००८ कोने हैं उन कोनों में से एक २ कोने को एक हजार आठ १००८ वार जीत जाता है। इसी क्रम से ये समस्त खंभे जब जीत लिये जाते हैं तब जाकर वह विजयी कहलाता है। यदि सब कोने जीत भी लिये जायें और एक भी कोना यदि जीता न जा सके तो जीते हुए भी सब कोने नहीं जीते समझे जा सकते हैं, और उन सब को पुनः जीतने के लिये द्यूत का आरंभ करना पड़ता है। जैसे एक बार भी यदि गृहीत ब्रह्मचर्य खंडित हो जाता है तो समस्त महाव्रत खंडित माना जाता है। इस प्रकार पिता के वचन को सुनकर वसुमित्र ने विचार किया कि जब द्यूत क्रीडा में जीत होने से राज्य मिलता है तो फिर पिता के मार ने से क्या लाभ। इस प्रकार विचार कर पिता के साथ जुआ खेलने में प्रवृत्त हो गया। परन्तु उसे विजय पूर्वोक्त प्रकार से जैसे दुष्कर बनी उसी प्रकार यह मनुष्यभव भी पुनः प्राप्त होना प्राणी के लिये दुर्लभ जानना चाहिये।

છે અને એ પ્રત્યેકને એકહજારઆઠ૧૦૦૮ ખુણા છે એ ખુણામાંથી એક એક ખુણાને એકહજારઆઠ ૧૦૦૮વાર જીતવામાં આવે છે. આ ક્રમથી તે સઘળા થાંભલા જ્યારે જીતવામાં આવે ત્યારે તે વિજયી કહેવાય છે. કદાચ બધા ખુણા જીતી લેવામાં આવે અને એકાદ ખૂણો જીતવામાં બાકી રહે તો બધા ખુણા ન જીતાયેલા જ મનાય છે. અને એ બધાને જીતવા માટે ફરીથી જુગાર રમવો પડે છે. જેમ એક વાર પણ ગ્રહણ કરેલ બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થઇ જાય તો સમસ્ત મહાવ્રત ખંડિત માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં પિતાનાં વચન સાંભળીને વસુમિત્રે વિચાર કર્યો કે, જ્યારે જુગાર રમવામાં જીત થવાથીજ જો રાજ મળતું હોય તો પિતાને મારવાથી લાભ શું થવાનો ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી વસુમિત્ર પિતાની સાથેજુગાર ખેલવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો. પરંતુ તેને ઉપરોક્ત પ્રકારથી વિજય મેળવવો દુષ્કર બન્યો તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો પ્રાણી માટે દુર્લભ જાણવો જોઇએ.

सन्तस्तन्नगरागतानामन्यान्यदेशवासिनां श्रेष्ठिनां हस्ते रत्नानि विक्रीय वाणिज्यार्थं पण्यवस्तूनि क्रीतवन्तः, तैर्वाणिज्यकार्यं प्रसारयन्ति स्म। ततस्तत्पुत्राः कोटिध्वजा जाताः। चिरेण तेषां पिता गृहमागतः। स स्वस्थापितानि रत्नान्यदृष्ट्वा वसुप्रियं पुत्रं पृच्छति-अरे! केन मम रत्नानि गृहीतानि?। वसुप्रिय आह-सर्वैर्भ्रातृभिरपहृतानि। ततः पुत्रवाक्यं श्रुत्वा धनदः कोपाविष्टः सन्नब्रवीत्-रे लक्ष्मीकन्दकुद्दालकाः। यूयं मद्गृहान्निर्गच्छत, तानि विक्रीतरत्नानि समानीय मद्गृहे स्थापयन्तु, अन्यथा गृहे नागन्तव्यम्। यथा तेषां रत्नानां पुनरानयनं धनदपुत्राणां दुष्करं, तथा मनुष्यत्वमपि दुर्लभम् ॥

रत्नों को निकाल लिया। सबों को रत्न की प्राप्ति से अपार हर्ष हुआ। जो दूसरे देश के वणिग्जन व्यापार के लिये नगर में आये हुए थे उनके लिये वे सब रत्न उन लोगों ने बेच दिये और अपनी पुंजी बनाकर फिर वे सब के सब व्यापार करने में लग गये। इनका व्यापार कार्य खूब चला। सब के सब कोटिध्वज हो गये। कालान्तर में धनद घर पर वापिस आया। उसने अपने रखे हुए रत्नों की ज्यों ही संभाल की वे उसको नहीं मिले-तब उसने वसुप्रिय पुत्र से पूछा। किसने मेरे रत्नों को लिया है। वसुप्रिय ने कहा-सब भाईओं ने। वसुप्रिय की बात सुनकर धनद को बहुत ही अधिक क्रोध आ गया। गुस्से में आकर उसने कहा-तुम सब के सब लक्ष्मीरूपी कन्द को उखाड़ने के लिये कुद्दाली के समान हो अतः तुम्हारी अब भलाई इसी में है कि तुम सब मेरे घर से निकल जाओ। नहीं तो बेचे हुए रत्नों को वापिस लाओ। जब तक रत्न नहीं आवे तब तक याद

હર્ષ થયો. બીજા દેશના વણિકજનો વેપાર માટે નગરમાં આવ્યા હતા તેમને આ લોકોએ બધાં રત્નો વેચી દીધા અને પોતપોતાની પુંજી બનાવી લઈને દરેક જણ વેપાર કરવા લાગ્યા. તેમનો વેપાર ખૂબ ચાલ્યો. બધા કરોડપતી બની ગયા કાળાન્તરે ધનદ પાછો ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતે રાખેલાં રત્નોની જે તે સ્થળે તપાસ કરી તો તે તેને મળ્યાં નહીં. ત્યારે તેણે વસુપ્રિયને પૂછયું, કોણે મારાં રત્નોને લીધાં છે ? વસુપ્રિયે કહ્યું, બધા ભાઈ ઓએ રત્નો વહેંચી લીધાં છે. વસુપ્રિયની વાત સાંભળીને ધનદને એકદમ ક્રોધ ચડયો અને ગુસ્સામાં આવીને તેણે કહ્યું, તમે બધા લક્ષ્મીરૂપી કંદને ઉખાડનારા કોદાળી જેવા છો. આથી તમો બધા મારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જાવ એમાંજ તમો સઘળાની ભલાઈ છે, નહિતર વેચેલાં રત્નોને પાછાં લાવો. જ્યાં સુધી રત્નો પાછાં નહીં આવે ત્યાં

कदाचित् सम्बन्धिनः कार्यवशादामन्त्रणपत्रं समागतम्। तत्र गन्तुं प्रस्थितो धनदस्तद्रत्नरक्षणाय वसुप्रियं स्वकनिष्ठपुत्रं सूचयति। तदनन्तरं धनदे गृहान्निःसृते सति वसुप्रियस्य भ्रातरः सर्वे गृहे समागताः। वसुप्रियः पितृसूचितं रत्नस्थानं भ्रातॄन् कथयति। तैर्भूमिं खनित्वा रत्नान्युद्धृतानि। सर्वे हृष्टचित्ताः

इसलिये वह रत्नों को वे कहां २ रखे हुए हैं पुत्रों को नहीं बतलाया था। जैसा यह धनपति था उसके अनुरूप न इसका मकान था और न रहन सहन भी। व्यापार भी यह इसलिये नहीं करता था, यह मानता था कि व्यापार करने में जो धन लगाया जाता है वह हाथ से चला जाता है। उसकी पुनः प्राप्ति कोई निश्चित नहीं होती है।

एक समय की बात है कि किसी संबंधी का इसके पास बुलाने के लिये आमंत्रण पत्र आया। जब यह वहां जाने को तयार हुआ तब रत्नों की रक्षा करने के लिये इसने सब से छोटे पुत्र को कि जिसका नाम वसुप्रिय था, नियुक्त कर दिया। तब कहां कितने २ रत्न रखे हुए हैं यह बात भी उसको बतला दी। धनद जब चला गया और वसुप्रिय रत्नादिक की रक्षा करने लगा तब सब भाई मिलकर वसुप्रिय के पास आये और बातों बातों में उसने उन अपने भाईओं को रत्न रखने के समस्त स्थानों को बतला दिया। उन्हों ने जमीन खोद कर

રત્નોને તેણે કયાં કયાં રાખ્યાં છે તે પોતાના પુત્રોને પણ બતાવતો ન હતો. જેવો તે ધનપતી હતો તેને અનુરૂપ તેને રહેવાનું મકાન ન હતું તેમ તેની રહેણી કરણી પણ તેને અનુરૂપ ન હતી. તે વેપાર પણ કરતો નહીં કારણ કે તેની માન્યતા એવી હતી કે, વેપારમાં જે ધન રોકવામાં આવે તે હાથથી ચાલ્યું જાય છે. અને ગયેલું ધન ફરીથી મળવાનું નિશ્ચિત હોતું નથી.

એક સમયની વાત છે કે, જ્યારે તેને બોલાવવા માટે તેના કોઈ સંબંધીનું આમંત્રણ આવ્યું. જ્યારે તે ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયો ત્યારે તેણે રત્નોની રક્ષા માટે પોતાનો સૌથી નાનો પુત્ર કે જેનું નામ વસુપ્રિય હતું તેને નિયુક્ત કર્યો. અને કઇ કઇ જગ્યાએ કેટલાં રત્નો રાખ્યાં છે, એ વાત પણ તેને બતાવી દીધી. તે ધનદ જ્યારે બહારગામ ગયો ત્યારે વસુપ્રિય રત્નાદિકની રક્ષા કરવા લાગ્યો. બધા ભાઇઓ એકઠા મળીને વસુપ્રિયની પાસે આવ્યા અને વાત વાતમાં વસુપ્રિયે પોતાના ભાઇઓને રત્નનાં બધાં ઠેકાણાં બતાવી દીધાં. તેમણે જમીન ખોદી રત્નો કાઢી લીધાં. દરેકને રત્નોની પ્રાપ્તિ થવાથી અપાર

जिनवचनानुरागी धर्मे दृढमतिरासीत्। मूलदेवः कार्पटिकश्चोभौ काञ्चनपुरनगराद्बहिः सरस्तटे रात्रौ स्थितः। तत्र सुप्तेन मूलदेवेन रात्रिशेषे स्वप्नो दृष्टः— मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति। तदानीमेव तत्र सुप्तेन कार्पटिकेनापि तादृश एव स्वप्नो दृष्टः। स्वप्नदर्शनानन्तरं तौ विनिद्रौ जातौ। कार्पटिको वदति–स्वप्नावस्थायां मम मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति मया दृष्टः। मूलदेवः प्राह–अयं स्वप्नो रक्षणीयः, साधारणजनानामग्रे नायं प्रकाशनीयः। स्वप्नोत्थितयोस्तयोर्मनः प्रसन्नमभवत्। सूर्योदयानन्तरमेव तौ काञ्चनपुरनगरे प्रविष्टौ।

वृद्धि के लिये दूसरे देश को घर से चला। मार्ग में जाते २ एक कार्पटिक ने इसका साथ कर लिया। मूलदेव जिन वचन में श्रद्धालु था। चलते २ ये दोनों कांचनपुर नगर के बहार रहे हुए किसी एक तालाव के तीर पर रात्रि को ठहर गये। मूलदेव को रात्रि के शेषभाग में एक स्वप्न दिखाई दिया। जिसमें उसने देखा कि मेरे मुख में चन्द्रमा प्रविष्ट हो गया है। उसी समय कार्पटिक ने भी इसी तरह का स्वप्न देखा। स्वप्न देखने के बाद दोनों जग गये। आपस में बातचीत होने लगी। कार्पटिक ने कहा आज मैंने स्वप्न में चन्द्रमा को अपने मुख में प्रवेश करता हुआ देखा है। मूलदेव ने उसका स्वप्न सुनकर उससे कहा यह स्वप्न गोपनीय है, हर एक आदमी के सामने इसको प्रकाशित नहीं करना। जब प्रातःकाल हो चुका तब ये दोनों उठे, उस समय वे बड़े ही प्रसन्न मालूम देते थे, क्यों कि इनका मन बड़ा प्रसन्न था। सूर्योदय के अनन्तर फिर इन दोनों ने कांचनपुर नगरमें प्रवेश किया।

માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં તેને એક ભુવાનો સાથ થઈ ગયો. મૂળદેવ જીન વચનમાં ખૂબ શ્રદ્ધાળુ હતો ચાલતાં ચાલતાં બન્ને કાંચનપુર નગરની બહારના એક તળાવના કાંઠા ઉપર રાતના રોકાઈ ગયા. મૂળદેવને રાત્રીના પાછલા ભાગમાં એક સ્વપ્ન દેખાયું. જેમાં તેણે જોયું કે, જાણે તેના મોઢામાં ચંદ્રમાએ આવીને પ્રવેશ કર્યો છે. આજ સમયે તેની બાજુમાં સુતેલા ભુવાએ પણ તેવું જ સ્વપ્ન જોયું. સ્વપ્ન જોયા પછી બન્ને જાગી ગયા. આપસમાં વાતચીત કરવા લાગ્યા ભુવાએ કહ્યું, આજે મેં સ્વપ્નમાં ચંદ્રમાને મારા મોઢામાં પ્રવેશ કરતાં જોયો મૂલદેવે તેના સ્વપ્નાનું કથન સાંભળીને કહ્યું કે, આ સ્વપ્ન ખાનગી રાખવા જેવું છે. દરેક આદમીની સામે આને પ્રકાશિત ન કરવું જોઈએ. જ્યારે સવાર થયું ત્યારે બન્ને ઉઠયા તે સમયે તેઓ ઘણા પ્રસન્ન માલુમ પડતા હતા. કેમકે, તેમનાં મન ઘણાં પ્રસન્ન હતાં. સૂર્યોદય પછી બન્ને જણાએ કાંચનપુર નગરમાં પ્રવેશ કર્યો.

अत्र संग्रह-(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

तातेऽन्यत्र गते धराऽन्तरगतान्यादाय रत्नानि यद्,
विक्रीतानि सुतैर्विदेशिवणिजां हस्तेषु पश्चात् ततः।
रत्नान्यानयतेति तातकथने, तत्पापणं दुष्करं,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ५ ॥

इति पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः ॥५॥

अथ षष्ठः स्वप्नदृष्टान्तः—

आसीत् पाटलिपुत्रनगरे मूलदेवनामकः क्षत्रियः। स स्वाभ्युदयार्थं देशान्तरं गन्तुं प्रस्थितः। मार्गे गच्छतस्तस्य कश्चित् कार्पटिकः सहचरोऽभवत्। मूलदेवः खलु

रखना घर में तुम्हारे लिये स्थान नहीं है। इस दृष्टान्त से यह समझना चाहिये कि जैसे उन विक्रीत रत्नों की प्राप्ति उन पुत्रों के लिये दुष्कर हुई उसी तरह से हाथ से निकला हुआ मनुष्य जन्म भी महा दुर्लभ है।

इस दृष्टान्त का सार प्रदर्शक श्लोक इस प्रकार है—

तातेऽन्यत्रगते धरान्तरगतान्यादाय रत्नानि यत्,
विक्रीतानि सुतैर्विदेशिवणिजां हस्तेषु पश्चात्ततः।
रत्नान्यानयतेति तातकथने तत्प्रापणं दुष्करम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥

यह पांचवां रत्नदृष्टान्त है ॥ ५ ॥

छठा स्वप्नदृष्टान्त इस प्रकार है—पाटलिपुत्र नगर में मूलदेव नाम का एक क्षत्रिय रहता था। वह किसी समय अपने भाग्य की

સુધી યાદ રાખો કે, તમારા માટે ઘરમાં કોઈ સ્થાન નથી. એટલા માટે આ દૃષ્ટાંતથી એમ સમજવું જોઈએ કે, વેચેલા રત્નોની પ્રાપ્તિ તે પુત્રોને માટે જેમ દુષ્કર થઈ તેમ હાથમાંથી નિકળી ગયેલ મનુષ્યજન્મ પણ ફરી પ્રાપ્ત થવો મહાદુર્લભ છે.

સંગ્રહ શ્લોક—तातेऽन्यत्रगते धरान्तरगतान्यादाय रत्नानि यत्,
विक्रीतानि सुतैर्विदेशिवणीजां हस्तेषु पश्चात्ततः।
रत्नान्यानयतेति तातकथने तत्प्रापणं दुष्करम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥

આ પાંચમું રત્નદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૫ ॥

છઠું સ્વપ્નદૃષ્ટાંત આ પ્રકારથી છે—

પાટલીપુત્ર નગરમાં મૂલદેવ નામનો એક ક્ષત્રિય રહેતો હતો. તે એક સમય પોતાના ભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે ઘેરથી બીજા દેશમાં જ નીકળ્યો.

लोकैः कथितम्-शुक्रस्य रात्रौ स्वप्नो दृष्टः, अद्य शनिवासरः, तेन कारणेन घृतगुडसहितं रोटकं तैलं च मिलिष्यति। यत्र यत्र गृहस्थगृहे कार्पटिको भिक्षार्थं गच्छति, तत्र तत्र शनिदिवसे प्रचुरं तादृशं रोटकं तैलं च तेन लब्धम्।

अथ पुत्ररहितस्तन्नगरनृपः स्वायुषः क्षयेण मृतः। तस्मिन् मृते सति मन्त्रिप्रभृतयस्तदा व्यवस्थां कृतवन्तः-इयं राजहस्तिनी यस्य गले पुष्पमालां दद्यात् स एव राजा भविष्यति। इत्येवं निश्चिते सति हस्तिनी स्वशुण्डया पुष्पमालां नीत्वा मनुष्यपरिवारैः सह नगरे प्रतिमार्गं भ्रमन्ती वनं गता। सा तत्र वृक्षच्छायायामुपविष्टस्य मूलदेवस्य गले पुष्पमालां ददौ। ततो मनुष्यवृन्दैः सह राजमन्त्रिणो मूलदेवं

तुमने शुक्र की रात्रि में यह स्वप्न देखा है, आज शनिवार है, इस कारण तुमको घृत गुड सहित रोट एवं तैल मिलेगा। अब जिस२ घरमें वह कार्पटिक भिक्षा के लिये गया वहां २ उसको वही चीज खूब मिली।

जब छह दिन पूरे हुए उसी रात में उस नगर का राजा मर गया। राजा के कोई पुत्र नहीं था इसलिये जब वह मरा तब मन्त्रियों ने राज्य की व्यवस्था के लिये ऐसा विचार किया कि यह राजा की हथिनी जिसके गले में पुष्पमाला डाले वही राजा समझा जाय। इस प्रकार का विचार जब पूर्णरूप से निश्चित हो चुका तब हथिनी को अपनी सूंड में पुष्पमाला देकर छोड़ा। नगर के प्रत्येक मार्ग में वह घूमती रही। उसके साथ मनुष्यों का समुदाय भी बहुत था। घूमते २ वह जंगल में पहुँची। मूलदेव उस समय एक वृक्ष के नीचे छाया में बैठा हुआ था। हथिनी ने पहुँचते ही मूलदेव के गले में वह पुष्पमाला डाल दी।

કહ્યું કે, શુક્રની રાત્રીમાં આ સ્વપ્ન દેખાયું છે આજે શનીવાર છે. એ કારણે તમને ઘી ગોળ સાથે રોટલો અને તેલ મળશે. હવે જ્યાં જ્યાં એ ભિક્ષા માટે ગયો ત્યાં ત્યાં તેને એ ચીજો ખૂબ પ્રમાણમાં મળી.

જ્યારે ૭ દિવસ પુરા થયે એક રાત્રિએ તે નગરનો રાજા મરી ગયો. રાજાને કોઈ પુત્ર ન હતો. મંત્રીઓએ રાજ્યની વ્યવસ્થા માટે એવી મસલત કરી કે રાજાની હાથણી જેના ગળામાં પુષ્પમાળા પહેરાવે તેને રાજગાદી સુપ્રદ કરવી. આ પ્રકારનો જ્યારે પૂર્ણરૂપથી નિર્ણય લેવાયો ત્યારે હાથણીની સુંઢમાં પુષ્પમાળા આપીને તેને છુટી મુકી. નગરના દરેક માર્ગ ઉપર તે ફરતી હતી, તેની પાછળ માણસોનો સમૂહ પણ ચાલ્યો આવતો હતો. ઘૂમતાં ઘૂમતાં તે જંગલ તરફ વળી. મૂળદેવ આ વખતે ત્યાં એક વૃક્ષની છાયામાં બેઠો હતો. હાથણીએ ત્યાં પહોંચીને મૂળદેવના

तत्र मूलदेवः स्वप्नपाठकस्य गृहे गत्वा विनयेन स्वप्नपाठकं पृच्छति-मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति स्वप्नो मया दृष्टः किमस्य फलं भविष्यति ? । तेनोक्तम्-प्रथमं मम कन्यकया सह विवाहमङ्गीकरोषि चेत्तदाऽस्य स्वप्नस्य फलं वक्ष्यामि। मूलदेवेन तदङ्गीकृतम्, स स्वप्नपाठकः स्वपुत्रीं प्रदाय जामातृसम्बन्धं विधाय भोजनं कारयित्वा मूलदेवं वदति-इतः सप्तमे दिवसे भवानस्य नगरस्य राजा भविष्यति।

कार्पटिकस्तु स्वकीयस्वप्नवृत्तं तत्र नगरे साधारणलोकानां पुरः प्रकाशितवान्,

---

मूलदेव ने वहां स्वप्न के फल को कहने वाले विद्वान के घर की तलाश की। जब उसको इसका पता लग गया तो वह बडे ही विनय के साथ स्वप्नपाठक के घर गया-और वहां विनीतभाव से उसने स्वप्नपाठक से पूछा-महानुभाव! आज मैंने रात्रि के पिछले पहर में चन्द्रमा को मुख में प्रवेश करते हुवे देखा है इसका फल क्या होगा। कृपाकर कहिये। मूलदेव की बात सुनकर स्वप्नपाठक ने कहा कि-यदि तुम पहिले मेरी कन्या के साथ अपना विवाह करना मंजूर करो तो मैं इसका फल तुम्हें बतला सकता हूं। मूलदेव ने स्वप्नपाठक की बात अंगीकार करली। स्वप्नपाठक ने अपनी पुत्री का विवाह उसके साथ कर दिया। मूलदेव अब स्वप्नपाठक का जमाई बन गया। स्वप्न-पाठक ने जमाई का आदरसत्कार किया और भोजन करा कर कहा आज से सातवें दिन आप इस नगर के राजा हो जायेंगे।

इधर कार्पटिक ने अपना स्वप्न नगर के साधारण से भी साधारण व्यक्ति को सुनाना शुरू कर दिया। लोकों ने भी उससे यही कहा कि

મૂલદેવે ત્યાં સ્વપ્ન ફળના કહેવાવાળા વિદ્વાનના ઘરની તપાસ કરી, તેનો પત્તો મેળવી સ્વપ્નપાઠકને ઘેર ગયો અને ત્યાં વિનીત ભાવથી તેણે સ્વપ્ન-પાઠકને પૂછયું, મહાનુભાવ! આજ મેં રાત્રિના પાછલા પહોરમાં ચંદ્રમાને મુખમાં પ્રવેશ કરતો જોયો છે. તેનું ફળ શું હશે ? તે કૃપાકરીને કહો. મૂળદેવની વાત સાંભળીને સ્વપ્નપાઠકે કહ્યું કે, જો તમે પહેલાં મારી કન્યાની સાથે તમારા વિવાહ કરવાનું મંજુર કરો તોજ હું તમને તેનું ફળ બતાવું. મૂળદેવે સ્વપ્નપાઠકની વાત સ્વીકારી લીધી. સ્વપ્નપાઠકે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ તેની સાથે કરી દીધો. મૂળદેવ હવે સ્વપ્નપાઠકનો જમાઇ બની ગયો. સ્વપ્નપાઠકે જમાઇનો આદરસત્કાર કર્યો અને ભોજન જમાડીને કહ્યું કે આજથી સાતમે દિવસે તમે આ નગરના રાજા થશો. બીજી બાજુ ભુવાએ પોતાનું સ્વપ્ન નગરના સાધા-રણથી સાધારણ માણસને પણ સંભળાવવું શરૂ કરી દીધું. લોકોએ તેને એમ

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद् यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

॥ इति षष्ठः स्वप्नदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः—चक्रोपलक्षितो दृष्टान्तः, राधावेधदृष्टान्त इत्यर्थः । स चैवम्—

मथुरानगर्यां जितशत्रुनामको भूपतिरासीत् । इन्दिरानाम्नी तस्य पुत्री चतुः-

उस स्वप्न की प्राप्ति पुनः दुर्लभ हुई उसी प्रकार इस मनुष्यजन्म से प्रच्युत प्रमादी जीव को पुनः मनुष्यभव की प्राप्ति दुर्लभ है।

इस कथा का भावदर्शक श्लोक इस प्रकार है—

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह छट्ठा स्वप्नदृष्टान्त है ॥ ६ ॥

सातवां चक्र दृष्टान्त इस प्रकार है—इसका दूसरा नाम राधावेध दृष्टान्त भी है—मथुरा नगरी में जितशत्रु नाम का राजा रहता था। इसकी एक कन्या थी, जिसका नाम इन्दिरा था। यह चौंसठ कलाओं

प्राप्ति दुर्लभ બની. તે રીતે આ મનુષ્યજન્મથી અચ્યુત પ્રમાદીજીવને ફરી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

આ કથાનો ભાવદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्व जनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

છઠ્ઠું સ્વપ્નદૃષ્ટાંત છે.

સાતમું ચક્રદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે. આનું બીજું નામ રાધાવેધ દૃષ્ટાંત પણ છે. મથુરા નગરીમાં જીતશત્રુ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને એક કન્યા હતી જેનું નામ ઈન્દિરા હતું. તે ચોસઠ કળાઓમાં કુશળ હતી એક

तामेव हस्तिनीं सादरं समारोह्य नगरं प्रवेशयन्ति।

कार्पटिकस्तु—मनुष्यवृन्दैः सह हस्तिनीसमारूढं प्राप्तराज्यं मूलदेवं विलोक्य चन्द्रपानस्वप्नाराधनेन मूलदेवस्य राज्यलाभो जातः, इति बुद्ध्या स्वात्मानं निन्दयन् पश्चात्तापं करोति—धिग्माम्, मन्दलोकानां पुरस्तात् स्वप्नप्रकाशनेन मया स्वप्नो निष्फलीकृतः, तस्मात् पुनरहं तत्रैव सरस्तीरे शयिष्ये, तदा राज्यप्राप्तिकरं स्वप्नं पुनः पश्यामीति विचिन्त्य राज्यलक्ष्मीं काङ्क्षमाणः पुनः पुनस्तत्र स्वपिति।

यथा कार्पटिकस्य तत्स्वप्नदर्शनं दुर्लभं, तथा मनुष्यदेहात् प्रच्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यत्वं दुर्लभम्।

हथिनी ने पुष्पमाला मूलदेव के गले में डाली देखकर मन्त्रियों ने मूलदेव को उसी समय उस हथिनी पर बैठा कर बडे आदर के साथ उनका नगर में प्रवेश कराया।

कार्पटिक ने मनुष्यवृन्दों के साथ मूलदेव को हस्तिनी पर बैठा एवं वहां का राजा बना हुआ देखकर "चन्द्रमापानरूप स्वप्न के आराधन के प्रभाव से मूलदेव को राज्य का लाभ हुआ है" इस विचार से अधिक से अधिक पश्चात्ताप किया—मुझ अभागे को धिकार है जो मैंने सब लोकों के सामने अपने स्वप्न को प्रकाशित कर निष्फल बनाया। अब वह पुनः इस विचार से राजलक्ष्मी की प्राप्ति की आशा से उस स्थान पर वार २ सोने लगा कि कब वह चन्द्रस्वप्न मुझे दिखलाई दे और कब मुझे राज्य की प्राप्ति हो।

इस दृष्टान्त से यही समझना चाहिये कि जिस प्रकार कार्पटिक का

ગળામાં પુષ્પમાળા પહેરાવી દીધી. હાથણીએ મૂળદેવને પુષ્પમાળા પહેરાવેલી જોઈને મંત્રીઓએ મૂળદેવને તે સમયે તે હાથણી ઉપર બેસાડીને ઘણા આદર-સત્કારની સાથે તેનો નગરપ્રવેશ કરાવ્યો.

ભુવાએ મનુષ્યના ટોળાની વચ્ચે મૂલદેવને હાથણીપર બેઠેલો તેમજ ત્યાંનો રાજા બનેલો જોઈને તેને લાગ્યું કે સ્વપ્નના આરાધનના પ્રભાવથી મૂલદેવને રાજ્યનો લાભ થયો છે. આ વિચારથી તેને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો અને મનમાંને મનમાં બડબડયો કે, મને અભાગીને ધીક્કાર છે કે, મે સઘળા લોકોની સામે મારા સ્વપ્નને પ્રકાશીત કરી નિષ્ફળ બનાવ્યું. આ પછી જ્યાં તેને સ્વપ્ન આવ્યું હતું ત્યાં રાજલક્ષ્મીની આશાથી રોજ રાત્રીના સુઈ જવા લાગ્યો. ક્યારે સ્વપ્નમાં મને ચંદ્ર દેખાય અને ક્યારે મને રાજ્યની પ્રાપ્તી થાય.

આ દૃષ્ટાંતથી એ સમજવુ જોઈએ કે, જે પ્રકારે ભુવાને સ્વપ્નની

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम्।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद् यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

॥ इति षष्ठः स्वप्नदृष्टान्तः॥ ६॥

अथ सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः—चक्रोपलक्षितो दृष्टान्तः, राधावेधदृष्टान्त इत्यर्थः। स चैवम्—

मथुरानगर्यां जितशत्रुनामको भूपतिरासीत्। इन्द्रिरानाम्नी तस्य पुत्री चतुः-

उस स्वप्न की प्राप्ति पुनः दुर्लभ हुई उसी प्रकार इस मनुष्यजन्म से प्रच्युत प्रमादी जीव को पुनः मनुष्यभव की प्राप्ति दुर्लभ है।

इस कथा का भावदर्शक श्लोक इस प्रकार है—

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम्।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

यह छट्ठा स्वप्नदृष्टान्त है॥ ६॥

सातवां चक्र दृष्टान्त इस प्रकार है—इसका दूसरा नाम राधावेध दृष्टान्त भी है—मथुरा नगरी में जितशत्रु नाम का राजा रहता था। इसकी एक कन्या थी, जिसका नाम इन्दिरा था। यह चौंसठ कलाओं

પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની તે રીતે આ મનુષ્યજન્મથી પ્રચ્યુત પ્રમાદીજીવને ફરી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

આ કથાનો ભાવદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,
दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम्।
स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

છઠ્ઠું સ્વપ્નદૃષ્ટાંત છે.

સાતમું ચક્રદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે. આનું બીજું નામ રાધાવેધ દૃષ્ટાંત પણ છે. મથુરા નગરીમાં જીતશત્રુ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને એક કન્યા હતી જેનું નામ ઈન્દિરા હતું. તે ચોસઠ કળાઓમાં કુશળ હતી એક

पष्टिकलाभिज्ञा जाता। जितशत्रुनृपस्तस्याः विवाहयोग्यं वयो विलोक्य चिन्तयति —यः खलु राजकुमारो धार्मिकः कलाकुशलः सकलनीतिशास्त्रनिपुणो राधावेधसाधनसमर्थः स्यात् स एव योग्यो वरः स्यादस्याः इति विचिन्त्य, तेन राज्ञा स्वयंवरमण्डपः कारितः। तत्संनिधौ चैकमुच्चतरः स्तम्भः स्थापितः। तस्य स्तम्भस्योर्ध्वभागेऽनुलोमेन चत्वारि, विलोमेन च चत्वारि लोहचक्राणि निवेशितानि। तेषां चक्राणामुपरि राधानाम्ना प्रसिद्धा काष्ठमयी भ्रमन्ती पुत्तलिका स्थापिता। तत्राधस्तात् तैलपूर्णकटाहश्च स्थापितः। यः खलु राधाया वामनयनं शरेण विध्येत् स एव मत्कन्यकाया इन्दिराया वरः स्यादिति जितशत्रुणा घोषणारूपेण प्रतिज्ञातम्।

की ज्ञाता थी। जिस समय जितशत्रु ने विवाहयोग्य इसकी अवस्था देखी तो विचार किया कि—जो राजकुमार धार्मिक, कलाकुशल, सकलनीति शास्त्र में निष्णात एवं साथ में राधावेधसाधन में भी समर्थ हो वही इस कन्या का पति होने योग्य है। इस प्रकार विचार कर राजा ने स्वयंवरमंडप रचाया और उसके पास ही एक ओर एक बड़ा ऊँचा खंभा भी खडा करवाया। पश्चात् उसने उस खंभे के उर्ध्वभाग में लोहे के चार चक्र अनुलोम—सुलटे फिरने वाले और चार चक्र विलोम—उलटे फिरनेवाले लगवा दिये। फिर उन चक्रों के भी ऊपर राधा नाम की एक काष्ठमयी घूमती हुई पुत्तली रखवा दी। खंभे के ठीक नीचे के भाग में तैल से भरा हुआ एक कडाह भी रखवा दिया। जब इस प्रकार से स्वयंवरमंडप की पूर्ण तयारी हो चुकी तब उसने यह घोषणारूप में अपनी प्रतिज्ञा प्रकट करवाई कि जो व्यक्ति राधा के वामनयन को बाण से वेध देगा वही मेरी कन्या इन्दिरा का पति

સમયે જીતશત્રુએ તેની વિવાહયોગ્ય વય જોઇને વિચાર કર્યો કે, જે રાજકુમાર ધાર્મિક, કળાકુશળ, સકળ નીતિશાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત અને સાથો સાથ રાધાવેધ સાધવામાં પણ સમર્થ હોય તેજ આ કન્યાનો પતિ થવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી રાજાએ સ્વયંવરમંડપ રચ્યો અને તેની પાસે જ એક ખૂબ જાડો ઉંચો સ્તંભ પણ ઉભો કરાવ્યો. એ પછી તેણે તે સ્તંભના ઉર્ધ્વ ભાગમાં લોઢાના ચારે ચક્ર સીધાં ફરવાવાળાં અને ચાર ચક્ર અવળાં ફરવા વાળાં ગોઠવાવ્યાં પછી તે ચક્રોની ઉપર પણ રાધા નામની ફરતી લાકડાની પુતળી ગોઠવાવી સ્તંભના છેક નીચા ભાગમાં તેલથી ભરેલી એક કડાઇ રખાવી. જ્યારે આ પ્રકારે સ્વયંવરની સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ ચુકી ત્યારે એક ઢેરા

ततस्तेन नृपतिना निमन्त्रिता बहवो राजानो राजकुमाराश्च देशाद् देशान्तरादपि तत्र सोत्साहं समागताः। सर्वेषु राजसु राजकुमारेषु च मण्डपे समुपविष्टेषु जितशत्रुनृपस्तत्रागत्य वदति–यो राधापुत्तलिकाया वामनेत्रं शरेण विध्येत् तस्मै मया कन्यका दातव्येति। राज्ञो वचः श्रुत्वा एकैकमुत्थितो नृपादिकस्तत्र राधावेधनाय शरं धनुषि संयोज्य प्राक्षिपत्। स च शरः कस्यचिदेकेन चक्रेणास्फाल्य भग्नः सन् भूमौ निपतितः, कस्यचिदेकं चक्रमतिक्रान्तः, कस्यचिद् द्वे, कस्यचित् त्रीणि, अन्येषां तु लक्ष्यादन्यत्रैव निर्गतः, कोऽपि राधावेधं साधयितुं नाशकत्।

होगा। राजा ने इस प्रकार अपना भाव प्रकट कर सब राजाओं एवं राजपुत्रों के लिये स्वयंवरमंडप में आनेका आमंत्रण भेज दिया। राजा से आमंत्रित हो बडे उत्साह से अनेक राजा और राजकुमार देश देशान्तर से उत्साहपूर्वक आये और स्वयंवरमंडप में बैठ गये। जब समस्त राजा और राजपुत्र अच्छी तरह अपने २ स्थानों पर बैठ गये तब राजा जितशत्रु वहां आये और कहने लगे कि जो इस भ्रमण करती हुई राधा पुत्तलिका के वामनेत्र को बाण से वेधित करेगा वही मेरी पुत्री का पति होगा–अपनी पुत्री मैं उसे ही परणाऊँगा। राजा के इस प्रकार वचन सुनकर वे राजा तथा राजकुमार आदि राधावेध साधने के लिये उठे और अपने २ धनुष पर बाण रख कर राधावेध साधने के अभिप्राय से बाण को छोडने लगे। इनमें से किसी का बाण एक चक्र से टकरा कर, किसी का दूसरे चक्र से टकरा कर और

બહાર પાડી પોતાની મહેચ્છા પ્રગટ કરી કે, જે વ્યક્તિ રાધાના ડાબા નેત્રને બાણથી વીંધશે તે મારી રાજકન્યા ઈન્દિરાનો પતિ બનશે. રાજાએ આ પ્રકારે ઢંઢેરો પીટાવીને સઘળા રાજાઓ અને રાજપુત્રોને સ્વયંવર મંડપમાં આવવાનું આમંત્રણ મોકલાવ્યું. રાજાનું આમંત્રણ મળતાં ઘણા ઉત્સાહથી અનેક રાજા અને રાજકુમારો દેશ દેશાંતરથી ઉત્સાહપૂર્વક આવ્યા અને સ્વયંવર મંડપમાં બિરાજ્યા. જ્યારે સર્વ રાજાઓ અને રાજપુત્રો સારી રીતે પોતે પોતાના સ્થાન ઉપર બેસી ગયા ત્યારે રાજા જીતશત્રુ ત્યાં આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, જે કોઈ વ્યક્તિ આ ફરતી રાધા પુતળીના ડાબા નેત્રને બાણથી વિંધશે તેને મારી પુત્રી વરમાળા પહેરાવશે અને તેનેજ હું મારી પુત્રી પરણાવીશ. રાજાનું આ પ્રકારનું વચન સાંભળીને મંડપમાં બિરાજીત થએલા રાજા તથા રાજકુમાર વગેરે રાધાવેધ સાધવા માટે ઉઠયા અને પોતપોતાના ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવીને રાધાવેધ સાધવાના લક્ષ્યથી બાણને છોડવા લાગ્યા. તેઓમાંથી કોઈનું

अथेन्द्रपुराधीशस्येन्द्रदत्तनाम्नो नृपस्य पुत्रो जयन्तकुमारः सोत्साहमुत्तिष्ठति, लोकाः करतालीप्रदानपूर्वकमुपहसंन्तो वदन्ति–अहो ! इमे वीरा धनुर्धरा यत्र न क्षमास्तत्रास्य कुमारस्य कीदृशं साहसम् ? किमनेन कर्तुं शक्यते ? एवं वदत्सु तन्नगरवास्तव्येषु मनोज्ञरूपलावण्यसंपन्नो जयन्तकुमारः स्तम्भस्य संनिधौ गत्वा धनुषि शरं संयोज्य, तैलपूर्णकटाहसंक्रान्तचक्रप्रतिबिम्बान्तरालमार्गेण राधावामनेत्रप्रतिबि-

किसीका तीसरे चक्र से टकरा कर टूट कर नीचे गिर पडा। लक्ष्यस्थान तक किसी का भी बाण नहीं पहुँच सका। किसी २ का बाण तो लक्ष्य से भी उचटकर आगे निकल गया। इस प्रकार राधावेध किसी के भी द्वारा साध्य नहीं हो सका। इतने में इन्द्रपुर का राजा इन्द्रदत्त का पुत्र जयन्तकुमार बडे उत्साह से अपने स्थान से उठा। उसके उठते ही लोगों ने करतलध्वनि से पहिले तो उसकी हँसी करने लगे, फिर कहने लगे–देखो ये एक नवीन वीरपुरुष आये हैं, जहां ऐसे २ इन वीर धनुर्धारियों की भी नहीं चली वहां विचारे इस कुमार की क्या चलेगी जो यह साहस दिखला ने को खडा हुआ है। लोग जब इस तरह से जयन्तकुमार की हँसी करने में तत्पर हो रहे थे कि कुमार सब के देखते २ ही उस स्तंभ के पास पहुँच गया। पहुँचते ही उसने पहिले अपने धनुष पर बाण चढाया। चढाकर फिर वह तैलपूर्ण कडाह में पडे हुए चक्र के प्रतिबिम्ब को देखने लगा। देखते २ चक्र के

બાણુ પહેલા ચક્ર સાથે અથડાઈને તો કોઈનું બીજા ચક્ર સાથે અથડાઈને કોઈનું ત્રીજા ચક્ર સાથે અથડાઈને તુટીને નીચે પડી જતાં, પણ લક્ષ્ય સ્થાન સુધી કોઈનું પણ બાણુ જઈ શકયું નહીં. કોઈ કોઈનાં બાણુ તો લક્ષ્યથી પણ ઉપર થઈને આગળ નિકળી ગયાં. આ પ્રકારે રાધાવેધ કોઇનાથી પણ સાધ્ય ન થઈ શકયો. એટલામાં ઇંદ્રપુર નગરના રાજા ઈન્દ્રદત્તનો પુત્ર જયંતકુમાર ઘણા ઉત્સાહથી પોતાના સ્થાનેથી ઉઠયો તેના ઉઠતાંજ લોકોએ તેની હાંસી ઉડાવવા માંડી અને પછી કહેવા લાગ્યા– જુઓ આ એક નવીન વીરપુરુષ આવેલ છે. જ્યાં મોટા મોટા વીર ધનુર્ધારીઓનું પણ ન ચાલ્યું ત્યાં આ બિચારા કુમારનું શું ચાલવાનું છે. જે આ સાહસ બતાવવા ઉઠયો છે. લોકો જ્યારે આવી રીતે જયંત કુમારની હાંસી ઉડાવવામાં તત્પર બની રહ્યા હતા ત્યારે કુમાર બધાના જોતજોતામાં તે સ્તંભની પાસે પહોંચી ગયા અને પહોંચતાં જ તેણે પહેલાં પોતાના ધનુષ્ય ઉપર બાણુ ચડાવ્યું અને પછી તેલથી ભરેલ કડાઇમાં પડતા ચક્રના પ્રતિબિંબને જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં ચક્રના અંતરાલમાર્ગથી પછી તેણે રાધા[illegible]ડાબી

न्नविनिवेशितदृष्टिरूर्ध्वमुष्टिर्भवति, तदा जयन्तकुमारस्य कलाचार्यस्तं पृच्छति-पश्यसि, किं दृष्टिगतं भवति? जयन्तकुमारः प्राह-केवलं पुत्तलिकाया वामनेत्रम्, न तु किंचिदन्यत्। तद्वचनं श्रुत्वा गुरुः परितुष्टो जातः। ततोऽसौ जयन्तकुमारस्तैलपूर्णकटाहगतं प्रतिबिम्बितं वामनेत्रं पश्यन् निश्चलेन मनसा करं स्थिरीकृत्य हस्तलाघवं दर्शयन् सद्यः शरं व्यमुचत्। स शरश्चक्रान्तरालेन सवेगं निर्गच्छन् पुत्तलिकाया वामनेत्रकनीनिकामविध्यत्। ततस्तस्य करस्थैर्यलघुहस्तत्वादिकं वर्णयन्तो लोकाः प्रमुदिता जयजयध्वनिं प्रकुर्वन्ति। तदा जितशत्रुपुत्री इन्दिरा

अन्तराल मार्ग से फिर उसने राधा पुत्तली के वामनेत्र का प्रतिबिम्ब देखा। देखकर उसने फिर धनुष को चढाने के लिये हाथ की मुट्ठी ऊँची की। इतने में उसके कालाचार्य बीच ही में उससे पूछा जयन्त! तुम्हें इस समय क्या दिख रहा है?। जयन्त ने कहा-गुरुमहाराज! मुझे इस समय पुत्तली के वामनेत्र सिवाय और कुछ नहीं दिख रहा है। जयन्तकुमार के वचन सुनकर कलाचार्य के हर्ष का ठिकाना नहीं रहा। जयन्त ने तैलपूर्ण कडाह में पडे हुए पुत्तली के वामनेत्र के प्रतिबिम्ब को लक्ष्यकर शीघ्र ही निश्चल मन से हाथ को संभालते हुए उस ओर धनुष से बाण छोड दिया। छूटते ही बाण ने चक्र के अन्तराल से निकलते हुए उस पुत्तली के वामनेत्र की कनीनिका को वेध दिया। उपस्थित जनताने जयन्तके लक्ष्यवेधकी निपुणता की एवं हस्तलाघव की बहुत अधिक प्रशंसा की। सब के सब बडे ही प्रसन्न हुए। जयन्त की चारों ओर से जयध्वनिपूर्वक बधाई होने लगी।

આંખનું પ્રતિબિંબ જોયું. જોઈને તેણે ધનુષ્યને ચડાવવા માટે હાથની મુઠી ઉંચી કરી. એ વખતે તેના કળાચાર્યે વચમાં જ તેને પૂછયું જ્યંત તમને આ સમયે શું દેખાય છે? જયંતે કહ્યું. ગુરુમહારાજ મને આ સમયે પુતળીની ડાબી આંખ સિવાય બીજું કંઇ દેખાતું નથી. જ્યંતકુમારનાં વચન સાંભળીને કલાચાર્ય હર્ષિત બન્યા. જ્યંતે તેલ ભરેલ કડાઈમાં પડતા પુતળીના ડાબા નેત્રના પ્રતિબિંબને લક્ષ્ય કરી તરત જ નિશ્ચલ મનથી હાથને સંભાળીને તે તરફ બાણ છોડયું બાણ છુટતાં જ ચક્રના અંતરાલથી નીકળીને પુતળીની ડાબી આંખની કીકીનું વેધન કર્યું. ભેળી થયેલી જનતાએ જયંતકુમારના લક્ષ્યવેધની પ્રશંસા કરી અને હાથકુશળતાની ઘણીજ પ્રશંસા કરી. સઘળા ખૂણજ પ્રસન્ન થયા. જ્યંતની ચારે બાજુથી જયધ્વની પૂર્વક વધાઈ થવા લાગી. ઇન્દિરા પણ પોતાના ભાગ્યને વખાણુતી જયંતના ગળામાં વરમાળા

जयन्तकुमारस्य कण्ठे पुष्पमालां ददौ। यथा राधावेधो दुष्करस्तथा मनुष्यदेहाच्च्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यत्वं दुर्लभमिति।

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

राधायावदनादधः क्रमवशाच्चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद्वामाक्षिवेधो यथा।
प्राप्तो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाङ्क्षिणां,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

इति सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः कूर्मदृष्टान्तः—

अगाधजलपरिपूर्णः सहस्रयोजनविस्तीर्णः सलिलजन्तुसंभृतः सुशोभितः

इन्दिरा भी अपने भाग्य की सराहना करती हुई जयन्त के गले में वरमाला डालकर अपने आपको धन्य मानने लगी। इस दृष्टान्त का भाव केवल इतना ही है कि जिस प्रकार राधावेध साधना दुष्कर कार्य है उसी प्रकार मनुष्य जन्मको हारा हुआ प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्य-जन्मकी प्राप्ति दुर्लभ है। इस दृष्टान्तका भावप्रदर्शकश्लोक इस प्रकार है-

राधाया वदनादधः क्रमवशात् चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद्वामाक्षिभेदो यथा।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकांक्षिणाम्;
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह सातवा चक्रदृष्टान्त है ॥ ७ ॥

आठवाँ कूर्म (कच्छप) का दृष्टान्त इस प्रकार है—अगाधजल से

પહેરાવીને પોતે પોતાને ધન્ય માનવા લાગી. આ દૃષ્ટાંતનો ભાવ એટલો છે કે, જે રીતે રાધાવેધ સાધના અત્યંત કઠીન અને દુષ્કર છે એજ રીતે મનુષ્ય જન્મને હારી ગયેલ પ્રમાદી પ્રાણીને પુનઃ મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. આ દૃષ્ટાંતનો ભાવપ્રદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

राधाया वदनादधः क्रमवशात् चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद् वामाक्षि भेदो यथा।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाङ्क्षिणाम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

આ સાતમું ચક્રદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૭ ॥

આઠમું કુર્મ કાચબા (કચ્છપ) નું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

એક જળથી પરિપૂર્ણ એવો એક (ધરો) હોજ હતો, જે

एको ह्रद आसीत्। तदुदकं च परस्परसम्बद्धशैवालजालैश्छादितमभवत्। तत्र स्वापत्यसंततिसमन्वितः कच्छपः प्रतिवसति। अन्यदा कदाचित् तत्र सान्द्र शैवालमध्ये ह्रदोपान्तस्थितजम्बूविटपिनः सुपक्वफलसंपातेन शैवालतन्तु-विच्छेदाच्छिद्रमभवत्, तस्मिन्नेव समये तत्रस्थिताऽसौ कूर्मस्तत्कालजातच्छिद्रमा-श्रित्य ग्रीवां बहिष्करोति। तदनु खल्वसौ निर्मलगगनमण्डलमण्डनायमान तारा-गणसमन्वितसुपमासम्पन्नशारदपूर्णशशाङ्कबिम्बमवलोक्य साश्चर्यं मनसि चिन्तयति -अहो! किमिदं विलोक्यते। कीदृशमिदमदृष्टपूर्वं नयनानन्दजनकम्?। इत्येवं

परिपूर्ण एक द्रह था। जिसका विस्तार एक हजार योजन का था। इसमें अनेक जलचर जीव रहते थे। यह बड़ा सुन्दर था। इसका जल परस्पर संबद्ध शैवालसमूह से आच्छादित था। इसमें एक कच्छुआ अपने बच्चों के साथ रहता था। एक समय की बात है कि उस द्रह के किनारे पर जो जामुन के वृक्ष खडे हुए थे उनके कुछ जम्बूफल उस शैवालजाल के ऊपर गिरे। उनके गिरने से उस शैवालजाल के बीच में शैवाल के तन्तुओं के टूट जाने से छिद्र हो गया। उसी समय कछुए ने जो उस शैवालजाल के नीचे रहता था उस छिद्र से अपनी गर्दन को बाहर निकाला। बाहर निकालते ही उसने स्वच्छ आकाश में आकाश का मण्डनस्वरूप एवं तारागणों से सुशोभित परमशोभा-संपन्न ऐसे शरदकालीन पूर्णचन्द्रमा के बिम्ब को देखा। देखते ही उसे बडा भारी आश्चर्य हुआ। विचार ने लगा-अहो! यह क्या दिखाई देता है? मैंने तो आज तक ऐसा नेत्रों को अपूर्व आनन्द देने वाला

હજાર યોજન જેટલો હતો. તેમાં અનેક પ્રકારના જળચર જીવ રહેતા હતા. તે ધરો ખૂબજ સુંદર હતો. તેનું જળ શેવાળ સમૂહથી આચ્છાદિત હતું એમાં એક કાચબો પોતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે રહેતો હતો. એક સમયની વાત છે કે, તે ધરાના કાંઠે જાંબુડાનાં વૃક્ષો હારબંધ ઉગ્યાં હતાં તે પૈકીના એક વૃક્ષ ઉપરથી થોડાં જામ્બુફળ શેવાળ ઉપર પડયાં. આ રીતે જાંબુડાના પડવાથી જળ ઉપર આચ્છાદિત થયેલી શેવાળમાં છિદ્ર પડી ગયાં. આ વખતે એ શેવાળની નીચે રહેતા કાચબાએ જાંબુને લઈને શેવાળમાં પડેલા છિદ્રમાંથી પોતાની ડાક બહાર કાઢી. પોતાની ડાકને શેવાળમાંથી બહાર કાઢતાં જ કાચબાએ સ્વચ્છ આકાશમાં તારાગણોથી સુશોભિત પરમ શોભાસંપન્ન એવા શરદકાળના પૂર્ણ ચંદ્રમાના પ્રકાશને જોયો. જોતાં જ તેને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું અને તે મનોમન વિચારવા લાગ્યો કે, . શું દેખાઈ રહ્યું છે? મેં આજ સુધી નેત્રોને આનંદ દેવાવાળો આવો

जयन्तकुमारस्य कण्ठे पुष्पमालां ददौ। यथा राधावेधो दुष्करस्तथा मनुष्यदेशाच्च्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यत्वं दुर्लभमिति।

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

राधायावदनादधः क्रमवशाच्चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद्वामाक्षिवेधो यथा।
प्राप्तो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाङ्क्षिणां,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

इति सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः कूर्मदृष्टान्तः—

अगाधजलपरिपूर्णः सहस्रयोजनविस्तीर्णः सलिलजन्तुसंभृतः सुशोभितः

इन्दिरा भी अपने भाग्य की सराहना करती हुई जयन्त के गले में वरमाला डालकर अपने आपको धन्य मानने लगी। इस दृष्टान्त का भाव केवल इतना ही है कि जिस प्रकार राधावेध साधना दुष्कर कार्य है उसी प्रकार मनुष्य जन्मको हारा हुआ प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्य-जन्मकी प्राप्ति दुर्लभ है। इस दृष्टान्तका भावप्रदर्शकश्लोक इस प्रकार है–

राधाया वदनादधः क्रमवशात् चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद्वामाक्षिभेदो यथा।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकांक्षिणाम्;
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह सातवा चक्रदृष्टान्त है ॥ ७ ॥

आठवाँ कूर्म (कच्छप) का दृष्टान्त इस प्रकार है—अगाधजल से

પહેરાવીને પોતે પોતાને ધન્ય માનવા લાગી. આ દૃષ્ટાંતનો ભાવ એટલો છે કે, જે રીતે રાધાવેધ સાધના અત્યંત કઠીન અને દુષ્કર છે એજ રીતે મનુષ્ય જન્મને હારી ગયેલ પ્રમાદી પ્રાણીને પુનઃ મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. આ દૃષ્ટાંતનો ભાવપ્રદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

राधाया वदनादधः क्रमवशात् चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद् वामाक्षि भेदो यथा।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाक्षिणाम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

આ સાતમું ચક્રદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૭ ॥

આઠમું કુર્મ કાચબા (કચ્છપ) નું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

અગાધ જળથી પરિપૂર્ણ એવો એક (ધરો) હોજ હતો, ... એક

शैवाले मिलिते यथैव शशिनः संदर्शनं दुर्लभं,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

इत्यष्टमः कूर्मदृष्टान्तः ॥ ८ ॥

अथ नवमो युगदृष्टान्तः प्रोच्यते—

असंख्ययोजनविस्तीर्णो वलयाकारः सहस्रयोजनगम्भीरः स्वयंभूरमणसमुद्रोऽस्ति। तस्य प्राच्यां दिशि कोऽपि देवो युगं प्राक्षिपत् तस्य युगस्य कीलिकां पश्चिमायां दिशि। यथा तस्मिन् समुद्रे भ्राम्यन्त्यास्तस्याः कीलिकायास्तेन युगेन

शैवाले मिलिते यथैव शशिनः संदर्शनं दुर्लभम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह आठवा कूर्मदृष्टान्त हुआ ॥ ८ ॥

नौवां युगदृष्टान्त इस प्रकार है—यह दृष्टान्त कल्पना से संबंध रखता है। असंख्यात द्वीप और समुद्रों के बाद एक अन्तिम द्वीप और समुद्र है। अन्तिम समुद्र का असंख्यात योजन का विस्तार है। गहराई भी इसकी एक हजार योजन की है। इसमें कल्पना करो कि कोई एक देव पूर्व दिशा की ओर एक जुआ-गाडी का अवयवविशेष जो बैलों के कन्धों पर रखा जाता है-डाल दे, और पश्चिम दिशा की ओर उसकी कीलिका-सेल-डाल दे। अब यह कीलिका उस समुद्र में उस दिशा से बहती हुई चली आवे और बहते हुए जुआ के साथ

शैवाले मिलिते यथैव शशिनः संदर्शनं दुर्लभम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

આ આઠમું કૂર્મદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૮ ॥

નવમું યુગદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે—

આ દૃષ્ટાંત કલ્પનાથી સંબંધ રાખે છે. અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો પછી એક છેલ્લો દ્વીપ અને સમુદ્ર છે. એ છેલ્લા સમુદ્રનો વિસ્તાર અસંખ્ય યોજનનો છે. ઉંડાઈ પણ તેની એક હજાર યોજનની છે. આમાં કલ્પના કરો કે, કોઈ એક દેવ પૂર્વદિશા તરફ એક ધોંસરૂં કે જે ગાડીમાં બળદના કાંધ ઉપર રાખવામાં આવે છે તે નાખી દે અને પશ્ચિમ દિશા તરફથી એ ધોંસરાની લાકડીઓ નાખી દે. પશ્ચિમ દિશાએ નાખેલી ધોંસરાની એ સાંબેલ વહેતાં વહેતાં ચાલી આવે અને તે ધોંસરી સાથે મળી જાય. જે રીતે આ વાત

विचिन्त्य स कूर्मः स्वबन्धूनपि तद् दर्शयितुं जले निमज्य यावता कालेन तैः सह पुनरायाति, तावत् पुनः समीरसंयोजितशैवालैस्तच्छिद्रमाच्छादितम्। यथा तच्चन्द्रमण्डलदर्शनं पुनस्तस्य कूर्मस्य दुर्लभं तथा मनुष्यदेहाच्च्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यत्वं दुर्लभमिति।

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो ह्रदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान्।

पदार्थ नहीं देखा है, यह कितना सुन्दर है। इस प्रकार विचार कर उसने इस अपूर्व वस्तु को अपने परिवार को भी दिखाने का विचार किया, अतः वह पानी में डुबकी लगाकर अपने परिवार के पास पहुँचा और उनको साथ में लेकर ज्यों ही यह वहां आया कि वह शैवालजाल हवा के लगने से फिर से ज्यों का त्यों परस्पर में मिल गया। इस दृष्टान्त से हम को यह शिक्षा मिलती है कि जिस प्रकार हवा के झोकों के लगने से शैवाल के तन्तु आपस में मिल गये और छिद्र का अभाव हो गया, अतः उस अभागे कछुए को पुनः चंद्रदर्शन होना दुर्लभ हुआ, उसी प्रकार मनुष्यजन्म को हारे हुए प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्यजन्म मिलना महा दुर्लभ है। इस दृष्टान्त का भावसंग्रह श्लोक इस प्रकार है—

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो ह्रदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान्।

અપૂર્વ પદાર્થ કદી પણ જોયો નથી..આ કેવો સુંદર છે ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી, એ અપૂર્વ વસ્તુ પોતાના પરિવારને પણ બતાવવાનો વિચાર કર્યો અને પાણીમાં ડુબકી મારી તે પોતાના પરિવારની પાસે પહોંચ્યો. અને તેને સાથે લઈ તે ઉપરોક્ત સ્થળે પહોંચ્યો ત્યારે તે શેવાળ કે જેમાં જાંબુને લઈ છિદ્ર પડયું હતું. તે પવનને કારણે પુરાઈ જતાં શેવાળની સપાટી ફરીથી સંધાઇ ગઇ તેથી કાચબા અને તેના પરિવારને ફરીથી ચંદ્રનાં દર્શન ન થયાં. એ પ્રકારે મનુષ્ય જન્મને હારી ગયેલ પ્રમાદી પ્રાણીને મનુષ્ય જન્મ મળવો મહા દુર્લભ છે.

આ દષ્ટાંતનો ભાવસંગ્રાહક શ્લોક આ પ્રમાણે છે.—

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो ह्रदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान्।

तुल्यं तच्चूर्णं नलिकान्तर्निधाय मेरुशिखरं समारुह्य फूत्कृतसमीरणैस्तच्चूर्णं सकलं सर्वतः समुड्डायितम्।

अथ तेन देवेन विक्षिप्तास्ते परमाणवः प्रचण्डपवनोद्धूताः सर्वासु दिक्षु दूरं गता एकैकशो विभिन्नाः पतिताः।

यथा तान् परमाणून् सर्वतः संचित्य तैः पुनः स्तम्भनिष्पादनं लोकस्य दुष्करं, तथा मनुष्यभवात् प्रच्युतस्य प्रमादिनः प्राणिनो मनुष्यजन्म दुर्लभमिति॥

दसवां परमाणु दृष्टान्त इस प्रकार है—यह दृष्टान्त भी कल्पना से संबंध रखने वाला है–जैसे क्रीडावश किसी देव ने माणिक्यनिर्मित एक स्तम्भ को वज्र के प्रहार से तोडा। पश्चात् उसे इतना पीसा कि उसका चूरा चूरा हो गया। चूर्ण जैसा जब वह बन चुका तब उस चूर्ण को उसने एक नलिका में भरा और सुमेरु पर्वत के शिखर पर खडे होकर उसको सब तरफ फुंक से उड़ा दिया। वे सब के सब उस स्तम्भके परमाणु जो उस देव ने अपनी फूंक से इधर उधर उड़ा दिये हैं और वायुके प्रबल झोंको ने उनकोप्रत्येक दिशा में ले जाकर और भी दूर फेंक दिये। उन सब के सब परमाणुओं को एकत्रित कर के फिर से जैसे उस स्तम्भ का उसी रूप से निर्माण करना दुष्कर है–उसी तरह मनुष्यभव से प्रच्युत जीव को मनुष्यभवकी पुनः प्राप्ति होना दुर्लभ है।

દસમું પરમાણુદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.

આ દૃષ્ટાંત પણ કલ્પનાથી સંબંધ રાખવાવાળું છે. જેમ રમતના તોરથી કોઈ દેવે માણિકયથી ભરેલા એવા એક સ્તંભને વજ્રના પ્રહારથી તોડી નાખ્યો. પછી તેને એટલો પિસ્યો કે, તેના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. ચૂર્ણ જેવો જ્યારે તે થઈ ગયો ત્યારે તે ભુકાને તેણે એક નળીમાં ભર્યો અને સુમેરૂપર્વતના શિખર ઉપર ઉભા રહીને ચારે બાજુ તે ભુકાને ફુંકથી ઉડાડી દીધો. એ સ્તંભના ભુકા રૂપે બનેલા સઘળા પરમાણુઓને તે દેવે પોતાની ફુંકથી ચારે કોર ઉડાવી દીધા અને વાયુએ પ્રબળ વેગથી દરેક દિશામાં લઈ જઈને દુર ફેંકી દીધા. દૂર દૂર જ્યાં ત્યાં ફેંકાઈ ગયેલા એ સઘળા પરમાણુઓને એકત્રિત કરી ફરીથી સ્તંભનું નિર્માણ કરવું દુષ્કર છે તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવને હારી બેઠેલો જીવ ફરી મનુષ્ય જન્મની પ્રાપ્તિ ફરી શકતો નથી.

सह संघट्टनमेव दुर्लभं, तस्य युगस्य छिद्रे पुनः प्रवेशस्तु तत्रापि दुर्लभस्तथा मनुष्यभवात्प्रच्युतस्य प्रमादिनः पुनर्मनुष्यजन्म दुर्लभमिति।

अत्र संग्रहः— (शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्)

प्राच्यब्धौ युग-कीलिका विनिहिता क्षिप्तं युगं पश्चिमे,
यद्वद् दुर्लभमेव तत्र वहतोः संमीलनं तद्द्वयोः।
शम्यायास्तु पुनर्युगस्य विवरे तस्याः प्रवेशो यथा,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

इति नवमो युगदृष्टान्तः ॥ ९॥

अथ दशमः परमाणुदृष्टान्तः—

केनाऽपि क्रीडापरेण देवेन मणिवयमयं स्तम्भं वज्रेण चूर्णीकृत्य परमाणु-

---

मिल जावे तो जिस प्रकार यह बात बहुत दुर्लभ है और इससे भी अधिक दुर्लभ यह है कि वह कीलिका बहते २ उस जुए के छेद में प्रविष्ट हो जावे यह बात दुर्लभ है। इसी तरह मनुष्य भव से प्रच्युत प्रमादी जीव को पुनः मनुष्यभव की प्राप्ति होना दुर्लभ है। इसका भावप्रदर्शकश्लोक इस प्रकार है—

प्राच्यब्धौ युगकीलिका विनिहिता क्षिप्तं युगं पश्चिमे,
यद्वद्दुर्लभमेव तत्र वहतोः संमीलनं तद्द्वयोः।
शम्यायास्तु पुनर्युगस्य विवरे तस्याः प्रवेशो यथा,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

यह नौवां युगदृष्टान्त है ॥ ९॥

घणी જ દુર્લભ છે અને તેનાથી પણ અધિક દુર્લભ તો એ છે કે, ધોંસરાની તે સાંબેલો વહેતાં વહેતાં તે ધોંસરાના વીંધમાં જોડાઈ જાય એ વાત દુર્લભ છે. આ રીતે મનુષ્યભવથી પ્રચ્યુત પ્રમાદી જીવને ફરીથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે.

તેના ભાવને દર્શાવતો શ્લોક આ પ્રકારનો છે—

प्राच्यब्धौ युगकीलिका विनिहिता क्षिप्तं युगं पश्चिमे,
यद्वद्दुर्लभमेव तत्र वहतोः संमीलनं तद्द्वयोः।
सम्यायास्तु पुनर्युगस्य विवरे तस्याः प्रवेशो यथा,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः॥ १॥

આ નવમું યુગદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૯ ॥

छाया—एकदा देवलोकेषु, नरकेष्वपि एकदा।
एकदा आसुरं कायं, यथा कर्मभिः गच्छति ॥ ३ ॥

टीका—'एगया' इत्यादि।

जीवः, एकदा=एकस्मिन् काले शुभकर्मानुभवकाले देवलोकेषु=सौधर्मादिषु यथाकर्मभिः=तद्गत्यनुरूपैर्थेप्स्तितैः सरागसंयमदेशविरत्यकामनिर्जरावालतपःकर्मभिः गच्छति। एकदा=अशुभकर्मोदयकाले, नरकेषु=रत्नप्रभादिषु यथाकर्मभिः=महारम्भमहापरिग्रहपञ्चेन्द्रियवधकुणपाहारैर्गच्छति। एकदा आसुरम्-असुरसम्बन्धिनं, कायं=निकायम् असुरकुमारभावमित्यर्थः, यथा कर्मभिः=सरागसंयमादिभिः, गच्छति=प्राप्नोति। उपलक्षणत्वाज्ज्योतिर्व्यन्तरयोरपि गच्छतीति बोध्यम् ॥ ३ ॥

उपरोक्त कथन को स्पष्ट करते हुए कहते हैं-'एगया'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—यह जीव (एगया-एकदा) कभी तो शुभ कर्म के अनुभवन काल में (देवलोएसु-देवलोकेषु) सौधर्म आदि देव लोक में (अहाकम्मेहिं - यथाकर्मभिः) [1]सरागसंयम, देशविरति, अकामनिर्जरा एवं वालतप आदिरूप उस गति के कर्म के कारणों से (गच्छइ-गच्छति) जन्म लेता है। (एगया-एकदा) कभी अशुभकर्म के अनुभवनकाल में (नरएसु-नरकेषु) रत्नप्रभा आदिक नरकों में (अहाकम्मेहिं-यथाकर्मभिः) महा [2]आरंभ, महापरिग्रह, पंचेन्द्रियवध कुणप (मांस) आहार आदि करने से (गच्छइ-गच्छति) जाता है। (एगया-एकदा)

ઉપરોક્ત કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે—
"एगया" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આ જીવ एगया-एकदा ક્યારેક તો શુભકર્મના અનુભવ કાળમાં देवलोएसु-देवलोकेषु સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં अहाकम्मेहिं-यथाकर्मभिः સરાગ સંયમ, દેશવિરતિ, અકામ નિર્જરા, અને બાલતપ આદિરૂપ એ ગતીનાં કર્મોનાં કારણોથી गच्छइ-गच्छति જન્મ લે છે. एगया-एकदा ક્યારેક અશુભ કર્મના ઉદયમાં नरएसु-नरकेषु રત્નપ્રભા આદિક નર્કોમાં अहाकम्मेहिं-यथाकर्मभिः આરંભ, મહાઆરંભ, મહાપરિગ્રહ, પચેંદ્રિયવધ કુણપ (માંસ) આહાર આદિ કરવાથી

(१) "चउहिं ठाणेहिं जीवा देवाउयत्ताए कम्मं पगरेंति, तं जहा-सरांग संजमेणं, संजमासंजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामणिज्जराए"। (स्था. स्था. ४ उ. ४ एवं औपपातिक सूत्रेऽपि)

(२) "चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मंपकरेंति, तं जहा-महारंभाए महापरिग्गाहाए, पंचिंदियवहेणं, कुणिमाहारेणं (स्था० स्था० ४ उ ४. एवम् औपातिकसूत्रेऽपि)

अयं भावः—मानुषं जन्म लब्ध्वाऽपि प्रमादकृतदुष्कर्मप्रभावादेकेन्द्रियादिजातिप्राप्त्या चक्रवर्तिपायसादिवत् पुनर्मानुषत्वं दुर्लभमिति ॥ २ ॥

एतदेव स्पष्टयति—

मूलम्--एगया देवलोएसु, नरएसुवि एगया ।
एगया आसुरं कायं, अहा कम्मेहिं गच्छइ ॥३॥

ने अपने जन्म मरण से न भर दिया हो। जीव ने सूक्ष्मपृथिवीकायादि स्थावर काय में उत्पन्न होकर लोकाकाश का प्रत्येक प्रदेश को तैल से तिल की तरह भर दिया है। इसलिये मनुष्यजन्म पाकर भी जो प्रमादी होकर दुष्कर्मों का उपार्जन करते हैं वे उनके प्रभाव से एकेन्द्रियादिक जाति की प्राप्ति से चक्रवर्ती के पायस आदि की तरह मनुष्यभव की प्राप्ति को दुर्लभ बनालेते हैं—

भावार्थ—मनुष्यभव पाकर भी प्राणी का कर्तव्य है कि वह प्रमादी नहीं बने। प्रमाद के कारण ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का बंध होने से इस जीव का एकेन्द्रियादिक योनियों में जन्म होता है। इसमें इसका अनन्तकाल निकल जाता है। अतः पुनः मनुष्यभव की प्राप्ति दुर्लभ बन जाती है। तात्पर्य कहने का यह है कि मनुष्यभव सार्थक करने का यही उपाय है कि प्रमादी न बना जाय ॥ २ ॥

જન્મમરણથી ન ભરી દીધો હોય. જીવે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયાદિ સ્થાવર કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ થઇને લોકાકાશના પ્રત્યેક પ્રદેશને તલના તેલની માફક ભરી દીધેલ છે. આ માટે મનુષ્યજન્મ મળવા છતાં પણ જે પ્રમાદી બની દુષ્કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે, તે એના પ્રભાવથી એકેન્દ્રિયાદિક જાતીની પ્રાપ્તિથી ચક્રવર્તીના દુધપાક વગેરેની માફક ફરી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિને દુર્લભ બનાવે છે.

ભાવાર્થ—મનુષ્યભવ મેળવીને પણ પ્રાણીનું કર્તવ્ય છે કે, તે પ્રમાદી ન બને. પ્રમાદના કારણે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો બંધ થવાથી આ જીવનો એકેન્દ્રિયાદિક જેવી યોનીઓમાં જન્મ થાય છે. તેમાં તેનો અનંત કાળ નીકળી જાય છે. આથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની જાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે, મનુષ્યભવ સાર્થક કરવાનો એક માત્ર ઉપાય એ છે કે, આપણે પ્રમાદી ન બની અને જ્યાં સુધી મુક્તિની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી મનુષ્યભવની જ ફરી ફરી પ્રાપ્તિ થતી રહે એવો પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ. ॥ ૨ ॥

एवं चतुरशीतिलक्षसंख्यका योनयस्तासु, इत्यर्थः। न निर्विद्यन्ते=अस्मात् पर्यटनात् कदा मोक्षो भविष्यतीति नोद्विजन्ते=उद्वेगं न प्राप्नुवन्ति। केषु क इव? सर्वार्थेषु=सर्वे च ते अर्थाः, सर्वार्थास्तेषु हिरण्य-सुवर्ण-मणि-मुक्ताफल-वज्र-वैडूर्य-ग्राम-नगर-कोश-कोष्ठागार-भूमि-गजाश्वादिषु सर्वविभवेषु प्राप्तेष्वपि, क्षत्रियाः=राजान इव। अयं भावः—यथा सर्वेषु विषयेषु प्राप्तेष्वपि राजानः संतोषं नाप्नुवन्ति, किंतु तत्प्राप्त्यर्थमेव पुनः पुनः प्रवर्तन्ते। एवं तासु तासु योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवन्तोऽपि जीवाः पुनः पुनः ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्म कुर्वन्तस्तत्तद् योनिप्राप्त्यर्थमेव प्रवर्तन्ते, तस्मान्मनुष्यजन्म दुर्लभम् इति।

लाख, तथा मनुष्य की चौदह लाख, इस प्रकार इन चौरासी लाख योनियों-उत्पत्ति स्थानो में) (न निविज्जंति-न निर्विद्यन्ते) 'इस संसार परिभ्रमणसे मेरा कब मोक्ष होगा' इस प्रकार कभी भी निर्वेद-उद्वेग को प्राप्त नहीं होते हैं। (व-इव) जैसे(सवट्ठेसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः)हिरण्य सुवर्ण, मणि, मुक्ताफल, वज्र वैडूर्य, ग्राम, नगर, कोश एवं कोष्ठागार, भूमि, गज अश्व आदि प्राप्त विभवोमें क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं। तात्पर्य इसका यह है कि जैसे युद्ध कर २ के समस्त देशों का राज्य प्राप्त होने पर भी क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं, किन्तु उनकी प्राप्ति के लिये ही वे वार २ चेष्टा किये करते हैं उसी प्रकार उन उन योनियों में वार २ जन्म मरण के दुःखों का अनुभव करते हुए भी ये जीव पुनः पुनः ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्मों का बन्ध करते हुए उन २ योनियों की प्राप्ति करने के लिये

તથા મનુષ્યોની ચૌદ લાખ, આ પ્રકારે એ ચોરાસી લાખ યોનીઓમાં 'न निविज्जंति-न निर्विद्यन्ते આ સંસાર પરિભ્રમણથી મારો ક્યારે મોક્ષ થશે?' એ પ્રકારે તેને કોઈ જાતની ચિંતા થતી નથી. व-इव જેમ सव्वट्ठेसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः હીરા માણેક, સુવર્ણ, મણી, મુક્તાફળ, વજ્ર, વૈડૂર્ય, ગ્રામ, નગર, કોશ અને કુષ્ટાગાર, ભૂમિ, ગજ, અશ્વ, આદિ પ્રાપ્ત વૈભવોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી. તાત્પર્ય એનું એ છે કે, જેમ યુદ્ધ કરી કરીને સમસ્ત દેશનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી પરંતુ તેની પ્રાપ્તિને માટે જ એ વારંવાર પ્રયત્ન કરતા રહે છે. એવી રીતે યોનીઓમાં વારંવાર જન્મ મરણનો અનુભવ કરવા છતાં પણ એ જીવ ફરી ફરી જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરીને તે તે યોનીઓની પ્રાપ્તિ કરવામાં જ ક્રીયાશીલ રહે છે.

मूलम्—एवमावट्टजोणीसु, पाणिणो कम्मकिव्विसा ।
न निविज्जंति संसारे, सव्वट्ठेसु व खत्तिया ॥५॥

छाया—एवम् आवर्तयोनिषु, प्राणिनः कर्मकिल्बिषाः ।
न निर्विद्यन्ते संसारे, सर्वार्थेषु इव क्षत्रियाः ॥ ५ ॥

टीका—'एवम्' इत्यादि ।

कर्मकिल्बिषाः=कर्मभिर्मलिनाः प्राणिनः संसारे=भवे एवम्=अमुना प्रकारेण, आवर्तयोनिषु=आवर्तेन-पुनःपुनःपरिभ्रमणेन स्पृष्टा योनयः आवर्तयोनयस्तासु चतुरशीतिलक्षप्रकारासु, तत्र पृथिव्यप्तेजोवायुकायेषु प्रत्येकं सप्त सप्त लक्षाः, दश लक्षाः प्रत्येकवनस्पतिषु, निगोदजीवेषु च चतुर्दश लक्षाः, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियेषु प्रत्येकं द्वे द्वे लक्षे, तिर्यङ्नारकदेवेषु प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रो लक्षाः मनुजेषु चतुर्दश लक्षाः,

कभी तेन्द्रिय जीवों में और कभी चतुरिन्द्रिय जीवों में जन्म लेता है। इस प्रकार इस संसार में प्रमादी जीव भ्रमण करता ही रहता है। इस कीटादिक शब्द के उपलक्षणसे समस्त तीर्यञ्चजाति के भेदोपभेदों का ग्रहण जानना चाहिये ॥ ४ ॥

'एवम्०'-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(कम्मकिव्विसा-कर्मकिल्बिषाः) कर्मों से मलिन (पाणिणो-प्राणिनः) प्राणी (संसारे-संसारे) संसार में (एवं-एवम्) उक्त प्रकार से भ्रमण करते हुए (आवट्टजोणीसु-आवर्तयोनिषु) इन चौरासी लाख योनियों में (पृथिवीकाय की सातलाख, अपकाय की सात लाख, तेजस्काय की सात लाख, वायुकाय की सात लाख, प्रत्येक वनस्पति की दश लाख, निगोदजीवों की चौदह लाख, द्विन्द्रिय, तेन्द्रिय चतुरिन्द्रिय की दो दो लाख, तिर्यञ्च, देव एवं नारकी की चार चार

એ પ્રકારે આ સંસારમાં પ્રમાદી જીવ ભ્રમણ કરતો જ રહે છે આ કીટાદિક શબ્દના ઉપલક્ષણથી સમસ્ત તિર્યંચ જાતીના ભેદોપભેદનું ગ્રહણ જાણવું જોઈએ. ॥ ૪ ॥

"एवम्०"-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—कम्मकिव्विसा-कर्मकिल्बिषाः કર્મોથી મલીન पाणिणो-प्राणिनः પ્રાણી संसारे—संसारे સંસારમાં एवं-एवम् ઉક્ત પ્રકારથી ભ્રમણ કરતાં કરતાં आवट्टजोणीसु-आवर्तयोनिषु આ ચોરાસી લાખ યોનીઓમાં (પૃથ્વીકાયની સાત લાખ, અપકાયની સાત લાખ, તેજસ્કાયની સાત લાખ, વાયુકાયની સાત લાખ, પ્રત્યેક વનસ્પતિની દસ લાખ, નિગોદ જીવોની ચૌદ લાખ, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય,ની બબે લાખ અને તિર્યંચ, દેવ અને નારકીની ચાર ચાર લાખ,

एवं चतुरशीतिलक्षसंख्यका योनयस्तासु, इत्यर्थः। न निर्विद्यन्ते=अस्मात् पर्यटनात् कदा मोक्षो भविष्यतीति नोद्विजन्ते=उद्वेगं न प्राप्नुवन्ति। केषु क इव ? सर्वार्थेषु= सर्वे च ते अर्थाः, सर्वार्थास्तेषु हिरण्य-सुवर्ण-मणि-मुक्ताफल-वज्र-वैडूर्य-ग्राम-नगर-कोश-कोष्ठागार-भूमि-गजाश्वादिषु सर्वविभवेषु प्राप्तेष्वपि, क्षत्रियाः= राजान इव। अयं भावः—यथा सर्वेषु विषयेषु प्राप्तेष्वपि राजानः संतोषं नाप्नुवन्ति, किंतु तत्प्राप्त्यर्थमेव पुनः पुनः प्रवर्तन्ते। एवं तासु तासु योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवन्तोऽपि जीवाः पुनः पुनः ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्म कुर्वन्तस्तत्तद् योनिप्राप्त्यर्थमेव प्रवर्तन्ते, तस्मान्मनुष्यजन्म दुर्लभम् इति।

लाख, तथा मनुष्य की चौदह लाख, इस प्रकार इन चौरासी लाख योनियों-उत्पत्ति स्थानो में) (न निविज्जंति-न निर्विद्यन्ते) 'इस संसार परिभ्रमणसे मेरा कब मोक्ष होगा' इस प्रकार कभी भी निर्वेद-उद्वेग को प्राप्त नहीं होते हैं। (व-इव) जैसे(सवट्ठेसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः)हिरण्य सुवर्ण, मणि, मुक्ताफल, वज्र वैडूर्य, ग्राम, नगर, कोश एवं कोष्ठागार, भूमि, गज अश्व आदि प्राप्त विभवोमें क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं। तात्पर्य इसका यह है कि जैसे युद्ध कर २ के समस्त देशों का राज्य प्राप्त होने पर भी क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं, किन्तु उनकी प्राप्ति के लिये ही वे वार २ चेष्टा किये करते हैं उसी प्रकार उन उन योनियों में वार २ जन्म मरण के दुःखों का अनुभव करते हुए भी ये जीव पुनः पुनः ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्मों का बन्ध करते हुए उन २ योनियों की प्राप्ति करने के लिये

તથા મનુષ્યોની ચૌદ લાખ, આ પ્રકારે એ ચોરાસી લાખ યોનીઓમાં 'न निविज्जंति -न निर्विद्यन्ते આ સંસાર પરિભ્રમણથી મારો ક્યારે મોક્ષ થશે?' એ પ્રકારે તેને કોઈ જાતની ચિંતા થતી નથી. व-इव જેમ सव्वट्ठेसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः હીરા માણેક, સુવર્ણ, મણી, મુક્તાફળ, વજ્ર, વૈડૂર્ય, ગ્રામ, નગર, કોશ અને કુષ્ટાગાર, ભૂમિ, ગજ, અશ્વ, આદિ પ્રાપ્ત વૈભવોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી. તાત્પર્ય એનું એ છે કે, જેમ યુદ્ધ કરી કરીને સમસ્ત દેશનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી પરંતુ તેની પ્રાપ્તિને માટે જ એ વારંવાર પ્રયત્ન કરતા રહે છે. એવી રીતે યોનીઓમાં વારંવાર જન્મ મરણનો અનુભવ કરવા છતાં પણ એ જીવ ફરી ફરી જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરીને તે તે યોનીઓની પ્રાપ્તિ કરવામાં જ ક્રીયાશીલ રહે છે.

मनुष्याणाम्, तथा विषया अप्यनुकूलतया मनो हरन्ति सर्वेषाम्। वर्षाकाले जलबुद्बुदा इव, कराञ्जलिगता आ। इव सम्पदः क्षणनश्वराः सन्ति। यथा–स्वच्छजलपरिपूर्णगम्भीरगर्ते प्रतिबिम्बभावापन्नं तत्तटवर्तिवृक्ष–च्छाया-लता-पत्र-पुष्पादिकं किमपि कार्यं साधयितुं न शक्नोति, तथा संसारान्तर्गतं वस्तुजातम् किमपि स्वात्मकल्याणाय न भवति। एवमनन्तदुःखसंभृते संसारेऽनन्तानन्तदुःखमनुभवन्तोऽपि नोद्विजन्ते सर्वार्थेषु लब्धेष्वपि राजान इव प्राणिनः। अतो मनुष्यजन्मदुर्लभम्।

विषयसुख भी अनुकूल होने से सब को सुहावने लगते हैं, सब के चित्त लुभाते रहते हैं। वर्षाकाल में जैसे जल का बुद्बुदा देखते २ नष्ट हो जाता है, और अंजलि का जल जैसे क्षणभर में झर जाता है उसी प्रकार से यह वैभव भी क्षणविनश्वर जानना चाहिये। जैसे स्वच्छ जल से परिपूर्ण गंभीर खड्डे में प्रतिबिम्बरूप से पतित उसके तटवर्ती वृक्ष की छाया लता पत्र पुष्पादिक कुछ भी कार्य साधक नहीं हो सकते हैं, उसी तरह संसार के अन्तर्गत वस्तुओं का समूह भी आत्मकल्याण का कुछ भी साधक नहीं होता है। इस प्रकार अनंत दुःखों से भरे हुए इस संसार में अनन्त दुखों का अनुभव करते हुए भी संसारी जीव प्राप्त अर्थ में अधिकतर लुभाने वाले राजा की तरह प्रतिदिन उन्हीं संसारवर्धक वैषयिक सुखों में लुभाते रहते हैं। आत्मकल्याण कैसे होगा इसकी थोड़ी सी भी चिन्ता नहीं करते हैं। इसलिये यदि मनुष्यजन्म पाया है तो कुछ कर लेना चाहिये, नहीं तो इस मनुष्य

પ્રકારથી આ વિષયસુખ પણ અનુકૂળ હોતાં સઘળાને સુખરૂપ લાગે છે. બધાના ચિત્તને લોભાવે છે, વર્ષાકાળમાં પાણીના પરપોટાની જેમ જોત જોતામાં નાશ પામે છે અને હાથમાં લીધેલ પાણી જેમ ક્ષણભરમાં ચાલ્યું જાય છે. એજ પ્રકારથી આ વૈભવ પણ ક્ષણભરમાં નાશ પામનાર સમજવો જોઈએ. જેમ સ્વચ્છ જળથી ભરેલા ઉંડા ખાડામાં પ્રતિબિંબ રૂપથી પતિત તેની પાસેના વૃક્ષની છાયા, લત્તા, પાંદડાં, પુષ્પ વગેરે, કાંઈ પણ કાર્યસાધક થતાં નથી. એવી રીતે સંસારનો અંતર્ગત વસ્તુઓનો સમૂહ પણ આત્મકલ્યાણમાં કાંઈપણ સાધક બનતો નથી. આ પ્રકારનાં અનંત દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં અનંત દુઃખોનો અનુભવ કરવા છતાં પણ સંસારી જીવ પ્રાપ્ત અર્થમાં અધિકતર લોભાવનારા રાજાની માફક દરરોજ તેની સંસારવર્ધક વિષયી સુખોમાં લોભાતો રહે છે. આત્માનું કલ્યાણ કઈ રીતે થશે તેની થોડી પણ ચિંતા કરતો નથી. આટલા માટેજ મનુષ્યજન્મ મળેલ છે તો તેનું કાંઈક સાર્થક કરી લેવું જોઈએ.

तस्मान्मनुष्यजन्म लब्ध्वा संसारस्वरूपं भावयेत्–अहो! ईदृशं दुःखस्थानमन्यत् किमपि नास्ति यादृशः संसारः ॥ ५॥

जन्म छुट जाने के बाद इसकी पुनः प्राप्ति दुर्लभ है, अतः मनुष्य का कर्तव्य है कि वह मनुष्यजन्म प्राप्त कर संसार के स्वरूप का अवश्य२ विचार करता रहे, उसको सोचना चाहिये कि ऐसा दुःख का स्थान और कोई दूसरा नहीं है जैसा की यह संसार है।

भावार्थ—कर्म से कदर्थित ये संसारी जीव चौरासी लक्ष योनियों में भ्रमण करते हुए भी पुनः उसी चक्कर में फँसने के अभिलाषी होते रहते हैं। यह चक्कर कैसे बंद होगा इसकी चिन्ता ही नहीं करते हैं। जैसे कोई क्षत्रिय वार वार युद्ध करने पर भी युद्ध से अरुचि नहीं लाता है। उसी प्रकार ये संसारी जीव भी सांसारिक अनंत दुःखों से अरुचि न लाकर ज्ञानावरणीय कर्मों को पुनः पुनः बढाने की ओर ही अग्रेसर बने रहते हैं। इन को इस बात का पता नहीं कि इस मनुष्यभव से ही इन अनंत दुःखों का अंत होता है, अतः इस भवसे यदि ये दुःख नहीं नष्ट किये गये तो फिर दूसरा कौन ऐसा भव है जो इन दुःखों का अन्त करनेवाला हो सकेगा, अतः मिले हुए मनुष्य भव

નહીં તો આ મનુષ્યજન્મ પુરો થતાં તેની પ્રાપ્તિ ફરી થવી દુર્લભ છે. આથી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, જ્યારે મહાદુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ તેને પ્રાપ્ત થયો છે તો સંસારના સાચા સ્વરૂપનો અવશ્ય અવશ્ય વિચાર કરતો રહે. તેણે વિચારવું જોઈએ કે, જેવો આ સંસાર છે તેના જેવું દુઃખનું સ્થાન બીજું કોઈ નથી.

ભાવાર્થ—કર્મથી કદાચ સંસારી જીવ ચોરાસી લાખ યોનીઓમાં ભ્રમણ કરવા છતાં પણ ફરી એજ ચક્કરમાં ફસાય–ખૂંચી જાય તેવાં કાર્યોમાં તે રત રહે છે પણ એ ચક્કર કઈ રીતે બંધ થાય તેની ચિંતા કરતો નથી. જેમ કોઈ ક્ષત્રિય વારંવાર યુદ્ધ કરવા છતાં તેના દિલમાં યુદ્ધની અરૂચી જાગતી નથી. તેવી રીતે સંસારી જીવ પણ સંસારનાં અનંત દુઃખોને જાણવા છતાં તેના પ્રત્યે અરૂચી ન લાવતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોને ફરી ફરી વધારવાની તરફ જ તેની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ બની રહે છે. તેને એ વાતનો ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે, આ મનુષ્યભવદ્વારા જ તે અનંત દુઃખોનો અંત લાવી શકાય છે. એ કારણે આ ભવદ્વારા જ જો તે દુઃખ નષ્ટ કરવામાં નહીં આવે તો ફરી એવો કયો ભવ છે કે, આ દુઃખોનો અંત લાવવામાં ઉપયોગી થાય? આથી મહાપૂણ્યના ઉદયથી અપ્રાપ્ય એવા મળેલા મનુષ્યભવને સફળ બનાવવા તરફ લક્ષ દેવું

मूलम्—कम्मसंगेहिं संमूढा, दुःक्खिया बहुवेयणा।
अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ॥ ६ ॥

छाया—कर्मसंगैः संमूढाः, दुःखिता बहुवेदनाः।
अमानुषीषु योनिषु, विनिहन्यन्ते प्राणिनः ॥ ६ ॥

टीका—'कम्मसंगेहिं' इत्यादि।

कर्मसंगैः=ज्ञानावरणीयादि कर्मसंयोगैः, संमूढाः—तत्त्वातत्त्वविवेकरहिताः, दुःखिताः=विविधदुःखजालजनकरोगशोकादिसमाक्रान्ताः, बहुवेदनाः=मन्द तीव्र-तीव्रतर-पीडायुक्ताः प्राणिनः, अमानुषीषु=एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियमनुष्यभिन्नपञ्चेन्द्रियरूपासु च, योनिषु कर्मभिः विनिहन्यन्ते=पुनः पुनरुत्पद्यन्ते। अतो मानुषत्वं दुर्लभमिति भावः ॥ ६ ॥

को सफल बनाने की ओर लक्ष्य देना यही सब से प्रथम कर्तव्य है ॥ ५ ॥

"कम्मसंगेहिं" इत्यादि

अन्वयार्थ-(कम्मसंगेहिं-कर्मसंगैः) ज्ञानावरणीयादिक कर्मों के संयोग से (संमूढा-संमूढाः) तत्त्वातत्त्व के विवेक से विकल बने हुए अतएव (दुक्खिया-दुःखिताः) विविधदुःखजनक ऐसे रोग, शोक आदि से समाक्रान्त एवं (बहु वेयणा-बहु वेदनाः) मन्द, तीव्र, तीव्रतर पीडाओं से युक्त ये (पाणिणो-प्राणिनः) संसारी प्राणी (अमाणुसासु जोणीसु-अमानुषीषु योनिषु) एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एवं मनुष्य भिन्न पञ्चेन्द्रिय इन योनियों में (विणिहम्मंति-विनिहन्यन्ते) पुनः पुनः जन्ममरणजनित दुःख पाते हैं। इसलिये मनुष्यभव दुर्लभ है।

જોઈએ અને તે પ્રાણીમાત્રનું એક માત્ર સૌ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ॥ ૫ ॥

"कम्मसंगेहिं"-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—कम्मसंगेहिं-कर्मसंगैः જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંયોગથી संमूढा-संमूढाः તત્વાતત્વના વિવેકથી, વિકળ બનેલા તેમજ दुक्खिया-दुखिताः વિવિધ દુઃખજનક એવા રોગ, શોક આદિથી સમાક્રાંત અને बहु वेयणा-बहु वेदनाः મંદ, તીવ્ર, તીવ્રતર, પીડાઓથી યુક્ત આ पाणिणो-प्राणिनः સંસારી પ્રાણી अमाणुसासु जोणीसु-अमानुषीषु योनिषु એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રીઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય, અને મનુષ્ય ભિન્ન પાંચ ઈન્દ્રિય આ યોનીઓમાં विणिहम्मंति-विनिहन्यन्ते ફરી ફરી જન્મ મરણ જનીત દુઃખ પામે છે. એટલા માટે મનુષ્યભવ દુર્લભ કહ્યો છે.

कथं तर्हि मानुपत्वं प्राप्नोतीत्याह—

मूलम्—कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुव्वि कयाइ वि ।
जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आययंति मणुस्सयं ॥ ७ ॥

छाया—कर्मणां तु प्रहाण्या, आनुपूर्व्या कदाचिदपि ।
जीवा शोधिमनुप्राप्ताः, आददते मनुष्यताम् ॥ ७ ॥

टीका—'कम्माणं' इत्यादि ।

तु=पुनः आनुपूर्व्या=अनुक्रमेण, कर्मणां=मनुष्यगतिविघातकानामनन्तानुबन्धिक्रोधादिरूपाणाम्, प्रहाण्या=क्षयेण-अपगमेन, जीवाः=प्राणिनः, आनुपूर्व्या=अनुक्रमेण पृथिवीकायादिक्रमेणेत्यर्थः, शोधिम्=अशुभकर्मापगमरूपां शुद्धिम्,

भावार्थ—प्राप्त मनुष्यभव यदि प्रमादी होकर यों ही गुमा दिया जाता है तो फिर इस जीव को कर्मों के प्रभाव से तत्त्वातत्त्वविवेक रहित बनकर अनेक अमानुषीय योनियों में अनेक प्रकार के कष्टों का साम्हना करते हुए उत्पन्न होते रहते हैं। इसलिये मिले हुए इस मनुष्यभव को व्यर्थ मत जाने दो, नहीं तो पुनः इसका मिलना दुर्लभ है ॥ ६ ॥

मनुष्यभव प्राप्त कैसे होता है यह बात सूत्रकार बतलाते हैं—

"कम्माणं" इत्यादि

अन्वयार्थ—(आणुपुव्वी-आनुपूर्व्या) अनुक्रम से (कम्माणं-कर्मणाम्) मनुष्यगतिविघातक अनंतानुबंधी क्रोधादि कर्मों की पहाणाए-प्रहाण्या प्रहाणि-क्षयसे (जीवा जीवाः) जीव (आणुपुव्वी-आनुपूर्व्या) पृथिवी-

ભાવાર્થ—પ્રાપ્ત મનુષ્યભવ જો પ્રમાદી બની એમને એમજ ગુમાવી દેવાય તો પછી આ જીવને કર્મોના પ્રભાવથી તત્વાતત્વવિવેકરહીત બની અનેક અમાનુષિય યોનીઓમાં અનેક પ્રકારનાં કષ્ટોનો સામનો કરતાં કરતાં ઉત્પન્ન થતા રહે છે. પણ મનુષ્યભવ પામવો દુર્લભ રહે છે. માટે મળેલા આ મનુષ્યભવને વ્યર્થ જવા ન દેવો જોઈએ. જીવને ફરી ફરી મનુષ્યભવ મળવો દુર્લભ છે. ॥૬॥

મનુષ્યભવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સૂત્રકાર બતાવે છે—

'कम्माणं' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आणुपुव्वी-आनुपूर्व्या અનુક્રમથી कम्माणं-कर्मणाम् મનુષ્યગતી વિઘાતક અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ કર્મોના पहाणाए-प्रहाण्याક્ષયથી जीवा-जीवाः જીવ आणुपुव्वी-आनुपूर्व्याપૃથ્વીકાયાદિકના ક્રમથી सोहिं-शोधिम् અશુભ કર્મોના અપગ-

मूलम्—कम्मसंगेहिं संमूढा, दुःक्खिया बहुवेयणा।
अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ॥६॥
छाया—कर्मसंगैः संमूढाः, दुःखिता बहुवेदनाः।
अमानुषीषु योनिषु, विनिहन्यन्ते प्राणिनः ॥ ६ ॥
टीका—'कम्मसंगेहिं' इत्यादि।
कर्मसंगैः=ज्ञानावरणीयादि कर्मसंयोगैः, संमूढाः-तत्त्वातत्त्वविवेकरहिताः, दुःखिताः=विविधदुःखजालजनकरोगशोकादिसमाक्रान्ताः, बहुवेदनाः=मन्द तीव्र-तीव्रतर-पीडायुक्ताः प्राणिनः, अमानुषीषु=एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियमनुष्यभिन्नपञ्चेन्द्रियरूपासु च, योनिषु कर्मभिः विनिहन्यन्ते=पुनः पुनरुत्पद्यन्ते। अतो मानुषत्वं दुर्लभमिति भावः ॥ ६ ॥

को सफल बनाने की ओर लक्ष्य देना यही सब से प्रथम कर्तव्य है ॥५॥
"कम्मसंगेहिं" इत्यादि
अन्वयार्थ-(कम्मसंगेहिं-कर्मसंगैः) ज्ञानावरणीयादिक कर्मों के संयोग से (संमूढा-संमूढाः) तत्त्वातत्त्व के विवेक से विकल बने हुए अतएव (दुक्खिया-दुःखिताः) विविधदुःखजनक ऐसे रोग, शोक आदि से समाक्रान्त एवं (बहु वेयणा-बहु वेदनाः) मन्द, तीव्र, तीव्रतर पीडाओं से युक्त ये (पाणिणो-प्राणिनः) संसारी प्राणी (अमाणुसासु जोणीसु-अमानुषीषु योनिषु) एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एवं मनुष्य भिन्न पञ्चेन्द्रिय इन योनियों में (विणिहम्मंति-विनिहन्यन्ते) पुनः पुनः जन्ममरणजनित दुःख पाते हैं। इसलिये मनुष्यभव दुर्लभ है।

જોઈએ અને તે પ્રાણીમાત્રનું એક માત્ર સૌ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ॥ ५ ॥
"कम्मसंगेहिं"-ઈત્યાદિ.
અન્વયાર્થ—कम्मसंगेहिं-कर्मसंगैः જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંયોગથી संमूढा-संमूढाः તત્વાતત્વના વિવેકથી, વિકળ બનેલા તેમજ दुक्खिया-दुखिताः વિવિધ દુઃખજનક એવા રોગ, શોક આદિથી સમાક્રાંત અને बहु वेयणा-बहु वेदनाः મંદ, તીવ્ર, તીવ્રતર, પીડાઓથી યુક્ત આ पाणिणो-प्राणिनः સંસારી પ્રાણી अमाणुसासु जोणीसु-अमानुषीषु योनिषु એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રીઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય, અને મનુષ્ય ભિન્ન પાંચ ઈન્દ્રિય આ યોનીઓમાં विणिहम्मंति-विनिहन्यन्ते ફરી ફરી જન્મ મરણ જનીત દુઃખ પામે છે. એટલા માટે મનુષ્યભવ દુર્લભ કહ્યો છે.

कस्यचिद् विशिष्टपुण्यस्योदयेन मानुषत्वलाभेऽपि श्रुतिर्दुर्लभेत्याह—

मूलम्—माणुस्सं विग्गहं लद्धुं, सुई धम्मस्स दुल्लहा ।
जं सोच्चा पडिवज्जंति, तवं खंतिमहिंसयं ॥८॥

छाया—मानुष्यं विग्रहं लब्ध्वा, श्रुतिर्धर्मस्य दुर्लभा ।
यं श्रुत्वा प्रतिपद्यन्ते, तपः क्षान्तिम् अहिंस्रताम् ॥ ८ ॥

टीका—'माणुस्सं' इत्यादि ।

मानुष्यं=मनुष्यभवसम्बन्धिनं, विग्रहं=शरीरं, लब्ध्वा=प्राप्य, धर्मस्य=श्रुतचारित्रलक्षणस्य, श्रुतिः=श्रवणं, दुर्लभा, यं धर्मं श्रुत्वा, तपः=अनशनादि द्वादशविधम्, इन्द्रियजयं वा, क्षान्तिं=क्रोधजयरूपां, उपलक्षणमेतन्मानादिजयस्यापि, अहिंस्रताम्=अहिंसकत्वम्, अनेन प्रथमव्रतमुक्तम्, इदमप्युपलक्षणम्—मृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहविरमणस्य, प्रतिपद्यन्ते=प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । धर्मस्य श्रवणं हि मिथ्यात्वतिमिरनाशकं, श्रद्धाज्योतिःप्रकाशकं, तत्त्वातत्त्वविवेचकं, पीयूषपानमिव

कहते हैं—"माणुस्सं" इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(माणुस्सं विग्गहं लद्धुं मानुष्यकं विग्रहं लब्ध्वा) मनुष्यभव संबंधी शरीर को पाकर भी (धम्मस्स सुई दुल्लहा-धर्मस्य श्रुतिः दुर्लभा) श्रुतचारित्ररूप धर्मका श्रवण दुर्लभ है। (जं सोच्चा-यं श्रुत्वा) जिस धर्म को सुनकर प्राणी (तवं खंतिमहिंसयं-तपः क्षान्तिम् अहिंस्रताम्) अनशन आदि बारह १२ प्रकार के तप को, अथवा इन्द्रियनिग्रह को, क्रोध जयरूप क्षांति को, उपलक्षण से मान आदि कषाय के विजय को, तथा अहिंसक भाव को, उपलक्षण से मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन एवं परिग्रह से विरमणरूप व्रत को (पडिवज्जंति-प्रतिपद्यन्ते) प्राप्त करते हैं। धर्म का श्रवण जीव के मिथ्यात्वरूप तिमिर का विनाशक, श्रद्धारूप ज्योति का प्रकाशक, तत्त्व अतत्त्व का विवेचक, अमृतपान के समान

'माणुस्सं' ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—माणुस्सं विग्गहं लद्धुं-मानुष्यकं विग्रहं लब्ध्वा મનુષ્યભવ સંબંધી શરીરને મેળવીને પણ धम्मस्स सुई दुल्लहा-धर्मस्य श्रुतिः दुर्लभा શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે. जं सोच्चा-यं श्रुत्वा જે ધર્મને સાંભળીને પ્રાણી तवं खंतिमहिंसयं-तपः क्षान्तिम् अहिंस्रताम् અનશનાદિ બાર ૧૨ પ્રકારના તપને અથવા ઈન્દ્રિયનિગ્રહને, ક્રોધજયરૂપ, ક્ષાંતિને ઉપલક્ષણથી માન આદિ કષાયના વિજયને તથા અહિંસક ભાવને ઉપલક્ષણથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વીરમણ રૂપ વ્રતને पडिवज्जंति-प्रतिपद्यन्ते પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્મનું શ્રવણ જીવને મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશ કરનાર, શ્રદ્ધારૂપ જ્યોતિનો પ્રકા-

अनुप्राप्ताः सन्तः, कदाचिदेव, न तु सर्वदा, अत्र तु-शब्द एवार्थकः । मनुष्यताम् आददते=गृह्णन्ति-प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । अयं भावः-प्रकृतिभद्रतया, प्रकृतिविनीततया, सानुक्रोशतया (सदयतया) अमत्सरितया मनुष्येषु प्राणिन उत्पद्यन्ते । अपि च-विशिष्टशुद्धिहेतुभिस्तनुकषायत्वादिभिर्मनुष्यायुर्बन्धो भवति । उक्तञ्च—

पयईए तणुकसाओ, दाणरओ सीलसंजमविहूणो ।
मज्झमगुणेहिं जुत्तो मणुयाउं बंधए जीवो ॥ २ ॥

छाया-प्रकृत्या तनुकषायो, दानरतः शीलसंयमविहीनः ।
मध्यमगुणैर्युक्तो मनुजायुर्बध्नाति जीवः ॥ १ ॥ इति ॥ ७ ॥

कायादिक के क्रमसे (सोहिं-शोधिम्) अशुभ कर्मों के अपगमरूप शुद्धि को प्राप्त होते हुए (कयाइ वि-कदाचिदपि) कभी कभी ही-सर्वदा नहीं, (मणुस्सयं आययंति-मनुष्यतां आददते) मनुष्यभव को प्राप्त करते हैं। प्राणी स्वाभाविक भद्रपरिणामी हो, स्वाभाविक विनीत हो, दयालु हो, मत्सरभाव से रहित हो तो वह मरकर मनुष्यपर्याय को प्राप्त करता है। विशिष्ट शुद्धि का कारण जो कषायों की मंदता है उससे भी मनुष्यायुका बंध प्राणी को होता है। उक्तंच—

पयईए तणुकसाओ दाणरओ सीलसंजमविहूणो ।
मज्झमगुणेहिं जुत्तो मणुयाउं बंधए जीवो ॥ १ ॥

छाया-प्रकृत्या तनुकषायो दानरतः शीलसंयमविहीनः ।
मध्यमगुणैर्युक्तो मनुजायुर्बध्नाति जीवः ॥ १ ॥ ७ ॥

विशिष्ट पुण्य के उदय से किसी जीव को मनुष्यभव की प्राप्ति हो भी जाय तो भी धर्म का सुनना दुर्लभ है इस बात को सूत्रकार

મરૂપ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને कयाइ वि-कदाचिदपि કોઈ કોઈ વખત मणुस्सयं-मनुष्यतां-મનુષ્યભવને आययंति-आददते પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રાણી સ્વાભાવિક ભદ્ર પરિણામી હોય, સ્વાભાવિક વિનીત હોય, દયાળુ હોય, મત્સરભાવથી રહિત હોય તો તે મરીને મનુષ્યપર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે. વિશિષ્ટ શુદ્ધિનું કારણ જે કષાયોની મંદતા છે તેનાથી પણ મનુષ્ય આયુનો બંધ પ્રાણીનો થાય છે. કહ્યું પણ છે—

पयइए तणुकसाओ दाणरओ सीलसंजमविहूणो ।
मज्झम गुणेहिं जुत्तो मणुयाउं बंधए जीवो ॥ १ ॥

छाया—प्रकृत्या तनुकषायो दानरतः शीलसंयमविहीनः ।
मध्यमगुणैर्युक्तो मनुजायुर्बध्नाति जीवः ॥ १ ॥ ७ ॥

વિશિષ્ટ કર્મના ઉદયથી કોઈ જીવને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઈ પણ જાય તો પણ ધર્મને સાંભળવો દુર્લભ છે આ વાતને સૂત્રકાર

टीका—' आहच्च ' इत्यादि ।

कदाचित् श्रवणं=धर्मश्रवणं लब्ध्वाऽपि श्रद्धा=धर्मविषयिका रुचिः, परमदुर्लभाऽस्ति । श्रद्धा हि संसारसागरतरणतरणिः, मिथ्यात्वतिमिरहरणद्युमणिः, स्वर्गापवर्गसुखचिन्तामणिः, क्षपकश्रेणिसरणिः, कर्मरिपुदमनी, केवलज्ञानकेवलदर्शनजननी । श्रद्धायाः परमदुर्लभत्वे हेतुमाह–' बहवे ' इत्यादि ।

बहवो मनुष्या नैयायिकं–न्याये पञ्चसमवायकारणे भवं नैयायिकं पञ्चसम-

---

धर्मश्रवण की प्राप्ति के बाद सूत्रकार अब श्रद्धा की दुर्लभता दिखलाते हैं—' आहच्च '–इत्यादि ।

अन्वयार्थ––(आहच्च–आहत्य) कदाचित (सवणं लद्धुं–श्रवणं लब्ध्वा) धर्मका श्रवण भी प्राप्त हो जाय तो भी (सद्धा परमदुल्लहा–श्रद्धा परमदुर्लभा) धर्म में श्रद्धा–रुचि–होना परम दुर्लभ है। यह श्रद्धा संसाररूपी सागर से पार कराने के लिये नौका जैसी है, मिथ्यात्वरूपी तिमिर को दूर करने के लिये द्युमणि–सूर्य जैसी है। स्वर्ग एवं मोक्ष के सुखों को देने के लिये चिन्तामणिरत्न जैसी है। क्षपक श्रेणी पर आरूढ होने के लिये निसरणी जैसी है। कर्मरूपी शत्रु को परास्त करने वाली है, एवं केवल ज्ञान केवल दर्शन को उत्पन्न करने के लिये जननी जैसी है। यह श्रद्धा परम दुर्लभ क्यों है? यह बात स्वयं सूत्रकार कहते हैं (बहवे–बहवः) संसारमें ऐसे भी कितनेक मनुष्य हैं जो

ધર્મ શ્રવણની પ્રાપ્તિ બાદ સૂત્રકાર હવે શ્રદ્ધાની દુર્લભતા સમજાવે છે.–' आहच्च ' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आहच्च–आहत्य કદાચિત सवणं लद्धुं–श्रवणं लब्ध्वा ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ सद्धा परमदुल्लहा–श्रद्धा परमदुर्लभा ધર્મમાં શ્રદ્ધા રૂચી થવી એ પરમ દુર્લભ વાત છે. આ શ્રદ્ધા સંસારરૂપી સાગરથી પાર ઉતારનાર નૌકાનું કામ કરે છે. મિથ્યાત્વ રૂપી ઘોર અંધકારને દૂર કરી માણસના હૃદયમાં સૂર્ય તેજનાં કિરણો જેવો પ્રકાશ પહોંચાડે છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખોને આપવા માટે ચિંતામણીરત્ન જેવી છે. ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થવા માટે એ નીસરણી જેવી છે. કર્મરૂપી શત્રુનો નાશ કરવા માટે એ અતુલ બળવાળી છે. અને કેવળજ્ઞાનદર્શનને ઉત્પન્ન કરવા માટે એ જનની જેવી છે. આ શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ કેમ છે? આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર બતાવે છે. તેઓ કહે છે કે, बहवे–बहवः સંસારમાં એવા પણ કેટલાક મનુષ્યો છે જે नेयाउयं.

हितावहं, चञ्चच्चन्द्रचन्द्रिकेव हृदयाह्लादकं, स्वप्नदृष्टवस्तुनः पुनर्जाग्रदवस्थायां तल्लाभवत् प्रमोदजनकं, भूमिगतनिधानप्राप्तिरिव सुखजनकं, सकलसंतापहारकम्। तस्माद् धर्मः श्रोतव्य इति भावः ॥ ८ ॥

श्रुतिलाभेऽपि श्रद्धा दुर्लभेत्याह—

मूलम्—आहच्च सवणं लद्धुं, सद्धा परमदुल्लहा।
सोच्चा नेयाउयं मग्गं, बहवे परिभस्सइ ॥ ९ ॥

छाया—कदाचित् श्रवणं लब्ध्वा, श्रद्धा परमदुर्लभा।
श्रुत्वा नैयायिकं मार्गं, बहवः परिभ्रश्यन्ति ॥ ९ ॥

एकान्ततः हितविधायक, निर्मल चाँदनी के समान हृदय को आनंद उत्पन्न करने वाला, स्वप्न में दृष्ट पदार्थ की जागृत अवस्था में प्राप्ति होने की तरह प्रमोदजनक, भूमि में गडे हुए निधान की प्राप्ति के समान सुखजनक एवं समस्त संताप का अपहारक होता है, इसलिये धर्म अवश्य श्रवण करने योग्य है।

भावार्थ—मनुष्यभव पाकर भी जीव को श्रुतचारित्ररूप धर्म का श्रवण बडे भाग्य से मिलता है। धन्य वे पुरुष है जो इस प्रकार से अपने जीवन को सफल करते हैं, क्यों कि धर्म के श्रवण से ही यह जीव को मालूम होता है कि हमारा क्या कर्तव्य है क्या अकर्तव्य है? हिंसादिक पाप अकर्तव्य हैं, तथा प्रणातिपातादि विरमणरूपकर्तव्य हैं। तप पालने योग्य हैं एवं कषायादिक परित्याग करने योग्य हैं ॥ ८ ॥

शक, तत्व अतत्वनो विवेचक अमृत पान समान, એકાન્તતઃ હિત વિધાયક, નિર્મળ ચાંદની સમાન હૃદયને ઉત્પન્ન કરવાવાળા, સ્વપ્નમાં દૃષ્ટ પદાર્થની જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રાપ્તિ થવાની માફક, પ્રમોદ જનક ભૂમિમાં દટાયેલા ધનની પ્રાપ્તિ સમાન, સુખ જનક અને સમસ્ત સંતાપનો અપહારક બને છે. માટે ધર્મ અવશ્ય શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—મનુષ્યભવ મેળવીને પણ જીવને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ ભાગ્યના ઉદયથી જ મળે છે. એ પુરૂષને ધન્ય છે કે જે આ પ્રકારથી પોતાના જીવનને સફળ બનાવે છે. કેમકે ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી જ આ જીવને ખબર પડે છે કે મારૂં કર્તવ્ય શું છે અને અકર્તવ્ય શું? છે. હિંસાદિક પાપ એ અકર્તવ્ય છે, અને એનાથી પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણરૂપ કર્તવ્ય છે. તપ પાળવા યોગ્ય છે, અને કષાયાદિક પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ॥૮॥

यस्य सः, संयतादिज्ञाने संदिग्धबुद्धिः । ३ । अश्वमित्रश्चतुर्थः सामुच्छेदिकः, स उत्पादानन्तरमेव वस्तुनः समुच्छेदः-विनाशो भवतीति प्ररूपयति । ४ । गङ्गाचार्यः पञ्चमो द्वैक्रियः-स एकस्मिन् समये क्रियाद्वयानुभवो भवतीति प्ररूपयति । ५ । षडुलूकः षष्ठस्त्रैराशिकः, स जीवा-जीव-नोजीव-भेदात् त्रयो राशयः सन्तीति प्ररूपयति । ६ । गोष्ठमाहिलः स्थविरः सप्तमोऽबद्धिकः स च जीवेन स्पृष्टं कर्म अबद्धं प्ररूपयति ।७ ।

तत्र जमालेर्वृत्तान्तः प्रोच्यते—

क्षत्रियकुण्डपुरे भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनो भगिन्याः सुदर्शनायाः पुत्रः क्षत्रिया

ऐसी मान्यता है कि संयत आदि का ज्ञान सदा संदिग्ध रहता है, कौन संयत है कौन नहीं इसका यथार्थ निश्चय नहीं हो सकता है, इस प्रकार ये अव्यक्तवादी हैं ३। चतुर्थ निह्नव-अश्वमित्र हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि उत्पाद के अनन्तर ही वस्तु विनष्ट हो जाती है ४। पंचम निह्नव गंगाचार्य हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि एक समय में दो क्रियाओं का अनुभव होता है ५। छठवां निह्नव षडुलूक हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि जीव अजीव एवं नोजीव, इस प्रकार तीन राशि हैं ६। गोष्ठ माहिल स्थविर सातवां निह्नव हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि जीव के स्पृष्ट कर्म सदा उससे अबद्ध रहता है ७।

जमालि का वृत्तान्त इस प्रकार है—जमालि भगवान् वर्धमान स्वामी की बहिन सुदर्शना के पुत्र थे। ये क्षत्रियकुण्डपुर का निवासी क्षत्रिय थे। भगवान् वीर प्रभु की पुत्री जो प्रियदर्शना थी उसका

સ્વરૂપ છે. (૨) તૃતીય નિહ્નવ આષાઢ હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, સંયત આદિનું જ્ઞાન સદા સંદિગ્ધ રહે છે. કોણ સંયત છે ? કોણ સંયત નથી ? એનો યથાર્થ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. આ પ્રકારથી તેઓ અવ્યક્તવાદી હતા. (૩) ચતુર્થ નિહ્નવ અશ્વમિત્ર હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, ઉત્પાદના અનંતરજ વસ્તુનો નાશ થઈ જાય છે. (૪) પંચમ નિહ્નવ ગંગાચાર્ય હતા, એમની એવી માન્યતા હતી કે, એક સમયમાં બે ક્રિયાઓનો અનુભવ થાય છે. (૫) છઠા નિહ્નવ ષડુલૂક હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, જીવ, અજીવ અને નો જીવ આ રીતે ત્રણ પ્રકારની રાશી છે. (૬) સાતમા નિહ્નવ ગોષ્ઠમાહિલસ્થવિર હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, સ્પૃષ્ટ કર્મ હંમેશાં તેનાથી અબદ્ધ રહે છે.

જમાલિનું વૃતાંત આ પ્રકારે છે—જમાલિ ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર હતા. તેઓ ક્ષત્રિય હતા અને ક્ષત્રિયકુન્ડપુરના નિવાસી હતા. ભગવાન વીરપ્રભુની પુત્રી જે પ્રિયદર્શના હતી, તેના તેઓ

वायकारणवादरूपं जैनदर्शनं, यद्वा–न्याययुक्तं मार्गं सम्यग्दर्शनादिरूपं मार्ग=मोक्षमार्गं श्रुत्वा परिभ्रश्यन्ति=मोक्षमार्गात् मच्युता भवन्ति।

अत्र दृष्टान्ताः—जमालिप्रभृतयो निह्नवाः।

अथ के ते जमालिप्रभृतयः? इत्युच्यते–जमालिप्रभृतयः सप्त प्रवचननिह्नवाः–मिथ्यात्वाभिनिवेशाज्जिनोक्ततत्त्वापलापकास्त्यक्तसम्यग्दर्शना अभूवन्। तत्र जमालिः प्रथमः, स बहुरतः–बहुषु समयेषु रतः=सक्तः, प्रभूतसमयैः कार्योत्पत्तिर्भवति, नत्वेकेन समयेनेति प्ररूपयति॥ १॥ तिष्यगुप्तो द्वितीयः–स जीवप्रदेशिकः–जीवः प्रदेश एव यस्य स जीवप्रदेशः, स एव जीवप्रदेशिकः, चरमप्रदेश एव जीव इति प्ररूपयति॥२॥ तृतीय आषाढः–स तु अव्यक्तिकः, अव्यक्तम्–अस्फुटं वस्तु

(नेयाउयं मग्गं–नैयायिकं मार्गं) पंचसमवायकारणवादरूप जैनदर्शन को, अथवा सम्यग्दर्शनादिरूप न्याययुक्त मार्ग–मोक्षमार्ग को (सोच्चा–श्रुत्वा) सुनकर भी उसमें श्रद्धा नहीं होने से (परिभस्सइ–परिभ्रश्यन्ति) उस मोक्षमार्ग से भ्रष्ट हो जाते हैं इसलिये श्रद्धा को दुर्लभ बतलाई है।

इस विषय में दृष्टान्तस्वरूप जमालि निह्नव आदि समझना चाहिये। जमालि आदि कौन हैं? इस विषय को यहां प्रदर्शित किया जाता है। ये जमालि आदि सात व्यक्ति निह्नव–प्रवचन को छिपाने वाले हुए हैं–मिथ्यात्व के अभिनिवेश से जिनोक्त तत्त्व के अपलापक–सम्यग्दर्शन से रहित हुए हैं। इनमें सर्वप्रथम जमालि हुए हैं, इनकी मान्यता यह है कि अनेकसमयों से द्रव्य की उत्पत्ति होती है, एक समय से नहीं? द्वितीय निह्नव तिष्यगुप्त हुए हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि जीवका एक अन्तिम प्रदेश ही जीवस्वरूप है २। तृतीय निह्नव आषाढ हुए हैं, इनकी

मग्गं–नैयायिकं मार्गं પાંચ સમવાયકારણવાદરૂપ જૈનદર્શનને અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ન્યાયયુક્ત માર્ગ–મોક્ષ માર્ગને સોએ सोच्चा–श्रुत्वा સાંભળીને પણ એનામાં શ્રદ્ધા ન હોવાથી परिभस्सइ–परिभ्रश्यन्ति એ મોક્ષમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. આ માટે શ્રદ્ધાને દુર્લભ બતાવેલ છે.

આ વિષયમાં દૃષ્ટાંતસ્વરૂપ જમાલિ નિહ્નવ આદિ સમજવા જોઈએ. જમાલિ આદિ કોણ હતા એ વિષયને અહિં પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. એ જમાલિ આદિ સાત વ્યક્તિ પ્રવચનનિહ્નવ છુપાવવાવાળા હતા. મિથ્યાત્વના અભિનિવેશથી જીનોક્ત તત્વના અપલાપક – સમ્યગ્દર્શનથી રહિત હતા. એમાં સર્વ પ્રથમ જમાલિ હતા. એમની માન્યતા એ હતી કે અનેક સમયોથી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે એક સમયથી નહીં. (૧) દ્વિતીય નિહ્નવ તિષ્યગુપ્ત હતા, એમની એવી માન્યતા હતી કે, જીવનો એક અંતિમ પ્ર[illegible] જ જીવ

यस्य सः, संयतादिज्ञाने संदिग्धबुद्धिः । ३ । अश्वमित्रश्चतुर्थः सामुच्छेदिकः, स उत्पादानन्तरमेव वस्तुनः समुच्छेदः-विनाशो भवतीति प्ररूपयति । ४ । गङ्गाचार्यः पञ्चमो द्वैक्रियः-स एकस्मिन् समये क्रियाद्वयानुभवो भवतीति प्ररूपयति । ५ । षडुलूकः षष्ठस्त्रैराशिकः, स जीवा-जीव-नोजीव-भेदात् त्रयो राशयः सन्तीति प्ररूपयति । ६ । गोष्ठमाहिलः स्थविरः सप्तमोऽबद्धिकः स च जीवेन स्पृष्टं कर्म अबद्धं प्ररूपयति ।७ ।

तत्र जमालेर्वृत्तान्तः प्रोच्यते—

क्षत्रियकुण्डपुरे भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनो भगिन्याः सुदर्शनायाः पुत्रः क्षत्रिया

ऐसी मान्यता है कि संयत आदि का ज्ञान सदा संदिग्ध रहता है, कौन संयत है कौन नहीं इसका यथार्थ निश्चय नहीं हो सकता है, इस प्रकार ये अव्यक्तवादी हैं ३। चतुर्थ निह्नव-अश्वमित्र हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि उत्पाद के अनन्तर ही वस्तु विनष्ट हो जाती है ४ । पंचम निह्नव गंगाचार्य हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि एक समय में दो क्रियाओं का अनुभव होता है ५। छठवां निह्नव षडुलूक हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि जीव अजीव एवं नोजीव, इस प्रकार तीन राशि हैं ६। गोष्ठ माहिल स्थविर सातवां निह्नव हैं, इनकी ऐसी मान्यता है कि जीव के स्पृष्ट कर्म सदा उससे अबद्ध रहता है ७।

जमालि का वृत्तान्त इस प्रकार है—जमालि भगवान् वर्धमान स्वामी की बहिन सुदर्शना के पुत्र थे। ये क्षत्रियकुण्डपुर का निवासी क्षत्रिय थे। भगवान् वीर प्रभु की पुत्री जो प्रियदर्शना थी उसका

સ્વરૂપ છે. (૨) તૃતીય નિહ્નવ આષાઢ હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, સંયત આદિનું જ્ઞાન સદા સંદિગ્ધ રહે છે. કોણ સંયત છે ? કોણ સંયત નથી ? એનો યથાર્થ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. આ પ્રકારથી તેઓ અવ્યક્તવાદી હતા. (૩) ચતુર્થ નિહ્નવ અશ્વમિત્ર હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, ઉત્પાદના અનંતરજ વસ્તુનો નાશ થઈ જાય છે. (૪) પંચમ નિહ્નવ ગંગાચાર્ય હતા, એમની એવી માન્યતા હતી કે, એક સમયમાં બે ક્રિયાઓનો અનુભવ થાય છે. (૫) છઠા નિહ્નવ ષડુલૂક હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, જીવ, અજીવ અને નો જીવ આ રીતે ત્રણ પ્રકારની રાશી છે. (૬) સાતમા નિહ્નવ ગોષ્ઠમાહિલસ્થવિર હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, સ્પૃષ્ટ કર્મ હંમેશાં તેનાથી અબદ્ધ રહે છે.

જમાલિનું વૃતાંત આ પ્રકારે છે—જમાલિ ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર હતા. તેઓ ક્ષત્રિય હતા અને ક્ષત્રિયકુન્ડપુરના નિવાસી હતા. ભગવાન વીરપ્રભુની પુત્રી જે પ્રિયદર્શના હતી, તેના તેઓ

जमालिरासीत् । श्रीवीरवर्धमानस्वामिनः पुत्री प्रियदर्शना जमालेः भार्याऽभवत् ।

एकदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरवर्धमानस्वामी तत्र क्षत्रियकुण्डपुरे समवसृतः। जमालिर्भार्यया सह तं वन्दितुं समागतः। भगवद्देशनया जातवैराग्योऽसौ जमालिर्गृहमागत्य पित्रोरनुज्ञां गृहीत्वा पञ्चशतक्षत्रियकुमारैः सह प्रव्रज्यां गृहीतवान्। अयं भगवतः श्रीमहावीरस्य केवलज्ञानमाप्त्यनन्तरं चतुर्दशे वर्षे प्रव्रजितः। तदा तस्य भार्या प्रियदर्शनाऽपि भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनः समीपे स्त्रीसहस्रेण सह प्रव्रजिता। ततः पञ्चशतसंख्यकान् साधून् जमालिमुनये, तस्यै प्रियदर्शनासाध्व्यै च साध्वीसहस्रं शिष्यतया भगवान् प्रददौ। अथ जमालिमुनिः श्रीवर्धमानस्वामिना सह विहरन् दुश्चरं तपस्तेपे, एकादशाङ्गानि चाधीतवान्।

थे पति थे। एक दिन की बात है कि वीर श्रीवर्धमान स्वामी क्षत्रियकुण्डपुर में पधारे। जमालि अपनी पत्नी प्रियदर्शना के साथ उनको वंदना करने के लिये आये। भगवान् ने इनको धर्मदेशना दी। दिव्य धर्मदेशना का पान कर जमालि को वैराग्य जागृत हो गया। घर पर आकर इन्हों ने अपने माता पिता से आज्ञा लेकर पांचसौ क्षत्रियकुमारों के साथ दीक्षा अंगीकार करली। उस समय भगवान् को केवल ज्ञान प्राप्त हुए को चौदह वर्ष व्यतीत हो चुके थे। पति को दीक्षित देखकर प्रियदर्शना ने भी एक हजार स्त्रियों के साथ दीक्षा अंगीकार करली। प्रभु ने पांचसौ मुनियों को जमालिमुनि की नेसराय में करदिये, एवं एक हजार साध्वियों को प्रियदर्शना साध्वी की नेसराय में कर दी। पांचसौ जमालि के शिष्य और एक हजार साध्वियां प्रियदर्शना की शिष्याएँ हुईं। जमालिमुनि ने श्री वर्धमान-

પતિ હતા. એક સમયની વાત છે કે, શ્રી વીર વર્ધમાનસ્વામી દીક્ષા લીધા પછી ક્ષત્રિયકુન્ડપુરમાં પધાર્યા. જમાલિ પોતાની પત્ની પ્રિયદર્શનાની સાથે તેમને વંદના કરવા માટે આવ્યા. ભગવાને તેમને ધર્મદેશના આપી. દિવ્ય ધર્મ દેશનાનું પાન કરતાં જમાલિને વૈરાગ્ય જાગૃત થયો. ઘેર આવી પોતાનાં માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ તેમણે પાંચસો ક્ષત્રિય કુમારો સહિત દીક્ષા અંગિકાર કરી: આ સમયે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા ને ચૌદ વર્ષ વિતી ગયાં હતાં. પતિને દીક્ષિત થયેલા જોઈ પ્રિયદર્શનાએ પણ એક હજાર સ્ત્રીઓ સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. પ્રભુએ પાંચસો મુનિઓને જમાલિ મુનિની નેસરાયમાં કરી દીધા. અને એક હજાર સાધ્વીઓને પ્રિયદર્શના સાધ્વીની નેસરાયમાં કરી દીધી. જમાલિના પાંચસો શિષ્ય થયા અને એક હજાર સાધ્વીઓ પ્રિય દર્શનાની શિષ્યા થઈ. જમાલિ મુનિએ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીની

अथान्यदा जमालिमुनिर्भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनं वन्दित्वा नमस्कृत्य कृताञ्जलिः सन् पप्रच्छ–भगवन्! भवदाज्ञयाऽन्यत्र विहर्तुमिच्छामि? तदा भगवता पृथग्विहारे जमालेर्लाभादर्शनात् मौनमवलम्बितम्। जमालिस्तु अप्रतिपिद्धमनुमतं भवतीति मत्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य पञ्चशतशिष्यैः सह तदन्तिकात् प्रतिनिष्क्रामति।

अथाऽसौ पञ्चशतैरनगारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्तीनगर्यां कोष्ठकनामके उद्याने समागतः। तत्र यथाप्रतिरूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति।

स्वामी के साथ विहार करते २ खूब तो तपश्चर्या की और ग्यारह अंगों का अध्ययन भी कर लिया।

किसी समय जमालि मुनि ने भगवान श्री वर्धमानस्वामी को दोनों हाथ जोड़कर वन्दना एवं नमस्कार कर के पूछा कि हे भगवान्! आपकी आज्ञा से मैं दूसरी जगह विहार करना चाहता हूं। जमालि की बात सुनकर भगवान् ने इस अभिप्राय से कि इनका पृथग् विहार लाभकारी नहीं है, उनको कुछ भी उत्तर नहीं दिया किन्तु मौन रहे। भगवान् ने जब जमालि से कुछ भी नहीं कहा तो उन्हों ने यह समझकर कि "अप्रतिपिद्धं अनुमतम्" अप्रतिपिद्ध अनुमत होता है, वहां से प्रभु को वन्दना नमस्कार करके अपने पांचसौ शिष्यों को साथ लेकर विहार कर दिया।

पांचसो शिष्यों के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए वे श्रावस्ती

સાથે વિહાર કરતાં કરતાં ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી અને અગ્યાર અંગોનો અભ્યાસ પણ કરી લીધો.

કોઈ એક સમયે જમાલિમુનિએ ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને બે હાથ જોડીને વંદના નમસ્કાર કરીને પૂછયું કે, હે ભગવંત! આપની આજ્ઞાથી હું બીજી જગ્યાએ વિહાર કરવા ઈચ્છું છું. જમાલિની આ વાત સાંભળીને ભગવાન એમનો જુદો વિહાર લાભકારી નથી. એવા અભિપ્રાયથી મૌન રહ્યા અને ઉત્તર ન આપ્યો. ભગવાને જ્યારે જમાલિને કાંઈ કહ્યું નહીં ત્યારે તેમણે એમ સમજી લીધું કે, "अप्रतिपिद्धं अनुमतं भवति" મૌન એ અનુમતી છે, એમ સમજીને ત્યાંથી પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે પ્રભુથી અલગ વિહાર કરી દીધો.

પાંચસો શિષ્યોની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતાં કરતાં તેઓ શ્રાવસ્તી

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् पूर्वानुपूर्व्याचरन् यावत् सुखंसुखेन विहरन् यत्रैव चम्पानगरी यत्रैव पूर्णभद्रनामकमुद्यानं तत्रैवोपागतः, उपागत्य यथामतिरूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति।

ततः खलु तस्य जमालेरनगारस्य शरीरेऽन्तप्रान्तरूक्षतुच्छाहारैरन्यदा कदाचित् विपुलरोगातङ्कः प्रादुर्भूतः। तदा स उपवेष्टुमशक्तःसन्ननगारान् प्राह–मम संस्तारकः शीघ्रं क्रियताम्। ते मुनयः संस्तारकं कर्तुं प्रवृत्ताः। जमालिस्तान् पुनः पुनः पृच्छति–संस्तारकः कृतो नो वा भवद्भिः? त ऊचुः—संस्तारकः कृतो

नगरी के कोष्ठक नामक उद्यान में आये। वहां वनपाल से वसति की आज्ञा ग्रहण कर संयम एवं तप से अपनी आत्मा को भवित करते हुए विचरने लगे।

श्रमण भगवान् महावीर ने भी कोई समय पूर्वानुपूर्वी से ग्रामानुग्राम विहार करते हुए वे चंपानगरी के पूर्णभद्रनामक उद्यान में पधारे और यथाप्रतिरूप अवग्रह (वसति की आज्ञा) ग्रहण कर संयम एवं तप से आत्मा को भवित करते हुए विचरने लगे।

इधर जमालि के शरीर में अन्त प्रान्त रूक्ष एवं तुच्छ आहार के लेने से अनेक प्रकार के रोग उत्पन्न हो गये। इससे ये बैठने में भी अशक्त वन गये। इस स्थिति में इन्हों ने अपने शिष्यों से कहा–मेरे लिए संस्तारक शीघ्र कर दो। मुनियों ने संस्तारक करना प्रारंभ कर दिया।

નગરીના કોષ્ઠક નામના બાગમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં વનપાલ પાસેથી આજ્ઞા લઈને ઉતર્યા. અને તે સ્થળે સંયમ અને તપથી પોતાની આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પણ કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વીથી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના બાગમાં પધાર્યા. અને યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહ (વસતીની આજ્ઞા) લઈને સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ તરફ જમાલિના શરીરમાં અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ તેમજ તુચ્છ આહાર લેવાથી અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા, આ રોગોના કારણે તેઓ બેસવામાં પણ અશક્ત બની ગય। આ સ્થિતિમાં તેમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે, મારે માટે જલ્દી સંસ્તારક (પથારી) કરી દો. મુનિઓ સંસ્તારકની તૈયારી કરવા લાગ્યા જમાલિએ તેમને વારંવાર પૂછવા માડયું કે, સંસ્તારક ક - - નહીં?

नास्ति, किं तु क्रियते, एवमुक्ते सति स जमालिर्मिथ्यात्वमोहनीयोदयात् सम्यक्त्वपरिभ्रष्टः सन् व्यचिन्तयत्—क्रियमाणं कृतमिति जिनोक्तं सत्यं न भवितुमर्हति, यतोऽयं संस्तारकः क्रियमाणो न कृतः संस्तीर्यमाणोऽपि न संस्तृत· इत्युच्यते। इति मनसि विचिन्त्य तत्र सर्वान् मुनीनाहूय जमालिः प्राह—यत् क्रियमाणं तत् कृतम्, यच्चलत् तच्चलितम्, यदुदीर्यमाणं तदुदीरितम्, इत्यादि श्रीमहावीरस्वामिना यद् भाषितं तत् खलु मिथ्या, क्रियमाणे संस्तारके शयनरूपार्थसाधकत्वाभावेन कृतत्वाभावात्।

जमालि ने उनसे वार २ पूछना शुरु किया कि संस्तारक किया या नहीं? उन्हों ने कहा संस्तारक अभी नहीं किया है कर रहे हैं। इस प्रकार जब उन्हों ने कहा तब मिथ्यात्वमोहनीय के उदय से सम्यक्त्व से पतित होकर जमालि ने विचार किया कि "क्रियमाणं कृतम्" जो किया जा रहा है वह "किया गया" ऐसा जो जिन भगवान ने कहा है वह सत्य नहीं हो सकता है, क्यों कि संस्तारक क्रियमाण है वह "कृतः" किया गया ऐसा नहीं कहा जा सकता है। उसी तरह यह तो अभी "संस्तीर्यमाण" है बिछाया जा रहा है, इसे "संस्तृतः" बिछ गया है, ऐसे कैसे कह सकते हैं। इस प्रकार विचार कर उन्हों ने अपने समस्त शिष्यों को बुलाकर कहा कि देखो भगवान् वीर प्रभु जो ऐसा कहते हैं कि "क्रियमाणं कृतम्" "यच्चलत् तत् चलितम्" "यदुदीर्यमाणं तदुदीरितम्" जो क्रियमाण है वह किया गया है, जो चल रहा है वह चल चुका है, जो उदय में आ

શિષ્યોએ કહ્યું કે, સંસ્તારક હજુ કરેલ નથી પરંતુ કરીએ છીએ આ પ્રકારે જ્યારે શિષ્યોએ કહ્યું, ત્યારે મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈને જમાલિએ વિચાર કર્યો કે, "क्रियमाणं कृतं" જે કરવામાં આવે છે તે "થઈ ચૂકયું" એવું જે જીન ભગવાને કહ્યું છે તે સત્ય ઠરતું નથી. કેમ કે સંસ્તારક ક્રિયમાણ છે તે "कृतः" થઈ ચૂકયું છે એમ કહી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે આ જે હમણાં "संस्तीर्यमाण" છે-બીછાવવામાં આવે છે એને બીછાવી દીધલ છે એમ કેમ કહી શકાય? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે પોતાના સમસ્ત શિષ્યોને બોલાવીને કહ્યું કે, જુઓ ભગવાન વીર પ્રભુ જે એમ કહે છે કે, "क्रियमाणं कृतम्" "यच्चलत् तत् चलितम्" "यदुदीर्यमाणं तदुदीरितम्" જે ક્રિયમાણ છે તે થઈ ચૂકયું છે, જે ચાલી રહ્યું છે, તે ચાલી

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् पूर्वानुपूर्व्याचरन् यावत् सुखंसुखेन विहरन् यत्रैव चम्पानगरी यत्रैव पूर्णभद्रनामकमुद्यानं तत्रैवोपागतः, उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति।

ततः खलु तस्य जमालेरनगारस्य शरीरेऽन्तप्रान्तरूक्षतुच्छाहारैरन्यदा कदाचित् विपुलरोगातङ्कः प्रादुर्भूतः। तदा स उपवेष्टुमशक्तःसन्ननगारान् प्राह–मम संस्तारकः शीघ्रं क्रियताम्। ते मुनयः संस्तारकं कर्तुं प्रवृत्ताः। जमालिस्तान् पुनः पुनः पृच्छति–संस्तारकः कृतो नो वा भवद्भिः? त ऊचुः–संस्तारकः कृतो

नगरी के कोष्ठक नामक उद्यान में आये। वहां वनपाल से वसति की आज्ञा ग्रहण कर संयम एवं तप से अपनी आत्मा को भवित करते हुए विचरने लगे।

श्रमण भगवान् महावीर ने भी कोई समय पूर्वानुपूर्वी से ग्रामानुग्राम विहार करते हुए वे चंपानगरी के पूर्णभद्रनामक उद्यान में पधारे और यथाप्रतिरूप अवग्रह (वसति की आज्ञा) ग्रहण कर संयम एवं तप से आत्मा को भवित करते हुए विचरने लगे।

इधर जमालि के शरीर में अन्त प्रान्त रूक्ष एवं तुच्छ आहार के लेने से अनेक प्रकार के रोग उत्पन्न हो गये। इससे ये बैठने में भी अशक्त बन गये। इस स्थिति में इन्हों ने अपने शिष्यों से कहा–मेरे लिए संस्तारक शीघ्र कर दो। मुनियों ने संस्तारक करना प्रारंभ कर दिया।

નગરીના કોષ્ઠક નામના બાગમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં વનપાલ પાસેથી આજ્ઞા લઈને ઉતર્યા. અને તે સ્થળે સંયમ અને તપથી પોતાની આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પણ કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વીથી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના બાગમાં પધાર્યા. અને યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહ (વસતીની આજ્ઞા) લઈને સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ તરફ જમાલિના શરીરમાં અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ તેમજ તુચ્છ આહાર લેવાથી અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા, આ રોગોના કારણે તેઓ બેસવામાં પણ અશક્ત બની ગય। આ સ્થિતિમાં તેમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે, મારે માટે જલ્દી સંસ્તારક (પથારી) કરી દો. મુનિઓ સંસ્તારકની તૈયારી કરવા લાગ્યા જમાલિએ તેમને વારંવાર પૂછવા માડયું કે, સંસ્તારક કર્યો કે નહીં?

इत्यादि, तत्सर्वमसंबद्धमेवेति। एवं मिथ्यात्वमोहनीयोदयात् जमालिमुन्मार्गगतं ज्ञात्वा स्थविरा अवदन्–जमाले! भगवत आशयं न जानासि, भगवान् आप्तः, विगतदोषसत्यवक्ता, तन्मतमनेकान्तवादात्मकम्, एकोपि पदार्थः अपेक्षाभेदेन अनेकरूपो भवति, यथा एक एव पुरुषः अपेक्षाभेदेन जामाता श्यालकः पुत्रः पिता च। तथैव प्रकृतेऽपि क्रियमाणत्वेपि संस्तारके कृतत्वं संभवति। पटस्य क्रियमाणतायां 'कृतः पटः' इत्यादिवत्। ननु कथं क्रियमाणं पटादिकं कृतं स्यादिति चेत्तत्रोच्यते–पटस्योत्पद्यमानताकाले प्रथमतन्तुप्रवेशे उत्पद्यमान एव पट उत्पन्नो

–'इत्यादि' सो यह श्रद्धेय नहीं है। इस प्रकार भाग्यदोष से जमालि को विपरीत मार्ग में जाते हुए देखकर स्थविरों ने कहा–हे जमालि! आप भगवान के आशय को नहीं जानते हो। भगवान सर्व दोष–रहित यथार्थवक्ता हैं। भगवान का मत अनेकान्तरूप है। एक ही पदार्थ अपेक्षा–भेद से अनेकरूप होता है। जैसे एक ही पुरुष श्वशुर की अपेक्षा से जामाता कहलाता है, बहनोई की अपेक्षा साला कहलाता है पिता की अपेक्षा से पुत्र कहलाता है, पुत्र की अपेक्षा से पिता कहलाता है। इसी प्रकार प्रकृत में आपका बिस्तर हो भी रहा है, हो भी गया है, ऐसा कह सकते हैं। जैसे कि पट की क्रियमाणता में भी कृतत्व का व्यवहार होता है उसी तरह। पुनः प्रश्न करता है कि जो क्रियमाण है वह कृत कैसे हो सकता है? इसका उत्तर देते हैं–पट के उत्पत्तिकाल में प्रथम तंतु के प्रवेश समय में भी वह उत्पन्न होता ही है

ते श्रद्धा करवा योग्य नथी. आ प्रमाणे भाग्यदोषथी विपरीत मार्गे जता जमालीने जोई ते स्थविरोओ तेओने कह्युं के–हे जमालि! तमे भगवानना आशयने जाणता नथी. भगवान सर्वदोष रहित साचुं बोलवावाळा छे. भगवाननो मत अनेकान्त रूप छे. ओक ज पदार्थ अपेक्षा भेदथी अनेकरूप थाय छे. जेम ओक ज पुरुष ससरानी आगळ जमाई कहेवाय छे. बनेवीनी आगळ साळो कहेवाय छे. अने पिता आगळ पुत्र कहेवाय छे. अने तेज पुरुष पुत्र आगळ पिता कहेवाय छे. ओवी ज रीते प्रस्तुतमां आपनी पथारी थई रही छे. थई पण गई छे. ओवुं कहेवामां आवे छे. जेवी रीते पटनी क्रियमाणतामां कृतत्वनो व्यवहार थाय छे. तेवी ज रीते.

फरीथी प्रश्न करे छे के–जे क्रियमाण छे ते कृत केवी रीते थई शके? ओनो उत्तर आपतां कहे छे के–पटना उत्पत्तिकाळमां प्रथम तन्तुना प्रवेश समये पण ते उत्पन्न थाय ज छे. केमके प्रथमतन्तुप्रवेश काळथी ज "पट

कृते संस्तारके शयनाद्यर्थक्रियाकारित्वं विद्यते, करणसमये तु नास्ति तादृशी अर्थक्रिया, अतः क्रियमाणं कृतमिति व्यपदेशः कथं स्यात् ?। किञ्च–क्रियमाणमिति वर्तमानव्यपदेशः, कृतमिति च भूतव्यपदेशः, वर्तमानत्वं भूतत्वं च परस्परविरुद्धमिति परस्परविरुद्धयोस्तयोरेकता न स्यात्, वर्तमानध्वंसप्रतियोगित्वस्य भूतत्वादिति महावीरस्वामिना यत् प्रतिपादितम्–' करेमाणे कडे चलमाणे चलिए '

रहा है वह उदय में आचुका है " सो वह सब मिथ्या है, कारण कि क्रियमाण संस्तारक में शयनरूप अर्थक्रिया के प्रति साधकत्व का अभाव होने से वहां कृतत्व नहीं आ सकना है।

संस्तारक (विस्तर) करने के बाद ही उसमें शयनादिरूप अर्थ क्रियाकारिता आती है, परन्तु संस्तारक करने के समय में उसमें उस प्रकार की अर्थक्रियाकारिता नहीं है, फिर " क्रियमाणं कृतम् "–क्रियमाण कृत होता है–यह व्यपदेश कैसे हो सकता है ?।

और भी–" क्रियमाणम् " यह वर्तमान काल का कथन है और " कृतम् " यह भूतव्यपदेश है। भूत और वर्तमान परस्पर विरुद्ध है, और परस्पर विरुद्ध दो पदार्थों की एकता नहीं हो सकती है, क्यों कि वर्तकाल में विद्यमान जो ध्वंस उसके विरोधी का नाम है भूत, एतादृश भूत और वर्तमान ये दोनों एक अधिकरण में नहीं रह सकते हैं। फिर जो महावीर स्वामी ने कहा है कि क्रियमाणं कृतम्, चलत् चलितम्

ચુક્યું છે, જે ઉદયમાં આવી રહેલ છે તે ઉદયમાં આવી ચુકેલ છે, એ બધું સઘળું મિથ્યા છે. કારણ કે, ક્રિયમાણ સંસ્તારકમાં શયનરૂપ અર્થ ક્રિયામાં સાધકત્વના અભાવથી ત્યાં કરેલ છે એમ આવી શકતું નથી.

સંસ્તારક (પથારી) કર્યા પછી જ તેમાં શયનાદિરૂપ " क्रियाकारिता " આવે છે. પરન્તુ સંસ્તારક કરતી વખતે તો તેમાં તેવા પ્રકારની ' अर्थक्रिया कारिता ' આવતી નથી. તો પછી क्रियमाणं कृतम्–ક્રિયમાણ કૃત થાય છે, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે થઈ શકે ?

વળી " क्रियमाणम् " એ વર્તમાનકાળનું કથન છે. અને " कृतम् " એ ભૂતકાળનો વ્યવહાર છે. ભૂત (કાળ) અને વર્તમાન એ બન્ને પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થવાળાં છે. એટલે પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા બે પદાર્થોની એકતા થઈ શકતી નથી. કેમકે વર્તમાનકાળથી વિરૂદ્ધ ભૂત (કાળ) છે, એવા પ્રકારનો ભૂત અને વર્તમાન એ બન્ને એક અધિકરણમાં રહી શકતા નથી. તો પછી મહાવીર સ્વામીએ જે કહ્યું છે કે, " क्रियमाणं कृतम् " " चलत् च[illegible] "–વિગેરે

प्रवेशे पटस्योत्पत्तिरिति प्रथमसमयादारभ्य किञ्चित् कार्यं सर्वैरपि क्षणैः कृतमिति मन्तव्यम् । यदि प्रथमक्रियया नोत्पन्नः पटस्तदा उत्तरक्रिययापि नोत्पन्नः स्यादिति सर्वदैव पटानुत्पत्तिप्रसंगः, स च न कस्यापि इष्टः, अतः प्रथमतन्तुप्रवेशकाले एव किंचिदुत्पन्नपटस्य यावान् अंशो नोत्पन्नः स एवांशः उत्तरक्रियया उत्पाद्यते यदि पुनरुत्पद्येत तदा एकदेशेनैव उत्पादनं क्रियाया इति स्वीकर्तव्यम्। यदि प्रथमांशोत्पादननिरपेक्षा द्वितीयादिक्रिया तदैव द्वितीया फलवती स्यात्, नान्यथा, ततश्च यथा उत्पद्यमान एव पट उत्पन्नः, तथा क्रियमाणमेव संस्तारकं कृतमिति-

अन्तिम तन्तु के प्रवेश होने पर पट की उत्पत्ति होती है इसलिये 'पट उत्पन्नः'–ऐसा व्यवहार होता है, अतः ऐसा मानो कि प्रथम समय से लेकर कुछ२ कार्य सभी क्षणों में होता है। यदि कदाचित् प्रथम क्रिया से पट उत्पन्न नहीं हुआ तो द्वितीय से भी उत्पन्न नहीं होगा, तृतीय से भी नहीं होगा, इस प्रकार अन्तिम क्रिया से भी नहीं होगा तो पट की कभी भी उत्पत्ति नहीं होगी। परन्तु यह किसी को भी इष्ट नहीं है। अतः प्रथमतंतुप्रवेशकाल में भी थोड़ा पट उत्पन्न हुआ, और जो अंश अनुत्पन्न है वह द्वितीयादि क्षणों में होता है। इस प्रकार यह सिद्धान्त होता है कि क्रिया को एक देश से ही उत्पादकत्व है, और यह आपको भी मानना पडेगा। यदि प्रथम अंश के उत्पादन से निरपेक्ष द्वितीय क्रिया को मानोगे तभी द्वितीयादि क्रियायें सार्थक होंगी, अन्यथा नहीं। तब जैसे प्रथम क्रिया से उत्पन्न होते हुए पट की उत्पत्ति द्वितीयादि क्रिया से होती हैं उसी प्रकार

તન્તુના પ્રવેશ થતાની સાથે જ પટની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલા માટે "पटः उत्पन्नः" એવો વ્યવહાર થાય છે. એટલે એવું માનવું જોઇએ કે પ્રથમ સમયથી લઇને દરેક ક્ષણે કંઇક કંઇક કાર્ય થાય છે જ. જો કદાચ પ્રથમ ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થયું તો બીજીથી પણ ઉત્પન્ન થશે. નહીં. અને ત્રીજીથી પણ ઉત્પન્ન થશે નહિ. તેવી જ રીતે અન્તિમ ક્રિયાથી પણ થશે નહીં, અને એ રીતે તો પટની કોઈ રીતે ઉત્પત્તિ થશે જ નહીં. પરંતુ એ વાત કોઇ માની શકે તેમ નથી. એટલે પ્રથમતન્તુપ્રવેશકાળમાં પણ પટનો થોડો ભાગ ઉત્પન્ન થયો, અને જે અંશ ઉત્પન્ન નથી થયો, તે બીજી ત્રીજી વિગેરે ક્ષણોમાં થાય છે. આ રીતે એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે ક્રિયાના એક દેશથી જ ઉત્પાદકત્વ છે. અને એ વાત તમારે પણ માનવી પડશે. જો પ્રથમ અંશના ઉત્પાદનથી નિરપેક્ષ દ્વિતીય ક્રિયાને માનશો ત્યારે જ દ્વિતીયાદિક્રિયાઓ સાર્થક થશે. અન્ય રીતે નહીં. તો જેવી રીતે પ્રથમ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતા પટની ઉત્પત્તિ દ્વિતીયાદિ

भवति, उत्पद्यमानता च पटस्य प्रथमतन्तुप्रवेशकाल्यादारभ्यैव भवति तदैव 'पट उत्पद्यते' इति व्यवहारदर्शनात्। उत्पन्नत्वमपि तस्य पटस्य तत्काले एव, तथाहि-उत्पत्ति-क्रियाकाले-प्रथमतन्तुप्रवेशे एवासौ उत्पन्नोऽभूत्, अन्यथा उत्पत्तिक्रियाकाले यदि तस्य पटस्योत्पत्तिर्न स्वीक्रियेत तदा प्रथमक्रिया निरर्थिका स्यात्, कार्यकरणमेव धर्मः क्रियायाः। यदि प्रथमक्रिया उत्पत्तिरूपं कार्यं न कुर्यात् तदा सा निरर्थिकैव स्यात्, उत्पाद्योत्पादनमेव क्रियाया धर्मः। एवं यथा प्रथमक्षणे पटो नोत्पन्नस्तथा द्वितीयक्षणेऽपि नोत्पन्न एव, तृतीयादावपि क्षणे नोत्पन्न इति अंतिमक्रिययापि अनुत्पन्न एव स्यात्, युक्तेः सर्वत्र समानत्वात्। यदा तु प्रथमादिक्रियया न किमपि फलमुत्पादितं तदा अन्त्यया फलं स्यादिति मत्याशामात्रमेव, दृश्यते चान्त्यतन्तु'

क्यों कि प्रथमतंतुप्रवेश–काल से ही 'पट उत्पन्न होता है' ऐसा व्यवहार देखने में आता है। तथा उत्पन्नत्व भी उस पट में उस काल से ही है, क्यों कि उत्पत्तिक्रियाकाल में प्रथम तन्तु के प्रवेश होने पर ही पट उत्पन्न हो गया, यदि उस पट की उत्पत्ति स्वीकार नहीं करें तो वह प्रथम क्रिया निरर्थक हो जायगी, कारण कि कार्योत्पाद ही क्रिया का धर्म है। यदि ऐसा मानें कि प्रथम क्षण में पट उत्पन्न नहीं हुआ तो इसी तरह द्वितीय क्षण में भी उत्पन्न नहीं होगा, तृतीय क्षण में भी उत्पन्न नहीं होगा, इस तरह से अंतिम क्रिया तक पट की उत्पत्ति नहीं होगी, क्यों कि युक्ति सर्वत्र समान है।

यदि प्रथम क्रिया से कुछ भी फल नहीं हुआ तो अन्तिम क्रियासे भी उत्पादरूप फल का होना असंभव ही है, परन्तु देखने में आता है कि

ઉત્પન્ન થાય છે" એવો વ્યવહાર જોવામાં આવે છે. તથા ઉત્પન્ન થવાપણું પણ તે પટમાં તે કાળથી જ છે, કેમકે ઉત્પત્તિક્રિયાકાળમાં પ્રથમતન્તુના પ્રવેશ થતાની સાથે જ પટ ઉત્પન્ન થઈ ગયું, જો તે પટની ઉત્પત્તિનો સ્વીકાર ન કરીએ તો તે પ્રથમક્રિયા નિરર્થક થઈ જશે. કારણ કે કાર્યની ઉત્પત્તિ જ ક્રિયાનો ધર્મ છે. કદાચ જો એમ માનીએ કે પ્રથમ ક્ષણમાં પટ ઉત્પન્ન થયું નથી. તો એવી જ રીતે બીજી ક્ષણમાં પણ ઉત્પન્ન નહિં થાય, તેમજ ત્રીજી ક્ષણમાં પણ ઉત્પન્ન થશે નહીં. એવી જ રીતે અંતિમક્રિયા સુધી પટની ઉત્પત્તિ થશે નહીં, કેમકે ક્રિયા સર્વત્ર એકસરખી હોય છે.

જો પ્રથમ ક્રિયાથી કંઈ પણ ફલ ન થયું તો અન્તિમ ક્રિયાથી પણ ઉત્પાદરૂપ ફલનું થવું અસંભવ જ છે. પરંતુ જોવામાં આવે છે કે અન્તિમ

अथ यस्मिन्नेव समये घटादिकार्यं प्रारभ्यते, तस्मिन्नेव समये निष्पद्यते, अतो निष्पन्नमेव तत् क्रियते-इति चेन्नैवम्, यस्मात् घटादिकार्याणामुत्पद्यमानानामसंख्येयसमयरूपो दीर्घ एव निर्वर्तनक्रियाकालो दृश्यते, अतो न यस्मिन्नेव

-अवस्था में अविद्यमान रहता है, कुंभकारादिक के व्यापार के बाद ही वह उत्पन्न हुआ माना जाता है। इसलिये जो अकृत होता है वही किया जाता है कृत नहीं किया जाता, ऐसा मानना चाहिये। यह तीसरा पक्ष है।

यदि कोई "कृतं क्रियते" इस व्यवहार को सत्य साबित करने के लिये ऐसा कहे कि-जिस समय में घटादिक कार्य बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय में निष्पन्न हो जाता है इसलिये जब निष्पन्न ही घट किया जाता है तब "कृतमेव क्रियते" इस प्रकार के व्यवहार में कौनसी बाधा आती है ? सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि उत्पद्यमान घटादिक कार्यों की उत्पत्तिरूप क्रिया का वह समय असंख्यातसमयरूप बहुत भारी काल है। ऐसा नहीं है कि जिस समय घट बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय निष्पन्न हो जाता हैं। इसके बनने में तो बहुत समय लगता है। मिट्टी का लाना, उसका पिंड बनाना, उसे चक्र पर रखना शिवक आदि पर्याय में उसे परिणमित करना, इस प्रकार घट की उत्पत्ति होने में बहुत अधिक समय लग जाता है,

---

અવસ્થામાં ઘટ તરીકે તો અવિદ્યમાન રહે છે. કુમ્ભકારાદિકના વ્યાપાર બાદ જ તે ઉત્પન્ન થયેલ માનવામાં આવે છે. આ માટે જે અકૃત હોય છે તેજ કરવામાં આવે છે. કૃત નથી કરાતું એવું માનવું જોઇએ. આ ત્રીજો મુદ્દો છે. ॥ ૩ ॥

જો કોઈ "कृतं क्रियते" આ વ્યવહારને સાચો સાબીત કરવા માટે એવું કહે કે જે સમયમાં ઘટાદિ બનાવવાના કાર્યનો આરંભ થાય છે તે એ સમયમાં પુરૂં થાય છે માટે જ્યારે નિષ્પન્ન જ ઘટ કરવામાં આવે છે. ત્યારે "क्रियते" આ પ્રકારના વ્યવહારમાં કઈ બાધા આવે છે? તેથી એમ કહેવું એ પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્પદ્યમાન ઘટાદિક કાર્યોની ઉત્પત્તિરૂપ ક્રિયાનો તે સમય અસંખ્યાત સમયરૂપ ઘણો ભારે કાળ છે. એવું નથી કે, જે સમયે ઘટ બનવાનો આરંભ થાય છે તે તેજ સમયે નિષ્પન્ન થઈ જાય છે. તેના બનવામાં તો ઘણો સમય લાગે છે. માટીને લાવવી, તેને કચરીને તેનો પિંડ બનાવવો, તે પછી તેને ચાકડા ઉપર ચઢાવવો, તેને આકાર આપવો, આ રીતે ઘટની ઉત્પત્તિ થવામાં ઘણો જ લાંબો સમય લાગે છે. આથી જે સમયે ઘટને બનાવવાનો

यदि कृतमपि क्रियते, तदाऽन्येऽपि दोषाः सन्ति, तथाहि-यदि कृतमपि क्रियते, अर्थात्-क्रियमाणं कृतं मन्यते तदा घटादिकार्योत्पादनार्थं मृन्मर्दनचक्रभ्रमणादिकायाः क्रियाया वैफल्यं स्यात्, तस्मिन् काले कार्यस्य घटस्य कृतत्वाभ्युपगमात्, तस्य प्रागेव सत्त्वात् ॥ २ ॥

किञ्च—कृतं क्रियते इति यन्मन्यते तत्र प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादुत्पत्तेः पूर्वं मृत्पिण्डावस्थायामविद्यमानं, पश्चात् कुम्भकारादिव्यापारे घटादिकार्यं जायमानं दृश्यते उत्पत्तिकाले, तस्मादकृतमेव क्रियमाणं भवति ॥ ३ ॥

सद्भाव से कभी भी वहां भवन-होने-रूप क्रिया की परिसमाप्ति नहीं हो सकने के कारण किसी भी कार्य की पूर्णरूप से निष्पत्ति नहीं हो सकेगी। यह कार्यअनिष्पत्तिरूप प्रथम दोष है ॥ १ ॥

यदि कृत भी "क्रियते" ऐसा माना जाय अर्थात् जो हो चुका है वह भी किया जाता है ऐसा ही पक्ष स्वीकार किया जाय तो इसका यह भी तात्पर्य होता है कि जो क्रियमाण है-हो रहा है-वह हो चुका ऐसा कहा जाता है तो इस पक्ष में यह सब से प्रबल दोष उपस्थित होता है कि घटादि कार्य की उत्पत्ति के लिये जो मिट्टी का मर्दन चाक का भ्रमण आदि क्रियाएँ की जा रही हैं ये सब निष्फल हो जाती हैं, क्यों कि क्रियमाण अवस्था में भी घट कृत तो हो चुका तब उसके वर्तमान होनेसे निष्पन्न करने की क्या आवश्यकता रही? यह दूसरा पक्ष है ॥२॥

और भी-"कृतं क्रियते" यह व्यवहार इसलिये भी दूषित साबित होता है कि जबतक घट उत्पन्न नहीं हो जाता है तब तक वह मृत्पिंड

तर घटोत्पत्तिरूप क्रियाना सद्भावथी कदी पण त्यां भवन-थवारूप क्रियानी परिसमाप्ति न थई शकवाना कारणे कोई पण कार्यनी पूर्णरूपथी निष्पत्ति थई शकशे नहीं. आ कार्य अनिष्पत्तिरूप प्रथम दोष छे. ॥ १ ॥

जो कृत पण "क्रियते" एम मानवामां आवे अर्थात जे बनी गयेल छे ते पण करवामां आवी रह्यु छे तेवो स्वीकार करवामां आवे तो तेनुं ए तात्पर्य थाय छे के, जे क्रियमाण छे बनी रह्यु छे ते बनी चुक्युं एम कहेवामां आवे छे तो आ पक्षमां ए बधाथी मोटो दोष उपस्थित थाय छे. घटादिकार्यनी उत्पत्ति माटे जे माटीनुं मर्दन अने चाकनुं भ्रमण आदि क्रियाओ करवामां आवे छे ते बधी निष्फळ बनी जाय छे. केमके, क्रियमाण अवस्थामां पण घट कृत तो थई गयो तो एनुं वर्तमान थवाथी निष्पन्न करवानी कई आवश्यकता रही ? आ बीजो मुद्दो. ॥ २ ॥

वळी-"कृतं क्रियते" आ व्यवहार एटला माटे पण दूषित साबीत थाय छे के, ज्यां सुधी घट उत्पन्न नथी थतो त्यां सुधी ते माटीना पिंडनी

तदानीमदर्शनात् । दीर्घक्रियाकालस्यान्ते तु कार्यं भवितुमर्हति, तदानीमेव तस्य दर्शनात् । तदेवं न निर्वर्तनक्रियाकाले कार्यमस्ति, अनुपलभ्यमानत्वात्, किंतु तन्निष्ठाकाल एव तदस्ति, तत्रैवोपलभ्यमानत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्चात्यन्त-भेदात्, अतः क्रियमाणं कृतं न भवति । सर्वलोकप्रत्यक्षानुभवसिद्धमेवैतत् ॥५॥ इति जमालेः पूर्वपक्षः ।

एवं मार्गविच्युतं जमालिं प्रति स्थविराः प्रोचुः—आर्य ! किं विरुद्धवचनं वदसि ?, रागद्वेषरहितानां सर्वज्ञानां जिनानां वचने दोपलेशोऽपि नास्ति, नहि ते मृषा भाषन्ते । आर्य ! "कृतं न क्रियते, कृतत्वात्, कृतघटवत्" इति कुतर्कमा-

नहीं हो सकता है, अतः "अनुपलभ्यमानत्वात् निर्वर्तनक्रियाकाले विवक्षितघटरूपं कार्यं नास्ति इति मन्तव्यम्" जब यह बात निश्चित हो जाती है तो यह बात भी स्वतः मान लेनी पड़ती है कि कार्य अपने निष्ठाकाल में ही बनकर तयार होता है, क्यों कि वहीं पर उसकी उप-लब्धि होती है । क्रियाकाल एवं निष्ठाकाल इन दोनों में अत्यन्त भेद है इसलिये क्रियमाण कृत नहीं कहा जा सकता । यह बात सर्वजन साक्षिक भी है । यह पांचवा पक्ष है, यह हुवा जमालि का पूर्व पक्ष॥५॥

इस प्रकार जमालि द्वारा स्थापित इस पूर्वपक्ष को सुनकर स्थविरों ने उनको मार्ग से च्युत जाना और इसलिये वे उनसे कहने लगे कि— हे आर्य ! विरुद्ध वचन आप क्यों कहते हैं ? रागद्वेषरहित सर्वज्ञ जिन भगवान के वचन अन्यथा नहीं होते हैं उनमें दोष का अंश भी संभवित नहीं हो सकता है । साधारण पुरुषों की तरह वे मिथ्याभाषी

"अनुपलभ्यमानत्वात् निर्वर्तनक्रियाकाले विवक्षितघटरूपं कार्यं नास्ति इति मंतव्यम्" જ્યારે આ નિશ્ચિત બની જાય છે તો એ વાત પણ આપ મેળે માની લેવી પડે છે કે, કાર્ય પોતાના યોગ્ય વખતે જ બનીને તૈયાર થાય છે. કેમકે, તે સ્થળે તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ આ બન્નેમાં અત્યંત ભેદ છે. આ માટે क्रियमाण कृत કહી શકાય નહીં. આ વાત સર્વજનથી સાક્ષીભૂત છે. આ પાંચમો મુદ્દો. આ થયો જમાલિનો પૂર્વપક્ષ. ॥ ૫ ॥

આ પ્રકારે જમાલિ દ્વારા સ્થાપિત એ પૂર્વપક્ષને સાંભળીને સ્થવિરોએ જાણ્યું કે જમાલીમુનિ ભગવાનના માર્ગથી ચલિત થયા છે. અને તે માટે તેઓ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે આર્ય ! વિરોધ વચન આપ કેમ કહો છો ? રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ જીન ભગવાનનું વચન અન્યથા થતું નથી. તેમાં દોષનો અંશ પણ સંભવિત થતો નથી. સાધારણ પુરૂષોની માફક તે મિથ્યાભાષી પણ નથી. આપે જે અસત્કાર્યવાદને

समये घटादि मारभ्यते, तस्मिन्नेव समये निष्पद्यते, मृदानयनतत्पिण्डविधान-चक्रारोपणशिवकादिविधानादिभिश्चिरकालेनैव तदुत्पत्तिर्भवति ॥ ४ ॥

अस्तु दीर्घः कार्यनिर्वर्तनक्रियाकालः क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्यते, इति चेन्न, यदि क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्येत, तर्हि तत् तत्रैवोपलभ्येत, न चारम्भसमय एव घटादिरूपं कार्यं दृश्यते, नापि शिवक-स्थास-कोश-कुशूलादिसमये दृश्यते। किंतु दीर्घक्रियाकालस्यान्ते घटादिरूपं कार्यं दृश्यते, तस्मात् क्रियाया आरम्भकाले कार्यं निष्पद्यते, इति कथनं न युक्तम्, तस्य

अतः "जिस समय में घट का बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय में बन जाता है" यह कहना अनुचित है। यह चौथा पक्ष है ॥४॥

यदि कोई फिर भी ऐसा कहे कि कर्म को निर्वर्तन करने वाली क्रिया का काल भले ही अधिक हो इसमें हमें कोई आपत्ति नहीं है, परन्तु क्रिया से जो कार्य निष्पन्न होना होता है वह उस क्रिया के प्रथम समय में ही निष्पन्न हो जाता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि यदि क्रिया के प्रथम समय में ही कार्य निष्पन्न हो जाता है तो वह उस समय ही दिखना चाहिये-परन्तु ऐसा तो होता नहीं है, और न विवक्षित कार्य कोश कुशूल शिवक स्थासक आदि समयों में प्रतीत होता है, किन्तु दीर्घक्रियाकाल के अन्त में ही निष्पन्न हुआ दिखलाई देता है। इसलिये ऐसा मानना कि क्रियाके आरंभकाल में ही घट बनकर तयार हो जाता है, यह कथमपि-किसी तरह भी युक्तियुक्त

પ્રારંભ થાય છે એજ સમયે તે બની જાય છે એમ કહેવું અનુચિત છે. આ ચોથો મુદ્દો છે. ॥ ૪ ॥

જો કોઈ ફરી પણ એમ કહે કે, કર્મને નિવર્તન કરવાવાળી ક્રિયાનો કાળ ભલે અધિક હોય એમાં અમને કોઈ વાંધો નથી. પરંતુ ક્રિયાથી જે કાર્ય નિષ્પન્ન થવું જોઈએ, તે એ ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ નિષ્પન્ન બની જાય છે. તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જો ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ કાર્ય નિષ્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે તે સમયે જ દેખાવું જોઈએ પરંતુ એવું તો બનતું નથી. અને વિવક્ષિત કાર્ય, કોશ, કોદાળી, આકાર, સ્થાસક આદિ સમયોમાં પ્રતીત થતો નથી. પરંતુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અંતમાં જ નિષ્પન્ન થયેલ દેખાય છે. આ માટે એવું માનીએ કે ક્રિયાના આરંભ કાળમાં જ ઘટ બનીને તૈયાર થઈ જાય છે. તો આ કોઈ પણ રીતે માની શકાય તેવું ? આથી

तदानीमदर्शनात् । दीर्घक्रियाकालस्यान्ते तु कार्यं भवितुमर्हति, तदानीमेव तस्य दर्शनात् । तदेवं न निर्वर्तनक्रियाकाले कार्यमस्ति, अनुपलभ्यमानत्वात्, किंतु तन्निष्ठाकाल एव तदस्ति, तत्रैवोपलभ्यमानत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्चात्यन्त-भेदात्, अतः क्रियमाणं कृतं न भवति । सर्वलोकप्रत्यक्षानुभवसिद्धमेवैतत् ॥ ५ ॥ इति जमालेः पूर्वपक्षः ।

एवं मार्गविच्युतं जमालिं प्रति स्थविराः प्रोचुः—आर्य ! किं विरुद्धवचनं वदसि ?, रागद्वेषरहितानां सर्वज्ञानां जिनानां वचने दोषलेशोऽपि नास्ति, नहि ते मृषा भाषन्ते । आर्य ! " कृतं न क्रियते, कृतत्वात्, कृतघटवत् " इति कुतर्कमा-

---

नहीं हो सकता है, अतः " अनुपलभ्यमानत्वात् निर्वर्तनक्रियाकाले विवक्षितघटरूपं कार्यं नास्ति इति मन्तव्यम् " जब यह बात निश्चित हो जाती है तो यह बात भी स्वतः मान लेनी पड़ती है कि कार्य अपने निष्ठाकाल में ही बनकर तयार होता है, क्यों कि वहीं पर उसकी उप-लब्धि होती है । क्रियाकाल एवं निष्ठाकाल इन दोनों में अत्यन्त भेद है इसलिये क्रियमाण कृत नहीं कहा जा सकता । यह बात सर्वजन साक्षिक भी है । यह पांचवा पक्ष है, यह हुवा जमालि का पूर्व पक्ष॥५॥

इस प्रकार जमालि द्वारा स्थापित इस पूर्वपक्ष को सुनकर स्थविरों ने उनको मार्ग से च्युत जाना और इसलिये वे उनसे कहने लगे कि–हे आर्य ! विरुद्ध वचन आप क्यों कहते हैं ? रागद्वेषरहित सर्वज्ञ जिन भगवान के वचन अन्यथा नहीं होते हैं उनमें दोष का अंश भी संभवित नहीं हो सकता है । साधारण पुरुषों की तरह वे मिथ्याभाषी

" अनुपलभ्यमानत्वात निर्वर्तनक्रियाकाले विवक्षितघटरूपं कार्यं नास्ति इति मंतव्यम् " જ્યારે આ નિશ્ચિત બની જાય છે તો એ વાત પણ આપ મેળે માની લેવી પડે છે કે, કાર્ય પોતાના યોગ્ય વખતે જ બનીને તૈયાર થાય છે. કેમકે, તે સ્થળે તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ આ બન્નેમાં અત્યંત ભેદ છે. આ માટે ક્રિયમાણ કૃત કહી શકાય નહીં. આ વાત સર્વજનથી સાક્ષીભૂત છે. આ પાંચમો મુદ્દો. આ થયો જમાલિનો પૂર્વપક્ષ. ॥ ૫ ॥

આ પ્રકારે જમાલિ દ્વારા સ્થાપિત એ પૂર્વપક્ષને સાંભળીને સ્થવિરોએ જાણ્યું કે જમાલીમુનિ ભગવાનના માર્ગથી ચલિત થયા છે. અને તે માટે તેઓ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે આર્ય ! વિરોધ વચન આપ કેમ કહો છો ? રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ જીન ભગવાનનું વચન અન્યથા થતું નથી. તેમાં દોષનો અંશ પણ સંભવિત થતો નથી. સાધારણ પુરૂષોની માફક તે મિથ્યાભાષી પણ નથી. આપે જે અસત્કાર્યવાદને

समये घटादि प्रारभ्यते, तस्मिन्नेव समये निष्पद्यते, मृदानयनतत्पिण्डविधानचक्रारोपणशिवकादिविधानादिभिश्चिरकालेनैव तदुत्पत्तिर्भवति ॥ ४ ॥

अस्तु दीर्घः कार्यनिर्वर्तनक्रियाकालः क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्यते, इति चेन्न, यदि क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्येत, तर्हि तत् तत्रैवोपलभ्येत, न चारम्भसमय एव घटादिरूपं कार्यं दृश्यते, नापि शिवक-स्थास-कोश-कुशूलादिसमये दृश्यते। किंतु दीर्घक्रियाकालस्यान्ते घटादिरूपं कार्यं दृश्यते, तस्मात् क्रियाया आरम्भकाले कार्यं निष्पद्यते, इति कथनं न युक्तम्, तस्य

अतः "जिस समय में घट का बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय में बन जाता है" यह कहना अनुचित है। यह चौथा पक्ष है ॥४॥

यदि कोई फिर भी ऐसा कहे कि कर्म को निर्वर्तन करने वाली क्रिया का काल भले ही अधिक हो इसमें हमें कोई आपत्ति नहीं है, परन्तु क्रिया से जो कार्य निष्पन्न होना होता है वह उस क्रिया के प्रथम समय में ही निष्पन्न हो जाता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि यदि क्रिया के प्रथम समय में ही कार्य निष्पन्न हो जाता है तो वह उस समय ही दिखना चाहिये–परन्तु ऐसा तो होता नहीं है, और न विवक्षित कार्य कोश कुशूल शिवक स्थासक आदि समयों में प्रतीत होता है, किन्तु दीर्घक्रियाकाल के अन्त में ही निष्पन्न हुआ दिखलाई देता है। इसलिये ऐसा मानना कि क्रियाके आरंभकाल में ही घट बनकर तयार हो जाता है, यह कथमपि–किसी तरह भी युक्तियुक्त

પ્રારંભ થાય છે એજ સમયે તે બની જાય છે એમ કહેવું અનુચિત છે. આ ચોથો મુદ્દો છે. ॥ ૪ ॥

જો કોઈ ફરી પણ એમ કહે કે, કર્મને નિવર્તન કરવાવાળી ક્રિયાનો કાળ ભલે અધિક હોય એમાં અમને કોઈ વાંધો નથી. પરંતુ ક્રિયાથી જે કાર્ય નિષ્પન્ન થવું જોઈએ તે એ ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ નિષ્પન્ન બની જાય છે તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જો ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ કાર્ય-નિષ્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે તે સમયે જ દેખાવું જોઈએ પરંતુ એવું તો બનતું નથી. અને વિવક્ષિત કાર્ય, કોશ, કોઠાળી, આકાર, સ્થાસક આદિ સમયોમાં પ્રતીત થતો નથી. પરંતુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અંતમાં જ નિષ્પન્ન થયેલ દેખાય છે. આ માટે એવું માનીએ કે ક્રિયાના આરંભ કાળમાં જ ઘટ બનીને તૈયાર થઈ જાય છે. તો આ કોઈ પણ રીતે માની શકાય તેવું આથી

चेति दोषद्वयं यदुक्तं, तद् भवन्मतेऽपि शक्यते वक्तुम्, यथाऽस्मत्स्वीकृते कृत-पक्षे दोषा भवता प्रदीयन्ते, तथा भवदङ्गीकृते अप्यकृतपक्षेऽपि एते दोषाः आप-तन्ति। तथाहि-यद्यकृतम्-(अविद्यमानं) क्रियते, तर्हि नित्यमेव क्रियताम्, शश विषाणकल्पस्यासतः करणं कथमुपरमेत। तादृशे कार्ये समुत्पाद्ये क्रियाया वैफल्य-मपि तव दुर्वारम्, असतः कदाप्युत्पत्त्यभावात्।

इससे प्रथम तो करण–क्रिया की वहां कभी भी समाप्ति नहीं हो सकती है १, दूसरा वहां करणक्रिया की विफलता भी आती है २। जब पदार्थ स्वयं मौजूद है तो वहां करनेरूप क्रिया सफलित कैसे हो सकती है? इस प्रकार कृत करण मानने पर आपने ये जो क्रिया की असमाप्ति १ और क्रिया की विफलता २ ये दो दोष दिये हैं सो ये दोनों दोष आपके मन्तव्य में भी आते हैं, और वे इस प्रकार से–यदि "अविद्यमान ही किया जाता है" यह बात ही एकान्ततः स्वीकार की जाय तो उसको भी नित्य ही होते रहना चाहिये, क्यों कि जो शश विषाण की तरह सर्वथा असत् है उसकी करनेरूप क्रिया का विराम कैसे हो सकता है। दूसरे असत् की जब उत्पत्ति ही नहीं होती है तो असत्कार्य की उत्पत्ति में क्रिया की सफलता भी कैसे हो सकती है?। वह तो वहां बिलकुल निष्फल ही होगी, क्यों कि उसकी उससे उत्पत्ति तो हो नहीं सकती है, कारण वह असत् है इसलिये।

અતિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પ્રથમ તો કરણુ ક્રિયાની ત્યાં કદી પણુ સમાપ્તિ થતી નથી. બીજું ત્યાં કરણુ ક્રિયાની વિફળતા પણુ આવે છે? જ્યારે પદાર્થ સ્વયં મોજુદ છે તો ત્યાં કરવારૂપ ક્રિયા ફળીભૂત કેમ થઈ શકે? આ પ્રકારથી કૃતને કરણુ માનવાથી આપે જે ક્રિયાની અસમાપ્તિ અને ક્રિયાની વિફળતારૂપ બે દોષ આપેલ છે તો આ બન્ને દોષ આપના મંતવ્યમાં પણુ આવે છે. અને તે આ પ્રકારથી–જો "અવિદ્યમાન જ કરવામાં આવે છે" આ વાત જ એકાન્તતઃ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તેને પણુ નિત્ય જ બની રહેવું જોઈએ. કેમકે, જે શશવિષાણુની (સસલાના શીંગ) માફક સર્વથા અસત્ છે. તેના કરવારૂપ કરવાનો વિરામ કઈ રીતે હોઈ શકે? બીજા અસતની જ્યારે ઉત્પત્તિ થતી નથી તો અસત કાર્યની ઉત્પત્તિમાં ક્રિયાની સફળતા પણુ કેવી રીતે હોઈ શકે? એ તો તદ્દન નિષ્ફળ જ થવાની. કેમકે, તેનાથી ઉત્પત્તિ તો બની શકતી નથી. કારણુ તે અસત છે માટે.

श्रित्याऽसत्कार्यवादिना भवताऽभिधीयते, अकृतं खलु क्रियमाणं भवतीति, तत्र वयं सत्कार्यवादिनो ब्रूमः-निष्प्रमाणमेतत्त्वदीयवचनम्। अकृतम् (अविद्यमानं) घटादिकार्यं न क्रियते, असत्त्वात्, आकाशकुसुमवत्। यदि अकृतम् (अविद्यमानम्) अपि क्रियते, तर्हि शशविषाणमपि क्रियताम्, अकृतत्वाविशेषात् (अविद्यमानत्वाविशेषात्)। अपि च-ये नित्यकरणादयो दोषाः सत्कार्यवादे मदत्तास्ते खल्वसत्कार्यवादेऽपि तव सन्ति। विद्यमाने वस्तुनि करणक्रियाया अङ्गीकारे पुनः पुनरनवरतं करणक्रियाया अतिप्रसङ्गात्, क्रियाया अपरिसमाप्तिः क्रियाया वैफल्यं

नहीं हैं। आपने जो असत्कार्यवाद को लेकर कुतर्क का आश्रय करते हुए ऐसा कहा है कि–'कृतं न क्रियते कृतत्वात्, कृतघटवत्' अर्थात्-कृत होनेसे कृत किया नहीं जाता है जैसे कृत घट, अकृतं खलु क्रियमाणं भवति' अर्थात्अकृत ही क्रियमाण होता है सो आपका यह कथन कथंचित् सत्कार्यवादी हमलोगों के चित्त में उतरता नहीं है भला आप को यह विचारना चाहिये जो सर्वथा असत् होता है–द्रव्य दृष्टि से भी जिसकी सत्ता कायम नहीं है ऐसा असत् पदार्थ कभी भी निष्पन्न नहीं हो सकता है। यदि इस प्रकार का भी पदार्थ निष्पन्न होने लगे तो शश विषाण को भी उत्पन्न होना चाहिये। दूसरे द्रव्य की अपेक्षा सत् को कार्य मानने पर जो आपने नित्यकरण होने की प्रसक्तिरूप दोष दिये हैं सो ये सभी दोष आपके असत्कार्यवाद में भी आते हैं, आपने जो यह कहा है कि विद्यमान वस्तु में करनेरूप क्रिया को अंगीकार करने पर पुनः पुनः अनवरत उस करनेरूप क्रिया का अतिप्रसंग प्राप्त होता है

સ્વીકારી કુતર્કનો આશ્રય લઈને એવું કહ્યું છે કે, कृतं न क्रियते कृतत्वात्, कृत घटवत् અર્થાત્ કૃત થવાથી કૃત કરેલ મનાતું નથી જેવી રીતે કૃત ઘટ, अकृतं खलु क्रियमाणं भवति અર્થાત્ જ્યારે અકૃત જ ક્રિયમાણ હોય છે. જેથી આપનું આ કથન કથંચિત્ સત્કાર્યવાદી અમારા લોકોના દિલમાં ઉતરતું નથી. આપે એ વિચારવું જોઈએ કે, જે સર્વથા અસત્ હોય છે દ્રવ્યદૃષ્ટિથી પણ જેની સત્તા કાયમ નથી એવા અસત્ પદાર્થ કદી તૈયાર થઈ શકતા નથી. જો કદી આ પ્રકારના પણ પદાર્થ પુરા થયેલા માનવામાં આવે તો ખરવિષાણ (ગધેડાંને શીંગડાં) પણ ઉત્પન્ન થવાં જોઇએ. દ્રવ્યની અપેક્ષા સતને કાર્ય માનવાથી જે આપે નિત્યકરણ હોવાનો પ્રશસ્તીરૂપ દોષ આપ્યો છે, તે સઘળા દોષ આપના અસતકાર્ય વાદમાં પણ આવે છે. આપે જે એમ કહ્યું કે, વિદ્યમાન વસ્તુમાં કરવારૂપ ક્રિયાને અંગિકાર કરવાથી ફરી ફરી અનવરત એ ક[illegible] નો

दुर्वारः, तथाहि—यदि पूर्वम् (कारणावस्थायाम्) असत् (अविद्यमानं) कार्यं जायते, तर्हि मृत्पिण्डाद् कुम्भवद्, शशशृङ्गमपि जायमानं किं न दृश्यते, असत्त्वाविशेषात्? । अथ शशशृङ्गमुत्पद्यमानमपि न दृश्यते, तर्हि घटोऽपि तथैवास्तु, उत्पद्यमानत्वाविशेषात् । अथवा—मृत्पिण्डात् पटोऽपि उत्पद्यताम्, असत्वाविशेषात्॥३॥

अपेक्षा भी कार्य असत् है, और वह उससे उत्पन्न होता है तो जिस प्रकार मृतपिंड से घट उत्पन्न होता है उसी तरह शशशृंग भी उससे उत्पन्न होते दिखना चाहिये, क्यों कि जिस प्रकार मृतपिंड में घट विद्यमान नहीं है उसी प्रकार शशविषाण भी वहां विद्यमान नहीं है फिर अविद्यमान की अविशेषता होने पर भी मृतपिंड से घट ही क्यों उत्पन्न होता है शशशृंग क्यों नहीं ?। यदि इसके ऊपर ऐसा कहा जाय कि शशशृंग भी मृत्पिडसे उत्पन्न होता है परन्तु वह दिखता नहीं है तो हम भी यह कह सकते हैं कि इसी तरह उससे जायमान घट भी नहीं दिखना चाहिये, अतः यह मानना ही चाहिये कि अपने कारण में किसी अपेक्षा कार्य रहा हुआ है तभी जाकर वह उससे ही उत्पन्न होता है अन्य से नहीं। नहीं तो फिर क्या है चाहे जिससे चाहे जैसा पदार्थ उत्पन्न होने लगेगा। ऐसी स्थिति में मृत्तिका से पट की भी उत्पत्ति माननी पड़ेगी ॥ ३ ॥

અપેક્ષાથી કાર્ય અસત છે અને તે એનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો જે રીતે માટીના પિંડથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે સસલાને શીંગડાં પણ થતાં દેખાવાં જોઈએ. કેમકે જે રીતે માટીના પિંડમાં ઘટ વિદ્યમાન નથી એજ રીતે સસલાને પણ શીંગડાં વિદ્યમાન નથી. પછી અવિદ્યમાનની અવિશેષતા હોવાથી પણ મૃત પિંડથી ઘટ જ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે? સસલાનાં શીંગ કેમ નહીં? જો આ અંગે એમ કહેવામાં આવે કે, સસલાનાં શિંગ પણ માટીના પિંડાથી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ તે દેખતાં નથી તો અમે પણ એમ કહી શકીએ કે, એ રીતે એનાથી તૈયાર થનાર ઘટ પણ ન દેખાવો જોઇએ. આથી એ માનવું જોઈએ કે, પોતાના કારણમાં કોઈ અપેક્ષા કાર્ય રહેલ છે ત્યારે જ તે તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાથી નહીં. એમ ન હોય તો પછી ગમે તે ચીજથી ગમે તે પદાર્થ ઉત્પન્ન થવા લાગશે. આવી સ્થિતિમાં માટીથી પટની પણ ઉત્પત્તિ માનવી પડશે. ॥૩॥

आयुष्कर्मपुद्गलानिर्जरणेन, 'भवक्खएणं' भवक्षयेण=देवभवसम्बन्धिकर्मणां गत्यादीनां निर्जरणेन ठिइक्खएणं' स्थितिक्षयेण=देवभवसम्बन्धि शरीरावस्थानक्षयेण, अनन्तरं चयं=देवभवसम्बन्धिशरीरं त्यक्त्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्रोत्पत्स्यते ? हे गौतम ! महाविदेहे वर्षे=महाविदेहक्षेत्रे सिज्झिहिइ' सेत्स्यति सकलकार्यकारित्तया सिद्धो भविष्यति, बुज्झिहिइ' भोत्स्यते=विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकं ज्ञास्यति, 'मुच्चिहिइ' मोक्ष्यति=सर्वकर्मभ्यो मुक्तो भविष्यति, 'परिनिव्वाहिइ' परिनिर्वास्यति=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्थो भविष्यति, 'सव्वदुःखाणमंतं करेहिइ' सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति= समस्तक्लेशानां नाशं विधास्यति, अव्याबाधसुखभोगी भविष्यतीत्यर्थः। अय-

देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिईक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छहिइ कहिं उववज्जिहिइ ?) इस प्रकार प्रभु के मुखारविन्द से मेघकुमार की उत्पत्ति का स्थान सुन कर गौतमने पुनः उनसे यह पूछा कि हे भदंत ! अब ये मेघकुमार देव उस देवलोकसे आयु के क्षय से, भव के क्षय से, स्थिति के क्षय से देवभव संबन्धी शरीर का त्याग कर कहां जावेगें। कहां उत्पन्न होंगे ! (गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाण मंतं करेहिइ) इस प्रकार गौतम द्वारा पुनः पूछने पर प्रभुने उनसे कहा– गौतम ये मेघकुमार देव महाविदेह में उत्पन्न हो कर वहीं से सिद्ध होंगे विमल केवल ज्ञानरूप आलोक से समस्तलोक और आलोक का ज्ञाता होंगे। समस्त ज्ञानावरणादिक अष्ट कर्मों से रहित होंगे, कर्मकृत समस्त विकारों से

સાગર જેટલી સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. (एसणं भंते मेहे देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ) ?) આ પ્રમાણે મેઘકુમારની ઉત્પત્તિ વિષેના સ્થાનની વાત સાંભળીને ગૌતમે ફરી પ્રશ્ન કર્યો–કે હે–ભદંત ! મેઘકુમારદેવ તે દેવલોકથી આયુષ્ય ક્ષયથી, ભવક્ષયથી, સ્થિતિક્ષયથી દેવભવના શરીરનો ત્યાગ કરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? (गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ, सव्वदुक्खाणमंते करेहिइ) આ પ્રમાણે ગૌતમના પ્રશ્નને સાંભળીને પ્રભુએ તેમને કહ્યું કે–હે ગૌતમ ! આ મેઘકુમાર દેવ મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્યાંથી સિદ્ધ થશે. વિમળ અને કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી સમસ્તલોક અને આલોકના જાણનારા થશે. તેઓ સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ વગેરે આઠ કર્મો રહિત થશે અને વિકારો રહિત થઇને સ્વસ્થતા પામશે. તેઓ બધાં દુઃખોનો નાશ કરશે

यनार्थमुपसंहरन् श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह-एवं खलु हे जम्बूः! श्रमणेन भगवता महावीरेण आदिकरेण तीर्थकरेण यावत्संप्राप्तेन आप्तोपालम्भनिमित्तं-आप्तेन हितेन गुरुणेत्यर्थः,विनेयस्याविहितविधायिनः उपालम्भः-आप्तोपालम्भः तन्निमित्तं=तदर्थः प्रथमस्य ज्ञाताध्ययनस्य अर्थः=पूर्वोक्तः=मेघकुमारचरितरूपोऽर्थः प्रज्ञप्तः=कथितः। अविधिप्रवृत्तस्य शिष्यस्य गुरुणा मोक्षमार्गे स्थापनाय हितसारगर्भितवचनेन प्रतिबोधनम् उपालम्भः स दातव्यः, यथा भगवता दत्तो मेघकुमाराय, इत्येवमर्थं प्रथममध्ययनमिति भावः ॥

रहित होकर स्वस्थ होंगे, समस्त दुःखों का नाश करेंगे अव्याबाध सुख के भोक्ता बनेंगे अब सूत्रकार श्री सुधर्मास्वामी इस अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए श्री जंबूस्वामी से कहते हैं।(एवं खलु जंबू। समणे णं भगवया महावीरेणं आइगरेणं तित्थगरे णं जाव संपत्तेणं अप्पोपालंभनिमित्तं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पन्नत्ते त्तिवेमि) कि हे जंबू। आदिकर तीर्थकर श्री श्रमण भगवान् महावीरने कि जो सिद्धिस्थान को प्राप्त हो चुके हैं अविहित विधायी शिष्य को आप्तोपालभनिमित्त यह मेघकुमार के चरित्ररूप प्रथम ज्ञाताध्ययन का अर्थ प्रज्ञप्त (प्ररूपित) किया है। अविधि में प्रवृत्त हुए शिष्य को गुरु देव मोक्षमार्ग में स्थापन करने के लिये जो हित सारगर्भित वचनों द्वारा समझाया है। इसी का नाम आप्तोपालंभ है। आप्तजन के द्वारा दिया गया उपालंभ यही आप्तोपालभ का अर्थ है। मेघकुमार के साथ यही कार्य प्रभुने किया है। यही विषय इस अध्ययन द्वारा समझाया गया है। अतः इस अध्ययन का नाम भी आप्तदत्त परोपलंभ है। स्वोपालंभ परोपालंभ

અને અવ્યાબાધ સુખને ભોગવનારા થશે. અહીં હવે સૂત્રકાર શ્રી સુધર્મા સ્વામી આ અધ્યયનના અર્થને ઉપસંહાર કરતા જંબૂસ્વામીને કહે છે. (एवं खलु जंबू ! समणेणं भगवया महावीरेणं आइगरेणं तित्थगरेणं जाव संपत्तेणं अप्पोपालंभनिमित्तं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पन्नत्ते त्तिवेमि) હે જંબૂ, આદિકર તીર્થંકર શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જેમણે સિદ્ધિસ્થાનને મેળવ્યું. છે-એવા તેમણે અવિહિત વિધાયી શિષ્યને આપ્તોપાલંભના માટે આ મેઘકુમારના ચારિત્રરૂપ પ્રથમ જ્ઞાતાધ્યયનને અર્થ પ્રરૂપિત કર્યો છે. અવધિમાં પ્રવૃત્ત થયેલ શિષ્યને ગુરુદેવ મોક્ષમાર્ગમાં વાળવા માટે જે હિતસાર યુક્ત વચને દ્વારા સમજાવે છે. તે આપ્તોપાલંભ કહેવાય છે. આપ્તજન વડે આપવામાં આવેલો ઉપાલંભ એ જ આપ્તોપાલંભનો અર્થ છે મેઘકુમારની સાથે પણ ભગવાને આ પ્રમાણે જ વ્યવહાર કર્યો છે. આ અધ્યયન દ્વારા એ જ વિષય સમજાવવામાં આવ્યો છે. એથી આ અધ્યયનનું નામ 'આપ્તદત્ત પરોપાલંભ'

आयुष्कर्मपुद्गलानर्जरणेन, 'भवक्खएणं' भवक्षयेण=देवभवसम्बन्धिकर्मणां गत्यादीनां निर्जरणेन ठिइक्खएणं' स्थितिक्षयेण=देवभवसम्बन्धि शरीरावस्थान-क्षयेण, अनन्तरं चयं=देवभवसम्बन्धिशरीरं त्यक्त्वा कुत्र गमिष्यति? कुत्रोत्पत्स्यते ? हे गौतम ! महाविदेहे वर्षे=महाविदेहक्षेत्रे सिज्झिहिइ' सेत्स्यति सकलकार्यकारितया सिद्धो भविष्यति, बुज्झिहिइ' भोत्स्यते=विमलकेवला-लोकेन सकललोकालोकं ज्ञास्यति, 'मुच्चिहिइ' मोक्ष्यति=सर्वकर्मभ्यो मुक्तो भविष्यति, 'परिनिव्वाहिइ' परिनिर्वास्यति=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्थो भविष्यति, 'सव्वदुःखाणमंतं करेहिइ' सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति= समस्तक्लेशानां नाशं विधास्यति, अव्याबाधसुखभोगी भविष्यतीत्यर्थः। अध्य-

देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिईक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छहिइ कहिं उववज्जिहिइ?) इस प्रकार प्रभु के मुखारविन्द से मेघकुमार की उत्पत्ति का स्थान सुन कर गौतमने पुनः उनसे यह पूछा कि हे भदंत! अब ये मेघकुमार देव उस देवलोकसे आयु के क्षय से, भव के क्षय से, स्थिति के क्षय से देवभव संबन्धी शरीर का त्याग कर कहां जावेगें। कहां उत्पन्न होंगे! (गोयमा! महा-विदेहे वासे सिज्झिहिइ, बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाण मंतं करेहिइ) इस प्रकार गौतम द्वारा पुनः पूछने पर प्रभुने उनसे कहा– गौतम ये मेघकुमार देव महाविदेह में उत्पन्न हो कर वहीं से सिद्ध होंगे विमल केवल ज्ञानरूप आलोक से समस्तलोक और आलोक का ज्ञाता होंगे। समस्त ज्ञानावरणादिक अष्ट कर्मों से रहित होंगे, कर्मकृत समस्त विकारों से

સાગર જેટલી સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. (एसणं भंते मेहे देवे ताओ देवलो-याओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइकक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ) ?) આ પ્રમાણે મેઘકુમારની ઉત્પત્તિ વિષેના સ્થાનની વાત સાંભળીને ગૌતમે ફરી પ્રશ્ન કર્યો–કે હે–ભદંત! મેઘકુમાર દેવ તે દેવલોકથી આયુષ્ય ક્ષયથી, ભવક્ષયથી, સ્થિતિક્ષયથી દેવભવના શરીરનો ત્યાગ કરીને ક્યાં જશે? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે? (गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ, सव्वदुक्खाणमंते करेहिइ) આ પ્રમાણે ગૌતમના પ્રશ્નને સાંભળીને પ્રભુએ તેમને કહ્યું કે–હે ગૌતમ! આ મેઘકુમાર દેવ મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્યાંથી સિદ્ધ થશે. વિમળ અને કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી સમસ્તલોક અને આ લોકના જાણનારા થશે. તેઓ સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ વગેરે આઠ કર્મો રહિત થશે અને વિકારો રહિત થઇને સ્વસ્થતા પામશે. તેઓ બધાં દુઃખોનો નાશ કરશે

तदुभयोपालम्भो यथा—

अज्ञानिनोऽमी निजजीवितस्य,
हेतोः किमर्थं बहु जीव कोटीः।
संस्थापयन्तीह च दुःखगर्त्ते
किं जीवनं शाश्वतमस्ति तेषाम्? ॥ ३ ॥

अत्र आप्तदत्तपरोपालम्भाधिकारः—

अयमत्राभिप्रायः—प्राप्तरत्नत्रयलक्षणस्य विचक्षणस्यापि विनेयस्य प्रमादवशतस्खलनायां सत्यां तं सन्मार्गे स्थापनाय भगवता मेघमुनेरिव गुरुणोपालम्भो देय इति।

परोपालंभ में अविधि में प्रवृत्त हुए जीव को गुर्वादि आप्त जन समझाते हैं—जैसे हे वत्स। तुम्हारा जन्म विशुद्ध वंश में हुआ है, और तुम जिनेन्द्र प्रभु के धर्म में दीक्षितहुए हो। सदा तुम उत्तम ज्ञानादि गुणों से युक्त हो रहे हो—तो फिर ऐसी क्या बात है जो तुम सहसा इस प्रकार के अविहित कार्य में प्रवृति करने की ओर झुक रहे हो। यह कार्य तुम्हें शोभा नहीं देता है। अतः इससे विरक्त होकर विहित कर्तव्य की ओर ही प्रवृति करो॥२॥

तदुभयोपालंभमें इस प्रकार बोध दिया जाता है—ये अज्ञानी जीव, अपने स्वयं के जीवन के लिये अनेक जीवों की कोटियों को दुःखरूपी खड्डे में न मालूम क्यों पटकते रहेते हैं। तो क्या वे अपने जीवन को शाश्वत मान रहे हैं॥३॥

मेघकुमार को महावीर प्रभुने जो यह उपालंभ दिया है—वह परोपालंभ रूप है। जिस अपने शिष्यने रत्नत्रयरूप मुक्ति का मार्ग प्राप्त कर

પરોપાલંભ અવધિમા પ્રવૃત્ત થતા જીવને ગુરુ વગેરે આપ્તજનો સમજાવે છે—જેમકે હે બેટા! તમારો જન્મ વિશુદ્ધ વંશમાં થયો છે અને તમે જિનેન્દ્ર પ્રભુની દીક્ષા પામ્યા છો હમેશાં તમે શ્રેષ્ઠજ્ઞાન વગેરે ગુણોથી યુકત થઈ રહ્યા છો, તો પછી એવું શું થઈ ગયું છે એકદમ તમે આ જાતના ન કરવા યોગ્ય (અવિહિત) કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા તૈયાર થયા છો. આ કામ તમને શોભતું નથી. એટલે એનાથી વિ-કત થઈને વિહિત (ઉચિત) કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. ॥૨॥

તદુભયોપાલંભમાં આ પ્રમાણે બોધ અપાય છે—કે આ અજ્ઞાની જીવો પોતાના જીવન માટે ઘણા જીવોને દુઃખરૂપી ખાડામાં કેમ નાખતા રહે છે? શું એવા માણસો પોતાના જીવનને શાશ્વત માનીને બેઠા છે. ॥૩॥

મેઘકુમારને મહાવીર પ્રભુએ જે ઉપાલંભ આપ્યો છે તે પરોપાલંભ છે. જે શિષ્યે રત્નત્રય રૂપ મુકિતમાર્ગ મેળવ્યો છે, અને હવે પ્રમાદવશ થતાં તે મુકિતમાર્ગથી ભ્રષ્ટ

स्वोपालम्भो यथा-

लब्ध्वा जनुर्मानुषमत्र दुर्लभं,
रे जीव ! कल्पद्रुमवत्प्रमोदम् ।
जैनेन्द्रधर्मं न करोषि सादरं,
स्वस्यात्मनः शत्रुरहो ! परोऽस्तिकः ? ॥ १ ॥

परोपालम्भो यथा--

विशुद्धवंशे च तवास्ति जन्म,
जिनेन्द्रधर्मे खलु दीक्षितोऽसि ।
सदोत्तमज्ञानगुणाढय ! वत्स ।
कथं त्वमेवं सहसा प्रवृत्तः ? ॥ २ ॥

तथा तदुभयोपालंभ के भेद से उपालभं ३ प्रकार का कहा गयाहै-स्वोपालंभ में जीव अपने आपको उपालंभ देता है-जैसे-जब किसी अविहित कार्य में प्रवृत्ति करता हुआ जैनेन्द्र धर्म में प्रवृत्ति नही करता है-तब अपने आप अन्तरात्मा से जो ऐसी आवाज आती है। कि हे जीव इस परिभ्रमण रूप संसार में किसी बडे भारी पुण्य के उदय से तुझे यह मनुष्य भव प्राप्त हुआ है-सो इसमें यदि कोई प्रमोददायक वस्तु तुझे मिली है तो वह एक जिनेन्द्र देव द्वारा प्रतिपादित धर्म ही है। तूं जिस तरह अन्य संसारिक कार्यों को बडे आदर के साथ करता है उसी तरह इसे क्यों नहीं करता। याद रख यदि इसके करने से तूं वंचित हो रहा है तो तूं स्वयं निज का शत्रु है दूसरा नहीं है। ॥१॥

છે.-સ્વોપાલંભ, પરોપાલંભ, તેમજ તદુભયોપાલંભના ભેદથી ઉપાલંભના ત્રણ પ્રકાર કહેવામાં આવ્યા છે. સ્વોપાલંભમાં માણસ પોતાની જાતને ઉપાલંભ આપે છે. જેમકે જીવ જ્યારે કોઈ અવિહિત (ન કરવા યોગ્ય) કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા જૈનેન્દ્ર ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી ત્યારે પોતાની મેળેજ અન્તરથી જે અવાજ ઉઠે છે કે હે જીવ! આ પરિભ્રમણરૂપ સંસારમાં કોઈ મહા પુણ્યના ઉદયથી તને મનુષ્યભવ મળ્યો છે. આ ભવ જે કંઈ એક પ્રમોદ આપનારી વસ્તુ તને મળી છે તે ફક્ત જિનેન્દ્ર દેવ વડે પ્રતિપાદિત ધર્મ જ છે. તું જેમ બીજાં સંસારિક કામો બહુજ ખુશીથી કરે છે તેમ તું આ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કેમ થતો નથી.? બરોબર યાદ રાખજે કે આ ધર્મમાં તું પ્રવૃત્તિ કરીશ નહિ તો તું પોતે પોતાની જાતનો શત્રુ બની ગયો છે. તારો બીજો કોઈ શત્રુ નથી. ॥૧॥

जो यह संग्रह गाथा उद्धृत की गई है–उसका अभिप्राय यह है–जो सुखके अभिलाषी हैं उनका यह प्रधान कर्तव्य है कि वे श्रुतज्ञान का अविनय न हो एसा सदा ध्यानमें रखें। अपने मनसे कल्पित कर आगम की कोई बात न कहें क्यों कि छद्मस्थावस्थामे दृष्टि अपूर्ण रहती है यही विषय (त्तिबेमी) इन पदों से सूचित किया गया है।

जैनाचार्य जैन धर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराज कृत ज्ञाताधर्मकथागसूत्रकी अनगारधर्मामृतवर्षिणीटीका के उत्क्षिप्त नामक प्रथम अध्ययन संपूर्ण ॥ १ ॥

में तमने कह्यो छे. आ अर्थ विषे जे आ संग्रहगाथा टांकवामां आवी छे तेनो अभिप्राय आ प्रमाणे छे के–जे सुखनी इच्छा धरावे छे तेमनी आ मुख्य रूपे फरज होय छे के तेओथी श्रुतज्ञानने अविनय थाय नहि आ विषयमां हंमेशां सावचेत रहे. पोताना मनथी कल्पीने आगमनी कोई वात कहे नहि. केमके छद्मस्थावस्थामां दृष्टि अपूर्ण रहे छे, एज विषय (तिबेमि) पदोथी सूचववामां आव्यो छे.

जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर पूज्य श्री. घासीलाल महाराज कृत ज्ञाता धर्मकथांगसूत्रनी अनगारधर्मामृतवर्षिणी टीकानुं उत्क्षिप्त नामक पहेलुं अध्ययन समाप्त. ॥१॥

'त्ति बेमि' इति=उक्तरूपं तत्त्वं यथा तीर्थंकरस्य भगवतो महावीरस्य सकाशान्मया श्रुतं न तु स्वबुद्धया कल्पितं, यतः स्वबुद्धया कथने श्रुतज्ञानस्य विनयो भवति, किं च छद्मस्थानां दृष्टयोऽप्यपूर्णा भवन्ति, तस्माद् यथा भगवत्प्रतिपादितमेव त्वां ब्रवीमि=उपदिशामीत्यर्थे इहार्थे चेयं संग्रहगाथा—

सुअणाणस्स अविणओ परिहरणिज्जो परिहरणिज्जो सुहाहिलासीहिं।
छउमत्थाणं दिट्ठी, पुण्णा णत्थित्ति सुइयं इइणा॥ इति ॥सूत्र. ५०॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ=प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललित कलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पद-भूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारि जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर=पूज्यश्री घासीलालव्रति-विरचितायां श्री ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रस्याऽनगार धर्मामृतवर्षिणी टीकायाम् उत्क्षिप्तनामकं प्रथममध्ययनं समाप्तम् ॥१॥

लिया है, और वह अब प्रमादवशवर्ती होकर उससे स्खलित हो रहा है- या हो चुका है- तो उसे पुनः सन्मार्ग में स्थापित करने के लिये गुरु महाराज का कर्तव्य है कि वे उसे उपालंभ देवें। जिस प्रकार महावीर प्रभुने मेघकुमार मुनिराज को दिया है (त्तिबेमि) इस प्रकार यह उक्त रूप तत्व जिस तरह तीर्थंकर भगवान महावीर प्रभुके पाससे मैंने सुना है, उसी तरह यह तुमसे कहा है। अपनी बुद्धिसे कल्पित कर यह नहीं कहा है। क्यों कि बुद्धिसे कल्पित कर कहनेमें श्रुत ज्ञान की आशातना होती है दूसरी बात यह भी है कि छद्मस्थजीवों की दृष्टियां अपूर्ण होती हैं। अतः वे वस्तु का पूर्णरूप प्रतिपादित नहीं कर सकती हैं। इस लिये प्रभु प्रतिपादित अर्थ ही यह तुम से कहा है। इस अर्थमें

થઇ રહ્યો છે, અથવા તો તે મુક્તિમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ ચૂક્યો છે એવી વ્યક્તિને ફરી સન્માર્ગમાં વાળવા માટે ગુરુમહારાજની ફરજ છે કે તેને ઉપાલંભ આપે. જે પ્રમાણે પ્રભુએ મુનિરાજ મેઘકુમારને ઉપાલંભ આપ્યો છે. (त्तिबेमि) આ રીતે ઉપરોક્ત તત્ત્વ મેં જેવી રીતે તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરની પાસેથી સાંભળ્યું છે તેવી જ રીતે મેં તમને કહ્યું છે. મેં પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને કહ્યું નથી. કેમકે બુદ્ધિથી કલ્પિતકરીને કહેવાથી શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના હોય છે. બીજી વાત એ છે કે છદ્મસ્થ જીવોની દૃષ્ટિઓ અપૂર્ણ હોય છે. એટલા માટે પ્રભુ પ્રતિપાદિત અર્થ જ

ज्ञाताध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः १। श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह-

'एवं खलु जम्बू' त्ति-एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत् वर्णकः, तस्य खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे गुणशिलकं नामं चैत्यमासीत् वर्णकः, तस्य खलु

इस अध्ययन का पहिले अध्ययन के साथ इस प्रकार संबन्ध रहा हुआ है-कि पहिले अध्ययन में यह विषय समझाया गया है कि अनुचित मार्ग में प्रवृत्त हुए शिष्य को गुरु का कर्तव्य है कि वह उसे उपालंभ देवें। इस अध्ययन में यह समझाया जावेगा कि में तथा अनुचित मार्ग में प्रवृत्त होते हैं उन्हें अपने अपने कृत कर्मानुसार अर्थ तथा अनर्थ की प्राप्ति परंपरा भोगनी पडती है। इसी निमित्त से यह अध्ययन पहिले के बाद प्रारंभ किया गया है इस अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है'जइणं भंते! इत्यादि।

टीका—जंबू स्वामी सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं-(जइ) यदि (णं) निश्चय से (भंते) हे भदंत! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते) श्रमण भगवान् महावीरने प्रथम ज्ञाताध्ययन का यह पूर्वोक्त अर्थ प्रतिपादित किया है तो (बीयस्सणं भंते! नायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) द्वितीय ज्ञाताध्ययन का उन्होंने क्या भाव अर्थ कहा है? इस प्रकार जंबू स्वामी के पूछने पर श्री सुधर्मा स्वामीने उनसे कहा-(एवं खलु जंबू) हे जंबू सुनो-इस प्रकार है-(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) उस काल उस समय में राजगृह नामका नगर था (वन्नओ) इसका

અધ્યયનનો પહેલા અધ્યયનની સાથે સંબંધ આ રીતે છે-કે પહેલા અધ્યયનમાં આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે કે અનુચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત શિષ્યને માટે ગુરુની ફરજ છે કે તે તેમને ઉપાલંભ આપે. આ અધ્યયન વડે સમજાવવામાં આવશે કે જે અનુચિત અથવા તો ઉચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમને પોતાના કરેલાં કર્મો અનુસાર અર્થ તેમજ અનર્થની પ્રાપ્તિ પરંપરા ભોગવવી પડે છે. આ કારણથી જ આ અધ્યયન પહેલા અધ્યયન પછી આરંભવામા આવ્યું છે. આ બીજા અધ્યયનનો પહેલું સૂત્ર આ છે:—'जइणं भंते'! इत्यादि!

ટીકાર્થ-જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે-(जइ) જો (णं) નિશ્ચિત રૂપે (भंते) હે ભદંત! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પહેલા 'જ્ઞાતાધ્યયન'નો અર્થ ઉપર કહ્યા મુજબ સ્પષ્ટ કર્યો છે, તો (बीयस्सणं भंते! नायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) બીજા જ્ઞાતાધ્યયનનો તેમણે કઈ રીતે ભાવાર્થ સમજાવ્યો છે? જંબૂસ્વામીનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ તેમને કહ્યું કે (एवं खलु जंबू) હે જંબૂ તમારા પ્રશ્નનો જવાબ

अथ द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते

व्याख्यातं प्रथमोध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य पूर्वेण सहाऽयमभिसम्बन्धः-पूर्वस्मिन्नध्ययने भगवताऽनुचितमार्गप्रवृत्तस्य शिष्यस्योपालम्भः प्रोक्तः, अत्र तु अनुचितोचितमार्गप्रवृत्तानामनर्थार्थप्राप्तिपरम्परा प्रोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्येदमादिमसूत्रम् ।

मूलम्--जइ णं भंते! समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नयज्झयणस्स अयमट्ठे पन्नत्ते बीयस्स णं भंते! नायज्झयणस्स के अट्ठे पन्नत्ते? एवं खलु! जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णामं नयरे होत्था वन्नओ तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था वन्नओ, तस्सणं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदुरसामंते एत्थणं महं एगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था, विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छगुल्मलयावल्लिवच्छच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था। तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे भग्गकूवए यावि होत्था, तस्सणं भग्गकूवस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था, किण्हे किण्होभासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहुहिं रुक्खेहि य गुच्छेहि य गुम्मेहि य लयाहि य वल्लीहि य कुसेहि य खाणुएहि य संच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे बहिं गंभीरे अणेग वालसयसंकणिज्जे यावि होत्था ॥सू०१॥

टीका-'जइणं भंते!' इत्यादि-यदि खलु भदन्त! श्रमणेन भगवता महावीरेण प्रथमस्य ज्ञाताध्ययनस्य, अयमर्थः प्रज्ञप्तः द्वितीयस्य खलु भदन्त!

दूसरा अध्ययन प्रारम्भ

प्रथम अध्ययन संपूर्ण हो चुका है। अब द्वितीय अध्ययन प्रारंभ

બીજું અધ્યયન પ્રારંભ

પહેલું અધ્યયન પુરું થઈ ગયું છે હવે બીજું અધ્યયન શરુ થયા છે. આ

ज्ञाताध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? । श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह-

'एवं खलु जम्बू' त्ति-एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत् वर्णकः, तस्य खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे गुणशिलकं नाम चैत्यमासीत् वर्णकः, तस्य खलु

इस अध्ययन का पहिले अध्ययन के साथ इस प्रकार संबन्ध रहा हुआ है-कि पहिले अध्ययन में यह विषय समझाया गया है कि अनुचित मार्ग में प्रवृत्त हुए शिष्य को गुरु का कर्तव्य है कि वह उसे उपालंभ देवें। इस अध्ययन में यह समझाया जावेगा कि में तथा अनुचित मार्ग में प्रवृत्त होते हैं उन्हें अपने अपने कृत कर्मानुसार अर्थ तथा अनर्थ की प्राप्ति परंपरा भोगनी पडती है। इसी निमित्त से यह अध्ययन पहिले के बाद प्रारंभ किया गया है इस अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है'जइणं भंते ! इत्यादि ।

टीका--जंबू स्वामी सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं-(जइ) यदि (णं) निश्चय से (भंते) हे भदंत ! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते) श्रमण भगवान् महावीरने प्रथम ज्ञाताध्ययन का यह पूर्वोक्त अर्थ प्रदिपादित किया है तो (बीयस्सणं भंते ! नायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) द्वितीय ज्ञाताध्ययन का उन्होंने क्या भाव अर्थ कहा है? इस प्रकार जंबू स्वामी के पूछने पर श्री सुधर्मा स्वामीने उनसे कहा-(एवं खलु जंबू) हे जंबू सुनों-इस प्रकार है-(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) उस काल उस समय में राजगृह नामका नगर था (वन्नओ) इसका

અધ્યયનનો પહેલા અધ્યયનની સાથે સંબંધ આ રીતે છે-કે પહેલા અધ્યયનમાં આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે કે અનુચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત શિષ્યને માટે ગુરુની ફરજ છે કે તે તેમને ઉપાલંભ આપે. આ અધ્યયન વડે સમજાવવામાં આવશે કે જે અનુચિત અથવા તો ઉચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમને પોતાના કરેલાં કર્મો અનુસાર અર્થ તેમજ અનર્થની પ્રાપ્તિ પરંપરા ભોગવવી પડે છે. આ કારણથી જ આ અધ્યયન પહેલા અધ્યયન પછી આરંભવામા આવ્યું છે. આ બીજા અધ્યયનનો પહેલું સત્ર આ છેઃ—'जइणं भंते' ! इत्यादि !

ટીકાર્થ-જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે-(जइ) જો (णं) નિશ્ચિત રૂપે (भंते) હેભદંત! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પહેલા 'ज्ञाताध्ययन' નો અર્થ ઉપર કહ્યા મુજબ સ્પષ્ટ કર્યો છે, તો (बीयस्सणं भंते ! नायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) બીજા જ્ઞાતાધ્યયનનો તેમણે કઈ રીતે ભાવાર્થ સમજાવ્યો છે ? જંબૂસ્વામીનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ તેમને કહ્યું કે (एवं खलु जंबू) હે જંબૂ તમારા પ્રશ્નનો જવાબ

गुणशिलकस्य चैत्यस्य 'अदूरसामंते' नातिदूरे नात्यासन्ने, अत्र खलु महदेकं जीर्णोद्यानं चाप्यासीत्, तत्कीदृशमित्याह–'विणट्ठदेवउले' विनष्ट देवकुलं–विनष्टव्यन्तरायतनं, 'पडिसडियतोरणघरे' परिशटिततोरण गृहं–परिशटिता वि नष्टप्रायाणि तोरणानि बहिर्द्वाराणि गृहाणि, प्राकार द्वारव्यन्तरायतनसम्बन्धीनि गृहाणि यत्र तत्तथा। 'नाणाविहगुच्छगुम्मलया वल्लिवच्छच्छाइए' नानाविधगुच्छगुल्मलतावल्लीवृक्षच्छादितं–नानाविधा ये गुच्छाः=कार्पासी जपाकुसुमप्रभृतयः, गुल्माः=वंशजाली प्रभृतयः, लताः अशोकलतादयः, वल्ल्यः=त्रपुषीप्रभृतयः वृक्षाः=आम्रादयः तैश्छादितं यत्तत्तथा। 'अणेगवालसयसंकणिज्जे' अनेकव्यालशतशङ्कनीयम्, अनेकैः=नानाविधै र्व्याल-शतैः=सर्पादि श्वापदशतैः शङ्कनीयं=भयावहं चाप्यासीत्।

वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तर-पुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) उस राजगृह नगर के बाहर की ओर उत्तर पूर्व के दिग्विभाग में अर्थात् ईशानकोणमें गुणशिलक नामका उद्यान था। (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) उस गुणशीलक उद्यान के न अति समीप और न अति दूर एक और भी बड़ा भारी जीर्ण उद्यान था। (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छगुलमलयावल्लीवच्छच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) इसमें जो देवकुल था वह कभी का नष्ट हो चुका था।

સાંભળો-(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (वन्नओ) તે નગરનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં ગુણશીલક નામે ઉદ્યાન હતો. (वन्नओ) આ ઉદ્યાનનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) ગુણશીલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક બીજો જૂનું ઉદ્યાન હતું. (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छ गुल्मलयावल्लिवच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) આમાંનું દેવકુળ વ્યંતરાયતન ક્યારનુંએ નાશ પામ્યું હતું. દેવકુળનો અર્થ અહીં વ્યન્તરનું આયતન

तस्य खलु जीर्णोद्यानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको भग्नकूपश्चासीत् तस्य खलु भग्नकूपस्य अदूरसामंते अत्र खलु महानेकः 'मालुया कच्छए' मालुका कक्षकः मालुकाः एकास्थिफल वृक्षविशेषास्तेषां कक्षकः=गहनं वनम् चाप्यासीत्। सकीदृशः? इत्याह-'किण्हे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र-कृष्णः=कृष्णवर्ण-

देवकुल का अर्थ यहां व्यंतर का आयतन है। इस व्यन्तरायतन संबन्धी जितने घर थे उन सबके भी यहां बहिर्द्वार नष्टप्राय हो चुके थे। यह जीर्ण उद्यान अनेक प्रकार के गुच्छों से कपास के जपा पुष्पों आदि के गुच्छों से--वंशजाली आदि गुल्मों से अशोकलता आदि लताओं से त्रपुषी (ककड़ी) आदि वेलोंसे, आम्र आदि वृक्षों से, आच्छादित हो रहा था। इसमें अनेक प्रकार के सैंकडों सर्प इधर से ऊधर फिरते रहते थे अतः उनके द्वारा यह विशेष भयंकर बना हुआ था। (तस्स णं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) इस जीर्ण उद्यान के ठीक मध्य भाग में एक बडा भारी भग्न जीर्ण हुआ कुंआ भी था (तस्स णं भग्गकूवस्य अदूरसामंते एत्थ णं महंएगे मालुया कच्छए यावि होत्था) उस भग्न कुएं के न अति समीप और न अति दूर--पास में मालुका वृक्षों का बहुत बडा गहन वन था। एकास्थिफल वाले वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

छे. આ વ્યન્તરાયતનનાં જેટલાં ઘર હતાં, તે બધાના બહારના દરવાજા નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા હતા. જૂનું ઉદ્યાન ઘણી જાતના ગુચ્છો.—એટલે કે વણુ અને જપાપુષ્પ વગેરેના ગુચ્છો—વંશજાલી વગેરે ગુલ્મો અશોકલતા વગેરે લતાઓ, ત્રપુસી (કાકડી) વગેરેની વેલો, આમ્ર વગેરે વૃક્ષોથી ઢંકાએલો હતો. ઘણી જાતના સેંકડો સાપ આ ઉદ્યાનમાં આમથી તેમ વિચરતા રહેતા હતા. એથી આ ઉદ્યાન સવિશેષ ભયંકર લાગતું હતું. (तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) આ જૂના ઉદ્યાનની ઠીક વચ્ચોવચ્ચ એક મોટો ભગ્નકૂપ નામે એક જીર્ણ થયેલો કૂવો હતો. (तस्सणं भग्गकूवस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए याविहोत्था) તે ભગ્ન કૂવાની વધારે દૂર પણ નહિ અને વધારે નજીક પણ નહિ કહેવાય એવું પાસે માલુકા વૃક્ષોનું મોટું સઘન વન હતું. એકાસ્થિફળ વૃક્ષ વિશેષનું નામ માલુકા છે. (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य

गुणशिलकस्य चैत्यस्य 'अदूरसामंते' नातिदूरे नात्यासन्ने, अत्र खलु महदेकं जीर्णोद्यानं चाप्यासीत्, तत्कीदृशमित्याह-'विणट्ठदेवउले' विनष्ट देवकुलं-विनष्टव्यन्तरायतनं, 'पडिसडियतोरणघरे' परिशटिततोरण गृहं-परिशटिता नि नष्टप्रायाणि तोरणानि बहिर्द्वाराणि गृहाणि, प्राकार द्वारव्यन्तरायतनसम्बन्धीनि गृहाणि यत्र तत्तथा। 'नाणविहगुच्छगुम्मलया वल्लिवच्छच्छाइए' नानाविधगुच्छगुल्मलतावल्लीवृक्षच्छादितं-नानाविधा ये गुच्छाः=कार्पासी जपाकुसुमप्रभृतयः, गुल्माः=वंशजाली प्रभृतयः, लताः अशोकलतादयः, वल्ल्यः=त्रपुषीप्रभृतयः वृक्षाः=आम्रादयः तैश्छादितं यत्तत्तथा। 'अणेगवालसयसंकणिज्जे' अनेकव्यालशतशङ्कनीयम्, अनेकैः=नानाविधै व्याल- शतैः=सर्पादि श्वापदशतैः शङ्कनीयं=भयावहं चाप्यासीत्।

वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तर-पुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) उस राजगृह नगर के बाहर की ओर उत्तर पूर्व के दिग्विभाग में अर्थात् ईशानकोणमें गुणशिल्क नामका उद्यान था। (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) उस गुणशीलक उद्यान के न अति समीप और न अति दूर एक और भी बडा भारी जीर्ण उद्यान था। (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छगुलमलयावल्लीवच्छच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे या वि होत्था) इसमें जो देवकुल था वह कभी का नष्ट हो चुका था।

સાંભળો-(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (वन्नओ) તે નગરનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उतरपुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં ગુણશીલક નામે ઉદ્યાન હતો. (वन्नओ) આ ઉદ્યાનનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्सणं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदुरसामंते एत्थणंमहंएगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) ગુણશીલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક બીજું જૂનું ઉદ્યાન હતું. (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छ गुलमलयावल्लिवच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) આમાનું દેવકુળ વ્યંતરાયન ક્યારનુંએ નાશ પામ્યું હતું. દેવકુળનો અર્થ અહીં વ્યન્તરનું આયતન

तस्य खलु जीर्णोद्यानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको भग्नकूपश्चासीत् तस्य खलु भग्नकूपस्य अदूरसामंते अत्र खलु महानेकः 'मालुया कच्छए' मालुका कक्षकः मालुकाः एकास्थिफल वृक्षविशेषास्तेषां कक्षकः=गहनं वनम् चाप्यासीत्। सकीदृशः? इत्याह-'किण्हे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र-कृष्णः=कृष्णवर्ण-

देवकुल का अर्थ यहां व्यंतर का आयतन है। इस व्यन्तरायतन संबन्धी जितने घर थे उन सबके भी यहां बहिर्द्वार नष्टप्राय हो चुके थे। यह जीर्ण उद्यान अनेक प्रकार के गुच्छों से कपास के जपा पुष्पों आदि के गुच्छों से--वंशजाली आदि गुल्मों से अशोकलता आदि लताओं से त्रपुरी (ककड़ी) आदि वेलों से, आम्र आदि वृक्षों से, आच्छादित हो रहा था। इसमें अनेक प्रकार के सैंकडों सर्प इधर से ऊधर फिरते रहते थे अतः उनके द्वारा यह विशेष भयंकर बना हुआ था। (तस्स णं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) इस जीर्ण उद्यान के ठीक मध्य भाग में एक बडा भारी भग्न जीर्ण हुआ कुंआ भी था (तस्स णं भग्गकूवस्य अदूरसामंते एत्थ णं महंएगे मालुया कच्छए यावि होत्था) उस भग्न कुँए के न अति समीप और न अति दूर--पास में मालुका वृक्षों का बहुत बडा गहन वन था। एकास्थिफल वाले वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

છે. આ વ્યન્તરાયતનનાં જેટલાં ઘર હતાં, તે બધાના બહારના દરવાજા નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા હતા. જૂનું ઉદ્યાન ઘણી જાતના ગુચ્છો.-એટલે કે વણુ અને જપાપુષ્પ વગેરેના ગુચ્છો-વંશજાલી વગેરે ગુલ્મો અશોકલતા વગેરે લતાઓ, ત્રપુલી (કાકડી) વગેરેની વેલો, આમ્ર વગેરે વૃક્ષોથી ઢંકાએલો હતો. ઘણી જાતના સેંકડો સાપ આ ઉદ્યાનમાં આમથી તેમ વિચરતા રહેતા હતા. એથી આ ઉદ્યાન સવિશેષ ભયંકર લાગતું હતું. (तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) આ જૂના ઉદ્યાનની ઠીક વચ્ચોવચ્ચ એક મોટો ભગ્નકૂપ નામે એક જીર્ણ થયેલો કૂવો હતો. (तस्स णं भग्गकूवस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए याविहोत्था) તે ભગ્ન કૂવાની વધારે દૂર પણ નહિ અને વધારે નજીક પણ નહિ કહેવાય એવું પાસે માલુકા વૃક્ષોનું મોટું સઘન વન હતું. એકાસ્થિફળ વૃક્ષ વિશેષનું નામ માલુકા છે. (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य

गुणशिलकस्य चैत्यस्य 'अदूरसामंते' नातिदूरे नात्यासन्ने, अत्र खलु महदेकं जीर्णोद्यानं चाप्यासीत्, तत्कीदृशमित्याह-'विणट्ठदेवउले' विनष्ट देवकुलं-विनष्टव्यन्तरायतनं, 'पडिसडियतोरणघरे' परिशटिततोरण गृहं-परिशटिता नि नष्टप्रायाणि तोरणानि बहिर्द्वाराणि गृहाणि, प्राकार द्वारव्यन्तरायतनसम्बन्धीनि गृहाणि यत्र तत्तथा । 'नाणविहगुच्छगुम्मलया वल्लिवच्छच्छाइए' नानाविधगुच्छगुल्मलतावल्लीवृक्षच्छादितं-नानाविधा ये गुच्छाः=कार्पासी जपाकुसुमप्रभृतयः, गुल्माः=वंशजाली प्रभृतयः, लताः अशोकलतादयः, वल्ल्यः=त्रपुषीप्रभृतयः वृक्षाः=आम्रादयः तैश्छादितं यत्तत्तथा । 'अणेगवालसयसंकणिज्जे' अनेकव्यालशतशङ्कनीयम्, अनेकैः=नानाविधैः व्याल-शतैः=सर्पादि श्वापदशतैः शङ्कनीयं=भयावहं चाप्यासीत् ।

वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तर-पुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) उस राजगृह नगर के बाहर की ओर उत्तर पूर्व के दिग्विभाग में अर्थात् ईशानकोणमें गुणशिलक नामका उद्यान था। (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) उस गुणशीलक उद्यान के न अति समीप और न अति दूर एक और भी बडा भारी जीर्ण उद्यान था। (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छगुल्मलयावल्लीवच्छच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे या वि होत्था) इसमें जो देवकुल था वह कभी का नष्ट हो चुका था।

સાંભળો-(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (वन्नओ) તે નગરનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उतरपुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં ગુણશીલક નામે ઉદ્યાન હતો. (वन्नओ) આ ઉદ્યાનનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तस्सणं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणंमहंएगे जिण्णुज्जाणे यावि होत्था) ગુણશીલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક બીજો જૂનું ઉદ્યાન હતું. (विणट्ठदेवउले परिसडियतोरणघरे नाणाविहगुच्छ गुल्मलयावल्लिवच्छाइए अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) આમાનું દેવકુળ વ્યંતરાયન ક્યારનુંએ નાશ પામ્યું હતું. દેવકુળનો અર્થ અહીં વ્યન્તરનું આયતન

तस्य खलु जीर्णोद्यानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको भग्नकूपश्चासीत् तस्य खलु भग्नकूपस्य अदूरसामंते अत्र खलु महानेकः 'मालुया कच्छए' मालुका कक्षकः मालुकाः एकास्थिफल वृक्षविशेषास्तेषां कक्षकः=गहनं वनम् चाप्यासीत्। सकोदृशः ? इत्याह-'किण्हे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र-कृष्णः=कृष्णवर्ण-

देवकुल का अर्थ यहां व्यंतर का आयतन है। इस व्यन्तरायतन संबन्धी जितने घर थे उन सबके भी यहां बहिर्द्वार नष्टप्राय हो चुके थे। यह जीर्ण उद्यान अनेक प्रकार के गुच्छों से कपास के जपा पुष्पों आदि के गुच्छों से--वंशजाली आदि गुल्मों से अशोकलता आदि लताओं से त्रपुषी (ककड़ी) आदि वेलोंसे, आम्र आदि वृक्षों से, आच्छादित हो रहा था। इसमें अनेक प्रकार के सैंकडों सर्प इधर से ऊधर फिरते रहते थे अतः उनके द्वारा यह विशेष भयंकर बना हुआ था। (तस्स णं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) इस जीर्ण उद्यान के ठीक मध्य भाग में एक बडा भारी भग्न जीर्ण हुआ कुंआ भी था (तस्स णं भग्गकूवस्य अदूरसामंते एत्थ णं महंएगे मालुया कच्छए यावि होत्था) उस भग्न कुएँ के न अति समीप और न अति दूर--पास में मालुका वृक्षों का बहुत बडा गहन वन था। एकास्थिफल वाले वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूर्हि रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

છે. આ વ્યન્તરાયતનનાં જેટલાં ઘર હતાં, તે બધાના બહારના દરવાજા નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા હતા. જૂનું ઉદ્યાન ઘણી જાતના ગુચ્છો.–એટલે કે વણુ અને જપાપુષ્પ વગેરેના ગુચ્છો–વંશજાલી વગેરે ગુલ્મો અશોકલતા વગેરે લતાઓ, ત્રપુષી (કાકડી) વગેરેની વેલો, આમ્ર વગેરે વૃક્ષોથી ઢંકાએલો હતો. ઘણી જાતના સેંકડો સાપ આ ઉદ્યાનમાં આમથી તેમ વિચરતા રહેતા હતા. એથી આ ઉદ્યાન સવિશેષ ભયંકર લાગતું હતું. (तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) આ જૂના ઉદ્યાનની ઠીક વચ્ચોવચ્ચ એક મોટો ભગ્નકૂપ નામે એક જીર્ણ થયેલો કૂવો હતો. (तस्सणं भग्गकूवस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था) તે ભગ્ન કૂવાની વધારે દૂર પણ નહિ અને વધારે નજીક પણ નહિ કહેવાય એવું પાસે માલુકા વૃક્ષોનું મોટું સઘન વન હતું. એકાસ્થિફળ વૃક્ષ વિશેષનું નામ માલુકા છે. (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंबभूए बहूर्हि रुक्खे हि य गुच्छे हि य

अञ्जनवत्, कृष्णावभासः=कृष्णप्रभः स्वरूपेण कृष्णवर्णप्रभावभासते, यावद् रम्यः=सुन्दरः 'महामेहनिउरंबभूए' महामेघनिकुरम्बभूतः, महामेघः=वर्षाकाल भावि मेघस्तस्य निकुरम्बः=समूहः तथाभूतः-घनीभूतः नूतनघनोपम इत्यर्थः नीलधर्मसाम्यात् । बहुभिर्वृक्षैश्च, गुच्छैश्च, गुल्मैश्च, लताभिश्च, वल्लीभिश्च, कुशैश्च=दर्भैश्च, स्थाणुकैश्च=ऊर्ध्वकीलकैश्च 'ठुंठाइति भाषायाम्' संछन्नः= व्याप्तः, परिच्छन्नः=विशेषेण समाच्छादितः 'अंतो झुसिरे' अन्तः=मध्ये शुषिरः सावकाशत्वात् 'बहिं गंभीरे' बहिर्गम्भीरः, अतिगहनत्वेन दृष्टेरप्रसृतत्वात्, अनेकव्यालशतशङ्कनीयः-अनेकशतसर्पादिभिः शङ्कनीयः-भयजनकश्चाप्यासीत् ॥सू. १॥

मूलम्—तत्थ णं रायगिहे नयरे धण्णे नामं सत्थवाहे अड्ढे दित्ते जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे, तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दा नामं भारिया होत्था, सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचिं-

---

हि य लया हि य वल्लि हि य कुए हि य खाणुएहि य संच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे बाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) यह गहन वन कज्जल की तरह कृष्ण वर्णवाला था स्वरूप से ही इसकी प्रभा कृष्ण थी। यावत् यह सुन्दर था। वर्षाकाल भावी मेघ के समूह जैसा यह नीला था। अनेक प्रकार के वृक्षों से, अनेक प्रकार के गुल्मों से, अनेक प्रकार की लताओं से, अनेक प्रकार की वल्लियों से, अनेक प्रकार के कुशों से, अनेक विध स्थाणुओं से यह बहुत अधिक रूप में आच्छादित हो रहा था। बीच में यह सावकाश होने से पोला था। बाहिर गहन होनेकी वजह से गंभीर था। अनेक प्रकार के सैंकडों सर्पों से यह भी महान भयानक था। सूत्र "१"

गुम्मे हि य लया हि य वल्ली हि य खाणुएहि य सच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे बाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) આ સઘનવન મેશની જેમ કાળા રંગનું હતું. આની પ્રભા સ્વરૂપથી જ કાળી હતી. વર્ષાકાળના મેઘ જેવા તે નીલા રંગનું હતું. ઘણી જાતનાં વૃક્ષો, ઘણી જાતના ગુલ્મો, ઘણી જાતની લતાઓ ઘણી જાતની વલ્લીઓ, ઘણી જાતના દર્ભો ઘણી જાતના સ્થાણુઓથી આ ઉદ્યાન સઘન રૂપે ઢંકાયેલું હતો. વચ્ચે ખાલી જગ્યા હતી પણ આજૂબાજૂ ચોમેર વૃક્ષાવલીને લીધે તે સઘન હતું. ઘણી જાતના સેંકડો સાપોથી આ ખૂબ જ ભયકારી લાગતું હતું. સૂત્ર ॥ १ ॥

दियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्न-सुजायसव्वंगसुंदरंगा ससिसोमागारा कंता पियदंसणा सुरूवा करयल-परिमियतिवलियमज्झा कुंडलुल्लिहियगंडलेहा कोमुइ-रयणियर-पडिपुण्णसोमवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरूवा वंझा अवियाउरी जाणुकोप्परमाया यावि होत्था ॥सू. २॥

टीका-' तएणं रायगिहे' त्ति-तत्र खलु राजगृहे नगरे धन्यनामा सार्थवाहः=जनसमूहनायकः गरिम-धरिम-मेय, परिच्छेद्यरूपं क्रयाणकद्रव्य-जातं गृहीत्वा लाभार्थमन्यदेशं व्रजन् सहागतवणिग्जनस्य योगक्षेमचिन्तया परिपालक इति भावः अड्ढे 'आढ्यः-ऋद्ध्यादिपूर्णः 'दित्ते' दीप्तः-सच्चरित्रेण उज्वलः यावद् विच्छर्दितविपुलभक्तपानः। यावच्छब्देनायमर्थो ग्रहीतव्यः-विस्तीर्णविपुल भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनबहुजातरूपरजतः, आयो-

---

तत्थ णं रायगिहे नयरे इत्यादि

टीकार्थ- (तत्थ णं रायगिहे नयरे) उस राजगृह नगरमें (धन्नेनामं सत्थवाहे) धन्य नाम के सार्थवाह थे। जब ये गरिम धरिम मेय एवं परिच्छेद्य रूप क्रयाणक द्रव्य समूह लेकर लाभप्राप्ति की इच्छा से परदेश जाते थे तो इनके साथ जो और भी वणिकजन होते उनके ये योगक्षेमकारक होते थे। उनकी हरएक प्रकार की चिन्ता रखते थे। ये (अड्ढे) ऋद्ध्यादि से परिपूर्ण थे। (दित्ते) सच्चरित्र से उज्ज्वल थे। (जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे) यावत विच्छर्दित विपुलभक्तपानवाले थे-- यहां यावत शब्द से इनके विषय में इतना और समझ लेना चाहिये कि इनके भवन बहुत विस्तीर्ण थे, शयन, आसन, यान, वाहन, भी इनके

'तत्थणं रायगिहे नयरे' इत्यादि ॥

टीकार्थ—(तत्थणं रायगिहे नयरे) तेराज गृह नगरमां (धन्ने नामं सत्थवाहे) धन्य नामे सार्थवाह हता. ज्यारे तेओ गरिम, धरिम. मेय अने परिच्छेद्य रूप कल्याणक द्रव्य-निधि लईने लाभनी इच्छाथी विदेश जता हता त्यारे एमनी साथे जे बीजा वणिकजन रहेता तेमना माटे तेधन्य सार्थवाह बधी रीते कुशळ करनार हता. तेमनी दरेक जातनी संभाळ राखता हता हता. ए (अड्ढे) ऋद्धि वगेरेथी संपूर्ण पणे पूर्ण हता. (दित्ते) सच्चारित्र्यथी उज्जवळ हता, (जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे) यावत विछर्दित विपुल भक्त पान वा। हता. अहीं जे यावत् शब्द आव्यो छे तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे के एमनां भवन बहुज विशाळ हतां. शयन, आसन, यान,

अञ्जनवत्, कृष्णावभासः=कृष्णप्रभः स्वरूपेण कृष्णवर्णप्रभावभासते, यावद् रम्यः=सुन्दरः 'महामेहनिउरंबभूए' महामेघनिकुरम्बभूतः, महामेघः=वर्षाकाल भावि मेघस्तस्य निकुरम्बः=समूहः तथाभूतः-घनीभूतः नूतनघनोपम इत्यर्थः नीलधर्मसाम्यात् । बहुभिर्वृक्षैश्च, गुच्छैश्च, गुल्मैश्च, लताभिश्च, वल्लीभिश्च, कुशैश्च=दर्भैश्च, स्थाणुकैश्च=ऊर्ध्वकीलकैश्च 'ठुंठाइति भाषायाम्' संछन्नाः= व्याप्तः, परिच्छन्नः=विशेषेण समाच्छादितः 'अंतो झुसिरे' अन्तः=मध्ये शुषिरः सावकाशत्वात् 'बहिं गंभीरे' बहिर्गम्भीरः, अतिगहनत्वेन दृष्टेरप्रसृतत्वात्, अनेकव्यालशतशङ्कनीयः-अनेकशतसर्पादिभिः शङ्कनीयः-भयजनकश्चाप्यासीत् ॥सू. १॥

मूलम्—तत्थ णं रायगिहे नयरे धण्णे नामं सत्थवाहे अड्ढे दित्ते जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे, तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दा नामं भारिया होत्था, सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचि-

---

हि य लया हि य वल्लि हि य कुए हि य खाणुएहि य संच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे बाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) यह गहन वन कज्जल की तरह कृष्ण वर्णवाला था स्वरूप से ही इसकी प्रभा कृष्ण थी। यावत् यह सुन्दर था। वर्षाकाल भावी मेघ के समूह जैसा यह नीला था। अनेक प्रकार के वृक्षों से, अनेक प्रकार के गुल्मों से, अनेक प्रकार की लताओं से, अनेक प्रकार की वल्लियों से, अनेक प्रकार के कुशों से, अनेक विध स्थाणुओं से यह बहुत अधिक रूप में आच्छादित हो रहा था।

बीच में यह सावकाश होने से पोला था। बाहिर गहन होनेकी वजह से गभीर था। अनेक प्रकार के सैंकडों सर्पों से यह भी महान भयानक था। सूत्र "१"

गुम्मे हि य लया हि य वल्ली हि य खाणुएहि य सच्छंन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे बाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) આ સઘનવન મેઘની જેમ કાળા રંગનું હતું. આની પ્રભા સ્વરૂપથી જ કાળી હતી. વર્ષાકાળના મેઘ જેવા તે નીલા રંગનું હતું. ઘણી જાતનાં વૃક્ષો, ઘણી જાતના ગુલ્મો, ઘણી જાતની લતાઓ ઘણી જાતની વલ્લીઓ, ઘણી જાતના દર્ભો ઘણી જાતના સ્થાણુઓથી આ ઉદ્યાન સઘન રૂપે ઢંકાયેલું હતો. વચ્ચે ખાલી જગ્યા હતી પણ આજૂબાજૂ ચોમેર વૃક્ષાવલી-ને લીધે તે સઘન હતું. ઘણી જાતના સેંકડો સાપોથી આ ખૂબ જ ભયકારી લાગતું હતું. સૂત્ર ॥ ૧ ॥

करेखारूपाणि, 'वंजण' व्यञ्जनानि, व्यज्यन्ते-सूच्यन्ते भाग्योदया यैस्तानि तिलमषादीनि 'गुण' गुणाः सौशील्यपातिव्रत्यादयस्तैः उववेया' उपपेता-समन्विता, तत्र उप अपइत्युपसर्गयोः 'अप' इत्यत्राद्यकारस्य पृषादरादित्वाल्लोपः। 'माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा' मानोन्मान-प्रमाणपरिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गी, तत्र= 'माण' मानं=जलद्रोणप्रमाणता, तथाहि-परिपूर्णजलकुण्डे यस्य पुरुषस्य यस्याः स्त्रियो वा प्रवेशे सति यदि द्रोणपरिमितं जलं बहिर्निस्सरति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा मानप्राप्तोच्यते, मानप्राप्तायाः शरीरावगाहनाविशेषो मानमित्युच्यते। 'उम्माण' उन्मानम्, अर्धभारप्रमाणता साचेत्थम्-तुलायामारोपितो नरो नारी वा यद्यर्धभारप्रमाणा भवति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा उन्मानप्राप्ता निगद्यते 'पमाण' प्रमाणं स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतोच्छ्रायः, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं

युक्त था। (लक्खण) से विद्या, धन आदि की सूचक करस्थ शुभ रेखा रूप चिह्नों से, तथा भाग्योदय सूचक तिलमसा आदि रूप व्यंजनों से यह समन्वित थी। सुशीलता तथा पातिव्रत आदि गुणों का यह घर थी। (माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) मान, उन्मान और प्रमाण इन के अनुसार इसके समस्त अंगपूर्ण थे। परिपूर्ण जल कुण्ड में प्रवेश करने पर द्रोण परिमित जल यदि उस कुंड से बाहर निकल आवे तो वह पुरुष अथवा स्त्री मान वाली कही जाती है। अर्थात् इसके शरीर की अवगाहना इतने मान प्रमाण थी। तुला पर आरोपित होने पर जिस स्त्री अथवा पुरुष का वजन अर्धभार प्रमाण निकलता है। तो वह उन्मान प्राप्त कहलाता है। अपने अंगुल से १०८ अंगुल वाली बने हुए ऊँचाई

धन वगेरेने सूचवनारी હાथनी शुभरेखाओथी तेमज भाग्योदयना सूचक तलमषा वगेरे रूप व्यंजनोथी ते संपन्न हती. शालीनता तेमज पातिव्रत्य वगेरे गुणोनुं ते घर हती. (माणुम्माणप्पमाणपरिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) मान, उन्मान अने प्रमाण सहित तेनां बधां अंगो पूर्ण हतां. संपूर्ण रूपथी भरेला पाणीना कुंडमां प्रवेश्या बाद जो द्रोण परिमाण जेटलुं पाणी ते कुंडमांथी बहार नीकळे तो ते पुरुष अथवा स्त्री 'मान' वाळी कहेवामां आवे छे. एटले के तेमना शरीरनी अवगाहना अमुक जेटला मान प्रमाणवाळी हती. त्राजवां उपर चढीने जे स्त्री अथवा पुरुष पोतानुं वजन करावतां तेमनुं वजन अर्धभार प्रमाण जेटलुं थाय तो ते उन्मान प्राप्त कहेवाय छे. पोताना आंगळथी ज माप करवामां आवे अने ते पुरुष के स्त्री एकसो आठ जेटला आंगळना माप जेटली थाय तो ते प्रमाण प्राप्त कहेवाय छे. एवी रीते मान, उन्मान अने प्रमाण युक्त तेमना दरेके

गमप्रयोगसम्प्रयुक्तः, आयोगेन द्विगुणादिलिप्सया प्रयोगः अधमर्णानां सविधे द्रव्यस्य वितरणं, तेन युक्तः। विच्छर्दितविपुलभक्तपानः=यस्य गृहे भोजनावशिष्टैर्बहुभिरन्नपानैः क्षुधार्तानामनेकहीनदीनानां परिपोषणमभूदित्यर्थः।

तस्य खलु धन्यस्य सार्थवाहस्य भद्रा नामभार्याऽभवत् सा कीदृशीत्याह–'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा, तत्र सुकुमारौ कोमलौ पाणी च पादौ यस्याः सा अतिकोमलकरचरणवतीत्यर्थः। 'अहीणपडिपुण्ण पंचिंदियसरीरा' अहीन प्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा, तत्र–'अहीण' अहीनानि लक्षणस्वरूपाभ्याम् 'पडिपुण्ण' प्रतिपूर्णानि, 'पंचिंदिय' पञ्चेन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशं शरीरं यस्याः सा तथा'लक्खणवंजणगुणोववेया' लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता, तत्र–'लक्खण' लक्षणानि लक्ष्यन्ते दृश्यन्ते ज्ञायन्ते यैस्तानि शुभचिह्नानि–करस्थविद्याधनादि सूच-

---

पास नाना प्रकार के बहुत अधिक थे। गाय भैंस आदि धन तथा चाँदी सोना भी इनके पास बहुत अधिक मात्रामें था। आयोग प्रयोग से ये युक्त थे–अर्थात् कर्जदारों के लिये ये द्विगुणित लेने की अभिलाषा से कर्ज दिया करते थे। भोजन के बाद जो विविध प्रकार की भोजन सामग्री बचती-थी उसे ये बुभुक्षित, भूखे अनेक हीन प्राणियों में वितरित करवा दिया करते थे। अथवा भोजन करते समय इनके यहां इतना अधिक खाना उच्छिष्ट रूप में बचता था कि जिससे अनेक दीन हीनबुभुक्षित प्राणियों का पालन-पोषण हो जाता था (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दानामं भारिया होत्था) उन धन्य सार्थवाह की भद्रा नाम की धर्मपत्नी थी। (सुकुमाल पाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया) इनका शरीर सुकुमार हाथ चरण वाला था लक्षण एवं स्वरूप इन दोनों से इनका शरीर

વાહન પણ એમની પાસે ઘણી જાતનાં અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતાં. ગાય ભેંસ વગેરે, પશુ ધન તેમજ ચાંદી સોનું પણ તેમની પાસે પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતું. આયોગ પ્રયોગથી તેઓ યુક્ત હતા એટલે કે ઋણ આપતા હતા. જમ્યા પછી જે ઘણી જાતની ભોજનની સામગ્રીઓ વધતી તે સામગ્રીને તેઓ ભૂખ્યા ઘણા હીન, દીન, પ્રાણીઓમાં વહેંચાવી દેતા હતા. અથવા તો એમને ત્યાં એટલું બધું ખાધા પછી એંઠું વધતું કે જેથી ઘણા ગરીબ, હીન, ભૂખ્યા પ્રાણીઓનું ભરણ પોષણ થઈ જતું હતું. (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दा नामं भारिया होत्था) તે ધન્ય સાર્થવાહની ભદ્રા નામે ધર્મપત્ની હતી. (सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया) તે સુકોમળ હાથપગ વાળી હતી લક્ષણ અને સ્વરૂપ આ બંનેથી તેમનું શરીર યુક્ત હતું. (लक्खण) વિદ્યા,

करेखारूपाणि, 'वंजण' व्यञ्जनानि, व्यज्यन्ते-सूच्यन्ते भाग्योदया यैस्तानि तिलमषादीनि 'गुण' गुणाः सौशील्यपातिव्रत्यादयस्तैः उववेया' उपपेता-समन्विता, तत्र उप अपइत्युपसर्गयोः 'अप' इत्यत्राद्यकारस्य पृषोदरादित्वाल्लोपः। 'माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा' मानोन्मानप्रमाणपरिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गी, तत्र= 'माण' मानं=जलद्रोणप्रमाणता, तथाहि-परिपूर्णजलकुण्डे यस्य पुरुषस्य यस्याः स्त्रियो वा प्रवेशे सति यदि द्रोणपरिमितं जलं बहिर्निस्सरति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा मानप्राप्तोच्यते, मानप्राप्तायाः शरीरावगाहनाविशेषो मानमित्युच्यते। 'उम्माण' उन्मानम्, अर्धभारप्रमाणता सा चेत्थम्-तुलायामारोपितो नरो नारी वा यद्यर्धभारप्रमाणा भवति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा उन्मानप्राप्ता निगद्यते 'पमाण' प्रमाण स्वाङ्गुलेरष्टोत्तरशतोच्छ्रायः, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं

युक्त था। (लक्खण) से विद्या, धन आदि की सूचक करस्थ शुभ रेखा रूप चिह्नों से, तथा भाग्योदय सूचक तिलमसा आदि रूप व्यंजनों से यह समन्वित थी। सुशीलता तथा पातिव्रत आदि गुणों का यह घर थी। (माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) मान, उन्मान और प्रमाण इन के अनुसार इसके समस्त अंग पूर्ण थे। परिपूर्ण जल कुण्ड में प्रवेश करने पर द्रोण परिमित जल यदि उस कुंड से बाहर निकल आवे तो वह पुरुष अथवा स्त्री मान वाली कही जाती है। अर्थात् इसके शरीर की अवगाहना इतने मान प्रमाण थी। तुला पर आरोपित होने पर जिस स्त्री अथवा पुरुष का वजन अर्धभार प्रमाण निकलता है। तो वह उन्मान प्राप्त कहलाता है। अपने अंगुलों से १०८ अंगुल वाली बने हुए ऊँचाई

धन वगेरेने सूचवनारी હાથની શુભરેખાઓથી તેમજ ભાગ્યોદયના સૂચક તલમષા વગેરે રૂપ વ્યંજનોથી તે સંપન્ન હતી. શાલીનતા તેમજ પાતિવ્રત્ય વગેરે ગુણોનું તે ઘર હતી. (माणुम्माणप्पमाणपरिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ સહિત તેનાં બધાં અંગો પૂર્ણ હતાં. સંપૂર્ણ રૂપથી ભરેલા પાણીના કુંડમાં પ્રવેશ્યા બાદ જો દ્રોણ પરિમાણ જેટલું પાણી તે કુંડમાંથી બહાર નીકળે તો તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી 'માન' વાળી કહેવામાં આવે છે. એટલે કે તેમના શરીરની અવગાહના અમુક જેટલા માન પ્રમાણવાળી હતી. ત્રાજવાં ઉપર ચઢીને જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ પોતાનું વજન કરાવતાં તેમનું વજન અર્ધભાર પ્રમાણ જેટલું થાય તો તે ઉન્માન પ્રાપ્ત કહેવાય છે. પોતાના આંગળથી જ માપ કરવામાં આવે અને તે પુરુષ કે સ્ત્રી એકસો આઠ જેટલા આંગળના માપ જેટલી થાય તો તે પ્રમાણ પ્રાપ્ત કહેવાય છે. એવી રીતે માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ યુક્ત તેમના દરેકે

गमयोगसम्प्रयुक्तः, आयोगेन द्विगुणादिलिप्सया प्रयोगः अधमर्णानां सविधे द्रव्यस्य वितरणं, तेन युक्तः। विच्छर्दितविपुलभक्तपानः=यस्य गृहे भोजनावशिष्टैर्बहुभिरन्नपानैः क्षुधार्तानामनेकहीनदीनानां परिपोषणमभूदित्यर्थः।

तस्य खलु धन्यस्य सार्थवाहस्य भद्रा नामभार्याऽभवत् सा कीदृशीत्याह-'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा, तत्र सुकुमारौ कोमलौ पाणी च पादौ यस्या सा अतिकोमलकरचरणवतीत्यर्थः। 'अहीणपडिपुण्ण पंचिंदियसरीरा' अहीन प्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा, तत्र-'अहीण' अहीनानि लक्षणस्वरूपाभ्याम् 'पडिपुण्ण' प्रतिपूर्णानि, 'पंचिंदिय' पञ्चेन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशं शरीरं यस्याः सा तथा'लक्खणवंजणगुणोववेया' लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता, तत्र-'लक्खण' लक्षणानि लक्ष्यन्ते दृश्यन्ते ज्ञायन्ते यैस्तानि शुभचिह्नानि-करस्थविद्याधनादि सूच-

---

पास नाना प्रकार के बहुत अधिक थे। गाय भैंस आदि धन तथा चाँदी सोना भी इनके पास बहुत अधिक मात्रामें था। आयोग प्रयोग से ये युक्त थे-अर्थात् कर्जदारों के लिये ये द्विगुणित लेने की अभिलाषा से कर्ज दिया करते थे। भोजन के बाद जो विविध प्रकार की भोजन सामग्री बचती-थी उसे ये बुभुक्षित, भूखे अनेक हीन प्राणियों में वितरित करवा दिया करते थे। अथवा भोजन करते समय इनके यहां इतना अधिक खाना उच्छिष्ट रूप में बचता था कि जिससे अनेक दीन हीनबुभुक्षित प्राणियों का पालन-पोषण हो जाता था (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दानामं भारिया होत्था) उन धन्य सार्थवाह की भद्रा नाम की धर्मपत्नी थी। (सुकुमाल पाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया) इनका शरीर सुकुमार हाथ चरण वाला था लक्षण एवं स्वरूप इन दोनों से इनका शरीर

વાહન પણ એમની પાસે ઘણી જાતનાં અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતાં. ગાય ભેંસ વગેરે, પશુ ધન તેમજ ચાંદી સોનું પણ તેમની પાસે પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતું. આયોગ પ્રયોગથી તેઓ યુક્ત હતા એટલે કે ઋણ આપતા હતા. જમ્યા પછી જે ઘણી જાતની ભોજનની સામગ્રીઓ વધતી તે સામગ્રીને તેઓ ભૂખ્યા-ઘણા હીન, દીન, પ્રાણીઓમાં વહેંચાવી દેતા હતા. અથવા તો એમને ત્યાં એટલું બધું ખાધા પછી એઠું વધતું કે જેથી ઘણા ગરીબ. હીન, ભૂખ્યા પ્રાણીઓનું ભરણ પોષણ થઈ જતું હતું. (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्दा नामं भारिया होत्था) તે ધન્ય સાર્થવાહની ભદ્રા નામે ધર્મપત્ની હતી. (सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया) તે સુકોમળ હાથપગ વાળી હતી તેમજ લક્ષણ અને સ્વરૂપ આ બન્નેથી તેમનું શરીર યુક્ત હતું. (ल विधा,

करेखारूपाणि, 'वंजण' व्यञ्जनानि, व्यज्यन्ते-सूच्यन्ते भाग्योदया यैस्तानि तिलमषादीनि 'गुण' गुणाः सौशील्यपातिव्रत्यादयस्तैः उववेया' उपपेता- समन्विता, तत्र उप अपइत्युपसर्गयोः 'अप' इत्यत्राद्यकारस्य पृषोदरादित्वाल्लोपः। 'माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा' मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गी, तत्र= 'माण' मानं=जलद्रोणप्रमाणता, तथाहि-परिपूर्णजलकुण्डे यस्य पुरुषस्य यस्याः स्त्रियो वा प्रवेशे सति यदि द्रोणपरिमितं जलं बहिर्निस्सरति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा मानप्राप्तोच्यते, मानप्राप्तायाः शरीरावगाहनाविशेषो मानमित्युच्यते। 'उम्माण' उन्मानम्, अर्धभारप्रमाणता साचेत्थम्-तुलायामारोपितो नरो नारी वा यद्यर्धभारप्रमाणा भवति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा उन्मानप्राप्ता निगद्यते 'पमाण' प्रमाण स्वाङ्गुलैरष्टोत्तरशतोच्छ्रायः, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं

युक्त था। (लक्खण) से विद्या, धन आदि की सूचक करस्थशुभ रेखा रूप चिह्नों से, तथा भाग्योदय सूचक तिलमसा आदि रूप व्यंजनों से यह समन्वित थी। सुशीलता तथा पातिव्रत आदि गुणों का यह घर थी। (माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) मान, उन्मान और प्रमाण इन के अनुसार इसके समस्त अंगपूर्ण थे। परिपूर्ण जल कुण्ड में प्रवेश करने पर द्रोण परिमित जल यदि उस कुंड से बाहर निकल आवे तो वह पुरुष अथवा स्त्री मान वाली कही जाती है। अर्थात् इसके शरीर की अवगाहना इतने मान प्रमाण थी। तुला पर आरोपित होने पर जिस स्त्री अथवा पुरुष का वजन अर्धभार प्रमाण निकलता है। तो वह उन्मान प्राप्त कहलाता है। अपने अंगुलों से १०८ अंगुल वाली बने हुए ऊँचाई

धन वगेरेने सूचवनारी हाथनी शुभरेखाओथी तेमज भाग्योदयना सूचक तलमषा वगेरे रूप व्यंजनोथी ते संपन्न हती. शालीनता तेमज पातिव्रत्य वगेरे गुणोनुं ते घर हती. (माणुम्माणप्पमाणपरिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा) मान, उन्मान अने प्रमाण सहित तेनां बधां अंगो पूर्ण हतां. संपूर्ण रूपथी भरेला पाणीना कुंडमां प्रवेश्या बाद जो द्रोण परिमाण जेटलुं पाणी ते कुंडमांथी बहार नीकळे तो ते पुरुष अथवा स्त्री 'मान' वाळी कहेवामां आवे छे. एटले के तेमना शरीरनी अवगाहना अमुक जेटला मान प्रमाणवाळी हती. त्राजवां उपर चढीने जे स्त्री अथवा पुरुष पोतानुं वजन करावतां तेमनुं वजन अर्धभार प्रमाण जेटलुं थाय तो ते उन्मान प्राप्त कहेवाय छे. पोताना आंगळथी ज माप करवामां आवे अने ते पुरुष के स्त्री एकसो आठ जेटला आंगळना माप जेटली थाय तो ते प्रमाण प्राप्त कहेवाय छे. एवी रीते मान, उन्मान अने प्रमाण युक्त तेमना दरेके

चेत्येषां द्वंद्वे मानोन्मानप्रमाणानि तैः प्रतिपूर्णानि-संपन्नानि, अतएव 'सुजाय' सुजातानि यथोचितावयवसन्निवेशवन्ति 'सव्व' सर्वाणि सकलानि, 'अंग' अङ्गानि-अङ्ग्यते ज्ञायते प्राणी यैस्तानि मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिंस्तत्, अतएव 'सुंदरंगा' सुन्दराङ्गी-सुंदरमङ्गं वपुर्यस्याः सा तथा, 'ससिसोमागारा' शशिसौम्याकारा-शशी=चन्द्रस्तद्वत् सौम्यो-रमणीय आकारः-स्वरूपं यस्याः सा 'कंता' कान्ता कमनीया। 'पिय दंसणा' प्रियदर्शना प्रियं दर्शकजनमनोह्लादकं दर्शनमवलोकनं यस्याः सा, अत एव 'सुरूवा' सुरूपा सर्वातिशायिरूपलावण्यवतीत्यर्थः 'करयलपरिमिय-ति वलीय-मज्झा' करतलपरिमितत्रिवलिकमध्या करतलपरिमितः=मुष्टिग्राह्यः, त्रिवलिकश्च-वलिकत्रयोपेतः रेखात्रयवान् 'मज्झा' मध्यभागो यस्याः सा, कृशोदरी तनु कटिश्चेत्यर्थः 'कुंडलुल्लिहियगंडलेहा' कुण्डलोल्लिखितगण्डलेखा कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता-उद्घृष्टा गण्डलेखा-कपोलावस्थितचन्दनादि रेखा यस्याः सा, कुण्डल शोभासम्पन्नेत्यर्थः। 'कोमुइ-रयणियरपडि पुण्णसोम्मवयणा' कौमुदी=कार्तिकी

वाला जिस पुरुष अथवा स्त्री का शरीर होता है वह प्रमाण प्राप्त कहलाता है। इस तरह मान उन्मान एवं प्रमाण के अनुसार इसके समस्त शारीरिक अवयव थे अतएव वे यथोचित सन्निवेश विशिष्ट थे। मस्तक से लेकर चरण पर्यन्त उपांग अवयव कहलाते हैं। इसी कारण इनका शरीर बहुत अधिक सुन्दर था। (ससिसोमागारा कंता पियदंसणा सुरूवा करयलपरिमिय तिवलिय-मज्झा) चन्द्रमा के समान इसका आकार सौम्य था। अतः बहुत ही कमनीय थी। दर्शक जनों के मन को इनका अवलोकन आह्लादकारक था। यह सर्वातिशायी-रूप लावण्य से युक्त थी इनका त्रिवली युक्त मध्य भाग इतना अधिक पतला था कि मुष्टि ग्राह्य हो जाता था। (कुंडलुल्लिहिय गंडलेहा कोमुइरयणियर-पडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरूवा वंझा अवियाउरी

દરેક અવયવો સપ્રમાણ અને યોગ્ય હતા. મસ્તકથી માંડીને પગ સુધી ઉપાંગ અવયવ કહેવાય છે. એટલા માટે જ એમનું શરીર ખૂબજ સુંદર હતું. (ससिसोमगारा कंता पियदंसणा सुरूवा करयलपरिमियतिवलियमज्जा) તેમની આકૃતિ ચન્દ્ર જેવી સૌમ્ય હતી. એથી તે ખૂબ જ કમનીય હતી. જોનારાઓ માટે તેમનું દર્શન આલ્હાદ કારક હતું. તે અતિશય રૂપ અને લાવણ્ય સંપન્ન હતી. તેમની ત્રિવલી યુક્ત કમર (મધ્ય ભાગ) એટલી બધી પાતળી હતી કે તેનો સમાવેશ મૂઠીમાં પણ થઇ શકતો હતો. (कुंडलुल्लिहियगंडलेहा कोमुइरयणियरपडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरूवा वंझा

पौर्णमासी तस्याःरजनीकरश्चन्द्रस्तद्वत् प्रतिपूर्ण-सौम्यं=आह्लादजनकं वदनं-मुखं यस्याः सा तथा 'सिंगारागारचारुवेसा,' शृङ्गारागारचारुवेषा, शृङ्गारास्य प्रथमरसस्य अगारमिव-गृहमिव चारुवेषो यस्याः सा, यद्वा शृङ्गारो भूषणाटोपस्तत्प्रधान आकारो यस्याः सा तथा मनोहरनेपथ्या, अत्र पद द्वयस्य कर्मधारयः। 'जाव' यावत् 'पडिरूवा' प्रतिरूपा 'वंझा' वन्ध्या-अपत्यफलापेक्षया निष्फला, एतादृशः संतानसंजाता नंतरमपत्यमरणेनापि फलतो वन्ध्या भवति, अतएव 'अवियाउरी' देशी शब्दः, अविजनयित्री सर्वथा संतानाऽजननशीला संतानजननशक्तिरहिता, इत्यतः 'जाणु-कोप्परमाया' जानु कूर्परमाता, 'जाणु' जानुनी चरणयो मध्यभागौ 'कोप्पर' कूर्परौ करयोर्मध्यभागौ तेषामेव 'माया' माता-जननी चाप्यासीत् ॥सू. २॥

मूलम्—तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स पंथए नामं दासचेडे होत्था, सव्वंगसुंदरंगे मंसोवचिए बालकीलावण कुसले यावि होत्था, तएणं से धण्णे सत्थवाहे रायगिहे नयरे बहूणं नयरनियगसेट्ठि सत्थवाहाणं अट्ठारसण्ह य सेणिप्पसेणीणं बहुसु कज्जेसु य कुडुंबेसु य मंतेसु य जाव चक्खूभूए यावि होत्था, नियगस्स वि य णं कुडुंबस्स बहुसु य कज्जेसु जाव चक्खुभूए यावि होत्था ॥सू. ३॥

जाणुकोप्परमाया यावि होत्था) उसके कपोल मंडल पर जो चन्दनादिक की रेखा लगी रहती थी वह दोनों कानों के कुंडलों से घर्षित होती रहती थी। कार्तिकी पूर्णमासी के पूर्ण चन्द्र मंडल के समान इनका सौम्य-आह्लाद-जनक-मुख था। इसका सुन्दर वेष शृंगाररस के घर जैसा था। फिर भी यह इतनी त्रिभुवन सुन्दरी होने पर भी वंध्या थी। ऐसी वंध्या थी-कि इसके प्रारंभ से ही संतान नहीं हुई थी-संतान जननशक्ति से यह बिलकुल रहित थी। यह तो केवल जानु और कूर्पर-करके मध्यभाग टेहनी की माता थी। ॥सूत्र २॥

अवियाउरी जाणुकोप्परमाया यावि होत्था) તેમના કપોલ ઉપર બનાવવામાં આવેલી ચન્દન રેખાઓ, બંને કાનોમાં પહેરેલા કુંડળોથી ઘસાતી હતી. કાર્તિક પૂનમના ચન્દ્રમંડળની જેમ તેમનું મોં સૌમ્ય અને આહ્લાદજનક હતું. ત્રિભુવન સુંદરી હોવા છતાં તે વંધ્યા હતી. શરૂઆતથી જ તેને એકે સંતાન થયું ન હતું. સંતાન જનન શક્તિ તેમનામાં સદંતર સમૂળ રૂપે હતી નહિ. એને તો સંતાન રૂપે ફક્ત ઢીંચણ અને કોણી જ હતાં. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

चेत्यर्था द्वद्वे मानोन्मानप्रमाणानि तैः प्रतिपूर्णानि-संपन्नानि, अतएव 'सुजाय' सुजातानि यथोचितावयवसन्निवेशवन्ति 'सव्व' सर्वाणि सकलानि, 'अंग' अङ्गानि-अङ्ग्यते ज्ञायते प्राणी यैस्तानि मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिंस्तत्, अतएव 'सुंदरंगा' सुन्दराङ्गी-सुंदरमङ्गं वपुर्यस्याः सा तथा, 'ससिसोमागारा' शशिसौम्याकारा-शशी=चन्द्रस्तद्वत् सौम्यो-रमणीय आकारः-स्वरूपं यस्याः सा 'कंता' कान्ता कमनीया। 'पिय दंसणा' प्रियदर्शना प्रियं दर्शकजनमनोह्लादकं दर्शनमवलोकनं यस्याः सा, अत एव 'सुरूवा' सुरूपा सर्वातिशायिरूपलावण्यवतीत्यर्थः 'करयलपरिमिय-ति वलीय-मज्झा' करतल परिमितत्रिवलिकमध्या करतलपरिमितः=मुष्टिग्राह्यः, त्रिवलिकश्च-वलित्रयोपेतः रेखात्रयवान् 'मज्झा' मध्यभागो यस्याः सा, कृशोदरी तनु कटिश्चेत्यर्थः 'कुंडलुल्लिहियगंडलेहा' कुण्डलोल्लिखितगण्डलेखा कुण्डलाभ्या-मुल्लिखिता-उद्‌घृष्टा गण्डलेखा-कपोलावस्थितचन्दनादि रेखा यस्याः सा, कुण्डल शोभासम्पन्नेत्यर्थः। 'कोमुइ-रयणियरपडि पुण्णसोम्मवयणा' कौमुदी=कार्तिकी

वाला जिस पुरुष अथवा स्त्री का शरीर होता है वह प्रमाण प्राप्त कहलाता है। इस तरह मान उन्मान एवं प्रमाण के अनुसार इसके समस्त शारीरिक अवयव थे अतएव वे यथोचित सन्निवेश विशिष्ट थे। मस्तक से लेकर चरण पर्यन्त उपांग अवयव कहलाते हैं। इसी कारण इनका शरीर बहुत अधिक सुन्दर था। (ससिसोमागारा कंता पियदंसणा सुरूवा करयलपरिमिय तिवलिय-मज्झा) चन्द्रमा के समान इसका आकार सौम्य था। अतः बहुत ही कमनीय थी। दर्शक जनों के मन को इनका अवलोकन आह्लादकारक था। यह सर्वातिशायी-रूप लावण्य से युक्त थी इनका त्रिवली युक्त मध्य भाग इतना अधिक पतला था कि मुष्टि ग्राह्य हो जाता था। (कुंडलुल्लिहिय गंडलेहा कोमुइरयणियर-पडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरूवा वंझा अवियाउरी

દરેક અવયવો સપ્રમાણ અને યોગ્ય હતા. મસ્તકથી માંડીને પગ સુધી ઉપાંગ અવયવ કહેવાય છે. એટલા માટે જ એમનું શરીર ખૂબજ સુંદર હતું. (ससिसोमगारा कंता पियदंसणा सुरूवा करयलपरिमियतिवलियमज्झा) તેમની આકૃતિ ચન્દ્ર જેવી સૌમ્ય હતી. એથી તે ખૂબ જ કમનીય હતી. જોનારાઓ માટે તેમનું દર્શન આલ્હાદ કારક હતું. તે અતિશય રૂપ અને લાવણ્ય સંપન્ન હતી. તેમની ત્રિવલી યુક્ત કમર (મધ્ય ભાગ) એટલી બધી પાતળી હતી કે તેનો સમાવેશ મૂઠીમાં પણ થઈ શકતો હતો. (कुंडलुल्लिहियगंडलेहा कोमुइ-रयणियरपडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरूवा वंझा

प्रयोजनेषु च कुटुम्बेषु च परिवारेषु च 'मंतेसु' मन्त्रेषु-कर्तव्यनिश्चयार्थं गुप्तविचारेषु यावच्चक्षुर्भूतो मार्गदर्शकश्चाप्यासीत् 'नियगस्स वि' निजकस्यापि-स्वकीयस्यापि च खलु कुटुम्बस्य बहुषु च कार्येषु यावच्चक्षुर्भूतश्चाप्यासीत् ॥सू० ३॥

मूलम्—तत्थ णं रायगिहे नयरे विजए नामं तक्करे होत्था, पावे चंडालरूवे भीमतररुद्दकम्मे आरुसियदित्तरत्तनयणे खरफरुसमहल्लविगयबीभत्थदाढिए असंपुडियउट्ठे उद्धूयपइन्नलंबंतमुद्धए भमरराहुवन्ने निरणुक्कोसे निरणुतावे दारुणे पइभए निसंसइए निरणुकंपे अहिव्व एगंतदिट्ठिए खुरेव एगंतधाराए गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे अग्गिमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वगाही उक्कंचण-वंचणमाया-नियडि-कूड-कवड-साइ-संपओग-बहुले, चिरनगर विणट्ठदुट्ठसीलायारचरित्ते जूयपसंगी मज्जपसंगी, भोज्जपसंगी मंसपसंगी दारुणे हिययदारए साहसिए संधिच्छेयए उवहिए विसंभघाई आलीयगतित्थभेयलहुहत्थसंपउए परस्स दव्वहरणम्मि निच्चं अणुबद्धे तिव्ववेरे, रायगिहस्स नयरस्स बहूणि अइगमणाणि य निग्गमणाणि य दाराणि य अवदाराणि य छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धमणाणि य संवट्टणाणि य निवट्टणाणि य जूयखलयाणि य पाणागाराणि वेसागाराणि य तद्दारट्ठाणाणि य तक्करट्ठाणाणि य तक्करघराणि य सिंगाडगाणि य तियाणि य चउक्काणि य चच्चराणि य नागघराणि य भूयघराणि य जक्खदेउलाणि य सभाणि य पवाणि य पणियसालाणि य सुन्न-

---

प्रयोगी शब्द से यहां ली गई हैं। (नियगस्स वि य णं कुडुंबस्स बहुसु य कज्जेसु जाव चक्खुभूए यावि होत्था) तथा अपने निज कुटुम्ब के भी अनेक कार्य आदि में चक्षुभूत थे मार्गदर्शक थे। ॥सूत्र ३॥

नियगं, कुडुंबस्स बहुसु य कज्जेसु जाव चक्खुभूए यावि होत्था) तेमज पोताना कुटुंबना घणा कामोमां तेओ मार्गदर्शन तरीके हता. ॥ सूत्र ३ ॥

टीका—'तस्स णं इत्या'-तस्य खलु धन्यस्य सार्थवाहस्य पन्थकनामा दासचेटकः-दासपुत्र आसीत् सर्वाङ्गसुन्दराङ्गः, मांसोपचितः-पुष्टशरीरः, बालक्रीडनकुशलः-बालान् क्रीडयितुं दक्षश्चाप्यभवत्। तदनु खलु स धन्यः सार्थवाहस्तस्मिन् राजगृहे नगरे बहूनां 'नयरनिगमसेट्ठिसत्थवाहाणं' नगर निगमश्रेष्ठिसार्थवाहानाम्, तत्र 'नयर' नगरस्य=राजगृहस्य, 'निगम' निगमस्य=वणिग्ग्रामस्य, 'सेट्ठि' श्रेष्ठिनः-सार्थवाहाश्च, एतेषां च पुनः 'अट्ठारसण्ह य' अष्टादशानाम् 'सेणिप्पसेणीयं' श्रेणिप्रश्रेणीनाम्, तत्र 'सेणि' श्रेणयः कुम्भकारादिजातयः 'पसेणी' प्रश्रेणयः-अवान्तरजातयस्तासां बहुषु कार्येषु-

'तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स' इत्यादि।

टीकार्थ-(तस्स णं धण्णस्स) उस धन्य सार्थवाह के यहां (पंथए णामं दासचेडे होत्था) पंथक नामका एक दास पुत्र था (सव्वंगसुदरंगे) यह सर्वांग सुंदर था। (मंसोवचिए) पुष्टशरीर वाला था। (बालकीलावणकुसले यावि होत्था) बालकों के खिलाने में बडा चतुर था। (तएणं से धण्णे सत्थवाहे रायगिहे नयरे बहू णं नयरनियगसेट्ठिसत्थवाहाणं अट्ठारसण्ह य सेणिप्पसेणीणं बहुसु कज्जेसुय कुडुंबेसु य मंतेसु य जाव चक्खुभूए यावि होत्था) वह धन्य सार्थवाह राजगृह नगर में अनेक नगर निवासी वणिकजनों को-श्रेष्ठिजनों को सार्थवाहों को तथा अठारह श्रेणी प्रश्रेणियों को बहुत से कार्यों में अनेक परिवारों में अनेक मंत्रणाओं में-गुप्त विचारों में यावत् चक्षुभूत थे मार्ग दर्शक थे। कुंभकार आदि जातियां श्रेणी शब्द से और अवान्तरजातियां

'तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स इत्यादि. ॥

टीकार्थ-(तस्स णं धण्णस्स)ते धन्य सार्थवाहने त्यां (पंथए णामं दास चेडे होत्था) पंथक नामे એક દાસ પુત્ર હતો. (सव्वंगसुदरंगे) ते सर्वांग सुंदर हतो. (मंसोवचिए) सुडोળ शरीर वाળो हतो. (बालकीलावणकुसले यावि होत्था) બાળકોને રમાડવામાં તેઓ ખૂબ જ કુશળ હતો. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे रायगिहे नयरे बहूणं नयरनियगसेट्ठिसत्थवाहाणं अट्ठारसण्ह य सेणिप्पसेणीणं बहुसु कज्जेसु य कुडुंबेसु य मंतेसु य जाव चक्खुभूए याविहोत्था) ते धन्य सार्थवाह राजगृह नगरमां घणा नगरना वणिकों, श्रेष्ठिजनो, सार्थवाहो तेमज अढार श्रेणी प्रश्रेणीओने घणा कामोमां घणा कुटुंबोमां, अनेक जातनी मंत्रणाओमां, गुप्त विचारोमां यावत् चक्षुभूत हता एटले के मार्गदर्शक हता. कुंभार वगेरेनी जातने अहीं श्रेणी शब्दथी अने पेटा जातने प्रश्रेणी शब्द द्वारा बताववामां आवी छे. (नियगस्स

फरुसपइन्नविगयबीभच्छदाढिए' खरपरुषमहाविकृतबीभत्सदंष्ट्रिकः, तत्र–'खरपुरुषे=अतिकर्कशे 'महल्ल' महत्यौ=अतिविशाले 'विगय' विकृते=शोभा वर्जिते 'बीभत्थ' बीभत्से=घृणाजनके 'दाढि' दंष्ट्रिके=दाढिके हनुवर्द्धितकेशगुच्छरूपे वा यस्य सः–कर्कशविकृतघृणितदाढिकायुक्तः, खरपरुषमहाविकृतबीभत्सदन्तो वा। 'असंपुडियउट्ठे' असंपुटितौष्ठः, असंपुटितौ, असंवृतौ वा परस्परासंमिलितौ स्फाटितौ ओष्ठलघुत्वाद्दशनदीर्घत्वाच्चौष्ठौ यस्य सः स्फाटितमुख इत्यर्थः। 'उद्धूयपइन्नलंबंतमुद्धए' उद्धूतप्रकीर्णलम्बमानमूर्धजः, तत्र–'उद्धूय' उद्धूताः=वायुसम्पर्कात्प्रचलिताः अत एव–'पइन्न' प्रकीर्णाः=इतस्ततो विक्षिप्ताः 'लंबंत' लम्बमानाः=अधः प्रसर्पन्तः 'मुद्धए' मूर्धजाः=केशा यस्य स तथा। 'भमरराहुवन्ने' भ्रमरराहुवर्णः–भ्रमरराह्वोरिव वर्णो यस्य सः–अत्यन्तकृष्णवर्ण इत्यर्थः। 'निरणुक्कोसे' निरनुक्रोशः=निर्दयः, निरणुतावे' निरनुतापः= पापं कृत्वा पश्चात्तापरहितः अत एव 'दारुणे' दारुणः=क्रूरः। 'पइ-

थी अतिशय कठोर थीं; बहुत विशाल थीं, शोभा रहित थीं, तथा घृणाजनक थी–अथवा इस की दाढी के बाल कठोर थे, बहुत घने थे, शोभासे रहित थे और घृणा उत्पादक थे। (असंपुडियउट्ठे उद्धूए, पइन्नलंबंतमुद्धए, भमरराहुवन्ने, निरणुक्कोसे, निरणुतावे दारुणे पइभए) दाँतों को दीर्घ होने के कारण इसके ओष्ट परस्पर में मिले हुए नहीं थे–किन्तु खुले हुए थे। इसके मस्तक पर जो केश थे–वे पवन में इधर उधर उडते, इसलिये फैले हुए थे बधे हुए नहीं थे। तथा बहुत बढे हुए थे। इसका शारीरिक वर्ण राहु तथा भ्रमर जैसा अत्यन्त काला था। दया से यह सर्वथा रहित था। पाप करके भी इसके हृदय में पश्चात्ताप का भाव उत्पन्न नहीं होता था। इसलिये क्रूर प्रकृति का था।

મહાભયંકર હતી. તેની દાઢો ખૂબજ કઠોર હતી, ઘણી મોટી હતી, શોભા વગરની હતી તેમજ ઘૃણાજનક હતી, અથવા તો તેની દાઢીના વાળ કઠોર હતા, સઘન હતા, શોભા વગરના હતા, અને ઘૃણાજનક હતા. (असंपुडियउट्टे उद्धूयपइन्नलंबंत मुद्धए, भमरराहुवन्ने निरणुक्कोसे, निरणुतावे दारुणे पइभए) તેના દાંત લાંબા હતા તેથી બંને હોઠ એક બીજાના સ્પર્શ વગર દૂર જ રહેતા હતા. તે હમેશાં ખુલ્લા જ રહેતા હતા. તેના માથાના વાળ પવનને લીધે અસ્તવ્યસ્ત થઈને ઉડતા હતા, એથી તેઓ ફેલાઈ જતા હતા. તેના વાળ બાંધેલા રહેતા જ ન હતા અને તે બહુ જ વધેલા હતા, તેના શરીરનો રંગ રાહુ અને ભમરા જેવો કાળો મેંશ જેવો હતો. તે તદ્દન નિર્દય હતો. પાપ કરવા છતાં તેના મનમાં પસ્તાવો થતો ન હતો. એટલા માટે તે ક્રૂર પ્રકૃતિનો હતો. તેને જોતાની સાથે જ પ્રાણીઓનાં

घराणि य आभोएमाणीर मग्गमाणे गवेसमाणे बहुजणस्स छिद्देसु य विसमेसु य विहुरेसु य वसणेसु य अब्भुदएसु य उस्सवेसु य पसवेसु य तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य मत्त-पमत्तस्स य विक्खित्तस्स य वाउलस्स य र हियस्स य दुक्खियस्स विदेसत्थस्स य विप्पवसियस्स य मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे गवेसमाणे एवं च णं विहरइ, बहिया वि य णं रायगिहस्स नगरस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य वावि पोक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया सरेसु य सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य भग्गकूवएसु य मालुयाकच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदरलेणउवट्ठाणेसु य बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवं च णं विहरइ ॥सू. ४॥

टीका—'तत्थ णं' इत्यादि। तत्र खलु राजगृहे नगरे विजयनामा तस्करः=चौरः होत्था=आसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'पावे' इति, पापः=पापकर्मा चाण्डालरूपः=चाण्डालसदृशः, भीमतररुद्दकम्मे' भीमतररौद्रकर्मा-चाण्डालकर्मापेक्षयाऽपि भीमतराणि=भयङ्कराणि रौद्रकर्माणि हिंसादिक्रूरकर्माणि यस्य स तथा, 'आरुसियदित्तरत्तनयणे' आरुषितदीप्तरक्तनयनः, तत्र-आरुसिय' आरुषितस्येव 'दित्त' दीप्ते=विकराले 'रत्त' रक्ते नयने यस्य स तथा, 'खर-

---

'तत्थ ण रायगिहे नयरे विजए नामं तक्करे होत्था' इत्यादि।

टीका—(तत्थ णं रायगिहे नयरे) उसी राजगृह नगर में विजय नामका चौर था (पावे चंडालरूवे भीमतररुद्दकम्मे आरुसियदित्तरत्तनयणे, खरफरुस महल्लविगयबीभत्थदाढिए) यह पापी था। चांडाल जैसा था। इसके हिंसादिक क्रूर कर्म चांडाल के कार्य की अपेक्षा भी बहुत भयंकर थे। इसके नेत्र क्रोधी पुरुष के नेत्र जैसे लाल थे, और महा विकराल थे। दाढें इस

टीकार्थ—(तत्थणं रायगिहे नयरे) ते राजगृहनगरमां (विजएनामं तक्करे होत्था) विजय नामे चोर रहेतो हतो. (पावे चंडालरूवे भीमतर रुद्दकम्मे आरुसियदित्तरत्तनयणे, खरफरुस-महल्ल-विगय-बीभत्थ दाढिए) ते पापी हतो. चंडाळ जेवो हतो. हिंसा वगेरे तेनां क्रूर कर्मो चंडाळ करतां पण भयंकर हतां. तेनी आंखो क्रोधी माणसना जेवी लाल हती अने ते

फरुसमहल्लविगयबीभत्थदाढिए' खरमहद्विकृतबीभत्सदंष्ट्रिकः, तत्र-'खरपुरुषे=अतिकर्कशे 'महल्ल' महत्यौ=अतिविशाले 'विगय' विकृते=शोभा वर्जिते 'बीभत्थ' बीभत्से=घृणाजनके 'दाढि' दंष्ट्रिके=दाढिके हनुवर्द्धितकेशगुच्छरूपे वा यस्य सः-कर्कशविकृतघृणितदाढिकायुक्तः, खरपरुषमहाविकृतबीभत्सदन्तो वा। 'असंपुडियउट्ठे' असंपुटितौष्ठः, असंपुटितौ, असंवृतौ वा परस्परासंमिलितौ स्फाटितौ ओष्ठलघुत्वाद्दशनदीर्घत्वाच्चौष्ठौ यस्य सः स्फाटितमुख इत्यर्थः। 'उद्धूयपइन्नलंबंतमुद्धए' उद्धूत प्रकीर्णलम्बमानमूर्धजः, तत्र-'उद्धूय' उद्धूताः=वायुसम्पर्कात्प्रचलिता अत एव-'पइन्न' प्रकीर्णाः=इतस्ततो विक्षिप्ताः 'लंबंत' लम्बमानाः=अधः प्रसर्पन्तः 'मुद्धए' मूर्धजाः=केशा यस्य स तथा। 'भमरराहुवन्ने' भ्रमरराहुवर्णः-भ्रमरराहुवेिग इव वर्णो यस्य सः-अत्यन्तकृष्णवर्ण इत्यर्थः। 'निरणुक्कोसे' निरनुक्रोशः=निर्दयः, निरणुतावे' निरनुतापः= पापं कृत्वा पश्चात्तापरहितः अत एव 'दारुणे' दारुणः=क्रूरः। 'पइ-

की अतिशय कठोर थीं; बहुत विशाल थीं, शोभा रहित थीं, तथा घृणाजनक थी-अथवा इस की दाढी के बाल कठोर थे, बहुत घने थे, शोभासे रहित थे और घृणा उत्पादक थे। (असंपुडियउट्ठे उद्धूए, पइन्नलंबंतमुद्धए, भमरराहुवन्ने, निरणुक्कोसे, निरणुतावे दारुणे पइभए) दांतों को दीर्घ होने के कारण इसके ओष्ठ परस्पर में मिले हुए नहीं थे-किन्तु खुले हुए थे। इसके मस्तक पर जो केश थे-वे पवन में इधर उधर उडते, इसलिये फैले हुए थे बधे हुए नहीं थे। तथा बहुत बढे हुए थे। इसका शारीरिक वर्ण राहु तथा भ्रमर जैसा अत्यन्त काला था। दया से यह सर्वथा रहित था। पाप करके भी इसके हृदय में पश्चात्ताप का भाव उत्पन्न नहीं होता था। इसलिये क्रूर प्रकृति का था।

મહાભયંકર હતી. તેની દાઢો ખૂબજ કઠોર હતી, ઘણી મોટી હતી, શોભા વગરની હતી, તેમજ ઘૃણાજનક હતી, અથવા તો તેની દાઢીના વાળ કઠોર હતા, સઘન હતા, શોભા વગરના હતા, અને ઘૃણાજનક હતા. (असंपुडियउट्ठे उद्धूयपइन्नलंबंत मुद्धए, भमरराहुवन्ने निरणुक्कोसे, निरणुतावे दारूणे पइभए) તેના દાંત લાંબા હતા તેથી બંને હોઠ એક બીજાના સ્પર્શ વગર દૂર જ રહેતા હતા. તે હમેશાં ખુલ્લા જ રહેતા હતા. તેના માથાના વાળ પવનને લીધે અસ્તવ્યસ્ત થઈને ઉડતા હતા, એથી તેઓ ફેલાઈ જતા હતા. તેના વાળ બાંધેલા રહેતા જ ન હતા અને તે બહુ જ વધેલા હતા, તેના શરીરનો રંગ રાહુ અને ભમરા જેવો કાળો મેંશ જેવો હતો. તે તદ્દન નિર્દય હતો. પાપ કરવા છતાં તેના મનમાં પસ્તાવો થતો ન હતો. એટલા માટે તે ક્રૂર પ્રકૃતિનો હતો: તેને જોતાની સાથે જ પ્રાણીઓનાં

भए' प्रतिभयः=भयोत्पादकः। 'निसंसिए' नृशंसकः। 'निरणुकंपे' निरनुकम्पः=दयागुणवर्जितः। 'अहिव्वएगंतदिट्ठिए' अहिरिवैकान्तदृष्टिकः, भुजङ्ग इव क्रूरकर्मकरणे एकाग्रतालक्षणः एकान्ता=एक निश्चया दृष्टिः=विचारसरणिर्यस्य स तथा। खुरेव एगंतधारए'क्षुर इव एकान्तधारकः, क्षुरो=नापितशस्त्रविशेषः 'उस्तरा' इति भाषायाम्, तद्वत् 'एगंत' एकान्तेन=तीव्रत्वात्सर्वप्रकारेण परवस्त्वपहरणे 'धारा' धारा=परोपतापनरूपा परिणामधारा यस्य सः, सर्वस्वापहारीत्यर्थः. 'गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे' गृद्ध इव-आमिष तल्लिप्सः गृद्ध इव-गृद्धपक्षिवत् 'आमिस, आमिषे=शब्दादिविषये 'तल्लिच्छे' तल्लिच्छः=तत्परः'तल्लिच्छे' इति तत्परार्थो देशी शब्दः। अथवा आमिषे=विषयभोगादिके सा=अत्युत्कटा लिप्सा यस्य सः-कामभोगे तीव्राभिलाषीत्यर्थः। 'अग्गिमिव सव्वभक्खी' अग्निरिव सर्वभक्षी=भक्ष्याभक्ष्यसर्वभोजी सर्वजनलुण्टको

इसे देखते ही जीवों के हृदयमें भय का संचार हो जाता था। (निसंसइए निरनुकंपे अहिव्वएगंतदिट्ठीए, खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) यह स्वभावतः नृशंसक (घातक) था निरनुकंपे-दयागुण वर्जित था। सर्प की तरह क्रूर कर्म करने में इस की विचारसरणि एक निश्चय वाली होती थी, क्षुरा-उस्तरा के समान वह सर्व प्रकार से परकीय वस्तुओं के हरण करने में परोपतापनरूप परिणाम धारावाला था। गिद्धपक्षी की तरह यह शब्दादि विषयरूप आमिष में अथवा कामवासना में तत्पर रहा करता था। (अग्गिमिव सव्वभक्खी जलमिवसव्वग्गाही उक्कंचण, वंचण, माया नियडि, कूड, कवड, साइ, संपओग, बहुले, चिरणगरविणट्ठदुट्ठ सीलायारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी, भोज्ज, पसंगी, मंसपसंगी दारुणे हिययदारए) अग्नि के समान यह सर्व भक्षी था, अथवा लक्षण से सर्व जीवों को

મન ભયભીત થઈ જતાં હતાં. (निसंसइए निरनुकंपे, अहिव्व एगंतदिट्ठिए खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) સ્વભાવથી જ તે નૃશંસ અને ઘાતક હતો. (निरनुकंपे) નિર્દય હતો. સાપની જેમ ક્રૂર કર્મમાં પ્રવૃત્ત થનારા તેના વિચારો દૃઢ નિશ્ચયવાળા હતા. અસ્તરાની જેમ તે બધી રીતે બીજાઓની વસ્તુઓને હરી લેવામાં પરોપતાપન રૂપ પરિણામ વાળો હતો. ગીધની જેમ શબ્દ વગેરે વિષય રૂપ આમિષમાં અથવા કામવાસના જેવી બાબતમાં તે હમેશાં તૈયાર રહેતો હતો. (अग्गिमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वग्गाही उक्कंचण, वंचण, माया नियडि, कूड, कवड, साइसंपओग, बहुले, चिरणगरविणट्ठदुट्ठ सीलायारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी भोज्जपसंगी मंसपसंगी दारुणे हियय दारए) અગ્નિના જેવો તે સર્વભક્ષી હતો અથવા તે બધા પ્રાણીઓને લૂંટનાર

वा। 'जलमिव सव्वग्गाही' जलमिव सर्वग्राही-यथा जलं स्वविषयमात्रं सर्वं स्वान्तर्गतं करोति तथैवायं सर्वं सर्वस्माद्‌पहरति। 'उक्कंचण-वंचणमायानियडिकूडकवडसाइसंपओगबहुले' उत्कञ्चनवञ्चनमाया-निकृतिकूटकपटसातिसंप्रयोगबहुलः, तत्र-'उक्कंचण' उत्कञ्चनं=स्वपरगुणा-भावेऽपि गुणोत्कीर्तनम्, 'वंचण' वञ्चनं-छलकरणं, माया=परवञ्चनम्, 'नियडि' निकृतिः=मायाऽऽच्छादनार्थं पुनर्मायाकरणं-चतुरत्या गर्तकप्रच्छादनम्, 'कूड' कूटं परवञ्चनार्थं तुलादेर्न्यूनाधिककरणम्, 'कवड' कपटम्=वेषभा-षादिविपर्ययकरणम्, एभिरुत्कञ्चनादिभिः सह 'साइसंपओग' सातिसंप्र-योगः-अतिशयेन योगस्तेन यो बहुलः=व्याप्तः सकलकूटकपटादि भण्डागार इत्यर्थः। 'चिरनगरविणट्ठदुट्ठसीलायारचरित्ते' चिरनगरविनष्टदुष्टशीलाचार-

लूटने वाला था। जल की तरह सर्वग्राही था अर्थात् जल जिस प्रकार अपने में पडे हुए पदार्थ को अपने भीतर ले जाता है-उसी प्रकार यह भी दूसरों के पास से समस्त चीजों का अपहरण कर अपने पास रख लेता था। अपने भीतर जो गुण नहीं थे उनकी भी यह अपने में हैं इस तरह की प्रशंसा किया करता था। वंचना-छल करने में यह विशेषपटु-चतुर था, माया परवंचन में बहुत होशियार था-निकृति अपने मायाचारीको दबाने में दुबारा माया करने में बडा ही सिद्धहस्त था। तुला आदि का न्यूनाधिक करना इसका नाम क्यूट है, वेष आदि को बदलना इसका नाम कपट है। इन सबके करने में यह प्रख्यात था। अर्थात् इन उत्कंचन माया, निकृति कूट, कपट का यह भण्डार था। चिरकाल से यह नगर से बाहर रहता था। इसलिये इसका स्वभाव दुष्ट हो गया था। आचार-कुल मर्यादारूप

હતો. પાણીની જેમ તે સર્વગ્રાહી હતો— એટલે કે પાણી જેમ તેમાં પડી ગયેલા બધા પદાર્થો તે પોતાની અંદર લઈ જાય છે, તે પ્રમાણે જ તે ચોર પણ બીજાઓની પાસેથી બધી વસ્તુઓ ચોરીને તેની પાસે સંગ્રહી રાખતો હતો. જે ગુણો તેમાં હતા તેમની પણ બીજાઓની સામે પ્રશંસા કરતો રહેતો હતો. બીજાને છેતરવામાં તે પાવધો હતો. માયા—એટલે કે બીજાને ઠગવામાં તે ખૂબ જ કુશળ હતો. નિકૃતિ—એટલે કે માયા ચોરાને પરાજિત કરવામાં તે બીજી વખત માયા (પર વંચન) કરવામાં બહુ જ ચતુર હતો. ત્રાજવાં વગેરેને ચાલાકીથી ન્યૂનાધિક કરવું તેનું નામ વ્યૂહ છે. વેષભૂષા વગેરે બદલવી તે કપટ કહેવાય છે. આ માટે તે પ્રખ્યાત હતો. એટલે કે ઉત્કંચન, વંચન, માયા, નિકૃતિ, કૂટ, કપટનો તે ખજાનો હતો. લાંબા વખતથી તે નગરની બહાર જ રહ્યા કરતો હતો. એટલા માટે સ્વભાવે

भए' प्रतिभयः=भयोत्पादकः। 'निसंसिए' नृशंसकः। 'निरणुकंपे' निरनुकम्पः=दयागुणवर्जितः। 'अहिव्वएगंतदिट्ठिए' अहिरिवैकान्तदृष्टिकः, भुजङ्ग इव क्रूरकर्मकरणे एकाग्रतालक्षणः एकान्ता=एक निश्चया दृष्टिः=विचारसरणिर्यस्य स तथा। खुरेव एगंतधारए'क्षुर इव एकान्तधारकः, क्षुरो=नापितशस्त्रविशेषः 'उस्तरा' इति भाषायाम्, तद्वत् 'एगंत' एकान्तेन=तीव्रत्वात्सर्वप्रकारेण परवस्त्वाहरणे 'धारा' धारा=परोपतापनरूपा परिणामधारा यस्य सः, सर्वस्वापहारीत्यर्थः. 'गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे' गृद्ध इव-आमिष तल्लिप्सः गृद्ध इव-गृद्धपक्षिवत् 'आमिस, आमिषे=शब्दादिविषये 'तल्लिच्छे' तल्लिच्छः=तत्परः'तल्लिच्छे' इति तत्परार्थो देशी शब्दः। अथवा आमिषे=विषयभोगादिके सा=अत्युत्कटा लिप्सा यस्य सः-कामभोगे तीव्राभिलाषोत्यर्थः। 'अग्गिमिव सव्वभक्खी' अग्निरि व सर्वभक्षी=भक्ष्याभक्ष्यसर्वभोजी सर्वजनलुण्टको

इसे देखते ही जीवों के हृदयमें भय का संचार हो जाता था। (निसंसइए निरनुकंपे अहिव्वएगंतदिट्ठीए, खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) यह स्वभावतः नृशंसक (घातक) था निरनुकंपे-दयागुण वर्जित था। सर्प की तरह क्रूर कर्म करने में इस की विचारसरणि एक निश्चय वाली होती थी, क्षुरा-उस्तरा के समान वह सर्व प्रकार से परकीय वस्तुओं के हरण करने में परोपतापनरूप परिणाम धारावाला था। गिद्धपक्षी की तरह यह शब्दादि विषयरूप आमिष में अथवा कामवासना में तत्पर रहा करता था। (अग्गिमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वगाही उक्कंचण, वंचण, माया नियडि, कूड, कवड, साइ, संपओग, बहुले, चिरणगरविणट्ठदुट्ठ सीलायारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी, भोज्ज, पसंगी, मंसपसंगी दारुणे हिययदारए) अग्नि के समान यह सर्व भक्षी था, अथवा लक्षण से सर्व जीवों को

મન ભયભીત થઈ જતાં હતાં. (निसंसइए निरनुकंपे अहिव्व एगंतदिट्ठिए खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) સ્વભાવથી જ તે નૃશંસ અને ઘાતક હતો. (निरनुकंपे) નિર્દય હતો. સાપની જેમ ક્રૂર કર્મમાં પ્રવૃત્ત થનારા તેના વિચારો દૃઢ નિશ્ચયવાળા હતા. અસ્તરાની જેમ તે બધી રીતે બીજાઓની વસ્તુઓને હરી લેવામાં પરોપતાપન રૂપ પરિણામ વાળો હતો. ગીધની જેમ શબ્દ વગેરે વિષય રૂપ આમિષમાં અથવા કામવાસના જેવી બાબતમાં તે હમેશાં તૈયાર રહેતો હતો. (अग्गिमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वगाही उवकंचण, वंचण, माया नियडि, कूड, कवड, साइसंपओग, बहुले, चिरणगरविणट्ठदुट्ठ सीलायारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी मोज्जपसंगी मंसपसंगी दारुणे हियय दारए) અગ્નિના જેવો તે સર્વભક્ષી હતો અથવા તે બધા પ્રાણીઓને લૂંટનાર

मान्तकं पदं प्राकृतत्वात्' 'तित्थभेयलहुहत्थसंपउत्ते' तीर्थभेदलघुहस्तसंप्रयुक्तः, 'तित्थभेय' तीर्थभेदे=धर्मप्रध्वंसने धर्मस्थानध्वंसने वा लघुहस्तसंप्रयुक्तः= हस्तलाघवयुक्तः अतिकुशल इत्यर्थः। 'परस्स दव्वहरणम्मि निच्चं अणुबद्धे' परस्य द्रव्यहरणे नित्यमनुबद्धः=आसक्तः। 'तिव्ववेरे' तीव्रवैरः= उत्कट विरोधवान् स राजगृहस्य नगरस्य बहूनि 'अइगमणाणिय' अतिगमनानि= च प्रवेशमार्गाः 'निग्गमणाणि' निर्गमनानि=निस्सरणमार्गाः, 'दाराणि' द्वाराणि= नगरद्वाराणि, 'अवद्दाराणि' अवद्वाराणि—लघुद्वाराणि गुप्तद्वाराणि वा, 'छिंडीओ' छिण्डीः=वृतिछिद्रारूपाः कण्टक प्राकारछिद्राणीत्यर्थः, 'खंडीओ' खण्डीः= दुर्गछिद्राणि, 'नगरनिद्धमणाणि' नगरनिर्द्धमनानि=नगरजलनिर्गमनद्वाराणि, 'संवट्टणाणि' संवर्त्तनानि=अनेकमार्गसङ्गमस्थानानि. 'निव्वट्टणाणि' निर्वर्तनानि= नूतननिर्मितमार्गरूपाणि, 'जूयखलयाणि' द्यूतखलकानि=द्युतक्रीडास्थानानि, 'पाणाणि' 'पाणागाराणि' मदिरास्थानानि, 'वेस्सागाराणि' वेश्यागाराणि=

तीर्थ भेद लघु हस्त संप्रयुक्त था—अर्थात् धर्मस्थान को नष्ट करने में यह अति कुशल था। (परस्स दव्वहरणम्मि निच्चं अणुबद्धे) दूसरों के द्रव्य हरण में यह आसक्त रहता था। (तिव्ववेरे) तीव्र वैर वाला था। (रायगिहस्स नयरस्स बहूणि अइगमणाणि य निग्गमणाणि य दाराणि य अव दाराणि य छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धमणाणि य) यह राजगृहनगरके अनेक प्रवेशमार्गों को जाने के मार्गों को वहां के अनेक द्वारों को छोटेर द्वारों को—अथवा गुप्त द्वारों को कांटों की लगी हुई बाडके छिद्रों को जल के निकलने की नालियों को (संवट्टणाणि) अनेक मार्गों के संगमस्थानों को (निवट्टणाणि) नूतननिर्मित मार्गों को (जूयखलयाणि जुवा के खेलने के स्थानों को (पाणागाराणि) मदिरा पीने के स्थानों को (वेस्सागाराणि)

વિચાર પણ ઉત્પન્ન થતો હતો કે આ હું કેવું કૃત્ય કરી રહ્યો છું. તે ' तीर्थभेद लघुहस्त संप्रयुक्त ' હતો—એટલે કે ધર્મસ્થાનને નષ્ટ કરવામાં તે અતિકુશળ હતો. (परस्सदव्व हरणम्मि निच्चं अणुबद्धे) પારકાના દ્રવ્યને હરવામાં જ તે આસકત રહ્યા કરતો હતો. (तिव्ववेरे) તે ભયંકર રીતે વેર (દુશ્મનાવટ) રાખનાર હતો. (रायगिहस्स नयरस्स बहूणि अइगमणाणि निग्गमणाणि य दाराणिय अव दाराणि य छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धमणाणि य) રાજગૃહ નગરના ઘણા પ્રવેશ માર્ગોને અવર જવરના રસ્તાઓને, ત્યાં ના ઘણા દરવાજાઓને, નાના દરવાજાઓને અથવા તો ગુપ્ત દરવાજાઓને, કોટોને, વાડના છિદ્રોને, કિલ્લાના છિદ્રોને, પાણીની નળીઓને. (संवट्टणाणि) ઘણા રસ્તાઓ ભેગા થતા હોય તેના સ્થાનોને (निवट्टणाणि) નવા બનાવવામાં આવેલા રસ્તાઓને (जूय खलयाणि) જૂગારના અડ્ડાઓને, (पाणागाराणि) દારુ પીવાના સ્થાનોને, (वेस्सागाराणि)

चरित्रः, तत्र-'चिर' चिरं=बहुकालं यावत् 'नगर' नगरात् 'विणट्ठ' विनष्टः=प्लावितः, अत एव 'दुट्ठ' दुष्टं शीलं=स्वभावः, आचारः कुलमर्यादालक्षणः, चरित्रं=जीवनव्यवहाररूपं यस्य स तथा। 'जूयप्पसंगी' द्यूतप्रसङ्गी=द्यूतक्रीडासक्तः 'मज्जप्पसंगी' मद्यप्रसङ्गी=मद्यपायी, 'भोज्जप्पसंगी' भोज्यप्रसङ्गी=खण्डखाद्यादिरसलोलुपः। 'भोगप्पसङ्गी' इति पाठे गणिकापरायण इति। 'मंसप्पसंगी' मांसप्रसङ्गी=मांसाहारी, उपलक्षणात् सप्तव्यसनसेवी। 'दारुणे' दारुणः=कठोरहृदयः। 'हिययदारए' हृदयदारकः-अन्येषां हृदयविदारकः। साहसिए' साहसिकः=अविचारकारी। 'संधिच्छेयए' सन्धिच्छेदकः-क्षत्रखानकः=गृहादिभित्तिभेदकः 'उवहिए' औपधिकःसमायित्वेन प्रच्छन्नचारी। 'विस्संभघाई' विस्रम्भघाती=विश्वासघातकः। 'आलीयग' आदीपकः=ग्रामादिप्रज्वालकः 'लभमथ

व्यवहार इसका बिलकुल नष्ट भ्रष्ट हो गया था, और चरित्र इसका बिलकुल पतित बन गया था। यह द्यूत संगी-जुआ खेलने में आसक्त मद्य पाने में प्रसक्त भोज्य प्रसंगी-मिष्टान्न आदिरस का लोलुपी, और गणिकाओं के सेवन करने में सदा तल्लीन रहता था। यह मांसाहारी था-उपलक्षण से सातों ही व्यसनों का सेवन करने वाला था। कठोर हृदय था-अन्य प्राणियों के हृदय विदारक था (साहसिए) बडा साहसिक था विना विचारे हर एक काम कर डालता था। (संधिच्छेयए, उवहिए, विसंभघाई, आलीयगतित्थभेयलहुहत्थसंपउए) मकानों में संध (खात) लगाने में उनकी भित्तिफोडने में-यह प्रख्यात था, औपधिक था-मायाचारी होने के कारण यह अपना वेश परिवर्तित कर इधर उधर फिरा करता था। विश्वासघातक था। आदीपक-ग्राम आदि के जलानेमें उसे कोई विचार नहीं होता था।

તે દુષ્ટ થઈ ગયો હતો. આચાર-એટલે કે કુળની મર્યાદા રૂપ તેનો વ્યવહાર સંદતર નાશ પામ્યો હતો અને તેનું ચારિત્ર્ય સાવ ભ્રષ્ટ થઈ ગયું હતું. તે દ્યુત પ્રસંગી જુગારમાં આસક્ત, મદ્યપી-દારુ પીવામાં પ્રસક્ત, ભોજ્ય પ્રસંગી-મિષ્ટાન્ન વગેરે ગળ્યું ખાવામાં લોલુપ અને ગણિકાઓ વગેરેના સેવનમાં તે હમેશાં તલ્લીન રહ્યા કરતો હતો તે માંસ ભક્ષક હતો. ઉપલક્ષણોથી તે સાતે સાત વ્યસનોને આચરનાર હતો. કઠોર હૃદય વાળો હતો. બીજા માણસોના હૃદયને દુઃખી બનાવનાર હતો (साहसिए) તે ખૂબ જ સાહસિક હતો. વિવેક વગરનો થઈને તે ગમે તે કામ કરતો હતો. (संधिच्छेयए उवहिए विसंभघाई आलीयगतित्थभेयलहुहत्थसंपउए) ઘરમાં ખાતર પાડવામાં તે પ્રખ્યાત હતો. તે ઔપધિક હતો-એટલે કે માયા ચારી હોવા બદલ તે પોતાનો વેશ બદલીને આમ તેમ ખડયા કરતો હતો. તે વિશ્વાસ ઘાત કરનાર હતો. આદીપક-એટલે કે ગામ ને સળગાવતાં તેને

रूपेषु 'विहुरेसु' विधुरेषु व्याकुलावस्थारूपेषु 'वसणेसु' व्यसनेषु-विपत्सु 'अब्भुदएसु' अभ्युदयेषु राज्यलक्ष्म्यादिप्राप्तिरूपेषु 'उस्सवेसु' उत्सवेषु विवाहादिप्रसङ्गरूपेषु 'पसवेसु' प्रसवेषु-पुत्रादिजन्मोत्सवेषु 'तिहिसु' 'तिथिषु-सांवत्सरिकादिरूपासु 'छणेसु' क्षणेषु आनन्दजनकव्यापाररूपेषु 'जन्नेसु' यज्ञेषु नागाद्युत्सवेषु 'पव्वणीसु' पर्वणीषु-कार्तिकपूर्णिमादिपर्वतिथिषु 'मत्तपमत्तस्स' मत्तप्रमत्तस्य. तत्र 'मत्त' उन्मत्तः 'पमत्त' प्रमत्तः-प्रमादवान् यः स तस्य 'विक्खित्तस्स' विक्षिप्तस्य प्रयोगविशेषेण भ्रान्तचित्तस्य 'वाउलस्स' वातुलस्य वातरोगयुक्तस्य अन्यमनस्कस्य वा 'सुहियस्स' सुखितस्य' सकलेन्द्रियानुकूलविषयप्राप्तत्वात्सुखमग्नस्य 'दुक्खियस्स' दुःखितस्य इष्टवियोगानिष्टसंयोगादिना दुःखनिमग्नस्य 'विदेसत्थस्स' विदेशस्थस्य परदेशस्थितस्य 'विप्पवसियस्स' विप्रोषितस्य-इष्टजनवियोगिनः इत्यादि बहुज-

विहुरेसु) व्याकुल अवस्था में होता था (वसणेसु) किसी और विपत्ति से ग्रस्त होता था उस समय में तथा (अब्भुदएसु) राज्यलक्ष्मी आदि की प्राप्तिरूप उत्सवों में (उस्सवेसु य पसवेसु य तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) विवाह आदि प्रसंगो में पुत्रादि जन्मोत्सवों में सांवत्सरिक तिथियों में, आनंद जनक व्यापाररूप क्षणों में नागादि उत्सवरूप यज्ञों में कार्तिक पूर्णिमा आदिरूप पर्वतिथियों में. (मत्त-पमत्तस्स विक्खित्तस्स वाउलस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य विप्पवसियस्स य) जब कोई जन मत्त हो जाता था प्रमादवशंगत हो जाता था, प्रयोग विशेष से भ्रान्त चित्त बन जाता था, वातव्याधि से युक्त हो जाता था। या अन्यमनस्क हो जाता था, सकल इन्द्रियों के अनुकूल विषयों की प्राप्ति से आनन्द युक्त बन जाता था इष्ट वियोग अनिष्ट संयोग आदि से दुःख-

(वसणेसु) बीजी कोई आफतमां फसायलो रहेतो, ते समये तेमज (अब्भुदएसु) राज्य लक्ष्मी वगेरेनी प्राप्तिरूप उत्सवोमां (उस्सवेसु य पसवेसु य तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) लग्न वगेरेनी प्रसंगोमां, पुत्र वगेरेना जन्मोत्सवोमां, सांवत्सरिक तिथियोमां, आनंदनी क्षणोमां, नाग वगेरेना उत्सव रूप यज्ञोमां कार्तिक पूनम वगेरे रूप पर्व तिथियोमां (मत्त पमत्तस्स विक्खियस्स वाउलस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य पयत्तस्स विखयस्स विप्पवसियस्स य) ज्यारे कोई माणुस गांडो थई जतो, प्रमादी थई जतो, (तत्र मंत्रना) प्रयोग विशेषथी भ्रांतचित्त थई जतो, वातना रोगथी पीडित थई जतो, शून्य मनस्क थई जतो, बधी इन्द्रियोने सुख प्राप्ति थाय एवो संयोग थतां ज्यारे कोई आनंद मग्न थई जतो, इष्ट वियोग तथा अनिष्ट संयोग वगेरेथी दुःखी थई जतो, परदेशमां

गणिकागृहाणि 'तद्दारट्ठाणाणि' तद्द्वारस्थानानि=गणिकागृहद्वाराणीत्यर्थः, 'तक्करट्ठाणाणि य' तस्करस्थानानि च=चोरनिवासस्थानानि, 'सिंघाडगाणि' शृङ्गाटकानि=शृङ्गाटकाकृतित्रिकोणस्थानानि, 'तियाणि' त्रिकाणि मार्गत्रयसंमीलनस्थानानि, 'चउक्काणि' चतुष्काणि=चतुष्कोणस्थानानि, चच्चराणि चत्वराणि=चतुष्पथरूपाणि. 'नागघराणि' नागगृहाणि 'भूयघराणि' भूतगृहाणि 'जक्खदेउलानि' यक्षदेवकुलानि= यक्षायतनानि 'सभाणि' सभाः 'पवाणि' प्रपाः–पानीयशाला 'पणियसालानि' पणितशालानि–क्रयविक्रयस्थानानि 'सुन्नघराणि' शून्यगृहाणि 'आभोएमाणे२' आभोगयन्२–सोपयोग प्रेक्षमाणः 'मग्गमाणे' मार्गयमाणः–अन्विष्यन्। 'गवेसमाणे' गवेषमाणः, सूक्ष्मरीत्या विलोकमानः–बहुजनस्य 'छिद्देसु' छिद्रेषु स्खलनारूपेषु 'विसमेसु' विषमेषु–रोगाद्यवस्था-

वेश्याओं के गृहों को (तद्दारदाराणि) उनके दरवाजों को (तक्करट्ठाणाणि) चोरों के निवासस्थानों को (सिंघाडगाणि) शृंगाटक जैसे त्रिकोण वाले स्थानों को (तियाणि) तीन मार्ग जहां मिले हों ऐसे स्थानों को (चउक्काणि) चतुष्कोण वाले स्थानों को (चच्चराणि) चतुष्पथ रूप स्थानों को (नागघराणि) नागगृहों को, (भूयघराणि) भूतगृहों को, (जक्खदेउलानि) यक्ष के देवलों को (सभाणि) सभाओं को (पवाणि) प्याऊओं को, (पणियसालाणि) क्रयविक्रय के स्थानों को (सुन्नघराणि) शून्य घरों को (आभोएमाणे२) उपयोग देकर बारबार देखता था। (मग्गमाणे) उन्हें बार२ तलाशता। (गवेसमाणे) सूक्ष्मदृष्टि से उन की गवेषणा करता था (बहुजणस्स छिद्देसु य) जब कोई किसी प्रकार के कष्ट में होता था (विसमेसु) रोगादि अवस्था संपन्न

વેશ્યાઓનાં ઘરોને, (तद्दारदाराणि) તે વેશ્યાઓના દરવાજાઓને, (तक्करट्ठाणाणि) ચોરોના અડ્ડાઓને (सिंगाडगाणि) શ્રંગાટક–એટલે કે ત્રણ રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવા સ્થાનોને, (चउक्काणि) ચતુષ્કોણવાળા સ્થાનોને (चच्चराणि) ચાર રસ્તાએ ભેગા થતા હોય તેવા સ્થાનોને, (नागघराणि) નાગનાં ગૃહોને, (भूयघराणि) ભૂતિયાં ઘરોને, (जक्ख देउलानि) યક્ષોના દેવાલયોને (सभाणि) સભાઓને (पवाणि) પરબોને, (पणिय सालाणि- ક્રય વિક્રયના સ્થાનોને, (सुन्नघराणि) ખાલી પડી રહેલા ઘરોને, (आभोएमाणे) મહત્ત્વ આપીને વારે ઘડીએ જોતો હતો (मग्गमाणे) તે સ્થાનોને વારંવાર તપાસતો રહેતો હતો. (गवेसमाणे) સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તેમને જોતો રહેતો હતો. (बहुजणस्स छिद्देसु य) જ્યારે કોઈ માણસ કોઈ પણ જાતના કષ્ટમાં પીડતો રહે છે. (विसमेसु) રોગ વગેરેથી યુક્ત રહેતો,

रूपेषु 'विहुरेसु' विधुरेषु व्याकुलावस्थारूपेषु 'वसणेसु' व्यसनेषु-विपत्सु 'अब्भुदएसु' अभ्युदयेषु राज्यलक्ष्म्यादिप्राप्तिरूपेषु 'उस्सवेसु' उत्सवेषु विवाहादिप्रसङ्गरूपेषु 'पसवेसु' प्रसवेषु-पुत्रादिजन्मोत्सवेषु 'तिहिसु' 'तिथिसु-सांवत्सरिकादिरूपासु 'छणेसु' क्षणेषु आनन्दजनकव्यापाररूपेषु 'जन्नेसु' यज्ञेषु नागाद्युत्सवेषु 'पव्वणीसु' पर्वणीषु-कार्तिकपूर्णिमादिपर्वतिथिषु 'मत्त-पमत्तस्स' मत्तप्रमत्तस्य तत्र 'मत्त' उन्मत्तः 'पमत्त' प्रमत्तः-प्रमादवान् यःस तस्य 'विक्खित्तस्स' विक्षिप्तस्य प्रयोगविशेषेण भ्रान्तचित्तस्य 'वाउलस्स' वातुलस्य वातरोगयुक्तस्य अन्यमनस्कस्य वा 'सुहियस्स' सुखितस्य' सकलेन्द्रियानुकूलविषयप्राप्तत्वात्सुखमग्नस्य 'दुक्खियस्स' दुःखितस्य इष्टवियोगानिष्टसंयोगादिना दुःखनिमग्नस्य 'विदेसत्थस्स' विदेशस्थस्य परदेशस्थितस्य 'विप्पवसियस्स' विप्रोषितस्य-इष्टजनवियोगिनः इत्यादि बहुज-

विहुरेसु) व्याकुल अवस्था में होता था (वसणेसु) किसी और विपत्ति से ग्रस्त होता था उस समय में तथा (अब्भुदएसु) राज्यलक्ष्मी आदि की प्राप्तिरूप उत्सवों में (उस्सवेसु य पसवेसु य तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) विवाह आदि प्रसंगो में पुत्रादि जन्मोत्सवों में सांवत्सरिक तिथियों में, आनंद जनक व्यापाररूप क्षणों में नागादि उत्सवरूप यज्ञों में कार्तिक पूर्णिमा आदिरूप पर्वतिथियों में. (मत्त-पमत्तस्स विक्खित्तस्स वाउलस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य विप्पवसियस्स य) जब कोई जन मत्त हो जाता था प्रमादवशंगत हो जाता था, प्रयोग विशेष से भ्रान्त चित्त बन जाता था, वातव्याधि से युक्त हो जाता था। या अन्यमनस्क हो जाता था, सकल इन्द्रियों के अनुकूल विषयों की प्राप्ति से आनन्द युक्त बन जाता था इष्ट वियोग अनिष्ट संयोग आदि से दुःख-

(वसणेसु) બીજી કોઇ આફતમાં ફસાયલો રહેતો, તે સમયે તેમજ (अब्भुदएसु) રાજ્ય લક્ષ્મી વગેરેની પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સવોમાં (उस्सवेसु य पसवेसु य तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) લગ્ન વગેરેની પ્રસંગોમાં, પુત્ર વગેરેના જન્મોત્સવોમાં, સાંવત્સરિક તિથિયોમાં, આનંદની ક્ષણોમાં, નાગ વગેરેના ઉત્સવ રૂપ યજ્ઞોમાં કાર્તિક પૂનમ વગેરે રૂપ પર્વ તિથિયોમાં (मत्तपमत्तस्स विक्खियस्सवाउलस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य पयत्तस्स विखयस्सविप्पवसियस्स य) જ્યારે કોઇ માણસ ગાંડો થઈ જતો, પ્રમાદી થઈ જતો, (તંત્ર મંત્રના) પ્રયોગ વિશેષથી ભ્રાંતચિત્ત થઇ જતો, વાતના રોગથી પીડિત થઈ જતો, શૂન્ય મનસ્ક થઈ જતો, બધી ઈન્દ્રિયોને સુખ પ્રાપ્તિ થાય એવો સંયોગ થતાં જ્યારે કોઇ આનંદ મગ્ન થઇ જતો, ઇષ્ટ વિયોગ તથા અનિષ્ટ સંયોગ વગેરેથી દુઃખી થઈ જતો, પરદેશમાં

नस्य 'मग्गं' मार्गम् अवसरम् 'छिद्दं' छिद्रम्-स्खलनारूपम् 'विरहं' वियोगम् 'अंतरं' स्थानान्तरगमनरूपं सायंकालादिरूपं वा 'मग्गमाणे' मार्गयमाणः विलोकमानः 'गवेसमाणे' अन्विष्यन 'एवं च णं' उक्तरीत्या 'विहरइ' विहरति विजयतस्करोऽवतिष्ठते इत्यर्थः, चकारः समुच्चयार्थः, णं वाक्यालङ्कारे। 'बहिया वि य णं' बहिरपि च खलु राजगृहनगरस्य 'आरामेसु' आरामेषु-पुष्पफलादि समृद्धवृक्षलतासंकुलक्रीडास्थानेषु 'उज्जाणेसु' उद्यानेषु= पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितनगरासन्नवर्त्तिक्रीडास्थानेषु 'वावीपोक्खरणीदीहियागुंजालियासरेसु' वापीपुष्करिणीदीर्घिकागुञ्जालिकासरस्सु, तत्र 'वावी' वापी चतुष्कोणयुक्ता 'पोक्खरिणी' पुष्करिणी-कमलयुक्तगोलाकारा 'दीहिया' दीर्घिका=दीर्घाकार वापी. 'गुंजालिया' गुञ्जालिका=वक्राकारवापी 'सरः'=तडागः, 'सरपंतियासु' सरःपङ्क्तिकासु=सरोवरश्रेणिषु

मग्न हो जाता था, परदेश में गये हुए जनों का, इष्ट जनों से वियुक्त होता था-तब यह उनके (मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) अवसर की, स्खलनारूप छिद्रको, वियोग को स्थानान्तर गमनरूप अथवा सायंकाल आदिरूप अंतर को ताकता रहता था- उनकी खोज में रहता था इस प्रकार से यह जब नगर में रहता था तब अपना समय व्यतीत करता था। तथा (बहियावि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य वाविपोक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया-सरेसु य सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य भग्गकूवेसु य मालुयाकच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदरलेणउवट्ठाणेसु य बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवंच णं विहरइ) राजगृह नगरके बाहर वहां के आरामों में पुष्पफल

ગયેલા માણસોને તેમના ઇષ્ટજનોથી વિયોગ થઈ જતો ત્યારે તે (ચો૦) તેમના (मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) ઉપર ચાંપતી નજર રાખતો. વિયોગ, સ્થાનાન્તર ગમન, સાયંકાળ વગેરેના અવસરની તેમની અસાવધાનીની બરાબર તકનો લાભ લેવા તૈયાર રહેતો. આવા અવસરોની તે તપાસમાં રહે તો. આ રીતે નગરમાં રહીને, તે પોતાનો વખત પસાર કરતો. હતો. તેમજ (बहिया वि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य वाविपोक्खरिणीदीहिया गुंजालिया,सरेसु य सरपंतियासु य सरसर-पंतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य भग्गकूवेसु य मालुया कच्छएसु य सुसाण-एसु य गिरिकंदरलेणउवट्ठाणेसु य बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवं च णं विहरइ) રાજનગરની બહાર ત્યાંના આરામોમાં, પુષ્પફળથી સમૃદ્ધિ યુક્ત તથા

'सरसरपंतियासु' सरःसरःपङ्क्तिकासु=परस्परं संलग्नेषु बहुषु तडागेषु येषु सरःसु पङ्क्तया व्यवस्थितेषु एकस्मात्सरसोऽन्यस्मिन् सरसि ततोऽन्यत्र, एवं जलसंचारकपाटकेन जलं संचरति। अथवा ऊर्ध्वाधः क्रमेण पङ्क्तिरूपेण व्यवस्थितेषु सरस्सु स्वेन एव सुतरां जलं संचरति, तत्रेत्यर्थः। 'जिण्णुज्जाणेसु' जीर्णोद्यानेषु=शुष्कप्रायतरुलतादियुक्तवनखण्डेषु 'भग्गकूवएसु' भग्नकूपकेषु=खण्डितकूपकेषु 'मालुयाकच्छएसु' मालुकाकक्षकेषु सुसाणएसु' श्मशानकेषु गिरिकंदरलेणोवट्ठाणेसु' गिरिकन्दरलयनोपस्थानेषु=तत्र-गिरिकन्दरेषु=पर्वतरन्ध्रेषु 'लेण' लयनेषु=गिरिस्थितपाषाणगृहेषु 'उवट्ठाणेसु' उपस्थानेषु=लतादिमण्डपेषु बहुजनस्य=जनसमुदायस्य छिद्रेषु अत आरभ्य यावत्-अनन्तरं गवेषयमाणोऽसौ तस्करः एवं प्रकारेण विचरति ॥ सू० ४ ॥

मूलम्—तएणं तीसे भद्दाए भारियाए अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणीए अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुपज्जित्था—अहं धण्णेण सत्थवाहेण सद्धिं बहूणि वासाणि सद्दफरिसरसगंधरूवाणि माणुस्सगाइं काम-

आदि से समृद्ध वृक्षों वाले तथा लता से युक्त ऐसे क्रीडास्थानों में-उद्यानों में नगरासन्नवर्ती ऐसे क्रीडा के स्थलों में जो पत्र पुष्प फल एवं छाया वाले वृक्षों से शोभित होते हैं, बावडियों में, पुष्करणियों में दीर्घिकाओं में गुंजालिकाओं में तालाव में सरोवरश्रेणियों में परस्पर संलग्न अनेक तालावों में जीर्ण उद्यानों में, भग्नकुंओ में, मालुकाकच्छों में श्मशानों में, पर्वत की गुफाओं में पर्वत ऊपर रहे हुए पाषाणगृहों में और लतादि मंडपों में छुपकर यह जन समुदाय के छिद्रों की विरह की अंतर आदि की ताक में रहा करता था उन की गवेषणामें लगा रहता था। सू.४।

લતા વિતાનોથી ઢંકાએલાં ક્રીડા સ્થાળોમાં. ઉદ્યાનોમાં—નગરની પાસેના પત્ર, પુષ્પ ફળ અને છાયડાવાળા વૃક્ષોથી શોભિત ક્રીડા સ્થળોમાં, વાવોમાં પુષ્કરણીઓમાં, દીર્ઘિકાઓમાં 'ગુંજાલિકાઓમાં, તપાવોમાં, સરોવરોની શ્રેણીઓમાં, જેમનાં પાણી એક થઈ રહ્યાં છે. એવાં ઘણાં તળાવોમા જૂના બગીચાઓમાં, જૂના ભગ્ન કૂવાઓમાં, માલુકા કચ્છોમાં, સ્મશાનોમાં, પર્વતની ગુફાઓમાં, પર્વત ઉપરના શિલા ખંડોની વચ્ચેના પાષાણ ગૃહોમાં અને લતા મંડપોમાં છુપાઈને તે (ચોર) જન સમુદાયની અસાવધાનતા તેમ જ તેઓ ક્યારે પોતાના ઘરથી વિખૂટા થાય છે તેની શોધમાં રહેતો હતો, તેની ખબરાખબર તપાસ રાખતો હતો. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

नस्य 'मग्गं' मार्गम् अवसरम् 'छिद्दं' छिद्रम्-स्खलनारूपम् 'विरहं' वियोगम् 'अंतरं' स्थानान्तरगमनरूपं सायंकालादिरूपं वा 'मग्गमाणे' मार्गयमाणः विलोकमानः 'गवेसमाणे' अन्विष्यन 'एवं च णं' उक्तरीत्या 'विहरइ' विहरति विजयतस्करोऽवतिष्ठते इत्यर्थः, चकारः समुच्चयार्थः, णं वाक्यालङ्कारे। 'वहिया वि य णं' बहिरपि च खलु राजगृहनगरस्य 'आरामेसु' आरामेषु-पुष्पफलादि समृद्धवृक्षलतासंकुलक्रीडास्थानेषु 'उज्जाणेसु' उद्यानेषु= पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितनगरासन्नवर्त्तिक्रीडास्थानेषु 'वावीपोक्खरणी-दीहियागुंजालियासरेसु' वापीपुष्करिणीदीर्घिकागुञ्जालिकासरस्सु, तत्र 'वावी' वापी चतुष्कोणयुक्ता 'पोक्खरिणी' पुष्करिणी-कमल युक्तगोलाकारा 'दीहिया' दीर्घिका=दीर्घाकार वापी, 'गुंजालिया' गुञ्जालिका=वक्राकारवापी 'सरः'=तडागः, 'सरपंतियासु' सरःपङ्क्तिकासु=सरोवरश्रेणिषु

मग्न हो जाता था, परदेश में गये हुए जनों का, इष्ट जनों से वियुक्त होता था-तब यह उनके (मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) अवसर की, स्खलनारूप छिद्रको, वियोग को स्थानान्तर गमनरूप अथवा सायंकाल आदिरूप अंतर को ताकता रहता था-उनकी खोज में रहता था इस प्रकार से यह जब नगर में रहता था तब अपना समय व्यतीत करता था। तथा (बहियावि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य वाविपोक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया-सरेसु य सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य भग्गकूवेसु य मालुया कच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदलेणउवट्ठाणेसु य बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवंच णं विहरइ) राजगृह नगरके बाहर वहां के आरामों में पुष्पफल

ગયેલા માણસોને તેમના ઇષ્ટજનોથી વિયોગ થઈ જતો ત્યારે તે (ચો-) તેમના (मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) ઉપર ચાંપતી નજર રાખતો. વિયોગ, સ્થાનાન્તર ગમન, સાયંકાળ વગેરેના અવસરની તેમની અસાવધાનીની બરાબર તકનો લાભ લેવા તૈયાર રહેતો. આવા અવસરોની તે તપાસમાં રહે તો. આ રીતે નગરમાં રહીને, તે પોતાનો વખત પસાર કરતો. હતો. તેમ જ (बहिया वि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य वाविपोक्खरिणीदीहिया गुंजालिया,सरेसु य सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य भग्गकूवेसु य मालुया कच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदरलेणउवट्ठाणेसु य बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवं च णं विहरइ) રાજનગરની બહાર ત્યાંના આરામોમાં, પુષ્પફળથી સમૃદ્ધિ યુક્ત તથા

अहं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं सद्धिं बहुइं वासाइं जाव देंति समुल्लावए सुमहुरे पुणो मंजुलप्पभणिए तएणं अहं अहन्ना अपुन्ना अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी विपुलं असणं ४ जाव अणुवड्ढेमि (त्तिकट्टु) उवाइयं करेत्तए। तएणं धण्णे सत्थवाहे भद्दं भारयं एवं वयासी—ममंपि य णं खलु देवाणुप्पिया! एस चेव मणोरहे—कहं णं तुमं दारगं दारिगं वा पयाएज्जसि? भद्दाए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ.। तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठतुट्ठ जाव हियया विपुलं असणपाण खाइमसाइमं उवक्खडावेइ उवक्खडावित्ता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ निग्गच्छइ, निगच्छित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निगच्छित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहु पुप्फजाव मल्लालंकारं ठवेइ, ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ, ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ जलकीडं करेइ, करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हइ गिण्हित्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणमेव नागघरए य जाव वेसमणघरए य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तत्थ णं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणामकरेइ करित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ पच्चुन्नमित्ता लोमहत्थगं परामुसइ परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थ-

भोगाइं पच्चणुभवमाणी विहरामि, नो चेव णं अहं दारगं वा दारिगं पयायामि, तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धेणं माणुस्सए जम्मजीवियफले तासिं अम्मयाणं जासिं मन्ने णियगकुच्छिसंभूयाइं थणदुद्धलुद्धयाइं महुरसमुल्लावगाइं मम्मंणपयंपियाइं थणमूलक्खदेसभागं अभिसरमाणाइं मुद्धयाइं थणयं पिवंति, तओ य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊणं उच्छंगे निवेसियाइं देंति समुल्लावए पिए सुमहुरे पुणो२ मंजुलप्पभणिए, तं अहन्नं अधन्ना अपुन्ना अलक्खणा अकयपुन्ना एत्तो एगमवि न पत्ता, तं सेयं मम कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धण्णं सत्थवाहं आपुच्छित्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुवहुं विपुलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेत्ता सुवहुं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय बहूहिं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स वहिया णागाणि य भूयाणि य जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्दाणि य सिवाणि य वेसमणाणि य तत्थ णं य बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य महरिहं पुप्फच्चणियं करेत्ता जाणुपायवडियाए एवं वइत्तए—जइ णं अहं देवाणुप्पिया! दारगं वा दारिगं वा पयायामि तो णं अहं तुब्भं जायं च दायं च मायं च अक्खयणिहिं च अणुवड्ढेमि त्ति कट्टु उवयाइयं उवयाइत्तए, एवं संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी—एवं खलु

अहं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं सद्धिं बहुइं वासाइं जाव देंति समुल्लावए सुमहुरे पुणो मंजुलप्पभणिए तएणं अहं अहन्ना अपुन्ना अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी विपुलं असणं ४ जाव अणुवड्ढेमि (त्तिकट्टु) उवाइयं करेत्तए। तएणं धण्णे सत्थवाहे भद्दं भारयं एवं वयासी—ममंपि य णं खलु देवाणुप्पिया! एस चेव मणोरहे –कहं णं तुमं दारगं दारिगं वा पयाएज्जसि? भद्दाए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ.। तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठतुट्ठ जाव हियया विपुलं असणपाण खाइमसाइमं उवक्खडावेइ उवक्खडावित्ता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ निग्गच्छइ, निगच्छित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निगच्छित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहु पुप्फजाव मल्लालंकारं ठवेइ, ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ, ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ जलकीडं करेइ, करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हइ गिण्हित्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणामेव नागघरए य जाव वेसमणघरए य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तत्थ णं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणामं करेइ करित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ पच्चुन्नमित्ता लोमहत्थगं परामुसइ परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थ-

भोगाइं पच्चणुभवमाणी विहरामि, नो चेव णं अहं दारगं वा दारिगं पयायामि, तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धे णं माणुस्सए जम्मजीवियफले तासिं अम्मयाणं जासिं मन्ने णियगकुच्छिसंभूयाइं थणदुद्धलुद्धयाइं महुरसमुल्लावगाइं मम्मंणपयंपियाइं थणमूलकक्खदेसभागं अभिसरमाणाइं मुद्धयाइं थणयं पिवंति, तओ य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊणं उच्छंगे निवेसियाइं देंति समुल्लावए पिए सुमहुरे पुणो२ मंजुलप्पभणिए, तं अहन्नं अधन्ना अपुन्ना अलक्खणा अकयपुन्ना एत्तो एगमवि न पत्ता, तं सेयं मम कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धण्णं सत्थवाहं आपुच्छित्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुबहुं विपुलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेत्ता सुबहुं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय बहूहिं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया णागाणि य भूयाणि य जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्दाणि य सिवाणि य वेसमणाणि य तत्थ णं य बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य महरिहं पुप्फच्चणियं करेत्ता जाणुपायवडियाए एवं वइत्तए—जइ णं अहं देवाणुप्पिया! दारगं वा दारिगं वा पयायामि तो णं अहं तुब्भं जायं च दायं च मायं च अक्खयणिहिं च अणुवड्ढेमि त्ति कट्टु उवाइयं उवयाइत्तए, एवं संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी—एवं खलु

आध्यात्मिकः=आत्मनि विचारः यावत् समुदपद्यत—अहं खलु धन्येन सार्थवाहेन सार्द्धं बहूनि वर्षाणि तावत्–बहुवर्षपर्यन्तं शब्दस्पर्शरसरूपात्मकान् मानुष्यकान् कामभोगान् 'पच्चणुभवमाणी' प्रत्यनुभवन्ती=परिभुञ्जाना विहरामि=तिष्ठामि किन्तु नोचैव खलु अहं दारकं वा दारिकां वा प्रजनयामि, तत्–धन्याःखलु ता अम्बा यावत् सुलब्धं खलु मानुष्यकं जन्म–जीवितफलं तासामम्बानां यासां मन्ये निजककुक्षिसम्भूताःस्तनदुग्धलुब्धा मधुरसमुल्लापका 'मम्मणपजंपियाइं' मम्मणप्रजल्पिताः— 'मम्मण' इति स्खलत् प्रजल्पितं येषां ते 'तथा थणमूलकक्खदेसभागं अभिसरमाणाइं' स्तनमूलकक्षदेशभागमभिसरन्तः— स्तनमूलात्=स्तनमूलभागात् कक्षदेश-

रूवे अज्झत्थिए जाव समुपज्जित्था) इस प्रकार यह आध्यात्मिक यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ कि (अहं) मैं (धन्नेण सत्थवाहेण सद्धिं) धन्य सार्थवाह के साथ (बहूणि) बहुत वर्षों से (सद्दफरिसरसगंधरूवाणि माणुस्सगाइं कामभोगाइं पच्चणुभवमाणी विहरामि) शब्द, स्पर्श, रस, गंध, और रूप स्वरूप मनुष्यभव संबंधी काम भोगों को भोग रही हुई हुं। (नो चेव णं अहं दारगं वा दारिगां वा पयायामि) परन्तु अभी तक मेरे न लडका ही हुआ है और न लडकी ही (तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धेणं माणुस्सए मण्णे जम्मजीवियफलेतासिं अम्मयाओ) अतः मैं उन माताओं को धन्य मानती हुं, उन्हीं का जीवन सफल समजती हुं, और यह मानती हुं कि उन्हीने अपने मनुष्य भव सम्बन्धी जन्म का और जीवन का फल पाया है। (जासिं णियगकुच्छिसंभूयाइं-थणदुद्धलुद्धयाइं महुरसमुल्लावगाइं मम्मणयं पियाइं थणमूलकक्खदेसभागं

धन्य सार्थवाहनी साथे (बहूणि वासाणि) બહુ વર્ષોથી (सद्दफरिसरसगंधरूवाणि माणुस्सगाइं कामभोगाइं, पच्चणुभवमाणी विहरामि) શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને રૂપના મનુષ્યભવના કામભોગો ભોગવી રહી છું. (नो चेव णं अहं दारगं वा दारिगां वा पयायामि) પણ અત્યાર સુધી મારે પુત્ર કે,

પુત્રીકંઈજ થયું નથી. (तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धेणं माणुस्सए मण्णे जम्मजीवियफले तासिं अम्मयाओ) હું તે માતાઓને ધન્ય સમજું છું, તેમના જીવનને જ સફળ માનું છું, કે જેમને મનુષ્યભાવના જન્મ અને જીવનનાં સફળ ફળ મળ્યાં છે (जासिं णियगकुच्छिसंभूयाइं थण दुद्धलुद्धयाइं महुरसमुल्लावगाइं मम्मणपयं पियाइं थणमूल–कक्खदेसभागं अभिसरमाणाइं

एणं पमज्जइ पमज्जित्ता उदगधाराए अब्भुक्खेइ, अब्भुक्खित्ता पम्हलसुकुमालाए गंधकासाइयाए गायाइं लूहेइ, लूहित्ता महरिहं वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च करेइ, करित्ता जाव धूवं डहइ, डहित्ता जाणुपायवडिया पंजलिउडा एवं वयासी-जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पयायामि तो णं अहं आयं च जाव अणुवड्ढेमि त्तिकट्टु उवाइयं करेइ, करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता विउलं असणं४ आसाएमाणी जाव विहरइ, जिमिया जाव सुईभूया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागया, अदुत्तर च णं भद्दा सत्थवाही चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुन्नमासिणीसु विउलं असणं४ उवक्खडेइ, उवक्खडित्ता वहवे नागा य जाव वेसमणा य उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ ॥सू० ५॥

टीका-'तएणं तीसे' इत्यादि। ततःखलु तस्याः भद्राया भार्याया अन्यदा कदाचित् 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' पूर्वरात्रापररात्रकालसमये=रात्रेः पश्चिमे भागे 'कुडुंबजागरियं' कुटुम्बजागरिकां=कुटुम्बसम्बन्धिचिन्तया निद्राक्षयरूपां जागरणम् 'जागरमाणीए' जाग्रत्याः=कुर्वत्याः अयमेतद्रूपः 'अज्झत्थिए'

'तएणं तीसे भद्दाए भारियाए' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (तीसे भद्दाए भारियाए) उस भद्रा भार्या को (अन्नया कयाइं) किसी एक समय (पुव्वरत्तावरत्तकाल समयंसि) रात्रि के पूर्वभाग के बाद पश्चाद्भाग में (कुडुंबजागरियं जागरमाणीए) कुटुम्ब की चिन्ता से निद्रा नहीं आने के कारण जगती हुई स्थिति में (अयमेया-

'तएणं तीसे भद्दाए भारियाए इत्यादि ॥

ટીકાર્થ-(तएणं) ત્યાર બાદ (तीसे भद्दाए भारियाए) ભદ્રા ભાર્યાને (अन्नया कयाइ) કોઈ વખતે (पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि રાત્રિના પૂર્વ ભાગની પછી પશ્ચાદ્ભાગમાં (कुडुंबजागरियं जागरमाणीए) કુટુંબની ચિંતાને લીધે ઊંઘ ન આવતાં જાગ્રતાવસ્થામાં (अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पजित्था) આ જાતનો આધ્યાત્મિક યાવત્ મનોગત સંકલ્પ ઉદ્ભવ્યો કે (अहं) હું (धन्नेण सत्थवाहेण सद्धिं)

सञ्चितपुण्याऽस्मि 'एत्तो' इतःपूर्वमद्यावधि=एषां मध्याद् एकमपि शिशुं चेष्टनकलापादेकमपि चेष्टनमेकमपि शिशुं वा न माप्ता 'तं तत्=तस्मात्कारणात् 'सेयं' श्रेयः=श्रेयस्करं शोभनं मम कल्ये प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां यावत् 'जलंति' ज्वलते'=सूर्योदये सति धन्यं सार्थवाहमापृच्छय धन्येन सार्थवाहेन 'अब्भणुन्नाया' अभ्यनुज्ञाता=प्राप्तनिदेशा सती 'सुबहुं'=प्रकारबहुलं 'विउलं' विपुलं=प्रचुरम् अशनपानखाद्यस्वाद्यम् 'उवक्खडावेत्ता=उपस्कार्य चतुर्विधमाहारं निष्पाद्य 'सुबहु' सुबहुम्=बहुप्रकारकं पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालंकारं गृहीत्वा बहुभिर्मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिः सार्द्धं संपरिवृता

है ऐसी हूं जो अभी तक इस प्रकार की चेष्टा संपन्न बालकों में से एक भी चेष्टा विशिष्ट और मीठी तोतली वाणी बोलने वाले शिशु को नहीं पा सकी हु। (तं सेयं मम कल्लं पाउप्पाभायाए रयणीए जाव जलंते धण्णं सत्थवाहं आपुच्छित्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुबहुं विपुलं असणपाण–खाइमसाइमं उवक्खडावेत्ता) तो अब मुझे यही श्रेयस्कर है कि मैं कल प्रभात होते ही-- सूर्य के उदित होने पर धन्यसार्थवाह से पूछकर और उनकी आज्ञा प्राप्त कर अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य इस तरह चार प्रकार का आहार निष्पन्न करा कर (सुबहुं पुष्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय बहूहिं मित्त नाइ–नियग–सयण–संबंधि–परिजणमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा-जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया णागाणि य भूयाणि य जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्दाणि य) और पुष्प, वस्त्र, गंध, माला, एवं अंलकार को लेकर अपने अनेक मित्र, ज्ञाति निजक, स्वजन संबन्धी

હું છું, કેમકે હજી એવી બાળ ચેષ્ટાઓ કરનાર બાળકોમાંથી મેં એક પણ બાળક મેળવું નથી. (तं सेयं मम कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धण्णं सत्थवाहं आपुच्छित्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुबहु विपुले असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेत्ता) એવી સ્થિતિમાં મને એ જ ઉચિત લાગે છે કે આવતી કાલે સવારે સૂરજ ઉદય પામતાં ધન્ય સાર્થવાહને પૂછીને તેમની આજ્ઞા મેળવીને અશન, પાન ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આ રીતે ચાર જાતનો આહાર તૈયારકરાવડાવીને (सुबहुं पुष्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय बहूहिं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया णागाणिय भूयाणि य जक्खाणि य 'दाणि य खंदाणि य रुद्दाणि य वेसमणाणि य) અને પુષ્પ વસ્ત્ર, ગંધ માળા અને ઘરેણાંઓ સાથે લઈને અનેક મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક સ્વજન સંબંધી

भागम् अभिसरन्तः=सम्मुखं सञ्चरन्तः सन्तः 'मुद्धयाइं' मुग्धाः=मनोहराः शिशवः 'थणयं' पिबंति, स्तनजं=दुग्धं पिबन्ति स्तन्यपानं कुर्वन्तीत्यर्थः। ततश्च ते 'कोमलकमलोवमेहिं' कोमलकमलोपमाभ्यां=सुकुमालकमलसदृशाभ्यां हस्ताभ्यां गृहीत्वा 'उच्छंगनिवेसियाइं' उत्सङ्गनिवेशिताः=अङ्के स्थापिताः सन्तः स्तनन्धया मातृभ्यः 'देंति' ददति, किमित्याह—'समुल्लावे' समुल्लापकान्, संजल्पान् कीदृशान् ? इत्याह—'पिए' प्रियान् प्रीतिजनकान 'सुमहुरे' सुमधुरान=कर्णसुखजनकान 'पुणो पुणो मंजुलप्पभणिए' पुनः पुनर्मञ्जुलप्रभणितान्=वारंवारं कोमलाक्षरमयुक्तजल्पितान् ददति प्रियमञ्जुलभाषया भाषन्ते धन्या इत्यर्थः। 'तं' तत्-किन्तु अहं खलु 'अधन्ना' अधन्या=अकृतार्था 'अपुण्णा' अपुण्या=पुण्यहीना, 'अलक्खणा'='अलक्षणा =कुलक्षणा 'अकयपुण्णा' अकृतपुण्या=न कृतं पूर्वभवे पुण्यं यया सा पूर्वभवाऽ

अभिसरमाणाइं मुद्धया थणयं पिबंत्ति) कि जिनकी कुक्षिसे उत्पन्न स्तन के दूध में लुब्ध, मीठी २ तोतली बोलते हुए बालक शिशु स्तन के मूल भाग से कक्ष देश पर्यन्त सरक कर दूध पीते हैं। (तओ य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊणं उच्छंगे निवेसियाइं) और माता उन्हें अपने सुकुमार तथा कमल जैसा दोनों हाथों से पकड कर उत्संग में बैठाती है। और वे स्तनन्धय-बालक (समुल्लावए देंति) उन अपनी माताओं को इस प्रकर के आलापों को देते हैं (पिए सुमहुरे पुणो२ मंजुलप्पभणिए) जो प्रीति जनक होते हैं, कर्ण सुखजनक होते हैं और जिनमें बार२ कोमल अक्षरवाली वाणी होती है। (तं अहन्नं अधन्ना अपुन्ना अलक्खणा अकयपुन्ना एत्तोएगमवि न पत्ता) किन्तु मैं तो अधन्य हुं, पुण्यहीन हुं-कुलक्षणा हुं अकृत पुण्या हुं पूर्वभव में पुण्यजिसने नहीं किया

मुद्धयाइं थणयं पिबंत्ति) એવું માનું છે કે જેમના ઉદરે જન્મેલું, સ્તન પાન માટે ઉત્કંઠિત, મીઠું મીઠું અને તોતડું બોલતું બાળક સ્તનો સુધી—પડખા સુધી ધસી આવીને દૂધ પીવે છે. (तओ य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊ उच्छंगे निवेसियाइं) અને માતા તેને કમળ જેવા બંને હાથોમાં ઉચકીને ખોળામાં બેસાડે છે. તે બાળકો પણ (समुल्लावए देंति) માતાઓની સામે એવી રીતે કાલુ કાલુ બોલે છે કે (पिए सुमहुरे पुणो २ मंजुलप्पभणिए) જે અત્યન્ત પ્રેમ જનક હોય છે, કાનોને સુખકર હોય છે. તેની વાણી કોમલ અક્ષરોથી યુક્ત હોય છે. (तं अहन्नं अधन्ना अपुन्ना अलक्खणा अकयपुन्ना एत्तो एगमवि न पत्ता) પણ હું તો અભાગી છું, પુણ્ય હીન છું, કુલક્ષણ છું, અકૃત પુણ્ય છું, જેણે પૂર્વભવ જન્મમાં પુણ્યો કર્યો જ નથી એવી

'दायच' दायं=दानम् अभयदानादिकं, पर्वदिवसादिदानं वा, 'भायंच' भागं वर्द्धयामि-प्रभूतद्रव्यमर्पयिष्यामीत्यर्थः, 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'उवाइयं' उपयाचितम्=अपत्यप्राप्तिप्रार्थनारूपां मान्यतां "मनौती" इति प्रसिद्धाम् 'उवायइत्तए' उपयाचितुं=कर्तुं 'श्रेयः' इति पूर्वेण सम्बन्धः। एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कल्ये यावज्ज्वलति यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य एवमवादीत्--एवं खलु अहं देवानुप्रियाः! युष्माभिः

अणुवड्ढेमि) यदि मैं हे देवानुप्रियों! अपनी कुक्षिसे पुत्र या पुत्री को जन्म दूंगी तो मैं आपकी सेवा करूंगी—आपके निमित्त अभय-दानादिकका वितरण करूंगी, अथवा पर्व दिनों में दान आदि बांटने की व्यवस्था करदूंगी। अपने हिस्सेमें आपके लिये विभाग अलग तथा आपके अक्षय कोष की वृद्धि करवादूंगी-तात्पर्य इसका यह है कि मेरी मनो कामना पूर्णहोने पर मैं प्रभूत द्रव्य आप सबके लिये अर्पित करूंगी। (त्ति कट्टु उवयाइयं उवयाइत्तए) इस तरह की मुझे उनके पास मनौती-मानता-मनाने में मेरी भलाई है। (एवं संपेहेइ) इस प्रकार का उसने विचार किया। (संपेहित्ता) और विचार कर (कल्लं-जावजलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) वह दूसरे दिन (उसी दिन) प्रातः काल होते ही सूर्य के प्रकाशित होने पर जहां अपने पति धन्य सार्थवाह थे वहां गई। (उवागच्छित्ता एवं वयासी) वहां जाकर उसने उनसे ऐसा कहा—(एवं खलु अहं देवाणुप्पिया!

याणिहिं च अणुवड्ढेमि) હે દેવાનુપ્રિયો! જો મારા ઉદરથી પુત્ર કે પુત્રી જન્મશે તો હું આપની પૂજા કરીશ. આપના નિમિત્તે અભયદાન વગેરે કરીશ, અથવા તો પહેલાના દિવસોમાં દાન વગેરે વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરીશ. મારા હિસ્સામાં જે કંઈ આવશે તેમાંથી તમારો ભાગ જુદો મૂકાવડાવીશ. તેમજ તમારા અક્ષય નિધિની પણ હું વૃદ્ધિ કરીશ. મતલબ એ છે કે જો મારી મનોકામના પૂરી થશે તો હું પ્રભૂત દ્રવ્ય તમારા ચરણોમાં ભેટ રૂપે અર્પણ કરીશ. (त्तिकट्टु उवयाइयं उवयाइत्तए) આ જાતની માન્યતામાં જ મને હવે મારું શ્રેય જણાય છે. (एवं संपेहेइ) આ પ્રમાણે તેણે વિચાર કર્યો. (संपेहित्ता) અને વિચાર કરીને (कल्लं जाव जलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) બીજે દિવસે સવારે સૂર્યોદય થતાં જ જ્યાં પોતાના પતિ ધન્ય સાર્થવાહ હતા ત્યાં ગઈ. (उवागच्छित्ता एवं वयासी) ત્યાં જઈને તેણે આમ કહ્યું— (एवं खलु अहं देवाणुप्पिया!

यानीमानि राजगृहस्य नगरस्य बहिः 'णागाणि य' नागानिच-नागगृहाणी-त्यर्थः, एवं सर्वत्र विज्ञेयम्: भूतानि च-भूतगृहाणि, यक्षाणि च यक्षगृहाणि, इन्द्राणि च-इन्द्रगृहाणि, स्कन्दानि च—स्कन्दगृहाणि, रुद्राणि च-रुद्रगृहाणि शिवानि च-शिवगृहाणि, वैश्रमणानि च-वैश्रवणगृहाणि सन्ति, तत्र खलु बहूनां नागप्रतिमानांच यावत् वैश्रवणप्रतिमानां च 'महरिहं' महार्हां बहुमूल्यां 'पुप्फच्चणियं' पुष्पार्चनिकां=कुसुमसेवां कृत्वा 'जाणुपायवडियाए' जानुपादपतितायाः—पादयोः पतिता-पादपतिता. जानुभ्यां पादपतिता जानु-पादपतिता=जानुनी भूमौ विन्यस्य प्रणतेत्यर्थः. तस्या मम एवं वक्ष्यमाण-प्रकारेण वक्तुं=प्रार्थयितुं श्रेयः 'श्रेयः' इति पूर्वेण सम्बन्धः। तदेव दर्श-यति--'जइ णं अहं' इत्यादिना,-यदि खलु अहं देवानुप्रियाः! 'दारगं' दारकं=निजकुक्षिसंजातं पुत्रं दारिकां वा=पुत्रीं वा ,पयायामि प्रजनयामि प्रजनयिष्यामीत्यर्थः 'तो णं' तर्हि खलु अहं युष्मभ्यं 'जायं' यागं=सेवां

परिजनों की महिलाओं के साथ मिलकर राजगृहनगर के बाहर जितने भी नागघर हैं, जितने भी भूत घर हैं, जितने भी यक्ष घर हैं, जितने भी इन्द्र घर हैं, जितने भी स्कन्द घर हैं, जितने भी रुद्रघर हैं, जितने भी शिवघर हैं, जितने भी वैश्रमणघर है— और (तत्थणं बयणं नागपडिमाण य जाय वेसमणपडिमाण य) उनमें जितनी नाग देव की प्रतिमाएँ हैं यावत् वैश्रवण देव प्रतिमाएँ हैं उन सबको (महरिहं पुप्फच्चणियं करित्ता) बहुमूल्य पुष्पों से अर्चा करके (जाणुपाय-वडियाए एवं वइत्तए) उनके पैरों में दोनों घुटने झुकाकार पडजाउँ और उनसे ऐसी प्रार्थना करुं (जइणं अहं देवाणुप्पिया! दारगं वा दारिगंवा पयायामि तो णं अहं तुब्भं जागं च दायं च भाय च अक्खयणिहिं च

પરિજનોની મહિલાઓની સાથે રાજગૃહ નગરની બહાર જેટલાં નાગ ઘરો છે, જેટલાં ભૂતઘરો છે, જેટલાં યક્ષ ઘરો છે, જેટલાં સ્કંદ ઘરો છે, જેટલાં ઇન્દ્ર ઘરો છે, જેટલાં યક્ષ ઘરો છે, જેટલાં રુદ્ર ઘરો છે, જેટલાં શિવઘરો છે, અને જેટલાં વૈશ્રમણ ઘરો છે તેમજ (तत्थणं बहूणं नागपाडिमाण य जाव वेसमण पडिमाण य) તેઓમાં જેટલાં નાગ દેવથી માંડીને વૈશ્રમણ દેવ સુધીની પ્રતિમાઓ છે, તે બધી પ્રતિમાઓની (महरिहं पुप्फच्चणियं करित्ता) બહુમૂલ્ય પુષ્પોથી પૂજા કરીને (जाणुपायवडियाए एवं वइत्तए) તેમના ચરણોમાં બંને ઘૂંટણુ ટેકીને પડી જાઉં અને તેમને વિનંતી કરું કે (जइणं अहं देवाणुप्पिया! दारगं वा दारिगां वा पायायामि तो णं अहं तुब्भं जायं च दायंन मायंय अक्ख-

'दायच' दायं=दानम् अभयदानादिकं, पर्वदिवसादिदानं वा, 'भायंच' भागं वर्द्धयामि-प्रभूतद्रव्यमर्पयिष्यामीत्यर्थः, 'तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'उवाइयं' उपयाचितम्=अपत्यप्राप्तिप्रार्थनारूपां मान्यतां "मनौती" इति प्रसिद्धाम् 'उवायइत्तए' उपयाचितुं=कर्तुं 'श्रयः' इति पूर्वेण सम्बन्धः। एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कल्ये यावज्ज्वलति यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य एवमवादीत्--एवं खलु अहं देवानुप्रियाः! युष्माभिः

अणुवड्ढेमि) यदि मैं हे देवानुप्रियों! अपनी कुक्षिसे पुत्र या पुत्री को जन्म दूंगी तो मैं आपकी सेवा करूंगी—आपके निमित्त अभय-दानादिकका वितरण करूंगी, अथवा पूर्व दिनों में दान आदि बांटने की व्यवस्था करदूंगी। अपने हिस्सेमें आपके लिये विभाग अलग तथा आपके अक्षय कोप की वृद्धि करवादूंगी–तात्पर्य इसका यह है कि मेरी मनो कामना पूर्णहोने पर मैं प्रभूत द्रव्य आप सबके लिये अर्पित करूंगी। (त्ति कट्टु उवयाइयं उवयाइत्तए) इस तरह की मुझे उनके पास मनौती–मानता–मनाने में मेरी भलाई है। (एवं संपेहेइ) इस प्रकार का उसने विचार किया। (संपेहित्ता) और विचार कर (कल्लं-जावजलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) वह दूसरे दिन (उसी दिन) प्रातः काल होते ही सूर्य के प्रकाशित होने पर जहां अपने पति धन्य सार्थवाह थे वहां गई। (उवागच्छित्ता एवं वयासी) वहां जाकर उसने उनसे ऐसा कहा—(एवं खलु अहं देवाणुप्पिया!

याणिहिं च अणुवड्ढेमि) હે દેવાનુપ્રિયો! જો મારા ઉદરથી પુત્ર કે પુત્રી જન્મશે તો હું આપની પૂજા કરીશ. આપના નિમિત્તે અભયદાન વગેરે કરીશ, અથવા તો પહેલાના દિવસોમાં દાન વગેરે વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરીશ. મારા હિસ્સામાં જે કંઇ આવશે તેમાંથી તમારો ભાગ જુદો મૂકાવડાવીશ. તેમજ તમારા અક્ષય નિધિની પણ હું વૃદ્ધિ કરીશ. મતલબ એ છે કે જો મારી મનોકામના પૂરી થશે તો હું પ્રભૂત દ્રવ્ય તમારા ચરણોમાં ભેટ રૂપે અર્પણ કરીશ. (त्तिकट्टु उवयाइयं उवया इत्तए) આ જાતની માન્યતામાં જ મને હવે મારું શ્રેય જણાય છે. (एवं संपेहेइ) આ પ્રમાણે તેણે વિચાર કર્યો. (संपेहित्ता) અને વિચાર કરીને (कल्लं जाव जलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) બીજે દિવસે સવારે સૂર્યોદય થતાં જ જ્યાં પોતાના પતિ ધન્ય સાર્થવાહ હતા ત્યાં ગઇ. (उवागच्छित्ता एवं वयासी) ત્યાં જઈને તેને આમ કહ્યું— (एवं खलु अहं देवाणुप्पिया!

सार्द्धं बहूनि वर्षाणि यावद् ददति समुल्लापकान् सुमधुरान् पुनःपुनर्मञ्जुल-प्रभणितान् तत् खलु अहमधन्या, अपुण्या, अकृतलक्षणा, इत एकमपि न प्राप्ता, तद् इच्छामि खलु देवानुप्रिय ! युष्माभिरभ्यनुज्ञाता सती विपुलम-शनं ४ यावद् अनुवर्द्धयामि, (त्तिकट्टु) इतिकृत्वा=इत्युक्त्वा उपयाचितं

तुब्भेहिं सद्धिं बहूहिं वासा जाव देंति, समुल्लावए सुमहुरे) हे देवानुप्रिय ! आपके साथ बहुत वर्षों से मैं मनुष्य भवसंबन्धी काम भोग भोग रही हूं परन्तु अभी तक मेरे यहां न कोई लडका हुआ है और न कोई लडकी वे माताएँ धन्य हैं जो संतान से युक्त हैं एवं उनकी तोतली मधुर बोली से जो अपने को प्रसन्न रखती हैं--इत्यादि कह कर फिर उसने कहा (अहं अहन्नाअपुण्णा अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता) मैं अधन्या हूं अपुण्या हूं पूर्व में मैंने कोई भी ऐसा पुण्य नहीं किया है, जिससे मेरे यहां तो लडका लडकी मेंसे कोईभी नही है-- (तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाय समाणा विपुलं असणं ४ जाव अणुवड्ढेमि त्तिकट्टु उवयाइयं करेत्तए) इसलिए हे देवानु-प्रिय ! मैं आपसे आज्ञापित होकर यह चाहती हूं। की चारों प्रकार का आहार विपुल मात्रा में तैयार कराकर तथा गंध पुष्पादिलेकर अनेक मात्रादिक महिलाओं के साथ यहां के जितने भी इन्द्रादिकों के घर हैं उन सब की पुष्पार्चाकर उन के चरणों में पडकर संतान होने की मनौती (मानता) मनाऊँ—। इस इच्छा के पूर्ण होने पर फिर मै

तुब्भेहिं सद्धिं बहूइं वासाइं जाव देंति समुल्लावए सुमहुरे) હે દેવાનુપ્રિય ! તમારી સાથે બહુ લાંબા વખતથી હું મનુષ્યભવના કામભોગો ભોગવી રહી છું. પણ હજી મારે પુત્ર કે પુત્રી માંથી કંઇ થયું નથી. આ સંસારમાં સંતાનવાળી માતાઓ જ ભાગ્યશાળી ગણાય છે. કે જેમનાં નાનાં નાનાં બાળકો તોતડી મધુર વાણી દ્વારા તેમને ખુશ રાખે છે. (अहं अहन्ना अपुण्णा अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता) હું તો અભાગી છું, પાપિણી છું, પૂર્વભવમાં મેં સંતાન થાય આવું કંઈ પુણ્ય કાર્ય કર્યું નથી. (तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणा विपुलं असणं जाव अणुवड्ढेमि त्ति कट्टु उवयाइयं करेत्तए) હું તમારી આજ્ઞાથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ચારે જાતના આહાર બનાવડાવીને તેમજ ગંધ પુષ્પ વગેરે લઇને અનેક મહિલાઓની સાથે અહિંયાં જેટલાં ઇન્દ્ર વગેરે દેવોના ઘરો છે તે બધાંની પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી તેમના ચરણોમાં પડીને સંતાનવતી થવાની માનતા રાખું. જ્યારે મારી આ મનોકામના

कर्तुं श्रेयः। ततः खलु धन्यः सार्थवाहो भद्रां भार्यामेवमवादीत्-ममापि च खलु हे देवानुप्रिये! एष एव मनोरथः' यथा-'कहं णं' कथं खलु केनोपायेन त्वं दारकं वा दारिकां च प्रजनयिष्यसि ? इति कथयित्वा सार्थवाह्यः 'एयं' एतम्=मनोरथरूपम् अर्थम् 'अणुजाणइ' अनुजानाति=अनुमोदयति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही धन्येन सार्थवाहेन अभ्यनुज्ञाता सती 'हट्टतुट्ठा जाव हियया' हृष्ट तुष्ट यावत्-हृष्टतुष्ट चित्तानन्दिता हर्षवशविसर्पद्हृदया विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यमुपस्कारयति, उपस्कार्य सुबहुं

अभयदानादिक का वितरण करूं इत्यादि। इस तरह उपर्युक्त सब अपनी भावना उस भद्रा भार्याने धन्य सार्थवाह से निवेदित की। (तए णं धन्ने सत्थवाहे भद्दं भारियं एवं वयासी) इस प्रकार धन्य सार्थवाह ने अपनी भद्राभार्या की भावना सुनकर उससे ऐसा कहा-(ममंपि णं खलु देवाणुप्पिया! एस चेव मणोरहे) हे देवानुप्रिये मेरा भी ही मनोरथ है कि (कहं णं तुमं दारगं दारियं वा पयाएज्जसि) तुम किस उपाय से दारक या दारिका को जन्म दोगी! इस प्रकारकहकर (भद्दाए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ) धन्य सार्थवाहने उस भद्रा सार्थवाही के इस मनोरथरूप अर्थ को स्वीकार कर लिया उसकी अनुमोदना की। (तए णं सा भद्दा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठ तुट्ठ जाव) इसके बाद भद्रा सार्थवाहीने अपने पति धन्य सार्थवाह से आज्ञा प्राप्त कर बहुत अधिक हर्षित एवं सन्तुष्ट चित्त होते हुए (विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेइ) विपुलमात्रा में अशन पान खादिम और

સફળ થઇ જાય ત્યારે હું અભયદાન વગેરે વહેંચું આ પ્રમાણે ભદ્રા ભાર્યાએ તેના પતિ ધન્યસાર્થવાહને વિનંતી કરી. (तए णं धन्ने सत्थवाहे भद्दं भारियं एवं वयासी) આ પ્રમાણે ધન્ય સાર્થવાહે તેમની ભદ્રા ભાર્યાની વાત સાંભળીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું:— ममंपि खलु देवाणुप्पिया! एसचेव मणोरहे)હે દેવાનુપ્રિયે! મારી પણ ઇચ્છા એવી જ છે કે(कहं णं तुमं दारगं दारिगं वा पयाएज्जसि) કેવી રીતે તમે પુત્ર કે પુત્રીને જન્મ આપી શકો? આ રીતે કહીને (भद्दाए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ) ધન્યસાર્થવાહે તેમની ભદ્રા ભાર્યાની વાત સ્વીકારી અને તેને અનુમતિ આપી. (तएणं सा भद्दा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठ तुट्ठ जाव) ત્યારબાદ ભદ્રાસાર્થવાહીએ તેમના પતિ સાર્થવાહની આજ્ઞા મેળવીને અત્યંત પ્રસન્નતા અનુભવીને અને સંતુષ્ટ થઈને તેણે (विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेइ) પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ સ્વાદિમ આહાર તૈયાર કરાવડાવ્યો.

पुष्पगन्धवस्त्रमाल्यालङ्कारं गृह्णाति, गृहीत्वा स्वकाद् गृहान्निर्गच्छति, निर्गत्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य पुष्करिण्यास्तीरे सुबहुं पुष्पगन्धवस्त्रमाल्यालङ्कारं स्थापयति, स्थापयित्वा पुष्करिणीमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा जलक्रीडां करोति, कृत्वा स्नाता कृतबलिकर्मा 'उल्लपडसाडिगा' आर्द्रपटशाटिका=जलावगाहनेन आर्द्रे पटशाटिके=उत्तरीयपरिधानवस्त्रे यस्याः सा तथ, तादृशी सा यानि तत्र 'उप्पलाइं' उत्पलानि=कमलानि 'जाव स-हस्सपत्ताइं' यावत्सहस्रपत्राणि=सहस्रदलकलितानि महापद्माणि सन्ति तानि

स्वादिम आहार तैयार कराया-(उवक्खडावित्ता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्ला-लंकारं गेण्हइ) बाद में पुष्प गंध वस्त्र माला अलंकार को लिया और (गेण्हित्ता) लेकर (सयाओ गिहाओ) अपने घर से (निगच्छइ) वह (निकली-निग्ग-च्छित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झणं णिग्गच्छइ) निकल कर राजगृह नगर के ठीक बीचोबीच मार्ग से हो कर वह चली (निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्खरणीतेणेव-उवागच्छइ) चलतेर वह वहां पहुँची जहां पुष्करिणी थी। (उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुं पुप्फजावमल्लालंकारं ठवेइ) पहुँचते ही उसने उस पुष्करिणी के तीर पर वह चारों प्रकार के आहार की सामग्री तथा पुष्प आदि सब वस्तुएँ रख दी (ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ) रख कर फिर उसने उस में अवगाहन किया (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ) अवगाहन कर स्नान किया (जलकीड करेइ) जल क्रीडा की (करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं-

(उवक्खडावित्ता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ) त्यारपछी पुष्प, वस्त्र, माळा अने अलंकारोने लीधा अने (गेण्हित्ता) लईने (सयाओ गिहाओ) पोताना घेरथी (निगच्छइ) ते बहार नीकळी (निगच्छित्ता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ) नीकळीने राजगृह नगरनी ठीक वच्चो वच्च रस्तेथी ते चाली (निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्खरणी तेणेव उवागच्छइ) चालतां चालतां ज्यां पुष्क-रिणी हती त्यां पहोंची. (उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुं पुप्फ जाव मल्लालंकार ठवेइ) त्यां पहोंचीने तेणे पुष्करिणीना कांठे चारे जातना आहारनी सामग्री वगेरे बधी वस्तुओ मूकी दीधी. (ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ) मूकीने ते पुष्करिणीमां उतरी (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ) त्यां उतरीने तेणे स्नान कर्युं (जलकीडं करेई) जळक्रीडा करी (करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा-जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हइ) त्यार पछी ज्यारे तेणे

गृह्णन्ति, गृहीत्वा पुष्करिणीतः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य तं सुबहुं पुष्पगन्ध-वस्त्रमाल्यालङ्कारं गृह्णन्ति, गृहीत्वा यत्रैव नागगृहं च यावद् वैश्रमण-गृहं च तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तत्र खलु नागप्रतिमानां च यावद् वैश्रमणप्रतिमानांच. 'आलोए' आलोके=दृष्टिपथमागते सति प्रणामं करोति, कृत्वा 'ईसिं पच्चुण्णमइ' ईषत्प्रत्युन्नमति=स्तोकं प्रणमति, प्रत्युन्नम्य, 'लोमहत्थगं' लोमहस्तकं=मयूरपिच्छप्रमार्जनकं 'परामुसइ' परामृशति=गृह्णाति

गिण्हइ) बाद में जब वह अच्छी तरह स्नान कर चुकी और काकादि पक्षी को अन्नादि को दिया तब गीली पटशाटिका पहिने हुए ही उसने वहां जितने कमल थे यावत् सहस्रपत्र युक्त महाकमल थे उन सबको उस पुष्करिणी से लिया और (गिण्हित्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता तं सुबहुं पुप्फ गंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ, गिण्हि । जेणामेवनागघरए य जाव वेसमणघरएय तेणेव उवागच्छइ) लेकर वह उस पुष्करिणी से बाहर नीकली-निकल कर उसने समस्त उन पुष्प, गंध वस्त्र, माला, अलंकार आदि को लिया-और लेकर जहां नागघर यावत् वैश्रमण का घर था वहां गई (उवागच्छित्ता तत्थणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणामं करेइ वहां पहुँच कर उसने वहां नाग प्रतिमाओं को यावत् वैश्रमण प्रतिमाओं को दृष्टिपथ होते ही प्रणाम किया। (करित्ता ईसिं पच्चु-न्नमइ) प्रणाम कर फिर वह कुछ झुकी-(पच्चुन्नमित्ता लोमहत्थग परामुसइ-परामुसित्ता णागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थएणं पम-

સારી રીતે સ્નાન કરી લીધું અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓને અન્ન વગેરેનો ભાગ આપ્યો ત્યારબાદ ભીની સાડી પહેરીને જ તેણે ત્યાં જેટલાં કમળો, સહસ્ર પત્રવાળા મહા કમળો હતાં તે બધાંને પુષ્કરિણીમાંથી લઈ લીધાં અને (गिण्हित्ता पुक्खरि-णीओ पचोरुहइ, पचोरुहित्ता तं सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ-गिण्हित्ता जेणामेव नागघरए य जाव वेसमणघरए य तेणेव उवागच्छइ) લઈને તે પુષ્કરિણીની બહાર નીકળી-નીકળીને તેણે બધાં પુષ્પ વસ્ત્ર, ગંધ, માળા અલંકાર વગેરે લીધાં અને લઈને જ્યાં નાગઘર વૈશ્રમણ ઘર વગેરે હતાં ત્યાં ગઈ-(उवागच्छित्ता तत्थ णं नागपडिमाण य जाववेससेणपडिमाण य आलोए पणामं करेइ) ત્યાં પહોંચીને તેણે નાગ અને વૈશ્રવણ વગેરેની પ્રતિમાઓને જોતાં જ પ્રણામ કર્યા. (करित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ) પ્રણામ કરીને તે નીચી નમી (पच्चुन्नमित्ता लोम हत्थगं परामुसइ परामुसित्ता नागपड़िमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य

पुष्पगन्धवस्त्रमाल्यालङ्कारं गृह्णाति, गृहीत्वा स्वकाद् गृहान्निर्गच्छति, निर्गत्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपगत्य पुष्करिण्यास्तीरे सुबहु पुष्पगन्धवस्त्रमाल्यालङ्कारं स्थापयति, स्थापयित्वा पुष्करिणीमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति, कृत्वा जलक्रीडां करोति, कृत्वा स्नाता कृतबलिकर्मा 'उल्लपडसाडिगा' आर्द्रपटशाटिका=जलावगाहनेन आर्द्रे पटशाटिके=उत्तरीयपरिधानवस्त्रे यस्याः सा तथ, तादृशी सा यानि तत्र 'उप्पलाइं' उत्पलानि=कमलानि 'जाव स-हस्सपत्ताइं' यावत्सहस्रपत्राणि=सहस्रदलकलितानि महापत्राणि सन्ति तानि

स्वादिम आहार तैयार कराया-(उवक्खडाविता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्ला-लकारं गेण्हइ) बाद में पुष्प गंध वस्त्र माला अलंकार को लिया और (गेण्हित्ता) लेकर (सयाओ गिहाओ) अपने घर से (निगच्छइ) वह (निकली-निग्ग-च्छित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झणं णिग्गच्छइ) निकल कर राजगृह नगर के ठीक बीचोबीच मार्ग से हो कर वह चली (निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्खरणीतेणेव-उवागच्छइ) चलते२ वह वहां पहुँची जहां पुष्करिणी थी। (उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुं पुप्फजावमल्लालंकारं ठवेइ) पहुँचते ही उसने उस पुष्करिणी के तीर पर वह चारों प्रकार के आहार की सामग्री तथा पुष्प आदि सब वस्तुएँ रख दी (ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ) रख कर फिर उसने उस में अवगाहन किया (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ) अवगाहन कर स्नान किया (जलकीड करेइ) जल क्रीडा की (करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं-

(उवक्खडावित्ता सुबहुं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ) त्यारपछी पुष्प, वस्त्र, माळा अने अलंकारोने लीधा अने (गेण्हित्ता) लईने (सयाओ गिहाओ) पोताना घेरथी (निगच्छइ) ते बहार नीकळी (निगच्छित्ता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ) नीकळीने राजगृह नगरनी ठीक वच्चोवच्च रस्तेथी ते चाली (निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्खरणी तेणेव उवागच्छइ) चालतां चालतां ज्यां पुष्करिणी हती त्यां पहोंची. (उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुं पुप्फ जाव मल्लालंकार ठवेइ) त्यां पहोंचीने तेणे पुष्करिणीना कांठे चारे जातना आहारनी सामग्री वगेरे बधी वस्तुओ मूकी दीधी. (ठवित्ता पुक्खरिणिं ओगाहइ) मूकीने ते पुष्करिणीमां उतरी (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ) त्यां उतरीने तेणे स्नान कर्युं (जलकीडं करेई) जळक्रीडा करी (करित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा उल्लपडसाडिगा-जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हइ) त्यार पछी ज्यारे तेणे

धूपं दहति, दग्ध्वा जानुपादपतिता 'पंजलिउडा' प्राञ्जलिपुटा=संयोजितकरद्वया एवमवादीत्—'यदि खलु अहं दारकं वा दारिकां वा 'पयायामि= प्रजनयामि=प्रजनयिष्यामि तदा खलु अहं यागं च यावत् अनुवर्द्धयामि =संवर्द्धयिष्यामि ! 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा उपयाचितं करोति, कृत्वा यत्रैव पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यमास्वादयन्ती यावद् विहरति। तदनन्तरं सा 'जिमिया' जिमिता= भुक्ता यावद् 'सुईभूया' शुचीभूता=प्रक्षालितहस्तमुखा सती यत्रैव स्वकं

चंदनादि गंध द्रव्यों को रखा अथवा उनके ऊपर चन्दनादि तेल को छिड़का अगरतगर आदि सुगंधिद्रव्यों का उन्हें समर्पण किया विलेपनद्रव्य उन पर लगाया। (करित्ता जाव धूवं डहइ डहित्ता जाणुपायपडिया पंजलिउडा एवं वयासी) इन सब वस्तुओं का समर्पण करने के बाद फिर उसने वहां धूप को जला कर फिर वह उनके समक्ष दोनों घुटने टेक कर नीचे जमीन पर झुक गई और दोनों हाथ जोड कर इस प्रकार प्रार्थना करने लगी (जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पायायामि तो णं अहं जायं च जाव अणुवड्ढेमि त्तिकट्टु उवाइयं करेइ) यदि मैं पुत्र अथवा पुत्री को जन्म दूंगी तो आपकी सेवा पूजा करूंगी यावत् आपके कोष की वृद्धि करूंगी–इस प्रकार उसने प्रार्थना रूपमें मनौती मानता मनाई (करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विउलं असणं४ आसाएमाणी जाव विहरइ) मनौती मना कर फिर वह उस पुष्करिणी पर आई आकर वहां उसने उस विपुल खाने पीने की सामग्री का आहार किया (जिमिया जाव सुईभूया जेणेव सएगिहे तेणेव उवागया) आहार कर के फिर उसने हाथ

कर्युं. अगरतगर वगेरे सुगंधित द्रव्यो अर्पण कर्यां. अने सुगंधित लेपोनो लेप कर्यो. (करित्ता जाव धूवंडहइ डहित्ता जाणुपायपडिया पंजलिउडा एवं वयासी) आ बधी वस्तुओनुं समर्पण करीने तेणे धूपसळी सळगावी अने सळगावीने ते तेमनी सामे बंने घूंटणो टेकीने नीचे पृथ्वी उपर नमी अने बंने हाथ जोडीने आ प्रमाणे प्रार्थना करवा लागी (जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पायायामि तोणं अहं जायं च जाव अणुवड्ढेमि त्तिकट्टु उवाइयं करेइ) जो हुं पुत्र के पुत्रीने जन्म आपीश तो आपनी सेवा–पूजा करीश अने आपना निधिनी अभिवृद्धि करीश. आ रीते तेणे प्रार्थना करतां मानता राखी. करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विउलं असणं ४ आसाएमाणी जाव विहरइ) मानता मानीनीने ते पुष्करिणीना कांठे आवी अने ज्यां तेणे खूब ज सारी पेठे भोजन कर्युं. (जिमिया जाव सुईभूया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागया) आहार वगेरे करीने तेणे हाथ

परामृश्य नागप्रतिमाश्च यावद् वैश्रमणप्रतिमाश्च लोमहस्तकेन प्रमार्जयति रजोऽपनयति, प्रमार्ज्य उदकधारया 'अब्भुक्खेइ' अभ्युक्षति=अभिषिञ्चति, अभ्युक्ष्य 'पम्हलसुकुमालाए' पक्ष्मलसुकुमारया=पक्ष्मवती सुकुमारा तया 'गंधकासाइयाए' गन्धकाषायिकया= गन्धप्रधानकाषायरागेण रक्ता शाटिका= लघुवस्त्रं तया 'गायाइं' गात्राणि 'लूहेइ' रूक्षयति प्रोञ्छति, रूक्षयित्वा 'महरिहं महार्हं=बहुमूल्यं 'वत्थारुहणं वस्त्रारोहणं च वस्त्रसमर्पणम्, ए' 'मल्लारुहणं' माल्यारोहणं च=पुष्पसमर्पणं, गन्धारुहणं' गंधारोहणं च=चन्दनादिगन्धसमर्पणं, 'चुन्नारुहणं' चूर्णारोहणं च=अगरतगरादिगन्धद्रव्यचूर्णसमर्पणं, 'वन्नारुहणं' वर्णारोहणं च=विलेपनद्रव्यसमर्पणं च करोति यावद्

ज्जइ) झुक कर वहां रखी हुई उसने मयूर पिच्छ की प्रमार्जनी को उठाया- उठा कर नागप्रतिमाओं का यावत् वैश्रमण प्रतिमाओं का उस प्रमार्जनी से प्रमार्जन किया। (पमज्जित्ता उदगधाराए अब्भुक्खेइ) प्रमार्जन कर फिर उसने उनके ऊपर पानी की धारा छोडी-(अब्भुक्खित्ता पम्हलसुकुमालाए गंधकासाइयाए) पानी की धारा से सिञ्चित कर के फिर उसने उनको पक्ष्मल, सुकुमार गंध कषाय से रंगी हुई वस्त्र से (गायाइं लूहेइ) उनके शरीर को पोंछा (लूहित्ता) पोंछ कर (महरियं वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च वन्नारुहणं च करेइ) फिर उसने उन पर वस्त्र का आरोपण किया- माल्य का आरोपण किया, गंध द्रव्य का आरोपण किया चूर्ण का आरोपण किया, विलेपन द्रव्य का आरोपण किया अर्थात जब वह उनके शरीर को पोंछ चुकी तब बाद में उसने उनको वेश- कीमती-बहुमूल्य वस्त्र पहिराये-उन्हें बहुमूल्य मालाएँ पहिराई, उनके समक्ष

लोमहत्थएणं पमज्जइ) नमीने तेणे त्या मूकेली मोरना पीछांनी प्रमार्जनी उपाडी उपाडीने नाग वैश्रवण वगेरेनी प्रतिमाओनुं प्रमार्जनीथी प्रमार्जन कर्युं. (पमज्जित्ता उदगधाराए अब्भुक्खेइ) प्रमार्जन कर्या बाद तेणे ते प्रतिमाओ उपर जळधारा वडे सिंचन कर्युं (अब्भुक्खित्ता पम्हलसुकुमालाए गंध कासाइयाए) जळधाराथी अभिषिक्त करीने तेणे ते प्रतिमाओने पक्ष्मल, सुकुमोळ, गंध, कषायथी रंगाएला वस्त्रथी (गायाइं लूहेइ) तेमना शरीरने लूछ्युं. (लूहित्ता) लूछीने (महरियं वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च वन्नारुहणं च करेइ) त्यार पछी तेणे प्रतिमाओ उपर वस्त्रो चढाव्यां, माळाओ पहेरावी, गंधद्रव्यो चढाव्यां, चूर्ण चढाव्युं, सुगंधित लेप चढाव्यो एटले के ज्यारे तेणे प्रतिमाओने वस्त्रथी लूछी लीधी त्यार पछी तेणे ते प्रतिमाओने बहु किंमती वस्त्रो पहेराव्यां, बहु मूल्य माळाओ पहेरावी तेमनी सामे चंदन वगेरेना सुगंधित तेलनुं सिंचन

गच्छित्ता पोक्खरिणीं ओगाहंति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयबलिकम्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विपुलं असणं ४ आसाएमाणीओ जाव परिभुंजेमणीओ दोहलं विणेइ। एवं संपेहेइ संपहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तस्स गब्भस्स जाव विणेइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं अब्भणुन्नायासमाणी जाव विहरित्तए, अहा सुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबधं करेह, तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठतुट्ठा जाव विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया जाव उल्लपडसाडिया जेणेव नागघरए जाव धूवं डहइ, डहित्ता पणामं करेइ पणामं करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ। तएणं ताओ मित्तनाइ जाव नगरमहिलाओ भद्दं सत्थवाहिं सव्वालंकारविभूसियं करेंति, तएणं सा भद्दा सत्थवाही ताहिं मित्तनाइ नियगसयणसंबंधिपरिजणणगरमहिलाहिं सद्धिं तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुंजमाणी य दोहलं विणेइ विणेइत्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएणं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ, तएणं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं जाव दारगं पयाया, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जायकम्मं करेंति करित्ता तहेव जाव विपुलं असणं ४ उवक्खडावेंति उवक्खडावित्ता तहेव मित्तनाइनिजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेइ

गृह तत्रैवोपागता । अदुत्तरं=तदनन्तरं 'दशा शब्दोऽयम्, गृहागमनानन्तरं च खलु सा भद्रा सार्थवाही 'चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुन्नमासिणीसु' चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णमासीषु 'उद्दिट्ठ' उद्दिष्ट'–इत्यमावास्या. चतुर्दश्यादिदिवसेषु विपुलमशन–पानखाद्यस्वाद्यमुपस्करोति, उपस्कृत्य बहून् नागांश्च यावद् वैश्रवणांश्च 'उवायमाणी' उपयाचमाना यावद् एवं च खलु 'विहरइ' विहरति=तिष्ठति. । सू० ५ ॥

मूलम्--तएणं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं केणइ कालंतरेणं आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था, तएणं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए दोसु मासेसु वीइक्कंतेसु तइए मासे वट्टमाणे इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ जाओ णं विउलं असणं ४ सुबहुयं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणमहिलाहि य सद्धिं संपरिवुडाओ रायगिहस्स नयरस्स मज्झं मज्झेणं निग्गच्छंति, निगच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति, उवा-

वगैरह का प्रक्षालन किया इस प्रकार शुचीभूत होकर फिर वह वहां से जहां अपना घर था वहां आगई। (अदुत्तरं भद्दा सत्थवाही चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठ–पुण्णमासिणीसु' विउलं असणं४ उवक्खडेइ–उवक्खडित्ता बहवे नागा य जाव वेसमणा य उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ इसके बाद वह भद्रा-सार्थवाही चतुर्दशी अष्टमी अमावस्या और पूर्णमासी के दिनों में विपुल चारों प्रकार के आहार बनाती और बनाकर उन अनेक नाग यावत् वैश्रवण की पूजा सेवा करती हुई उनसे मनौती मनाती रहती। ॥सूत्र ५॥

मों धोयां आ प्रमाणे शुद्ध थईने ते त्यांथी पोताने घेर आवी. (अदुत्तरं च णं भद्दा सत्थवाही चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु विउलं असणं ४ उवक्खडेइ–उवक्खडित्ता बहवे नागाय जाव वेसमणाय उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ) त्यारबाद भद्रा सार्थवाही चौदश, आठम, अमास अने पूनमना दिवसोमां पुष्कळ प्रमाणमां चारे जातना आहार बनावडावती अने बनावडावीने नाग अने वैश्रवण वगेरे बधा देवोनी पूजा करती अने मानता राखती हती. ॥ सूत्र. ५ ॥

गच्छित्ता पोक्खरिणीं ओगाहंति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयबलिक-म्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विपुलं असणं ४ आसाएमाणीओ जाव परिभुंजेमाणीओ दोहलं विणेइ। एवं संपेहेइ संपहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तस्स गब्भस्स जाव विणेइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया! तुब्भेहिं अब्भ-णुन्नायासमाणी जाव विहरित्तए, अहा सुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबधं करेह, तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठतुट्ठा जाव विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया जाव उल्लपड साडिया जेणेव नागघरए जाव धूवं डहइ, डहित्ता पणामं करेइ पणामं करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ। तएणं ताओ मित्तनाइ जाव नगरमहिलाओ भद्दं सत्थवाहिं सव्वालंकारविभूसियं करेंति, तएणं सा भद्दा सत्थवाही ताहिं मित्तनाइ नियगसयणसं-बंधिपरिजणणगरमहिलाहिं सद्धिं तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुंज-माणी य दोहलं विणेइ विणेइत्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएणं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ, तएणं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं जाव दारगं पयाया, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जाय-कम्मं करेंति करित्ता तहेव जाव विपुलं असणं ४ उवक्खडावेंति उवक्खडावित्ता तहेव मित्तणाइनिजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेइ

गृह तत्रैवोपागता । अनुत्तरं=तदनन्तरं 'दशा शब्दोऽयम्, गृहागमनानन्तरं च खलु सा भद्रा सार्थवाही 'चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुन्नमासिणीसु' चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णमासीषु 'उद्दिट्ठ' उद्दिष्ट'-इत्यमावास्या, चतुर्दश्यादिदिवसेषु विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यमुपस्करोति, उपस्कृत्य बहून् नागांश्च यावद् वैश्रवणांश्च 'उवायमाणी' उपयाचमाना यावद् एवं च खलु 'विहरइ' विहरति=तिष्ठति. ।सू० ५ ॥

मूलम्--तएणं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं केणइ कालंतरेणं आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था, तएणं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए दोसु मासेसु वीइक्कंतेसु तइए मासे वट्टमाणे इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ जाओ णं विउलं असणं ४ सुबहुयं पुप्फवत्थगंधमल्लाकारं गहाय मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणमहिलाहि य सद्धिं संपरिवुडाओ रायगिहस्स नयरस्स मज्झं मज्झेणं निग्गच्छंति, निगच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति, उवा-

वगैरह का प्रक्षालन किया इस प्रकार शुचीभूत होकर फिर वह वहां से जहां अपना घर था वहां आगई। (अनुत्तरं भद्दा सत्थवाही चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु विउलं असणं४ उवक्खडेइ-उवक्खडित्ता बहवे नागा य जाव वेसमणा य उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ इसके बाद वह भद्रा-सार्थवाही चतुर्दशी अष्टमी अमावस्या और पूर्णमासी के दिनों में विपुल चारों प्रकार के आहार बनाती और बनाकर उन अनेक नाग यावत् वैश्रवण की पूजा सेवाकरती हुई उनसे मनौती मनाती रहती। ॥सूत्र ५॥

भें धोयां आ प्रमाणे शुद्ध थईने ते त्यांथी पोताने घेर आवी. (अनुत्तरं च णं भद्दा सत्थवाही चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु विउलं असणं ४ उवक्खडेइ-उवक्खडित्ता बहवे नागाय जाव वेसमणाय उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ) त्यारबाद भद्रा सार्थवाही चौदश, आठम, अमास अने पूनमना दिवसोमां पुष्कळ प्रमाणमां चारे जातना आहार बनावडावती अने बनावडावीने नाग अने वैश्रवण वगेरे बधा देवोनी पूजा करती अने मानता राखती हती. ॥ सूत्र. ५ ॥

खलु विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं, सुबहुकं पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारं गृहीत्वा मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिश्च सार्द्धं संपरिवृता राजगृहस्य नगरस्य मध्यमध्येन निर्गच्छन्ति, निर्गत्य यत्रय पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य पुष्करिणीमवगाहन्ते, अव गाह्य स्नाता कृतबलिकर्माणः सर्वालंकारविभूषिताः तदः विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यमास्वादयन्त्यः यावत् परिभुञ्जाना दोहदं व्यप-

(जाओ णं विउलं असण ४ सुबहुयं-पुप्फ-वत्थ-गंध-मल्लालंकारं गहाय मित्तनाइ-नियग-सयण-संबंधिपरियणमहिलाहि य सद्धिं संपरिवुडाओ रायगिहस्स नयरस्स मज्झं मज्झेणं निग्गच्छंति) जो माताए विपुल अशन पानादि ४ प्रकार के आहार को और बहुत अधिक पुष्प वस्त्र गंध, माला अलंकार को लेकर मित्रज्ञाति, निजक, स्वजन, संबन्धी-परिजन की महिलाओं के साथ२ घिरी हुइ होकर राजगृह नगर के ठीक बीचो बीच के मार्ग से निकलती हैं। (निग्गच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता पुक्खरिणी ओगाहंति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयबलिकम्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विउलं असणं आसाएमाणीओ जाव परिभुंजेमाणीओ दोहलं विणेइ) और निकल कर जहां पुष्करिणी है वहां जाती हैं जा कर उसमें अवगाहन करती हैं, अवगाहन कर स्नान करती हैं-स्नात होकर बलिकर्म वायसादि को अन्नादि का भाग देकर समस्त अलंकारों से शरीर को विभूषित करती हैं और फिर उस विपुल मात्रा में निष्पन्न

ते माताओनां ज सामुद्रिक शास्त्र प्रमाणेना शारीरिक लक्षणो सफळ थयां छे, (जाओ णं विउलं असणं ४ सुबहुयं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं गहाय मित्तनाइ-नियग-सयण-संबंधिपरियणमहिलाहि य सद्धिं संपरिवुडाओ रायगिहस्स नयरस्स मज्झं मज्झेणं निग्गच्छंति) जे माताओ पुष्कळ प्रमाणमां अशन पान वगेरे चार जातनो आहार अने खूब ज पुष्प, वस्त्र, गंध, माळा अने अलंकारोने लईने मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन संबंधी परिजननी महिलाओनी साथे राजगृह नगरना वच्चो वच्च मार्गमां थईने पसार थाय छे. (निग्गच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता, पुक्खरिणी ओगाहंति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयबलिकम्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विउलं असणं आसाएमाणीओ जाव परिभुंजेमाणीओ दोहलं विणेइ) अने पसार थईने ज्यां पुष्करिणी छे त्यां जाय छे. त्यां जईने तेमां उतरे छे, उतरीने नहाय छे. नहाईने कागडा वगेरे पक्षीओने अन्ननो भाग अर्पीने बलिकर्म करे छे, अने शरीरनां बधां अंगोने घरेणांओथी अलंकृत करे छे. अने फरी ते पुष्कळ प्रमाणमां तैयार करवामां आवेला अशन

भोयावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिप्फन्न नामधेज्जं करेंति जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमण—पडिमाण य उवाइयलद्धे, तं होउ णं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधिज्जं करेंति देवदिन्नेत्ति। तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च दायं च मायं च अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेंति ॥सू ८॥

टीका—'तएणं सा' इत्यादि–ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही अन्यदा कदाचित् 'केणइकालंतरेणं' केनापि कालान्तरेण=कियता कालान्तरेण 'आवन्नसत्ता जाया' आपन्नसत्त्वा जाता, आपन्नः=उत्पन्नः सत्त्वः=जीवो गर्भे यस्याः सा तथा गर्भवती जाता चाप्यासीत्। ततः खलु तस्याः भद्रायाः सार्थवाह्या द्वयोर्मासयोर्व्यतिक्रान्तयोः सतोः तृतीये मासे वर्तमानेऽयमेतद्रूपो दोहदः प्रादुर्भूतः–धन्याः खलु ता अम्बाः यावत् कृतलक्षणाः खलु ता अम्बाः, याः

'तएणं सा भद्दा सत्थवाही' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (सा भद्दा सत्थवाही) वह भद्रा सार्थवाही (अन्नया कयाइं) किसी समय (केणइकालंतरेणं) कितने काल के अनन्तर (आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था) गर्भवती हुई। (तएणं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए) इसके उस भद्रासार्थवाही के (दोसु मासेसु वीइक्कंतेसु) दो मास व्यतीत होने पर (तइए मासे वट्टमाणे) जब तीसरा मास प्रारम्भ हुआ तब (इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए) इस तरह का यह वक्ष्यमाण दोहला उत्पन्न हुआ-(धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ) वे माताएँ धन्य हैं (जाव कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ) यावत् वे माताएँ कृत लक्षणा हैं

'तएणं सा भद्दा सत्थवाही' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्यार पछी (सा भद्दा सत्थवाही) भद्रा सार्थवाही (अन्नया कयाइं) कोई वखत (केणइ कालंतरेणं) केटलाक समय बाद (आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था) गर्भवती थई. (तए णं से भद्दाए सत्थवाहीए) सगर्भावस्थामां ज ज्यारे भद्रा सार्थवाहीने (दोसु मासेसु वीइक्कंतेसु) बे महिना पूरा थया (तईए मासे वट्टमाणे) अने त्रीजो महिनो बेठो त्यारे (इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए) आ प्रमाणे दोहद थयुं के—(धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ) ते माताओ ने धन्य छे (जाव कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ

भद्रा सार्थवाही धन्येन सार्थवाहेनाभ्यनुज्ञाता सती हृष्टतुष्टा यावद् विपुलम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं यावत् स्नाता यावत् आर्द्रपटशाटिका यत्रैव नागगृहं यावत् धूपं दहति, दग्ध्वा प्रणामं करोति, प्रणामं कृत्वा यत्रैव पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति। ततः खलु ता मित्रज्ञाति यावत् नगरमहिला भद्रां सार्थवाहीं सर्वालंकारविभूषितां कुर्वन्ति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही ताभिर्मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजननगरमहिलाभिः सार्धं तद् विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं यावत् परिभुञ्जाना च दोहदं व्यपनयति, व्यपनीय यस्या दिशः प्रादु-

(अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिये! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो इसमें देरी मत करो (तएणं सा भद्दा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठ तुट्ठा) उसके बाद उस भद्रा सार्थवाहीने धन्य सेठ से अनुमति प्राप्त कर बहुत ही अधिक हर्षित और सन्तुष्ट चित्त हो (जाव) यावत् (विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया) विपुलमात्रा में चारों प्रकार का आहार तैयार किया–यावत् उसने पुष्करिणी में स्नान किया (जाव उल्लपडसाडिया जेणेव नागघरए जाव धूवं डहइ) यावत् गीली साडी पहिने हुए ही फिर उसने उस पुष्करिणी से कमलों को लिया और जहां नागघर आदि थे वहां गई–बहूमूल्य पुष्पार्चा कर उनके समक्ष धूप दिखाई। इस प्रकार यहां पांचवें सूत्र में जो वर्णन है वह समझ लेना (उहित्ता पणामं करेइ–पणाम करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ) धूप दिखा चुकने पर उसने उन्हें प्रणाम किया प्रणाम कर फिर वह पुष्करिणी पर वापिस आ गई (तएणं ताओ मित्तनाइ नियगसयणसंबंधिपरियणणगरमहिलाहिं

बंधं करेह) હે દેવાનુંપ્રિયે! તમને જેમ સુખ થાય તેમ કરો, મોડું કરો નહિ. (तए णं सा भाद्दा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठ तुट्ठा) ત્યાર બાદ તે ભદ્રા સાર્થવાહી ધન્ય સાર્થવાહની પાસેથી આજ્ઞા મેળવીને ખૂબ જ પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ થઈ. (जाव) યાવત્ (विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया) પુષ્કળ પ્રમાણમાં ચારે પ્રકારનો આહાર બનાવરાવ્યો. અને ત્યાર પછી તેણે પુષ્કરિણીમાં સ્નાન કર્યું (जाव उल्लपडसाडिया जेणेव नागघरए जाव धूवं डहइ) ભીના લુગડે જ તેણે પુષ્કરિણીમાંથી કમળો લીધાં અને નાગઘર વગેરેના દેવસ્થાનમાં ગઈ. ખૂબ જ કિંમતિ પુષ્પો વગેરેથી તે બધા દેવોની પૂજા કરી તેમની સામે ધૂપસળી સળગાવી. આગળનું વર્ણન પાઠકોએ પાંચમાં સૂત્ર પ્રમાણે જ જાણવું જોઈએ. (उहित्ता पणामं करेइ पणामं करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ) ધૂપ કર્યાં બાદ તેણે તેમને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામ કર્યાં બાદ ફરીને પુષ્કરિણીના કિનારે આવી ગઈ. (तए णं ताओ मित्तनाइनियगसयण

नयन्ति।एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्ये यावज्ज्वलति यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपाग-च्छति, उपागत्य धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत्=एवं खलु देवानुप्रिया! मम तस्य गर्भस्य (प्रभावेण) यावत् व्यपनयन्ति, तद् इच्छामि खलु देवानुप्रियाः ! भवद्भि-रभ्यनुज्ञाता सती यावद् विहर्तुम्। यथा सुखं देवानुप्रिये!मा प्रतिबन्धं कुरु ततःखलु स

हुए अशन पानादिक चारों प्रकार के आहार करती हैं-दूसरों को कराती हैं-इस तरह जो अपने दोहले की पूर्ति करती हैं। (एवं संपेहेइ) इस प्रकार उस दोहले में उसने विचार किया (संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणेव सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) विचार करके फिर वह प्रातः होते ही जब सूर्य चमकने लग गया-तब जहां धन्य सार्थवाह था वहां गई। (उवाग-च्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) जाकर उसने धन्यसार्थवाह से इस प्रकार कहा (एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तस्स गब्भस्स जाव विणेइ-तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी जाव विहरित्तए) हे देवानु प्रिय! मुझे उस गर्भ के प्रभाव से इस प्रकार का दोहला उत्पन्न हुआ है कि जो माताए एसा २ करती हैं और अपने गर्भके मनोरथ की पूर्ति करती हैं वे धन्य हैं कृत लक्षणाहैं इत्यादि। अतः मैं आपके द्वारा आज्ञापित हो कर इसी रूप से अपना दोहलासंपन्न करना चाहती हूँ (इस प्रकार उसने अपना सब विचार धन्य सार्थवाह से निवेदित कर दिया)। धन्य सार्थवाहने उसका ऐसा अभिप्राय सुनकर उससे कहा-

पान वगेरे चारे जातनो आहार पोते करे छे. अने बीजाओने करावे छे आ प्रमाणे जे माताओ पोताना दोहदनी पूर्ति करे छे ते माताओने धन्य छे (एव संपेहेइ) आ प्रमाणे तेणे पोताना दोहद माटे विचार कर्यो. (संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणेव सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) विचार करीने तेणे सवारमां ज्यारे सूरज पूर्व दिशामां प्रकाशित थयो त्यारे ज्यां धन्यवार्थवाह ज्यां हतो त्यां गई (उवाच्छित्ता धण्णं, सत्थवाहं एवं वयासी) त्यां जईने तेणे धन्य सार्थवाहने आ प्रमाणे कह्युं—(एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तस्स गब्भस्स जाव विणेइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं अब्भ-णुन्नाया समाणी जाव विहरित्तए) हे देवानुप्रिय! गर्भावस्थाने लीधे मने दोहद थयुं छे. जे माताओ आ जातनुं पोतानुं दोहद पुरुं करी शके छे. पोतानी गर्भेच्छा पूरी करे छे ते माताओ खरेखर धन्य छे. अने कृतलक्षणा छे वगेरे वगेरे. एटला माटे हुं आपनी आज्ञा मेळवीने आ रीते ज मारुं दोहद पुरुं करवा इच्छुं छुं. (आ रीते तेणे पोतानी इच्छा धन्य सार्थवाहनी सामे प्रकट करी). धन्य सार्थवाहे तेनी वात सांभळीने कह्युं के (अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडि

तथैव मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् भोजयित्वा इममेतद्रूपं 'गौणं' गौणं=गुणैर्निर्वृत्तं गौणं=यथार्थं, 'गुणनिप्फन्नं' गुणनिष्पन्नं=गुणसञ्जातं नामधेयं कुरुतः-यस्मात् खलु आवयोरयं दारको बहूनां नागप्रतिमानां च यावत् वैश्रवणप्रतिमानां च 'उवाइयलद्धे-य' उपयाचितलब्धः=प्रार्थनया प्राप्तः तद् भवतु खलु आवयोरयं दारकः 'देवदिन्ने नामेण' देवदत्तो नाम्ना। ततः खलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ नामधेयं कुरुतः 'देवदत्तः' इति। ततःखलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ यागं च दायं च भागं च अक्षयनिधिं चानुवर्द्धयतः ॥सूत्र ६॥

बालक के माता पिताने प्रथम दिन बालक का जात कर्म किया करके उसी तरह यावत् विपुल मात्रा में अशन आदि चारों प्रकार का आहार तैयार किया (उवक्खडावित्ता तहेव मित्तनाइनिजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति) आहार तैयार करके फिर उन्होंने उसे मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन संबंधिजन और परिजनों को खिलाया-खिलाकर उन्होंने बच्चे का नाम यथार्थरूप में गुणों से निष्पन्न होने के कारण इस तरह वक्ष्यमाणरूप से रक्खा! (जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य उवइयलद्धे तं होउणं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं) यह हमारा पुत्र-नाग प्रतिमा यावत् वैश्रवण प्रतिमाओं की मनौती से उत्पन्न हुवा है इसलिये इसका नाम देवदत्त हो। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति) इस प्रकार कहकर उस दारक के माता पिताने उसका नाम देवदत्तो रख दिया। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च भायं च

બાળકનાં માતાપિતાએ જન્મના પહેલા દિવસે પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે ચારે ચાર પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવ્યો. (उवक्खडावित्ता तहेव मित्तनाइ-निजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति) આહાર તૈયાર કરાવીને તેમને મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન સંબંધિજન અને પરિજનોને જમાડયાં. જમાડીને તેમણે બાળકનું નામ તેના ગુણો પ્રમાણે રાખ્યું (जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाणय जाव वेसमणपडिमाणय उवइयालद्धे तं होउणं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं) લોકોની સામે બાળકનાં માતાપિતાએ કહ્યું કે આ અમારો પુત્ર નાગ વૈશ્રમણ વગેરે દેવ પ્રતિમાઓની માનતા રાખવાથી થયો છે, એથી આનું નામ દેવદત્ત રાખવામાં આવ્યું છે. (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति) આ પ્રમાણે બાળકનાં માતાપિતાએ મળીને બાળકનું નામ દેવદત્ત પાડ્યું. (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च

भूता तामेव दिशं प्रतिगता। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही सम्पूर्णदोहदा यावत् तं गर्भं सुखं सुखेन परिवहति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टमेषु रात्रिन्दिवेषु (व्यतीतेषु) सुकुमारपाणिपादं यावत् दारकं प्रजनिता। ततः खलु तस्य दारकस्य अम्बापितरौ प्रथमे दिवसे जातकर्म कुरुतः कृत्वा तथैव यावत् विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यमुपस्कारयतः, उपस्कार्य

य सद्धिं तं विपुलं असणं४ जाव परिभुंजमाणी य दोहलं विणेइ) इसके बाद उन मित्र ज्ञाति निजक, स्वजन, संबन्धी, परिजन की नगर महिलाओं के साथ २ उस ४ चारों प्रकार के आहार को किया कराया-और अपने दोहले की पूर्ति की।(विणिइत्ता जामेवदिसिं पउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया) दोहले की पूर्ति कर वह फिर जिस दिशा से प्रकट हुई थी-आई थी उसी दिशा की ओर चली गई। अर्थात् अपने घर पहुंच गई (तएणं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव त गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ) इसके अनन्तर उस भद्रा सार्थवाहीने कि जिसका गर्भ मनोरथ अच्छी तरह परिपूर्ण हो गया है यावत् अपने गर्भ को भलीभांति से सुख पूर्वक परिवहन किया। (तएणं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठराइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं दारगं पयाया) बाद में जब गर्भ के ठीक नौ मास ७॥ साढे सात दिन समाप्त हो चुके तब उसने सुकुमार कर चरणवाला पुत्र को जन्म दिया। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जायकम्मं करेंति, करित्ता तहेव विउलं असणं ४ उवक्खडावेंति) इसके बाद

संबंधिपरियणणगरमहिलाहिं य सद्धिं तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुंजमाणी य दोहलं विणेइ) ત્યાર બાદ તેણે પોતાના સબંધીની નગરની સ્ત્રીઓ સાથે ચારે જાતનો આહાર કર્યો. અને કરાવડાવ્યો. આ રીતે તેણે પોતાના દોહદની પૂર્તિ કરી. (विणेइत्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया) દોહદ પૂર્તિ કર્યા બાદ તે જ્યાંથી આવી હતી. ત્યાં ચાલી ગઈ. એટલે તે તેના ઘેર પહોંચી ગઈ. (तए णं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ) ત્યાર પછી પૂર્ણ દોહદા ભદ્રા સાર્થવાહી સુખેથી પોતાના ગર્ભને પરિવહન કરતી રહેવા લાગી. (तए णं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठराइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं दारगं पयाया) આ પ્રમાણે ગર્ભ જ્યારે બરાબર નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ રાતનો થયો ત્યારે ભદ્રાસાર્થવાહીએ સુકોમળ હાથ પગ વાળા પુત્રનો જન્મ આપ્યો (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जायकम्मं करेंति करित्ता तहेव जाव विउलं असणं ४ उवक्खडावेंति) ત્યાર પછી

तथैव मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् भोजयित्वा इममेतद्रूपं 'गोणं' गौणं=गुणैर्निर्वृत्तं गौणं=यथार्थं, 'गुणनिष्फन्नं' गुणनिष्पन्नं=गुणसञ्जातं नामधेयं कुरुतः-यस्मात् खलु आवयोरयं दारको बहूनां नागप्रतिमानां च यावत् वैश्रवणप्रतिमानां च 'उवाइयलद्धे-य' उपयाचितलब्धः=प्रार्थनया प्राप्तः तद् भवतु खलु आवयोरयं दारकः 'देवदिन्ने नामेण' देवदत्तो नाम्ना। ततः खलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ नामधेयं कुरुतः 'देवदत्तः' इति। ततःखलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ यागं च दायं च भागं च अक्षयनिधिं चानुवर्द्धयतः ॥सूत्र ६॥

बालक के माता पिताने प्रथम दिन बालक का जात कर्म क्रिया करके उसी तरह यावत् विपुल मात्रा में अशन आदिचारों प्रकार का आहार तैयार किया (उवक्खडावित्ता तहेव मित्तनाइनिजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति) आहार तैयार करके फिर उन्होंने उसे मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन संबंधिजन और परिजनों को खिलाया-खिलाकर उन्होंने बच्चे का नाम यथार्थरूप में गुणों से निष्पन्न होने के कारण इस तरह वक्ष्यमाणरूप से रक्खा! (जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य उवइयलद्धे तं होउणं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं) यह हमारा पुत्र-नाग प्रतिमा यावत् वैश्रवण प्रतिमाओं की मनौती से उत्पन्न हुवा है इसलिये इसका नाम देवदत्त हो। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति) इस प्रकार कहकर उस दारक के माता पिताने उसका नाम देवदत्तो रख दिया। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च भायं च

બાળકનાં માતાપિતાએ જન્મના પહેલા દિવસે પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે ચારે ચાર પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવ્યો. (उवक्खडावित्ता तहेव मित्तनाइ-निजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेंति) આહાર તૈયાર કરાવીને તેમને મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન સંબંધિજન અને પરિજનોને જમાડયાં. જમાડીને તેમણે બાળકનું નામ તેના ગુણો પ્રમાણે રાખ્યું (जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाणय जाव वेसमणपडिमाणय उवइयालद्धे तं होउणं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं) લોકોની સામે બાળકનાં માતાપિતાએ કહ્યું કે આ અમારો પુત્ર નાગ વૈશ્રમણ વગેરે દેવ પ્રતિમાઓની માનતા રાખવાથી થયો છે, એથી આનું નામ દેવદત્ત રાખવામાં આવ્યું છે. (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेंति) આ પ્રમાણે બાળકનાં માતાપિતાએ મળીને બાળકનું નામ દેવદત્ત પાડયું. (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स वालग्गाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेण्हइ, गेण्हित्ता बहूहिं डिंभएहि य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं कडिए गिण्हइ, गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिंभएहिं य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव गयमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहिं डिंभएहि य जाव कुमारियाहिय सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे रायगिहस्स बहूणि दाराणि य अवदाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गढिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेंति) बालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिताने उन नाग आदिक प्रतिमाओं की खूब सेवा की—दान दिया—अपने हिस्से में से खूब द्रव्य का वितरण किया और उनके कोष की खूब वृद्धि की ॥सूत्र ६॥

दायं च भायं च अक्खयनिहिंच अणुवड्ढेंति) બાળકનાં નામ સંસ્કાર બાદ બાળકનાં માતાપિતાએ નાગ વગેરે પ્રતિમાઓની ખૂબ જ સારી, પેઠે પૂજા કરી, પુષ્કળ પ્રમાણમાં દાન આપ્યું, પોતાના ભાગના દ્રવ્યનું બહુ જ પ્રમાણમાં વિતરણ કર્યું અને દેવતાઓના કોપની ખૂબ અભિવૃદ્ધિ કરી ॥ સૂ. ૬ ॥

दासचेडं पमत्तं पासइ, पासित्ता दिसालोयं करेइ करेत्ता देवदिन्नं दारगं गेण्हइ, गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ, पिहित्ता सिग्घं तुरियं चवलं वेइयं रायगिहस्स नगरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ, निगच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं जीवियाओ ववरोवेइ, ववरोवित्ता आभरणालंकारे गिण्हइ गिण्हित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवियविप्पजढं भग्गकूवए पक्खिवइ, पक्खिवित्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता निच्चले निप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ ॥सू. ७॥

टीका—'तएणं से पंथए' इत्यादि-'तएणं' ततः खलु=तदनन्तरं 'से' असौ पान्थकनामा 'दासचेडए' दासचेटकः= दासपुत्रो यो धन्यसार्थवाहस्य गृहे कर्मकरत्वेन स्थित आसीत्-स देवदत्तस्य दारकस्य 'बालग्गाही' बालग्राही बालं ग्रहीतुं शीलमस्यास्तीति बालग्राही=शिशुसंरक्षको जातः । असौ देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा बहुभिः 'डिंभएहि य' डिम्भकैश्च,

---

'तएणं से पंथए दासचेडए' इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (से पंथए दासचेडए) यह पांथकनाम का दास पुत्र जो धन्य सार्थवाह के घर पर—नौकर-था (देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए) वह देवदत्त का बालग्राही—शिशु अवस्था का संरक्षक—हुआ । (देवदिन्नं दारयं कडीए गेण्हइ) यह देवदत्त को अपनी कमर=गोद में लिये रहता था । (गेण्हित्ता) यह उसे अपनी गोद में लेकर (बहूहिं

तए णं से पंथए दासचेडए इत्यादि ॥

टीकार्थ (तए णं) त्यार पछी (से पंथए दासचेडए) पांथग नामे दास पुत्र-के धन्यसार्थवाहना घेर नोकर हतो— (देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए) बाळक देवदत्तना संरक्षण माटे नियुकत करवामां आव्यो (देवदिन्नं दारगं कडीए गेण्हइ) ते देवदत्तने केड=ખોળામાં બેસાડીને રાખતો હતો. (गेण्हित्ता) अने

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेण्हइ, गेण्हित्ता बहूहिं डिंभएहि य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं कडिए गिण्हइ, गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिंभएहिं य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहिं डिंभएहि य जाव कुमारियाहिय सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे रायगिहस्स बहूणि दाराणि य अवद्दाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गढिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेंति) बालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिताने उन नाग आदिक प्रतिमाओं की खूब सेवा की—दान दिया—अपने हिस्से में से खूब द्रव्य का वितरण किया और उनके कोप की खूब वृद्धि की ॥सूत्र ६॥

दायं च भायं च अक्खयनिहिंच अणुवड्ढेंति) બાળકનાં નામ સંસ્કાર બાદ બાળકનાં માતાપિતાએ નાગ વગેરે પ્રતિમાઓની ખૂબ જ સારી, પેઠે પૂજા કરી, પુષ્કળ પ્રમાણમાં દાન આપ્યું, પોતાના ભાગના દ્રવ્યનું બહુ જ પ્રમાણમાં વિતરણ કર્યું અને દેવતાઓના કોપની ખૂબ અભિવૃદ્ધિ કરી ॥ સૂ. ૬ ॥

दासचेडं पमत्तं पासइ, पासित्ता दिसालोय करेइ करेत्ता देवदिन्नं दारगं गेण्हइ, गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ, पिहित्ता सिग्धं तुरियं चवलं चेइयं रायगिहस्स नगरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ, निगच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं जीवियाओ ववरोवेइ, ववरोवित्ता आभरणालंकारे गिण्हइ गिण्हित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवियविप्पजढं भग्गकूवए पक्खिवइ, पक्खिवित्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता निच्चले निप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ ॥सू. ७॥

टीका—'तएणं से पंथए' इत्यादि—'तएणं' ततः खलु=तदनन्तरं 'से' असौ पान्थकनामा 'दासचेडए' दासचेटकः= दासपुत्रो यो धन्यसार्थवाहस्य गृहे कर्मकरत्वेन स्थित आसीत्—स देवदत्तस्य दारकस्य 'बालगाही' बालग्राही बालं ग्रहीतुं शीलमस्यास्तीति बालग्राही=शिशुसंरक्षको जातः । असौ देवदत्तं दारकं कटयां गृह्णाति, गृहीत्वा बहुभिः 'डिंभएहि य' डिम्भकैश्च,

'तएणं से पंथए दासचेडए' इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (से पंथए दासचेडए) यह पांथकनाम का दास पुत्र जो धन्य सार्थवाह के घर पर—नौकर—था (देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए) वह देवदत्त का बालग्राही—शिशु अवस्था का संरक्षक—हुआ। (देवदिन्नं दारयं कडीए गेण्हइ) यह देवदत्त को अपनी कमर=गोद में लिये रहता था। (गेण्हित्ता) यह उसे अपनी गोद में लेकर (बहूहिं

तए णं से पंथए दासचेडए इत्यादि ॥

टीकार्थ (तए णं) त्यार पछी (से पंथए दासचेडए) पांथक नामे दास पुत्र-के धन्यसार्थवाहना घेर नोकर हतो— (देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए) बाळक देवदत्तना संरक्षण माटे नियुक्त करवामां आव्यो (देवदिन्नं दारगं कडीए गेण्हइ) ते देवदत्तने केड=खोळामां बेसाडीने राखतो हतो. (गेण्हित्ता) अने

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स बालग्गाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेण्हइ, गेण्हित्ता बहूहिं डिंभएहि य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं कडिए गिण्हइ, गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिंभएहि य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव गयमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहिं डिंभएहि य जाव कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे रायगिहस्स बहूणि दाराणि य अवद्दाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गढिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेंति) बालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिताने उन नाग आदिक प्रतिमाओं की खूब सेवा की–दान दिया–अपने हिस्से में से खूब द्रव्य का वितरण किया और उनके कोष की खूब वृद्धि की ॥सूत्र ६॥

दायं च भायं च अक्खयनिहिंच अणुवड्ढेंति) બાળકનાં નામ સંસ્કાર બાદ બાળકનાં માતાપિતાએ નાગ વગેરે પ્રતિમાઓની ખૂબ જ સારી, પેઠે પૂજા કરી, પુષ્કળ પ્રમાણમાં દાન આપ્યું, પોતાના ભાગના દ્રવ્યનું બહુ જ પ્રમાણમાં વિતરણ કર્યું અને દેવતાઓના કોષની ખૂબ અભિવૃદ્ધિ કરી ॥ સૂ ६ ॥

कृत्वा पान्थकस्य दासचेटकस्य हस्ते ददाति। ततः खलु स पान्थको दासचेटको भद्रायाः सार्थवाह्या हस्ताद् देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहुभिः डिम्भकैश्च डिम्भिकाभिश्च दारकैश्च दारिकाभिश्च, कुमारकैश्च कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो यत्रैव राजमार्गस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तदारकमेकान्ते 'ठवेइ' स्थापयति=उपवेशयति उपवेश्य बहुभिः डिम्भकैश्च यावत्कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'पमत्ते' प्रमत्तः=तद्रक्षणे प्रमादवान् चापि 'विहरइ' विहरति=बालकबालिकादिभिः सहान्यत्र रमते।

चरित कर समस्त अलंकारों से विभूषित किया (करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलयइ) विभूषित करके बाद में उसने उसे पांथक दास चेटक के हाथमें दे दिया! (तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारयं कडिए गिण्हइ) उस पांथकदासचेटकने भद्रा सार्थवाहीके हाथ से लेकर देवदत्त को अपनी कटी=गोद में ले लिया। (गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) और लेकर वह अपने घर से बाहर निकला। (पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिम्भिएहिं डिम्भयाहिय कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वह अनेक डिंभिकों से अनेक डिंभिकाओं से कुमार और कुमारिकाओं से घिरा हुआ होकर जहां राजमार्ग था वहां पर गया। (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहिं डिंभएहिं जाव कुमारियारि य सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। आकर उसने

અલંકૃત કર્યો. (करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलयइ) બાળકને ઘરેણાંઓથી અલંકૃત કર્યો. બાદ માતાએ તેને પાંથક દાસ ચેટકને સોંપી દીધો. (तए णं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारयं कडिए गिण्हइ) પાંથક દાસચેટકે ભદ્રા સાર્થવાહીના હાથમાંથી બાળકને લઈને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધો. (गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) અને લઈને તે ઘેરથી બહાર નિકળ્યો. (पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिम्भएहिं डिम्भियाहि य कुमारयाहि य कुमारियहि य सद्धिं संपपिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને તે ઘણા ડિંભિકો–બાળકો–ડિંભિકાઓ–બાળાઓ, તેમજ કુમાર અને કુમારીઓની સાથે જ્યાં રાજમાર્ગ હતો ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते ठवेइ ठावित्ता बहूहिं डिंभएहिं जाव कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि

डिम्भाः=अल्पकालिकाः शिशवः, डिम्भा एव डिम्भकास्तैः, डिम्भिकाभिश्च= अल्पकालिकबालिकाभिश्च, 'दारएहि य, दारकैश्च=बहुकालिकबालकैः, दारिकाभिश्च=बालिकाभिः सार्द्धं संपरिवृतः=सहितः 'अभिरममाणे' अभिरममाणः= क्रीडन् सन् 'अभिरमइ' अभिरमति=तिष्ठति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही अन्यदा कदाचित् देवदत्तं दारकं 'ण्हाय' स्नातं कारितस्नानं, 'कयबलिकम्मं' कृतबलिकर्माणम्=अरिष्टादि निवारणाय पशुपक्ष्यादि सर्वभागनिमित्तं कारितान्नोत्सर्गम् 'कयकोउयमंगलपायच्छित्त' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तं=दृष्टिदोषादिनिवारणार्थं कृतमषी तिलकादिकं सर्वालंकारविभूषितं करोति.

डिम्भएहिं य डिम्भियाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरममाणे अभिरमइ) अनेक डिम्भकों के—छोटेऽबालकों के साथ अनेक छोटी २ बालिकाओं के साथ, अनेक दारकों के साथ—डिमकों की अपेक्षा कुछ अधिक उमरवाले बालकों के साथ कुछ अधिक अनेक दारिकाओं के साथ, अनेक कुमार और कुमारिकाओं के साथ उनसे युक्त होकर क्रीडा किया करता था। अर्थात् उन सबके साथ मिलकर वह उस देवदत्त बालक को खिलाया करता था। (तएणं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं करेइ) एक दिन की बात है कि उस भद्रा सार्थवाही उस देवदत्त नामके अपने पुत्र को स्नान करवा कर तथा उसके निमित्त से वायसादि पक्षियों को अन्नादि का भागरूप बलिकर्म कर एवं कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त विधि समा-

---

ખોળામાં બેસાડીને (बहूहिं डिंभएहिं य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरममाणे अभिरमइ) અનેક ડિંભકો-નાના નાનાં ઘણાં બાળકોની સાથે-નાની નાની બાળાઓની સાથે, ઘણા દારકોની સાથે એટલે કે ડિંભકો કરતાં જરા મોટી ઉંમર વાળા બાળકોની સાથે—ઘણી દારિકાઓની સાથે, ઘણા કુમાર અને કુમારિકાઓની સાથે મળીને રમતો રમાડતો હતો. એટલે કે પાંથક બધાં બાળકોની સાથે મળીને દેવદત્ત રમાડતો હતો. (तए णं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकार-विभूसियं करेइ) એક દિવસ ભદ્રા સાર્થવાહીએ પોતાના બાળક દેવદત્તને નવડાવીને તે નિમિત્તે કાગડા વગેરે પક્ષીઓને અન્ન વગેરેનો ભાગ અર્પીને, કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ પૂરી કરી અને ત્યાર બાદ બાળકને સુંદર ઘરેણાંઓથી

कृत्वा पान्थकस्य दासचेटकस्य हस्ते ददाति। ततः खलु स पान्थको दासचेटको भद्रायाः सार्थवाह्या हस्ताद् देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहुभिः डिम्भकैश्च डिम्भिकाभिश्च दारकैश्च दारिकाभिश्च, कुमारकैश्च कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो यत्रैव राजमार्गस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तदारकमेकान्ते 'ठवेइ' स्थापयति=उपवेशयति उपवेश्य बहुभिः डिम्भकैश्च यावत्कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'पमत्ते' प्रमत्तः=तद्रक्षणे प्रमादवान् चापि 'विहरइ' विहरति=बालकबालिकादिभिः सहान्यत्र रमते।

चरित कर समस्त अलंकारों से विभूषित किया (करित्ता पंथयस्स दासचेडयस्स हत्थयंसि दलयइ) विभूषित करके बाद में उसने उसे पांथक दास चेटक के हाथमें दे दिया! (तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारयं कडिए गिण्हइ) उस पांथकदासचेटकने भद्रा सार्थवाहीके हाथ से लेकर देवदत्त को अपनी कटी=गोद में ले लिया। (गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) और लेकर वह अपने घर से बाहर निकला। (पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिम्भिएहिं डिम्भयाहिय कुमारएहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वह अनेक डिंभिकों से अनेक डिंभिकाओं से कुमार और कुमारिकाओं से घिरा हुआ होकर जहां राजमार्ग था वहां पर गया। (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहिं डिंभएहिं जाव कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। जाकर उसने

અલંકૃત કર્યો. (करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलयइ) બાળકને ઘરેણાંઓથી અલંકૃત કર્યો. બાદ માતાએ તેને પાંથક દાસ ચેટકને સોંપી દીધો. (तए णं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारयं कडिए गिण्हइ) પાંથક દાસચેટકે ભદ્રા સાર્થવાહીના હાથમાંથી બાળકને લઈને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધો. (गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) અને લઈને તે ઘેરથી બહાર નિકળ્યો. (पडिनिक्खमित्ता बहूहिं डिंम्भएहिं डिम्भियाहि य कुमारयाहि य कुमारियहि य सद्धिं संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને તે ઘણા ડિંભિકો–બાળકો–ડિંભિકાઓ–બાળાઓ, તેમજ કુમાર અને કુમારીઓની સાથે જ્યાં રાજમાર્ગ હતો ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते ठवेइ ठावित्ता बहूहिं डिंभएहिं जाव कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे पमत्ते यावि

डिम्भाः=अल्पकालिकाः शिशवः. डिम्भा एव डिम्भकास्तैः, डिम्भिकाभिश्च= अल्पकालिकबालिकाभिश्च. 'दारएहि य, दारकैश्च=बहुकालिकबालकैः, दारिकाभिश्च=बालिकाभिः सार्द्धं संपरिवृतः=सहितः 'अभिरममाणे' अभिरममाणः= क्रीडन् सन् 'अभिरमइ' अभिरमति=तिष्ठति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही अन्यदा कदाचित् देवदत्तं दारकं 'ह्राया' स्नातं कारितस्नानं, 'कयबलिकम्मं' कृतबलिकर्माणम्=अरिष्टादि निवारणाय पशुपक्ष्यादि सर्वप्राणिनिमित्तं कारितान्नोत्सर्गम् 'कयकोउयमंगलपायच्छित्त' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्त=दृष्टिदोषादिनिवारणार्थं कृतमषी तिलकादिकं सर्वालंकारविभूषितं करोति.

डिम्भएहिं य डिम्भियाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरममाणे अभिरमइ) अनेक डिम्भकों के— छोटे२ बालकों के साथ अनेक छोटी २ बालिकाओं के साथ, अनेक दारकों के साथ—डिंभकों की अपेक्षा कुछ अधिक उमरवाले बालकों के साथ कुछ अधिक अनेक दारिकाओं के साथ, अनेक कुमार और कुमारिकाओं के साथ उनसे युक्त होकर क्रीडा किया करता था। अर्थात् उन सबके साथ मिलकर वह उस देवदत्त बालक को खिलाया करता था। (तएणं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं करेइ) एक दिन की बात है कि उस भद्रा सार्थवाही उस देवदत्त नामके अपने पुत्र को स्नान करवा कर तथा उसके निमित्त से वायसादि पक्षियों को अन्नादि का भागरूप बलिकर्म कर एवं कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त विधि समा-

ખોળામાં બેસાડીને (बहूहिं डिंभएहिं य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिवुडे अभिरममाणे अभिरमइ) અનેક ડિંભકો—નાના નાનાં ઘણાં બાળકોની સાથે—નાની નાની બાળાઓની સાથે, ઘણા દારકોની સાથે એટલે કે ડિંભકો કરતાં જરા મોટી ઉંમર વાળા બાળકોની સાથે—ઘણી દારિકાઓની સાથે, ઘણા કુમાર અને કુમારિકાઓની સાથે મળીને રમતો રમાડતો હતો. એટલે કે પાંથક બધાં બાળકોની સાથે મળીને દેવદત્ત રમાડતો હતો. (तए णं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकार-विभूसियं करेइ) એક દિવસ ભદ્રા સાર્થવાહીએ પોતાના બાળક દેવદત્તને નવડાવીને તે નિમિત્તે કાગડા વગેરે પક્ષીઓને અન્ન વગેરેનો ભાગ અર્પીને, કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ પૂરી કરી અને ત્યાર બાદ બાળકને સુંદર ઘરેણાંઓથી

चेटं 'पमत्तं' प्रमत्तम् अन्यत्र संलग्नचित्त पश्यति, दृष्ट्वा दिसालोयं' दिशावलोकम्- 'अस्मिन्नवसरे कस्यापि गमनागमनमस्ति न वा ?' इति सकलदिशानिरीक्षणं करोति, कृत्वा देवदत्तं दारकं गृह्णाति, गृहीत्वा 'कक्खंसि' कक्षे=बाहुमूले 'अल्लियावेइ' आलीनयति=अन्तर्धानं करोति आलीनयित्वा 'उत्तरिज्जेणं' उत्तरीयेण=उपरिवस्त्रेण 'दुपट्टा' इति भाषायां, तेन 'पिहेइ' पिदधाति,=प्रच्छादयति,प्रच्छाद्य शीघ्रं त्वरितं चपलं वेगितं=शीघ्रातिशीघ्रमित्यर्थः राजगृहस्य नगरस्यापद्वारेण निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव जीर्णोद्यानं, यत्रैव भग्नकूपकस्तत्रैवोपागच्छति. उपागत्य देवदत्तं दारकं 'जीवियाओ' जीवितात्

र्च्छित हो गया--ग्रथित हो गया--उनमें एकाग्र बन गया, अथवा गृद्ध--लुब्ध हो गया--इन्हें मैं लेलूं इस स्थिति से युक्त हुए उसने साथ में पाँथक दास चेटक का भी अन्यत्र संलग्न चित्तवाला देखा (पासित्ता दिसालोयं करेइ करित्ता देवदिन्नं दारयं गेण्हइ) देखकर फिर उसने दिशावलोकन किया-आजू बाजू की ओर इधर उधर देखा की कहीं से कोई आता जाता तो नहीं है, जब कोई कहीं नहीं दिखाईपडा तो उसने उसी समय उस देवदत्त दारक को उठा लिया। (गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ, अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ) उठाकर फिर उसने उसे अपनी कांख में छुपा लिया। छुपाकर बाद में उसे दुपट्टे से ढक लिया (पिहित्ता सिग्धं, तुरियं चवलं वेइयं रायगिहस्स नयरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ) ढक कर वह फिर वहां से शीघ्र, त्वरित, जल्दी जल्दी राजगृह नगर के अपद्वार पिछले द्वार २ से बाहर निकला (निग्गच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव

पासइ) દેવદત્તને બહુ મૂલ્ય ઘરેણાંઓથી અલંકૃત જોઇને તે મોહવશ થઇ ગયો, તેનું ચિત્ત ઘરેણાંઓમાં જ ચોંટી ગયું અથવા તો તે લોભાઇ ગયો. આ ઘરેણાંઓને હું હરી લઉં આ જાતનો વિચાર તેના મનમા સ્ફુર્યો. ચોરે દાસ ચેટક પંથકને પણ ત્યાં થોડે દૂર રમતમાં તલ્લીન જોયો. (पासित्ता दिसालोयं करेइ करित्ता देवदिन्नं दारयं गेण्हइ) પંથકને જોયો પછી તેણે ચોમેર જોયું કે કોઇ આવતું તો નથી ? જ્યારે તેને કોઈ દેખાયું નહિ. ત્યારે તેણે તરત બાળક દેવદત્તને ઉપાડી લીધો. (गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ) ઉપાડીને તેણે બાળકને પડખામાં છુપાવીને તેને દુપટ્ટાથી ઢાંકી દીધો. (पिहित्ता सिग्धं तुरियं चवलं वेइयं रायगिहस्स नयरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ) ઢાંકીને તે સત્વરે ત્વરિત ગતિથી રાજગૃહ નગરના અપદ્વારથી બહાર નીકળી ગયો. (निग्गच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને તે તે જ્યાં જૂનું ઉદ્યાન અને ભગ્ન કૂવો હતો ત્યાં પહોંચ્યો. (उवागच्छित्ता

अयं च खलु विजयस्तस्करो राजगृहस्य नगरस्य बहूनि द्वाराणि च 'अवद्दाराणि य' अपद्वाराणि=लघुद्वाराणि च 'तहेव तथैव=पूर्ववदेवात्र सर्वस्थानानि वाच्यानि यावत् 'आभोएमाणे आभोगयन्=सोपयोगमवलोकयन् मार्गयमाणो गवेषयमाणो यत्रैव देवदत्तो दारकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तं दारकं सर्वालङ्कारविभूषितं पश्यति, दृष्ट्वा देवदत्तस्य दारकस्याभरणालङ्कारेषु 'मुच्छिए' मूर्च्छितः=कर्तव्यव्यापारशून्यः 'गढिए' ग्रथितः=एकाग्रतामापन्नः, 'गिद्धे' गृद्धः=लुब्ध 'अज्झोववन्ने' अध्युपपन्नः=ममत्वबहुलः पान्थकं दास

उस देवदत्त दारक को एकांत में छोड दिया और स्वयं उन डिंभक यावत् कुमारिकाओं के साथ घिरा हुआ होकर प्रमादवान् बन गया—अर्थात उन बालक बालिका आदिकों के—साथ अन्यत्र खेलने लग गया। (इमंच णं विजए तक्करे रायगिहस्स नगरस्स बहूणि दाराणि य अवदाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव—देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ) इतने में विजय तस्कर राजगृह नगर के अनेक द्वारों को अनेक छोटे २ द्वारों को पहिले की तरह उपयोग पूर्वक देखता हुआ उन्हें बार २ तपासता हुआ, सूक्ष्मदृष्टि से उनकी गवेषणा करता हुआ जहां वह देवदत्त दारक था वहां आया। (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ) आकर उसने देवदत्त दारक को समस्त अलंकारों से विभूषित हुआ देखा। (पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गढिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं दासचेडं पमत्तं पासइ) देखकर के वह देवदत्त के आभरण और अलंकारों में मू-

विहरइ) त्यां पहोंचीने तेणे देवदत्तने प्रमाद वश थईने એકાંત જગ્યાએ મૂકી દીધો અને પોતે તે બધા ડિંભક, ડિંભિકા, કુમાર અને કુમારિકાઓની સાથે રમતમાં પડી ગયો. એટલે કે તેમની સાથે રમવા લાગ્યો. (इमंच णं विजए तक्करे रायगिहस्स नगरस्स बहूणि दाराणि य अवद्दाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे गवेसमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ) એટલામાં વિજય નામે તે તસ્કર (ચોર) રાજગૃહ નગરના અનેક દરવાજાઓ, અનેક નાના દરવાજાઓને પહેલાંની જેમ જ ચોરીની તાકમાં ઝીણી નજરે તપાસતો જોતો–જ્યાં બાળક દેવદત્ત હતો ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ) ત્યાં આવતાંની સાથે જ તેણે બાળક દેવદત્તને સર્વાલંકારોથી અલંકૃત થયેલો જોયો. (पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गढिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं दासचेडं पमत्तं

मूलम्--तएणं से पंथए दासचेडे तओ मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी–एवं खलु सामी! भद्दा सत्थवाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ, तएणं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि गिण्हित्ता जाव, मग्गणगवेसणं करेमि तं न णज्जइ णं सामि! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवखित्ते वा पायवडिए धण्णस सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ, त ·णं से धण्णे सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेण य महया पुत्तसोएणाभिभूये समाणे परसुणियत्तेव चंपगपायवे धसत्ति धरणीतलंसि सव्वंगेहिं सन्निवइए, तएणं से धण्णे सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरगुत्तिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग

प्राणेभ्यः ववरोवेइ' व्यपरोपयति=पृथक्करोति मारयतीत्यर्थः, जीविता-द्व्यपरोप्य आभरणालङ्कारान् गृह्णाति, गृहीत्वा देवदत्तस्य दारकस्य शरीरं 'निप्पाणं' निष्प्राणम्=श्वासोच्छ्वासादि प्राणरहितं 'निच्चेट्ठं' निश्चेष्टं=जीवनव्यापार रहितं 'जीवविप्पजढं 'जीवविप्रत्यक्तम्=आत्मप्रदेशरहितं देवदत्तदारकशरीरं भग्नकूपे प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य यत्रैव मालुकाकक्षकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य मालुकाकक्ष-कमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य 'निचले' निश्चलः=गमनागमनादिवर्जितः 'निप्फंदे' निष्पन्दः=हस्तपादाद्यवयवचलनरहितः 'तुसिणीए' तूष्णीकः=वचनव्यापाररहितः सन् दिवसं=तद्दिनं 'खवेमाणे' क्षपयन्=गमयन् तिष्ठति ॥सू० ७॥

भग्गकूवए, तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वहां गया कि जहां वह जीर्ण उद्यान और भग्न कूप था। (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं जीवियाओ ववरोवेइ) वहां पहुँच कर उसने उस देवदत्त दारक को मार डाला। (ववरोवित्ता आभरणालंकारे गिण्हइ, गिण्हित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवियविप्पजढं भग्गकूवए पक्खिवइ) मार कर उसके समस्तआभूषण उतार लिये--और देवदत्त दारक के उस निष्प्राण, निश्चेष्ट तथा आत्मप्रदेशों से विहीन बने हुए शरीर को भग्नकूप में डाल दिया। (पक्खिवित्ता जेणेव मालुया कच्छए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मालुया कच्छए अणुपविसइ, अणुपविसित्ता निच्चले निप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ) डालकर फिर वह जहां मालुका कक्ष था वहां आया। आकर वह उसमें प्रविष्ट हुआ--और उसी में चुपचाप घुसे उसने निश्चल और निश्चेष्ट होकर वह अपना दिन व्यतीत--किया। ॥सूत्र ७॥

देवदिन्नं दारय जीवियाओ ववरोवेइ) त्यां पहोंचीने तेणे बाળक देवदत्तने मारी नाख्यो. (ववरोवेत्ता आभरणालंकारे गिण्हइ गिण्हित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवियविप्पजढं भग्गकूवए पक्खिवइ) मारीने तेनां बधां घरेणांओ तेणे उतारी लीधां अने तेना निष्प्राण, निश्चेष्ट तेमज आत्म प्रदेशो वगरना शरीरने भग्न कूवामां फेंकी दीधुं. (पक्खिवित्ता जेणेव मालुया कच्छए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अनुपविसइ अणुपविसित्ता निच्चले निप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ). (फेंकीने ते ज्यां मालुका कक्ष हतो त्यां गयो. जईने तेमां प्रवेशीने तेणे चूप चाप निश्चળ अने निश्चेष्ट थईने पोतनो दिवस पसार कर्यो. ॥ सूत्र ७ ॥

मूलम्--तएणं से पंथए दासचेडे तओ मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी--एवं खलु सामी ! भद्दा सत्थवाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ, तएणं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि गिण्हित्ता जाव, मग्गणगवेसणं करेमि तं न णज्जइ णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवखित्ते वा पायवडिए धण्णस सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ, त ·णं से धण्णे सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेण य महया पुत्तसोएणाभिभूये समाणे परसुणियत्तेव चंपगपायवे धसत्ति धरणीतलंसि सव्वंगेहिं सन्निवइए, तएणं से धण्णे सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरगुत्तिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग

पुण पासणयाए?, तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं सव्वालंकारविभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ जाव पायवडिए तं मम निवेदेइ, तं इच्छामिणं देवाणुप्पिया! देवदिन्नदारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं काउं। तएणं ते नगरगुत्तिया धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणवट्टिया जाव गहियाउयपहरणा धण्णेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स नगरस्स बहूणि अइगमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ नगराओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं जीवविप्पजढं पासंति, पासित्ता हा हा अहो अकज्जमितिकट्टु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेंति उत्तारित्ता धण्णस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति ॥सू० ८॥

टीका—'तएणं से पंथए' इत्यादि। ततःखलु स पान्थको दासचेटकः, 'तओ मुहुत्तंतरस्स' ततो मुहूर्तान्तरस्य=मुहूर्तान्तरं यत्रैव देवदत्तो दारकस्थापितस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तं दारकं तस्मिन् स्थाने 'अपासमाणे' अपश्यन्

'तएणं से पंथए दासचेडे' इत्यादि ।

टीकार्थ—इसके बाद (से पंथए दासचेडे) वह पांथकदास चेटक (तओ) वहां से (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेवाउवागच्छइ) एक मुहूर्त के बाद जहां देवदत्त को बैठाया था वहां—गया (उवागच्छित्ता देवदिन्न दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद-

---

तएणं से पंथए दासचेडे इत्यादि ॥

टीकार्थ—(तए णं) त्यार बाद (से पंथए दासचेडे) पांथक दास चेटक (तओ) त्यांथी (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिण्णे दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ) એક મુહૂર્ત પછી જ્યાં દેવદત્તને બેસાડ્યો હતો ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद

'रोयमाणे' रुदन=साश्रुपातमार्त्तनाद कुर्वन्, 'कंदमाणे' क्रन्दन्=उच्चैः स्वरेण रुदन 'विलवमाणे' विलपन='क्वगतो दारकः? तमन्तरेण कीदृशोऽनर्थो भविष्यति किं करोमि? क्व गच्छामि?' इति जल्पन् देवदत्तस्य दारकस्य सर्वतः समन्तात् मार्गणगवेषणां करोति कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि 'सुइं वा' श्रुतिं वा=दारकवृत्तान्तं 'खुइं वा' क्षुतिं वा छिक्काद्यव्यक्तं तच्चिह्नम्, 'पउत्तिवा' प्रवृत्तिं वा=प्रकटतरवार्ताम् 'अलभमाणे' अलभमानः=अप्राप्नुवन् यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति

माणे विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वाओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) जाकर उसने उस स्थानपर देवदत्त दारक को नहीं देखा—तो रो पडा अश्रु पात करता हुआ आर्तनाद करने लग गया जोर २ से चिल्ला चिल्ला कर रोने लगा, विलाप करने लगा— देवदत्त दारक कहां गया—अब—उसके बिना कैसा अनर्थ होगा, क्या करूं—कहां—जाऊँ—इस प्रकार बडबडाने लगा—बाद में उसने उस देवदत्त की वहां सब तरफ चारों ओर मार्गणा की गवेषणा की। (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइंवा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) करके जब उसे उस देवदत्त दारक की कोई श्रुति नहो सुनाई दी, छिक्कादि अव्यक्त चिन्ह भी नहीं ज्ञात हो सका तथा स्पष्ट उसकी किसी बात का पता नहीं पडा तो वह जहां अपना घर था— और जहां धन्य सार्थवाह थे— वहां आया (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) आकर धन्य सार्थ-

---

देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) त्यां जईने ते બાળક દેવદત્તને નહિ જોતાં રડવા માંડયો. વિલાપ કરવા લાગ્યો. "બાળક દેવદત્ત ક્યાં જતો રહ્યો? તે વગર હવે શું થશે? શું કરું? હવે ક્યાં જાઉં?" આ પ્રમાણે તે દુઃખી થઈને વિચાર કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તેણે ચોમેર બાળક દેવદત્તની તપાસ કરી અને શોધ કરી. (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइंवा पउत्तिवा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) શોધ કરવામાં જ્યારે તેને દેવદત્તનો રડવા વગેરેનો અવાજ તેમજ છીંક વગેરેની અવ્યકત ધ્વની સંભળાઈ નહિં અને બાળકનો કોઈ પણ રીતે પત્તો મેળવી શકયો નહિ ત્યારે તે જ્યાં તેનું ઘર હતું અને ધન્ય સાર્થવાહ હતા ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी)

पुण पासणयाए?, तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं सव्वालंकारविभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ जाव पायवडिए तं मम निवेदेइ, तं इच्छामिणं देवाणुप्पिया! देवदिन्नदारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं काउं। तएणं ते नगरगुत्तिया धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणवट्टिया जाव गहियाउयपहरणा धण्णेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स नगरस्स बहूणि अइगमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ नगराओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं जीवविप्पजढं पासंति, पासित्ता हा हा अहो अकज्जमितिकट्टु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेंति उत्तारित्ता धण्णस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति ॥सू० ८॥

टीका—'तएणं से पंथए' इत्यादि। ततःखलु स पान्थको दासचेटकः, 'तओ मुहुत्तंतरस्स' ततो मुहूर्तान्तरस्य=मुहूर्त्तान्तरं यत्र देवदत्तो दारकस्थापितस्तत्रैवोपागच्छंति, उपागत्य देवदत्तं दारकं तस्मिन् स्थाने 'अपासमाणे' अपश्यन्

'तएणं से पथए दासचेडे' इत्यादि ।

टीकार्थ—इसके बाद (से पंथए दासचेडे) वह पांथकदास चेटक (तओ) वहां से (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेवाउवागच्छइ) एक मुहूर्त के बाद जहां देवदत्त को बैठाया था वहां—गया (उवागच्छित्ता देवदिन्न दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद-

---

तएणं से पंथए दासचेडे इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—(तए णं) ત્યાર બાદ (से पंथए दासचेडे) પાંથક દાસ ચેટક (तओ ત્યાંથી (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिण्णे दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ) એક મુહૂર્ત પછી જ્યાં દેવદત્તને બેસાડયો હતો ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे

'रोयमाणे' रुदन्=साश्रुपातमार्त्तनाद् कुर्वन्, 'कंदमाणे' क्रन्दन्=उच्चैः स्वरेण रुदन् 'विलवमाणे' विलपन्='कगतो दारकः? तमन्तरेण कीदृशोऽनर्थो भविष्यति किं करोमि? क गच्छामि?' इति जल्पन् देवदत्तस्य दारकस्य सर्वतः समन्तात् मार्गणगवेषणां करोति कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि 'सुइं वा' श्रुतिं वा=दारकवृत्तान्तं 'खुइं वा' क्षुतिं वा छिक्काद्यव्यक्तं तच्चिह्नम्, 'पउत्तिंवा' प्रवृत्तिं वा=प्रकटतरवार्ताम् 'अलभमाणे' अलभमानः=अप्राप्नुवन् यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति

माणे विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समता मग्गणगवेसणं करेइ) जाकर उसने उस स्थानपर देवदत्त दारक को नहीं देखा—तो रो पडा अश्रु पात करता हुआ आर्तनाद करने लग गया जोर २ से चिल्ला चिल्ला कर रोने लगा, विलाप करने लगा— देवदत्त दारक कहां गया--अब-उसके विना कैसा अनर्थ होगा, क्या करूं--कहां--जाउँ—इस प्रकार बडबडाने लगा—बाद में उसने उस देवदत्त की वहां सब तरफ चारों ओर मार्गणा की गवेपणा की। (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइंवा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) करके जब उसे उस देवदत्त दारक की कोई श्रुति नहो सुनाई दी, छिक्कादि अव्यक्त चिन्ह भी नहीं ज्ञात हो सका तथा स्पष्ट उसकी किसी बात का पता नहीं पडा तो वह जहां अपना घर था-- और जहां धन्य सार्थवाह थे-- वहां आया (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) आकर धन्य सार्थ-

---

देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) त्यां जईने ते बाळक देवदत्तने नहि जोतां रडवा मांडयो. विलाप करवा लाग्यो. "बाळक देवदत्त क्यां जतो रह्यो? ते वगर हवे शुं थशे? शुं करुं? हवे क्यां जाउं? "आ प्रमाणे ते दुःखी थईने विचार करवा लाग्यो. त्यार पछी तेणे चोमेर बाळक देवदत्तनी तपास करी अने शोध करी. (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइंवा पउत्तिंवा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) शोध करवामां ज्यारे तेने देवदत्तनो रडवा वगेरेनो अवाज तेमज छींक वगेरेनी अव्यकत ध्वनी संभळाई नहिं अने बाळकनो कोई पण रीते पत्तो मेळवी शकयो नहि त्यारे ते ज्यां तेनुं घर हतुं अने धन्य सार्थवाह हता त्यां आव्यो (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी)

उपगत्य धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत्—एवं—खलु ! स्वामिन् भद्रा सार्थवाही देवदत्तं दारकं स्नातं यावन्मम हस्ते ददाति, ततः खलु अहं देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णामि, गृहीत्वा यावत्—मार्गणगवेषणां करोमि, तन्न ज्ञायते खलु स्वामिन ! देवदत्तो दारकः केनापि 'णीए वा' नीतः=मित्रादिना कुत्रापि गुप्तस्थाने प्रापितः 'अवहिए वा' अपहृतः=चौरादिना चोरितः 'अवक्खित्ते वा' अवक्षिप्तः=अधोगर्तादिषु क्षिप्तो वा ! इति प्रोच्य 'पायवडिए' पादपतितः=चरणलग्नः सन् धन्यस्य सार्थवाहस्य एतमर्थं 'निवेदेइ' निवेदयति=दारकवृत्तान्तं कथयति । ततः खलु स धन्यः सार्थवाहः

वाह से इस प्रकार कहा--(एवं खलु सामी भद्दा सत्थवाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ) हे स्वामिन्? मेरी बात सुनिये भद्रा सार्थवाहीने देवदत्त दारक को स्नान करा कर तथा वेष भूषा से सुसज्जित कर मेरे हाथ में दिया-- (तएणं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि) मैने उसे कटि भाग पर ले लिया (गिण्हित्ता जाव मग्गणगवेसणं करेमि तं न णज्जइ) उसे लेकर मैं कोई कुमार कुमारिका-आदिकों के साथ खेलनेमें लग--गया--खेलने के थोडी देर बाद ज्यों ही मैंने उस स्थान पर आकर देखा तो मुझे वहां देवदत्त दारक नहीं मिला है । (णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवखित्ते वा पायवडिए धण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ) अतः हे स्वामिन्? नहीं मालूम कि--देवदत्त दारक को वहां से किसी मित्रनेकहीं अन्यत्र रख दिया है या किसी चोर ने उसे वहां से हर लिया है या किसी खड्डे

આવીને ધન્યસાર્થવાહને આ પ્રમાણે કહ્યું--(एवं खलु सामी भद्दा सत्थवाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ) હે સ્વામી ! બાળક દેવદત્તને નવરાવીને સુંદર વસ્ત્રો તેમજ ઘરેણાંઓથી અલંકૃત કરીને, ભદ્રા સાર્થવાહીએ મને સોંપ્યો હતો. (तए णं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि) મેં તેને કેડમાં લીધો. (गिण्हित्ता जाव मग्गणगवेसण करेमि ण णज्जइ) બાળકને લઈને હું કેટલાક કુમાર કુમારિકાઓ વગેરેની સાથે રાજમાર્ગ ઉપર ગયો. ત્યાં બાળકને એક તરફ બેસાડીને હું તે બધા બાળક અને બાળાઓની સાથે રમતમાં એક ચિત્ત થઈ ગયો. રમતાં રમતાં થોડો વખત પસાર થયો ત્યારે મેં જે સ્થાને બાળકને બેસાડયો હતો. ત્યાં જઈને જોયું તો મને બાળક દેવદત્ત મળ્યો નહિ. (णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवक्खित्ते वा पायवडिए धण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ) તેથી હે સ્વામી ! કંઈ ખબર પડતી નથી. કે બાળકને આપણા કોઈ જ મિત્રે લઈને કંઈ બીજે મૂકી દીધો છે કે કોઈ ચોરે

पान्थकदासचेटकस्य एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य तेन च महता पुत्रशोकेन 'अभिभूए' अभिभूतः=आक्रान्तः सन 'परसुणियत्तेव' परशुनिकृत्त इव परशुना=कुठारेण निकृत:=छिन्नः 'चंपगपायवेव' चम्पकपादप इव= चम्पक वृक्ष इव 'धसत्ति धरणीयलंमि' 'धस' इति शब्देन भूमितले 'सव्वंगेहिं' सर्वाङ्गैः 'संनिवइए' संनिपतितः। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहः 'तओ मुहुत्तंतरस्स' ततो मुहूर्तान्तरस्य=मुहूर्तस्य पश्चात् मुहूर्तानन्तरमित्यर्थः 'आसत्थे' आश्वस्थः, आश्वस्तो वा=प्राप्तचेष्टः 'पच्छागयपाणे' पश्चादागतप्राणः=पूर्वं मृतप्राण इव भूत्वा पुनर्जागरितप्राणः सन् देवदत्तस्य दारकस्य 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात्=सर्वासु दिशासु मार्गणगवेषणं करोति,

---

आदि में डाल दिया है। इस प्रकार कह कर वह धन्य सार्थवाह के पैरोंपर गिर पडा। (तएणं से धन्ने सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेणय महया पुत्तसोएणा भिभूए समाणे परसुणियत्ते चंपगपायवे धसत्ति धरणीतलंमि सव्वंगेहिं सन्निवइए) इस प्रकार वह धन्य सार्थवाह पांथक दासचेटक से इस अर्थ-समाचार-को सुनकर और उसे हृदय में अवधूनकर उस महान् पुत्र शोक से युक्त होता हुआ परशु कुठार से काटे गये चंपक वृक्षके समान समस्त अंगों से इकदम जमीन पर गिर पडा। (तएणं से धन्ने सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) बाद में वह धन्य सार्थवाह १ मुहूर्त्त के बाद आश्वस्त हुआ ऐसा उस समय मालुम हुआ कि मानों इसमें प्राण लौटकर पुनः आ गये हैं-- अपने पुत्र देवदत्त की सब तरफ चारों दिशाओं में मार्गणा गवेषणा

तेनुं અપહરણ કર્યું છે. અથવા બાળકને કોઈ દુષ્ટે ખાડા વગેરેમાં ફેંકી દીધો છે. આ રીતે કહેતાં તે ધન્યસાર્થવાહના પગે પડયો. (तए णं से धण्णे सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेणय महया पुत्तसोयेणाभिभूये समाणे परसुणियत्तेव चपगपायवे धसत्ति धरणीतलंसि सव्वंगेहिं सन्निवइए) આ પ્રમાણે ધન્ય સાર્થવાહે પાંથકદાસ ચેટકના મોઢેથી બધી વિગત સાંભળીને તેને બરાબર હૃદયમાં ધારણકરીને મહાન પુત્રશોકથી પીડાતો કુહાડીથી કાપેલા ચંપાના વૃક્ષની જેમ તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો, (त एणं से धण्णे सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) ત્યાર બાદ એક મુહૂર્ત પછી ધન્ય સાર્થવાહ ભાનમાં આવ્યો. તે વખતે જાણે ફરી તેઓમાં પ્રાણનું સંચ- [illegible]યું હોય તેમ લાગ્યું. ઊભો થઈને તે પોતાના પુત્ર દેવદત્તની ચોમેર તપાસ

देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि श्रुतिं वा क्षुतिं वा प्रवृत्तिं वा अलभमानो यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'महत्थं' महार्थं=बहुमूल्यं 'पाहुडं' प्राभृतम्=उपहारं गृह्णाति, गृहीत्वा यत्रैव 'नगरगुत्तिया' नगर गोप्तृकाः=नगररक्षकाः कोट्टपाला इत्यर्थः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तन्महार्थं प्राभृतम् 'उवणेइ' उपनयति तेषां समीपे स्थापयति, उपनीय एवमवादीत् एवं खलु देवानुप्रियाः ! मम पुत्रो भद्राया भार्याया आत्मजो देवदत्तो नाम दारकः 'इट्ठे' इष्टः=अभिलषितः यावत् 'उंबरपुप्फंपिव' दुल्लहे सवणयाए किमंगपुणपासणयाए' उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभः श्रव-

---

करने में लग गया-परन्तु (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) देवदत्तदारक की उसे कहीं पर भी कुछ भी खबर नहीं मिली, छिंका आदि चिह्न भी उसका उसे कहीं दिखलाई नहीं दिया--और न उसकी किसी बात का ही ठीक २ उसे पता पडा। इस तरह निराश होकर वह अपने घर पर आ गया। (उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरगुत्तिया, तेणेव उवागच्छइ) घर आकर उसने बहुमूल्य प्राभृत लिया और लेकर जहां नगर के रक्षक कोट्ठपाल थे वहां गया-(उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी)-जाकर उसने वह बहुमूल्य नजराना उन्हें भेटमें दिया---देकर फिर इस प्रकार बोला (एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए-देवदिन्ने नामं दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग पुण

કરવા લાગ્યો. પણ (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) બાળક દેવદત્ત તેને ક્યાંય દેખાયો નહિ. બાળકના છીંક વગેરેના અવ્યક્ત ચિહ્નો પણ કોઇપણ સ્થાને સંભળાયા નહિ. આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહને બાળક દેવદત્ત વિશેની થોડી પણ માહિતી મળી શકી નહિ. અંતે નિરાશ થઇને તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. (उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगर गुत्तिया, तेणेव उवागच्छइ) ઘેર આવીને તેણે બહુ દ્રવ્ય લીધું અને નગરરક્ષક કોટવાળની પાસે ગયો. (उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी) જઇને તેણે બહુકિંમતી નજરાણું કોટવાળને ભેટમાં આપ્યાં અને કહ્યું—(एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंगपुणपासणयाए ?) હે દેવાનુપ્રિયો ! સાંભળો

गतया किमङ्ग पुनर्दर्शनतया=अयमुदुम्बरपुष्पवत् श्रवणगोचरतया दुर्लभः किं पुनर्दर्शनेन, तस्य नाम श्रवणमपि दुर्लभं वर्तते दर्शनस्य का कथेति भावः। ततः खलु=एकदा सा भद्रा भार्या देवदत्तं दारकं स्नातं सर्वालङ्कारविभूषितं पान्थकस्य हस्ते ददाति यावत् पादपतितस्तन्मम निवेदयति, तत्=तस्मात् कारणात् इच्छामि खलु हे देवानुप्रियाः देवदत्तस्य दारकस्य सर्वतः समन्तान्मार्गणगवेषणं कर्तुम्। ततः खलु ते नगर-

पासणयाए) हे देवानुप्रियों ! सुनो ! भद्रा भार्या की कुक्षि से उत्पन्न हुआ देवदत्त नामक मेरा एक पुत्र है जो विशेष इष्ट यावत् उदुंबर पुष्प के समान सुनने के लिये भी मुझे दुर्लभ था। उसके देखने को तो बात ही क्या है (तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं ण्हायं सव्वालंकारविभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ) उस देवदत्त दारक को भद्रा भार्याने स्नान करा कर और समस्त अलंकारों से विभूषित कर पांथक के हाथमें दिया। (जाव पायपडिए तं मम निवेदेइ) वह उसे गोद में लेकर क्रीडा के लिये राजमार्ग ले गया साथ में और भी कई बालक बालिकायें थीं--उसने वहां जाकर उसे एक तरफ एकांत स्थान में रख दिया और स्वयं उन बालक बालिकाओं के साथ खेलने लग गया। थोडा समय बाद जब वह वहां आया तो क्या देखता है कि वहां देवदत्त नहीं हैं आकर उसने मेरे पैरों में पडकर मुझसे यह समाचार निवेदित किया है। अतः (इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! देवदिन्नदारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं काउं) अतः मैं चाहता हूँ कि हे देवा

મારી પત્ની ભદ્રાના ઉદરથી જન્મેલો દેવદત્ત નામે મારો પુત્ર હતો. જે મને બહુ જ ઇષ્ટ હતો. તેને જોવાની વાત તો દૂર રહી પણ ઉદુંબરના પુષ્પની જેમ તેનું નામ શ્રવણ પણ અસંભવ હતું. (तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं ण्हायं सव्वालंकार-विभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ) દેવદત્તને ભદ્રાભાર્યાએ નવડાવીને બધાં ઘરેણાં-ઓથી સુસજ્જ કર્યો અને પાંથકને સોંપ્યો. (जाव पायपडिए, तं मम निवेदेइ) બાળકને તે કેડમાં લઈને રાજમાર્ગ ઉપર રમાડવા લઈ ગયો. તેની સાથે ઘણાં બાળકો અને બાળાઓ હતી. ત્યાં જઈને તેણે બાળક દેવદત્તને એક તરફ બેસાડી દીધો. અને જાતે તે બીજા બાળકોની સાથે રમતમાં પડી ગયો. થોડો વખત પછી જ્યારે તે ત્યાં આવ્યો ત્યારે બાળક દેવદત્ત તેને જડયો નહિ. મારી પાસે આવીને તેણે આ બધી વાત કરી છે. (इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! देवदिन्न दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं काउं) હું ચાહું છું કે બાળક દેव-

देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि श्रुतिं वा क्षुतिं वा प्रवृत्तिं वा अलभमानो यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'महत्थं' महार्थं=बहुमूल्यं 'पाहुडं' प्राभृतम्=उपहारं गृह्णाति, गृहीत्वा यत्रैव 'नगरगुत्तिया' नगर गोप्तृकाः=नगररक्षकाः कोट्टपाला इत्यर्थः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तन्म- हार्थं प्राभृतम् 'उवणेइ' उपनयति तेषां समीपे स्थापयति, उपनीय एवम- वादीत् एवं खलु देवानुप्रियाः! मम पुत्रो भद्राया भार्याया आत्मजो देवदत्तो नाम दारकः 'इट्ठे' इष्टः=अभिलषितः यावत् 'उंबरपुप्फंपिव' दुल्लहे सवणयाए किमंगपुणपासणयाए' उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभः श्रव-

करने में लग गया–परन्तु (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा सुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) देवदत्तदारक की उसे कहीं पर भी कुछ भी खबर नहीं मिली, छिका आदि चिह्न भी उसका उसे कहीं दिखलाई नहीं दिया––और न उसकी किसी बात का ही ठीक २ उसे पता पडा। इस तरह निराश होकर वह अपने घर पर आ गया। (उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरगुत्तिया, तेणेव उवागच्छइ) घर आकर उसने बहुमूल्य प्राभृत लिया और लेकर जहां नगर के रक्षक कोट्टपाल थे वहां गया–(उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी)–जाकर उसने वह बहुमूल्य नजराना उन्हें भेटमें दिया––देकर फिर इस प्रकार बोला (एवं खलु देवाणुप्पिया! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए–देवदिन्ने नामं दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग पुण

કરવા લાગ્યો. પણ (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) બાળક દેવદત્ત તેને ક્યાંય દેખાયો નહિ. બાળકના છીંક વગેરેના અવ્યક્ત ચિહ્નો પણ કોઇપણ સ્થાને સંભળાયા નહિ. આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહને બાળક દેવદત્ત વિશેની થોડી પણ માહિતી મળી શકી નહિ. અંતે નિરાશ થઇને તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. (उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगर गुत्तिया, तेणेव उवागच्छइ) ઘેર આવીને તેણે બહુ દ્રવ્ય લીધું અને નગરરક્ષક કોટવાળની પાસે ગયો. (उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी) જઇને તેણે બહુકિંમતી નજરાણું કોટવાળને ભેટમાં આપ્યાં અને કહ્યું––(एवं खलु देवाणुप्पिया! मम पुत्ते भद्दाए भरियाए अत्तए देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंबरपुप्फं पिव दुल्लहे सवणयाए किमंगपुणपासणयाए?) હે દેવાનુપ્રિયો! સાંભળો

यत्रैव भग्नकूपस्तत्रोपागच्छन्ति, उपागत्य देवदत्तस्य दारकस्य शरीरकं निष्प्राणं निश्चेष्टं जीवविप्रत्यक्तं पश्यति, दृष्ट्वा 'हा ! हा ! अहो ! अकज्ज' हा ! हा ! अहो अकार्यम्=अनिष्टं मञ्जातम्? इतिकृत्वा=इति प्रोच्य देवदत्त' दारकं भग्नकूपात् 'उत्तारेंति' उत्तारयन्ति=बहिर्निष्काशयन्ति उत्तार्य धन्यस्य सार्थवाहस्य हस्ते ददति. ॥सू. ८ ॥

मूलम्—तए णं ते नगरगुत्तिया विजयस्स तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढं सगेवेज्जं जीवग्गाहं गिण्हति गिण्हित्ता अट्ठि-मुट्ठिजाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्तं करेंति, करित्ता अवउडग बंधणं करेंति करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणं गेण्हंति गेण्हि-

(पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वे फिर वहां आये जहां वह जीर्ण उद्यान और वह भग्नकूप था। उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीव विप्पजढं पासंति पासित्ता हा हा अहो अकज्जमिति कट्टु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेंति उत्तारिता धण्णस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति) आकर के उन लोगोंने देवदत्त दारक के शरीरको निष्प्राण निश्चेष्ट और जीव से विप्रमुक्त देखा देखकर "हाय हाय यह महान् अनर्थ हुआ" इस प्रकार कहकर देवदत्त दारक को उस भग्नकूएं से बाहर निकाला। बाहर निकाल कर फिर उसे धन्य सार्थवाह के हाथ में सौंप दिया। सूत्र ॥ ८ ॥

શોધ કરતા રાજગૃહ નગરની બહાર નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ) બહાર નીકળીને તેઓ ફરતા ફરતા જીર્ણ ઉદ્યાન તેમજ ભગ્ન કૂવાની પાસે આવ્યા. (उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवविप्पजढं पासंति पासित्ता हा हा अहो अकज्जमिति कट्टु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेंति उत्तारित्ता धण्णस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति) त्यां तेओએ બાળક દેવદત્તના શરીરને નિષ્પ્રાણ, નિર્જીવ અને નિશ્ચેષ્ટ જોયું અને જોઈને "અરે ! અરે !! બહુ ખોટું થયું" આ પ્રમાણે કહીને તેઓએ બાળક દેવદત્તના શરીરને ભગ્ન કૂવામાંથી બહાર કાઢયું. બહાર કાઢીને ધન્ય સાર્થવાહને તે શરીર સોંપી દીધું. ॥ સૂત્ર ॥ ૮ ॥

गोप्तृका धन्येन सार्थवाहेन एवमुक्ताः सन्तः 'सन्नद्धबद्धवर्म्मियकवया' संनद्धबद्धवर्मितकवचाः संनद्धाः=कृतसन्नाहाः=बन्धनोपयोगिसाधनैः सज्जीभूताः, बद्धाः कशाबन्धनेन, वर्मिताः=शरीरे परिधृताः कवचा यैस्ते तथा,' उप्पीलियसरासणपट्टिया' उत्पीडितशरासनपट्टिकाः—'उप्पीलिय' उत्पीडिताः=गुणारोपणेन नमिताः 'सरासणपट्टिया' शरासनपट्टिकाः=धनुः पट्टिका यैस्ते तथा, यावत् 'गहियाउहपहरणा' गृहीतायुधप्रहरणाः 'गहिय' गृहीतानि 'आउह' आयुधानि=धनुरादीनि 'पहरणा' प्रहरणानि=असिकुन्तादीनि यैस्ते तथा, एवम्भूताः सन्तो नगरगोप्तृकाः धन्येन सार्थवाहेन सार्द्धं राजगृहस्य नगरस्य बहूनि 'अइगमणाणि य' अतिगमनानि च प्रवेशमार्गाः, इत्यादि—स्थानानि तेषु यावत् प्रपासु च मार्गणगवेषणं कुर्वन्तो राजगृहान्नगरात्प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव जीर्णोद्यानं

नुप्रियों ! आप लोक उस देवदत्त दारक को सब ओर चारों दिशाओं में मार्गणकरें गवेषण करें। (तएणं से नगरगुत्तिया धण्णेण सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासनवट्टिया जाव गहियाउयपहरणा धन्नेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स बहूणि अइगमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ नगराओ पडिणिक्खमंति) धन्य सार्थवाह से इस प्रकार कहे वे नगर रक्षक जन बंधनोपयोगी साधनों से सज्जभूत हुए कशाबंधन से बद्ध हुए और शरीर पर कवचों को पहिन २ कर अपने २ धनुषों पर प्रत्यंचा आरोपित कर यावत् आयुध और प्रहरणों को लेले कर धन्यसार्थवाह के साथ राजगृह नगर के गमनागमनों के स्थानों की यावत् प्रपा (पियाउ) आदि स्थलोंकी मार्गणा गवेषणा करते हुए राजगृहनगर से निकले।

दत्तनी तमे બધા મળીને ચોમેર તપાસ કરો. (तएणं से नगरगुत्तिया धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासनवट्टिया जाव गहियाउयपहरणा धन्नेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स बहूणि अइगमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ नगराओ पडिणिक्खमंति) ધન્ય-સાર્થવાહની આ રીતે વાત સાંભળીને તે બધા નગર રક્ષકોએ ચોર વગેરે ગુનેગારોને બાંધવા યોગ્ય સાધનો સાથે લીધા, તેમજ કોરડાઓ બાંધ્યા અને શરીરે કવચો પહેરીને પોતપોતાના ધનુષો ઉપર પ્રત્યંચા ચઢાવી આ પ્રમાણે તેઓ બધા આયુધો તેમજ પ્રહરણો લઈને ધન્ય સાર્થવાહની સાથે રાજગૃહ નગરના અવર જવરના સ્થાનોની તેમજ પરબો વગેરે સ્થળોમાં

चरणचिह्न 'अणुगच्छमाणा' अनुगच्छन्तो यत्रैव मालुकाकक्षकस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य मालुकाकक्षकमनुप्रविशन्ति, अनुप्रविश्य विजयं तस्करं 'ससक्खं' ससाक्ष्यं ससाक्षिकमित्यर्थः 'सहोढं' सहोढं=समीपे चौर्यापहृतवस्तुसहितं देवदत्तदारकालङ्कारयुक्तमित्यर्थः, 'सगेवेज्जं' सग्रैवेयकं=ग्रीवाबन्धनसहितं गलबन्धनबद्धं गले रज्जुं बद्ध्वेत्यर्थः, तं 'जीवग्गाहं' जीवग्राहं=जीवन्तं 'गिण्हंति' गृह्णन्ति' गृहीत्वा 'अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्तं' अस्थिमुष्टिजानुकूर्परप्रहारसंभग्न मथितगात्रम्-अस्थि च मुष्टिश्च जानुनी च कूर्परौ च-अस्थिमुष्टिजानुकूर्पराः, तेषु तैर्वा ये प्रहारास्तैः 'संभग्ग' सम्भग्नं=चूर्णितं 'महिय' मथितं=जर्जरितम् 'गत्तं' गात्रं=शरीरं यस्य स तं=भग्नसकलशरीरसन्धिस्थानं कुर्वन्ति. कृत्वा 'अवउडगबंधणं' अवकोटकबन्धनम्-अवकोटकेन बाह्वोः शिरसश्च पश्चाद्भाग-

---

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति) विजयतस्कर के पाद चिह्नों का अनुसरण करते हुए वहां पहुंचे जहां वह (मालुका कच्छथा उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति) पहुंचकर वे उसमें घुसे (अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढ सगेवेज्जं जीवग्गाहं गिण्हंति) घुसकर उन्होंने उसके गलेमें रस्सी बांधकर जीता ही ससाक्ष्य देवदत्त दारक के अलंकार रूप साक्ष्य सहित पकड लिया। गिण्हित्ता अट्ठिमुट्ठि जाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्त करेंति)पकडकर उन्होंने उसकी हड्डियों में मुठियों में. घुटनों में,कुहनियो में. खूब प्रहार किये--इससे उसका शरीर का चूर २ हो गया--जर्जरित हो गया। तात्पर्य यह कि उसे इतनी बुरी तरह उन लोगोंने पीटा कि जिससे उसके शरीर की समस्त संधियां भग्न हो गई। (करित्ता अवउडगबंधणं, करेंति

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति) विजय नामना चोरनां पगना चिह्नोने अनुसरतां मालुका कक्षमां पहोंच्या. (उवागच्छिता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति अने मालुका कक्षमां पेठा. अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढं सगेवेज्जं जीवग्गाहं गिण्हंति) पेसीने तेओओ विजय नामना चोरने ससाक्ष्य एटले बाळक देवदत्तना घरेणांओनी साथे ज गळामां दोरी बांधीने जीवतो ज पकडी लीधो. (गिण्हित्ता अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परपहारं संभग्गमहियगत्तं करेंति) पकडीने तेओओ चोरना हाडकां, मूठीओ, ढींचणो अने कोणीओ उपर खूब प्रहारो कर्या. एथी तेनुं शरीर शिथिल अने भूका जेवुं थई गयुं. मतलब ए छे तेने एवो सखत मार पडयो के जेथी तेना शरीरना बधा सांधाओ तूटी गया.

त्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुया कच्छगाओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता रायगिहं नगरं अणुपविसंति अणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारे य लयप्पहारे य छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणा एवं वयंति,—एसणं देवाणुप्पिया ! विजए नामं तक्करे जाव गिद्धे विव आमिसभक्खी बालघायए बालमारए, तं नो खलु देवाणुप्पिया ! एयस्स केइ राया वा रायपुत्ते वा रायमच्चे वा अवरज्झइ एत्थट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति तिकट्ठु जेणामेव चारगसाला तेणामेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता हडिबंधणं करेंति करित्ता भत्तपाणनिरोहं करेंति, करित्ता तिसंझं कसप्पहारे य जाव निवाएमाणा २ विहरंति । तएणं से धण्णे सत्थवाहे मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणेणं सद्धिं रोयमाणे जाव विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरस्स महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं नीहरणं करेइ, करित्ता बहूइं लोइयाइं मयगकिच्चाइं करेइ करित्ता केणइ कालंतरेणं अवगयसोए जाए यावि होत्था ॥ सू. ८ ॥

टीका—'तएणं ते' इत्यादि । ततः खलु तदनु=सज्जीभूतानन्तरं जिगमिषवो ते नगरगोप्तृकाः=नगररक्षकाः विजयस्य तस्करस्य 'पयमग्गं' पदमार्गं=पदन्यासम्

तए णं ते नगर गुत्तिया इत्यादि ॥

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (ते नगर गुत्तिया) वे नगर रक्षक (विजयस्स

तएणं ते नगरगुत्तिया इत्यादि !

टीकार्थ– (तएणं) त्यार बाद (ते नगरगुत्तिया) नगर रक्षको (विजयस्स

चरणचिह्न 'अणुगच्छमाणा' अनुगच्छन्तो यत्रैव मालुकाकक्षकस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य मालुकाकक्षकमनुप्रविशन्ति, अनुप्रविश्य विजयं तस्करं 'ससक्खं' ससाक्ष्यं ससाक्षिकमित्यर्थः 'सहोढं' सहोढं=समीपं चौर्यापहृतवस्तुसहितं देवदत्तदारकालङ्कारयुक्तमित्यर्थः, 'सगेवेज्जं' सग्रैवेयकं=ग्रीवाबन्धनसहितं गलबन्धनबद्धं गले रज्जुं बद्ध्वेत्यर्थः, तं 'जीवग्गाहं' जीवग्राहं=जीवन्तं 'गिण्हंति' गृह्णन्ति' गृहीत्वा 'अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्तं' अस्थिमुष्टिजानुकूर्परप्रहार संभग्न मथितगात्रम्-अस्थि च मुष्टिश्च जानुनी च कूर्परौ च-अस्थिमुष्टिजानुकूर्पराः, तेषु तैर्वा ये प्रहारास्तैः 'संभग्ग' सम्भग्नं=चूर्णितं 'महिय' मथितं=जर्जरितम् 'गत्तं' गात्र=शरीरं यस्य स तं=भग्नसकलशरीरसन्धिस्थानं कुर्वन्ति. कृत्वा 'अवउडगबंधणं' अवकोटकबन्धनम्-अवकोटकेन बाह्वोः शिरसश्च पश्चाद्भागा-

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति) विजयतस्कर के पाद चिह्नों का अनुसरण करते हुए वहां पहुचे जहां वह (मालुका कच्छथा उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति) पहुंचकर वे उसमें घुसे (अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढ सगेवेज्जं जीवग्गाहं गिण्हंति) घुसकर उन्होंने उसके गलेमें रस्सी बांधकर जीता ही ससाक्ष्य देवदत्त दारक के अलंकार रूप साक्ष्य सहित पकड लिया। गिह्नित्ता अट्ठिमुट्ठि जाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्त करेंति)पकडकर उन्होंने उसकी हड्डियों में मुठियों में. घुटनों में,कुहनियो में. खूब प्रहार किये--इससे उसका शरीर का चूर २ हो गया--जर्जरित हो गया। तात्पर्य यह कि उसे इतनी बुरी तरह उन लोगोंने पीटा कि जिससे उसके शरीर की समस्त संधियां भग्न हो गई। (करित्ता अवउडगबंधणं, करेंति

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति) विજય નામના ચોરનાં પગના ચિહ્નોને અનુસરતાં માલુકા કક્ષમાં પહોંચ્યા. (उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति અને માલુકા કક્ષમાં પેઠા. अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढं सगेवेज्जं जीवगाहं गिण्हंति) પેસીને તેઓએ વિજય નામના ચોરને સસાક્ષ્ય એટલે બાળક દેવદત્તના ઘરેણાંઓની સાથે જ ગળામાં દોરી બાંધીને જીવતો જ પકડી લીધો. (गिह्नित्ता अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परपहारं संभग्गमहियगत्तं करेंति) પકડીને તેઓએ ચોરના હાડકાં, મૂઠીઓ, ઢીંચણો અને કોણીઓ ઉપર ખૂબ પ્રહારો કર્યાં. એથી તેનું શરીર શિથિલ અને ભૂકા જેવું થઈ ગયું. મતલબ એ છે તેને એવો સખત માર પડયો કે જેથી તેના શરીરના બધા સાંધાઓ તૂટી ગયા.

नमनपूर्वकं बन्धनं यस्य स तं कुर्वन्ति.कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्याभरणं गृह्णन्ति, गृहीत्वा विजयस्य तस्करस्य ग्रीवायां बध्नन्ति बद्ध्वा मालुका कच्छकात् प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य राजगृहं नगरमनुप्रविशन्ति. अनुप्रविश्य राजगृहे नगरे शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहापथपथेषु 'कसप्पहारे य' कशाप्रहारांश्च 'चाबुक' इति भाषायाम्, 'लयप्पहारे य' लताप्रहारांश्च यष्टिप्रहारान् 'छिवापहारे य' छिवाप्रहारांश्च=चिक्कणकशाप्रहारां श्च 'निवाएमाणा' निपातयन्तः=पुनः पुनः कुर्वन्तः छारं 'क्षारं'= भस्म धूलिं=रजः ,कयवरं, कचवरं=तृणधूल्यादिपुञ्जं च 'उवरिं' उपरि तस्योपरि 'पक्किरमाणा २' प्रकीर्यमाणाः २=पुनः पुनः उत्क्षिपन्तो महता महता शब्देन उद्घोषयन्त एवं वदन्ति एष खलु देवानुप्रियाः !

करित्ता देवदिन्नस्स आभरणं गेण्हंति) मार मार कर फिर उन्होंने उसके दोनों हाथों को कमर के पीछे करके बांध लिया और बांध कर उसके पास से देवदत्त दारक के आभरणों को ले लिया। (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुया कच्छगाओ निक्खमंति) लेकर फिर उन्होंने उस विजय चोर को ग्रीवामें बांधा और बांधकर फिर वे उस मालुयाकच्छक से बाहर निकले। (पडिनिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) बाहर निकल कर फिर-वे सबके सब राजगृह नगर की ओर चल दिये (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) चलकर वे राजगृह नगर आये ८ अणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारे य लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणा

(करित्ता अवउडगबंधणं करेंति, करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणं गेण्हंति) આમ મારી પીટીને તેના બંને હાથ પાછળ બાંધ્યા અને તેની પાસેથી બાળક દેવદત્તનાં ઘરેણાંઓ પોતાના કબજે કર્યા. (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुयाकच्छगाओ पडिनिक्खमंति) કબજે કરીને તેઓએ ચોર વિજયને બીજી વખત ગળામાં બાંધ્યો અને પછી તેઓ માલુકા કચ્છથી બહાર નીકળ્યા. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) ત્યાંથી તેઓ રાજગૃહ નગર તરફ ગયા (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) અને રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશ્યા (मणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारेय लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणा एवं वयंति) રાજગૃહ નગર પેસીને

'विजयो नाम तस्करः यावद् गृध्र इवामिषभक्षी बालघातको बालमारकोऽस्ति तत्=तस्मात्कारणात् नो खलु देवानुप्रियाः! एतस्य कोऽपि राजा वा राजपुत्रो वा राजामात्यो वा 'अवरज्झइ' अपराध्यति=न 'कोऽप्यस्य एवं पीडयतीत्यर्थः. किन्तु 'एत्यट्ठे' अत्रार्थे=एतद्विषये 'अप्पणो' आत्मनः= निजस्य 'सयाइंकम्माइं' स्वकानि कर्माणि=स्वकृतान्येव कर्माणि 'अवरज्झंति' अपराध्यन्ति=एवं पीडयन्ति. 'उक्ट्टु' इति प्रोच्य यत्रैव 'चारगशाला'

एवं वयंति) राजगृह नगर में आकरके वहां के शृंगाटक, त्रिक चतुष्क चत्वर और महापथ इन सब मार्गों में उन्होंने उस विजय चोर को कोडों से बेतों से चिकने किये हुए कोडों--से बार बार और भी बुरी तरह पीटते हुए उसके ऊपर भस्म धूली और तृण आदि कूडा कडा करकट बार २ डालते हुए फिर इस प्रकार जोर जोर से घोषणा की--(एएणं देवाणुप्पिया विजए नामं तक्करे जाव गिद्धे विव आमिस- भक्खी बालघायए बालमारए) हे देवानुप्रियों! यह विजय नामका चोर है। यह गृद्ध पक्षी की तरह आमिष (मांस) का भक्षी है बाल घातक है और बाल मारक है। (तं नो खलु देवाणुप्पिया! एयस्स केइ राया वा रायपुरिसे वा रायमच्चे वा अवरज्झइ) सो हे देवानुप्रियों! इस विषय में इनका न कोई राजा अपराधी है, न राजपुत्र अपराधी है न राजा का प्रधान अपराधी है। (एयमट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं

नयनपूर्वकं बन्धनं यस्य स तं कुर्वन्ति, कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्याभरणं गृह्णन्ति, गृहीत्वा विजयस्य तस्करस्य ग्रीवायां बध्नन्ति बद्ध्वा मालुकाकक्षकात् प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य राजगृहं नगरमनुप्रविशन्ति. अनुप्रविश्य राजगृहे नगरे शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहापथपथेषु 'कसप्पहारे य' कशाप्रहारांश्च 'चाबुक' इति भाषायाम्, 'लयप्पहारे य' लताप्रहारांश्च यष्टिप्रहारान् 'छिवापहारे य' छिवाप्रहारांश्च= चिक्कणकशाप्रहारांश्च 'निवाएमाणा' निपातयन्तः=पुनः पुनः कुर्वन्तः छारं 'क्षारं'= भस्म धूलिं=रजः ,कयवरं, कचवरं=तृणधूल्यादिपुञ्जं च 'उवरिं' उपरि तस्योपरि 'पक्किरमाणा २' प्रकीर्यमाणाः २=पुनः पुनः उत्क्षिपन्तो महता महता शब्देन उद्घोषयन्त एवं वदन्ति एष खलु देवानुप्रियाः!

करित्ता देवदिन्नस्स आभरणं गेण्हंति) मार मार कर फिर उन्होंने उसके दोनों हाथों को कमर के पीछे करके बांध लिया और बांध कर उसके पास से देवदत्त दारक के आभरणों को ले लिया। (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुया कच्छगाओ निक्खमंति) लेकर फिर उन्होंने उस विजय चोर को ग्रीवामें बांधा और बांधकर फिर वे उस मालुयाकच्छक से बाहर निकले। (पडिनिक्खमित्ता जेणे राजगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) बाहर निकल कर फिर—वे सबके सब राजगृह नगर की ओर चल दिये (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) चलकर वे राजगृह नगर आये ८ अणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारे य लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महयार सद्देणं उग्घोसेमाणा

(करित्ता अवउडगबंधणं करेंति, करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणं गेण्हंति) આમ મારી પીટીને તેના બંને હાથ પાછળ બાંધ્યા અને તેની પાસેથી બાળક દેવદત્તનાં ઘરેણાંઓ પોતાના કબજે કર્યા. (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुयाकच्छगाओ पडिनिक्खमंति) કબજે કરીને તેઓએ ચોર વિજયને બીજી વખત ગળામાં બાંધ્યો અને પછી તેઓ માલુકા કચ્છથી બહાર નીકળ્યા. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) ત્યાંથી તેઓ રાજગૃહ નગર તરફ ગયા (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) અને રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશ્યા (अणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारेय लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महयार सद्देणं उग्घोसेमाणा एवं वयंति) રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશીને

'विजयो नाम तस्करः यावद् गृध्र इवामिषभक्षी बालघातको बालमारकोऽस्ति तत्=तस्मात्कारणात् नो खलु देवानुप्रियाः! एतस्य कोऽपि राजा वा राजपुत्रो वा राजामात्यो वा 'अवरज्झइ' अपराध्यति=न कोऽप्यन्य एनं पीडयतीत्यर्थः, किन्तु 'एयमट्ठे' अत्रार्थे=एतद्विषये 'अप्पणो' आत्मनः=निजस्य 'सयाइं कम्माइं' स्वकानि कर्माणि=स्वकृतान्येव कर्माणि 'अवरज्झंति' अपराध्यन्ति=एनं पीडयन्ति, 'उकट्टु' इति प्रोच्य यत्रैव 'चारगसाला'

एवं वयंति) राजगृह नगर में आकरके वहां के शृंगाटक, त्रिक चतुष्क चत्वर और महापथ इन सब मार्गों में उन्होंने उस विजय चोर को कोडों से वेतों से चिकने किये हुए कोडों--से बार बार और भी बुरी तरह पीटते हुए उसके ऊपर भस्म धूली और तृण आदि रूप कूडा करकट बार २ डालते हुए फिर इस प्रकार जोर जोर से घोषणा की--(एएणं देवाणुप्पिया विजए नामं तक्करे जाव गिद्धे विव आमिष-भक्खी बालघायए बालमारए) हे देवानुप्रियो! यह विजय नामका चोर है। यह गृद्ध पक्षी की तरह आमिष (मांस) का भक्षी है बाल घातक है और बाल मारक है। (तं नो खलु देवाणुप्पिया! एयस्स केइ राया वा रायपुरिसे वा रायमच्चे वा अवरज्झइ) सो हे देवानुप्रियों! इस विषय में इनका न कोई राजा अपराधी है, न राजपुत्र अपराधी है और न राजा का प्रधान अपराधी है। (एयमट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति) किन्तु इसके निज कृत कर्म ही अपराधी बने हुए हैं। (तिकट्टु) ऐसा कहकर (जेणामेव चारगसाला तेणामेव उवागच्छंति) वे

શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક ચત્વર અને મહાપથ આ બધા માર્ગો ઉપર કોરડા, વેતો અને ચીકણા કરાએલા કોરડાઓથી સખત રીતે વિજયચોરને મારતાં અને વારંવાર તેના ઉપર રાખ, માટી અને કચરો વગેરે નાખતાં રક્ષકોએ મોટેથી ઘોષણા (ઢંઢેરો) કરી (एएणु देवाणुप्पिया विजए नामं तक्करे जाव गिद्ध विव आमिस भक्खी बालघायए बालमारए) હે દેવાનુપ્રિયો! આ વિજય નામે ચોર છે. ગીધની જેમ આ માંસ ખાનારો છે, બાળ ઘાતી છે અને બાળ હત્યારો છે. (तं नो खलु देवाणुप्पिया! एयस्स केइ राया वा रायपुत्ते वा रायमच्चे वा अवरज्झइ) એટલે કે દેવાનુપ્રિયો! આ વિષે કોઇપણ રીતે રાજા અપરાધી નથી, રાજપુત્ર અપરાધી નથી, તેમજ રાજાના પ્રધાન પણ અપરાધી નથી. (एयमट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति) પણ ખરી રીતે એના પોતાના કર્મો જ એને અપરાધી સાબિત કરે છે' (तिकट्टु) આમ કહીને (जेणामेव

नमनपूर्वकं बन्धनं यस्य स तं कुर्वन्ति.कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्याभरणं गृह्णन्ति, गृहीत्वा विजयस्य तस्करस्य ग्रीवायां बध्नन्ति बद्ध्वा मालुकाकक्षकात् प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य राजगृहं नगरमनुप्रविशन्ति. अनुप्रविश्य राजगृहे नगरे शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहापथपथेषु 'कसप्पहारे य कशाप्रहारांश्च 'चाबुक' इति भाषायाम्, 'लयप्पहारे य' लताप्रहारांश्च यष्टिप्रहारान् 'छिवापहारे य' छिवाप्रहारांश्च= चिक्कणकशाप्रहारांश्च 'निवाएमाणा' निपातयन्तः=पुनः पुनः कुर्वन्तः छारं 'क्षारं'= भस्म धूलिं=रजः ;कयवरं, कचवरं=तृणधूल्यादिपुञ्जं च 'उवरिं' उपरि तस्योपरि 'पक्किरमाणा २' प्रकीर्यमाणाः २=पुनः पुनः उत्क्षिपन्तो महता महता शब्देन उद्घोषयन्त एवं वदन्ति एष खलु देवानुप्रियाः !

करित्ता देवदिन्नस्स आभरणं गेण्हंति) मार मार कर फिर उन्होंने उसके दोनों हाथों को कमर के पीछे करके बांध लिया और बांध कर उसके पास से देवदत्त दारक के आभरणों को ले लिया। (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुया कच्छगाओ निक्खमंति) लेकर फिर उन्होंने उस विजय चोर को ग्रीवामें बांधा और बांधकर फिर वे उस मालुयाकच्छक से बाहर निकले। (पडिनिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) बाहर निकल कर फिर—वे सबके सब राजगृह नगर की ओर चल दिये (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) चलकर वे राजगृह नगर आये ८ अणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारे य लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महया२ सद्देणं उग्घोसेमाणा

(करित्ता अवउडगबंधणं करेंति, करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणं गेण्हंति) આમ મારી પીટીને તેના બંને હાથ પાછળ બાંધ્યા અને તેની પાસેથી બાળક દેવદત્તનાં ઘરેણાંઓ પોતાના કબજે કર્યા. (गेण्हित्ता विजयस्स तक्करस्स गीवाए बंधंति बंधित्ता मालुयाकच्छगाओ पडिनिक्खमंति) કબજે કરીને તેઓએ ચોર વિજયને બીજી વખત ગળામાં બાંધ્યો અને પછી તેઓ માલુકા કચ્છથી બહાર નીકળ્યા. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छंति) ત્યાંથી તેઓ રાજગૃહ નગર તરફ ગયા (उवागच्छित्ता रायगिहं नयरं अणुपविसंति) અને રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશ્યા (मणुपविसित्ता रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चरमहापहपहेसु कसप्पहारेय लयप्पहारे छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कयवरं च उवरिं पक्किरमाणा २ महयार सद्देणं उग्घोसेमाणा एवं वयंति) રાજગૃહ નગરમાં પ્રવેશીને

'विजयो नाम तस्करः यावद् गृध्र इवामिषभक्षी बालघातको बालमारकोऽस्ति तत्=तस्मात्कारणात् नो खलु देवानुप्रियाः ! एतस्य कोऽपि राजा वा राजपुत्रो वा राजामात्यो वा 'अवरज्झइ' अपराध्यति=न 'कोऽप्यन्य एनं पीडयतीत्यर्थः. किन्तु 'एत्थट्ठे' अत्रार्थे=एतद्विपये 'अप्पणो' आत्मनः= निजस्य 'सयाइं कम्माइं' स्वकानि कर्माणि=स्वकृतान्येव कर्माणि 'अवरज्झंति' अपराध्यन्ति=एनं पीडयन्ति, 'उकट्टु' इति प्रोच्य यत्रैव 'चारगसाला'

एवं वयंति) राजगृह नगर में आकरके वहां के शृंगाटक, त्रिक चतुष्क चत्वर और महापथ इन सब मार्गों में उन्होंने उस विजय चोर को कोडों से वेतों से चिकने किये हुए कोडों--से बार बार और भी बुरी तरह पीटते हुए उसके ऊपर भस्म धूली और तृण आदि रूप कूडा करकट बार २ डालते हुए फिर इस प्रकार जोर जोर से घोषणा की--(एएणं देवाणुप्पिया विजए नामं तक्करे जाव गिद्धे विव आमिस- भक्खी बालघायए बालमारए) हे देवानुप्रियों ! यह विजय नामका चोर है। यह गृद्ध पक्षी की तरह आमिष (मांस) का भक्षी है बाल घातक है और बाल मारक है। (तं नो खलु देवाणुप्पिया ! एयस्स केइ राया वा रायपुरिसे वा रायमच्चे वा अवरज्झइ) नो हे देवानुप्रियों ! इस विषय में इनका न कोई राजा अपराधी है न राजपुत्र अपराधी है और न राजा का प्रधान अपराधी है। (एयमट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति) किन्तु इसके निज कृत कर्म ही अपराधी बने हुए हैं। (तिकट्टु) ऐसा कहकर (जेणामेव चारगसाला तेणामेव उवागच्छंति) वे

શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક ચત્વર અને મહાપથ આ બધા માર્ગો ઉપર કોરડા, વેતો અને ચીકણા કરાએલા કોરડાઓથી સખત રીતે વિજયચોરને મારતાં અને વારંવાર તેના ઉપર રાખ, માટી અને કચરો વગેરે નાખતાં રક્ષકોએ મોટેથી ઘોષણા (ઢંઢેરો) કરી (एसणु देवाणुप्पिया विजए नामं तक्करे जाव गिद्ध विव आमिस भक्खी बालघायए बालमारए) હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વિજય નામે ચોર છે. ગીધની જેમ આ માંસ ખાનારો છે, બાળ ઘાતી છે અને બાળ હત્યારો છે. (तं नो खलु देवाणुप्पिया ! एयस्स केइ राया वा रायपुत्ते वा रायमच्चे वा अवरज्झइ) એટલે હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વિષે કોઈપણ રીતે રાજા અપરાધી નથી, રાજપુત્ર અપરાધી નથી, તેમજ રાજાના પ્રધાન પણ અપરાધી નથી. (एयमट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति) પણ ખરી રીતે એના પોતાના કર્મો જ એને અપરાધી સાબિત કરે છે (तिकट्टु) આમ કહીને (जेणामेव

चारकशाला=कारागारगृहं तत्रापागच्छन्ति, उपागत्य तस्य 'हडिबंधणं' हडिबन्धनं=काष्ठविशेषबन्धनं 'बेडी' इति भाषाप्रसिद्धे हडियन्त्रे बन्धनं कुर्वन्ति, कृत्वा 'भत्तपाणनिरोहं' भक्तपाननिरोधम्=अशनपानप्रतिषेधं कुर्वन्ति कृत्वा 'तिसंझं' त्रिसन्ध्यं=प्रातर्मध्याह्नसायंस्वरूपे कालत्रये कशाप्रहारांश्च यावद् निपातयन्तो निपातयन्तो विहरन्ति। 'तएणं' ततः खलु=इतः स धन्यः सार्थवाहो मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन सार्द्धं रुदन् यावद् विलपन् देवदत्तस्य दारकस्य शरीरस्य 'महया इड्ढीसक्कारसमुदएणं' महता ऋद्धिसत्कारसमुदयेन=महता=विस्तीर्णेन ऋद्धया=छत्रादि सामग्र्या सत्कारः=मृतशरीरसम्मानं तेन, समुदयेन=जनसङ्घेन च 'नीहरणं' निर्हरणं= शवस्य श्मशानभूमिनयनं करोति, कृत्वा मृतकशरीरदहनक्रियानन्तरं बहूनि

कारागार (कैदखाना) जहां था। वहां गये उवागच्छित्ता हडिबंधणं करेंति) वहां जाकर वे उसे हडियन्त्र में बांध देते हैं। (करित्ता भत्तपाणनिरोहं करेंति करित्ता तिसंझं कसप्पहारे य जाव निवाएमाणा २ विहरंति) बाद में उसे खानापीना देना बंध कर देते हैं। और तीनों संध्या के समय (सुबह दो पहर तथा सांयकाल) उसे कोडे आदि के प्रहारों से जर्जरित शरीर कर देते हैं। (तएणं से धन्ने सत्थवाहे मित्तनाइ नियगसयणसंबंधिपरियणेणं सद्धिं रोयमाणे जाव विलवमाणे देवदि न्नस्स दारगस्स सरीरस्स महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं नीहरणं करेइ) इसके बाद उस धन्य सार्थवाहने मित्र, ज्ञाति, निजक स्वजन, सम्बन्धी और परिजनों से युक्त होकर रोते हुए यावत् विलाप करते हुए अपने देवदत्त दारक के शरीरकी बडे भारी उत्सव के साथ अर्थी निकाली। --

चारगसाला तेणामेव उवागच्छंति) तेओ जेल तरफ गया. (उवागछित्ता हडिबंधणं करेंति) त्यां जईने तेओए चोरने हडियंत्र (लाकडानी बेडी)मां बंधन कर्यो 'करित्ता भत्तपाणनिरोहं करेंति करित्ता तिसंझं कसप्पहारे य जाव निवाएमाणा २ विहरंति' त्यार बाद तेओ चोर ने खावा पीवानी बधी वस्तुओ आपवानी बंध करे छे अने सवार, बपोर अने सांज त्रणे संध्याना समये कोरडा वगेरेना प्रहारोथी तेना शरीरने शिथिल अने जर्जरित करी नाखे छे. (त एणं से धन्ने सत्थवाहे मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरियणेणं सद्धिं रोयमाणे जाव विलवमाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरस्स महया इड्ढीसक्कारसमुदएणं नीहरणं करेइ) त्यार पछी धन्य सार्थवाहे मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन, संबंधी अने परिजनोनी साथे मळीने रडतां रडतां अने करुण क्रंदन करतां बाळक देवदत्तना शरीरनी बहु मोटा उत्सव रूपे श्मशानयात्रा काढी. श्मशा-

लौकिकानि=लोकसम्बन्धीनि 'मयगकिच्चाइं' मृतककृत्यानि=मृतकशिशुसम्बन्धिकार्याणि करोति, कृत्वा 'केणइ कालंतरेणं' केनचित्कालान्तरेण=कतिपयकालानन्तरम् 'अवगयसोए' अपगतशोकः=शोकरहितो जातश्चाप्यासीत् ॥सू. ९॥

मूलम्— तएणं धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइं लहुसयंसि रायावराहंसि संपलत्ते जाए यावि होत्था, तएणं ते नगरगुत्तिया धण्णं सत्थवाहं गेण्हंति गेण्हित्ता जेणेव चारगे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता चारगं अणुपविसंति, अणुपविसित्ता विजएणं तक्करेणं सद्धिं एगयओ हडिवंधणं करेंति । तएणं सा भद्दा भारिया कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ उवक्खडेइ, उवक्खडित्ता भोयणपिडयं करेइ, करित्ता भोयणाइं पक्खिवइ लंछियमुद्दियं करेइ, करित्ता एगंच सुरभिवरवारिपडिपुन्नं दगवारयं करेइ, करित्ता पंथयं दासचेडं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया! इमं विउलं असणं ४ गहाय चारगसालाए धण्णस्स सत्थवाहस्स उवणेहि, तएण से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे तं भोयणपिडयं तं च सुरभिवरवारिपडिपुन्नं दगवारयं गेण्हइ, गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता रायगिहे नगरे मज्झं मज्झेणं जेणेव चारगसाला

इसमें बहुत अधिक जन समूह सम्मिलित हुआ था। (करित्ता बहूइं लोइयाइं मयगकिच्चाइं करेइ, करित्ता कालंतरेणं अवगयसोए जाए यावि होत्था) बाद में उसने अनेक और भी लौकिक कृत्य किये। कर के, फिर धीरे २ वह अपने पुत्र के शोक से भी रहित हो गया। सूत्र ॥ ९॥

નયાત્રામાં ઘણા માણસો એકઠા થયા હતા. (करित्ता बहूइं लोइयाइं मयगकिच्चाइं करेइ, करित्ता कालंतरेणं अवगयसोएजाए यावि होत्था) ત્યારપછી ધન્ય-સાર્થવાહે પુત્રની અન્ત્યેષ્ટી મરણ પછીની ઉત્તર ક્રિયા સંબંધી ઘણા લૌકિક કર્મો કર્યા. અને આમ તે વખત પસાર થતાં ધીમે ધીમે પુત્ર શોકને પણ ભૂલી ગયો. ॥ સૂ. ૯ ॥

जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भोयणपिडयं ठावेइ, ठावित्ता उल्लंछेइ, उल्लंछित्ता भायणाइं गेण्हइ गेण्हित्ता भायणाइं धोवेइ, धोवित्ता हत्थसोयं दलयइ, दलयित्ता धण्णं सत्थवाहं तेणं विउलेणं असणं ४ परिवेसइ, तएणं से विजए तक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी–तुमण्णं देवाणुप्पिया! मम एयाओ विउलाओ असण० ४ संविभागं करेहि, तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी अवियाइं अहं विजया! एयं विउलं असणं ४ कायाणं वा सुणगाणं वा दलएज्जा उक्कुरुडियाए वा णं छड्डेज्जा नो चेव णं तव पुत्तघायगस्स पुत्तमारगस्स अरिस्सवेरियस्स पडिणीयस्स पच्चामित्तस्स एत्तो विउलाओ असण० ४ संविभागं करेज्जामि, तएणं से धण्णे सत्थवाहे तं विउल असणं ४ आहारेइ, आहारित्ता तं पंथयं पडिविसज्जेइ, तएणं से पंथए दासचेडे तं भोयणपिडगं गिण्हइ, गिण्हित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए, तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स तं विउलं असणं ४ आहारियस्स समाणस्स उच्चारपासवणे णं उव्वाहित्था, तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी—एहि ताव विजया! एगंतमवक्कमामो जेणं अहं उच्चारपासणं परिट्ठवेमि, तएण से विजए तक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी—तुब्भं देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४ आहारियस्स अत्थि उच्चारे वा पासवणे वा ममंणं देवाणुप्पिया! इमेहिं बहूहिं कसप्पहारेहि य जाव लयापहारेहि य तण्हाए य छुहाेय य परब्भवमाणस्स णत्थि केइ उच्चारे वा पासवणे वा तं छंदेणं तुमं देवाणुप्पिया! एगंते

अवक्कमित्ता उच्चारपासवणं परिट्ठवेइ, तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजएणं तक्करेणं एवं वुत्ते समाणे तुसिणीए संचिट्ठइ, तएणं से धण्णे सत्थवाहे मुहुत्तंतरस्स बलियतरागं उच्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमाणे विजयं तक्करं एवं वयासी–एहि ताव विजया! जाव अवक्कमामो, तएणं से विजए धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी––जइणं तुमं देवाणुप्पिया! तओ विउलाओ असण० ४ संविभागं करेहि तओहं तुब्भेहिं सद्धिं एगंतं अवक्कमामि, तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयं एवं वयासी––अहण्णं तुब्भं तओ विउलाओ असण० ४ संविभागं करिस्सामि, तएणं से विजए धण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ, तएणं से विजए धण्णेणं सद्धिं एगंते अवक्कमेइ उच्चारपासवणं परिट्ठवेइ, परिट्ठवित्ता आयंते चोक्खे परमसुइभूए तमेव ठाणं उवसंकमित्ता विहरइ, तएणं सा भ । कल्लं जाव जलंते विउलं असणं० ४ जाव परिवेसेइ, तएणं से धण्णे सत्थ वाहे विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असण० ४ संविभागं करेइ, तएणं से पंथए भोयणपिडयं गहाय चारगाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव भद्दा भारिया सत्थवाही तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भद्दं सत्थवाहिणिं एवं वयासी––एवं खलु देवाणुप्पिए! धण्णे सत्थवाहे तव पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स ताओ विउलाओ असणं० ४ संविभागं करेइ। तएणं सा भद्दा सत्थवाही पंथयस्स दासचेडयस्स अंतिएएयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ता रुट्ठा जाव मिसिमिसेमाणा धण्णस्स सत्थवाहस्स पओसमावज्जइ ॥सू. १०॥

टीका—तए णं से इत्यादि। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहोऽन्यदा कदाचित्—एकस्मिन् कस्मिंश्चित्समये 'लहुसयंसि रायावराहंसि' लघुस्त्रके राजापराधे=स्तोके राजकरादानरूपे भूपापराधे सति केनाऽपि पिशुनेन भूपाय 'संपलत्ते' संपलपितः=अपराधित्वेन कथितो जातश्चाप्यासीत्। ततः खलु=पैशुन्यप्रलपनानन्तरं ते नगरगोप्तृका धन्यं सार्थवाहं गृह्णन्ति, गृहीत्वा यत्रैव चारकः=कारागारस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य चारकमनुप्रवेशयन्ति. अनुप्रवेश्य विजयेन तस्करेण सार्द्धम् 'एगयओ' एकतः=एकत्र तेन सहैव एकस्मिन् हडियुग्गे 'बेडी' इति भाषाप्रसिद्धे हडिबन्धनं कुर्वन्ति। ततः खलु सा भद्रा भार्या कल्ये यावज्ज्वलति=धन्यश्रेष्ठिनो हडिबन्धनस्य द्वितीयदिवसे सूर्योदये सति विपुलं=विस्तीर्णं स्वपतिभोजनार्हम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं=नानाविधमशनादिकम् 'उवक्खडेइ' उपस्करोति=नीरकहिङ्-

तए णं से धण्णे सत्थवाहे इत्यादि।

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (से धण्णे सत्थवाहे) वह धन्यसार्थवाह (अन्नया कयाइं) किसी एक समय (लहूसयंसि रायावराहंसि) टेक्स न देने के छोटे अपराध में (संपलत्ते जाए यावि होत्था) राजा के पास किसी चुगल खोरने फंसा हुआ कह दिया। (तएणं ते नगरगुत्तिया धण्णं सत्थवाहं गेण्हंति) इसके बाद नगररक्षकोंने उस धन्य सार्थवाह को पकड लिया। (गेह्वित्ता जेणेव चारगे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता चारगं अणुपविसंति) पकड कर वे उसे जहांकारागार था, वहां ले गये लेजाकर उन्होंने उसे कारागार में बन्द कर दिया। (अणुपविसित्ता विजएणं तक्करेणं सद्धिं एगयओ हडिबंधणं करेंति) बन्द करके उसे जहां वह विजयचोर था वहीं उसीकी बेडी से बांध दिया। (तएणं सा भद्दा भारिया कल्लं

'(त एणं से धण्णे सत्थवाहे' इत्यादि!

ટીકાર્થ—(तएणं) ત્યાર પછી (से धण्णे सत्थवाहे) ધન્યસાર્થવાહે (अन्नया कयाइं) કોઈ એક વખતે (लहूसयंसि रायावराहंसि) કર ન આપવા રૂપી નાના અપરાધ બદલ (संपलत्ते जाए यावि होत्था કોઈ ચાડિયાએ રાજાની પાસે પહોંચાડી દીધો. (त एणं ते नगरगुत्तिया धण्णं सत्थवाहं गेण्हंति) ત્યાર બાદ નગર રક્ષકોએ ધન્ય સાર્થવાહને પકડયો. (गेह्वित्ता जेणेव चारगे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता चारगं अणुपविसंति) પકડીને તેઓ તેને જેલમાં લઈ ગયા અને તેમાં પૂરી દીધો. (अणुपविसित्ता विजएणं तक्करेणं सद्धिं एगयओ हडिबंधणं करेंति) જ્યાં વિજય નામે ચોર હતો ત્યાં જ ધન્યસાર્થવાહને પણ બેડીથી બાંધી દીધો. (तएणं सा भद्दा

ग्न्यादिना संस्कारपूर्वकं पचति, उपस्कृत्य 'भोयणपिडयं' भोजनपिटकं=भोजन भरणाय पिटकं=सम्पुटकम्तं 'पिटारा' 'कटोरदान' 'डब्बा' इति. सम्प्रति काले 'टीफनबोक्स' इति च प्रसिद्धं 'करेइ' करोति=सज्जयति, कृत्वा= सज्जयित्वा तस्मिन् 'भोयणाइ' भोजनानि=खाद्यपदार्थानि 'पक्खिवइ' प्रक्षि पति=स्थापयति, पक्षिप्य 'लंछियमुद्दियं' लाञ्छितमुद्रितं लाञ्छितं=रेखादिचिह्न युक्तं, मुद्रितं=लाक्षादिमुद्रासहितं 'करेइ' करोति=सज्जयति, कृत्वा एकंच 'सुरभिवरवारिपडिपुन्न' सुरभिवरवारिप्रतिपूर्ण-सुरभि=केतकीपाटलादि सुगन्धवासितं वरं श्रेष्ठं स्वच्छं वारि=जल, तेन प्रतिपूर्णं=भृतं 'दगवारयं' दकवारकं=जलपात्रविशेषं 'झारी' इति भाषा प्रसिद्धं जलपात्रं 'करेइ' करोति=सज्जयति, कृत्वा, पान्थकं दासचेटकं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत्-गच्छ-

जाव जलंते विउलं असणं ४ उवक्खडेइ) इसके बाद उस भद्रा सार्थवाहीने दूसरे दिन प्रातः काल जब सूर्यप्रकाशित हो चुका तब ४ प्रकारका आहार तैयार किया--(उवक्खडित्ता भोयणपिडयं करेई--करित्ता भोयणाइं पक्खिवइ, लंछियमुद्दियं करेइ,--करित्ता एगंच सुरभिवरवारिपड़िपुन्नदगवारयं करेइ) जब आहार निष्पन्न हो चुका तब उसने उसके रखने के लिये एक कटोरदान तैयार किया। जब कटोरदान साफ सुथरं रूप से तैयार हो चुका तब उसमें उसने आहार को रख दिया--आहार रखकर फिर उसे लाख की मुद्रा से मुद्रित कर दिया। कटोरदान को मुद्रित करने के बाद फिर उसने एक सुगंधित उत्तम जल से प्रतिपूर्ण झारी को तैयार किया। (करित्ता पंथयं दासचेडं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी) झारी तैयार कर उसने फिर पांथक दास चेटक को बुलाया--और बुलाकर उसने इस प्रकार कहा--

भरिया कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ उवक्खडेइ) त्यार બાદ ભદ્રાભાર્યા સાર્થવાહીએ બીજા દિવસે સવારે સૂરજ ઉદય પામતાં ચાર જાતનો આહાર તૈયાર કરાવડાવ્યો. (उक्खडित्ता भोयणपिडयं करेई करित्ता भोयणाइं पक्खिवइ, लंछियमुद्दियं करेइ, करित्ता एगं च सुरभिवरवारिपडिपुन्नदगवारयं करेइ) આહાર જ્યારે તૈયાર થઈ ગયો ત્યારે તેણે આહારને મૂકવા માટે ડબો તૈયાર કર્યો જ્યારે સાફ પાણીથી ડબો ધોવાઈને સાફ થઈ ગયો ત્યારે તેમાં આહાર મૂકી દીધો. આહાર મૂકીને લાખ વગેરે લગાવીને તેને બરાબર બંધ કરી દીધો. ડબાનું "સીલ" કરીને તેણે એક સુવાસ યુક્ત જળથી પૂર્ણ ભરેલી ઝારી તૈયાર કરી.(करित्ता पंथयं दासचेडं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी) ઝારી તૈયાર કરીને તેણે પાંથકદાસ ચેટકને બોલાવ્યો. અને

खलु त्वं देवानुप्रिया! इदं विपुल=प्रचुरम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं गृहीत्वा चारकशालायां धन्यस्य सार्थवाहस्य 'उवणेहि' उपनय=समीपे प्रापय। ततः खलु स पान्थको दासचेटको भद्रया सार्थवाह्या एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्टस्तद् भोजनपिटकं, तच्च सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णदकवारकं गृह्णाति, गृहीत्वा स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहे नगरे मध्यमध्येन यत्रैव चारकशाला, यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य

(गच्छ णं तुम देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४ गहाय चारगसालाए धन्नस्स सत्थवाहस्स उवणेहि) हे देवानुप्रिय! तुम इस विपुल अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य--आहार को लेकर कारावास में धन्य सार्थवाह के पास पहुँचाओ। (तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे तं भोयणपिडयं तं च सुरभिवरवारिपडिपुन्नं दगवारयं गेण्हइ) भद्रा सार्थवाही के इस कथन को सुनकर वह पांथक दास चेटक बहुत अधिक हर्षित हुआ और संतुष्ट हुआ। तथा उस भोजन के भरे हुए डिब्बेको एवं सुगन्धित उत्तम जल से परिपूर्ण उस झारी को उसने ले लिया। (गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) लेकर वह अपने घर से निकला--(पडिनिक्खमित्ता रायगिहे नयरे मज्झं मज्झेणं जेणेव चारगसाला जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वह राजगृह नगर के ठीक बीचो बीच के मार्ग से होता हुआ जहां वह कारावास एवं धन्य सार्थवाह था, वहां गया--(उवागच्छित्ता भोयण

તેને આ પ્રમાણે કહ્યું—(गच्छ णं तुम देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४ गहाय चारगसालाए धन्नस्स सत्थवाहस्स उवणेहि) હે દેવાનુપ્રિય! તમે આ પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવેલા અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આહારને લઇને જેલમાં ધન્યસાર્થવાહની પાસે પહોંચતા કરો (तएणं से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे तं भोयणपिडयं तं च सुरभिवरवारिपडिपुन्नं दगवारयं गेण्हइ) ભદ્રા સાર્થવાહીની આજ્ઞા સાંભળીને પાંથકદાસ ચેટક બહુ જ પ્રસન્ન થયો—અને સંતુષ્ટ થયો. ત્યાર પછી તેણે ભોજનથી પરિપૂર્ણ ડબાને તેમજ સુવાસિત જળથી પૂર્ણ ભરેલી ઝારીને તેણે લઈ લીધી. (गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) લઇને તે પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો. (पडिनिक्खमित्ता रायगिहे नयरे मज्झं मज्झेणं जेणेव चारगसाला जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને રાજગૃહ નગરની ઠીક વચ્ચેના માર્ગથી પસાર થઈને તે જ્યાં જેલ અને ધન્યસાર્થવાહ હતો ત્યાં પહોંચ્યો. (उवागच्छित्ता भोयण

भोजनपिटकं स्थापयति, स्थापयित्वा 'उल्लंछेइ' उल्लाञ्छयति= निर्लाञ्छितं करोति=उद्घाटयतीत्यर्थः, उल्लाञ्छ्य 'भायणाणि' भाजनानि= स्थाली कटोरकादीनि गृह्णाति, गृहीत्वा भाजनानि 'धोवेइ' धावति=प्रक्षा- लयति, धावयित्वा=पात्रप्रक्षालनानन्तरं 'हत्थसोयं दलयइ' हस्तशौचं ददाति, श्रेष्ठिनो हस्तौ धावयति, हस्तशौचानन्तरं धन्य सार्थवाहं तेन विपुलेन— अशन-पान-खाद्यस्वाद्येन 'परिवेसइ' परिवेषयति=श्रेष्ठिनो भोजनपात्रेऽशना- दीनि निदधातीत्यर्थः 'तएणं' तदाखलु=श्रेष्ठिभोजनसमये स विजयस्त- स्करो धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत्-त्वं खलु देवानुप्रिय! मम एतस्माद् विपुलाद् अशन-पान-खाद्य-स्वाद्यात् संविभागं कुरु। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहस्तस्य वाक्यं श्रुत्वा विजयं तस्करमेवमवादीत्अपि 'आइ' वाक्य-

---

पिडगं ठवेइ) जाकर उसने उस भोजन के डिब्बेको वहां रख दिया। (ठवित्ता उल्लंछेइ) रखकर फिर उसने उस डिब्बेको खोला (उल्लंछित्ता भायणाइं गेण्हइ गेण्हित्ता भायणाइं धोवेइ धोवित्ता हत्थसोयं दलयइ) खोलकर उसने थाली-कटोरी आदि को उठाया-उठा कर उन्हें धोया, (दलयित्ता धण्णं स त्थवाहं तेणं असणं४ परिवेसइ) धुलाकर उस सेठ धन्य सार्थवाह के लिये वह विविध आहार परोसा (तएणं से विजए तक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) इसी बीच में उस विजय चौरने धन्य सार्थवाह से इस प्रकार कहा— (तुमण्णं देवाणुप्पिया मम एयाओ विउलाओ असणं४ संविभागं करेहि) हे देवानुप्रिय! तुम इस अशन, पान खाद्य, एवं स्वाद्यरूप चार प्रकार के आहार में से विभाग करो (तएणं से धन्ने सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी) विजय चौर की इस प्रकार बात सुनकर धन्य सार्थवाहने उस विजय चौर

पिडगं ठवेइ) અને ત્યાં પહોંચીને ભોજનના ડબાને તેણે ત્યાં મૂકી દીધો. (ठवित्ता उल्लंछेइ) ત્યાં મૂકીને તેણે ડબો ઉઘાડયો. (उल्लंछित्ता भायणाइं गेण्हइ गेण्हित्ता भायणाइं धोवेइ धोवित्ता हत्थसोयं दलयइ) ઉઘાડીને તેણે થાળી અને વાડકીને લીધીં અને લઈને પાણીથી ધોઈ. ત્યાર બાદ તેણે શેઠના બંને હાથ ધોવડાવ્યા. (दलयित्ता धण्णं सत्थवाहं तेणं विउलेणं असणं ४ परिवेसइ) ધોવડાવીને તેણે ધન્યસાર્થવાહને માટે વિવિધ જાતના આહારો પીરસ્યા. (तएणं से विजयतक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) એ જ વખતે તે વિજય ચોરે ધન્યસાર્થવાહને આ પ્રમાણે કહ્યું—(तुमण्णं देवाणुप्पिया मम एयाओ विउलाओ असणं ४ संविभागं करेहि) હે દેવાનુપ્રિય! તમે આ અશન, પાન ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આહારમાંથી મારો પણ હિસ્સો કરો. (तएणं से धन्ने सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी) વિજય ચોરની આ જાતની વાત સાંભળીને

लङ्कारे अहं हे विजय ! एतद् विपुलमशनं खाद्यं स्वाद्यं काकेभ्यो वा सुनकेभ्यो वा दद्याम्, 'उक्कुरुडियाए' उत्कुरुटिकायां=कचवरपुञ्जनिक्षेपणस्थाने वा खलु=निश्चयेन 'छड्डेज्जा' त्यजेयं=प्रक्षिपेयं किन्तु नैव खलु=तुभ्यं पुत्रघातकाय, पुत्रमारकाय, 'अरिस्स' अरये=अनिष्टकारिणे 'वेरियस्स' वैरिकाय=परिणतशत्रुभावाय, 'पडिणीयस्स' प्रत्यनीकाय=प्रतिकूलविधायिने, 'पच्चामित्तस्स' प्रत्यामित्राय= हार्दिकशत्रवे 'एत्तो' एतस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् 'संविभाग' संविभागम्=अंशरूपेण पृथक्करणं 'करेज्जामि' कुर्याम्, अस्मादशनादिकात्तुभ्यं किञ्चिदपि न दास्यामीति भावः. ततः खलु= इत्युक्त्वा स धन्यः सार्थवाहस्तद् विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यम् आहारेइ 'आहारयति= भुङ्क्ते, आहारयित्वा तं पान्थकं 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति=गृहंमति

से इस प्रकार कहा-(भविया इं अहं विजया ! एयं विउलं असणं ४ कायाणं वा सुणगाणं वा दलएज्जा उक्कुरुडियाए वा णं छड्डेज्जा नो चेव णं तव पुत्तघायगस्स पुत्तमारगस्स अरिस्सवेरियस्स पडिणीयस्स पच्चामित्तस्स एत्तो विउलाओ असण४ संविभागं करेज्जामि) हे विजय चोर ! मैं चाहे इस विपुल अशन, पान, खाद्य स्वाद्य, रूप चतुर्विध आहार को कौओं के लिये अथवा कुत्तों के लिये दे दूंगा-या इसे उकडे पर-कूडा करकट डालनेके स्थान पर-डाल दूंगा परन्तु पुत्रघातक, पुत्रमारक, अनिष्टकारी, शत्रुभाव से परिणत, प्रतिकूल विधायी तथा हार्दिक शत्रु ऐसे तुम्हारे लिये इसमें से विभाग तुम्हे नहीं दूंगा। (तएणं से धन्ने सत्थवाहे तं विउलं असणं ४ आहारेइ, आहारित्ता तं पंथयं पडिविसज्जेइ) इस प्रकार उस विजय तस्कर से कह कर धन्य सार्थवाहने उस विविध प्रकार के अशनादिरूप चतुर्विध

ધન્યસાર્થવાહે તે વિજય ચોરને આ પ્રમાણે કહ્યું—(भविया इं अहं विजया ! एयं विउलं असणं ४ कायाणं वा सुणगाणं व दलएज्जो उक्कुरुडियाए वाणं छड्डेज्जा नोचेव णं तव पुत्तघायगस्स पुत्तमारगस्स अरिस्स वेरियस्स पडिणीयस्स पच्चामित्तस्स एत्तो विउलाओ असण ४ संविभागं करेज्जामि) હે વિજય ચોર ! આ પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવેલાં ચાર જાતના આહાર હું કાગડાઓ અથવા કૂતરાઓને ખવડાવવા તૈયાર છું કે ઉકરડાની જગ્યાએ નાખીશ પણ તારા જેવા પુત્રના હત્યારા પુત્ર મારનારા, અનિષ્ટ કરનાર શત્રુ થઈ ગયેલા, ખોટું કરનાર તેમજ હાર્દિક શત્રુને આમાંથી હિસ્સો મળી ન શકે, તમારા જેવા દુષ્ટને તો એક ટુકડો પણ આમાંથી મળી શકે તેમ નથી. (तएणं से धन्ने तं विउलं असणं ४ आहारेइ, आहारित्ता तं ... पंथयं पडिविसज्जेइ) આ પ્રમાણે વિજય ચોરને જવાબ આપીને ધન્ય સાર્થવાહ તે અશન, પાન, વગેરેના

प्रपश्यति। ततः खलु स पान्थको दासचेटकस्तं भोजनपिटकं गृह्णाति, गृहीत्वा यस्या दिशः प्रादुर्भूतस्तस्यामेव दिशि प्रतिगतः, येन मार्गेणागतस्तेनैव मार्गेण गतवानित्यर्थः। ततः खलु=तदनु तस्य धन्यस्य सार्थवाहस्य तद् विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यम् 'आहारियस्स' आहारितस्य=भुक्तस्य सतः 'उच्चारपासवणेणं' उच्चारप्रस्रवणं खलु=उच्चारंच=विष्ठाप्रस्रवणंच=मूत्रमित्युच्चार-प्रस्रवणे, ते उवाहित्था' उद्बाधयतां पीडयतः स्मेत्यर्थः। 'तएणं' ततः खलु =तदनु स धन्यः सार्थवाहो विजयं तस्करमेवमवादीत्-एहि=आगच्छ तावत्-प्रथमं हे विजय! आवाम् 'एगंतमवक्कमामो' एकान्तमपक्रामावः=उच्चार-प्रस्रवणनिवृत्त्यर्थं निर्जने स्थाने गच्छावः, येनाहमुच्चारप्रस्रवणे 'परिट्ठवेमि' परिष्ठापयामि=उच्चारप्रस्रवणोत्सर्गं करोमि। ततः खलु स विजयस्तस्करो धन्यं

आहार कीया-आहार कर बादमें उस पांथक को वहां से रवाना कर दिया। (तएणं से पंथए दासचेडे तं भोयणपिडगं गिण्हइ गिण्हित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दीसिं पडिगए) खाना खाते समय उस पांथकदास चेटकने उस भोजन के डिब्बे को ले लिया और लेकर जहां से आया था वहीं पर चला गया (तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स तं विउलं असणं ४ आहा-रियस्स समाणस्स उच्चारपासवणे णं उवाहित्था) इसके बाद धन्यसार्थवाह को उस ४ प्रकार के अशन आदि खाने से बडी नीत और लघुनीत की बाधा उपस्थित हुई (तएणं से धन्ने सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी) तो उस धन्यसार्थवाहने विजय चौर से इस प्रकार कहा-(एहि ताव विजया। एगंतं अवक्कमामो जेणं अहं उच्चारपासवणं परिट्ठवेमि) आओ-विजए चौर तुम और हम दोनों निर्जन एकान्त-स्थान में चले। मुझे उच्चारप्रस्रवण की बाधा हो रही है सो मैं वहां उच्चार प्रस्रवण से निवृत्त होऊँगा।

ચાર જાતના આહારને જમ્યા જમ્યા પછી તેણે પાંથકને ત્યાંથી જવાની આજ્ઞા આપી. (तएणं से पंथए दासचेडे त भोयणपिडगं गिण्हइ गिण्हित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेवदिसिं पडिगए) જમ્યા પછી પાંથકદાસ ચેટકે તે ડબ્બાને લીધો અને લઈને જ્યાં થીઆવ્યો હતો ત્યાં જતો રહ્યો. (तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स तं विउलं असणं ४ आहारियस्स समाणस्स उच्चारपासवणे णं उवाहित्था) ત્યાર બાદ ધન્યસાર્થવાહને ચાર જાતના આહારો જમ્યા પછી દીર્ઘ શંકા તેમજ લઘુ શંકાની મુશ્કેલી ઊભી થઈ. (तएणं से धन्ने सत्थवाहे विजयं तक्करं एवं वयासी ત્યારે ધન્ય સાર્થવાહે વિજય ચોરને કહ્યું—(एहि ताव विजया! एगंतं अव-क्कमामो जेणं अहं उच्चारपासवणं परिट्ठवेमि) વિજય ચોર ચાલો આપણે બંને નિર્જન એકાન્ત સ્થાનમાં જઈએ. મને ઉચ્ચાર પ્રસવણની મુશ્કેલી ઊભી

लङ्कारे अहं हे विजय ! एतद् विपुलमशनं खाद्यं स्वाद्यं काकेभ्यो वा शुनकेभ्यो वा दद्याम्, 'उक्कुरुडियाए' उत्कुरुटिकायां=कचवरपुञ्जनिक्षेपणस्थाने वा खलु=निश्चयेन 'छड्डेज्जा' त्यजेयं=प्रक्षिपेयं किन्तु नैव खलु=तुभ्यं पुत्रघातकाय, पुत्रमारकाय, 'अरिस्स' अरये=अनिष्टकारिणे 'वेरियस्स' वैरिकाय=परिणतशत्रुभावाय, 'पडिणीयस्स' प्रत्यनीकाय=प्रतिकूलविधायिने, 'पच्चामित्तस्स' प्रत्यामित्राय= हार्दिकशत्रवे 'एत्तो' एतस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् 'संविभाग' संविभागम्=अंशरूपेण पृथक्करणं 'करेज्जामि' कुर्याम्। अस्मादशनादिकात्तुभ्यं किञ्चिदपि न दास्यामीति भावः. ततः खलु=इत्युक्त्वा स धन्यः सार्थवाहस्तद् विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यम् आहारेइ 'आहारयति=भुङ्क्ते, आहारयित्वा तं पान्थकं 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति=गृहंप्रति

से इस प्रकार कहा-(भवियाइं अहं विजया ! एयं विउलं असणं ४ कायाणं वा सुणगाणं वा दलएज्जा उक्कुरुडियाए वा णं छड्डेज्जा नो चेव णं तव पुत्तघायगस्स पुत्तमारगस्स अरिस्सवेरियस्स पडिणीयस्स पच्चामित्तस्स एत्तो विउलाओ असण४ संविभागं करेज्जामि) हे विजय चौर ! मैं चाहे इस विपुल अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, रूप चतुर्विध आहार को कौओं के लिये अथवा कुत्तों के लिये दे दूंगा-या इसे उकडे पर-कूडा करकट डालनेके स्थान पर-डाल दूंगा परन्तु पुत्रघातक, पुत्रमारक, अनिष्टकारी, शत्रुभाव से परिणत, प्रतिकूल विधायी तथा हार्दिक शत्रु ऐसे तुम्हारे लिये इसमें से विभाग तुम्हे नहीं दूंगा। (तएणं से धन्ने सत्थवाहे तं विउलं असणं ४ आहारेइ, आहारित्ता तं पंथयं पडिविसज्जेइ) इस प्रकार उस विजय तस्कर से कह कर धन्य सार्थवाहने उस विविध प्रकार के अशनादिरूप चतुर्विध

धन्यसार्थवाहे ते विजय चोरने आ प्रमाणे कह्युं—(भवियाइं अहं विजया ! एयं विउलं असणं ४ कायाणं वा सुणगाणं वा दलएज्जो उक्कुरुडियाए वाणं छड्डेज्जा नोचेव णं तव पुत्तघायगस्स पुत्तमारगस्स अरिस्स वेरियस्स पडिणीयस्स पच्चामित्तस्स एत्तो विउलाओ असण ४ संविभागं करेज्जामि) हे विजय चोर! आ पुष्कळ प्रमाणमां बनाववामां आवेलां चार जातनां आहार हुं कागडाओ अथवा कूतराओने खवडाववा तैयार छुं के उकरडानी जग्याए नाखीश पण तारा जेवा पुत्रना हत्यारा पुत्र मारनारा, अनिष्ट करनार शत्रु थई गयेला, खोटुं करनार तेमज हार्दिक शत्रुने आमांथी हिस्सो मळी न शके, तमारा जेवा दुष्टने तो एक टुकडो पण आमांथी मळी शके तेम नथी. (तएणं से धन्ने तं विउलं असणं ४ आहारेइ, आहारित्ता तं पंथयं पडिविसज्जेइ) आ प्रमाणे विजय चोरने जवाब आपीने धन्य सार्थवाह, ते अशन, पान, वगेरेना

ष्ठापयत । ततः खलु स धन्यः सार्थवाहो विजयेन तस्करेणैवमुक्तः सन् 'तुसिणीए' तूष्णीकः= उदासीनतया वाग्व्यापाररहितः सन संतिष्ठति। ततः खलु=तत्पश्चात् स धन्यः सार्थवाहः 'मुहुत्तंतरस्स' मुहूर्त्तान्तरेण पुनः 'उच्चारपासवणेणं' उच्चारप्रस्रवणाभ्यां 'बलियतरागं' बलिततरम्=अतिप्रबलम् 'उब्बाहिज्जमाणे' उद्बाध्यमानः= अतिशयेन पीडयमानो विजयं तस्करमेवमवादीत्—एहि तावत् हे विजय ! यावद् अपक्रामावः। ततः खलु स विजयो धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत्–यदि खलु यूयं देवानुप्रियाः ! तस्माद्

प्रस्रवण की बाधा से निवृत्त होइये। (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजएणं तक्करेणं एवंवुत्ते समाणे तुसिणीए संचिट्ठइ तएणं से धण्णे सत्थवाहे मुहुत्तंतरस्स बलियतराग उच्चारपासवेणं उब्बाहिज्जमाणे विजयं तक्करं एवं वयासी) विजय चौरने जब धन्यसार्थवाह से इस प्रकार (उलाहने के रूप में) कहा तो वह चुप हो गया। इसके बाद पुनः थोडी देर में धन्यसार्थवाह को उच्चार और प्रस्रवण की बाधा पहिले की अपेक्षा और अधिक रूपमें हुई तब उसने विजय चौर से इस प्रकार कहा–(एहि ताव विजया ! जाव अवक्कमामो, तएणं से धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी–जइणं तुम देवाणुप्पिया ! तओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेहि तओ हं तुब्भेहिं सद्धिं अवक्कमामि) आओ. विजय–हम तुम दोनों एकान्त–निर्जन–स्थान में चलें। मुझे उच्चार और प्रस्रवण की बहुत जोर से बाधा हो रही है। इस तरह धन्य सार्थवाह की बात सुनकर विजयने उससे कहा–यदि तुम हे देवानुप्रिय ! उस विपुल

मुजब એકાન્તમાં જઇને ઉચ્ચારપ્રસ્રવણની મુશ્કેલીથી નિવૃત્તિ મેળવો. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजएणं तक्करेणं एवंवुत्ते समाणे तुसिणीए संचिट्ठइ तएणं से धण्णे सत्थवाहे मुहुत्तंतरस्स बलियतरागं उच्चारपासवेणं उब्बाहिज्जमाणे विजयं तक्करं एवं वयासी) વિજય ચોરે એક રીતે ઉપાલંભ (ઠપકા) ના રૂપમાં ધન્યસાર્થવાહને આ પ્રમાણે કહ્યું–-ત્યારે તે ચૂપ થઇ ગયો. ત્યાર પછી થોડા વખતે ધન્યસાર્થવાહને પહેલાં કરતાં વધારે સખત રીતે ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણની મુશ્કેલી ઊભી થઇ. ત્યારે ફરી તેણે વિજય ચોરને કહ્યું (एहि ताव विजया ! जाव अवक्कमामो तएणं से धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी जइणं तुमं देवाणुप्पिया ! तओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेहि तओहं तुब्भेहिं सद्धिं एगंतं अवक्कमामि) વિજય ચાલો આપણે બંને એકાંત નિર્જન સ્થાનમાં જઈએ. ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણની સખત મુશ્કેલી મને થવા માંડી છે. આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહની વાત સાંભળીને વિજયે તેને કહ્યું હે દેવાનુપ્રિય !

सार्थवाहमेवमवादीत्–हे देवानुप्रियाः !=हे श्रेष्ठिवर्याः ! युष्माकं 'विउलं' विपुल=प्रचुरमशनादिकमाहारितानामस्ति–उच्चारं वा, प्रस्रवणं वा, मम खलु हे देवानुप्रियाः! एतैर्बहुभिः कशाप्रहारैश्च यावत्–लताप्रहारैश्च, तृष्णया च क्षुधया च, 'परब्भवमाणस्स' पराभवतः=पीडितस्याऽनाहारितस्य च नास्ति किमपि उच्चारं वा प्रस्रवणं वा, का नाम बुभुक्षाप्रहारपीडितस्योच्चारप्रस्रवणबाधे ? ति भावः, 'तं' तस्मात्कारणात् 'छंदेणं' छन्देन=स्वेच्छया यूयं हे देवानुप्रियाः ! एकान्ते उपक्रम्योच्चारप्रस्रवणे परि-

(तएणं से विजयतक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) धन्यसार्थवाह की इस बात को सुनकर उस विजय चोरने उनसे ऐसा कहा–(तुब्भ देवाणुप्पिया ! विउलं असणं४ आहारियस्स अत्थि उच्चारे वा पासवणे वा) हे देवानुप्रिय ! इस विपुल अशनादिरूप ४ प्रकार का आहार करने वाले आप को बडी नीत लघुनीत की बाधा भले हो गई है। परन्तु (ममण्णं देवाणुप्पिया ! इमेहिं बहूहिं कसप्पहारेहिय जाव लयापहारेहि य तण्हाए य छुहाए य पराभवमाणस्स णत्थि केइ उच्चारे वा पासवणेवा त छंदेणं देवाणुप्पिया ! तुमं एगंते अवक्कामित्ता उच्चारपासवणं परिट्ठवेइ) हे देवानुमिय ! इन अनेक कशा के प्रहारों से यावत् लता–यष्टि–के प्रहारों से तथा क्षुधा और प्यास से पीड़ित हुए मुझ अनाहारी को उच्चार प्रस्रवण की कोई बाधा ही नहीं है। अर्थात मुझ पर जो मार पडी है उससे भूख और प्यास सब शांत हो गई है। उच्चार और प्रस्रवण की बाधा मुझे कहां से हो सकती है। अतः हे देवानुमिय ! आप ही अपनी इच्छा से एकान्त में जाकर उच्चार और

થઇ છે માટે મારે તેનાથી નિવૃત્ત થવું છે. (तएणं से विजयतक्करे धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) ધન્યસાર્થવાહની આ વાત સાંભળીને વિજય ચોરે તેને કહ્યું–(तुब्भं देवाणुप्पिया ! विउलं असणं ४ आहारियस्स अत्थि उच्चारे वा पासवणे वा) હે દેવાનુપ્રિય ! પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે ચાર જાતના આહારને કરનાર તમને દીર્ઘ શંકા અને લઘુ શંકાની મુશ્કેલી ઊભી થઈ શકે છે, પણ (ममण्णं देवाणुप्पिया ! इमेहिं बहूहिं कसप्पहारेहि य जाव लयापहारेहि य तण्हाए य छुहाए य परब्भवमाणस्स णत्थि केइ उचारे वा पास्रवणे वा तं छंदेणं देवाणुप्पिया ! तुमं एगंतं अवक्कामित्ता उच्चार पासवणं परिट्ठवेइ) હે દેવાનુપ્રિય ! કોરડા અને લાકડીઓ વગેરેના સખત મારથી તેમજ ભૂખ્યા અને તરસ્યા મારા જેવા નિરાહારી માણસને ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણની બાધા ક્યાંથી હોય ? એટલે કે સખત મારપીટ તેમજ ભૂખ અને તરસને લીધે દીર્ઘ શંકા અને લઘુશંકાઓ એકદમ શાંત પડી ગઈ છે, એથી ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણની મુશ્કેલી ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના જ દેખાતી નથી. એટલા માટે હે દેવાનુપ્રિય ! તમે જ તમારી ઈચ્છા

'जाव जलंते'=यावज्ज्वलति=यावत्–प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां=प्रभातसमये दिनकरेज्ज्वलति सूर्योदये सति पुनर्विपुलमशनं ४ यावत्– उपस्कृत्य पान्थकाय दासचेटाय भोजनपिटकं ददाति, स चारकशालायां गत्वा धन्यस्य सार्थवाहस्य भोजनपात्रे 'परिवेसेइ' परिवेषयति=निदधाति। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहो विजयस्य तस्करस्य तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागं करोति, स्वयं च भुङ्क्ते। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहः पान्थकं दासचेटं 'विसज्जेइ' विसर्जयति=गृहगमनायाऽऽदिशति। ततः खलु स पान्थको भोजनपिटकं गृहीत्वा 'चारगाओ' चारकात्=कारागारात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव भद्रा

चोखे हुए और परमशुचीभूत हो कर उसी अपने स्थान पर आ गये। (तएणं सा भद्दा कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ जाव परिवेसेइ) दूसरे दिन जब प्रातःकाल हुआ और सूर्य प्रकाशित हो चुका तब उस भद्राने अशनादि रूप चतुर्विध आहार को विपुलमात्रा में बनाकर उसे भोजन के डिब्बे में रख पांथकदास चेटक के हाथ धन्यसार्थवाह के पास कारागार में भेजा– पांथक दासचेटकने पहिलेकी ही तरह होकर उसे थालीमें भोजन के लिये परोसा–परोस कर उसने सेठ के दोनों हाथों को धुलाया–(तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असण४संविभागं करेइ) बाद में उस धन्यसार्थवाहने विजय चौर के लिये उस अपने चार प्रकार के आहार में से विभाग कर दिये (तएणं से धण्णे सत्थवाहे पंथगं दास चेडयं विसज्जेइ) धन्य सार्थवाहने बाद में उस पांथक दास चेटक को वहां से वापिस कर दिया। (तएणं से पंथए भोयणपिडगं गहाय चारगाओ

४ जाव परिवेसेइ) બીજા દિવસે સવાર થયું અને સૂર્ય ઉદય પામ્યો ત્યારે ભદ્રા ભાર્યાએ પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે ચાર જાતના આહાર બનાવી તે એક સ્વચ્છ ડબ્બામાં મૂકીને પાંથકદાસ ચેટકને જેલમાં ધન્ય સાર્થવાહની પાસે પહોંચાડવા આજ્ઞા કરી. પહેલાંની જેમ જ પાંથક દાસ ચેટકે ત્યાં જઈને થાળીમાં જમવાનું પીરસ્યું પીરસીને તેણે શેઠના બંને હાથ ધોવડાવ્યા. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेइ) ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહે વિજય ચોરને માટે ચાર જાતના આહારમાંથી ભાગ કરી આપ્યો. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे पंथगं दासचेडगं विसज्जेइ) ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહે પાંથક દાસ ચેટકને ઘેર પાછો વળ્યો. (तएणं से पंथए भोयण–पिडगं गहाय चारगाओ पडिनिक्खमइ) પાંથક દાસ ચેટક ભોજનના ડબ્બાને

विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागम्=अंशरूपेण पृथक्करणं कुर्याम् तदाऽहं युष्माभिः सार्द्धमेकान्तमपक्रमामि। ततः खलु=तदनु स धन्यः सार्थवाहो विजयमेवमवादीत्-अहं खलु तुभ्यं तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्य-स्वाद्यात् संविभागं करिष्यामि। ततः खलु स विजयो धन्यस्य सार्थवाहस्यैतम्= संविभागस्वीकरणरूपमर्थं 'पडिसुणेइ' प्रतिशृणोति=स्वीकरोति। ततः खलु= अशनादि संविभागस्वीकारानन्तरं स विजयो धन्येन सार्द्धमेकान्तमपक्रामति, श्रेष्ठी उच्चारप्रस्रवणे परिष्ठापयति, परिष्ठाप्य 'आयंते' आचमितः=कृत-शुद्धिकः 'चोक्खे' चोक्षः=स्वच्छः 'परमसुइभूए' परमशुचीभूतः=प्रक्षालित-मुखहस्तः सन् तदेव स्थानम् 'उवसंकमित्ता' उपसंक्रम्य=संप्राप्य 'विहरइ' विहरति=तिष्ठति। ततः खलु=इतश्च सा भद्रा 'कल्लं' कल्ये=द्वितीयदिवसे

अशनादिरूप चतुर्विध आहार में से विभक्त मुझे खानेको दो अर्थात्-उसमें मेरा विभाग रक्खो-तो मैं तुम्हारे साथ एकान्त में चलता हूं। (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयं एवं वयासी-अहण्णं तुब्भं तओ विपुलाओ असण४ संवि-भागं करिस्सामि तएणं से विजए धण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ) तब धन्य सार्थवाहने उस विजय चोर से इस प्रकार कहा-हां मैं तेरे लिये उस विपुल आहार में से विभाग कर दूंगा। इसके बाद उस विजयने धन्य सार्थवाह के इस अर्थ को-कहने को मानलिया-(तएणं से विजए धण्णेणं सद्धिं एगंते अवक्कमइ उच्चारपासवणं परिट्ठवेइ) बाद में वह विजय धन्य सार्थवाह के साथ एकान्त में गया-वहां जाकर सेठ धन्यने उच्चार और प्रस्रवण की परिष्ठापन की। (परिट्ठवित्ता आयंते चोक्खे परमसुईभूए तमेव ठाणं उवसंकमित्ता विहरइ) परिष्ठापना के बाद आचमन कर धन्यसार्थवाह

જો તમે હવે તમારા માટે આવતા અશન, પાન, વગેરે ચાર જાતના આહારમાંથી હિસ્સો મને પણ આપવાની બાંહેધરી આપો તો હું તમારી સાથે એકાંતમાં આવવા તૈયાર છું. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयं एवं वयासी अहण्णं तुब्भं तओ विपुलाओ असण ४ संविभागं करिस्सामि तएणं से विजए धण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ) એના જવાબમાં ધન્ય સાર્થવાહે વિજય ચોરને કહ્યું—સારું અશન, પાન, વગેરે ચાર જાતના વિપુલ આહારમાંથી તને પણ ભાગ આપીશ. ત્યાર પછી વિજય ચોરે ધન્ય સાર્થવાહની વાત સ્વીકારી (तएणं से विजए धण्णेणं सद्धिं एगंते अवक्कमेइ उच्चार-पासवणं परिट्ठवेइ) અને તે ધન્ય સાર્થવાહની સાથે એકાંતમાં ગયો. ત્યાં જઈને ધન્ય સાર્થવાહે ઉચ્ચાર અને પ્રસ્રવણની પરિષ્ઠાપના કરી. (परिट्ठवित्ता आयंते चोक्खे परमसुईभूए तमेव ठाणं उवसंकमित्ता विहरइ) પરિષ્ઠાપના પછી ધન્ય સાર્થવાહે શુદ્ધી કરી અને આ પ્રમાણે તેઓ શુદ્ધ અને નિર્મળ થઈને ફરી પોતાના સ્થાને આવી ગયા. (तएणं सा भद्दा कल्लं जाव जलंते विउलं असणं

'जाव जलंते'=यावज्ज्वलति=यावत्-प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां=प्रभातसमये दिनकरेऽभ्युदिते सूर्योदये सति पुनर्विपुलमशनं ४ यावत्- उपस्कृत्य पान्थकाय दासचेटाय भोजनपिटकं ददाति, स चारकशालायां गत्वा धन्यस्य सार्थवाहस्य भोजनपात्रे 'परिवेसेइ' परिवेषयति=निदधाति। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहो विजयस्य तस्करस्य तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागं करोति, स्वयं च भुङ्क्ते। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहः पान्थकं दासचेटं 'विसज्जेइ' विसर्जयति=गृहगमनायाऽऽदिशति। ततः खलु स पान्थको भोजनपिटकं गृहीत्वा 'चारगाओ' चारकात्=कारागारात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव भद्रा

चोखे हुए और परमशुचीभूत हो कर उसी अपने स्थान पर आ गये। (तएणं सा भद्दा कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ जाव परिवेसेइ) दूसरे दिन जब प्रातःकाल हुआ और सूर्य प्रकाशित हो चुका तब उस भद्राने अशनादि रूप चतुर्विध आहार को विपुलमात्रा में बनाकर उसे भोजन के डिब्बे में रख पांथकदास चेटक के हाथ धन्यसार्थवाह के पास कारागार में भेजा- पांथक दासचेटकने पहिलेकी ही तरह होकर उसे थालीमें भोजन के लिये परोसा-परोस कर उसने सेठ के दोनों हाथों को धुलाया-(तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असण४संविभागं करेइ) बाद में उस धन्यसार्थवाहने विजय चोर के लिये उस अपने चार प्रकार के आहार में से विभाग कर दिये (तएणं से धण्णे सत्थवाहे पंथगं दास चेडयं विसज्जेइ) धन्य सार्थवाहने बाद में उस पांथक दास चेटक को वहां से वापिस कर दिया। (तएणं से पंथए भोयणपिडगं गहाय चारगाओ

४ जाव परिवेसेइ) બીજા દિવસે સવાર થયું અને સૂર્ય ઉદય પામ્યો ત્યારે ભદ્રા ભાર્યાએ પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે ચાર જાતના આહાર બનાવી તે એક સ્વચ્છ ડબ્બામાં મૂકીને પાંથકદાસ ચેટકને જેલમાં ધન્ય સાર્થવાહની પાસે પહોંચાડવા આજ્ઞા કરી. પહેલાંની જેમ જ પાંથક દાસ ચેટકે ત્યાં જઈને થાળીમાં જમવાનું પીરસ્યું પીરસીને તેણે શેઠના બંને હાથ ધોવડાવ્યા. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेइ) ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહે વિજય ચોરને માટે ચાર જાતના આહારમાંથી ભાગ કરી આપ્યો. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे पंथगं दासचेडगं विसज्जेइ) ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહે પાંથક દાસ ચેટકને ઘેર પાછો વળ્યો. (तएणं से पंथए भोयण-पिडगं गहाय चारगाओ पडिनिक्खमइ) પાંથક દાસ ચેટક ભોજનના ડબ્બાને

भार्या=धन्यसार्थवाहपत्नी तत्रैवोपागमगच्छति, उपागत्य भद्रां सार्थवाहीमेवमवादीत्-एवं खलु हे देवानुप्रिये ! धन्यः सार्थवाहस्तवपुत्रघातकस्य यावत् प्रत्यामित्रस्य तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागं करोति। ततः=तदनन्तरं खलु सा भद्रा सार्थवाही पान्थकस्य दासचेटकस्य 'अंतिए' अन्तिके=समीपे 'एवं' एतम् पान्थककथितम् 'अट्ठ' अर्थम्=धन्यसार्थवाहस्य विजयतस्करार्थं स्वस्याशनादेः संविभागकरणरूपवृत्तान्तं श्रुत्वा 'आसुरुत्ता' आशुरुष्टा, आशुरक्ता=आशु=शीघ्रं रुष्टा=कोपोदयाद् विमूढा, यद्वा आशु=शीघ्रं

पडिनिक्खमइ) वह पांथक दासचेटक भोजन पिटक को लेकर कारावास से निकला (पडिनिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झंमज्झे णं जेणेव सएगिहे जेणेव भद्दा भारिया सत्थवाही तेणेव उवागच्छइ) निकल कर राजगृह नगर के ठीक बीचों बीच मार्ग से होता हुआ जहां अपना घर और वह भद्रा सार्थवाहीथी वहां आया—(उवागच्छित्ता भद्दं सार्थवाहीणिं एवं वयासी) आकर उसने भद्रा सार्थवाहीनी से ऐसा कहा—एवं खलु देवाणुप्पिए धण्णे सत्थवाहे तव पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स ताओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेइ) हे देवानुप्रिये ! धन्य सार्थवाह तुम्हारे पुत्र घातक यावत् हार्दिक शत्रु विजय चौर को विपुल अशन आदि रूप चार प्रकार के आहारमें से हिस्सा देते हैं। (तएणं सा भद्दा सत्थवाही पंथयस्स दासचेडयस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ता रुट्ठाजाव मिसमिसेमाणा धण्णस्स सत्थवाहस्स पओसमावज्जइ) इस तरह पांथक

લઈને જેલમાંથી બહાર નિકળ્યો (पडिनिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सएगिहे जेणेव भद्दा भारिया सत्थवाही तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને રાજગૃહ નગરની ઠીક વચ્ચેના માર્ગમાં પસાર થઈને જ્યાં પોતાના ઘર અને ભદ્રા સાર્થવાહી હતી ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता भद्दं सत्थ वाहीणिं एवं वयासी) આવીને તેણે ભદ્રા સાર્થવાહીને આ પ્રમાણે કહ્યું (एवंखलु देवाणुप्पिए ! धण्णे सत्थवाहे तव पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स ताओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेइ) હે દેવાનુ પ્રિયે! ધન્ય સાર્થવાહ તમારા પુત્રના ઘાતક અને શત્રુ વિજય ચોરને બહુ જ વધારે અશન વગેરેના ચાર પ્રકારના આહારમાંથી હિસ્સો ખાવા માટે આપે છે. (तएणं सा भद्दा भारिया सत्थवाही पंथयस्स दासचेडयस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ता रुट्ठा जाव मिसमिसेमाणा धण्णस्स सत्थवाहस्स पओसमावज्जइ)

रक्ता=कोपावेशाद् रक्तमुखनेत्रा, 'रुट्ठा' रुष्टा=रोषयुक्ता यावत् 'मिसिमिसेमाणा' मिसमिसन्ती=क्रोधज्वालयाऽन्तर्दाहसमन्विता सती धन्यस्य सार्थवाहस्योपरि 'पओसं' प्रद्वेषं=प्रकृष्टद्वेषम् 'आवज्जइ' आपद्यते=प्राप्नोति॥ सू० १०॥

मूलम्— से धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइं मित्तनाइ नियगसयणसंबंधिपरियणेणं सएण य अत्थसारेणं रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ, मोयावित्ता चारगसालाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अलंकारियकम्मं कारवेइ, कारवित्ता जेणेव पुक्करिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अह धोयमट्टीयं गेण्हइ, गिण्हित्ता पोक्खरिणीं ओगाहइ, ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ करित्ता ण्हाए कयवलिकम्मे जाव रायगिहं नगरं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता रायगिहनगरस्स मज्झंमज्झेणं जेणेव सए गिहे तेणेव पहारेत्थ गमणाए। तएणं तं धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासित्ता रायगिहे नगरे वहवे नियग सेट्ठिसत्थवाहपभियओ आढंति परिजाणंति सक्कारेंति सम्माणेंति अब्भुट्ठेंति सरीरकुसलं पुच्छंति। तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जा वि य से तत्थ बाहिरिया परिसा भवइ, तंजहा—दासाइ वा पेस्साइ वा भियगाइ

दासचेटक के मुख से इस समाचार को सुनकर वह भद्रा सार्थवाही एकदम क्रोध से लाल मुख नेत्रवाली बन गई, और रोष से युक्त होती हुई क्रोध की तीव्र ज्वाला से भीतर ही भीतर जलने लगी। इस तरह उसने धन्यसार्थवाह के ऊपर प्रकृष्ट द्वेष भाव को धारण कर लिया। सूत्र १०।

આ રીતે પંથક દાસચેટકના મોંથી સમાચાર સાંભળીને ભદ્રા ભાર્યા એકદમ ક્રોધથી લાલ ચોળ થઈ ગઈ, અને તે ક્રોધની જ્વાળાઓથી સળગવા લાગી. આ પ્રમાણે તેના મનમાં ધન્ય સાર્થવાહ ઉપર સખત રોષ ભાવ જાગ્યો. ॥ સૂત્ર ૧૦ ॥

भार्या=धन्यसार्थवाहपत्नी तत्रैवोपागगच्छति, उपागत्य भद्रां सार्थवाहीमेवमवादीत्-एवं खलु हे देवानुप्रिये ! धन्यः सार्थवाहस्तवपुत्रघातकस्य यावत् प्रत्यामित्रस्य तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागं करोति। ततः=तदनन्तरं खलु सा भद्रा सार्थवाही पान्थकस्य दासचेटकस्य 'अंतिए' अन्तिके=समीपे 'एवं' गतम् पान्थककथितम् 'अट्ठ' अर्थम्=धन्यसार्थवाहस्य विजयतस्करार्थं स्वस्याशनादेः संविभागकरणरूपवृत्तान्तं श्रुत्वा 'आसुरुत्ता' आशुरुष्टा, आशुरक्ता=आशु=शीघ्रं रुष्टा=कोपोदयाद् विमूढा, यद्वा आशु=शीघ्रं

पडिनिक्खमइ) वह पांथक दासचेटक भोजन पिटक को लेकर कारावास से निकला (पडिनिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झंमज्झे णं जेणेव सएगिहे जेणेव भद्दा भारिया सत्थवाही तेणेव उवागच्छइ) निकल कर राजगृह नगर के ठीक बीचों बीच मार्ग से होता हुआ जहां अपना घर और वह भद्रा सार्थवाहीथी वहां आया—(उवागच्छित्ता भद्दं सार्थवाहीणिं एवं वयासी) आकर उसने भद्रा सार्थवाहीनी से ऐसा कहा—एवं खलु देवाणुप्पिए धण्णे सत्थवाहे तव पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स ताओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेइ) हे देवानुप्रिये ! धन्य सार्थवाह तुम्हारे पुत्र घातक यावत् हार्दिक शत्रु विजय चोर को विपुल अशन आदि रूप चार प्रकार के आहारमें से हिस्सा देते हैं। (तएणं सा भद्दा सत्थवाही पंथयस्स दासचेडयस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ता रुट्ठाजाव मिसमिसेमाणा धण्णस्स सत्थवाहस्स पओसमावज्जइ) इस तरह पांथक

લઈને જેલમાંથી બહાર નિકળ્યો (पडिनिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सएगिहे जेणेव भद्दा भारिया सत्थवाही तेणेव उवागच्छइ) નીકળીને રાજગૃહ નગરની ઠીક વચ્ચેના માર્ગમાં પસાર થઈને જ્યાં પોતાના ઘર અને ભદ્રા સાર્થવાહી હતી ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता भद्दं सत्थवाहीणिं एवं वयासी) આવીને તેણે ભદ્રા સાર્થવાહીને આ પ્રમાણે કહ્યું (एवं खलु देवाणुप्पिए ! धण्णे सत्थवाहे तव पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स ताओ विउलाओ असग ४ संविभागं करेइ) હે દેવાનુ પ્રિયે ! ધન્ય સાર્થવાહ તમારા પુત્રના ઘાતક અને શત્રુ વિજય ચોરને બહુ જ વધારે અશન વગેરેના ચાર પ્રકારના આહારમાંથી હિસ્સો ખાવા માટે આપે છે. (तएणं सा भद्दा भारिया सत्थवाही पंथयस्स दासचेडयस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ता रुट्ठा जाव मिसमिसेमाणा धण्णस्स सत्थवाहस्स पओसमावज्जइ)

एवं वुत्ता समाणी हट्ठ जाव आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठि अवयासइ खेमकुसलं पुच्छइ पुच्छित्ता ण्हाया जाव पायच्छित्ता विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ ॥ सू. ११ ॥

टीका—'तए [illegible] अन्यदा कदाचित् [illegible] द्वारा स्वकेन च 'अत्थसारेण' अर्थसारेण=बहुमूल्यरत्नादिना बहुमूल्यरत्नादि समर्पणेनेत्यर्थः 'रायकज्जाओ' राजकार्यात्=राजसङ्कटात् आत्मानं=स्वकं 'मोयावेइ' मोचयति, मोचयित्वा=मुक्तो भूत्वा चारकशालायाः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव 'अलंकारियसभा' अलङ्कारिकसभा=नापितशाला-क्षौरकर्मादिशरीरसत्कारस्थानमित्यर्थः, तत्रैवोपागच्छति. उपागत्य 'अलंकारियकम्मं' अलङ्कारिककर्म=नखकेशमण्डनादिकर्म 'कारवेइ' कारयति, कारयित्वा यत्रैव 'पुक्खरिणी' पुष्करिणी=वर्त्तुलवापी तत्रैवोपागच्छति. उपागत्य-अथ

'तए णं से धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइ' इत्यादि ॥

टीकार्थ-(तएणं) इसके बाद (से [illegible]) (अन्नया कयाइ) किसी एक समय ([illegible]) मित्र, ज्ञाति, निजक स्वजन संबंधी परिजनों द्वारा (सएण अत्थसारेणं) अपने बहु मूल्य रत्नादि भेट राजा को समर्पण करवा कर (रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ) राज्य संकट से अपने आपको मुक्त करवा लिया। (मोयावित्ता चारगसालाओ पडिणिक्खमइ) जब वह मुक्त घोषित हो चुका—तब कारागार से बाहर निकला (पडिनिक्खमित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर वह जहां नापित की दुकान थी—वहां गया—(उवागच्छित्ता अलंकारियकम्मं कारवेइ)

'तएणं से धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइ' इत्यादि ॥

टीकार्थ-(तएणं) त्यार पछी (से धण्णे सत्थवाहे) धन्य सार्थवाहे (अन्नया कयाइं) कोई एक वखते (मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणेणं) पोताना मित्र, ज्ञाति स्वजन, संबंधी अने परिजनो द्वारा (सएण अत्थसारेण) बहु किंमती रत्नो वगेरे समर्पण करावीने (रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ) राज्य संकटमांथी पोतानी जातने छोडावी (मोयावित्ता चारगसालाओ पडिणिक्खमइ) ज्यारे ते मुक्त थयेलो जाहेर करवामां आव्यो, त्यारे ते जेलमांथी बहार निकळ्यो. (पडिनिक्खमित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ) बहार नीकळीने ते हजामनी दुकान उपर गयो. (उवागच्छित्ता अलंकारियकम्मं

वा भाइल्लगाइ वा, सा वि य णं धण्णं सत्थवाहं एज्जंतं पासइ, पासित्ता पायवडियाए खेमकुलं पुच्छंति, जावि य से तत्थ अब्भंतरिया परिसा भवइ तं जहा--मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा भगिणीइ वा, सावि य णं धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासंति पासित्ता आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकठियं अवयासिय बाहप्पमोक्खणं करेंति तएणं धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया तेणेव उवागच्छइ तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ पासित्ता णो आढाइ नो परियाणाइ नो सक्कारेइ, नो सम्माणेइ, नो अब्भुट्ठेइ नो सरीरकुसलं पुच्छइ, अणाढायमाणी अपरिजाणमाणी असक्कारेमाणी, असम्माणेमाणी, अणब्भुट्ठेमाणी सरीरकुसलं अपुच्छमाणी तुसिणीया परम्मुही संचिट्ठइ, तएणं से धण्णे सत्थवाहे भद्दं भारियं एवं वयासी--किण्णं तुब्भं देवाणुप्पिए! न तुट्ठी वा न हरिसे वा नाणंदे वा जं मए सएणं अत्थसारेणं रायकज्जाओ अप्पा विमोइए, तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी--कहण्णं देवाणुप्पिया! मम तुट्ठी वा जाव आणंदे वा भविस्सइ, जेणं तुमं मम पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइम साइमाओ४ संविभागं करेसि, तएणंमे धण्णे भद्दं एवं वयासी--नो खलु देवाणुप्पिए! धम्मेत्ति वा तवोत्ति वा कयपडिकइयाइ वा लोगजत्ताइ वा घाडिएइ वा सहाएइ वा सुहि वा तओ विपुलाओ असण०४ संविभागे कए नन्नत्थ सरीरचिंताए, तएणं सा भद्दा धण्णेणं सत्थवाहेणं

एवं वुत्ता समाणी हट्ठ जाव आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठि अवयासेइ खेमकुसलं पुच्छइ पुच्छित्ता ण्हाया जाव पायच्छित्ता विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ ॥ सू. ११ ॥

टीका—'तएणं से धण्णे' इत्यादि–ततः खलु स धन्यः सार्थवाहः अन्यदा कदाचित् मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन=मित्रज्ञातिप्रभृति-द्वारा स्वकेन च 'अत्थसारेण' अर्थसारेण=बहुमूल्यरत्नादिना बहुमूल्यरत्नादि समर्पणेनेत्यर्थः 'रायकज्जाओ' राजकार्यात्=राजसङ्कटात् आत्मानं=स्वकं 'मोयावेइ' मोचयति, मोचयित्वा=मुक्तो भूत्वा चारकशालायाः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव 'अलंकारियसभा' अलङ्कारिकसभा=नापितशाला–क्षौरकर्मादिशरीरसंस्कारस्थानमित्यर्थः, तत्रैवोपागच्छति. उपागत्य 'अलंकारियकम्मं' अलङ्कारिककर्म=नखकेशमण्डनादिकर्म 'कारवेइ' कारयति, कारयित्वा यत्रैव 'पुक्खरिणी' पुष्करिणी=वर्त्तुलवापी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य–अथ

'तए णं से धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइं' इत्यादि ॥

टीकार्थ–(तएणं) इसके बाद (से धण्णे सत्थवाहे) उस धन्यसार्थवाहने (अन्नया कयाइं) किसी एक समय (मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणेणं) मित्र, ज्ञाति, निजक स्वजन संबंधी परिजनों द्वारा (सएण अत्थसारेणं) अपने बहु मूल्य रत्नादि भेट राजा को समर्पण करवा कर (रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ) राज्य संकट से अपने आपको मुक्त करवा लिया। (मोयावित्ता चारगसालाओ पडिणिक्खमइ) जब वह मुक्त घोषित हो चुका—तब कारागार से बाहर निकला (पडिनिक्खमित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर वह जहां नापित की दुकान थी—वहां गया—(उवागच्छित्ता अलंकारियकम्मं कारवेइ)

'तएणं से धण्णे सत्थवाहे अन्नया कयाइं' इत्यादि ॥

टीकार्थ–(तएणं) त्यार पछी (से धण्णे सत्थवाहे) धन्य सार्थवाहे (अन्नया कयाइं) कोई एक वखते (मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणेणं) पोताना मित्र, ज्ञाति स्वजन, संबंधी अने परिजनो द्वारा (सएण अत्थसारेणं) बहु किंमती रत्नो वगेरे समर्पण करावीने (रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ) राज्य संकटमांथी पोतानी जातने छोडावी (मोयावित्ता चारगसालाओ पडिणिक्खमइ) ज्यारे ते मुक्त थयेलो जाहेर करवामां आव्यो, त्यारे ते जेलमांथी बहार निकळ्यो. (पडिनिक्खमित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ) बहार नीकळीने ते हजामनी दुकान उपर गयो. (उवागच्छित्ता अलंकारियकम्मं

वा भाइल्लगाइ वा, सा वि य णं धण्णं सत्थवाहं एज्जंतं पासइ, पासित्ता पायवडियाए खेमकुलं पुच्छंति, जावि य से तत्थ अब्भंतरिया परिसा भवइ तं जहा--मायाइ वा पियाइ वो भायाइ वा भगिणीइ वा, सावि य णं धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासंति पासित्ता आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकठियं अवयासिय वाहप्पमोक्खणं करेंति तएणं धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया तेणेव उवागच्छइ तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ पासित्ता णो आढाइ नो परियाणाइ नो सक्कारेइ, नो सम्माणेइ, नो अब्भुट्ठेइ नो सरीरकुसलं पुच्छइ, अणाढायमाणी अपरिजाणमाणी असक्कारेमाणी, असम्माणेमाणी, अणब्भुट्ठेमाणी सरीरकुसलं अपुच्छमाणी तुसिणीया परम्मुही संचिट्ठइ, तएणं से धण्णे सत्थवाहे भद्दं भारियं एवं वयासी--किण्णं तुब्भं देवाणुप्पिए ! न तुट्ठी वा न हरिसे वा नाणंदे वा जं मए सएणं अत्थसारेणं रायकज्जाओ अप्पा विमोइए, तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी---कहण्णं देवाणुप्पिया ! मम तुट्ठी वा जाव आणंदे वा भविस्सइ, जेणं तुभं मम पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइम साइमाओ४ संविभागं करेसि, तएणंसे धण्णे भद्दं एवं वयासी--नो खलु देवाणुप्पिए! धम्मेत्ति वा तवोत्ति वा कयपडिकइयाइ वा लोगजत्ताइ वा णाडिएइ वा सहाएइ वा सुहि वा तओ विपुलाओ असण०४ संविभागे कए नन्नत्थ सरीरचिंताए, तएणं सा भद्दा धण्णेणं सत्थवाहेणं

'आढंति' आद्रियन्ते हृदयेन 'परिजाणंति' परिजानन्ति=सुस्वागतं श्रेष्ठिनः' इति तस्यागमनमनुमोदयन्ति 'सक्कारेंति' सत्कारयन्ति मधुरवचनैः, सम्माणेंति' समानयन्ति विविधवस्तुसमर्पणेन, 'अब्भुट्ठेंति' अभ्युत्तिष्ठन्ति विनयार्थमभिमुखमुत्तिष्ठन्ति शरीरकुशलं च पृच्छन्ति। ततः खलु=तदनन्तरं स धन्यः सार्थवाहो यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य यापि च तस्य तत्र बाह्या परिषद्=गृहबहिर्वर्तिजनसमुदायः, 'तंजहा' तद्यथा- स यथा 'दासाइ वा' दासा इतिवा. दासाः=गृहदासी पुत्राः. 'पेस्साइ वा'

व्वा- (तएणं त धणं सत्थवाहं एज्जमाणं पासित्ता रायगिहे नयरे बहवे नियगसेट्ठिसत्थवाहपभिगओ आढंति परिजाणंति सक्कारेंति सम्माणेंति अब्भुट्ठेंति सरीरकुसलं पुच्छंति) घर को आते हुए उस धन्य सार्थवाह को जब राजगृह नगर में निजक श्रेष्ठी. सार्थवाह आदि लोगोंने देखा तो उन लोगों ने उसका हृदयसे खूब आदर किया-"आपका स्वागत हो" इस प्रकार कहकर उसके आगमन की खूब अनुमोदनाकी मधुर वचनों द्वारा उसका खूब सत्कार किया। अने वस्तुओंको भेंट में देकर खूब सन्मान किया। अपनी विनय प्रकट करने के लिये उसके सन्मुख आने पर उठ बैठे शरीर में कुशल समाचार पूछे। (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद धन्य सार्थवाह जहां अपना घर था गया (उवागच्छित्ता) जावि य से तत्थ बाहिरिया परिसा भवः) वहां जाकर उसका जो घरके बाहर के लोगों का समुदाय था—(तं जहा) जैसा-(दासाइ वा पेस्साइ

एज्जमाणं पासित्ता रायगिहे नयरे बहवे नियगसेट्ठि सत्थवाहपभियओ आढंति परिजाणंति सक्कारेंति सम्माणेंति अब्भुट्ठेंति सरीरकुसलं पुच्छंति) રાજગૃહ નગરના નિજક શ્રેષ્ઠીઓ, સાર્થવાહો વગેરેએ જ્યારે ધન્ય સાર્થવાહને ઘર તરફ જતાં જોયા ત્યારે તેઓ બધાએ મળીને તેમનું હૃદય પૂર્વક ખૂબ જ સરસ રીતે સન્માન કર્યું. "તમારૂં સ્વગત છે." આ રીતે તેના આગમનને અનુમોદન આપ્યું મધુર વચનોથી લોકોએ ધન્ય સાર્થવાહનો સત્કાર કર્યો. તેને લોકોએ અનેક વસ્તુઓ ભેટમાં આપી. વિનય બતાવવા માટે જ્યારે ધન્ય સાર્થવાહ લોકોની સામે પહોંચ્યા ત્યારે તેઓ ઊભા થઇ ગયા અને તેમણે શરીરની કુશળતા પૂછી. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાર બાદ જ્યાં તેનું ઘર હતું ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता जावि य से तत्थ बाहिरिया परिसा भवइ) ત્યાં ઘરની બહાર તેનો ઘરના માણસોનો સમુદાય એકઠો થયો હતો. (तं जहा)

'धोयमट्टियं' धौतमृत्तिकां=शुद्धसुगन्धितमृत्तिकां गृह्णाति, गृहीत्वा पुष्करिणीम् 'ओगाहइ' अवगाहते=प्रविशति, अवगाह्य 'जलमज्जणं जलमज्जनं=जलेन-शरीरशुद्धिं करोति, कृत्वा 'ण्हाए' स्नातः=सर्वतः कृतस्नानः 'कयबलिकम्मे' कृतबलिकर्मा कृतं स्नानान्तमवश्यकरणीय-पशुपक्ष्यादिनिमित्तमन्नदानादिरूप-बलिकर्म येन सः, कृतदानकृत्य इत्यर्थः, यावद् राजगृहं नगरमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य राजगृहनगरस्य मध्यमध्येन यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैव 'गमणाए' गमनाय 'पहारेत्थ' प्रधारयति=विचारयति, गृहं प्रति गमनायोद्यतो भवतीत्यर्थः, गृहं गच्छतीति भावः। ततःखलु तं धन्यं सार्थवाहम् 'एज्जमाणं' एज्जमानम्=आगच्छन्तं दृष्ट्वा राजगृहे नगरे बहवो निजकश्रेष्ठिसार्थवाहप्रभृतयः

जाकर उसने वहां बाल बनवाये। (कारवित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ) दाढी मूछ आदि के बाल बनवा कर फिर वह जहां पुष्करिणी थी वहां गया। (उवागच्छित्ता अह धोयमट्टियं गेण्हइ) जाकर उसने वहां से शुद्ध सुगंधित मिट्टी को लिया—(गिण्हित्ता पोक्खरिणी ओगाहइ) लेकर वह बाद में उस पुष्करिणी में प्रविष्ट हुआ। (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ, करित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव रायगिहं नयरं अणुपविसइ) प्रविष्ट होकर वहां उसने स्नान किया। स्नानकर वायसादि पक्षियों के लिये अन्नादि देने रूप बलिकर्म किया। यावत राजगृह नगरमें वह प्रविष्ट हुआ। (अणुपविसित्ता रायगिहनयरस्स मज्झंमज्झेणं जेणेव सए गिहे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) प्रविष्ट होकर फिर वह ठीक राजगृह नगर के बीचो बीचवाले मार्ग से होता हुआ—जहां अपना घर था उस तरफ

कारवेइ) त्यां જઈને તેણે વાળ કપાવ્યા. (कारवित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ) દાઢી મૂછ અને માથા વગેરેના વાળ સાફ કરાવીને તે પુષ્કરિણી તરફ ગયો. (उवागच्छित्ता अह धोयमट्टियं गेण्हइ) ત્યાં જઈને તેણે સુવાસિત માટી લીધી (गिण्हित्ता पोक्खरिणी ओगाहइ) માટી લઈને તેણે પુષ્કરિણીમાં પ્રવેશ કર્યો. (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेइ करित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव रायगिहं नयरं अणुपविसइ) પ્રવેશીને તેણે સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરીને તેણે કાગડા વગેરે પક્ષીઓને માટે અન્ન વગેરેનો ભાગ આપીને બલિ કર્મ કર્યું. ત્યાર બાદ તે રાજગૃહ નગરમાં આવ્યો. (अणुपविसित्ता रायगिहनगरस्स मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) નગરમાં આવીને તે ઠીક રાજગૃહ નગરની વચ્ચેના માર્ગથી પસાર થઈને જ્યાં તેનું ઘર હતું ત્યાં ગયો. (तएणं त धण्णं सत्थवाहं

दिरूपाऽऽभ्यन्तरपरिषद् धन्यं सार्थवाहमेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा 'आसणाओ' आसनात्=स्वस्वोपवेशनस्थानात् 'अब्भुट्ठेइ' अभ्युत्तिष्ठति=संभ्रमपूर्वं भवति, अभ्युत्थाय 'कंठाकंठियं' कण्ठाकण्ठिकं=कण्ठे च कण्ठे च गृहीत्वा यत्भवतन तत् कण्ठद्वयसंमिलनपूर्वकम् 'अवयासिय' आश्लिष्य= समालिङ्ग्य 'बाहप्पमोक्खणं' बाष्पप्रमोक्षणं=चिरवियुक्तप्रियसमागमजन्य- हर्षाश्रुमोचनं करोति। ततः खलु=तदनु स धन्यः सार्थवाहो यत्रैव भद्रा भार्या तत्रैवोपागच्छति। ततः खलु सा भद्रा धन्यं सार्थवाहम् 'एजमाणं' एजमानं=स्वसमीपे समायातं पश्यति, दृष्ट्वा नो आद्रियते, नो परिजानाति,

(पासित्ता) उन्ह देखकर (आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठियं अवया- सिय बाहप्पमोक्खणं करेंति) वे अपने २ अधिष्ठित स्थान से उठ बैठे और उठकर परस्पर मे गले से गला लगाकर मिले। सबने उससे भेंट की। आलिङ्गनकिया। तथा बहुत दिनों के बाद मिलने से उन लोगों ने आनंद जन्य हर्षाश्रुओं का मोचन भी किया अर्थात् हर्षाश्रु बरसाये (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया, तेणेव उवा- गच्छइ) इसके बाद वह धन्य सार्थवाह जहां भद्रा सार्थवाही थी वहां गया (तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता णो आढाइ, नो परियाणाइ, नो सक्कारेइ, नो सम्माणेइ, णो अब्भुट्ठेइ, नो सरीरकुसलं पुच्छइ) भद्रा सार्थवाहीने आते हुए धन्य सार्थवाह को देखा भी परन्तु उसने उस का आदर नहीं किया उसका स्वागत नहीं किया, मधुर वचनों से उसका सत्कार नहीं किया विविध वस्तुओंके समर्पण से उसने उसका सन्मान नहीं किया। वह उसके

સાર્થવાહને ઘર તરફ આવતો જોયો. (पासित्ता) જોઈને (आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठा कंठियं अवयासिय बाहप्पमोक्खणं करेंति) તેઓ બધા પોતપોતાની જગ્યાઓથી ઊભા થયા અને ઊભા થઈને એક બીજાના ગળાથી પ્રેમ પૂર્વક ભેટયા. ધન્ય સાર્થવહને બધા માણુસો મળ્યા. અને તેનું આલિંગન કર્યું ઘણા દિવસો પછી ધન્ય સાર્થવાહને જોયો અને મિલન થયું એટલે બધાની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુઓ વરસવા લાગ્યાં. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया, तेणेव उवागच्छइ) ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહ જ્યાં ભદ્રા ભાર્યા હતી ત્યાં ગયો. (तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता णो आढाइ, नोसम्माणेइ, णो अब्भुट्ठेइ, नो सरीरकुसलं पुच्छइ) ભદ્રા સાર્થવાહી એ ધન્ય સાર્થસાર્થહને આવતાં જોયા પણ તેણે તેમનો આદર કર્યો નહિ, તેમનું સ્વાગત કર્યું નહિ, મધુર વાણી વડે તેમને સત્કાર્યો નહિ,

प्रेष्या इति वा, प्रेष्याः=प्रयोजनविशेषे ये नगरान्तरादिषु प्रेष्यन्ते ते, 'भिय गाइ वा' भृत्यका इति वा, भृत्याः=आबालपोषिता 'भाइल्लगा वा' भागिका इति वा, भागिकाः=भागवन्तः चतुर्थांशादिलाभेन कृष्यादिकारिणो वा यस्याः परिषदि साऽपि च खलु-बाह्या परिषद् धन्यं सार्थवाहमेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा 'पायवडिया' पादपतिता=पादसंलग्ना पादस्पर्शपूर्वकं नम्रीभूता 'खेम-कुशलं' क्षेमकुशलम्, अनर्थानुत्पत्तिः क्षेमम्, अनर्थप्रतिघातः कुशलं, तद् 'पुच्छइ' पृच्छति। अग्रे अपि--च तस्य तत्र 'अब्भंतरिया' आभ्यन्तरिका= गृहाभ्यन्तरवर्तिनो परिषद् भवति=अस्ति, 'तद्यथा-तथाहि-मातेति वा पितेति वा भ्रातर इति वा भगिन्य इति वा, साऽपि च खलु मातापित्रा·

वा भियगाइवा भाइल्लगाइ वा साविय णं धण्णं सत्थवाहं एज्जंतं पासइ) दास-गृहदासी पुत्र-दास्य-जो काम पडने पर नगरान्तरों में भेजे जाते थे वे भृत्य-जो बालक अवस्थासे ही इस के घर पले पुसे थे--भागिक-चौथाई हिस्सा लेकर जो कृष्यादि कर्म करते थे वह सब धन्यसार्थवाह को जब आते हुए देखा--तब (पासित्ता पायवडियाए खेमकुसलं पुच्छंति) देखकर उसके पैरों पर गिर पडा और उसकी क्षेम कुशल की बात पूछने लगा। अनर्थ की निवृत्तिका नाम क्षेम, और अनर्थ के प्रतिघात का नाम कुशल है (जा वि य से तत्थ अब्भंतरिया परिसा-भवइ-तं जहा-मायाइ वा पियाइ वा भायइ वा भगिनेइ वा सा वि णं धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासंति) इसी तरह उस धन्य सार्थवाह की जो भीतरी सभा थी--जैसे माता, पिता, भाई, और बहिने--सो इन माता पिता भाई और भगिनो रूप सभाने जब धन्य सार्थवाह को आते हुए देखा

જેમ કે--दासाइ वा पेस्साइ वा भियगाइ वा भाइल्लागाइ वा सा विय णं धण्णं सत्थवाहं एज्जंतं पासइ) દાસ-ઘરના દાસી પુત્ર, દાસ્ય-કોઈ પણ જાતના કામ માટે બીજા નગરોમાં મોકલવા માટેના નોકરો, નૃત્ય-જે નાનપણથી તેને ઘેર પોષણ મેળવીને મોટા થયા હોય, ભાગિક-ચોથા ભાગ લઈને ખેતી વગેરે કરતા હતા આ બધાએ ધન્યસાર્થવાહને આવતો જોઈને (पासित्ता पायवडियाए खेमकुसलं पुच्छंति) તેના પગે પડયા અને તેની કુશળ ક્ષેમ પૂછવા લાગ્યા. અનર્થ દૂર થાય તે ક્ષેમ, અને અનર્થને પ્રયત્ન પૂર્વક દબાવવું તે કુશલ છે. (जावि य से तत्थ अब्भंतरिया भवइ तं जहा-मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा भगिनेइ वा सा वि णं धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासंति) આ પ્રમાણે જ ધન્ય સાર્થવાહના ઘરમાં રહેનારા કુટુંબના માણસો-માતા, પિતા, ભાઈ અને બહેનો-વગેરેએ ધન્ય

दिरूपाऽऽभ्यन्तरपरिषद् धन्यं सार्थवाहमेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा 'आसणाओ' आसनात्=स्वस्वोपवेशनस्थानात् 'अब्भुट्ठेइ' अभ्युत्तिष्ठति=संमुखमूर्ध्वी भवति, अभ्युत्थाय 'कंठाकंठियं' कण्ठाकण्ठिकं=कण्ठे च कण्ठे च गृहीत्वा यत्सम्भवति तत् कण्ठद्वयसंमिलनपूर्वकम् 'अवयासिय' आश्लिष्य= समालिङ्ग्य 'बाहप्पमोक्खणं' बाष्पप्रमोक्षणं=चिरवियुक्तप्रियसमागमजन्य-हर्षाश्रुमोचनं करोति। ततः खलु=तदनु सं धन्यः सार्थवाहो यत्रैव भद्रा भार्या तत्रैवोपागच्छति। ततः खलु सा भद्रा धन्यं सार्थवाहम् 'एजमाणं' एजमानं=स्वसमीपे समायातं पश्यति, दृष्ट्वा नो आद्रियते, नो परिजानाति,

(पासित्ता) उन्हें देखकर (आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठियं अवया-सिय बाहप्पमोक्खणं करेंति) वे अपने २ अधिष्ठित स्थान से उठ बैठे और उठकर परस्पर मे गले से गला लगाकर मिले। सबने उससे भेंट की। आलिङ्गनक्रिया। तथा बहुत दिनों के बाद मिलने से उन लोगों ने आनंद जन्य हर्षाश्रुओं का मोचन भी किया अर्थात् हर्षाश्रु बरसाये (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया, तेणेव उवा-गच्छइ) इसके बाद वह धन्य सार्थवाह जहां भद्रा सार्थवाही थी वहां गया (तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता णो आढाइ, नो परियाणाइ, नो सक्कारेइ, नो सम्माणेइ, णो अब्भुट्ठेइ, नो सरीरकुसलं पुच्छइ) भद्रा सार्थवाहीने आते हुए धन्य सार्थवाह को देखा भी परन्तु उसने उस का आदर नहीं किया उसका स्वागत नहीं किया, मधुर वचनों से उसका सत्कार नहीं किया विविध वस्तुओंके समर्पण से उसने उसका सन्मान नहीं किया। वह उसके

जोईने (आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठियं अवयासिय बाहप्पमोक्खणं करेंति) तेओ बधा पोतपोतानी जग्याओथी ऊभा थया अने ऊभा थईने एक बीजाना गळाथी प्रेम पूर्वक भेटया. धन्य सार्थवहने बधा माणुसो मळ्या. अने तेनुं आलिंगन कर्युं घणा दिवसो पछी धन्य सार्थवाहने जोयो अने मिलन थयुं एटले बधानी आंखोमां हर्षनां आंसुओ वरसवा लाग्यां. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे जेणेव भद्दा भारिया, तेणेव उवागच्छइ) त्यार पछी धन्य सार्थवाह ज्यां भद्रा भार्या हती. त्यां गयो. (तएणं सा भद्दा धण्णं सत्थवाहं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता णो आढाइ, नोसम्माणेइ, णो अब्भुट्ठेइ, नो सरीरकुसलं पुच्छइ) भद्रा सार्थवाही ए धन्य सार्थसार्थहने आवतां जोया पण तेणे तेमनो आदर कर्यो नहि, तेमनुं स्वागत कर्युं नहि, मधुर वाणी वडे तेमने सत्कार्यो नहि, सार्थवाहने घर तरफ आवतो जोयो.

नो सत्करोति, नो सम्मानयति, नो अभ्युत्तिष्ठति, नो शरीरकुशलं पृच्छति, अनाद्रियमाणा, अपरिजानन्ती, असत्कुर्वन्ती, असम्मानयन्ती, अनभ्युत्तिष्ठन्ती, शरीरकुशलमपृच्छन्ती 'तुसिणीया' तूष्णीका=मौनावलम्बिनी 'परम्मुहा' पराङ्मुखी=प्रतिकूला मुखं परावर्त्य संतिष्ठतीत्यर्थः। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहो भद्रां भार्यामेवमवादीत्- 'किण्ण' किं खलु=किमर्थं तव हे देवानुप्रिये! न तुट्ठी वा' न तुष्टिः=सन्तोषो न वर्तते न हर्षो वा नानन्दो वा, यन्मया स्वकेन=स्वकीयेन अर्थसारेण=बहुमूल्यरत्नादि दानेन 'रायकज्जाओ राजकार्यात्=राजसङ्कटाद् आत्मा खलु विमोचितः ?।

सन्मुख नही गई-- उठी नहीं, और न उसने उसकी कुशल क्षेम पूछी। (अणाढायमाणी, अपरिजाणमाणी, असक्कारेमाणी, असम्माणेमाणी, अणब्भुट्ठेमाणी, सरीरकुसलं अपुच्छमाणी तुसिणीया, परम्मुही संचिट्ठइ) इस तरह अपने प्रति अनादर का भाव प्रदर्शित करने वाली अपना-- स्वागत नहीं करने वाली सत्कार नहीं करने वाली सन्मान नही करने वाली, उठकर अपने सन्मुख नहीं आनेवाली, शरीर की कुशल क्षेम नही पूछने वाली ऐसी भद्रासार्थवाही को चुपचाप मुँह-फेरकर बैठी हुई जब धन्य सार्थवाहने देखा तो (तएणं से धण्णे सत्थवाहे भद्दा भारियं एवं वयासी) उस धन्य सार्थवाह ने उस भद्रा भार्या से इस प्रकार कहा--(किण्णं तुब्भं देवाणुप्पिए! न तुट्ठी वा न हरिसे वा, णाणंदे वा जं मए सएणं अत्थसारे णं रायकज्जाओ अप्पाणं विमोइए) हे देवानुप्रिये! क्या तुझे सन्तोष नही हुआ है, हर्ष नही हुआ है, जो मैंने बहु मूल्य रत्नादिरूप अर्थसार देकर राज्य सकट से अपने को मुक्त करवाया है

ભેટમાં અનેક વસ્તુઓ આપીને સન્માન કર્યું નહિ. ભદ્રા ભાર્યા તેમની સામે ગઇ નહિ, ઊભી પણ ન હોતી થઇ તેમ જ તેણે શેઠની કુશળ ક્ષેમ વિશેનો પ્રશ્ન કર્યો ન હતો. (अणाढायमाणी अपरिजाणमाणी, असक्कारेमाणी, असम्माणेमाणी, अणब्भुट्ठेमाणी,सरीरकुसलं अपुच्छमाणी तुसिणीया परम्मुही, संचिट्ठइ) આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહે તેમના પ્રત્યે અનાદરનો ભાવ બતાવનારી, સ્વાગત નહિ કરનારી, સત્કાર નહિ કરનારી, સન્માન નહિ કરનારી, ઊભી થઇને સામે સત્કાર માટે નહિ આવનારી, તેમના શરીરની કુશળ અને ક્ષેમની વાત નહિ પૂછનારી પોતાના પત્ની ભદ્રા સાર્થવાહીને જોઇ ત્યારે (तएणं से धण्णे सत्थवाहे भद्दं भारियं एवं वयासी) તેમણે ભદ્રા સત્થવાહીને કહ્યું (किण्णं तुब्भं देवाणुप्पियाए! न तुट्ठी वा न हरिसेवा नाणंदेवा जं मए सएणं अत्थसारेणं रायकज्जाओ अप्पाणं विमोइए) હે દેવાનુપ્રિયે! શું તને સંતોષ થયો નથી, મેં રત્નો વગેરે બહુ કિંમતી દ્રવ્ય આપીને રાજ્ય સંકટથી મુક્તિ મેળવી છે. શું તને

ततः खलु सा भद्रा धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत्—कथं खलु मां देवानुप्रिय! मम तुष्टिर्वा यावदानन्दो वा भविष्यति 'जेणं' यः खलु त्वं मम पुत्रघातकाय यावत्प्रत्यामित्राय तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागं करोषि?। ततः खलु= तदनु तच्छ्रुत्वा स धन्यो भद्रामेवमवादीत्—हे देवानुप्रिये! नो खलु=नैव 'धम्मोत्ति वा' धर्म इति॥ध्य

(तएणं सा भद्दा सत्थवाहं एवं वयासी) इस प्रकार सुनकर भद्रा सार्थवाहीने धन्य सार्थवाह से ऐसा कहा— (कहण्णं देवाणुप्पिया ! मम तुट्ठी वा जाव आणंदे वा भविस्सइ जेणं तुमं मम पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स तओ विउलाओ असण ४संविभागं करेसि) हे देवाणुप्रिय ! मुझे तुष्टि यावत् आनंद कैसे होगा जो तुमने (कारावास में) मेरे पुत्रघातक यावत् हार्दिक शत्रु उस विजय के लिये विपुल मात्रा वाले उस चतुर्विध आहार को विभक्त कर दिया है। (तएणं से धण्णे भद्दं एवं वयासी) ऐसा सुनकर धन्यसार्थवाहने भद्रा सार्थवाही से ऐसा कहा-(नो खलु देवाणुप्पियाए ! धम्मोत्ति वा तवोत्ति वा कयपडिकयाइ वा लोगजत्ताइ वा नायएत्ति वा घाडिए वा सहाएइ वा सुहिइ वा तओ विपुलाओ असण ४ संविभागे कए नन्नत्थ सरीरचिंताए) हे देवानुप्रिये! मैंने जो उस चतुर्विध अशन, पान, खाद्य एवं स्वाद्य रूप चतुर्विध आहार में से विभाग कर जो विजय चौर को हिस्सा (कारावासमें) दिया है वह संविभागकरण-

આ બધું ગમ્યું નથી? (तएणं सा भद्दा सत्थवाहं एवं वयासी) આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહની વાત સાંભળીને ભદ્રા સાર્થવાહીએ તેમને કહ્યું—(कहन्नं देवाणुप्पिया ! मम तुट्ठी वा जाव आणंदे वा भविस्सइ जेणं तुमं मम पुत्तघायगस्स जाव पच्चामित्तस्स तओ विउलाओ असण ४ संविभागं करेसि) હે દેવાનુપ્રિય! મને આનંદ થાય જ કેમ? કારણ કે જ્યારે તમે જેલમાં મારા પુત્રના હત્યારાને તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવેલા આહારમાંથી ભાગ આપતા હતા. (तएणं से धण्णे भद्दं एवं वयासी) ત્યારે ધન્ય સાર્થવાહે ભદ્રા ભાર્યાને કહ્યું—(नो खलु देवाणुप्पिए ! धम्मोत्ति वा तवोत्तिवा कयपडिकइयाइवा लोगजत्ताइ वा नायएत्ति वा घाडिए वा सहाएइ वा सुहिइ वा तओ विउलाओ असण ४ संविभागे कए नन्नत्थ सरीरचिंताए) હે દેવાનુંપ્રિયે ! મેં જે વિજય ચોરને પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવવા આવેલા ચાર જાતના અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ આહારમાંથી જે કંઇ પણ ભાગ આપ્યો છે તે તેને ભાગ આપવો જોઇએ આ જાતના સંવિભાગકરણ રૂપ ધર્મથી

'संविभागकरणरूपो धर्मः स्यात्' इति मत्वा, 'तवोत्तिवा' 'त' इति वा=स्वस्या-ऽनौदारिकं तपो भविष्यति' इति मत्वा, 'कयपडिकइयाऽवा' कृत-प्रतिकृतिरेति वा='कृतस्य प्रत्युपकारोऽयम्' इति हेतुमुपादाय, 'लोगजत्ताइ वा' लोकयात्रेति वा 'लोकव्यवहारोऽयम्' इति मत्वा, लोकलज्जया वा, 'नाय-एत्ति वा' ज्ञातक इति वा='पूर्वापरसम्बन्धिजनः इति ज्ञात्वा, 'नायक' इति च्छायापक्षे 'स्वामी' ति, 'न्यायदः इति पक्षे 'न्यायदाता' इति च मत्वा 'घाडिएत्ति वा' घाटिक इति वा='सहजातमित्रं' बालमित्रमित्यर्थः, इति कृत्वा, 'सहाएत्तिवा' सहाय इतिवा, सहायकः=सहचारीति मत्वा, 'सुहित्ति वा' सुहृदिति वा=प्रियमित्रमयम्, इति मत्वा मया तस्माद् विपुलाद् अशनपान-खाद्यस्वाद्यात् संविभागो न कृतः, किन्तु 'नन्नत्थसरीरचिंताए' नान्यत्रशरीर-चिन्तायाः, उच्चारप्रस्रवणपरिष्ठापनरूपशरीरचिंतां विहाय न मया संविभागः

रूप धर्म मानकमर नहीं दिया है, मुझे ऊनोदर तप की प्राप्ती होगी ऐसा मानकर भी नहीं दिया है, अथवा प्रत्युपकार के रूपमें भी नहीं दिया है, लोगव्यवहार की दृष्टि से भी नहीं दिया है, लोकलाजके ख्याल से भी नहीं दिया है, यह हमारा पूर्वापरसंबन्धी है इस भाव से भी नहीं दिया है, अथवा यह न्याय प्रदाता है ऐसा जानकर भी नहीं दिया है, यह हमारा घाटिका है बाल मित्र है, ऐसा मानकर भी नहीं दिया है, यह हमे सहायता देनेवाला है ऐसा समझ कर भी नहीं दिया है, यह हमारा प्रिय मित्र है ऐसा जानकर भी नहीं दिया हैं किन्तु केवल शारिरिक चिन्ता के भाव से ही दिया है। अर्थात् मुझे कारावासमें उच्चार प्रस्रवण की बाधाने सताया था, सो उसकी

પ્રેરાઈને આપ્યો નથી, મને તેથી ઉનોદર તપની પ્રાપ્તિ થશે આમ જાણીને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, પ્રત્યુપકારના રૂપમાં પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી લોકલાજની દૃષ્ટિએ પ્રેરાઈને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે મારો પૂર્વાપર સબંધી છે, આમ જાણીને પણ ભોજનમાંથી મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે ન્યાય આપનાર છે આવું જાણીને પણ તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે અમારો ઘાટિક છે બાળ સખા છે. આવું જાણીને પણ તેને મેં ભાગ આપ્યો નથી, તે મને સહાયતા કરે છે આમ સમજીને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી. તે અમારો પ્રિય મિત્ર છે. આ જાણીને પણ તેને ભોજનમાંથી ભાગ આપ્યો નથી. પણ શારીરિક ચિંતા દૂર કરવાના વિચારથી જ મેં તેને પોતાના ભોજનમાંથી ભાગ આપ્યો છે, જેલમાં રહેતાં મને ઉચ્ચાર પ્રસવણની મુશ્કેલી સતાવ્યા કરતી હતી તેથી તે બાધાથી

कृतः, शरीरचिन्तार्थमेव तस्मै संविभागः कृत इति भावः। ततःखलु सा भद्रा धन्येन सार्थवाहेन एवमुक्ता सती 'हट्ट जाव' हृष्टयावत्=हृष्टतुष्टचित्तानन्दिता हर्षवशविसर्पहृदया आसनात् अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय 'कंठाकंठि' कण्ठा-कण्ठि=कण्ठेन कण्ठं संमेल्येत्यर्थः 'अवयासेइ' आश्लिष्यति=आलिङ्गति, आदर-सत्कारादिकं करोति क्षेमकुशलं=कुशलवार्तां पृच्छति च। कुशलप्रश्नमापृच्छय च 'ण्हाया' स्नाता=कृतस्नाना 'जाव' यावत् 'कयबलिकम्मा' कृतबलिकर्मा=कृतं= सम्पादितं बलिकर्म=प्रियागमननिमित्तं पशुपक्ष्यादिप्राणिभ्योऽन्नादिदानरूपं यया सा तथा, 'कयकोउयमंगलपायच्छित्ता' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता। कृतं कौतुकं=दृष्टिदोषादिनिवारणार्थं मषीपुण्ड्रादिकं, मङ्गलं= दुःस्वप्नादिफलत्याग-

निवृत्ति के भाव से उसे हमने उस चतुर्विध आहार में से विभक्त कर उसे हिस्सा दिया है (तएणं सा भद्दा धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणी, हट्ठजाव आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठि अवयासेइ, खेमकुसलं पुच्छइ) इसके बाद धन्य सार्थवाह के द्वारा इस प्रकार कहे जाने पर हर्षित और संतुष्ट हृदय होती हुई वह भद्रा सार्थवाही आसन से उठ कर बैठी, उठकर उसने उसने कंठसे आलिङ्गन किया और दुःख मादिक क्षेमकुशलकी बात पूछी। (पुच्छित्ता ण्हाया जाव पायच्छित्ता विउलाइं भोगाभोगाइं भुंजमाणी विहरइ) पूछकर फिर उसने स्नान किया याव प्रयश्चित्त किया। और विपुल भोगोंको भोगते हुए वह अपना समय आनन्द से व्यतीत करने लगी। यहां "जाव" पद से (कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता) "इन पदों का सूचन किया गया है। इनका भाव यह है कि--प्रिय आगमन के निमित्ति को लेकर उसने पशु पक्षी

નિવૃત્ત થવા માટે તેને હું પોતાના ચાર જાતના આહારમાંથી આહાર આપતો હતો. (तएणं सा भद्दा धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणी हट्ठजाव आसणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठित्ता कंठाकंठि अवयासेइ, खेमकुसलं पुच्छइ) ત્યાર બાદ ભદ્રા સાર્થવાહી એ ધન્ય સાર્થવાહની આ વાત સાંભળીને હર્ષિત અને સંતુષ્ટ હૃદયા થઈને તેણે ધન્ય સાર્થવાહનું આલિંગન કર્યું અને તેની ક્ષેમ કુશળની વાત પૂછી. (पुच्छित्ता ण्हाया जाव पायच्छित्ता विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ) પૂછીને તેણે સ્નાન અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. તેમજ ધન્ય સાર્થવાહની સાથે વિપુલ ભોગ ભોગવતાં તેણે પોતાનો વખત સુખેથી પસાર કરવા માંડયો. અહીં 'जाव' પદથી ('कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपयाच्छित्ता') આ પદોનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે તેણે પ્રિય આગમનત

'संविभागकरणरूपो धर्मः स्यात्' इति मत्वा, 'तवोत्तिवा' 'त' इति वा= स्वस्या-ऽनौदारिकं तपो भविष्यति' इति मत्वा, 'कयपडिकइयाऽऽवा' कृत-प्रतिकृतितेति वा='कृतस्य प्रत्युपकारोऽयम्' इति हेतुमुपादाय, 'लोगजत्ताइ वा' लोकयात्रेति वा 'लोकव्यवहारोऽयम्' इति मत्वा, लोकलज्जया वा, 'नाय-एत्ति वा' ज्ञातक इति वा='पूर्वापरसम्बन्धिजनः इति ज्ञात्वा, 'नायक' इति च्छायापक्षे 'स्वामी' ति, 'न्यायदः इति पक्षे 'न्यायदाता' इति च मत्वा 'घाडिएत्ति वा' घाटिक इति वा='सहजातमित्रं' बालमित्रमित्यर्थः, इति कृत्वा, 'सहाएत्तिवा' सहाय इतिवा, सहायकः=सहचारीति मत्वा, 'सुहित्ति वा' सुहृदिति वा=प्रियमित्रमयम्, इति मत्वा मया तस्माद् विपुलाद् अशनपान-खाद्यस्वाद्यात् संविभागो न कृतः, किन्तु 'नन्नत्थसरीरचिंताए' नान्यत्रशरीर-चिन्तायाः, उच्चारप्रस्रवणपरिष्ठापनरूपशरीरचिंतां विहाय न मया संविभागः

रूप धर्म मानकमर नहीं दिया है, मुझे ऊनोदर तप की प्राप्ती होगी ऐसा मानकर भी नहीं दिया है, अथवा प्रत्युपकार के रूपमें भी नहीं दिया है, लोगव्यवहार की दृष्टि से भी नहीं दिया है, लोकलाजके ख्याल से भी नहीं दिया है, यह हमारा पूर्वापरसंबधी है इस भाव से भी नहीं दिया है, अथवा यह न्याय प्रदाता है ऐसा जानकर भी नहीं दिया है, यह हमारा घाटिका है बाल मित्र है, ऐसा मानकर भी नहीं दिया है, यह हमे सहायता देनेवाला है ऐसा समझ कर भी नहीं दिया है, यह हमारा प्रिय मित्र है ऐसा जानकर भी नहीं दिया है किन्तु केवल शारिरिक चिन्ता के भाव से ही दिया है। अर्थात् मुझे कारावासमें उच्चार प्रस्रवण की बाधाने सताया था, सो उसकी

પ્રેરાઈને આપ્યો નથી, મને તેથી ઉનોદર તપની પ્રાપ્તિ થશે આમ જાણીને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, પ્રત્યુપકારના રૂપમાં પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી લોકલાજની દૃષ્ટિએ પ્રેરાઈને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે મારો પૂર્વાપર સબંધી છે, આમ જાણીને પણ ભોજનમાંથી મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે ન્યાય આપનાર છે આવું જાણીને પણ તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે અમારો ઘાટિક છે. બાળ સખા છે. આવું જાણીને પણ તેને મેં ભાગ આપ્યો નથી, તે મને સહાયતા કરે છે આમ સમજીને પણ મેં તેને ભાગ આપ્યો નથી, તે અમારો પ્રિય મિત્ર છે. આ જાણીને પણ તેને ભોજનમાંથી ભાગ આપ્યો નથી. પણ શારીરિક ચિંતા દૂર કરવાના વિચારથી જ મેં તેને પોતાના ભોજનમાંથી ભાગ આપ્યો છે, જેલમાં રહેતાં મને ઉચ્ચાર પ્રસવણની મુશ્કેલી સતાવ્યા કરતી હતી તેથી તે બાધાથી

वधैः=यष्ट्यादिना ताडनरूपैः 'कसप्पहारेहिय' कशाप्रहारैश्च दिवसेऽनेकवार कशाघातरूपैः 'जाव' यावत् एवं लत्तादिपरिघातकरूपैश्च प्रहारैः, तृष्णया च क्षुधया च 'परब्भवमाणे' पराभवन्=परिपीडयमानो जर्जरितशरीरः सन् कालमासे= मृत्युसमये कालं कृत्वा 'नरएसु' नरके पापकर्मिणां यातनास्थाने 'सूत्रे प्राकृतत्वाद् बहुवचनम्' 'नेरइयत्ताए' नैरयिकतया नारकत्वेन 'उववन्ने' उपपन्नः=उत्पन्नः। स खलु तत्र=नरके नैरयिको जातः, कीदृशः? इत्याह— 'काले' इत्यादि, 'काले' कालः=कृष्णवर्णः 'कालोभासे' कालावभासः=द्रष्टृणां काल इव=मृत्युरिव अवभासते, यद्वा कालः=श्यामः अवभासः= दीप्तिर्यस्य स तथा 'जाव' यावत् यावच्छब्देन—'गंभीर लोमहरिसे भीमे उत्तासणए परमकण्हे वण्णेण' से णं तत्थे निच्चं भीए,

---

य परब्भवमाणे कालमासे कालं किच्चा नरएसु नेरइयत्ताए उववन्ने) उन पूर्व प्रदर्शित रज्वादि द्वारा दृढनियन्त्रणरूप बंधों से यष्ट्यादि द्वारा ताडन रूप बंधों से, दिवस में अनेक बार कृत कशाघातरूप प्रहारों से— लत्तादि परिघात रूप प्रहारों से भूख और पियास से परिपीडित होता हुआ—जर्जरित-शरीर होता हुआ काल अवसर काल कर के और पाप कर्मों के यातना स्थानरूप नरकमें नारकी की पर्याय से उत्पन्न हुआ। (से णं तत्थ नेरइए जाए) वह वहां ऐसा नैरयिक हुआ कि जो (काले कालोभासे जाव वेयणं पच्चणुभवमाणे विहरइ) शरीर में कृष्ण वर्ण वाला देखने वालों को मृत्यु जैसा प्रतीत होता था—अथवा कालो दीप्तिवाला। यहां यावत् शब्द से इस पाठ का यहां और संग्रह किया गया है। (गंभीरलोमहरिसे, भीमे, उत्तासणए परमकण्हे वण्णेणं से तत्थ निच्चं भीए, निच्चं तत्थे, निच्चं तसिए,

---

परब्भवमाणे कालमासे कालं किच्चा नरएसु नेरइयत्ताए उववन्ने) પહેલાં વર્ણન કરવામાં આવ્યા મુજબ દોરીઓના સખત બંધનો લાકડીઓ વગેરેનો માર અને દિવસમાં ઘણીવાર કરવામા આવેલા કોરડાઓના પ્રહારો, લત્તા વગેરેના પ્રહારો ભૂખ અને તરસથી દુઃખી થતો શિથિળ શરીરવાળો થઇને આખરે મૃત્યુ પામ્યો અને પાપકર્મોના યાતના સ્થાનરૂપ નરકમાં નારકીની પર્યાયમાં જન્મ્યો. (से णं तत्थ नेरइए जाए) નૈરયિકની પય... .. (काले कालोभासे जाव वेयणं पच्चणुभवमाणे विहरइ) શરીરે એ ... મેંશ જેવો અને જોનારાઓ તે મૃત્યું જેવો પ્રચંડ લાગતો હતો. અહીં (यावत्) શબ્દથી આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે.— (गंभीरलोमहरिसे भीमे उत्तासणए परमकण्हे वण्णेणं से

न्तुकारिष्टादेश्च निवारणाय दध्यक्षतादिग्रहणं तदेव प्रायश्चित्तम्=अवश्यंकरणीयत्वेन यया सा विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जाना सती विहरति=आस्ते स्म ॥सू. ११॥

मूलम्—तएणं से विजए तक्करे चारगसालाए तेहिं बंधेहिं वहेहिं कसप्पहारेहि य जाव तण्हाए य छुहाए य परब्भवमाणे कालमासे कालं किच्चा नरएसु नेरइयत्ताए उववन्ने । सेणं तत्थ नेरइए जाए काले कालोभासे जाव वेयणं पच्चणुभवमाणे विहरइ। से णं ताओ उव्वट्टित्ता अणाइयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरिअट्टिस्सइ। एवामेव जंबू! जेणं अम्हं निग्गंथो वा निग्गंथी वा आयरियउवज्झायाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे विपुलमणिमुत्तिय धणकणगरयणसारेणं लुब्भइ से वि य एवं चेव ॥सू० १२॥

टीका—तएणं से विजय' इत्यादि ।

ततः खलु=इतश्च स विजयस्तस्करः 'चारगसालाए' चारकशालायां=कारागारे तैः पूर्वप्रदर्शितैः 'बंधेहिं' बन्धैः रज्ज्वादिदृढनियन्त्रणरूपैः, 'वहेहिं'

आदि प्राणियों के लिये अन्नादि देनेरूप बलिकर्म किया। तथा दृष्टि दोष आदि को निवारण करने के लिये उसने मषीपुंड्र आदि किये तथा स्वप्नके फल रूप आगन्तुक अरिष्ट आदिके निवारण करने के लिये उसने दध्यक्षत आदिक ग्रहण किया। ॥सू० ११॥

'तएणं से विजए तक्करे' इत्यादि ।

टीकार्थ-(तएणं) इसके बाद (विजए तक्करे) विजय तस्कर-(चारग सालाए) कारावासमें (तेहिं बंधेहिं वहेहिं कसप्पहारेहिं य जाव तण्हाए य छुहाए

નિમિત્ત પશુ પક્ષી વગેરે પ્રાણીઓને અન્ન વગેરે અર્પીને બલિકર્મ કર્યું. તેમજ દૃષ્ટિ દોષથી નિવૃત્તિ માટે તેણે મષીપુંડ વગેરે કર્યાં. સ્વપ્નના ફળના રૂપમાં ભવિષ્યમાં થનાર અનિષ્ટ વગેરેની નિવૃત્તિ માટે તેણે દહીં અક્ષત લીધાં. (સૂ. ૧૧)

'तएणं से विजए तक्करे इत्यादि ।

टीकार्थ-(तएणं) ત્યાર પછી (से विजए तक्करे) વિજયચોરે (चारगसालाए) જેલમાં (तेहिं बंधेहिं वहेहिं कसप्पहारेहिं य जाव तण्हाए य छुहाए य

रूपं संसार एव कान्तारं=महाऽरण्यं, तत्=भवाटवीमित्यर्थः, 'अणुपरियट्टिस्सइ' अनुपर्यटिष्यति=निरन्तरं परिभ्रमिष्यति। 'एवामेव' एवमेव=अनेनैव प्रकारेण हे जम्बूः! यःखलु अस्माकं निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा आचार्योपाध्यायानामन्तिके 'मुंडो' मुण्डः, द्रव्यतो भावतश्च मुंडितो भूत्वा अगारात्=अनगारितां प्रव्रजितः=प्राप्तःसन् विपुलमणिमौक्तिकधनकनकरत्नसारेण 'लुब्भइ' लुभ्यति=मणिमौक्तिकधनादि लुब्धो भवति 'से वि य' सोऽपि च साधु र्वा साध्वी वा 'एवंचेव' एवमेव=विजयतस्करवदेव चातुरन्तसंसारकान्तारे भ्रमिष्यतीति भावः ॥सू० १२॥

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं धम्मघोसा थेरा भगवंतो जाइ संपन्ना जाव पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगामं दूइज्जमाणा जेणेव रायगिहे नगरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अ-

---

मार्ग बहुत लंबा चौडा है अथवा उत्सर्पिणी अवसर्पिणी रूप काल जिसका बहुत दीर्घ है—परिभ्रमण करेगा। (एवामेव जंबू। जे णं अम्हं निग्गंथो वा निग्गंथी वा आयरियउवज्झायाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे विपुलमणिमुत्तयधणकणगरयणसारेणं लुब्भइ से वि य एवं चेव) इसी प्रकार से हे जंबू। जो हमारे निर्ग्रन्थ अथवा निर्ग्रन्थी साधु साध्वी जन आचार्य, उपाध्याय के पास द्रव्य भाव रूपसे मुंडित होकर अगार से अनगारी अवस्था को प्राप्त करते हुए विपुल मणिमौक्तिक, धन, कनक, रत्न आदि में लुभा जाते है वे भी इसी तरह चतुर्गतिरूप इस संसार अटवी में भ्रमण करते रहेंगे। ॥सू० १२॥

બહુ જ લાંબો અને વિસ્તાર પામેલો છે અથવા ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી રૂપ કાળ જેમનો બહુ દીર્ઘ છે—પરિભ્રમણ કરશે. (एवामेव जंबू ! जे णं अम्हं निग्गंथो वा निग्गंथी वा आयरियउवज्झायाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे विपुलमणिमुत्तयधणकणगरयणसारेणं लुब्भइ से वि य एवं चेव) આ રીતે જ જંબૂ ! જે અમારા નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી સાધુ સાધ્વીજન આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની પાસે દ્રવ્ય ભાવ રૂપથી મુંડિત થઈને અગારથી અવસ્થાને મેળવતાં ખૂબ જ મણિ. મૌક્તિક, ધન, કનક રત્ન વગેરેમાં લોલુપ થઈ જાય છે તેઓ પણ આ વિજય તસ્કર જેવા જ છે. અને તેઓ પણ આ પ્રમાણે જ ચતુર્ગતિરૂપ આ સંસાર રૂપી અટવીમાં પરિભ્રમણ કરતા રહેશે. સૂ. ૧૨।

निच्चं तत्थे, निच्चं तसिए, निच्चं परमसुहसंबद्धं नरगः' इत्येतेषां संग्रहः, तत्र-'गंभीर' गम्भीरः=प्रचुरः 'लोमहरिसे' रोमहर्षः=भयजनितरोमांचो यस्य सः, 'भीमे' भीमः=भयङ्करः, अत एव 'उत्तासणाए' उत्त्रासकः=भयजनितदुःखजनकः, वर्णेन परमकृष्णः-असौ तत्र नित्यं भीतः, नित्यं 'तसिए' त्रसितः=परमाधर्मिभिस्त्रासं प्रापितः सन 'परमसुहसंबद्ध' परमाशुभसम्बद्धाम् =उत्कटपापकर्मोपनीतां 'नरगवेयण' नरकवेदनां= नरकसम्बन्धिघोरयातनां 'पच्चणुभवमाणे' प्रत्यनुभवन्=आत्मनः प्रतिप्रदेशतोऽनुभवन् 'विहरइ' विहरति= उपतिष्ठते। स खलु=विजयतस्करजीवः 'तओ' तस्मात् नरकस्थानात् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=निस्सृत्य 'अणाइयं' अनादिकम्=आदि रहितम् 'अणवदग्गं' अनवदग्रम्= 'दीहमद्धं' दीर्घाध्वानं=दीर्घमार्गं चतुर्गतिलक्षणम्, दीर्घाद्धम्' इति च्छायापक्षे तु दीर्घा=अद्धा=कालः उत्सर्पिण्यवसर्पिणी लक्षणो यत्र तत दीर्घकालिकमित्यर्थः 'चाउरंतं संसारकंतारं' चातुरन्तं संसारकान्तारं-चातुरन्तं=चतुर्गति-

---

निच्चं परमसुहसंबद्धं नरग') इन पदों का अर्थ इस प्रकार है--इसे वहां सदा भय रहेता है इसलिये सर्वदा इसे भयजनित रोमांच बना रहता है-यह नरक स्वयं भयंकर है-इसलिये भय से उत्पन्न होनेवाले दुःख का यह उत्पादक है। वर्ण की दृष्टि से यह परम कृष्ण है। यह वहां नित्य भयशील और त्रस्त बना रहता है। परमाधार्मिक देव इसे वहां नित्य त्रास दिया करते है। उत्कृष्ट पाप कर्म के उदय से प्राप्त हुई नरक संबन्धी घोर यातनाओं को आत्माके प्रति प्रदेश से वह भोगता है (से णं ताओ उवट्टित्ता अणाइयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरिअट्टिस्सइ) इसके बाद वह विजय तस्कर का जीव उस नरक स्थान से निकल कर अनादि--आदि रहित नाश रहित -अनन्त रूप ऐसी चतुर्गति रूप भवाटवी में जिसका कि चतुर्गति रूप

निच्चं भीए निच्चं तत्थे, निच्चं तसिए, निच्चं परमसुहसंबद्धं नरगं) આ પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે— તેને નરકમાં બીક રહે છે. એથી સદા તે ભયજનક રોમાંચ યુક્ત રહે છે. તે પોતે ભયથી ઉત્પન્ન દુઃખને તે ઉત્પન્ન કરનાર છે. રંગે તે સાવકાળો છે. હંમેશાં તે નરકમાં ભયશીલ અને સંત્રસ્ત બની રહે છે. પરમાધાર્મિક દેવ તેને સદા ત્યાં નરકમાં ત્રાસ આપતા રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ પાપકર્મોને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી નરકની ભયંકર મુશ્કેલીઓને તે આત્માના દરેકે દરેક પ્રદેશથી ભોગવે છે. (से णं ताओ उवट्टित्ता अणाइयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंत-संसारकंतारं अणुपरिअट्टिस्सइ) ત્યાર બાદ વિજય ચોરનો જીવ તે નરકસ્થાનથી બહાર નીકળીને અનાદિ આદિરહિત નાશરહિત, અનંતરૂપ એવી ચતુર્ગતિરૂપ માર્ગ

मर्यादया विचरन्तः 'गामाणुगामं' ग्रामानुग्रामम्=एक ग्रामादन्यग्रधानेनान्य-ग्रामं 'दूइज्जमाणा' द्रवन्तः=गच्छन्तः यत्रैव राजगृहं नगरं यत्रैव गुणशिलकं 'चेइए' चैत्यम्=उद्यानं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागम्य 'अहापडिरूवं' यथाप्रति-रूपं=यथायोग्यं=साधुमर्यादार्हम् 'उग्गहं' अवग्रहं=वसतेराज्ञाम् 'उग्गिण्हित्ता' अवगृह्य=वनपालसकाशान्मार्गयित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं 'भावेमाणा' भावयन्तः=वासयन्तो विहरन्ति=तिष्ठन्ति। परिषन्निर्गता। धर्मः कथितः। ततः खलु तस्य धन्यस्य सार्थवाहस्य बहुजनस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य अयमेतद्रूप आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत एव खलु स्थविरा भगवन्तो

पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगामं दूइज्जमाणा जेणेव रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छंति) जो कि विशुद्ध मातृवंशवाले थे यावत् तीर्थंकरों की परम्परा के अनुसार विहार करते थे। वे एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करते हुए जहां राजगृह नगर और गुणशिलक चैत्य था वहां आये (उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) वहां आकर वे साधुजन की मर्यादा के अनुसार वसति की आज्ञा वहां के वनपालक से मांग कर संयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये। (परिसा निग्गया, धम्मो कहिओ तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) राजगृह नगर से परिषद् वहां आई-भगवान् ने उसे धर्म की देशना दी। इसके बाद उस धन्य सार्थवाह ने अनेक जनों के मुख से इस अर्थ-भगवदागमन रूप समाचार-को सुनकर-उसे हृदय में अवधारित

पुव्विं चरमाणा गामाणुगामं दूइज्जमाणा जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छंति) के જેઓ વિશુદ્ધ માતૃવંશના હતા, અને તીર્થંકરોની પરંપરાગત પ્રથા મુજબ વિહાર કરતા હતા તેઓ એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં જ્યાં રાજગૃહ નગર અને ગુણ શિલક ચૈત્ય હતું ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता अहा पडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) ત્યાં આવીને તેઓ સાધુજનોચિત મર્યાદાને અનુસરતાં ત્યાંના વન પાલકની પાંસેથી વાસ કરવાની આજ્ઞા મેળવીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં ત્યાં રોકાયા. (परिसा निग्गया धम्मो कहिओ तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवा-हस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) રાજગૃહ નગરથી ત્યાં પરિષદ્ એકઠી થઇ. ભગવાને પરિષદ્ને સંબોધી એટલે કે ધર્મ દેશના આપી. ત્યાર પછી ધન્ય સાર્થવાહે ઘણા માણસોના મોઢેથી ભગવાનને પધારવાના સમાચાર સાંભળીને, તેને હૃદયમાં અવધારિત કરતાં તેના

प्पाणं भावेमाणा विहरंति, परिसा निग्गया धम्मो कहिओ, तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना इहमागया इहसंपत्ता तं इच्छामि णं थेरे भगवंते वंदामि नमंसामि ण्हाए जाव सुद्धप्पवेसाइं मङ्गल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए पायविहारचारेणं जेणेव गुणसिले चेइए जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वंदइ नमंसइ। तएणं थेरा भगवंतो धण्णस्स सत्थवाहस्स विचित्तं धम्ममाइक्खंति, तएणं से धन्ने सत्थवाहे धम्मं सोच्चा एवं वयासी—सद्दहामि णं भंते! निग्गंथे पावयणे जाव पव्वइए जाव बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता भत्तं पच्चक्खाइ, पच्चक्खित्ता मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ, छेदित्ता कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववन्ने, तत्थणं अत्थेगइया णं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पन्नत्ता, तत्थ णं धण्णस्स देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, से णं धण्णे देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव सव्वदुक्खाणामंतं करेहिइ ॥सू, १३॥

टीका—'तेणं कालेणं' इत्यादि तस्मिन् काले तस्मिन् समये धर्मघोषा नाम स्थविरा भगवन्तो जातिसम्पन्ना यावत् 'पुव्वाणुपुव्विं' पूर्वानु पूर्व्या चरन्तः=तीर्थङ्कर-

---

'तेणं कालेणं तेणं समए णं' इत्यादि।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समाएणं) उस काल, उस समय में (धम्मघोसा नाम थेरा) धर्मघोष नामके स्थविर (भगवंतो) भगवान (जाइ संपन्ना जाव

(तेणं कालेणं तेणंसमएणं) इत्यादि।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काळे अने ते समये (धम्मघोसा नामं थेरा) धर्मघोषनामेस्थविर (भगवंतो) भगवान (जाइसंपन्ना जाव पुव्वाणु-

मर्यादया विचरन्तः 'गामाणुगामं' ग्रामानुग्रामम्=एक ग्रामादन्यत्रधानेनान्यग्रामं 'दूइज्जमाणा' द्रवन्तः=गच्छन्तः यत्रैव राजगृहं नगरं यत्रैव गुणशिलकं 'चेइए' चैत्यम्=उद्यानं तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागम्य 'अहापडिरूवं' यथाप्रतिरूपं=यथायोग्यं=साधुमर्यादार्हम् 'उग्गहं' अवग्रहं=वसतेराज्ञाम् 'उग्गिण्हित्ता' अवगृह्य=वनपालसकाशान्मार्गयित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं 'भावेमाणा' भावयन्तः=वासयन्तो विहरन्ति=तिष्ठन्ति। परिषन्निर्गता। धर्मः कथितः। ततः खलु तस्य धन्यस्य सार्थवाहस्य बहुजनस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य अयमेतद्रूप आध्यात्मिको यावत् समुदपद्यत एवं खलु स्थविरा भगवन्तो

पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगामं दूइज्जमाणा जेणेव रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छंति) जो कि विशुद्ध मातृवंशवाले थे यावत् तीर्थंकरों की परम्परा के अनुसार विहार करते थे। वे एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करते हुए जहां राजगृह नगर और गुणशिलक चैत्य था वहां आये (उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) वहां आकर वे साधुजन की मर्यादा के अनुसार वसति की आज्ञा वहां के वनपालक से मांग कर संयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये। (परिसा निग्गया, धम्मो कहिओ तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) राजगृह नगर से परिषद् यहां आई–भगवान ने उसे धर्मकी देशना दी। इसके बाद उस धन्य सार्थवाह ने अनेक जनों के मुख से इस अर्थ–भगवदागमन रूप समाचार–को सुनकर–उसे हृदय में अवधारित

पुव्विं चरमाणा गामाणुगामं दूइज्जमाणा जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छंति) के जेओ विशुद्ध मातृवंशना हता, अने तीर्थंकरोनी परंपरागत प्रथा मुजब विहार करता हता तेओ एक गामथी बीजे गाम विहार करतां ज्यां राजगृह नगर अने गुण शिलक चैत्य हतुं त्यां आव्या. (उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) त्यां आवीने तेओ साधुजनोचित मर्यादाने अनुसरतां त्यांना वन पालकनी पांसेथी वास करवानी आज्ञा मेळवीने तप अने संयमथी पोताना आत्माने भाविक करतां त्यां रोकाया. (परिसा निग्गया धम्मो कहिओ तएणं तस्स धण्णस्स सत्थवाहस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) राजगृह नगरथी त्यां परिषद् एकठी थई. भगवाने परिषद्ने संबोधी एटले के धर्म देशना आपी. त्यार पछी धन्य सार्थवाहे घणा माणसोना मोंढेथी भगवानने पधारवाना समाचार सांभळीने, तेने हृदयमां अवधारित करतां तेना

जातिसम्पन्ना इहागता, इहसम्प्राप्ताः, तद् इच्छामि खलु स्थविरान भगवंतो वन्दे नमस्यामि। स्नातः यावत् शुद्ध प्रवेश्यानि माङ्गल्यानि वस्त्राणि 'पवर-परिहिए' प्रवरपरिहिता=प्रवरं यथास्यात्तथा शुष्ठुतयेत्यर्थः परिहितः=धृतः परिहितप्रवरवस्त्रः सन् 'पायविहारचारेणं' पादविहारचारेण=पादाभ्यां सञ्चरणेन यत्रैव गुणशिलकं चैत्यं यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य वन्दते नमस्यति। ततःखलु स्थविरा भगवन्तो धन्यस्य सार्थवा हस्य विचित्रं धर्म्ममाख्याति। ततः खलु स धन्यः सार्थवाहो धर्मं श्रुत्वा एवमवादीत्-श्रद्दधामि खलु भदन्त। निर्ग्रन्थं प्रवचनं यावत् प्रव्रजितः यावद्

कर-इस प्रकार को यह आध्यात्मिक यावत् मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ। (एवं खलु थेरा-भगवंतो जाइसंपन्ना इहमागया इहसंपत्ते, तं इच्छामि णं थेरे-भगवंते वंदामि नमंसामि) स्थविर भगवंत जो जाति संपन्न है यहां आये हुए हैं-यहां सम्प्राप्त हुए हैं। अतः मैं चाहता हूँ कि मैं उन्हें वंदूं-नमन करूँ। ऐसा विचार कर उसने (ण्हाए, जाव सुद्धप्पवेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवर-परिहिए) स्नान किया-यावत् शुद्ध प्रवेश करने योग्य, मंगल रूप वस्त्रों को पहिना (पाय विहारचारेणं जेणेव गुणसिले चेइए जेणेव थेरा भगवंतो. तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वंदइ नमंसइ) पहिन कर फिर वह पैदल ही जहां गुणशिलक चैत्य और स्थविर धर्मघोष भगवंत विराजमान थे वहां गया। जाकर उसने उन्हें वंदन किया नमस्कार किया। (तएणं थेरा भगवंतो धण्णस्स सत्थवाहस्स विचित्तं धम्मामाइक्खंति) इसके बाद उन स्थविर भगवंतने धन्य सार्थवाहको विचित्र धर्म का उपदेश दिया। (तएणं से धण्णे सत्थवाहे

મનમાં આ જાતનો આધ્યાત્મિક અને મનોગત સંકલ્પ ઉદ્‌ભવ્યો—(एवं खलु थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना इहमागया इहसंपत्ते तं इच्छामि णं थेरे भगवंते वंदामि नमंसामि) જાતી સંપન્ન સ્થવિર ભગવંત અહું પધારેલા છે. સંપ્રાપ્ત થયા છે. એથી મને ઇચ્છા થાય છે કે હું તેમને વંદુ અને નમન કરું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે (ण्हाए, जाव, सुद्धप्पवेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए) સ્નાન કર્યું ભગવાન પાસે જવા યોગ્ય શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેર્યાં. (पायविहारचारेणं जेणेव गुणसिले चेइए जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वंदइ नमंसइ) પહેરીને તેઓ પગથી ચાલીને જ્યાં ગુણશિલક ચૈત્ય અને સ્થવિર ધર્મઘોષ ભગવંત વિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા. પહોંચીને તેઓએ ભગવાનને વંદન અને નમસ્કાર કર્યા. (तएणं थेरा भगवंतो धण्णस्स सत्थ-वाहस्स विचित्तं धम्ममाइक्खंति) ત્યાર પછી તે સ્થવિર ભગવંતે ધન્ય સાર્થવાહને અદ્‌ભુત રીતે ધર્મ-દેશના આપી. (तएणं से धण्णे सत्थवाहे सोच्चा

बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा भक्तं प्रत्याख्याति, प्रत्याख्याय मासिक्या संलेखनया षष्टिं भक्तानि अनशनेन छिनत्ति, छित्वा कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे देवत्वेन उपपन्नः। तत्र खलु अस्त्येककानां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र खलु धन्यस्य देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। स खलु धन्यो देवस्तस्माद्देवलोकात् आयुः

धम्मं सोच्चा एवं वयासी) इसके बाद उस धन्यसार्थवाहने धर्म सुनकर इस प्रकार कहा–(सद्दहामि णं भंते निग्गंथे पावयणे जाव पव्वइए जाव बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता भत्तं पच्चक्खाइ) हे भदंत! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन को श्रद्धा करता हूँ। यावत् वह प्रव्रजित हो गया। बहुत वर्षों तक उसने श्रामण्य पर्याय का पालन किया–बाद में उसने चतुर्विध भक्त को प्रत्याख्यान कर दिया।–(पच्चक्खित्ता मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ) प्रत्याख्यान करके १ एक मास की संलेखना से उसने ६० भक्तों को अनशन द्वारा छेद दिया–(छेदित्ता कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववन्ने) छेदकर फिर वह मृत्यु के अवसर आने पर मरा–और मर कर सौधर्म कल्प में देव की पर्याय से उत्पन्न हो गया। (तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारिपलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता) वहां कितनेक देवों की चार पल्योपमप्रमाणस्थिति कही गई है सो (तत्थणं धण्णस्स देवस्स चत्तारिपलिओवमाइं ठिइ पण्णत्ता) इसमें धन्यकुमार देवकी वहां चार

एवं वयासी त्यार पछी धर्म–देशनानुं श्रवण करीने धन्य सार्थवाहे कह्युं–सद्दहामि णं भंते निग्गंथे पावयणे जाव पव्वइए जाव बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता भत्तंपच्चक्खाइ) हे भदंत! निर्ग्रंथ प्रवचनमां हुं सारी पेठे श्रद्धा धरावुं छुं. आ रीते धन्य सार्थवाह प्रव्रजित थइ गया. घणां वर्षो सुधी तेओए श्रामण्य पर्यायनुं पालन कर्युं. त्यार बाद तेमणे चतुर्विध भकतनुं प्रत्याख्यान कर्युं. (पच्चक्खित्ता मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ) प्रत्याख्यान करीने एक महिनानी संलेखना वडे तेमणे साइठ भकतोनुं अनशन वडे छेदन कर्युं. (छेदित्ता कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववन्ने) छेदन कर्या बाद मृत्युनो वखत ज्यारे आव्यो त्यारे तेओ मरण पाम्या अने मरण पामीने सौधर्म कल्पमां देवनी पर्यायथी तेओ उत्पन्न थया. (तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता) त्यां केटलाक देवोनी स्थिति चारपल्योपम प्रमाणु जेटली छे. (तत्थ णं च धण्णस्स देवस्स चत्तारिपलिओमाइं ठिई पण्णत्ता) आ रीते धन्यकुमार देवनी स्थिति त्यां चार

क्षयेण स्थितिक्षयेण भवक्षयेण 'अणंतरं' अनन्तरम्-अन्तररहितं व्यवधानरहितं चयं=शरीरं 'चइत्ता' त्यक्त्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावत्-यावच्छब्देन भोत्स्यते मोक्ष्यति परिनिर्वास्यति, सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति। सू. १३।

मूलम्— जहा णं जंबू! धण्णेणं नो धम्मो त्ति वा जाव विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइमसाइमाओ संविभागे कए, नन्नत्थ सरीरसारक्खणट्ठाए। एवामेव जंबू! जेणं अम्हं निग्गंथे वा निग्गंथी वा जाव पव्वइए समाणे ववगयण्हाणुम्मद्दणपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसे इमस्स ओरालियसरीरस्स नो वन्नहेउं वा रूवहेउं विसयहेउं वा असणं पाणं खाइमं साइमं आहारमाहारेइ, नन्नत्थ णाणदंसणचरित्ताणं वहणयाए, से णं इहलोए चेव वहूणं समणाणं समणीणं सावगाण य साविगाण य अच्चणिज्जे वंदणिज्जे, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो वहूणि हत्थच्छेयणाणि य कन्नेच्छेयणाणि य नासाच्छेयणाणि य,

---

पल्य की स्थिति हुई। (से णं धन्ने देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ) वे धन्यदेव उस देवलोक से आयु के क्षय से, स्थिति के क्षय से भव के क्षय से, अनंतर शरीर को छोडकर महाविदेह क्षेत्र में (उत्पन्न होकर वहां से सिद्ध पद प्राप्त करेंगे। यहां यावत् पद से 'भोत्स्यते मोक्ष्यति, परिनिर्वास्यति सर्व दुःखानामन्तं करिष्यति' इस पाठका संग्रह हुआ है। ॥सूत्र १३॥

પલ્ય જેટલી થઈ. (से णं धन्ने देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ) તે ધન્યદેવ તે લોકથી આયુષ્ય ક્ષય, સ્થિતિ ક્ષય અને ભાવના ક્ષય થયા પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્યાં સિદ્ધ પદ મેળવશે. અહીં 'યાવત્' પદથી 'भोत्स्यते मोक्ष्यति, परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ॥ સૂ. १३ ॥

एवं हियय उप्पाडणाणि य, वसणुप्पाडणाणि य, उल्लंबणाणि य पाविहिइ, अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं वीइवइस्सइ जहा व से धण्णे सत्थवाहे। एवं खलु जंबू! समणेणं जाव संपत्तेणं दोच्चस्स णायज्झयस्स अयमट्ठे पण्णत्ते-त्तिबेमि।सू. १४।

॥ विइयं णायज्झयणं समत्तं ॥ २ ॥

टीका—'जहाण जंबू' इत्यादि। 'जहाणं' यथा खलु=येन प्रकारेण हे जम्बूः! धन्येन सार्थवाहेन 'नो' न 'धम्मोत्ति वा' धर्मइति वा मत्वा यावत् 'सुहृद्' इति वा मत्वा विजयाय तस्कराय तस्माद् विपुलाद् अशनपानखाद्यस्वाद्यात् संविभागः कृतः, नान्यत्र शरीरसंरक्षणार्थाय-शरीरसंरक्षणं विहाय अशनादि संविभागो न कृत इत्यर्थः एवमेव हे जम्बूः! यः खलु अस्माकं निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा 'जाव' यावत्-आचार्योपाध्यायानामन्तिके मुण्डो भूत्वा अगारात् अणगारितां प्रव्रजितः सन् 'ववगयण्हाणुम्मद्दणपुप्फगंधम-

'जहा णं जंबू!' इत्यादि।

टीकार्थ—(जहाणं जंबू!) हे जंबू जिस प्रकार (धण्णेणं सत्थवाहेणं) धन्य सार्थवाहने (नो धम्मोत्ति वा जाव विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइमसाइमाओ संविभागं कए) धर्म नहीं मानकर यावत मित्र नहीं मानकर विजय तस्कर के लिये उस विपुल अशन, पान, खाद्य स्वाद्य रूप आहार में से विभाग किया (नन्नत्थ सरीरसारक्खणट्टाए) केवल अपने शरीर की रक्षा के निमित्त। (एवामेव जंबू! जेणं अम्हं निगंथे वा निगंथी वा जाव पव्वइए समाणे ववगयण्हाणुम्मद्दणपुप्फगंधमल्लालंकार-विभूसे) इसी तरह हे जंबू! जो हमारे निर्ग्रन्थ साधु वा निर्ग्रन्थी साध्वियां

'जहा णं जंबू!' इत्यादि।

टीकार्थ—(जहाणं जंबू!) હે જંબૂ! જેવી રીતે (धण्णे णं सत्थवाहेणं) धन्यसार्थवाडे (नो धम्मोत्ति वा जाव विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइमसाइमाओ संविभागं करेइ) પોતાની ફરજ કે પોતાનો મિત્ર એવું કંઈ ન જાણતાં વિજય તસ્કરને માટે વિપુલ અશન પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહારમાંથી ભાગ કરી આપ્યો. (नन्नत्थ सरीरसारक्खणट्ठाए) તે ફક્ત પોતાના શરીરની રક્ષા માટે જ (एवामेव जंबू! जेणं अम्हं निगंथे वा निगंथी वा जाव पव्वइए समाणे ववगयण्हाणुम्मद्दणपुप्फमल्लालंकारविभूसे) આ પ્રમાણે જ જંબૂ હે! જેઅમારા નિર્ગ્રંથ સાધુ કે નિર્ગ્રંથ સાધ્વીઓ આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયની

क्षयेण स्थितिक्षयेण भवक्षयेण 'अणंतरं' अनन्तरम्-अन्तररहितं व्यवधान-रहितं चयं=शरीरं 'चइत्ता' त्यक्त्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावत्-यावच्छ-ब्देन भोत्स्यते मोक्ष्यति परिनिर्वास्यति, सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति। सू. १३।

मूलम्— जहा णं जंबू! धण्णेणं नो धम्मो त्ति वा जाव विजयस्स तक्करस्स तओ विउलाओ असणपाणखाइमसाइमाओ संविभागे कए, नन्नत्थ सरीरसारक्खणट्ठाए। एवामेव जंबू! जेणं अम्हं निग्गंथे वा निग्गंथी वा जाव पव्वइए समाणे ववगयण्हा-णुम्मद्दणपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसे इमस्स ओरालियसरीरस्य नो वन्न-हेउं वा रूवहेउंविसयहेउं वा असणं पाणं खाइमं साइमं आहार-माहारेइ, नन्नत्थ णाणदंसणचरित्ताणं वहणयाए, से णं इहलोए चेव वहूणं समणाणं समणीणं सावगाण य साविगाण य अच्चणिज्जे वंदणिज्ज, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो वहूणि हत्थच्छेयणाणि य कन्नेच्छेयणाणि य नासाच्छेयणाणि य,

---

पल्य की स्थिति हुई। (से णं धन्ने देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणंभव क्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ) वे धन्यदेव उस देवलोक से आयु के क्षय से, स्थिति के क्षय से भव के क्षय से, अनंतर शरीर को छोडकर महाविदेह क्षेत्र में (उत्पन्न होकर वहां से सिद्ध पद प्राप्त करेंगे। यहां यावत् पद से 'भोत्स्यते मोक्ष्यति, परिनिर्वास्यति सर्व दुःखानामन्तं कारिष्यति' इस पाठका संग्रह हुआ है। ॥सूत्र १३॥

પલ્ય જેટલી થઇ. (से णं धन्ने देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव सव्व-दुक्खाणमंतं करेहिइ) તે ધન્યદેવ તે લોકથી આયુષ્ય ક્ષય, સ્થિતિ ક્ષય અને ભાવના ક્ષય થયા પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન .ઇને ત્યાં સિદ્ધ પદ મેળવશે. અહીં 'યાવત્' પદથી 'भोत्स्य ते मोक्ष्यति, परिनिर्वास्यति सर्वदुःखा नामन्तं करिष्यति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ॥ સૂ. ૧૩ ॥

णिज्जे' अर्चनीयः=माननीयोऽभ्युत्थनादिना, वंदणिज्जे' वन्दनीयः स्तुतियोग्यो गुणोत्कीर्तनादिना, 'पूयणिज्जे' पूजनीयः=आदरणीयश्चरणस्पर्शादिना, 'पज्जुवासणिज्जे' पर्युपासनीयः=सेवनीय आहार वस्त्रपात्रादिभिर्भवति। परलोकेऽपि च खलु=भवान्तरेऽपि 'वहूणि' वहूनि=वहुविधानि 'हत्थच्छेयणाणि य' हस्तच्छेदनानि=करकृन्तनानि, 'कण्णच्छेयणाणि य' कर्णच्छेदनानि च 'नासाछेयणाणि य' नासाच्छेदनाणि च, एवं 'हिययउप्पाडणाणि य' हृदयोत्पाटनानि च=हृदयविदारणानि 'वसणुप्पाडणाणि य' वृषणोत्पाटनानिच=अण्डकोपविदारणानि 'उल्लंवणाणि य' उल्लम्वनानि च उत्=ऊर्ध्वप्रदेशे वृक्षशाखादौ लम्वनानि=वन्धनानि उद्वन्धनानीत्यर्थः 'नो'=न 'पाविहिइ' प्राप्स्यति पूर्वोक्तदुःखानि न लप्स्यतइ ति भावः। 'अणाइयं' अनादिकम्=आदिरहितं च खलु 'अणवदग्गं' अनवदग्रम्=अनन्तम्, दीहमद्धं' दीर्घाध्वानं=चतुर्गतिलक्षणं दीर्घमार्गम्,

---

गाण य साविगाण य अच्चणिज्जे वंदणिज्जे, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो वहूणि हत्थच्छेयणाणि य कण्णच्छेयणाणि य नासाच्छेयणाणि य एवं हिययउप्पाडणाणिय वसण्णुप्पाडणाणि य उल्लंवणाणि य पाविहिइ) वे निर्ग्रन्थ साधु और निर्ग्रन्थ साध्वि या महाराज इस लोकमे अनेक श्रमण और श्रमणीयों के श्रावक और श्राविकाओं के माननीय होते हैं, वंदनीय होते हैं, पूजनीय होते हैं पर्युपासनीय होते हैं तथा परलोकमे वे हस्तच्छेदसे कर्णच्छेदसे, नासिकाच्छेदसे वचते हैं। उनके हृदय नहीं विदारें जाते हैं, अंडकोप उनके नहीं विदारे जाते हैं न वे उर्ध्व प्रदेशरूप वृक्षादिकों की शाखा पर ही लटकाये जाते हैं। इस पूर्वोक्त समस्त दुःखोंसे वे परे रहते हैं। (अणाइयं च णं अणवदग्गं दी

वंदणिज्जे, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो वहूणि हत्थच्छेयणाणि य कण्णच्छेयणाणि य मासच्छेयणाणि य एवं हिययउप्पाडणाणिय वसणुप्पाडणाणि य उल्लंवणाणि य पाविहिइ) ते निर्ग्रंथ साधु અને નિર્ગ્રંથ સાધ્વીઓ (મહારાજ) આ જગતમાં શ્રમણ અને શ્રણીઓના તેમજ શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓની વચ્ચે સન્માન યુકત પદ મેળવે છે અને તેઓ વંદનીય, પૂજનીય અને પર્યુંપાસનીય હોય છે. તથા પરલોકમાં તેવા સાધુ-સાધ્વીઓ હસ્તચ્છિદથી બચી જાય છે. તેમના હૃદય અને અંડકોષો વિદીર્ણ કરવામાં આવતાં નથી અને તેમને ઊંચા વૃક્ષોની શાખાઓ ઉપર પણ લટકાવવામાં આવતા નથી. ઉપર કહેવામાં આવેલાં બધાં દુઃખોથી તેઓ મુકત રહે છે. (अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं

मज्जालंकारविभूसे' व्यपगतस्नानोन्मर्दनपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारविभूषः, तत्र-'ववगय' व्यपगता=परित्यक्ता-'ण्हाणुम्मदण' स्नानम्=देशतः सर्वतो वा शरीर संस्काररूपम् उन्मर्दनं=तैलादिभिः शरीरसंमर्दनम् 'पुप्फ' पुष्पाणि=जपादिकुसुमानि, 'मल्ल' माल्यं=पुष्पमाला 'अलंकार' अलङ्काराणि=मणिमुक्ताद्याभरणानि, तैर्विभूषा=शरीरशोभा येन स तथोक्तः-परित्यक्तस्नानादिसर्वशृङ्गारशोभा इत्यर्थः अस्यौदारिकशरीरस्य 'वण्णहेउं वा' वर्णहेतवे=कान्त्याद्यर्थम्, 'रूवहेउं वा' रूपहेतवे=आकृति सौन्दर्यार्थम्, 'विसयहेउं वा' विषयभोगार्थमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यम्, एतद्रूपं चतुर्विधमाहारं 'नो' न 'आहारेइ' आहरति, औदारिकशरीरस्य वर्णादिनिमित्तमाहारं न करोतीति भावः 'नन्नत्थणाणदंसणचरित्ताणं वहणयाए' नान्यत्र ज्ञानदर्शनचरित्राणां वहनतायाः=ज्ञानादिरत्नत्रयाराधनाया अन्यत्र न, ज्ञानाद्याराधनं विहायाहारं न करोति किन्तु संयमयात्रानिर्वाहार्थमेव करोतीति तात्पर्यम्। सः खलु निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा इहलोके चैव बहूनां श्रमणानां श्रमणीनां श्रावकाणां च 'अच-

---

है वे आचार्य उपाध्याय के समीप आगारअवस्था से अनगार अवस्था धारण कर स्नान, उन्मर्दन, पुष्प, गन्ध, माला, अलंकार इन से शारीरिक शोभा करने का परित्याग कर (इमस्स ओरालियसरीरस्स नो वन्नहेउं वा रूवहेउं वा विसयहेउं वा असणं, पाणं, खाइमं, साइमं आहारमाहारेइ नन्नत्थ णाणदंसण चारित्ताणं वहणयाए) इस औदारिक शरीर की कांति के निमित्त, आकृति की सुन्दरता के निमित्त, अथवा विषयभोगों को भोगने के निमित्त अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य रूप चतुर्विध आहार नहीं करते हैं किन्तु ज्ञान दर्शन और चारित्र को वहन करने के लिये करते हैं (से णं इहलोए चेव बहूणं समणाणं समणीणं साव-

---

પાસેથી આગાર અવસ્થામાંથી અનગાર અવસ્થા ધારણ કરીને સ્નાન, ઉન્મર્દન, પુષ્પ; ગન્ધમાળા ઘરેણાંઓ વગેરેથી શરીરને શણગારવું છોડીને (इमस्स ओरालियसरीरस्स नो वन्नहेउं वा रूवहेउं वा विसयहेउं वा असणं, पाणं, खाइमं, साइमं आहारमाहारेइ नन्नत्थ णाणदंसणचारित्ताणं वहणयाए) આ ઔદારિકશરીરને કાંતિવાળું બનાવવા માટે, આકૃતિને સુંદર બનાવવા માટે અથવા વિષય ભોગો ભોગવવા માટે અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આ જાતના આહારો કરતા નથી, પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યની સિદ્ધિ માટેજ જેઓ આહાર વગેરે કરે છે, (से णं इहलोए चेव बहूणं समणाणं समणीणं सावगाणय साविगाण य अच्चणिज्जे

णिज्जे' अर्चनीयः=माननीयोऽभ्युत्थनादिना, वंदणिज्जे' वन्दनीयः स्तुतियोग्यो गुणोत्कीर्तनादिना, 'पूयणिज्जे' पूजनीयः=आदरणीयश्चरणस्पर्शादिना, 'पज्जुवासणिज्जे' पर्युपासनीयः=सेवनीय आहार वस्त्रपात्रादिभिर्भवति। परलोकेऽपि च खलु=भवान्तरेऽपि 'बहूणि' बहूनि=बहुविधानि 'हत्थच्छेयणाणि य' हस्तच्छेदनानि=करकुन्तनानि, 'कण्णच्छेयणाणि य' कर्णच्छेदनानि च 'नासाछेयणाणि य' नासाछेदनाणि च, एवं 'हिययउप्पाडणाणि य' हृदयोत्पाटनानि च=हृदयविदारणानि 'वसणुप्पाडणाणि य' वृषणोत्पाटनानिच=अण्डकोषविदारणानि 'उल्लंबणाणि य' उल्लम्बनानि च उत्=ऊर्ध्वप्रदेशे वृक्षशाखादौ लम्बनानि=बन्धनानि उद्बन्धनानीत्यर्थः 'नो'=न 'पाविहिइ' प्राप्स्यति पूर्वोक्तदुःखानि न लप्स्यतइति भावः। 'अणाइयं' अनादिकम्=आदिरहितं च खलु 'अणवदग्गं' अनवदग्रम्=अनन्तम्, दीहमद्धं' दीर्घाध्वानं=चतुर्गतिलक्षणं दीर्घमार्गम्,

---

गाण य साविगाण य अच्चणिज्जे वंदणिज्जे, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो बहूणि हत्थच्छेयणाणि य कण्णच्छेयणाणि य नासाच्छेयणाणि य एवं हिययउप्पाडणाणिय वसण्णुप्पाडणाणि य उल्लंबणाणि य पाविहिइ) वे निर्ग्रन्थ साधु और निर्ग्रन्थ साध्वि या महाराज इस लोकमे अनेक श्रमण और श्रमणीयों के श्रावक और श्राविकाओं के माननीय होते हैं, वंदनीय होते हैं, पूजनीय होते हैं पर्युपासनीय होते हैं तथा परलोकमे वे हस्तच्छेदसे कर्णच्छेदसे, नासिकाच्छेदसे बचते हैं। उनके हृदय नहीं विदारें जाते हैं, अंडकोष उनके नहीं विदारे जाते हैं न वे उर्ध्व प्रदेशरूप वृक्षादिकों की शाखा पर ही लटकाये जाते हैं। इस पूर्वोक्त समस्त दुःखोंसे वे परे रहते हैं। (अणाइयं च णं अणवदग्गं दी

वंदणिज्जे, पूयणिज्जे, पज्जुवासणिज्जे भवइ, परलोए वि य णं नो बहूणि हत्थच्छेयणाणि य कण्णच्छेयणाणि य भासच्छेयणाणि य एवं हिययउप्पाडणाणिय वसणुप्पाडणाणि य उल्लंबणाणि य पाविहिइ) ते निर्ग्रंथ साधु अने निर्ग्रंथ साध्वीओ (महाराज) आ जगतमां श्रमण अने श्रणीओना तेमज श्रावक अने श्राविकाओनी वच्चे सन्मान युकत पद मेळवे छे अने तेओ वंदनीय, पूजनीय अने पर्युपासनीय होय छे. तथा परलोकमां तेवा साधु-साध्वीओ हस्तच्छिदथी बची जाय छे. तेमना हृदय अने अंडकोषो विदीर्ण करवामां आवतां नथी अने तेमने ऊंचा वृक्षोनी शाखाओ उपर पण लटकाववामां आवता नथी. उपर कहेवामां आवेलां बधां दुःखोथी तेओ मुक्त रहे छे. (अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं

दीर्घाद्धं वा=दीर्घकालिकम्, 'चाउरंतं संसारकंतारं' चातुरन्तं संसारकान्तारं=चातुरन्तं=चतुर्गतिरूपं संसार एव कान्तारं=महारण्यं, तत्-अटवीमित्यर्थः 'वीइवइस्सइ' व्यतिव्रजिष्यति= व्यतिक्रमिष्यति मोक्षं यास्यतीति भावः, कथम्? यथा स धन्यः सार्थवाहः। अत्र दृष्टान्तयोजना चैवम्—

इह मनुष्यक्षेत्रं राजगृहनगररूपम्, तत्र साधुजीवो धन्यसार्थवाहस्वरूपः। शरीरं शब्दादिविषयप्रवृत्तं सद्विजयचौरः। अनुपमानन्दजनकत्वेन संयमः पुत्रः। समितिगुप्तितपः शीलान्याभरणानि। संसारो जीर्णोद्यानम्। आस्रवरूपो भग्नकूपः। तत्र=अवसन्नपार्श्वस्थत्वादि प्रवृत्तिरूपनिकुञ्जपरिवृतो मायामृषादिरूपो मालुकाकक्षः। अष्टादशपापभेद प्रभेदाः सर्पाः। जीवशरीरयोरविभाग-

इमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं वीइवइस्सइ जहा व से धण्णे सत्थवाहे एवं खलु जंबू! समणेणं जाव संपत्तेणं दोच्चस्स णायज्झयणस्स आयमट्ठे पण्णत्ते-त्तिबेमि) ऐसे जीव ही अनादि-अनंत इस चतुर्गतिरूप दीर्घमार्ग वाली भवाटवी को उल्लंघन कर देंगे। जैसे धन्यसार्थवाह करेगा। इस दृष्टान्त को योजना यहां इस प्रकार करनी चाहिये। यह मनुष्य क्षेत्र राजधानी के नगर के समान है। इसमे धन्य सार्थ की तरह ये साधुरूप जीव हैं। शब्दादिरूप विषयोंमे प्रवृत्त हुआ यह शरीर विजय चोर के स्थानापन्न हैं। अनुपम आनंद का जनक होने से संयम ही यहां पुत्र है। समिति, गुप्ति, तप तथा शील ये सब आभरण हैं। जीर्ण उद्यान की तरह यह संसार है। आस्रवहो इसमे जीर्णरूप जैसा हैं। अवसन्न पासत्थ आदिकों की प्रवृत्तिरूप निकुंज से परिवृत हुआ मायामृषादिरूप मालुका कक्ष है। इसमे १८ पापस्थान के भेद प्रभेद ही सर्प हैं। जीव और शरीर का अविभाग

वीइवइस्स जहा व से धण्णे सत्थवाहे एवं खलु जंबू! समणेणं जाव संपत्तेणं दोच्चस्स णायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि) એવા જીવો જ અનાદિ અનંત રૂપ ચતુર્ગતિના દીર્ઘમાર્ગવાળા ભવાટવીને ઓળંગશે જેમ કે ધન્ય સાર્થવાહ પોતાના સદાચરણથી સિદ્ધિ મેળવશે. આ દૃષ્ટાંત અહીં આરીતે રજૂ કરવામાં આવે છે—

આ મનુષ્ય જગત પાટનગર જેવું છે આ જગતમાં ધન્યસાર્થવાહની જેમ સાધુરૂપ જીવો છે. શબ્દ વગેરે વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થતું શરીર વિજય ચોરની જેમ છે. ઉત્તમ સુખ આપનાર હોવા બદલ સંયમ જ આ મનુષ્ય જગત્ માટે પુત્રરૂપ છે. સમિતિ, ગુપ્તિ, તપ તેમજ શીલ આ બધા આભરણો છે. જગત્ જીર્ણ ઉદ્યાન જેવું છે. આ જગત્ આસ્રવધર્મો છે તે જ જીર્ણ કૂવો છે. અવસન્ન, પાસસ્થ વગેરેની પ્રવૃત્તિરૂપ નિકુંજથી વીંટળાયેલો માયામૃષાવગેરે રૂપ-માલુકાકક્ષ છે આમાં અઢાર પાપસ્થાનોમાં ભેદ અને ઉપભેદ જ સાપ છે. જીવ અને શરીરનું અવિભાજ્ય રૂપે ... ન છે

नावस्थानं हडिबन्धनम्, कर्मपरिणामो भूपः कर्मप्रकृतयो राजपुरुषाः, मनुष्यायुष्कबन्धहेतवः स्वल्पापराधाः, प्रतिलेखनादि क्रिया मलमूत्रपरित्यागरूपाः, प्रतिलेखनादि क्रियार्थं हि शरीरं प्रवर्तते, तच्चाऽऽहारादिदानं विना प्रवर्तितुं न प्रभवति, अतो विजयचौरस्थानीयस्य शरीरस्याऽऽहारादिदानं प्रतिलेखनादि क्रियार्थमेवेति। पन्थकदासचेटकस्थानीयः-प्रकृतिभद्रकः साधुः। यतः-स भक्तादिकमानीय ददाति। भद्रासार्थवाहीरूपा आचार्याः। ते हि आहारादिभिः शरीरपोषणपरं साधुमुपालम्भयन्ति, तदा साधुर्भोजनकारणं क्षुधावे-

रूप से जो अवस्थान है वही हडिबंधन है। कर्मपरिणाम राजा और कर्म की प्रकृतियां राजपुरुष हैं। स्वल्प अपराध मनुष्यायु के बंध के हेतु है मलमूत्र परित्यागरूप प्रति लेखनादि क्रियाएँ हैं। प्रतिलेखनादि क्रिया करनेके लिये शरीर ही प्रवर्तित होता है। परन्तु जबतक इसे आहारादि न दिया जाय तबतक इसकी प्रवृत्ति उनके करने के लिये नहीं हो सकती है। इस लिये विजयचोर के स्थानापन्न इस शरीर को जो आहारादि का देना होता है वह उससे प्रतिलेखनादि क्रिया कराने के लिये ही होता है। पन्थदासचेटक के जैसा प्रकृति से भद्र परिणाम वाला साधुजन है। क्यों कि वह भक्तादि लाकर देता है। भद्रा सार्थवाही की तरह आचार्य महाराज है। क्योंकि वे आहारादिद्वारा शरीर के पोषणमें तत्पर हुए साधुओंको उपालंभ-उलहना देते हैं। उस समय साधुजन इसका कारण

વે જ 'હડિબંધન' છે. અહીં કર્મનું પરિણામ રાજા અને કર્મની પ્રકૃતિઓ રાજપુરુષ છે. સ્વલ્પ અપરાધ મનુષ્યના આયુષ્યના બંધનો હેતુ છે. મળમૂત્ર પરિત્યાગરૂપ પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયાઓ છે. શરીર જ પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયાઓ કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. પણ જ્યાં સુધી આ શરીરને આહાર વગેરે અપાતો નથી ત્યાં સુધી આ શરીર મળમૂત્રના ત્યાગ માટે પ્રવૃત્ત થતું નથી. વિજયચોરના સ્થાને મૂકાએલા આ શરીરને જે આહાર વગેરે આપવામાં આવે છે, તે પ્રતિલેખના વગેરે ક્રિયાઓ કરાવવા માટે જ આપવામાં આવે છે. પાંથકદાસ ચેટક જેવો ઉત્તમ સ્વભાવવાળો માણસ સાધુજ-જનના સ્થાને મૂકી શકાય. કેમકે તે ભોજન વગેરે લાવીને આપે છે. ભદ્રા સાર્થવા-વાહીની જેમ આચાર્ય મહારાજ છે. કેમકે તેઓ આહાર વગેરેથી પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવનારા સાધુઓને ઉપાલંભ (ઠપકો) આપે છે. તે વખતે સાધુઓ આહારનું કારણક્ષુધા (ભૂખ) વેદનાથી નિવૃત્તિ બતાવે છે ત્યારે તેઓ (આચાર્ય) સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ માટે એટલે કે સંયમથી જીવન પસાર કરવા માટે જ સાધુઓ આહાર કરે છે. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ બીજા અધ્યયનનો આ નિષ્કર્ષ રૂપે અર્થ સ્પષ્ટ

नादि निवेदयति, एवं निवेदितेसत्याचार्याः परितुष्टा भवन्ति, साधवः संयमयात्रा निर्वाहार्थमेवाहारं कुर्वन्तीति समग्राध्ययनस्य निष्कृष्टोऽर्थः।

एवं खलु हे जम्बूः! श्रमणेन भगवता यावत् मोक्षं सम्प्राप्तेन द्वितीयस्य संघाटाख्यस्य ज्ञाताध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः 'त्तिबेमि' इति ब्रवीमि, पूर्ववत् ।सू.१४।

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक श्री शाहूच्छत्रपति कोल्हापुर राजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य'पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारी–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां 'ज्ञाताधर्मकथाङ्ग' सूत्रस्यानगारधर्मामृतवर्षिण्याख्यायां व्याख्यायां द्वितीयमध्ययनं सम्पूर्णम्। २।

क्षुधा वेदना आदि हैं ऐसा जब कह देते हैं तो वे संतुष्ट हो जाते है। संयम यात्रा के निर्वाह के लिये ही साधुजन आहार करते हैं। इस प्रकार उस समग्र अध्ययन का यह निष्कर्षार्थ निकलता है।

इस तरह हे जम्बू! मोक्षमे संप्राप्त हुए श्रमण भगवान महावीरने संघाटाख्य ज्ञाताध्ययन का यह अर्थ प्ररूपित किया है ऐसा मैं कहता हूँ। "त्तिबेमि" इन पदों की व्याख्या पहिले अध्ययनमें की ही जा चुकी है। अतः यहाँ नही की गई है। "सूत्र १४"

जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री–घासीलालजी महाराजकृत 'ज्ञाताधर्मकथाङ्ग सूत्र' की अनगारधर्मामृतवर्षिणी व्याख्यका दूसरा अध्ययन समाप्त ॥२॥

કરવામાં આવ્યો છે.

આ રીતે હે જંબૂ! મોક્ષમાં સંપ્રાપ્ત થયેલા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સંઘાટાખ્ય જ્ઞાતાધ્યયનનો ઉપર લખ્યા મુજબ અર્થ બતાવ્યો છે. આ હું તને કહું છું. 'ત્તિબેમિ' આ પદોની વ્યાખ્યા પ્રથમ અધ્યયનમાં કરવામાં આવી છે. ॥સૂત્ર ૧૪॥

જૈનાચાર્ય–જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી–ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'જ્ઞાતાધર્મકથાઙ્ગ સૂત્ર, ની અનગાર ધર્મામૃત વર્ષિણી વ્યાખ્યાનું બીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨॥

तृतीयाध्ययनमारभ्यते.

द्वितीयाध्ययने विषयकषायादावासक्तस्य दोषा, अनासक्तस्य गुणा उपदिष्टास्तेन चारित्रशुद्धिः कर्तव्येति प्रतिबोधयितुम्, अथास्मिन्नध्ययने सशङ्कनिःशङ्कयोर्दोषगुणा उपदिश्यन्ते, तेन संयमशुद्धिकारणीभूत—सम्यक्त्वशुद्धिं कर्त्तव्यतया प्रतिबोधयति, तत्रेद मुपक्षेपसूत्रमाह—

मूलम्—जइणं भंते! समणे णं भगवया महावीरेणं विइय अज्झयणस्स णायाधम्मकहाणं अयमट्ठे पन्नत्ते, तइअस्स णं भंते णायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते? ॥सू. १॥

टीका—'जइणं भंन्ते !' इत्यादि

यदि खलु भदन्त ! श्रमणेन भगवता महावीरेण द्वितीयस्याध्ययनस्य ज्ञाताधर्मकथानामयमर्थः प्रज्ञप्तः, तृतीयस्य खलु भदन्त ! ज्ञाताध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ?। सर्वं सुगमम् ॥सूत्र १॥

तीसरा अध्ययन प्रारंभ

द्वितीय अध्ययनमें, विषय कषाय आदि में आसक्त हुए व्यक्ति के दोष तथा उनमें आसक्त हुए व्यक्ति के गुण उपदिष्ट हुए हैं। इससे वहां यही समझाया है कि चारित्र की शुद्धि अवश्य ही करनी चाहिये अब इस तृतीय अध्ययनमें जो शंका सहित है और जो शंका रहित हैं उन दोनों के दोष और गुण कहते हैं। इससे संयम की शुद्धिमें कारणीभूत जो सम्यक्त्व की शुद्धि है वह कर्तव्य है यह बात प्रतिबोधित होती है। यह बात यहां सूत्रकार समझाते हैं-इसके लिये वे इस आरंभ बोधक सूत्र को कहते हैं—जइणं भंते! इत्यादि

તૃતીય અધ્યયન પ્રારંભ

બીજા અધ્યયનમાં વિષયકષાય વગેરેમાં આસક્ત થયેલા માણસના દોષો તેમજ અસક્ત થયેલા માણસના ગુણો બતાવવામાં આવ્યા છે આ રીતે બીજા અધ્યયનમાં મુખ્યરૂપે એજ વાત સમજાવવામાં આવી છે કે ચારિત્રની શુદ્ધિ ચોક્કસ કરવી જોઇએ. આ ત્રીજા અધ્યયનમાં જે માણસો શંકાશીલ અથવા શંકા રહિત છે, તે બંનેના ગુણો કહેવામાં આવ્યા છે. એથી સંયમની શુદ્ધિ માટે કારણરૂપ જે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ છે તે જ કર્તવ્ય છે, આ વાત સમજાય છે. સૂત્રકાર અહીં એજ વાત સમજાવે છે. તેઓ સમજાવતાં આરંભ બોધક પહેલું સૂત્ર કહે છે—જઇણં. ભંતે! ઇત્યાદિ।

नादि निवेदयति, एवं निवेदितेसत्याचार्याः परितुष्टा भवन्ति, साधवः संयमयात्रा निर्वाहार्थमेवाहारं कुर्वन्तीति समग्राध्ययनस्य निष्कृष्टोऽर्थः।

एवं खलु हे जम्बूः! श्रमणेन भगवता यावत् मोक्षं सम्प्राप्तेन द्वितीयस्य= संघाटाख्यस्य ज्ञाताध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः 'त्तिबेमि' इति ब्रवीमि, पूर्ववत् ।सू.१४।

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री शाहूच्छत्रपति कोल्हापुर राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां 'ज्ञाताधर्मकथाङ्ग' सूत्रस्यानगारधर्मामृतवर्षिण्याख्यायां व्याख्यायां द्वितीय-मध्ययनं सम्पूर्णम्। २।

क्षुधा वेदना आदि हैं ऐसा जब कह देते हैं तो वे संतुष्ट हो जाते है। संयम यात्रा के निर्वाह के लिये ही साधुजन आहार करते हैं। इस प्रकार उस समग्र अध्ययन का यह निष्कर्षार्थ निकलता है।

इस तरह हे जंबू! मोक्षमे संप्राप्त हुए श्रमण भगवान महावीरने संघाटाख्य ज्ञाताध्ययन का यह अर्थ प्ररूपित किया है ऐसा मैं कहता हूँ। "त्तिबेमि" इन पदों की व्याख्या पहिले अध्ययनमें की ही जा चुकी है। अतः यहाँ नही की गई है। "सूत्र १४"

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री-घासीलालजी महाराजकृत 'ज्ञाताधर्मकथाङ्ग सूत्र' की अनगारधर्मामृतवर्षिणी व्याख्यका दूसरा अध्ययन समाप्त ॥ २ ॥

કરવામાં આવ્યો છે.

આ રીતે હે જંબૂ! મોક્ષમાં સંપ્રાપ્ત થયેલા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સંઘાટાખ્ય જ્ઞાતાધ્યયનનો ઉપર લખ્યા મુજબ અર્થ બતાવ્યો છે. આ હું તને કહું છું. 'त्तिबेमि' આ પદોની વ્યાખ્યા પ્રથમ અધ્યયનમાં કરવામાં આવી છે. ॥સૂત્ર ૧૪॥

જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી-ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'જ્ઞાતાધર્મકથાઙ્ગ સૂત્ર, ની અનગાર ધર્મામૃત વર્ષિણી વ્યાખ્યાનું બીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

नगर्या बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे सुभूमिभागं नामोद्यानमासीत् तत् कीदृशमित्याह—'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे' : सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धम्—वसन्तादिषड्ऋतुजनितपुष्पफलादिसम्पन्नम्, सुरम्यम्—अतिशयरमणीयं, नन्दनवनवत् 'सुहसुरभिसीयलच्छायाए' शुभसुरभि-शीतलछायया—तत्र 'सुह' शुभा-शोभना 'सुरभि' सुगन्धिः 'सीयलं' शीतला च या छाया तया 'समणुबद्धे' समनुबद्धम्—युक्तम्, तस्य खलु सुभूमिभागस्योद्यानस्य 'उत्तरओ' उत्तरतः—उत्तरदिशायामित्यर्थः 'एग देसंमि, एकदेशे—एकस्मिन्

'एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं इत्यादि ।

टीकार्थ—(जंबू ! एवं खलु) हे जंबू ! तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है—(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था) उस कालमें उस समयमें चंपा नामकी नगरी थी (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया जा चुका है। (तीसेणं चंपाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए सुभूमिभाए नामं उज्जाणे होत्था) उस चंपा नगरी के बाहर ईशान कोणमें सुभूमिभाग नामका उद्यान था। (सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धे सुरम्मे नंदणवणे इव) यह समस्त ऋतुओं की शोभा से समृद्ध था—आर्थात् समस्त ऋतु संबन्धी फलपुष्पादिकों से यह सम्पन्न था. अतिशय रमणीय था। नंदनवन के समान यह (सुहसुरभि सीयलच्छायाए समणुबद्धे) शुभ, सुरभि और शीतल छायासे युक्त था। (तस्स णं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरओ एगदेसंमि मालुयाकच्छए वन्नओ) उस सुभूमिभाग उद्यान की

'एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं' इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—(जंबू ! एवं खलु) જંબૂ ! તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે—(तेणं-कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था) તે કાળે અને તે સમયે ચંપા નામે નગરી હતી. (वन्नओ) તે નગરીનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तीसेणं चंपाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए सुभूमिभाए नामं उज्जाणे होत्था) તે ચંપાનગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં સુભૂમિભાગ નામે ઉદ્યાન હતો (सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे सुरम्मे नंदणवणे इव) તે ઉદ્યાન સમસ્ત ઋતુઓની શોભાથી યુક્ત હતું એટલે કે બધી ઋતુઓનાં ફળો અને પુષ્પોથી તે સંપન્ન હતું અને તે બહુ જ રમણીય હતું. નંદન વનની જેમ તે (सुहसुरभिसीयलच्छायाए समणुबद्धे) શુભ સુરભિ અને શીતળ છાયાવાળું હતું. (तस्सणं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरओ एगदेसंमि मालुयाकच्छए वन्नओ) તે સુભૂમિ ભાગ ઉદ્યાનની ઉત્તર દિશાએ એક તરફ માલુકા કચ્છનામે વન હતું. તે માલુકા કચ્છનું વર્ણન

सुधर्मास्वामी जम्बू स्वामिनमाह—'एवं खलु जम्बू इत्यादि—

मूलम्—एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था वन्नओ, तीसेणं चंपाए नयरीए बहिया उत्तर पुरत्थिमे दिसिभाए सुभूमिभाए नामं उज्जाणे होत्था, सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धे सुरम्मे नंदणवणे इव सुह सुरभिसीयलच्छायाए समणुबद्धे, तस्स णं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरओ एगदेसंमि मालुया कच्छए वन्नओ, तत्थ णं एगा वणमऊरी दो पुट्ठे परियागये पिट्ठुंडी पंडुरे निव्वणे निरुवहए भिन्नमुट्ठिप्पमाणे मऊरी अंडए पसवइ पसवित्ता सएणं पक्खवाएणं सारक्खमाणी संगोवमाणी संचिट्ठेमाणी विहरइ. ॥ सू. २ ॥

'एवं खलु जम्बूः, इत्यादि

टीका—तस्मिन् काले तस्मिन् समये चम्पानाम नगरी आसीत्, वर्णकः=वर्णनग्रन्थः चम्पानगर्या वर्णनं प्रागुक्तम्, 'तीसेणं' तस्याश्चम्पाया

टीकार्थ—(भंते) हे भदंत (जइणं समणेणं भगवया महावीरेणं) यदि श्रमण भगवान महावीरने (ण्हायाधम्मकहाणं बिइय अज्झयणस्स) ज्ञाता धर्म कथा के द्वितीय अध्ययन का (अयमट्ठे पण्णत्ते) यह भाव-अर्थ प्ररूपित किया है तो (तइअस्स णं भंते ! णायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) तृतीय ज्ञाताध्ययन का क्या अर्थ प्रकट किया हैं। इस प्रकार जंबू स्वामी की बात सुनकर सुधर्मा स्वामीने उनसे कहा कि—" सू. १ "

टीकाथ—(भंते) હે ભદંત! (जइणं समणेणं भगवया महावीरेणं श्रमण ભગવાન મહાવીરે (ण्हायाधम्मकहाणं बिइयअज्झयणस्स) જ્ઞાતા ધર્મ કથાના બીજા અધ્યયનનો (अयमट्ठे पण्णत्ते) આ ભાવ-અર્થ નિરૂપિત કર્યો છે, તો (तइअस्स णं भंते ! णायज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते) ત્રીજા જ્ઞાતા અધ્યયનનો શો અર્થ બતાવ્યો છે? આ રીતે જંબૂ સ્વામીની વાત સાંભળીને સુધર્માસ્વામીએ તેમને કહ્યું-કે પ્રસૂત્ર ૧॥

नगर्या बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे सुभूमिभागं नामोद्यानमासीत् तत् कीदृशमित्याह—'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे' : सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धम्—वसन्तादिषड्ऋतुजनितपुष्पफलादिसमन्वम्, सुरम्यम्—अतिशयरमणीयं, नन्दनवनवत् 'सुहसुरभिसीयलच्छायाए' शुभसुरभि-शीतलछायया—तत्र 'सुह' शुभा—शोभना 'सुरभि' सुगन्धिः 'सीयलं' शीतला च या छाया तया 'समणुबद्धे' समनुबद्धम्—युक्तम्, तस्य खलु सुभूमिभागस्योद्यानस्य 'उत्तरओ' उत्तरतः—उत्तरदिशायामित्यर्थः 'एग देसंमि, एकदेशे—एकस्मिन्

'एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं इत्यादि ।

टीकार्थ—(जंबू ! एवं खलु) हे जंबू ! तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है–(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था) उस कालमें उस समयमें चंपा नामकी नगरी थी (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया जा चुका है। (तीसेणं चंपाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए सुभूमिभाए नामं उज्जाणे होत्था) उस चंपा नगरी के बाहर ईशान कोणमें सुभूमिभाग नामका उद्यान था। (सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धे सुरम्मे नंदणवणे इव) यह समस्त ऋतुओं की शोभा से समृद्ध था—आर्थात् समस्त ऋतु संबन्धी फलपुष्पादिकों से यह सम्पन्न था. अतिशय रमणीय था। नंदन-वन के समान यह (सुहसुरभि सीयलच्छायाए समणुबद्धे) शुभ, सुरभि और शीतल छायासे युक्त था। (तस्स णं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरओ एगदेसंमि मालुयाकच्छए वन्नओ) उस सुभूमिभाग उद्यान की

'एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं' इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—(जंबू ! एवं खलु) જંબૂ! તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે–(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था) તે કાળે અને તે સમયે ચંપા નામે નગરી હતી. (वन्नओ) તે નગરીનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (तीसेणं चंपाए नयरीए वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए सुभूमिभाए नामं उज्जाणे होत्था) તે ચંપાનગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં સુભૂમિભાગ નામે ઉદ્યાન હતો (सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे सुरम्मे नंदणवणे इव) તે ઉદ્યાન સમસ્ત ઋતુઓની શોભાથી યુકત હતું એટલે કે બધી ઋતુઓનાં ફળો અને પુષ્પોથી તે સંપન્ન હતું અને તે બહુ જ રમણીય હતું. નંદન વનની જેમ તે (सुहसुरभिसीयलच्छायाए समणुबद्धे) શુભ સુરભિ અને શીતળ છાયાવાળું હતું. (तस्सणं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उत्तरओ एगदेसंमि मालुयाकच्छए वन्नओ) તે સુભૂમિ ભાગ ઉદ્યાનની ઉત્તર દિશાએ એક તરફ માલુકા કચ્છનામે વન હતું. તે માલુકા કચ્છનું વર્ણન

भागे मालुकाकक्षकः आसीत्, वर्णकः वर्णनः=मालुकाकक्षकस्य वर्णनमत्रैव द्वितीयाध्ययनेऽभिहितम्. ।

'तत्थ णं तत्र खलु एका वनमयूरी द्वे-द्विसंख्यके 'पुट्ठे' पुष्टे-वर्द्धिते 'परियागए' पर्यायागते-पर्यायेण प्रसूतिकालक्रमेण आगते प्रसूतिकालप्राप्ते इत्यर्थः, परियागए-इत्यत्र यकारलोपः प्राकृतत्वात् 'पिट्टुंडी पंडुरे' पिष्टोण्डी पाण्डुरे तत्र-'पिट्ठ' पिष्टस्य-ताण्डुलचूर्णस्य 'उंडी' पिण्डो तद्वत् पाण्डुरे धवले ये ते तथा 'निव्वणे' निर्व्रणे-क्षतरहिते 'निरुवहते-उपद्रव-रहिते 'भिन्नमुट्ठिप्पमाणे' भिन्नमुष्टिप्रमाणे तत्र 'भिन्नं' भिन्ना मध्यरिक्ता या मुष्टिः सा प्रमाणं ययोस्ते तथा 'मऊरी अंडए' मयूराण्डके मयूरोत्पादके अण्डे 'पसुवइ' प्रसुते-जनयति, प्रसूय-जनयित्वा 'सएणं पक्ख-वाएणं' स्वकेन पक्षपातेन अण्डोपरि स्वकीयपक्षाच्छादनेन 'सारक्खमाणी'

उत्तर दिशामें एक ओर मालुक कच्छनाम का वन था। इस मालुका कच्छ का वर्णन इसी शास्त्र के द्वितीय अध्ययनमे किया जा चुका है। (तत्थ णं एगा वणमऊरी दो पुट्ठे मऊरी अंडए पसवइ परियागए) उस कक्षकमें एक वन मयूरी ने दो पुष्ट मयूर उत्पादक अंड उत्पन्न किये। ये दोनों अंडे उसने भिन्न भिन्न समयमें अर्थात् एक पहिले और एक दूसरा उसके उसी समय बादमे प्रसुत किये थे। (पिट्टुंडी पंडुरे) ये दोनों ही तंदुल चूर्ण की पिठी-पिण्डी-के समान धवल थे। (निव्वणे निरुवहये भिन्न मुट्ठिप्पमाणे) विना किसी क्षत के थे। उपद्रव रहित थे। और मध्यरिक्त पोली मुष्टि के बराबर थे। (पसवित्ता सएणं पक्खवाएण सारक्खमाणी संगोवमाणी सवट्टमाणी विहरइ) प्रसव करके उसने उन दोनों मयूरोत्पादक अंडो को अपने पंखों के द्वारा आच्छादन करके अर्थात् उन दोनों अंडो को अपने पंखों के नीचे रख और उन पर पंखो को पसार

જ્ઞાતા સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં કરવામાં આવ્યું છે. (तत्थणं एगा वणमऊरी दो-पुट्ठे मऊरीअंडए पसवइ परियागए) તે માલુકા કક્ષમાં એક વનનીઢેલે બે સુડોળ મોરોને ઉત્પન્ન કરનારા એવા બે ઇંડા મૂક્યાં. આ ઇંડા તેણે એક પછી અને એટલે કે એક પહેલાં એમ જુદા જુદા વખતે મૂક્યાં હતાં. (पिट्टुंडी पंडुरे) બંને ઇંડાઓ ચોખાના લોટના પીંડની જેમ ધોળા હતા. (निव्वणे निरुवहये भिन्नमुट्ठिप्पमाणे) તે બંને ઇંડાઓ ક્ષત વગરના, ઉપદ્રવ રહિત અને વચ્ચે પોલી મૂઠીની બરાબર હતા. (पसवित्ता सएणं पक्खवएणं सारक्खमाणी संगोवमाणी संवट्टमाणी विहरइ) ઇંડાં મૂક્યા બાદ બંને મયૂરોત્પાદક તે ઢેલે પાંખો પ્રસારીને બંને ... પાંખોથી

संरक्षन्ती रक्षां कुर्वन्ती, 'संगोवेमाणी' संगोपायन्ती–उपद्रवतः परिरक्षन्ती 'संवड्ढे-माणी' सम्वेष्टयन्ती पोषयन्ती समन्तात् पक्षैराहृत्य वर्धयन्ती विहरति. । सू. २ ।

मूलम्—तत्थणं चंपाए नयरीए दुवे सत्थवाहदारगा परिवसंति. तं जहा–जिणदत्तपुत्ते य सागरदत्तपुत्ते य सह जायया सहवड्ढियया सहपंसुकीलियया सहदारदरिसी अन्नमन्नमणुरत्तया अन्नमन्नमणुव्वयया अन्नमन्नच्छंदाणुवत्तया अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्नमन्नेसु गिहेसु किच्चाइं करणिज्जाइं पच्चणुभवमाणा विहरंति. ॥ सू. ३॥

'तत्थणं' इत्यादि,

टीका—तत्र खलु चम्पायां नगर्यां द्वौ सार्थवाहदारकौ परिवसतः तद्यथा–जिनदत्तपुत्रश्च सागरदत्तपुत्रश्च, तौ विशेषयति 'सहजायया' सहजातकौ–समानजन्मकालत्वात् 'सह वड्ढियया' सहवर्द्धितकौ–सार्धमेव वृद्धिमुपगतत्वात् 'सहपंसुकीलियया' सह पांशुक्रीडितकौ समानकाले धूली क्रीडाकरत्वात् 'सहदाररिसी' सहद्वारदर्शिनौ सह द्वारदर्शिनौ सह सार्धमेव परस्परं गृहयोर्द्वारे द्रष्टुं शीलं ययोः तौ तथा–सहदारदर्शिनौ–इति छाया पक्षे समानकालकृतविवाहौ 'अन्नमन्नमणुरयया' अन्योऽन्यमनुरक्तकौ—पर-

कर रक्षा की–उपद्रवों से उन्हे बचाया चारों तरफ से उन्हें पंखों से आवृत कर उनका पोषण किया ॥ सू. २ ॥

टीकार्थ–(तत्थ णं चंपाए नयरीए) उस चंपा नामकी नगरीमें (दुवे सत्थवाहदारगा परिवसंति) दो सार्थवाह दारक रहते थे। (तंजहा) वे ये है–(जिणदत्तपुत्ते य सागरदत्तपुत्ते य) एक जिनदत्त का पुत्र दूसरा सागरदत्त का पुत्र (सहजायया सहवड्ढियया सहपुंसकीलियया सहदारदरिसी अन्नमन्नमणुरत्तया अण्णमन्नमणुव्वयया अण्णमन्नच्छंदाणुवत्तया

ढांकीने तेमनी रक्षा करी. ઉપદ્રવોથી ઈંડાંને બચાવ્યાં; ચોમેર ઈંડાને પાંખોથી ઢાંકીને–આવૃત્ત કરીને–તેઓનું પોષણ કર્યું. ॥સૂત્ર ૨॥

'तत्थणं चपाए नयरीए' इत्यादि ।

टीकार्थ—(तत्थणं चंपाए नयरीए) તે ચંપા નામે નગરીમાં (दुवे सत्थवाहदारगा परिवसंति) બે સાર્થવાહ દારકો (પુત્રો) રહેતા હતા. (तं जहा) તેઓ આ પ્રમાણે છે–(जिणदत्तपुत्ते य सागरदत्तपुत्ते य) એક જિનદત્તનો પુત્ર અને બીજો સાગરદત્તનો પુત્ર (सह जायया सह वड्ढियया सह पुंसकीलियया सहदारदरिसी अन्नमन्नमणुरत्तया अण्णमन्नमणुव्वयया अण्णमन्नच्छंदाणुव-

स्परं स्नेहवन्तौ 'अन्नमन्नमनुरागया' अन्योऽन्यानुव्रजकौ-परस्परानुगामिनौ 'अन्नमन्नच्छंदाणुवत्तया' अन्योऽन्यच्छन्दानुवर्तकौ-परस्पराभिप्रायानुवर्तिनौ 'अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्योऽन्यहृदयेप्सितकारकौ परस्पर चित्तानुकूलकारिणौ 'अन्नमन्नेसु गिहेसु अन्योऽन्यगृहयोः 'किच्चाइं करणिज्जाइं' कृत्यानि करणीयानि कृत्यानि=उचितकार्याणि, करणीयानि=अवश्यकर्तव्यानि गृहसंबन्धीनि 'पच्चणुभवमाणे' प्रत्यनुभवन्तौ कुर्वन्तौ विहरतः ॥सू. ३॥

मूलम्— तए णं तेसिं सत्थवाहदारगाणं अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं सन्निसन्नाणं सन्निविट्ठाणं इमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था जं णं देवाणुप्पिया! अम्हं सुहं वा दुक्खं वा पव्वज्जावा विदेसगमणं वा समुप्पज्जइ

अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्नमन्नेसु गिहेसु किच्चाइं करणिज्जाइं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ये दोनों एक साथ ही उत्पन्न हुए थे । एक साथ ही बडे हुए थे। साथ ही साथ खेले कूदे थे। साथ ही साथ इन दोनों का विवाह हुआ था। अतः इन्हीं सब बातों को लेकर इन दोनों का आपसमें बडा अधिक स्नेह था। जहां कहीं भी एक जाता था तो दूसरा भी उसके साथ जाता था। कोई किसी की इच्छा के विरुद्ध काम नहीं करता था अर्थात ये दोनों परस्परमें एक दूसरे के अभिप्रायानुसार वर्तन करते थे। परस्परमें ये दोनों एक दूसरे के चित्त के अनुकूल हो प्रवृत्ति किया करते थे। यहां तक इन दोनों के स्नेह की अनुवृत्ति बढी हुई थी कि ये आपस में एक दूसरे के घरके करने योग्य कार्यों को भी कर दिया करते थे। सू. ३ ॥

त्तया अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्नमन्नेसु गिहेसु किच्चाइं करणिज्जाइं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ते બંને એકી સાથે જન્મ્યા હતા. એકી સાથે મોટા થયા હતા, અને એકી સાથે રમ્યા હતા. તેઓ બંનેનાં લગ્ન પણ સાથે સાથે જ થયા હતાં. આ બધી વાતોને લીધે તે બંનેમાં એક બીજા ઉપર બહુજ પ્રેમ હતો ગમે ત્યાં એકને જવાનું હોય ત્યારે બીજો પણ તેની સાથે ચોક્કસ ગયો જ હોય. બંને-માંથી-કોઈ પણ એકબીજાને વિપરીત કામ કરતા જ ન હતા. એટલે કે તેઓ એક બીજાના મન મુજબ વર્તતા હતા. એક બીજાના ચિત્તને અનુકૂળ જ તેઓ કામ કરતા હતા. આ બંનેનો પ્રેમ એટલે સુધી પહોંચ્યો હતો કે તેઓ બંને એક બીજાના ઘરનું કરવા યોગ્ય કામ પણ કરી આપતા હતા. ॥સૂ. ૩॥

तन्नं अम्हेहिं एगयओ समेच्चा णित्थरियव्वं त्तिकट्टु अन्नमन्न मेयारूवं संगारं पडिसुणेंति, पडिसुणित्ता सकम्मसपउत्ता जाया यावि होत्था. ॥ सू. ४ ॥

टीका—'तत्थ णं इत्यादि–तत्र खलु तयोः सार्थवाहदारकयोरन्यदा कदाचित् 'एगयओ' एकतः कस्मिंश्चित् एकस्मिन्स्थाने 'सहियाणं' सहितयोः –मिलितयोः 'समुवागयाणं' समुपागतयोः एकतरस्य गृहे प्राप्तयोः 'सन्निसन्नाणं' सन्निषण्णयो' उपविष्टयो 'सन्निविट्ठाणं' सन्निविष्टयोः एकस्मिन् स्थळे संमिलिततया स्थिरसुखासनतयाच स्थितयोः 'इमेयारूवे' अयमे तद्रूपः वक्ष्यमाणस्वरूपः 'मिहो कहासमुल्लावे' मिथः कथासमुल्लापः, तत्र 'मिहो कहा' मिथः कथा–परस्परकथा तस्यां 'समुल्लाव' समुल्लापः जल्पो यस्य स तथा 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत अभवत् 'ज णं' यत् खलु देवानुप्रियः 'अम्हं' आवयोः सुखं वा दुःख वा 'पव्वज्जा' प्रव्रज्या वा पर्यटन–गसेना-

---

'तएणं तंसि सत्थवाहदारगाणं' इत्यादि ॥

टीकार्थ–(तएणं) इसके बाद (अन्नया कयाइं) किसी समयमें (एगयओ सहिया णं) किसी एक स्थलमें मिले हुए (समुवागयाणं) एक दूसरे के घरमें प्राप्त हुए (सन्निसन्नाणं, सन्नि विट्ठाण इमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था) अच्छी तरह बैठे हुए, अच्छी तरह एक स्थल पर मिलकर सुखरूप से स्थित हुए। (तंसि सत्थवाहदारगाणं) उन सार्थवाह पुत्रों को (इमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुपज्जित्था) इस तरह यह वक्ष्यमाण मिथो कथा समुल्लाप उत्पन्न हुआ।–परस्पर की गोष्ठी में उन लोगोंने इस प्रकार विचार किया (अम्हं सुहं वा दुक्खं वा पव्वज्जा वा विदेसगमणं वा समुप्पज्जइ) अपन दोनों चाहे सुखमें रहें या दुःखमें

'तएणं तंसि सत्थवाहदारगाणं' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्यार બાદ (अन्नया कयाइं) કોઇક વખતે (एगयओ सहियाणं) કોઇ એક સ્થાને સંયુક્ત થયેલા (समुवागयाणं) એક બીજાના ઘરમાં એકઠા થયા. (सन्निसन्नाणं सन्निविट्ठाणं इमेयारूवेमिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था) તેઓ બંને ત્યાં સારી રીતે બેઠા અને એકજ સ્થાને એક બીજાથી મળીને પ્રસન્નતા અનુભવી (तंसि सत्थवाहदारगाणं) તે સાર્થવાહ પુત્રોને (इमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुज्जित्था) આ પ્રમાણે એક બીજાની સાથે પ્રેમપૂર્વક વાર્તાલાપ કરતાં વિચાર ઉદ્ભવ્યો–એટલે કે તેઓ બંનેએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે–(अम्हं सुहं वा दुक्खं वा पव्वज्जा वा विदेसगमणं वा समुप्पज्जइ) અમે બંને ભલે સુખમાં રહીશું

स्परं स्नेहयन्तौ 'अन्नमन्नमनुव्वयया' अन्योऽन्यानुव्रजकौ-परस्परानुगामिनौ 'अन्नमन्नच्छंदाणुवत्तया' अन्योऽन्यच्छन्दानुवर्तकौ-परस्पराभिप्रायानुवर्तिनौ 'अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्योऽन्यहृदयेप्सितकारकौ परस्पर चित्तानुकूलकारिणौ 'अन्नमन्नेसु गिहेसु. अन्योऽन्यगृहयोः 'किच्चाइं करणिज्जाइं' कृत्यानि करणीयानि कृत्यानि=उचितकार्याणि, करणीयानि=अवश्यकर्तव्यानि गृहसंबन्धीनि 'पच्चणुभवमाणे' प्रत्यनुभवन्तौ कुर्वन्तौ विहरतः ।सू. ३।

मूलम्— तए णं तेसिं सत्थवाहदारगाणं अन्नया कयाइं एगयओ सहियाणं समुवागयाणं सन्नि सन्नाणं सन्निविट्ठाणं इमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था जं णं देवाणुप्पिया! अम्हं सुहं वा दुक्खं वा पव्वज्जा वा विदेसगमणं वा समुप्पज्जइ

अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्नमन्नेसु गिहेसु किच्चाइं करणिज्जाइं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ये दोनों एक साथ ही उत्पन्न हुए थे। एक साथ ही बडे हुए थे। साथ ही साथ खेले कूदे थे। साथ ही साथ इन दोनों का विवाह हुआ था। अतः इन्ही सब बातों को लेकर इन दोनों का आपसमें बडा अधिक स्नेह था। जहां कहीं भी एक जाता था तो दूसरा भी उसके साथ जाता था। कोई किसी की इच्छा के विरुद्ध काम नहीं करता था अर्थात ये दोनों परस्परमें एक दूसरे के अभिप्रायानुसार वर्तन करते थे। परस्परमें ये दोनों एक दूसरे के चित्त के अनुकूल ही प्रवृत्ति किया करते थे। यहां तक ईन दोनों के स्नेह की अनुवृत्ति बडी हुई थी कि ये आपस में एक दूसरे के घरके करने योग्य कार्यों को भी कर दिया करते थे। सू. ३ ॥

त्तया अन्नमन्नहियइच्छियकारया अन्नमन्नेसु गिहेसु किच्चाइं करणिज्जाइं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ते બંને એકી સાથે જન્મ્યા હતા. એકી સાથે મોટા થયા હતા, અને એકી સાથે રમ્યા હતા. તેઓ બંનેનાં લગ્ન પણ સાથે સાથે જ થયા હતાં. આ બધી વાતોને લીધે તે બંનેમાં એક બીજા ઉપર બહુજ પ્રેમ હતો ગમે ત્યાં એકને જવાનું હોય ત્યારે બીજો પણ તેની સાથે ચોક્કસ ગયો જ હોય. બંનેમાંથી-કોઈ પણ એકબીજાને વિપરીત કામ કરતા જ ન હતા. એટલે કે તેઓ એક બીજાના મન મુજબ વર્તતા હતા. એક બીજાના ચિત્તને અનુકૂળ જ તેઓ કામ કરતા હતા. આ બંનેનો પ્રેમ એટલે સુધી પહોંચ્યો હતો કે તેઓ બંને એક બીજાના ઘરનું કરવા યોગ્ય કામ પણ કરી આપતા હતા. ॥સૂ. ૩॥

टीका—'तत्थणं इत्यादि तत्र खलु चम्पायां नगर्यां देवदत्ता नाम गणिका परिवसति, सा च आढ्या यावद् अपरिभूता 'चउसट्ठिकलापंडिया' चतुष्षष्टि कला पण्डिता—चतुष्षष्टिसंख्यकाः कलाः नृत्यादि फलवृष्टि पर्यन्ताः तत्र पण्डिता—निपुणा 'चउसट्ठिगणियागुणोववेया' चतुष्षष्टि-गणिकागुणोपवेता चतुष्षष्टिसंख्यकाः गणिकागुणाः शृङ्गारचेष्टारूपाः तैरुपपेता—युक्ता 'अउणतीसं विसेसे रममाणी' एकोनत्रिंशद् विशेषान् रममाणा—एकोनत्रिंशद्विशेषान कामशास्त्रप्रसिद्धान् अधिकृत्य रममाणा—विलासं कुर्वाणा 'एक्कवीसरइगुणप्पहाणा' एकविंशति रतिगुणप्रधाना एकविंशति सख्यकाः रतिगुणाः, ते प्रधाना 'बत्तीसपुरिसोवयारकुसला' द्वात्रिंशत् पुरुषोपचारकुशला द्वात्रिंशत् सख्यकाः पुरुषोपचाराः कामशास्त्रप्रसिद्धास्तेषु कुशला—दक्षा 'णवंगसुत्तपडिबोहिया' नवाङ्गसुप्त प्रतिबोधितानि--

---

'तत्थ णं चंपाए नयरीए' इत्यादि ॥

टीकार्थ-(तत्थणं चंपाए नयरीए) उसी चंपा नगरीमें (देवदत्ता नाम गणिया परिवसइ) देवदत्ता नाम की एक गणिका रहती थी। (अड्ढा जाव अपरिभूया, चउसट्ठिकलापंडिया, चउसट्ठिगणियागुणोववेया अउणतीसं विसेसे रममाणी) यह धन संपन्न थी। यावत् अपरिभूत थी–कोइ इसका तिरस्कार नहीं कर सकता था। नृत्यादि से लेकर फलवृष्टि पर्यंत की ६४ कलाओं में यह निपुण थी। शृंगार चेष्टारूप जो ६४ गणिकागुण होते है उनसे यह भरपूर थी। कामशास्त्र प्रसिद्ध २५ विशेषों को लक्ष्य में रख कर यह विलास करती थी। (एक्कवीसरइगुणप्पहाणा) २१ प्रकार के रति गुणों से यह समन्वित थी। (बत्तीसपुरिसोवयारकुसला) ३२ प्रकारके कामशास्त्र प्रसिद्ध पुरुषोंपचारों मे यह कुशल थी। (णवंगसुत्तपडिबोहिया)

'तत्थणं चंपाए नयरीए' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—(तत्थणं चंपाए नयरीए) તે ચંપા નગરીમાં देवदत्ता नाम गणिया परिवसइ) દેવદત્તા નામે ગણિકા રહેતી હતી. (अड्ढाजाव अपरिभूया चउसट्ठिकलापंडिया, चउसट्ठिगणियागुणोववेया अउणतीसं विसेसे रममाणी) તે ધન સંપન્ન હતી. અપરિભૂત હતી–એટલે કે કોઇપણ વ્યકિતની એવી તાકાત ન હતી કે તેનો તિરસ્કાર કરીશકે. નૃત્ય વગેરેથી માંડીને ફળવૃષ્ટિ સુધીની ચોસઠ કળાઓમાં તે કુશળ હતી. શ્રૃંગારની ચેષ્ટારૂપે જે ચોસઠ ગણિકા ગુણો હોય છે, તેબધા ગુણો તેમાં વિદ્યમાન હતા. કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ ઓગણત્રીસ (૨૯) વિશેષોને લક્ષ્યમાં રાખીને તે વિલાસ કરતી હતી. (एक्कवीसरइगुणप्पहाणा) એકવીસ જાતના રતિગુણોથી તે યુક્ત હતી. (बत्तीस पुरिसोवयारकुसला) બત્રીસ (૩૨) જાતના કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ પુરુષો પચારોમાં

धर्थम् विदेशगमनं-व्यापाराद्यर्थं वा 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्येत भवेत् 'तन्नं' तत्खलु 'अम्हेहिं' आवाभ्यां 'एगयओ' एकतः एकत्र 'समेच्चा' समेत्य मिलित्वा कार्यं, 'णित्थरियव्वं' निस्तरितव्यम् पारयितव्यं कर्तव्यमित्यर्थः, 'तिकट्टु' इति कृत्वा अन्योन्यं परस्परं, एतद्रूपं-एतादृशम् 'संगारं' सङ्केतम् 'पडिसुणेंति' प्रतिशृणुतः स्वीकुरुतः प्रतिश्रुत्य-स्वीकृत्य 'सकम्मसंपउत्ता' स्वकर्मसम्प्रयुक्तौ-स्वकार्यपरायणौ जातौ चाप्यभूताम्, स्व स्वकार्यकरणोत्सुकौ स्वगृहं जग्मतुरित्यर्थः ॥ सूत्र ४ ॥

मूलम्—तत्थणं चंपाए नयरीए देवदत्ता नामं गणिया परिवसइ अड्ढा जाव अपरिभूया चउसट्ठिकलापंडिया चउसट्ठिगणियागुणोववेया अउणतीसंविसेसे रममाणी एकवीस रइ गुणप्पहाणा बत्तीसपुरिसोवयारकुसला णवंगसुत्तपडिबोहिया अट्ठारसदेसीभासा विसारया सिंगारागारचारुवेसा संगयगयहसिय० उसियझया सहस्सलंभा विदिन्नछत्तचामर वालवियणियाकन्नी रहप्पयाया यावि होत्था बहूणं गणिया सहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ ।सू. ५।

रहे, प्रव्रज्या ग्रहण करें या व्यापार आदि के लिये परदेशमें जावें (तन्नं अम्हेहिं एगयओ समेच्चा णित्थरियव्वं त्ति कट्टु अन्नमन्नमेयारूवं संगारं पडिसुणेंति) फिर भी अपने दोनों जो कुछ काम करें वह मिलकर ही करें। इस प्रकार उन दोनोंने परस्परमें संकेत स्वीकृत कर लिया। (पडिसुणित्ता सकम्मसंपउत्ता जाया यावि होत्था) इस तरह परस्परमें संकेत बद्ध होकर वे दोनों अपने २ कार्य करनेमें उत्कंठित बनकर वहांसे अपने २ घर को चल दिये। सू. ४ ॥

કે દુઃખમાં રહીશું, પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીશું કે વેપાર માટે પરદેશ ખેડીશું (तन्नं अम्हेहिं एगयाओ समेचा णित्थरियव्वंत्ति कट्टु अन्नमन्नमेयारूवं संगारं पडिसुणेंति) પણ અમે બંને ગમે જે કામમાં પડીશું તે મળીને જ કરીશું. આ પ્રમાણે તેઓ બંનેએ પરસ્પર સંકેત (શરત) સ્વીકારી લીધો. (पडिसुणित्ता सकम्म संपउत्ता जाया यावि होत्था) આ રીતે પરસ્પર સંકેત (શરત) બદ્ધ (પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ) થઈને તેઓ બંને પોતપોતાના કામમાં ઉત્સુક બનીને ત્યાંથી બંને પોતપોતાને ઘેર ગયા, ॥સૂત્ર ૪॥

यस्याः सा तथा चाप्यभवत् गणिकासहस्रस्याधिपत्यं कुर्वती यावद्विहरति.॥ सू. ५ ॥

मूलम्--तएणं तेसिं सत्थवाहदारगाणं अन्नया कयाइ पुव्वावरण्हकालसमयंसि जिमियभुत्तुत्तरागयाणं समाणाणं आयन्ताणं चोक्खाणं परमसुइभूयाणं सुहासणवरगयाणं इमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था, तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया! कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ उवक्खडावेत्ता तं विउलं असणं ४ धूव पुप्फगंधवत्थं गहाय देवदत्ताए गणियाए सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणाणं विहरित्तए तिकट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी-गच्छह णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४ उवक्खडेह तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा-पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह, णंदा पुक्खरिणीतो अदूरसामंते थूणा मंडवं आहणह. । आसित्त सम्मज्जियोवलित्त सुगंध जाव कलियं करेह, अम्हें पडिवालेमाणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति. ॥सू. ६ ॥

पालकी-तामजाम-पर बैठ कर यह चलती थी। (नरवाह्ययान विशेष का नाम कर्णीरथ है) ऐसी यह गणिका (बहूणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ) और हजार गणिका जनों का आधिपत्य करती हुई अपने समय को आनन्दके साथ व्यतीत करती थी। ।सूत्र ४॥

'तएणं तेसिं सत्थवाहदारगाणं' इत्यादि ।

તામજામ-ઉપર સવાર થઈને તે અવરજવર કરતી, નરવાહ્યયાન વિશેષનું નામ કર્ણીરથ છે. એવી તે ગણિકા (बहूणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ) હજાર ગણિકાઓનું આધિપત્ય કરતી પોતાના વખતને તે સુખેથી પસાર કરતી હતી. ॥સૂત્ર ૫॥

नवाङ्गानि द्वे श्रोत्रे, द्वे नयने, द्वे नासिके, जिह्वा,त्वक् मनश्चेत्येतानि सुप्ता-नीव सुप्तानि तानि यौवनप्राप्त्या प्रतिबोधितानि स्वस्वविषयग्रहणपटुतां प्रापितानि यया सा तथा 'अट्ठारसदेसभासविसारया' अष्टादशदेश भाषाविशारदा--अष्टादशदेशभाषासु विशारदा-कुशला 'सिंगारागार-चारुवेसा' शृंगारागारचारुवेषा- शृङ्गारस्यागारमिव चारु मनोहरो वेषो यस्याः सा तथा 'संगय-गय-हसिय भणिय-चेट्ठिय विहिय विलास-संलावु-ल्लावनिउणजुत्तोवयारकुसला' सङ्गत-गत हसित-भाणितचेष्टितविविध --विलाससंल्लापोल्लापनिपुणयुक्तोपचारकुशला इति तु व्याख्यातपूर्वम् 'उसियज्झया' उच्छ्रितध्वजा-उच्छ्रिता ध्वजा यस्याः सा तथा 'सहस्स-लंभा' सहस्रलम्भा शुल्केन सहस्रं लम्भो लाभो यस्याः सा तथा' विदिन्नछत्त-चामरबालवियणिया' वितीर्णछत्रचामरबालव्यजनिका वितीर्णानि=भूपेन दत्तानि छत्रचामराणि बाल व्यजनिकाचामरविशेषो यस्याः सा तथा'कन्नीरहप्पयाया' कर्णीरथप्रयाता-कर्णीरथः प्रवहणं नरवाह्ययानविशेषस्तेन'पयाया प्रयातं गमनं

दो श्रोत्र, दो नयन दो नासिका के छिद्र ६ जिह्वा ७ स्पर्श ८ तथा मन ९ इन सुप्त नवांगों की यह प्रतिबोधक थी। (अट्ठारसदेसभासा विसारया) अष्टा दश देशों की भाषामें यह विशारदा-निपुण थी। (सिंगारागारचारुवेसा संगयगय हसिय० ऊसियज्झया) शृंगार के आगार के समान इसका सुन्दर वेष था। सगत यावत् निपुण युक्तोपचार में यह कुशल थी। संगत, गत, हसित, भणित इत्यादि निपुणयुक्तोपचार पर्यन्त पदों की व्याख्या पहिले की जा चुकी है। इसकी ध्वजा फहराती थी। (सहस्सलंभा) एक हजार रुप्या इस की फीस थी (विदिन्नछत्तचामरबालवियणिया) राजाने इसके लिये छत्र, चामर, और बालव्यजनियें वितीर्ण किये थे। (कन्नीरहप्पयाया नाविहोत्था)

તે નિપુણ હતી. (णवंगसुत्तपडिबोहिया) બે કાન, બે આંખો, બે નાકના કાણાં જીભ, સ્પર્શ અને મન આ નવ સુપ્ત અંગોની તે પ્રતિબોધક હતી. (अट्ठारसदेस-भासाविसारया) અઢાર દેશોની ભાષામાં તે પંડિત હતી. (सिंगारागारचारुवेसा संगयगयहसिय ऊसिएज्झया) શ્રંગારના નિવાસસ્થાનની જેમ તેનો વેષ સુંદર હતો. સંગત અને બીજા યુક્તોપચારમાં તે નિપુણ તેમજ કુશળ હતી. સંગત, ગત, હસિત, ભણિત, વગેરે નિપુણ યુક્તોપચાર સુધીના પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી છે. તે ગુણિકાની ધજા લહેરાતી હતી. (सहस्सलंभा) એકહજાર રૂપિયા તેની ફી હતી. (विदिन्नछत्तचामरवालवियणिया) રાજાએ તેના માટે છત્ર, ચામર અને બાલવ્યજનિકાઓ (વીંજણી) આપી હતી. (कन्नीरहप्पयायायावि होत्था) પાલખી-

यस्याः सा तथा चाप्यभवत् गणिकासहस्रस्याधिपत्यं कुर्वती यावद्विहरति.॥ सू. ५ ॥

मूलम्--तएणं तेसिं सत्थवाहदारगाणं अन्नया कयाइ पुव्वावरण्हकालसमयंसि जिमियभुत्तुत्तरागयाणं समाणाणं आयन्ताणं चोक्खाणं परमसुइभूयाणं सुहासणवरगयाणं इमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था, तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया ! कल्लं जाव जलंते विउलं असणं ४ उवक्खडावेत्ता तं विउलं असणं ४ धूव पुप्फगंधवत्थं गहाय देवदत्ताए गणियाए सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणाणं विहरित्तए तिकट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी–गच्छह णं देवाणुप्पिया ! विउलं असणं ४ उवक्खडेह तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा–पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह, णंदा पुक्खरिणीतो अदूरसामंते थूणा मंडवं आहणह. । आसित्त सम्मज्जियोवलित्त सुगंध जाव कलियं करेह, अम्हे पडिवालेमाणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति. ॥सू. ६ ॥

पालकी-तामजाम-पर बैठ कर यह चलती थी। (नरवाह्ययान विशेष का नाम कर्णीरथ है) ऐसी यह गणिका (बहूणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ) और हजार गणिका जनों का आधिपत्य करती हुई अपने समय को आनन्दके साथ व्यतीत करती थी। ।सूत्र ४॥

'तएणं तेसिं सत्थवाहदारगाणं' इत्यादि ।

તામજામ-ઉપર સવાર થઈને તે અવરજવર કરતી, નરવાહ્યયાન વિશેષનું નામ કર્ણીરથ છે. એવી તે ગણિકા (बहूणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ) હજાર ગણિકાઓનું આધિપત્ય કરતી પોતાના વખતને તે સુખેથી પસાર કરતી હતી. ॥સૂત્ર ૫॥

नवाङ्गानि द्वे श्रोत्रे, द्वे नयने, द्वे नासिके, जिह्वा, त्वग् मनश्चेत्येतानि सुप्तानीव सुप्तानि तानि यौवनप्राप्त्या प्रतिबोधितानि स्वस्वविषयग्रहणपटुतां प्रापितानि यया सा तथा 'अट्ठारसदेसभासविसारया' अष्टादशदेशभाषाविशारदा--अष्टादशदेशभाषासु विशारदा-कुशला 'सिंगारागारचारुवेसा' शृंगारागारचारुवेषा- शृङ्गारस्यागारमिव चारु मनोहरो वेषो यस्याः सा तथा 'संगय-गय-हसिय भणिय-चेट्ठिए विहिय विलास-संलावुल्लावनिउणजुत्तोवयारकुसला' सङ्गत-गत हसित-भाणितचेष्टितविविध--विलाससंल्लापोल्लापनिपुणयुक्तोपचारकुशला इति तु व्याख्यातपूर्वम् 'उसियज्झया' उच्छ्रितध्वजा-उच्छ्रिता ध्वजा यस्याः सा तथा 'सहस्सलंभा' सहस्रलम्भा शुल्केन सहस्रं लम्भो लाभो यस्याः सा तथा' विदिन्नछत्तचामरबालवियणिया' वितीर्णछत्रचामरबालव्यजनिका वितीर्णानि=भूपेन दत्तानि छत्रचामराणि बाल व्यजनिकाचामरविशेषो यस्याः सा तथा'कन्नीरहप्पयाया' कर्णीरथप्रयाता-कर्णीरथः प्रवहणं नरवाह्यानविशेषस्तेन'पयाया प्रयातं-गमनं

दो श्रोत्र, दो नयन दो नासिका के छिद्र ६ जिह्वा ७ स्पर्श ८ तथा मन ९ इन सुप्त नवांगों की यह प्रतिबोधक थी। (अट्ठारसदेसभासा विसारया) अष्टा दश देशों की भाषामें यह विशारदा-निपुण थी। (सिंगारागारचारुवेसा संगयगय हसिय० ऊसियज्झया) शृंगार के आगार के समान इसका सुन्दर वेष था। सगत यावत् निपुण युक्तोपचार में यह कुशल थी। संगत, गत, हसित, भणित इत्यादि निपुणयुक्तोपचार पर्यन्त पदों की व्याख्या पहिले की जा चुकी है। इसकी ध्वजा फहराती थी। (सहस्सलंभा) एक हजार रुप्या इस की फीस थी (विदिन्नछत्तचामरवालवियणिया) राजाने इसके लिये छत्र, चामर, और बालव्यजनियें वितीर्ण किये थे। (कन्नीरहप्पयाया यावि होत्था)

ते निपुण હતી. (णवंगसुत्तपडिबोहिया) બે કાન, બે આંખો, બે નાકના કાણાં જીભ, સ્પર્શ અને મન આ નવ સુપ્ત અંગોની તે પ્રતિબોધક હતી. (अट्ठारसदेसभासाविसारया) અઢાર દેશોની ભાષામાં તે પંડિત હતી. (सिंगारागारचारुवेसा संगयगयहसिय ऊसिएज्झया) શ્રૃંગારના નિવાસસ્થાનની જેમ તેનો વેષ સુંદર હતો. સંગત અને બીજા યુકતોપચારમાં તે નિપુણ તેમજ કુશળ હતી. સંગત, ગત, હસિત, ભણિત, વગેરે નિપુણ યુકતોપચાર સુધીના પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી છે. તે ગુણિકાની ધજા લહેરાતી હતી. (सहस्सलंभा) એકહજાર રૂપિયા તેની ફી હતી. (विदिन्नछत्तचामरवालवियणिया) રાજાએ તેના માટે છત્ર, ચામર અને બાલવ્યજનિકાઓ (વીંજણી) આપી હતી. (कन्नीरहप्पयायायावि होत्था) પાલખી-

पुष्पगन्ध वस्त्रं गृहीत्वा देवदत्तया गणिकया सार्द्धं सुभूमिभागस्योद्यानस्य उद्यानश्रियम्—उद्यानशोभाम् प्रत्यनुभवतोः–उपवनशोभादर्शनादिना प्रमोदयतोः विहर्तुं=विलासितुम् इति कृत्वा अन्योऽन्ययोरेतमर्थं प्रतिशृणुतः प्रतिश्रुत्य निश्चित्येत्यर्थः 'कल्लं' कल्ये 'पाउप्पभाया रयणीए' प्रादुष्प्रभातायां रजन्यां राज्यन्ते प्राच्यां दिशि प्रकाशोदये कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयतः शब्दयित्वा एवमवादिष्टाम् गच्छत खलु यूयं देवानुप्रियाः! विपुलमशन-

(तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रिय! हम दोनोंका अब यह अच्छा है कि (कल्लं जाव जलंते विउलं असणं उवक्खडाविता तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फगंधवत्थं गहाय देवदत्ताए गणियाए सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणाणं विहरित्तए) हम दोनों कल जब कि प्रभात हो जाय और सूर्य प्रकाश हो जाय तब विपुलमात्रामें अशन पान, खाद्य, और स्वाद्य चारों प्रकार का आहार निष्पन्न करा कर उस निष्पन्न हुए अशन आदि ४ चारों प्रकार के आहारको तथा धूप, पुष्प, गंध, और वस्त्र को लेकर देवदत्त गणिका के साथ सुभूमिभाग उद्यान की उद्यान श्री का अनुभव करते हुए विचरण करें। (त्ति कट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति) ऐसा विचार उन दोनोंने किया परस्पर के इस विचारको स्वीकार कर लिया (पडिसुणित्ता कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेंति) विचार स्वीकृत हो चुकने के बाद कल जब रात्रि प्रभात प्राय हो चुकी और सूर्य प्रकाशित हो चुका तब उन दोनोंने अपने२ कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं

(तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયે! આપણે બંને માટે એ વાત સુખરૂપ થશે કે (कल्लं जावजलंते विउलं असणं ४ उवक्खडावेत्ता तं विउलं असणं४ धूव,पुप्फ,गंधवत्थ गहाय देवदत्ताए गणियाए सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणाणं विहरित्तए) આવતી કાલે જ્યારે સવાર થાય અને સૂર્ય પ્રકાશતો થાય ત્યારે પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદ્ય, અને સ્વાદ્ય ચારે પ્રકારનો આહાર બનાવડાવીને તે ચારે જાતના આહારને તેમજ ધૂપ, પુષ્પ, ગંધ અને વસ્ત્રને લઈને દેવદત્તા ગણિકાની સાથે સુભૂમિ ભાગ ઉદ્યાનની ઉદ્યાનશ્રીને અનુભવતા વિહાર કરીએ. (त्तिकट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति) આ વિચારને બંનેએ સ્વીકારી લીધો. (पडिसुणित्ता कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए कोडुंबिय पुरिसे स द्दावेंति) વિચારની સ્વીકૃતિ બાદ જ્યારે રાત્રિ પસાર થઈ પ્રભાત થયું અને સૂરજનો પ્રકાશ ચોમેર પ્રસર્યો ત્યારે બંનેએ પોતપોતાના કૌટુંબિક પુરૂષોને બોલાવ્યા. (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને કહ્યું—(गच्छह णं देवा-

टीका—'तएणं तेसिं इत्यादि–ततः खलु तयोः सार्थवाहदारकयोरन्यदा कदाचित् पूर्वापराह्णकालसमये पश्चिमप्रहरे 'जिमियभुत्तुत्तरागयाणं' जिमित भुक्त'-आस्वादनेन अनुभूतम् उत्तरं–तत्पश्चात् आगतयोः 'समाणाणं' सतोः 'आयंताणं' आचमितयोः–कृतचुलुकयोः 'चोक्खाणं' चोक्षयोः अन्नादिलेपापनयनेन शुद्धयोः अतएव 'परमसुईभूयाणं' परमशुची भूतयोः हस्तमुखादि प्रक्षालनेन परमपवित्रयोः 'सुहासणवरगयाणं' सुखासनवरगतयोः सुखासनावस्थितयोः 'इमेयारूवे' अयमेतद्रूपो वक्ष्यमाणलक्षणः 'मिहो कहासमुल्लावे' मिथः कथासमुल्लापः विलासविषयकवार्ता संल्लापः 'समुपज्जित्था' समुदपद्यत अभवत् तत्श्रेयः खलु आवयोः देवानुप्रिय! कल्ये यावज्ज्वलति विपुलमशनं पानं खाद्यस्वाद्यमुपस्कार्य तं विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यं धूप–

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (अन्नया कयाइं) किसी एक समयकी (तेसिं सत्थवाहदारगाणं) उन दोनों सार्थवाह पुत्रों को (जिमियभुत्तुत्तरागयाणं) जब कि वे जीम कर और खाकर कुल्ला करने के लिये अपने स्थान से उठ चुके थे और (आयंताणं) अच्छी तरह कुल्लाभी कर चुके थे। (चोक्खाण) तथा धोती आदि वस्त्रों पर खाते समय पडे हुए अन्नादिकों के सीतों को जब वे साफ कर शुद्ध हो चुके थे। परमसुइभूयाणं) हस्त मुख आदि के प्रक्षालन से उनके मुख आदि अवयव जब शुद्ध हो चुके थे तब (पुव्वावरह्न कालसमयंसि) पश्चिम प्रहर में (सुहासणवरगयाण) जब वे एक स्थान पर आनन्द के साथ बैठे हुए थे–(इमेयारूवे मिहोकहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था) इस प्रकार का यह बातचीत करते हुए विचार बांधा–

'तएणं तेसिं सत्थवाहदारगाणं' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्यार બાદ (अन्नया कयाइं) કોઈ એક વખતની વાત છે. (तेसिं सत्थवाहदारगाणं) તે બંને સાર્થવાહ પુત્રોને (जिमिय भुत्तुरागयाणं)–કે જ્યારે તેઓ જમીને પોતાના જમવાના સ્થાનેથી કોગળા કરવા માટે ઉભા થઈ ચૂક્યા હતા, અને (आयंत्ताणं) સારી રીતે તેમણે કોગળા પણ કરી લીધા હતા (चोक्खाणं) તેમજ ધોતી વગેરે વસ્ત્રો ઉપર જમતી વખતે પડેલા અન્ન વગેરેના કણોને સાફ કરીને શુદ્ધ બની ચૂક્યા હતા. (परमसुइभूयाणं) હાથ મોં વગેરેના પ્રક્ષાલનથી તેમના મોં વગેરે અવયવો જ્યારે સ્વચ્છ બની ચૂક્ય. હતા. (पुव्वावरण्हकालसमयंसि) દિવસના છેલ્લા પહોરમાં (सुहासणवरगयाणं) જ્યારે તેઓ એક સ્થાને આનંદપૂર્વક બેઠા હતા. (इमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था) ત્યારે વાતચીતનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો

२ पुनः पुनः प्रतीक्षमाणाः इत्यर्थः 'चिट्ठइ' तिष्ठत यावत्तो कौटुम्बिकपुरुषाः तदाज्ञानुसारेण कार्यं सम्पाद्य तिष्ठन्त. ॥ सू. ६ ॥

मूलम्—तए णं ते सत्थवाहदारगा दोच्चंपि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी—खिप्पामेव लहुकरण जुत्त जोयं समखुरवालिहाणसमलिहियतिक्खग्गसिंगएहिं रययमयघंटसुत्तरज्जुपवरकंचणखचियणत्थपग्गहोवग्गहिएहिं नीलुप्पलकयामेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं नाणामणिरयणकंचणघंटिया जालपरिक्खित्तं पवरलक्खणोववेयं जुत्तमेव पवहणं उवणेह तेऽवि तहेव उवणेंति. ॥ सू. ७ ॥

टीका—'तएणं ते सत्थवाहदारगा दोच्चंपि' इत्यादि—ततः खलु तौ सार्थवाहदारकौ द्वितीयवारमपि कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयतः शब्दयित्वा एवं

वहां का सब अच्छी तरह साफ करो। उसे अच्छे रूपमें गोमय आदि से लीपो। अगरवत्ती, काला गुरु आदि सुगंधित द्रव्यों से उसे वासित करो। पश्चात् हमारी वहां प्रतीक्षा करो। इस प्रकार उन सार्थवाह पुत्रों की बात सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने जैसा उन्होंने कहाथा वैसा ही सब कार्य संपादित कर दिया और उनकी प्रतीक्षा करते हुए वहां बैठ रहे। ॥सूत्र ६॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) उन दोनों सार्थवाह पुत्रोंने (दोच्चंपि) दुवारा भी कौडुंबियपुरिसे) कौटुम्बिकपुरुषों को (सद्दावेंति) बुलाया (सद्दावित्ता) बुलाकर उनसे (एवं वयासी) इस प्रकार कहा—

વગેરે ત્યાંથી સાફ કરી નાખો. તે સ્થાનને છાણુ માટી વગેરેથી સરસ રીતે લીંપો ધૂપ સળી, કાલાગુરુ, વગેરે સુવાસિત દ્રવ્યોથી તે સ્થાનને સુગંધિત બનાવો. ત્યાર બાદ તમે અમારી ત્યાં જ રહીને પ્રતીક્ષા કરો. આ રીતે તે સાર્થવાહ પુત્રોની વાત સાંભળીને તે કૌટુંબિક પુરુષોએ તેમણે જેમ આજ્ઞા આપી હતી તેમણે કામ પુરૂં કરી દીધું. અને તેમની પ્રતીક્ષા કરતા ત્યાં જ બેસી રહ્યા. ॥ સૂત્ર. ૬ ॥

'तए णं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

ટીકાર્થ—(त एणं) ત્યાર બાદ (ते सत्थवाहदारगा) તે બંને સાર્થવાહ પુત્રોએ (दोच्चंपि) બીજી વાર (कोडुंबियपुरिसे) કૌટુંબિક પુરુષોને (सद्दावेंति) બોલાવ્યા

पानखाद्यस्वाद्यं 'उवक्खडेह' उपस्कारयत उपस्कार्य तं विपुलमशनपानखाद्य स्वाद्यं धूपपुष्पगन्धवस्त्रं गृहीत्वा यत्रैव सुभूमिभागमुद्यानं यत्रैव नन्दा पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छत उपागत्य नन्दायाः पुष्करिण्या अदूरसामन्ते 'थूणामंडवं स्थूणामंडपं छादनादि स्तम्भनार्थं वल्ली का ष्ठं'थूणा स्थूणा, तत्प्रधानो वस्त्राच्छादितमण्डपः स्थूणा मण्डपस्तम् 'आह-णह' आहत-निवेशयत कुरुतेत्यर्थः 'आसित्तसम्मज्जियोवलित्तं' आसिक्त संमार्जितोपलिप्तं, तत्र-'आसिक्त' आसिक्तं-जलेन सिक्तं 'सम्मज्जिय' संमार्जितं कचवरापनयनेन प्रमार्जितं 'उवलित्तं' उपलिप्तं-गोमयादिना संलिप्तम् सुगन्ध यावत् कलितम्--आवर्त्ति कालागुरुप्रभृतिसुगन्धिद्रव्यैः, कलितं-युक्तम् 'करेह' कुरुत 'अम्हे पडियालेमाणा' आवां प्रतिपालयमाना

वयासी) बुलाकर इस प्रकार कहा-(गच्छह णं देवाणुप्पिया)हे देवानुप्रियो! तुम जाओ और (विउलं असणं४ उवक्खडेह) विपुल मात्रा में अशन, पान, खाद्य, और स्वाद्य आहार निष्पन्न करो (तं विउलं असणं ४ धूव पुष्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह) निष्पन्न होने के बाद विपुल अशनादिरूप चुतुर्विध आहार को धूप, पुष्प, वस्त्रको लेकर जहां सुभूमि भाग नामका उद्यान है और जहां नंदा नामकी पुष्करिणी है, वहां जाओ-(नंदापुक्खरिणी अदूरसामंते थूणामंडवं आहणह) वहां जाकर तुम नंदापुष्करिणी से न बिलकुल पास और न बहुत दूर किन्तु उचित प्रदेश में एक स्थूणामंडप को रचो-बनाओ-तैयार करो। (आसित्तसम्मज्जियोव-लित्तं सुगंध जाव कलियं करेह, अम्हे पडिवालेमाणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति) जब वह तैयार हो जावे तब उसे जल से सिञ्चित करो, कचरा वगैरह

णुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જાઓ (विउलं असणं ४ उवक्खडेह) અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આહાર તૈયાર કરો. (तं विउल असण ४ धूवपुष्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह) અને જ્યારે અશન, પાન. ખાદ્ય વગેરે ચાર જાતનો આહાર તૈયાર થઈ જાય ત્યારે ચતુર્વિધ આહાર તેમજ ધૂપ, પુષ્પ અને વસ્ત્રોને લઈને જ્યાં સુભૂમિભાગ નામે ઉદ્યાન છે અને જ્યાં નંદા નામની પુષ્કરિણી (વાવ) છે ત્યાં જાઓ. (नंदा पुक्खरिणीतो अदूरसामंते थूणामंडवं आहणह) ત્યાં જઈને નંદા પુષ્કરિણીથી વધારે દૂર પણ નહિ તેમજ તેનાથી વધારે નજીક પણ નહિ એવા યોગ્ય સ્થાને તમે સ્થૂણા મંડપ તૈયાર કરો. (असित्त सम्मज्जियोवलित्तं सुगंध जाव कलियं करेह अम्हे पडिवाले माणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति) સ્થૂણા મંડપ જ્યારે તૈયાર થઈ જાય ત્યારે તમે પાણી છાંટીને તે જગ્યાને સિંચિત કરો, કચરો

२ पुनः पुनः प्रतीक्षमाणाः इत्यर्थः 'चिट्ठइ' तिष्ठत यावत्ते कौटुम्बिक-पुरुषाः तदाज्ञानुसारेण कार्यं सम्पाद्य तिष्ठन्त. ॥ सू. ६ ॥

मूलम्-तए णं ते सत्थवाहदारगा दोच्चंपि कोडुंबिय-पुरिसे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव लहुकरण जुत्त जोयं समखुरवालिहाणसमलिहियतिक्खग्गसिंगएहिं रययमय-घंटसुत्तरज्जुपवरकंचणखचियणत्थपग्गहोवग्गहिएहिं नीलुप्पलकया-मेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं नाणामणिरयणकंचणघंटिया जाल-परिक्खित्तं पवरलक्खणोववेयं जुत्तमेव पवहणं उवणेह तेऽवि तहेव उवणेंति. ॥ सू. ७ ॥

टीका--'तएणं ते सत्थवाहदारगा दोच्चंपि' इत्यादि-ततः खलु तौ सार्थवाहदारकौ द्वितीयवारमपि कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयतः शब्दयित्वा एव-

---

वहां का सब अच्छी तरह साफ करो। उसे अच्छे रूपमें गोमय आदि से लीपो। अगरवत्ती, काला गुरु आदि सुगंधित द्रव्यों से उसे वासित करो। पश्चात् हमारी वहां प्रतीक्षा करो। इस प्रकार उन सार्थवाह पुत्रों की वात सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने जैसा उन्होंने कहाथा वैसा ही सब कार्य संपादित कर दिया और उनकी प्रतीक्षा करते हुए वहां बैठ रहे। ॥सूत्र ६॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) उन दोनों सार्थ वाह पुत्रोंने (दोच्चंपि) दुवारा भी कौडुंबियपुरिसे) कौटुम्बिकपुरुषों को (सद्दावेंति) बुलाया (सद्दावित्ता) बुलाकर उनसे (एवं वयासी) इस प्रकार कहा-

---

વગેરે ત્યાંથી સાફ કરી નાખો. તે સ્થાનને છાણુ માટી વગેરેથી સરસ રીતે લીંપો ધૂપ સળી, કાલાગુરુ, વગેરે સુવાસિત દ્રવ્યોથી તે સ્થાનને સુગંધિત બનાવો. ત્યાર બાદ તમે અમારી ત્યાં જ રહીને પ્રતીક્ષા કરો. આ રીતે તે સાર્થવાહ પુત્રોની વાત સાંભળીને તે કૌટુંબિક પુરુષોએ તેમણે જેમ આજ્ઞા આપી હતી તેમણે કામ પુરું કરી દીધું. અને તેમની પ્રતીક્ષા કરતા ત્યાં જ બેસી રહ્યા. ॥ સૂત્ર. ૬ ॥

'तए णं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

ટીકાર્થ—(त एणं) ત્યાર બાદ (ते सत्थवाहदारगा) તે બંને સાર્થવાહ પુત્રોએ (दोचंपि) બીજી વાર (कोडुंबियपुरिसे) કૌટુંબિક પુરુષોને (सद्दावेंति) બોલાવ્યા

पानखाद्यस्वाद्यं 'उवक्खडेह' उपस्कारयत उपस्कार्य तं विपुलमशनपानखाद्य स्वाद्यं धूपपुष्पगन्धवस्त्रं गृहीत्वा यत्रैव सुभूमिभागमुद्यानं यत्रैव नन्दा पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छत उपागत्य नन्दायाः पुष्करिण्या अदूरसामन्ते 'थूणामंडवं स्थूणामंडपं छादनादि स्तम्भनार्थं वल्ली काष्ठं'थूणा स्थूणा, तत्प्रधानो वस्त्राच्छादितमण्डपः स्थूणा मण्डपस्तम् 'आह-णह' आहत-निवेशयत कुरुतेत्यर्थः 'आसित्तसम्मज्जियोवलित्तं' आसिक्त संमार्जितोपलिप्तं, तत्र-'आसित्त' आसिक्तं-जलेन सिक्तं 'सम्मज्जिय' संमार्जितं कचवरापनयनेन प्रमार्जितं 'उवलित्तं' उपलिप्तं-गोमयादिना संलिप्तम् सुगन्ध यावत् कलितम्--अगरवर्ति कालागुरुप्रभृतिसुगन्धिद्रव्यैः, कलितं-युक्तम् 'करेह' कुरुत 'अम्हे पडिवालेमाणा' आवां प्रतिपालयमाना

वयासी) बुलाकर इस प्रकार कहा-(गच्छह णं देवाणुप्पिया)हे देवानुप्रियों! तुम जाओ और (विउलं असणं४ उवक्खडेह) विपुल मात्रा में अशन, पान, खाद्य, और स्वाद्य आहार निष्पन्न करो (तं विउलं असणं ४ धूव पुष्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह) निष्पन्न होने के बाद विपुल अशनादिरूप चतुर्विध आहार को धूप, पुष्प, वस्त्रको लेकर जहां सुभूमि भाग नामका उद्यान है और जहां नंदा नामकी पुष्करिणी है, वहां जाओ-(नंदापुक्खरिणी अदूरसामंते थूणामंडवं आहणह) वहां जाकर तुम नंदापुष्करिणी से न बिलकुल पास और न बहुत दूर किन्तु उचित प्रदेश में एक स्थूणामंडप को रचो-बनाओ-तैयार करो। (आसित्तसम्मज्जियोवलित्तं सुगंध जाव कलियं करेह, अम्हे पडिवालेमाणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति) जब वह तैयार हो जावे तब उसे जल से सिञ्चित करो, कचरा वगैरह

णुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જાઓ (विउलं असणं ४ उवक्खडेह) અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય આહાર તૈયાર કરો. (तं विउल असण ४ धूवपुष्फवत्थं गहाय जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव णंदा पुक्खरिणी तेणामेव उवागच्छह) અને જ્યારે અશન, પાન. ખાદ્ય વગેરે ચાર જાતનો આહાર તૈયાર થઈ જાય ત્યારે ચતુર્વિધ આહાર તેમજ ધૂપ, પુષ્પ અને વસ્ત્રોને લઈને જ્યાં સુભૂમિભાગ નામે ઉદ્યાન છે અને જ્યાં નંદા નામની પુષ્કરિણી (વાવ) છે ત્યાં જાઓ. (नंदा पुक्खरिणीतो अदूरसामंते थूणामंडवं आहणह) ત્યાં જઈને નંદા પુષ્કરિણીથી વધારે દૂર પણ નહિ તેમજ તેનાથી વધારે નજીક પણ નહિ એવા યોગ્ય સ્થાને તમે સ્થૂણા મંડપ તૈયાર કરો. (असित्त सम्मज्जियोवलित्तं सुगंध जाव कलियं करेह अम्हे पडिवाले माणा २ चिट्ठह जाव चिट्ठंति) સ્થૂણા મંડપ જ્યારે તૈયાર થઈ જાય ત્યારે તમે પાણી છાંટીને તે જગ્યાને સિંચિત કરો, કચરો

संलग्नं-वृषभाकर्षकरज्जुद्वयमित्यर्थः ताभ्याम् उपगृहीतौ शकटवाहकपुरुषेण स्ववशीकृतौ, रजतमयघण्टौ च तौ सूत्ररज्जुप्रवरकाञ्चनखचितनस्त प्रग्रहोपगृहीतौ इतिकर्मधारयः ताभ्याम् 'नीलुप्पलकयामेलएहिं' नीलोत्पल-कृतापीडाभ्याम् तत्र-नीलोत्पलैः=नीलकमलैः, कृतः आपीडः=शिरोभूषणं ययो स्तौ ताभ्याम्. 'पवरगोणजुवाणएहिं' प्रवरगोयुवभ्याम्-तरुणोत्तम-बलीवर्दाभ्यादम् 'जुत्तमेव' युक्तं-सर्वथा संयुक्तमेव 'नानामणिरयणकंचण घंटियाजालपरिक्खित्तं' नानामणिरत्नकाञ्चनघण्टिकाजालपरि-क्षिप्तं-अनेकमणिरत्नखचितसुवर्णमयघण्टिकासमूहेन युक्तम्. 'पवरलक्खणोववेयं' प्रवरलक्षणोपपेतं-शुभलक्षणयुक्तं 'पवहणं' प्रवहणं'—शकटम् सेजगाडीति भाषायाम्. 'उवणेह' उपनयत-समानयत. । ते कौटुम्बिकपुरुषा अपि तथैवोपनयन्ति. ॥ सू. ७ ॥

हो। कपास के तन्तुओं से निर्मित रस्सी कि जो प्रवर कांचन से खचित हो जिनके दोनों नयनों में पड़ी हुई हो और इसी के बल पर जो शकट वाहक पुरुषों द्वारा वशीभूत किये गये हों (निलोप्पलकयामेलएहिं) तथा नीलकमलों का बना हुआ शिरोभूषण जिनके मस्तक पर लगा हो (नाणामणिरयणकँचणघंटिया जालपरिक्खित्तं) जो एवं नानामणियों से तथा रत्नों से खचित ऐसे सुवर्णमय घंटिका समूह से युक्त हों तथा जो (पवरलक्खणोववेयं) शुभलक्षणों से संपन्न हों (ते वि तहेव उवणेंति) इस प्रकार उन दोनों सार्थवाह पुत्रों का आदेश सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने जैसा उन्होंने प्रवहण लाने को कहा था-वैसा ही लाकर उपस्थित कर दिया। और उनको ॥सूत्र ७॥

घंटडीओ જેમના ગળામાં બાંધવામાં આવી છે એવા, તેમજ સૂતરની પ્રવર કાંચનથી પરિવેષ્ટિત દોરીની નાથ જેમના બંને નાકનાં છિદ્રોમાં નાથેલી હોય અને એવી નાથોને લીધે જ તે બળદો ગાડીને હાંકનારાઓ વડે વશમાં રખાતા હોય. (नीलोप्पलकयामेलएहिं) તેમજ નીલકમળોવાળું શિરોભૂષણ જેમના મસ્તકે શોભતું હોય (नाणामणिरयणकंचणघंटियाजालपरिक्खित्तं) જેમણે અનેક મણિ અને રત્નો જડેલી સોનાની ઘુઘરીઓ પહેરેલી હોય તેમજ જે (पवरलक्खणोववेयं) શુભ લક્ષણોવાળા હોવા જોઈએ. (ते वि तहेव उवणेंति) આ રીતે બંને સાર્થવાહ-પુત્રોની આજ્ઞા સાંભળીને કૌટુંબિક પુરુષો આજ્ઞા પ્રમાણે જ યોગ્ય પ્રવહણ લઈ આવ્યા. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

मर्यादिष्टाम्. आज्ञापयतः 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव 'लहुकरणजुत्त जोइयं' लघुकरणयुक्तयोजितम् तत्र-लघुकरणेन-गमनादिक्रियादक्षत्वेन युक्ताः ये पुरुषास्तैः, योजितं यन्त्रयूपादिभिः सम्बन्धितम्. अस्य प्रवहणमित्यनेन सम्बन्धः 'समखुरवालिहाणसमलिहियतिक्खग्गसिंगएहिं' समखुर वालधानसमलिखिततीक्ष्णाग्रशृङ्गकाभ्याम्. तत्र-सम=समौ-समानौ खुरौ, वालधानौ=पुच्छौ, समखुरवालधानौ तथा सम=समे-तुल्ये, लिखिते=शस्त्रापसारितबाह्यत्वचे, तीक्ष्णाग्रशृङ्गे ययोः तौ, तथा समखुरवालधानौ च समलिखिततीक्ष्णाग्रशृङ्गकौ चेति कर्मधारयः ताभ्याम् 'रययमयघंटसुत्तरज्जु पवरकंचणखचियणत्थपग्गहोग्गहिएहिं' रजतमयघण्टासूत्ररज्जुपवरकाञ्चन-खचितनस्तप्रग्रहोपगृहीताभ्याम् तत्र-रजतमये=रूप्यनिर्मिते घण्टे=क्षुद्रघण्टिके गलप्रदेशे बद्धे ययोस्तौ तथा-सूत्ररज्जू=कार्पासिक-तन्तु निर्मिते रज्जुमये प्रवरकाञ्चनखचिते ये 'नत्थे।' नस्ते-तयोः प्रग्रहौ=रश्मीनस्त-

---

(खिप्पामेव लहुकरण जुत्त जोइयं पवहणं उवणेह) तुमलोग शीघ्र ही लघुकरण युक्त पुरुषों द्वारा यंत्रयूपादि से संबंधित किये हुए एक प्रवहण-शकटको ले आओ भाषा में इसे सेज-गाडी कहते हैं। जो (पवरगोण जुवाणएहिं जुत्त मेव) तरुण एवं उत्तम बैलों से सर्वथा युक्त हो (समखुर वालिहाण समलिहियतिक्खग्गसिंगएहिं) ये बैल भी समान खुरों वाले हो एक सी पूछोंवाले हों तथा शस्त्र से ऊपर की खाल छिल जाने से जिनके अग्रभाग नुकीले बने रहे हैं ऐसे एक से सींगों वाले हों (रययमयघंट, सुत्तरज्जुपवरकंचण-खचियणत्थपग्गहोवग्गहिएहिं) चाँदी के घंटिकाएँ जिनके गले में बँधी हुई

(सद्दावित्ता) બોલાવીને તેમને (एवं वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेवं लहुकरण जुत्तजोइयं पवहणं उवणेह) તમે સત્વરે લઘુકરણ યુક્ત પુરુષો વડે યંત્ર યૂપ વગેરેથી સંપન્ન એક પ્રવહણ-ગાડાને લાવો. ભાષામાં પ્રવહણ-શકટને 'સેજગાડી' કહે છે. (ઘોડાગાડીની જેમ આવી 'સેજગાડી પણ ચોમેર અને ઉપર એમ સરસ આવરણથી આચ્છાદિત રહે છે માણસ આરામથી આમાં અવરજવર કરી શકે છે એટલા માટે એને 'સેજગાડી' કહે છે.) તે સેજગાડી (पवरगोणजुवाणएहिं जुत्तमेव) જુવાન અને ઉત્તમ બળદોવાળી હોવી હોવી જોઇએ. (समखुरवालिहाणसमलिहिय-तिक्खग्गसिंगएहिं) બળદો સરખી પૂછડી વાળા તેમજ ઓજાર વડે ઉપર ઉપરથી જેમનું ચામડું છોલી નંખાયું છે અને તેથી જેમનાં શિંગડાંનાં આગળના ભાગ અણીદાર થઇ ગયા ગયા છે તેવા સરખા શિંગડાંવાળા હોવા જોઇએ. (रययमयघंटसुत्तरज्जुपवरकंचणखचियणत्थपग्गहोवग्गहिएहिं) ચાંદીની

देवदत्तायाः गणिकाया गृहं वर्तते तत्रैवोपागच्छतः, उपागत्य प्रवहणात् प्रत्यवरोहतः प्रत्यवरुह्य देवदत्ताया गणिकाया गृहमनुप्रविशतः ततस्तदनन्तरं खलु सा देवदत्ता गणिका तौ सार्थवाहदारकौ एजमानौ-आगच्छन्तौ पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्टा=अतिशयेन प्रमुदिता, अद्य मम भाग्योदयो जातो यत एताविभ्यपुत्रौ मम गृहे आगताविति विचार्य आसनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय सप्ताऽष्टपदान्यनुगच्छति=अभिगच्छति अनुगम्य, तयोः संमुखं गत्वा तौ सार्थवाहदारकौ प्रत्येवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् 'संदिसंतु णं' सन्दिशन्तु आदेशं

है (पवहणं दुरूहंति) उस प्रवहण पर सवार हुए। (दुरुहित्ता जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छंति) सवार होकर जहां देवदत्ताका घर था वहां पहुँचे। (उवागच्छित्ता पवहणाओ पच्चोरुहंति) पहुँच कर वे उसे प्रवहण से नीचे उतरे। (पच्चोरुहित्ता देवदत्ताए गणियाए गिहं अणुपविसंति) नीचे उतरकर देवदत्ता गणिका के घरमें प्रवेश किया (तएणं सा देवदत्ता गणिया सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) देवदत्ता गणिकाने उन दोनों सार्थवाह पुत्रोंको आते हुए देखा (पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ) देखकर बडी अधिक प्रसन्न हुई उसने विचारा आज मेरे भाग्य का उदय हुआ है, जो ये दोनों इभ्यपुत्र मेरे घर पर आये हैं-इस प्रकार विचार कर वह अपने आसन से उठी-(अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ) उठ कर वह सात आठ पैर और सामने गई (अणुगच्छित्ता ते सत्थवाहदारए एवं वयासी) जाकर उसने उन सार्थवाह दारकों से इस प्रकार कहा (संदिसंतु णं देवाणु-

વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. (पवहणं दुरूहंति) અને પ્રવહણ (સેજગાડી) માં બેઠા (दुरुहित्ता जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छंति) બેસિને તેઓ દેવદત્તાને ઘેર પહોંચ્યા. (उवागच्छित्ता पवहणाओ पच्चोरुहंति) ત્યાં પહોંચીને તેઓ પ્રવહણ માંથી નીચે ઉતર્યા (पच्चोरुहित्ता देवदत्ताए गणियाए गिहं अणुपविसंति) નીચે ઉતરીને ગણિકા દેવદત્તાના ઘરમાં પ્રવિષ્ટ થયા. (तए णं सा देवदत्ता गणिया सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) ગણિકા દેવદત્તાએ બંને સાર્થવાહ પુત્રોને આવતા જોયા. (पासित्ता हट्ठ तुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ) જોઈને તે ખૂબ જ પ્રસન્ન થઇ અને તેને થયું કે આજે મારો ભાગ્યોદય થયો છે કેમકે આ બંને ઇભ્યપુત્રો (શેઠિયાના પુત્રો) મારે ઘેર આવ્યા છે. આ રીતે વિચાર કરીને તે પોતાના આસન પરથી ઊભી થઇ (अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं) ઊભી થઈને તે સાત-આઠ પગલાં સામે ગઇ. अणुगच्छित्ता ते सत्थवाहदारए एवं वयासी) સામે જઈને તેણે સાર્થવાહ પુત્રોને કહ્યું-- (संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमिहागमणप्पओयणं)

मूलम्---तए णं ते सत्थवाहदारगा ण्हाया जाव सरीरा पवहणं दुरूहंति दुरूहित्ता जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता पवहणाओ पच्चोरुहंति, पच्चोरुहित्ता देवदत्ताए गणियाए गिहं अणुप्पविसंति, तएणं सा देवदत्ता गणिया सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ पासित्ता हट्टतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता ते सत्थवाहदारए एवं वयासी---सदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! किमिहागमणप्पओयणं ? तएणं ते सत्थवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी-इच्छामो णं देवाणुप्पिए ! तुब्भेहिं सद्धिं सुभुमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुब्भवमाणा विहरित्तए। तएणं सा देवदत्ता तेसि सत्थवाहदारगाणं एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता ण्हाया कयकिच्चा किंते पवर जाव सिरिसमाणवेसा जेणेव सत्थवाहदारगा तेणेव समागया ॥ सू. ८ ॥

टीका---'तएणं ते सत्थवाहदारगा ण्हाया' इत्यादि-ततस्तदनन्तरं खलु तौ सार्थवाहदारकौ स्नातौ-स्नानानन्तरं कृतबलिकर्माणौ यावदाभरणालङ्कृतशरीरौ परिहितशुद्धवस्त्रौ प्रवहणं दूरोहतः आरोहतः दूरुह्य यत्रैव

'तएणं से सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ---(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) वे दोनों सार्थवाह दारक (ण्हाया) कि जिन्होंने पहिले से स्नान कर लिया है (जाव सरीरा) स्नान के बाद वायसादि पक्षियों के लिये अन्नादिका भागरूपबलिकर्म कर जिन्होंने अपने शरीरको आभरण से अलंकृत किया है और शुद्ध वस्त्रों को पहिना

'तएणं से सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

ટીકાર્થ—(तएणं) ત્યાર પછી (ते सत्थवाहदारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રોએ (ण्हाया) સ્નાન કરીને (जाव सरीरा) અને સ્નાન કર્યા બાદ કાગડા વગેરે પક્ષીઓને અન્ન ભાગ અર્પીને બલિકર્મ કરીને પોતાના શરીરે સુંદર આભરણો તેમજ શુદ્ધ

देवदत्ताया गणिकाया गृहं वर्तते तत्रैवोपागच्छतः, उपागत्य प्रवहणात् प्रत्यवरोहतः प्रत्यवरुह्य देवदत्ताया गणिकाया गृहमनुप्रविशतः ततस्तदनन्तरं खलु सा देवदत्ता गणिका तौ सार्थवाहदारकौ एजमानौ-आगच्छन्तौ पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्टा=अतिशयेन प्रमुदिता, अद्य मम भाग्योदयो जातो यत एताविभ्यपुत्रौ मम गृहे आगताविति विचार्य स्वासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय सप्ताऽष्टपदान्यनुगच्छति=अभिगच्छति अनुगम्य, तयोः संमुखं गत्वा तौ सार्थवाहदारकौ प्रत्येवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् 'संदिसंतु णं' सन्दिशन्तु आदेशं

है (पवहणं दुरूहंति) उस प्रवहण पर सवार हुए। (दुरूहित्ता जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छंति) सवार होकर जहां देवदत्ताका घर था वहां पहुँचे। (उवागच्छित्ता पवहणाओ पच्चोरुहंति) पहुँच कर वे उसे प्रवहण से नीचे उतरे। (पच्चोरुहित्ता देवदत्ताए गणियाए गिहं अणुपविसंति) नीचे उतरकर देवदत्ता गणिका के घरमें प्रवेश किया (तएणं सा देवदत्ता गणिया सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) देवदत्ता गणिकाने उन दोनों सार्थवाह पुत्रोंको आते हुए देखा (पासित्ता हट्ठतुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ) देखकर बडी अधिक प्रसन्न हुई उसने विचारा आज मेरे भाग्य का उदय हुआ है, जो ये दोनों इभ्यपुत्र मेरे घर पर आये हैं-इस प्रकार विचार कर वह अपने आसन से उठी-(अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ) उठ कर वह सात आठ पैर और सामने गई (अणुगच्छित्ता ते सत्थवाहदारए एवं वयासी) जाकर उसने उन सार्थवाह दारकों से इस प्रकार कहा (संदिसंतु णं देवाणु-

वस्त्रो धारण कर्यां. (पवहणं दुरूहंति) अने प्रवहण (सेजगाडी) मां बेठा (दुरुहित्ता जेणेव देवदत्ताए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छंति) बेसिने तेओ देवदत्ताने घेर पहोंच्या. (उवागच्छित्ता पवहणाओ पच्चोरुहंति) त्यां पहोंचीने तेओ प्रवहण मांथी नीचे उतर्या (पच्चोरुहित्ता देवदत्ताए गणियाए गिहं अणुपविसंति) नीचे उतरीने गणिका देवदत्ताना घरमां प्रविष्ट थया. (तए णं सा देवदत्ता गणिया सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) गणिका देवदत्ताए बंने सार्थवाह पुत्रोने आवता जोया. (पासित्ता हट्ठ तुट्ठ आसणाओ अब्भुट्ठेइ) जोईने ते खूब ज प्रसन्न थई अने तेने थयुं के आजे मारो भाग्योदय थयो छे केमके आ बंने इभ्यपुत्रो (शेठियाना पुत्रो) मारे घेर आव्या छे. आ रीते विचार करीने ते पोताना आसन परथी ऊभी थई (अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं) ऊभी थईने ते सात-आठ पगलां सामे गई. अणुगच्छित्ता ते सत्थवाहदारए एवं वयासी) सामे जईने तेणे सार्थवाह पुत्रोने कह्युं-- (संदिसंतु णं देवाणुप्पिया! किमिहागमणप्पओयणं)

कुर्वन्तु खलु देवानुप्रियाः किं-कथमिहागमनप्रयोजनं जातं? ममोपरि भवद्भ्यां महती कृपा कृता यतो मद्गृहे भवन्तौ समागतौ ततस्तदनन्तरं तौ सार्थवाहदारकौ देवदत्तां गणिकां प्रत्येवमवादिष्टाम् 'इच्छामोणं' आवामिच्छावः खलु देवानुप्रिये युष्माभिः सार्द्धं सुभूमिभागस्योद्यानस्योद्यानश्रियं प्रत्यनुभवन्तौ विहर्तुम् त्वया सार्द्धमावामुपवनदर्शनादिसुखं कर्तुमिच्छावोऽतस्त्वमावाभ्यां सार्द्धमागच्छ, इति भावः। ततस्तदनंतरं खलु सा देवदत्ता तयोः सार्थवाहदारकयोरेतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य स्नाता स्नानानन्तरं कृतकृत्या 'किं ते' किं तेन अलं तेन वर्णनेन 'पवरपरिहिया' प्रवरपरिहिता=प्रवरं यथा स्यात्तथा परिहिता, वस्त्रपरिधानकलाऽभिज्ञतया सुष्ठुपरिधाना यावत् श्रीसमानवेषा=वेषश्रिया साक्षाल्लक्ष्मीवत् प्रतिभासमाना यत्रैव सार्थवाहदारकौ तत्रैव समागता। सू.८।

प्पिया! किमिहागमणप्पओयणं) हे देवानुप्रियो! कहिये किस प्रयोजन से यहां आना हुआ है? (तएणं ते सत्थवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी) देवदत्तागणिकाकी ऐसी बात सुनकर उन दोनों सार्थवाह पुत्रोंने उससे ऐसा कहा-(इच्छामो णं देवाणुप्पिए! तुम्हेहिं सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुब्भवमाणा विहरित्तए) हे देवाणुप्रिय हमलोग यह चाहते है कि तुम्हारे साथ सुभूमिभाग उद्यान की शोभा का अनुभव करते हुए विचरण करें। (तएणं सा देवदत्ता तेसिं सत्थवाहदारगाणं एयमट्ठं पडिसुणेइ) इसके बाद उस देवदत्ताने उन सार्थवाहदारकों के इस कथन रूप अर्थ को स्वीकार कर लिया। (पडिसुणित्ता ण्हाया कयकिच्चा किं ते पवर जाव सिरिसमाणवेसा जेणेव सत्थवाहदारगा तेणेव समागया) इसके पश्चात् उसने स्नान किया स्नान कर वह कृत कृत्य हुई अब इस विषय में और

હે દેવાનુપ્રિયો! આજ્ઞા કરો શા કારણથી અહીં આપ પધાર્યા છો. (तएण ते सत्थवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी) ગણિકા દેવદત્તની વાત સાંભળીને તેઓએ કહ્યું--(इच्छामो णं देवाणुप्पिए! तुब्भेहिं सद्धिं सभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुब्भवमाणा विहरित्तए) હે દેવાનુપ્રિયે! તમારી સાથે સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનનું સૌંદર્ય પાન કરતાં કરતાં ત્યાં વિહાર કરીએ એવી અમારી ઇચ્છા છે. (तएणं सा देवदत्ता तेसिं सत्थवाहदारगाणं एयमट्ठं पड़िसुणेइ) ત્યારે દેવદત્તાએ સાર્થવાહ પુત્રોની વાત સ્વીકારી લીધી. (पडिसुणित्ता ण्हाया कय किच्चा किंते पवर जाव सिरिसमाणवेसा जेणेव सत्थवाहदारगा तेणेव समागया) ત્યાર બાદ દેવદત્તાએ સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કર્યા પછી આ વિષે

मूलम्—तएणं ते सत्थवाहदारगा देवदत्ताए गणियाए सद्धिं जाणं दुरूहंति दुरूहित्ता चंपाए नयरीए मज्झं मज्झेणं जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे जेणेव नंदा पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता पवहणातो पच्चोरुहंति पच्चोरुहित्ता नंदा पोक्खरिणी ओगाहिंति ओगाहित्ता जलमज्जणं करेंति, करित्ता जलकीडं करेंति, करित्ता ण्हाया देवदत्ताए सद्धिं पच्चुत्तरंति पच्चुत्तरित्ता जेणेव थूणामंडवे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता थूणामंडवं अणुपविसंति अणुपविसित्ता सव्वालंकारविभूसिया आसत्था विसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए सद्धिं तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फगंधवत्थं आसाएमाणा वीसाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च णं विहरंति जिमिय भुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा देवदत्ताए सद्धिं विपुलाइं माणुस्सगाइं कामभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ।सू. ९।

टीका—'तएणं ते' इत्यादि–ततस्तदनन्तरं खलु तौ सार्थवाहदारकौ देवदत्तया गणिकया सार्द्धं यानं–रथं दूरोहतः, आरोहतः, दूरुह्य=आरुह्य चम्पा-

---

अधिकवर्णन क्या करें–उसने अच्छी तरह वस्त्र पहिरे यावत् अपना वेषश्री के जैसा बनाया-और जहां वे दोनों सार्थवाह पुत्र थे, वहीं आनंद के साथ गई। ॥सूत्र ८॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) वे दोनों सार्थवाह पुत्र (देवदत्ताए गणियाए सद्धिं) देवदत्ता गणिका के साथ (जाणं दुरूहंति)

વધારે શું કહીએ તેણે સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યાં અને તેણે પોતાનો દેહ લક્ષ્મી જેવો સુંદર બનાવીને તે જ્યાં બંને સાર્થવાહ પુત્રો હતા ત્યાં આનંદ અનુભવતી પહોંચી. । સૂત્ર ૮ ।

'તએ ણં તે સત્થવાહદારગા' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—(તएणं) ત્યાર પછી (ते सत्थवाहदारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રો (देवदत्ताए गणियाए सद्धिं) ગણિકા દેવદત્તાની સાથે (जाणं दुरूहंति) તે રથમાં

कुर्वन्तु खलु देवानुप्रियाः किं-कथमिहागमनप्रयोजनं जातं? ममोपरि भव-द्भयां महती कृपा कृता यतो मद्गृहे भवन्तौ समागतौ ततस्तदनन्तरं तौ सार्थवाह-दारकौ देवदत्तां गणिकां प्रत्येवमवादिष्टाम् 'इच्छामोणं' आवामिच्छावः खलु देवानुप्रिये युष्माभिः सार्द्धं सुभूमिभागस्योद्यानस्योद्यानश्रियं प्रत्यनुभवन्तौ-विहर्तुम् त्वया सार्द्धमावामुपवनदर्शनादिसुखं कर्तुमिच्छावोऽतस्त्वमावाभ्यां सार्द्ध-मागच्छ, इति भावः। ततस्तदनंतरं खलु सा देवदत्ता तयोः सार्थवाहदारकयो-रेतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य स्नाता स्नानानन्तरं कृतकृत्या 'किं ते' किं तेन अलं तेन वर्णनेन 'पवरपरिहिया' प्रवरपरिहिता=प्रवरं यथा स्यात्तथा परिहिता, वस्त्रपरिधानकलाऽभिज्ञतया सुष्ठुपरिधाना यावत् श्रीसमानवेषा= वेषश्रिया साक्षाल्लक्ष्मीवत् प्रतिभासमाना यत्रैव सार्थवाहदारकौ तत्रैव समागता।सू.८।

प्पिया! किमिहागमणप्पओयणं) हे देवानुप्रियो! कहिये किस प्रयोजन से यहां आना हुआ है? (तएणं ते सत्थवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी) देवदत्तागणिकाकी ऐसी बात सुनकर उन दोनों सार्थवाह पुत्रोंने उससे ऐसा कहा-(इच्छामो णं देवाणुप्पिए! तुम्हेहिं सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुब्भवमाणा विहरित्तए) हे देवाणुप्रिय हमलोग यह चाहते है कि तुम्हारे साथ सुभूमिभाग उद्यान की शोभा का अनुभव करते हुए विचरण करें। (तएणं सा देवदत्ता तेसिं सत्थवाहदारगाणं एयमट्ठं पडिसुणेइ) इसके बाद उस देवदत्ताने उन सार्थवाहदारकों के इस कथन रूप अर्थ को स्वीकार कर लिया। (पडिसुणित्ता ण्हाया कयकिच्चा किं ते पवर जाव सिरिसमाणवेसा जेणेव सत्थवाहदारगा तेणेव समागया) इसके पश्चात उसने स्नान किया स्नान कर वह कृत कृत्य हुई अब इस विषय में और

હે દેવાનુપ્રિયો! આજ્ઞા કરો શા કારણથી અહીં આપ પધાર્યા છો. (तएण ते सत्थवाहदारगा देवदत्तं गणियं एवं वयासी) ગણિકા દેવદત્તની વાત સાંભળીને તેઓએ કહ્યું--(इच्छामो णं देवाणुप्पिए! तुब्भेहिं सद्धिं सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स उज्जाणसिरिं पच्चणुब्भवमाणा विहरित्तए) હે દેવાનુપ્રિયે! તમારી સાથે સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનનું સૌંદર્ય પાન કરતાં કરતાં ત્યાં વિહાર કરીએ એવી અમારી ઈચ્છા છે. (तएणं सा देवदत्ता तेसिं सत्थवाहदारगाणं एयमट्ठं पडिसुणेइ) ત્યારે દેવદત્તાએ સાર્થવાહ પુત્રોની વાત સ્વીકારી લીધી. (पडिसुणित्ता ण्हाया कय किच्चा किंते पवर जाव सिरिसमाणवेसा जेणेव सत्थवाहदारगा तेणेव समागया) ત્યાર બાદ દેવદત્તાએ સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કર્યા પછી આ વિષે

भरणशोभितौ, 'असत्था' आश्वस्थौ परिश्रमापनयनेन स्वस्थीभूतौ, प्रसन्नचित्तौ इत्यर्थः 'वीसत्था' विस्वस्थौ विशेषेण स्वस्थीभूतौ सर्वथाऽपगतश्रमौ, सुखासनवरगतौ सुखप्रदपर्यङ्काद्यासनोपविष्टौ, देवदत्तया सार्द्धं तं विपुलं विस्तीर्णम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं धूपं पुष्पं गन्धं वस्त्रं च, 'असाएमाणा' आस्वादयन्तौ-ईषत्स्वादयन्तौ 'विसाएमाणा' विस्वादयन्तौ-विशेषेण वारं वारमास्वादयन्तौ, 'परिभुंजेमाणा' परिभुंजानौ-परिभोगं कुर्वाणौ एवं च अनेन प्रकारेण खलु विहरतः आसाते। अपि च खलु 'जिमिय भुत्तुत्तरागया' जिमित भुक्तोत्तरागतौ जिमितं=खादितं, भुक्तम्=आस्वादितं ताभ्यामुत्तरं=अनन्तरम् आगतौ सुखासनं पर्यङ्कादिकं प्राप्तौ, जिमितभुक्तानन्तरम्-आचान्तौ शुद्धोदकेन कृताचमनौ, लेपाद्यपनयनेन चोक्षौ

आकर वे उसमें प्रविष्ट हुए (अणुपविसित्ता सव्वालंकारविभूसिया आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए सद्धिं) प्रविष्ट होकर सर्व अलंकारो से विभूषित बने हुए वे आश्वस्त-परिश्रम के अपनयन से स्वस्थचित हुए विश्वस्त हुए-सर्वथा परिश्रम से रहित हुए और सुखप्रदपर्यङ्क (पलंग) आदि आसन पर जाकर बैठ गये। बाद में उन्होंने उस देवदत्ता के साथ (तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फगंधवत्थं आसाएमाणा, वीसाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च णं विहरंति) उस विपुलमात्रामें निष्पन्न हुए अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य,रूप चारों प्रकार के आहार को किया रुचर कर उसका स्वाद लिया- धूप, पुष्प, गंध, वस्त्र का वितरण किया-(जिमियभुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा देवदत्ताए सद्धिं विउलाइं माणुस्सगाइं कामभोगाइं भुंजमाणा विहरंति) जब वे अच्छी तरह खा पी चुके-तब देवदत्ता के साथ वे पर्यङ्क आदि आसन पर आकर बैठ गये वहां इतना संबन्ध और इस प्रकार जोड लेना चाहिये-

---

(अणुपविसित्ता सव्वालंकारविभूसिया आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए सद्धिं) પ્રવેશીને સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત થયેલા તેઓ આશ્વસ્ત-થાક વગર સ્વસ્થચિત્ત બન્યા. વિશ્વસ્ત થયા-સર્વથા શ્રમ રહિત થયા, અને સુખેથી બેસાય તેવા પલંગ (પર્યંક) વગેરે આસનો પર બેસી ગયા. ત્યારબાદ તેમણે દેવદત્તા ગણિકાની સાથે (तं विउलं असणं धूवपुप्फगंधवत्थं आसाएमाणा, वीसाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च णं विहरंति) પુષ્કળ પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવીને ત્યાં પહોંચાડવામાં આવેલા અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચાર જાતના આહારને યથારુચિ જમ્યા. તેમજ ધૂપ,-પુષ્પ, ગંધ અને વસ્ત્રોનું વિતરણકર્યું. (जिमिय भुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा देवदत्ताए सद्धिं विउलाइं माणुस्सगाइं कामभोगाइं भुंजमाणा विहरंति) જમ્યા પછી તેઓ પલંગ વગેરે સરસ આસનો પર આવીને દેવદત્તા ગણિકાની સાથે બેસી ગયા. અહીં આટલી વિગત વધારાની જાણી લેવી જોઇએ કે-

नगर्या मध्य-मध्येन-मध्येभूत्वा यत्रैव सुभूमिभागमुद्यानमस्ति यत्रैव नन्दा नाम्नी पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छतः, उपागत्य प्रवहणात्=रथात् प्रत्यवरोहतः-प्रत्यवतरतः वेश्यापि यानादुत्तीर्णा, ततःपश्चात्, नंदा पुष्करिणीमवगाहेते, अवगाह्य=प्रवेशं कृत्वा देवदत्तया सार्द्धं जलमज्जनं-स्नानं कुरुतः स्नानं कृत्वा जलक्रीडां कुरुतः कृत्वा स्नातौ (स्नातौ) देवदत्तया गणिकया सार्द्धमुभौ प्रत्युत्तरतः नंदापुष्करणीतो बहिर्निस्सरतः प्रत्युत्तीर्य यत्रैव स्थूणामण्डपो वस्त्राच्छादितमंडपस्तत्रैवोपागच्छतः, उपागत्य स्थूणामण्डपमनुप्रविशतः,=मण्डपमध्ये देवदत्तया सर्द्धं तौ सार्थवाहदारकौ प्रवेशं कुरुत इत्यर्थः। अनुप्रविश्य सर्वालंकारविभूषितौ वस्त्रा-

उस रथ पर आरूढ हुए (दुरुहित्ता चंपाए नयरीए) आरूढ होकर चंपानगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीचोबीच से होकर (जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे) जहां सुभूमि भाग नाम का उद्यान और उसमें भी (जेणेव नंदा-पुक्खरिणी) जहां नंदा नाम की पुष्करिणी (बावडी) थी (तेणेव उवागच्छंति) वहां पहुँचे। (उवागच्छित्ता पवहणातो पच्चोरुहंति) पहुँच कर फिर वे रथ से नीचे उतरे। (पच्चोरुहित्ता नंदापोक्खरिणीं ओगाहिंति) उतर कर नंदा पुष्करिणी में प्रवेश किया (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेंति) प्रवेश कर वहां उन्होंने स्नान किया (करित्ता जलकीडं करेंति) स्नान करके जलक्रीडा की (करित्ता ण्हाया देवदत्ताए सद्धिं पच्चुत्तरंति) जलक्रीडा करके वे दोनों देवदत्ता गणिका के साथ उस पुष्करिणी से बाहर निकले (पच्चुत्तरित्ता जेणेव थूणामंडवे तेणेव उवागच्छंति) बाहिर निकल कर जहां वह स्थूणामंडप-वस्त्राच्छादितमंडप-था-वहां आये-(उवागच्छित्ता थूणामंडवं अणुपविसंति)

સવાર થયા. (दुरूहित्ता चंपाए नयरीए) સવાર થઇને ચંપાનગરીની (मज्झं मज्झेणं) ઠીક વચ્ચે થઇને (जेणेव सुभूमिभागे उज्जाणे) જ્યાં સુભૂમિભાગ ઉદ્યાન તેમજ (जेणेव नंदा पुक्खरिणी) જ્યાં નંદા નામે પુષ્કરિણી) (કમળ જેમાં હોય તેવી સ્વચ્છ પાણીની નાની સુંદર વાવ) હતી (तेणेव उवागच्छंति) ત્યાં પહોંચ્યા. (उवागच्छित्ता पवहणातो पच्चोरूहंति) પહોંચીને તેઓ રથમાંથી નીચે ઉતર્યા. (पच्चोरुहित्ता नंदा पोक्खरिणीं ओगाहिंति) ઉતારીને નંદા પુષ્કરિણી (વાવ) માં પેઠા અને (ओगाहित्ता जलमज्जणं करेंति) પ્રવેશીને તેઓએ સ્નાન કર્યું. (करित्ता जलकीडं करेंति) સ્નાન કરીને તેઓએ જલ ક્રીડાઓ કરી. (करित्ता ण्हाया देवदत्ताए सद्धिं पच्चुत्तरंति) જલ ક્રીડા કરીને તેઓ બંને દેવદત્તા ગણિકાની સાથે પુષ્કરિણીમાંથી બહાર નીકળ્યા. (पच्चुत्तरित्ता जेणेव थूणा मंडवे तेणेव उवागच्छंति बहार નીકળીને જ્યાં સ્થૂણા મંડપ (વસ્ત્રથી આચ્છાદિત મંડપ) અર્થાત્ તબૂ હતો ત્યાં ગયાં. (उवागच्छित्ता थूणामंडवं अणुपविसंति) ત્યાં જઇને તેઓ મંડપમાં પ્રવિષ્ટ થયા.

मरणशोभितौ, 'असत्था' आस्वस्थौ परिश्रमापनयनेन स्वस्थीभूतौ, प्रसन्नचित्तौ इत्यर्थः 'वीसत्था' विस्वस्थौ विशेषेण स्वस्थीभूतौ सर्वथाऽपगतश्रमौ, सुखासनवरगतौ सुखप्रदपर्यङ्काद्यासनोपविष्टौ, देवदत्तया सार्द्धं तं विपुलं विस्तीर्णम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं धूपं पुष्पं गन्धं वस्त्रं च, 'असाएमाणा' आस्वादयन्तौ-ईषत्स्वादयन्तौ 'विसाएमाणा' विस्वादयन्तौ-विशेषेण वारं वारमास्वादयन्तौ, 'परिभुंजेमाणा' परिभुंजानौ-परिभोगं कुर्वाणौ एवं च अनेन प्रकारेण खलु विहरतः आसाते। अपि च खलु 'जिमिय भुत्तुत्तरागया' जिमित भुक्तोत्तरागतौ जिमितं=खादितं, भुक्तम्=आस्वादितं ताभ्यामुत्तरं=अनन्तरम् आगतौ सुखासनं पर्यङ्कादिकं प्राप्तौ, जिमितभुक्तानन्तरम्-आचान्तौ शुद्धोदकेन कृताचमनौ, लेपाद्यपनयनेन चोक्षौ

आकर वे उसमें प्रविष्ट हुए (अणुपविसित्ता सव्वालंकारविभूसिया आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए सद्धिं) प्रविष्ट होकर सर्व अलंकारो से विभूपित बने हुए वे आश्वस्त-परिश्रम के अपनयन से स्वस्थचित्त हुए विश्वस्त हुए-सर्वथा परिश्रम से रहित हुए और सुखप्रदपर्यङ्क (पलंग) आदि आसन पर जाकर बैठ गये। बाद में उन्होंने उस देवदत्ता के साथ (तं विउलं असणं ४ धूवपुप्फगंधवत्थं आसाएमाणा, वीसाएमाणा परिभुंजे माणा एवं च णं विहरंति) उस विपुलमात्रामें निष्पन्न हुए अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य,रूप चारों प्रकार के आहार को किया रुचर कर उसका स्वाद लिया- धूप, पुष्प, गंध, वस्त्र का वितरण किया-(जिमियभुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा देवदत्ताए सद्धिं विउलाइं माणुस्सगाइं कामभोगाइं भुंजमाणा विहरंति) जब वे अच्छी तरह खा पी चुके-तब देवदत्ता के साथ वे पर्यङ्क आदि आसन पर आकर बैठ गये वहां इतना संबन्ध और इस प्रकार जोड लेना चाहिये-

---

(अणुपविसित्ता सव्वालंकारविभूसिया आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया देवदत्ताए सद्धिं) પ્રવેશીને સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત થયેલા તેઓ આશ્વસ્ત-થાક વગર સ્વસ્થચિત્ત બન્યા. વિશ્વસ્ત થયા-સર્વથા શ્રમ રહિત થયા, અને સુખેથી બેસાય તેવા પલંગ (પર્યંક) વગેરે આસનો પર બેસી ગયા. ત્યારબાદ તેમણે દેવદત્તા ગણિકાની સાથે (तं विउलं असणं धूवपुप्फगंधवत्थं आसाएमाणा, वीसाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च णं विहरंति) પુષ્કળ પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવીને ત્યાં પહોંચાડવામાં આવેલા અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચાર જાતના આહારને યથારુચિ જમ્યા. તેમજ ધૂપ,-પુષ્પ, ગંધ અને વસ્ત્રોનું વિતરણ કર્યું. (जिमिय भुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा देवदत्ताए सद्धिं विउलाइं माणुस्सगाइं कामभोगाइं भुंजमाणा विहरंति) જમ્યા પછી તેઓ પલંગ વગેરે સરસ આસનો પર આવીને દેવદત્તા ગણિકાની સાથે બેસી ગયા. અહીં આટલી વિગત વધારાની જાણી લેવી જોઈએ કે-

स्वच्छौ, अत एव परमशुचिभूतौ सुखासनं प्राप्योपविष्टौ इत्यर्थः। 'समाणा' सन्तौ देवदत्तया गणिकया सार्द्ध विपुलान्-विस्तीर्णान मानुष्यकान्-मनुष्य-संबंधिनः कामभोगान् शब्दादीन् पञ्चेन्द्रियविषयान् भुञ्जानौ विहरत आसातेस्मा॥ ९॥

मूलम्—तएणं ते सत्थवाहदारगा पुव्वावरण्हकालसमयंसि देवदत्ताए गणियाए सद्धिं थूणामंडवाओ पडिनिक्खमंति पडिनि-क्खमित्ता हत्थ संगेल्लीए सुभूमिभागे उज्जाणे बहुसु आलिघरएसु य कयलीघरेसु य लयाघरएसु य अच्छणघरएसु य पेच्छणघरएसु य पसाहणघरएसु य मोहणघरएसु य सालघरएसु य जालघरएसु य कु-सुमघरएसु य उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥सू. १०॥

टीका—ततस्तदनन्तरं खलु तौ सार्थवाहदारकौ पूर्वापराह्नकालसमये-पश्चिमे प्रहरे देवदत्तया गणिकया सार्द्धं स्थूणामण्डपात् प्रतिनिष्क्रामतः बहि-

'भोजन करने के बाद उन्होंने आचमन-शुद्ध जल से कुल्ला किया। खाते समय जो अन्नादि के सीत उनके पैर आदि अवयवों पर गिर गये थे उन्हें उन्होंने दूर कर उन अवयवों को साफ किया। इस तरह परमशुचि भूत होकर सुखासन पर आकर बैठ गये' बैठने के बाद उन्होंने उस देवदत्ता गणिका के साथ विपुल मनुष्यभव संबन्धी कामभोगों को शब्दादिक पांचो इन्द्रियों के विषयों को सेवन किया। ॥सूत्र ९॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ--(तएण) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) वे सार्थवाह दारक (पुव्वावरण्ह-काल समयंसि) पश्चिम प्रहर में (देवदत्ताए गणियाए सद्धिं) देवदत्ता

જમ્યા પછી તેઓએ શુદ્ધ પાણીથી કોગળા કર્યા. જમતી વખતે અન્ન વગેરેના કણો તેમના હાથ પગ ઉપર પડી ગયા હતા તેમને તેઓએ સાફ કર્યા. અને આ પ્રમાણે પોતાના અવયવોને સ્વચ્છ બનાવ્યા. શુદ્ધ થયા. બાદ તેઓ સરસ સુખદ આસન પર આવીને બેઠા. બેસીને તેઓએ ગણિકા દેવદત્તાની સાથે પુષ્કળ મનુષ્યભવના કામભોગો તેમજ શબ્દ વગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સેવન કર્યું. ॥સૂત્ર ૯॥

'त एणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि!

ટીકાર્થ—(तएणं) ત્યારબાદ (ते सत्थवाहदारगा) સાર્થવાહના પુત્રો (पुव्वावर-ण्हकालसमयंसि) પાછલા પહોરના વખતે (देवदत्ताए गणियाए सद्धिं) દેવદત્તા ગુ-ણિકાની સાથે (थूणामंडवाओ पडिनिक्खमंति) સ્થૂણા મંડપની બહાર નીકળ્યા.

निस्सरतः प्रतिनिष्क्रम्य 'हत्थसंगेल्लिना-अन्योन्यं हस्तावलम्बनेन सुभूमिभागे उद्याने बहुषु 'आलिघरएसु' आलिगृहकेषु श्रेणिबद्धगृहाकारपरिणतवनस्पतिविशेष-निकुञ्जेषु च-पुनः 'कयलीघरेसु' कदली गृहकेषु-कदली निकुञ्जेषु च 'लया-घरएसु' लतागृहकेषु-चंपकाशोकादिलतागृहेषु च 'अच्छणघरएसु' आसनगृहकेषु आसनं-उपवेशनम् तेषां गृहेषु यदा तदा जना आगत्य सुखा-सिकयोपविशन्ति यत्र तत्र च 'पेच्छणघरएसु' प्रेक्षणगृहकेषु-प्रेक्षण-प्रेक्षणकं तस्यगृहेषु-यत्रागत्य जना नाटकादिकं कुर्वन्ति प्रेक्षन्ते च तेषु 'पसाहणघर-एसु य' प्रसाधनगृहकेषु प्रसाधनं मण्डनं यत्रागत्य जना स्वं परं च मण्डयन्ति तेषां गृहेषु 'मोहणघरएसु' मोहनगृहकेषु-विलासगृहेषु 'सालघरएसु' शाला-गृहकेषु शाला शाखा तासां गृहेषु वृक्षगृहेषु वा' जालघरएसु' जालगृहकेषु—जालिकान्वितगृहेषु यत्राभ्यन्तरस्थिता बहिः स्थितै र्न दृश्यन्ते किन्तु अन्तः

गणिका के साथ (थूणामंडवाओ पडिनिक्खमंति) उस स्थूणामंडप से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (हत्थसंगेल्लीए) हाथ में हाथ मिलाए हुए वे (सुभूमिभागे उज्जाणे बहुसु आलिघरएसुय) उस सुभूमिभाग उद्यान में अनेक श्रेणिबद्ध गृहाकार परिणत हुए वनस्पति विशेषों के निकुंजों में (कयलीघरएसु य लयाघरएसुय) कदलीगृहोंमें और लतागृहोंमें (अच्छण घरएसु य) यदा कदा आई हुई जनता को बैठने के लिये बनाये हुए आसन गृहों में(पेच्छणघरएसुय) जहां पर आकर के जन नाटक आदि करते हैं और देखते हैं उन प्रेक्षण घरों में (पसाहणघरएसु य) प्रसाधन गृहों में-जहां आकर के मनुष्य अपने को और दूसरो को अलंकारो से विभूषित करते हैं ऐसे घरोंमें (मोहणघरएसुय) विलास गृहो में (सालघरएसु य शाला घरों में (जालघरएसु य) जालिकान्वित घरों में—जिनके भीतर रहे हुए

(पडिनिक्खमित्ता) બહાર નીકળીને (हत्थसंगेल्लीए) હાથમાં હાથ નાખીને તેઓ (सुभूमीभागे उज्जाणे बहुसु आलिघरएसु य) સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં આવેલા ઘણા શ્રેણિબદ્ધ ઘરના આકાર જેવા વનસ્પતિ વિશેષોથી બનાવવામાં આવેલા નિકુંજોમાં (कयलीघरएसु य लयाघरएसु य) કદલી ગૃહોમાં, લતાગૃહોમાં, (अच्छणघर-एसु य) અવારનવાર આવતા સામાજિકોને બેસવા માટે બનાવવામાં આવેલા આસનગૃહોમાં (पेच्छणघरएसु य) માણસો જ્યાં આવીને નાટક વગેરે કરે છે અને જુએ છે તેવા પ્રેક્ષાગૃહોમાં (पसाहणघरएसु य) પ્રસાધન ગૃહોમાં એટલે કે જ્યાં માણસો પોતાની જાતને અને બીજાઓને શણગારે છે, તેવા ઘરોમાં, [मोहणघरएसु य] વિલાસગૃહોમાં (सालघरएसु य) શાળાગૃહોમાં (जालघरएसु य) જાળીઓવાળા ઘરોમાં એટલે કે

स्थितैर्बहिःस्था दृश्यन्ते तादृशेषु च 'कुसुमघरएसु' कुसुमगृहकेषु=पुष्पगृहकेषु, इत्यादिषु, स्थानेषु 'उज्जाणसिरिं' उद्यानश्रियं, उपवनस्य शोभां सुखं च 'पच्चणु भवमाणा' प्रत्यनुभवन्तौ देवदत्तया सार्द्धमनुभवन्तौ विहरतः=विचरतः ।सू. १०।

मूलम्---तए णं ते सत्थवाह दारया जेणेव से मालुया कच्छए तेणेव पहारेत्थ गमणाए, तएणं सा वणमऊरी ते सत्थहदारए एज्जमाणे पासइ पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया महया सद्दणं केकारवं विणिम्मुयमाणी २ मालुयाकच्छाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता एगंसि रुक्खडालयंसि ठिच्चा ते सत्थ वाहदारए मालुयाकच्छयं च अणिमिसाए दिट्ठिए पेहमाणी २ चिट्ठइ ॥सू० ११॥

टीका—'तएणं ते' इत्यादि--ततस्तदनन्तरं खलु तदुद्यानशोभासुखानुभवानन्तरं तौ सार्थवाहदारकौ यत्रैव स मालुकाकक्षकः पूर्वोक्त एकास्थिकफलानां वृक्षविशेषाणां काननं वर्तते तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाए' प्राधार यतां

मनुष्य बाहिर रहे हुए मनुष्यों की दृष्ठि में न आवे किन्तु बाहिर मनुष्य उन भीतर में रहे हुए मनुष्यों को दिखलाई पडते रहे ऐसे घरों में-(कुसुमघरएसु य) पुष्प गृहों (उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणा विहरंति) देवदत्ता के साथ २ उद्यानश्री का निरीक्षण करता हुआ आनंद भोग करते हुए विचरते रहे। सूत्र १० ॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) वे दोनों सार्थवाह दारक (जेणेव मालुयाकच्छए) जहां वह मालुका कच्छ था(तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस ओर जानेके लिये उत्कंठित हुए (तएणं सा वणमऊरी ते

એવા ઘરોમાં કે જેમની અંદર બેઠેલા માણસોને સારી પેઠે જોઇ શકે પણ બહારના માણસો અંદરના માણસોને જોઇ ન શકે, (कुसुमघरएसु य) પુષ્પ. ગૃહોમાં, (उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ઉદ્યાનની શોભા જોતા દેવદત્તાની સાથે સુખ અનુભવતા વિચરતા રહ્યા. ॥સૂત્ર ૧૦॥

'तएणं ते सत्थवाह-दारगा' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—(त एणं) ત્યારબાદ (ते सत्थवाह दारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રો (जेणेव से मालुया कच्छए) જે તરફ માલુકા કચ્છ હતો. (तेणेव पहारेत्थ गमणाए)

गमनाय=तत्र गन्तुमुत्कण्ठितौ गतौ च, ततस्तदनन्तरं खलु सा वनमयूरी तौ सार्थवाहदारकौ 'एज्जमाणे' एजमानौ प्रत्यागच्छन्तौ पश्यति दृष्ट्वा च' 'भीया' भीताः अकस्माद् भयजनकवस्तुदर्शनेन भयं प्राप्ता 'तत्था' त्रस्ता-भयजनितदुःखं प्राप्ता स्तब्धा वा क्षणमात्रं भयेन निश्चला जाता 'तसिया' अन्तर्भावितण्यर्थः, त्रासिता आत्मनः प्रतिप्रदेशं भयेन संक्रान्ता जाता 'उव्विग्गा' उद्विग्ना-त्राणशरणरहितत्वेनोद्वेगं प्राप्ता 'पलाया' पलायिता-उड्डयनोद्युक्ता 'महया २ सद्देणं' महता २ शब्देन उच्चस्वरेण 'केकारवं' मयूरशब्दं 'विणिम्मुयमाणी २' विनिर्मुञ्चन्ती=पुनःपुनः कुर्वती मालुकाकक्षात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति-निस्सरति 'पडिनिक्खत्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निस्सृत्य स्वस्थानादुड्डीय 'एगंसि' एकस्यां वृक्षशाखायां 'ठिच्चा' स्थित्वा तौ सार्थवाहदारकौ तं

सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) उस वनमयूरीने उन दोनों सार्थवाह दारकों का ज्यों ही आते हुए देखा–तो (पासित्ता) देखकर (भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया) भय भीत हो गई त्रस्त हो गई––अकस्मात् भयजनक वस्तु को देखने से भय जनित दुःखको प्राप्त हुई–अथवा क्षण मात्र के लिये भयसे निश्चल हो गई–आत्मा के प्रतिप्रदेश में भय से युक्त हो गई, उद्वेग को प्राप्त हो गई-और उस स्थान से उडी (महयार सद्देणं केकारवं विणिम्मुयमाणीर मालुयाकच्छाओ पडिनिक्खमइ) उडतीर बडे जोर २ से केकारव (शब्द) वारवार करती करती वह उस मालुका कच्छक से बाहर हो गई (पडिनिक्खमित्ता एगंसि रुक्खडालयंसि ठिच्चा ते सत्थवाहदारए मालुया-कच्छयं च अणिमिसाए दिट्ठिए पेहमाणी २ चिट्ठइ) बाहर होकर एक

તે બાજુ જવા આગળ વધ્યા (तएणं सा वणमऊरी ते सत्थवाहदारए एज्जमाणे पासइ) તે ઢેલે બંને સાર્થવાહોને જોયા અને (पासित्ता) જોઇને (भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया) ડરી ગઇ, સંત્રસ્ત થઈ ગઇ ઓચિંતા ભય પમાડનારી વસ્તુને જોઇને તે દુઃખ પામી, અથવા તો તે ભયભીત થઈને થોડા વખત માટે સ્તબ્ધ થઇ ગઇ, તેના આત્મપ્રદેશોમાં ભય પ્રસરી ગયો. તે ઉદ્વિગ્ન થઇ ગઇ તેની સામે રક્ષાનો કોઇ પણ જાતનો ઉપાય હતો નહિ તેથી તે વ્યાકુળ બની ગઇ અને તે સ્થાનેથી ઉડી (महया २ सद्देणं केकारवं विणिम्मुयमाणी २ मालुया कच्छाओ पडिनिक्खमइ) અને મોટા સ્વરેથી ટહુકતી ૨ ઉડતી તે માલુકા કચ્છથી બહાર નીકળી ગઇ. (पडिनिक्खमित्ता एगंसि रुक्खडालयंसि ठिच्चा ते सत्थवाहदारए मालुया कच्छयं च अणिमिसाए दिट्ठिए पेहमाणीर चिट्ठइ) માલુકા કચ્છની બહાર નીકળીને તે

स्थितैर्बहिःस्था दृश्यन्ते तादृशेषु च 'कुसुमघरएसु' कुसुमगृहकेषु=पुष्पगृहकेषु, इत्यादिषु, स्थानेषु 'उज्जाणसिरिं' उद्यानश्रियं, उपवनस्य शोभां सुखं च 'पच्चणुभवमाणा' प्रत्यनुभवन्तौ देवदत्तया सार्द्धमनुभवन्तौ विहरतः=विचरतः ।सू. १०।

मूलम्--तए णं ते सत्थवाह दारया जेणेव से मालुया कच्छए तेणेव पहारेत्थ गमणाए, तएणं सा वणमऊरी ते सत्थहदारए एज्जमाणे पासइ पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया महया सद्दणं केकारवं विणिम्मुयमाणी २ मालुयाकच्छाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता एगसि रुक्खडालयंसि ठिच्चा ते सत्थ वाहदारए मालुयाकच्छयं च अणिमिसाए दिट्ठिए पेहमाणी २ चिट्ठइ ॥सू० ११॥

टीका—'तएणं ते' इत्यादि--ततस्तदनन्तरं खलु तदुद्यानशोभासुखानुभवानन्तरं तौ सार्थवाहदारकौ यत्रैव स मालुकाकक्षकः पूर्वोक्त एकास्थिकफलानां वृक्षविशेषाणां काननं वर्तते तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाए' प्राधार यतां

मनुष्य वाहिर रहे हुए मनुष्यों की दृष्ठि में न आवे किन्तु वाहिर मनुष्य उन भीतर में रहे हुए मनुष्यों को दिखलाई पडते रहे ऐसे घरों में-(कुसुमघरएसु य) पुष्प गृहों (उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणा विहरंति) देवदत्ता के साथ २ उद्यानश्री का निरीक्षण करता हुआ आनंद भोग करते हुए विचरते रहे। सूत्र १० ॥

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) वे दोनों सार्थवाह दारक (जेणेव मालुयाकच्छए) जहां वह मालुका कच्छ था(तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस ओर जानेके लिये उत्कंठित हुए (तएणं सा वणमऊरी ते

એવા ઘરોમાં કે જેમની અંદર બેઠેલા માણસોને સારી પેઠે જોઈ શકે પણ બહારના માણસો અંદરના માણસોને જોઈન શકે, (कुसुमघरएसु य) પુષ્પ ગૃહોમાં, (उज्जाणसिरिं पच्चणुभवमाणा विहरंति) ઉદ્યાનની શોભા જોતા દેવદત્તાની સાથે સુખ અનુભવતા વિચરતા રહ્યા. ॥સૂત્ર ૧૦॥

'तएणं ते सत्थवाह-दारगा' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—(त एणं) ત્યારબાદ (ते सत्थवाह दारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રો (जेणेव-से मालुया कच्छए) જે તરફ માલુકા કચ્છ હતો. (तेणेव पहारेत्थ गमणाए)

टीका—'तएणं ते' ततस्तदनन्तरं-मयूर्या उड्डयनान्तरं तौ सार्थवाहदारकौ अन्योऽन्यं=परस्परं शब्दयतः=आभाषतः=संमुखौ कुरुतः 'सद्दाविता' शब्दयित्वा=अन्योन्यमाहूय वक्ष्यमाणप्रकारेणावादिष्टाम् 'जहाणं' यथा खलु देवानुप्रिय ! एषा वनमयूरी आवामेजमानौ आगच्छन्तौ दृष्ट्वा च भीता, त्रस्ता, त्रसिता, उद्विग्ना पलायिता-स्वस्थानं त्यक्त्वाऽन्यत्स्थानं गता महता शब्देन केकारवं मुञ्चन्ती सती यावदावां मालुकाकक्षकं च पुनः पुनः प्रेक्षमाणी तिष्ठति 'तं' तत्-तस्मात् 'भवियव्वं' भवितव्यम् 'एत्थ' अत्र केनापि कार-

---

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) उन दोनों सार्थवाह दारकोंने (अन्नमण्णं सद्दावेंति) परस्पर में विचार किया बातचीत की (सद्दाविता) बातचीत कर के (एवं वयासी) फिर वे इस प्रकार कहने लगे—(जहाणं देवाणुप्पिया ! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया २ सद्देणं जाव अम्हे मालुयाकच्छयं च पेच्छमाणी २ चिट्ठइ) जिस कारण हे देवानुप्रिय ! यह वनमयूरी हम लोगों को आता हुआ-देखकर भयभीत, त्रस्त और त्रासित होकर उद्विग्न बनी और यहां से उड गई—उडती २ उसने बडे जोर २ से केकारव किया—और इस मालुकाकच्छक से बाहर होकर एक वृक्ष की डाल पर बैठी २ यह हम लोगों की ओर और मालुकाकच्छक को ओर बार २ देख रही है (तं भवियव्वं एत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुयाकच्छयं अंतो अणुपविसंति) तो इसमें कोई न कोई कारण अवश्य होना चाहिये-ऐसा

'तएणं ते सत्थवाह दारगा' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्यारणाद (ते सत्थवाह दारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રોએ (अन्नमण्णं सद्दावेंति) એકબીજા સાથે વાતો કરી (सद्दावित्ता) વાતચીત કરીને (एवं वयासी) તેઓ કહેવા લાગ્યા (जहाणं देवाणुप्पिया ! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया २ सद्देणं जाव अम्हे मालुयाकच्छयं च पेच्छमाणी२ चिट्ठइ) હે દેવાનુપ્રિય ! આ ઢેલ આપણુને આવતા જોઇને ભયભીત સંત્રસ્ત, ત્રાસિત, અને વ્યાકુળ થઇને અહીંથી ઉડી, અને જ્યારે ને ઉડી ત્યારે તેણે મોટા અવાજે કેકારવ કર્યો. અને તે માલુકાકચ્છની બહાર નીકળીને એક ઝાડની શાખા ઉપર બેસી ગઇ છે અને ત્યાંથી પણ તે આપણુને અને માલુકાકચ્છને વારંવાર જોઇ રહી છે. (तं भवियव्वं एत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुयाकच्छयं अंतो अणुपविसंति) તો એની પાછળ કંઇને કંઇ રહસ્ય ચોક્કસ હોવું

मालुकाकक्षकं च 'अणिमिसाए' अनिमेषया निश्चलया 'दिट्ठीए' दृष्ट्या 'पेहमाणी २' प्रेक्षमाणी २–पुनः पुनः पश्यन्ती 'चिट्ठइ' तिष्ठति ॥सू० ११॥

मूलम्—तएणं ते सत्थवाहदारगा अण्णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी जहाणं देवानुप्पिया! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया महया सद्देणं जाव अम्हे मालुया कच्छयं च पेच्छमाणी २चिट्ठइ, तं भवियव्वमेत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुयाकच्छयं अंतो अणुपविसंति अणुपविसित्ता तत्थ दो पुट्ठे परियागये जाव पासित्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति, सद्दावित्ता एवं वयासी–सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं इमे वणमऊरी अंडए साणं २ जाइमंताणं कुक्कुडियाणं अंडएसुअ पक्खिवावित्तए तएणं ताओ जाइमंताओ कुक्कुडियाओ एए अंडए सएणं पक्खवाएणं सारक्खमाणीओ संगेवेमोणीओ विहरिस्संति, तएणं अम्हं एत्थं दो कीलामणगा मऊरीपोयगा भविस्संतित्ति कट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणंति, पडिसुणित्ता सए सए दासचेडए सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया! इमे अंडए गहाय सयाणं जाइमंताणं कुक्कुडीणं अंडएसु पक्खिवह जाव-तेवि पक्खिवेंति ॥सू. १२॥

वृक्ष की डाल पर जाकर बैठ गई और बैठी २ वहीं से उन दोनों सार्थवाहदारकों को और मालुका कक्षक की ओर बार बार अनिमिष दृष्टि से देखने लगी। सूत्र । ११ ।

એક ઝાડની શાખા ઉપર બેસી ગઇ, અને ત્યાંથી જ તે બંને સાર્થવાહોને તેમજ માલુકા કચ્છની તરફ વારંવાર એકી નજરે જોવા લાગી. ॥સૂત્ર ૧૧॥

टीका—'तएणं ते' ततस्तदनन्तरं-मयूर्या उड्डयनानन्तरं तौ सार्थवाह-दारकौ अन्योऽन्यं=परस्परं शब्दयतः=आह्वयतः=संमुखी कुरुतः 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा=अन्योन्यमाहूय वक्ष्यमाणप्रकारेणावादिष्टाम् 'जहाणं' यथा खलु देवानुप्रिय! एषा वनमयूरी आवामेजमानौ आगच्छन्तौ दृष्ट्वा च भीता, त्रस्ता, त्रसिता, उद्विग्ना पलायिता-स्वस्थानं त्यक्त्वाऽन्यत्स्थानं गता महता शब्देन केकारवं मुञ्चन्ती सती यावदावां मालुकाकक्षकं च पुनः पुनः प्रेक्षमाणी तिष्ठति 'तं' तत्-तस्मात् 'भवियव्वं' भवितव्यम् 'एत्थ' अत्र केनापि कार-

'तएणं ते सत्थवाहदारगा' इत्यादि।

टीकार्थ--(तएणं) इसके बाद (ते सत्थवाहदारगा) उन दोनों सार्थवाह दारकोंने (अन्नमण्णं सद्दावेंति) परस्पर में विचार किया वातचीत की (सद्दा-वित्ता) वातचीत कर के (एवं वयासी) फिर वे इस प्रकार कहने लगे-- (जहाणं देवाणुप्पिया! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया २ सद्देणं जाव अम्हे मालुयाक च्छयं च पेच्छमाणी २ चिट्ठइ) जिस कारण हे देवानुप्रिय! यह वनमयूरी हम लोगों को आता हुआ-देखकर भयभीत, त्रस्त और त्रासित होकर उद्विग्न बनी और यहां से उड गई—उडती २ उसने बडे जोर २ से के-कारव किया--और इस मालुकाकच्छक से बाहर होकर एक वृक्ष की डाल पर बैठी २ यह हम लोगों की ओर और मालुकाकच्छक को ओर वार २ देख रही है (तं भवियव्वं एत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुयाकच्छयं अंतो अणुपविसंति) तो इसमें कोई न कोई कारण अवश्य होना चाहिये-ऐसा

'तएणं ते सत्थवाह दारगा' इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्यारબાદ (ते सत्थवाह दारगा) બંને સાર્થવાહ પુત્રોએ (अन्नमण्णं सद्दावेंति) એકબીજા સાથે વાતો કરી (सद्दावित्ता) વાતચીત કરીને (एवं वयासी) તેઓ કહેવા લાગ્યા (जहाणं देवाणुप्पिया! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया २ सद्देणं जाव अम्हे मालुयाकच्छयं च पेच्छमाणी२ चिट्ठइ) હે દેવાનુપ્રિય! આ ઢેલ આપણને આવતા જોઈને ભયભીત સંત્રસ્ત, ત્રાસિત, અને વ્યાકુળ થઈને અહીંથી ઉડી, અને જ્યારે તે ઉડી ત્યારે તેણે મોટા અવાજે કેકારવ કર્યો અને તે માલુકાકચ્છની બહાર નીકળીને એક ઝાડની શાખા ઉપર બેસી ગઈ છે અને ત્યાંથી પણ તે આપણને અને માલુકાકચ્છને વારંવાર જોઈ રહી છે. (तं भवियव्वं एत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुया कच्छयं अंतो अणुपविसंति) તો એની પાછળ કંઈને કંઈ રહસ્ય ચોક્કસ હોવું

मालुकाकक्षकं च 'अणिमिसाए' अनिमेषया निश्चलया 'दिट्ठीए' दृष्टया 'पेहमाणी २' प्रेक्षमाणी २-पुनः पुनः पश्यन्ती 'चिट्ठइ' तिष्ठति ॥सू० ११॥

मूलम्---तएणं ते सत्थवाहदारगा अण्णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी जहाणं देवानुप्पिया ! एसा वणमऊरी अम्हे एज्जमाणा पासित्ता भीया तत्था तसिया उव्विग्गा पलाया महया महया सद्देणं जाव अम्हे मालुया कच्छयं च पेच्छमाणी २चिट्ठइ, तं भवियव्वमेत्थ कारणेणं त्तिकट्टु मालुयाकच्छयं अंतो अणुपविसंति अणुपविसित्ता तत्थ दो पुट्ठे परियागये जाव पासित्ता अन्नमन्नं सद्दावेंति, सद्दावित्ता एवं वयासी-सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमे वणमऊरी अंडए साणं २ जाइमंताणं कुकुडियाणं अंडएसुअ पक्खिवावित्तए तएणं ताओ जाइमंताओ कुकुडियाओ एए अंडए सएणं पक्खवाएणं सारक्खमाणीओ संगेवेमाणीओ विहरिस्संति, तएणं अम्हं एत्थं दो कीलामणगा मऊरीपोयगा भविस्संतित्ति कट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणति, पडिसुणित्ता सए सए दासचेडए सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया! इमे अंडए गहाय सयाणं जाइमंताणं कुकुडीणं अंडएसु पक्खिवह जाव-तेवि पक्खिवेंति ॥सू. १२॥

वृक्ष की डाल पर जाकर बैठ गई और बैठी २ वहीं से उन दोनों सार्थवाहदारकों को और मालुका कक्षक की ओर बार बार अनिमिष दृष्टि से देखने लगी । सूत्र । ११ ।

એક ઝાડની શાખા ઉપર બેસી ગઇ, અને ત્યાંથી જ તે બંને સાર્થવાહોને તેમજ માલુકા કચ્છની તરફ વારંવાર એકી નજરે જોવા લાગી. ॥સૂત્ર ૧૧॥

स्थाने स्वगृहे एवं अ(नेन प्रकारेण) 'दो कीलावणगा' द्वौ क्रीडनकौ-क्रीडा कारकौ द्वौ मयूरपोतकौ मयूरीशावकौ भविष्यत इति कृत्वा-इति विचार्य, अन्योऽन्यस्यैतमर्थं प्रतिशृणुतः मनसि धारयतः, प्रतिश्रुत्य 'सए सए' स्वकान् स्वकान्-दासचेटकान् शब्दयतः शब्दयित्वा चैवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादिष्टाम् हे देवानुप्रियाः गच्छत खलु यूयं इमे-एते अण्डके मयूर्या अण्डके गृहीत्वा स्वकानां जातिमतीनां कुक्कुटीनामण्डकेषु प्रक्षिपत, इति वचनं श्रुत्वा यावत्ते दासा अपि तथैवाण्डके प्रक्षिपन्ति ॥ सू. १२ ॥

वाली हम दोनों की कुक्कुटिकाएं इन हम लोगों के द्वारा लाये हुए मयूरी के अंडों की अपने २ अंडो को रक्षा तथा उनकी परकृत उपद्रवों से प्रतिपालना करती हुई रक्षा और प्रतिपालना करलेंगी। (तएणं अम्हं एत्थं दो कीलामणगा मऊरपोयगा भविस्संति तिकट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्ठं पडिसुणेंति) इस प्रकार हम लोगों के अपने २ घर पर दो क्रीडा कारक मयूरी पोत (बच्चे) हो जावेंगे ऐसा विचार कर उन दोनोंने आपसमें एक दूसरे का विचार स्वीकार कर लिया (पडिसुणित्ता सए सए दासचेडए सद्दावेंति) स्वोकार कर फिर उन्होंने अपने २ नौकरों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर ऐसा कहा—(गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया!) हे देवानुप्रियो! तुम लोग जाओ और (इमे अंडए गहाय सयाणं जाइमंताणं कुक्कुडीणं अंडएसु पक्खिवह जाव ते वि पक्खिवेंति) इन मयूरी के दोनों अंडोको ले जाकर अपनी २ जातीवाली कुक्कुटिकाओं के अंडों में रख दो। इस प्रकार के उनके कथन को सुनकर "यावत् उन दासोंने भी उस तरह उन दोनों अंडो को ले जाकर उन कुक्कुटिकाओं के अंडों में रख दिया॥ सू. १२॥

બહારના ઉપદ્રવોથી રક્ષણ કરતી ઢેલના ઈંડાનું પણ રક્ષણ કરશે અને પાલન પોષણ કરશે (तएणं अम्हं एत्थं दो कीलामणगा मउरपोयगा भविस्संति तिकट्टु अन्नमन्नस्स एयमट्टं पडिसुणेंति)આ રીતે આપણા બંનેનાં ઘરોમાં ક્રીડામયૂરના બચ્ચાઓ થઈ જશે. આમ તેઓ બંને એક બીજાના વિચારોથી સહમત થયા. (पडिसुणित्ता सए सए दासचेडए सद्दावेंति) સહમત થઈને તેઓએ પોતપોતાના નોકરોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું (गच्छहणं तुब्भे देवाणुप्पिया!) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે જાઓ અને (इमे अंडए गहाय सयाणं जाइमंताणं कुक्कुडीणं अंडएसु पक्खिवह जाव ते वि पक्खिवेंति) આ ઢેલના બંને ઈંડાને અમારી મરઘીઓના ઈંડાઓની વચ્ચે મૂકી દો. આ રીતે તેમની વાત સાંભળીને નોકરોએ બંને ઈંડાને લઈને સાર્થવાહ પુત્રોની મરઘીઓના ઈંડાઓની વચ્ચે મૂકી દીધાં સૂ.ત્ર ૧૨॥

विनश्यन्तीत्यर्थः, एवं 'परित्ता जीवघणा उप्पज्जित्ता उप्पज्जित्ता निलीयंति' परीताः असंख्याताः मत्येकशरीराः अतीतानागत सन्तानानपेक्षया वा संक्षिप्ताः जीवघनाः उत्पद्य उत्पद्य निलीयन्ते विनश्यन्ति। अनेन असंख्यातप्रदेशात्मके लोके अनन्तानां रात्रि दिवानाम्, परीतानाम् असंख्यातानां च रात्रिदिवानां समावेशो भवतीति सिद्धम्। यतोऽनन्त-परीतजीवसम्बन्धात् कालविशेषा अपि अनन्ताः, परीताश्च व्यपदिश्यन्ते अतः असंख्यातप्रदेशात्मके लोके अनन्तानाम् असंख्यातानां च रात्रि दिवानां कथं समावेशो भवतीति विरोधोऽपि परिहृतो भवति। अथ लोकमेव स्वरूपतः प्रतिपादयति-' से णूणं भूए, उप्पन्ने, विगए, परिणए, अजीवेहिं लोक्कइ, पलोक्कइ' स लोकः नूनं निश्चितं भूतः, यत्र जीवघना-

कहा है। (परित्ता जीवघणा उप्पज्जित्ता उप्पज्जित्ता निलीयंति) परीत-असंख्यात-प्रत्येक शरीर की अपेक्षा के असंख्यात जीवघन, अथवा अतीत अनागत सन्तान की अपेक्षा से संक्षिप्त जीवघन उत्पन्न हो हो नष्ट होते हैं। इस कारण असंख्यातप्रदेशात्मक लोक में अनन्तरातदिनों का समावेश हो जाता है यह बात सिद्ध हो जाती है। क्यों कि अनन्त और परीत ऐसे जीवों के सम्बन्ध से कालविशेष भी अनन्त और परीत इस रूप से कहे जाते हैं। अतः असंख्यात प्रदेशात्मक इस लोक में अनन्त और असंख्यात रातदिनों का समावेश कैसे हो सकता है ऐसा विरोध भी परिहृत हो जाता है। अब सूत्रकार स्वरूप की अपेक्षा लेकर लोक का ही प्रतिपादन करते हैं-(से णूणं भूए उप्पन्ने, विगए,

સૂક્ષ્માદિ સાધારણ શરીરોને અનુલક્ષીને અથવા જીવસન્તતિની સપર્યવસાનતાને અનુલક્ષીને કરાયેલ છે. તથા જીવ જ્ઞાનાદિક અનંત પર્યાયોના સમુદાય રૂપ છે, અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોના એક પિંજરારૂપ છે, તેથી તેને "જીવઘન" કહેલ છે. (परित्ता जीवघणा उप्पज्जित्ता उप्पज्जित्ता निलीयंति) પરીત-અસંખ્યાત-પ્રત્યેક શરીરની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત જીવઘન, અથવા અતીત અનાગત સાન્તતાની અપેક્ષાએ સંક્ષિપ્ત જીવઘન ઉત્પન્ન થઈ થઇને નષ્ટ થયાં કરે છે. આ કારણે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં અનંત રાત્રિદિવસનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. કારણ કે અનંત અને પરીત એવાં જીવોના સંબંધથી કાળવિશેષને પણ અનંત અને પરીત રૂપે સ્વીકારી શકાય છે. આ રીતે "અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા આ લોકમાં અનંત અને અસંખ્યાત રાત્રિદિવસોનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે" એવી જે વિરોધાત્મક શંકા બતાવવામાં આવી છે, તેનું પણ સમાધાન થઈ જાય છે. હવે સૂત્રકાર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ લોકનું પ્રતિપાદન કરે છે-"से णूणं भूए उप्पन्ने, विगए,

उत्पद्य उत्पद्य विलीयन्ते स लोको भूतः भवनधर्मयोगात् सद्भूतः, स न भूतः अनुत्पत्तिकोऽपि स्यात् यथा नयमतेन गगनम्, अत आह-उत्पन्नः-उत्पादयुक्तः, उत्पन्नश्च घटाभाववत् अविनश्वरोऽपि स्यात् अत आह-विगतः-विनष्टः विनाशयुक्तः, विगतश्च निरन्वयोऽपि भवति अत आह-परिणतः, पर्यायान्तराण्यापन्नः, न तु निरन्वयनाशं नष्टः। अथ तस्यैवंविधस्य लोकस्य निश्चयार्थमाह-अजीवेः

परिणए, अजीवेहिं लोक्कइ, पलोक्कइ) जहां पर बार २ जीवघन उत्पन्न हो होकर नष्ट होते रहते हैं ऐसा वह लोक भवनधर्म के योग से सद्भूतस्वरूप है-असद्भूतरूप नहीं हैं अर्थात् द्रव्य का लक्षण उत्पाद व्यय और ध्रौव्यात्मक माना गया है लोक भी एक द्रव्य है-अतः यह भी उत्पाद व्यय और ध्रौव्य लक्षण वाला है-यही बात सूत्रकार ने (भूए उप्पन्ने विगए) इन पदों द्वारा प्रकट की है-भूतपद से सूत्रकार ने लोक में ध्रौव्य धर्म प्रकट किया है जो पदार्थ अनुत्पन्न होता है वह भी नैयायिकमतमें आकाशकी तरह भूतधर्मवाला होता है-सो लोक पदार्थ ऐसा भूत धर्मवाला नहीं है किन्तु वह (उप्पन्ने) उत्पत्ति धर्मवाला-उत्पादधर्मवाला है-जो उत्पाद धर्मवाला होता है वह घटाभाव अर्थात् घटप्रध्वंसाभाव की तरह अविनश्वर भी होता है-अतः यह लोकपदार्थ ऐसा नहीं है, किन्तु (विगए) विनाश-व्यय-धर्म वाला है जो विनाशधर्मयुक्त होता है वह निरन्वय भी होता है-अर्थात् विनाश को निरन्वय

परिणए, अजीवेहिं लोक्कइ, पलोक्कइ" જ્યાં વારંવાર જીવઘન ઉત્પન્ન થઈ થઈને નાશ થયા કરે છે એવો આ લોક ભવનધર્મથી યુક્ત હોવાને કારણે સદ્ભૂત સ્વરૂપ છે. પણ અસદ્ભૂત-સ્વરૂપ નથી. એટલે કે દ્રવ્યનું લક્ષણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યાત્મક મનાય છે લોક પણ એક દ્રવ્ય છે, તેથી તે પણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યના લક્ષણવાળો છે. એજ વાત સૂત્રકારે "भूए उप्पन्ने विगए" ઇત્યાદિ પદો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. 'ભૂત' પદથી સૂત્રકારે લોકમાં ધ્રૌવ્ય ધર્મ પ્રકટ કર્યો છે. જે પદાર્થ અનુત્પન્ન હોય છે તેને પણ નૈયાયિક મતાનુસાર ભૂત-ધર્મવાળો કહ્યો છે, જેમકે આકાશને નૈયાયિક મત પ્રમાણે ભૂતધર્મવાળું કહ્યું છે. પરંતુ લોકપદાર્થ આકાશના જેવા ભૂતધર્મવાળો નથી, તે તો "उप्पन्ने" ઉત્પત્તિ ધર્મવાળો (ઉત્પાદ ધર્મવાળો) છે. ઉત્પાદ ધર્મવાળો પદાર્થ ઘટાભાવ (ઘટપ્રધ્વંસાભાવ) ની જેમ અવિનશ્વર પણ હોઈ શકે છે, પરંતુ આ લોકપદાર્થ એવો નથી, આ લોક તો "विगए" વિનાશ (વ્યય) ધર્મવાળો છે. વિનાશ ધર્મયુક્ત પદાર્થ નિરન્વય પણ હોઈ શકે છે (બૌદ્ધ મતની આ પ્રકારની માન્યતા છે.) પરંતુ આ લોક નિરન્વય વિનાશથી

पुद्गलादिभिः, जीवैश्च सत्तां धारयद्भिः, उत्पद्यमानैः, विनश्यद्भिः, परिणमद्भिश्च लोकानन्यभूतैः लोक्यते-निश्चीयते, प्रलोक्यते प्रकर्षेण निश्चीयते भूतादिधर्मकोऽयं लोक इति विनिश्चयते, अत एवान्वर्थतया यथार्थसंज्ञकोऽसौ इति दर्शयति -'जे लोक्कइ से लोए ?' यो लोक्यते प्रमाणेन स लोकः पञ्चास्तिकायात्मक

बौद्धों ने स्वीकार किया है-ऐसे निरन्वयविनाश से युक्त यह लोक नहीं है, किन्तु (परिणए) यह लोक विनाश धर्मवाला होकर भी अपने मूलरूप से नष्ट नहीं होता है किन्तु पर्यायान्तरों को प्राप्त करता रहता है जो निरन्वयनाश धर्मवाला होता है वह अपने मूलरूप से भी नष्ट हो जाता है और जब वह मूलरूप से ही नष्ट हो जाता है-तब पर्याया-न्तरों को प्राप्त कौन कर सकता है अतः यह लोक ऐसा नहीं है, किन्तु पर्यायान्तरों को प्राप्त करता है अतः निरन्वयनाश धर्मयोगी नहीं है। इस प्रकार के लोक का निश्चय कैसे होता है तो इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि-(अजीवेहिं लोक्कइ परलोक्कइ) सत्ता को धारण करनेवाले -ध्रौव्यरूप-उत्पाद धर्मवाले, विनाश धर्मवाले, परिणमनशील और लोक से अनन्यभूत-अभिन्न-ऐसे अजीव पुद्गलों से तथा जीवों से इस लोक का निश्चय किया जाता है तथा यह लोक भूतादि धर्मवाला है ऐसा प्रकर्परूप से निश्चय किया है इसलिये इसका लोकऐसा नाम सार्थक है इस बात को दिखाते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (जे लोक्कइ

નથી, "परिणए" આ લોક વિનાશ ધર્મવાળો હોવા છતાં પણ પોતાના મૂળ રૂપમાંથી નાશ પામતો નથી, પણ અન્ય પર્યાયોને (પર્યાયાન્તરોને) પ્રાપ્ત કરતો રહે છે. નિરન્વયનાશ ધર્મવાળો પદાર્થ તો પોતાના મૂળ રૂપમાંથી પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, આ રીતે મૂળ રૂપનો નાશ પામ્યા પછી અન્ય પર્યાયો પ્રાપ્ત કરવાની વાત જ સંભવી શકતી નથી આ લોક તો પર્યાયાન્તરોને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે, તેથી તે નિરન્વયનાશ ધર્મવાળો નથી. આ પ્રકારનો લોક છે એનો નિશ્ચય કેવી રીતે કરી શકાય છે? સૂત્રકાર હવે એજ પ્રશ્નનું નીચેનાં સૂત્રો દ્વારા સમાધાન કરે છે. (अजीवेहिं लोक्कइ पलोक्कइ) સત્તાને ધારણ કરનારા-ધ્રૌવ્યરૂપ (ઉત્પાદ ધર્મવાળાં,) વિનાશ ધર્મવાળા, પરિણમનશીલ અને લોકથી અભિન્ન એવાં અજીવ પુદ્ગલોથી તથા જીવોથી આ લોકનો નિશ્ચય કરી શકાય છે, તથા આ લોક ભૂતાદિ ધર્મવાળો છે એવો પ્રકર્ષરૂપે નિશ્ચય કરી શકાય છે. તેથી તેનું "લોક" એવું નામ સાર્થક છે. એજ વાતનું પ્રતિ-પાદન કરતા સૂત્રકાર કહે છે-"जे लोक्कइ से लोए" જેને પ્રમાણ દ્વારા

गगनखण्डो लोकपदवाच्यः, इति सत्यं किम् ? ततः उक्तरीत्या लोकस्वरूपाऽभिधायकपार्श्वजिनवचनसंस्मरणद्वारा भगवान् स्ववचनं समर्थितवानिति ' स्थविरा आहुः ' हंता, भगवं ' हे भदन्त ! हन्त, सत्यं भवता यद् लोकस्वरूपं प्रतिपादितं तत् सर्वथा सत्यमेवेत्यर्थः ।

भगवानाह-' से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं वुच्चइ-असंखेज्जे तं चेव' हे आर्याः ! स्थविराः ! तत् तेनार्थेन तस्माद्धेतोः एवम् उक्तरीत्या उच्यते-असंख्येये लोके तदेव पूर्ववदेव अनन्तानि रात्रिंदिवानि परीतानि च उदपद्यन्त ' इत्यादि बोध्यम् ' तप्पभिइं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं ' सव्वन्नू

से लोए) जो प्रमाण के द्वारा विलोकित किया जा सके उसका नाम लोक है यह लोक गगन का पंचास्तिकाय रूप एक खण्ड है कहो आर्यो यह बात सत्य है न ? इस प्रकार पार्श्वनाथ भगवान के लोकस्वरूप के अभिधायक वचनों को याद कराकर भगवान् ने अपने वचनों को समर्थन किया तब स्थविरों ने (हंता भगवं) हां भगवान् ! ऐसा ही है- अर्थात् आपने जो लोक के स्वरूप का प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य ही है ऐसा कहा-तब प्रभु ने उनसे (से तेणट्ठेणं अज्जो एवं वुचइ असंखेज्जे तं चेव) ऐसा कहा कि हे आर्यो ! इसी कारण मैंने ऐसा कहा है कि असंख्यात लोक में असंख्यात और अनंत रातदिन उत्पन्न हुए हैं, उत्पन्न होते हैं और आगे भी उत्पन्न होते रहेंगे इत्यादि सब कथन यहांपर पूर्वोक्त रूप से लगालेना चाहिये । (तप्पभिइं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं सव्वन्नू सव्वदरिसी

વિલોકી શકાય (જોઈ શકાય) છે, તેનું નામ જ લોક છે. આ લોક ગગનનો (આકાશનો) પંચાસ્તિકાય રૂપ એક ખંડ છે. "કહો આર્ય ! આ વાત સત્ય છે ને ?" આ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના લોક-સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનારાં વચનોને યાદ કરાવીને જ્યારે ભગવાન મહાવીરે પોતાનાં વચનોનું સમર્થન કર્યું, ત્યારે સ્થવિરોએ કહ્યું "हंता भगवं" હા, ભગવાન ! એવું જ છે. એટલે કે લોકના સ્વરૂપનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેમને કહ્યું-(से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं वुच्चइ, असंखेज्जं तंचेव) હે આર્યો ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા લોકમાં અનંત અને અસંખ્યાત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયાં છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થશે, ઈત્યાદિ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

"तप्पभिइं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं सव्वन्नू सव्वदरिसी त्ति पच्चभिजाणंति" આ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન મહા-

सव्वदरिसी ' त्ति पच्चभिजाणंति' तत्प्रभृति तत्कालादारम्य च ते पार्श्वापत्यीयाः पार्श्वनाथशिष्यशिष्याः स्थविराः भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं ' सर्वज्ञः, सर्वदर्शी ' इति अनेन रूपेण प्रत्यभिजानन्ति निश्चिन्वन्ति ! 'तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति,' ततः तदनन्तरं ते स्थविराः भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, ' वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी ' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः–' इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंच महव्वयाइं, सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ' हे भदन्त ! इच्छामः खलु वयं युष्माकम् भवताम् अन्तिके समीपे चातुर्यामाद् धर्माद् चातुर्यामधर्मं परित्यज्येत्यर्थः पञ्चमहाव्रतानि सप्रति-

त्ति पच्चभिजाणंति) इस प्रकार से श्रमण भगवान् महावीर के मुख से लोकविषयक सत्य प्रतिपादन श्रवणकर उन पार्श्वापत्यीय स्थविरों ने उन श्रमण भगवान् महावीर को सर्वज्ञ और सर्वदर्शीरूप से निश्चित किया (तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति) तब उन स्थविर भगवंतों ने श्रमणभगवान् महावीर को वंदना की अर्थात् गुणोंकी स्तुति की और फिर उन्हें पंचाग झुकाकर नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार कर फिर उन्हों ने ऐसा कहा (इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! हमलोग यह चाहते हैं कि चातुर्याम धर्म को छोड कर प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को धारण करें–आदि जिन और अन्तिम

वीरने मुखेथी लोकविषयक सत्य प्रतिपादनने सांभळीने ते पार्श्वापत्यीय (पार्श्वनाथना प्रशिष्य) स्थविरोए श्रमण भगवान महावीरने सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी रूपे निश्चित कर्या-त्यारथी तेओ तेमने सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी मानवा लाग्या. " तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति " त्यारबाद ते स्थविर भगवंतोए श्रमण भगवान महावीरने वंदणा करी एटले के गुणोनी स्तुति करी, अने त्यारबाद पांच अंगो झुकावीने तेमणे तेमने नमस्कार कर्या. " वंदिता नमंसित्ता एवं वयासी " वंदणा नमस्कार करीने तेमणे तेमने आ प्रमाणे कह्युं-(इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! अमे चार यामयुक्त (चार महाव्रतोवाळा) धर्मने बदले, आपनी समक्ष पंच महाव्रतोने अने प्रतिक्रमण युक्त धर्मने धारण करवा मागीये छीए. आदि

क्रमणं प्रतिक्रमणसहितं धर्मं च उपसंपद्य अङ्गीकृत्य खलु विहर्तुं स्यातुम् 'इच्छामः' इति पूर्वेणान्वयः। तत्र आदिमान्तिमजिनयोरादिनाथ-महावीरयोरेव नियमेनावश्यं कर्तव्यः सप्रतिक्रमणो धर्मः, अन्येषां तु मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकराणां कदाचित्क एव सहेतुकः प्रतिक्रमणधर्मः, उक्तञ्च—

" सपडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स।
मज्झिमगाण जिणाणं, कारणजाए पडिक्कमणं " ॥ १ ॥
" सप्रतिक्रमणो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य।
मध्यमकानां जिनानां कारणजाते प्रतिक्रमणम्" ॥ २ ॥

ततो भगवानाह—' अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह ' भो देवानुप्रियाः ! यथासुखं यथा सुखं भवेत्तथा क्रियन्ताम्, किन्तु प्रतिबन्धं विलम्बं

जिन-आदिनाथ और महावीर को ही नियम से प्रतिक्रमण सहित धर्म अवश्य करणीय है और अन्य २२ तीर्थंकरों को वह प्रतिक्रमण अतिचार लगने पर करने का है-कहा है कि—

" सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स।
मज्झमगाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥१॥ "

प्रतिक्रमण सहित धर्म आदिजिन औरअन्तिम जिनको होता है और मध्य जिनके कारण होने पर प्रतिक्रमणकिया जाता है।

जब उन स्थविरों ने ऐसा कहा-तब श्रमण भगवान महावीर ने उनसे कहा-' अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह ' हे देवानुप्रियो ! जैसा आपको रुचे वैसा आपलोग करें परन्तु इस कार्य में विलम्ब करना

જિન (આદિનાથ ભગવાન) અને અન્તિમ જિન (મહાવીર ભગવાન) ને નિયમથી જ પ્રતિક્રમણ યુક્ત ધર્મ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, એ સિવાયના ૨૨ તીર્થંકરોને ક્યારેક કારણસર જ પ્રતિક્રમણ સહિત આચરવા યોગ્ય છે. કહ્યું પણ છેઃ—

" सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स।
मज्झिमगाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥ १ ॥ "

પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મ પહેલા જીન તથા છેલ્લા જીન ભગવાનને થાય છે અનેમધ્યમ જીનને કોઈ પણ કારણ હોય તેજ પ્રતિક્રમણ કરાય છે.

જ્યારે તે સ્થવિરોએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તેમને કહ્યું-(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) હે દેવાનુપ્રિયો ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, પણ આવા કામમાં વિલંબ કરવો જોઇએ

न कुरुत । 'तए णं ते पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाव-चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा' ततस्ते पार्श्वपत्यीयाः-पार्श्वशिष्यशिष्याः स्थविराः भगवन्तः यावत् चरमैरुच्छ्वास-निःश्वासैः सिद्धाः संजाताः 'जाव-सव्वदुक्खप्पहीणा, अत्थेगइया देवलोएसु उववन्ना' यावत्-सर्वदुःखप्रहीणाः सर्वदुःखरहिताः अस्त्येके अवशिष्टशुभकर्माणः अन्यतमाः केचिद् स्थविरा देवलोकेषु देवरूपेण उत्पन्नाः देवाः संजाता इत्यर्थः प्रथमयावत्करणात् संलेखनादिकं कृत्वा, इत्यादि संग्राह्यम् । द्वितीययावत्करणात् 'बुद्धा मुक्ता परिनिर्वाता' इति संग्राह्यम् ॥ सू० ४ ॥

देवलोकवक्तव्यता

पूर्वं देवलोकेषु उत्पन्ना इत्युक्तम् अतो देवलोकं निरूपयितुमाह-' कइविहाणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्-कइविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता ? गोयमा! चउव्विहा देवलोगा पन्नत्ता, तं जहा-भवणवासी-वाणमंतर-जोतिसिय-वेमाणिय-भेयेणं । भवणवासीवाणमंतरा अट्ठविहा,

---

उचित नहीं है । (तए णं ते पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाव चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा) इसके बाद वे पार्श्वापत्यीय स्थविर भगवंत यावत् अंतिम श्वासों से सिद्ध हो गये (जाव सव्वदुक्खप्पहीणा) यावत् वे समस्त दुःखों से रहित हो गये तथा कितनेक स्थविर ऐसे भी थे कि जिनका शुभकर्म अवशिष्ट था सो वे देवरूप से देवलोकों में उत्पन्न हो गये । यहां पहिले यावत् पद से (संलेखनादिक करके) इत्यादि पाठ ग्रहण किया गया है और द्वितीय यावत्पद से (बुद्धा, मुक्ता, परिनिर्वाता) ऐसा पाठ ग्रहण किया गया है ॥ सू०४ ॥

नहीं. (तएणं ते पासाविच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाव चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा) त्यारબાદ પંચમહાવ્રતરૂપ ધર્મની સંયમ પૂર્વક આરાધના કરીને તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના કેટલાક શિષ્ય સ્થવિર ભગવંતો (યાવત્) અંતિમ શ્વાસોથી સિદ્ધપદને પામ્યા. "जाव सव्वदुक्खप्पहीणा" (યાવત્) તેઓ સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા, તથા કેટલાક સ્થવિરો એવા પણ હતા કે જેમનાં શુભ કર્મ અવશિષ્ટ (બાકી) હતાં. એવા સ્થવિરો દેવલોકમાં દેવપર્યાયે ઉત્પન્ન થયા. અહીં પહેલા "યાવત્" પદથી "સંલેખના આદિ કરીને" ઈત્યાદિ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે, અને બીજા "યાવત્" પદથી "बुद्धा, मुक्ता, परिनिर्वाता" આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

जोतिसिया पंचविहा, वेमाणिया दुविहा, गाहा-किमियं राय-गिहं त्ति य, उज्जोए, अंधयार, समए य पासंतिवासिपुच्छा, राइंदियदेवलोगा य, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू०५ ॥

छाया-कतिविधाः खलु भदन्त ! देवलोकाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतुर्विधाः देवलोकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-भवनवासि-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिक-भेदेन। भवनवासिनो दशविधाः, वानव्यन्तराः अष्टविधाः, ज्योतिष्काः पञ्चविधाः वैमानिका द्विविधाः,

देवलोक वक्तव्यता-

(कइविहा णं) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! देवलोक कितने प्रकार के कहे गये हैं ? (गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पन्नत्ता) हे गौतम ! देवलोक चार प्रकार के कहे गये हैं। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (भवणवासी-वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिय भेएणं) भवनवासी १ वाणव्यन्तर २, ज्योतिषिक ३, और वैमानिक ४ (भवनवासी दसविहा पन्नत्ता) भवनवासीदेव दस प्रकार के कहे गये हैं (वाणमंतरा अट्ठविहा) वाण व्यन्तरदेव आठ प्रकार के हैं। (जोइसिया पंचविहा) ज्योतिषिक देव पांच प्रकार के हैं (वेमाणिया दुविहा) वैमानिक देव दो प्रकार के होते हैं। (किमियं रायगिहं त्ति य उज्जोए अंधयारसमए य, पासंति वासिपुच्छा राइंदिय देवलोगा य) इस उद्देशक में प्रतिपादित विषय की संग्रह गाथा यह है-इसमें यह प्रकट किया गया है-कि

દેવલોકની વક્તવ્યતાઃ—

"कइविहाणं" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइविहाणं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता ?) હે ભદન્ત ! દેવ-લોકના પ્રકાર કેટલા છે ? (गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पन्नत्ता) હે ગૌતમ ! દેવલોક ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે. (तंजहा) તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(भवणवासी, वाणमंतर, जोइसियवेमाणिय भेएणं) (૧) ભવનવાસી, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક એ ભેદથી (भवणवासी दस-विहा पन्नत्ता) ભવનવાસી દેવો દસ પ્રકારના કહ્યા છે, (वाणमंतरा अट्ठविहा) વાનવ્યન્તરો આઠ પ્રકારના કહ્યા છે, (जोइसिया पंचविहा) જ્યોતિષિક દેવો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે અને (वेमाणिया दुविहा) વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારના કહ્યા છે (किमियं रायगिहं त्ति य उज्जोए अंधयार समए य, पासंतिवासि पुच्छा राइंदिय देवलोगा य) આ ઉદ્દેશકમાં જેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ

गाथा—' किमिदं राजगृहमिति च उद्द्योतोऽन्धकारः समयश्च,
पार्श्वान्तेवासिपृच्छा, रात्रि दिवानि देवलोकाश्च ॥

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ५ ॥

टीका—' कइविहा णं भंते ! देवलोगा पण्णत्ता ' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! कतिविधाः कियत्प्रकाराः खलु देवलोकाः प्रज्ञप्ताः कथिताः ? भगवानाह —' गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पन्नत्ता ' हे गौतम ! चतुर्विधाः चतुःप्रकाराः खलु देवलोकाः प्रज्ञप्ताः कथिताः ' तं जहा भवणवासी–वाणमंतर–जोइसिय–

" राजगृह नगर यह क्या है ? दिनमें उद्योत और रात्रिमें अंधकार क्यों होता है ? समय आदि रूप काल का ज्ञान किन जीवों को होता है और किन जीवों को नहीं होता है ? रात्रि और दिवस के प्रमाण में श्री पार्श्वनाथ जिन के प्रशिष्यों के प्रश्न ? देवलोक संबंधी प्रश्न " इतने विषय इस उद्देशक में आये हैं। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपका कहा हुआ भाव सर्वथा सत्य ही है–सर्वथा सत्य ही है।

टीकार्थ—(देवलोकों में उत्पन्न हुए) ऐसी बात पहिले कही गई है –सो देवलोक के स्वरूप को निरूपण करने के लिये सूत्रकार यहां पर कहते हैं इसमें गौतम ने उनसे यह पूछा है कि (कइविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! देवलोक कितने प्रकार के कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा–(गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पण्णत्ता) हे गौतम ! देवलोक चार प्रकार के कहे गये हैं–भवनवासी

વિષયની સંગ્રહ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે–" રાજગૃહ નગર કયો પદાર્થ છે ? દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર કેમ હોય છે ? સમય આદિ-રૂપ કાળનું જ્ઞાન કયા જીવોને હોય છે અને કયા જીવોને હોતું નથી ? રાત્રિ અને દિવસ વિષયક શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્રના પ્રશિષ્યોના પ્રશ્ન ? દેવલોક સંબંધી પ્રશ્ન " આટલા વિષયોનું આ ઉદ્દેશકમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. " સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ " હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે, આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે.

ટીકાર્થ—પૂર્વ પ્રકરણનું અંતિમ વાકય " દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા " એવું છે. તેથી દેવલોકના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપ્યા છે:—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે-(कइविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता ?) હે ભદન્ત ! દેવલોક કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

ઉત્તર—" गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! દેવલોક

वेमाणियभेएणं ' तद्यथा-भवनवासि-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिक भेदेन तत्र-' भवणवासी दसविहा ' भवनवासिनोऽसुरकुमारादिकाः दशविधाः प्रज्ञप्ताः, ' वाणमंतरा अट्ठविहा ' वानव्यन्तराः पिशाचादिका अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः, एवं ' जोइसिया पंचविहा' ज्योतिष्काः चन्द्रसूर्यादयः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'वेमाणिया दुविहा ' वैमानिकाः कल्पोपन्न-कल्पातीतभेदेन द्विविधाः प्रज्ञप्ताः- उद्देशकार्थ संग्रहाय गाथामाह—

गाहा-" किमिदं रायगिहं त्ति य उज्जोए अंधयार-समए य,
पासंति वासिपुच्छा राइंदिय देवलोगा य " ॥ १ ॥

किमिदं राजगृहं नगरमिति च इदं राजगृहं किम् पृथिवी ? इत्यादिविचार-चर्चा, ततः कथम् उद्द्योतः दिवसे प्रकाशः, रात्रौ च अन्धकारः ? अत्र किं-

---

वाणव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक इनमें भवनवासी-दश प्रकार के हैं-उनके नाम ये हैं १ असुरकुमार २ नागकुमार ३ सुवर्णकुमार ४ विद्युत्कुमार ५ अग्निकुमार ६ द्वीपकुमार ७ उदधिकुमार ८ दिक्कुमार ९ वायुकुमार और १० स्तनितकुमार वाणव्यन्तर आठ प्रकार के हैं, उनके नाम ये हैं-१ पिशाच, २ भूत, ३ यक्ष, ४ राक्षस, ५ किन्नर, ६ किं पुरुष, ७ महोरग, और ८ गन्धर्व ।

ज्योतिषिक ५ पांच प्रकार के हैं-सूर्य १ चन्द्रमा २, ग्रह ३ नक्षत्र तारा ये उनके नाम हैं।

वैमानिक देव दो प्रकार के होते हैं-कल्पोपपन्न २ और दूसरे कल्पातीत अवशिष्ट पदों का अर्थ मूलार्थ में लिख दिया गया है इसी प्रकार संग्रह गाथा का भी अर्थ मूल का अर्थ करते समय लिखा जा

ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે. તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(૧) ભવનવાસી, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક.

ભવનવાસી દેવોના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર છે-(૧) અસુરકુમાર, (૨) નાગકુમાર, (૩) સુવર્ણકુમાર (૪) વિદ્યુત્કુમાર (૫) અગ્નિકુમાર (૬) દ્વીપકુમાર (૭) ઉદધિકુમાર, (૮) દિશાકુમાર (૯) પવનકુમાર (૧૦) સ્તનિતકુમાર.

વાણવ્યન્તર દેવોના આઠ પ્રકાર છે-(૧) પિશાચ (૨) ભૂત (૩) યક્ષ (૪) રાક્ષસ (૫) કિંનર (૬) કિંપુરુષ (૭) મહોરગ (૮) ગંધર્વ.

જ્યોતિષિક દેવોનાં પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) સૂર્ય, (૨) ચન્દ્ર, (૩) ગ્રહ, (૪) નક્ષત્ર અને (૫) તારાઓ.

વૈમાનિક દેવોના બે પ્રકાર છે-(૧) કલ્પોપપન્ન, (૨) કલ્પાતીત.

બાકીનાં પદોનો અર્થ સૂત્રાર્થમાં આપી દીધો છે. સંગ્રહગાથાનો અર્થ

कारणम् इति प्रश्नोत्तरम् । ततः समयश्च, समयादिकालपरिज्ञानं केषां जीवानां भवतीति प्रश्नोत्तरम् । तदनन्तरम् पार्श्वान्तेवासिनां पार्श्वनाथशिष्य-शिष्याणाम् स्थविराणाम्, असंख्यातप्रदेशे कथमनन्तानि रात्रिंदिवानि संभवन्ति, इत्यादि रात्रि दिवविषये पृच्छा प्रश्नोत्तरम्, अन्ते देवलोकाश्च-देवलोकभेदानां प्रतिपादनमित्यर्थः । अन्ते गौतमः सत्यापयति-तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति । हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव,-तदेवं सत्यमेवेत्यर्थः । इति कथयित्वा भगवान् गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥ सू० ५ ॥

इतिश्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां भगवती सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य नवमोद्देशकःसमाप्तः ।५-९।

चुका है। अन्त में गौतम प्रभु से कहते हैं कि हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय द्वारा प्रतिपादित यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे भगवान् गौतम संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥ सू०५॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिकाख्य व्याख्याके पांचवे शतकका नववा उद्देशक समाप्त ॥ ५-९ ॥

પણ સૂત્રાર્થમાં આપી દીધો છે. સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય દ્વારા આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે ! હે ભદન્ત ! તે સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'ભગવતીસૂત્ર'ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૯ ॥

॥ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

चन्द्रवक्तव्यता

अनन्तरोतद्देशकान्ते देवाः प्रतिपादिताः, अतो देवविशेषभूतौ चन्द्रमसौ समुद्दिश्य दशमोद्देशकमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

मूलम्–तेणं कालेणं, तेणं समएणं चंपा नामं नयरी, जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि, नवरं–चंदिमा भाणियव्वा ॥ सू० १ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्, यथा प्रथम-उद्देशकस्तथा ज्ञातव्य एषोऽपि, नवरं चन्द्रमसो भणितव्याः ॥ १ ॥

टीका–'तेणं कालेणं, तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्–' जहा पढमिल्लो उ सओ तहा

पंचम शतक १० वां उद्देशक

चन्द्रवक्तव्यता–

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी) उस काल और उस समय में चंपा नाम की नगरी थी (जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो ऐसा वि नवरं–चंदिमा भाणियव्वा) जैसा प्रथम उद्देशक कहा है उसी प्रकार से यह उद्देशक भी समझना चाहिये, विशेष यह कि यहां चन्द्रमा कहना चाहिये।

टीकार्थ—अभी अभी इस उद्देशक के पास के उद्देशक के अन्त में देवों का कथन किया गया है सो देवविशेषभूत चन्द्रमाको लेकर ही सूत्रकार ने इस दशवें उद्देशक का कथन किया है (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपा नामं नयरी होत्था) चंपा

પાંચમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક—

ચન્દ્રની વક્તવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी) તે કાળે અને તે સમયે ચંપા નામની નગરી હતી. (जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि नवरं चंदिमा भाणियव्वा) જે પ્રમાણે પહેલો ઉદ્દેશક કહેવામાં આવ્યો

नेयव्वो एसो वि' यथा प्रथमः उद्देशकः प्रतिपादितः, तथा एषोऽपि दशमोद्देशकः ज्ञातव्यः वक्तव्यः, 'णवरं-चंदिमा भाणियव्वा' नवरं चन्द्रमसौ भणितव्यौ, विशेषः पुनरेतावानेव यद् दशमोद्देशकः चन्द्राभिलापेन पञ्चमशतकस्य प्रथमोद्देशकगत सूर्यवर्णनवच्चन्द्रवर्णनपरतया विज्ञेयः ।

तथा च चन्द्रविषयकाभिलापकाकारश्चेत्थम्-' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चम्पा नाम नगरी आसीत्, वर्णकः स्वामी समवसृतः यावत्-पर्षत् प्रतिगता, तस्मिन्

नाम की नगरी थी (जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि) जिस प्रकार से प्रथम उद्देशक प्रतिपादित हुआ है उसी तरह से यह दशवां उद्देशक भी जानना चाहिये (णवरं चंदिमा भाणियव्वा) यहां यही केवल विशेष है कि पांचवें शतक में जिस तरह से प्रथम उद्देशक कहा गया है उसी तरह से यह उद्देशक चन्द्रमा के अभिलाप से कह लेना चाहिये-

तथा च— चन्द्रविषयक अभिलाप का आधार इस प्रकार से है (तस्मिन् काले तस्मिन् समये चंपा नाम नगरी आसीत्, वर्णकः तस्यां चंपाया नगर्यां पूर्णभद्रं नाम उद्यानं आसीत् वर्णकः इत्यादि—उस काल

છે, એ જ પ્રમાણે આ ઉદ્દેશક પણ સમજવો. પણ વિશેષતા જ છે કે, એટલી આ ઉદ્દેશકમાં 'સૂર્યની' જગ્યાએ 'ચન્દ્રમા' કહેવો જોઇએ.

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં દેવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. ચન્દ્રમા પણ જ્યોતિષિક દેવ ગણાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં ચન્દ્રમાનું નિરૂપણ નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કર્યું છે—

" तेणं कालेणं तेणं समएणं " તે કાળે અને તે સમયે " चंपा नाम नयरी होत्था " ચંપા નામે નગરી હતી " जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि " જે રીતે પહેલા ઉદ્દેશકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આ દસમાં શકનું પણ પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. " णवरं चंदिमा भाणियव्वा " અહીં ફક્ત એટલી જ વિશેષતા છે કે પાંચમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં જે આલાપકો આપ્યા છે, તે આલાપકોમાં 'સૂર્યને' બદલે 'ચન્દ્રમા' શબ્દ વાપરીને પ્રશ્નોત્તરોનું કથન થવું જોઇએ.

ચન્દ્ર વિષયક આલાપકોની રચના આ પ્રકારની થશે-(तस्मिन् काले तस्मिन् समये चंपा नाम नगरी आसीत, वर्णकः तस्यां चंपायां नगर्यां पूर्णभद्र नाम उद्यानं आसीत् वर्णकः) ઈત્યાદિ. તે કાળે અને તે સમયે ચંપા નામે

काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः गौतमगोत्रो यावत्-एवम् अवादीत्-जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे द्वयोश्चन्द्रमसोः सद्भावात्-चन्द्रमसौ उदीचीप्राच्याम् उद्गत्य प्राचीदक्षिणस्याम् आगच्छतः? प्राचीदक्षिणस्याम् उद्गत्य दक्षिणप्रतीच्याम् आगच्छतः? २ दक्षिणप्रतीच्याम् उद्गत्य प्रतीच्युदीच्याम् आगच्छतः ? ३ प्रतीच्युदीच्याम् उद्गत्य उदीचीप्राच्याम्

और उस समय में चंपा नाम की नगरी थी उस नगरी का वर्णन औपपातिक सूत्र से जानना चाहिये उस नगरीमें पूर्णभद्र नामका उद्यान था वर्णक-श्रमण भगवान् महावीर प्रभु उस उद्यान में विहार करते हुए पधारें, धर्म का उपदेश सुनने के लिये जनता वहां पर एकत्रित हुई, प्रभुने श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपदेश दिया, उपदेश सुनकर जनता वहां से वापिस गई। उस काल में और उस समय में श्रमण भगवन् महावीर के प्रधान शिष्य ने जिनका नाम इन्द्रभूति अनगार था, और गोत्र जिनका गौतम था प्रभु से यावत् इस प्रकार पूछा-हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में दो चंद्रमा हैं ये उत्तर और पूर्वदिशाके अन्तरालवर्ती ईशानकोणसे उदित होकर पूर्व और दक्षिणदिशाके अन्तरालवर्ती अग्निकोण में अस्त होते हैं क्या ? अग्निकोणसे उदित होकर नैऋत्यकोण में अस्त होते हैं क्या ? नैऋत्यकोणसे उदित होकर वायव्यकोणमें अस्त होते हैं क्या ? और वायव्यकोणसे उदित होकर ईशानकोणमें अस्त होतेहैंक्या?

નગરી હતી. તે નગરીનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાંથી જાણી લેવું. તે નગરીમાં પૂર્ણભદ્ર નામે ઉદ્યાન હતું. તે ઉદ્યાનનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાંથી જાણી લેવું. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિહાર કરતાં કરતાં એ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ધર્મોપદેશ સાંભળવાને લોકો ત્યાં એકઠાં થયા. પ્રભુએ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ દીધો. ઉપદેશ સાંભળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને પાછા ફર્યાં. તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય ઈન્દ્રભૂતિ અણગાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. અહીં ગૌતમના ગુણોનું વર્ણન ગ્રહણ કરવું. ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં બે ચન્દ્રમા છે. તેઓ શું પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાની વચ્ચેના ઈશાન કોણમાંથી ઉદય પામીને પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાની વચ્ચેના અગ્નિકોણમાં અસ્ત પામે છે ? અથવા અગ્નિકોણમાંથી ઉદય પામીને નૈઋત્ય કોણમાં અસ્ત પામે છે ? અથવા નૈઋત્ય કોણમાંથી ઉદય પામીને વાયવ્ય કોણમાં અસ્ત પામે છે ? અથવા વાયવ્ય કોણમાંથી ઉદય પામીને ઈશાન કોણમાં અસ્ત પામે છે ?

आगच्छतः ४ ? हन्त, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपेचन्द्रमसौ उदीची-प्राच्यामुद्गत्य यावत्-उदीची-प्राच्यामागच्छतः। यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे रात्रिर्भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि रात्रिर्भवति, यदा उत्तरार्धे रात्रिर्भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पश्चिमे च दिवसो भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धेऽपि रात्रिर्भवति तदा उत्तरार्धेऽपि रात्रिर्भवति, यदा उत्तरार्धे रात्रिर्भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य पश्चिमे-दिवसो भवति।

यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये रात्रिर्भवति, तदा पश्चिमेऽपि रात्रिर्भवति, यदा पश्चिमे रात्रिर्भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्द-

---

उत्तर—हां गौतम ! ऐसा ही होता है-जम्बूद्वीप नामके द्वीप में दो चन्द्रमा ईशानकोण से उदित होकर यावत् ईशानकोण में अस्त होते हैं।

प्रश्न—हे भदन्त ! जब जम्बूद्वीप में दक्षिणार्ध में रात्रि होती है, उस समय उत्तरार्ध में भी रात्रि होती है और जब उत्तरार्ध में रात्रि होती है तब जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्वपश्चिमदिशा में दिवस होता है क्या ?

उत्तर—हां गौतम ! जब जम्बूद्वीप में दक्षिणार्ध में रात्रि होती है तब उत्तरार्ध में भी रात्रि होता है। और जब उत्तरार्ध में रात्रि होती है, तब जंबूद्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्वपश्चिमदिशा में दिवस होता है।

प्रश्न—हे भदन्त ! जब जम्बूद्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्व दिशामें रात्रि होती है तब पश्चिम में भी रात्रि होती है और जब पश्चिम में

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે. " જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે ચન્દ્રમા ઇશાન કોણમાં ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં અસ્ત પામે છે, ત્યાંથી શરૂ કરીને ઇશાન કોણમાં અસ્ત પામે છે. " ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે, અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં દિવસ હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું પશ્ચિમ દિશામાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે

रस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे दिवसो भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपौरस्त्ये रात्रिर्भवति, तदा पश्चिमेऽपि रात्रिर्भवति, यदा पश्चिमे रात्रिर्भवति तदा उत्तर-दक्षिणे दिवसो भवति। यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे उत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति तदा उत्तरार्धेऽपि उत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, यदा उत्तरार्धे उत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति तदा मन्दरस्य पौरस्त्यपश्चिमे जघन्येन द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति ? हन्त गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे यावत्-द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति। यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे मन्दर-पौरस्त्य

रात्रि होती है तब जंबूद्वीप में मंदर पर्वत की उत्तरदक्षिण दिशा में दिवस होता है क्या ?

उत्तर—हां गौतम ! जब जंबूद्वीप में मन्दरपर्वत की पूर्वदिशा में रात्रि होती है तब पश्चिम में भी रात्रि होती है और जब पश्चिम में भी रात्रि होती है तब उत्तर-दक्षिण दिशा में दिवस होता है।

प्रश्न—हे भदन्त ! जब जम्बूद्वीप में दक्षिणार्ध में उत्कृष्ट १८ अठारह मुहूर्त की रात्रि होती है तब उत्तरार्ध में भी १८ अठारह मुहूर्त की रात्रि होती है ? और जब उत्तरार्ध में भी १८ मुहूर्त्त की रात्रि होती है तब मन्दरपर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा में जघन्य से १२ बारह मुहूर्त का दिन होता है क्या ?

उत्तर—हां गौतम ! तब जंबूद्वीप में यावत् १२ बारह मुहूर्त्त का दिन होता है ?

મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પવર્તની પૂર્વ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પણ રાત્રિ હોય છે, અને જ્યારે પશ્ચિમમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પણ ૧૮ મુહૂર્તનીજ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વધારેમાં વધારે ૧૮ મુહૂર્તની જ રાત્રિ હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં શું ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ બને છે. (અહીં પ્રશ્નોક્ત કથનજ ગ્રહણ કરવું.)

पश्चिमे उत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, तदा उत्तर-दक्षिणे जघन्येन द्वादश मुहूर्तो दिवसो भवति ? हन्त, गौतम ! यदा पौरस्त्यपश्चिमेऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिस्तदोत्तरदक्षिणे द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति ? हन्त, गौतम ! यावत् द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति, इत्यादिरीत्या सर्वमूह्यम् । तथा 'यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्यपश्चिमेऽनन्तरपुरस्कृतसमये अव्यवहितोत्तरकाले वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते ! हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे

प्रश्न—हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप में मन्दरपर्वत की पूर्वपश्चिम दिशा में उत्कृष्ट अठारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है, तब उत्तर दक्षिण दिशा में जघन्य से क्या १२ बारह मुहूर्त्त का दिन होता है ? हां गौतम ! जब पूर्वपश्चिम में १८ अठारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है, तब उत्तर दक्षिण में बारह मुहूर्त्त का दिन होता है। इत्यादि रीति से सब विषय प्रथम उद्देशक में कहे हुए अनुसार अपने आप समझलेना चाहिये।

तथा—प्रश्न-हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में जब दक्षिणार्ध में वर्षाऋतु का प्रथम समय होता है-तब उत्तरार्ध में भी वर्षा का प्रथम समय होता है, और जब उत्तरार्ध में भी वर्षा का प्रथम समय होता है तब जंबूद्वीप नाम के द्वीप में मन्दरपर्वत की पूर्वपश्चिम दिशा में अव्यवहित उत्तरकाल में वर्षा का प्रथम समय होता है क्या ?

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે પૂર્વ-પશ્ચિમમાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર-દક્ષિણમાં ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે.

ઇત્યાદિ સમસ્ત વિષયનું કથન પહેલા ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અવ્યવહિત (આંતરા રહિત) ઉત્તર કાળમાં શું વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે ?

द्वीपे दक्षिणार्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा मन्दर-पौरस्त्यपश्चिमेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते। यदा भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपर्वतस्य पौरस्त्ये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, तदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, यदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा मन्दरपर्वतस्य उत्तरदक्षिणेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपन्नो भवति? हन्त, गौतम! यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा पश्चिमेऽपि प्रथमः समयः,

उत्तर—हां गौतम! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में वर्षा का प्रथम समय होता है, तब उत्तरार्ध में भी वर्षा का प्रथम समय होता है और जब उत्तरार्ध में वर्षा का प्रथम समय होता है तब मन्दर पर्वत की पूर्वपश्चिम दिशा में अव्यवहित उत्तरकाल में वर्षा का प्रथम समय होता है।

प्रश्न—हे भदन्त! जब जंबूद्वीप नाम के द्वीप में मन्दरपर्वत की पूर्वदिशा में वर्षा का प्रथम समय होता है, तब पश्चिम में भी वर्षा का प्रथम समय होता है, और जब पश्चिम में भी वर्षा का प्रथम समय होता है तब मन्दर पर्वत की उत्तर दक्षिणदिशा में अनन्तर पश्चात्कृत समय में अव्यवहित पूर्वकाल में-वर्षा का प्रथम समय होता है क्या?

उत्तर—हां गौतम! जब जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्वदिशा में वर्षा का प्रथम समय होता है तब पश्चिम में भी वर्षा का

ઉત્તર—હા, ગૌતમ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં અવ્યવહિત ઉત્તરકાળમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું પશ્ચિમ દિશામાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે? અને જ્યારે પશ્ચિમમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું મન્દર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અનન્તર પશ્ચાત્કૃત (ત્યારબાદના સમયમાં) સમયમાં અવ્યવહિત (આંતરા રહિત) પૂર્વકાળમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય

यदा पश्चिमे प्रथमः समयः, तदा मन्दरस्य उत्तरदक्षिणेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपन्नो भवति । एवं यथा समयेन अभिलापो भणितो वर्षाणां तथा आवलिकयाऽपि भणितव्यः । एवम्-आनप्राणाभ्यामपि, स्तोकेनापि, लवेनापि, मुहूर्तेनापि, अहोरात्रेणापि, पक्षेणापि, मासेनापि, ऋतुनाऽपि, एतेषां सर्वेषां यथा समयस्याभिलापस्तथा भणितव्यः । यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हेमन्तानां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते० ? यथैव वर्षाणाम् अभिलापः, तथैव हेमन्तानामपि, ग्रीष्माणामपि भणितव्यो यावत्-ऋतुना, एवं त्रीणि अपि । एतेषां त्रिंशद् आलापका भणितव्याः । यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य

प्रथम समय होता है और जब पश्चिम में भी प्रथम समय होता है तब मन्दर पर्वत की उत्तर दक्षिणदिशा में अनन्तर पश्चात्कृत समय में वर्षा का प्रथम समय होता है। जिस प्रकार से वर्षा का यह अभिलाप समय को लेकर कहा गया है-उसी प्रकार से आवलिका को लेकर भी वर्षा का अभिलाप कहलेना चाहिये तथा आनप्राण को, स्तोक को, लव को, मुहूर्त्त को, अहोरात्र को, पक्ष को मास को और ऋतु को भी लेकर इसी प्रकार से अभिलाप वर्षा का कहलेना चाहिये ।

प्रश्न—हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में दक्षिण में जब हेमंत-ऋतु का प्रथम समय प्रारम्भ होता है, तब उत्तर में भी हेमंत ऋतु का प्रथम समय प्रारंभ होता है और जब उत्तर में भी हेमंत ऋतु का प्रथम समय प्रारंभ होता है तब जंबूद्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्व पश्चिमदिशा में क्या अनन्तपुरस्कृत समय में हेमंत ऋतु का प्रारंभ होता है ?

છે અને જ્યારે પશ્ચિમમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અનન્તર (ત્યારબાદના સમયમાં) સમયમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે. જેવી રીતે સમયની અપેક્ષાએ વર્ષાનો આ આલાપક (પ્રશ્નોત્તર રૂપ સૂત્રો) કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે આવલિકા, આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, રાત્રિ-દિવસ, પક્ષ, માસ અને ઋતુઓની અપેક્ષાએ પણ વર્ષાના આલાપક કહેવા જોઇએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં દક્ષિણ દિશામાં જ્યારે હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય ત્યારે શું ઉત્તરમાં પણ હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરમાં હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં શું (ત્યારબાદના સમયમાં) હેમન્ત ઋતુના પ્રારંભ થાય છે ?

दक्षिणार्धे प्रथमम् अयनं प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमम् अयनं प्रतिपद्यते ? यथा समयेनाभिलापस्तथैव अयनेनापि भणितव्यः, यावत्-अनन्तरपश्चात्कृतसमये प्रथमम् अयनं प्रतिपन्नं भवति। यथाऽयनेनाभिलापस्तथा संवत्सरेणापि भणितव्यः युगेना-

उत्तर—हे गौतम! इस संबंधी समस्त कथन अर्थात् हेमंत संबंध अभिलाप वर्षा के अभिलाप की तरह कह लेना चाहिये-इसी तरह से ग्रीष्म ऋतु संबंधी अभिलाप भी जानना चाहिये तथा हेमन्त और ग्रीष्म के प्रथम समय की तरह उनकी प्रथम आवलिका आदि सब ऋतु तक समझना चाहिये, इस तरह इन तीन ऋतुओं के विषय में एक सरीखा कथन जानना चाहिये ये सब मिलकर ३० तीस आलापक हो जाते हैं।

प्रश्न-हे भदन्त! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मन्दरपर्वत के दक्षिणार्ध में जब प्रथम अयन प्रारंभ होता है, तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अयन प्रारम्भ होता है क्या? उ०-हे गौतम! जिस प्रकार से समयके सम्बन्ध में कहा जा चुका है उसी तरह से अयन के सम्बन्धमें भी जानना चाहिये। और यह कथन इस विषयमें "यावत् अनन्तर पश्चात्कृतसमये प्रथमं अयनं प्रतिपन्नंभवति यहां तक ही ग्रहण करना चाहिये। जिस प्रकार से अयन को लेकर अभिलाप कहा है उसी तरह

ઉત્તર—હે ગૌતમ! વર્ષોના આલાપકો જેવાં જ હેમન્તના આલાપકો પણ સમજવા. એજ પ્રમાણે ગ્રીષ્મઋતુ સંબંધી આલાપકો પણ સમજવા. તથા વર્ષાઋતુના સમય, આવલિકા આદિની અપેક્ષાએ જેવા આલાપકો કહ્યા છે એવાં આલાપકો હેમન્ત અને ગ્રીષ્મના સમયથી ઋતુ પર્યન્તના કાળને અનુલક્ષીને કહેવા જોઇએ. આ રીતે આ ત્રણે ઋતુઓનું કથન એકસરખું સમજવું. ત્રણે ઋતુના એકંદર ૩૦ આલાપકો બને છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપના મન્દર પર્વતના દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે પહેલા અયનની શરૂઆત થાય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પહેલા અયનની શરૂઆત થાય છે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! સમયના વિષે જેમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ અયનના વિષયમાં પણ સમજવું. અને તે કથન " अनन्तरपश्चात्कृतसमये प्रथमं अयनं प्रतिपन्नं भवति " અહીં સુધી જ ગ્રહણ કરવું. જેવી રીતે અયન વિષેના આલાપકો કહ્યા છે એજ પ્રમાણે સંવત્સર વિષેના આલાપકો પણ કહેવા

पि, वर्षशतेनापि वर्षसहस्रेणापि, वर्षशतसहस्रेणापि, पूर्वाङ्गेणापि, पूर्वेणापि, त्रुटिताङ्गेनापि त्रुटितेनापि, एवम्-अटटाङ्गम्, अटटम्, अववाङ्गम्, अववम्, हुहुकाङ्गम्, हुहुकम्, उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्, पद्माङ्गम्, पद्मम्, नलिनाङ्गम्, नलिनम्, अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्, अयुताङ्गम्, अयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतम्, प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्, चूलिकाङ्गम्, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकया, पल्योपमेन, सागरोपमेणापि भणितव्यः। यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे प्रथमावसर्पिणी प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथणमावसर्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमाऽवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी, नैवास्ति उत्सर्पिणी, अवस्थितस्तत्र कालः प्रज्ञप्तः, श्रमणायुष्मन् ! हन्त,

---

से संवत्सरको लेकर भी अभिलाप कहलेना चाहिये इसी तरह से युग, वर्षशत वर्षसहस्र, वर्षशतसहस्र, पूर्वाङ्ग, पूर्व त्रुटिताङ्ग, त्रुटित, अटटाङ्ग, अटट, अववाङ्ग, अवव, हुहुकाङ्ग, हुहुक, उत्पलाङ्ग उत्पल, पद्माङ्ग, पद्म नलिनाङ्ग, नलिन अर्थनिपुराङ्ग, अर्थनिपुर, अयुताङ्ग, अयुत, नयुताङ्ग, नयुत, प्रयुताङ्ग, प्रयुत, चूलिकाङ्ग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकाङ्ग, शीर्ष प्रहेलिका, पल्योपम और सागरोपम इन को लेकर भी अभिलाप कहलेना चाहिये।

प्रश्न– हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में दक्षिणार्ध में जब प्रथम अवसर्पिणी प्रारंभ होती है, तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी प्रारंभ होती है और जब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी प्रारंभ होती है तो क्या जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा में जब अवसर्पिणी नहीं है और उत्सर्पिणी भी नहीं है तो क्या हे दीर्घजीविन् ! श्रमण ! वहां पर काल अवस्थित कहा गया है ?

જોઈએ. એજ પ્રમાણે યુગ, વર્ષસહસ્ર, પૂર્વાङ्ग, પૂર્વ, ત્રુટિતાङ्ग, ત્રુટિત, અટટાङ्ग, અટટ, અવવાङ्ग, અવવ, હુહુકાङ्ग, હુહુક, ઉત્પલાङ्ग, ઉત્પલ, પદ્માङ्ग, પદ્મ, નલિનાङ्ग, નલિન, અર્થનિપુરાङ्ग. અર્થનિપૂર, અયુતાङ्ग, અયુત, નયુતાङ्ग, નયુત, પ્રયુતાङ्ग, પ્રયુત, ચૂલિકાङ्ग, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાङ्ग. શીર્ષપહેલિકા, પલ્યોપમ અને સાગરોપમના વિષયમાં પણ આલાપક કહેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ–પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્સર્પિણી પણ હોતી નથી અને અવસર્પિણી હોતી નથી ? તો હે ભદન્ત ! હે દીર્ઘજીવન ! શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ?

गौतम ! तदेव यावत्-उच्चारयितव्यम्, यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा अवसर्पिण्या आलापको भणितः, एवम् उत्सर्पिण्याऽपि भणितव्यः ।

तथा चन्द्रविषयकस्तृतीयालापकश्चैत्यम्-लवणे भदन्त ! समुद्रे चन्द्रौ उदीची-प्राच्याम् उद्गत्य प्राची-दक्षिणायाम् आगच्छतः ? प्राची-दक्षिणायाम् उद्गत्य दक्षिण-प्रतीच्याम् आगच्छतः ? दक्षिण-प्रतीच्याम् उद्गत्य प्रतीच्युदीच्यामागच्छतः ? प्रतीच्युदीच्युमुद्गत्य उदीची-प्राच्यामागच्छतः ? लवणसमुद्रे चत्वारश्चन्द्रा भवन्ति तेषु प्रतिदिनं तत्र भागद्वये द्वौ चन्द्रौ आगच्छतः, तदपेक्षया 'द्वौ' इत्युक्तम्, या एव जम्बूद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव अपरिशेषिका

उत्तर—हां गौतम ! ऐसा ही है-पूर्व की तरह से ही यहां सब कह लेना चाहिये-यावत् हे श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से अवसर्पिणी के संबंध में आलापक कहा है-उसी प्रकार से उत्सर्पिणी के विषय में भी आलापक जानना चाहिये।

तथा—चन्द्र के विषय में तृतीय आलापक इस प्रकार से है-प्र०-हे भदन्त ! लवणसमुद्र में दो चंद्रमा ईशान कोण में उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण में उदित होकर नैऋत्य कोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्य कोण में उदित होकर वायव्य कोण में जाते हैं क्या ? वायव्यकोण में उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या ? लवणसमुद्र में चार चंद्रमा हैं। उनमेंसे प्रतिदिन वहां पर दो भागमें दो चंद्र उदित होते हैं-इसी अपेक्षा को लेकर (दो) ऐसा पाठ कहा गया है ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. એટલે કે પ્રશ્નસૂત્ર પ્રમાણે જ અહીં સમસ્ત કથન સમજવું. જે પ્રકારે અવસર્પિણીના વિષયમાં આલાપક કહ્યો છે, એ જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના વિષયમાં પણ આલાપક સમજવો.
તથા ચન્દ્રના વિષયમાં ત્રીજો આલાપક આ પ્રમાણે છેઃ—

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં બે ચન્દ્રમા ઈશાન કોણમાં ઉદય પામીને શું અગ્નિકોણમાં જાય છે ? અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્ય કોણમાં જાય છે ? નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું ઈશાન કોણમાં જાય છે ? (લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્રમા છે. તેમાંથી પ્રતિદિન ત્યાં બે ભાગમાં બે ચન્દ્ર ઉદય પામે છે, તે કારણે સૂત્રપાઠમાં 'બે ચન્દ્ર' કહ્યા છે.)

लवणसमुद्रस्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलापोऽयं ज्ञातव्यः-यदा भदन्त ! लवणे समुद्रे दक्षिणार्द्धे रात्रिर्भवति, तदेव यावत्-तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य-पश्चिमे दिवसो भवति, एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यम् । यदा भदन्त ! लवणसमुद्रे दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते ? यदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी नैवास्ति उत्सर्पिणी श्रमणायुष्मन् ! । हन्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन्, धात-

---

उत्तर—हे गौतम ! जंबूद्वीप की जो वक्तव्यता कही है, वही पूरी वक्तव्यता लवणसमुद्र की भी कहनी चाहिये । विशेषता केवल उसमें यही है कि यहां अभिलाप इस प्रकार से जानना-(हे भदन्त ! जिस समय लवण समुद्र के दक्षिणार्ध में दिवस होता है इत्यादि सब उसी प्रकार से कहना चाहिये-यावत् तब लवण समुद्र में पूर्व पश्चिम में रात्रि होती है "। इस प्रकार के अभिलाप द्वारा इस विषय से संबंध रखने वाले प्रश्नोत्तर कहना चाहिये।

प्रश्न—हे भदन्त ! लवण समुद्र में जब दक्षिणार्ध में प्रथम अवसर्पिणी काल होता है तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी काल होता है और जब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी काल होता है, तब लवणसमुद्र में पूर्व और पश्चिममें न अवसर्पिणीकाल होता है और न उत्सर्पिणीकाल ही होता है तो क्या वहां काल अवस्थित प्रकट किया गया है?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના વિષયમાં જે વક્તવ્યતા કહી છે, એજ પ્રમાણેની પૂરેપૂરી વક્તવ્યતા લવણ સમુદ્રના વિષયમાં પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે ત્યાં સૂત્રપાઠમાં આવતા 'જંબૂદ્વીપને' બદલે અહીં 'લવણ સમુદ્ર' સમજવો. જેમકે-" હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણસમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે" ઈત્યાદિ સમસ્ત કથન એ પ્રમાણે જ કહેવું. "ત્યારે લવણ સમુદ્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે," પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. આ પ્રકારના આલાપકો દ્વારા આ વિષય સાથે સંબંધ રાખતા પ્રશ્નોત્તરો અહીં કહેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે લવણ સમુદ્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અવસર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી. તો શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ?

गौतम ! तदेव यावत्-उच्चारयितव्यम्, यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा अवसर्पिण्या आलापको भणितः, एवम् उत्सर्पिण्याऽपि भणितव्यः ।

तथा चन्द्रविषयकस्तृतीयालापकश्चेत्थम्-लवणे भदन्त ! समुद्रे चन्द्रौ उदीची-प्राच्याम् उद्गत्य प्राची-दक्षिणायाम् आगच्छतः ? प्राची-दक्षिणायाम् उद्गत्य दक्षिण-प्रतीच्याम् आगच्छतः ? दक्षिण-प्रतीच्याम् उद्गत्य प्रतीच्युदीच्या मागच्छतः ? प्रतीच्युदीच्युमुद्गत्य उदीची-प्राच्यामागच्छतः ? लवणसमुद्रे चत्वारश्चन्द्रा भवन्ति तेषु प्रतिदिनं तत्र भागद्वये द्वौ चन्द्रौ आगच्छतः, तदपेक्षया 'द्वौ' इत्युक्तम्, या एव जम्बूद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव अपरिशेषिका

उत्तर—हां गौतम ! ऐसा ही है-पूर्व की तरह से ही यहां सब कह-लेना चाहिये-यावत् हे श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से अवसर्पिणी के संबंध में आलापक कहा है-उसी प्रकार से उत्सर्पिणी के विषय में भी आलापक जानना चाहिये।

तथा—चन्द्र के विषय में तृतीय आलापक इस प्रकार से है-प्र०-हे भदन्त ! लवणसमुद्र में दो चंद्रमा ईशान कोण में उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण में उदित होकर नैऋत्य कोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्य कोण में उदित होकर वायव्य कोण में जाते हैं क्या ? वायव्यकोण में उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या ? लवणसमुद्र में चार चंद्रमा हैं। उनमेंसे प्रतिदिन वहां पर दो भागमें दो चंद्र उदित होते हैं-इसी अपेक्षा को लेकर (दो) ऐसा पाठ कहा गया है ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. એટલે કે પ્રશ્નસૂત્ર પ્રમાણે જ અહીં સમસ્ત કથન સમજવું. જે પ્રકારે અવસર્પિણીના વિષયમાં આલાપક કહ્યો છે, એ જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના વિષયમાં પણ આલાપક સમજવો.
તથા ચન્દ્રના વિષયમાં ત્રીજો આલાપક આ પ્રમાણે છેઃ—

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં બે ચન્દ્રમા ઈશાન કોણમાં ઉદય પામીને શું અગ્નિકોણમાં જાય છે ? અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્ય કોણમાં જાય છે ? નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું ઈશાન કોણમાં જાય છે ? (લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્રમા છે. તેમાંથી પ્રતિદિન ત્યાં બે ભાગમાં બે ચન્દ્ર ઉદય પામે છે, તે કારણે સૂત્રપાઠમાં 'બે ચન્દ્ર' કહ્યા છે.)

लवणसमुद्रस्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलापोऽयं ज्ञातव्यः-यदा भदन्त ! लवणे समुद्रे दक्षिणार्द्धे रात्रिर्भवति, तदेव यावत्-तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य-पश्चिमे दिवसो भवति, एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यम् । यदा भदन्त ! लवणसमुद्रे दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते ? यदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा लवणसमुद्रे पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी नैवास्ति उत्सर्पिणी श्रमणायुष्मन् ! । हन्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन् , धात-

उत्तर—हे गौतम ! जंबूद्वीप की जो वक्तव्यता कही है, वही पूरी वक्तव्यता लवणसमुद्र की भी कहनी चाहिये । विशेषता केवल उसमें यही है कि यहां अभिलाप इस प्रकार से जानना-(हे भदन्त ! जिस समय लवण समुद्र के दक्षिणार्ध में दिवस होता है इत्यादि सब उसी प्रकार से कहना चाहिये-यावत् तब लवण समुद्र में पूर्व पश्चिम में रात्रि होती है " । इस प्रकार के अभिलाप द्वारा इस विषय से संबंध रखने वाले प्रश्नोत्तर कहना चाहिये ।

प्रश्न—हे भदन्त ! लवण समुद्र में जब दक्षिणार्ध में प्रथम अवसर्पिणी काल होता है तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी काल होता है और जब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी काल होता है, तब लवणसमुद्र में पूर्व और पश्चिममें न अवसर्पिणीकाल होता है और न उत्सर्पिणीकाल ही होता है तो क्या वहां काल अवस्थित प्रकट किया गया है ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જંબૂદ્રીપના વિષયમાં જે વક્તવ્યતા કહી છે, એજ પ્રમાણેની પૂરેપૂરી વક્તવ્યતા લવણ સમુદ્રના વિષયમાં પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે ત્યાં સૂત્રપાઠમાં આવતા ' જંબૂદ્રીપને ' બદલે અહીં ' લવણ સમુદ્ર ' સમજવો. જેમકે-" હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણસમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે " ઈત્યાદિ સમસ્ત કથન એ પ્રમાણે જ કહેવું. " ત્યારે લવણ સમુદ્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે, " પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. આ પ્રકારના આલાપકો દ્વારા આ વિષય સાથે સંબંધ રાખતા પ્રશ્નોત્તરો અહીં કહેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે લવણ સમુદ્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અવસર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી. તો શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ?

कीखण्डे भदन्त ! चन्द्रौ उदीची-प्राच्यामुद्गत्य यावत्-प्रतीच्युदीच्या मुद्गत्य उदीची-प्राच्यामागच्छतः ? गौतम ! यथैव जम्बूद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता, सा एव धातकीखण्डस्यापि भणितव्या, नवरम्-अनेन अभिलापेन सर्वे अभिलापाः भणितव्याः- यदा भदन्त ! धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्धे रात्रिर्भवति तदा उत्तरार्धेऽपि ? यदा उत्तरार्धे रात्रिर्भवति तदा धातकीखण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरस्त्य-पश्चिमे दिवसो भवति ? हन्त, गौतम ! एवमेव यावत्-पौरस्त्य-

---

हे गौतम ! हां, वहां पर इसी प्रकार से है यावत् हे श्रमणायुष्मन् ! इत्यादि।

प्रश्न-हे भदन्त ! धातकीखण्डमें द्वादश चंद्रमा ईशानकोण से उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्यकोण से उदित होकर वायव्यकोण में जाते हैं क्या ? वायव्यकोण से उदित होकर ईशानकोण में जाते हैं क्या ?

उत्तर--हे गौतम ! इस विषय में जैसी वक्तव्यता जम्बूद्वीप को लेकर कही गई है उसी प्रकार से वक्तव्यता यहां पर भी कहलेनी चाहिये. विशेषता केवल इस वक्तव्यता में उस वक्तव्यता की अपेक्षा इतनी ही है कि जंबूद्वीप के स्थान पर इस वक्तव्यता में (धातकीखण्ड) शब्द का उच्चारण करना चाहिये

प्रश्न--हे भदन्त ! जब धातकीखण्डद्वीप में दक्षिणार्ध में रात्रि होती है, तब उत्तरार्ध में भी रात्रि होती है और जब उत्तरार्ध में रात्रि होती है, तब धातकी खण्ड द्वीप में मन्दरपर्वतो की पूर्वपश्चिम दिशा में दिवस होता है क्या ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! ત્યાં એ પ્રમાણે જ છે. (હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! પર્યન્તનું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.)

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! ધાતકી ખંડમાં બાર ચન્દ્રમા શું ઇશાન કોણમાં ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્ય કોણમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્યમાં જાય છે ? વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું ઈશાન કોણમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! આ વિષયમાં જંબૂદ્વીપની વક્તવ્યતા જેવી જ વક્તવ્યતા સમજવી. તે વક્તવ્યતામાં ' જંબૂદ્વીપની ' જગ્યાએ ' ધાતકીખંડ ' પદ મૂકવાથી ધાતકીખંડ વિષેના પ્રશ્નોત્તરો તૈયાર થશે. જેમકે-" હે ભદન્ત ! જ્યારે ધાતકી ખંડના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમે શું દિવસ હોય છે ? "

पश्चिमे दिवसो भवति। यदा भदन्त! धातकीखण्डे द्वीपे मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्ये रात्रिर्भवति, तदा पश्चिमेऽपि रात्रिर्भवति? यदा पश्चिमेऽपि तदा धातकीखण्डे द्वीपे मन्दरयोः पर्वतयोः उत्तरे दक्षिणे दिवसो भवति? हन्त, गौतम! यावत्-उत्तर-दक्षिणे दिवसो भवति, एवम् एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यं यावत्, यदा भदन्त! दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी तदा उत्तरार्धेऽपि? यदा उत्तरार्धे तदा धातकीखण्डे द्वीपे मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्य पश्चिमे नास्ति अवसर्पिणी यावत्-श्रमणायुष्मन्!

उत्तर—हां गौतम! ऐसा ही होता है। यावत् पूर्वपश्चिमदिशा में दिवस होता है।

प्रश्न—हे भदन्त! धातकी खण्ड द्वीप में जब दो मन्दरपर्वतों की पूर्वदिशा में रात्रि होती है तब पश्चिम में भी क्या रात्रि होती है? और जब पश्चिम में रात्रि होती है तब धातकीखण्ड द्वीप में मन्दरपर्वतों की उत्तर और दक्षिण दिशा में दिवस होता है क्या?

उत्तर—हां गौतम! यावत् उत्तर और दक्षिण दिशा में दिवस होता है। इस तरह इस अभिलाप द्वारा जानना चाहिये यावत्-

प्रश्न—हे भदन्त! जब दक्षिणार्ध में प्रथम अवसर्पिणी होती है तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी होती है। और जब उत्तरार्ध में प्रथम अवसर्पिणी होती है, तब धातकीखंड द्वीप में मंदर पर्वतों की पूर्वपश्चिम दिशा में अवसर्पिणी नहीं होती, उत्सर्पिणी भी नहीं होती-तो क्या हे श्रमणायुष्मन् वहां काल अवस्थित माना गया है?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે. એટલે કે પ્રશ્નમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! ધાતકીખંડ દ્વીપના બે મન્દર પર્વતોની પૂર્વ દિશામાં જ્યારે રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું પશ્ચિમમાં પણ રાત્રિ હોય છે? અને જ્યારે પશ્ચિમમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ધાતકીખંડ દ્વીપના મન્દર પર્વતોનિ ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ! એ પ્રમાણે જ હોય છે. એટલે કે " ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે, " ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

હે ભદન્ત! જ્યારે ધાતકીખંડ દ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે? અને ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતોની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અવસર્પિણી પણ હોતી નથી અને ઉત્સર્પિણી પણ હોતી નથી. તો હે શ્રમણાયુષ્મન્! શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે?

न्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा-लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालोदस्यापि वक्तव्यता भणितव्या, नवरम्-कालोदस्य नाम भणितव्यम्, अभ्यन्तरपुष्करार्धे भदन्त ! चन्द्रौ उदीची - प्राच्याम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राच्यामागच्छतः ? गौतम ! यथैव धातकीखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्धस्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलापो ज्ञातव्यः, यावत्-तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी, नैवास्ति उत्सर्पिणी,

उत्तर--हां गौतम ! इसी तरह से है यावत् श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से लवणसमुद्र की यह वक्तव्यता कही है, उसी प्रकार से कालोद संबंधी वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है कि लवणसमुद्र के स्थानपर पाठ के उच्चारण करते समय (कालोद) इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये।

प्रश्न-हे भदन्त ! आभ्यन्तरपुष्करार्ध में दो चन्द्रमा ईशानकोण से उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्यकोण से उदित होकर वायव्यकोण में जाते हैं क्या ? वायव्य कोण से उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या ? हे गौतम ! इस विषय में जैसी धातकीखण्ड को लेकर कही गई है वैसी ही वक्तव्यता आभ्यन्तर पुष्पकरार्धके विषय में भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है। कि धातकीखंड शब्दके बदले इस वक्त-

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. શ્રમણાયુષ્મન્ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. લવણ સમુદ્રની આ વક્તવ્યતા પ્રમાણે જ કાલોદની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે સૂત્રપાઠમાં લવણ સમુદ્રને બદલે ‘ કાલોદ ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં બે ચન્દ્રમા શું ઇશાન કોણમાંથી ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્યમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? શું વાયવ્યમાં ઉદય પામીને ઇશાનમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને ધાતકીખંડના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. આ કથનમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે ‘ ધાતકીખંડ ’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તેને બદલે અહીં “ આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ ” શબ્દનો પ્રયોગ કરવો. આ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા જોઇએ. ક્યાં સુધી તે કથનને ગ્રહણ

अवस्थितस्तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन्। सूत्रे बहुवचन कथनेन लवणसमुद्रे चत्वारः सूर्याः चत्वारश्चन्द्राः, तथा धातकीखण्डे द्वादशसूर्या द्वादश चन्द्राश्च वक्तव्याः ॥ सू० १ ॥

इति पञ्चमशतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः ॥ ५-१०

इति श्री विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमं शतकं समाप्तम् ॥१०॥

व्यता में आभ्यन्तर पुष्करार्ध शब्द का उच्चारण कर पाठ बोलना चाहिये। यावत् आभ्यन्तर पुष्करार्ध में मंदरो की पूर्व पश्चिमदिशा में अवसर्पिणी काल नहीं होता है और उत्सर्पिणी काल भी नहीं होता है क्यों कि वहां पर काल अवस्थित कहा गया है। सूत्रमें बहुवचनके कथन से लवणसमुद्र में चार सूर्य चंद्रमा हैं तथा धातकी खण्ड में १२ बारह सूर्य १२ बारह चंद्रमा हैं यह बात प्रतिपादित हुई है॥ सू०१॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पांचवे शतकका दशवा उद्देशक समाप्त॥ ५-१०॥

કરવું, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-" આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં મન્દર પર્વતોની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અવસર્પિણી કાળ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી, કારણ કે ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે," અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. સૂત્રમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી એ વાતનું પ્રતિપાદન થાય છે કે લવણ સમુદ્રમાં ચાર સૂર્ય અને ચાર ચન્દ્રમા છે, તથા ધાતકી ખંડમાં બાર સૂર્ય અને બાર ચન્દ્રમા છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પાંચમા શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૫-૧૦॥

न्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा-लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालोदस्यापि वक्तव्यता भणितव्या, नवरम्-कालोदस्य नाम भणितव्यम्, अभ्यन्तरपुष्करार्धे भदन्त ! चन्द्रौ उदीची - प्राच्याम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राच्यामागच्छतः ? गौतम ! यथैव धातकीखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्धस्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलापो ज्ञातव्यः, यावत्-तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी, नैवास्ति उत्सर्पिणी,

---

उत्तर--हां गौतम ! इसी तरह से है यावत् श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से लवणसमुद्र की यह वक्तव्यता कही है, उसी प्रकार से कालोद संबंधी वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है कि लवणसमुद्र के स्थानपर पाठ के उच्चारण करते समय (कालोद) इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये।

प्रश्न-हे भदन्त ! आभ्यन्तरपुष्करार्ध में दो चन्द्रमा ईशानकोण से उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्यकोण से उदित होकर वायव्यकोण में जाते हैं क्या ? वायव्य कोण से उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या ? हे गौतम ! इस विषय में जैसी धातकीखण्ड को लेकर कही गई है वैसी ही वक्तव्यता आभ्यन्तर पुष्करार्धके विषय में भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है। कि धातकीखंड शब्दके बदले इस वक्त-

---

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. શ્રમણાયુષ્મન્ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. લવણ સમુદ્રની આ વક્તવ્યતા પ્રમાણે જ કાલોદની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે સૂત્રપાઠમાં લવણ સમુદ્રને બદલે 'કાલોદ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં બે ચન્દ્રમા શું ઇશાન કોણમાંથી ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્યમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? શું વાયવ્યમાં ઉદય પામીને ઇશાનમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને ધાતકીખંડના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. આ કથનમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે 'ધાતકીખંડ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તેને બદલે અહીં "આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ" શબ્દનો પ્રયોગ કરવો. આ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા જોઇએ. કયાં સુધી તે કથનને ગ્રહણ

अवस्थितस्तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणायुष्मन्। सूत्रे बहुवचन कथनेन लवणसमुद्रे चत्वारः सूर्याः चत्वारश्चन्द्राः, तथा धातकीखण्डे द्वादशसूर्या द्वादश चन्द्राश्च वक्तव्याः ॥ सू० १ ॥

इति पञ्चमशतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः ॥ ५-१०

इति श्री विश्वविख्यात – जगद्वल्लभ – प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमं शतकं समाप्तम् ॥१०॥

व्यता में आभ्यन्तर पुष्करार्ध शब्द का उच्चारण कर पाठ बोलना चाहिये। यावत् आभ्यन्तर पुष्करार्ध में मंदरो की पूर्व पश्चिमदिशा में अवसर्पिणी काल नहीं होता है और उत्सर्पिणी काल भी नहीं होता है क्यों कि वहां पर काल अवस्थित कहा गया है। सूत्रमें बहुवचनके कथन से लवणसमुद्र में चार सूर्य चंद्रमा हैं तथा धातकी खण्ड में १२ बारह सूर्य १२ बारह चंद्रमा हैं यह बात प्रतिपादित हुई है ॥ सू०१ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पांचवे शतकका दशवा उद्देशक समाप्त ॥ ५-१०॥

કરવું, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-" આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં મન્દર પર્વતોની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અવસર્પિણી કાળ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી, કારણ કે ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે," અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. સૂત્રમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી એ વાતનું પ્રતિપાદન થાય છે કે લવણ સમુદ્રમાં ચાર સૂર્ય અને ચાર ચન્દ્રમા છે, તથા ધાતકી ખંડમાં બાર સૂર્ય અને બાર ચન્દ્રમા છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પાંચમા શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૫-૧૦॥

हन्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा-लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालोदस्यापि वक्तव्यता भणितव्या, नवरम्-कालोदस्य नाम भणितव्यम्, अभ्यन्तरपुष्करार्धे भदन्त ! चन्द्रौ उदीचीन-प्राचीनाम् उद्गत्य यावत्-उदीचीन-प्राच्यामागच्छतः ? गौतम ! यथैव धातकीखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्धस्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलापो ज्ञातव्यः, यावत्-तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी, नैवास्ति उत्सर्पिणी,

उत्तर--हां गौतम ! इसी तरह से है यावत् श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से लवणसमुद्र की यह वक्तव्यता कही है, उसी प्रकार से कालोद संबंधी वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है कि लवणसमुद्र के स्थानपर पाठ के उच्चारण करते समय (कालोद) इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये।

प्रश्न-हे भदन्त ! आभ्यन्तरपुष्करार्ध में दो चन्द्रमा ईशानकोण से उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या? अग्निकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में जाते हैं क्या? नैऋत्यकोण से उदित होकर वायव्यकोण में जाते हैं क्या? वायव्य कोण से उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या? हे गौतम ! इस विषय में जैसी धातकीखण्ड को लेकर कही गई है वैसी ही वक्तव्यता आभ्यन्तर पुष्पकरार्धके विषय में भी जाननी चाहिये। विशेषता केवल यही है। कि धातकीखंड शब्दके बदले इस वक्त-

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. શ્રમણાયુષ્મન્ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. લવણ સમુદ્રની આ વક્તવ્યતા પ્રમાણે જ કાલોદની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે સૂત્રપાઠમાં લવણ સમુદ્રને બદલે ' કાલોદ ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં બે ચન્દ્રમા શું ઇશાન કોણમાંથી ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્યમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? શું વાયવ્યમાં ઉદય પામીને ઇશાનમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને ધાતકીખંડના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. આ કથનમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે ' ધાતકીખંડ ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તેને બદલે અહીં " આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ " શબ્દનો પ્રયોગ કરવો. આ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા જોઇએ. ક્યાં સુધી તે કથનને ગ્રહણ

ततो महावेदना-ल्पवेदनयोर्मध्ये प्रशस्तनिर्जरावान् श्रेष्ठः इति प्रतिपादनम्। ततः षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योर्निवासिनां नैरयिकाणां महावेदनावत्त्वप्रतिपादनम्। महावेदनावतामपि नैरयिकाणां श्रमणनिर्ग्रन्थापेक्षया अल्पनिर्जरत्वकथनम्, तत्र कर्दमरागरक्तपतङ्गरागरक्तवस्त्रयोर्दृष्टान्ततयोपन्यासः। नैरयिकाणां पापकर्मणां चिक्कणत्वेन दुर्विशोध्यत्वे अयोधनस्य दृष्टान्तीकरणम्। श्रमणनिर्ग्रन्थानां तु कर्मणां शुष्कतृणपुञ्जाग्न्योः, जलबिन्दु-संतप्तायस्कटाहयोश्च दृष्टान्ततया प्रतिपादनम्, ततो मनोवचःकायकर्मरूपकरणानां चतुर्विधानाम् प्रतिपादनम्। नैरयिकाणां पञ्चेन्द्रियाणां च जीवानाम् उपर्युक्तचतुर्विधकरणप्रतिपादनम्। एकेन्द्रियाणां काय-कर्मरूपद्विकरणकथनम्। विकलेन्द्रियाणां वचन-काय-कर्मरूपत्रिक-

इसका उत्तर महावेदनावालों और अल्पवेदना वालों के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला श्रेष्ठ है, ऐसा कथन छट्ठी और सातवींके नारकोंके महावेदना का कथन; महावेदनावाले नारकों में श्रमणनिर्ग्रन्थों की अपेक्षा अल्पनिर्जरावत्त्व का प्रतिपादन, कर्दमराग से रक्त और पतङ्गरागसे रक्त वस्त्र का दृष्टान्त प्रदर्शन नारक जीवों के पापकर्म चिकने होते हैं इस कारण वे दुर्धाव्य होते हैं अर्थात्-कर्मका धोना बहुत ही कठिन होता है इस विषय में एरण का दृष्टान्त-श्रमणनिर्ग्रन्थों के कर्म-क्षपण के विषयमें शुष्कतृणपुञ्ज और अग्नि का, जलबिन्दु का, संतप्त लोहे के कटाह का दृष्टान्त, मन, वचन, काय और कर्म इन चार प्रकार के करणों का कथन, नारकों के और पंचेन्द्रिय जीवों के इन चार करणों का प्रतिपादन एकेन्द्रिय जीवों के काय और कर्मरूप दो करण होते हैं ऐसा कथन विकलेन्द्रिय जीवों के वचन, काय

કર્યું છે કે મહાવેદનાવાળા અને અલ્પ વેદનાવાળા કરતાં પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળા શ્રેષ્ઠ છે. છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વી (નરકો) ના નારકોની મહાવેદનાનું કથન, મહાવેદનાવાળા નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથોની અપેક્ષાએ અલ્પ નિર્જરાયુક્ત કથન, કર્દમરાગથી રક્ત અને (ખંજનરાગ) પતંગ રાગથી રક્ત અને મલિન વસ્ત્રનું દૃષ્ટાંત, નારકોના પાપકર્મ ચિકણા હોય છે અને તે કારણે તે કર્મોને ધોઇ નાખવાનું કાર્ય ઘણું જ કઠિન હોય છે, આ વિષયના પ્રતિપાદન માટે એરણનું દૃષ્ટાંત શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના કર્મનો ક્ષય કેવી રીતે થાય છે તે બતાવવા માટે સૂકાં તૃણપુંજનું. અગ્નિનું, જળબિન્દુનું અને તપાવેલી લોખંડની કડાહીનું દૃષ્ટાંત. મન, વચન, અને કર્મ, એ ચાર પ્રકારનાં કરણોનું કથન. નારકો અને પંચેન્દ્રિય જીવોનાં તે ચાર કરણોનું પ્રતિપાદન એકેન્દ્રિય જીવોને કાય અને કર્મરૂપ બે કરણ હોય છે એવું કથન, વિકલેન્દ્રિય જીવોને વચન, કાય અને

॥ षष्ठं शतकम् ॥

॥ षष्ठशतके प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

प्रथमं षष्ठशतकस्यसर्वोद्देशकार्थसंग्रहाय गाथायाः प्रतिपादनम्-

वेदना १ अहार २ महास्रव ३ संपदेश ४ तमस्काय ५ भव्य ६ शालि पृथिवीकर्म ९-न्यतीर्थिका १० एते विषयाप्रतिपादिता सन्ति ।

अथ प्रथमोद्देशकार्थं माह-महावेदनावन्तो महानिर्जरावन्तो भवन्ति, महानिर्जरावन्तो महावेदनावन्तो भवन्ति ? इति प्रश्नोत्तरम् ।

छट्ठाशतक के पहला उद्देशा का प्रारंभ

इस छट्ठे शतक के प्रथम उद्देशक में जो विषय प्रतिपादित किया गया है-उसका संक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है-सब से पहिले इसमें (वेयण-आहार) यह गाथा कही गई है-इसमें वेदना (१) आहार (२) महास्रव (३) सप्रदेश (४) तमस्काय (५) भव्य (६) शालि (७) पृथिवी (८) कर्म (९) अन्यतीर्थिक (१०) ये विषय जो कि दश उद्देशकों में प्रतिपादित किये गये हैं उनका संग्रह किया गया है (वेदना) यह प्रथम शब्द है इसका अर्थ ऐसा है-कि जो महावेदना वाले होते हैं वे महानिर्जरा वाले होते हैं या नहीं होते हैं-तथा जो महानिर्जरा वाले होते हैं वे महावेदनावाले होते हैं, या नहीं होते हैं ऐसा प्रश्न-और फिर

છટ્ઠા શતકનો પ્રારંભ

શતક-૬ ઉદ્દેશક-૧

છઠ્ઠા શતકના ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે-સૌથી પહેલાં તેમાં "वेयण-आहार" આદિ ગાથા કહી છે. આ ગાથામાં દસ ઉદ્દેશાઓમાં જે દસ વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિષયો કહ્યા છે. તે દસ વિષયો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) વેદના, (૨) આહાર, (૩) મહાસ્રવ, (૪) સપ્રદેશ, (૫) તમસ્કાય, (૬) ભવ્ય, (૭) શાલિ, (૮) પૃથ્વી, (૯) કર્મ અને (૧૦) અન્યતીર્થિક.

"वेदना उद्देशक" નામના પહેલા ઉદ્દેશકમાં એવો પ્રશ્ન પૂછયો કે "જેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે, તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે કે નથી હોતા? તથા જેઓ મહાનિર્જરાવાળા હોય છે, તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે કે નથી હોતા? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે. [illegible]

ततो महावेदना-ल्पवेदनयोर्मध्ये प्रशस्तनिर्जरावान् श्रेष्ठः इति प्रतिपादनम्। ततः षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योर्निवासिनां नैरयिकाणां महावेदनावत्त्वप्रतिपादनम्। महावेदनावतामपि नैरयिकाणां श्रमणनिर्ग्रन्थापेक्षया अल्पनिर्जरत्वकथनम्, तत्र कर्दमरागरक्तपतङ्गरागरक्तवस्त्रयोर्दृष्टान्ततयोपन्यासः। नैरयिकाणां पापकर्मणां चिक्कणत्वेन दुर्धाव्यत्वे अयोघनस्य दृष्टान्तीकरणम्। श्रमणनिर्ग्रन्थानां तु कर्मणां शुष्कतृणपुञ्जाग्न्योः, जलबिन्दु-संतप्तायस्कटाहयोश्च दृष्टान्ततया प्रतिपादनम्, ततो मनोवचःकायकर्मरूपकरणानां चतुर्विधानाम् प्रतिपादनम्। नैरयिकाणां पञ्चेन्द्रियाणां च जीवानाम् उपर्युक्तचतुर्विधकरणप्रतिपादनम्। एकेन्द्रियाणां काय-कर्मरूपद्विकरणकथनम्। विकलेन्द्रियाणां वचन-काय-कर्मरूपत्रिक-

इसका उत्तर महावेदनावालों और अल्पवेदनो वालों के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला श्रेष्ठ है, ऐसा कथन छट्ठी और सातवींके नारकोंके महावेदना का कथन; महावेदनावाले नारकों में श्रमणनिर्ग्रन्थों की अपेक्षा अल्पनिर्जरावत्त्व का प्रतिपादन, कर्दमराग से रक्त और पतङ्गरागसे रक्त वस्त्र का दृष्टान्त प्रदर्शन नारक जीवों के पापकर्म चिकने होते हैं इस कारण वे दुर्धाव्य होते हैं अर्थात्-कर्मका धोना बहुत ही कठिन होता है इस विषय में एरण का दृष्टान्त-श्रमणनिर्ग्रन्थों के कर्म-क्षपण के विषयमें शुष्कतृणपुञ्ज और अग्नि का, जलबिन्दु का, संतप्त लोहे के कटाह का दृष्टान्त, मन, वचन, काय और कर्म इन चार प्रकार के करणों का कथन, नारकों के और पंचेन्द्रिय जीवों के इन चार करणों का प्रतिपादन एकेन्द्रिय जीवों के काय और कर्मरूप दो करण होते हैं ऐसा कथन विकलेन्द्रिय जीवों के वचन, काय

કહ્યું છે કે મહાવેદનાવાળા અને અલ્પ વેદનાવાળા કરતાં પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળા શ્રેષ્ઠ છે. છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વી (નરકો) ના નારકોની મહાવેદનાનું કથન, મહાવેદનાવાળા નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથોની અપેક્ષાએ અલ્પ નિર્જરાયુક્ત કથન, કર્દમરાગથી રક્ત અને (ખંજનરાગ) પતંગ રાગથી રક્ત અને મલિન વસ્ત્રનું દૃષ્ટાંત, નારકોના પાપકર્મ ચિકણા હોય છે અને તે કારણે તે કર્મોને ધોઇ નાખવાનું કાર્ય ઘણું જ કઠિન હોય છે, આ વિષયના પ્રતિપાદન માટે એરણનું દૃષ્ટાંત. શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના કર્મનો ક્ષય કેવી રીતે થાય છે તે બતાવવા માટે સૂકા તૃણપુંજનું, અગ્નિનું, જળબિન્દુનું અને તપાવેલી લોખંડની કડાહીનું દૃષ્ટાંત. મન, વચન, અને કર્મ, એ ચાર પ્રકારનાં કરણોનું કથન. નારકો અને પંચેન્દ્રિય જીવોનાં તે ચાર કરણોનું પ્રતિપાદન એકેન્દ્રિય જીવોને કાય અને કર્મરૂપ બે કરણ હોય છે એવું કથન, વિકલેન્દ્રિય જીવોને વચન, કાય અને

॥ षष्ठं शतकम् ॥

॥ षष्ठशतके प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

प्रथमं षष्ठशतकस्यसर्वोद्देशकार्थसंग्रहाय गाथायाः प्रतिपादनम्-

वेदना १ अहार २ महास्रव ३ संप्रदेश ४ तमस्काय ५ भव्य ६ शालि पृथिवीकर्मा ९-न्यतीर्थिका १० एते विषयाप्रतिपादिता सन्ति ।

अथ प्रथमोद्देशकार्थ माह-महावेदनावन्तो महानिर्जरावन्तो भवन्ति, महानिर्जरावन्तो महावेदनावन्तो भवन्ति ? इति प्रश्नोत्तरम् ।

छट्ठाशतक के पहला उद्देशा का प्रारंभ

इस छट्ठे शतक के प्रथम उद्देशक में जो विषय प्रतिपादित किया गया है-उसका संक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है-सब से पहिले इसमें (वेयण-आहार) यह गाथा कही गई है-इसमें वेदना (१) आहार (२) महास्रव (३) सप्रदेश (४) तमस्काय (५) भव्य (६) शालि (७) पृथिवी (८) कर्म (९) अन्यतीर्थिक (१०) ये विषय जो कि दश उद्देशकों में प्रतिपादित किये गये हैं उनका संग्रह किया गया है (वेदना) यह प्रथम शब्द है इसका अर्थ ऐसा है-कि जो महावेदना वाले होते हैं वे महानिर्जरा वाले होते हैं या नहीं होते हैं-तथा जो महानिर्जरा वाले होते हैं वे महावेदनावाले होते हैं, या नहीं होते हैं ऐसा प्रश्न-और फिर

છઠ્ઠા શતકનો પ્રારંભ

શતક-૬ ઉદ્દેશક-૧

છઠ્ઠા શતકના ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે-સૌથી પહેલાં તેમાં " वेयण-आहार " આદિ ગાથા કહી છે. આ ગાથામાં દસ ઉદ્દેશાઓમાં જે દસ વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિષયો કહ્યા છે. તે દસ વિષયો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) વેદના, (૨) આહાર, (૩) મહાસ્રવ, (૪) સપ્રદેશ, (૫) તમસ્કાય, (૬) ભવ્ય, (૭) શાલિ, (૮) પૃથ્વી, (૯) કર્મ અને (૧૦) અન્યતીર્થિક.

" वेदना उद्देशक " નામના પહેલા ઉદ્દેશકમાં એવો પ્રશ્ન પૂછયો કે "જેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે, તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે કે નથી હોતા ? તથા જેઓ મહાનિર્જરાવાળા હોય છે, તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે કે નથી હોતા ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે.તથા એવું પ્રતિપાદન

पञ्चमं शतकं विविधवर्णनतया व्याख्यातम्, अथ अवसर संगत्या प्राप्तं षष्ठं शतकमपि विविधवर्णनतयैव विविच्यते, तस्य च षष्ठशतकस्य दशोद्देशकार्थसंग्रहगाथामाह-' वेयण ' इत्यादि ।

मूलम्-वेयण-आहार-महस्सवे य. सपएस-तमुयाए-भविसए य ।
सालो पुढवी कम्मं, अन्नउत्थि दस छट्टगम्मि सए" ॥१॥

छाया-वेदना १-ऽऽहार २-महास्रवाश्च ३-सप्रदेश ४-तमस्कायो ५ भव्यश्च ६ ।
शालिः ७, पृथ्वी ८, कर्म ९ ऽन्ययूथिका १० दश षष्ठके शतके ।

टीका—वेदना महावेदना महानिर्जरा इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरतया प्रथमः उद्देशकः १, आहारः-आहाराद्यर्थाभिधायको द्वितीयः २ महास्रवश्च-महास्रव-

---

वेदना १, आहार २, महाआस्रव ३, सप्रदेश ४, तमस्काय ५, भव्य ६, शाली ७, पृथिवी ८, कर्म ९ और अन्ययूथिक वक्तव्यता ये १० उद्देशक इस छठे शतक में हैं ।

विचत्र अर्थवाले पांचवें शतक की व्याख्या हो चुकी अब अवसर प्राप्त छठे शतक का कि जिसमें विवध प्रकार का वर्णन है विवेचन प्रारंभ होता है-इस छठे शतक में दस १० उद्देशक हैं । इन दस १० उद्देशकों में क्या २ विषय प्रतिपादित हुआ है इस बात को कहने वाली यह संग्रह गथा है-प्रथम उद्देशक का नाम वेदना है-इसमें महावेदना महानिर्जरा इत्यादि अर्थ का प्रतिपादन किया गया है इस कारण इसका नाम वेदना उद्देशक ऐसा हुआ है । आहार-इस उद्देशक

આ છઠ્ઠા શતકમાં નીચે પ્રમાણે દસ ઉદ્દેશકો છે-(૧) વેદના (૨) આહાર, (૩) મહાઆસ્રવ, (૪) સપ્રદેશ, (૫) તમસ્કાય, (૬) ભવ્ય, (૭) શાલી, (૮) પૃથ્વિ, (૯) કર્મ અને (૧૦) અન્યયૂથિક વક્તવ્યતા.

ટીકાર્થ—વિચિત્ર અર્થવાળા પાંચમાં શતકની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ. હવે છઠ્ઠા શતકની શરૂઆત થાય છે. આ શતકમાં વિવિધ વિષયોનું પ્રતિપાદન થયું છે છઠ્ઠા શતકના દસ ઉદ્દેશક છે. દસે ઉદ્દેશકમાં કયા કયા વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ ઉપર્યુક્ત સંગ્રહ ગાથામાં કહ્યું છે. પહેલા ઉદ્દેશકનું 'વેદના' છે, કારણ કે તેમાં મહાવેદના, મહાનિર્જરા વગેરે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. બીજા ઉદ્દેશાને 'આહાર ઉદ્દેશક' કહ્યો છે, કારણ

रणानि। ततो नैरयिकाणां करणद्वारा अशातावेदना, असुरकुमारादि यावत् स्तनितकुमारपर्यन्तानां तु करणद्वारा शातावेदना। पृथिवीकायानाम्, औदारिकशरीरवतां देवानां च विषये तद्विचारचर्चा,। ततो महावेदना-महानिर्जरा,-महावेदना-अल्पनिर्जरा, अल्पवेदना-महामुनीनां महावेदना-महानिर्जरा, षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योः वासिनां नैरयिकाणात् महावेदना-अल्पनिर्जरा, शैलेशीकरणयोगवताम् अनगाराणाम् अल्पवेदना-महानिर्जरा, अनुत्तरौपपातिकदेवानाम् अल्पवेदना-अल्पनिर्जरा भवन्तीति प्रतिपादनम्। ततो गौतमस्य भगवद्वाक्यस्वीकरणम्। संग्रहगाथा, उद्देशसमाप्तिश्च ॥

और कर्म ये तीन करण होते हैं ऐसा कथन नारक जीवों के करणद्वारा आशातावेदना, असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमारों तक के देवों के करण द्वारा शातावेदना पृथिवीकायों के औदारिक शरीरवालों के और देवों के विषय में इसके विचार की चर्चा महावेदना, महानिर्जरा, महावेदना अल्पनिर्जरा, अल्पवेदना महानिर्जरा अल्पवेदना अल्पनिर्जरा, ऐसा कथन, प्रतिमाधारी मुनियों के महावेदना महानिर्जरा, और सातवीं पृथिवीमें रहने वाले नारकोंमें महावेदना और अल्पनिर्जरा, शैलेशीकरण योगवाले अनगारों के अल्पवेदना महानिर्जरा और अनुत्तरोपपातिक देवों के अल्पवेदना अल्पनिर्जरा होती है ऐसा कथन गौतमद्वारा भगवान् के वचनों का स्वीकरण, संग्रह गाथा उद्देशसमाप्ति।

संग्रह गाथा—

"वेयण १ आहार २ महस्सवे ३ य सपएस ४ तमुयाए ५ भविए ६ य।
साली ७ पुढवी ८ कम्म ९ अन्नउत्थि १० दस छट्ठगम्मिसए ॥१॥"

કર્મરૂપ ત્રણ કરણ હોય છે એવું કથન. નારક જીવોને કરણ દ્વારા અશાતા વેદના, અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના દેવોને કરણ દ્વારા શાતા વેદના. પૃથ્વિકાયો, ઔદારિક શરીરવાળા અને દેવોના વિષયમાં આ બાબત (કરણ) ની ચર્ચા. મહાવેદના મહાનિર્જરા, મહાવેદના અલ્પ નિર્જરા, અલ્પ વેદના મહાનિર્જરા, અલ્પ વેદના અલ્પનિર્જરા, ઈત્યાદિનું કથન. પ્રતિમાધારી મુનિઓમાં મહાવેદના મહાનિર્જરા, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકોમાં મહાવેદના અને અલ્પનિર્જરા, શૈલેશીકરણ યોગવાળા અણગારોમાં અલ્પ વેદના અને મહાનિર્જરા, અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં અલ્પ વેદના અને અલ્પનિર્જરા થાય છે એવું કથન. ગૌતમ દ્વારા ભગવાનનાં વચનોનો સ્વીકાર, સંગ્રહ ગાથા, ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ.

સંગ્રહગાથા—

वेयण १, आहार २, महास्सवे ३, य सपएस ४, तमुयाए ५, भविए ६ य,।
साली ७, पुढवी ८, कम्म ९, अन्नउत्थि १०, दस छट्ठगम्मिसए ॥ १ ॥

वेदना-निर्जरा-वक्तव्यता

महावेदनां महानिर्जरां च स्वरूपतः फलतश्च निरूपयितुमाह 'से णूणं भंते' इ०

मूलम्—से णूणं भंते! जे महावेयणे से महानिज्जरे, जे महानिज्जरे से महावेयणे, महावेयणस्स य, अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए? हंता, गोयमा! जे महावेयणे एवं चेव। छट्ठि-सत्तमासु णं भंते! पुढवीसु नेरइया महावेयणा? हंता महावेयणा तेणं भंते! समणेहिंतो निग्गंथेहिंतो महानिज्जरतरा?। गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जे महावेयणे, जाव-पसत्थनिज्जराए?। गोयमा! से जहा नामए दुवे वत्था सिया, एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते, एगे वत्थे खंजणरागरत्ते, एएसि णं गोयमा! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव, कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव, जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते?। भयवं! तत्थ णं जे वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं भंते! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव। एवामेव गोयमा! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति, संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, नो महापज्जवसाणा भवंति। से जहा वा केइ पुरिसे

करने वाला अन्ययूथिक नामका १० वां उद्देशक है। इस प्रकार ये १० दस उद्देशक इस छठे शतक में कहे गये हैं।

तीर्थिकोनी वक्तव्यतानुं निरूपण कर्युं छे तेथी तेने 'अन्ययूथिक' उद्देशक कह्यो छे. आ प्रकारना दस उद्देशाओ आ छठ्ठा शतकमां छे.

सम्पन्नस्य पुद्गला बध्यन्ते, इत्याद्यर्थाभिधानपरतया तृतीयः ३, सप्रदेशः-सप्रदेशो जीवः, अप्रदेशो वा ? इत्याद्यर्थाभिधायकतया चतुर्थः ४, तमस्कायः-तमस्कायार्थाभिधानपरतया पञ्चमः ५, भव्यः-मनुष्यत्वेन नैरयिकत्वादिना वा उत्पत्तियोग्यस्य निरूपणपरतया षष्ठः ६,शालिः-शाल्यादिधान्यवक्तव्यता परतया सप्तमः ७, पृथिवी-रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यतापरोऽष्टमः ८, कर्म-कर्मबन्धाभिधायकतया नवमः ९,अन्ययूथिकाः-अन्यतीर्थिकवक्तव्यतानिरूपणार्थो दशमः१० उद्देशकाः प्रतिपादिताः षष्ठके शतके ॥ १ ॥ इति

में आहार आदि का वर्णन किया गया है इसलिये इसका नाम आहार उद्देशक है यह दूसरा उद्देशक है महास्रव वाले के पुद्गलों का बंध होता है इस अर्थ को कहने वाला महास्रव उद्देशक है यह तृतीय उद्देशक है। जीव प्रदेश सहित है या अप्रदेश-प्रदेश रहित है इत्यादि अर्थका कथन करने वाला सप्रदेश उद्देशक है यह चतुर्थ उद्देशक है। तमस्काय संबंधी अर्थ का विवेचन करने वाला यह तमस्काय उद्देशक है यह पांचवां उद्देशक है, जो जीव मनुष्यरूप से अथवा नारकरूप से उत्पन्न होने के योग्य होता है वह भव्य कहा गया है-इस भव्य का कथन करने वाले यह भव्य. उद्देशक है-यह छठा उद्देशक है। शालि आदि धान्य की वक्तव्यता करने वाला शालि उद्देशक है-यह सातवां उद्देशक है। रत्नप्रभा आदि पृथिवीयों का कथन करने वाला पृथिवी उद्देशक है यह आठवां उद्देशक है। कर्मबन्ध का कथन करने वाला कर्म उद्देशक है, यह नववां उद्देशक है और अन्यतीर्थिक जनों की वक्तव्यता का निरूपण

કે તેમાંઆહાર વગેરેનું વર્ણન કરાયું છે. ત્રીજા ઉદ્દેશકને 'મહા આસ્રવ ઉદ્દેશો' કહ્યો છે, કારણ કે આ ઉદ્દેશામાં એ વાતનું પ્રતિપાદન થયું છે કે મહા આસ્રવવાળા જીવો કર્મનો બંધ કરતા હોય છે. ચોથા ઉદ્દેશાને 'સપ્રદેશ ઉદ્દેશ' કહ્યો છે, કારણ કે આ ઉદ્દેશામાં જીવ પ્રદેશ સહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે એ બતાવ્યું છે. તમસ્કાય સંબંધી અર્થનું વિવેચન કરનાર પાંચમા ઉદ્દેશાનું નામ 'તમસ્કાય ઉદ્દેશા' છે. જે જીવ મનુષ્ય રૂપે અથવા નારક રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તેને ભવ્ય કહે છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં તે ભવ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેથી તેને 'ભવ્ય ઉદ્દેશક' કહ્યો છે. સાતમા ઉદ્દેશામાં શાલિ (એક જાતના ચોખા) આદિ ધાન્યનું વર્ણન કર્યું છે. તેથી તેને 'શાલિ ઉદ્દેશક' કહ્યો છે. આઠમાં ઉદ્દેશામાં રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વિઓનું નિરૂપણ કર્યું છે તેથી તેને પૃથ્વિ ઉદ્દેશક કહ્યો છે. નવમાં ઉદ્દેશકમાં કર્મબંધનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તેને કર્મ ઉદ્દેશક કહ્યો છે. દશમાં ઉદ્દેશામાં અન્ય

हन्त, गौतम ! यो महावेदनः एवमेव । षष्ठी-सप्तम्योः भदन्त ! पृथिव्योः नैरयिका महावेदनाः? हन्त, महावेदनाः, ते खलु भदन्त ! श्रमणेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महानिर्जरतराः ? गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवम्

वेदना-निर्जरा-वस्त्र वक्तव्यता-

'से णूणं भंते!' इत्यादि ॥

सूत्रार्थ—(से णूणं भंते! जे महावेयणे से महानिज्जरे, जे महानिज्जरे से महावेयणे, महावेयणस्स य अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए?) हे भदन्त ! जो महावेदना वाला होता है वह महानिर्जरा वाला होता है क्या? तथा जो महानिर्जरावाला होता है वह महावेदना वाला होता है क्या? तथा जो महावेदनावाला एवं अल्पवेदना वाला है-उनमें क्या वह जीव उत्तम है जो प्रशस्त निर्जरा वाला होता है? (हंता, गोयमा! जे महावेयणे एवं चेव) हां गौतम! जो महावेदना वाला होता है उसी प्रकार जानना चाहिये है। (छट्ठि-सत्तमासु णं भंते! पुढवीसु नेरइया महावेयणा) हे भदन्त! छठी और सातवी पृथिवी में नारक जीव क्या महावेदना वाले होते हैं? (हंता, महावेयणा) हां गौतम! छटी और सातवीं पृथिवी में नारक जीव महावेदन वाले होते हैं। (तेणं भंते! समणेहिंतो निग्गंथेहिंतो महानिज्जरतरा) हे भदन्त! छठी और सातवी पृथिवी में रहने वाले नारक

વેદના-નિર્જરા-વસ્ત્રવક્તવ્યતા—

"से णूणं भंते!" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(से णूणं भंते! जे महावेयणे से महानिज्जरे जे महानिज्जरे से महावेयणे, महावेयणस्स य अप्पवेणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए?) હે ભદન્ત! જે જીવ મહાવેદનાવાળો હોય છે તે શું મહાનિર્જરાવાળો હોય છે? તથા જે જીવ મહાનિર્જરાવાળો હોય છે તે શું મહાવેદનાવાળો હોય છે? તથા મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ શું એ જીવ ઉત્તમ છે કે જે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો હોય છે? (हंता गोयमा! जे महावेयणे एवं चेव) હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે. "જે મહાવેદનાવાળો હોય છે" ત્યાંથી લઈને સમસ્ત પ્રશ્નોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (छट्ठी-सत्तमासु णं भंते! पुढवीसु नेरइया महावेयणा?) હે ભદન્ત! છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો શું મહાવેદનાવાળા હોય છે? (हंता महावेयणा) હા, ગૌતમ! છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો મહાવેદનાવાળા હોય છે. (तेणं भंते! समणेहिंतो निग्गंथेहिंतो महानिज्जरतरा

अहिगरणि आउडेमाणे महया महया सद्देणं, महया महया घोसेणं, महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए, एवामेव गोयमा! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, जाव-णो महापज्जवसाणा भवंति। भयवं! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव। एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं, निट्ठियाइं कडाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति, जाव तियं तावतियं पि ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा, महापज्जवसाणा भवंति। से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, से णूणं गोयमा! से सुक्कं तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ? हंता, मसमसाविज्जइ। एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं, जाव-महापज्जवसाणा भवंति। से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवेल्लुयंसि उदगविंदुं, जाव-हंता, विद्धंसं आगच्छइ। एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं, जाव - महापज्जवसाणा भवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव—पसत्थनिज्जराए ॥सू० १॥

छाया-तद् नूनं भदन्त! यो महावेदनः स महानिर्जरः यो, महानिर्जरः स महावेदनः, महावेदनस्य च, अल्पवेदनस्य च स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जरकः?

यद्वा तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं, यद्वा तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम्? । भदन्त ! तत्र यत् तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं तत् खलु भदन्त! वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्वाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव । एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, चिक्कणीकृतानि, श्लिष्टीकृतानि, खिलीभूतानि, भवन्ति, संप्रगाढामपि च

तराए चेव) कौनसा वस्त्र सुधौततर, सुवाम्यतर और सुपरिकर्मतर होगा (जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते?) अर्थात् हे गौतम ! जो वस्त्र कर्दमराग से रक्त हो और जो वस्त्र खंजनराग से रक्त हो तो इनमें कौन सा दुःशोध्य और कौन सा सुशोध्य होगा-कहो-(भगवं! तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं भंते! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव) हे भगवन्! इन दोनों वस्त्रों में से जो वस्त्र कर्दमरंग से रंगा हुआ होगा हे भदन्त! वही वस्त्र दुर्धौततर, दुर्वाम्यतर और दुष्परिकर्मतर होगा, (एवामेव गोयमा! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति) इसी तरह से हे गौतम! नैरयिकों के पापकर्म गाढीकृत होते हैं, चिक्कणीकृत होते हैं, श्लिष्टीकृत होते हैं, और खिलीभूत होते हैं। (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा

राए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव ?) કયું વસ્ત્ર ધોવામાં વધારે સરલતા રહેશે ! કયા વસ્ત્ર ઉપરના ડાઘ કાઢવા સરળ પડશે ? કયા વસ્ત્રપર ચિત્રાલેખન આદિ કરવું સરળ થઇ પડશે? (जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ?) એટલે કે હે ગૌતમ ! કીચડથી ખરડાયેલા અને ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રોમાંથી કયું વસ્ત્ર દુઃશોધ્ય (મુશ્કેલીથી ધોઇ શકાય એવું) હશે, અને કયું વસ્ત્ર સુશોધ્ય (સરળતાથી સાફ કરી શકાય એવું) હશે ? (भगवं तत्थणं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव) હે ભગવાન ! તે બન્ને વસ્ત્રોમાંથી જે વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું હશે, તે મુશ્કેલીથી ધોઈ શકાય તેવું, મુશ્કેલીથી ડાઘ દૂર કરાય તેવું અને મુશ્કેલીથી ચિત્રાલેખન કરી શકાય એવું હશે. (एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति) હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે નારકોનાં પાપ કર્મ ગાઢી કૃત (દૃઢતાથી સંબદ્ધ) ચીકણાં, શ્લિષ્ટીકૃત (એકમેકથી અલગ ન કરી શકાય તેવા) અને ખિલીભૂત (ભોગવ્યા વિના જેનો નાશ ન થઇ શકે તેવા) હોય છે. (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति)

उच्यते-यो महावेदनः यावत्-प्रशस्तनिर्जरकः ? गौतम ! तद् यथा नाम द्वे वस्त्रे स्याताम्, एकं वस्त्रं कर्दमरागरक्तम्, एकं वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम्, एतयोः खलु गौतम! द्वयोः वस्त्रयोः कतरद् वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्वाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव, कतरद् वा वस्त्रं सुधौततरकं चैव, सुवाम्यतरकं चैव, सुपरिकर्मतरकं चैव

जीव क्या श्रमणनिर्ग्रन्थों की अपेक्षा महानिर्जरावाले होते हैं? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जो महावेदनावाला होता है यावत् प्रशस्त निर्जरावाला होता है? (गोयमा! से जहानामए दुवे वत्था सिया, एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते, एगे वत्थे खंजणरागरत्ते, एएसि णं गोयमा! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव) हे गौतम! जैसे दो वस्त्र हों-इनमें एक वस्त्र कर्दमराग से रँगा हुआ हो और दूसरा वस्त्र खंजन रँग से रँगा हुआ हो तो कहो गौतम! इन दोनों में से कौन सा वस्त्र दुर्धौततर-बड़ी मुश्किल से जिसका रँग धोकर दूर किया जा सके ऐसा होता, है दुर्वम्यतर-जिसके धब्बे दुःख से दूर किये जा सके ऐसा होगा (दुप्परिकम्मतराए चेव) और दुष्परिकर्मतर-जिसमें कठिनाई से चित्र की अङ्कन आदि क्रियाएँ की जा सकें ऐसा होगा? तथा (कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्म-

હે ભદન્ત! શું છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કરતાં મહા નિર્જરાવાળા હોય છે? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! એવું હોતું નથી. એટલે કે તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કરતાં મહા નિર્જરાવાળા હોતા નથી. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ ? जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે "જે મહાવેદનાવાળા હોય છે" (યાવત્) "પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળા હોય છે?)

(गोयमा! से जहानामए दुवे वत्था सिया, एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते, एगे वत्थे खंजणरागरत्ते, एए सिं णं गोयमा! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव) હે ગૌતમ! ધારો કે બે વસ્ત્ર છે, તેમાંનું એક વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું છે અને બીજું વસ્ત્ર (ખંજનરાગથી રંગેલું) પતંગ રંગથી, તો હે ગૌતમ! તે બન્ને વસ્ત્રમાંથી કયા વસ્ત્રને ધોવામાં વધારે મુશ્કેલી પડશે? અને કયા વસ્ત્રપરના ડાઘ દૂર કરવામાં વધારે મુશ્કેલી પડશે? (दुप्परिकम्मतराए चेव) અને કયા વસ્ત્રપર ચિત્રાલેખન આદિ કરવું વધારે મુશ્કેલ થશે? તથા (कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामत-

यद्वा तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं, यद्वा तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम्? । भदन्त ! तत्र यत् तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं तत् खलु भदन्त! वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्वाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव । एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, चिक्कणीकृतानि, श्लिष्टीकृतानि, खिलीभूतानि, भवन्ति, संप्रगाढामपि च

तराए चेव) कौनसा वस्त्र सुधौततर, सुवाम्यतर और सुपरिकर्मतर होगा (जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ?) अर्थात् हे गौतम ! जो वस्त्र कर्दमराग से रक्त हो और जो वस्त्र खंजनराग से रक्त हो तो इनमें कौन सा दुःशोध्य और कौन सा सुशोध्य होगा-कहो-(भगवं ! तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव) हे भगवन् ! इन दोनों वस्त्रों में से जो वस्त्र कर्दमरंग से रंगा हुआ होगा हे भदन्त ! वही वस्त्र दुर्धौततर, दुर्वाम्यतर और दुष्परिकर्मतर होगा, (एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति) इसी तरह से हे गौतम ! नैरयिकों के पापकर्म गाढीकृत होते हैं, चिकणीकृत होते हैं, श्लिष्टीकृत होते हैं, और खिलीभूत होते हैं । (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा

राए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव ?) કયું વસ્ત્ર ધોવામાં વધારે સરલતા રહેશે ? કયા વસ્ત્ર ઉપરના ડાઘ કાઢવા સરળ પડશે ? કયા વસ્ત્રપર ચિત્રાલેખનં આદિ કરવું સરળ થઇ પડશે? (जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ?) એટલે કે હે ગૌતમ ! કીચડથી ખરડાયેલા અને ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રો-માંથી કયું વસ્ત્ર દુઃશોધ્ય (મુશ્કેલીથી ધોઇ શકાય એવું) હશે, અને કયું વસ્ત્ર સુશોધ્ય (સરળતાથી સાફ કરી શકાય એવું) હશે ? (भगवं तत्थणं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते, से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुप्परिकम्मतराए चेव) હે ભગવાન ! તે બન્ને વસ્ત્રોમાંથી જે વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું હશે, તે મુશ્કેલીથી ધોઈ શકાય તેવું, મુશ્કેલીથી ડાઘ દૂર કરાય તેવું અને મુશ્કેલીથી ચિત્રાલેખન કરી શકાય એવું હશે. (एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति) હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે નારકોનાં પાપ કર્મ ગાઢી કૃત (દૃઢતાથી સંબદ્ધ) ચીકણા, શ્લિષ્ટીકૃત (એકમેકથી અલગ ન કરી શકાય તેવા) અને ખિલીભૂત (ભોગવ્યા વિના જેનો નાશ ન થઇ શકે તેવા) હોય છે. (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति)

खलु ते वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः, नो महापर्यवसाना भवन्ति । तद् यथा वा कोऽपि पुरुषोऽधिकरणीम् आकुट्टयन् महता महता शब्देन, महतामहता घोषेण, महता महता परंपराघातेन नो शक्नोति, तस्याः अधिकरण्याः कानपि यथाबादरान् पुद्गलान् परिशाटयितुम्, एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, यावत्-नो महापर्यवसाना भवन्ति । भदन्त ! तत्र यत् तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम् तद् वस्त्रं सुधौततरकं चैव, सुवाम्यतरकं चैव,

णो महानिज्जरा नो महापज्जवसाणा भवंति) इस कारण वे सम्भगाढ भी वेदना को भोगते हुए महानिर्जरा वाले नहीं होते हैं और न महा पर्यवसान (अन्त) वाले होते हैं। (से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया २ सद्देणं, महया २ घोसेणं महया २ परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए) अथवा-जैसे कोई पुरुष जोर २ से शब्दों का उच्चारण करता हुआ, भयंकर शब्दों को बोलता हुआ एरण के ऊपर निरन्तर हथोड़ा से आघात करे तो भी वह उस एरण के यथाबादर-स्थूल पुद्गलों को उससे निकाल कर उन्हें नष्ट करने के लिये समर्थ नहीं हो सकता है (एवामेव गोयमा ! नेरइया णं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं जाव णो महापज्जवसाणाइं भवंति) इसी तरह से हे गौतम ! नारक जीवों के जो पाप कर्म होते है वे गाढीकृत होते हैं यावत् वे महापर्यवसानवाले नहीं होते हैं (तत्थ जे से वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए

તે કારણે ભયંકરમાં ભયંકર વેદના ભોગવવા છતાં તેઓ મહા નિર્જરાવાળા હોતા નથી અને પર્યવસાનવાળા (સર્વથા કર્મથી રહિત) પણ હોતા નથી. " से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महयोर सद्देणं, महयार, घोसेणं, महयार, परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केइ अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए " ધારો કે કોઈ એક માણસ જોર જોરથી હોંકારા પડકારા કરતો કરતો, અને ભયંકર શબ્દો બોલતો બોલતો હથોડા વડે એરણ ઉપર નિરંતર ઘા કર્યા કરે, તો પણ તે માણસ એરણના સ્થૂલ પુદ્ગલોને તેમાંથી બહાર કાઢીને તેમનો નાશ કરવાને શક્તિમાન થતો નથી, " एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं जाव णो महापज्जवसाणाइं भवंति " એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! નારક જીવોનાં જે પાપકર્મો હોય છે તે ગાઢીકૃત (દૃઢતાથી વળગેલાં) હોય છે, તેથી તેઓ મહાનિર્જરાવાળા હોતા નથી અને તે કર્મોનો સર્વથા નાશ કરવાને તેઓ સમર્થ હોતા નથી. (तत्थ जे से वत्थे

सुपरिकर्मतरकं चैव, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथाबादराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि, निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, यावतिकां तावतिकामपि वेदनां वेदयमाना महानिर्जराः महापर्यवसानाः भवन्ति, तद् यथा नाम कोऽपि पुरुषः शुष्कं तृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिपेत्, तद्नूनं गौतम ! स शुष्कः तृणहस्तको जाततेजसि प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव मसमसाप्यते ? । हन्त, मसमसाऽऽप्यते । एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्था-

चेव-एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं निट्ठियाइं कडाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति) तथा जो वस्त्र खंजनराग से रक्त होता है वह वस्त्र सुधौततर ही होता है, सुवाम्यतर ही होता है और सुपरिकर्मतर ही होता है, इसी तरह से हे गौतम ! श्रमण निर्ग्रन्थोंके जो स्थूल स्कन्धरूप कर्म होते हैं-वे शिथिलीकृत होते हैं, अर्थात् मंदविपाक वाले होते हैं, निष्ठित होते हैं सत्ता विनाके होते हैं, विपरिणाम वाले होते हैं इसलिये वे शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं (जावइयं तावइयं वि ते वेयणं वेएमाणा, महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति) जितनी जितनी भी-कुछ भी-वेदना को भोगते हुए वे श्रमण निर्ग्रन्थ महानिर्जरावाले और महापर्यसान वाले होते हैं। (से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तण हत्थगं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ) जैसे कोई पुरुष शुष्क घासके पूलेको अग्नि

खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव-एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं निट्ठियाइं कडाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति)

જેવી રીતે ખંજનરાગથી ખરડાયેલું વસ્ત્ર સરળતાથી ધોઇ શકાય તેવું સરળતાથી ડાઘ દૂર કરી શકાય એવું અને સરળતાથી ચિત્રાલેખન આદિ કરી શકાય તેવું હોય છે, એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના જે સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ હોય છે, તે શિથિલીકૃત હોય છે-એટલે કે વિપાકવાળાં હોય છે. તેથી તે કર્મોનો જલ્દીથી નાશ થઇ જતો હોય છે. (जावइयं तावइयं वि ते वेयणं वेएमाणा, महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति) જેટલી તેટલી પણ-એટલે કે નાની સરખી પણ વેદનાને ભોગવતા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથો મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મોનો અન્ત કરનારા) હોય છે. (से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा-से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ) હે

नां यथाबादराणि कर्माणि-यावत्-महापर्यवसाना भवन्ति। तद्यथानाम कोऽपि पुरुषस्तप्ते अयस्कपाळे उदकबिन्दुम्, यावत्-हन्त, विध्वंसम् आगच्छति। एवमेव गौतम! श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम्, यावत्-महापर्यवसाना भवन्ति, तत् तेनार्थेन यो महावेदनः सः महानिर्जरः यावत्-प्रशस्तनिर्जरकः॥ सू० १॥

में डाल दे-तो हे गौतम! वह शुष्क घास का पूला अग्नि में डालते ही शीघ्र ही जल जाता है न? (हंता, मसमसाविज्जइ) हां, भदन्त! वह शीघ्र ही जल जाता है (एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं अहा बायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति) इसी तरह से हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों के स्थूलतर स्कन्धरूप कर्म जल जाते हैं यावत् वे श्रमण निर्ग्रन्थ महापर्यवसानवाले होते हैं (से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवेल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसं आगच्छइ) जैसे कोई पुरुष तपावे-लाल हुए गरम-तवे पर जल के बिन्दु को डाले तो वह शीघ्र ही विध्वस्त हो जाता है न? हां, प्रभु शीघ्र ही वह विध्वस्त हो जाता है (एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं जाव महापज्जवसाणा भवंति) इसी तरह से हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों के स्थूलतर स्कन्धरूप कर्म शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं-यावत् वे महापर्यवसानवाले होते हैं। (से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव पसत्थनिज्जराए) इस

ગૌતમ! કોઈ પુરુષ કોઈ સૂકા ઘાસના પૂળાને અગ્નિમાં નાખી દે તો તે સૂકા ઘાસનો પૂળો અગ્નિમાં નાખતાની સાથે જ બળી જાય છે કે નહીં? (हंता मसमसाविज्जइ) હા, તે તુરત જ બળી જાય છે. (एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति) હે ગૌતમ! એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ બળી જાય છે, તે કારણે તેઓ મહાનિર્જરાવાળા અને મહા પર્યવસાનવાળા હોય છે. (से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसं आगच्छइ) જેમ કોઈ પુરુષ તપાવેલી લાલચોળ જેવી કડાહી પર પાણીનું ટીપું નાખે, તો તે ટીપું તુરત જ નષ્ટ થઈ જાય છે કે નહીં? "હા, પ્રભુ! તે તુરત જ નષ્ટ થઈ જાય છે." (एवामेव गोयमा! समणाणं निग्गंथाणं महापज्जवसाणा भवंति) હે ગૌતમ! એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનાં સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ જલ્દી નષ્ટ થઈ જાય છે, તે કારણે તેઓ મહા નિર્જરાવાળા અને મહા પર્યવસાનવાળા હોય છે. (से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव पसत्थनिज्जराए)

टीका—' से णूणं भंते ! जे महावेयणे से महानिज्जरे, जे महानिज्जरे से महावेयणे ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! तद् नूनं निश्चयेन किम् यो महावेदनः महती वेदना दुःखं यस्य सः उपसर्गादिसमुत्पन्नविशिष्टदुःखवान् भवति सः महानिर्जरः महतीनिर्जरा यस्य एवंविधविशिष्टकर्मक्षपवान् भवति । अनयोश्च गाढवेदननिर्जरयोः परस्परमविनाभावसम्बन्धद्योतनाय=माह-यो महानिर्जरः विशिष्टकर्मक्षयवान् स किम् महावेदनो भवति ? इति प्रथमः प्रश्नः अथ द्वितीयं प्रश्नमाह-" महावेयणस्स य, अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए ? "

कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जो महावेदनावाला होता है वह महानिर्जरावाला होता है यावत् वह प्रशस्त निर्जरावाला होता है।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा महावेदना और महानिर्जरा का स्वरूप फल की अपेक्षा से निरूपण किया है-इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि-(से णूणं भंते ! जे महावेयणे से महानिज्जरे जे: महानिज्जरे से महावेयणे) हे भदन्त ! जो महावेदना वाला होता है वह क्या महानिर्जरा वाला होता है ? तात्पर्य कहनेका यह है कि जो उपसर्ग आदिसे उद्भूत विशिष्ट दुःखोंवाला होता है-यह क्या विशिष्ट कर्मक्षय रूप निर्जरावाला होता है ? इस प्रकारकी इन दोनों वेदना और निर्जरा में क्या परस्पर अविनाभाव संबंध है ? इस बातको प्रकट करनेके लिये पूछा गया है कि "जो महानिर्जरावाला होता है वह महावेदनावाला होता है" इस प्रकार यह प्रथम प्रश्न है। द्वितीय प्रश्न इस प्रकार से है-(महा

હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, (યાવત્) તે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો હોય છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા મહાવેદના અને મહાનિર્જરાનું સ્વરૂપ ફળની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કર્યું છે:—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (से णूणं भंते ! जे महावेयणे से महानिज्जरे, जे महानिज्जरे से महावेयणे) હે ભદન્ત ! જે જીવ મહાવેદનાવાળો હોય છે, તે શું મહાનિર્જરાવાળો હોય છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

જે જીવ ઉપસર્ગ આદિથી જનિત વિશિષ્ટ દુઃખોવાળો હોય તે શું વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ નિર્જરાવાળો હોય છે? આ પ્રકારની વેદના અને નિર્જરા વચ્ચે શું અવિનાભાવ સંબંધ છે? એ વાત જાણવાને માટે જ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે " જે મહાનિર્જરાવાળા હોય તે શું મહાવેદનાવાળો હોય છે ? " બીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે પૂછયો છે—

भ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो निर्ग्रन्थश्रमणापेक्षया, इत्यर्थः किम् महानिर्जरतराः? अतिशय विशिष्टकर्म क्षपयन्तो भवन्ति?

भगवानाह-' गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः, नैवं भवितुमर्हति महावेदनावान् श्रमणनिर्ग्रन्थस्तु दूरेऽपास्ताम् किन्तु अल्पवेदनस्यापि श्रमणनिर्ग्रन्थस्यापेक्षया महावेदनावतोऽपि नैरयिकस्य महानिर्जरत्वासंभवात्। गौतमः पृच्छति-" से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जे महावेयणे, जाव पसत्थ निज्जराए? हे भदन्त! तत् केनार्थेन एवम् उपर्युक्तरीत्या उच्यते यद् यो महावेदनः, स यावत्-महानिर्जराकः, यश्च महानिर्जराकः स महावेदनः, अथ च महावेदना-ऽल्प वेदनयोर्मध्ये प्रशस्तनिर्जरः श्रेयान्? इति,

होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। महावेदनावाले श्रमण निर्ग्रन्थ की तो बात ही क्या है, पर जो अल्पवेदनावाले भी श्रमण निर्ग्रन्थ है उसकी अपेक्षा से भी नैरयिक जीव में महानिर्जरावत्त्व असंभव है। अब इस विषय में कारण की जिज्ञासा से गौतम प्रभु से पूछते हैं-कि (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जो महावेदनावाला होता है वह यावत् महानिर्जरावाला होता है और जो महानिर्जरावाला होता है वह महावेदनावाला होता है तथा महावेदनावाले और अल्पवेदनावाले जीव के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला जीव

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે, (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! એવું બનતું નથી. મહાવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથની વાત જ શું કરવી! એટલે કે મહાવેદનાવાળા શ્રમણનિર્ગ્રંથો તો નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે જ. એટલું જ નહીં પણ અલ્પવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથો પણ છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે-તે નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કરતાં મહાનિર્જરાયુક્તતા સંભવી શકતી નથી. તેનું કારણ જાણવાની જીજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—

(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને જે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે તે મહાવેદનાવાળો હોય છે, તથા મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત-નિર્જરાવાળો જીવ શ્રેષ્ઠ હોય છે?

भगवानाह- 'गोयमा ! से जहा नामए दुवे वत्था सिया ' हे गौतम ! तद्यथा ' नाम ' इति वाक्यालङ्कारे द्वे वस्त्रे स्याताम् , तयोर्मध्ये ' एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते ' एकं वस्त्रं कर्दमरागरक्तं स्यात् पङ्कपुञ्जेन लिप्तं भवेत् अथ 'एगे वत्थे खंजणरागरत्ते एकम् अपरं वस्त्रं खञ्जनरागरक्तं स्यात् पतङ्गरागेण रक्तं भवेत्, अत्र खञ्जनरागशब्देन पतङ्गरागो गृह्यते । एएसि णं गोयमा ! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव ' हे गौतम ! एतयोः उपर्युक्तयोः द्वयोर्वस्त्रयोः कर्दमखञ्जनरागरक्तयोर्मध्ये कतरद् वस्त्रं, कर्दमरागरक्तं वा, खञ्जनरागरक्तं वा, दुर्धौततरकं चैव, अतिशयदुष्करप्रक्षालनप्रक्रियं स्यात्? ' दुवामतराए चेव ' दुर्वाम्यतरकं चैव ? दुस्त्याज्यतरमलं स्यात् ? दुःशोध्यमलमित्यर्थः, ' दुपरिकम्मतराए चेव ' दुष्परिकर्मतरकं चैव, कष्टसाध्यचित्रोल्लेखनभङ्गकरणादिप्रक्रियम्

उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (से जहा नामए दुवे वत्था सिया) जैसे कोई दो वस्त्र हों (एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते) इनमें एक वस्त्र कर्दमराग से रक्त हो-अर्थात् कीचड़ से मलिन हो-और दूसरा (एगे वत्थे खंजणरागरत्ते) दूसरा वस्त्र खंजनराग से पतंगरंग से रक्त हो (एएसि णं गोयमा ! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव) तो हे गौतम ! हम तुमसे यह पूछते हैं कि इन दोनों वस्त्रो के बीच में कौन सा वस्त्र दुर्धौततरक-जिसकी प्रक्षालन क्रिया अत्यन्त कठिन होगी (दुवामतराए) दुर्वामतरक-जिसका कलङ्क धब्बे वगैरह-बड़ी कठिनाई से धोयेजा सकेगा होगा तथा (दुप्परिकम्मतराए चेव) दुष्परिकर्मतरक-जिसमें चित्रोल्लेखन क्रिया एवं भङ्गकरणादिरूप क्रिया-विशेष प्रकार की रचना करने रूप क्रिया कष्ट

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (से जहा नामए दुवे वत्था सिया) જેમકે કોઇ બે વસ્ત્ર હોય. (एगे वत्थे कद्दमरागरत्ते) તેમાંનું એક વસ્ત્ર કર્દમરાગથી રક્ત હોય-એટલે કે કીચડથી મલિન થયેલું હોય. અને બીજું "एगे वत्थे खंजणरागरत्ते" બીજું વસ્ત્ર ખંજનરાગથી રક્ત હોય-એટલે કે પતંગ રંગથી રંગાયેલું એટલે મલિન થયેલું હોય. (एएसि णं गोयमा ! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुद्धोयतराए चेव) હે ગૌતમ ! તે બન્ને વસ્ત્રોમાંથી કયું વસ્ત્ર " દુર્ધૌતતરક " હશે-એટલે કે કયા વસ્ત્રને ધોવાનું વધારે મુશ્કેલ બનશે ? " दुवामतराए " દુર્વામતરક એટલે કે જેના ઉપરથી ડાઘ કાઢવા મુશ્કેલ પડે તેવું હશે ? " दुप्परिकम्मतराए " દુષ્પરિકર્મતરક હશે-એટલે કે જેમાં ચિત્રાલેખન અને ભંગકરણાદિ રૂપ ક્રિયાઓ (વિશેષ પ્રકારની રચના કરવા રૂપ ક્રિયા) કરવામાં મુશ્કેલી પડશે ? આ બન્ને

भ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो निर्ग्रन्थश्रमणापेक्षया, इत्यर्थः किम् महानिर्जरतराः ? अतिशय विशिष्टकर्म क्षपयन्तो भवन्ति ?

भगवानाह-' गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नैवं भवितुमर्हति महावेदनावान् श्रमणनिर्ग्रन्थस्तु दूरेऽवास्ताम् किन्तु अल्पवेदनस्यापि श्रमणनिर्ग्रन्थस्यापेक्षया महावेदनावतोऽपि नैरयिकस्य महानिर्जरत्वासंभवात् । गौतमः पृच्छति-" से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जे महावेयणे, जाव पसत्थ निज्जराए ? हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवम् उपर्युक्तरीत्या उच्यते यद् यो महावेदनः, स यावत्-महानिर्जराकः, यश्च महानिर्जराकः स महावेदनः, अथ च महावेदना-ऽल्प वेदनयोर्मध्ये प्रशस्तनिर्जरः श्रेयान् ? इति.

होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । महावेदनावाले श्रमण निर्ग्रन्थ की तो बात ही क्या है, पर जो अल्पवेदनावाले भी श्रमण निर्ग्रन्थ है उसकी अपेक्षा से भी नैरयिक जीव में महानिर्जरावत्त्व असंभव है । अब इस विषय में कारण की जिज्ञासा से गौतम प्रभु से पूछते हैं-कि (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जो महावेदनावाला होता है वह यावत् महानिर्जरावाला होता है और जो महानिर्जरावाला होता है वह महावेदनावाला होता है तथा महावेदनावाले और अल्पवेदनावाले जीव के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला जीव

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે, (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એવું બનતું નથી. મહાવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથની વાત જ શું કરવી ! એટલે કે મહાવેદનાવાળા શ્રમણનિર્ગ્રંથો તો નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે જ. એટલું જ નહી પણ અલ્પવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રંથો પણ છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે-તે નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કરતાં મહાનિર્જરાયુક્તતા સંભવી શકતી નથી. તેનું કારણ જાણવાની જીજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जे महावेयणे जाव पसत्थनिज्जराए ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને જે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે તે મહાવેદનાવાળો હોય છે, તથા મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત-નિર્જરાવાળો જીવ શ્રેષ્ઠ હોય છે ?

यत् तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं स्यात्, 'से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव' हे भदन्त ! तत् खलु कर्दमरागरक्तं वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव स्यात् 'दुवामतराए चेव' दुर्वाम्यतरकं चैव दुस्त्याज्यकलङ्कं स्यात्, 'दुप्परिकम्मतराए चेव' दुष्परिकर्मतरकं चैव, कष्टसाध्यचित्रोल्लेखन-भङ्गकरणादिप्रक्रियं स्यात्।

भगवानाह-'एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं' हे गौतम ! एवमेव कर्दमदृढरागरक्तवस्त्रवदेव नैरयिकाणां पापानि पापरूपाणि कर्माणि गाढीकृतानि शणसूत्रदृढबद्धसूचीकलापवत् आत्मप्रदेशैः सह अत्यन्तगाढ-

---

कर्दमराग से युक्त होगा (से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव) वही वस्त्र दुर्धौततरक होगा, (दुवामतराए चेव) दुर्वामतरक होगा, और (दुप्परिकम्मतराए) दुष्परिकर्मतरक होगा,-जब गौतम ने ऐसा अपना अभिप्राय प्रकट कर दिया तब प्रभु ने उनसे कहा-(एवामेव गोयमा) हे गौतम ! इसी तरह से (नेरइयाणं पावाइं कम्माइं) नारक जीवों के जो पापरूप कर्म होते हैं, वे कर्दम के दृढ राग से रक्त हुए वस्त्र की तरह ही गाढी कृत होते हैं-अर्थात् जिस प्रकार से शण की सुतली से खूब मजबूती के साथ सुइयों का समुदाय कसकर बांध दिया जाता है उसी प्रकार जो पापरूप कर्म आत्मा के प्रदेशों के साथ अत्यन्त गाढरूप से दृढरूप में संबद्ध होते हैं वे गाढीकृत पापरूप कर्म कहलाते हैं, ऐसे ही गाढीकृत पापरूप कर्म नारक जीवोंके होते हैं, (चिक्कणीकयाइं) जिस प्रकार

ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું "भगवं" હે પ્રભો ! "तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते" તે બન્નેમાંથી જે વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું હશે (से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव) તે વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર (ધોવામાં મુશ્કેલ હશે, (दुव्वामतराए चेव) દુર્વામતરક (ડાઘ કાઢવા મુશ્કેલ પડે એવું) હશે, અને "दुप्परिकम्मतराए" દુષ્પરિકર્મતરક (ચિત્રાલેખન આદિ કરવામાં મુશ્કેલી પડે એવું) હશે. ગૌતમનો આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે-"एवामेव गोयमा !" હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે "नेरइयाणं पावाइं कम्माइं" નારક જીવોનાં જે પાપકર્મો હોય છે, તે કર્દમના (કીચડના) ગાઢ રંગથી ખરડાયેલા વસ્ત્રની જેમ ગાઢીકૃત હોય છે. જેમ શણની સૂતળી વડે સોયોના સમુદાયને ખૂબ મજબૂતીથી બાંધી દેવામાં આવે છે, તેમ પાપરૂપ કર્મ આત્મપ્રદેશોની સાથે અત્યન્ત દૃઢતાથી સંબદ્ધ હોય છે, એવાં પાપકર્મોને ગાઢીકૃત પાપકર્મ કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવા ગાઢીકૃત હોય છે. "चिक्कणीकयाइं" જેવી રીતે ચીકણી માટીનો બનેલો પિંડ તેની ચીકાશને કારણે

भवेत् ? एतावता विशेषणत्रयेणापि दुर्विशोध्यत्वमुक्तम् । अपरप्रश्नमाह-' कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव ' कतरद् वा व कर्दमरागरक्तं वा, खञ्जनरागरक्तं वा, सुधौततरकं चैव, सुप्रक्षालिततरं स्यात् ? ' सुवामतराए चेव ' सुवाम्यतरकं चैव, सुप्रक्षाल्यकलङ्कं स्यात् ? ' सुपरिकम्मतराए चेव ' सुपरिकर्मतरकं चैव, सुसाध्यचित्रलेखनभङ्गकरणादिमक्रियं स्यात् ? उक्तविकल्पविषयमाह-' जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजनरागरत्ते ? ' यद् वा तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तम् ? यद्वा तद्वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम् ? अनयोर्मध्ये किम् दुःशोध्यं किम् सुशोध्यं भवेदिति भगवत आशयः । उपर्युक्तं भगवद्वचनं श्रुत्वा गौतमः कथयति ' भगवं तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते ' हे भगवन् ! तत्र तयोर्वस्त्रयोर्मध्ये खलु

साध्य हो-होगी इन तीन विशेषणों द्वारा ऐसे वस्त्र में दुर्विशोध्यता प्रकट की गई है तथा (कयरे वा वत्थे) कौनसा वस्त्र-(सुद्धोयतराए चेव) सुधौततरक होगा-जिसकी सफाई करना सरल हो-ऐसा होगा, (सुवामतराए चेव) सुवामतरक होगा-जिसमें से धब्बे आदि रूप कलङ्क सरलता से निकाला जा सके ऐसा होगा तथा (सुपरिकम्मतराए चेव) जिसमें चित्रोल्लेखन क्रिया एवं विशेष प्रकार की रचना करनेरूप क्रिया सुसाध्य हो ऐसा होगा अर्थात् (जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजनरागरत्ते) इन वस्त्रों के बीच में जो वस्त्र कर्दमराग से रक्त है और जो वस्त्र खंजनराग से रक्त है, कौन सा वस्त्र दुःशोध्य होगा और कौन सा वस्त्र सुशोध्य होगा इस प्रकार से भगवान् के द्वारा पूछे गये वचन को सुन करके गौतम ने उनसे कहा-(भगवं) हे भगवन् (तत्थ णं जे से वत्थे कद्दमरागरत्ते) इन दोनों वस्त्रों में से जो वस्त्र

વિશેષણો દ્વારા એવા વસ્ત્રમાં દુર્વિશોધ્યતા (તેની સફાઇ કરવામાં મુશ્કેલી) પ્રકટ કરી છે. તથા (कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव) કયું વસ્ત્ર સુધૌતતરક હશે-એટલે કે કયા વસ્ત્રને સાફ કરવામાં સરળતા રહેશે ? " सुवामतराए चेव " કયા વસ્ત્રપરથી સરળતાથી ડાઘ દૂર કરી શકાશે ? " सुपरिकम्मतराए चेव " કયા વસ્ત્ર ઉપર ચિત્રાલેખન અને વિશેષ પ્રકારની રચના કરવી સુગમ થઇ પડશે ? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે " जे वा से वत्थे कद्दमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजनरागरत्ते " એક વસ્ત્ર કે જે કીચડથી ખરડાયેલું છે અને બીજું વસ્ત્ર કે જે પતંગ રંગથી ખરડાયેલું છે, તેમાંથી કયું વસ્ત્ર દુઃશોધ્ય (મુશ્કેલીથી સફાઈ કરી શકાય તેવું) હશે અને કયું સુશોધ્ય (સુગમતાથી સફાઈ કરી શકાય તેવું) હશે ?

वपानि निकाचितानीत्यर्थः, एतेनापि विशेषणचतुष्टयेन नैरयिकपापानि दुर्विशोध्यानि भवन्ति, इति प्रतिपादितम्, तथा च नैरयिकाणां पापानामपि कर्मणां दुर्विशोध्यत्वेन 'एवामेव' इत्याद्युपनयवाक्यं सुघटितं भवति। एवं च 'संपगाढंपि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति' तस्मात् हे गौतम! संप्रगाढामपि अत्यन्तदृढीभूतामपि च तां वेदनां वेदयमानाः अनुभवन्तः ते नैरयिका नो महानिर्जराः नात्यन्तविशिष्टकर्मक्षयवन्तो, नो वा महापर्यवसाना

टीका की पंक्ति द्वारा समझाई गई है-अर्थात् जिस प्रकार अग्नि में खूब तपा तपा कर लोहे के मुद्गर से कूट २ कर पिण्डीभूत करली जाती हैं, उसी प्रकार जो कर्म आपस में इस रूप से मिलकर पिण्डीभूत हो जाते हैं वे कर्म निकाचित खिलीभूत कहे जाते हैं। इन चार विशेषणों द्वारा यह समझाया गया है कि नारक जीवों के पापकर्म दुर्विशोध्य होते हैं इसी कारण वे मैले से मैले वस्त्रके समान यहां प्रकट किये गये हैं अतः (एवामेव) ऐसा जो यह उपनय वाक्य है वह सुघटित हो जाता है। अब आगे सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि नारक जीवों के पापकर्म ऐसे दुर्विशोध्य होते हैं-इसी कारण वे उन्हें अत्यन्तवेदनाके कारण बनते हैं (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति) हे गौतम! वे नारक जीव इसी निमित्त से अत्यन्त दृढीभूत भयङ्कर से भी भयङ्कर वेदना को भोगते हुए भी अत्यन्तवि-

" अग्निसंतप्तलोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवंति " ઉપર્યુક્ત વાત જ આ લીટીઓ દ્વારા સમજાવી છે-જેમ લોઢાની સોયોને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવી તપાવીને તેમના પર લોઢાના ઘણનો ઘા મારી મારીને તેમને એક પિંડરૂપ બનાવી દેવામાં આવે છે, એવી જ રીતે જે કર્મો એક-મેકની સાથે મળી જઇને પિંડરૂપ બની જાય છે, એવાં કર્મોને નિકાચિત અથવા ખિલીભૂત કહેવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણો દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે નારકોનાં પાપકર્મો દુર્વિશોધ્ય હોય છે તે કારણે તેમને અહીં મેલામાં મેલા વસ્ત્ર જેવાં કહ્યાં છે. " एवामेव " તે પાપકર્મો મલિનમાં મલિન વસ્ત્રની જેમ દુર્વિશોધ્ય હોય છે. હવે સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રો દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરે છે કે નારક જીવોનાં પાપકર્મો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દુર્વિશોધ્ય હોવાને લીધે તેમને અત્યન્ત વેદના કરાવવામાં કારણભૂત બને છે. (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति) હે ગૌતમ ! આ કારણે તે નારક જીવો અત્યંત દૃઢીભૂત (ભયંકરમાં ભયંકર) વેદનાને

त्वेन द्रवतया संबद्धानि, 'चिक्कणीकयाइं' चिक्कणीकृतानि, अत्यन्तस्निग्धतया दुर्भेद्यमृत्पिण्डवत् सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसम्बन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि 'सिलिट्ठीकयाइं' श्लिष्टीकृतानि लोहसूत्रबद्धाऽग्नितप्तलोहशलाकाकलापवत् निधत्तानीत्यर्थः 'खिलीभूयाइं' खिलीभूतानि, अग्निसंतप्तलोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवन्ति, यानि भोगं विना उपायान्तरेण क्षपयितुमश-

से चिकनाई-चिकाशके संबंधसे अत्यन्त स्निग्ध होने के कारण मृत्तिका का पिण्ड दुर्भेद्य हो जाता है उसी प्रकार से जो कर्म सूक्ष्मकर्मों के रस के साथ परस्परगाढ संबंध करने के कारण दुर्भेद्य हो जाते हैं वे चिक्कणीकृत पापकर्म कहलाते हैं-ऐसे ही चिक्कणीकृत पापकर्म नारक जीवों के होते है। (सिलिट्ठीकयाइं) जिस प्रकार लोहे के तार से मजबूत बांधकर अग्नि में तपायीं गईं लोहे की शलियों परस्पर चिपक जाती है- फिर वे अलग नहीं हो सकती हैं, उसी प्रकार से जो कर्म आपस में एकमेक हो जाते हैं-जुदे नहीं किये जा सकते है-अर्थात् निधत्त हों वे पापकर्म श्लिष्टीकृत कहलाते हैं-ऐसे श्लिष्टीकृत पापकर्म नारक जीवों के होते हैं। (खिली भूयाइं) जो कर्म भोगे विना और किसी उपाय से नष्ट न किये जा सके अर्थात् निकाचित हो वे पापकर्म खिलीभूत कहलाते हैं ऐसे खिलीभूत पापकर्म नारक जीवों के होते हैं (अग्नि संतप्त लोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवंति) यही बात इस

दुर्भेद्य બની જાય છે, એજ પ્રમાણે જે કર્મો સૂક્ષ્મકર્મોના રસની સાથે પરસ્પર ગાઢ સંબંધ થવાને કારણે દુર્ભેદ્ય બની જાય છે, એવાં કર્મોને ચીકણા પાપકર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં ચીકણાં હોય છે.

"सिलिट्ठीकयाइं" જેવી રીતે લોઢાના તારથી મજબૂત બાંધીને અગ્નિમાં તપાવેલી લોઢાની સળીઓ એક બીજી સાથે ચોંટી જાય છે-અને તેમને પછી જુદી પાડી શકાતી નથી-એટલે કે જે પાપકર્મો નિધત્ત હોય છે તેને શ્લિષ્ટીકૃત પાપકર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં શ્લિષ્ટીકૃત હોય છે. "खिली भूयाइं" જે કર્મોનો ભોગવ્યા વિના-બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ થતો નથી, એવાં નિકાચિત કર્મોને ખિલીભૂત કહે છે. નારકોનાં કર્મો એવાં ખિલીભૂત હોય છે.

बधानि निकाचितानीत्यर्थः, एतेनापि विशेषणचतुष्टयेन नैरयिकपापानि दुर्विशोध्यानि भवन्ति, इति प्रतिपादितम्, तथा च नैरयिकाणां पापानामपि कर्मणां दुर्विशोध्यत्वेन 'एवामेव' इत्याद्युपनयवाक्यं सुघटितं भवति। एवं च 'संपगाढंपि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति' तस्मात् हे गौतम! संप्रगाढामपि अत्यन्तदृढीभूतामपि च तां वेदनां वेदयमानाः अनुभवन्तः ते नैरयिका नो महानिर्जराः नात्यन्तविशिष्टकर्मक्षयवन्तो, नो वा महापर्यवसाना

टीका की पंक्ति द्वारा समझाई गई है-अर्थात् जिस प्रकार अग्नि में खूब तपा तपा कर लोहे के मुद्गर से कूट २ कर पिण्डीभूत करली जाती हैं, उसी प्रकार जो कर्म आपस में इस रूप से मिलकर पिण्डीभूत हो जाते हैं वे कर्म निकाचित खिलीभूत कहे जाते हैं। इन चार विशेषणों द्वारा यह समझाया गया है कि नारक जीवों के पापकर्म दुर्विशोध्य होते हैं इसी कारण वे मैले से मैले वस्त्रके समान यहां प्रकट किये गये हैं अतः (एवामेव) ऐसा जो यह उपनय वाक्य है वह सुघटित हो जाता है। अब आगे सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि नारक जीवों के पापकर्म ऐसे दुर्विशोध्य होते हैं-इसी कारण वे उन्हें अत्यन्तवेदनाके कारण बनते हैं (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति) हे गौतम! वे नारक जीव इसी निमित्त से अत्यन्त दृढीभूत भयङ्कर से भी भयङ्कर वेदना को भोगते हुए भी अत्यन्तवि-

"अग्निसंतप्तलोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवंति" ઉપર્યુક્ત વાત જ આ લીટીઓ દ્વારા સમજાવી છે-જેમ લોઢાની સોયોને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવી તપાવીને તેમના પર લોઢાના ઘણનો ઘા મારી મારીને તેમને એક પિંડરૂપ બનાવી દેવામાં આવે છે, એવી જ રીતે જે કર્મો એકમેકની સાથે મળી જઇને પિંડરૂપ બની જાય છે, એવાં કર્મોને નિકાચિત અથવા ખિલીભૂત કહેવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણો દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે નારકોનાં પાપકર્મો દુર્વિશોધ્ય હોય છે તે કારણે તેમને અહીં મેલામાં મેલા વસ્ત્ર જેવાં કહ્યાં છે. "एवामेव" તે પાપકર્મો મલિનમાં મલિન વસ્ત્રની જેમ દુર્વિશોધ્ય હોય છે. હવે સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રો દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરે છે કે નારક જીવોનાં પાપકર્મો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દુર્વિશોધ્ય હોવાને લીધે તેમને અત્યન્ત વેદના કરાવવામાં કારણભૂત બને છે. (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति) હે ગૌતમ! આ કારણે તે નારક જીવો અત્યંત દૃઢીભૂત (ભયંકરમાં ભયંકર) વેદનાને

स्येन स्वतया संबद्धानि, 'निकणीकयाइं' निकणीकृतानि, अत्यन्तस्निग्धतया दुर्भेद्यमृत्पिण्डवत् सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं स्वसम्बन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि 'सिलिट्ठीकयाइं' श्लिष्टीकृतानि लोहसूत्रबद्धाऽग्नितप्तलोहशलाकाकलापवत् निधत्तानीत्यर्थः 'खिलीभूयाइं' खिलीभूतानि, अग्निसंतप्तलोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवन्ति, यानि भोगं विना उपायान्तरेण क्षपयितुमश-

से चिकनाई-चिकाशके संबंधसे अत्यन्त स्निग्ध होने के कारण मृत्तिका का पिण्ड दुर्भेद्य हो जाता है उसी प्रकार से जो कर्म सूक्ष्मकर्मों के रस के साथ परस्परगाढ संबंध करने के कारण दुर्भेद्य हो जाते हैं वे चिक्कणीकृत पापकर्म कहलाते हैं-ऐसे ही चिक्कणीकृत पापकर्म नारक जीवों के होते है। (सिलिट्ठीकयाइं) जिस प्रकार लोहे के तार से मजबूत बांधकर अग्नि में तपायीं गईं लोहे की शलियों परस्पर चिपक जाती है-फिर वे अलग नहीं हो सकती हैं, उसी प्रकार से जो कर्म आपस में एकमेक हो जाते हैं-जुदे नहीं किये जा सकते है-अर्थात् निधत्त हों वे पापकर्म श्लिष्टीकृत कहलाते हैं-ऐसे श्लिष्टीकृत पापकर्म नारक जीवों के होते हैं। (खिली भूयाइं) जो कर्म भोगे विना और किसी उपाय से नष्ट न किये जा सके अर्थात् निकाचित हो वे पापकर्म खिलीभूत कहलाते हैं ऐसे खिलीभूत पापकर्म नारक जीवों के होते हैं (अग्नि संतप्त लोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवंति) यही ब ात इस

દુર્ભેદ્ય બની જાય છે, એજ પ્રમાણે જે કર્મો સૂક્ષ્મકર્મોના રસની સાથે પરસ્પર ગાઢ સંબંધ થવાને કારણે દુર્ભેદ્ય બની જાય છે, એવાં કર્મોને ચીકણા પાપકર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં ચીકણાં હોય છે.

"सिलिट्ठीकयाइं" જેવી રીતે લોઢાના તારથી મજબૂત બાંધીને અગ્નિમાં તપાવેલી લોઢાની સળીઓ એક બીજી સાથે ચોંટી જાય છે-અને તેમને પછી જુદી પાડી શકાતી નથી-એટલે કે જે પાપકર્મો નિધત્ત હોય છે તેને શ્લિષ્ટીકૃત પાપકર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં શ્લિષ્ટીકૃત હોય છે. "खिली भूयाइं" જે કર્મોનો ભોગવ્યા વિના-બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ થતો નથી, એવાં નિકાચિત કર્મોને ખિલીભૂત કહે છે. નારકોનાં કર્મો એવાં ખિલીભૂત હોય છે.

दृष्टान्तान्तरमाह-'से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया महया सद्देणं' तद्-अथवा यथा कोऽपि पुरुषः अधिकरणीम् अधिकरणी-लोहकारा यत्रायोघनेन 'हथोड़ा' इति भाषाप्रसिद्धेन लोहानि आकुट्टयन्ति सा तामित्यर्थः 'एरण' इति प्रसिद्धाम् आकुट्टयन् महता महता अतिदीर्घेण शब्देन अयोघनघातजन्यध्वनिना, पुरुषहुंकारेण वा, 'महया महया घोसेणं' महता महता घोषेण अतिभङ्करवेण प्रतिध्वनिना वा 'महया महया परंपराघाएणं' महता महता परम्पराघातेन अतिदीर्घनिरन्तरोपर्युपरिघातेन 'अधिकरणीम् आकुट्टयन्' इति

यहां २ पर महावेदनावत्व हो ही क्यों कि कोई २ अयोगिकेवली ऐसे भी होते हैं जो महानिर्जरा वाले होकर भी महावेदना वाले कदाचित् नहीं भी होते हैं।

दृष्टान्त से सूत्रकार इसी पूर्वोक्त बात को समझाते हैं-(से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया २ सद्देणं) लुहार जिस पर लोहा रखकर हथौडा से कूटता है-उसका नाम (एरण) है तो जैसे कोई पुरुष लुहार-एरण को बड़े जोर २ से हुं हुं ऐसे शब्द का उच्चारण करता हुआ कूटे अथवा-वह इस रूप से उसे कूटे कि जिससे उससे कूटने का बड़े जोर का शब्द होवे, (महया २ घोसेणं) कूटते समय उसके मुखसे ऐसा शब्द निकले कि जो बड़ा भयङ्कर हो-अथवा कूटने के शब्द की वहां प्रतिध्वनि हो रही हो इस रूप से उस एरण को वह कूटे (महया २ परंपराघाएणं) एक ही बार वह उसे नहीं कूटे

નિર્જરાયુક્તતા હોય ત્યાં ત્યાં મહાવેદનાયુક્તતતા પણ હોવી જ જોઇએ, કારણ કે કોઈ કોઈ અયોગિ-કેવલી એવા પણ હોય છે કે જે મહાનિર્જરાવાળા હોવા છતાં ક્યારેક મહાવેદનાવાળા હોતા નથી.

હવે સૂત્રકાર બીજાં દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પૂર્વોક્ત વાતનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-"से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महयार सद्देणं" જેમકે કોઇ પુરુષ (લુહાર) ઘણા જોરથી હોંકારા અને પડકારા કરતો કરતો એરણ પર ઘણના પ્રહાર કરે-અથવા તો તે એવા જોરથી એરણ પર હથોડાના પ્રહાર કરે કે તેના આઘાતથી ઘણો ભારે ધ્વનિ થતો હોય, "महया २ घोसेणं" આ રીતે ઘણનો એરણ પર પ્રહાર કરતી વખતે તેના મુખમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળતો હોય કે જે ઘણો ભયંકર લાગતો હોય-અથવા એરણ પર ઘણનો ઘા પડવાથી ત્યાં અવાજનો પ્રતિધ્વનિ ઉઠતો હોય એવી રીતે તે એરણ પર ઘણના ઘા મારતો હોય "महयार परंपराघाएणं" આ પ્રમાણે

भवन्ति, सर्वथा कर्मरहिताः न भवन्तीत्यर्थः। एतेन महानिर्जराया अभावस्य निर्वाणाभावस्वरूपफलं प्रतिपादितम्। एतत्र 'यो महावेदनः स महानिर्जरः' इति प्रागुक्तो नियमः विशिष्टात्मापेक्षो वेदितव्यः, नतु नैरयिकादिक्लिष्टकर्मजीवापेक्ष इति, एवं 'यो महानिर्जरः स महावेदनः' इति नियमोऽपि प्रायिको बोध्यः,अयोगिकेवलिनो महानिर्जरत्वेऽपि महावेदनत्वस्य अनैकान्तिकत्वात् अयोगिकेवली महानिर्जरो भवत्येव,महावेदनस्तु कदाचित् स्यात्, कदाचित् नापिस्यादिति भावः।

शिष्ट कर्मक्षयरूप निर्जरावाले नहीं होते हैं और न सर्वथा कर्म से ही रहित होते हैं। इससे सूत्रकार ने यह प्रकट किया है कि जब उनमें महानिर्जरा का ही अभाव रहता है तब इस महानिर्जरा के अभाव का फल तो निर्वाणाभाव (मोक्ष का अभाव) है वह उनमें है ही यह स्पष्ट है अतः इस कथन से सूत्रकार ने यह प्रमाणित किया है कि (यो महा-वेदनः स महानिर्जरः) यह जो पहिले कहा गया है " जो महावेद-नावाला होता है वह महानिर्जरावाला होता है " सो यह कथन विशिष्ट आत्मा की अपेक्षा से कहा गया ही जानना चाहिये। क्लिष्ट कर्मवाले नारक जीवों की अपेक्षा से नहीं। इसी तरह से " जो महानिर्जरावाला होता है वह महावेदनावाला होता है " यह कथन भी-नियम भी प्रायिक जानना चाहिये क्यों कि अयोगि केवली जो होते हैं वे महानिर्जरावाले होकर भी महावेदनावाले नहीं भी होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि ऐसा नियम नहीं बन सकता है कि जहां २ पर महानिर्जरावत्व हो

ભોગવવા છતાં પણ વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ નિર્જરાવાળા હોતા નથી, અને તેઓ કર્મથી સર્વથા રહિત હોતા નથી. આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે નારકોમાં મહાનિર્જરાનો અભાવ હોય છે, તે કારણે મહાનિર્જ-રાના ફળ સ્વરૂપ નિર્વાણનો પણ અભાવ હોય છે. સૂત્રકારે આ કથન દ્વારા એ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે " यो महावेदनः स महानिर्जरः " જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે. એવું જે પહેલા કહે-વામાં આવ્યું છે તે વિશિષ્ટ આત્માને અનુલક્ષીને જ કહેવામાં આવ્યું છે, ક્લિષ્ટ કર્મોવાળા નારકાદિ જીવોને આ કથન લાગુ પડતું નથી. એજ પ્રમાણે " જે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, તે મહાવેદનાવાળો હોય છે. "

આ કથન પણ પ્રાયિક સામાન્યતઃ સમજવું, કારણ કે અયોગિકેવલી મહાનિર્જરાવાળા હોવા છતાં પણ મહાવેદનાવાળા નથી-પણ હોતા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એવો કોઈ નિયમ સંભવી શકતો નથી કે જ્યાં જ્યાં મહા-

खिलीभूतानि भवन्ति, संप्रगाढामपि च तां ते वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः नो वा महापर्यवसाना भवन्ति। तथा चात्रापि 'गाढीकृतानि' इत्यादिविशेषणचतुष्टयेन दुष्परिशाटनीयानि भवन्ति, इति प्रतिपादितम्।

अथ खञ्जनरागरक्तवस्त्रविषये पृष्टो गौतम आह-'भयवं! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव' हे भदन्त! तत्र तयोः कर्दमरागरक्तखञ्जनरागरक्तयोः वस्त्रयोर्मध्ये यत् तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तं पतङ्गरागेण रञ्जितं तद् वस्त्रं सुधौततरकं चैव सुप्रक्षालिततरं स्यात्, सुवाम्यतरकंचैव सुत्याज्यमलकं स्यात्, 'सुपरिकर्मतरं चैव-अनायासचि-

(दृढता से आत्मा में लगे हुए) होते हैं तथा इसी कारण जो नारक जीव भयङ्करसे भी भयङ्कर वेदनाको भोगा करते हैं-ऐसे वे नारक जीव महानिर्जरावाले नहीं होते हैं और न महापर्यवसानवाले ही होते हैं। यहां पर "गाढीकृतानि" आदि चार विशेषणों द्वारा यह समझाया गया है कि उन नारक जीवों के पापकर्म दुष्परिशाटनीय होते हैं।

अब खंजनरागसे रक्त हुए वस्त्रके विषयमें प्रभु द्वारा पूछे गये गौतम ने उनसे कहा-(भयवं! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए चेव) हे भगवन्! जो वस्त्र खंजनराग से-पतङ्गराग से रंगा हुआ होता है अर्थात्-कर्दमराग और पतंगराग से रंगे हुए वस्त्रों के बीच में जो पतंगराग से रँगा गया वस्त्र है-वह सुधौततरक होता है-अच्छीतरह से धोया जा सके ऐसा होता

(દૃઢ રૂપે આત્મામાં લાગેલા) હોય છે, અને જે પાપકર્મોને કારણે નારક જીવો ભયંકરમાં ભયંકર વેદનાને ભોગવતા હોય છે, એવા તે નારક જીવો મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મોનો સદંતર ક્ષય કરનારા) હોતા નથી. સૂત્રમાં વપરાયેલાં "ગાઢીકૃત" આદિ ચાર વિશેષણો દ્વારા એ સમજાવવામાં આવેલ છે કે તે નારક જીવોનાં પાપકર્મો દુષ્પરિશાટનીય (જેનો ક્ષય મહા મુશ્કેલીએ કરી શકાય તેવાં) હોય છે.

ખંજનરાગથી રક્ત એવા વસ્ત્રના વિષયમાં જે પ્રશ્ન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પૂછવામાં આવ્યો હતો. તેના જવાબરૂપે ગૌતમ સ્વામી કહે છે-(भयवं! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थं सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव) હે પ્રભો, જે વસ્ત્રને ખંજનરાગથી (પતંગરાગથી) રંગેલું હોય છે-એટલે કે કર્દમરાગ (કીચડ) અને પતંગરાગથી રંગેલા વસ્ત્રોમાંથી જે વસ્ત્ર પતંગરાગથી રંગેલું હોય છે તે સુધૌતતરક (સુગમતાથી

पूर्वेण सम्बन्धः 'णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए' नो शक्नोति नो पारयति, तस्या अधिकरण्याः कानपि यथाबादरान् यथास्थूलान् पुद्गलान् परिशाटयितुं पृथक्तुम् अधिकरण्याः स्थूलान् पुद्गलान् लोहकणरूपान् पृथक्कृत्वा ध्वंसयितुं समर्थो न भवतीति भावः । एतदेव भगवान् दार्ष्टान्तिके योजयति-'एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं' हे गौतम ! एवमेव महता आघातेन परिहन्यमानाया अपि अधिकरण्याः स्थूलपुद्गलवदेव नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि दृढतया आत्मप्रदेशैः सह संबद्धानि यावत्-चिक्कणीकृतानि अतिस्निग्धतामापादितानि, श्लिष्टीकृतानि,

किन्तु लगातार वह उसे कूटता जावे तो भी वह (णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए) इस स्थिति में उस एरण के यथाबादर पुद्गलों को-लोह के कणों को-उससे अलग करके नष्ट करने के लिये समर्थ नहीं होता है, (एवामेव गोयमा) इसी तरह से हे गौतम ! (नेरइयाणं पावाइं कम्माइं) नारक जीवों के जो पापरूप कर्म होते हैं वे (गाढीकयाइं जाव णो पज्जवसाणाइं भवंति) गाढीकृत होते हैं यावत् वे नारक जीव महापर्यवसानवाले नहीं होते हैं-अर्थात् कहने का तात्पर्य ऐसा है कि जिस प्रकार से बड़ेभारी आघातों द्वारा बार २ कूटे जाने पर भी एरण के स्थूल पुद्गल उससे पृथक् होकर नष्ट नहीं किये जा सकते है, उसी प्रकार से नैरयिक जीवों के पापकर्म भी जो कि आत्मप्रदेशों के साथ गाढतररूप से संबद्ध होते हैं, यावत्-चिक्कणीकृत-अतिस्निग्धता को लिये हुए होते हैं श्लिष्टीकृत एवं खिलीभूत

લગાતાર એરણ પર જોરથી ઘા મારવા છતાં પણ (णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केइ अहाबायरे पोग्गले पडिसाडित्तए) તે એરણના સ્થૂલ પુદ્ગલોને (લોઢાના કણોને) તેનાથી અલગ પાડીને તેમનો નાશ કરવાને તે શક્તિમાન થતો નથી. " एवामेव गोयमा " હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે " नेरइयाणं पावाइं कम्माइं " નારક જીવોનાં જે પાપરૂપ કર્મો હોય છે " गाढीकयाइं जाव णो पज्जवसाणाइं भवंति " તે ગાઢીકૃત હોય છે, તેથી તે નારક જીવો મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મોનો સર્વથા નાશ કરનારા) હોતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે એરણ ઉપર ઘણ વડે ઘણા જોરથી વારંવાર ઘા મારવા છતાં એરણનાં સ્થૂળ પુદ્ગલોને એરણમાંથી અલગ પાડીને તેમનો નાશ કરી શકાતો નથી, એવી જ રીતે નારક જીવોનાં પાપકર્મો કે જે આત્મપ્રદેશોની સાથે દૃઢતર રૂપે સંબદ્ધ હોય છે, જે ચીકણાં હોય છે, જે એકમેકની સાથે શ્લિષ્ટીકૃત (સજ્જડ રીતે ચોંટેલા) હોય છે અને જે નિકાચિત અથવા ખિલીભૂત

खिलीभूतानि भवन्ति, संप्रगाढामपि च तां ते वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः नो वा महापर्यवसाना भवन्ति । तथा चात्रापि ' गाढीकृतानि ' इत्यादिविशेषणचतुष्टयेन दुष्परिशाटनीयानि भवन्ति, इति प्रतिपादितम् ।

अथ खञ्जनरागरक्तवस्त्रविषये पृष्टो गौतम आह-' भयवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव ' हे भदन्त ! तत्र तयोः कर्दमरागरक्तखञ्जनरागरक्तयोः वस्त्रयोर्मध्ये यत् तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तं पतङ्गरागेण रञ्जितं तद् वस्त्रं सुधौततरकं चैव सुप्रक्षालिततरं स्यात्, सुवाम्यतरकंचैव सुत्याज्यकलङ्कं स्यात्, 'सुपरिकर्मतरं चैव-अनायासचि-

---

(दृढता से आत्मा में लगे हुए) होते हैं तथा इसी कारण जो नारक जीव भयङ्करसे भी भयङ्कर वेदनाको भोगा करते हैं-ऐसे वे नारक जीव महानिर्जरावाले नहीं होते हैं और न महापर्यवसानवाले ही होते हैं। यहां पर " गाढीकृतानि " आदि चार विशेषणों द्वारा यह समझाया गया है कि उन नारक जीवों के पापकर्म दुष्परिशाटनीय होते हैं।

अथ खंजनरागसे रक्त हुए वस्त्रके विषयमें प्रभु द्वारा पूछे गये गौतम ने उनसे कहा-(भयवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थं सुधोयतराए चेव,सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए चेव) हे भगवन् ! जो वस्त्र खंजनराग से-पतङ्गराग से रंगा हुआ होता है अर्थात्-कर्दमराग और पतंगराग से रंगे हुए वस्त्रों के बीच में जो पतंगराग से रँगा गया वस्त्र है-वह सुधौततरक होता है-अच्छीतरह से धोया जा सके ऐसा होता

(દઢ રૂપે આત્મામાં લાગેલા) હોય છે, અને જે પાપકર્મોને કારણે નારક જીવો ભયંકરમાં ભયંકર વેદનાને ભોગવતા હોય છે, એવા તે નારક જીવો મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મોનો સદંતર ક્ષય કરનારા) હોતા નથી. સૂત્રમાં વપરાયેલાં " ગાઢીકૃત " આદિ ચાર વિશેષણો દ્વારા એ સમજાવવામાં આવેલ છે કે તે નારક જીવોનાં પાપકર્મો દુષ્પરિશાટનીય (જેનો ક્ષય મહા મુશ્કેલીએ કરી શકાય તેવાં) હોય છે.

ખંજનરાગથી રક્ત એવા વસ્ત્રના વિષયમાં જે પ્રશ્ન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પૂછવામાં આવ્યો હતો. તેના જવાબરૂપે ગૌતમ સ્વામી કહે છે-(भयवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थं सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव) હે પ્રભો, જે વસ્ત્રને ખંજનરાગથી (પતંગરાગથી) રંગેલું હોય છે-એટલે કે કર્દમરાગ (કીચડ) અને પતંગરાગથી રંગેલા વસ્ત્રોમાંથી જે વસ્ત્ર પતંગરાગથી રંગેલું હોય છે તે સુધૌતતરક (સુગમતાથી

त्रोल्लेखन-भङ्गकरणादिप्रक्रियं स्यात्। एवं गौतमेन कथिते सति भगवान् एतं दृष्टान्तं दार्ष्टान्तिके योजयति-' एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराई कम्माइं सिढिलीकयाइं, निट्ठियाइं कयाइं, विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति' हे गौतम ! एवमेव खञ्जनरागरक्तवस्त्रस्य सुप्रक्षालनीयत्वादिवदेव श्रमणानां निर्ग्रन्थनाम् यथाबादराणि स्थूलतरस्कन्धानि स्थूलप्रकाराणि असाराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि श्लथत्वमापादितानि भवन्ति, निष्ठितानि कृतानि, निःसत्त्वकानि

है, सुवाम्यतरक-धब्बे वगैरह जिसके अच्छी तरह से धोये जा सकें ऐसा होता है और सुपरिकर्मतरक अनायास जिसमें चित्रोल्लेखन और रचना करने रूप आदि क्रियाएँ की जा सके ऐसा होता है ऐसा जब गौतम ने कहा-तो इसी दृष्टान्त को दार्ष्टान्त में योजित करते हुए प्रभु ने उन्हें समझाया-(एवामेव गोयमा) इसी तरह से हे गौतम ! (समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं निट्ठियाइं कयाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति) श्रमण निर्ग्रन्थों के जो यथाबादर कर्म होते हैं, वे शिथिलीकृत होते हैं, निष्ठित होते हैं और विपरिणामित होते हैं-इसी कारण वे शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं- तात्पर्य कहने का यह है कि श्रमण निर्ग्रन्थों की आत्मा सम्यग्दर्शन से वासित रहा करती है इस कारण उनके कर्म जैसे मिथ्यादृष्टियों की आत्मा में गाढरूप आदि विशेषणों से विशिष्ट होते हैं वैसे वे यहां नहीं होते हैं-यहां तो वे खंजनराग से रंगे हुए वस्त्र की तरह शिथिल आदि विशेषणों वाले होते हैं-जैसे खंजन (पतंग) रंग से रंगे हुए वस्त्र

ધોઈ શકાય એવું) હોય છે, સુવામ્યતરક (સુગમતાથી ડાઘ દૂર કરી શકાય તેવું) હોય છે, અને સુપરિકર્મતરક (સરળતાથી ચિત્રાલેખન, વિશિષ્ટ રચના આદિ કરી શકાય તેવું) હોય છે. હવે આ દૃષ્ટાન્તને આધારે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના કર્મોને પણ ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રની જેમ સુવિશોધ્ય બતાવવાને માટે મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" एवामेव गोयमा ! " એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! (समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं, निट्ठियाइं कयाइं, विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति) શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનાં જે સ્થૂલ કર્મો હોય છે, તે શિથિલીકૃત હોય છે, નિષ્ઠિત-દૃઢ હોય છે, તે કારણે તેમનો જલ્દી નાશ થઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનો આત્મા સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત હોય છે. તેથી તેમનાં કર્મ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની જેમ આત્માની સાથે ગાઢીકૃત (દૃઢ રૂપે સંબદ્ધ) હોતાં નથી. પણ તેમના કર્મો તો ખંજન

विहितानि विपरिणामितानि स्थितिघात-रसघातादिभिः विपरिणामं प्रापितानि, क्षिप्रमेव झटित्येव विध्वस्तानि भवन्ति, एतैश्च विशेषणैः सुविशोध्यानि, इत्युक्तम्। श्रमणानां महावेदनत्वाऽल्पवेदनत्वे आह-'जावइयं तावइयंपि ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा, महापज्जवसाणा भवंति' ते श्रमणनिर्ग्रन्थाः यावतिकां तावतिकामपि यावत्तावत्परिमितामपि अल्पां वह्वीं वा वेदनां वेदयमानाः महानिर्जराः, महापर्यवसानाश्च भवन्ति सर्वकर्मणां क्षपितत्वेन महानिर्जरत्वापादनेन सकलकर्म-

में से उसका रंग बहुत ही जल्दी धोने पर निकल जाता है क्यों कि उसके प्रदेशों में अत्यन्तरूप से संसक्त नहीं होता, उसी प्रकार वे कर्म भी सम्यग्दर्शन के प्रभाव से स्थितिघात, रसघात आदि रूप से विपरिणाम को वहां प्राप्त होते रहते हैं-अतः वे सत्ता से रहित बनकर शीघ्र ही कटे हुए वृक्ष की तरह आत्मा से पृथक् हो जाते हैं। इन विशेषणों द्वारा सूत्रकार ने यही प्रकट किया है कि जो ऐसे असाररूप कर्म होते है वे सुविशोध्य होते हैं। इसी कारण वे श्रमण निर्ग्रन्थ (जावइयं तावइयं पि ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति) थोड़ी बहुत किसी भी प्रकार की चाहे वेदना को भोग रहे हो तब भी महानिर्जरावाले और महापर्यवसानवाले होते हैं-तात्पर्य कहने का यह है कि सम्यग्दर्शन के हो जाने पर पदार्थ का यथार्थ बोध उनकी आत्मा में हो जाता है-अतः वे अल्प वा महावेदना को भोगते हुए भी उस अवस्था में रागद्वेषरूप कलुषित परिणामवाले नहीं बनते हैं-क्यों कि उन्हें यह

રાગથી રંગેલા વસ્ત્રની જેમ શિથિલ આદિ વિશેષણોવાળાં હોય છે. જેવી રીતે ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રને ધોતાની સાથે જ તેનો રંગ સુગમતાથી દૂર કરી શકાય છે, કારણ કે તે રંગ તેના પ્રદેશોમાં અધિક રૂપે સંસક્ત હોતો નથી, એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના કર્મ પણ સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવથી સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિરૂપે વિપરિણામને પ્રાપ્ત કરતાં રહે છે તે કારણે તે કર્મો સત્તાથી રહિત બનીને જલ્દીથી કપાયેલા વૃક્ષની જેમ આત્માથી અલગ થઇ જાય છે. આ વિશેષણો દ્વારા સૂત્રકારે એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તેમનાં તે શિથિલીકૃત કર્મો સુવિશોધ્ય હોય છે.

એજ કારણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ (जावइयं तावइयं पि ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति) ઓછી કે વધારે, ગમે તે પ્રકારની વેદનાને ભોગવતા હોય છતાં પણ મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા

क्षपयन्तो भवन्तीति भावः। तदेव दृष्टान्तद्वारा द्रढयति-'से जहानामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा' हे गौतम! तत्-अथ यथा नाम कोऽपि पुरुषः शुष्कं तृणहस्तकं घासपूलकं जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिपेत्, 'से

यथार्थरूप से ज्ञात होने लग जाता है कि यह जो कुछ हो रहा है वह ऐसो ही होना था सो हो रहा है-मेरे हर्षविषाद करने से यह कमती बढती नहीं हो सकता है-ऐसा करने से तो उल्टा कर्म का ही आगामी बंध होगा अतः मध्यस्थ भाव रखकर वे उस आगतित थोडी चाहे बहुत भी वेदना को समताभाव से भोगते रहते हैं। उनकी आत्मा में यह दृढश्रद्धा जमी रहती है कि (अनहोनी कोई बात होती नहीं है और जो होती है वह (होने लायक) इसलिये होती है-अतः ऐसी स्थिति में अधीर बनना यह कथमपि उचित नहीं है इस तरह के दृढ साहस के साथ रागद्वेष रहित समताभाव धारण करने से आत्मा में नवीन कर्मों का बंध होता नहीं है और जो संचित कर्म होते हैं, उनकी निर्जरा होते रहने से अन्त में वे सर्व कर्मों से विप्रमुक्त होते हैं। इसी बात को सूत्रकार दृष्टान्त द्वारा पुष्ट करने के निमित्त गौतम से (से जहा नामए केइ

(કર્મોનો સર્વથા અન્ત કરનારા) હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ગયા પછી તેમને પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ શકતું હોય છે, તે કારણે અલ્પ અથવા મહાવેદનાનું વેદન કરવા છતાં પણ તેઓ એ પરિસ્થિતિમાં રાગદ્વેષ રૂપ કલુષિત પરિણામવાળા બનતા નથી, કારણ કે તેમને તે યથાર્થ રૂપે સમજાવા લાગે છે કે જે બનવાનું હતું એજ બની રહ્યું છે. મારા દ્વારા હર્ષ અથવા શોક કરવાથી તેમાં કંઈ પણ ફરક પડી શકે તેમ નથી. એમ કરવાથી ઉલ્ટા કર્મનો વધુ બંધ બંધાશે. તે કારણે તઓ તેમના પર આવી પડેલ દુઃખને અથવા થોડી કે વધારે વેદનાને સમતાભાવે સહન કર્યા કરે છે. એમના આત્મામાં એવી પાકી શ્રદ્ધા બંધાયેલી રહે છે કે "ન બનવા લાયક કોઇ વાત બનતી નથી અને જે કંઇ બને છે તે બનવાને લાયક હોવાથી જ બન્યા કરે છે" તો એવી પરિસ્થિતિમાં અકળાઈ જવું અથવા સમતાવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે બિલકુલ ઉચિત નથી. આ પ્રકારનો રાગદ્વેષ રહિતનો સમતાભાવ રાખવાથી આત્મામાં નવીન કર્મોનો બંધ થતો નથી અને સંચિત કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે અને અન્તે એવો જીવ સમસ્ત કર્મોનો [illegible]ને મોક્ષ પામી શકે છે.

णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायवेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसा विज्जइ ?' हे गौतम ! तत् नूनं निश्चयेन स शुष्कः तृणहस्तकः घासपूलकः जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव झटित्येव मसमसाप्यते ? दह्यते भस्मी भवति खलु ? । गौतमः स्वीकरोति-' हंता, मसमसाविज्जइ ' हे भदन्त ! हन्त, सत्यम् मसमसाप्यते, सद्य एव दग्धो भवति । तमेव भगवान् दार्ष्टान्तिके योजयति - ' एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं, जाव- पज्जवसाणा भवंति ' हे गौतम ! एवमेव अग्निप्रक्षिप्तशुष्कतृणपूलकवदेव श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथाबादराणि यावत्-शिथिलीकृतानि निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, यावत् तावत्परिमितामपि वेदनां वेदयमाना निर्ग्रन्थाः श्रमणाः महानिर्जराः महापर्यवसाना भवन्तीत्याशयः ।

पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा) ऐसा कह रहे हैं कि- हे गौतम ! जैसे कोई एक पुरुष शुष्क घास के पूले को धधकती हुई अग्नि में डालता है-तो (से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ) हे गौतम ! क्या वह शुष्क घास का पूला देखते २ उस धधकती हुई ज्वाला में जल नहीं जाता है क्या ? (हंता मसमसाविज्जइ) हां, भदन्त ! जल जाता है तो (एवामेव गोयमा) इसी तरह से हे गौतम ! (समणाणं निग्गंथाणं) श्रमण निर्ग्रन्थों के (अहाबायराइं कम्माइं) यथाबादर-असार कर्म (जाव पज्जवसाणा भवंति) यावत् शिथिलीकृत, निष्ठित, एवं विपरिणामित होकर शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं वे चाहें थोड़ी या बहुत कैसे ही वेदना क्यों न भोगें अन्त में महानिर्जरावाले बनकर वे समस्त कर्मों को नष्ट कर देते हैं ।

હવે સૂત્રકાર એજ વાતની દૃષ્ટાંતો દ્વારા પુષ્ટિ કરે છે-" से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा " હે ગૌતમ ! કોઇ પુરૂષ સૂકા ઘાસના પૂળાને પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં નાખે તો " से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ " હે ગૌતમ ! શું તે સૂકા ઘાસનો પૂળો જોતજોતામાં તે પ્રજ્વલિત આગમાં બળી જતો નથી ? " हंता मसमसाविज्जइ " હા, પ્રભો ! તે જરૂર બળી જાય છે. " एवामेव गोयमा ! " હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે " समणाणं निग्गंथाणं " શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના " अहाबायराइं कम्माइं " અસાર કર્મ " जाव पज्जवसाणा भवंति " શિથિલીકૃત, નિષ્ઠિત અને વિપરિણામિત થઇને જલ્દી નષ્ટ થઇ જાય છે. ભલે તેઓ થોડી વેદના ભોગવતા હોય કે વધારે વેદના ભોગવતા હોય, પણ અંતે મહાનિર્જરાવાળા બનીને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે છે.

क्षपयन्तो भवन्तीति भावः। तदेव दृष्टान्तद्वारा द्रढयति-'से जहानामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा' हे गौतम! तत्-अथ यथा नाम कोऽपि पुरुषः शुष्कं तृणहस्तकं घासपूलकं जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिपेत्, 'से

यथार्थरूप से ज्ञात होने लग जाता है कि यह जो कुछ हो रहा है वह ऐसा ही होना था सो हो रहा है-मेरे हर्षविषाद करने से यह कमती बढती नहीं हो सकता है-ऐसा करने से तो उल्टा कर्म का ही आगामी बंध होगा अतः मध्यस्थ भाव रखकर वे उस आगतित थोड़ी चाहे बहुत भी वेदना को समताभाव से भोगते रहते हैं। उनकी आत्मा में यह दृढश्रद्धा जमी रहती है कि (अनहोनी कोई बात होती नहीं है और जो होती है वह (होने लायक) इसलिये होती है-अतः ऐसी स्थिति में अधीर बनना यह कथमपि उचित नहीं है इस तरह के दृढ साहस के साथ रागद्वेष रहित समताभाव धारण करने से आत्मा में नवीन कर्मों का बंध होता नहीं है और जो संचित कर्म होते हैं, उनकी निर्जरा होते रहने से अन्त में वे सर्व कर्मों से विप्रमुक्त होते हैं। इसी बात को सूत्रकार दृष्टान्त द्वारा पुष्ट करने के निमित्त गौतम से (से जहा नामए केइ

(કર્મોનો સર્વથા અન્ત કરનારા) હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ગયા પછી તેમને પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ શકતું હોય છે, તે કારણે અલ્પ અથવા મહાવેદનાનું વેદન કરવા છતાં પણ તેઓ એ પરિસ્થિતિમાં રાગદ્વેષ રૂપ કલુષિત પરિણામવાળા બનતા નથી, કારણ કે તેમને તે યથાર્થ રૂપે સમજાવા લાગે છે કે જે બનવાનું હતું એજ બની રહ્યું છે. મારા દ્વારા હર્ષ અથવા શોક કરવાથી તેમાં કંઈ પણ ફરક પડી શકે તેમ નથી. એમ કરવાથી ઉલ્ટા કર્મનો વધુ બંધ બંધાશે. તે કારણે તઓ તેમના પર આવી પડેલ દુઃખને અથવા થોડી કે વધારે વેદનાને સમતાભાવે સહન કર્યા કરે છે. એમના આત્મામાં એવી પાકી શ્રદ્ધા બંધાયેલી રહે છે કે "ન બનવા લાયક કોઇ વાત બનતી નથી અને જે કંઇ બને છે તે બનવાને લાયક હોવાથી જ બન્યા કરે છે." તો એવી પરિસ્થિતિમાં અકળાઈ જવું અથવા સમતાવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે બિલકુલ ઉચિત નથી. આ પ્રકારનો રાગદ્વેષ રહિતનો સમતાભાવ રાખવાથી આત્મામાં નવીન કર્મોનો બંધ થતો નથી અને સંચિત કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે અને અન્તે એવો જીવ સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પામી શકે છે.

णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मस-मसा विज्जइ ? ' हे गौतम ! तत् नूनं निश्चयेन स शुष्कः तृणहस्तकः घासपूलकः जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव झटित्येव मसमसाप्यते ? दह्यते भस्मी भवति खलु ? । गौतमः स्वीकरोति–' हंता, मसमसाविज्जइ ' हे भदन्त ! हन्त, सत्यम् मसमसाप्यते, सद्य एव दग्धो भवति । तमेव भगवान् दार्ष्टान्तिके योज-यति – ' एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं, जाव–पज्जवसाणा भवंति ' हे गौतम ! एवमेव अग्निप्रक्षिप्तशुष्कतृणपूलकवदेव श्रम-णानां निर्ग्रन्थानां यथाबादराणि यावत्–शिथिलीकृतानि निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, यावत् तावत्परिमितामपि वेदनां वेदयमाना निर्ग्रन्थाः श्रमणाः महानिर्जराः महापर्यवसाना भवन्तीत्याशयः ।

पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा) ऐसा कह रहे हैं कि–हे गौतम ! जैसे कोई एक पुरुष शुष्क घास के पूले को धधकती हुई अग्नि में डालता है–तो (से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायते-यंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ) हे गौतम ! क्या वह शुष्क घास का पूला देखते २ उस धधकती हुई ज्वाला में जल नहीं जाता है क्या ? (हंता मसमसाविज्जइ) हां, भदन्त ! जल जाता है तो (एवामेव गोयमा) इसी तरह से हे गौतम ! (समणाणं निग्गंथाणं) श्रमण निर्ग्रन्थों के (अहाबायराइं कम्माइं) यथाबादर–असार कर्म (जाव पज्जवसाणा भवंति) यावत् शिथिलीकृत, निष्ठित, एवं विपरि-णामित होकर शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं वे चाहे थोड़ी या बहुत कैसे ही वेदना क्यों न भोगें अन्त में महानिर्जरावाले बनकर वे समस्त कर्मों को नष्ट कर देते हैं ।

હવે સૂત્રકાર એજ વાતની દૃષ્ટાંતો દ્વારા પુષ્ટિ કરે છે–" से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा " હે ગૌતમ ! કોઇ પુરૂષ સૂકા ઘાસના પૂળાને પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં નાખે તો " से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ " હે ગૌતમ ! શું તે સૂકા ઘાસનો પૂળો જોતજોતામાં તે પ્રજ્વલિત આગમાં બળી જતો નથી ? " हंता मसमसाविज्जइ " હા, પ્રભો ! તે જરૂર બળી જાય છે. " एवामेव गोयमा ! " હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે " समणाणं निग्गंथाणं " શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના " अहाबायराइं कम्माइं " અસાર કર્મ " जाव पज्जवसाणा भवंति " શિથિલીકૃત, નિષ્ઠિત અને વિપરિણામિત થઇને જલ્દી નષ્ટ થઇ જાય છે. ભલે તેઓ થોડી વેદના ભોગવતા હોય કે વધારે વેદના ભોગવતા હોય, પણ અંતે મહાનિર્જરાવાળા બનીને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે છે.

तमेवापरदृष्टान्तेन दृढतरं करोति-'से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अय कवेल्लुयंसि उदगबिंदुं, जाव-हंता, विद्धंसं आगच्छइ' हे गौतम ! तत् यथा नाम कोऽपि पुरुषः तप्ते अय कवेल्लुके-लोहकटाहे उदकबिन्दुं यावत्-प्रक्षिपेत्, तत् नूनं स उदकबिन्दुः तप्ते लोहकटाहे प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति? हन्त, भदन्त ! क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति नाशं प्राप्नोति । भगवान् तं दार्ष्टान्तिके योजयति-'एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं, जाव-महापज्जवसाणा भवंति' हे गौतम ! एवमेव तप्तलोहकटाहप्रक्षिप्तोदकबिन्दुवदेव श्रमणानां निर्ग्रन्थाना यावत्-यथाबादराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छन्ति, यावतिकां तावतिकामपि च वेदनां

इसी बात को दूसरे दृष्टान्त से दृढतर करते हुए वे गौतम से कहते हैं-(से जहा नामए केइ पुरिसे) गौतम ! जैसे कोइ एक पुरुष (तत्तंसि अयकवल्लंसि) अत्यन्त गरम हुए लोहे के तवे पर (उदग बिन्दुं) जल की बिन्दु को डाले-तो क्या गौतम ! उस लोहे के अत्यन्त गर्म हुए तवे पर डाला गया वह जल का बिन्दु वहां नष्ट नहीं होगा क्या ? इसके उत्तर में गौतम स्वामी प्रभु से कहते हैं-क्यों नहीं- भदन्त ! वह वहां अवश्य ही शीघ्र नष्ट हो जायगा-(एवामेव गोयमा) तो हे गौतम ! इसी तरह से (समणाणं निग्गंथाणं) श्रमण निर्ग्रन्थों के (जाव महापज्जवसाणा भवंति) श्रमण, निर्ग्रन्थोंके यथाबादर कर्म शिथिलीकृत, निष्ठित, एवं विपरिणामित होकर शीघ्र ही आमूलचूल(बिल्कुल) नष्ट हो जाते हैं । वे चाहें थोडी या बहुत-कैसी ही वेदना क्यों न भोगें अन्त में वे महानिर्जरा शाली होकर वे समस्त कर्मों के विध्वंस कर्त्ता

એજ વાતને બીજા દૃષ્ટાન્ત દ્વારા વધારે પુષ્ટિ આપવા માટે મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે-" से जहा नामए केइ पुरिसे " હે ગૌતમ ! કોઇ એક પુરૂષ " तत्तंसि अयकवल्लंसि " અતિશય તપાવેલા લોઢાના તાવડા ઉપર " उदग बिन्दुं " પાણીનું ટીપું નાખે, તો હે ગૌતમ ! શું તે પાણીનું ટીપું નાશ નહીં પામે ? તેનો જવાબ આપતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે " હે ભદન્ત ! તે ટીપું તુરત જ અવશ્ય નાશ પામશે.

" एवामेव गोयमा ! " હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે " समणाणं निग्गंथाणं " શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના " जाव महापज्जवसाणा भवंति " સ્થૂલ પુદ્ગલો અસાર કર્મો શિથિલીકૃત, નિષ્ઠિત અને વિપરિણામિત થઇને તુરત જ સર્વથા નષ્ટ થઇ જાય છે. તેઓ ભલે થોડી વેદના ભોગવે કે વધારે વે [illegible]ગવે, પણ તેઓ અન્તે મહાનિર્જરાવાળા બનીને સમસ્ત કર્મોના

वेदयमानास्ते निर्ग्रन्थाः श्रमणाः महानिर्जराः महापर्यवसानाश्च भवन्ति । भगवान् उपसंहरन्नाह—'से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव-पसत्थ निज्जराए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते-ये महावेदनास्ते महानिर्जरा भवन्ति । यावत्-ये महानिर्जरास्ते महावेदनाः भवन्ति, महावेदनस्य अल्पवेदनस्य च मध्ये स श्रेयान् भवति, यः प्रशस्तनिर्जराभवति ॥ सू०१ ॥

जीवकरणवक्तव्यता ।

पूर्वं जीवानां वेदना प्रतिपादिता, सा च वेदना करणतो भवतीति करण पदार्थं निरूपयितुमाह—'कइविहेणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कइविहे णं भंते! करणे पण्णत्ते? गोयमा! चउव्विहे करणे पण्णत्ते, तं जहा-मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे। णेरइयाणं भंते! कइविहे करणे पण्णत्ते? गोयमा! चउव्विहे पन्नत्ते, तं जहा - मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे। पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते। एगिंदियाणं दुविहे—कायकरणे य, कम्मकरणे य। विगलिंदियाणं तिविहे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे य। नेरइयाणं भंते! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति?

ही बनते हैं। अब भगवान् इस विषय का उपसंहार करते हुए कहते हैं (से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव पसत्थनिज्जराए) हे गौतम! इसी कारण से मैंने ऐसा कहा है कि जो महावेदनावाले होते हैं वे महानिर्जरावाले होते हैं-यावत्-जो महानिर्जरावाले होते हैं-वे महावेदनावाले होते हैं। महावेदनावाले एवं अल्पवेदनावाले के बीच में वही उत्तम होता हैं जो प्रशस्त निर्जरावाला होता है॥ सू० १॥

બને છે. હવે મહાવીર પ્રભુ આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમ સ્વામીને કહે છે-(से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे, जाव पसत्थनिज्जराए) હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે, તે મહાનિર્જરાવાળા હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે, તે મહાવેદનાવાળા હોય છે. પણ મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળાની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો જીવ ઉત્તમ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

गोयमा ! नेरइया णं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति । से केणट्ठेणं ?। गोयमा ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते, तं जहा–मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे, इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ, से तेणट्ठेणं० । असुरकुमारा णं किं करणओ अकरणओ ? गोयमा ! करणओ, णो अकरणओ । से केणट्ठेणं ?। गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते, तं जहा–मणकरणे, वयकरणे कायकरणे, कम्मकरणे, इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ । एवं जाव–थणियकुमाराणं । पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा ? णवरं–इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढविक्काइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ । ओरालियसरीरा सव्वे सुभा–ऽसुभेणं वेमायाए, देवा सुभेणं सायं ॥ सू० २ ॥

छाया–कतिविधं खलु भदन्त ! करणं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम् । नैरयिकाणां

जीवकरण वक्तव्यता–

'कइविहेणं भंते ! ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहेणं भंते ! करणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! करण कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउव्विहे

જીવકરણ વક્તવ્યતા—

" कइ विहेणं भंते " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ विहेणं भंते ! करणे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! કરણ કેટલાં પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउव्विहे करणे पण्णत्ते) કરણ ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે. (तंजहा) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–(मणकरणे

भदन्त! कतिविधं करणं प्रज्ञप्तम्? गौतम! चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्। पञ्चेन्द्रियाणां सर्वेषां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्। एकेन्द्रियाणाम् द्विविधम्-कायकरणं च, कर्मकरणं च विकलेन्द्रियाणां त्रिविधम्-वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्। नैरयिकाः खलु भदन्त! किं करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, अकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति? गौतम!

करणे पण्णत्ते) करण चार प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) वे चार प्रकार ये हैं-(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और चौथा कर्मकरण। (नेरइयाणं भंते! कइविहे करणे पण्णत्ते) हे भदन्त! नारकों के कितने करण कहे गये हैं? (गोयमा-चउव्विहे पन्नत्ते) हे गौतम! चार करण कहे गये हैं। (तंजहा) जैसे-(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) समस्त पञ्चेन्द्रिय जीवों के चार करण कहे गये हैं (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे कम्मकरणे य) एकेन्द्रिय जीवों के दो करण कहे गये हैं-एक कायकरण और दूसरा कर्मकरण (विगलेंदियाणं तिविहे-वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) विकलेन्द्रियों के तीन करण कहे गये हैं-एक-वचनकरण दूसरा कायकरण और तीसरा कर्मकरण। (नेरइयाणं भंते! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) हे भदन्त! नारक जीव क्या करण से अशातावेदना को वेदते

वइकरणे, कायकरणे. कम्मकरणे) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ. (नेरइयाणं भंते! कइविहे करणे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! નારક જીવોનાં કેટલા કરણ કહ્યાં છે? (गोयमा! चउव्विहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! નારકોનાં ચાર કરણ કહ્યાં છે. (तंजहा) જેવાં કે (मणकरणे. वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ. (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોનાં ચાર કરણ કહ્યાં છે (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे कम्मकरणे य) એકેન્દ્રિય જીવોનાં બે કરણ કહ્યાં છે-(૧) કાયકરણ અને (૨) કર્મકરણ. (विगलेंदियाणं तिविहे-वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) વિકલેન્દ્રિયોને ત્રણ કરણ હોય છે-(૧) વચનકરણ, (૨) કાયકરણ અને કર્મકરણ.

(नेरइयाणं भंते! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति?) હે ભદન્ત! નારક જીવો શું કરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન

नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति। तत् केनार्थेन ?। गौतम ! नैरयिकाणां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, इत्येतेन चतुर्विधेन अशुभेन करणेन नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः, तत् तेनार्थेन०। असुरकुमाराः किं करणतः, अकरणतः ? गौतम ! करणतः, नो अकरणतः, तत्-केनार्थेन ?।

हैं ? या अकरण से अशातावेदना को वेदते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) नारक जीव करण से अशातावेदना का वेदन करते हैं, वे अकरण से अशातावेदना का वेदन नहीं करते हैं। (से केणट्टेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) नारक जीवों के चार करण कहे गये हैं (तं जहा) जैसे-(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ से तेणट्ठेणं०) इन चार प्रकार के अशुभ करणों से नारक जीव अशातावेदना का वेदन करते हैं अतः वे करण से अशातावेदना का वेदन करते हैं-अकरण से नहीं इस कारण मैंने ऐसा कहा है। (असुरकुमाराणं किं करणओ, अकरणओ) हे भदन्त ! असुरकुमार क्या करण से शातावेदना करते हैं, या अकरण से शातावेदना का वेदन करते हैं ?

કરે છે, કે અકરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नेरइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) નારક જીવો કરણથી અશાતા વેદનાનું વેદન કરે છે, તેઓ અકરણથી અશાતા વેદનાનું વેદન કરતા નથી. (से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) નારક જીવોનાં ચાર કરણ કહ્યાં છે, (तं जहा) જેવાં કે (मणकरणे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ.

(इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ-से तेणट्ठेणं) આ ચાર પ્રકારનાં અશુભ કરણોથી નારક જીવો અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. તેથી તેઓ કરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, અકરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરતા નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (असुरकुमाराणं किं करणओ, अकरणओ ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારો શું કરણથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, કે અકરણથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે

गौतम ! असुरकुमाराणां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्, इत्येतेन शुभेन करणेन असुरकुमाराः करणतः सातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः। एवं यावत्-स्तनितकुमाराणाम्। पृथिवीकायिकानाम्-एवमेव पृच्छा ? नवरम्-इत्येतेन शुभाशुभेन करणेन पृथिवीका-

---

(गोयमा) हे गौतम ! (करणओ णो अकरणओ) असुरकुमार करण से शातावेदनाका वेदन करते हैं-अकरण से वे शातावेदना का वेदन नहीं करते हैं। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं? (गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) हे गौतम असुरकुमारों के चार प्रकार के करण कहे गये हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) इन शुभ करणों से असुरकुमार शातावेदनाका वेदन करते हैं इस कारण वे करणसे शातावेदन का वेदन करते हैं (णो अकरणओ) अकरण से शातावेदना का वे वेदन नहीं करते हैं (एवं जाव थणियकुमाराणं) इसी तरह से यावत् स्तनितकुमारों के भी जानना चाहिये। (पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव करण से शाता और असातारूप वेदना का अनुभव करते हैं? या अकरण से शाता और अशाता वेदना का

છે ? (गोयमा ! करणओ, णो करणओ) હે ગૌતમ ! કરણુથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, તેઓ અકરણુથી શાતાવેદનાનું વેદન કરતા નથી. (सेकेणट्ठे णं) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોનાં ચાર પ્રકારનાં કરણુ કહ્યાં છે, (तंजहा) જેવાં કે (मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મન કરણુ, વચનકરણુ, કાયકરણુ અને કર્મકરણુ. (इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) તે શુભ કરણોથી અસુરકુમારો શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. તે કારણે તેઓ કરણોથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. (णो अकरणओ) અકરણુથી શાતાવેદનાનું વેદન કરતા નથી. (एवं जाव थणियकुमाराणं) સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું. (पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાય જીવો કરણુથી શાતા વેદના અને અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, કે અકરણુથી શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે ?

यिकाः करणतो विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः। औदारिक सर्वे शुभाशुभेन विमात्रया। देवाः शुभेन ॥

टीका–' कइविहे णं भंते ! करणे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति–हे भ कतिविधं कियत्प्रकारम् खलु करणं सुखदुःखानुभवननिमित्तभूतं प्रज्ञप्तम् ? भगव

अनुभव करते हैं ? (णवरं–इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढवीका करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ) हे गौतम ! पृथिवी यिक जीव शुभाशुभ कितने भेद कदाचित् शातारूप और कदा अशातारूप वेदना का अनुभव करते हैं। अकरण से–करण के वि नहीं। यही यहां पर विशेषता है। (ओरालिय सरीरासव्वे सुभासुभे करणेणं वेमायाए–देवा सुभेणं सायं) जितने भी औदारिक शरीरवा जीव हैं वे सब ही शुभ और अशुभरूप करण से ही दोनों प्रकार वेदना का अनुभव करते हैं देव शुभकरण से केवल शातावेदना क अनुभव करते है।

टीकार्थ—पहिले जीवों की वेदना का कथन किया गया है। वह वेदना करण द्वारा होती है इस कारण सूत्रकार इस सूत्र से उसी का निरूपण कर रहे हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि–"कइवि हेणं भंते ! करणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! करण कितने प्रकार का होता है ? सुख और दुःख के अनुभव करने में जो निमित्त भूत होता है उसका नाम करण है सो इस करण के कितने भेद हैं ? इस

(णवरं–इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढविक्काइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાય જીવો શુભાશુભ કરણથી જ ક્યારેક શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે અને ક્યારેક અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, અકરણથી તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી, એટલી જ અહીં વિશેષતા છે. (ओरालिय सरीरा सव्वे सुभासुभेणं करणेणं वेमायाए-देवा सुभेणं सायं) સમસ્ત ઔદારિક શરીરવાળા જીવો શુભ અને અશુભરૂપ કરણથી જ બન્ને પ્રકારની વેદનાનું વેદન કરે છે. દેવો શુભકરણથી ફક્ત શાતાવેદનાનો જ અનુભવ કરે છે.

ટીકાર્થ—આગલા પ્રકરણમાં જીવોની વેદનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે વેદના કરણ દ્વારા થતી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં કરણનું નિરૂપણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે કે " कइविहेणं भंते ! करणे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! કરણ કેટલાં પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરવામાં જે નિમિત્તરૂપ હોય છે, તેને કરણ કહે છે.)

-'गोयमा ! चउव्विहे करणे पण्णत्ते' हे गौतम ! चतुर्विधं-चतुःप्रकारं करणं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा-मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे' तद्यथा-मनःकरणम्, वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च-तत्र मनोवाक्कायविषयकं करणं तत्तत्करणम्, कर्मकरणं च कर्मविषयकं करणं, बन्धन-संक्रमणादिनिमित्तभूतं जीववीर्यं कर्मकरणम्। गौतमःपृच्छति-'नेरइयाणं भंते! कइविहे करणे पण्णत्ते?' हे भदन्त ! नैरयिकाणां कतिविधं करणं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते' हे गौतम ! नैरयिकाणां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तं जहा-मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे' तद्यथा-मनःकरणम्, वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्,

---

गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (चउव्विहे करणे पण्णत्ते) करण चार प्रकार का होता है (तं जहा) जैसे-(मणकरणे) मनकरण, (वइकरणे) वचनकरण, (कायकरणे) कायकरण, (कम्मकरणे) कर्मकरण, कर्मों के बंधन में, उनके संक्रमण आदिमें जो निमित्तभूत जीव का वीर्यविशेष है वह कर्मकरण है।

अब गौतम प्रभु से पुनः पूछते हैं कि-(नेरइयाणं भंते ! कइविहे करणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! नारक जीवों के कितने करण होते हैं-अर्थात् पूर्वोक्त इन चार करणों में से चार ही करण होते हैं या कुछ कम करण होते हैं ? तो इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! नारक जीवों के (चउव्विहे पण्णत्ते) चारों प्रकार के ही करण होते हैं। (तं जहा) जैसे (मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण, और कर्मकरण

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે-" गोयमा ! चउव्विहे करणे पण्णत्ते " હે ગૌતમ ! કરણ ચાર પ્રકારનાં હોય છે, " तंजहा " જેવાં કે-" मणकरणे " મનકરણ, " वइकरणे " વચનકરણ, " कायकरणे " કાયકરણ અને " कम्मकरणे " કર્મકરણ. કર્મોના બંધન અને તેમના સંક્રમણ આદિમાં નિમિત્તભૂત (કારણરૂપ) જે જીવનું વીર્ય વિશેષ છે તેને કર્મકરણ કહે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(नेरइयाणं भंते ! कइविहे करणे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોનાં કેટલાં કરણ હોય છે ? એટલે કે પૂર્વોક્ત ચારે ચાર કરણ હોય છે, કે તેથી ઓછાં કરણો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે-" चउव्विहे पण्णत्ते " હે ગૌતમ ! નારકોનાં ચાર કરણ હોય છે, " तंजहा " જેવાં કે (मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ.

यिकाः करणतो विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः। औदारिकशरीराः सर्वे शुभाशुभेन विमात्रया। देवाः शुभेन ॥

टीका-' कइविहे णं भंते ! करणे पण्णत्ते ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधं कियत्प्रकारम् खलु करणं सुखदुःखानुभवनिमित्तभूतं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह

अनुभव करते हैं? (णवरं-इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढवीकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ) हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव शुभाशुभ कितने भेद कदाचित् शातारूप और कदाचित अशातारूप वेदना का अनुभव करते हैं। अकरण से-करण के बिना नहीं। यही यहां पर विशेषता है। (ओरालिय सरीरासव्वे सुभासुभेणं करणेणं वेमायाए-देवा सुभेणं सायं) जितने भी औदारिक शरीरवाले जीव हैं वे सब ही शुभ और अशुभरूप करण से ही दोनों प्रकार की वेदना का अनुभव करते हैं देव शुभकरण से केवल शातावेदना का अनुभव करते है।

टीकार्थ—पहिले जीवों की वेदना का कथन किया गया है। वह वेदना करण द्वारा होती है इस कारण सूत्रकार इस सूत्र से उसी का निरूपण कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-"कइविहेणं भंते ! करणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! करण कितने प्रकार का होता है? सुख और दुःख के अनुभव करने में जो निमित्त भूत होता है उसका नाम करण है सो इस करण के कितने भेद हैं ? इस

(णवरं-इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढविकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાય જીવો શુભાશુભ કરણથી જ ક્યારેક શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે અને ક્યારેક અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, અકરણથી તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી, એટલી જ અહીં વિશેષતા છે. (ओरालिय सरीरा सव्वे सुभासुभेणं करणेणं वेमायाए-देवा सुभेणं सायं) સમસ્ત ઔદારિક શરીરવાળા જીવો શુભ અને અશુભરૂપ કરણથી જ બન્ને પ્રકારની વેદનાનું વેદન કરે છે. દેવો શુભકરણથી ફક્ત શાતાવેદનાનો જ અનુભવ કરે છે.

ટીકાર્થ—આગલા પ્રકરણમાં જીવોની વેદનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે વેદના કરણ દ્વારા થતી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં કરણનું નિરૂપણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "कइविहेणं भंते ! करणे पण्णत्ते ?" હે ભદન્ત ! કરણ કેટલાં પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરવામાં જે નિમિત્તરૂપ હોય છે, તેને કરણ કહે છે.)

अशुभात्मिकां वेदनां वेदयन्ति ? अनुभवन्ति ? अथवा 'अकरणओ असायं वेयणं वेयंति ?' अकरणतः करणं विना असातां वेदनां वेदयन्ति ?। भगवानाह—'गोयमा ! नेरइया णं करणओ असायं वेयणं वेयंति, हे गौतम ! नैरयिकाः खलु करणतो मनोवचनादिद्वारा असाताम् दुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति, 'णो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति' नो अकरणतः करणं विना असातां वेदनां वेदयन्ति। गौतम आह–'से केणट्ठेणं' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः ? किं तत्र कारणमिति प्रश्नाशयः ? भगवानाह–'गोयमा ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते' हे गौतम ! नैरयिकाणां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम् , 'तं जहा–मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे' तद्यथा-

आशातावेदना का अनुभव करते रहते हैं सो वे मनवचन कायादि द्वारा उस अशुभात्मक अशाता का अनुभव करते हैं ? या करण के विना ही असातावेदना का अनुभव करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति) नारक जीव नरकों में जो अशुभात्मक असाता का वेदन करते हैं-वे मनवचन काय आदि करण द्वारा उनका वेदन करते हैं, करण-विना उसका वेदन नहीं करते हैं। नारक जीव नरकों में करणद्वारा ही अशातावेदना का अनुभव करते हैं करण के विना नहीं ऐसा जो आपने कहा है सो (से केणट्ठेणं) ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) नारक जीवों में अभी मनकरण, वचनकरण,

વેદન કરે છે, તે શું મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ કરણો વડે અશુભાત્મક અશાતાનું વેદન કરે છે, કે અકરણથી (કરણ વિના જ) અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે ?

ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (नेरइयाणं करणओ असायंवेयणं वेयंति) નારકો નરકોની અંદર જે અશુભાત્મક અશાતાનું વેદન કરે છે, તે મન, વચન, કાય આદિ કરણો દ્વારા જ કરે છે, કરણ વિના તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી.

પ્રશ્ન—"से केणट्ठेणं" હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારક જીવો કરણ દ્વારા જ અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, કરણ વિના તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી ?

ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) મેં આગળ કહ્યું તે પ્રમાણે નારક જીવોમાં મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ

एवं 'पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते' पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्योनिकादि-मनुष्यपर्यन्तानां सर्वेषां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तत्र मनोवचःकायकर्मरूपं बोध्यम् 'एगिंदियाणं दुविहे-कायकरणे य, कम्मकरणे य' एकेन्द्रियाणां द्विविधम् करणम् प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-कायकरणं च, कर्मकरणं च, विगलिंदियाणं तिविहे-वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे य' विकलेन्द्रियाणां त्रिचतुरिन्द्रियाणां जीवानां त्रिविधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च। गौतमः पुनः पृच्छति-' नेरइया णं भंते! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति? हे भदन्त! नैरयिकाः खलु किम् करणतः-मनोवचनकायादिद्वारा असाताम्

-ये चारों ही करण नारक जीवों में पाये जाते हैं। (एवं) इसी तरह से (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) जितने भी पंचेन्द्रियजीव -संज्ञी पञ्चेन्द्रिय प्राणी हैं-तिर्यग्योनि के संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों से लेकर मनुष्यपर्यन्त उन सबके ये मनवचन काय और कर्मरूप चारों प्रकार के ही करण होते हैं। (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे य कम्मकरणे य) एकेन्द्रिय जीवों के कायकरण और कर्मकरण ये दो ही करण होते हैं। (विगलेंदिया णं तिविहे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे य) दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों के वचनकरण, कायकरण, और कर्मकरण ये तीन प्रकार के करण होते हैं। अब गौतम प्रभु से पुनः पूछते हैं कि-(नेरइयाणं भंते! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) हे भदन्त! नारक जीव नरकों में जो

આ ચારે કારણો નારક જીવોમાં જોવામાં આવે છે. "एवं" એ જ પ્રમાણે (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોને-મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ ચારે કરણો હોય છે. એટલે કે તિર્યગ્યોનિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોથી લઇને મનુષ્ય પર્યન્તના સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવો મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ ચારે કરણોવાળા હોય છે. (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे य कम्मकरणे य) એકેન્દ્રિય જીવોને બે જ કરણ હોય છે-(૧) કાયકરણ અને (૨) કર્મકરણ.

(विगलेंदियाणं तिविहे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) વિકલેન્દ્રિય જીવોને (દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને) ત્રણ કરણ હોય છે-(૧) વચન કરણ, (૨) કાયકરણ અને (૩) કર્મકરણ.

પ્રશ્ન—"नेरइयाणं भंते! किं करणओ असायंवेयणं वेयंति, अकरणओ असायंवेयणं वेयंति?" હે ભદન્ત! નારક જીવો નરકોમાં જે અશાતાવેદનાનું

वेदनाम् अनुभवन्ति, नो अकरणतस्तामनुभवन्ति ? गौतम आह–'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन असुरकुमाराः करणत एव, नो अकरणतः सातां वेदनां वेदयन्ति ?। भगवानाह–' गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते ' हे गौतम ! असुरकुमाराणाम् चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा–मणकरणे, वयकरणे कायकरणे, कम्मकरणे' तद्यथा–मनःकरणम्, वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च, ' इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमारा णं करणओ सायं वेयणं वेयंति' इत्येतेन उपर्युक्तेन मनोवचःकायादिना शुभेन करणेन असुरकुमाराः खलु करणत एव सातां वेदनां वेदयन्ति, ' णो अकरणओ ' नो अकरणतः सातां वेदनां ते वेदयन्ति, ' एवं जाव–थणियकुमाराणं ' एवम्–असुरकुमारवदेव यावत्–नागकुमार

उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (करणओ नो अकरणओ) असुरकुमार करणद्वारा ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं अकरण–करण के विना नहीं, अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसे कथन में कारण क्या है ? इस विषय को जानने की इच्छा से पूछते हैं (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते तं जहा मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे–इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) असुरकुमारों के मनकरण, वचनकरण कायकरण और कर्मकरण ये चार होते हैं ऐसा अभी २ प्रकट किया गया है सो इन चार शुभ करणों से युक्त होने के कारण ये करण से ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं (णो अकरणो) करण के सिवाय नहीं ऐसा मैंने कहा है (एवं जाव

કુમારો કરણુ દ્વારા જ શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, તેઓ કરણુ વિના તેનું વેદન કરતા નથી. તેનું કારણુ જાણુવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે.

" से केणट्ठेणं० " હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " (असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते–तंजहा " અસુરકુમારોને નીચે પ્રમાણે ચાર કરણો હોય છે–(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મનકરણુ, વચનકરણુ, કાયકરણુ અને કર્મકરણુ.

(इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) આ શુભ કરણોથી યુક્ત હોવાને કારણે તેઓ કરણુ દ્વારા જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, " णो अकरणओ " કરણુ વિના તેઓ તેનો અનુભવ કરતા નથી.

मनःकरणम्, वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च 'इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति,' इत्येतेन उपर्युक्तेन मनोवचनादिरूपेण चतुर्विधेन अशुभेन करणेन नैरयिकाः करणत एव असातां वेदनां वेदयन्ति, 'णो अकरणओ' नो अकरणतः करणं विना नैरयिकाः असातां वेदनां न वेदयन्ति-इत्यर्थः। उपसंहरति-'से तेणट्ठेणं' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यत् नैरयिकाः करणत एव, नो अकरणतः असातां वेदनां वेदयन्तीत्युच्यते। गौतमः पृच्छति-'असुरकुमारा णं किं करणओ?' असुरकुमाराः खलु किम् करणतः, अकरणतो वा सातां सुखरूपां वेदनां वेदयन्ति? भगवानाह—'गोयमा! करणओ, नो अकरणओ' हे गौतम! असुरकुमाराः करणत एव सातां सुखरूपां

कायकरण, और कर्मकरण ये चार प्रकार के करण होते हैं ऐसा प्रकट किया गया है सो (इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति) वे नारक जीव इन पूर्वोक्त चार करणों वाले होते हैं-इस कारण वे करण द्वारा आशातावेदना का अनुभव करते हैं (णो अकरणो) करण के विना वे उस वेदना का अनुभव नहीं करते हैं (से तेणट्ठेणं) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि नारक जीव करण से ही अशाता का अनुभव करते हैं करण के विना नहीं। अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं कि-(असुरकुमारा णं किं करणओ अकरणओ) हे भदन्त! असुरकुमार क्या करण द्वारा ही शाता-सुखरूप वेदना का अनुभव करते हैं या करण के विना ही सुखरूप शाता वेदना का अनुभव करते हैं? इसके उत्तर में प्रभु

અને કર્મકરણ, એ ચાર પ્રકારનાં કરણ હોય છે. (इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति) એ ચાર પ્રકારનાં અશુભ કરણો દ્વારા તેઓ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, "णो अकरणओ" તેઓ અકરણથી (કરણો વિના) તે વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. "से तेणट्ठेणं" હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો કરણથી જ અશાતા વેદનાનો અનુભવ કરે છે, કરણ વિના તેઓ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(असुरकुमाराणं किं करणओ अकरणओ?) હે ભદન્ત! શું અસુરકુમાર દેવો કરણ દ્વારા જ શાતા-સુખરૂપ-વેદનાનો અનુભવ કરે છે, કે અકરણ દ્વારા (કરણ વિના) જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (करणओ नो अकरणओ) અસુર-

वेदनाम् अनुभवन्ति, नो अकरणतस्तामनुभवन्ति ? गौतम आह–'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन असुरकुमाराः करणत एव, नो अकरणतः सातां वेदनां वेदयन्ति ? । भगवानाह–' गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते ' हे गौतम ! असुरकुमाराणाम् चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा–मणकरणे, वयकरणे कायकरणे, कम्मकरणे' तद्यथा–मनःकरणम्, वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च, ' इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमारा णं करणओ सायं वेयणं वेयंति' इत्येतेन उपर्युक्तेन मनोवचःकायादिना शुभेन करणेन असुरकुमाराः खलु करणत एव सातां वेदनां वेदयन्ति, ' णो अकरणओ ' नो अकरणतः सातां वेदनां ते वेदयन्ति, ' एवं जाव–थणियकुमाराणं ' एवम्–असुरकुमारवदेव यावत्–नागकुमार

उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (करणओ नो अकरणओ) असुरकुमार करणद्वारा ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं अकरण–करण के विना नहीं, अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसे कथन में कारण क्या है ? इस विषय को जानने की इच्छा से पूछते हैं (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते तं जहा मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे–इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) असुरकुमारों के मनकरण, वचनकरण कायकरण और कर्मकरण ये चार होते हैं ऐसा अभी २ प्रकट किया गया है सो इन चार शुभ करणों से युक्त होने के कारण ये करण से ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं (णो अकरणो) करण के सिवाय नहीं ऐसा मैंने कहा है (एवं जाव

कुमारो करण द्वारा જ शातावेदनानुं वेदन करे छे, तेओ करण विना तेनुं वेदन करता नथी. तेनुं कारण जाणवा माटे गौतम स्वामी आ प्रकारनो प्रश्न पूछे छे.

" से केणट्ठेणं० " हे भदन्त ! आप शा कारणे एवुं कहो छो ?

उत्तर—" गोयमा ! " हे गौतम ! " (असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते–तं जहा " असुरकुमारोने नीचे प्रमाणे चार करणो होय छे–(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण.

(इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) आ शुभ करणोथी युक्त होवाने कारणे तेओ करण द्वारा જ सुखरूप शाता- वेदनानो अनुभव करे छे, " णो अकरणओ " करण विना तेओ तेनो अनुभव करता नथी.

सुवर्णकुमार–विद्युत्कुमार – अग्निकुमार – द्वीपकुमारो–दधिकुमार–दिशाकुमार–पवनकुमाराणां स्तनितकुमाराणां च भवनपतीनामपि बोध्यम्, तथा च नागकुमारादि–स्तनितकुमारपर्यन्ता अपि देवाः करणत एव सातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणत इति। 'पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा?' पृथिवीकायिकानामपि जीवानाम् एवमेव नैरयिकादिवदेव पृच्छा प्रश्नः, तथा च–पृथिवीकायिका जीवाः किं करणतः अकरणतो वा साताम् असातां वा वेदनां वेदयन्ति? इति प्रश्न ऊहनीयः, भगवान् तत्र विशेषतां प्रतिपादयति–' णवरं–इच्चेएणं सुभाऽसुभेणं करणेणं पुढवीकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ' नवरम्–

थणियकुमाराणं) असुरकुमारों की तरह से ही यावत्–नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिशाकुमार, पवनकुमार, और स्तनितकुमार इन भवनपतियों के भी जानना चाहिये। इस तरह नागकुमारादि स्तनितकुमारतक के सब ही देव भवनपतिदेव–करणद्वारा ही सातावेदना का अनुभव करते हैं अकरण द्वारा नहीं। (पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा) पृथिवीकायिक जीवों के भी नारक जीवों की तरह से ही प्रश्न करना चाहिये–तथा च हे भदन्त! पृथिवीकायिक जीव क्या करण द्वारा, या करण के बिना ही शाता अशातारूप वेदना का अनुभव करते हैं? ऐसा प्रश्न अपने आप समझलेना चाहिये–तब इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु विशेषता का प्रतिपादन करते हैं (णवरं इच्चेएणं सुभासुभेणं करणेणं पुढवीकाइया कर

(एवं जाव थणियकुमाराणं) એ જ પ્રમાણે (અસુરકુમારોની જેમજ) સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના દેવો પણ ચાર કરણ દ્વારા જ અનુભવ કરે છે. એટલે કે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર, એ ભવનપતિ દેવો પણ ચાર કરણો વડે જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. તેઓ અકરણ દ્વારા સાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી.

(पुढविकाइयाणं एवामेव पुच्छा) હે ભદન્ત! પૃથ્વીકાય જીવોના વિષયમાં પણ હું એજ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવા માગું છું–શું પૃથ્વીકાય જીવો કરણ દ્વારા શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, કે અકરણ દ્વારા તેનો અનુભવ કરે છે?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ તેમના વિષયમાં કેટલીક વિશેષતાનું પ્રતિપાદન કરે છે–(णवरं इच्चेएणं सुभासुभेणं करणेणं काइया

विशेषः पुनरेतावानेव यत् इत्येतेन उपरि वर्णितेन शुभाऽशुभेन करणेण पृथिवी कायिकाः करणतो विमात्रया-विविधया मात्रया कदाचित् सुखात्मिकां सातां वेदनां वेदयन्ति, कदाचिच्च दुःखात्मिकाम् असातां वेदनां वेदयन्ति किन्तु नो अकरणतः करणं विना तथाविधवेदनां शुभामशुभां वा वेदयन्ति । तथा 'ओरालियसरीरा सव्वे सुभासुभेणं वेमायाए' औदारिकशरीराः सर्वे जीवाः शुभाऽशुभेन करणेन विमात्रया कदाचित् सातां वेदनां वेदयन्ति, कदाचित् असातां वेदनां वेदयन्ति । 'देवा सुभेणं सायं' देवाः शुभेन करणेन सातां सुखरूपां वेदनां वेदयन्ति, नो दुःखरूपाम् असातां वेदनां वेदयन्तीति भावः ॥ सू० २ ॥

णओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ) ये कहते हैं कि जो पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीव हैं वे पूर्वोक्त शुभाशुभ करण द्वारा, विमात्रा से-भजना से कभी सुखरूप शातावेदना का और कभी दुःख-रूप अशातावेदना का-इस प्रकार की विविधमात्रा से-वेदना का अनुभव करते हैं-करण के विना तथाविध शुभाशुभ वेदना का अनुभव नहीं करते। तथा-(ओरालियसरीरा सव्वे सुभासुभेणं वेमायाए) जितने भी औदारिक शरीरवाले-एकेन्द्रिय से लेकर समस्त पंचेन्द्रिय मनुष्य और तिर्यंच जीव हैं वे सब शुभ और अशुभकरण द्वारा ही विमात्रा से कदाचित् सातावेदना का और कदाचित् आसातावेदना का अनुभव करते हैं। (देवा सुभेणं सायं) देव शुभकरण द्वारा साता सुखरूप वेदनाका ही अनुभव करते हैं, दुःखरूप असातावेदना का नहीं ॥सू०२॥

करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति) હે ગૌતમ! જે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો છે તેઓ ઉપર્યુક્ત શુભાશુભ કરણો વડે કયારેક દુઃખરૂપ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, તેઓ કરણ વિના શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. આ રીતે પૃથ્વીકાયોમાં વિકલ્પે શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાના વેદનનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(ओरालियसरीरा सव्वे सुभासुभेणं वेमायाए) જેટલા ઔદારિક શરીર-વાળા જીવો છે, (એટલે કે એકેન્દ્રિયથી લઈને સમસ્ત પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યંચો) તેઓ શુભ અને અશુભ કરણ દ્વારા વિકલ્પે શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે-એટલે કે કયારેક શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે અને કયારેક અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે. "देवा सुभेणं सायं" દેવો શુભ કરણ વડે સુખરૂપ શાતાવેદનાનો જ અનુભવ કરે છે. તેઓ દુઃખ-રૂપ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

वेदना-निर्जरयोः साहचर्यवक्तव्यता।

वेदना-निर्जरयोरधिकारात् तयोः साहचर्यं प्रतिपादयितुमाह-' जीवाणं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-" जीवा णं भंते! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा? गोयमा! अत्थेगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। से केणट्ठेणं०? गोयमा! पडिमा पडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा। सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे। अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति,

'महावेयणे य वत्थ कद्दम-खंजणकए य अहिगरणी।
तणहत्थे य कवल्ले, करण महावेयणा जीवा " ॥सू०३॥

छाया- -जीवाः खलु भदन्त! किं महावेदनाः-महानिर्जराः १, महावेदनाः अल्पनिर्जराः २, अल्पवेदनाः-महानिर्जराः, ३, अल्पवेदनाः-अल्पनिर्जराः ४,

वेदना और निर्जरा में साहचर्यवक्तव्यता-

' जीवाणं भंते!' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(जीवा णं भंते! किं महावेयणा, महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा)

વેદના અને નિર્જરામાં સાહચર્ય વક્તવ્યતા—

" જીવાણં ભંતે! ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(जीवाणं भंते! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा?) હે ભદન્ત! જી

गौतम! सन्त्येकके जीवाः महावेदनाः-महानिर्जराः १, सन्त्येकके जीवाः महावेदनाः-अल्पनिर्जराः २, सन्त्येकके जीवाः अल्पवेदनाः-महानिर्जराः ३, सन्त्येकके जीवाः अल्पवेदनाः-अल्पनिर्जराः ४। तत् केनार्थेन ?। गौतम! प्रतिमाप्रतिपन्नकोऽनगारो महावेदनो-महानिर्जरः। षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योः

हे भदन्त! जो जीव महावेदना वाले होते हैं? वे क्या महानिर्जरावाले होते हैं? तथा-जो जीव महावेदना वाले होते हैं, वे क्या अल्पनिर्जरा वाले होते हैं। तथा-जो जीव अल्पवेदना वाले होते हैं, वे क्या महानिर्जरावाले होते हैं? तथा-जो जीव अल्पवेदनावाले होते हैं वे क्या अल्पनिर्जरावाले होते हैं? (अत्थेगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) हे गौतम! कितनेक जीव ऐसे होते हैं जो महावेदनावाले होते हैं और महानिर्जरावाले होते हैं। कितनेक जीव ऐसे होते हैं जो महावेदनावाले होते हैं और अल्पनिर्जरावाले होते हैं। कितनेक जीव ऐसे होते हैं जो अल्पवेदनावाले होते हैं और महानिर्जरावाले होते हैं? और कितनेक जीव ऐसे होते हैं जो अल्पवेदना वाले होते हैं और अल्पनिर्जरा वाले होते हैं? (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, छट्ठसत्तमासु पुढवीसु नेरइया

જીવ મહાવેદનાવાળા હોય તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે? અથવા જે જીવ મહાવેદનાવાળા હોય તેઓ શું અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે? તથા જે જીવ અલ્પવેદનાવાળા હોય તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે? અથવા જે જીવ અલ્પવેદનાવાળા હોય તેઓ શું અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે?

(अत्थेगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) હે ગૌતમ! કેટલાક જીવ એવા હોય છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે. કેટલાક જીવ એવાં હોય છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. કેટલાક જીવ એવાં હોય છે કે જે અલ્પવેદનાવાળો હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે. અને કેટલાક જીવ એવા હોય છે કે જે અલ્પવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે.

(से केणट्ठेणं०) હે ભદન્ત! એવું આપ શા કારણે કહો છો! (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, छट्ठि सत्तमासु

वेदना-निर्जरयोः साहचर्यवक्तव्यता।

वेदना-निर्जरयोरधिकारात् तयोः साहचर्यं प्रतिपादयितुमाह-' जीवाणं भंते ! ' इत्यादि।

मूलम्-" जीवा णं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? गोयमा ! अत्थेगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। से केणट्ठेणं०? गोयमा ! पडिमा पडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा। सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे। अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति,

'महावेयणे य वत्थ कद्दम-खंजणकए य अहिगरणी।
तणहत्थे य कवल्ले, करण महावेयणा जीवा " ॥सू०३॥

छाया- जीवाः खलु भदन्त ! किं महावेदनाः-महानिर्जराः १, महावेदनाः अल्पनिर्जराः २, अल्पवेदनाः-महानिर्जराः, ३, अल्पवेदनाः-अल्पनिर्जराः ४,

---

वेदना और निर्जरा में साहचर्यवक्तव्यता-

' जीवाणं भंते ! ' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(जीवा णं भंते ! किं महावेयणा, महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा)

વેદના અને નિર્જરામાં સાહચર્ય વક્તવ્યતા—

" જીવાણં ભંતે ! ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(जीवाणं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?) હે ભદન્ત ! જે

अतिशय वेदनावन्तः, अतिशय निर्जरावन्तश्च?, अथवा 'महावेयणा अप्पनिज्जरा' महावेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति २, 'अप्पवेयणा महानिज्जरा ?' अल्पवेदनाः महानिर्जरा वा भवन्ति ? ३, उताहो 'अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?' अल्पवेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति ? ४। भगवानाह-'गोयमा ! अत्थेगइया जीवा महावेयणा-महानिज्जरा' हे गौतम ! सन्ति एकके केचन जीवाः महावेदनाः महानिर्जरा-वन्तश्च १, इत्यादिव्याख्या निगदसिद्धा, गौतम आह-'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण उच्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे' हे गौतम ! प्रतिमाप्रति-पन्नकः प्रतिमाधारी अनगारः महावेदनावान् महानिर्जरावांश्च भवति । 'छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा' षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योः

महानिज्जरा ?) हे भदन्त ! जीव ऐसे भी होते हैं क्या ? जो महावेदना-वाले होकर भी महानिर्जरावाले होते हैं ? अथवा-(महावेयणा अप्प-निज्जरा) जो महावेदनावाले होकर भी अल्पनिर्जरावाले होते हैं? अथवा (अप्पवेयणा महानिर्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो महानिर्जरा-वाले होते हैं ? अथवा (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो अल्प ही निज्जरावाले होते हैं ? ऐसे ये चार प्रश्न गौतम-स्वामी ने प्रभु से पूछे हैं। इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावे-यणे महानिज्जरे) जो, प्रतिमा को जिसने धारण कर रखा है ऐसा अनगार होता है वह महावेदना को भी सहन करता है और महानि-र्जरा अतिशय निर्जरावाला भी होता है। (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु नेर-

---

महानिज्जरा ?) હે ભદન્ત ! શું એવાં પણ જીવો હોય છે કે જે મહાવેદના-વાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (महावेयणा अप्पनिज्जरा) જે મહાવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्प-वेयणा महानिज्जरा) જે અલ્પનિર્જરાવાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) જે અલ્પવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો મહા-વીર પ્રભુને પૂછયા છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "गोयमा !" હે ગૌતમ ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे) પ્રતિમાધારી અણગાર મહાવેદનાનું પણ વેદન કરતો હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળો (અતિશય નિર્જરા કરનારો) પણ હોય છે. (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु

नैरयिकाः महावेदनाः-अल्पनिर्जराः। शैलेशीं प्रतिपन्नकः अनगारः अल्पवेदनो-महानिर्जरः। अनुत्तरौपपातिका देवा अल्पवेदनाः अल्पनिर्जराः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥ "महावेदनश्च, वस्त्रं, कर्दम-खञ्जनकृतं चाधिकरणी। तृण हस्तकश्च कवल्लं, करण-महावेदना जीवाः"॥ सू० ३॥

टीका— 'जीवा णं भंते! किं महावेयणा – महानिज्जरा?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! जीवाः खलु किम् महावेदनाः महानिर्जराश्च भवन्ति,

महावेयणा अप्पनिज्जरा सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) जो अनगार प्रतिमाप्रतिपन्न होता है, वह महावेदनावाला और महानिर्जरावाला होता है, छट्ठी और सातवीं पृथिवी में जो नारक जीव होते हैं वे महावेदनावाले और अल्पनिर्जरावाले होते हैं। शैलेशी अवस्था प्राप्त जो अनगार होता है, वह अल्पवेदनावाला और महानिर्जरावाला होता है। तथा अनुत्तरोपपातिक जो देव होते हैं, वे अल्पवेदना और अल्पनिर्जरावाले होते हैं। हे भदन्त! जैसा आपने यह कहा है वह ऐसा ही है-हे भदन्त! वह ऐसा ही है। ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—वेदना और निर्जरा का अधिकार चल रहा है इससे यहां पर सूत्रकार ने इन दोनों का साहचर्य प्रतिपादन किया है-गौतम ने प्रभु से इस विषय में ऐसा पूछा है कि-(जीवाणं भंते! किं महावेयणा

पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा, सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे, अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) પ્રતિમા ધારણ કરનારો અણગાર મહાવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો મહાવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર અણગાર અલ્પવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો અલ્પવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. (सेवं भंते! सेवं भंते त्ति) હે ભદન્ત! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આપની વાત સત્ય અને યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—વેદના અને નિર્જરાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તે બન્નેના સાહચર્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (जीवाणं भंते! किं महावेयणा

अतिशय वेदनावन्तः, अतिशय निर्जरावन्तश्च?, अथवा 'महावेयणा अप्पनिज्जरा' महावेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति २, 'अप्पवेयणा महानिज्जरा ?' अल्पवेदनाः महानिर्जरा वा भवन्ति ? ३, उताहो 'अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?' अल्पवेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति ? ४। भगवानाह-'गोयमा ! अत्थेगइया जीवा महावेयणा-महानिज्जरा' हे गौतम ! सन्ति एकके केचन जीवाः महावेदनाः महानिर्जरा-वन्तश्च १, इत्यादिव्याख्या निगदसिद्धा, गौतम आह-'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण उच्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे' हे गौतम ! प्रतिमाप्रतिपन्नकः प्रतिमाधारी अनगारः महावेदनावान् महानिर्जरावांश्च भवति । 'छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा' षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योः

महानिज्जरा ?) हे भदन्त ! जीव ऐसे भी होते हैं क्या ? जो महावेदना-वाले होकर भी महानिर्जरावाले होते हैं ? अथवा-(महावेयणा अप्प-निज्जरा) जो महावेदनावाले होकर भी अल्पनिर्जरावाले होते हैं ? अथवा (अप्पवेयणा महानिर्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो महानिर्जरा-वाले होते हैं ? अथवा (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो अल्प ही निज्जरावाले होते हैं ? ऐसे ये चार प्रश्न गौतम-स्वामी ने प्रभु से पूछे हैं। इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावे-यणे महानिज्जरे) जो, प्रतिमा को जिसने धारण कर रखा है ऐसा अनगार होता है वह महावेदना को भी सहन करता है और महानि-र्जरा अतिशय निर्जरावाला भी होता है। (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु नेर-

महानिज्जरा ?) હે ભદન્ત ! શું એવાં પણ જીવો હોય છે કે જે મહાવેદના-વાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (महावेयणा अप्पनिज्जरा) જે મહાવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्प-वेयणा महानिज्जरा) જે અલ્પનિર્જરાવાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) જે અલ્પવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો મહા-વીર પ્રભુને પૂછયા છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "गोयमा !" હે ગૌતમ ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे) પ્રતિમાધારી અણગાર મહાવેદનાનું પણ વેદન કરતો હોય છે અને મહાનિર્જ-રાવાળો (અતિશય નિર્જરા કરનારો) પણ હોય છે. (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु

नैरयिकाः महावेदनाः-अल्पनिर्जराः । शैलेशीं प्रतिपन्नकः अनगारः अल्पवेदनो-महानिर्जरः । अनुत्तरोपपातिका देवा अल्पवेदनाः अल्पनिर्जराः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ "महावेदनश्च, वस्त्रं, कर्दम-खञ्जनकृतं नाधिकरणी । तृण हस्तकश्च कवल्लं, करण-महावेदना जीवाः" ॥ सू० ३ ॥

टीका—'जीवा णं भंते ! किं महावेयणा – महानिज्जरा ?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! जीवाः खलु किम् महावेदनाः महानिर्जराश्च भवन्ति,

महावेयणा अप्पनिज्जरा सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) जो अनगार प्रतिमाप्रतिपन्न होता है, वह महावेदनावाला और महानिर्जरावाला होता है, छट्ठी और सातवीं पृथिवी में जो नारक जीव होते हैं वे महावेदनावाले और अल्पनिर्जरावाले होते हैं। शैलेशी अवस्था प्राप्त जो अनगार होता है, वह अल्पवेदनावाला और महानिर्जरावाला होता है। तथा अनुत्तरोपपातिक जो देव होते हैं, वे अल्पवेदना और अल्पनिर्जरावाले होते हैं। हे भदन्त ! जैसा आपने यह कहा है वह ऐसा ही है-हे भदन्त ! वह ऐसा ही है। ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—वेदना और निर्जरा का अधिकार चल रहा है इससे यहां पर सूत्रकार ने इन दोनों का साहचर्य प्रतिपादन किया है-गौतम ने प्रभु से इस विषय में ऐसा पूछा है कि-(जीवाणं भंते ! किं महावेयणा

पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा, सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे, अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) प्रतिमा धारण કરનારો અણગાર મહાવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો મહાવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર અણગાર અલ્પવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો અલ્પવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति) હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આપની વાત સત્ય અને યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—વેદના અને નિર્જરાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તે બન્નેના સાહચર્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (जीवाणं भंते ! किं महावेयणा

अतिशय वेदनावन्तः, अतिशय निर्जरावन्तश्च?, अथवा 'महावेयणा अप्पनिज्जरा' महावेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति २, 'अप्पवेयणा महानिज्जरा ?' अल्पवेदनाः महानिर्जरा वा भवन्ति ? ३, उताहो 'अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?' अल्पवेदनाः अल्पनिर्जरा भवन्ति ? ४। भगवानाह-'गोयमा ! अत्थेगइया जीवा महावेयणा-महानिज्जरा' हे गौतम ! सन्ति एककेके केचन जीवाः महावेदनाः महानिर्जरावन्तश्च १, इत्यादिव्याख्या निगदसिद्धा, गौतम आह-'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण उच्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे' हे गौतम ! प्रतिमाप्रतिपन्नकः प्रतिमाधारी अनगारः महावेदनावान् महानिर्जरावांश्च भवति । 'छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा' षष्ठी-सप्तम्योः पृथिव्योः

महानिज्जरा ?) हे भदन्त ! जीव ऐसे भी होते हैं क्या ? जो महावेदना-वाले होकर भी महानिर्जरावाले होते हैं ? अथवा-(महावेयणा अप्प-निज्जरा) जो महावेदनावाले होकर भी अल्पनिर्जरावाले होते हैं ? अथवा (अप्पवेयणा महानिर्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो महानिर्जरा-वाले होते हैं ? अथवा (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) अल्पवेदनावाले होकर भी जो अल्प ही निज्जरावाले होते हैं ? ऐसे ये चार प्रश्न गौतम-स्वामी ने प्रभु से पूछे हैं। इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावे-यणे महानिज्जरे) जो, प्रतिमा को जिसने धारण कर रखा है ऐसा अनगार होता है वह महावेदना को भी सहन करता है और महानि-र्जरा अतिशय निर्जरावाला भी होता है। (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु नेर-

---

महानिज्जरा ?) હે ભદન્ત ! શું એવાં પણ જીવો હોય છે કે જે મહાવેદના-વાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (महावेयणा अप्पनिज्जरा) જે મહાવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्प-वेयणा महानिज्जरा) જે અલ્પનિર્જરાવાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) જે અલ્પવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો મહા-વીર પ્રભુને પૂછ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "गोयमा !" હે ગૌતમ ! (पडिमापडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे) પ્રતિમાધારી અણગાર મહાવેદનાનું પણ વેદન કરતો હોય છે અને મહાનિર્જ-રાવાળો (અતિશય નિર્જરા કરનારો) પણ હોય છે. (छट्ठिसत्तमासु पुढवीसु

नैरयिकाः महावेदनावन्तोऽल्प निर्जरावन्तश्च भवन्ति तेषां सर्वथा अशुभकर्म सम्बन्धसद्भावात्, । 'सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे' शैलेशीं चतुर्दशगुणस्थानावस्थायाम्, प्रतिपन्नकः प्राप्तः केवली अनगारः अल्प-वेदनो महानिर्जरावान् भवति । 'अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा,' अनुत्तरौपपातिका देवाः अल्पवेदनाः अल्पनिर्जराश्च भवन्ति । गौतम आह-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवदुक्तं सत्यमेवेति ? अथैतदुद्देशकार्थसंग्रह गाथामाह-'महावेयणे' इत्यादि । गाथार्थः पूर्वप्रकरणेनैव व्याख्यात एव ॥ सू० ३ ॥

इतिश्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां भगवती सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठशतकस्य प्रथमोद्देशकःसमाप्तः ।६-१।

इया महावेयणा अप्पनिज्जरा) तथा छट्ठी और सातवीं पृथिवी में जो नारक जीव रहते हैं, वे वहां पर महावेदना को भोगते हुए भी अल्प ही निर्जरावाले होते हैं । क्यों कि वहां पर उनके सर्वथा अशुभकर्म का ही उदय चलता रहता है (सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महा-निज्जरे) तथा-जो अनगार शैलेशी अवस्था को-चौदहवें गुणस्थान को प्राप्त हो जाता है-ऐसा वह केवलज्ञानी अनगार अल्पवेदनावाला होकर भी महानिर्जरावाला होता है । (अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) तथा जो देव अनुत्तरविमानों में रहते हैं, वे अल्पवेद-नावाले होते हैं और अल्प ही निर्जरावाले होते हैं। इस प्रकार का कथन प्रभु के मुख से सुनकर गौतम ने (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति)

नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा) છઠ્ઠી અને સાતમી નરકોમાં રહેનારા નારકો ત્યાં મહાવેદના ભોગવતા હોય છે. છતાં પણ તેઓ અલ્પનિર્જરાવાળા જ હોય છે, કારણ કે ત્યાં તેમના અશુભ કર્મોનો જ ઉદય લગાતાર ચાલ્યા કરે છે. (सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे) શૈલેશી અવસ્થા (ચૌદમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર કેવળજ્ઞાની અણગાર અલ્પવેદનાવાળો હોવા છતાં મહા-નિર્જરાવાળો હોય છે. (अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) તથા જે દેવો અનુત્તર વિમાનોમાં રહે છે, તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે.

આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન મહાવીર પ્રભુને શ્રીમુખે સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી તેમના વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે-(सेवं भंते ! सेवं भंते !

ऐसा प्रभु से कहा-हे भदन्त! आपका कहा हुआ सब सत्य ही है हे भदन्त! आपका कहा हुआ सब सत्य ही है।

इस उद्देशक के अर्थ का संग्रह करनेवाली (महावेयणे य वत्थे कद्दमखंजणकए य अहिकरणी, तणहत्थे य कवल्ले करण महावेयणा जीवा) यह गाथा है-इसके द्वारा यह प्रकट किया गया है कि इस उद्देशक में महावेदना, कर्दमराग और खंजनराग से रक्त वस्त्र, एरण तृण का पूला, लोहेका गरम तवा, करण और महावेदना और निर्जरा का साहचर्य ये सब विषय प्रतिपादित हुए हैं॥ सू०३॥

श्री जैनचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्टे शतकका पहला उद्देशक समाप्त॥ ६-१॥

त्ति) હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

આ ઉદ્દેશકના વિષયોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા--

(महावेयणे य वत्थे कद्दमखंजणकए य अहिकरणी, तणहत्थे य कवल्लुकरण महावेयणा जीवा) આ ગાથા દ્વારા એ વાત બતાવવામાં આવી છે કે આ ઉદ્દેશકમાં મહાવેદના, કર્દમરાગ અને ખંજનરાગથી રંગેલું વસ્ત્ર, એરણ, ઘાસનો પૂળો, લોઢાનો ગરમ તાવડો, કરણ, મહાવેદના અને નિર્જરાનું સાહચર્ય એ બધા વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'ભગવતીસૂત્ર'ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો છઠ્ઠા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૧ ॥

॥ षष्ठशतकस्य द्वितीयोद्देशकः ॥

आहारवक्तव्यता

पूर्वोद्देशके येषां जीवानां वेदनावत्त्वं प्रतिपादितम् ते च जीवाः आहारका अपि भवन्ति अतस्तेषामाहारं निरूपयितुं द्वितीयोद्देशकमारभते-' रायगिहं ' इत्यादि।

मूलम्-रायगिहं नगरं जाव-एवं वयासी – आहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति।"॥१॥

छट्ठसयस्स बीओ उद्देसो समत्तो ॥ ६-२ ॥

छाया—राजगृहं नगरं यावत्-एवम् अवादीत्-आहारोद्देशको यः प्रज्ञापनायां स सर्वो ज्ञातव्यः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त इति ॥ सू० १ ॥

षष्ठशतकस्य द्वितीय उद्देशः समाप्तः ॥ ६-२

टीका—' रायगिहं नयरं जाव-एवं वयासी– आहारुद्देसओ पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्

छट्ठे शतक के दूसरे उद्देशक का प्रारंभ

' रायगिहं नयरं जाव एवं वयासी '

सूत्रार्थ-(रायगिहं नयरं जाव एवं वयासी-अहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो) राजगृह नगर यावत् इस प्रकारसे बोले-आहार उद्देशक, जो प्रज्ञापना सूत्र में कहा गया वह सब यहां जानना चाहिये (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे भदन्त! आपका कहा हुआ सब सत्य है, हे भदन्त! आप का कहा हुआ सब सत्य ही है।

टीकार्थ—पूर्व उद्देशक में जिन जीवों में वेदनावत्त्व प्रतिपादित किया गया है-वे जीव आहारक भी होते हैं, इसलिये उनके आहार

છઠ્ઠા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક

" रायगिहं नगरं जाव एवं वयासी " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहं नगरं जाव एवं वयासी-अहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो) " રાજગૃહ નગર " થી લઈને " આ પ્રમાણે બોલ્યાં " ત્યાં સુધીનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આહાર ઉદ્દેશકનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ભદન્ત! આપની વાત તદ્દન સાચી છે. હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે યથાર્થ જ છે.

ટીકાર્થ—પહેલા ઉદ્દેશકમાં જે જીવોમાં વેદનાયુક્તતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે જીવો આહારક (આહાર લેનારા) પણ હોય છે. તે કારણે

यावत्-स्वामी समवसृतः, निर्गच्छति पर्षत्, प्रतिगता पर्षत्, ततः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः अन्तेवासी गौतमगोत्रीयः इन्द्रभूतिः शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुटः त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासीनः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-पृष्टवान्, अत्र आहारोद्देशको यः प्रज्ञापनायां प्रतिपादितः। स सर्वः अत्र ज्ञातव्यः,

अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं यथार्थत्वेन स्वीकुर्वन्नाह-' सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं-भवदुक्तं सत्यमेव हे भदन्त भवदुक्तं सत्यमेव ॥ सू०१ ॥

षष्ठशतकस्य द्वितीय उद्देशः समाप्तः ॥ ६-२ ॥

का निरूपण करने के लिये यह द्वितीय उद्देशक सूत्रकार ने प्रारंभ किया है-(रायगिहं नयरं जाव-एवं वयासी-आहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो) उस काल में उस समय में राजगृह नामका नगर था यावत्-महावीर स्वामी पधारे, परिषदा अपने २ स्थान से निकली फिर वापिस अपने २ स्थान पर वह गई इस के बाद श्रमण भगवान् महावीर के प्रधानशिष्य गौतमगोत्रीय इन्द्रभूति जो कि धर्म के उपदेश को सुनने के अभिलाषा वाले थे प्रभु को नमस्कार कर फिर उन्हों ने प्रभु से ऐसा पूछा-इत्यादि आहारक उद्देशक जो प्रज्ञापना सूत्र के अट्ठाइस वे पद में प्रतिपादित हुआ है वह सब यहां जानना चाहिये।

अन्त में गौतम ने भगवान् के कथन को यथार्थस्वरूप से स्वीकार करते हुए उनसे कहा-(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया सब विषय सत्य ही है वह सब सत्य ही है ॥ सू०१ ॥

સૂત્રકારે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં તેમના આહારનું નિરૂપણ કર્યું છે. (रायगिहं नयरं जाव एवं वयासी-आहारुद्देसओ जो पन्नवणाए सो सव्वे नेयव्वो) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું. ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરવાને પરિષદા પોતપોતાને સ્થાનેથી નીકળી, અને ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદા વિખરાઈ ગઈ. ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પ્રધાન શિષ્ય ગૌતમ ગોત્રીય ઈન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ સ્વામી) કે જે ધર્મોપદેશ સાંભળવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસાવાળા હતા, તેમણે મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-ઇત્યાદિ ઉદ્દેશક કે જેનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮ માં પદમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે તે સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના કથનમાં પોતાનો વિશ્વાસ પ્રકટ કરતાં કહે છે-" सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હે ભદન્ત ! આપના દ્વારા આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કરાયું છે તે સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ જ છે. ॥સૂ૦૧॥

॥ છઠ્ઠા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ तृतीयोद्देशकः

षष्ठशतके तृतीयोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्

तत्र प्रथमं तृतीयोद्देशकार्थ संग्रहगाथाद्वयम्-'बहुकम्म' इत्यादि।
ततो महाकर्मवतो जीवस्य सर्वतः कर्मपुद्गलाः बध्यन्ते, ? सर्वतः कर्मपुद्गला चीयन्ते ? सर्वतः कर्मपुद्गला उपचीयन्ते ? निरन्तरं कर्मपुद्गलाः बध्यन्ते, निरन्तरं कर्मपुद्गलाश्चीयन्ते ? निरन्तरं कर्मपुद्गला उपचीयन्ते ? तस्य च महाकर्मवतो जीवस्य शरीराणि बाह्यात्मरूपाणि दुरूपतया, दुर्वर्णतया, अशुभतया, अनिष्टतया भूयोभूयः परिणमंति ? इति गौतमस्य प्रश्नः, स्वीकारात्मकं भगवत उत्तरं

छट्ठे शतक के उद्देशक प्रारंभ

छट्ठे शतक के इस तीसरे उद्देशे का विषयविवरण संक्षेप से इस प्रकार से है-सब से पहिले इस उद्देशक में प्रतिपादित विषयको संग्रह करके प्रगट करनेवाली दो गाथाएँ कही गई हैं-उनमें प्रश्नरूप से यह प्रकट किया गया है कि महाकर्मवाले जीव के क्या सर्व प्रकार से कर्म पुद्गलों का बंध होता है ? सर्व प्रकार से उसके क्या कर्मपुद्गलों का चय होता है ? सर्व प्रकार से क्या उसमें कर्मपुद्गलों का उपचय होता है ? या निरन्तर कर्मपुद्गल क्या उस जीव के बंधते रहते हैं ? निरन्तर कर्मपुद्गलों का क्या उसके चय होता रहता है ? निरन्तर कर्मपुद्गलों का क्या उसके उपचय होता रहता है ? उस महाकर्मवाले जीव की बाह्यशरीररूप आत्मा कुत्सितरूप से, कुत्सितवर्ण से, कुत्सित दुर्गंध आदिरूप से, अशुभरूप से, अनिष्टरूपसे, क्या बार २ परिणमित होती रहती है ?

છઠ્ઠા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક—

આ ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

" આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરાયું છે તે વિષયને પ્રકટ કરનારી બે સંગ્રહ ગાથાઓ આપી છે-તે ગાથાઓમાં પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે-મહાકર્મવાળા જીવો શું સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો બંધ કરે છે ? શું તે સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો ચય કરે છે ? શું તે સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય કરે છે ? શું તે જીવોનાં કર્મપુદ્ગલ નિરંતર બંધાતાં રહે છે ? શું તેમના કર્મપુદ્ગલોનો નિરંતર ચય થતો રહે છે ? શું તેમનાં કર્મપુદ્ગલોનો નિરંતર ઉપચય થયા કરે છે ? તે મહાકર્મવાળા જીવનો બાહ્ય શરીરરૂપ આત્મા શું કુત્સિતરૂપે, કુત્સિત વર્ણથી, કુત્સિત દુર્ગંધ આદિ રૂપે, અશુભ રૂપે, અને અનિષ્ટ રૂપે વારંવાર પરિણમિત થયા

च, । तत्रहेतुप्रदर्शनप्रसङ्गे अहत धौत-तन्तूद्गत वस्त्रस्य दृष्टान्तीकरणम् । ततः अल्पकर्मवतो जीवस्य सर्वतः कर्मपुद्गलाः भिद्यन्ते ? सर्वतः कर्मपुद्गलाः यावत्-परिविध्वस्यन्ते ? तस्य चाल्पकर्मवतो जीवस्य बाह्यात्मानः शरीराणि सुरूपतया, शुभतया, यावत्-इष्टतया, सुखतया नो दुःखतया भूयोभूयः परिणमन्ति ? इति प्रश्नस्य स्वीकारात्मकमुत्तरम् । तत्र हेतुकथने जल्लित-पङ्कित-मलिन-धूलिधूसरितस्यापि वस्त्रस्य जलेन प्रक्षाल्यमानस्य दृष्टान्ततयोपन्यासः । ततो वस्त्रे पुद्गलाना-

---

इस प्रकार से ये गौतम के प्रश्न हैं-इनका स्वीकारात्मक प्रभु का उत्तर है। इसमें कारण क्या है? इस विषय में हेतु का प्रदर्शन इसी प्रसङ्ग में अहत, धौत और यन्त्रोद्गत वस्त्र का उदाहरण अल्पकर्मवाले जीव के सर्वप्रकार से क्या कर्मपुद्गल भेद को प्राप्त होते हैं? सर्वप्रकार से क्या कर्मपुद्गल यावत् उसके परिविध्वस्त होते हैं? उस अल्पकर्मवाले जीव की बाह्यशरीररूप आत्मा क्या अच्छे रूप से शुभरूप से यावत् इष्टरूप से सुखरूप से, दुःखरूप से नहीं-वार २ परिणमित होती रहती है? इन प्रश्नों का स्वीकारात्मक उत्तर इस विषय में क्या कारण है? इस प्रश्न में हेतु का कथन इसी प्रसङ्ग में जल्लित, पङ्कित, मलिन और धूलि से धूसरित हुए वस्त्र का जो कि जल से प्रक्षालित किया जा रहा है उदाहरण।

वस्त्र में पुद्गलों का उपचय प्रयोग से होता है या स्वभाव से होता

કરે છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નોનો પ્રભુ હકારમાં (સ્વીકારાત્મક) જવાબ આપે છે તેનું કારણ શું છે? કારણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે અહત (વપરાયા વિનાના) ધોયેલા અને સાળ ઉપર તૈયાર કરેલા નવા વસ્ત્રનું ઉદાહરણ.

અલ્પકર્મવાળા જીવનાં કર્મપુદ્ગલ શું સર્વ પ્રકારે ભેદને પ્રાપ્ત કરે છે? એટલે કે અલગ થઈ જાય છે? શું અલ્પકર્મવાળા જીવનાં કર્મપુદ્ગલ સર્વ પ્રકારે પરિવિધ્વસ્ત (બિલકુલ નષ્ટ) થઈ જાય છે? તે અલ્પકર્મવાળા જીવનો બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા શું સુંદર રૂપે, શુભરૂપે, (યાવત્) ઈષ્ટરૂપે અને સુખરૂપે વારંવાર પરિણમિત થયા કરે છે? આ પ્રશ્નોનો પ્રભુ દ્વારા સ્વીકારાત્મક ઉત્તર-તેનું કારણ જાણવાની ગૌતમની જિજ્ઞાસા-કારણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પરસેવાથી કાદવથી, મેલથી અને ધૂળથી મેલા થયેલા વસ્ત્રને પાણીથી સ્વચ્છ કરાય છે, તેનું દૃષ્ટાન્ત.

પ્રશ્ન—વસ્ત્રમાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય છે કે સ્વભાવથી થાય છે?

मुपचयः प्रयोगेण विस्रसया च, जीवे कर्मपुद्गलानामुपचयस्तु प्रयोगेण, नो विस्रसया, स्वभावेन। ततः पञ्चेन्द्रियाणां जीवानां मनःप्रयोगः, वचः प्रयोगः, कायप्रयोगश्च, पृथिव्यादि–यावत्–वनस्पतिपर्यन्त जीवानां कायप्रयोग एव, विकलेन्द्रियाणां वचनप्रयोगः, कायप्रयोगश्च, देवानां मनःप्रयोगादित्रिप्रयोगा भवन्ति, इति कथनम्। ततो वस्त्रे वध्यमानः पुद्गलोपचयः किं सादिः सान्तः? सादिरनन्तो वा? अनादि सान्तो वा? अनादिरनन्तो वा? इति प्रश्नस्य सादिः सान्त एव वस्त्रे पुद्गलोपचयः इत्युत्तरम्। तदनन्तरं जीवानां वध्यमानकर्मपुद्गलोपचयविषये

है ऐसा प्रश्न?–दोनों प्रकार से भी होता है ऐसा उत्तर–जीव में कर्मपुद्गलों का उपचय प्रयोग से होता है या स्वभाव से होता है? तो इस प्रश्न का उत्तर यह है कि जीव में कर्मपुद्गलों का उपचय प्रयोग से ही होता है, स्वभाव से नहीं ऐसा कथनः जीव के तीन प्रकार के प्रयोगों का कथन करते हुए पंचेन्द्रिय जीवों में मनप्रयोग, वचनप्रयोग और काय प्रयोग इन तीन प्रयोगों से कर्म के उपचय होने का कथन पृथिवी कायिक जीव से लेकर वनस्पतिकायिक तक के जीवों के कायप्रयोग से ही कर्मपुद्गलों का उपचय होता है ऐसा कथन विकलेन्द्रिय जीवों के वचनप्रयोग, तथा देवों के मनः प्रयोग अदि तीनों प्रयोग कर्मपुद्गलों के उपचय होने में कारण होते हैं ऐसा कथन वस्त्र में वध्यमान पुद्गलोपचय क्या सादि सान्त है? या सादि अनन्त है? या अनादिसान्त है? या अनादि अनन्त है? इस प्रश्न के उत्तर में," वस्त्रमें पुद्गलोपचय सादि

ઉત્તર—બન્ને પ્રકારે થાય છે.

પ્રશ્ન–જીવમાં કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય છે કે સ્વભાવથી થાય છે?

ઉત્તર—જીવમાં કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વભાવથી થતો નથી. જીવના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગનું કથન–પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ, આ ત્રણ પ્રયોગોથી કર્મનો ઉપચય થાય છે એવું કથન. પૃથ્વિકાયિક જીવોથી લઈને વનસ્પતિ કાયિક પર્યન્તના જીવોમાં કાયપ્રયોગથી જ કર્મનો ઉપચય થાય છે એવું પ્રતિપાદન. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગથી અને દેવોમાં મનપ્રયોગ આદિ ત્રણે પ્રયોગોથી કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય થાય છે એવું કથન.

વસ્ત્રમાં થતો પુદ્ગલોપચય શું સાદિ સાન્ત (આદિ સહિત અને અન્ત સહિત) હોય છે? કે સાદિ અનન્ત હોય છે? કે અનાદિ સાન્ત હોય છે? કે અનાદિ અનંત હોય છે?

प्रश्नः, ईर्यापथबन्धकजीवस्य कर्मपुद्गलोपचयः सादिः सान्तः, भव्यस्य अनादिः सान्तः, अभव्यस्य अनादिरनन्तः,नतु कश्चित् कर्मपुद्गलोपचयः सादिरनन्तः,इत्युत्तरम्। ततो वस्त्रं सादि-सान्तम् ? सादि-अनन्तम् ? अनादि-सान्तम् ? अनादि-मनन्तं वा ? इति प्रश्नः, वस्त्रं सादि सान्तमेव, नान्यत्, इत्युत्तरम्। ततो वस्त्रवदेव जीव विषये प्रश्नः। नैरयिक-तिर्यग्-मनुष्य-देवाः सादयः सान्ताः, सिद्धः सादिरनन्तः, भव्योऽनादिः सान्तः,अभव्योऽनादिरनन्तश्च,इत्युत्तरम् ,ततः कर्म प्रकृतीना-मष्टानां ज्ञानावरणयावत्-अन्तरायिकानाम् अवाधाकालसहितबन्धस्थिति प्रतिपादनम्। तेषां कर्मणां बन्धकत्वेन स्त्रीपुरुषनपुंसकानां कथनम्, तद्भिन्नानां तु कदाचित्

सान्त ही है" ऐसा, उत्तर वस्त्र सादि सान्त है ? कि-सादि अनन्त है ? अथवा-अनादि सान्त है ? या अनादि अनन्त है ? ऐसा प्रश्न-" वस्त्र-सादिसान्त ही है ऐसा उत्तर, वस्त्र की तरह ही जीव के वीषय में प्रश्न नैरयिक, तीर्यञ्च, मनुष्य एवं देव ये सब जीव तो सादिसान्त हैं, सिद्ध सादि अनन्त हैं, भव्यजीव अनादि सान्त हैं, और अभव्यजीव अनादि अनन्त हैं ऐसा उत्तर।

ज्ञानावरणसे लेकर अन्तरायतक आठ कर्मप्रकृत्तियोंकी अबाधाकाल सहित बन्धस्थिति का प्रतिपादन इन कर्मों के बन्धक होने के कारण स्त्री, पुरुष और नपुंसक जीवों का कथन जो जीव स्त्री, पुरुष और नपुं-सक नहीं है वे इन कर्मों को बांधे भी और नहीं भी बांधे ऐसा कथन स्त्री आदिको में कदाचित् आयुष्क कर्म का बन्धकत्व और कदाचित्

ઉત્તર—વસ્ત્રમાં પુદ્ગલોપચય સાદિ સાન્ત જ હોય છે.

પ્રશ્ન—વસ્ત્ર સાદિ સન્ત છે ? કે સાદિ અનંત છે ? અથવા અનાદિ સાન્ત છે ? કે અનાદિ અનન્ત છે ?

ઉત્તર—વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત જ છે.

વસ્ત્રની જેમ જ જીવના વિષયમાં પ્રશ્નો—નારકો, તિર્યંચો મનુષ્યો અને દેવો સાદિ સાન્ત જ છે; સિદ્ધ સાદિ અનંત છે, ભવ્ય જીવ અનાદિ સાન્ત છે અને અભવ્ય જીવ અનાદિ અનંત છે, એવો ઉત્તર.

જ્ઞાનાવરણથી લઇને અન્તરાય પર્યન્તની આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની અબાધા-કાલ સહિત બન્ધસ્થિતિનું પ્રતિપાદન, સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક આદિ જીવોએ કર્મના બાંધનાર હોવાથી તેમનું કથન. જે જીવો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક હોતા નથી, તેઓ કર્મોના બંધક હોય છે પણ ખરાં અને નથી પણ હોતા. સ્ત્રી આદિકોમાં ક્યારેક આયુષ્યકર્મના બંધકત્વનું અને ક્યારેક અબન્ધકત્વનું કથન.

बन्धकत्वं कदाचिदबन्धकत्वं च। स्त्र्यादीनां कदाचिद् आयुष्यकर्मबन्धकत्वं,कदाचिन्न। ततः संयतासंयतादीनां कर्मबन्धकत्वे प्रश्नोत्तरम्। तथा सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि–सम्यग्मिथ्यादृष्टि-संज्ञ्यसंज्ञि-नोसंज्ञि नोअसंज्ञि,–भवसिद्धिका–भवसिद्धिक–नोतदुभयसिद्धिक–चक्षुर्दर्शन्यचक्षुर्दर्शनि-केवलदर्शनि–पर्याप्ता–पर्याप्त–नोतदुभय–भाषका–भाषक–परित्ता–परित्त –नोतदुभय–मतिज्ञानि–श्रुतज्ञान्यवधिज्ञानि–मनःपर्यवज्ञानि–केवलज्ञानि – मतिश्रुताद्यज्ञानि – मनोवचः कायायोग्ययोग्याकारोपयोगि–निराकारोपयोग्याहारका–नाहारक–सूक्ष्म – बादर नोतदुभय – चरमाचरमाणाम् कर्मबन्धविचारः, स्त्री–पुरुष–नपुंसकवेदका–वेदक जीवाल्पबहुत्वकथनम्।

अबन्धकत्व का कथन संयतासंयतादिकों के कर्मबन्ध होने में प्रश्नोत्तर इसके बाद–सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संज्ञी, असंज्ञी, नो संज्ञी, नो असंज्ञी, भवसिद्धक, अभवसिद्धिक, नो भवसिद्धिक, नो अभवसिद्धिक, चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुदर्शनी, अवधिदर्शनी, केवलदर्शनी, पर्याप्त, अपर्याप्त, नो पर्याप्त, नो अपर्याप्त, भाषक, अभाषक, परित्त, अपरित्त, नो परित्त, नो अपरित्त, मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी, मनः पर्यवज्ञानी केवलज्ञानी, मति अज्ञानी, श्रुत अज्ञानी, विभङ्ग अज्ञानी मनोयोगी, वचोयोगी, काययोगी, अयोगी, साकारोपयोगी निराकारोपयोगी, आहारक, अनाहारक, सूक्ष्म, बादर, नो सूक्ष्म, नो बादर, चरम और अचरम इन सब के कर्मबन्ध का विचार तथा अन्त में स्त्री, पुरुष, एवं नपुंसक इन वेदवालों के और अवेदवालों के अल्प बहुत्व का कथन।

સંયતાસંયત આદિકોમાં કર્મબન્ધ થવા વિષેના પ્રશ્નોત્તરો. ત્યારબાદ સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ, સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી, નો અસંજ્ઞી, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક, નો ભવસિદ્ધિક, નો અભવસિદ્ધિક, ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની, અવધિદર્શની, કેવલદર્શની, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, નો પર્યાપ્ત, નો અપર્યાપ્ત, ભાષક, અભાષક, પરિત્ત, અપરિત્ત, નો પરિત્ત, નો અપરિત, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, મનઃપર્યયજ્ઞાની, કેવલજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, અવધિઅજ્ઞાની, મનોયોગી, કાયયોગી, અયોગી, સાકરોપયોગી, નિરાકારોપયોગી, આહારક, અનાહારક, સૂક્ષ્મ, બાદર, નો સૂક્ષ્મ, નો બાદર, ચરમ અને અચરમ, એ બધાના કર્મબન્ધનો વિચાર. અન્તે સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક અને અવેદવાળાના અલ્પ–બહુત્વનું કથન.

द्वितीयोद्देशके पुद्गलानामाहारतो निरूपणं कृतम् अथ वन्धादितस्तान्निरूपयितुमादौ तृतीयोद्देशकार्थसंग्रहाय गाथाद्वयमाह–' वहुकम्म ' इत्यादि, ' भविए ' इत्यादि च—

मूलम्–गाहा

'वहूकम्मे वत्थ पोग्गल पओगसा वीससा य सादीए ।
कम्मट्ठिई त्थिं संजय सम्मदिट्ठी यं सन्नी य ॥ १ ॥
भविए दंसण–पज्जत्त–भासअ–परित्त,–नाण–जोगे य ।
उवओगा–ऽऽहारग -सुहुम--चरिम--वंधे यं अप्पवहुं ॥२॥

गाथा छाया–वहुकर्म, वस्त्र पुद्गलाः प्रयोगेण विस्रसया च सादिकः ।
कर्मस्थिति–स्त्री–संयत–सम्यग्दृष्टिश्च संज्ञी च ॥ १ ॥
भविको दर्शन–पर्याप्त–भापक–परीताज्ञान–योगाश्च ।
उपयोगा–ऽऽहारक–सूक्ष्म–चरमवन्धश्चाल्पवहुत्वम् ॥ २ ॥

टीका—' वहुकर्म ' महाकर्मणो जीवस्य सर्वतः पुद्गला वध्यन्ते इत्यादिनिरूपणम् १, ' वत्थपोग्गलपओगसा वीससा य ' ' वस्त्रे पुद्गलाः प्रयो-

---

' वहुकम्म ' इत्यादि ।

वहुकर्म १, वस्त्रपुद्गल प्रयोग से या स्वभाव से २, सादिक ३, कर्मस्थिति ४, स्त्री ५, संयत ६, सम्यक् दृष्टि ७, संज्ञी, भव्य, दर्शन, पर्याप्त, भापक, परित्ता, ज्ञान, योग, उपयोग, आहारक, सूक्ष्म, चरम बंध ८, अल्पवहुत्व ९,

टीकार्थ—द्वितीय उद्देशक में आहार की अपेक्षा से पुद्गलों का निरूपण किया जा चुका है अब उन्हीं पुद्गलों का बंधादिककी अपेक्षा लेकर इस उद्देशक में निरूपण करने के लिये, सब से प्रथम सूत्रकार ने इस

" બહુકમ્મ " ઈત્યાદિ—

સંગ્રહગાથા—(૧) બહુકર્મ, (૨) વસ્ત્રપુદ્ગલ પ્રયોગથી કે સ્વભાવથી, (૩) સાદિક, (૪) કર્મસ્થિતિ, (૫) સ્ત્રી, (૬) સંયત, (૭) સમ્યગ્દષ્ટિ, (૮) સંજ્ઞી, ભવ્ય, દર્શન, પર્યાપ્ત, ભાષક, પરિત્ત, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, આહારક, સૂક્ષ્મ, ચરમ, બંધ, (૯) અલ્પબહુત્વ.

ટીકાર્થ—બીજા ઉદ્દેશકમાં આહારની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. હવે એજ પુદ્ગલોનું બંધાદિકની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવાને માટે

गेण विस्ससया च ' यथा वस्त्रे पुद्गलाः प्रयोगेण-प्रयोगद्वारा विस्रसया स्वभाविक तया च बध्यन्ते तथा जीवानामपि किम् कर्मपुद्गलाः प्रयोगेण विस्रसया च बध्यन्ते ? इत्यादि विवेचनम् २, ' सादीए ' ' सादिकः '-यथा वस्त्रस्य सादिः पुद्गलचयः, एवं जीवानामपि किम् सादिः कर्मपुद्गलचयः ? इत्यादिनिरूपणम् ३, कम्मट्ठिइ ' कर्मस्थितिः कर्मणां स्थितिनिरूपणम् ४, ' इत्थी ' स्त्री ' किम् स्त्री,

---

उद्देशक के अर्थ को संग्रह करने वाली इन दो गाथाओं को कहा है- (बहुकम्म) इत्यादि तथा (भविए) इत्यादि-(बहुकर्म) इस पद से प्रश्नरूप में यह प्रकट किया गया है कि जिस जीव के कर्म बहुत हैं-उस के क्या कर्मपुद्गलों का सर्व प्रकार से बंध होता है ? इत्यादि (वत्थ-पोग्गल पओगसा वीससा य) इस पद द्वारा प्रश्न रूपमें यह प्रकट किया गया है कि जिस प्रकार से वस्त्र में पुद्गल प्रयोगद्वारा और स्वभाविक रीति से बंधते हैं, उसी तरह से क्या जीवों के भी कर्मपुद्गल प्रयोग और स्वभाव से बंधते हैं ? इत्यादि (सादिकः) इस पद द्वारा प्रश्नरूप में यह प्रकट किया गया है कि जिस प्रकार से वस्त्र में सादि पुद्गलों का चय होता है, उसी प्रकार से क्या जीवों को भी सादि कर्म पुद्गलों का चय होता है ? इत्यादि (कम्मट्ठिइ) इस पद द्वारा कर्म की स्थिति का विचार प्रकट किया गया है (इत्थी) इस पद द्वारा यह पूछा गया

સૂત્રકારે આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં બે સંગ્રહગાથાઓ આપી છે. તે ગાથાઓ આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયને પ્રકટ કરે છે. પહેલી ગાથા " बहुकम्म " ઈત્યાદિ. બીજી ગાથા " भविए " ઈત્યાદિ છે. " બહુકર્મ " આ પદથી પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જે જીવનાં કર્મ ઘણાં જ છે એવો બહુકર્મ-જીવ શું સર્વ પ્રકારે કર્મનો બંધ કરે છે ? ઈત્યાદિ.

" वत्थ-पोग्गल-पओगसा वीससा य " આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે વસ્ત્રમાં પુદ્ગલ પ્રયોગદ્વારા અને સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં કર્મપુદ્ગલ પણ પ્રયોગ અને સ્વભાવથી બંધાય છે ? ઈત્યાદિ.

" सादिकः " આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેમ વસ્ત્રમાં સાદિ (આદિ યુક્ત) પુદ્ગલોનો ચય થાય છે, તેમ શું જીવોમાં પણ સાદિ કર્મપુદ્ગલોનો ચય થાય છે.

" कम्मट्ठिइ " આ પદ દ્વારા કર્મની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

" इत्थी " આ પદ દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું કે શું સ્ત્રી અથવા

पुरुषादिर्वा कर्मबध्नाति ? इत्यादिविचारः ५ 'संजय' संयतः' कः संयतादिः ? इत्यादिनिरूपणम् ६ 'सम्मदिट्ठी' 'सम्यग्दृष्टिः' कः सम्यग्दृष्यादिः ? इत्यादिनिरूपणम् ७। एवं 'सन्नी' इत्यादि। 'संज्ञी, भव्यः, दर्शनी, पर्याप्तकः, भाषकः, परीतः, ज्ञानी योगी, उपयोगी, आहारकः, सूक्ष्मः, चरमः' एतान् समाश्रित्य 'बन्धश्च' बन्धविषयकं निरूपणम् ८, 'अप्पबहु' 'अल्पबहुत्वम्' एतेषामेव उपर्युक्तानां स्त्रीप्रभृतीनां कर्मबन्धकानां परस्परम् अल्प-बहुत्वविवेचनं प्रतिपादितम् ॥ २ ॥

महाकर्मा—ल्पकर्मवक्तव्यता।

महाकर्माल्पकर्मादीनां जीवानां दुःखसुखादिबन्धतारतम्यं वस्त्रदृष्टान्तेन

है कि क्या स्त्री अथवा पुरुष आदि जीव कर्म का बंध करते हैं ? इत्यादि (संजय) पद से संयत आदि कौन हैं ? इत्यादि विचार प्रकट किया गया है। (सम्मदिट्ठी) पद यह प्रकट करता है कि सम्यग्दृष्टि आदिकौन हैं ? (सन्नी) संज्ञी-(भविए) भव्य (दंसण) दर्शनी, (पज्जत्त) पर्याप्तक (भासय) भाषय (परित्ते) परीत, (नाण) ज्ञानी, (जोगे) योगी, (उवओगाऽऽहारग) उपयोगी, आहारक, (सुहुम, चरिम) सूक्ष्म, चरम ये सब पद यह बतलाते हैं कि इनको आश्रित करके (बंधेय) बन्धविषयक निरूपण हुआ है (अप्पबहुं) यह पद यह कहता है कि इन्हीं उपर्युक्त स्त्री आदि कर्मबन्ध जीवों का परस्पर में अल्प बहुत्व का विचार किया गया है।

પુરુષ આદિ જીવો કર્મનો બંધ કરે છે ? ઇત્યાદિ.

"संजय" આ પદથી સંયત આદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

"सम्मद्दिट्ठी" આ પદ એ પ્રકટ કરે છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ કોણ છે ?

"सन्नी" સંજ્ઞી, "भविए" ભવ્ય, "दंसण" દર્શની, "पज्जत्त" પર્યાપ્તક, "भासय" ભાષક, "परित्ते" "नाण" જ્ઞાની, "जोगे" યોગી, "उवओगाऽऽहारग" ઉપયોગી, આહારક, "सुहुम, चरिम" સૂક્ષ્મ, ચરમ આ બધાં પદો એ બતાવે છે કે તે બધાંને અનુલક્ષીને "बंधेय" બંધવિષયક નિરૂપણ આ ઉદ્દેશકમાં કરાયું છે.

"अप्पबहुं" આ પદ એ પ્રકટ કરે છે કે આ ઉદ્દેશકમાં સ્ત્રી આદિ કર્મબંધક જીવોમાં કોણ વધારે છે અને કોણ અલ્પ પ્રમાણમાં છે. આ રીતે તેમના અલ્પબહુત્વનું આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

गेण विस्रसया च ' यथा वस्त्रे पुद्गलाः प्रयोगेण–प्रयोगद्वारा विस्रसया स्वभाविक तया च बध्यन्ते तथा जीवानामपि किम् कर्मपुद्गलाः प्रयोगेण विस्रसया च बध्यन्ते ? इत्यादि विवेचनम् २, ' सादीए ' ' सादिकः '–यथा वस्त्रस्य सादिः पुद्गलचयः, एवं जीवानामपि किम् सादिः कर्मपुद्गलचयः ? इत्यादिनिरूपणम् ३, कम्मट्ठिइ ' कर्मस्थितिः कर्मणां स्थितिनिरूपणम् ४, ' इत्थी ' स्त्री ' किम् स्त्री,

उद्देशक के अर्थ को संग्रह करने वाली इन दो गाथाओं को कहा है–(बहुकम्म) इत्यादि तथा (भविए) इत्यादि–(बहुकर्म) इस पद से प्रश्नरूप में यह प्रकट किया गया है कि जिस जीव के कर्म बहुत हैं–उस के क्या कर्मपुद्गलों का सर्व प्रकार से बंध होता है ? इत्यादि (वत्थ-पोग्गल पओगसा वीससा य) इस पद द्वारा प्रश्न रूपमें यह प्रकट किया गया है कि जिस प्रकार से वस्त्र में पुद्गल प्रयोगद्वारा और स्वभाविक रीति से बंधते हैं, उसी तरह से क्या जीवों के भी कर्मपुद्गल प्रयोग और स्वभाव से बंधते हैं ? इत्यादि (सादिकः) इस पद द्वारा प्रश्नरूप में यह प्रकट किया गया है कि जिस प्रकार से वस्त्र में सादि पुद्गलों का चय होता है, उसी प्रकार से क्या जीवों को भी सादि कर्म पुद्गलों का चय होता है ? इत्यादि (कम्मट्ठिइ) इस पद द्वारा कर्म की स्थिति का विचार प्रकट किया गया है (इत्थी) इस पद द्वारा यह पूछा गया

સૂત્રકારે આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં બે સંગ્રહગાથાઓ આપી છે. તે ગાથાઓ આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયને પ્રકટ કરે છે. પહેલી ગાથા " बहुकम्म " ઈત્યાદિ. બીજી ગાથા " भविए " ઈત્યાદિ છે. " બહુકર્મ " આ પદથી પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જે જીવનાં કર્મ ઘણાં જ છે એવો બહુકર્મ-જીવ શું સર્વ પ્રકારે કર્મનો બંધ કરે છે ? ઈત્યાદિ.

" वत्थ–पोग्गल–पओगसा वीससा य " આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે વસ્ત્રમાં પુદ્ગલ પ્રયોગદ્વારા અને સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં કર્મપુદ્ગલ પણ પ્રયોગ અને સ્વભાવથી બંધાય છે ? ઈત્યાદિ.

" सादिकः " આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેમ વસ્ત્રમાં સાદિ (આદિ યુક્ત) પુદ્ગલોનો ચય થાય છે, તેમ શું જીવોમાં પણ સાદિ કર્મપુદ્ગલોનો ચય થાય છે.

" कम्मट्ठिइ " આ પદ દ્વારા કર્મની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

" इत्थी " આ પદ દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું કે શું સ્ત્રી અથવા

वा, रइल्लियस्स वा, आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेणं० ॥ सू० १ ॥

छाया—तद् नूनं भदन्त ! महाकर्मणः, महाक्रियस्य, महास्रवस्य, महावेदनस्य, सर्वतः पुद्गलाः वध्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते, सर्वतः पुद्गला उपचीयन्ते, सदासमितं पुद्गलाः वध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते, सदा समितं पुद्गला उपचीयन्ते, सदासमितं च खलु तस्य आत्मा दूरूपतया, दुर्वर्णतया, दुर्गन्धतया, दूरसतया, दुस्पर्शतया, अनिष्टतया, अकान्ता–ऽप्रिया–ऽशुभा–ऽनोज्ञा–ऽम-

महाकर्माल्पकर्म वक्तव्यता

'से णूणं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(से णूणं भंते ! महाकम्मस्स, महाकिरियस्स, महासवस्स, महावेयणस्स, सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति) हे भदन्त ! यह निश्चित है क्या कि जो जीव महाकर्मवाला होता है, महाक्रियावाला होता है, महा आस्रववाला होता है और महावेदनावाला होता है, उसके सब तरफ से पुद्गलों का बंध होता है ? सब तरफ से उनके पुद्गलों का चय होता है ? सब तरफ से उसके पुद्गलों का उपचय होता है ? (सया समियं पोग्गला वज्झंति, सया समियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति, सया समियं च णं तस्स आया दुरूवत्ताए दुवण्णताए दुगंधत्ताए, दुर-

મહાકર્મ અને અલ્પકર્મ વક્તવ્યતા—

"से णूणं भंते !" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से णूणं भंते ! महाकम्मस्स, महाकिरियस्स, महासवस्स, महावेयणस्स, सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति ?) હે ભદન્ત ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે જે જીવ મહાકર્મવાળો હોય, મહાક્રિયાવાળો પણ હોય છે, મહાઆસ્રવવાળો હોય છે અને મહાકર્મવાળો હોય છે, તે બધી દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલોનો બંધ કરતો રહે છે ? શું તે બધી દિશાઓમાં કર્મપુદ્ગલોનો ચય કરતો હોય છે ? શું તેને બધી દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય થતો હોય છે ? (सया समियं पोग्गला वज्झंति, सयासमियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति, सया समियं च णं तस्स आया दुरुवत्ताए दुवण्णत्ताए दुगंधत्ताए, दुरसत्ताए, दुफा-

प्रतिपादयति-' से णूणं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्-से णूणं भंते ! महाकम्मस्स, महाकिरियस्स महासवस्स, महावेयणस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति ?। सया समिअं पोग्गला वज्झंति, सयासमियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति, सया समियं चं णं तस्स आया दूरूवत्ताए, दुव्वण्णत्ताए, दुग्गंधत्ताए, दूरसत्ताए, दुप्फासत्ताए, अणिट्ठत्ताए, अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए, अणिव्वच्छियत्ताए, अभिज्झियत्ताए, अहत्ताए--णो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए, भुज्जो भुज्जो परिणमइ ?। हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव। से केणट्ठेणं० ? गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा, धोयस्स वा, तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव-परिणमइ, से तेणट्ठेणं० । से णूणं भंते ! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पासवस्स अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, सव्वओ पोग्गला छिज्जंति, सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति, सया समियं पोग्गला भिज्जंति, सया समियं पोग्गला छिज्जंति, विद्धस्संति, परिविद्धस्संति, सया समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं, जाव-सुहत्ताए णो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? हंता गोयमा ! जाव--परिणमइ । से केणट्ठेणं० ? गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा, मइल्लियस्स

क्षीयन्ते, यावत्-परिणमति, तत् तेनार्थेन०, । तद् नूनं भदन्त ? अल्पकर्मणः, अल्पक्रियस्य, अल्पास्रवस्य, अल्पवेदनस्य, सर्वतः पुद्गलाः भिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गला छिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः विध्वंसन्ते, सर्वतः पुद्गलाः परिविध्वंसन्ते, सदा समितं

तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वाओ पोग्गला बज्झंति सव्वाओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेणं०) हे गौतम ! जैसे कोई एक नवीन अहत-अक्षत-अपरिभुक्त-नहीं पहिरा हुआ ऐसा वस्त्र हो अथवा ऐसा वस्त्र हो जो पहिन करके फिर साफ किया गया हो अथवा ऐसे वस्त्र हो जो तुरीवेमादिरूप तन्त्र से अभी २ उतारा गया हो तो ऐसे वह वस्त्र जैसे अपने पहिरने के काम में आता रहता है -तैसे २ वह मलिन होता रहता है-अर्थात् सब तरफ से पुद्गल आ आकर उसमें संबद्धित होते रहते हैं, सब तरफ से आ आ करके पुद्गल उसमें निधत्त होते रहते हैं, यावत् वे पुद्गल उसमें पर्यायान्तरों को पाते रहते हैं-इसी कारण वह कालान्तर में रसोई घर में दाल शाक आदि के वर्तनों को सिगड़ी ऊपर से उतारने आदि के काम में आने वाले वस्त्र के समान मैला हो जाता है। इसी कारण हे गौतम ! मैंने महाकर्म आदि विशेषणोंवाले जीव के विषय में पूर्वोक्त रूप से कहा है। (से णूणं भंते ! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स अप्पाऽऽसवस्स, अप्पवेयणस्स, सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति,

माणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेणं) હે ગૌતમ ! જેમકે કોઇ એક નવીન (વાપર્યા વિનાનું) વસ્ત્ર હોય, અથવા એવું વસ્ત્ર હોય કે જેને પહેરીને સાફ કરવામાં આવ્યું હોય, અથવા એવું વસ્ત્ર હોય કે જેને સાળ આદિ ઉપર તાણાવાણાથી વણીને તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય. એવાં તે વસ્ત્રને જેમ જેમ પહેરવાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તેમ તેમ તે વધારેને વધારે મલિન થતું જાય છે-એટલે કે બધી દિશામાંથી પુદ્ગલો આવી આવીને તેની ઉપર ચોટતાં રહે છે, તેના ઉપર જમા થતાં રહે છે, (યાવત્) તે પુદ્ગલો તેમાં પર્યાયાન્તરો (એક પર્યાયમાંથી બીજી પર્યાયમાં પરિણમન પામતાં રહે છે, તે કારણે કાળાન્તરે તે વસ્ત્ર મસોતાના જેવું મલિન થઇ જાય છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મહાકર્મઆદિથી યુક્ત જીવના વિષયમાં મેં ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે.

(से णूणं भंते ! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पाऽऽसवस्स, अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति, सया समियं

नोऽमतया, अनिच्छितया, अभिध्यितया, अधस्तया, नो ऊर्ध्वतया, दुःखतया, नो सुखतया भूयो भूयः परिणमति ? हन्त, गौतम ! महाकर्मणस्तदेव । तत्केनार्थेन० ? गौतम ! तद् यथा नाम-वस्त्रस्य अहतस्य वा, धौतस्य वा, तन्तोद्गतस्य वा, आनुपूर्व्या परिभुज्यमानस्य सर्वतः पुद्गलाः बध्यन्ते, सर्वतः पुद्गला-

सत्ताए, दुफासत्ताए अणिट्ठत्ताए, अकंत, अप्पिय-असुभअमणुन्न अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए, अभिज्झियत्ताए अहत्ताए, णो उड्डत्ताए, दुक्खत्ताए, नो सुहत्ताए भुज्जो २ परिणमइ) क्या ऐसे जीव के नित्य निरन्तर पुद्गलों का बंध होता रहता है ? निरंतर उसके क्या पुद्गलों का चय होता रहता है ? निरन्तर क्या उसके पुद्गलों का उपचय होता रहता है ? उसका आत्मा-शरीररूप बाह्य आत्मा-क्या सदा निरन्तर कुरूप रूप से, दुर्वर्णरूप से, दुर्गंधरूप से, खोटे रसरूप से, खोटेस्पर्शरूप से, अनिष्टरूप से, अकान्तरूप से, अप्रियरूप से, अमनामरूप से, अनीप्सितरूप से, अभिप्सितरूप से, जघन्यरूप से, अनूर्ध्वरूप से, दुःखरूप से और असुखरूप से, बारंबार परिणमित होता रहता है ? (हंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) हां, गौतम ! महाकर्मवाले जीव की यही पूर्वोक्त सब कुछ स्थिति होती है । (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (से जहानामए वत्थस्स अहयस्स वा धोयस्स वा,

सत्ताए अणिट्ठत्ताए अकंत, अप्पिय-असुभ, अमणुन्न अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए, अभिज्झियत्ताए अहत्ताए, णो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए, नो सुहत्ताए भुज्जो२ परिणमइ) शुं એવો જીવ નિત્ય નિરંતર પુદ્ગલોનો બંધ કરતો રહે છે ? શું તે નિરંતર પુદ્ગલોનો ચય કર્યા કરે છે ? શું નિરંતર તેનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય થતો રહે છે ? તેનો આત્મા-શરીરરૂપ બાહ્ય આત્મા-શું નિરંતર કુરૂપે ખરાબ વર્ણરૂપે, દુર્ગંધરૂપે, ખરાબ રસરૂપે, ખરાબ સ્પર્શરૂપે, અનિષ્ટરૂપે, અકાન્તરૂપે, અપ્રિયરૂપે, અમનામરૂપે, (અમનોજ્ઞરૂપે), અનીપ્સિતરૂપે, અભિપ્સિતરૂપે, જઘન્યરૂપે, અનૂર્ધ્વરૂપે, દુઃખરૂપે અને અસુખરૂપે વારંવાર પરિણમન પામ્યા કરે છે ?

(हंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) હા, ગૌતમ ! મહાકર્મવાળા જીવની એવી જ દશા થાય છે.

(से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? (से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा धोयस्स वा, तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्ज-

केनार्थेन ? गौतम ! तद् यथा नाम वस्त्रस्य जल्लितस्य वा पङ्कितस्य वा मलितस्य वा, रजस्कितस्य वा, आनुपूर्व्या परिकर्म्यमाणस्य शुद्धेन वारिणा धाव्यमानस्य सर्वतः पुद्गला भिद्यन्ते, यावत्-परिणमति, तत् तेनार्थेन० ॥ सू० १ ॥

टीका—'से णूणं भंते ! महाकम्मस्य, महाकिरियस्स, महासवस्स, महावेयणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति' गौतमः पृच्छति — हे भदन्त !

जाव परिणमंति) हां, गौतम ! यावत् परिणमता रहता है । (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं ? (से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा पंकियस्स वा मइल्लियस्स वा रइल्लियस्स वा आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेणं०) हे गौतम ! जैसे कोई एक वस्त्र ऐसा हो कि जो शारीरिक मेल से युक्त हो, जिस में गीली कीचड़ लगी हुई हो, रज सहित हो, तो वह जैसे धीरे २ साफ किये जाने पर, शुद्धपानीसे धोये जाने पर साफ-शुद्ध हो जाता है अर्थात् उसमें संसक्त हुए मलिन पुद्गल उससे सब तरफ से पृथक् हो जाते हैं यावत् वह वस्त्र अपने रूपमें परिणम जाता है-इसका कारण हे गौतम ! मैंने अल्पकर्मादि विशेषणोंवाले जीवके विषयमें पूर्वोक्तरूपसे कहा है ।

टीकार्थ—महाकर्म और अल्पकर्म आदि वाले जीवों के दुःख सुख आदि बंध की तरतमता (भेद) इस सूत्र द्वारा सूत्रकार प्रकट कर

હા, ગૌતમ ! તેનો આત્મા તે રૂપે વારંવાર પરિણમન પામ્યા કરે છે.

(से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा, मइल्लियस्स वा, रइल्लियस्स वा, आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति जाव परिणमंति, से तेणट्ठेणं)

હે ગૌતમ ! કોઇ એક વસ્ત્ર શરીરના પરસેવાથી યુકત હોય, જેના ઉપર ભીની માટી લાગી હોય (કાદવથી જે ખરડાયેલું હોય) જેના ઉપર ધૂળની રજ જમા થયેલી હોય, એવાં વસ્ત્રને ધીમે ધીમે સાફ કરવાથી, અને શુદ્ધ પાણીમાં ધોવાથી તે સાફ થઇ જાય છે-એટલે કે તેને વળગેલાં મલિન પુદ્ગલો તેમાંથી તદ્દન અલગ થઇ જાય છે, અને તે વસ્ત્ર શુદ્ધરૂપે પરિણમન પામે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં અલ્પકર્મ આદિથી યુકત જીવોના વિષયમાં પૂર્વોક્ત કથન કર્યું છે.

ટીકાર્થ—મહાકર્મ, અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવોના દુઃખ, સુખ આદિ બંધના ભેદોનું સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા નિરૂપણ કરે છે-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

पुद्गलाः भिद्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्छिद्यन्ते, विध्वंसन्ते; परिविध्वंसन्ते, सदा समितं च खलु तस्यात्मा सुरूपतया, प्रशस्तं ज्ञातव्यम्, यावत्-सुखतया नो दुःखतया भूयोभूयः परिणमति ? हन्त, गौतम ! यावत् - परिणमति । तत्

सया समियं पोग्गला भिज्जंति, सया समियं पोग्गला छिज्जंति, विद्धंस्संति, परिविद्धंसंति) हे भदन्त ! यह निश्चित है क्या, कि जो जीव अल्पकर्मवाला होता है, अल्पक्रियावाला होता है, अल्पआस्रववाला होता है, अल्पवेदनावाला होता है उसके पुद्गल सब तरफ से पृथक् हो जाते हैं ? सब तरफ से छिद जाते हैं ? सब तरफ से वे भ्रष्ट (नष्ट) हो जाते हैं ? सब तरफ से वे सर्वरूप में नाश हो जाते हैं ? सदा निरन्तर उसके वे पुद्गल उससे पृथक् होते रहते हैं ? सदा निरन्तर उसके वे पुद्गल छिदते रहते हैं ? सदा निरन्तर उसके वे पुद्गल उससे भ्रष्ट होते रहते हैं ? तथा-सदा निरन्तर उसके वे पुद्गल उससे कुछरूप में नहीं किन्तु सर्वरूप में नष्ट होते रहते हैं ? (सया समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं) और उसका आत्मा बाह्यशरीररूप आत्मा निरन्तर हंमेशा के लिये जबतक शरीर है तबतक के लिये सुरूपरूप से (यहां वर्णादि प्रशस्त जानना चाहिये) सो सुवर्णादिरूप से (जाव सुहत्ताए णो दुक्खत्ताए भुज्जो २ परिणमंति) यावत् सुखरूप से-दुःखरूप से नहीं-बारंबार परिणमनरूप होता रहता है क्या ? (हंता गोयमा

पोग्गला भिज्जंति, सया समियं पोग्गला छिज्जंति, विद्धंस्संति, परिविद्धंसंति)

હે ભદન્ત ? શું એ નિશ્ચિત છે કે જે જીવ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો હોય તેનાં પુદ્ગલો બધી તરફથી અલગ થઇ જાય છે ? બધી તરફથી છિન્ન થઈ જાય છે ? બધી તરફથી નષ્ટ થઇ જાય છે ? બધી તરફથી સર્વરૂપે નષ્ટ થઈ જાય છે ? શું તેના તે પુદ્ગલો સદા નિરંતર તેનાથી અલગ થતાં રહે છે ? શું તે પુદ્ગલો સદા નિરન્તર છેદાતાં રહે છે ? શું તેનાં તે પુદ્ગલ સદા નિરન્તર નષ્ટ થતાં રહે છે ? શું તેનાં તે પુદ્ગલો સદા નિરન્તર સર્વરૂપે નષ્ટ થતાં રહે છે ? (सया समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं) અને તેનો આત્મા બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા, શું નિરન્તર એટલે કે જ્યાં સુધી શરીરનું અસ્તિત્વ રહે ત્યાં સુધી સુરૂપ, સુવર્ણ (અહીં પ્રશસ્ત વર્ણ આદિ સમજવા) આદિ રૂપે, (जाव सुहत्ताए णो दुक्खत्ताए भुज्जो२ परिणमंति ?) અને કાન્તથી લઇને સુખ પર્યન્તના રૂપે અને અદુઃખરૂપે વારંવાર પરિણમિત થયા કરે છે ? (हंता गोयमा ! जाव परिणमंति).

पुद्गलाः उपचीयन्ते निषेकरचनतः उपचिता भवन्ति किम् ? अथवा बन्धनतो बध्यन्ते, निधत्ततश्चीयन्ते, निकाचनत उपचीयन्ते किम् ? 'सया समियं पोग्गला बज्झंति' सदा-सर्वदा-नित्यम्, समितं-निरन्तरं पुद्गलाः बध्यन्ते ? सदात्वं तु व्यवहारतोऽसातत्येऽपि स्यात् अत आह-समितमिति ' 'सया समियं पोग्गला

उपचित होते हैं क्या ? अथवा-(बज्झंति, चिज्जंति, उवचिज्जंति) ऐसी इन तीन क्रियाओं का जो सूत्रकार ने पाठ रखा है सो उसका अभिप्राय ऐसा भी हो सकता है कि प्रकृति, स्थिति, अनुभाग और प्रदेश इन चार प्रकार के बंधो की अपेक्षा लेकर (बज्झंति) ऐसा प्रश्न किया गया है कर्मबन्धन के बाद कर्मों में दस १० प्रकार की अवस्थाएँ होती हैं उनमें एक अथवा निधत्त है सो इस अवस्था को लेकर (चिज्जंति) ऐसा प्रश्न किया गया है और निकाचित अवस्था को लेकर (उवचिज्जंति) ऐसा प्रश्न किया है (सया समियं पोग्गला बज्झंति) ऐसा जो पूछा गया है-सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि (जीवो समयबद्धं बज्झंति) इस सिद्धान्त स्वीकृत मान्यता को ध्यान में रखकर ही पूछा गया है-अर्थात् जीव क्या समयासमय कर्मका बंध करता है ? यहां जो (समियं) यह पद दिया गया है वह इस बात को दूर करने के लिये दिया गया है कि निरंतरता के अभाव में भी जो लोकरूढि से (सदा)

છે ? "सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति" શું એવો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી કર્મવર્ગણા રૂપ પુદ્ગલોનો ઉપચય કરે છે ? (बज्झंति, चिज्जंति, उवचिज्जंति) આ ત્રણે ક્રિયાઓનો એવો પણ અર્થ થાય છે કે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ આ ચાર પ્રકારના બંધોની અપેક્ષાએ "बज्झंति" એવો પ્રશ્ન કરાયો છે.

કર્મબન્ધન થયા પછી કર્મોમાં દસ પ્રકારની અવસ્થાઓ થાય છે, તેમાંની એક નિધત્ત અવસ્થા છે, અને તે નિધત્ત અવસ્થાને અનુલક્ષીને "चिज्जंति" એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે, અને નિકાચન અવસ્થાને અનુલક્ષીને "उवचिज्जंति" એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે. "सयासमीयं पोग्गला बज्झंति" આ પ્રશ્ન પૂછવા પાછળનો હેતુ એવો છે કે "जीवो समयबद्धं बज्झंति" શું જીવ પ્રત્યેક સમયે કર્મનો બંધ કરે છે ? સૂત્રમાં જે "समियं" પદ આપવામાં આવ્યું છે તે એ વાતને દૂર કરવાને માટે આપવામાં આવ્યું છે કે નિરન્તરતાનો અભાવ હોવા છતાં લોકો "સદા" પદનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. અહીં તો સૂત્રકાર એમ બતાવવા માગે છે કે જીવ સદા (હંમેશા) નિરન્તર (વ્યવધાન

तद् अथ, नूनं निश्चयेन किम् महाकर्मणः स्थित्याद्यपेक्षया बहुकर्मवतः महाक्रियस्य :कायिक्यादिमहाक्रियायुक्तस्य, महास्रवस्य — कर्मबन्धहेतुभूत-महामिथ्यात्वमहारम्भमहापरिग्रहादिमतः, महावेदनस्य – महादाहज्वरादिजनित-पीडायुक्तस्य जीवस्य, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, सर्वान् वा जीवप्रदेशान् अश्रित्य पुद्गलाः कर्मपरमाणवः बध्यन्ते ? ' सव्वओ पोग्गला निज्जंति ' सर्वतः पुद्गलाः चीयन्ते ? बन्धनरूपेण संगृह्यन्ते किम् ? ' सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति ' सर्वतः

रहे हैं-इसमें गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि (से णूणं भंते !) हे भदन्त ! क्या यह निश्चित बात है कि (महाकम्मस्स) जिस जीव के कर्म की स्थिति वगैरह बहुत अधिक बढी ऐसे महाकर्मवाले जीव के अर्थात् अधिक स्थितिवाले, अधिक अनुभागवाले और अधिक प्रदेशवाले कर्मों से सहित जीव के (महाकिरियस्स महासवस्स) जिसकी कायिकी आदि क्रियाएँ बहुत बढी चढी हुई हैं इसी कारण जो कर्मबंध के हेतुभूत महामिथ्यात्व, महारम्भ महापरिग्रह में फँसा हुआ है (महावेयणस्स) महादाहज्वर आदि जनित व्यथा से जो बहुत बुरी तरह तडफड रहा है ऐसे जीव के (सव्वओ पोग्गला बज्झंति) समस्त दिशाओं में से अथवा जीव के सर्व प्रदेशों को आश्रित करके पुद्गल-कर्मपरमाणुओं का संकलनरूप बंध होता है ? (सव्वओ पोग्गला चिज्जंति) समस्त दिशाओं में से अथवा जीव के सर्व प्रदेशों का आश्रित करके कर्म वर्गणारूप पुद्गल ऐसे जीव द्वारा बंधनरूप से ग्रहण किये जाते हैं क्या ? (सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति) सर्वतः निषेक रचना की अपेक्षा से वे

પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " से णूणं भंते ! " હે ભદન્ત ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે " महाकम्मस्स " જે જીવનાં કર્મની સ્થિતિ વગેરે બહુ જ વધારે હોય છે એવા મહાકર્મવાળા જીવના-એટલે કે અધિક સ્થિતિવાળા, અધિક અનુભાગવાળા અને અધિક પ્રદેશોવાળા કર્મથી યુક્ત જીવ કે જેની " महाकिरियस्स महासवस्स " કાયિકી આદિ ક્રિયાઓ ઘણી જ વધારે પ્રમાણમાં અને તે કારણે જે કર્મબંધના કારણરૂપ મહામિથ્યાત્વ, મહાઆરંભ, મહા-પરિગ્રહ આદિમાં ફસાયેલો હોય છે, " महावेयणस्स " અને જે મહાદાહ જવર આદિથી જનિત વ્યથાથી (પીડાથી) ભયંકર વેદનાનો અનુભવ કરતો હોય છે, એવો જીવ " सव्वओ पोग्गला बज्झंति " શું સમસ્ત દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોથી પુદ્ગલ એટલે કે કર્મપરમાણુઓના સંકલન રૂપ બંધ કરે છે ખરો ? " सव्वओ पोग्गला चिज्जंति " શું એવો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોથી કર્મવર્ગણારૂપ પુદ્ગલોનો ચય કરે

दुष्फासत्ताए' दुर्गन्धतया-दुर्गन्धत्वेन, दूरसतया कटुकत्वादिरसत्वेन दुस्पर्शतया-कर्कशकठोरादिस्पर्शतया, 'अणिट्ठत्ताए' अनिष्टतया कस्यापि इच्छाया अविषयत्वेन 'अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए, अणिच्छियत्ताए' अकान्ततया अरमणीयतया, अप्रियतया प्रेमराहित्येन अमनोज्ञत्वेन, असुन्दरतया, अशुभत्वेन-अमङ्गलतया, अमनोऽमतया मनसा प्राप्तुमवाञ्छिततया, अनिच्छिततया-प्राप्तुमनभिवाञ्छितत्वेन 'अभिज्झियत्ताए अहत्ताए-णो उड्ढत्ताए' अभिध्यिततया

(दूरसत्ताए) कुत्सितरसवाला (दुष्फासत्ताए) कुत्सितस्पर्शवाला,-कर्कश कठोर आदिस्पर्शवाला होता है क्या? (अणिट्ठत्ताए) किसी की भी इच्छा का विषय भूत वह नहीं बनता है क्या? अर्थात् ऐसे शरीर धारी को कोई भी नहीं चाहता है क्या (अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए) वह सुन्दर नहीं होता है क्या? कोई भी उससे प्यार नहीं करता है क्या? किसी के भी मन को वह नहीं गमता है क्या? कोई भी जीव क्या ऐसे व्यक्ति को मन से भी कभी याद नहीं करता है क्या? अभिज्झियत्ताए अदत्ताए "नो उड्ढत्ताए" दुक्खत्ताए "नो सुहत्ताए भुज्जो २ परिणमइ" ऐसी स्थिति को प्राप्त करने का किसी को लोभ भी नहीं होता है क्या? वह सर्व प्रकार से क्या बिलकुल जघन्यरूप (नीचे परिस्थिति) में ही रहता है? कभी भी क्या वह उत्कृष्ट नहीं माना जा सकता है? सदा उसमें दुःखों का ही वास रहता है क्या? कभी भी क्या उसमें सुखरूपता का भासतक भी नहीं होता है? इस रूप से ही वह क्या प्रत्येक क्षण २ में परिणामित होता रहता है? तात्पर्य पूछने का केवल यही है कि

ખરાબ સ્પર્શવાળું (કર્કશ, કઠોર આદિ સ્પર્શવાળું) થાય છે ખરૂં? (अणिट्ठत्ताए) શું એવા જીવને કોઈ પણ ચાહતું નથી? (अकन्त, अप्पिय, असुभ, अमणुन्न, अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए) શું તે સુંદર હોતો નથી? શું કોઈપણ તેના પર પ્રેમ રાખતું નથી? શું કોઈના મનને તે ગમતો નથી? શું કોઈ પણ વ્યક્તિ એવા જીવને મનથી પણ કદી યાદ કરતી નથી? (अभिज्झियत्ताए अहत्ताए, नो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ) એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાનો શું કોઈને પણ લોભ થતો નથી? શું તે સર્વ પ્રકારે અધમ દશામાં જ રહે છે? શું કદી પણ તેની ઉન્નતિ થતી નથી? શું સદા તેને દુઃખો જ સહન કરવા પડે છે? શું તેને કદી પણ સુખનો ભાસમાત્ર પણ થતો નથી? આ પ્રકારે જ શું તે સદા પરિણમિત થતો રહે છે?

चिज्जंति ?' सदा समितं पुद्गलाः चीयन्ते ? 'सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति' सदा समितं पुद्गला उपचीयन्ते ? 'सया समियं च णं तस्स आया' सदा सर्वदा समितं सततं च खलु तस्य महाकर्मादिमतो जीवस्य आत्मा, यस्य जीवस्य पुद्गलाः बध्यन्ते तस्य आत्मा-शरीररूपबाह्यात्मा 'दुरूवत्ताए, दुवण्णत्ताए' दूरूपतया कुत्सितरूपतया, दुर्वर्णतया कुत्सितवर्णतया 'दुगंधत्ताए, दुरसत्ताए

ऐसा व्यवहार हो जाता है सो ऐसी बात यहां नहीं समझनी चाहिये अर्थात् ऐसा जीव तो-सदा-हमेशा-निरन्तर ही अन्तर-व्यवधान-पड़े विना ही-कर्मों का बंध करता रहता है क्या ? उसका जबतक वह संसारदशा में इस स्थितिवाला बना रहता है ऐसा एक भी समय नहीं निकलता है क्या कि जिसमें उसके कर्मबंध न होता रहता हो ? कर्मबंध हो जाने के बाद (सया समियं पोग्गला चिज्जंति) निरन्तर उस के वे बंधदशा को प्राप्त हुए कर्मवर्गणारूप पुद्गल चयरूप में और (सया-समियं पोग्गला उवचिज्जंति) उपचयरूप अवस्था में आते रहते हैं क्या? (सया समियं च णं तस्स आया) जिस महाकर्म आदि विशेषणोंवाले जीव के निरन्तर कर्मपुद्गल बंधते रहते हैं उस जीव का आत्मा-बाह्य शरीररूप आत्मा (दुरूवत्ताए, दुवण्णत्ताए) कुत्सितरूपता के कुत्सितवर्णता से युक्त होता रहता है क्या ? तात्पर्य पूछने का यह है कि ऐसे कर्मबंधनादिरूप भार से अधिक वजनदार बने हुए जीव का शरीर कुत्सितरूपवाला कुत्सितवर्णवाला, (दुगंधत्ताए) कुत्सित दुर्गंधवाला

પડયા વિના) કર્મોનો બંધ કરે છે. પ્રશ્નકાર એ જાણવા માગે છે કે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવ શું સદા નિરંતર કર્મોનો બંધ કરતો રહે છે ?

જ્યાં સુધી તે સંસારદશામાં એજ સ્થિતિવાળો રહે ત્યાં સુધી તે એક પણ એવો સમય વ્યતીત કરતો નથી કે જ્યારે તેના દ્વારા કર્મબંધ બંધાતો ન હોય. કર્મબંધ થઇ ગયા પછી (सया समियं पोग्गला चिज्जंति) તે જીવના બંધદશાને પામેલાં કર્મવર્ગણારૂપ પુદ્ગલો શું નિરંતર ચય અને (सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति) ઉપચયરૂપ અવસ્થામાં આવતાં રહે છે ? (सया समियं च णं तस्स आया) જે મહાકર્મ આદિ વિશેષણોવાળા જીવનાં કર્મપુદ્ગલ નિરન્તર બંધદશાને પ્રાપ્ત કરતાં રહેતાં હોય છે, તે જીવનો આત્મા- બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા-(दुरूवत्ताए, दुवण्णत्ताए) કુરૂપતાથી અને દુર્વર્ણતાથી (ખરાબ વર્ણથી) શું યુક્ત થતો રહે છે ? આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે એવાં કર્મબંધનાદિરૂપ ભારથી અધિક વજનદાર બનેલા જીવનું શરીર શું ખરાબ રૂપવાળું, (दुगंधत्ताए) દુર્ગંધવાળું, (दूरसत्ताए) ખરાબ રસવાળું, ...

दुफासत्ताए ' दुर्गन्धतया-दुर्गन्धत्वेन, दूरसतया कटुकत्वादिरसत्वेन दुस्पर्शतया-कर्कशकठोरादिस्पर्शतया, ' अणिट्ठत्ताए ' अनिष्टतया कस्यापि इच्छाया अविषयत्वेन ' अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए, अणिच्छियत्ताए ' अकान्ततया अरमणीयतया, अप्रियतया प्रेमराहित्येन अमनोज्ञत्वेन, असुन्दरतया, अशुभत्वेन-अमङ्गलतया, अमनोऽमतया मनसा प्राप्तुमवाञ्छिततया, अनिच्छिततया-प्राप्तुमनभिवाञ्छितत्वेन 'अभिज्झियत्ताए अहत्ताए-णो उड्ढत्ताए' अभिध्यिततया

(दूरसत्ताए) कुत्सितरसवाला (दुफासत्ताए) कुत्सितस्पर्शवाला,-कर्कश कठोर आदिस्पर्शवाला होता है क्या? (अणिट्ठत्ताए) किसी की भी इच्छा का विषय भूत वह नहीं बनता है क्या? अर्थात् ऐसे शरीर धारी को कोई भी नहीं चाहता है क्या (अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए) वह सुन्दर नहीं होता है क्या? कोई भी उससे प्यार नहीं करता है क्या? किसी के भी मन को वह नहीं गमता है क्या? कोई भी जीव क्या ऐसे व्यक्ति को मन से भी कभी याद नहीं करता है क्या? अभिज्झियत्ताए अहत्ताए "नो उड्ढत्ताए" दुक्खत्ताए "नो सुहत्ताए भुज्जो २ परिणमइ" ऐसी स्थिति को प्राप्त करने का किसी को लोभ भी नहीं होता है क्या? वह सर्व प्रकार से क्या बिलकुल जघन्यरूप (नीचे परिस्थिति) में ही रहता है? कभी भी क्या वह उत्कृष्ट नहीं माना जा सकता है? सदा उसमें दुःखों का ही वास रहता है क्या? कभी भी क्या उसमें सुखरूपता का भासतक भी नहीं होता है? इस रूप से ही वह क्या प्रत्येक क्षण २ में परिणामित होता रहता है? तात्पर्य पूछने का केवल यही है कि

ખરાબ સ્પર્શવાળું (કર્કશ, કઠોર આદિ સ્પર્શવાળું) થાય છે ખરું? (अणिट्ठत्ताए) શું એવા જીવને કોઈ પણ ચાહતું નથી? (अकन्त, अप्पिय, असुभ, अमणुन्न, अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए) શું તે સુંદર હોતો નથી? શું કોઈપણ તેના પર પ્રેમ રાખતું નથી? શું કોઈના મનને તે ગમતો નથી? શું કોઈ પણ વ્યક્તિ એવા જીવને મનથી પણ કદી યાદ કરતી નથી? (अभिज्झियत्ताए अहत्ताए, नो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ) એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાનો શું કોઈને પણ લોભ થતો નથી? શું તે સર્વ પ્રકારે અધમ દશામાં જ રહે છે? શું કદી પણ તેની ઉન્નતિ થતી નથી? શું સદા તેને દુઃખો જ સહન કરવા પડે છે? શું તેને કદી પણ સુખનો ભાસમાત્ર પણ થતો નથી? આ પ્રકારે જ શું તે સદા પરિણમિત થતો રહે છે?

भिध्या लोभः सा संजाताऽस्मिन् इति भिध्यितस्तस्य भावस्तद्भावस्तेन सर्वथाऽवाञ्छनीयत्वेन अलोभनीयतया, अधस्तया जघन्यत्वेन, नो ऊर्ध्वतया नोत्कृष्टत्वेन 'दुक्खत्ताए, णो सुहत्ताए' दुःखतया दुःखत्वेन, नो सुखतया नो सुखत्वेन 'भुज्जो भुज्जो परिणमइ ?' भूयो भूयः वारं वारं परिणमति ? एवं महाकर्मादिजीवस्यात्मा दूरूपदुर्वर्णादियुक्तो भवति किमिति भावः।

भगवान् आह—'हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् महाकर्मणः तदेव पूर्वोक्तवदेव महाक्रियस्य महास्रवस्य महावेदनस्य जीवस्य सर्वतः पुद्गला वध्यन्ते, इत्यादि सर्वं संग्राह्यम्।

गौतम आह—'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवं पूर्वोक्तमुच्यते यत्–महाकर्मणः महाक्रियस्य महास्रवस्य महावेदनस्य च जीवस्य पुद्गला वध्यन्ते इत्यादि। भगवान् सदृष्टान्तमाह–'गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स

महाकर्मादि युक्त जीव का शरीर दुरूप दुर्वर्णादि से युक्त होता है क्या? उ. (हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) हां, गौतम ! महाकर्मवाले जीव के वही पूर्वोक्तरूप से सब कुछ होता है। अर्थात् जो जीव महाकर्मवाला होता है, महाक्रियावाला होता है, महास्रववाला होता है, महावेदनावाला होता है, उस जीव के सर्वतः पुद्गलों का बंध होता है इत्यादि सब कथन यहां पर लगा लेना चाहिये। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जो जीव महाकर्मा होता है, महाक्रियावाला होता है, महास्रववाला होता है, और महावेदनावाला होता है ऐसे जीव के पुद्गल बंधते हैं इत्यादि। भगवान् इस प्रश्न का उत्तर दृष्टान्त देकर देते हैं–वे बतलाते हैं कि (गोयमा) हे

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનું શરીર શું કુવર્ણ, કુરૂપ આદિથી યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે–(हंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) હા, ગૌતમ ! મહાકર્મવાળા જીવની એવીજ દશા હોય છે. એટલે કે જીવ મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆસ્રવવાળો અને મહાવેદનાવાળો હોય છે, એ જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી–આત્મપ્રદેશોમાંથી કર્મનો બંધ કરે છે, ઇત્યાદિ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે જીવ મહાકર્મવાળો હોય છે, મહાક્રિયાવાળો હોય છે, મહાઆસ્રવવાળો હોય છે અને મહાવેદનાવાળો હોય છે, એવો જીવ કર્મબંધ કરતો રહે છે ?

अहयस्स वा, धोयस्स वा' हे गौतम ! तद् यथा नाम वस्त्रस्य अहतस्य नूतनस्य सर्वथा अपरिहितस्य वा वस्त्रस्य धौतस्य परिधायापि प्रक्षालितस्य वा, तथा 'तंतु-गयस्स वा, अणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स' तन्त्रोद्गतस्य, तन्त्रात्-तुरी-वेमादेः सद्यः उद्धृतमात्रस्य निष्काशितमात्रस्य आनुपूर्व्या अनुक्रमेण परिभुज्यमानस्य परिधीयमानस्य 'सव्वओ पोग्गला वज्झंति' सर्वतः सर्वाभ्यो दिशाभ्यः पुद्गला द्रव्यादिपरमाणवः वध्यन्ते-संबद्धाः भवन्ति 'सव्वओ पोग्गला चिज्जंति' सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते निधत्ताः भवन्ति, 'जाव-परिणमति' यावत्-परिणमति पर्यायान्तराणि प्राप्नुवन्ति, यावत् करणात्-'सर्वतः पुद्गलाः उपचीयन्ते, सदा-

गौतम ! (से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा धोयस्स वा, तंतुगयस्स वा अणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिमंति-से तेणट्टेणं) जैसे कोई वस्त्र हो और वह काम में आया हुआ नहीं हो-बिलकुल नया हो, अथवा काम में आया हुआ होने पर भी फिर से वह बिलकुल साफ-स्वच्छ कर दिया गया हो अथवा-तुरीवेमादिरूप ताने ऊपर से उसी वख्त उतारा गया हो-तो ऐसा वह ताजा वस्त्र जब क्रम २ से पहिरने आदि के काम में आता रहता है-तब धीरे २ उसके ऊपर सर्व दिशाओं की तरफ से मलिन पुद्गल आ २ कर चिपकते रहते हैं-उस पर वे चय हो जाते हैं-यावत् वही साफ सुथरा नवीन वस्त्र कालान्तर में बिलकुल मलिन हो जाता है-उससे दुर्गंध आने लगती हैं-उसके स्पर्श आदि सब में भिन्नता आ जाती है-यहां यावत् शब्द से "सर्वतः पुद्गला

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा धोयस्स वा, तंतुगयस्स वा अणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिणमंति-से तेणट्ठेणं) જેમકે કોઇ એક વસ્ત્ર હોય, તેને બિલકુલ ઉપયોગમાં લીધું ન હોય-એટલે કે તે બિલકુલ નવું હોય, અથવા તેનો ઉપયોગ કર્યા પછી તેને ધોઇને બિલકુલ સ્વચ્છ કરેલું હોય, અથવા તેને સાળ ઉપરથી તાજું જ ઉતારેલું હોય, એવું તે વસ્ત્ર જ્યારે વારંવાર પહેરવાના કામમાં આવતું રહે છે અથવા બીજા ઉપયોગમાં આવતું રહે છે ત્યારે ધીરે ધીરે તેના ઉપર સમસ્ત દિશાઓમાંથી મલિન પુદ્ગલો આવી આવીને ચોટી જાય છે-તેના ઉપર તેમનો ચય (જમાવ) થતો રહે છે, અને ઉપચય થતો રહે છે. તે વસ્ત્ર કાળાન્તરે એટલું બધું મલિન થઇ જાય છે કે તે મસોતા જેવું દેખાય છે, તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળતી હોય છે, તેના સ્પર્શાદિમાં પણ ભિન્નતા દેખાય છે. અહીં 'यावत्' પદથી (सर्वतः

मिथ्या लोभः सा संजाताऽस्मिन् इति गिद्धितस्तस्य भावस्तद्भावस्तेन सर्वथाऽवाञ्छनीयत्वेन अलोभनीयतया, अधस्तया जघन्यत्वेन, नो ऊर्ध्वतया नोत्कृष्टत्वेन 'दुक्खत्ताए, णो सुहत्ताए' दुःखतया दुःखत्वेन, नो सुखतया नो सुखत्वेन 'भुज्जो भुज्जो परिणमइ ?' भूयो भूयः वारं वारं परिणमति ? एवं महाकर्मादिजीवस्यात्मा दूरूपदुर्वर्णादियुक्तो भवति किमिति भावः ।

भगवान् आह—'हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् महाकर्मणः तदेव पूर्वोक्तवदेव महाक्रियस्य महास्रवस्य महावेदनस्य जीवस्य सर्वतः पुद्गला बध्यन्ते, इत्यादि सर्वं संग्राह्यम् ।

गौतम आह—'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवं पूर्वोक्तमुच्यते यत्-महाकर्मणः महाक्रियस्य महास्रवस्य महावेदनस्य च जीवस्य पुद्गला बध्यन्ते इत्यादि । भगवान् सदृष्टान्तमाह-'गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स

महाकर्मादि युक्त जीव का शरीर दुरूप दुर्वर्णादि से युक्त होता है क्या? उ. (हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) हां, गौतम ! महाकर्मवाले जीव के वही पूर्वोक्तरूप से सब कुछ होता है । अर्थात् जो जीव महाकर्मवाला होता है, महाक्रियावाला होता है, महास्रववाला होता है, महावेदनावाला होता है, उस जीव के सर्वतः पुद्गलों का बंध होता है इत्यादि सब कथन यहां पर लगा लेना चाहिये। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जो जीव महाकर्मा होता है, महाक्रियावाला होता है, महास्रववाला होता है, और महावेदनावाला होता है ऐसे जीव के पुद्गल बंधते हैं इत्यादि । भगवान् इस प्रश्न का उत्तर दृष्टान्त देकर देते हैं-वे बतलाते हैं कि (गोयमा) हे

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનું શરીર શું કુવર્ણ, કુરૂપ આદિથી યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે-(हंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव) હા, ગૌતમ ! મહાકર્મવાળા જીવની એવીજ દશા હોય છે. એટલે કે જીવ મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆસ્રવવાળો અને મહાવેદનાવાળો હોય છે, એ જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી–આત્મપ્રદેશોમાંથી કર્મનો બંધ કરે છે, ઈત્યાદિ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે જીવ મહાકર્મવાળો હોય છે, મહાક્રિયાવાળો હોય છે, મહાઆસ્રવવાળો હોય છે અને મહાવેદનાવાળો હોય છે, એવો જીવ કર્મબંધ કરતો રહે છે ?

अल्पकर्मवतः, अल्पक्रियस्य कायिक्याद्यल्पक्रियायुक्तस्य, अल्पास्रवस्य-कर्मबन्ध-हेतु भूताल्पमिथ्यात्वादियुक्तस्य, अल्पवेदनस्य ईषज्ज्वरादिजनितपीडायुक्तस्य, जीवस्य सर्वतः सर्वासु दिक्षु सर्वेभ्यो जीवप्रदेशेभ्यो वा पुद्गलाः भिद्यन्ते प्राक्तनसम्बन्धविशेषपरित्यागात् पृथक् भवन्ति ? 'सव्वओ पोग्गला छिज्जंति ?'

करते हैं- हे भदन्त ! यह बात निश्चित है क्या ? कि जो जीव अल्पकर्मा होता है-कर्म की अल्पस्थितिवाला, कर्म के अल्पप्रदेशोंवाला-होता है, तथा-अल्पक्रियावाला-कायिक आदि थोड़ी क्रियाओं वाला होता है, अल्पआस्रववाला-कर्मबंध के हेतुभूत अल्पमिथ्यात्ववाला-होता है, और अल्पवेदनावाला-ईषत् ज्वरादि जनितपीडावाला-होता है ऐसे उस जीव के सर्वतः-समस्त दिशाओं में से अथवा समस्त जीव प्रदेशों से पुद्गल-कर्म परमाणु (भिद्यन्ते) भेद को प्राप्त होते हैं ? अर्थात् पहिले वे जिस संबंध विशेष को लेकर बंधते थे-अब वे उस संबंध विशेष से वहां परित्यक्त हो जाते हैं क्या ? तात्पर्य-इस का यह है कि महाकर्मादि से युक्त होने की स्थिति में जीवके साथ जिस स्थिति अनुभाग आदि को लेकर गाढ आदि रूप में कर्मपुद्गलों का बंध होता था-अब अल्पकर्मादि से युक्त होने की स्थिति में जीव के साथ उस स्थिति अनुभाग को लेकर गाढ आदि रूप में कर्मपुद्गलों का बंध नहीं होता है यही उनका भेदन है यही बात गौतम ने यहां प्रभु से प्रश्न के रूप में

શું એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે જે જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય છે-એટલે કે કર્મની અલ્પ સ્થિતિવાળો, કર્મના અલ્પ અનુભાગવાળો અને કર્મના અલ્પ પ્રદેશોવાળો હોય છે, તથા અલ્પ ક્રિયાવાળો (કાયિક આદિ થોડી ક્રિયાઓવાળો) હોય છે, અલ્પ આસ્રવવાળો (કર્મબંધના કારણ રૂપ મિથ્યાત્વ જેનામાં ઓછું છે એવો) હોય છે, અને અલ્પ વેદનાવાળો (જ્વર વગેરેથી જનિત પીડા ભાગ્યે જ ભોગવનારો) હોય છે, એવાં જીવના કર્મપરમાણુઓ શું સમસ્ત દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાંથી "भिद्यन्ते" ભેદતાં રહે છે ? એટલે કે પહેલાં જે કારણે તેમનો બંધ પડતો હતો તે કારણો નહીં રહેવાથી તેમનું ભેદન થવા માંડે છે ખરું ?

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-મહાકર્મઆદિથી યુક્ત હોય એવી સ્થિતિમાં જીવની સાથે જે સ્થિતિ, અનુભાગ આદિની અપેક્ષાએ ગાઢ આદિ રૂપે કર્મપુદ્ગલોનો જે બંધ થતો હતો, તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવને શું થતો નથી ? એનું નામ જ તેમનું ભેદન છે. એજ વાત ગૌતમ સ્વામીએ

समितं पुद्गलाः वध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते' इत्यादि संग्राह्यम्। अन्ते उपसंहरति-'से तेणट्ठेणं' हे गौतम! तत् तेनार्थेन तेन पूर्वोक्तेन कारणेन महाकर्मणो यावत् महावेदनस्य जीवस्य सर्वतः कर्मपुद्गलाः बध्यन्ते, चीयन्ते, उपचीयन्ते यावत्-दुःखतया नो सुखतया भूयो भूयः परिणमति इति भावः। 'वध्यन्ते' इत्यादि पदत्रयेणात्र वस्त्रस्य पुद्गलानां चोत्तरोत्तरं सम्बन्धप्रकर्षः प्रतिपादितः। अथाल्पकर्मादियुक्तस्य जीवस्य स्वरूपं पृच्छति-'से णूणं भंते! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स अप्पासवस्स अप्पवेयणस्स, सव्वओ पोग्गला भिज्जंति' हे भदन्त! तत्-अथ नूनं निश्चयेन किम् अल्पकर्मणः, स्थित्याद्यपेक्षया

उपचीयन्ते, सदा समितं पुद्गलाः वध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते" इत्यादि पाठका ग्रहण हुआ है। अब अन्त में इस विषय का उपसंहार करने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं-गौतम! इसी पूर्वोक्त कारण को लेकर मैं ने ऐसा कहा है कि महाकर्मवाले यावत् महावेदनावाले जीव के सर्वतः कर्मपुद्गल बंधते हैं, चय होते हैं, उपचित होते हैं यावत् उसका बाह्य शरीररूप आत्मा दुःखरूप से, सुखरूप से नहीं, क्षण २ में परिणमता रहता है। "बध्यन्ते, चीयन्ते, उपचीयन्ते" इत्यादि इन तीन क्रियापदों से सूत्रकार ने वस्त्र और पुद्गलों का उत्तरोत्तर संबंध का प्रकर्ष बतलाया है, अब गौतम प्रभु से अल्पकर्मादि से युक्त जीव के स्वरूप को पूछते हुए उनसे (से णूणं भंते! अप्पकम्मस्स अप्पकिरियस्स अप्पासवस्स अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति) ऐसा प्रश्न

पुद्गला उपचीयन्ते, सदा समितं पुद्गलाः बध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते) ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. હવે સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે હે ગૌતમ! ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆસ્રવવાળો અને મહાવેદનાવાળો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલ બાંધતો રહે છે, કર્મપુદ્ગલનો ચય અને ઉપચય કરતો રહે છે, અને તેનો બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા દુઃખરૂપે-નહીં કે સુખ રૂપે-ક્ષણે ક્ષણે પરિણમતો રહે છે " बध्यन्ते, चीयन्ते, उपचीयन्ते " આ ત્રણ ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ કરીને સૂત્રકારે વસ્ત્ર અને પુદ્ગલોના સંબંધનો ઉત્તરોત્તર પ્રકર્ષ બતાવ્યો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી અલ્પકર્માદિથી યુક્ત જીવનું સ્વરૂપ જાણવાને માટે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(से णूणं भंते! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पासवस्स अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति) હે ભદન્ત!

'सया समियं पोग्गला छिज्जंति' सदा समितं पुद्गलाश्छिद्यन्ते ? ' विद्धस्संति, परिविद्धस्संति ? ' सदा समितं पुद्गलाः विध्वंसन्ते ? परिविध्वंसन्ते ? ' सया-समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं ' सदा समितं च खलु तस्य अल्पकर्मणः, अल्पक्रियस्य, अल्पास्रवस्य, अल्पवेदनस्य जीवस्य आत्मा सुरूपतया प्रशस्तं ज्ञातव्यम्, अत्र वर्णादिपदानि प्रशस्तरूपेण व्याख्येयानि, तथा च सुवर्णतया

में अकर्मपर्याय से उस आत्मामें स्थित रहते आते हैं यही सिद्धान्तकी बात (सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति) इस पद द्वारा पुष्ट की गई है- सो इसी बात को गौतम ने प्रभु से प्रश्न के रूप में पूछा है। (सया समियं पोग्गला भिज्जंति) सदा निरन्तर कर्मपुद्गल भेद को प्राप्त होते हैं क्या ? (सया समियं पोग्गला छिज्जंति) सदा निरन्तर कर्मपुद्गल छेद को प्राप्त होते हैं क्या ? (विद्धंस्संति परिविद्धंस्संति) विध्वंस को प्राप्त होते हैं क्या, समस्त रूप से नाश होते हैं क्या ? इन प्रश्नों को करने की आवश्यकता इसलिये हुई कि जब पूर्वोक्त रूप से आत्मा से कर्म-पुद्गलों का भेदन छेदन पूछा गया है तो वहां निरन्तर छेदन भेदन आदि होने की बात नहीं पूछी गई है अतः इन प्रश्नों द्वारा यही बात यहां पूछी गई है (सया समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं) अल्पकर्म आदि विशेषणों से विशिष्ट उस जीव का आत्मा बाह्य शरीर रूप आत्मा-क्षण २ में क्या अच्छेरूप में, अच्छेवर्ण में, अच्छे गंध में,

---

આવે છે કે જ્યારે તે કર્મપુદ્ગલો સર્વથા અકર્મપર્યાયરૂપે તે આત્મામાં રહેવા લાગે છે. એ જ સિદ્ધાન્તની વાત (सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન દ્વારા એ જ વાત પ્રભુને પૂછી છે, (सया समियं पोग्गला भिज्जंति) હે ભદન્ત ! અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનાં કર્મપુદ્ગલો શું સદા નિરન્તર ભેદાતાં રહે છે ? (सया समियं पोग्गला छिज्जंति) શું તેના કર્મપુદ્ગલો સદા નિરન્તર છેદાતાં રહે છે ? (विद्धंस्संति परिविद्धंस्संति) શું તેનાં કર્મપુદ્ગલોનું આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવાની આવશ્યકતા એ છે કે પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોમાં કર્મપુદ્ગલોનું નિરન્તર ભેદન, છેદન આદિ થવાની વાત પૂછવામાં આવી નથી. છેદન, ભેદન આદિ નિરન્તર થયા કરે છે કે નહીં, તે જાણવાને માટે (सयासमियं पोग्गला भिज्जंति) ઈત્યાદિ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. (सया-समियं च णं तस्स आया सुरूवत्ताए पसत्थं नेयव्वं) અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનો આત્મા-બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા શું ક્ષણે ક્ષણે સુરૂપતા, સુવર્ણયુક્તતા,

सर्वतः पुद्गलाश्छिद्यन्ते ? 'सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति' सर्वतः पुद्गलाः विध्वंसन्ते ? तेभ्यो जीवप्रदेशेभ्योऽधो भ्रंशन्ते ? 'सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति' सर्वतः पुद्गलाः परिध्वंसन्ते ? तज्जीव प्रदेशेभ्यो निःशेषतया परिभ्रंशन्ते ? 'सया समियं पोग्गला भिज्जंति' सदा समितं निरन्तरं पुद्गलाः भिद्यन्ते ?

पूछी है (सव्वओ पोग्गला छिज्जंति) वे पुद्गल सर्वतः छेद को प्राप्त हो जाते हैं क्या ? अर्थात्-जब वे कर्मपुद्गल शिथिल आदि अवस्था में अल्पस्थिति अनुभाग आदि को लेकर उस आत्मा में बंधेंगे-तो यह निश्चित है कि वे छेद को प्राप्त होकर-धीरे २ नष्ट ही होते रहेंगे-यही बात यहां गौतम ने प्रभु से प्रश्न के रूप में पूछी है ? (सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति) क्या वे जीव के प्रदेशों से अधःपतित हो जाते हैं ? तात्पर्य यह है-कि कर्मपुद्गलों का धीरे २ नष्ट होना अर्थात् निर्जरा होने से इसका यह मतलब नहीं है कि वे कर्मपुद्गल उस आत्मा से बिलकुल अपने मूलरूप से ही नष्ट हो जाते हैं-कारण द्रव्य का तो कभी नाश होता ही नहीं है-अतः " वे जीव के प्रदेशों से अधः पतित हो जाते हैं " सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि वे वहां अल्पमात्रा में अकर्मरूप पर्याय से आक्रान्त होने लग जाते हैं-ऐसी स्थिति होते २ एक समय ऐसा भी आता है कि जब के कर्मपुद्गल बिलकुल ही रूप में-सर्वथा रूप

મહાવીર પ્રભુને આ પ્રશ્ન દ્વારા પૂછી છે. (सव्वओ पोग्गला छिज्जंति ?) શું તે પુદ્ગલોનું સર્વથા છેદન થાય છે ? એટલે કે-જ્યારે તે કર્મપુદ્ગલો શિથિલ આદિ અવસ્થામાં અલ્પસ્થિતિ, અનુભાગ આદિથી યુક્ત થઈને તે આત્મામાં બંધાય છે-જમા થાય છે-તો એ વાત નક્કી જ છે કે તેઓનું ધીરે ધીરે છેદન થતું રહેશે-તેઓ ધીરે ધીરે નષ્ટ થતાં રહેશે. એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રશ્નરૂપે પૂછી છે. (सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति) શું તે કર્મપુદ્ગલો જીવના આત્મપ્રદેશોમાંથી ખરી પડે છે ખરાં ?

આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—કર્મપુદ્ગલોનું ધીરે ધીરે નષ્ટ થવું એટલે કે નિર્જરા થવી. પણ તેનો એવો અર્થ નથી થતો કે તે કર્મપુદ્ગલો તે આત્મામાંથી બિલકુલ પોતાના મૂળ રૂપમાંથી નષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે દ્રવ્યનો તો કદી નાશ જ થતો નથી. એટલે " તે જીવના પ્રદેશોમાંથી અધઃ પતિત થઈ જાય છે. "

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું સમજવું કે તેઓ ત્યાં અલ્પમાત્રામાં અકર્મરૂપ પર્યાયમાં આવી જવા માંડે છે, આમ થતાં થતાં એક સ -એવો પણ

'से केणट्ठेणं०' हे भदन्त! तत् केनार्थेन एवं पूर्वोक्तमुच्यते यत् तस्यात्मा यावत्-सुखतया नो दुःखतया परिणमति? भगवानाह-'गोयमा! से जहानामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा' हे गौतम! तत् यथा नामवस्त्रस्य जल्लितस्य शरीरमलोपेतस्य वा, पङ्कितस्य-आर्द्रमलोपेतस्य वा 'मइल्लियस्स वा, रइल्लियस्स वा' मलितस्य-कठिनमलयुक्तस्य वा, रजस्कितस्य-रजोयुक्तस्य धूलिधूसरितस्य वा, 'आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स' आनुपूर्व्या अनुक्रमेण परिकर्म्यमाणस्य मलापनयनार्थे क्षारादिद्रव्येण शोध्यमानस्य 'सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स' शुद्धेन निर्मलेन स्वच्छेन वारिणा जलेन धाव्यमानस्य प्रक्षाल्यमानस्य वस्त्रस्य

परिणम जाता है। अब गौतम इस विषय में प्रभु से कारण जानने की इच्छा से (से केणट्ठेणं०) ऐसा प्रश्न करते हैं वे पूछते हैं कि हे भदन्त! आपऐसा किस कारण को लेकर कहते हैं कि उसका आत्मा-शरीर यावत् सुखरूप से-दुःखरूप से नहीं परिणमता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा) हे गौतम! जैसे कोई एक वस्त्र हो और उसके ऊपर शरीर का मल लगा हो, अथवा कोई ताजी गीली कीचड़ लगी हो मइल्लियस्स वा, रईल्लियस्स वा) या कोइ उसके ऊपर कठिन मैल लगा हो, या धुल उस पर चिपकी हो-धूलसे धूसरित बना हुआ हो ऐसा वह वस्त्र हो-तो वह जब (अणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स) बार २ धो धाकर साफ किया जाता है अर्थात्-क्षारद्रव्य से जब मैल दूर करने के लिये वह धोया जाता है (सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स) और निर्मल-साफ-जल से जब वह निखारा जाता है, तो (सव्वओ पोग्गला

હોય છે. તેમનો આત્મા સુખરૂપે પરિણમે છે, ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું "से केणट्ठेणं" હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ નીચેનું દૃષ્ટાંત આપે છે—(गोयमा! से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा) હે ગૌતમ! કોઈ એક વસ્ત્રને શરીરનો મેલ, પરસેવો વગેરે લાગેલાં હોય, અથવા તેના ઉપર તાજી ભીની માટી લાગી હોય, "मइल्लियस्स वा, रइल्लियस्स वा" અથવા તેના ઉપર ધૂળનાં રજકણો ચોંટયાં હોય, એવાં વસ્ત્રને જ્યારે "आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स" વારંવાર ધોઇને સાફ કરવામાં આવે છે-એટલે કે સોડા જેવા ક્ષારયુક્ત પાણીથી તેનો મેલ દૂર કરવામાં આવે છે, (सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स) અને નિર્મળ પાણીમાં જ્યારે તેને તારવવામાં આવે છે, ત્યારે

सुगन्धतया, सुरसतया, सुस्पर्शतया, इष्टतया, कान्ततया, प्रियतया, शुभतया, मनोज्ञतया, मनोऽमतया, ईप्सिततया, भिध्यिततया, उत्कृष्टतया, नो अधमतया, सुखतया, नो दुःखतया, भूयो भूयः परिणमति किमिति। भगवानाह— 'हंता, गोयमा! जाव-परिणमइ' हे गौतम! हन्त, सत्यम् अल्पकर्मादिमतो जीवस्य सर्वतः कर्मपुद्गलाः यावत्-परिध्वंसन्ते, तस्य च जीवस्यात्मा यावत् सुखतया नो दुःखतया परिणमति, इति भगवदुत्तरम्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति

अच्छे रस में, अच्छे स्पर्श में, परिणमता है? तथा इष्टरूप से, कान्तरूप से, प्रियरूप से, शुभरूप से, मनोमरूप से, ईप्सितरूप से, पुनः प्राप्त करने के लोभरूप से, उत्कृष्टरूप से, अधमरूप से नहीं—सुखरूप से, दुःखरूप से नहीं—परिणमता है क्या? तात्पर्य इस प्रश्न का यही है कि जो जीव अल्पकर्मवाला है, अल्पक्रियावाला है, अल्पआस्रववाला है, अल्पवेदनावाला है, उसका शरीर क्या अच्छेरूपादि विशेषणों वाला होता है क्या? तथा वह इच्छा आदि का विषयभूत बनता है क्या? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(हंता गोयमा! जाव परिणमंति) हां गौतम! यावत् उसका बाह्य शरीर रूप आत्मा परिणमता है। अर्थात् हे गौतम! जो अल्पकर्म आदि विशेषणोपेत जीव होता है उसके कर्मपुद्गल सर्वतः यावत् बिलकुल नष्ट हो जाते हैं, और उस जीव का शरीर यावत् सुखरूप से, दुःखरूप से नहीं

સુગંધયુક્તતા, સુરસતા, અને સુસ્પર્શતા રૂપે પરિણમતો રહે છે? તથા શું તેવા જીવનો આત્મા ઇષ્ટરૂપે, કાન્તરૂપે, પ્રિયરૂપે, શુભરૂપે, મનોજ્ઞરૂપે, મનોમરૂપે, ઇપ્સિતરૂપે, પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ થાય એવી રીતે, ઉન્નતરૂપે (નહીં કે અધમરૂપે) સુખરૂપે (નહીં કે દુઃખરૂપે) પરિણમતો રહે છે?

આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે જીવ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો, અલ્પઆસવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, તેનું શરીર શું સુંદર રૂપ, વર્ણ આદિથી યુક્ત હોય છે? તથા શું તે બીજાને ઇષ્ટ, પ્રિય આદિ થઈ પડે છે?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—(हंता गोयमा! जाव परिणमंति) હા, ગૌતમ! અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનાં કર્મપુદ્ગલોના વિષયમાં એવું જ બને છે. અહીં પ્રશ્નોકત સમસ્ત કથનનો સ્વીકાર થયો છે તેમ સમજવું. એટલે કે એવાં જીવોનાં કર્મપુદ્ગલોનું છેદન, ભેદન, વિધ્વંસ આદિ થયા કરે છે અને તેમનો આત્મા-બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા-સુરૂપતા આદિથી યુક્ત

भावार्थ—इस सूत्र में शुद्धवस्त्र और मलिनवस्त्र के दृष्टान्त से सूत्रकार ने यह समझाया है कि जिस प्रकार से शुद्ध वस्त्र मैला हो जाता है उसी प्रकार से महाकर्मादि विशेषणों वाला जीव सब तरफ से कर्मरूप परिणमने योग्य पुद्गल द्रव्य का-कार्मणवर्गणाओं का योग और कषाय से युक्त होने के कारण आकर्षण करता रहता है और बंधादिरूप में उन्हें चिपका लेता है उसको शरीर भी अशुभ रूप से ही परिणमता रहता है-अर्थात् उसकी मानसिक, वाचनिक और कायिक ये सब क्रियाएँ अशुभरूप में ही चलती रहती हैं। इससे वह प्रत्येक समय में कर्मों का बंध आदि किया करता है-अतः ऐसा जीव अशुद्धवस्त्र की तरह से जानना चाहिये यहां पर ऐसी आशंका हो सकती है कि जिस प्रकार से वस्त्र मूल में तो शुद्ध है-परन्तु निमित्त आदि के सम्बन्ध से वह अशुद्ध-मलिन बन जाता है ऐसा क्या यह जीव है ? तो इसका समाधान भी यही है कि यह जीव मूलमें ऐसा ही है पर अनादिकाल से अपनी ही भूल से यह अज्ञानी बनकर पर पदार्थों को अपना मानता हुआ और उनमें रागद्वेष करता हुआ कर्म के बंधन आदि से जकड़ा चला आ रहा है अतः यह मूल में शुद्ध बुद्ध होने पर

ભાવાર્થ-આ સૂત્રમાં શુદ્ધ વસ્ત્ર અને અશુદ્ધ વસ્ત્રના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત સમજાવી છે કે જેમ શુદ્ધ વસ્ત્ર મેલું થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવ પણ યોગ અને કષાયોથી યુક્ત હોવાને કારણે કર્મરૂપ પરિણમનને યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યનું-કાર્મણ વર્ગણાઓનું સમસ્ત દિશાઓમાંથી (આત્મપ્રદેશો દ્વારા) આકર્ષણ કરતો રહે છે અને કર્મબંધ બાંધતો રહે છે, તેનું શરીર પણ અશુભરૂપે પરિણમતું રહે છે-એટલે કે તેની માનસિક વાચનિક અને કાયિક ક્રિયાઓ અશુભ રૂપે જ ચાલતી રહે છે. તે કારણે તે પ્રત્યેક સમયે કર્મોના બંધ કરતો રહે છે. એવાં જીવને સૂત્રકારે અશુદ્ધ વસ્ત્રની ઉપમા આપી છે. જેવી રીતે વસ્ત્ર પહેલાં શુદ્ધ હતું, એજ પ્રમાણે જીવ (આત્મા) પણ મૂળ તો શુદ્ધ જ હતો. જેવી રીતે વસ્ત્રપર ધીરે ધીરે રજ, મેલ આદિ જમા થવાથી વસ્ત્ર મલિન થઇ જાય છે, એવી જ રીતે શુદ્ધ આત્મા પણ રાગ દ્વેષ આદિને કારણે કર્મબંધન આદિથી જકડાતો રહે છે. અનાદિ કાળથી પોતાની જ ભૂલથી તે અજ્ઞાની બનીને પર પદાર્થોમાં આસકત બનેલો છે. તેથી મૂળ જે શુદ્ધ હતો એવો આત્મા ક્રમે ક્રમે અશુદ્ધ અને અબુદ્ધ બનેલો છે. જેવી રીતે મલિન વસ્ત્રને ધોઇને શુદ્ધ કરી શકાય છે એજ પ્રમાણે પોતાના

'सव्वओ पोग्गला भिज्जंति' सर्वतः सर्वासु दिक्षु सर्वेभ्यो वस्त्रप्रदेशेभ्यो वा पुद्गला भिद्यन्ते पृथग्भवन्ति, 'जाव-परिणमइ' यावत्-परिणमति, यावत् करणात् सर्वतः पुद्गलाश्छिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः परिविध्वंसन्ते, सदा समितं पुद्गलाः भिद्यन्ते, सदासमितं पुद्गलाश्छिद्यन्ते, सदासमितं पुद्गलाः विध्वंसन्ते परिविध्वंसन्ते, सदा समितं च खलु तस्य वस्त्रस्यात्मा तद्वस्त्रमित्यर्थः सुरूपतया सुवर्णतया इत्यादि यावत्-सुखतया नो दुःखतया परिणमति, इति संग्राह्यम्, 'से तेणट्ठेणं' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन अल्पकर्मणः यावत् अल्पवेदनस्य जीवस्य यावत्-सर्वतः कर्मपुद्गलाः परिविध्वंसन्ते, तस्य च जीवस्य आत्मा यावत्-सुखतया नो दुःखतया परिणमतीति ॥ सू १ ॥

भिज्जंति) उस पर जो मैल के पुद्गल जमे हुए होते हैं वे उस वस्त्र से सब ओर से दूर होने लग जाते हैं, (जाव परिणमइ) यावत् वह वस्त्र बिलकुल साफ स्थिति में परिणम जाता है। यहां (यावत्) शब्द से (सर्वतः पुद्गलाः छिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः विध्वस्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः परिविध्वंसन्ते, सदा समितं पुद्गला भिद्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्छिद्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाः विध्वंसन्ते, परिविध्वंसन्ते, सदा समितं च तस्य वस्त्रस्य आत्मा सुरूपतया) इत्यादि सब पूर्वोक्त पाठ यहां ग्रहण किया गया है ऐसा जानना चाहिये। (से तेणट्ठेणं) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि अल्पकर्मवाले यावत् अल्पवेदनवाले जीव के यावत् सर्वतः कर्मपुद्गल बिलकुल नष्ट हो जाते हैं और उस जीव का आत्मा यावत् सुखरूप से दुःखरूप से नहीं-परिणम जाता है।

"सव्वओ पोग्गला भिज्जंति" ते वस्त्रने वळगेलां मेलनां पुद्गलो वस्त्रमांथी अलग थई जाय छे, "जाव परिणमइ" अने ते वस्त्र तद्दन स्वच्छ थई जाय छे. अहीं "यावत्" पदथी "सर्वतः पुद्गलाः छिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः विध्वस्यन्ते सर्वतः पुद्गलाः परिविध्वस्यन्ते, सदा समितं पुद्गला भिद्यन्ते, सदासमितं पुद्गलाश्छिद्यन्ते, सदासमितं पुद्गलाः विध्वंसन्ते, परिविध्वंसन्ते, सदा समितं च तस्य वस्त्रस्य आत्मा सुरूपतया" ईत्यादि पूर्वोकत सूत्रपाठ अहीं ग्रहण करवामां आव्यो छे.

"से तेणट्ठेणं" हे गौतम ! ते कारणे में एवुं कह्युं छे के अल्पकर्मथी अल्पवेदना पर्यन्तना विशेषणोवाळा जीवना कर्मपुद्गलोनुं छेदन, भेदन आदि थया करे छे अने तेमनो आत्मा सुरूपता युक्त बने छे अने ईष्ट, कान्त, प्रिय आदि रूपे परिणमतो रहे छे. एवो आत्मा दुःखरूपे परिणमतो नथी.

छाया–वस्त्रस्य खलु भदन्त! पुद्गलोपचयः किं प्रयोगेण, विस्रसया? गौतम! प्रयोगेणापि, विस्रसयापि। यथा खलु भदन्त! वस्त्रस्य खलु पुद्गलोपचयः प्रयोगेणापि, विस्रसयापि, तथा खलु जीवानां कर्मोपचयः किं प्रयोगेण विस्रसया?। गौतम! प्रयोगेण, न विस्रसया। तत् केनार्थेन?। गौतम! जीवानां त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः,

जीवकर्म वक्तव्यता

(वत्थस्स णं भंते!) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(वत्थस्स णं भंते! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा) हे भदन्त! वस्त्र के पुद्गलों का जो उपचय होता है वह क्या प्रयोग से होता है? या स्वाभाविकरूप से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (पओगसा वि वीससा वि) प्रयोग से–पुरुषप्रयत्न से भी होता है और स्वाभाविकरूप से भी होता है। (जहा णं भंते! वत्थस्स णं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीससा वि, तहा णं जीवा णं कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा) हे भदन्त! जिस प्रकार से वस्त्र के पुद्गलों का उपचय प्रयोग से भी और स्वाभाविकरूप से भी होता है, उसी तरह से क्या जीवों के कर्म का उपचय भी प्रयोग से और स्वाभाविकरूप से होता है? (गोयमा! पओगसा नो वीससा) हे गौतम! जीवों के जो कर्म का उपचय होता है वह प्रयोग से ही होता है–स्वाभाविकरूप से नहीं होता। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव के जो कर्मका उपचय होता है वह प्रयोगसे ही होता है–स्वाभाविकरूप

જીવકર્મવકતવ્યતા—

(वत्थस्स णं भंते!) इत्यादि

સૂત્રાર્થ—(वत्थस्स णं भंते! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा) હે ભદન્ત! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે તે શું પ્રયોગથી થાય છે, કે સ્વાભાવિક રૂપે થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पयोगसा वि वीससा वि) પ્રયોગથી–પુરુષ પ્રયત્નથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રૂપે પણ થાય છે. (जहा णं भंते! वत्थस्स णं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीससा वि, तहाणं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा?) હે ભદન્ત! જેમ વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રૂપે પણ થાય છે? (गोयमा! पयोगसा नो वीससा) હે ગૌતમ! જીવોનાં કર્મનો ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી.

(से केणट्ठेणं०) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવોને કર્મનો જે ઉપચય થાય છે તે પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો

जीवकर्मवक्तव्यता

वस्त्रपुद्गलोपचयदृष्टान्तेन जीवकर्मपुद्गलोपचयं प्रतिपादयितुमाह-'वत्थस्स णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा? गोयमा! पओगसा वि, वीससा वि जहा णं भंते! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए पओगसावि, वीससावि, तहा णं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा, वीससा?। गोयमा! पयोगसा नो वीससा। से केणट्टेणं?। गोयमा! जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते तं जहा--मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे। इच्चेएणं, तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा णो वीससा। एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं, एवं जाव-वणस्सइकाइयाणं। विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते, तं जहा-वइप्पओगे, कायप्पओगे य। इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पयोगसा, णो वीससा, । से तेणट्टेणं जाव–णो वीससा। एवं जस्स जो पओगो, जाव–वेमाणियाणं ॥ सू० २॥

भी व्यवहार की दृष्टि से अशुद्ध और अबुद्ध बना हुआ है। परन्तु जिस प्रकार मलिन वस्त्र साफ हो जाता है उसी प्रकार यह आत्मा भी अपने पुरुषार्थ के बलपर कर्मरूपी मैल को धोकर के अपने मूल रूप में आ सकता है। जैसे कि मलिन वस्त्र साफ करने की प्रक्रिया से अपने मूल रूप में आ जाता है ॥ सू०१ ॥

પુરુષાર્થથી કર્મરૂપી મેલને ધોઈ ધોઈને આત્મા પણ તેના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આવી શકે છે. જેમ મલિન વસ્ત્રને સાફ કરવાની પ્રક્રિયા દ્વારા મૂળ રૂપમાં લાવી શકાય છે, એવી જ રીતે આત્મા પણ શુદ્ધ થઈ શકે છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

प्रयोगश्च। इत्येतेन द्विविधेन प्रयोगेण कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्रसया, तत् तेनार्थेन यावत्-नो विस्रसया, एवं यस्य यः प्रयोगः यावत्-वैमानिकानाम् ॥सू० ॥२

टीका—'वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं पयोगसा, वीससा ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! वस्त्रस्य खलु पुद्गलानाम् उपचयः-वृद्धिः किम् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण ? आहोस्वित् विस्रसया=स्वभावेन, पुरुषव्यापारमन्तराऽपि

वचनप्रयोग और दूसरा कायप्रयोग (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससा) इन दो प्रकार के प्रयोगों से कर्म का उपचय विकलेन्द्रिय जीवों के होता है अतः वह स्वाभाविकरूप से नहीं होता है (से तेणट्ठेणं जाव णो वीससा) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है जीवों के कर्म का उपचय यावत् स्वाभाविकरूप से नहीं होता है (एवं जस्स जो पओगो-जाव वेमाणियाणं) इस तरह जिस जीव के जो प्रयोग हो वह उस तरह से यावत् वैमानिक देवों तक कहना चाहिये।

टीकार्थ—सूत्रकार, इस सूत्र द्वारा वस्त्रपुद्गलोपचय के दृष्टान्त से जीव और कर्मपुद्गलों के उपचय का प्रतिपादन कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि (वत्थस्स णं भंते! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?) हे भदन्त ! वस्त्र के पुद्गलों का जो उपचय-वृद्धि होता है, वह क्या प्रयोग से-पुरुषप्रयत्न से होता है या स्वाभाविकरूप से होता

(वइप्पओगे, कायप्पओगे य)(१) वचनप्रयोग अने (२) कायप्रयोग. (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससा) आ बे प्रयोगथी विकलेन्द्रिय જીવોને કર્મનો ઉપચય થાય છે. તેથી સ્વાભાવિક રૂપે તેમને કર્મનો ઉપચય થતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव णो वीससा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવોને પ્રયોગથી કર્મનો ઉપચય થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી. (एवं जस्स जो पओगो-जाव वेमाणियाणं) આ રીતે જે જીવના જે પ્રયોગ હોય, તે પ્રયોગથી તે જીવ કર્મનો ઉપચય કરે છે. વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં વસ્ત્રના પુદ્ગલોપચયના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા જીવ અને કર્મપુદ્ગલોના ઉપચયનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રના પુદ્ગલોનો જે ઉપચય (જમાવટ, વૃદ્ધિ) થાય છે, તે શું પ્રયોગથી (પુરુષ પ્રયત્નથી) થાય છે, કે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે? એટલે કે પુરુષ પ્રયત્ન વિના થાય છે?

तद्यथा-मनःप्रयोगः, वचःप्रयोगः, कायप्रयोगः, इत्येतेन त्रिविधेन प्रयोगेण जीवानां कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्रसया। एवं सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां त्रिविधः प्रयोगो भणितव्यः। पृथवीकायिकानाम् एकविधेन प्रयोगेण। एवं यावत्-वनस्पतिकायिकानाम्। विकलेन्द्रियाणां द्विविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वचःप्रयोगः, काय-

से नहीं होता है ? (गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते) हे गौतम ! जीवों के तीन प्रयोग कहे गये हैं। (तं जहा) वे तीन प्रयोग ये हैं (मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे, इच्चेएणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचये पओगसा णो वीससा) मनः प्रयोग, वचः प्रयोग और कायप्रयोग इन तीन प्रकार के प्रयोगों (व्यापारों) से जीवों के कर्म का उपचय होता है, अतः जीवों के कर्म का उपचय प्रयोग से होता है स्वाभाविकरूप से नहीं होता ऐसा कहा गया है। (एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे) इसी तरह से समस्त पंचेन्द्रिय जीवों के तीन प्रकार का प्रयोग कहना चाहिये (पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं एवं जाव वणस्सइ काइयाणं) पृथिवीकायिक जीवों के केवल एक प्रकार-का ही प्रयोग होता है-इसी प्रकार से यावत् वनस्पतिकायिक जीवों के भी जानना चाहिये। (विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते) विकलेन्द्रिय जीवों के दो प्रकार का प्रयोग होता है ऐसा कहा गया है (तं जहा) जैसे-(वइप्पओगे, कायप्पओगे य) एक

નથી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते तंजहा) જીવોનાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રયોગ કહ્યા છે-(मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे, इच्चेएणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचये पओगसा णो वीससा) મનઃપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ. આ ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગોથી (વ્યાપારોથી-પ્રવૃત્તિઓથી) જીવોને કર્મનો ઉપચય થતો હોય છે. તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવોને કર્મનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી. (एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे) એજ પ્રમાણે સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ સમજવા. (पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइयाणं) પૃથ્વીકાયિક જીવોને એક જ પ્રકારનો પ્રયોગ-કાયપ્રયોગ હોય છે. વનસ્પતિકાય પર્યન્તના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते) દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના વિકલેન્દ્રિય જીવોના બે પ્રયોગ કહ્યા છે. (तंजहा) જેવાં કે

प्रयोगश्च । इत्येतेन द्विविधेन प्रयोगेण कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्रसया, तत् तेनार्थेन यावत्-नो विस्रसया, एवं यस्य यः प्रयोगः यावत्-वैमानिकानाम् ॥सू० ॥२

टीका—'वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं पयोगसा, वीससा ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! वस्त्रस्य खलु पुद्गलानाम् उपचयः-वृद्धिः किम् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण ? आहोस्वित् विस्रसया=स्वभावेन, पुरुषव्यापारमन्तराऽपि

वचनप्रयोग और दूसरा कायप्रयोग (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससा) इन दो प्रकार के प्रयोगों से कर्म का उपचय विकलेन्द्रिय जीवों के होता है अतः वह स्वाभाविकरूप से नहीं होता है (से तेणट्ठेणं जाव णो वीससा) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है जीवों के कर्म का उपचय यावत् स्वाभाविकरूप से नहीं होता है (एवं जस्स जो पओगो-जाव वेमाणियाणं) इस तरह जिस जीव के जो प्रयोग हो वह उस तरह से यावत् वैमानिक देवों तक कहना चाहिये ।

टीकार्थ—सूत्रकार, इस सूत्र द्वारा वस्त्रपुद्गलोपचय के दृष्टान्त से जीव और कर्मपुद्गलों के उपचय का प्रतिपादन कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि (वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?) हे भदन्त ! वस्त्र के पुद्गलों का जो उपचय-वृद्धि होता है, वह क्या प्रयोग से-पुरुषप्रयत्न से होता है या स्वाभाविकरूप से होता

(वइप्पओगे, कायप्पओगे य)(१) વચનપ્રયોગ અને (૨) કાયપ્રયોગ. (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससा) આ બે પ્રયોગથી વિકલેન્દ્રિય જીવોને કર્મનો ઉપચય થાય છે. તેથી સ્વાભાવિક રૂપે તેમને કર્મનો ઉપચય થતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव णो वीससा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવોને પ્રયોગથી કર્મનો ઉપચય થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી. (एवं जस्स जो पओगो-जाव वेमाणियाणं) આ રીતે જે જીવના જે પ્રયોગ હોય, તે પ્રયોગથી તે જીવ કર્મનો ઉપચય કરે છે. વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં વસ્ત્રના પુદ્ગલોપચયના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા જીવ અને કર્મપુદ્ગલોના ઉપચયનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રના પુદ્ગલોનો જે ઉપચય (જમાવટ, વૃદ્ધિ) થાય છે, તે શું પ્રયોગથી (પુરુષ પ્રયત્નથી) થાય છે, કે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે ? એટલે કે પુરુષ પ્રયત્ન વિના થાય છે ?

स्वाभाविकः ? भगवानाह-' गोयमा ! पयोगसावि वीससावि ' हे गौतम ! वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः प्रयोगेणापि - पुरुषादिव्यापारेणापि, विस्रसयाऽपि स्वभावेनापि । ततो गौतमः पृच्छति-' जहाणं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए पयोगसा वि, वीससा वि ' हे भदन्त ! यथा खलु वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः प्रयोगेणापि,-पुरुषव्यापारेणापि, विस्रसयाऽपि-स्वभावेनापि, ' तहा णं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा, वीससा ? ' तथा खलु जीवानां कर्मोपचयः किम् प्रयोगेण पुरुषादिव्यापारेणापि विस्रसया स्वभावेनापि भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! पयोगसा, णो वीससा । ' हे गौतम ! जीवानां कर्म पुद्गलोपचयः प्रयोगेण पुरु-

है अर्थात् पुरुषव्यापार के विना ही होता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (पओगसा वि वीससा वि) वस्त्र के पुद्गलों का जो उपचय होता है वह पुरुषादि के व्यापार से भी होता है और पुरुषादि के व्यापार के विना भी होता है, अब गौतमस्वामी पुनः इसी विषय को लेकर प्रभु से प्रश्न करते हैं कि-(जहा णं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचयं पयोगसा वि वीससा वि) हे भदन्त ! जिस तरह वस्त्र के पुद्गलों का उपचय प्रयोग से भी होता है और प्रयोग के विना-स्वाभाविक रीति से भी होता है (तहाणं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा) उसी तरह से क्या जीवों के जो कर्म का उपचय होता है वह क्या प्रयोग से भी होता है ? या प्रयोग के विना भी होता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि -(गोयमा) गौतम ! (पयोगसा णो वीससा) जीवों के जो कर्म का

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! पओगसा वि वीससा वि) હે ગૌતમ ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે તે પ્રયોગથી (પુરુષાદિની પ્રવૃત્તિથી) પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રીતે પણ થાય છે, એટલે કે પુરુષાદિની પ્રવૃત્તિ વિના પણ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામી જીવોનાં પુદ્ગલોપચયના વિષયમાં એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (जहाणं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचयं पओगसा वि वीससा वि) હે ભદન્ત ! જેવી રીતે વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને પ્રયોગ વિના સ્વાભાવિક રીતે પણ થાય છે, (तहाणं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा ?) એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રીતે (પ્રયોગ વિના) પણ થાય છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पओगसा णो वीससा) જીવોને કર્મનો જે ઉપચય થાય ... ાગથી

पादिव्यापारेणैव भवति नो विस्रसया स्वभावेन, अन्यथा अयोगिनोऽपि कर्मबन्धापत्तिः स्यात्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' हे भदन्त! तत् केनार्थेन कथं तावत् जीवानां कर्मोपचयः प्रयोगेणैव, नो स्वभावेन? भगवानाह-'गोयमा! जीवाणं तिविहे पयोगे पण्णत्ते' हे गौतम! जीवानां त्रिविधः प्रयोगः, प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे' तद्यथा-मनःप्रयोगः, मानसिकशुभाशुभचिन्तनादिव्यापारः, वचःप्रयोगः-शब्दोच्चारणादिवचनव्यापारः, कायप्रयोगश्च चेष्टा, परताडनहिंसनादिकायिकव्यापारः, 'इच्चेएणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचए पयोगसा, नो वीससा' इत्यनेन

उपचय होता है वह प्रयोग से ही-पुरुष आदि व्यापार से ही होता है, स्वभाव से नहीं होता है। यदि स्वभाव से ही जीवों के कर्मपुद्गलों का उपचय होना माना जाय तो अयोगि जीवों के भी कर्मबंध होने की आपत्ति आ जावेगी। अब गौतम इस विषय में कारण जानने की इच्छा से पूछते हैं कि (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीवों के कर्मोपचय प्रयोग से ही होता है-स्वाभाव से नहीं होता-इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते) जीवों के तीन प्रकार के प्रयोग कहे गये हैं-(तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे) मनः प्रयोग-मानसिक शुभाशुभ चिन्तन आदि विचार, वचः प्रयोग-शब्दोच्चारण आदिरूप वचन व्यापार, और कायप्रयोग-चेष्टा करने, दूसरों को ताडने और हिंसा आदि करने रूप शरीर का व्यापार (इच्चेएणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचए पओ-

(પુરુષાદિના વ્યાપારથી) જ થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે થતો નથી. જો સ્વભાવથી જ જીવોને કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય થાય છે એમ માનવામાં આવે તો અયોગિ જીવોને પણ કર્મબંધ થવાની વાત સ્વીકારવી પડશે. તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે (से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવોને કર્મનો ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વભાવથી થતો નથી?

ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते) જીવોના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે-"तं जहा" જે આ પ્રમાણે છે—(मणप्पओगे, वइप्पओगे, कायप्पओगे)-(૧) મનપ્રયોગ-માનસિક શુભાશુભ ચિન્તન આદિ વિચાર, (૨) વચનપ્રયોગ-શબ્દોચ્ચારણ આદિ રૂપ વ્યાપાર, અને (૩) કાયપ્રયોગ-શારીરિક ચેષ્ટા, મારપીટ આદિ રૂપ શારીરિ વ્યાપાર. (इच्चेएणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससा) આ

उपर्युक्तेन त्रिविधेन प्रयोगेण जीवानां कर्मोपचयः-कर्मबन्धो भवति प्रयोगेणैव, नो विस्रसया स्वभावेन। 'एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे' एवं-तथैव सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां जीवानां त्रिविधः प्रयोगः मनोवचःकायभेदेन त्रिप्रकारो व्यापारो भणितव्यः। 'पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं' पृथिवीकायिकानां जीवानाम् एकविधेन प्रयोगेणैव कायव्यापाररूपेण कर्मोपचयो वक्तव्यः, 'एवं जाव-वणस्सइकाइयाणं' एवं पृथिवीकायिकवदेव यावत्-अप्कायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिकानां वनस्पतिकायिकानामपि एकविधेन कायव्यापार लक्षणेन प्रयोगेणैव कर्मोपचयो बोध्यः। 'विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते'

ससा, नो वीससा) इस तीन प्रकार के प्रयोग से जीवों के कर्मोपचय होता है अतः इस कर्मोपचय-कर्मबंध में कारण जीव का त्रिविधरूप प्रयोग पड़ता है इसलिये यह कर्मोपचय प्रयोग से होता है स्वाभाव से नहीं, ऐसा मानना चाहिये (एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे) जितने भी पंचेन्द्रिय जीव हैं, उन सब के यह तीन प्रकार का प्रयोग होता है (पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं) पृथिवीकायिक जो एकेन्द्रिय जीव हैं-उनके एक कायप्रयोग ही होता है-उससे वे कर्मोपचय किया करते हैं। (एवं जाव वणस्सइ काइयाणं) इसी तरह से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक ये एकेन्द्रिय जीव भी एक केवल कायप्रयोग से ही कर्मोपचय करते रहते हैं ऐसा जानना चाहिये। अब रहे दोइन्द्रिय तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीव सो ये (विगलेंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते) इन विकलेन्द्रिय जीवों के

ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગથી જીવોને કર્મોપચય થાય છે. તેથી આ કર્મોપચયના (કર્મબંધના) કારણ રૂપ જીવના એ ત્રિવિધ પ્રયોગ ગણાય છે. તેથીજ એવું કહ્યું છે કે કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વભાવથી થતો નથી.

(एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पओगे भाणियव्वे) એજ પ્રમાણે બધાં પંચેન્દ્રિય જીવોનાં પણ એજ ત્રણ પ્રયોગ હોય છે. (पुढवीकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं) પૃથ્વીકાયિક જીવોને એક કાયપ્રયોગ જ હોય છે. તેઓ તે પ્રયોગ દ્વારા જ કર્મોપચય કરે છે. (एवं जाव वणस्सइकाइयाणं) એજ પ્રમાણે અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય, એ એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ફક્ત એક જ પ્રયોગ-કાયપ્રયોગ હોય છે, અને તેઓ કાયપ્રયોગથી જ કર્મોપચય કરતા રહે છે. (विगलेंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય, એ વિકલેન્દ્રિય, જીવોના બે પ્રયોગ હોય છે.

विकलेन्द्रियाणां द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाणां जीवानां द्विविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-वइप्पओगे, कायप्पओगे य ' तद्यथा-वचःप्रयोगः, कायप्रयोगश्च, ' इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पयोगसा, नो वीससा ' इत्येतेन उपर्युक्तरूपेण द्विविधेन प्रयोगेण कर्मोपचयः विकलेन्द्रियाणां प्रयोगेणैव, नो विस्रसया-स्वभावेन ' से तेणट्ठेणं, जाव-नो वीससा ' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्-जीवानां कर्मोपचयः प्रयोगेणैव, नो विस्रसया-स्वभावेन, ' एवं जस्स जो पयोगो, जाव-वेमाणियाणं ' एवं तथैव पूर्वोक्तरूपेण यस्य जीवस्य यः प्रयोगः मानसिको वा, वाचिको वा, कायिको वा, तस्य तथैव वक्तव्यः, यावत्-वैमानिकानाम्-वैमानिक-देवपर्यन्तानाम् बोध्यः, यावत्करणात्-नैरयिकासुरकुमारादिभवनपति-वानव्य-न्तर-ज्योतिषिकदेवाः संग्राह्याः ॥ सू० २ ॥

दो प्रकार का प्रयोग होता है (तं जहा) जैसे कि (वइप्पओगे, काय-प्पओगे) वचनप्रयोग और कायप्रयोग (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पयोगसा नो वीससा) इन दो प्रकार के प्रयोग से ये विक-लेन्द्रिय जीव कर्मोपचय करते हैं-अतः इनका कर्मोपचय प्रयोगद्वारा ही होता है स्वभाव से नहीं (से तेणट्ठेणं जाव, नो वीससा) इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीवों के जो कर्मोपचय होता है, वह प्रयोग से ही होता है-स्वभाव से नहीं, (एवं जस्स जो पओगो जाव वेमाणियाणं) इस तरह जिस जीव के जो प्रयोग हो-चाहे वह मान-सिक प्रयोग हो, चाहे वह वाचनिक प्रयोग हो, चाहे वह कायिक हो उसके उसी प्रयोग से कर्मबंध होता है-ऐसा यावत् वैमानिक देवों तक

" तंजहा " જેવાં કે (वइप्पओगे, कायप्पओगे)-(૧) વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ. (इच्चेएणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पयोगसा, नो वीससा) તે બે પ્રકારના પ્રયોગોથી વિકલેન્દ્રિય જીવો કર્મોપચય કરે છે. તેથી તેમને કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, પ્રયોગ વિના (સ્વાભાવિક રીતે) થતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो वीससा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવોને જે કર્મોપચય થાય છે તે પ્રયોગ દ્વારા થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે (પ્રયોગ વિના) થતો નથી. (एवं जस्स जो पओगो जाव वेमाणियाणं) એજ પ્રમાણે જે જીવના જે પ્રયોગ હોય છે તે પ્રયોગ દ્વારા જ તે કર્મોપચય કરે છે-કર્મબંધ કરે છે. એટલે કે માનસિક, કાયિક અથવા વાચિક, જે પ્રકારનો જીવનો પ્રયોગ (વ્યાપાર) હોય તે પ્રકારના પ્રયોગ દ્વારા જીવ કર્મનો બંધ કરતો રહે છે. એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે સમજવું.

जीवानां कर्मपुद्गलोपचयस्य सादिसान्तत्वविषये वस्त्रपुद्गलोपचयदृष्टान्तेन विशेषं प्ररूपयितुमाह–'वत्थस्स णं भंते' इत्यादि।

मूलम्–वत्थस्स णं भंते! पोग्गलोवचए किं साइए, सपज्जवसिए १, साइए अपज्जवसिए २, अणाइए सपज्जवसिए ३, अणाइए अपज्जवसिए ४? । गोयमा! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए–सपज्जवसिए, णो साइए–अपज्जवसिए, णो अणाइए–सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए जहा णं भंते! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए? नो साइए अपज्जवसिए २, नो अणाइए सपज्जवसिए ३, नो अणाइए अपज्जवसिए ४, तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा? गोयमा! अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए, साइए सपज्जवसिए, अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए, अत्थे गइयाणं अणाइए अपज्जवसिए, णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए। से केणट्ठेणं? । गोयमा! इरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए, भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए, अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए। वत्थे णं भंते!

कहना चाहिये, यहां यावत् शब्द से नैरयिक, असुरकुमार आदि भवनपति, वानव्यन्तर और ज्योतिषिक देव इनका ग्रहण हुआ है ॥ सू०२ ॥

અહીં 'યાવત્) પદથી નારકો, અસુરકુમારો, વાનવ્યન્તરો અને જ્યોતિષિક દેવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

किं साइए सपज्जवसिए?, चउभंगो । गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए, अवसेसा तिन्निवि पडिसेहेयव्वा, । जहा णं भंते! वत्थे साइए सपज्जवसिए, णो साइए अपज्जवसिए, णो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए, तहा णं जीवा णं किं साइया सपज्जवसिया ?, चउभंगो पुच्छा ?। गोयमा! अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियव्वा । से केणट्ठेणं०? गोयमा ! नेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा, देवा गइमागइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया । सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया । भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया, से तेणट्ठेण० ॥ सू० ३ ॥

छाया– वस्त्रस्य खलु भदन्त ! पुद्गलोपचयः किं सादिकः–सपर्यवसितः १, सादिकः–अपर्यवसितः२, अनादिकः–सपर्यवसितः३, अनादिकः अपर्यवसितः ४?, गौतम ! वस्त्रस्य खलु पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकः अपर्य-

---

(वत्थस्स णं भंते!) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(वत्थस्स णं भंते! पोग्गलोवचए किं साइए सपज्जवसिए, साइए अपज्जवसिए, अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) हे भदन्त ! वस्त्र के जो पुद्गलोपचय होता है, वह क्या सादि सान्त है? अथवा सादि अनन्त है? या अनादि सान्त है? कि–अनादि अनन्त है? (गोयमा–वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए,

---

(वत्थस्स णं भंते !) ईत्यादि—

सूत्रार्थ—(वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं साइए, सपज्जवसिए, साइए अपज्जवसिए अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે, તે શું આદિ (આદિયુક્ત) સાન્ત (અન્તયુક્ત) હોય છે ? કે સાદિ અનંત હોય છે ? કે અનાદિ સાન્ત હોય છે ? કે અનાદિ અનંત હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए, णो

वसितः, नो अनादिकः सपर्यवसितः, नो अनादिकः अपर्यवसितः। यथा खलु भदन्त! वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः, सादिकः सपर्यवसितः १, नो सादिकोऽपर्यवसितः२, नो अनादिकः सपर्यवसितः ३, नो अनादिकः अपर्यवसितः४, तथा खलु जीवानां कर्मोपचयः पृच्छा? गौतम! अस्त्येकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, अस्त्येकेषाम् अनादिकः सपर्यवसितः अस्त्येकेषाम् अनादिकः

णो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए) हे गौतम! वस्त्र के जो पुद्गलोपचय होता है वह सादि सान्त है, सादि अनन्त नहीं है, न अनादि सान्त है और न वह अनादिअनन्त है। (जहा णं भंते! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए णो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए, तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा) हे भदन्त! जिस प्रकार वस्त्र का पुद्गलोपचय सादि सान्त है। सादि अनन्त नहीं, अनादि सान्त नहीं है और अनादि अनन्त भी नहीं है, उसी प्रकार क्या जीवों का कर्मोपचय भी सादि सान्त है सादि अनन्त नहीं है? अनादि सान्त नहीं है? और अनादि अनन्त भी नहीं है? (गोयमा) हे गौतम! (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) कितनेक जीव ऐसे हैं कि जिनका कर्मोपचय सादि सान्त है (अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए) कितनेक जीव ऐसे हैं कि जिनका कर्मोपचय अनादि सान्त है (अत्थेगइयाणं आणाइए अपज्जवसिए) तथा कितनेक जीव ऐसे हैं

साइए अपज्जवसिए, णो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए) વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે તે સાદિ સાન્ત હોય છે, સાદિ અનંત હોતો નથી અનાદિ સાન્ત હોતો નથી અને અનાદિ અનંત પણ હોતો નથી. (जहाणं भंते! वत्थस्स पोग्गलोवचये साइए सपज्जवसिए, णो साइए अपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए, तहाणं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा) હે ભદન્ત! જેવી રીતે વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, સાદિ અનંત હોતો નથી, અનાદિ સાન્ત હોતો નથી અને અનાદિ અનંત હોતો નથી, એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પણ સાદિ સાન્ત હોય છે? શું તે સાદિ અનન્ત, અનાદિ સાન્ત અને અનાદિ અનંત હોતો નથી? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) હે ગૌતમ! કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે તેમનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, (अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે, (अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए) કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ

अपर्यवसितः, नो चेव खलु जीवानां कर्मोपचयः सादिकोऽपर्यवसितः। तत् केनार्थेन ?। गौतम ! ऐर्यापथिकबन्धकस्य कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः। भवसिद्धिकस्य कर्मोपचयोऽनादिकः सपर्यवसितः, अभवसिद्धिकस्य कर्मोपचयः अनादिकोऽपर्यवसितः, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-अस्त्येकेषां जीवानां

कि जिनका कर्मोपचय अनादि अनन्त हैं (णो चेव णं जीवा णं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) परन्तु ऐसा कोइ भी जीव नहीं है कि जिसका कर्मोपचय सादि और अनन्त हो। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (ईरिया वहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) ऐर्यापथिकबन्धक के ११ वे १२ वें और १३ वें गुणस्थानवर्ती जीव के कर्मोपचय सादि और सान्त होता है (भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) भवसिद्धिक जीव का कर्मोपचय अनादि सान्त होता है। (अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) अभवसिद्धिक जीव का कर्मोपचय अनादि अनन्त होता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) इस कारण हे गौतम ! मैंने पूर्वोक्त रूप से ऐसा कहा है कि (अत्थेगइयाणं जीवाणं) कितनेक जीवों का (कम्मोवचए) कर्मोपचय (साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) सादि सान्त होता है, कितनेक जीवों का कर्मोपचय अनादि सान्त होता है कितनेक जीवों का कर्मोपचय अनादि अनन्त होता है-परन्तु ऐसा कोई सा भी

અનંત હોય છે, (णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) પણ એવો કોઇ પણ જીવ નથી કે જેનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોય. (से केणट्ठेणं०) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (ईरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) ઐર્યાપથિક બંધકનો-૧૧ માં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. (भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) ભવસિદ્ધિક જીવનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે. (अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) અભવસિદ્ધિક જીવનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત હોય છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે (अत्थेगइयाणं जीवाणं) કેટલાક જીવોનો (कम्मोवचए) કર્મોપચય (साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત હોય છે. પરંતુ એક પણ એવો જીવ નથી હોતો કે જેનો કર્મોપચય સાદિ અનંત હોય,

कर्मोपचयः सादिकः०, नो चैव खलु जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः। वस्त्रं खलु भदन्त! किं सादिकम्-सपर्यवसितम्, चतुर्भङ्गम्? गौतम! वस्त्रं सादिकं सपर्यवसितम्, अवशेषास्त्रयोऽपि प्रतिषेधयितव्याः यथा खलु भदन्त! वस्त्रं सादिकं सपर्यवसितम्, नो सादिकम् अपर्यवसितम्, नो अनादिकं सपर्यवसितम्, नो अनादिकम् अपर्यवसितं तथा जीवाः किं सादिकाः सपर्यवसिताः, चतुर्भङ्गम् पृच्छा? गौतम! अस्त्येकके सादिकाः सपर्यवसिताः, चत्वारोऽपि भणितव्याः।

जीव नहीं है कि जिसका कर्मोपचय सादि और अनन्त हो (वत्थे णं भंते! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) हे भदन्त! वस्त्र क्या सादिसान्त है? कि सादि अनन्त है? या अनादि सान्त है? कि अनादि अनन्त है? इस प्रकार ये यहां चार भंग होते हैं क्या? (गोयमा! वत्थे साइए सपज्जवसिए, अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) हे गौतम! वस्त्र सादि सान्त है बाकी के तीन भंग वस्त्र में प्रतिषेध्य हैं। (जहा णं भंते! वत्थे साइए सपज्जवसिए, णो साइए अपज्जवसिए, णो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए-तहाणं जीवाणं किं साइया सपज्जवसिया? चउभंगो पुच्छा) हे भदन्त! वस्त्र जिस तरह से सादि सान्त है, वह सादि अनन्त नहीं है, अनादि सान्त नहीं है, और अनादि अनन्त भी नहीं है, उसी प्रकार से क्या जीव भी सादि सान्त हैं? वे सादि अनन्त नहीं हैं क्या? अनादि सान्त नहीं हैं? क्या? अनादि अनन्त नहीं हैं क्या? (गोयमा!) हे

(वत्थे णं भंते किं साइए सपज्जवसिए चउभंगो) હે ભદન્ત! વસ્ત્ર સાદિ (આદિથી યુક્ત) સાન્ત (અન્તથી યુક્ત) છે, કે સાદિ અનંત છે? અથવા અનાદિ સાન્ત છે, કે અનાદિ અનંત છે? શું વસ્ત્રને આ ચારે ભંગ (વિકલ્પો) લાગુ પડે છે?

(गोयमा! वत्थे साइए सपज्जवसिए, अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) હે ગૌતમ! વસ્ત્ર આદિ સાન્ત છે, બાકીના ત્રણે ભંગનો અસ્વીકાર થયો સમજવો એટલે કે વસ્ત્ર સાદિ અનંત નથી, અનાદિ સાન્ત નથી અને અનાદિ અનંત નથી.

(जहाणं भंते! वत्थे साइए सपज्जवसिए, णो साइए अपज्जवसिए, णो अणाइए सपज्जवसिए, णो अणाइए अपज्जवसिए-तहाणं जीवाणं किं साइया सपज्जवसिया? चउभंगो पुच्छा) હે ભદન્ત! જેમ વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત છે, તે સાદિ અનંત નથી, તે અનાદિ સાન્ત નથી અને અનાદિ અનંત પણ નથી. એજ પ્રમાણે શું જીવો પણ સાદિ સાન્ત છે? શું જીવો સાદિ અનંત, અનાદિ સાન્ત અને અનાદિ અનંત નથી?

तत् केनार्थेन ? गौतम ! नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-देवाः, गतिम्-आगतिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिताः, सिद्धा गतिं प्रतीत्य सादिकाः अपर्यवसिताः, भवसिद्धिका लब्धिं प्रतीत्य अनादिकाः सपर्यवसिताः, अभवसिद्धिकाः संसारं प्रतीत्यानादिका अपर्यवसिताः, तत् तेनार्थेन० ॥ सू० ३ ॥

गौतम ! (अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियव्वा) कितनेक जीव ऐसे हैं जो सादि सान्त हैं, कितनेक जीव ऐसे हैं जो सादि अनन्त हैं। कितनेक जीव ऐसे हैं जो अनादि सान्त हैं और कितनेक जीव ऐसे हैं जो अनादि अनन्त हैं। इस प्रकार से यहां चारों भंग कहना चाहिये। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा ! नेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा गइमागइं पडुच्च साइया, सपज्जवसिया सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया, भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया से तेणट्ठेणं०) हे गौतम ! नैरयिक, तिर्यञ्चयोनिक, मनुष्य और देव गति आगति की अपेक्षा से सादि सान्त हैं। सिद्ध जीव सिद्ध गति की अपेक्षा से सादि अनन्त हैं। भवसिद्धिक जीव लब्धि की अपेक्षा से अनादि सान्त हैं और अभवसिद्धिक जीव संसार की अपेक्षा से अनादि अनन्त हैं।

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियव्वा) કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવો સાદિ અનંત હોય છે, કેટલાક જીવો અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવો અનાદિ અનંત હોય છે. આ રીતે અહીં ચારે ભંગ (વિકલ્પો) કહેવા જોઇએ. (से केणट्ठेणं० ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

(गोयमा ! नेरइया तिरिक्खजोणिया मणुस्सा देवा गइमागइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया, सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया, भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया से तेणट्ठेणं) હે ગૌતમ ! નારકો, તિર્યંચો, મનુષ્યો અને દેવગતિના જીવોને નારક આદિ ગતિમાં આવવાને કારણે સાદિ કહ્યા છે અને નારક આદિ ગતિઓમાંથી તેઓ નીકળવાના હોવાથી તેમને સાન્ત કહ્યા છે. સિદ્ધ જીવ સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત છે, ભવસિદ્ધિક જીવ લબ્ધિની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત છે અને અભવસિદ્ધિક જીવ સંસારની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે.

टीका-'वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं साइए सपज्जवसिए ? ' गौतमः पृच्छति:-हे भदन्त ! वस्त्रस्य खलु पुद्गलोपचयः किं सादिकः आदिना सहितः, सपर्यवसितः पर्यवसितेन पर्यवसानेन सहितः सान्तः १? अथवा 'साइए अपज्जवसिए' सादिकः-अपर्यवसितः अन्तरहितः२ ?, अथवा ' अणाइए सपज्जवसिए' अनादिकः -आदिरहितः, सपर्यवसितः सान्तः३ ?, अथवा 'अणाइए अपज्जवसिए ! ' अनादिकः अपर्यवसितः ४ किम् ? भगवानाह-' गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए

टीकार्थ—सूत्रकार ने जीवों के कर्मपुद्गलोपचय के दृष्टान्तत्व के विषय में वस्त्रपुद्गलोपचय के दृष्टान्त से विशेषता प्ररूपित करने के लिये (वत्थस्स णं भंते!) इत्यादि सूत्र कहा है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि (वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त ! वस्त्र का जो पुद्गलोपचय है वह क्या सादि सान्त है ? अथवा-(साइए अपज्जवसिए) सादि अनन्त है ? अथवा-(अणाइए सपज्जवसिए) अनादि सान्त है ? अथवा-(अणाइए अपज्जवसिए) अनादि अनन्त है ? जो आदि-प्रारम्भ-सहित होता है उसका नाम सादि और जो पर्यवसान-अन्त सहित होता है वह सपर्यवसित होता है। तथा जो अन्त रहित होता है वह अपर्यवसित होता है तात्पर्य यह है कि यहां परवस्त्र विषय में ऐसे ये चार प्रश्न गौतमस्वामी ने प्रभु से पूछे हैं। इनका उत्तर देने के लिये प्रभु ने उनसे कहा (गोयमा) हे

ટીકાર્થ—જીવોનાં કર્મપુદ્ગલોપચયની સાદિ સાન્તતા આદિનું સૂત્રકારે વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોપચયના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, અને જીવોનાં કર્મપુદ્ગલોપચયમાં રહેલી વિશેષતાનું આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं साइय सपज्जवसिए ?) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય (વૃદ્ધિ, જમાવ) શું સાદિ સાન્ત હોય છે ? અથવા (साइए अपज्जवसिए ?) સાદિ અનંત હોય છે ? અથવા (अणाइए सपज्जवसिए ?) અનાદિ સાન્ત હોય છે ?

અથવા (अणाइए अपज्जवसिए ?) અનાદિ અનંત હોય છે ? (સાદિ' એટલે આદિ (પ્રારંભ) સહિત અને ' સપર્યવસિત અથવા સાન્ત ' એટલે અન્ત સહિત, (અપર્યવસિત ' એટલે અન્ત રહિત) અહીં વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોપચયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામીએ ઉપર મુજબ ચાર પ્રશ્નો મહાવીર પ્રભુને પૂછયા છે. હવે તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

साइए सपज्जवसिए ' हे गौतम ! वस्त्रस्य खलु पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः ' णो साइए अपज्जवसिए ' नो सादिकः अपर्यवसितः ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' नो वा अनादिकः सपर्यवसितः, ' णो अणाइए अपज्जवसिए ' नापि अनादिकः अपर्यवसितो वा वस्त्रस्य पुद्गलोपचयो भवति, गौतमः पृच्छति- ' जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए ' हे भदन्त ! यथा खलु वस्त्रस्य पुद्गलोपचयः सादिकः-सपर्यवसितो भवति, ' णो साइए

गौतम ! ' वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) वस्त्र का जो पुद्गलोपचय है वह सादि सान्त है ' णो साइए अपज्जवसिए ' सादि अनन्त नहीं है ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' अनादि सान्त नहीं है (णो अणाइए अपज्जवसिए) और अनादि अनन्त भी नहीं है। कहने का भाव यह है कि वस्त्र में जो पुद्गलोपचय है वह प्रारंभ होने के कारण तो सादि है और भविष्य में वह नष्ट हो जाने वाला है इसलिये सान्त है सादि अपर्यवसित वह इसलिये नहीं है कि प्रारंभ होने पर भी वह शाश्वत-ध्रुव-रूप में नहीं रहा है, अनादि सपर्यवसित उसे इस लिये नहीं कहा गया है कि वस्त्र में उस पुद्गलोपचय की शुरुआत हुई है अनादि अपर्यवसित वह इसलिये अमान्य हुआ है कि वह प्रारंभसहित है और अन्तसहित है। अब गौतम प्रभु से पुनः पूछते हैं कि (जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त जिस प्रकार से आपने वस्त्र के पुद्गलोपचय को सादि और सान्त कहा है (णो

(गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય (વૃદ્ધિ) સાદિ સાન્ત હોય છે. (णो साइए अपज्जवसिए) તે સાદી અનંત હોતો નથી. (णो अणाइए सपज्जवसिए) તે સાદિ અનંત હોતો નથી, (णो अणाइए सपज्जवसिए) તે અનાદિ સાન્ત હોતો નથી, (णो अणाइए अपज्जवसिए) તે અનાદિ અનંત પણ હોતો નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-વસ્ત્રનો પુદ્ગલોપચય પ્રારંભથી યુક્ત હોય છે, તેથી તેને સાદિ કહ્યો છે. ભવિષ્યમાં તેનો નાશ થતો હોય છે, તેથી તેને સાન્ત કહ્યો છે. તેનો પ્રારંભ થયા પછી તે શાશ્વત (નિત્ય) રૂપે રહેતો નથી તેથી તેને સાદિ અનંત કહ્યો નથી. તે પુદ્ગલોપચયને અનાદિ સાન્ત એ કારણે કહ્યો નથી કે વસ્ત્રમાં તે પુદ્ગલોપચયનો પ્રારંભ થયેલો છે. તેને અનાદિ અનંત કહ્યો નથી કારણ કે તે પ્રારંભ સહિત અને અન્ત સહિત છે.

ગૌતમ સ્વામી હવે બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે—(जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचये साइए सपज्जवसिए) હે ભદન્ત ! જેમ વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય સાદિ

अपज्जवसिए ' नो सादिकः-अपर्यवसितः, 'णो अणाइए सपज्जवसिए ' नो अनादिकः सपर्यवसितः, ' णो अणाइए अपज्जवसिए ' नो वा अनादिकः अपर्यवसितो भवति ' तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा ? ' तथा खलु जीवानां कर्मोपचयः किं सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकः अपर्यवसितः, नो वा अनादिकः सपर्यवसितः न वा अनादिकः अपर्यवसितो भवति ? इति पृच्छा प्रश्नः । भगवानाह- ' गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए, ' हे गौतम !

साइए अपज्जवसिए) सादि अनन्त नहीं कहा है (णो अणाइए सपज्जवसिए) अनादि सान्त नहीं कहा है और (णो अणाइए अपज्जवसिए) न अनादि अनन्त ही कहा है (तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा) उसी तरह से जीवों के जो कर्मोपचय-कर्मबंध होता है-उस विषय में भी मेरा ऐसा ही पूछना है कि जीवों का कर्मोपचय क्या सादि सान्त ही होता है ? सादि अपर्यवसित नहीं होता है ? अनादि सपर्यवसित नहीं होता है ? और अनादि अपर्यवसित नहीं होता क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! वस्त्र के पुद्गलोपचय की अपेक्षा जीव के कर्मबंध में विशेषता है-जो इस प्रकार से है-(अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) कितनेक जीव ऐसे हैं कि जिनका कर्मोपचय-कर्मबंध सादि और सान्त है, यद्यपि सिद्धान्त की दृष्टि से समस्त जीवों का कर्मोपचय अनादि कहा

સાન્ત હોય છે, (णो साइए अपज्जवसिए) સાદિ અનંત હોતો નથી, (णो अणाइए सपज्जवसिए) અનાદિ સાન્ત હોતો નથી, અને (णो अणाइए अपज्जवसिए) અનાદિ અનંત હોતો નથી, (तहाणं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा) એજ પ્રમાણે જીવોના કર્મોપચય (કર્મબંધ) વિષે પણ હું એજ જાણવા માગું છું કે શું જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે ? શું તે સાદિ અનંત હોતો નથી ? શું તે અનાદિ સાન્ત હોતો નથી ? શું તે અનાદિ અનંત હોતો નથી ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોપચય કરતાં જીવોના કર્મબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે તેમનો કર્મોપચય (કર્મબંધ) સાદિ અને સાન્ત હોય છે. જો કે

गया है-क्यों कि कर्मबंध को सादि मानने में अनेक दूषण आते हैं उनमें से सब से जबर्दस्त दूषण एक तो यह आता है कि कर्मबंध यदि सादि माना जावेगा-तो इसके पहिले जीव को बिलकुल सिद्ध के समान ही मानना पडेगा फिर ऐसी स्थिति में कर्मबन्ध होगा भी कैसे क्योंकि कर्मबंधके कारणभूत मिथ्यात्व अविरति तो वहां है नहीं-फिर भी यदि कर्मबंध वहां होता है ऐसा कहा जावे तो सिद्धों के भी कर्म का बंध हो जाना चाहिये-परन्तु होता नहीं है-अतः सामान्यरूप से यही मान्यता है कि जीव के साथ कर्मों का बंध अनादिकाल का है, पर यहां जो उसे सादिरूप में प्रकट किया गया है वह किसी कर्मप्रकृति के बंध की अपेक्षा से ही किया गया है जैसे जिस जीव को पहिले के गुणस्थानों में जिस कर्मप्रकृति का बंध नहीं होता है वह जीव यदि आगे के गुणस्थानों पर चढता है तो उसे उस प्रकृति का बंध हो जाता है इस अपेक्षा यह बंध सादि माना गया और जब वह जीव उस स्थान से नीचे उतर आता है तो उस प्रकृति का बंध उससे छूट जाता है अतः उसका अन्त हो जाता है इसलिये ऐसा कर्मबंध सादि और सान्त होता

સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ તો સમસ્ત જીવોના કર્મોપચયને (કર્મબંધને) અનાદિ કહ્યો છે, કારણ કે કર્મબંધને સાદિ (પ્રારંભ યુક્ત) માનવામાં અનેક બાધા રહેલ છે. સૌથી મોટી બાધા તો એ નડે છે કે કર્મબંધને જો સાદિ (પ્રારંભ સહિત) માનવામાં આવે તો એ કર્મબંધ થયા પહેલાં જીવને બિલકુલ સિદ્ધ સમાન માનવો પડશે અને જો એ વાત માની લેવામાં આવે તો એ સ્થિતિમાં કર્મબંધ કેવી રીતે સંભવી શકે ?

કારણ કે કર્મબંધના કારણરૂપ મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો તો તેમનામાં અભાવ હોય છે. છતાં પણ 'ત્યાં કર્મબંધ થાય છે," એવું કહેવામાં આવે તો સિદ્ધોમાં પણ કર્મબંધ સ્વીકારવો પડે; પણ એવું બનતું નથી તેથી સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે જીવોની સાથે કર્મોનો બંધ અનાદિકાળથી અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પરંતુ અહીં જે કર્મબંધને 'સાદિ' કહેવામાં આવેલો છે તે કોઈ કર્મપ્રકૃતિના બંધની અપેક્ષાએ જ કહેલ છે. જેમ કે જે જીવને આગલા ગુણસ્થાનોમાં જે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ હોતો નથી, તે જીવ જો પછીના ગુણસ્થાનો પર ચડે છે તો તેને તે પ્રકૃતિનો બંધ થઈ જાય છે, તે દૃષ્ટિએ તે બંધને સાદિ માનવામાં આવેલ છે. જ્યારે જીવ તે સ્થાનથી નીચે ઉતરી જાય છે ત્યારે તે પ્રકૃતિનો બંધ તેને છૂટી જાય છે, તેથી તેનો અન્ત આવી જાય છે, તે કારણે તે કર્મબંધ સાદિ અને સાન્ત હોય છે. આ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને કેટલાક જીવોના કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચયને સાદિ સાન્ત

अस्ति एकेषां कतिपयानां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितो भवति । 'अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए' एकेषां कतिपयानां जीवानां तु कर्मोपचयः अनादिकः सपर्यवसितः सान्तोऽस्ति 'अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए' अस्ति एकेषां कतिपयानां जीवानां कर्मोपचयः अनादिकः अपर्यवसितः अनन्तः, किन्तु 'णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए' नो चैव खलु-नैव कथमपि जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः अनन्तो भवति । 'गौतमः पृच्छति-' केणट्ठेणं ? ' हे भदन्त ! तत्

है इसी अपेक्षा को ध्यान में रखकर यहां कर्मबन्धरूप पुद्गलोपचय को किसी जीव की अपेक्षा से सादि सान्त कह दिया गया है ऐसा जानना चाहिये सूत्रकार इस विषय को स्वयं आगे स्पष्ट करनेवाले हैं-अतः विशेषरूप में इस पर कुछ नहीं लिखा जाता है-इसी कारण (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) ऐसा कहा है। (अत्थेगइयाणं जीवाणं अणाइए सपज्जवसिए) तथा कितनेक जीव ऐसे भी हैं कि जिनका कर्मबंधरूप पुद्गलोपचय अनादि होकर भी सान्त होता है। ऐसे वे जीव अन्तरात्मा-सम्यग्दृष्टि होते हैं। (अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए) कितनेक जीव ऐसे भी हैं कि जिनका कर्मबंधरूप कर्मोपचय अनादि अनन्त होता ऐसे जीव अभव्यश्रेणी के होते हैं। किन्तु (णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) ऐसे जीव कोई भी नहीं हैं कि जिनका कर्मोपचय सादि होकर भी अनन्त ही बना रहे क्यों कि ऐसी मान्यता में मुक्ति के अभाव का प्रसङ्ग प्राप्त होता है। अथ गौतम इसी विषय को विशेषरूप से स्पष्ट समझने के लिये प्रभु

કહેલ છે આ વિષયનું સૂત્રકારે પહેલાં વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે, તેથી અહીં તેનું વધુ પિષ્ટપેષણ કર્યું નથી. એ જ કારણે (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવોને સાદિ સાન્ત કહ્યા છે.

(अत्थेगइयाणं जीवाणं अणाईए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જેમનો કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચય અનાદિ હોવા છતાં સાન્ત (પ્રારંભ સહિત) હોય છે. એવાં જીવો (અન્તરાત્માઓ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. (अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए) કેટલાંક જીવો એવા હોય છે કે જેમનો કર્મબંધ રૂપ પુદ્ગલોપચય અનાદિ અને અનંત હોય છે. એવાં જીવો અભવ્ય શ્રેણિના હોય છે. પરંતુ (णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) કોઇ પણ જીવ એવાં હોતા નથી કે જેમનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોય, કારણ કે આ પ્રકારની માન્યતાના સ્વીકારથી મુક્તિના અભાવ -સ્વીકા-

केनार्थेन केन कारणेन एवमुच्यते ? केषाञ्चित् जीवानां तथाविधवर्णितः त्रिविधः कर्मोपचयो भवति, न तु सादिकः सपर्यवसितः कर्मोपचयो भवति ? भगवानाह- 'गोयमा ! इरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए' हे गौतम ! ऐर्यापथिकबन्धकस्य, ऐर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्म, तद्बन्धकस्य, उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवलिनश्च कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः सान्तो भवति, ऐर्यापथिकर्मणो हि जीवस्य अबद्धपूर्वस्य बन्धनात् कर्मोपचयस्य

से पूछते हैं कि-(से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! आप ऐसा किस आधार को लेकर कहते हैं कि किन्हीं जीवों का कर्मोपचय सादि सान्त है, किन्हीं जीवों का कर्मोपचय अनादि सान्त है और किन्हीं जीवों का कर्मोपचय अनादि अनन्त है-पर सादि अनन्त कर्मोपचय किसी भी जीव का नहीं है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (ईरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) जो कर्म केवल योग के ही निमित्त से आता है-कषाय के निमित्त से नहीं- वह ऐर्यापथिक है इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करनेवाला जो जीव है-जैसे ग्यारहवें ११ बारहवें १२ और तेरहवें गुणस्थानवर्ती जीव उसके जो कर्मोपचय होता है वह सादिक और सपर्यवसित होता है। इसमें सादिता इसलिये कही गई है कि यह कर्म जीव को नीचेके गुणस्थानों में रहने पर नहीं बंधता है-क्यों कि वहां पर कषाय का सद्भाव

રવો પડશે. હવે આ વિષયના વધારે સ્પષ્ટીકરણને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(से केणट्ठेणं ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવોના કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવોના કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવોના કર્મોપચય અનાદિ અનંત હોય છે, પણ કોઈ પણ જીવના કર્મોપચય સાદિ અનંત હોતો નથી ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (ईरियावहियबंधयस्स कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) જે કર્મબંધ યોગને કારણે જ થાય છે, કષાયને કારણે થતો નથી, એવાં કર્મબંધને " ઐર્યાપથિક બંધ " કહે છે. એ પ્રકારના ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરનાર જીવને કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. જેમકે—અગિયાર, બાર અને તેરમા ગુણસ્થાને રહેલો જીવ આ પ્રકારનો હોય છે, એટલે કે તે જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. તેને સાદિ કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવ આ કર્મબંધ નીચેનાં ગુણસ્થાનોમાં રહે ત્યારે બાંધતો નથી, કારણ કે નીચેનાં

अस्ति एकेषां कतिपयानां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितो भवति। 'अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए' एकेषां कतिपयानां जीवानां तु कर्मोपचयः अनादिकः सपर्यवसितः सान्तोऽस्ति 'अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए' अस्ति एकेषां कतिपयानां जीवानां कर्मोपचयः अनादिकः अपर्यवसितः अनन्तः, किन्तु 'णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए' नो चैव खलु-नैव कथमपि जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः अनन्तो भवति। 'गौतमः पृच्छति-' केणट्ठेणं?' हे भदन्त! तत्

है इसी अपेक्षा को ध्यान में रखकर यहां कर्मबन्धरूप पुद्गलोपचय को किसी जीव की अपेक्षा से सादि सान्त कह दिया गया है ऐसा जानना चाहिये सूत्रकार इस विषय को स्वयं आगे स्पष्ट करनेवाले हैं-अतः विशेषरूप में इस पर कुछ नहीं लिखा जाता है-इसी कारण (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) ऐसा कहा है। (अत्थेगइयाणं जीवाणं अणाइए सपज्जवसिए) तथा कितनेक जीव ऐसे भी हैं कि जिनका कर्मबंधरूप पुद्गलोपचय अनादि होकर भी सान्त होता है। ऐसे वे जीव अन्तरात्मा-सम्यग्दृष्टि होते हैं। (अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए) कितनेक जीव ऐसे भी हैं कि जिनका कर्मबंधरूप कर्मोपचय अनादि अनन्त होता ऐसे जीव अभव्यश्रेणी के होते हैं। किन्तु (णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) ऐसे जीव कोई भी नहीं हैं कि जिनका कर्मोपचय सादि होकर भी अनन्त ही बना रहे क्यों कि ऐसी मान्यता में मुक्ति के अभाव का प्रसङ्ग प्राप्त होता है। अब गौतम इसी विषय को विशेषरूप से स्पष्ट समझने के लिये प्रभु

કહેલ છે આ વિષયનું સૂત્રકારે પહેલાં વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે, તેથી અહીં તેનું વધુ પિષ્ટપેષણ કર્યું નથી. એ જ કારણે (अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવોને સાદિ સાન્ત કહ્યા છે.

(अत्थेगइयाणं जीवाणं अणाईए सपज्जवसिए) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જેમનો કર્મબંધરૂપ પુદ્‌ગલોપચય અનાદિ હોવા છતાં સાન્ત (પ્રારંભ સહિત) હોય છે. એવાં જીવો (અન્તરાત્માઓ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. (अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए) કેટલાંક જીવો એવા હોય છે કે જેમનો કર્મબંધ રૂપ પુદ્‌ગલોપચય અનાદિ અને અનંત હોય છે. એવાં જીવો અભવ્ય શ્રેણિના હોય છે. પરંતુ (णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) કોઇ પણ જીવ એવાં હોતા નથી કે જેમનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોય, કારણ કે આ પ્રકારની માન્યતાના સ્વીકારથી મુક્તિના અભાવને સ્વીકા-

सादित्वम् अयोग्यवस्थायां, श्रेणिपतिपाते वा अबन्धनात् सपर्यवसितत्वं सान्तत्वं च बोध्यम् 'भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए' भवसिद्धिकस्य भवे भवेषु वा सिद्धिर्यस्य तस्य भव्यस्य जीवस्य कर्मोपचयः अनादिकः सपर्यव-

के कारण जो कर्मबंध होगा वह भी अपूर्व ही होगा-और योग निमित्तक ही होगा, शरीरजन्य या वाणीजन्य ही होगा। इस निमित्त को लेकर इस कर्मबंध में सादिता प्रकट की गई है और जब वही आत्मा तेरहवें मे चौदहवें गुणस्थान पर आरूढ हो जावेगा-या ग्यारहवें से वह जीव पतित हो जावेगा-तो ऐसी स्थिति में उस बंध किये हुए कर्म का अंत हो जावेगा अतः इसमें सपर्यवसितता आ जावेगी इसी कारण यहां पर "कितनेक जीवों का कर्मबंध सादि सान्त होता है" ऐसा कहा गया है (भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) एक भव में अथवा अनेक भवों में जिस जीव को सिद्धि की प्राप्ति होगी वह जीव भवसिद्धिक है ऐसे भवसिद्धिक-भव्य-जीव के जो कर्मोपचय है वह अनादि होता हुआ भी सान्त होता है-इसका कारण यह है कि जबतक उसकी आत्मा में सम्यग्दर्शन गुण प्रकट नहीं हुआ है तबतक कर्मबंध अनादि है और इसके होते ही चारित्र की प्राप्ति हो जाने पर इसका नाशकर वह मुक्ति में चला जाता है अतः उस जीव का कर्म-

પ્રમાણે બારમાં ગુણસ્થાનમાં પણ કષાયોની ક્ષીણતા થઈ જવાને કારણે જે કર્મબંધ થશે તે પણ અપૂર્વ જ હશે અને યોગનિમિત્તક જ હશે એટલે કે શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય જ હશે. આ કારણે આ કર્મબંધમાં સાદિતા (પ્રારંભ યુકતતા) બતાવી છે. અને જ્યારે એ જ આત્મા તેરમાં ગુણસ્થાનેથી ચૌદમાં ગુણસ્થાને ચડી જશે, અથવા અગિયારમાં ગુણસ્થાનેથી નીચેની શ્રેણિના ગુણ-સ્થાને ઉતરી જશે, ત્યારે તે બાંધેલા કર્મનો અંત આવી જશે. તે કારણે તેમાં સપર્યવસિતતા (સાન્તતા-અન્ત યુકતતા) બતાવી છે. તે કારણે એવું કહ્યું છે કે "કેટલાક જીવોનો કર્મબંધ સાદિ અને સાન્ત હોય છે."

(भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) જે જીવને એક ભવમાં અથવા અનેક ભવમાં સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાની હોય એવા જીવને 'ભવસિદ્ધિક' કહે છે. ભવસિદ્ધિક-ભવ્ય-જીવનો જે કર્મોપચય હોય છે તે અનાદિ હોવા છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે જ્યાં સુધી તેના આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રકટ થયો નથી ત્યાં સુધી કર્મબંધ અનાદિ છે, પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રકટ થતાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તેનો (કર્મનો)

रहता है अतः अबद्ध पूर्व होने के कारण इस कर्म का बंध होने से यह कर्मबन्ध सादि माना गया है और अयोगी अवस्था होने पर अर्थात् चौदहवें गुणस्थान में चले जाने पर अथवा श्रेणि से पतित होने पर उसका बंध छूट जाता है, इसलिये वह सान्त माना जाता है तात्पर्य कहने का यह है कि कर्मबंध का जब विचार किया गया है तो वहां पर (जोगा पयडिपएसा ठिई अणुभागा कसायओ होंति) ऐसा कहा गया है अर्थात् प्रकृति बंध और प्रदेशबंध ये दो बंध योग से होते हैं और स्थितिबंध तथा अनुभाग बंध ये दो बंध कषाय से होते हैं-इसतरह कर्मबंध के दो मुख्यकारण हैं-एक योग और दूसरा कषाय जो कर्मबंध केवल गमनागमनादिक क्रियाओं के निमित्त से ही होता है वह ऐर्यापथिक कर्म कहलाता है इस कर्म को बांधने वाला जीव ऐर्यापथिक बंधक कहा गया है-दसवें गुणस्थानतक ही कषाय का सद्भाव कहा गया है इसके ऊपर के गुणस्थानों में कषाय तो होती नहीं है केवल योग ही रहता है-ग्यारहवें गुणस्थान में कषाय बिलकुल उपशान्त रहती है अतः वह नहीं के बराबर वहां है यहां जो कर्मप्रकृति का बंध होगा इसी तरह बारहवें गुणस्थान में भी कषायों की क्षीणता हो जाने

ગુણસ્થાનોમાં કષાયનો સદ્‌ભાવ રહે છે તેથી અબદ્ધ પૂર્વ (પૂર્વે નહીં બંધાયેલો) હોવાને કારણે આ કર્મબંધને સાદિ (પ્રારંભ યુક્ત) કહ્યો છે. અયોગી અવસ્થામાં એટલે કે ચૌદમાં ગુણસ્થાને ચડી જવાથી અથવા શ્રેણિથી નીચે ઉતરતા તેનો બંધ છૂટી જાય છે, તે કારણે તેને સાન્ત (અન્ત સહિત) માનેલો છે.

કર્મબંધનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે (जोगा पयडिपदेसा ठिई अणुभागा कसायओ होंति) પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ એ બન્ને બંધ યોગથી થાય છે, અને સ્થિતિબંધ તથા અનુભાગબંધ કષાયથી થાય છે. આ રીતે કર્મબંધનાં મુખ્ય બે કારણ છે— (૧) યોગ અને (૨) કષાય.

જે કર્મબંધ ગમનાગમન આદિ ક્રિયાઓને કારણે થાય છે તે કર્મબંધને ઐર્યાપથિક કર્મબંધ કહે છે, અને એવાં કર્મને બાંધનાર જીવને ઐર્યાપથિક બંધક કહ્યો છે. દસમાં ગુણસ્થાન સુધી જ કષાયનો સદ્‌ભાવ કહ્યો છે, ત્યાર પછીનાં ગુણસ્થાનોમાં કષાયનો અભાવ હોય છે પણ યોગનો સદ્‌ભાવ હોય છે. અગિયારમાં ગુણસ્થાનમાં કષાય બિલકુલ ઉપશાન્ત રહે છે. તેથી ત્યાં તે નહીં જેવી જ હોય છે. ત્યાં જે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થશે તે અપૂર્વ — જ

सादित्वम् अयोग्यवस्थायां, श्रेणिप्रतिपाते वा अबन्धनात् सपर्यवसितत्वं सान्तत्वं च बोध्यम् 'भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए' भवसिद्धिकस्य भवे भवेषु वा सिद्धिर्यस्य तस्य भव्यस्य जीवस्य कर्मोपचयः अनादिकः सपर्यव-

के कारण जो कर्मबंध होगा वह भी अपूर्व ही होगा-और योग निमित्तक ही होगा, शरीरजन्य या वाणीजन्य ही होगा। इस निमित्त को लेकर इस कर्मबंध में सादिता प्रकट की गई है और जब वही आत्मा तेरहवें मे चौदहवें गुणस्थान पर आरूढ हो जावेगा-या ग्यारहवें से वह जीव पतित हो जावेगा-तो ऐसी स्थिति में उस बंध किये हुए कर्म का अंत हो जावेगा अतः उसमें सपर्यवसितता आ जावेगी इसी कारण यहां पर "कितनेक जीवों का कर्मबंध सादि सान्त होता है" ऐसा कहा गया है (भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) एक भव में अथवा अनेक भवों में जिस जीव को सिद्धि की प्राप्ति होगी वह जीव भवसिद्धिक है ऐसे भवसिद्धिक-भव्य-जीव के जो कर्मोपचय है वह अनादि होता हुआ भी सान्त होता है-इसका कारण यह है कि जबतक उसकी आत्मा में सम्यग्दर्शन गुण प्रकट नहीं हुआ है तबतक कर्मबंध अनादि है और इसके होते ही चारित्र की प्राप्ति हो जाने पर इसका नाशकर वह मुक्ति में चला जाता है अतः उस जीव का कर्म-

પ્રમાણે બારમાં ગુણસ્થાનમાં પણ કષાયોની ક્ષીણતા થઈ જવાને કારણે જે કર્મબંધ થશે તે પણ અપૂર્વ જ હશે અને યોગનિમિત્તક જ હશે એટલે કે શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય જ હશે. આ કારણે આ કર્મબંધમાં સાદિતા (પ્રારંભ યુકતતા) બતાવી છે. અને જ્યારે એ જ આત્મા તેરમાં ગુણસ્થાનેથી ચૌદમાં ગુણસ્થાને ચડી જશે, અથવા અગિયારમાં ગુણસ્થાનેથી નીચેની શ્રેણિના ગુણસ્થાને ઉતરી જશે, ત્યારે તે બાંધેલા કર્મનો અંત આવી જશે. તે કારણે તેમાં સપર્યવસિતતા (સાન્તતા-અન્ત યુકતતા) બતાવી છે. તે કારણે એવું કહ્યું છે કે "કેટલાક જીવોનો કર્મબંધ સાદિ અને સાન્ત હોય છે."

(भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए सपज्जवसिए) જે જીવને એક ભવમાં અથવા અનેક ભવમાં સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાની હોય એવા જીવને 'ભવસિદ્ધિક' કહે છે. ભવસિદ્ધિક-ભવ્ય-જીવનો જે કર્મોપચય હોય છે તે અનાદિ હોવા છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે જ્યાં સુધી તેના આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રકટ થયો નથી ત્યાં સુધી કર્મબંધ અનાદિ છે, પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રકટ થતાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તેનો (તે કર્મનો)

सितः सान्तो भवति, 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए' अभवसिद्धिकस्य न विद्यते भवे भवेषु वा सिद्धिर्यस्य तस्य अभव्यस्य जीवस्य कर्मोपचयः अनादिकः अपर्यवसितः अनन्तो भवति, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवम् उक्तरीत्या उच्यते-यत्-अस्ति एकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः, सपर्यवसितः-सान्तः, केषाञ्चित् अनादिकः सपर्यवसितः सान्तः, केषाञ्चित्तु अनादिकः अपर्यवसितः कर्मोपचयः किन्तु नो चैव खलु जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः अनन्तः संभवति। गौतमः पृच्छति-' वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो ? ' हे

बंध अनादि होने पर भी सान्त प्रकट किया गया है। 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) तथा जो अभवसिद्धिक जीव है-किसी भी भव में जिसे मुक्ति प्राप्त नहीं होती है ऐसे अभव्य जीव का जो कर्मोपचय है वह अनादि होकर भी अनन्त होता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए०, णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि कितनेक जीवों का कर्मोपचय सादि सान्त होता है इत्यादि परन्तु किसी भी जीव का वह कर्मोपचय सादि और अपर्यवसित नहीं होता है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं कि (वत्थेणं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) हे भदन्त ! वस्त्र क्या सादि होकर

નાશ કરીને તે મોક્ષે જાય છે, તે કારણે તે જીવનો કર્મબંધ અનાદિ હોવા છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) કહ્યો છે. (अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) જે જીવને કોઈ પણ ભવમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવાં અભવ્ય જીવનો કર્મબંધ (કર્મોપચય) અનાદિ હોવા છતાં અનંત કહ્યો છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાકનો અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાકનો અનાદિ અનંત હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) હે ભદન્ત ! શું વસ્ત્ર સાદિ સા[illegible] ?

भदन्त ! वस्त्रं खलु किम् सादिकम्-सपर्यवसितम् सान्तम् ? १, चतुर्भङ्गम् ?- चत्वारो भङ्गा भवन्ति किम् ? सादिकम् अपर्यवसितम्-अनन्तम् २. अनादिकम्- सपर्यवसितम् सान्तम् ३ ? अनादिकम्-अपर्यसितमनन्तं ४ ? भवति किम् ? भगवान् आह-' गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए, ' हे गौतम ! वस्त्रं सादिकं- सपर्यवसितम् सान्तं भवति ' अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा ' अवशेषाः सादिसान्तभिन्नास्त्रयोऽपि भङ्गाः प्रतिषेधयितव्याः न वाच्या इत्यर्थः । तथा च वस्त्रं नो सादिकम् अनन्तम् , नो वा अनादिकम्-सान्तम् , नापि अनादिकम्- अनन्तम्-इति भावः । गौतमः पुनः पृच्छति-' जहा णं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए ' हे भदन्त ! यथा खलु वस्त्रं सादिकं सपर्यवसितम् सान्तम् , नो साइए अपज्जवसिए ' नो सादिकम् अनन्तम् , ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' नो

भी सान्त है ? या सादि होकर भी अनन्त है ? या अनादि सान्त है ? या अनादि अनन्त है ? इस प्रकार से वस्त्र के विषय में गौतम ने ये चार भंग प्रभु से पूछे-इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा (गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) हे गौतम ! वस्त्र सादि सान्त है । (अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) सादि अनन्त वह नहीं है, अनादि सान्त वह नहीं है और न वह अनादि अनन्त ही है-इस प्रकार से अवशेष तीन भङ्गों का यहां प्रभु ने प्रतिषेध किया अब इसी दृष्टान्त से गौतमस्वामी प्रभु से यह पूछते हैं कि-(जहा णं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त ! जिस प्रकार से आपने वस्त्र को सान्त कहा है (नो साइए अपज्जवसिए) सादि अनन्त नहीं कहा है, (णो अणाइए सप-

કે સાદિ અનંત હોય છે ? કે અનાદિ સાન્ત હોય છે ? કે અનાદિ અનંત હોય છે ? વસ્ત્રના વિષે આ પ્રકારના ચાર ભંગો (વિકલ્પો) ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછયા.

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वत्थे साइए सपज्जवसिए) વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત હોય છે, (अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) તે સાદિ અનંત હોતું નથી, અનાદિ સાન્ત હોતું નથી અને અનાદિ અનંત પણ હોતું નથી. આ રીતે બાકીના ત્રણ વિકલ્પોનો નકારાત્મક જવાબ આપ્યો છે હવે એ જ દૃષ્ટાન્તને આધારે ગૌતમ સ્વામી જીવોના વિષયમાં નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

(जहाणं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) હે ભદન્ત ! જેમ આપે વસ્ત્રને સાદિ અને સાન્ત કહ્યું છે, (नो साइए अपज्जवसिए) સાદિ અનંત કહ્યું નથી, (णो अणाइए सपज्जवसिए) અનાદિ સાન્ત કહ્યું નથી, અને (णो अणाइए

सितः सान्तो भवति, 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए' अभवसिद्धिकस्य न विद्यते भवं भवेषु वा सिद्धिर्यस्य तस्य अभव्यस्य जीवस्य कर्मोपचयः अनादिकः अपर्यवसितः अनन्तो भवति, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवम् उक्तरीत्या उच्यते-यत्-अस्ति एकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः, सपर्यवसितः-सान्तः, केषाञ्चित् अनादिकः सपर्यवसितः सान्तः, केषाञ्चित्तु अनादिकः अपर्यवसितः कर्मोपचयः किन्तु नो चैव खलु जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः अनन्तः संभवति। गौतमः पृच्छति-'वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो ?' हे

बंध अनादि होने पर भी सान्त प्रकट किया गया है। 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) तथा जो अभवसिद्धिक जीव है-किसी भी भव में जिसे मुक्ति प्राप्त नहीं होती है ऐसे अभव्य जीव का जो कर्मोपचय है वह अनादि होकर भी अनन्त होता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए०, णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि कितनेक जीवों का कर्मोपचय सादि सान्त होता है इत्यादि परन्तु किसी भी जीव का वह कर्मोपचय सादि और अपर्यवसित नहीं होता है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं कि (वत्थेणं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) हे भदन्त ! वस्त्र क्या सादि होकर

નાશ કરીને તે મોક્ષે જાય છે, તે કારણે તે જીવનો કર્મબંધ અનાદિ હોવા છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) કહ્યો છે. (अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) જે જીવને કોઇ પણ ભવમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવાં અભવ્ય જીવનો કર્મબંધ (કર્મોપચય) અનાદિ હોવા છતાં અનંત કહ્યો છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાકનો અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાકનો અનાદિ અનંત હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) હે ભદન્ત ! શું વસ્ત્ર સાદિ સા- ?

भदन्त ! वस्त्रं खलु किम् सादिकम्-सपर्यवसितम् सान्तम् ? १, चतुर्भङ्गम् ?-चत्वारो भङ्गा भवन्ति किम् ? सादिकम् अपर्यवसितम्-अनन्तम् २. अनादिकम्-सपर्यवसितम् सान्तम् ३ ? अनादिकम्-अपर्यवसितमनन्तं ४ ? भवति किम् ? भगवान् आह-' गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए, ' हे गौतम ! वस्त्रं सादिकं-सपर्यवसितम् सान्तं भवति ' अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा ' अवशेषाः सादिसान्तभिन्नास्त्रयोऽपि भङ्गाः प्रतिषेधयितव्याः न वाच्या इत्यर्थः । तथा च वस्त्रं नो सादिकम् अनन्तम्, नो वा अनादिकम्-सान्तम्, नापि अनादिकम्-अनन्तम्-इति भावः । गौतमः पुनः पृच्छति-' जहा णं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए ' हे भदन्त ! यथा खलु वस्त्रं सादिकं सपर्यवसितम् सान्तम्, नो साइए अपज्जवसिए ' नो सादिकम् अनन्तम्, ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' नो

भी सान्त है ? या सादि होकर भी अनन्त है ? या अनादि सान्त है ? या अनादि अनन्त है ? इस प्रकार से वस्त्र के विषय में गौतम ने ये चार भंग प्रभु से पूछे-इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा (गोयमा ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) हे गौतम ! वस्त्र सादि सान्त है । (अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) सादि अनन्त वह नहीं है, अनादि सान्त वह नहीं है और न वह अनादि अनन्त ही है-इस प्रकार से अवशेष तीन भङ्गों का यहां प्रभु ने प्रतिषेध किया अब इसी दृष्टान्त से गौतमस्वामी प्रभु से यह पूछते हैं कि-(जहा णं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त ! जिस प्रकार से आपने वस्त्र को सान्त कहा है (नो साइए अपज्जवसिए) सादि अनन्त नहीं कहा है, (णो अणाइए सप-

કે સાદિ અનંત હોય છે ? કે અનાદિ સાન્ત હોય છે ? કે અનાદિ અનંત હોય છે ? વસ્ત્રના વિષે આ પ્રકારના ચાર ભંગો (વિકલ્પો) ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછયા.

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वत्थे साइए सपज्जवसिए) વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત હોય છે, (अवसेसा तिन्नि वि पडिसेहेयव्वा) તે સાદિ અનંત હોતું નથી, અનાદિ સાન્ત હોતું નથી અને અનાદિ અનંત પણ હોતું નથી. આ રીતે બાકીના ત્રણ વિકલ્પોનો નકારાત્મક જવાબ આપ્યો છે હવે એ જ દૃષ્ટાન્તને આધારે ગૌતમ સ્વામી જીવોના વિષયમાં નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

(जहाणं भंते ! वत्थे साइए सपज्जवसिए) હે ભદન્ત ! જેમ આપે વસ્ત્રને સાદિ અને સાન્ત કહ્યું છે, (नो साइए अपज्जवसिए) સાદિ અનંત કહ્યું નથી, (णो अणाइए सपज्जवसिए) અનાદિ સાન્ત કહ્યું નથી, અને (णो अणाइए

सितः सान्तो भवति, 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए' अभवसिद्धिकस्य न विद्यते भवे भवेषु वा सिद्धिर्यस्य तस्य अभव्यस्य जीवस्य कर्मोपचयः अनादिकः अपर्यवसितः अनन्तो भवति, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवम् उक्तरीत्या उच्यते-यत्-अस्ति एकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः, सपर्यवसितः-सान्तः, केषाश्चित् अनादिकः सपर्यवसितः सान्तः, केषाञ्चित्तु अनादिकः अपर्यवसितः कर्मोपचयः किन्तु नो चैव खलु जीवानां कर्मोपचयः सादिकः अपर्यवसितः अनन्तः संभवति। गौतमः पृच्छति-' वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो ?' हे

बंध अनादि होने पर भी सान्त प्रकट किया गया है। 'अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) तथा जो अभवसिद्धिक जीव है-किसी भी भव में जिसे मुक्ति प्राप्त नहीं होती है ऐसे अभव्य जीव का जो कर्मोपचय है वह अनादि होकर भी अनन्त होता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए०, णो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि कितनेक जीवों का कर्मोपचय सादि सान्त होता है इत्यादि परन्तु किसी भी जीव का वह कर्मोपचय सादि और अपर्यवसित नहीं होता है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं कि (वत्थेणं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) हे भदन्त ! वस्त्र क्या सादि होकर

નાશ કરીને તે મોક્ષે જાય છે, તે કારણે તે જીવનો કર્મબંધ અનાદિ હોવા છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) કહ્યો છે. (अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणाइए अपज्जवसिए) જે જીવને કોઇ પણ ભવમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવાં અભવ્ય જીવનો કર્મબંધ (કર્મોપચય) અનાદિ હોવા છતાં અનંત કહ્યો છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए० णो चेव णं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાકનો અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાકનો અનાદિ અનંત હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वत्थे णं भंते ! किं साइए सपज्जवसिए, चउभंगो) હે ભદન્ત ! શું વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત ... ?

अपर्यवसिताः अनन्ताश्च भवन्ति । गौतमः पृच्छति–' से केणट्ठेणं ? ' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन–केन कारणेन एवमुच्यते कतिपये सादिकाः सपर्यवसिताः यावत्–कतिपये अनादिकाः अपर्यवसिताः भवन्ति ? भगवानाह–' गोयमा ! नेरइय–तिरिक्ख–जोणिय–मणुस्स–देवा गइमागइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया' हे गौतम ! नैरयिक – तिर्यग्योनिक – मनुष्य – देवाः गतिम् नरकाद्युद्वर्त्तनादिकमाश्रित्य सादिकः आगतिम्–नरकादौ गमनमाश्रित्य सपर्यवसिताः सान्ता भवन्ति, ' सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया ' सिद्धाः जीवाः सिद्धगतिं प्रतीत्य आश्रित्य सादिकाः अपर्यवसिताः अनन्ताः भवन्ति । ' भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, ' भवसिद्धिकाः भव्याः जीवाः लब्धिं प्रतीत्य अनादिकाः

क्या कारण है इस बात को जानने के अभिप्राय से उनसे पूछा–(से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कितनेक जीव सादि सान्त हैं यावत् कितनेक जीव अनादि अनन्त हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु ने उनसे कहा–(गोयमा ! नेरइय–तिरिक्खजोणिय मणुस्स देवा गइमागइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया) हे गौतम ! नारक, तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देव ये नरक आदिगति में आने की अपेक्षा से सादि और आगति–उस २ गति से निकलने की अपेक्षा से सान्त माने गये हैं। (सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया) सिद्ध जीव सिद्ध गति की अपेक्षा से सादि अनन्त माने गये हैं। (भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया) भव्यजीव लब्धि की अपेक्षा अनादि सान्त माने गये हैं–क्यों कि भवसिद्धिक जीवों की भव्यत्वलब्धि

હવે જીવોના વિષયમાં આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની જીજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે— (से केणट्ठेणं) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક સાદિ અનંત હોય છે, કેટલાક અનાદિ સાન્ત હોય છે, અને કેટલાક અનાદિ અનંત હોય છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! नेरइयतिरिक्खजोणिय, मणुस्स देवा गइमागइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया) હે ગૌતમ ! નારક, તિર્યંચયોનિક, મનુષ્ય અને દેવ, એ નરક આદિ ગતિમાં આવવાની અપેક્ષાએ સાદિ છે અને નરક આદિ ગતિઓમાંથી નીકળવાની અપેક્ષાએ સાન્ત છે. (सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिया) સિદ્ધ જીવોને સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત માનવામાં આવેલા છે. (भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया) ભવસિદ્ધિક ભવ્ય જીવોને લબ્ધિની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત કહ્યા છે, કારણ કે ભવ-

अनादिकम् सपर्यवसितं सान्तम्, ' णो अणाइए अपज्जवसिए ' नो अनादिकम् अपर्यवसितम् अनन्तम्, ' तहा णं जीवा णं किं साइया सपज्जवसिया, चउभंगो पुच्छा ? ' तथा खलु जीवाः किम् सादिकाः सपर्यवसिताः सान्ताः ? चतुर्भङ्गम्-नो सादिकाः अपर्यवसिताः अनन्ताः ? नो वा अनादिकाः सपर्यवसिताः सान्ताः ? न वा अनादिकाः अपर्यवसिताः अनन्ताः भवन्ति किम् ? इति पृच्छा प्रश्नः ? भगवानाह-' गोयमा ! अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियव्वा ' हे गौतम ? सन्ति यत्-एकके कतिपये जीवाः सादिकाः सपर्यवसिताः सान्ताः भवन्ति, चत्वारोऽपि भणितव्याः तथा च कतिपये जीवाः सादिकाः अपर्यवसिताः अनन्ताः, कतिपये च अनादिकाः सपर्यवसिताः सान्ताः, कतिपये तु अनादिकाः

ज्जवसिए) अनादि सान्त नहीं कहा (णो अणाइए अपज्जवसिए) और न अनादि अनन्त ही कहा है (तहा णं जीवाणं किं साइया सपज्जवसिया चउभंगो पुच्छा) तो क्या इसी तरह से जीव भी केवल सादि सान्त ही हैं ? वे सादि अनन्त नहीं हैं ? अनादि सान्त नहीं हैं ? अनादि अनन्त नहीं हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा -(गोयमा) हे गौतम ! जीवों के विषय में ऐसी बात नहीं है-क्यों कि (अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया) कितनेक जीव ऐसे भी हैं जो सादि सान्त हैं, (चत्तारि वि भाणियव्वा) कितनेक जीव ऐसे हैं जो सादि अपर्यवसित-अनन्त हैं। कितनेक जीव ऐसे भी हैं जो अनादि सान्त हैं और कितनेक जीवऐसे हैं जो अनादि अनन्त हैं। इस प्रकार से जीव के विषय में प्रभु का प्रतिपादन सुनकर गौतम ने ऐसे कथन का

अपज्जवसिए) અનાદિ અનંત કહ્યું નથી, (तहाणं जीवाणं किं साइया सपज्जवसिया, चउभंगो पुच्छा) એજ પ્રમાણે શું જીવો પણ માત્ર સાદિ સાન્ત જ છે ? શું તેઓ સાદિ અનંત નથી ? શું તેઓ અનાદિ સાન્ત નથી ? શું તેઓ અનાદિ અનંત નથી ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું—(गोयमा !) જીવોના વિષયમાં એવી વાત નથી. (अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે સાદિ સાન્ત હોય છે, (चत्तारि वि भाणियव्वा) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે સાદિ અનંત હોય છે, કેટલાક જીવ એવાં પણ હોય છે કે જે અનાદિ સાન્ત હોય છે, અને કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે અનાદિ અનંત હોય છે.

न संभवति, तथापि कालस्यानादित्वानुसारेण अहोरात्रादेरनादित्वेऽपि उत्पत्तिमाश्रित्य सादित्वव्यवहारवत् सिद्धेः सिद्धजीवरहितत्वाभावेन अनादित्वेऽपि सिद्धस्य उत्पत्तिमाश्रित्य सादित्वम् अनन्तत्वमुक्तम्, तथा चोक्तम्

" सव्वं साइ सरीरं न य, नामाऽऽईमय देहसब्भावो।
कालाऽणाइत्तणओ जहा व राइं-दियाईणं ॥ १ ॥
" सर्वं सादि शरीरं न च नामाऽऽदिमयः देहसद्भावः।
कालाऽनादित्वात् यथा वा रात्रिंदिवादीनाम् ॥ १ ॥

गति की अपेक्षा अनादि अनन्तता ही घटित होती है-सादि अनन्तता नहीं? तो इस शंका का समाधान यह है कि सिद्धान्त के इस प्रकार के कथन से यद्यपि सिद्धों में सिद्धिगति की अपेक्षा लेकर सादि अनन्तता घटित नहीं हो सकती है-फिर भी जैसे काल अनादि माना गया है-और इसी कारण इस काल के परिणमन रूप रात और दिवस भी अनादि सिद्ध होते हैं, क्यों कि-काल इनसे कभी शून्य रहा हो सो ऐसी बात बनती नहीं है-फिर भी उत्पत्ति की अपेक्षा लेकर जैसे रातदिनों को सादि कहा जाता है इसी तरह से नवीन सिद्ध जीवों की उत्पत्तिकी अपेक्षा सिद्ध जीवों को सादि और अनन्त कहा गया है। तथा चोक्तम्

सव्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽइमय देहसब्भावो।
कालाणाइत्तणओ जहा व राइं दियाइणं ॥ १ ॥"

એવું કહ્યું છે કે ભૂતકાળમાં કદી પણ સિદ્ધગતિ સિદ્ધ જીવોથી રહિત રહી નથી. આ સિદ્ધાન્તના કથન અનુસાર તો સિદ્ધ જીવોમાં સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંતતા જ ઘટાવી શકાય છે-સાદિ અનંતતા ઘટાવી શકાતી નથી.

સમાધાન—સિદ્ધાન્તના આ કથન પ્રમાણે જો કે સિદ્ધોમાં સિદ્ધગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતતા ઘટાવી શકાતી નથી, પણ જેવી રીતે કાળને અનાદિ માન્યો છે અને તે કારણે તે કાળના પરિણમન રૂપ રાત અને દિવસ પણ અનાદિ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે કાળ કદિ પણ રાત અને દિવસથી રહિત રહ્યો નથી. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ જેમ રાત્રિ દિવસને સાદિ કહેવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે નવિન સિદ્ધ જીવોની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવોને સાદિ અને અનંત કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

" सव्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽइमय देहसब्भावो।
कालाणाइत्तणओ जहा व राइं दियाईणं ॥ १ ॥"

सपर्यवसिताः सान्ता भवन्ति, भवसिद्धिकानां जीवानां भव्यत्वलब्धिः सिद्धत्वे सति निवर्तते इति कृत्वा अनादिकाः सपर्यवसिताः सान्ताः भवन्ति। 'अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया' अभवसिद्धिका अभव्या जीवाः संसारं प्रतीत्य आश्रित्य अनादिकाः अपर्यवसिताः अन्तरहिता भवन्ति? 'से तेणट्ठेणं' तत् तेनार्थेन हे गौतम! उपर्युक्तरीत्या एवमुच्यते जीवाश्चतुर्विधा भवन्ति, यद्यपि।

'साई अपज्जवसिया, सिद्धा न य नाम तीयकालम्मि।
आसि कयाइ वि सुण्णा, सिद्धी सिद्धेहिं सिद्धंते' ॥ १ ॥
सादयः अपर्यवसिताः सिद्धा न च नामाऽतीतकाले। ॥ १ ॥

आसीत् कदाचिदपि शून्या सिद्धिः सिद्धैः सिद्धान्ते' इति वचनप्रमाण्यात् भूतकाले सिद्धजीवरहितसिद्धेरभावप्रतिपादनेन सिद्धस्यानादित्वात् सादित्वं

सिद्ध अवस्था प्राप्त कर लेने पर दूर हो जाती है। इसलिये इस अपेक्षा उन्हें अनादि सान्त प्रकट किया गया है। (अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया) जो अभव्य होते हैं वे संसार से कभी भी पार नहीं होते हैं-अतः संसार की अपेक्षा लेकर अभव्यजीव अनादि अनन्त कहे गये हैं। (से केणट्ठेणं) इस कारण हे गौतम! मैंने उपर्युक्त रूप से ऐसा कहा है कि जीव चारों प्रकार के होते हैं। यद्यपि।

साई अपज्जवसिया सिद्धा न य नाम तीय कालम्मि,।
आसि कयावि सुण्णा सिद्धी सिद्धेहिं सिद्धंते ॥ १ ॥

यहां पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि आप सिद्ध जीवों को सिद्धिगति की अपेक्षा से सादि अनन्त कैसे प्रकट कर रहे हैं-क्यों कि सिद्धान्त का ऐसा वचन है कि अतीत कालमें कभी भी सिद्धि सिद्ध जीवोंसे शून्य रही नहीं है। तो इस सिद्धान्तवचनसे तो सिद्धजीवोंमें सिद्ध-

સિદ્ધિક જીવોની ભવ્યત્વ-લબ્ધિ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરતા જ દૂર થઈ જાય છે, તે રીતે વિચાર કરતા તેમને અનાદિ સાન્ત કહ્યા છે (अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया) જે અભવ્ય જીવો હોય છે તેઓ કદિ પણ સંસારને તરી જઈ શકતા નથી, તે કારણે સંસારની અપેક્ષાએ તેમને અનાદિ અનંત કહ્યા છે. (से तेणट्ठेणं) હે ગૌતમ! ઉપર્યુક્ત કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, ઇત્યાદિ. જો કે

साई अपज्जवसिया सिद्धा न य नाम तीयकालम्मि,
आसि कयावि सुण्णा सिद्धि सिद्धेहिं सिद्धंते ॥ १ ॥

અહીં કોઈને એવી શંકા ઉદ્ભવી શકે કે આપ સિદ્ધ જીવોને સિદ્ધગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત કેવી રીતે કહો છો? કારણ કે સિદ્ધાન્તમાં

न संभवति, तथापि कालस्यानादित्वानुसारेण अहोरात्रादेरनादित्वेऽपि उत्पत्तिमाश्रित्य सादित्वव्यवहारवत् सिद्धेः सिद्धजीवरहितत्वाभावेन अनादित्वेऽपि सिद्धस्य उत्पत्तिमाश्रित्य सादित्वम् अनन्तत्वमुक्तम्, तथा चोक्तम्

"सव्वं साइ सरीरं न य, नामाऽऽईमय देहसब्भावो।
कालाऽणाइत्तणओ जहा व राइं-दियाईणं ॥ १ ॥
" सर्वं सादि शरीरं न च नामाऽऽदिमयः देहसद्भावः।
कालाऽनादित्वात् यथा वा रात्रिंदिवादीनाम् ॥ १ ॥

गति की अपेक्षा अनादि अनन्तता ही घटित होती है-सादि अनन्तता नहीं ? तो इस शंका का समाधान यह है कि सिद्धान्त के इस प्रकार के कथन से यद्यपि सिद्धों में सिद्धिगति की अपेक्षा लेकर सादि अनन्तता घटित नहीं हो सकती है-फिर भी जैसे काल अनादि माना गया है-और इसी कारण इस काल के परिणमन रूप रात और दिवस भी अनादि सिद्ध होते हैं, क्यों कि-काल इनसे कभी शून्य रहा हो सो ऐसी बात बनती नहीं है-फिर भी उत्पत्ति की अपेक्षा लेकर जैसे रातदिनों को सादि कहा जाता है इसी तरह से नवीन सिद्ध जीवों की उत्पत्तिकी अपेक्षा सिद्ध जीवों को सादि और अनन्त कहा गया है। तथा चोक्तम्

सव्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽइमय देहसब्भावो।
कालाणाइत्तणओ जहा व राइं दियाइणं ॥ १ ॥"

એવું કહ્યું છે કે ભૂતકાળમાં કદી પણ સિદ્ધગતિ સિદ્ધ જીવોથી રહિત રહી નથી. આ સિદ્ધાન્તના કથન અનુસાર તો સિદ્ધ જીવોમાં સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંતતા જ ઘટાવી શકાય છે-સાદિ અનંતતા ઘટાવી શકાતી નથી.

સમાધાન—સિદ્ધાન્તના આ કથન પ્રમાણે જો કે સિદ્ધોમાં સિદ્ધગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતતા ઘટાવી શકાતી નથી, પણ જેવી રીતે કાળને અનાદિ માન્યો છે અને તે કારણે તે કાળના પરિણમન રૂપ રાત અને દિવસ પણ અનાદિ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે કાળ કદિ પણ રાત અને દિવસથી રહિત રહ્યો નથી. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ જેમ રાત્રિ દિવસને સાદિ કહેવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે નવિન સિદ્ધ જીવોની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવોને સાદિ અને અનંત કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

"सव्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽइमय देहब्भावो।
कालाणाइत्तणओ जहा व राइं दियाईणं ॥ १ ॥"

" सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ।
सिद्धी सिद्धा य सया निद्दिट्ठा रोहपुच्छाए " ॥ २ ॥
" सर्वः सादिः सिद्धः न चादिमो विद्यते तथा तच्च ।
सिद्धिः सिद्धाश्च सदा निर्दिष्टा रोहपृच्छायाम् ॥ २ ॥ इति । सू० ३ ॥

॥ कर्मस्थितिवक्तव्यता ॥

पूर्वं कर्मोपचयस्य सादिसान्तत्वमुक्तम्, तत्सम्बन्धात् कर्मणः भेदान् स्थितिं च प्ररूपयितुमाह-' कइ णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते ! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठकम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ तं जहा-

सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ॥
सिद्धी सिद्धा य सया निद्दिट्ठा रोहपुच्छाए ॥२॥ "

तात्पर्य यह है कि-काल अनादि है-इस कारण किसी का भी ऐसे शरीर का सद्भाव नहीं है कि जो सब से पहिला हो, फिर भी शरीर सादि हैं ऐसा कहा ही जाता है इसी प्रकार से रातदिन में भी ऐसा ही समझना चाहिये अर्थात् कोई रातदिवस भी ऐसा नहीं है जो सब से पहिला हो-फिर भी रातदिवस सादि प्रकट किये गये हैं इसी प्रकार से सिद्धि किसीभी समय सिद्धों रहित नहीं होती है इसी कारण अमुक जीव सर्व प्रथम सिद्ध हुआ है ऐसा निश्चय नहीं होता है फिर भी उत्पत्ति को लेकर सिद्धोंको सादि अनन्त कहा गया गया है। इसी कारण रोहक अनगारके प्रश्नोंमें सिद्धि और सिद्ध अनादि प्रकट किये गये हैं ॥सू०३॥

" सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ।
सिद्धि सिद्धा य सया निदिट्ठा रोहपुच्छाए ॥ २ ॥ "

ભાવાર્થ—કાળ અનાદિ છે, તે કારણે એવું કોઈ પણ શરીર સંભવી શકતું નથી કે જે સૌથી પહેલું હોય ! છતાં પણ " શરીર સાદિ છે, " એવું કહેવામાં આવે છે. રાતદિવસ વિષે પણ એવું જ સમજવું. એટલે કે કોઇપણ રાત્રિદિવસ એવાં નથી કે જેને સૌથી પહેલા માની શકાય ! છતાં પણ રાત્રિ દિવસને સાદિ કહેલાં છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધિ કોઈ પણ સમયે સિદ્ધોથી રહિત હોતી નથી. તે કારણે એવો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી કે અમુક જીવ સૌથી પહેલો સિદ્ધ થયો છે. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધોને સાદિ અનંત કહ્યા છે. એજ કારણે રોહક અણુગારના પ્રશ્નોમાં સિદ્ધિ અને સિદ્ધને અનાદિ પ્રકટ કરેલ છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं, जाव-अंतराइयं। णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई–कम्मनिसेओ, एवं दरिसणावरणिज्जं वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समया उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं, मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवम-कोडाकोडीओ, सत्त य वास सहस्साणि अबाहा अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ, आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागो अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई–कम्मनिसेओ, नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठ मुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, दोण्णि य वाससहस्साणि अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई--कम्मनिसेओ, अंतराइयं जहा--णाणावरणिज्जं ॥ सू० ४ ॥

छाया—कति खलु भदन्त! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः? गौतम! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–ज्ञानावरणीयम्, दर्शनावरणीयम्, यावत्–अन्तरायिकम्।

कर्मस्थिति वक्तव्यता–

'कइणं भंते! कम्मप्पगडीओ' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइणं भंते! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त! कर्मप्रकृतियां कितनी कही गई हैं? (गोयमा! अट्ठ कम्मप्पयडीओ पण्ण-

---

કર્મસ્થિતિ વક્તવ્યતા—

"कइणं भंते! कम्मपगडीओ" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइणं भंते! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ) હે ભદન્ત! કર્મપ્રકૃતિઓ કેટલા પ્રકારની કહી છે? (गोयमा! अट्ठ कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ)

" सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ।
सिद्धी सिद्धा य सया निदिट्ठा रोहपुच्छाए " ॥ २ ॥
" सर्वः सादिः सिद्धः न चादिमो विद्यते तथा तच्च ।
सिद्धिः सिद्धाश्च सदा निर्दिष्टा रोहपृच्छायाम् ॥ २ ॥ इति ॥ सू० ३ ॥

॥ कर्मस्थितिवक्तव्यता ॥

पूर्वं कर्मोपचयस्य सादिसान्तत्वमुक्तम्, तत्सम्बन्धात् कर्मणः भेदान् स्थितिं च प्ररूपयितुमाह–' कइ णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्–कइ णं भंते ! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठकम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ तं जहा–

सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ॥
सिद्धी सिद्धा य सया निदिट्ठा रोहपुच्छाए ॥२॥ "

तात्पर्य यह है कि–काल अनादि है–इस कारण किसी का भी ऐसे शरीर का सद्भाव नहीं है कि जो सब से पहिला हो, फिर भी शरीर सादि हैं ऐसा कहा ही जाता है इसी प्रकार से रातदिन में भी ऐसा ही समझना चाहिये अर्थात् कोई रातदिवस भी ऐसा नहीं है जो सब से पहिला हो–फिर भी रातदिवस सादि प्रकट किये गये हैं इसी प्रकार से सिद्धि किसीभी समय सिद्धों रहित नहीं होती है इसी कारण अमुक जीव सर्व प्रथम सिद्ध हुआ है ऐसा निश्चय नहीं होता है फिर भी उत्पत्ति को लेकर सिद्धोंको सादि अनन्त कहा गया गया है। इसी कारण रोहक अनगारके प्रश्नोंमें सिद्धि और सिद्ध अनादि प्रकट किये गये हैं ॥सू०३॥

" सव्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तहा तं च ।
सिद्धि सिद्धा य सया निदिट्ठा रोहपुच्छाए ॥ २ ॥ "

ભાવાર્થ—કાળ અનાદિ છે, તે કારણે એવું કોઈ પણ શરીર સંભવી શકતું નથી કે જે સૌથી પહેલું હોય ! છતાં પણ " શરીર આદિ છે, " એવું કહેવામાં આવે છે. રાતદિવસ વિષે પણ એવું જ સમજવું. એટલે કે કોઇપણ રાત્રિદિવસ એવાં નથી કે જેને સૌથી પહેલા માની શકાય ! છતાં પણ રાત્રિ દિવસને આદિ કહેલાં છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધિ કોઈ પણ સમયે સિદ્ધોથી રહિત હોતી નથી. તે કારણે એવો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી કે અમુક જીવ સૌથી પહેલો સિદ્ધ થયો છે. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધોને સાદિ અનંત કહ્યા છે. એજ કારણે રોહક અણુગારના પ્રશ્નોમાં સિદ્ધિ અને સિદ્ધને અનાદિ પ્રકટ કરેલ છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

नान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण सप्ततिसागरोपमकोटीकोटयः, सप्त च वर्षसहस्राणि अबाधा, अबाधोनिका कर्मस्थितिः कर्मनिषेकः आयुष्कं जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, पूर्वकोटीत्रिभागः अबाधा, अबाधोनिका, कर्मस्थितिः-कर्मनिषेकः। नाम-गोत्रयोः जघन्येनाष्ट मुहूर्तानि, उत्कर्षेण विंशतिसागरोपमकोटी

नीय कर्म की जघन्य स्थिति अकषाय आत्मा की अपेक्षा दो समय की है और उत्कृष्ट स्थिति ज्ञानावरणीय कर्म के जैसी तीस ३० कोडाकोडी सागरोपम की है। (मोहणिज्जं जहण्णेणं, अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) मोहनीय कर्म की बंधस्थिति जघन्य तो अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट ७० सत्तर कोडाकोडी सागरोपम की है। (सत्त य वास सहस्साणि अबाहा-अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) ७००० वर्ष का इसका अबाधाकाल है इस अबाधाकाल से रहित जो कर्मस्थिति है वह इसका कर्मनिषेक है। (आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागो अबाहा अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) आयुकर्म की जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त की है -उत्कृष्टस्थिति तेंतीस ३३ सागरोपम की है और इसका अबाधाकाल पूर्वकोटि का त्रिभाग प्रमाण है इस अबाधाकाल से रहित जो कर्मस्थिति है, वह इसका कर्मनिषेककाल है। (नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता,

જઘન્ય સ્થિતિ અકષાય આત્માની અપેક્ષાએ બે સમયની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જેટલી ૩૦-ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. (मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) મોહનીય કર્મની બંધસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપની છે.

(सत्त य वास सहस्साणि आबाहा-आबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) તેનો આબાધકાલ ૭૦૦૦ વર્ષનો છે. તે આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનાનો કાળ) છે.

(आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागो आबाहा, आबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) આયુકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે, અને તેનો આબાધકાળ પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગ જેટલો છે, તે આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે, તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનનો કાળ) છે.

(नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ

ज्ञानावरणीयस्य खलु भदन्त ! कर्मणः कियन्तं कालं बन्धस्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटयः, त्रीणि च वर्ष सहस्राणि अबाधा, अबाधोनिका कर्मस्थितिः-कर्मनिषेकः एवं दर्शनावरणीयमपि, वेदनीयं जघन्येन द्वौ समयौ उत्कृष्टेन यथा ज्ञानावरणीयम्, मोहनीयं जघन्ये-

---

त्ताओ) हे गौतम । कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं । (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं जाव अंतरायं) ज्ञाना वरणीय, दर्शनावरणीय, यावत् अन्तराय। (णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म की बंध स्थिति कितने कालतक की कही गई है? (गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ-तिन्नि य वाससहस्साइं आबाहा) जघन्य से अन्तमुहूर्त्त की और उत्कृष्ट से तीस सागरोपम कोडाकोडी की ज्ञानावरणीय कर्म की बंधस्थिति कही गई है । तथा इस का अबाधाकाल तीन हजार वर्ष का कहा गया है (अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) तथा अबाधाकाल से रहित जो कर्मस्थिति है वह कर्मनिषेक है (एवं दरिसणावरणिज्जंपि) इसी तरह से दर्शनावरणीय कर्म के विषय में भी जानना चहिये। (वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समया, उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) वेद-

---

હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિઓ આઠ કહી છે (तंजहा) તે આઠ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે.

(णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं जाव अंतरायं) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

(णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાતાવરણીય કર્મની બંધ સ્થિતિ કેટલા કાળ પર્યંતની કહી છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णे णं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं सागरोवम-कोडाकोडीओ-तिन्निय वाससहस्साइं आबाहा) જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછી) અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી કાળની કહી છે. તથા તેનો આબાધાકાળ (કર્મબંધ થયા પછી કર્મ ઉદયમાં ન આવે ત્યાં સુધીનો કાળ) ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. (अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) તથા આબાધાકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે તેને કર્મનિષેક કહે છે. (एवं दरिसणावरणिज्जंपि) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ સમજવું. (वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समया उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) વેદનીય કર્મની

नान्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण सप्ततिसागरोपमकोटीकोटयः, सप्त च वर्षसहस्राणि अबाधा, अबाधोनिका कर्मस्थितिः कर्मनिषेकः आयुष्कं जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, पूर्वकोटीत्रिभागः अबाधा, अबाधोनिका, कर्मस्थितिः-कर्मनिषेकः। नाम-गोत्रयोः जघन्येनाष्ट मुहूर्तानि, उत्कर्षेण विंशतिसागरोपमकोटी

नीय कर्म की जघन्य स्थिति अकषाय आत्मा की अपेक्षा दो समय की है और उत्कृष्ट स्थिति ज्ञानावरणीय कर्म के जैसी तीस ३० कोडाकोडी सागरोपम की है। (मोहणिज्जं जहण्णेणं, अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) मोहनीय कर्म की बंधस्थिति जघन्य तो अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट ७० सत्तर कोडाकोडी सागरोपम की है। (सत्त य वास सहस्साणि अबाहा-अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) ७००० वर्ष का इसका अबाधाकाल है इस अबाधाकाल से रहित जो कर्मस्थिति है वह इसका कर्मनिषेक हैं। (आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागो अबाहा अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) आयुकर्म की जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त की है -उत्कृष्टस्थिति तेतीस ३३ सागरोपम की है और इसका अबाधाकाल पूर्वकोटि का त्रिभाग प्रमाण है इस अबाधाकाल से रहित जो कर्मस्थिति है, वह इसका कर्मनिषेककाल है। (नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता,

જઘન્ય સ્થિતિ અકષાય આત્માની અપેક્ષાએ બે સમયની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જેટલી જ—ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. (मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) મોહનીય કર્મની બંધસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપની છે.

(सत्त य वास सहस्साणि आबाहा-आबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) તેનો આબાધકાલ ૭૦૦૦ વર્ષનો છે. તે આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનાનો કાળ) છે.

(आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडितिभागो आबाहा, आबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) આયુકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે, અને તેનો આબાધકાળ પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગ જેટલો છે, તે આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે, તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનનો કાળ) છે.

(नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ

कोटयः, द्वे च वर्षसहस्रे अबाधा, अबाधोनिका कर्मस्थितिः-कर्मनिषेकः।। आन्त-रायिकं यथा ज्ञानावरणीयम् ॥ सू० ४ ॥

टीका —' कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कति कियत्यः खलु कर्मप्रकृतयः कर्मभेदाः प्रज्ञप्ताः ? कथिताः ?, भगवानाह-'गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ ' हे गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः

उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ-दोण्णि य वाससहस्साणि अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ-अंतराइयं जहा णाणावर-णिज्जं) नाम और गोत्र इन दो कर्मों की जघन्यस्थिति आठ मुहूर्त की है उत्कृष्टस्थिति वीस २० कोडाकोडी सागरोपम की है दो हजारवर्ष की इनकी अबाधा है इन अबाधा से रहित जो कर्मस्थिति है वह कर्म-निषेककाल है। अंतरायकर्म के विषय में स्थिति आदि का कथन ज्ञाना-वरणीय कर्म के समान जानना चाहिये।

टीकार्थ—पहिले कर्मोपचय-कर्मबंध-को सादि सान्त कहा गया है सो इसी संबंध को लेकर सूत्रकार इस सूत्रद्वारा कर्म के भेदों की और उनकी स्थिति की प्ररूपणा कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-(कइ णं भंते ! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! कर्म के कितने भेद कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा-(गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ) कर्म के भेद आठ कहे गये

दोण्णि य वाससहस्साणि अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ अंतराइयं जहा णाणावरणिज्जं) નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી આઠ મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેમનો આબાધકાળ બે હજાર વર્ષનો છે, આ આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે તે તેનો કર્મનિષેક કાળ છે. અંતરાય કર્મની જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ આદિ સ્થિતિના વિષયમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પ્રમાણે જ સમજવું.

ટીકાર્થ–પહેલાના સૂત્રમાં કર્મોપચયને (કર્મબંધને) સાદિ સાન્ત કહ્યો એ કર્મબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા કર્મના પ્રકારોની અને તેમની સ્થિતિની પ્રરૂપણા કરી રહ્યા છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (कइणं भंते ! कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! કર્મના કેટલા ભેદ કહ્યા છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अट्ठ कम्मप्पयडीओ पण्णत्ताओ) કર્મના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે (तंजहा) તે આઠ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

प्रज्ञप्ताः 'तं जहा-णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं, जाव-अंतराइयं' तद्यथा-ज्ञानावरणीयम्, दर्शनावरणीयम्, यावत्-आन्तरायिकम्! यावत् करणात्-वेदनीयम्, मोहनीयम्, आयुष्कम्, नाम, गोत्रम्, इति संग्राह्यम्। तत्र ज्ञानावरणीयादि-कर्मणो बन्धस्थित्यादिविषये पृच्छति-'णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता? हे भदन्त! ज्ञानावरणीयस्य खलु कर्मणः कियन्तं कालं कियत्कालपर्यन्तम् बन्धस्थितिः प्रज्ञप्ता? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ गौतम! कर्मणो बन्धस्थितिः बन्धनकालः जघन्येन अन्तर्मुहूर्तपरिमिता, उत्कर्षेण त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटयः, अथ च 'तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ' त्रीणि च वर्षसहस्राणि

हैं? (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं जाव अंतराइयं) ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय यावत्-वेदनीय, मोहनीय, आयुष्क, नाम, गोत्र और अन्तराय। अब गौतमस्वामी इन ज्ञानावरणीय आदि कर्मों की बंधस्थिति आदि के विषय में पूछते हैं कि -(णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय जो कर्म है-उसकी बंधस्थिति कितने काल की कही गई है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ) ज्ञानावरणीय कर्म की बंधस्थिति जघन्य से तो एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से तीस ३० सागरोपम कोडाकोडी की है। (तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) इसका

"णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं, जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ક, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

હવે ગૌતમ સ્વામી તે કર્મોની બંધસ્થિતિ આદિ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે—(णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई पण्णत्ता?) હે હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે?

ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અંતર્મુહૂર્તની છે અને અધિકમાં અધિક ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી કાળથી છે. (तिन्नि य वाससहस्साइं आबाहा, आबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) તેનો આબાધકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો છે, અને તે આબાધકાળથી રહિત તે કર્મની જે સ્થિતિ છે, તે તેનો નિષેકકાળ (વેદનકાળ) છે.

सहस्रत्रयवर्षाणि अबाधा, बाधते इति बाधा, बाधनं वा बाधा-कर्मणः उदयः, न बाधा, अबाधा, कर्मणो बन्धकालादारभ्य उदयकालपर्यन्तो यः कालः कर्मणो बन्धस्य उदयस्य च मध्यकालः अबाधाशब्देन कथ्यते, तत्कालश्च सहस्रवर्षत्रय-

अबाधाकाल तीन हजार वर्ष का है तथा इस अबाधाकाल से रहित जो इस कर्म की स्थिति है वह-इस कर्म का निषेककाल है। अबाधा किसे कहते हैं? सो अब इसका विचार किया जाता है-कर्म के उदय का नाम बाधा है इस बाधा का न होना इसका नाम अबाधा है। अर्थात् कर्म के बंधकाल से लेकर वह कर्म जबतक उदय में नहीं आता है-इसी का नाम अबाधाकाल है अर्थात् कर्म के बंध और उदय के बीच का जो काल है वही अबाधाकाल है-कर्म के बंध हो जाने पर उसी समय से उदय में नहीं है किन्तु कुछ काल बाद ही वह उदय में आता है-कितने काल बाद उदय में आता है? यह सब शास्त्रकारों ने निर्धारित किया है-सो जितने समय तक, कर्मस्थिति बंध चुकने के बाद भी उदय में कर्म नहीं आता है उस समय का नाम अबाधाकाल है। ज्ञानावरणीय कर्म उत्कृष्ट स्थिति से तीस ३० सागरोपम कोडाकोडी का बंधा-तो इसमें अबाधाकाल तीन हजार वर्ष का पड़ता है क्यों कि ऐसा सिद्धान्त का कथन है कि कर्मस्थिति जितने कोडाकोडी सागरोपम की होती है उतने सौ वर्ष का उसका अबाधाकाल होता है इस हिसाब से जब यहां

અબાધાકાળનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—કર્મના ઉદયને બાધા કહે છે. આ બાધાના અભાવને અબાધા કહે છે. કર્મનો બંધ થયા પછી તે કર્મ જ્યાં સુધી ઉદયમાં આવતું નથી ત્યાં સુધીના કાળને તે કર્મનો અબાધાકાળ કહે છે, એટલે કે કર્મના બંધ અને ઉદયની વચ્ચેનો જે કાળ છે તેને અબાધાકાળ કહે છે. કર્મનો બંધ થયા પછી કર્મ તુરત જ એજ સમયે ઉદયમાં આવતું નથી, પણ કેટલાક કાળ પછી જ તે ઉદયમાં આવે છે. કેટલા કાળ પછી તે કર્મ ઉદયમાં આવે છે તે શાસ્ત્રકારોએ નિર્ધારિત કરી બતાવેલું છે. અબાધાકાળનો અર્થ આ પ્રમાણે બતાવ્યો છે—

"તેમણે કર્મનો બંધ થઈ ગયા પછી પણ જેટલા સમય સુધી કર્મ ઉદયમાં આવતું નથી તેટલા સમયને તે કર્મનો અબાધાકાળ કહે છે." જેમકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ (અધિકમાં અધિક) સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી કાળની કહી છે, તેમાં અબાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. સિદ્ધાન્તોમાં એવું કહ્યું છે કે "જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની કર્મસ્થિતિ

रूपः प्रतिपादित एव। अथ च अबाधोनिका, अबाधया पूर्वोक्तस्वरूपया ऊनिका न्यूना कर्मस्थितिः - सहस्रवर्षत्रय न्यूनः उपर्युक्तत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीलक्षणः कर्मावस्थानकालः कर्मनिषेको भवति, तत्र कर्मनिषेको हि कर्मदलिकस्यानुभवनात्मकभोगार्थो रचनाविशेष उच्यते, तत्र च प्रथमसमये अधिकं निषिञ्चति रचयति, द्वितीयसमये विशेषहीनं करोति, तृतीयसमये विशेषहीनम्, एवं यावत्-उत्कृष्टस्थितिकं कर्मदलिकं तावद् विशेषहीनं निषिञ्चति,

---

तीस ३० सागरोपम कोडाकोडी की कर्मस्थिति है-तो उतने सौ वर्ष का अर्थात् तीस ३० सौ वर्ष का-तीन हजार वर्ष का-अबाधाकाल इस कर्म का होगा-उत्कृष्टस्थिति लेकर जब यह कर्म बंध जाता है तो इतने हजार वर्ष बाद वह अपना फल देना प्रारंभ कर देता है, तीन ३ हजार वर्षतक तो यह केवल सत्तामें ही रहेगा ये तीन हजार वर्ष जो तीस ३० कोडाकोडी सागरोपम से कम हो जाते हैं-अर्थात् उत्कृष्टस्थिति में से जो अबाधाकाल कम हो जाता है-उसका नाम कर्मनिषेक है इस कर्मनिषेक में कर्मदलिकों की अनुभव करने के निमित्त एक तरह की रचना विशेष होती है। तात्पर्य कहने का यह है कि-उदययोग्य कर्मदलिकों की जो रचना होती है उसका नाम कर्मनिषेक है। उदय के प्रथम समय में कर्मदलिकों का अधिकमात्रा में निषेक होता है इसके बाद द्वितीय समय में विशेषहीन कर्मदलिकों का निषेक होता है तृतीय समय में भी विशेषहीन-चयहीन-कर्मदलिकों का निषेक होता है इस तरह

હોય છે, એટલાં સો વર્ષનો તેનો અબાધાકાળ હોય છે." આ હિસાબ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડીની છે, તેથી તેટલા સો વર્ષનો એટલે કે ત્રીસસો (ત્રણ હજાર) વર્ષનો તેનો અબાધાકાળ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લઇને જો આ કર્મ બંધાઇ જાય છે, તો ત્રણ હજાર વર્ષ પછી તે તેનું ફળ દેવા માંડે છે, ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી તો તે ફક્ત સત્તામાં જ રહેશે. ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમમાંથી અબાધાકાળના આ ત્રણ હજાર વર્ષ બાદ કરતાં જે કાળ બાકી રહે છે તેને કર્મનિષેક (કર્મ વેદનકાળ) કહે છે. આ કર્મનિષેકમાં અનુભવ (વેદન) કરવાને નિમિત્તે કર્મદલિકોની એક પ્રકારની ખાસ રચના થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉદય યોગ્ય કર્મદલિકોની જે રચના થાય છે તેનું નામ કર્મનિષેક છે. ઉદયના પ્રથમ સમયમાં કર્મદલિકોનો અધિક માત્રામાં નિષેક થાય છે, ત્યારબાદ બીજા સમયમાં વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, ત્રીજે સમયે પણ વિશેષહીન

उक्तञ्च—" मोत्तूण सगमबाहं, पढमाइ ठिइए बहुयरं दव्वं ।
सेसे विसेसहीणं जा उक्कोसं ति सव्वासिं " ॥ १ ॥
मुक्त्वा स्वकाम् अबाधां प्रथमायां स्थितौ बहुतरं द्रव्यम् ।
शेषे विशेष हीनं यावद् उत्कृष्टमिति सर्वेषाम् ॥ १ ॥

अयं भावः—सर्वेषु अष्टविधेष्वपि बध्यमानेषु कर्मसु तत्तत्कर्मणः अबाधाकालं मुक्त्वा तदनन्तरं दलिकनिषेको भवति,

प्रत्येककर्मबन्धानन्तरं तत्तत्कर्मणः उदये—तत्तत्कर्मणः अबाधाकाले पूर्णे सति कर्मानुभवनस्य प्रथमसमयादारभ्येत्यर्थः बद्धकर्मणां दलिकेभ्यो वेदितुं शक्यानां वेदनयोग्यानां दलिकानां निषेको भवति, तथा च—उदयस्य प्रथम-समये तेषु बहुतरदलिकानां निषेको भवति, तदनन्तरं द्वितीयादिस्थितिषु

विशेषहीन कर्मदलिकों का निषेक यावत् उत्कृष्टस्थितिवाले कर्मदलिकों तक होता है, कहा भी है—

" मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिइइ बहुयरं दव्वं ।
सेसे विसेसहीणं जो उक्कोसंति सव्वासिं ॥ "

तात्पर्य यह है कि—आठों प्रकार के कर्म जब बंध चुकते हैं—और अपनी २ अबाधा के बाद जब वे उदय में आने लग जाते हैं तब उन कर्मों के वेदने योग्य दलिकों की निषेक रचना होती है अर्थात्—कर्मानुभव के प्रथम समय से लेकर बद्धकर्मों के दलिकों में से वेदने योग्य दलिकों का निषेक होता है इसमें उदय के प्रथम समय में इनमें से बहुतर दलिकों का निषेक होता है, इसके बाद एक समय प्रमाणवाली द्वितीय आदि स्थितिमें, क्रम २ से द्वितीय तृतीयादि समयों में विशेष-

---

ષયહીન—કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, આ રીતે વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાં કર્મદલિકો પર્યન્ત થયા કરે છે. કહ્યું પણ છે—

" मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिइइ बहुयरं दव्वं ।
से से विसेसहीणं जो उक्कोसंति सव्वासिं ॥ "

ભાવાર્થ—આઠે પ્રકારનાં કર્મ જ્યારે બંધાઈ ચુકે છે, અને પોતપોતાના અબાધાકાળ પછી જ્યારે તેઓ ઉદયમાં આવવા માંડે છે, ત્યારે તે કર્મનાં વેદનાયોગ્ય દલિકોની નિષેક રચના થાય છે, એટલે કે કર્માનુભવના પ્રથમ સમયથી લઈને બદ્ધ કર્મોનાં દલિકોમાંથી વેદવાયોગ્ય દલિકોનો નિષેક થાય છે. તેમાં ઉદયના પ્રથમ સમયે તેમાંના અધિક દલિકોનો નિષેક થાય છે, ત્યારબાદ એક એક સમય પ્રમાણવાળી દ્વિતીય આદિ સ્થિતિમાં ક્રમશઃ દ્વિતી - તીય

एकैकसमयप्रमाणासु क्रमशो द्वितीयतृतीयादिसमयेषु विशेषहीनविशेषहीन कर्मदलिकानां निषेको भवति, स च तावद् भवति यावत् तत्तत्समयवध्यमान-कर्मणामुत्कृष्टा स्थितिर्भवेत्, बद्धकर्मस्थितेश्चरमसमयपर्यन्तमयं निषेको भव-तीति भावः। अयं चाबाधां मुक्त्वा दलिकनिषेकविधिः आयुर्वर्जशेषसप्तकर्मणां विषये वेदितव्यः। आयुष्कर्मण्यपि निषेकस्तु भवत्येव किन्तु तत्र स निषेकः आयुष्कर्मबन्धस्य प्रथमसमयादेव प्रारभ्यते न तत्राबाधाकालपूर्णताया आवश्य-

हीन २ कर्मदलिकों का निषेक होता हैं और यह निषेक बद्धकर्मस्थिति के चरम समयतक होता है। अबाधा को छोड़कर यह दलिक निषेक-विधि आयु कर्म के सिवाय सातकर्मों के विषय में ही जानना चाहिये आयुकर्ममें भी निषेकतो होताही है किन्तु वहां वह निषेक आयुकर्मबंध प्रथमसमय से लेकर ही प्रारंभ हो जाता है-यहां निषेकरचना में अबा-धाकाल के पूर्ण होने की आवश्यकता नहीं है। यद्यपि आयुकर्म का भी अबाधाकाल होता है। परंतु आयुकर्म के इस निषेक के प्रसङ्ग पर अबाधाकाल को छोडने की जो आवश्यकता नहीं है उसका कारण यह है कि आयुकर्म के बंध के प्रथम समय में ही आयुकर्म के बहुत अधिक दलिकों का निषेक होना प्रारंभ हो जाता है अर्थात् प्रथम समय में ही आयुकर्म के बहुत दलिकों का निषेक हो जाता है और इसके बाद द्वितीय आदि समयों में तो उत्तरोत्तर-आगे २ विशेष २ हीन ही निषेक होता है और यह निषेक अन्तिम दलिकों तक इसी प्रकार से

આદિ સમયોમાં વિશેષ હીન વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, અને તે નિષેક બદ્ધકર્મ સ્થિતિના અન્તિમ સમય પર્યન્ત થાય છે. અબાધા સિવા-યની આ દલિક નિષેક વિધિ :આયુકર્મ સિવાયના સાત કર્મોના વિષયમાં જ સમજવી. આયુકર્મમાં પણ નિષેક તો થાય છે જ; પણ ત્યાં તે નિષેક આયુ-કર્મબંધના પ્રથમ સમયથી જ શરૂ થઇ જાય છે, આયુકર્મની નિષેક રચનામાં અબાધાકાળ પૂરો થવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જો કે આયુકર્મનો પણ અબાધાકાળ હોય છે, પણ આયુકર્મના આ નિષેક વખતે અબાધાકાળને બાદ કરવાની જરૂર રહેતી નથી તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

આયુકર્મનો બંધ થયા પછી પ્રથમ સમયે જ આયુકર્મનાં ઘણાં જ અધિક દલિકોનો નિષેક થવાનો પ્રારંભ થઈ જાય છે—એટલે કે પ્રથમ સમયમાં જ આયુકર્મનાં ઘણાં દલિકોનો નિષેક થઈ જાય છે, અને ત્યારબાદ દ્વિતીય, તૃતીય આદિ સમયોમાં તો ઉત્તરોત્તર વિશેષને વિશેષ હીન નિષેક થતો રહે છે, અને આ નિષેક અન્તિમ દલિકો પર્યન્ત વધુ ને વધુ હીન થતો રહે છે,

उक्तञ्च—' मोत्तूण सगमबाहं, पढमाइ ठिइइ बहुयरं दव्वं ।
सेसे विसेसहीणं जा उक्कोसं ति सव्वासिं " ॥ १ ॥
मुक्त्वा स्वकाम् अबाधां प्रथमायां स्थितौ बहुतरं द्रव्यम् ।
शेषे विशेष हीनं यावद् उत्कृष्टमिति सर्वेषाम् ॥ १ ॥

अयं भावः-सर्वेषु अष्टविधेष्वपि वध्यमानेषु कर्मसु तत्तत्कर्मणः अबाधाकालं मुक्त्वा तदनन्तरं दलिकनिषेको भवति,

प्रत्येककर्मबन्धानन्तरं तत्तत्कर्मणः उदये-तत्तत्कर्मणः अबाधाकाले पूर्णे सति कर्मानुभवनस्य प्रथमसमयादारभ्येत्यर्थः बद्धकर्मणां दलिकेभ्यो वेदितुं शक्यानां वेदनयोग्यानां दलिकानां निषेको भवति, तथा च-उदयस्य प्रथम-समये तेषु बहुतरदलिकानां निषेको भवति, तदनन्तरं द्वितीयादिस्थितिषु

विशेषहीन कर्मदलिकों का निषेक यावत् उत्कृष्टस्थितिवाले कर्मदलिकों तक होता है, कहा भी है-

" मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिइइ बहुयरं दव्वं ।
सेसे विसेसहीणं जो उक्कोसंति सव्वासिं ॥ "

तात्पर्य यह है कि-आठों प्रकार के कर्म जब बंध चुकते हैं-और अपनी २ अबाधा के बाद जब वे उदय में आने लग जाते हैं तब उन कर्मों के वेदने योग्य दलिकों की निषेक रचना होती है अर्थात्-कर्मानु-भव के प्रथम समय से लेकर बद्धकर्मों के दलिकों में से वेदने योग्य दलिकों का निषेक होता है इसमें उदय के प्रथम समय में इनमें से बहुतर दलिकों का निषेक होता है, इसके बाद एक समय प्रमाणवाली द्वितीय आदि स्थितिमें, क्रम २ से द्वितीय तृतीयादि समयों में विशेष-

---

ચયહીન-કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, આ રીતે વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાં કર્મદલિકો પર્યન્ત થયા કરે છે. કહ્યું પણ છે—

" मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिइइ बहुयरं दव्वं ।
से से विसेसहीणं जो उक्कोसंति सव्वासिं ॥ "

ભાવાર્થ—આઠે પ્રકારનાં કર્મ જ્યારે બંધાઈ ચુકે છે, અને પોતપોતાના અબાધાકાળ પછી જ્યારે તેઓ ઉદયમાં આવવા માંડે છે, ત્યારે તે કર્મના વેદનાયોગ્ય દલિકોની નિષેક રચના થાય છે, એટલે કે કર્માનુભવના પ્રથમ સમયથી લઈને બદ્ધ કર્મોનાં દલિકોમાંથી વેદવાયોગ્ય દલિકોનો નિષેક થાય છે. તેમાં ઉદયના પ્રથમ સમયે તેમાંના અધિક દલિકોનો નિષેક થાય છે, ત્યારબાદ એક એક સમય પ્રમાણવાળી દ્વિતીય આદિ સ્થિતિમાં ક્રમશઃ દ્વિતીય તૃતીય

कालः त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणश्च बाधाकालः, एतद्द्वयस्यापि अबाधाबाधाकालस्य मिश्रणात्मकः कर्मस्थितिकालः, अबाधाकालवर्जितो बाधाकलात्मकः कर्मनिपेककाल इत्याहुः। एवमन्यकर्मस्वपि अबाधाकालो विज्ञेयः, विशेषस्तु आयुषि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि निपेककालः, पूर्वकोटीतृतीयभागश्च अबाधाकाल इति। स च पूर्वकोटित्रिभागः,-त्रयस्त्रिंशल्लक्ष त्रयस्त्रिंशत्सहस्रत्रयस्त्रिशदुत्तरत्रिशत (३३००००००, ३३०००, ३३३) पूर्वत्रयोविंशतिलक्ष-द्विपञ्चाशत्सहस्र (२३००००००, ५२०००) वर्षकोटिपरिमितो भवति। 'एवं दरिसणावरणिज्जंपि' एवम् ज्ञानावरणीयकर्मवदेव दर्शनावरणीयमपि कर्म-बोध्यम्। 'वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया, उक्कोसेणं जहा-णाणावरणिज्जं'

अबाधाकाल और तीस ३० सागरोपम कोडाकोडी प्रमाण बाधाकाल, इन दोनों को मिला देने से जो प्रमाण निकलता है वह कर्मस्थितिकाल है तथा अबाधाकाल से रहित जो बाधाकाल है वह कर्मनिपेक काल है"। इसी तरह से दूसरे कर्मों के विषय में भी अबाधाकाल जान लेना चाहिये-आयुकर्म में तेंतीस ३३ सागरोपम का निपेककाल है। तथा इस में जो अबाधाकाल है वह पूर्व कोटि का तृतीयभागप्रमाण है। पूर्वकोटि तृतीय भाग तेंतीस ३३ लाख, तेंतीस ३३ हजार, तीनसौ तेंतीस, पूर्व और २३ तेवीस लाख, बावन ५२ हजार कोटि वर्षप्रमाण होता है। (एवं दरिसणावरणिज्जं) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह दर्शनावरणीय कर्म को भी जानना चाहिये। (वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) वेदनीयकर्म की जघन्यस्थिति दो

અને ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ બાધાકાળ, એ બન્નેનો સરવાળો કરવાથી જે પ્રમાણ આવે છે તે કર્મસ્થિતિકાળ છે, તથા અબાધાકાળ સિવાયનો જે બાધાકાળ છે, તે કર્મનિપેક કાળ છે."

એજ પ્રમાણે બીજાં કર્મોનો અબાધકાળ પણ સમજવો જોઇએ આયુકર્મનો નિપેકકાળ (વેદનકાળ) ૩૩ સાગરોપમનો કહ્યો છે, તથા તેનો અબાધાકાળ પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ છે. પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ તેત્રીસ લાખ તેત્રીસ હજાર ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩૩૩૩૩) પૂર્વ અને તેવીસ લાખ બાવન હજાર (૨૩૫૨૦૦૦) કોટિવર્ષ પ્રમાણ છે.

(एवं दरिसणावरणिज्जं) જ્ઞાતાવરણીય કર્મની સ્થિતિ પ્રમાણે જ દર્શનાવરણીય કર્મની પણ સ્થિતિ સમજવી.

(वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया, उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) વેદનીય કર્મની

कता वर्तते, यद्यपि आयुष्कर्मणोऽपि अबाधाकालस्तु भवत्येव किन्तु न तत्र तद्-वर्जनस्यावश्यकता भवति। आयुष्कर्मबन्धस्य प्रथमसमये एवायुषः प्रभूतदलिकानां निषेको भवति, द्वितीयादिसमयेषु तु उत्तरोत्तरं विशेषहीनो भवति याव-च्चरमसमय इति।

तथा चैतावता बद्धमपि ज्ञानावरणीयं कर्म सहस्रवर्षत्रयं यावत् अवेद्य-मानतया तिष्ठति, ततः सहस्रवर्षत्रयन्यूनत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणस्तावत् ज्ञानावरणीयकर्मानुभवकालो वेदितव्यः, केचित्तु-सहस्रवर्षत्रयप्रमाणः आबाधा-

विशेष २ हीन होता रहता है। इस तरह बंधा हुआ भी ज्ञानावर्णीय कर्म तीन हजार वर्षतक अवेद्यमान अवस्था में रहता है, बाद में वह अनुभवन-उदय में आता है-इस प्रकार उसका अनुभवन काल तीन ३ हजार वर्ष कम तीस ३० कोडाकोडी सागरोपम का है ऐसा जानना चाहिये, तात्पर्य कहने का यह है कि कर्म की स्थिति के दो प्रकार है-एक तो उसे कर्मरूप में रहना और दूसरी उसे अनुभव योग्य कर्मरूप में बनना, यहां जो उत्कृष्ट अथवा जघन्यरूप से कर्मस्थिति कही गई है वह कर्मरूप से रहने वाली कर्मस्थिति कही गई है और जब अबाधा-काल के बाद कर्म उदय में आने लग जाता है-तब की स्थिति अनुभव योग्य कर्मस्थिति कही गई है कर्म की स्थिति में से अबाधाकाल घटाने से जो स्थिति बचती है वही अनुभव योग्य कर्मस्थिति है ऐसा जानना चाहिये।

कोई आचार्य ऐसा कहते हैं कि "तीन ३ हजार वर्ष प्रमाण

આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ થયા પછી પણ ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી તે અવેદ્યમાન અવસ્થામાં જ રહે છે અને ત્યારબાદ તે ઉદયમાં આવે છે. આ રીતે તેનો વેદનકાળ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં ત્રણ હજાર વર્ષ ન્યૂન (ઓછો) છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કર્મની સ્થિતિના બે પ્રકાર છે-(૧) કર્મરૂપે રહેવાની સ્થિતિ અને (૨) અનુભવવા (વેદવા) યોગ્ય કર્મરૂપ બનવાની સ્થિતિ. અહીં જે ઓછામાં ઓછી કે વધારેમાં વધારે કર્મ સ્થિતિ કહી છે, તે કર્મરૂપે રહેનારી કર્મસ્થિતિ કહી છે, અને જ્યારે અબા-ધાકાળ પૂરો થયા પછી કર્મ ઉદયમાં આવવા લાગી જાય છે ત્યારની સ્થિતિને અનુભવયોગ્ય કર્મસ્થિતિ કહી છે. કર્મની સ્થિતિમાંથી અબાધાકાળ બાદ કરતા જે સ્થિતિ બાકી રહે છે એજ અનુભવયોગ્ય કર્મસ્થિતિ છે એમ સમજવું.

કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે "ત્રણ હજાર વર્ષ [illegible]ધાકાળ,

मोहनीयकर्मणो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं बन्धस्थितिः, उत्कर्षेण सप्ततिसागरोपम-कोटीकोटयः 'सत्त य वाससहस्साणि अबाहा' सप्त च वर्षसहस्राणि अबाधा मोहनीयकर्मबन्धोदयान्तकालः, 'अबाहूणिया कम्मट्ठिई-कम्मनिसेओ' अबाधोनिका अबाधया सप्त सहस्रवर्षरूपया ऊनिका न्यूना कर्मस्थितिः सप्तसहस्र-वर्षन्यूनः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीमानलक्षणो मोहनीयकर्मावस्थानकालः निषेको भवति। 'आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि' आयु-ष्कम् आयुष्यकर्मणो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि 'पुव्वकोडितिभागो अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई-कम्मनिसेओ' पूर्वकोटीत्रि-भागः पूर्वकोटीयतृतीयभागः अबाधाकालः, अबाधोनिका-अबाधाकालेन न्यूना त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि कर्मस्थितिः आयुष्यकर्मावस्थानकालः कर्मनिषेको भवति। पूर्वकोटित्रिभागस्य संख्यामानमत्रैव सूत्रे पूर्वमबाधाकालप्रकरणे प्रदर्शितमेवेति

अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) मोहनीय कर्म की जघन्य बंधस्थिति अन्तर्मुहूर्त की है उत्कृष्ट बंधस्थिति ७० सत्तर कोडाकोडी सागरोपम की है, इसका अबाधाकाल ७००० हजार वर्ष का है उत्कृष्टस्थिति में अबाधा काल को घटाने पर जो स्थिति बचे वह मोहनीय का अवस्थानकाल रूप कर्मनिषेककाल है। (आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि) आयुकर्म की जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट स्थिति ३३ सागरोपम की है (पुव्वकोडितिभागो अबाहा) पूर्व कोटि के त्रिभागप्रमाण अबाधाकाल है (अबाहूणिया कम्मट्ठिई-कम्मनिसेओ) अबाधाकाल से हीन जो कर्मस्थिति है वह इस कर्म का निषेक काल है। पूर्वकोटि के त्रिभाग की संख्या का प्रमाण पहिले अबाधकाल के प्रकरण में दिखा ही दिया है (नाम-

उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ) મોહનીય કર્મની જઘન્ય બંધસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેનો આબાધકાળ ૭૦૦૦ વર્ષનો છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી અબાધાકાળને બાદ કર-વાથી જેટલો કાળ બાકી રહે તેટલો મોહનીય કર્મનો કર્મનિષેક કાળ (કર્મ વેદનકાળ) સમજવો. (आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि) આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તમુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગ-રોપમની છે. (पुव्वकोडि तिभागो अबाहा) તેનો અબાધાકાળ પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ છે. (अबाहूणिया कम्मट्ठिई-कम्मनिसेओ) અબાધાકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે, તે આ કર્મનો નિષેકકાળ સમજવો. પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગનું પ્રમાણ આ સૂત્રમાં જ અબાધાકાળનું વર્ણન કરતી વખતે આપી

तथा वेदनीयं कर्म जघन्येन द्वौ समयौ, तथा च केवलयोगप्रत्ययबन्धापेक्षया वेदनीयं कर्म द्विसमयस्थितिकं भवति, तत्र एकस्मिन् समये बध्यते, द्वितीये तु वेद्यते यत्तु " वेयणियस्स जहण्णा बारस, नाम-गोयाण अट्ठ मुहुत्ता" वेदनीयस्य जघन्या द्वादश, नाम-गोत्रयोः अष्टमुहूर्ता इत्युक्तम् तत् सकषायस्थिति बन्धमाश्रित्य वेदितव्यमिति न तद्विरोधः उत्कर्षेण यथा ज्ञानावरणीयं कर्म तथैव वेदनीयमपि कर्म बोध्यम्, तथा च वेदनीयस्यापि कर्मणः उत्कृष्टतः स्थितिकालः त्रिसहस्रवर्षन्यूनत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणः । ' मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ ' मोहनीयं कर्म

समय की है और उत्कृष्ट स्थिति ज्ञानावरणीय के समान तीस ३० कोडाकोडी सागरोपम की है। यहां जो वेदनीय कर्म की जघन्य स्थिति दो समय की कही गई है वह केवल योग के निमित्त से होने वाले बंध की अपेक्षा से कही गई है-ऐसी स्थिति में वेदनीय कर्म की जघन्य स्थिति दो समय की होती है एक समय में वह बंधता है, और द्वितीय समय में वह वेदा जाता है जो (वेयणियस्स जहण्णा बारस, नाम गोयाण अट्ठ मुहुत्ता) वेदनीय कर्म के विषय में ऐसा कहा गया है कि वेदनीयकर्म की जघन्य स्थिति १२ मुहूर्त की होती है सो यह कथन कषायसहित जीवों की अपेक्षा से ही जानना चाहिये-क्यों कि कषाययुक्त जीवों के जो वेदनीय कर्म का जघन्य स्थिति बंध होता है वह १२ मुहूर्त का होता है उत्कृष्ट स्थिति काल वेदनीय कर्म का तीन हजार वर्ष कम तीस सागरोपम कोडाकोडी प्रमाण का है (मोहणिज्जं जहण्णेणं

ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ બે સમયની અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જેટલી જ (ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની) છે. અહીં જે વેદનીય કર્મની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સ્થિતિ બે સમયની કહી છે તે માત્ર યોગને કારણે થનારા બંધને અનુલક્ષીને કહી છે-એટલે કે એવી પરિસ્થિતિમાં વેદનીય કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બે સમયની હોય છે-એક સમયમાં તે બંધાય છે અને બીજે સમયે તેનું વેદન થાય છે. (वेयणियस्स जहण्णा बारस, नाम गोयाण अट्ठमुहुत्ता) આ કથન પ્રમાણે વેદનીય કર્મની જે બાર મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તે કષાય યુક્ત જીવોની અપેક્ષાએ જ સમજવી, કારણ કે કષાયયુક્ત જીવોના વેદનીય કર્મનો જે જઘન્ય સ્થિતિ બંધ થાય છે, તે બાર મુહૂર્તનો હોય છે, વેદનીય કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ ત્રીસ સાગરોપમ કોડા કોડી કરતાં ત્રણ હજાર વર્ષ ઓછો હોય છે. (मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,

कर्मस्थितिप्रज्ञापककोष्ठकम्

कर्मनाम	उत्कृष्टा स्थितिः	जघन्या स्थितिः	उत्कृष्टः अबाधाकालः	जघन्यः अबाधाकालः	उत्कृष्टः बाधाकाल कर्मनिषेकः	जघन्यः बाधाकाल कर्मनिषेकः
मोहनीय कर्म	सप्तति सागरोपम कोटीकोटयः	अन्तर्मुहूर्तम्	७००० सप्तति वर्षशतानि	अन्तर्मुहूर्तम्	सप्तसहस्रवर्षन्यूना सप्तति सागरोपम कोटीकोट्यः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम्+ अन्तर्मुहूर्तम्
ज्ञानावरणीय कर्म	त्रिंशत्सागरोपम कोटीकोटयः	,,	३००० सहस्र वर्षत्रयम्	,,	त्रिसहस्रवर्षन्यूनाः त्रिंशद् सागरोपम कोटी कोटयः	,,
दर्शनावरणीय कर्म	,,	,,	,,	,,	,,	,,
सकापायात्म बद्धं वेदनीय कर्म	,,	द्वादश मुहूर्तानि	,,	,,	,,	अन्तर्मुहूर्तन्यूनानि एकादश मुहूर्तानि
अन्तरायिकं कर्म	,,	अन्तर्मुहूर्त्तम्	,,	,,	,,	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्
नामकर्म	विंशति सागरोपम कोटीकोटयः	अष्टौ मुहूर्तानि	२००० वर्षाणि	,,	विंशति शतन्यूनाविंशति सागरोपम कोटीकोटयः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनानि सप्तमुहूर्तानि
गोत्रकर्म	,,	,,	,,	,,	,,	,,
आयुष्यकर्म	पूर्वकोटि त्रिभागाधिकानित्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तम्	पूर्वकोटि त्रिभाग	,,	पूर्वकोटि त्रिभाग न्यूनानि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्

+ अन्तर्मुहूर्त शब्दो भिन्न भिन्न [illegible]

'नाम-गोयाणं जहण्णेणं अट्ठ मुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ' नाम-गोत्रयोः कर्मणोः बन्धस्थितिः जघन्येन अष्ट मुहूर्तानि, उत्कर्षेण विंशतिसागरोपमकोटीकोटयः 'दोण्णि य वाससहस्साणि अबाहा' द्वे च वर्षसहस्रे अबाधा, 'अबाहूणिया कम्मट्ठिई-कम्मनिसेओ' अबाधोनिका-अबाधया द्विसहस्रवर्षरूपया ऊनिका न्यूना कर्मस्थितिः-द्विसहस्रवर्षन्यूनो विंशतिसागरोपमकोटीकोटीमानः नाम गोत्र कर्मावस्थान कालः, कर्मनिषेको भवति। 'अंतराइअं जहा-णाणावरणिज्जं' आन्तरायिकं कर्म यथा ज्ञानावरणीयं तथा वेदितव्यमिति भावः॥सू०४॥

कर्मबन्धकवक्तव्यता

ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रस्तावात् तद्बन्धकान् निरूपयितुं प्रथमं स्त्र्यादिद्वारमाह-'णाणावरणिज्जं णं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ नपुंसओ बंधइ? णोइत्थी-णोपुरिस-

---

गोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ) नाम और गोत्र इन दोनों कर्मों की जघन्य स्थिति आठ मुहूर्त की है और उत्कृष्टस्थिति वीस २० सागरोपम कोडाकोडी की है। (दोण्णि य वाससहस्साणि अवाहा) दो हजार वर्ष की अवाधा है। (अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) अवाधाकालरूप जो दो हजार वर्ष हैं उनसे रहित २० वीस सागरोपम कोडाकोडी का इनका अवस्थानकाल-कर्म निषेक है। (अंतराइयं जहा णाणावरणिज्जं) अन्तराय की स्थिति, अवाधा, अवस्थान काल ये सब विषय ज्ञानावरणीय कर्म के समान ही जानना चाहिये॥ सू०४॥

દીધેલું છે. (नामगोयाणं जहण्णेणं अट्ठमुहुत्ता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ) નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમ કોડાકોડીની છે. (दोण्णि य वाससहस्साणि अवाहा) બન્નેનો આબાધકાળ બે હજાર વર્ષનો છે. (अबाहूणिया कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) તેમની વીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી ૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણુ અબાધાકાળ બાદ કરતાં જેટલો કાળ બાકી રહે તેટલો તેમનો અવસ્થાન કાળ-કર્મ નિષેક કાળ સમજવો. (अंतराइयं जहा णाणावरणिज्जं) અન્તરાય કર્મની સ્થિતિ, અબાધાકાળ, અવસ્થાન કાળ આદિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પ્રમાણે જ સમજવા. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

कर्मस्थितिमापककोष्ठकम्

कर्मनाम	उत्कृष्टा स्थितिः	जघन्या स्थितिः	उत्कृष्टः अबाधाकालः	जघन्यः अबाधाकालः	उत्कृष्टः बाधाकाल कर्मनिषेकः	जघन्यः बाधाकाल कर्मनिषेकः
मोहनीय कर्म	सप्तति सागरोपम कोटीकोट्यः	अन्तर्मुहूर्तम्	७००० सप्तति वर्षशतानि	अन्तर्मुहूर्तम्	सप्तसहस्रवर्षन्यूना सप्तति सागरोपम कोटीकोट्यः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम्+ अन्तर्मुहूर्तम्
ज्ञानावरणीय कर्म	त्रिंशत्सागरोपम कोटीकोट्यः	"	३००० सहस्र वर्षत्रयम्	"	त्रिसहस्रवर्षन्यूनाः त्रिंशद् सागरोपम कोटी कोट्यः	"
दर्शनावरणीय कर्म	"	"	"	"	"	"
सकषायात्म बद्धं वेदनीय कर्म	"	द्वादश मुहूर्तानि	"	"	"	अन्तर्मुहूर्तन्यूनानि एकादश मुहूर्तानि
अन्तरायिक कर्म	"	अन्तर्मुहूर्तम्	"	"	"	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्
नामकर्म	विंशति सागरोपम कोटीकोट्यः	अष्टौ मुहूर्तानि	२००० वर्षाणि	"	विंशति शतन्यूनाविंशति सागरोपम कोटीकोट्यः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनानि सप्तमुहूर्तानि
गोत्रकर्म	"	"	"	"	"	"
आयुष्यकर्म	पूर्वकोटि त्रिभागाधिकानि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तम्	पूर्वकोटि त्रिभाग	"	पूर्वकोटि त्रिभाग न्यूनानि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्

+ अन्तर्मुहूर्त शब्दो भिन्न भिन्न जातीय कालवाचकोऽत्रावगन्तव्यः ।

॥ सू० ४॥

–णो नपुंसओ वंधइ ?। गोयमा ! इत्थीवि वंधइ, पुरिसो वि वंधइ, नपुंसओ वि वंधइ, णोइत्थीणोपुरिसणोनपुंसओ सिय वंधइ, सिय णो वंधइ । एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पयडीओ । आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी वंधइ, पुरिसो वंधइ, नपुंसओ वंधइ०, पुच्छा ? गोयमा ! इत्थी सिय वंधइ, सिय णो वंधइ । एवं तिन्नि वि भाणियव्वा, णोइत्थी णोपुरिस–णोनपुंसओ न वंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए वंधइ, असंजए वंधइ, संजयाऽसंजए वंधइ, णो संजय–णोअसंजय–णोसंजयाऽसंजए वंधइ ? । गोयमा ! संजए सिय वंधइ, सिय णो वंधइ, असंजए वंधइ, संजयाऽसंजए वि वंधइ, नोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजए ण वंधइ । एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगे हेट्ठिला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले णं वंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मदिट्ठी वंधइ, मिच्छादिट्ठी वंधइ, सम्मामिच्छादिट्ठी वंधइ ? गोयमा ! सम्मदिट्ठी सिय वंधइ, सिय णो वंधइ, मिच्छदिट्ठी वंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी वंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए, सम्मामिच्छदिट्ठी न वंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सन्नी वंधइ, णोसन्नि-णोअसन्नी वंधइ ? गोयमा ! सन्नी सिय वंधइ, सिय णो वंधइ, असन्नी वंधइ, णोसन्नि-णोअसन्नी न वंधइ, एवं वेयणिज्जाऽऽउगोवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिला दो वंधंति, उवरिल्ले

न बंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ? अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिय-णो अभवसिद्धिए बंधइ? गोयमा! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिए न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उपरिल्ले न बंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ?, अचक्खुदंसणी बंधइ? ओहिदंसणी बंधइ? केवल दंसणी बंधइ? गोयमा! हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति, केवलदंसणी भयणाए। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ, अपज्जत्तओ बंधइ, णोपज्जत्तय-णोअपज्जत्तओ बंधइ? गोयमा! पज्जत्तओ भयणाए, अपज्जत्तओ बंधइ, णोपज्जत्तय-णोअपज्जत्तओ न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं कि भासए बंधइ, अभासए बंधइ? गोयमा! दो वि भयणाए, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं भासए बंधइ, अभासए भयणाए। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, णोपरित्ते णो अपरित्ते बंधइ? गोयमा! परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, णोपरित्तणोअपरित्ते न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ, आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए, णोपरित्त णो-

अपरित्तो न बंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी बंधइ ? गोयमा! हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए, केवलणाणी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए। णाणा वरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मइअन्नाणी बंधइ, सुयअन्नाणी बंधइ, विभंगअन्नाणी बंधइ ? गोयमा! आउग वज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए। णाणवरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी बंधइ, अजोगी बंधइ ? गोयमा! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए, अजोगी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि। वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिण्णि बंधंति, अजोगी न बंधइ। णाणा वरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सागरोवउत्ते बंधइ, अणागारोवउत्ते बंधइ? गोयमा! अट्ठसु वि भयणाए। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ? गोयमा! दो वि भयणाए, एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं, वेयणिज्जं आहारए बंधइ, अणाहारए भयणाए, आउए आहारए भयणाए अणाहारए न बंधइ ? णाणा वरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सुहुमे, बंधइ बायरे बंधइ णो सुहुम-णो बायरे बंधइ ? गोयमा! सुहुमे बंधइ, बायरे भयणाए, णोसुहुमणोबायरे न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए सुहुमे, बायरे भयणाए,

णोसुहुमणोवायरे न वंधइ। णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे वंधइ, अचरिमे वंधइ? गोयमा! अट्ठ वि भयणाए ॥ सू० ५ ॥

छाया—ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त! कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति? नोस्त्रीनोपुरुषनोनपुंसको बध्नाति? गौतम! स्त्री अपि बध्नाति, पुरुषोऽपि बध्नाति नपुंसकोऽपि बध्नाति, नोस्त्रीनोपुरुषनोनपुंसकः स्याद् बध्नाति, स्याद् नो बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतयः। आयुष्कं खलु

कर्मबन्धक वक्तव्यता

'णाणावरणिज्जं णं भंते!' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं इत्थी वंधइ, पुरिसो वंधइ, नपुंसओ वंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म क्या स्त्री बांधती है? या पुरुष बांधता है? या नपुंसक बांधता है? कौन बांधता है? अथवा-(णोइत्थी णोपुरिस - णोनपुंसओ वंधइ) स्त्री नहीं बांधती है? पुरुष नहीं बांधता है? नपुंसक नहीं बांधता है? तो कौन बांधता है? (गोयमा! इत्थी वि वंधइ, पुरिसो वि वंधइ, नपुंसओ वि वंधइ) हे गौतम! स्त्री भी ज्ञानावरणीय कर्म बांधती है। पुरुष भी ज्ञानावरणीय कर्म बांधता है। नपुंसक भी ज्ञानावरणीय कर्म बांधता है। (णो इत्थी णो पुरिस-णो नपुंसओ सिय वंधइ, सिय णो वंधइ) तथा जो जीव नोस्त्री होता है-स्त्री नहीं होता है, नोपुरुष होता है-पुरुष नहीं

કર્મબન્ધક વક્તવ્યતા—

"णाणावरणिज्जं णं भंते!" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं इत्थी वंधइ, पुरिसो वंधइ, नपुंसओ वंधइ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે? કે પુરુષ બાંધે છે? કે નપુંસક બાંધે છે? અથવા-(णोइत्थी, णोपुरिस, णोनपुंसओ वंधइ?) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધતી નથી? પુરુષ બાંધતો નથી? નપુંસક બાંધતો નથી? (गोयमा! इत्थी वि वंधइ, पुरिसो वि वंधइ, नपुंसओ वि वंधइ) હે ગૌતમ! સ્ત્રી પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, પુરુષ પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. અને નપુંસક પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. (णोइत्थी, णोपुरिस, णोनपुंसओ सिय वंधइ, सिय णो वंधइ) તથા જે જીવ 'નો સ્ત્રી' હોય છે-સ્ત્રી હોતી નથી, 'નો પુરુષ' હોય છે-પુરુષ હોતો

भदन्त ! कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति पृच्छा ? गौतम ! स्त्री स्याद् बध्नाति, स्याद् नो बध्नाति, एवं त्रयोऽपि भणितव्याः, नो स्त्रीनोपुरुषनोनपुंसको बध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं संयतो बध्नाति, असंयतो बध्नाति, संयतासंयतो बध्नाति, नोसंयतनोअसंयतनो-

होता है, नोनपुंसक-नपुंसक नहीं होता है, वह जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधता भी है और नहीं भी बांधता है। (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ) इसी प्रकार का कथन आयु कर्म को छोडकर बाकी के सातों कर्मों के विषयमें भी जानना चाहिये। (अउगं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ०पुच्छा) हे भदन्त! आयुकर्म का बंध क्या स्त्री करती है? पुरुष करता है? नपुंसक करता है? इस प्रकार से पहिले के जैसा प्रश्न यहां पर भी करना चाहिये। (गोयमा! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, एवं तिन्नि वि भाणियव्वा) हे गौतम! आयुकर्म का बंध स्त्री करती भी है और नहीं भी करती है। इसी प्रकार से पुरुष और नपुंसक के विषय में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये। (णोइत्थी, णोपुरिस, णो नपुंसओ न बन्धइ) जो नोस्त्री है नोपुरुष है ओ नोनपुंसक है वह आयुकर्म का बन्ध नहीं करता है। (णाणावरणिज्जं णं भन्ते! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए बंधइ, संजयासंजए बंधइ, णो संजय,

નથી, 'નો નપુંસક' હોય છે-નપુંસક હોતો નથી, તે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. (एवं आउगवज्जाओ सत्त-कम्मप्पगडीओ) આયુકર્મ સિવાયના બાકીનાં સાતે કર્મોના વિષયમાં પણ આ પ્રકારનું કથન જ સમજવું.

(आउगं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ, पुच्छा) હે ભદન્ત! આયુકર્મનો બંધ શું સ્ત્રી કરે છે? પુરુષ કરે છે? નપુંસક કરે છે? આ પ્રમાણે પહેલાંની જેવાં જ પ્રશ્નો અહીં સમજવા.

(गोयमा! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ एवं तिन्नि वि भाणियव्वा) હે ગૌતમ! આયુકર્મનો બંધ સ્ત્રી કરે પણ છે અને નથી પણ કરતી. પુરુષ અને નપુંસકના વિષયમાં પણ એવું જ કથન થવું જોઈએ. (णोइत्थी, णो पुरिस, णोनपुंसओ न बंधइ) નો સ્ત્રી-સ્ત્રી ન હોય એવો જીવ, નો પુરુષ-પુરુષ ન હોય એવો જીવ અને નો નપુંસક-નપુંસક ન હોય એવો જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. (णाणावरणिज्जं णं भंते! किं संजए बंधइ, असं-

संयतासंयतो वध्नाति ? गौतम ! संयतः स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति अंसयतो बध्नाति, संयताऽसंयतोऽपि बध्नाति, नोसंयतनोअसंयत-नोसंयता संयतो न बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनास्त्रयो

णो असंजय-णो संजयासंजए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या संयत जीव बांधता है ? असंयत जीव बांधता है ? या संयतासंयत जीव बांधता है ? अथवा-जो नो संयत होता है वह बांधता है ? या जो नो असंयत या नो संयतासंयत जीव होता है वह बांधता है। (गोयमा) हे गौतम ! (संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, असंजए बंधइ, संजयासंजए वि बंधइ, णो संजय, णो असंजय णो संजयासंजए ण बंधइ) ज्ञानावरणीय कर्म संयत बांधता भी है और नहीं भी बांधता है। पर जो असंयत होता है वह बांधता है तथा जो संयतासंयत होता है वह भी बांधता है। तथा जो नो संयत होता है, नो असंयत होता है, नो संयतासंयत होता है, वह नहीं बांधता है। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले ण बंधइ) इसी तरह से आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों के विषय में भी जानना चाहिये। आयुकर्म के विषय में ऐसा जानना चाहिये कि जो जीव संयत हो, असंयत हो, या संयतासंयत हो वह आयुकर्म को बांधता भी है

जए बंधइ, संजयासंजए बंधइ, णो संजय, णो असंजय, णो संजयासंए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું સંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? શું અસંયત જીવ તે કર્મ બાંધે છે? શું સંયતાસંયત જીવ તે કર્મ બાંધે છે? અથવા શું નો સંયત જીવ તે કર્મ બાંધે છે? નો અસંયત જીવ તે કર્મ બાંધે છે? શું નો સંયતાસંયત જીવ તે કર્મ બાંધે છે?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (संजए सिय बंधइ सिय णो बंधइ, असंजए बंधइ, संजयासंजए वि बंधइ, णो संजय, णो असंजय णो संजयासंजए ण बंधइ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સંયત જીવ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, પણ અસંયત જીવ તથા સંયતાસંયત જીવ બાંધે છે, નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले ण बंधइ) આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. આયુકર્મના વિષયમાં એવું સમજવું કે જે જીવ સંયત હોય, અસંયત હોય, અથવા તો સંયતાસંયત હોય તે આયુકર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. પરંતુ જે જીવ નો સંયત હોય, નો અસંયત

भदन्त! कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति पृच्छा? गौतम! स्त्री स्याद् बध्नाति, स्याद् नो बध्नाति, एवं त्रयोऽपि भणितव्याः, नो स्त्रीनोपुरुषनोनपुंसको बध्नाति। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त! कर्म किं संयतो बध्नाति, असंयतो बध्नाति, संयतासंयतो बध्नाति, नोसंयतनोअसंयतनो-

होता है, नोनपुंसक-नपुंसक नहीं होता है, वह जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधता भी है और नहीं भी बांधता है। (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ) इसी प्रकार का कथन आयु कर्म को छोडकर बाकी के सातों कर्मों के विषयमें भी जानना चाहिये। (आउगं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ०पुच्छा) हे भदन्त! आयुकर्म का बंध क्या स्त्री करती है? पुरुष करता है? नपुंसक करता है? इस प्रकार से पहिले के जैसा प्रश्न यहां पर भी करना चाहिये। (गोयमा! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, एवं तिन्नि वि भाणियव्वा) हे गौतम! आयुकर्म का बंध स्त्री करती भी है और नहीं भी करती है। इसी प्रकार से पुरुष और नपुंसक के विषय में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये। (णोइत्थी, णोपुरिस, णो नपुंसओ न बन्धइ) जो नोस्त्री है नोपुरुष है औ नोनपुंसक है वह आयुकर्म का बन्ध नहीं करता है। (णाणावरणिज्जं णं भन्ते! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए बंधइ, संजयासंजए बंधइ, णो संजय,

નથી, 'નો નપુંસક' હોય છે-નપુંસક હોતો નથી, તે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. (एवं आउगवज्जाओ सत्त-कम्मप्पगडीओ) આયુકર્મ સિવાયના બાકીનાં સાતે કર્મોના વિષયમાં પણ આ પ્રકારનું કથન જ સમજવું.

(आउगं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ, पुच्छा) હે ભદન્ત! આયુકર્મનો બંધ શું સ્ત્રી કરે છે? પુરુષ કરે છે? નપુંસક કરે છે? આ પ્રમાણે પહેલાંની જેવાં જ પ્રશ્નો અહીં સમજવા.

(गोयमा! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ एवं तिन्नि वि भाणियव्वा) હે ગૌતમ! આયુકર્મનો બંધ સ્ત્રી કરે પણ છે અને નથી પણ કરતી. પુરુષ અને નપુંસકના વિષયમાં પણ એવું જ કથન થવું જોઈએ. (णोइत्थी, णो पुरिस, णोनपुंसओ न बंधइ) નો સ્ત્રી-સ્ત્રી ન હોય એવો જીવ, નો પુરુષ-પુરુષ ન હોય એવો જીવ અને નો નપુંસક-નપુંસક ન હોય એવો જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. (णाणावरणिज्जं णं भंते! किं संजए बंधइ, असं-

बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोसंज्ञि नोअसंज्ञि बध्नाति ? गौतम ! संज्ञी स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोसंज्ञि-नोअसंज्ञी न बध्नाति, एवं वेदनीया-ऽऽयुष्कवर्जाः षट् कर्मप्रकृतयः, वेदनीयम् अधस्तनौ द्वौ बध्नीतः, उपरितनो भजनया, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति ।

होता है वह इस स्थिति में आयुकर्म का बंध नहीं करता है। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ, णो सन्नी, णो असन्नी बन्धइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन जीव करता है-क्या जो जीव संज्ञी होता है वह करता है ? या जो जीव असंज्ञी होता है वह करता है ? (नो असन्नी बंधइ) अथवा जो नो संज्ञी होता है वह या जो असंज्ञी होता है वह करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बन्धइ) जो संज्ञी जीव होता है व ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है, और नहीं भी करता है। जो असंज्ञी जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। पर जो नो संज्ञी असंज्ञी जीव २ हैं वे इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। (एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगंहेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से वेदनीय और आयु के सिवाय छ कर्म प्रकृतियों के विषय में भी कथन जानना चाहिये। वेदनीय कर्म का बंध

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सन्नो बंधइ, असन्नो बंधइ, णो सन्नो, णो असन्नो बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું સંજ્ઞી જીવ બાંધે છે ? કે અસંજ્ઞી જીવ બાંધે છે ? અથવા જે નો સંજ્ઞી હોય છે તે બાંધે છે ? કે જે નો અસંજ્ઞી હોય તે બાંધે છે ?

(गोयमा ! (सन्नो सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बंधइ) સંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો, અસંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી.

(एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) આ પ્રકારનું કથન વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓના વિષયમાં પણ સમજવું. સંજ્ઞી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, અસંજ્ઞી જીવો વેદનીય

भजनया, उपरितनो न बध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं सम्यग्दृष्टिर्बध्नाति, मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति ? गौतम ! सम्यग्दृष्टिः स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, सम्यग् मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, एवम्-आयुष्कवर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्न बध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं संज्ञी

और नहीं भी बांधता है । पर जो जीव नो संयत, नो असंयत या नो संयतासंयत होते हैं वे नहीं बांधते हैं । (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या सम्यग्दृष्टि जीव बांधता है ? या मिथ्यादृष्टि जीव बांधता है ? (गोयमा ! सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठीबंधइ) हे गौतम ! जो जीव सम्यग्दृष्टि होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म बांधता भी है और नहीं भी बांधता है । पर जो जीव मिथ्यादृष्टि या सम्यक् मिथ्यादृष्टि होता है वह तो बांधता ही है । (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि आउए हेट्ठिला दो भयणाए, सम्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ) इसी तरह से आयुकर्म को छोड़कर बाकी के सातकर्मों को बांधने के विषय में भी जानना चाहिये । आयुकर्म के विषय में ऐसा समझना चाहिये कि जो जीव सम्यग्दृष्टि या मिथ्यादृष्टि होता है वह आयुकर्म का बंध करता भी है-और नहीं भी करता है परन्तु जो सम्यक्मिथ्यादृष्टि जीव

હોય, અથવા તો નો સંયતાસંયત હોય, તેઓ આયુકર્મ બાંધતા નથી.

णाणावरणिज्जं णं भंते ! किं सम्मदिट्ठी बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ બાંધે છે ? કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ બાંધે છે ? કે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ જીવ બાંધે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (समद्दिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે અને ક્યારેક નથી બાંધતો, પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અથવા તો સમ્યક્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે જ.

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए, सम्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ) આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મબંધ વિષે આ પ્રમાણે જ સમજવું. આયુકર્મના બંધ વિષે નીચે પ્રમાણે સમજવું—જે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે અથવા તો મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે તે આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક નથી બાંધતો. પરંતુ જે જીવ સમ્યક્ મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે તે આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી.

बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोसंज्ञि नोअसंज्ञि बध्नाति? गौतम! संज्ञी स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोसंज्ञि-नोअसंज्ञी न बध्नाति, एवं वेदनीया-ऽऽयुष्कवर्जाः षट् कर्मप्रकृतयः, वेदनीयम् अधस्तनौ द्वौ बध्नीतः, उपरितनो भजनया, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति।

होता है वह इस स्थिति में आयुकर्म का बंध नहीं करता है। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ, णो सन्नी, णो असन्नी बन्धइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन जीव करता है-क्या जो जीव संज्ञी होता है वह करता है? या जो जीव असंज्ञी होता है वह करता है? (नो असन्नी बंधइ) अथवा जो नो संज्ञी होता है वह या जो असंज्ञी होता है वह करता है? (गोयमा) हे गौतम! (सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बन्धइ) जो संज्ञी जीव होता है व ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है, और नहीं भी करता है। जो असंज्ञी जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। पर जो नो संज्ञी असंज्ञी जीव २ हैं वे इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। (एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से वेदनीय और आयु के सिवाय छ कर्म प्रकृतियों के विषय में भी कथन जानना चाहिये। वेदनीय कर्म का बंध

(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ, णो सन्नो, णो असन्नो बंधइ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું સંજ્ઞી જીવ બાંધે છે? કે અસંજ્ઞી જીવ બાંધે છે? અથવા જે નો સંજ્ઞી હોય છે તે બાંધે છે? કે જે નો અસંજ્ઞી હોય તે બાંધે છે?

(गोयमा! (सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बंधइ) સંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો, અસંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી.

(एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) આ પ્રકારનું કથન વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓના વિષયમાં પણ સમજવું. સંજ્ઞી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, અસંજ્ઞી જીવો વેદનીય

ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं भवसिद्धिको बध्नाति, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको बध्नाति ? गौतम ! भवसिद्धिको भजनया, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको न बध्नाति,

जो जीव संज्ञी होते हैं वे तो करते हैं पर जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं, वे वेदनीय कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। आयुकर्म का बंध जो जीव संज्ञी होते हैं वे अथवा जो असंज्ञी होते हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं तथा जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध जो जीव भवसिद्धिक होता है वह करता है ? या जो जीव अभवसिद्धिक-अभव्य होता है वह करता है ? या जो (णो भवसिद्धिय, णो अभवसिद्धिए बंधइ) जीव नो भवसिद्धिक होता है, नो अभवसिद्धिक होता है वह करता है ? (गोयमा! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए न बंधइ) हे गौतम! जो जीव भवसिद्धिक होता है, वह इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। पर जो अभवसिद्धिक होता है, वह तो बंध करता ही है, तथा जो जीव न भवसिद्धिक हैं, न अभवसिद्धिक हैं वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं

કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. આયુકર્મનો બંધ સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી જીવો કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા, પરંતુ નો સંજ્ઞી જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવ) બાંધે છે કે અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય જીવ) બાંધે છે ? અથવા (णो भवसिद्धिय, णो अभवसिद्धिए बंधइ ?) જે જીવ નો ભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ? કે જે જીવ નો અભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ?

(गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए णो अभवसिद्धिए न बंधइ) હે ગૌતમ ! જે જીવ ભવસિદ્ધિક હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, પણ જે જીવ અભવસિદ્ધિક હોય છે તે તો આ કર્મ બાંધે જ છે. નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

एवम् आयुष्कवर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति, ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं चक्षुर्दर्शनी बध्नाति, अचक्षुर्दर्शनी बध्नाति अवधिदर्शनी बध्नाति, केवलदर्शनी बध्नाति ? गौतम ! अधस्तनास्त्रयो भजनया, उपरितनो न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अध-

करते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से आयुकर्म को छोड़कर बाकी के सात कर्मो के बंध करने के विषय में जानना चाहिये। आयु कर्म का बंध जो भवसिद्धिक है वे तथा जो अभवसिद्धिक हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। पर जो भवसिद्धिक हैं, नो अभवसिद्धिक हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ, ? अचक्खुदंसणी बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या चक्षु दर्शनवाला जीव करता है ? या जो अचक्षुदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या जो अवधिदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या केवलदर्शनवाला जो जीव है वह करता है ? (हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) हे गौतम ! नीचे के तीन-चक्षुदर्शनी, अचक्षुदर्शनी और अवधिदर्शनी-ये तीन-ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते भी हैं, नहीं भी करते हैं। तथा ऊपर का जो केवलदर्शनजीव है वह ज्ञाना-

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોના બંધ વિષે પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. પણ નો ભવસિદ્ધિક જીવો અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ ? अचक्खुदंसणी बंधइ ? ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधई ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું ચક્ષુ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે અચક્ષુ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે અવધિ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે કેવળ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ?

(हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) હે ગૌતમ ! ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની અને અવધિદર્શની જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરાં અને નથી પણ કરતા. પરંતુ કેવલ દર્શનવાળો

ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं भवसिद्धिको बध्नाति, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको बध्नाति ? गौतम ! भवसिद्धिको भजनया, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको न बध्नाति,

जो जीव संज्ञी होते हैं वे तो करते हैं पर जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं, वे वेदनीय कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। आयुकर्म का बंध जो जीव संज्ञी होते हैं वे अथवा जो असंज्ञी होते हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं तथा जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध जो जीव भवसिद्धिक होता है वह करता है ? या जो जीव अभवसिद्धिक-अभव्य होता है वह करता है। या जो (णो भवसिद्धिय, णो अभवसिद्धिए बंधइ) जीव नो भवसिद्धिक होता है, नो अभवसिद्धिक होता है वह करता है ? (गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए न बंधइ) हे गौतम ! जो जीव भवसिद्धिक होता है, वह इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। पर जो अभवसिद्धिक होता है, वह तो बंध करता ही है, तथा जो जीव न भवसिद्धिक हैं, न अभवसिद्धिक हैं वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं

કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. આયુકર્મનો બંધ સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી જીવો કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા, પરંતુ નો સંજ્ઞી જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવ) બાંધે છે કે અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય જીવ) બાંધે છે ? અથવા (णो भवसिद्धिय, णो अभवसिद्धिए बंधइ ?) જે જીવ નો ભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ? કે જે જીવ નો અભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ?

(गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए णो अभवसिद्धिए न बंधइ) હે ગૌતમ ! જે જીવ ભવસિદ્ધિક હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, પણ જે જીવ અભવસિદ્ધિક હોય છે તે તો આ કર્મ બાંધે જ છે. નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

एवम् आयुष्क वर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति, ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं चक्षुर्दर्शनी बध्नाति, अचक्षुर्दर्शनी बध्नाति अवधिदर्शनी बध्नाति, केवलदर्शनी बध्नाति ? गौतम ! अधस्तनास्त्रयो भजनया, उपरितनो न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अध-

करते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से आयुकर्म को छोड़कर बाकी के सात कर्मों के बंध करने के विषय में जानना चाहिये। आयु कर्म का बंध जो भवसिद्धिक है वे तथा जो अभवसिद्धिक हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। पर जो भवसिद्धिक हैं, नो अभवसिद्धिक हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ, ? अचक्खुदंसणी बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या चक्षु दर्शनवाला जीव करता है ? या जो अचक्षुदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या जो अवधिदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या केवलदर्शनवाला जो जीव है वह करता है ? (हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) हे गौतम ! नीचे के तीन–चक्षुदर्शनी, अचक्षुदर्शनी और अवधिदर्शनी–ये तीन–ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते भी हैं, नहीं भी करते हैं। तथा ऊपर का जो केवलदर्शनजीव है वह ज्ञाना-

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોના બંધ વિષે પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. પણ નો ભવસિદ્ધિક જીવો અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ ? अचक्खुदंसणी बंधइ ? ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું ચક્ષુ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે અચક્ષુ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે અવધિ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ? કે કેવળ-દર્શનવાળો જીવ કરે છે ?

(हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) હે ગૌતમ ! ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની અને અવધિદર્શની જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરાં અને નથી પણ કરતા. પરંતુ કેવલ દર્શનવાળો

ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं भवसिद्धिको बध्नाति, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको बध्नाति ? गौतम ! भवसिद्धिको भजनया, अभवसिद्धिको बध्नाति, नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिको न बध्नाति,

जो जीव संज्ञी होते हैं वे तो करते हैं पर जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं, वे वेदनीय कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। आयुकर्म का बंध जो जीव संज्ञी होते हैं वे अथवा जो असंज्ञी होते हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं तथा जो जीव न संज्ञी हैं और न असंज्ञी हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध जो जीव भवसिद्धिक होता है वह करता है ? या जो जीव अभवसिद्धिक-अभव्य होता है वह करता है। या जो (णो भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए बंधइ) जीव नो भवसिद्धिक होता है, नो अभवसिद्धिक होता है वह करता है ? (गोयमा! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए न बंधइ) हे गौतम! जो जीव भवसिद्धिक होता है, वह इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। पर जो अभवसिद्धिक होता है, वह तो बंध करता ही है, तथा जो जीव न भवसिद्धिक हैं, न अभवसिद्धिक हैं वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं

કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. આયુકર્મનો બંધ સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી જીવો કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા, પરંતુ નો સંજ્ઞી જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भवसिद्धिए बंधइ, अभवसिद्धिए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવ) બાંધે છે કે અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય જીવ) બાંધે છે ! અથવા (णो भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए बंधइ ?) જે જીવ નો ભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ? કે જે જીવ નો અભવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ?

(गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिए णो अभवसिद्धिए न बंधइ) હે ગૌતમ ! જે જીવ ભવસિદ્ધિક હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, પણ જે જીવ અભવસિદ્ધિક હોય છે તે તો આ કર્મ બાંધે જ છે. નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

कर्म किम् आभिनिबोधिकज्ञानी बध्नाति, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी, मनः पर्यवज्ञानी, केवलज्ञानी बध्नाति? गौतम! अधस्तनाश्चत्वारो भजनया, केवलज्ञानी न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तनाश्चत्वारोऽपि बध्नन्ति, केवलज्ञानी भजनया। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त! कर्म किं मत्यज्ञानी बध्नाति, श्रुताऽज्ञानी

का बंध भजना से परित्त भी और अपरित्त भी ये दोनों जीव भी करते हैं। परन्तु जो नो परित्त और नो अपरित्त जीव हैं वे आयु कर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिनाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या आभिनिबोधिकज्ञानी–मतिज्ञानवाला जीव करता है? कि श्रुतज्ञानी करता है? अथवा कि अवधिज्ञानवाला जीव करता है, या मनः पर्यय ज्ञानवाला जीव करता है? या केवलज्ञानवाला जीव करता है? (गोयमा! हेट्ठिला चत्तारि भयणाए, केवलणाणी न बंधइ) हे गौतम! मतिज्ञानवाला, श्रुतज्ञानवाला, अवधिज्ञानवाला और मनः पर्ययज्ञानवाला जीव भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। परन्तु जो केवल ज्ञानवाला जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) इसी तरह से वेदनीयकर्म को छोडकर सातकर्मप्रकृतियों के बंध करनेके

પરંતુ જે નો પરિત્ત અને નો અપરિત્ત જીવો છે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते! किं कम्मं अभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिनाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी बंधइ?) હે ભદન્ત! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ આભિનિબોધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાનવાળો) જીવ કરે છે? કે શ્રુતજ્ઞાની કરે છે? કે અવધિજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે? કે મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે? કે કેવળજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે?

(गोयमा! हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए, केवलणाणी न बंधइ) હે ગૌતમ! મતિજ્ઞાનવાળો, શ્રુતજ્ઞાનવાળો, અવધિજ્ઞાનવાળો અને મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળો જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. એટલે કે તેઓ તે કર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતા. પરંતુ કેવળજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી.

(एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના કર્મબંધના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

भदन्त ! कर्म किं परीतो बध्नाति ? अपरीतो बध्नाति ? नोपरीत-नोअपरीतो बध्नाति ? गौतम ! परीतो भजनया, अपरीतो बध्नाति, नोपरित-नोअपरीतो न बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतयः, आयुष्कं परीतोऽपि, अपरीतोऽपि भजनया, नोपरीत-नोअपरीतो न बध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त !

है। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, णो परित्त णो अपरित्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध परित्त-प्रत्येक शरीर वाला जीव, अथवा जिसका संसार निकट है ऐसा भव्यजीव करता है ? कि अपरित्त जीव करता है ? अथवा नो परित्त जीव करता है कि नो अपरित्त जीव करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, णो परित्त णो अपरित्ते न बंधइ) जो परित्त जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करता है-अर्थात् करताभी है और नहीं भी करता है । अपरित्त जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। जो जीव नो परित्त और नो अपरित्त हैं वे इसका बंध नहीं करते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ) इसी तरह का कथन आयुकर्म को छोडकर शेष सातकर्मप्रकृतियों के बंध करने के विषय में भी जानना चाहिये। (आउयं परित्तो वि अपरित्तओ वि भयणाए, णो परित्त णो अपरित्तो न बंधइ) आयु कर्म

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, णो परित्त-णो अपरित्ते बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ પરિત્ત (પ્રત્યેક શરીરવાળો જીવ, અથવા જેનો સંસાર પરિત્ત-મર્યાદિત છે એવો ભવ્ય જીવ) કરે છે ? કે અપરિત્ત જીવ કરે છે ? કે નો પરિત્ત જીવ કરે છે ? કે નો અપરિત્ત જીવ કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, णो परित्त णो अपरित्ते न बंधइ) જે પરિત્ત જીવ છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો, અપરિત્ત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો પરિત્ત જીવો અને નો અપરિત્ત જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पयडीओ) આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરવાના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું (आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए, णो परित्त णो अपरित्तो न बंधइ) પરિત્ત અને અપરિત્ત જીવો આયુકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરાં અને નથી પણ

एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तना वध्नन्ति, अयोगी न वध्नाति। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किम् साकारोपयुक्तो वध्नाति, अनाकारोपयुक्तो वध्नाति ? गौतम ! अष्टसु अपि भजनया। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किम् आहारको वध्नाति, अनाहारको वध्नाति ? गौतम ! द्वावपि भजनया, एवं वेद-

जो योगवाले नहीं हैं वे करते हैं? (गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए, अजोगी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला, तिण्णि बंधंति, अजोगी न बंधइ) हे गौतम ! मनयोगी वचनयोगी और काययोगी ये तीन योगवाले जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करते हैं-और जो अयोगी जीव होते हैं वे नहीं करते हैं। इसी तरह से वेदनीय कर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को बांधने के विषय में भी जानना चाहिये वेदनीय कर्म का बंध नीचे के ये मनोयोगी, वचनयोगी और काययोगी जीव करते हैं। अयोगी जीव इसका बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मका बंध जो साकार उपयोगवाला जीव होता है-वह बांधता है कि जो अनाकारोपयोगवाला होता है वह बांधता है ? (अट्ठसु वि भयणाए) हे गौतम ! आठों कर्म-प्रकृतियों को ऐसा जीव भजना से बांधता है। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ? अणाहारए बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीयकर्म का

ज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिण्णि बंधंति अजोगी न बंधइ) હે ગૌતમ ! મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે અને અયોગી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. વેદનીય કર્મનો બંધ મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવો કરે છે, પરંતુ અયોગી જીવ તેનો બંધ કરતા નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું સાકાર ઉપયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અનાકાર ઉપયોગવાળો જીવ તે કર્મનો બંધ કરે છે ?

(अट्ठसु वि भयणाए) હે ગૌતમ ! સાકાર ઉપયોગવાળો અને અનાકાર ઉપયોગવાળો જીવ આઠે કર્મોનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ આહારક જીવ કરે છે ? કે અના-હારક જીવ કરે છે ?

बध्नाति, विभङ्गज्ञानी बध्नाति, ? गौतम ! आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि बध्नन्ति, आयुष्कं भजनया। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं मनोयोगी बध्नाति,वचोयोगी बध्नाति, अयोगी बध्नाति ? गौतम! अधस्तनास्त्रयो भजनया, अयोगी न बध्नाति,

विषय में भी जानना चाहिये। (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए) वेदनीय कर्म का बंध चार क्षायोपशमिक मतिज्ञान आदिवाले जीव करते हैं। केवलज्ञानवाला जीव वेदनीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं मइ अन्नाणी बंधइ ? सुय अन्नाणी बंधइ ? विभंग अन्नाणी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या मति अज्ञानवाला जीव बांधता है ? कि श्रुतअज्ञानवाला जीव बांधता है ? कि विभंगज्ञानी बांधता है ? (गोयमा ! आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए) आयुकर्म को छोड़कर सातों कर्मों को ये तीन अज्ञानवाले जीव बांधते हैं। तथा आयुकर्म का बंध ये भजना से करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी बंधइ, अजोगी बंधइ ? हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या मनयोगवाले जीव करते हैं ? या वचनयोगवाले जीव करते हैं ? या काययोगवाले जीव करते हैं ? या

(वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए) વેદનીય કર્મનો બંધ પહેલા ચાર પ્રકારના જીવો-એટલે કે ક્ષાયોપશમિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળા જીવો કરે છે, પણ કેવળજ્ઞાની જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं मइ अन्नाणी बंधइ, सुय अन्नाणी बंधइ, विभंग अन्नाणी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ મતિ અજ્ઞાનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે શ્રુત અજ્ઞાનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે વિભંગ અજ્ઞાનવાળો જીવ બાંધે છે ?

(गोयमा ! आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए) હે ગૌતમ ! આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ આ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા જીવો બાંધે છે, તથા તેઓ આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी बंधइ, अजोगी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું મનયોગવાળા જીવ કરે છે ? કે વચનયોગવાળા કરે છે ? કે કાયયોગવાળા જીવો કરે છે ? કે યોગરહિત જીવો કરે છે ?

(गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिन्नी भयणाए, अजोगी न बंधइ, एवं वेयणिज्जव-

गौतम! सूक्ष्मो बध्नाति, बादरो भजनया, नोसूक्ष्म-नोबादरो न बध्नाति, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कं सूक्ष्मो, बादरो भजनया, नोसूक्ष्म-नो बादरो न बध्नाति? ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त! कर्म किं चरमो बध्नाति, अचरमो बध्नाति? गौतम! अष्टाऽपि भजनया॥ सू० ५॥

टीका-णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं इत्थी बंधइ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किम् स्त्री बध्नाति? 'पुरिसो बंधइ?'

का बंध सूक्ष्मजीव करता है बादर जीव तो भजना से इसका बंध करता है, जो नो सूक्ष्म और नो बादर हैं वे इसका बंध नहीं करते हैं। (एवं सत्त वि, आउए सुहुमे, बायरे भयणाए, णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) इसी प्रकार से ये जीव आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों का बंध करते हैं ऐसा जानना चाहिये। ये दोनों सूक्ष्म बादर जीव आयु कर्म का बंध भजना से करते हैं। तथा जो नो सूक्ष्मजीव हैं और नो बादर जीव हैं वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे बंधइ, अचरिमे बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध जो चरम जीव होता है वह करता है कि जो अचरम जीव होता है वह करता है? (गोयमा! अट्ठ वि भयणाए) हे गौतम! ऐसे जीव आठों कर्मप्रकृतियों का बंध भजना से करता है।

टीकार्थ-ज्ञानावरणीय आदि कर्म के प्रस्ताव से सूत्रकार इस सूत्र द्वारा उन ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के बांधनेवालों का निरूपण करने के लिये सर्वप्रथम स्त्री आदि द्वारा का कथन कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया कि (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं इत्थी

કરતા નથી. (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए सुहुमे, बायरे भयणाए, णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) એજ પ્રમાણે તે જીવો આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કરે છે તેમ સમજવું. સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવો આયુકર્મનો બંધ કરે છે પરંતુ નોસૂક્ષ્મ અને નોબાદર જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી. (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे बंधइ, अचरिमे बंधइ?) હે ભદન્ત! શું ચરમ શરીરી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે? કે અચરમ શરીરી જીવ કરે છે? (गोयमा! अट्ठ वि भयणाए) હે ગૌતમ! એવો જીવ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે જ્ઞાનાવરણીય આઠ કર્મોના બંધકોનું નિરૂપણ કર્યું છે. સૌથી પહેલાં સૂત્રકાર સ્ત્રી આદિ દ્વારનું કથન પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "णाणावरणिज्जं

नीयायुष्कवर्जानां षण्णाम्, वेदनीयम् आहारको बध्नाति, अनाहारको भजनया, आयुष्कम् आहारको भजनया, अनाहारको न बध्नाति। ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त! कर्म किं सूक्ष्मो बध्नाति बादरो बध्नाति? नोसूक्ष्म नोबादरो बध्नाति?

बंध क्या आहारक जीव करता है कि अनाहारक जीव करता है? (दो वि भयणाए) हे गौतम! ये दोनों जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करते हैं। (एवं वेयणिज्जाउगवज्जाणं छण्हं) इसी तरह से ये जीव वेदनीय और आयुकर्म को छोड़कर शेष कर्मों का बंध भजना से करते हैं (वेयणिज्जं आहारए बंधइ) वेदनीय कर्म का बंध आहारक जीव करता है। (अणाहारए भयणाए) पर जो अनाहारक जीव है वह वेदनीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है (आउए आहारए भयणाए, अणाहारए न बंधइ) आयु कर्म का बंध जो जीव आहारक होता है वह भजना से करता है और जो अनाहारक होता है वह उसका बंध नहीं करता है। (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सुहुमे बंधइ, बायरे बंधइ, णो सुहुम णो बायरे बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या सूक्ष्मजीव करता है? कि बादर जीव करता है? अथवा-नो सूक्ष्म करता है कि नो बादर करता है? (गोयमा! सुहुमे बंधइ, बायरे भयणाए, णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) हे गौतम! ज्ञानावरणीय कर्म

(दो वि भयणाए) હે ગૌતમ! તે બન્ને પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. (एवं वेयणिज्जाउगवज्जाणं छण्हं) એજ પ્રમાણે તે બન્ને પ્રકારના જીવો વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. (वेयणिज्जं आहारए बंधइ) આહારક જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, (अणाहारए भयणाए) પણ અનાહારક જીવ વિકલ્પે તેનો બંધ કરે છે-એટલે કે અનાહારક જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો. (आउए आहारए भयणाए अणाहारए न बंधइ) આહાર જીવ આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, પણ અનાહારક જીવ તેનો બંધ કરતો નથી.

(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सुहुमे बंधइ, बायरे बंधइ, णो सुहुम णो बायरे बंधइ?) હે ભદન્ત! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે? કે બાદર (સ્થૂળ) જીવ કરે છે? અથવા નો સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે? કે નો બાદર જીવ કરે છે?

(गोयमा! सुहुमे बंधइ, बायरे भयणाए, णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) હે ગૌતમ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે, બાદર જીવ તે કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, પણ નો સૂક્ષ્મ અને નો બાદર જીવો તેનો બંધ

स्यात् कदाचित् ज्ञानावरणीयं कर्म वध्नाति, स्यात्-कदाचित् न वध्नाति, अयं भाव.-न स्त्री न पुरुषः, न नपुंसकः वेदोदयरहितः अनिवृत्तिवादरसूक्ष्मसंपराख्यनवम-दशम-गुणस्थानवर्ती भवति, तत्र चानिवृत्तिवादरसंपराय-सूक्ष्म-संपरायौ जीवौ सप्तविध-षड्विधकर्मबन्धकतया ज्ञानावरणीयस्य वन्धकौ भवतः, उपशान्तमोहादारभ्यायोगिकेवलिपर्यन्तगुणस्थानवर्ती जीवस्तु एकविध-

नपुंसओ) न स्त्री है, न पुरुष है और न नपुंसक है वह (सिय वंधइ, सिय णो वंधइ) कदाचित् इस कर्मका वंध करता भी है और कदाचित् नहीं भी करता है। तात्पर्य कहने का यह है कि-जो जीव वेद के उदय से रहित होता है-अर्थात्-अङ्गोपाङ्ग नाम कर्म के उदय से जीव के शरीर में स्त्री का आकार, पुरुष के शरीर में पुरुष का आकार और नपुंसक के शरीर में नपुंसक का आकार भले ही वना हुआ हो-परन्तु वेद संवंधी विकार परिणति उस आत्मामें न हो तो ऐसा जीव वेदोदय से रहित माना जाता है इसी का नाम (नो स्त्री, नो पुरुष और न नपुंसक) इस रूप से यहां प्रकट किया गया है। ऐसा जीव नौवें अनिवृत्ति वादर और दशवें सूक्ष्मसांपराय इन दो गुणस्थानों में रहने वाला होता है। इन दो गुणस्थानों वाला वह नो स्त्री, नो पुरुष और नो नपुंसक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का वंधक होता है-क्यों कि वह सात प्रकार के या ६ प्रकार के कर्म का वंधक वांधने वाला कहा गया है। तथा ग्यारहवें

"નો સ્ત્રી હોય છે"-સ્ત્રી હોતો નથી, "નો પુરુષ હોય છે"-પુરુષ હોતો નથી, અને "નો નપુંસક હોય છે"-નપુંસક હોતો નથી તે (सिय वंधइ, सिय णो वंधइ) કયારેક આ કર્મનો બંધ કરે છે અને કયારેક નથી કરતો. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જે જીવ વેદનાના ઉદયથી રહિત હોય છે. એટલે કે અંગોપાંગ નામકર્મના ઉદયથી સ્ત્રીના શરીરમાં સ્ત્રીનો આકાર, પુરુષના શરીરમાં પુરુષનો આકાર અને નપુંસકના શરીરમાં નપુંસકનો આકાર ભલે બનેલો હોય, પરંતુ વેદ સંબંધી પરિણતિ તે આત્મામાં ન હોય તો એવા જીવને વેદોદયથી રહિત માનવામાં આવે છે, અને એવા જીવને જ અહીં "નો સ્ત્રી નો પુરુષ અને નો નપુંસક" રૂપે બતાવવામાં આવ્યો છે. એવો જીવ નવમાં અનિવૃત્તિ બાદર અને દશમાં સૂક્ષ્મ સાંપરાય, એ બે ગુણસ્થાનોમાં રહેનારો હોય છે. આ બે ગુણસ્થાનોવાળો નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, કારણ કે તેને સાત અથવા તો છ પ્રકારના કર્મોનો બંધક (બાંધનાર) કહ્યો છે. પરંતુ અગિયારમાં

पुरुषो बध्नाति ? 'नपुंसओ बंधइ ? ' नपुंसको बध्नाति ? णोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ बंधइ ? ' नोस्त्री - नोपुरुष - नोनपुंसको बध्नाति ? यो जीवः न स्त्री, न पुरुषः, नापि नपुंसको वर्तते सोऽपि किं ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नाति ? इत्याशयः, भगवानाह -' गोयमा ! इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, नपुंसओ वि बंधइ ' हे गौतम ! स्त्री अपि ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नाति, पुरुषोऽपि तत्कर्म बध्नाति, नपुंसकोऽपि जीवः तत्कर्म बध्नाति, किन्तु ' नोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ सिय बंधइ, सिय णो बंधइ' नो स्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको जीवः

बंधइ) हे भदन्त ! आत्मा के ज्ञानगुण को आवरणकरने के स्वभाववाले ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन करता है ? क्या इस कर्म का बंध स्त्री करती है ? या (पुरिसो बंधइ) पुरुष करता है ? यां (नपुंसओ बंधइ) नपुंसक करता है ? अथवा-ऐसा जीव करता है कि जो (णोइत्थी) न स्त्री है ? (णोपुरिस णोनपुंसओ) न पुरुष है ? न नपुंसक है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (इत्थि वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, नपुंसओ वि बंधइ) ज्ञानावरणीय कर्म के बंध करने में ऐसी कोई रुकावट नहीं है कि स्त्री ही इस कर्मका बंध करे-पुरुष न करे अथवा पुरुष ही करे-नपुंसक न करे-तीनों ही वेदवाले इस कर्म का बंध करते हैं-" स्त्री भी इस कर्म का बंध करती है, पुरुष भी इस कर्म का बंध करता है और नपुंसक भी इस कर्म का बंध करता है । पर हां, यह बात अवश्य है कि जो जीव (णोइत्थी, णोपुरिस, णो

णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ ? " હે ભદન્ત ! આત્માના જ્ઞાનગુણનું આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કોણ કરે છે ? શું આ કર્મનો બંધ સ્ત્રી કરે છે ? અથવા " पुरिसो बंधइ " પુરુષ કરે છે ? અથવા " नपुंसओ बंधइ ? " નપુંસક કરે છે ? અથવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું એવો જીવ કરે છે કે જે " णो इत्थी " સ્ત્રી નથી ? " णो पुरिसे " પુરુષ નથી ? " णो नपुंसओ " અને નપુંસક નથી ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, नपुंसओ वि बंधइ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સ્ત્રી પણ કરે અથવા પુરુષ પણ કરે અને નપુંસક પણ કરે છે ત્રણે વેદવાળા જીવો આ કર્મનો બંધ કરે છે-"જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સ્ત્રી પણ કરે છે, પુરુષ પણ કરે છે અને નપુંસક પણ કરે છે." પરન્તુ એવું અવશ્ય બને છે કે જે જીવ (णोइत्थी, णोपुरिस, णोनपुंसओ सिय बंधइ, [illegible] बंधइ)

भगवानाह-'गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, हे गौतम ! स्त्री स्यात् कदाचित् बध्नाति, स्यात् कदाचिन्न बध्नाति; एवं तिन्नि वि भाणियव्वा' एवं रीत्या अनया त्रयोऽपि स्त्र्यपि पुरुषोऽपि, नपुंसकोऽपि कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, इति रीत्या भणितव्याः वक्तव्याः 'णोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ न बंधइ', नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको जीवः आयुष्यं कर्म न बध्नाति, अयं भावः-एकत्र भवे सकृदेव आयुषो बन्धात् स्त्रीपुरुषादित्रयं बन्धकाले बध्नाति, अबन्धकाले तु न बध्नाति अत एवोक्तम्-'सिय बंधइ सिय नो बंधइ' इति।

बंधइ, पुच्छा) हे भदन्त ! आयुकर्म का बंध कौन करता है? क्या स्त्री आयुकर्म का बंध करती है? या पुरुष आयुकर्म का बंध करता है? या नपुंसक आयुकर्म का बंध करता है? इस प्रकार से यह गौतम का प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) स्त्री आयुकर्म का कदाचित् बंध करती है और कदाचित् बंध नहीं भी करती है। (एवं तिन्नी वि भाणियव्वा) इसी तरह से पुरुष और नपुंसक के विषय में भी जानना चाहिये। अर्थात् पुरुष आयुकर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है-तथा नपुंसक भी आयुकर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। इसका भाव यह है कि एक भव में आयुकर्म जीव एक ही बार बांधता है अतः जब आयुकर्म के बंध होने का समय आता है-तब ही आयुकर्म का बंध जीव करता है। और जब बंध का समय नहीं होता-तब आयुकर्म का जीव बंध नहीं करता है। इसी भाव को लेकर

પુચ્છા) હે ભદન્ત ! આયુકર્મનો બંધ કોણ કરે છે? શું સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ કરે છે? કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે? કે નપુંસક તેનો બંધ કરે છે?

આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "ગોયમા !" હે ગૌતમ ! (इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક નથી પણ કરતી, (एवं तिन्नी वि भाणियव्वा) એજ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુંસકના વિષે પણ સમજવું. એટલે કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો, નપુંસક પણ આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-એક ભવમાં આયુકર્મ જીવ એક જ વાર બાંધે છે, તેથી જ્યારે આયુકર્મનો બંધ થવાનો સમય આવે છે ત્યારે જ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અને જ્યારે બંધનો સમય હોતો નથી ત્યારે જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ ભાવને અનુલક્ષીને "सियं बंधइ, सिय

वन्धकत्वात् ज्ञानावरणीयस्य अवन्धको भाति, अत आह-स्याद् बध्नाति, स्यात् न बध्नाति-इति । 'एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ' एवं तथैव आयुष्कवर्जाः आयुष्कभिन्नाः आयुष्यं वर्जयित्वा-इत्यर्थः सप्त कर्मप्रकृतयः ज्ञानावरणीयमाश्रित्य दर्शनावरणीयादयः सप्त वेदितव्याः, दर्शनावरणीयादीनि कर्माण्यपि आयुष्कवर्जानि स्त्री पुरुषादयः बध्नाति, नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसकस्तु कदाचित् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति-इत्यर्थः । गौतमः पुनः पृच्छति-आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ, पृच्छा ? ' हे भदन्त ! आयुष्कं कर्म किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नाति ? इति पृच्छा-गौतमस्य प्रश्नः,

गुणस्थान से लेकर अयोगिकेवली नाम के चौदहवें गुणस्थान तक के जीव नो स्त्री, नो पुरुष, और नो नपुंसक होते हुए भी ज्ञानावरणीय कर्मके बंधक नहीं होते हैं, क्यों कि ये जीव एकविधकर्म (सातावेदनीय) के बंधक कहे गये हैं। इसी कारण ऐसा कहा गया है कि जो (नो स्त्री नो पुरुष और नो नपुंसक) होता है वह इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। (एवं आउगवज्जाओ सत्तकम्मप्पयडीओ) इसी प्रकार से यह भी जानना चाहिये कि जो जीव नो स्त्री, नो पुरुष और नो नपुंसक है वह जीव आयुकर्म को छोड़कर शेष दर्शनावरणीय आदि कर्मों को बांधता है। परन्तु जो स्त्री, पुरुष और नपुंसक वेदनवाले जीव हैं वे तो दर्शनावरणीय आदि सात कर्मों का बंध करते ही हैं। अब गौतम प्रभु से आयु के बंध के विषय में पूछते हैं कि-(आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ

ગુણસ્થાનથી લઇને અયોગી કેવલી નામના ચૌદમાં ગુણસ્થાન સુધીના જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી કારણ કે તે જીવોને એક જ પ્રકારના કર્મના-સાતાવેદનીય કર્મના બંધક કહ્યા છે તે કારણે એવું કહ્યું છે કે "નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નપુંસક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી." (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पयडीओ) એ જ પ્રમાણે જે જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક હોય છે તે આયુકર્મ સિવાયના બાકીનાં સાતે કર્મોનો બંધ કયારેક બાંધે છે અને કયારેક બાંધતા નથી. પરંતુ જે સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વેદવાળા જીવો છે તેઓ આયુકર્મ સિવાયના (દર્શનાવરણીય આદિ) સાતે કર્મોનો બંધ કરે જ છે.

ગૌતમ સ્વામી આયુના બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે— (आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ,

भगवानाह-'गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, हे गौतम ! स्त्री स्यात् कदाचित् बध्नाति, स्यात् कदाचिन्न बध्नाति, एवं तिन्नि वि भाणियव्वा' एवं रीत्या अनया त्रयोऽपि स्त्र्यपि पुरुषोऽपि, नपुंसकोऽपि कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, इति रीत्या भणितव्याः वक्तव्याः 'णोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ न बंधइ' नोस्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको जीवः आयुष्यं कर्म न बध्नाति, अयं भावः-एकत्र भवे सकृदेव आयुषो बन्धात् स्त्रीपुरुषादित्रयं बन्धकाले बध्नाति, अबन्धकाले तु न बध्नाति अत एवोक्तम्-' सिय बंधइ सिय नो बंधइ ' इति ।

बंधइ, पुच्छा) हे भदन्त ! आयुकर्म का बंध कौन करता है? क्या स्त्री आयुकर्म का बंध करती है ? या पुरुष आयुकर्म का बंध करता है ? या नपुंसक आयुकर्म का बंध करता है ? इस प्रकार से यह गौतम का प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) स्त्री आयुकर्म का कदाचित् बंध करती है और कदाचित् बंध नहीं भी करती है । (एवं तिन्नी वि भाणियव्वा) इसी तरह से पुरुष और नपुंसक के विषय में भी जानना चाहिये। अर्थात् पुरुष आयुकर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है-तथा नपुंसक भी आयुकर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। इसका भाव यह है कि एक भव में आयुकर्म जीव एक ही बार बांधता है अतः जब आयुकर्म के बंध होने का समय आता है-तब ही आयुकर्म का बंध जीव करता है। और जब बंध का समय नहीं होता-तब आयुकर्म का जीव बंध नहीं करता है। इसी भाव को लेकर

પુચ્છા) હે ભદન્ત ! આયુકર્મનો બંધ કોણ કરે છે ? શું સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ કરે છે ? કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે ? કે નપુંસક તેનો બંધ કરે છે ?

આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "गोयमा !" હે ગૌતમ ! (इत्थी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક નથી પણ કરતી, (एवं तिन्नी वि भाणियव्वा) એજ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુંસકના વિષે પણ સમજવું. એટલે કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો, નપુંસક પણ આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-એક ભવમાં આયુકર્મ જીવ એક જ વાર બાંધે છે, તેથી જ્યારે આયુકર્મનો બંધ થવાનો સમય આવે છે ત્યારે જ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અને જ્યારે બંધનો સમય હોતો નથી ત્યારે જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ ભાવને અનુલક્ષીને "सिय बंधइ, सिय

निवृत्तिबादरसंपरायादिगुणस्थानकेषु आयुर्बन्धस्य व्यवच्छेदात् स्त्र्यादिवेद-रहितो जीवो न बध्नाति, इति । षष्ठं संयतद्वारमाश्रित्याह-'णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए, संजयाऽसंजए बंधइ' हे भदन्त ! ज्ञाना-वरणीयं कर्म किं संयतो बध्नाति ? असंयतो वा बध्नाति ? संयताऽसंयतो वा

(सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) ऐसा कहा गया है। तथा जो जीव न स्त्री वेदवाले हैं, न पुरुषवेदवाले हैं और न नपुंसक वेदवाले हैं-अर्थात् जिन जीवों के कर्मों की सत्ता में से स्त्री आदि वेदों का उदय निकल गया है-उन वेदों के बंध की व्युच्छित्ति जिन जीवों के हो गई है, ऐसे वे निवृत्त बादर संपराय आदि गुणस्थानक वाले जीव स्त्र्यादि वेद से रहित हुए आयुकर्म के बंध का व्युच्छेद हो जाने के कारण आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। कारण आयुकर्म का व्यवच्छेद भी तो निवृत्तिबादर संप-राय आदि गुणस्थानों में हो जाता है।

छट्ठे संयतद्वारकी अपेक्षा लेकर अब सूत्रकार कहते हैं-इसमें गौतम प्रभु से पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए संजया संजए बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्मका बंध कौनसा जीव करता है ? क्या जो संयतजीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? या जो असंयत जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? या जो संयतासंयत जीव होता है, वह ज्ञानावरणीय

नो बंधइ" એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તથા જે જીવ ન સ્ત્રી વેદવાળો છે, ન પુરુષ વેદવાળો છે અને ન નપુંસક વેદવાળો છે-એટલે કે જે જીવોનાં કર્મોની સત્તામાંથી સ્ત્રી આદિ વેદોનો ઉદય નીકળી ગયો છે-તે વેદોના બંધોની વ્યુચ્છિત્તિ (વિચ્છેદ) જે જીવોને થઇ ગઇ છે, એવાં તે નિવૃત્તિબાદર સંપ-રાય આદિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો સ્ત્રી આદિ વેદથી રહિત થઇને આયુકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થઈ જવાના કારણે, આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી. કારણ કે નિવૃત્તિબાદર આદિ ગુણસ્થાનોમાં આયુકર્મનો વિચ્છેદ થઈ જતો હોય છે.

હવે સૂત્રકાર છઠ્ઠા સંયતદ્વારને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કર્મબંધનું નિરૂપણ કરે છે-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए संजयासंजए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કયો જીવ કરે છે ? શું સંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અસંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે સંયતાસંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ?

बध्नाति ? अथवा 'णोसंजय—णोअसंजय—णोसंजयासंजए बंधइ ?' नो संयत-नोअसंयत -- नोसंयतासंयतो बध्नाति ? भगवानाह--'गोयमा ! संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ,' हे गौतम ! संयतः आद्यसंयमचतुष्टयवृत्तिर्ज्ञानावरणं स्यात् कदाचिद् बध्नाति, यथाख्यातसंयतस्तु उपशान्त मोहादिः स्यात् कदाचित् नो बध्नाति, 'असंजए बंधइ' असंयतो मिथ्यादृष्टयादिः ज्ञानावरणं कर्म बध्नाति, 'संजयासंजए वि बंधइ' संयतासंयतोऽपि देशविर-

कर्मका बंधकरता है ? (णोसंजय-णोअसंजय णोसंजयासंजए बंधइ) जो जीव न संयत है, न असंत है और न संयतासंयत है वह ज्ञानावरणीय कर्मका बंध करता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतमसे कहते हैं कि,(गोयमा) हे गौतम ! (संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) संयत जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है और नहीं भी करता है-इसका भाव यह है कि जो जीव सामायिक, छेदोपस्थापनीय, परिहारविशुद्ध और सूक्ष्मसांपराय इन आदि के चार संयम में रहनेवाला है वह तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है और जो यथाख्यात संयमवाला जीव है वह उपशान्त मोह आदि गुणस्थानों में रहनेवाला होनेके कारण ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। इसी बात को लक्ष्य में लेकर (संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) ऐसा कहा गया है। (असंजए बंधइ) असंयमी जो मिथ्यादृष्टि आदि जीव है-वह ज्ञानावरणीय कर्म

અથવા-(णोसंजय-णोअसंजय णोसंजयासंजए बंधइ ?) જે જીવનો સંયત છે, નો અસંયત છે અને નો સંયતાસંયત છે, તે શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ?

ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) સંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કયારેક કરે છે અને કયારેક નથી કરતો. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-જે જીવ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સાંપરાય આદિ ચાર સંયમમાં રહેનાર હોય છે, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જે યથાખ્યાત સંયમવાળો જીવ હોય છે તે ઉપશાન્ત મોહ આદિ ગુણસ્થાનોમાં રહેનારો હોવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ વાતને અનુલક્ષીને "संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ" એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

"असंजए बंधइ" અસંયમી મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, (संजयासंजए वि बंधइ) તથા સંયતાસંયત જીવ

तादिः ज्ञानावरणं कर्म बध्नाति, किन्तु 'णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजया-संजए ण बंधइ' नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतो निषिद्धसंयमादिभावः सिद्धो न बध्नाति हेत्वभावात्। "एवं आउगवज्जाओ सत्तवि" एवम् अनेन प्रकारेण आयुष्कवर्जाः ज्ञानावरणवदेव सप्तापि कर्मप्रकृतयो विज्ञेयाः तथा च आयुष्कवर्जितानि दर्शनावरणीयादि कर्माण्यपि संयतः कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति। असंयतो बध्नाति। संयतासंयतोऽपि बध्नाति, किन्तु 'आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए' आयुष्कं कर्म अधस्तनाः आद्यास्त्रयः संयतः, असंयतः, संयतासंयतश्च

का बंध करता है (संजयासंजए वि बंधइ) तथा जो संयतासंयत-देशविरत-पंचमगुणस्थानवर्ती, जीव है-वह भी ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। तथा-जो जीव (णो संजय-णो असंजय) इत्यादि है-अर्थात् जिसके संयमादिभाव निषिद्ध हैं, ऐसे सिद्धजीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध-बंध के कारण का अभाव हो जाने से नहीं करते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) इसी तरह से संयतद्वार में जीव-संयत, असंयत और संयतासंयत जीवों में से संयतजीव आयुकर्म को छोड़कर दर्शनावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों को कदाचित् बांधता भी है और कदाचित् नहीं भी बांधता है इस विषय में समस्तकथन संयतजीव के ज्ञानावरणीय कर्म के बांधने न बांधने के जैसा समझना चाहिये। (असंयत) जीव आयुकर्म को छोड़कर शेष दर्शनावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों को बांधता है इसी तरह से जो पंचमगुणस्थानवर्ती जीव है उसे भी जानना चाहिये। किन्तु (आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए) अधस्तन तीन जो ये संयत, असंयत और संयतासंयत जीव हैं वे आयुकर्म का बंध भजना

એટલે કે દેશવિરતિવાળો, પાંચમાં ગુણસ્થાને રહેલો જીવ-પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. તથા (णो संजय, णो असंजय, णो संजयासंजए न बंधइ) નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી-એટલે કે જેમના સંયમાદિ ભાવ નિષિદ્ધ છે એવાં સિદ્ધ જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી કારણ કે ત્યાં કર્મબંધનાં કારણનોજ અભાવ હોય છે. (एवं आउगवज्ज ओ सत्त वि) એજ પ્રમાણે સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત જીવો કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કયારેક બાંધે છે અને કયારેક બાંધતા નથી, અસંયત જીવ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ બાંધે છે. એ જ પ્રમાણે પાંચમાં ગુણસ્થાને રહેલા જીવનાં વિષયમાં પણ સમજવું. પરંતુ (आउगे हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए) પહેલા ત્રણ પ્રકારના જીવો એટલે કે સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે

एते त्रयोऽपि भजनया-कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति; आयुर्बन्धकाले बध्नन्ति तद्भिन्नकाले आयुष्यं न बध्नन्तीत्यर्थः, 'उवरिल्ले ण बंधइ' उपरितनः अन्तिमः नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयतः सिद्धो जीवः आयुर्न बध्नाति। अथ सप्तमं दृष्टिद्वारमाह-'णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं सम्यग्दृष्टिर्बध्नाति ? 'अथवा मिच्छदिट्ठी बंधइ ?' मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति ? 'सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ ?' सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति ? भगवानाह-'गोयमा! सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ' हे गौतम! सम्यग्दृष्टिः वीतरागः, तद्भिन्नश्च भवति, तत्र वीतराग-

से करते हैं-अर्थात् जब आयुकर्म के बंध का समय होता है-तब करते हैं और जब उसके बंध का समय नहीं होता तब नहीं करते हैं। (उवरिल्ले ण बंधइ) तथा जो "नो संयत, नो असंयत और नो संयतासंयत सिद्ध जीव हैं" वे आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं।

अब सातवें दृष्टिद्वार की अपेक्षा सूत्रकार कथन करते हैं-इसमें गौतमने प्रभुसे पूछा है कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म क्या सम्यग्दृष्टि बांधता है? अथवा -(मिच्छदिट्ठी बंधइ) मिथ्यादृष्टि बांधता है? या (सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) सम्यग् मिथ्यादृष्टि बांधता है? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) सम्यग्दृष्टि जो जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्मको बांधता भी है और नहीं भी बांधता है-इस कथन का तात्पर्य ऐ है कि

છે-એટલે કે જ્યારે આયુકર્મના બંધનો સમય હોય છે ત્યારે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, પણ જ્યારે તેના બંધનો સમય ન હોય ત્યારે તેઓ તેનો બંધ કરતા નથી. "उवरिल्ले ण बंधइ" તથા જે "નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત સિદ્ધ જીવો છે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે સૂત્રકાર સાતમાં દૃષ્ટિદ્વારની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ) હે ભદન્ત! શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે? અથવા "मिच्छदिट्ठी बंधइ" મિથ્યાદૃષ્ટિ બાંધે છે? અથવા "सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ" સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ બાંધે છે?

ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! (सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરો અને

भिन्नः सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानावरणं कर्म बध्नाति, वीतरागश्च सम्यग्दृष्टिः शाता-वेदनीयस्यैकविधकर्मबन्धकत्वात् ज्ञानावरणं कर्म न बध्नाति इत्यभिप्रायेणाह-स्यात् कदाचित् अवीतरागावस्थायां ज्ञानावरणं कर्म बध्नाति, स्यात् कदाचित्-वीतरागावस्थायां ज्ञानावरणं कर्म न बध्नाति, 'मिच्छद्दिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छ-दिट्ठी बंधइ' मिथ्यादृष्टिर्बध्नाति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिः मिश्रदृष्टिरपीत्यर्थः बध्नाति 'एवं आउगवज्जाओ सत्त वि' एवम् अनेन प्रकारेण आयुष्कवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो विज्ञेयाः दर्शनावरणादिकर्माण्यपि आयुष्यवर्जितानि सम्यग्दृष्टिः

सम्यग्दृष्टि दो प्रकार का होता है एक वीतराग सम्यग्दृष्टि और दूसरा वीतरागभिन्न सम्यग्दृष्टि; इनमें जो वीतरागभिन्न सम्यग्दृष्टि जीव है वह तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है और जो वीतराग सम्यग्दृष्टि जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। वह तो केवल एक विध-शातावेदनीयरूप-कर्मका ही बंध करता है-इसी कारण ऐसा कहा है कि जो सम्यग्दृष्टि जीव अवीतराग है-अर्थात् सरागसम्यग्दृष्टि है-वह ज्ञानावरण कर्म का बंध करता है और जो सम्यग्दृष्टि वीतराग है-वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। (मिच्छादिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छादिट्ठी बंधइ) परन्तु जो मिथ्यादृष्टि जीव है वह और जो मिश्र दृष्टि जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) इस द्वार में ज्ञानावरणीय कर्म का बंध की तरह से ही आयु को छोड़कर शेष-दर्शनावरणीय आदि कर्मों के बांधने

નથી પણ બાંધતો. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-સમ્યગ્દૃષ્ટિ બે પ્રકારના હોય છે-વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને વીતરાગ ભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ. આ બન્ને પ્રકારના સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમાંનો વીતરાગ ભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. તે તો માત્ર શાતાવેદનીય કર્મનો જ બંધ કરે છે. તે કારણે એવું કહ્યું છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ અવીતરાગ છે-એટલે કે સરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, તે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ વીતરાગ જીવ હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (मिच्छादिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छादिट्ठी बंधइ) પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ તથા મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) આ દ્વારમાં આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધવા વિષેનું સમસ્ત કથન જ્ઞાના-

कदाचित् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, मिथ्यादृष्टिर्मिश्रदृष्टिश्च बध्नात्येवेत्यर्थः, किन्तु 'आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए' आयुष्कं कर्म अधस्तनौ आद्यौ द्वौ सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टिरूपौ भजनया कदाचित् आयुर्बन्धकाले बध्नीतः कदाचित् तद्भिन्नकाले न बध्नीतः, परन्तु 'सम्मामिच्छद्दिट्ठी न बंधइ' सम्यग्मिथ्यादृष्टिः मिश्रदृष्टिरित्यर्थः आयुष्यं कर्म न बध्नाति, अयं भावः-अपूर्वकरणादौ सम्यग्दृष्टिः आयुष्यं कर्म न बध्नाति, तद्भिन्नस्तु सम्यग्दृष्टिरपि आयुर्बन्धकाले आयुर्बध्नाति, तद्भिन्नकाले न बध्नाति, तथा मिथ्यादृष्टिरपि आयुर्बन्धकाले तद् बध्नाति, अन्यदा

के विषय में भी कथन जानना चाहिये-अर्थात् आयुकर्म को छोड़कर सम्यग्दृष्टि जीव दर्शनावरणीय आदि कर्मों को भी कदाचित् बांधता है और कदाचित् नहीं बांधता है। तथा जो मिथ्यादृष्टि और मिश्रदृष्टि जीव हैं, वे इन कर्मों का बंध करते ही हैं। किन्तु (आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए) आयु जो कर्म है उसे आदि के ये सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि जीव भजना से बांधते हैं-जब आयु के बंध होने का समय होता है-तब उसका बंध करते हैं और जब समय नहीं होता तब नहीं बंध करते हैं। और जो (सम्मामिच्छद्दिट्ठी न बंधइ) मिश्रदृष्टि जीव है वह आयुकर्म का बंध नहीं करता है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि-अपूर्वकरण आदि गुणस्थानवर्ती सम्यग्दृष्टि जीव आयुकर्म का बंध नहीं करता है और इनसे भिन्न जो सम्यग्दृष्टि है वह आयु के बंध काल में आयु को बांधता है और भिन्नकाल में नहीं बांधता है। मिथ्यादृष्टि भी ऐसा ही करता

વરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અને મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કરે જ છે. પણ (आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए) આયુકર્મનો બંધ પહેલા બે પ્રકારના જીવો એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો વિકલ્પે બાંધે છે, એટલે કે જ્યારે આયુનો બંધ બાંધવાનો સમય થાય છે, ત્યારે તેઓ તે કર્મનો બંધ બાંધે છે, પણ જ્યારે તે બંધ બાંધવાનો સમય હોતો નથી ત્યારે તેઓ તે બંધ બાંધતા નથી. અને (सम्मामिच्छद्दिट्ठी न बंधइ) સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) જીવ આયુકર્મનો બંધ બાંધતો નથી તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનમાં રહેલો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ તે સિવાયના જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તેઓ આયુના બંધકાળે આયુકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ તે સિવાયના કાળે તેઓ આયુકર્મ બાંધતા નથી. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ એવું જ કરે છે, તથા સમ્યગ્ મિથ્યા-

न बध्नाति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिस्तु आयुष्यं कर्म न बध्नाति, तद्बन्धाऽध्यवसायस्थानाभावात्। गौतमः पुनरष्टमं संज्ञ्यादिबन्धद्वारमाश्रित्य पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं संज्ञी बध्नाति? असंज्ञी वा बध्नाति? 'णोसन्नि-णोअसन्नी बंधइ?' नोसंज्ञि-नोअसंज्ञी वा बध्नाति? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा! सन्नी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ' हे गौतम! संज्ञी मनःपर्याप्तियुक्तः स्यात् कदाचित् बध्नाति, स्यात् कदाचिन्न बध्नाति, अवीतरागश्चेत्तदा ज्ञानावरणं बध्नाति, वीतरागश्चेत्तदा

है। तथा सम्यग्दृष्टि जीव जो है, वह आयुकर्म का बंध नहीं करता है ऐसा जो कहा गया है इसका कारण यह है कि उसके आयु के बंध के अध्यवसाय स्थान का अभाव रहता है।

अब गौतम आठवें संज्ञी आदि बन्धद्वारको लेकर प्रभुसे पूछते हैं कि (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म क्या संज्ञी जीव बांधता है? या असंज्ञी जीव बांधता है? अथवा (णो सन्नी, णो असन्नी बंधइ) जो जीव न संज्ञी है और न असंज्ञी है, वह बांधता है? भगवान् इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (सन्नी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) संज्ञी जीव-मनः पर्याप्ति सहित जो जीव है वह कदाचित् ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है, और कदाचित् नहीं भी करता है। यदि संज्ञी जीव अवीतराग है, तो ज्ञानावरणीय कर्म का वह बंध करता

દૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તેના આયુના બંધના અધ્યવસાય સ્થાનનો અભાવ રહે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી આઠમાં સંજ્ઞી આદિ બંધદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं सन्नी बंधइ?) હે ભદન્ત! શું સંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? "असन्नी बंधइ?" કે અસંજ્ઞી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? અથવા (णो सन्नी णो असन्नी बंधइ?) જે જીવ નો સંજ્ઞી છે-એટલે કે સંજ્ઞી નથી, અને નો અસંજ્ઞી છે એટલે કે અસંજ્ઞી નથી-એવો જીવ શું તે કર્મનો બંધ કરે છે?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (सन्नी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) સંજ્ઞી જીવ (મનઃપર્યાપ્તિ સહિતનો જીવ) ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. જો સંજ્ઞી જીવ અવીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જો તે વીતરાગ હોય

तन्न बध्नातीत्यर्थः, अत एव 'स्यादि' त्युक्तम्, 'असन्नी बंधइ' असंज्ञी मनः पर्याप्तिरहितो जीवः बध्नात्येव, 'णोसन्नि-णोअसन्नी न बंधइ' किन्तु नोसंज्ञि-नोअसंज्ञी केवली सिद्धश्च हेत्वभावात् न बध्नाति, 'एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ' एवम्-अनेन प्रकारेण वेदनीयाऽऽयुष्कवर्जाः षट् कर्मप्रकृतयो विज्ञेयाः, तथा च दर्शनावरणादिकर्माण्यपि वेदनीयाऽऽयुष्कवर्जितानि संज्ञी कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, असंज्ञी तु बध्नात्येव, नोसंज्ञि - नोअसंज्ञी केवली सिद्धश्च बन्धकारणाभावात् तानि न बध्नात्येवे

है-और यदि वह संज्ञी जीव वीतराग है तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है इसी कारण (स्यात्) ऐसा कहा है। (असन्नी बंधइ) जो जीव मनः पर्याप्ति से शून्य है, वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता ही है। (णोसन्नी णोअसन्नी बंधइ) किन्तु जो जीव न संज्ञी है और न असंज्ञी है अर्थात् जो केवलज्ञानी है और जो सिद्ध है-ऐसा जीव कर्मबंध के कारणों के अभाव के कारण ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है (एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह ही इस द्वार में वेदनीय और आयु को छोड़कर ६ कर्मप्रकृतियों के विषय में भी जानना चाहिये, तथा च-वेदनीय और आयु को छोड़कर दर्शनावरणादि ६ कर्मप्रकृतियों को भी संज्ञी जीव कदाचित् बांधता भी है और कदाचित् नहीं भी बांधता है। तथा जो असंज्ञी जीव है वह तो बांधता ही है और जो न संज्ञी है, न असंज्ञी है-ऐसे केवली

તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ કારણે એવું કહ્યું છે કે "સંજ્ઞી જીવ ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી." "असन्नी बंधइ" અસંજ્ઞી જીવ (મનઃપર્યાપ્તિથી રહિત જીવો) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (णो सन्नी णो असन्नी न बंधइ) પરંતુ જે જીવ નો સંજ્ઞી હોય છે અથવા તો નો અસંજ્ઞી હોય છે-એટલે કે કેવળજ્ઞાની અથવા સિદ્ધ જીવ, એવા જીવને કર્મબંધનાં કારણોનો અભાવ હોવાથી તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ) સંજ્ઞી આદિ જીવોના વેદનીયકર્મ અને આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મબંધના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે સંજ્ઞી જીવ વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી; અસંજ્ઞી જીવ તે છ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે જ છે, પણ નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી

बध्नाति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए' हे गौतम ! भवसिद्धिको भजनया-कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, वीतरागभिन्नो भवसिद्धिको ज्ञानावरणं बध्नाति, वीतरागस्तु न बध्नाति, अतः 'भजनया' इत्युक्तम्, 'अभवसिद्धिए बंधइ' अभवसिद्धिको ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नात्येव, किन्तु '

या जो जीव न भवसिद्धिक होता है और न अभवसिद्धिक होता है वह बांधता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (भवसिद्धिए भयणाए) जो भवसिद्धिक जीव होता है वह भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है अर्थात्-कदाचित् वह इस कर्म का बंध करता भी है और कदाचित् वह नहीं भी करता है। इसका कारण यह है कि भवसिद्धिक जीव दो प्रकार के होते हैं-एक वे जो वीतराग होते हैं दूसरे वे जो वीतराग नहीं होते हैं। वीतराग भवसिद्धिक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते और जो अवीतराग भवसिद्धिक जीव हैं वे तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते ही हैं। ग्यारहवें बारहवें और तेरहवें गुणस्थानवर्ती जीव भवसिद्धिक वीतराग हैं और इनके नीचे के चतुर्थ गुणस्थानतक के जीव अवीतरागभवसिद्धिक जीव हैं। इसी अभिप्राय से यहां (भजना) पद का प्रयोग किया गया है। तथा जो जीव अभवसिद्धिक-अभव्य है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता ही है-इसी कारण-(अभवसिद्धिए बंधइ) ऐसा पाठ कहा गया है। किन्तु जो जीव ऐसे हैं कि न भवसि-

જે જીવ ન ભવસિદ્ધિક અને ન અભવસિદ્ધિક હોય છે, તે આ કર્મ બાંધે છે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—" भवसिद्धिए भयणाए " ભવસિદ્ધિક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-એટલે કે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

ભવસિદ્ધિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે-(૧) વીતરાગ ભવસિદ્ધિક અને (૨) અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક. તેમાંનો વીતરાગ ભવસિદ્ધિક જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક જીવ તેનો બંધ કરે છે. અગિયારમાં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનનો જીવ વીતરાગ ભવસિદ્ધિક હોય છે પણ ચારથી દસ સુધીના ગુણસ્થાને રહેલો જીવ અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક હોય છે. તે વાતને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં એવું કહ્યું છે કે "ભવસિદ્ધિક જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ " अभवसिद्धिए बंधइ " અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય) જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે જ છે. (णो भवसिद्धिए

णोभवसिद्धिय – णोअभवसिद्धिए न बंधइ' नोभवसिद्धिक–नोअभवसिद्धिकः सिद्धो जीवो न बध्नाति, 'एवं आउगवज्जाओ सत्त वि' एवं ज्ञानावरणवदेव आयुष्यवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो विज्ञेयाः तथा च आयुष्यवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि भवसिद्धिकः कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, अभवसिद्धिकस्तु बध्नात्येव, नोभवसिद्धिकः–नोअभवसिद्धिकः सिद्धस्तु न बध्नात्येवेति भावः। 'आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए' आयुष्कं कर्म अधस्तनौ आद्यौ द्वौ भव्योऽभव्यश्च भवसिद्धिकपदवाच्यः, अभवसिद्धिकपदवाच्यश्चेत्यर्थः भजनया

द्धिक-भव्य हैं और अभवसिद्धिक-अभव्य हैं- इन दोनों प्रकार के पारिणामिक भावों से रहित हैं ऐसे वे सिद्ध परमात्मारूप जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं यही बात (णो भवसिद्धिए णो अभवसिद्धिए न बंधइ) इस सूत्र द्वारा प्रदर्शित की गई है। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह ही आयुष्कवर्ज सात कर्मप्रकृतियों को जानना चाहिये-अर्थात् जो भवसिद्धिक जीव होता है वह आयुष्कवर्ज दर्शनावरणीयादि कर्मों का बंध करता भी है और नहीं भी करता है। तथा जो अभवसिद्धिक जीव होता है वह तो नियम से आयुष्कवर्ज दर्शनावरणीयादि कर्मों का बंध करता है। परन्तु जो ऐसे जीव होते हैं कि न वे भवसिद्धिक है और न अभवसिद्धिक है तो वे आयुष्कवर्ज दर्शनावरणीयादि कर्मप्रकृतियों का बंध नहीं करते हैं। कारण ऐसे जीवों में इन कर्मों को बंध करने के कारणों का सर्वथा अभाव हो जाता है। (आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए) भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक

णो अभवसिद्धिए न बंधइ) નો ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય ન હોય એવો જીવ) અને નો અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય ન હોય એવો જીવ) જીવ–આ બન્ને પ્રકારના પારિણામિક ભાવોથી રહિત એવા સિદ્ધ પરમાત્મા રૂપ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. "एवं आउगवज्जाओ सत्त वि" આ જીવોના આયુષ્યકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે ભવસિદ્ધિક જીવ આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, અભવસિદ્ધિક જીવ તે સાતે કર્મોનો બંધ અવશ્ય કરે છે, અને નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે તે જીવોમાં એ કર્મનો બંધ કરવાનાં કારણોનો અભાવ હોય છે.

(आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए) ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક જીવો

बध्नाति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए' हे गौतम ! भवसिद्धिको भजनया-कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, वीतरागभिन्नो भवसिद्धिको ज्ञानावरणं बध्नाति, वीतरागस्तु न बध्नाति, अतः 'भजनया' इत्युक्तम्, 'अभवसिद्धिए बंधइ' अभवसिद्धिको ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नात्येव, किन्तु '

या जो जीव न भवसिद्धिक होता है और न अभवसिद्धिक होता है वह बांधता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (भवसिद्धिए भयणाए) जो भवसिद्धिक जीव होता है वह भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है अर्थात्-कदाचित् वह इस कर्म का बंध करता भी है और कदाचित् वह नहीं भी करता है। इसका कारण यह है कि भवसिद्धिक जीव दो प्रकार के होते हैं-एक वे जो वीतराग होते हैं दूसरे वे जो वीतराग नहीं होते हैं। वीतराग भवसिद्धिक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते और जो अवीतराग भवसिद्धिक जीव हैं वे तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते ही हैं। ग्यारहवें बारहवें और तेरहवें गुणस्थानवर्ती जीव भवसिद्धिक वीतराग हैं और इनके नीचे के चतुर्थ गुणस्थानतक के जीव अवीतरागभवसिद्धिक जीव हैं। इसी अभिप्राय से यहां (भजना) पद का प्रयोग किया गया है। तथा जो जीव अभवसिद्धिक-अभव्य है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता ही है-इसी कारण-(अभवसिद्धिए बंधइ) ऐसा पाठ कहा गया है। किन्तु जो जीव ऐसे हैं कि न भवसि-

જે જીવ ન ભવસિદ્ધિક અને ન અભવસિદ્ધિક હોય છે, તે આ કર્મ બાંધે છે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—"भवसिद्धिए भयणाए" ભવસિદ્ધિક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-એટલે કે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

ભવસિદ્ધિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે-(૧) વીતરાગ ભવસિદ્ધિક અને (૨) અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક. તેમાંનો વીતરાગ ભવસિદ્ધિક જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક જીવ તેનો બંધ કરે છે. અગિયારમાં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનનો જીવ વીતરાગ ભવસિદ્ધિક હોય છે પણ ચારથી દસ સુધીના ગુણસ્થાને રહેલો જીવ અવીતરાગ ભવસિદ્ધિક હોય છે. તે વાતને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં એવું કહ્યું છે કે "ભવસિદ્ધિક જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ "अभवसिद्धिए बंधइ" અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય) જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે જ છે. (णो भवसिद्धिए

भगवानाह-' गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए ' हे गौतम ! अधस्तनाः आद्यास्त्रयश्चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी, अवधिदर्शनी च, इत्येते ज्ञानावरणं कर्म भजनया कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्नो बध्नन्ति, चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनिनो यदि सरागा भवन्ति तदा ज्ञानावरणं बध्नन्ति यदा तु छद्मस्थवीतरागा एकादशगुणस्थान वर्तिनो जीवास्तदा ज्ञानावरणं कर्म न बध्नन्ति, छद्मस्थवीतरागाणां वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात्, अत एव 'भजनया' इत्युक्तम्, 'उवरिल्ले न बंधइ' उपरितनः अन्तिमः केवलदर्शनी भवस्थः सयोगिकेवली अयोगिकेवली इत्यर्थः सिद्धो वा हेत्वभावात् न बध्नाति । ' एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि ' एवं ज्ञानावरणवदेव वेदनीयवर्जाः

(केवलदंसणी बंधइ) केवलदर्शनवाला जीव बांधता है? कौन से दर्शनवाला जीव बांधता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं- (गोयमा) हे गौतम ! (हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए) जो जीव चक्षुदर्शन वाला, अचक्षुदर्शनवाला और अवधिदर्शनवाला है, वह जीव ज्ञानावरणकर्म का बंध भजना से करता है-अर्थात् कभी बांधता भी है, और कभी नहीं भी बांधता है। यदि इन दर्शनों वाला जीव सराग है तो वह ज्ञानावरण कर्म का बंध नियम से करता है और यदि वह छद्मस्थ वीतराग-ग्यारहवें और बारहवें गुणस्थानवाला है तो वह ज्ञानावरण कर्म का बंध नहीं करता है क्यों कि जो छद्मस्थ वीतराग होता है उसके वेदनीय कर्म का ही बंध होता है इसीलिये यहां (भजनया) ऐसा पद कहा है (उवरिल्ले न बंधइ) तथा जो केवलदर्शनी जीव है अर्थात् भवस्थ सयोग केवली और अयोगकेवली हैं-वे या जो सिद्ध जीव है वह बंधहेतु के अभाव हो जाने के कारण ज्ञानावरणीयकर्म

ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए " ચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ, અચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ અને અવધિ દર્શનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-એટલે કે બાંધે છે પણ ખરાં અને નથી પણ બાંધતા. જો આ દર્શનોવાળા જીવો સરાગ હોય તો તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય બાંધે છે, પણ જો તે છદ્મસ્થ વીતરાગ અગિયારમાં અને બારમાં ગુણસ્થાનવાળો હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો નથી, કારણ કે છદ્મસ્થ વીતરાગને તો વેદનીય કર્મ જ બંધાય છે. તે કારણે એવું કહ્યું છે કે " પહેલા ત્રણ દર્શનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે. " " उवरिल्ले न बंधइ " પરંતુ કેવળ દર્શની જીવ-એટલે કે ભવસ્થ સયોગ કેવલી અને અયોગ કેવલી અથવા તો સિદ્ધ જીવ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી, કારણ કે એવા જીવને બંધનાં કારણોનો જ સર્વથા અભાવ હોય

कदाचिद् वध्नीतः, कदाचिन्न वध्नीतः, उभावपि वी आयुर्बन्धकाले आयुष्यं वध्नीतः, तद्भिन्नकाले आयुष्यं न वध्नीत इति भावः, अतएव 'भजनया' इत्युक्तम् 'उवरिल्ले न बंधइ' उपरितनः नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिक पद-वाच्यः सिद्धो न वध्नातीत्यर्थः ।

अथ दर्शनविषयकबन्धद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ अचक्खुदंसणी बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ, केवलदंसणी बंधइ?' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म किं चक्षुर्दर्शनी वध्नाति ? अचक्षुर्दर्शनी वा किं वध्नाति ? अवधिदर्शनी वा किं वध्नाति ? केवलदर्शनी वा किं वध्नाति ?

ये दोनों जीव आयु कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। इसका कारण यह है कि गृहीतभव में आयुकर्म का बंध जीव को एक ही बार अपने बंध काल में होता है अबंधकाल में नहीं। अतः इसी भाव को लेकर ऐसा कहा गया है। (उवरिल्ले न बंधइ) जो जीव न भव-सिद्धिक हैं और न अभवसिद्धिक हैं ऐसे वे सिद्ध जीव इस आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं।

अब दर्शन विषयबन्धद्वारको आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ, अचक्खु-दंसणी बंधइ ओहिदंसणी बंधइ केवलदंसणी बंधइ) हे भदन्त ! ज्ञाना-वरणीयकर्म को क्या चक्षुदर्शनवाला जीव बांधता है ? या अचक्षुदर्शन वाला जीव बांधता है ? या अवधिदर्शनवाला जीव बांधता है ? या

આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. એટલે કે તેઓ તેનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. તેનું કારણ એ છે કે ગૃહીત ભવમાં જીવને આયુકર્મનો બંધ એક જ વાર પોતાના બંધકાળમાં બંધાય છે, અબંધકાળમાં એ બંધ બંધાતો નથી. "उवरिल्ले न बंधइ" નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક એવાં સિદ્ધ પરમાત્મા આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી-દર્શનવિષય બંધદ્વારને અનુલક્ષીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ, अचक्खुदंसणी बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ, केवलदंसणी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું ચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે અચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે અવધિ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે કેવળ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? આ ચારમાંથી કયા દર્શનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ? अपज्जत्तओ बंधइ णोपज्जत्त-णो अपज्जत्तओ बंधइ' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् पर्याप्तको बध्नाति? अपर्याप्तको बध्नाति? नोपर्याप्तक-नोअपर्याप्तको बध्नाति?। भगवानाह—'गोयमा! पज्जत्तए भयणाए' हे गौतम! पर्याप्तकः भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, सरागः पर्याप्तको ज्ञानावरणं बध्नाति, वीतरागः पर्याप्तकस्तु ज्ञानावरणं न बध्नाति, अतो 'भजनया' इत्युक्तम्। 'अपज्जत्तए बंधइ' अपर्याप्तकस्तु ज्ञानावरणं बध्नात्येव 'णोपज्जत्तय-

अथ पर्याप्तक विषयक बन्धद्वारको आश्रित करके गौतम स्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ? अपज्जत्तओ बंधइ? णोपज्जत्तओ बंधइ णो अपज्जत्तओ बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म क्या पर्याप्तक जीव बांधता है? या जो अपर्याप्तक जीव होता है वह बांधता है? या जो न पर्याप्तक होता है और न अपर्याप्तक होता है वह बांधता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (पज्जत्तए भयणाए) जो जीव पर्याप्तक होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करता है-अर्थात् कदाचित् करता भी है और कदाचित् नहीं भी करता है। पर्याप्तक-तीन शरीर व पर्याप्तियों के योग्य पुद्गल परमाणुओं को ग्रहण करने वाला जीव-यदि सराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध अवश्य ही करता है। और यदि वह पर्याप्तक जीव वीतराग है तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध वह नहीं करता है। इसी अभिप्राय से

હવે પર્યાપ્તક વિષયકબંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ? अपज्जत्तओ बंधइ? णो पज्जत्तओ-णो अपज्जत्तओ बंधइ?" હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું પર્યાપ્તક જીવ કરે છે? કે અપર્યાપ્તક જીવ કરે છે? કે નોપર્યાપ્તક જીવ કરે છે? કે નોઅપર્યાપ્તક જીવ કરે છે?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "पज्जत्तए भयणाए" પર્યાપ્તક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, એટલે કે ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. પર્યાપ્તક-ત્રણ શરીર અને ૭ પર્યાપ્તિઓને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરનારો જીવ-જો સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે, પણ જો તે પર્યાપ્તક જીવ વીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. તેથી જ "તેઓ વિકલ્પે કરે છે" એવું

सप्तापि कर्मप्रकृतयो विज्ञेयाः, तथा च वेदनीयवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनिनः कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, केवलदर्शनी भवस्थः सिद्धो वा न बध्नातीत्यर्थः, 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति' वेदनीयं कर्म अधस्तनाः आद्याः चक्षुरचक्षुरवधि दर्शनिनस्त्रयोऽपि छद्मस्थ-वीतरागाः सरागाश्च बध्नन्त्येव, किन्तु 'केवलदंसणी भयणाए' केवलदर्शनी भजनया कदाचिद् वेदनीयं बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, सयोगिकेवली वेदनीयं बध्नाति, अयोगिकेवली, सिद्धश्च वेदनीयं न बध्नातीति भावः। अथ पर्याप्तकद्वारमाश्रित्य

का बंध नहीं करता है। (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरण की तरह ही वेदनीय कर्म वर्ज सातकर्म प्रकृतियों को-अर्थात् ६ कर्म प्रकृतियों को जानना चाहिये-तथा च वेदनीय कर्म को छोड़कर दर्शनावरणीयादि कर्मों को भी चक्षुदर्शनी, अचक्षुदर्शनी और अवधिदर्शनी जीव कदाचित् बांधते हैं और कदाचित् नहीं बांधते हैं। परन्तु जो भवस्थ केवलदर्शनी हैं-अथवा जो सिद्ध केवलदर्शनी है वह इन दर्शनावरणीयादि ६ कर्मप्रकृतियों को नहीं बांधता है। (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिन्नि बंधंति) वेदनीय कर्म का बंध चक्षुदर्शनी आदि तीन दर्शनवाले जीव करते ही हैं-चाहे वे सराग हों, चाहे छद्मस्थ वीतराग हों, सब ही इस कर्म का बंध करते ही हैं। किन्तु जो (केवल दंसणी भयणाए) केवलदर्शनी जीव है वह अयोगी केवली की अपेक्षा से या सिद्ध जीव की अपेक्षा से तो इस वेदनीय कर्म का बंध नहीं करता है और सयोगि केवली की अपेक्षासे वेदनीय कर्म का वह बंध करता है।

છે (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) દર્શનદ્વારને અનુલક્ષીને વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધનું સમસ્ત કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે દર્શનાવરણીય આદિ બીજાં છ કર્મોનો બંધ પણ ચક્ષુ દર્શની, અચક્ષુ દર્શની અને અવધિ દર્શની જીવ કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી. પરંતુ જે ભવસ્થ કેવલ દર્શની અથવા તો સિદ્ધ કેવલ દર્શની જીવ હોય છે તે તો દર્શનાવરણીય આદિ છ કર્મોનો બંધ કરતો નથી. (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला तिण्णि बंधंति) વેદનીય કર્મનો બંધ ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની અને અવધિદર્શની જીવ કરે છે, તે જીવો ભલે સરાગ હોય કે છદ્મસ્થ વીતરાગ હોય પણ તેઓ વેદનીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. પરંતુ "केवलदंसणी भयणाए" કેવલદર્શની જીવ વિકલ્પે વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-કેવલદર્શની જીવ જો અયોગી કેવલી હોય અથવા તો સિદ્ધ પરમાત્મા હોય તો તે વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ સયોગિ કેવલી હોય તો તે વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.

आयुर्बध्नीतः, तदन्यकाले आयुर्न बध्नीतः इति भावः, 'उवरिल्ले न बंधइ' उपरितनः अन्तिमः नोपर्याप्तक नोअपर्याप्तकः-सिद्धो न बध्नाति। अथ भाषकविषयकबंध द्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति 'णाणावरणं भंते! भासए बंधइ ? अभासए बंधइ ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणं कर्म किं भाषको बध्नाति ? अभाषको वा बध्नाति ? भगवान् उत्तरयति-' गोयमा! दो वि भयणाए ' हे गौतम! द्वावपि भाषकः भाषालब्धिमान् तदन्यः अभाषकश्चेति द्वौ भजनया कदाचिद् ज्ञानावरणं कर्म बध्नीतः, कदाचिन्न बध्नीतः, तथाहि-सरागो भाषकः ज्ञानावरणीयं बध्नाति, वीतरागस्तु भाषको न बध्नाति, अभाषकः अयोगी सिद्धश्च न बध्नाति, पृथिव्यादयो विग्रह-

काल में ही आयु कर्म का बंध करते हैं--अबंधकाल में नहीं करते हैं। (उवरिल्ले न बंधइ) जो जीव सिद्ध हैं-अर्थात् न पर्याप्तक हैं और न अपर्याप्तक है-वे आयु कर्म का बंध नहीं करते हैं।

अब भाषाकविषयकबन्धद्वारको आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भासए बंधइ? अभासए बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म को क्या भाषक जीव बांधता है या अभाषक जीव बांधता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (दो वि भयणाए) ये दोनों ही जीव-अर्थात् जो भाषालब्धिवाला है ऐसा भाषक जीव और जो भाषक से भिन्न-अभाषकभाषालब्धिवाला नहीं है-ऐसे दोनों ही जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कदाचित् करते भी हैं और कदाचित् नहीं भी करते हैं। भाषक यदि सराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध

બાંધતા નથી. તેઓ આયુકર્મના બંધકાળે જ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અબંધકાળે કરતા નથી. " उवरिल्ले न बंधइ " જે જીવ સિદ્ધ હોય છે-એટલે કે ન પર્યાપ્તક અને ન અપર્યાપ્તક હોય છે-તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે ભાષકવિષયકબંધદ્વારને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं भासए बंधइ ? अभासए बंधइ ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભાષક જીવ બાંધે છે? કે અભાષક જીવ બાંધે છે?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે-" दो वि भयणाए " હે ગૌતમ! ભાષાલબ્ધિવાળો ભાષક જીવ તથા ભાષાલબ્ધિ વિનાનો અભાષક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. ભાષક જો સરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય બાંધે છે, પણ જો તો

णोअपज्जत्तए न बंधइ ' नोपर्याप्तक-नोअपर्याप्तकः सिद्धो न बध्नात्येव, ' एवं-आउगवज्जाओ सत्त वि ' एवं ज्ञानावरणवदेव आयुष्कवर्जाः सप्तापि कर्म प्रकृतयो वेदितव्याः । तथा च आयुष्यवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि पर्याप्तकः कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, अपर्याप्तकस्तु बध्नात्येव, नोपर्याप्तक-नो अपर्याप्तकः सिद्धस्तु न बध्नात्येवेति भावः । ' आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए ' आयुष्कं कर्म अधस्तनो आद्यौ द्वौ पर्याप्तकाऽपर्याप्तकौ भजनयाआयुषो बन्धकाले

(भजनया) यहां ऐसा कहा है। (अपज्जत्तए बंधइ) तथा जो जीव अपर्याप्तक है-पर्याप्तक नहीं है-वह तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता ही है। (णोपज्जत्तय-णोअपज्जत्तए न बंधइ) परन्तु जो जीव न पर्याप्तक की कोटि में है और न अपर्याप्तक की ही कोटि में है-ऐसा वह सिद्ध जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता ही नहीं है (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरण की तरह ही आयुष्कवर्ज सातकर्मप्रकृतियों को अर्थात् ज्ञानावरणीयको कह चुके हैं और आयुष्कका निषेध है, अतः ६ कर्मप्रकृतियों को जानना चाहिये-तथा च आयुष्क वर्जित दर्शनावरणीय आदि कर्म भी पर्याप्तक जीव कदाचित् बांधता है। और कदाचित् नहीं बांधता है। परन्तु जो अपर्याप्तक होता है वह तो बांधता ही है। एवं जो न पर्याप्तक होता है और न अपर्याप्तक होता है अर्थात् जो सिद्ध जीव है, वह भी नहीं बांधता है। (आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए) आयुकर्म के पर्याप्तक और अपर्याप्तक ये दो जीव विकल्प से-भजना से-बांधते हैं अर्थात्-आयुकर्म के बंध

કહ્યું છે. " अपज्जत्तए बंधइ " તથા જે જીવ અપર્યાપ્તક હોય છે તે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. (णोपज्जत्तय णोअपज्जत्तए न बंधइ) પણ જે જીવ નોપર્યાપ્તકની કોટિમાં હોય છે, અને નોઅપર્યાપ્તકની કોટિમાં હોય છે, એવો સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જ નથી (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) પર્યાપ્તક દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મબંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ પર્યાપ્તક જીવ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. અપર્યાપ્તક જીવ તો તે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ અવશ્ય બાંધે જ છે. અને જે ન પર્યાપ્તક અને ન અપર્યાપ્તક હોય છે. એટલે કે સિદ્ધ જીવ હોય છે તે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કરતો નથી. (आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए) પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક જીવ આયુકર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-એટલે કે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક

कदाचिद् वेदनीयं कर्म बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, पृथिव्यादिकः अभाषकः बध्नाति, अयोगी, सिद्धश्च अभाषको न बध्नाति, अत आह–'भजनया' इति। अथ परीतद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति – 'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं परित्ते बंधइ अपरित्ते बंधइ णोपरित्त-णोअपरित्ते बंधइ' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं परीतो बध्नाति? अपरीतो बध्नाति? नोपरीत-नोअपरीतो बध्नाति? भगवानाह–'गोयमा! परित्ते भयणाए' हे गौतम! परीतः प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायः अल्पसंसारो वा भजनया ज्ञानावरणं कदाचिद् बध्नाति,

---

हैं और कदाचित् नहीं बांधते हैं-ऐसा जो कहा गया है-सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि जब अभाषकपद अयोगी और सिद्धों को रखा जाता है तब वे वेदनीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। और जब विग्रह-गत्यापन्न पृथिव्यादिक जीवों को ग्रहण किया जाता है तब वे वेदनीय कर्म का बंध करते हैं। इसी कारण यहां पर भजना प्रकट की गई है।

अब परीतद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से पूछते हैं कि–(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ? णो परित्त णो अपरीत्ते बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म को क्या परीत जीव बांधता है कि अपरीत जीव बांधता है-अथवा जो जीव न परीत है और न अपरीत है वह बांधता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (परित्ते भयणाए) परीत प्रत्येक शरीरवाला वनस्पति कायिक जीव अथवा अल्पसंसार वाला

ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-અભાષક અયોગી અને સિદ્ધ પરમાત્માઓ વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, પણ વિગ્રહ ગતિમાં રહેલા પૃથ્વીકાય આદિ જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.

હવે પરીત દ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं परित्ते बंधइ? अपरित्ते बंधइ? णो परित्त-णो अपरित्ते बंधइ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું પરીત (પ્રત્યેક શરીરવાળો વનસ્પતિકાય જીવ અથવા અલ્પ સંસારવાળો જીવ) જીવ બાંધે છે? કે અપરીત જીવ બાંધે છે? કે નોપરીત જીવ બાંધે છે? કે નોઅપરીત જીવ બાંધે છે?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा! परित्ते भयणाए) હે ગૌતમ! પરીત જીવ (પ્રત્યેક શરીરવાળો વનસ્પતિકાયિક જીવ અથવા

गत्याऽऽपन्नाश्चाभाषका बध्नन्ति, अत एव 'दोवि भयणाए' इत्युक्तम्। एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि' एवं ज्ञानावरणवदेव वेदनीयवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो वेदितव्याः, तथा च वेदनीयवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि भाषकाभाषकौ भजनया कदाचिद् बध्नीतः कदाचिन्न बध्नीतः, 'वेयणिज्जं भासए बंधइ' वेदनीयं कर्म भाषकः भाषालब्धिमान् बध्नाति, सयोग्यवसानस्यापि भाषालब्धिमतः शातवेदनीयबन्धकत्वात्, 'अभासए भयणाए' अभाषकः भजनया

अवश्य ही करता है। और भाषक यदि वीतराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। इसी तरह अयोगी जीव और सिद्ध जीव ये अभाषक हैं तो ये ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। तथा पृथिवी आदि जीव जब विग्रह गति में रहते हैं तब ये भी अभाषक माने जाते हैं-सो ये तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते ही हैं। इसी कारण यहां दोनों में ज्ञानावरणीय कर्म के बंध करने की भजना कही गई है। (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) इसी तरह से अर्थात् ज्ञानावरण कर्म की तरह ही-वेदनीय वर्ज सातकर्मप्रकृतियों को जानना चाहिये-तथा च-वेदनीय वर्जित दर्शनावरणीय आदि कर्म भी भाषक और अभाषक ये दोनों जीव भजना से बांधते हैं। (वेयणिज्जं भासए बंधइ) वेदनीय कर्म को भाषक जीव बांधता है-कारण कि सयोगि के अवसानवाला भी भाषक-भाषालब्धिवाला-शातावेदनीय कर्म का बंध करता है। (अभासए भयणाए) अभाषक जीव कदाचित् बांधते

વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો નથી. એજ પ્રમાણે અયોગી જીવ અને સિદ્ધ જીવ અભાષક હોય છે. તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી. તથા પૃથ્વીકાય આદિ જીવ જ્યારે વિગ્રહ ગતિમાં રહેતા હોય છે, ત્યારે તેમને પણ અભાષક ગણવામાં આવે છે. પણ તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય બાંધતા હોય છે. તે કારણે જ એવું કહ્યું છે કે "ભાષક અને અભાષક વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે." (एवं! वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) ભાષક તથા અભાષક જીવોના વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મબંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ ભાષક અને અભાષક જીવો બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતા. (वेयणिज्जं भासए बंधइ) વેદનીય કર્મ ભાષક જીવ બાંધે છે, કારણ કે સયોગિ અવસ્થાવાળો ભાષક (ભાષાલબ્ધિવાળો જીવ) પણ શાતાવેદનીયનો બંધ કરે છે. "अभासए भयणाए" અભાષક જીવ વેદનીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે. એટલે કે

अपरीतोऽपि द्वावपि भजनया कदाचिद् बध्नीतः, कदाचिन्न बध्नीतः, प्रत्येककायः साधारणकायः, परीतः, अपरीतः अल्पसंसार, अनन्तसंसारो वा आयुर्बन्धकाले एव आयुर्बध्नाति, तद्भिन्नकाले न आयुर्बध्नाति, अतो 'भजनया' इत्युक्तम्, किन्तु 'णोपरित्त-णोअपरित्तो न बंधइ' नोपरीत-नोअपरीतः सिद्धस्तु न बध्नात्येव।

अथ ज्ञानविषयकबंधद्वारमधिकृत्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ? सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी बंधइ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् आभिनिबोधिकज्ञानी

सिद्ध जीव हैं, वे कभी नहीं बांधते हैं। (आउगं परित्तो वि अपरित्तो वि भयणाए) आयुष्क कर्म को परीत भी और अपरीत भी भजना से बांधते हैं। प्रत्येक कायवाला जीव परीत और साधारण कायवाला जीव अपरीत, अथवा अल्पसंसारवाला परीत जीव और अनन्तसंसार वाला अपरीत जीव ये दोनों ही प्रकार के जीव आयु के बंध काल में ही आयु का बंध करते हैं और आयु के बंधकाल के असमय में आयु का बंध नहीं करते हैं-इस कारण भजना यहां कही गई है। किन्तु (णोपरित्त णोअपरित्तो न बंधइ) ऐसा जो कहा गया है सो सिद्ध जीव न परीत हैं और न अपरीत ही हैं-इस कारण वे सिद्ध जीव आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं।

अब ज्ञानविषयकबन्धद्वारको आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं खलु भंते! कम्मं किं अभिणिबोहियणाणी बंधइ सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवणाणी, केवलणाणी बंधइ?) हे भदन्त!

કદી કરતા નથી. (आउगं परित्तो त्रि अपरित्तो त्रि भयणाए) પરીત અને અપરીત જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે. પ્રત્યેક કાયવાળો પરીત જીવ અને સાધારણ કાયવાળો અપરીત જીવ, અથવા અલ્પ સંસારવાળો પરીત જીવ અને અનંત સંસારવાળો અપરીત જીવ, એ બન્ને પ્રકારના જીવ આયુના બંધકાળે જ આયુકર્મનો બંધ કરે છે પણ આયુના અબંધકાળે આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી, તે કારણે "વિકલ્પે કર્મબંધ" કહ્યો છે. પરંતુ (णो परित्त णो अपरित्तो न बंधइ) નોપરીત અને નોઅપરીત એવો સિદ્ધ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી જ્ઞાનવિષયકબંધદ્વારને અનુલક્ષીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે—(णाणावरणिज्जं खलु भंते! कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ? सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवणाणी, केवलणाणी बंधइ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા જ્ઞાનવાળો જીવ બાંધે છે? શું આભિનિબોધિક જ્ઞાની (મતિજ્ઞાની)

कदाचिन्न बध्नाति, सरागपरीतो ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नाति, वीतरागपरीतस्तु तन्नबध्नाति, अतो 'भजनया' इत्युक्तम् 'अपरित्ते बंधइ' अपरीतः साधारण-वनस्पतिकायः अनन्तसंसारो वा बध्नात्येव, 'णोपरित्त-णोअपरित्ते न बंधइ' नोपरीत-नोअपरीतः सिद्धो न बध्नाति। 'एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्म-प्पयडीओ' एवं ज्ञानावरणादेव आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतयो ज्ञातव्याः तथाहि-आयुष्कवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि परीतः कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, अपरीतस्तु बध्नात्येव, नोपरीत-नोअपरीतः सिद्धस्तु न कथमपि बध्नातीति भावः। 'आउगं परित्तो वि अपरित्तो वि भयणाए' आयुष्कं कर्म परीतोऽपि,

जीव भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। इसका भाव यह है कि यदि परीत जीव सराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है और यदि वह वीतराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। (अपरित्ते बंधइ) साधारण वनस्पतिकायरूप जीव अथवा जीसका संसार अनन्त है ऐसा जीव-ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है (णो परित्त णो अपरित्ते न बंधइ) जो न परीत है और न अपरीत है ऐसा सिद्ध जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पयडीओ) ज्ञानावरण कर्म की तरह से ही आयुष्कवर्ज सात कर्मप्रकृतियों को जानना चाहिये-तथा च-आयुष्कवर्जित दर्शनावरणीयादि कर्मों को भी परीत जीव कदाचित् बांधता है और कदाचित् नहीं बांधता है। पर जो अपरीत जीव है, वह तो बांधता ही है। जो नो परीत नो अपरीत हैं अर्थात् ऐसे जो

અલ્પ સંસારવાળો જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-જો પરીત જીવ સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, પણ જો તે પરીત જીવ વીતરાગ હોય, તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો નથી. "अपरित्ते बंधइ" સાધારણ વનસ્પતિકાય રૂપ જીવ અથવા જેનો સંસાર અનંત હોય છે એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે જ છે. (णोपरित्त-णोअपरित्ते न बंधइ) પરંતુ નોપરિત અને નોઅપરીત એવો સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि कम्मप्पयडीओ) પરીત દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મ-પ્રકૃતિયોના બંધનું સમસ્ત કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે પરીત જીવ આયુકર્મ સિવાયની દર્શનાવરણીય આદિ સાતે કર્મ-પ્રકૃતિયોનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે, અપીરત જીવ તો તે કર્મોનો બંધ અવશ્ય બાંધે છે, પણ ન પરીત અને ન અપરીત રૂપ સિદ્ધ જીવ તે કર્મોનો બંધ

नीयवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो वेदितव्याः, तथाहि-वेदनीयवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि आभिनिबोधिकज्ञानि प्रभृतयश्चत्वारो ज्ञानिनः कदाचित् सरागावस्थायां बध्नन्ति, कदाचिद् वीतरागावस्थायां न बध्नन्ति, केवलज्ञानी तु न बध्नाति। 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति' वेदनीयं कर्म अधस्तनाः आद्याश्चत्वार आभिनिबोधिकज्ञानिप्रभृतयोऽपि बध्नन्ति, छद्मस्थानां शाताशातवेदनीयस्य वीतरागाणां च शातवेदनीयस्य बन्धकत्वात्। 'केवलणाणी भयणाए' केवलज्ञानी भजनया कदाचिद् बध्नाति वेदनीयम्, कदाचिन्न बध्नाति, सयोगिकेवलिनां वेदनीयबन्धकत्वात् अयोगिकेवलिनां सिद्धानां चाबन्धकत्वात् 'भजनया' इत्युक्तम्।

के सर्वथा क्षय से ही केवलज्ञानप्राप्त होता है (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरण कर्म की तरह से ही वेदनीयवर्ज सात कर्म प्रकृतियां जाननी चाहिये- तथा च-वेदनीयकर्म से रहित दर्शनावरणीय आदि कर्मों का भी आभिनिबोधिक आदि चारज्ञानवाले जीव कदाचित् बंध करते हैं और कदाचित् नहीं करते हैं। जब ये सरागावस्थापन्न होते हैं-तब तो करते हैं और जब ये वीतरागावस्थापन्न होते हैं तब नहीं करते हैं। केवलज्ञानी तो इनका बंध करते ही नहीं है। (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति) आदि के चार ज्ञानवाले जीव वेदनी कर्म का बंध करते हैं। क्यों कि छद्मस्थों के शातावेदनीय का और अशातावेदनीयका बंध होता है और वीतरागोंके केवल एक शातावेदनीय का ही बन्ध होता है। (केवलणाणी भयणाए) केवलज्ञानी जीव के वेदनीय कर्म का बंध विकल्प से होता है ऐसा जो कहा गया है उसका कारण यह है कि जब केवलज्ञानी जीव तेरहवें गुणस्थान में रहता

વિનાશ થવાથી તો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય છે. (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના કર્મબંધ વિષેનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મો મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્યયજ્ઞાની ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતા નથી-જ્યારે તેઓ સરાગ અવસ્થાવાળા હોય છે ત્યારે કરે છે પણ વીતરાગ અવસ્થાવાળા હોય ત્યારે કરતા નથી. કેવળજ્ઞાની આત્મા તો તેમનો બંધ કરતો જ નથી. (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति) વેદનીય કર્મનો બંધ પહેલા ચાર જ્ઞાનવાળા જીવ કરે છે, કારણ કે છદ્મસ્થોને શાતાવેદનીયનો અને અશાતાવેદનીયનો બંધ હોય છે, પણ વીતરાગોને માત્ર શાતાવેદનીયનો જ બંધ હોય છે. (केवलणाणी भयणाए) કેવળજ્ઞાની જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે. આમ કહેવાનું કારણ એ

मतिज्ञानी किं ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नाति ? । भगवानाह-' गोयमा ! हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए ' हे गौतम ! अधस्तना आद्याश्चत्वारः अभिनिबोधिक-श्रुता-वधि-मनःपर्यवज्ञानिनः भजनया कदाचिद् ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, सरागावस्थायां बध्नन्ति, वीतरागावस्थायां ज्ञानावरणीयं कर्म न बध्नन्ति, अतो ' भजनया ' इत्युक्तम् , ' केवलणाणी न बंधइ ' केवल-ज्ञानी न बध्नाति । ' एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्तवि ' एवं ज्ञानावरणवदेव वेद-

---

ज्ञानावरणीय कर्म कौन से ज्ञानवाला जीव बांधता है ? क्या आभिनि-बोधिकज्ञानी-मतिज्ञानी जीव बांधता है । या श्रुतज्ञानी जीव बांधता है? या अवधिज्ञानी जीव बांधता है या मनः पर्यवज्ञानी बांधता है ? या केवलज्ञानी बांधता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए) आदि के चार जीव मतिज्ञानी-श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी और मनः पर्यवज्ञानी जीव-केवल-ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करते हैं-अर्थात् ये चार जीव कदाचित् ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते भी हैं और कदाचित् नहीं भी करते हैं। जब ये सरागावस्था में रहते हैं, तब तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं और जब ये वीतरागावस्था में रहते हैं-तब ज्ञाना वरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। इसीलिये यहां (भजना) पद प्रयुक्त किया गया है। (केवलणाणी न बंधइ) केवलज्ञानी आत्मा ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है-क्यों कि ज्ञानावरणीय कर्म

જીવ બાંધે છે ? કે શ્રુતજ્ઞાની જીવ બાંધે છે ? કે અવધિજ્ઞાની જીવ બાંધે છે ? કે મનઃપર્યયજ્ઞાની જીવ બાંધે છે ? કે કેવળજ્ઞાની જીવ બાંધે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए) પહેલા ચાર પ્રકારના જીવો-મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્યયજ્ઞાની જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતા નથી. જ્યારે તેઓ સરાગ અવસ્થાવાળા હોય છે ત્યારે તો જ્ઞાના-વરણીય કર્મ બાંધે છે, પરંતુ જ્યારે વીતરાગ અવસ્થાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી. તે કારણે અહીં "વિકલ્પે કર્મ બાંધે છે" એવું કહ્યું છે. (केवलणाणी न बंधइ) પરંતુ કેવળજ્ઞાની આત્મા તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો જ નથી, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા

अथ योगविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ? हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् मनोयोगी बध्नाति? किं वचोयोगी बध्नाति? किं काययोगी बध्नाति? किं वा अयोगी बध्नाति?। भगवानाह-' गोयमा! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए' हे गौतम! अधस्तनाः आद्यास्त्रयः मनोवचःकाययोगिनः भजनया कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, ये तावत् मनोवचःकाय-

वे अज्ञानी जीव भजना से करते हैं-अर्थात् आयुकर्म के बंधकाल में आयु का बंध करते हैं और भिन्न कालमें उसका बंध नहीं करते हैं।

अब योगविषयकबंधद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध योगद्वार की अपेक्षा विचार करने पर कौनसा जीव करता है-क्या मनोयोग वाला जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या वचनयोगवाला जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या जो कायजोगवाला जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या जिसके इन तीनों योगों में से एक भी योग नहीं है ऐसा जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए) आदि के तीनों

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (आभिणिबोहियनाणी सत्त वि बंधंति) મતિ અજ્ઞાની આદિ જીવો આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ (आउगं भयणाए) અજ્ઞાની જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. તેઓ આયુકર્મના બંધકાળે આયુનો બંધ કરે છે. અબંધકાળે તેઓ તેનો બંધ કરતા નથી.

હવે યોગવિષયકબંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ?) યોગદ્વારની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા કયા યોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? શું મનોયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? કે વચનયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? કે કાયયોગવાળો જીવ બાંધે છે? કે અયોગી જીવ (આ ત્રણે યોગમાંથી એક પણ યોગ ન હોય એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए) પહેલા ત્રણ યોગવાળા જીવો-મનયોગી, વચન-

अथ अज्ञानविषयकबन्धद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं मइअन्नाणि बंधइ सुयअन्नाणी बंधइ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म किं मत्यज्ञानी बध्नाति? किम् श्रुताज्ञानी बध्नाति? किं विभङ्गज्ञानी बध्नाति?। भगवानाह — 'गोयमा! आउगवज्जाओ सत्तवि बंधंति' हे गौतम! आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि कर्मप्रकृतीः मत्यज्ञानिप्रभृतयो बध्नन्ति। 'आउगं भयणाए' आयुष्कं भजनया कदाचिद् आयुष्कबन्धनकाले बध्नन्ति, कदाचित् तद्भिन्नकाले आयुर्न बध्नन्तीत्यर्थः।

है तब तो वह शातावेदनीय कर्म का बंध करता ही है और जब वही चौदहवें गुणस्थानमें विराजमान हो जाता है या सिद्ध बनजाता है तब उसके वेदनीय कर्म का बंध नहीं होता है।

अब अज्ञानविषयकबंधद्वार को आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मइ अन्नाणी बंधइ, सुय अन्नाणी बंधइ, विभंग अन्नाणी बंधइ) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध जब अज्ञान की अपेक्षा लेकर विचार करते हैं तो कौन सा अज्ञानी जीव बांधता है-क्या मति अज्ञानी बांधता है? या श्रुत अज्ञानी बांधता है? या विभंगज्ञानी-जिसका अवधिज्ञान मिथ्यात्व के संबंध से विपरीत बना हुआ है-ऐसा जीव बांधता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति) आयु को छोड़कर बाकी की सातों ही कर्मप्रकृतियों को मत्यज्ञानी आदि जीव बांधते हैं। (आउगं भयणाए) आयुकर्म का बंध

છે કે જ્યારે કેવળજ્ઞાની જીવ તેરમાં ગુણસ્થાને રહે છે, ત્યારે તો તે શાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરે જ છે, પણ જ્યારે તે ચૌદમાં ગુણસ્થાને વિરાજમાન થઈ જાય છે અથવા તો સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે, ત્યારે તે વેદનીય કર્મ બાંધતો નથી.

હવે અજ્ઞાનવિષયકબંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मइ अन्नाणी बंधइ, सुय अन्नाणी बंधइ, विभंग अन्नाणी बंधइ?) હે ભદન્ત! અજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો કયો અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? શું મતિ અજ્ઞાની બાંધે છે? કે શ્રુત અજ્ઞાની બાંધે છે? કે વિભંગ અજ્ઞાની બાંધે છે?

(જેનું અવધિજ્ઞાન મિથ્યાત્વના સંબંધથી વિપરીત બનેલું હોય એવા જીવને વિભંગ અજ્ઞાની કહે છે.)

अथ योगविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ? हे भदन्त! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् मनोयोगी बध्नाति? किं वचोयोगी बध्नाति? किं काययोगी बध्नाति? किं वा अयोगी बध्नाति?। भगवानाह-' गोयमा! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए ' हे गौतम! अधस्तनाः आद्यास्त्रयः मनोवचःकाययोगिनः भजनया कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, ये तावत् मनोवचःकाय-

वे अज्ञानी जीव भजना से करते हैं-अर्थात् आयुकर्म के बंधकाल में आयु का बंध करते हैं और भिन्न कालमें उसका बंध नहीं करते हैं।

अब योगविषयकबंधद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ?) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध योगद्वार की अपेक्षा विचार करने पर कौनसा जीव करता है-क्या मनोयोग वाला जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या वचनयोगवाला जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या जो कायजोगवाला जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या जिसके इन तीनों योगों में से एक भी योग नहीं है ऐसा जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए) आदि के तीनों

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति) મતિ અજ્ઞાની આદિ જીવો આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ (आउगं भयणाए) અજ્ઞાની જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. તેઓ આયુકર્મના બંધકાળે આયુનો બંધ કરે છે. અબંધકાળે તેઓ તેનો બંધ કરતા નથી.

હવે યોગવિષયકબંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं मणजोगी बंधइ? वयजोगी बंधइ? कायजोगी बंधइ? अयोगी बंधइ?) યોગદ્વારની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા કયા યોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? શું મનોયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? કે વચનયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે? કે કાયયોગવાળો જીવ બાંધે છે? કે અયોગી જીવ (આ ત્રણે યોગમાંથી એક પણ યોગ ન હોય એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (हेट्ठिल्ला तिण्णि भयणाए) પહેલા ત્રણ યોગવાળા જીવો-મનયોગી, વચન-

योगिनः उपशान्तमोहगुणस्थानवर्तिनः क्षीणमोहगुणस्थानवर्तिनः सयोगिकेवलिनश्च वर्तन्ते ते ज्ञानावरणं न बध्नन्ति, तदन्ये तु बध्नन्त्येव, अतो 'भजनया' इत्युक्तम्। 'अजोगी न बंधइ' 'अयोगी अयोगिकेवली, सिद्धश्च न बध्नाति, 'एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्तवि' एवं ज्ञानावरणवदेव वेदनीयवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो वेदितव्याः, तथाहि--वेदनीयवर्जानि दर्शनावरणीयादि कर्माणि मनोवचः काययोगिनः कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, अयोगी न बध्ना-

ही योगवाले-मन वचन और काय योगवाले जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करते हैं-अर्थात् कदाचित् वे करते भी हैं और कदाचित् वे नहीं भी करते हैं। तात्पर्य इसका ऐसा है कि जो मन, वचन, काय योगवाले जीव जबतक ग्यारहवें, बारहवें और तेरहवें गुणस्थान में वर्तमान रहते हैं वे वहां पर ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। इन गुणस्थानों से भिन्न नीचे के गुणस्थानों में जो जीव रहते हैं वे अवश्य २ ही ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं। इसी बात को सूचित करने के लिये सूत्रकारने यहां भजना पद का प्रयोग किया है। अयोगि केवली और सिद्ध जीव इन योगों से रहित हो जाने के कारण ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह से ही वेदनीयवर्ज सातों ही कर्मप्रकृतियों के विषय में भी जानना चाहिये-तथा च-वेदनीय कर्म को छोड़कर दर्शनावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का बंध ये मन, वचन, काययोगवाले जीव कभी करते हैं और कभी नहीं भी करते हैं। तथा

યોગી અને કાયયોગી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે એટલે કે કયારેક તેઓ તેનો બંધ કરે છે અને કયારેક નથી કરતા. આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-મન, વચન અને કાયયોગવાળાં જીવો જ્યાં સુધી અગિયારમાં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનોમાં રહેલા હોય છે, ત્યાં સુધી તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી, પણ તે ગુણસ્થાનો કરતાં નીચેના ગુણસ્થાનોમાં રહેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય બાંધે છે. એ વાત પ્રકટ કરવાને માટે "વિકલ્પે બાંધે છે," એવું કથન કર્યું છે. અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ જીવ આ યોગોથી રહિત થઇ જવાને કારણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

(एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મના બંધ વિષેનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે મન, વચન અને કાયયોગવાળા જીવો વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી, તથા અયોગી જીવો આ સાતે

तिती भावः । 'वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंति' वेदनीयं कर्म अधस्तनाः आद्यास्त्रयो मनोवचः काययोगिनः बध्नन्ति, तद्योगानां वेदनीयबन्धकत्वात्, 'अजोगी न बंधइ' अयोगी वेदनीयं कर्म न बध्नाति, अयोगिनः सर्वकर्मावन्धकत्वात् । अथ उपयोगविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ' हे भगवन् ! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् साकारोपयुक्तो बध्नाति ? 'अणागारोवउत्ते बंधइ ?' अनाकारोपयुक्तो वा बध्नाति ? भगवानाह-'गोयमा !

अयोगी जीव इन कर्मप्रकृतियों का बंध नहीं करता है (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंति) वेदनीय कर्म का बंध तीनों योग वाले करते हैं। क्यों कि तीनों योगवालों को वेदनीय कर्म का बंधक माना गया है। (अजोगी न बंधइ) अयोगी जीव वेदनीय कर्म का बंध नहीं करता है। क्यों कि अयोगी जीव के किसी भी कर्म का बंध नहीं होता है।

अब सूत्रकार उपयोग विषयकबंधद्वारको आश्रित करके ज्ञानावरणीय आदिकर्मोंके बांधनेके विषयमें कथन करते हैं-इसमें गौतमप्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन से उपयोग वाला जीव करता है ?-क्या जो साकारोपयोग से युक्त होता है अर्थात् ज्ञानोपयोगवाला होता है-वह करता है ? या अनाकारोपयोगवाला होता है-अर्थात् दर्शनोपयोगवाला होता है-वह करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम !

કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કદી પણ કરતા નથી. (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला बंधंति) વેદનીય કર્મનો બંધ ત્રણે યોગવાળા જીવો કરે છે, કારણ કે ત્રણે યોગવાળા જીવોને વેદનીય કર્મના બંધક માનવામાં આવેલા છે, (अजोगी न बंधइ) પણ અયોગી જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી, કારણ કે અયોગી જીવને કોઈ પણ કર્મનો બંધ થતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઉપયોગ દ્વારને અનુલક્ષીને જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના બંધના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કયા પ્રકારના ઉપયોગવાળો જીવ કરે છે ? શું સાકાર ઉપયોગવાળો જીવ (જ્ઞાનોપયોગવાળો જીવ દર્શનોપયોગવાળો જીવ) તેનો બંધ કરે છે ?

अट्ठसुवि भयणाए ' हे गौतम ! अष्टस्वपि कर्मप्रकृतिषु भजनया बन्धो भवति, तथाहि—अष्टावपि कर्मप्रकृतीः ज्ञानावरणीयादिप्रकृतीः, साकारोपयुक्तः अनाकारोपयुक्तो वा भजनया—कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, साकाऽनाकारौ सयोगानाम् अयोगानां च उपयोगौ स्याताम् , तत्रोपयोगद्वयेऽपि सयोगा ज्ञानावरणादिकर्मप्रकृतीः यथायथं बध्नन्ति, अयोगास्तु न बध्नन्ति, अतो ' भजनया ' इत्युक्तम् ।

अथ आहारकत्वविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति—' णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ? ' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् आहारको बध्नाति ? ' अणाहारए बंधइ ' किम् अनाहारको बध्नाति ? भगवानाह— ' गोयमा ! दोवि भयणाए ' हे गौतम ! द्वौ अपि आहारकः, अनाहारकश्च भज-

---

(अट्ठसु वि भयणाए) आठों भी कर्मप्रकृतियों के विषय में यहां भजना से बंध करना कहा गया है-इस विषय में खुलाशा इस प्रकार से है-सयोग और अयोग इन दोनों के साकार और अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है। सयोग अर्थात् योगसहित जीव इन दोनों भी उपयोगों में ज्ञानावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का यथायोग्य बंध करते हैं। और जो योग से रहित जीव हैं वे इन ज्ञानावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का बंध नहीं करते हैं।

अब आहारविषयकबंधकद्वार को आश्रित करके गौतमप्रभुसे पूछते हैं कि (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या आहारक जीव बांधते हैं या (अणाहारए बंधइ) अनाहारक जीव बांधते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते

ઉત્તર—(गोयमा ! अट्ठसु वि भयणाए) હે ગૌતમ ! તે બન્ને પ્રકારના જીવો આઠે કર્મોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે—કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરી શકાય-સયોગ અને અયોગ એ બન્નેના સાકાર અને અનાકાર એ બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. સયોગ જીવ એટલે કે યોગયુક્ત જીવ એ બન્ને ઉપયોગોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો યથાયોગ્ય બંધ કરે છે, પણ જે જીવો યોગથી રહિત હોય છે, તેઓ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરતા નથી.

હવે આહારક દ્વારને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ? अणाहारए बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું આહારક જીવ બાંધે છે ? કે અનાહારક જીવ બાંધે છે ?

नथा कदाचिद् बध्नीतः, कदाचिन्न बध्नीतः, आहारको वीतरागोऽपि भवति, नासौ ज्ञानावरणं बध्नाति, सरागस्तु आहारको बध्नाति, इति भजनया आहारको बध्नाति। तथा अनाहारकः समुद्घातगतकेवली, विग्रहगत्याऽऽपन्नश्च भवेत्, तत्र समुद्घातगतकेवली अनाहारको न बध्नाति, विग्रहगत्यापन्नस्तु अनाहारको बध्नाति, इति भजनया अनाहारको बध्नाति, । 'एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं' एवं ज्ञानावरणवदेव वेदनीयायुष्कवर्जानां षण्णामपि कर्मप्रकृतीनाम् आलापकाः स्वयमूहनीयाः, तथाहि-वेदनीयायुष्कवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि

हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (दो वि भयणाए) आहारक और अनाहारक जीव भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं। यदि आहारक जीव वीतराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है, और यदि वह सराग है तो अवश्य ही ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। इसलिये भजना से आहारक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ऐसा कहा है। जिस समय केवली भगवान् समुद्घात करते हैं उस समय वे, तथा विग्रहगति में रहा हुआ जीव ये अनाहारक होते हैं। अनाहारक समुद्घातगत केवली ज्ञानावरणकर्म का बंध नहीं करता है और विग्रहगतिवाला अनाहारक जीव ज्ञानावरणकर्म का बंध करता है-इसलिये भजना से अनाहारक जीव ज्ञानावरण कर्म का बंध करता है ऐसा कहा है। (एवं वेयणिज्जा आउगवज्जाणं छण्हं) ज्ञानावरणकर्म की तरह से ही वेदनीय और आयुष्क कर्म को छोड़कर

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! दो वि भयणाए) હે ગૌતમ ! આહારક અને અનાહારક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે એટલે કે કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી. જો આહારક જીવ વીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ જો તે સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે " આહારક જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. " જે સમયે કેવલી ભગવાન સમુદ્ઘાત કરે છે ત્યારે તેઓ અનાહારક હોય છે, અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલો જીવ અનાહારક હોય છે. અનાહારક સમુદ્ઘાતગત કેવલી ભગવાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, પણ વિગ્રહ ગતિવાળો અનાહારક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે " અનાહારક વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (एवं वेयणिज्जा आउगवज्जाणं छण्हं) આહારક અને અનાહારક જીવોના વેદનીય અને આયુ-

अट्ठसुवि भयणाए ' हे गौतम ! अष्टस्वपि कर्मप्रकृतिषु भजनया बन्धो भवति, तथाहि-अष्टावपि कर्मप्रकृतीः ज्ञानावरणीयादिप्रकृतीः, साकारोपयुक्तः अनाकारोपयुक्तो वा भजनया-कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, साकाराऽनाकारौ सयोगानाम् अयोगानां च उपयोगौ स्याताम् , तत्रोपयोगद्वयेऽपि सयोगा ज्ञानावरणादिकर्मप्रकृतीः यथायथं बध्नन्ति, अयोगास्तु न बध्नन्ति, अतो ' भजनया ' इत्युक्तम् ।

अथ आहारकविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-' णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ? ' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् आहारको बध्नाति ? ' अणाहारए बंधइ ' किम् अनाहारको बध्नाति ? भगवानाह— ' गोयमा ! दोवि भयणाए ' हे गौतम ! द्वौ अपि आहारकः, अनाहारकश्च भज-

(अट्ठसु वि भयणाए) आठों भी कर्मप्रकृतियों के विषय में यहां भजना से बंध करना कहा गया है-इस विषय में खुलाशा इस प्रकार से है- सयोग और अयोग इन दोनों के साकार और अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है। सयोग अर्थात् योगसहित जीव इन दोनों भी उपयोगों में ज्ञानावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का यथायोग्य बंध करते हैं। और जो योग से रहित जीव हैं वे इन ज्ञानावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का बंध नहीं करते हैं।

अब आहारविषयकबंधकद्वार को आश्रित करके गौतमप्रभुसे पूछते हैं कि (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या आहारक जीव बांधते हैं या (अणाहारए बंधइ) अनाहारक जीव बांधते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते

ઉત્તર—(ગોયમા ! અટ્ઠસુ વિ ભયણાએ) હે ગૌતમ ! તે બન્ને પ્રકારના જીવો આઠે કર્મોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે-કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરી શકાય-સયોગ અને અયોગ એ બન્નેના સાકાર અને અનાકાર એ બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. સયોગ જીવ એટલે કે યોગયુક્ત જીવ એ બન્ને ઉપયોગોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો યથાયોગ્ય બંધ કરે છે, પણ જે જીવો યોગથી રહિત હોય છે, તેઓ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરતા નથી.

હવે આહારક દ્વારને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(ણાણાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કમ્મં કિં આહારએ બંધઇ ? અણાહારએ બંધઇ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું આહારક જીવ બાંધે છે ? કે અનાહારક જીવ બાંધે છે ?

अथ सूक्ष्मविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं सुहुमे बंधइ बायरे बंधइ ?' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म किं सूक्ष्मः बध्नाति बादरो वा बध्नाति ? 'णोसुहुम-णोबायरे बंधइ ?' नोसूक्ष्म-नोबादरो वा किं बध्नाति ? भगवानाह-'गोयमा ! सुहुमे बंधइ' हे गौतम ! सूक्ष्मो बध्नाति, 'बायरे भयणाए' बादरो भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, वीतरागबादराणां ज्ञानावरणाबन्धकत्वात्, सरागबादराणां च तद्बन्ध-

हारक जीव-समुद्घातगत केवली और विग्रहगति वाले जीव-आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। क्यों कि इस अवस्था में वे आयु कर्म के अबन्धक माने गये हैं।

अब सूक्ष्मविषयकबंधद्वारका आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सुहुमे बंधइ, बायरे बंधइ ?) हे भदन्त ! सूक्ष्मद्वार की अपेक्षा विचार करनेपर कोनसा जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? क्या जो सूक्ष्मनामकर्म के उदयवाला जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? या जो बादर नाम कर्म के उदयवाला जीव है, वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता हैं ? (णो सुहुम णो बायरे बंधइ) जो जीव न सूक्ष्म है और न बादर है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सुहुमे बंधइ) सूक्ष्म जीव ज्ञानावरणीय कर्मका बंध करता है (बायरे भयणाए) बादर जीव भजना से

हारए णो बंधइ) અનાહારક જીવ એટલે કે સમુદ્ઘાતગત કેવલી અને વિગ્રહ ગતિવાળા જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે આ અવસ્થામાં તેમને આયુકર્મના અબન્ધક માનવામાં આવેલા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સૂક્ષ્મદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सुहुमे बंधइ ?) હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મદ્વારની અપેક્ષાએ વિચાર કરતા કયો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? શું સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? કે "बायरे बंधइ ?) બાદર (સ્થૂળ) નામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? અથવા (णो सुहुम णो बायरे बंधइ) જે જીવ ન સૂક્ષ્મ અને ન બાદર હોય છે, તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सुहुमे बंधइ) સૂક્ષ્મ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, (बायरे भयणाए) બાદર (સ્થૂળ) જીવ તે કર્મનો

आहारकः, अनाहारकश्च कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति 'वेयणिज्जं आहारए बंधइ' वेदनीयं कर्म आहारको बध्नाति, अयोगिवर्जानां सर्वेषां वेदनीयकर्म-बन्धकत्वात्, 'अणाहारए भयणाए' अनाहारको भजनया विग्रहगत्यापन्नः, समुद्घातगतकेवली च वेदनीयं बध्नाति, अयोगी, सिद्धश्च न बध्नातीति भावः। 'आउए आहारए भयणाए' आयुष्कं कर्म आहारको भजनया, आयुर्बन्धकाले एवायुष्कबन्धकत्वात्, तद्भिन्नकाले च तदबन्धकत्वात्, 'अणाहारए ण बंधइ' अनाहारको न बध्नाति, समुद्घातगतकेवलिनां विग्रहगतिगतानां च आयुष्काबन्धकत्वात्।

दर्शनावरण आदि छ कर्मप्रकृतियों के आलापक-सूत्र-अपने आप विचार लेना चाहिये जैसे-वेदनीय और आयुष्क को छोड़कर दर्शनावरण आदि कर्मों को भी आहारक जीव और अनाहारक जीव कदाचित् बांधता है और कदाचित् नहीं बांधता है। (वेयणिज्जं आहारए बंधइ) वेदनीय कर्म को आहारक जीव बांधता है। क्यों कि अयोगी को छोड़कर सब ही जीव वेदनीय कर्मके बंधक माने गये हैं। (अणाहारए भयणाए) अनाहारक जीव भजना से वेदनीय कर्म का बंध करता है-अर्थात् विग्रहगतिवाला अनाहारक जीव और समुद्घातगत केवली तो वेदनीय कर्म का बंध करते हैं और अयोगी जीव तथा सिद्धपरमात्मा ये वेदनीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। (आउए आहारए भयणाए) आहारक जीव आयुकर्म का बंध उसके बंध होने के समय में ही करता है और भिन्न समय में नहीं करता है। (अणाहारए ण बंधइ) अना-

---

કર્મ સિવાયના છ કર્મબંધોનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોનો બંધ આહારક અને અનાહારક જીવો વિકલ્પે બાંધે છે-બાંધે છે પણ ખરાં અને નથી પણ બાંધતા. (वेयणिज्जं आहारए बंधइ) વેદનીય કર્મ આહારક જીવ બાંધે છે. આનું કારણ એ છે કે અયોગી સિવાયના સઘળા જીવોને વેદનીય કર્મના બંધક માનવામાં આવેલા છે. (अणाहारए भयणाए) અનાહારક જીવ વેદનીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—

વિગ્રહ ગતિવાળો અનાહારક જીવ અને સમુદ્ઘાતગત કેવલી તો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ અયોગી જીવ તથા સિદ્ધ પરમાત્મા વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. (आउए आहारए भयणाए) આહારક જીવ આયુકર્મના બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે આયુકર્મના બંધકાળે તે આયુકર્મનો બંધ કરે છે, પણ અબંધકાળે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી. (अणा-

अथ सूक्ष्मविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं सुहुमे, बंधइ बायरे बंधइ ?' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म किं सूक्ष्मः बध्नाति बादरो वा बध्नाति ? 'णोसुहुम-णोबायरे बंधइ ?' नोसूक्ष्म-नोबादरो वा किं बध्नाति ? भगवानाह-'गोयमा ! सुहुमे बंधइ' हे गौतम ! सूक्ष्मो बध्नाति, 'बायरे भयणाए' बादरो भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, वीतरागबादराणां ज्ञानावरणाबन्धकत्वात्, सरागबादराणां च तद्बन्ध-

हारक जीव-समुद्घातगत केवली और विग्रहगति वाले जीव-आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं। क्यों कि इस अवस्था में वे आयु कर्म के अबन्धक माने गये हैं।

अब सूक्ष्मविषयकबंधद्वारका आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि-(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सुहुमे बंधइ, बायरे बंधइ ?) हे भदन्त ! सूक्ष्मद्वार की अपेक्षा विचार करनेपर कौनसा जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? क्या जो सूक्ष्मनामकर्म के उदयवाला जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? या जो बादर नाम कर्म के उदयवाला जीव है, वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता हैं ? (णो सुहुम णो बायरे बंधइ) जो जीव न सूक्ष्म है और न बादर है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सुहुमे बंधइ) सूक्ष्म जीव ज्ञानावरणीय कर्मका बंध करता है (बायरे भयणाए) बादर जीव भजना से

हारए णो बंधइ) અનાહારક જીવ એટલે કે સમુદ્ઘાતગત કેવલી અને વિગ્રહ ગતિવાળા જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે આ અવસ્થામાં તેમને આયુકર્મના અબન્ધક માનવામાં આવેલા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સૂક્ષ્મદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सुहुमे बंधइ ?) હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મદ્વારની અપેક્ષાએ વિચાર કરતા કયો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? શું સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? કે "बायरे बंधइ ?) બાદર (સ્થૂળ) નામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? અથવા (णो सुहुम णो बायरे बंधइ) જે જીવ ન સૂક્ષ્મ અને ન બાદર હોય છે, તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सुहुमे बंधइ) સૂક્ષ્મ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, (बायरे भयणाए) બાદર (સ્થૂળ) જીવ તે કર્મનો

फलत्वात्, अतो 'भजनया' इत्युक्तम्, किन्तु 'णोसुहुम-णोबायरे न बंधइ' नोसूक्ष्म-नोबादरो हि सिद्धो न बध्नाति, सिद्धस्य बन्धफलाभावात्, 'एवं आउगवज्जाओ सत्त वि' एवं ज्ञानावरणवदेव आयुष्कवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो वेदितव्याः, तथाहि आयुष्कवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि सूक्ष्मो बध्नाति, बादरो भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, नोसूक्ष्म-नोबादरस्तु सिद्धो न बध्नात्येवेत्यर्थः। 'आउए सुहुमे, बायरे भयणाए' आयुष्कं सूक्ष्मः बादरश्च भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, आयुर्बन्धकाले आयुर्ब-

ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है अर्थात् जो बादर जीव वीतराग हैं वे तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं-और जो बादर जीव सराग हैं वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं। (णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) सिद्ध जीव जो कि न सूक्ष्म हैं और न बादर हैं, वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। क्यों कि सिद्ध जीव किसी भी कर्म का बंध करने वाले नहीं होते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरण की तरह से ही आयुष्कवर्ज सात कर्मों को भी जानना चाहिये। तथा च-आयुष्कवर्ज दर्शनावरण आदि कर्मों को भी सूक्ष्म जीव बांधते हैं। बादर इन्हें भजना से बांधता है। और जो सूक्ष्म बादर नहीं हैं ऐसे सिद्ध जीव इन्हें नहीं बांधते हैं। (आउए सुहुमे, बायरे भयणाए) आयुकर्म को सूक्ष्म और बादर जीव भजना से बांधता है- अर्थात् आयुके बंधकाल में आयु का बंध करता है और भिन्नकाल में-

બંધ કરે છે પણ ખરા અને નથી પણ કરતો. વીતરાગ બાદર જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ સરાગ બાદર જીવ તેનો બંધ કરે છે. (णो सुहुम, णो बायरे न बंधइ) સિદ્ધ જીવ કે જે સૂક્ષ્મ પણ નથી અને બાદર પણ નથી, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે સિદ્ધ જીવ કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) આ દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું

એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના દર્શનાવરણીય આદિ સાતે કર્મો પણ સૂક્ષ્મ જીવો બાંધે છે, બાદર જીવો તે સાતે કર્મો વિકલ્પે બાંધે છે, અને જે જીવો સૂક્ષ્મ કે બાદર નથી એવા સિદ્ધગતિના જીવો તેમનો બંધ કરતા નથી. (आउए सुहुमे बायरे भयणाए) આયુકર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવો વિકલ્પે બાંધે છે. એટલે કે તેઓ આયુના બંધકાળે આયુનો બંધ કરે છે,

न्धकत्वात्, तद्भिन्नकाले तदबन्धकत्वात्। 'णोसुहुम-णोवायरे न बंधइ' नोसूक्ष्म-नोबादरो हि सिद्धो जीवो न आयुष्कं कर्म बध्नाति। अथ चरमद्वार-माश्रित्य गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे बंधइ अचरिमे बंधइ?' ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं चरमो बध्नाति? किं वा अचरमो बध्नाति? भगवानाह-'गोयमा! अट्ठ वि भयणाए' हे गौतम! चरमः, अचरमश्च अष्टापि कर्मप्रकृतीः भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, अत्रेदं बोध्यम्-यस्य चरमो भवोभविष्यति सः चरमः, यस्य तु कदापि चरमो भवो न

अबंधकाल में-आयु का बंध नहीं करता है। (णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) सिद्ध जीव भी आयु का बंध नहीं करते हैं।

अब चरमबंधद्वार को आश्रित करके गौतमस्वामी प्रभुसे पूछते हैं कि णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे बंधइ, अचरिमे बंधइ) हे भदन्त! जब चरमद्वार की अपेक्षा से ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के बांधने का विचार किया जाता है तो कौन सा जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? क्या जो चरम जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? या जो अचरम जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है? भगवान् इसका उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (अट्ठवि भयणाए) चाहे चरम जीव हो-चाहे अचरम जीव हो ये दोनों ही भजना से आठों भी कर्मप्रकृतियों का बंध करते हैं। जिस जीव का अन्तिम भव होगा वह चरम जीव है और जिसका कभी भी अन्तिम-

---

પણ અબંધકાળે આયુનો બંધ કરતા નથી (णोसुहुम णोबायरे न बंधइ) સિદ્ધ જીવ પણ આયુનો બંધ કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી ચરમદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्जं णं भंते! कम्मं किं चरिमे बंधइ, अचरिमे बंधइ?) હે ભદન્ત! ચરમદ્વારની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો કોણ બાંધે છે? શું ચરમ જીવ (અન્તિમ ભવ કરીને મોક્ષે જનાર જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે? કે અચરમ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે?

ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (अट्ठ वि भयणाए) ચરમ જીવ અને અચરમ જીવ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે-એટલે કે તેઓ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે પણ ખરાં અને નથી પણ કરતા.

फलत्वात्, अतो 'भजनया' इत्युक्तम्, किन्तु 'णोसुहुम-णोबायरे न बंधइ' नोसूक्ष्म-नोवादरो हि सिद्धो न बध्नाति, सिद्धस्य बन्धकत्वाभावात्, 'एवं आउगवज्जाओ सत्तवि' एवं ज्ञानावरणवदेव आयुष्कवर्जाः सप्तापि कर्मप्रकृतयो वेदितव्याः, तथाहि आयुष्कवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्माण्यपि सूक्ष्मो बध्नाति, बादरो भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, नोसूक्ष्म-नोबादरस्तु सिद्धो न बध्नात्येवेत्यर्थः । 'आउए सुहुमे, बायरे भयणाए' आयुष्कं सूक्ष्मः बादरश्च भजनया कदाचिद् बध्नाति, कदाचिन्न बध्नाति, आयुर्बन्धकाले आयुर्ब-

---

ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है अर्थात् जो बादर जीव वीतराग हैं वे तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं-और जो बादर जीव सराग हैं वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं। (णो सुहुम णो बायरे न बंधइ) सिद्ध जीव जो कि न सूक्ष्म हैं और न बादर हैं, वे ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। क्यों कि सिद्ध जीव किसी भी कर्म का बंध करने वाले नहीं होते हैं। (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) ज्ञानावरण की तरह से ही आयुष्कवर्ज सात कर्मों को भी जानना चाहिये। तथा च-आयुष्कवर्ज दर्शनावरण आदि कर्मों को भी सूक्ष्म जीव बांधते हैं। बादर इन्हें भजना से बांधता है। और जो सूक्ष्म बादर नहीं हैं ऐसे सिद्ध जीव इन्हें नहीं बांधते हैं। (आउए सुहुमे, बायरे भयणाए) आयुकर्म को सूक्ष्म और बादर जीव भजना से बांधता है-अर्थात् आयुके बंधकाल में आयु का बंध करता है और भिन्नकाल में-

---

બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો. વીતરાગ બાદર જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ સરાગ બાદર જીવ તેનો બંધ કરે છે. (णो सुहुम, णो बायरे न बंधइ) સિદ્ધ જીવ કે જે સૂક્ષ્મ પણ નથી અને બાદર પણ નથી, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે સિદ્ધ જીવ કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि) આ દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું

એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના દર્શનાવરણીય આદિ સાતે કર્મો પણ સૂક્ષ્મ જીવો બાંધે છે, બાદર જીવો તે સાતે કર્મો વિકલ્પે બાંધે છે, અને જે જીવો સૂક્ષ્મ કે બાદર નથી એવા સિદ્ધગતિના જીવો તેમનો બંધ કરતા નથી. (आउए सुहुमे बायरे भयणाए) આયુકર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવો વિકલ્પે બાંધે છે. એટલે કે તેઓ આયુના બંધકાળે આયુનો બંધ કરે છે,

अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा, अवेयगा अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा अणंतगुणा, एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्प-बहुगाइं उच्चारेयव्वाइं, जाव-सव्व-त्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० ६ ॥

॥ छट्ठसए तइओ उद्देसो समत्तो ॥ ६-३ ॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां स्त्रीवेदकानाम्, पुरुषवेदकानाम्, नपुंसकवेदकानाम्, अवेदकानां च कतरे कतरेभ्यः अल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः पुरुषवेदकाः, स्त्रीवेदकाः

वेदवाले जीवों के अल्प-बहुत्व का कथन

'एएसिणं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(एएसिणं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिवेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक, नपुंसकवेदक और अवेदक इन सब में कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा से अल्प हैं ? कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा से बहुत हैं ? कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा समान हैं ? और कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा ? सव्वत्थो

વેદવાળા જીવોની અલ્પતા અને બહુતાનું નિરૂપણ—

"एएसिणं भंते !" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(एएसिणं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिसवेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! સ્ત્રી વેદક, પુરૂષ વેદક, નપુંસક વેદક અને અવેદક જીવોમાંથી કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવોની અપેક્ષાએ સમાન છે ? અને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा, अवेयगा

भविष्यति स अचरमः अभव्यः संसारी, सिद्धः अचरमः, तस्य चरम भवाभावात्, तत्र चरमो यथासंभवम् अष्टापि कर्मप्रकृतीः बध्नाति, अयोगित्वे न बध्नाति, इति भजना तत्र बोध्या, अचरमस्तु संसारी अष्टापि कर्मप्रकृतीः बध्नाति, सिद्धस्तु न बध्नातीत्यत्रापि भजना ॥ सू० ५ ॥

वेदकजीवाल्पबहुत्ववक्तव्यता ।

कर्मवेदाधिकारात् वेदकजीवानाम् अल्पबहुत्ववक्तव्यतां निरूपयितुमाह- 'एएसि णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्—एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिसवेयगाणं नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाणं य कयरे कयरेहिंतो

भव नहीं होगा वह अचरम जीव है, अचरम पद से अभव्य संसारी का भी ग्रहण होता है और सिद्ध जीव का भी ग्रहण होता है क्यों कि सिद्ध जीव के सिद्धपद प्राप्त हो जाने के बाद चरमभव का अभाव है। इनमें जो चरम जीव है- अभी जिसका अन्तिम भव नहीं है वह तो यथासंभव आठों भी कर्मप्रकृतियों को बांधता है और जो चरम जीव अयोगी है-जिसका अभी यही अन्तिम भव है-तो वह किसी भी कर्मप्रकृति का बंध नहीं करता है। इसी तरह अचरमपद के जब अभव्यसंसारी जीव का ग्रहण करते हैं तो वह भी आठों कर्मप्रकृतियों का बंध करता है और जब अचरमपद से सिद्ध जीव का ग्रहण करते हैं तो वह किसी भी कर्मप्रकृति का बंध नहीं करता है-इस तरह से उभयत्र चरम अचरम दोनों जगहे। भजना जाननी चाहिये॥ सू० ५ ॥

જે જીવનો ભવ અન્તિમ હોય તેને ચરમ જીવ કહે છે, અને જેનો અન્તિમ ભવ કદી પણ થવાનો નથી તેને અચરમ જીવ કહે છે. અચરમ પદ અભવ્ય સંસારીને માટે પણ વપરાય છે, અને સિદ્ધ જીવોને માટે પણ વપરાય છે કારણ કે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમને ચરમભવનો અભાવ હોય છે. આ બન્ને પ્રકારના જીવોમાંથી જે ચરમ જીવ છે-અત્યારે જ જેનો અન્તિમ ભવ ચાલુ નથી, તે તો યથા સંભવ આઠે કર્મોનો બંધ કરે છે, પણ જે ચરમ જીવ અયોગી છે-જેનો અન્તિમ ભવ અત્યારે જ ચાલુ છે તે તો કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ પ્રમાણે અચરમ પદને અભવ્ય સંસારી જીવની અપેક્ષાએ પ્રયોગ કરવામાં આવે ત્યારે તે પ્રકારનો જીવ (અભવ્ય સંસારી જીવ) આઠે પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે, પણ અચરમ પદનો પ્રયોગ સિદ્ધ જીવને માટે કરવામાં આવે; ત્યારે તેઓ કોઇ પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. તે કારણે "તેઓ વિકલ્પે આઠે કર્મોનો બંધ કરે છે" એવું કથન કર્યું છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा, अवेयगा अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा अणंतगुणा, एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्प-बहुगाइं उच्चारेयव्वाइं, जाव-सव्व-त्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० ६ ॥

॥ छट्ठसए तइओ उद्देसो समत्तो ॥ ६-३ ॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां स्त्रीवेदकानाम्, पुरुषवेदकानाम्, नपुंसकवेदकानाम्, अवेदकानां च कतरे कतरेभ्यः अल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः पुरुषवेदकाः, स्त्रीवेदकाः

वेदवाले जीवों के अल्प-बहुत्व का कथन

'एएसिणं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(एएसिणं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिवेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक, नपुंसकवे-दक और अवेदक इन सब में कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा से अल्प हैं ? कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा से बहुत हैं ? कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा समान हैं ? और कौन २ जीव किन २ जीवों की अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा ? सव्वत्थो

वेदवाળા જીવોની અલ્પતા અને બહુતાનું નિરૂપણ—

"एएसिणं भंते !" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(एएसिणं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिसवेयगाणं, नपुं-सगवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! સ્ત્રી વેદક, પુરૂષ વેદક, નપુંસક વેદક અને અવેદક જીવોમાંથી કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવોની અપેક્ષાએ સમાન છે ? અને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा, अवेयगा

संख्येयगुणाः, अवेदकाः अनन्तगुणाः, नपुंसकवेदकाः अनन्तगुणाः, एतेषां सर्वेषां पदानाम् अल्प-बहुत्वकानि उच्चारयितव्यानि, यावत्-सर्वस्तोका जीवा अचरमाः, चरमाः अनन्तगुणाः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ९ ॥

टीका—'एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं पुरिसवेयगाणं, अवेयगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया

वा जीवा पुरिसवेयगा, इत्थि वेयगा संखेज्जगुणा, अवेयगा अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) हे गौतम ! सब से कम पुरुषवेदक जीव हैं। इनसे संख्यातगुणे स्त्रीवेदक जीव हैं। अवेदक जीव अनन्तगुणे हैं। नपुंसकवेदक भी अनंतगुणे हैं। (एएसि सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उच्चारेयव्वाइं जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा, अणंत गुणा सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) इन सब पदों का अल्प बहुत्व कहना चाहिये यावत् सब से कम अचरम जीव हैं और चरम जीव अनन्तगुणे हैं। हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है-वह सब ऐसा ही है-हे भदन्त ! वह सब ऐसा ही है। इस प्रकार कहकर गौतम अपने स्थान पर बैठ गये।

टीकार्थ—कर्म और वेद के अधिकार से सूत्रकार इस सूत्र द्वारा वेदक जीवों की अल्प बहुत्व वक्तव्यता का निरूपण कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-(एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं पुरिसवेयगाणं, नपुंसगवेयागाणं, अवेयगाण य कयरे कयरे-

---

अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) પુરુષ વેદવાળા જીવો સૌથી ઓછાં છે, સ્ત્રી વેદવાળા જીવો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા છે, અવેદવાળા જીવો અનંતગણા છે, નપુંસક વેદવાળા જીવો પણ અનંતગણા છે. (एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उच्चारेयव्वाइं जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंत गुणा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) આ બધા પદોનું અલ્પ બહુત્વ કહેવું જોઇએ સૌથી ઓછાં અચરમ જીવો છે અને ચરમ જીવો અનંતગણા છે, અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન કરવું જોઇએ. હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી જ છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—કર્મ અને વેદનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા વેદક (જુદા જુદા વેદવાળા) જીવોની અલ્પ-બહુતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(एएसि णं भंते ! जीवाणं इत्थीवेयगाणं, पुरिसवेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य, कयरे

वा ? गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानां स्त्रीवेदकानाम्, पुरुषवेदकानां, नपुंसकवेदकानाम्, अवेदकानाम् अनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानवर्तिप्रभृतीनां सिद्धानां च मध्ये कतरे जीवाः कतरे जीवेभ्यः अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा ' गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्यो जीवेभ्योऽल्पाः पुरुषवेदकाः ' इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा ' स्त्रीवेदकाः संख्येयगुणाः भवन्ति, यतो हि देवपुरुषेभ्यो देवस्त्रियः द्वात्रिंशद्गुणाः भवन्ति, मनुष्यपुरुषेभ्यो मनुष्यस्त्रियः सप्तविंशतिगुणाः भवन्ति, तिर्यक्पुरुषेभ्यस्तिर्यक्स्त्रियः त्रिगुणाः भवन्ति,

---

हिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक, नपुंसकवेदक और अवेदक-अनिवृत्तिबादर सूक्ष्म सांपराय आदि गुणस्थानवर्ती जीव और सिद्ध इनके बीच में कौन जीव किस जीव से अल्प है ? कौन जीव किस जीव से अधिक हैं ? कौन जीव किस जीव से बराबर है और कौन जीव किस जीव से विशेषाधिक हैं ? भगवान इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा) पुरुषवेद वाले जो जीव हैं, वे सब जीवों से कम हैं। (इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा) स्त्रीवेदक-स्त्रीवेदवाले-जीव संख्यातगुणे हैं। क्यों कि-देव, पुरुष और तिर्यंच रूप पुल्लिंग इन की अपेक्षा क्रमशः इनकी स्त्रियां बत्तीस गुणी, सत्ताईसगुणी, और तिगुनी होती हैं। अर्थात् देवों की अपेक्षा देवियों का प्रमाण बत्तीस गुणा होता है-मनुष्य पुरुषों की अपेक्षा मनुष्याणियों

कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ સ્રી વેદક, પુરૂષ વેદક, નપુંસક વેદક, અને અવેદક-અનિવૃત્તિ બાદર સૂક્ષ્મ સાંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ જીવોમાંથી કયા કયા જીવો કયાં કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा) પુરૂષ વેદવાળા જીવો સૌથી ઓછાં છે. (इत्थिवेयगा संखेज्जगुणा) સ્રી વેદવાળા જીવો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા છે, કારણ કે દેવ, પુરૂષ, અને તિર્યંચરૂપ પુલ્લિંગ (નરજાતિ) કરતાં તે જાતિની સ્રીઓ અનુક્રમે બત્રીસગણી, સત્યાવીશગણી અને ત્રણગણી હોય છે. એટલે કે દેવો કરતાં દેવીઓ બત્રીસગણી છે, માણસો કરતાં સ્રીઓ સત્યાવીશગણી છે,

'अवेयगा अणंतगुणा' अवेदकाः अनिवृत्ति बादरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानवर्ति प्रभृतयः, सिद्धाश्च जीवाः अनन्तत्वात् स्त्रीवेदकेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति. 'नपुंसगवेयगा अणंतगुणा' नपुंसकवेदकाः अनन्तगुणा भवन्ति, अनन्तकायिकानां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वात्। एएसिं सव्वेसिं पदाणं अप्प-बहुगाइं उच्चारेयव्वाइं 'एतेषां पूर्वोक्तानां सर्वेषाम् संयतादिचरमान्तां चतुर्दशानां पदानां द्वाराणाम् तद्गतभेदापेक्षया अल्पबहुत्वम् उच्चारयितव्यं वक्तव्यम्, तद्यथा 'एएसि णं भंते! संजयाणं, असंजयाणं, संजयासंजयाणं, णोसंजय णोअसंजय – णोसंजयासंजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा!

(मनुष्यस्त्रियें) का प्रमाण २७ गुणा होता है और तिर्यंच पुरुषोंकी अपेक्षा तिर्यञ्चनियोंका प्रमाण तिगुना होता है। इसी कारण स्त्रीवेदक जीव पुरुष वेदकोंकी अपेक्षा संख्यातगुणित प्रकट किये गये हैं। (अवेयगा अणंतगुणा अनिवृत्ति बादर सूक्ष्मसंपराय आदि गुणस्थानवर्ती जीव तथा सिद्ध जीव ये स्त्रीवेदकों से अनन्तगुणे हैं। (नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) नपुंसक वेदवाले जीव भी अनन्तगुणे हैं। क्यों कि सिद्धों से अनन्तगुणे अनन्तकायिक जीव हैं। (एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उच्चारेयव्वाइं) इन सब पूर्वोक्त संयत से लेकर चरम तक के १४ द्वारों का अल्प बहुत्व तद्गत भेदों की अपेक्षा से कह लेना चाहिये-वह इस प्रकार से है-"एएसि णं भंते! संजयाणं, असंजयाणं, संजया संजयाणं णो संजय णो असंजय-णो संजया संजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा,

---

અને તિર્યંચ નર કરતાં તિર્યંચ માદા (નારી જાતિ) ત્રણગણી હોય છે. તે કારણે પુરૂષ વેદવાળા જીવોના પ્રમાણ કરતાં સ્ત્રી વેદવાળા જીવોનું પ્રમાણ સંખ્યાતગણું કહ્યું છે.

(अवेयगा अणंतगुणा) અનિવૃત્તિ બાદર સૂક્ષ્મ સંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ તથા સિદ્ધ જીવની સંખ્યા સ્ત્રી-વેદવાળા જીવો કરતાં અનંત ગણી છે. (नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) અવેદક જીવો કરતાં નપુંસક વેદવાળા જીવો પણ અનંતગણા છે, કારણ કે સિદ્ધોથી અનંતગણા અનંતકાયિક જીવો છે. (एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उच्चारेयव्वाइं) પૂર્વોક્ત સંયતથી લઇને ચરમ પર્યન્તના ૧૪ દ્વારોનું અલ્પ બહુત્વ તેમના ભેદોની અપેક્ષાએ કહેવું જોઇએ. તે આ પ્રમાણે કહી શકાય—

(एएसि णं भंते! संजयाणं असंजयाणं, संजयासंजयाणं णो संजय णो असंजय णो संजयासंजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा,

सव्वत्थोवा संजया, संजयासंजया असंखेज्जगुणा, णोसंजय-णोअसंजया णोसंजया-संजया अणंतगुणा, असंजया अणंतगुणा " इत्यादि प्रज्ञापनायां तृतीयाल्पबहुत्वपदानुसारेण वक्तव्यम् , यावत्-चरमान्ताल्पबहुत्वम् , तदेवाह-'जाव-सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा चरिमा अणंतगुणा ' यावत्-सर्वस्तोकाः जीवा अचरमाः, चरमाः अनन्तगुणाः भवन्ति, तत्र अचरमाः अभव्याः, चरमाश्च ये भव्याश्चरमं भवं प्राप्स्यन्ति=सिद्धिं गमिष्यन्ति, ते अचरमेभ्योऽभव्येभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति, यतः

बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! संयत, असंयत, संयतासंयत, नो संयत-नो असंयत-नो संयतासंयत इन सब में कौन जीव किस जीव की अपेक्षा कम है ? बहुत है ? तुल्य है ? और विशेषाधिक है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थो वा संजया) सब से कम संयत जीव हैं। (संजयासंजया असंखेज्जगुणा) संयतासंयत (देशविरति) जीव संयत (सर्वविरति) जीवों की अपेक्षा असंख्यातगुणे हैं। (णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय अणंतगुणा) नोसंयत नोअसंयत नोसंयतासंयत जीव इनसे भी अनंतगुणे हैं। और (असंजया अणंतगुणा) असंयत जीव इनसे भी अनंतगुणे हैं।" इत्यादि प्रज्ञापना सूत्र के अनुसार चरम तक के अल्प बहुत्व तक कथन कर लेना चाहिये। जैसे कि-' जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा " इत्यादि, अचरम-अर्थात् अभव्य और चरम-अन्तिम भव को जो पावेंगे अर्थात्-सिद्ध होंगे वे सो

विसेसाहिया वा) હે ભદન્ત ! સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવોમાંથી કયા જીવો કોના કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કોના કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવો જેટલાં જ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थो वा संजया) સંયત જીવ સૌથી ઓછાં છે, (संजयासंजया असंखेज्जगुणा) સંયત જીવો કરતાં સંયતાસંયત જીવો સંખ્યાતગણુા છે. (णोसंजय-णोअसंजय-णो संजयासंजया अणंतगुणा) સંયતાસંયત જીવો કરતાં નોસંયત, નોઅસંયત અને નો સંયતાસંયત, જીવો અનંતગણુા છે, (असंजया अणंतगुणा) તેમના કરતાં પણુ અસંયત જીવો અનંતગણુા છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર અનુસાર જ કરવું જોઇએ. આ રીતે ચરમ અને અચરમ જીવોના અલ્પ બહુત્વના કથન પર્યન્તનું ચૌદે દ્વારોનું કથન કરવું. જેમકે (जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा,

'अवेयगा अणंतगुणा' अवेदकाः अनिवृत्ति बादरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानवर्त्ति प्रभृतयः, सिद्धाश्च जीवाः अनन्तत्वात् स्त्रीवेदकेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति, 'नपुंसग-वेयगा अणंतगुणा' नपुंसकवेदकाः अनन्तगुणा भवन्ति, अनन्तकायिकानां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वात्। एएसिं सव्वेसिं पदाणं अप्प-बहुगाइं उच्चारेयव्वाइं' एतेषां पूर्वोक्तानां सर्वेषाम् संयतादिचरमान्तानां चतुर्दशानां पदानां द्वाराणाम् तद्गतभेदापेक्षया अल्पबहुत्वम् उच्चारयितव्यं वक्तव्यम्, तद्यथा 'एएसि णं भंते! संजयाणं, असंजयाणं, संजयासंजयाणं, णोसंजय णोअसंजय - णोसंजयासंजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा? गोयमा!

(मनुष्यस्त्रियें) का प्रमाण २७ गुणा होता है और तिर्यंच पुरुषोंकी अपेक्षा तिर्यञ्चनियोंका प्रमाण तिगुना होता है। इसी कारण स्त्रीवेदक जीव पुरुष वेदकोंकी अपेक्षा संख्यातगुणित प्रकट किये गये हैं। (अवेयगा अणंतगुणा अनिवृत्ति बादर सूक्ष्मसंपराय आदि गुणस्थानवर्ती जीव तथा सिद्ध जीव ये स्त्रीवेदकों से अनन्तगुणे हैं। (नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) नपुंसक वेदवाले जीव भी अनन्तगुणे हैं। क्यों कि सिद्धों से अनन्तगुणे अनन्तकायिक जीव हैं। (एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उच्चारेयव्वाइं) इन सब पूर्वोक्त संयत से लेकर चरम तक के १४ द्वारों का अल्प बहुत्व तद्गत भेदों की अपेक्षा से कह लेना चाहिये-वह इस प्रकार से है-"एएसि णं भंते! संजयाणं, असंजयाणं, संजया संजयाणं णो संजय णो असंजय-णो संजया संजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा,

અને તિર્યંચ નર કરતાં તિર્યંચ માદા (નારી જાતિ) ત્રણગણી હોય છે. તે કારણે પુરૂષ વેદવાળા જીવોના પ્રમાણ કરતાં સ્ત્રી વેદવાળા જીવોનું પ્રમાણ સંખ્યાતગણું કહ્યું છે.

(अवेयगा अणंतगुणा) અનિવૃત્તિ બાદર સૂક્ષ્મ સંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ તથા સિદ્ધ જીવની સંખ્યા સ્ત્રી-વેદવાળા જીવો કરતાં અનંત ગણી છે. (नपुंसगवेयगा अणंतगुणा) અવેદક જીવો કરતાં નપુંસક વેદવાળા જીવો પણ અનંતગણા છે, કારણ કે સિદ્ધોથી અનંતગણા અનંતકાયિક જીવો છે. (एएसिं सव्वेसिं पयाणं अप्पबहुगाइं उचारेयव्वाइं) પૂર્વોક્ત સંયતથી લઈને ચરમ પર્યન્તના ૧૪ દ્વારોનું અલ્પ બહુત્વ તેમના ભેદોની અપેક્ષાએ કહેવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે કહી શકાય—

(एएसि णं भंते! संजयाणं असंजयाणं, संजयासंजयाणं णो संजय णो असंजय णो संजयासंजयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा,

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते—

षष्ठशतके चतुर्थोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

एकत्वेन जीवः कालापेक्षया सप्रदेशः किं वा अप्रदेशः इति प्रश्नः, नियमतः सप्रदेश एव नो अप्रदेश इत्युत्तरम् । तथा नैरयिकः कालापेक्षया सप्रदेशः अप्रदेशो वा ? इति प्रश्नः, कदाचित् सप्रदेशः कदाचित् अप्रदेशश्च, इत्युत्तरम् । ततो बहुत्वेन जीवाः कालापेक्षया सप्रदेशाः अप्रदेशा वा ? नियमतः सप्रदेशा एव, नो

छट्ठे शतक के चौथा उद्देशकका प्रारम्भ-

इस शतक के इस चतुर्थ उद्देशक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार है-एक जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशों से सहित है कि प्रदेशों से रहित है ? ऐसा प्रश्न-इसका "नियम से जीव प्रदेशों से सहित ही है प्रदेशों से रहित नहीं है" ऐसा उत्तर एक नारक जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशसहित है कि प्रदेशरहित है ? ऐसा प्रश्न इसका "कदाचित् वह प्रदेशसहित है और कदाचित् वह प्रदेशरहित है" ऐसा २ उत्तर, अनेक जीव काल की अपेक्षा से सप्रदेश हैं कि प्रदेशों से रहित हैं ? ऐसा प्रश्न, इसका "नियम से वे सब प्रदेशसहित ही हैं" ऐसा उत्तर, अनेक नारक जीव-सब नारक जीव-काल की अपेक्षा से प्रदेशसहित हैं कि प्रदेशों से रहित हैं ऐसा प्रश्न-इसका

છઠ્ઠા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક

છઠ્ઠા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

પ્રશ્ન—એક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશો સહિત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—નિયમથી જ જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત છે, પ્રદેશોથી રહિત નથી.

પ્રશ્ન—એક નારક જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશો સહિત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—કયારેક તે પ્રદેશોથી યુક્ત છે અને કયારેક પ્રદેશોથી રહિત છે.

પ્રશ્ન—અનેક (સઘળા) જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશોથી યુક્ત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—નિયમથી જ તેઓ બધાં પ્રદેશોથી યુક્ત છે.

પ્રશ્ન—અનેક (સઘળા) નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

अभव्येभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः प्रतिपादिताः, यावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमाः यस्माद् यावन्तः सिद्धाः अतीताद्धायां तावन्त एव अनागताद्धायां सिद्धिं गमिष्यन्ति, अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह–' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवदुक्तं सत्यमेवेत्यर्थः ॥ सू० ६ ॥

इति श्री विश्वविख्यात – जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक – पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठशतकस्य तृतीयो शकः समाप्तः ॥ ६–३ ॥

इन दोनों में से चरम जीव अचरम जीवों की अपेक्षा अनंतगुणे हैं। क्यों कि अभव्यों की अपेक्षा सिद्ध जाव सिद्धान्त में अनंतगुणे कहे गये हैं। जितने सिद्ध हैं उतने ही चरम जीव हैं। क्यों कि जितने जीव भूतकाल में सिद्ध हो चुके हैं उतने ही जीव भविष्यत्काल में सिद्ध होंगे। अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों को स्वीकार करते हुए कहते हैं कि (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे भदन्त! आपका कहा हुआ सर्वथा सत्य ही है–हे भदन्त! सर्वथा सत्य ही है॥ सू० ६॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्ठे शतकका तीसरा उद्देशक समाप्त॥ ६–३॥

चरिमा अणंतगुणा) અચરમ (અભવ્ય) અને ચરમ (અન્તિમ ભવ કરીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરનારા) જીવોમાંથી ચરમ જીવો અચરમ જીવો કરતાં અનંતગણા છે, કારણ કે અભવ્ય જીવો કરતાં સિદ્ધ જીવ સિદ્ધાંતમાં અનંતગણા કહ્યા છે. જેટલાં સિદ્ધ છે એટલાં જ ચરમ જીવ છે, કારણ કે જેટલાં જીવો ભૂતકાળમાં સિદ્ધપદ પામી ચૂકયા છે, એટલાં જ જીવો ભવિષ્યકાળમાં પણ સિદ્ધપદ પામશે. સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોનો સ્વીકાર કરતા કહે છે–(સેવં भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપ જે કહો છો તે યથાર્થ જ છે. સૂ. ૬

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૬–૩॥

कालापेक्षया सामान्यजीववत् समुच्चयवत् भङ्गद्वयं, भङ्गत्रयं च। नोभवसिद्धिक-नो अभवसिद्धिकानां भङ्गत्रयम्। संज्ञिनाम् असंज्ञिनां च कालापेक्षया भङ्गत्रयम्। नैरयिक-देव-मनुष्याणाम् असंज्ञिनां भङ्गषट्कम्। नोसंज्ञि-नोअसंज्ञिनां भङ्गत्रिकम्। औघिकजीववत् लेश्यावताम् एको भङ्गः, ततः कृष्णलेश्या-नीललेश्या-कापोतलेश्या-तेजोलेश्या-पद्मलेश्या-शुक्ललेश्या-ऽलेश्यैः सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टि-सम्यग्मिथ्यादृष्टिभिः, संयता-ऽसंयत-संयतासंयत-नोसंयत नोअसंयतनोसंयतासंयत, सकषायि-क्रोधकषायि-मानकषायि-लोभकषाय्यकषा-

---

जीवों, अभवसिद्धिक जीवों के काल की अपेक्षा से सामान्य जीव की तरह दो भंग और तीन भंग, नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीवों के तीन भंग, संज्ञि जीवों के और असंज्ञी जीवों के काल की अपेक्षा से तीन भंग, नारक, देव, मनुष्य और असंज्ञी जीव इनके ६ भंग, नो संज्ञी नो असंज्ञी इनके तीन भङ्ग होते हैं ऐसा कथन, सामन्य जीव की तरह लेश्यावाले जीवों के एक भङ्ग होता है ऐसा विचार, बाद में-कृष्णलेश्या, वाले नीललेश्यावाले, कापोतलेश्यावाले, तेजोलेश्यावाले पद्मलेश्यावाले, शुक्ललेश्यावाले जीवों के साथ तथा इन लेश्याओं से रहित जीवों के साथ, सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संयत, असंयत, संयतासंयत, नोसंयत नोअसंयन नोसंयतासंयत जीवों के साथ, कषायसहित-क्रोधसहित, मानकषायसहित, मायाकषायसहित, लोभकषायसहित जीवों के साथ तथा कषायरहित जीवों के

જીવોના કાળની અપેક્ષાએ સામાન્ય જીવોની જેમ બે ભંગ અને ત્રણ ભંગ, નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવોના ત્રણ ભંગ, સંજ્ઞી જીવોના તથા અસંજ્ઞી જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ, નારક, દેવ, મનુષ્ય અને અસંજ્ઞી જીવોના ૬ ભંગ, અને નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ થાય છે એવું કથન.

સામાન્ય જીવની જેમ લેશ્યાવાળા જીવોનો એક ભંગ થાય છે એવું કથન, કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, નીલ લેશ્યાવાળા, કાપોત લેશ્યાવાળા, તેજો લેશ્યાવાળા, પદ્મ લેશ્યાવાળા અને શુકલ લેશ્યાવાળા જીવોની સાથે તથા તે લેશ્યાઓથી રહિત જીવોની સાથે, તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ, સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત, નો અસંયત, અને નો સંયતાસંયત જીવોની સાથે, કષાયયુક્ત (ક્રોધ, માન, માયા, લોભથી યુક્ત) જીવોની

अप्रदेशाः। बहुत्वेन नैरयिकाः कालापेक्षया सप्रदेशाः, अप्रदेशा वा? सर्वेऽपि कदाचित् सप्रदेशाः, कदाचिद् बहवः सप्रदेशाः, अप्रदेशाश्च' वा-अथवा 'बहवः सप्रदेशा, बहवः अप्रदेशाश्च' इति प्रश्नोत्तरम्। एवं यावत्-स्तनितकुमारा अपि बोध्याः। ततः पृथिवीकायिकादीनां यावत् वनस्पतिपर्यन्तानां कालापेक्षया सप्रदेशाप्रदेशत्वविषये प्रश्नोत्तरम्। शेषाणां विकलेन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्तानां जीवानां नैरयिकवत् सप्रदेशाप्रदेशत्वविषयकविचारः। ततः आहारकाणां कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्गत्रयम्, अनाहारकाणाम् कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्ग-षट्कम्, सिद्धस्य कालापेक्षया भङ्गत्रिकम्, भवसिद्धिकाभवसिद्धिकानाम्

"समस्त नारक जीव कदाचित् प्रदेशों से सहित हैं और कदाचित् कितनेक नारक जीव प्रदेशों से सहित हैं" तथा कोई एक नारक जीव प्रदेशों से रहित हैं, अथवा कितनेक नारक जीव प्रदेशों से सहित हैं और कितनेक नारक जीव प्रदेशों से रहित हैं" ऐसा उत्तर, इसी तरह से स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये ऐसा कथन पृथिवीकायिक आदि से लगाकर वनस्पतिकायिक तक काल की अपेक्षा से सप्रदेशत्व और अप्रदेशत्व की चर्चा शेष विकलेन्द्रियों से लेकर सिद्धतक के जीवों में नैरयिक जीवों की तरह सप्रदेशत्व और अप्रदेशत्व विषयक विचार; आहारक जीवों के काल की अपेक्षा से सप्रदेशत्व आदि तीन भंग होते हैं तथा अनाहरकों के काल की अपेक्षा से सप्रदेशत्व आदि ६ भंग, सिद्ध जीव के काल की अपेक्षा से तीन भंग, भवसिद्धिक

ઉત્તર—"બધાં નારક જીવ ક્યારેક પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, અને ક્યારેક કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે" તથા કોઈક નારક જીવ પ્રદેશોથી રહિત છે, અથવા કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત છે અને કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી રહિત છે. એ જ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના વિષે સમજવું.

પૃથ્વીકાયિક આદિથી લઈને વનસ્પતિકાય પર્યન્તના જીવોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની ચર્ચા, બાકીના વિકલેન્દ્રિય (દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધીના જીવો) થી લઈને સિદ્ધ સુધીના જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો નારકોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની જેમ વિચાર, કાળની અપેક્ષાએ આહારક જીવોમાં સપ્રદેશત્વ આદિ ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે, અનાહારકોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ આદિ ૬ ભંગ થાય છે, સિદ્ધ જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ, ભવસિદ્ધિક જીવોના અને અભવસિદ્ધિક

नाप्रत्याख्यानित्वप्रतिपादनम्, एवमेव नैरयिकादि-यावत्-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक-मनुष्यैः सह प्रत्याख्यानविचारचर्चा, जीवानां प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानज्ञानप्रश्नः। पञ्चेन्द्रियाणां तज्ज्ञानित्वम्, तद्भिन्नानां तदज्ञानित्वं च, ततो जीवानां प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानकरणविचारः ततः प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यान-निर्वर्तितायुष्यबन्धकथनम् दण्डकचतुष्टयम्, गौतमस्य सर्वसमर्थनं च।

जीवस्य सप्रदेशाऽप्रदेशवक्तव्यता।

मूलम्-जीवे णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसे, अपएसे? गोयमा! नियमा सपएसे। नेरइए णं भंते! कालादेसेणं किं

भव्य, संज्ञी, लेश्या, दृष्टि, संयत, कषाय, योग, उपयोग, वेद, शरीर, पर्याप्ति, ये द्वार हैं ऐसा कथन जीवों के प्रत्याख्यानी अप्रत्याख्यानी और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी का प्रतिपादन इसी तरह नैरयिकसे लेकर चौइन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्यों के साथ प्रत्याख्यान के विचारकी चर्चा, जीवों को प्रत्याख्यान अप्रत्याख्यान आदिका ज्ञान होता है क्या? ऐसा प्रश्न; पंचेन्द्रियों को इनका ज्ञान होता है और इन से भिन्न जीवों को इनका ज्ञान नहीं होता है ऐसा कथन क्या जीव प्रत्याख्यान, अप्रत्याख्यान आदि करते हैं ऐसा प्रश्न, हां करते हैं ऐसा उत्तर प्रत्याख्यान और अप्रत्याख्यान आदिसे आयुष्क का बंध होता है क्या? हां होता है ऐसा उत्तर, इस विषयक चार दण्डक गौतमकी ओर से सर्व समर्थन।

સંગ્રહગાથા—તેમાં સપ્રદેશત્વ, આહારક, ભવ્ય, સંજ્ઞી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કષાય, યોગ. ઉપયોગ, વેદ, શરીર અને પર્યાપ્તિ, એ દ્વારો છે એવું કથન. જીવોની પ્રત્યાખ્યાની. અપ્રત્યાખ્યાની, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની-તાનું પ્રતિપાદન, એજ પ્રમાણે નારકોથી લઇને ચતુરિન્દ્રિ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોના પ્રત્યાખ્યાનાદિનું કથન.

પ્રશ્ન—જીવોને પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાન આદિનું જ્ઞાન હોય છે ખરૂં?

ઉત્તર—પંચેન્દ્રિયોને તેનું જ્ઞાન હોય છે, તે સિવાયના જીવોને તેનું જ્ઞાન હોતું નથી એવું કથન.

પ્રશ્ન—શું જીવ પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન આદિ કરે છે?

ઉત્તર—હા કરે છે.

પ્રશ્ન—શું પ્રત્યાખ્યાન અને અપ્રત્યાખ્યાન આદિથી આયુનો બંધ થાય છે?

ઉત્તર—હા, થાય છે. આ વિષેના ચાર દંડક. ગૌતમ દ્વારા તેનું સમર્થન.

यिभिः, औधिकज्ञानाऽऽभिनिबोधिकज्ञान-श्रुतज्ञाना-वधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञान-केवलज्ञानैः, औधिकाज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विभङ्गज्ञानैः, सयोगि-मनोयोगि-वचनयोगि-काययोग्ययोगिभिः साकारोपयुक्ता-नाकारोपयुक्तैः, सवेदक-स्त्रीवेदक-पुरुषवेदक-नपुंसकवेदका-ऽवेदकैः, सशरीरौदारिकवैक्रिया - ऽऽहारक-तैजस-कार्मणाऽशरीरैः, आहारपर्याप्ति-शरीरपर्याप्ती -न्द्रियपर्याप्त्यानप्राणपर्याप्तिभाषा-मनःपर्याप्तिभिः, आहारापर्याप्ति-शरीरापर्याप्ती - न्द्रियापर्याप्त्यानप्राणापर्याप्ति-भाषा-मनोऽपर्याप्तिभिः सह कालापेक्षया सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वादिविचारः संग्रह-गाथा, सप्रदेशाहारक-भव्य-संज्ञि-लेश्या-दृष्टि-संयत-कषाय-योगो-पयोग-वेद-शरीर-पर्याप्तयः, ततो जीवानां प्रत्याख्यानित्वाऽप्रत्याख्यानित्व-प्रत्याख्या-

---

साथ, औधिकज्ञान-आभिनिबोधिकज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मन पर्यवज्ञान, केवलज्ञान इन ज्ञानोंके साथ, औधिक अज्ञान-मति अज्ञान, श्रुतअज्ञान, विभङ्गज्ञान इन तीन अज्ञानों के साथ, सयोगी, मनोयोगी, वचनयोगी, काययोगी, इनके साथ तथा अयोगियों के साथ, साकार उपयोगवाले अनाकार उपयोगवालों के साथ, सवेदक-स्त्रीवेदक, पुरुष-वेदक, नपुंसकवेदक, इन वेदवालों के साथ और वेदरहित जीवों के साथ, सशरीरी-औदारिक वैक्रिय-आहारक-तैजस-कार्मण-अशरीर, आहारपर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, आनप्राणपर्याप्ति, भाषा-पर्याप्ति, मन पर्याप्ति इन सबके साथ काल की अपेक्षा से सप्रदेशत्व और अप्रदेशत्व आदिका विचार, संग्रहगाथा इसमें सप्रदेशत्व, आहारक,

---

સાથે તથા કષાય રહિત જીવોની સાથે, ઔધિકજ્ઞાન (આભિનિબોધિક જ્ઞાન) શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાનની સાથે, ઔધિક અજ્ઞાન (મતિ અજ્ઞાન), શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન (વિપરીત જ્ઞાન) આ ત્રણ અજ્ઞાનોની સાથે, સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગીની સાથે તથા અયોગીઓની સાથે, સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા સાથે, સવેદકો (સ્ત્રી વેદક, પુરૂષ વેદક અને નપુંસક વેદક) સાથે તથા વેદરહિત જીવોની સાથે, સશરીરી (ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા) જીવોની સાથે અને અશરીરી જીવોની સાથે, આહાર પર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, આનપ્રાણ પર્યાપ્તિ, ભાષા પર્યાપ્તિ અને મનઃ-પર્યાપ્તિ, આ બધા જીવોની સાથે કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો વિચાર.

भंगो। अलेसेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो। मणुएसु छब्भंगो। सम्मादिट्ठिहिं जीवाइओ तियभंगो। विगलिंदिएसु छब्भंगो। मिच्छदिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो। सम्मामिच्छदिट्ठीहिं छब्भंगा। संजएहिं जीवाइओ तियभंगो। असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो। संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाइओ। णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय-जाव सिद्धेहिं तियभंगो। सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो। एगिंदिएसु अभंगकं। कोह-कसाइहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो। देवेहिं छब्भंगा, माणकसाई मायाकसाई जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो। नेरइय-देवेहिं छब्भंगा। लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तिय-भंगो। नेरएसु छब्भंगा। अकसाई--जीव--मणुएहिं, सिद्धेहिं तियभंगो। ओहियणाणे, अभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे, जीवा-इओ तियभंगो। विगलिंदिएहिं छब्भंगा। ओहिणाणे, मण-पज्जवणाणे केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो। ओहिय-अण्णाणे, मइ-अन्नाणे, सुय-अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो। विभंग अण्णाणे जीवाइओ तियभंगो। सजोगी जहा--ओहिओ। मणजोगि-वयजोगि-कायजोगिहिं जीवाइओ तियभंगो, नवरं-कायजोगी एगिंदिया, तेसु अभंगयं। अजोगी जहा--अलेस्सा। सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो। सवेयगा य जहा--सकसाई। इत्थिवेयग--पुरिसवेयग--नपुंसग-वेयगेसु जीवाइओ तियभंगो, नवरं नपुंसगवेदे एगिंदिएसु

सपएसे अपएसे ? गोयमा ! सिय सपएसे, सिय अपएसे, एवं जाव-सिद्धे । जीवा णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! नियमा सपएसा । नेरइया णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य, अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य, एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइया णं भंते! किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि, एवं जाव-वणस्सइकाइया, सेसा जहा नेरइया तहा, जाव-सिद्धा, आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो। अणाहारगाणं जीवेगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं भाणियव्वा-सपएसा१, अपएसा २, अहवा सपएसे य, अपएसेय ३, अहवा सपएसे य अपएसा य ४, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य, सिद्धेहिं तियभंगो। भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया, जहा-ओहिया । णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धियजीवसिद्धेहिं तियभंगो । सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो । असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो । नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगो । णोसन्नि - णोअसन्नि-जीवमणुयसिद्धेहि तियभंगो । सलेसा जहा ओहिया । कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा आहारओ, नवरं जस्स अत्थि एयाओ । तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो, नवरं-पुढविक्काइएसु, आउवणस्सईसु छब्भंगा । पम्हलेस्स-सुक्कलेस्साए जीवाइओ तिय-

गौतम ! स्यात् सप्रदेशः, स्यात् अप्रदेशः । एवं यावत्–सिद्धः । जीवाः खलु भदन्त ! कालादेशेन किं सप्रदेशाः, अप्रदेशाः ? गौतम ! नियमात् सप्रदेशाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! कालादेशेन किं सप्रदेशाः, अप्रदेशाः ? गौतम ! सर्वेऽपि तावद् भवेयुः सप्रदेशाः, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च, एवम् असुरकुमारा यावत्–स्तनितकुमाराः । पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त !

प्रदेशरहित है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिय सपएसे सिय अपएसे) नारकजीव कालकी अपेक्षासे कदाचित् प्रदेशसहित है और कदाचित् प्रदेशरहित है (एवं जाव सिद्धे) इसी तरह से यावत् सिद्ध भी कदाचित् प्रदेशसहित हैं और कदाचित् प्रदेशरहित हैं । (जीवा णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा अपएसा) हे भदन्त ! समस्त जीव क्या काल की अपेक्षा से प्रदेशसहित हैं कि प्रदेशरहित हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! समस्त जीव काल की अपेक्षा से (नियमा) नियम से (सपएसा) प्रदेशसहित हैं। (नेरइया णं भंते ! कालदेसेणं किं सपएसा अपएसा) हे भदन्त ! समस्त नारक जीव काल की अपेक्षा क्या प्रदेशसहित हैं कि प्रदेशरहित हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे, अहवा–सपएसा य अपएसा य एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा) समस्त नारक जीव भी काल की अपेक्षा प्रदेशसहित हैं। अथवा कितनेक नारक जीव प्रदेशस-

---

(गोयमा ! सिय सपएसे सिय अपएसे) હે ગૌતમ ! નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ કયારેક સપ્રદેશી છે અને કયારેક અપ્રદેશી છે.

(एवं जाव सिद्धे) એજ પ્રમાણે સિદ્ધ પર્યન્તના જીવ કયારેક સપ્રદેશી છે અને કયારેક અપ્રદેશી છે.

(जीवाणं भंते ! कालादेसेणं सपएसा अपएसा) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી છે કે અપ્રદેશી છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ (नियमा सपएसे) નિયમથી જ સપ્રદેશી છે.

(नेरइया णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा अपएसा ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક જીવો શું કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे, अहवा–सपएसा य अपएसाय एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा) સમસ્ત નારક જીવો પણ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે. અથવા

अभंगयं । अवेयगा जहा--अकसाई । ससरीरी जहा ओहिओ। ओरालिय-वेउव्वियसरीरेहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो । आहारगसरीर-जीव-मणुएसु छब्भंगा । तेयग-कम्मगेहिं जहा ओहिया । असरीरेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो ।आहारपज्जत्तीए, सरीरपज्जत्तीए, इंदियपज्जत्तीए, आणपाणपज्जत्तीए, जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो । भासा-मणपज्जत्तीए जहा सन्नी । आहार-अपज्जत्तीए जहा -अणाहारगा । सरीर--अपज्जत्तीए, इंदियअपज्जत्तीए, आणपाण अपज्जत्तीए, जीव--एगिंदिय-वज्जो तियभंगो। नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा ॥ संगहगाहा-

सपएसा आहारग भविय-सन्नि-लेसा-दिट्ठि-संजय-कसाया ।
णाणे जोगु-वओगे वेदे य सरीर-पज्जत्ती ॥ सू०१ ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! कालादेशेन किं सप्रदेशः, अप्रदेशः, ? गौतम ! नियमात् सप्रदेशः नैरयिकः खलु भदन्त ! कालादेशेन किं सप्रदेशः, अप्रदेशः ?

जीव के सप्रदेश और अप्रदेश की वक्तव्यता--

'जीवे णं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(जीवे णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे, अपएसे) हे भदन्त ! जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशसहित है ? कि प्रदेश-रहित है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नियमा सपएसे) नियम से जीव प्रदेशसहित है । (नेरइएणं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे अपएसे) हे भदन्त ! नारक जीव क्या काल की अपेक्षा से प्रदेश सहित है ? कि

જીવના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું નિરૂપણ—

" जीवे णं भंते ! ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(जीवेणं भंते ! कालादेसेणं सपएसे अपएसे ?) હે ભદન્ત ! શું જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે ?

(गोयमा ! नियमा सपएसे) હે ગૌતમ ! જીવ નિયમથી જ પ્રદેશરહિત છે.

(नेरइयाण भंते ! कालादेसेण किं सपएसे अपएसे ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી છે કે અપ્રદેશી છે ?

तव्याः-सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ३, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च ४, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ६। सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः। भवसिद्धिकाः, अभवसिद्धिका यथा औधिकाः। नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिकजीव-सिद्धयोस्त्रयो भङ्गाः, संज्ञिषु जीवादिका-

---

१, अपएसा वा २, अहवा-सपएसे य अपएसे य ३, अहवा सपएसे य अपएसा ४ अहवा-सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य-सिद्धेहिं तिय भंगों, भवसिद्धिया अभवसिद्धिया जहा ओहिया) अनाहारक जीवों के जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर छ भंग इस प्रकार से कहना चाहिये-कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं (१), कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं (२) अथवा-कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होता है और कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होता है (३) कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होता है और कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं (४) कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं और कोई एक प्रदेशरहित होता है (५) कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं और कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं ६। सिद्ध जीवों के तीन भंग होते हैं। सामान्य जीवों की तरह भवसिद्धिक भव्यजीव और अभव्यसिद्धिक

---

(३) अहवा-सपएसे य अपएसे य, (४) अहवा-सपएसे य. अपएसा य, (५) अहवा-सपएसा य अपएसे य (६) अहवा-सपएसा य अपएसा य-सिद्धेहिं तिय भंगो, भवसिद्धिया अभवसिद्धिया जहा ओहिया) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના અનાહારક જીવોના નીચે પ્રમાણે ૬ ભંગ સમજવા-(૧) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે. (૨) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૩) અથવા કોઇક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઇક અનાહારક પ્રદેશરહિત હોય છે. (૪) કોઇક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૫) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઇક નારક જીવ પ્રદેશરહિત હોય છે. (૬) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. સિદ્ધ જીવોના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. સામાન્ય જીવોની જેમ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવ) અને અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય જીવ) ના વિષયમાં પણ સમજવું.

किं सप्रदेशाः अप्रदेशाः ? गौतम ! सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि, एवं यावत्-वनस्पतिकायिकाः, शेषाः यथा नैरयिकास्तथा, यावत्-सिद्धाः । आहारकाणां जीवै-केन्द्रियवर्जस्त्रिकभङ्गः । अनाहारकाणां जीवैकेन्द्रियवर्जाः षड्भङ्गा एवं भणि-

हित हैं और कोई एक नारक जीव प्रदेशरहित हैं अथवा-कितनेक नारक जीव प्रदेशसहित हैं और कितनेक नारक जीव प्रदेशरहित हैं। इसी तरह असुरकुमारों से लेकर यावत् स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये। (पुढवीकाइया णं भंते ! किं सपएसा अपएसा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव क्या प्रदेशसहित हैं कि प्रदेशरहित हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सपएसा वि अपएसा वि) पृथिवीकायिक जीव प्रदेशसहित भी हैं और प्रदेशरहित भी हैं। (एवं जाव वणस्सइकाइया सेसा जहा नेरइया तहा जाव सिद्धा) इसी तरह से यावत् वनस्पतिकायिक तक के जीवों के विषय में जानना चाहिये। जिस तरह से नैरयिक जीवों के विषय में कहा है, उसी तरह से सिद्धतक के बाकी के जीवों के विषय में जानना चाहिये। (आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) जीव और एकेन्द्रियको छोड़कर आहारक जीवों के तीनभंग होते हैं। (अणा-हारगा णं जीव-एगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं भाणियव्वा-सपएसा वा

કેટલાક નારક જીવો પ્રદેશસહિત છે અને કોઈક નારક જીવ પ્રદેશરહિત છે. અથવા કેટલાક નારક જીવો પ્રદેશસહિત છે અને કેટલાક નારક જીવો પ્રદેશ-રહિત છે. એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું.

(पुढविकाइया णं भंते ! किं सपएसा अपएसा) હે ભદન્ત ! પૃથ્વિકાયિક જીવો શું પ્રદેશસહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सपएसा वि अपएसा वि) પૃથ્વીકાયિક જીવો પ્રદેશસહિત પણ છે અને પ્રદેશરહિત પણ છે. (एवं जाव वणस्सइकाइया सेसा जहा नेरइया तहा, जाव सिद्धा) એ જ પ્રમાણે વનસ્પતિકાય સુધીના જીવો વિષે સમજવું. જે પ્રમાણે નારક જીવોના વિષયમાં કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે સિદ્ધજીવો પર્યન્તના બાકીના વિષયમાં પણ સમજવું.

(आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. (अणाहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं भाणियव्वा (१) सपएसा वा, (२) अपएसा वा,

तव्याः-सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ३, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च ४, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ६। सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः। भवसिद्धिकाः, अभवसिद्धिका यथा औधिकाः। नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिकजीव-सिद्धयोस्त्रयो भङ्गाः, संज्ञिषु जीवादिका-

१, अपएसा वा २, अहवा-सपएसे य अपएसे य ३, अहवा सपएसे य अपएसा ४ अहवा-सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य-सिद्धेहिं तिय भंगो, भवसिद्धिया अभवसिद्धिया जहा ओहिया) अनाहारक जीवों के जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर छ भंग इस प्रकार से कहना चाहिये-कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं (१), कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं (२) अथवा-कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होता है और कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होता है (३) कोई एक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होता है और कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं (४) कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं और कोई एक प्रदेशरहित होता है (५) कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशसहित होते हैं और कितनेक अनाहारक जीव प्रदेशरहित होते हैं ६। सिद्ध जीवों के तीन भंग होते हैं। सामान्य जीवों की तरह भवसिद्धिक भव्यजीव और अभव्यसिद्धिक

(३) अहवा-सपएसे य अपएसे य, (४) अहवा-सपएसे य. अपएसा य, (५) अहवा-सपएसा य अपएसे य (६) अहवा-सपएसा य अपएसा य-सिद्धेहिं तिय भंगो, भवसिद्धिया अभवसिद्धिया जहा ओहिया) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના અનાહારક જીવોના નીચે પ્રમાણે ૬ ભંગ સમજવા-(૧) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે. (૨) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૩) અથવા કોઇક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઇક અનાહારક પ્રદેશરહિત હોય છે. (૪) કોઇક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૫) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઇક નારક જીવ પ્રદેશરહિત હોય છે. (૬) કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક જીવો પ્રદેશરહિત હોય છે. સિદ્ધ જીવોના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. સામાન્ય જીવોની જેમ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવ) અને-અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય જીવ) ના વિષયમાં પણ સમજવું.

त्रयो भङ्गाः असंज्ञिषु एकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः, नैरयिक-देव-मनुजेषु षड् भङ्गाः, नोसंज्ञि-नोअसंज्ञि-जीव-मनुजसिद्धेषु त्रयो भङ्गाः । सलेश्या यथा औधिकाः। कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याः, यथा आहारकाः, नवरम्-यस्य सन्ति एताः । तेजोलेश्यायां जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः, नवरम्-पृथिवीकायकेषु, अब्-

अभव्यजीव जानना चाहिये (णो भवसिद्धिय णो अभवसिद्धि य जीव सिद्धेहिं तियभंगो) नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक, जीव और सिद्धों में तीन भंग होते हैं। (सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो) संज्ञी जीवों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) असंज्ञी जीवों में एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगो) नैरयिक देव और मनुष्य में छह भंग होते हैं। (णोसन्नि नोअसन्नि जीवमणुयसिद्धेहिं तियभंगो) नोसंज्ञी, नोअसंज्ञी जीव, मनुष्य और सिद्धों में तीन भंग होते हैं। (सलेसा जहा ओहिया) सामान्य जीवों की तरह लेश्यावाले जीवों को जानना चाहिये। (कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा-आहारओ) कृष्णलेश्यावाले, नीललेश्यावाले और कापोतलेश्यावाले जीव आहारक जीवों की तरह से जानना चाहिये। (नवरं जस्स अत्थिएयाओ) विशेषता यह है कि जिस जीव के जो लेश्या होती हैं उस जीव के उस लेश्या को कहना चाहिये। (तेउलेस्साए जीवाइओ

(णो भवसिद्धिय णो अभवसिद्धिय जीवसिद्धेहिं तियभंगो) નો ભવસિદ્ધિક, નો અભવસિદ્ધિક અને સિદ્ધ જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. (सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो) સંજ્ઞી જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (असन्नीहिं एगेंदियवज्जो तीयभंगो) એકેન્દ્રિય સિવાયના અસંજ્ઞી જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (नेरइय, देव, मणुएहिं छब्भंगो) નારક દેવ અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે. (णोसण्णी णोअसण्णि जीवमणुयसिद्धेहिं तियभंगो) નો સંજ્ઞી, નો અસંજ્ઞી, જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (सलेसा जहा ओहिया) સામાન્ય જીવોની જેમ જ લેશ્યાવાળા જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું. (कण्हलेसा, नीललेस्सा, काउलेसा, जहा आहारओ) કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, નીલ લેશ્યાવાળા અને કાપોત લેશ્યાવાળા જીવોના વિષયમાં આહારક જીવો પ્રમાણે સમજવું. (नवरं जस्स अत्थि एयाओ) પણ તેમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે જે જીવની જે લેશ્યા હોય છે, તે જીવની તે લેશ્યા

वनस्पतिषु षड् भङ्गाः । पद्मलेश्य-शुक्ललेश्ययोः जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः । अलेश्येषु जीवसिद्धेषु त्रयो भङ्गाः । मनुजेषु षड्भङ्गाः । सम्यग्दृष्टिषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः । विकलेन्द्रियेषु षड्भङ्गाः । मिथ्यादृष्टिषु एकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु षड् भङ्गाः । संयतेषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः । असंयतेषु एकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः । संयताऽसंयतेषु त्रयो भङ्गा जीवादिकाः । नोसंयत-

---

तियभंगो, नवरं-पुढविकाएसु आउ-वणस्सईसु छब्भंगा) तेजोलेश्या में जीवादिक तीन भंग होते हैं ऐसा जानना चाहिये। नवरं-विशेषता यह है कि पृथिवीकायिकों में, अप्कायिकों में और वनस्पति कायिकोंमें छह भंग होते हैं। (पम्हलेस्स सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) पद्म-लेश्या में और शुक्ललेश्या में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (अलेसेहिं जीव सिद्धेहिं तियभंगो) लेश्या से रहित अलेश्यावालों में जीव और सिद्धों में तीन भंग होते हैं। (मणुएसु छब्भंगा) मनुष्यों में छह भंग होते हैं। (सम्मदिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो) सम्यक् दृष्टियों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (विगलिंदिएसु छब्भंगा) विकलेन्द्रिय जीवों में छह भंग होते हैं। (मिच्छादिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) मिथ्यादृष्टियों में एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (सम्मामिच्छदिट्ठीहिं छब्भंगा) सम्यक्मिथ्यादृष्टि जीवों में छह भंग होते हैं। (संजएहिं जीवाइओ तियभंगो) संयतों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) असंयत जीवों में एकेन्द्रिय

કહેવી જોઇએ. (तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो, नवरं पुढविकाइएसु आउ-वणस्सईसु छब्भंगा) તેજોલેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે એમ સમજવું. પણ તેમાં એ વિશેષતા છે કે પૃથ્વિકાયિકોમાં, અપ્કાયિકોમાં અને વનસ્પતિ કાયિકોમાં ૬ ભંગ થાય છે. (पम्हलेस्स सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) પદ્મ લેશ્યામાં અને શુક્લ લેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (अलेसेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो) અલેશ્યાવાળામાં (લેશ્યાથી રહિત જીવોમાં) જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (मणुएसु छब्भंगा) મનુષ્યોમાં ૬ ભંગ થાય છે. (सम्मद्दिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो) સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે (विगलिंदिएसु छब्भंगा) વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં ૬ ભંગ થાય છે. (मिच्छादिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) એકેન્દ્રિય સિવાયના મિથ્યાદૃષ્ટિઓમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (सम्मामिच्छिदिट्ठीहिं छब्भंगो) સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોમાં ૬ ભંગ થાય છે. (संजएहिं जीवाइओ तियभंगो) સંયતોમાં

नोअसंयत-नो संयतासंयत-जीव-सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः। सकषायिषु जीवादिका-स्त्रयो भङ्गाः। एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम्। क्रोधकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः। देवेषु षड् भङ्गाः। मानकषायि मायाकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः, नैरयिक-देवेषु षड् भङ्गाः। लोभकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः, नैरयिकेषु षड् भङ्गाः।

वर्ज तीन भंग होते हैं (संजया संजएहिं तियभंगो जीवाइओ) संयतासंयत जीवों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (णो संजय णो असंजय णो संजयासंजय जीवसिद्धेहिं तियभंगो) नो संयत नो असंयत नो संयतासंयत जीवसिद्धों में, तीन भंग होते हैं। (सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो) कषाय सहित हुए जीवों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (एगिंदिएसु अभंगकं) एकेन्द्रिय जीवों में एक भंग होता है-तीन भंग नहीं होते। (कोहकसाइहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) क्रोध कषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (देवेहिं छब्भंगो) देवों में छह भंग होते हैं। (माणकसाई मायाकसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) मानकषायवालों में मायाकषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय-को छोड़कर तीनभंग होते हैं। (नेरइय-देवेहिं छब्भंगा) नारक और देवों में छह भंग होते हैं। (लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) लोभकषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (नेरएसु छब्भंगा) नारकों में छह भंग होते हैं

જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) અસંયત જીવોમાં એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (संजया संजएहिं तियभंगो जीवाइयो) સંયતાસંયત જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (णो संजय, णो असंजय, णो संजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो નો સંયત, નો અસંયત, નો સંયતાસંયત જીવસિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (सकसाइहिं जीवाईओ तियभंगो) કષાયયુક્ત જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (एगिंदिएसु अभंगकं) એકેન્દ્રિય જીવોમાં એક ભંગ થાય છે-ત્રણ ભંગ થતા નથી. (कोहकसाइहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના ક્રોધ કષાયવાળા જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (देवेहिं छब्भंगो) દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (माणकसाई मायाकसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) માન કષાયવાળામાં અને માયા કષાયવાળામાં જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (नेरइय-देवेहिं छब्भंगा) નારક અને દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના લોભકષાયવાળા જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે,

अकषायि-जीव-मनुजेषु सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः। औधिकज्ञाने, आभिनिबोधिकज्ञाने, श्रुतज्ञाने जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः। विकलेन्द्रियेषु षड् भङ्गाः। अवधिज्ञाने, मनःपर्यवज्ञाने केवलज्ञाने जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः। औधिकाऽज्ञाने, मत्यज्ञाने, श्रुताऽज्ञाने एकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः। विभङ्गज्ञाने जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः। सयोगी यथा औधिकः। मनोयोगि-वचोयोगि-काययोगिषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः, नव

(अकसाई-जीव-मणुएहिं सिद्धेहिं तियभंगो) कषायरहित जीवों में मनुष्यों में और सिद्धों में तीन भंग होते हैं। (ओहियणाणे-अभिणिबोहियणाणे सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो) औधिक ज्ञान में, आभिनिबोधिक ज्ञान में, श्रुतज्ञान में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (विगलिंदिएहिं छब्भंगा) विकलेन्द्रियों में छह भंग होते हैं। (ओहिणाणे मणपज्जवणाणे, केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो) औधिक ज्ञानमें मनः पर्यव ज्ञान में, केवल ज्ञान में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (ओहिय अण्णाणे मइ अन्नाणे, सुय अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो) औधिक अज्ञान में, मति अज्ञान श्रुत अज्ञान में एकेन्द्रिय वर्ज तीन भंग होते हैं। (विभंग अण्णाणे जीवाइओ तियभंगो) विभंग ज्ञान में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (सजोगी जहा ओहिओ) औधिक की तरह सयोगी होते हैं। (मण-जोगि-वयजोगि-कायजोगिहिं जीवाइओ तियभंगो) मनोयोगी में, वचनयोगी में और काययोगी में जीवादिक तीन भंग

(नेरइएसु छब्भंगा) અને નારકોમાં છ ભંગ થાય છે. (अकसाई जीवमणुएहिं, सिद्धेहिं तियभंगो) કષાય રહિત જીવોમાં, મનુષ્યોમાં અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (ओहियणाणे आभिणिबोहियणाणे सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो) ઔધિક જ્ઞાનમાં-આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં અને શ્રુતજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે, (विगलिंदिएहिं छब्भंगा) વિકલેન્દ્રિયોમાં છ ભંગ થાય છે. (ओहिणाणे मणपज्जवणाणे, केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो) ઔધિક જ્ઞાનમાં, મનઃપર્યય જ્ઞાનમાં અને કેવળ જ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (ओहिय अण्णाणे मइअण्णाणे सुयअण्णाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो) ઔધિક અજ્ઞાનમાં, મતિ અજ્ઞાનમાં અને શ્રુત અજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (विभंगअण्णाणे जीवाईओ तियभंगो) વિભંગજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (सजोगी जहा ओहिओ) ઔધિકની જેમ સયોગીના વિષયમાં સમજવું. (मणजोगि, वयजोगि, कायजोगिहिं जीवाइओ तियभंगो) મનોયોગી,

नोअसंयत-नो संयतासंयत-जीव-सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः। सकषायिषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः। एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम्। क्रोधकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः। देवेषु षड् भङ्गाः। मानकषायि मायाकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः, नैरयिक-देवेषु षड् भङ्गाः। लोभकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः,नैरयिकेषु षड् भङ्गाः।

घजें तीन भंग होते हैं (संजया संजएहिं तियभंगो जीवाइओ) संयतासंयत जीवों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (णो संजय णो असंजय णो संजयासंजय जीवसिद्धेहिं तियभंगो) नो संयत नो असंयत नो संयतासंयत जीवसिद्धों में, तीन भंग होते हैं। (सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो) कषाय सहित हुए जीवों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (एगिंदिएसु अभंगकं) एकेन्द्रिय जीवों में एक भंग होता है-तीन भंग नहीं होते। (कोहकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) क्रोध कषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (देवेहिं छब्भंगो) देवों में छह भंग होते हैं। (माणकसाई मायाकसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) मानकषायवालों में मायाकषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय-को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (नेरइय-देवेहिं छब्भंगा) नारक और देवों में छह भंग होते हैं। (लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) लोभकषायवालों में जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (नेरएसु छब्भंगा) नारकों में छह भंग होते हैं

જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (*असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो*) અસંયત જીવોમાં એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (संजया संजएहिं तियभंगो जीवाइयो) સંયતાસંયત જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (णो संजय, णो असंजय, णो संजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो નો સંયત, નો અસંયત, નો સંયતાસયત જીવસિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (सकसाइहिं जीवाईओ तियभंगो) કષાયયુક્ત જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (एगिंदिएसु अभंगकं) એકેન્દ્રિય જીવોમાં એક ભંગ થાય છે-ત્રણ ભંગ થતા નથી. (कोह कसाइहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो.) અને એકેન્દ્રિય સિવાયના ક્રોધ કષાયવાળા જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય ..

(देवेहिं छब्भंगो) દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (माणकसाई मायाकसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) માન કષાયવાળામાં અને માયા કષાયવાળામાં જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (नेरइय-देवेहिं छब्भंगा) નારક અને દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયનાં લોભકષાયવાળા જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે,

शरीर-जीव-मनुजेषु षड् भङ्गाः । तैजस-कार्मणेषु यथौघिकाः । अशरीरेषु जीव सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः । आहारपर्याप्तौ, शरीरपर्याप्तौ, इन्द्रियपर्याप्तौ, आनप्राण-पर्याप्तौ, जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः । भाषामनःपर्याप्तौ यथा संज्ञी । आहाराऽ-पर्याप्तौ यथा अनाहारकाः । शरीरापर्याप्तौ, इन्द्रियापर्याप्तौ, आन-प्राणाऽपर्याप्तौ जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयोभङ्गाः । नैरयिक-देव-मनुजेषु षड् भङ्गाः । संग्रहगाथा—

रीरी जहा ओहिओ) सामान्य जीव की तरह शरीरवाले जीवों को जानना चाहिये। (ओरालिय-वेउव्विय-सरीरेहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) औदारिक शरीरवालों में वैक्रिय शरीरवालों में जीव एकेन्द्रिय को छोड़कर तीनभंग होते हैं (आहारगसरीर जीव मणुएसु छब्भंगा) आहार शरीर में, जीव और मनुष्यों में छह भंग होते हैं। (तेयगकम्म-गेहिं जहा ओहिया) औधिक की तरह तैजस और कार्मण शरीरवालों को जानना चाहिये। (असरीरेहिं जीव सिद्धेहिं तियभंगो) अशरीरी जीव और सिद्धों में तीन भंग होते हैं। (आहारपज्जत्तीए, सरीरपज्ज-त्तीए, इंदियपज्जत्तीए, आणपाणपज्जत्तीए जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) आहारपर्याप्ति में, शरीरपर्याप्ति में, इन्द्रियपर्याप्ति में, श्वासो-च्छ्वासपर्याप्ति में, जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (भासामणपज्जत्तीए जहा सन्नी) भाषापर्याप्ति में और मनःपर्याप्ति में संज्ञी की तरह जानना चाहिये। (आहार अपज्जत्तीए जहा अणा-हारगा) अनाहारक जीवों की तरह आहार अपर्याप्तिवाले जीवों

जहा ओहिओ) शरीरवाળા જીવોના વિષયમાં સામાન્ય જીવોના કથન પ્રમાણેનું જ કથન સમજવું. (ओरालिय-वेउव्विय-सरीरेहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) ઔદારિક શરીરવાળામાં અને વૈક્રિય શરીરવાળામાં જીવ એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (अहारगसरीर जीव मणुएसु छब्भंगा) આહારક શરીરમાં, જીવ અને મનુષ્યના છ ભંગ થાય છે. (तेयगकम्मगेहिं जहा ओहिया) તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જીવોના વિષયમાં ઔધિકના જેવું જ કથન સમજવું. (असरीरेहिं जीव सिद्धेहिं तियभंगो) અશરીરી જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (आहार पज्जत्तीए, सरीरपज्जत्तीए, इंदियपज्जत्तीए, आण-पाणपज्जत्तीए जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) આહાર પર્યાપ્તિમાં, શરીર પર્યાપ્તિમાં, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિમાં અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિમાં જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (भासामणपज्जत्तीए जहा सन्नी) ભાષા પર્યાપ્તિમાં અને મનઃ પર્યાપ્તિમાં સંજ્ઞી પ્રમાણે જ સમજવું. (आहार अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा) આહાર અપર્યાપ્તિવાળા જીવોના વિષયમાં અનાહારક જીવો

रम्-काययोगिनः एकेन्द्रियास्तेषु अभङ्गकम् । अयोगिनो यथा अलेश्याः । साकारोपयुक्ताऽनाकारोपयुक्तेषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः । सवेदकाश्च यथा सकषायिणः । स्त्रीवेदक-पुरुषवेदक-नपुंसकवेदकेषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः । नवरम्-नपुंसकवेदके एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम् । अवेदका यथा अकषायिणः । सशरीरी यथा औधिकाः । औदारिक-वैक्रियशरीरेषु जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयो भङ्गाः । आहारक

होते हैं। (नवरं-कायजोगी एगिंदिया तेसु अभंगयं) विशेषता यह है कि एकेन्द्रिय जीव काययोगवाले होते हैं-इसलिये उनमें अधिक भंग नहीं होते हैं-एक भंग होता है। (अजोगी जहा अलेस्सा) जैसे अलेश्यावाले जीव कहे गये हैं वैसे ही अयोगी जीव जानना चाहिये। (सागरोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) साकारोपयुक्त अनाकारोपयुक्त जीवों में जीव एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं। (सवेयगा य जहा सकसाई) कषायवाले जीवों की तरह वेदवाले जीवों को जानना चाहिये। (इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो) स्त्रीवेदकों में, पुरुषवेदकों में और नपुंसकवेदकों में जीवादिक तीन भंग होते हैं। (नवरं-नपुंसगवेदे एगिंदिएसु अभंगयं) विशेषता यह है कि नपुंसक वेद में, एकेन्द्रिय में अधिक भंग नहीं होते हैं-किन्तु एक भंग होता है (अवेयगा जहा अकसाई) जैसे कषायरहित जीव होते हैं वैसे ही वेदरहित जीव होते हैं। (सस-

વચનયોગી અને કાયયોગીમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે (नवरं-कायजोगी एगिंदिया तेसु अभंगयं) વિશેષતા એટલી જ છે કે એકેન્દ્રિય જીવ કાયયોગવાળા જ હોય છે, તેથી તેમાં એક જ ભંગ થાય છે, વધારે ભંગ થતા નથી. (अजोगी जहा अलेस्सा) અયોગી જીવના વિષયમાં અલેશ્યાવાળા જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (सागरोवउत्त, अणागरोवउत्तेहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા જીવોમાં જીવ એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે (सवेयगा य जहा सकसाई) વેદવાળા જીવોમાં વિષયમાં કષાયયુક્ત જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो) સ્ત્રી વેદવાળા, પુરુષ વેદવાળા અને નપુંસક વેદવાળા જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (नवरं-नपुंसगवेदे एगिंदिएसु अभंगयं) તેમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે નપુંસક વેદવાળા એકેન્દ્રિયમાં અધિક ભંગ થતા નથી, પણ એક જ ભંગ થાય છે. (अवेयगा जहा अकसाई) વેદરહિત જીવોના વિષયમાં કષાય રહિત જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (ससरीरी

सहितः ? अथवा अप्रदेशः प्रदेशरहितो भवति ?। भगवानाह-' गोयमा ! नियमा सपएसे ' हे गौतम ! जीवः कालापेक्षया नियमात्-नियमतः सप्रदेशः प्रदेशसहितो भवति, जीवस्यानादितया अनन्तसमयस्थितिकत्वेन सप्रदेशत्वं नियमात्, तथा च यः एकसमयस्थितिकः स एव अप्रदेशः, द्वयादिसमयस्थितिकस्तु सप्रदेश एव भवतीति फलितम्। उक्तञ्च-

कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा 'जीवे णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसे अपएसे ?) हे भदन्त। जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशसहित है कि प्रदेशरहित है ? भगवान् इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम। जीव (नियमा सपएसे) नियम से प्रदेश सहित है, तात्पर्य कहने का यह है कि जब काल की अपेक्षा लेकर जीव के प्रदेशसहित और प्रदेश रहित होने का विचार किया जता है तो वह नियम से काल की अपेक्षा प्रदेशसहित ही है, प्रदेशरहित नहीं है यही बात सिद्ध होती है। कारण कि जीव अनादि काल का है और अनन्तसमय की उसकी स्थिति है, इसलिये वह सप्रदेश है जो ऐसा नहीं होता है-अर्थात जो एकसमय की स्थितिवाला होता है, वही काल की अपेक्षा प्रदेशरहित अप्रदेश- होता है। दो आदि समय की स्थितिवाला नहीं क्यों कि जो दो आदि समय की स्थितिवाला होता है वह काल की अपेक्षा प्रदेश सहित ही होता है। कहा भी है-" जो जस्स " इत्यादि।

સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " जीवेणं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे अपएसे ! " હે ભદન્ત ! શું કાળની અપેક્ષાએ જીવ પ્રદેશ સહિત છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! જીવ (नियमा सपएसे) નિયમથી જ પ્રદેશ સહિત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કાળની અપેક્ષાએ જીવના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે નિયમથી જ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ સહિત છે, પ્રદેશ રહિત નથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે જીવ અનાદિ કાળનો છે અને અનંત સમયની તેની સ્થિતિ છે, તે કારણે તે પ્રદેશ સહિત છે. જો જીવ એવો ન હોય-એટલે કે જો તે એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે પ્રદેશ રહિત હોઈ શકે છે. બે ત્રણ આદિ સમયની સ્થિતિવાળો જીવ અપ્રદેશી હોતો નથી, કારણ કે બે આદિ સમયની સ્થિતિવાળો તો કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત જ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—

" जो जस्स " ઇત્યાદિ

सप्रदेशा आहारक-भव्य-संज्ञि-लेश्या-दृष्टि-संयत-कषायाः, ज्ञानं योगोपयोगौ वेदश्च शरीरपर्याप्तिः ॥ सू० १ ॥

तृतीयोद्देशके जीवः प्ररूपितः, अथ चतुर्थोद्देशकेऽपि तमेव प्रकारान्तरेणाह- 'जीवे णं भंते' इत्यादि ।

टीका—' जीवे णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे, अपएसे ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जीवः खलु कालादेशेन कालापेक्षया किम् सप्रदेशः-प्रदेश-

को जानना चाहिये । (सरीर अपज्जत्तीए, इंदिय अपज्जत्तीए आणपाण अपज्जत्तीए जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) शरीरपर्याप्ति से रहित, इन्द्रियपर्याप्ति से रहित, श्वासोच्छ्वासपर्याप्ति से रहित जीवों में जीव और एकेन्द्रिय को छोड़कर तीन भंग होते हैं । (नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा) नैरयिक, देव और मनुष्यों में छहभंग होते हैं । संग्रह गाथा

सपएसा आहारग भविय-सन्नि-लेसा-दिट्ठि-संजय-कसाया ।
णाणे जोगु-वओगे वेदेय सरीर-पज्जत्ती ॥ १ ॥

सप्रदेश, आहारक, भव्य, संज्ञी, लेश्या, दृष्टि, संयत, कषाय, ज्ञान, योग, उपयोग, वेद, शरीर और पर्याप्ति ॥

टीकार्थ—पीछे के उद्देशक में जीव का निरूपण किया गया है-इस चतुर्थ उद्देशक में भी उसी जीव का सूत्रकार प्रकारान्तर से निरूपण

જેવું જ સમજવું. (सरीर अपज्जत्तीए, इंदिय अपज्जत्तीए आणपाण अपज्जत्तीए जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) શરીર પર્યાપ્તિથી રહિત, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી રહિત, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિથી રહિત જીવોમાં જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના ત્રણ ભંગ થાય છે. (नेरइय, देव, मणुएहिं छब्भंगा) નારકો, દેવો અને મનુષ્યોમાં ૭ ભંગ થાય છે. સંગ્રહગાથા—

" सपएसा आहारग-भविय-सन्नि-लेसा-दिट्ठि संजय-कसाया "
णाणे जोगु-वओगे वेदेय सरीर-पज्जत्ती ॥ १ ॥

સપ્રદેશ, આહારક, ભવ્ય, સંજ્ઞી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કષાય, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર અને પર્યાપ્તિ.

ટીકાર્થ— આગલા ઉદ્દેશકમાં જીવનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશકમાં પણ સૂત્રકાર બીજી રીતે જીવનું નિરૂપણ કરી રહ્યા છે-તેમાં ગૌતમ

अप्रदेशो भवति, तत्र द्व्यादिसमयोत्पन्नो नैरयिकः सप्रदेशः, प्रथमसमयोत्पन्नस्तु अप्रदेशो भवतीति भावः। एवम् नैरयिकवदेव यावत्-सिद्धः कदाचित् सप्रदेशः, कदाचित् अप्रदेशो भवति। यावत्करणात्-असुरकुमारादिभवनपतिदशक १०- पृथिवीकायादिस्थावरपञ्चक५- विकलेन्द्रियत्रिक३ - तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय१-मनुष्य १ -व्यन्तर१-ज्योतिषिक१-वैमानिक१रूपाणां त्रयोविंशति दण्डकानां संग्रहः। अथ तदेव पुनस्तथैव बहुत्वेन निरूपयितुमाह-'जीवाणं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवाः खलु कालादेशेन कालापेक्षया किं सप्रदेशाः भवन्ति? अथवा अप्रदेशाः? भवन्ति? भगवानाह- 'गोयमा! नियमा सपएसा' हे गौतम! जीवाः सर्वे नियमात् कालापेक्षया

ही समय हुआ है वह नारक जीव काल की अपेक्षा अप्रदेश है और वही नारक जीव जब द्वितीयादि समयों में वर्तता रहता है तो कालकी अपेक्षा वही सप्रदेश। (एवं जाव सिद्धे) नारक की तरह ही यावत् सिद्ध कदाचित् सप्रदेश और कदाचित् अप्रदेश हैं ऐसा जानना चाहिये यहां यावत् पद से "असुरकुमार आदि भवनपति १०, का पृथिवी कादिक पांच स्थावरों का विकलेन्द्रियत्रिक का,तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय १, मनुष्य १, ज्योतिषिक १ और वैमानिक १ इन का" इस तरह २३ दण्डकों का संग्रह हुआ है। (जीवा णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?) अब गौतम इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त! जीवकाल की अपेक्षा क्या सप्रदेश हैं? या अप्रदेश हैं इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (नियमा सपएसा) समुच्चय-समस्त जीव नियम से काल की अपेक्षा सप्रदेश हैं,

---

થયો છે તે નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત છે, પણ જ્યારે એજ નારક જીવને ઉત્પન્ન થયાને બે, ત્રણ આદિ સમયો વ્યતીત થઈ જાય છે, ત્યારે તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત કહેવાય છે. (एवं जाव सिद्धे) નારક જીવની જેમ જ સિદ્ધ પર્યન્તના જીવ પણ કયારેક અપ્રદેશ હોય છે. અહીં 'जाव' (પર્યન્ત) પદથી અસુર કુમાર આદિ ભવનપતિના દસ, પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવરોના પાંચ, વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું એક, મનુષ્યનું એક, જ્યોતિષિકનું એક અને વૈમાનિકોનું એક એમ ૨૨ દંડકોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ સિવાયના નારક અને સિદ્ધ એ બે દંડકની વાત તો ઉપર કહેવામાં આવી છે.

'जो जस्स पढमसमए, वट्टइ भावस्स सो उ अपएसो।
अण्णम्मि वट्टमाणो, कालाएसेण सपएसो ॥ १ ॥"
यो यस्य प्रथमसमये वर्तते भावस्य स तु अप्रदेशः।
अन्यस्मिन् वर्तमानः कालादेशेन सप्रदेशः" इति ॥ १ ॥

गौतमः पृच्छति-'नेरइएणं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे, अपएसे ?' हे भदन्त ! नैरयिकः खलु कालादेशेन कालापेक्षया किम्-सप्रदेशः ? किं वा अप्रदेशः ? भगवानाह-'गोयमा ! सिय सपएसे, सिय अपएसे, एवं जाव-सिद्धे' हे गौतम ! नैरयिकः कालापेक्षया स्यात् कदाचित् सप्रदेशः, स्यात् कदाचित्

जो जीव जिस भव के प्रथम समय में वर्तता है, वह जीव अप्रदेश प्रदेशरहित कहलाता है और जो जीव प्रथम समय के अतिरिक्त दूसरे, तीसरे, आदि समयों में वर्तता है वह काल की अपेक्षा सप्रदेश कहलाता है इस तरह से यह सप्रदेश और अप्रदेश का स्वरूप इस गाथा द्वारा प्रकट किया गया है।

गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(नेरइएणं भंते कलादेसेणं किं सपएसे अपएसे) हे भदन्त ! एक नारक जीव काल की अपेक्षा से क्या सप्रदेश है कि अप्रदेश है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (सिय सपएसे सिय अपएसे) हे गौतम ! नारक जीव काल की अपेक्षा से कदाचित् सप्रदेश है और कदाचित् अप्रदेश है। अर्थात् जिस नारक जीव को उत्पन्न हुए अभी पहिला

જે જીવ જે ભવના પ્રથમ સમયમાં રહેલા હોય છે, તે જીવ અપ્રદેશી (પ્રદેશ રહિત) કહેવાય છે, અને જે જીવ પ્રથમ સમય સિવાયના સમયમાં એટલે કે બીજા, ત્રીજા આદિ સમયમાં રહેલો હોય છે, તે જીવ કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી (પ્રદેશ સહિત) કહેવાય છે. આ રીતે સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (नेरइएणं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसे अपएसे ?) હે ભદન્ત ! એક નારક જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय सपएसे सिय अपएसे) એક નારક જીવ કયારેક કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ હોય છે અને કયારેક અપ્રદેશ હોય છે. એટલે કે જે નારક જીવને ઉત્પન્ન થયાને હજી પહેલા જ સમય

अप्रदेशो भवति, तत्र द्व्यादिसमयोत्पन्नो नैरयिकः सप्रदेशः, प्रथमसमयोत्पन्नस्तु अप्रदेशो भवतीति भावः। एवम् नैरयिकवदेव यावत्-सिद्धः कदाचित् सप्रदेशः, कदाचित् अप्रदेशो भवति। यावत्करणात्-असुरकुमारादिभवनपतिदशक १०-पृथिवीकायादिस्थावरपञ्चक५-विकलेन्द्रियत्रिक३-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय१-मनुष्य १-व्यन्तर१-ज्योतिषिक१-वैमानिक१रूपाणां त्रयोविंशति दण्डकानां संग्रहः। अथ तदेव पुनस्तथैव बहुत्वेन निरूपयितुमाह-'जीवाणं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवाः खलु कालादेशेन कालापेक्षया किं सप्रदेशाः भवन्ति? अथवा अप्रदेशाः? भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! नियमा सपएसा' हे गौतम! जीवाः सर्वे नियमात् कालापेक्षया

ही समय हुआ है वह नारक जीव काल की अपेक्षा अप्रदेश है और वही नारक जीव जब द्वितीयादि समयों में वर्तता रहता है तो कालकी अपेक्षा वही सप्रदेश। (एवं जाव सिद्धे) नारक की तरह ही यावत् सिद्ध कदाचित् सप्रदेश और कदाचित् अप्रदेश हैं ऐसा जानना चाहिये यहां यावत् पद से "असुरकुमार आदि भवनपति १०, का पृथिवी कादिक पांच स्थावरों का विकलेन्द्रियत्रिक का.तिर्यक् पञ्चेन्द्रिय १, मनुष्य १, ज्योतिषिक १ और वैमानिक १ इन का" इस तरह २३ दण्डकों का संग्रह हुआ है। (जीवा णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?) अब गौतम इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त! जीवकाल की अपेक्षा क्या सप्रदेश हैं? या अप्रदेश हैं इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (नियमा सपएसा) समुच्चय-समस्त जीव नियम से काल की अपेक्षा सप्रदेश हैं,

---

થયો છે તે નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત છે, પણ જ્યારે એજ નારક જીવને ઉત્પન્ન થયાને બે, ત્રણુ આદિ સમયો વ્યતીત થઈ જાય છે, ત્યારે તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત કહેવાય છે. (एवं जाव सिद्धे) નારક જીવની જેમ જ સિદ્ધ પર્યન્તના જીવ પણ ક્યારેક અપ્રદેશ હોય છે. અહીં 'जाव' (પર્યન્ત) પદથી અસુર કુમાર આદિ ભવનપતિના દસ, પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવરોના પાંચ, વિકલેન્દ્રિયના ત્રણુ (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણુ) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું એક, મનુષ્યનું એક, જ્યોતિષિકનું એક અને વૈમાનિકોનું એક એમ ૨૨ દંડકોને ગ્રહણુ કરવામાં આવ્યા છે. આ સિવાયના નારક અને સિદ્ધ એ બે દંડકની વાત તો ઉપર કહેવામાં આવી છે.

सप्रदेशा भवन्ति नतु अप्रदेशाः तेषामनादित्वेन अनन्तसमयस्थितिकतया सप्रदेशत्वनियमात्। गौतमः पृच्छति-' नेरइया णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा?' हे भदन्त! नैरयिकाः खलु कालादेशेन-कालापेक्षया किं सप्रदेशाः? आहोस्वित् अप्रदेशा भवन्ति? भगवानाह-' गोयमा! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा' हे गौतम! सर्वेऽपि नैरयिकाः स्यात्' इति वाक्यालङ्कारे सप्रदेशा भवन्ति, उत्पादविरहकाले असंख्यातपूर्वोत्पन्ननैरयिकाणां सप्रदेशत्वेन विद्यमानत्वात्। इति प्रथमो भङ्गः १। अथ द्वितीयमाह-' अहवा सपएसा य-अपएसे य, ' अथवा

अप्रदेश नहीं हैं। क्यों कि समस्त जीव अनादि हैं और अनंतकालतक की स्थितिवाले हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से समस्त नारक जीवों की अपेक्षा लेकर ऐसा पूछते हैं कि (नेरइयाणं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?) हे भदन्त! समस्त नारक क्या कालकी अपेक्षा सप्रदेश हैं? या अप्रदेश हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (सव्वे वि होज्जा सपएसा) समस्त नारक जीव भी सप्रदेश हैं। "समस्त नारक जीव भी सप्रदेश हैं" इसका कारण यह है कि उत्पाद विरहकाल में पूर्वोत्पन्न नारक जीवों की संख्या-असंख्यात प्रमाण में रहा करती है यह पहिला भङ्ग है। तथा द्वितीय भंग इस प्रकार से है-(अहवा सपएसा य अपएसे य) जब इन्हीं पूर्वोत्पन्न असंख्यात नारकों में कोई नारक जीव आकर उत्पन्न हो जाता है-तब वह प्रथम

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवा णं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा?) હે ભદન્ત! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે?

ઉત્તર—(गोयमा! नियमा सपएसा) હે ગૌતમ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ નિયમથીજ સપ્રદેશ છે, અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) નથી કારણ કે સમસ્ત જીવ અનાદિ છે અને અનંતકાળની સ્થિતિવાળા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સમસ્ત નારક જીવોની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (नेरइयाणं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा? હે ભદન્ત! સમસ્ત નારકજીવો શું કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે? કે અપ્રદેશ છે?

ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा) સમસ્ત નારક જીવો પણ સપ્રદેશ છે. "સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે," એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્પાદ વિરહ કાળમાં પૂર્વોત્પન્ન (પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા) નારક જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણમાં રહ્યા કરે છે. આ રીતે પહેલો ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. "સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે." બીજો ભંગ આ પ્રમાણે થાય છે-(अहवा सपएसा य अपएसे य)

बहवो नैरयिकाः सप्रदेशाश्च भवन्ति, एकः अप्रदेशश्च २ पूर्वोत्पन्नानां द्व्यादिसमयस्थितिकत्वेन सप्रदेशत्वाद् बहवः सप्रदेशाः, पूर्वोत्पन्नेषु विद्यमानेष्वेव एकोऽप्यन्यो नैरयिक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोत्पन्नत्वेनाप्रदेशत्वादेकोऽप्रदेश इति द्वितीयो भङ्गः २। अथ तृतीयभङ्गमाह-' अहवा सपएसाय अपएसाय ' अथवा बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति, यदा पूर्वोत्पन्नाद्व्यादि सम-

समय की अपेक्षा से अप्रदेश हैं और बाकी वे समस्त नारक जीव सप्रदेश हैं। इस द्वितीय भङ्ग का अभिप्राय ऐसा है-कि प्रथम भङ्ग में तो समस्त नारक जीवों को सप्रदेश प्रकट किया है और इस द्वितीयभङ्ग में समस्त नारक जीवों को सप्रदेश प्रकट नहीं किया गया है किन्तु अधिकांश नारक जीवों को ही सप्रदेश प्रकट किया है और कोई एक नारक जीवों को अप्रदेश भी प्रकट किया है-उसमें कारण यह है कि यहां पूर्वोत्पन्न जितने भी नारक जीव हैं वे सब तो द्व्यादि समयों में वर्तते रहने की स्थितिवाले होने के कारण सप्रदेश हैं और वहीं पर जो नया कोई एक नारक जीव उत्पन्न हुआ है वह प्रथम समय में उत्पन्न होने के कारण अप्रदेश है। तृतीयभंग इस प्रकार से है-(अहवा सपएसा य अपएसा य) पूर्वोत्पन्न जितने भी वहां नारक जीव हैं वे सब तो द्व्यादि समयों में वर्तमान रहने के कारण सप्रदेश हैं और कितनेक नारक जीव वहां जो उत्पन्न हो रहे हैं-वे सब एक समय की भी स्थितिवाले हैं सो इस अपेक्षा वे अप्रदेश हैं-तात्पर्य इस तृतीयभंग का

છે." કારણ કે પૂર્વોત્પન્ન અસંખ્યાત નારકોમાં કોઇ નવો જીવ ઉત્પન્ન થઇને આવી મળે છે, ત્યારે તે આવનાર જીવ પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ હોય છે અને સમસ્ત નારકો સપ્રદેશ હોય છે. પ્રથમ ભંગમાં તો સમસ્ત નારકોને સપ્રદેશ કહ્યા છે પણ આ બીજા ભંગમાં સમસ્ત નારકોને સપ્રદેશ કહ્યા નથી પણ અધિકાંશ નારક જીવોને જ સપ્રદેશ કહ્યા છે અને કોઇક નારક જીવને અપ્રદેશ પણ કહ્યા છે. આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

નરકોમાં પૂર્વોત્પન્ન જેટલા નારકો છે તેઓ તો બે, ત્રણ આદિ સમયોથી ત્યાં રહેલા હોવાને કારણે સપ્રદેશી છે, પણ ત્યાં જે કોઇ નવો નારક જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે તેને ઉત્પન્ન થયાને પ્રથમ સમય જ ચાલતો હોય છે તેથી તે અપ્રદેશ છે.

ત્રીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે-(अहवा सपएसा य अपएसा य) કેટલાક નારક જીવો સપ્રદેશ છે અને કેટલાક નારક જીવો અપ્રદેશ છે. કારણ કે

सप्रदेशा भवन्ति नतु अप्रदेशाः तेषामनादित्वेन अनन्तसमयस्थितिकतया सप्रदेशत्वनियमात् । गौतमः पृच्छति-' नेरइया णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा ? ' हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु कालादेशेन-कालापेक्षया किं सप्रदेशाः ? आहोस्वित् अप्रदेशा भवन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा ' हे गौतम ! सर्वेऽपि नैरयिकाः तावत् ' इति वाक्यालङ्कारे सप्रदेशा भवन्ति, उत्पादविरहकाले असंख्यातपूर्वोत्पन्ननैरयिकाणां सप्रदेशत्वेन विद्यमानत्वात्। इति प्रथमो भङ्गः १। अथ द्वितीयमाह-' अहवा सपएसा य-अपएसेय, ' अथवा

अप्रदेश नहीं हैं। क्यों कि समस्त जीव अनादि हैं और अनंतकालतक की स्थितिवाले हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से समस्त नारक जीवों की अपेक्षा लेकर ऐसा पूछते हैं कि (नेरइयाणं भंते! कालादेसेणं किं सपएसा? अपएसा ?) हे भदन्त ! समस्त नारक क्या कालकी अपेक्षा सप्रदेश हैं ? या अप्रदेश हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वे वि होज्जा सपएसा) समस्त नारक जीव भी सप्रदेश हैं ! " समस्त नारक जीव भी सप्रदेश हैं " इसका कारण यह है कि उत्पाद विरहकाल में पूर्वोत्पन्न नारक जीवों की संख्या-असंख्यात प्रमाण में रहा करती है यह पहिला भङ्ग है। तथा द्वितीय भंग इस प्रकार से है-(अहवा सपएसा य अपएसे य) जब इन्हीं पूर्वोत्पन्न असंख्यात नारकों में कोई नारक जीव आकर उत्पन्न हो जाता है-तब वह प्रथम

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवा णं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा ? अपएसा?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! नियमा सपएसा) હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ નિયમથીજ સપ્રદેશ છે, અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) નથી કારણ કે સમસ્ત જીવ અનાદિ છે અને અનંતકાળની સ્થિતિવાળા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સમસ્ત નારક જીવોની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (नेरइयाणं भंते ! कालादेसेणं किं सपएसा, अपएसा ? હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારકજીવો શું કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે ? કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा) સમસ્ત નારક જીવો પણ સપ્રદેશ છે. " સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે, " એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્પાદ વિરહ કાળમાં પૂર્વોત્પન્ન (પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા) નારક જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણમાં રહ્યા કરે છે. આ રીતે પહેલો ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. " સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે. " બીજો ભંગ આ પ્રમાણે થાય છે-(अहवा सपएसा य अपएसे य)

यावत्करणात्–नागकुमाराः सुवर्णकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, अग्निकुमाराः, द्वीपकुमाराः उदधिकुमाराः दिक्कुमाराः पवनकुमाराः ' इति संग्राह्यम्। गौतमः पृच्छति– ' पुढविकाइया णं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ? ' हे भदन्त ! पृथिवीकायिकाः खलु जीवाः किम् कालापेक्षया सप्रदेशाः भवन्ति ? आहोस्वित् अप्रदेशा भवन्ति ? भगवानाह–' गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि ' हे गौतम ! पृथिवीकायिका जीवाः सप्रदेशा अपि भवन्ति, अप्रदेशा अपि भवन्ति, बहूनां पूर्वोत्पन्नत्वेन द्वयादि समयस्थितिकानां, बहूनां च उत्पद्यमानत्वेन एकसमयस्थितिकानां च तेषां सद्-

कितनेक सप्रदेश भी हैं और कितनेक अप्रदेश भी हैं। यहां यावत् पद से (नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार, वायुकुमार, इन अवशेष भवनपतिभेदों का ग्रहण हुआ है।

अब गौतम प्रभु से पृथिवीकायिक जीवों के सप्रदेश अप्रदेश के विषय में प्रश्न करते हैं–कि–(पुढविक्काइयाणं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ?) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जो जीव हैं वे क्या सप्रदेश हैं कि अप्रदेश हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतमसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव (सपएसा वि अपएसा वि) सप्रदेश भी हैं और अप्रदेश भी हैं। इसका तात्पर्य ऐसा है कि यहां पूर्वोत्पन्न जीव भी अनेक हैं और उत्पद्यमान जीव भी अनेक हैं अतः पूर्वोत्पन्न जीवों की अपेक्षा पृथिवीकायिक जीव सप्रदेश हैं और उत्पद्यमान पृथिवीकायिक

પહેલો ભંગ–" સમસ્ત ભવનપતિ દેવો સપ્રદેશ છે. " બીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે–" બધાં ભવનપતિ દેવો સપ્રદેશ નથી, પણ અધિકાંશ સપ્રદેશ છે અને કોઇક અપ્રદેશ છે. "

દસ ભવનપતિના નામ—(૧) અસુરકુમાર (૨) નાગકુમાર (૩) સુપર્ણકુમાર (૪) વિદ્યુત્કુમાર (૫) અગ્નિકુમાર (૬) દ્વીપકુમાર (૭) ઉદધિકુમાર (૮) દિક્કુમાર (૯) વાયુકુમાર (૧૦) સ્તનિતકુમાર.

હવે ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (पुढविक्काइयाणं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ?) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક જીવો સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો (सपएसा वि अपएसा वि) સપ્રદેશ પણ હોય છે અને અપ્રદેશ પણ હોય છે. કારણ કે પૃથ્વીકાયોમાં પૂર્વોત્પન્ન જીવ પણ અનેક હોય છે અને નવા ઉત્પન્ન થનારા જીવો પણ અનેક હોય છે. તેથી પૂર્વોત્પન્ન જીવોની અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાયિકોને સપ્રદેશ કહ્યા છે, અને ઉત્પદ્યમાન પૃથ્વીકાયિકોની અપેક્ષાએ તેમને અપ્રદેશ

यस्थितिमन्तो बहवः सप्रदेशाः सन्ति, बहवश्च-उत्पद्यमानाः एकसमयस्थितिमन्तो-ऽप्रदेशा भवन्ति तदा बहवः सप्रदेशाः बहवश्चाप्रदेशा भवन्तीति । तृतीयो भङ्गः३।

'एवं असुरकुमारा जाव-थणियकुमारा' एवं नैरयिकवदेव असुरकुमारा यावत्-स्तनितकुमारा अपि कदाचित् सर्वे सप्रदेशाः स्युः, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः, बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति

यह है कि यहां नरकों में जितने भी जीव पहिले से ही नारकावस्था में चले आरहे हैं वे सब के सब सप्रदेश हैं और जिन जीवों की अभी २ नारकावस्थाप्रारंभ होने के प्रथम समय में हैं वे सब अप्रदेश हैं-इस तरह यहां अधिकांश जीव सप्रदेश हैं और अधिकांश जीव अप्रदेश हैं (एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा) इसी तरह का कथन-नारक जीवों के जैसा विवेचन असुरकुमारों से लेकर स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये-असुरकुमार आदि १० भेद भवनपति देवों के हैं-सो पूर्वोक्तरूप से जैसा वर्णन सप्रदेश अप्रदेश का नारक जीवों में प्रथम भंग द्वितीयभंग और तृतीयभंगद्वारा किया गया है उसी प्रकार का सप्रदेश अप्रदेश का वर्णन असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक जानना चाहिये-निष्कर्ष इसका यही है-कि प्रथम भंग की अपेक्षा समस्त स्तनितकुमार सप्रदेश हैं। द्वितीयभंग की अपेक्षा सब नहीं, किन्तु अधिकांश सप्रदेश हैं और कोई अप्रदेश हैं। तृतीय भंग की अपेक्षा

પૂર્વોત્પન્ન જેટલાં નારક જીવો છે તેઓ તો બે, ત્રણ આદિ સમયોથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ રહ્યા છે, તેઓ બધાં એક સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે, તેથી તેઓ અપ્રદેશ છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે જેટલાં નારક જીવો પહેલેથી જ નારકાવસ્થામાં આવી ગયેલા છે તેઓ બધાંસપ્રદેશ છે, પણ જે જીવોની નારકાવસ્થાનો હજી પ્રારંભ જ થયેલો છે-એટલે કે જે નારકોની નારકાવસ્થા પ્રારંભ થયાનો પ્રથમ સમય જ ચાલી રહ્યો છે, એવાં જે નારકો છે તેઓ અપ્રદેશી છે. આ રીતે ત્યાં અધિકાંશ જીવો સપ્રદેશ છે અને અધિકાંશ જીવો અપ્રદેશ છે.

(एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा) નારકોના જેવું જ કથન અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધીના દેવો વિષે સમજવું. ભવનપતિ દેવોના અસુરકુમાર આદિ ૧૦ ભેદ છે. નારક જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વ વિષેના ઉપર્યુક્ત જે ત્રણ ભંગ (વિકલ્પો) કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમારો સુધીના દસ ભવનપતિ દેવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વ વિષેના પણ ત્રણ ભંગ સમજવા. એ ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે—

वक्तव्याः, तथा च-द्वीन्द्रियादयोऽपि यावत्-सिद्धाः कदाचित् सर्वेसप्रदेशाः, कदाचिद् बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च कदाचित्तु बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति, उक्तरीत्या सर्वेषामेषां विरहसंभवात्, एकाद्युत्पत्तेश्च, यावत्करणात् द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-वानव्यन्तरज्योतिषिक-वैमानिकाः संग्राह्याः। 'आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' आहारकाणाम् आहारक जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयोभङ्गाः, जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिवीकायादिपदपञ्चकं च वर्जयित्वा भङ्गत्रिकम्, अयं भावः-'जीवो नियमात्सप्रदेशः इति जीवे एक एव भङ्गः तस्य सदा सर्वप्रदेशत्वात्। एकेन्द्रिये 'सप्रदेशा अपि

पर्यन्त जीव भी कदाचित् सब सप्रदेश हैं, कदाचित् कितने सप्रदेश हैं और कोई एक जीव अप्रदेश है-और कदाचित् अनेक सप्रदेश हैं और अनेक अप्रदेश हैं। इसका कारण यह है कि यहां पर इन सब का विरह संभवित है। इस तरह यहां पर ये तीन भंग हैं ऐसा जानना चाहिये यहां यावत् पद से-तेन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक इन सब का संग्रह हुआ है। (आहारगाणं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) एक जीवपद को और एकेन्द्रिय के पांच पद को छोडकर आहारकों के तीन भंग होते हैं। जीवपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि जीव नियम से सप्रदेश होता है। इसलिये जीव में एक ही भंग है-सप्रदेश ही होने का कारण उसकी अनादिता और अनन्तकालतकस्थितिमत्ता है। तथा एकेन्द्रिय के पांचपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि एकेन्द्रिय जीवों में

જવા. એટલે કે (૧) દ્વીન્દ્રિયથી લઇને સિદ્ધ પર્યન્તના બધા જીવો પણ કયારેક પ્રદેશયુક્ત હોય છે. (૨) કયારે કેટલાક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક જીવ અપ્રદેશ હોય છે. અને કયારેક અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક અપ્રદેશ હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે આ પર્યાયોમાં એ સૌનો વિરહ સંભવિત છે. આ રીતે તેમના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) સમજવા.

અહીં 'जाव' (પર્યન્ત) પદથી તેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો મનુષ્ય, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

(आहारगाणं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિયના પાંચ પદને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવ પદને છોડવાનું કારણ એ છે કે જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ હોય છે. તેથી જીવમાં એક જ ભંગ છે-જીવને સપ્રદેશી કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવ અનાદિ છે અને તેની સ્થિતિ અનંતકાળની હોય છે. એકેન્દ્રિયના પાંચ પદોને

भावात्, 'एवं जाव-वणस्सइकाइया' एवं पृथिवीकायिकवदेव यावत्-अप्कायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिकाः अपि बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति, सर्वेषामेकेन्द्रियाणामेक एव भङ्गः, उत्पत्तिमरणविरहा भावात्। 'सेसा जहा नेरइया तहा जाव सिद्धा' शेषाः द्वीन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्ताः जीवाः यथा नैरयिकाः अभिलापत्रयेण प्रतिपादितास्तथैव अभिलापत्रयेण

जीवों की अपेक्षा वे अप्रदेश हैं-इसीलिये "सप्रदेश भी और अप्रदेश भी वे हैं" ऐसा कहा है। (एवं जाव वणस्सइकाइया) पृथिवीकायिक जीवों की तरह ही-अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक जीवों के विषय में सप्रदेश अप्रदेश की चर्चा जाननी चाहिये। अर्थात् जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों में कितनेक जीव सप्रदेश और कितनेक अप्रदेश हैं उसी प्रकार से यहां अप्कायिकादिकों में भी कितनेक जीव सप्रदेश हैं और कितनेक जीव अप्रदेश हैं। इस तरह से यहां इन सब एकेन्द्रिय जीवों में उत्पत्तिमरण के विरह के अभाव से एक ही भंग सप्रदेशवाला होता है ऐसा जानना चाहिये। (सेसा जहा नेरइया तहा जाव सिद्धा) शेष-द्वीन्द्रिय जीवों से लेकर सिद्धोंतक में कथन-सप्रदेश अप्रदेश का विवेचन-जैसा तीन अभिलापों द्वारा पहिले नारकों में हो चुका है-उसी प्रकार से जानना चाहिये। अर्थात् प्रथम भंग सप्रदेश, द्वितीय भंग अप्रदेश, तृतीय भंग सप्रदेश अप्रदेश इस तरह से जानना चाहिये। तथा च-द्वीन्द्रिय से लेकर यावत् सिद्ध-

કહ્યાં છે. તે કારણે એવું કહ્યું છે કે "પૃથ્વીકાયિકો સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે." (एवं जाव वणस्सइकाइया) પૃથ્વીકાયિક જીવોના જેવું જ કથન અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે જેમ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલાક સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક અપ્રદેશ હોય છે, તેમ અપ્કાયિક આદિમાં પણ કેટલાક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક અપ્રદેશ હોય છે. આ રીતે અહીં બધાં એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ-મરણના વિરહના અભાવે એક જ ભંગ સપ્રદેશવાળો થાય છે એમ સમજવું.

(सेसा जहा नेरइया तहा जाव सिद्धा) બાકીના (દ્વીન્દ્રિયથી લઈને સિદ્ધ પર્યન્તના) જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું કથન નારકોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. નારકોના સપ્રદેશત્વનું કથન ત્રણ આલાપકો (અભિલાપો) દ્વારા આગળ આપવામાં આવ્યું છે. એટલે કે પહેલો ભંગ સપ્રદેશ, બીજો ભંગ અપ્રદેશ અને ત્રીજો ભંગ સપ્રદેશઅપ્રદેશ, આ પ્રકારના ત્રણ ભંગ સમ-

वक्तव्याः, तथा च-द्वीन्द्रियादयोऽपि यावत्-सिद्धाः कदाचित् सर्वेसप्रदेशाः, कदाचिद् बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च कदाचित्तु बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति, उक्तरीत्या सर्वेषामेषां विरहसंभवात् , एकाद्युत्पत्तेश्च, यावत्करणात् द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-वानव्यन्तरज्योतिषिक-वैमानिकाः संग्राह्याः । 'आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' आहारकाणाम् आहारक जीवैकेन्द्रियवर्जास्त्रयोभङ्गाः, जीवपदम् , एकेन्द्रियपृथिवीकायादिपदपञ्चकं च वर्जयित्वा भङ्गत्रिकम् , अयं भावः-'जीवो नियमात्सप्रदेशः इति जीवे एक एव भङ्गः तस्य सदा सर्वप्रदेशत्वात् । एकेन्द्रिये ' सप्रदेशा अपि

पर्यन्त जीव भी कदाचित् सब सप्रदेश हैं, कदाचित् कितने सप्रदेश हैं और कोई एक जीव अप्रदेश है-और कदाचित् अनेक सप्रदेश हैं और अनेक अप्रदेश हैं। इसका कारण यह है कि यहां पर इन सब का विरह संभवित है। इस तरह यहां पर ये तीन भंग हैं ऐसा जानना चाहिये यहां यावत् पद से-तेन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक इन सब का संग्रह हुआ है। (आहारगाणं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) एक जीवपद को और एकेन्द्रिय के पांच पद को छोडकर आहारकों के तीन भंग होते हैं। जीवपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि जीव नियम से सप्रदेश होता है। इसलिये जीव में एक ही भंग है-सप्रदेश ही होने का कारण उसकी अनादिता और अनन्तकालतकस्थितिमत्ता है। तथा एकेन्द्रिय के पांचपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि एकेन्द्रिय जीवों में

જવા. એટલે કે (૧) દ્વીન્દ્રિયથી લઇને સિદ્ધ પર્યન્તના બધા જીવો પણ કયારેક પ્રદેશયુક્ત હોય છે. (૨) કયારે કેટલાક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કોઈક જીવ અપ્રદેશ હોય છે. અને કયારેક અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક અપ્રદેશ હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે આ પર્યાયોમાં એ સૌનો વિરહ સંભવિત છે. આ રીતે તેમના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) સમજવા.

અહીં ' જાવ ' (પર્યન્ત) પદથી તેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો મનુષ્ય, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

(આહારગાણં જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયભંગો) એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિયના પાંચ પદને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવ પદને છોડવાનું કારણ એ છે કે જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ હોય છે. તેથી જીવમાં એક જ ભંગ છે-જીવને સપ્રદેશી કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવ અનાદિ છે અને તેની સ્થિતિ અનંતકાળની હોય છે. એકેન્દ્રિયના પાંચ પદોને

अप्रदेशा अपि ' इत्येक एव भङ्गः तत्र-उत्पत्तिमरणविरहाभावात्, अत एवोक्तम् जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकमिति । तथाहि ' सप्रदेशाः१, ' सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च२ ' सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च३ इति भङ्गत्रयम्, सिद्धपदं त्वत्र न वक्तव्यं, तेषामनाहारकत्वात् । तथाहि-आहारकपदविशेषितौ एकत्वबहुत्वविषयकदण्डकौ अधस्तन प्रदर्शितरीत्या वेदितव्यौ, तत्र प्रथमम् एकत्वदण्डकाभिलापमाह-'आहारए णं भंते !

उत्पत्ति और मरण के विरह का अभाव रहता है इस कारण उसमें " सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपि " ऐसा एक ही भंग-तीसरा ही भङ्ग बनता है। इसी कारण " जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकम् " ऐसा सूत्रकार ने कहा है। आहारक जीवों में भङ्गत्रिक इस प्रकार से हैं-(१) आहारक जीव सप्रदेश होते हैं ऐसा यह प्रथम भंग है। " सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च कितनेक पूर्वोत्पन्न अहारक जीव सप्रदेश होते हैं और कोई एक नया उत्पद्यमान आहारक जीव अप्रदेश होता है। यह द्वितीय भंग है। " सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च " कितनेक पूर्वोत्पन्न आहारक जीव सप्रदेश भी होते हैं और कितनेक उत्पद्यमान आहारक जीव अप्रदेश भी होते हैं, यह तृतीयभङ्ग है। " सिद्धपदं त्वत्र न वक्तव्यम् " का तात्पर्य यह है कि सिद्ध जीव अनाहारक होते हैं इस कारण यहां उन्हें ग्रहण नहीं किया गया है। इस विषय में विशेषरूप से स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-आहारक पद से विशेषित हुए दो दण्डक कि जो एक आहारक जीव

છોડવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ અને મરણના વિરહનો અભાવ રહે છે, તે કારણે તેમનો (सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपि) એવો એક જ ભંગ-ત્રીજો ભંગ જ બને છે. તે કારણે સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે (जीवैकेन्द्रियवर्जं भंगत्रिकम्) એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિયને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે-

(૧) આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે. (૨) (सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च) કેટલાક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કોઈક નવો ઉત્પન્ન થયેલો આહારક જીવ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) " सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) કેટલાક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાંક નવા ઉત્પન્ન થતા આહારક જીવો અપ્રદેશ હોય છે. (सिद्धपदंत्वत्र न वक्तव्य) સિદ્ધ જીવ અનાહારક હોય છે, તે કારણે ઉપર્યુક્ત આહારક જીવોમાં તેમનો સમાવેશ થતો નથી. આ વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—

जीवे कालाएसेणं किं सपएसे, अपएसे? गोयमा! सिय सपएसे, सिय अपएसे' इत्यादि। 'आहारकः खलु भदन्त! जीवः कालादेशेन किं सप्रदेशः? अप्रदेशः? गौतम! स्यात् सप्रदेशः, स्यात् अप्रदेशः, तत्र यदा विग्रहगतौ केवलिसमुद्घाते वा यो जीवोऽनाहारको भूत्वा पुनराहारकत्वं प्राप्नोति तदा स आहारकत्वप्राप्ति-प्रथमसमये अप्रदेशः, द्व्यादिसमये तु सप्रदेशो भवति, उपर्युक्तैकत्वाभिलापः सर्वे-ष्वपि सादिभावेषु योज्यः, अनादिभावेषु तु 'नियमा सपएसे' त्ति 'नियमात्

और अनेक आहारक जीवों की अपेक्षा से कहे गये हैं वे इस प्रकट की गई रीतिके अनुसार हैं-उनमेंसे एक आहारक जीव की अपेक्षासे प्रथम दण्डक "आहारए णं भंते! जीवे कालाएसेणं किं सपएसे! अपएसे गोयमा! सिय सपएसे सिय अपएसे" इत्यादि यह है-गौतम ने प्रश्न किया-कि हे भदन्त! आहारक जीव काल की अपेक्षा सप्रदेश है कि अप्रदेश है? इसका उत्तर प्रभुने "कदाचित् वह सप्रदेश है और कदा-चित् वही अप्रदेश है इत्यादिरूप से दिया-जीव जब विग्रहगति में अथवा केवलिसमुद्घातमें अनाहारक होकर पुनः आहारक अवस्थावाला बनता है, उस समय वह आहारक अवस्था प्राप्त करने के प्रथम समय में अप्रदेश है और जब वही जीव द्व्यादिसमयों में वर्तमान होता है तब वह सप्रदेश है, उपर्युक्त एकत्व विषयक अभिलाप समस्त सादि-

આહારક જીવોને આધારે બે દંડક કહ્યા છે. એક દંડક એક આહારક જીવની અપેક્ષાએ કહ્યું છે અને બીજું દંડક અનેક આહારક જીવોની અપે-ક્ષાએ કહ્યું છે. તે બન્ને દંડકો નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે છે-આહારક જીવની અપેક્ષાએ પ્રથમ દંડક આ પ્રમાણે છે-(आहारए णं भंते! जीवे कालाएसेणं किं सपएसे अपएसे? गोयमा! सिय सपएसे सिय अपएसे) ઈત્યાદિ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! આહારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! કયારેક તે સપ્રદેશ હોય છે અને કયારેક એ જ અપ્રદેશ હોય છે. જીવ જ્યારે વિગ્રહ ગતિમાં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં અનાહારક થઇને ફરીથી આહારક અવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે આહારક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રથમ સમયે તે અપ્રદેશ હોય છે, અને જ્યારે એજ જીવ બે ત્રણ આદિ સમયો સુધી એજ અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારે તે સપ્રદેશ હોય છે.
ઉપર્યુક્ત એકત્વ વિષયક અભિલાપ (આલાપક) સમસ્ત સાદિ ભાવો-

अप्रदेशा अपि' इत्येक एव भङ्गः तत्र-उत्पत्तिमरणविरहाभावात्, अत एवोक्तम् जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकमिति। तथाहि 'सप्रदेशाः१, 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च२ 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च३ इति भङ्गत्रयम्, सिद्धपदं त्वत्र न वक्तव्यं, तेषामनाहारकत्वात्। तथाहि-आहारकपदविशेषितौ एकत्वपृथक्त्वविषयकदण्डकौ अधस्तनप्रदर्शितरीत्या वेदितव्यौ, तत्र प्रथमम् एकत्वदण्डकाभिलापमाह-'आहारए णं भंते!

उत्पत्ति और मरण के विरह का अभाव रहता है इस कारण उसमें "सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपि" ऐसा एक ही भंग-तीसरा ही भङ्ग बनता है। इसी कारण "जीवैकेन्द्रियवर्ज भङ्गत्रिकम्" ऐसा सूत्रकार ने कहा है। आहारक जीवों में भङ्गत्रिक इस प्रकार से हैं-(१) आहारक जीव सप्रदेश होते हैं ऐसा यह प्रथम भंग है। "सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च कितनेक पूर्वोत्पन्न आहारक जीव सप्रदेश होते हैं और कोई एक नया उत्पद्यमान आहारक जीव अप्रदेश होता है। यह द्वितीय भंग है। "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" कितनेक पूर्वोत्पन्न आहारक जीव सप्रदेश भी होते हैं और कितनेक उत्पद्यमान आहारक जीव अप्रदेश भी होते हैं, यह तृतीयभङ्ग है। "सिद्धपदंत्वत्र न वक्तव्यम्" का तात्पर्य यह है कि सिद्ध जीव अनाहारक होते हैं इस कारण यहां उन्हें ग्रहण नहीं किया गया है। इस विषय में विशेषरूप से स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-आहारक पद से विशेषित हुए दो दण्डक कि जो एक आहारक जीव

છોડવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ અને મરણના વિરહનો અભાવ રહે છે. તે કારણે તેમનો (सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपि) એવો એક જ ભંગ-ત્રીજો ભંગ જ બને છે. તે કારણે સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે (जीवैकेन्द्रियवर्जं भंगत्रिकम्) એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિયને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે-

(૧) આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે. (૨) (सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च) કેટલાક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કોઈક નવો ઉત્પન્ન થયેલો આહારક જીવ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) કેટલાક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક નવા ઉત્પન્ન થતા આહારક જીવો અપ્રદેશ હોય છે. (सिद्धपदंत्वत्र न वक्तव्यं) સિદ્ધ જીવ અનાહારક હોય છે, તે કારણે ઉપર્યુક્ત આહારક જીવોમાં તેમનો સમાવેશ થતો નથી. આ વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—

विकल्पत्रयेण वाच्याः, तथाहि–' आहारयाणं भंते ! नेरइया जीवा कालाएसे णं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य ' त्ति ' आहारकाः खलु भदन्त ! नैरयिकाः जीवाः कालादेशेन किं सप्रदेशाः ? अप्रदेशा वा ? गौतम ! सर्वे पि तावत् भवन्ति सप्रदेशाः, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च,अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति, एतदभिप्रायेणोक्तम्–' आहारगाणं जीव–एगिंदियवज्जो तियभंगो '

न्द्रिय अवस्थावाले हैं वे पूर्वोत्पन्न रूप से सप्रदेश हैं और विग्रहगति से निकलकर जब वे आहारकरूप से एकेन्द्रिय अवस्थावाले बनते हैं उस समय प्रथम समय में आहारक होने के कारण वे अप्रदेश हैं। नैरयिक आदि जीवों को तो तीन विकल्पों द्वारा इस प्रकार से कहना चाहिये– (आहारया णं भंते ! नेरइया जीवा कालाएसेणं किं सपएसा अपएसा गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा–सपएसाय अपएसे य अहवा–सपएसा य, अपएसा य) गौतम ने जब प्रभु से ऐसा पूछा कि हे भदन्त ! जो आहारक नारक जीव हैं वे कालकी अपेक्षा क्या सप्रदेश हैं ? या अप्रदेश हैं ? तब इसका उत्तर प्रभुने उन्हें ऐसा दिया कि गौतम ! आहारक अवस्थावाले जितने भी पूर्वोत्पन्न नारक जीव हैं वे सबके सब भी सप्रदेश हैं। अथवा–उनमें कितनेक सप्रदेश हैं और कोई एक अप्रदेश है अथवा–कितनेक सप्रदेश हैं और कितनेक अप्रदेश हैं। इसी

આદિના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે જે આહારક જીવો પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળા હોય છે, તેઓ પૂર્વોત્પન્નરૂપે સપ્રદેશ હોય છે, પણ વિગ્રહ ગતિમાંથી નીકળીને જ્યારે તેઓ આહારક રૂપે એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળા બને છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે આહારક હોવાને કારણે તેઓ અપ્રદેશ હોય છે. નારક આદિ જીવોના વિષયમાં આ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ (ભંગ) સમજવા–(आहारया णं भंते ! नेरइया जीवा कालाएसेणं किं सपएसा अपएसा ?) (गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा–सपएसा य अपएसा य, अहवा–सपएसा य अपएसा य) ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન–" હે ભદન્ત ! આહારક નારક જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશક છે અપ્રદેશ છે ? " તેનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" હે ગૌતમ ! આહારક અવસ્થાવાળા જેટલાં પૂર્વોત્પન્ન નારક જીવો છે તેઓ બધાં સપ્રદેશ છે. અથવા તેમનામાંથી કેટલાક સપ્રદેશ છે અને કોઇક અપ્રદેશ છે. અથવા કેટલાક સપ્રદેશ છે. અને કેટ-

समदेशः ' इति वाच्यम् । बहुत्वदण्डकाभिलापस्त्वेवं बोध्यः-'आहारयाणं भंते! जीवा कालाएसेणं अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि ' त्ति 'आहारकाः खलु भदन्त ! जीवाः कालादेशेन किं सप्रदेशाः ? अप्रदेशाः ? गौतम ! सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि ' इति, तत्र बहूनामाहारकत्वेनावस्थितत्वात् सप्रदेशत्वम्, बहूनां च विग्रहगतेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसंभवेन आहारकाणाम् अप्रदेशत्वं च बोध्यम् । एवं पृथिव्यादयोऽपि वक्तव्याः, नैरयिकादयस्तु

भावों में जानना चाहिये और अनादिभावों में तो " नियमा सपएसे त्ति " नियम से आहारक अवस्थावाला पूर्वोत्पन्न जीव सप्रदेश ही है ऐसा जानना चाहिये । बहुत्व बहुवचन विषयक दण्डाभिलाप ऐसा है (आहारयाणं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि अपएसा वि त्ति) गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि भदन्त अनेक आहारक जीव काल की अपेक्षा से क्या सप्रदेश हैं कि अप्रदेश हैं? इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम! अनेक आहारक जीव सप्रदेश भी हैं और अप्रदेश भी हैं । अर्थात् पूर्वोत्पन्न जितने भी आहारक जीव हैं वे सब तो सप्रदेश हैं और विग्रहगति से निकल कर जब अनेक जीव आहारक अवस्थावाले बनते हैं तब वे प्रथम समय में अप्रदेश हैं । क्यों कि प्रथम समय में वे अनाहारक नहीं रहते हैं-आहारक ही होते हैं । इसी तरह से पृथिव्यादिकों को भी जानना चाहिये, अर्थात् जो आहारक जीव पृथिव्यादिकरूप एके-

ને જ લાગુ પડે છે એમ સમજવું, અનાદિ ભાવોમાં તો (नियमा सपएसे त्ति) આહારક અવસ્થાવાળો પૂર્વોત્પન્ન જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ છે એમ સમજવું.

બહુત્વ (બહુવચન) વિષયક અભિલાપ નીચે પ્રમાણે છે-(अहारयाणं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि अपएसा वि त्ति) ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! આહારક જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" હે ગૌતમ ! અનેક આહારક જીવો સપ્રદેશ પણ હોય છે અને અપ્રદેશ પણ હોય છે. " કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોત્પન્ન જેટલાં આહારક જીવો છે તેઓ તો સપ્રદેશ છે, પણ વિગ્રહગતિમાંથી નીકળીને જ્યારે અનેક જીવો આહારક અવસ્થાવાળો બને છે, ત્યારે તેઓ પ્રથમ સમયે અપ્રદેશ હોય છે, કારણ કે પ્રથમ સમયે તેઓ અનાહારક રહેતા નથી-આહારક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય

विकल्पत्रयेण वाच्याः, तथाहि-' आहारयाणं भंते ! नेरइया जीवा कालएसे णं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य ' त्ति ' आहारकाः खलु भदन्त ! नैरयिकाः जीवाः कालादेशेन किं सप्रदेशाः ? अप्रदेशा वा ? गौतम ! सर्वे पि तावत् भवन्ति सप्रदेशाः, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति, एतदभिप्रायेणोक्तम्-' आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो '

न्द्रिय अवस्थावाले हैं वे पूर्वोत्पन्न रूप से सप्रदेश हैं और विग्रहगति से निकलकर जब वे आहारकरूप से एकेन्द्रिय अवस्थावाले बनते हैं उस समय प्रथम समय में आहारक होने के कारण वे अप्रदेश हैं। नैरयिक आदि जीवों को तो तीन विकल्पों द्वारा इस प्रकार से कहना चाहिये-(आहारया णं भंते ! नेरइया जीवा कालाएसेणं किं सपएसा अपएसा गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा-सपएसाय अपएसे य अहवा-सपएसा य, अपएसा य) गौतम ने जब प्रभु से ऐसा पूछा कि हे भदन्त ! जो आहारक नारक जीव हैं वे कालकी अपेक्षा क्या सप्रदेश हैं ? या अप्रदेश हैं ? तब इसका उत्तर प्रभुने उन्हें ऐसा दिया कि गौतम ! आहारक अवस्थावाले जितने भी पूर्वोत्पन्न नारक जीव हैं वे सबके सब भी सप्रदेश हैं। अथवा-उनमें कितनेक सप्रदेश हैं और कोई एक अप्रदेश है अथवा-कितनेक सप्रदेश हैं और कितनेक अप्रदेश हैं। इसी

આદિના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે જે આહારક જીવો પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળા હોય છે, તેઓ પૂર્વોત્પન્નરૂપે સપ્રદેશ હોય છે, પણ વિગ્રહ ગતિમાંથી નીકળીને જ્યારે તેઓ આહારક રૂપે એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળા બને છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે આહારક હોવાને કારણે તેઓ અપ્રદેશ હોય છે. નારક આદિ જીવોના વિષયમાં આ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ (ભંગ) સમજવા-(आहारया णं भंते ! नेरइया जीवा कालाएसेणं किं सपएसा अपएसा ?) (गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा-सपएसा य अपएसा य, अहवा-सपएसा य अपएसा य) ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—" હે ભદન્ત ! આહારક નારક જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશક કે અપ્રદેશ છે ? " તેનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે—" હે ગૌતમ ! આહારક અવસ્થાવાળા જેટલાં પૂર્વોત્પન્ન નારક જીવો છે તેઓ બધાં સપ્રદેશ છે. અથવા તેમનામાંથી કેટલાક સપ્રદેશ છે અને કોઇક અપ્રદેશ છે. અથવા કેટલાક સપ્રદેશ છે. અને કેટ-

त्ति। एवम् अनाहारकपदविशेषितावपि एकत्व-बहुत्व-विषयकदण्डको विज्ञेयौ, तत्र बहुत्वदण्डकालापके विशेषं मूले वक्ष्यति, सम्प्रति एकत्वदण्डकालापकविषये उच्यते-अनाहारको विग्रहगत्यापन्नः। समुद्घातकेवली, अयोगी सिद्धो वा अनाहारकत्वप्रथमसमये अप्रदेशः, द्व्यादिसमये तु सप्रदेशो वेदितव्यः।

अथ अनाहारकबहुत्वदण्डके सविशेषमनुमाह-'अणाहारगाणं जीव एगिंदिय वज्जा छब्भंगा एवं भाणियव्वा' अनाहारकाणां जीवानां जीवैकेन्द्रियवर्जाः समु-

अभिप्राय को लेकर "आहारगाणं जीवएगिंदियवज्जो तियभंगा" सूत्रकार ने ऐसा कहा है कि एक जीव पद को और एकेन्द्रिय के पांच पदों को छोड़कर आहारक जीवों के तीन भंग कहे गये हैं। इसी तरह से अनाहारक पद से विशेषित करके अनाहारक जीवों के भी एक वचन और बहु वचन की विवक्षा से दो दण्डक कहना चाहिये। बहुत्वदण्डक में-बहुत अनाहारक जीव विषयक द्वितीय दण्डक में-"क्या विशेषता है?" यह बात तो सूत्रकार स्वयं ही मूलपाठ में प्रकट करेंगे यहां तो हम एकत्वदण्डक के आलाप के विषय में कहते हैं-जो इस प्रकार से है-विग्रहगति में रहा हुआ जीव, समुद्घातगतकेवली, अयोगी एवं सिद्ध-ये सब अनाहारक होते हैं। सो ये सब जब अनाहारक अवस्था के प्रथम समय में रहते हैं, तब तो अप्रदेश कहे गये हैं और जब ये द्वितीय आदि समयों में रहते हैं, तब सप्रदेश कहे गये हैं। अनाहारक के बहुत्वदण्डक में जो विशेषता है उसे प्रकट करनेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि-(अणाहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं

લાક અપ્રદેશ છે. એ જ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકારે કહ્યું છે કે "આહારગાણં જીવએગિંદિયવજ્જો તિયભંગો" એક જીવપદને છોડીને તથા એકેન્દ્રિયનાં પાંચ પદોને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે." એ જ પ્રમાણે અનાહારક જીવોના પણ એકવચન અને બહુવચનની વિવક્ષાથી બે દંડક કહેવા જોઇએ. બહુવચનવાળા દંડકમાં (અનેક અનાહારક જીવો વિષેના બીજા દંડકમાં) શી વિશેષતા છે તે સૂત્રકારે મૂળ સૂત્રપાઠમાં આગળ બતાવ્યું છે, અહીં તો એકત્વદંડકના આલાપક વિષે નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે. વિગ્રહગતિમાં રહેલો જીવ; સમુદ્ઘાત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ અનાહારક હોય છે. તેઓ જ્યારે અનાહારક અવસ્થાના પ્રથમ સમયમાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તો અપ્રદેશ જ કહેવાય છે, પણ જ્યારે તેઓ તે અવસ્થાના, બીજા, ત્રીજા આદિ સમયોમાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તે સપ્રદેશ કહેવાય છે.

હવે સૂત્રકાર અનાહારક જીવોના બહુત્વદંડકમાં જે વિશેષતા રહેલી છે તે પ્રકટ કરતા કહે છે—"અણાહારગાણં જીવ – એગિંદિયવજ્જા છબ્ભંગા એવં

चपनीवपदवत्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपञ्चकपदं च वर्जयित्वा षड्भङ्गाः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण भणितव्याः वक्तव्याः जीवपदे, एकेन्द्रियपदे च 'सपएसा य अपएसा य' 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च इत्येवंरूप एको भङ्गो बोध्यः, बहूनां विग्रहगत्यापन्नानां सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च सद्भावात्। अथ तानेव षड्भङ्गानाह- 'सपएसा वा १, अपएसा वा २, अहवा सपएसे य अपएसे य ३, अहवा सपएसे य, अपएसा य ४, अहवा सपएसा य अपएसे य ५ अहवा सपएसा य, अपएसाय ६' सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ३ अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च ४, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५ अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च६ अनाहारका जीवा भवन्ति। आद्यौ तत्र द्वौ बहुवचनान्तौ, तृतीयश्चैक

भाणियव्वा) अनाहारक जीवों के छह भंग, जीवपद को और एकेन्द्रिय पृथिवी आदिकों के पांच पदों को छोड़कर के इस प्रकार से कहते हैं- जीवपद में और एकेन्द्रियपद में 'सपएसा य अपएसा य' 'सप्रदेशाः' और 'अप्रदेशाः' ऐसा एक ही भंग होता है-क्यों कि वहां पर विग्रहगति में रहे हुए अनेक जीव द्वितीयादि समय वाले होने के कारण सप्रदेश होते हैं अनेक जीव प्रथम समय वर्ती होने के कारण अप्रदेश होते हैं। अल्पतर नैरयिकों का अल्पतर भवनपतियों का तथा अल्पतर दो इन्द्रिय आदिकों का उत्पाद होता है सो इनमें एक दो आदि अनाहारक होते हैं-इसी कारण यहां छह भंग हैं-वे छह भंग इस प्रकार से हैं-" सपएसा वा १, अपएसा वा २, अहवा-सपएसे य, अपएसे य ३, अहवा-सपएसे य, अपएसा य ४, अहवा-सपएसा य अपएसे य ५, अहवा-

भाणियव्वा " એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદને છોડીને બાકીના અનાહારકોના છ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પદમાં " सपएसा य अपएसा य " " સપ્રદેશ પણ હોય છે અને અપ્રદેશ પણ હોય છે " એવો એક જ ભંગ થાય છે. કારણ કે ત્યાં વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવો દ્વિતીય આદિ સમયવાળા હોવાને કારણે સપ્રદેશ હોય છે, અને અનેક જીવ પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન હોવાને લીધે અપ્રદેશ હોય છે. અલ્પતર ભવનપતિઓનો તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ કોનો ઉત્પાદ થાય છે, તેથી તેઓમાં એક, બે આદિ અનાહારક હોય છે. તે કારણે અહીં નીચે પ્રમાણે છ ભંગ (વિકલ્પ થાય છે-(१) सपएसा वा, (२) अपएसा वा (३) अहवा-सपएसे य अपएसे य, (४) अहवा-सपएसे य अपएसा य, (५) अहवा-सपएसा य अपएसे य, (६) अहवा-सपएसा य अपएसाय " આ છ ભંગમાંથી પહેલો અને બીજો ભંગ બહુવચનાન્ત છે, અને ત્રીજો, એક વચનવાળો છે. ચોથો અને

वचनान्तः, एकवचन- बहुवचनसंयोगात् द्वौ चतुर्थपञ्चमौ , षष्ठो भङ्गो बहुवचनान्तः ६। इति। तत्र सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च १, इत्येवंरूपं केवलैकवचनगर्भितोभङ्गोऽत्र न संभवति बहुत्वस्याधिकारात्। एवं च नैरयिकाणां भवनपतीनां द्वीन्द्रियादीनां च अल्पतराणामुत्पत्तेः एकद्व्यादीनाम् अनाहारकाणां भावात् उपर्युक्ताः षड् भङ्गाः भवन्तीति, ' सिद्धेहिं तियभंगो ' सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः – कदाचित् सर्वे सिद्धाः सप्रदेशाः १, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च २, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति ३, सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव सिद्धेषु संभवात्। ' भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया जहा ओहिया ' भवसिद्धिकाः भव्याः, अभवसिद्धिकाः अभव्याश्च जीवाः यथा औधिकाः सामान्य जीवास्तथा ज्ञातव्याः, तथाहि औधिकदण्डद्वयवत् एतेषां भवसिद्धिकानाम् अभव-

सपएसा य अपएसा य "। इनमें दो भंग प्रथमभंग और द्वितीयभंग ये बहुवचनान्त हैं तीसरा एक वचनान्त है और शेष२ भंग-४था पांचवां ये एकवचन और बहुवचन के संयोग से होते हैं। और छट्ठा बहुवचनान्त है। (सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च) ऐसे केवल एकवचनगर्भित भंग यहां नहीं हैं। (कारण किय हां पर बहुवचनका अधिकार है। (सिद्धेहिं तियभंगो) सिद्धोंमें तीनभंग होते हैं-" कदाचित् समस्त सिद्ध सप्रदेश होते हैं ?" कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कोई एक सिद्ध अप्रदेश होता है २, कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कदाचित् अनेक सिद्ध अप्रदेश होते हैं " इस प्रकार से ये तीन भंग हैं। यहां पर जो सप्रदेश पद है वह बहुवचनान्त ही है 'भवसिद्धिया अभवसिद्धिया, जहा ओहिया' भवसिद्धिक-भव्य, अभवसिद्धिक-अभव्य, ये दोनों जीव सामान्य (समुच्चय) जीव की तरह से जानना चाहिये-अर्थात् सामान्य जीव के दण्डक की तरह भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक इन दोनों में से प्रत्येक

પાંચમો ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બનેલ છે. અને છઠ્ઠો ભંગ બહુવચનવાળો છે. " सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च " એવો એકવચનદર્શક ભંગ અહીં સંભવિત નથી કારણ કે અહીં બહુવચનનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. "सिद्धेहिं तियभंगो " સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે-(૧) ક્યારેક સમસ્ત સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય છે,(૨) ક્યારેક અનેક સિદ્ધસપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) ક્યારેક અનેક સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે, આ રીતેસિદ્ધ પદને અનુલક્ષીને ત્રણ ભંગ થાય છે અહીં જે સપ્રદેશ પદ છે તે બહુવચનમાં જ વપરાયું છે તેમ સમજવું. "भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया, जहा ओहिया " ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય) અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય) એ બન્ને જીવના વિષયમાં સામાન્ય જીવ જેવું જ કથન સમજવું. એટલે કે સામાન્ય જીવના

सिद्धिकानां अभव्यानां मुक्तिगमनरहितानाम् च प्रत्येकम् एकत्वबहुत्वविषयकतया दण्डकद्वयं बोध्यम्, तत्र च भव्योऽभव्यो वा जीवो नियमात् सप्रदेशः। एवं बहुत्वेऽपि भव्या अभव्या वा नियमात् सप्रदेशाः, नैरयिकादिस्तु भव्योऽभव्यो वा सप्रदेशः, अप्रदेशो वा, बहवस्तु भव्या अभव्या वा जीवाः सप्रदेशा एव। नैरयिकादयस्तु बहवो भव्या अभव्या वा भङ्गत्रयवन्तः-सर्वे सप्रदेशा एव कदाचिद् भवेयुः १ कदाचिद् बहवः सप्रदेशाश्च, एकः अप्रदेशश्च २, कदाचिद् बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च, भवन्ति ३, इतिभावः। एकेन्द्रियाः पुनर्भव्या अभव्या वा पृथिवीकायिकादयः

के दो दण्डक हैं। इनमें कोई एक भव्य और कोई एक अभव्य जीव नियम से सप्रदेश होता है। यह एकवचनवाला दण्डक है। इसी तरह से बहुवचनान्त भव्य और अभव्य भी नियम से सप्रदेश होते हैं। नैरयिक आदिकों में जो कोइ एक भव्य अथवा अभव्यजीव है वह तो सप्रदेश अथवा अप्रदेश होता है। अनेक भव्य अथवा अनेक अभव्य जीव सप्रदेश ही होते हैं। नैरयिक आदिकों में जो अनेक भव्य अथवा अभव्य जीव हैं, वे तीनभंग वाले होते हैं। कदाचित् सब सप्रदेश ही होते हैं १, कदाचित् अनेक सप्रदेश होते हैं और कोई एक अप्रदेश होता है २, कदाचित् अनेक सप्रदेश होते हैं और कदाचित् अनेक अप्रदेश होते हैं ३। एकेन्द्रियपृथिवीकायिक आदि जीवों में जो भव्य अथवा अभव्य जीव हैं वे " सप्रदेश और अप्रदेश होते हैं " इस तरह

દંડકના જેવાં જ ભવસિદ્ધિકના બે દંડક અને અભવસિદ્ધિકના બે દંડક સમજવા. તેમાંનો એકવચનવાળો અભિલાપ બતાવે છે કે કોઇક ભવ્ય જીવ અને કોઇક અભવ્ય જીવ નિયમથી સપ્રદેશ હોય છે. બહુવચનવાળો અભિલાપ એ બતાવે છે કે અનેક ભવ્ય જીવો અને અનેક અભવ્ય જીવો સપ્રદેશ અથવા અથવા અપ્રદેશ હોય છે.

નારક આદિકોમાં કોઇક ભવ્ય અથવા અભવ્ય જીવ સપ્રદેશ અથવા અપ્રદેશ હોય છે. અનેક ભવ્ય અથવા અનેક અભવ્ય જીવો સપ્રદેશજ હોય છે. નૈરયિક આદિકોમાં જે અનેક ભવ્ય અથવા અભવ્ય જીવ છે, તેઓ ત્રણ ભંગ વાળા હોય છે-(૨) કયારેક બધાં સપ્રદેશ જ હોય છે, (૨) કયારેક અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક અપ્રદેશ જ હોય છે, (૩) કયારેક અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને કયારેક અનેક અપ્રદેશ હોય છે તથા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ જીવોમાં જે ભવ્ય અથવા અભવ્ય જીવો હોય છે તેઓ " સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ હોય છે." આ રીતે તેમને એક જ ભંગવાળા કહ્યા છે. અહીં

वचनान्तः, एकवचन- बहुवचनसंयोगात् द्वौ चतुर्थ पञ्चमौ , षष्ठो भङ्गो बहुवचनान्तः ६। इति। तत्र सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च १, इत्येवंरूपं केवलैकवचनगर्भितोभङ्गोऽत्र न संभवति बहुत्वस्याधिकारात्। एवं च नैरयिकाणां भवनपतीनां द्वीन्द्रियादीनां च अल्पतराणामुत्पत्तेः एकद्व्यादीनाम् अनाहारकाणां भावात् उपर्युक्ताः षड् भङ्गाः भवन्तीति, 'सिद्धेहिं तियभंगो' सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः – कदाचित् सर्वे सिद्धाः सप्रदेशाः १, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च २, कदाचित् बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति ३, सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव सिद्धेषु संभवात्। 'भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया जहा ओहिया' भवसिद्धिकाः भव्याः, अभवसिद्धिकाः अभव्याश्च जीवाः यथा औघिकाः सामान्य जीवास्तथा ज्ञातव्याः, तथाहि औघिकदण्डकद्वयवत् एतेषां भवसिद्धिकानाम् अभव-

सपएसा य अपएसा य"। इनमें दो भंग प्रथमभंग और द्वितीयभंग ये बहुवचनान्त हैं तीसरा एक वचनान्त है और शेष२ भंग–४था पांचवां ये एकवचन और बहुवचन के संयोग से होते हैं। और छट्ठा बहुवचनान्त है। (सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च) ऐसे केवल एकवचनगर्भित भंग यहां नहीं हैं। (कारण कि यहां पर बहुवचनका अधिकार है। (सिद्धेहिं तियभंगो) सिद्धोंमें तीनभंग होते हैं–" कदाचित् समस्त सिद्ध सप्रदेश होते हैं ?" कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कोई एक सिद्ध अप्रदेश होता है २, कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कदाचित् अनेक सिद्ध अप्रदेश होते हैं" इस प्रकार से ये तीन भंग हैं। यहां पर जो सप्रदेश पद है वह बहुवचनान्त ही है 'भवसिद्धिया अभवसिद्धिया, जहा ओहिया' भवसिद्धिक–भव्य, अभवसिद्धिक–अभव्य, ये दोनों जीव सामान्य (समुच्चय) जीव की तरह से जानना चाहिये–अर्थात् सामान्य जीव के दण्डक की तरह भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक इन दोनों में से प्रत्येक

પાંચમો ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બનેલ છે. અને છઠ્ઠો ભંગ બહુવચનવાળો છે. " सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च " એવો એકવચનદર્શક ભંગ અહીં સંભવિત નથી કારણ કે અહીં બહુવચનનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. "सिद्धेहिं तिय भंगो " સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે–(૧) કયારેક સમસ્ત સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય છે,(૨) કયારેક અનેક સિદ્ધસપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) કયારેક અનેક સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે, આ રીતેસિદ્ધ પદને અનુલક્ષીને ત્રણ ભંગ થાય છે અહીં જે સપ્રદેશ પદ છે તે બહુવચનમાં જ વપરાયું છે તેમ સમજવું. "भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया, जहा ओहिया " ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય) અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય) એ બન્ને જીવના વિષયમાં સામાન્ય જીવ જેવું જ કથન સમજવું. એટલે કે સામાન્ય જીવના

अत्र बहुत्वविषयकदण्डके भङ्गकत्रयमवसेयम्, तथाहि–' नोभवसिद्धिय-नो-अभवसिद्धिया णं भंते ! जीवा किं सपएसा अपएसा ? गोयमा ! सव्वे सपएसा१, बहुया सपएसा, एगे अपएसे य २, बहुया सपएसा बहुया अपएसा य३ त्ति ' ' सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो ' संज्ञिषु जीवादिकास्त्रयो भङ्गाः, संज्ञिषु यौ एकत्व-बहुत्वविषयकौ दण्डकौ तयोर्बहुत्वविषयके द्वितीयदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु

वचनवाले दण्डक का भी अभिलाप कह लेना चाहिये–इस बहुवचनवाले दण्डक में तीनभंग होते हैं–वे इस प्रकार से–(णो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिया णं भंते ! किं सपएसा अपएसा ? गोयमा !) सर्वे सप्रदेशाः १, बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च २, बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च ३ हैं। यहां गौतम ने प्रभु से प्रश्न किया कि हे भदन्त ! जो जीव ऐसे हैं कि न वे भव्य और न वे अभव्य हैं तो क्या वे सप्रदेश होते हैं या अप्रदेश होते हैं ? इस प्रश्न का उत्तर यहां तीनभंगरूप से दिया है–उन्हों ने कहा हे गौतम ! ऐसे जीव या तो सब सप्रदेश होते हैं। कितनेक सप्रदेश होते हैं और कोई एक अप्रदेश होता है। या कितनेक सप्रदेश होते हैं और कितनेक अप्रदेश होते हैं। " संन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो " संज्ञियों में जीवादिक तीन भंग होते हैं अर्थात संज्ञि जीवों में जो एकत्व एवं बहुत्व विषयक दो दण्डक हैं, उनमें से

અપ્રદેશ હોય છે. એ જ પ્રમાણે બહુવચનવાળા દંડકનો અભિલાપ પણ કહેવો જોઇએ. આ બહુવચનવાળા દંડકમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે–(णो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धियाणं भंते ! जीवा किं सपएसा अपएसा ?) " गोयमा ! सर्वे सप्रदेशाः १, बहवः सप्रदेशः एक अप्रदेशश्च २, बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च ३ ।)

આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! ન ભવ્ય અને ન અભવ્ય એવા જીવો શું સપ્રદેશ હોય છે કે અપ્રદેશ હોય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે મહાવીર પ્રભુએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) કહ્યા છે—

(૧) એવાં બધાં જીવો કાં તો સપ્રદેશ હોય છે, (૨) અથવા અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક અપ્રદેશ હોય છે, (૩) અથવા અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક અપ્રદેશ હોય છે.

(सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो) સંજ્ઞી જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. એટલે કે સંજ્ઞી જીવોમાં જે એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક બે દંડક છે,

सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च, इति एकभङ्गान्त एव। सिद्धपदं तत्र न वक्तव्यम् सिद्धानां भव्याभव्यत्वविशेषणानुपलम्भः। 'णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिय-जीवसिद्धेहिं तियभंगो' नो भवसिद्धिक-नो अभवसिद्धिक-जीव सिद्धयोस्त्रयो भङ्गा वेदितव्याः, तथाहि-एतद् नोभवसिद्धिक नोभवसिद्धिक विशेषणविशिष्टम् उपर्युक्तजीवसिद्धदण्डकद्वयं पठितव्यम् एकत्वाभिलापाकारश्चेत्थम्-'णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिएणं भंते! जीवे किं सपएसे, अपएसे? गोयमा! सिय सपएसे सिय अपएसे' इत्यादि। एवं बहुत्वदण्डकालापोऽपि वक्तव्यः,

के ये एक भंगवाले ही कहे गये हैं। यहां भव्य अभव्य के प्रकरण में सिद्धपद नहीं कहना चाहिये-क्यों कि सिद्धों में भव्य अभव्य इन दोनों विशेषणों का अभाव हो गया है। (णो भवसिद्धिय-णो अभवसिद्धिय -जीवसिद्धेहिं तियभंगो" नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीव एवं सिद्धों में तीन भंग होते हैं-तात्पर्य यह है कि "भव्य नहीं, अभव्य नहीं" ऐसे विशेषणों वाले जीवादिक दो दण्डक कहना चाहिये-इनसे लगता हुआ एकत्व अभिलाप का आकार इस प्रकार से हैं-(णो भव-सिद्धिय णो अभवसिद्धिएणं भंते! जीवे किं सपएसे अपएसे?) गौतम यहां ऐसा प्रश्न किया है कि हे भदन्त! जो जीव न भवसिद्धिक है और न अभवसिद्धिक है ऐसा वह जीव क्या सप्रदेश होता है या अप्रदेश होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (सिय सपएसे सिय अपएसे) इत्यादि-ऐसा जीव कदाचित् सप्रदेश होता है और कदाचित् अप्रदेश होता है। इसी तरह से बहु-

ભવ્ય અભવ્યના પ્રકરણમાં સિદ્ધનો સમાવેશ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે સિદ્ધમાં ભવ્ય અને અભવ્ય એ બન્ને વિશેષણો સંભવી શકતાજ નથી "णो भवसिद्धिय, णो अभवसिद्धिय-जीव सिद्धेहिं तियभंगो" નો ભવસિદ્ધિક, નો અભવસિદ્ધિક જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે "ભવ્ય નહીં, અભવ્ય નહીં" એવાં વિશેષણોવાળાં જીવાદિક બે દંડક કહેવા જોઈએ. તેમને લાગુ પડતો એકત્વ વિષયક અભિલાપ આ પ્રમાણે છે—"णो भवसिद्धिय णो अभवसिद्धिएणं भंते! जीवे किं सपएसे अपएसे?" ગૌતમસ્વામી અહીં એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "હે ભદન્ત! જે જીવ ન ભવસિદ્ધિક અને ન અભવસિદ્ધિક છે, તે શું સપ્રદેશ હોય છે કે અપ્રદેશ હોય છે? તેનો જવાબ આપતાં મહાવીરપ્રભુ કહે છે — "गोयमा!" હે ગૌતમ!" सिय सपएसे, सिय अपएसे" એવો જીવ ક્યારેક સપ્રદેશ હોય છે અને ક્યારેક

एकेन्द्रियवर्जः – पृथिव्याद्येकेन्द्रियपदानि बहुत्वविषयकद्वितीयदण्डके वर्जयित्वा त्रिकभङ्गः=पूर्वप्रदर्शित भङ्गत्रयं बोध्यम् । एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गो वेदितव्यः, तत्र सदा बहूनाम् उत्पत्त्या तेषाम् अप्रदेशत्वस्यापि बहुत्वसंभवात् । 'नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा' नैरयिक-देव-मनुजेषु षड् भङ्गाः अवसेयाः । तत्र असंज्ञिनोऽपि जीवाः प्रथमनरके भवनपतिवानव्यन्तरेषु च उत्पद्यन्ते अतः प्रथमनरकनैरयिकाणां भवनपतिवानव्यन्तराणां च संज्ञिनामपि पूर्वमधीयासंज्ञिभ्यः उत्पादात् भूतपूर्वगत्या असंज्ञित्वमवसेयम् । तथा

असंज्ञी सम्बन्धी बहुत्व विषयक द्वितिय दण्डक में तीन भंग होते हैं ऐसा जानना चाहिये-ये भङ्ग तीन अभी २ ऊपर दिखला ही दिये गये हैं। यहां जो पृथिवी आदिक एकेन्द्रियों को छोड़ने के लिये कहा गया है, सो उसका कारण यह है कि इन एकेन्द्रिय पृथिवी आदिक पदों में "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा एक ही भङ्ग होता है। इसका कारण उन पृथिव्यादिकों में अनेक जीवों की उत्पत्ति होती है इस कारण उत्पद्यमान अनेक जीव अपनी उत्पत्ति के प्रथम समय में अप्रदेश होते हैं अतः वहां पूर्वोत्पन्न अनेक जीव सप्रदेश और उत्पद्यमान अनेक जीव अप्रदेश हैं ऐसा जानना चाहिये।

"णेरइय-देव मणुएहिं छब्भंगो" नैरयिक, देव और मनुष्यों में छह भंग होते हैं-असंज्ञी जीव भी प्रथम नरक में भवनपति देवों में और वानव्यन्तर देवों में उत्पन्न होते हैं। इसलिये संज्ञी भी प्रथम नरक के नारकियों को, भवनपतिदेवों को, और वानव्यन्तरदेवों को, पूर्वभ-

---

કમાં ત્રણ ભંગ થાય છે, એમ સમજવું. એ ત્રણે ભંગો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે (સંજ્ઞી જીવોના ત્રણ ભંગ પ્રમાણે) સમજવા. એકેન્દ્રિય જીવોનો તેમાં સમાવેશ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે પૃથ્વીકાય આદિ એકેદ્રિય જીવોમાં "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" એવો એક જ ભંગ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે પૃથ્વીકાય આદિકોમાં અનેક જીવોની ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશ હોય છે, તેથી ત્યાં પૂર્વોત્પન્ન અનેક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થતા) અનેક જીવો અપ્રદેશ હોય છે, એમ સમજવું.

"णेरइय-देव मणुएहिं छब्भंगो" નારક, દેવ અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે-અસંજ્ઞી જીવો પણ પહેલી નરકમાં, ભવનપતિ દેવોમાં અને વાનવ્યન્તર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સંજ્ઞી હોવા છતાં પણ પહેલી નરકના નારકોને, ભવનપતિ દેવોને અને વાનવ્યન્તર દેવોને

इत्यर्थः त्रयो भङ्गा भवन्ति । तथाहि-संज्ञिनो जीवाः पूर्वोत्पन्नान् द्व्यादिसमय-स्थितिकान् अपेक्ष्य कालतः सप्रदेशाः भवन्ति १, उत्पादविरहानन्तरं च एक-स्योत्पत्तौ तस्य प्रथमसमयस्थितिदशायां - बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च २, बहूनामुत्पत्तिसमयप्राथम्ये तु बहवः संज्ञिनः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च भवन्ति ३, इति रीत्या भङ्गत्रयं बोध्यम् । एवं सर्वपदेषु विज्ञेयम् । केवलमेतयो र्दण्डकयोः एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-सिद्ध-पदानि न वक्तव्यानि तेषां संज्ञिविशे-षणस्यासंभवात् । 'असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो' असंज्ञिषु असंज्ञिविषये

बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिक पदों में तीन भङ्ग होते हैं वे इस प्रकार से होते हैं-संज्ञी जीव द्व्यादिक समय की स्थिति वाले पूर्वोत्पन्न संज्ञी जीवों की अपेक्षा लेकर काल की अपेक्षा से सप्रदेश होते हैं। और उत्पाद विरह के अनन्तर जब एक जीव की उत्पत्ति होती है तब उसकी प्रथम समय की स्थितिदशा में अनेक संज्ञी जीव सप्रदेश और एक संज्ञी जीव अप्रदेश ऐसा कहा जाता है। तथा जब अनेक संज्ञी जीवों की उत्पत्ति के समय की प्रथमता रहती है तब अनेक संज्ञी जीव सप्रदेश, और अनेक संज्ञी जीव अप्रदेश हैं ऐसा कहा जाता है। इस तरह से यहां ये तीन भंग हैं। इसी तरह से सर्व पदों में जानना चाहिये। केवल इन दो दण्डकों में एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रि य और सिद्ध इन पदों को कहना चाहिये। क्यों कि इन सब में (संज्ञी) इस विशेषण का अभाव है। "असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो" असंज्ञी जीवों में अर्थात् पृथिवी आदिक एकेन्द्रिय पदों को छोड़कर

તેમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં, જીવાદિક પદોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે સમજવા-(૧) બે ત્રણ આદિ સમયોની સ્થિતિ-વાળા પૂર્વોત્પન્ન સંજ્ઞી જીવોની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે. (૨) અને ઉત્પાદ વિરહ બાદ જ્યારે એક જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે તેની પ્રથમ સમયની સ્થિતિદશામાં અનેક સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે પણ એક જ સંજ્ઞી જીવ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) તથા જ્યારે અનેક સંજ્ઞી જીવોની ઉત્પ-ત્તિના સમયની પ્રથમતા રહે છે, ત્યારે અનેક સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક સંજ્ઞી જીવો અપ્રદેશ હોય છે. આ પ્રકારના ત્રણ ભંગ અહીં બને છે, એજ પ્રમાણે બધાં પદોમાં સમજવું પરંતુ આ બે દંડકોમાં એકે-ન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધનો સમાવેશ કરવો નહીં, કારણ કે તેમને 'સંજ્ઞી' વિશેષણ લાગુ પડતું નથી. "असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो" પૃથ્વી-કાયિક આદિ એકેન્દ્રિય સિવાયના અસંજ્ઞી જીવોમાં બહુવચનવાળા બીજા દંડ-

तियभंगो ' नोसंज्ञि-नोअसंज्ञि-जीव-मनुज-सिद्धेषु त्रयो भङ्गाः, ' नोसंज्ञि-नोअसंज्ञि- ' इतिविशेषणविशिष्टयोरेकत्वबहुत्वविषयकदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वविषयकदण्डके जीव-मनुज-सिद्धपदेषु पूर्वोक्तरूपं भङ्गत्रिकं भवति । ' सर्वे सप्रदेशाः १ ' ' बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च २ ' ' बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च३' इति भङ्गत्रयम् तेषु बहूनाम् अवस्थितानां लाभात् , उत्पद्यमानानां च एकादीनां संभवात् । एतयोश्च नोसंज्ञि-नोअसंज्ञिविषयकयोरेकत्वबहुत्वदण्डकयोः जीव-मनुज-सिद्धपदान्येव भवन्ति न नैरयिकादिपदानि, तेषां नो संज्ञि-नो असंज्ञित्वविशेषणस्यासंभवात् । सलेसा जहा-ओहिया ' सलेश्याः लेश्यावन्तो जीवाः यथा औधिकाः सामान्यजीवाः पूर्वं सप्रदेशत्वादिना प्रतिपादितास्तथा

यहां गृहीत नहीं हैं। क्यों कि इनमें असंज्ञित्व का अभाव है। (णो सन्नि, णो असन्नि जीव मणुयसिद्धेहिं तियभंगो) नो संज्ञी नो असंज्ञी इन विशेषणों से विशिष्ट एकत्व बहुत्वविषयक दो दण्डकों में-से बहुत्व विषयक द्वितीयदण्डक में जीवपद, मनुष्यपद और सिद्ध में पूर्वोक्त रूप से ये तीन भंग होते हैं-" सर्वे सप्रदेशाः १, बहवः सप्रदेशाश्च, एकः अप्रदेशश्च २ बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च । " कारण यहां पर पूर्वोत्पन्न अनेक रहते हैं और उत्पद्यमान कोइ एकादि रहता है। इन दो नो संज्ञी नो असंज्ञी विषय एकत्व बहुत्व दण्डकों में जीव, मनुष्य और सिद्धपद ही होते हैं, नैरयिक आदि पद नहीं। क्यों कि इनमें नो संज्ञि-नो असंज्ञी विशेषण संभवता नहीं है। (सलेसा जहा ओहिया) लेश्यावाले जीवों के कथन, पहिले जैसे सामान्य जीव सप्रदेशत्व आदि द्वारा प्रतिपादित किये गये हैं, वैसा ही जानना चाहिये-

---

અભાવ હોય છે. (णो सन्नी, णो असन्नी जीव मणुयसिद्धेहिं तियभंगो) નો સંજ્ઞી, નો અસંજ્ઞી એ વિશેષણોવાળા એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકો- માંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવ પદ, મનુષ્ય પદ અને સિદ્ધમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે—

(१) सर्वे सप्रदेशाः (२) बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च, (३) बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च) કારણ કે અહીં પૂર્વોત્પન્ન અનેક રહે છે અને ઉત્પદ્યમાન કોઈ એકાદિ રહે છે. નો સંજ્ઞી, નો અસંજ્ઞી વિષયક એકત્વ અને બહુત્વ દર્શન બે દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદો જ હોય છે, નારક આદિ પદ હોતાં નથી, કારણ કે નારક આદિમાં નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી વિશેષણ સંભવતા નથી. " सलेसा जहा ओहिया " લેશ્યાવાળા જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું કથન સામાન્ય જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિના કથન

नैरयिकादिषु असंज्ञित्वस्य कादाचित्कत्वेन एकत्व-बहुत्वसंभवात् षड्भङ्गा भवन्ति, तथाहि-सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ३, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च ४, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ६, इति। किन्त्वत्र नैरयिकपदेन प्रथमनरकनैरयिकाः, देवपदेन च भवनपति-वानव्यन्तरा एव ग्राह्याः नतु द्वितीयादिनरकजीवाः, ज्योतिष्क-वैमानिकाः, तथा सिद्धाश्च, तेषाम् असंज्ञित्वस्यासंभवात्। 'णोसन्नि-णोअसन्नि-जीव-मणुय-सिद्धेर्हि

वीय असंज्ञी जीवों के उत्पाद की अपेक्षा से अर्थात् असंज्ञी जीव यहां उत्पन्न होते हैं इस भूतपूर्व प्रज्ञापन नय की अपेक्षा से-भूतपूर्वगति को ध्यान में रखकर अर्थात् ये पहिले भव में असंज्ञी थे-इस बात को मानकर असंज्ञी मान लिया जाता है। तथा नैरयिक आदिकों में असं-ज्ञीपन कादाचित्क है इससे इनमें एकत्व बहुत्व की सम्भावना से छह भंग होते हैं वे इस प्रकार से-" सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २ सप्रदे-शश्च अप्रदेशश्च ३, सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च ४, सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५, सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ६ " इन छह भंगो में प्रथमभंग और द्वितीयभंग बहुवचनान्त हैं। तथा अवशिष्ट चार भंग एकवचन और बहुवचन के संयोग से जन्य हैं। (णेरइय, देवमणुएहिं) में नैरयिक पद से यहां प्रथम नरक के नारक जीव ही गृहीत हुए हैं, द्वितीयादिक नरकों के नारक जीव नहीं। देव पद से भवनपति देव और वानव्यन्तर देव ही गृहीत हुए हैं, ज्योतिषिक देव और वैमानिक देव नहीं। तथा सिद्ध भी

પૂર્વભવીય અસંજ્ઞી જીવોના ઉત્પાદનની અપેક્ષાએ-એટલે કે અસંજ્ઞી જીવ અહીં ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ-ભૂતપૂર્વ ગતિને ધ્યાનમાં રાખીને-એટલે કે તેઓ આગળના ભવમાં અસંજ્ઞી હતા એ વાતને માનીને, અસંજ્ઞી માની લેવામાં આવે છે. તથા નારક આદિકોમાં અસંજ્ઞીત્વ ક્યારેક હોય છે. તેથી તેઓમાં એકત્વ બહુત્વની સંભાવનાથી નીચે પ્રમાણે છ ભંગ થાય છે.

(१) सप्रदेशा वा (२) अप्रदेशा वा (३) सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च, (४) सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च (५) सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च, (६) सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च. આ છ ભંગોમાંનો પહેલો અને બીજો ભંગ બહુવચનાન્ત છે, અને બાકીના ચાર ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બન્યા છે. " णेरइय, देव, मणुएहिं " માં નારક પદથી પહેલી નરકના નારકોને જ ગ્રહણ કરવા, બીજી, ત્રીજી આદિ નારકોને ગ્રહણ કરવા જોઇએ નહીં. દેવપદથી ભવનપતિ દેવો તથા વાન-વ્યન્તરોને જ ગ્રહણ કરવા-જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને નહીં, તથા અહીં સિદ્ધ જીવોને પણ ગ્રહણ કરવાના નથી, કારણ કે તેમનામાં અસંજ્ઞીત્વનો

पादितस्तथा प्रत्येकम् एकत्वबहुत्वविषयकदण्डकद्वयेन वाच्याः ते च 'सर्वे सप्रदेशाः' 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च' 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इति भङ्गत्रयं नैरयिकादिषु बोध्यम्। जीवैकेन्द्रियेषु तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येको भङ्गः। 'नवरं-जस्स अत्थि एयाओ' नवरं विशेषस्तु एतावानेव यत्-यस्य जीवनैरयिकादेः एता लेश्याः सन्ति स एव जीवनैरयिकादिः वक्तव्यः, एताश्च तिस्रः कृष्ण-नील-कापोतलेश्याः ज्योतिषिक-वैमानिकानां न भवन्ति, सिद्धानां तु सर्वा अपि न भवन्ति, इति तेऽत्र न वक्तव्याः। 'तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो' तेजोलेश्यायाम्-तेजोलेश्यावतां बहुत्वविषयकदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः-ते एव पूर्वोक्ताः-सर्वे सप्रदेशाः १ बहवः सप्रदेशाः

द्वारा कहना चाहिये। बहुत्वविषयक दण्डक में तीन भंग हैं-वे इस प्रकारसे हैं-" सर्वे सप्रदेशाः " बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च बहवः सप्रदेशाश्च, बहव अप्रदेशाश्च "। जीव और एकेन्द्रियों में " सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च " ऐसा एक ही भंग है। " नवरं जस्स अत्थि एयाओ " यहां विशेषता केवल इतनी ही है कि जिस जीव नैरयिक आदिके ये लेश्याएँ हैं वही जीव नैरयिक आदि यहां कहना चाहिके। ये कृष्ण, नील और कापोत लेश्याएँ ज्योतिषिक और वैमानिकदेवों के नहीं होती हैं। तथा जो सिद्ध जीव हैं उनके तो छहलेश्याओं में से कोइ भी लेश्या नहीं होती है। इस कारण इन्हें यहां ग्रहण नहीं करना चाहिये। (तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) तेजो लेश्यवालों के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिकपदों में पूर्वोक्त ये " सर्वे सप्रदेशाः १, " बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च २ " " बहवः सप्रदेशाः बहवः

બહુત્વ વિષયક દંડકોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભંગ થાય છે-" सर्वे सप्रदेशाः " " बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च, " " बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च " જીવ અને એકેન્દ્રિયમાં " सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च " એવો એક જ ભંગ થાય છે. " नवरं जस्स अत्थि एयाओ " અહીં વિશેષતા એટલી જ કે જે નારક આદિ જીવોની લેશ્યા હોય છે, તે નારકાદિ જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું અહીં પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાઓ હોતી નથી, તથા સિદ્ધ જીવોમાં તો છ લેશ્યાઓમાંની એક પણ લેશ્યા હોતી નથી. તે કારણે અહીં તેમને ગ્રહણ કરવા જોઇએ નહીં. (तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) તેજો લેશ્યાવાળા જીવોના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભંગ હોય છે.

प्रतिपत्तव्याः, लेश्यावतामेकत्वबहुत्वविषयकदण्डकद्वये जीवसामान्यरूपौघिक दण्डकवद् जीवनैरयिकादयो वक्तव्याः तथाहि-एकत्वलेश्यादण्डके 'नियमतः सप्रदेशः' इत्येको भङ्गः, बहुत्वदण्डके 'नियमतः सप्रदेशाः' इति, जीवत्वस्य अनादित्ववत् लेश्याया अपि अनादितया सलेश्यतायां विशेषाऽनुपपादात् केवलं सिद्धपदं न वाच्यम्, सिद्धानां लेश्यारहितत्वात्। 'कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा, जहा आहारओ' कृष्णलेश्याः-कृष्णलेश्यावन्तः, नीललेश्याः-नीललेश्यावन्तः, कापोतलेश्याः कापोतलेश्यावन्तो जीवनारकादयो यथा आहारकः-आहारकजीवादिः पूर्वं प्रति-

तात्पर्य कहने का यह है कि लेश्यावाले जीवों के एकत्व बहुत्वविषयक दो दण्डकों में जीव और नेरयिक आदि जीव सामान्य दण्डक की तरह वक्तव्य होते हैं कारण इसका यह है कि जीवत्व की तरह सलेश्यता भी अनादि से है। एकत्वलेश्यादण्डक में "नियम से कोइ एक जीव सप्रदेश होता है" ऐसा एक भंग है बहुत्वदण्डक में नियम से पूर्वोत्पन्न सलेश्या जीव सप्रदेश होते हैं। इस तरह औघिक दण्डक में और इस दण्डक में कोई अन्तर नहीं है। इस लेश्यादण्डक में केवल सिद्धपद को नहीं कहना चाहिये-क्यों कि सिद्ध जीव लेश्या से रहित होते हैं। (कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा जहा आहारओ) कृष्णलेश्या वाले जीवों में नीललेश्यावाले जीवों में और कपोत लेश्यावाले जीवों में और नारक आदि जीवों में, प्रत्येक लेश्यावाले जीव पूर्व में प्रतिपादित हुए अहारक जीवादिक की तरह एकत्व और बहुत्वविपयक दोदण्डकों

પ્રમાણે જ સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે લેશ્યાવાળા જીવોના એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાં જીવ અને નારક આદિ જીવનું વક્તવ્ય સામાન્ય જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે જ થાય છે, કારણ કે જેમ જીવત્વ અનાદિ છે તેમ સલેશ્યતા અનાદિ છે. એકત્વ વિષયક લેશ્યા દંડકમાં "નિયમથી જ કોઇક જીવ સપ્રદેશ હોય છે," એવો એક જ ભંગ છે. બહુત્વ દંડકમાં "નિયમથી પૂર્વોત્પન્ન સલેશ્ય જીવ સપ્રદેશ હોય છે. આ રીતે સામાન્ય જીવોના દંડકમાં કોઈ તફાવત નથી. આ લેશ્યા દંડકમાં માત્ર 'સિદ્ધ' પદને ગ્રહણ કરવું નહીં, કારણ કે સિદ્ધ જીવો લેશ્યા રહિત હોય છે. "कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा आहारओ" કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, નીલ લેશ્યાવાળા, કપોત લેશ્યાવાળા અને નારક આદિ જીવોમાંના પ્રત્યેક લેશ્યાવાળા જીવનું કથન આહારક જીવાદિકની જેમ એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક બે દંડકો દ્વારા કરવું જોઇએ. આહારક જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું પ્રતિપાદન આગળ આવી ગયું છે.

पादितस्तथा प्रत्येकम् एकत्वबहुत्वविषयकदण्डकद्वयेन वाच्याः ते च 'सर्वे सप्रदेशाः' 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च' 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इति भङ्गत्रयं नैरयिकादिषु बोध्यम्। जीवैकेन्द्रियेषु तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येको भङ्गः। 'नवरं-जस्स अत्थि एयाओ' नवरं विशेषस्तु एतावानेव यत्-यस्य जीवनैरयिकादेः एता लेश्याः सन्ति स एव जीवनैरयिकादिः वक्तव्यः, एताश्च तिस्रः कृष्ण-नील-कापोतलेश्याः ज्योतिषिक-वैमानिकानां न भवन्ति, सिद्धानां तु सर्वा अपि न भवन्ति, इति तेऽत्र न वक्तव्याः। 'तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो' तेजोलेश्यायाम्-तेजोलेश्यावतां बहुत्वविषयकदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः-ते एव पूर्वोक्ताः-सर्वे सप्रदेशाः १ बहवः सप्रदेशाः

द्वारा कहना चाहिये। बहुत्वविषयक दण्डक में तीन भंग है-वे इस प्रकारसे हैं-"सर्वे सप्रदेशाः" बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च बहवः सप्रदेशाश्च, बहव अप्रदेशाश्च"। जीव और एकेन्द्रियों में "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा एक ही भंग है। "नवरं जस्स अत्थि एयाओ" यहां विशेषता केवल इतनी ही है कि जिस जीव नैरयिक आदिके ये लेश्याएँ हैं वही जीव नैरयिक आदि यहां कहना चाहिके। ये कृष्ण, नील और कापोत लेश्याएँ ज्योतिषिक और वैमानिकदेवों के नहीं होती हैं। तथा जो सिद्ध जीव हैं उनके तो छहलेश्याओं में से कोइ भी लेश्या नहीं होती है। इस कारण इन्हें यहां ग्रहण नहीं करना चाहिये। (तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) तेजो लेश्यवालों के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिकपदों में पूर्वोक्त ये "सर्वे सप्रदेशाः १, "बहवः सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च २" "बहवः सप्रदेशाः बहवः

બહુત્વ વિષયક દંડકોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભંગ થાય છે-"सर्वे सप्रदेशाः" "बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च," "बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च" જીવ અને એકેન્દ્રિયમાં "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" એવો એક જ ભંગ થાય છે. "नवरं जस्स अत्थि एयाओ" અહીં વિશેષતા એટલી જ કે જે નારક આદિ જીવોની લેશ્યા હોય છે, તે નારકાદિ જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું અહીં પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાઓ હોતી નથી, તથા સિદ્ધ જીવોમાં તો છ લેશ્યાઓમાંની એક પણ લેશ્યા હોતી નથી. તે કારણે અહીં તેમને ગ્રહણ કરવા જોઇએ નહીં. (तेउलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) તેજો લેશ્યાવાળા જીવોના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભંગ હોય છે,

एकः अप्रदेशश्च २, बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च ३, इत्येवं रूपास्त्रयो भङ्गा बोध्याः, किन्त्वत्र नैरयिक-तेजस्काय-वायुकाय-विकलेन्द्रिय-सिद्धपदानि न वक्तव्यानि, तेषां तेजोलेश्याया अभावात् सिद्धानां च सर्वासामपि लेश्यानामभावात्। विशेषमाह-'नवरं-पुढविआउवणस्सईसु छब्भंगा' नवरं-विशेषः पुनस्तेजोलेश्यायामयमेव यत् - पृथिवीकायिकेषु अप्-वनस्पतिषु षड् भङ्गाः वक्तव्याः यतो हि एतेषु पृथिव्यादिषु तेजोलेश्याः एकद्व्यादयो देवाः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्चोपलभ्यन्ते इति तत्र सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च एकत्व-बहुत्व संभवात्। ते च षड् भङ्गा अनाहारकजीवादिवत् विज्ञेयाः, तथाहि-सप्रदेशा वा१, अप्रदेशा वा२, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च३, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्च४,

---

अप्रदेशाश्च ३ तीन भंग हैं। किन्तु यहां पर नैरयिक, तेजस्काय, वायुकाय, विकलेन्द्रिय और सिद्ध पद नहीं कहना-क्यों कि इनके तेजोलेश्या नहीं होती। तथा सिद्धों के तो कोई भी लेश्या नहीं होती। (नवरं पुढविकाइएसु आउवणस्सईसु छब्भंगा) इस तेजोलेश्या में जो विशेषता है वह इतनी ही है कि पृथिवीकायिकों में, अप्कायिकों में और वनस्पतिकायिकोंमें छह भंग है-क्योंकि इन पृथिवी कायादिकोंमें, तेजोलेश्यावाले एक दो आदिक पूर्वोत्पन्न देव तथा उत्पद्यमान देव पाये जाते हैं -इस कारण यहां सप्रदेशोंका और अप्रदेशोंका एकत्व एवं बहुत्व संभवित है। यहां अनाहारक जीवादिककी तरह ही छह भंग जानना चाहिये। उनमें दो भंग बहुवचनान्त और एक भंग एक वचनान्त शेष ३ भंग एकवचन और बहुवचनके संयोगजन्य हैं-वे इस प्रकारसे हैं-सप्रदेशाः

---

(१) सर्वे सप्रदेशाः (२) बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च, (३) बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च। પણ તેમાં નારકો, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે તેમને તેજોલેશ્યા હોતી નથી, તથા સિદ્ધોને તો એક પણ લેશ્યા હોતી નથી. (नवरं पुढविकाइएसु आउवणस्सईसु छब्भंगा " આ તેજોલેશ્યામાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે-પૃથ્વીકાયિકોમાં, અપ્કાયિકોમાં અને વનસ્પતિ કાયિકોમાં ૬ ભંગ થાય છે, કારણ કે આ પૃથ્વીકાયાદિકોમાં તેજોલેશ્યાવાળા એક, બે આદિક પૂર્વોત્પન્ન દેવ તથા ઉત્પદ્યમાન દેવ પણ હોઈ શકે છે, તે કારણે ત્યાં સપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવિત છે. અહીં અનાહારક જીવાદિકના ૭ ભંગના જેવાં જ છ ભંગો સમજવા. તેમાંના પહેલા બે ભંગ બહુવચનાન્ત છે અને ત્રીજું એક વચનાન્ત છે. બાકીના ત્રણ ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બન્યા છે. તે છ ભંગ આ પ્રમાણે

अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च५, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च६, इति । 'पम्हलेस्स-सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो' पद्मलेश्य-शुक्ललेश्ययोर्बहुत्वविषयके दण्डके जीवादिकः जीवादिषु पदेषु पूर्वोक्ता एव त्रयो भङ्गा वक्तव्याः, किन्त्वत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्य-वैमानिकपदान्येव वक्तव्यानि, अन्येषु नैरयिकादिषु एतयोः पद्मशुक्ललेश्ययोरभावात् । अलेस्सेहिं जीवसिद्धेहिं तियभंगो, मणुएसु छब्भंगा ' अलेश्येषु-लेश्यारहितेषु जीवसिद्धेषु त्रयो भङ्गाः, तथाहि-' सर्वे सप्रदेशाः १, अथवा सप्रदेशा अप्रदेशश्च २, अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ३ति । मनुजेषु तु अनाहारकप्रसङ्गोक्ताः षड्भङ्गा वेदितव्याः । अत्र अलेश्यसम्बन्धिनो-रेकत्वबहुत्वविषयकदण्डकयोः जीव-मनुष्य-सिद्धपदान्येव वक्तव्यानि, न तु नैरयिकादिपदानि, तेषाम् अलेश्यत्वासंभवात्, तत्रापि च जीवसिद्धयोः

वा १," अप्रदेशाः वा २, सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ३, सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ४, सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च ५, सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ६ ।

" पम्हलेस्स-सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो " पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या के बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादिक पदों में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं-यहां पर पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च, मनुष्य, वैमानिक इन पदों का ही उच्चारण करना, नैरयिक आदि पदों का नहीं-क्यों कि इनमें ये दो लेश्याएँ नहीं होती हैं। " अलेस्सेहिं जीवसिद्धेहिं तियभंगो मणुएसु छब्भंगो " लेश्या रहित जीव, सिद्धों में ये तीन भंग होते हैं-(सर्वे सप्रदेशाः १, अथवा-सप्रदेशाः अप्रदेशश्च २, अथवा-सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ३" । मनुष्योंमें अनाहारक प्रकरणकी तरहसे ही ६भंग होते हैं। यहां अलेश्या संबंधी एकत्व बहुत्व विषयक दो दण्डकों में

છે-(૧) सप्रदेशाः वा, (२) अप्रदेशाः वा, (३) सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च (४) सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च (५) सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च (६) सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च)

(पम्हलेस्स-सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियभंगो) પદ્મલેશ્યા અને શુક્લ લેશ્યાના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ જ થાય છે. અહીં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો અને વૈમાનિકોને જ ગ્રહણ કરવા, પરંતુ નારક આદિને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં, કારણ કે તેમનામાં આ બે લેશ્યાઓ હોતી નથી. (अलेस्सेहिं जीव सिद्धेहिं तियभंगो, मणुएसु छब्भंगो) લેશ્યારહિત જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ જ ભંગ થાય છે.

(१) सर्वे सप्रदेशाः (२) अथवा सप्रदेशाः अप्रदेशश्च, (३) अथवा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) મનુષ્યોમાં અનાહારક પ્રકરણની જેમ ૬ ભંગ થાય છે. અહીં અલેશ્યા સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને

औधिकजीवादिवदेव भङ्गकत्रयं वक्तव्यम्, किन्तु मनुष्येषु षड् भङ्गा वक्तव्याः अलेश्यतां प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां च एकद्व्यादीनां मनुष्याणां संभवेन सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च एकत्वबहुत्वसंभवात्। 'सम्मदिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो, विगलिंदिएसु छब्भंगा' सम्यग्दृष्टिषु सम्यग्दृष्टिदण्डकयोः बहुत्वविषयक दण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः, औधिकजीवादिवदेव भङ्गकत्रयम् वक्तव्यम्। विकलेन्द्रियेषु तु षड्भङ्गाः वाच्याः, यतो हि तेषु सासादनसम्यग्दृष्टयः एकादयः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते, अतः सप्रदेशाप्रदेशत्वयोरे-

जीव, मनुष्य और सिद्ध इन पदों को ही कहना चाहिये-नैरयिक आदि पदों को नहीं-क्यों कि ये लेश्या से रहित नहीं हैं। लेश्या से रहित जीव और सिद्ध में सामान्य जीवादि की तरह से ही तीन भंग जानना-परंतु मनुष्यों में ६ छह भंग जानना-कारण कि जो अलेश्यावस्था को प्राप्त हो चुके हैं, अथवा प्राप्त हो रहे हैं ऐसे वहां एक दो आदि मनुष्यों का सद्भाव हो सकने के कारण सप्रदेशों का और अप्रदेशों का एकत्व और बहुत्व बन सकता है (सम्मदिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो विगलिंदिएसु छब्भंगा) सम्यक्दृष्टिजीवों के एकत्वविषयक और बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादिक पदों में सामान्य जीवादिक की तरह से ही तीन भंग कहना तथा विकलेन्द्रिय जीवों में ६ भंग कहना-क्यों कि विकलेन्द्रियों में एकादि सासादन सम्यग्दृष्टि जीव पूर्वोत्पन्नरूप से और उत्पद्यमानरूप से पाये जाते हैं। इस कारण यहां सप्रदेशों का और अप्रदेशों का एकत्व और

સિદ્ધને જ ગ્રહણ કરવા નારકાદિકને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં, કારણ કે તેઓ લેશ્યાથી રહિત હોતા નથી. લેશ્યાથી રહિત જીવ અને સિદ્ધમાં સામાન્ય જીવાદિની જેમ જ ત્રણ ભંગ સમજવા, પરંતુ મનુષ્યોમાં છ ભંગ સમજવા, કારણ કે અલેશ્ય અવસ્થાને પામી ચુકેલા અથવા પામી રહ્યા હોય એવાં એક, બે આદિ મનુષ્યોનો સદ્‌ભાવ હોઈ શકે છે અને તે કારણે સપ્રદેશોનું અને અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે.

(सम्मदिट्ठीहिं जीवाईओ तियभंगो विगलिंदिएसु छब्भंगा) સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોના એકત્વ વિષયક અને બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં સામાન્ય જીવાદિકના જેવાં જ ત્રણ ભંગ સમજવા, કારણ કે વિકલેન્દ્રિયોમાં એકાદિ સાસાદન સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ પૂર્વોત્પન્ન રૂપે અને ઉત્પદ્યમાન રૂપે વિદ્યમાન હોય છે. તે કારણે તે જીવોમાં સપ્રદેશોનું અને અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે. પરંતુ આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારમાં

त्वबहुत्वसंभवात्, किन्त्विह एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि न वक्तव्यानि, तेषां सम्यग्दर्शनाभावात् तथा च सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिप्रथमसमये अप्रदेशत्वम्, तत्प्रतिपत्तिद्वयादिसमये तु सप्रदेशत्वं विज्ञेयम्। 'मिच्छदिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो' मिथ्यादृष्टिषु मिथ्यादृष्टिदण्डकयोर्बहुत्वविषयकदण्डके एकेन्द्रियवर्जः एकेन्द्रियपदानि वर्जयित्वा जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः उपर्युक्तः औघिकजीवादिवदेव त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः एकेन्द्रियपदेषु तु पूर्वोत्पन्नानाम् उत्पद्यमानानां च बहूनामेव संभवात् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति एक एव भङ्गो भवति। इह च

बहुत्व बन जाता है। परन्तु इस सम्यग्दृष्टिद्वार में एकेन्द्रिय पृथिवी आदिक पदों का उच्चारण नहीं करना चाहिये-क्यों कि उनमें सम्यग्दर्शन का अभाव रहता है। तथा च सम्यग्दर्शन की प्रतिपत्ति के प्रथम समय में इस दण्डक में अप्रदेशत्व और आगे के दो आदि समयों में सप्रदेशत्व है ऐसा जानना चाहिये-(मिच्छदिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) मिथ्यादृष्टि के दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीयदण्डक में एकेन्द्रिय पद को छोड कर तीन भंग हैं। एकेन्द्रियपदों में तीन भंग नहीं हैं-कारण कि वहां तो पूर्वोत्पन्न और उत्पद्यमान जीव बहुत होते हैं इसलिये (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) ऐसा एक ही भंग है। तथा-मिथ्यादृष्टि के द्वितीय तीन भंग कहे गये हैं। सो उसका कारण यह है कि वहां पर मिथ्यात्व को प्रतिपन्न हुए जीव तो अनेक होते हैं और सम्यक्त्व से भ्रष्ट होने के बाद मिथ्यात्व को प्रतिपद्यमान-प्राप्त करने वाले-जीव कोई एक दो आदि ही होते हैं।

એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિકોને ગ્રહણ કરવાના નથી, કારણ કે તેઓમાં સમ્યગ્ દર્શનનો અભાવ હોય છે. વળી સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયમાં આ દંડકમાં અપ્રદેશત્વ છે અને પછીના બે, ત્રણ આદિ સમયોમાં સપ્રદેશત્વ છે એમ સમજવું.

(मिच्छदिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) એકેન્દ્રિય સિવાયના મિથ્યાદૃષ્ટિના બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં ત્રણ ભંગ છે. એકેન્દ્રિય પદોમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી કારણ કે ત્યાં તો પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પદ્યમાન જીવો ઘણા હોય છે, તે કારણે (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિના બીજા દંડકમાં સામાન્ય જીવાદિકની જેમ જે ત્રણ ભંગ કહ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મિથ્યાત્વની જેમણે પ્રાપ્તિ કરી છે એવાં જીવો તો અનેક હોય છે અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થઈને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તો એક, બે આદિ જ હોય છે. આ મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારમાં સિદ્ધનો

औघिकजीवादिवदेव भङ्गत्रयं वक्तव्यम्, किन्तु मनुष्येषु षड् भङ्गा वक्तव्याः अलेश्यतां प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां च एकद्व्यादीनां मनुष्याणां संभवेन सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च एकत्वबहुत्वसंभवात्। 'सम्मद्दिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो, विगलिंदिएसु छब्भंगा' सम्यग्दृष्टिषु सम्यग्दृष्टिदण्डकयोः बहुत्वविषयक दण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः, औघिकजीवादिवदेव भङ्गत्रयम् वक्तव्यम्। विकलेन्द्रियेषु तु षड्भङ्गाः वाच्याः, यतो हि तेषु सासादनसम्यग्दृष्टयः एकादयः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते, अतः सप्रदेशाप्रदेशत्वयोरे-

जीव, मनुष्य और सिद्ध इन पदों को ही कहना चाहिये-नैरयिक आदि पदों को नहीं-क्यों कि ये लेश्या से रहित नहीं हैं। लेश्या से रहित जीव और सिद्ध में सामान्य जीवादि की तरह से ही तीन भंग जानना-परंतु मनुष्यों में ६ छह भंग जानना-कारण कि जो अलेश्यावस्था को प्राप्त हो चुके हैं, अथवा प्राप्त हो रहे हैं ऐसे वहां एक दो आदि मनुष्यों का सद्भाव हो सकने के कारण सप्रदेशों का और अप्रदेशों का एकत्व और बहुत्व बन सकता है (सम्मद्दिट्ठीहिं जीवाइओ तियभंगो विगलिंदिएसु छब्भंगा) सम्यक्दृष्टिजीवों के एकत्वविषयक और बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादिक पदों में सामान्य जीवादिक की तरह से ही तीन भंग कहना तथा विकलेन्द्रिय जीवों में ६ भंग कहना-क्यों कि विकलेन्द्रियों में एकादि सासादन सम्यग्दृष्टि जीव पूर्वोत्पन्नरूप से और उत्पद्यमानरूप से पाये जाते हैं। इस कारण यहां सप्रदेशों का और अप्रदेशों का एकत्व और

સિદ્ધને જ ગ્રહણ કરવા નારકાદિકને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં, કારણ કે તેઓ લેશ્યાથી રહિત હોતા નથી. લેશ્યાથી રહિત જીવ અને સિદ્ધમાં સામાન્ય જીવાદિની જેમ જ ત્રણ ભંગ સમજવા, પરંતુ મનુષ્યોમાં છ ભંગ સમજવા, કારણ કે અલેશ્ય અવસ્થાને પામી ચુકેલા અથવા પામી રહ્યા હોય એવાં એક, બે આદિ મનુષ્યોનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે અને તે કારણે સપ્રદેશોનું અને અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે.

(समदिट्ठीहिं जीवाईओ तियभंगो विगलिंदिएसु छब्भंगा) સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવોના એકત્વ વિષયક અને બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં સામાન્ય જીવાદિકના જેવાં જ ત્રણ ભંગ સમજવા, કારણ કે વિકલેન્દ્રિયોમાં એકાદિ સાસાદન સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ પૂર્વોત્પન્ન રૂપે અને ઉત્પદ્યમાન રૂપે વિદ્યમાન હોય છે. તે કારણે તે જીવોમાં સપ્રદેશોનું અને અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે. પરંતુ આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારમાં

वक्तव्यो न नैरयिकादयस्तेषां संयतत्वाभावात्, 'असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो त्ति' असंयतेषु-असंयतपदविशिष्टदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वविषयकदण्डके एकेन्द्रिय वर्जः एकेन्द्रियपृथिव्यादिपञ्चकपदानि वर्जयित्वा जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः, असंयतत्वं प्रतिपन्नानां संयतत्वादिप्रतिपातेन असंयतत्वं प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां संभवात्, एकेन्द्रियपृथिव्यादीनां तु पूर्वोक्तरीत्या 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' इति एक एव भङ्गो वाच्यः, किन्त्वत्र सिद्धपदं

ऐसे संयम प्रतिपन्नक जीव बहुत होते हैं, तथा जो जीव संयम को प्राप्त कर रहे हैं ऐसे संयम प्रतिपद्यमान जीव एक दो आदि ही होते हैं। इस द्वार में जीव और मनुष्य पद का ही उच्चारण करना क्यों कि इन्हीं में संयम होता है, नारक आदि पदों का उच्चारण नहीं करना-क्यों कि इनमें संयम नहीं होता है। 'असंजएहिं एगिंदिय वज्जो तियभंगो' असंयत द्वारमें असंयत पद विशिष्ट एकत्व और बहुत्व विषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें एकेन्द्रिय के पांच पदोंके छोड़कर जीवादि पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। क्यों कि असंयत अवस्थाको पहिलेसे पाये हुए जीव तो अनेक होते हैं और संयत आदि अवस्था से पड़ कर असंयत अवस्था को प्रतिपद्यमान होनेवाले जीव एक दो आदि ही हो सकते हैं। यहां जो एकेन्द्रिय पांच पदों का छोड़ना कहा गया है सो इसका कारण यह है कि इनमें तीन भंग नहीं होते हैं किन्तु "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा एक ही भंग होता है। क्यों

જીવો તો ઘણા જ હોય છે, પણ સંયમને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવાં સંયમ પ્રતિપદ્યમાન જીવો તો એક, બે આદિ જ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવ અને મનુષ્ય પદને જ ગ્રહણ કરવા, કારણ કે એ જીવો જ સંયત હોઈ શકે છે. નારક આદિનો આ દ્વારમાં સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓમાં સંયમનો અભાવ હોય છે. (असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो) અસંયત દ્વારમાં અસંયત સંબંધી એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં એકેન્દ્રિયના પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદો સિવાયના જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, કારણ કે પહેલેથી જ અસંયત અવસ્થામાં હોય એવાં જીવો તો ઘણા જ હોય છે, પણ સંયત આદિ અવસ્થામાંથી પતન પામીને અસંયત અવસ્થા પામી રહ્યાં હોય એવાં જીવો તો એક, બે આદિ જ સંભવી શકે છે. અહીં એકેન્દ્રિયના પાંચ પદને ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરવાનું કારણ એ છે કે તે જીવોમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી, પરંતુ (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. કારણ કે તે પર્યાયમાં બધાં જ જીવો

सिद्धा न वाच्यास्तेषां मिथ्यात्वाभावात् 'सम्मामिच्छदिट्ठीहिं छब्भंगा' सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु सम्यग्मिथ्यादृष्टिसम्बन्धिबहुत्वविषयकदण्डके षड् भङ्गाः वेदितव्याः, यतः सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानाश्च एकद्वयादयोऽपि लभ्यन्ते अतस्तेषु सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानाश्च एकद्वयादयोऽपि लभ्यन्ते अतस्तेषु सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु षड् भङ्गा भवन्ति, अत्र च एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-सिद्धपदानि न वक्तव्यानि तेषां सम्यग्मिथ्यादर्शनासंभवात्। 'संजएहिं जीवाइओ तियभंगो' संयतेषु संयतशब्दविशिष्टदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वविषयकदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः उपर्युक्ता वक्तव्याः, संयमं प्रतिपन्नानां बहूनाम् प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां सद्भावात्, किन्त्वत्र जीव-मनुष्यौ एव

इस मिथ्यादृष्टिद्वार में सिद्ध पद का उच्चारण नहीं करना, क्यों कि सिद्ध जीवों में मिथ्यात्व नहीं होता है। (सम्मामिच्छदिट्ठीहिं-छब्भंगा) सम्यग्मिथ्यादृष्टि के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में छह भंग होते हैं-सो इसका कारण यह है कि सम्यगमिथ्यादृष्टि अवस्था को जिन जीवों ने पहिले से प्राप्त कर रखा है ऐसे जीव और जो इस अवस्था प्राप्त कर रहे हैं ऐसे जीव सब ही नहीं होते हैं, किन्तु एक दो आदि जीव भी होते हैं। इससे इस सम्यग्मिथ्यादृष्टि द्वारमें ६ भंग कहे गये हैं। इस द्वार में एकेन्द्रिय विकलेन्द्रियऔर सिद्धोंका उच्चारण नहीं करना क्यों कि-इनमें सम्यगूमिथ्यादृष्टिरूप मिश्र अवस्था नहीं होती है। 'संजएहिं जीवाइओ तियभंगो' संयतशब्दसे विशेषित हुए दो दण्डकों में से बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिक पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। कारण कि संयम को जिन्होंने पहिले प्राप्त कर लिया है

પણ સમાવેશ કરવાનો નથી કારણ કે સિદ્ધ જીવોમાં મિથ્યાત્વ હોતું જ નથી. (सम्मामिच्छदिट्ठीहिं छब्भंगा) સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં છ ભંગ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થા જેમણે પહેલેથી જ પ્રાપ્ત કરેલી હોય એવાં જીવો અને એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવાં જીવો બધાં હોતા નથી, પણ એક, બે આદિ જીવો જ હોય છે. તેથી આ સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારમાં છ ભંગ કહ્યા છે. આ દ્વારમાં એકેન્દ્રિ, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે તેઓમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ રૂપ મિશ્ર અવસ્થા હોતી નથી. (संजएहिं जीवाइओ तियभंगो) સંયત વિશેષણવાળા બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે સંયમને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય એવાં સંયમ પ્રતિપન્નક (સંયમી)

संजयासंजय – जीवसिद्धेहिं तियभंगो ' नोसंयत – नोअसंयत – नोसंयतासंयत-पदविशिष्टजीवसिद्धविषयकैकत्वबहुत्वदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः पूर्वोक्तरीत्या । विशेषस्तु अत्र जीव-सिद्धावेव वक्तव्यौ, न मनुष्यनैरयिकादयस्तेषां नोसंयतत्वाद्यसंभवात्, अत एवात्र ' जीव-सिद्धेहिं ' इत्येवोक्तम् । ' सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो ' सकषायिषु सकषायशब्दविशिष्टदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वाच्याः, तथा च सकषायाणां सर्वदाऽवस्थानात् ते सकषायाः ' सप्रदेशाः ' इत्येको भङ्गः, एवम् उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानतादशायां सकषायत्वं

संयत–नो असंयत–नो संयतासंयत पद विशिष्ट जीव और सिद्ध सम्बन्धी एकत्व बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादि पदों में पूर्वोक्त रीति के अनुसार पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं यहां केवल जीव और सिद्धपद का ही उच्चारण करना चाहिये । मनुष्य नारक आदि पदों का नहीं । क्यों कि इनमें नो संयतत्वादि अवस्था नहीं होती है । इसी कारण यहां " जीव सिद्धेहिं " ऐसा ही कहा गया है । " सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो ' सकषायद्वार में सकषाय शब्द विशिष्ट दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदो में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं क्यों कि कषायसहित जीव सदा अवस्थित रहते हैं–अर्थात् कषायवाले जीव हमेशा पाये जाते हैं इस लिये वे कषायवाले जीव सप्रदेश हैं यह एक भंग हुआ, तथा उप-शम श्रेणी से गिर कर कषायसहित अवस्था को पानेवाले जीव कोइ

સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણેના જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, આ દ્વારમાં ફક્ત' જીવ પદ અને સિદ્ધ પદનો જ પ્રયોગ થાય છે, મનુષ્ય, નારક આદિ પદોને દ્વારમાં ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે કારણ કે તેમનામાં નો સંયત આદિ અવસ્થામાં હોતી નથી. તે કારણે અહીં (जीव सिद्धेहिं) આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

(सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो) સકષાય દ્વારમાં સકષાય શબ્દયુક્ત બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ જ કહ્યા છે, કારણ કે કષાયવાળા જીવો હંમેશા નજરે પડતાં હોય છે. તે કારણે તે કષાયવાળા જીવો સપ્રદેશ હોય છે, આ પહેલો ભંગ છે. તથા ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામીને કષાયયુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર જીવ તો

न वक्तव्यं, तस्य असंयतत्वाभावात्। 'संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाईओ' संयता-संयतेषु संयतासंयतपदविशिष्टैकत्वबहुत्वदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तप्रकारको भङ्गो वाच्याः, देशविरतिं प्रतिपन्नानां बहूनां, संयमाद् असंयमाद् वा निवृत्य देशविरतिं प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां सद्भावात्, परन्त्वत्र जीव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्या एव पठितव्याः न तु नैरयिकादयः, तेषां संयतासंयतत्वविरहात्, 'णोसंजय-णोअसंजय-णो-

कि यहां सब ही द्वितीयादि समयों में असंयम अवस्थावाले होते हैं और असंयम अवस्था को धारण करनेवाले वे ही सब जीव प्रथम समय में भी होते हैं। इस कारण यहां एक ही भंग कहा गया है। इस द्वार में सिद्ध पद नहीं कहना-क्यों कि सिद्धों में असंयत अवस्था नहीं होती है। 'संजया संजएहिं तियभंगो जीवाईओ' संयतासंयत द्वार में-संयतासंयतपद विशिष्ट एकत्व बहुत्व विषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। क्यों कि देशविरतिरूप चारित्र को जिन्हों ने पहिले से प्राप्त कर लिया है ऐसे जीव तो अनेक होते हैं, और संयम से अथवा असंयम निवृत्त हो कर पुनः देशविरतिरूप चारित्र को प्राप्त करनेवाले कोइ एक दो आदि जीव ही होते हैं। इस द्वारमें जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य इन पदों का ही प्रयोग करना क्यों कि इनके सिवाय और जगह देवनारक आदि में यह अवस्था संभवित नहीं होती है 'णो संजय-णो असंजय-णो संजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो' नो

દ્વિતીયાદિ સમયોમાં અસંયમ અવસ્થાવાળા હોય છે અને તે બધાં જીવો પ્રથમ સમયમાં પણ અસંયમ અવસ્થાવાળા જ હોય છે. આ કારણે એકેન્દ્રિય વિષયક એક જ ભંગ અસંયતને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. આ દ્વારમાં સિદ્ધનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓમાં અસંયત અવસ્થા હોતી જ નથી. (संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाइओ) સંયતા સંયત દ્વારમાં-સંયતા સંયત સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે દેશવિરતિરૂપ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તો કોઈ જ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય આટલાં પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. આ સિવાયના નારક દેવ આદિમાં આ અવસ્થા સંભવી શકતી જ નથી.

(णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो) નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત પદ વિશિષ્ટ જીવ અને સિદ્ધ

संजयासंजय – जीवसिद्धेहिं तियभंगो ' नोसंयत – नोअसंयत – नोसंयतासंयत-पदविशिष्टजीवसिद्धविषयकैकत्वबहुत्वदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः पूर्वोक्तरीत्या । विशेषस्तु अत्र जीव-सिद्धावेव वक्तव्यौ, न मनुष्यनैरयिकादयस्तेषां नोसंयतत्वाद्यसंभवात्, अत एवात्र 'जीव-सिद्धेहिं' इत्येवोक्तम् । 'सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो' सकषायिषु सकषायशब्दविशिष्टदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वाच्याः, तथा च सकषायाणां सर्वदाऽवस्थानात् ते सकषायाः 'सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः, एवम् उपशमश्रेणीतः मच्यवमानतादशायां सकषायत्वं

संयत-नो असंयत-नो संयतासंयत पद विशिष्ट जीव और सिद्ध सम्बन्धी एकत्व बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादि पदों में पूर्वोक्त रीति के अनुसार पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं यहां केवल जीव और सिद्धपद का ही उच्चारण करना चाहिये । मनुष्य नारक आदि पदों का नहीं । क्यों कि उनमें नो संयतत्वादि अवस्था नहीं होती है । इसी कारण यहां "जीव सिद्धेहिं" ऐसा ही कहा गया है । "सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो ' सकषायद्वार में सकषाय शब्द विशिष्ट दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदो में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं क्यों कि कषायसहित जीव सदा अवस्थित रहते हैं-अर्थात् कषायवाले जीव हमेशा पाये जाते हैं इस लिये वे कषायवाले जीव सप्रदेश हैं यह एक भंग हुआ, तथा उपशम श्रेणी से गिर कर कषायसहित अवस्था को पानेवाले जीव कोइ

સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણેના જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, આ દ્વારમાં ફક્ત' જીવ પદ અને સિદ્ધ પદનો જ પ્રયોગ થાય છે, મનુષ્ય, નારક આદિ પદોને દ્વારમાં ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે કારણ કે તેમનામાં નો સંયત આદિ અવસ્થામાં હોતી નથી. તે કારણે અહીં (जीव सिद्धेहिं) આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

(सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो) સકષાય દ્વારમાં સકષાય શબ્દયુક્ત બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ જ કહ્યા છે, કારણ કે કષાયવાળા જીવો હંમેશા નજરે પડતાં હોય છે. તે કારણે તે કષાયવાળા જીવો સપ્રદેશ હોય છે, આ પહેલો ભંગ છે. તથા ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામીને કષાયયુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર જીવ તો

न वक्तव्यं, तस्य असंयतत्वाभावात्। 'संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाईओ' संयता-संयतेषु संयतासंयतपदविशिष्टैकत्वबहुत्वदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तप्रकारको भङ्गो वाच्यः, देशविरतिं प्रतिपन्नानां बहूनां, संयमाद् असंयमाद् वा निवृत्य देशविरतिं प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां सद्भावात्, परन्त्वत्र जीव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्या एव पठितव्याः न तु नैरयिकादयः, तेषां संयतासंयतत्वविरहात्, 'णोसंजय-णोअसंजय-णो-

कि यहां सब ही द्वितीयादि समयों में असंयम अवस्थावाले होते हैं और असंयम अवस्था को धारण करनेवाले वे ही सब जीव प्रथम समय में भी होते हैं। इस कारण यहां एक ही भंग कहा गया है। इस द्वार में सिद्ध पद नहीं कहना-क्यों कि सिद्धों में असंयत अवस्था नहीं होती है। 'संजया संजएहिं तियभंगो जीवाईओ' संयतासंयत द्वार में-संयतासंयतपद विशिष्ट एकत्व बहुत्व विषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। क्यों कि देशविरतिरूप चारित्र को जिन्हों ने पहिले से प्राप्त कर लिया है ऐसे जीव तो अनेक होते हैं, और संयम से अथवा असंयम निवृत्त हो कर पुनः देशविरतिरूप चारित्र को प्राप्त करनेवाले कोइ एक दो आदि जीव ही होते हैं। इस द्वारमें जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य इन पदों का ही प्रयोग करना क्यों कि इनके सिवाय और जगह देवनारक आदि में यह अवस्था संभवित नहीं होती है 'णो संजय-णो असंजय-णो संजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो' नो

દ્વિતીયાદિ સમયોમાં અસંયમ અવસ્થાવાળા હોય છે અને તે બધાં જીવો પ્રથમ સમયમાં પણ અસંયમ અવસ્થાવાળા જ હોય છે. આ કારણે એકેન્દ્રિય વિષયક એક જ ભંગ અસંયતને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. આ દ્વારમાં સિદ્ધનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓમાં અસંયત અવસ્થા હોતી જ નથી.

(संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाइओ) સંયતા સંયત દ્વારમાં-સંયતા સંયત સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે દેશવિરતિરૂપ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તો કોઈ જ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય આટલાં પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. આ સિવાયના નારક દેવ આદિમાં આ અવસ્થા સંભવી શકતી જ નથી.

(णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय जीव सिद्धेहिं तियभंगो) નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત પદ વિશિષ્ટ જીવ અને સિદ્ધ

संयतासंयत – जीवसिद्धेहिं तियभंगो ' नोसंयत – नोअसंयत – नोसंयतासंयत-पदविशिष्टजीवसिद्धविषयकैकत्वबहुत्वदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः पूर्वोक्तरीत्या । विशेषस्तु अत्र जीव-सिद्धावेव वक्तव्यौ, न मनुष्यनैरयिकादयस्तेषां नोसंयतत्वाद्यसंभवात्, अत एवात्र ' जीव-सिद्धेहिं ' इत्येवोक्तम् । ' सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो ' सकषायिषु सकषायशब्दविशिष्टदण्डकयोर्मध्ये बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वाच्याः, तथा च सकषायाणां सर्वदाऽवस्थानात् ते सकषायाः ' सप्रदेशाः ' इत्येको भङ्गः, एवम् उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानतादशायां सकषायत्वं

संयत–नो असंयत–नो संयतासंयत पद विशिष्ट जीव और सिद्ध सम्बन्धी एकत्व बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवादि पदों में पूर्वोक्त रीति के अनुसार पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं यहां केवल जीव और सिद्धपद का ही उच्चारण करना चाहिये । मनुष्य नारक आदि पदों का नहीं । क्यों कि उनमें नो संयतत्वादि अवस्था नहीं होती है । इसी कारण यहां " जीव सिद्धेहिं " ऐसा ही कहा गया है । " सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो ' सकषायद्वार में सकषाय शब्द विशिष्ट दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदो में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं क्यों कि कषायसहित जीव सदा अवस्थित रहते हैं–अर्थात् कषायवाले जीव हमेशा पाये जाते हैं इस लिये वे कषायवाले जीव सप्रदेश हैं यह एक भंग हुआ, तथा उपशम श्रेणी से गिर कर कषायसहित अवस्था को पानेवाले जीव कोइ

સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણેના જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, આ દ્વારમાં ફક્ત' જીવ પદ અને સિદ્ધ પદનો જ પ્રયોગ થાય છે, મનુષ્ય, નારક આદિ પદોને દ્વારમાં ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે કારણ કે તેમનામાં નો સંયત આદિ અવસ્થામાં હોતી નથી. તે કારણે અહીં (जीव सिद्धेहिं) આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

(सकसाईहिं जीवाईओ तियभंगो) સકષાય દ્વારમાં સકષાય શબ્દયુક્ત બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ જ કહ્યા છે, કારણ કે કષાયવાળા જીવો હંમેશા નજરે પડતાં હોય છે. તે કારણે તે કષાયવાળા જીવો સપ્રદેશ હોય છે, આ પહેલો ભંગ છે. તથા ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામીને કષાયયુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર જીવ તો

प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां लाभात् 'सप्रदेशाश्च बहवः, एकः अप्रदेशश्च' इति द्वितीयो भङ्गः, 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इति तृतीयो भङ्गः। नैरयिकसकषायबहुत्वदण्डके भङ्गत्रयं पूर्वप्रतिपादितमेवात्रापि बोध्यम्। 'एगिंदिएसु अभंगकं' एकेन्द्रियेषु सकषायैकेन्द्रियपृथिव्यादिबहुत्वविषयकदण्डके अभङ्गकम् बहूनां भङ्गकानाम् अभावः किन्तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति एक एव भङ्गो बोध्यः, यद्यपि पूर्वं पृथिव्यादिषु अयं भङ्गः प्रतिपादित एव तथापि तस्य सकषायाविषयकतयोक्तत्वेनात्र सकषायप्रकरणात् प्रतिपादितः, सकषायैकेन्द्रियाणां बहूनाम् बहुसमयावस्थितानाम् एकसमयस्थितिकानां चोपलम्भात्,

एक दो आदि मिलते हैं इसलिये "बहवः सप्रदेशाः, एक अप्रदेशश्च" ऐसा यह दूसरा भंग हुआ तथा "बहवः सप्रदेशाश्च बहव अप्रदेशाश्च" अनेक सप्रदेश हैं और अनेक अप्रदेश हैं, यह तीसरा भंग हुआ। नैरयिक जीवोंके कषायसहित बहुत्व दण्डकमें जिस प्रकारसे तीन भंग पहिले प्रतिपादित किये गये हैं इसी तरह से वे ही तीन भंग यहां पर भी जानना चाहिये। इस कषायद्वारमें "एगिंदिएसु अभंगकं" एकेन्द्रिय पदों में अर्थात् कषायसहित एकेन्द्रिय पृथिव्यादिकों के बहुत्व विषयकदण्डक में अनेक भंग नहीं हैं, किन्तु "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा यह एक ही भंग है। यद्यपि पहिले पृथिव्यादि पदों में यह भंग कहा जा चुका है फिर भी यहां जो यह कहा जा रहा है वह कषाय के प्रसङ्ग को ले कर कहा जा रहा है-पहिले कषाय के प्रसंग को लेकर यह नहीं कहा गया है। एकेन्द्रिय जीवों में कषायसहित जीव पूर्वोत्पन्न

કોઇક જ હોય છે, તેથી (बहवः सप्रदेशाश्च एक अप्रदेशाश्च) ઘણા સપ્રદેશ હોય છે અને કોઇક અપ્રદેશ હોય છે, એવો બીજો ભંગ બને છે. તથા "बहवः सप्रदेशाश्च बहव अप्रदेशाश्च" અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક અપ્રદેશ હોય છે, એવો ત્રીજો ભંગ બને છે. નારક જીવોના કષાયસહિત બહુત્વ દંડકમાં આગળ જેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એવાં જ ત્રણ ભંગ સમજવા. આ કષાયદ્વારમાં (एगिंदिएसु अभंगकं) એકેન્દ્રિય પદોમાં એટલે કે કષાયસહિત પૃથ્વીકાય આદિકોના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં અનેક ભંગ થતા નથી, પણ એક જ ભંગ થાય છે. તે એક ભંગ આ પ્રમાણે છે. "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" જો કે પહેલાં પૃથ્વીકાય આદિ પદોમાં આ ભંગ કહેવામાં આવી ગયો છે, છતાં પણ તે ભંગને અહીં જે ફરીથી કહેવામાં આવ્યો છે તે કષાય અવસ્થાને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવેલ છે, પહેલાં કષાય અવસ્થાને અનુલક્ષીને આ ભંગ કહ્યો ન હતો. એકેન્દ્રિય જીવોમાં સકષાય પૂર્વોત્પન્ન જીવ

किन्त्वत्र सिद्धो न वक्तव्यः, तस्य अकषायित्वात्। 'कोहकसाईहिं जीव-एगिंदिय-वज्जो तियभंगो' क्रोधकषायिषु क्रोधकषायिविशिष्टबहुत्वदण्डके जीवै-केन्द्रिय-वर्जः जीवपदम् पृथिव्याद्येकेन्द्रियपदानि च वर्जयित्वा अन्येषु मनुष्यनैरयिकादिषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तं भङ्गत्रयं वाच्यम्, किन्त्वत्रापि सिद्धो न वाच्यः, तस्य क्रोधकषायविरहात्। क्रोधकषायिजीवपद-पृथिव्याद्येकेन्द्रियपदेषु च 'सप्रदेशाश्च' इति एक एव भङ्गो वक्तव्यः। सकषायजीवस्योपर्युक्तभङ्गत्रयवत् कथमत्रापि क्रोधकषायिजीव-पृथिव्यादिषु न भङ्गत्रयमिति चेदाह-उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानानां सकषायित्वं प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनामुपलम्भेन तत्र भङ्गत्रयसंभ-

और उत्पद्यमान अनेक पाये जाते हैं। यहां इस द्वार में सिद्धों को ग्रहण नहीं करना चाहिये-क्यों कि वे कषायसहित नहीं होते हैं। 'कोहकसाइहिं जीव एगिंदिय वज्जो तियभंगो' क्रोधकषाय विशिष्ट बहुत्व दण्डकमें जीवपद को और पृथिव्यादिक पांच पदों को छोड़कर अन्य मनुष्य और नैरयिक आदि पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। यहां पर भी सिद्धपदका ग्रहण नहीं हुआ है क्यों कि उनमें क्रोधकषाय का विरह रहता है। क्रोधकषायवाले जीवपद में और पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय पदों में "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा एक ही भंग होता है। यदि यहांपर ऐसी आशंका की जावे कि कषायविशिष्ट जीव के अभी आपने तीन भंग कहे हैं, फिर यहां पर क्रोधकषायविशिष्ट जीव और पृथिव्यादिकों में तीन भंग न कह कर एक ही भंग क्यों कहा गया है? तो इसका उत्तर यह है कि उपशम श्रेणी से नीचे गिरने वाले जीवों में

પણ અનેક હોય છે અને ઉત્પદ્યમાન જીવો પણ અનેક હોય છે. આ દ્વારમાં સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓ કષાયવાળા હોતા નથી. (कोहकसाइहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) ક્રોધકષાય પદવાળા બહુત્વવિષયક દંડકમાં જીવ પદને તથા પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયોને છોડીને તે સિવાયના નારક, મનુષ્ય આદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. અહીં પણ સિદ્ધોને ગ્રહણ કરવા જોઇએ નહીં, કારણ કે તેમનામાં ક્રોધકષાયનો અભાવ હોય છે. ક્રોધકષાયવાળા જીવ પદમાં અને પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય પદોમાં (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) એવો એક જ ભંગ થાય છે જો અહીં કોઈ ને એવી શંકા થાય કે કષાયયુક્ત જીવના હમણાં જ આપે ત્રણ ભંગ કહ્યા છે, તો અહીં ક્રોધકષાયવાળા જીવ અને પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોનો એક જ ભંગ કહેવાનું કારણ શું છે? તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે સમજવું-ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામનાર જીવોમાં કષાયવાળા કોઇક જીવ (એકાદિ

तेऽपि मान-माया-लोभेभ्यो निवृत्ताः क्रोधं प्रतिपद्यमानानां तु बहूनामेवोपलम्भेन प्रत्येकं क्रोधकषायिराशीनामनन्ततयाऽत्र एकादीनामनुपलम्भेन भङ्गत्रया-संभवात्, किन्तु 'देवेहिं छब्भंगा' देवेषु क्रोधकषायिदेवविशिष्टबहुत्वदण्डके षड् भङ्गाः वक्तव्याः, त्रयोदशानामपि देवपदवाच्यानाम् असुरकुमारादिदशभवन-पति-वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकान्तानां मध्ये क्रोधोदयशालिना मल्पतया एकत्वे, बहुत्वे च सप्रदेशा-प्रदेशत्वयोः संभवेन पूर्वोक्तषड्भङ्गसंभवात् । 'माणकसाई-मायाकसाई-जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' मानकषायि-माया-

कषायविशिष्ट कोई एक आदि जीव पाया जाता है इस कारण कषाय-द्वार में जीवपद में तीन भंग कहे गये हैं परन्तु यहां पर मान, माया और लोभ से निवृत्त होकर क्रोधकषाय में प्रवृत्त हुए ऐसे अनेक जीव पाये जाते हैं। क्यों कि इन प्रत्येक मानादि कषायवालों में क्रोधकषाय वालों की राशि अनन्त कही गई है इस कारण यहां पर एकादि जीव का उपलंभ नहीं होने के कारण तीन भंग नहीं होते हैं ऐसा कहा गया है। (देवेहिं छब्भंगा) किन्तु क्रोध कषायवाले देवों के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में ६ भंग कहे गये हैं। असुरकुमार आदि दस भवनपति देवों में वानव्यन्तर देवों में, ज्योतिषिक देवों में और वैमानिक देवों में इन तेरह देवपद वाच्य देवों में क्रोधकषाय के उदयवाले देव अल्प पाये जाते हैं-इसलिये एकत्व और बहुत्व में सप्रदेशत्व और अप्रदेशत्व का संभव होने के कारण यहां पूर्वोक्त ६ भंग होते हैं। 'माणकसाई-माया-कसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो' मानकषायवालों में और माया-

જીવ) તો હોય છે, તે કારણે કપાય દ્વારમાં જીવ પદમાં ત્રણ ભંગ કહ્યા છે પરંતુ માન, માયા અને લોભમાંથી નિવૃત્ત થઈને ક્રોધકપાયમાં પ્રવૃત્ત થતા હોય છે વળી માનાદિ પ્રત્યેક કપાયોવાળા કરતાં ક્રોધકપાયવાળાની રાશિ અનંત કહેલી છે. તે કારણે ક્રોધકપાયવાળા એકાદિ જીવની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ એવાં તો અનેક જીવ હોય છે. તે કારણે અહીં ત્રણ ભંગ કહ્યા નથી પણ એક જ ભંગ કહ્યો છે. (દેવેહિં છબ્ભંગા) પરંતુ ક્રોધકપાયવાળા દેવોના બહુત્વ-વિષયક દંડકમાં ૭ ભંગ કહ્યા છે. અસુરકુમાર આદિ દસ ભવનપતિ દેવોમાં વાનવ્યન્તર દેવોમાં, જ્યોતિષિક દેવોમાં અને વૈમાનિક દેવોમાં આ તેર દેવ પદ વાચ્યદેવોમાં ક્રોધકપાયના ઉદયવાળા દેવો ઓછાં હોય છે. તે કારણે એકત્વ અને બહુત્વમાં અપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો સંભવ હોવાને કારણે અહીં પૂર્વોક્ત ૭ ભંગ થાય છે.

कषायिषु मान-मायाकषायिपदविशिष्टबहुत्वदण्डके जीवै-केन्द्रियवर्जः जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च वर्जयित्वा त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः, जीवपदे-एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु तु अत्रापि उपर्युक्तक्रोधकषायिवत् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति एक एव भङ्गो वक्तव्य उक्तरीत्या। किन्तु 'नेरइय-देवेहिं छब्भंगा' नैरयिक-देवेषु मानकषायि-मायाकषायिनैरयिकदेवबहुत्वदण्डके षड् भङ्गाः पूर्वोक्ताः वक्तव्याः, नैरयिकाणां देवानां च मानमायाकषायिणां मध्ये अल्पानामेव मान-मायोदयवतां संभवेन पूर्वोक्तयुक्त्या षड्भङ्गसंभवात्। 'लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' लोभकषायिषु लोभकषायिपदविशिष्टबहुत्वदण्डके जीवै-केन्द्रियवर्जः जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च, वर्जयित्वा त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तक्रोधकषायिवत् भङ्गत्रयं वाच्यम्, जीवैकेन्द्रियेषु तु एक-

कषायवालों में-बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में जीव पदको और एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पांच पदों को छोडकर पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। जीवपद में और एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पांच पदों में क्रोधकषायवाले जीवों की तरह 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' ऐसा एक ही भंग होता है। किन्तु 'नेरइय देवेहिं छब्भंगा' मानकषायवाले और मायाकषायवाले जो नैरयिक और देव हैं उनके द्वितीय दण्डक में ६ भंग होते हैं। क्यों कि मान और मायाकषायवाले देवों और नारकों में मान और मायाके उदयवाले देव नारक अल्प ही होते हैं, इस लिये यहां पर पूर्वोक्त ६ भंग कहे गये हैं। 'लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' लोभ कषायवालों के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवपद को और पृथिव्यादिक एकेन्द्रियपदों को छोडकर क्रोधकषायवालों की तरह तीन भंग

(माणकसाई-मायाकसाई जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) માનકષાયવાળામાં, માયાકષાયવાળામાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવપદને અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવપદમાં અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોમાં ક્રોધકષાયવાળા જીવોના જેવો જ (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક ભંગ થાય છે, પરંતુ (नेरइयदेवेहिं छब्भंगा) માનકષાયવાળા અને માયાકષાયવાળા જે નારકો અને દેવો હોય છે તેમના બીજા દંડકમાં છ ભંગ થાય છે. કારણ કે માન અને માયાકષાયવાળા દેવો અને નારકોમાં માન અને માયાના ઉદયવાળા દેવો અને નારકો ઓછાં હોય છે.

(लोभकसाईहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) લોભકષાયવાળાના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવપદને અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને ક્રોધકષાયવાળાના જેવાં જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. પરંતુ જીવ-

एव भङ्गः उक्तरीत्या । किन्तु 'नेरइएसु छब्भंगा' नैरयिकेषु नैरयिकलोभकषायि बहुत्वदण्डके पूर्वोक्ताः षड् भङ्गाः वाच्याः, लोभकषायिनैरयिकेषु लोभोदयवता-मल्पका उपर्युक्तषड्भङ्गसंभवात्, उक्तञ्च—

" कोहे माणे माया, बोधव्वा सुरगणेहिं छब्भंगा ।
माणे माया लोभे, नेरइएहिं पि छब्भंगा " ॥ १ ॥ इति ॥
" क्रोधे माने मायायां बोद्धव्याः सुरगणेषु षड् भङ्गाः ।
माने मायायां लोभे नैरयिकेष्वपि षड्भङ्गाः ॥ १ ॥ इतिच्छाया,

देवाः लोभप्रचुरा भवन्ति नैरयिकाश्च क्रोधप्रचुरा भवन्तीति । 'अकसाई-जीव-मणुएहिं तियभंगो' अकषायिसम्बन्धिबहुत्वदण्डके जीव-मनुजेषु सिद्धेषु त्रिक भङ्ग पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः, ननु नैरयिकादिषु, तेषाम् अकषायित्वासंभवात्,

---

होते हैं। जीव और एकेन्द्रियों में एक ही भंग होता है। किन्तु 'नेरइएसु छब्भंगो' लोभवाले नारक जीवों में-बहुत्वविषयक द्वितीयदण्डक में-पूर्वोक्त छह भंग होते हैं। क्योंकि लोभकषायवाले नारकों में लोभोदयवाले नारक जीव अल्प होते हैं। इसलिये यहां छह भंग हो जाते हैं।

क्रोध, मान, माया इनमें देवों के छह भंग होते हैं। तथा मान माया एवं लोभ में नारकों के छह भंग होते हैं। देवों में लोभ अधिक होता है और नारकों में क्रोध अधिक होता है। (अकसाई जीव मणुएहिं सिद्धेहिं तियभंगो) अकषायिसंबंधी बहुत्वदण्डक में जीवपद में मनुष्य पद में, और सिद्ध पद में तीन भंग होते हैं। नैरयिक आदिपदों में नहीं क्यों कि इनमें अकषायित्व का संभव ही नहीं है। (ओहियणाणे,

---

અને એકેન્દ્રિયમાં એક જ ભગ થાય છે (नेरइएसु छब्भंगो) લોભવાળા નારક જીવોમાં બહુત્વવિષયક બીજા દંડકમાં પૂર્વોક્ત છ ભંગ થાય છે, કારણ કે લોભકષાયવાળા નારકોમાં લોભના ઉદયવાળા નારક જીવો ઓછાં હોય છે તેથી ત્યાં છ ભંગ થાય છે. કહ્યુ પણ છે-" कोहेमाणे " ઇત્યાદિ.

ક્રોધ, માન અને માયામાં દેવોના છ ભંગ થાય છે, તથા માન, માયા અને લોભમાં નારકોના છ ભંગ થાય છે. દેવોમાં લોભ અધિક હોય છે અને નારકોમાં ક્રોધ અધિક હોય છે.

(अकसाई जीवं मणुएहिं सिद्धेहिं तियभंगो) અકષાય સંબંધી બહુત્વ દંડકમાં જીવ પદમાં, મનુષ્ય પદમાં અને સિદ્ધ પદમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. નારક આદિમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી, કારણ કે તેમનામાં કષાય રહિતતા સંભવિત નથી.

'ओहियणाणे, आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो' औधिकज्ञाने, मत्यादिभेदरविशिष्टज्ञानम् औधिकज्ञानम् तस्मिन् , आभिनिबोधिकज्ञाने मतिज्ञाने श्रुतज्ञाने च बहुत्वविषयकदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयोभङ्गा वक्तव्याः, तत्र सामान्यज्ञानानामौधिकज्ञानि-मति-श्रुतज्ञानिना सर्वदाऽवस्थितत्वेन सप्रदेशत्वसंभवात् 'सर्वे सप्रदेशाः' इति प्रथमो भङ्गः। एवं मिथ्याज्ञानात् मत्यादिज्ञानमात्रम् , मत्यज्ञानाद् मतिज्ञानम् , श्रुताज्ञानाच्च श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां संभवात् , 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च' इति द्वितीयो भङ्गः। तथा 'बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च' इतितृतीयो भङ्गो वेदितव्यः, किन्तु 'विगलिंदिएहिं छब्भंगा' विकलेन्द्रियेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु

आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो) औधिकज्ञान में मति आदि भेद रहित सामान्यज्ञान में,-आभिनिबोधिक ज्ञान में-मति ज्ञान में और श्रुतज्ञानमें, बहुत्व विषयकद्वितीय दण्डकमें जीवादिकपदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। क्यों कि सामान्यज्ञानवाले तथा मतिश्रुत ज्ञानवाले जीव सर्वदा पाये जाते हैं, इसलिये उनमें सप्रदेशत्व बन जाने के कारण "सर्वे सप्रदेशाः" यह प्रथम भंग, तथा मिथ्याज्ञान से हट-कर मात्र मति आदि ज्ञान को पाने वाला तथा मति अज्ञान के अभाव से मतिज्ञान को प्राप्त करने वाला, श्रुत अज्ञान के अभाव से श्रुतज्ञान को प्राप्त करनेवाला कोई एकादि जीव होता है-इसलिये 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशाश्च' यह द्वितीय भंग, और (बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च), ऐसा तीसरा भंग घट जाता है। किन्तु "विगलिं-दिएहिं छब्भंगा' जो विकलेन्द्रिय जीव हैं उनमें तीन भंग न होकर छह

(ओहियणाणे, आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाइओ तियभंगो) ઔધિક જ્ઞાનમાં-મતિ આદિ ભેદરહિત સામાન્ય જ્ઞાનમાં, આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં (મતિ જ્ઞાનમાં) અને શ્રુત જ્ઞાનમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે સામાન્ય જ્ઞાનવાળા તથા મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનવાળા જીવો સર્વદા મળી આવે છે, તે કારણે તેમનામાં સપ્રદેશત્વ સંભવી શકવાને કારણે (सर्वे सप्रदेशाः) આ પ્રથમ ભંગ, તથા મિથ્યાજ્ઞાનથી નિવૃત્ત થઈને માત્ર મતિજ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરનારો, તથા મતિ અજ્ઞાનને અભાવે મતિ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારો, શ્રુત અજ્ઞાનને અભાવે શ્રુત જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારો કોઈ એકાદ જીવ તો હોય છે. તેથી (बहवः सप्रदेशाश्च, एक अप्रदेशश्च) આ બીજો ભંગ પણ સંભવી શકે છે, અને (बहवः सप्रदेशाश्च बहवः_अप्रदेशाश्च) આ ત્રીજો ભંગ પણ બની શકે છે. પરંતુ (विगलिंदिएहिं

सासादनसम्यक्त्वसंभवेन आभिनिबोधिकादिज्ञानिनाम् एकादीनां संभवेन पूर्वोक्ता-एव षड् भङ्गा वक्तव्याः, इह च यथायोगम् एकेन्द्रियपृथिव्यादयः सिद्धाश्च न वक्तव्याः तेषां तदसंभवात्। 'ओहिणाणे मण-पज्जवणाणे जीवाइओ तियभंगो' अवधिज्ञाने, मनः पर्यवज्ञाने केवलज्ञाने बहुत्वविषयकदण्डके जीवादिकः जीवादि-पदेषु त्रिकभङ्गः, पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः किन्तु अवधिज्ञानैकत्व बहुत्वदण्ड-कयोः पृथिव्याद्येकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न वक्तव्याः, मनःपर्यवदण्ड-कयोश्च जीवाः, मनुष्याश्च वक्तव्याः, नतु नैरयिक-पृथिव्यादयः, तेषां तदसंभवात्।

भंग होते हैं। क्यों कि इनमें दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रियरूप विकलेन्द्रियों में-सासादन सम्यक्त्व होने के कारण एकादि अभिनिबो-धिक ज्ञानवाले जीव की संभवता होती है-इससे यहां पर पूर्वोक्त छह भंग कहे गये हैं। इस द्वार में यथायोग एकेन्द्रियपद पृथिव्यादिक पांचपद तथा सिद्ध इनको छोड़ देना चाहिये-क्यों कि ये विकलेन्द्रियों में परिगणित नहीं हुए हैं। (ओहिणाणे मणपज्जवणाणे केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो) अवधिज्ञान में, मनःपर्यवज्ञानमें, एवं केवलज्ञान में बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। किन्तु अवधिज्ञान के एकत्व और बहुत्वदण्डक में पृथिव्यादिक पांच पद विक-लेन्द्रिय और सिद्ध इन्हें संगृहीत नहीं करना चाहिये तथा मनःपर्यवज्ञान के दोनों दण्डकों में जीव और मनुष्य इनका ही ग्रहण करना चाहिये नारक एवं पृथिव्यादिकों का नहीं क्यों कि इनमें मनः पर्यव ज्ञान नहीं

छब्भंगा) विकलेन्द्रिय જીવોમાં છ ભંગ થાય છે. કારણ કે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય રૂપ વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સાસાદન સમ્યક્ત્વ હોવાને લીધે એકાદ અભિનિબોધિક જ્ઞાનવાળા જીવની સંભવિતતા હોઈ શકે છે. તેથી અહીં પૂર્વોક્ત છ ભંગ કહ્યા છે. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોનો તથા સિદ્ધપદનો સમાવેશ કરવાનો નથી, કારણ કે વિકલેન્દ્રિયમાં તેઓની ગણુતરી થતી નથી.

(ओहिणाणे, मणपज्जवणाणे, केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो) અવધિ જ્ઞાનમાં, મનઃપર્યયજ્ઞાનમાં અને કેવળજ્ઞાનમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. પરંતુ અવધિજ્ઞાનના એકત્વ અને બહુત્વ દંડકમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોનો, વિકલેન્દ્રિયનો અને સિદ્ધપદનો સમાવેશ કરવો નહીં, તથા મનઃપર્યયજ્ઞાનના બન્ને દંડકોમાં જીવ અને મનુષ્યને જ ગ્રહણ કરવા, નારક, પૃથ્વીકાય આદિકોને ગ્રહણ કરવાના નથી, કારણ કે તેમનામાં મનઃપર્યય જ્ઞાન હોતું નથી.

केवलज्ञानदण्डकयोस्तु जीव-मनुष्य-सिद्धा एव वक्तव्याः, नो नैरयिकादयः, तेषां तदसंभवात्, अत एवोक्तम्-'विण्णेयं जस्स जं अत्थि' त्ति, विज्ञेयं यस्य यद् अस्ति-इति। 'ओहिए अण्णाणे, मइअण्णाणे सुय अण्णाणे एगिंदियवज्जो तियभंगो' औघिके अज्ञाने मत्यज्ञाने, श्रुताऽज्ञाने एकेन्द्रियवर्जः एकेन्द्रियपृथिव्यादि वर्जयित्वा जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः, पूर्वोक्ता एव त्रयो भङ्गा वक्तव्याः, तथाहि-औघिकाद्यज्ञानिनां सप्रदेशत्वे सदाऽवस्थितत्वात् 'सर्वे सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः। यदा तु सदाऽवस्थितातिरिक्ताः ज्ञानं विमुच्य मत्यज्ञानादितया परिणमन्ति तदा एकादीनां संभवेन 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च' इति द्वितीयो भङ्गः, एवं 'बहवः

होता है। केवलज्ञान के दोनों दण्डकों में जीव, मनुष्य और सिद्ध इन का ही उच्चारण करना चाहिये, नैरयिक आदि पदों का नहीं-क्यों कि इनमें केवलज्ञान नहीं होता है। इसीलिये ऐसा कहा गया है कि-(विण्णेयं जस्स जं अत्थित्ति)। "ओहिए अन्नाणे, मइ अन्नाणे, सुय अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो) औधिक अज्ञान में, मति अज्ञान में, श्रुत अज्ञान में, एकेन्द्रिय पृथिव्यादिकपदों को छोड़कर जीवादिकपदों में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं क्यों कि मति आदि अज्ञान से अविशेषित हुए सामान्य अज्ञानवाले जीव, मति अज्ञान वाले जीव और श्रुत अज्ञानवाले जीव सदा अवस्थित रहते हैं-इस कारण "सर्वे सप्रदेशाः" ऐसा प्रथम भंग यहां बन जाता है। तथा जब अवस्थित जीवों के सिवाय और दूसरे जीव ज्ञान को छोड़कर मति अज्ञान आदि रूप से परिणमित होते हैं तब उनमें ऐसे जीव एकादि होते हैं-इस कारण (बहवः

કેવળજ્ઞાનના બન્ને દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ, આ પદોનો જ પ્રયોગ કરવો, નારકાદિનો પ્રયોગ કરવો નહીં, કારણ કે નારકાદિકોમાં કેવળજ્ઞાન હોતું નથી. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે (विण्णेयं जस्स जं अत्थि त्ति) (ओहिय अन्नाणे, मइ अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो) ઔધિક અજ્ઞાનમાં, મતિ-અજ્ઞાનમાં અને શ્રુત અજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે મતિ આદિ અજ્ઞાનથી અવિશેષિત થયેલા સામાન્ય અજ્ઞાનવાળા જીવો, મતિ અજ્ઞાનવાળા જીવો અને શ્રુત અજ્ઞાનવાળા જીવો સર્વદા મોજૂદ હોય છે. તે કારણે (सर्वे सप्रदेशाः) આ પહેલો ભંગ બની શકે છે તથા જ્યારે અવસ્થિત જીવો સિવાયના બીજાં જીવો જ્ઞાનને છોડીને મતિ અજ્ઞાન આદિ રૂપે પરિણમિત થાય છે ત્યારે તેમાં એવાં જીવ એકાદિ હોય છે. તે કારણે (बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च) આ બીજો

सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च ' इति तृतीयो भङ्गो बोध्यः। एकेन्द्रियपृथिव्यादिषु तु ' सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ' इति एक एव भङ्गोऽवसेयः, किन्तु त्रिष्वपि उप-युक्ताज्ञानेषु सिद्धा न वक्तव्याः, तेषां तादृशाज्ञानासंभवात्। ' विभंगणाणे जीवा-इओ तियभंगो ' विभङ्गज्ञाने बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः, तथा च मत्यज्ञानादिवत् विभङ्गज्ञानभावना भाव-नीया। केवलमत्र एकेन्द्रियपृथिव्यादि-विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वक्तव्याः, तेषां विभङ्गज्ञानासंभवात्। 'सजोगी जहा ओहिओ' सयोगी यथा औघिकस्तथा वक्तव्यः, तथा च यथा औघिको जीवादिः प्रतिपादितस्तथा जीवादिदण्डकद्वये

सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च) ऐसा द्वितीय भंग और "बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च" ऐसा तीसरा भंग बन जाता है। इस द्वारमें एकेन्द्रिय पृथिव्यादिकको छोड़ने का तात्पर्य यह है कि इन एकेन्द्रियोंमें तीन भंग नहीं होते हैं किन्तु "सप्रदेशा अप्रदेशाश्च" ऐसा एक ही भंग होता है। यहां सिद्धपदका प्रयोग नहीं करना चाहिये-क्योंकि इनमें मति अज्ञान की प्राप्ति असंभव है। (विभंगणाणे जीवाइओ तियभंगा) विभंगज्ञानमें बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिकपदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। मति अज्ञान आदि की तरह ही यहां तीन भंगों के बनने की भावना जाननी चाहिये; इस द्वार में एकेन्द्रिय पृथिवी आदि पांच पद, विकलेन्द्रियपद, और सिद्धपद इनका प्रयोग नहीं करना चाहिये-क्यों कि इन सब में विभंगज्ञान नहीं होता है। (सजोगी जहा ओहिओ)

ભંગ પણ બની શકે છે. અને (बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च) આ ત્રીજો ભંગ બની જાય છે. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોને ગ્રહણ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિયોમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી પણ (सप्रदेशा अप्रदेशाश्च) આ એકજ ભંગ થાય છે. વળી આ દ્વારમાં સિદ્ધ-પદનો પણ પ્રયોગ કરવો જોઇએ નહીં કારણ કે તેમને મતિ અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સંભવી શકતી નથી (विभंगणाणे जीवाइओ तियभंगा) વિભંગ જ્ઞાન સંબંધી બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય તે (વિપરીત જ્ઞાનને વિભંગ જ્ઞાન કહે છે) મતિ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ ભંગ થવા વિષે જે સ્પષ્ટીકરણ ઉપર કર્યું છે, તે સ્પષ્ટીકરણ વિભંગ જ્ઞાનના ત્રણ ભંગ માટે પણ સમજવું. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોનો, વિકલેન્દ્રિય પદનો અને સિદ્ધ પદનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ નહીં કારણ કે તેમ-નામાં વિભંગ જ્ઞાન હોતું નથી.

ऽपि सयोगी वक्तव्यः, तदभिलापश्चैकत्वेऽयम्–'सयोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नैरयिकास्तु सयोगी सप्रदेशः, अप्रदेशो वा'। बहुत्वदण्डके 'बहवो जीवाः सयोगिनः सप्रदेशा एव, नैरयिकादयस्तु सयोगिनः 'सर्वे सप्रदेशाः १ बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च २' 'बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च ३' इति-

जिस प्रकार से औघिक जीवादिक प्रतिपादित हुए हैं उसी प्रकार से जीवादिक के दोनों दण्डकों में भी सयोगी प्रतिपादित करलेना चाहिये इनके एकत्वविषयक दण्डक में अभिलाप का आकार इस तरह से है– "सजोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नेरयिकादिस्तु सयोगी सप्रदेशः, अप्रदेशो वा" सयोगी जीव नियम से सप्रदेश है, परन्तु जो सयोगी नैरयिक आदि जीव है वह सप्रदेश भी है और अप्रदेश भी है। बहुत्वविषयक दण्डकमें (बहवो जीवाः सयोगिनः सप्रदेशा एव, नैरयिकादयस्तु सयोगिनः) "सर्वे सप्रदेशाः, बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च, बहवः सप्रदेशाश्च बहवःअप्रदेशाश्च" ऐसा कथन जानना चाहिये कि अनेक सयोगी जीव सप्रदेश ही होते हैं-परन्तु जो सयोगी नैरयिक आदि जीव हैं वे तीनों भंगवाले होते हैं–प्रथम भंग में सब सयोगी नारक आदि जीव सप्रदेश होते हैं। द्वितीयभंग में कितनेक सयोगी नारक आदि जीव सप्रदेश होते हैं और कोई एक सयोगी नारक आदि जीव अप्रदेश भी होता है। तृतीयभंग में सब ही पूर्वोत्पन्न सयोगी

(सजोगी जहा ओहिओ) જે રીતે ઔઘિક (સામાન્ય) જીવાદિકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે જીવાદિકના બન્ને દંડકોમાં પણ સયોગીનું પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. તેમના એકત્વ વિષયક દંડકમાં આ પ્રમાણે અભિલાપ બને છે—

(सजोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नैरयिकादिस्तु सयोगी सप्रदेशः अप्रदेशो वा) સયોગી જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ છે, પરંતુ સયોગી નારકાદિ જીવ સપ્રદેશ પણ હોય અને અપ્રદેશ પણ હોય છે" બહુત્વ વિષયક દંડકમાં (बहवो जीवाः सयोगीनः एव, नेरयिकादयस्तु सयोगिन) (सर्वे सप्रदेशाः, बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च, बहवः सप्रदेसाश्च बहवः अप्रदेशाश्च) એવું કથન સમજવું કે અનેક સયોગી જીવ સપ્રદેશ જ હોય છે, પરન્તુ જે સયોગી નારક આદિ જીવો છે તેઓ ત્રણ ભંગવાળા હોય છે. પહેલા ભંગમાં સમસ્ત સયોગી નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ હોય છે. બીજા ભંગમાં કેટલાક સયોગી નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક સયોગી નારક આદિ જીવ અપ્રદેશ પણ હોય છે ત્રીજા ભંગમાં સમસ્ત પૂર્વોત્પન્ન નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ

रीत्या भङ्गत्रयमनन्तः। एकेन्द्रियपृथिव्यादयः सयोगिनः केवलं 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इत्येकभङ्गवन्त एव बोध्याः, किन्त्वत्र सिद्धो न वक्तव्यः, तस्य सयोगित्वाभावात्। 'मणजोगी वयजोगी कायजोगी जीवाइओ तियभंगो' मनोयोगिनि योगत्रयवति संज्ञिनि, वचोयोगिनि एकेन्द्रियवर्जे, काययोगिनि सर्वस्मिन्नपि एकेन्द्रियादौ जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः, भङ्गत्रयं वाच्यम्, तथा च मनोयोगादीनां सदाऽवस्थितत्वे सप्रदेशा इति पूर्वोक्तः प्रथमो भङ्गः, अमनोयोगित्वादिपरित्यागाच्च मनोयोगित्वादिनोत्पद्यमानानाम् एकादीनां संभवेन अप्रदे-

नारक आदि जीव सप्रदेश होते हैं और कितनेक उत्पद्यमान सयोगी नारक आदि जीव अप्रदेश भी होते हैं। परन्तु जो एकेन्द्रियपृथिवी आदिक सयोगी जीव हैं वे केवल (बहवः सप्रदेशाश्च बहव अप्रदेशाश्च) ऐसे एक ही भंगवाले होते हैं-तीन भंगवाले नहीं होते हैं। इस द्वार में सिद्ध पद का उच्चारण नहीं करना चाहिये-क्यों कि ये सिद्ध जीव योगातीत होते हैं। (मणजोगि, वयजोगि, कायजोगि, जीवाइओ तियभंगो) मनोयोगवाले अर्थात् तीनों योगवाले संज्ञी जीवोंमें, वचनयोगवाले अर्थात् एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर बाकी के जीवों में और काययोगवाले अर्थात् समस्त एकेन्द्रियादिक जीवों में, तीनभंग होते हैं ये मनोयोगी आदि जीव सदा अवस्थित रहते हैं इस कारण तो इनमें (सर्वे सप्रदेशाः) ऐसा प्रथम भंग बन जाता है तथा अमनोयोगी आदि के परित्याग से जब जीव मनोयोगी आदिरूप से उत्पद्यमान होते हैं तब ऐसा आदेशरूप एकादि जीव मिल जाता है-इस कारण यहां द्वितीय

હોય છે અને કેટલાક ઉત્પદ્યમાન સયોગી નારક આદિ જીવો અપ્રદેશ પણ હોય છે, પરન્તુ પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય સયોગી જીવો (बहव सप्रदेशाश्च बहव अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગવાળા હોય છે. તેઓ ત્રણ ભંગવાળા હોતા નથી. વળી આ દ્વારમાં સિદ્ધપદનો પણ પ્રયોગ કરવો જોઇએ નહીં, કારણ કે સિદ્ધ જીવમાં સયોગીતા સંભવી શકતી નથી.

(मणजोगि, वयजोगि, कायजोगि जीवाइओ तियभंगो) મનોયોગવાળા એટલે કે ત્રણે યોગવાળા સંજ્ઞી જીવોમાં, વચન યોગવાળા એટલે કે એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવોમાં, અને કાયયોગવાળા જીવોમાં એટલે કે સમસ્ત એકેન્દ્રિય આદિક જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. આ મનોયોગી આદિ જીવોનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ) સદા રહે છે તે કારણે તેમને અનુલક્ષીને (सर्वे सप्रदेशाः) આ પ્રથમ ભંગ બની જાય છે. તથા અમનોયોગી આદિ અવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને જ્યારે જીવો મનોયોગી આદિ રૂપે ઉત્પદ્યમાન થાય એવી છે ત્યારે

शत्वलाभे 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्यन्यभङ्गकद्वयम्। अत्र विशेषतामाह-'नवरं-कायजोगी एगिंदिया, तेसु अभंगयं' नवरम्-काययोगिनो ये एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयो जीवास्तेषु अभङ्गकम् बहूनां भङ्गानाम् अभावो वक्तव्यः, किन्तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गो बोध्यः। एतेषु च मनोवचःकायरूपयोगत्रयदण्डकेषु जीवादिपदानि यथायोगं वक्तव्यानि, किन्तु सिद्धपदं न वक्तव्यम्, तस्य मनोवचःकाययोगासंभवात्। 'अजोगी जहा अलेस्सा' अयोगिनः यथा अलेश्याः उक्तास्तथा ज्ञातव्याः, तथा च अयोगिनां दण्डकद्वयेऽपि अलेश्यसमवक्तव्यतया अलेश्येषु बहुत्वदण्डके जीव-सिद्धपदयोः भङ्गत्रयस्य, मनुष्यपदेषु च भङ्गषट्कस्योक्तत्वेन अत्रापि बहुत्वदण्डके अयोगिषु

भंग बन जाता है और "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा तृतीयभंग भी बन जाता है (नवरं कायजोगी एगिंदिया तेसु अभंगयं) यहां विशेषता इस प्रकार से है कि जो जीव काययोगवाले एकेन्द्रिय हैं उन में तीन भंग नहीं हैं, किन्तु (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) ऐसा एकही भंग है। इन मन वचन और कायरूप योगत्रयके दण्डकों में यथायोग जीवादिक पदों का ही कथन करना चाहिये। सिद्धपद का कथन नहीं करना चाहिये। क्यों कि सिद्धों में कोई भी योग नहीं होता है। (अजोगी जहा अलेस्सा) लेश्या रहित जीवों के समान अयोगिजीवों की वक्तव्यता जाननी चाहिये। कहनेका आशय यह है कि अयोगियों के दोनों दण्डकों में लेश्यारहित जीवों के जैसी वक्तव्यता कही गई होने के कारण लेश्यारहित जीवों में बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में जीव और

અવસ્થાવાળો એકાદિ જીવ પણ મળી આવે છે, તેથી (बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च) આ બીજો ભંગ પણ બની શકે છે, અને (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ ત્રીજો ભંગ પણ બની શકે છે (नवरं कायजोगी एगिंदिया तेसु अभंगयं) અહીં વિશેષતા એ છે કે કાયયોગવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી, પરન્તુ (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. આ મન, વચન અને કાયયોગના દંડકોમાં યથાયોગ્ય જીવાદિક પદોનો જ પ્રયોગ થવો જોઇએ. અહીં સિદ્ધપદનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ નહીં કારણ કે સિદ્ધોમાં કોઈ પણ યોગનો અભાવ હોય છે.

(अजोगी जहा अलेस्सा) લેશ્ય રહિત જીવોના જેવું જ કથન અયોગી જીવોના વિષયમાં સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-લેશ્યારહિત જીવોના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવ અને સિદ્ધપદમાં ત્રણ ભંગ, મનુષ્યોમાં

जीव-सिद्धपोर्भङ्गत्रयम्, मनुष्येषु च षड् भङ्गाः वक्तव्या इत्याशयः। ते च भङ्गाः पूर्वोक्ता एव विज्ञेयाः। 'सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव-एगिंदियवज्जो-तियभंगो' साकारोपयोगेषु अनाकारोपयोगेषु नैरयिकादिषु जीवै-केन्द्रियवर्जः त्रिकभङ्गः, जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च वर्जयित्वा बहुत्वदण्डके पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः। जीवपदे, एकेन्द्रियपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च' इत्येक एव भङ्गो वाच्यः, तत्र च साकारोपयोगात् अनाकारोपयोगगमने, अनाकारोपयोगाद् वा साकारोपयोगगमने प्रथमसमये अप्रदेशत्वम्, द्वयादिसमये तु सप्रदेशत्वं बोध्यम्। सिद्धानां तु एकसमयोपयोगित्वेऽपि साकारस्य अनाकारस्य च उपयोगद्वयस्यासकृत् प्राप्त्या सप्रदेशत्वं, सकृत्प्राप्त्या चाप्रदेशत्वं विज्ञेयम्,

सिद्धपदमें तीन भंग, तथा मनुष्यों-अयोगी मनुष्योंमें छह भंग होते हैं ऐसा समझना चाहिये। ये छह भंग पहिले कह दिये गये हैं। (सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो) साकार उपयोगवाले अनाकार उपयोगवाले नैरयिक आदि जीवों में जीवपद और एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पदों को छोडकर बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। जीवपद में और एकेन्द्रिय पदों में (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) ऐसा एक ही भंग होता है। साकार उपयोग से अनाकार उपयोग में आने में और अनाकार उपयोग से साकार उपयोग में आने में प्रथम समय में अप्रदेशता और द्वितीयादि समयों में सप्रदेशता जानना चाहिये। सिद्धों के यद्यपि एक समयोपयोगिता है, तो भी साकार उपयोग और अनाकार उपयोग की वार वार प्राप्ति होने के

છ ભંગ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અયોગીના વિષયમાં પણ અહીં સમજવું તે છ ભંગ આગળ કહેવામાં આવ્યા છે.

(सागारोवउत्त अणागारोवउत्तेहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવપદ અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદો સિવાયના સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા નારક આદિ જીવોમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પદોમાં (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. સાકાર ઉપયોગમાંથી અનાકાર ઉપયોગમાં અને અનાકાર ઉપયોગમાંથી સાકાર ઉપયોગમાં આવવાના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશતા અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશતા સમજવી. સિદ્ધોમાં જો કે એક સમયોપયોગિતા છે, છતાં પણ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગની વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે તેમનામાં સપ્રદેશતા અને તેમની એક વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અપ્રદેશતા છે, એમ સમજવું. આ

तथा च बहुत्वदण्डके असकृत्प्राप्तसाकारोपयोगान् बहून् जीवानाश्रित्य 'सप्रदेशाः' इति प्रथमो भङ्गः, तानेव असकृत्प्राप्तसाकारोपयोगान् बहून् जीवान्, सकृत्प्राप्तसाकारोपयोगं च एकमाश्रित्य 'बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च' इति द्वितीयो भङ्गः, तानेव सकृत्प्राप्तसाकारोपयोगान् बहून् आश्रित्य 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इति तृतीयो भङ्गः। अनाकारोपयोगे तु असकृदवाप्तानाकारोपयोगान् बहून् आश्रित्य प्रथमोभङ्गः, तान् असकृदवाप्तानाकारोपयोगान् बहून्, सकृदवाप्तानाकारोपयोगं चैकमाश्रित्य द्वितीयो भङ्गः, उभयेषामपि असकृ-

कारण उनमें सप्रदेशता और उनकी एक बार प्राप्ति होने के कारण उनमें अप्रदेशता है ऐसा जानना चाहिये। तथा च-बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें बारंबार प्राप्त साकार उपयोगवाले अनेक सिद्ध जीवोंको आश्रित करके (सप्रदेशाः) ऐसा प्रथम भंग, तथा इन्हीं बारंबार प्राप्त साकार उपयोगवाले एक सिद्ध जीव को आश्रित करके "बहवः सप्रदेशाः, एकःअप्रदेशश्च) ऐसा द्वितीय भंग, तथा एक बार प्राप्त साकार उपयोगवाले अनेक जीवोंको आश्रित करके (बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च) ऐसा तृतीय भंग जानना चाहिये। अनाकार उपयोग द्वारमें भी तीन भंग इसी प्रकार से होते हैं-अर्थात्-बारंबार प्राप्त अनाकार-उपयोगवाले अनेक जीवोंको आश्रित करके अनाकार उपयोग में प्रथम-भंग, तथा इन्हीं बारंबार प्राप्त अनाकार उपयोगवाले अनेक जीवों को आश्रित करके और एक बार प्राप्त अनाकार उपयोगवाले एक जीव को

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં વારંવાર પ્રાપ્ત એવા સાકાર ઉપયોગવાળા અનેક સિદ્ધ જીવોને અનુલક્ષીને (सप्रदेशाः) એવો પ્રથમ ભંગ બને છે. તથા જેમને વારંવાર સાકાર ઉપયોગની પ્રાપ્તિ થઇ છે એવાં અનેક સિદ્ધ જીવોને તથા જેને એક જ વાર સાકાર ઉપયોગની પ્રાપ્તિ થઈ છે એવા એક સિદ્ધ જીવને અનુલક્ષીને બીજો ભંગ આ પ્રમાણે બને છે. (बहव सप्रदेशाः, एकः अप्रदेशश्च) તથા જેમને એક વાર સાકાર ઉપયોગની પ્રાપ્તિ થઇ છે એવા અનેક સાકાર ઉપયોગવાળા જીવોને અનુલક્ષીને ત્રીજો ભંગ આ પ્રમાણે સમજવો-(बहवः सप्रदेशाश्च बहव अप्रदेशाश्च) અનાકાર ઉપયોગ દ્વારમાં પણ ત્રણ ભંગ એજ પ્રમાણે થાય છે. એટલે કે વારંવાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા અનેક જીવોને અનુલક્ષીને અનાકાર ઉપયોગમાં પ્રથમ ભંગ, તથા એજ વારંવાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા અનેક જીવોને અને એક વાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા એક જીવને અનુલક્ષીને બીજો

जीव-सिद्धयोर्भङ्गत्रयम्, मनुष्येषु च षड् भङ्गाः वक्तव्या इत्याशयः। ते च भङ्गाः पूर्वोक्ता एव विज्ञेयाः। 'सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो' साकारोपयोगेषु अनाकारोपयोगेषु नैरयिकादिषु जीवै-केन्द्रियवर्जः त्रिकभङ्गः, जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च वर्जयित्वा बहुत्वदण्डके पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः। जीवपदे, एकेन्द्रियपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गो वाच्यः, तत्र च साकारोपयोगात् अनाकारोपयोगगमने, अनाकारोपयोगाद् वा साकारोपयोगगमने प्रथमसमये अप्रदेशत्वम्, द्वयादिसमये तु सप्रदेशत्वं बोध्यम्। सिद्धानां तु एकसमयोपयोगित्वेऽपि साकारस्य अनाकारस्य च उपयोगद्वयस्यासकृत् प्राप्त्या सप्रदेशत्वं, सकृत्प्राप्त्या चाप्रदेशत्वं विज्ञेयम्,

सिद्धपदमें तीन भंग, तथा मनुष्यों-अयोगी मनुष्यों में छह भंग होते हैं ऐसा समझना चाहिये। ये छह भंग पहिले कह दिये गये हैं। (सागारोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो) साकार उपयोगवाले अनाकार उपयोगवाले नैरयिक आदि जीवों में जीवपद और एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पदों को छोडकर बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। जीवपद में और एकेन्द्रिय पदों में (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) ऐसा एक ही भंग होता है। साकार उपयोग से अनाकार उपयोग में आने में और अनाकार उपयोग से साकार उपयोग में आने में प्रथम समय में अप्रदेशता और द्वितीयादि समयों में सप्रदेशता जानना चाहिये। सिद्धों के यद्यपि एक समयोपयोगिता है, तो भी साकार उपयोग और अनाकार उपयोग की वार वार प्राप्ति होने के

૭ ભંગ કહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે અયોગીના વિષયમાં પણ અહીં સમજવું તે ૭ ભંગ આગળ કહેવામાં આવ્યા છે.

(सागारोवउत्त अणागारोवउत्तहिं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) જીવપદ અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદો સિવાયના સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા નારક આદિ જીવોમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પદોમાં (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. સાકાર ઉપયોગમાંથી અનાકાર ઉપયોગમાં અને અનાકાર ઉપયોગમાંથી સાકાર ઉપયોગમાં આવવાના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશતા અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશતા સમજવી. સિદ્ધોમાં જો કે એક સમયોપયોગિતા છે, છતાં પણ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગની વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે તેમનામાં સપ્રદેશતા અને તેમની એક વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અપ્રદેશતા છે, એમ સમજવું. આ

स्त्रीवेदक-पुरुषवेदक-नपुंसकवेदकेषु जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्ता-स्त्रयोभङ्गाः विज्ञेयाः। अत्रवेदात् वेदान्तरसंक्रमणे प्रथमसमये अप्रदेशत्वम्, द्वया-दिसमयेषु च सप्रदेशत्वं विज्ञाय भङ्गकत्रयं विज्ञेयम्। किन्त्वत्र 'नवरं-नपुंसगवेये एगिंदियेसु अभंगयं' नवरं विशेषस्तु नपुंसकवेदे एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम् बहूनां भङ्गानाम् अभावः, अपितु एक एव भङ्गः, तथा च नपुंसकवेदकदण्डके पृथिव्या-द्येकेन्द्रियेषु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गो वाच्यः पूर्वोक्तरीत्या। स्त्रीवेदकदण्डक-पुरुषवेदकदण्डकेषु देव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्य-पदान्येव वाच्यानि, नपुंसकवेददण्डकयोस्तु देववर्जानि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यपदानि वक्तव्यानि, सिद्धपदं च त्रिष्वपि वेदकेषु न वक्तव्यम् तत्र वेदाभावात्। 'अवेयगा जहा अक-

वेदमें, पुरुषवेदमें और नपुंसकवेद द्वार में जीवादिक पदोंमें तीन भंग हैं। जब एक वेदसे दूसरे वेदमें संक्रमण होता है तब प्रथम समय में अप्रदेशत्व और द्वितीयादि समयों में सप्रदेशत्व समझकर पहिले की तरह यहां तीन भंग समझना चाहिये। नपुंसक वेदके दोनों दण्डकों में तो एकेन्द्रियोंमें एकही भंग होता हैं 'अभंगयं' पद यह समझाता है कि यहां एकेन्द्रियों में अनेक भंगों का ही अभाव है-एक भङ्ग जो (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) यह है इसका अभाव नहीं है। अतः यहां पर एक ही भंग है। स्त्रीवेद दण्डकों में पुरुषवेद दण्डकों में देव, पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य इन पदों का ही प्रयोग करना चाहिये, तथा नपुंसक वेदके दोनों दण्डकों में देव पदको छोड़कर पंचेन्द्रिय तिर्यंच और मनुष्य इन पदों का प्रयोग करना चाहिये। सिद्ध पदका प्रयोग तीनों वेदों में से किसी भी वेदके दण्डक में नहीं करना चाहिये-क्यों कि ये वेदरहित

પુરુષવેદમાં અને નપુસક-વેદદ્વારમાં જીવાદિક પદોમાં ત્રણ ભંગ છે. જ્યારે એક વેદમાંથી બીજા વેદમાં સંક્રમણ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે અપ્રદેશત્વ અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશત્વ સમજીને આગળ બતાવ્યા પ્રમાણેના ત્રણ ભંગ સમજવા. નપુસક વેદકના બન્ને દંડકોમાં તો એકેન્દ્રિયમાં એકજ ભંગ થાય છે. (अभंगयं) પદ એ બતાવે છે કે અહીં એકેન્દ્રિયોમાં અનેક ભંગો થતા નથી, પણ (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. સ્ત્રીવેદ દંડકોમાં, અને પુરુષવેદ દંડકોમાં દેવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો આ ત્રણ પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. નપુંસક વેદના બન્ને દંડકોમાં દેવપદને જતું કરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોનો જ પ્રયોગ કરવો. સિદ્ધપદનો પ્રયોગ ત્રણે વેદોમાંથી એક પણ વેદના દંડકમાં કરવા જોઇએ નહીં, કારણ

त्प्राप्तानाकारोपयोगानां सकृत्प्राप्तानाकारोपयोगानाम् अनेकत्वे तृतीयो भङ्गोऽवसेयः । 'सवेयगा य जहा सकसाई' सवेदकाश्च यथा सकषायिणः उक्तास्तथा विज्ञेयाः, तथा च कषायिणां बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु भङ्गत्रयम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिषु भङ्गैकस्य प्रतिपादितत्वेन अत्रापि सवेदकानां बहुत्वदण्डके जीवादि पदेषु पूर्वोक्तं भङ्गत्रयम् एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु एको भङ्गो विज्ञातव्यः । वेदं प्रतिपन्नान् बहून् श्रेणिभ्रंशानन्तरं च वेदं प्रतिपद्यमानान् एकादीन् आश्रित्य भङ्गत्रयमवसेयम् 'इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो'

आश्रित करके द्वितीय भंग, तथा असकृत प्राप्त अनाकार उपयोगवालों की एवं सकृत्-एक वार-प्राप्त अनाकार उपयोगवालों की अनेकता में तृतीय भंग होता है ऐसा जानना चाहिये । (सवेयगा य जहा सकसाई) जैसे सकषाय जीव कहे गये हैं वैसे ही सवेदक जीव जानना चाहिये तथा च-कषायी जीवों के बहुत्व विषयक द्वितीय दण्डक में जीवादिक-पदों में तीन भंग होते हैं ऐसा कहा गया है-सो यहां पर भी सवेदक जीवों के बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डकमें जीवादिक पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं-तथा एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पदों में एक भंग होता है ऐसा समझना चाहिये । यहाँ पर सवेदक जीवों में जो तीन भंग कहे गये हैं सो वेदको प्रतिपन्न हुए अनेक जीवों को आश्रित करके प्रथम भंग तथा श्रेणि से च्युत होनेके बाद वेदको प्रतिपद्यमान एकादि जीवको आश्रित करके द्वितीय भंग और तृतीय भंग कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये । (इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो) स्त्री

ભંગ, તથા વારંવાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળાની અને એક વાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળાની અનેકતાને અનુલક્ષીને ત્રીજો ભંગ થાય છે.

(सवेयगा य जहा सकसाई) સવેદક જીવોનું કથન કષાયયુક્ત જીવોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. જેમ કષાયયુકત જીવોના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. અને એકેન્દ્રિયમાં એક ભંગ સમજવો. અહીં સવેદક જીવોમાં જે ત્રણ ભંગ કહ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા— પહેલો ભંગ સવેદક અવસ્થા જેમણે પ્રાપ્ત કરેલી છે એવાં અનેક જીવોને અનુલક્ષીને બને છે. શ્રેણિથી ભ્રષ્ટ થઇને સવેદક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનારા કોઇક જીવને અનુલક્ષીને બીજો ભંગ બને છે, અને એવાં અનેક જીવોને અનુલક્ષીને ત્રીજો ભંગ બને છે, એમ સમજવું.

(इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसगवेयगेसु जीवाइओ तियभंगो) સ્ત્રીવેદમાં

स्त्रीवेदक-पुरुषवेदक-नपुंसकवेदकेषु जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयोभङ्गाः विज्ञेयाः । अत्रवेदात् वेदान्तरसंक्रमणे प्रथमसमये अप्रदेशत्वम्, द्वयादिसमयेषु च सप्रदेशत्वं विज्ञाय भङ्गकत्रयं विज्ञेयम् । किन्त्वत्र 'नवरं-नपुंसगवेये एगिंदियेसु अभंगयं' नवरं विशेषस्तु नपुंसकवेदे एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम् बहूनां भङ्गानाम् अभावः, अपितु एक एव भङ्गः, तथा च नपुंसकवेदकदण्डके पृथिव्याद्येकेन्द्रियेषु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गो वाच्यः पूर्वोक्तरीत्या । स्त्रीवेदकदण्डक-पुरुषवेदकदण्डकेषु देव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्य-पदान्येव वाच्यानि, नपुंसकवेददण्डकयोस्तु देववर्जानि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यपदानि वक्तव्यानि, सिद्धपदं च त्रिष्वपि वेदकेषु न वक्तव्यम् तत्र वेदाभावात् । 'अवेयगा जहा अक-

---

वेदमें, पुरुषवेदमें और नपुंसकवेद द्वार में जीवादिक पदोंमें तीन भंग हैं। जब एक वेदसे दूसरे वेदमें संक्रमण होता है तब प्रथम समय में अप्रदेशत्व और द्वितीयादि समयों में सप्रदेशत्व समझकर पहिले की तरह यहां तीन भंग समझना चाहिये। नपुंसक वेदके दोनों दण्डकों में तो एकेन्द्रियोंमें एकही भंग होता हैं 'अभंगयं' पद यह समझता है कि यहां एकेन्द्रियों में अनेक भंगों का ही अभाव है-एक भङ्ग जो (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) यह है इसका अभाव नहीं है। अतः यहां पर एक ही भंग है। स्त्रीवेद दण्डकों में पुरुषवेद दण्डकों में देव, पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्य इन पदों का ही प्रयोग करना चाहिये, तथा नपुंसक वेदके दोनों दण्डकों में देव पदको छोड़कर पंचेन्द्रिय तिर्यच और मनुष्य इन पदों का प्रयोग करना चाहिये। सिद्ध पदका प्रयोग तीनों वेदों में से किसी भी वेदके दण्डक में नहीं करना चाहिये-क्यों कि ये वेदरहित

પુરુષવેદમાં અને નપુંસક-વેદદ્વારમાં જીવાદિક પદોમાં ત્રણ ભંગ છે. જ્યારે એક વેદમાંથી બીજા વેદમાં સંક્રમણ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે અપ્રદેશત્વ અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશત્વ સમજીને આગળ બતાવ્યા પ્રમાણેના ત્રણ ભંગ સમજવા. નપુંસક વેદકના બન્ને દંડકોમાં તો એકેન્દ્રિયમાં એકજ ભંગ થાય છે. (अभंगयं) પદ એ બતાવે છે કે અહીં એકેન્દ્રિયોમાં અનેક ભંગો થતા નથી, પણ (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ થાય છે. સ્ત્રીવેદ દંડકોમાં, અને પુરૂષવેદ દંડકોમાં દેવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો આ ત્રણ પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. નપુંસક વેદના બન્ને દંડકોમાં દેવપદને જતું કરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોનો જ પ્રયોગ કરવો. સિદ્ધપદનો પ્રયોગ ત્રણે વેદોમાંથી એક પણ વેદના દંડકમાં કરવા જોઇએ નહીં, કારણ

साई ' अवेदका यथा अकषायिणस्तथा वक्तव्याः, एवं च अकषायिणां जीव-मनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयस्य भणितत्वेन अवेदकानामपि बहुत्वदण्डके जीव-मनुष्य-सिद्धपदेष्वेव भङ्गत्रयं पूर्वोक्तं वक्तव्यम् । ' ससरीरी जहा ओहिओ ' शरीरी यथा औधिकः सामान्यजीवः भणितादिवत्तथा विज्ञेयः, तथा च औधिकदण्डकवत् शरीरिणाम् एकत्व बहुत्वदण्डकयोः जीवपदे सप्रदेशता एव वक्तव्या, नत्वप्रदेशता, सशरीरित्वस्यानादित्वात्, नैरयिकादिषु तु बहुत्वदण्डके भङ्गत्रयम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिषु केवलं तृतीयो भङ्गः । ' ओरालिय-वेउव्विय-सरीराणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो ' औदारिक-वैक्रियशरीरेषु जीवैकेन्द्रियवर्जः जीवपदम् एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि वर्जयित्वा त्रिकभङ्गः, पूर्वोक्तास्त्रयोभङ्गाः वाच्याः, तथा च औदारिक-वैक्रिय-सशरीरिणां बहुत्वदण्डके जीवपदे, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु च केवलम् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति तृतीय एव भङ्गो विज्ञेयः, तेषु

होते हैं । (अवेदगा जहा अकसाई) जीव मनुष्य और सिद्ध इन तीन पदों में ही अवेदकता का आश्रय करके अकषायवाले जीवों की तरह तीन भंग होते हैं। 'ससरीरी जहा ओहिओ' सामान्य जीव दंडककी तरह सशरीरी के दोनों दण्डकोंमें जीव पदमें सप्रदेशकताका ही कथन करना चाहिये, अप्रदेशता का नहीं-क्यों कि सशरीरता अनादि काल से है। नैरयिक आदिकों में तो बहुत्वविषयक द्वितीय दण्डक में तीन भङ्ग होते हैं। तथा एकेन्द्रिय पृथिव्यादिकों में केवल तीसरा भंग होता है। (ओरालिय-वेउव्विय सरीराणं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) औदारिक शरीरवालों में वैक्रिय शरीरवालों में जीव पद और एकेन्द्रिय को छोड़ कर पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। तथा च-औदारिक और वैक्रिय शरीर वाले जीवों के बहुत्व दण्डकमें और एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक पदों में केवल

કે સિદ્ધો વેદરહિત હોય છે. (अवेयगा जहा अकसाई) જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ આ ત્રણ પદોમાં જ અવેદકતાને અનુલક્ષીને અકષાયવાળા જીવોની જેમ ત્રણ ભંગ થાય છે.

(ससरीरी जहा ओहिओ) સામાન્ય જીવ દંડકની જેમ સશરીરીના બન્ને દંડકોમાં જીવપદમાં સપ્રદેશતાનું જ કથન કરવું જોઇએ, અપ્રદેશતાનું કથન કરવું જોઇએ નહીં, કારણ કે સશરીરતા અનાદિ કાળથી હોય છે. નારક આદિમાં તો બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. પણ પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં તો માત્ર ત્રીજો ભંગ જ થાય છે. (ओरालिय-वेउव्विय सरीराणं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) ઔદારિક શરીરવાળામાં અને વૈક્રિય શરીરવાળામાં જીવપદ અને એકેન્દ્રિયને છોડીને પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરવાળા જીવોના બહુત્વ દંડકમાં જીવપદમાં તથા

बहूनामेव प्रतिक्षणं प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां चोपलम्भात्, शेषेषु मनुष्यादिषु पूर्वोक्तं भङ्गत्रयमवसेयम्, तेषु बहूनां प्रतिपन्नानाम्, औदारिक-वैक्रियपरित्यागेन औदारिकं वैक्रियं च प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां सद्भावात्, किन्त्वत्र औदारिकैकत्वबहुत्वदण्डकयोः नैरयिकाः देवाश्च न वक्तव्याः, वैक्रियदण्डकयोश्च पृथिव्यप्तेजोवनस्पति-विकलेन्द्रियाः न वक्तव्याः, अत्र वैक्रियदण्डके एकेन्द्रियपदे तृतीयभङ्गकथने कथं न विरोधः? इति चेदाह-असंख्यातानां

(सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) ऐसा एक तीसरा ही भंग होता है। क्यों कि उनमें प्रतिक्षण प्रतिपन्न और अप्रतिपद्यमान अनेक जीवों की प्राप्ति होती है। शेष मनुष्यादिकों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। क्यों कि इनमें अनेक प्रतिपन्न जीवों का और औदारिक वैक्रिय शरीर को छोड कर पुनः औदारिक और वैक्रिय शरीर को पानेवाले एकादि जीव का सद्भाव पाया जाता है। यहां औदारिक के एकत्व और बहुत्व दण्डक में नैरयिक और देव इन पदों का प्रयोग नहीं करना चाहिये-क्यों कि इनको औदारिक शरीर नहीं होता है। वैक्रिय के दोनों दण्डकोंमें पृथिवी अप्, तेज, वनस्पति और विकलेन्द्रिय इन पदों का प्रयोग नहीं करना चाहिये-क्योंकि इन जीवोंको वैक्रिय शरीर नहीं होता है। यहां ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि-वैक्रियदण्डक में एकेन्द्रिय पद में जो आपने तीसरा भंग कहा है सो उसमें विरोध क्यों नहीं आवेगा? नहीं आवेगा

પાંચે એકેન્દ્રિય પદોમાં (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ ભંગ (ત્રીજો ભંગ) થાય છે. કારણ કે તેમાં પ્રત્યેક ક્ષણે પ્રતિપન્ન (પૂર્વોત્પન્ન) અને પ્રતિપદ્યમાન અનેક જીવોની પ્રાપ્તિ થતી હોય છે. એ સિવાયના મનુષ્ય આદિ જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે, કારણ કે તેમનામાં અનેક પૂર્વોત્પન્ન જીવોનો અને ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીરનો પરિત્યાગ કરીને ફરીથી ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીર પ્રાપ્ત કરનાર કોઇક (એકાદિ) જીવનો સદ્ભાવ રહે છે. અહીં ઔદારિકના એકત્વ અને બહુત્વ દંડકમાં નારક અને દેવનો પ્રયોગ થતો નથી, કારણ કે તેમને ઔદારિક શરીર હોતું નથી. વૈક્રિયના બન્ને દંડકોમાં પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય અને વિકલેન્દ્રિયનો પ્રયોગ કરવો નહીં, કારણ કે તે જીવોને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. અહીં એવી આશંકા કરવી જોઇએ નહીં કે વૈક્રિય એકેન્દ્રિય જીવોને આપે ત્રીજો ભંગ લાગુ પાડયો છે. તો શું અહીં વિરોધાભાસ લાગતો નથી? આ શંકાનું સમાધાન નીચે

प जीवैकेन्द्रियवर्जेः जीवपदम् एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च वर्जयित्वा मनुष्यादिषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयोभङ्गा वक्तव्याः, जीवपदे, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु तु बहूनाम् आहार-शरीरे-न्द्रिया-ऽऽनप्राणपर्याप्तीः प्रतिपन्नानां, बहूनामेव च आहाराद्यपर्याप्तिपरित्यागेन आहारादिपर्याप्तिभिः पर्याप्तिभावं प्रतिपद्यमानानां सद्भावात् 'बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च' इति तृतीयो भङ्ग एव वक्तव्यः, इत्यादयः,

'भासा-मणपज्जत्तीए जहा सन्नी' भाषामनसोः पर्याप्तिः भाषामनःपर्याप्तिस्तस्याम् बहुश्रुताभिमतत्वादेकत्वं विवक्षितम् भाषा-मनःपर्याप्त्योरित्यर्थः पर्याप्तिमन्तो जीवाः यथासंज्ञिनः पूर्वं प्रतिपादितास्तथा सप्रदेशत्वादिना वक्तव्याः,

---

एकेन्द्रियपृथिव्यादिक पदों में छोड़कर मनुष्यादिकों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। जीवपद में एवं एकेन्द्रियपृथिव्यादिक पदों में तो अनेक जीवों का जो कि आहार, शरीर, इन्द्रिय और श्वासोच्छ्वास इन पर्याप्तियों को पहिले से ही प्रतिपन्न किये हुए होते हैं सद्भाव रहता है, तथा आहारादि अपर्याप्ति भाव के परित्याग से आहारादि पर्याप्तियों से जो पर्याप्तिभाव को प्रतिपद्यमान होते हैं ऐसे भी अनेक जीवों का सद्भाव रहता है-इस कारण "बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च" यहां ऐसा एक तीसरा ही भंग होता है। तथा बाकी के अन्य जीवों में तीन भंग होते हैं। (भासामणपज्जत्तीए जहा सन्नी) भाषा और मन की जो पर्याप्ति है वह भाषामनः पर्याप्ति है। भाषापर्याप्ति और मनः पर्याप्ति इस प्रकार की ये दो पर्याप्तियां अलग २ हैं-फिर भी जो यहां उन्हें एकरूप जैसा विवक्षित किया गया है उसका कारण बहु श्रुतजनों को

પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને બાકીના મનુષ્ય આદિકોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિક પદોમાં તો આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ આ પર્યાપ્તિઓને પહેલેથી જ પ્રાપ્ત કરી હોય એવાં અનેક જીવોનો સદ્ભાવ રહે છે, તથા આહારાદિ અપર્યાપ્તક અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અહારાદિ પર્યાપ્તક અવસ્થામાં આવતા હોય એવા અનેક જીવોનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, તે કારણે (बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च) અહીં આ એક ત્રીજો ભંગ જ થાય છે, અને બાકીના જીવોમાં ત્રણે ભંગ થાય છે. (भासामण पज्जत्तीए जहा सन्नी) ભાષા અને મનની જે પર્યાપ્તિ છે તેને ભાષામન પર્યાપ્તિ કહે છે. ભાષા પર્યાપ્તિ અને મન પર્યાપ્તિ, એ બન્ને જુદી જુદી પર્યાપ્તિઓ છે, છતાં પણ અહીં તેમને એકરૂપ જેવી બતાવવામાં આવી છે, તેનું કારણ એ છે કે ઘણા વિદ્વાનોએ

तथा च संज्ञिनां जीवादिपु भङ्गत्रयस्योक्तत्वेन अत्रापि सर्वपदेषु भङ्गत्रयं वक्तव्यम्, पञ्चेन्द्रियपदान्येवात्र वक्तव्यानि, अन्येषां मिश्रितभाषामनःपर्याप्तिविरहात्। 'आहार अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा' आहारापर्याप्तौ यथा अनाहारका उक्तास्तथा वक्तव्याः; तथा च-अनाहारकेषु जीवैकेन्द्रियवर्जितेषु भङ्गषट्कस्योक्तत्वेनात्रापि षड् भङ्गा भणितव्याः, आहारपर्याप्तिमतामल्पत्वात्। जीवैकेन्द्रियेषु च भङ्गकस्योक्तत्वेन जीवपदे, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव तृतीयो भङ्गः, सततं विग्रहगतिमताम् आहारपर्याप्तिमतां बहूनां सद्-

इनमें एकत्व मान्य है। भाषापर्याप्ति और मनः पर्याप्ति से पर्याप्त हुए जीव संज्ञी जीवों की तरह सप्रदेशत्व आदि रूप से कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये। तथा-संज्ञी जीवों की तरह समस्त पदों में तीन भंग होते हैं। यहां पर पञ्चेन्द्रिय पदों का ही प्रयोग करना चाहिये। क्यों कि अन्य जीवों को मिश्रित भाषामनः पर्याप्ति का अभाव रहता है। "आहार अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा" जिस तरह से अनाहारक जीव कहे गये हैं उसी प्रकार से आहार अपर्याप्ति में भी जानना चाहिये-जीव और एकेन्द्रियवर्जित अनाहारकों में छह भंग कहे गये हैं, सो यहां पर भी छह भंग कहना चाहिये-क्यों कि आहारक पर्याप्ति वाले जीव अल्प होते हैं। जीवपद में और एकेन्द्रियपृथिवी आदिकपदों में "सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च" ऐसा एक तीसरा ही भंग होता है। क्यों कि आहार अपर्याप्तिवाले विग्रहगत्यापन्न जीव निरन्तर अनेक मिलते

તેમના એકત્વને માન્ય કરેલું છે. ભાષા પર્યાપ્તિ અને મનઃપર્યાપ્તિની પર્યાપ્ત થયેલા જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું કથન સંજ્ઞી જીવોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. અહીં પણ સંજ્ઞી જીવોની જેમ સમસ્ત પદોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. આ બન્ને પર્યાપ્તિઓના દંડકોમાં પંચેન્દ્રિય પદોનો જ પ્રયોગ કરવો, કારણ કે તે સિવાયના જીવોમાં મિશ્રિત ભાષામન પર્યાપ્તિનો અભાવ હોય છે.

(आहार अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा) અનાહારક જીવોના કથન પ્રમાણે જ આહાર અપર્યાપ્તિવાળા જીવોનું કથન સમજવું. જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના અનાહારકોમાં છ ભંગ કહ્યા છે, તો અહીં પણ છ ભંગ સમજવા, કારણ કે આહાર પર્યાપ્તિવાળા જીવો ઓછાં હોય છે. જીવપદમાં એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિકોમાં (सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च) આ એક જ (ત્રીજો ભંગ) ભંગ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે આહાર અપર્યાપ્તિવાળા વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત કરી હોય એવા જીવો નિરન્તર અનેક મળી શકે છે.

भावात्। 'सरीरअपज्जत्तीए, इंदिय-अपज्जत्तीए, आण-पाण-अपज्जत्तीए जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो' शरीरापर्याप्तौ, इन्द्रियापर्याप्तौ आनप्राणापर्याप्तौ जीवैकेन्द्रियवर्जः जीवपदम् एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च वर्जयित्वा अन्येषु पदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः, शरीरेन्द्रियानप्राणापर्याप्तिकानां कालापेक्षया सप्रदेशानां सर्वदैव लाभात्, अप्रदेशानां च कदाचिद् एकादीनां लाभात्। जीवपदे एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदेष्वत्र तृतीयो भङ्गः, किन्तु-'नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा' नैरयिक-देव-मनुजेषु पूर्वोक्ताः षड्भङ्गाः। 'भासा-मणअपज्जत्तीए जीवाइओ तियभंगो' भाषा-मनोऽपर्याप्तौ जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः, तथा च-जीवे, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु च बहूनां भाषा-

---

हैं। (सरीरअपज्जत्तीए, इंदियं अपज्जत्तीए, आणपाण अपज्जत्तीए जीव-एगिंदियवज्जो) जीवपद और एकेन्द्रियपदों को छोड़कर शरीर अपर्याप्ति में, इन्द्रिय अपर्याप्ति में, श्वासोच्छ्वास अपर्याप्ति में, अन्य-पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। कारण कि शरीर, इन्द्रिय और श्वासोच्छ्वास से अपर्याप्त अवस्थावाले जीव काल की अपेक्षा से सप्रदेश सर्वदा मिलते हैं और अप्रदेश कदाचित् एकादि मिलता है। जीव पद में और एकेन्द्रियपृथिव्यादिक पदों में यहां एक तीसरा ही भंग है। किन्तु (नेरइय-देव-मणुएहिं छब्भंगा) नैरयिक जीवों में, देवों में और मनुष्यों में छह भंग होते हैं। (भासा-मण-अपज्जत्तीए जीवाइओ तियभंगो) भषापर्याप्ति और मनः पर्याप्ति से अपर्याप्त द्वार में जीवादिक पदों में पूर्वोक्त तीन भंग होते हैं। तथा च-जीव और पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में भाषा और मन की अपर्याप्ति को प्रतिपन्न हुए अनेकजीवोंका

(सरीर अपज्जत्तीए, इंदिय अपज्जत्तीए, आणपाण अपज्जत्तीए, जीव एगिंदियवज्जो) જીવપદ અને એકેન્દ્રિય પદો સિવાયના શરીર અપર્યાપ્તિવાળા, ઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તિવાળા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ અપર્યાપ્તિવાળા બાકીના પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં અપર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ સદા મળી શકે છે અને અપ્રદેશ ક્યારેક એકાદ જીવ જ મળી શકે છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પદોમાં અહીં ત્રીજો ભંગ જ થાય છે. પરન્તુ (नेरइय, देव, मणुएहिं छब्भंगा) નારકોમાં, દેવોમાં અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે.

(भास-मण-अपज्जत्तीए जीवाइओ तियभंगो) ભાષામન અપર્યાપ્ત દ્વારમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાષા

मनोऽपर्याप्तिमतिपद्यमानानाम् तादृशापर्याप्ति प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां सद्भावात् पूर्वोक्तमेव भङ्गत्रयमवसेयम्, किन्तु–' नेरइय–देव–मणुएसु छब्भंगा ' नैरयिक–देव–मनुजेषु मनोऽपर्याप्तकेषु पूर्वोक्ताः षड् भङ्गाः वक्तव्याः, तथा च नैरयिक–देव–मनुष्येषु मनोऽपर्याप्तकानाम् अल्पतरत्वेन सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां चैकादीनां सद्भावात्। एषु च पर्याप्त्यपर्याप्तिदण्डकेषु सिद्धो न वाच्यः, तस्य तदसंभवात्।

' संगहगाहा ' उपर्युक्तानां द्वादशानामपि सप्रदेशादिद्वाराणां विषये संग्रहगाथा वर्त्तते। तामेवाह—

' सपएसा, आहारग–भविय–सन्नि–लेसा–दिट्ठि–संजय–कसाए।
णाणे जोगु–वओगे, वेय सरीरस–पज्जत्ती ॥ १ ॥ "

' सप्रदेशाः ' कालापेक्षया जीवाः सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च एकत्व बहुत्वदण्डकाभ्यां प्रतिपादिताः, ' आहारकाः ' ' अनाहारकाश्च तथैव ' ' भव्याः '

और भाषा एवं मन की अपर्याप्ति को प्रतिपद्यमान होरहे कोई एकादिजीव पाये जाने के कारण पूर्वोक्त तीन भंग ही यहां होते हैं ऐसा जानना चाहिये तथा मनोऽपर्याप्तिवाले नैरयिक, देव और मनुष्यों में छह भंग होते हैं। कारण नैरयिक, देव और मनुष्यों में मनोऽपर्याप्तिवालों की अल्पतरता होने से एकादि सप्रदेशों का, और एकादि अप्रदेशोंका सद्भाव रहता है इस कारण छह भंग कहे गये हैं। इन पर्याप्ति और अपर्याप्ति के दण्डकों में सिद्ध पदका प्रयोग नहीं करना चाहिये क्यों कि ये न पर्याप्त होते हैं और न अपर्याप्त होते हैं। उपर्युक्त इन सप्रदेशादि द्वारों के विषयमें यह (सपएसा आहारा०) इत्यादि संग्रह गाथा है–इसके द्वारा इस प्रकरण में आये हुए विषयों को संग्रह करके प्रकट किया गया है—

અને મનની અપર્યાપ્તિને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવા કોઇક એકાદ જીવનો સદ્ભાવ હોવાને કારણે અહીં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, એમ સમજવું. તથા મનઃ અપર્યાપ્તિવાળા નારકો, દેવો અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે નારક દેવ અને મનુષ્યોમાં મનઃ અપર્યાપ્તવાળાની અલ્પતરતા હોવાથી એકાદ સપ્રદેશોનો અને એકાદ અપ્રદેશોનો સદ્ભાવ રહે છે. તેથી તેમના છ ભંગ કહ્યા છે. આ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિના દંડકોમાં સિદ્ધપદનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ નહીં, કારણ કે તેઓ પર્યાપ્ત પણ હોતા નથી અને અપર્યાપ્ત પણ હોતા નથી.

ઉપર જેમનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે બાર સપ્રદેશ આદિ દ્વારોના વિષયમાં (સપએસા આહારા૦) ઇત્યાદિ સંગ્રહગાથા આપી છે. તે ગાથા દ્વારા આ પ્રકરણમાં આવેલા વિષયોનો સંગ્રહ કરીને પ્રકટ કરવામાં આવેલ

' अभव्याः ' तदुभयनिषेधाश्च तथैव, ' संज्ञिनः ' ' असंज्ञिनः ' ' नो संज्ञि-नो असंज्ञिनश्च तथैव, ' ' सलेश्याः ' कृष्णादिषड्लेश्याः, ' ' अलेश्याश्च ' तथैव, ' दृष्टिः ' सम्यग्दृष्टिः, मिथ्यादृष्टिः, मिश्रदृष्टिश्च तथैव, ' संयताः ' असंयताः, संयतासंयताः, नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयतासंयताश्च तथैव, ' कषायिणः ' क्रोध-मान-माया-लोभकषायिणः, अकषायिणश्च तथैव, ' ज्ञानिनः ' मति-

(सपएसा) इस प्रकरणमें काल की अपेक्षासे जीव सप्रदेश भी हैं और अप्रदेश भी हैं यह बात एकत्व और बहुत्व दण्डकों द्वारा प्रतिपादित की गई है। (आहारग) इस प्रकरणमें आहारक जीव और अनाहारक जीव सप्रदेश भी हैं और अप्रदेश भी हैं यह बात एकत्व बहुत्व दण्डकों द्वारा प्रतिपादित की गई है। भव्य जीव, अभव्य जीव, तथा नो भव्य नो अभव्यजीव प्रकरणमें भव्य जीव, अभव्य जीव तथा नो भव्य नो अभव्य जीव भी इसी तरह से हैं यह बात प्रतिपादित की गई है, संज्ञी असंज्ञी तथा नो संज्ञी नो असंज्ञी प्रकरण में संज्ञी जीव असंज्ञी जीव और नो संज्ञी नो असंज्ञी जीव भी इसी तरह से हैं यह बात प्रतिपादित की गई कृष्णादि छह लेश्यावाले जीव और लेश्याओं से रहित हुए जीव भी इसी तरह से हैं, सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और मिश्र दृष्टिवाले जीव भी इसी तरह से हैं, संयत जीव, असंयत जीव, संयतासंयत जीव

છે-(સપએસા) આ પ્રકરણમાં કાળની અપેક્ષાએ જીવ સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે એ વાતનું એકત્વ અને બહુત્વ દંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (આહારગ) આ પ્રકરણમાં આહારક જીવ અને અનાહારક જીવ સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે એ વાતનું એકત્વ અને બહુત્વ દંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (भविय) આ પ્રકરણમાં ભવ્ય જીવ અભવ્ય જીવ, નો ભવ્ય જીવ અને નો અભવ્ય જીવો પણ એવાં જ છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(सन्नि) આ પ્રકરણમાં સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી, નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે

(लेसा) કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યાવાળા જીવો અને લેશ્યાઓથી રહિત જીવો પણ એવાં જ છે, એવું આ પ્રકરણમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(दिट्ठी) આ પ્રકરણમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(संजय) આ પ્રકરણમાં સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત,

श्रुताऽवधि-मनः पर्यवकेवलज्ञानिनः, अज्ञानिनो मत्याद्यज्ञानिनश्च तथैव, 'सयोगाः' मनोवचःकाययोगिनः, अयोगिनश्च तथैव, 'उपयोगाः' साकाराऽनाकारोपयोगाश्च तथैव, 'सवेदाः' स्त्रीपुरुषनपुंसकवेदवन्तः, अवेदाश्च तथैव, 'सशरीराः' औदारिक-वैक्रियशरीरवन्तः, अशरीराश्च तथैव, 'पर्याप्ताः' आहारशरीरेन्द्रियान-प्राण-भाषा-मनःपर्याप्तिमन्तश्च तथैव समदेशाप्रदेशतयोक्ता इति ॥ सू० १ ॥

तथा नो संयत नो असंयत जीव भी इसी तरह से हैं, क्रोध, मान, माया और लोभ कषायवाले जीव और अकषायी जीव भी इसी तरहसे हैं, मति ज्ञानवाले, श्रुत ज्ञानवाले, अवधि ज्ञानवाले, मनःपर्यय ज्ञानवाले और केवलज्ञानवाले जीव तथा मति आदि अज्ञानवाले जीव भी इसी तरह से हैं, सयोग-मन, वचन एवं काय इन तीन योगवाले जीव और अयोगी जीव भी इसी तरह से हैं, साकार उपयोगवाले और अनाकार उपयोगवाले जीव भी इसी तरह से हैं, स्त्रीवेदवाले, पुरुषवेदवाले, नपुंसक वेदवाले जीव और वेद से रहित हुए जीव भी इसी तरहसे हैं, औदारिक, वैक्रिय शरीरवाले जीव तथा शरीररहित हुए जीव, भी इसी तरह से हैं। आहार, शरीर इन्द्रिय और श्वासोच्छ्वास एवं भाषा मनः पर्याप्ति वाले जीव और पर्याप्तियों से रहित हुए जीव भी इसी तरह से है

નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(कसाया) આ પ્રકરણમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયવાળા અને અકષાયી જીવોનું પણ એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

(णाणे) આ પ્રકરણમાં મતિજ્ઞાનવાળા, શ્રુતજ્ઞાનવાળા, અવધિજ્ઞાનવાળા, મનઃપર્યાય જ્ઞાનવાળા અને કેવળજ્ઞાનવાળા તથા મિતિ આદિ અજ્ઞાનોવાળા જીવોનું એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

(जोगुवओगे) આ પ્રકરણમાં મન, વચન અને કાયાના યોગવાળા સયોગી જીવોનું તથા અયોગી જીવોનું એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરાયું છે. સાકાર ઉપયોગવાળા અને નિરાકાર ઉપયોગવાળા જીવોનું પણ એ જ પ્રમાણે તેમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(वेदेय) સ્ત્રી વેદવાળા, પુરુષ વેદવાળા અને નપુંસક વેદવાળા જીવોનું તથા અવેદક જીવોનું આ પ્રકરણમાં એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(सरीर पज्जत्ती ए) ઔદારિક આદિ સશરીરી જીવોનું તથા અશરીરી જીવોનું તથા આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ભાષામન પર્યાપ્તિ-

॥ प्रत्याख्यानादिवक्तव्यता ॥

जीवाधिकारात् तेषां प्रत्याख्यानादिकं निरूपयितुमाह-'जीवाणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ? गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि । सव्वजीवाणं एवं पुच्छा ? गोयमा! नेरइया अपच्चक्खाणी, जाव-चउरिंदिया, सेसा दो पडिसेहेयव्वा । पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि । मणूसा तिण्णि वि । सेसा जहा-नेरइया । जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं जाणंति, अपच्चक्खाणं जाणंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ? गोयमा ! जे पंचिंदिया ते तिन्नि वि जाणंति । अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति । जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति, अपच्चक्खाणं कुव्वंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति ? जहा--ओहिया तहा कुव्वणा । जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, अपच्चक्खाणणिव्वत्तिया उया, पच्चक्खाणापच्चक्खाण णिव्वत्तिया उया ? गोयमा!

-अर्थात् ये सब पूर्वोक्त जीव एकत्व बहुत्व दण्डकों द्वारा सप्रदेश अप्रदेश है-यही सब इस संग्रह गाथाद्वारा इन पूर्वोक्त सप्रदेश आदि भिन्न २ प्रकरणों में प्रतिपादित किया गया है ॥ सू० १ ॥

વાળા જીવોનું તથા અપર્યાપ્ત જીવોનું પણ એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એટલે કે તે બધાં જીવોની કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશતા અને અપ્રદેશતાનું એકત્વ અને બહુત્વ દંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એજ વાત આ સંગ્રહગાથા દ્વારા પૂર્વોક્ત સપ્રદેશ આદિ અલગ અલગ પ્રકરણોમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

जीवा य, वेमाणिया य पच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया, तिन्नि वि। अवसेसा अपच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया।
गाहा--'पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वइ, तिन्नेव आउनिव्वत्ती।'

सपएसुद्देसम्मि य, एमेए दंडगा चउरो ॥ १ ॥

सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥ २ ॥

॥ छट्ठसए चउत्थो उद्देसो ॥ ६--४ ॥

छाया—जीवाः खलु भदन्त! किं प्रत्याख्यानिनः, अप्रत्याख्यानिनः, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनः? गौतम! जीवाः प्रत्याख्यानिनोऽपि, अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनोऽपि। सर्वजीवानाम् एवम् पृच्छा? गौतम!

॥ प्रत्याख्यानादिवक्तव्यता ॥

'जीवाणं भंते' इत्यदि॥

सूत्रार्थ—(जीवाणं भंते! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी पच्चक्खाणापच्चक्खाणी) हे भदन्त! जीव क्या प्रत्याख्यानी हैं? या अप्रत्याख्यानी हैं? या प्रत्याख्यानाप्रत्याक्यानी हैं? (गोयमा! जीवा पच्चक्खाणी वि अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि) हे गौतम! जीव प्रत्याख्यानी भी हैं, अप्रत्याख्यानी भी है और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी भी हैं। (सव्वजीवाणं एवं पुच्छा) इसी तरह के प्रश्न हे भदन्त! मेरे, सब जीवों के विषय में भी हैं? (गोयमा! नेरइया अप

પ્રત્યખ્યાનાદિ વક્તવ્યતા—

"જીવાણં ભંતે!" ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(જીવાણં ભંતે! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણા પચ્ચક્ખાણી?) હે ભદન્ત! જીવ શું પ્રત્યાખ્યાની (સર્વ વિરતિવાળા) છે? કે અપ્રત્યાખ્યાની (સર્વ વિરતિથી રહિત) છે? કે પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાની (અંશતઃ વિરતિવાળા) છે?

(ગોયમા!) હે ગૌતમ! (જીવા પચ્ચક્ખાણી વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણીવિ) હે ગૌતમ! જીવ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે (સવ્વં જીવાણં એવં પુચ્છા) હે ભદન્ત! બધાં જીવોના વિષયમાં પણ હું એજ પ્રશ્ન પૂછવા માગું છું.

नैरयिकाः अप्रत्याख्यानिनः, यावत्-चतुरिन्द्रियाः, शेषौ द्वौ प्रतिषेधयितव्यौ, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नो प्रत्याख्यानिनः अप्रत्याख्यानिनोऽपि, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानिनोऽपि, । मनुष्यास्त्रयोऽपि । शेषा यथा नैरयिकाः, । जीवाः खलु भदन्त ! किं प्रत्याख्यानं जानन्ति, अप्रत्याख्यानं जानन्ति, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानं जानन्ति ? गौतम ! ये पञ्चेन्द्रियास्ते त्रीण्यपि जानन्ति, अवशेषाः प्रत्या-

---

च्चक्खाणी, जाव चउरिंदिया, सेसा दो पडिसेहेयव्वा) हे गौतम ! नारकजीव अप्रत्याख्यानी हैं-यावत् चौइन्द्रियजीवों तक के जीवों को अप्रत्याख्यानी जानना चाहिये। बाकी के दो भंगो-प्रत्याख्यानी और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी का इनमें निषेध कर देना चाहिये ! (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि, मणूसा तिण्णि वि, सेसा जहा नेरइया) पंचेन्द्रिय तिर्यंच प्रत्याख्यानी नहीं हैं किन्तु अप्रत्याख्यानी भी हैं, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी भी हैं। मनुष्यों में ये तीनों भंग होते हैं । अवशिष्ट जीवों को नारकजीवों के समान समझना चाहिये। (जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणं जाणंति, अपच्चक्खाणं जाणंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ?) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान को जानते हैं ? अप्रत्याख्यान को जानते हैं ? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान को जानते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जे पंचिंदिया ते तिन्नि वि जाणंति, अवसेसा पच्चक्खाणं

(गोयमा ! नेरइया अपच्चक्खाणी, जाव चउरिंदिया सेसा दो पडिसेहेयव्वा) હે ગૌતમ ! નારકો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો પણ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. તેઓ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી આ રીતે બાકીના બે વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર થતો નથી. (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि, मणूसा तिण्णि वि, सेसा जहा नेरइया) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પ્રત્યાખ્યાની નથી પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાની પણ છે અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ છે. મનુષ્યોને તો ત્રણે ભંગ (વિકલ્પ) લાગુ પડે છે. બાકીના જીવોના વિષયમાં નારકોની જેમ જ સમજવું.

(जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणं जाणंति, अपच्चक्खाणं जाणंति, पच्चक्खाणा-पच्चक्खाणं जाणंति ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे पंचिंदिया ते तिन्नि वि जाणंति, अवसेसा

ख्यानं न जानन्ति । जीवाः खलु भदन्त ! किं प्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, अप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति ? यथा औधिकस्तथा करणम् । जीवाः खलु भदन्त ! किं प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः, अप्रत्याख्याननिर्वर्तिता युष्काः, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ? गौतम ! जीवाश्च वैमानिकाश्च प्रत्या-

न जाणंति) जो जीव पंचेन्द्रिय हैं वे तीनों को जानते हैं। बाकी के जीव प्रत्याख्यान को नहीं जानते हैं। इसी तरह से वे अप्रत्याख्यान को नहीं जानते हैं और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यन को भी नहीं जानते हैं। (जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति, अपच्चक्खाणं कुव्वंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान करते हैं? अप्रत्याख्यान करते हैं? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान करते हैं? (जहा ओहिया तहा कुव्वणा) हे गौतम ! जिस प्रकारसे औधिक दण्डक कहा है उसी प्रकार से प्रत्याख्यान क्रिया जानना चाहिये। (जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं क्या ? अप्रत्याख्यानसे निर्वर्तित आयुवाले होते हैं क्या ? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं क्या ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा य वेमाणिया य पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, तिन्नि वि, अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया)

पच्चक्खाणं न जाणंति) પંચેન્દ્રિય જીવો ત્રણેને જાણે છે. બાકીના જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને પણ જાણતા નથી.

(जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति, अपच्चक्खाणं कुव्वंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન કરે છે ?

(जहा ओहिया तहा कुव्वणा) હે ગૌતમ ! ઔધિક (સામાન્ય જીવ) દંડકમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે એજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના વિષયમાં પણ સમજવું. (जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया, पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ? શું જીવો અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ? શું જીવો પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा य वेमाणियाय पच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया, तिन्नि वि अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) જીવ અને વૈમાનિક દેવો

ख्यानर्निर्वर्तितायुष्काः, अपरेऽपि । अवशेषाः अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ॥
(गाथा)—प्रत्याख्यानं जानाति, करोति, त्रीण्येव, आयुर्निर्वृत्तिः ।
सप्रदेशोद्देशे च एवमेते दण्डकाश्चत्वारः, ॥ १ ॥
तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० २ ॥
षष्ठशतके चतुर्थउद्देशः ॥ ६-४

टीका— 'जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणा-पच्चक्खाणी ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जीवाः खलु किं प्रत्याख्यानिनः—

जीव और वैमानिक देव प्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं। अप्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं। प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं। तथा बाकी के जीव अप्रत्याख्यान से निर्वर्तित आयुवाले होते हैं। (गाहा-पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वइ तिन्नेव आउनिव्वत्ती। सपएसुद्देसम्मि य एमेए दंडगा चउरो) "प्रत्याख्यान" यह एक दण्डक है। "जानाति" यह द्वितीयदण्डक है। "कुव्वइ" यह तीसरा दण्डक है। प्रत्याख्यान, अप्रत्याख्यान और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान इन तीनों को जानता है, करता है तथा आयुष्क की निर्वृत्ति करता है-ऐसा यह चतुर्थ दण्डक है सप्रदेश उद्देशक में इस प्रकार से ये चार दण्डक हैं। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त ! वह ऐसा ही है।

टीकार्थ—जीव का अधिकार होने के कारण सूत्रकार इनके प्रत्याख्यान आदि का निरूपण इस सूत्र द्वारा कर रहे हैं-इसमें गौतम ने

પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે, તથા બાકીના જીવો અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે.

(गाहा-पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वइ तिन्नेव आउनिव्वत्ती सपएसुद्देसम्मि य एमेए दंडगा चउरो) "પ્રત્યાખ્યાન" આ એક દંડક છે, "जानाति (જાણે છે)" આ બીજું દંડક છે, "कुव्वइ (કરે છે)" આ ત્રીજું દંડક છે. "પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે, કરે છે તથા આયુષ્કની નિવૃતિ કરે છે," એવું ચોથું દંડક છે. સપ્રદેશ ઉદ્દેશકમાં આ પ્રકારના આ ચાર દંડક છે.

(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય જ છે.

ટીકાર્થ—જીવનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા જીવનાં પ્રત્યાખ્યાન આદિનું નિરૂપણ કરે છે—

सर्वविरतिमन्तः, अथवा अप्रत्याख्यानिनः विरतिरहिताः 'प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो देशविरतिमन्तो वा भवन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि ' हे गौतम ! जीवाः केचित् प्रत्याख्यानिनोऽपि सर्वविरता अपि भवन्ति, केचिद् जीवा अप्रत्याख्यानिनोऽपि अविरता अपि भवन्ति, केचिच्च जीवाः प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनोऽपि देशविरता

प्रभु से ऐसा पूछा है कि-" जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ? " हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यानी-सर्वविरतिवाले होते हैं ? अथवा-अप्रत्याख्यानी-सर्वविरति से रहित होते हैं ? या प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी-देशविरतिवाले होते हैं ? इस गौतमके प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (जीवा) जीव (पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि) प्रत्याख्यानी भी होते हैं, अप्रत्याख्यानी भी होते हैं और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी भी होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि इस संसार में कितनेक ऐसे भी जीव हैं, जो सर्वविरतिरूप चारित्रवाले होते हैं-कितनेक ऐसे भी जीव हैं कि जीनके किसी भी प्रकार की विरति नहीं होती है-अविरत होते हैं। और कितनेक जीव ऐसे भी होते हैं कि जो देशविरतिरूप श्रावकाचार को धारण किये हुए होते हैं।

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणी, अपचक्खाणी, पच्चक्खाणापच्चक्खाणि ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાની-સર્વ વિરતિવાળા-હોય છે ? કે અપ્રત્યાખ્યાની-સર્વ વિરતિ રહિત-હોય છે ? કે પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની-દેશવિરતિવાળા (અંશતઃ વિરતિયુક્ત) હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा) જીવો (पच्चक्खाणी वि, अपच्चक्खाणी वि, चच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि) પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે આ સંસારમાં કેટલાક એવાં જીવો હોય છે કે જેઓ સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રવાળા હોય છે, કેટલાક એવાં પણ જીવો હોય છે કે જેઓ કોઈ પણ પ્રકારની વિરતિથી રહિત-અવિરત હોય છે, અને કેટલાક એવાં પણ જીવો હોય છે કે જેમણે દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકાચારને અંગીકાર કરેલ હોય છે.

अपि भवन्ति, 'सव्वजीवाणं एवं पुच्छा' सर्वजीवानां नैरयिकादीनामपि एवम्-जीवसामान्यवदेव पृच्छा गौतमस्य प्रश्नो विज्ञेयः। भगवानाह-'गोयमा ! नेरइया अपच्चक्खाणी जाव-चउरिंदिया' हे गौतम ! नैरयिकाः अप्रत्याख्यानिनो-विरतिरहिता भवन्ति, यावत्-चतुरिन्द्रिया अपि अप्रत्याख्यानिनः अविरता भवन्ति, यावत्-करणात्-भवनपतय एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः पञ्च स्थावराः, द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः संग्राह्याः, किन्तु 'सेसा दो पडिसेहेयव्वा' नैरयिकादिचतुरिन्द्रियपर्य-

अब गौतम इसी बातको जानने के लिये नारक आदि जीवोंके विषयमें प्रभु से ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त! "सव्वजीवाणं एवं पुच्छा" मेरी इच्छा इसी प्रकार से सब जीवों के प्रत्याख्यान आदि को जानने के लिये हो रही है सो आप मुझे समझाईये-क्यों कि अभी तक तो आपने हमें सामान्यरूप से जीव के विषय में प्रत्याख्यान आदि को समझाया है। गौतमके इस प्रश्न का समाधान करने के निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! (नेरइया अपच्चक्खाणी जाव चउरिंदिया) नारक जीव अप्रत्याख्यानी होते हैं-क्यों कि उनके किसी भी प्रकार की विरति का उदय नहीं हो सकता है। इसी प्रकार से चौइन्द्रिय जीव भी अप्रत्याख्यानी होते हैं। यहां पर यावत् शब्द से-"भवनपति, एकेन्द्रिय जीव-अर्थात् पृथिव्यादिक पांच स्थावर, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय" इन सबका ग्रहण हुआ है। अतः जब ये सब जीव अप्रत्या-

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકાદિ જીવોના વિષયમાં પણ આ પ્રકારનો જ પ્રશ્ન પૂછે છે-(सव्वजीवाणं एवं पुच्छा) હે ભદન્ત! સમસ્ત જીવોના પ્રત્યાખ્યાન આદિના વિષયમાં પણ મારો એજ પ્રકારનો પ્રશ્ન છે. આપે સામાન્ય રૂપે જીવના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે તો સમજાવ્યું, પણ હવે નારક આદિ પ્રત્યેક પર્યાયના જીવોના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે જાણવાની મારી ઈચ્છા છે.

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (नेरइया अपच्चक्खाणी जाव चउरिंदिया) નારક જીવો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કારણ કે તેઓમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિરતિનો ઉદય સંભવી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો પણ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. અહીં "जाव (પર્યન્ત)" પદથી "ભવનપતિ, એકેન્દ્રિય જીવો (પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર) દ્વીન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિય" આટલા જીવોને ગ્રહણ કરવા. આ રીતે એ બધાં જીવો અપ્રત્યાખ્યાની (અવિરત) હોવાથી. તેમને પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા

न्वानां शेषौ द्वौ प्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानात्मकौ प्रतिषेधयितव्यौ, तथाहि-नैरयिकादिचतुरिन्द्रियान्ता नो प्रत्याख्यानिनः सर्वविरताः, नो वा प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो देशविरता भवन्ति तेषामविरतत्वात्, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि,' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नो प्रत्याख्यानिनः न सर्वविरता भवन्ति किन्तु अप्रत्याख्यानिनोऽपि केचिद् अविरता अपि भवन्ति, केचित् प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो

ख्यानी-अविरत होते हैं तो इसी कारण से यहां पर (सेसा दो पडिसेहेयव्वा) प्रत्याख्यानी होने का और प्रत्याख्याना-प्रत्याख्यानी होने का प्रतिषेध किया गया है। चारित्रमोहनीय कर्मकी प्रकृति जो प्रत्याख्यानावरण क्रोध मान माया लोभ है उसके अभावसे तो सर्वविरतिरूप प्रत्याख्यान होता है और अप्रत्याख्यानवरण क्रोध मान माया लोभके अभाव से श्रावकका देशविरतिरूप चारित्र होता है-सो नारक जीवों में यावत् चौइन्द्रिय जीवोंमें इनका अभाव नहीं होता है। कारण कि नारक आदि जीवों में ऐसी योग्यता नहीं है और एकेन्द्रियादिक जीवों में मन का अभाव है। संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त जीवों के ही चारित्र की प्राप्ति होना कहा गया है। 'पंचिदियतिरिक्ख जोणिया णो पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि" पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के सर्व विरतिरूप प्रत्याख्यान नहीं होता है। कारण सर्वविरतिरूप चारित्र के नियमों का प्रतिपालन उनसे अपनी अवस्था में पूर्णरूप से यथावत् हो

નથી. એજ વાત (सेसा दो पडिसेहेयव्वा) આ સૂત્રમાં પ્રકટ કરી છે એટલે કે અપ્રત્યાખ્યાની સિવાયના બન્ને વિકલ્પોનો અહીં અસ્વીકાર સમજવો. ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ જે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે, તેના અભાવથી તો સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના અભાવથી શ્રાવકનું દેશવિરતિ રૂપ ચારિત્ર સંભવે છે. પણ નારકથી ચતુરિન્દ્રિ પર્યન્તના જીવોમાં તેમનો અભાવ હોતો નથી. કારણ કે નારક આદિ જીવોમાં એવી યોગ્યતા હોતી નથી અને એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોમાં મનનો અભાવ હોય છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોમાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ સંભવી શકે છે.

(पंचिदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणा पच्चक्खाणी वि) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થતા નથી. કારણ કે સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના નિયમોનું પ્રતિપાલન તે અવસ્થામાં યોગ્ય

अपि भवन्ति, 'सव्वजीवाणं एवं पुच्छा' सर्वजीवानां नैरयिकादीनामपि एवम्-जीवसामान्यवदेव पृच्छा गौतमस्य प्रश्नो विज्ञेयः। भगवानाह-'गोयमा ! नेरइया अपच्चक्खाणी जाव-चउरिंदिया' हे गौतम ! नैरयिकाः अप्रत्याख्यानिनो-विरतिरहिता भवन्ति, यावत्-चतुरिन्द्रिया अपि अप्रत्याख्यानिनः अविरता भवन्ति, यावत्-करणात्-भवनपतय एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः पञ्च स्थावराः, द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः संग्राह्याः, किन्तु 'सेसा दो पडिसेहेयव्वा' नैरयिकादिचतुरिन्द्रियपर्य-

अब गौतम इसी बातको जानने के लिये नारक आदि जीवोंके विषयमें प्रभु से ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त! "सव्वजीवाणं एवं पुच्छा" मेरी इच्छा इसी प्रकार से सब जीवों के प्रत्याख्यान आदि को जानने के लिये हो रही है सो आप मुझे समझाईये-क्यों कि अभी तक तो आपने हमें सामान्यरूप से जीव के विषय में प्रत्याख्यान आदि को समझाया है। गौतमके इस प्रश्न का समाधान करने के निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि-'गोयमा' हे गौतम! (नेरइया अपच्चक्खाणी जाव चउरिंदिया) नारक जीव अप्रत्याख्यानी होते हैं-क्यों कि उनके किसी भी प्रकार की विरति का उदय नहीं हो सकता है। इसी प्रकार से चौइन्द्रिय जीव भी अप्रत्याख्यानी होते है। यहां पर यावत् शब्द से-"भवनपति, एकेन्द्रिय जीव-अर्थात् पृथिव्यादिक पांच स्थावर, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय" इन सबका ग्रहण हुआ है। अतः जब ये सब जीव अप्रत्या-

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકાદિ જીવોના વિષયમાં પણ આ પ્રકારનો જ પ્રશ્ન પૂછે છે-(सव्वजीवाणं एवं पुच्छा) હે ભદન્ત! સમસ્ત જીવોના પ્રત્યાખ્યાન આદિના વિષયમાં પણ મારો એજ પ્રકારનો પ્રશ્ન છે. આપે સામાન્ય રૂપે જીવના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે તો સમજાવ્યું, પણ હવે નારક આદિ પ્રત્યેક પર્યાયના જીવોના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે જાણવાની મારી ઇચ્છા છે.

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (नेरइया अपच्चक्खाणी जाव चउरिंदिया) નારક જીવો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, કારણ કે તેઓમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિરતિનો ઉદય સંભવી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો પણ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. અહીં "जाव (પર્યન્ત)" પદથી "ભવનપતિ, એકેન્દ્રિય જીવો (પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર) દ્વીન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિય" આટલા જીવોને ગ્રહણ કરવા. આ રીતે એ બધાં જીવો અપ્રત્યાખ્યાની (અવિરત) હોવાથી. તેમને પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા

ख्यानां शेषौ द्वौ प्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानात्मकौ प्रतिषेधयितव्यौ, तथाहि-नैरयिकादिचतुरिन्द्रियान्ता नो प्रत्याख्यानिनः सर्वविरताः, नो वा प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो देशविरता भवन्ति तेषामविरतत्वात्, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि,' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नो प्रत्याख्यानिनः न सर्वविरता भवन्ति किन्तु अप्रत्याख्यानिनोऽपि केचिद् अविरता अपि भवन्ति, केचित् प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानिनो

ख्यानी-अविरत होते हैं तो इसी कारण से यहां पर (सेसा दो पडिसेहेयव्वा) प्रत्याख्यानी होने का और प्रत्याख्याना-प्रत्याख्यानी होने का प्रतिषेध किया गया है। चारित्रमोहनीय कर्मकी प्रकृति जो प्रत्याख्यानावरण क्रोध मान माया लोभ है उसके अभावसे तो सर्वविरतिरूप प्रत्याख्यान होता है और अप्रत्याख्यानवरण क्रोध मान माया लोभके अभाव से श्रावकका देशविरतिरूप चारित्र होता है-सो नारक जीवों में यावत् चौइन्द्रिय जीवोंमें इनका अभाव नहीं होता है। कारण कि नारक आदि जीवों में ऐसी योग्यता नहीं है और एकेन्द्रियादिक जीवों में मन का अभाव है। संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त जीवों के ही चारित्र की प्राप्ति होना कहा गया है। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि" पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के सर्वविरतिरूप प्रत्याख्यान नहीं होता है। कारण सर्वविरतिरूप चारित्र के नियमों का प्रतिपालन उनसे अपनी अवस्था में पूर्णरूप से यथावत् हो

નથી. એજ વાત (सेसा दो पडिसेहेयव्वा) આ સૂત્રમાં પ્રકટ કરી છે એટલે કે અપ્રત્યાખ્યાની સિવાયના બન્ને વિકલ્પોનો અહીં અસ્વીકાર સમજવો. ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ જે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે, તેના અભાવથી તો સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના અભાવથી શ્રાવકનું દેશવિરતિ રૂપ ચારિત્ર સંભવે છે. પણ નારકથી ચતુરિન્દ્રિ પર્યન્તના જીવોમાં તેમનો અભાવ હોતો નથી. કારણ કે નારક આદિ જીવોમાં એવી યોગ્યતા હોતી નથી અને એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોમાં મનનો અભાવ હોય છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોમાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ સંભવી શકે છે.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो पच्चक्खाणी, अपच्चक्खाणी वि, पच्चक्खाणापच्चक्खाणी वि) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થતા નથી. કારણ કે સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના નિયમોનું પ્રતિપાલન તે અવસ્થામાં યોગ્ય

जीवाः खलु किम् प्रत्याख्यानं जानन्ति, अप्रत्याख्यानं जानन्ति प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं जानन्ति ? भगवानाह–' गोयमा ! जे पंचेंदिया ते तिण्णि वि जाणंति ' हे गौतम ! ये पञ्चेन्द्रियाः तिर्यग्योनिका मनुष्याश्च तथा नैरयिकादयश्च ते त्रीण्यपि प्रत्याख्यानम्, अप्रत्याख्यानं, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं च जानन्ति, तेषां समनस्कतया सम्यग्दृष्टित्वे ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानादित्रयज्ञानसंभवात्, किन्तु ' अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति ' अवशेषाः एकेन्द्रियपृथिव्यादयः, विकलेन्द्रिया असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च प्रत्यानादित्रयं न जानन्ति, तेषाममनस्कत्वात् । प्रत्याख्यानं

जाणंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ' हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान को जानते हैं ? अप्रत्याख्यान को जानते हैं ? प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानको जानते हैं ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं–'गोयमा ! हे गौतम ! (जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि जाणंति) जो पंचेन्द्रिय तिर्यंच और मनुष्य नारक आदि जीव हैं वे तो प्रत्याख्यान, अप्रत्याख्यान, एवं प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान इन तीनोंको जानते हैं। क्योंकि ये सब समनस्क होते हैं इस कारण इनके सम्यग्दर्शन हो सकता है–और उस समय ये ज्ञपरिज्ञा द्वारा प्रत्याख्यान आदि तीनोंको जानते हैं । ' अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति ' अवशिष्ट जो एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक जीव हैं वे तथा विकलेन्द्रिय एवं असंज्ञी जो जीव हैं वे प्रत्याख्यान आदि त्रयको नहीं जानते हैं । क्यों कि इन सब के जानने का साधनभूत मन नहीं होता है । ये सब अमनस्क होते हैं । प्रत्याख्यान तब होता है कि जब वह किया

જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि जाणंति) જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, અને મનુષ્ય નારક આદિ જીવ છે તેઓ તો પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન, એ ત્રણેને જાણે છે, કારણ કે તેઓ બધાં સમનસ્ક હોય છે તેથી તેમને સમ્યગ્દર્શન સંભવી શકે છે, અને તે સમયે તેઓ જ્ઞપરિજ્ઞા દ્વારા પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણે છે. (अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति) બાકીના જીવો–એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ જીવો તથા વિકલેન્દ્રિય જીવો તથા અસંજ્ઞી જીવો પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણતા નથી, કારણ કે તે ત્રણેમાં જાણવાના સાધનરૂપ મનનો અભાવ હોય છે. પ્રત્યાખ્યાન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે કરવામાં આવે છે. એ વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે—

च तदा भवेत् यदा कृतं स्यात् अतस्तत्करणं प्रतिपादयितुमाह–' जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति, अपच्चक्खाणं कुव्वंति पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! जीवाः खलु किम् प्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, अप्रत्याख्यानं वा कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, ? भगवानाह–' जहा ओहिया तहा कुव्वणा ' हे गौतम ! यथा औघिकाः समुच्चय जीवाः प्रतिपादिताः तथा करणं प्रत्याख्यानादिकरणमपि विज्ञातव्यम् , तथा च सामान्यजीवेषु प्रत्याख्यानित्वादित्रितयस्यापि पूर्वं प्रतिपादितत्वेन अत्रापि प्रत्याख्यानादित्रयस्य करणमपि बोध्यम् , एवं च केचिद् जीवाः प्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति, केचित् अप्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति प्रत्याख्यानं न कुर्वन्ति, केचित् प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानम् आयुष्यबन्धकारणमपि भवतीति

जाता है–अतः इसी बात को गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि–(जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति अपच्चक्खाणं कुव्वंति पच्चक्खाणा पच्चक्खाणं कुव्वंति) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान करते हैं ? अप्रत्याख्यान करते हैं ? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान करते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि–हे गौतम ! (जहा ओहिया तहा कुव्वणा) जिस प्रकार से सामान्य जीव प्रतिपादित हुए हैं उसी प्रकार से प्रत्याख्यान आदिका करना भी जानना चाहिये। इस तरह से यह समझ लेना चाहिये कि कितनेक जीव ऐसे भी हैं जो प्रत्याख्यान को भी करते हैं। कितनेक जीव ऐसे हैं जो प्रत्याख्यान को नहीं अप्रत्याख्यानको भी करते हैं। कितनेक जीव ऐसे हैं जो प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान को भी करते हैं। प्रत्याख्यान आयुष्यबंध का भी कारण होता है इसलिये प्रत्याख्यान करण के बाद अब गौतम इसके द्वारा जीव आयुष्क का भी क्या बंध

(जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति ? अपच्चक्खाणं कुव्वंति पच्चक्खाणा पच्चक्खाणं कुव्वंति) હે ભદન્ત ! જીવ શું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાપ્રયાન કરે છે :

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहा ओहिया तहा कुव्वणा) જે રીતે સામાન્ય જીવના પ્રત્યાખ્યાન આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરવાના વિષયમાં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાન કરતા નથી પણ અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે, અને કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન પણ કરે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આયુબંધમાં પણ કારણરૂપ બને છે, તેથી પ્રત્યાખ્યાનકરણનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી હવે ગૌતમ સ્વામી એ જાણવા માગે છે કે પ્રત્યાખ્યાન

जीवाः खलु किम् प्रत्याख्यानं जानन्ति, अप्रत्याख्यानं जानन्ति प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं जानन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! जे पंचेंदिया ते तिण्णि वि जाणंति ' हे गौतम ! ये पञ्चेन्द्रियाः तिर्यग्योनिका मनुष्याश्च तथा नैरयिकादयश्च ते त्रीण्यपि प्रत्याख्यानाम्, अप्रत्याख्यानं, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं च जानन्ति, तेषां समनस्कतया सम्यग्दृष्टित्वे ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानादित्रयज्ञानसंभवात्, किन्तु ' अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति ' अवशेषाः एकेन्द्रियपृथिव्यादयः, विकलेन्द्रिया असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च प्रत्याख्यानादित्रयं न जानन्ति, तेषाममनस्कत्वात् । प्रत्याख्यानं

जाणंति, पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ' हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान को जानते हैं ? अप्रत्याख्यान को जानते हैं ? प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानको जानते हैं ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! (जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि जाणंति) जो पंचेन्द्रिय तिर्यंच और मनुष्य नारक आदि जीव हैं वे तो प्रत्याख्यान, अप्रत्याख्यान, एवं प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान इन तीनोंको जानते हैं। क्योंकि ये सब समनस्क होते हैं इस कारण इनके सम्यग्दर्शन हो सकता है-और उस समय ये ज्ञपरिज्ञा द्वारा प्रत्याख्यान आदि तीनोंको जानते हैं । ' अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति ' अवशिष्ट जो एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक जीव हैं वे तथा विकलेन्द्रिय एवं असंज्ञी जो जीव हैं वे प्रत्याख्यान आदि त्रयको नहीं जानते हैं । क्यों कि इन सब के जानने का साधनभूत मन नहीं होता है । ये सब अमनस्क होते हैं । प्रत्याख्यान तब होता है कि जब वह किया

જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जे पंचिंदिया ते तिण्णि वि जाणंति) જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, અને મનુષ્ય નારક આદિ જીવ છે તેઓ તો પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાન, એ ત્રણેને જાણે છે, કારણ કે તેઓ બધાં સમનસ્ક હોય છે તેથી તેમને સમ્યગ્દર્શન સંભવી શકે છે, અને તે સમયે તેઓ જ્ઞપરિજ્ઞા દ્વારા પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણે છે. (अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति) બાકીના જીવો-એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ જીવો તથા વિકલેન્દ્રિય જીવો તથા અસંજ્ઞી જીવો પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણતા નથી, કારણ કે તે ત્રણેમાં જાણવાના સાધનરૂપ મનનો અભાવ હોય છે. પ્રત્યાખ્યાન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે કરવામાં આવે છે. એ વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે—

अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काश्च जीवाः वैमानिका भवन्तीत्याशयः, वैमानिकेषु प्रत्याख्यानादित्रयवताम् उत्पादात्।

आयु का बंध उसने पहिले या तो प्रत्याख्यान से किया है, या अप्रत्याख्यान से किया है या देशविरति से किया है, तभी वह वर्तमान पर्याय में उत्पन्न हुआ है। इस तरह तीनोंसे यह बद्धायुष्क हो सकता है। इसी तरह वैमानिक देव होते हैं क्यों कि प्रत्याख्यान से निर्वर्तित है आयुष्य (प्रत्याख्यान अवस्था में आयुष्य को बंध बांधनेवाले) जिन्हों का ऐसे जीव वैमानिक होते हैं तथा अप्रत्याख्यान से निर्वर्तित है आयुष्क जिन्हों का ऐसे जीव वैमानिक होते हैं और प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान से निर्वर्तित है आयुष्क जिन्हों का ऐसे जीव वैमानिक होते हैं-कहने का तात्पर्य यह है कि अणुव्रती और महाव्रती जीव देव आयु का ही बंध करता है (अणुव्वयमहव्वयाइं न लहइदेवाउयं मोत्तुं) अणुव्रतों और महाव्रतों को वही जीव पालता है जिसे देवायु का बंध हो गया होता है। शेष आयुष्कबंध वाले जीव अनुव्रतों और महाव्रतों को नहीं पाल सकते हैं ऐसा सिद्धान्त का मत है तथा भोग भूमि के जीव जो कि प्रत्याख्यान का पालन नहीं करते हैं-अप्रत्याख्यानी ही होते हैं वे मर कर देवगति में ही जाते हैं क्यों कि (निःशीलव्रतीत्वं च सर्वेषाम्) ऐसा आगम वाक्य है। इसी सब विचार को लेकर यहां (तिण्णि वि)

અત્યારે જે પર્યાયમાં છે તે પર્યાયના આયુનો બંધ તેણે પહેલાં કાં તો પ્રત્યાખ્યાનથી કર્યો હોય છે, કાં તો અપ્રત્યાખ્યાનથી કર્યો હોય છે, અથવા તો દેશ વિરતિથી કર્યો હોય છે, ત્યારે તો તે વર્તમાન પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો હોય છે. આ રીતે ત્રણેથી તે બદ્ધાયુષ્ક (આયુનો બંધ કરનાર) થઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું કારણ કે વૈમાનિક દેવો પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત (બદ્ધ) આયુવાળા પણ હોય છે અને દેશવિરતિથી નિર્વર્તિત આયુવાળા જીવો પણ વૈમાનિક હોય છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અણુવ્રતી અને મહાવ્રતી જીવ દેવ આયુનો જ બંધ કરે છે. (अणुव्वय महव्वयाइं न लहइ देवाउयं मोत्तुं) અણુવ્રતો અને મહાવ્રતોનું પાલન એજ જીવ કરે છે કે જેને દેવ આયુનો બંધ થઈ ગયો હોય છે બાકીના આયુષ્ક બંધવાળા જીવો અણુવ્રતો અને મહાવ્રતોને પાળી શકતા નથી, એવો સિદ્ધાંતનો મત છે-તેઓ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે. તેઓ મરીને દેવગતિમાં જ જાય છે કારણ કે-(निःशीलव्रतित्वं च सर्वेषाम्) એવું આગમમાં કહ્યું છે. આ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં (तिण्णि त्रि) આ પદનો પ્રયોગ થયો છે કહેવાનું

प्रत्याख्यानकरणानन्तरम् प्रत्याख्यानबद्धायुष्यं प्ररूपयति-'जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवाः खलु किं प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ? प्रत्याख्यानेन निर्वर्तितं निष्पादितम् बद्धम् आयुष्कं येषां ते तथोक्ताः भवन्ति किम्? अथवा 'अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?' अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः अप्रत्याख्यानेन निर्वर्तितं बद्धम् आयुष्कं येषां ते तथोक्ता भवन्ति किम् ? अथवा 'पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?' प्रत्याख्यानाप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानेन निर्वर्तितं बद्धम् आयुष्कं येषां ते तथोक्ता भवन्ति किम् ? भगवानाह-' गोयमा ! जीवा य, वेमाणिया य पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया तिण्णि वि ' हे गौतम ! जीवाश्च प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्का भवन्ति एवं वैमानिकाश्च प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्का भवन्ति, त्रीण्यपि,

करते हैं ? इस बात को प्रभुसे पूछते हैं-"जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया" हे भदन्त ! जीव क्या ऐसे भी होते हैं जो प्रत्याख्यान से आयुष्कका बंध करते हैं? अथवा-(अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) अप्रत्याख्यानसे वे बद्धायुष्क होते हैं ? अथवा (पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान से आयुकर्म का बंध करते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (जीवा य वेमाणिया य पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया तिण्णि वि) जीव प्रत्याख्यान से निर्वर्तित है-बद्ध है आयुष्य जिन्हों का ऐसा होता है, अप्रत्याख्यानसे निर्वर्तित आयुष्कवाले होते हैं और देशविरति से निर्वर्तित आयुष्कवाले होते हैं। अर्थात् जीव अभी जिस पर्यायमें हैं उस पर्यायकी

આદિ દ્વારા જીવ શું આયુષ્કનો પણ બંધ કરે છે ? એજ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?) હે ભદન્ત ! શું એવાં પણ જીવો હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાનથી આયુષ્કનો બંધ કરતા હોય છે ? અથવા-(अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) શું તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી આયુષ્યનો બંધ કરે છે ? અથવા (पच्चक्खाणापच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ?) શું તેઓ પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી આયુનો બંધ કરતા હોય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा य वेमाणिया य पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया तिण्णि वि) જીવ પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુષ્યવાળા પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત (બદ્ધ) આયુષ્યવાળા પણ હોય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી (દેશ વિરતિથી) બદ્ધ આયુષ્યવાળા પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવ

'प्रत्याख्यानम्' इत्येतदर्थः एको दण्डकः, तथा 'जानाति' इत्येतदर्थो द्वितीयो दण्डकः, एवम् ' करोति ' इत्येतदर्थकस्तृतीयो दण्डकः, त्रीण्येव-प्रत्याख्यानम् , अप्रत्याख्यानम् , प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं चेति त्रीणि जानाति, करोति, तथा ' आयुष्कनिर्वृत्तिः ' इत्येतदर्थकश्चतुर्थो दण्डको विज्ञातव्यः, तदुपसंहरन्नाह-सप्रदेशोद्देशे च एवम् उक्तप्रकारेण एते उपर्युक्ताः चत्वारो दण्डकाः प्रतिपादिताः॥१॥ अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह-' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० २ ॥

इतिश्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री-घासीलालव्रति विरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठशतकस्य चतुर्थोद्देशकः

कही है उससे सूत्रकारने यह समझाया है कि इस सप्रदेश उद्देशक में जो अभी प्रत्याख्यान आदि विषयक प्रकरण कहा है उसमें यह २ अर्थ संग्रहीत किया गया है—इसमें प्रत्याख्यान विषयक एक दण्डक है तथा अप्रत्याख्यानादिकों को जाननेरूप द्वितीय दण्डक है, प्रत्याख्यान आदि को करनेरूप तृतीय दण्डक है एवं प्रत्योख्यानादि द्वारा निर्वर्तितायुष्क का चतुर्थ दण्डक है । अन्तमें गौतम भगवान के वाक्य को स्वीकार करते हुए उन से कहते हैं कि 'सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० २ ॥

चतुर्थ उद्देशक संपूर्ण ॥ ६-६ ॥

આદિ વિષયક પ્રકરણ અહીં આપ્યું છે તેમાં નીચેના વિષયોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે-(૧) તેમાં પ્રત્યાખ્યાન વિષયક એક દંડક છે. (૨) પ્રત્યાખ્યાન આદિકોને જાણવા વિષેનું બીજું દંડક છે, (૩) પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરવા રૂપ ત્રીજું દંડક છે. (૪) અને પ્રત્યાખ્યાન આદિ દ્વારા નિર્વર્તિતાસુષ્કનું ચોથું દંડક છે.

અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે—(સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનાં વચનો યથાર્થ જ છે. એમ કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

॥ છઠ્ઠા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૪ ॥

किन्तु-' अवसेसा अपच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया ' अवशेषा नैरयिकादयस्तु नैरयिकादारभ्य भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्कपर्यन्ता अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्का एव भवन्ति, नैरयिकादिषु वस्तुतो विरतिरहितानामेवोत्पादात्, । अथ उक्तार्थसंग्रहगाथामाह-' पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वइ, तिन्नेव आउनिव्वत्ती ।

सपएसुद्देसम्मि य, एमेए दंडगा चउरो ॥ १ ॥ इति

ऐसा पद कहा गया है कि वैमानिक देवों में प्रत्याख्यानादि तीनोंवालों का उत्पाद होता है । परन्तु (अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) बाकी के जो नैरयिक से लेकर वानव्यन्तर एवं ज्योतिष्क तक के जीव हैं वे अप्रत्याख्यान निर्वर्तितायुष्क ही होते हैं। क्यों कि इन में जिन जीवों से पहिले विरति का पालन नहीं किया होता है उनका ही उत्पाद होता है । अतः नैरयिक आदि जीवरूप से वे ही जीव उत्पन्न होते हैं जो पूर्व में विरति से रहित होते हैं । इसी कारण यहां (अवसेसा पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) ऐसा कहा है । भावार्थ यही है कि सामान्यरूप जीव तीनों द्वारा निर्वर्तितायुष्क होते हैं-वैमानिक देव भी इसी तरह के होते हैं परन्तु नारक भवनपति, व्यन्तर और ज्योतिषिक जीव ऐसे नहीं होते हैं वे तो अप्रत्याख्यानद्वारा ही निर्वर्तितायुष्क होते हैं । यहां जो (पच्चक्खाणं-जाणइ, कुव्वइ तिन्नेव आउनिव्वत्ती) इत्यादि गाथा

તાત્પર્ય એ છે કે વૈમાનિક દેવોમાં પ્રત્યાખ્યાનાદિ ત્રણેવાળા જીવોનો ઉત્પાદ થાય છે. પરન્તુ (अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) બાકીના જે નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક પર્યન્તના જીવો છે તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા જ હોય છે-તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી જ આયુનો બંધ કરતા હોય છે, કારણ કે જે જીવોએ પહેલાં વિરતિનું પાલન કર્યું નથી એવાં જીવોનો જ તેમાં ઉત્પાદ થાય છે. તેથી નારક આદિ જીરૂપે એ જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે કે પૂર્વભવમાં વિરતિથી રહિત હોય છે. એજ કારણે અહીં (अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया) એવું કહ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સામાન્ય રૂપ જીવ પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણ વડે આયુનો બંધ કરે છે, વૈમાનિક દેવો પણ એવાં જ હોય છે, પરન્તુ નારક, ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષિક દેવો એવાં હોતા નથી. તેઓ તો અપ્રત્યાખ્યાન વડે જ આયુનો બંધ કરતા હોય છે.

અહીં જે (पच्चक्खाणं जाणइ कुव्वइ तिन्नेव आउनिव्वत्ती) ઈત્યાદિ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ સમજાવે છે કે આ સપ્રદેશ ઉદ્દેશકમાં જે પ્રત્યાખ્યાન

विष्कम्भ-परिक्षेपविषयकः प्रश्नः,। संख्येयसहस्रयोजनविस्तृताऽसंख्येयसहस्र-योजनविस्तृतभेदेन तमस्कायस्य द्विविधत्वप्रतिपादनम्। तत्र संख्येयसहस्रयोजन-विस्तृततमस्कायस्य अतिशीघ्रदेवगत्या गमने षड्मासैः कथंचित् प्राप्यत्वसंभवेऽपि असंख्यातयोजनविस्तृततमस्कायस्य सर्वथा अप्राप्यत्वकथनद्वारा तस्य दैर्घ्यस्थूलत्वा-दिविषयकप्रश्नोत्तरम्। तमस्काये गृह-हट्ट-यावत्-सन्निवेशान्ता भवन्ति किम्?, इति विषयकप्रश्नस्य निषेधात्मकमुत्तरम्। तमस्काये महामेघस्य संस्वेदनसंमूर्च्छनवर्षणं भवति किम्? इति विषयकप्रश्नस्य स्वीकारात्मकमुत्तरम्। संस्वेदनादीनां देवासुरनागक-

तमस्काय के विष्कंभ और परिक्षेप के विषयमें प्रश्न, संख्यात हजार योजन तक विस्तृत और असंख्यात हजार योजन तक विस्तृत इस प्रकार से तमस्काय के दो भेदों का कथन-संख्यात हजार योजन विस्तृत तमस्काय इतनी बड़ी दीर्घता एवं स्थूलतादिवाला है कि अति शीघ्रगति वाला देव यदि छह महीने तक चले तो वह उसे बड़ी मुश्किल से प्राप्त कर सकता है अर्थात् उसका पार पा सकता है परन्तु जो असंख्यात हजार योजन तकका विस्तृत तमस्काय है उसका तो कोई भी पार नहीं पा सकता है-ऐसा उत्तररूप कथन, तमस्कायमें क्या घर है, हाट है? गांव है? यावत् सन्निवेश है? ऐसा प्रश्न और उसमें सब कुछ नहीं है ऐसा उत्तर, तमस्काय में बड़े२ मेघ क्या पसीजते हैं? उसमें वे क्या संमूर्च्छित होते हैं? बरसते हैं? ऐसा प्रश्न हां उसमें यह सब होता है ऐसा उत्तर ये संस्वेदन तथा वर्षण आदि कौन करते है? देव करते हैं।

છે. તમસ્કાયના વિષ્કંભ (વિસ્તાર) અને પરિક્ષેપના વિષયમાં પ્રશ્ન, સંખ્યાત હજાર યોજન સુધી વિસ્તૃત અને અસંખ્યાત હજાર યોજન સુધી વિસ્તૃત, આ પ્રમાણે તમસ્કાયના બે ભેદોનું કથન. સંખ્યાત હજાર યોજન ાા વિસ્તાર-વાળો તમસ્કાય એવડી મોટી દીર્ઘતા અને સ્થૂલતા આદિથી યુક્ત છે કે અતિશય શીઘ્રતાવાળો દેવ જો છ મહિના સુધી ચાલ્યા કરે તો મહા મુશ્કે-લીથી તે તેનો પાર પામી શકે છે. પરન્તુ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારનો જે તમસ્કાય છે તેનો પાર પામવાનું કોઈનાથી શકય બનતું નથી.

પ્રશ્ન—શું તમસ્કાયમાં ઘર છે? હાટ છે? ગામ છે? સન્નીવેશ પર્યન્તનાં સ્થાનો છે? ઉત્તર—તેમાં એવું કંઇ પણ નથી.

પ્રશ્ન—શું મોટા મોટા મેઘ તમસ્કાયમાં પસીજે (ભીંજાય) છે ખરાં? શું તેઓ તેમાં સંમૂર્છિત (એકત્રિત) થાય છે? વરસે છે?

ઉત્તર—હા, તેમાં એ બધું થાય છે.

પ્રશ્ન-તે સંસ્વેદન તથા વર્ષણ આદિ કોણ કરે છે? ઉત્તર-દેવો કરે છે.

पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते—

षष्ठशतके पञ्चमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ।

कोऽयं तमस्कायपदार्थः, किम् पृथिवी तमस्कायः ? आपो वा तमस्काय इत्युच्यते?, इति प्रश्नः, अप्कायिकपरिणामएव तमस्कायः इत्युत्तरम् । अप्काय-तमस्काययोः समानस्वभाववतायास्तत्र हेतुत्वकथनं च । ततः तमस्कायस्य प्रारम्भ-समाप्त्योरपिविषयकः प्रश्नः अरुणोदधिसमुद्रात्तमस्कायस्य प्रारम्भः, ब्रह्मलोके तस्य समाप्तिरित्युत्तरम् । ततः तमस्कायस्याकारविषये प्रश्नः । अधोभागे शराव-बुध्नवत्, उपरिभागे कुक्कुटपञ्जराकारवत्, इति उक्तम् । ततः तमस्कायस्य

॥ छट्ठे शतक के पांचवा उद्देशक प्रारंभ ॥

इस शतकके इस पंचम उद्देशक में जो विषय कहा है उसका विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—

तमस्काय क्या पदार्थ है ? क्या वह पृथिवीरूप है ? या जलरूप है ? ऐसा प्रश्न—अप्कायिक का परिणाम ही तमस्काय है ऐसा उत्तर, तमस्काय और अप्कायकी समान स्वभावता का कथन और इसमें हेतुप्रदर्शन, तमस्काय के प्रारंभ होनेके विषय में और इसकी समाप्ति होने के विषयमें प्रश्न, अरुणोदयसमुद्र से तमस्काय का प्रारंभ कथनरूप और ब्रह्मलोक में समाप्ति कथनरूप उत्तर, तमस्कायका आकार कैसा होता है ऐसा प्रश्न, नीचेमें इसका आकार शरावबुध्नकी तरह होता है और ऊपर भागमें कुक्कुट के पंजरके आकार जैसा होता है ऐसा उत्तर,

---

શતક ૭ ઉદ્દેશક પાંચમો—

આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત પ્રતિપાદન—

પ્રશ્ન—તમસ્કાય શું છે? શું તે પૃથ્વીરૂપ છે કે જળરૂપ છે ?

ઉત્તર—અપ્કાયિકનું પરિણામ જ તમસ્કાય છે. તમસ્કાય અને અપ્કાયની સમાન સ્વભાવતાનું કથન અને તેના કારણનું પ્રતિપાદન.

તમસ્કાયનો આરંભ થવાને વિષે અને તેની સમાપ્તિ થવા વિષે પ્રશ્ન, અરૂણોદય સમુદ્રમાંથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે અને બ્રહ્મલોકમાં સમાપ્તિ થાય છે એવું કથન. પ્રશ્ન—તમસ્કાયનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર—નીચેના ભાગમાં તેનો આકાર શરાવબુધ્નના જેવો (માટીનાં કોડિયાના તળિયા જેવો) હોય છે. અને ઉપરના ભાગમાં કૂકડાના પાંજરા જેવો હોય

कथनम्, पृथिवीपरिणामनिषेधश्च । तमस्काये समस्तजीवानामनन्तवारमुत्पादः, किन्तु नो बादरपृथिवीरूपेण, नो बादराग्निरूपेण वा। ततः अष्टविधकृष्ण-राजीनामभिधानम् । तासां च सनत्कुमार-माहेन्द्रकल्पयोरुपरि ब्रह्मलोक-स्याधोभागे च रिष्टविमानप्रस्तटे स्थितिश्चप्रतिपादनम् । आसां च आकारः मल्लक्रीडा-स्थान (अखाडा) वत् चतुरस्रः । पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्भागेषु चतुर्षु प्रत्येकं द्वे द्वे कृष्णराजी स्तः । ताश्च सर्वाः परस्परं स्पृष्टाः सम्बद्धाश्च सन्ति । एतासामा-याम-विष्कम्भ-परिक्षेपविषये विचारः, कृष्णराजिषु गृहादिविचारस्तमस्कायवदेव, विशेषः केवलं तत्र मेघानां संस्वेदनादिकं देव एव करोति-इति । कृष्णराजीनामष्ट

पुद्गल का परिणाम तमस्काय है। पर पृथिवी का परिणाम तमस्काय नहीं है ऐसा कथन तमस्काय में समस्त जीवों का अनन्तवार उत्पाद हुआ है पर उनका यहां बादर पृथिवीरूप से और बादर अग्निरूपसे उत्पाद नहीं हुआ है ऐसा कथन आठ प्रकार की कृष्णराजियों का कथन इनका अव-स्थान ऊपरमें सनत्कुमार माहेन्द्रकल्प में है और नीचे ब्रह्मलोक कल्पमें, अरिष्टविमान के पाथडे में है ऐसा कथन इनका आकार अखाडेके जैसा चौकोर है पूर्व पश्चिम और उत्तर दक्षिण इन चार दिशाओं में से प्रत्येक दिशा में दो-दो कृष्णराजियां हैं। ये सब कृष्णराजियां आपस में स्पृष्ट और संबद्ध हैं। इनके आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप के विषयमें विचार । तमस्काय की तरह ही इनमें कृष्णराजियां में गृहादि का विचार यहां विशेषता केवल इतनी ही है कि इनमें मेघों का संस्वेदन आदि देव ही करता है । कृष्णराजियां पृथिवी के परिणामरूप हैं। अप्-जल

તમસ્કાયમાં સમસ્ત જીવોનો અનંતવાર ઉત્પાદ થયો છે, પણ તેમનો ત્યાં બાદર પૃથ્વીરૂપે અને બાદર અગ્નિરૂપે ઉત્પાદ થયો નથી એવું કથન. આઠ પ્રકારની કૃષ્ણરાજીઓનું કથન. તેમનું અવસ્થાન ઉપર સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પમાં છે અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં, અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં છે એવું કથન. આકાર તેમનો અખાડાના જેવો-ચતુષ્કોણ જેવો છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચારે દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બે, બે કૃષ્ણરાજીઓ છે. તે બધી કૃષ્ણરાજીઓ એક બીજી સાથે સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે. તમસ્કાયની જેમજ એ કૃષ્ણરાજીઓમાં ઘર, દુકાન આદિનો વિચાર. અહીં વિશેષતા એટલી જ છે કે તે કૃષ્ણરાજીઓમાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ દેવ જ કરે છે. તે કૃષ્ણરાજી-ઓના આયામ (લંબાઇ), વિષ્કંભ (પહોળાઇ) અને પરિક્ષેપ (પરિધી) નો વિચાર. કૃષ્ણરાજીઓનાં આઠ નામ. તે કૃષ્ણરાજીઓ પૃથ્વીના પરિણામરૂપ

र्तृकतया प्रतिपादनं च। ततः तमस्काये बादरस्तनितस्य बादरविद्युतश्च देवप्रयोज्यत्वादि वाचाः देवकृतत्वेन प्रतिपादनम्। तमस्काये विग्रहगतिसमापन्नभिन्नयोः बादरपृथिवी-बादराग्न्योर्निषेधकरणम्। तमस्काये चन्द्रसूर्यप्रभृतीनाम् प्रतिषेधः, तत्पार्श्वे तेषां प्रतिपादनं च। ततः तमस्काये चन्द्रसूर्यादिप्रभाया अपि तमस्कायरूपतया परिणामेन अभावसदृशत्वमेवेति प्रतिपादनम्। ततः तमस्कायस्य कृष्णः महाकृष्णः, अत्यधिककृष्णश्च वर्णः, अतएव स महाभयङ्करः, देवानामपि भय-क्षोभोत्पादकश्च। ततः तमस्कायस्य त्रयोदशनामकथनम्। ततः तमस्कायस्य अप्कायजीव-पुद्गलपरिणाम-

कौन से देव ! असुरकुमार वा नागकुमार? ये सब करते हैं ऐसा कथन उत्तर तमस्काय में बादर स्तनित शब्द (गर्जित शब्द) और बादर विद्युत् इनको देव करते हैं ऐसा कथन तमस्काय में विग्रहगति समापन्न से भिन्न बादर पृथिवीकाय, बादर अग्निकाय नहीं है ऐसा प्रतिपादन तमस्कायमें चन्द्र सूर्य आदि का प्रतिषेध और इनका उसकी बाजू में रहने का कथन तमस्काय में चन्द्रसूर्यादि की प्रभा भी तमस्कायरूप से परिणामित हो जाती है इसलिये वह वहां एक तरह से नहीं जैसी है। तमस्कायका वर्ण, कृष्ण, महाकृष्ण, अत्यधिककृष्ण है, अतः वह महा-भयप्रद है, देवों को भी भय और क्षोभ उत्पन्न करनेवाला है, ऐसा तमस्काय के तेरह नाम। तमस्काय किसका परिणाम है? पृथिवी का? पानी का? या जीव व पुद्गल का? पानी का परिणाम तमस्काय है, जीव

પ્રશ્ન—કયા દેવો? અસુરકુમાર કે નાગકુમાર?

ઉત્તર—તે બધાં કરે છે. તમસ્કાયમાં બાદર સ્તનિત શબ્દ (ગર્જનાનો અવાજ) અને બાદર વિદ્યુત દેવો કરે છે, એવું કથન. તમસ્કાયમાં વિગ્રહગતિ સમાપન્ન જીવો સિવાયના બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય જીવો નથી એવું પ્રતિપાદન. તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય આદિનો પ્રતિષેધ (ન હોવાનું કથન) અને તેઓ તેની બાજુમાં રહે છે એવું કથન, તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર-સૂર્યાદિની પ્રભા પણ તમસ્કાય રૂપે પરિણમન પામે છે, તે કારણે એક રીતે તો તે નહીં જેવી જ હોય છે. તમસ્કાયનો વર્ણ કૃષ્ણ, મહાકૃષ્ણ અને અત્યધિક કૃષ્ણ હોય છે, તેથી તે ઘણો ભયજનક લાગે છે, તે દેવોમાં પણ ભય અને ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે, એવું કથન. તમસ્કાયના તેર નામ.

પ્રશ્ન—તમસ્કાય કોનું પરિણામ છે? શું પૃથ્વીનું પરિણામ છે? કે પાણીનું પરિણામ છે? કે જીવ અથવા પુદ્ગલનું પરિણામ છે?

ઉત્તર—તમસ્કાય પાણીનું પરિણામ છે, જીવ પુદ્ગલનું પરિણામ છે, પણ પૃથ્વીનું પરિણામ તમસ્કાય નથી એવું કથન.

कथनम्, पृथिवीपरिणामनिषेधश्च। तमस्काये समस्तजीवानामनन्तवारमुत्पादः, किन्तु नो बादरपृथिवीरूपेण, नो बादराग्निरूपेण वा। ततः अष्टविधकृष्ण-राजीनामभिधानम्। तासां च सनत्कुमार-माहेन्द्रकल्पयोरुपरि ब्रह्मलोक-स्याधोभागे च रिष्टविमानप्रस्तटे स्थितिप्रतिपादनम्। आसां च आकारः मल्लक्रीडा-स्थान (अखाडा) वत् चतुरस्रः। पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्भागेषु चतुर्षु प्रत्येकं द्वे द्वे कृष्णराजी स्तः। ताश्च सर्वाः परस्परं स्पृष्टाः सम्बद्धाश्च सन्ति। एतासामा-याम-विष्कम्भ-परिक्षेपविषये विचारः, कृष्णराजिषु गृहादिविचारस्तमस्कायवदेव, विशेषः केवलं तत्र मेघानां संस्वेदनादिकं देव एव करोति-इति। कृष्णराजीनामष्ट

पुद्गल का परिणाम तमस्काय है। पर पृथिवी का परिणाम तमस्काय नहीं है ऐसा कथन तमस्काय में समस्त जीवों का अनन्तवार उत्पाद हुआ है पर उनका यहां बादर पृथिवीरूप से और बादर अग्निरूपसे उत्पाद नहीं हुआ है ऐसा कथन आठ प्रकार की कृष्णराजियों का कथन इनका अव-स्थान ऊपरमें सनत्कुमार माहेन्द्रकल्प में है और नीचे ब्रह्मलोक कल्पमें, अरिष्टविमान के पाथडे में है ऐसा कथन इनका आकार अखाडेके जैसा चौकोर है पूर्व पश्चिम और उत्तर दक्षिण इन चार दिशाओं में से प्रत्येक दिशा में दो-दो कृष्णराजियां हैं। ये सब कृष्णराजियां आपस में स्पृष्ट और संबद्ध हैं। इनके आयाम, विष्कंभ और परिक्षेप के विषयमें विचार। तमस्काय की तरह ही इनमें कृष्णराजियां में गृहादि का विचार यहां विशेषता केवल इतनी ही है कि इनमें मेघों का संस्वेदन आदि देव ही करता है। कृष्णराजियां पृथिवी के परिणामरूप हैं। अप्-जल

તમસ્કાયમાં સમસ્ત જીવોનો અનંતવાર ઉત્પાદ થયો છે, પણ તેમનો ત્યાં બાદર પૃથ્વીરૂપે અને બાદર અગ્નિરૂપે ઉત્પાદ થયો નથી એવું કથન. આઠ પ્રકારની કૃષ્ણરાજીઓનું કથન. તેમનું અવસ્થાન ઉપર સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પમાં છે અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં, અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં છે એવું કથન. આકાર તેમનો અખાડાના જેવો-ચતુષ્કોણ જેવો છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચારે દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બે, બે કૃષ્ણરાજીઓ છે. તે બધી કૃષ્ણરાજીઓ એક બીજી સાથે સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે. તમસ્કાયની જેમજ એ કૃષ્ણરાજીઓમાં ઘર, દુકાન આદિનો વિચાર. અહીં વિશેષતા એટલી જ છે કે તે કૃષ્ણરાજીઓમાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ દેવ જ કરે છે. તે કૃષ્ણરાજી-ઓના આયામ (લંબાઇ), વિષ્કંભ (પહોળાઇ) અને પરિક્ષેપ (પરિધી) નો વિચાર. કૃષ્ણરાજીઓનાં આઠ નામ. તે કૃષ્ણરાજીઓ પૃથ્વીના પરિણામરૂપ

नामानि। कृष्णराजयः पृथिवीपरिणामाः नो अप्परिणामाः तत्र सर्वे प्राणभूतजीवसत्त्वा अनन्तकृत्वः पूर्वमुत्पन्नाः आसन् किन्तु बादरजलाग्निवनस्पतिरूपेण नोत्पन्नपूर्वाः। एतासामवकाशान्तरेषु अर्चिः, अर्चिर्माली, वैरोचनम्, प्रभङ्करः, चन्द्राभः, सूर्याभः, शुक्राभः, सुप्रतिष्ठाभः, इत्येतानि अष्टौ विमानानि मध्ये मध्ये रिष्टाभविमानं च, तत्राष्टौ लोकान्तिकदेवाः निवसन्ति, तथाहि-सारस्वतः१, आदित्यः२, वरुणः३, गर्दतोयः४, तुषितः ५, अव्याबाधः ६, आग्नेयः, ७ वरिष्टः, ८। एतत्सम्बन्धिविचारान्तरं च। वायोराधारेण विमानस्थितिः। जीवाभिगमानुसारेणात्रापि केवलदेवत्वं विहाय सर्वे जीवाः पूर्वम् उत्पन्नाः, अष्टसागरोपमाणि लोकान्तिकदेवस्थितिः। लोकान्तिकविमानात् लोकस्यान्तिमसंख्येययोजनानि दूरमिति ॥

के परिणामरूप नहीं है। इनमें समस्त प्राण-समस्त भूत, समस्त जीव और समस्त सत्त्व अनन्तवार पहिले उत्पन्न हो चुके हैं। परन्तु ये सब बादर जलरूप से बादर अग्निरूप से और बादर वनस्पतिरूप से पहिले वहां उत्पन्न नहीं हुए हैं। इन राजियों के आठ अवकाशान्तरों में अर्चि, अर्चिर्माली, वैरोचन, प्रभङ्कर, चन्द्राभ, सूर्याभ, शुक्राभ, सुप्रतिष्ठाभ ये आठ विमान और इन विमानों के बीच बीच में रिष्टाभविमान है ऐसा कथन इनमें आठ लोकान्तिक देव रहते हैं-लोकान्तिक देवों के नाम (सारस्वत, आदित्य, वरुण, गर्दतोय, तुषित, अव्याबाध, आग्नेय और वरिष्ट) ये हैं। इनके संबंध में और भी विचार वायु के आधार से विमानस्थिति का कथन इन विमानों में भी जीवाभिगमनसूत्र के अनुसार देव की पर्याय को छोडकर समस्त जीव पहिले उत्पन्न हो चुके हैं। आठ सागरोपम की सब लोकान्तिक देवों की स्थिति होती है। तथा

છે, જળના પરિણામરૂપ નથી. તેમાં સમસ્ત પ્રાણુ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ અનંતવાર ઉત્પન્ન થઈ ચુકયાં છે. પરન્તુ તેઓ બધાં બાદર જળરૂપે, બાદર અગ્નિરૂપે અને બાદર વનસ્પતિરૂપે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી તે રાજીઓના આઠ અવકાશાન્તરોમાં અર્ચિ, અર્ચિમાલી, વૈરોચન, પ્રભંકર, ચન્દ્રાભ, સૂર્યાભ, શુક્રાભ અને સુપ્રતિષ્ઠાભ, એ આઠ વિમાન અને તે વિમાનોની વચ્ચોવચ્ચ રિષ્ટાભવિમાન એવું કથન. તે વિમાનોમાં આઠ લોકાન્તિક દેવ રહે છે લોકાન્તિક દેવોનાં નામ-" સારસ્વત, આદિત્ય, વરુણ, ગર્દતોય, તુષિત, અવ્યાબાધ, આગ્નેય અને વરિષ્ઠ." તેમના વિષયમાં વિશેષ વિચાર, વાયુને આધારે વિમાનસ્થિતિનું કથન, આ વિમાનોમાં પણ જીવાભિગમસૂત્ર અનુસાર દેવની પર્યાયને છોડીને સમસ્ત જીવ પ[illegible]પન્ન થઈ

तमस्कायवक्तव्यता ।

चतुर्थोद्देशके जीवानां सप्रदेशत्वादिकं निरूपितम् अथ पञ्चमोद्देशके सप्रदेशं तमस्कायादिकं निरूपयितुमाह–' किमयं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्–किमयं भंते ! 'तमुक्काए' त्ति पव्वुच्चइ, किं पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ, आऊ तमुक्काएत्ति पव्वुच्चइ ? गोयमा ! णो पुढवी तमुक्काएत्ति पव्वुच्चइ, आऊ तमुक्काएत्ति पव्वुच्चइ । से केणट्टेणं० ? गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ, अत्थेगइए देसं णो पगासेइ–से तेणट्टेणं० । तमुक्काए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए, कहिं संनिट्ठिए ? गोयमा ! जंबूदीवस्स वहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स वाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं वायालीसं जोयणसहस्साणि ओगाहित्ता उवरिल्लाओ जलंताओ एगपए-सियाए सेढीए एत्थ णं तमुक्काए समुट्ठिए, सत्तरस – एक्कवीसे जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मी–साण–सणंकुमार–माहिंदे चत्तारि वि-कप्पे आवरित्ता णं, उड्ढंपि य णं वंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते–एत्थ णं तमुक्काए णं संनिट्ठिए । तमुक्काएणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ? गोयमा ! अहे मल्लगमूलसंठिए, उप्पिं कुक्कुडपंजरगसंठिए पण्णत्ते ! तमुक्काए णं भंते ! केवइयं विक्खं-भेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? गोयमा ! तमुक्काए णं दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–संखेज्जवित्थडे य, असंखेज्जवित्थडे, य । तत्थ

लोकान्तिक विमान से लोक का अन्तिमभाग असंख्यात योजन दूर है ऐसा कथन ॥

ચુકેલા છે. બધા લોકાન્તિક દેવોની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની હોય છે. તથા લોકાન્તિક વિમાનમાંથી લોકનો અન્તિમ ભાગ અસંખ્યાત યોજન દૂર છે એવું કથન.

णं जे से संखेज्जवित्थडे से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते। तमुक्काए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ? गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीव-समुद्दाणं सव्वब्भंतराए, जाव-परिक्खवेणं पण्णत्ते। देवेणं महिड्ढीए, जाव-महाणुभावे इणामेव त्ति कट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा, से णं देवे ताए उक्किट्ठाए, तुरियाए, जाव-देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे जाव-एगाहं दुयाहं वा, तियाहं वा, उक्कोसेणं छम्मासे वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं णो वीईवएज्जा, एमहालएणं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते। अत्थि णं भंते! तमुक्काए गेहाइ वा, गेहावणा इ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे। अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गामा इ वा, जाव-सन्निवेसा इ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे। अत्थि णं भंते ! तमुक्काए उराला वलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति वा ? हंता, अत्थि ! तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ ? गोयमा ! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ। अत्थि णं भंते तमुक्काए बायरे थणियसद्दे, बायरे विज्जुए ? हंता, अत्थि ! तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो

पकरेइ ? गोयमा! तिण्णि वि पकरेंति। अत्थि णं भंते! तमुक्काए बायरे पुढविकाए, बायरे अगणिकाए? णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं। अत्थि णं भंते! तमुक्काए चंदिमसूरिय-गहगण-णक्खत्त-तारारूवा ? णो इणट्ठे समट्ठे,-पलिपस्सओ पुण अत्थि। अत्थि णं भंते! तमुक्काए चंदाभा इ वा, सूराभा इ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, कादूसणिया पुण सा। तमुक्काए णं भंते! केरिसए वन्नएणं पण्णत्ते ? गोयमा! काले कालोभासे, गंभीर-लोमहरिसजणणे, भीमे, उत्तासणए, परमकिण्हेवण्णे पण्णत्ते, देवे णं अत्थेगइए जेणं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा, अहे णं अभिसमागच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं, तुरियं २ खिप्पामेव वीईवएज्जा। तमुक्कायस्स णं भंते! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता ? गोयमा! तेरस नामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा—तमे इ वा १, तमुक्काए इ वा २, अंधयारे इ वा३, महांधयारे इ वा ४, लोगंधयारे इ वा ५, लोगतमिस्से इ वा ६, देवंधयारे इ वा ७, देवतमिस्से इ वा ८, देवरण्णे इवा ९, देववूहे इ वा१०, देवफलिहे इ वा११, देवपडिक्खोभे इ वा१२, अरुणोदए इ वा, समुद्दे१३, तमुक्काएणं भंते! किं पुढवि परिणामे, आउपरिणामे, जीव-परिणामे, पोग्गलपरिणामे ? गोयमा! णो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि। तमुक्काएणं भंते! सव्वे पाणा भूया, जीवा सत्ता पुढवीकाइ-यत्ताए, जावतसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? हंता, गोयमा!

असइं अदुवा अणंत-क्खुत्तो, णो चेव णं बादरपुढविकाइयत्ताए, बादरअगणिकाइयत्ताए वा ॥ सू० ? ॥

छाया—किम् अयम् भदन्त ! तमस्काय इति प्रोच्यते ? किं पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते ? गौतम ! नो पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते । तत् केनार्थेन० ? गौतम ! पृथिवीकायोऽस्त्येककः शुभो देशं प्रकाशयति, अस्त्येककः देशं नो प्रकाशयति, तत् तेनार्थेन ।

तमस्काय व्यक्तव्यता

' किमयं भंते ! " तमुक्काए " त्ति पवुच्चइ ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(किमयं भंते ! तमुक्काए त्ति पवुच्चइ, किं पुढवि तमुक्काए त्ति पवुच्चइ, आऊ तमुक्काए त्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! यह जो तमस्काय है वह क्या पदार्थ है-अर्थात् किस पदार्थरूप वह तमस्काय कहा गया है ? क्या वह तमस्काय पृथ्वीरूप कहा गया है या वह तमस्काय अप्-जलरूप कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो पुढवि तमुक्काए त्ति पवुच्चइ, आऊ तमुक्काए त्ति पवुच्चइ) वह तमस्काय पृथिवीरूप नहीं कहा गया है किन्तु वह तमस्काय अप्-जलरूप कहा गया है । (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि तमस्काय पृथिवीरूप नहीं कहा गया है किन्तु अप्-जलरूप कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ अत्थेगइए देसं णो पगासेइ, से तेणट्ठेणं०) कितनीक पृथिवी-

તમસ્કાય વક્તવ્યતા—

" कि अयं भंते ! " तमुकाए " त्ति पवुच्चइ, " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(किमयं भंते ! " तमुक्काए " त्ति पवुच्चइ, किं पुढवी तमुक्काए त्ति पवुच्चइ, आउ तमुक्काए त्ति पवुच्चइ ?) હે ભદન્ત ! આ જે તમસ્કાય છે તે કયો પદાર્થ છે-એટલે કે તમસ્કાય કયા પદાર્થરૂપ છે ? શું તમસ્કાયને પૃથ્વીરૂપ કહેલ છે ? અથવા તો તેને જળરૂપ કહેલ છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो पुढवि तमुक्काए त्ति पवुचइ, आउ तमुक्काए त्ति पवुच्चइ) તમસ્કાયને પૃથ્વીરૂપ કહ્યું નથી, પણ તેને જળરૂપ કહ્યું છે.

(से केणट्ठेणं० ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તમસ્કાયને પૃથ્વીરૂપ કહ્યું નથી પણ જળરૂપ કહ્યું છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभेदेसं पगासेइ, अत्थेगइए देसं णो पगासेइ, से तेणट्ठेणं०) કેટલીક પૃથ્વીકાય એવી શુભ

तमस्कायः खलु भदन्त ! कुत्र समुत्थितः, कुत्र संनिष्ठितः ? गौतम ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य बहिः तिर्यगसंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् व्यतिव्रज्य अरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताद् अरुणोदकं समुद्रं द्वाचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अवगाह्य उपरितनाद् जलान्ताद् एकप्रदेशिकया श्रेण्या-अत्र खलु तमस्कायः समुत्थितः, सप्त-

काय ऐसी शुभ होती है कि वह देशको-एक भाग को प्रकाशित करती है। और कितनीक पृथिवीकाय ऐसी होती है जो वह देश को-एक भाग को प्रकाशित नहीं करती है। इस कारण मैंने ऐसा कहा है कि तमस्काय पृथिवीरूप नहीं है अप्-जलरूप है। (तमुक्काए णं भंते) कहिं समुट्ठिए, कहिं संनिट्ठिए ?) हे भदन्त ! यह तमस्काय कहां से प्रारंभ होता है ? और कहां इसका अन्त होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जंबूदीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयण-सहस्साणि ओगहित्ता उवरिल्लाओ जलंताओ एगपएसियाए सेढीए एत्थणं तमुक्काए समुट्ठीए) जंबूद्वीप के बाहिर तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लंघन-पार करने के बाद अरुणवर द्वीप आता है। इस अरुणवर द्वीप को चारों ओर से अरुणोदय समुद्र घेरे हुए है। इस समुद्र की बाहिरी वेदिका के अन्त से लेकर अरुणोदय समुद्र में ४२ हजार योजन आगे जाने पर उपरितन जलान्त आता है। इस उपरि-

(દેદીપ્યમાન) હોય છે કે તે દેશને (એક ભાગને) પ્રકાશિત કરે છે, અને કેટલીક પૃથ્વીકાય એવી હોય છે કે જે ક્ષેત્રના એક ભાગને પણ પ્રકાશિત કરતી નથી. હે ગૌતમ તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી પણ જળરૂપ છે.

(तमुक्काए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए कहिं संनिट्ठिए ?) હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાયનો પ્રારંભ ક્યાંથી થાય છે અને ક્યાં તેની સમાપ્તિ થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जंबूदीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साणि ओगाहित्ता उवरिल्लाओ जलंताओ एगपएसियाए सेढीए एत्थणं तमुक्काए समुट्ठीए) જંબૂદ્વીપની બહાર તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કર્યા પછી અરુણવર દ્વીપ આવે છે. આ અરુણવર દ્વીપને ઘેરીને ચારે તરફ અરુણોદય સમુદ્ર રહેલો છે. તે સમુદ્રની બહારની વેદિકાના અન્તથી લઈને અરુણોદય સમુદ્રમાં બેતાલીસ હજાર યોજન આગળ જતાં ઉપરિતન જલાન્ત

दशैकविंशतियोजनशतानि ऊर्ध्वम् उत्पत्य ततः पश्चात् तिर्यक् प्रविस्तरन्, प्रविस्तरन् सौधर्म-ईशान-सनत्कुमार-माहेन्द्रान् चतुरोऽपि कल्पान् आवृत्य ऊर्ध्वमपि च खलु ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टविमानप्रस्तटं संप्राप्तः-अत्र खलु तमस्कायः संनिष्ठितः। तमस्कायः खलु भदन्त! किंसंस्थितः प्रज्ञप्तः? गौतम! अधो मल्लकमूलसंस्थितः, उपरि कुक्कुटपञ्जरकसंस्थितः प्रज्ञप्तः। तमस्कायः खलु भदन्त! कियान् विष्कम्भेण, कियान् परिक्षे-

---

तन जलान्त से एक श्रेणि ऐसी आती है जो उपर और नीचे समप्रदेश-वाली है-अर्थात् भित्ति के जैसे भित्ति ऊपर नीचे मध्य में एकसी होती है-इसी तरह की यह श्रेणी है-इस श्रेणि से तमस्काय प्रारंभ होता है। (सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता णं उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते-एत्थ णं तमुक्काए णं संनिट्ठिए) यह तमस्काय यहां से प्रारंभ होकर १७२१ योजन ऊँचे जाकर वहां से पीछे तिरछा विस्तृत होता हुआ सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार इन चार कल्पों को आवृत्त आच्छादित करके ऊँचे ब्रह्मलोककल्प में रिष्ट विमान के पाथडे तक पहुँचता है-यहीं पर इस तमस्काय का अन्त है। (तमुक्काएणं भंते! किं संठिए पण्णत्ते) हे भदन्त! इस तमस्काय का आकार कैसा है? (गोयमा) हे गौतम! (अहे मल्लगमूलसंठिए उप्पिं कुक्कुडपंजरगसंठिए पण्णत्ते)

આવે છે. તે ઉપરિતન જલાન્તથી એક શ્રેણિ એવી આવે છે કે જે ઉપર અને નીચે સમપ્રદેશવાળી છે-એટલે કે દિવાલના જેવી છે-જેવી રીતે દીવાલ ઉપર, નીચે અને મધ્ય ભાગમાં એક સરખી હોય છે એજ પ્રકારની આ શ્રેણી છે. તે શ્રેણિમાંથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે. (सत्तरस-एकवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ताणं उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते एत्थणं तमुकाए णं संनिट्ठिए) આ તમસ્કાય તે શ્રેણિમાંથી શરૂ થઇને ૧૭૨૧ યોજન ઊંચે જાય છે. ત્યારબાદ ત્યાંથી તે તિરછો વિસ્તૃત થઇને સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર એ ચાર કલ્પોને આચ્છાદિત કરીને ઊંચે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં રિષ્ટ વિમાનના પાથડા સુધી પહોંચે છે અને ત્યાં જ તેનો (તમસ્કાયનો) અન્ત આવી જાય છે.

(तमुक्काएणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયનો આકાર કેવો હોય છે ?

पेण प्रज्ञप्तः ? गौतम ! तमस्कायः खलु द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–संख्येयविस्तृतश्च, असंख्येयविस्तृतश्च, तत्र खलु यः स संख्येयविस्तृतः स खलु संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। तत्र खलु यः सोऽसंख्येयविस्तृतः सः खलु असंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्ये-

हे गौतम ! तमस्काय का नीचे का आकार मिट्टी के दीपक के नीचे के भाग जैसा कहा गया है और ऊपर का आकार मुर्गा के पिंजरेके आकार जैसा कहा गया है। (तमुक्काए णं भंते ! केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे भदन्त ! तमस्काय का विस्तार कितना है ? और परिक्षेप कितना है ? (गोयमा ! तमुक्काएणं दुविहे पण्णत्ते–तं जहा संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडे य) हे गौतम ! तमस्काय दो प्रकार का कहा गया है–एक संख्यात विस्तार वाला तमस्काय और दूसरा असंख्यात विस्तारवाला तमस्काय (तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं) इनमें जो संख्यात विस्तारवाला तमस्काय है वह अपने विष्कंभ से संख्यात हजार योजन का तथा (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) परिक्षेपसे असंख्यात हजार योजन का कहा गया है। (तत्थणं जे से असंखिज्जवित्थडे से णं

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (अहे मल्लगमूल संठिए उप्पिं कुक्कुडपंजरग-संठिए पण्णत्ते) તમસ્કાયના નીચેના ભાગનો આકાર દીવો કરવાના માટીના કોડિયાના નીચેના ભાગ જેવો કહ્યો છે, અને તેના ઉપરના ભાગનો આકાર કૂકડાના પિંજરાના આકાર જેવો કહ્યો છે.

(तमुक्काए णं भंते ! केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયનો વિસ્તાર કેટલો કહ્યો છે ? તેનો પરિક્ષેપ (પરિધી) કેટલો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! तमुक्काएणं दुविहे पण्णत्ते–तंजहा–संखेज्जवित्थडे य असंज्जेवित्थडे य) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયના બે પ્રકાર નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે-(૧) સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય અને બીજો અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય. (तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं) તેમાંનો જે સંખ્યાત વિસ્તારવાળો છે તેનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) સંખ્યાત હજાર યોજનનો તથા (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) પરિક્ષેપ (પરિધી) અસંખ્યાત હજાર યોજનનો કહ્યો છે.

(तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं

यानियोजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। तमस्कायः खलु भदन्त! कियन्महालयः प्रज्ञप्तः? गौतम! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीप-समुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः, यावत्-परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः। देवः खलु महर्द्धिकः, यावत्-महानुभागः, एवमेव एवमेव-इति कृत्वा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः त्रिरुक्तिचुटिकाभिः त्रिसप्तकृत्वः अनुपर्यट्य शीघ्रम् आगच्छेत्, स देवस्तया उत्कृष्टया, त्वरितया, यावत्-देवगत्या व्यतिव्रजन्२ यावत्-एकाहं वा, द्व्यहं वा त्र्यहं वा, उत्क-

असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) और जो असंख्यात विस्तार वाला तमस्काय है वह विष्कंभ से असंख्यात हजार योजन का और परिक्षेप से भी असंख्यातहजार योजन का कहा गया है। (तमुक्काए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते) हे भदन्त ! तमस्काय कितना बड़ा है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते) समस्त द्वीप और समस्त समुद्रों के बीच में यह जंबूद्वीप नाम का द्वीप-मध्यजंबूद्वीप यावत् परिक्षेपवाला कहा गया है-अब (देवेणं महिड्ढिए जाव महाणुभावे, इणामेव इणामेव तिकट्टु केवल कप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं तिहिं अच्छरनिवाएहिं त्तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा-से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देवगईए वीईवयमाणे. जाव एकाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे

विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) અને જે સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે તેનો વિષ્કંભ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો અને પરિક્ષેપ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો કહ્યો છે

(तमुक्काए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કેટલો મોટો છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अयं णं जंबूद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भन्तराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते) સમસ્ત દ્વીપ અને સમસ્ત સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળો અને ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ કોસ, ૨૮૦૦ ધનુષ અને ૧૩ાા આંગળથી સહેજ અધિક પરિધીવાળો કહ્યો છે. (અહીં 'जाव' પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ સૂત્રપાઠનો અર્થ આપ્યો છે) હવે (देवेणं महिड्ढिए जाव महाणुभावे, इणामेव इणामेव तिकट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं तिहिं अच्छरनिवाएहिं त्ति सत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देवगईए वीईवयमाणे, जाव एकाहं वा

वेण षण्मासान् व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं तमस्कायं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं तमस्कायं नो व्यतिव्रजेत्, इयन्महालयः खलु गौतम ! तमस्कायः प्रज्ञप्तः ! अस्ति खलु भदन्त ! तमस्काये गेहानि वा, गेहापणा वा ? नो अयमर्थः, समर्थः अस्ति खलु भदन्त ! तमस्काये ग्रामाइति वा यावत्संनिवेशा इति वा ? नो अयमर्थः

वीईवईज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं णो वीइवएज्जा-एमहालएणं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते) कोई विशाल-बड़ी भारी-ऋद्धिवाला यावत् महाप्रभाववाला देव "यह मैं चला यह मैं चल" इस तरह का उतावला बनकर तीन चुटकी बजते ही २१ बार उस समस्त जंबूद्वीप की परिक्रमा देकर शीघ्र आजावे-इस तरह वह देव अपनी देवगतिसंबंधी त्वरादि विशेषणवाली गति से एक दिन, दो दिन या तीन दिनतक चलता रहे और अधिक से अधिक इस तरह से वह छह माह तक चले तो इस प्रकार की चाल से चलने वाला वह देव तमस्काय के कितनेक अंश को प्राप्त कर सकता है और कितनेक तमस्काय के अंश को प्राप्त नहीं कर सकता है। हे गौतम ! इतना बड़ा विशाल तमस्काय कहा गया है। (अत्थिणं भंते ! तमुक्काए गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ?) हे भदन्त ! तमस्काय में क्या घर हैं ? गृहापण है ? (णो इणट्ठे इणट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गामाइ वा जाव सन्निवेसाइ वा) हे भदन्त ! तमस्काय

दुयाहं, तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं णो वीइवएज्जा-एमहालएणं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते) કોઈ વિશાળ ઋદ્ધિવાળો, મહાપ્રભાવ આદિથી યુક્ત હોય એવો દેવ "આ ઉપડયો, આ ઉપડયો" એમ કહેતો ઘણો ઉતાવળો ઉતાવળો ત્રણ વાર ચપટી વગાડતા તો સમસ્ત જંબૂદ્વીપની ૨૧ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પાછો આવી જાય છે, આ પ્રકારની શીઘ્ર ગતિવાળો તે દેવ, પોતાની આ પ્રકારની ત્વરાદિ વિશેષણોવાળી દેવગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ, અથવા ત્રણ દિવસ સુધી ચાલ્યા કરે અને આ રીતે અધિકમાં અધિક છ માસ સુધી તે ચાલ્યા કરે, તો આ પ્રકારની ગતિથી ચાલનારો તે દેવ તમસ્કાયના કેટલાક અંશને પાર કરી શકે છે અને તમસ્કાયના કેટલાક અંશને તો પાર કરી શકતો પણ નથી હે ગૌતમ ! તમસ્કાયને એટલો બધો મોટો અને વિશાળ કહ્યો છે.

(अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં શું ઘરો હોય છે ? ગૃહાપણો (હાટ) હોય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તેમાં એવું કંઈ પણ હોતું નથી.

यानियोजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः । तमस्कायः खलु भदन्त ! कियन्महालयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीप-समुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः, यावत्-परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः । देवः खलु महर्द्धिकः, यावत्-महानुभावः, एतदेव एतदेव-इति कृत्वा केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः त्रिभिश्चुटिकाभिः त्रिसप्तकृत्वः अनुपर्यट्य शीघ्रम् आगच्छेत्, स देवस्तया उत्कृष्टया, त्वरितया, यावत्-देवगत्या व्यतिव्रजन् २ यावत्-एकाहं वा, द्व्यहं वा त्र्यहं वा, उत्कृ·

असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) और जो असंख्यात विस्तार वाला तमस्काय है वह विष्कंभ से असंख्यात हजार योजन का और परिक्षेप से भी असं· ख्यातहजार योजन का कहा गया है। (तमुक्काए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते) हे भदन्त ! तमस्काय कितना बड़ा है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतराए जाव परिक्खे· वेणं पण्णत्ते) समस्त द्वीप और समस्त समुद्रों के बीच में यह जंबूद्वीप नाम का द्वीप-मध्यजंबूद्वीप यावत् परिक्षेपवाला कहा गया है-अब (देवेणं महिड्डिए जाव महाणुभावे, इणामेव इणामेव तिकट्टु केवल कप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं तिहिं अच्छरनिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरि· यट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा-से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देव· गईए वीईवयमाणे. जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे

विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) અને જે સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે તેનો વિષ્કંભ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો અને પરિક્ષેપ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો કહ્યો છે

(तमुक्काए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કેટલો મોટો છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अयं णं जंबूद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भन्तराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते) સમસ્ત દ્વીપ અને સમસ્ત સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળો અને ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ કોસ, ૨૮૦૦ ધનુષ અને ૧૩॥ આંગળથી સહેજ અધિક પરિધીવાળો કહ્યો છે. (અહીં ' जाव ' પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ સૂત્રપાઠનો અર્થ આપ્યો છે) હવે (देवेणं महिड्ढिए जाव महाणुभावे, इणामेव इणामेव तिकट्टु केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं तिहिं तिहिं अच्छरनिवाएहिं त्ति सत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देवगईए वीईवयमाणे, जाव एगाहं वा

असुरः प्रकरोति, नागः प्रकरोति ? गौतम त्रयोऽपि प्रकुर्वन्ति । अस्ति खलु भदन्त ! तमस्काये बादरः पृथिवीकायः, बादरोऽग्निकायः ? नो अयमर्थः, समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन । सन्ति खलु भदन्त ! तमस्काये चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपा : ? नो अयमर्थः समर्थः, परिपार्श्वतः पुनः सन्ति अस्ति खलु

स्तनित शब्द होता है ? बादर विद्युत् होती है ? (हंता अत्थि) हां गौतम ! यह सब होता है (तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ) हे भदन्त ! तो इस बादर स्तनित आदि को वहां कौन करता है-क्या देव करता है ? या असुर करता है ? या नाग करता है ? (गोयमा ! तिण्णि वि पकरेंति) हे गौतम ! तीनों ही करते हैं । (अत्थि णं भंते ! तमुक्काये बायरे पुढविकाए, बायरे अगणिकाए) हे भदन्त ! तमस्काय में क्या बादर पृथिवीकाय है ? बादर अग्निकाय है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) परन्तु वहां पर विग्रहगतिसमापन्न बादर पृथिवी और बादर अग्नि है । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदिम-सूरिय-गहगण-णक्खत्त-तारारूवा) हे भदन्त ! तमस्काय में क्या चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र एवं तारारूप हैं ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (पलियस्सओ पुण अत्थि) पर ये सब उसके पार्श्वभाग की

(हंता अत्थि) हा, ગૌતમ ! તે બધું થાય છે.

(तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ ?) હે ભદન્ત ! આ ઘનગર્જન આદિ ત્યાં કોણ કરે છે ? શું દેવ કરે છે ? શું અસુર કરે છે ? શું નાગ કરે છે ?

(गोयमा ! तिण्णि वि पकरेंति) હે ગૌતમ ! ત્રણે કરે છે.

(अत्थि णं भंते ! तमुकाए बायरे पुढविकाए, बायरे अगणिकाए ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં શું બાદર પૃથ્વીકાય છે ? બાદર અગ્નિકાય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં બાદર પૃથ્વીકાય પણ નથી અને બાદર અગ્નિકાય પણ નથી. (णणत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) પરન્તુ તેમાં વિગ્રહગતિ સમાપન્ન બાદર પૃથ્વી અને બાદર અગ્નિ છે.

(अत्थि णं भंते ! तमुकाए चंदिम-सूरिय गहगण-णक्खत्त-तारारूवा) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારાઓ હોય છે ખરાં ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષ્ક દેવો હોતા નથી. (पलियस्सओ पुण अत्थि) પરન્તુ તેઓ તેની બાજુમાં હોય છે.

सर्पः। अस्ति खलु भदन्त! तमस्काये उदारा बलाहकाः संस्विद्यन्ति, संमूर्च्छन्ति, संवर्षन्ति? हन्त, अस्ति। तद् भदन्त! किं देवः प्रकरोति, असुरः प्रकरोति, नागः प्रकरोति? गौतम! देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति। अस्ति खलु भदन्त! तमस्काये बादरः स्तनितशब्दः, बादरा विद्युत्? हन्त, अस्ति ताम्। भदन्त! किं देवः प्रकरोति,

में क्या ग्राम हैं, यावत् सन्निवेश हैं? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (अत्थिणं भंते! तमुकाए उराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति संवासंति वा) हे भदन्त! तमस्काय में क्या बडे २ मेघ गीला करने वाला स्निग्ध पुद्गलों द्वारा गीले हो जाते हैं? संमूर्च्छित-परस्पर में वे एकत्रित-होते हैं? (हंता, अत्थि) हां गौतम! ऐसा होता है। (तं भंते! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ?) हे भदन्त! संस्वेदन आदि को देव करता है? या असुर करता है? या नाग करता है? (गोयमा! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) हे गौतम! उस संस्वेदन आदि को देव भी करता है, असुर भी करता है और नाग भी करता है। (अत्थि णं भंते! तमुकाए बायरे थणियसद्दे, बायरे विज्जुए) हे भदन्त तमस्काय में बादर

(अत्थि णं भंते! तमुकाए गामाइ वा जाव सन्निवेसाइ वा) હે ભદન્ત! શું તમસ્કાયમાં ગામ હોય છે? સન્નિવેશ પર્યન્તનાં સ્થાનો હોય છે?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! તમસ્કાયમાં ગામ આદિ કંઈ પણ હોતું નથી.

(अत्थि णं भंते! उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति वा?) હે ભદન્ત! શું વિશાળ મેઘ (વાદળાંઓ) તમસ્કાયમાં ભીંજાવનારા સ્નિગ્ધ પુદ્ગલો દ્વારા ભીંજાય છે ખરાં? પરસ્પરમાં એકત્રિત થાય છે ખરાં? વરસે છે ખરાં? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ એવું થાય છે.

(तं भंते! किं देवोपकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ?) હે ભદન્ત! સંસ્વેદન આદિ દેવ કરે છે? કે અસુર કરે છે? કે નાગ કરે છે?

(गोयमा! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) હે ગૌતમ! તે સંસ્વેદન આદિ દેવ પણ કરે છે? અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે?

(अत्थि णं भंते! तमुकाए बायरे थणियसद्दे, बायरे विज्जुए) હે ભદન્ત! તે તમસ્કાયમાં શું બાદર સ્તનિત શબ્દ-ઘનગર્જન થાય છે.? બાદર વિદ્યુત થાય છે?

च्छेत् ततः पश्चात् शीघ्रं शीघ्रम्, त्वरितं त्वरितम् क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत्। तमस्कायस्य खलु भदन्त ! कति नामधेयानि प्रज्ञप्तानि ! गौतम ! त्रयोदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-तम इति वा, १ तमस्काय इति वा २, अन्धकार इति वा ३, महान्धकार इति वा ४, लोकान्धकार इति वा ५, लोकतमिस्रम् इति वा ६, देवान्धकार इति वा ७, देवतमिस्रम् इति वा ८, देवारण्यम् इति वा ९, देवव्यूह इति वा १०, देवपरिघ इति वा ११, देवप्रतिक्षोभ इति वा १२, अरुणोदक इति वा समुद्रः १३।

ज्जा, सीहं सीहं, तुरियं २ खिप्पामेव वीइवएज्जा) कदाचित् कोईदेव तमस्काय में प्रवेश करे तो वह भय के मारे वहां से बहुत ही जल्दी-शरीर की त्वरा से और मन की त्वरासे बहुत ही शीघ्र-उस तमस्काय को उल्लंघन करके बाहर निकल जाता है। (तमुकायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता) हे भदन्त ! तमस्काय के कितने नाम कहे गये हैं? (गोयमा) हे गौतम ! (तेरसनामधेज्जा पण्णत्ता) तमस्काय के तेरह नाम कहे गये हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(तमेइ वा, तमुक्काएइवा अंधयारेइ वा, महांधयारेइ वा, लोगंधयारेइ वा, लोगतमिस्सेइ वा, देवंधयारेइ वा, देवतमिस्सेइ वा, देवरण्णेइ वा, देववूहेइ वा देवफलिहेइ वा, देवपडिक्खोभेइ वा, अरुणोदएइ वा, समुद्दे) तम १, तमस्काय २, अंधकार ३, महांधकार ४, लोकांधकार ५, लोकतमिस्र ६, देवांधकार ७, देवतमिस्र ८, देवारण्य ९, देवव्यूह १०, देव परिघ ११, देवप्रतिक्षोभ १२, एवं अरुणोदकसमुद्र १३। (तमुक्काए णं भंते ! किं

(अहे णं अभिसमागच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं, तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा) જો કોઇ દેવ તમસ્કાયમાં પ્રવેશ કરે છે, તો તે ભયને કારણે જલ્દીમાં જલ્દી-શરીર અને મનની ત્વરાથી ઘણી જ ઝડપથી-તે તમસ્કાયને પાર કરીને બહાર નીકળી જાય છે.

(तमुकायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયના કેટલા નામ કહ્યાં છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયના (तेरस नामधेज्जा पण्णत्ता) તેર નામ કહ્યાં છે, (तंजहा) જેમકે (तमेइ वा, तमुकाएइ वा, अंधयारेइ वा, देवरण्णेइ वा, देववूहेइ वा, देवफलिहेइ वा, देवपडिक्खोभेइ वा, अरुणोदएइ वा समुद्दे) (૧) તમ, (૨) તમસ્કાય, (૩) અંધકાર, (૪) મહાંધકાર (૫) લોકાંધકાર, (૬) લોકતમિસ્ર, (૭) દેવાંધકાર, (૮) દેવતમિસ્ર, (૯) દેવારણ્ય, (૧૦) દેવવ્યૂહ, (૧૧) દેવપરિઘ, (૧૨) દેવપ્રતિક્ષોભ અને (૧૩) અરુણોદક સમુદ્ર.

भदन्त ! तमस्काये चन्द्राभेति वा सूर्याभेति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, कादूषणि का पुनः सा । तमस्कायः खलु भदन्त ! कीदृशको वर्णेन प्रज्ञप्तः? गौतम ! कालः, कालावभासः, गम्भीररोमहर्षजननकः, भीमः, उत्त्रासनकः, परमकृष्णवर्णः प्रज्ञप्तः, देवः खलु अस्त्येककः यः खलु तत्प्रथमतया दृष्ट्वा क्षुभ्येत्, अथ खलु अभिसमाग-

---

और हैं। (अत्थि णं भंते! तमुक्काए चंदाभाइ वा सूराभाइ वा) हे भदन्त! तमस्काय में चंद्रमा की प्रभा अथवा सूर्य की प्रभा है क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। (कादूसणिया पुणसा) अर्थात् तमस्काय में चन्द्रप्रभा और सूर्यप्रभा है तो सही-परन्तु वह वहां नहीं जैसी है। क्यों कि यहां पर उसका परिणमन तमस्कायरूप से हो जाता है। (तमुक्काए णं भंते! केरिसए वन्नए णं पण्णत्ते) हे भदन्त तमस्काय का वर्ण कैसे कहा गया है? (गोयमा! काले, कालोभासे गंभीरलोमहरिसजणणे, भीमे, उत्तासणए, परमकिण्हे, वण्णे पण्णत्ते) हे गौतम तमस्काय का वर्णकाला, कालीकान्तिवाला, गंभीर, रोमराजि को खडीकरदेनेवाला, भयङ्कर और कंपित कर देवे ऐसा परमकृष्ण कहा गया है। (देवे णं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा) यदि कोइ देव सब से पहिले इसे देखलेता है तो वह भी देखते ही क्षुभित हो उठता है। (अहे णं अभिसमागच्छे-

---

(अत्थि णं भंते! तमुक्काए चंदाभाइ वा सूराभाइ वा ?) હે ભદન્ત! તમસ્કાયમાં ચન્દ્રની પ્રભા તથા સૂર્યની પ્રભા હોય છે ખરી?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! તેમાં ચન્દ્ર અથવા સૂર્યની પ્રભા હોતી નથી. (का दूसणिया पुण सा) જો કે તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા હોય છે ખરી, પણ તે ત્યાં નહીં જેવી હોય છે, કારણ કે ત્યાં તેનું તમસ્કાય રૂપે પરિણમન થઈ જાય છે.

(तमुक्काए ण भंते! केरिसए वन्नए णं पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત! તમસ્કાયના વર્ણ કયા કયા હોય છે?

(गोयमा! काले, कालोभासे गंभीरलोम हरिसजणणे, भीमे, उत्तासणए परमकिण्हे, वण्णे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! તમસ્કાયનો વર્ણ કાળો, કાળી કાન્તિવાળો, ગંભીર, રોમરાજીને ખડી કરી દેનારો, ભયંકર અને ભયથી થરથરાવી નાખે એવો પરમ કૃષ્ણ કહ્યો છે.

(देवे णं अत्थेगइए जेणं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा) જો કોઇ દેવ સૌથી પહેલાં તેને જાવે છે તો તે પણ તેને જોતાં જ ક્ષોભ અનુભવે છે.

टीका—'किमयं भंते ! तमुक्काए' त्ति पव्वुचइ' गौतमः पृच्छति –हे भदन्त ! अयं शास्त्रप्रसिद्धः 'तमस्कायः' तमसाम् अन्धकारपुद्गलानां कायो राशिः तमस्कायः इति किम् वस्तु ? कः पदार्थः प्रोच्यते ? स च तमस्कायः नियत एव पृथिवीरजःस्कन्धः, उदकरजस्कन्धो वा इह विवक्षितो भवितुमर्हति, न त्वन्यः, तदुभयभिन्नानां स्कन्धानां तमस्कायसदृशत्वाभावात्, इति पृथिवी–जलविषयकसंदेहात्, हृदयस्थं विकल्पं प्रकाशयति–'किं पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ ?' किम् तमस्कायः पृथिवी इति पृथिवीस्वरूपः प्रोच्यते ? अथवा 'आउतमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ ?' तमस्कायः आपः जलम् इति जलस्वरूपो

रूप से उत्पन्न हो चुके हैं। पर ये सब वहां बादरपृथिवीकायिकरूप से और बादर अग्निकायिकरूप से उत्पन्न नहीं हुए हैं।

टीकार्थ—चतुर्थ उद्देशक में, जीवों में सप्रदेशता आदिका निरूपण सूत्रकार ने किया है–अब वे इस पंचम उद्देशक में सप्रदेश तमस्काय आदि का निरूपण कर रहे हैं–इसमें गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि "किमयं भंते ! तमुक्काए त्ति" हे भदन्त ! यह शास्त्रप्रसिद्ध तमस्काय क्या है ? अंधकाररूप पुद्गलों की राशि रूप जो यह शास्त्र संमत तमस्काय है वह किस पदार्थरूप है (किं) क्या (पुढवी तमुक्काए त्ति–पव्वुच्चइ, आउतमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ) वह तमस्काय पुढवीरूप है ? या अप्कायरूप है ? इस प्रकार की जो यह संदेह भरी बात पूछी गई है उसका कारण यह है कि तमस्काय एक स्कन्धरूप पदार्थ है यह

વાર અથવા અનંતવાર તે સમસ્ત પ્રાણુાદિ પહેલાં ત્યાં પૂર્વોક્તરૂપે ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે. પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપે અને બાદર અગ્નિકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી.

ટીકાર્થ—ચોથા ઉદ્દેશકમાં જીવોની અપ્રદેશતા આદિનું સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર આ પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં સપ્રદેશ તમસ્કાય આદિનું નિરૂપણ કરે છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

"किमयं भंते ! तमुक्काए त्ति" હે ભદન્ત ! આ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ તમસ્કાય શું છે ? એટલે કે અંધકારરૂપ પુદ્ગલોની રાશિરૂપ જે આ શાસ્ત્રસંમત તમસ્કાય છે તે કયા પદાર્થરૂપ છે ? "किं" શું (पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुचइ, आउतमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ ?) શું તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ છે ? અથવા અપ્કાયરૂપ (જળરૂપ) છે ?

આ પ્રકારની સંદેહયુક્ત વાત પૂછવાનું કારણ એ છે કે તમસ્કાય એક સ્કન્ધરૂપ પદાર્થ છે એ તો ચોક્કસ છે, પરન્તુ એ વાત નિશ્ચિત નથી કે તે

तमस्कायः खलु भदन्त! किं पृथिवीपरिणामः, अप्परिणामः, जीवपरिणामः, पुद्गलपरिणामः, गौतम! नो पृथिवीपरिणामः, अप्परिणामोऽपि, जीवपरिणामोऽपि, पुद्गलपरिणामोऽपि। तमस्काये खलु भदन्त! सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः, पृथिवीकायिकतया यावत्-त्रसकायिकतया उपपन्नपूर्वाः? हन्त, गौतम! असकृत्, अथवा अनन्तकृत्वः, नो चैव खलु बादरपृथिवीकायिकतया, बादराग्निकायिकतया वा" ॥ सू० १ ॥

पुढविपरिणामे आउपरिणामे जीवपरिणामे, पोग्गलपरिणामे) हे भदन्त! तमस्काय किसका परिणाम है? क्या पृथिवी का परिणाम है? या अप्पकाय का परिणाम है? या जीव का परिणाम है? कि पुद्गल का परिणाम है? (गोयमा) हे गौतम! (णो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि) तमस्काय पृथिवी का परिणाम नहीं है। वह अप्काय का भी परिणाम है जीव का भी परिणाम है तथा पुद्गल का भी परिणाम है। (तमुक्काएणं भंते! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढवी काइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा) हे भदन्त! तमस्काय में समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव समस्त सत्त्व पहिले क्या पृथिवी कायिकरूपसे यावत् त्रसकायिकरूप से उत्पन्न हो चुके हैं? (हंता, गोयमा!) हां, गौतम! (असइं अदुवा अणंतखुत्तो णो चेव णं बादरपुढविकाइयत्ताए बादरअगणिकाइयत्ताए वा) हां गौतम! अनेक बार अथवा-अनंतबार ये सब प्राणादि पहिले वहां पूर्वोक्त

(तमुकाए णं भंते! किं पुढवि परिणामे आउपरिणामे जीव परिणामे, पोग्गलपरिणामे?) હે ભદન્ત! તમસ્કાય કોનું પરિણામ છે? શું પૃથ્વીનું પરિણામ છે? અપ્કાયનું પરિણામ છે? શું જીવનું પરિણામ છે? શું પુદ્ગલનું પરિણામ છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो पुढवि परिणामे, आउ परिणामे वि, जीव परिणामे वि, पोग्गल परिणामे वि) તમસ્કાય પૃથ્વીકાયનું પરિણામ નથી, તે અપ્કાયનું પણ પરિણામ છે, જીવનું પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનું પણ પરિણામ છે.

(तमुक्काए णं भंते! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा?) હે ભદન્ત! તમસ્કાયમાં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ, અને સમસ્ત સત્ત્વ પહેલાં શું પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાયિક પર્યન્તના રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે?

(हंता, गोयमा!) હા, ગૌતમ! (असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बादरपुढवि काइयत्ताए बादरअगणिकाइयत्ताए वा) હા, ગૌતમ! અનેક

भगवानाह-' गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ ' हे गौतम ! पृथिवीकायः खलु अस्त्येककः कश्चित् शुभो-भास्वरो मण्यादिवत् देदीप्यमानत्वात्, विवक्षितक्षेत्रस्य देशम् एकभागं प्रकाशयति, अथ च ' अत्थेगइए देसं णो पगासेइ ' अस्त्येककः कश्चित् अपरः पृथिवीकायः यः प्रकाश्यमपि देशं भागान्तरम् अभास्वरत्वात् कृष्णपाषाणवत् नो प्रकाशयति, अप्कायस्तु सर्वोऽपि अप्रकाशकत्वात् न कमपि भागं प्रकाश्यमपि प्रकाशयति, तमस्कायोऽपि सर्वथैवाप्रकाशकत्वात् न कमपि प्रकाशयति अतः अप्कायस्य तमस्कायस्य च समानस्वभावत्वात् अप्कायपरिणामस्वरूप एव तमस्कायः । ' से तेणट्टेणं ' तत् तेनार्थेन हे गौतम !

कि-(गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ अत्थेगइए देसं णो पगासेइ) हे गौतम ! कोई पृथिवीकाय भास्वर (देदीप्यमान) मणि आदि की तरह ऐसा शुभ्र भास्वर (देदीप्यमान) होता है जो विवक्षित क्षेत्र के अमुक भाग को प्रकाशित करता है। तथा कोई एक पृथिवीकाय ऐसा होता है जो प्रकाश करने योग्य स्थान को भी कृष्ण-पाषाण की तरह अभास्वर होने के कारण प्रकाशित नहीं करता है। परन्तु ऐसा अप्काय नहीं है-वह तो पूरा भी ऐसा ही है कि प्रकाश्य भी किसी भी स्थान को अप्रकाशक होने के कारण प्रकाशित नहीं करता है तात्पर्य कहनेका यह है कि जिस प्रकार किसी एक पृथिवी में भास्वररूपता और किसी एक पृथिवी में अभास्वररूपता है उस प्रकार की स्थिति अप्काय में नहीं है वह तो पूरा का पूरा ही अप्रकाशक स्वभाववाला है। अतः अप्काय में और तमस्काय में समानस्वभावता होने

अत्थेगइए सुभेदेसं पगासेइ, अत्थेगइए देसं णो पगासेइ " હે ગૌતમ ! કોઈ પૃથ્વીકાય ભાસ્વર (દેદીપ્યમાન) મણિ આદિની જેમ એવું શુભ્ર (દેદીપ્યમાન) હોય છે કે તે ક્ષેત્રના અમુક ભાગને પ્રકાશિત કરે છે, અને કોઈ પૃથ્વીકાય એવું હોય છે કે જે પ્રકાશ કરવા યોગ્ય ક્ષેત્રના કોઈપણ ભાગને કૃષ્ણ-પાષાણની જેમ અભાસ્વર (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાશિત કરતું નથી. પણ અપ્કાયનો સ્વભાવ એવો હોતો નથી. તે પોતે અપ્રકાશક (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાશ્ય એવાં કોઇ પણ સ્થાનને પણ પ્રકાશિત કરતું નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ પૃથ્વીકાયમાં પ્રભાયુક્તતા અને કોઇક પૃથ્વીકાયમાં પ્રભા-રહિતતા હોય છે, એ પ્રકારની સ્થિતિ અપ્કાયમાં હોતી નથી તે તો સંપૂર્ણપણે અપ્રકાશક સ્વભાવવાળું હોય છે. આ રીતે અપ્કાય અને તમસ્કાયના સ્વભાવમાં સમાનતા હોવાને કારણે અપ્કાયના પરિણામ સ્વરૂપજ તમસ્કાય

वा प्रोच्यते ? भगवानाह-'गोयमा ! णो पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ' हे गौतम ! तमस्कायः नो पृथिवी इति प्रोच्यते, अपितु 'आउतमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ' तमस्कायः आपो जलम् इति प्रोच्यते । गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं ?' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन एवमुच्यते तमस्कायः नो पृथिवी, अपितु जलम्, इति ।

तो निश्चित है अब उसमें यह निश्चित नहीं है कि वह किस पदार्थ का स्कन्धरूप है-क्यों कि या तो वह पृथिवी रजः स्कन्धरूप हो सकता है या उदकरजः स्कन्धरूप हो सकता है अन्य स्कन्धरूप तो हो नहीं सकता कारण कि इन दोनों से भिन्न जो स्कन्ध हैं उनमें तमस्काय की सदृशता का अभाव है । अतः गौतम ने इसी छद्मस्थ विकल्प को " किं पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ, अथवा (आउ तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ " इस सूत्र पाठ द्वारा व्यक्त किया है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (णो पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ) पृथिवीरूप तमस्काय नहीं है, अपितु (आउ तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ) अप्कायरूप तमस्काय है-ऐसा मैं कहता हूं, अब गौतमस्वामी इसमें कारण जानने की इच्छा से प्रभु से पुनः प्रश्न करते हैं-(से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि तमस्काय पृथिवीरूप नहीं है-अपितु अप्कायरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं

કયા પદાર્થના સ્કન્ધરૂપ છે, કારણ કે કાં તો તે પૃથ્વી રજઃ સ્કન્ધરૂપ હોઈ શકે છે, અથવા તો ઉદક (જળ) રજઃ સ્કન્ધરૂપ હોઇ શકે છે અન્ય સ્કન્ધ રૂપ તો તે હોઇ શકતો નથી કારણ કે એ બન્નેથી જુદા જ પ્રકારના જે સ્કન્ધ છે, તે સ્કન્ધોમાં તમસ્કાયની સદૃશતા (સમાનતા) નો અભાવ હોય છે. તેથી ગૌતમ સ્વામીએ તેમના હૃદયમાં ઉદ્ભવેલા આ વિકલ્પને " किं पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ" અથવા " आउतमुकाए त्ति पव्वुच्चइ " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કર્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— " गोयमा ! णो पुढवी तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ " હે ગૌતમ ! તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી. પરન્તુ " आउ तमुक्काए त्ति पव्वुच्चइ " પણ તમસ્કાય અપ્કાયરૂપ છે એવું હું કહું છું કે હવે તેનું કારણ જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે-

" से केणट्ठेणं " હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી, પણ અપ્કાય રૂપ છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! पुढविकाए णं

भगवानाह-' गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ ' हे गौतम ! पृथिवीकायः खलु अस्त्येककः कश्चित् शुभो-भास्वरो मण्यादिवत् देदीप्यमानत्वात्, विवक्षितक्षेत्रस्य देशम् एकभागं प्रकाशयति, अत्र च ' अत्थेगइए देसं णो पगासेइ ' अस्त्येककः कश्चित् अपरः पृथिवीकायः यः प्रकाश्यमपि देशं भागान्तरम् अभास्वरत्वात् कृष्णपाषाणवत् नो प्रकाशयति, अप्कायस्तु सर्वोऽपि अप्रकाशकत्वात् न कमपि भागं प्रकाश्यमपि प्रकाशयति, तमस्कायोऽपि सर्वथैवाप्रकाशकत्वात् न कमपि प्रकाशयति अतः अप्कायस्य तमस्कायस्य च समानस्वभावत्वात् अप्कायपरिणामस्वरूप एव तमस्कायः । ' से तेणट्ठेणं ' तत् तेनार्थेन हे गौतम !

कि-(गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगइए सुभे देसं पगासेइ अत्थेगइए देसं णो पगासेइ) हे गौतम ! कोई पृथिवीकाय भास्वर (देदीप्यमान) मणि आदि की तरह ऐसा शुभ्र भास्वर (देदीप्यमान) होता है जो विवक्षित क्षेत्र के अमुक भाग को प्रकाशित करता है। तथा कोई एक पृथिवीकाय ऐसा होता है जो प्रकाश करने योग्य स्थान को भी कृष्णपाषाण की तरह अभास्वर होने के कारण प्रकाशित नहीं करता है। परन्तु ऐसा अप्काय नहीं है-वह तो पूरा भी ऐसा ही है कि प्रकाश्य भी किसी भी स्थान को अप्रकाशक होने के कारण प्रकाशित नहीं करता है तात्पर्य कहनेका यह है कि जिस प्रकार किसी एक पृथिवी में भास्वररूपता और किसी एक पृथिवी में अभास्वररूपता है उस प्रकार की स्थिति अप्काय में नहीं है वह तो पूरा का पूरा ही अप्रकाशक स्वभाववाला है। अतः अप्काय में और तमस्काय में समानस्वभावता होने

અત્થેગઇએ સુભેદેસં પગાસેઇ, અત્થેગઇએ દેસં ણો પગાસેઇ " હે ગૌતમ ! કોઈ પૃથ્વીકાય ભાસ્વર (દેદીપ્યમાન) મણિ આદિની જેમ એવું શુભ્ર (દેદીપ્યમાન) હોય છે કે તે ક્ષેત્રના અમુક ભાગને પ્રકાશિત કરે છે, અને કોઈ પૃથ્વીકાય એવું હોય છે કે જે પ્રકાશ કરવા યોગ્ય ક્ષેત્રના કોઈપણ ભાગને કૃષ્ણ-પાષાણની જેમ અભાસ્વર (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાશિત કરતું નથી. પણ અપ્કાયનો સ્વભાવ એવો હોતો નથી. તે પોતે અપ્રકાશક (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાસ્ય એવાં કોઇ પણ સ્થાનને પણ પ્રકાશિત કરતું નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ પૃથ્વીકાયમાં પ્રભાયુક્તતા અને કોઇક પૃથ્વીકાયમાં પ્રભા-રહિતતા હોય છે, એ પ્રકારની સ્થિતિ અપ્કાયમાં હોતી નથી તે તો સંપૂર્ણપણે અપ્રકાશક સ્વભાવવાળું હોય છે. આ રીતે અપ્કાય અને તમસ્કાયના સ્વભાવમાં સમાનતા હોવાને કારણે અપ્કાયના પરિણામ સ્વરૂપજ તમસ્કાય

अप्काय एव तमस्कायः । गौतमः पृच्छति-'तमुक्काए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए कहिं संनिट्ठिए ?' भदन्त ! तमस्कायः खलु कुत्रेति कस्मिन् प्रदेशे समुत्थितः ? कस्मात्स्थानादारब्धः? कुत्र संनिष्ठितः कस्मिन् प्रदेशे समाप्तिं गतः ? तस्य तमस्कायस्य कस्मात् प्रदेशाद् आरम्भः, कस्मिन् प्रदेशे अन्तश्च वर्तते ? इति प्रश्नः । भगवानाह- 'गोयमा ! जंबूदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता' हे गौतम ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य मध्यजम्बूद्वीपस्य बहिर्भागे तिर्यग् असंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य-अतिक्रम्य उल्लङ्घ्य 'अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ' अरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्यात् बहिर्भूतात् वेदिकान्तात् वेदिका-जगती, तस्याः अन्तभागादारभ्य 'अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साणि ओगाहित्ता'

के कारण अप्काय का परिणाम स्वरूप ही तमस्काय है। (से तेणट्ठेणं) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि अप्कायरूप ही तमस्काय है। प्रभु के इस कथन को सुनकर गौतम के चित्त में पुनः ऐसी शंका उत्पन्न हुई कि (तमुक्काए णं भंते! कहिं समुट्ठिए) हे भदन्त! यह तमस्काय किस प्रदेश से समुत्थित हुआ है? (कहिं संनिट्ठिए) और कहां पर इसकी समाप्ति हुई है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा कि-(गोयमा) हे गौतम। (जंबूदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता) जंबूद्वीप-मध्य जंबूद्वीप के बहिर्भाग में तिरछे असंख्यात द्वीपसमुद्रों को उल्लंघन करके (अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ) अरुणवर द्वीप आता है उस द्वीप की जो बाहिरी जगती है, उसके अन्तभाग से प्रारंभ कर (अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साणि ओगाहित्ता) उस द्वीप को

હોય છે. (से तेणट्ठेणं) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તમસ્કાય અપ્કાયરૂપ જ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી તમસ્કાયના ઉત્પત્તિસ્થાન અને સમાપ્તિ સ્થાનના વિષયમાં આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

(तमुक्काए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए ?) હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાયનો પ્રારંભ કયા પ્રદેશમાંથી થાય છે? " कहिं संनिट्ठिए " અને કયા સ્થાનમાં તેની સમાપ્તિ થાય છે?

ઉત્તર—' गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जंबूदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता) જંબૂદ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપના બહારના ભાગમાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઓળંગીને (પાર કરીને) (अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ) આગળ જતાં અરુણવર દ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની જે બાહ્ય જગતી છે તેના અન્તભાગથી પ્રારંભ કરીને (अरुणोदयं

अरुणोदकं समुद्रं द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अवगाह्य उल्लङ्घ्य अरुणोदक समुद्रस्य द्विचत्वारिंशत्सहस्रयोजनगमनानन्तरमित्यर्थः 'उवरिल्लाओ जलंताओ एगपएसियाए सेढीए-एत्थ णं तमुक्काए समुट्ठिए' उपरितनाद् जलान्तात् जलान्तिमभागात् एकप्रदेशिकायां एक एव न द्व्यादयः उपर्यधः प्रदेशो यस्यां सा तस्यां श्रेण्यां समभित्तितायामित्यर्थः नतु एकप्रदेशप्रमाणायां, तथात्वे जीवानाम् असंख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन एकप्रदेशप्रमाणायां श्रेणौ जीवावगाहाभावप्रसङ्गात्

चारों ओर से घेरे हुए अरुणोदय समुद्र को ४२ हजार योजन उल्लंघित करके-अर्थात् अरुणवरद्वीप की बाह्यजगती के अन्तिम भाग से लगाकर अरुणोदय समुद्र को ४२ हजार योजनप्रमाण पार करने के बाद (उवरिल्लाओ जलंताओ) उपरितन जलान्त आता है जल के अन्तिमभाग का नाम जलान्त है। इस जलान्तके ऊपर ही (एगपएसियाए सेढीए एत्थ णं तमुक्काए समुट्ठिए) ऊपर नीचे समान है-प्रदेश जिसमें ऐसी दीवाल के जैसी एक प्रदेशिका श्रेणी है यहां पर "एक प्रदेशिका श्रेणि" का अर्थ ऐसा नहीं करना चाहिये कि "जिसमें एक ही प्रदेश हो, दो आदि प्रदेश न हों-ऐसी जो श्रेणी है, वह एक प्रदेशिका श्रेणी है" क्यों कि ऐसा अर्थ करने में सिद्धान्त से बाधा आती है कारण कि जीवों का स्वभाव आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहन करने का है अतः एकप्रदेश प्रमाण वाली श्रेणी में जीवों के अवगाहन होने का

समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साणी ओगाहित्ता) ते द्वीपने चारे तरफथी घेरीने रहेला अरुणोदय समुद्रमां ४२००० योजननुं अंतर पार करीने-એટલે કે अरुणवर द्वीपनी बाह्य जगतीना अन्तिम भागथी शरू करीने अरुणोदय समुद्रने ४२००० योजन प्रमाण पार करीने "उवरिल्लाओ जलंताओ" उपरितन जलान्त आवे छे. (जળના अन्तिम भागने जलान्त कहे छे.) ते जलान्तनी ઉપર જ (एगपएसियाए सेढीए एत्थणं तमुक्काए समुट्ठिए) ઉપર અને નીચેના ભાગમાં સમાન પ્રદેશવાળી, દીવાલના જેવી એક પ્રદેશિકા શ્રેણિ છે. અહીં "एक प्रदेशिका श्रेणि" નો એવો અર્થ કરવો જોઈએ નહીં કે "જેમાં એક જ પ્રદેશ હોય, બે ત્રણ આદિ પ્રદેશ ન હોય, એવી જે શ્રેણી છે તેને એકપ્રદેશિકા શ્રેણી કહે છે." કારણ કે એવો અર્થ કરવામાં સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ બાધા (મુશ્કેલી) નડે છે, કારણ કે આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહના કરવાનો જીવોનો સ્વભાવ છે. તેથી એક પ્રદેશ પ્રમાણુવાળી શ્રેણીમાં જીવોનું અવગાહન હોવાનું સંભવી શકતું નથી. તમસ્કાયને

तमस्कायस्य जलबुद्बुदाकाराप्कायरूपत्वात्, तद्विस्तीर्णतायास्त्वग्रेऽभिधास्य- मानत्वात् एकप्रदेशिका श्रेणी तमस्काय श्रेणी अरुणोदकसमुद्रस्योपरितनभागात् समानभित्तितया वर्तते 'एत्थ णं' अत्र खलु अरुणोदकसमुद्रस्योपर्युक्ते स्थाने तमस्काय उत्थितः तमस्कायस्यारम्भो भवति। समानात्मतया तमस्कायस्योर्ध्व- प्रमाणमाह 'सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता' एकविंश-

अभाव प्राप्त होता है क्यों कि तमस्काय जलीय बुद्बुद के आकार में जलजीवरूप माना गया है अतः जलबुद्बुद आकारवाले जलजीवरूप तमस्काय का उस एक प्रदेशप्रमाण वाली श्रेणी में अवगाहन कैसे हो सकता है कथमपि नहीं हो सकता है, क्यों कि जीव अपनी स्थिति के निमित्त आकाश के असंख्यात प्रदेशों को रोकते हैं। तमस्काय की विस्तीर्णता कितनी है यह बात आगे कही जावेगी। यह जो समप्रदेशों वाली श्रेणी है वह तमस्काय श्रेणी है। यह श्रेणी अरुणोदक समुद्र के अन्तिम जल उपरितन भाग से प्रारंभ होती है और यह समान विस्तार वाली भीत के समान है। (एत्थ णं) ठीक यहीं पर-अर्थात् अरुणोदक समुद्र के इस पूर्वोक्त स्थान से-तमस्काय का आरंभ होता है। समान रूपवाली होने के कारण यह तमस्काय ऊपरमें कहांतक फैला हुआ है, इस बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं कि-(सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता) यह तमस्काय ऊपर में १७२१ योजन तक

પાણીના બુદબુદ (પરપોટા) ના આકારના જલજીવરૂપ (અપ્કાયિક જીવરૂપ) માનવામાં આવેલ છે. તો જલબુદ્બુદના આકારવાળા અપ્કાયિક રૂપ તમસ્કાયની તે એક પ્રદેશવાળી શ્રેણીમાં અવગાહના જ કેવી રીતે સંભવી શકે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક પ્રદેશ પ્રમાણવાળી શ્રેણીમાં તો તમસ્કાયની અવગાહના જ શકય નથી, કારણ કે જીવ પોતાની સ્થિતિને નિમિત્તે આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોને રોકે છે. તમસ્કાય કેટલો બધો વિસ્તૃત છે તે તો આગળ બતાવવામાં આવશે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે એક પ્રદેશિકા શ્રેણી અનેક પ્રદેશોવાળી છે. તે જે સમપ્રદેશોવાળી શ્રેણી છે, એ જ તમસ્કાય શ્રેણી છે તે શ્રેણીનો પ્રારંભ અરુણોદક સમુદ્રના અન્તિમ જળના ઉપરિતન ભાગથી થાય છે, અને તે સમાન વિસ્તારવાળી દીવાલના જેવી છે. "एत्थणं" બરાબર એજ સ્થાનેથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે. સમાનરૂપ વાળો હોવાને કારણે તે તમસ્કાય ઉપર કયાં સુધી વ્યાપેલો છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે- (सत्तरस-एक्कवीसे जोयण सए उड्ढं उप्पइत्ता) તે તમસ્કાય ઉપરની બાજુએ

त्यधिक सप्तदशशतयोजनानि ऊर्ध्वम् उत्पत्य 'तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे, पवित्थरमाणे, सोहम्मी-साण-सणंकुमार-माहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता' ततः पश्चात् तिर्यक् प्रविस्तरन् प्रविस्तरन् तिरश्चीनतया विस्तारं प्राप्नुवन् सौधर्मे-शान-सनत्कुमार-माहेन्द्रान् चतुरोऽपि कल्पान् आवृत्य आच्छाद्य 'उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते' ऊर्ध्वमपि च खलु ब्रह्मलोके कल्पे रिष्ट-विमानप्रस्तटं संप्राप्तोऽस्ति 'एत्थ णं तमुक्काए सन्निट्ठिए' अत्र खलु ब्रह्मलोकस्य रिष्टनामकविमानप्रस्तटे तमस्कायः सन्निष्ठितः-समाप्तिं गतोऽस्ति। ततो गौतमः पृच्छति-'तमुक्काए णं भंते! किंसंठिए पण्णत्ते?' हे भदन्त! तमस्कायः खलु किंसंस्थितः तस्य कीदृशं संस्थानं प्रज्ञप्तम्? भगवानाह-'गोयमा! तमस्कायः खलु अधोभागे मल्लकमूलसंस्थितः शरावस्य मूलम्-अधोभागः, तत्सदृशसंस्थानो

गया हुआ है। (तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मी-साण सणंकुमार-माहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता) उसके बाद वहांसे यह तिरछा विस्तृत होता हुआ सौधर्म-ईशान, सनत्कुमार और माहेन्द्र इन चार कल्पोंको भी आवृत्त करके आगे यह (उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते) ऊर्ध्वमें ब्रह्मलोक कल्पमें रिष्ठविमानके पाथडे (अंगने) में पहुँचा है। (एत्थ णं तमुक्काए संनिट्ठिए) इसी ब्रह्मलोक कल्प के रिष्ट विमान के पाथडे में ही इसका अन्त हुआ है। अर्थात् इससे आगे तमस्काय नहीं है। "तमुक्काए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते" हे भदन्त! तमस्काय का आकार कैसा कहा गया है? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा-(गोयमा! अहे मल्लगमूलसंठिए, उप्पिं

१७२१ યોજન સુધી ગયેલો છે. (तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मीसाण-सणंकुमार-माहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता) ત્યારબાદ ત્યાંથી તે તિરછો વિસ્તૃત થઇને સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર આ ચાર કલ્પોને આચ્છાદિત કરીને ત્યાંથી આગળ વધીને "उड्ढं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते" તે ઊંચે બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ વિમાનના પાથ-ડામાં પહોંચ્યો છે. "एत्थणं तमुकाए संनिट्ठिए" આ બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં જ તેની સમાપ્તિ થાય છે. એટલે કે તેના કરતાં આગળ તમસ્કાય નથી. (तमुकाए णं भंते! किं संठिए पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! તમસ્કાયનો આકાર કેવો કહ્યો છે?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— "गोयमा! अहे मल्लगमूलसंठिए, उप्पिं कुक्कुडपंजरगसंठिए" હે ગૌતમ!

तमस्कायस्य जलबुद्बुदाकाराप्कायरूपत्वात्, तत्स्थितिनिमित्तं चासंख्येयप्रदेशावगाह-
मानत्वात्। इयमेव समप्रदेशिका श्रेणी तमस्काय श्रेणी अरुणोदकसमुद्रजलोपरिभागात्
समानभित्तिकतया वर्तते ' एत्थ णं ' अत्र खलु अरुणोदक समुद्रस्योपर्युक्ते स्थाने
तमस्कायः उत्थितः, तमस्कायस्यारम्भो भवति। समानरूपतया तमस्कायस्योर्ध्व-
प्रसरणयोजनान्याह-' सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता ' एकविंश-

---

अभाव प्राप्त होता है क्यों कि तमस्काय जलीय बुद्बुद के आकार में जलजीवरूप माना गया है अतः जलबुद्बुद् आकारवाले जलजीवरूप तमस्काय का उस एक प्रदेशप्रमाण वाली श्रेणी में अवगाहन कैसे हो सकता है कथमपि नहीं हो सकता है, क्यों कि जीव अपनी स्थिति के निमित्त आकाश के असंख्यात प्रदेशों को रोकते हैं। तमस्काय की विस्तीर्णता कितनी है यह बात आगे कही जावेगी। यह जो समप्रदेशों वाली श्रेणी है वह तमस्काय श्रेणी है। यह श्रेणी अरुणोदक समुद्र के अन्तिम जल उपरितन भाग से प्रारंभ होती है और यह समान विस्तार वाली भीत के समान है। (एत्थ णं) ठीक यहीं पर-अर्थात् अरुणोदक समुद्र के इस पूर्वोक्त स्थान से-तमस्काय का आरंभ होता है। समान रूपवाली होने के कारण यह तमस्काय ऊपरमें कहांतक फैला हुआ है, इस बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं कि-(सत्तरस-एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता) यह तमस्काय ऊपर में १७२१ योजन तक

પાણીના બુદ્‌બુદ્‌ (પરપોટા) ના આકારના જલજીવરૂપ (અપ્કાયિક જીવરૂપ) માનવામાં આવેલ છે. તો જલબુદ્‌બુદના આકારવાળા અપ્કાયિક રૂપ તમસ્કાયની તે એક પ્રદેશવાળી શ્રેણીમાં અવગાહના જ કેવી રીતે સંભવી શકે ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક પ્રદેશ પ્રમાણવાળી શ્રેણીમાં તો તમસ્કાયની અવગાહના જ શકય નથી, કારણ કે જીવ પોતાની સ્થિતિને નિમિત્તે આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોને રોકે છે. તમસ્કાય કેટલો બધો વિસ્તૃત છે તે તો આગળ બતાવવામાં આવશે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે એક પ્રદેશિકા શ્રેણી અનેક પ્રદેશોવાળી છે. તે જે સમપ્રદેશોવાળી શ્રેણી છે, એ જ તમસ્કાય શ્રેણી છે. તે શ્રેણીનો પ્રારંભ અરુણોદક સમુદ્રના અન્તિમ જળના ઉપરિતન ભાગથી થાય છે, અને તે સમાન વિસ્તારવાળી દીવાલના જેવી છે. "एत्थणं" બરાબર એજ સ્થાનેથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે. સમાનરૂપ વાળો હોવાને કારણે તે તમસ્કાય ઉપર કયાં સુધી વ્યાપેલો છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે- (सत्तरस-एक्कवीसे जोयण सए उड्ढं उप्पइत्ता) તે તમસ્કાય ઉપરની બાજુએ

असंखेज्जवित्थडे य' हे गौतम! तमस्कायः खलु द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-संख्येयविस्तृतश्च, असंख्येयविस्तृतश्च. तत्र आदित आरभ्य ऊर्ध्वं संख्येययोजनपर्यन्तं संख्यातयोजनविस्तृतः, ततः संख्येययोजनानन्तरम् ऊर्ध्वं तस्य विस्तारगामितया प्रतिपादितत्वेन असंख्यातयोजनविस्तृतश्चेत्यर्थः। 'तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे' तत्र तयोर्मध्ये खलु यः सः संख्येयविस्तृतः तमस्कायः 'से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं' स खलु संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण विस्तारेण वर्तते, 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः, तमस्कायस्य संख्यात-

---

तमस्काय दो प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) वे दो प्रकार उसके ये हैं-(संखेज्जवित्थडे य, असंखेज्जवित्थडे य) एक संख्यात विस्तारवाला तमस्काय और दूसरा असंख्यात विस्तारवाला तमस्काय आदि से लेकर ऊँचे संख्यात योजन तक तमस्काय विस्तृत है वह संख्यात विस्तार वाला तमस्काय है-इसके बाद असंख्यात योजन विस्तारवाला तमस्काय असंख्यात विस्तारवाला तमस्काय है कारण कि ऊपर में तमस्काय के विस्तार उर्ध्वगामीरूप से कहा गया है। इसी बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं-(तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे) इन दोनों तमस्काय में जो तमस्काय संख्यात विस्तृत है (से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं) वह विष्कंभ की अपेक्षा तो संख्यात योजन सहस्र तक विस्तृत है (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) और

યના બે પ્રકાર કહ્યા છે. "तंजहा" તે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(संखेज्जावित्थडे य, असंखेज्जवित्थडे य) એક તમસ્કાય સંખ્યાત વિસ્તારવાળો છે અને બીજો અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે. શરૂઆતથી માંડીને ઉપર સંખ્યાત યોજનો સુધી જે તમસ્કાય વ્યાપેલો છે તેને સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય કહે છે, ત્યારબાદ અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારમાં વ્યાપેલા તમસ્કાયને અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય કહે છે, કારણ કે ઉપર તમસ્કાયનો વિસ્તાર ઊર્ધ્વગામીરૂપે બતાવ્યો છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

(तत्थणं जे से संखेज्जवित्थडे) તે બન્ને તમસ્કાયોમાંથી જે સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે "से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं" તે વિષ્કંભની અપેક્ષાએ સંખ્યાત હજાર યોજન પર્યન્ત વ્યાપેલો છે, અને (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) અને પરિક્ષેપ (પરિધ)

वर्तते, यतो हि समजलान्तस्योपरिभागे एकविंशत्यधिकसप्तदशशतयोजनानि यावत् तमस्कायस्य वलयाकारसंस्थानं वर्तते, उपरि ऊर्ध्वे तु कुक्कुटपञ्जरकसंस्थितः कुक्कुटस्य पञ्जरवत् संस्थानम् आकारः प्रज्ञप्तः। अधः संकुचितः, मध्ये विस्तीर्णः, उपरि पुनः संकुचितः, एतादृशाकारस्तमस्कायः प्रज्ञप्त इति। गौतमः पुनः पृच्छति- 'तमुक्काए णं भंते ! केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? भदन्त ! तमस्कायः खलु कियान् विष्कम्भेण बाहल्येन स्थूलत्वेनेत्यर्थः, तथा कियांश्च कियत्परिमितः परिक्षेपेण परिधिना परिधिमाश्रित्य विस्तारः प्रज्ञप्तः प्रतिपादितः? भगवानाह-' गोयमा ! तमुक्काए णं दुविहे पण्णत्ते तं जहा-संखेज्जवित्थडे य,

कुक्कुडपंजरगसंठिए) हे गौतम! तमस्काय का नीचे का आकार मल्लकमूल-मिट्टीके दीपकके अधोभागके जैसा कहा गया है-क्यों कि समजलान्तके ऊपरभागमें १७२१ योजन तक तमस्काय का आकार वलयके समान गोल है और ऊपरमें तमस्कायका संस्थान आकार-मुर्गीके पांजरे के समान कहा गया है-क्योंकि मुर्गेका पांजरा नीचेके भागमें संकुचित, मध्य में विस्तीर्ण और ऊपर में संकुचित होता है सो इसी तरह का ऊपर का आकार तमस्काय का है। अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(तमुक्काए णं भंते! केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे भदन्त! तमस्काय विष्कंभ-स्थूलता की अपेक्षा कितना बड़ा है और परिक्षेप-परिधि की अपेक्षा कितना बड़ा है? अर्थात् तमस्काय का विष्कंभ और परिक्षेप कितना है? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा कि-(गोयमा! तमुक्काए णं दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम!

તમસ્કાયના નીચેના ભાગનો આકાર માટીના દીપકના (કોડિયાના) તળિયા જેવો કહ્યો છે-કારણ કે સમજલાન્તના ઉપરના ભાગમાં ૧૭૨૧ યોજન સુધી તમસ્કાયનો આકાર વલયના જેવો ગોળ છે અને ઉપરના ભાગનો આકાર કૂકડાના પાંજરા જેવો કહ્યો છે, કારણ કે કૂકડાનું પાંજરૂં નીચેના ભાગમાં સંકીર્ણ (સંકુચિત), મધ્યમાં વિસ્તીર્ણ અને ઉપરના ભાગમાં સંકુચિત હોય છે. તમસ્કાયના ઉપરના ભાગનો આકાર પણ એવો જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી તમસ્કાયના વિસ્તાર આદિ વિષે મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(तमुक्काए णं भंते! केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! તમસ્કાયનો વિસ્તાર કેટલો કહ્યો છે? તેનો પરિક્ષેપ (પરિધ) કેટલો કહ્યો છે?

ઉત્તર—"गोयमा! तमुक्काए णं दुविहे पण्णत्ते" હે ગૌતમ! તમસ્કા-

गौतमः पुनः पृच्छति-' तमुक्काएणं भंते ! केमहालए पण्णत्ते ? ' हे भदन्त ! तमस्कायः खलु कियन्महालयः कियत्परिमितो विशाल इति प्रश्नः । भगवानाह- 'गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीव-समुद्दाणं सव्वब्भंतराए, जाव-परिक्खेवेणं पण्णत्ते ' हे गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीप-समुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः सर्वाभ्यन्तरे वर्तमानः मध्यजम्बूद्वीप इत्यर्थः, यावत्-परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः, यावत्करणात्-' एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोण्णियसत्तावीसे जोयणसए, तिण्णि कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचिविसेसाहियं ' इति संग्राह्यम् । ' एकं योजनशतसहस्रम्-आयामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसहस्राणि पोडश सहस्राणि, द्वे सप्तविंशतिः योजनशते, त्रयः क्रोशाः, अष्टाविंशतिश्च धनुःशतम्, त्रयोदश चाङ्गुलानि, अर्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकम्' इतिच्छाया 'देवेणं महिड्डिए,

---

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(तमुक्काए णं भंते के महालये पण्णत्ते) हे भदन्त ! यह तमस्काय कितना बड़ा-विशाल कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा ! अयं णं जंबूदीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे गौतम ! समस्त द्वीप और समस्त समुद्रों के बीच में वर्तमान यह जंबूद्वीप नामका द्वीप-मध्य जंबूद्वीप यावत् परिक्षेप वाला कहा गया है-यहां (यावत्) शब्द से-" एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसयाइं तिण्णि कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं " इस पाठ का संग्रह हुआ है । " देवेणं महिड्ढिए जाव-

---

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " तमुक्काए णं भंते ! के महालये पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયને કેટલો વિશાળ કહ્યો છે ?

ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (अयं णं जंबूदीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते) સમસ્ત દ્વીપ અને સમસ્ત સમુદ્રોની વચ્ચે રહેલા આ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપ...... यावत् પરિક્ષેપવાળો કહ્યો છે. અહીં " जाव (यावत्) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ થયો છે-(एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोण्णिय सत्तावीसे जोयणसयाइं तिण्णि कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं) એક લાખ યોજનની લંબાઇ અને પહોળાઈવાળા અને ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ કોસ, ૧૨૮ એકસો અઠ્ઠાવીસ ધનુષ અને ૧૩ાા અંગુલથી સહેજ અધિક પરિધિવાળા આ સમસ્ત

योजनविस्तृतत्वेऽपि असंख्याततमद्वीपपरिक्षेपतो बृहत्तरत्वात् परिक्षेपस्य असंख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वम्, आभ्यन्तर-बहिःपरिक्षेपविभागस्तु नाभिहितः, उभयस्यापि असंख्यातत्वया समानत्वात्, । अथ च 'तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे' तत्र तयोः संख्यातासंख्यातविस्तृतयोर्मध्ये खलु यः सः असंख्येयविस्तृतो वर्तते तमस्कायः 'से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं' स खलु असंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण विस्तारेण वर्तते 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः ।

परिक्षेप-परिधि की अपेक्षा वह असंख्यात योजनसहस्र तक विस्तार वाला है-यद्यपि तमस्काय का विस्तार संख्यात योजन का प्रकट किया गया है फिर भी यहां जो परिधि की अपेक्षा उसे असंख्यात योजन सहस्र तक विस्तृत कहा गया है सो उस का कारण यह है कि असंख्याततम द्वीपके परिक्षेप से इसमें बृहत् तरता आ जाती है इस कारण इसके परिक्षेपको असंख्यात योजनसहस्र प्रमाणवाला कहा गया है। यहां पर इसके भीतर और बाहरके परिक्षेपका विभाग तो कहा नहीं है कारण कि असंख्याततको लेकर दोनों भीतर और बाहिरके परिक्षेपोंमें तुल्यता है। (तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे-से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं) इन दोनों तमस्कायों के बीच में जो तमस्काय असंख्यात विस्तृत है, वह विष्कंभ-चौड़ाई की अपेक्षा असंख्यात योजनसहस्रतक विस्तृत है तथा (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं) परिक्षेप-परिधिकी अपेक्षा वह असंख्यात योजनसहस्र तक का विस्तार वाला है।

नी अपेक्षाએ અસંખ્યાત હજાર યોજન સુધીના વિસ્તારવાળો છે. જો કે તમસ્કાયનો વિસ્તાર (વિષ્કંભ) સંખ્યાત યોજન પ્રમાણુ કહ્યો છે, તો પણ તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણુ કહ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે અસંખ્યાતમ દ્વીપના પરિક્ષેપને લીધે તેના પરિક્ષેપની અધિકતા આવી જાય છે. તેથી જ સંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા તમસ્કાયનો પરિક્ષેપ અસંખ્યાત યોજનનનો કહ્યો છે. અહીં તેના બહારના અને અંદરના પરિક્ષેપનો વિભાગ કહ્યો નથી, તેનું કારણ એ છે કે અસંખ્યાતતાની અપેક્ષાએ બહારના અને અંદરના પરિક્ષેપમાં સમાનતા રહેલી છે. (तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे-से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं) તે બન્ને તમસ્કાયોમાંનો જે અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે, તે વિષ્કંભ (પહોળાઈ) ની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો છે, તથા (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं) પરિક્ષેપ (પરિધિ) ની અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળો છે.

तियाइं वा ' स खलु देवः तया उपरिवर्णितया उत्कृष्टया, त्वरितया, यावत्-वेगवत्या चपलया वैद्युत्या देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् पौनःपुन्येन गच्छन् यावत्-एकाहं वा एकदिनं वा, द्व्यहं वा द्विदिनं वा, त्र्यहं वा त्रिदिनं वा ' उक्कोसेणं छम्मासे वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुकायं वीईवइज्जा ' उत्कर्षेण षण्मासान् यदा व्यतिव्रजेत् निरन्तरं गच्छेत् तदा अस्त्येककं संभवति यत् एकं संख्यात-

" अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा " तक के पाठ द्वारा प्रकट की गई है। (महिड्ढिए जाव महाणुभावे) में जो यह यावत् पद आया है उससे देव सम्बन्धी " महाद्युतिकः, महाबलः महायशाः " इन विशेषणों का संग्रह हुआ है। देव के ये महद्धर्यादिक विशेषण जो यहां पर कहे गये हैं वे उसकी गमनसामर्थ्य के उत्कर्ष को प्रतिपादन करने के लिये कहे गये हैं। " इणामेव इणामेव " ऐसे जो ये दो पद कहे गये हैं वे देव के मन में आई हुई गमन की शीघ्रता को सूचित करने के लिये कहे गये हैं। इन पदों का शब्दार्थ " यह अब मैं चला यह अब मैं चला " ऐसा है। " वह देव ३ तीन चुटकी बजने प्रमाण वाले काल में २१ इक्कीस बार पूरे जंबूद्वीप की प्रदक्षिणा देकर आ जावे " इस कथन से उसके गमन की अतिशीघ्रता सूचित की गई है। वह देव इतने काल में पूरे जंबूद्वीप की २१ बार प्रदक्षिणा करके आ जाता है-तो वह इसी तरह की गति से एक दिन तक, दो दिन तक या तीन दिन तक और अधिक से अधिक छह महिने तक निरन्तर चलता रहे-तब जाकर वह-संख्यात योजन प्रमाण वाले किसी एक तमस्काय तक ही पहुँच सकता है। तथा

દુવાહં વા) થી શરૂ કરીને (अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा) પર્યન્તના સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે. આ સૂત્રમાં દેવને માટે જે મહાર્દ્ધિક (મહા ઋદ્ધિવાળા) આદિ વિશેષણોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે તેની ચાલવાની શક્તિના ઉત્કર્ષનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે. " इणामेव इणामेव " આ બે પદો દેવના મનમાં શીઘ્ર ગમન કરવાનો જે વિચાર થયો છે તે સૂચિત કરવાને માટે વપરાયાં છે. તે પદોનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-" આ ઉપડયો, આ ઉપડયો " તે દેવ ત્રણ ચપટી વગાડતાં તો ૨૧ વાર આખા જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા કરીને આવે છે. આ કથનથી તે દેવના ગમનની અતિ શીઘ્રતા બતાવવામાં આવી છે. તે દેવ આ પ્રકારની ગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ અથવા તો ત્રણ દિવસ સુધી અને વધારેમાં વધારે છ મહિના સુધી નિરન્તર ચાલ્યા કરે ત્યારે કદાચ તે સંખ્યાત યોજન પ્રમાણવાળા કોઇક તમસ્કાય સુધી જ પહોંચી શકે છે-એટલે કે તેને

जाव-महाणुभावे इणामेव, इणामेव त्ति कट्टु केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरा-निवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वं आगच्छिज्जा' देवो महर्द्धिकः महा-समृद्धिशाली यावत्-महाद्युतिकः महाबलः महायशाः महानुभावः महाप्रभावशाली, अत्र देवस्य महद्धर्यादिविशेषणानि गमनसामर्थ्योत्कर्षप्रतिपादनाय उक्तानि, एत-देव गमनम् अतिशीघ्रत्वसूचकछोटिकाहस्तव्यापारप्रतिपाद्यम्, अयमहं प्रस्थितः, अयमहं प्रस्थितएव इति कृत्वा कथयित्वा शीघ्रतासूचनार्थं द्विरुक्तिः, केवलकल्पं-संपूर्णं जम्बूद्वीपं द्वीपं तिसृभिः त्रिसंख्यकाभिः त्रिवाराभिरित्यर्थः चप्पुटिकाभिः=छोटि-काभिः मध्यमाऽङ्गुष्ठसंयोगजन्यध्वनिव्यञ्जकहस्तव्यापारविशेषरूपाभिः ' चुटकी ' इति भाषाप्रसिद्धाभिः त्रिसप्तकृत्वः त्रिभिर्गुणिता सप्त त्रिसप्त त्रिसप्तवारान् इति त्रिसप्तकृत्वः एकविंशतिवारानित्यर्थः, अनुपर्यट्य अनुप्रदक्षिणीकृत्य शीघ्रं झटित्येव परावृत्य यावता कालेन आगच्छति, तावता कालेन ' से णं देवे ताए उक्किट्ठाए, तुरियाए, जाव-देवगईए, वीईवयमाणे, वीईवयमाणे जाव-एगाहं वा, दुयाहं वा

महाणुभावे-इणामेव इणामेव त्ति कट्टु केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा" इस प्रकार की अर्थात् ३१६ २२७ योजन ३ कोस १२८ एकसो अट्ठाईस धनुष और १३॥ अंगुल से कुछ अधिक परिधिवाले इस समस्त जंबू-द्वीप को कोई महर्द्धिक यावत् महानुभाववाला देव ३तीन चुटकी बजते२ एकीस बार पार कर देवे और वह इसी तरहसे एकदिन, दो दिन, या तीन दिनतक निरन्तर चले और अधिक से अधिक वह छह मास तक निरन्तर चले तो कोई एक संख्यात योजन वाले तमस्काय तक वह पहुँच सकता है-यही बात (से णं देवे ताए उक्किट्ठयाए तुरियाए जाव देवगईए वीइवयमाणे, वीइवयमाणे जाव एकाहं वा दुयाहं) से लेकर

જંબૂદ્વીપને (देवेणं महिड्ढीए जाव महाणुभावे-इणामेव इणामेव त्ति कट्टु केवल-कप्पं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तक्खुत्तो अणुपरियट्टित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा) કોઈ મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિસંપન્ન, મહાબળયુક્ત, મહાયશયુક્ત અને મહાપ્રભાવશાળી દેવ ત્રણ ચપટી વગાડતાં તો ૨૧ વાર પાર કરી શકતો હોય, એવો દેવ એજ પ્રકારની શીઘ્ર ગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ અથવા ત્રણ દિવસ સુધી નિરન્તર ચાલ્યા જ કરે અને અધિકમાં અધિક છ માસ સુધી તે નિરન્તર ચાલ્યા કરે, તો મહામુશ્કેલીએ તે કોઈ એક સંખ્યાત યોજનવાળા તમસ્કાયનો પાર પામી શકે છે. એજ વાત (से णं देवे ताए उक्किट्ठयाए तुरियाए जाव देवगईए वीइवयमाणे, वीइवयमाणे जाव एकाहं वा

भावः'। गौतमः पृच्छति–'अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गामा इ वा, जाव–सन्निवेसा इ वा ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु यत् तमस्काये ग्रामाः इति वा यावत्–सन्निवेशाः समागतसार्थवाहादिनिवासस्थानानि भवन्ति किम् ? यावत्करणात्-आकर नगर–खेट–कर्बट–मडम्ब–द्रोणमुख-पत्तन-निगमाश्रम–संवाहानां संग्रहः,तत्रआकराः स्वर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानानि इति वा,नगराणि–अष्टादशकरवर्जितानि-इति वा,खेटानि –धूलिप्राकारवेष्टितानि इति वा, कर्बटानि–कुत्सितग्रामा इति वा, मडम्बानि–सार्ध-क्रोशद्वयान्तरग्रामान्तररहितानि इति वा,द्रोणमुखानि–जलस्थलपथोपेतानि जनस्थानानि, पत्तनं समस्तवस्तु प्राप्तिस्थानं निगमाः–प्रभूततरवणिग्जननिवासा इति वा,

---

करते हैं–(अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गामाइ वा जाव सन्निवेसाइवा) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित होती है कि उस तमस्काय में ग्राम या यावत् सन्निवेश हों ? यहां यावत् शब्द से " आकर, नगर निगम, खेट, कर्बट, मडम्ब, द्रोणमुख, आश्रम और संवाह इन का संग्रह हुआ है। जहां पर स्वर्ण रत्न आदि पदार्थ उत्पन्न होते हैं उसका नाम आकर है, १८ अठार प्रकार के टेक्सों से रहित जन स्थान का नाम नगर है, जिसमें अधिक संख्यामें व्यापारी जनोंका निवास हो उसका नाम निगम है। धूल के प्राकार से वेष्टित जनस्थान का नाम खेट है, छोटे गाँव का नाम कर्बट है। जिसकी चारों दिशाओं में २॥ कोश तक कोई गाँव न हो उसका नाम मडम्ब है। जलमार्ग और स्थलमार्ग इन दोनों मार्गों से ही जिसमें जाया जाना होवे उसका नाम द्रोणमुख है। तापस

પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते ! तमुक्काए गामाइ वा, जाव सन्निवेसाइ वा ?) હે ભદન્ત ! શું તમસ્કાયમાં ગામ, આકર, નગર, નિગમ, ખેટ, કર્બટ, મડમ્બ, દ્રોણમુખ, પત્તન, આશ્રમ, સંવાહન અને સન્નિવેશ હોય છે ખરાં ? (जाव) પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલાં શબ્દો સહિત અર્થ આપ્યો છે.

જ્યાં સુવર્ણ રત્ન આદિ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, એ સ્થળને આકર કહે છે. ૧૮ પ્રકારના કરોથી રહિત જનસ્થાનને નગર કહે છે. જ્યાં અધિક પ્રમાણમાં વ્યાપારીઓ રહેતા હોય એવાં સ્થાનને નિગમ કહે છે. ધૂળના કોટની ઘેરાયેલા જનસ્થાનને ખેટ કહે છે. નાના ગામને કર્બટ કહે છે. જેની ચારે દિશામાં ૨ા કોશ પર્યન્તમાં કોઇ પણ ગામ ન હોય એવા સ્થાનને મડમ્બ કહે છે. જળમાર્ગ અને જમીન માર્ગે–એમ બન્ને માર્ગે–જે સ્થળે જઈ શકાય છે એવા સ્થળને દ્રોણમુખ કહે છે. જ્યાં તાપસો રહેતા હોય, તે સ્થાનને

योजनम् तमस्कायं व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत्, 'अत्थेगइयं नो तमुक्कायं वीईवइज्जा' अस्त्येककं संभवति यत् द्वितीयम् असंख्यातयोजनमानं तु तमस्कायं नो नैव तादृश्यापि गत्या व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रमितुमर्हेत्। एवं प्रकारेण तमस्कायस्य विशालता मुपसंहरन्नाह-' एमहालए णं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते' हे गौतम ! इयन्महालयः एतावान् विशालः तमस्कायः प्रज्ञप्तः। गौतमः पृच्छति='अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तमस्काये गेहानि गृहाणि वा सन्ति, गेहापणाः गृहहट्टा वा सन्ति किम् ? भगवानाह-' णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तमस्काये गृहा वा, गृहापणा वा न भवन्तीति

जो (अत्थेगइयं नो तमुक्कायं वीईवइज्जा) असंख्यात योजन प्रमाण वाला तमस्काय है उस तक तो वह देव इतनी अधिक उत्कृष्टता एवं त्वरा आदि विशेषणों वाली गति से भी नहीं पहुँच सकता है। इस-कथन से प्रभु ने तमस्काय की विशालता का वर्णन किया है इसी बात को उन्हों ने (ए महालए णं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते) इस सूत्र पाठ द्वारा गौतम को उपसंहाररूप में समझाया है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि जब तमस्काय इतना अधिक विशाल है तो (अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गेहाइवा, गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! उसमें क्या घर हैं या गृहापण-गृह द्वार हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! उस विशाल तम तमस्काय में न घर हैं और न गृहापण हैं। गौतम पुनः प्रभु से प्रश्न

પાર કરી શકે છે. પરન્તુ " अत्थेगइयं नो तमुक्कायं वीईवइज्जा " અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળો જે તમસ્કાય છે, ત્યાં સુધી તો તે દેવ આટલી બધી અધિક, ઉત્કૃષ્ટતા, ત્વરા આદિ વિશેષણોવાળી ગતિથી પણ પહોંચી શકતો નથી. આ કથન દ્વારા મહાવીર પ્રભુએ તમસ્કાયની વિશાળતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એજ વાતને તેમણે "एमहालये णं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમ સ્વામીને ઉપસંહાર રૂપે સમજાવી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એ જાણવા માગે છે કે આટલા વિશાળ તમસ્કાયમાં ઘર, હાટ આદિ છે કે નહીં. (अत्थिणं भंते ! तमुक्काए गेहाइ वा गेहावणाइ वा ?) હે ભદન્ત ! જો તમસ્કાય આટલો બધો વિશાળ છે, તો તેમાં શું ઘર, છે ? ગૃહાપણ (હાટ) છે ?

ઉત્તર—" णो इणट्ठे समट्ठे " હે ગૌતમ ! તે વિશાળ તમસ્કાયમાં ઘરો પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

संभवति यत् तमस्काये उदारा मेघाः संस्विद्यन्ति सम्मूर्च्छन्ति, संवर्षन्ति च। गौतमः पृच्छति-'तं भंते! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ?' हे भदन्त! तत् संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणञ्च किं देवः प्रकरोति, अथवा असुरः प्रकरोति, अथवा नागः प्रकरोति?। भगवानाह-' गोयमा! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ' हे गौतम! तत् खलु संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणं च देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! तमुकाए बायरे थणियसद्दे, बायरे विज्जुए?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु तमस्काये बादरः स्तनितशब्दः घनगर्जनम्? तथा बादरा विद्युत्?, भगवा-

उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-हे गौतम! (हंता अत्थि) ऐसा होता है कि-उदार मेघ उस तमस्काय में संस्वेद जनक पुद्गल स्नेहरूप संपत्ति से गीले होते हैं, परस्पर के संयोगरूप से वे वहाँ एकत्रित होते हैं और वरसते हैं। अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(तं भंते! किं देवो पकरेइ असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ?) कि हे भदन्त! इस संस्वेदन, संमूर्च्छन और वर्षण को क्या देव करता है? अथवा असुर करता है? या नाग करता है? इस के उत्तर प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! (देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) उस संस्वेदन को, संमूर्च्छिम को एवं वर्षण को देव भी करता है, असुर भी करता है और नाग भी करता है।

(अत्थि णं भंते! तमुकाए बायरे थणिय सद्दे, बायरे विज्जुए) हे भदन्त! उस तमस्काय में बादर स्तनित शब्द-घनगर्जन, तथा बादर

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" हंता अत्थि " હે ગૌતમ! એવું જ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિશાળ મેઘ તમસ્કાયમાં સંસ્વેદ જનક પુદ્ગલોની સ્નિગ્ધતારૂપ સંપત્તિથી ભીંજાય છે, પરસ્પરના સંયોગથી તેઓ ત્યાં એકત્રિત થાય છે અને વરસે છે.

પ્રશ્ન—" तं भंते! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ?" હે ભદન્ત! તે સંસ્વેદન, સંમૂર્છન (એકત્રિત કરવાની ક્રિયા) અને વર્ષણ (વરસાવવાની ક્રિયા) શું દેવ કરે છે? કે અસુરકુમાર કરે છે? કે નાગકુમાર કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) હે ગૌતમ! તે સંસ્વેદન, સંમૂર્છન અને વર્ષણ દેવ પણ કરે છે; અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते! तमुक्काए बायरे थणियसद्दे,

आश्रमाः-तापसजननिवासा इति वा, संवाहाः-कृषिवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितानि दुर्गभूमिस्थानानि-इति वा, एते किं तमस्काये सन्ति? इति प्रश्नः। भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः तमस्काये ग्रामादिसन्निवेशाः न भवन्ति। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! तमुक्काए उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु तमस्काये उदाराः महान्तः बलाहकाः-मेघाः संस्विद्यन्ति स्विद्यन्ति-संस्वेदजनकपुद्गलस्नेहसंपत्त्या आर्द्रा भवन्ति किम्?, संमूर्च्छन्ति-उद्भवा भवन्ति परस्परसंयोगेन एकत्रिता भवन्ति, तत्पुद्गलानां मीलनात् तदाकारतया उत्पद्यन्ते किम्? संवर्षन्ति-वृष्टिं कुर्वन्ति किम्?। भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे गौतम! हन्त, सत्यम् अस्ति

जनों के आश्रम स्थान का नाम आश्रम है। किसान लोग जहां पर अपने अनाज आदि की रक्षा के निमित्त जो दुर्गम भूमि स्थान बना लेते हैं उसका नाम संवाह है " ये सब जनस्थान क्या उस तमस्काय में होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात् उस तमस्काय में ये सब कुछ नहीं है। गौतम पुनः प्रभु से प्रश्न करते हैं कि (अत्थि णं भंते! तमुक्काए उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति संवासंति) हे भदन्त! उस तमस्काय में क्या बड़े २ मेघ संस्वेद (पसीना) जनक पुद्गल स्नेह रूप संपत्ति से गीले होते हैं? परस्पर के संयोग से क्या वे एकत्रित होते हैं? अर्थात् मेघ के पुद्गलों के मिलने से उन पुद्गलों की मेघों के रूप में उत्पत्ति होती है क्या? वे मेघ क्या उसमें बरसते हैं? इसके

આશ્રમ કહે છે. ખેડુતો જ્યાં પોતાના અનાજ આદિની રક્ષા માટે દુર્ગમ ભૂમિસ્થાન બનાવી લે છે એવાં સ્થાનને સંવાહ કહે છે. શું આ બધાં જનસ્થાનો તમસ્કાયમાં હોય છે? એવો ગૌતમનો પ્રશ્ન છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" णो इणट्ठे समट्ठे " હે ગૌતમ! તમસ્કાયમાં ગામ, આકર આદિ કશું પણ હોતું નથી.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (अत्थिणं भंते! तमुक्काए उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति संवासंति ?) હે ભદન્ત! તે તમસ્કાયમાં શું વિશાળ મેઘ સંસ્વેદ (પરસેવો) જનક પુદ્ગલ સ્નેહરૂપ સંપત્તિથી ભીંજાય છે ખરાં? પરસ્પરના સંયોગથી શું તેઓ એકત્રિત થાય છે ખરાં? એટલે કે મેઘના પુદ્ગલો સાથે સંયોગ પામવાથી તે પુદ્ગલોની મેઘોના રૂપમાં શું ઉત્પત્તિ થાય છે ખરી? તે મેઘ શું તેમાં વરસે છે ખરાં?

संभवति यत् तमस्काये उदारा मेघाः संस्विद्यन्ति सम्मूर्च्छन्ति, संवर्षन्ति च। गौतमः पृच्छति-'तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ ?' हे भदन्त ! तत् संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणञ्च किं देवः प्रकरोति, अथवा असुरः प्रकरोति, अथवा नागः प्रकरोति ?। भगवानाह-' गोयमा ! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ ' हे गौतम ! तत् खलु संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणं च देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तमुक्काए बायरे थणियसद्दे, बायरे विज्जुए ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तमस्काये बादरः स्तनितशब्दः घनगर्जनम् ? तथा बादरा विद्युत् ?, भगवा-

---

उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-हे गौतम ! (हंता अत्थि) ऐसा होता है कि-उदार मेघ उस तमस्काय में संस्वेद जनक पुद्गल स्नेहरूप संपत्ति से गीले होते हैं, परस्पर के संयोगरूप से वे वहां एकत्रित होते हैं और वरसते हैं। अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(तं भंते ! किं देवो पकरेइ असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ ?) कि हे भदन्त ! इस संस्वेदन, संमूर्च्छन और वर्षण को क्या देव करता है ? अथवा असुर करता है ? या नाग करता है ? इस के उत्तर प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) उस संस्वेदन को, संमूर्च्छिम को एवं वर्षण को देव भी करता हैं, असुर भी करता है और नाग भी करता है।

(अत्थि णं भंते ! तमुकाए बायरे थणिय सद्दे, बायरे विज्जुए) हे भदन्त ! उस तमस्काय में बादर स्तनित शब्द-घनगर्जन, तथा बादर

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" हंता अत्थि " હે ગૌતમ ! એવું જ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિશાળ મેઘ તમસ્કાયમાં સંસ્વેદ જનક પુદ્ગલોની સ્નિગ્ધતારૂપ સંપત્તિથી ભીંજાય છે, પરસ્પરના સંયોગથી તેઓ ત્યાં એકત્રિત થાય છે અને વરસે છે.

પ્રશ્ન—" तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ ? " હે ભદન્ત ! તે સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન (એકત્રિત કરવાની ક્રિયા) અને વર્ષણ (વરસાવવાની ક્રિયા) શું દેવ કરે છે ? કે અસુરકુમાર કરે છે ? કે નાગકુમાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, णागो वि पकरेइ) હે ગૌતમ ! તે સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન અને વર્ષણ દેવ પણ કરે છે; અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते ! तमुक्काए बायरे थणियसद्दे,

नाह-'हंता, सत्यमेव तमस्काये बादरः स्तनितशब्दः बादरा विद्युदस्ति, अत्र बादरविद्युत्पदेन देवप्रभावोत्पादिताः भास्वराः पुद्गला ग्राह्याः, ननु बादरतेजस्कायिकाः, तेषामिहैवाग्रे प्रतिषेत्स्यमानत्वात्, गौतमः पृच्छति-, तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ, ?' हे भदन्त ! तं बादरस्तनितशब्दं बादरविद्युतं च किं देवः प्रकरोति अथवा असुरः प्रकरोति, नागो वा प्रकरोति ? प्रश्नः। भगवानाह-'तिन्निवि पकरेंति' हे गौतम ! बादरस्तनितशब्दादिकं त्रयोऽपि देवासुरनागाः प्रकुर्वन्ति, ।

विजली होती है क्या ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (हंता अत्थि) हां गौतम ! तमस्काय में बादर स्तनितशब्द और बादर विजली है। यहां पर बादरविद्युत् शब्द से देवप्रभाव से उत्पादित भास्वर पुद्गल ही गृहीत हुए हैं। न कि बादर तेजस्कायिक, क्यों कि उसका यहां पर होना आगे निषिद्ध हुआ है (तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ) हे भदन्त ! बादरस्तनित शब्द को और बादर विद्युत् को वहां क्या देव करता है ? अथवा असुरकरता है ? या नाग करता है ? इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देनेके लिये प्रभु उनसे कहते हैं कि-(तिन्नि वि पकरेंति) हे गौतम ! बादर स्तनित शब्द को एवं बादरविद्युत को वहां तीनों भी-देव, असुर एवं नाग ये

बायरे विज्जुए) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં શું બાદર સ્તનિત શબ્દ (મેઘોનું ગર્જન) થાય છે ? શું તેમાં બાદર વિજળી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે-" हंता अत्थि " હા, ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં મેઘોની ગર્જના અને બાદર વિજળી થાય છે. અહીં " બાદર વિદ્યુત્ " પદ દ્વારા દેવ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા દેદીપ્યમાન પુદ્ગલો જ ગ્રહણ કરવા. અહીં બાદર તેજસ્કાયિક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા જોઇએ નહીં, કારણ કે તેમના તમસ્કાયમાં અસ્તિત્વનો આગળ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ ?) ત્યાં બાદર સ્તનિત શબ્દો તથા બાદર વિદ્યુત્ કોણ કરે છે ? શું દેવ કરે છે ? અસુર કરે છે ? કે નાગ કરે છે ?

ઉત્તર—(तिन्नि वि पकरेंति) હે ગૌતમ ! ત્યાં તે બાદર સ્તનિત શબ્દ અને બાદર વિદ્યુત ત્રણે કરે છે-દેવ પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને

गौतमः पृच्छति-' अत्थि णं भंते ! तमुक्काए बायरे पुढविकाए, बायरे अगणिकाए ? हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तमस्काये बादरः पृथिवीकायः भवति ? तथा बादरः अग्निकायो भवति ? भगवानाह-' णोइणट्ठे समट्ठे-णण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, तमस्काये बादरः पृथिवीकायः, बादरः अग्निकायश्च न भवति, किन्तु ' न ' इति शब्देन योऽयं बादर-पृथिवी-तेजसोः निषेधः कृतः, स विग्रहगतिसमापन्नकेन अन्यत्र बोध्यः। विग्रहगति-समापन्नकान् बादरपृथिवी तैजसकायान् विहाय उक्तनिषेधो विज्ञेय इत्यर्थः। विग्रह-गत्या बादरपृथिवीतेजसोः तमस्कायेऽपि संभवात्। बादराः पृथिवीकायिकाः रत्नप्रभाद्यासु अष्टसु पृथिवीषु गिरि-विमानेषु च भवन्ति, बादरतेजस्कायिकास्तु मनुष्यक्षेत्रे एव भवन्ति। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदिम-सूरिय-गहगण-णक्खत्त-तारारूवा ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तमस्काये चन्द्र-

सब ही करते हैं। (अत्थि णं भंते ! तमुक्काए बायरे पुढविकाए बायरे अगणिकाए) हे भदन्त ! तमस्काय में बादर पृथिवीकाय बादर अग्नि-काय होते हैं क्या ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में भगवान् उनसे कहते हैं कि-हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थविग्गहगइसमावन्न-एणं) विग्रहगतिसमापन्नक बादर पृथिवीकाय को एवं तैजसकाय को छोड़कर तमस्काय में विग्रहगति अप्राप्त बादर पृथिवीकाय-और बादर अग्निकाय नहीं हैं। क्यों कि विग्रहगति में वर्तमान बादर पृथिवी और बादर तैजसकायका ही तमस्कायमें भी संभव हो सकता है। बादर पृथि-वीकायिक, रत्नप्रभा आदि आठ पृथिवीयोंमें गिरियों में और विमानों में ही होते हैं। और बादर तैजस्कायिक मनुष्यक्षेत्र में ही होते हैं। " अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदिम-सूरिय-गहगणणक्खत्त तारारूवा)

પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते ! तमुक्काए बायरे पुढवीकाए बायरे अगणिकाए ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં બાદર (સ્થૂળ) પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય હોય છે ખરાં ?

ઉત્તર—" णो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थविग्गहगइसमावन्नएण' " હે ગૌતમ ! એવું સંભવિત નથી. વિગ્રહ ગતિમાં વર્તમાન બાદર પૃથ્વીકાયનો અને બાદર તેજસ્કાયનો જ તમસ્કાયમાં સંભવ હોઈ શકે છે. વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર તેજસ્કાય સિવાયના વિગ્રહગતિ અપ્રાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર તૈજસ્કાય તેમાં સંભવી શકતા નથી. બાદર પૃથ્વીકાયિક રત્નપ્રભા આદિ આઠ પૃથ્વીઓમાં, પર્વતોમાં અને વિમાનોમાં જ હોય છે, અને બાદર તૈજસ્કાયિક મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ હોય છે.

भासः कृष्णकान्तियुक्त इति, तथा च वर्णेन कालः, कालावभासश्च तमस्कायः, अथवा अतिशयकृष्णकान्तिश्च स इति। तथा स गम्भीर-रोम-हर्षजननः, गम्भीरश्चासौ अत्यन्तभीषणत्वात् रोमहर्षजननश्चेति गम्भीररोमहर्षजननः रोमाञ्चोत्पादकः। तस्य रोमहर्षजनने कारणमाह-'भीमः' इति, बिभेति अस्मादिति भीमः भयङ्करः, तथा उत्त्रासनकः अत्यन्तत्रासजनकः परमकृष्णवर्णः स तमस्कायः प्रज्ञप्तः। 'देवे णं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा' हे गौतम! देवः खलु अस्त्येककः, यः खलु तं तमस्कायं प्रथमतया प्रथमवारं दृष्ट्वा अवलोक्यैव क्षुभ्येत् क्षोभं प्राप्नुयात्। 'अहे णं अभिसमागच्छेज्जा' अथ अनन्तरं खलु अभिसमाग-

---

इतना भयंकर है कि देखते ही बहुत बुरी तरह से रोमराजि खड़ी हो जाती है। रोमराजि खड़ी होने का कारण यही है कि वह "भीमः" भयप्रद है। अत्यन्त त्रास जनक है। ऐसे परमकृष्ण वर्णवाला वह तमस्काय है। (कालोभासे) ऐसा जो पद दिया गया है वह यह प्रकट करता है कि कोई पदार्थ काला होकर भी किसी कारण वश काले रूप में अवभासित नहीं होता है परन्तु यह ऐसा नहीं है-यह तो कृष्णवर्णवाला होकर भी काले ही रूप से अवभासित होता है। अथवा (कालोभासे) यह तमस्काय अत्यन्तकृष्णकान्ति से युक्त है। मनुष्यादि जिससे डरें वह (भीम) है। (देवेणं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा) कोइ एक देव ऐसा भी होता है जो उस तमस्काय को सर्वप्रथम देख करके ही क्षुभित हो जाता है-यदि कोई देव कदाचित् उस तमस्काय में (अभिसमागच्छेज्जा) पास में जाकर प्रवेश

બધો ભયંકર હોય છે કે તેને જોતાં જ બીકને કારણે રૂવાડા ઉભા થઇ જાય છે રૂવાડા ઉભા થવાનું કારણ એ છે કે તે "भीमः" ભયજનક છે- અત્યન્ત ત્રાસજનક છે, આવાં પરમકૃષ્ણ-વર્ણવાળો તે તમસ્કાય છે. "कालोभासे" આ પદ આપવાનું કારણ એ છે કે કોઈ પદાર્થ કાળો હોવા છતાં પણ કોઇ કારણે કાળો અવભાસિત થતો નથી-દેખાતો નથી. પરન્તુ તમસ્કાય એવો નથી. તે તો કૃષ્ણ વર્ણવાળો છે એટલું જ નહીં પણ કાળો જ દેખાય છે. અથવા "कालोभासे" આ તમસ્કાય અત્યન્ત કૃષ્ણકાન્તિથી યુક્ત છે. મનુષ્યાદિ જેનાથી ડરે તેને "भीम" કહે છે. (देवेणं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ताणं खुभाएज्जा) કોઇ કોઇ દેવ તો તેને પહેલી જ વાર દેખતાની સાથે જ ક્ષોભ પામી જાય છે. જો કોઇ દેવ ક્યારેક તે તમસ્કાયમાં "अभिसमागच्छेज्जा" પાસે જઇને પ્રવેશ કરે છે, તો તે (तओ पच्छा सीहं सीहं

च्छेत्-समीपं गत्वा तमस्कायं प्रविशेत् , 'तओ पच्छा सीहं सीहं तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा ' ततः पश्चात् तदनन्तरम् भयात् शीघ्रं शीघ्रम् अतिवेगेन त्वरितं त्वरितम् मनोगतेरतिवेगात् क्षिप्रमेव अतिसत्वरमेव व्यतिव्रजेत अतिक्रामेत् , तमुल्लङ्घ्य निर्गच्छेत्। गौतमः पृच्छति-'तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! तमस्कायस्य खलु कति कियन्ति नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि? भगवानाह-'गोयमा ! तेरस नामधेज्जा पण्णत्ता ' हे गौतम ! तमस्कायस्य त्रयोदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तान्येवाह-'तं जहा'-तद्यथा-' तमेइ वा१, तमुकाए इ वा २, अंधकारे इ वा ३, महंधकारेइ वा४, लोगंधकारे इ वा, ५ लोगतमिस्से इ वा ६, देवंधकारे इ वा ७, देवतमिस्से इ वा ८, देवारन्ने इ वा ९, देववूहे इ वा १०, देवफलिहे इ वा ११, देवपडिक्खोभे इ वा१२, अरुणोदए त्ति वा समुद्दे१३ इति ।

करता है तो वह "तओ पच्छा सीहं सीहं तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा" कायगति के अतिवेग से और मनोगति के अतिवेग से अर्थात् बहुत ही शीघ्रता के साथ उस तमस्काय में से बाहर निकल आता है। (तमुक्कायस्स णं भंते ! कइनामधेज्जा पण्णत्ता) हे भदन्त ! तमस्काय के कितने नाम हैं ? इस गौतम के प्रश्न का उत्तर प्रभु इन्हें यों देते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (तेरस नामधेज्जा पण्णत्ता) तमस्काय के नाम तेरह हैं-(तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-(तमेइ वा १तमुकाएइ वा, २अंधकारेइ वा, ३महंधकारेइ वा, ४लोगंधकारेइ वा ५, लोगतमिस्सेइ वा ६, देवंधकारेइ वा ७, देवतमिस्सेइ वा ८, देवारन्नेइ वा ९, देववूहेइ वा १०,देवफलिहेइ वा ११,देवपडिक्खोभेइ वा १२, अरुणोदएत्ति वा समुद्दे १३, अंधकाररूप होनेके कारण तमस्काय का पहला नाम तम है, अंधकार की राशिरूप होने के कारण तमस्काय का दूसरा

तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा) કાયગતિના અતિવેગથી અને મનોગતિના અતિવેગથી-એટલે કે ઘણી જ શીઘ્રતાથી તે તમસ્કાયમાંથી બહાર નીકળી જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયના કેટલાં નામ છે ? ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (तेरस नामधेज्जा पण्णत्ता-तंजहा" તમસ્કાયના નીચે પ્રમાણે તેર નામ કહ્યાં છે-

(१) तमेइ वा, (२) तमुकाएइ वा, (३) अंधकारेइ वा, (४) महंधकारेइ वा, (५) लोगंधकारेइ वा, (६) लोगतमिस्सेइ वा, (७) देवंधकारेइ वा, (८) देवतमिस्सेइ वा, (९) देवारन्नेइ वा, (१०) देववूहेइ वा, (११) देवफलिहेइ वा, (१२) देवपडिक्खोभेइ वा, (१३) अरुणोदए त्ति वा समुद्दे)

भासः कृष्णकान्तियुक्त इति, तथा च वर्णेन कालः, कालावभासश्च तमस्कायः, अथवा अतिशयकृष्णकान्तिश्च स इति। तथा स गम्भीर-रोम-हर्षजननः, गम्भीरश्चासौ अत्यन्तभीषणत्वात् रोमहर्षजननश्चेति गम्भीररोमहर्षजननः रोमाञ्चोत्पादकः। तस्य रोमहर्षजनने कारणमाह-' भीमः ' इति, बिभेति अस्मादिति भीमः भयङ्करः, तथा उत्त्रासनकः अत्यन्तत्रासजनकः परमकृष्णवर्णः स तमस्कायः प्रज्ञप्तः। ' देवे णं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा ' हे गौतम ! देवः खलु अस्त्येककः, यः खलु तं तमस्कायं प्रथमतया प्रथमवारं दृष्ट्वा अवलोक्यैव क्षुभ्येत् क्षोभं प्राप्नुयात्। ' अहे णं अभिसमागच्छेज्जा ' अथ अनन्तरं खलु अभिसमाग-

---

इतना भयंकर है कि देखते ही बहुत बुरी तरह से रोमराजि खड़ी हो जाती है। रोमराजि खड़ी होने का कारण यही है कि वह " भीमः " भयप्रद है। अत्यन्त त्रास जनक है। ऐसे परमकृष्ण वर्णवाला वह तमस्काय है। (कालोभासे) ऐसा जो पद दिया गया है वह यह प्रकट करता है कि कोई पदार्थ काला होकर भी किसी कारण वश काले रूप में अवभासित नहीं होता है परन्तु यह ऐसा नहीं है-यह तो कृष्णवर्णवाला होकर भी काले ही रूप से अवभासित होता है। अथवा (कालोभासे) यह तमस्काय अत्यन्तकृष्णकान्ति से युक्त है। मनुष्यादि जिससे डरें वह (भीम) है। (देवेणं अत्थेगइए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा) कोइ एक देव ऐसा भी होता है जो उस तमस्काय को सर्वप्रथम देख करके ही क्षुभित हो जाता है-यदि कोई देव कदाचित् उस तमस्काय में (अभिसमागच्छेज्जा) पास में जाकर प्रवेश

બધો ભયંકર હોય છે કે તેને જોતાં જ બીકને કારણે રૂવાડા ઊભા થઇ જાય છે રૂવાડા ઉભા થવાનું કારણુ એ છે કે તે " भीमः " ભયજનક છે- અત્યન્ત ત્રાસજનક છે, આવાં પરમકૃષ્ણુ-વર્ણુવાળો તે તમસ્કાય છે. " काला-भासे " આ પદ આપવાનું કારણુ એ છે કે કોઈ પદાર્થ કાળો હોવા છતાં પણુ કોઇ કારણે કાળો અવભાસિત થતો નથી-દેખાતો નથી. પરન્તુ તમસ્કાય એવો નથી. તે તો કૃષ્ણુ વર્ણુવાળો છે એટલું જ નહીં પણુ કાળો જ દેખાય છે. અથવા " कालोभासे " આ તમસ્કાય અત્યન્ત કૃષ્ણુકાન્તિથી યુક્ત છે. મનુષ્યાદિ જેનાથી ડરે તેને " भीम " કહે છે. (देवेणं अत्थेगइए जे णं तप्प-ढमयाए पासित्ताणं खुभाएज्जा) કોઇ કોઇ દેવ તો તેને પહેલી જ વાર દેખતાની સાથે જ ક્ષોભ પામી જાય છે. જો કોઇ દેવ ક્યારેક તે તમસ્કાયમાં " अभि-समागच्छेज्जा " પાસે જઈને પ્રવેશ કરે છે, તો તે (तओ पच्छा सीहं सीहं

'देवव्यूहः' इति वा, देवानां दुर्भेद्यत्वात् चक्रादिव्यूह इव 'देवव्यूहः' इतिनाम १०। 'देवपरिघः' इति वा, देवानामातङ्कजनकतया मनोविघातहेतुत्वेन 'देवपरिघः' इति नाम ११, 'देवप्रतिक्षोभ' इति वा, देवानां महाक्षोभोत्पादकत्वात् 'देवप्रतिक्षोभः' इति नाम १२, 'अरुणोदकः समुद्रः' इति वा, अरुणोदकसमुद्रस्य विकारात्मकत्वात् 'अरुणोदकसमुद्रः' इति वा नाम १३। इति तमस्कायस्य त्रयोदश नामानि प्रदर्शितानि।

अथ तमस्कायपरिणाममाह='तमुक्काए णं भंते ! किं पुढविपरिणामे, आउपरिणामे, जीवपरिणामे, पोग्गलपरिणामे ?' हे भदन्त ! तमस्कायः खलु किं पृथिवीपरिणामः, अथवा अप्परिणामः, अथवा जीवपरिणामः, पुद्गलपरिणामो

ण्य है। चक्रादिव्यूहकी तरह यह देवों द्वाराभी दुर्भेद्य होनेके कारण इसका दशवां नाम देवव्यूह है। देवों को आतंक जनक होनेके कारण इनके मन का विघात करने वाला होनेसे इसका ग्यारहवां नाम देवपरिघ है। देवों के लिये क्षोभ का कारण, होने से इसका १२ वां नाम देवप्रतिक्षोभ है। तथा अरुणोदक समुद्र के जल का विकाररूप होने के कारण इसका तेरहवां नाम अरुणोदक समुद्र है। इस प्रकार से ये तेरह सार्थक नाम तमस्काय के कहे गये हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि यह तमस्काय किस पदार्थ का परिणाम है-(तमुक्काए णं भंते! किं पुढविपरिणामे ? आउपरिणामे जीव परिणामे ? पोग्गलपरिणामे ?" हे भदन्त ? यह तमस्काय क्या पृथिवी का परिणाम है ? या जल का परिणाम है ? या जीव का परिणाम है ? या पुद्गल का परिणाम है ?-किसका परिणाम है ? इसके उत्तर में

(૧૦) ચક્રાદિ વ્યૂહને ભેદવાનું કામ દેવો દ્વારા પણ અશક્ય હોય છે, તે કારણે તેનું દસમું નામ "દેવવ્યૂહ" છે. (૧૧) દેવોમાં આતંક (ભય) નો જનક હોવાને કારણે અને તેમના મનનો વિઘાત કરનારો હોવાને લીધે તેનું અગિયારમું નામ "દેવપરિઘ" છે. (૧૨) દેવોમાં ક્ષોભનો જનક હોવાને કારણે તેનું બારમું નામ "દેવપ્રતિક્ષોભ" છે. (૧૩) તથા અરુણોદક સમુદ્રના જળના વિકાર રૂપ હોવાથી તેનું તેરમું નામ "અરુણોદક સમુદ્ર" છે. આ રીતે તમસ્કાયના તેર સાર્થક (અર્થ પ્રમાણેનાં) નામ કહ્યાં છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (તમુક્કાए णं भंते ! किं पुढविपरिणामे ? आउपरिणामे ? जीवपरिणामे ? पोग्गलपरिणामे ? હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાય શું પૃથ્વીકાયનું પરિણામ છે ? કે જળનું પરિણામ છે ? કે જીવનું પરિણામ છે ? કે પુદ્ગલનું પરિણામ છે ? તે કોના પરિણામરૂપ છે ?

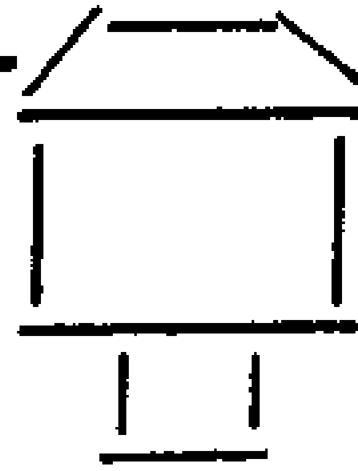
तत्र 'तम' इति वा तमस्कायस्य अन्धकाररूपत्वात् 'तमः' इति नाम वर्तते १, 'तमस्कायः' इति वा, तस्य अन्धकारराशिरूपत्वात् 'तमस्कायः' इति नाम २, 'अन्धकारः' इति वा, तस्य तमोरूपत्वात् 'अन्धकारः' इति नाम ३। 'महान्धकार' इति वा, तस्य महातमोरूपत्वात् 'महान्धकारः' इति वा नाम वर्तते ४। 'लोकान्धकारः' इति वा, लोकमध्ये तादृशस्य अन्यस्य अन्धकारस्य अभावात् 'लोकान्धकारः' इति वा नाम ५। एवं 'लोकतमिस्रम्' इति वा, लोके गाढान्धकाररूपत्वात् ६। 'देवान्धकारः' इति वा, देवानामपि तमस्काये प्रकाशाभावेन अन्धकाररूपत्वात् 'देवान्धकारः' इति नाम ७। तथा 'देवतमिस्रम्' इति वा तस्यैव गाढरूपत्वात् ८। 'देवारण्यम्' इति वा, स्वापेक्षया बलवतां देवानां भयात् पलायमानानां देवानां तादृशारण्यमिव शरणत्वात् 'देवारण्यम्' इति नाम ९।

नाम तमस्काय है-तमस्कायका स्वयं अंधकाररूप होनेके कारण तीसरा नाम अंधकार है। महातम रूप होने से इस का चौथा नाम महान्धकार है। लोक के बीच में ऐसा दूसरा और कोई अंधकार नहीं है इस कारण इसका पांचवां नाम लोकान्धकार है। छठवां नाम इसका लोकतमिस्र इसी कारण से है। उद्योत के न होने के कारण देवों को भी यह तमस्काय अंधकाररूप भासित होता है इस कारण इसका सातवां नाम देवान्धकार है। इसी तरह से देवतमिस्र यह इसका आठवां नाम है। अपने से बलवान देवों के भय से भगते हुए देवों के लिये तथाविध जंगल की तरह यह शरणभूत है इस कारण इसका नौवां नाम देवार-

---

(१) અંધકાર રૂપ હોવાને કારણે તમસ્કાયનું નામ 'તમ' છે. (૨) અંધકારની રાશિરૂપ હોવાથી તેનું બીજું નામ 'તમસ્કાય' છે. (૩) તે પોતે જ અંધકાર રૂપ હોવાથી તેનું નામ 'અંધકાર' પણ છે. (૪) મહા તમરૂપ (અંધકાર રૂપ) હોવાથી તેનું ચોથું નામ 'મહાન્ધકાર' છે. (૫) લોકમાં એવો બીજો કોઈ પણ અંધકાર ન હોવાથી તેનું પાંચમું નામ "લોકાન્ધકાર" છે. (૬) વળી ઉપર્યુક્ત કારણે જ તેનું છઠ્ઠું નામ "લોકતમિસ્ર" છે. (૭) ઉદ્યોત (પ્રકાશ) ન હોવાને કારણે દેવોને પણ આ તમસ્કાય અંધકાર રૂપ લાગે છે, તે કારણે તેનું સાતમું નામ "દેવાન્ધકાર" (૮) એજ રીતે તેનું આઠમું નામ "દેવતમિસ્ર" છે. (૯) પોતાના કરતાં વધારે બળવાન દેવોના ભયથી ભાગતા દેવોને માટે અંધકારમય જંગલની જેમ તે આશ્રયદાયક બને છે, તેથી તેનું નવમું નામ "દેવારણ્ય" છે.

भदन्त ! तमस्काये खलु सर्वेप्राणाः, भूताः, जीवा, सत्त्वाः पृथिवीकायिकतया यावत्-त्रसकायिकतया उपपन्नपूर्वाः पूर्वमुत्पन्नाः ? यावत् करणात्-जलकायिकतया, वायुकायिकतया, वनस्पतिकायिकतया, इति संग्राह्यम् । भगवानाह-' हंता, गोयमा ! असइं अदुवा, अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बायरपुढविकाइयत्ताए वा, बायर-अगणिकाइत्ताए वा ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् सर्वे प्राणाः, भूताः जीवाः, सत्त्वाः, तमस्काये पृथिवीकायिकतया यावत्-त्रसकायिकतया असकृत् भूयोभूयः अथवा अनन्तकृत्वः अनन्तवारान् पूर्वमुत्पन्नाः, किन्तु नो चैव नैव कथमपि बादरपृथिवीकायिकतया,बादराग्निकायिकतया वा उत्पन्नाः, यतोहि तमस्कायस्य अप्कायिकतया तत्र बादरा वायवो वनस्पतयः त्रसाश्च उत्पद्यन्ते अप्काये तेषामुत्पत्तिसंभवात्, इतरे तु पृथिवीजीवा अग्निजीवाश्च तत्र नोत्पत्तुमर्हन्ति तेषां तत्र स्वस्थानत्वा भावात् ॥ सू० ३ ॥ तमस्कायाकारः—

त्रसकायिकरूप से उत्पन्न हुए हैं ? यहां यावत् शब्द से (जलकायिकतया तेजःकायिकतया, वायुकायिकतया, वनस्पतिकायिकतया " इस पाठ का संग्रह हुआ है । इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-(हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बायरपुढविकाइयत्ताए वा, बायरअगणिकाइयत्ताए वा " हां गौतम ! समस्त प्राण, भूत, जीव, सत्त्व, तमस्काय में पृथिवीकायिकरूप से यावत् त्रसकायिकरूप से बार २ अथवा अनन्तबार पहिले उत्पन्न हुए हैं परन्तु वे वहां कभी भी बादर पृथिवीकायिकरूप से एवं बादर अग्निकायिकरूप से उत्पन्न नहीं हुए हैं। क्यों कि तमस्काय अप्कायरूप होने के कारण उसमें बादरवायुकाय, वनस्पतिकाय और त्रसकाय उत्पन्न होते हैं क्यों कि वहां उनकी

તમસ્કાયમાં પૂર્વે (પહેલાં) પૃથ્વીકાયિક, જલકાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક અને ત્રસકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે ખરાં ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बायर पुढविकाइयत्ताए वा, बायर अगणिकाइयत्ताए वा) હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ તમસ્કાયમાં પૃથ્વીકાયિકથી લઇને ત્રસકાયિક પર્યન્તના રૂપે વારંવાર અથવા અનંતવાર પહેલાં ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે, પણુ તેઓ ત્યાં કદી પણુ બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપે અને બાદર અગ્નિકાયિકરૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી. કારણુ કે તમસ્કાય અપ્-કાય રૂપ હોવાથી તેમાં બાદર વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય ઉત્પન્ન

वा तमस्कायः? इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा ! णो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि, हे गौतम ! तमस्कायः नो पृथिवीपरिणामः, तस्य सर्वथा अन्धकाररूपत्वात्, अपितु अप्परिणामोऽपि तस्याप्कायरूपत्वात्, जीवपरिणामोऽपि अपां जीवरूपत्वात्, पुद्गलपरिणामोऽपि, तमसः पुद्गलरूपत्वात् । गौतमः पृच्छति-'तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा भूया, जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव-तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ?' हे

प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (णो पुढवि परिणामे, अउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि) तमस्काय पृथिवी का परिणाम-विकार नहीं है। किन्तु यह अप्काय का भी परिणाम है, जीव का भी परिणाम है और पुद्गल का भी परिणाम है। पृथिवी का परिणाम यह इसलिये नहीं है कि यह सर्वथा अंधकार रूप है। जलका परिणाम इसे इसलिये कहा गया है कि यह जलरूप होता है और जीव का परिणाम इसलिये इसे कहा गया है कि जल स्वयं जीव रूप है, तथा पुद्गल का परिणाम कहने का कारण यह है कि तमस्काय स्वयं पुद्गलरूप है। अथ गौतम प्रभु से यों पूछते हैं कि (तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढवीकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा) हे भदन्त ! समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व क्या तमस्काय में पहिले पृथिवीकायिकरूपसे यावत्

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! णो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि) હે ગૌતમ ! તમસ્કાય પૃથ્વીના પરિણામ (વિકાર) રૂપ નથી, પણ તે જળનું (અપ્કાયનું) પરિણામ પણ છે, જીવનું પરિણામ પણ છે અને પુદ્ગલનું પરિણામ પણ છે. તે સર્વથા અંધકાર રૂપ હોવાથી તેને પૃથ્વીનું પરિણામ કહ્યું નથી. તેને જળના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે જળરૂપ હોય છે. તેને જીવના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે જળ પોતે જ જીવરૂપ હોય છે, તથા તેને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તમસ્કાય પોતે જ પુદ્ગલરૂપ છે.

ગૌતમ સ્વામી હવે એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढवीकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત જીવ, સમસ્ત ભૂત અને સમસ્ત સત્ત્વ શું

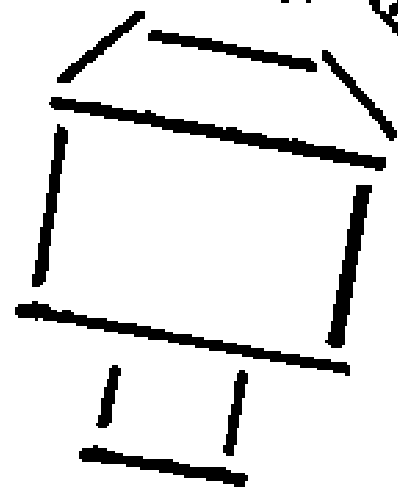
दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदाहिणाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, "पुव्वाऽवरा छलंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरा वज्झा। अब्भिंतर चउरंसा सव्वा वि य कण्हराईओ"॥१॥ कण्हराईओ णं भंते! केवइयाओ आयामेणं केवइयाओ विक्खंभेणं, केवइयाओ परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ! कण्हराईओ णं भंते! केमहालियाओ पण्णत्ताओ? गोयमा! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे जाव-अद्धमासं वीईवएज्जा, अत्थेगइयं कण्हराइं वीइवइज्जा, अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीइवएज्जा, एमहालियाओ णं गोयमा! कण्हराईओ पण्णत्ताओ। अत्थिणं भंते! कण्हराईसु गेहा इ वा, गेहावणा इ वा? णो इणट्ठे समट्ठे। अत्थिणं भंते! कण्हराईसु गामा इ वा?०। णो इणट्ठे समट्ठे अत्थि णं भंते! कण्हराईसु उराला वलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति?। हंता, अत्थि। तं भंते! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ?। गोयमा! देवो पकरेइ, णो असुरो, णो नागो पकरेइ। अत्थि णं भंते! कण्हराईसु बायरे थणियसद्दे? जहा उराला तहा। अत्थि णं भंते! कण्हराईसु बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए? णो इणट्ठे समट्ठे, णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं। अत्थि णं भंते! चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-तारारूवा?। णो इणट्ठे समट्ठे।

कृष्णराजिनिरूपणम्।

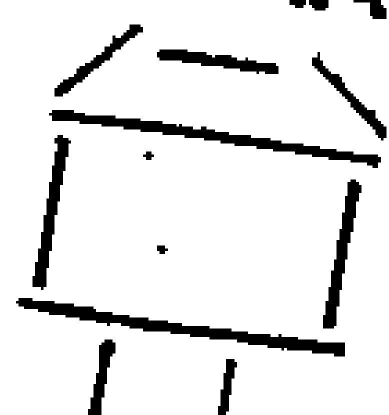
तमस्कायसारस्यात् कृष्णराजिं प्ररूपयितुमाह—'कइ णं भंते!' 'कण्हराईओ' इत्यादि।

मूलम्- कइ णं भंते! कण्हराईओ पण्णत्ताओ? गोयमा! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ कहि णं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ? गोयमा! उर्प्पि सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं हिट्ठिं बंभलोए कप्पे अरिट्ठे विमाणपत्थडे–एत्थ णं अक्खाडगसम चउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ, तं जहा–पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो, पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, दाहिणऽब्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिम–बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तर-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, दो पुरत्थिम–पच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराईओ छलंसाओ, दो उत्तर–

उत्पत्ति संभवित है–बाकी के पृथिवी जीव और अग्नि जीव वहां पर उत्पन्न नहीं हो सकते हैं–क्यों कि वहां पर उनका स्वस्थान नहीं है। तमस्काय का आकार इस प्रकार से है ॥ सू०१ ॥

થાય છે, કારણ કે ત્યાં તેમની ઉત્પત્તિ સંભવિત છે. બાકીના પૃથ્વીકાયિક જીવો અને અગ્નિકાય જીવો તેમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી, કારણ કે ત્યાં તેમનું સ્વસ્થાન નથી. તમસ્કાયનો આકાર નીચે પ્રમાણે છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः कल्पयोः, अधो ब्रह्मलोके कल्पे खलु रिष्टेविमानप्रस्तटे अत्र अक्षवाटकसमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पौरस्त्ये द्वे, पाश्चात्ये द्वे, दक्षिणे द्वे, उत्तरे द्वे, पौरस्त्याभ्यन्तरा कृष्णराजिः दक्षिणबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, दक्षिणाभ्यन्तरा कृष्णराजिः पश्चिमबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, पाश्चात्या-

गई हैं? अर्थात् ये कृष्णराजियां कहां पर हैं? (गोयमा) हे गौतम! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठिं बंभलोए कप्पे अरिट्ठविमाणपत्थडे, एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) ये आठ कृष्णराजियां ऊपर में सनत्कुमार, माहेन्द्रकल्प में और नीचे में ब्रह्मलोककल्प में अरिष्टविमान के पाथडे में हैं। इनका आकार समचतुरस्र-चौकोर-अखाडे के समान है। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-(पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो, पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) दो कृष्णराजियां पूर्वदिशा में, दो कृष्णराजियां पश्चिमदिशा में, दो कृष्णराजियां दक्षिणदिशा में, और दो कृष्णराजियां उत्तर दिशा में हैं। इनमें जो पूर्वदिग्भाग के भीतर की कृष्णराजि है वह दक्षिणदिग्भाग के बाहिर की कृष्णराजि को छूती है। दक्षिणदिग्भाग के भीतर की जो कृष्णराजि है, वह पश्चि-

ભદન્ત! તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ક્યાં આવેલી છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठिं बंभलोए कप्पे अरिट्ठविमाणपत्थडे, एत्थणं अक्खाडग समचउरंगसंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ઉપરની બાજુએ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પના અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં (વિમાન પ્રસ્તટમાં) તેનો આકાર સમચતુસ્ર-ચતુષ્કોણ અખાડાના જેવો છે. (तं जहा) તે આ પ્રમાણે આવેલી છે-(पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो) બે કૃષ્ણરાજિઓ પૂર્વ દિશામાં, બે કૃષ્ણરાજિઓ પશ્ચિમ દિશામાં, બે કૃષ્ણરાજિઓ દક્ષિણ દિશામાં અને બે કૃષ્ણરાજિઓ ઉત્તર દિશામાં છે (पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) તેમાંની જે પૂર્વ દિગ્ભાગની અંદરની કૃષ્ણરાજિ છે, તે દક્ષિણ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, દક્ષિણ દિગ્ભાગની અંદરની જે

अत्थि णं कण्हराईणं चंदाभा इ वा, सूराभा इ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे। कण्हराईओ णं भंते! केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ? गोयमा! कालाओ, जाव-खिप्पामेव वीइवएज्जा। कण्हराईणं भंते! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता? गोयमा! अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा-कण्हराई इ वा, मेहराई इ वा, मघा इ वा, माघवई इ वा, वायफलिहा इ वा, वायपलिक्खोभा इ वा, देवफलिहा इ वा, देवपलिक्खोभा इ वा। कण्हराईओ णं भंते! किं पुढवी परिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पोग्गल परिणामाओ? गोयमा! पुढवीपरिणामाओ, णो आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ वि, पुग्गलपरिणामाओ वि। कण्हराईसु णं भंते! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता उववण्णपुव्वा? हंता, गोयमा! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं वायरआउ-काइयत्ताए, वायरअगणिकाइयत्ताए वा, वायरवणस्सइकाइयत्ताए वा ॥सू०२॥

छाया-कति खलु भदन्त! कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः? गौतम! अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, कुत्र खलु भदन्त! एताः अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः? गौतम! उपरि

कृष्णराजि वक्तव्यता-

(कइ णं भंते) इत्यादि।

सूत्रार्थ-(कइणं भंते! कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त! कृष्णराजियां कितनी कही गई हैं? (गोयमा!) हे गौतम! (अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) कृष्णराजियां आठ कही गई हैं। (कहि णं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त! ये आठ कृष्णराजियां कहां पर कही

કૃષ્ણરાજિઓની વક્તવ્યતા—

"कइणं भंते! कण्हराईओ पण्णत्ताओ" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(कइणं भंते! कण्हराईओ पण्णत्ताओ?) હે ભદન્ત! કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી કહી છે? (गोयमा! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! કૃષ્ણરાજિઓ આઠ કહી છે. (कहि णं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ?) હે

सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः कल्पयोः, अधो ब्रह्मलोके कल्पे खलु रिष्टेविमानप्रस्तटे अत्र अक्षवाटकसमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पौरस्त्ये द्वे, पाश्चात्ये द्वे, दक्षिणे द्वे, उत्तरे द्वे, पौरस्त्याभ्यन्तरा कृष्णराजिः दक्षिणबाह्यां कृष्ण-राजिं स्पृष्टा, दक्षिणाभ्यन्तरा कृष्णराजिः पश्चिमबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, पाश्चात्या-

गई हैं? अर्थात् ये कृष्णराजियां कहां पर हैं? (गोयमा) हे गौतम! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठिं बंभलोए कप्पे अरिट्ठविमा-णपत्थडे, एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्ह-राईओ पण्णत्ताओ) ये आठ कृष्णराजियां ऊपर में सनत्कुमार, माहेन्द्रकल्प में और नीचे में ब्रह्मलोककल्प में अरिष्टविमान के पाथडे में हैं। इनका आकार समचतुरस्र-चौकोर-अखाडे के समान है। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-(पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो, पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽ-ब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) दो कृष्णराजियां पूर्व-दिशा में, दो कृष्णराजियां पश्चिमदिशा में, दो कृष्णराजियां दक्षिणदिशा में, और दो कृष्णराजियां उत्तर दिशा में हैं। इनमें जो पूर्वदिग्भाग के भीतर की कृष्णराजि है वह दक्षिणदिग्भाग के बाहिर की कृष्णराजि को छूती है। दक्षिणदिग्भाग के भीतर की जो कृष्णराजि है, वह पश्चि-

ભદન્ત! તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ક્યાં આવેલી છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठिं बंभलोए कप्पे अरिट्ठविमाणपत्थडे, एत्थणं अक्खाडग समचउरंगसंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ઉપરની બાજુએ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પના અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં (વિમાન પ્રસ્તટમાં) તેનો આકાર સમચતુસ્ર-ચતુષ્કોણ અખાડાના જેવો છે. (तं जहा) તે આ પ્રમાણે આવેલી છે-(पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो) બે કૃષ્ણરાજિઓ પૂર્વ દિશામાં, બે કૃષ્ણરાજિઓ પશ્ચિમ દિશામાં, બે કૃષ્ણ-રાજિઓ દક્ષિણ દિશામાં અને બે કૃષ્ણરાજિઓ ઉત્તર દિશામાં છે (पुरत्थिमऽ-ब्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा, उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) તેમાંની જે પૂર્વ દિગ્ભાગની અંદરની કૃષ્ણરાજિ છે, તે દક્ષિણ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, દક્ષિણ દિગ્ભાગની અંદરની જે

भ्यन्तरा कृष्णराजिः उत्तरबाह्यां कृष्णराजिं स्पृशति, उत्तराभ्यन्तरा कृष्णराजिः पौरस्त्यबाह्यां कृष्णराजिं स्पृशति, द्वे पौरस्त्यपाश्चात्ये, बाह्ये कृष्णराजी षडस्रे; द्वे उत्तर-दक्षिणबाह्ये कृष्णराजी त्र्यस्रे, द्वे पौरस्त्य-पाश्चात्ये अभ्यन्तरे कृष्णराजी चतुरस्रे, द्वे उत्तर-दक्षिणे आभ्यन्तरिके कृष्णराजी चतुरस्रे, "पूर्वापरे षडस्रे, त्र्यस्रे पुनर्दक्षिणोत्तरे बाह्ये, आभ्यन्तरचतुरस्राः सर्वा अपि च कृष्णराजयः॥१॥ कृष्णराजयः

मदिग्विभाग के बाहिर की कृष्णराजि का स्पर्श करती है। पश्चिमदिग्भाग के भीतर की जो कृष्णराजि है वह उत्तरदिग्भाग के बाहर की कृष्णराजि का स्पर्श करती है। और उत्तर दिशा के भीतर की जो कृष्णराजि है वह पूर्वदिग्भाग के बाहर की कृष्णराजि को छूती है। (दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराइओ छलंसाओ दो उत्तर दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिम पच्चत्थिमाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदाहिणाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ,

" पुव्वाऽवरा छलंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा।
अब्भिंतर चउरंसा सव्वा वि य कण्हराईओ " ४३)

पूर्व और पश्चिमके बाहरकी जो दो कृष्णराजियां हैं वे छह खूंटवाली हैं। उत्तर और दक्षिण के बाहर की जो दो कृष्णराजियां हैं वे तिखूंटी हैं। पूर्व और पश्चिम के भीतर की जो कृष्णराजियां हैं वे चौखूंटी हैं। तथा उत्तर और दक्षिण के भीतर की जो दो कृष्णराजियां हैं वे भी चौखूंटी हैं। इसी विषयको पुव्वावरा 'इत्यादि' गाथामें कहा है कि-पूर्व और पश्चिम

કૃષ્ણરાજિ છે તે પશ્ચિમ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, પશ્ચિમ દિગ્ભાગની અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. અને ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે પૂર્વ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજીને સ્પર્શે છે. (दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराइओ छलंसाओ दो उत्तरदाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराइओ चउरंसाओ, " पुव्वाऽवरा छलंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा। अब्भितर चउरंसा सव्वा वि य कण्हराईओ " ४३) પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે છ ખૂણાવાળી છે, ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ત્રણ ખૂણાવાળી છે, પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ચાર ખૂણાવાળી છે, તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે પણ ચાર ખૂણાવાળી છે

खलु भदन्त ! कियत्यः आयामेन ? कियत्यो विष्कम्भेण ! कियत्यः परिक्षेपेण? प्रज्ञप्ताः? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन, संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः । कृष्णराजयः खलु भदन्त ! कियन्महालयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः, यावत्-अर्धमासं व्यतिव्रजेत् अस्त्येकका कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् अस्त्येकका कृष्ण-

की कृष्णराजियां छह खूंटवाली हैं। दक्षिण और उत्तर की बाहिर की कृष्णराजियां तिखूंटी हैं। और सब अभ्यन्तर की कृष्णराजियां चौरस हैं। (कण्हराइओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता) हे भदन्त ! इन कृष्णराजियोंका आयाम कितना है ? विस्तार कितना है ? और इनका परिक्षेप कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) इन कृष्णराजियों का आयाम (लंबापन) असंख्यात हजार योजन का है। विष्कंभ (चौड़ाई) संख्यात हजार योजन का है। तथा परिक्षेप इनका असंख्यात हजार योजन का है। (कण्हराईओ णं भंते! के महालियाओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां कितनी मोटी कही गई हैं? (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे जाव अद्धमासं

એ જ વાતને "पुव्वाऽवरा" ઈત્યાદિ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

પૂર્વ અને પશ્ચિમની કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણીઆ વાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તરની બહારની કૃષ્ણરાજિઓ ત્રિકોણીઆ છે, અને અંદરની બધી કૃષ્ણરાજીઓ ચોરસ છે. (कण्हराईओ णं भंते! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજીઓ લંબાઈ કેટલી છે ? પહોળાઇ કેટલી છે ? અને તેમનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) તે કૃષ્ણરાજીઓની લંબાઈ અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ છે, તેમની પહોળાઇ સંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ છે અને તેમનો પરિક્ષેપ અસંખ્યાત હજાર પ્રમાણ છે.

(कण्हराईओ णं भंते! के महालियाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ કેવડી મોટી કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अयं णं

भ्यन्तरा कृष्णराजिः उत्तरबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, उत्तराभ्यन्तरा कृष्णराजिः पौरस्त्यबाह्यां कृष्णराजिं स्पृष्टा, द्वे पौरस्त्यपाश्चात्ये, बाह्ये कृष्णराजी षडस्रे, द्वे उत्तर-दक्षिणबाह्ये कृष्णराजी त्र्यस्रे, द्वे पौरस्त्य-पाश्चात्ये अभ्यन्तरे कृष्णराजी चतुरस्रे, द्वे उत्तर-दक्षिणे आभ्यन्तरिके कृष्णराजी चतुरस्रे, "पूर्वापरे षडस्रे, त्र्यस्रे पुनर्दक्षिणोत्तरे बाह्ये, आभ्यन्तरचतुरस्राः सर्वा अपि च कृष्णराजयः॥१॥ कृष्णराजयः

मदिग्विभाग के बाहिर की कृष्णराजि का स्पर्श करती है। पश्चिमदिग्भाग के भीतर की जो कृष्णराजि है वह उत्तरदिग्भाग के बाहर की कृष्णराजि का स्पर्श करती है। और उत्तर दिशा के भीतर की जो कृष्णराजि है वह पूर्वदिग्भाग के बाहर की कृष्णराजि को छूती है। (दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराइओ छलंसाओ दो उत्तर दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिम पच्चत्थिमाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदाहिणाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ,

" पुव्वाऽवरा छलंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा।
अब्भिंतर चउरंसा सव्वा वि य कण्हराईओ " ४३)

पूर्व और पश्चिमके बाहरकी जो दो कृष्णराजियां हैं वे छह खूंटवाली हैं। उत्तर और दक्षिण के बाहर की जो दो कृष्णराजियां हैं वे तिखूंटी हैं। पूर्व और पश्चिम के भीतर की जो कृष्णराजियां हैं वे चौखूंटी हैं। तथा उत्तर और दक्षिण के भीतर की जो दो कृष्णराजियां हैं वे भी चौखूंटी हैं। इसी विषयको पुव्वावरा 'इत्यादि' गाथामें कहा है कि-पूर्व और पश्चिम

કૃષ્ણરાજિ છે તે પશ્ચિમ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, પશ્ચિમ દિગ્ભાગની અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. અને ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે પૂર્વ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજીને સ્પર્શે છે. (दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराइओ छलंसाओ दो उत्तरदाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदाहिणाओ अब्भिंतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ, "पुव्वाऽवरा छलंसा, तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा। अब्भिंतर चउरंसा सव्वा वि य कण्हराईओ" ४३) પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે છ ખૂણાવાળી છે, ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ત્રણ ખૂણાવાળી છે, પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ચાર ખૂણાવાળી છે, તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે પણ ચાર ખૂણાવાળી છે

खलु भदन्त ! कियत्यः आयामेन ? कियत्यो विष्कम्भेण ! कियंत्यः परिक्षेपेण ? प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन, संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः । कृष्णराजयः खलु भदन्त ! कियन्महालयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः, यावत्-अर्धमासं व्यतिव्रजेत् अस्त्येकका कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् अस्त्येकका कृष्ण-

की कृष्णराजियां छह खूंटवाली हैं। दक्षिण और उत्तर की बाहिर की कृष्णराजियां तिखूंटी हैं। और सब अभ्यन्तर की कृष्णराजियां चौरस हैं। (कण्हराइओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता) हे भदन्त ! इन कृष्णराजियोंका आयाम कितना है ? विस्तार कितना है ? और इनका परिक्षेप कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) इन कृष्णराजियों का आयाम (लंबापन) असंख्यात हजार योजन का है। विष्कंभ (चौड़ाई) संख्यात हजार योजन का है। तथा परिक्षेप इनका असंख्यात हजार योजन का है। (कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां कितनी मोटी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे जाव अद्धमासं

એ જ વાતને "पुव्वाऽवरा" ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

પૂર્વ અને પશ્ચિમની કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણીઆ વાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તરની બહારની કૃષ્ણરાજિઓ ત્રિકોણીઆ છે, અને અંદરની બધી કૃષ્ણરાજીઓ ચોરસ છે. (कण्हराईओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं, केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજીઓ લંબાઈ કેટલી છે ? પહોળાઇ કેટલી છે ? અને તેમનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) તે કૃષ્ણરાજીઓની લંબાઈ અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ છે, તેમની પહોળાઇ સંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ છે અને તેમનો પરિક્ષેપ અસંખ્યાત હજાર પ્રમાણ છે.

(कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ કેવડી મોટી કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अयं णं

राजिं नो व्यतिव्रजेत् । इयन्महालयाः खलु गौतम ! कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः, । सन्ति खलु भदन्त ! कृष्णराजिषु गेहा इति वा, गेहापणा इति वा ? नायमर्थः समर्थः । सन्ति खलु भदन्त ! कृष्णराजिषु ग्रामा इति वा, यावत्-सन्निवेशा इति वा? नायमर्थः समर्थः । अस्ति खलु भदन्त ! कृष्णराजिषु उदारा बलाहकाः संस्विद्यन्ति, संमू-

वीईवएज्जा अत्थेगइअं कण्हराइं वीईवएज्जा, अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा एमहालियाओ णं गोयमा कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे गौतम ! तीन चुटकी बजाने में जितना समय लगता है उतने समय में कोइ महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला देव इस समस्त जंबूद्वीप का इक्कीस २१ बार चक्कर लगा आवे और वह इसी तरह से निरन्तर पन्द्रह दिन तक चलता रहे-तब कहीं संभव है कि वह देव किसी एक कृष्णराजि के पास तक पहुंच सके और किसी एक कृष्णराजि के पास तक नहीं पहुंच सके। हे गौतम ! इतनी विशाल ये कृष्णराजियां हैं। (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गेहाइ वा गेहावणाइ वा) हे-भदन्त ! कृष्णराजियों के भीतर गृह और गृहहट्ट-गृह बाजार हैं क्या ? उत्तर-(गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् इन कृष्णराजियों में घर और घर बाजार बिलकुल नहीं है। (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गामाइ वा जाव संनिवेसाइ वा) हे भदन्त ! तो क्या इन कृष्णराजियों मे ग्राम यावत् सन्निवेश हैं ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे

जंबुद्दीवे दीवे जाव अद्धमासं वीईवएज्जा अत्थेगइअं कण्णराइं वीईवएज्जा, अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा-एमहालियाओ णं गोयमा ! कण्हराइओ पण्णत्ताओ) हे गौतम ! त्रण चपटी वगाडता जेटलो समय लागे छे एटला समयमां कोई महर्द्धिक आदि विशेषणोवाळो देव आ समस्त जंबूद्वीपनी २१ वार प्रदक्षिणा करवाने धारो के समर्थ छे ते देव एटली ज शीघ्रगतिथी निरन्तर १५ दिवस चाल्या करे, तो ते कदाच कोइ एक कृष्णराजीनी पासे पहोंची शके छे अने कोइ एक कृष्णराजीनी पासे पण पहोंची शकतो नथी. हे गौतम ! ते कृष्णराजीओ एटली बधी विशाळ छे। (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गेहाइ वा गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! कृष्णराजिओमां घरो छे ? हाट छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) ते कृष्णराजिओमां घर पण नथी अने हाट पण नथी.

(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गामाइ वा जाव संनिवेसाइ वा ?) हे भदन्त ! तो शुं तेमां गाम आदि सन्निवेश पर्यन्तनां स्थानो छे खरां ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! एवुं कोई पण स्थान तेमां होतुं

च्छैन्ति, संवर्पन्ति ? हन्त, अस्ति। तत् खलु भदन्त ? किं देवः मकरोति, असुरः मकरोति, नागः मकरोति ? गौतम ! देवः मकरोति, नो असुरः, नो नागः मकरोति। अस्ति खलु भदन्त! कृष्णराजिषु बादरः स्तनितशब्दः, यथा उदारास्तथा, ।

गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-इन कृष्णराजियों में न ग्राम हैं, न निगम हैं, न मडंब हैं, न कर्वट हैं, न पत्तन हैं, न द्रोणमुख हैं, न आश्रम हैं और न सन्निवेश हैं। (अत्थि णं भंते! कण्हराईसु णं उराला वलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति) हे भदन्त! कृष्णराजियों में क्या उदार-विशाल-मेघ संस्वेद को प्राप्त होते हैं ? परस्पर के संघट्टन से क्या वे संमूर्च्छित होते हैं? वृष्टि करते हैं ? (हंता अत्थि) हां गौतम! कृष्णराजियों में बड़े २ मेघ संस्वेद को प्राप्त होते हैं, संमूर्च्छित होते हैं और वृष्टि करते हैं। (तं भंते! किं देवो पकरेइ असुरो पकरेइ, नागोपकरेइ) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में संस्वेदन संमूर्च्छन और संवर्पण क्या देव करता है? या असुर करता है? नाग करता है? (गोयमा) हे गौतम! (देवो पकरेइ) देव ही करता है (णो असुरोपकरेइ णो नागो पकरेइ) असुर नहीं करता है और न नाग ही करता है। तात्पर्य कहने का यह है कि कृष्णराजियों में मेघों का संस्वेदन आदिकार्य देव करता है असुर नाग नहीं करते हैं क्यों कि असुर नाग का वहां गमन ही नहीं होता है।

નથી ત્યાં ગામ પણ નથી, નિગમ પણ નથી, મડંબ પણ નથી, કર્બટ પણ નથી, પત્તન પણ નથી, દ્રોણમુખ પણ નથી, આશ્રમ પણ નથી અને સંનિવેશ પણ નથી, (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु णं उराला वलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, संवासंति ?) હે ભદન્ત! શું કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે ખરું ? શું તેઓ ત્યાં પરસ્પરના સંયોગથી સંમૂર્ચ્છિત (એકત્રિત) થાય છે? શું તેઓ ત્યાં વરસે છે ? (हंता, अत्थि) હા, ગૌતમ! કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે, તેઓ ત્યાં સંમૂર્ચ્છિત થાય છે અને વૃષ્ટિ વરસાવે છે. (तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, णागो पकरेइ ?) હે ભદન્ત! કૃષ્ણરાજિઓમાં સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન અને વર્ષણ કોણ કરે છે? શું દેવ કરે છે? શું અસુરકુમાર કરે છે? શું નાગકુમાર કરે છે?

(गोयमा !) હે ગૌતમ! (देवो पकरेइ) દેવ જ કરે છે, (णो असुरो पकरेइ, णो णागो पकरेइ) અસુરકુમાર કરતા નથી અને નાગકુમાર પણ કરતા નથી, કારણ કે અસુરકુમાર અને નાગકુમારનું ત્યાં ગમન જ થતું નથી.

अस्ति खलु भदन्त ! कृष्णराजिषु बादरोऽप्कायः, बादरोऽग्निकायः, बादरोवनस्पतिकायः ? नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन । सन्ति खलु भदन्त ! चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाः ? नायमर्थः समर्थः । अस्ति खलु कृष्णराजिषु चन्द्राभा इति वा, सूर्याभा इति वा, ? नायमर्थः समर्थः । कृष्णराजयः

(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणियसद्दे) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या घनगर्जनात्मक बादर स्तनितशब्द होता है ? उ (जहा-उराला तहा) हे गौतम ! जिस प्रकार से उदार मेघ कहे गये हैं-उसी प्रकार से जानना चाहिये । (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए ?) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या बादर जलकाय है ? बादर अग्निकाय है ? बादर वनस्पतिकाय है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है, पर हां (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) विग्रहगतिसमापन्नक ये जीव वहां पर हैं । (अत्थिणं भंते चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-तारारूवा) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में चन्द्रमा, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र और तारारूप हैं क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (अत्थि णं कण्हराईणं चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा ?) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या चंद्रमा की कान्ति है ? सूर्य की कान्ति है ? (णो

(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणिय सद्दे ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું મેઘોના ગર્જન રૂપ બાદર સ્તનિત શબ્દો થાય છે ખરાં ? (जहा उराला तहा) હે ગૌતમ ! વિશાળ મેઘોના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ આ વિષયમાં પણ સમજવું. (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सकाए ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં જળ શું બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! ત્યાં તે કંઇ પણ સંભવી શકતું નથી. (णण्णत्थ विग्गहगई समावन्नएणं) પણ ત્યાં વિગ્રહગતિપ્રાપ્ત તે જીવો હોય છે.

(अत्थिणं भंते ! चंदिम, सूरिय, गहगणनक्खत्त, तारारूवा) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓ હોય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્રમા આદિ જ્યોતિષિક દેવો હોતા નથી.

(अत्थिणं भंते ! कण्हराईणं चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું ચન્દ્રનો પ્રકાશ હોય છે ? સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છે ?

खलु भदन्त ! कीदृश्यो वर्णेन प्रज्ञप्ताः? गौतम ! कृष्णाः, यावत्-क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत्, कृष्णराजीनां खलु भदन्त ! कति नामधेयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट नामधेयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णराजिरिति वा, मेघराजिरिति वा, मघा इति वा, माघवती इति वा, वातपरिघा इति वा, वातपरिक्षोभा इति वा, देवपरिघा इति वा, देवपरिक्षोभा इति वा । कृष्णराजयः खलु भदन्त ! किं पृथिवीपरिणामाः,

इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (कण्हराईओ णं भंते । केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! कृष्णराजियों का वर्ण कैसा है ? (गोयमा) हे गौतम ! (कालाओ जाव खिप्पामेव वीईवएज्जा) ये कृष्णराजियां काली हैं । यावत् (तमस्काय की तरह भयंकर होने के कारण इन्हें देव भी बहुत ही शीघ्रता से उल्लंघ जाता है (कण्हराईणं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता) हे भदन्त ! कृष्णराजियों के कितने नाम कहे गये हैं । (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता) आठ नाम कहे गये हैं । (तं जहा) वे ये हैं (कण्हराईइ वा, मेहराई इ वा, मघा इ वा, माघवई इ वा, वायफलिया इ वा, वायपलिक्खोभा इ वा, देवफलिया इ वा, देवपलिक्खोभा इ वा) कृष्णराजि १, मेघराजि २, मघा ३ माघवती ४, वातपरिघा ५, वातपरिक्षोभा ६, देवपरिघा ७ और देवपरिक्षोभा ८ । (कण्हराईओणं भंते ! किं

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્ર કે સૂર્યનો પ્રકાશ સંભવી શકતો નથી.

(कण्हराईओ णं भंते ! केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓનો વર્ણ કેવો હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कालाओ जाव खिप्पामेव वीईवएज्जा) તે કૃષ્ણરાજિઓ કાળી હોય છે. અહીં તમસ્કાયના વર્ણના જેવું જ સમસ્ત વર્ણન સમજવું. તે કૃષ્ણરાજિઓનો વર્ણ તમસ્કાયના જેવો ભયંકર હોવાથી દેવ પણ ઘણી શીઘ્રતાથી તેમને પાર કરીને બહાર નીકળી જાય છે.

(कण्हराई णं भंते ! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓનાં કેટલાં નામ કહ્યાં છે ?

(गोयमा ! अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता-तं जहा) હે ગૌતમ ! તેમના નીચે પ્રમાણે આઠ નામ કહ્યાં છે-(कण्हराईइ वा, मेहराईइ वा, मघाइ वा, माघवईइ वा, वायफलिक्खोभाइ वा, देवफलियाइ वा, देवपलिक्खोभाइ वा) (૧) કૃષ્ણરાજિ, (૨) મેઘરાજિ, (૩) મઘા, (૪) માઘવતી, વાતપરિઘા, (૬) વાતપરિક્ષોભા (૭) દેવપરિઘા અને (૮) દેવપરિક્ષોભા.

अस्ति खलु भदन्त ! कृष्णराजिषु बादरोऽप्कायः, बादरोऽग्निकायः, बादरोवनस्पतिकायः ? नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन । सन्ति खलु भदन्त ! चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाः ? नायमर्थः समर्थः । अस्ति खलु कृष्णराजिषु चन्द्राभा इति वा, सूर्याभा इति वा, ? नायमर्थः समर्थः । कृष्णराजयः

(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणियसद्दे) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या घनगर्जनात्मक बादर स्तनितशब्द होता है ? उ (जहा उराला तहा) हे गौतम ! जिस प्रकार से उदार मेघ कहे गये हैं-इसी प्रकार से जानना चाहिये । (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए ?) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या बादर जलकाय है ? बादर अग्निकाय है ? बादर वनस्पतिकाय है ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है, पर हां (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) विग्रहगतिसमापन्नक ये जीव वहां पर हैं । (अत्थिणं भंते चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-तारारूवा) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में चन्द्रमा, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र और तारारूप हैं क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है ! (अत्थि णं कण्हराईणं चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा ?) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या चंद्रमा की कान्ति है ? सूर्य की कान्ति है ? (णो

(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणिय सद्दे ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું મેઘોના ગર્જન રૂપ બાદર સ્તનિત શબ્દો થાય છે ખરાં ? (जहा उराला तहा) હે ગૌતમ ! વિશાળ મેઘોના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ આ વિષયમાં પણ સમજવું. (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए,बायरे वणस्सकाए ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં જળ શું બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! ત્યાં તે કંઇ પણ સંભવી શકતું નથી. (णण्णत्थ विग्गहगइ समावन्नएण) પણ ત્યાં વિગ્રહગતિપ્રાપ્ત તે જીવો હોય છે.

(अत्थिणं भंते ! चंदिम, सूरिय, गहगणनक्खत्त, तारारूवा) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓ હોય છે ?

(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્રમા આદિ જ્યોતિષિક દેવો હોતા નથી.

(अत्थिणं भंते ! कण्हराईणं चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું ચન્દ્રનો પ્રકાશ હોય છે ? સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છે ?

टीका—'कइ णं भंते कण्हराईओ पण्णत्ताओ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कति कियत्यः कतिसंख्यकाः खलु कृष्णराजयः कृष्णवर्णपुद्गलरेखाः प्रज्ञप्ता? भगवानाह—'गोयमा ! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ ' हे गौतम ! अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ता । गौतमः पृच्छति —'कहि णं भंते ! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ ? हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् प्रदेशे एताः उपरिवर्णिताः अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–' गोयमा ! उप्पिं सणंकुमार–माहिंदाणं कप्पाणं ' हे गौतम ! सनत्कुमार–माहेन्द्रयोः कल्पयोः

अथवा अनन्तवार वहां उत्पन्न हो चुके हैं। पर वे वहां बादर अप्कायिकरूप से उत्पन्न नहीं हुए हैं, न बादर अग्निकायिकरूप से उत्पन्न हुए हैं न बादर वनस्पतिकायिकरूप से ही उत्पन्न हुए हैं।

टीकार्थ—तमस्काय के समान होने से अब कृष्णराजियों की प्ररूपणा सूत्रकार कर रहे हैं इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि (कइ णं भंते ! कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! कृष्णराजियां कितनी कही गई हैं । कृष्णवर्णवाले पुद्गलों की रेखाओं का नाम कृष्णराजियां हैं। सो ये कितनी हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ कण्णराईओ पण्णत्ताओ) कृष्णराजियां आठ कही गई हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि (कहिणं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! ये पूर्ववर्णित आठ कृष्णराजियां किस प्रदेश में कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पा-

બાદર અગ્નિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી અને બાદર વનસ્પતિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી.

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજિઓ પણ તમસ્કાયના જેવી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર હવે તેમનું નિરૂપણ કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (कइ णं भंते ! कण्हराईओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી કહી છે ! (કૃષ્ણ વર્ણવાળાં પુદ્ગલોની રેખાઓને કૃષ્ણરાજિઓ કહે છે.)

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(गोयमा ! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિ આઠ કહી છે. તે કૃષ્ણરાજિઓનું સ્થાન જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે–(कहिं णं भंते ! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ કયા પ્રદેશમાં આવેલી છે ?

अप्परिणामाः, जीवपरिणामाः, पुद्गलपरिणामाः ? गौतम ! पृथिवीपरिणामाः, नो अप्परिणामाः, जीवपरिणामा अपि, पुद्गलपरिणामा अपि । कृष्णराजिषु खलु भदन्त ! सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा उपपन्नपूर्वाः? हन्त गौतम ! असकृत्, अथवा अनन्तकृत्वः, नो चैव बादराप्कायिकतया, बादराग्निकायिकतया वा, बादरवनस्पतिकायिकतया वा ॥ सू० २ ॥

पुढवीपरिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पोग्गलपरिणामाओ) हे भदन्त ! कृष्णराजियां क्या पृथिवी के परिणामरूप हैं ? या अप्काय के परिणामरूप हैं ? या जीव के परिणामरूप हैं ? या पुद्गल के परिणामरूप हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुढविपरिणामाओ) ये कृष्णराजियां पृथिवी के परिणमरूप हैं । (णो आउपरिणामाओ) अप्काय के परिणामरूप नहीं हैं । (जीव परिणामाओ वि, पुग्गलपरिणामाओ वि) जीव के परिणाम रूप भी ये कृष्णराजियां हैं और पुद्गल के परिणामरूप भी हैं । (कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता उववण्णपुव्वा) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व क्या पहिले उत्पन्न होचुके हैं ? (हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बायर आउकाइयत्ताए बायर अगणिकाइयत्ताए वा बायर वणस्सइकाइयत्ताए वा) हां गौतम ! समस्तप्राणादि जीव अनेक बार

(कण्हराईओ णं भंते ! किं पुढवी परिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीव परिणामाओ, पोग्गलपरिणामाओ ?) હે ભદન્ત ! શું કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે ? કે અપ્કાયના પરિણામ રૂપ છે ? કે જીવના પરિણામ રૂપ છે ? કે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुढवि परिणामाओ) તે કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે, (णो आउपरिणामाओ) અપ્કાયના પરિણામ રૂપ નથી. (जीव परिणामाओ वि, पुग्गलपरिणामाओ वि) તે કૃષ્ણરાજિઓ જીવના પરિણામ રૂપ પણ છે અને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ પણ છે.

(कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, उववण्णपुव्वा ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્વ શું પહેલાં ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે ?

(हंता, गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं बायर आउकाइयत्ताए बायर अगणिकाइयत्ताए वा, बायर वणस्सइकाइयत्ताए वा) હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણાદિ જીવ અનેકવાર અથવા અનંતવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ ચુકયા છે. પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર અપ્કાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી,

टीका-'कइ णं भंते कण्हराईओ पण्णत्ताओ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! कति कियत्यः कतिसंख्यकाः खलु कृष्णराजयः कृष्णवर्णपुद्गलरेखाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः। गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ? हे भदन्त! कुत्र कस्मिन् प्रदेशे एताः उपरिवर्णिताः अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-' गोयमा! उप्पिं सणंकुमार-माहिंदाणं कप्पाणं' हे गौतम! सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः कल्पयोः

अथवा अनन्तवार वहां उत्पन्न हो चुके हैं। पर वे वहां बादर अप्कायिकरूप से उत्पन्न नहीं हुए हैं, न बादर अग्निकायिकरूप से उत्पन्न हुए हैं न बादर वनस्पतिकायिकरूप से ही उत्पन्न हुए हैं।

टीकार्थ—तमस्काय के समान होने से अब कृष्णराजियों की प्ररूपणा सूत्रकार कर रहे हैं इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया है कि (कइ णं भंते! कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त! कृष्णराजियां कितनी कही गई हैं। कृष्णवर्णवाले पुद्गलों की रेखाओं का नाम कृष्णरजियां हैं। सो ये कितनी हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा (गोयमा) हे गौतम! (अट्ठ कण्णराईओ पण्णत्ताओ) कृष्णराजियां आठ कही गई हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि (कहिणं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त! ये पूर्ववर्णित आठ कृष्णराजियां किस प्रदेश में कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पा-

---

બાદર અગ્નિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી અને બાદર વનસ્પતિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી.

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજિઓ પણ તમસ્કાયના જેવી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર હવે તેમનું નિરૂપણ કરે છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (कइ णं भंते ! कण्हराईओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત! કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી કહી છે! (કૃષ્ણ વર્ણવાળાં પુદ્ગલોની રેખાઓને કૃષ્ણરાજિઓ કહે છે.)

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(गोयमा! अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! કૃષ્ણરાજિ આઠ કહી છે. તે કૃષ્ણરાજિઓનું સ્થાન જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે–(कहिं णं भंते! एयाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ?) હે ભદન્ત! તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ કયા પ્રદેશમાં આવેલી છે?

उपरि ' हिट्ठिं बंभलोए कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडे ' अधः अधस्तात् ब्रह्मलोके कल्पे-अरिष्टे अरिष्टनामके विमानप्रस्तटे ' एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ ' अत्र खलु सनत्कुमार-माहेन्द्रकल्पयोः उपरिष्टात् ब्रह्मलोककल्पस्य अधस्तात् अरिष्टनामकविमानप्रस्तटे, अक्षाटकसमचतुरस्रसंस्थान संस्थिताः, अक्षाटकः मल्लयुद्धस्थानविशेषः तद्वत् समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः सदृशचतुष्कोणाकारेण स्थिताः अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः । ता अष्ट कृष्णराजीः प्रदर्शयति-' तं जहा ' तद्यथा-' पुरत्थिमेणं दो' पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो ' पौरस्त्ये-पूर्वदिग्भागे द्वे कृष्णराजी, तथा पश्चात्ये पश्चिमदिग्भागे द्वे कृष्णराजी, तथा दक्षिणे दिग्भागे द्वे कृष्णराजी तथा उत्तरे-उत्तरदिग्भागे द्वे कृष्णराजी वर्तेते, इति सर्वाः संमील्य अष्टौ संजाताः । तत्र ' पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिणबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा ' पौरस्त्याभ्यन्तरा पूर्वदिग्भागाभ्यन्तर-वर्तिनी कृष्णराजिः दक्षिणबाह्यां दक्षिणदिग्भागबहिर्वर्तिनीं कृष्णराजिं स्पृष्टा स्पृष्टवतीत्यर्थः, ' स्पृष्टा ' इत्यत्र कर्त्तरिप्रयोग आर्षत्वात् । एवमग्रेऽपि

णं) सनत्कुमार, माहेन्द्र स्वर्ग के ऊपर और (हेट्ठिं बंभलोए कप्पे रिट्ठे विमाणपत्थडे) ब्रह्मलोक कल्प में नीचे रिष्टनामके विमानप्रस्तट में (एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंस संठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) नृत्यादिस्थान के समान चौकोर आकार से-समचतुरस्र संस्थान से-ये आठ कृष्णराजियां स्थित हैं। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं-" पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो " पूर्वदिग्भाग में दो कृष्णराजियां, तथा पश्चिमदिग्भाग में दो कृष्णराजियां, तथा दक्षिणदिग्भाग में दो कृष्णराजियां, तथा उत्तरदिग्भाग में दो कृष्णराजियां हैं। इस तरह ये सब मिलकर आठ कृष्णराजियां हो जाती हैं। (पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिणबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) इनमें

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (उप्पिं सणंकुमार माहिंदाणं कप्पाणं) સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકની ઉપર (हेट्ठिं बंभलोए कप्पे रिट्ठे विमाण-पत्थडे) અને બ્રહ્મલોક કલ્પની નીચે રિષ્ટ નામના વિમાન પ્રસ્તટમાં (एत्थणं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) અખાડાના જેવા સમચોરસ આકારે તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ રહેલી છે. " तंजहा " તે આ પ્રમાણે છે-(पुरत्थिमेणं दो) પૂર્વ દિશામાં બે કૃષ્ણરાજિઓ, (पच्चत्थिमेणं दो) પશ્ચિમ દિશામાં બે કૃષ્ણરાજિઓ, (दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो) દક્ષિણમાં બે કૃષ્ણરાજિઓ અને ઉત્તરમાં બે કૃષ્ણરાજિઓ છે. આ રીતે બધી મળીને આઠ કૃષ્ણરાજિઓ થાય છે. (पुरत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई दाहिणबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा)

विज्ञेयम्, एवं 'दाहिणऽब्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा' दक्षिणाभ्यन्तरा दक्षिणदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनी कृष्णराजिः पश्चिमबाह्यां पश्चिमदिग्भागबहिर्वर्तिनीं कृष्णराजिं स्पृष्टा, तथा—'पच्चत्थिमब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा' पश्चिमाभ्यन्तरा पश्चिमदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनीकृष्णराजिः उत्तरबाह्याम् उत्तरदिग्भागबहिर्वर्तिनीं कृष्णराजिं स्पृष्टा, एवम्—उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा' उत्तराभ्यन्तरा उत्तरदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनी कृष्णराजिः पौरस्त्यबाह्यां पूर्वदिग्भागबहिर्वर्तिनीं कृष्णराजिं स्पृष्टा। 'दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराईओ छलंसाओ' द्वे पौरस्त्य-पश्चिमबाह्ये पूर्वपश्चिमदिग्भागबहिर्वर्तिन्यौ कृष्णराजी षडस्रे षड्अस्राः अंशाः ययोस्ते षट्-

---

जो पूर्वदिशा के भीतर की कृष्णराजि है वह दक्षिणदिशा के बाहिर रही हुई कृष्णराजि को छूनेवाली है। इसी तरह से आगे भी जानना चाहिये-(दाहिणऽब्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) दक्षिणदिशा के भीतर की जो कृष्णराजी है वह पश्चिमदिशा के बाहिर की कृष्णराजी को छूनेवाली है। तथा-(पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) पश्चिमदिशा के भीतर की जो कृष्णराजी है वह उत्तरदिशा के बाहिर की कृष्णराजी को छूनेवाली है (उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) इसी प्रकार जो उत्तरदिशा के भीतर की कृष्णराजि है वह पूर्वदिशा के बाहिर की कृष्णराजी को छूनेवाली है। (दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराईओ छलंसाओ) पूर्वदिशा और पश्चिमदिशा के बाहिर की जो दो कृष्णरा-

---

તેમાં પૂર્વ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે દક્ષિણ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું. (दाहिणऽब्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) દક્ષિણ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે પશ્ચિમ દિશામાં બહારની બાજુએ આવેલી કૃષ્ણરાજિનો સ્પર્શ કરે છે, (पच्चत्थिमऽब्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) પશ્ચિમ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે ઉત્તર દિશામાં આવેલી બહારની કૃષ્ણરાજિનો સ્પર્શ કરે છે, (उत्तरमऽब्भंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराइं पुट्ठा) એજ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે પૂર્વ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિનો સ્પર્શ કરે છે. (दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराईओ छलंसाओ) પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશામાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે છ ખૂણાવાળી (ષટ્કોણના આકારની) છે, તથા (दो

कोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो उत्तर-दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ' द्वे उत्तर-दक्षिणबाह्ये उत्तर-दक्षिणदिग्भागबहिर्वर्तिन्यौ कृष्णराजी त्र्यस्रे त्रयः अस्राः अंशाः ययोस्ते त्रिकोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ' द्वे पौरस्त्य-पश्चिमाभ्यन्तरिके पूर्व-पश्चिमदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्रे चत्वारः अस्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो उत्तर-दाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ' द्वे उत्तर-दक्षिणाभ्यन्तरिके उत्तर-दक्षिणदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्रे चत्वारोऽस्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । उक्तार्थसंग्राहक गाथामाह-

'पुव्वा-वरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा ।
अब्भितर चउरंसा, सव्वा वि य कण्हराईओ' ॥ १ ॥ इति,

पूर्वाऽपरे पूर्व-पश्चिमदिग्भागस्थिते बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी षडस्रे षट्कोणे स्तः, तथा दक्षिणोत्तरे दक्षिणोत्तरदिग्भागस्थिते बाह्ये बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी त्र्यस्रे

जियां हैं वे छह कोणोंवाली हैं । तथा दो उत्तर दाहिण बाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) उत्तरदिशा और दक्षिणदिशा के बाहर की जो दो कृष्णरजियां हैं, वे तीन अंशों-कोनोंवाली हैं । तथा-(दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) पूर्वपश्चिमदिशा की जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे चौखूंटी हैं-चार कोनोंवाली हैं। (दो उत्तरदाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) उत्तर दक्षिणदिशाकी जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे भी चार कोनोवाली हैं इसी अर्थ को संग्रह करनेवाली यह गाथा है-(पुव्वा-वरा छलंसा इत्यादि । पूर्वापर-पूर्वपश्चिमदिग्भाग बहिर स्थित दो कृष्णराजियां छह कोने वाली हैं, तथा दक्षिण उत्तरदिग्भागबहिःस्थित दो कृष्णरा-

---

उत्तरदाहिण बाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) ઉત્તર દિશા અને દક્ષિણ દિશામાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ત્રણ ખૂણાવાળી (ત્રિકોણાકારની) છે. તથા (दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ચાર ખૂણાવાળી (ચોરસાકારની) છે, (दो उत्तरदाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) અને ઉત્તર-દક્ષિણમાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે પણ ચાર ખૂણાવાળી છે. એજ અર્થને સંગ્રહ કરનારી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—'पुव्वावर' ઇત્યાદિ

આ ગાથાનો ભાવાર્થ-પૂર્વાપર-પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં બહાર આવેલી બે કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણાવાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિગ્ભાગમાં

त्रिकोणे स्तः, शेषाः सर्वाः अपि चतुर्दिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यश्चतस्रोऽपि कृष्णराजयः चतुरस्राः चतुष्कोणा एव सन्तीति संग्रहगाथार्थः॥१॥

गौतमः पृच्छति–'कण्हराईओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं, केवइयाओ विक्खंभेणं, केवइयाओ परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त ! कृष्णराजयः खलु कियत्यः–कियत्परिमाणा आयामेन दैर्घ्येण प्रज्ञप्ताः ?, कियत्यश्च विष्कम्भेण विस्तारेण प्रज्ञप्ताः कियत्यश्च परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं' हे गौतम ! कृष्णराजयः आयामेन दैर्घ्येण असंख्येयानियोजनसहस्राणि वर्तन्ते, तथा 'संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं' संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण विस्तारेण वर्तन्ते, एवम् 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ' असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षे-

---

जियां तीन कोने वाली हैं–अर्थात् तिखूंटी हैं। बाकी की चारों दिशाओं की अभ्यन्तर कृष्णराजियां सब चार कोनों वाली ही हैं ऐसा इस गाथा का अर्थ है।

अब गौतम प्रभु से पूछते हैं कि–(कण्हराईओ णं भंते! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं पण्णत्ता) हे भदन्त! ये कृष्णराजियां आयाम की अपेक्षा कितनी लंबी हैं और विष्कंभ की अपेक्षा कितनी चौडी हैं–तथा इनका परिक्षेप कितना है–इसके उत्तर में भगवान् ने उनसे कहा–(गोयमा) हे गौतम! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं) कृष्णराजियां आयाम–लंबाई की अपेक्षा से असंख्यात हजार योजन की हैं तथा–(विक्खंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं) विस्तार की अपेक्षा से संख्यात हजार योजन की हैं। और (असंखेज्जाइं

બહાર આવેલી બે કૃષ્ણરાજિઓ ત્રણ ખૂણાવાળી છે, બાકીને એટલે કે ચારે દિશાઓમાં અંદર આવેલી ચારે કૃષ્ણરાજિઓ ચાર ખૂણાવાળી છે.

હવે ગૌતમ તેમના વિસ્તાર આદિ વિષે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે— (कण्हराईओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं केवइयं विक्खंभेणं, पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓની લંબાઇ કેટલી છે ? તેમની પહોળાઇ કેટલી છે ? તેમની પરિધિ (પરિમિતિ) કેટલી છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं) કૃષ્ણરાજિઓની લંબાઇ અસંખ્યાત હજાર યોજનની છે, (विक्खंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं) અને તેમની પહોળાઇ સંખ્યાત હજાર યોજનની છે, અને (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं

कोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो उत्तर-दाहिणबाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ' द्वे उत्तर-दक्षिणबाह्ये उत्तर-दक्षिणदिग्भागबहिर्वर्तिन्यौ कृष्णराजी त्र्यस्रे त्रयः अस्राः अंशाः ययोस्ते त्रिकोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ' द्वे पौरस्त्य-पश्चिमाभ्यन्तरिके पूर्व-पश्चिमदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्रे चत्वारः अस्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । तथा 'दो उत्तर-दाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ' द्वे उत्तर-दक्षिणाभ्यन्तरिके उत्तर-दक्षिणदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्रे चत्वारोऽस्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । उक्तार्थसंग्रहाय गाथामाह-

'पुव्वा-वरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा ।
अब्भितर चउरंसा, सव्वा वि य कण्हराईओ' ॥ १ ॥ इति,

पूर्वाऽपरे पूर्व-पश्चिमदिग्भागस्थिते बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी षडस्रे षट्कोणे स्तः, तथा दक्षिणोत्तरे दक्षिणोत्तरदिग्भागस्थिते बाह्ये बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी त्र्यस्रे

जियां हैं वे छह कोणोंवाली हैं। तथा दो उत्तर दाहिण बाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) उत्तरदिशा और दक्षिणदिशा के बाहर की जो दो कृष्णरजियां हैं, वे तीन अंशों-कोनोंवाली हैं। तथा-(दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) पूर्वपश्चिमदिशा की जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे चौखूंटी हैं-चार कोनोंवाली हैं। (दो उत्तरदाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) उत्तर दक्षिणदिशाकी जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे भी चार कोनोवाली हैं इसी अर्थ को संग्रह करनेवाली यह गाथा है-(पुव्वा-वरा छलंसा इत्यादि । पूर्वापर-पूर्वपश्चिमदिग्भाग बहिर स्थित दो कृष्णराजियां छह कोने वाली हैं, तथा दक्षिण उत्तरदिग्भागबहिःस्थित दो कृष्णरा-

उत्तरदाहिण बाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) ઉત્તર દિશા અને દક્ષિણ દિશામાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ત્રણ ખૂણાવાળી (ત્રિકોણાકારની) છે. તથા (दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ચાર ખૂણાવાળી (ચોરસાકારની) છે, (दो उत्तरदाहिणाओ अब्भितराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) અને ઉત્તર-દક્ષિણમાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે પણ ચાર ખૂણાવાળી છે. એજ અર્થનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—'पुव्वावर' ઇત્યાદિ

આ ગાથાનો ભાવાર્થ-પૂર્વાપર-પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં બહાર આવેલી બે કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણાવાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિગ્ભાગમાં

एककां संख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत्; किन्तु 'अत्थेगइयं कण्हराइंणो वीईवएज्जा' अस्त्येककाम् असंख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं नो व्यतिव्रजेत् नो व्यतिक्रामेत्।

तदुपसंहरन्नाह-'एमहालियाओ णं गोयमा! कण्हराईओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! इयद्महालयाः इयद्महत्यः खलु कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! कण्हराईसु गेहा इ वा, गेहावणा इ वा?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु गेहानि गृहाः इति वा भवन्ति? गेहापणाः गृहहट्टाः इति भवन्ति? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः, कृष्णराजिषु गृहाः, गृहापणा वा न भवन्तीतिभावः। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते!

वीईवइज्जा) किसी एक कृष्णराजी तक पहुँच सकता है। अर्थात् संख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजी तक जा सकता है। किन्तु (अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा) असंख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजितक नहीं जा सकता है। (एमहालियाओ णं गोयमा कण्हराईओ पण्णत्ताओ) इतनी महान् हे गौतम! ये कृष्णराजियां हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(अत्थिणं भंते! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणाइ वा) हे भदन्त! क्या यह बात संभवित है कि इन कृष्णराजियों में घर हों और घर हाट हों? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कृष्णराजियों में न घर संभवित हैं और न गृहापण ही संभवित है। ठीक है-ये सब वहां पर नहीं हैं तो (अत्थि णं भंते!

સંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકે છે, પરન્તુ (अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा) અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકતી નથી. (ए महालियाओ णं गोयमा! कण्हराईओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! એટલી બધી વિસ્તૃત (વિશાળ) તે કૃષ્ણરાજિઓ હોય છે.

આટલા બધા વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર આદિ છે કે નહીં તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(अत्थि णं भंते! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणाइ वा?) હે ભદન્ત! શું કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર, હાટ આદિ હોવાનું સંભવી શકે છે ખરું?

ઉત્તર-(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ વાત સંભવિત નથી એટલે કે ત્યાં ઘર પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-ઘર, હાટ આદિ ત્યાં સંભવિત ન હોય, તો

पेण परिधिना वाः कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः । गौतमः पृच्छति-' कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पण्णत्ताओ ? ' हे भदन्त ! कृष्णराजयः खलु किंमहालयाः कियन्महत्त्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-' गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे, जाव-अद्धमासं वीईवएज्जा' हे गौतम ! यदा कश्चित् महर्द्धिको यावत्-महानुभावो देवः मध्यमाङ्गुष्ठसंयोगाभिघातजन्यध्वनिस्वरूपछटत्कारव्यापारस्याः छोटिका ताभिः तिसृभिः पूर्ववर्णितमेनं जम्बूद्वीपं द्वीपं यया त्वरितया चपलया वेगवत्या यावत्-दिव्यगत्या एकविंशतिवारान् प्रदक्षिणीकृत्य पुनरागच्छेत् तयैव गत्या निरन्तरम् अर्धमासं यावत् व्यतिव्रजेत् तदा ' अत्थेगइयं कण्हराइं वीईवएज्जा ' अस्ति संभवति यत्-

---

जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) परिक्षेप इन सब का असंख्यात हजार योजनों का है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां कितनी बडी कही गई हैं ? इसके उत्तर में भगवान् उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे जाव अद्धमासं वीईवएज्जा) जब कोई महर्द्धिक यावत् महानुभाववाला देव तीन चुटकी बजाने में जितना समय लगता है इतने समयरूप काल में पूर्व में वर्णित इस समस्त जंबूद्वीप को त्वरा-वाली यावत् दिव्यगति द्वारा इक्कीस बार प्रदक्षिणा देकर आ जावे-अब वही देव इसी तरह की अपनी दिव्य गति द्वारा निरन्तर-पन्द्रह १५ दिन तक चलता रहे-तब कहीं जाकर वह (अत्थेगइयं कण्हराइं

परिक्खेवेणं पण्णत्ताओ) तेमनी परिधि (परिमिति असंख्यात हजार योजननी कही छे.

ગૌતમ સ્વામી હવે એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓને કેટલી વિશાળ કહી છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अयं णं जंबुद्दीवे दीवे जाव अद्धमासं वीईवएज्जा) કોઈ એક મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષણોવાળો દેવ, ત્રણ ચપટી વગાડતા જેટલો સમય લાગે એટલા સમયમાં પૂર્વ વર્ણિત (આ ઉદ્દેશકના પહેલા સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર અને પરિક્ષેપ બતાવ્યો છે) સમસ્ત જંબૂદ્વીપની એકવીસ વાર પ્રદક્ષિણા કરી લેવાને ધારો કે સમર્થ છે. એવો તે દેવ પોતાની તે ત્વરાયુક્ત અને દિવ્ય ગતિથી નિરન્તર ૧૫ દિવસ સુધી ચાલ્યા કરે, તો મહામુશ્કેલીએ તે (अत्थेगइयं कण्हराइं वीइवएज्जा) કોઈ એક કૃષ્ણરાજિ સુધી પહોંચી શકે છે, એટલે કે

एककां संख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत् , किन्तु 'अत्थेगइयं कण्हराइंणो वीईवएज्जा' अस्त्येककाम् असंख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं नो व्यतिव्रजेत् नो व्यतिक्रामेत् ।

तदुपसंहरन्नाह-'एमहालियाओ णं गोयमा ! कण्हराईओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! इयद्महालयाः इयद्महत्यः खलु कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु गेहानि गृहाः इति वा भवन्ति ? गेहापणाः गृहहट्टाः इति भवन्ति ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, कृष्णराजिषु गृहाः, गृहापणा वा न भवन्तीतिभावः। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते !

वीईवइज्जा) किसी एक कृष्णराजी तक पहुँच सकता है। अर्थात् संख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजी तक जा सकता है। किन्तु (अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा) असंख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजितक नहीं जा सकता है। (एमहालियाओ णं गोयमा कण्हराईओ पण्णत्ताओ) इतनी महान् हे गौतम ! ये कृष्णराजियां हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित है कि इन कृष्णराजियों में घर हों और घर हाट हों? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कृष्णराजियों में न घर संभवित हैं और न गृहापण ही संभवित है। ठीक है-ये सब वहां पर नहीं हैं तो (अत्थि णं भंते !

સંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકે છે, પરન્તુ (अत्थेगइयं कण्हराइं णो वीईवएज्जा) અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકતી નથી. (ए महालियाओ णं गोयमा ! कण्हराईओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! એટલી બધી વિસ્તૃત (વિશાળ તે કૃષ્ણરાજિઓ હોય છે.

આટલા બધા વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર આદિ છે કે નહીં તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ?) હે ભદન્ત ! શું કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર, હાટ આદિ હોવાનું સંભવી શકે છે ખરું ?

ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ વાત સંભવિત નથી એટલે કે ત્યાં ઘર પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-ઘર, હાટ આદિ ત્યાં સંભવિત ન હોય, તો

कण्हराईसु गामाइ वा जाव-संनिवेसाइ वा ? ' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु ग्रामा इति वा, यावत्-निगमा इति वा, मडंवा इति वा, कर्वटा इति वा, पत्तनानि इति वा, द्रोणमुखा इति वा, आश्रमा इति वा, सन्निवेशा इति वा किं भवन्ति ? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, कृष्णराजिषु ग्रामादयो यावत्-सन्निवेशा न भवन्तीतिभावः । गौतमः पृच्छति-अत्थि णं भंते ! कण्हराइसु णं उराला बलाहया संसेयंति, सम्मुच्छंति, संवासंति ? ' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु उदाराः विशाला बलाहकाः वारिवाहका मेघा इत्यर्थः संस्विद्यन्ति, संस्वेदं प्राप्नुवन्ति, संमूर्च्छन्ति परस्पराघट्टनेन संमूर्च्छिता भवन्ति, संवर्षन्ति ? वृष्टिं कुर्वन्ति ? भगवानाह-' हंता, अत्थि, ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्

कण्हराईसु गामाइ वा जाव संनिवेसाइ वा) हे भदन्त ! उन कृष्णराजियों में ग्राम यावत् सन्निवेश हैं क्या ? यहां यावत् शब्द से (आकर नगर निगम, मडंब, कर्वट, पत्तन, द्रोणमुख, आश्रम) इन स्थानोंका संग्रह हुआ है इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कृष्णराजियां में ग्राम से लेकर सन्निवेश तकके स्थान नहीं हैं। (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु णं उराला बलाहया संसेयंति) हे-भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या उदार-विशाल -मेघ संस्वेद को प्राप्त होते हैं ? परस्पर के आघट्टन से क्या वे वहां संमूर्च्छित हैं ? क्या वहां वे वृष्टि करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (हंता अत्थि) हां गौतम ! वहां ऐसा होता है । उदारमेघ वहां संस्वेद

(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु गामाइ वा जाव संनिवेसाइ वा ?) शुं ते कृष्णराजिओमां गामथी लईने सन्निवेश पर्यन्तना जनस्थानो होय छे ? अहीं " जाव (पर्यन्त) " पदथी निगम, मडंब, कर्वट, पत्तन, द्रोणमुख, अने आश्रम " आ स्थानोने ग्रहण करवामां आव्या छे. ते दरेकनो अर्थ तमस्कायना सूत्रमां आप्यो छे.

महावीर प्रभुनो उत्तर—(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! आ वात पण संभवित नथी. कृष्णराजिओमां गाम आदि कोई पण स्थान संभवी शकतुं नथी.

गौतम स्वामीनो प्रश्न—(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु णं उराला बलाहया संसेयंति) हे भदन्त ! कृष्णराजिओमां शुं उदार (विशाळ) मेघ संस्वेदन पामे छे ? परस्परना आघट्टन (संयोगथी) शुं तेओ संमूछित (संयोजित एकत्रित) थाय छे ? शुं तेओ त्यां वृष्टि वरसावे छे ?

महावीर प्रभुनो उत्तर—" हंता अत्थि ", हा, गौतम ! त्यां एवुं

कृष्णराजिषु महान्तो मेघाः संस्विद्यन्ति, संमूर्च्छन्ति वर्षन्ति च, इति, गौतमः पृच्छति-'तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ ? हे भदन्त ! कृष्णराजिषु तत्-संस्वेदनं, संमूर्च्छनं, संवर्षणं च किं देवः प्रकरोति, असुरः प्रकरोति, नागो वा प्रकरोति ? भगवानाह-'गोयमा ! देवो पकरेइ, णो असुरो, णो नागो पकरेइ' हे गौतम ! कृष्णराजिषु मेघानां संस्वेदनादिकं देवः प्रकरोति, असुरो नागश्च न प्रकुरुतः असुरकुमारनागकुमाराणां तत्र गमनासंभवात् । गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणियसद्दे' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु बादरः स्थूलः स्तनितशब्दः घनगर्जनात्मकः ? भगवानाह-'जहा उराला तहा' यथा उदारा मेघाः कृष्णराजिषु संस्विद्यन्ति इत्यादि प्रति-

को प्राप्त होते हैं, संमूर्च्छित होते हैं और वृष्टि करते हैं। इस पर गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में विशाल मेघो का संस्वेदन संमूर्च्छन एवं-संवर्षण कौन करता है-क्या देव करता है, या असुर करता है ? या नाग करता है ? उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! मेघों का संस्वेदन आदि (देवो) देव (पकरेइ) करता है। (णो असुरो णो नागो पकरेइ) असुर नहीं करता है और न नाग ही करता है। क्यों कि असुरकुमार और नागकुमार का वहां गमन ही संभवता नहीं है। गौतम पुनः प्रभु से पूछते हैं कि -(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणियसद्दे) हे भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या बादर स्तनित-मेघनिर्घोष होता है ? इसके उत्तर में प्रभु

थाय छे-विशाळ मेघ त्यां संस्वेदन पामे छे, संमूर्छित थाय छे अने वृष्टि वरसावे छे.

प्रश्न—(तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ ?) हे भदन्त ! कृष्णराजिओमां विशाळ मेघोनुं संस्वेदन, संमूर्च्छन, अने संवर्षण कोण करे छे ? शुं देव करे छे ? असुरकुमार करे छे ? के नागकुमार करे छे ?

उत्तर—(गोयमा !) हे गौतम ! मेघोनुं संस्वेदन आदि (देवो पकरेइ) देव करे छे, (णो असुरो णो नागो पकरेइ) असुरकुमार करता नथी अने नागकुमार पण करता नथी. तेनुं कारण ए छे के असुरकुमार अने नागकुमारनुं त्यां गमन ज संभवित नथी.

प्रश्न—(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे थणिय सद्दे ?) हे भदन्त ! कृष्णराजिओमां शुं बादर स्तनित शब्द एटले के मेघ गर्जनानो अवाज थाय छे ?

पादितम् तथा तत्र बादरः स्तनितशब्दोऽपि घनगर्जनात्मको भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-' अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए ? ' भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु बादरः अप्कायः, बादरः अग्निकायः, बादरो वनस्पतिकायः ? भगवानाह-' णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, कृष्णराजिषु बादराः अप्कायादयो न संभवन्ति, तेषां तत्र स्वस्वस्थानाभावात्, किन्तु ' णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं ' ' न ' इतिशब्देन योऽयं कृष्णराजिषु बादराप्कायादीनां निषेधः कृतः, स विग्रहगतिसमापन्नकेन अन्यत्र बोद्धव्यः, तत्रापि विग्रहगतिसमापन्ना बादराप्काया-

उनसे कहते हैं कि (जहा उराला तहा) हे गौतम! जिस प्रकार से हमने यह कहा है कि इन कृष्णराजियों में उदार मेघों का संस्वेदन आदि कार्य होता है-उसी प्रकार से यह भी समझना चाहिये कि इन कृष्णराजियों में मेघों का गर्जनरूप शब्द भी होता है। अब गौतम पूछते हैं (अत्थि णं भंते! कण्हराईसु बायरे आउकाए बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए) हे भदन्त! कृष्णराजियोंमें बादर अप्काय, बादर अग्निकाय और बादर वनस्पतिकाय हैं क्या? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कृष्णराजियों में बादर अप्काय आदि स्वस्थान का अभाव होने से नहीं हैं। (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) परन्तु ऐसा जो यह निषेध वचन है वह विग्रहगति समापन्न जीवों के सिवाय ही कहा गया जानना चाहिये। क्यों कि विग्रहगतिसमापत्ति से बादर अप्काय आदिकों का

ઉત્તર—(जहा उराला तहा) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ કાર્યો થાય છે, એજ પ્રમાણે કૃષ્ણરાજિઓમાં મેઘોના ગર્જન રૂપ બાદર સ્તનિત શબ્દો પણ થાય છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते ! कण्हराईसु बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય હોય છે ?

ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ વાત શક્ય નથી. એટલે કે કૃષ્ણરાજિઓમાં બાદર અપ્કાય આદિ હોતાં નથી કારણ કે ત્યાં તેમના સ્વસ્થાનનો અભાવ હોય છે. (णण्णत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं) પરન્તુ આ નિષેધાત્મક કથન વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન જીવો સિવાયના જીવોને જ લાગુ પડે છે, કારણ કે વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન બાદર અપ્કાય આદિનો ત્યાં સદ્ભાવ હોઇ શકે છે.

दीनां संभवात्। गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते! चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-ताराख्वा?' हे भदन्त! सन्ति खलु कृष्णराजिषु चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाः? भगवान् आह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः कृष्णराजिषु चन्द्रादयो ज्योतिष्का न भवन्ति, कृष्णराजीनामत्यन्तान्धकारमयत्वात् तत्र तेषां स्वस्थानत्वासंभवात्। गौतमः पुनः पृच्छति-'अत्थि णं कण्हराईसु चंदाभा इ वा, सूराभा इ वा?' हे भदन्त! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु चन्द्राभा, चन्द्रप्रभा इति वा, सूराभा सूर्यप्रभा इति वा? भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! नायमर्थः समर्थः कृष्णराजिषु चन्द्रप्रभादीनां प्रतिहतप्रकाश-

सद्भाव वहां हो सकता है। अब गौतम प्रभु से पूछते हैं कि (अत्थि णं भंते! चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तताराख्वा) हे भदन्त! कृष्णराजियों में चन्द्र, सूर्य, ग्रहगण नक्षत्र एवं तारारूप हैं क्या? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम! (णो इणट्ठे समट्ठे) कृष्णराजियां अत्यन्त अंधकार मय हैं-अतः इनमें चन्द्रादिक ज्योतिष्क नहीं है। क्यों कि इनका इनमें स्वस्थान नहीं है। (अत्थि णं कण्हराईसु चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा) हे भदन्त! तो क्या कृष्णराजियों में चन्द्र की प्रभा और सूर्य की प्रभा भी नहीं है? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् कृष्णराजियों में चन्द्रप्रभा एवं सूर्यप्रभा हैं तो सही पर वे प्रतिहत प्रकाश वाली होने के कारण उनका वहां रहना भी नहीं रहने के

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (अत्थिणं भंते! चंदिम, सूरिय, गहगणनक्खत्तताराख्वा) હે ભદન્ત! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો, અને તારાઓ હોય છે?

ઉત્તર—(गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! કૃષ્ણરાજિઓ અત્યંત અંધકારમય હોય છે, તેથી તેમાં ચન્દ્રમા આદિ જ્યોતિષિક દેવો હોતા નથી, કારણ કે તેમનું ત્યાં સ્વસ્થાન નથી.

પ્રશ્ન—(अत्थिणं भंते! कण्हराईसु चंदाभाइ वा, सूराभाइ वा?) હે ભદન્ત! તો શું કૃષ્ણરાજિઓમાં ચન્દ્રની પ્રભા (પ્રકાશ) અને સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છે?

ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ વાત પણ શક્ય નથી. કૃષ્ણરાજિઓમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા હોય છે તો ખરી, પણ તેનું ત્યાં અન્ધકાર રૂપે પરિણમન થઈ જવાને કારણે તે પ્રભા ત્યાં હોવા છતાં પણ નહીં જેવી જ લાગે છે.

तथा विद्यमानत्वेऽपि अविद्यमानप्रायत्वात् । गौतमः पृच्छति-'कण्हराईओ णं भंते ! केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त ! कृष्णराजयः खलु कीदृश्यो वर्णेन प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! कालाओ, जाव-खिप्पामेव वीईवएज्जा' हे गौतम ! कृष्णराजयो वर्णेन कृष्णाः अन्धकारमयत्वात्, अतएव तमस्कायवत् अतिभयङ्करत्वात् देवोऽपि यावत्-क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत् शीघ्रतया उल्लङ्घ्य गच्छेत्, यावत्करणात्-कालावभासाः, गम्भीररोमहर्षजननाः, भीमाः, उत्त्रासनिकाः, परमकृष्णाः प्रज्ञप्ताः, देवोऽप्येतको यस्तत्प्रथमतया दृष्ट्वा क्षुभ्येत्, अथाभिसमाग-

---

जैसा है। गौतम प्रभु से पुनः प्रश्न करते हैं (कण्हराईओ णं भंते ! केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां वर्ण से कैसी कही गई हैं-अर्थात् इन कृष्णराजियों का वर्ण कैसा है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (कालओ जाव खिप्पामेव वीईवएज्जा) ये कृष्णराजियां अंधकारमय होने के कारण वर्ण से काली कही गई हैं। अतएव तमस्काय की तरह अतिभङ्कर होने के कारण इन्हें देव भी यावत् बहुत ही शीघ्रता के साथ उल्लंघित कर चला जाता है। यहां यावत्पद से (कालावभासाः गम्भीररोम हर्षजनन्यः भीमाः उत्त्रासजनिकाः, परमकृष्णा प्रज्ञप्ताः) इन कृष्णराजियों में इन पूर्वोक्त विशेषणों को भी गृहीत करलेना चाहिये-यह प्रकट किया गया है। इन विशेषणों का अर्थ तमस्काय के प्रकरण में लिखा जा चुका है। तात्पर्य कहने का यह है कि कोई एक देव यदि इन्हें सर्वप्रथम देखता है तो वह देखते ही क्षुभित हो उठता है। यदि कदाचित् कोइ देव इनके समक्ष

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(कण्हराइओ णं भंते ! केरिसियाओ वन्नेणं पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ વર્ણે કેવી છે ? એટલે કે કેવા વર્ણની છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कालाओ जाव खिप्पामेव वीईवएज्जा) તે કૃષ્ણરાજિઓ અંધકારમય હોવાથી વર્ણે કાળી કહી છે. તેનો વર્ણ તમસ્કાયના જેવો જ ભયંકર હોય છે, દેવ પણ અતિશય શીઘ્રતાથી ઓળંગીને પાર કરીને ચાલ્યા જાય છે. અહીં "जाव (यावत्)" પદથી (कालावभासाः गम्भीररोमहर्षजनन्यः, भीमाः उत्त्रासजनिकाः परमकृष्णा प्रज्ञप्ताः) આ પૂર્વોક્ત વિશેષણો પણ ગ્રહણ કરવા જોઇએ, એમ બતાવવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષણોનો અર્થ તમસ્કાયના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઇક દેવ જો તેમને સૌથી પહેલીજવાર દેખે છે, તો તેમને જોતાં

च्छेत्, ततः पश्चात्, शीघ्रं शीघ्रं, त्वरितं त्वरितमिति संग्राह्यम्। गौतमः पृच्छति- 'कण्हराईणं भंते! कति नामधेज्जा पण्णत्ता?' हे भदन्त! कृष्णराजीनां खलु कति नामधेयाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता' हे गौतम! कृष्णराजीनाम् अष्ट नामधेयाः प्रज्ञप्ताः, कृष्णराजीनाम् अष्टौ नामानि, तान्येवाह-'तं जहा' तद्यथा-'कण्हराई इ वा, मेहराईइ वा, मेघा इ वा, माघवई इ वा, वायफलिहा इ वा, वायपलिक्खोभा इ वा, देवफलिहा इ वा, देवपलिक्खोभा इ वा' कृष्णराजिरिति वा, कृष्णवर्णरेखामयपुद्‌गलत्वात् 'कृष्णराजिः' इतिनाम १, मेघराजिरिति वा, कृष्णमेघरेखा सदृशत्वात् 'मेघराजिः' इतिनाम २, मघा इति वा, अन्धकारमयत्वात् षष्ठनारकपृथिवीसदृशत्वात् 'मघा' इतिनाम ३,

---

जाकर इनमें प्रविष्ट हो जाता है तो शीघ्र ही वह इनमें से कायगति के अतिवेग से और मनोगति के अतिवेग से युक्त होकर बाहर निकल आता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से (कण्हराईणं भंते!) इन कृष्णराजियों के हे भदन्त! (कइनामधेज्जा पण्णत्ता) कितने नाम हैं, ऐसा पूछते हैं और प्रभु इस प्रश्न के उत्तर में उनसे (गोयमा! अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता) हे गौतम! इन कृष्णराजियों के आठ नाम हैं-ऐसा कहते हैं (तं जहा) वे आठ नाम इस प्रकार से हैं-(कण्हराईइ वा) कृष्णवर्ण वाले पुद्गलों की रेखा स्वरूप होने के कारण इनका पहिला नाम (कृष्णराजि) ऐसा है। (मेहराईइ वा) कृष्णमेघों की रेखा जैसी होने के कारण इनका दूसरा नाम (मेघराजि) ऐसा है। छठवें नरक की पृथिवी के समान अन्धकार मय होने के कारण इनका तीसरा नाम (मघा)

તેના મનમાં ક્ષોભ અનુભવે છે. કદાચ કોઈ દેવ તે કૃષ્ણરાજિઓની પાસે જઈને તેમાં પ્રવેશ કરે છે, તો તે કાયગતિ અને મનોગતિના અતિવેગથી યુક્ત થઈને તે કૃષ્ણરાજિઓમાંથી શીઘ્રતાથી બહાર નીકળી આવે છે.

પ્રશ્ન—(कण्हराईणं भंते! कइ नामधेज्जा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! તે કૃષ્ણરાજિઓનાં કેટલાં નામ કહ્યાં છે?

ઉત્તર—(गोयमा! अट्ठ नामधेज्जा पण्णत्ता) હે ગૌતમ! તે કૃષ્ણરાજિઓનાં આઠ નામ કહ્યાં છે-(तं जहा) તે આઠ નામ નીચે પ્રમાણે છે- (कण्हराईइ वा) (૧) તે કૃષ્ણરાજિઓ કાળાં વર્ણનાં પુદ્ગલોની રેખા રૂપ હોવાથી તેમનું પહેલું નામ "કૃષ્ણરાજિ" છે. (૨) (मेहराईइ वा) કૃષ્ણ મેઘોની રેખા જેવી હોવાને કારણે તેમને "મેઘરાજિ" પણ કહે છે. (૩) છઠ્ઠી નારકની પૃથ્વી જેવી અન્ધકારમય હોવાને લીધે તેનું ત્રીજું નામ (મઘા)

माघवती इति वा, अत्यन्तान्धकारावृतत्वात् तमस्तमःपृथिवीसदृशत्वात् 'माघवती' इति नाम ४, वातपरिघा इति वा, वात्यावत् अन्धकारमयत्वात् दुर्लङ्घ्यत्वाच्च 'वातपरिघा' इति नाम ५,-वातपरिक्षोभा इति वा, वात्यावदेवान्धकारावृतत्वात् परिक्षोभहेतुत्वाच्च वातपरिक्षोभा इति नाम ६, 'देवपरिघा' इति वा, देवानाम् अर्गलेव दुर्लङ्घ्यत्वात् 'देवपरिघा' इति नाम ७, देवपरिक्षोभा इति वा देवानां

ऐसा है। (मघा) यह छट्ठवें नरक का नाम है। (माघवी) यह सप्तम नरक का नाम है-सो सप्तम नरक जैसा गाढ अंधकार से आवृत रहता है उसी प्रकार ये कृष्णराजियां भी अत्यन्त-गाढ-अन्धकार से आवृत रहती हैं अतः इनका चौथा नाम (माघवईइ वा) ऐसा है। (वायफलिहाइ वा) जैसे वघूरा (आंधी) अन्धकारमय होता है और दुर्लंघ्य होता है-उसी प्रकार से ये कृष्णराजियां भी हैं-अतः उसके सादृश्य से इनका भी पांचवां नाम (वातपरिघा) ऐसा है। (वायपलिक्खोभाइ वा) तथा वात्या-वघूरे की तरह ही अन्धकार से आवृत होने के कारण और परिक्षोभ की हेतुभूत होने के कारण इनका ६ वां नाम (वातपरिक्षोभा) ऐसा है। (देवफलिहाइ वा) देवों के लिये ये अर्गला की तरह दुर्लङ्घ्य होती हैं-इस कारण इनका ७ वां नाम देव परिघा ऐसा है। (देवपलिक्खोभाइ वा) देवों के लिये परिक्षोभ की कारण होने से इनका ८ वां नाम (देवपरिक्षोभा) ऐसा है। इस तरह ये इनके आठ सार्थक नाम हैं।

(મઘા) છે. (૪) (माघवी) આ સાતમી નરકનું નામ છે. જેમ સાતમી નરક અતિશય ગાઢ અંધકારથી છવાયેલી છે, તેમ આ કૃષ્ણરાજિઓ પણ ગાઢ અંધકારથી આચ્છાદિત હોય છે, તેથી તેનું ચોથું નામ (माघवईइ वा) 'માધવી' છે. (૫) (वायफलिहाइ वा) જેવી રીતે વધૂરા (વંટોળિયો) અંધકારમય અને દુર્લંધ્ય (જેને પાર જવું મુશ્કેલ થઈ પડે એવો) હોય છે, તેમ કૃષ્ણરાજિઓ પણ અંધકારમય અને દુર્લંધ્ય હોય છે. તે કારણે તેમનું પાંચમું નામ "વાતપરિઘા" છે. (૬) (वायपलिक्खोभाइ वा) તથા વધૂરાની જેમ અંધકારથી વીંટળાયેલ હોવાને કારણે પરિક્ષોભની જનક હોવાને લીધે તેમને "વાતપરિક્ષોભા" પણ કહે છે. (देवफलिहाइ वा) તે દેવોને માટે અર્ગલાની જેમ દુર્લંધ્ય હોવાને કારણે તેનું સાતમું નામ "દેવપરિઘા" છે. (૮) (देवपलिक्खोभाइ वा) દેવોમાં પણ પરિક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી તેનું આઠમું નામ "દેવ પરિક્ષોભા" છે. આ રીતે તેના આઠ સાર્થક (અર્થ પ્રમાણે) નામ છે.

परिक्षोभहेतुत्वात् 'देवपरिक्षोभा ' इति नाम ८, इत्यष्टौ नामानि भवन्ति । गौतमः पृच्छति–' कण्हराईओ णं भंते ! किं पुढवीपरिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पोग्गलपरिणामाओ ? ' हे भदन्त ! कृष्णराजयः खलु किम् पृथिवीपरिणामाः ? अथवा अप्परिणामाः ? जलपरिणामाः ? उताहो जीवपरिणामाः ? अथवा पुद्गलपरिणामाः भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! पुढवीपरिणामाओ, हे ' गौतम ! कृष्णराजयः पृथिवीपरिणामाः सन्ति, एवम् 'जीवपरिणामाओ वि' जीवपरिणामाः अपि सन्ति, तथा ' पोग्गलपरिणामाओ वि, पुद्गलपरिणामाः अपि सन्ति, किन्तु ' णो आउपरिणामाओ ' नो अप्परिणामाः कृष्णराजयो भवन्ति । गौतमः पृच्छति–' कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता उववण्णपुव्वा ! ' हे भदन्त ! कृष्णराजिषु सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः, किम्

अब गौतमस्वामी पूछते हैं कि–(कण्हराईओ णं भंते ! किं पुढवी परिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पोग्गलपरिणामाओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां किस के परिणामरूप हैं–क्या पृथिवी के ये परिणामरूप हैं ? या जलके परिणामरूप हैं ? या जीव के परिणामरूप हैं ? या पुद्गल के परिणामरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (पुढविपरिणामाओ) ये कृष्णराजियां पृथिवी के परिणामरूप हैं, (जीवपरिणामाओ वि) जीव के परिणामरूप भी हैं। तथा (पोग्गलपरिणामाओ वि) पुद्गल के परिणामरूप भी हैं। परन्तु ये कृष्णराजियां (णो आउपरिणामाओ) जलके परिणामरूप नहीं हैं । अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि–(कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, उववण्णपुव्वा) हे भदन्त ! इन कृष्णराजियां

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (कण्हराईओ णं भंते ! किं पुढवी परिणामाओ, आउ परिणामाओ, जीव परिणामाओ, पोग्गल परिणामाओ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓ કોના પરિણામ રૂપ છે–શું તેઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે ? કે જળના પરિણામ રૂપ છે ? કે જીવના પરિણામ રૂપ છે ? કે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે (गोयमा ! હે ગૌતમ ! (पुढवि परिणामाओ) તે કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે, (जीव परिणामाओ वि) જીવના પરિણામ રૂપ છે, (पोग्गलपरिणामाओ वि) અને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ પણ છે, પરન્તુ તેઓ (आउ परिणामाओ) જળના પરિણામ રૂપ નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (कण्हराईसु णं

उपपन्नपूर्वाः ? पूर्वम् उत्पन्नाः ? भगवानाह–' हंता, गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो ' हे गौतम ! कृष्णराजिषु सर्वे प्राणादयो जीवाः असकृत् भूयो भूयः, अथवा अनन्तकृत्वः अनन्तवारान् पूर्वम् उत्पन्नाः ' णो चेव णं बायरआउकाइयत्ताए, बायरअगणिकाइयत्ताए वा, बायरवणस्सइकाइयत्ताए वा ' किन्तु नो चैव खलु बादराप्कायिकतया, नो वा बादराग्निकायिकतया, नैव वा बादरवनस्पतिकायिकतया, ते प्राणादयः पूर्वम् उत्पन्नाः उत्पद्यन्ते, उत्पत्स्यन्ते वा तेषां तत्र स्वस्थानत्वाभावात् । इति ॥ सू० २ ॥

लोकान्तिकदेववक्तव्यता ।

कृष्णराजिप्रस्तावात् तन्निकटवर्तिलोकान्तिक देवविमानादिवक्तव्यतामाह– ' एएसिणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–एएसि णं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठ लोगंतियविमाणा पण्णत्ता, तंजहा–अच्ची १, अच्चिमाली २,

---

में समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्व क्या पहिले उत्पन्न हो चुके है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि–(हंता गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो' हां, गौतम ! अनेक वार अथवा अनन्तवार समस्तप्राण आदिजीव वहां पूर्व में उत्पन्न हो चुके हैं। (णो चेव णं बायर आउकाइयत्ताए, बायरआगणिकाइयत्ताए वा, बायरवणस्सइकाइयत्ताए वा) परन्तु वे वहां बादर अप्‌कायिक रूप से बादर अग्निकायिक रूप से और बादर वनस्पतिकायिक रूप से न पहिले उत्पन्न हुए हैं, न उत्पन्न होते हैं और न उत्पन्न होंगे। क्यों कि उनका वहां पर स्वस्थान नहीं है ॥ सू०२ ॥

भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा सत्ता उववण्णा पुव्वा ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓમાં શું સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્વ પૂર્વે (પહેલાં) ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે ?

ઉત્તર—(हंता, गोयमा ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो वा) હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણ આદિ જીવો અનેકવાર અથવા અનંતવાર તેમાં ઉત્પન્ન થઇ ચુકયાં છે. (णो चेव णं बायर आउकाइयत्ताए, बायर अगणिकाइयत्ताए वा, बायरवणस्सइकाइयत्ताए वा) પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર અપ્કાયિક રૂપે બાદર અગ્નિકાયિક રૂપે અને બાદર વનસ્પતિકાયિક રૂપે પહેલાં કદી પણ ઉત્પન્ન થયાં નથી, ઉત્પન્ન થતાં નથી અને ઉત્પન્ન થશે પણ નહીં, કારણ કે ત્યાં તેમનું સ્વસ્થાન નથી. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

वइरोयणे३, पभंकरे४, चंदाभे५, सूराभे६, सुक्काभे७, सुपइट्ठाभे८, मज्झे रिट्ठाभे। कहि णं भंते! अच्ची-विमाणे पण्णत्ते? गोयमा! उत्तर-पुरत्थिमेणं। कहि णं भंते! अच्चिमाली विमाणे पण्णत्ते? गोयमा! पुरत्थिमेणं। एवं परिवाडीए णेयव्वं, जाव-कहि णं भंते! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते? गोयमा! बहुमज्झदेसभाए। एएसु णं अट्ठसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा परिवसंति, तं जहा—

"सारस्सयमाइच्चा, वण्ही वरुणा य गद्दतो या य।
तुसिया अव्वा वाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य॥१॥"

कहि णं भंते! सारस्सया देवा परिवसंति? गोयमा! अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति। कहिणं भंते! आइच्चा देवा परिवसंति? गोयमा! अच्चिमालिम्मि विमाणे। एवं णेयव्वं जहाऽऽणुपुव्वीए, जाव-कहि णं भंते! रिट्ठा देवा परिवसंति? गोयमा! रिट्ठम्मि विमाणे। सारस्सयमाइच्चाणं भंते! देवाणं कइ देवा, कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते? गोयमा! सत्त-देवा, सत्तदेवसया परिवारे पण्णत्ते। वण्हि-वरुणाणं देवाणं चउद्दस-देवा, चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते। गद्दतोय-तुसियाणं देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते। अवसेसाणं नव देवा, नव देवसया परिवारे पण्णत्ते।

"पढम-जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउद्दस सहस्सा।
तइए सत्त सहस्सा, नव चेव सयाणि सेसेसु॥१॥"

तद्यथा—" सारस्वता १-ऽऽदित्या २ वह्नयो ३ वरुणाश्च ४ गर्दतोयाश्च ५ ।
तुषिता,६ अव्याबाधा, ७ आग्नेयाश्च ८ रिष्टाश्च९. " ॥ १ ॥

कुत्र खलु भदन्त ! सारस्वताः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिषि विमाने परिवसन्ति । कुत्र खलु भदन्त ! आदित्या देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिमालौ विमाने, एवं ज्ञातव्यं यथाऽऽनुपूर्व्या यावत्—कुत्र खलु भदन्त ! रिष्टाः

(तं जहा) उन लोकान्तिक देवोंके नाम इस प्रकार से हैं-(सारस्सयमाइच्चा) इत्यादि सारस्वत, आदित्य, वह्नि, वरुण, गर्दतोय, तुषित अव्याबाध आग्नेय और इनके बीच में रिष्ट देव। (कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति) हे भदन्त ! सारस्वत देव कहां पर रहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति) अर्चिनामके विमानमें सारस्वत देव रहते हैं। (कहि णं भंते आइच्चा देवा परिवसंति) हे भदन्त ! आदित्य देव कहां पर रहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अच्चिमालिम्मि विमाणे) अर्चिमाली नामके विमान में आदित्य देव रहते हैं। (एवं णेयव्वं जहाऽणुपुव्वीए) इसी तरह से यथानुपूर्वी रिष्ठ विमान तक जानना चाहिये। (जाव-कहि णं भंते ! रिट्ठा परिवसंति) हे भदन्त ! यावत् रिष्ट देव कहां पर रहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (रिट्ठम्मि

આઠ પ્રકારના લોકાન્તિક દેવ રહે છે. (तं जहा) તે લોકાન્તિક દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(सारस्सयमाइच्चा वण्हीवरुणा य गद्दतोया य, तुसिया, अव्वाबाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य) (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ (૪) વરુણ (૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) આગ્નેય અને તે આઠ વિમાનોની વચ્ચેના વિમાનમાં રિષ્ટ દેવ.

(कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! સારસ્વત દેવ ક્યાં રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति) સારસ્વત દેવ અર્ચિ નામના વિમાનમાં રહે છે (कहिणं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! આદિત્ય દેવ ક્યાં રહે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! ((अच्चिमालिम्मि विमाणे) આદિત્ય દેવ અર્ચિમાલી વિમાનમાં રહે છે. (एवं णेयव्वं जहाऽणुपुव्वीए) એજ પ્રમાણે અનુક્રમે રિષ્ટ વિમાન પર્યન્ત સમજવું—એટલે કે વહ્નિદેવ વૈરોચન વિમાનમાં, વરુણ દેવ પ્રભંકર વિમાનમાં, ગર્દતોય દેવ ચન્દ્રાભ વિમાનમાં, તુષિત દેવ સૂર્યાભ વિમાનમાં, અવ્યાબાધ દેવ શુક્રાભ વિમાનમાં, અને આગ્નેય દેવ સુપ્રતિષ્ઠાભ વિમાનમાં વસે છે. (जाव कहि णं भंते ! रिट्ठा परि ...) ભદન્ત ! રિષ્ટદેવ ક્યાં રહે છે ?

देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! रिष्टे विमाने । सारस्वतादित्यानां भदन्त ! देवानां कति देवाः, कति देवशतानि परिवारः प्रज्ञप्तः? गौतम ! सप्त देवाः, सप्त देवशतानि परिवारः प्रज्ञप्तः, वह्नि-वरुणानां देवानां चतुर्दश देवाः, चतुर्दशदेवसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः । गर्दतोय-तुषितानां देवानां सप्त देवाः, सप्त देवसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः । अवशेषाणां नव देवशतानि परिवारः प्रज्ञप्तः ।

विमाणे) रिष्ट विमानमें रिष्ट देव रहते हैं। (सारस्सयमाइच्चा णं भंते! देवाणं कइ देवा, कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते) हे भदन्त! सारस्वत देव और आदित्य देव इन दो देवों के कितने देव हैं? और कितने सौ देवों का इनका परिवार है? (गोयमा) हे गौतम! (सत्त देवा, सत्त देवसया परिवारे पण्णत्ते) सारस्वत और आदित्य इन दो देवों के सात देव हैं और इनका परिवार सात सौ देवों का है। (वण्हि वरुणाणं देवाणं चउद्दसदेवा, चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते) वह्नि और वरुण इन देवों के चौदह देव हैं, और इनका परिवार चौदह हजार देवों का है। (गद्दतो य-तुसियाणं देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेव-सहस्सा परिवारे पण्णत्ते-अवसेसाणं नव देवा नव देवसया परिवारे पण्णत्ते) गर्दतोय और तुषित इनके सात देव हैं और परिवार इनका सात हजार देवों का है। बाकी के देवों के नौ ९ देव हैं और इनके परिवार में नौ ९ सौ देव हैं। इन देवों की परिवार संख्या ही इस गाथा द्वारा सूचित

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (रिट्ठम्मि विमाणे) રિષ્ટ વિમાનમાં રિષ્ટદેવ વસે છે.

(सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कइ देवा, कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત ! સારસ્વત દેવ અને આદિત્ય દેવ, એ બન્ને દેવોના આધિપત્યમાં કેટલા દેવો છે ? અને કેટલા સો દેવોનો તેમનો પરિવાર કહ્યો છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सत्तदेवा, सत्तदेवसया परिवारे) સારસ્વત અને આદિત્ય એ બન્ને દેવોના સાત દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૭૦૦ દેવોનો છે. (वण्हि वरुणाणं देवाणं चउद्दसदेवा, चउद्दसदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते) વહ્નિ અને વરુણ, એ બન્ને દેવોના ૧૪ દેવ છે, અને ૧૪૦૦૦ દેવોનો તેમનો પરિવાર છે. (गद्दतो य-तुसियाणं, देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेव-सहस्सा परिवारे पण्णत्ते-अवसेसा णं नव देवा, नव देवसया परिवारे पण्णत्ते), ગર્દતોય અને તુષિતના સાત દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૭૦૦ દેવોનો કહ્યો છે. બાકીના દેવોના નવ દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૯૦૦ દેવોનો છે. તે દેવોના પરિવારની સંખ્યા જ આ ગાથામાં બતાવવામાં આવી છે.

तद्यथा—" सारस्वता १-ऽऽदित्या २ वह्नयो ३ वरुणाश्च ४ गर्दतोयाश्च ५।
तुषिता ६ अव्याबाधा, ७ आग्नेयाश्च ८ रिष्टाश्च९ ॥ " ॥ १ ॥

कुत्र खलु भदन्त ! सारस्वताः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिषि विमाने परिवसन्ति। कुत्र खलु भदन्त ! आदित्या देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अर्चिर्मालौ विमाने, एवं ज्ञातव्यं यथाऽऽनुपूर्व्या यावत्-कुत्र खलु भदन्त ! रिष्टाः

(तं जहा) उन लोकान्तिक देवोंके नाम इस प्रकार से हैं-(सारस्सयमाइच्चा) इत्यादि सारस्वत, आदित्य, वह्नि, वरुण, गर्दतो य, तुपित अव्याबाध आग्नेय और इनके बीच में रिष्ट देव। (कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति) हे भदन्त ! सारस्वत देव कहां पर रहते हैं? (गोयमा) हे गौतम ! (अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति) अर्चिर्नामके विमानमें सारस्वत देव रहते हैं। (कहि णं भंते आइच्चा देवा परिवसंति) हे भदन्त ! आदित्य देव कहां पर रहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अच्चिमालिम्मि विमाणे) अर्चिमाली नामके विमान में आदित्य देव रहते हैं। (एवं णेयव्वं जहाऽणुपुव्वीए) इसी तरह से यथानुपूर्वी रिष्ठ विमान तक जानना चाहिये। (जाव-कहि णं भंते ! रिट्ठा परिवसंति) हे भदन्त ! यावत् रिष्ट देव कहां पर रहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (रिट्ठम्मि

આઠ પ્રકારનાં લોકાન્તિક દેવ રહે છે. (तं जहा) તે લોકાન્તિક દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(सारस्सयमाइच्चा वण्हीवरुणा य गद्दतोया य, तुसिया, अव्वाबाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य) (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ (૪) વરુણ (૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) આગ્નેય અને તે આઠે વિમાનોની વચ્ચેના વિમાનમાં રિષ્ટ દેવ.

(कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! સારસ્વત દેવ ક્યાં રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति) સારસ્વત દેવ અર્ચિ નામના વિમાનમાં રહે છે (कहिणं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! આદિત્ય દેવ ક્યાં રહે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! ((अच्चिमालिम्मि विमाणे) આદિત્ય દેવ અર્ચિમાલી વિમાનમાં રહે છે. (एवं णेयव्वं जहाऽणुपुव्वीए) એજ પ્રમાણે અનુક્રમે રિષ્ટ વિમાન પર્યન્ત સમજવું—એટલે કે વહ્નિદેવ વૈરોચન વિમાનમાં, વરુણ દેવ પ્રભંકર વિમાનમાં, ગર્દતોય દેવ ચન્દ્રાભ વિમાનમાં, તુષિત દેવ સૂર્યાભ વિમાનમાં, અવ્યાબાધ દેવ શુક્રાભ વિમાનમાં, અને આગ્નેય દેવ સુપ્રતિષ્ઠાભ વિમાનમાં વસે છે. (जाव कहि णं भंते ! रिट्ठा परिवसंति) હે ભદન્ત ! રિષ્ટદેવ ક્યાં રહે છે ?

नेषु। लोकान्तिकविमानेषु खलु भदन्त! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! अष्ट सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता। लोकान्तिकविमानेभ्यो भदन्त! कियत्कम् अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः? गौतम! असंख्येयानि योजनसहस्राणि अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥ सू० ३॥

॥ षष्ठशतके पञ्चमोद्देशकः समाप्तः॥ ६-५॥

लोगंतियविमाणेसु' यावत् हां गौतम! अनेक वार अथवा अनन्तवार पहिले जीव उत्पन्न हो चुके हैं-परन्तु यहां पर-लोकान्तिक विमानों में जीव अनेकवार अथवा अनन्त वार देवरूप से उत्पन्न नहीं हुए हैं। 'लोगंतियविमाणेसु णं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' हे भदन्त! लोकान्तिक विमानों में कितनी स्थिति कही गई है? 'गोयमा! अट्ठ-सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' हे गौतम! लोकान्तिक विमानों में आठ सागरोपम की स्थिति कही गई है। 'लोगंतिय विमाणेहिंतो णं भंते! केवइयं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते' हे भदन्त! लोकान्तिक विमानों से कितनी दूर लोकान्त कहा गया है? 'गोयमा' हे गौतम! लोकान्तिक विमानों से 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते' असंख्यात हजार योजन दूर लोकान्त कहा गया है। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! जैसा आपने यह कहा है वह ऐसा ही है हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है। इति।

क्खुत्तो-णो चेव णं देवत्ताए लोगंतिय विमाणेसु) આ વક્તવ્યતા "હા ગૌતમ! અનેકવાર અથવા અનંતવાર પહેલાં જીવો અહીં ઉત્પન્ન થઈ ચુકયાં છે, પરન્તુ અહીં (લોકાન્તિક વિમાનોમાં) જીવ અનેકવાર અથવા અનંતવારે દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી," ત્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું.

(लोगंतिय विमाणेसु णं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! લોકાન્તિક વિમાનોના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? (गोयमा! अट्ठ सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) હે ગૌતમ! ત્યાં આઠસાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. (लोगंतिय विमाणेहिंतो णं भंते! केवइयं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! લોકાન્તિક વિમાનોથી કેટલે દૂર (અંતરે) લોકાન્ત કહ્યો છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! લોકાન્તિક વિમાનોથી (असंखेज्जाइं जोयण-सहस्साइं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते) અસંખ્યાત હજાર યોજન દૂર લોકાન્ત કહ્યો છે. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ભદન્ત! આપની વાત સાચી છે. હે ભદન્ત! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. એમ કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

" प्रथमयुगले सप्त तु शतानि, द्वितीये चतुर्दश सहस्राणि ।
तृतीये सप्त सहस्राणि नवचैव शतानि शेषेषु ॥ १ ॥ "

लोकान्तिकविमानानि खलु भदन्त ! किंप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वायुप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि, एवं ज्ञातव्यम् विमानानां प्रतिष्ठानम् बाहल्योच्चत्वमेव संस्थानम्, ब्रह्मलोकवक्तव्यता ज्ञातव्या, यथा जीवाभिगमे देवोद्देशके यावत्-हन्त, गौतम ! असकृत्, अथवाऽनन्तकृत्वः, नो चैव देवतया लोकान्तिकविमा-

की गई है-(पढम जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउद्दससहस्सा, तइए सत्तसहस्सा नव चेव सयाणि सेसेसु) प्रथमयुगल में सातसौ देवों का परिवार है, द्वितीययुगल में १४ हजार देवों का परिवार है। तृतीय युगल में सात हजार देवों का परिवार है। बाकी के देवों में नौ ९ सौ देवों का परिवार है।

(लोगंतिय विमाणा णं भंते ! किं पइट्ठिया पण्णत्ता) हे भदन्त ! लोकान्तिक देवोंके विमानोंका क्या आधार है ? अर्थात् लोकान्तिक देवों के विमान किसके आधार पर हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वाउपइट्ठिया पण्णत्ता) लोकान्तिक देवों के विमान वायु के आधार पर हैं। (एवं णेयव्वं विमाणाणपइट्ठाणं) इस प्रकार से विमानों का प्रतिष्ठान जानना चाहिये। (बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं, बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा-जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए) विमानों का बाहुल्य, इनकी ऊँचाई तथा इनका संस्थान-आकार जिस प्रकार से ब्रह्मलोक की वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में जीव उद्देश में कही गई है उसी प्रकार से जानना चाहिये। (जाव हंता गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो-णो चेव णं देवत्ताए

(पढम जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउद्दससहस्सा, तइए सत्त-सहस्सा नवचेव सयाणि सेसेसु) પહેલા યુગલમાં (બેના સમૂહમાં) સાતસો દેવોનો, બીજા યુગલમાં ચૌદ હજાર દેવોનો, ત્રીજા યુગલમાં સાત હજાર દેવોનો અને બાકીનામાં નવસો દેવોનો પરિવાર છે.

(लोगंतिय विमाणा णं भंते ! किं पइट्ठिया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક દેવોનાં વિમાન કોના આધારે રહેલાં છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वाउपइट्ठिया पण्णत्ता) લોકાન્તિક દેવોનાં વિમાનો વાયુના આધારે રહેલાં છે. (एवं णेयव्वं विमाणाणपइट्ठाणं) આ પ્રમાણે તેમના પ્રતિષ્ઠાન (આધાર) ના વિષે સમજવું. (बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं, बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा-जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए) વિમાનોની વિશાળતા, ઊંચાઈ અને આકાર, બ્રહ્મલોકની જીવાભિગમ સૂત્રના જીવઉદ્દેશકમાં કહેલી વક્તવ્યતા પ્રમાણે સમજવા. (जाव हंता गोयमा ! असइं अ

रिष्टाभः। तत्र उत्तरपूर्ववर्तिन्योः कृष्णराज्योरभ्यन्तरे प्रथमम् अर्चिनामकं विमानं प्रज्ञप्तम् १, पूर्ववर्तिन्योस्तयोर्बाह्यमध्ये द्वितीयम् अर्चिमालिनामकं विमानम् २, पूर्वदक्षिणवर्तिन्योस्तयोरभ्यन्तरे तृतीयं वैरोचननामकं विमानम् ३, दक्षिणवर्तिन्यो-स्तयोर्मध्ये बहिश्चतुर्थं प्रभङ्करनामकं विमानम् ४, दक्षिण-पश्चिमवर्तिन्योस्तयोरभ्य-न्तरे पञ्चमं चन्द्राभनामकं विमानम् ५, पश्चिमवर्तिन्योस्तयोर्मध्ये बहिः षष्ठं सूर्या-

हुई कृष्णराजियों के बीच में प्रथम अर्चिनाम का विमान है। पूर्वदिशा में रही हुई बाह्य और आभ्यन्तर कृष्णराजियों के बीच में द्वितीय अर्चिमालि नाम का-विमान है। पूर्वदिशा और दक्षिणदिशा की कृष्ण राजियों के बीच में तीसरा वैरोचन नामका विमान है। दक्षिणदिशा में रही हुई कृष्णराजियों के बीच में चौथा प्रभंकर नामका विमान है। दक्षिण और पश्चिम की कृष्णराजियों के बीच में पांचवां चन्द्राभ नाम का विमान है। पश्चिमदिशा की दो कृष्णराजियों के बीचमें बाहिर की ओर छठा सूर्याभ नाम का विमान है। पश्चिम और उत्तर की कृष्ण-राजियों के बीच में सातवां शुक्राभ नाम का विमान है। तथा उत्तर-दिशा की कृष्णराजियों के बीच में आठवां सुप्रतिष्ठाभ नामका विमान है। और सर्व के भीतर रिष्टाभ नामका नौवां विमान है। यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि "यहां तो दो दो कृष्णरा-जियों के बीच में अर्चि आदि आठ विमानों की वक्तव्यता को कथन

(૩) વૈરોચન, (पभंकरे) (૪) પ્રભંકર, (चंदाभे) (૫) ચન્દ્રાભ, (सुराभे) (૬) સૂર્યાભ (सुक्काभे) (૭) શુક્રાભ, (सुपइट्ठाभे) અને (૮) સુપ્રતિષ્ઠાભ. તે આઠેની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું વિમાન છે. ઉત્તર દિશા અને પૂર્વ દિશામાં રહેલી કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પહેલું અર્ચિ નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશામાં રહેલી બાહ્ય (બહારની) અને આભ્યન્તર (અંદરની) કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે બીજું અર્ચિમાલી નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશા અને દક્ષિણ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ત્રીજું વૈરોચન નામનું વિમાન છે. દક્ષિણ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ચોથું પ્રભંકર વિમાન છે. દક્ષિણ દિશાની અને પશ્ચિમ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પાંચમું ચન્દ્રાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે છઠ્ઠું સૂર્યાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે સાતમું શુક્રાભ નામનું વિમાન છે. અને ઉત્તર દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણ-રાજિઓની વચ્ચે આઠમું સુપ્રતિષ્ઠાભ નામનું વિમાન છે. અને તે બધાંની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું નવમું વિમાન છે.

અહીં એવી આશંકા કરવી જોઇએ નહીં કે "અહીં તો બે, બે કૃષ્ણ-રાજિઓની વચ્ચે રહેલાં અર્ચિ આદિ આઠ વિમાનોની વક્તવ્યતા ચાલી રહી

टीका-एएसि णं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठ लोगंतियविमाणा पण्णत्ता एतासां खलु पूर्ववर्णितानाम् अष्टानां कृष्णराजीनाम् अष्टसु अवकाशान्तरेषु द्वयोरन्तरं मध्यम् अवकाशान्तरं तेषु इत्यर्थः, अष्ट लोकान्तिकविमानानि लोकस्य पञ्चमब्रह्मलोकस्य अन्ते समीपे भवानि लोकान्तिकानि, तानि च तानि विमानानि चेति लोकान्तिकविमानानि। अथवा लोकान्तिकाः तज्जातीयादेवास्तेषां विमानानीति लोकान्तिकविमानानि प्रज्ञप्तानि। तान्येवाह—'तं जहा'-तद्यथा-'अच्ची १, अच्चिमाली २, वइरोयणे ३, पभंकरे ४, चंदाभे ५, सूराभे ६, सुक्काभे ७, सुपइट्ठाभे, मज्झे रिट्ठाभे' अर्चिः १,-अर्चिर्मालिः २,-वैरोचनः ३,-प्रभङ्करः ४,-चन्द्राभः ५,-सूर्याभः ६,-शुक्राभः ७,-सुप्रतिष्ठाभः ८, मध्ये

टीकार्थ-कृष्णराजी के प्रस्तावसे उसके समीपवर्ती लोकान्तिक देवों के विमान आदि की वक्तव्यता को इस सूत्र द्वारा सूत्रकार कह रहे हैं कि-'एएसिणं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठलोगंतिय विमाणा पण्णत्ता' इन आठ कृष्णराजियों के आठ अवकाशान्तरों में अर्थात् दो दो कृष्णराजियों के बीच में-आठ लोकान्तिक विमान कहे गये हैं। ये लोकान्तिक विमान इसलिये कहलाते हैं कि ये पंचम ब्रह्मलोक के अन्त-समीप में हैं। अथवा-लोकान्तिक देवों के ये विमान हैं इसलिये इन्हें लोकान्तिक कहा गया है। 'तं जहा' इनके नाम इस प्रकार से हैं-'अच्ची १, अच्चिमाली २, वइरोयणे ३, पभंकरे ४, चंदाभे ५, सूराभे ६, सुक्काभे ७, सुपइट्ठाभे ८ मज्झे रिट्ठाभे' अर्चि १, अर्चिमाली २, वैरोचन ३, प्रभंकर ४, चन्द्राभ ५, सूर्याभ ६, शुक्राभ ७, सुप्रतिष्ठाभ ८ और बीच में रिष्टाभ। उत्तरदिशा और पूर्वदिशा में रही

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજિઓની સમીપમાં રહેલાં લોકાન્તિક વિમાનોનું સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કરે છે-(एएसि णं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठ लोगंतिय विमाणा पण्णत्ता) તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓના આઠ અવકાશાન્તરોમાં (બે બે કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે) આઠ લોકાન્તિક વિમાનો કહ્યાં છે. તેમને લોકાન્તિક વિમાન કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ બ્રહ્મલોક નામના પાંચમાં દેવલોકના અન્ત ભાગમાં (સમીપમાં) છે. અથવા લોકાન્તિક દેવોનાં તે વિમાનો હોવાથી તેમને 'લોકાન્તિક વિમાનો' કહ્યાં છે. (तं जहा) તે આઠ લોકાન્તિક વિમાનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(अच्ची) (૧) અર્ચિ, (अच्चीमाली) (૨) અર્ચિમાલી, (वइरोयणे)

रिष्टाभः । तत्र उत्तरपूर्ववर्तिन्योः कृष्णराज्योरभ्यन्तरे प्रथमम् अर्चिनामकं विमानं प्रज्ञप्तम् १, पूर्ववर्तिन्योस्तयोर्बाह्यमध्ये द्वितीयम् अर्चिर्मालिनामकं विमानम् २, पूर्वदक्षिणवर्तिन्योस्तयोरभ्यन्तरे तृतीयं वैरोचननामकं विमानम् ३, दक्षिणवर्तिन्योस्तयोर्मध्ये बहिश्चतुर्थं प्रभङ्करनामकं विमानम् ४, दक्षिण–पश्चिमवर्तिन्योस्तयोरभ्यन्तरे पञ्चमं चन्द्राभनामकं विमानम् ५, पश्चिमवर्तिन्योस्तयोर्मध्ये बहिः षष्ठं सूर्या-

हुई कृष्णराजियों के बीच में प्रथम अर्चिनाम का विमान है। पूर्वदिशा में रही हुई बाह्य और आभ्यन्तर कृष्णराजियों के बीच में द्वितीय अर्चिमालि नाम का–विमान है। पूर्वदिशा और दक्षिणदिशा की कृष्ण राजियों के बीच में तीसरा वैरोचन नामका विमान है। दक्षिणदिशा में रही हुई कृष्णराजियों के बीच में चौथा प्रभंकर नामका विमान है। दक्षिण और पश्चिम की कृष्णराजियों के बीच में पांचवां चन्द्राभ नाम का विमान है। पश्चिमदिशा की दो कृष्णराजियों के बीचमें बाहिर की ओर छठा सूर्याभ नाम का विमान है। पश्चिम और उत्तर की कृष्णराजियों के बीच में सातवां शुक्राभ नाम का विमान है। तथा उत्तरदिशा की कृष्णराजियों के बीच में आठवां सुप्रतिष्टाभ नामका विमान है। और सर्व के भीतर रिष्टाभ नामका नौवां विमान है। यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि " यहां तो दो दो कृष्णराजियों के बीच में अर्चि आदि आठ विमानों की वक्तव्यता को कथन

(૩) વૈરોચન, (पभंकरे) (૪) પ્રભંકર, (चंदाभे) (૫) ચન્દ્રાભ, (सुराभे) (૬) સૂર્યાભ (सुक्काभे) (૭) શુક્રાભ, (सुपइट्ठाभे) અને (૮) સુપ્રતિષ્ઠાભ. તે આઠેની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું વિમાન છે. ઉત્તર દિશા અને પૂર્વ દિશામાં રહેલી કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પહેલું અર્ચિ નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશામાં રહેલી બાહ્ય (બહારની) અને આભ્યન્તર (અંદરની) કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે બીજું અર્ચિમાલી નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશા અને દક્ષિણ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ત્રીજું વૈરોચન નામનું વિમાન છે. દક્ષિણ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ચોથું પ્રભંકર વિમાન છે દક્ષિણ દિશાની અને પશ્ચિમ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પાંચમું ચન્દ્રાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે છઠ્ઠું સૂર્યાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેની, કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે સાતમું શુક્રાભ નામનું વિમાન છે. અને ઉત્તર દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે આઠમું સુપ્રતિષ્ઠાભ નામનું વિમાન છે. અને તે બધાંની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું નવમું વિમાન છે.

અહીં એવી આશંકા કરવી જોઈએ નહીં કે " અહીં તો બે, બે કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે રહેલાં અર્ચિ આદિ આઠ વિમાનોની વક્તવ્યતા ચાલી રહી

भनामकं विमानम् ६, पश्चिमोत्तरवर्तिन्योस्तयोरभ्यन्तरे सप्तमं शुक्राभनामकं विमानम् ७, उत्तरवर्तिन्योस्तयोर्मध्ये अष्टमं सुपतिष्ठाभनामकं विमानम् ८, सर्वाभ्यन्तरे च रिष्टाभनामकं विमानं नवमम्। अत्र द्वयोरभ्यन्तरवर्तिनु अष्टसु अर्चिः प्रभृतिषु विमानेषु वक्तव्येषु यत् सर्वकृष्णराजीनां मध्यभागवर्तितया रिष्टाभनामकं नवमं विमानमुक्तम् तत् .विमानप्रस्तावादुक्तमिति न तस्य अर्थान्तरप्रसक्तः शङ्काकार्या। 'कहि णं भंते ! अच्चि-विमाणे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् प्रदेशे खलु अर्चिर्नामकं विमानं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-'गोयमा ! उत्तर-पुरत्थिमेणं' हे गौतम ! उत्तर-पौरस्त्ये-उत्तरपूर्वदिगन्तराले अर्चिर्विमानं प्रज्ञप्तम्। गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! अच्चिमाली विमाणे पण्णत्ते।' हे भदन्त ! कुत्र खलु अर्चिर्मालिनामकं विमानं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-

---

चल रहा है फिर यहां नौवें रिष्टाभ विमान का कथन क्यों किया गया ') " क्यों कि रिष्टाभ नामका विमान सब कृष्णराजियों के मध्यभाग में रहा हुआ है-अतः विमान के प्रस्ताव से यहां पर उसके कथन करने में कोई असंगति नहीं है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से इसी पूर्वोक्त विमानों के रहने के स्थान को पूछते हैं कि-' कहि णं भंते ! अच्चिविमाणे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! अर्चिनाम का विमान किस स्थान पर कहा गया है ? इसके उत्तर में, प्रभु उनसे कहते हैं कि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' उत्तरपुरत्थिमेणं ' उत्तरदिशा और पूर्वदिशा के अन्तराल में यह अर्चि नामका विमान है ऐसा जानना चाहिये। ' कहि णं भंते ! अच्चिमालीविमाणे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! अर्चिमाली नाम का जो दूसरा विमान है वह कहां पर है ?

છે, તો અહીં નવમાં રિષ્ટાભ વિમાનનું કથન કરવાની શી જરૂર છે ? "

સમાધાન—રિષ્ટાભ વિમાન તે આઠે વિમાનોની તથા આઠે કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે આવેલું છે. અહીં તે આઠ લોકાન્તિક વિમાનોની વક્તવ્યતા ચાલતી હોવાથી, તેમની વચ્ચે રહેલા રિષ્ટાભ વિમાનનું કથન કરવામાં કોઇ પણ પ્રકારની અસંગતતા જણાતી નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી તે લોકાન્તિક વિમાનોનાં સ્થાનના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(कहि णं भंते ! अच्चिविमाणे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! અર્ચિ નામનું વિમાન કયા સ્થાને આવેલું છે ?

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (उत्तरपुरत्थिमेणं) ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચે અર્ચિ નામનું વિમાન રહેલું છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—(कहिणं भंते ! अच्चिमाली विमाणे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! અર્ચિમાલી નામનું બીજું લોકાન્તિક વિમાન કયા સ્થાને છે ?

'गोयमा ! पुरत्थिमेणं' हे गौतम ! पौरस्त्ये-पूर्वबाह्यभागे अर्चिर्मालिनामकं विमानं प्रज्ञप्तम् । 'एवं परिवाडीए णोयव्वं जाव' एवंपरिपाट्या क्रमेणैव अन्यान्यपि अवशिष्टानि षड् विमानानि यथायथं विज्ञेयानि यावत्-वैरोचनादिसुप्रतिष्ठाभविमानपर्यन्तम् । तानि च यथाक्रमं प्रतिपादितान्येव, । गौतमः पृच्छति-' कहिणं भंते ! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते ! ' हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् प्रदेशे खलु रिष्टं रिष्टाभनामकं विमानं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-' गोयमा ! बहुमज्झदेसभाए ' हे गौतम ! रिष्टाभं विमानं बहुमध्यभागे सर्वाभ्यन्तरभागे प्रज्ञप्तम्। 'एएसु णं अट्ठसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा परिवसंति' एतेषु उपरिवर्णितेषु अष्टसु लोकान्तिकविमानेषु अष्टविधाः अष्टप्रकारकाः लोकान्तिकाः देवाः परिवसन्ति । गाथया तानाह-

इस गौतम के प्रश्न के समाधान निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम ! ' पुरत्थिमे णं ' अर्चिमाली नाम का विमान पूर्वदिशा के बाह्यभाग में कहा गया है । ' एवं परिपाडिए णेयव्वं जाव ' इसी क्रम से सुप्रतिष्ठाभ विमान तक छह विमानों के रहने के संबंध में जानना चाहिये । कौन विमान कहां पर है यह पहिले यथाक्रम प्रकट कर ही दिया गया है । अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-' कहि णं भंते ! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! रिष्ट अर्थात् रिष्टाभ नाम का विमान किस स्थान पर है ? उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-' गोयमा ! बहुमज्झदेसभाए ' हे गौतम ! रिष्टाभ नाम का विमान बहुमध्यभाग में-सब के बीच में है । ' एएसु णं अट्ठसु लोगंतिय विमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा परिवसंति ' ऊपर में वर्णित इन आठ लोकान्तिक विमानों में आठ प्रकार के लोकान्तिक देव रहते हैं। इस गाथा द्वारा सूत्रकार

(पुरत्थिमेणं) હે ગૌતમ ! તે વિમાન પૂર્વ દિશાના બાહ્ય ભાગમાં છે એમ સમજવું. (एवं परिवाडिए णेयव्वं जाव) આજ ક્રમ અનુસાર વૈરોચનથી સુપ્રતિષ્ઠાભ પર્યન્તના બાકીના છ વિમાનોનું સ્થાન સમજવું. કયું વિમાન કયા સ્થાને છે તે આજ પાનામાં ઉપર અનુક્રમે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(कहि णं भंते ! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! રિષ્ટ (રિષ્ટાભ) નામનું વિમાન કયાં છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! बहुमज्झदेसभाए) હે ગૌતમ ! રિષ્ટાભ નામનું વિમાન તે આઠેની વચ્ચોવચ્ચ છે.

(एएसु णं अट्ठसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा परिवसंति) ઉપર્યુક્ત આઠ લોકાન્તિક વિમાનોમાં આઠ પ્રકારના લોકાન્તિક દેવ રહે છે. નીચેની ગાથામાં સૂત્રકારે તે આઠ લોકાન્તિક દેવોનાં નામ પ્રકટ કર્યાં છે.

'तं जहा' तद्यथा—" सारस्सयमाइच्चा, वण्ही वरुणा य गद्दतोया य।
तुसिया अव्वाबाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य॥ १ ॥"
सारस्वता-ऽऽदित्या वह्नयो वरुणाश्च गर्दतोयाश्च,
तुषिता अव्याबाधा आग्नेयाश्चैव रिष्टाश्च ॥ १ ॥
गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् विमाने खलु सारस्वताः देवाः परिवसन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति' हे गौतम ! अर्चिषि विमाने सारस्वता देवाः परिवसन्ति। गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् विमाने खलु आदित्याः देवाः परिवसन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! अच्चिमालिम्मि विमाणे' हे गौतम ! अर्चिमाली विमाने आदित्याः देवाः परिवसन्ति। 'एवं णेयव्वं जहाऽऽणुपुव्वीए जाव' एवं यथाऽऽनुपूर्व्या यथाक्रमेण

ने इन्हीं लोकान्तिक देवोंको कहा है। जैसे-"सारस्सयमाइच्चा इत्यादि।
सारस्वत, आदित्य, वह्नि, वरुण, गर्दतोय, तुषित, अव्याबाध, आग्नेय और रिष्ट। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति' हे भदन्त ! सारस्वत देव कहां पर रहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति' अर्चि नाम के विमान में सारस्वत देव रहते हैं। गौतम पुनः प्रभु से पूछते हैं कि-'कहि णं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति' हे भदन्त ! आदित्य देव कहां पर रहते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'अच्चिमालिम्मि विमाणे'

'सारस्सयमाइच्चा' ઇત્યાદિ।
(૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય (૩) વહ્નિ, (૪) વરુણ, (૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) આગ્નેય અને રિષ્ટાભ વિમાનમાં રિષ્ટ દેવ.
તે દેવો કયા કયા વિમાનમાં રહે છે, તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! સારસ્વત દેવ ક્યાં (કયા વિમાનમાં) રહે છે ?
ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति) સારસ્વત દેવ અર્ચિ નામના પહેલા વિમાનમાં રહે છે.
પ્રશ્ન—(कहि णं भंते ! आइच्चा देवा परिवसंति ?) હે ભદન્ત ! આદિત્ય દેવ ક્યાં રહે છે ?
ઉત્તર—(अच्चिमालिम्मि विमाणे) હે ગૌતમ ! આદિત્ય દેવ અર્ચિમાલી વિમાનમાં રહે છે. (एवं णेयव्वं जहाणुपुव्वीए जाव) એજ ક્રમે ઇને

यावत्-वह्निप्रभृतीनामाग्नेयान्तानामपि षण्णां निवासस्थानं विज्ञातव्यम्। तथाहि-वह्नयो देवाः वैरोचने विमाने, वरुणः देवः प्रभङ्करे विमाने, गर्दतोयाः देवाः चन्द्राभे विमाने, तुषिता देवाः सूर्याभे विमाने, अव्याबाधा देवाः शुक्राभे विमाने, आग्नेयाश्च देवाः सुप्रतिष्ठाभे विमाने परिवसन्ति। गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते! रिट्ठा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त! कुत्र कस्मिन् विमाने खलु रिष्टाः देवाः परिवसन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! रिट्ठम्मि विमाणे' हे गौतम ! रिष्टे रिष्टाभनामके सर्वमध्यवर्तिनि विमाने रिष्टा देवाः परिवसन्ति। गौतमः पृच्छति-'सारस्सयमाइच्चाणं भंते! देवाणं कइ देवा कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते ?' हे

अर्चिमाली विमान में आदित्य देव रहते हैं। 'एवं णेयव्वं जहाणुपुव्वीए जाव' इसी क्रम से वह्नि से लेकर आग्नेय देवों तक के निवासस्थान के विषय में जानना चाहिये-जैसे वह्नि देव वैरोचन विमान में रहते हैं, वरुणदेव प्रभंकर विमान में रहते हैं, गर्दतोय देव चन्द्राभ विमानमें रहते हैं-तुषितदेव सूर्याभविमानमें रहते हैं, अव्याबाधदेव शुक्राभ विमान में रहते हैं और अग्नेय देव सुप्रतिष्ठाभ विमान में रहते हैं। इस प्रकार से ये आठ लोकान्तिक देवों के रहने के आठ विमान कहे गये हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि 'कहि णं भंते! रिट्ठा देवा परिवसंति' हे भदन्त! रिष्ट देव किस विमान में रहते हैं? उत्तर में गौतमसे प्रभु कहते हैं कि-'गोयमा! रिट्ठम्मि विमाणे' सर्वमध्यवर्ती रिष्टाभ नामके विमान में रिष्ट देव रहते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'सारस्सयमाइच्चाणं भंते! देवाणं कइदेवा कइ

આગ્નેય દેવો પર્યન્તના દેવોના નિવાસસ્થાન વિષે સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વહ્નિ દેવ વૈરોચન વિમાનમાં રહે છે, વરુણ દેવ પ્રભંકર વિમાનમાં રહે છે, ગર્દતોય દેવ ચન્દ્રાભ વિમાનમાં રહે છે, તુષિત દેવ સૂર્યાભ વિમાનમાં રહે છે, અવ્યાબાધ દેવ શુક્રાભ વિમાનમાં રહે છે અને આગ્નેય દેવ સુપ્રતિષ્ઠાભ વિમાનમાં રહે છે. આ રીતે તે આઠ લોકાન્તિક દેવોનાં નિવાસસ્થાન રૂપ આઠ વિમાનો કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન--"कहि णं भंते ! रिट्ठा देवा परिवसंति ?" હે ભદન્ત ! રિષ્ટદેવ કયા વિમાનમાં રહે છે ?

ઉત્તર--"गोयमा ! रिट्ठम्मि विमाणे" હે ગૌતમ ! સર્વ મધ્યવર્તી રિષ્ટાભ નામના વિમાનમાં રિષ્ટ દેવ રહે છે.

હવે લોકાન્તિક દેવોના પરિવાર આદિના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-"सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कइ देवा कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते ?"

भदन्त ! सारस्वतादित्ययोरुभयोर्देवयोः कति देवाः-परिवारः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-हे गौतम ! समुदितयोरेव सारस्वतादित्ययोर्देवयोः सप्त देवाः-परिवारदेवस्वामिनः प्रज्ञप्ताः । अत्र द्विवचनेन कथनं संग्रहगाथायां युगलरूपेण प्रतिपादनात् । सप्त च देवशतानि सप्तशतसंख्यकाश्च देवाः परिवारः प्रज्ञप्तः परिवारतया कथिता इत्यर्थः, सप्तशतसंख्यकदेवानामुपरि प्रत्येकशतस्य एकैको देवः स्वामितया वर्तते तेन सप्त देवाः सप्तशतसंख्यकपरिवारोपरि स्वामित्वेन सन्तीति भावः । एवमग्रेऽपि विज्ञेयम् । एवं 'वण्हि-वरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते ' वह्नि-वरुणयोर्देवयोः समुदितयोरेव चतुर्दश देवाः परिवारदेव-

---

देवसया परिवारे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! सारस्वत और आदित्य इन दो देवों के देव-परिवार के स्वामी, तथा इनके परिवार के देव कितने सौ कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-हे गौतम ! समुदित ही सारस्वत और आदित्य देवों के देव सात तो परिवार के स्वामीरूप से कहे गये हैं और इन दोनों देवों के परिवार के देव सात सौ कहे गये हैं । इस तरह के कथन से यह समझना चाहिये कि सौ-सौ परिवारभूत देवों के ऊपर एक-एक देव स्वामीरूप से है-अतः सात सौ परिवारभूत देवों के स्वामी सात देव हैं । इसी तरह से आगे भी जानना चाहिये । संग्रह गाथा में युगलरूप से प्रतिपादन किया गया है-इसी कारण यहाँ सूत्र में भी द्विवचन से प्रतिपादन किया है । ' वण्हिवरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते ' वह्नि और वरुण इन दोनों समुदित देवों के परिवार के स्वामीभूत देव चौदह कहे गये हैं

હે ભદન્ત ! સારસ્વત અને આદિત્ય આ બન્ને દેવોના દેવ (પરિવારના સ્વામી) તથા તેમના પરિવારના દેવોની સંખ્યા કેટલા સો કહી છે ?

ઉત્તર--હે ગૌતમ ! સારસ્વત અને આદિત્ય એ દેવયુગલના સાત દેવો તો પરિવારના સ્વામીરૂપ કહ્યા છે, અને તે બન્ને દેવોના પરિવાર રૂપ ૭૦૦ દેવો કહ્યાં છે. આ કથનને આધારે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે પ્રત્યેક સો પરિવાર રૂપ દેવો પર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે હોય છે, એ રીતે ૭૦૦ પરિવારભૂત દેવોના સ્વામી સાત દેવો છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

સંગ્રહ ગાથામાં યુગલ રૂપે (બબ્બે દેવોને સાથે લઈને) પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે કારણે અહીં સૂત્રમાં પણ બહુવચન રૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

" वण्हिवरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा, चउद्दसदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते "

વહ્નિ અને વરુણ આ દેવયુગલના પરિવારના દેવોની સંખ્યા ચૌદ

स्वामिनः सन्ति, प्रत्येकस्य सहस्र–सहस्रसंख्यकदेवपरिवारसद्भावात् देवस्वामिनः सप्त देवाः सन्तीति भावः। चतुर्दशसहस्राणि च परिवारः प्रज्ञप्तः, एकैकस्य देवस्य सहस्र – सहस्रसंख्यकदेवपरिवारसद्भावात्। तथा–'गद्दतोय–तुसियाणं देवाणं सत्त देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' गर्दतोय–तुषितयोः समुदितयोः द्वयोर्देवयोः सप्त देवाः स्वामिनः, सप्त च देवसहस्राणि सप्तसहस्रसंख्यका देवाः परिवारतया प्रज्ञप्ताः। 'अवसेसाणं नव देवा, नव देवसया परिवारे पण्णत्ते', अवशेषाणाम्–अव्याबाधाऽऽग्नेयरिष्टानां त्रयाणां देवानां समुदितानामेव नव देवाः परिवारदेवस्वामिनः प्रज्ञप्ताः, एकैकस्य देवत्रय–देवत्रय सद्भावात्, तथा नव देवशतानि–नवशत संख्यका देवाः परिवाररूपेण प्रज्ञप्ताः। अव्याबाधादीनां त्रयाणां देवानामे-

और परिवार के देव चौदह हजार कहे गये हैं। यहां पर एक–एक हजार देवों के ऊपर–१–१ देव उनका स्वामी है–इस तरह चौद देव स्वामीरूप से कहे गये हैं। तथा–'गद्दतोय तुसियाणं देवाणं सत्तदेवा सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' गर्दतोय और तुषित इन दोनों समुदित देवोंके परिवारभूत देवोंके स्वामी तो सात हैं और परिवारभूत सात हजार हैं 'अवसेसा णं नव देवा नव देवसया परिवारे पण्णत्ते' बाकी के अव्याबाध, आग्नेय, और रिष्ट इन समुदित तीन देवोंके परिवारभूत देवों के स्वामी नौ देव हैं, और इन के परिवार में नौ सौ देव हैं अर्थात् एक एक देव के तीन–तीन देव तो तीन सौ ३००–तीन सौ ३०० परिवार भूत देवों के स्वामी हैं और एक २ देव के ३००–३०० परिवार के

હજારની કહી છે અને તે પરિવારના સ્વામિભૂત દેવો ૧૪ કહ્યા છે. અહીં એક એક હજાર ઉપર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે છે, તેથી ૧૪૦૦૦ દેવોના સ્વામી રૂપ દેવો ચૌદ કહ્યા છે. તથા "गद्दतोयतुसियाणं देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते" ગર્દતોય અને તુષિત નામના દેવયુગલના પરિવારના દેવો ૭૦૦૦ કહ્યા છે, અને તે પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો સાત કહ્યા છે. "अवसेसा णं नव देवसया परिवारेपण्णत्ते" બાકીના દેવોના એટલે કે અવ્યાબાધ, આગ્નેય અને રિષ્ટ એ ત્રણે દેવોના મળીને કુલ્લે ૯૦૦ પરિવાર ભૂત દેવો છે અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો નવ કહ્યા છે. એટલે કે અવ્યાબાધ આદિ પ્રત્યેક દેવના પરિવારભૂત દેવો ૩૦૦–૩૦૦ છે, અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો ત્રણ ત્રણ છે. નીચેની ગાથામાં તે નવે દેવોના પરિવાર રૂપ દેવોની સંખ્યા બતાવી છે.

भदन्त ! सारस्वतादित्ययोरुभयोर्देवयोः कति देवाः-परिवारः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-हे गौतम ! समुदितयोरेव सारस्वतादित्ययोर्देवयोः सप्त देवाः-परिवारदेवस्वामिनः प्रज्ञप्ताः । अत्र द्विवचनेन कथनं संग्रहगाथायां युगलत्वेन प्रतिपादनात् । सप्त च देवशतानि सप्तशतसंख्यकाश्च देवाः परिवारः प्रज्ञप्तः परिवारतया कथिता इत्यर्थः, सप्तशतसंख्यकदेवानामुपरि प्रत्येकशतस्य एकैको देवः स्वामितया वर्तते तेन सप्त देवाः सप्तशतसंख्यकपरिवारोपरि स्वामित्वेन सन्तीति भावः । एवमग्रेऽपि विज्ञेयम् । एवं 'वण्हि-वरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' वह्नि-वरुणयोर्देवयोः समुदितयोरेव चतुर्दश देवाः परिवारदेव-

देवसया परिवारे पण्णत्ते'; हे भदन्त ! सारस्वत और आदित्य इन दो देवों के देव-परिवार के स्वामी, तथा इनके परिवार के देव कितने सौ कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-हे गौतम ! समुदित ही सारस्वत और आदित्य देवों के देव सात तो परिवार के स्वामीरूप से कहे गये हैं और इन दोनों देवों के परिवार के देव सात सौ कहे गये हैं। इस तरह के कथन से यह समझना चाहिये कि सौ-सौ परिवारभूत देवों के ऊपर एक-एक देव स्वामीरूप से है-अतः सात सौ परिवारभूत देवों के स्वामी सात देव हैं। इसी तरह से आगे भी जानना चाहिये। संग्रह गाथा में युगलरूप से प्रतिपादन किया गया है-इसी कारण यहाँ सूत्र में भी द्विवचन से प्रतिपादन किया है। 'वण्हिवरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' वह्नि और वरुण इन दोनों समुदित देवों के परिवार के स्वामीभूत देव चौदह कहे गये हैं

હે ભદન્ત ! સારસ્વત અને આદિત્ય આ બન્ને દેવોના દેવ (પરિવારના સ્વામી) તથા તેમના પરિવારના દેવોની સંખ્યા કેટલા સો કહી છે ?

ઉત્તર--હે ગૌતમ ! સારસ્વત અને આદિત્ય એ દેવયુગલના સાત દેવો તો પરિવારના સ્વામીરૂપ કહ્યા છે, અને તે બન્ને દેવોના પરિવાર રૂપ ૭૦૦ દેવો કહ્યાં છે. આ કથનને આધારે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે પ્રત્યેક સો પરિવાર રૂપ દેવો પર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે હોય છે, એ રીતે ૭૦૦ પરિવારભૂત દેવોના સ્વામી સાત દેવો છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

સંગ્રહ ગાથામાં યુગલ રૂપે (બબ્બે દેવોને સાથે લઇને) પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે કારણે અહીં સૂત્રમાં પણ બહુવચન રૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

"वण्हिवरुणाणं देवाणं चउद्दस देवा, चउद्दसदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते"

બહ્નિ અને અરુણ આ દેવયુગલના પરિવારના દેવોની સંખ્યા ચૌદ

स्वामिनः सन्ति, प्रत्येकस्य सहस्र–सहस्रसंख्यकदेवपरिवारसद्भावात् देवस्वामिनः सप्त देवाः सन्तीति भावः। चतुर्दशसहस्राणि च परिवारः प्रज्ञप्तः, एकैकस्य देवस्य सहस्र – सहस्रसंख्यकदेवपरिवारसद्भावात्। तथा–'गद्दतोय–तुसियाणं देवाणं सत्त देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' गर्दतोय–तुषितयोः समुदितयोः द्वयोर्देवयोः सप्त देवाः स्वामिनः, सप्त च देवसहस्राणि सप्तसहस्रसंख्यका देवाः परिवारतया प्रज्ञप्ताः। 'अवसेसाणं नव देवा, नव देवसया परिवारे पण्णत्ते', अवशेषाणाम्–अव्याबाधाऽऽग्नेयरिष्टानां त्रयाणां देवानां समुदितानामेव नव देवाः परिवारदेवस्वामिनः प्रज्ञप्ताः, एकैकस्य देवत्रय–देवत्रय सद्भावात्, तथा नव देवशतानि–नवशत संख्यका देवाः परिवाररूपेण प्रज्ञप्ताः। अव्याबाधादीनां त्रयाणां देवानामे-

और परिवार के देव चौदह हजार कहे गये हैं। यहां पर एक–एक हजार देवों के ऊपर–१–१ देव उनका स्वामी है–इस तरह चौद देव स्वामीरूप से कहे गये हैं। तथा–'गद्दतोय तुसियाणं देवाणं सत्तदेवा सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते' गर्दतोय और तुषित इन दोनों समुदित देवोंके परिवारभूत देवोंके स्वामी तो सात हैं और परिवारभूत सात हजार हैं 'अवसेसा णं नव देवा नव देवसया परिवारे पण्णत्ते' बाकी के अव्याबाध, आग्नेय, और रिष्ट इन समुदित तीन देवोंके परिवारभूत देवों के स्वामी नौ देव हैं, और इन के परिवार में नौ सौ देव हैं अर्थात् एक एक देव के तीन–तीन देव तो तीन सौ ३००–तीन सौ ३०० परिवार भूत देवों के स्वामी हैं और एक २ देव के ३००–३०० परिवार के

હજારની કહી છે અને તે પરિવારના સ્વામિભૂત દેવો ૧૪ કહ્યા છે. અહીં એક એક હજાર ઉપર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે છે, તેથી ૧૪૦૦૦ દેવોના સ્વામી રૂપ દેવો ચૌદ કહ્યા છે. તથા "गद्दतोयतुसियाणं देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते" ગર્દતોય અને તુષિત નામના દેવયુગલના પરિવારના દેવો ૭૦૦૦ કહ્યા છે, અને તે પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો સાત કહ્યા છે. "अवसेसा णं नव देवसया परिवारेपण्णत्ते" બાકીના દેવોના એટલે કે અવ્યાબાધ, આગ્નેય અને રિષ્ટ એ ત્રણે દેવોના મળીને કુલ્લે ૯૦૦ પરિવાર ભૂત દેવો છે અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો નવ કહ્યા છે. એટલે કે અવ્યાબાધ આદિ પ્રત્યેક દેવના પરિવારભૂત દેવો ૩૦૦–૩૦૦ છે, અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો ત્રણ ત્રણ છે. નીચેની ગાથાઓમાં તે નવે દેવોના પરિવાર રૂપ દેવોની સંખ્યા બતાવી છે.

येकस्य त्रिशत-त्रिशतदेवपरिवारसद्भावात् ।

अथ-उपरिवर्णितदेवपरिवारसंग्राहिकां गाथामाह—

" पढम-जुगलम्मि सत्त उ, सयाणि बीयम्मि-चउदस सहस्सा ।
तइए सत्तसहस्सा, नव चेव सयाणि सेसेसु " ॥ १ ॥

प्रथमयुगले सारस्वताऽऽदित्यात्मके सप्त शतानि देवपरिवारः, द्वितीये वन्हि-वरुणदेवात्मके चतुर्दश सहस्राणि देवपरिवारः, तृतीये गर्दतो-यतुषितदेवात्मके सप्तसहस्राणि देवपरिवारः, शेषेषु अव्याबाधाऽऽग्नेय-रिष्टदेवेषु नव चैव शतानि परिवारोऽस्तीतिगाथार्थः ॥१॥

यत्तुसमवायाङ्गसूत्रे सप्तसप्ततितमे समवाये गर्दतोय-तुषितयोर्देवयोः सप्त-सप्ततिसहस्रसंख्यका देवाः परिवारतया प्रोक्ताः । ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रस्याऽष्टमा-ध्ययने च लोकान्तिकदेवानामेकैकस्य चतुश्चतुःसहस्रपरिमिताः सामानिकदेवाः,

---

देव हैं। इन्हीं परिवारभूत देवों को संग्रह करके प्रकट करने वाली यह गाथा है—" पढमजुयलम्मि " इत्यादि ।

सारस्वत और आदित्य रूप प्रथम युगल में सात सौ देवों का परिवार है। दूसरे वह्नि और वरुणरूप युगल में चौदह १४ हजार देवों का परिवार है। तिसरे गर्दतोय और तुषितरूप युगल में सात हजार देवों का परिवार है। बाकी अव्याबाध, आग्नेय और रिष्ट देवों में नौ सौ देवों का परिवार है। इस प्रकार से यह गाथा का अर्थ है—।

जो समवायांग सूत्र में ७७ वें समवाय में गर्दतोय और तुषित इन देवों के परिवार भूत देव ७७ हजार कहे गये हैं, ज्ञाताधर्मकथाङ्ग सूत्र के आठवें अध्ययन में लोकान्तिक देवों के एक एक देव के चार २ हजार सामानिक देव कहे गये हैं, तथा ३-३ परिषदाएँ कही गई हैं,

---

' पढमजुगलम्मि ' ઇત્યાદિ ।

સારસ્વત અને આદિત્યના પ્રથમ યુગલના પરિવાર રૂપ દેવો ૭૦૦ છે. બહ્નિ અને વરુણના બીજા યુગલના પરિવાર રૂપ દેવો ૧૪૦૦૦ છે. ગર્દતોય અને તુષિતના ત્રીજા યુગલના પરિવાર રૂપ દેવો ૭૦૦૦ છે. બાકીના અવ્યાબાધ, આગ્નેય અને રિષ્ટ દેવોનો કુલ પરિવાર ૯૦૦ દેવોનો છે

સમવાયાંગ સૂત્રના ૭૭ માં સમવાયમાં ગર્દતોય અને તુષિત, આ બે દેવોના પરિવાર રૂપ ૭૭૦૦૦ દેવો કહ્યા છે, જ્ઞાતાધર્મ-કથાંગસૂત્રના આઠમાં અધ્યયનમાં લોકાન્તિક દેવોમાંના પ્રત્યેક દેવના ચાર ચારહજાર સામાનિક દેવ કહ્યા છે, તથા ત્રણ ત્રણ પરિષદાઓ કહી છે, સાત સાત અનીક અને અનીકાધિપ,

तिस्रस्तिस्रपरिषदः, सप्तसप्तानीकानि, सप्त सप्तच ानीकाधिपतयः षोडश-षोडशसहस्र-परिमिता आत्मरक्षकदेवा,ः अन्येऽपि च बहवो लोकान्तिका देवाः परिवारतया प्रोक्ताः, इत्यादिवर्णनं लभ्यते तच्च सामान्यपरिवारतया प्रोक्तम् । इह विशेष-रूपतया कथितमिति बोध्यम् ' ?

गौतमः पृच्छति-' लोगंतियविमाणा णं भंते ! किंपइट्ठिया पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! लोकान्तिकविमानानि किंप्रतिष्ठितानि कस्मिन् आधारे प्रतिष्ठितानि स्थितानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-' गोयमा ! वाउपइट्ठिया पण्णत्ता ' हे गौतम ! लोकान्तिकविमानानि वायुप्रतिष्ठितानि वायोराधारेणस्थितानि सन्ति । ' एवं णेयव्वं विमाणाणं पइट्ठाणं, बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं ' एवम् अनेन प्रकारेण

सात सात अनीक, अनीकाधिप, १६-१६ हजार आत्मरक्षक देव, तथा और भी बहुत से लोकान्तिक देव परिवाररूप से कहे गये हैं सो इत्यादि यह सब वर्णन सामान्यरूप से किया गया है ऐसा जानना चाहिये-तथा यहां जो वर्णन किया गया है वह विशेष रूप से किया गया है-ऐसा समझना चाहिये ।

अब गौतम प्रभु से पूछते हैं कि (लोगंतिय विमाणाणं भंते ! किं पइट्ठिया पण्णत्ता) हे भदन्त ! लोकान्तिक देवों के जो विमान हैं वे आधार सहित हैं कि विना आधारके हैं ? यदि आधार सहित हैं तो इनका क्या आधार है ? अर्थात् किस आधाररूप पदार्थ पर ये प्रतिष्ठित हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि-(गोयमा !) हे गौतम ! (वाउपइट्ठिया पण्णत्ता) ये लोकान्तिक देवों के विमान साधार हैं और इनका आधाररूप पदार्थ वायु कहा गया है । अर्थात् वायु के आधार से प्रतिष्ठित हैं । (एवं

१६-१६ હજાર આત્મરક્ષક દેવો તથા બીજા પણ અનેક દેવોનો પરિવાર કહ્યો છે. પણ તે સમસ્ત વર્ણન સામાન્ય રૂપે કરેલું સમજવું. અહીં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષ રૂપે કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" लोगंतिय विमाणाणं भंते ! किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક દેવોનાં જે વિમાનો છે તે આધાર સહિત છે કે આધાર રહિત છે ? જો તેઓ આધાર સહિત હોય તો તેઓ કયા પદાર્થના આધારે રહેલાં છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " वाउपइट्ठिया पण्णत्ता " તે લોકાન્તિક દેવોનાં વિમાનો આધારયુક્ત છે. અને તેમના આધાર રૂપ પદાર્થ વાયુ કહ્યો છે, એટલે કે તેઓ વાયુને આધાર

लोकान्तिकविमानानां प्रतिष्ठानं स्थित्यधिकरणं वायुरूपं प्रदर्शितमेव, बाहल्यं संस्थानं च पंचविंशतियोजनशतानि, उच्चत्वं सप्तयोजनशतानि, संस्थानम् आकारस्तु एतेषां विमानानां नानाप्रकारकं बोध्यम् अनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि तु वृत्त-त्र्यस्र-चतुरस्ररूपाणि त्रीणि संस्थानान्येव भवन्तीत्यवसेयम्। तदेवाह-'बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा, जहा-जीवाभिगमे देवुद्देसए' याव-

णेयव्वं विमाणाणं पइट्ठाणं, बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं) इस तरह की स्थिति का अधिकरण वायुरूप है यह तो प्रदर्शित ही कर दिया गया है अब रही इनके बाहल्य और संस्थान के विषय की बात सो इनका बाहल्य-विमानों की पृथिवी स्थूलता-२५०० योजन की है और ऊंचाई ७०० योजन की है। तथा इनका आकार एकरूप से नहीं है भिन्न २ प्रकार से है क्यों कि ये अनावलिका में प्रविष्ट हैं। जो आवलिका में प्रविष्ट होते हैं वे या तो गोल होते हैं, या त्रिकोण होते हैं, या चतुष्कोण होते हैं। इसलिये ये आवलिका में प्रविष्ट न होनेके कारण नियत आकार वाले नहीं कहे गये हैं प्रत्युत अनेक प्रकार के आकार वाले कहे गये हैं। इसी बात को सूचित करने के निमित्त सूत्रकार ने (बंभलोय वत्तव्वता णेयव्वा, जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए) ऐसा कहा है कि ब्रह्मलोक में रहने वाले विमानों और देवों के विषय में जो वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में कही है, वही वक्तव्यता यहां पर भी इन लोकान्तिक

રહેલાં છે. " एवं णेयव्वं विमाणाणं पइट्ठाणं, बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं " આ રીતે વિમાનોની સ્થિતિના આધાર રૂપ વાયુને તે ઉપર બતાવવામાં આવેલ છે, હવે તેમના વિસ્તાર, ઊંચાઇ, આકાર આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-

તે વિમાનોની પૃથ્વીની સ્થૂળતા-એટલે કે તેમનો વિસ્તાર ૨૫૦૦ યોજનનો અને ઊંચાઇ ૭૦૦ યોજનની છે. તેથી તેમનો આકાર એકસરખો નથી. પણ જુદા જુદા પ્રકારનો છે, કારણ કે તેઓ આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ નથી. જે વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ હોય છે, તેઓ ગોળાકારના અથવા ત્રિકોણાકારના કે ચતુષ્કોણાકારના હોય છે. પરન્તુ આ લોકાન્તિક વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ ન હોવાને કારણે કોઇ નિયત આકારના નથી પણ જુદા જુદા આકારના છે. એ જ વાતને પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ આપ્યો છે- " बंभलोय वत्तव्वया णेयव्वा, जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए " બ્રહ્મલોક કલ્પમાં રહેલાં વિમાનો અને દેવોના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન જીવાભિગમ સૂત્રના દેવોદ્દેશકમાં કરવામાં આવેલું છે, એ જ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન અહીં પણ લોકાન્તિક દેવોના વિષયમાં ગ્રહણ કરવું. તે જગ્યાએ આપેલું કથન ક્યાં સુધી

हंता, गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं देवत्ताए लोगंतियविमाणेसु । ब्रह्मलोके या वक्तव्यता जीवाभिगमे देवोद्देशके विमानानाम्, देवानां च प्रतिपादिता, सा अत्राऽपि लोकान्तिकदेवेषु नेतव्या ज्ञातव्या । तदवधिमाह- ' जाव-हंता ' इत्यादि । हे गौतम ! हन्त सत्यम् यावत् असकृत् भूयोभूयः, अथवा अनन्तकृत्वः, अनन्तवारान् ते सर्वे प्राणाः, भूताः जीवाः, सत्त्वाः पृथिव्यादिकायिकतया उपपन्नपूर्वाः पूर्वम् उत्पन्नाः किन्तु लोकान्तिकविमानेषु देवतया अनन्तकृत्वः अनन्तवारान् ते जीवाः नो चेव नैव खलु उत्पन्नाः इतिभावः । जीवाभिगम वक्तव्यता च किञ्चित्प्रदर्श्यते-' लोयंतियविमाणा णं भंते ! कइवण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिवण्णा-लोहिया, हालिद्दा, सुक्किल्ला, एवं पभाए निच्चा लोया, गंधेणं इट्ठगंधा, एवं इट्ठफासा, एवं सव्वरयणामया, तेसु देवा समचउरंसा, अल्लमहुगवण्णा, पम्हलेस्सा । लोयंतियविमाणेसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता

देवों में जाननी चाहिये। यह वक्तव्यता कहां तक जाननी चाहिये तो इसके लिये कहा गया है कि (जाव हंता ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं देवत्ताए लोगंतियविमाणेसु) हे गौतम ! सत्य है यावत्- बार बार अनंतवार वे सब प्राण, भूत, जीव, सत्त्व पृथिवीकायिक रूप से पहिले उत्पन्न हुए हैं, किन्तु लोकान्तिक विमानों में देवरूप से वे जीव पहिले कभी नहीं उत्पन्न हुए हैं। यहां तक जाननी चाहिये।" यहां पर जीवाभिगम वक्तव्यता थोड़े से रूप में प्रकट की जाती है-(लोगंति य विमाणा णं भंते ! कइवण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिवण्णा-लोहिया, हालिद्दा, सुक्किल्ला एवं पभाए निच्चालोया गंधेणं इट्ठगंधा एवं इट्ठफासा, एवं सव्वरयणामया, तेसु देवा समचउरंसा, अल्लमहुगवण्णा, पम्हलेस्सा,

ग्रहણ કરવું જોઈએ, તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " जाव हंता ! असइं अदुवा अणंतक्खुत्तो, णो चेव णं देवत्ताए लोगंतियविमाणेसु " " હે ગૌતમ ! સત્ય છે, (यावत्) તે સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વારંવાર અથવા અનંત વાર પૃથ્વીકાયિકરૂપે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચુકયા છે, પરન્તુ લોકાન્તિક વિમાનોમાં દેવરૂપે તે જીવો પહેલાં કદી પણ દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી " અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું.

હવે અહીં જીવાભિગમસૂત્રની વક્તવ્યતાનો સારાંશ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-

" लोगंतिय विमाणाणं भंते ! कइ वण्णा पण्णत्ता ? " गोयमा ! तिवण्णा-लोहिया, हालिद्दा, सुक्किल्ला एवं पभाए निचालोया, गंधेणं इट्ठगंधा एवं इट्ठफासा, एवं सव्वरयणामया, तेसु देवा समचउरंसा, अल्लमहुगवण्णा, पम्हलेस्सा, लोगं-

लोकान्तिकविमानानां प्रतिष्ठानं स्थितग्राधिकरणं वायुरूपं प्रदर्शितमेव, बाहल्यं संस्थानं च पंचविंशतियोजनशतानि, उच्चत्वं सप्तयोजनशतानि, संस्थानम् आकारस्तु एतेषां विमानानां नानाप्रकारकं बोध्यम् अनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि तु वृत्त-त्र्यस्र-चतुरस्ररूपाणि त्रीणि संस्थानान्येव भवन्तीत्यवसेयम्। तदेवाह-' बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा, जहा-जीवाभिगमे देवुद्देसए' जाव-

णेयव्वं विमाणाणं पइट्ठाणं, बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं) इस तरह की स्थिति का अधिकरण वायुरूप है यह तो प्रदर्शित ही कर दिया गया है अब रही इनके बाहल्य और संस्थान के विषय की बात सो इनका बाहल्य-विमानों की पृथिवी स्थूलता-२५०० योजन की है और ऊंचाई ७०० योजन की है। तथा इनका आकार एकरूप से नहीं है भिन्न २ प्रकार से है क्यों कि ये अनावलिका में प्रविष्ट हैं। जो आवलिका में प्रविष्ट होते हैं वे या तो गोल होते हैं, या त्रिकोण होते हैं, या चतुष्कोण होते हैं। इसलिये ये आवलिका में प्रविष्ट न होनेके कारण नियत आकार वाले नहीं कहे गये हैं प्रत्युत अनेक प्रकार के आकार वाले कहे गये हैं। इसी बात को सूचित करने के निमित्त सूत्रकार ने (बंभलोय वत्तव्वता णेयव्वा, जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए) ऐसा कहा है कि ब्रह्मलोक में रहने वाले विमानों और देवों के विषय में जो वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में कही है, वही वक्तव्यता यहां पर भी इन लोकान्तिक

રહેલાં છે. “एवं णेयव्वं विमाणाणं पइट्ठाणं, बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं” આ રીતે વિમાનોની સ્થિતિના આધાર રૂપ વાયુને તે ઉપર બતાવવામાં આવેલ છે, હવે તેમના વિસ્તાર, ઊંચાઇ, આકાર આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-

તે વિમાનોની પૃથ્વીની સ્થૂળતા-એટલે કે તેમનો વિસ્તાર ૨૫૦૦ યોજનનો અને ઊંચાઇ ૭૦૦ યોજનની છે. તેથી તેમનો આકાર એકસરખો નથી. પણ જુદા જુદા પ્રકારનો છે, કારણ કે તેઓ આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ નથી. જે વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ હોય છે, તેઓ ગોળાકારના અથવા ત્રિકોણાકારના કે ચતુષ્કોણાકારના હોય છે. પરન્તુ આ લોકાન્તિક વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ ન હોવાને કારણે કોઇ નિયત આકારના નથી પણ જુદા જુદા આકારના છે. એ જ વાતને પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ આપ્યો છે- “बंभलोय वत्तव्वया णेयव्वा, जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए” બ્રહ્મલોક કલ્પમાં રહેલાં વિમાનો અને દેવોના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન જીવાભિગમ સૂત્રના દેવોદ્દેશકમાં કરવામાં આવેલું છે, એ જ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન અહીં પણ લોકાન્તિક દેવોના વિષયમાં ગ્રહણ કરવું. તે જગ્યાએ આપેલું કથન ક્યાં સુધી

गौतमः पृच्छति-'लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! लोकान्तिकविमानेषु कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'गोयमा ! अट्ठ सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' हे गौतम ! अष्टसागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता । गौतमः पृच्छति-' लोगंतियविमाणेहिंतो णं भंते ! केवइयं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते ' हे भदन्त ! लोकन्तिकविमानेभ्यः कियत्कं कियद्दूरम् अबाधया अन्तरेण व्यवधानेनेत्यर्थः लोकान्तः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह--' गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते ' हे गौतम ! असंख्येयानि

यिक रूप से, तेजस्कायिकरूप से, वायुकायिक रूप से, वनस्पतिकायिक रूप से देव एवं देवीरूप से उत्पन्न हुए हैं ? तब इसके उत्तर में (जाव हंता, गोयमा ! असइं अदुवा) इत्यादि रूप से प्रभु ने उत्तर दिया है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि-(लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) हे भदन्त ! लोकान्तिक विमानों में कितनी स्थिति है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि 'गोयमा' गौतम ! (अट्ठसागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता) आठ सागरोपम की स्थिति लोकान्तिक विमानों में हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(लोगंतिय विमाणेहिंतो णं भंते ! केवइयं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते) हे भदन्त ! लोकान्तिकविमानों से लोकान्त कितनी दूर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते) लोकान्तिक विमानों से लोकान्त असंख्यात हजार

પૃથ્વીકાયરૂપે. અપ્કાયિક રૂપે, તૈજસ્કાયિકરૂપે, વાયુકાયિકરૂપે. વનસ્પતિકાયિક રૂપે, દેવ અને દેવીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુકયાં છે ? ઉત્તર—" હા, ગૌતમ ! તેઓ ત્યાં અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૃથ્વીકાયિકથી વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તનારૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુકયા છે, પણ તેઓ ત્યાં દેવરૂપે કદી પણ ઉત્પન્ન થયા નથી."

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—" लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાન નિવાસી દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? ઉત્તર—" गोयमा ! अट्ठसागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! તે વિમાનો દેવોની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની કહી છે.

પ્રશ્ન—" लोगंतिय विमाणेहिंतो णं भंते ! केवइयं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાનોથી લોકાન્ત કેટલે અંતરે છે ?

ઉત્તર—"गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पण्णत्ते " હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક વિમાનોથી લોકાન્ત અસંખ્યાત હજાર યોજન દૂર છે.

पुढविकाइयत्ताए, आउकाइयत्ताए, तेउकाइयत्ताए, वाउकाइयत्ताए, वणस्सइकाइयत्ताए, देवत्ताए, देवित्ताए उववन्नपुव्वा ?' इत्यन्तं यावत्पदेन संग्राह्यम्।

लोगंतियविमाणेसु णं भंते! सव्वे पाणा, भूया जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए, आउकाइयत्ताए, तेउकाइयत्ताए, वाउकाइयत्ताए, वणस्सइकाइयत्ताए देवत्ताए देवित्ताए उववन्नपुव्वा?) यहां तक का पाठ यावत् पद से यहां ग्रहण किया गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा कि हे भदन्त! लोकान्तिक विमानों के कितने वर्ण हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा कि हे गौतम! लोकान्तिक विमानों के तीन वर्ण हैं–लोहित वर्ण, हारिद्र वर्ण और शुक्लवर्ण अर्थात् लोकान्तिक विमान तीन वर्णवाले हैं यह बात प्रभुने गौतमसे प्रकट की इसी तरह ये अपनी प्रभा से सदा आलोकित (प्रकाशित) रहते हैं, गंध इनका इष्ट होता है, स्पर्श भी इनका मन को रुचिकारक होता है ये समस्त रत्नों के बने हुए हैं। इनमें जो देव रहते हैं उनका समचतुरस्रसंस्थान होता है। वर्ण इनका गीले महुआ के जैसा होता है लेश्या इनकी पद्म होती है। हे भदन्त! क्या इन लोकान्तिक विमानों से समस्त प्राण, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व पूर्व में पृथिवीकायिक रूप से, अप्का-

---

तियविमाणेसु णं भंते! सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए, आउकाइयत्ताए, तेउकाइयत्ताए, वाउकाइत्ताए, वणस्सइकाइयत्ताए, देवत्ताए देवित्ताए उववन्नपुव्वा ?"

અહીં સુધીનો પાઠ 'यावत्' પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ સૂત્રપાઠનું તાત્પર્ય સમજાવવામાં આવે છે–ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "હે ભદન્ત! લોકાન્તિક વિમાનોના કેટલા વર્ણ હોય છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે "હે ગૌતમ! લોકાન્તિક વિમાનના ત્રણ વર્ણ છે–લોહિત વર્ણ, હરિદ્રવર્ણ (હળદરના જેવો વર્ણ) અને શુકલવર્ણ આ રીતે લોકાન્તિક વિમાનોને ત્રણ વર્ણવાળાં કહેલાં છે. તેઓ પોતાની પ્રભાથી સદા દેદીપ્યમાન રહે છે, તેમની ગંધ ઇષ્ટ હોય છે અને તેમનો સ્પર્શ રુચિકારક હોય છે. તે વિમાનો સમસ્ત રત્નોનાં બનેલાં હોય છે. તે વિમાનોમાં જે દેવો રહે છે તેઓ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે. અને તેમનો વર્ણ ભીનાં મહુઆ જેવો હોય છે, તેઓ પદ્મલેશ્યાવાળા હોય છે." ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—"હે ભદન્ત! તે લોકાન્તિક વિમાનોમાં શું સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ પૂર્વે (પહેલાં)

योजनसहस्राणि लोकान्तिकविमानेभ्यः अबाधया अन्तरेण व्यवधानेन लोकान्तः प्रज्ञप्तः कथितः । अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं प्रमाणिकतया स्वीकरोति-' सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० ३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ - प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठ शतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥ ६-५ ॥

योजन दूर है। अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों को प्रामाणिक रूप से स्वीकार करते हुए कहते हैं कि (सेवं भंते। सेवं भंते। त्ति) हे भदन्त। आपके द्वारा कहा हुआ यह सब ऐसा ही है-सत्य ही है-हे भदन्त। सत्य ही है ॥ सूत्र ३ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छट्ठे शतकका पांचवा उद्देशक समाप्त ॥ ६-५ ॥

સૂત્રને અન્તે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે-" સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ " " હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય જ છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે" આમ કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પાંચમો શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૬-૫॥